De Gids. Jaargang 55

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1891

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

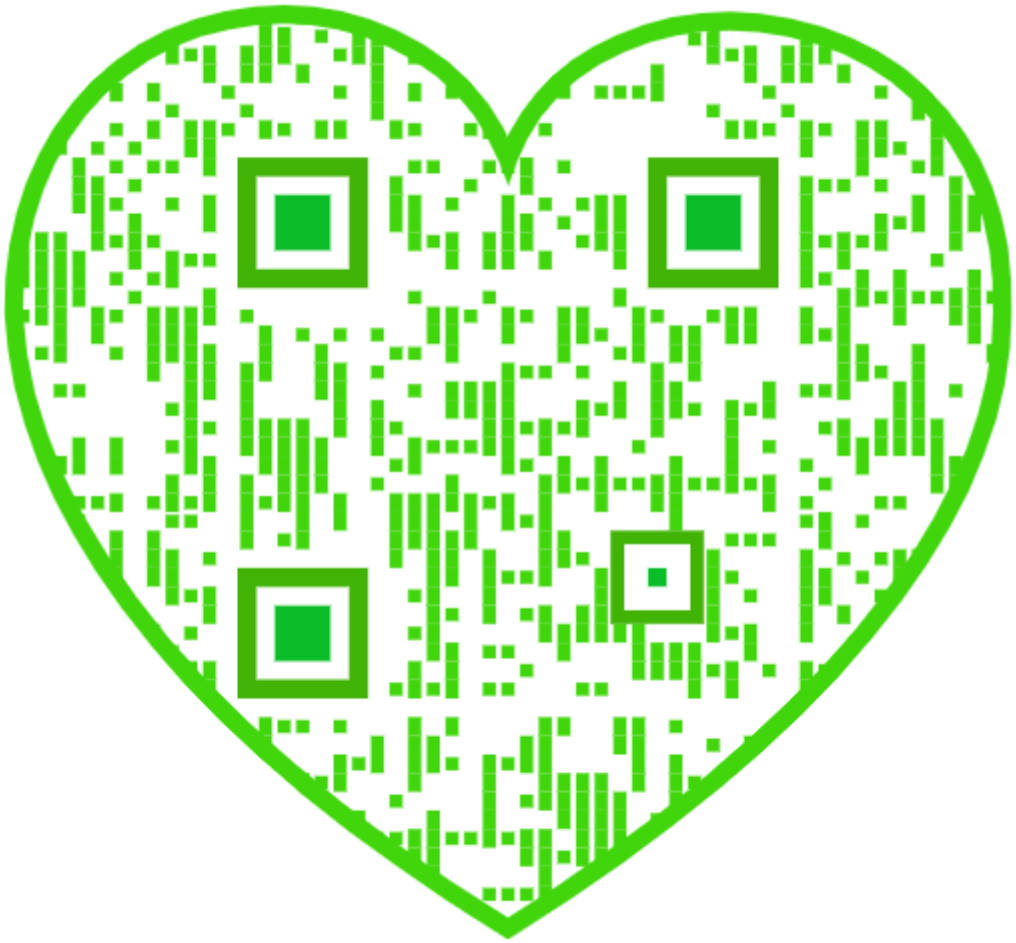

1 December 1890, Op het Loo.

De zon bescheen met vriendlijk licht,
Op d' eersten der Decemberdagen,
Het Loo, als voor mijn aangezicht
Zijn Vorst en Heer werd uitgedragen.
De kroon praalde, in haar zachten glans,
Op 't deksel van zijn laatste woning,
En rozen- en cipressenkrans
Sprak van de liefde voor den Koning.

Zoo stil en plechtig kwam de stoet
Mijn vensterraam voorbij getogen!
Ik zag hem na met vol gemoed,
Verbleekten mond en vochtige oogen.
Nog bleef ik op 't verlaten plein
Met ingehouden adem staren,
Als reeds de laatsten van den trein
Aan mijn gezicht onttrokken waren.

't Was doodsch en ledig om mij heen;
Geen stem of voetstap werd vernomen;
'k Stond in 't verlaten Huis alleen,
Waar nooit de Meester weer zou komen.
Niets hoorde ik dan de treurmuzijk
Wier tonen stervend tot mij kwamen,
En 't siddren van de vensterramen
Op 't eerbewijs aan 't Vorstlijk lijk.

Ik ben de rouwzaal ingetreên,
   Waar tot den morgen 't waslicht gloorde
En al de sombre pracht bescheen
   Die tot eens konings lijkpraal hoorde.
't Was uitgebluscht; de bloemenschat
   De omkranste lijkbaar nagedragen;
Verstrooid lag palm- en lauwerblad,
   En de optreê zelf uiteengeslagen....

Ach, pracht en praal had afgedaan,
   Fluweel en floers en zilvertooisel;
Twee zwarte schragen grijnsden me aan,
   Niet meer verheeld door 't zwaar omplooisel...
Toen is - ik beef als ik 't herhaal -
   Dit denkbeeld in mijn ziel gerezen:
Zou niet de aldus onttooide zaal
   Beeld van 't ontluisterd Neerland wezen?

Ontluisterd - niet door eigen schuld,
   Als honderd jaar niet doen vergeten,
Maar door den Dood, met ongeduld
   Op ons te groot geluk gebeten.
- 'k Zag Drie Oranjes òp den troon,
   En Zeven, van zijn glans beschenen;
Nu slaapt het Tiental bij de doôn,
   En 'k leef om ze allen te beweenen!

- Daar trad weer 't Kind mij voor den geest,
   Dat, gistren avond, bij mijn spreken,
Zoo stil aandachtig was geweest,
   Zoo ernstig mij had aangekeken;
Het Englenkopjen, in den glans
   Van 't levend goud der blonde lokken...
Neen, riep ik, Hoop des Vaderlands!
   Ons noodlot is nog niet voltrokken.

Groen Rijsje, uit afgehouwen tronk
   Zoo heil voorspellende opgestegen,
De Hemel, die u 't aanzijn schonk,
   Besproeie u met zijn dauw en regen,
Bestrale u met zijn zachten gloed,
   En doe noch licht noch kracht ontbreken
Aan de Onwaardeerbre, die u kweeken,
   Bewaken en verzorgen moet!

NICOLAAS BEETS.

Miserere.

I.

De hooge vestibule van het hôtel National te Lucern vulde zich met reizende beau-monde.

Het weder was buiïg; er viel een plasregen; de handvol internationaal publiek, door het toeval overal opgeraapt en op de rietenstoelen uitgeschud, verlangde naar zijn lunch. Het gesliffer langs de breede trap was reeds begonnen; het deurtje van de lift klepte open, klepte toe, en nog had de daverende gong de gasten niet opgeroepen tot het middagontbijt.

Deze lagen en keerden zich in de luierstoelen, rekten hun beenen uit, keken naar de punten van hun schoenen, of gaapten achter hun nagels. Het eene toilet zat het andere op te nemen. Niemand nam notitie van zijn buurman. Een geest van stijfheid en voornaamheid hield de lieden op een afstand van elkander, meer nog dan het onderscheid van taal en landaard. Iemand buiten de menschenwereld staande en hier eensklaps binnengebracht, moest wel een zonderlingen, hoogstonaangenamen indruk van de maatschappij ontvangen.

De gérant de l'hôtel loopt af en aan, met de houding van een vorst, die zijn paleis bezichtigt. Hij is zeer toegankelijk, afdalend beleefd voor de reizigers, die met kleine handkoffertjes kwamen. Zijn toon geeft hun te kennen ‘vriendjes, gij hoort hier eigenlijk niet’, maar de man is wel zoo goed hun te woord te staan. Voor de ‘groote koffers’ heeft hij meer égards.

Amerikanen zijn uitverkorenen. Dat komt met koffers hoog als huizen, zwaar als lood. Weg met Duitsche commer-

zienräthe en met Engelsche lords op de eerste verdiepingen.

Honneur à tout seigneur! Plaats voor den man van zijn tijd! Yankee, doodle dandy!

Het is zeer verdrietig voor een personnage als den gérant onophoudelijk zijn advies te moeten geven omtrent het vermoedelijk wederkeeren of niet wederkeeren van de zon. Men wende zich tot den portier. Hem gaat het in het geheel niet aan of de lucht zal opklaren. Het is hier het hôtel National! Ieder die hier inkeert wordt verondersteld te kunnen wachten tot het weder mooi *wordt*. Hij is te hoog om zijn publiek te paaien en zijn luidjes op te fleuren. Er zijn, ma foi! hôtels van minderen rang, waar men gemoedelijk is. Wie hier bij hem logeert, mag blij zijn dat hij hier logeeren mag. Burgerlijke exemplaren mogen elders hun heil zoeken.

Intusschen heeft de donkere reus, Pilatus, een vacantiedag. Hij is van daag bevrijd van het kriewelen dezer mieren over zijn krommen rug. Heden kunnen zij niet naar boven komen in hun puffend schuitje, scharrelen over zijn rotsigen, kalen kruin. Want hij heeft een dikken wolkenmantel omgeslagen en een muts van damp zich opgezet. Maar de zon neemt een loopje met den ouden heer. Helios trekt hem bij de slippen van zijn schoudermantel, prikt hem in zijn muts en boort er gaten in. Het weder zal toch opklaren. Arme, ontluisterde Pilatus, arme onttroonde koning! Nog een korten tijd geduld, dan boren deze insecten kokers door de steenen ingewanden van uw zuster ‘Jungfrau.’ Zij laten hun champagnekurken springen in haar heilig aangezicht en strooien de afgeknauwde eindjes hunner sigaren op de smettelooze sneeuw van haar hoofd. Die zich slechts den dapperen overgaf, den veroveraar alleen behoorde, wordt een veile deern, weggeworpen aan den eersten den besten ploert voor enkele franken.

De gong heeft nog niet gedreund. Het publiek moet nog een vol kwartier geduld oefenen. Lord Ruttonmore loopt, met zijn handen op den rug gevouwen, heen en weder. Lady Ruttonmore, een stijve, statige, lange dame, houdt haar man gezelschap. Lord Ruttonmore is in het zwart gekleed, met grijzen pantalon. Zijn sneeuwwit haar, dat blinkt, is in een dikken krul op 't voorhoofd neêrgevleid als op een presenteerbordje. Zijn lordschap steekt een hoofd boven al de anderen

uit. Hij heeft een gul, joviaal gezicht, en, schoon hij nooit met iemand spreekt, is toch zijn houding voor geen mensch beleedigend.

De lady is highchurch van top tot teen. Zij stuift voorbij en schrikt en keert haar hoofd met afschuw om, wanneer er op den Sabbatdag muziek is. Zijn lordschap, minder bijbelvast, volgt haar schoorvoetend, maar beleefd op haren weg ten hemel.

Een walz van Strauss slaat hem geregeld, zelfs op Zondag, in de beenen. En, als zijn vrome ega hem den rug heeft toegekeerd, dan staat zijn lordschap stil en geeft met het hoofd de maat aan, en dandineert daarbij een weinig op zijn arme, stramme, oude, wereldsche beenen. De goede lord is nog niet half gelouterd.

Strijkelings langs mylord en mylady, maar in tegenovergestelde richting, loopt de Amerikaansche predikant met zijn smal hoofd, sluik haar, spitsen neus en vale, slappe wangen. Hij heeft evenmin rust als mylord en mylady, wanneer de lunch in aantocht is. Alleen, waar de eerste kuieren, draaft de Yankee. Mylady ziet den Filistijn niet aan, den priester van Baäl-Dollar; mylord verfoeit het oorverscheurend Engelsch, waarin hij Zondags zijn ‘groote koffers’ sticht. Beiden leveren iederen middag, voor de lunch, aan het publiek een schouwspel van twee draaiende bollen uit een planetarium, een blakende, volbloedige zon, en een bleeke, nijdige maan, die elkaar negeeren.

Daar is maar een groep in dit strakke gezelschap, die geluid geeft. Het is de oude baronne en haar dochter, wier gekakel de arme virtuosen van het strijkkwartet tweemaal daags beleedigt.

De oude vrouw is een oude coquette; haar geduchte zwarte oogen gaan als bliksems in het rond, en zij zorgt wel dat haar kennissen onder de heeren haar cijnsplichtig blijven en behoorlijk naderen tot haar troon.

Moeder en dochter maken tweemaal daags toilet. Bij de lunch en het diner kondigt het ruischen van haar kleederen haar van verre aan. Zij hebben dikwijls, hoorbaar voor de etage, woorden met elkander. Het gezicht der oude vrouw stond daareven nog donker; die trekken waren hard en afstootend, toen zij met haar beidjes in de lift zaten. Maar zoodra

de grond bereikt is en het deurtje opengaat, wordt alles anders. Het gezicht wordt getoiletteerd gelijk het overige, met glans bekleed gelijk de leest met zijde. De handen worden uitgestoken naar andere handen: ma chère, ma toute belle!

Toute-belle is een vreemd vrouwtje; zij zwerft altijd om de oude baronne en schiet als een vischje op haar toe, wanneer zij verschijnt. Toute-belle heeft een gezwollen, waskleurig gezicht, waar geen enkele trek op te bespeuren valt. Onder haar oogen ziet het er uit of er iets gladgestreken en op het gezicht, langs den mond, op het voorhoofd of er naden opgevuld zijn. De oogen staan strak als waren ze in het gezicht gesneden; de randen zijn zwart en scherp omlijnd. Het geheel gelijkt een masker en het is ook een masker, een akelig masker. Toute-belle is een meer dan veertigjarige weduwe, die de achttienjarige uithangt. Zij draagt een jongemeisjes pakje en heeft jonge meisjes grilletjes, geeft gilletjes en is naief. Zij vindt de Jungfrau ‘beeldig’ en den Schreckhorn ‘snoezig’. Zij zou het koddig vinden op de Jungfrau te lunchen.

‘Un déjeuner à la fourchette près du ciel, tout près du ciel.’

Toute-belle is gisteren naar boven geweest, naar den top van den Pilatus. Arme Pilatus!

Toute-belle heeft een vriend in den Engelschen generaal. Dat is een stamgast in Lucern en in National, die Engelsche generaal. 's Avonds in de billartkamer whisten met een blinde en al whistend wedden op de stooten der billarters, twee vliegen slaan in één klap, bij zijn halve flesch whisky... ziet ge den generaal? Hij sloft, want hij heeft de jicht; hij draagt een lange, lakensche sluitjas en een roos in het knoopsgat. Hij dwaalt den ganschen dag door het hôtel; men komt hem overal tegen. Hij heeft iets sufs in zijn oogen; dat komt misschien van den whisky. Hij houdt van jonge vrouwtjes, die hij overal naloopt. Toute-belle neemt hij voor hetgeen zij voorstelt, gelijk men wel eens een valsch diamantje in een collier voor lief neemt. Maar de echte steentjes prefereert de generaal. De echte zijn bang voor hem, voor die handen, waarmede hij zoo familiaar kan zijn, handen, die beduimelen; voor de uitdrukking van zijn oogen als de generaal haar aankijkt. Hij is een levende spijskaart en heeft een weerzinwekkende manier van gulzig eten. Zijn conversatie loopt uitsluitend

over de menu. C'est là que j'ai mangé bjin. Foulez fous safoir ou on mange bjin. Hôtel de l Ours à Bern, o, on mange très bjin là.

- Ici au National tout est bien soigné, bien soigné, ne trouvez-vous pas, mon général?
- O yes - ah oui, on mange bjin ici.
- Regardez Babette!

Babette is het hondje van de baronne. Het beestje zit bibberend op in het midden van den dameskring. Men komplimenteert de baronne.

- Vous n'avez plus votre petit mignon, madame?
- Hélas, non, j'ai perdu Fifi. Oh, j'ai pleuré mes deux yeux.
- Mais savez-vous bien que c'est effrayant combien il en meurt de chiens cette année-ci.

De lift heeft weder een duikeling gemaakt en een paar nieuwe dames aan wal gezet, die met uitgestoken handen ontvangen worden. Het gesprek wordt luider en levendiger. Iedere vrouw uit dit gedistingeerde kringetje heeft een stel van gelaatsuitdrukkingen tot haar beschikking; glimlachende belangstelling is de trek, waarin men dadelijk bij het ontmoeten van elkander zijn gelaatstrekken vastzet. De verveling verwisselt ieder oogenblik van masker. Zij luistert met gespannen aandacht naar hetgeen haar niet schelen kan. Zij zet groote oogen op en roept deelnemend ah! en steekt de handen in ontsteltenis omhoog bij het vernemen van een onbeduidend ongevalletje, waarin zij geen belang stelt. Zij glimlacht om een aardigheid die haar verveelt, en is verrukt over een betuiging die zij niet gelooft. De comedie van den bon ton wordt plichtmatig voortgezet. Babette wordt opgenomen, gestreeld, op zijn zwart snoetje gekust en krijgt koekjes van de dames. Zal de gong voor de lunch dan nooit luiden!

Niet deze redder uit den vervelingsnood, maar de seinschel laat zich hooren. Het personeel van het hôtel wordt door het klinkende rumoer verwittigd dat er nieuwe gasten komen.

Zijn doorluchtigheid de gérant begeeft zich plechtig een paar stappen dichter bij den ingang, de button-boy, het verwelkte jongetje, welks bezigheid in dit hotel niet juist omschreven is, maar die den ganschen dag in de vestibule op één been hangt,

snelt den trap af naar de deur. Een paar kellners komen in beweging. Lord Ruttonmare staat even stil en kijkt; de geheele vestibule kijkt naar de receptie.

Je puis vous donner, monsieur, un appartement au second, trois chambres, un salon....

Terwijl de gérant met den heer onderhandelt komt een oude dame, die een allerliefst kind bij de hand houdt de glazendeur binnen. De gérant kijkt naar het kleine meisje, het lieve snoetje onder het rose, verfrommelde hoedje ontrimpelt de strakheid van zijn gezicht. Hij maakt een beleefde buiging voor de dame, glimlacht nogmaals tegen het rose hoedje en geeft met de hand een kort bevel. De kellners storten zich op de handvaliezen.

Lift!

De nieuw aangekomenen passeeren de revue voor de lift hen inslokt. Het publiek, dat niets beters te doen heeft, neemt hen in het voorbijgaan op. De heer, die vooruit gaat, is een knap man, blond en slank met kort afgesneden baard en knevel. Voor zoover men de uitdrukking van zijn gezicht kan waarnemen is zijn voorkomen hoog en niet tegemoetkomend. Er ligt een soort van schaduw over zijn oogen. Zijn moeder, want de oude dame, die het kind geleidt, moet zijn moeder zijn, heeft een zacht, innemend, fijn gesneden gezicht. Zij draagt het hoofd eenigszins op zijde, haar gelaat is buitengewoon blank van tint, haar krullen hebben een zilverachtigen glans. Haar hoofd en ook de hand, die het kinderhandje vasthoudt, beeft een weinig.

Zij is het niet, die de aangezichten in de vestibule verheldert, maar het kleine ding dat als een zonnestraal langs die geblaseerde menschen glijdt. Het mag zes jaren wezen; het stapt deftig mede aan grootmoeders hand en slaat haar donkere oogen verwonderd in het rond. Een pracht van donkerbruine haren rolt om de kleine schoudertjes en langs het witte zomermanteltje. Haar gezichtje is blank en poezelig en het allerliefste rose mondje laat de heldere tandjes zien.

- Oh, qu'elle est jolie! roept de baronne. Quel amour d'enfant! En zoo sprekend rijst ze op met heel de vestibule, want de gong begint te luiden. Goddank, men kan gaan lunchen.

De nieuwe gasten, ijlings naar boven geperst, landen op de tweede verdieping. Een mensch in zwarten rok gaat vooruit, de onmisbare sleuteldrager; hem volgen, waarom altijd zoo geagiteerd en met versnelden pas? de reizigers. De optocht wordt gesloten door een vriend met groenen voorschoot, die valiezen sjouwt.

Allen zijn beneden aan het lunchen, zoodat het op de lange gangen doodstil is. De fladderende muts van een kamermeisje is het eenige wat zich beweegt.

De zwartrok rammelt met zijn sleutels. Een krak! De deur, die toegang tot het pas verhuurde apartement verleent, gaat open. Zij staan nu in een klein portaal, waarop drie andere deuren uitkomen, een van welke de geleidende kellner openstoot.

Zon!

De zon is doorgebroken. Het licht stroomt hun uit de kamer te gemoet als een vroolijke fanfare. Men slaat de ramen open. De lucht van de bergen komt binnen.

Stemmen, gelach en geroep, afgewisseld door het fluiten van een stoompijp en het plassen van riemslagen; een onbestemd gegons, een verward dooreen van allerlei geluiden; boven alles uit de diepe, sonore bas van een torenklok, die slaat, stijgen met den scherpen reuk van het meer naar boven. De tooverstaf der zon heeft over het water geflikkerd. Een tooneelverandering grijpt plaats. Grauwe klompen nevel om de bergen saamgetast, worden langzaam opgezogen; het tooverachtige Zwitsersche panorama komt aan den dag. De grijze dampen, die als reuzenslangen om den rotssteen kronkelen en over het water slepen, dunnen. Achter den nevel glinsteren blauw en zilver, gelijk een statiekleed door de mazen van een fijngeweven mantel. Groezelige achtergronden worden helder en herkrijgen hun teêre, rose tint. Wat zich op het meer beweegt, aan de oevers staat, aan de bergen kleeft, ieder voorwerp, ook het kleinste, wordt door de zon op nieuw in kleur gedoopt, steekt helder en met scherpe omtrekken af op het uitgespannen raam van water, lucht en

bergen. De houtskoolteekening wordt een sappige aquarel.

De oude dame heeft zich bij het venster gezet, den arm om haar beschermeling geslagen. Zij kijken naar het druk gekruis en het gewoel beneden en naar een stoomboot, die voorbij vaart. De bonte wimpels krullen en de vlaggen van de roeischuitjes wapperen in het zachte blazen van den wind. Rusteloos wijst de kindervinger hierheen, daarheen. Grootmama legt uit, verklaart en luistert naar het lief gebabbel.

- Ik vrees dat gij het u te druk maakt, moeder. Waarom Julie niet bij u gehouden?

- Wel neen, zegt de oude vrouw, terwijl zij het hoofd naar de sofa keert - haar zoon is bezig een valies te ontpakken - wel neen, zegt ze, met de vlakke hand den vloed van glanzige haren streelend die langs de wangen van haar kleinkind nederdaalt, van daag wil ik mijn hartepit voor mij alleen hebben. Julie kan haar tijd in de châlet beter besteden dan hier. Hoe eerder uit dit hôtel, hoe eerder in onze eigen kluis hoe beter, dunkt u ook niet?

- Hoe eerder hoe beter. Maar gij vermoeit u, boven uw krachten, moeder. Ik verg te veel van u.

Sprekend is de vader naderbij gekomen. Hij staat nu achter zijn kind. Zij zien met hun drieën naar buiten.

- Och, het huisje is zoo lief, het ligt zoo schilderachtig, zegt de oude dame. Mogen wij er een mooien herfst beleven. Daar is misschien wel kans op, na dezen natten zomer. Voor ons poesje is het zeker goed, en gij zult er ongestoord aan uw studie kunnen vorderen.

Bij die laatste woorden ziet zij haren zoon aan op een manier, die ons niet duidelijk is. Er is iets bekommerds in haar oogen en ook een zekere schroom, waarvan de oorzaak ons ontsnapt.

- Heerlijk land! antwoordt hij, even de wenkbrauwen fronsend. Zijn fraai mannengezicht verduistert voor een oogenblik. Hij staart een seconde strak voor zich heen en zegt dan binnensmonds en met een eenigszins gedwongen glimlach: aan eenzaamheid ontbreekt het niet.

- Grootmoeder, een bootje met raadjes. Kijk grootmoe, het draait, het draait!

Daar wordt een kinderarmpje uitgestoken naar grootmoeders nek. Die nek, en het oude hoofd er bij, moet mede of hij wil

of niet. Hij wordt omlaag getrokken en tusschen den kinderarm en de ronde kinderwang geklemd. Een heer, die beneden wandelt ziet het en lacht, kijkt nog eens om en knikt tegen de kleine.

- En nu moet mijn liefje me even los laten, want ik moet iets aan papa zeggen. Ik wilde aan papa vragen of je een uurtje bij hem moogt blijven, terwijl grootmoeder uitgaat.

- Ik bedenk mij daar, zegt de oude dame, opstaande en naar den spiegel gaande om haar ontredderd kapsel in orde te brengen, dat ik wel zou doen van het mooie weêr te profiteren om naar de châlet te gaan.

- Toch niet te voet, moeder?

- Ik wil liever wandelen. Het is niet ver en het zal mij opfrisschen. Indien gij er niet tegen hebt een uurtje op uw dochtertje te passen. Ons kleintje kunnen wij daar niet gebruiken.

- Annie blijft bij mij, zegt haar vader, zij mag het valies helpen uitpakken. Kijk eens! Hij tilt zijn dochtertje op, laat een oogenblik met zich sollen en zet haar dan op een sofakussen bij het geopende valies, terwijl hij haar de pakjes en de doosjes aanwijst, die ze uit de papieren los moet wikkelen.

Zij helpt haar vader. De kleine vingers plukken het papier van de voorwerpen los. Zoodra er iets klaar is gaat het armpje driftig in de hoogte. Dat gebeurt met een agitatie, met een ernst en met gloeiende wangen! Men ziet de vrouw reeds knoppen in het aanvallige kind; in haar bedrijvigheid, haar handige maniertjes, in den trots, de zelfvoldoening van de kleine: anderen te mogen helpen en voor anderen te zorgen.

Grootmoeder, wier bevende vingers de linten van haar hoed vaststrikken, staat het spelletje aan te zien. Loopt zij den tijd vooruit, ziet ze in het kind de jonkvrouw?

- U blijft niet lang weg, moeder?

- Neen, we zullen daar geen tabernakelen bouwen. Binnen een uur ben ik weer terug bij mijn schatje, adieu!

Met haar statige houding, indrukwekkend ondanks haar gebogen gaan; steunende op den knop van haar en-tout-cas schrijdt de oude vrouw de kamer door en vertoont nog eens,

terwijl zij ons voorbij en naar de deur gaat, de eerwaardige zachte trekken van haar fijn profiel, door de grijze krullen en den donkeren hoed en voile sprekend in een lijst gevat.

II.

Er was meer dan een uur verloopen, toen zij de stoep van het trotsche hôtel weder opklom. De button-boy zag haar verschijnen voor de glazen deur en haastte zich haar open te doen. Zij stond een oogenblik stil en leunde tegen den deurpost om adem te scheppen. Het jongetje keek haar aan en vroeg of ze zich niet wel bevond. Zij schudde van neen, maar de verandering in haar voorkomen strookte niet met die verklaring. De oude vrouw zag bleek en ontdaan; zij zag er uit als iemand, die geschrikt is of een val gedaan heeft. Niemand lette op haar; de vestibule was verlaten; de eenige sterveling, die er zat, lord Ruttonmore, dommelde. Zij stond een oogenblik te hijgen naar haar adem, plantte toen de punt van haar en-tout-cas op den vloer, om voet voor voet naar de lift te gaan. Haar stap was minder vast dan straks; zij leunde zwaar, het tikken van den stok klonk door de vestibule bij iederen tred. Het knoopen-jongetje was haar vooruitgesneld. Dankbaar dat hij eens iets doen kon, stond hij in eerbiedige houding bij het deurtje van de lift te wachten. Zij keek hem bij het binnenstappen even aan, dankte en knikte vriendelijk. De lift rees omhoog.

Boven aangeland, begaf zich de oude dame naar de vertrekken, die wij haar kortgeleden zagen verlaten. De hand, waarmede zij den deurknop omklemde, beefde zóó dat zij moeite had dien omtedraaien. Voor zij binnentrad legde zij haar oor aan de reet van de deur te luisteren. Alles was stil binnen; het kinderstemmetje zweeg. Haar zoon keerde haar den rug toe toen zij binnentrad. Op het gerucht dat zij maakte zag hij om en liet zijn courant vallen.

- Moeder, wat is er? Wat scheelt u? Is u iets overkomen? In Gods naam....!
- Stil, ik ben geschrikt. Het is niets. Geef mij een glas water. Slaapt ze?
- Het kind was moê van de reis. Ik heb haar op het bedje gelegd, maar wat is u gebeurd?

Hij geleidde haar naar de sofa, hielp haar haar hoed afzetten en vroeg weder.

- Gij hebt u toch niet bezeerd?

- Ga eerst even naar ons kleintje en zie of zij slaapt. Het is beter dat wij niet gestoord worden, want... ik moet u spreken.

Hij stond haar eenige oogenblikken bezorgd en met verwondering aan te zien, toen voldeed hij aan haar verlangen. In een paar seconden was hij terug.

- Moeder, zeide hij, de deur voorzichtig achter zich dichttrekkend, zij ligt gerust te slapen. Spreek!

De oude vrouw leunde met haar elleboog op het kussen van de sofa. Zij ondersteunde haar voorhoofd, als iemand die zijn gedachten verzamelt.

- Zijt ge in de châlet geweest, moeder?

- Neen, ik ben niet in de châlet geweest.

- Niet in de châlet geweest? Waar dan? Is u een ongeluk overkomen? Spreek dan toch.

- Neen, mijn jongen, ik heb geen lichamelijk letsel bekomen. Ik ben hevig ontsteld.

- Waardoor?

Zij zat nog altijd voorovergebogen en staarde op het tapijt.

- Ik mag het u niet verzwijgen, sprak zij, en ik weet niet hoe ik het u zeggen zal.

Zij lichtte haar hoofd op en zag hem aan.

- Ik heb iemand ontmoet, iemand....

Zij voleindigde den zin niet, maar bleef haar zoon met grooten ernst en veelbeteekenend aanzien. Moeder en zoon zagen elkander, een seconde lang, gespannen in de oogen.

Het gezicht van den man veranderde. Het werd vaal.

Mathilde...?, riep hij met een stem die heesch en als een onderdrukte schreeuw klonk.

Zij antwoordde niet.

Hij haalde zwaar adem en begon met groote stappen door het vertrek te loopen.

Er was een oogenblik stilte.

- Hoe durft ze, barstte hij uit, terwijl hij bij de sofa staan bleef, hoe durft ze zich aan u vertoonen, moeder? Hoe durft ze in onzen weg komen?

Hij maakte een driftige beweging, liep naar de deur van de kamer waar zijn kind sliep, en draaide den sleutel om.

Zij begreep terstond de beteekenis van die opwelling. De smartelijke trek om haar mond verried het.

- Wij zijn in Lucern niet veilig meer. sprak hij scherp, een reisgids opnemend, die op tafel lag.

Zijn gezicht werd strak en donker, terwijl hij met gedwongen kalmte de bladeren omsloeg.

- Wij kunnen van avond, half zeven van hier. Zal ik schellen, moeder?

Zij strekte haar hand uit om hem tegen te houden.

- O, ik smeek u, Walter, doe niets in drift en overijling. Hoor mij eerst, hoor mij eerst aan. Het is niet gelijk gij vermoedt. Wij worden niet vervolgd. Het was toeval.

- Die..., riep hij opgewonden, die... bij toeval? In Lucern? Op reis? vroeg hij ruw en bijna honend, zich naar zijn moeder omkeerend.

Zij greep nogmaals zijn hand.

- Neem geen besluit voor gij alles weet en laat mij uitspreken. Daarna kunt gij zien wat u en ons te doen staat. Doe uw best kalm naar mij te luisteren. Wij mogen niet in zulk een stemming over zaken spreken, die zoo bitter en zoo droevig zijn.

Zwijgend voldeed hij aan haar verzoek, en zette zich bij het raam. Zijn arm rustte op de vensterbank; hij martelde zijn vingers en kneep zijn hand ineen in de zenuwachtige spanning van het oogenblik. Zijn oogen gleden over de wandelaars, over het blauwe meer, over de hellingen der bergen, en zagen niets.

De oude vrouw liet het hoofd zinken. Langzaam sprekend, of ieder woord haar pijn deed, begon ze.

- Ik was op weg naar de châlet. Ik had den kortsten weg gekozen, het pad over de weide, het smalle pad, dat door den boomgaard loopt, toen ik, bij een kromming van den weg... *haar*... de stem begaf de oude vrouw bij het uitspreken van dat woord... *haar* voor mij zag staan.....

Het gebeurde zoo plotseling, zoo onverwacht dat ik van schrik mij niet bewegen kon. Ik noemde haar naam... en zij riep... moeder!

- Dat was de grootste beleediging, die zij u aandoen kon, sprak haar zoon met onuitsprekelijke bitterheid.

- Ach, het ontsnapte haar bij dien schok van het wederzien. Welk een wederzien! Mij sneed het door de ziel; het

was de eerste maal na drie rampzalige jaren, dat ik het haar hoorde uitspreken. Het riep mij gelukkige dagen voor den geest terug. Daar stond zij, zooals ik haar zoo dikwijls heb zien staan, in de rozenlaan, in mijn tuin. Dezelfde stem, dezelfde lieve klank! Het scheen een oogenblik of er niets gebeurd was, of er niets tusschen ons beiden lag, geen zonde, geen schande. O, mijn God, het was of ze in mijn armen vliegen moest en mij kussen gelijk voorheen.

- Zij heeft u aangeraakt, en gij hebt het geduld, riep hij op een toon van heftig verwijt, terwijl het bloed hem naar het hoofd vloog,

- Indien zij mij had aangeraakt, sprak de andere zacht, had ik haar van mij moeten stooten? Ik heb te lang geleefd en ben te dicht bij mijn graf om zonder mededoogen te zijn. Maar zij heeft haar hand naar mij niet uitgestoken. Zij smeekte mij alleen dat ik haar niet zou laten gaan, zonder haar te hooren. Ik zag om mij heen; er was een schuur op zijde van den weg die openstond, en waarin zich op dat oogenblik niemand bevond. Ik ging er heen; zij volgde. Er lagen teenen horden, waarover men gras gespreid had; ik was blijde iets te vinden, waarop ik kon gaan zitten. Zoo vernam ik dat zij op weg is naar Indie, dat zij vandaag hier aankwam, dat zij Lucern van nacht verlaat om zich morgen in te schepen in Genua, waar zij de familie vinden zal die haar mede neemt. Zij betuigde mij volkomen te beseffen dat alles gedaan was en voor altijd voorbij was tusschen haar en mij, dat zij nimmer beproeven zou ons te naderen. Zij wist wel dat niets in de wereld, geen tranen en geen berouw haar schuld konden uitwisschen, noch de gevolgen wegnemen van haar misdrijf voor degenen, die zij ongelukkig heeft gemaakt. Maar zij smeekte mij dat ik toch gelooven zou aan de bittere wroeging, die haar folterde en, voor het vervolg, met eenig erbarmen aan haar zou denken. Zij zwoer in woorden, die ik niet herhalen kan, in woorden gelijk alleen een vrouw kan bezigen tot een andere vrouw, dat zij niet geheel verdorven en slecht was, toen zij werd medegesleept en zich zoo zwaar bezondigde tegen God en tegen haar man en kind. En toen, terwijl zij zich beriep op drie jaren van inkeer en onbesproken wandel en met eigen mond bevestigde hetgeen men ons omtrent haar mededeelde, kwam zij met een bede die

het niet aan mij staat, maar aan u te weigeren of toe te staan.

Zij viel voor mij op de knieën en bad haar kind te mogen zien, al ware 't maar eene enkele seconde voor zij dit werelddeel voor altijd verlaat.

Zij smeekt het van ons af als een genade.

.... Neen ging ze voort, toen zij haar zoons ontroering waarnam, zijn beslist afwijzende handbeweging zag, neen, zij zal het kind niet naderen, niet aanspreken. Zij smeekt alleen het te mogen zien, een enkel oogenblik, voor het laatst in haar leven.....

.....Ik kan nog niet gelooven, sprak de oude dame, terwijl ze in hevige gemoedsbeweging haar handen op haar knieën wrong, ik kan nog niet gelooven dat zij het was die daar voor mij lag met smeekend opgeheven handen, dat het h a a r oogen waren, die drooge, brandende oogen, die hongerden naar het woord dat ik niet gerechtigd ben uit te spreken.

Ik kon niets doen dan haar beloven, dat ik het zou vragen. Zie of ge het van u zelven verkrijgen kunt. Zij zal haar woning niet verlaten, maar op uw beslissing wachten en die eerbiedigen, hoe die dan ook uitvalle. Indien gij weigert loopt gij geen gevaar dat zij ons volge of nadere. Zij verdwijnt... en voor altijd... Wat zij vraagt dat vraagt ze als een genade.

Hij had zijn moeder laten uitspreken, zoodra zij zweeg verliet hem zijn zelf bedwang.

- Erbarmen moet ik hebben? Voor wie moet ik erbarmen hebben? Voor de vrouw, die geen erbarmen kende, die haar kind, zoo klein, verliet.

Waar heeft ze het hart van daan gehaald dat ze u..... vertoonde, waar heeft ze het opgeraapt?

Zij heeft nooit een hart gehad!

- O, zeg niet zulke vreeselijke dingen die klinken als een vervloeking, hernam ze na een stilte. Zeg niet dingen die gij in kalmer oogenblikken niet verantwoord e n kunt.

- Zij heeft, hernam hij somber, zij heeft mijn leven verwoest, mijn loopbaan gebroken, mijn eer geroofd. Zij heeft haar naam gemaakt tot een schandnaam, dien ik beef te hooren noemen. Wij verbergen haar leven, haar bestaan.... haar nog aanwezig zijn op deze wereld, wij verbergen dat, niet

waar, zorgvuldig voor haar eigen kind, als iets, waarover men bang is dat gesproken worden zal, een ramp, een smet, een vloek en een schande. En deze vrouw, die dat gedaan heeft, durft zich aan haar kind vertoonen? Zij heeft den moed daartoe? Berouw! Wie sprak van berouw? Gij spraakt van berouw, moeder.

Weet ge wanneer ik aan haar berouw geloofd zou hebben? Indien zij, toen ze u zag, gevlucht ware, weggevlucht zoover hare voeten haar dragen wilden. Dan zou ik aan haar berouw geloofd hebben.

Nu zie ik in dit alles niets dan een tooneelvertooning. Haar hartzeer is gelogen, gelijk alles in die vrouw bedrog en logen was.

- Wat gij zegt vloeit over van bitterheid, hernam zijn moeder; het is verklaarbaar; deze schok kwam als een stoot tegen een ongenezen wond.

Niemand beter dan ik beseft hoe zwaar het u moet vallen, waar het haar betreft, aan zachtere aandoeningen gehoor te geven. Denkt gij dat ik ooit dien avond vergeet, toen mijn oudste en beste vriend, voorzichtig en meewarig en met looden schoenen, gelijk men zulk een opdracht uitvoert, mij kwam zeggen dat er schande gevallen was op onzen naam en onze familie? Denkt ge dat ik ooit de stekende pijn vergeet die mij de nieuwsgierige, deelnemende oogen van de menschen deden?

Door de straten van de oude stad te moeten gaan, waar onze naam geëerd is sinds twee eeuwen, voor het eerst niet meer met opgeheven hoofd! Niet meer vrij mijn oogen om mij heen te durven slaan, zie, als er ooit een leed is, te zwaar om het te vergeven aan die het mij berokkende, dan is het dit. Maar juist daarom, omdat ik niet verdacht kan worden van weekhartigheid met zulk een misdrijf, ik die een vrouw en uwe moeder ben, mag ik, van den storm van smart en hartstocht, die in deze oogenblikken in u opstak, mij beroepen op hetgeen er groot en edel is in mijnen zoon. Zie, daar is een tijd geweest toen ik trotsch en in mij zelve opgesloten was als gij. Mijn trots is verbrijzeld onder den mokerslag van deze ramp. Ik had maar één geluk, één afgod, waaraan ik met mijn hart uitsluitend kleefde, waarin ik opging, en dat waart gij, uw voorspoed, uw geluk. Dat geluk is in duigen

gevallen. God heeft mijn droombeelden als rag verscheurd. Toen ben ik opgestaan tegen de hand, die mij zoo wreed sloeg op mijn ouden dag. Ik heb geworsteld tegen Zijne beschikking; ik heb het menschenlot gevloekt. Het is voorbij! Mijn hoogmoed is geknakt, en, onder de puinhoopen van mijn ouden trots, heb ik mijn hart teruggevonden, meedoogender, geduldiger, met meer ontferming voor de menschen. De enge kring, waarin ik mij opsloot en van ieder afsloot, was gebroken; ik voelde mij met mijn smart dichter bij mijn medeschepselen, dichter bij een ieders zorgen en leed. En zoo geschiedde het dat mijn oordeel over haar zich wijzigde, niet alleen meer door mijn afschuw voor haar misdrijf werd bepaald. Ik heb opgehouden haar uit mijn gedachten te verbannen, iedere herinnering aan haar terug te wijzen, haar als een doode te beschouwen, gelijk ik in mijn vrouwelijken weerzin deed.

Ik heb er over nagedacht hoe zij tot zoo iets komen kon. Ik heb getracht haar voetsporen nategaan op den weg, die haar gevoerd heeft naar haar verderf. Ik zag haar, gelijk zij was toen ze in uw huis kwam, frisch en aantrekkelijk natuurkind, vol onstuimig gevoel, een heerlijke, jonge vrouw vol gloed en hartstocht. Ik zag haar, overgelaten aan haar zoekende, dwalende gedachten, zonder leiding voor haar innigst leven, midden in een wereld, die haar verbeelding prikkelde en haar hart ledig liet. En daarop heb ik mij zelve en u, mijn zoon, voor den geest gehaald, gelijk wij toen waren, wat ons toen vervulde, spande en bezig hield, het gejaagde en naar buiten gekeerde van ons leven, en ik heb mij zelve afgevraagd of ooit de eene mensch geheel onschuldig is aan des anderen val. O zie mij zoo niet aan, en versta mij niet verkeerd. Ik verontschuldig *haar* niet, maar ik durf mijn handen niet meer te wasschen van de zondares in het hooghartige gevoel van onze ontoerekenbaarheid. Ik kan de gedachte niet van mij weren, dat er iets in haar natuur was dat wij niet begrepen, iets, dat aan zich zelven overgelaten, in het wilde groeide; iets dat, toen het bij ons geen steun en weerklank vond, ontaardde en verdwaalde; iets dat haar bedwelmde en verbijsterde, toen de dweeper haar naderde, die haar ten val bracht. Bedenk dat, waar de hartstocht in het spel komt, onze maatstaf nimmer zuiver wezen kan! Bedenk dat er Een is die de afdwaling weegt in duizendmalen fijner schalen dan wij, en wees niet zonder erbarmen voor de

schuldige vrouw. Zij heeft zich van dien man gescheiden, niet op uw bevel, vrijwillig. Hij vond zijn einde...

- Niet door mijne hand, helaas niet door mijne hand!

- God heeft het verhoed, neen, niet door uwe hand! Zij heeft den onderstand, dien gij haar boodt, geweigerd. Zij werkte in den vreemde voor haar brood. De menschen, die op mijn verzoek, zich harer hebben aangetrokken, menschen die wij kennen en op wie wij rekenen kunnen, hebben van haar getuigd: dat sedert nooit een smet meer op haar kleefde. Het is met hun betrekkingen dat zij naar de Indiën gaat. Zij heeft geworsteld om zich boven te houden; ik heb haar de hand toegestoken; ik kon haar niet laten vergaan. Zij wist niet wie het was die haar werk betaalde. Nu heeft het toeval haar in onzen weg en bij haar kind gebracht. De moeder is in haar ontwaakt en smeekt u deze ééne gunst. Indien gij het voor u zelven verantwoorden kunt, zoo weiger.

- Gij pleit welsprekend voor een slechte vrouw, moeder, zei hij koud en met onderdrukte drift. Ik dacht de eer van uwen zoon moest zwaarder bij u wegen dan die valsche tranen.

- Walter! klonk het smeekend.

- Wat wilt ge van mij, wat wilt ge toch? Moet ik haar om verschooning vragen voor den hoon, dien zij mij goed vond aan te doen? Zullen de rollen verwisseld worden en ik haar plaats innemen op de bank van de beschuldigden? Ik dacht, dat gij tot een anderen tijd behoordet dan den onze, moeder. Ik hield u vrij van ziekelijke ingenomenheid met de slaven van hun passies. Waarin ben ik jegens haar te kort gekomen? Ik heb haar lief gehad, ik heb haar aangebeden, tot mijn ongeluk. Zij was mijn trots. Haar ontrouw heeft mij bijna waanzinnig gemaakt. Mijn eerzucht was met den hartstocht voor die vrouw zoozeer vervlochten dat ik, nu zij mij verraden heeft, dien prikkel niet meer voel. Ik heb haar een eervolle plaats in de wereld verzekerd; zij stond daar als mijn vrouw en ik vertrouwde haar het kostbaarst wat een man bezit, meer dan mijn leven, mijn eer! Indien zij verkoeld was in haar liefde voor mij, ik had het haar moeten vergeven en ik zou niet gerust hebben voor ik herwon wat ik eens bezeten heb. Geen opoffering, geen moeite, geen geduld, geen toewijding ware mij daartoe te groot geweest..... want ik aanbad haar. Maar zij heeft mij geschandvlekt, mij en ons kind. Indien zij

ons beiden met haar eigen, wreede handen had vermoord, het zou barmhartigheid geweest zijn bij hetgeen zij nu gedaan heeft. Zij heeft mij niet alleen haar zelve ontnomen, maar zij heeft mij alles ontnomen wat, buiten haar, het leven waarde voor mij gaf. Zij beroofde niet alleen haar kind van de moederzorg en liefde; zij rooft haar dochtertje in de toekomst de onschuld van de jeugd, de gelukkige onbekendheid met de zonde en de schande, die er in de wereld zijn. Het eenige wat mij overbleef is mijn kind; dit is mij gebleven als een reine bloem, nalatenschap van eene..... die ik beproef mij voor te stellen als gestorven, toen zij haar het leven gaf. Laat met die vrouw geschieden wat wil; over mijn kind voor het minst zal haar adem niet meer varen; op mijn kind zullen haar oogen niet meer rusten. Dit recht heb ik ten minste mij verworven door het verlies van al het andere: dat ik mijn kind behoud en onbesmet bewaar. Zij heeft haar eens moedwillig verlaten, zij ziet haar nimmer weêr. Dat is recht. Het misdrijf is gepleegd; ik wil haar niet ontheffen van de boete.

- En al wildet gij het, vervolgde zijn moeder met bewogen stem, gij zoudt het niet mogen. Het recht behoeft de tusschenkomst der menschen niet om zijn loop te vinden in een schuldig hart. Voor haar, gelijk voor ieder ander die misdoet, is er geen andere redding dan berouw. Daar is maar ééne mogelijkheid een zware schuld te dragen zonder er onder te bezwijken en dat is: die schuld te boeten, de gevolgen van verkeerde daden niet te ontwijken, maar ze te ondergaan. Een groot kwaad bedreven te hebben en er niet voor gestraft te worden, dat moet wel de zwaarste van alle straffen zijn. Gij hebt, als man, het recht zich laten voltrekken aan uw vrouw. Gij hebt haar datgene ontnomen wat ze niet meer waardig was te bezitten. Zij is verbannen uit haar huis, gescheiden van haar kind. Dit zijn de rechtstreeksche gevolgen van haar misdrijf. Gij hebt haar deze straf niet willekeurig opgelegd, uw eer, als man, gebood u die haar op te leggen. Zij is een zwerveling geworden en sleept door de wijde wereld, overal waar zij gaat de herinneringen mede die haar folteren. Is die straf niet zwaar genoeg? Kent gij zwaarder boete? Maar de majesteit van het recht hangt aan de zuiverheid der hand, die het recht voltrekt. Zij moet in u haar rechter zien en niet den echtgenoot, die wraak neemt. Hoor mij, hoor mij.

God heeft het lot van deze vrouw, die eens uw vrouw was, die gij lief hadt, in uwe hand gelegd. Van die opdracht zult gij zware rekenschap moeten afleggen voor uw geweten. Het geldt een ziel, een zondige en afgedwaalde ziel, maar toch een arme menschenziel. Gij moest die vrouw verstooten, vertrap haar niet. Het koude strafrecht zelf, het straft niet uit vergelding, maar het wil verbeteren. Verbeter haar door de hoogheid van uw recht en, wilt gij haar verbrijzelen, breek haar hart door uw genade.....

- Genade verdient zij niet, moeder, riep haar zoon zich driftig omkeerend en naar voren komend uit de vensternis waar hij, somber voor zich henen starend, had geluisterd. Uw medelijden, moeder is aan haar verkwist. Bewaar het voor beteren dan zij. Forceer mij niet, forceer mij niet dat ik haar dupe worde. Het is genoeg dat één van ons beiden zich door een actrice blinddoeken liet. Zijn gezicht vertrok zenuwachtig; hij spande zich in om bedaard te spreken.

Gij slaat haar straf, haar gerechte straf te hoog aan. Het zwerven ligt in haar natuur. Dat heeft zij duidelijk bewezen, dunkt mij. Zij moet in haar element zijn nu. Laat zij verdwijnen; dat is haar plicht. De maat is meer dan vol. En, zei hij, diep ademhalend, hebt gij gelijk, is het moederlijk instinct in haar ontwaakt, laat haar hunkeren naar hetgeen zij weg smeet, laat haar lijden alles wat een vrouw, die gedaan heett wat zij gedaan heeft, lijden kan.

Daar werd geklopt aan de deur van de slaapkamer.

- Ik ben wakker, grootmoeder! riep de kinderstem.

Tik - tik - tik ging de kleine vinger. Een schalk gelach klonk achter de deur.

De oude vrouw stond op.

- Eenmaal, sprak ze, zal uw dochtertje weten wie haar moeder was en wat haar moeder heeft misdreven. Vertel haar dan nooit, mijn zoon, wat hier is geschied. Want, zoowaar ik een vrouw ben en weet hoe reine vrouwen voelen, het hart van uw kind zal zich sluiten voor u.

Zij ging naar de deur en greep den sleutel. Maar voor zij dien omdraaide zag ze hem nog eens aan met haar zachte, beschroomde, bedroefde oogen. Zij hief haar bevende hand plechtig omhoog en zeide:

- Zalig zijn de barmhartigen!

Hij bleef alleen, alleen met de herinneringen, die door zijn hart stormden. De martelende tooneelen, weggesloten en begraven, naar hij hoopte, achter zware kelderdeuren, in de duisterste gewelven van zijn binnenste, braken los uit hun gevangenschap en spookten rond in zijn verbeelding. Beelden en gezichten, die hij gewoon was voor zijn oogen weg te jagen, rezen op met pijnigende duidelijkheid, bespotten hem en vlamden voor zijn zinnen. Hij wilde haar niet zien en hij *moest* haar zien. Zijn gedachten lieten zich niet knevelen; zij vlogen naar haar toe. Hij zag haar, in haar kamer, op en neder gaande, op en neder, smachtend naar de tijding... die niet kwam. Hij zag haar beven bij ieder gerucht, stilstaan bij iederen voetstap, die haar deur naderde. Hij zag haar voor het venster, turen in de straat. Hij zag haar hoop van oogenblik tot oogenblik verflauwen tot het donker werd en zij geen hoop meer had. Hij zag hoe zij ineenkromp en het uitschreeuwde van smart..... en hij genoot. Het was een genot zijn smaad te mogen wasschen in haar tranen, haar hart vaneen te rijten. Had zij niet het zijne verscheurd? De haat is de gevallen broeder van de liefde. In den gloed van den haat, gelijk in de verrukkingen der liefde, is een wegsleepend, overstelpend genot. Het wederverschijnen van de verstooten vrouw en de woorden van zijn moeder hadden hem heviger geschokt en aangegrepen dan hij zelf gelooven kon. Zij hadden in zijn hart de spanning doen ontstaan en de benauwdheid, die den storm voorafgaan. Er zijn oogenblikken in het leven, waarin een waarheid die wij haten, haten met de diepste instincten en de blinde driften onzer lagere natuur, ons zoo drukt en perst, dat wij er een woest genot in vinden onzen hartstocht over alles heen te laten bruisen, en den ziedenden golven alles prijs te geven wat nog staat.

Het werd hem in die kamer te benauwd; hij hijgde naar lucht. Op de trap ontmoette hij een troepje bergbeklimmers. Zij zaten elkander met hun fraai beslagen alpenstokken na. Hun geschater botste tegen zijn ooren, hard en vreemd. Het ging aan hem voorbij als het kletteren van den regen of het

bruisen van den wind. Toen hij de trap van de eerste afdaalde zag hij, in de diepte van de vestibule 't blinken van den schedel van den generaal, die met toute-belle op de ronde sofa zat. Hij was zich een oogenblik bewust van een paar doffe oogen, zonder uitdrukking, die zich op hem vestigden en hem nakeken. Een gevoel van weeheid overviel hem, een gevoel van het hopeloos vulgaire, niet alleen van zijn verblijf in deze plaats, in dit hôtel en onder deze menschen, maar van heel zijn toestand, van zijn lot.

Hij nam den bovenweg, rechtsom, en haastte zich aan het pleisterwerk, het spiegelglas, de bloemenmozaiek, de bloemfestoenen van de villa's en hôtels-garnis te ontkomen. Weldra lagen ze achter hem, en liep zijn weg langs bruine, Zwitsersche huisjes, ieder met zijn bonte spikkeling van bloemen aan de bovenvensters, ieder met zijn ruiker voor de borst, geestig over het malsche weidegroen gezaaid. Hoog omhoog de kale, trotsche rotsgevaarten, half omsluierd, drijvend in de nevelen en hun spits, doorgroefd van zilveren gletscherstrepen, in den ether beurend, hoogaltaren, waar de klare, blauwe hemelen zich over welven als de bogen van een ontzaggelijken dom. Hij droeg zijn verbitterd hart door deze paleizen der aarde; de zalig lachende hemel spande zich boven zijn weedom uit; de kalme, zwijgende, zelfgenoegzame schoonheid van de wereld om hem henen, nam de woeste dwarreling van zijn gedachten in zich op, gelijk zij een nevelvlekje in zich opneemt. In zich zelf verzonken dwaalde hij van den grooten weg en sloeg een voetpad in, dat naar het meer afdaalt. In de diepte blonk het, uit de diepte scheen het naar hem op te rijzen, door de zachte koelte aanggeasemd en gestreept, lichtend met een weerschijn van gewaterde zijde, vonkelend als een edelsteen. Dicht bij den oever viel hij neder, in de schaduw, op het gras en liet zijn dwalende oogen rusten op de breede, spiegelende waterbanen. Een schuitje sneed met scherpe kiel door het blauwe water en een heldere lach klonk op van beneden. Een jonge vrouw zat aan de riemen; het blonde kopje in den nek geworpen, liet zij de droppels van de roeispaan stuiven; het blauwe water bliksemde bij iederen slag. Achterover buigend en uit alle macht zich rekkend, trachtte zij den armen van een man te ontkomen, die zich op den bodem van hun vaartuig neergelaten had, en haar plagend grijpen wilde.

- Nous allons sombrer et c'en est fait de notre lune de miel!

Weder klonk het heldere lachen over het water. Maar hij had haar vast, zijn jonge vrouw, de riemen ploften in het water en de stemmen zakten. De man had zijn hoofd op haar knieën gelegd; zij, in haar moedwil, plukte uit een ruiker bloemen, waarmede ze hem bestrooide. Toen, een handvol bladeren nemend, strooide zij die op het water. Zij schuimden met het kielzog weg. Haar geleider wees haar, lachend, op de drijvende bloemen, en over het water klonk zijn fraaie tenorstem:

> Plaisir d'amour ne dure qu'un instant,
> Chagrin d'amour dure toute la vie.

Het bootje gleed voorbij als een visioen. Zijn eigen verloren geluk gleed daar voorbij. Weder verscheen zij hem en weder moest hij haar zien, maar nu in al den teêren bloei van jeugd en schoonheid. Het hielp niets of hij de verschijning met een rilling van zich stiet, zij liet zich niet verdrijven, zij kwam terug, zij omstrengelde hem met beide haar armen. Hij voelde haar hart kloppen tegen het zijne en haar adem vliegen langs zijn lippen. De hartstocht voor die vrouw overleefde de scheiding, alles. Nu besefte hij waarom hij haar zoo haatte. Omdat hij haar nog liefhad, liefhad met zijn herinneringen. Het zoet herdenken aan den lentetijd van het leven, balsem voor zoo menig moede en oud geworden hart, brandde op het zijne als gesmolten lood. Gedachten, die anderen gelukkig maken, veranderden voor hem in folteringen en wat anderen de ziel verschroeit en pijnigt, bittere menschenhaat, scheen de eenige toevlucht voor zijn ziel. Zijn verbeelding riep het verleden terug met zulk een wreede levendigheid en duidelijkheid, dat het hem scheen of het nog bestond en al het andere een benauwde droom was. Een gevoel van radeloosheid en vertwijfeling overmeesterde hem. Hij bedacht, hoe hij zich vroeger over die zonde vroolijk had gemaakt als over een vaudeville grap. Daar was zij nu, in zijn eigen leven, in zijn eigen huis, over het hoofdje van zijn arm kind! Zie, welk een hartverscheurende tragedie! Hij had dit kwaad van verre gezien, gelijk het oprijst in het zieke hersenleven dezer eeuw, gedragen op de zinnelijke mystiek van Wagners toongolven, een beeldschoone demon met wegsleepende stem. Nu zag hij het, gelijk het is, gemeen, met zijn treurige

lijfwacht van bedrog en huichelen, lafhartig als geen andere zonde, altijd bevend voor ontdekking, kruipend voor de straffende hand, die het genaakt. Uit het kunstlicht der verbeelding in het zuivere, eerlijke zonnelicht verplaatst, hoe verschrompelden de vleugels van den demon, hoe werd de engel dier.

Hij kwam zich zelven voor als een blinde, die in een denkbeeldige wereld, achter zijn gesloten oogleden heeft geleefd, en wiens oogen langzaam opengaan voor de werkelijkheid. Alleen met dit verschil dat hem de oogen niet naar buiten open gingen, maar naar binnen. Het leven was voor hem niet slechts veranderd van beteekenis en van aanzien, maar van plaats. Het was niet meer voor hem een samenstel van bezigheden, vormen en gewoonten; het loste zich niet meer op in ademen, denken en genieten, streven naar geluk en eer. Dit alles, waarin zijn wezen had gewoond, waarop zijn geest zich had bewogen en voortgespoed, dreef nu langs hem voorbij als dingen, waar hij buiten stond, die hem innerlijk niet meer aangingen en die hij van een afstand waarnam. Zijn leven trok samen in hetgeen er in hem omging; het had zich uit de drukte van de wereld in de eenzaamheid van het hart verplaatst. Hij begon de dingen te zien in hun innerlijk verband; de eindelooze schakeling van oorzaken aan gevolgen, de groote verantwoordelijkheid des eenen voor den anderen, den diepen weemoed en den ernst van ons bestaan. Hij doolde in zijn nieuwe wereld rond, zoekend naar een weg en naar een doel.

Hij dacht aan het ideaal, dat hij zich van het leven met die vrouw geschapen had, een leven boven het gewone, gedragen door schoonheid en passie. Nu zag hij het stuifzand, waarop hij bouwde. Hun geluk moest ineenstorten, omdat het geen basis had. Dwaas die hij geweest was dat hij, door den hartstocht heen, naar het hart der vrouw had willen dringen, dwaas, die aan de verbeelding had gevraagd, wat de teederheid alleen verzekeren kan: trouw. Het was niet meer uitsluitend op haar schuld en zijn vernedering dat hij zich mat tuurde, maar hij zag een groote en noodlottige dwaling, die in hun verhouding tot elkander had gescholen en langs allerlei wegen en omstandigheden op een groote ramp was uitgeloopen. En een stem verhief zich in zijn binnenste die sprak: hebt ge u ooit bekom-

merd om hetgeen er in haar omging? Hebt gij ooit een hoogere gemeenschap met haar gezocht dan die van den gezelligen omgang, van den goeden smaak en van de zinnen? Zij was uw vrouw. Wat weet ge van haar? Wie was meer een vreemdeling in haar binnenste dan gij? Alles, waar de wereld hoogen prijs op stelt en waar gij zelf aan hecht, hebt gij haar gegeven, naam en rang en rijkdom, uw geest, uw verstand, uw succes in de wereld, alles wat schittert; u zelven gaaft ge haar niet, en beiden waart gij, in den grond van uw bestaan, alleen. Zij heeft zich niet verkocht. Zij heeft alles weggeworpen.... om geluk. Is er in haar dwaling niets dat voor haar spreekt, niets dat op u drukt?

Hij klemde zijn slapen tusschen zijn beide handen en zei halfluid:

- Zouden zulke dingen ooit vergeven kunnen worden? Niet voor wij gestorven en weder opgestaan zijn. Niet voor het dier van ons is afgevallen. En ook dan misschien nog niet.

Zijn oogen verhieven zich naar de hooge bergen. Zij stonden daar in hun kalme majesteit, in hun vrede van ijs en sneeuw, hoog boven de erbarmelijkheden dezer wereld. Hij begreep het heimwee dat de menschen, over doodsgevaren, naar die witte toppen jaagt, den lust zich te verliezen in de wijde, wijde horizonten, de huivering der ziel als in de doodelijke stilte de voetstap kraakt, het stilstaan van het hart bij de ontmoeting met de ontzaggelijke eenzaamheid. Zulk een stilte moet er om de ziel zijn als de tijd voor ons voorbij is. Van het leven nog alleen de hoogste toppen zichtbaar, al het andere in nevelen weggezonken. Zullen wij dan de dingen in hun ware verhoudingen zien, en het oordeel, vrij van hartstocht, zuiver en rechtvaardig zijn?

Nog eens zag hij haar, een rampzalige vrouw, die langs de straten wegging en verdween in den nacht. Indien haar lot van daag in zijn hand had gerust? Indien hij de kracht in haar, om staande te blijven en goed te blijven, gebroken had?

Wanneer hij haar het gezichtje van haar kind medegaf, diep afgedrukt in het weekste van haar hart, als een talisman op haar pad?

Zou het bij haar zijn en met haar medegaan in haar donker leven en haar beschermen?

Zalig zijn de barmhartigen.

Het kwam tot hem als een boodschap uit de hoogte; van de zilveren sneeuw der bergen ruischte het over zijn gebogen hoofd. Het werd hem toegefluisterd, wat het was dat zijn leven zoo vulgair en troosteloos maakte, dat zijn kracht en wil verlamde: zijn haat, zijn haat aan haar en door haar aan de menschen. Zijn ziel lag op den bodem van een afgrond. Boven is de blauwe hemel, maar ter wederzijde rijst de rotswand steil omhoog. Zij worstelt, en grijpt zich aan den gladden, rotssteen vast en tuimelt naar beneden.... tot zij zich herinnert dat zij vleugels heeft. Al de driften van zijn trotsche natuur verhieven hun stem en klemden zich aan hem vast. Maar een andere kracht, een onbekende, greep hem in de ziel met sterke hand. Hij hief zijn hoofd omhoog naar de blinkende altaren in de stille, reine alpenlucht en zijn hand uitstrekkend zonder te weten wat hij zeide, noch tot wien hij sprak, riep hij... ‘help mij!’

De avond was gevallen, een zoele avond. Geheel Lucern was buiten, aan het meer. Het roode en witte licht aan de masten der stoombooten gleed over den donkeren menschenstroom, die zich langs het water voortbewoog. De gevels der groote hôtels bleven donker. Van tijd tot tijd vlamde er een licht op achter de gordijnen. De muziek speelde en de menschen ademden de zachte lucht.

Op de bekende kamers in het hôtel National zat de oude dame bij de tafel. Het lamplicht viel op haar peinzend, zacht gelaat, waarlangs de tranen gleden. Het kleine ding stond aan grootmoeders schoot. De oude vrouw had den arm om haar schoudertjes geslagen.

Haar vader kwam van het open venster naar de tafel en streelde zachtjes met zijn hand het kinderhoofdje.

- Waar is ze nu? vroeg het kind, terwijl ze naar de deur zag.

Niemand antwoordde, maar haar vader nam haar op zijn schoot en trok een boek met prenten naar zich toe, dat op de tafel lag.

- Zij was zoo bedroefd, die vrouw, zei het kind, ze is op haar knieën gevallen. Ze heeft mijn hoofdje gezoend. En

ze heeft me gekneld, grootmoeder. Het deed pijn. Waarom huilde ze zoo?

Zij keek voor zich heen met iets nadenkends op haar klein gezichtje; toen, haar vader streelend met haar zacht, blank handje en hem aanziende, vroeg ze:

- Wie is zij, papa?

- Het is.... iemand, die u vroeger gekend heeft, toen ge nog heel klein waart, Annie en.... veel van u gehouden heeft.

- Is ze arm? vroeg het stemmetje meêwarig.

- Ja, Annie.... ze is heel arm!

- Gaat ze ver weg?

- Ja, ver weg.

- En komt ze nooit terug?

- Neen liefje, ze komt niet terug.

Het kind zweeg een poosje, keek haar grootmoeder aan, die schreide, en toen haar donkere wimpers opslaande en haar vader aanziende, met haar heldere, reine kinderoogen:

- Als ik van avond mijn gebedje doe, papa, zal ik voor haar bidden.

Hij greep zijn kind en sloot het vast, vast, vast aan zijn hart.

- O, mijn liefje, mijn liefje!

J.H. HOOIJER.

Amerikaansche toestanden.

James Bryce, The American Commonwealth. London Macmillan and Co. 1888.

In antwoord op de uitbundige verklaring van den schoolschen Wagner, dat het een groot genot is zich door de studie van geleerde geschriften te verdiepen in den geest der tijden, zegt de hooghartige Faust:

> Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
> Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln,
> Was Ihr den Geist der Zeiten heiszt
> Das ist im Grund der Herrn eigner Geist
> In dem die Zeiten sich bespiegeln.
> Da ist 's denn wahrlich oft ein Jammer,
> Man läuft euch bei dem ersten Blick davon.

Wat is eigenlijk die ‘geest der tijden’, waarover Faust spreekt? Hij ontkent het bestaan daarvan niet, doch schijnt te meenen, dat de menschen, althans zij, die Wagner wijs noemt, niet in staat zijn dezen geest te begrijpen.

Wanneer men zegt, dat de geest des tijds iets eischte, bedoelt men meer dan dat dit ‘iets’ in de gegeven omstandigheden kon gebeuren of behoorde te geschieden; men wil daarmede, als ik mij niet bedrieg, zeggen dat de eene of andere gebeurtenis een bestanddeel uitmaakt van den noodzakelijken gang der dingen. Men beproeft uit hetgeen men weet omtrent het gebeurde af te leiden dat het zoo en niet anders *moest* gebeuren; als dit betoog geleverd is, zal men zeggen bewezen te hebben dat de geest des tijds de gebeurtenis eischte. Zoo doet men niet enkel met ‘die Zeiten der Vergangenheit’, maar ook met de toekomst. Men brengt hetgeen men meent

te weten omtrent het gewordene in verband met hetgeen men meent te weten omtrent het wordende, en besluit dan dat het een of ander zoo en niet anders moet geschieden. Op deze wijze verschaft men den wil een sterken steun, want het is gemakkelijk te strijden vóor, ijdel daarentegen te strijden tegen hetgeen noodzakelijk is.

Het beroep op den geest des tijds bevat dus de erkentenis, dat de handelingen der menschen niet toevallig, maar noodzakelijk zijn, en onderstelt tevens dat het mogelijk is den noodzakelijken loop der dingen te leeren kennen. Faust betwijfelt juist die mogelijkheid. Hij spreekt intusschen nog slechts enkel van het verledene. Hier komt de moeilijkheid nog niet zoo sterk uit: het is gemakkelijker te betoogen dat hetgeen gebeurde moest gebeuren dan aan te toonen dat iets zal moeten geschieden. Men ziet in boeken dikwijls met veel vertoon van zekerheid uiteengezet, waarom eene gebeurtenis niet kon uitblijven. Maar zulke beschouwingen berusten, zegt Faust, slechts op eene zeer gebrekkige afspiegeling van den tijd in den geest des schrijvers.

Nog veel meer komt echter de moeilijkheid om den geest des tijds te verstaan uit, waar men met de toekomst te doen heeft. Kon men inderdaad leeren kennen wat, noodzakelijker wijze, moet geschieden, de kunst van voorspellen ware gevonden, hetgeen volstrekt niet het geval is. Men heeft het niet verder gebracht dan tot raden en gissen.

De onzekerheid der menschelijke kennis moest, zou men zeggen, het gevolg hebben dat ook het beroep op den geest des tijds niet dan met groote voorzichtigheid en twijfel aan eigen inzicht werd gedaan. Het tegendeel is waar. Naar mijne overtuiging althans zijn de begrippen omtrent den geest of de eischen des tijds op sociaal gebied eene machtige drijfveer van de menschelijke handelingen. Men ziet denkbeelden omtrent zoogenaamde ‘faits providentiels’ over eischen des tijds op denkende menschen eene soort van geestelijke tyrannie uitoefenen, zoo sterk dat de inzichten, die anders uit hun karakter en hunne ondervinding zouden voortspruiten, worden verstikt.

Hoe komt dit? Laat ons beproeven het na te gaan.

Het zoeken naar de eischen des tijds is een eerbiedwaardig streven. Het is de erkentenis der menschelijke onmacht om op sociaal gebied in den eigen geest het noodige en het nuttige

uit te vinden; het is een gevoel van zwakheid, hetwelk doet roepen om een steun van buiten. Welke middelen heeft men nu om zich eenige zekerheid te verschaffen? Men onderzoekt de feiten; men bestudeert de gevoelens en denkbeelden der medemenschen. Als men dit ten koste van groote inspanning gedaan heeft; als men met volharding gestreefd heeft naar het vinden van punten, welke men zal kunnen vasthouden, wanneer de tijd van handelen gekomen zal zijn, dan is het eene groote teleurstelling eenvoudig te besluiten dat men *iets* geleerd heeft. De intellectueele steun, dien men zoekt, is van zoo hooge waarde, de behoefte aan vastheid, die men te midden van de ingewikkeldheid der dingen en de overal heerschende verwarring en onzekerheid van denkbeelden gevoelt, zoo groot, dat men allicht meent meer zekerheid te hebben verkregen dan werkelijk het geval is. Uitgaande van het onvoldoende van eigen begrippen, gaat men aan die van anderen te veel hechten; de een ziet ten slotte den geest des tijds afgespiegeld in de denkwijze van den ander. Navolgen, die menschelijke eigenschap, neemt de plaats van onderzoeken in, en mode wordt motief. Het zoeken naar den geest des tijds, gevolg van het besef der individueele zwakheid, wordt de oorzaak van eene nieuwe zwakheid; de zoeker meent eene zekerheid verkregen te hebben, en nu leidt hem die vermeende zekerheid tot handelingen waarvan hij het gevaarlijke of verkeerde niet meer inziet. Elke onderscheiding tusschen de kracht en het gehalte der dingen verdwijnt. Wat de geest des tijds wil, *moet* geschieden en het is ijdel te vragen of het noodzakelijke goed of niet goed is. Het doet er ten slotte niet toe, wat men zelf denkt en oordeelt; het eenige wat te doen overblijft is te luisteren naar de stem van het orakel, dat men te hulp riep.

Zoo kan het beroep op den geest des tijds leiden tot verlamming van eigen kracht, tot blinde gehoorzaamheid aan een gezag, dat men niet kent en waarvan men de bevelen niet kan verstaan.

Maar met het scheppen van een woord komt men ten slotte niet verder. Onzeker en onvast blijft het menschelijk inzicht en geen geest des tijds kan ons de waarheid geven. Zelf meêdrijvende met den stroom des tijds, mist de mensch het hooge standpunt, noodig om te zien, waarheen die stroom hem voert[1)].

1) Ditzelfde gevoelde Bryce, American Commonwealth I bd. 391, waar hij moedeloos uitroept: The more closely any one watches from year to year the history of free governments and himself swims in the deep-eddying time-current, the more does he feel that currents force, so that human foresight and purpose seem to count for nothing.

Onder de eischen des tijds staat bij velen sedert betrekkelijk langen tijd de invoering van democratische regeeringsvormen en de huldiging van democratische denkbeelden voorop. Reeds noemde de Tocqueville in zijn beroemd werk over de Democratie in Amerika de gelijkheid der standen een ‘fait providentiel’. Hij achtte het onmogelijk den stroom der democratische denkbeelden te keeren, ofschoon hij het wel doenlijk vond dien stroom te leiden. Sedert zijn werk het licht zag, is de kracht der democratische denkbeelden sterk toegenomen en de meening dat de verwezenlijking daarvan door den geest des tijds werd geëischt, ontelbare malen uitgesproken. Het is niet noodig daarvan voorbeelden aan te halen; hier zij enkel de getuigenis vermeld van den staatsman, wiens naam aan het hoofd van dit opstel is genoemd. In eene redevoering die professor Bryce, als lid van het Engelsche parlement op 17 Mei 1889 uitsprak bij eene discussie over de reorganisatie van het Hoogerhuis, verklaarde hij eene Eerste Kamer niet te beschouwen als bestemd om den golf der democratie te beteugelen. Die golf was zijns inziens reeds over zijn vaderland heengevloeid, en geen land was meer democratisch dan Engeland[1)]. Men ziet hier het beeld van de Tocqueville herhaald; de stroom is alleen een golf geworden; de meening dat de zegepraal der democratie onvermijdelijk is, wordt op nieuw uitgesproken. Het ware eene dwaasheid te ontkennen dat voor deze meening veel te zeggen is: de feiten, waarop zij steunt, liggen voor de hand. Wat men wel mag doen is, zou ik meenen, te betwijfelen, of het aangaat de democratische denkbeelden als voortreffelijk te beschouwen, omdat hare zegepraal onvermijdelijk zou wezen, en de mogelijkheid te stellen dat de kennismaking met de uitkomsten, welke de toepassing der democratische denkbeelden heeft opgeleverd, tot wijziging van het geloof aan die zegepraal zal leiden. Erkent men, dat de regeering der menigte niet is een ideaal waarvan de verwezenlijking aan allen ten goede zal komen; blijkt het, dat die verwezenlijking elders daarentegen allernadeeligste gevolgen heeft gehad, dan zal men zich

1) ‘We are as completely democratic as any contry in the world.’

afvragen, waarom men zich daartegen niet met alle macht zou verzetten. Langs dien weg zal de kracht der democratische denkbeelden zeker verminderen. Niets immers verzwakt zoozeer als de overtuiging dat verzet onmogelijk is.

In Noord-Amerika heeft men ten aanzien van de democratie thans eene ondervinding van eene eeuw. Ik meen op eenige belangstelling te kunnen rekenen, wanneer ik, met gebruik van het voortreffelijke boek van Bryce: ‘the American Commonwealth’ hier het een en ander omtrent de daar opgedane ervaring mededeel.

Bryce is professor aan de Universiteit van Oxford; hij is tevens een staatsman van beteekenis. Als Parliamentary Undersecretary for foreign affairs maakte hij deel uit van het laatste ministerie Gladstone en de Edinburgh Review zegt dat zijne verdediging van de Home Rule Bill van 1886 het beste was wat men van de zijde der Regeering tot de oplossing van een groot probleem werd aangevoerd. Thans is hij lid van het parlement voor Aberdeen. Hij schreef een werk over ‘the holy Roman Empire’, waarvan een achtste -, eene reisbeschrijving, getiteld ‘Transcausasia and Ararat’, waarvan eene derde uitgave het licht zag, en eene studie, getiteld: ‘The predictions of Hamilton and de Tocqueville,’ welke als een voorlooper van zijn groot werk over Amerika kan worden beschouwd. Voordat hij dit laatste boek uitgaf, is hij driemalen daarheen gereisd, in 1870, 1881 en 1883-84. Van de eerste reis kwam hij, zooals hij mededeelt, terug met eene reeks algemeene stellingen, waarvan hij de helft na de tweede liet varen. Na de derde vielen er nog eenige af. De vermeerderde kennis bracht voorzichtigheid met zich.

Bryce vertelt verder, dat hij onder de leden van de beide groote Amerikaansche partijen intieme vrienden heeft mogen verwerven. Ook zegt hij beproefd te hebben de verlokkingen der deductieve methode te weerstaan en de feiten voor zichzelven te doen spreken. Deze mededeelingen zijn voor de beoordeeling van zijn werk niet zonder belang. Ik geloof dat hij niet ten onrechte gewaagde van de verlokkingen der deductieve methode, en dat het hem niet gelukt is die verlokkingen te weerstaan. Het boek geeft eene groote massa feiten, op heldere wijze en met veel scherpzinnigheid uiteengezet; maar het is er verre af, dat de schrijver die feiten voor zichzelven zou doen spreken. Integen-

deel. Het werk is vol algemeene beschouwingen over het verband van oorzaken en gevolgen ten aanzien van allerlei belangrijke quaesties. Professor Bryce volgt ten deze eene eigenaardige methode. Hij zet den lezer telkens een stel syllogismen voor om de voordeelen en nadeelen der Amerikaansche theorieën en praktijken aan te toonen. Zijne manier doet somwijlen denken aan de Voorloopige Verslagen der Nederlandsche Kamers, die intusschen samenvattingen zijn van de meeningen van verschillende personen, terwijl men hier te doen heeft met de meening van een en denzelfden persoon. Hij bekijkt eene zaak eerst van de eene zijde en bewijst, dat zij zwart is, daarna gaat hij aan den anderen kant staan en toont aan dat zij wit is. En dan komt er nog eene beschouwing om te zeggen, dat zij wel zwart is aan de eene zijde, maar wit aan de andere. Ik overdrijf om te doen uitkomen, hoezeer Bryce zich vermeit in algemeene beschouwingen, maar het blijft mijns inziens waar, dat hij zijn oordeel te veel heeft verborgen en versnipperd door beschouwingen over het voor en het tegen, welke, van dezelfde feiten en van denzelfden persoon uitgaande, een eenigszins verwarrenden en zonderlingen indruk geven. Ook is er in die uiteenzettingen een streven waar te nemen om de overigens met onpartijdigheid medegedeelde feiten, welke het Amerikaansche staatsleven in een onvoordeelig daglicht stellen, te vergoelijken. De sympathie die hij voor de Amerikanen gevoelt, de banden van vriendschap, die hij aan gene zijde van den Oceaan heeft aangeknoopt, de overtuiging, dat de democratische denkbeelden die der toekomst, zoo al niet van het heden, zijn, dit alles heeft, als ik mij niet vergis, samengewerkt om eene zekere mate van tegenstrijdigheid te doen ontstaan tusschen de eindstrekking van de deducties van den schrijver en de door hem medegedeelde feiten. De methode om telkens zich te verdiepen in eenzijdige algemeene beschouwingen heeft verder het boek veel langer gemaakt dan noodig was. Deze 2000 bladzijden bevatten een groot aantal belangrijke uiteenzettingen van feitelijken en theoretischen aard, maar ook vele herhalingen.

Hiermede is nu gezegd, wat mijns inziens op het werk van Bryce valt aan te merken. Laat mij daaraan dadelijk toevoegen, dat het mij desniettemin voorkomt te zijn een boek voor alle tijden. Het is het werk van een scherpzinnig denker en van een bekwaam staatsman, voortreffelijk van inhoud, uitnemend van vorm. Ieder

hoofdstuk doet zien dat Bryce een man is van groote geleerdheid. De staatsinstellingen van alle landen en van alle eeuwen leveren hem, in verband met zijn onderwerp, stof tot vergelijkingen en opmerkingen. Maar zijne geleerdheid is geene schriftgeleerdheid. Hij blijft niet staan bij de letter van constituties, wetten en reglementen; hij toont aan, wat zij in werkelijkheid beteekenen, wat de praktijk daarvan gemaakt heeft. Al is hij een vriend van deductieve redeneeringen, hij is tevens een scherp opmerker, en hij heeft zoo veel en zoo goed waargenomen, dat hij den lezer in staat stelt zijne redeneeringen te controleeren. Boeken of opstellen over boeken te schrijven is een gevaarlijk werk: kennis uit de tweede hand is altijd gebrekkig, maar dit bezwaar weegt hier minder, omdat de schrijver de feiten in groote menigte, met groote nauwkeurigheid en met onmiskenbare waarheidsliefde heeft te boek gesteld. Dit komt ook zeer duidelijk uit, wanneer men zijn werk vergelijkt met Becker's ‘Die hundertjährige Republik,’ dat geheel den indruk geeft van een streng requisitoir tegen het Amerikaansche volk; Bryce moge eenigermate als advocaat van dat volk optreden, hij is een advocaat, die van de handelingen van zijn cliënt niets verzwijgt, en de zaak volledig toegelicht aan 's rechters oordeel wil onderwerpen.

Eene reis naar Noord-Amerika moet voor een Europeaan, die de staatkundige en maatschappelijke toestanden in zijn werelddeel, zoo niet door eigen aanschouwing, dan toch door studie en dagelijksche lectuur tot op zekere hoogte kent, eene groote verfrissching zijn. Hij komt inderdaad in eene nieuwe wereld. Hij vindt een volk, behoorende tot een staat van zeer grooten omvang[1)] en dat een sterk besef van zijne nationaliteit bezit. Het klimaat heeft een eigenaardig opwekkenden en versterkenden invloed, het land vloeit over van allerlei natuurlijke rijkdommen. Onmetelijke uitgestrektheden vruchtbaar land leveren

1) De Vereenigde Staten omvatten een gebied van meer dan 3 millioen Engelsche vierkante mijleu. Groot Brittannië met Ierland is groot ongeveer 121000; Oostenrijk 241000; Duitschland 212000; Frankrijk 204000; Nederland 20500 Engelsche mijlen. De grootste staat, Texas, strekt zich uit over 274000 mijlen en is dus grooter dan Oostenrijk. De kleinste staat, Rhode Island, is slechts 1306 mijlen groot, dat is minder dan 1/15 van Nederland.

gelegenheid voor landbouw en veeteelt; rijke mijnen verschaffen groote hoeveelheden van elk metaal, van petroleum, aardgas; de macht der machine in den vorm van fabrieken en spoorwegen overtreft alles, wat daarvan in Europa te zien is. Vele inrichtingen voor comfort, vrucht van Amerikaansche uitvindingen, ziet de reiziger allerwege toegepast. Hij vindt bij de menschen eene rustelooze opgewektheid en energie, die, al is zij vooral gericht op het verkrijgen van rijkdom, scherp afsteekt bij de apathie van vele Europeanen. Het eenige wat hij niet of bijna niet vindt zijn renteniers en lediggangers. Hij bespeurt overal eene welvaart, welke ook bij de lagere klassen die van zijn vaderland verre overtreft, en alleen in de groote steden en in de fabrieksdistricten gaat hij langzamerhand bemerken, dat ook in Amerika veel armoede geleden wordt en dat zich ook daar erfelijke klassen van arme lieden en proletariërs vormen.

Ook op het gebied der staatkundige denkbeelden wachten hem nieuwe ondervindingen. Hij komt uit de landen van het parlementarisme met of zonder algemeen stemrecht. Hij heeft het hoofd vol van de kritiek, waartoe de groote macht der Europeesche parlementen aanleiding geeft. Hij is wellicht vervuld met democratische sympathieën, maar toch heeft hij geleefd onder de nawerking van het Europeesch verleden. Hij komt nu in een land, waar de gelijkheid van alle menschen bestanddeel van de volksovertuiging is geworden; waar de democratische denkbeelden zoo ver als eenigszins doenlijk is, of nog verder, zijn toegepast; waar het parlementarisme niet bestaat. Hij bemerkt intusschen dat men in Amerika over het staatsbestuur ook lang niet tevreden is. Wel treft hem de algemeene gehechtheid aan de Grondwet van 1787 en de vaderlandslievende gezindheid van het volk, maar al spoedig zal hij uit den mond van Amerikanen vernemen, dat fatsoenlijke lieden zich gemeenlijk met de zaken van den staat niet inlaten. Hij ondervindt dat er eene groote minachting bestaat voor de ‘politicians’, de ‘wirepullers’, de ‘lobbyists’, in één woord voor allen, die van de politiek hun beroep maken en feitelijk de macht in handen hebben. Het zal hem verwonderlijk voorkomen dat een krachtig en energiek volk de heerschappij duldt van lieden, die het veracht, en ten slotte zal hij zich afvragen of op het gebied van den staat die landen van Europa, welke niet, zooals Frankrijk

en Spanje, vervallen zijn in een toestand van intermittente revolutie, niet van betere conditie zijn dan de hoog geprezen Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

I.

Toen in 1787 de afgevaardigden van 12 der 13 staten, die zich van Engeland hadden losgescheurd, bijeenkwamen om eene Constitutie te ontwerpen voor de Vereenigde Staten, was de bedoeling in de eerste plaats den veel te lossen band, die reeds bestond, aan te halen en boven deze langs de kust van den Atlantischen Oceaan gelegen kleine republieken, die te zamen eene bevolking van niet meer dan drie millioen zielen hadden, een centraal gezag te stellen, dat zijn eigen uitvoerende macht, zijn eigen rechters, zijn eigen ambtenaren zou hebben. De Statenbond zou door een Bondstaat vervangen worden.

De mannen, die in deze conventie zitting hadden - ik noem slechts Washington, Hamilton, Morris, Madison, den 81jarigen Franklin - behooren tot de uitnemendste, welke Amerika heeft opgeleverd, en het werk, dat zij zamenstelden is behoudens enkele wijzigingen tot op den huidigen dag in wezen gebleven. De Grondwet van 1787 is geworden het voorwerp van den eerbied, de trots van het Amerikaansche volk. Dat die Grondwet het bestuur der Vereenigde Staten nog beheerscht, ofschoon de bond der 13 kleine staten de uitgestrekste staat der wereld geworden is en ofschoon de bevolking van 3 tot 64 millioen zielen is aangegroeid, is op zichzelf een merkwaardig verschijnsel, en een bewijs van de vrijheid van ontwikkeling, die eene Grondwet, welke zich tot hoofdzaken bepaalt, laten kan.

Behalve het streven om de Unie te versterken, stond bij de ‘Vaders der Constitutie’ bescherming van de vrijheid der individuen tegen het staatsgezag op den voorgrond. De wijze, waarop Engeland zijne Amerikaansche koloniën behandeld had, lag nog versch in ieders geheugen; men wist bij ondervinding, hoe zwaar de druk van het staatsgezag kan zijn. De Conventie zocht de individueele vrijheid vooral te beschermen door verdeeling der staatsmacht, en de wijze waarop zij dit deed, levert het bewijs, dat zij eenerzijds rekening hield met de in de Amerikaansche koloniën bestaande staatsinstellingen, en anderzijds veel gewicht hechtte aan de inrichting van het Engelsche

staatswezen, of wel aan de leerstellingen, daaromtrent door Montesquieu in zijn destijds in Amerika groot gezag hebbend werk over den Geest der wetten verkondigd. De organen, aan welke in de Unie de wetgevende en de uitvoerende macht werden opgedragen, behoorden naar hun inzien ieder op zichzelf weinig te kunnen doen Bijna altijd is samenwerking van verschillende factoren noodig om het gezag van den staat in werking te brenggen, en waar die samenwerking ontbreekt, is de staat machteloos. Mochten de wetgevende en uitvoerende autoriteiten samenwerken tot onderdrukking der vrijheid en tot schending der Constitutie, eene krachtige rechterlijke macht is daar om tegenover zoodanige handelingen der beide andere machten de vrijheid te beschermen en de Constitutie te handhaven. De Grondwet van 1787 is aldus geworden een samenstel van bepalingen bestemd om het staatsgezag sterk genoeg en niet te sterk te maken.

Alvorens verder te gaan zij nu even herinnerd, dat wij hier te doen hebben met een Bondstaat, dat is met een staat, waarvan de deelen eene meer dan gewone zelfstandigheid bezitten. De bestuurstaak is verdeeld tusschen de Unie en de bijzondere Staten. De Unie bedient zich voor de uitvoering van wetten, de heffing van belastingen en de uitvoering van rechterlijke uitspraken niet van de overheid der verschillende Staten, maar zij heeft voor dit alles hare eigene ambtenaren, terwijl zij buiten hetgeen tot haar gebied behoort geenerlei toezicht op het bestuur der Staten uitoefent. Unie en Staten hebben ieder een eigen taak en gaan onafhankelijk van elkander te werk. De Grondwet maakt de scheiding tusschen beider werkkring, en het spreekt van zelf dat dit geene gemakkelijke zaak is. Met sommige dingen mag de Unie zich niet bemoeien, andere behooren tot de uitsluitende bevoegdheid der Staten; weder andere behooren slechts tot het gebied der Staten, als de Unie zich onthoudt; nog andere zijn buiten den werkkring van Unie en Staten gesteld. Het zou mij te ver voeren over deze punten in bijzonderheden te treden.

Tot de zorg der Unie behooren die zaken, welke geacht worden uit haren aard de geheele gemeenschap aan te gaan, met name de buitenlandsche zaken, de quaesties van vrede en oorlog, het leger en de vloot, de regeling van het verkeer tusschen de bijzondere staten, het geldwezen, het copyrecht en de octrooien, de posterijen en de handhaving van rust en

orde, waar de staten onvermogend blijken om daarin te voorzien. Daaraan is dan toe te voegen de heffing van federale belastingen en de federale justitie.

Tot den werkkring der Staten behoort bepaaldelijk de regeling van het privaat- en strafrecht en alles wat in ruimen zin tot politie kan gebracht worden; het onderwijs, de armenzorg, de regeling van sociale zaken. De Unie kan slechts handelen, waar de grondwet haar uitdrukkelijk eene bevoegdheid geeft; de Staten hebben zulk eene uitdrukkelijke toekenning van bevoegdheid niet noodig. Keeren wij thans tot het bestuur der Unie terug.

De makers der constitutie achtten concentratie der uitvoerende macht in ééne hand noodig. Zij gaven haar aan den president der Unie, wiens ministers geen zelfstandig gezag hebben. De president, dat is de uitvoerende macht, is alleen verantwoordelijk aan het volk en niet aan de wetgevende macht. Zie hier de eerste eigenaardigheid van het Amerikaansch stelsel. De makers der constitutie hadden voor zich het voorbeeld van de gouverneurs der Kolonien, die, evenals de gouverneur van Suriname bij ons, verantwoordelijk waren aan den overzeeschen koning, maar niet aan het koloniale parlement. De constitutie stelde nu het volk in de plaats van den koning en voerde eene scheiding tusschen wetgevende en uitvoerende macht in, welke in beginsel verschilt van hetgeen in Europa geldt[1)]. De president mist ook het recht om wetsontwerpen bij het congres in te dienen; hij noch zijne ministers hebben daar zitting. De constitutie zegt enkel, dat hij van tijd tot tijd aan het congres verslag zal doen van den staat der Unie en aan de overweging van het congres zal aanbevelen de maatregelen, die hij noodig en nuttig zal achten. Daarmede houdt, buiten het recht van veto, zijne bemoeiing met de wetgeving op. Hij mist daarenboven de bevoegdheid het congres te ontbinden, terwijl het congres zijnerzijds de uitvoerende macht niet ter

1) Zwitserland maakt eene uitzondering. De Bondsraad is geheel onaf hankelijk van de wetgevende macht. Hij bezit aan den anderen kant niet de bevoegdheid om de wetgevende kamers te ontbinden. Intusschen heeft het uitvoerend gezag in Zwitserland wel het recht wetsvoorstellen in te dienen en daarentegen geen veto, terwijl de leden van den bondsraad plegen te behooren tot verschillende partijen.

verantwoording kan roepen of tot heengaan dwingen. Moties van afkeuring, verwerping van door de regeering gewenschte regelingen, zij kunnen den president onaangenaam zijn, maar deeren hem niet in zijne positie. In Engeland is de regeering feitelijk in handen van eene commissie uit de politieke partij, welke in het lagerhuis de meerderheid vormt; in Amerika is de uitvoerende macht onafhankelijk van het parlement en doet het er niet toe, of de meerderheid in de beide huizen van het congres al dau niet tot de partij behooren, waarvan de president lid is. Ontstaan in Engeland conflicten tusschen ministerie en parlement, dan kan het ministerie het parlement ontbinden. Helpt het beroep op de kiezers niet of wordt het niet ingesteld, dan treedt het ministerie af. In Amerika bestaan deze middelen tot oplossing van conflicten eenvoudig niet. Daarentegen is in Amerika het recht van veto, dat den president toekomt, een krachtig wapen, juist omdat hij onafhankelijk is van het congres, terwijl dat recht in Engeland door onbruik vervallen is, omdat het niet meer te pas komt, waar de regeering slechts is eene commissie van het parlement.

Indien de president der Unie zijn veto uitspreekt, kan het congres het wetsontwerp andermaal aan eene stemming onderwerpen, en indien dan in elk der beide huizen zich eene meerderheid van ⅔ der aanwezige leden daarvoor verklaart, verkrijgt het toch kracht van wet. Zulk eene meerderheid is intusschen in de Vereenigde Staten, waar de beide groote partijen gewoonlijk bijna tegen elkander opwegen, slechts zelden te vinden. Het recht van veto is dus een gewichtig onderdeel van de macht van den president. Miste hij deze bevoegdheid, het congres zou zijne vrijheid door administratieve bevelen in den vorm van wetten zoozeer kunnen beperken, dat daarvan zoo goed als niets overbleef[1)].

1) Ondanks het recht van veto heeft het congres zijne macht grootelijk weten uit te breiden. Het heeft zelfs, volgens het belangwekkend werk van Woodrow Wilson: ‘Congressional governement’ gaandeweg alle werkelijke regeermacht in handen gekregen. Wilson schrijft de vermindering van de macht des presidents toe aan het feit, dat de bekleeders dier hooge waardigheid allengs menschen van minder beteekenis zijn geworden; en dit schrijft hij weder toe aan de ontwikkeling der partijen. Het Congres bemoeit zich op allerlei wijzen, door wetten en besluiten, met de uitvoering; het heerscht, niet zoozeer over den president als over diens ministers, en doet dit door de vaste commissiën, waarin beide huizen verdeeld zijn. Over die commissiën later meer. (Zie Wilson, bdz. 11, 40, 45).

De president behoeft, dit recht in ruime mate gebruikende, voor afkeering van de zijde der publieke opinie niet bevreesd te zijn. Integendeel: de openbare meening is steeds geneigd aan te nemen, dat het Congres onverstandige of verkeerde dingen gedaan heeft en men pleegt den president hooger te schatten, naarmate hij meer wetsontwerpen in den prullemand doet terecht komen. Onafhankelijk als hij is van de wetgevende macht, kan de president intusschen, evenals alle burgerlijke ambtenaren der Unie door het huis van afgevaardigden in staat van beschuldiging gesteld worden, ingeval hij zich schuldig maakt aan ‘verraad, omkooping of andere zware misdaden of wanbedrijven’, en wordt hij door den senaat schuldig bevonden, dan verliest hij zijn ambt. Maar dit zware wapen is moeilijk te hanteeren en alleen te gebruiken als de president de misdrijven begaat, welke de grondwet op min duidelijke wijze aangeeft. Slechts eenmaal is eene vervolging tegen een president beproefd en toen heeft zij tot niets geleid, omdat ééne stem minder dan de vereischte meerderheid van ⅔ zich voor zijne veroordeeling verklaarde.

Voor degenen, die aan Europeesche toestanden gewend zijn, is eene uitvoerende macht, die aan de eene zijde tegenover het parlement niet verantwoordelijk is, en aan de andere zijde geen recht heeft tot het indienen van wetsvoorstellen een vreemd verschijnsel. Men ziet dadelijk dat deze methode het voor partijen of facties in het parlement onmogelijk maakt telkens tot het aftreden van ministeries te dwingen, maar het is moeilijker te begrijpen hoe een parlement werken kan, indien de regeering zich van het indienen van wetten geheel onthoudt; hoe de noodige wetten tot stand komen, indien er niet eene macht is aangewezen om daarvoor te zorgen. Hierover nader bij de bespreking van het Congres.

Overigens spreekt het van zelf, dat al is de regeering uit het Congres gebannen, zij daar toch wel invloed heeft, vooral wanneer de meerderheid tot hare partij behoort. De administratie heeft vele ambten te begeven; vele contracten te sluiten; een veto kan voor de belangen vaa sommige leden nadeelig of voordeelig zijn. Kortom er is aanleiding genoeg voor wederzijdsch dienstbetoon.

Laat ik hier nog even opmerken, dat ministers in Amerika eene geheel andere positie hebben dan in Europa. Hier komt

het aan op hun contraseign, daar zijn zij de dienaren van den president. Een kabinet vormen zij in Amerika niet; de president kan hen samenroepen ter bespreking van belangrijke aangelegenheden, maar een votum van zoodanige vergadering kan zijne macht niet beperken. Hij behoeft hunne medewerking niet om iets te doen, wat tot zijne bevoegdheid behoort. In de praktijk legt het gevoelen van de hoofden der ministerieele departementen echter natuurlijk veel gewicht in de schaal en dit is te meer het geval, omdat de ministers dikwijls personen van meer beteekenis zijn dan de president zelf.

Is den president door het recht van veto een aandeel in de wetgeving toegekend, aan den anderen kant heeft de Senaat een aandeel in de uitvoerende macht. Niet alleen wordt voor tractaten met vreemde mogendheden goedkeuring door eene meerderheid van ⅔ der aanwezige leden gevorderd, maar daarenboven - en hier zijn wij geheel op het gebied der Regeering - zijn de benoemingen van federale rechters en ambtenaren door den president slechts geldig, indien de Senaat die goedkeurt[1)]. In 1867 nam het Congres, dat destijds in een scherp conflict gewikkeld was met den president, eene wet aan, waarbij ook voor het ontslag van door den president benoemde ambtenaren, zelfs van ministers, toestemming van den Senaat werd gevorderd. De grondwettigheid van deze regeling is steeds sterk betwijfeld. Reeds in 1869 werd deze wet belangrijk gewijzigd; in 1887 werd zij ingetrokken.

Belangrijk is overigens de macht van den president op het gebied der buitenlandsche zaken, welke uit haren aard buiten het bereik der wetgevende macht vallen. Maar hier heeft hij toch te rekenen met den Senaat en zijne commissie voor buitenlandsche aangelegenheden, omdat dit lichaam over de goedkeuring van tractaten heeft te beslissen. De administratie zorgt gewoonlijk dat de Senaat op de hoogte blijft van hetgeen er met betrekking tot het buitenland geschiedt, en dat zij met den president van de genoemde senaats-commissie, die op den gang der zaken een zeer grooten invloed oefent, op een goeden voet blijft.

Het recht van oorlogsverklaring behoort aan het Congres, maar

1) Als de Senaat handelt over tractaten en benoemingen (executive session) worden de deuren gesloten.

de president heeft het opperbevel over het leger der Vereenigde Staten, dat slechts 25000 man telt, en over de vloot. Hij beschikt over het leger en ook over de militie van alle Staten, wanneer hij die krachten noodig heeft tot herstel van de rust in een Staat, die zijne tusschenkomst inroept. Voor de benoemingen bij het leger is de toestemming van den Senaat niet noodig. Dit feit heeft op die benoemingen een gunstigen invloed gehad.

Het algemeen wantrouwen, dat in Amerika altijd tegenover de dragers van het staatsgezag heeft bestaan, vertoont zich ten aanzien van den president ook in het feit, dat hij voor slechts vier jaren gekozen wordt. De constitutie heeft herkiezing niet verboden, maar de constante praktijk is dat zij hoogstens slechts eenmaal plaats heeft. Grant beproefde zich een tweede maal te doen herkiezen, maar dit wekte een zoo sterk verzet op, dat er niets van kwam.

Hoe wordt nu de president gekozen?

Rechtstreeksche verkiezing door het volk scheen den makers van de constitutie gevaarlijk; die wijze van benoeming zou huns inziens eene bedenkelijke beroering in het land verwekken en te veel kans geven op verkiezing van populaire personen, ongeschikt om zich op het hooge onpartijdige standpunt te plaatsen, hetwelk men den president wenschte te zien innemen. De benoeming aan het congres op te dragen was in strijd met de heerschende denkbeelden omtrent de trias politica en zou den president gemaakt hebben tot den vertegenwoordiger der bovendrijvende partij. Men besloot de keuze op te dragen aan een aantal kiezers, die, naar men onderstelde, wegens hunne verdiensten daartoe zouden worden geroepen. In elken Staat worden op de wijze, als de staatswet uitmaakt, aangewezen evenveel kiezers, als het aantal vertegenwoordigers van den Staat in de beide huizen van het Congres bedraagt. Hunne stemmen worden bijeengeteld, en president is wie van alle in de verschillende Staten uitgebrachte stemmen de volstrekte meerderheid verkreeg[1)].

1) Is er geene volstrekte meerderheid verkregen, dan kiest het federale huis van afgevaardigden uit de drie personen, die de meeste stemmen verwierven. De vertegenwoordigers van elken staat brengen dan te zamen ééne stem uit en de medewerking van afgevaardigden van ⅔ der staten is noodig. Komt men langs dezen weg niet tot verkiezing van een president, dan treedt de vice-president van rechtswege als zoodanig op.

Het streven om de keuze te doen plaats hebben door verstandige lieden, die zouden vragen wie de meest geschikte persoon is om het boven den strijd der politieke partijen verheven ambt uit te oefenen bleek zeer spoedig ijdel te zijn geweest. Reeds in 1800 werd de benoeming van den president geheel door de politieke partijen beheerscht. De presidentskiezers zijn eenvoudig stemmachines geworden. En terwijl in den beginne de benoeming dier kiezers veelal geschiedde door de wetgevende macht der Staten, geldt thans ook hier het algemeen stemrecht, in dier voege, dat elke Staat ten deze een enkel kiesdistrict vormt. Zoodra bekend is, wie in de verschillende Staten bij de op een en denzelfden dag gehouden verkiezingen tot presidentskiezers gekozen zijn[1)], staat het dus ook vast, wie president zal worden. De presidentskiezers worden aangewezen om te stemmen op een bepaalden persoon als president, en nimmer heeft iemand het gewaagd zich aan die zedelijke verplichting te onttrekken. Nu moet ik hieraan nog toevoegen, dat hier, gelijk bij alle overige keuzen, aan de officieele verkiezing eene verkiezing binnen den boezem der partij voorafgaat. Op die partijkeuzen kom ik nader terug. Voorshands zij geconstateerd, dat de bezwaren, die de makers der Grondwet voorzagen, niet zijn uitgebleven. De verkiezing van den president brengt om de vier jaren eene diepgaande beroering in het geheele land, en de president wordt gekozen als de uitverkorene eener politieke partij. Die partij kiest hem niet omdat hij zal zijn de beste president, maar omdat hij is de beste candidaat, hetwelk geheel iets anders is. Krachtige persoonlijkheden, die zich in staatszaken verdienstelijk hebben gemaakt, hebben dikwijls vele vijanden en worden daarom in den regel niet gekozen, ofschoon ieder staatsman in Amerika zijn best doet zich niet op den voorgrond te stellen en wat hij te doen vindt, zooveel mogelijk in het

1) Omtrent den uitslag dier verkiezingen kunnen natuurlijk geschillen ontstaan. Bij den strijd tusschen Hayes en Tilden in 1876 deden zich zulke geschillen voor, en Hayes kon alleen geacht worden verkozen te zijn, als alle quaestieuse stemmen aan hem werden toebedeeld. Om uit te maken wie tot president was benoemd, werd eene commissie van 15 leden aangesteld. Vijf leden werden door ieder der beide huizen van het Congres uit hun midden aangewezen. Aangezien de meerderheid in het eene huis anders was dan in het andere, kreeg men op die wijze vijf leden van elke partij. Ieder huis koos verder twee leden van het Hooggerechtshof der Unie en die vier kozen ton slotte dengene, die alles beslissen zou. Het was een Republikein. Hayes werd derhalve verkozen verklaard.

geheim en achter de coulissen doet: hij weet, dat het altijd bezwaarlijk is het volk, van hetwelk alle politieke macht uitgaat, te bewegen zijne stem te geven aan iemand, die zou durven doen blijken, dat hij, al is het enkel in de kunst van regeeren, meent meer te zijn dan een ander. De beste candidaat is gemeenlijk degeen, die zich niet heeft uitgelaten over quaesties, waarover in den boezem der partij of door daartoe niet behoorende personen, wier stemmen men gaarne zou verkrijgen, verschillend gedacht wordt; degeen dien men niet benijdt om zijne kundigheden of positie[1]; degeen in één woord die kans heeft op de meeste stemmen. Een voordeel is het ook een candidaat te kiezen, behoorende tot een grooten Staat, als de overwinning der partij in dien Staat onzeker is. Door een ingezetene van zulk een Staat voorop te stellen vermeerdert men de kans om de stemmen van dien staat voor de partij te winnen. Zoo zijn er meer voor- en nadeelen aan de keuze van een candidaat verbonden, welke geenerlei betrekking hebben op zijn geschiktheid voor het presidentschap. In den regel worden dan ook tot president benoemd personen van den tweeden of van minderen rang, of althans personen, wier voortreffelijkheid eerst bleek in de uitoefening van het hun opgedragen ambt.

Op den 4^{den} Maart aanvaardt de gekozen president zijne hooge en gewichtige betrekking. Hij is dan te Washington aangekomen en heeft bezit genomen van zijne onder den naam van het Witte Huis bekende woning. Aangenaam is die eerste tijd niet. Hij wordt op allerlei wijzen belegerd en bestookt door tot zijne partij behoorende intriganten en ambtsjagers, die twee deviezen voeren: 1°. aan den overwinnaar behoort de buit; 2°. aangezien een zoo groot mogelijk aantal burgers deel moet hebben in den buit, behoort ieder zijne beurt te krijgen, dat wil zeggen: de ambtenaren die in functie zijn behooren ontslagen en wij in hunne plaats benoemd te worden. Die deviezen gelden sedert 1828 bijna als politieke axiomas.

De president moet nu beginnen zijne ministers te kiezen. Hier krijgt hij te doen met de groote lui van zijne partij; met vertegenwoordigers van groote materieele belangen, b.v. met de eigenaars der zilvermijnen, met de door hooge invoerrechten

1) Proudhon zeide: ‘la démocratie c'est l'envie’.

bevoordeelde fabriekanten of met andere door die rechten benadeelde fabriekanten en producenten, enz. Hij loopt gevaar door het benoemen of niet benoemen van ambitieuse persoonlijkheden zich in het Congres lastige vijanden op den hals te halen.

Stel, hij is geslaagd, en de Senaat heeft op de benoeming der ministers zijne goedkeuring gegeven, wat die vergadering ten aanzien van deze staatsdienaren altijd doet. Nu is er nog te beslissen over een zeer groot aantal andere benoemingen. Er zijn ongeveer 120000 federale ambtenaren, die, behalve de rechterlijke, voor korten termijn benoemd en, al is die termijn niet afgeloopen, elk oogenblik kunnen ontslagen worden. De benoeming van een goed deel dier ambtenaren is echter krachtens bij de Grondwet gegeven bevoegdheid niet aan den president, maar aan anderen opgedragen. Eene bijzondere positie nemen zekere categoriën van ambtenaren in, wier benoeming afhangt van vergelijkende examens, tengevolge van eene in 1883 aangenomen wet, welke eene kleine concessie was aan het streven van degenen, die van de hervorming van den burgerlijken dienst hun politiek shibboleth maken. Want in Amerika ontbreekt het natuurlijk niet aan lieden die begrijpen, dat eene administratie, welke om de vier jaren een geheel nieuw personeel heeft, onmogelijk goed kan zijn. De bedoelde wet geeft den president gelegenheid den kring der ambtenaren, die onder hare bepalingen vallen, uit te breiden. Maar van die gelegenheid is slechts een zeer spaarzaam gebruik gemaakt. Het partijbelang, de kracht der meeningen omtrent het recht der partijen op de goede dingen houdt die uitbreiding tegen. De president is intusschen ten aanzien van ontslag en benoeming tot een groot aantal der federale ambten en ambtjes vrij gebleven. Vrij in theorie, want in de praktijk heeft hij te rekenen met zijne partij. Inzonderheid met de senatoren uit den Staat, waarin de ambten zijn te begeven, want het is eene gewoonte, bijna een recht, van die Senatoren te beschikken over de posten, die de administratie in zijn Staat heeft te vervullen. Ook maken de leden van het Huis aanspraak op een aandeel in de benoeming van ambtenaren in de districten, waaruit zij zijn gekozen. Het eerst worden natuurlijk op zij gezet ambtenaren die tot de tegenpartij behooren, maar daarbij blijft het niet altijd, indien de ambtsjagers en hunne vrienden niet bevre-

digd zijn[1]. Ook partijgenooten worden verwijderd, opdat anderen eens van de staatsruif kunnen eten. Sommige presidenten, met name Garfield, die echter spoedig na zijn optreden door een teleurgestelden ambtsjager vermoord werd, hebben zich tegen zoodanige wijze van handelen verzet. Ook Cleveland heeft aanvankelijk geweigerd geschikte ambtenaren alleen om politieke redenen te verwijderen, maar verder dan tot een zekere matiging der misbruiken heeft hij het niet gebracht, en gaandeweg zijn de ambten meer en meer gekomen in de handen van lieden van zijne kleur. Tot die uitkomst werkt ook mede de omstandigheid, dat het leger federale ambtenaren een groote kracht ontwikkelt bij de verkiezing van een nieuwen president of de herkiezing van den bestaanden. In Amerika spreekt men evengoed als in Frankrijk van den candidaat der administratie[2].

Als nu het gros der nieuwe ambtenaren benoemd is, en het leger ambtsjagers, dat gedurende eenige weken de hôtels van Washington heeft gevuld, afgetrokken is, kan de president aan andere dingen gaan denken, ofschoon de zorg voor het ontslaan en het benoemen van ambtenaren gedurende den geheelen tijd zijner ambtsvervulling een zijner belangrijkste en lastigste plichten blijft.

In gewone tijden is de macht van den president niet zeer groot,

1) In de Economiste français van 15 Juni 1889 is de volgende brief opgenomen van den directeur-generaal der posterijen aan een ontslagen ambtenaar: Mijnheer, men heeft aan mijn bureau gezonden uw brief van den 11den dezer, waarin gij mij vraagt waarom gij uit den dienst zijt ontslagen. In antwoord op deze vraag heb ik de eer U te berichten, dat deze maatregel niet is gemotiveerd door eenig ambtsverzuim uwerzijds noch door eenige reden, welke op uw karakter of uwe hoedanigheid van staatsburger een smet zou kunnen werpen. De redenen van uw ontslag zijn van zuiver politieken aard. Met de meeste hoogachting noem ik mij enz.
Uit dezen officieelen brief blijkt dat de administratie van president Harrison er geen doekjes om windt.

2) In de verklaring waarmede Cleveland de candidatuur voor het presidentschap aanvaardde, noemt hij een amendement van de constitutie, waarbij herkiezing van den president verboden wordt, noodig. ‘Als wij letten op de benoemingen, die de bekleeder van dit hooge ambt heeft te doen, op de verlokkingen van het gezag, de verleiding om het eenmaal verkregen ambt te behouden en vooral op het voordeel, hetwelk eene partij vindt in een ambtsbekleeder, welken een troep ambtenaren, vol ijver uit dankbaarheid voor ontvangen weldaden en warm door de hoop op toekomstige gunsten, gereed staat met geld en beproefde politieke diensten te helpen, dan erkennen wij dat de herkiesbaarheid van den president een zeer ernstig gevaar oplevert voor die rustige, voorzichtige en verstandige politiek, welke eene volksregeering behoort te kenmerken.’ Deze verklaring belette Cleveland vier jaren later niet zelf naar herkiezing als president te streven.

maar als er binnenlandsche onlusten ontstaan, verwacht men van hem uitkomst. Lincoln was meer een dictator dan een president.

Het ambt wordt uitgeoefend met republikeinschen eenvoud. Het tractement bedraagt niet meer dan 50,000 dollars; van een hof is geen sprake en de president heeft zelfs niet den titel van Excellentie.

Laat ik hier nog even een zonderlingen plicht aanstippen, dien hij in gezelschap van zijne vrouw heeft te vervullen. De president en zijne gemalin moeten aan ieder, die hunne wekelijksche recepties bezoekt, eene hand geven en de handen zijn legio! De domme vertooning geeft aan het volk, dat daarin eene bevestiging ziet van het beginsel der gelijkheid, een gevoel van bevredigenden trots. Andrew Carnegie, een in Amerika genaturaliseerde Schot, die zich tot millionair heeft opgewerkt en zichzelf hooger schat dan alle koningen van Europa te samen, zegt in zijn blufferig boek: 'Triumphant Democracy or fifty years' march of the Republic' letterlijk het volgende: 'de president is de dienaar van het volk in een land, waar alle burgers gelijk zijn; en de nederigste burger heeft hetzelfde recht om hem te bezoeken en eene hand te geven als de meest gedistingueerde[1)], daar hij van den een evenzeer de dienaar is als van den ander. Door dergelijke veelbeteekenende gewoonten wordt de machtige president herinnerd aan hetgeen in dit land inderdaad niemand vergeten kan; aan het feit dat de souvereiniteit der republiek niet berust bij de dienaren van den Staat, maar bij de staatsburgers die allen in die souvereiniteit een gelijk aandeel hebben. Het betaamt derhalve de ambtenaren te letten op de gevoelens en de verlangens van den burger.'

De Coriolanus van Shakespeare zou zeggen: Eerbied, gij staatsdienaren, hoeden af voor het 'fragment' Carnegie!

Het Congres is samengesteld uit twee huizen. Het huis van afgevaardigden, ook wel enkel het 'Huis' genaamd, vertegenwoordigt de bevolking der Unie naar den grondslag van het zielental; de Senaat vertegenwoordigt de Staten.

De leden van het Congres hebben een salaris van 5000 dollars en daarnevens reiskosten naar en van Washington à 20 cent

1) 'most distinguished'. De schrijver kon niet zeggen: de eerste of de voornaamste. Alle menschen zijn gelijk! 'Distinguished' was een vrije goede vondst!

per mijl, benevens 125 dollars voor bureaukosten. Dat de leden van het parlement tractement genieten spreekt voor de Amerikanen van zelf. Zij vinden dat alle werk, in dienst van den staat verricht, behoort beloond te worden. Cynische menschen, zegt Bryce, voeren daarbij aan, dat de leden van het Congres nog erger zouden stelen dan zij al doen, indien zij geen tractement ontvingen. In 1873 nam het Congres eene wet aan tot vermeerdering van verschillende tractementen. De wedde der leden werd daarbij op 7500 dollars gebracht en men had de onbeschaamdheid aan de wet, alleen ten opzichte van deze verhooging en niet van de andere, terugwerkende kracht te geven. De zaak wekte evenwel zulk eene algemeene verontwaardiging op, dat de geheele wet door het volgend Congres werd ingetrokken behoudens handhaving van de verhooging der tractementen van de federale rechters.

De Constitutie bepaalt dat de benoeming der Senatoren zal geschieden door de wetgevende macht van elken Staat. Vóór 1866 werd de wijze van verkiezing geregeld door staatswetten, maar die wetten gaven tot zoovele bezwaren en knoeierijen aanleiding, dat in dat jaar eene federale wet werd vastgesteld, volgens welke de verkiezing eerst in elk der beide huizen van het parlement van den Staat geschiedt. Valt de keuze niet op denzelfden persoon, dan geschiedt zij in vereenigde vergadering van de twee huizen. Kiezen nu deze lichamen in waarheid de senatoren? Neen, de verkiezing is ook hier voor een goed deel overgebracht in handen van de partijen of liever van de partijleiders. De politieke meerderheid der wetgevende lichamen van de staten houdt partijvergaderingen, waarin besloten wordt wie gekozen zullen worden tot senatoren; maar deze beslissing is zeer dikwijls slechts een vorm. Want de partij-conventie van den Staat - over deze instelling spreek ik later - maakt gewoonlijk vooraf uit, wie de candidaat der partij zal zijn, en de leden van het parlement, die tot de partij behooren, houden zich in den regel aan het besluit der conventie[1)].

De Grondwet van Nebraska (1875) gaat zelfs zoo ver aan de kiezers te vergunnen, bij het kiezen der leden van de wetgevende macht, tevens van hunne voorkeur te doen blijken

1) The people or rather the wirepullers, who manage the people and act in their name, have practically settled the matter at the election of the legislature, zegt Bryce.

voor de benoeming van een bepaalden persoon tot senator. De aldus op candidaten voor het lidmaatschap van den federalen Senaat uitgebrachte stemmen worden op dezelfde wijze geteld als andere stemmen. Dit is eene brutale poging om het voorschrift van de constitutie der Unie op zijde te zetten.

De senatoren worden gekozen voor zes jaren, een ongewoon lang tijdperk in Amerika, waar het volk ongaarne eenige macht voor meer dan 2 of 4 jaren aan de handen van afgevaardigden of ambtenaren toevertrouwt. Aangezien de huizen der afgevaardigden in de bijzondere Staten slechts voor twee jaren zitten en de Senaten voor niet meer dan vier jaren, heeft de bepaling van den duur van het federale senatorschap het voordeel de senatoren onafhankelijk te maken van de wetgevende lichamen, waarvan zij hunne keuze te danken hebben. Als de tijd voor hun aftreden daar is, hebben zij te doen met nieuwe menschen.

Een derde der leden van den Senaat treedt om de twee jaren af. Van daar dat de twee afgevaardigden van denzelfden Staat zeer goed kunnen behooren tot verschillende partijen.

De Senaat trekt tot zich de beste krachten, die zich met politiek bezig houden, maar niet de beste krachten van de natie, want de meeste fatsoenlijke menschen bemoeien zich in Amerika bijna niet met de politiek. Het wordt veel voordeeliger, eervoller en fatsoenlijker geacht zich te wijden aan den handel, aan spoorweg- of geldzaken, aan het recht, aan het onderwijs, aan literatuur. Intusschen is binnen den kring der politiek het lidmaatschap van den senaat een zeer begeerd ambt. De senator heeft een maatschappelijken rang en is een man van gewicht. De meeste leden hebben vroeger in andere openbare betrekkingen dienst gedaan: velen zaten in het huis van afgevaardigden. De senaat telt niet weinig rijke lieden; velen, zegt Bryce, werden senator, omdat zij rijk zijn: enkelen zijn rijk omdat zij senator werden. Men vindt daaronder zeer vele menschen van zaken, vooral advocaten. De senatoren munten uit in de kunst van intrigueeren, en die kunst is voor een senator meer waard dan de kunst van spreken, want de beraadslagingen oefenen op de stemmingen weinig invloed uit. De eigenlijke wetgevende arbeid geschiedt door in het geheim werkende commissiën en daar komt het talent van intrigueeren zeer goed te pas. Toch debatteert men in den Senaat meer dan in het andere huis, waar motiën tot sluiting de debatten in den regel

zeer kort maken. Maar de wijze van werken van den Senaat kan gevoegelijk tegelijk met die van het andere huis ter sprake komen.

De Senaat is eene ondemocratische instelling, want elke Staat vaardigt twee leden af, onverschillig hoe groot het getal der souvereine burgers in elk der staten is, en de Grondwet heeft met zoovele woorden bepaald, dat geen Staat zonder zijne toestemming het recht op een gelijk aandeel in dit Staats-collegie kan verliezen.

Het huis van afgevaardigden bestaat uit een lid op elke 154325 ingezetenen der Unie, die stemgerechtigd zijn voor de Tweede Kamer van hunnen Staat, dat wil zeggen, door alle mannelijke meerderjarige burgers, negers incluis[1)], met dien verstande, dat in elken Staat minstens één afgevaardigde wordt gekozen. Het aantal leden van het huis bedroeg in den laatsten tijd 325, maar is nu met ettelijke leden vermeerderd tengevolge van de toelating van Noord-Dakota, Zuid-Dakota, Washington, Montana, Idaho en Wyoming als nieuwe Staten. De Staten wijzen de districten aan, waarin elk lid gekozen wordt, en het behoeft bijna niet gezegd te worden, dat die districten zoo zijn gevormd, als voor de politieke meerderheid het voordeeligst is. De verkiezing heeft om het andere jaar plaats in de maand November, doch, behoudens het zeldzame geval dat het huis in buitengewone zitting wordt saamgeroepen, komt het eerst bijeen in December van het volgende jaar.

Het oude huis blijft zitten tot Maart van dat jaar.

De leden worden steeds gekozen uit inwoners van de districten die hen benoemen. De lieden van het district zeggen: wij zijn met ons allen knap genoeg om uit ons midden een afgevaardigde te kiezen. Zij zijn, een inwoner kiezende, ook zekerder dat het parlementslid de belangen van het district goed zal behartigen. Het is duidelijk dat deze beperking der keuze, die niet op de wet gegrond is, maar krachtens gewoonte algemeen en zonder uitzondering geldt, de afhankelijkheid der leden van de politieke raddraaiers in hun district zeer versterkt, want worden zij daar uitgeworpen, zij vinden geene

1) In enkele Staten eischt men nog de betaling van een geringen hoofdelijken omslag; in Rhode Island is er nog bezit van eenig eigendom noodig om kiezer te zijn.

andere plaats. Deze gewoonte belemmert derhalve de benoeming van zelfstandige en onafhankelijke personen.

De volksvertegenwoordigers der Unie nemen geene hooge maatschappelijke positie in Vijf van de zes zijn politicians, dat is lieden die van de politiek hun broodwinning maken Tenzij het tegendeel bewezen is, liggen zij onder de verdenking van knoeiers en scharrelaars te zijn[1)].

Het decorum wordt in het 'Huis' weinig in acht genomen; er is in de groote vergaderzaal veel rumoer; de sprekers kunnen zich door hunne medeleden bijna niet doen hooren, en het is duidelijk, dat argumenten, die men moet uitschreeuwen, veel kans hebben niet zeer zakelijk te zijn; op de tribunes, waar plaats is voor 2500 menschen, kan men in het geheel niets verstaan. Lange debatten zijn overigens zeldzaam. Motiën tot sluiting van het debat en beperking van den tijd van spreken tot vijf minuten zijn gebruikelijke middelen om tot afdoening van zaken te geraken. Het woord te verkrijgen is moeilijk. Daarvoor is noodig dat de president een van degenen, die het woord vragen 'herkent', en hij is altijd geneigd alleen de leden te herkennen, die tot zijne partij behooren.

Degeen, die het woord gekregen heeft, beschikt in gewone omstandigheden over het debat gedurende den tijd van een uur. Hij kan daarvan aan anderen zooveel afstaan als hij wil. Telkens vraagt iemand: mag ik even iets zeggen? En het antwoord is dan gewoonlijk: ik sta het woord voor vijf minuten af aan den heer N.N. Op deze wijze hebben de sprekers deel in de leiding der debatten. Veelal krijgt enkel één lid der commissie, die het ontwerp in handen gehad heeft, het woord; aan het eind van zijne rede stelt hij sluiting der debatten voor, en dan volgt de stemming. Met quaesties van orde en stemmingen gaat overigens veel tijd verloren. De Grondwet bepaalt dat hoofdelijke stemmingen geschieden door herhaalde voorlezing van de namen der leden. Bij de tweede aflezing der namen hebben de leden de bevoegdheid hunne stem te veranderen, eene bevoegdheid waarvan veel

1) Een Engelschman, die eene Amerikaansche meisjes-kostschool bezocht, zeide: Er zijn hier zeker vele jonge dames van de eerste families, dochters van Congresleden en zoovoorts? Deze vraag werd zoo belachelijk gevonden, dat zij maanden later aan Bryce werd verteld, niet alleen als een bewijs van de onbekendheid der Engelschen met Amerikaansche toestanden, maar ook als eene goede aardigheid (Bryce I 269).

gebruik gemaakt wordt door leden, die zoo dadelijk niet weten hoe zij moeten stemmen. Het houden van lange debatten is onnoodig, omdat het eigenlijke werk gedaan wordt door commissiën uit het Huis, en onmogelijk omdat het huis het veel te druk heeft[1].

Het eerste werk van elk nieuw Congres is de verkiezing van een president. Totdat die verkiezing geschied is, fungeert de griffier als voorzitter[2]. De verkiezing van den speaker is een zeer gewichtige zaak, want de president heeft op den gang van zaken een zeer grooten invloed. Hij blijft als zoodanig een partijman. Niemand neemt het hem kwalijk, indien hij, binnen zekere grenzen, de leden zijner partij voortrekt en de maatregelen, die in het belang der partij zijn, begunstigt. Behalve de moeilijke taak om de telkens ontstaande quaesties van orde te beslissen en de debatten te leiden, is zijne macht vooral gelegen in de bevoegdheid om de commissiën, die den eigenlijken wetgevenden arbeid verrichten, te benoemen. In den Senaat worden de commissiën door de vergadering zelve benoemd. De vice-president der Unie is daar van rechtswege voorzitter; hij heeft geene stem, tenzij de stemmen staken.

De partijen hebben in het parlement geen erkende leiders, behalve in buitengewone omstandigheden; er zijn echter natuurlijk in elke partij invloedrijke persoonlijkheden en tusschen deze wordt de strijd om het candidaatschap voor den presidents-zetel gestreden. Na veel gescharrel stelt iedere partij haren candidaat; die van de meerderheid wordt gekozen; die van de minderheid - er zijn slechts twee partijen, Republikeinen en Democraten - ontleent aan het candidaatschap eenigen voorrang.

1) Bij het 50ste Congres (1887-9) werden ingediend 16657 wetsontwerpen; 12659 aan het Huis en 3998 aan den Senaat. De commissiën van beide huizen brachten rapport uit over 6860 Ontwerpen, waarvan 6154 uit het Huis en 706 uit den Senaat afkomstig waren. Aangenomen werden 1791. ontwerpen. De president onthield zijne goedkeuring aan 146 daarvan. Twee derden der aangenomen wetten betroffen onderwerpen van bijzonderen en localen aard. (Economiste français van 20 April 1889).

2) Ook beslist de griffier krachtens de wet wie als verkozen zal worden opgeroepen voor de eerste vergadering. Het Huis beslist dan over de toelating en bij die beslissing spreekt de politiek een woord mede. Het tegenwoordig Huis besliste alle geschillen omtrent de verkiezingen ten gunste van de Republikeinsche candidaten.

De vaste commissiën hebben in den senaat gewoonlijk 7 of 9, in het Huis gewoonlijk 11 of 13 leden. Er zijn er in den Senaat meer dan 40, in het Huis meer dan 50. De voorzitter behoort altijd tot de politieke meerderheid, maar de minderheid wordt in elke commissie vertegenwoordigd.

De belangrijkste commissiën zijn die omtrent de middelen, de begrootingen, het bank- en muntwezen, de rivieren en havens, de spoorwegen en kanalen, de buitenlandsche zaken, de marine, de militaire zaken, de pensioenen, de verkiezingen. In den Senaat is de commissie voor de buitenlandsche zaken de gewichtigste.

Alle wetsontwerpen gaan na de tweede lezing - de twee eerste lezingen zijn eene zuivere formaliteit, - naar eene der commissiën. Nemen die commissiën getuigenverhooren af, dan geschiedt het met open deuren, maar dit wekt weinig belangstelling. Overigens deelen de rapporten, welke de commissien aan de vergadering uitbrengen, omtrent hetgeen in haar boezem gebeurd is niets of zeer weinig mede, en de leden mogen daarvan in het Huis of den Senaat verder niets openbaren. In de laatste dagen der zitting worden de wetsontwerpen, die men nog wil afdoen, behandeld zonder verzending naar eene commissie.

De commissiën hebben niet te doen met regeeringsontwerpen, want die zijn er niet, maar met de zeer groote massa ontwerpen, welke de leden gelieven in te dienen. De vorm daarvan laat, evenals de inhoud, zeer dikwijls veel te wenschen over. De commissie werkt die, welke bij haar instemming vinden, gewoonlijk geheel om, waardoor zij wel veranderen, maar daarom nog niet mooi worden. Tot haren arbeid behoeft zij in de meeste gevallen de hulp van federale ambtenaren. Zij heeft het recht de ministers en de ambtenaren der departementen voor zich te roepen, en een goed deel van den tijd van sommige der laatsten is bestemd om de commissiën van het congres, waarmede de administratie gaarne op goeden voet blijft, voor te lichten. Negentien twintigsten der wetsontwerpen worden overigens door de commissiën afgemaakt,[1] òf door tot verwerping te concludeeren - de vergadering vereenigt zich in den regel met hare conclussiën, - òf door geen rapport uit te brengen, òf wel door zoo laat te rappor-

1) As a rule, zegt Wilson, a bill committed is a bill doomed.

teeren, dat de vergadering geen tijd meer heeft om de zaak te behandelen.

Samengesteld uit leden van vergaderingen, waarin weinige zeer eminente personen zitting hebben, zijn deze commissiën voor het moeilijke werk van wetten maken in den regel niet geschikt; terwijl daarenboven de verdeeling van het werk over zoovele colleges op de eenheid en de consequentie der wetgeving een zeer slechten invloed heeft.

Allerbedenkelijkst is vooral de wijze, waarop de finantieele zaken worden behandeld. En daaronder in de eerste plaats de wijze van vaststelling der middelen en der begrooting voor het volgend jaar. De minister van finantiën zendt jaarlijks aan het Congres een verslag omtrent den finantieelen toestand des Rijks, waarin opmerkingen omtrent de belastingen en de wenschelijkheid van eventueele wijzigingen worden opgenomen. Hij zendt ook opgaven omtrent de gelden in het volgend jaar vereischt voor de uitgaven der verschillende departementen. Het eerste stuk wordt door het huis van vertegenwoordigers gesteld in handen van de commissie voor de middelen; het tweede in handen van de commissie voor de begrootingen. Beide commissiën gaan nu onafhankelijk van elkaar aan den arbeid. De commissie voor de middelen, die het rapport van den minister van financiën enkel als eene inlichting beschouwt, weet niet hoeveel geld er noodig is tot bestrijding der uitgaven, want het opmaken der begrooting geschiedt door eene andere commissie. Maar zij vraagt daarnaar ook niet: de groote quaestie is niet om zooveel te heffen als noodig is om de uitgaven te bestrijden; maar hoe men de heffing van invoerrechten zal regelen.

Hier heeft men te doen met eene zaak, die èn uit een politiek èn uit een economisch oogpunt thans in de Unie eene zeer voorname plaats inneemt. De inkomende rechten zijn ongelooflijk hoog en worden geheven van een zeer groot aantal artikelen, zelfs van boeken en kunstwerken. Zij brengen zooveel op, dat er ondanks de ontzettende geldverspilling, waaraan het Congres zich schuldig maakt, sedert tal van jaren steeds een batig saldo van vele millioenen in de schatkist aanwezig is.[1)]. Het is juist deze omstandigheid, welke het mogelijk maakt de in-

1) Het saldo van 1879 bedroeg 7, van 1882 145, van 1885 63, van 1888 111 en van 1890 84 millioen dollars.

komsten te regelen zonder op de uitgaven te letten, en het spreekt van zelf dat deze groote overschotten geldverspilling in de hand werken.

Bij de regeling van het tarief zijn zeer groote, tegenstrijdige belangen betrokken. De voorzitter van de commissie voor de middelen is daarom altijd een van de voornaamste leden der politieke meerderheid; want van hem hangt in groote mate af, welke voorstellen ten aanzien van het tarief aan het Huis gedaan zullen worden. Intusschen hier spreekt het Huis zelf ook mede. Hoever men ook gegaan is in het beperken der debatten en in het medegaan met de voorstellen der commissiën, bij de behandeling van zulke voorstellen worden altijd lange beraadslagingen gehouden en vele amendementen ingediend. Buitensporig als deze rechten zijn, weten de groote kapitalisten en industrieelen de vermindering daarvan te beletten en zelfs verhooging te bewerken. Zoo doende komt aan de groote overschotten geen einde en men weet niet wat men daarmede doen zal, want tot nog toe is het niet gelukt door onnoodige uitgaven de schatkist te ledigen. Het spreekt overigens van zelf, dat eene zeer groote en aanhoudende opeenhooping van circulatie-middelen in de handen van den Staat voor den handel gevoelige nadeelen oplevert. Men tracht hierin door allerlei zonderlinge middelen te voorzien. In de eerste plaats koopt men voor millioenen staatsschuld in, ofschoon de noteering door die inkoopen natuurlijk zeer hoog wordt. Ook betaalt men nog niet vervallen renten van staatsschuld; voorts geeft men geld in deposito aan bankinstellingen; maar dit alles is op den duur niet voldoende. Reeds wordt het denkbeeld geopperd aan de verschillende Staten geld uit te deelen, hetgeen uit een staatkundig oogpunt allerbedenkelijkst zou wezen.

Belangrijk is ook de positie van den Voorzitter der commissie voor de begrootingen. Die commissie schrapt veel in de ramingen der administratie, maar daarentegen neemt zij in de begrootingen vele nieuwe posten op, bestemd om de kiezers te bevoordeelen.

Veel geld wordt ook uitgegeven tengevolge van de voorstellen der commissie voor rivieren en havens, die haar werk maakt van het besteden van een deel van het batig saldo ten behoeve van openbare werken in de verschillende deelen der Unie. Hier wordt op groote schaal het stelsel van ‘logrolling’, d.i. het stelsel van do ut des toegepast: de eene stemt voor het toestaan

van gelden ten behoeve van openbare werken in het district van den ander, op voorwaarde dat de ander stemme voor posten, welke in het belang van zijn eigen kiezers strekken.

Een andere milde bron van geldverspilling zijn de pensioenen, welke worden toegekend aan personen of aan de betrekkingen van personen, die in den burgeroorlog deel van het leger of van de marine hebben uitgemaakt en dientengevolge verminkt of omgekomen zijn. Millioenen worden uitgegeven om pensioenen te verleenen aan lieden, die daarop met meer of minder schijn van recht aanspraak maken en de parlementaire agenten, die in de ‘lobby’ van Huis en Senaat de belangen van bijzondere personen op allerlei wijze bevorderen, varen daarbij wel. President Cleveland maakte zich verdienstelijk door zijne goedkeuring aan vele van die pensionbills, welke bestemd waren om niet bestaande aanspraken te erkennen, te onthouden. Maar dit middel kan alleen toegepast worden als het duidelijk is dat er geenerlei aanspraak op pensioen bestaat. De pensioenen kosten aan de Unie nu reeds evenveel als de uitgaven voor het Duitsche leger bedragen. Over 1888-9 was het totaal bijna 88½ millioen dollars of meer dan 212 millioen gulden. De gelegenheid om te knoeien is nu echter nog grooter geworden. Onlangs is aangenomen eene wet, waarbij de aanspraak op pensioen wordt uitgebreid tot degenen, die minstens drie maanden in den burgeroorlog aan de zijde der Unie hebben gestreden en in behoeftige omstandigheden verkeeren, en tot de betrekkingen van deze oudstrijders. Men heeft een kwart eeuw gewacht, voordat men aan deze lieden dacht, maar niettemin zal het aan aspiranten niet ontbreken. Nieuwe millioenen zullen worden uitgegeven en het zou op die wijze wel eens kunnen gelukken eindelijk den bodem der schatkist bloot te leggen, indien niet door de aanneming der Mac-Kinley-wetten, betreffende de inkomende rechten en de wijze van inning daarvan, voor den toevloed van nieuwe inkomsten was gezorgd.

Op de handelingen van beide huizen oefent de politiek een hoogst nadeeligen invloed uit. Gelijk men in het vervolg van dit opstel zal zien, is de eigenlijke macht in Amerika bijna zonder beperking in handen van de politieke raddraaiers. Zij bewegen het geheele raderwerk der Regeering. De in het algemeen belang gegeven bevoegdheden worden dagelijks gebruikt

ten behoeve van de partij, de vrienden, de machthebbenden.

Bryce schat het gedeelte der leden van het Huis, dat zich voor geld laat omkoopen op 5 pct. De leden van den Senaat zijn op zoo rechtstreeks misdadige wijze minder gemakkelijk te vangen, maar 'jobs', knoeierijen met concessies, contracten, wetten van localen en persoonlijken aard zijn in beide huizen lang niet zeldzaam. Bryce, die zoo gematigd is in oordeelvellingen, welke Amerika in een ongunstig daglicht stellen, zegt dat de *meeste* wetsontwerpen niet worden ingediend met het doel om ze te zien werken. Dikwijls is het den voorstellers enkel te doen om eene demonstratie, of om iemand op goedkoope wijze een, in waarheid niets beteekenend, genoegen te doen, of om aan groote ondernemingen, inzonderheid aan spoorwegmaatschappijen, geld af te persen. In het laatste geval strekken de voorstellen tot het nemen van voor de onderneming nadeelige maatregelen. De bestuurders daarvan zien zich, ten einde de kans van aanneming van zoodanig voorstel te ontgaan, dikwijls gedwongen tot het geven van geld of geldswaarde aan den voorsteller - die dan, zijn doel bereikt hebbende, zijn voorstel weder intrekt, - of tot het bewerken der commissie van het Huis of van den Senaat met dezelfde middelen. Slechts een enkel voorbeeld.

In 1883 werd eene briefwisseling openbaar gemaakt tusschen een der directeuren van de Central Pacific Railroad en een zijner agenten. Deze directeur verhaalt op vertrouwelijke wijze wat hij heeft moeten doen om zijne maatschappij tegen nadeelige wetten te beschermen. 'Ik geloof', schreef hij bij wijze van conclusie 'dat er in de geschiedenis der wereld nooit zulk een verzameling wilde demagogen geweest is, met den naam van parlement versierd. Wij zijn leelijk getroffen en nog zijn sommige der ergste wetsontwerpen verslagen, maar vele van zulke congressen kunnen wij niet verdragen'. Een rapport van de U.S. Pacific Railway Commission zegt van dezelfde zaak:

'Het is niet twijfelachtig dat een groot gedeelte der som van 4818000 dollars (10 à 11 millioen gulden) gebruikt werd om invloed uit te oefenen op de wetgevende macht en op de verkiezingen en om het nemen van maatregelen, welke voor de maatschappij nadeelig werden geacht, te voorkomen.'

Vele groote finantieele ondernemingen hebben te Washington agenten, wier plicht is op het Congres een wakend oog te houden. Die agenten behooren tot de talrijke en machtige klasse

der lobbyisten, welke het Congres omgeeft. De lobbyisten zijn de pleitbezorgers voor alle bijzondere belangen en de tusschenpersonen voor omkooping en knoeierijen.

Is er dus dikwijls sprake van handelingen, welke bestemd zijn de zakken der wetgevers te vullen, in meer gevallen komt het er op aan de belangen der politieke partij te behartigen. Toch is in het Congres de band der partijen minder sterk dan men, afgaande op Amerikaansche zeden, zou denken. Wel gevoelt zich ieder lid verplicht om te stemmen overeenkomstig de in eene partijvergadering genomen besluiten. Maar zulke partijvergaderingen worden alleen gehouden, als het partijbelang het eischt, en dit gebeurt, als er geen sprake is van persoonlijke quaesties, niet zoo dikwijls. Er schijnt onder de leden eene zekere gemoedelijkheid te bestaan, welke medebrengt dat zij elkander gaarne genoegen doen, mits het eigen belang of dat der partij het toelaat. De parlementaire commissiën zijn uit leden van beide partijen samengesteld, en men wordt het in dien kleinen gesloten kring dikwijls eens.

Er is overigens geene reden van alles eene politieke quaestie te maken, want het parlement heeft niet tegenover zich eene Regeering, die verantwoordelijk is en die men door een scherp debat of onaangename besluiten tot heengaan kan dwingen. De handelingen van het Congres wekken in het land weinig belangstelling. Tenzij een onderwerp aan de orde is, dat de publieke opinie in beweging brengt - hetgeen zelden gebeurt - geven de dagbladen slechte korte verslagen van de handelingen van het Congres, terwijl de beraadslagingen der commissiën aan het publiek onbekend blijven. In Europa is het een bekend misbruik, dat de parlementen alle quaesties van eenig belang als politieke wapenen gebruiken, en hier schijnt de Amerikaansche methode de voorkeur te verdienen. De ondervinding van Amerika toont echter aan, dat de Europeesche wijze van doen ook hare goede zijde heeft. Om van eene quaestie in een parlement een politiek wapen te maken, dient men haar te kennen; het is althans goed daarvoor moeite te doen, want juiste argumenten zijn ten slotte toch meer waard dan slechte. Zoo bevordert de politiek langs een omweg de zakelijke behandeling van vraagstukken van legislatieven aard, terwijl, waar de politiek afwezig is, de belangstelling ook licht verflauwt. Men klaagt althans in Amerika, dat het Congres en de commissiën belangrijke zaken, die op her-

vorming wachten, niet ernstig aanvatten[1]. Grondige behandeling van zaken door deskundige leden is eene zeldzaamheid; de quaesties, waarbij de belangen der partijen zijn betrokken, hebben den voorraug; de wetsontwerpen zijn talrijk; de tijd is kort; de voorbereiding gebrekkig; de belangstelling gering en de eerbied voor de souvereiniteit des volks vertoont zich in het besef, dat het Congres de publieke opinie, die gewoonlijk zich niet laat hooren, heeft te volgen en niet te leiden. De versnippering der wetgevende macht over tal van commissiën heeft het gevolg, dat niemand voor den goeden gang van zaken verantwoordelijk is.

Zie hier een belangrijk nadeel van de Amerikaansche afscheiding vau wetgevende en uitvoerende macht. In Europa is de Regeering krachtens haar ambt verplicht om aan het parlement de wetsontwerpen voor te leggen, welke noodig of nuttig zijn. Het Congres is een schip zonder roer. Het volk vindt niemand, die voor begane misslagen op het gebied der wetgeving kan worden aangesproken. De Regeering is buiten het parlement gesloten; erkende partijleiders zijn er niet; de wetgevende macht wordt beheerscht door achter gesloten deuren werkende commissiën, wier motieven onbekend zijn. Deze laatste omstandigheid is in eene democratische republiek, waar men zou denken, dat alle regeeringsdaden als het ware ten overstaan van het volk zouden verricht worden, ook een zeer merkwaardig verschijnsel. De Regeering der Vereenigde Staten - zegt E. Schuyler in de inleiding van zijn werk over ‘American Diplomacy and the furtherance of Commerce’ - is in gewone tijden feitelijk een onverantwoordelijk despotisme van vijf of zes personen, die onder en door middel van constitutioneele vormen handelen en alleen op zij gezet worden, indien zij door zeer grove misslagen zich de afkeuring der publieke

1) In ‘Democracy’, een roman, welke op zeer boeiende wijze het thema behandelt of het voor een staatsman mogelijk is eerlijk te blijven, zegt een geestig diplomaat tot een senator, die de leer verdedigt, dat men zijn partij getrouw moet blijven, het volgende: Uw beginsel is volkomen juist, meneer de senator. Ik was, evenals gij, vroeger een goed partijman; mijn partij was die der Kerk; ik was een Ultramontaan. Uw partijstelsel is van onze kerk gestolen; uwe nationale partijvergadering is ons concilie; gij doet afstand van uwe rede tegenover de beslissingen van dat lichaam, evenals wij doen; gij zelf, meneer Rateliffe, zijt een kardinaal. Die kardinalen zijn knappe lui; ik heb er vele gekend; ze waren onze beste vrienden, maar hervormers waren zij niet. Zijt gij een hervormer, meneer de senator?

opinie op den hals gehaald hebben. Die personen zijn de president der Unie, de ministers van Buitenlandsche Zaken en van Financiën; de voorzitter van het Huis en de voorzitters der commissiën voor de middelen en voor de begrootingen van het Huis. Zonder medewerking van twee of drie van die personen kan, zegt de schrijver, geen enkele belangrijke bestuurs-maatregel genomen worden. En Wilson zegt: Onze regeering is eene regeering door de voorzitters van de commissiën uit het Congres (Congressional Government, bdz. 102). Het ware niet moeilijk aan de getuigenis van deze twee Amerikaansche schrijvers andere van dezelfde strekking toe te voegen.

Nu een enkel woord over de federale justitie.

De rechters der Unie worden door den president voor het leven aangesteld. Hij kiest hen, gelijk van zelf spreekt, uit de leden zijner partij, vooral uit degenen, die zich jegens de partij verdienstelijk gemaakt hebben. Maar hij benoemt in den regel bekwame en fatsoenlijke lieden. De corruptie heeft dezen tak van dienst nog niet bereikt, hetgeen wel voornamelijk aan de benoeming voor het leven en aan de eenmaal gevestigde traditie van onkreukbaarheid zal kunnen toegeschreven worden. De rechters, vooral de leden van het Hooggerechtshof, zijn geacht en geëerd. Over den rechter onwaardige praktijken, die in de bijzondere Staten voorkomen, wordt ten opzichte van de federale justitie niet geklaagd.

Deze rechterlijke macht heeft een allerbelangrijksten werkkring. Zij beslist omtrent de grondwettigheid van federale wetten en bestuursmaatregelen. Zij heeft, altijd als de vraag in eene procedure te pas komt, uit te maken of de Grondwetten en wetten der Staten en de maatregelen door de besturen of ambtenaren in die Staten genomen in overeenstemming zijn met de Grondwet en de wetten der Unie. Afzonderlijke administratieve rechtbanken bestaan in Amerika niet. De rechter handhaaft het recht ook tegenover de organen van het staatsgezag.

De taak der federale justitie om te beslissen over de grondwettigheid van de wetten der Unie en van de grondwetten en wetten der Staten is haar in Amerika toegekend, zonder dat daaromtrent in de Grondwet der Unie iets staat geschreven. Dit alles werd geacht van zelf tot de bevoegdheid van den federalen rechter te behooren.

Zoo is het Hooggerechtshof der Unie in zekeren zin de hoogste macht geworden. Het beschermt de onderdanen tegen

de overheid in Unie en Staten. Het beschermt de Unie tegen de Staten en de Staten tegen de Unie. Welk gezag zijne macht mocht overschrijden, aan den federalen rechter blijft in laatsten aanleg de beslissing omtrent ieders recht, ten minste wanneer de quaestie in den vorm van een geding aan zijn oordeel kan onderworpen worden.

Het Hooggerechtshof heeft als bewaker en uitlegger van de federale constitutie op de geschiedenis der Vereenigde Staten een belangrijken invloed gehad. Dat het daarbij van den invloed der politieke denkbeelden niet geheel vrij is gebleven, kan geene verwondering wekken. Indien eene zoo groote quaestie als de beoordeeling der vraag of het parlement zijne bevoegdheid is te buiten gegaan, in handen van den rechter gelegd wordt, dan zal hij zich van een schuinen blik op de nuttigheid eener beslissing in den eenen of anderen zin moeielijk kunnen onthouden, en dat hij daarbij allicht den bril zijner partij zal opzetten, laat zich hooren.

De beslissingen van het Hooggerechtshof hebben intusschen altijd een zeer hoog gezag gehad, ook omdat het zich ten aanzien van openbare zaken beperkt heeft tot die inmenging, welke gelegen is op het gebied des rechters. Het heeft niet beproefd over de wetgevende macht den baas te spelen.

Bedenkelijk is het, dat de Grondwet der Unie niet bepaalt uit hoevele leden dat hof bestaat. Tengevolge van die leemte heeft de politieke meerderheid het in de hand, om, als het noodig is, voor de beslissing eener voor de partij belangrijke quaestie het getal der tot haar behoorende rechters te vermeerderen, gelijk reeds eenmaal werkelijk is gebeurd.

Het bestek van dit opstel laat niet toe het gebied en de taak der rechterlijke macht in bijzonderheden na te gaan. Wat Bryce daarover schrijft behoort tot de interessantste gedeelten van zijn boek, en ik meen, dat rechtsgeleerden, die bij hem nalezen, wat hier met stilzwijgen wordt voorbijgegaan, die moeite niet zullen betreuren.

II.

Tot de bestuurstaak van de 44 bijzondere Staten behoort alles, wat niet tot die der Unie is gebracht, met uitzondering van hetgeen door de federale wet buiten het bereik der Staten is gesteld, zooals het heffen van in- en uitvoerrechten zonder

toestemming van het Congres, het aangaan van verbonden, het aanmunten van geld, het maken van wetten, welke te kort doen aan bestaande overeenkomsten, en het uitgeven van brieven van adeldom.

Met een enkel woord zij herinnerd, dat de verschillende Staten in grootte, ligging, klimaat, aard en karakter der bevolking en in aantal zielen zeer uiteenloopen. Het zuiden heeft een sterk contingent negers; het noorden bergt tallooze immigranten; de staat New-York heeft 5 à 6 millioen inwoners; Nevada telt slechts 62000, Rhode Island slechts ongeveer 300.000 ingezetenen.

Desniettemin is er tusschen de instellingen der verschillende Staten geen groot verschil. De nieuwere Staten hebben die instellingen van de oudere overgenomen, hetgeen te eerder geschiedde, omdat die nieuwe Staten voor een goed deel bevolkt zijn door vroegere bewoners van de oudere. De omstandigheid dat alle Staten onderdeelen zijn van een groot Rijk heeft de voortgaande assimilitatie in de hand gewerkt.

De inrichting der bijzondere Staten komt in vele opzichten overeen met die der Unie. Daar geldt, behoudens enkele afwijkingen, de wijze van verdeeling der staatsmachten, die in de Unie bestaat. De wetgevende macht is overal aan twee huizen opgedragen; de gouverneur heeft in alle Staten, op vier na, een recht van veto, dat op dergelijke wijze is geregeld als het recht van den president der Unie.

Echter vindt men deze belangrijke afwijking, dat de hoofden der staats-departementen veelal door het volk worden gekozen en niet aan den gouverneur verantwoordelijk zijn. In de Unie berust, althans naar de theorie, de uitvoerende macht geheel in handen van den president, en worden de ministers in elk geval door hem benoemd en ontslagen; in de Staten heeft men de uitvoerende macht verdeeld over ettelijke personen, die van elkander geheel onafhankelijk zijn. De gouverneur heeft tengevolge van deze verdeeling ook zeer weinige ambten te begeven. In rustige tijden - want bij onlusten en opstand wordt het anders - is zijne macht gering. Daar het werk der wetgevende lichamen in de Staten alles te wenschen overlaat, kan hij echter met zijn veto toch veel goed doen. Het gebeurt evenwel ook wel eens, dat hij door de uitoefening van dat recht goede wettelijke maatregelen, die voor bevriende

politicians of invloedrijke kapitalisten nadeelig zijn, tegenhoudt.

De wetgevende lichamen der verschillende Staten zijn overal in twee kamers verdeeld, welke, evenals het Huis en het Congres in de Unie, bijna gelijke bevoegdheid hebben en door dezelfde kiezers gekozen worden. Maar het aantal leden der Tweede Kamers is veel geringer dan dat der leden van de Senaten en de districten voor de verkiezing van de eersten zijn kleiner dan die voor de verkiezing van de laatsten. Ook worden de Senaten voor langer tijd gekozen dan de leden van den anderen tak der vertegenwoordiging.

Alvorens te spreken over deze wetgevende lichamen moet ik wijzen op het merkwaardige feit, dat de politiek der Unie die der Staten beheerscht. Er zijn in den regel geene afzonderlijke staats partijen met afzonderlijke programma's. De partijen van elken Staat zijn slechts locale onderdeelen van de groote nationale partijen. De Unie heeft in den loop der jaren tegenover de Staten in beteekenis gewonnen; de tegenover elkander staande meeningen omtrent de groote quaesties, die de politiek der Unie betroffen, zijn meer en meer ook voor de verkiezingen in de bijzondere Staten beslissend geworden. Alleen bij uitzondering leggen zaken, die de wetgeving van den staat betreffen, groot gewicht in de schaal. Dit is b.v. het geval met maatregelen tegen de immigratie van Chineezen in den Staat Californië; met maatregelen tegen spoorwegondernemingen en andere monopolies, waardoor de landbouwers schade lijden, in de landbouwende staten van het Noordwesten. Maar in den regel wordt bij de staatsverkiezingen de strijd gevoerd tusschen de beide groote nationale partijen der Republikeinen en Democraten en is de partijmachinerie, die de staatsverkiezingen beheerscht, eenvoudig een locaal onderdeel van de federale partijorganisatie. De leden der wetgevende lichamen verkrijgen dus hun ambt niet wegens de meeningen, die zij verkondigen omtrent de politiek van den Staat, maar omtrent die der Unie.

Voor de beantwoording van de vraag, welke wettelijke maatregelen de Staat nemen zal, ontbreekt dusdoende dikwijls een politiek standpunt, maar altijd wordt gelet op den invloed, dien de beslissing op de openbare meening en daardoor op de kracht der nationale partij in den Staat hebben zal. Ieder der partijen zoekt zooveel mogelijk die maatregelen te bevorderen of te bestrijden, welke de meeste burgers behagen of mishagen.

De burgers stellen intusschen in den regel bijzonder weinig belang in de handelingen der wetgevende lichamen, waarvan zij overigens weinig gewaar worden, omdat ook hier de wetgevende arbeid in het geheim, in den boezem van commissiën, geschiedt, en zij hebben voor die lichamen ook zeer weinig achting. De samenstelling van deze parlementen laat dan ook veel te wenschen over, nog veel meer dan die van het Congres. Het deel der leden, dat zich aan knoeierijen en malversatiën schuldig maakt is belangrijker, terwijl de betere bestanddeelen veelal bestaan uit onwetende en bekrompen lieden, die geneigd zijn dwaze wetten te maken of, zonder het te willen, de werktuigen worden van politicians. De leden gevoelen zich in beginsel verplicht te strijden voor de belangen van hun district. Ieder is de vertegenwoordiger niet van het volk, maar van zijne kiezers, en als zoodanig wordt hij ook beschouwd door zijne ambtgenooten, hetgeen het nadeelige gevolg heeft dat maatregelen, welke enkel één district betreffen, zooals de inrichting van het bestuur van eene gemeente, worden beschouwd als de bijzondere zaak van den afgevaardigde van het district, welke andere leden eigenlijk niet aangaat. De vraag, of men de wenschen van een lid ten opzichte van een district zal inwilligen, wordt dientengevolge beslist zonder dat men zich behoorlijk rekenschap geeft van de zaak die het geldt. De vraag is meer wat de vertegenwoordiger met zijne stem wil doen ten aanzien van analoge wenschen zijner collega's, of welk gevolg de maatregel zal hebben voor de belangen der Republikeinen of Democraten[1]; terwijl overigens ook hier, gelijk in het Congres

1) Volgens het verhaal van een gewezen Gouverneur van Wyoming is aldaar het stemrecht aan de vrouwen toegekend tengevolge van de handigheid van één lid der vertegenwoordiging. Hij diende een wetsvoorstel van die strekking in. Men lachte en niemand dacht, dat het zou worden aangenomen. Maar hij zeide tot de Democraten: Wij hebben een Republikeinschen gouverneur en eene Democratische vertegenwoordiging. Nu, als wij het ontwerp door de vertegenwoordiging kunnen slepen, dan hebben wij een punt gewonnen: wij hebben onze liberaliteit getoond en niets verloren. Maar houdt je stil en zegt er niets van. Toen ging hij naar de Republikeinen en vertelde hun, dat de Democraten voor den maatregel zouden stemmen en dat, als zij zich niet inpopulair wilden maken, zij hetzelfde moesten doen. Hij geloofde wel niet, dat de steun der Republikeinen voldoende zon zijn, om het wetsontwerp te doen aannemen, maar hij wilde hen ook maar waarschuwen tegen den toeleg der tegenpartij om uit hunne stemmen tegen den maatregel politieke munt te slaan. Toen het nu tot eene stemming kwam, werd het ontwerp met groote meerderheid aangenomen. De leden waren zeer verwonderd, want dat hadden zij toch eigenlijk niet bedoeld, maar zij lachten en vonden het een groote aardigheid, waardoor de gouverneur in een lastig geval kwam. Toen het wetsontwerp bij den gouverneur kwam, teekende hij het dadelijki. ‘His heart was right!’

der Unie, het eene groote kunst is gedaan te krijgen, dat een ingediend wetsontwerp werkelijk wordt behandeld. Het stelsel van vaste commissiën heeft zich ook in de staats-parlementen ontwikkeld en werkt in deze kleinere kringen nog slechter. Ontzaggelijk is overigens het aantal wetsontwerpen, dat aan de goedkeuring der wetgevende lichamen wordt onderworpen, en het gedeelte, dat bijzondere en locale onderwerpen regelt, is naar verhouding nog veel grooter dan bij het Congres. Deze wetgevers stellen in algemeene wetten, bijv omtrent het privaatof strafrecht, zeer weinig belang. Liever bemoeien zij zich met regelingen, welke de belangen van bijzondere personen of lichamen betreffen. Hier valt dan ook meer persoonlijk voordeel te verkrijgen. Omkooping en knoeierij, uitoefening van onrechtmatigen invloed door de groote kapitalisten, bewerking van parlementsleden door lobbyïsten, al deze treurige verschijnselen vertoonen zich in de staats-parlementen nog veel meer dan in het Congres.

Als voorbeeld hoe eene lobby werkt zij hier overgenomen de volgende stichtelijke bekentenis van een gewezen kroeghouder en lobbyïst: ‘Na de verkiezing en vóór de bijeenkomst van het parlement van New-York gaven onze correspondenten in den geheelen staat ons uitvoerige en betrouwbare beschrijvingen van alle de leden van de oppositie, hun manier van leven, hun gewoonten, hun eigenaardigheden en hunne godsdienstige meeningen; zij berichtten welke leden waren te naderen, met eene grondige ontleding van hun karakter, zoodat wij vooraf wisten, met wie wij te doen kregen. Indien een stijfhoofdig wetgever niet kon bewogen worden rechtstreeks tegen maatregelen tot bestrijding van den sterken drank te stemmen, moest hij overtuigd worden, dat hij ziek was, gevaar liep diphteritis of iets anders te krijgen en niet in staat was zijn kamer te verlaten. Eene beëedigde verklaring van een doctor van die strekking kostte overal van 25 tot 1000 dollars, naarmate van de grootte van den beëedigden leugen. Deze gevallen van ziekte liepen altijd goed af en het herstel volgde altijd spoedig.... Ik herinner mij zeer goed een

senator, die in groote moeilijkheid zat over een hypothecaire schuld van ongeveer 1500 dollars, die op zijn huis rustte. Die moeilijkheid kwam ter kennis van de lobby. Eensklaps verdween een der lobbyïsten, en eenige dagen later ontving de senator het bewijs van doorhaling der hypotheek per post. Hij heeft de gunst nooit vergeten en wij hebben daarna nooit eenigen last van zijne stem gehad. Somtijds vond een lid 's ochtends een mooi pak kleeren over een stoel naast zijn bed hangen; somtijds placht een bloedverwant begiftigd te worden met een net huisje. Eene andere geliefkoosde methode was aan een lid uit eene naburige stad een pakket te zenden. Dat pakket bevatte altijd eene zekere som gelds, en het werd steeds zoo geschikt, dat iemand van de lobby bij het lid was, als het pakket in zijne handen kwam. Er werd door den afzender geen reçu op naam genomen, maar de ontvanger gaf er wel een met zijn eigen naam af. Op die wijze hadden wij het bewijsstuk, dat wij behoefden, en de ontvanger durfde de overeenkomst, welke eigenlijk bedoeld werd, niet te schenden. Van dat oogenblik was hij aan de genade van de lobby overgeleverd. Als onze taktiek in het parlement mislukte en wetten tegen den sterken drank werden aangenomen, gingen wij naar huis om de uitvoering te verhinderen. De ambtenaren, aangewezen om die wetten toe te passen, waren in den regel verkozen ambtenaren. Waren zij door ons verkozen, dan was alles in orde; waren zij door de tegenpartij verkozen, dan moesten wij hen omkoopen en er waren er weinig, die geen geld wilden aannemen. Ofschoon de liquor-lobby gedurende de laatste jaren millioenen dollars gebruikt heeft voor omkooping en knoeierijen en van dat feit nooit een geheim gemaakt heeft, is geen lid van die lobby ooit op de daad betrapt en men mag verwachten, dat dit ook nooit gebeuren zal.' (J. Strong, Our country. Its possible future and its present crisis, blz. 82).

Het nieuwste staaltje van dergelijke knoeierij, dat mij bekend is, vindt men vermeld in de Economiste français van 23 Augustus 1890, waar men in substantie het volgende leest.

Te Philadelphia is eene parlementaire enquête gehouden omtrent de gedragingen van de bestuurders van een tramwaymaatschappij, die beschuldigd waren eenige leden van de Kamer te hebben willen omkoopen. De beschuldigden hadden bekend,

maar gezegd dat zij niet anders hadden kunnen doen[1]. Want om voor een wetsontwerp eene meerderheid te verkrijgen, was het naar hunne overtuiging onvermijdelijk noodig door middel van geschikte tusschenpersonen eenige invloedrijke gewetens te koopen. Merkwaardig is de houding, welke de parlementaire enquête-commissie tegenover deze bekentenissen aannam. Zij begon met eenige onaangename dingen te zeggen tot het lid der Kamer, die den schandelijken handel aan het licht had gebracht. Voorts verklaarde zij: 'Het is een feit dat personen die van de wetgeving maatregelen van groot financieel belang vroegen, zich wel eens hebben onthouden van het gebruiken der diensten van tusschenpersonen en desalniettemin verkregen wat zij wenschten; toch meent uwe commissie, dat men, in het onderhavige geval, redelijkerwijze niet mocht verwachten, dat de ambtenaren der maatschappij de aanneming van het wetsontwerp, op haar betrekking hebbende, door weigering der diensten van elken tusschenpersoon zouden gaan compromitteeren. Evenwel erkent de Commissie, dat zij niet anders doen kan dan der maatschappij een verwijt maken van het overdreven gebruik, dat zij gemaakt heeft van personen, belast met de taak om invloed uit te oefenen op de wetgevende macht en van de buitensporig hooge prijzen, waarmede zij hunne diensten betaalde.' Na kennisneming van deze flinke en rondborstige taal heeft de wetgevende macht het wetsontwerp in quaestie aangenomen en de gouverneur het bekrachtigd.

Nu zijn alle parlementen niet zoo bedorven als die van de Staten, waar men, gelijk in New-York en Pennsylvania, duizenden en duizenden immigranten van slecht allooi aantreft. Maar toch is het afkeurend oordeel over de werkzaamheid der staatsparlementen eenstemmig. Men heeft dan ook allerlei maatregelen uitgedacht om het kwaad, dat door die lichamen wordt gesticht, tot een minimum te beperken. Een eerste middel vond men in uitbreiding van de Grondwetten tot be-

1) De groote Amerikaansche staatsman Hamilton was van meening dat het niet mogelijk was de Engelsche constitutie te handhaven zonder de in zijn tijd gebruikelijke omkooping van leden van het parlement. Dezelfde meening, zegt Maine, Popular Government bdz. 104, wordt met betrekking tot de Vereenigde Staten gehuldigd door bijna alle de politicians, welke de candidatuur van Blaine voor het presidentschap ondersteunden. Hij voegt er bij dat vele Fransche staatslieden met betrekking tot hun land tegenwoordig van dezelfde meening zijn.

palingen, welke overal elders in gewone wetten worden aangetroffen, en in grondwettelijke beperking der bevoegdheden van het parlement ten aanzien van het opleggen van belastingen en het aangaan van leeningen. Dit was inderdaad een goede maatregel, want de constituties worden gewoonlijk ontworpen door conventies, die samengesteld zijn uit de beste burgers van den Staat en die zich beijveren hunne tijdelijke taak goed te vervullen. Het is echter geen onvermengd voordeel, want kan men op die wijze zekere belangen beschermen tegen de willekeur, de domheid en de knoeierijen der wetgevende lichamen, aan de andere zijde zijn de grondwettelijke regelingen moeilijk te veranderen, als de praktijk de wenschelijkheid van wijziging aan het licht heeft gebracht. Een tweede middel zocht men in het onderwerpen van de producten der wetgevende wijsheid aan de goedkeuring van het volk. Dit heeft veelal ten gevolge, dat de wetten niet tot stand komen, want het volk is geneigd te meenen, dat wat door de wetgeving wordt uitgebroeid, niet goed kan zijn. Ongewoon is ook niet het volk bij gelegenheid der verkiezingen over zaken van wetgeving te hooren. Men laat dan b.v. stemmen over 'bank or no bank'[1]. Een derde middel zocht men in de beperking van den zittingstijd der parlementen. Bijna overal komen zij slechts om het andere jaar bijeen. Als zij kwamen, rekten zij in die Staten, waar zij per dag werden betaald, de zittingen zoo lang mogelijk. Toen heeft men daar de regeling van het tractement zoo veranderd, dat de leden geen belang meer hadden bij lange zittingen. Deze middelen hebben het kwaad hier en daar eenigszins verminderd, maar niet weggenomen. In het ontduiken van beperkende grondwettelijke bepalingen hebben de parlementen dikwijls groote virtuositeit vertoond. Wilde men afdoende verbetering verkrijgen, men zou moeten kunnen bewerken, dat betere menschen zich eene benoeming tot volksvertegenwoordiger lieten wegvallen.

De rechterlijke macht van de verschillende Staten staat in

1) Sommige Grondwetten verplichten de rechterlijke macht om adviezen te geven omtrent de wettigheid van legislatieve maatregelen, die men wenscht te nemen. Het Hooggerechtshof der Unie, dat daartoe door de federale Grondwet niet verplicht wordt, was zoo verstandig steeds te weigeren aan verzoeken van dien aard gevolg te geven.

bekwaamheid en aanzien verre beneden die der Unie. Hare leden worden altijd slechts voor weinige jaren benoemd en in vele Staten is de benoeming toevertrouwd aan de ‘ruwe handen van het volk’, zooals Bryce zegt, terwijl de tractementen gering zijn. Het spreekt van zelf dat de benoemingen geschieden naar de inblazingen der groote lieden van elke partij, die intusschen toch altijd eenigszins rekening moeten houden met de publieke opinie, inzonderheid met de machtige orde van advocaten, die, tengevolge van hun beroep een afkeer hebben van al te onbekwame en partijdige rechters. Niet zeldzaam zijn de gevallen, waarin rechters medeplichtig bleken te zijn aan de knoeierijen van de politicians, terwijl ook van rechtstreeksche omkooping van rechters voorbeelden bestaan. Ook laat het zich begrijpen, dat rechters, die eene herkiezing wenschen, weinig geneigd zijn om in zaken, waarin de openbare meening partij trekt, tegen die meening in te beslissen.

De grofste misbruiken van politieken aard, welke in Amerika gepleegd worden, betreffen het bestuur der steden. De knoeierijen, diefstallen, omkooperijen, waarin zich de politicians in het beheer der stedelijke zaken hebben schuldig gemaakt, zijn ongeloofelijk. Hier, in dezen kleineren kring, waar de publieke opinie het beste op de hoogte kan zijn is van hetgeen geschiedt, zijn de uitkomsten der democratie het treurigst. De politicians vormen daar telkens gewone roof benden. Van politieke leerstellingen is geen sprake meer en niet zelden ziet men de raddraaiers der verschillende clubs en groepen eendrachtig bezig zich te goed te doen aan den buit, dien zij in de uitoefening van hun opgedragen stedelijke ambten en betrekkingen weten meester te worden. Dit is te bedenkelijker omdat ook in Amerika de verhuizing van de bewoners van het platteland naar de steden steeds grooter proporties aanneemt. Men beproeft tegen deze misbruiken wel allerlei middelen, maar het heeft nog weinig gebaat. Het beste helpt nog het geven van het recht van veto en van de bevoegdheid tot benoeming der voornaamste stedelijke ambtenaren aan den burgemeester, maar dit is een gevaarlijk middel, want al doen de fatsoenlijke lieden van tijd tot tijd hun best, er is altijd eene groote kans dat de politicians een schoft op het kussen brengen. Tot het wanbestuur der steden hebben de wetgevende lichamen krachtig medegewerkt door middel van de

wettelijke charters, die zij voor die steden vaststelden[1]. Vooral waar de bovendrijvende partij in het parlement eene andere was, dan die in de stad de macht in handen had, ging de wet allerlei plaatselijke belangen regelen, zich de benoeming van stedelijke betrekkingen voorbehouden, de steden dwingen tot groote uitgaven, waarvan de partijgenooten konden profiteeren, enz. enz., en niet zelden zijn de fatsoenlijke burgers, die zich groote inspanning getroostten om aan den ellendigen toestand in hunne stad een einde te maken, door wettelijke maatregelen in hunne goede voornemens gedwarsboomd. De schaamtelooze diefstallen der stedelijke regeeringen gaan gepaard met grove geldverspilling en met verwaarloozing van de stedelijke belangen. Het stemrecht is in handen van velen, die geene belasting betalen en die dus bij een spaarzaam en eerlijk bestuur geen geldelijk belang hebben. Zij zijn willige stemmachines voor de politicians, die in verschillende steden ook kunnen beschikken over een groot fonds van onontwikkelde immigranten.

De inrichting van het bestuur der steden is overigens zeer omslachtig. Het is geschoeid op de leest van het bestuur van Staten en Unie; er zijn gemeenlijk twee Kamers, en de hoofden der stedelijke departementen worden veelal benoemd door het volk, soms ook door den burgemeester. De laatste wijze van aanstelling vindt, gelijk ik aanstipte, meer ingang nu men in vergrooting van de macht van het eveneens door het volk gekozen constitutioneele hoofd der gemeente een middel gaat zoeken tegen de bestaande ergerlijke misbruiken. Men is verder gegaan en heeft zelfs in overweging gegeven eene der stedelijke Kamers te doen benoemen door degenen, die een zeker bedrag in de stedelijke lasten betalen, en ofschoon dit denkbeeld nog niet in toepassing is gebracht, is het opwerpen daarvan door mannen van goede bedoelingen in het land der gelijkheid reeds een merkwaardig verschijnsel.

Beter dan in de steden is de toestand in de andere onderdeelen der staten, in de counties (districten) en towns. Hier loopt de

1) Met de gewone voorliefde voor speciale regelingen maken de staatsparlementen gaarne voor het bestuur van elke stad eene afzonderlijke wet. In verschillende grondwetten heeft men daarom het vaststellen van eene algemeene wet bevolen, maar het heeft niet veel geholpen. Men nam b.v. in die algemeene wet bepalingen op omtrent steden van een zeker aantal inwoners en wist zoo voor eene bepaalde stad weder eene afzonderlijke regeling te maken.

inrichting in de verschillende Staten nog al uiteen. Intusschen is er in de counties nergens een vertegenwoordigend lichaam. De openbare belangen, aan de besturen van deze vierkante lappen grond opgedragen, worden bezorgd door eenige ambtenaren en rechters, welke het volk kiest. De towns (plattelandsgemeenten), zijn onderdeelen der counties. Daar wordt het bestuur - waartoe behoort de armen- en politiezorg - uitgeoefend door enkele gewoonlijk onbetaalde ambtenaren, en, in vele gevallen, door de vergaderingen der burgers, welke op gezette tijden bijeenkomen. Het politieke bederf heeft zich ook vertoond in de counties, maar in zeer geringe mate in de towns. Hier valt dan ook weinig of niets te verdienen.

Terwijl de Unie enkel indirecte belastingen heft, vinden de bijzondere Staten hunne inkomsten voor een goed deel door directe belasting van de eigendommen der burgers. Evenzoo gaat het in de graafschappen, gemeenten en schooldistricten. De staten, graafschappen en besturen der schooldistricten[1)] slaan de som, die zij op deze wijze wenschen te verkrijgen, naar de waarde der eigendommen om over de gemeenten, en de plaatselijke ontvangers innen tegelijk de directe belasting van den Staat, het graafschap, de gemeente en het schooldistrict. Aan deze directe belasting, die in alle Staten geheven wordt, zijn, behoudens bepaalde uitzonderingen, onderworpen alle onroerende en roerende goederen. Onroerend eigendom is niet te verbergen, en ontsnapt derhalve niet aan de oogen van den fiscus; hier is de moeielijkheid alleen om de juiste waarde te bepalen. Daar nu de belasting van de grootere administratieve centra over de verschillende gemeenten wordt omgeslagen, zoekt elke gemeente een zoo gering mogelijk deel te dragen. Gelijkheid van taxatie is dientengevolge moeilijk te verkrijgen. Men heeft getracht daarin te voorzien door het vormen van commissiën van equalisatie, maar dit heeft niet veel gebaat. Algemeen is in Amerika de klacht over den ongelijken aanslag van vast goed.

1) Het openbaar onderwijs behoort in Amerika niet tot de zorg der gemeentebesturen, maar tot die van afzonderlijke administraties. Dit onderwijs heeft overal een neutraal karakter en is overal kosteloos. Men stelt op goed onderwijs hoogen prijs en geeft daarvoor veel geld uit. In 1885-1886 werd voor het openbaar onderwijs in de geheele Unie niet minder dan 111 millioen dollars uitgegeven. In twaalf Staten is de leerplicht ingevoerd.

Veel erger is het intusschen nog gesteld met den aanslag van roerende eigendommen, vooral van effecten, welke door de Amerikanen worden aangeduid met den naam van ontref baar (intangible) eigendom. Om te weten, hoeveel iemand aan effecten bezit, is er eigenlijk geen ander middel dan het hem te vragen. Dat doet men dan ook: men eischt in den regel een beëedigde. verklaring omtrent het bedrag der aan de belasting onderworpen eigendommen. Die eisch is echter te zwaar gebleken voor de eerlijkheid der effectenhouders. Uit verschillende deelen der Unie verneemt men de verklaring dat de beëedigde opgaven in den regel valsch zijn. Meineeden van dezen aard zijn zoo gewoon, dat zij geen aanstoot meer geven, en de demoralisatie welke het gevolg is van die vele valsche eeden wordt een groot kwaad genoemd. Dat dit euvel in omvang voortdurend toeneemt, bewijzen de cijfers. Van 1871 tot 1884 daalde in den Staat New-York de waarde der in de belastingen aangeslagen roerende eigendommen met een bedrag van meer dan 107 millioen dollars. Dit geschiedde niettegenstaande in die jaren de waarde der roerende eigendommen met vele millioenen vermeerderde. De gouverneur van Ohio verklaarde in 1887: ‘Het grootste deel van de roerende eigendommen wordt in dezen Staat niet opgegeven, maar op bedriegelijke wijze geheel aan de belasting onttrokken. Het denkbeeld schijnt te heerschen, dat de belasting onrechtvaardig en ongelijk is, en dat het geen kwaad is den Staat te bedriegen, ofschoon daarvoor valsche opgaven gedaan moeten worden en meineed moet worden gepleegd. Dit misdrijf tegen het openbaar gezag en tegen de zedelijkheid wordt te dikwijls begaan door rijke lieden, die eene goede reputatie en eene hooge maatschappelijke positie bezitten.’

Men begrijpt hoezeer de zoo algemeen voorkomende praktijk van effecten bezittende lieden hen ergert, die gedwongen zijn inderdaad te betalen, wat zij volgens de wet schuldig zijn. Voor een deel moet volgens Bryce aan deze zaak worden toegeschreven de verbittering, die zoowel de Amerikaansche landbouwers als de lagere volksklassen niet zelden tegenover de kapitalisten aan den dag leggen. Terwijl de rijkdommen der laatsten aan de belasting ontsnappen, wordt de boer, die eigenaar is van zijn land en de werkman, die zijne spaarpenningen gestoken heeft in het huis dat hij bewoont, aangeslagen naar zijn ‘zichtbaar’ eigendom. ‘Men kan’, zegt onze schrijver, ‘in waarheid van de

meeste Staten zeggen, dat onder het bestaande belastingstelsel het deel van de roerende eigendommen, dat aan belasting onderworpen is, kleiner wordt naarmate eene stad grooter is, en dat de bijdrage, welke iemand aan den Staat betaalt, eveneens kleiner wordt naarmate hij rijker is. Voeg hierbij, dat de rijke, in verhouding tot zijn inkomen, minder betaalt in de indirecte belastingen, aangezien het protectionistisch tarief niet alleen den prijs van weeldeartikelen, maar van alle levensbenoodigdheden, met uitzondering van eenige soorten van voedsel, verhoogt'.

Ten slotte zij tot kenschetsing van de finantieele eerlijkheid van de besturen der bijzondere Staten vermeld dat twaalf Staten te samen schulden hebben gerepudieerd tot een totaal bedrag van 309 millioen dollars.

A.R. ARNTZENIUS.

(*Slot volgt.*)

Onze letterkunde in hare jongelingsjaren.

G. Kalff. Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16e Eeuw, 2 dln. - Leiden, E.J. Brill.

Wanneer men zich interesseert voor een persoon en hem nader wil leeren kennen, dan is men niet tevreden met zich de trekken van zijn gelaat, den vorm zijner gestalte in het geheugen te prenten. Men verlangt meer en wenscht door te dringen in zijn wezen, in zijn denken en gevoelen. Wij willen weten, hoe het verleden, hoe de jeugd, hoe de ouders waren van den persoon, die ons belang inboezemt. Wij zoeken naar de omstandigheden, die invloed hebben gehad op de vorming van zijn geest. Reeds wanneer wij eenige gegevens hebben verzameld, soms zelfs zonder ze nog te hebben getoetst, wenschen wij, kinderlijke psychologen, al te gaan onderzoeken het waarom, de oorzaak van hetgeen wij meenen waargenomen te hebben. Oppervlakkig, zooals men in het dagelijksch leven is, hebben wij spoedig een oplossing bij de hand, die, zoo ze al niet de ware is, ons psychologisch onderzoekend geweten toch eenigszins bevredigt. Met andere woorden wij zoeken naar zijn geschiedenis, wij volgen den gang van zijn ontwikkeling als mensch, en stellen ons de vraag, hoe en waarom hij is geworden, zooals hij is.

Wat geldt voor het individu, is ook waar voor elke massa, die een eenheid vormt, ook dus voor een volk. Zoodra men begint belang te stellen in een volk, zal men niet meer tevreden wezen met de uiterlijke kenmerken. Men wil iets leeren kennen uit zijn verleden om daaruit het tegenwoordige te verklaren; men vraagt naar zijn geschiedenis. Maar met het opsporen der uitwendige verschijnselen, het vaststellen der ge-

beurtenissen, kan men zich niet tevreden stellen, al moeten die den grondslag vormen. Men wil meer weten, men wil verklaren, men wil de drijfveer kennen van het handelen, waarom een volk in bepaalde omstandigheden juist zóó en niet anders heeft gedaan. Het denken en gevoelen van een natie wil men begrijpen, doordringen in haar zieleleven. Dat kan niet gebeuren door de studie der politieke geschiedenis alleen, daartoe is noodig het bestudeeren van al de overblijfselen, al de antiquiteiten, waarin een openbaring ligt van hetgeen een volk heeft gevoeld en gedacht.

Dat is ook de taak van den letterkundigen geschiedschrijver. Voor hem is het niet genoeg te weten, welke rol een volk op het wereldtooneel heeft gespeeld, maar ook hoe een volk in zijn denken, in zijn dichterlijke opvatting zich heeft ontwikkeld. Daartoe is niet weinig noodig. Mag de onderzoeker der politieke geschiedenis geen enkel schijnbaar onbelangrijk stuk verwaarloozen, bij de literaire historie wordt den vorscher dezelfde nauwkeurigheid voorgeschreven. Niet alleen heeft hij de vraag te beantwoorden, hoe het volk heeft gevoeld, maar ook moet hij de oorzaak van het waargenomene opsporen, trachten antwoord te geven op de vraag, waarom de ontwikkelingsgang zoo en niet anders is. Hij heeft niet genoeg met de oplossing van het ontstaan van een letterkundig werk, maar moet zoeken, welke invloed zich heeft doen gelden op de zienswijze van den schrijver; en zoo wordt hij dikwijls geleid naar het onderzoek der werken, die zelfs niet tot de fraaie letteren gerekend worden, maar welker ideeën invloed er op gehad hebben en er door uitgewerkt en verbreid zijn. En veel zelfbeheersching is daarbij noodig om niet verward te geraken, want even moeilijk als in de politieke geschiedenis is het hier om precies aan te wijzen, hoe verbreiding der ideeën op de letterkunde en hoe de literatuur op de verspreiding der denkbeelden heeft gewerkt. Historische trouw bij het onderzoek en het ter zijde stellen van eens opgevatte begrippen zijn de voornaamste eischen, die zich de navorscher heeft te stellen. Weet hij dan de uitkomsten van zijn onderzoek in aantrekkelijken vorm mede te deelen, heeft hij de historische kunst zoodanig beoefend, dat hij in staat is om den lezer te boeien, belangstelling voor zijn werk en zijn studie in te boezemen, des noods ook anderen op te wekken, dan mogen wetenschap en literaire kunst hem dankbaar zijn.

En zoo heeft ons volk ook alle reden om den Heer G. Kalff dankbaar te wezen, dat hij het in staat heeft gesteld om zich zelf, de geschiedenis van zijn eigen bestaan en de ontwikkeling van zijn dichterlijk gevoelen te leeren begrijpen, het te leeren zien, hoe uit de ‘Sturm- und Drangperiode’ zich een man heeft ontwikkeld met gebreken natuurlijk, vele zelfs, maar toch een man met een eigen karakter. En zal de schrijver ook een betrekkelijk gering publiek hebben, dat zijn werk leest, die weinigen begrijpen en waardeeren daarentegen te beter, hoeveel moed er noodig was om een tijdvak te behandelen, dat, hoe interessant ook, toch zoo weinig dichterlijks opleverde; hoe hoogen eisch de schrijver zich gesteld heeft om door eigen dichterlijke opvatting een beeld van dat tijdvak te kunnen schilderen, dat door zijn schoonen, soms wat te weelderigen vorm artistieke waarde zal blijven behouden; hoe hij zijn doel bereikt heeft om de literatuur met een historisch werk te vermeerderen.

I

Wanneer wij spreken van de *Nederlandsche* Letterkunde in de Middeleeuwen, dan maken wij ons schuldig aan een anachronisme, dat alleen door het gebruik is gewettigd; maar wij mogen dat slechts doen, wanneer wij er geen verkeerde gevolgtrekking uit maken. Over het bedoelde tijdvak sprekende, kunnen wij moeielijk de Nederlandsche Letteren als een uiting der volkseenheid beschouwen, want er was nog geen eenheid. Deze landen toch, waarvoor later de naam van Nederlanden is gevonden, werden door de Bourgondische Heeren nog alleen samengevat onder den naam van les pays de par deça en waren er verre van daan een eenheid te vormen of ook maar te willen vormen. De Hollanders bekeken de zuidelijke, meer beschaafde en gemanierde stamgenooten, gelijk boeren nog een steedschen mijnheer doen; en omgekeerd noemden de Vlamingen, hetzij dan te recht of ten onrechte, de Hollanders botteriken. Wanneer zij elkander konden benadeelen, dan lieten zij het niet, en men doet zeker verkeerd den oorlog der Gelderschen tegen Karel V als een burgeroorlog te beschouwen. Gelderschen waren vreemdelingen voor Hollanders, evengoed als bewoners van Oldenburg of Lubeck. Werden er pogingen gedaan van den kant van den vorst om ze tot een-

heid te brengen, dan verzetten ze zich, en niets heeft zoo meegewerkt met den godsdienstoorlog om van die verschillende elementen een eenheid te maken dan juist die tegenstand. En de godsdienst zelf kon geen band zijn, voordat de noodzakelijkheid om zijn geloofsovertuiging te verdedigen de aanhangers *dwong* om zich tegen den algemeenen vijand te vereenigen. En met hoe veel moeite werd die vereeniging dan nog tot stand gebracht.

Werd men niet al te veel lastig gevallen door zijn naburen, dan leidde men in het begin der zestiende eeuw een betrekkelijk gelukkig leven. Men was welvarend en genoot van zijn welvaart; gewichtige kwesties waren er niet; de gevraagde beden werden, 't is waar met zure gezichten aangehoord, zooals dat nog gebeurt met belastingen, maar ze werden opgebracht, want men was er toe in staat. Waar geen groote kwesties verstand of hart bezig houden, daar is gebrek aan ernst, daar is men losbandig. Het volk was jong, trotsch op zijn jeugdige kracht en op zijn geld, waarmee het bij vorst en adel ontzag afdwong; het was onbekommerd als de jeugd. Het godsdienstig en zedelijk bewustzijn bij de leeken was niet heel groot. Daar was de pastoor goed voor, wiens ambt het was te zorgen voor het zielenheil der geloovigen. Deed men de voorgeschreven plichten zoo'n beetje, dan kwam alles wel terecht. Datzelfde verschijnsel zag men trouwens overal. In Frankrijk was men niet minder onbezorgd. De beschaafden, de humanisten leidden daar een gezellig, zorgeloos leventje, vormden een prettigen kring te Nérac, waarvan Margaretha van Valois, de zuster van Frans I, het middelpunt vormde.

De uiterlijke beschaving was hier vrij groot. Goede manieren waren ook toen reeds een aanbeveling in het maatschappelijk leven. Dat men over sommige dingen vrij uit sprak, waarover wij liever zwijgen, doet daartoe niets af; 't is alleen een bewijs voor de betrekkelijke naïveteit der zestiende-eeuwers. Op het platte land is dat nog zoo.

De renaissance bracht hierin nog weinig verandering, al wordt haar invloed hier ook spoedig gevoeld, daartoe geholpen door de hier al vroeg gevestigde drukkerijen. De studie der oudheid wordt meer algemeen en de scholen tellen vele leerlingen, vooral te Deventer en Leuven. In de laatste plaats

heeft men een vijf duizend studenten en dan moet men nog er bij rekenen degenen, die in vreemde landen studeeren.

Bij het bespreken van de renaissance denkt men onwillekeurig aan Erasmus, in wien voor velen deze richting is gepersonifiëerd. Over diens geleerdheid, zijn geest, zijn smaak zal wel niemand eenigen twijfel opperen; maar spreekt men over zijn godsdienstige beginselen, dan worden wel eens harde woorden gezegd. In zeker opzicht had Erasmus het ongeluk tegelijkertijd met Luther te leven, want nu wordt hem altijd weer verweten zich tegen den grooten hervormer te hebben gekant en tegelijkertijd de Katholieke Kerk te hebben aangevallen. Maar men vergeet daarbij, dat Erasmus een geleerde was, geen hervormer, een humanist en geen drijver. Hadden Voltaire of Montesquieu eenige jaren later geleefd, dan nu het geval geweest is, men zou hun misschien evenzeer hebben verweten niet tot de partij der Gironde te behooren. De man der wetenschap is altijd en uit den aard der zaak eenigszins conservatief. Hij ziet wezen en vorm der zaken beter in. Geleerden zijn altijd slechte revolutiemannen. Zoo kon Erasmus dus zeer goed humanist wezen zonder het met Luther eens te zijn, die op zijn manier toch ook een paus was. De leer van Erasmus was hervormd, 't is waar; zijn uitingen over de instellingen der Kerk laten daaromtrent geen twijfel over, doch daarom behoefde hij nog geen scheurmaker te worden. Er waren er zoo velen, die verandering verwachtten in den boezem der Kerk zelve, waarom mocht Erasmus dit niet doen, toen er vooreerst nog geen concilie bijeenkwam, dat de onmogelijkheid bewijzen zou van hetgeen de gematigden wenschten?

Een andere vraag is, of die renaissance, of Erasmus onmiddelijk veel invloed op het volk heeft geoefend. Daarvoor was er een groot bezwaar in de taal, waarin zij hun denkbeelden verkondigden. Verwijten wij hun niet, dat zij de landstaal niet bezigden. Wat was deze toen nog anders dan een dialect, doorhutst met bastaardwoorden? Voor degenen, die deze alleen spraken en lazen, schreven de humanisten niet. Hun eerzucht strekte zich verder uit: zij schreven voor de wereld. De besten onder hen waren naar Italië geweest, hadden daar kennis gemaakt met elkander en onderhielden die kennis door elkaar te schrijven en elkanders werken te bewonderen. Daarom moest het Latijn worden gebruikt, dat door allen werd ver-

staan. Vandaar ook dat die renaissance betrekkelijk zoo weinig invloed op de moedertaal heeft gehad. Zij, die deze beoefenden, waren slechts half onderwezenen, die niet waren doorgedrongen in het wezen van het humanisme en alleen klassiek mee wilden wezen door het gebruiken van klassieke termen en namen. De toestand was bij ons zoo heel anders dan in Frankrijk. Daar werd de eenheid beter gevoeld. De directe invloed der renaissance in dat land valt reeds bij oppervlakkige beschouwing dadelijk in 't oog.

Dat de strenge katholieken met wantrouwen zagen naar het verbreiden der renaissance is natuurlijk. Ze vreesden, dat die begrippen uit de heidensche oudheid schadelijk konden zijn voor het katholicisme. En ze hadden goed geraden, als men bedenkt, hoe nauw humanisme en hervorming met elkaar samenhangen. Maar toch was het in 't eerst niet meer dan raden, want dezelfden, die de ketters vervolgden, hielden de humanisten de handen boven het hoofd. Frans I, die persoonlijk de auto-da-fé's bijwoonde, handhaafde zijn beschermeling Rabelais tegen alle aanvallen van diens vijanden en moedigde de studie van Grieksch en Hebreeuwsch aan door het stichten van leerstoelen.

Wanneer wij dus spreken van den invloed der renaissance, dan stelle men zich dien niet verkeerd voor. De groote geesten staan onder invloed van die machtige beweging, die de levensopvatting zoo zou wijzigen. Zonder haar zou zeker vooreerst geen hervorming tot stand zijn gekomen, want door haar is het denkvermogen ontwikkeld der voorstanders van een verandering, der geestelijke leiders van de aanhangers der nieuwe leer. Maar men overdrijve niet door te meenen, dat het volk zelf, dat alle pas bekeerden onder onmiddellijken invloed der renaissance stonden. Ook denke men niet, dat die invloed op de meest ontwikkelden ophoudt, wanneer de hervorming hier reeds tot stand is gekomen. Ook nog lang nadat deze haar tenten hier reeds voor goed had opgeslagen, blijft die invloed voortduren en gaat hij zich hoe langer hoe meer uitbreiden. De geschiedenis onzer Letterkunde in de 16^{e} Eeuw nu is het langzame, maar zekere doordringen van den zuurdeesem van het humanisme in het deeg der nieuwe maatschappij.

De meer beschaafde, wien door studie de oogen waren opengegaan, schudde dikwijls het hoofd, als hij zag, dat er in kerk

en maatschappij heel wat dingen gebeurden, die hij had leeren afkeuren. De kerk was niet meer, wat zij eens geweest was. Na ieder tijdperk van geestdrift volgt een tijd van verslapping. Zoo is het ook in het godsdienstige. Eerst door tegenspoed, door strijd worden de krachten ontwikkeld. Verslapt de tegenstand, is men zeker van de zegepraal, dan vermindert de belangstelling en beginnen geestelijke weelde en overdaad. Kleine reacties kan men nog overwinnen door wegwerping van het overtollige, herziening der instelling, maar nieuwe verlamming is het gevolg, die nu zoo groot wordt, dat alle krachten afnemen en een gevoelige schok onherstelbare nadeelen ten gevolge heeft. Eerst dan ziet men de ware oorzaak in, maar het is te laat. Men kan nog alleen redden, wat er te redden is. Uit den aard der zaak kan dus de invloed van Anna Byns slechts gering zijn geweest. Zij trachtte immers alleen den krachtig bruisenden stroom tegen te houden en bracht maar wat woeling te weeg. Haar krachten schoten te kort om den loop te verbeteren en te bepalen. Zij kon niet opklimmen tot den oorsprong om daar te trachten de bedding te verleggen. De stroom was tijdens haar leven nog te sterk. Want al waren hier nog slechts weinige aanhangers van Luther, de geest van hervorming was hier algemeen. Niet iedereen was in 't begin dier eeuw lichtzinnig of onverschillig. Er waren er velen, die niet tevreden waren over de bestaande toestanden, die verandering wenschten, die zich ergerden over de tegenstrijdigheid tusschen kerkleer en leven der geestelijken. Zij konden geen vrede hebben met een absolutie van menschen, wier eigen levensgedrag aanstoot gaf. Zij hadden behoefte aan moraal en bevonden, dat hun eigen opvatting hooger stond dan die hun door de kerkdienaars werd voorgepredikt. Dezen, tot nu toe de mannen van gezag, had men leeren minachten; men zocht dus naar een ander gezag en vond dat in den bijbel. Men had bovendien niet genoeg aan het oppervlakkig sacrament, omdat het hooger ontwikkeld gevoel niet door uiterlijkheden bevredigd werd en behoefte had aan iets innigers. Het van buiten geleerde gebed tot de heiligen kon het onstuimig gemoed niet tot rust brengen, wel een uitstorting tot den eenigen trooster, Christus.

Dacht de meer ontwikkelde op deze wijze, vóor hij gekozen had, het volk weet van geen weifelen. Het kent slechts een

voor of een tegen. Maar zoodra heeft het niet gekozen voor de nieuwe leer, of, door dweepzucht aangevuurd, gaat het met onbeteugelden hartstocht te keer tegen datgene, wat het voorheen maar half kon bevredigen. Iets anders voor waarheid leerende kennen, meent het natuurlijk vroeger bedrogen te zijn door de priesters, en verdenkt hen, dat zij er op uit zijn geweest om het te misleiden.

II

Wie zich een beeld wil vormen van het letterkundig, maatschappelijk en politiek leven in de zestiende eeuw, komt altijd weer terecht tot de instellingen en verrichtingen der Rederijkerskamers. Oorspronkelijk geestelijke broederschappen, die de priesters behulpzaam waren in het vertoonen der mysteriën en der heiligenspelen, gaan zij zich langzamerhand uitsluitend wijden aan de Rethorica. En de liefhebberij daarvoor wordt weldra zoo groot, dat men in iedere stad, in ieder dorp van eenige beteekenis een rederijkerskamer aantreft. Het zijn vereenigingen van de beaux esprits der plaats, van de humanisten van stad of dorp, van de liberalen, van de voorstanders van ontwikkeling. Naast de kerk en steun van de kerk, staan zij ook onder toezicht daarvan en hebben zij veelal den geestelijke als factor aan 't hoofd, die reeds krachtens zijn ambt het meest gezag had, zooals bij ons in de meer vrijzinnige, kleine gemeenten de predikant nog de president is van het Nutsdepartement. De geestelijke was immers gewoon met geestelijke zaken om te gaan en had dus ook meer gelegenheid dan anderen om voor de geestelijke belangen der kamer te zorgen. De magistraat, die gaarne het intellectueel element zag ontwikkelen, was dien kamers zeer gunstig gezind. Behalve hun zedelijken steun door lidmaatschap gaven zij daar ook meermalen stoffelijke bewijzen van.

Zij vormden het intellectueel middelpunt van hun plaats, zeiden we, maar men stelle zich dat niet al te mooi voor, en wachte zich vooral uit de veelheid der kamers te besluiten tot de hooge, verstandelijke ontwikkeling der bevolking in deze landen. Want hoe gering die was, leeren ons de geschriften van de besten, van Casteleyn bijvoorbeeld, die het doorslaand bewijs geeft, dat de klassieke beschaving - en die was toch het ideaal - niets dan een dun vernisje was, dat door al te

veel gebruik zelfs spoedig afsleet. Klassieke namen waren eigenlijk alles, wat zij zich hadden eigen gemaakt. De gedachte der stukken is didactisch; de vorm heeft niets klassieks, is geheel middeleeuwsch en dan nog ontaard. Fantasie hadden de dichters niet en hun doel was alleen om te leeren, beter nog om te stichten.

De volksdichters, die ook nog bestonden en die hun verbeelding lieten werken, werden door de rederijkers met minachting beschouwd. Dezen waren de mannen van het verstand, de volksdichters die van het gevoel. Daarom is het in zekeren zin juist, wanneer men Anna Bijns tot de volksdichters rekent. Hoewel zij den vorm ontleent aan de rederijkers is zij dichterlijker, vol hartstocht, zonder redeneering.

Het vertoonen van kerkelijke drama's in den eersten tijd van hun bestaan kon der Kerk niet anders dan aangenaam zijn; het werd dus door de priesters ook niet tegengegaan, maar beschouwd als een goed werk, als een uitbreiding en voortzetting van hun eigen. De vertooning der mysteriën toch was voor ieder toegankelijk, daar ze meestal plaats had op de markt. En later, toen de rederijkersspelen, uit de tafelspelen[1)] ontstaan, algemeener werden, toen de band met de Kerk daardoor wat losser werd, had deze nog vooreerst geen reden om zich tegen die vertooningen te verzetten.

Eigenlijke drama's, zooals wij die verstaan, waren deze rederijkersspelen niet. Ze heetten spelen van sinne, soms ook moraliteiten, en waren, wat de naam reeds aangeeft, uitwerkingen van stichtelijke onderwerpen, beschouwingen over zedelijke vraagstukken, openbare disputen, waarin de abstracte begrippen verduidelijkt werden door allegorische personen. Van handeling is dus geen sprake, wel van verhandeling. Het wereldlijk drama treedt op den achtergrond om plaats te maken voor deze stukken. De lust om iets te vertoonen moest minder worden, toen er alleen gewerkt werd op het verstand van het meer luisterend dan kijkend publiek

Zoo konden dus ook de landjuweelen, dat waren bijeenkomsten van rederijkerskamers voor de opvoering van hun stukken, voor het houden van openbare dispuutwedstrijden, zoo konden ze middelpunten van intellectueel verkeer worden, waar men

1) Hoe deze ontstaan zijn, is door Schrijver niet op zijn gewone, duidelijke wijze uiteengezet.

elkander niet zoozeer vormde in de kunst, dan wel elkaar op de hoogte bracht van den stand der sociale kwesties, waarover bij die gelegenheden druk werd gedisputeerd.

Een enkele poging om werkelijke menschen in plaats van allegorieën en werkelijke hartstochten in plaats van gepersonifiëerde op het tooneel te brengen, om een gewoon wereldlijk tooneelstuk als Marieken van Nimwegen op te voeren in plaats van ‘moraliteiten’, zulke pogingen mislukten door den schoolmeesterachtigen trek in ons volk om altijd te willen leeren. Wij hadden en hebben daarvoor veel te weinig fantasie en wij wantrouwen die, omdat zij tot niets dient, meenen we, en geen direct voordeel brengt aan beurs en verstand. Wat niet onmiddellijk tot het verstand spreekt, begrijpt men niet en wordt als nutteloos beschouwd. Men wou alleen leeren door stichtelijke moralisatiën, niet door ontwikkeling of veredeling van het gevoel.

Zelfs spot werd slechts weinig begrepen, of hij moest van een ruwe soort zijn. Geen enkele parodie vinden wij op de pedante dwaasheden der rederijkers of hun stukken, geen fijne toespelingen of aardige zetten om tijd en tijdgenooten bespottelijk te maken. Willem en zijn Reinaert waren geheel vergeten. Allen waren te veel gelijk; niemand stak uit boven anderen.

‘Les enrouées cornemuses’ zijn nog niet door betere vervangen, zegt Ronsard ergens. Zij waren integendeel nog valsch bovendien geworden. Wij hadden geen Ronsard, niet eens iemand, die maar in zijn schaduw kon staan. De tijd der rederijkers is een tijdperk van rijmerij, maar niet van poëzie. Hun liederen geven daarvan een nieuw bewijs. In het lied stort men zijn gemoed uit. Zonder werkelijk dichterlijk gevoelen, zonder machtigen aandrang om zich te uiten is dus geen lyrische poëzie mogelijk. De achttiende eeuw leert het ons, deze periode evenzeer. Naarmate de vorm overheerscht, verliest de inhoud aan waarde. En zij, die deze poëzie beoefenden, worstelden om den vorm, die trouwens moeilijk genoeg was. Ze meenden alles te hebben bereikt, wanneer ze de noodige vaardigheid hadden verkregen in het samenstellen der rondeelen, retrograden, balladen en hoe die knutselarijen nog meer heeten mochten. De hoofdzaak werd voorbijgezien om de bijzaken.

En wie waren nu die lyrische dichters? Het waren dezelfde menschen als de dramatische dichters, maar deze waren de

meer gevorderden. Immers om zich goed voor het drama te bekwamen, zoo was het voorschrift van hun zegsman, Casteleyn, moest men eerst balladen leeren dichten. Wie goed liederen had leeren maken, mocht zich eerst gaan wijden aan de dramatische poëzie. 't Waren dus dezelfde menschen, die in hun drama's abstracte kwesties uitplozen, die geleerd wilden wezen, maar die daarom nog geen scheppende kracht, geen dichterlijk gevoel hadden. Ze dichtten hun liederen bovendien om ze op te zeggen, niet meer als vroeger om ze te zingen. Zij maakten ze, niet omdat zij behoefte hadden aan uitstorting, maar zij zetten er zich toe, als een meubelmaker aan zijn kast begint.

En wat voor soort liederen waren het nu, die men fabriekte, want dat is het woord? Natuurlijk waren ze alle even ondichterlijk. De geestelijke poëzie van katholieken zoowel als van protestanten beteekende niets in de eerste helft der eeuw. De politieke poëzie heeft al even weinig waarde; die liederen zijn alleen een dorre opsomming van gebeurde feiten en krijgsbedrijven, zonder enthousiasme verhaald, zonder eenigen hartstocht of toorn over gedaan onrecht opgedreund.

De minneliederen zijn wat beter, maar deze zijn ook voornamelijk volksdichten. Vorm en inhoud zijn nog grootendeels die van vroegere eeuwen. Alleen is er minder sprake van ridders, meer van het leven en de hartstochten van den derden stand. Dat is op zichzelf geen vooruitgang. Hoor een eenvoudig landman over zijn liefde praten, ge zult vreemde woorden vernemen, maar ze zijn eenvoudig, niet stuitend. Hoor een hoofsch man en hij zal den vorm weten te kiezen, dien zijn aangeboren hoofschheid niet verloochent. De ploerterigheid van den halfbeschaafde komt het meest uit in zijn hartstochten.

De middeleeuwen, die achter het tijdvak der rederijkers lagen, vormen een afgesloten geheel. De producten uit dien tijd leefden niet meer voort dan in de volksboeken onder de menigte, die nauwelijks lezen kon en die graag vertellen hoorde van Roeland en de Heemskinderen. Maar dat voortleven was als van een oud man, die nog geduld wordt onder de jonge kinderen van een gezin, omdat hij meespeelt en met zich sollen laat. Het was geen productief voortleven, geen nieuw voortbrengen, geen inspiratie van de volgende geslachten, die nieuwe

krachten putten uit het verleden. Deze volksboeken staan zelfs nog eenigszins zelfstandig ten opzichte van den vroegeren tijd. Niet de middeleeuwsche riddergedichten zijn er voor als bronnen gebruikt, maar de mondelinge overlevering werd gevolgd. De eigenlijke riddergedichten waren blijkbaar al vergeten.

De rederijkers trokken natuurlijk den neus op voor deze boekjes. Zij schreven geen proza, alleen slechte poëzie.

De kunstvormen van vroegere tijden waren dus vergeten. Het nieuwe proza is dus ook geheel iets anders dan het middeleeuwsche. Men moest een nieuw scheppen; natuurlijk, want voor het betoog moest een vorm worden gevonden en wel in de eerste plaats voor het godsdienstig betoog. Veel komt dat nog niet voor in de eerste helft der 16^{e} eeuw. Immers de kerk kon niet dulden, dat leeken zich daarmee bezig hielden. En wie het waagde, liep al spoedig gevaar voor een ketter te worden aangezien. Deden de geleerden het in dezen tijd, dan geschiedde het in Latijnsche verhandelingen. Maar wanneer het volk zich met hart en ziel er mee gaat bezig houden en er behoefte bestaat aan lectuur, waarin het een bevestiging ziet voor het aangenomen standpunt, dan zal het betoogproza zich ook snel ontwikkelen. En dat geschiedt eerst onder invloed der renaissance, want de groote mannen, die het nieuwe proza hebben gegrondvest, staan geheel en al onder haren invloed, zijn gevormd door de studie van de Romeinsche oudheid.

In het eerste gedeelte der 16e eeuw is er dus nog zeer weinig merkbaar van het doordringen der renaissance. En misschien zat onze godsdienstzin ons nog het meest in den weg. Dezelfde vrees, die de tegenstanders van de romantiek in onze eeuw hadden voor de uitbreiding van den katholieken godsdienst door de studie der middeleeuwen, zal er in vroegeren tijd ook wel bestaan hebben voor het Romeinsche heidendom, waarmede door heele en halve geleerden dan ook geregeld gepronkt werd. Hoe verder van huis, hoe meer er aan gehecht. Hier was men te allen tijde vroom geweest. Nu het er op aankwam om ook het niet geleerde publiek in kennis te stellen met de geschriften der ouden, nu schrok men er voor terug, uit vrees voor de gevolgen.

't Is waar, men vertaalde, maar welke vertalingen werden er gemaakt! Terwijl in Frankrijk Amyot een vertaling van Plutarchus gaf, die Racine boven vele werken zijner eigen

tijdgenooten stelde, had men hier te worstelen met den vorm in 't Nederlandsch, met een verbasterde taal, waarin men niet gewoon was proza te schrijven, want de vroegere goede modellen waren vergeten. De Franschen hadden het veel gemakkelijker, hoewel zij in het laatst der vijftiende eeuw nog bij ons ten achteren waren. Invloed kunnen die eerste proeven ook niet hebben gehad. Het nieuwe dringt niet zoo spoedig door, vooral niet in ons land. De vertaalde klassieken waren zoo geheel anders dan de literatuur, waaraan men gewoon was. En voordat men er wat mee vertrouwd was geraakt, kregen de staatkundige en vooral de godsdienstige vraagstukken zoo veel gewicht, dat het aangeleerde spoedig geheel en al vergeten werd, dat alle vertaalarbeid, door de beginners met zoo veel moeite aangevangen, geheel en al vruchteloos bleek. Degenen, die later kwamen, werkten op een geheel andere wijze en hadden niet meer met dezelfde bezwaren te worstelen.

De eenige merkbare invloed der renaissance is geweest die op de taalstudie, maar het eerste werkje, dat daarover verschijnt was van het jaar 1550, dus reeds bij het begin der tweede helft. Coornhert is alsdan reeds een der personen, die zijn medewerking geeft. De mannen, die zich bezig hielden met taalstudie, begonnen, waarmee men had moeten beginnen, wilde de letterkunde zich ontwikkelen; ze gaven zelven het voorbeeld en schreven een zuivere taal en een goeden stijl, omdat zij iets anders hadden geleerd en iets beters hadden gezien in de klassieken, die ze nog anders kenden dan van hooren zeggen.

Taalzuivering moest voorafgaan, wilde de Nederlandsche letterkunde zich van dit middel goed kunnen bedienen voor de verbreiding der ideeën van denkers en dichters. Dan zou de letterkunde zelfstandig kunnen opgroeien onder invloed der groote mannen als Marnix en Coornhert, die daaraan hun vrije uurtjes besteedden, welke zij aan staatkunde, krijgswezen en andere, toen gewichtiger zaken konden onttrekken.

Maar daarvoor moesten de omstandigheden anders zijn. Het trage volk ontwikkelt zich evenmin als het individu tot manlijkheid dan daartoe gedwongen en na een hevigen strijd. Ook de letterkunde had dien strijd noodig.

III

Heeft de hervorming veel aan de renaissance te danken, dat de laatste hier wat meer ingang vond, is ook daarvan het gevolg, dat de hervorming hier meer doordrong. Gemeenschappelijk leed verbroedert en de vervolging bracht beiden nader tot elkander.

Bij iedere omwenteling heeft men een uiterste linkerzijde, de partij der dwepers, der overdrijvers, waarnaar het streven van de geheele hervormingspartij wordt beoordeeld en veroordeeld. De geest is te lui om onderzoek te doen, is uit den aard der zaak afkeerig van het nieuwe; hij ziet de gevolgtrekkingen der overdrijvers en vindt daarin gereede aanleiding tot afkeuren. Men houdt zich overtuigd, dat de geheele maatschappij wordt omvergeworpen bij zegeviering der nieuwe beginselen. Men gaat onderzoek doen naar de oorzaken en meent die te vinden in het doordringen der kennis, welke men eerst heeft geacht en mee heeft helpen verspreiden. Men meent, dat die wetenschap tot verkeerde conclusies leidt en begint ze te verdenken.

Neemt dan een krachtig reactionnair de leiding der zaken in handen, dan zijn zij, die zoo denken, de eersten om het hoofd in den schoot te leggen en door uiterlijke rust hun gemoed te paaien, dat met het bestaande ook niet tevreden was. Zoo is ook de gang van zaken, wanneer er hier verandering komt ten voordeele der katholieke kerk. Wel zien de gematigden nog de verkeerdheden in de oude kerk, maar in de nieuwe zijn ook zoo veel dingen, die hun niet bevallen. Hun geestkracht is niet groot genoeg. De welvaart heeft hen te veel verzwakt.

Slechts waar de welvaart minder groot is en groote vastheid van overtuiging bestaat, daar vindt men nog menschen, die alles veil hebben voor de zegepraal hunner beginselen. Daar is men in staat om de reactie weerstand te bieden en ze te vernietigen. Zulke menschen zijn nog niet verweekelijkt door de weelde; maar in vroegere, betere dagen zijn zij ook niet brooddronken geweest. In hun gemoed was de ernst reeds een hoofdfactor.

De behoefte naar een anderen godsdienst, omdat de bestaande

niet bevredigde, werd in deze landen voldaan door de leer van Calvijn, beter dan door die van Luther. De daardoor verkregen gemoedsrust is zoo groot, dat zij alleen reeds het bewijs is voor de gevonden waarheid. De angsten voor den dood zijn niet in staat om die rust te storen. Men is tot alles bereid. Natuurlijk verbittert die kalmte juist de tegenstanders, wier eenig middel faalt. Natuurlijk ook, dat de vervolgden bij zegepraal van hun beginselen over den dwang van den 'antichrist', in die overwinning het werk Gods zien en zichzelf als het werktuig beschouwen, waarvan Hij zich bedient naarmate ieders talenten: dat men zich beschouwt als het uitverkoren volk.

Heeft men voor een overtuiging het ergste geleden, wat de mensch lijden kan, dan wordt zij openbaring. Zoodra dit is is gebeurd, kan men geen afwijking, geen tegenspraak meer dulden. Dat is de bekrompenheid maar tevens de grootheid van hen, die van geen weifelen willen weten, die slechts één weg kennen naar het goede en iederen stap rechts of links gevaarlijk en zondig achten. Vandaar ook de onmogelijkheid om toenadering tusschen Calvinisten en Lutheranen tot stand te brengen; vandaar de aangroeiende sectehaat. Voor politici mag hij verdrietig zijn, omdat daardoor het doel hoe langer hoe meer terug wijkt uit het gezicht, de strengste geloovigen kunnen van hunnen eisch geen afstand doen.

Toen de reactie kwam tegen den voortgang der hervorming en tegen de woelingen voor het verkrijgen van staatkundige vrijheid, werden de rederijkers het eerst gekortwiekt. Zij hadden zich te veel bemoeid met politiek en godsdienst. Dat was hun groote kracht geweest. Maar toen het er op aankwam om de beginselen, die zij verkondigden, ook gestand te doen, konden zij niet verder. De ijverigste leden werden vervolgd, de anderen haastten zich met beterschap te beloven, toen ze bemerkten, wat er al kon komen van hun stoutigheden. Johan Baptista Houwaert en Jan van der Noot, eerst hevig in de oppositie tegen 'den Roomschen Antichrist en den Spaenschen beul', worden bij de reactie gehoorzame volgers van dien Antichrist en trouwe onderdanen van dien beul. De achting bij het volk wordt er niet grooter door. Populair, nl. bij het laagste volk, waren de rederijkers nooit geweest. De rederijkerij was alleen geschikt voor den gezeten, welvarenden, pedanten

burgerman, die zijn halve kennis op het leven meent te moeten toepassen, en zich verbeeldt die te moeten verspreiden tot nut van de maatschappij. Maar het volk, dat er door gesticht moest worden, werd niet gesticht. Redeneeringen verveelden het, maar het werd geboeid door de levendige, dramatische verhalen van hetgeen dagelijks gebeurde. Het verlangde iets feitelijks en zag dat in zijn omgeving, in de martelingen. Deze, op maat en rijm gebracht, waren het, die zijn aandacht geboeid hielden: daarvan zong het graag, hoe gebrekkig de vorm ook was.

De rederijkers blijven nog voortbestaan, maar het is een kwijnend leven. Ze maken nog steeds drama's; nog altijd zijn het spelen van sinne, maar hun inhoud is van nog minder gehalte dan vroeger. Natuurlijk ook: wat hun op het hart lei, mochten ze juist niet zeggen. En wat moest er dus overschieten, als juist de polemiek, het eenig aantrekkelijk gedeelte der rederijkersspelen, er aan onttrokken wordt.

Ook de klucht ging achteruit. In het Noorden had ze nooit erg gebloeid en daar verleerde men al gauw het lachen. Later, wanneer de tijd weer toelaat het gelaat in een glimlach te plooien, dan komt er nog een schoone periode in de ontwikkeling van het Kluchtspel. Weldra begint ook de godsdienst een plaats in de klucht in te nemen tot nadeel van het werkelijk comische element. De katholieke priester wordt er in bespot. De tijden waren er echter niet naar om schertsend te spotten. Thans is men bitter en scherp: de lach wordt eveneens minder gul en hartelijk, maar scherper en harder.

In een tijdperk als die der Nederlandsche beroerten moet het lied zich wel ontwikkelen. Door de censuur is het bijna onmogelijk, dat er andere producten worden voortgebracht. De onrust der tijden verhindert, dat er aan iets anders kan worden gedacht dan aan de openbare zaak. Men moet zich uiten en doet dat in korte snikken, in enkele juichtonen, in schrille kreten van wraak, in bittere woorden van spot en van innigen haat. Wanneer het gemoed zoo vol is, is ordening van de gevoelens niet mogelijk, is dadelijke uitstorting de eerste behoefte, waaraan moet voldaan worden. Men moet elkander meedeelen, wat ieder is wedervaren, en men doet dat in korte trekken. De hartstocht is zoo overweldigend, dat hij niet kan bedwongen worden. De klanken worden er uit-

gestooten. Men windt elkander op en wil elkaar aanzetten tegen den algemeenen vijand, elkander moed inspreken tot volhouden in den strijd. Geuzenliederen, martelaarsliederen, waarin het lijden wordt geschilderd, de daden der beeldstormers worden verheerlijkt, gaan van mond tot mond. Van wetenschappelijke weerlegging der beginselen, van bespiegeling kan geen sprake meer zijn; die tijd is voorbij. Men wil zijn tegenpartij kwetsen door beleediging van hetgeen haar heilig is en wat men vroeger zelf ook voor heilig heeft gehouden, maar pas voor kwakzalverij, voor guychelspel heeft leeren aanzien.

Is het gemoed overvol, dan houdt de spot op, dan zoekt men alleen troost in het edelste. De psalmen waren in den hoogsten nood de eenige uitkomst der vervolgden. In de ernstigste uren - en ze waren er vele - vond men alleen zielsrust in die godsdienstige liederen, werd het vertrouwen op een toekomstige zegepraal weer opgewekt bij hen, die zich zelfs reeds flauwhartig oordeelden, als ze ook maar een oogenblik mismoedig waren geweest. Al was de vorm der vele psalmvertalingen ook vrij onbeholpen, wat stoorde men zich daaraan; de inhoud bevredigde hen, die ze zongen.

Natuurlijk kwam er in de letterkunde evengoed terugwerking als in de maatschappij. De aanvallen der hervormden hadden verdediging der katholieken ten gevolge. Er waren er nog genoeg, die niet wilden meegaan met de aanhangers der nieuwe leer, die, vroeger misschien onverschillig, gingen gevoelen voor de kerk, nu men 't op haar vernietiging had toegelegd, nu ze zich langzamerhand ophief uit haar verval, nu de misbruiken er uit waren verdwenen en zij krachtiger en eerbiedwaardiger was geworden dan te voren. Het speet hun, dat er een scheuring had plaats gehad, die onherstelbaar bleek; ze maakten zich ten strijde gereed om den vijand af te slaan en zelf aan te vallen. De liederen der katholieken, geheel veranderd van het karakter der middeleeuwen, toen ze Maria en den heiligen ter eere werden gezongen, waren nu krijgsliederen geworden.

Dat er minder vuur, minder kracht is in die liederen, is natuurlijk. Vooreerst heeft de partij van behoud nooit de groote zedelijke kracht, die de mannen der revolutie kenmerkt. De reactionnairen hebben iets mats, gevoelen, dat hetgeen zij verdedigen, is verouderd en alleen nog de kracht heeft der traditie.

In de tweede plaats hadden de katholieken niet zoo veel geleden. 't Is waar, menig, priester was gemarteld, menige kerk vernield, menig klooster verbrand en hun heiligenbeelden waren stuk geslagen, maar aan lijf en goed hadden zij niet zoo veel geleden als de zwaar vervolgde calvinisten, die van welvaart tot armoede waren gekomen, uit hun woonplaats opgejaagd op straffe van verbranding, nog bovendien hun naaste bloedverwanten hadden te wreken.

IV

De geest der renaissance was nog niet doorgedrongen door de geheele letterkunde, want daarvoor was veel tijd noodig. Men praatte nog alleen maar na als jongens, die eenige jaren oude talen leeren, maar nog niet kunnen doordringen in den geest der oudheid. Daarvoor is rijpere leeftijd noodig. Hoe kinderachtig men nog was, daarvan geven de vertalingen der klassieken het beste bewijs. Ovidius en Horatius worden overgezet in onze taal, maar zij dienen slechts om te bewijzen, hoe weinig de vertalers hadden gevoeld van het poëtische dier dichters, wier vlucht zij niet hadden kunnen volgen.

Eerst in de laatste helft der zestiende eeuw wordt die invloed beter merkbaar. De stichting der Leidsche hoogeschool werkte wel het meest mee. De vele reizen der rijkere en begaafde jongelui naar het zuiden, naar Italië vooral, zijn bewijzen daarvoor en doen het hunne voor de studie der oudheid. Die thuis bleven en daar studeerden, gevoelden zich zoo doordrongen van de Stoïcynsche wijsbegeerte, dat zij vurig verlangden om te gelijken op die wijsgeeren der oudheid, wier kalmte in oogenblikken van de hevigste spanning altijd dezelfde bleef; even goed als anderen er behagen in schepten om de lotgevallen van het rijk Israël over te brengen op de Nederlanden en te gelijken op het volk Gods, dat de Filistijnen versloeg.

Het volk bleef er natuurlijk buiten. Dat kon zich niet thuis gevoelen in de letterkunde van een maatschappij, die zoo geheel anders was dan de onze. Het bleef de volksromans lezen, welker aantal vermeerderd werd met nieuwe uit Spanje en Frankrijk, met Amadis en Lazarillo de Tormes; en waarschuwingen daartegen van Coornhert en Van Mander hadden niet de gewenschte gevolgen.

Maar wat wel gevolgen had, was het streven reeds vroeger bij enkelen opgekomen, dat nu weldra de geheele natie bezielde, was de wensch om de taal te zuiveren van alle vreemde elementen. Een man, die tot welstand geraakt, wenscht een goed kleed, waarvoor hij zich onder zijns gelijken niet behoeft te schamen. Een opkomend volk wenscht iets diergelijks. Het is niet meer tevreden met een bedelaarsmantel, waarop allerlei vreemde lappen zijn gezet - 't beeld is uit den tijd, van Coornhert - maar wil een eigen gaaf, welgenaaid kleed, waarmee het zich kan vertoonen. Coornhert was het, die daarvoor ijverde, die zelf in staat was om enthousiasme op anderen over te brengen door zijn mannelijke, gespierde taal. Coornhert, de man der ideeën en kritieken, begreep, dat een volk zijn eigen taal moet hebben om zijn denkbeelden in uit te drukken, dat een letterkunde, wil zij bloeien, van goede middelen moet kunnen gebruik maken om haar kunst te verbreiden en dat een basterdtaal als uit het begin der zestiende eeuw daartoe zeker al het meest ongeschikt was. Natuurlijk overdreven zijn volgers dat streven, daarvoor waren zij volgers; maar wat kon het voor kwaad? De overdrijving verwekt spot, maar ook wordt er door de aandacht op een zaak gevestigd. Het gezond verstand der menigte brengt alles terecht.

Tegelijkertijd dat het nationaliteitsgevoel zich ontwikkelt, begint men een gemeenschappelijke taal te wenschen. Met het provinciaal dialect is men niet tevreden. Al blijft de burgerklasse in ons land ook nog in den tegenwoordigen tijd ten achter, de beschaafde, de man van letteren gaat verder en wil geen Vlaamsch, geen Brabantsch, geen Limburgsch, maar een Nederlandsch, dat door allen verstaan, begrepen en geschreven wordt.

Met die taalzuivering gaat gepaard het streven om nieuwe woorden te vormen. Men had iets nieuws leeren kennen door de studie der oudheid en de taal schoot te kort om die begrippen uit te drukken. Al dat nieuwe, wilde het beklijven, moest worden gepopulariseerd. Nu was het niet meer de tijd, dat de geleerden daarover alleen in het Latijn schreven en spraken; het volk moest deelgenoot worden gemaakt. Doch daarvoor schoot men te kort aan taalmiddelen. Deze moesten worden aangemaakt. Natuurlijk dat men ook hierin te ver ging, dat men in 't oneindige trachtte te produceeren, tot dat

er al gauw overproductie kwam. Maar alweer, wat nood? Het overtollige blijft liggen en sterft van zelf weg zonder iemands nadeel, terwijl men het noodige heeft verkregen.

Een algeheele verandering kwam er ook in de maat en het rijm der verzen. Het oude was ouderwetsch geworden en had uitgediend. Duchtige slagen worden er toegebracht aan de rederijkers met hun slechte verzen en hun vreemdsoortige theorieën. Van de rederijkerij had men genoeg. De volksmassa begon lid te worden van de kamers, en daarmee gaat het verval al verder.

Voor verzen maken kwam - wij zouden haast zeggen: Goddank - het drinken in de plaats. Geen beschaafd man is lid meer. Iedereen trekt den neus er voor op en Jan Van Hout maakt zich tot tolk van de publieke opinie, wanneer hij de rederijkers gelijk stelt met landloopers, kwakzalvers, praalhanzen en tafelschuimers.

Juist dat tekeergaan tegen een verouderde en afgekeurde richting, dat afbreken van letterkundige tegenstanders, dat opwerpen en met kracht verdedigen van literaire vraagstukken is ons een nieuw bewijs, dat wij een ander tijdvak zijn genaderd. De rijmende corporatie, waar geen enkel persoon zich onderscheidt, wordt op den achtergrond gedrongen om van het tooneel te verdwijnen, de dichtende individualiteit komt naar voren om haar rol geregeld af te spelen.

Houden wij dit in het oog, dan kunnen wij de eenige Kamer, die nog met roem blijft voortbestaan, de Kamer ‘In Liefde Bloeiende’ te Amsterdam, onmogelijk een rederijkerskamer noemen in den eigenlijken zin. Haar karakter is geheel veranderd. Met den ouden naam is zij eigenlijk meer geworden de voorloopster der latere Academie. Niet de corporatie is het, die een macht vormt, maar de talentvolle individuen, die in de Kamer een vereenigingspunt hebben om met elkaar van gedachten te wisselen, des noods te strijden en te vergaan of te overwinnen.

Hoe de renaissance in het laatste gedeelte der zestiende eeuw hier meer en een anderen invloed kreeg dan in de eerste helft, bewijzen ons Marnix en Coornhert, beiden scherpzinnig, beiden strijdlustig en strijdende tot den dood toe, de eerste voor het Calvinisme, de tweede voor het humanisme. Beider geschiedenis vormt een stuk der Vaderlandsche en verklaren deze nader.

Marnix, een edelman van den tweeden rang, die in Genève doorkneed was in de leer van Calvijn, in het vaderland teruggekeerd, meestreed voor de vrijheid der nieuwere beginselen en balling werd. Bevriend met Oranje en diens trouwe steun, ijverde hij verder met hem voor de zaak van den opstand, was hij tot zijn dood toe rusteloos bezig voor de belangen van zijn godsdienst en zijn kerk. Altijd bezig, diende hij zijn land als staatsman, als krijgsman, als dichter en als godgeleerde. Geen uur kon voor hem voorbijgaan, zonder dat hij iets gedaan had voor zijn land en zijn godsdienst. Gedurende zijn ballingschap of in de gevangenis vertaalt hij de Psalmen; wanneer men na den val van Antwerpen niet meer van hem gediend wil wezen, werkt hij aan de bijbelvertaling uit den grondtekst. Daaruit verklaart het zich ook, dat Marnix bij al zijn bezigheden een geleerde kon wezen. En welk een geleerde! Een, die op betrekkelijk jeugdigen leeftijd doorslaande bewijzen geeft, op het voorbeeld van zijn meester Calvijn, ook de geschriften te hebben gelezen, die den grondslag vormen, waarop de katholieke kerk steunt, ze veel beter te hebben gelezen dan menig katholiek priester, en zoo, dat hij er de argumenten uit weet te putten voor zijn werk, dat den zwaarsten slag toebrengt aan de pauselijke kerk, welke hij bestrijdt met haar eigen wapenen. Een geleerde, een kunstenaar, die onder invloed staat van de renaissance, meer dan eenig Nederlander voor hem; die met Coornhert een onbeholpen taal hervormt tot een, welke ten minste dienstig is om in het strijdperk gevreesde zwaardslagen toe te brengen; die de rederijksche rommelzoo over boord gooit en een proza schept, als te voren nog niet bestond, pittig en gezond, helder en schoon door eenvoud, leesbaar voor ieder en begrijpelijk ook zelfs nog voor den leek in onze dagen. Zijn ‘Bijencorf’ is een satire, we weten het allen, altijd scherp, bloedig scherp zelfs. Verwijten we Marnix niet, dat zijn scherts soms grof is, dat zijn spot soms iets duivelsch' heeft. Wij kunnen ons zoo moeilijk voorstellen, wat die zwaar vervolgden gevoeld hebben, wat zij reeds hadden geleden, hoe verbitterd zij waren over die vervolging, uitdrijving, berooving. Verwonderen wij er ons eerder over, dat Marnix dikwijls nog zoo fijn is in zijn satire, dat hij kunstenaar zijn kan en zijn opvoeding niet verloochent. Wie onzer zou zoo spreken, als hij in zulke omstandigheden verkeerde. We zouden zwijgen, mis-

schien, omdat het overkropt gemoed niets anders uitbrengen kon dan snikken en kreten van woede, maar ons zelf beheerschen om een kunstwerk te produceeren als den Bijencorf, wie zou zoo veel moed en talent in zich vereenigen?

Marnix was een kunstenaar, een voorbeeld, hoe de renaissance in ons land werkte en reeds was doorgedrongen; maar tevens een aanwijzing voor ons, hoe weinig die nieuwe beschaving doordrong in ons volk, hoe weinig zin men hier had voor een gekuischten smaak. Zijn psalmvertaling immers werd niet gebruikt in de kerk. De volksleider Datheen werd gesteld boven den dichterlijken geleerde.

Marnix leed voor zijn overtuiging, het Calvinisme; Coornhert voor de zijne, godsdienstige en staatkundige vrijheid. Hij ook wordt gevangen genomen, komt zelfs voor den bloedraad en is tweemaal genoodzaakt om het land te verlaten, eenmaal omdat hij meent zich voor de partij van de reactie in acht te moeten nemen, een anderen keer, omdat de partij van actie een man van zijn beginselen niet kan begrijpen, omdat zij, ketterjagende, niet minder dan haar vervolgers, niet dulden kan, dat een libertijn als Coornhert haar op de vingers tikte. Eindelijk weer in 't land teruggekeerd, wordt hij als eene andere Bilderdijk om zijn ideeën verlaten, door de meesten geschuwd en als gevaarlijk gedoodverfd, ja zelfs uit Delft geweerd.

Werken was ook voor hem een behoefte, omdat zijn lichaam brood noodig had en omdat zijn geest naar het daarvoor passende voedsel hongerde. Daarom verdeelt hij zijn tijd tusschen de etsnaald en de pen, tusschen plaatsnijden en studie; daarom leert hij nog op manlijken leeftijd het latijn om zelf de geschriften der kerkvaders te kunnen lezen. Terwijl hij zoo voortstudeert, vestigt zich bij hem een eigen overtuiging, geheel los van de vroegere kerk en buiten het dogma der pas gestichte. Door de hervormden niet minder verketterd dan door de katholieken, zou hij in een anderen tijd de stichter hebben kunnen zijn van een zelfstandig kerkgenootschap, van een soort van vrije gemeente.

Iemand, die werkte en studeerde als hij, kon niet tevreden zijn met het gebeuzel der rederijkers. Al stelde hij op dezelfde wijze als de rederijkers zijn allegorische stukken samen met dezelfde eigenaardigheden en gebreken, hij had minachting voor hen en bespotte ze. Hij was een te waardig persoon om te kunnen omgaan met menschen, die hun eigen en elkaars

pruldichten bewonderen, in wier levenswijze hij zelf zoo veel te berispen vindt. Hij was te veel filosoof en leefde een leven der gedachte; zelf trachtte hij zijn beginselen op zijn eigen leven toe te passen en stelde het zich als een ideaal voor zich te beheerschen. Zijn lotgevallen hebben hem geholpen om het daarin ver te brengen. Van nature was hij zoo gelukkig om weinig behoeften te hebben en in het bewustzijn van dat geluk wakkerde hij ze niet aan en viel het hem gemakkelijk de weinige nog te bekrimpen.

Als filosoof is hij natuurlijk een weinig beteekenend dichter, is hij een prozaschrijver, wiens lust het is om zijn overtuiging uiteen te zetten, zijn beginselen tegen alle aanvallen te verdedigen, is hij vooral, zijn strijdlustig temperament in aanmerking genomen, polemicus. Hij strijdt voor iets onbestaanbaars, voor wat wij zouden noemen een christendom boven geloofsverdeeldheid, voor verdraagzaamheid en geloofsvrijheid, drie dingen, die vooral in zijn tijd hersenschimmen moeten blijven. Zijn ideaal is niet het aanhangen van een secte, het verkondigen van een dogma, maar een streng, zedelijk leven. En hoe men zedelijk leven kon en moest, dat heeft hij uiteengezet in zijn meest bekend werk: Zedekunst, dat is Wellevenskunste, dat Coornhert recht geeft op een hooge plaats in onze letterkundige geschiedenis door de heldere uiteenzetting zijner denkbeelden.

Strijdend voor de humaniteit in een tijdperk, dat er geen humaniteit was, werd Coornhert door zijn tijdgenooten minder gewaardeerd dan door ons. Maar zoo is het altijd met die bevoorrechte naturen, die hun tijd vooruit zijn.

Coornhert was katholiek gebleven, zoo ook Spiegel, ook Visscher. De beide laatsten hebben meestendeels geleefd en gewerkt in de zestiende eeuw, maar zij zijn toch meer mannen van de zeventiende. Hun letterkundige werken en hun verhouding tot de latere grootere dichters, die zij met elkaar in aanraking en onder elkanders invloed brengen, geven ons reden om ze meer tot de 17e eeuw te rekenen. Marnix heeft de Amsterdamsche Kamer niet in 't bijzonder gekend, die in het begin dier eeuw de plaats wordt van de letterkundige kwesties; Coornhert heeft Hooft, Brederode en Coster niet gekend, heeft geen persoonlijken invloed op hen gehad. Spiegel en Visscher daarentegen zijn zelf leiders der Kamer geweest en hebben

haar den stoot gegeven in de nieuwe richting. Ze hebben, we zouden kunnen zeggen, letterkundige salons gehad, zijn bevriend geweest met Coornhert en de Amsterdamsche jongelui, die der Kamer eens haar hoogsten bloei zullen geven. Zij vormen de letterkundige schakels tusschen twee eeuwen. Bij hen is niets merkbaar van den grooten godsdienstigen en politieken strijd, waarin in de zestiende eeuw alle schrijvers meer of min betrokken zijn. 't Is bij hen, alsof de strijd reeds beslist is en zij berusten er in; alsof zij buiten het tijdperk van die groote woelingen staan. De haat tegen 's lands vijand is bij hen in een ander stadium. Zij begrijpen den strijd eigenlijk niet eens.

Spiegel houdt zich buiten alles, buiten de politiek, buiten de godsdienstige beweging. Natuurlijk is er ook veel overeenkomst tusschen hem en de dichters der zestiende eeuw. Was dat niet het geval, hij zou geen tusschenpersoon zijn tusschen twee eeuwen. Hij is ook een kind van zijn tijd, staat onder invloed van Coornhert, is een leerling van hem des noods. Maar ook de dichters na Spiegel ondervinden nog den invloed van het voorafgaande tijdperk, en behooren toch door andere eigenaardigheden meer tot de zeventiende eeuw. Zoo ook Spiegel, die zijn eigen beschouwingen, zelfstandige ideeën heeft, een eigen blik op de natuur en een eigen inzicht in het leven. Keer tot u zelf in, is zijn beginsel en de zelfbeheersching acht hij de grootste deugd, waardoor men de liefde tot God het meest nadert.

Wat Visscher betreft, als dichter staat deze niet zeer hoog. Dat hij in de letterkunde een plaats vindt, is minder om de gedichten, die van hem over zijn, dan wel om de eigenaardige rol, die hij heeft gespeeld, door zijn aantrekkelijk karakter, zijn goedronde grappen, zijn groote gezelligheid, zijn aardige dochters. Zijn zucht naar genieten mag ons herinneren aan de eerste periode der zestiende eeuw, ze doet ons nog meer denken aan de jongelui van de eerste helft der zeventiende, maar volstrekt niet aan den ernst der tijden, die hij in zijn jeugd heeft beleefd. Zijn aardigheden op rijm doen ons zien, dat hij geheel en al ontgroeid is aan de dagen der rederijkerij. In de zeventiende eeuw uitgekomen, schijnen ze ons ook meer het product van een dichter van den tweeden of derden rang uit dien tijd, dan uit de eeuw, waarin hij het grootste deel van zijn leven doorbrengt.

Zoo is de literatuur der zestiende eeuw een tijdperk van ontwikkeling van de jongelingsjaren tot de volle rijpheid van den manlijken leeftijd in de zeventiende; een Sturm- und Drangperiode, vol gewichtige gebeurtenissen, vol wisselvalligheden, zonder grootsche daden, een tijdperk als van jongelieden, die vóór hun vollen wasdom nog niet tot iets groots in staat zijn, die nog onder directen invloed staan van algemeene theorieën, zonder die nog voor zich zelf verwerkt te hebben, omdat ze den schijn nog niet weten te onderscheiden van het wezen; van jongelingen, die zich voorbereiden voor een vruchtbaar leven in lateren tijd. De individualiteit komt eerst langzamerhand naar voren bij de ontwikkeling in leeftijd, wordt gaandeweg duidelijker waarneembaar.

Zoo merken we het op in den jongelingsleeftijd. De talenten bij de kinderen zijn nog niet waar te nemen; de ijdelheid der ouders mag ze veronderstellen, aan te wijzen zijn ze nog niet. Bij het toenemen der jaren worden de eigenschappen van geest en karakter duidelijker en strenger geteekend; men generaliseert niet meer, men definiëert; men toont bepaalde neigingen en een streven in zekere richting. De mannelijke leeftijd geeft het resultaat van de opvoeding, van het zoeken en denken. En als dan de man zijn krachten vertoont, dan wekt hij eerbied voor zijn talenten en zijn karakter, dan is hij eenig. Zijn jongelingsjaren zijn moeilijk geweest, maar is hij die en alle bezwaren te boven, dan is hij in staat om zijn rol in de maatschappij waardig te vervullen, dan wordt hij misschien de eerste onder zijns gelijken.

GERARD SLOTHOUWER.

Rumor in casa.

Nog geheel afgescheiden van de redenen, waarom allen die nadenken in Nederland, tot welke partij zij ook behooren mogen, met meer dan gewonen ernst den nieuwen jaarkring te gemoet gaan, bestaat er voor ons ministerie aanleiding te over om tegen 1891 als tegen een berg op te zien. Straks zullen drie jaren verstreken zijn sedert het de leiding van 's lands zaken aanvaardde, en reeds spoedig komt de zomermaand in het gezicht, welke over zijn voortbestaan beslissen moet. Hoe die beslissing zijn zal, laat zich in een land als het onze, waar de partijen bijna tegen elkander opwegen, altijd moeilijk voorspellen en deze keer is die moeilijkheid grooter dan ooit, omdat de Regeering, eer nog de dag van de verkiezingen aanbreekt, op haren weg ongewoon groote bezwaren zal ontmoeten, bezwaren van welke niemand weet niet alleen of zij die zal te boven komen, maar ook wat haar bij de stembus het meest zou kunnen benadeelen: een triumf of een nederlaag. Hierbij komt dan nog, dat de voorbeeldige eensgezindheid, waarmede de meerderheid van de Tweede Kamer totnogtoe de Regeering steunde, op dit oogenblik zeer ernstig wordt bedreigd, ja feitelijk reeds verbroken is. Immers eene belangrijke fractie van de roomsch katholieke partij heeft dezer dagen aan het ministerie openlijk haren steun opgezegd, terwijl het ander deel van de meerderheid, dat willig of onwillig de leiding van de *Standaard* volgt, wel door dit blad wordt aangezet om de Regeering krachtig ter zijde te staan bij de moeilijkheden die zij te gemoet gaat, maar dikwijls onder zooveel voorwaarden en soms te midden van zooveel openbaringen van slecht humeur, dat men onwillekeurig den indruk ontvangt, alsof ook die steun van zijne vroegere hechtheid niet weinig verloren heeft.

Waar ligt de oorzaak van dien zoo sterk gewijzigden toestand: bij het ministerie of bij omstandigheden van zijnen wil onafhankelijk, en welke gevolgen kunnen in de naaste toekomst van die wijziging worden te gemoet gezien?

Het kan de moeite loonen, hier zoo onpartijdig mogelijk en met volkomen waardeering van de goede eigenschappen mijner politieke tegenstanders ter beantwoording van deze vragen eene beknopte bijdrage te leveren en daaraan eenige beschouwingen vast te knoopen over het groote vraagstuk, dat oorzaak is van het heftig rumoer, nu in het ministeriëele kamp uitgebroken.

Hoe men ook oordeele over de vruchten van het regeeringsbeleid in de laatste drie jaren, stellig heeft het al dadelijk dit groote voordeel opgeleverd, dat het aan de tegenwoordige meerderheid voor het eerst de gelegenheid schonk hare denkbeelden en beginselen in daden om te zetten en dus op praktisch terrein te toonen, wat zij wilde en wat zij was. Immers sedert de dagen van Groen van Prinsterer heeft de liberale partij, als het gezag in hare handen rustte, telkens eene oppositie tegenover zich gehad, die, omdat zij nog nimmer regeering was geweest, de handelingen van het gezag niet toetste aan wat zij vroeger zelve had bedreven en bereid was later opnieuw te verrichten, maar aan zekere dogma's, buiten verband met de praktijk opgemaakt en dus ook volkomen ongeschikt om deze als maatstaf te worden aangelegd. In plaats van den strijd over dogma's voor de school te bewaren en in de volksvertegenwoordiging enkel stelsels van praktisch regeeringsbeleid, die beurtelings in het werkelijk leven werden toegepast, tegen elkander over te stellen, kwam het in onze Staten-Generaal telkens tot een zeer onvruchtbaren strijd tusschen praktijken aan den eenen kant en aan de andere zijde theoriën, van welke nog altijd moest worden bewezen, of zij voor een Staat als de onze wel inderdaad bruikbaar waren. Het kwaad was hier te grooter, omdat de theoriën onzer antirevolutionairen zich door niets zoozeer onderscheiden als door hare willekeur en onbestemdheid; eene onbestemdheid zóó groot, dat, al mocht de beteekenis van deze theoriën voor de adepten zelven volkomen duidelijk zijn - wat ik voor mij nog altijd zeer ernstig betwijfel - die beteekenis in elk geval aan de tegenstanders niet zelden ten eenemale ontsnapt. Aan zulk een onvruchtbaren

strijd zal nu, naar men mag vertrouwen, in de toekomst de pas afgesneden zijn. Keeren eenmaal de rollen en wordt de tegenwoordige regeeringspartij weder oppositie, dan zullen de liberalen tegenover zich hebben niet meer een afgetrokken dogma, ook niet een willekeurig program, maar een praktisch regeeringsbeleid, dat in 1888 en volgende jaren werkelijk gegolden heeft. Eischen, die vroeger telkens gesteld werden, zullen dan achterwege moeten blijven, omdat de oppositie zelve als regeering bewezen heeft die niet te kunnen verwezenlijken.

Bij deze eerste winst komt een tweede, te weten deze, dat de bezorgdheid, waarmede het eerste optreden van de vereenigde rechterzijde drie jaren geleden door de tegenpartij werd te gemoet gezien, nu wel voor altijd zal verdwenen zijn. Het antwoord op de vraag, wat men van haar als regeering te wachten had, werd in 1888 opgemaakt - en het kon niet anders - uit de programma's waarmede men in die dagen de kiezers voor hare zaak had trachten te winnen. Tusschen zulke programma's nu en de werkelijkheid, zooals zij zich later openbaart, - nooit bleek dit duidelijker dan in de laatste jaren - is het onderscheid zoo verbazend groot, dat uit de laatste de eerste nauwelijks meer te herkennen zijn. En dit nu niet omdat bij het opstellen van die programma's vaak opzettelijke misleiding voorkwam - want deze uitzonderingen blijven hier buiten rekening -, maar omdat zij, enkel ontworpen met het doel om een zoo groot mogelijk aantal kiezers voor hunne partij te winnen, geen of bijna geen rekening houden met dat wat later den staatsman geheel beheerschen zal, namelijk de macht der feiten. Welnu, niet op wat onze tegenstanders zeggen komt het aan, maar op hun doen, en al ligt er tusschen dat doen en het onze nog altijd een vrij groote afstand, vergeleken bij den afgrond, welke hun zeggen van het onze scheidde, is die afstand toch tot vrij bescheiden verhoudingen teruggebracht. In hare programma's staan de politieke partijen tegenover - in hare regeering staan zij vrij dicht bij elkaar.

Wil men een voorbeeld dan wijs ik op onze handelsstaatkunde. Een der redenen - voor velen zelfs de hoofdreden - waarom onze liberalen het optreden van de tegenwoordige regeering eene ramp achtten voor Nederland, was gelegen in de vrees, dat de nieuwe meerderheid omging met het plan om ons vrijhandelsstelsel eerst te ondermijnen en dan te vernietigen. In

de roomsch-katholieke districten had men daarop ernstig - hier en daar zelfs met hartstocht - aangedrongen, terwijl de antirevolutionairen, ofschoon veel minder warm op dit stuk, toch in hunne verkiezingsprogramma's, vooral in die voor landbouw-districten bestemd - want zuiver geographische overwegingen oefenen op den inhoud van zulke programma's veelal machtigen invloed uit - vrij duidelijk te kennen gaven, dat zij wel geneigd waren ook op dit gebied met hunne bondgenooten een goed eind weegs samen te gaan. En waarop is deze geheele beweging uitgeloopen? Op een paar dubbelzinnige phrases in den mond van den minister van Financiën en niets meer.

Teleurgesteld door die uitkomst heeft Mr. Bahlmann gemeend het initiatief te moeten nemen van een wetsontwerp, bestemd om althans den landbouw eenige bescherming te bieden, maar dit ontwerp lokte een zee van protesten uit, ook zelfs van landbouworganen en van autoriteiten en personen op wier ondersteuning men stellig gerekend had, zoodat duidelijk genoeg bleek, dat de vrijhandelsbeginselen bij het nederlandsche volk veel te diep wortel hebben geschoten om daartegen iets met hoop op goed gevolg te kunnen ondernemen. Ook hier bleken de feiten te machtig en meer dan één minister verklaarde zich dan ook sedert bij verschillende gelegenheden over onze handelspolitiek op eene wijze, welke den meest overtuigden freetrader gerust moest stellen. Het wetsontwerp van Mr. Bahlmann, ofschoon sinds vele maanden dood, staat nog altijd boven aarde, maar meer als eene waarschuwing voor de partijgenooten, die iets dergelijks zouden willen beproeven, dan als eene bedreiging voor de tegenstanders.

Wat waar is van de stelsels en beginselen geldt nog wel zooveel van de personen, die als dragers van deze beginselen in het Kabinet optreden. Meer dan één volksvertegenwoordiger, dien men, gedachtig aan de stellingen, welke hij in de Staten-Generaal verkondigde, met bezorgdheid eene ministerieele portefeuille ziet aanvaarden, openbaart zich in zijne regeeringshandelingen op eene geheel andere en veel meer geruststellende wijze dan men reden had te vermoeden. De teleurgestelde warme vrienden zijn dan licht geneigd om over gemis aan ernst of zwakheid van beginselen te klagen, terwijl datgene wat zij daarvoor houden dikwijls niet anders is dan een gevolg van

den invloed welken veranderde omstandigheden noodzakelijk moeten uitoefenen ook op hem die eerlijk en trouw aan zijne beginselen vasthoudt. Wie ook maar eenige dagen te midden van ministerieele bureaux verkeert, wordt daar met een bad van nuchtere praktijk overgoten, dat maar zelden zijne uitwerking mist, terwijl hij voor het eerst volledig kennis maakt met eene macht van vroeger geheel onbekende of maar half bekende feiten, welke moeilijk maken wat hem eerst gemakkelijk toescheen en ondoenlijk wat hij totnogtoe althans uitvoerbaar achtte. Daarenboven de omstandigheid dat hij als minister van de Kroon de belangen heeft te verzorgen niet enkel van de huisgenooten des geloofs maar van de geheele gemeenschap in al hare bonte schakeeringen, moet op het gedrag van elken eerlijken man grooten invloed uitoefenen en aan zijn arbeid ook eene geheel andere richting geven dan hij zich als afgevaardigde had voorgesteld.

Ik behoef mij tot toelichting van deze meening slechts te beroepen op het voorbeeld van den tegenwoordigen minister van Binnenlandsche zaken, een man wien niets dan recht wedervaart wanneer men hem onder de meest begaafde, maar ook zeker geen onrecht wanneer men hem onder de meest hartstochtelijke leiders van de antirevolutionaire partij rangschikt. Aan dien man eene ministerieele portefeuille toe te vertrouwen, en nog wel die welke het opperbestuur over het openbaar onderwijs, door zijne partij zoo verguisd en gehaat, aan zijne handen toevertrouwde, moest met alle reden bekommering wekken. En welke is nu de ervaring, die men in het laatst verloopen jaar van zijne leiding heeft opgedaan? Eene die zoo geruststellend mogelijk is, want algemeen erkent men het groote talent en den warmen ijver waarmede de minister zich wijdt aan de belangen waarover zich zijne bemoeiïngen uitstrekken, onverschillig of die belangen met zijne eigen inzichten strooken of niet. Bij het lager onderwijs moge zijne voorliefde voor bijzondere scholen hier en daar doorblinken, toch stellig veel minder dan men had vermoed, en wat ons hooger onderwijs betreft, in het eerste jaar van zijn bestuur heeft Mr. Lohman daarvoor meer en beter gedaan dan menig minister van wien men, omdat hij uit de liberale partij was voortgekomen, mocht veronderstellen dat hij juist aan dat gedeelte van zijne taak groote sympathie zou toedragen.

Bleek alzoo het karakter van de meerderheid als regeerende partij vrij wat minder zorgwekkend dan men, afgaande op verkiezingsleuzen en programma's, zou hebben kunnen vreezen, omgekeerd houd ik mij overtuigd, dat het oordeel van die partij over de liberale minderheid, met welke zij thans dag aan dag op elk gebied in nauwe aanraking komt, vrij wat gunstiger is geworden dan het drie jaren geleden was. Sommige partijbladen mogen nog nu en dan dit ministerie bitter beklagen, omdat het 's lands zaken moet besturen met een corps ambtenaren, door liberaalgezinde ministers aangesteld en meerendeels ook van hunne denkbeelden en beginselen doortrokken, wie ook in die klacht mocht willen deelen, zeker niet het tegenwoordig ministerie zelf, dat stellig voor geen ander onderdoet in waardeering van het talent, den dienstijver en de toewijding, waardoor zich dat corps onderscheidt.

Wilde het oprecht zeggen, wat in zijn hart omgaat, dan twijfel ik niet of het zou even gunstig oordeelen over de houding, door de liberale partij als minderheid in de volksvertegenwoordiging aangenomen, want die houding was totnogtoe onberispelijk. Van stelselmatige oppositie is in de laatste drie jaren niet alleen geen sprake geweest, maar veeleer heeft de liberale partij er zich ernstig op toegelegd, om de ontwerpen, van deze regeering afkomstig en met hare beginselen niet in strijd, naar vermogen te steunen en te helpen verbeteren. Dat met name bij de behandeling van het wetsontwerp op den kinderarbeid de minister van Justitie meer verschuldigd is geweest aan de hulp van een goed deel der oppositie dan aan den steun van zeer velen uit zijne eigen partij, is voor niemand een geheim, die de beraadslagingen over dat wetsontwerp met eenige aandacht gevolgd heeft.

En wat dan te zeggen van de Eerste Kamer waar de liberale meerderheid het lot van de regeering in handen heeft? Mij dunkt dat wanneer het ministerie in eenig opzicht reden heeft om met erkentelijkheid op de ervaringen van de drie laatste jaren terug te zien, zijne verhouding tot de Eerste Kamer daartoe wel de voornaamste stof zal opleveren. De zonderlinge leer, aanvankelijk verkondigd, dat zoolang de Eerste Kamer nog geen duplicaat geworden is van de Tweede, - m.a.w. zoolang haar eigenlijke reden van bestaan nog niet is prijsgegeven - aan eene vruchtbare regeering door het tegenwoordig Kabinet ook niet kan worden gedacht, geraakt meer en meer

op den achtergrond naarmate de ondervinding de onjuistheid van die leer duidelijker in het licht komt stellen. Wel blijft men ijverig arbeiden om door eene omzetting van de provinciale staten het gewenschte doel zoo al niet te bereiken dan toch meer nabij te komen, maar het zou mij niet verwonderen wanneer de beste denkers van de partij allengs tot het besef kwamen, dat eene Eerste Kamer, zooals zij nu bestaat, hare belangen meer steunt dan benadeelt.

Immers de omstandigheid dat de tegenwoordige meerderheid uit twee, onderling zeer heterogene, elementen is samengesteld, heeft tengevolge, dat geen van beiden zich in zijne eigen natuurlijke richting met eenige kracht kan ontwikkelen zonder met het andere element in botsing te geraken. Van daar een merkwaardige schroom om wetsontwerpen te komen voordragen welke tot de essentialia 't zij van de roomsch katholieke 't zij van de antirevolutionaire politiek behooren, en geen onderwerpen betreffen waaromtrent beiden volmaakt hetzelfde doel najagen, maar vandaar dan ook bij vele gemoedelijke, hoewel niet altijd ver ziende, partijgenooten dikwijls vrij wat teleurstelling.

En toch steunt de bestaande schroomvalligheid op zeer goede gronden, maar op gronden die men in een openbaar debat niet aan de groote klok kan hangen. En dit behoeft ook niet, want er is een ander motief, dat alles afdoet en ook veilig genoemd kan worden, namelijk de Eerste Kamer. Zoolang deze blijft wat zij is - dus heet het thans - kan de Regeering er niet aan denken hare eigen beginselen scherp te formuleeren. De Eerste Kamer doet hier dus dienst als voorwendsel, en over de groote waarde van goede voorwendsels in de politiek zou men boeken kunnen volschrijven.

Ook nog op andere wijze kan men van de Eerste Kamer een soortgelijken dienst verwachten. Bij het thans aanhangig ontwerp tot wijziging van de zoogenaamde ziekten-wet heeft de minister Lohman tot op zekere hoogte troef bekend, omdat hij onder bepaalde voorwaarden enkele scholen ook voor ongevaccineerde kinderen wil openstellen. Zooals men weet zijn de roomsch-katholieken niet minder dan de liberalen verklaarde voorstanders van de vaccine, en om die reden zouden zij zich uit beginsel moeten verzetten tegen een voorstel, dat, eenmaal wet geworden, in de eerste plaats moet uitloopen op het nadeel van die bij-

zondere scholen welke van de gegeven vrijheid gebruik mochten maken. Zullen de roomsch-katholieken nu hun stem weigeren aan het wetsontwerp? Misschien wel, maar misschien ook niet, omdat met vrij groote zekerheid kan worden aangenomen, dat het ontwerp in geen geval genade zal vinden bij de Eerste Kamer. Laten de roomsch-katholieken deze overweging gelden en blijkt het dat zij goed zagen, dan zal de Eerste Kamer hun de onaangename taak bespaard hebben van openlijk tegen de broederen partij te moeten kiezen.

Mocht de tegenwoordige meerderheid bij de aanstaande verkiezingen haar gezag kunnen handhaven en er wat vroeger of later in slagen de Eerste Kamer naar haar beeld in te richten, dan zou ik durven voorspellen, dat zij zeker meer dan eens reden zal hebben om den dood van ons tegenwoordig Hoogerhuis ernstig en diep te betreuren.

Te dieper naar ik meen omdat zij zou moeten erkennen bij dat Hoogerhuis meer welwillendheid en grooter steun te hebben ontmoet dan zij zich immer had kunnen voorstellen, misschien een enkele maal zelfs meer steun dan zij van getrouwe bondgenooten had mogen verwachten. Of bedrieg ik mij wanneer ik beweer, dat de zeer rechtmatige vrees van de Eerste Kamer om ook maar den schijn aan te nemen van iets dat naar stelselmatige oppositie zweemt, dezen en genen onder hare leden wel eens heeft verleid hunne stem te geven aan ontwerpen, die zij zouden hebben afgekeurd indien hunne ministerieele sympathiën boven alle verdenking verheven waren geweest? Staat het met name vast, dat de jongste belangrijke spoorwegwet hare plaats in het Staatsblad zou hebben gevonden indien de vrees van een votum uit te brengen, dat de buitenwereld als het votum van politieke vijanden konde aanmerken, hier en daar niet in vrij sterke mate haren invloed had doen gelden?

't Is waar de Eerste Kamer heeft zich verstout het ministerieele leven van Mr. Keuchenius af te breken en aan misbaar over die stoutmoedigheid heeft het zeker niet ontbroken. Zou men intusschen wel voorzichtig doen met de gramschap van sommige partij-organen te houden voor een betrouwbaren meter van den indruk, welken deze gebeurtenis bij de eigen partij heeft achtergelaten? Men kan hooge achting koesteren voor den persoon van Mr. Keuchenius, zijne uitgebreide kennis bewonderen en toch meenen dat hij als minister een treurig figuur

heeft gemaakt. Noemde ik het zooeven regel, dat men, eene ministerieele portefeuille aanvaardende, onder den indruk van de groote verantwoordelijkheid aan het nieuwe ambt verbonden, menschen en dingen eenigszins anders gaat beoordeelen dan vroeger, Mr. Keuchenius heeft bewezen dat de uitzonderingen ook op dezen regel niet ontbreken. Bij hem is niet de dilettanttheoloog in den minister, maar omgekeerd de minister in den dilettant-theoloog ondergegaan, en dat in deze omstandigheid, geheel afgescheiden van zijne godsdienstige meeningen, zoowel een wezenlijk gevaar lag opgesloten als de verklaring van het feit waarom zijn ministerieel leven zoo volstrekt onvruchtbaar is gebleven, zou ik niet gaarne willen tegenspreken. Ik beaam dan ook ten volle dat de Eerste Kamer door zijne verwijdering uit te lokken feitelijk een goeden dienst heeft bewezen aan den Staat, en ik zou er wel willen bijvoegen: ook aan de eigen partij en aan het ministerie zelf, dat, toch niet bovenmatig sterk, door de tegenwoordigheid van dit opspraakwekkend medelid zeker niet weinig werd verzwakt. Misschien mag ik nog een stap verder gaan en beweren, dat de bewezen goede dienst zich uitstrekt tot den Heer Keuchenius zelven, die nu ontslagen werd van de treurige verplichting om zelf te komen bewijzen, dat hij, trots al zijne kennis, niet vervaardigd is uit het hout waaruit men bruikbare ministers snijdt. Ook hier kan de Eerste Kamer voor de partijgenooten weer als voorwendsel dienst doen, en hun vrijmoedigheid geven voor het betoog, dat Keuchenius wonderen zou hebben verricht zoo men hem maar in de gelegenheid had willen stellen zijnen arbeid ongestoord voort te zetten.

Dat inmiddels de Eerste Kamer ook voor de liberale partij al hare waarde behoudt, verstaat zich, al ware het slechts door te waken dat de meerderheid van haar recht geen verkeerd gebruik make. Zulk een gebruik ligt, dunkt mij, ten grondslag aan het thans bij de Tweede Kamer aanhangig wetsontwerp tot splitsing van de kiesdistricten in de grootste gemeenten. Al erken ik dat het vroeger of later tot dien maatregel komen moet, welke ernstige bezwaren daartegen ook kunnen worden aangevoerd, en al zou ik niet gaarne de meening onderschrijven, dat gedeeltelijke herziening van de Kieswet met de grondwet in strijd is, toch valt het dunkt mij niet te loochenen, dat het wetsontwerp een partijplan is in den slechten zin van het woord.

Immers als de meerderheid hare grieven heeft tegen de Kieswet, de minderheid heeft die ook, met name de miskenning van het recht der capaciteiten en de hoogst gebrekkige regeling van het kiesrecht der zoogenaamde *lodgers*. Gaat men nu de grieven van eerstgenoemde opruimen, terwijl die van laatstgenoemde bestaan blijven, dan verliest de minderheid elk uitzicht dat ook aan haar billijke wenschen eerlang zal worden voldaan, want op de hulp van de reeds bevredigde meerderheid behoeft zij dan zeker niet te rekenen. De regeling van het kiesrecht nu, waarop de machtsverhouding tusschen de partijen steunt, behoort streng rechtvaardig en zoo te zijn, dat minderheid en meerderheid beiden daarin kunnen berusten. Dit was de gedachte van den grondwetgever en wij twijfelen niet of althans de Eerste Kamer zal zorgen dat die gedachte niet worde miskend.

Geheel onafhankelijk van den arbeid dien zij verrichtten heeft dus het feit alleen dat de vereenigde antirevolutionaire en roomsch-katholieke partijen drie jaren het bewind in handen hadden, eigenaardige goede vruchten opgeleverd. Nevelen zijn opgeklaard, redenen van beduchtheid weggenomen en althans de eerste stappen gedaan die tot eene billijker en juister waardeering van het streven der tegenover elkander gestelde politieke partijen leiden kunnen. Van de vrees, dat het gezag slechts van de eene partij in handen van de andere behoefde over te gaan om Nederland plotseling te onderwerpen aan geheel nieuwe regeeringsbeginselen, is geen spoor overgebleven. Maar hoe nu te oordeelen over wat het ministerie tijdens zijn bestaan ondernam en tot stand bracht? Aan den eenen kant heeft men het groote zwakheid en machteloosheid verweten en aan den anderen kant hoog opgegeven van zijne ongemeene werkkracht. Blijkbaar heerscht er overdrijving zoowel in het verwijt als in de loftuiting, al kunnen dan ook voor beide uitspraken schijnbaar deugdelijke gronden worden aangevoerd.

Dat in het Kabinet zeer zwakke elementen voorkomen - zoo zwak zelfs dat, al laat de aanstaande Junimaand alles onveranderd, zijne reorganisatie in de naaste toekomst volstrekt onvermijdelijk schijnt - kan zeker niet worden geloochend, maar de ministerien waarin zulke elementen ontbreken zijn in Nederland altijd uiterst zeldzaam geweest en geen wonder dus

dat eene partij, nog ongewoon om te regeeren, niet dadelijk het voorbeeld van zulk eene zeldzame uitzondering heeft kunnen aanbieden.

Veel gevoeliger was voor het nieuwe Kabinet het gemis van leidende parlementaire kracht, die het debat beheerschende, aan de geduchte macht van de linkerzijde met goed gevolg het hoofd konde bieden. Misschien dat Mr. Lohman bestemd is in de toekomst zulk eene kracht te worden, maar aanvankelijk bleef zij ontbreken. De leemte viel te meer in het oog omdat ook de eigen partij in de Kamer aan zulke krachten niet rijk is en zich veelal moest verlaten op den steun van één man, die, hoe rijk begaafd ook en hoe uitnemend op zijne plaats bij algemeene politieke debatten, te weinig op de hoogte is van allerlei praktische en technische vraagstukken om ook bij de bespreking van dezen vruchtbaren steun te kunnen bieden. Zijn meer of minder gedwongen optreden, waar zulke vraagstukken aan de orde waren, liet dan ook meer dan eens een soortgelijken indruk achter als het optreden van de noodhulp in eene burgerhuishouding.

Het hier bedoelde gemis was intusschen van den aanvang af te voorzien, maar zeker niet dit, dat juist de twee krachten, waarop voor den vruchtbaren arbeid van het nieuwe bewind door vriend en tegenstander het meest gerekend werd, het minst aan de verwachting zouden beantwoorden. De liberale partij heeft zulke teleurstelling ook wel eens ondervonden maar zelden in die mate als zij thans door de rechterzijde moet worden gevoeld.

Vooral op het Departement van koloniën waren de oogen van zeer velen met vertrouwen gevestigd. Dat hier een uitnemend deskundige ging zitting nemen wist men, en dat deze deskundige zich door de veerkracht van zijne handelingen zoude onderscheiden werd door niet weinigen hoogst waarschijnlijk geacht. Trouwens zoo ergens dan kwam het hier op veerkracht aan, want de belangen van de koloniën - niemand kan het tegenspreken - waren door het moederland in de latere jaren schromelijk verwaarloosd. Gelukkig intusschen dat, als de behoefte aan hulp zich dringend deed gevoelen, hier althans geene politieke overwegingen aan het bevredigen van die behoeften in den weg stond. Welk gedeelte van zijne groote taak de minister ook mocht willen aanvaarden, hij behoefde niet te vreezen

dat de maatregelen die noodig waren òf tweedracht zouden zaaien in de eigen partij of noemenswaardigen tegenstand uitlokken bij de linkerzijde. Ware het ministerie zoo gelukkig geweest hier den man te vinden dien het noodig had, het koloniaal beleid zou dan zijn eerekroon geweest zijn, terwijl het nu voor deze Regeering eene bloedige doornenkroon is geworden. Hoe weinig Mr. Keuchenius de opgewekte verwachting bevredigde, heb ik reeds hierboven betoogd, maar wat te zeggen van de middelen die men te baat nam om de leemte, door zijn aftreden ontstaan, weer aan te vullen? Ik wil gaarne aannemen dat overwegende partij-belangen de getroffen schikking als eene gebiedende noodzakelijkheid hebben opgelegd, wanneer men dan maar omgekeerd wil toegeven, dat de bijzondere belangen van de partij hier met de groote belangen van den Staat in lijnrechten strijd waren. Immers met de portefeuille van kolonien om te gaan als vroeger wel eens met die van de eerediensten, dat wil zeggen deze eenvoudig op te dragen aan den minister die toevallig beschikbaar blijft, zonder te vragen of de portefeuille bij hem en hij bij de portefeuille past, was een betoon van onverschilligheid tegenover onze kostbare bezittingen zeker nooit minder gerechtvaardigd dan op het oogenblik toen het voorkwam.

Voor Baron Mackay was de gedwongen ruil eene daad van voorbeeldelooze zelfopoffering, eene daad welke hij wist dat hem wrange vruchten zoude opleveren. En deze hebben zich dan ook niet laten wachten, want nauwlijks was de portefeuille aanvaard of hij zag zich, deels door de schuld van zijn voorganger - eene kwalijk te rechtvaardigen benoeming - deels tengevolge van omstandigheden van den wil der Regeering geheel onafhankelijk, geroepen tegenover de volksvertegenwoordiging handelingen te verdedigen, in West en Oost gepleegd, voor welke ternauwernood verzachtende omstandigheden konden worden aangevoerd.

Alles te zamen genomen zeggen wij zeker niet te veel met te beweren, dat, totnogtoe althans, het koloniaal beheer van dit eerste ministerie der rechterzijde eene bladzijde vult in zijne levensgeschiedenis, welke geen bewind het immer zal benijden.

Voor den minister van Financien - den anderen staatsman van wiens beleid men drie jaren geleden groote verwachtingen

koesterde - was de opgelegde taak in sommige opzichten moeilijker dan voor zijn ambtgenoot van kolonien, want op het terrein der finantien ontbreekt het waarlijk niet aan voetangels en klemmen, zoodat meer dan één maatregel, hoe deugdelijk op zichzelven misschien, in het belang van de goede verstandhouding tusschen de verschillende deelen van de meerderheid, in elk geval achterwege moet blijven. Intusschen is het gebied van onze finantiën zoo ruim en de aanleiding om te verbeteren daar overal zoo groot, dat een tegelijk voorzichtig en ijverig minister de gelegenheid om met vermijding van alle gevaarlijke klippen vruchtbaar werkzaam te zijn, in ruime mate voorhanden vindt. Dat Mr. de Beaufort zich gehaast heeft die gelegenheden op te zoeken zal niemand beweren, want de eerste belangrijke maatregel, door hem zelven ontworpen, kwam te laat om daarover nog vóór de aanstaande verkiezingen te beslissen.

Overigens heeft in meer dan één opzicht het geluk dezen minister gediend. Vooreerst toch kon hij al dadelijk de aangename ervaring opdoen, dat het zoogenaamd liberale wanbeheer, waarvan tijdens de verkiezingen zoo hoog was opgegeven, althans onze finantiën nog niet had aangetast. Ware het anders geweest de nood van de schatkist zou hem dadelijk tot krachtig handelen gedwongen hebben, terwijl hij zich nu, geheel in overeenstemming met zijn natuur en beginselen, tot een eenvoudig berusten in het bestaande voor de eerste jaren bepalen kon. Bij dit eerste voorrecht kwam dan nog dat hij optredende in de portefeuille van zijnen voorganger meerdere belangrijke wetsontwerpen kant en klaar mocht aantreffen en daaronder één, dat hem in staat stelde later zijn naam te verbinden aan eene van de meest populaire wetten, welke in het Staatsblad worden aangetroffen, ik bedoel die, regelende de pensioenen voor weduwen en weezen van burgerlijke ambtenaren.

Eerst in de tweede periode van wetgeving, gesteld dat deze voor hem aanbreke, zal de werkzaamheid van den minister van Financiën geheel op den voorgrond moeten treden. Aan gunstige omstandigheden zal het hem zeker ook dan niet ontbreken, al ware het slechts deze, dat de bekwame minister veel meer kans heeft de weinige goede verwachtingen die achterbleven in deze tweede periode te overtreffen dan nog nieuwe

teleurstellingen toetevoegen aan die welke reeds vroeger ondervonden werden.

Tegenover deze groote tekortkomingen kan het ministerie onbetwistbaar ook op vrij wat goede werken wijzen. Zonder nog te gewagen van den minister van Oorlog, op wiens hoogst gewichtigen en zeer omvangrijken arbeid ik zoo aanstonds meer in het bijzonder terugkom, hebben ook andere Departementen, die van Justitie en van Waterstaat vooral, door wat zij leverden en voorbereidden, hunne partij en naar veler oordeel ook het vaderland ten zeerste aan zich verplicht. Telt men alles zamen wat sedert het voorjaar van 1888 op wetgevend gebied tot stand kwam en vergt men daarbij geen certificaten van oorsprong, ten bewijze dat het geleverde inderdaad in de tegenwoordige ministerieele fabriek werd gereed gemaakt, dan komt een vrij betamelijk cijfer van de werkzaamheid dezer Regeering gunstig getuigen, en kunnen de dagbladen, welke hare belangen steunen, met eenigen grond beweren, dat de geheele productie maar weinig verschilt van wat vorige Kabinetten gemiddeld tot stand brachten.

Natuurlijk intusschen dat op de waarde van deze bewering vrij wat valt af te dingen. Immers de rechterzijde is opgetreden niet om de onvruchtbare ministeriën van den lateren tijd te evenaren, maar om die te verbeteren; zij is opgetreden met eene meerderheid, zoo nauw aaneengesloten en zoo offervaardig als in Nederland nooit eenig Kabinet ter zijner beschikking vond, en zij is opgetreden met een bepaald mandaat, het mandaat namelijk om, zooals beweerd werd, orde te herstellen in de door de liberalen schromelijk verwaarloosde huishouding van staat. Jaren achtereen had de *Standaard* van die verwaarloozing de akeligste tafereelen opgehangen: het was een ware Augias-stal, dien de rechterzijde te reinigen had, en zie drie jaren lang blijft zij te midden van die onreinheid voortleven, zonder zich om de heerschende wanorde te bekreunen. Immers niet op den omvang van den geleverden arbeid komt het vóór alles aan maar op zijn inhoud. Men zoekt naar het verband tusschen de opgenomen en de afgewerkte taak, en behalve in de kleine wet tot wijziging van sommige artikelen onzer schoolwetgeving, vindt men dat verband nergens. Ik weet niet of er onder de kiezers, die de regeeringspartij steunen, velen worden aangetroffen met een open oog voor het belachelijke,

maar mocht dit zoo wezen dan zullen tegenover die velen de leiders van de partij een vrij dwaas figuur maken als zij straks bij vernieuwing om de gunst van de kiezers komen vragen en als kostbare vruchten van het driejarig bestuur der rechterzijde met billijke zelfvoldoening naar de bank-, de boter-, de pensioen- en de spoorwegwetten heenwijzen.

De schuld van deze onbevredigende uitkomst aan de ministers te wijten zou meer dan onrechtvaardig zijn; zij ligt in onze valsche en onnatuurlijke partij-inrichting en klimt dus op tot hen die deze inrichting voor hunne rekening namen. In zuiver staatkundige vergaderingen behooren de verschillende partijen organen te zijn van de onderscheiden richtingen waarin het staatsbeleid kan worden gevoerd. Al die partijen staan op denzelfden bodem; alle dienen hetzelfde staatsbelang, maar verschillen waar het geldt de richting te bepalen waarin dat staatsbelang het best kan worden bevorderd. Aangezien dus eene gemeenschappelijke politieke overtuiging de band is die alle leden van eene bepaalde partij samenvoegt, zal ook in den regel hun oordeel over zuiver staatkundige aangelegenheden maar weinig uiteenloopen.

Hier te lande heeft in de latere jaren deze natuurlijke politieke partij-verdeeling plaats moeten maken voor eene maatschappelijke, welke haar vereenigingspunt niet meer zoekt in den Staat maar in eenig groot sociaal belang daarbuiten, en het zijn de gevolgen van deze omkeering welke zich tegenwoordig duidelijk beginnen te openbaren.

De roomsch-katholieken hebben, zoover ik weet, nooit aanspraak gemaakt op het recht om voor eene eigenlijke staatkundige partij door te gaan. Een gemeenschappelijk kerkelijk belang voegt hen zamen, en wetende dat dit in niet geringe mate door den Staat kan worden bevorderd of geschaad, trachten zij met behulp van hunne politieke rechten op staatkundig gebied hunne kerkelijke belangen te beschermen en te verdedigen. Naar politieke richting wordt niet gevraagd en behoeft ook niet gevraagd te worden, omdat geen gemeenschappelijke staatkundige overtuiging maar een gemeenschappelijk kerkelijk belang hen samenvoegt en samenhoudt.

Met onze antirevolutionairen is het feitelijk niet anders gesteld, hoe gaarne zij ook voor eene zuiver staatkundige

partij wenschen door te gaan. Ik heb meermalen ook in *de Gids*[1)] de redenen uiteengezet waarom zij naar mijn oordeel op dien naam geen aanspraak kunnen maken en meen mij dus ontslagen te mogen rekenen van de verplichting om daarop nog eens in bijzonderheden terug te komen. De anti-revolutionairen vinden even goed als de roomsch-katholieken hun vereenigingspunt in kerkelijke belangen, die zij ook op staatkundig gebied willen waarborgen en verdedigen; de al of niet aansluiting aan de partij is van godsdienstige meeningen afhankelijk en kerkelijke invloeden zijn de instrumenten van welke men zich bij voorkeur bedient om de eenheid te bevestigen. Hoe weinig de zuiver staatkundige overwegingen over het lidmaatschap van de partij beslissen, blijkt genoeg uit het feit, dat men in haar midden alle politieke meeningen terugvindt, van de ultra-democratische tot de ultra-conservatieve. 't Is waar de partijgenooten hebben hunne staatkundige overtuiging uitgesproken in een gemeenschappelijk program - en waarlijk niet zonder grond, want uit de staatsrechtelijke praemisse, die zij stellen, kon niemand, zij zelven evenmin als eenig ander, eene noodzakelijke praktische conclusie opmaken, of het moest die zijn, welke zij als gevaarlijke contrabande altijd zorgvuldig afweren, namelijk de conclusie van de zuivere theocratie -, maar zulk een program is geduldig en eerst bij de uitvoering doet het verschil van staatkundige inzichten zijnen invloed gelden.

Zou dat bezwaar reeds daar worden ondervonden waar de antirevolutionaire partij zelfstandig optrad, hoe veel te meer dan thans, nu zij in vereeniging met de roomsch-katholieken het regeeringsgezag aanvaardde. De overtuiging dat ons openbaar schoolwezen aan beider kerkelijke belangen groote afbreuk deed, heeft er hen toe geleid hunne krachten samen te voegen ten einde gemeenschappelijk het regeeringsgezag te veroveren en dit dienstbaar te maken aan het opruimen hunner grieven. Het doel werd bereikt, en natuurlijk dat zij van hunne overwinning dadelijk gebruik maakten om aan de reden van hun bestaan te beantwoorden. Aangezien er in dit opzicht volkomen overeenstemming van denkbeelden bestond en het nieuwe bewind in zekeren zin voor een ministerie *ad hoc* kon doorgaan,

1) Zie o.a. *Gids* 1881, I, pag. 118 ‘Bedenkelijke leuzen.’

kwam de herziening van de schoolwet betrekkelijk gemakkelijk tot stand en werden dus in dit opzicht de wenschen van de meerderheid bevredigd voor zoover zulks onder de tegenwoordige omstandigheden mogelijk is. Wel beantwoordde de nieuwe regeling nog allerminst aan haar ideaal, maar zij erkende zelve, dat om dit te verwezenlijken geheel andere en veel gunstiger omstandigheden noodig waren dan nu worden aangetroffen.

Inmiddels moest met regeeren worden voortgegaan, maar in welke richting? Te oordeelen naar het rijke programma van werkzaamheden, in de eerste troonrede ontwikkeld, scheen men de bezwaren, aan de beantwoording van die vraag verbonden, aanvankelijk nog maar weinig te voelen. Maar de ervaring kwam spoedig en met deze de kennis van allerlei klippen op het gemeenschappelijk arbeidsveld. De tweede troonrede getuigt dan ook reeds van eene zeer gewijzigde stemming; niet dat het der Regeering aan arbeidszin hapert, integendeel, het programma is onmatig groot en rijk genoeg voorzien om de Vertegenwoordiging twee jaren bezig te houden. Maar merkwaardig is de verlegenheid, welke spreekt uit de keuze van de aangekondigde arbeidsstof, merkwaardig de begeerte om allerlei parade-stukken op den voorgrond te schuiven, blijkbaar met geen ander doel dan om zoo goed mogelijk het feit te verbergen, dat de eigenlijke kritieke, d.w. z staatkundige, ontwerpen, hoe dringend ook gevorderd, niet op de breede lijst voorkomen. Onder die parade-stukken rangschik ik bijv. de herziening van ons faillieten-recht en het nieuwe militaire strafwetboek, - ontwerpen waarvan het eerste juist dezer dagen, en dus ruim vijftien maanden na de officiëele aankondiging, de Staten-Generaal bereikte, terwijl het ander ook nu nog nergens aan den parlementairen horizont zichtbaar is geworden en wel evenmin in de derde als in de tweede zitting zal inkomen. Trouwens beide ontwerpen zijn afkomstig van bijzondere gecommitteerden, die nu zeker geen ministerie van de rechterzijde noodig hadden om de belangrijke vruchten van hunnen arbeid aan de vertegenwoordiging te kunnen overbrengen.

De toenemende aarzeling van het ministerie om zich met zuiver staatkundige aangelegenheden in te laten is zeker niet weinig gevoed door het feit, dat, te gelijk met de optreding van dit Kabinet en mede als een gevolg van de jongste grond-

wetsherziening, zich hier te lande eene radicale partij ging vestigen, welke door het stellen van verschillende stoute eischen dadelijk in hooge mate de aandacht trok. Het kon bijna niet anders of deze eischen moesten allerlei echo's opwekken in dat gedeelte van het antirevolutionaire kamp, dat zich aan de radicaal gezinden nauw verwant gevoelt, even als het omgekeerd bij een ander deel, aan streng conservatieve beginselen gebonden, tot bittere klachten en luide protesten moest aanleiding geven. Het gevolg van een en ander is geweest dat, vooral sedert de aanneming van de onderwijswet, het publiek weinig meer vernam van wat de meerderheid bijeenhoudt maar daarentegen dag aan dag getuige was van een allengs vinniger binnenlandschen strijd, hieruit voortvloeiende dat op politiek terrein de verbonden mogendheden in den volstreksten zin van het woord tegenvoeters zijn.

Het kan zeer wel wezen - en persoonlijk ben ik die meening toegedaan - dat de belangen, welke de meerderheid verbinden, op dit oogenblik nog altijd zwaarder wegen dan die welke haar verdeeld houden, maar dat het betrekkelijk gewicht van die tweederlei belangen zich ten nadeele van eerstgenoemde allengs wijzigt kan zeker nu reeds met het bloote oog zeer duidelijk worden waargenomen. Vestigt zich eenmaal de overtuiging, dat de vruchten welke het verbond opleverde in de toekomst door niets worden bedreigd maar ook niet licht met andere van noemenswaardige beteekenis zullen worden vermeerderd, dan kan het voordeel om vereenigd te blijven op den duur niet opwegen tegen de schade welke voor de verschillende deelen van de meerderheid - de conservatieve en de radicale - uit het gemis van aansluiting bij hunne natuurlijke politieke bondgenooten moet voortvloeien.

Er zijn er niet weinigen die meenen, dat de oorzaken van de heftige geschillen, nu tusschen roomsch katholieken en antirevolutionairen uitgebroken, nergens anders liggen dan in de aanhangige legerwet, zoodat - mocht er een middel gevonden worden om dien twistappel uit den weg te ruimen - ook de oude vrede dadelijk even hecht en sterk als voorheen zal terugkeeren. Of zij die zoo oordeelen werkelijk goed zien? Ik twijfel er sterk aan. Omgekeerd zou ik liever dit zeggen: wanneer de meerderheid te kiezen heeft tusschen dadelijke ontbinding tengevolge van het besluit dat omtrent de legerwet

zal genomen worden, en de bevoegdheid om het bestaande verbond voor een nieuw tijdvak van vier jaren onder dezelfde firma en op dezelfde voorwaarden te bestendigen - dat wil zeggen onder verplichting om de zaken zoo te leiden, dat de staatkundige beginselen van de verschillende deelgenooten in geen geval worden aangerand - dan zijn het naar mijne overtuiging niet de kortzichtigste politici, die aan het eerste alternatief boven het laatste verre de voorkeur geven.

Of acht men het inderdaad mogelijk, deze van het verbond toch onafscheidelijke voorwaarde nog vier jaren lang te eerbiedigen; mogelijk, het klimmend ongeduld van het publiek, aandringende op uitvoering van het hoofdbedrijf, gedurende al dien tijd te beheerschen? Niemand die het gelooven kan. Is het thans hangende geschil bijgelegd en een nieuw vierjarig tijdperk voor de regeering van de tegenwoordige meerderheid aangebroken dan dringen belasting hervorming en regeling van het kiesrecht met onweerstaanbare kracht op den voorgrond en is sluw en fijn overleg vruchteloos om beiden langer dan voor een zeer korte poos van de agenda der parlementaire werkzaamheden te weren. Bij de belastinghervorming nu schijnt den minister van Financiën geen andere keus over te blijven dan òf zijne geheele partij teleur te stellen en dientengevolge te sneuvelen, òf het eene deel van die partij tegen het andere in het harnas te jagen, al naar gelang hij besluit om het privilegie, nu op het stuk van belastingen aan het roerend vermogen toegekend, te handhaven of aan te tasten.

En wat dan te zeggen van de taak die den minister van Binnenlandsche zaken wacht als hij aan eene duurzame regeling van het kiesrecht zijne krachten gaat beproeven? Het antwoord laat zich reeds gissen uit den heftigen strijd dezer dagen tusschen *Tijd* en *Standaard* gevoerd, naar aanleiding van eenige opstellen in laatstgenoemd dagblad opgenomen en bestemd om het zoogenaamde ‘huismanskiesrecht’ te verdedigen, het eenige dat, naar het oordeel van genoemd blad, met het organisch karakter van den Staat in overeenstemming is. Het geldt hier een oud idee, sinds vele jaren door Dr. Kuyper met voorliefde gekoesterd en in de toelichting van ‘Ons program’ breedvoerig verdedigd. Mr. Lohman heeft vroeger als lid van de Kamer van zijne instemming met dit idee blijk gegeven en nog onlangs in zijne memorie van antwoord op het verslag betreffende de

staatsbegrooting deelde hij der Kamer mede, dat hij in dit opzicht niet van gedachten veranderd is.

Vraagt men wat dat 'huismanskiesrecht' beteekent, dan komt het antwoord kort samengevat hierop neer, dat het bedoelt algemeen stemrecht, maar enkel voor de hoofden van gezinnen, en dus met geheele uitsluiting van ongehuwden. De wijze waarop Dr. Kuyper dit inderdaad oorspronkelijk denkbeeld ontwikkelt, is te curieus om daarvan niet een enkel staaltje aan onze lezers mede te deelen. 'Werkelijk algemeen kan een stemrecht dàn slechts zijn, - dus schreef Dr. Kuyper bij de toelichting van "Ons program"[1] - als ge het toekent aan de "hoofden van huisgezinnen", d.w.z. aan de hoofden, de tolken, de natuurlijke woordvoerders van die kleinste cellen en kringen, waardoor een natie *een natie* is. Niet door eenzame mijmeraars op hun gehuurde kamer, maar door het volk in zijn huisgezinnen immers, worden de levensgedachten gekweekt, die op geestelijk terrein den volksgeest beheerschen... Aan de vorming van dien geest arbeidt onbewust en ongemerkt *heel het volk* bij zijn huishaard; en eerst als dit huiselijk leven een sublimaat voor de gedachtenwereld afschift, komt de taak van den deskundige, om alsnu in rechtsvormen over te zetten wat in den boezem van het volk was gerijpt.'

Om nu dit natuurlijk schiftingsproces niet te storen moet de wetgever aan het kiesrecht geen grenzen stellen, altijd voor de hoofden van gezinnen 'Zelfs de beperkingen toch, door sommigen daaraan toegevoegd, dat men zóó en zooveel jaren zou moeten hebben, moet kunnen lezen en schrijven, enz., komen ons daarbij voor, volmaakt overtollig te zijn.... Wat het "lezen en schrijven" aangaat, o, die vaardigheid achten ook wij allerkostelijkst (en door ons antirevolutionair volkje, vraag het maar eens aan de boekverkoopers, wordt vrij wat meer dan door den aanhang der liberalisten gelezen), maar ze biedt niettemin zoo volstrekt geen den minsten waarborg voor geestesadel, ja heeft met de richting van iemands leven zoo volstrekt niets uitstaande, dat we er bij duizenden kunnen aanwijzen, die, goede schrijvers en lezers, toch elke vaste geestesrichting missen, en, omgekeerd, heel wat mannen en vrouwen kennen, die, op het stuk van lezen en schrijven brekebeenen,

1) Ons program, pag. 413.

niettemin en uitnemend goed oordeelen kunnen over het “kwaad of goed” van den weg dien men op wil.’

Dat de clientèle van *de Standaard*, blind voor de schromelijke verwarring van denkbeelden, welke in dit geschrijf doorstraalt, daarvan met stichting kennis neemt, wil ik wel gelooven, maar dat een minister deze gedachte, voor zoover zij binnen de grenzen van de grondwet bestaanbaar is - want voor het kiesrecht van minderjarigen is bij ons al dadelijk geen plaats -, in een wetsontwerp zou gaan ontwikkelen en dit ontwerp met zijn naam teekenen, komt mij minder waarschijnlijk voor. In elk geval, en ook al mocht ik mij hierin bedriegen, om zulk een ontwerp te kunnen verheffen tot wet van het koninkrijk der Nederlanden, zou het noodig zijn dat het nuchter gezond verstand den vaderlandschen bodem voor altijd ontvlucht ware, en ik heb reden om te vermoeden dat de heerschappij van dat verstand bestemd is hier te lande de heerschappij van het antirevolutionaire staatsrecht te overleven.

Uit de weinige woorden daarover nu onlangs bij de staatsbegrooting gewisseld, meen ik trouwens te moeten opmaken, dat de Regeering wel geneigd is aan het woord ‘huismanskiesrecht’ vast te houden, maar ook aan het woord alleen. Immers zij schijnt er evenmin aan te denken het kiesrecht te gunnen aan alle huisvaders zonder onderscheid, hoe weinig gegoed ook, als het te onthouden aan hen die buiten het huisgezin leven. Onwaarschijnlijk acht ik dit allerminst, maar zal Dr. Kuyper rustig toezien, als dus de beste vrienden zelven zijn lievelingsplan eenvoudig naar de prullenmand verwijzen?

In elk geval bestond er, naar ik meen, weinig reden voor *de Tijd* om onlangs zoo heftig te toornen tegen *de Standaard*, toen deze zijn huismanskiesrecht weder op het tapijt bracht, want goed gezien was het een vrij onschuldig vermaak waaraan de redactie toegaf. Belangrijk blijft intusschen de twist naar aanleiding van die couranten-artikelen uitgebroken, omdat zij ons een blik gunt in den strijd die noodzakelijk moet uitbarsten als het ministerie van de rechterzijde eenmaal kieswetregeling aan de orde stelt.

Mocht Dr. Schaepman zich geroepen achten in die tweede periode, evenals tot nog toe, als grootrustbewaarder op te treden teneinde elk opkomend rumoer nog tijdig te dempen en daarvoor te waken, dat althans tegenover de buitenwereld een

zeker decorum niet worde uit het oog verloren, dan kan ik mij moeilijk eene taak denken zoo zwaar en zoo ondankbaar als dan voor hem zal zijn weggelegd.

Zou het vrij troostelooze uitzicht op de naaste toekomst, hier met eenige woorden aangestipt, misschien ook invloed kunnen uitoefenen op het verloop van den strijd over de gewichtige kwestie, die thans de meerderheid verdeelt, en voor welker bespreking ik ten slotte nog eenige oogenblikken de aandacht van mijne lezers wensch te vragen? Het gissen naar de motieven van menschelijke handelingen is - ik weet het - een gevaarlijk bedrijf, maar toch vaak onmisbaar om voor schijnbaar verrasende feiten eene redelijke verklaring te kunnen vinden. Dat *de Standaard* optrad als voorstander van den persoonlijken dienstplicht behoeft niemand te verwonderen, want van den aanvang af stond dit beginsel op zijn programma en tallooze malen heeft hij zich aangegord om het met warmte te verdedigen. Is er in deze schuld, dan komt die schuld geheel voor rekening van de katholieken, die, op het oogenblik dat tot gemeenschappelijke samenwerking besloten werd, niet gezorgd hebben, dat eene regeling, in hun oog geheel onaannemelijk, zoo als nu blijkt, voor altijd van de agenda der gemeenschappelijke werkzaamheden werd afgevoerd. En toch schijnt mij de ergernis, door de houding van *de Standaard* bij de katholieken opgewerkt, begrijpelijk genoeg. Immers niet alleen zij waren over die houding verrast, maar ook de liberalen zelven. die, lettende op zekere voorteekenen, weinig hadden vermoed, dat het hoofdorgaan van de antirevolutionairen hier zoo kras en zoo vierkant tegen de eigen bondgenooten zoude optreden. Had het, vasthoudende aan zijn eigen beginsel, niet kunnen zoeken naar een vergelijk, en, faalde die poging, althans alle krachten kunnen inspannen om de gevoeligheid van de bondgenooten te sparen en hen met goede gronden te overreden, dat het zoo ernstig bestreden wetsontwerp aan hunne wezenlijke belangen in geen enkel opzicht afbreuk deed? Maar in plaats van dus te handelen doet het juist het tegenovergestelde. Het schept er blijkbaar behagen in den strijd levendig te houden en te verscherpen en met zekere voorliefde ziet men het dag aan dag bezig om aan de kloof, die hier de bondgenooten scheidt, allengs

grootere armetingen te geven. *De Standaard* zou immers *de Standaard* niet moeten zijn wanneer hij, werkelijk overtuigd dat behoud van het bondgenootschap de groote hoofdzaak is, geen argumenten of voorwendsels had weten te vinden om de lastige kwestie voor het oogenblik onschadelijk te maken en zonneklaar te bewijzen, hoe het onvervalschte antirevolutionaire staatsrecht deze wijze van handelen tot een gebiedenden plicht maakte. 't Is waar *de Standaard* komt met een bemiddelend voorstel aandragen - het voorstel namelijk om de beslissing over afschaffing of handhaving van de plaatsvervanging aan provinciale staten over te laten en dus elk gewest in de gelegenheid te stellen daaromtrent naar eigen goedvinden te beslissen, - maar dit plan klinkt zoo boven alle beschrijving dwaas, dat het moeite kost den ontwerper niet te verdenken van een poging om met de vrienden den draak te steken.

Geheel anders is de verhouding van het ministerie tot het militaire vraagstuk. Het heeft van den aanvang af dit vraagstuk op zijn programma gesteld en het geluk gehad een minister van oorlog te vinden, die niet alleen den moed had het ernstig te aanvaarden maar ook bereid was het zoo te regelen als met de denkbeelden van de antirevolutionaire partij meest overeenkomt. Dien ambtgenoot in den steek te laten, nu zijn groote arbeid gereed ligt, ware kwalijk te rijmen met de eischen van de goede trouw en daarenboven de openbaring van zooveel zwakheid, dat er alle reden zoude bestaan om van een politieken zelfmoord te gewagen. Omgekeerd, mocht het door stand te houden den triomf van de voorgestelde regeling kunnen verzekeren, dan zou wel niet het bondgenootschap maar dan toch zijne eigen eer gered zijn. Immers eene regeering, van welke later zou moeten worden getuigd, dat zij eenerzijds eene schikking van de schoolkwestie gevonden en anderzijds het militaire vraagstuk, aan welks oplossing ook de liberale ministerien sinds tal van jaren vruchteloos arbeidden, tot eene deugdelijke beslissing had gebracht, zou daardoor alleen aanspraak verwerven op een eervollen naam in onze parlementaire geschiedenis, welke overigens hare tekortkomingen ook mochten geweest zijn.

Wat er intusschen ook zij van de redenen, die het gedrag bepalen zoowel van de Regeering als van de antirevolutionaire partij, althans van de overgroote meerderheid harer leden, dat

beiden aan de legerwet vasthouden, schijnt zeker, even zeker als het is dat omgekeerd de roomsch-katholieken die wet tot het uiterste zullen bestrijden, welke ook de gevolgen van hun verzet zijn mogen. Wel ontbreekt het niet aan gematigde elementen in hun midden voor wie handhaving van de plaatsvervanging nu juist niet het hoogste goed is, maar vrijwillig of onvrijwillig zullen ook zij de menigte volgen en haar verzet steunen.

Mocht hieraan vroeger nog getwijfeld kunnen worden, zeker niet meer sedert ‘De Provinciale Bond van R.K. Kiesvereenigingen in Noord-Brabant’ zijn berucht manifest uitvaardigde. Onze roomsch-katholieke landgenooten stonden sinds lang bij vriend en vijand hoog aangeschreven om den tact en de behendigheid waarmede zij op staatkundig terrein hunne belangen wisten te behartigen: altijd voorzichtig te zijn; - nooit fouten te plegen welke de tegenpartij in een winst voor zich zou kunnen omzetten; - terug te wijken zoo dikwijls stand houden geen voordeel meer brengen kon, maar zoo dat het einddoel geen oogenblik uit het oog werd verloren en men de eerste de beste gelegenheid konde aangrijpen om dat doel weder meer nabij te komen - ziedaar de gedragslijn waaraan wij hen onveranderlijk zien vasthouden en die in hunnen allengs klimmenden invloed hare belooning heeft gevonden. En nu? 't Is of de Heeren in Noord-Brabant het er op hebben willen aanleggen om door één enkele daad den goeden naam hunner geloofsgenooten te verspelen, want een stuk in alle opzichten zoo onhandig aangelegd als dit werd hier te lande zelden of nooit onder roomsch-katholieke vlag de wereld ingezonden.

‘Onhandig aangelegd in alle opzichten’, - inderdaad die uitdrukking is niet te sterk. Wat moesten de katholieken doen om hun doel te bereiken? Natuurlijk één van beiden: òf in nauwe vereeniging met hunne bondgenooten voor dezen de paden effenen, langs welke het terugtreden mogelijk werd en inmiddels nauwlettend toezien op de fouten van de tegenpartij, ten einde zich daarvan te bedienen als van middelen om den terugtocht te dekken; - òf bij de tegenpartij zoo veel hulptroepen aanwerven als noodig zijn mochten om eene vijandelijke meerderheid tegen het wetsontwerp bijeen te brengen. Welnu de Heeren uit Noord-Brabant mogen er zich op beroemen dat zij met één slag te gelijk beide die uitwegen onbruikbaar hebben gemaakt.

Immers door aan het ministerie de gehoorzaamheid op te zeggen en in het openbaar met afval te dreigen, hebben zij wat tot nog toe voor de antirevolutionairen eene zuiver politieke kwestie was tot eene eerezaak gemaakt en hen door nieuwe banden van eerlijkheid en goede trouw aan de Regeering gebouden. Was het verband tusschen beiden altijd sterk, nu is het onverbrekelijk.

En wat te zeggen van dit manifest als middel om in het liberale kamp talrijke hulptroepen aan te werven? Is er - zou ik willen vragen - voor de instelling van de nationale militie dan niets beters te zeggen dan gij hier weet aan te voeren? Ik hoop hartelijk haren ondergang te beleven, maar ik aarzel toch niet te belijden, dat de mannen die deze instelling vestigden, staatslieden waren van een geheel ander kaliber dan het gros dergenen die onze moderne parlementen vullen; - te belijden ook, dat de nationale militie in haren tijd eene uitmuntende instelling is geweest, een geleidelijke overgang van de huurlegers van vroeger tot de volkslegers van onzen tijd; - te belijden eindelijk, dat zij eene welgeslaagde poging is geweest om bij dien overgang de stoffelijke belangen van het volk zoo min mogelijk te krenken. Wie eenvoudig letten wil op de economische zijde van het militaire vraagstuk kan voor behoud van het bestaande ongetwijfeld goede gronden aanvoeren. Hadden de katholieken dit gedaan men zou hun eenzijdigheid kunnen verwijten en er op wijzen hoe voor den Staat, Goddank, ook nog andere beginselen gelden dan de stoffelijke alleen, maar niemand zou hebben tegengesproken dat hunne bedenkingen wogen en dat daarmede ernstig moest worden rekening gehouden. In plaats echter van dit te doen beroepen zij zich op argumenten, wel geschikt om het nederlandsche volk van schaamte te doen blozen. Zij maken er den minister een grief van, dat hij, afschaffing van de plaatsvervanging voorstellende, zich zelfs niet de moeite geeft gronden voor dat voorstel aan te voeren, en terwijl zij dus klagen zijn zij ijverig bezig met in dit opzicht de memorie van toelichting aan te vullen, door zoo duidelijk mogelijk te doen uitkomen waarin het kwaad van de nationale militie eigenlijk schuilt; het kwaad van eene wet, door de eene klasse aan de andere opgelegd, en waarop de bourgeoisie den stempel van haar egoïsme scherper heeft afgedrukt dan met eenige andere het

geval is. Men klaagt nu dat de nieuwe wet aan de bevolking, d.w.z. aan de gegoede middenklasse, eene ‘bijna ondragelijken last’ komt opleggen, en belijdt zoodoende dat, zoolang het Koninkrijk der Nederlanden bestaat, met onze medewerking en onder onze instemming zulk een ondragelijke last aan de mingegoeden is opgelegd geweest. Men beweert dat het wetsontwerp ‘indruist tegen den aard, den vrijheidszin en de waarachtige belangen van het nederlandsche volk’ en geeft daarbij stilzwijgend te verstaan dat wij zulk een vergrijp aan het beste wat een volk bezit ook wel in de toekomst willen dulden, zoo het maar vaststaat dat anderen, en niet wij zelven, van dat vergrijp de slachtoffers zullen zijn.

En als ware de strekking van dit kostelijk vertoog nog niet duidelijk genoeg, heeft een der mede-onderteekenaren, Mr. J.W. van der Biesen, gemeend het in *de Tijd* nader te moeten toelichten. Ziehier zijn antwoord op de vraag: waarom men tot dit openbaar verzet is overgegaan: ‘Omdat de zaak onzes inziens hopeloos stond; omdat tot dusverre al dat schipperen en zwijgen ons geen haarbreed wijder heeft gebracht; omdat wij het uiterste wenschten beproefd te zien om aan de ramp te ontkomen; omdat wij onze vrijheid, ons hoogste goed, willen bewaren totdat ons bewezen worde, dat wij die voor Koning en Vaderland ten beste moeten geven; omdat, als het ongeluk wil, dat onze kinderen in het groffe soldatenpak steken en van uit onze huizen naar de kazernes, die akelige verblijven in materieelen, die pestholen in moreelen zin, zijn verhuisd, men ons niet kunne tegenwerpen, één wettig middel te hebben verzuimd; omdat wij als Nederlanders, dus als fiere en vrije mannen, vrijmoedig voor onze belangen willen uitkomen.’

Wat dunkt u van die vrije mannen, te fier om hun vaderland anders dan met een handvol bankbiljetten te dienen; van die weekhartigheid voor ‘onze kinderen’ naast de grenzenlooze onverschilligheid voor de kinderen van anderen; van ‘die akelige verblijven in materieelen zin,’ - vooral daarom zoo akelig omdat men jaar in jaar uit den minister de middelen beknibbelde voor hunne verbetering noodig -; van ‘die pestholen in moreelen zin’ waarin wij tot nog toe, koud en onverschillig, de kinderen van ons volk zagen afdalen, maar die zich plotseling in al hunne afschuwelijkheid openbaren, nu het gevaar dreigt dat zij ook wel eens voor onze beminnelijke

zonen zouden kunnen opengaan. Wat moet de wet op de nationale militie al een zedelijk bederf over onze natie hebben gebracht om zulk geschrijf mogelijk te maken!

En men zou meenen dat deze argumenten, waaruit de naïeve zelfzucht en het cynisme onzer burgerklasse zoo duidelijk spreekt, op de liberale partij eenigen anderen invloed konde uitoefenen dan dat zij aan velen die nog aarzelen de oogen openen voor de eigenlijke motieven waaruit de felle oppositie van zoovelen - en wie weet misschien ook hunne eigen antipathie - tegen het wetsontwerp voortvloeit. Ik koester betere verwachtingen, al ontbreekt het dan ook niet aan ongunstige voorteekenen, die weinig goeds voorspellen van de houding die zij zal aannemen.

De liberale partij in de Tweede Kamer is in zake van defensie altijd zeer verdeeld geweest en die verdeeldheid bestaat ongelukkig nog. Eenerzijds heeft men de anti-militaristen bij uitnemendheid, met wie over defensie-zaken eigenlijk niet te spreken valt. In hun oog is al het geld aan de defensie besteed eenvoudig weggeworpen, 't zij dan omdat het naar hun oordeel vaststaat dat Nederland zich toch niet met goed gevolg verdedigen kan, - 't zij omdat zij van geen gevaren in de toekomst hooren willen, - 't zij eindelijk omdat zij nu eenmaal anti-militaristen zijn. Op deze leden kan natuurlijk niet gerekend worden en evenmin op anderen, die in hun hart het gevoelen deelen van de Heeren in Noord-Brabant, al zullen zij dit ook minder openhartig en minder naïef uitspreken, maar bij voorkeur den nadruk leggen op de economische gevolgen uit afschaffing van de plaatsvervanging voortvloeiende. Beide groepen te zamen vormen intusschen slechts de minderheid, want indien ik mij althans niet zeer bedrieg staan verreweg de meeste leden die onder liberale vlag gekozen werden hier aan de zijde van de Regeering, en geholpen door de antirevolutionairen zijn laatstgenoemde leden zeker sterk genoeg om aan het wetsontwerp eene meerderheid te verzekeren.

Het lot van de wet ligt dus ongetwijfeld in handen van de liberale partij. Welk gebruik zal zij maken van die wetenschap en wat doen om hare verantwoordelijkheid, ik zeg nu niet tegenover hare eigen partij, maar tegenover het geheele nederlandsche volk te dekken?

Dat harerzijds met de grootste voorzichtigheid zal moeten

worden gehandeld, valt in het oog, want geen twijfel of de tegenstanders zullen alle kunstgrepen van de hoogere politiek te baat nemen om hun doel te bereiken. De katholieken hebben reeds aangekondigd dat zij geen middel onbeproefd willen laten om het gehate wetsontwerp ten val te brengen, en men kan er op rekenen dat zij woord zullen houden. Bij dezen komen dan de halve vrienden, ook in het antirevolutionaire kamp niet schaars vertegenwoordigd; de mannen die als het niet anders kan met de Regeering zullen meegaan, maar daar zij toch eigenlijk aan de plaatsvervanging een goed hart toedragen en vòòr alles prijsstellen op handhaving van het bondgenootschap met de katholieken, niet ongaarne den val van de wet zullen beleven, wanneer dit maar kan geschieden onder dekking van hunne eigen verantwoordelijkheid en zoo, dat de schuld van het gebeurde op de schouders van de liberale partij neerkomt. Daar ligt het groote gevaar en dit gevaar is te ernstiger omdat de tegenstanders slechts behoeven te speculeeren op de natuurlijke eigenschappen van de liberale partij: de gehechtheid van hare leden aan eigen denkbeelden, hun sterk ontwikkeld individualisme en hun onvermogen om zich tot eene eenheid samen te voegen - om met vrij groot vertrouwen de parlementaire debatten te gemoet te gaan.

En dat de vrees voor de openbaring van dat gevaarlijk individualisme, met al de bedenkelijke gevolgen daaraan verbonden, allerminst ijdel is, komen nu reeds de omstandigheden bewijzen. Geen lid van de Tweede Kamer die langer en kloeker voor de belangen en de rechten van de lagere volksklassen gestreden heeft dan Mr. van Houten, geen die zoo dikwijls en soms met verbazende overdrijving aan de regeerende burgerij verweten heeft, dat zij bij het maken van hare wetten vóór alles op het behartigen van hare eigen belangen is bedacht geweest. Welnu, de Kamer heeft thans te oordeelen over een wetsontwerp, vóór alles bestemd om eene instelling te vernietigen, waaraan de bedoelde smet sterker kleeft dan aan eenige andere, eene instelling op welke het merkteeken van haren egoïstischen oorsprong zoo scherp mogelijk staat uitgedrukt. En hoe oordeelt nu de Heer van Houten? Blijkens zijne jongste Staatkundige Brieven laat de kwestie van de afschaffing der plaatsvervanging hem vrij koud, maar is hij daarentegen zeer warm voor zijn eigen defensiestelsel, een stelsel hierop

nederkomende om oefenplicht voor dienstplicht in de plaats te stellen. En nu moge een van de beste deskundigen hem komen verzekeren, dat zijn stelsel een wreed stelsel is omdat zijne wel is waar geoefende maar niet aan de tucht en de ontberingen van den dienst gewende soldaten noodzakelijk het slachtoffer moeten worden van elk goed ingericht leger tegenover hen, tien tegen één dat Mr. van Houten aan zijn stelsel zal vasthouden en het wetsontwerp veroordeelen.

Onder de deskundigen die de plaatsvervanging bestrijden en diep overtuigd zijn van de noodzakelijkheid om met dat stelsel te breken bekleedt Kolonel Seyffardt ongetwijfeld eene eerste plaats, want maar weinigen die voor deze hunne overtuiging zoo aanhoudend, zoo warm en met zulk een uitnemend gevolg gestreden hebben als hij. Zijn voortreffelijk opstel in *de Gids* van Januari 1888 over de inrichting van het leger, heeft er zeker niet weinig toe bijgedragen dat de kiezers te Utrecht hem het mandaat van volksvertegenwoordiger opdroegen, begeerig als zij waren om de Tweede Kamer in staat te stellen bij de behandeling der legerwet van zijne uitnemende voorlichting partij te trekken. Ongelukkig bestaat er tusschen de Regeering en den afgevaardigde uit Utrecht verschil van meening over een van de hoofdbeginselen der wet. De Regeering wil een betrekkelijk klein aantal personen tot betrekkelijk langen dienst verplichten en Kolonel Seyffardt alle geschikten, maar dan ook allen voor den kortst mogelijken tijd, tot den dienst oproepen. Natuurlijk zal laatstgenoemde zijne denkbeelden en beginselen, waarover ik mij als leek geen oordeel wensch aan te matigen, met alle kracht in de Kamer verdedigen. Maar als de meerderheid zijn stelsel veroordeelt? De open brieven van zijne hand afkomstig, die onlangs in *Het Vaderland* werden afgedrukt, beantwoorden deze vraag niet rechtstreeks, maar geven toch duidelijk genoeg te verstaan, dat de Regeering in dat geval wel zal doen met niet te veel op zijne stem te rekenen.

Bij deze twee voorbeelden komen er vrij zeker nog ettelijke andere eer het lot van de wet bij eindstemming wordt bepaald. De Regeering heeft, ongelukkig genoeg, alle voorschriften betreffende de legerinrichting in één enkele zeer uitvoerige wet van ruim 300 artikels opgenomen, en dus in die wet tal van onderwerpen, en daaronder zeer belangrijke, samengevoegd.

Mocht nu, wat zeer waarschijnlijk is, het geval zich voordoen, dat onder de bestrijders van de plaatsvervanging er meerderen voorkomen, die overwegend bezwaar hebben tegen dit of dat onderdeel van de wet, en kunnen dezen niet slagen in hun pogen om dat onderdeel overeenkomstig hunne bijzondere inzichten te doen wijzigen, dan is het gevaar groot dat ten slotte eene vereeniging van minderheden de wet afstemt.

Of ik dan zou meenen dat de voorstanders van de afschaffing der plaatsvervanging zich, om dat beginsel te redden, blindelings bij de Regeering moeten nederleggen? Waarlijk niet, want ook mij komt het voor dat het ontwerp in meerdere opzichten belangrijke wijziging dringend noodig heeft. 't Is voor de Kamer niet slechts een recht maar strenge plicht om alle kosten, in het belang van eene goede verdediging niet volstrekt noodig, onverbiddelijk te schrappen en alle verbeteringen in te voeren voor welke het ontwerp vatbaar is. Wat ik alleen zou wenschen is dit, dat men zich bij de beoordeeling van de wet in haar geheel onderwerpe aan de voorwaarden van welker verwezenlijking het tot stand komen van groote wetten altijd afhangt, dat men namelijk leere heenstappen ook over groote bezwaren teneinde datgene te redden wat in elk geval het meest wegen moet. Geen poging onbeproefd te laten om, door alle hinderlagen en over alle belemmeringen heen, het beginsel van de afschaffing der plaatsvervanging in veilige haven te brengen, is naar mijne bescheiden opvatting op dit oogenblik bij uitnemendheid de roeping van de liberale partij. De schromelijke verwaarloozing van onze defensie sedert tal van jaren is de donkerste bladzijde van haar schuldboek; welk eene verantwoordelijkheid zou zij dan niet aanvaarden indien zij de gelegenheid om deze schuld te delgen - eene gelegenheid die wellicht in tientallen van jaren niet wederkeert - ook nu weder ongebruikt mocht laten voorbijgaan!

Is afschaffing van de plaatsvervanging inderdaad een nationaal belang, zoo groot en zoo overheerschend als hier wordt voorgesteld? De debatten, naar aanleiding van deze vraag sinds jaren aanhangig, zijn vrij wel uitgeput en ik denk er dan ook niet aan, daarop nu nog eens in het breede terug te komen. Allereerst en allermeest geldt dit het eigenlijke mi-

litaire vraagstuk zelf. De leek, onbevoegd om zelf te oordeelen, handelt dunkt mij het veiligst, wanneer hij hier het gezag van anderen laat gelden. En wanneer hij dan weet, hoe schier het geheele vasteland van Europa tot de bedoelde hervorming is overgegaan; wanneer hij bedenkt, dat het zich de groote offers, aan zulk eene hervorming verbondden, zeker nooit zou hebben getroost zonder de diepe overtuiging, dat alleen op die wijze de volkomen deugdelijkheid van zijne legers kon worden verzekerd, en wanneer hij eindelijk ervaart, dat, behoudens eene enkele uitzondering, de meeste deskundigen hier te lande, en in de eerste plaats onze generale staf, in afschaffing van de plaatsvervanging de hoofdvoorwaarde zien om tot eene betere inrichting van onze strijdkrachten te geraken, dan heeft hij alle vrijheid om zich bij dat oordeel neer te leggen. Trouwens ook zonder deskundigen te raadplegen moet het hem duidelijk zijn, dat aangezien ons leger slechts bestaat om het aan andere legers te kunnen overstellen, de vraag van zijne inrichting niet van bijzondere nationale inzichten afhangt, maar vóór alles wordt bepaald door hetgeen andere volken van hunne legers gemaakt hebben. Ook al mocht het duizendmaal waar zijn, dat eene meer eenvoudige inrichting ons volk het meest zou passen, het is genoeg te weten dat naburige staten eene betere inrichting, kozen om navolging van hun voorbeeld voor ons tot een strengen, plicht te maken. Geldt deze regel voor alle staten, voor de kleinste zeker het meest. Immers grootere mogendheden kunnen de gebreken van hunne leger-inrichting door andere voordeelen dekken, door hare overmacht bijvoorbeeld. Kleine staten, daarentegen, die èn om het cijfer hunner bevolking èn om het beperkte hunner hulpmiddelen altijd bij machtige naburen zeer ver zullen achterstaan, kunnen die naburen slechts in één opzicht evenaren, namelijk bij de inrichting van hun leger. Heeft zulk een kleine staat goede soldaten - en Nederland heeft die zeker - dan behoeven twintigduizend man der onzen in geen enkel opzicht voor een even sterk vijandelijk leger onder te doen. En zouden wij dan door handhaving van de plaatsvervanging de eenige gelijkheid, die er tusschen onze en vijandelijke legermachten bestaan kan, moedwillig prijsgeven?

De maatschappelijke gevolgen van de plaatsvervanging liggen beter binnen het bereik van mijn oordeel, en het zijn dan ook

vooral deze, welke, sedert de edele Van Limburg Stirum de oogen van zijn volk voor die gevolgen opende en zijn geweten trachtte wakker te schudden, bij mij de diepe overtuiging vestigden, dat afschaffing van de plaatsvervanging tot de eerste voorwaarden behoort van welke voor ons volk eene betere toekomst afhangt. Intusschen ook hierover is zoo veel en zoo veel uitnemends geschreven, niet het minst in dit tijdschrift[1)], dat ik kan volstaan met ter rechtvaardiging van mijn oordeel ten slotte op twee feiten te wijzen, waaruit de behoefte aan afschaffing naar mijn inzien zoo duidelijk mogelijk spreekt: ik bedoel den invloed van het volk op het leger en omgekeerd dien van het leger op het volk.

Ik beweerde zoo even dat de plaatsvervanging bederf heeft gebracht over onze natie en die uitdrukking is waarlijk niet te sterk. Of getuigt het niet van bederf, van zeldzame verbastering, wanneer eerlijke mannen den plicht om zelven hun vaderland te verdedigen met verontwaardiging als eene schandelijke inbreuk op hunne vrijheid komen brandmerken, wanneer zij zich met fierheid verheffen op het recht om als vrije mannen dien eersten en heiligsten plicht tegenover het vaderland aan minder gegoeden dan zij over te dragen?

En wonder is het niet, want de impopulariteit van het leger - waarom het niet te erkennen? - is werkelijk groot. Hermetisch van de burgermaatschappij afgesloten en in zijne onderste lagen bijna uitsluitend samengesteld uit lieden die door armoede naar dit bedrijf worden heengevoerd, kent de niet-dienstplichtige het leger enkel uit het feit, dat het jaarlijks schatten verslindt; schatten die men zich gaarne voorstelt als voor een goed deel nutteloos verspild. Men wil het leger wel als een noodzakelijk kwaad erkennen, maar juist omdat die erkentenis moet worden afgedwongen, offert de burgerij niet dan morrend hare millioenen, maar dan ook te gelijk met deze hare laatste sprank van sympathie voor de kostbare instelling.

Hoe wijd is dan ook niet de kloof die het leger van onze burgermaatschappij gescheiden houdt! Dat het aan de bijzondere wetten van zijn bestaan onwrikbaar moet vasthouden verstaat zich, maar kon het daarom niet veel meer dan nu den invloed ondervinden van de beginselen en denkbeelden

1) Zie o.a. G.B. Spruyt, ‘Persoonlijke dienstplicht’, *Gids* 1881, I, 225.

welke onze moderne wereld beheerschen? Men denke aan dat militaire strafwetboek, nu reeds gedurende drie vierden van een eeuw in Nederland geduld; aan zoovele militaire reglementen, die, al onderging ook hun inhoud menige verbetering, reeds door hunne inrichting en samenstelling aan eene andere wereld herinneren dan de onze; men denke zelfs aan het wetsontwerp dat mij op dit oogenblik bezighoudt en vrage zich af of het niet de duidelijke kenteekenen draagt van uit eene andere maatschappij te stammen dan die welke onze burgerlijke wetten voorbereidt. Wij leven in onze groote steden midden tusschen kazernen en over de deugden en gebreken van die militaire huishoudingen wordt in brochures en dagblad-artikelen heftig gestreden, als betrof het inrichtingen, ver in den vreemde gelegen, welker eigenaardigheden wij niet anders dan uit de tweede of derde hand kunnen leeren kennen.

Dat het leger te midden van die algemeene onverschilligheid en geheel van de natie afgescheiden een kwijnend leven lijdt behoeft niemand te verwonderen. Inderdaad ons corps officieren moet al zeer uitnemende elementen bevatten, wanneer zoo velen uit dat corps, al ondervinden zij sympathie noch aanmoediging en al mogen zij ter nauwernood op eenige vrucht van hunnen arbeid rekenen, zich nogtans met onverflauwden ijver aan hunne studiën toewijden.

En aan dat kwijnende leger blijven wij buitenslands de zorg voor onze nationale eer en binnenslands het waken voor onze veiligheid toevertrouwen. Men kan duizendmaal gelijk hebben met te beweren, dat het plichtsbesef van den nederlandschen soldaat geen grenzen kent, wie denken wil aan de elementen waaruit het leger is samengesteld en aan het rusteloos woelen van de anarchie om ook in zijne gelederen propaganda te maken, hij zal moeilijk kunnen betwisten dat wij inderdaad roekeloos handelen wanneer wij onze moderne beschaving met al hare schatten toevertrouwen aan eene klasse, welke, omdat zij zelve aan die beschaving vreemd is, het besef niet hebben kan dat zij behalve voor het goed van anderen ook voor eigen goed wacht houdt.

Om deze gevaren te verwijderen en te gelijk daarmede de oorzaken van de thans bestaande kwijning, moeten de slagboomen wegvallen die nu nog het leger van de burgermaatschappij gescheiden houden. Laten alle elementen van die

maatschappij in hunne rijke verscheidenheid tot de vorming onzer gewapende macht bijdragen en elk nieuw offer dat zij brengt zal de banden, die haar aan deze macht verbinden, nauwer toehalen. Ons leger zal dan niet langer de afbeelding zijn van de onterfden en misdeelden op deze wereld, maar van de groote en rijke gemeenschap zelve, en sterk in de wetenschap dat het dit is en dat het, met die gemeenschap één, ook door hare sympathieën gedragen wordt, zal het zonder moeite ook de bron gevonden hebben waaruit het de voor zijne taak onmisbare veerkracht putten kan.

Mag men uit zijne vereeniging met het gansche volk de wedergeboorte van het leger te gemoet zien, omgekeerd zullen de traditiën van het leger, in het volk overgeplant, tot genezing van meer dan een onzer maatschappelijke kwalen een veelvermogend hulpmiddel zijn. Vóór alles tot genezing van die zenuwachtige gejaagdheid, welke zich meer en meer van ons dreigt meester te maken, van dat opschrikken voor elk loos gerucht omtrent dreigend gevaar, van dat angstig rondvragen of Nederland zich wel verdedigen kan. Blijkbaar wankelt het geloof aan onze nationale macht en met dat geloof ook de grondslag waarop onze souvereiniteit berust. Immers zelfgenoegzaamheid behoort tot het wezen van de staatsgemeenschap; haar bestaan onderstelt naast een eigen recht ook eene eigen macht, groot genoeg om zonder hulp van anderen dat recht te verdedigen. Een volk kan zijn geloof aan die macht niet prijsgeven zonder tevens den grondslag aan te tasten waarop zijn bestaan als souvereine mogendheid rust. Welnu wie in oogenblikken van dreigend gevaar een maximum van macht komt zoeken rekent op zich zelven het eerst en het meest; hij vraagt niet of hij zich verdedigen kan maar hij doet het, welke ook de uitkomst moge zijn. Doe Nederland alzoo en met de uitoefening van macht zal ook de vrees voor zijne onmacht zijn weggenomen.

Bij dit eerste voordeel komt nu een tweede, waarlijk niet minder groot. Nederland is jammerlijk verdeeld en met elken dag grijpt die verdeeldheid verder om zich heen. Men heeft vaak moeite nog vast te houden aan de gedachte dat wij ten slotte toch leden zijn van één zelfde volksgemeenschap tot samenleven geroepen en tot samenwerken verplicht De illusie onzer vaderen, dat men de kiemen van verdeeldheid, hier altijd

zoo kwistig gezaaid, het best zoude verstikken door aan de gemengde volksschool vast te houden, is op bittere teleurstelling uitgeloopen, want de instelling die vrede brengen moest is juist de steen des aanstoots bij uitnemendheid geworden. Nu echter komt men aan het nederlandsche volk voorstellen om langs een anderen, en zeker met minder goeden weg naar hetzelfde groote doel te streven, voorstellen om tegenover de duizende middenpunt-schuwende krachten, nu in onze maatschappij zoo ijverig werkzaam, eene andere te stellen die het middenpunt zoekt, en het zoekt in het gemeenschappelijk vaderland Men wil dat al de zonen van dat vaderland, op den leeftijd waarop het hart het warmst klopt en het meest vatbaar is voor edele indrukken, voor zelfverloochening en onbaatzuchtigheid vooral, een jaar van het jonge leven beschikbaar stellen ten behoeve van de groote gemeenschap; men wil dat de jongelingschap in haren dienst praktisch hare schoone beteekenis leere waardeeren, zich doordringen van het besef, dat de Staat slechts terug kan geven wat wij hem zelven geschonken hebben, en dat alzoo, om op lateren leeftijd te kunnen vragen of eischen, wij beginnen moeten hem van het onze af te staan. Men wil dat dus allen, tot welken rang of stand zij ook behooren mogen, tot één zelfde schoone taak opgeroepen, te zamen de gevaren deelen, welke aan die taak mochten verbonden zijn, en dreigen zulke gevaren niet dan althans de opofferingen, de ontberingen, al de bittere proza uit een zelfden dienst voortvloeiende.

Hoe sterk zulke banden binden en welke machtige indrukken voor geheel het leven zij achterlaten, zien wij onder onze oogen, zien wij overal, en geen twijfel alzoo of dezelfde oorzaken zullen ook hier tot dezelfde gevolgen leiden. Samenwerking aan een zelfde taak moet tot eendracht leiden, en wat nog meer waard is dan deze, tot betere onderlinge waardeering. Wij leven nu met duizenden en tienduizenden binnen eene nauwe ruimte opgesloten en wij kennen elkander minder dan ooit. Dag aan dag zijn factiegeest en dweepzucht ijverig bezig met burgers tegen burgers op te zetten en meer dan eens schrikten wij in den laatsten tijd op wanneer ons uit feiten bleek, hoe diep de haat tusschen klassen en klassen, tusschen armen en rijken, tusschen geloovigen en ongeloovigen nu reeds heeft wortel geschoten. Men krijgt soms onwillekeurig den indruk als leefden wij in eene wereld die voor eerlijke lieden geen plaats meer

open heeft. Roep daarom alle jongeren in hunne bonte verscheidenheid tot één zelfden dienst samen, gunt hun eenige maanden van dien vertrouwelijken omgang, zoo vruchtbaar voor onze menschenkennis, stelt hen in de gelegenheid elkaar weerkeerig dag aan dag die duizende kleine diensten te bewijzen, welke, hoe onbeduidend zij schijnen, toch karakters openbaren en harten blootleggen, en gij zult uw volk een pantser hebben geschonken waartegen in de toekomst leugentaal en kwaadsprekendheid afstuiten.

'En inmiddels' - dus mompelen de tegenstanders - 'zult gij aan uw volk eenige van zijne pittigste eigenschappen ontrooven en het opleiden tot eene militaire natie'. Ernst of kortswijl? - zou ik willen vragen. Ware het te doen om het scheppen van nieuwe betrekkingen waaraan voordeelen en vooruitzichten, of ook maar verstrooiingen verbonden zijn, ware het te doen om een eenvoudig soldaatje spelen, om een nieuwen *sport*, gevoegd bij het vele van dien aard dat thans het jonge geslacht zoo sterk aantrekt, - ik zou de bedenking vatten. Maar allen zonder onderscheid aan een dienst te binden. die onbetwistbaar de zwaarste belasting is, welke een Staat kan opleggen; - eene belasting die ons tijdelijk komt ontnemen wat ons allen het liefst is, het recht om vrijelijk te beschikken over onzen eigen persoon! Dat het jonge Nederland het heilzame karakter van zulk eenen dienst zou leeren waardeeren, hoop en vertrouw ik, maar dat het dezen om zijn eigen karakter zou gaan opzoeken en liefhebben, dat het zich daaraan langer zoude wijden dan wet en plicht gebieden, is eene bewering zoo volkomen aandruisende tegen alle ervaring die wij op het gebied van belastingheffing hebben opgedaan, dat het volstrekt overbodig schijnt daarbij ook maar een oogenblik te verwijlen.

Ik heb gedurende mijn leven - en ik ben er innig dankbaar voor - ruimschoots gelegenheid gehad de nederlandsche jongelingschap te leeren kennen. Ik heb een open oog voor de vele voortreffelijke eigenschappen welke haar onderscheiden, en mijn vertrouwen in de toekomst steunt dan ook juist op het geloof aan die eigenschappen. Maar wie zou willen loochenen dat tegen deze goede eigenschappen ook groote gebreken overstaan, en dat bij jongen van jaren vooral verzwakking van het geloof aan welk gezag dan ook, dat een schromelijk individualisme, een bij voorkeur draaien om eigen spil tot de meest in het oog val-

lende merkteekenen van onzen tijd behooren. En men zou deze jongelingschap door haar voor een korte poos aan militaire tucht te onderwerpen tot slaafsche gehoorzaamheid opleiden? Waarlijk wie het vreest kent haar niet. Zeker zal deze tucht machtigen invloed uitoefenen, maar een bij uitnemendheid heilzamen. Zij zal onze jongelingschap oefenen in de manlijke kunst om te gehoorzamen, haar leeren niet enkel individu, maar ook lid van eene gemeenschap te zijn, dat wil zeggen zich tot één massa samen te voegen, zoodra het belang van die gemeenschap het eischt. Niemand klage er daarom over dat door zulk een gedwongen militairen dienst een studiejaar verloren gaat, want òf ik bedrieg mij zeer, òf de ervaring zal leeren, dat, voor zeer velen althans juist het jaar aan militairen dienst gewijd voor hunne vorming het weldadigst en het vruchtbaarst is geweest.

'Maar' - dus gaat men voort - 'de militaire last zal ongelijk zwaarder drukken op de hoogere dan op de lagere standen' Waarom vat ik niet. Zeker de hier bedoelde last kan storend werken op den arbeid en de vooruitzichten van het jonge geslacht, maar dan toch van het geheele geslacht. Oppervlakkig zou ik zeggen dat ook hier weder de behoeftige het sterkst getroffen wordt, omdat, komt zulk eene verstoring voor, er veel meer reden is om te vreezen dat zij aan hem, en niet juist aan den welgestelde, alles ontnemen zal. Maar al ware het anders en juist het omgekeerde waar, dan nog zou ik zeggen, laat deze overweging ons allerminst weerhouden tot afschaffing van de plaatsvervanging over te gaan. Wij dwepen immers in onze dagen met een progressief belastingstelsel, dat wil zeggen met een dat ieder treft in verhouding tot zijn draagvermogen. Toch is het doel nooit te bereiken, althans wanneer men geen volstrekt monsterachtig stelsel wil aanvaarden, want altijd zal het waar blijven dat de rijke gemakkelijk en de arme moeilijk betaalt. Mocht nu echter blijken dat voor den persoonlijken dienst juist het tegenovergestelde geldt dan behoeven wij deze persoonlijke belasting slechts te voegen bij de andere om het ideaal van een deugdelijk belastingstelsel weer een stap nader te komen.

'Wat baat het echter den mingegoede of de welgestelde ook tot dienst verplicht wordt; immers zijn last wordt daardoor in geen enkel opzicht verlicht.' Den mingegoede baat te brengen

- dus zou ik vooreerst willen antwoorden - is allerminst het doel dat wij met bestrijding van de plaatsvervanging willen bereiken. Maar in de tweede plaats staat het wel zoo vast, dat hare afschaffing in geenerlei opzicht verandering brengt in zijn toestand? Is het voor hem geheel onverschillig of hij militairen dienst verricht omdat hij nu eenmaal tot de mingegoeden behoort en in dit even als in zoo menig ander opzicht de gevolgen van zijne maatschappelijke minderheid te dragen heeft, dan wel of hij dit doet met en naast alle anderen omdat hij even als dezen lid is van die groote gemeenschap, welker rechten en vrijheden allen ter harte gaan? Is het motief waarom een last wordt opgelegd dan zonder eenigen invloed op den druk, welken die last komt uitoefenen?

Maar reeds meer dan genoeg vragen. Mijn doel was slechts rekenschap te geven van de motieven waarop mijn oordeel over de plaatsvervanging rust en dit doende tevens de vrijzinnige partij in Nederland op te roepen mijn voorbeeld te volgen. Terwijl de tegenstanders reeds sinds maanden geen pogingen onbeproefd laten om de legerwet te treffen en te vernietigen, blijft de liberale partij totnogtoe onverschillig toezien. En toch moet ook zij voelen en begrijpen dat het hier een van de gewichtigste nationale belangen geldt, een belang dat ten goede of ten kwade op de toekomst van het vaderland een overwegenden invloed zal oefenen, al naar gelang men er toe komt om het nu deugdelijk te regelen of nog langer te verwaarloozen. Zijn haar vrijheidszin en fierheid naar brabantsch model gevormd, dat zij dan den moed hebbe dit te zeggen; maar mocht het anders wezen - zoo als ik zeker geloof dat het anders is - dat zij dan door hare natuurlijke organen, dat vooral de jongelingschap zelf, die het eerst door de wet zou getroffen worden, hare afwijkende meening luide en duidelijk uitspreke en dat allen zich edelmoedig komen scharen rondom een bewind, dat hier niet enkel voor zijne zaak maar ook voor de hunne partij kiest.

En de behoefte aan dien steun is waarlijk groot. Door een deel van zijne eigen partij verlaten en ten felste bestreden, omringd door mannen, waaronder de dubbelzinnige vrienden in grooten getale vertegenwoordigd zijn, blootgesteld aan de kunstgrepen van de hoogere en hoogste politiek, bezig de netten te weven waarin men het wetsontwerp hoopt te verwarren en te

smoren, staat het bewind vrij eenzaam en verlaten voor de zware taak die het wacht. Vindt het buiten het parlement nergens steun, dan is het uitzicht op welslagen bijster gering. Doet echter de liberale partij op indrukwekkende wijze van hare meening blijken, dan heb ik goeden moed. Dat daarom allen die doordrongen zijn van het hoog gewicht aan de aanhangige legerwet verbonden - kiesvereenigmgen en bijzondere personen - het tijdig en openlijk komen uitspreken, hoe zij, hier homogeen met de Regeering, even als deze verlangen, dat de eerste groote wet, welke in naam van onze jonge Koningin zal worden uitgevaardigd, eene daad van mannenmoed zij eene wet die niet komt vragen maar aanbieden, die van plichten en niet van rechten gewaagt; - een wet eindelijk, die zij, de jonge Koningin, op rijperen leeftijd zal kunnen waardeeren en lief hebben als het blijde teeken dat zij over een volk regeert niet enkel bereid om haar te bewierooken en toe te juichen maar ook om haar en hare kroon te verdedigend, niet met eigen geld maar met eigen vuist.

Of aanneming van de legerwet aan het ministerie nieuwe kracht zou komen brengen? Wie zal het zeggen en daarenboven wat doet het af? Het vraagstuk in de wet opgesloten is veel te groot en onze politiek veel te klein om het eerste te meten naar een maatstaf door de laatste aan de hand gedaan Trouwens, hetzij de tegenwoordige Regeering sterker worde of zwakker, stellig en in elk geval zal de liberale partij in Juni haren plicht doen, al wil ik ook gaarne belijden, dat, mocht de stembus haar weder ongunstig zijn, ik hare nederlaag om meer dan één reden maar weinig zou betreuren. Immers er ontbreekt veel aan dat zij nu reeds als eene krachtige eenheid zou kunnen optreden, en daarenboven, wanneer niet alle voorteekenen bedriegen, dan gaan wij allengs eene groote hervorming van onze politieke partijen te gemoet. Dat die hervorming ten slotte tot een beter en gezonder staatkundig leven leiden zal, geloof ik zeker, maar even zeker dat het tijdvak van overgang zich door groote zwakheid en niet minder groote onvruchtbaarheid zal kenmerken. Gelukkig de partij die niet geroepen wordt in zulk een tijdvak het roer van staat in handen te houden.

Leiden, December 1890.

J.T. BUYS.

Het Journal des Goncourt vervolgd.

Journal des Goncourt. 2ième Série, 1er Volume. Paris, Charpentier, 1890.

Naar aanleiding van de uitgaaf *Préfaces et manifestes littéraires*, heeft Jules Lemaître een paar jaar geleden een loopje genomen met den overlevenden der Goncourts, Edmond. Niet geheel ten onrechte stelde hij zich hem voor, elk jaar de laden der schrijftafel doorzoekende, om nog stof te vinden voor een nieuw boek; argeloos alles publiceerende wat voor de hand ligt: dagboeken, brieven, enzoovoorts, zoodat Lemaître zich gaat afvragen, wanneer de rekeningen van de waschvrouw zullen verschijnen.

Het is intusschen gemakkelijk zich hierover vroolijk te maken, maar billijker, na erkenning van de zeer droevige positie waarin Edmond de Goncourt door den dood van zijn broeder geraakt is, zoodat hij zich in de laatste jaren niet meer tot het voortbrengen van nieuw werk bekwaam acht, te constateeren dat de literaire wereld aan zijn velerlei uitgaven van intiemen aard een zeer uitgebreide bekendheid te danken heeft met het persoonlijk karakter van twee der voornaamste fransche artiesten onzer eeuw. Elke uitgaaf van dien aard kan dan ook geacht worden - n'en déplaise den heer Lemaître - welkom te zijn aan allen die een kunstenaar nog iets hooger stellen dan een filosoof.

Ik mag zeker wel gulweg bekennen, blij te zijn dat Edmond de Goncourt zijn verzekeringen - ‘serments d'ivrogne’ als Lemaître zich bevallig uitdrukt - als zou het vervolg op het *Journal*[1] eerst 20 jaar na zijn dood ter perse gaan, niet

1) Door mij besproken in *de Gids* van Januari 1889.

heeft kunnen nakomen. Het eerste deel van dat Vervolg ligt voor mij, en al geeft Edmond te kennen dat het slechts een gedeelte openbaar maakt van de ‘waarheden’ die het manuscript behelst, het mag toch op een uitvoerigheid bogen waar wij voorloopig ruimschoots tevreden meê mogen zijn.

Het deel verhaalt de gebeurtenissen van 1870-71. Een gelegenheid, zou men zoo zeggen, voor de Goncourt, om uit zijn rol van artiest badaud te vallen, en geschiedschrijvertje te spelen. Andere memoiren-schrijvers hebben het hem voorgedaan. Maar er is geen sprake van dat hij er zich toe laat verleiden, aangenomen dat het iets aanlokkelijks voor hem gehad heeft. Ofschoon het dagboek reeds op 26 Juni 1870 aanvangt, wordt eerst op 6 Aug., toen de oorlog al een goede veertiendaag aan den gang was, met een woord er over gerept. Edmond zat in het Cabinet des Estampes prenten te bekijken, toen er een hoop volk voorbijtrok, de Marseillaise zingend. Hij loopt ze na, en komt in het centrum der demonstratie, op de Beurs, waar, als men hem vertelt, een telegram zou aangeplakt zijn inhoudend het bericht der volkomen nederlaag van den prins van Pruisen. Maar hij doorzoekt alle hoeken van de Beurs zonder dat telegram te vinden, ofschoon sommige lieden, in een hallucinatie hem op een leege muurvlakte wijzen: ‘Tenez, la voilà, là!’ Men weet dat op dien dag de slag bij Wörth werd beslist.

Evenzoo wordt van den verderen loop van den oorlog, van het beleg van Parijs, van het binnentrekken der Duitschers, van de Commune en den brand der metropolis alleen dan gewaagd, wanneer de gebeurtenissen, die om den schrijver heen plaats grijpen, daartoe aanleiding geven. De lezer die niet op de hoogte is, komt er niet door tot grooter kennis. Het is of Goncourt zelfs den schijn heeft willen vermijden, een historieboek te geven: zóo in 't oog loopend verzwijgt hij bijna alle aanduidingen van personen of zaken. Wat er met hèm gebeurd is tijdens ‘l'année terrible’, dat vormt het belangrijke, het karakter van zijn boek.

I.

De persoonsbeschrijving is in dit deel minder overvloedig dan in de drie vorige. Natuurlijk. Maar er komen toch nog

genoeg karakteristieken in voor die den ondertitel van ‘Mémoires de la vie littéraire’ wettigen.

Mist men de geregelde diners bij Magny, de diners bij Brébant zijn er voor in de plaats gekomen. Maar het literair cachet der eersten, de figuren van Taine, Flaubert, Gautier, Sainte-Beuve ontbreken. Met Goncourt zijn Renan en Paul de Saint-Victor zoowat de eenige literatoren van beteekenis die thans aanzitten. Verder nog Berthelot, de beroemde chemicus; de journalist Nefftzer en eenige anderen.

Renan neemt een groote plaats in. Hoe meer van dezen merk waardigen wijsgeer wordt medegedeeld, des te veelzijdiger doet hij zich voor. Kort vóor de insluiting van Parijs had hij op een der diners den moed, de vurige patriotten der tafel in hun gezicht te zeggen: ‘Oui messieurs, les Allemands sont une race supérieure’. En ondanks het gebrul der protesten ging hij voort te betoogen, dat de Duitschers hooger staan omdat zij een protestantsch volk zijn, omdat zij vrij zijn te denken wat ze willen.

Op een anderen keer, bij den ergsten honger binnen Parijs, wordt een hondebout opgediend. Het heet wel een schapebout te zijn, maar éen der gasten laat zich spottend uit: ‘De herder komt nu zeker een volgenden keer!’ Saint-Victor gaat half huilen bij het vreeselijk idee dat hij honden vleesch zal moeten eten; hij kan zich niet voorstellen dat meneer Brébant, die immers een fatsoenlijk man is, zoo iets zou toelaten..... Men babbelt er nog wat over, maar in dien tijd is Renan zeer bezorgd gaan kijken, bleek geworden, heeft zijn vertering op tafel gegooid en is vertrokken. Zonder twijfel kreeg hij het te kwaad met zijn eergevoel en zijn maag.

Nóg een facet van dezen diamant, zooals Vosmaer zou zeggen. Weêr op een diner, waar Gautier mee aanzat, had Renan tegenover deze twee ciseleurs der taal de onvoorzichtigheid te zeggen dat hij het plein van San-Marco iets afschuwelijks vindt. Hij delireerde in 't publiek, zegt Goncourt, dat het element van de rede de kunst moet oordeelen. De beide artiesten en alle anderen verzetten zich tegen die dwaasheid en Goncourt zal hem eens eventjes helpen: ‘Ik houd veel van Renan, maar deze lasterpraat maakt mij ongeduldig, ik val hem onverhoeds in de rede, en vraag hem op den man af, naar de kleur van het behangsel in zijn salon. De vraag verrast

hem, brengt hem van zijn stuk, hij weet niets te antwoorden..... Ik blijf volharden in mijn meening dat het, om over de kunst mee te spreken, noodig is de kleuren te kennen der omgeving waar men alledag in verkeert, en dat de oogen altijd nog beter middelen zijn om artistiek waar te nemen, dan het element van de rede'.

Menigeen zal zich met den heer Lemaître boosmaken omdat erkende meesters als Renan zich in de aanteekeningen van de Goncourt niet altijd even verheven of in overeenstemming met hun verworven roem voordoen. Men zal de vraag stellen of zulke kleinigheden de moeite waard zijn, verduurzaamd te worden. Waarheid is echter dat voor de kennis van eens menschen karakter geen enkel détail, hoe gering ook, te versmaden is. Als in een volgend tijdvak iemand volgens de methode van Taine of die van Emile Hennequin een studie van Renan's persoon zal willen maken, ter verklaring van vele tegenstrijdigheden in zijn werken, zal het nut van het *Journal des Goncourt* hem wel duidelijk worden. Als men tenminste absoluut wil hebben dat er in een boek nut zal steken, behalve het nut der schoone taal.

Maar ik ga voort met sommige karakteristieken uit het nieuwe deel aan te halen, daarbij ter wille van de verscheidenheid niet een bepaald systeem volgend - anders zou ik Renan voor den voornaamsten persoon moeten houden - maar hier en daar opslaand.

Over Louis Blanc vindt ik eenige physieke bijzonderheden, die allermerkwaardigst zijn. Zijn kop, zegt Goncourt, is een mengsel van een komediant en een zuidelijk seminarist op een allerdwaast klein lichaam. Zijn wangen zijn blozend als kinderwangen, maar het binnenste van zijn neusgaten is koolzwart en het trekken van zijn mond is van een zestiger. Als hij gaat spreken, zachtjes en langzaam, is het of hij de woorden nog even vasthoudt in zijne mond, als een stukje lekkers.

Victor Hugo wordt een paar maal in zijn halfgod-interieur te zien gegeven. 'Nadat hij mij de hand gegeven heeft, is Hugo weder vóor den schoorsteen gaan staan. In de schaduwen der ouderwetsche meubels, onder dit najaarslicht, verdonkerd door de versleten kleuren der behangsels, en doorblauwd van den sigarenrook; te midden van dit decoratief uit een verganen tijd, waarin alles een weinig vervaagd, onzeker schijnt,

de dingen zoowel als de menschen, staat de kop van Hugo in zijn lijst, vlak in het licht, zeer statig. Hij staat in zijn haar, mooie witte, weerspannige vlokken, zooals op de hoofden der profeten van Michel-Angelo, en op zijn gelaat ligt een vreemde uitdrukking van vrede, een vrede die bijna geestverrukking is. Ja, geestverrukking, maar waarin van tijd tot tijd, het bijna dadelijk verdoofd opwaken tusschen komt, van een zeer, zeer zwart oog'. Een andermaal, tijdens het beleg, zoekt hij Hugo nog eens op, maar dan vindt hij 'den god oud geworden. Dezen avond heeft hij roode oogleden, een steenachtige gelaatskleur en haar en baard als een kreupelboschje. Een rood baaitje hangt uit de mouwen van zijn jas; een witte foulard is om zijn hals gefrommeld'. Bij de begrafenis van zijn zoon, 'domineert het witte hoofd van Hugo, onder een kap, de gemengde menigte achter de baar, en gelijkt op den kop van een strijdbaren monnik uit den tijd der Ligue'.

Emile Zola, die in de twee volgende deelen ongetwijfel wel uitvoeriger voor den dag zal komen, verschijnt in dit maar even, om koffie te drinken bij Goncourt, wien hij over zijn Rougon-Macquart-serie spreekt. Iets nieuws is het dat hij zijn groote plan aldus motiveert - ik haal niet aan maar vertel den inhoud - 'U, meneer Goncourt, hebt met uw broer zulk beeldig werk gemaakt, Flaubert heeft de analyse der allerteerste gevoelens zoo vèr gedreven in zijn *Madame Bovary*, dat er voor ons jongelui niets meer te doen valt. Personen en typen zijn er niet meer, dat wij die zouden kunnen afbeelden. Alleen door de hoeveelheid van onze werken, door de uitgebreidheid onzer schepping kunnen wij nog indruk op het publiek maken'. Goncourt laat deze woorden zonder commentaar; hij moet anders wel begrepen hebben, later ten minste, dat Zola zijn complimentjes niet zoo ernstig bedoelde. De analyse van *L'Oeuvre, oeuvres byoux* (beeldig werk) als *Une page d'amour* en *Le Rêve* zijn levende protesten tegen die betuiging van onmacht.

De sympathieke figuur van Flaubert komt ná de Commune een keer of wat in het boek voor. Op 10 Juni 1871 dineert Goncourt met hem, dien hij na den dood van zijn broeder nog niet gezien had. Hij was naar Parijs gekomen om iets na te zien voor zijne *Tentation de Saint-Antoine*. 'Hij blijft steeds

dezelfde - literator boven alles. Dat geheele cataclysme schijnt over zijn hoofd heen te zijn gegaan, zonder hem in het minst van zijn onophoudelijk boekgeschrijf af te leiden'. Na de Commune loopt Goncourt op een keer hem tegen het lijf, als hij naar Rouaan wil vertrekken; 'hij heeft een ministerieele portefeuille onder den arm, met driedubbele sluiting, waar zijn *Tentation* in geborgen zit. Samen in een fiacre geklommen, vertelt hij mij van zijn boek, van al de beproevingen die hij zijn heilige laat ondergaan, en waar deze altijd zegevierend uitkomt. Op het oogenblik van ons afscheid, bij de rue d'Amsterdam, vertrouwt hij mij toe dat de eind-nederlaag van den kluizenaar ontstaat door de *cel*, de wetenschappelijke cel. Het merkwaardigste is dat hijzelf verwonderd schijnt over mijn verwondering'. Wien zulke croquis niet interesseeren, die is de ware man van letteren niet! Men ziet het vóor zich, hoe die twee oude vrienden daar in het rijtuig zitten, en Flaubert, vol vuur over zijn boek, met een gewichtige fluistering de wijsgeerige idee van zijn boek onthult, terwijl Goncourt, veel te weinig filosoof om er de portée van te vatten, een beetje ongeloovig de schouders ophaalt.

Is het groot verschil in kunstopvatting tusschen Goncourt en Flaubert niet voor een deel te zoeken in het classieke, waar de eerste, evenmin als zijn vriend Gautier, veel mee ophad, en dat een soort van idool vormde, met het orientalische, voor Gustave Flaubert? Reeds in de eerste serie van het dagboek komt een passage voor, waarin de broeders als hun meening opgooien dat het classicisme uitgevonden is om de hoogleeraren in 't leven te houden. Als bij de Commune-verwoesting sprake is van vernieling die de Venus van Milo bedreigt, maakt Goncourt zich niet zoo erg boos of ongerust.

'Naar het schijnt maken de employés van het Louvre zich zeer angstig. De Venus van Milo is verstopt, raad eens waar? In de prefectuur van politie! Zij is zelfs zéer deugdelijk weggestopt, in een uitstekend schuilhoekje, bedolven onder dossiers en politiepapieren, die de navorschers wel zullen tegenhouden. Men vreest nochtans dat Courbet haar op het spoor is, en de bangachtige employé's van het Museum vreezen, ten onrechte geloof ik, het ergste van dezen woesten moderne tegen het klassieke meesterstuk'.

Er ligt een geheime pret in die voorspiegeling van een wan-

daad, waar genoeg uit blijkt hoe Goncourt het classicisme - ik wil niet zeggen: conspueert - maar toch een zeer bijzonderen haat toedraagt, wegens zijn officieele zegels. Die haat komt nog meer uit in de periode waar hij de verheffing van Jules Vallès tijdens de Commune aankondigt: '*Risum teneatis!* - Jules Vallès is minister van Onderwijs geworden. De bohémien van de bierkneipen neemt den zetel van Villemain in. En toch moet het erkend worden dat hij in de heele bende van Assi de man is met het meeste talent en de minste kwaadwilligheid. Maar Frankrijk is zoo zeer ingeroest classiek, dat de literarische meeningen van dezen letterkundige het crediet van het nieuwe gouvernement reeds véel meer schokken, dan de sociale ideeën van zijn collega's. Een regeering, waar iemand toe behoort, die heeft durven schrijven dat men Homerus in een hoek moest zetten, en dat de *Misanthrope* van Molière niet vroolijk genoeg is, lijkt in de oogen der bourgeois nog veel verschrikkelijker, veel meer omverwerpend en tegen de orde, dan wanneer datzelfde gouvernement denzelfden dag het erfrecht vervallen zou verklaren, en het huwelijk door de vrije liefde liet vervangen'.

Ondanks dien spot heeft hij zelf echter te veel vrees voor de grillen der communemannen, verfoeit hij te zeer hun bedrijf van bloed en geweld om den tot aanzien geraakten Jules Vallès verder nog eenige sympathie te betoonen. Bij een ontmoeting met hem in de ambulance, verschuilt hij zich achter een bed om den handdruk van den communist te vermijden. Met weerzin ziet hij hem kort daarna, bij een optocht van gesneuvelden, voorbijtrekken, gehuld in een zwarten rok waar een breede sjerp, rood als ossenbloed over heen hangt, met een gelaatskleur, geel als van een stuk garstig vet. Hoe Goncourt nochtans de literaire waarde van Vallès is blijven erkennen, is duidelijk uit het feit dat hij den communist mede heeft willen opnemen in de Académie des Dix, waar na zijn dood de merkwaardige talenten van alle richtingen een plaats in moeten bekleeden, die de Académie des Quarante hun ontzegt. Dat Vallès in deze aanwijzing een 'premie op zijn knechtschap' geliefde te zien, en met veel drukte tegen zijn toekomstigen weldoener te velde trok, doet natuurlijk niets af tot de goede bedoelingen van Edmond de Goncourt.

Onder Goncourt's 'amitiés' is er één, Paul de Saint-Victor,

een classicus van de bovenste plank, wien hij zoo genegen is, dat hij hem niet alleen zijn literaire meeningen volkomen vergeeft, maar er zelfs nu en dan met zeker genoegen melding van maakt. Als onder de diners bij Brébant de politiek wat al te veel aan de orde raakt, gaat Ernest Renan Saint-Victor verzen uit den bijbel in 't Latijn in 't oor fluisteren, wat dezen in extase brengt. Saint-Victor is een van die menschen, waar het koortsig leven van den modernen tijd weinig of geen vat op heeft; als er iets bijzonders gebeurt, zooals nu de oorlog, kan hij zich dat haast niet anders voorstellen dan onder een beeld uit de antieken of den bijbel. Kort na den val van het tweede Keizerrijk komt hij op een keer geheel ontdaan bij Brébant, zakt op een stoel neer, uitroepend: ‘L'Apocalypse.... les chevaux pâles!’ Hij is de type van den eerbiedwaardigen geleerde, en men voelt, dat ook Goncourt, ofschoon juist zijn literarische antipode, achting voor hem heeft als hij in vertwijfeling uitroept: ‘Welk een tijd, dat men niet eens meer een boek kan lezen!’

Van de oude kennissen uit het Dagboek komt er nog éene terug, die men oppervlakkig zou gemeend hebben, niet weêr te ontmoeten: Prinses Mathilde Bonaparte. In mijn vroeger artikel heb ik er reeds op gewezen welk een genegenheid de Goncourt's deze begaafde vrouw toedroegen; in dit deel zijn de gegevens dat bij Edmond deze genegenheid niet verkoeld was. Tijdens den oorlog, als zij in België vertoeft, krijgt hij op een nacht een cauchemar, dat zijn broeder ter dood veroordeeld is en dat hij nu pogingen moet doen om gratie voor hem te krijgen. Hij gaat eerst naar Sainte-Beuve, maar deze kan niets voor hem doen. Dan denkt hij aan prinses Mathilde, die hij opzoekt in een stadhuis buiten Frankrijk, waarschijnlijk een herinnering van zijn bekendheid met haar verblijf te Bergen in Henegouwen.

‘Elle m'accueillait avec ce doux sourire du regard, que sa figure, un peu rude, prend à certaines heures.... C'est étonnant comme parfois la vision spirituelle du rêve vous donne le délicat portrait de la physionomie des gens!’

Hoe de droom afliep komt er niet op aan, en heeft ook niets te beduiden. Maar ik wil den nadruk gelegd hebben op de passage die ik aanhaalde, en waaruit blijkt hoe Goncourt's geest nog met de prinses vervuld was. Toen zij dan

ook, na de Commune, den moed had in het Parijs, dat haar bloedverwanten had verstooten, terug te komen, en te Saint-Gratien ging wonen, haastte hij zich haar op te zoeken. De prinses ontving hem met die levendigheid, waar zij zich door onderscheidt, en die vooral in haar manier van hand-geven gemerkt wordt. Zij nam hem mee naar een laan van het park, druk pratend van zichzelve, van haar verblijf in België, van haar lijden in de ballingschap. Hoe haar geest zoo totaal afwezig was geweest, dat zij zich elken ochtend verbeeldde, in haar hotel te Parijs wakker te worden. In 't kort, allerlei zaken die van volstrekt geen belang zijn, behalve voor iemand die veel van haar houdt.

Behalve Goncourt's persoonlijke gehechtheid aan prinses Mathilde, is er nog een andere reden waarom hij zich zoo uitvoerig over haar uitlaat. Hij is in het binnenste van zijn gemoed het tegenovergestelde van een democraat. Hij verheelt het niet, spijt te hebben over den val des keizers, over den val der Vendôme-zuil. De man die zooveel met zijn broeder gewroet heeft in het leven der achttiende eeuw, kon wel niet anders dan aristocraat zijn, liefde hebben voor een hof, een dynastie. Hij zal Napoleon III niet voorspreken, maar hij vindt het agaçant altijd door te hooren schreeuwen: ‘C'est la faute de l'Empereur!’ Het geheele leger heeft schuld, dunkt hem, en eigenlijk ook het geheele volk, want de souvereinen zijn altijd de getrouwe voorstelling van den zedelijken toestand der natie die zij regeeren: anders konden zij geen drie dagen lang op hun troonen blijven zitten. Wat Frankrijk aangaat, dat tegen een omwenteling of wat niet opziet, heeft deze redeneering wel een kiem van waarheid.

Wat nu de republiek aangaat, die men zal vestigen, Goncourt gelooft óok wel dat er op het oogenblik niets anders dan een Republiek kan bestaan om het land te redden, maar dan zou het ‘een republiek moeten zijn met Gambetta aan de spits “als banier” (ik meen zijn *pour la couleur* aldus te mogen vertalen), en die de waarachtige zeldzame talenten des lands moest bevatten - maar géen republiek die bijna uitsluitend bestaat uit al de middelmatigheden en stommerikken, oud en jong, van de uiterste Linkerzijde.’ Later wordt met een zekere minachting over ‘les proclamations fanfaronnades’ van dienzelfden Gambetta gesproken.

Om deze uittreksels der persoonlijke bijzonderheden van het Dagboek te besluiten, wil ik nog het een en ander mededeelen betreffende drie der republikeinsche leiders van gewicht, waar de Goncourt het meest, schoon toch niet heel veel van vertelt: Rochefort, Trochu, Thiers.

Bij het straatoproer van 4 September 1870, dat de proclamatie der republiek tengevolge had, ziet Goncourt onder een aantal andere leiders der ‘extrême gauche’ ook Rochefort opkomen, om de vivats van het volk te ‘plukken’ en onder zijn verwilderden en weerbarstigen haarbos komt zijn nerveus gelaat te voorschijn, dat een oogenblik als toekomstig redder van Frankrijk wordt toegejuicht. Nog verscheiden malen ziet Goncourt hem zoo van verre, meestal koortsachtig pratend en lachend vóor de menigte. Of hij hoort een grap van hem vertellen aangaande Trochu, die moeite had door den nevel zijn uitgetrokken troepen te volgen, zoodat Rochefort uitriep: ‘Goddank dat hij ze niet ziet, anders liet hij ze terugkomen.’ Van een persoonlijk verkeer met den grooten rumoermaker blijkt echter niets.

Wat Trochu betreft, ook met dezen held, door Louis Blanc een pékin genoemd, had Goncourt geen persoonlijken omgang. Maar hij kan natuurlijk niet nalaten nu en dan over hem te spreken. Bij Brébant hing men juist geen schitterend tafereel van 's mans hoedanigheden op. Hij heette een klein verstand, een militair in den bekrompen zin van het woord, ontoegankelijk voor alle nieuwe ideeën en vindingen. Goncourt geeft een schets van zijn uiterlijk voorkomen: ‘Een jong, zacht, innemend gelaat met een groote afrikaansche-officiers-sik: de fatsoenlijke generaal zooals hij moet optreden in een roman zonder talent of een stuk van het *Gymnase*’. Als het bombardement nadert en men bij Brébant zich driftig maakt over het eindeloos dralen (*atermoiements*) en totaal gebrek aan doortasten van Trochu, is Goncourt die fijne spot met den gouvernerneur van Parijs niet meer voldoende, en barst hij uit in een periode die aan *L'Année terrible* doet denken, en die ik daarom in 't oorspronkelijk zal citeeren. ‘Si cependant, cela arrive (de capitulatie van Parijs, waar al over gesproken wordt), quelle responsabilité devant l'histoire pour ce gouvernement, pour ce Trochu, qui, avec des moyens de résistance aussi complets, avec cette foule armée de 500.000 hommes, aura, sans

une bataille, sans un avantage, sans une petite action d'éclat, même sans une grande action malheureuse, enfin sans rien d'intelligent, d'audacieux ou d'imbécillement héroïque, fait de cette défense, la plus honteuse défense des temps historiques, celle qui témoigne le plus hautement du neant militaire de la France actuelle!'

Stappen wij van dezen 'Ollivier te paard' af, om tot Thiers, niet minder groote zondebok te geraken. De brokjes, gedurende en na de Commune in het Dagboek over Thiers geschreven, laten echter ook van Goncourt een zwakke zijde zien. Vóor de Commune op haar ergst was, kan hij het zich zéer goed begrijpen dat de parijsche bevolking in verzet is gekomen tegen de overheden die haar zoo onverantwoordelijk hebben geregeerd. Ondervindt hij echter dat de Commune niet alles is, dan begint er een andere toon aangeslagen te worden. Hij billijkt het volkomen in Thiers (en Dufaure) dat zij geen verzoening willen met de opstandelingen. Waar zouden de strafwetten dan toe dienen? Men kan tusschen de regels lezen, dat hij met genoegen korte metten met de gefedereerden gemaakt zal zien. Staat daarentegen op 10 Mei de zege der soldaten van Versailles voor de deur, die - dit dient men er bij te weten - beginnen zullen met Auteuil te beschieten waar Goncourt woont; en vaardigt Thiers een proclamatie uit, dan is er geen haar goed aan. Zij is ouwelijk als het mannetje zelf. Geen enkele mooie, òf keurige, òf welsprekende, òf verontwaardigde volzin, en dat met zulk een onderwerp. Dat men kort daarna het huis van Thiers gaat vernielen bevalt hem nochtans volstrekt niet - hij dacht misschien aan het lot dat zijn eigen huis te wachten stond. Is Parijs eenmaal verlost van de barbaren, dan gaat hij naar hartelust den armen Thiers den mantel uitvegen: 'Quel malheur que ce petit homme se soit trouvé là! Si nous n'avions pas eu la providence de l'avoir, la société se serait sauvée toute seule, avec un principe quelconque, un principe qui manque complètement à l'éclectisme sceptique du chef du pouvoir exécutif.'

De billijkheid van deze staatkundige filosofie mag wel betwijfeld worden. Het eenige wat de tirade vóor zich heeft, is haar artistieke vorm, en dat herinnert mij te rechter tijd dat ik mij veel te lang met de politiek uit het *Journal* heb bezig gehouden, die Goncourt's *fort* niet is en ook niet behoeft te zijn.

II.

Zooals de heer Lapidoth reeds elders heeft opgemerkt, is dit juist het verrassende in de 2e Serie van het Dagboek dat de schrijfwijze bijna niets verschilt van die in de vorige deelen, en dat ofschoon Jules schier uitsluitend de pen voerde vroeger. Dit feit snoert den mond van de betweters die op hoogen toon verklaren, dat met den dood van Jules de eigenlijke Goncourt-stijl heeft opgehouden te bestaan.

In mijn vroeger artikel heb ik als mijn meening uitgesproken dat de Goncourt's de schilderkunst in de literatuur hebben gebracht, m.a.w. meer als schilders dan als zuivere letterkundigen hebben geschreven. Iemand in de Nieuwe Gids die deze meening een groote vergissing noemde - wat hem natuurlijk vrijstond - achtte het voldoende zijn idee te laten toelichten door een citaat van Gustave Geffroy, ongetwijfeld een deskundige maar daarom nog niet onfeilbaar. De citaten uit het werk der Goncourt's die ik voor mijn gevoelen aanhaalde, liet hij volkomen in 't duister.

Als men nu gezegd had: wat ligt aan een naam? indien de Goncourt's mooi-beeldend schrijven, is het immers voldoende - had ik er mij bij neergelegd. Maar nu men tegenover den eenen naam den anderen gaat stellen zal ik mij even verantwoorden.

Dat de Goncourt's schilders geweest zijn, vóor zij aan 't schrijven gingen, staat als een paal boven water. Wie er aan twijfelt leze de belangrijke mededeelingen daaromtrent in het boek van Alidor Delzant. Maar het komt mij voor dat niemand die het Dagboek kent er aan zal twijfelen. Welnu, even goed als b.v. Jacques van Looy wel degelijk onder den invloed van zijn schilders-métier novellen en schetsen schrijft, zijn de eerste artistieke pogingen der Goncourt's wel degelijk in hun manier van schrijven te herkennen. Ik heb dat vroeger reeds uitvoerig betoogd, o.a. door een persoonsbeschrijving van den literator Legouvé naast een van hen te stellen. In dit nieuwe deel van het *Journal* zijn tal van croquis, die de Goncourt zonder zijn schilderstalenten nooit zoo had kunnen schrijven. Wat nog sterker is, op blz. 64, waar hij vertelt dat hem bij Peters een stuk vleesch werd voorgezet, spreekt hij van zijn ‘*yeux de peintre*’, die in dat vleesch paardenvleesch herkennen.

Laat mij een en ander van het vele schoons in het Dagboek, dat wij aan deze schildersoogen te danken hebben, releveeren.

De gebeurtenissen van het beleg, het bombardement, de Commune, hebben Edmond de Goncourt bladzijden in de pen gegeven, die men woord voor woord moet lezen om alles goed te bevatten, maar die men dan ook geniet, savoureert in den vollen zin des woords. Ziehier een kanonnade. ‘Hier, en daar, flonkeringen van villa-ruiten, heel van ver, gelijkend op flonkeringen van kristallen lustres. Dichterbij, de huizen van het Parc des Princes, van Billancourt, al het bouwwerk tot aan de Seine violet uitkomend op groepen bleek geboomte, en waar de zon op de daken valt, gerimpeld zou men zeggen door slangetjes gebrillanteerd water. Dat op den voorgrond; verder een tweede vak van azuurblauwen damp, die van den Point-du-Jour tot Auteuil onophoudelijk gestreept wordt door een perspectief van kanonschoten, dikke saamgepakte wolken uitbrakend, die gelijken op “des déroulements d'entrailles.” Overal rook die in de kuilen van het terrein blijft hangen, en als een laag van mist tegen het steen der huizen ligt.’

De ‘gardes nationaux’ zijn onder de wapenen geroepen ‘en in het late uur, onder den regenkleurigen hemel, waar als dorre blaâren, zwermen spreeuwen zich verspreiden (het is einde October), in het schemerlicht dat de gedaanten doffer maakt, gaan die duizenden bleeke soldaten door de groote schaduwen der tribune, waar hun aangezichten zich voordoen als kripomfloerst, en een weinig den indruk maken der fantastische revue van een leger van spoken, te voorschijn getreden uit een steendruk van middernacht door Raffet’. En hij voegt er bij: ‘Zeker, daar is een motief in voor een schilder...’

Het mooist zijn Goncourts tochtjes in den omtrek van Parijs, toen die nog niet geheel door de Pruisen ontoegankelijk was gemaakt. Ik neem hier een drietal schetsjes uit. Welk een fijne waarneming, welk een teedere woordvorming in dit beeldje:

‘Altijd door een ròse-kleurige hemel, en de dicht naast elkander staande huizen aan den overkant der Seine gelijken op blanke domino steenen in de violette boomenmassa, en in het geele water valt een lucht-reflectie die het zalmkleur geeft, en het eiland tegenover mij, geheel kaal gehakt, toont iets blauwachtigs in den verwarden hoop van zijn omvergeworpen kreupelbosch.’

En dan deze tocht door het geteisterde Bois de Boulogne: ‘In het groote bosch, waar de droefheid van het najaar nu samengaat met de droefheid van den oorlog, is geen enkel wandelaar meer, geen zwerver, zelfs geen gefladder van een vogeltje, enkel het klagen van den wind, waar de terugkaatsing der chassepots van den rechter oever doorheen klinkt...’ En in zijn eenzaamheid door het bosch gaande, denkt hij hoe hij hier voorheen met zijn broeder liep, en zoekt hij de boomen op die hem aan Jules herinneren. ‘Ook de boomen zijn dood. Boschjes van berken liggen voor mij neer op den grond en schijnen, met hun witte stammen, als hoekjes van een kerkhof... Op den verlaten weg liggen zolen van oude schoenen in den modder, tusschen verschrompelde takken.’ De zonsondergang van dien dag is zóo bijzonder-Fransch dat men mij vergunnen zal haar onvertaald mede te deelen: ‘La pluie a cessé, un jour net, clair, cristallin, nettoyé de toute vapeur, dessine d'une manière presque aiguë les petites villas étagées sur les collines, et la masse rectiligne du Mont-Valérien, derrière lequel se couche le soleil dans un admirable effet. Le ciel pâlement bleu et pâlement jaune semble le lit d'un grand fleuve desséché, dont les langues bleues sont de l'eau, les langues jaunes du sable, ayant, à la marge, des gros et lourds nuages blancs, crêtés d'or en fusion.’

Hoewel minder in verband met het beleg, is ook het navolgende schetsje in zijn kristallen teerheid zeer merkwaardig schoon. Dezen nacht heeft het gevroren, daarna gedooid, en opnieuw gevroren;... Hij ziet (in zijn tuin?) een klein natuurverschijnsel ‘dat op tooverij lijkt. Ieder boomblaadje is belegd met een ander blaadje van ijs; zoodat, wanneer ge een heester die onder het gewicht van dit kristal neerhangt, wilt oprichten, er een klank in gehoord wordt als in een lustre, en al die ijzelflora aan uw voeten valt met een geluid van gebroken glas. Ik heb er plezier in, zoolang als de brooze smeltbare zelfstandigheid het uithoudt, te blijven kijken naar die hulstbladeren, wier opzwellingen en uitwassen in diamant schijnen nagemaakt te zijn.’

Over den brand van Parijs waarvan men o.a. zooveel kan vinden in Halévy's *Souvenirs*, vind ik in het Dagboek weinig. Daarentegen is er een mooie impressie van de ruïne van het Stadhuis. Laat mij trachten er een idee van te geven:

‘De ruïne is prachtig, splendide, onbegrijpelijk mooi: het is een ruïne, een ruïne met saffier- robijn- en smaragdkleuren, een ruïne die mij verblindt met den agaatglans dien het steen door de petroleum gekregen heeft. Zij maakt den indruk, deze ruïne, van den bouwval van een tooverpaleis, in een opera, geïllumineerd door schijnsels van bengaalsch vuur. Met haar ledige nissen, haar aan stukken gevallen of verbrokkelde statuetten, het overblijfsel van haar uurwerk, haar uitknipsels van hooge vensters, en schoorsteenen, die door ik weet niet welke kracht van evenwicht, in de leege ruimte omhoog zijn blijven staan, met haar uitgekartelde wankele lijnen tegen de blauwe lucht, zou deze ruïne “une merveille de pittoresque” zijn om te bewaren, als wij hier niet zonder eenig appel aan de restauratie's van den heer Viollet-le-Duc waren overgeleverd. Spot van het toeval! In de onttakeling van het monument, schittert op een onbeschadigde marmeren plaat, in al de nieuwheid van haar verguldsel, de leugenachtige spreuk: *Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap*.’

Het artistiek *gehoor* van Goncourt is niet minder curieus dan zijn gezicht. Het lijkt mij interessant met een paar uittreksels duidelijk te maken hoe het geluid van kanonschoten door hem tot kunst gemaakt kan worden. Wij zijn nu toch eenmaal in het oorlogstijdperk en de quaestie van artillerievuur is misschien nog nooit van dezen kant beschouwd - ik meen aangehoord.

Hij is er reeds spoedig zoo aan gewend zijn leven door kanonschoten te laten scandeeren; dat gerommel van verre, die geweldige uitbarstingen, die trillingen van de lucht, zijn reeds begonnen hem zoodanig te boeien, dat hij, als soms ‘ces énergiques ondes sonores’ (vertaal dit nu maar eens!) uitblijven, telkens een oogenblik stil blijft luisteren, het oor naar den horizon genijgd.

Op zekeren nacht (28 November 1870) wordt hij wakker van een kanonnade, en klimt in een bovenkamer om goed te kunnen zien. ‘De hemel is zonder sterren, door de takkengroepen der hooge boomen gebroken, en van het fort van Bicêtre tot het fort van Issy, langs de geheele uitgestrektheid dier halve-cirkellijn, zie ik een opeenvolging van kleine vuurpunten, ontvlammend als gaspitten, waar een zwaarklinkend gedaver op volgt. Die groote stemmen des doods midden in de stilte van den nacht: dat is aangrijpend... Na eenigen tijd

wordt een gehuil van honden door het gedonder der bronzen heen, gehoord; angstige stemmen van wakkergeschrikte menschen beginnen te fluisteren; hanen roepen hun heldere tonen uit. Dan wordt alles: kanonnen, honden, hanen, mannen en vrouwen weder stil, en mijn oor, luisterend buiten het venster, wordt niets meer gewaar dan van verre, heel van verre, het geluid eener fusillade, - gelijkend op het dof geluid van een riem die tegen het hout eener roeiboot aanslaat.'

Men begrijpt dat hij niet nalaat er een soort van studie van te maken, welke onderscheidene geluiden de verschillende batterijen en forten doen hooren. 'Les canons ont chacun leur son, leur timbre, leur résonnement, leur *boum* ronflant, ou strident, ou sec, ou fracassant.' Goncourt beweert met zekerheid het kanon van den Mont-Valérien, van Issy, de kanonneerboot van den Point-du-Jour, de batterij Mortemart te kunnen onderscheiden. Op de wallen dichtbij hem staat een stuk scheepsgeschut dat overdag alle deuren van het huis doet rammelen, alsof er een windvlaag in doordrong, en hem 's nachts in zijn bed doet schudden, zoodat hij aan een lichten aardschok gaat denken.

Men ziet dat het aan artistieke dingen in dit nieuwe deel van het Dagboek ook al niet ontbreekt. Ik durf zelfs beweren dat er naar verhouding méer in voorkomen dan in de vroegere serie. Geheel zijn existentie wordt in beslag genomen door de ontroerende gebeurtenissen om hem heen; er komen dagen, weken, dat er geen sprake is van literair verkeer of literaire gesprekken. Zelfs aan zijn zoo kort overleden broeder kan Edmond de Goncourt slechts bij tusschenpoozen denken, en hijzelf heeft erkend dat het beleg en zijn nasleep een heilzame afleiding zijn geweest voor zijn onverduurbare smart. De zeldzame gelegenheid die zich aanbood om de episodes en tooneelen van een grooten oorlog zelf bij te wonen, hield zijn geest staande. En de artiest die in hem was, kon niet verzuimen van die lang niet alledaagsche gebeurtenissen zeldzame stukjes kunst te maken.

III.

Er zou nog veel uit het Dagboek te vertellen zijn: allerlei

tooneelen van den hongersnood tijdens het beleg, van de straatgevechten bij het einde der Commune. Maar de plaatsruimte mij toegestaan, duldt niet dat ik ook daaromtrent in uitvoerige bijzonderheden treed. Evenmin dat een kroniek van Edmond's psychisch leven door mij uit de verschillende losse confessie's hier en daar wordt opgemaakt, hoe interessant dat laatste ook zou kunnen zijn: ten eerste wat betreft de herinneringen aan zijn broeder Jules die hem telkens onder andere gedaanten vervolgen, en dan zijn wèl verklaarbare maar toch wat *bourgeois*-bangigheid voor de gewelddaden der Commune. Hij zegt dat de Parijzenaars die, na de Commune, met hun zaakjes over den schouder of onder den arm, in Parijs terugkeeren, er verschrikkelijk provinciaal uitzien, maar schijnt niet te merken dat zijn eigen doen en laten in den tijd der verschrikking evenmin aan een lossen boulevardier doen denken.

Ik zal mij dus moeten vergenoegen hier en daar nog eene curiositeit op te slaan. Curiositeiten zijn er, evenals in de eerste serie, genoeg. Soms vermakelijk, dan eens ergerlijk, een anderen keer droevig, hebben ze altijd iets verrassends, en zien er uit of zij met groot welbehagen door de Goncourt zijn te boek gesteld, hetgeen dan ook wel niet anders kan bij zulk een aartsverzamelaar van rariteiten.

Wat het droevige aangaat, is dit geval zeer aandoenlijk. Half Januari op een dag zonder eten zijnde, schoot hij in zijn tuin een lijster voor zijn middagmaal. Als het dier met stijve vleugels voor hem op tafel ligt, verbindt zich in zijn geest de herinnering aan zijn gestorven broeder met dien armen vogel. Het was dezelfde die vroeger alle avonden in zijn tuin kwam, bij het vallen van het donker; eenige malen met zijn mooie schommelende vlucht door de laantjes vloog; dan op den tak van een sycomoor, dicht bij het huis, ging zitten, onbewegelijk en sfinxachtig daarop neerzag..... ‘puis tout à coup son évanouissement dans l'ombre et la nuit.’ En Goncourt voelt een bijgeloovige vrees, dat hij ‘en cet oiseau de deuil de l'air’ misschien iets gedood heeft van zijn broeder zelf, van de wereld aan gene zijde van het graf, een vriendelijken beschermgeest van zijn huis en zijn persoon. En die gedachte, hoe stom en dwaas en bespottelijk ook, blijft hem den heelen avond hinderen.

Anecdoten - of liever, want dat woord sluit iets verdichtselachtigs in - aanteekeningen van ergerlijke, maar niettemin

zeer karakteristieke voorvallen, zijn met name te vinden onder Goncourt's bezoeken aan de ambulance. Men hoort hem vertellen van een vrouw die naar haar man komt vernemen, hoort dat hij gesneuveld is en goed dood, en dan onmiddellijk naar haar pensioen vraagt. Er is sprake van een vader, die weet dat het lijk van zijn zoon zal geschouwd worden, en, zich schuilhoudend tot men het lichaam geopend heeft, plotseling met goed gehuichelde woede te voorschijn komt. De bediende, die zijn menschen kent, vraagt hem koeltjes: 'Wil je twintig francs hebben?' - 'Twintig francs! een eenige zoon!' oreert de man, maar laat zich al heel gauw met vijf en twintig kalmeeren.

Het komische element is het sterkst vertegenwoordigd. Zoo vertelt Goncourt dat er tijdens het beleg menschen waren, die Parijs wilden verdedigen door middel van honden, die men eerst dol zou maken en dan op de Pruisen loslaten. Dat 'le blessé' een voorwerp van mode werd; iedereen wenschte zoo'n beklagenswaardige in zijn huis te verplegen, grootendeels in de hoop daarmee van allerlei last vrij te komen. Zeker persoon had op de 2e étage van zijn huis een compleete ambulance ingericht: liefdezusters, verbandstoffen, niets ontbrak, behalve.... de lijders. Toen bood hij 3000 francs aan een ambulance, als men er hem een wilde afstaan! Van Keizer Wilhelms verblijf in het aartsbisschoppelijk paleis te Reims wordt iets meegedeeld, zoo amusant-vies, dat ik het maar niet zal herhalen. Maar 'het staat er' zou Multatuli zeggen, en wel op blz. 226. Wil men weten wat Goncourt tijdens de Commune een karakteristiek verschijnsel vindt? dat de menschen met hun vingers den neus snuiten uit een spoorwegraampje! Veel aardiger is een andere communeman die op een bank aan de boulevards, een kolossalen granaat te koop aanbiedt, schreeuwend: 'A huit francs la dépêche de Thiers!' De decadente poëet Verlaine was ook een communeman, op zich zelf niet zóo gek, al is het wel interessant te weten dat hij destijds 'chef de bureau de la Presse' was.

Nog een enkel zeer belangrijk staaltje van Goncourt's zin voor zeldzaamheden. Een krasse zestiger, vertelt men hem, had gedurende het beleg dienst genomen bij een compagnie francs-tireurs. Het was hem echter volstrekt niet te doen om Frankrijk te helpen redden, maar hij was een geleerde en

wilde alleen de cryptogamen bestudeeren die zich op de lijken zouden ontwikkelen. En deze veldtocht heeft hem in staat gesteld allermerkwaardigste waarnemingen te doen omtrent fransche en pruisische cryptogamen.

Men ziet, waar het ook naar het oordeel van sommigen in moge falen, aan verscheidenheid ontbreekt het in het Dagboek niet. Ongetwijfeld zal zelfs het groote publiek, dat zich met de vorige serie niet zoo erg ingenomen toonde, in dit deel wel plezier hebben. Oorlogshistorie's, en dan met zooveel nieuwe dingen er in als de Goncourt geeft, trekken altijd de belangstelling.

Voor artiesten is de uitgaaf even aanbevelenswaardig als de voorgaande, omdat zij nu eens voor al - moet ik het nog herhalen - de innige geestelijke verwantschap, de eenheid van denken en schrijven aan het licht brengt die tusschen de beide broeders heeft bestaan. Hun temperament moge verschild hebben, hun uiterlijk doen en laten - in de letteren waren zij een tweemanschap, dat bij beider leven niet te scheiden viel en waarvan thans nog de zuivere type in den oudsten broeder voortleeft. Als wij een krans leggen op het graf van Jules, vlechten wij een lauwer om Edmond's hoofd.

J.E. SACHSE.

Onze archieven.

Een onzer geschiedkundigen achtte zich onlangs gerechtigd tot de klacht, dat ‘de geschiedkundige studiën in Duitschland meer geacht en dus verder gevorderd zijn dan bij ons.’ De schrijver, die deze woorden liet drukken, heeft zich, naar mijne meening, bedrogen ten opzichte van de populariteit der historische studiën zoowel als ten opzichte van hare vorderingen hier en elders. Wat het eerste punt betreft, hij heeft natuurlijk niet willen zeggen, dat men in Duitschland over het algemeen meer historische geschriften leest, maar wel, dat men daar meer op heeft met wetenschappelijke beoefening der geschiedenis. Zoowel in Duitschland als hier echter is de tijd voorbij, waarin ieder beschaafde meende eene vrij volledige bibliotheek van meer of minder populaire boeken over historie te moeten bezitten; zoowel in Duitschland als ten onzent is het aantal der wetenschappelijke geschiedkundigen betrekkelijk niet groot en de waardeering, die zij genieten, is hier zoowel als daar niet om er over te klagen. Onze talrijke historische genootschappen en oudheidkundige kringen kunnen wijzen op een zeer groot aantal belangstellende leden, veel grooter dan dergelijke gezelschappen in Duitschland; over dilettantisme in die kringen wordt daar vooral niet minder geklaagd dan hier. En wat de vorderingen der historische wetenschap aangaat, dáár mag men de Middeleeuwsche geschiedenis, die van den Hervormingstijd en die van Pruisen en Oostenrijk sedert Frederik den Groote en Maria Theresia om licht te vinden redenen wat meer beoefend hebben - ten onzent is meer gedaan aan het tijdvak, waarin ons volk meer op den voorgrond trad, dat begint met Philips II en eindigt ongeveer met den Spaanschen successieoorlog

En al wordt er in Duitschland op historisch gebied veel meer uitgegeven dan ten onzent, ik zou niet durven beweren, dat daar betrekkelijk minder kaf onder het koren liep dan hier, evenmin als ik de stelling zou willen verdedigen, dat over het algemeen de Duitsche geschiedkundigen boven de onze staan. Sedert Ranke en Waitz, Döllinger en Droysen van het tooneel verdwenen zijn, is voor de historie in Duitschland het tijdvak der Epigonen begonnen, onder welke slechts enkele mannen der oude school - ik noem Sybel en Treitschke - de traditie der oude heroën handhaven. Mijns inziens bestaat er voor de zoo even aangehaalde klacht geen voldoende reden.

Had de auteur gesproken van de impopulariteit ten onzent der archieven, der archivale studiën, tot op zekere hoogte der archivarissen, ik had mij bij hem aangesloten. Een archief is nog voor velen als de ‘Bibliotheek van een liefhebber’, door de Génestet zoo onverdiend mishandeld: iets droogs, iets dors, maar tevens - mirabile dictu - iets vochtigs, iets levende van papierwormen, kortom iets onaangenaams, iets griezeligs; de archivaris is voor hen een uitgedroogd manneke, gekromd door het buigen over de gele papieren, wier kleur op hem is overgegaan, een soort van der wereld afgestorven en daardoor vrij onschadelijk monomaan, die zich opsluit in zijne met boeken en papieren opgevulde vertrekken.

Er zijn er, die de begrippen archief en oudheidkundig museum, vereenzelvigen. Ik weet zelfs iemand, die het er voor houdt, dat in een archief mummiën bewaard worden. In verband met zulke denkbeelden wordt de archivaris een lief hebber van oudheden, die zich vooral ophoudt met het verzamelen van scherven en oud roest en met het opstellen van min of meer gewaagde genealogieën ten behoeve van ijdele of op erfenissen beluste personen.

Zelfs in onze volksvertegenwoordiging hoort men soms op dit gebied ketterijen verkondigen[1)], die voor een ingewijde schrikkelijk zijn om te vernemen of... den lachlust zouden opwekken, wanneer niet de belangen van de geschiedenis, van de rechtspraktijk, van vele verdienstelijke beoefenaars eener moeielijke wetenschap tengevolge van die verkeerde begrippen groot nadeel dreigden te zullen lijden.

1) Vgl. de discussie in de Tweede Kamer bij de behandeling der begrooting voor 1890, eene discussie, die zeer ongunstig afsteekt bij vroegere over deze afdeeling

Mogen de volgende bladzijden er toe medewerken om betere denkbeelden te verspreiden aangaande dezen zoo dikwijls miskenden tak van wetenschap.

I.

Archieven, bewaarplaatsen voor belangrijke oorkonden, staatsoorkonden vooral, zijn er reeds in zeer oude tijden geweest. Egypte had in de tempels zijne verzamelingen van papyrus-rollen, die thans de verrukking van menigen Egyptoloog uitmaken. Griekenland had zijn groot algemeen archief in het heilige Delos; Athene het zijne in het Parthenon. Het oude Rome had zijne ‘tabularia’ op het Capitool, ‘in aede Saturni’ en ‘in aede Cereris’. De Pausen richtten sedert het einde der 4de eeuw in de kerk van St. Lorenzo, later in het Lateraan en elders een archief in. De Karolingen hadden in hunne paleizen, vooral in die, waar hun voornaamste woonplaats gevestigd was, hunne archieven.

Noch de Karolingen, noch hun opvolgers in de heerschappij over het Duitsche Rijk bewaarden de belangrijke papieren, die zich in steeds grootere menigte opeenhoopten, met voorbeeldige zorg: deze papieren werden nog in de 14de eeuw niet als rijkseigendom maar als bijzonder eigendom der keizerlijke familie beschouwd. Eerst sedert het midden der 14de eeuw, sedert keizer Karel IV, kwam er meer orde en regel in het rijksarchiefwezen in Duitschland in navolging van wat reeds vroeger te Rome geschiedde. Daar hadden de Pausen sedert lang de beteekenis der archieven begrepen, de pauselijke kanseliers sedert het midden der 11de eeuw droegen de noodige zorg voor de hun toevertrouwde archieven. De te Rome gevolgde regelen werden weldra door geestelijke en wereldlijke vorsten, door kloosterlingen en adellijke heeren, door steden en heerlijkheden overgenomen en sedert het einde der 13de eeuw vinden wij overal min of meer geregelde toestanden op het gebied van het archiefwezen. Men legt registers aan, bepaalde ambtenaren worden met de zorg voor belangrijke oorkonden belast, naar de begrippen van dien tijd veilige gebouwen worden als archieven gebruikt.

Die gebouwen waren meestal kloosters of kerken, wier heiligheid eene bescherming verschafte, die zelfs de sterkste torens en kasteelen niet konden waarborgen. Onder de hoede der gees-

telijkheid, uit wier midden ook de ambtenaren bij de archieven werden gekozen, lagen de oude oorkonden daar veiliger dan ergens elders.

Zoo hadden de Graven van Holland oudtijds hun archief vermoedelijk bij zich op de kasteelen, waar zij hun verblijf hielden. Enkele charters kunnen te Egmond of Rijnsburg of elders bewaard zijn. Sedert 's Gravenhage de gewone residentie werd, werd in de Hofkapel eene ruimte voor de oude oorkonden afgezonderd. Hertog Albrecht belastte de kanunniken van het in 1369 ingerichte Haagsche kapittel met de zorg voor zijne archieven in Holland. De meeste oudere charters der grafelijkheid van Holland en Zeeland zijn evenwel in het begin der 14de eeuw door de Henegouwsche graven naar hunne tresorie te Quesnoy overgebracht en daar en te Mons bewaard tot het begin dezer eeuw (1817), toen onze eerste rijksarchivaris, Mr. H. van Wijn, ze naar 's Gravenhage terugvoerde. Zoo brachten de Beiersche vorsten een deel der papieren naar Beieren. Eene groote collectie charters werd in de 15de en 16de eeuw op het grafelijk kasteel te Gouda bewaard, doch in 1590 uit deze stad naar 's Gravenhage overgebracht.

De bisschoppen van Utrecht bezaten in den Dom eene groote collectie bisschoppelijke charters. In het begin der 16de eeuw had men te Wijk bij Duurstede, de geliefde verblijfplaats van bisschop Philips van Bourgondië, eene gansche reeks van kanselarij registers. Tal van rekeningen van het Sticht lagen verspreid in de verschillende bisschoppelijke sloten, waar zij ingeleverd waren door de bisschoppelijke ambtenaren. Te Deventer en te Utreeht had men collectiën van oorkonden, betreffende alle deelen van het Sticht.

In Gelderland schijnt men reeds op het einde der 15de eeuw het hoofdarchief te Arnhem gehad te hebben, terwijl ook daar andere stukken op de vorstelijke sloten elders verspreid lagen. In de noordelijke gewesten, waar geen centraal bestuur aanwezig was, was het met de bewaring der archieven van algemeen belang natuurlijk zeer treurig gesteld; het is bijna een wonder, dat er van vóór den Saksischen tijd nog zooveel overgebleven is. Het friesche archief uit den Saksischen tijd is bijna geheel in Dresden te vinden, waarheen hertog Joris het gevoerd had.

Steden en dorpen hadden hunne eigene archieven, bewaard in kerken, kloosters of torens, zoo goed bewaard soms, dat

men later hun bestaan vergat en zij tot in onze eeuw daar verborgen bleven; op de dorpen liet natuurlijk èn de bewaarplaats èn het toezicht daarop veel te wenschen over, zoodat het dikwijls de verwondering wekt, dat er nog zooveel van de dorpsoorkonden en dorpsregisters uit ouden tijd, d.i. sedert de 15de en 16de eeuw, overbleven. In de heerlijkheden werd het archief natuurlijk bewaard op het kasteel van den heer en wel in een der sterkste torens van zijne veste.

Dank zij die zeer verklaarbare zorg voor de oorkonden en registers, waaruit immers het recht van eigendom kon blijken, is er uit de latere Middeleeuwen veel meer overgebleven dan men dikwijls vermoedt. Wel hebben branden en andere ongevallen in vroeger en later tijd tal van archieven beschadigd of vernield; wel hebben rumoerige tijden als die van den 80jarigen oorlog en het Revolutie-tijdperk de verspreiding van vele collectiën ten gevolge gehad; wel hebben voorts burgeroorlogen, als die in Holland omstreeks 1350, die in Friesland de gansche 14de en 15de eeuw door, hier en daar deerlijk huisgehouden onder de oude oorkonden; maar wij kunnen over het algemeen toch tevreden zijn met wat ons uit dien tijd is overgebleven. Is men soms geneigd het tegendeel aan te nemen, telkens en telkens weder komen uit allerlei hoeken en gaten verloren gewaande stukken voor den dag; op pakzolders, in als oud vuil weggeworpen doozen, in toevallig ontdekte dichtgemetselde kasten worden soms verwonderlijke vondsten gedaan, die den geschiedschrijver moed geven, als hij soms naar op het oogenblik niet voorhanden stukken een nader onderzoek instelt.

De geschiedenis van ons archiefwezen is nog niet geschreven maar, als zij eenmaal bewerkt wordt, zal met eere daarin sprake mogen zijn van de goede zorgen, door het opperste lichaam in onze Republiek, de Staten-Generaal, aan zijn archief besteed, sedert het college zich blijvend in den Haag vestigde, dus ongeveer sedert de dagen, toen de Republiek geboren werd. Onder toezicht van den Griffier bewaard door den Agent, was het archief der Staten-Generaal zoo voortreffelijk ingericht, dat niet alleen in de Nationale Vergadering van 1798 met eerbied gesproken werd van het archief, dat toen misschien het best geordende van Europa was, maar ook nog thans onze rijksarchivaris zijne bewondering voor deze inrichting kan uiten.[1)]

1) Vgl. Van Riemsdijk, De Griffie van H.H.M., blz. 157.

Wat er aan die verzameling onbreekt, is in lateren tijd veelszins aangevuld door het aan de Regeering overleveren van menig archief, behoorende aan hooggeplaatste ambtenaren, aan raadpensionarissen in de eerste plaats, wier familie vroeg of laat met de veel plaats innemende stukken verlegen was of het nut eener zorgvuldige bewaring daarvan inzag. Een enkele maal liet de landsregeering zelve de stukken van den ambtenaar bij zijn aftreden of zijn dood opvorderen. Zijn zoo de staatsstukken uit den tijd onzer Republiek voor een groot gedeelte in het Rijksarchief terecht gekomen, nog altijd vindt men in de archieven onzer aanzienlijke familiën nu en dan hoogst belangrijke papieren, voor de geschiedenis van ons land van onschatbare waarde. Vooral is dit het geval met de rechterlijke archieven in provinciën als Groningen en Friesland, waar de rechtspraak ten platten lande geheel of grootendeels in handen van de adellijke familiën was. Ook deze archieven vinden meer en meer hunnen weg naar de rijksdépôts in de verschillende gewesten. Men houde daarbij in het oog, dat die rechters veel meer reden hadden om hun rechterlijk archief als hun persoonlijk eigendom te beschouwen dan b.v. de ambtenaren der O.I.C. hunne ambtspapieren, die zij eigenlijk aan de Compagnie moesten inleveren maar soms wederrechtelijk behielden. Op die wijze kon het archief van Aert Gysels, een bekend hooggeplaatst ambtenaar der O.I.C, omstreeks 1640 na een langen zwerftocht voor een groot deel ten slotte terecht komen in de Hofbibliotheek te Stuttgart; op die wijze kon op het huis Ilpenstein bij Ilpendam een groot aantal kaarten, bescheiden enz., betrekking hebbende op de O.I.C., vernietigd worden.

De Revolutie was voor de archieven een even moeielijke tijd als de 80jarige oorlog. Tal van officieele verzamelingen geraakten verspreid, menig stuk werd door belanghebbenden uit zijne bewaarplaats gelicht, liefhebbers van oudheden deden hetzelfde. Daarbij kwam, dat reeds in den loop der 18de eeuw menig oudheidkundige haar hartelust in de stedelijke, provinciale, ja staatsarchieven had gegrasduind, verzamelingen van oude oorkonden en handschriften in het algemeen had aangelegd en niet altijd even kieskeurig daarmede te werk was gegaan.,.., dat menig geleerde vergat de door hem gebruikte stukken terug te geven aan de openbare collectiën, waaruit hij ze voor zijne studie ter leen had verkregen. Een groot deel

van die verspreide archieven kwam in den papiermolen terecht, nog diep in onze eeuw het radikale middel om zich van ‘ouden rommel’ te ontslaan; een ander deel werd met gemakkelijk te begrijpen zelfzuchtige bedoeling vernietigd; een derde massa kwam terecht in particuliere verzamelingen van liefhebbers als Bondam, Musschenbroek, Meerman en tallooze anderen, waaruit zij veel later dikwijls op origineele wijze hetzij in de oorspronkelijke dépôts, hetzij in andere openbare verzamelingen terecht kwamen. Men herinnert zich de schoone aanwinst, ten vorige jare verkregen uit de collectie Phillips te Cheltenham, waarvan onze regeering, voorgelicht door den rijksarchivaris van Utrecht, zich op zulk eene energieke en onbekrompen wijze heeft weten meester te maken.

Juist in dien revolutietijd begon men het gewicht van de archieven ten onzent goed in te zien[1)]. De Groninger afgevaardigde Van Royen deed in 1800 in de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam het eerste voorstel tot het bijeen brengen van ‘alle zoodanige authenticque charters, stukken en bescheiden, voormaals berust hebbende by de onderscheiden algemeene gewestelyke of quartierlyke collegiën van bestuur of administratie binnen deeze Republiek’. Het Staatsbewind benoemde in 1802 den bekenden geschiedkundige Mr. Hendrik Van Wijn voor vijf jaren tot ‘archivarius der Bataafsche Republiek’ maar..... alleen de stukken vóór 1648 werden aan zijne zorgen toevertrouwd. De provinciën volgden intusschen het goede voorbeeld, daartoe door den energieken Van Wijn aangespoord. In Gelderland trad Van Hasselt, in Utrecht Van Musschenbroek, in Friesland Herbell als archivaris op; enkele steden, als Leiden, dat prof. Kluit daartoe uitnoodigde, lieten hunne archieven inventariseeren.

Sedert ging ons archiefwezen een tijd lang snel vooruit. Schimmelpenninck stelde Van Wijn voor vast aan, Louis Bonaparte verhief hem tot Archivaris van het Koninkrijk. Weldra opende zich de kans om ook het archief der Staten-Generaal onder Van Wijn geplaatst te zien, toen de annexatie bij Frankrijk kwam en den 21sten Maart 1812 het besluit viel om alle archieven van het Keizerrijk in ééne inrichting te vereenigen. Het zag er donker uit voor onze voornaamste archie-

1) De geschiedenis van ons Archiefwezen in de laatste eeuw vindt men uitvoeriger bij Hubrecht, De Onderwijswetten in Nederland, 5e Afd. II, 28 vlg.

ven. Van Wijn werd ontslagen. Spoedig lagen 25000 deelen te Amsterdam gereed om naar Parijs verzonden te worden. Maar voordat alles zijn beslag had, kwam de Nemesis, die Napoleon nederwierp. Wel was een groot deel van het archief der Staten-Generaal reeds te Parijs aangekomen maar een handig Hollandsch ambtenaar wist de ontpakking te vertragen. Toen 1813 Europa verloste van de bange nachtmerrie, die het zoo lang had gedrukt, kwamen de archieven ‘ongerept, ongeopend, door niemand gezien’ terug.

De herleving van ons volksbestaan gaf ook het sein tot de herleving van ons Rijksarchief. Bij besluit van 8 Maart 1814 werd Van Wijn benoemd tot lands-archivaris en belast met het toezicht op en de zorg voor alle archieven van den staat tot 1795, die zouden geplaatst worden op ‘een der bovenvertrekken ter zyde van de zoogenaamde groote Loteryzaal’. Wij zullen hier thans niet in bijzonderheden nagaan, hoe Van Wijn en na hem De Jonge, Bakhuizen van den Brink, Van den Bergh en Van Riemsdijk als rijksarchivarissen optraden en handelden; evenmin, hoe vooral de regeering van koning Willem I - waarschijnlijk onder invloed van Groen van Prinsterer, referendaris bij het kabinet des Konings - levendige belangstelling heeft getoond voor de ordening onzer archieven. Gemeentebesturen werden aangemaand om hunne archieven te onderzoeken, provinciale archivarissen werden voorgoed aangesteld. In 1829 werd een Reglement voor het archiefwezen uitgevaardigd, dat uitgaat van de goede beginselen van openbaarheid en zorg voor de bewaring der archieven. De uitgave der ‘Archives de la Maison d'Orange’ toonde, dat de Koning zelf het voorbeeld wilde geven door de openbaarmaking der papieren van zijn Huis, dat zich niet voor het volle licht behoefde te schamen. De latere rijksarchivaris Van den Bergh werd in 1837 naar Valenciennes, Rijssel en andere plaatsen gezonden tot opsporing van archivalia; hij en Groen bezochten menig Duitsch archief, Bakhuizen van den Brink werkte met hetzelfde doel in 1845 te Weenen en later te Brussel. Tal van archiefstukken werden geplaatst in de archieven, waar zij behoorden; door ruiling en aankoop werden belangrijke collectiën verkregen.

Wij willen er vooral op wijzen, hoe Bakhuizen van den Brink sedert zijne benoeming tot beambte aan het Rijksarchief

in 1851 krachtig de reorganisatie van ons archiefwezen ter hand nam. Hij was minder ijverig in het verzamelen van oorkonden, betrekking hebbende op de geschiedenis van zijn land, dan b.v. Gachard in België, maar zijn verdienste ligt vooral in het formuleeren der beginselen, waarnaar ons archiefwezen behoorde ingericht te worden. Helder toonde hij aan, dat het beginsel: *bene vixit qui bene latuit* 'ten opzichte van het archiefwezen ongerijmd is'. Zijne merkwaardige Memorie van 23 Juli 1851, in het werk van den heer Hubrecht in haar geheel opgenomen, bevat eene reeks van opmerkingen en vingerwijzingen, die nog altijd den archivaris van groot nut kunnen zijn. Hij wilde, zooals hij zeide, 'revolutie maken' aan het Rijksarchief, waar inderdaad onder het beheer van De Jonge zeer weinig geschied was. Bakhuizen heeft menig denkbeeld op dat gebied ten onzent het eerst geopperd, voor menige hervorming den weg gebaand. Zijn werk was het zeer vrijzinnige Reglement van 1856, waarmede wij tal van andere natiën langen tijd verre vooruit zijn geweest. Hij heeft het eerst de aandacht gevestigd op vele punten, die nog een onderwerp van overweging uitmaken. Al heeft de geniale man misschien te veel in eens gewild, al is hij - hoewel door mannen als Mr. Van den Berg, Mr. J.K.J. De Jonge, Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer gesteund - in de uitvoering zijner grootsche plannen door zijn dood in 1865 gestuit; die eer kan men hem niet ontzeggen, dat hij de auctor intellectualis is geweest van verreweg het meeste, wat in de laatste jaren op het gebied van ons archiefwezen is geschied. Zijn opvolger, Mr. Van den Bergh (tot 1887), schoon welwillend bevorderaar van geschiedkundige studiën en zelf veelzijdig geleerde, miste het helder inzicht in de behoeften van ons archiefwezen, miste vooral het organiseerend talent, dat den energieken Bakhuizen zoo uiterst geschikt maakte om als baanbreker op te treden. Het dient erkend te worden, dat de hervorming van ons archiefwezen eerst met kracht werd doorgezet, sedert de afdeeling Kunsten en Wetenschappen, waaronder het archiefwezen ressorteert, een energieke leiding kreeg. Men mag zeggen, dat die invloed zichtbaar is in alle belangrijke verbeteringen, die de organisatie onzer archieven - over het algemeen volgens Bakhuizen's denkbeelden - sedert 1873 kan aantoonen. Wie er aan twijfelt, hij leze de Verslagen omtrent

's Rijks oude archieven, waarvan het eerste over 1878, het laatste onlangs uitgegevene over 1888 loopt; hij behoeft slechts den omvang van het eerste en het laatste dier Verslagen te vergelijken om tot de conclusie te komen, dat er veel vooruitgang is in die jaren: van 70 is het aantal der bladzijden tot 400 gestegen. En dat die vooruitgang niet alleen in de vermeerdering van het aantal bladzijden der Verslagen zit, zal uit de volgende beschouwingen duidelijk worden.

II.

Het middelpunt van de nieuwe organisatie onzer Rijksarchieven wordt meer en meer het Rijksarchief te 's Gravenhage, geleid door den Algemeenen Rijksarchivaris.

In vroegeren tijd hadden de provinciën haar geheel zelfstandig provinciaal archief, door een provinciaal ambtenaar, later den archivaris der provincie, bestuurd. Langzamerhand echter slaagde de regeering er in, de eene provincie na de andere over te halen, het beheer over haar oud archief aan het Rijk af te staan. De provinciën zagen zich niet ongaarne ontheven van de zedelijke verplichting om brandvrije archiefgebouwen op te richten, een behoorlijk bezoldigd archivaris aan te stellen, de kosten van onderhoud van het archief te bestrijden; de landsregeering begreep, dat de archieven der oude souvereine gewesten, thans administratieve deelen des Rijks, onder het beheer der nieuwe souvereine macht behoorden te komen. Als eindpunt van de oude archieven werd in overeenstemming met den loop onzer geschiedenis het jaar 1813 aangenomen.

Zijn zoo sedert 1890 alle oude provinciale archieven geworden tot dépôts der Rijksarchieven in de provinciën, bestuurd door rijksambtenaren, de rijksarchivarissen in de provinciën, er werden ook pogingen in het werk gesteld om op dezelfde wijze andere archieven aan het Rijk te trekken, nl. de rechterlijke, terwijl er zelfs aan gedacht werd om evenzoo de waterschapsen de stedelijke archieven onder rijksbeheer te brengen. Bij die pogingen stuitte men op het bezwaar, dat al deze archieven moeten beschouwd worden als van lokalen aard te zijn[1)],

1) Gulden woorden sprak in deze Thorbecke, die altijd een warm hart voor ons archiefwezen toonde te bezitten, bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1864 in de Tweede Kamer.

terwijl het ook niet kan ontkend worden, dat de gemeenten en waterschappen veel meer dan de provinciën autonomische lichamen vormen[1]. Om de rechterlijke archieven gaven de betrokken gemeenten in den regel niet zoo veel, aangezien de oude zelfstandige plaatselijke rechtspraak overal is verdwenen en de grondslagen van het recht thans geheel anders zijn dan in den ouden tijd de rechtspraak is thans rijkszaak; het recht is niet meer - en dat is vooral niet minder gelukkig! - op iedere plaats verschillend maar een algemeen rijksrecht geworden. De uitvoering van het K.B. van 8 Maart 1879, waarbij bepaald werd, dat de nog bij de rechtbanken berustende oud-rechterlijke archieven, welke dagteekenen van vóór de invoering der fransche wetgeving (1811), naar de verschillende bewaarplaatsen der Rijksarchieven moesten overgebracht worden, schijnt aanvankelijk weinig tegenstand gevonden te hebben, ook toen een K.B. van 9 Oct. 1883 deze bepaling ook voor de bij de gemeentebesturen berustende archieven deed gelden. Toch kan het niet ontkend worden, dat die rechtspraak vooral van lokalen aard en voor de bijzondere geschiedenis der steden en dorpen van groote beteekenis was, zoodat de regeering zelve, daarop gewezen, toestond, dat de rechterlijke archieven ter plaatse konden blijven, wanneer er eene goede bewaarplaats en goed toezicht bestond - eene voorwaarde, die menige gemeente er toe bracht om een bruikbaar archiefgebouw in te richten en een archivaris aan te stellen.

Veel minder is er te zeggen voor het brengen van de oude gemeente en de waterschapsarchieven onder rijksbeheer. Èn gemeenten èn waterschappen hebben eensdeels bij hunne oude archieven nog te veel belang om het beheer daarover aan andere handen dan die van hunne ambtenaren toe te vertrouwen; anderdeels is het volkomen waar, wat Thorbecke opmerkte: ‘gaat de vrijheid der gemeentebesturen (in deze) te loor, men zal honderde organen gaan missen, die over dit punt, gelijk over anderen, licht en leven kunnen verspreiden’. Niet alle gemeenten en waterschappen zijn weliswaar ook thans nog van de beteekenis dezer zaak genoeg doordrongen maar de waarheid is zoo onbetwistbaar, dat er niet aan te twijfelen valt, of de

1) Vgl. wat over dit punt gezegd is door den heer Cohen Tervaert in zijn belangrijk artikel: Nog eens de archievenquaestie (Rechtsgel. Mag. IX, Afl. 4 en 5).

nalatigen zullen vroeg of laat tot de erkenning daarvan komen en door de inrichting van behoorlijke gebouwen of lokalen en de aanstelling van deskundige archivarissen hun eigenbelang toonen te begrijpen. De dorpen, waar in den regel het oude archief slechts uit zeer enkele stukken bestaat, zouden reeds met een door deskundigen opgemaakten inventaris en eene kleine brandvrije ruimte geholpen zijn; evenzoo de kleinere waterschappen.[1)] In de provinciën Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Brabant is sedert lang reeds veel in die richting gedaan, zooals uit de straks genoemde Verslagen blijkt. In andere provinciën is bij het zoeken naar de rechterlijke archieven dikwijls een en ander aan het licht gekomen, zijn wenken gegeven en verbeteringen aangebracht. Naar aanleiding daarvan werden nu in den laatsten tijd de gemeentearchieven door de rijksarchivarissen in de provinciën nader onderzocht en aanvankelijk ter inventarisatie onder handen genomen. De waterschapsarchieven zullen op dezelfde wijze later aan de beurt dienen te komen; in enkele provinciën is daarmede reeds een aanvang gemaakt.

Eigenaardige kwestiën ontstonden bij de notarieele archieven. Zijn deze aan te merken als rechterlijke of als burgerlijke archieven? Hebben de opvolgende notarissen dan wel de gemeentebesturen recht op de oude minuten en protekollen? Is het wenschelijk deze archieven, als bevattende tal van particularia, voor iedereen toegankelijk te stellen? Schrijver dezes acht zich niet bevoegd de eerste vragen te beantwoorden; wat de derde aangaat, meent hij, dat hiertegen geen bezwaar bestaat, waar men ook uit tal van andere v o o r i e d e r e e n o p e n s t a a n d e archieven schandalen of andere bijzonderheden betreffende oude familiën kan vernemen. In het tegenovergestelde geval zou men moeten beginnen met b.v. de kerkelijke archieven te sluiten, waarin ook veel schandalen en partikuliere zaken geboekt zijn; de rechterlijke archieven bevatten

1) Van de kerkelijke archieven, die in zekeren zin als partikulier eigendom kunnen beschouwd worden, wensch ik hier niet te spreken. Het zou m.i. aanbeveling verdienen, wanneer de oude kerkelijke archieven (tot 1816) - met het oog op brandgevaar, op beter beheer en op de meerdere en betere gelegenheid voor het publiek om ze te raadplegen - zoo mogelijk aan goed ingerichte, naburige rijks- of gemeente-archieven in bruikleen werden gegeven. Zoo handelde reeds menig adellijk geslacht met zijne oude, eveneens partikuliere archieven.

evenzoo veel, wat voor onze voorvaderen lang niet eervol is. Van misbruiken, door openstelling van deze archieven ontstaan, heb ik nooit gehoord; wèl integendeel van onrecht, door sluiting dezer archieven bestendigd of mogelijk gemaakt.

De Algemeene Rijksarchivaris, de chef alzoo van de rijksarchivarissen in de provinciale dépôts, is belast met het toezicht op die ambtenaren en op hunne dépôts. Behalve dat is hij - en wel in de eerste plaats - bestuurder van het Rijksarchief te 's-Gravenhage, waar ook het archief van Zuid-Holland zich bevindt. Onder hem staan thans een commies, een commies-chartermeester, drie adjunct-commiezen en een paar klerken, een personeel, dat voor een zeer omvangrijk archief als dit zeker niet te groot mag heeten, vooral niet, wanneer eenmaal de bestaande groote plannen omtrent de reorganisatie van het Rijksarchief tot uitvoering zullen komen.

Die zeer noodzakelijke reorganisatie is sedert jaren in de pen maar stuit voortdurend af op financieele bezwaren, door de volksvertegenwoordiging of door de opvolgende regeeringen zelve daartegen ingebracht. In afwachting daarvan hoopen de papiermassa's zich op in het gebouw, dat wel zeer groot is maar toch in de verste verte niet beantwoordt aan de eischen, die men aan een Rijksarchief mag stellen. Bij het minste brandgevaar zullen de onschatbare bescheiden, waaruit alleen het verleden onzer natie, de roemrijke geschiedenis onzer Republiek, gekend kan worden, onherroepelijk verloren gaan op dezelfde wijze als eertijds het archief onzer Marine is te gronde gegaan. En het is niet te verwachten, dat vóór dien tijd een groot werk, als dat van De Jonge over de geschiedenis van ons zeewezen, ook over onze politieke en sociale geschiedenis geschreven zal zijn, als eene herinnering aan het schoone materiaal, dat eenmaal op het Plein te 's-Gravenhage bijeenverzameld was.

De gansche archievenschat onzer Republiek, die van Holland en Zeeland in de Middeleeuwen, die der latere provincie Holland, het schoone en rijke archief van de Oost- en West-Indische Compagniëen, van zoo menig ander beroemd college - alles ligt daar, wachtende op de hand van den bearbeider niet alleen maar ook op eene plaats, onze geschiedenis waardig. Zoo dikwijls schrijver dezes het Plein te 's Gravenhage betreedt, wenden zijne blikken zich met zekere onrust naar het

schoone gebouw, dat eenmaal Amsterdam's afgevaardigden ter Staten-Generaal placht te herbergen; met onrust bij de gedachte aan de roekeloosheid, waarmede hier het materiaal voor de kennis van ons roemrijk verleden blootgesteld is aan de vernietiging door het alles verslindende vuur[1]. Wanneer eenmaal hetzij in het gebouw zelf hetzij in zijne nabijheid brand ontstaat, wat zullen dan in die opeengepakte, licht brandbare massa de waterstroomen helpen, die men er op zal werpen om haar te beschermen? Daargelaten de vraag, wat erger voor die papieren is, water of vuur, wat zal er van onze geschiedenis overblijven?? Caveant consules... Laat hen eindelijk het voorbeeld volgen van het arme Beieren, het kleine Saksen, het nog kleinere Saksen-Weimar, om te zwijgen van het machtige Pruisen! Laat hen ten laatste begrijpen, dat ééne onvoorzichtigheid de herinnering aan ons verleden kan wegvagen.

Eene eerste noodzakelijke, hoogstnoodzakelijke verbetering betreft de inrichting van een ruim, brandvrij gebouw ter bewaring van de in het Rijksarchief te 's Gravenhage opeengestapelde schatten. Wat men reeds voor enkele provinciale archieven deed, doe men nu eindelijk ook voor het honderdmaal belangrijker groote Rijksarchief.

Onder den Algemeenen Rijksarchivaris vindt men thans in iedere provincie - behalve Zuid-Holland - een Rijksarchivaris aan het hoofd van het daar gevestigde dépôt; in Limburg zelfs twee, één voor het oud-archief van Opper-Gelder, thans ter uitvoering van eene internationale overeenkomst te Roermond gevestigd, één voor het Rijksarchief van Limburg. Onder de rijksarchivarissen staat in de meeste provinciën (in Noord-Holland, Friesland en Drente niet; evenmin te Roermond) een onder-archivaris met den fraaien titel van commies-chartermeester, eene benaming overgenomen van het Rijksarchief, waar zulk

1) Tot kenschetsing der roekeloosheid neem ik hier uit het Verslag voor 1888 over, dat er ‘van de 18 brandemmers, 15 onbruikbaar en 2 defect bevonden werden!!’ Gelukkig is door de zorg van den rijksarchivaris daarin voorzien. Deze zal voortaan, evenals andere rijksambtenaren, wien een gebouw is toevertrouwd, eenmaal per jaar hebben te exerceeren met voor ieder gebouw in het bijzonder gedresseerde brandweermannen.... die natuurlijk ieder jaar weêr de bijzondere instructien vergeten zijn, door anderen vervangen worden of - als er waarlijk brand is - te ver af wonen om te weten, dat het h u n gebouw geldt!

een ambtenaar sedert 1814 speciaal met het toezicht op de charters of oorkonden belast was. Van tijd tot tijd dient de Algemeene Rijksarchivaris de provinciale dépôts te inspecteeren. Hij leidt de bijeenkomsten der archivarissen, die dit jaar voor het eerst zijn ingesteld ten einde omtrent allerlei zaken gemeenschappelijk overleg te plegen[1)]

De dépôts in de provinciën hebben reeds veel gewonnen bij het komen der oude provinciale archieven onder rijksbeheer. Niet alleen in personeel zijn zij vooruitgegaan maar ook de gebouwen beantwoorden veel beter aan de eischen, die men in andere landen te dien opzichte pleegt te stellen. Te Groningen, Zwolle, Arnhem, 's Hertogenbosch zijn nieuwe gebouwen verrezen, geheel ingericht volgens die eischen. Te Maastricht is eene oude kerk als archiefdépôt in gebruik genomen; dáár en te Utrecht schijnt de toestand echter nog veel te wenschen over te laten, gelijk ook in het pas onder rijksbeheer gebrachte Zeeland. In Drente is de toestand ellendig, evenwel nog iets beter dan in Friesland, waar dan ook onlangs maatregelen tot afdoende verbetering zijn genomen. In Noord-Holland klaagt de archivaris niet.

Zoo blijken de voordeelen van de tegenwoordige eentraliseerende inrichting van ons archiefwezen meer en meer: Onze rijksarchieven leveren in vele opzichten een voorbeeld op voor de andere archieven en in menige gemeente worden de gegeven lessen ter harte genomen. Het is te verwachten, dat vooral onze groote gemeenten - en van de aanzienlijkste met haar belangrijk archief mag men dit ten minste onderstellen; zij heeft tot ergernis van allen, die het wel met haar meenen, reeds te lang gewacht en toegezien - van de ondervinding, in de Rijksarchieven verkregen, zullen gebruik maken. Èn personeel èn bewaarplaats van de meeste gemeente-archieven verdienen vergrooting en verbetering. Het is in eenigszins uitgebreide stedelijke archieven niet voldoende een klerk van de secretarie

1) Het is wenschelijk, dat deze samenkomsten de kern vormen van algemeene bijeenkomsten van nederlandsche archivarissen met hetzelfde doel: niet eenvormigheid van inrichting maar eene gedachtenwisseling, vrij van officieele banden, over de belangen van het archiefwezen. Uiterst nuttig zou ook de oprichting van een *van de regeering geheel onafhankelijk* nederlandsch Tijdschrift zijn, gewijd aan de behandeling van deze belangen. Ik word wel niet onbescheiden door de mededeeling, dat ernstig sprake is van deze beide zaken.

met den titel van archivaris te begiftigen of aan den gemeentesecretaris zelven de zorg voor het archief op te dragen: de stedelijke archivaris in de grootere steden dient een zelfstandig ambtenaar te zijn, onafhankelijk van den in den regel als wetenschappelijk man lager staanden gemeente-secretaris, wiens werkzaamheid met die van den archivaris weinig meer gemeen heeft dan dat zij beiden zorg voor papieren hebben te dragen. De oude steden moeten begrijpen, wat zij aan haar verleden verplicht zijn, en er zijn er, die toonen, dat zij het beginnen te begrijpen of het reeds begrepen hebben.

III.

Zal ons archiefwezen op den duur aan wettige eischen beantwoorden, dan dient er gezorgd, dat eene goede opleiding van archivarissen mogelijk gemaakt worde. Het is niet genoeg, dat men zorgt voor goede gebouwen, men moet ook een goed opgeleid personeel bezitten.

Wat de opleiding van archivarissen aangaat, daaraan ontbreekt ten onzent nog zeer veel. Men houdt het er dikwijls nog voor, dat ieder, die wat plezier heeft in het napluizen van oude historiën, die wat neiging heeft tot geneologische studiën, die wat ‘onmogelijk voor de conversatie’ is, al goed op weg is om archivaris te worden... Een jurist, die geen lust heeft om als substituut-griffier op een beter traktement of als jong advokaat op praktijk te wachten; een litterator, die het met de schooljeugd niet vinden kan, wordt dikwijls reeds min of meer aangewezen geacht als ambtenaar aan een archief.[1)]

In Beieren, waar de bekwame en ook ten onzent door zijne ‘Jakobaea von Bayern’ welbekende Franz von Löher jaren lang aan het hoofd der archieven heeft gestaan, zijn zelfs zware examens bij het archivariaat ingesteld. In Pruisen, waar bij de opleiding der historici meer waarborg bestaat voor kennis in deze richting dan ten onzent, worden de archivarissen

1) Von Löher noemt in zijne onlangs verschenen ‘Archivlehre’ (S. 423) de aanstelling van dergelijke onvoorbereide personen terecht ‘Verrat an Staat und Wissenschaft’. Hij is van meening, dat ‘jeder Mann von hoher Bildung und Thatkraft leichter einen guten Minister abgeben (wird) als ohne Fachkunde einen guten Archivar’. Ik merk hierbij op, dat hij zich gelukkig acht, dat ‘Verstand und alte Gewohnheit uns Deutsche vor dem Unglück bloss parlamentarischer Minister geschützt (hat)’!!!

uit de historici gerecruteerd. In Frankrijk geeft de Ecole des Chartes eene uitstekende gelegenheid om zich de noodige kennis op dit gebied te verwerven.

Met het oog op onze toestanden schijnt het mogelijk goede archivarissen te vormen uit twee klassen van studenten: juristen en nieuw-litteratoren. Niet gaarne zou ik ook voor archivarissen eene zeer speciale opleiding ingevoerd zien. Ik sluit mij ten volle aan bij hen, die iedere akademische vorming - en daarvan alleen kan toch in deze sprake zijn - zoo ruim mogelijk willen opvatten; die eén afkeer hebben van het specialiteitensysteem, dat de jongelui noodzaakt om op jeugdigen leeftijd eene beroepskeuze te doen. Ik ben een fel vijand van verzwaring en uitbreiding der examens. Weg dus met speciale examina voor archivarissen! Ook zonder deze kan men waarborgen voor voldoende kennis verkrijgen, wanneer men n.l. weder terugkeert tot het goede oude, ter kwader ure losgelaten systeem der testimonia - het middel om zware examina te vermijden en toch de algemeene ontwikkeling van vele studenten op een hooger peil te brengen.

Het komt mij voor, dat een jurist, bestemd voor het archiefwezen, zeer goed kan volstaan met testimonia, waaruit blijkt, dat hij in de vaderlandsche geschiedenis, in het oude nederlandsche recht, in het Middelnederlandsch, in de oorkondenleer en palaeographie een cursus heeft gevolgd; dat de nieuw-litterator met het oude nederlandsche recht en de beide zoo even in de laatste plaats genoemde vakken op dezelfde wijze kennis moet gemaakt hebben. Deze testimonia dragen dus een aanvullend karakter. Hebben de jurist en de nieuw-litterator deze aanvullende studiën gemaakt, dan zullen zij op een archief niet met de handen verkeerd staan, dan zullen zij niet bij sollicitatie naar betrekkingen bij het archiefwezen den indruk maken dit vak alleen te kiezen bij gebrek aan wat beters.

Maar eene goede opleiding is niet het eenige, wat eene voorwaarde genoemd mag worden voor het verkrijgen van goede archivarissen. Daarnaast moet eene goede bezoldiging dezer ambtenaren komen.

Een goed jurist kan na een jaar of wat van staatsdienst wel rekenen, dat hij eene bezoldiging van ƒ 2000 à ☐ 2500 kan verkrijgen; evenzoo een nieuw-litterator, die zich aan het on-

derwijs verbindt. Men mag dan ook zeggen, dat deze bezoldiging in ons land overeenkomt met de behoeften - op zijn matigst gerekend - van een akademisch ontwikkeld man.

Om dus niet op den duur de beste archivarissen bij de balie of in de school te zien gaan, ten einde om zoo te zeggen met balie en school te kunnen concurreeren, moet het salaris van den archivaris die hoogte bereikt hebben.

En niet alleen uit het oogpunt van concurrentie met andere vakken is zulk een voldoend salaris noodig; de ondervinding bewijst, dat ook in andere opzichten een voldoend salaris voor den archivaris als zoodanig noodzakelijk is. Ik wijs op zoo menig ambtenaar in vroeger tijd aan onze archieven, die uit een financiëel oogpunt wel genoodzaakt was om jacht te maken op genealogische onderzoekingen, om te speculeeren op den familietrots van goed betalende Amerikanen of Engelschen, ten einde zijn poover traktement te verbeteren. Ik heb hooren vertellen van archivarissen, die hunne kennis van het verleden eener stad gebruikten om rijke inwoners - wel niet te dreigen met processen maar toch - hen vriendelijk waarschuwend opmerkzaam te maken op sommige rechten, die de stad misschien zou kunnen doen gelden... Ik zwijg van allerlei kleine misbruiken, waartoe in het algemeen eene onvoldoende bezoldiging een ambtenaar leiden kan. Ook hier geldt het, dat een goed ambtenaar zijn geld waard en dat de beste en goedkoopste bezoldiging eene voldoende bezoldiging is.

Ook bij onze naburen in Pruisen kan men ten dezen leering opdoen. De traktementen der ondergeschikte archivarissen in de staats-archieven zijn daar over het geheel onvoldoende. Daarvan is het gevolg, dat de bureau uren steeds minder worden en het verrichte werk dus evenzoo vermindert. Het komt dikwijls voor, dat de ambtenaar met oogluikende toestemming van zijn chef in den bureautijd allerlei werk verricht, dat eigenlijk dient tot voorbereiding van eigen studiën op historisch gebied, terwijl feitelijk de belangen van het publiek, tot welks dienst het archief toch meestal bestemd is, op den achtergrond geraken. Ja, de staat steunt den ambtenaar in deze richting door het laten uitgeven van afzonderlijk gesubsidiëerde ‘Publikationen aus den Preussischen Staatsarchiven’, waaruit de ambtenaar, die ze bewerkt, een niet verwerpelijk financiëel voordeel trekt.

Ik mag zeggen, dat ten onzent ook in dit opzicht - gelijk

in vele andere - de toestand van het rijksarchief-wezen beter is. Wel ontvangt de commies chartermeester slechts ƒ 1000, maar hij heeft gelegenheid om tot provinciaal-archivaris met ƒ 2000 op te klimmen. Toch is ook dit niet voldoende. Men moest den commies chartermeester, die soms door toevallige omstandigheden, meestal ten gevolge van het geringe aantal der betrekkingen op archivalisch gebied, in de promotie belemmerd wordt, na vijf jaren dienst op ƒ 1500, den archivaris na tien jaren op ƒ 2500 brengen[1)]. In denzelfden geest dienen ook de subalterne betrekkingen aan het Rijksarchief verbeterd te worden. Wat onze steden betreft, een paar uitzonderingen niet te na gesproken, zijn de daar bestaande archivarissen al zeer zuinig bedeeld.

IV.

Na de ontwikkeling van deze enkele bezwaren tegen onze regeling van het oogenblik - de lezers van dit tijdschrift zouden niet gediend zijn met de behandeling van andere, die meer speciaal de inrichting der archieven enz. betreffen, - dient hier nog ter sprake te komen de werkzaamheid zelve van den archivaris, waaromtrent bij velen zonderlinge denkbeelden bestaan.

Een archivaris is, evenals een bibliothecaris, in de eerste plaats dienaar van den staat (resp. de stad) en in de tweede plaats dienaar van het publiek. Hij moet diep doordrongen zijn van de verplichtingen, die hij in deze beide opzichten heeft, en volkomen breken met de oude opvatting, volgens welke de archivaris, gelijk de bibliothecaris aan eene bibliotheek, eigenlijk beschouwd werd als de door den staat aangestelde tijdelijke eigenaar van het archief, die met de eischen van het publiek niets te maken had en alleen uit de volheid zijner genade nu en dan zich vernederde dat publiek voort te helpen - eene opvatting, die zoo niet theoretisch dan toch feitelijk bestond.

1) Dit laatste voorstel werd ten vorigen jare door de 2de Kamer verworpen na eene discussie, die duidelijk toont, hoe weinig men zelfs in onze hoogstgeplaatste kringen van ons archiefwezen weet. Het schijnt, dat men het eens is met de beschouwing van een onzer meest geachte geleerden, die mij eens zeide: ‘och, raad toch iedereen, die geen geld heeft, af om archivaris te worden; dat is een baantje alleen voor financiëel, en daardoor ook in het algemeen onafhankelijke menschen’!!

Uit de beide genoemde factoren ontwikkelt zich de reeks zijner plichten, die wij nu een oogenblik nader zullen beschouwen.

Als staatsambtenaar heeft hij zorg te dragen voor de bewaring der hem toevertrouwde schatten en de onderzoekingen te doen, hem door den staat opgedragen. Deze beide functiën nemen een groot deel van zijn tijd in, een zoo groot deel, dat in de reglementen op het archiefwezen door het Rijk hier en daar bepaald is, dat de twee laatste dagen der week bepaaldelijk daarvoor gereserveerd zijn: Vrijdag en Zaterdag *kan* de archivaris zijn archief voor het publiek sluiten. Er dient dadelijk bijgevoegd te worden, dat de welwillendheid der archivarissen hen van deze bepaling meestal geen gebruik doet maken.

De bewaring van het archief vereischt meer zorgen dan een leek wel zou vermoeden. Er dient gelet te worden niet alleen op den goeden toestand van het archiefgebouw, maar ook op menige schijnbaar kleine omstandigheid, die op het behoud eener akte, eener oorkonde eenigen invloed kan hebben. Menige schijnbaar kleingeestige opmerking heeft het leven van een belangrijk stuk een paar honderd jaren verlengd. Ja, men zou zelfs kunnen spreken van eene hygiène ten opzichte der archivalia.

Ten onzent is, naar mijne meening, tot nog toe van deze hygiène niet genoeg studie gemaakt, veel minder dan in de Duitsche archieven, waar deze zaken tot in de kleinste bijzonderheden worden nagegaan, nu en dan met de overdrijving, waaraan onze naburen zich in zulke dingen plegen schuldig te maken. Toch zal geen Nederlandsch archivaris het betreuren een bezoek gebracht te hebben b.v. aan de archieven te Weimar, waar de bekende Geheimrath Burckhardt, de bewerker van een uiterst nuttig ‘Adressbuch der Deutschen Archive’[1)], vooral aan de zorg voor het uiterlijk der handschriften veel arbeids pleegt te besteden; aan die te Maerburg, waar de bewaring der oorkonden op eene voortreffelijke wijze geregeld is; aan die te Wolfenbüttel, waar voor luchtverversching in de zalen en kasten bijzonder gezorgd wordt. Het is waar: *variis*

1) Iets dergelijks, bevattende o.a. een algemeen overzicht van de in ieder archief bewaarde stukken, zou ook ten onzent wenschelijk zijn. Bij mijne onderzoekingen in Duitsche archieven heb ik tallooze malen het boekje van den heer B. met succès geraadpleegd.

modis bene fit, maar toch valt er voor onze archivarissen in dit opzicht veel te leeren.

Kost deze zorg veel tijd en veel hoofdbrekens door het peuterwerk, dat er mede verbonden is, niet minder tijd wordt dikwijls ingenomen door de ambtelijke onderzoekingen. In tal van gevallen heeft de staat de voorlichting van den archivaris noodig betreffende oude eigendomsrechten, onderlinge verhouding van colleges enz. enz. Menig archivaris heeft daarvoor tijdroovende onderzoekingen te doen, wat uit de herhaaldelijk reeds genoemde verslagen blijken kan, al treden de archivarissen in deze voor openbaarheid bestemde rapporten natuurlijk niet altijd in bijzonderheden. En niet alleen het onderzoek zelf kost dikwijls veel tijd, ook het afschrijven van de benoodigde, soms ellenlange stukken, een arbeid, dien de archivaris lang niet altijd aan de - dikwijls niet eens aanwezige[1)] - gewone klerken kan overlaten.

Voegt men hierbij nog, dat het maken van goede inventarissen en catalogi van de steeds toenemende verzamelingen in een archief een der voornaamste plichten van den archivaris is, dan behoeft men waarlijk niet te meenen, dat deze betrekking eigenlijk eene sinecure is. Over het algemeen wordt in onze archieven van de inventarisatie, zoo wenschelijk voor hem, die een archief gebruikt, meer werk gemaakt dan in Duitschland, waar juist de inventarissen meestal zeer veel te wenschen overlaten. Meer en meer begint men echter ook daar te begrijpen, dat een goed ingerichte inventaris eene der voornaamste behoeften is bij het beheeren van een archief.

Ook de arbeid ten behoeve van het publiek is niet gering te schatten. In eene goed ingerichte bibliotheek legt men den bezoeker eenvoudig den catalogus voor en bezorgt hem het gewenschte boek: daarmede houdt daar in den regel de bemoeiing van den ambtenaar, die het publiek helpt, op. In een archief evenwel blijft het daarbij niet[2)]. De bezoeker kan

1) Ook het gebrek aan geschikte afschrijvers is aan onze archieven een bezwaar, dat vrij wat last veroorzaakt, maar gemakkelijk te verhelpen is, wanneer iets meer geld uitgetrokken wordt voor hulppersoneel.

2) Onze archiefbibliotheken zijn niet in een schitterenden toestand. Wat ik daarvan zag, geeft mij aanleiding uitdrukkelijk te wijzen op het groote nut eener bibliotheek van lokale of provinciale geschiedenis in onze archieven, waar men ieder oogenblik te midden van lokale en provinciale kwestiën zit.

slechts bij uitzondering het oude schrift vlot lezen; hij weet in de oude registers den weg niet te vinden; hij heeft telkens allerlei inlichtingen noodig, die alleen de archivaris hem geven kan. In het kort, het is mij dikwijls overkomen, dat ik een archivaris den geheelen dag bezig zag met het voldoen aan de eischen van het publiek, zoodat er van andere werkzaamheid geen sprake kon zijn.

Menigeen zal bij het zien der betrekkelijk weinige namen van personen, die blijkens de verslagen in den loop van een jaar het archief bezochten, over deze bewering de schouders ophalen maar hij denkt dan daarbij niet aan de omstandigheid, dat één zoo'n onderzoek soms dagen weken lang duurt, en aan het feit, dat de tallooze kleine inlichtingen, die dagelijks door een archivaris verstrekt worden, in de Verslagen gewoonlijk met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Na dit alles gezegd te hebben meen ik te mogen constateeren, dat inderdaad de betrekking van archivaris, wordt zij goed opgevat, en daarover valt ten onzent niet te klagen - druk genoemd mag worden, al blijft de drukte meer binnen de muren van het in den regel afgelegen archiefgebouw, al bemerkt de buitenwereld er weinig van. Men leze slechts de Verslagen om tot de overtuiging te geraken, dat onze rijksarchivarissen geen leven in Luilekkerland plegen te leiden.

En hun arbeid werpt velerlei nut af, niet alleen voor de wetenschap maar ook voor de praktijk. De wetenschap der geschiedenis, der kennis van het verledene in het algemeen, kan niet buiten de archieven. De tijd is voorbij, dat die wetenschap zich eenvoudig bepaalde tot het philosopheeren over algemeen bekende zaken, feiten en personen of tot het samenstellen van min of meer interessante verhalen uit ouden tijd. Zij tracht thans te weten te komen, wat waarheid was in al die verhalen; zij tracht de ontwikkeling der maatschappij van vroeger te begrijpen ten einde haar tegenwoordigen toestand te kunnen verklaren. En dat is alleen mogelijk met hulp der bronnen, die in de archieven bewaard liggen.

Maar ook voor de praktijk. Tal van juridische kwestien, die tot eenigszins ouden datum opklimmen, kunnen alleen in de archieven hare oplossing vinden; tal van oude rechten en gebruiken, tal van oude toestanden in polder of waterschap, dorp of stad; tal van familieaangelegenheden, kunnen alleen uit de archieven worden verklaard.

Neen, de archivaris is niet alleen de man, die zich uit liefhebberij bezighoudt met de studie van het verledene om dat verledene zelf. Hij is de steun van den geschiedkundige, de vraagbaak van den advokaat, die beiden het tegenwoordige wenschen te verklaren, de eerste met een wetenschappelijk, de laatste met een praktisch doel. Hij is in den staat een ambtenaar, wiens beteekenis ten onzent in de laatste jaren door de Regeering is begrepen. Een en ander valt nog te verbeteren en te hervormen maar zeker is het, dat ons archiefwezen eene vergelijking met dat in andere landen niet behoeft te schromen. In de meeste opzichten zijn Duitschland. België, Frankrijk en Engeland - om van andere natiën te zwijgen - wat de regeling van ons archiefwezen betreft, bij ons ten achter.

Wij hebben te zorgen, dat wij die eervolle plaats blijven innemen.

P.J. BLOK.

Eene intreerede aan de Vrije Universiteit.

De verhouding tusschen het recht, den staat en de overheid. Rede bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleeraar aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, op den 3en November 1890 uitgesproken door Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman Az. Amsterdam, J.A. Wormser. 1890.

Gelijk men straft uit tweeërlei motief, - hetzij ‘quia peccatum,’ hetzij ‘ne peccetur,’ - zoo kan men ook op grond van tweeërlei overweging den bekleeder kiezen van een gewichtig ambt, - den éénen wegens zijne alreeds aan wetenschap of maatschappij bewezen diensten, den ander op crediet. - De geachte spreker, die onlangs voor een breede schaar van vrienden der ‘Vrije Universiteit’ zijne denkbeelden ontwikkelde over de verhouding tusschen recht en staat is, blijkens den aanhef zijner rede, de eerste om te erkennen dat het besluit der ‘Hoogeerzame Heeren Directeuren’, waardoor hij op zijnen leerstoel werd geroepen, eene plaats verdient onder de zooeven genoemde crediet-handelingen. Met het oog op dat aantrekkelijk blijk van bescheidenheid, in richtige zelfkennis geworteld, zou het nu zeker, zachtst genomen, onedelmoedig zijn, dien spreker over de tekortkomingen zijner intreerede hard te vallen. En wel allerminst zou dat passen aan den schrijver dezer regelen, die zelf indertijd tot een gelijk ambt op crediet benoemd, nog veel te weinig naar zijnen zin bij machte is geweest om den toen op hem getrokken wissel behoorlijk te honoreeren. Zoo mogen dan de hier volgende bedenkingen, naar den geest, die haar ingaf, door hem tot wien zij zich richten worden beschouwd, niet als de kastijding van eenen tuchtmeester, maar veeleer als zoovele vriendschappelijke wenken en vragen van eenen ouderen broeder in de verdrukking eener zwaar te tillen ambts-aansprakelijkheid.

Partij trekkende van eene reeds door ettelijke voorgangers met goed gevolg toegepaste vechtwijze, werkt de nieuwe Hoogleeraar gaarne met scherpe tegenstellingen. De rechtsgeschiedenis der Germaansche volkeren vertoont hem het beeld van eene machtige worsteling

tusschen twee beginselen: dat der éénheid en dat der vrijheid; een kamp, die wel niet licht kan gestaakt, maar des te eerder moet verzacht, getemperd worden. Nu blijven echter, aldus gaat hij voort, de tot die tempering benoodigde krachten slechts behouden, zoo lang de partijen, zich stellende onder de ordinantiën Gods uit gehoorzaamheid jegens den Heer der Heeren de liefde betrachten tot den naaste. Voor wie daarentegen Gods Woord verlaat wordt de éénheid verdrukking, de vrijheid ontstentenis van allen band, de strijd tusschen beide, tengevolge van die heillooze verscherping der beginselen, die er in zijn betrokken, voortaan gestreden met eene felheid, eenen schokkenden overgang telkenmale van het eéne uiterste naar het andere, zonder maat of breidel. Reeds in de dagen van Clovis den eerste werd in Frankrijk's vruchtbaren bodem de kiem dier noodlottige ‘revolutie’ neêrgelegd. En sedert ging het van kwaad tot erger. Afwijkend van het schoone voorbeeld, door Lodewijk den Heilige gegeven, kozen zich de latere Fransche vorsten den Romeinschen keizer tot model. Met het ‘l'Etat c'est moi’ van Lodewijk XIV was de eene helft van den weg naar den afgrond voleindigd. De miskenning van den oorsprong der souvereiniteit en hare opdracht aan het volk zouden het overige doen, om de natie te leveren in de handen der heerschende meerderheid. En hoever ten slotte ook wij reeds langs die helling zijn afgegleden, dat moge een proefschrift bewijzen, dat onlangs te Leiden werd verdedigd, en om de gestrengheid van zijn betoog, gelijk ook ‘om de plaats, waar het verscheen’, de aandacht wel verdient.

Het ‘thema’ dier redeneering is wel eens meer vernomen. De éénzijdigheid, waaraan het lijdt, werd bij herhaling aangetoond, maar ook de waarschuwing, die het tot de tegenstanders richtte, door meer dan één behartigd. Wat natuurlijk niet wegneemt, dat het zijn nut kan hebben, zoo zij, des noods met de onvermijdelijke overdrijving, nog af en toe eens wordt herhaald. Een paar variatiën echter zijn nieuw en... verrassend. De redenaar vergunne den schrijver dezer regelen van zijne verrassing rekenschap te geven.

Eene eerste oorzaak tot bevreemding ligt in de ontzettende diepte des tijds, waaruit ditmaal ‘de wortelen van den revolutionnairen giftboom’ zijn opgehaald. Tot nog toe wist men niet beter of de vroegste verschijnselen des kwaads waren van veel jonger dagteekening. Met het bekende tooneel, tusschen den jeugdigen ‘zonne-

koning' en het parlement zijner hoofdstad in 'la grand' chambre' afgespeeld, zal, dus leert ons Mr. Lohman, het eerste bedrijf in het omwentelingsdrama reeds zijn geeindigd. Zonderling! Tegen het slot zijner rede wijdt de spreker aan zijne 'geliefden leermeester': Dr. Fabius, een woord van hulde en dank, welks warmte, voor beide partijen even eervol, den lezer goed doet. Maar dubbel goed zal zij den aangesprokene hebben gedaan na het harde vonnis, nog zoo kort te voren over zijnen ouden, 'cliënt', den 'grand roy' geveld. Zoo zwak is het herinneringsvermogen zijner tijd genooten niet, dat zij het zouden hebben vergeten, hoe hij nu juist 12 jaar geleden, in zijn academisch proefschrift, het overmoedig woord des konings zelfs tegenover Stahl in bescherming nam.[1)]

Mocht hier de redenaar, allicht met voordeel, een oud proefschrift nog eens hebben nageslagen, stellig ware het hem beter geweest van het zooveel nieuwere dat hij noemt wat minder ophef te maken. Ziehier den, bij alle behoedzaamheid in den vorm, metterdaad hoogst onvoorzichtigen volzin, waarmede het bedoelde werk bij de hoorders werd ingeleid: 'in (dit) geschrift, omvangrijker dan het meerendeel der proefschriften, (houdt) de schrijver niettemin zoo weinig rekening... met de aan zijn beginsel tegenovergestelde theoriën, dat ik, zonder hiermede mij een oordeel aan te matigen over wat door de Leidsche rechtsgeleerde faculteit wordt geleerd, onwillekeurig de vraag voelde rijzen, of niet de schrijver als hij geroepen zou zijn tot de verdediging van de resultaten van zijn arbeid voor die faculteit, meer de bestrijding van de toepassing zijner theorie, dan van die leer zelve duchtte'.[2)] Het hooge woord moet er uit: deze kronkelige volzin is den recht door zee gaanden ernst van eenen jongen man evenzeer onwaardig als zijn wetenschappelijk gemeend betoog er door wordt ontsierd. Had de spreker een oordeel willen vellen over het onderwijs der Leidsche faculteit, niemand mocht deswege van 'aanmatiging' hebben gesproken. In elk geval zou hij daaraan duizendmaal beter hebben gedaan, dan met 'ex cathedra' uitdrukking te geven aan zijne 'onwillekeurig gerezen vraag'. Zoodanige vragen houdt men vóór zich - bovenal bij zulk eene gelegenheid - wanneer, voor wie degelijk onderzoeken wil, het juiste antwoord zoo gemakkelijk is

1) Mr. D.P.D. Fabius: 'De leer der souvereiniteit.' (Leiden 1878) blz. 174 vv.
2) Blz. 9.

te vernemen. Noch de loop der gedachtenwisseling bij eene Leidsche promotie, noch de geest en de strekking van het rechtsgeleerd onderwijs in de sleutelstad is een geheim, veel minder de overtuiging der hoogleeraren; en zelfs omtrent de partijkeuze van een kersverschen ‘doctor’ aangaande de brandende vragen des tijds kost het waarlijk geene moeite vertrouwbare inlichtingen te verwerven. Welnu: had de nieuwe hoogleeraar zich dien geringen last getroost, hij zou geheel zijne ongelukkige vraag zeer zeker in de pen hebben gehouden. Het is een feit, dat het promotie-uur van den bedoelden doctor grootendeels is ingenomen door eene gedachtenwisseling met zijnen promotor over ‘de leer zelve.’ Het is een feit, dat de in dit proefschrift verkondigde denkbeelden door den Leidschen hoogleeraar in de wijsbegeerte des rechts niet slechts sinds jaar en dag bij zijn onderwijs-, maar bovendien nog zeer onlangs in ditzelfde tijdschrift beslist en krachtig zijn bestreden[1)] Wáárin zijn ambtgenooten aan de ‘vrije’ Universiteit al dan niet *vrij* mogen zijn, zeker zijn zij het ten volle om zijn geschrijf ongelezen te laten; licht kunnen zij hunnen tijd beter besteden. Maar dan ook zijn zij het niet meer, om aangaande hem en de faculteit, waartoe hij behoort, vermoedens te laten drukken, waarop in dat geschrijf reeds bij voorbaat met een stellig ‘neen’ is geantwoord. En eindelijk, is het eene waarschijnlijkheid, die feitelijke gewisheid zeer nabijkomt, dat de schrijver van het gewraakte proefschrift, wiens leer ons hier wordt voorgesteld als een afschrikkend toonbeeld van de wanbegrippen, waartoe ‘ongehoorzaamheid aan den Heer der Heeren’ het booze menschenhart in het eind verlokt.... dat die schrijver, een ‘bon catholique’, wel alles behalve zal zijn gesticht geweest over deze zijne inlijving bij de voorhoede van het ‘revolutie’ leger.

Het is voor den ‘ongeloovige’, die immers als zoodanig nog niet onbekeerlijk behoeft te zijn, steeds, bij het ter hand nemen van eene belijdenis-rede gelijk deze, eene eerste vraag, of hem nu daaruit eens het lang gewenschte licht zal opgaan over de beweerde verknochtheid der daarin voorgedragen rechts- en staatsbeschouwing met den grondslag van leerstellige theologie, waarop die beschouwing heet te zijn ‘gestoeld’. De redenaar heeft ook inderdaad op die vraag bescheid willen doen. Na de onontwijkbare aanklacht tegen

1) ‘De Gids’ van November 1889, blz. 314 vv.

‘de revolutie’ volgt de ontvouwing van een stellig program. Hier alweder zoekt hij zijne kracht in een sprekende tegenstelling. Zijn ‘Ahriman’ is ditmaal het, bij allen rijkdom van uitwerking, toch in de grondgedachten zoo armoedige Romeinsche-, zijn ‘Ormuzd’, daarentegen, het veel minder kunstrijk bewerkte, maar oneindig dieper opgevatte Germaansche recht. Ginds treedt hem tegemoet een overmoedige, doch dan ook wel vaak overijlde hartstocht voor begripsvorming. Daarbij een geweldig gevoel van eigen kracht, dat in alle recht bij voorkeur de naar zijnen bezitter toegekeerde zijde, de wilsmacht, in het oog vat, en zich deze gaarne denkt als uit haren aard van alle perken vrij. Van oudsher nu vindt hij die wilsmacht verdeeld over, en, om zoo te zeggen, zich samenpakkend op het hoofd van tweeërlei drager: den in zijnen kring vrij machtigen gezinsheer, en andererzijds het allen en alles overheerschende Romeinsche volk. Van innerlijke rechtsordening, van wederkeerige ontzagsverhoudingen tusschen eene hoogere verbandspersoonlijkheid en hare deels dienende, maar dan ook deels zelfstandige organen is nooit of nergens sprake. Het ‘private recht’ trekt bloot uitwendige grenzen tusschen de wilsmacht van het ééne familiehoofd en die des anderen. En het ‘publieke,’ - ja, dat geeft slechts woorden aan de volstrekte overmacht der volksgemeenschap over hare leden. Ziedaar het eenvoudig kader van begrippen, dat het Romeinsche rechtssysteem omvat; huisvaderlijke- en staatsbevoegdheid, iets anders nog dan die kent het ten slotte niet; voor een in vrijheid sterk en rijk genootschapsleven ontbreekt in zulk een eng bestek zelfs de hoogst noodige ruimte. In al die dingen nu toont zich het Germaansche recht het tegendeel-, maar tevens het meerdere van dat van Rome. Daar nooit een haastig jagen naar begrippen; de voorliefde voor zinnelijke aanschouwbaarheid bewaart het rechtsleven bij eenen niet uit te putten overvloed van kiemen, waaruit zich alle denkbare gestalten kunnen ontwikkelen. Daar ook geene rechtsbevoegdheid, of zij draagt het beginsel in zich van zelfbedwang ter wille der rechtsorde. Daar evenmin eene scherpe scheiding tusschen het recht des enkelen en des staats; neen, maar die klove overbrugd door duizend middelvormen van levende verbands-persoonlijkheid, waar overal tusschen het lichaam en zijne leden eene eindeloos geschakeerde uitwisseling geschiedt van wederzijds verplichte diensten. Daar eindelijk geene staatsmacht, die het al beneden haar poogt dood te drukken, zoo zij

het niet opzuigt; integendeel: de volle eigenmacht der engere markgenootschappen en burgerij, door het langzaam groeiend landsgezag slechts tot zoo ver beperkt, belast, bedwongen, als algemeen erkende levenseischen van het gemeene land dat noodig maken. Kortom daar is eene onafzienbare volheid van natuurlijke, levende vormgevende kracht, waarnaast het eigenwijs, gekunsteld en enghartig begrippenspel van Rome, trots al zijnen roem, eene droevige figuur maakt.

Dat alles is duizendmaal waar. En onze oogen voor die dingen te hebben geopend verzekert aan Otto Gierke eene plaats in de geschiedenis der rechtswetenschap vlak naast Friedrich Karl von Savigny. Het is een verblijdend teeken des tijds, dat aan de verbreiding zijner denkbeelden het rechtsgeleerd onderwijs ook van de ‘Vrije Universiteit’ voortaan bevorderlijk zal wezen. Nogtans: blijdschap en voldaanheid zijn twee. En welvoldaan kan na de lezing van dien daar juist geschetsten parallel voor het minst niet hij zich noemen, die in dit woord opheldering had gezocht over het begrip: ‘gereformeerde rechtsleer’. Nog altijd blijft voor hem dit ééne onopgelost: ‘Wat is er in den eigenaardigen toon van het rechtsgevoel dier oud-Germaansche boeren, wat is er in het systeem, waartoe een Gierke hunne leidende gedachten samenvoegde, nu specifiek gereformeerds? Des redenaars slotwoord geeft daarop geen uitsluitsel. Laat het zijn, dat juist in den Germaanschen staat’ ‘het scheppingswerk Gods’ zoo ‘heerlijk aan het licht treedt.’ Laat het zijn, dat door hem in bijzondere mate ‘het schriftuurlijk beginsel’ wordt aanvaard van eerbied jegens ‘het recht der zwakkeren.’ Laat het zijn, dat hij, mits ‘consekwent ontwikkeld’, moest huldigen en erkennen de ‘souvereiniteit in eigen kring.’ Dat alles, zeker, strekt den calvinist tot hartverheffende voldoening. Immers het vergunt hem zijne opvatting van het leven, zijne rechts- en staatsleer incluis, te voltooien, te bekronen door een vast belijnd geheel van voorstellingen aangaande 's Heeren plan en raad met Zijne Schepping, dat althans aan die juridische bestanddeelen zich ongedwongen, zonder moeite aansluit. Maar dat was niet de vraag. Wat te bewijzen viel, het was veeleer dit, dat men om tot het richtig inzicht in deze dingen te geraken, en daaraan vast te houden, onvervaard, juist Calvinist moet wezen. En tot dat doel is het gebezigd bewijsmiddel te éénenmale ontoereikend. Het overtuigt ons hoogstens, dat hier geen tegenspraak bestaat, niet, dat die overéénstemming overal

elders moet ontbreken. Des sprekers groote leidsman: Dr. Kuyper, koos hier eenen heel wat veiliger weg. Hij wees ons, als den oorsprong, den waarborg, het toonbeeld van wat ons recht moet wezen, of moet worden, de ideeën en de instituten aan, door het Calvinisme eertijds op dit terrein gewrocht. Daarmeê mocht hij zijne hoofdstelling voorshands ten minste bewezen achten. Als dan daartegenover iemand twijfel uitte, of al die goede dingen van het Calvinisme nu één voor één ook specifiek Calvinistisch moesten heeten hij diende zijne exceptie waar te maken. Welnu, dat voordeel met betrekking tot den bewijslast, Mr. Lohman geeft het onvoorzichtig prijs. Ja, meer: hij legt den twijfelaar, die de daareven genoemde ‘exeptie’ opwerpt, het bewijs daarvoor, als ware het, op de lippen. ‘Habemus’, mag thans deze zeggen, ‘habemus reum confitentem.’ ‘Hoe nu? Gij schildert ons dat oud-Germaansche recht, als gelijkvormig in zijne hoofdbeginselen aan Uw ideaal. Gij weet echter zeer goed, dat noch het overoud geslacht, waaronder die gebruiken het eerst ontstonden, noch heel de reeks der volgende die, tegen de tiendubbele overmacht van Romeinsche rechtsgeleerdheid in, den kostbaren rechtsschat hunner vaderen hebben gehandhaafd met stalen veerkracht, nu juist in het bijzonder was doorzult met den zuurdeesem van Uw Calvinisme. Gij zinspeelt er zelfs niet op, dat de man op wiens komst Gij en Uwe geestverwanten hebt gewacht om al die kostbaarheden te ontdekken, dat Otto Gierke een der Uwen zal wezen. Welnu hebt Gij daarmeê niet zelf het voldingende bewijs geleverd, dat krachtige zin voor een gezond, een vrijheidlievend rechtsleven en Calvinisme twee zijn. Zij kunnen samengaan, die twee, het is mogelijk. Maar stellig; het brokstuk rechtsgeschiedenis, dat Gij aanhaalt toont het ons; stellig heeft de eerste het andere niet noodig.’

Brengt niet op die wijs de leeraar der ‘Vrije Universiteit’ zich zelven in eenen neteligen toestand? Niet weinigen, vermoedelijk, zullen zoo oordeelen. Maar er is meer. Voor wie naast de hier laatstelijk verkregen slotsom nog even de bedenking plaatst, die boven reeds werd geopperd, moet het duidelijk zijn, hoe thans die toestand dubbel ernstig is. Bleek toch zoo even, dat een volk nu juist niet Calvinist behoeft te wezen, om richtige beginselen van recht te huldigen en te bewaren, daar straks werd het klaar, hoe twee personen gelijkelijk zich kunnen noemen naar Calvijn, en nogtans reeds terstond verdeeld zijn zelfs over een zoo gewichtig punt als

het oordeel over wat men noemen mag ‘de zinspreuk van “ancien régîme”’. Wat blijft er zoo nog over van het tot vermoeiens toe gepredikte verband tusschen herstelden rechtszin en hervormde rechtzinnigheid?

Of... neemt men het soms, zelfs aan de ‘Vrije Universiteit’, met dat ‘hervormd’ karakter der rechtzinnigheid zoo nauw niet meer? Buigt men reeds binnen hare gewijde muren de knie voor Baal onder het verleidelijke kleed van een zoo half en half eclectisch ‘Christelijk bewustzijn’, waarin het ‘profanum vulgus’ slechts eene wat ingekrompen reproductie vermag te erkennen van het eertijds op zoo hoogen toon verketterd ‘Christendom boven geloofsverdeeldheid’? Zoo ja, de leer zou slechts het voorbeeld volgen, door het leven al sinds eenigen tijd gesteld. En inderdaad: op den oningewijde althans maakt zelfs het slot van deze rede den indruk, als kon het met gelijke oprechtheid zijn uitgesproken door elk ‘rechtgeloovig’ Christen Van eigenlijke ‘gereformeerdheid’ ontdekt zijn oog; - of is het op deze dingen niet voldoende geoefend? - te nauwernood een spoor. Maar zelfs van een noodzakelijk verband tusschen de hier bepleite rechtsopvatting en zulk eene min of meer verdunde Christelijke rechtsgeloovigheid blijkt ons althans uit deze rede niets. Of, indien iets, dan weêr juist het tegendeel. Want zie: aan eenen heiden ten slotte, aan Cicero, ontleent de redenaar de gelukkigste formule, waarin hij zijn protest tegen ‘revolutionnaire’ staatswijsheid heeft onder woorden gebracht.[1)] En andererzijds: de scherpst doordachte formuleering van waar die wijsheid, naar hij meent, op uitloopt, hij vond haar, het bleek reeds, in het proefschrift, verdedigd door eenen medestrijder voor het ‘Christelijk bewustzijn’: eenen overtuigden Katholiek.

‘Wij leeren licht wat meer uit het werk van tegenstanders dan van geestverwanten’: met die gedachte nam de schrijver dezer regelen de intreerede van Mr. Lohman op; en... zijne verwachting werd voor ditmaal teleurgesteld. Mag hij hopen, dat, omgekeerd, den redenaar, na het vernemen van de gronden dier teleurstelling, de erkentenis uit het hart zal wellen: ‘ik heb van dezen tegenstander wel iets geleerd’?

W. VAN DER VLUGT.

1) Blz. 42 noot 1.

Sonnetten.

I. Erinnering.

Ik dwaalde in 't woud met mijn Erinnering,
Tusschen de wilgen, bij den watersprong.
Daar bond ze me aan twee boomen vast en zong
Slepende zangen zacht en zonderling.

'k Stond als gekruisigd en haar zingen drong
Diep in mijn ziel, tot me elke vreugd verging.
Toen daagde ik trotsch haar uit ter worsteling,
En brak den boei die mij tot luistren dwong.

En met Erinnring streed ik lang en fel,
Tot zij bezweek en, tusschen 't oeverriet,
In 't water stortte met een zwanezang.

Lang bleef zij drijven op de waterwel,
Heksen verdrinken, maar verzinken niet -
En 'k hoor dat zingen toch, mijn leven lang.

II. Weemoed.

Toen kwam tot mij een kind met smeekende armen,
Doodsbleek en weenend en haar naam was Weemoed.
Zoet klonk haar stem, gelijk muziek die leed doet,
En 'k nam haar aan mijn boezem uit erbarmen.

Eerst was 't een lichte last: een kind dat mee moet
En moeder opneemt, 'k trachtte 't zacht te warmen.
Toen werd zij zwaar, mijn kracht voelde ik verarmen.
Behekste 't kind mij, als een booze fee doet?

En áltoos moet ik nu mijn Weemoed dragen:
Ze is één met mij, gelijk in oude sagen.
O mocht ik haar vermoorden, maar ik mag 't niet!

Wee mij! dáárom wordt elke zang een weeklacht.
Eer 'k neerzijg om te sterven, wijkt mijn vracht niet
En Zij lacht hoonend, tot mijn wanhoop meelacht.

III. Eenzaamheid.

Mijn hoop was heen, maar 'k droeg mijn lot gelaten,
Rijk in uw liefde en sterk in mijn vertrouwen.
Liefde is geloof voor 't vroom gemoed der vrouwen:
‘Hij is mijn God, hij zal mij niet verlaten.’

'k Wilde u ten lof een marmren tempel bouwen,
Hoog op een heuvel, doel van honderd straten,
Vol geur van hyacinth en aromaten,
En blanke beelden, heerlijk om te aanschouwen.

Nu is mijn leven als een donker water,
Diep in een bosch door vogelen vermeden.
Veel giftig kruid, geen frissche woudbloem staat er.

Kroos dekt den poel waar vroeger zwanen gleden,
'k Hoor, tusschen 't loof, den hoonlach van een sater
En 't zachte klagen van mijn schoon verleden.

IV. Kinderjaren.

O blonde beelden van mijn kinderjaren,
Die zachtjes naadren als ik heel zoet zing,
Het blank gelaat omkruld van gouden haren,
En de oogen blauw als 't meer dat luchtblauw ving!

Hoe komt ge zoo mijn eenzaam hart omwaren,
Mij stil omsinglende in een tooverkring?
Komt gij me als eng'len hoeden voor gevaren,
Waarom zoo laat, nu al mijn heil verging?

O duldloos heimwee dat mij komt besluipen
Naar 't land van Eden, naar een hand die help'!

'k Voel langs mijn ving'ren zoele droppels druipen
En 'k weet geen wezen dat mijn tranen stelp'.

O kindertijd, laat me als klein kindje kruipen
In 't veilig kluisje van uw rozeschelp!

V. Zang in den nacht.

Toen zij nu roerloos lag na 't laatste lijden,
Met blank van lelieën om het brons der lokken.
En 't Juli-maanlicht sneeuwde als lichte vlokken
Op 't wit der bloemen, die wij 't doodsbed wijdden,

Toen lag ik, luistrend naar de kloosterklokken,
En 'k voelde 't zwaard der smart mijn ziel doorsnijden.
'O zachte zuster, rust van 't vruchtloos strijden!
Lang moet nog 't leven mij ten doode lokken.'

Toen hoorde ik, in de windbewogen' linde,
Die voor mijn venster bloeide, een vogel juichen...
En 't was geen tijd voor zang van nachtegalen.

En om mijn ziel, gelijk een blanke winde,
Rankt zich de erinn'ring, als mij 't leed wil buigen:
Háar ziel, die jubelde in de manestralen.

HÉLÈNE SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Molière op het Duitsche tooneel, - Possart als Harpagon en Chrysale.

Men heeft in Duitschland sedert jaren op min of meer gespannen voet gestaan met Molière; althans, op enkele uitzonderingen na, hem vrij koel behandeld. Wel werden in de 17e eeuw, zoowel *l'Avare* en *Tartuffe* als die comedies en kluchten, waarin Molière te velde trekt tegen de valsche geleerdheid, tegen de geneesheeren zijner dagen en de verwaande zottinnen, met geestdrift toegejuicht; maar reeds in de 18e eeuw treedt er met Gottsched (1700-1766) eene reactie in. Gottsched, die met de Fransche klassieke tragedie dweepte en, door middel van de troep van Neuber en zijn talentvolle vrouw, de beroemde Caroline Neuber, Corneille en Racine burgerrecht trachtte te verschaffen op het Duitsche tooneel, opdat zij den Duitschen tooneelschrijvers tot voorbeeld zouden strekken en dezen, naar dit model, later oorspronkelijke stukken zouden kunnen schrijven, gaf niet alleen van de Fransche blijspeldichters aan Destouches en Marivaux de voorkeur boven Molière, maar stelde den man, dien men Molièrès besten leerling zou kunnen noemen, den Deen Holberg, verre boven den Meester. Lessing, Gottscheds antagonist wat de waardeering van de Fransche treurspeldichters betreft, valt Molière wel niet rechtstreeks aan, - en daaruit mag men wellicht afleiden, dat de groote bestrijder van den invloed der Franschen op het Duitsche tooneel zijns ondanks de superioriteit van den Franschen dichter moest erkennen, - maar een feit is het, dat Lessing in zijne *Hamburgische Dramaturgie* alleen eenigzins uitvoerig over *L'école des femmes* spreekt (53es Stück) en enkele andere stukken slechts ter loops noemt, zonder dat men te weten komt hoe hij

over Molière denkt. Dat Lessing in Molière tehuis was blijkt telkens; èn in zijn brieven èn in zijn beroemden strijd met den Hamburgschen predikant Goeze vinden wij herhaaldelijk toespelingen op gezegden of toestanden uit stukken van Molière.

Duidelijker heeft A.W. von Schlegel zich over Molière uitgelaten. In de elfde van zijne voorlezingen *Über dramatische Kunst und Litteratur* erkent Schlegel Molière's superioriteit enkel in de klucht. ‘Nach allem obigen’ - schrijft hij aan het slot zijner beschouwingen - ‘halte ich mich berechtigt, gegen die herrschende Meinung zu urtheilen, dass es Molière'n mit dem herben hausbacknen Komischen am besten gerieth, und dass ihn sein Talent wie seine Neigung ganz für die Possen hätte entscheiden sollen.’

Of Schiller iets voor Molière voelde, is mij niet gebleken; dat hij hem gekend heeft leidt men af uit het antwoord van den jager in *Wallensteins Lager:*

> Wie er räuspert und wie er spuckt,
> Das habt ihr ihm förmlich abgeguckt;

waarin men eene vertaling wil zien van hetgeen Armande in *Les femmes savantes* haar zuster Henriette toevoegt:

> Et ce n'est point du tout la prendre pour modèle,
> Ma soeur, que de tousser et de cracher comme elle.

Beter gewaardeerd werd Molière door Goethe. Goethe sprak het uit, dat hij Molière kende en lief had, en jaarlijks eenige stukken van hem las. ‘Es ist nicht blos das vollendete künstlerische Verfahren, was mich an ihm entzückt’ - zeide Goethe tot Eckermann - ‘sondern vorzüglich auch das liebenswürdige Naturell, das hochgebildete Innere des Dichters... Von Menander kenne ich nur die wenigen Bruchstücke, aber diese geben mir von ihm gleichfalls eine so hohe Idee, dass ich diesen grossen Griechen für den einzigen Menschen halte, der mit Molière zu vergleichen gewesen.’ Molière is, in Goethes oogen, een ‘reiner Mensch’, in wien niets ‘verbogen’ noch ‘verbildet’ is. Hij beheerscht de zeden van zijn tijd, terwijl Iffland en Kotzebue zich door de zeden van hun tijd beheerschen laten. Schlegel komt er bij Goethe niet malsch af; in de manier waarop Schlegel het Fransche theater behandelt ziet Goethe den slechten recensent, wien elk orgaan voor de vereering van het voortreffelijke ontbreekt. Hoe moet het hem geërgerd hebben, dat een Kotzebue zich niet ontzag *l'Ecole des femmes* op zijne wijze te vertalen, d.w.z. te verminken en met aardigheden van

verdacht allooi te verfraaien, en dat Zschokke een reeks van Molière's stukken voor het Duitsch tooneel bewerkte.

Zschokke veroorloofde zich Molière te moderniseeren en te verduitschen: de handeling wordt overgebracht naar de 19e eeuw, de vaders worden ‘Commerciën-Räthe’, de zoons luitenants van de kavalerie; Tartuffe wordt een émigré, die tijdens de Fransche omwenteling een schuilplaats heeft gezocht in Duitschland, en daar de philosophen en rationalisten tracht te bestrijden. Zijn slachtoffer (de Fransche Orgon) is de Justizrath Heiligenstein, die, onder den indruk van hetgeen zijn gast hem leert, onder anderen aan den kolonel (Cleanthe) verwijt dat hij ‘een ware Kant’ is! De meest bekende verhanseling, welke Zschokke Molière liet ondergaan, is die van *L'Avare*, welke wij nog niet zoo heel lang geleden ook op ons Hollandsch tooneel hebben kunnen zien. Kammerrath Fegesak (Harpagon) - in het Hollandsch trouw vertaald door kamerraad Vegezak! - is bij Zschokke niet de vader, maar de oom van Heinrich (Cleanthe) en Elize: de strijd toch tusschen een vader en een zoon, zooals Molière dien voorgesteld heeft, eene voorstelling welke Goethe roemde, omdat zij aanschouwelijk maakt hoe de gierigheid de innigste familiebanden verscheurt, was voor het fijne gevoel van Zschokke en van het Duitsch publiek van zijn tijd al te weerzinwekkend. Ook in vele andere punten heeft Zschokke Molière gewijzigd: het beroemde tooneel met het telkens wederkeerende ‘sans dot!’ zoekt men in zijn bewerking te vergeefs.

Sedert hebben geleerden als Mahrenholtz, Mangold, Lotheissen een ernstige studie van Molière gemaakt; een tijdlang, van 1879 tot 1884, heeft Dr. Schweitzer een Duitschen ‘Molièriste’ uitgegeven, een tijdschrift uitsluitend aan Molière gewijd. Graf Baudissin, von Laun en anderen hebben door vertalingen van letterkundige waarde getracht Molière een plaats op het repertoire der Duitsche schouwburgen te geven.

Toch kan men niet zeggen, dat Molière in Duitschland begrepen en gewaardeerd wordt als den grooten komischen dichter, dien Goethe in hem bewonderde. Noch bij de tooneelbesturen, noch bij de groote tooneelspelers vindt men tegenover Molière die piëteit in acht genomen, welke hen vervult tegenover de Duitsche klassieken en tegenover Shakespeare. Zelfs een man van zoo groote letterkundige begaafdheid als Franz Dingelstedt, die achtereenvolgens als intendant en directeur van de Hofschouwburgen te Mün-

chen, te Weimar en te Weenen zijn sporen verdiende, heeft zich aan Molière op de ergerlijkste wijze vergrepen.

In het negende deel van Dingelstedt's ‘Sämmtliche Werke’, het 1e deel van de afdeeling ‘Theater’, vindt men een gedicht, in 1873, bij gelegenheid van het tweede eeuwfeest van Molière's dood, door hem geschreven, en dat waarschijnlijk in den Hofschouwburg te Weenen, waarvan Dingelstedt destijds Directeur was, is voorgedragen. Daarin wordt Molière op ééne lijn gesteld met Shakespeare en geroemd als de meester die niet slechts voor Frankrijk, maar voor de geheele beschaafde wereld geschreven heeft:

> Der Stern, der einst nur Frankreich leuchten konnte,
> Glänzt jetzt und stets am Menschheitshorizonte.

En wanneer men nu dit deel verder doorbladert, dan vindt men aan het eind: *Molière's Geiziger, für die deutsche Bühne übersetzt und bearbeitet*. Het is deze ‘Bearbeitung’, welke door E r n s t P o s s a r t gekozen was bij de voorstelling van 2 December, den ‘Molière-abend’, waarin de Duitsche kunstenaar èn als Harpagon èn als Chrysale uit de *Femmes Savantes* optrad.

Bearbeitet! - Dus de man, wiens tempel in het gelegenheidsgedicht de geheele wereld heette, moest, om voor het Duitsch publiek van de tweede helft der 19de eeuw genietbaar te zijn, worden bewerkt! En waarin bestaat nu die bewerking?

Wie wel eens in het Théâtre français eene voorstelling van een van Molière's blijspelen heeft bijgewoond, weet hoe streng daarbij de traditie wordt gevolgd, vooral ook wat betreft het binnenkomen van de verschillende personages, het zich in een halven cirkel scharen met het gelaat naar den toeschouwer, en dergelijke meer. Dit en het 17e eeuwsche costuum, waarin de stukken gespeeld worden, geeft aan deze voorstellingen een zeker *cachet*, een stijl, dien men niet straffeloos kan verwaarloozen.

Wanneer bij de voorstelling van *l'Avare* in het Théâtre français het scherm opgaat, is het tooneel ledig: daarna gaat de achterdeur open en men ziet Valère, die Elize het eerst laat binnengaan; Valère sluit de deur, neemt Elize's hand, en beiden vangen, eenigzins op den achtergrond blijvende, hun gesprek aan. Dat lijkt, op het eerste gezicht, wat stijf, wat ceremoniëel, maar al spoedig komt de toeschouwer in de stemming, en juist dit afgemetene, hoffelijke geeft aan dit inleidingstooneel een ongemeene bekoorlijkheid.

Dingelstedt, die, in zijn qualiteit, met de tradities van het Huis van Molière bekend moet zijn geweest, heeft naar het schijnt reeds aanstonds duidelijk te kennen willen geven, dat hij daarmede niets te maken wilde hebben. Hij laat het niet aan den regisseur over, dit eerste tooneel te regelen naar zijn smaak, maar geeft de volgende uitvoerige aanwijzing: *Bij het opgaan van het scherm zijn Valère en Elize in een levendig gesprek, als in een twist tusschen minnenden, gewikkeld*: *Elize loopt in de kamer op en neer, Valère volgt haar. terwijl hij haar tot bedaren tracht te brengen*.

Deze enkele aanwijzing teekent: en toen ik bij de Possart'sche voorstelling Valère en Elize met lange stappen, elkander over het tooneel achterna zag loopen, was het mij reeds aanstonds duidelijk, dat deze vertooning mij rijke stof tot ergernis zou geven. En die bleef dan ook niet uit.

Bij dit drukke optreden van de twee minnenden passen geen lange, eenigszins ‘precieuse’ gesprekken, gelijk Molière ze schreef. Dingelstedt ontziet zich dan ook niet, om de eerste tooneelen zeer aanmerkelijk te verkorten, en alleen dat te laten staan, wat hoog noodig is tot recht verstand van hetgeen volgt.

Maar veel erger is wat in het verder verloop van het stuk door hem gewijzigd is. Ondanks Goethe's verdediging, heeft-ook Dingelstedt de tooneelen, waarin de zoon heftig tegen den vader optreedt en Harpagon hem ten slotte onterft en vervloekt, niet voor een Duitsch publiek durven brengen: het gewaagde, maar treffende 5e tooneel van het 4e bedrijf is door hem verwaterd tot een zeer weinig karakteristieke samenspraak, welke Harpagon wanneer hij ziet, dat Cleanthe van Marianne geen afstand wenscht te doen, aldus besluit:

- ‘Gut. Ich gehe zum Notar. Heute abend kommt er hierher. In diesem Zimmer, an jenem Tische wird mein Ehevertrag mit Marianne unterzeichnet, gleichzeitig der zwischen Anselm und Elise. Du unterschreibst sie alle beide und das obenan, als erster Zeuge. Verstanden?’

En daarna loopt hij driftig weg. Eerst wanneer zijn vader uit het gezicht is, durft Cleanthe hem een ‘unbeugsamer Mann’ noemen, van zijn ‘schnöde List’ spreken en hem den oorlog verklaren, ‘een open krijg, waarin alle middelen goed zijn.’ Het schijnt derhalve dat, volgens deze Duitsche opvatting, een zoon tegen zijnen vader mag opstaan, hem uitschelden, - maar enkel achter zijn rug.

Met dit beroemde tooneel heeft Dingelstedt een andere aardige episode, welke Molière er tusschen vlocht, laten wegvallen: die nl. waarin Maître Jacques als middelaar tusschen vader en zoon optreedt, beurtelings met beiden spreekt, beurtelings beiden gelijk geeft, aan Harpagon doet gelooven dat Cleanthe bereid is hem in alles te gehoorzamen, en aan Cleanthe dat zijn vader geen bezwaar meer heeft tegen zijn huwelijk met Marianne. Ook in Frosine's rol en in haar onderhoud met Harpagon is het een en ander geschrapt en gewijzigd, waarvoor geen redelijke grond is aan te geven: de kostelijke beschrijving van de jonge melkmuilen, waaraan Marianne een hekel heet te hebben, en boven wien zij een statigen grijsaard verkiest, is vervangen door een lofrede op Harpagon's buik, waarvan Frosine bij Dingelstedt zegt:

‘Diese leise Andeutung einer angenehmen Fülle, diese sanft geschwungene Wellenlinie in den untern Verhältnisse Ihres männlich-schönen Baues, erhöht nur noch die Majestät der gesammten Erscheinung.’

En wederom, ten einde de fijngevoelige Duitsche ooren te sparen, heeft Dingelstedt Frosine's uitbarsting, hare verwensching van den verachtelijken vrek: ‘Que la fièvre te serre, chien de vilain’ etc., tot deze drie woorden herleid: ‘Wart', alter Geizhals!’

Geen bladzijde of er is een karakteristieke uitdrukking, een geestig woord geschrapt of verwaterd. De beroemde monoloog, waarin zulk een aangrijpende climax heerscht, en waarin de gierigaard in zijn wanhoop over het stelen van de cassette, woorden als van een krankzinnige spreekt, voor dood op den grond valt, de heele wereld verdenkt, de heele wereld aan den galg wil hebben en zich zelf daarbij, - die monoloog wordt door Dingelstedt weder van veel karakteristieks ontdaan. Harpagon heeft Duitsch-lyrische aanvechtingen, waarin hij, van zijn schat sprekend, uitroept: ‘Im Grünen hatte ich ihn vergraben, tief und kühl, und oftmals am Tage und oftmals in stiller Nacht schlich ich zu ihm, streichelte sein Grab, sprach mit ihm, hörte seine Silberstimme im Traume. Nun ist Alles still. Alles leer!’ En de in het paroxysme zijner wanhoop uitgesproken slottirade ‘Je veux faire pendre tout le monde, et si je ne retrouve mon argent, je me pendrai moi-même après!’ wordt bij Dingelstedt deze banale tooneelphrase: ‘Wenn es noch eine Gerechtigkeit auf Erden gibt, so sehe ich mein Geld wieder und den Dieb am Galgen.’

Een man, die zijn vak kende, Eduard Devrient, heeft in zijne

‘Geschichte der deutschen Schauspielkunst’ van Molière's stukken gezegd, dat zij daarom voor de tooneelspeelkunst zulk een bijzondere waarde hebben, omdat de tooneelspeler er enkel ‘durchgespielte’ rollen in aantreft. ‘Niets - zegt hij - is daarin belemmerend of ontheatraal, niets grillig of onpraktisch; de vertooner kan zonder aarzelen het spoor van den dichter volgen, want de dichter was een groot tooneelspeler.’ Dit maakt, dat ook zelfs daar waar, zooals in de bewerking van Dingelstedt, aan het stuk veel van zijn geur en kleur is ontnomen, er nog altijd genoeg overblijft om den tooneelspeler, zooals men dat noemt, ‘te dragen’, en effect te doen maken.

Possart, met zijn tooneelroutine, had zich maar te laten gaan om van deze rol, eene rol zoo geheel ‘en dehors’ en waarbij hij - hetgeen de begaafde acteur blijkbaar gaarne doet - bijna voortdurend op het tooneel is, iets zeer komisch te maken; want alleen door een rechtaf komische opvatting van Harpagon's karakter kan men het stuk aannemelijk maken en het terugstootende, het pijnlijke van sommige toestanden eraan ontnemen. In plaats daarvan had Possart de rol van hare ‘unheimliche’ zijde aangevat. Met steil overeind staand haar, als een krans rond zijn hoofd, hetgeen hem, naar men heeft opgemerkt, het voorkomen van een uil gaf, met een gedempte, eentonig droefgeestige stem, verschrikt, gejaagd, als werd hij door een idée fixe vervolgd, dwaalt en sluipt Harpagon-Possart, klagend en drenzend, door zijn huis. Voor een oogenblik mag deze opvatting indruk maken, maar zij geeft aan de geheele rol een zeer groote eentonigheid, iets lugubers. Men lacht, maar aarzelend, alsof men eigenlijk niet lachen moest; de lach van Molière, de gezonde lach, de lach die opwekt, die de lucht zuivert, blijft achterwege.

Na *Der Geizige* kregen wij *Die gelehrten Frauen* te genieten, in de vertaling van Wolf Graf Baudissin. Baudissin's Molière-vertalingen zijn, in haar soort, voortreffelijk, nauwkeurig en vloeiend, geestig en kernachtig. Maar zij hebben ééne schaduwzijde. De vertaler koos voor den alexandrijn van het oorspronkelijk de vijfvoetige rijmlooze jambe van het Duitsche drama. Hij deed dit - naar hij in de voorrede mededeelt - omdat de Duitsche alexandrijn hemelsbreed van den Franschen verschilt; terwijl de Franschman volstaan kan met de lettergrepen te tellen, moet de Duitscher ze wegen; bovendien geeft de caesuur in het midden aan het Duitsche vers een groote stijfheid en eentonigheid. Dit moge waar zijn voor

wie meent aan die caesuur streng te moeten vasthouden en den ouderwetschen alexandrijn in al zijn klassieke vormelijkheid te moeten gebruiken, er zijn voorbeelden te over dat ook in de Germaansche talen door verplaatsing of verwaarloozing van de caesuur, door enjambement aan den alexandrijn een groote mate van lenigheid kan worden gegeven, waardoor hij voor het vloeiendste Fransche vers weinig onder doet, en, zooal niet voor de klassieke tragedie dan toch voor het blijspel van Molière, den toon, de stemming van het oorspronkelijke nabij komt. De vijfvoetige jambe daarentegen, met hoeveel talent ook behandeld, kan nooit den indruk van het oorspronkelijk teruggeven.

Ik kies als voorbeeld een vijftal bekende regels uit de *Femmes Savantes*, welke door Baudissin voortreffelijk vertaald zijn.

In het beroemde 7e tooneel van het 2e bedrijf zegt Chrysale van de ongelukkige keukenmeid Martine, die op het punt van Vaugelas te licht bevonden, en daarom door Philaminte de kamer uitgejaagd was:

> J'aime bien mieux, pour moi, qu'en épluchant ses herbes
> Elle accommode mal les noms avec les verbes,
> Et redise cent fois un bas et méchant mot,
> Que de brûler ma viande, ou saler trop mon pot.
> Je vis de bonne soupe, et non de beau langage.

Baudissin vertaalt aldus:

> Ich zieh' es vor, das sie beim Kräuterlesen
> Den falschen Casus manchmal applicirt,
> Und dann und wann ein grobes Wort gebraucht,
> Als dass sie zu viel Salz zur Suppe thut,
> Und mir das Fleisch verbrennt. Ich werde satt
> Von guter Kost, und nicht von schönen Worten.

Men vindt in deze regels nagenoeg alles van het origineel terug, en toch is de indruk een geheel verschillende: eene vertaling in proza zou hetzelfde effect doen.

Vliegende woorden als: ‘Je vis de bonne soupe, et non de beau langage... Guenille, si l'on veut, ma guenille m'est chère...’ en dergelijke, welke telkens terugkomen, kunnen in deze rijmlooze jamben niet tot hun recht komen, niet naar voren springen, en missen hunne werking volkomen. Alle *relief* wordt vlak, alle kleur verbleekt.

Het is dan ook geen wonder, dat de tooneelspelers, die deze verzen zeggen moeten, ze als proza behandelen, en dit is wederom van invloed op hun spel. De alexandrijn houdt hen in den band, dwingt hen tot rustig, gearticuleerd spreken, regelt hunne gebaarden, hun loopen. Maar met deze vijfvoetige rijmlooze jamben schijnen alle mogelijke vrijheden geoorloofd. En Possart en de zijnen maken van die vrijheid dan ook een ruim gebruik.

Reeds de kop, dien Possart als Chrysale zich gemaakt heeft, toont dat hij het voor te stellen karakter averechts opvat. Met zijn hangbuikje, zijn hanglip, zijn hangwangen en zijn hangende blonde vlasharen geeft hij meer den indruk van den onnoozelen schaapachtige Franschen boer uit de Opéra-Comique dan van den ‘bon bourgeois’, zooals Chrysale op de personenlijst genoemd wordt, d.w.z. den man uit den gegoeden middenstand, den man met het zwakke karakter, die zich tegen buitensporigheden van vrouw en dochters niet durft verzetten, maar wiens eenvoudig gezond verstand, al moge het door zijn gelijkvloerschheid komisch werken, wel geschikt is hem onze sympathie te verzekeren.

Les femmes savantes is een blijspel, en Possart speelt het als een klucht. Van iets als stijl geen spoor. De kostelijkste tooneelen mislukken dientengevolge. Een paar voorbeelden. In het 7e tooneel van het 2e bedrijf komt Chrysale's gezond verstand aan het woord, en in zijn drift, den drift van een goedig en goedhartig man, wendt hij zich tot zijne vrouw Philaminte en roept hij uit:

> Voulez-vous que je dise? Il faut qu'enfin j'éclate,
> Que je lève le masque, et décharge ma rate:
> De folles on vous traite, et j'ai fort sur le coeur....

Maar als hij zoover gevorderd is, valt zijne vrouw hem in de rede met een eenvoudig: ‘Comment donc?’ en - weg is zijn moed. Handig wendt hij zich van haar af tot zijn zuster Belise, en vervolgt als ware er niets gebeurd:

> C'est à vous que je parle, ma soeur.

Dit tooneel laat nooit na zijn komisch effect te maken, maar het is berekend op de eenvoudige mise en scène van het Fransche klassieke tooneel. Het drietal staat midden op het tooneel: Belise rechts, Philaminte links, Chrysale in het midden, en op den uitval van zijn vrouw heeft Chrysale eenvoudig

het hoofd naar de andere zijde te wenden om tot Belise te zeggen: ‘C'est à vous que je parle, ma soeur.’

Bij Possart zit Philaminte links, Belise rechts, met de volle breedte van het tooneel tusschen haar beiden; Chrysale staat dicht bij Philaminte, en als deze nu uitvalt: ‘Wie?, was!’, vliegt Chrysale, verschrikt, naar de andere zijde van het tooneel, naar Belise, en zegt:

> Ich rede, Schwester, jetzt mit dir,

Uit dit ‘jetzt’ zou men opmaken, dat ook Baudissin zich de komische toestand niet duidelijk heeft voorgesteld, en de traditioneele mise en scène van dit tooneeltje niet gekend heeft. Dit althans is zeker: zoowel in deze vertaling, als in de manier waarop Possart het tooneel speelt, gaat het komisch effect verloren.

Ergerlijker is de voorstelling van het hierop volgende tooneel. Wanneer Chrysale met zijn broeder Ariste alleen gebleven, is, verwijt deze hem zijn zwakheid tegenover zijne vrouw. Ariste spreekt ernstig, streng, en Chrysale tracht, zoo goed en zoo kwaad als hij kan, zich te verdedigen. Possart maakt hier een tooneel van, dat in een klucht thuis hoort. Chrysale wordt bang voor de ernstige vermaning van zijn broeder, verschuilt zich achter een tafel, achter stoelen, en loopt, door Ariste achtervolgd, het gansche tooneel om, terwijl hij, stotterend en hem nabauwend, den tekst met allerlei aardigheden van eigen vinding opluistert. De berijmde alexandrijn zou dergelijke improvisaties van zelf verboden hebben, de rijmlooze vijfvoetige jambe, die het proza nabij komt, maakte haar mogelijk.

Het klassieke blijspel werd onder de hand van den Duitschen tooneelkunstenaar een Possartsche Posse, en de met ophef aangekondigde ‘Molière-abend’ een ergernis voor hen, die in Molière den grooten komischen dichter vereeren, tegenover wien piëteit past, en dien men in zijn groote blijspelen - waartoe *Les femmes savantes* ongetwijfeld behoort - niet naderen mag met ongewasschen handen als van een potsenmaker.

J.N. VAN HALL.

Bibliographie.

De briefwisseling van Plinius en Trajanus en de jongste bestrijder harer echtheid. Een verweerschrift door Dr. C. Wilde. S.J. Utrecht. P.W. van de Weijer. 1890.

Dit boekje kondigt zich aan als ‘een verweerschrift.’ Het is dat inderdaad. Intusschen: er is tweeërlei verweer. Enkel verwerend - vooreerst; maar dan ook aanvallend verweer. Met eene zelfverdediging van de eerste soort kan, gemeenlijk, de aangebonden strijd worden gesloten. ‘Aggressive defensie’, daarentegen, noopt allicht den oorspronkelijken aanvaller tot dupliek. En dan: waar is het einde? Het geschrift nu van Dr. Wilde behoort - in die qualificatie ligt geen zweem van verwijt, - zeer stellig tot de laatstgenoemde soort. De schrijver zelf zal zeker niet verwachten, dat dit zijn woord in het eens begonnen duel het laatste woord zal zijn. De degens zullen gekruist blijven, wie weet hoelang nog? Die overweging deed de ‘Gids’-redactie opzien tegen het inwilligen van des schrijvers verzoek, om plaatsing van zijn antwoord in haar tijdschrift. Zij deed echter hare weigering vergezeld gaan van het aanbod, - waarom vermeldt Dr. Wilde alleen de eerste, niet ook de laatste helft van haar bescheid? - om, zoodra deze repliek zou zijn verschenen, daarop met aandrang de Opmerkzaamheid te vestigen van alle ‘Gids’-lezers, die belang stellen in het Pliniusvraagstuk. Van den daarmede aanvaarden plicht kwijt zij zich in deze regelen.

Het betoog van Dr. Wilde verdient inderdaad met aandacht te worden gelezen en overwogen. Het is, in den vollen zin des woords, een geharnast pleidooi. Op den onpartijdigen lezer zal het zeker den indruk maken, dat het kwalijk krachtiger en volledіger kon zijn gevoerd. Wat voor des schrijvers stelling maar mogelijkerwijs kon worden te berde gebracht, hij heeft het gebruikt. In dichte drommen, geschikt tot eene ontzagwekkende slagorde, rukken zijne bewijsgronden tegen het betoog der wederpartij op. Het verschaft een eigenaardig genot, zich te verdiepen in het werk van eenen geleerde, zoo wel ten strijde toegerust als deze. Maar wat bovendien en bovenal de belangstelling des lezers prikkelt en spant, het is de omstandigheid, dat hier, maar half verborgen onder eene macht van bijzondere neven-vragen, een geding ten principale wordt gevoerd van diep ingrijpende beteekenis: een kamp tusschen tweeërlei tot in den wortel verschillende opvatting aangaande de richtige gedragslijn van geschiedkundig onderzoek. Vergist de schrijver dezer regelen zich niet, dan zullen in het vervolg van dit geding de vragen van meer bijzonderen aard allengs terugwijken voor dat ééne hoofdgeschil, dat reeds hier als het alles-overheerschende zich

verraadt op iedere bladzijde, ook waar het niet zichtbaar naar den voorgrond treedt. Uitgevochten, zeer zeker, zal het ook ditmaal wel niet worden. Hoe weinigen zelfs onder het belangstellend publiek, die door dit ééne bedrijf in eenen eeuwenouden strijd zich zullen laten bekeeren! Doch hoe dat zij: niemand zeker zal het geschrift van Dr. Wilde uit de hand leggen zonder eene stille hulde aan de vechtkunst van dezen zwaar gewapenden kampioen. v.d.V.

Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift. 1e Jaargang. Aflevering I. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier.'

De Maatschappij, 'Elsevier', als uitgeefster, en de heeren H.J. Schimmel en Dr. Jan ten Brink, als redacteuren, schijnen van meening, dat er in de rij der Nederlandsche periodieken een leemte bestaat, welke door een geïllustreerd maandschrift, als dat waarvan thans de eerste aflevering het licht heeft gezien, zal worden aangevuld. Zij verwachten zelfs dat 'zoo'n tijdschrift ons nationaliteitsgevoel in hooge mate zal streelen' en dat de nieuwe onderneming, bij 'een *breede* en *grootsche* opvatting en uitvoering', kans heeft van slagen. Wij helpen het hen wenschen en zullen gaarne doen hetgeen zij, in het niet zeer fraai gesteld prospectus, van ons vragen, nl.: wachten op hunne daden.

Waardeerend wat ten Brink - voor de zooveelste maal tot zijn eerste liefde terugkeerend - van *De Bredero's* vertelt, en wat Emants ons in een fijn gepenseelde novelle, *De laatste*, schenkt - al behoefde daarvoor geen nieuw tijdschrift te worden opgericht -, willen wij niet verzwijgen dat de geele, oranje en roode kleuren van den omslag ons toeschijnen meer te getuigen van zucht om de aandacht te trekken dan van smaak, en wagen wij het de hoop uit te spreken, dat voortaan 'Uit de studeercel der Redactie' (zooals deze rubriek luidt) belangrijker mededeelingen tot ons zullen komen dan de zeer onbeduidende anecdoten omtrent Théophile Gautier en de over en over bekende herinneringen aan de pastorie te Heilo, welke de redacteur Ten Brink ons hier voorzet, en waarin wij de 'breede en grootsche opvatting', door het prospectus in het vooruitzicht gesteld, te vergeefs zochten.

Van de illustratiën, welke de verschillende bijdragen opluisteren, schenen ons vooral die van *De Bredero's* door Hoynck van Papendrecht en van *De Laatste* door Joan Berg voor het meerendeel geslaagd. Voor onze teekenaars is hier een ruim en vruchtbaar veld ter bearbeiding; - en dit is *voorshands* het eenige oogpunt, waaruit wij de verschijning van dit maandschrift zonder voorbehoud kunnen toejuichen.

Kleine en groote menschen. Novellen en schetsen door Jo van Sloten. Amsterdam. Jan Leendertz & Zoon.

Er is in deze schetsen nog veel wat ze als eerstelingen kenmerkt. De schrijfster zoekt blijkbaar nog haren weg. Met het romantisch verhaal van den ruiter, die te midden van een verschrikkelijk onweêr aan komt hollen - de man wordt ons geschetst als een 'donkere figuur, met ijzeren kracht zijn pikzwart ros beteugelend' - en die Bloempje, 'de zoetgeurende, blozende roos' van 'Ouden Jochem', komt schaken, zal Mej. van Sloten haar naam als schrijfster niet maken. De aardigheden, waarmede de, elders hoog geprezen, schets 'La Flor de Mimorsase' gekruid is, schijnen ons niet vrij van gezochtheid; bovendien is de navolging van Justus van Maurik, gewild of niet, al te duidelijk zichtbaar.

Oneindig beter geslaagd zijn de stukjes ‘Na dertig jaar’, ‘Kobussie Slaap-Os’, ‘Naar huis’, waarin eenige eenvoudige toestanden uit het leven van eene onderwrjzeres, uit het gezin van een krantenrondbrenger, uit de kostschool, zonder pretensie of

jacht op effect worden geschetst. Kostelijke gezonde humor spreekt uit hetgeen, in ‘Na dertig jaar’, de spraakzame en goedhartige winkelierster, bij wie de onderwijzeres, Hermine van Wierden, inwoont, van hare commensale weet te vertellen. Goed geteekend is de sukkel Kobus, de krantenman, en zijn vrouw de ‘bij de hande’ Santje: het stukje is vol juiste realistische trekjes. Het zwakke schepseltje uit ‘Naar huis’, de kleine Minnie, die alle vacanties op kostschool over moet blijven, omdat haar stiefmoeder ‘met de poppenoogen’ haar niet thuis wil hebben, en die, steeds droomend van naar huis te willen gaan, langzaam verkwijnt, om eerder voor goed ‘naar huis’ geroepen te worden dan één van de anderen, moge niet oorspronkelijk van vinding zijn, zoo fijn gevoeld en zoo goed verteld als hier, laat het schetsje niet na, indruk te maken.

De Overwonnenen. - Don Gesualdo door G. Verga. Uit het Italiaansch vertaald door Jhr. Mr. W.F. de Jonge. 2 dln. Utrecht, J.L. Beijers. 1890.

Het is vijf jaar geleden sedert het Nederlandsch publiek in den aangrijpenden roman *De Malavoglia's* voor het eerst met den Italiaanschen romanschrijver V e r g a kennis maakte. De poëzie van het realisme: het bestaan van de ongelukkigen, de tobberts, van ‘de overwonnenen’ - zooals de algemeene titel luidt, - welke men in *De Malavoglia's* bewonderde, vinden wij in *Don Gesualdo* terug. Met meesterhand is het leven geschilderd van den man, die, uit niets opgekomen, door harden en onvermoeiden handenarbeid de rijkste man van het Siciliaansche landstadje is geworden, die met zijn geld allen helpt, en ten slotte, slachtoffer van zijne goedhartigheid en hulpvaardigheid, allen, in onverbiddelijken wangunst, tegen zich ziet opstaan; die door hen, welke hij redde, wordt bestolen en geplunderd, om eindelijk, zedelijk en lichamelijk geknakt, van een ieder verlaten, in de woning van haar, die hij zijne dochter noemt en welke hij, door haar een opvoeding als van een adellijke dame te geven, van zich vervreemde, onder het vreeselijkst lijden te sterven.

Of de schrijver de locale bijzonderheden goed heeft waargenomen en de locale kleur goed heeft getroffen, kunnen wij niet beoordëelen; zeker is het, dat zijn schilderingen den indruk geven van waar te zijn: de talrijke personen, welke in den roman voorkomen, staan in levende lijve vóór ons. Het is een afschuwelijke wereld, waarin Verga ons binnenleidt; een staalkaart van laagheid, gouddorst, egoïsme wordt ons in deze twee deelen voorgelegd. Toch zijn het geen caricaturen, noch helden of heldinnen uit een melodrama, welke zich hier bewegen; allen zijn, in die omgeving, waarschijnlijk en met vaste hand en scherpe omtrekken, geteekend. Het drama, waarvan Don Gesualdo de hoofdpersoon is, heeft een langzaam maar zeker verloop: de rijke, machtige, geëerde man ziet stuk voor stuk zijn rijkdom, zijn macht, zijn aanzien wegbrokkelen, en elk van de phasen van dit proces is belangwekkend en aangrijpend.

Het loont zeker de moeite aan zulk een werk zijn kracht als vertaler te besteden; maar dat er bij deze arbeid buitengewone moeielijkheden te overwinnen waren, valt niet te betwijfelen. Wij weten den heer de Jonge geen grooter lof te geven dan deze: dat men in zijne vertaling van die groote inspanning, welke zij hem gekost moet hebben, niets bespeurt. Van de eerste tot de laatste bladzijde draagt het werk een artistieken stempel.

Amsterdam in stukken en brokken. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1891.

Dit is een prettig boek: jong en artistiek. Geen podrageuse oude heer bromt hier tusschen afgebrokkelde tanden, hoofdschuddend over hetgeen zijn oude oogen zien, een overbekende lofrede op den vervlo-

gen tijd of stamelt de even vaak gehoorde wenschen voor de toekomst. Hier is een groep jonge mannen aan het woord - wij meenen de stem van een advocaat, van een bouwkundig ingenieur of oen beeldend kunstenaar, van een journalist te onderscheiden - met warme harten en heldere hoofden, met een oog voor de dwaasheden van sommige Amsterdammers, maar ook voor het artistieke schoon, voor het karakteristieke van Amsterdam. Zij wandelen met ons door de stad, bezoeken met ons de openbare plaatsen, laten ons een blik slaan in het particuliere en het publieke leven van de Hoofdstad, en dat alles doen zij met een onverstoorbaren goeden luim en met een welbespraaktheid, die enkel hier en daar in te groote loquaciteit dreigt te ontaarden. Het best zijn zij op de hoogte van hetgeen onder het jonge Amsterdam, in de tooneelwereld, in de koffiehuizen, op straat valt waar te nemen; aan hoogere en lagere politiek, aan de behandeling, van economische vraagstukken wagen zij zich niet. Zooals Jonckbloet indertijd zijn *Physiologie van den Haag* schreef, schrijven zij de *Physiologie van Amsterdam*; - met de *psychologie* van de hoofdstad houzij zich niet op.

En nu moge de omstandigheid, dat hier verschillende schrijvers beurtelings aan het woord zijn, aan de eenheid van het boek schade doen; de een moge wat rustiger, zaakrijker, de ander (die ons den omtrek van het Centraalstation of den Amstel beschreef) wat schilderachtiger de pen voeren, aller hart klopt warm voor het Amsterdam, dat zij beschrijven, en dat hart maakt elk op zijn beurt welsprekend.

Deze jonge mannen, die zoo juist waarnemen, zoo goed schrijven, en - vergeten wij dit niet - zoo geestig en smaakvol teekenen, hopen wij nog menigmaal te ontmoeten.

Het geluk van den Commodore.

- ‘Hallo, aan 't dek! - Laat de valreep neer!’

Het was te midden der blauwe eenzaamheden van den indischen archipel, bewesten het eiland Timor.

Ik kwam met een sloep van Z.M. Medusa een schip van verdacht uiterlijk onderzoeken, dat met opgegeide zeilen en zonder vlag te hijschen, een heel eind ver buiten het gewone vaarwater lag. De gevaarlijke nabijheid der koraalriffen mijdend hield onze kruiser de open zee; het onbekende schip echter lag met onbegrijpelijke zorgeloosheid bij de klippen geankerd.

Onze komst scheen leven en beweging op het stille vaartuig te voorschijn te roepen. Terwijl een touwladder, met oneindige langzaamheid en als het ware met weerzin van de verschansing naar beneden begon te glijden, nam ik het zonderlinge schip nauwkeurig op. Zijne geschutbewapening was eene veel zwaardere dan op handelsvaartuigen van deze grootte gewoonte was, de equipage daarentegen scheen niet talrijk te zijn, te oordeelen naar de vele windassen die men overal aangebracht had, om handenarbeid uit te winnen. Bouw en inrichting deden vermoeden dat het in lang vervlogen jaren eene knappe, snelzeilende oorlogsbrik moest zijn geweest, een schip dat later op publieke verkooping in handen was gekomen van een reeder, die het zware oorlogstuig door twee lichtere masten met de noodige zeiltjes had vervangen, om van het geheel een schoener te maken. Het uiterlijk van het vaartuig gaf den indruk dat zijn tegenwoordige bezitter een spaarzame patroon moest zijn, die van den stelregel uitging dat elke plank, zoolang ze nog niet door en door verrot was, nog altijd eenige waarde bezat. Zoo waren de gebarsten of vergane gedeelten van den romp niet hersteld of vernieuwd, maar men had eenvoudig een stuk

ruw hout daaroverheen gespijkerd. Hierdoor was het vaartuig allengs met een dubbele huid bekleed geworden, eene belasting die op de vlugheid zijner bewegingen ongeveer denzelfden invloed moest uitoefenen als een zware pelsmantel op den rug van een acrobaat.

Ik stond reeds op het dek toen eene vlag langzaam naar de gaffel opkroop, een geheel verbleekte en gescheurde lap, en nog had ik niet de portugeesche kleuren herkend toen eene lange, slanke, met eene oude uniform bekleede gestalte, hoffelijk groetend op mij toetrad.

'- - - Sennor Fernando di Castro, Commodore!'

Uit deze woorden zijner, van sierlijke buigingen vergezelde aanspraak begreep ik, dat ik mij tegenover den kapitein van het zonderlinge schip bevond.

Het was een man van energiek uiterlijk, wiens bleek en fijnbesneden gelaat volstrekt niet ontsierd werd door twee daaroverheen loopende breede litteekenen. Hoewel de ietwat gebogen houding en de reeds grijzende haren niet meer aan eenen jongen man deden denken, zoo spraken toch de bezielde trekken en de levendige donkere oogen nog van jeugdigen overmoed en vroolijken levenslust. Het hooge gewelfde voorhoofd, de gebogen adelaarsneus en de lange zijdeharige knevel gaven aan de geheele figuur iets voornaam deftigs en opmerkelijk was de grandezza, met welke hij mij uitnoodigde hem naar zijne kajuit te volgen.

Hoe bevreemdend ook de verschijning van eene dergelijke persoonlijkheid op zulk een vaartuig reeds wezen mocht, nog grootere verrassing viel mij te beurt toen ik beleefd onderricht werd dat ik mij op een oorlogsschip, en wel aan boord van Zijner portugeesche Majesteits kanonneerboot Santa-Maria bevond. Hoewel ten hoogste verwonderd, trachtte ik hiervan echter niets te doen blijken, maar toen ik den zonderlingen zeeman bovendien nog als 'Amirante'[1)] hoorde aanspreken, moet mijn gezicht wel iets als van toornige verwondering over ongepaste scherts hebben uitgedrukt, want de Commodore beijverde zich plotseling, in een met portugeesch sterk vermengd engelsch te verklaren, dat deze titel volstrekt niets gemeen had met de hooge positie die elders daarmede werd aangeduid -

1) Admiraal.

dat echter naar ouder gewoonte de kommandeerende marine-officier van het station Timor zoo genoemd werd en dat hij de eer en het voorrecht had dit ambt te bekleeden en daaraan zijne beste krachten te wijden, al was het, dat het hem toevertrouwde personeel en materieel misschien niet geheel en al aan de strenge nautische en technische eischen voldeed, welke men tegenwoordig aan de nieuwste maritieme strijdmiddelen gewoon was te stellen.

Dit alles werd met eene zoo waardige bevalligheid, met eene zoo ongedwongene sierlijkheid en deftigheid voorgedragen en uitgelegd, dat ik eene levendige belangstelling voor den hoffelijken Commodore en zijn zonderling schip begon te koesteren en weldra in een ijverig gesprek met hem gewikkeld was.

Zoo hoorde ik dat de Santa-Maria in vroeger jaren een model van een oorlogsschoener, een juweeltje van de portugeesch-koloniale marine was geweest, een dier snelzeilers die, trots ouderdomsgebreken, jeugdige vlugheid blijven behouden; dat zij, na uit de vaart genomen te zijn, verwonderlijk geschikt was gebleken om als wachtschip op de hoofdplaats dienst te doen en eindelijk, toen er in vermelde haven niets te bewaken viel, verrassende bruikbaarheid als quarantaine-boot had geopenbaard. Maar op de eenzame kust van het eiland scheen het zoo veelzijdig nuttige schip ook in deze gedaante hoogst overbodig te zijn, totdat het weer herleven van het zeerooverhandwerk in deze streken den vindingrijken gouverneur tot de verblijdende ontdekking bracht, dat de Santa-Maria tegenover zulke vijanden nog altijd een eerbiedafdwingend oorlogsschip kon zijn. En als zoodanig deed zij sedert tien jaren weer op open zee dienst, om onder bevel van sennor Fernando di Castro op de zeeroovers te loeren en hen van het aardrijk te verdelgen. ‘On revient toujours à ses premiers amours’, bromde de Commodore onder een medelijdend schouderophalen, als om te kennen te geven, dat hij, voor zijne persoon, zich voor de lotwisselingen van het grillige vaartuig niet verantwoordelijk achtte.

Hoe het gevoel zijner hooge waardigheid den deftigen kapitein onvatbaar had gemaakt voor het begrip van humor bleek mij, toen hij mij in eene uitvoerige, van groot zelfvertrouwen getuigende rede uiteenzette, hoe zijne tegenwoordigheid in deze wateren alleen reeds voldoende was gebleken om het zeeroovers-

gespuis van elke onderneming af te schrikken; en hoe zijn heen en weer kruisen er toe bijgedragen had, onze marine het werk uit de handen te nemen. Het eigenaardig mengsel van officiëele waardigheid en ambtelijke trots, waarmede hij deze zaken uiteenzette en verduidelijkte, was waarlijk roerend, wanneer men daarbij in aanmerking nam het gevaar dat de Amirante onbewust geloopen had, zelf met schip en equipage als zeeroover behandeld te worden.

Met dit al kon ik niet nalaten oprechte bewondering te gevoelen voor den zee-officier, die met schertsende geringschatting van eene tienjarige omzwerving op den oceaan gewaagde, van eenen tienjarigen kruistocht op zeeroovers en slavenhalers, en wiens luchthartige voorstelling eener lange, sombere reeks van stormen en gevaren, ontberingen en zelfs verwondingen, toch zoo duidelijk veelzeggend, zoo overweldigend welsprekend klonk. Ik begreep allengs het gewicht van zulk een leven en de beteekenis van zulk een man, die onversaagd en onvermoeid, steeds van voren af aan, steeds opnieuw, de ondankbare en wegens zijne geringe macht zelfs gevaarvolle taak ondernam om den vijand overal op te zoeken en te lijf te gaan, die steeds bereid en gereed stond, trots de menige bloedige en dikwijls onbeslist geblevene gevechten, welke hij met zulke onvoldoende en gebrekkige strijdmiddelen moest aangaan. Het waren lange jaren geweest, jaren van onafgebroken en afmattenden dienst in volle zee, jaren van belangelooze toewijding en plichtsvervulling, waarin hem slechts één wensch geleid en gesterkt, ééne hoop slechts bemoedigd en staande gehouden had - de hoop zijne moederlooze kinderen, zijne innig geliefde dochters, zijn trots en eenig geluk op aarde, zóó te kunnen doen opvoeden en in de wereld doen optreden, dat zij eens eene plaats harer waardig zouden kunnen innemen, zij, de laatste telgen der de Castro's en, volgens de traditie der familie, de toekomstige eeredames aan het hof der Braganza's.

Voor haar - zoo verhaalde hij - voor zijne lieve Christina en Isabella, die in het verre vaderland in een adellijk klooster werden opgeleid, waren al zijne gedachten, zijn wenschen en streven; voor haar slechts spaarde hij en verzamelde hij geld met alle hem ten dienste staande middelen; voor haar getroostte hij zich gaarne ongemakken en ontberingen, ja zelfs miskenning en vervolging.

Terwijl hij dit zeide, glinsterde er iets vochtigs in zijne oogen, dat hij echter onder een verontschuldigenden glimlach snel wegveegde, als wilde hij voor deze zwakheid om vergeving vragen.

Het verhaal van den Amirante had mij in de ziel getroffen, en niet zonder zekeren eerbied beschouwde ik de spartaansche gestalte van den hooghartigen man, die met verhevene offerwilligheid en toewijding zijn land diende; die, met verachting van alle valsche schaamte over het hem toevertrouwde gebrekkige en verouderde materieel, moedig en eerlijk zijn plicht deed; die zijn donker en doornig levenspad blijmoedig vervolgde, voorgelicht en gesteund door slechts ééne ster, door slechts één lichtstraal, maar door een lichtstraal zoo heerlijk zacht en schoon dat zij geheel zijn ziel met teederen gloed en zalige vreugde vervulde, - de liefde van zijn vaderhart! Geene nog omsluierde toekomst wierp eene schaduw op hem, zooals hij daar voor mij stond in zijne mannelijk fiere gestalte, omstraald door den glorieschijn van stille zelfverloochening en onbewusten heldenmoed - en nimmer heeft later de ontnuchterende werkelijkheid den glans die hem toen omgaf geheel kunnen uitdooven, de reinheid zijner verschijning van toen geheel kunnen verduisteren. Maar dikwijls naderhand heb ik het betreurd dat ik den Amirante op dat oogenblik niet had verlaten, dat ik niet was heengegaan met zijn beeld in mijne herinnering, zoo rein en zoo edel als het zich toen voordeed.

Met warmte drukte ik hem de hand en sprak de hoop uit dat het schoone en heerlijke van zulk een doel hem mocht sterken in zijn streven en dat het geluk hem daarbij ter zijde mocht staan.

‘Juist sennor’ - antwoordde hij - ‘het geluk, ach ja het geluk, wat was ik zonder dat? En waarom zoude ik het geluk niet aangrijpen als het mij toelacht?’

Ik feliciteerde hem en gaf den wensch te kennen dat het mij eens gegeven mocht zijn zelf zijn geluk te aanschouwen.

Peinzend en met iets onderzoekends in zijne blikken, keek hij mij een oogenblik uitvorschend aan, alsof hij het bij zich zelven overlegde of ik wel de persoon was, wien hij zulk een schouwspel zou kunnen vergunnen. - Daarop, een besluit nemende, tastte hij in zijn zak, en haalde ‘het geluk’ er uit. Het was in papier gewikkeld en bleek te zijn - een spel kaarten.

De pijnlijke verwondering die deze verrassende wending en onverwachtte verschijning bij mij opwekte, scheen den Amirante niet te ontgaan.

‘Ziet ge wel’, - zeide hij treurig glimlachend, op weemoedigen toon, - ‘nu denkt ge reeds geheel anders over mij - nu zult ge mij gaan verachten!’ -

De gedaanteverwisseling was te onverwacht gekomen, dan dat ik mij al dadelijk rekenschap van mijne gevoelens en indrukken kon geven; ik stelde hem derhalve gerust, hoewel ik niet kon nalaten daarbij zoo ernstig als mogelijk te verzekeren, dat ik het geluk eenen anderen vorm toegewenscht had.

Uit zijne verdere mededeelingen vernam ik, dat de Commodore zoo slecht bezoldigd werd, dat hij nauwelijks in eigen levensonderhoud kon voorzien, dat hij voor andere uitgaven, zoo mede voor de opvoeding zijner kinderen feitelijk afhing van de winsten van het spel, van zijn geluk in de speelclub, - eene soort van bank die eenige portugeesche planters aan den wal hadden opgericht. -

Maar ik was een onoplettend toehoorder geworden, mijne gedachten waren aan het zwerven geraakt en terwijl ik slechts eenige verwarde klanken opving van de zachte en overredende stem die mij uiteenzette hoe of dat alles zoo gekomen was, dacht ik onwillekeurig aan de zonderlinge ironie van het noodlot, zich openbarende in het veelbewogen bestaan van dien oudadellijken hidalgo die in een uithoek van den indischen archipel, met een spel kaarten in de hand, zich de middelen zocht te veroveren om in de laatste telgen van zijn roemvol geslacht, den ouden luister der familie te doen herleven, - dacht ik aan zijne kinderen, aan de zwartoogige sennoritas in het verre Portugal, die wel nimmer zouden vermoeden en ook nimmer mochten weten, uit welke bron de middelen voor hunne opleiding tot hofdames vloeiden.

De zon straalde reeds hoog in het zenith, toen ik van den Commodore afscheid nam en in mijne sloep terugkeerde.

De oneindige watervlakte glinstert en schittert met oogverblindend licht, het is ééne onmetelijke onbewegelijke zonnespiegel, door geen windje gerimpeld, door geen zuchtje verkoeld. En ons schip ligt daar ginds, geheel in de verte, bijna aan den horizon; zijne grauwe silhouette, door de luchtspiegeling in de hoogte geheven, schijnt zelfs over den rand te zweven.

Een uur roeiens op het heete water, met de gloeiende zon boven ons, geene kleinigheid voor mijne arme matrozen, hoe flink ze ook zijn mogen!

Maar dit schrikt hen niet af. Terwijl een vluchtige blik den afstand meet, is het buis uitgetrokken en zijn de hemdsmouwen opgestroopt; en nu, zich onderling met luide kreten aanmoedigend, halen mijne jantjes zoo krachtig uit, dat onze sloep als een pijl over de gladde vlakte schiet.

Met ongeduld werd ik aan boord verwacht en toen ik van den Comodore-Amirante en zijn zonderling schip, van zijn werken, hopen en streven vertelde, waren de kameraden uiterst verlangend om den dapperen portugees te leeren kennen en allen verheugden zich bij de mededeeling dat hij mij beloofd had een tegenbezoek op onzen kruiser te brengen.

Maar van de kaarten sprak ik niet.

Den anderen morgen echter waren wij alleen in de onbegrensde ruimte. - De Santa-Maria moest in den nacht onder zeil zijn gegaan, - ze was verdwenen achter den eindeloozen horizon.

Het is eene week later; bij 't aanbreken van den dag; op de buitenreede van Timor Dilli. Wij zijn in woelig water voor anker gekomen, daar een in 't noorden voorbijgetrokken storm ons eene hooge, zware deining toezendt, wier lange en breede waterheuvels onophoudelijk en regelmatig uit zee komen opzetten om de een na de andere in de baai uit te loopen en zich te verliezen. Het zijn groote wallen van doorzichtig groen water, met ruggen glanzend als metaal, die ons bij 't aanzwellen hoog opheffen en bij 't neerzinken weer in de diepte meevoeren.

Dichte nachtelijke nevelsluiers zweven langzaam naar boven; hier en daar ziet men reeds een streep van het daarachter liggende bergterrein doorschemeren, eenige wazige schaduwgestalten van boomgroepen en palmenkronen, wier blauwachtig donkere schimmen ook elders te voorschijn treden, steeds duidelijker, steeds talrijker, zoodat hunne groepeering reeds de bergen en dalen van een indrukwekkend alpenlandschap begint aan te duiden. De horizon wordt lichter en stralender; eenige rooskleurige cirrus-wolkjes zweven naar het zenith omhoog en

daarop schieten, evenals de vonken van eenen beginnenden brand, de zonnestralen gelijk gouden pijlen door het dichte nevelgordijn en stroomen van licht overgieten als met een vlammenzee het heerlijke panorama dat zich thans voor onze oogen ontrolt. Daar, waar nog voor eenige oogenblikken een eentonig grauwwitte wand alle uitzicht belemmerde, zien wij nu reusachtige bazaltmassas, geweldige vulkanische rotsgevaarten uit zee oprijzen, uitloopers van lange hooge bergketenen wier ruggen zich in blauwende verten verliezen. De met dichte, maagdelijke wouden begroeide toppen werpen hunne donkerviolette schaduwen over de in gouden licht schemerende, eenzame wildernissen en ver over de hellingen en ribben, die stralenvormig naar de kust toe afloopen, tot aan den voet met een labyrinth van groen bedekt.

Het strand is zoover het oog reikt, met eindelooze rijen palmen bezet, onmetelijk lange, lichtgrauwe kolonnaden, verwonderlijk hoog en slank, boven groen gepluimd en beneden omzoomd door de schuimstrepen der branding, die als eene in 't zonlicht glinsterende eindelooze witte rand, de krommingen der kust overal volgt.

Diep aan den horizon zweven nog eenige grillig gevormde wolkenmassas, de laatste sporen van het in de verte voorbijgetrokken stormweer; alleen aan de vooruitspringende landtongen bruist het van tijd tot tijd nog heftig op, maar in de onmetelijke watervlakte daarbuiten zijn de schuimkronen verdwenen en ziet men heinde en ver slechts nog het rustig rijzen en dalen der zacht afgeronde waterheuvels.

Reeds bij 't eerste morgengloren hadden onze blikken nieuwsgierig de baai doorzocht, in de verwachting de Santa-Maria hier geankerd te vinden. En met recht, - want nauwelijks schemerde het palmenstrand door den nevel, of wij zagen ook reeds hare zonderlinge gestalte, dicht onder de kust met de deining op en neer dansen.

Een ver tromgeroffel verkondigde de vlaggenparade aan boord van het portugeesche oorlogschip; en juist was een splinternieuwe vlag aan zijn gaffel omhooggerezen, toen bij ons in de batterij, het kommando ‘klaar om te salueeren’ weerklonk. Een oogenblik daarna deed het gebulder onzer kanonnen al de echos in het gebergte ontwaken.

De door den kijker duidelijk waarneembare opschudding aan

boord van de Santa-Maria, waar alles in rep en roer schijnt te zijn met de toebereidselen tot beantwoording der internationale beleefdheid, bewijst wel dat een vreemd oorlogschip in deze streken een zeldzame verschijning is.

Nog had de donder van het antwoordsaluut zich niet in de verte verloren of er werd een klein bootje gemeld aan stuurboordszij. Het was eene giek, een vuil en onaanzienlijk vaartuigje, vervallen en half vergaan, eene paria van haar soort, maar toch van een bijzonder nijdig uiterlijk door de vele verroeste spijkers die overal uit de verrotte planken naar buiten staken, als hadden zij ten doel de visschen op te spiesen, die begrijpelijkerwijze in verzoeking konden komen om er overheen te springen. Er waren slechts drie personen in, maar bij den eersten oogopslag herkende ik de hooge gestalte aan 't roer, - het was sennor Pedro di Castro, de Amirante.

Zijne verschijning en vooral de gedachte aan het verzwegen kaartspel deed eene zekere onrustige gejaagdheid bij mij opkomen, eene angstige bezorgdheid, die in vereeniging met de noodzakelijkheid, de kameraden eenigszins voor te bereiden op hetgeen hun misschien te wachten stond, mij de welgemeende maar minder geruststellende waarschuwing deed uiten: ‘Als hij iets uit zijn zak haalt, schrik er dan maar niet van.’ - Gelukkig had deze onrustbarende voorbereiding geen invloed op de ontvangst; vriendelijk werd hij welkom geheeten en reeds na weinige minuten was de vreemde officier het middelpunt van eenen kleinen aandachtigen kring, die met groote belangstelling naar de beleefde uiteenzetting luisterde, waarmede hij zijn plotseling verdwijnen bij de eerste ontmoeting ophelderde. De wind was te gunstig geworden om er niet dadelijk van te profiteeren; ook had hij vóór ons op het station willen zijn om ons de eer van het saluut te kunnen geven en zijne plichten als gastheer aldaar naar eisch te kunnen vervullen.

De Amirante - want zoo bleven wij hem noemen - meende het ernstig, en reeds den volgenden dag waren wij zijne gasten aan boord van de Santa-Maria, alwaar ons eene buitengewoon vriendelijke en hartelijke ontvangst ten deel viel.

Van de kaarten was nog steeds niet gesproken en reeds verheugde ik mij in het vooruitzicht nimmermeer iets van het ‘geluk’ te zullen hooren, toen ik plotseling uit mijne zoete hoop werd opgeschrikt door het schel geroep: ‘Spadille! -

Manille! - Caramba! - Een kaart mankeert! - Kijk naar zijn vingers!' gevolgd door een borrelend en klokkend geluid als werd er eene flesch leeggeschonken. - Het was de papegaai van den Amirante, een geleerde vogel, die van uit zijne kooi onder de tafel, het gezelschap zijns meesters verwelkomde.

Een oogenblik keek de Commodore zijne bezoekers verlegen glimlachend aan; daarop tot onze groote verwondering zich in zuiver hollandsch uitdrukkende, sprak hij: 'Pepi zoude het toch uitbrengen al wilde ik het verzwijgen, bovendien kan ik zulke geëerde gasten als deze, naar welker bijzijn ik jarenlang gesmacht heb, niet misleiden, zij moeten weten wie ik ben, en gij sennor - vervolgde hij met een smeekenden blik op mij, - kunt gij het eenen armen zwerver vergeven en zult gij niet nog slechter van hem gaan denken dan gij misschien reeds doet, nu hij u nogmaals met eene gedaanteverwisseling moet verrassen; zult gij zijne voorspraak willen zijn bij uwe kameraden als ik u zeg, dat gij in mij een man van eer, een oud collega en een wapenbroeder voor u hebt?'

Stom van verbazing zagen wij beurtelings elkander en dan weer den Amirante aan. Niemand sprak een woord. Steeds weemoedig glimlachend en zijne lange knevels om de vingers rollend, vervolgde de spreker: 'Zullen de heeren zich met het denkbeeld kunnen verzoenen dat de arme balling die thans voor hen staat, niemand anders is dan hun vroegere kameraad, de jonge en dolle marine-officier voor wien de wereld te klein was waarin hij gelukkig en tevreden had kunnen leven, die zijne carrière met voeten trad, om eerst als zwerveling in den vreemde te ondervinden, welke kostbare waarde juist die dingen verkrijgen, die onherroepelijk voor ons verloren zijn? Zullen zij hem gelooven als hij zegt te gevoelen dat hij steeds hunner waardig is gebleven; dat al heeft ook de dienst zijner portugeesche majesteit den jeugdigen wildzang in eenen ouden condottieri herschapen, zijn hollandsch hart niet veranderd is; dat Pedro di Castro steeds Piet Carstens is gebleven?' -

De op dit oogenblik losbrekende luide bijvalsteekenen zijner toehoorders met eene handbeweging stuitende, vervolgde de Amirante: 'O, hij heeft zwaar moeten boeten, hij heeft een treurig en eenzaam leven moeten leiden, heeft ver van 't lieve vaderland en al wat hem dierbaar was, alleen moeten strijden, zonder vrienden, zonder steun en troost; en het was geene ver-

zachting in zijn lot dat hij bij dat alles een warm hart bewaard had, een hart dat tot springens toe vol schoot van verlangen en heimwee als hij aan den horizon de vaderlandsche kleuren ontdekte, een hart dat van pijn samenkromp en bloedde als hem telkens opnieuw de hoop ontviel van nog eenmaal de vaderlandsche klanken te hooren, de hoop van nog één enkelen keer onder oude kameraden de oude te zijn en weer Piet Carstens te heeten. Niet waar? - liet hij er met een gezicht stralend van genoegen op volgen - nu is dat oogenblik gekomen, nu kan ik voor eenige uren die vreemde poespas van mij afschudden, nu worden Isabella en Christina weer Betje en Krisje, het adellijke klooster te Lissabon is weer de meisjesschool te Purmerend en de toekomstige hofdames der Braganzas veranderen in hollandsche huismoedertjes, die ik eens van mijne lieve kinderen hoop te maken, als het geluk dat altijd met...'

Een daverend hoerah, door mij begonnen, onderbrak hem hier bijtijds. Met geestdrift verdrong men zich om den ouden kameraad, die sommigen van ons gekend en in levendige herinnering bewaard hadden, wiens veel bewogen verleden en berucht geworden eigenaardigheden vooral den jongeren officieren als met den nimbus der legende omkleed voorkwamen; en een kwartier lang was het niets anders dan lachen en juichen, handen schudden en omarmen, vragen en antwoorden, alles door elkander.

Het ongewone rumoer scheen ook den papegaai tot levendigheid op te wekken, hij begon eene menigte flesschen uit te schenken en somde tot mijn schrik weer alle troeven van het kaartspel op. Maar gelukkig vermocht noch deze vaardigheid, noch de uitnoodiging om maar 'op zijn vingers te letten', de belangstelling van het gezelschap van doel en richting te doen veranderen.

Toch bleef mijne bezorgdheid voor ontijdige onthullingen bestaan, want, toen de Amirante met de hem eigenaardige zwier en welsprekendheid ons verhaalde wat er alzoo met hem gebeurd was, sedert hij wegens zijne dolle streken de nederlandsche marine zonder pensioen had moeten verlaten, en hij daarbij telkens op zijne kinderen en zijne plannen voor hunne toekomst terugkwam - toen stond ik andermaal duizend angsten uit, dat hij wederom het 'geluk' voor den dag zou halen, aangezien ik alle redenen had te vreezen dat de kameraden op deze verrassing nog niet genoegzaam voorbereid waren.

Maar het eerste bezoek liep ten einde zonder dat door den indiscreeten vogel of den Commodore zelf dit gewichtig onderdeel zijner levensgeschiedenis was geopenbaard, zoodat ik op den terugtocht naar ons schip gelegenheid vond het voorgevallene zoo verschoonend mogelijk ter algemeene kennis te brengen.

Hoewel mijn verhaal groote en ietwat pijnlijke verwondering verwekte, was het toch tevens merkbaar dat de sympathie voor den ouden kameraad reeds te diep wortel geschoten had om door de kaartenhistorie eenige noemenswaardige afbreuk te lijden; eene uitkomst waarover ik mij oprecht verheugde.

De eigenaardige persoonlijkheid van den wedergevonden wapenbroeder, zijn veelbewogen leven, de moed en de zelfverloochening, waarmede hij zijne zware plichten vervulde en vooral zijne offerwillige, roerende vaderliefde hadden ons eene bewondering en hoogachting afgedwongen, zoo warm en oprecht, dat deze bijkomende karaktertrek, zooals wij het vergoelijkend noemden, geheel op den achtergrond geschoven werd. Wel nam onze eerste officier zich voor, hem eens gemoedelijk en ernstig over het spel te onderhouden, maar wij anderen meenden het ontzettend te moeten betwijfelen of onze chef ooit blijk zou geven van tegen den Commodore opgewassen te zijn als 't op doceeren aankwam. -

Wij vernamen dan ook niets meer van deze philantropische plannen, zelfs niet toen de Amirante bij het eerstvolgende samenzijn met schalksche openhartigheid juist hem uitpikte en in beslag nam, als den dankbaarsten toehoorder dien hij zich wenschen kon voor eene uitvoerige uiteenzetting van de voortreffelijkheden en onfeilbare uitkomsten van zijn geluk!

Van dit oogenblik volgden bezoeken en tegenbezoeken elkander en daar wij naar alle berekening nog langen tijd hier moesten blijven liggen, dankten wij ons goed gesternte, dat ons zulk eenen interessanten en onderhoudenden kameraad had toegezonden.

Ook in de kleine kolonie aan den wal schenen de innemende hoedanigheden van den Amirante naar waarde geschat te worden, en waar wij kwamen viel het ons gemakkelijk waar te nemen dat hij een zeer gezien en gezocht personage was, eene beroemdheid bijna, die aan de kleine onbeduidende plaats een zeker cachet van eigenaardigheid gaf, waar men trotsch op was.

Overal hoorden wij van hem en zijne grandiose veine, van

kaarten en van geluk spreken; wat echter ook gedeeltelijk daaruit voortvloeide dat het hazardspel in grooten bloei stond onder de europeanen, dat het een geliefkoosd tijdverdrijf, zoo niet de voornaamste bezigheid der portugeesche ambtenaren en planters was, ‘de eenig beschikbare, onschuldige afleiding tegen de gruwelijke verveling’, zooals de havenmeester Ramirez ons met roerende naïeveteit verzekerde.

De heer Ramirez heeft de eer zeer goed bekend te zijn met de notabelen van de plaats, vooral met sennor Amirante die, hij mag het met trots zeggen, hem sedert jaren het genoegen en de onderscheiding aandoet, van als vriend met hem om te gaan. Wat den heer Ramirez zoo in den Amirante bevalt, is dat deze een zwak heeft voor de Hollanders, voor de kleine maar dappere natie waartoe ook de heeren behooren, - en dat hij een eerlijk speler is, meneer, eerlijk tot in zijn hart!

Dat de Amirante verder als een loijaal en edelmoedig partner werd erkend, als een gentleman, die niet met hartstocht maar met beminnelijke onverschilligheid speelde, was ons, zijnen nieuwen vrienden, natuurlijk zeer aangenaam te hooren, en dit, gevoegd bij de ons bekende drijfveeren en beweegredenen tot zijn spel, deed den Commodore bijna in het licht eener hoogst lofwaardige deugdzaamheid schitteren.

Weliswaar wisten wij nog niet dat het gunstig advies van sennor Ramirez hoofdzakelijk voortvloeide uit de omstandigheid dat hij nog niet aan den Amirante had verloren, - maar ik geloof dat wij zelfs met deze wetenschap den lof voor onzen beschermeling zouden hebben aangenomen.

De schimmen dier dagen voor mijnen geest latende voorbijtrekken, herinner ik mij bovenal hoe eentonig en vervelend ons leven toch was op die stille reede, waar elke gelegenheid tot verstrooiing of tijdverdrijf ontbrak, waar ons verkeer met den wal zich nagenoeg alleen tot kijvende en krakeelende onderhandelingen tusschen hofmeesters en keukenleveranciers beperkte.

Ook de wijde watervlakte daarbuiten was eenzaam en verlaten, slechts zelden vertoonden zich de vlugge zeilen van een klein handelsvaartuig, dat de langzaam aan de kust voorbijglijdende visschersprauwen ver achter zich liet, en nog zeldzamer

kronkelde zich de langgerekte rookstreep van een stoomer boven den staalblauwen horizon, terwijl het schip zelf onzichtbaar bleef.

Alleen de met groot ongeduld verwachte aankomst van de mailboot bracht voor eenige uren verandering in het eentonige alledaagsche. Dan werd het plotseling levendig in de stille baai, en ook op ons schip ontstond de, bij zulke gelegenheden gewone, rumoerige bedrijvigheid, het koortsachtige gewoel van een uitzwermenden bijenkorf, die echter bij het verdwijnen van de storende oorzaak spoedig weer tot rust komt. En de mailboot verdween gewoonlijk al heel spoedig, zoo snel zelfs, dat de vlugheid waarmede zij de baai weer wist uit te komen, ons achterblijvers bijna beleedigend voorkwam.

Langzaam gleden de dagen en nachten daarhenen: dagen vol stillen zonnenbrand en ondragelijke, door den dampenden waterspiegel teruggekaatste hitte, nachten vol zwijgend stergeflonker en zacht, uit de verte ruischend insectengezang. Maar, dag of nacht, ons monotoon bestaan onderging geene de minste verandering - steeds waren het dezelfde indrukken, steeds was het de verlatene eenzaamheid der stille buitenreede, de zwakke nagalm der geluiden van het land en het eentonig geknars van den zwaren ankerketting.

Te midden dezer doodelijke verveling was de verschijning van het ‘stekelvarkentje’ - zooals de matrozen de giek van de Santa-Maria gedoopt hadden - een ware uitkomst die met groote vreugde werd begroet, want alleen de bezoeken van den Amirante, onzen altijd welkomen gast, vermochten ons nog eenigzins met ons lot te verzoenen.

De eigenaardige bekoring die er lag in het opvallend gedistingeerd uiterlijk van den man, die trots een ruw en veelbewogen leven in eene koude en egoïstische maatschappij, de verpersoonlijking was gebleven van bevallige vormen en beschaafde manieren, had meer en meer haren invloed op ons doen gelden en de reeds groote ingenomenheid met onzen vriend, tot warme vereering doen stijgen. Zijne tegenwoordigheid alleen reeds verjoeg de spoken der verveling, en het aanstekelijke van zijn goeden luim en van zijne opgewektheid deed al spoedig de mismoedigste stemming wijken.

Als dan de vóór zijne komst zoo stille longroom van vroolijk gesprek, van zingende en declameerende stemmen, van lachen

en juichen weerklonk, dan placht de Commodore zekere groote cigaretten te smoken en ons, door een wolk van tabaksrook heen, met een gezicht vol welwillende belangstelling gade te slaan.

En als de gloeiende vuurbol achter de donkere golven weggezonken was, en de maan, haar stralend gelaat over de verre bergen verheffende, de hoekige rotswanden met koud zilver overgroot, dan zaten wij allen, een aandachtig en stil auditorium, op de brug om hem heen en luisterden nieuwsgierig naar de vertellingen van den Amirante.

Met naïeve gemoedelijkheid en openhartigheid sprak hij dan van den gelukkigen tijd zijner kindsheid in 't lieve vaderland, van zijne eerste indrukken van zeebries, branding en zandduinen, die verre herinneringen van zorgeloos genieten, van zoet indommelen tusschen wuivend rietgras en helmkruid, in slaap gezongen door de zee; van den opbruisenden moed en het zelfvertrouwen des aankomenden jongelings die, bewogen met het heldendom en het martelaarschap der voorvaderen, de vuisten balde bij 't lezen der spaansche gruwelen, en bij den tocht naar Chattam van ongeduld op de schoolbank op en neer wipte, als voelde hij reeds de touwladder van het scheepswant onder zijne voeten; van het geestdriftig dweepen met de tooverwoorden, ‘Tromp’, ‘de Ruijter’, ‘Duins’, ‘Kijkduin’, en ‘de bezem in de mast’ - van al die grootheid, al dien roem, al die glorie die zooveel heilig vuur, zooveel geestvervoering opeenhoopte in het jonge tot berstens toe volle gemoed!

Van de droomen en visioenen zijner jeugd, de hoop en de verwachtingen van het leven en de toekomst, van het nameloos geluk en den trots die hem de borst deed zwellen, toen hij voor 't eerst de epauletten op zijne schouders voelde, toen hij de wijde wereld eindelijk voor zich open zag, die groote en schoone wereld, die hem zooveel ongestild verlangen, zooveel bittere teleurstellingen brengen zoude; van zijne herinneringen uit onzen tijd, van de samen ondervonden vermoeienissen en ontberingen der eerste Atjeh-blokkade; van de alles medesleepende geestdrift op de vloot; van de vele gevaren en de smartelijke verliezen zoo blijmoedig en offerwillig doorstaan en geleden voor de eer van 't lieve vaderland en toch zoo nutteloos en onvruchtbaar gebleken door het telkens veranderen van inzicht en leiding.

Met dezelfde half schertsende, half verstrooide mine die hem eigen scheen te zijn, schilderde hij zijne tegenwoordige positie in dienst der portugeesch koloniale regeering, en de vele, zware plichten daaraan verbonden. Zonder morren, zonder zelfs ook maar eene klacht te uiten, sprak hij van het ontoereikende en verouderde materieel, de slechte verpleging en onvoldoende bezoldiging van een gouvernement dat nogtans de ijverigste plichtsbetrachting, de grootste toewijding en offerwilligheid als van zelf sprekend beschouwde en vorderde. Met dezelfde bescheidene onverschilligheid, achter welke zich echter groote innigheid verborg, vertelde hij van zijne moederlooze kinderen die hij zoovele lange jaren niet gezien had, van zijnen bangen twijfel of zij zich den vader nog konden herinneren - of hij ze wel ooit zoude weerzien, - of het geluk ook daartoe de hand zoude leenen....

Bij dit onderwerp werd hij wel eens door zijne stem in den steek gelaten, maar niet door zijne dappere oogen die vast en ernstig op ons gericht bleven. Het was dikwijls een oneindig treurige blik waarbij een half onderdrukte traan tusschen de trillende wimpers glinsterde; en wij, die met innig medelijden begonnen te vermoeden dat een zielestrijd hem niet bespaard bleef over de keuze der middelen welke hem tot zijn doel moesten leiden, wij vroegen ons twijfelend af, of het nog wel eene misdaad mocht heeten, het spel voor zulk een doel te gebruiken.

In oogenblikken echter waarin niets zijne blijmoedigheid stoorde, waarin hij zich zorgeloos aan zijne gelukkige, tevredene stemming overgaf, - daar kon de Amirante waarlijk schitterend en betooverend zijn. Dan kwam de boeiende, wegslepende dichter, de met gloeiende verbeelding begaafde improvisator tot zijn recht, dan kon hij, tijd, plaats en omgeving vergetende, geheel en al opgaan in de zoo lang gespeelde rol der laatste jaren, dan was Piet Carstens verdwenen en de kloeke ridderlijke gestalte daar voor ons was de Amirante don Pedro di Castro, het woord voerende tot zijne zuidelijke landslieden, en zich uitdrukkende met eene bloemrijkheid, sierlijkheid en kracht welke helaas in de omschrijving, die hier noodzakelijk werd, verloren moest gaan.

Met eene overtuigende welsprekendheid als hadde hij alles zelf gezien, beschreef hij de genoegens en de vermaken van

het schoone Portugal en zijne levenslustige bewoners, de opbruisende vroolijkheid en humor bij serenaden, bals en carnevals; schilderde hij de slanke weelderige donnas, met haar teint als wit-gele leliën en tuberozen, en haar waaierachtig lange wimpers, waartusschen zulk een zware vracht van sluimerenden hartstocht schittert; roemde hij de zwartoogige sennoritas, zoo verlokkend bevallig en onweerstaanbaar verleidelijk in Bolero, Fandango en Cachucha, haar dartelen en springen, haar wiegen en zweven, zoo lachend weemoedig, zoo smachtend aanminnig, zoo wereldvergeten zalig, - om ten slotte zelf zijne mandoline te grijpen en de voordracht met spel en zang te verduidelijken.

Wat hij zong was slechts een sentimenteel, aan de portugeesche minnezangers ontleend liefdeslied, maar alles doorstroomde iets zeer innigs, iets geheimzinnigs, dat onuitsprekelijk roerend was. Deze elegische stemming echter hield niet lang stand tegenover den steeds doorbrekenden dolleu luim van den Amirante, en het melancholische accompagnement ging al spoedig over in het vroolijkste geklimper, begeleidende een komiek duet van Pierrot en Colombine. Onder de zotste verliefde pantomines deed hij de gelieven met elkander koozen, twisten en zich weer verzoenen, drukte daarbij de vingertoppen tegen zijn hart alsof hij met holle hand de teederste gevoelens daaruit opschepte, trommelde in nabootsing der castagnetten, op den rug en op de kanten van zijn instrument, sloeg de hoogste trillers, floot de zoetste tonen en bedankte ten slotte voor het daverend applaus, door de sierlijkste danspassen en buigingen te volvoeren.

Na zulke voorstellingen kwamen er gewoonlijk een paar stille dagen, waarop wij den Amirante niet te zien kregen, en dan wisten wij dat hij aan het geluk audientie verleende, zooals hij het noemde.

De fortuin bleef hem trouw ter zijde, doch wat hem niet minder buitengewoon begunstigde was de speelwoede der verliezers zelven, die in de onverzwakte hoop het geluk eens te zien keeren, telkens met steeds vernieuwden moed hunne kans beproefden. Maar te vergeefs, het scheen alsof de deftige Commodore eenen geheimzinnigen bond van trouw gesloten had met de anders zoo wispelturige fortuin.

Zoolang de sommen, die bij deze geestverheffende genoegens in de wijde zakken des Amiranten verdwenen, niet al te groot

waren en de kans van revanche bleef bestaan, vond de kwalijk verborgen afgunst zijner medespelers voldoende afleiding in allerlei geheimzinnige toespelingen op ‘het geluk van gekken en dommen’ en dergelijke minder vleiende omschrijvingen waarmede, volgens de beminnenswaardige gewoonten der kleine kolonie, de winners in de speelclub werden aangeduid. Maar toen de Commodore in de volheid der tijden de bank had doen springen en eene som van twee duizend realen had opgestoken, zonder den volgenden dag terug te komen om ze aan diezelfde tafel weer te verliezen; toen het gerucht de ronde deed dat hij voor dit geld een wissel op Europa gekocht had, - toen kende de algemeene verontwaardiging geene grenzen meer. De clubpresident, don Alvar, hield eene fulminante rede over ‘hoogst verdachte en listige speelwijzen’, daarbij zelf voor een oogenblik het feit vergetende, dat hij een aas en twee troeven in zijn mouw had zitten.

‘Daar moet iets aan gedaan worden,’ sprak de havenmeester Ramirez, ‘de goede naam onzer kolonie is er meê gemoeid! Waar moet het met ons naar toe, als dat geld wegzenden niet ophoudt, wat moet er van ons crediet worden, als ook andere winners het in hun hoofd krijgen onze zuur verdiende penningen in het buitenland te verdoen! Ik beweer dat dit een geval is, waarmee de regeering zich eens moest bemoeien!’ - voegde hij met verheffing van stem er aan toe, terwijl hij met de knokels op de kaarten sloeg, die hij juist bezig was uit te geven. Vermoedelijk was zijne verontwaardiging in deze de oorzaak dat hij, - ook als represaille maatregel tegenover den gelukkigen winner, - zich gerechtigd gevoelde eene hooge kaart meer te nemen, dan het aantal dat hem van rechtswege toekwam.

De ongunstige stemming voor het troetelkind der fortuin werd er niet beter op, toen men allengs begon te begrijpen dat zijn wegblijven uit de speelclub in nauw verband stond met onze aanwezigheid ter reede; toen het meer en meer duidelijk werd, dat ook wij ons veroorloofden hun in de kaart te kijken en de handen mee in het spel te hebben.

Het was de scherpzinnige Ramirez die tot deze gevolgtrekking gekomen was, welke hij bovendien toelichtte met de verklaring: dat hij er altijd voor uitgekomen was, hoezeer hij het land had aan die kleine brutale natie, die zich in dezen archipel

sedert eeuwen er op toelegde om hun, Portugezen, de beste brokken voor den neus weg te kapen.

Deze hooghartige gevoelens van lang verkropte patriottische smart, overweldigden den heer Ramirez zoozeer dat de behoefte bij hem opkwam, beide schepen, van uit zijn havenbureau eenige krachtige vloeken toe te slingeren.

‘Het deed mij goed’, bekende hij aan don Alvar in vertrouwen. ‘Ga ook maar eens naar 't bureau en vloek een beetje, gij zult de weldadige werking aan u zelf bespeuren.’

Op welke wijze het edele gezelschap nog verder aan zijne gevoelens van verontwaardiging en bittere teleurstelling uiting heeft gegeven, laat zich hier niet nauwkeuriger beschrijven, - maar zeker is het, dat hun spelersinstinkt de oorzaak van des Amiranten afval met juistheid doorgrondde.

Het was in nakoming der ons gedane belofte, dat de Commodore niet meer in de club verscheen, maar zich vergenoegde van er uit de verte, van het dek der Santa-Maria, herhaaldelijk naar te kijken.

Hij had echter het beding gemaakt dat ten minste één onzer voortdurend de gastvrijheid van zijn schip zou genieten - niet alleen als schild tegen de verveling, maar ook - en hierbij had hij eenige geheimzinnige grimassen en achterdochtige blikken naar den wal geworpen - ook tegen eventueel minder aangenaam en opdringend bezoek van ‘zekere ontevreden gestemde lieden’. -

Het onbepaald en verschoonend ook aangeduid was het ons allen toch zonneklaar, welke personen hiermede bedoeld werden, daar het te verwachten was dat des Commodores wegblijven en het daarmede gepaard gaande wegblijven der kans op revanche de gemoederen der clubleden in groote gisting zoude brengen. Te oordeelen naar hetgeen de Amirante ons van vroegere dergelijke gevallen verhaalde, viel het volstrekt niet te betwijfelen of zij zouden ook dezen keer niets onbeproefd laten, om met den gelukkigen winner in gemeenschap te komen, ten einde hem den buit weer afhandig te maken. Het afdoende van het gekozen voorbehoedmiddel kwam ons derhalve zeer twijfelachtig voor, vooral met het oog op het bekende

gulle karakter dier heeren, wier eigenaardige openhartigheid in het bijzijn van een facheux troisième wel geen hindernis zoude zien om den Amirante ter verantwoording te roepen.

Hiermede steeg echter ook onze nieuwsgierigheid en het verlangen om het eventueel bezoek dier ontevreden gestemde lieden bij te wonen, eene samenkomst die, reeds wegens haar doel alleen, beloofde van eene tragisch-comische werking te zullen zijn.

Deze belangstelling was dan ook de oorzaak dat van, stonde af aan, het gezelschap op de Santa-Maria bijna steeds boven het bepaalde minimum bleef, en dat er zelfs een sein met den Commodore werd afgesproken, dat de toevallig niet bij hem aan boord zijnde kameraden van de nadering der angstige clubleden zoude verwittigen, opdat zij zich bij tijds naar de Santa-Maria konden laten brengen.

De Amirante scheen zijne luidjes goed te kennen, want reeds den volgenden dag berichtte hij ons, dat er iets op til was en dat wij goed moesten uitkijken naar het signaal.

Hij was te weten gekomen dat de belangstelling en de bezorgdheid der spelers voor zijne persoon tot zulk een hoogen graad gestegen was, dat twee hunner, de clubpresident don Alvar en de havenmeester Ramirez, zich tot eene commissie geconstitueerd hadden met het plan den afvalligen vriend een onverwacht, maar uiterlijk heel toevallig bezoek te brengen, aan boord van zijn schip.

Het was nog vroeg in den morgen toen het afgesproken sein aan de gaffel van de Santa-Maria omhoog ging en het had nog geene tien minuten gewapperd, of wij met ons vijven beklommen reeds de staatsietrap aan stuurboord van het portugeesche oorlogschip, terwijl op datzelfde oogenblik de gesignaleerde bezoekers niet zonder moeite of gevaar tegen de valreep aan bakboord opklouterden

Schijnbaar zonder deze laatsten op te merken of zich van hunne aankomst bewust te zijn, ontving ons de Amirante met eene voorkomendheid en beleefdheid alsof hij nog nimmer zulke personages op zijn schip had gezien. Hij overtrof zichzelven als het ware, in het uitvinden van de plechtigste en langgerektste verzekeringen zijner onbeschrijfelijke en ongeëvenaarde gevoelens van innige hoogachting, overstelpende vreugde en onuitwischbare dankbaarheid. En dat alles terwijl hij met

schelmachtige pret, knipoogend en neusophalend, onze aandacht op den bakboordszijde zocht te vestigen, alwaar de twee kleine zwaarlijvige hidalgos, in het zweet huns aanschijns, en met de angst op het gelaat, juist bezig waren hunne korte beentjes over de hooge verschansing heen te werken, aangezien het trapje dat het afdalen binnen boord moest vergemakkelijken, nergens te zien was. Eerst nadat zij half glijdend, half vallend, op het dek gerold waren, snelde de Amirante op hen toe en terwijl hij telkens op nieuw zijne groote vreugde over een zoo toevallig samentreffen van zulke geeerde gasten te kennen gaf, stelde hij met hoffelijk, wuivende bewegingen zijner beide handen, de verschillende personen aan elkander voor.

Maar de portugeesche bezoekers waren nog te veel onder den indruk der slechte ontvangst, om hunne ergenis daarover te kunnen verkroppen, en zoowel don Alvar als sennor Ramirez gaven zoo weinig acht op des Commodores belangstellende informatiën naar hunne geëerde gezondheid, dat deze het maar het beste achtte zijn gezelschap uit te noodigen het kleine ‘Salon’, zooals hij zijne kajuit noemde, met hunne onschatbare tegenwoordigheid te vereeren. Met moeite onzen lachlust onder een schijnbaar onbevangen uiterlijk verbergende, traden wij, vol verwachting naar de dingen die komen zouden, de kajuit binnen.

Een oorverdoovend gekraai en gekrijsch van Pepi ontving ons. Klapwiekend en in zijne kooi rondtrippelend, begroette de vogel zijnen meester en trachtte zijne vreugde uit te drukken door eene snelle radbraking van alle aangeleerde of opgevangene woorden, waarin de waarschuwing ‘op z'n vingers te letten’ en ‘maar in z'n mouw te kijken’ de hoofdrol speelden.

Terwijl een smerig uitgedoschte chineesche hofmeester Xeres en selterswater ronddiende, had de Amirante zijne mandoline gegrepen en zat nu op een vouwstoeltje daarop te tokkelen, daarbij zoo vriendelijk en welwillend lachend zijne gasten aanziende, alsof ons samenzijn slechts ten doel had, zijne muzikale talenten te bewonderen.

Juist wilde de tot hiertoe tamelijk barsch rondkijkende clubpresident zijnen mond tot spreken openen, toen de Commodore met sentimenteele stem Boccacio's serenade begon:

‘U te mijden,
Van u te scheiden,
O hoe hard viel dat ons beiden.
Maar uw verschijnen,
Doet verdwijnen,
Alle ziel-en minnepijnen!’

en wij, op een teeken zijnerzijds plotseling luidkeels invielen met het refrein:

Firuli, Firulin, Firulera. Denk aan dit schoon gezang!
Firuli, Firulin, Firulera. Mijn lief, uw leven lang!

Het was uiterst merkwaardig, de overblufte, tusschen ergernis en lachen kampende gezichten der beide portugeezen te zien, vooral toen de Amirante, ons daverend handgeklap voor algemeene toejuiching aannemende, opsprong om, met het zedig dankbaar glimlachje van een teruggeroepen acteur, naar alle zijden te buigen als een knipmesje. Ook de vogel, die gedurende het lied herhaaldelijk gepoogd had de geluiden zachtjens na te bootsen, gaf van zijne instemming blijk door een luid gekraai, hetgeen het algemeene tumult niet weinig verhoogde.

Don Alvar scheen echter spoedig zijne tegenwoordigheid van geest herwonnen en een besluit genomen te hebben, want nauwelijks was de Commodore wederom gezeten of hij rukte met het stoeltje aan zijne zijde, legde de hand op zijnen arm en sprak vriendelijk lachend: ‘Een woordje slechts Uwe Edelheid!’

Zonder het tokkelen op zijn instrument te staken, nikte de Amirante toestemmend. ‘Wat heeft Uwe Edelheid ons weer geplukt dien avond, corpo di bacco; geheel op de oude manier, niet waar Ramirez?’ zeide hij zich tegen dezen wendende. ‘Ik heb er altijd mijn schik in’, vervolgde don Alvar, ‘want ik weet dat alles weer terecht komt; niets is wisselvalliger dan het spel, maar toch waren er eenige heeren die er aan durfden twijfelen of Uwe Edelheid ons wel gelegenheid tot revanche geven zou. Ik ben dadelijk voor u opgekomen en heb hen terechtgezet - heb ik niet Ramirez?’ vervolgde de sluwe president, zich op zijn bondgenoot beroepende.

‘Wel zeker, hebt ge’, - antwoordde de havenmeester op levendigen toon. - ‘Ge zeidet hun dat ze geen angst behoef-

den te hebben; dat men tweeduizend realen, al heeft men ze in 't spel gewonnen, maar niet zoo voor een appel en een ei weer verkwist. Ge zeidet ook dat men zijne Edelheid gerust de grootste kapitalen kon laten winnen, daar hij die slechts als geleend geld beschouwt', voegde Ramirez, op eigen gelegenheid liegend, er aan toe. 'Maar wat ge mij van 't vastgestelde tijdstip der revanche hebt medegedeeld, dat herinner ik mij niet meer' - zeide hij zich met gelatene onverschilligheid tot zijn vriend wendende.

Natuurlijk gaf de president hierop geen antwoord, maar keek snel den Amirante aan, als om het aan dezen over te laten. Doch de Commodore was verdiept in het onderzoek van een der mandolinesnaren, die maar geen juisten klank scheen te willen geven; hoezeer hij het ook beproefde door afwisselend hooger of lager te stemmen, sterker of zwakker aan te slaan, het instrument daarbij van zich af of aan zijn oor te houden, - het scheen maar niet te lukken.

Zuchtend liet hij de mandoline zinken en keek berustend zijne ondervragers aan, die op dezen blik haastig naderbij schoven. Daarop met zijn vinger op den president wijzende, vroeg de Amirante met iets plechtigs in zijn toon: 'Is het u sennor - die toch ook dit edele instrument bespeelt, - niet dikwerf voorgekomen dat de darmsnaren in dit klimaat zoo snel onbruikbaar worden en zoo onzuiver klinken; dat de minste temperatuurverandering ze doet ontstemmen; dat ze bij vochtig weer elk oogenblik zich ontspannen en bij droogte zelfs springen als glas? - Houdt je snater, satansche kraai!' riep hij den papegaai toe, die hem aangeraden had 'maar op z'n vingers, te letten'. - 'En is het u niet opgevallen, sennor', vervolgde hij met toenemende belangstelling in zijn onderwerp, dat de gespannen snaren als het ware onder de hand roesten; dat ze groen en zwart worden, men moge er tegen doen wat men wil, dat ze elk oogenblik ontstemd zijn.....

'Neen!' riep Ramirez terwijl hij den spreker op ongeduldigen toon in de rede viel, om de zaak voor zijnen geallieerde op te nemen. 'Neen, ik heb er niet op gelet..... Maar gij wildet ons het tijdstip der revanche mededeelen.'

'..... En dat men om zoo te zeggen aan den gang kan blijven met snaren verwisselen?' vervolgde de Amirante iets minder zeker, maar zich immer nog, gelijk een schipbreu-

keling aan zijn plank, met wanhopige hardnekkigheid aan zijn thema vastklemmende.

Ramirez antwoordde niet, maar wierp, bleek van woede, den Commodore zulk eenen woest uitdagenden blik toe, dat deze den tijd gekomen achtte om zijn onderwerp te laten varen Alsof het hem op dit oogenblik eerst inviel wat men van hem verlangde te weten, wendde hij zich vriendelijk lachend tot den ongelukkigen havenmeester en zeide op verontschuldigenden toon: ‘Ach ja, dat is waar ook, u sprak daar zooeven van het gebruik dat ik van het gewonnen geld gemaakt heb?’.

‘Jawel!’ hervatte Ramirez zoo snel, dat hij den Commodore bijna den adem van de lippen wegnam; ‘jawel, van het geld, dat....’

‘... Ik helaas bij 't Po-spel, weer aan den schelen chinees verloren heb’, vulde de Amirante langzaam aan terwijl hij een droefgeestigen blik op zijn instrument wierp en zich niet bewust scheen te zijn dat zijne vingers het refrein ‘Firuli, Firulin, Firulera!’ tokkelden.

De verbazing en de schrik der beide hebzuchtige schavuiten, de wijze waarop zij, als versteend, met half geopende monden, beurtelings elkander en dan weer het leuke gezicht van den Commodore aanstaarden, was een schouwspel zoo ontzettend komisch, dat wij allen in een schaterend gelach uitbarstten. Deze vroolijkheid scheen wederom voor Pepi eene uitnoodiging te zijn zich mede niet onbetuigd te laten; hij begon tallooze flesschen uit te schenken als voorspel tot zijn geschreeuw: ‘Spadille! Manille! Caramba! Kijk maar in z'n mouw! Een kaart mankeert! Een mouw mankeert’! en hief ten slotte zulk een helsch gekraai aan, dat zijn meester de kap over de kooi moest werpen, waarop hij stil werd. Toch maakten deze veelsoortige manifestatiën, hoe weinig vleiend ook, niet den minsten indruk op de van schrik verstijfde commissieleden; hun uiterlijk bleef al de ontzetting aanduiden die het bericht van zulk eene ongeloofelijke roekeloosheid moest te weeg brengen.

De gansche som weer verloren aan den schelen chinees! Hun geld weer verloren aan den alom bekenden speelhuishouder! Hun eerlijk en zuur verdiend goud, dat de winner toch eigenlijk maar tijdelijk in leen had; die schoone realen, thans in

handen van dien gestaarten bedrieger, den grootsten valschen speler van geheel Timor!

‘Dus *die* heeft het?’ - zeide Ramirez na eene sombere pauze ‘Dus *die*?’

‘Kijk maar in z'n mouw!’ klonk het halfluid in de donkere kooi.

‘Nu gaat mij een licht op, don Alvar’ - hernam de havenmeester - ‘nu begrijp ik het gedrag van dien schelen mongool tegenover ons. Daarom keek die leelijke Singkéh ons gisteren zoo spottend aan, toen hij ons geld opstreek; alsof hij zeggen wou: “ik heb al meer van jelui, dan je zelf wel weet!” Daarom wilde die Chineesche schurk ons geen geld meer leenen, hij wist reeds dat wij alles kwijt waren! Daarom heeft de walgelijke staartmensch mijn voorstel, het spel op krediet voort te zetten, geweigerd met de bewering niet tegen zijn eigen geld te kunnen gaan spelen! - Ziet ge 't nu, don Alvar? en de edele hidalgo, die ons zoo netjes daarin heeft laten loopen - daar zit hij!’

De edele hidalgo zat zwijgend daar.

Zonder een woord te spreken stonden de beide afgezanten op.

‘Zouden er hier aan den wal geene nieuwe snaren te verkrijgen zijn?’ vroeg de Commodore schuchter aan den president, terwijl hij zachtjes op zijn instrument begon te tokkelen.

‘Neen!’ brulde don Alvar, de vouwstoeltjes omverschoppende en zich naar de deur wendende.

‘Of desnoods guitaarsnaren, die....’

Maar de beide clubleden waren reeds naar het dek gesneld, alwaar men hen hevig hoorde te keer gaan over de nog altijd afwezige valreepstrap.

Onze lang onderdrukte lachlust baande zich thans een uitweg. Terwijl de kleine kajuit weergalmde van de krampachtige uitbarstingen onzer luidruchtige vroolijkheid, gepaard aan het niet minder geraasmakende schelle gekraai van den onrustig geworden vogel, greep de Amirante stormachtig in de snaren van zijn instrument en begeleidde het razend handgeklap en de telkens weer opnieuw losbrekende lachsalvos, door in de hoogste tonen te zingen en de luidste trillers te slaan, zoodat hem de tranen in de oogen en de zweetdroppels op het voorhoofd stonden. Het was een woest lawaai, een mengsel van zingen, schaterlachen, mandoline-getokkel en papegaaigekrijsch, en boven dat alles uit klonk in kadans des Commodores ‘Firuli, Firulin, Firulera!’...

Zoo gingen de dagen voorbij, afwisselend vol dolle pret en vol verveling, totdat de order naar Java terug te stoomen ons plotseling verraste.

Hoe dikwijls ook de wensch naar eene verandering in ons was opgekomen, hoe menigmaal wij ook in uren van wrevel en ontstemming naar dit oogenblik verlangd hadden, - thans, nu het daar was, nu wij van den Amirante afscheid zouden nemen, viel het ons als lood op het gemoed, want nu werd het ons eerst recht duidelijk, hoe waard hij ons was en wat wij aan hem verloren.

Het was een heerlijke, vreedzame tropenmorgen toen onze vriend in zijne kleine giek aankwam, om ons voor het laatst de hand te drukken.

Diepe, gewijde kalmte lag op land en zee; - in de verte schemerden de slaperige zeilen van eenige visschersvaartuigen; hoog in de lucht blonken eenige rooskleurige vederwolkjes die onbewegelijk in den aether hingen.

Schitterend en bliksemend, als in vloeibaar goud, steeg de morgenzon omhoog, de onmetelijke watervlakte en de verre bergtoppen met de warme kleurenpracht van den jongen dag overstralende.

‘Vaarwel! zoo God wil, tot weerziens!’

Nog eens zoeken onze zorgvolle blikken die des Amiranten; nog éénmaal tracht het oog de vrees uit te drukken welke het hart vervult; nog een paar seconden, en het zal te laat zijn om de gedachte uit te spreken die zich op onze lippen dringt en die ook zijne ziel schijnt te bewegen.

En toch bleef de mond gesloten voor wat zoo duidelijk uit die blikken sprak, toch had niemand onzer den moed om het plechtige van het scheidingsuur, het innige van het oogenblik te gebruiken om den ons dierbaar geworden vriend ééne uiting van bang voorgevoel, één waarschuwend woord toe te fluisteren.

De signalen der bootsmansfluitjes volgen elkander op met spoed; dikke rookwolken breken reeds uit den schoorsteen, lijnrecht omhoog in de stille morgenlucht.

Daar gaat de schel in de machinekamer, een dof gedruisch en gedreun laat zich hooren, de schroef zet zich in beweging, wij glijden voort.

Kleiner en kleiner wordt de, scherp tegen den schitterenden waterspiegel afgeteekende, rechtop in zijn bootje staande figuur van den Commodore.

Een rooskleurige schijn van geluk lag op den oceaan en toen zijne terugkeerende giek de opkomende zon te gemoet schoot, leek de groetende gestalte van den Amirante door louter goud omgeven.

En toch konden wij hierin geen goed voorteeken zien!....

Een jaar is intusschen voorbijgegaan.

Weer de blauwe oneindigheid om mij heen, weer het eentonig dreunen der machine onder mijne voeten.

Het is dezelfde beweginglooze waterspiegel, dezelfde drukkende, verslappende atmosfeer die wij reeds in deze wateren leerden kennen; want het lot voert ons andermaal naar Timor. Wij zullen de vroeger afgebrokene taak hervatten en weer op de zeeroovers gaan kruisen, op dat onzichtbare gespuis dat, nauwelijks verschenen, spookachtig snel weer verdwijnt, dat telkens vernietigd, telkens herleeft, dat steeds voor uitgeroeid geldt en toch steeds meer van zich doet spreken. En ook ditmaal hebben wij in last hen, zoo noodig, tot in de Portugeesche wateren - hunne geliefkoosde schuilplaatsen - op te zoeken en te verslaan.

In de wazige, dampige verte doemt allengs iets blauwachtigs, iets lichamelijks op, dat zich in gebogen lijnen boven den horizon afteekent en welks bovenste omtrekken steeds duidelijker, steeds scherper te voorschijn treden, - dat is het eiland Timor.

Even als vroeger strekt zich de stille en eenzame, door geen zeil verlevendigde baai voor ons uit. Een licht windzuchtje begint het water te rimpelen, maar het is de verzengende adem van den landwind. De gansche kust ligt zwijgend als in de omarming des doods, het oogverblindende zeezand aan 't strand en de lange schuimstreep der branding schitteren en schemeren troosteloos onder het wreede, witgloeiende licht.

Wij zouden de reede moeielijk herkend hebben als niet de onverwoestbare Santa-Maria in het midden daarvan op de gewone plaats had gedobberd; er zou iets aan de stemming van het weerzien ontbroken hebben als niet de witblauwe rookwolken

uit haar ouden tromp gevlogen waren om ons een donderend welkom te wenschen.

Hoe het kwam weet ik niet, maar elk der slagen van haar geschut scheen mij met krachtige stem toe te roepen ‘Spadille! Manille! Caramba! Kijk maar in z'n mouw!’ In aansluiting aan deze, zich zoo luidruchtig opdringende herinneringen, was het zeer natuurlijk dat ik in het ratelen van den ankerketting eene even zoo nadrukkkelijke nabootsing van Pepi's flesschen uitschenken meende te ontdekken. Ik geloof zelfs dat ik er niets vreemds in gezien zoude hebben als de op dat oogenblik naast mij staande, uit alle macht trillers fluitende kwartiermeester, plotseling met eene mandoline voor den dag gekomen en in den Amirante veranderd ware. Met eene opmerkzaamheid alsof de gedaanteverwisseling elk oogenblik kon plaats grijpen, bestudeerde ik nog steeds de langs de slapen gekamde glanzende haarlokken en het roode puistengezicht van den man, toen op eens het ‘stekelvarkentje’ ons op zij schoot en de heuschelijke Amirante de trap opklom.

De oprechte vreugde van het wederzien werd al dadelijk pijnlijk verstoord door het inderdaad treurige uiterlijk van den ouden vriend. Bleek en mager, met een waas van oneindige moeheid en treurigheid in zijne eens zoo fiere maar thans holliggende en glanslooze oogen, vergrijsd en in gebogene houding stond hij daar, de vroeger zoo sierlijke en deftige Pedro di Castro, de levenslustige en opgewekte Piet Carstens. Ook zijne stem klonk hol en vreemd toen hij, onze belangstellende vragen ontwijkende, tropische invloeden als oorzaken opgaf van eene verandering die volgens hem slechts uiterlijk en heel oppervlakkig was, die als eene voorbijgaande malaise wel spoedig weer zoude verdwijnen, om plaats te maken voor wat hij au fond toch altijd gebleven was; - dat zou hij ons wel eens bewijzen - dat beloofde hij!

Innig met hem begaan en door duizenden vermoedens gekweld, konden wij toch vooreerst niets naders te weten komen, want de Amirante had het erg haastig met zijne opdracht, om, namens den portugeeschen gouverneur, onzen kommandant tot eene gemeenzame samenspreking aan den wal uit te noodigen.

Ook den volgenden dag verliep onder allerlei voorbereidingen en toebereidselen tot den aanval op het zeerooversnest, bezigheden die ook den Commodore aan boord van zijn vaartuig

schenen te kluisteren, want wij zagen hem niet terug, en de zon ging andermaal onder over onze nog onbevredigde belangstellende nieuwsgierigheid.

Een heerlijke, door myriaden sterren verlichte nacht, brak aan. De sombere bazaltmassa's van het eiland hadden een karakter van wilde schoonheid aangenomen; hunne donkere, reusachtige vormen lagen hemelhoog opgestapeld op den slapenden oceaan, die in stomme onbewegelijkheid en met het diepste azuurblauw omzoomd, de vonkelende hemelvlakte met verrassende klaarheid weerspiegelde. - Eene flauwe echo van ver stadgegons, een voorbijglijdend windzuchtje, gepaard aan een nauw hoorbaar kabbelen in het water, waren de laatste geluiden die langzaam in de eindeloosheid wegtrilden. Niets stoorde meer den diepen vrede der sluimerende natuur; niets verbrak meer het plechtig zwijgen der tooverachtig schoone stonde. Het was eene rust, een geheimzinnig schemeren en stralen, zooals zelfs de eeuwige lichtapotheose der tropennachten het zelden kent.

De zwarte, bewegingloze gedaante van de Santa-Maria teekende zich met hare masten en ra's als eene groote, donkere schim tegen het stralende hemelgewelf af. Alles was stil daar aan boord, toen ik de valreep openterde, om den Amirante in kennis te stellen met de door onzen kommandant getroffen dispositiën, betreffende zijne medewerking aan den voorgenomen overval van het zeeschuimersnest. Te middernacht zouden wij het anker lichten en de portugeesche kanonneerboot op sleeptouw nemen, ten einde bij 't aanbreken van den dageraad voor de, op het eilandje Kambing gelegen, rooverskampong te kunnen verschijnen.

Toen ik op de trap afscheid van hem nam, hield de Amirante nog steeds mijne hand vast. Droomerig zwierven zijne blikken door de diepten van het uitspansel, alwaar - met zeldzamen glans schitterend - de vier diamanten van het zuiderkruis hunne stille baan vervolgden.

‘Of het geluk daarboven is?’ zeide hij fluisterend, als in antwoord op wat er in zijne ziel omging.

Onwillekeurig volgden mijne oogen de zijne. Ik voelde het oogenblik gekomen om den ouden vriend in de taal van het hart toe te spreken, - al wat ik op het gemoed had drong zich naar de lippen; - doch toen ik mij naar hem omwendde was de Amirante verdwenen.

Het was slechts een korte strijd geweest. Niettegenstaande hunne wanhopige verdediging hadden de verraste roovers spoedig het onderspit gedolven, allen waren over de kling gejaagd en hunne hutten en vaartuigen den vlammen prijs gegeven. Het had ook weinig offers gekost; en toch heerschte doodsche stilte op beide schepen, toch lag eene diepe neerslachtigheid en eene sombere smart op aller wezen. Herhaaldelijk dwaalden onze zorgvolle en meewarige blikken naar de oude kanoneerboot achter ons, om telkens opnieuw en telkens te vergeefs de bekende hooge gestalte op het achterdek te zoeken. O, het viel ons allen zoo zwaar, zoo ontzettend moeielijk te gelooven, dat wij hem den nobelen Amirante, daar nimmermeer zouden zien; - het was zoo zonderling vreemd, zoo aangrijpend bitter te weten dat hij die ons zoo waard was, aan wien wij ons zoo gehecht hadden, onze arme vriend, daar beneden in zijne kajuit lag, zwaar gewond en in den laatsten doodstrijd!

Hij wilde op zijn schip sterven, en de oude Santa-Maria, die hij zoo lang gekommandeerd had, die hij zoo dikwijls uit verre zeeën, uit zoo vele nooden en gevaren behouden in veilige haven teruggevoerd had, - zij bood den armen zwerveling niet eens een rustig sterfbed. Als dol steigerde zij tegen de golven op, als gevoelde zij dat de sterke, leidende hand haar niet meer regeerde, als wilde zij de zware kabels stuk scheuren, waarmee wij haar naar Timor terugsleepten.

Onbarmhartig heen en weer geschud en gestooten in de donkere ruimte waar men alle openingen wegens den hoogen zeegang had moeten sluiten, waar eene zwoele en bedorvene lucht hem dreigde te doen stikken, worstelde de Amirante met den dood.

Te vergeefs trachtte hij met de laatste hem nog overgeblevene krachten het telkens verschuivende verband op zijne plaats terug te brengen, trachtte hij de doorschoten borst te bedekken, waar, bij elke ademhaling, met een onheimlijk fluiten de lucht uit en in stroomde. Maar hij kon niet meer, en na elken hevigen stoot van het schip viel hij uitgeput op zijn dooreengewoeld leger terug en verloor voor eenige oogenblikken alle bezinning.

Diep bewogen met het lot van den armen lijder, was het ons allen eene groote verlichting toen wij tegen den avond in

de baai van Timor kalme zee en goed weder vonden. Nauwelijks was het anker in den grond of wij ijlden heen, om onzen armen vriend te bezoeken.

Hij had reeds herhaalde malen gevraagd of men nog niet aangekomen was, of de reede nog niet in 't gezicht was, - hij moest ons spreken en was beangst dat hem daarvoor misschien geen tijd meer overblijven zoude: deze laatste reis scheen hem toe eene eeuwigheid te duren.

Zwijgend en tot tranen geroerd stonden wij om zijne sponde. Men had alles geopend om hem wat lucht te verschaffen, maar thans kwam geene lucht naar binnen; de gansche onmetelijke watervlakte weerkaatste slechts lauwe hitte, men ademde niets dan vochtige, drukkende warmte. De met sombere pracht ondergaande zon schitterde en vlamde als een gloeiende kogel in een hemel van vuur. Omgeven van bloedroode, met bliksemend goud omzoomde wolken, wierp zij stroomen van verblindend rood licht over den wijden oceaan, - een fantastisch schouwspel, vol overweldigende grootheid en majesteit, alsof geheel een wereld in vlammen onderging.

Eene beklemmende, akelige stilte heerschte, in het kleine verblijf, waar eens zooveel levenslust en vreugde woonde, waar nog de nagalm onzer vroegere luidruchtige vroolijkheid in de lucht scheen te trillen; en dat ons thans, in den langzaam verdwijnenden avondgloed, voor het laatst bijeen zag, - maar met den dood in ons midden. Onwillekeurig voer ons eene siddering door de leden toen de stervende op hollen toon begon te spreken, toen hij met de uiterste inspanning zijner doorschoten long, van zijn zonderling leven gewaagde, van zijnen onzaligen hartstocht en het nog onzaliger geluk.

Met zwakke en toonlooze stem en van tijd tot tijd als ijlend in het Portugeesch fluisterend, sprak hij van den vervloekten speelduivel die hem langzaam maar zeker in zijne macht had gekregen, die hem reeds in zijne klauwen had, toen hij nog altijd geloofde zonder hartstocht te spelen, toen hij nog altijd zich zelven diets maakte, dat hij het slechts voor zijne kinderen deed. Hij vertelde ons, dat na ons vertrek het geluk hem verlaten had; dat hij in de wanhopige pogingen om het te doen keeren steeds meer en meer aan den demon was vervallen, steeds dieper en dieper in den afgrond was gezonken, totdat eindelijk het uur kwam waarop het hem niet meer mogelijk was zijne kinderen

de weelderige levenswijze te doen voortzetten, waaraan hij hen in zijne kortzichtige en misdadige lichtzinnigheid had gewend; dat hij het uiterste beproefd, dat hij zelfs honger geleden had, om dit vreeselijke oogenblik zoo lang mogelijk te verschuiven - maar het was gekomen, het was met onbarmhartige zekerheid en duidelijkheid voor hem getreden, meedogenloos als de Nemesis: en had hem den blinddoek afgerukt om hem te doen zien wie hij was: een ellendige misdadiger en anders niet. En toen was de stonde der vergelding gekomen. Zijn eigen bloed, zijne kinderen die hij zoo boven alles liefhad; voor wie hij duizend dooden had willen sterven, voor wie hij zich aan den Satan verkocht had - zelfs dezen hadden zich van hem afgewend en waren de wijde wereld ingegaan toen hij niet meer aan hunne geldelijke behoeften kon voldoen - en dit had hem het hart gebroken... De almachtige scheen echter medelijden met hem te hebben, want hij verloste hem thans uit zijn nameloos lijden.....

Zijne stem was allengs tot een nauwelijks hoorbaar fluisteren teruggezonken, tot een zacht kreunend klagen, zoo zonderling gedempt, zoo wegstervend week, alsof het reeds uit de geheimzinnige verten van daar beneden tot ons kwam. Oneindig kalme vrede lag op de bleeke trekken waaruit alle leed, alle smart geweken was, en onweerstaanbaar drong zich de troostrijke en verzoenende overtuiging aan ons op, dat de arme verdoolde genade vond voor den troon des Barmhartigen, dat de duldelooze smart van zijn vaderhart eene te zware boete werd geacht, eene te vreeselijke straf in het oog van Hem die eens gezegd heeft: ‘Mij is de wrake, ik zal vergelden!’ -

Het was doodstil geworden in de kleine ruimte. Slechts nu en dan hoorde men uit den kring der omstanders een nokkend geluid als een met moeite onderdrukt schreien, - een nauwelijks weerhouden snik, als een rouwkreet van harten die in weedom zamen krimpen bij de stem van het innerlijk zelfverwijt.

Maar, al bleef deze smart ook stom, - de tranen, die over zoovele gebruinde wangen vloeiden, waren misschien de plechtigste bekentenis, de welsprekendste lijkrede bij de uitvaart van dezen armen zwerveling.

De Amirante zieltoogde reeds.

Een laatst visioen scheen hem den doodstrijd te verlichten - - er zweefde iets als een glimlach over het bleek gelaat.

Misschien zag hij in den geest zijn vurig verlangen bevredigd en was hij te midden zijner kinderen...

Op het oogenblik dat de laatste der langzaam wegglijdende avondstralen zijn aangezicht trof, zagen wij zijne oogappels zich met het wit naar boven keeren, alsof zij in het voorhoofd wilden verdwijnen.

Daarop zonk hij terug, - hij had uitgeleden.

Zacht sloten wij zijne oogleden, en de Amirante lag daar als uit marmer gebeeldhouwd, nobel en rustig als voorheen, - glimlachend zelfs, maar met den zaligen lach van een geluk dat niet van deze wereld was.

W. JAEGER.

Amerikaansche toestanden.

IV.[1)]

In de vorige gedeelten van dit opstel gaf ik een kort overzicht van de staatsinstellingen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Daarbij moest ik reeds telkens wijzen op den grooten invloed der politieke partijen. Bryce zegt, dat zij voor de werkzaamheid van het bestuur zijn, wat stoom is voor een locomotief.

De Noord-Amerikaansche partijen onderscheiden zich van de Europeesche vooral door haar organisatie, welke, schijnbaar democratisch, in werkelijkheid een oligarchisch karakter draagt. Terwijl in schijn alle macht uitgaat van de in kleine vergaderingen ingedeelde souvereine burgers, bewegen deze zich inderdaad als marionetten naar den wil van de partijleiders of ‘draadtrekkers’.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving dezer organisatiën, wensch ik met een enkel woord de klasse te schetsen, welke men in Amerika gewoon is met den naam van ‘politicians’ aan te duiden. Men is in Amerika ‘politician’, zooals men schoenmaker of timmerman is. De politiek is eene broodwinning, een middel van bestaan voor honderdduizenden. Men spreekt niet van ‘politicians’ maar van ‘*the* politicians’ juist omdat het woord eene afzonderlijke maatschappelijke klasse aanduidt. In deze klasse worden de leerjaren doorgebracht met het verrichten van verkiezingswerk, waartoe vele krachten noodig zijn; want niet alleen is het aantal verkiezingen zeer groot, maar daarenboven gaat aan elke verkiezing eene benoeming tot

1) Het eerste deel van dit opstel is opgenomen in de vorige aflevering van dit tijdschrift. Op blz. 65 moeten in de zesde en zevende regels van boven de woorden ‘Tweede Kamers’ en ‘Senaten’ van plaats verwisselen.

candidaat der partij vooraf. Hier verwerft men aanspraak op openbare betrekkingen of op andere voordeelen, welke door tusschenkomst van de machthebbenden zijn te verkrijgen. Dit verkiezingswerk is noch een aangename, noch een eervolle arbeid, en in de laagste rangen der politicians vindt men dan ook niet alleen zeer vele kroeghouders en advocaten zonder practijk, die in dit leger de corvées vervullen met de kans tot den rang van generaal op te klimmen, maar, daar beneden nog, een uit misdadigers en deugnieten bestaand gepeupel, dat geduld wordt om de diensten, welke het aan de partij bewijst. In de hoogere rangen treft men vele volksvertegenwoordigers en ambtsbekleeders van Unie, Staten en gemeenten, partijleiders of 'bosses', en lobbyisten aan. De band tusschen de politicians is zoo sterk, dat men het klassenbelang somtijds zwaarder ziet wegen dan de belangen der partij; als het bedreigd wordt, vereenigen de politicians der beide groote partijen zich niet zelden tegen den gemeenschappelijken vijand.

De organisatie der partijen gaat uit van kleine kiezersvereenigingen, 'primaries' genaamd. Men zou die vergaderingen, naar het voorbeeld onzer staatsregeling van 1798[1)], grondvergaderingen kunnen noemen. Zij zijn samengesteld uit de tot de partij behoorende kiezers van de kleinste electorale eenheden. Voor de verkiezingen, in deze kringen te doen, wijzen de grondvergaderingen zelven de candidaten aan. Voor de overige verkiezingen benoemen die vergaderingen afgevaardigden. Deze vormen te zamen de 'nominating conventions', dat is districtsvergaderingen voor de aanwijzing der partijcandidaten. Zoo ontstaan dus conventies voor gemeentelijke verkiezingen; voor die van de leden van elk der beide kamers in elken Staat; voor die van leden van het federale Huis van afgevaardigden, terwijl eene conventie gevormd door gedelegeerden van alle grondvergaderingen uit elken staat zich bezig houdt met het stellen der partij-candidaten voor de verkiezing van den gouverneur en van andere staatsambtenaren. Eindelijk is er eene Nationale conventie voor de verkiezing van den candidaat voor het presidentschap der Unie. De conventies der congressioneele districten benoemen in de Nationale conventie te zamen tweemaal zooveel afgevaardigden als het aantal leden van

1) Zie titul II 2e afdeeling en Reglement A.

het federale Huis, in den Staat te verkiezen, bedraagt, en de Staatsconventie voegt daaraan dan harerzijds nog vier afgevaardigden toe.

Eene tweede belangrijke werkzaamheid der grondvergaderingen is de vaststelling van de kiezerslijst, of liever van de lijst dergenen, die als partijgenooten stem in de vergadering zullen hebben. Als iemand bij de laatste verkiezingen niet met de partij gestemd heeft of bekend staat als lid der tegenpartij, wordt hij van de lijst geweerd. Door het eischen van allerlei toezeggingen en van gehoorzaamheid aan hun gezag weten voorts de partijleiders personen, die een lastige neiging tot onafhankelijkheid bezitten, uit de grondvergaderingen te houden. Dikwijls gaat men nog verder en beslist de meerderheid der grondvergadering naar willekeur over de toelating van nieuwe leden.

Deze vergaderingen komen overigens, evenals de districtsvergaderingen of conventies, alleen bijeen tot het kiezen der candidaten. Het spreekt echter van zelf dat voor het verkiezingswerk meer noodig is. Alle primaries en conventies benoemen dan ook eene commissie van bestuur, zoodat men hier wederom een netwerk van commissiën voor de verschillende verkiezingen verkrijgt. En de commissiën voor de Staats-verkiezingen en de presidentskeuze benoemen dan nog een klein comité van uitvoering, dat het eigenlijke werk doet.

De verschillende commissiën roepen de partijvergaderingen bijeen en doen de voordrachten tot benoeming van candidaten en van afgevaardigden uit de grondvergaderingen naar de districtsvergaderingen. Deze afgevaardigden hebben in de conventies met betrekking tot de aanwijzing der candidaten in theorie gemeenlijk eene zekere mate van vrijheid, maar in de practijk volgen zij gehoorzaam de bevelen der raddraaiers, die hen tot afgevaardigden hebben doen benoemen. Want eene primary is gewoonlijk ‘une salle faite’. Zij bestaat voor het grootste gedeelte uit politicians van lageren rang, die van de partijleiders betaalde diensten bij de verkiezingen of aanbevelingen ter benoeming tot de eene of andere betrekking verwachten. De primaries worden in de steden zeer dikwijls in kroegen gehouden; fatsoenlijke lieden vinden daar eene omgeving en een gezelschap, die hun niet aanstaan. De president der vergadering leidt de werkzaamheden op eigendunkelijke wijze; hij is natuurlijk een raddraaier of ‘draadtrekker’ en maakt van zijne praesidiale macht

gebruik om eventueel verzet tegen zijne plannen te keeren. Desnoods worden er standjes gemaakt, en verdaagt hij de vergadering ten einde in eene volgende beter tegen de oppositie gewapend te zijn. Het wordt als eene schande beschouwd, indien de commissie van bestuur hare candidaten niet doet kiezen. De keuze der candidaten en afgevaardigden naar de conventies is dus zoo goed als geheel in handen van de lieden, die van de politiek hunne broodwinning maken.

Intusschen hebben de leiders te letten op de publieke opinie, aangezien het niet helpt candidaten te proclameeren, in dien zij bij de eigenlijke verkiezingen geen voldoenden steun vinden, maar veel beteekent deze beperking hunner macht niet. Want de kiezers hebben het in den regel te druk met hun eigen zaken om veel te vragen naar de kunde of de zedelijkheid der candidaten. Dit is ook wegens het groot aantal der te vervullen plaatsen zeer lastig. Een stedelijk kiezer heeft te benoemen president-kiezers; leden van het Congres; leden van de beide huizen van het staatsparlement; verschillende hooge staatsambtenaren; ambtenaren van het graafschap; bestuurders van het schooldistrict; stedelijke rechters en ambtenaren. Deze benoemingen geschieden zooveel mogelijk op één biljet, en er zijn dus bij de meeste verkiezingen vele namen in te vullen. Ook kan de kiezer niet eenvoudig stemmen op menschen, die hij voor zich zelven geschikt acht, want dan werpt hij zijne stem weg, en kan hij even goed thuis blijven. Hij moet gelijkgezinden zoeken om invloed uit te oefenen, en dat is een moeilijk, tijdroovend werk, wanneer eene vaste organisatie ontbreekt. Intusschen gebeurt het wel eens dat een aantal fatsoenlijke lieden zich vereenigen om, tegenover de machtige organisatiën der groote partijen, een eigen candidatenlijst te maken. Met name geschiedt dit, waar eene stad door een club (‘Ring’) van politicians op ergerlijke wijze bestolen en geplunderd wordt. Ook kan een aantal kiezers zich vereenigen met het doel om aan de leiders der groote partijen eischen te stellen, en deze wijze van handelen is gemakkelijker. Zoo verschafte de steun van vele onafhankelijke kiezers in den Staat New-York aan Cleveland het presidentschap der Unie, nadat zij aan de Democratische partij de belofte hadden afgeperst om in de federale administratie verbetering te brengen. De regel is echter, dat de kiezers zich houden aan de candi-

daten hunner partij, en de partijband is zoo sterk, dat zij gewoonlijk bij de verkiezingen trouw opkomen. Daartoe werkt de voorliefde der Amerikanen voor allerlei soorten van wedstrijden mede. Eene verkiezing is een wedloop, en ook hier ontbreekt het niet aan weddingschappen omtrent den uitslag.

Daarenboven wordt niets verzuimd om de kiezers tot stemmen op te wekken. Het lawaai, dat in Europa bij gelegenheid van verkiezingen gemaakt wordt, is nog niets bij de moeite, die men zich in Amerika geeft. Tot de middelen, die gebruikelijk zijn, behoort vooral het houden van groote optochten met muziek en fakkellicht. Daaraan wordt ook door de hoogere klassen der maatschappij deelgenomen. Bryce verhaalt hoe bij gelegenheid van de presidentsverkiezing van 1884, toen Cleveland en Blaine tegenover elkander stonden, te New-York een optocht gehouden werd van 25000 business-men. Daaronder waren bijv. advocaten (8000), bankiers, beursspeculanten, juweliers, petroleumhandelaars, enz. Er viel een aanhoudende regen en de straten waren zoo smerig als zij alleen in de slecht bestuurde steden van Amerika zijn kunnen. Maar regen noch modder waren, in staat de geestdrift van dit leger te temperen. De optocht trok door de geheele stad onder het zingen van verschillende verkiezingsdeunen, met name van dit schoone vers:

> Blaine, Blaine, James G. Blaine,
> We don't care a bit tor the rain.
> O - O - O - O - HI - O!

Bryce merkt op dat deze lieden zich niet belachelijker gevoelden dan een Engelsch edelman, die buigingen maakt voor zijn souverein. ‘Te doen zooals het volk doet, is eene hulde aan de majesteit des volks.’ Hij had met meer recht den optocht eene hulde aan de Republikeinsche partijleiders kunnen noemen, want het doel was aan hun candidaat, den politician Blaine, de overwinning te bezorgen.

Op de benoeming van allerlei soorten van ambtenaren, van de hoogste federale betrekkingen tot die van stedelijk politieagent of straatwerker, oefenen de politicians grooten invloed uit. De door hen op het kussen gebrachte volksvertegenwoordigers en hooge ambtenaren hebben immers, als de korte termijn, waarvoor zij werden benoemd, verstreken is, hunne hulp weder

noodig om herkozen te worden of eene andere betrekking te verwerven. Gemeenlijk luistert derhalve de verkozene met volgzaamheid naar de voorstellen, welke de machtige ‘draadtrekker’ hem omtrent benoemingen of andere zaken doet.

De partijleiders dragen in Amerika den naam van ‘bosses,’[1] en er zijn er van verschillenden rang. De hoogste is de State-boss, de man, die de partij in een geheelen staat beheerscht. Machtig is ook dikwijls de City-boss: de verkiezingen der stedelijke vertegenwoordiging en der hooge stedelijke ambtenaren geschieden naar zijne bevelen en hij beschikt door tusschenkomst der verkozenen dikwijls weder over de stedelijke schatkist.

Niet zelden vereenigen zich de voorname politicians eener partij tot een club, Ring genaamd. Zie hier hoe naar de beschrijving van Bryce zulk een Ring te werk gaat.

‘Bij de nadering van de jaarlijksche of tweejaarlijksche stedelijke of staats-verkiezingen komen de leden samen ten einde over de verdeeling der ambten te beraadslagen. Ieder mag iets voor zichzelf vragen, tenzij voor hem reeds op overvloedige wijze gezorgd is, en in elk geval vraagt ieder iets voor zijn vrienden. Het gewone soort wordt geholpen met kleine plaatsen, welke ter begeving staan van den een of anderen ambtenaar, tot de plaatsen van politieagent of portier of besteller toe, die goed genoeg worden geacht voor den gewonen “wijk-werker”. Betere lieden bekomen eene bureaubetrekking of toezegging van eene plaats bij de douane of de posterijen, welke verkregen zal worden door de hulp van federale autoriteiten. Nog belangrijker lieden dingen naar de electieve posten, naar een zetel in het staatsparlement of den gemeenteraad of naar eenig hoog stedelijk ambt, misschien zelfs naar eene plaats in het Congres. Al de posten, die bij de aanstaande verkiezingen te vervullen zijn, worden overwogen met het doel om een partij-ticket te verkrijgen, dat is eene lijst van candidaten, die de partij bij de stemming zal steunen, nadat zij zullen zijn goedgekeurd in de verschillende partijvergaderingen. Een der voornaamste leden, waarschijnlijk de Boss zelf, maakt eene schets van de verdeeling der posten, en als die verdeeling geheel is uitgewerkt, komt men zoo tot eene Lei, dat is eene lijst van candidaten,

1) Naar men zegt is dit woord afkomstig van het Hollandsche woord: baas.

die voor de verschillende posten zullen worden voorgedragen.[1)] Het kan gebeuren dat de Lei niet overeenkomt met ieders wenschen. Een lid van den Ring, een plaatselijke Boss - de meeste leden van den ring zijn Bosses in hun eigen district, zooals de leden van een ministerie hoofden van departementen zijn of de kardinalen bisschoppen van diocesen in de buurt van Rome en priesters en dekens van de parochiale kerken dier stad - beklaagt zich wellicht, dat voor hem en zijne vrienden niet voldoende gezorgd is en vraagt dus meer. In dat geval zal de Lei waarschijnlijk eenigszins worden gewijzigd om de goede verhouding en de algemeene tevredenheid te verzekeren, en dan gaat de Lei naar de partijvergaderingen.

Maar er is somtijds een ernstiger moeilijkheid te overwinnen. Eene partij in een Staat of stad kan verdeeld zijn in twee of meer facties. De overwinning bij de verkiezingen zal enkel mogelijk zijn indien die facties dezelfde candidaten stellen. Somtijds zal iedere factie haar lijst maken en dan moet de strijd in de partijvergaderingen worden uitgevochten. Het is echter voor de hoofden der facties veiliger de zaken in eene geheime bijeenkomst te schikken. Ieder komt daar om voor zijn vasallen te krijgen wat hij kan, maar gevoelt tevens de noodzakelijkheid van eene schikking. Door middel van “dickering” (loven en bieden) wordt, als de verschillende aanbiedingen en voorstellen alle gedaan zijn, eene lijst vastgesteld, waarover de hooge contracteerende partijen het eens zijn. Dit is een “Deal” of “Trade”, een verdrag, hetwelk tijdelijk aan de vijandelijkheden een eind maakt en eendracht brengt. Deze aldus vastgestelde lijst is nu eene Lei, tenzij een ontevreden magnaat bezwaar maakt en dreigt met het terugnemen zijner goedkeuring. Zoo iets te doen heet: de Lei breken. Indien zulk een spelbederver volhoudt, kan eene scheiding volgen, met akelig onheil voor de partij; maar gewoonlijk wordt dan eene nieuwe

1) Een aardige geschiedenis wordt verteld van een vroegeren Boss van den staat New-York, die even voor de partijvergadering met zijn vasallen de lei zat gereed te maken. Er waren candidaten te kiezen voor een half dozijn of meer staatsbetrekkingen. De namen werden met overleg gekozen en opgeschreven met uitzondering van de zeer onbelangrijke betrekking van inspecteur eener staatsgevangenis. Een der ondergeschikten waagde het de aandacht van den Boss te vestigen op hetgeen hem eene onoplettendheid scheen, en vroeg wie die plaats zou hebben. Daarop antwoordde de groote man met een welwillenden glimlach: Ik denk, dat wij dit aan de partijvergadering zullen overlaten.

ijst opgemaakt, waarover men het ten slotte eens wordt. De aangenomen Lei is nu klaar om door de partijmachine in een stembriefje te worden veranderd, en er blijft niets over dan het voeren van de verschillende deelen van het briefje door de partijvergaderingen, welke de partijcandidaten hebben aan te wijzen. Inwendige twisten tusschen de hoofden zijn het eenige gevaar; de partij moet, het koste wat het wil, bijeengehouden worden, want de macht van eene vereenigde partij is ontzettend groot. Zij heeft niet alleen een talrijk, maar ook een uitnemend gedrild en gedisciplineerd leger in hare ambts-bekleeders en ambts-jagers en zij kan haar kracht concentreeren op elk punt, waar verzet dreigt voor de eigenlijke aanwijzing der candidaten, b.v. door primaries te vullen met partijgangers uit een ander district, die een behulpzame president toelaat en misschien mede laat stemmen. Al de ambts-bekleeders en ambts-jagers zijn niet alleen wakker uit eigenbelang, maar zij gevoelen ook den teugel der vrees, welke elk opkomend gevoel van onafhankelijkheid onderdrukt. De tucht is zeer streng in dit leger. Zelfs stadspoliticians moeten een zedeleer hebben en eene norm van zedelijkheid inachtnemen. Het is niet de zedelijkheid van den gewonen burger, die buiten het beroep staat. Zij verbiedt niet het plegen van valschheden, of malversatie, of het knoeien met stembussen of het herhaaldelijk stemmen[1)]. Maar zij veroordeelt apathie en lafhartigheid, ongehoorzaamheid en bovenal, verraad aan de partij. Hare eerste deugd is “solidity”, vastheid, eenheid van hart, geest en inspanning onder de werkers, blinde gehoorzaamheid aan de partijleiders en eerbied voor het stembriefje der partij. Wie zijn eigen meening volgt, is een “Kicker” of “Bolter” en wordt niet alleen met ernst, maar met wraakzucht gestraft. De weg tot bevordering is voor hem gesloten; hij wordt uit de primary geworpen; hij behoeft niet meer te hopen tot afgevaardigde naar eene partijconventie gekozen te worden; hij wordt ontslagen uit elk ambt, dat hij bekleedt en waarover de partij heeft te beschikken..... Wat te Rome de client was voor zijn patroon, wat de vasal was voor zijn Heer in de middeneeuwen, dat zijn de werkers (heelers and workers) voor hun boss in de groote Amerikaansche steden. Zij bewijzen een persoonlijken feudalen dienst, welken hun

1) Integendeel de leer is: Vote early and vote often.

souverein terugbetaalt in den vorm van een middel van bestaan; en de verhouding is te inniger, omdat de Heer geeft wat hem niets kost, terwijl de vasal gevoelt dat hij zijn post alleen kan behouden door de gunst van den Heer.'

Het spreekt van zelf dat de verkiezingen in Amerika aan de partijen veel geld kosten. Niet alleen omdat de drukte, die men maakt, uitgaven met zich brengt; omdat zalen gehuurd, dure optochten georganiseerd, aanbevelingen gedrukt moeten worden en wat dies meer zij; maar vooral omdat, inzonderheid bij belangrijke verkiezingen, vele kiezers moeten worden gekocht[1]. Verscheidene schrijvers melden dat bij de presidentskeuze van 1888 in Indiana en New-York - de Staten, van wier stemmen de uitslag geacht werd af te hangen - de stemmen op groote schaal werden verhandeld. Ook moeten natuurlijk de verkiezingsagenten betaald worden. Van waar komt al dit geld?

Van de vrijwillige bijdragen van de candidaten en partijgenooten, van de giften van rijke kooplieden en industrieelen, die door de verkiezingen op de verkozenen willen werken; van de belastingen, welke door de partij gelegd worden op de schouders van de ambtenaren van Unie, Staten, graafschappen en steden, die tot de partij behooren en aan haar hunne betrekking te danken hebben; van subsidies uit staats- en stadskassen, die men in de rekeningen niet terugvindt en eindelijk van den verkoop der betrekkingen, waarvoor de verkiezingen gehouden worden. 'De prijs van eene plaats in het staatsparlement wordt gezegd in sommige staten van 500 tot 1000 dollars te bedragen; die van sommige rechtersplaatsen wel 5000 dollars' zegt Bryce (II bdz. 466). 'Voor eene Commissie uit het parlement van New-York verklaarde een county-clerk, dat zijn jaarlijksch inkomen 80,000 dollars bedroeg, maar hij gaf met verfrisschende openhartigheid toe, dat het ambt slechts in naam door hem werd vervuld en dat een plaatsvervanger, die een klein vast salaris had, al het werk deed. Daar de county-clerk voor drie jaren gekozen wordt, zou hij in naam 240,000 dollars ontvangen, maar denkelijk gaat ⅔ van het geld naar de partijclub, waarmede de man in

1) Van daar de groote onzekerheid der overwinning. In New-York gingen binnen twee jaren 100000 stemmen van de eene naar de andere partij over.
Da Noailles, Cent ans de République aux Etats Unis I bdz. 293 verhaalt van een candidaat, die vroeg: hoeveel kiezers zijn er in dit kanton? Antwoord: 400. En hoevele daarvan zijn vlottend (euphemisme voor omkoopbaar)? Antwoord: Wel, 400.

betrekking staat' (ibidem). 'In sommige Staten', - zegt de Economiste français - 'heeft men een bepaald tarief voor de candidatuur tot verschillende ambten. Voor rechter bij het hoogste gerechtshof van den Staat wordt gevraagd 20,000 d.; voor strafrechter 10,000 d.; voor stedelijk rechter 50.000 d.; voor districts-rechter 30,000 d., voor surrogate en attorney van een district 10,000 d.; voor controleur der belastingen 25,000 d.; voor staats-senator 5000 d.; voor afgevaardigde 1500 d.; voor lid van den gemeenteraad 1000 d.; voor president van den raad 2500 d. Dit zijn de naaste prijzen. De organiseerende commissiën weigeren nadrukkelijk het voor minder te doen. Voor district-attorney wordt in beginsel 15,000 d. gevraagd, maar men weet dat het mogelijk is te transigeeren voor 10,000 d. Zoo is ook het tarief voor controleur 40,000 d., maar de makelaars zullen genoegen nemen met 25,000 d.'

Waar de ambten gekocht en de reeds in functie zijnde ambtenaren gedwongen worden om het geld, voor de partijmachine benoodigd, te helpen bijeenbrengen, is het verklaarbaar, dat de ambtenaren trachten uit hun ambt, dat zij iederen dag weder kunnen verliezen, zooveel winst te maken als mogelijk is. De Noailles zegt puntig: 'les élections font les fonctionnaires et les fonctionnaires font les élections, d'ou résulte une étroite solidarité de corruption réciproque.'

Hoe erg in de Unie de corruptie reeds in 1838 was geworden, blijkt op treffende wijze uit den destijds bij gelegenheid eener enquête aan den minister van financiën gegeven raad om die ambtenaren, welke hun buit al beet hadden, niet te ontslaan, aangezien nieuwe ambtenaren nog veel meer zouden stelen (Noailles II 289). In 1877 schatte eene commissie van enquête de verliezen der Unie op de inkomsten der Douanes op 40 %; de malversatiën werden op 50 à 100 millioen dollars geschat (Ibidem blz. 290). 'Een minister van Oorlog ontvreemdde levensmiddelen en uitrustingen voor het leger. Een minister van Marine vond gelegenheid om ten zijnen bate 31 schepen van de Unie te verduisteren, hetgeen niet belette, dat hij later tot lid van het Congres werd benoemd' (Ibidem blz. 289). In het bestuur van de Staten en de steden is de toestand nog treuriger dan in dat van de Unie, en het spreekt van zelf dat de talrijkheid der misbruiken op de publieke zedelijkheid gaandeweg een ongunstigen invloed uitoefent. Een

lid van eene jury uit Georgia motiveerde eens zijne weigering om een lid van zijne partij te veroordeelen, die van belangrijke malversatiën overtuigd was, met deze woorden: ‘Corruptie is een misdaad naar de regels van het geweten, ik geef het toe, maar niet naar de regels van de politiek’. Zoo denken velen; zij volgen de ‘regels der politiek’.

Als men nu vraagt, of de groote nationale partijen der Republikeinen en Democraten geene programma's hebben, dan is het antwoord, dat zulke programma's wel bestaan, maar dat daaraan bijna geene beteekenis meer kan worden toegekend. Ook volgens Bryce bestaat er tegenwoordig tusschen de stellingen dier partijen zoo goed als geen kenmerkend onderscheid.

Vroeger was dit anders. Toen was de partij, die thans de democratische heet, democratischer dan de andere. Toen streed de democratische partij voor de rechten der bijzondere Staten, de republikeinsche voor die der Unie. Maar thans zijn beide partijen even democratisch, terwijl na den grooten burgeroorlog de suprematie der Unie over de Staten en de onbevoegdheid der Staten om zich van de Unie af te scheiden niet meer worden betwist. Wel bespeurt men nog eenige nawerking van die groote quaesties, maar overigens kan men enkel zeggen, dat de Democraten eenigszins gematigder zijn in hunne protectionistische politiek dan de Republikeinen, en dat de republikeinsche partij een eenigszins meer protestantsche kleur heeft dan de democratische, zoodat de Iersche emigranten zich meestal bij de laatste aansluiten.

Toch worden door de nationale Conventies, welke om de vier jaren samenkomen tot aanwijzing van een candidaat voor het presidentschap, steeds programma's vastgesteld. Maar daarbij geldt alleen het streven om de publieke opinie zooveel mogelijk te behagen. Ten aanzien van die quaesties, waarmede de openbare meening zich bezig houdt, kiest men die zijde, waardoor men rekent de meeste stemmen te zullen winnen, of zorgt men, indien partijkiezen gevaarlijk is, zich niet te compromitteeren. Onder deze quaesties staat voorop de wettelijke bestrijding van het gebruik van sterken drank, waarvoor eene groote partij, voor een deel uit vrouwen bestaande, met warmte strijdt. Daarentegen zijn de Iersche en Duitsche emigranten vijanden van staatsbemoeiing ter zake van het gebruik dat zij van alcohol bevattende dranken gelieven te maken. Beide partijen

zorgen dus zich over deze quaestie niet al te stellig uit te laten. Met het oog op de Iersche stemmen is verder eene vijandelijke houding tegenover Engeland niet ongebruikelijk. Hoe groot de invloed der Ieren is, kan blijken uit hetgeen Goldwin Smith zeide in de Times van 23 April 1889, waar men leest:

'Als onder den druk der Iersche stemmen het Congres en de wetgevende lichamen der Staten even onoprechte als ongepaste verklaringen van sympathie aannemen met revolutionair verzet in een bevriend land;

als onder den druk der Iersche stemmen een president der Vereenigde Staten (Cleveland) een partij-programma aanneemt, waarin wordt aangedrongen op ongerechtvaardigde bemoeiing met de zaken van eene vreemde natie, en terstond daarna diezelfde natie gevoelig beleedigt op grond dat haar gezant zich aan juist dezelfde fout had schuldig gemaakt[1)];

als onder den druk der Iersche stemmen de nieuwe president der Vereenigde Staten (Harrison) een adres aan Gladstone teekent, waarin opstand en bloedstorting worden gebillijkt als noodzakelijke gevolgen van onderdrukking;

als onder den druk der Iersche stemmen een Senator van de Vereenigde Staten, die aanspraak maakt op hooge beginselen van moraliteit, de moorden in het Phoenix-park verontschuldigt;

als onder den druk der Iersche stemmen de Senaat een tractaat over de visscherij verwerpt, waarvan de billijkheid door niemand ontkend wordt en een uitleveringsverdrag te niet doet, in hooge mate bevorderlijk aan de belangen van den handel en de zedelijkheid;

als onder den druk der Iersche stemmen de president een Ierschen brandstichter, van wiens naturalisatie-akte de inkt nog niet droog is, met een diplomatieke betrekking vereert;

als onder den druk der Iersche stemmen de groene vlag, na een korte vlaag van nationaal zelfbewustzijn, weder in triomf geheschen wordt van de tinnen van het stadhuis van New-York

1) De Engelsche gezant had een brief gekregen waarin raad gevraagd werd ter zake van de stem, die de briefschrijver bij de presidentskeuze zou uitbrengen. Hij antwoordde daarop in overigens zeer voorzichtige bewoordingen. De briefschrijver bleek achteraf een partijganger te zijn, wien het te doen was om een middel van agitatie tegen Cleveland. Hij maakte den brief van Sackville openbaar en daarvan was groote verontwaardigiug over het feit, dat Engeland zich met Amerikaansche verkiezingen bemoeide, het gevolg. Cleveland trachtte den slag af te wenden door den gezant te verwijderen.

en de burgemeester, die weigerde deze vlag te doen wapperen, gestraft wordt met eene nederlaag bij de stembus;

als onder den druk der Iersche stemmen de Senaat met zelfzuchtige lafhartigheid weigert eer te bewijzen aan de nagedachtenis van John Bright;

dan moeten alle echte Amerikanen zich schamen over de Republiek.'

Oefenen dus de emigranten grooten invloed uit op de partijen, een ander belangrijk punt in de houding der partijen is de verbetering van den burgerlijken Staatsdienst. Er zijn natuurlijk in Amerika vele lieden, die met leede oogen aanzien, hoe de benoemingen geschieden om de politicians te believen, en hoe de ambtenaren meer de partij dan het algemeen belang dienen. Republikeinen en Democraten zijn dan ook kwistig met betuigingen van sympathie voor de hervorming van den burgerlijken dienst. Maar aangezien de bestaande toestand het werk der politicians is en hunne belangen bevordert, blijft het zooveel mogelijk bij betuigingen. De bedoeling der uitingen van sympathie is enkel stemmen te winnen van de belangrijke groep van Mugwumps of onafhankelijken, die van deze quaestie hun shibboleth hebben gemaakt. Deze groep bezorgde in 1884 aan Cleveland het presidentschap, omdat men meende te mogen verwachten dat die staatsman hun streven zou steunen. Cleveland heeft aan die verwachting voldaan, in zooverre hij in den beginne veel gematigder is geweest in het ontslaan van federale ambtenaren op grond van politieke overwegingen. Gaandeweg is hij echter denzelfden weg opgegaan als zijne voorgangers.[1)] Zijn opvolger Harrison, die zijne verkiezing voor een deel te danken had aan het verzet, gewekt door de niet geslaagde pogingen der Democraten om het tarief van inkomende rechten eenigszins te verlagen, schijnt zelfs niet beproefd te hebben om het recht zijner partij op den buit te betwisten.

Gelijk met deze quaesties, is het met vele andere. Het zijn enkel wapenen in den strijd om de meerderheid. De slotsom is geen andere dan deze: there are no politics in politics.

Ondanks het gebrek aan zaken, waarvoor de beide groote partijen met warmte strijden, is hare samenhang zeer sterk. Dit is vooral het gevolg van hare uitstekende organisatie,

1) Zie het artikel van C. Kendell Adams in de Contemporary Review van Februari 1889.

welke de macht brengt in handen van de politicians, die omtrent den gang van zaken onverschillig zijn, maar enkel op de winsten letten. Dit is zoo waar, dat de partijmenners somtijds liever de overwinning aan de tegenpartij gunnen dan gehoor te geven aan de eischen van onafhankelijke lieden om verbeteringen aan te brengen. Hun grootste belang is den toestand te houden zooals hij is, opdat zij en hunne kameraden van de tegenpartij, met wie zij op veel beteren voet staan dan met lastige lieden, die het algemeen belang stellen boven het partijbelang, de macht in handen houden. Van de goede verstandhouding tusschen de leiders van de beide partijen bestaan curieuse voorbeelden. Zoo zeiden bij de presidentskeuze van 1888 de Republikeinen te New-York tot eene der beide facties van de Democraten: indien gij op onzen candidaat voor het presidentschap stemt, zullen wij stemmen op uwe candidaten voor het Gouverneurschap van den staat en het burgemeesterschap van de stad. De Democraten namen dit aan, omdat de burgemeester door zijne benoemingen beschikt over 50 millioen en de president der Unie slechts over 1 millioen dollars 's jaars (Serre, Harrison et Cleveland, Nouvelle Revue van 1 Maart 1889).

De democratische partij heeft hare groote kracht in het Zuiden, waar zij altijd meester is geweest. Na den burgeroorlog kende men den negers het stemrecht toe ten einde de republikeinsche partij, die hun de vrijheid had bezorgd, te steunen. Dit doel is niet bereikt. De blanken behielden het overwicht. Tot hun eer wordt gezegd, dat zij ter handhaving van hun macht niet meer geweld en bedrog gebruiken dan volstrekt noodig is! De negers hebben onlangs eene conventie gehouden ten einde te protesteeren tegen de intimidatie en de misbruiken, die hun de macht ontnemen, waarop zij krachtens hun aantal aanspraak hebben, en bij het Congres, waar de Republikeinen thans de meerderheid hebben, is een wetsontwerp aanhangig bestemd om de eerlijkheid der verkiezingen beter te verzekeren. Het eigenlijk doel is natuurlijk daarmede den Democraten afbreuk te doen. Al heeft men den negers deel gegeven in de souvereiniteit, zij worden overigens door de blanken met groote minachting bejegend. In de grondwetten van vele Staten vindt men zelfs bepaald, dat kinderen van negers en van blanken niet op dezelfde school zullen worden toegelaten. En toen men in Ohio beproefde de kinderen van

negers toegang te geven tot de scholen voor blanke kinderen, ontstonden er hevige onlusten.

De republikeinsche partij heeft hare kracht meer in het Noorden, ofschoon de groote steden, waar vele Ieren wonen, veelal democratisch gezind zijn.

Er zijn nevens de twee groote partijen verschillende andere opgekomen en ondergegaan. Men heeft nu nog de partij van het vrouwen-stemrecht, bijna uitsluitend bestaande uit vrouwen, doch die veel sympathie vindt bij de partij der afschaffers. Voorshands hebben de vrouwen weinig kans om ten aanzien van staatkundige rechten met de mannen op ééne lijn gesteld te worden. Wel gaf men haar in enkele staten het stemrecht voor de schoolbesturen en de gemeentelijke verkiezingen met het recht om gemeentelijke ambten te bekleeden. Wel is de gelijkstelling zelfs aangenomen in Wyoming[1)], dat onlangs in de rij der Staten werd opgenomen, maar als nationale partij heeft deze groep weinig te beteekenen, niettegenstaande voor haar het krachtige argument geldt dat het niet aangaat aan de Amerikaansche vrouwen te weigeren, wat men gaf aan de negers.

Meer beteekenis hebben de arbeiders-partijen, maar zij missen voor politieke doeleinden de noodige organisatie en centralisatie. Men vindt onder hen socialisten, communisten, anarchisten, voorstanders van landnationalisatie, van progressieve inkomstenbelastingen, vijanden van het kapitaal, tegenstanders van emigratie enz. Voorop staat tegenwoordig wettelijke beperking van het aantal werkuren. Bryce houdt steeds vol dat er in Amerika geen politieke tegenstelling bestaat tusschen rijken en armen. Hier heeft hij, geloof ik, ongelijk, zooals, naar ik mij vlei, nader duidelijk genoeg blijken zal.

Ook ontstaan er telkens partijen, die zich de bevorderingder belangen van de landbouwers ten doel stellen. Zulk eene partij is ook nu weder in opkomst. Maar deze partijen lossen zich telkens op in die der Republikeinen of der Democraten.

Voordat ik van de bespreking der politieke partijen afstap, zij ten slotte nog een woord gewijd aan de ‘nominating conventions’ der beide groote partijen, welke om de vier jaren bijeenkomen tot het benoemen van een candidaat voor het presidentschap der Unie.

1) Omtrent de gevolgen van deze nieuwigheid zeggen de Amerikanen: ‘Things are very much what they were before, only more so’. In Kansas is eene stad, waar de burgemeester en verschillende leden van den gemeenteraad vrouwen zijn.

Ik vermeldde reeds dat deze nationale conventies bestaan uit afgevaardigden van alle Staten en territoriën. Zij worden gehouden in eene of andere groote stad, in de maand Juni of Juli, welke aan de in November van hetzelfde jaar plaats hebbende presidentskeuze voorafgaat, en bestaan uit 7 à 800 afgevaardigden. Elke staatsdelegatie vormt een geheel, heeft haar president en de leden logeeren in hetzelfde hotel. Daar is haar hoofdkwartier, daar houdt zij de bijeenkomsten, waarin omtrent hetgeen haar bij de verkiezing te doen staat beslist wordt. De afgevaardigden komen eenige dagen vóór de opening der conventie. ‘Sommige,’ zegt Bryce, ‘zijn vergezeld van eene troep vrienden en volgelingen en worden aan het station door de politicians der stad ontvangen met muziek en in tegenwoordigheid van eene bewonderende menigte. Zoo kwam in Juli 1884 Tammany Hall, de beroemde Democratische club van New-York, zeshonderd man sterk, met twee extra-treinen te Chicago. Eene groote volksmenigte wachtte hen op en zij marcheerden achter hun Boss van den trein in optocht naar hun hoofdkwartier in “Palmer House”; ieder van hen droeg een onderscheidingsteeken, evenals de volgelingen van graaf Warwick den Koningmaker gewoon waren hem door de straten van Londen te volgen met zijn wapen op hun mouwen. Minder dan twintig van die zeshonderd waren afgevaardigden; de anderen waren gewone leden van de club, die medekwamen om hun zedelijken en anderen steun te geven.’

De afgevaardigden ter conventie worden gekozen met het uitdrukkelijk of geimpliceerd mandaat om op een bepaalden persoon te stemmen, maar zij behouden toch eene zekere vrijheid, die trouwens onmisbaar is, want als het zich laat aanzien, dat de aangewezen aspirant-candidaat toch niet gekozen zal worden, dient de afgevaardigde wel op een ander te stemmen. In elk geval, naar een mandaat wordt in de conventie niet gevraagd; de stem des afgevaardigden geldt, al strijdt zij met zijne instructie. De Democratische partij telt alle stemmen van elken Staat ten gunste van den candidaat, die de meerderheid dier stemmen verkrijgt. De Republikeinen daarentegen laten de stem van elken afgevaardigde gelden, zonder te vragen, hoe de overige gedelegeerden uit denzelfden Staat stemmen.

Eigenaardig is dat de afgevaardigden van Staten, waar de tegenpartij de meerderheid heeft, en de afgevaardigden van de territoriën waarvan de ingezetenen geen stemrecht bezitten, in

de nationale conventie evenveel te zeggen hebben als de afgevaardigden van de Staten, waar de partij de meerderheid heeft. Deze gelijkheid dient om overal het partijleven krachtig te houden. Maar de afgevaardigden van de Staten, waar de partij in de minderheid is, behooren in den regel tot een lager soort van politicians dan die uit de andere. De methode is daarom niet in het belang van de eerlijkheid en de deugdelijkheid van het werk der conventie.

Als nu de afgevaardigden, met hun nasleep van vrienden en nieuwsgierigen, zijn aangekomen, beginnen de zaken met wederzijdsche visites van de delegaties aan elkander, en van de zaakwaarnemers der verschillende aspirant-candidaten aan de afgevaardigden. De aspiranten zelven vertoonen zich in den regel niet, maar zij blijven, desnoods door middel van eene afzonderlijke telegrafische verbinding, steeds in correspondentie met hunne procureurs.

Naarmate de opening der conventie nadert, vermenigvuldigen zich de bijeenkomsten en de intrigues. ‘De lucht is vervuld met verhalen over complotten en knoeierijen’; zegt Bryce, ‘geen politician vertrouwt zijn buurman, want het gerucht spaart niemand.’

De conventie wordt gehouden in eene groote zaal, waar, behalve voor de afgevaardigden, dikwijls plaats is voor een twaalf duizend toeschouwers. Een muziekkorps speelt populaire deunen, maar daarvan wordt weinig gehoord. Er is veel rumoer en weinig orde. Iedere delegatie heeft hare plaats, welke aangewezen wordt door de Staatsvlag. In tegenwoordigheid van die duizende toeschouwers moet nu het partijprogramma vastgesteld, en de candidaat voor het presidentschap gekozen worden.

Het werk begint met een gebed. Dan komt de verkiezing van den voorzitter en van verschillende commissiën, voorts de vaststelling, van het programma, dat natuurlijk vooraf is gereed gemaakt. Vervolgens gaat men over tot het dikwijls dagen durende werk der verkiezing. Volgens Bryce onderscheiden zich de Amerikanen door eene vereeniging van opgewondenheid en ordelijkheid. Zoo hevig de opgewondenheid zijn moge, zij duurt kort en maakt spoedig weder plaats voor ordelijkheid. De afgevaardigden en het publiek geven van deze eigenschappen volgens den schrijver in de conventies afdoende bewijzen. De wanorde, het rumoer, de verwarring is ontzettend; toch is er orde genoeg om het werk te doen.

Hoe nu die candidaat verkozen wordt, is niet gemakkelijk in korte woorden te zeggen. Men moet zich verbeelden een wedren van paarden bij te wonen; de taal, waarin de zaak besproken wordt, is aan de wedrennen ontleend. De aspirant-candidaten worden verdeeld in Favourites, Favourite Sons en Dark Horses, dat is ongeveer zeer bekende, bekende en weinig bekende personen. Een Favourite is een man van buitengewone begaafdheid, wiens naam overal in de Unie bekend is. Een Favourite Son is iemand die als vertegenwoordiger van zijn Staat dienst heeft gedaan en binnen den kring van dien Staat een bekend persoon is, maar die de aandacht der geheele natie niet heeft getrokken. Een Dark Horse is een middelmatig, fatsoenlijk man, die weinig geprononceerde meeningen heeft. In de renbaan zijn zelden meer dan twee Favourites, voorts eenige Favourite Sons en een onbekend aantal Dark Horses. De laatsten komen dikwijls onverwacht mederennen. Zoo ging het o.a. met Garfield, die eerst bij de vier- en dertigste stemming meer dan twee stemmen verkreeg en bij de zes- en dertigste met 399 stemmen verkozen werd. Blaine en Grant waren destijds de Favourites. Toen de eerste zag dat hij het toch niet winnen kon, telegrafeerde hij zijn vrienden om op Garfield te stemmen en het was daardoor dat dit ‘obscure paard’ president van de Unie werd.

De verkiezing wordt ingeleid door hoogdravende redevoeringen, waarin de aspiranten worden aangeprezen. De warmte der toejuichingen, waarmede die redevoeringen worden ontvangen, geldt als een barometer, die de kansen der aspiranten aanwijst. Somtijds duurt het gejoel wel vijftien minuten.

Bij de stemming worden de Staten een voor een afgelezen en de voorzitter van elke delegatie deelt dan mede, hoe de afgevaardigden stemmen, b.v. 6 stemmen voor A, 5 voor B, 3 voor C; tenzij de meerderheid over de stemming der geheele delegatie beslist, zooals, gelijk ik zeide, bij de Democratische partij regel is. Een aspirant moet bij de Republikeinen de volstrekte meerderheid, bij de Democraten eene meerderheid van ⅔ hebben om verkozen te zijn. Het duurt soms zeer lang eer het zoover is. Compromissen en omkooperijen, die vóór en onder het stemmen plaats hebben, zijn de gewone middelen om tot eene beslissing te geraken.

Het publiek dat in de tribunes zit volgt den wedstrijd met

ingespannen aandacht. De bezoekers weten hoeveel afhangt van de daar beneden plaats hebbende conferenties en gesprekken, en begrijpen het belang van elke fluctuatie der stemmingen.

De verbitterde strijd eindigt met wat men een ‘Stampede’ pleegt te noemen. De aanhangers der verliezende aspiranten loopen dan over naar de overwinnaars en vereenigen zich met dezen om den winnende toe te juichen. Als de procureur van een aspirant een Stampede ziet naderen, is het eenige wapen, dat hij over heeft, verdaging van de vergadering te verkrijgen, opdat de paniek ophoude en tijd voor nieuwe combinatiën verkregen worde. Maar dit gelukt gewoonlijk niet; de stemming over de verdaging is in den regel feitelijk eene stemming over den winnenden candidaat en de Stampede wordt dan wel onderbroken, maar niet vermeden.

Deze methode om tot de keuze van een candidaat voor het presidentschap te komen is zeker verre van fraai. Merkwaardig is wat Blaine, de tegenwoordige Secretaris van Staat, die meermalen voor het presidentschap in aanmerking kwam, in zijn Twenty Years of Congress zegt omtrent de verkiezing van Lincoln: ‘Bij eene ontleding van de redenen en krachten, welke de candidatuur van Lincoln veroorzaakten, moet groot gewicht gehecht worden aan den invloed uitgeoefend door de plaats, waar de conventie gehouden werd en aan de pressie van de omgeving. Duizenden Republikeinen uit Illinois waren in de stad tegenwoordig. De macht van het gepeupel op de openbare meening is niet te bepalen. In monarchiën heeft die macht koningen onttroond en in republieken dicteert zij candidaten. Ware de conventie elders gehouden, dan zou Seward naar alle waarschijnlijkheid verkozen en in elk geval Lincoln niet verkozen zijn.’

V.

Nadat Bryce duidelijk en uitvoerig heeft aangetoond, hoe groot en verderfelijk de macht der politicians in Amerika is, tracht hij te betoogen, dat de publieke opinie van het Amerikaansche volk zich kenmerkt door gezondheid en oprechtheid, en dat zij een zeer grooten invloed op den gang van zaken uitoefent. Dit laatste te verklaren noemt hij de moeilijkste taak voor dengene, die over Amerikaansche toe-

standen schrijft. De beschouwingen, die hij aan de publieke opinie wijdt, zijn belangrijk. Hij geeft eene lange beschrijving van het Amerikaansche volk; deelt mede welke denkbeelden of nog meer welke gevoelens dat volk in de verschillende gedeelten van het groote rijk het meest bewegen. Met groote uitvoerigheid bespreekt hij daarbij de moreele macht, welke in eene democratie de meerderheid heeft; hoe zij langzamerhand als eene natuurkracht wordt beschouwd; hoe van die meerderheid, gelijk van de natuur zelve, gaat gelden de spreuk: non nisi parendo vincitur, alleen door gehoorzaamheid wordt zij overwonnen.

In dit deel van zijn werk trof mij vooral de innerlijke tegenspraak waarop ik in den aanhef van dit opstel doelde. Het is alsof er in den schrijver twee zielen wonen. De eene is onder den indruk van de kracht der democratische denkbeelden en gevoelt geneigdheid tot vereering van den Demos; de andere is aristocratisch in den goeden zin des woords, doordrongen van het besef, dat regeeren niet de zaak is van iedereen. Hij, die niet ophoudt te herhalen, dat de publieke opinie in Amerika eerlijk, oprecht, gezond is; dat de meening eener geheele natie, wanneer zij zich na wellicht lange onzekerheid uitspreekt, alleszins bevoegd is om over de doeleinden der nationale politiek te beslissen[1)], hij verklaart tevens dat in een land, waar de publieke opinie regeert, een vaderlandslievend staatsman moet trachten die opinie te leiden, des noods te wêerstaan en haar uit hare zelfbehagelijkheid te wekken door haar aan hare feilbaarheid te herinneren, maar, voegt hij hieraan toe, ‘ongelukkig zijn moed en onafhankelijkheid planten, welke een grond, doortrokken van het geloof aan de wijsheid der menigte, niet geschikt is voort te brengen en er is aan staatslieden geene kunst bekend, waardoor haar groei bevorderd kan worden.’ Op eene andere plaats komt de tweestrijd nog duidelijker te voorschijn. ‘Na langen tegenstand van degenen, die volhielden dat zij beter wisten wat goed was voor het volk dan het volk zelf, is men het eindelijk eens geworden, dat, aangezien “the masses” betere rechters zijn omtrent hetgeen tot hun geluk kan leiden dan de boven hen ge-

1) Hij zegt zelfs dat door middel van de publieke opinie het wordend oordeel der wereld (the progressive jugdmeut of the world) zich openbaar. I 364.

plaatste “classes”, zij de bevoegdheid moeten hebben om de doeleinden aan te wijzen. Dit is inderdaad het wezen eener vrije of populaire regeering en de rechtvaardiging voor het geven van macht aan de menigte.’ Zie hier, zou men zeggen, de krasse overtuiging van een door en door democratisch gestemd gemoed. Maar wat voegt de schrijver er nu onmiddellijk aan toe? ‘Aangenomen echter dat het doel bepaald is, wie is het best in staat de middelen tot bereiking daarvan te kiezen? Daarvoor behoeft men in vele gevallen eene kennis der feiten, eene bekwaamheid in het verklaren daarvan, eene macht om de uitkomst van maatregelen te voorzien welke voor de menigte onbereikbaar is. Zulke kennis is te hoog voor haar. Zij is slechts verkrijgbaar voor daartoe opgeleide economisten, juristen, staatslieden. Indien de menigte beproeft die kennis te verwerven, zal zij vergissingen begaan niet minder ernstig dan die, welke iemand overkomen, die, een proces voerende, er op staat eene ingewikkelde quaestie zelf te behandelen in plaats van dat over te laten aan zijn procureur en advocaat. Maar in democratiën is men geneigd deze onderscheiding tusschen doel en middelen voorbij te zien. Dikwijls kan zij niet scherp worden gemaakt, omdat sommige doeleinden middelen zijn tot verdere doeleinden, en omdat sommige middelen niet alleen belang hebben ter wille van het doel, maar ook in zichzelf. De gewoonte om op eigen wijsheid te vertrouwen en eigen macht te genieten, waarin de menigte wordt gesteund door hare leiders en dienaren, doet haar niet alleen de onderscheiding lichtelijk uit het oog verliezen, al is zij duidelijk, maar veroorzaakt ook, dat aan de rechtstreeksche beslissing van het volk zaken worden opgedragen, die het volk onbekwaam is te beoordeelen en die het veilig kon overlaten aan zijn deskundige ministers of vertegenwoordigers. Zoo bevinden wij dat de onmiddellijke regeering der menigte gevaarlijk kan worden, niet alleen omdat de menigte deelt in de gebreken en dwaasheden der gewone menschelijke natuur, maar ook omdat zij het noodige begrip mist voor het fijne werk van de dagelijksche regeeringstaak, dat is voor het kiezen en met kracht en voortvarenheid nemen van uitvoerende maatregelen. Het feit dat het volk met een afzonderlijken naam wordt aangeduidheeft menigeen doen vergeten dat volk niets meer beteekent dan zoo vele millioenen individuen.’ Men ziet hoe

hier de anti-democratische begrippen van den schrijver weder de bovenhand hebben: met gebruik van de onderscheiding, die hij tusschen doel en middelen maakt, kan men het volk inderdaad alle recht op medespreken ontzeggen. De alinea is echter nog niet uit. Op nieuw neemt de schrijver eene wending. ‘Dat het volk wijzer is dan de wijste mensch is waar in zekeren zin. Maar wat waar is van zijn eindoordeel, na verloop van den tijd, noodig voor rijpe discussie, is niet even waar van beslissingen, die spoedig genomen moeten worden.’[1)] Derhalve het volk is wijs genoeg, als er slechts genoeg tijd is om over eene quaestie te discussieeren. Wie een proces voert kan advocaat en procureur zeer goed missen, als hij gelegenheid heeft gehad om over de rechtsvraag te praten! Discussie over dingen, waarvan men geen verstand heeft, brengt wijsheid!

Dat de openbare meening in Amerika grooten invloed uitoefent, spreekt van zelf. Deze anonyme macht doet zich, bepaaldelijk ten aanzien van quaesties, waarbij het gevoel medespreekt, overal gelden en haar invloed is in eene democratie misschien grooter dan in landen, geregeerd door de hoogere klassen der maatschappij. Het spreekt ook van zelf dat in een staat, waar het volk als de hoogste macht wordt beschouwd, de openbare meening voortdurend wordt gevleid en dat het volk daardoor niet beter wordt. Maar de macht der openbare meening en hare goede eigenschappen leveren geenszins grond op om de Amerikaansche regeeringsvormen goed te keuren. Veeleer het tegendeel. Want indien het beste volk niet in staat is zich te verlossen van het juk der politicians, dan ligt het voor de hand te besluiten, dat het volk de macht, welke het stelsel hem geeft, niet weet te gebruiken. De openbare meening in Amerika moge zoo voortreffelijk zijn als men wil, zij duldt met lijdzaamheid misbruiken, welke in Europa onbekend zijn en welke de minder machtige publieke opinie in dit werelddeel niet zou verdragen.

Hoe dat komt, is ook uit Bryce's uiteenzettingen wel op te maken. Vooreerst houden de Amerikanen zich weinig of niet bezig met de politiek. ‘Een scherpzinnig opmerker’, zegt Wilson, ‘verklaarde te recht, dat er in Amerika eene klasse van duizenden en tienduizenden der beste burgers is, die het mogelijk

1) III bdz. 325 en de noot op bdz. 138.

achten de vruchten van een goed bestuur te genieten, zonder daarvoor iets te doen'. Voor velen is geldverdienen levensdoel, en dit streven gelukt hun zoo goed, dat de hooge belastingen, die zij tengevolge van de knoeierijen en geldverspillingen van de machthebbenden moeten opbrengen, hen niet zoozeer bezwaren. De gewone burgers schijnen voor de grove misbruiken, die hun niet ontgaan, een troost te vinden in het besef, dat de politicians alleen krachtens hun gedoogen knoeien, en de streken der bosses als een grap te beschouwen, die meer tot vroolijkheid dan tot verontwaardiging aanleiding geeft. Zij zijn gewoon geraakt aan de beslissingen der meerderheid en gezind aan te nemen dat de meerderheid gelijk heeft. Vandaar een sterke neiging tot berusting in hetgeen geschiedt. Zij vertrouwen dat alles op den duur wel van zelf terecht zal komen, en vinden alleen dat een volksvertegenwoordiger, senator of ambtsbekleeder niet denken moet dat hij het beter weet dan het volk. Zij hebben een zeer groot vertrouwen op de voortreffelijkheid hunner instellingen, al heeft de vroeger algemeene opvatting dat alle dingen in Amerika veel beter zijn dan in Europa, plaats gemaakt voor de overtuiging, dat het bestuur der openbare aangelegenheden heel wat te wenschen overlaat. Scherper critiek dan de Amerikanen zelven tegenover de wandaden der politicians in allerlei geschriften en in de dagbladen uitoefenen, is niet te leveren. Het is een Amerikaan, die de staatsinstellingen, van zijn land met den naam van kakistocratie aanduidde. En in eene rede van Senator Hoar bij de behandeling van het proces tegen den minister van Oorlog Belknap, zeide deze o.a. het volgende: 'Mijn openbaar leven overschrijdt de zes jaren van het mandaat eens Senators slechts even. Maar in dien korten tijd heb ik gezien hoe vijf rechters van een gerechtshof van hunne zetels werden verjaagd, omdat men hen bedreigde met vervolging wegens omkooping en slechte rechtsbedeeling. Ik heb zelfs uit de meest bevriende monden niets dan treurige woorden gehoord, toen de wereldtentoonstelling van Philadelphia alle volken opriep om de bewijzen van hun vernuft en hun arbeid voor de oogen der wereld uit te stallen. Het eenige product, herhaalde men telkens, waarmede Amerika onbetwistbaar de overwinning behaalt, is zijne corruptie.' Er is kritiek genoeg, maar dikwijls is die kritiek partijdig. De eene partij heeft niets dan kwaad te zeggen van de andere, en omgekeerd. Op het volk maken

de wederzijdsche beschuldigingen juist daarom weinig indruk. De publieke opinie is ook volgens Bryce in Amerika zeer toegevend tegenover het gedrag van degenen, die zich met publieke zaken bemoeien. De dagbladen beschuldigen iedereen: de gewone burger kan zelden zeggen, wie schuldig en wie onschuldig is. Hij maakt in zichzelf een soort van compromis door niemand voor geheel zwart, maar iedereen voor grijs te houden. En hij meent dan verder dat hetgeen iedereen doet niet slecht kan zijn (II 173). Dit zachte oordeel is voor de politicians weder eene gelegenheid om, ook in eigen boezem, de dingen niet te strikt te nemen. Er vormt zich zoo voor deze lieden eene eigen moraliteit, vol toegevendheid voor de overtredingen waartoe hun beroep uitlokt[1)].

Overigens is het niet te ontkennen, dat de Amerikaansche democratie groote gevaren met goeden uitslag heeft doorstaan.

De verhouding tusschen de Unie en de enkele Staten heeft tot vele ernstige geschillen aanleiding gegeven. Van die geschillen is voor het oogenblik niet veel meer te bespeuren. Geweldiger oorlog dan die tusschen het Noorden en het Zuiden naar aanleiding van de slavenquaestie ontbrandde is misschien nimmer gevoerd. Het zuiden werd eindelijk geslagen en de hand der Unie drukte in den eersten tijd zwaar op de zuidelijke staten. Men ging zoover het stemrecht toe te kennen aan de drommen negers, die op sommige plaatsen de meerderheid der bevolking uitmaakten. Toch is alles terechtgekomen. Thans is de verbittering der Noordelijke en Zuidelijke burgers geheel geweken. De Unie is sterker geworden en niemand denkt er aan den onderlingen band te verbreken. Dit alles is wel een bewijs van de kracht van het Amerikaansche volk, van de gematigdheid, welke in moeilijke tijden de hartstochten wist te beteugelen, van het gezond verstand der regeerders van die dagen.

1) Een gewichtig personage, de schoonbroeder van president Grant, vertelde zelf in naieve termen hoe hij een hooge premie, die hem werd aangeboden voor het blijven geven van zijn steun aan eene dubbelzinnige onderneming, geweigerd had. ‘Ik deed toen,’ zeide hij, ‘wat voor elk ander man van zaken zeer lastig zou zijn geweest: ik weigerde 100.000 dollars. Indien ik niet geweest was een grijsaard, gehuwd met eene vrouw van zekeren leeftijd. zou ik, natuurlijk met goedvinden van mijne vrouw, in de zaak gebleven zijn. Maar ik antwoordde: Mijne vrouw zegt neen en Ulysses (Grant) gelooft dat het niet goed is, het moet dus uit zijn. Op die wijze trok ik mij geheel terug.’ Noailles II 269.

Bryce zegt terecht, dat een jong volk dwaasheden kan doen, die een oudere natie zich niet straffeloos zou veroorlooven. Maar dit alles neemt niet weg, dat de politieke toestand van de Vereenigde Staten zeer veel te wenschen overlaat: dat de wetten gebrekkig zijn; dat de wetgevende lichamen beheerscht worden door in het geheim werkende en knoeiende commissiën[1]; dat het bestuur vol ongerechtigheden is; dat de natie de misbruiken ziet en ze toch duldt; dat de zoogenaamde regeering des volks feitelijk is uitgeloopen op de heerschappij van eene klasse van personen, die, in het duister werkende, veelal van hunne macht misbruik maken, en dat die heerschappij alleen beperkt wordt, als de publieke opinie in hare grilligheid zich warm maakt voor eene of andere zaak, of na lang stilzitten zich verzet tegen de knoeierijen der politicians.

Herbert Spencer zeide:

Gij behoudt de vormen der vrijheid, maar, zoover ik kan nagaan, is er van het wezen veel verloren gegaan. Het is waar dat degenen die u regeeren het niet doen door middel van gewapende huurlingen; maar zij doen het door regimenten van lieden, gewapend met stembiljetten, die het commando even vast volgen als de vasallen der oude feudale edellieden, en die aldus hunne leiders in staat stellen te heerschen boven den wil des volks en de gemeenschap met evenveel zekerheid aan hunne eischen te onderwerpen als die oude voorgangers deden. Blijkbaar hebben de makers van uwe Grondwet nooit gedroomd dat 20000 burgers naar de stembus zouden opgaan onder bevel van een boss. (Aangehaald bij Strong blz. 136.)

VI.

Sedert vele jaren is in Noord-Amerika als een politiek axioma aangenomen, dat de Staat zich met de kerk niet heeft te bemoeien, en dat de vraag tot welk christelijk kerkgenootschap

1) De tyrannie, welke de Republikeinsche meerderheid van het tegenwoordig Federale Huis door middel van de Commissiën en van hare stemkracht over de minderheid uitoefent, die harerzijds in obstructie heil zocht, is inderdaad verregaand. De Speaker Reed zou, toen over zijne behandeling van de democratische minderheid geklaagd werd, geantwoord hebben: ‘De minderheid heeft het recht haar salaris op te steken en den plicht ter vergadering te komen.’ Zie Joseph Chamberlain, Shall we Americanise our institutions? in the Nineteenth Century van December 1890 - een artikel, dat minder geeft dan de titel belooft.

iemand behoort, alleen hem zelven aangaat. Vroeger was dit anders. De uit Engeland en Holland gekomen Puriteinen en Calvinisten beleden geheel andere beginselen. Aan vervolging om der wille van het geloof heeft het in vroegere eeuwen dan ook in de Amerikaansche koloniën niet ontbroken en nog in het begin dezer eeuw bestonden er staatskerken. Thans zijn de kerkgenootschappen echter zonder uitzondering gewone burgerlijke instellingen. Voor de tractementen van predikanten en geestelijken wordt door geen enkel openbaar bestuur iets uitgegeven. Alle kerkgenootschappen zijn met dezen toestand tevreden. Ook de Roomsch-Katholieke geestelijkheid schijnt in dat opzicht geene verandering te wenschen; alleen wordt zij beschuldigd den invloed dien zij op de verkiezingen uitoefent te gebruiken om uit de openbare kassen subsidie te erlangen voor onderwijs en armenzorg, welke inderdaad tot bestrijding der kosten van den eeredienst zijn bestemd.

De maatschappij is in Amerika over het algemeen meer kerksch dan in Europa. Het is niet fatsoenlijk tot geene kerkelijke gezindte te behooren. De president der Unie schrijft bid- en dankdagen uit; de vergaderingen van het Congres worden geopend met een gebed, en hetzelfde geschiedt, gelijk ik reeds vermeldde, in de nationale conventies, waarin de partijcandidaten voor het presidentschap worden aangewezen. In de neutrale openbare scholen wordt de Bijbel gelezen, zonder dat dit veel aanstoot geeft.

Tegenover het ongeloof houdt de Staat zich echter nog niet geheel neutraal. In zes zuidelijke Staten zijn van het bekleeden van ambten uitgesloten degenen, die het bestaan van een Opperwezen loochenen. Pennsylvania en Tennessee verklaren iedereen onbenoembaar tot ambten, die niet gelooven in God en aan de onsterfelijkheid der ziel. Maryland en Arkansas verbieden zelfs zoo iemand als lid eener jury of als getuige op te treden. En dat deze bepalingen nog geen doode letter zijn, blijkt uit een besluit van de Tweede Kamer van Noord-Carolina van 24 Februari 1875, waarbij een afgevaardigde van zijn zetel wordt ontzet, omdat hij in een publiek geschrift had verdedigd ‘de godslasterlijke leer van het atheïsme, een leer, die rechtstreeks gekant is tegen de Grondwet van Noord-Carolina en tegen de openbare zedelijkheid.’[1)]

1) Jannet, Les Etats-Unis contemporains II blz. 29.

Dergelijke beperkingen van de individueele vrijheid zullen echter wel geen lang leven meer hebben. Zij zijn niet Amerikaansch. Want de Amerikaan ziet - zooals Bryce zegt - in den Staat niet eene moreele macht, wier taak het is invloed uit te oefenen op het zedelijk leven der individuen, maar enkel eene soort van vennootschap voor de bezorging van bepaalde belangen.

De protestanten zijn verdeeld in een zeer groot aantal genootschappen. Daaronder zijn er eenige van ongewonen aard. De bekende secte der Mormonen is in Amerika zeer gehaat, niet zoozeer omdat zij de polygamie toelaat, maar meer omdat hare leer een streng theocratisch karakter heeft.[1] De Shakers prediken het celibaat en de gemeenschap van goederen; zij begrijpen intusschen dat dit leerstellingen zijn, die niet voor iedereen passen, en zoeken dan ook geene propaganda te maken. Deze kleine maar merkwaardige secte onderscheidt zich door de zedelijkheid harer adepten, terwijl de practijk van het communisme in dien kleinen, uitgezochten kring geen groote bezwaren schijnt op te leveren.[2] Het feit, dat de predikanten door de leden van elk genootschap worden gesalarieerd, bevordert natuurlijk de verdeeling der Protestanten in allerlei kleine vereenigingen.

Belangwekkend is in het land der vrijheid en gelijkheid de positie der Roomsch-Katholieke Kerk. Zij heeft zich gedurende den loop dezer eeuw in de nieuwe wereld, ook tengevolge van de immigratie van Ieren en Duitsche Katholieken, op zeer krachtige wijze ontwikkeld. In 1830 waren er bijna 500,000 Katholieken op eene bevolking van 13 millioen. Thans wordt hun aantal op 8 à 10 millioen geschat, terwijl de bevolking tot 64 millioen steeg. Reeds vóór eene halve eeuw verklaarde Gregorius XVI, dat, buiten den Kerkelijken Staat, hij zich nergens meer paus gevoelde dan in de Vereenigde Staten.

Maine zegt in zijn ‘Popular Government,’ op het voetspoor van de Tocqueville, dat de Roomsche Kerk eene school

1) Hunnerzijds hebben de Mormonen een grooten afkeer van het stelsel van vrijheid en gelijkheid. ‘Gelooft gij,’ zeide een hunner predikers met bijtenden spot, ‘dat de hemel op uwe republiek gelijkt? dat daar de meerderheid regeert? dat men de engelen benoemt bij geheime stemming en dat God de rol vervult van een aan het volk verantwoordelijken president?’

2) Zie Ely, the Labor Movement, Hoofdstuk II.

van gelijkheid is. Dit moge zoo wezen met betrekking tot het geloof - dat het op staatkundig gebied niet zoo behoeft te zijn, is in Europa wel gebleken. Maar in Amerika schijnt de Kerk zich naar de beginselen der politieke gelijkheid zeer goed te kunnen schikken. Men vindt verschillende uitingen van hooggeplaatste Amerikaansche geestelijken, die van groote sympathie voor de vrijheid getuigen.

Zoo noemde kardinaal Gibbons eene in 1649 door de katholieke meerderheid der wetgevende macht van Maryland vastgestelde wet, waarin gezegd werd dat ‘niemand die beleed te gelooven in Jezus Christus, zou worden gemoeid of gehinderd wegens zijn godsdienst of de uitoefening daarvan, noch tegen zijn wil zou worden gedwongen tot een ander geloof of tot uitoefening van eenigen anderen godsdienst’ besprekende, die wet een ‘edel statuut, dat onverwelkbaren roem zal opleveren voor den Staat Maryland, zoolang de vrijheid in de harten der menschen geliefd wordt.’ Diezelfde prelaat wist van den paus intrekking der beslissing te verkrijgen, waarbij de vereeniging der Ridders van den Arbeid werd veroordeeld. In zijn pleidooi voor de Congregatie beriep hij zich op de stelling van kardinaal Manning, dat in de toekomst de kerk niet meer zou hebben te doen met de vorsten, maar met het volk.

En zoo zeide bij de viering van het eeuwfeest van de invoering der katholieke hierarchie in Amerika, de aartsbisschop Ireland het volgende:

‘De wachtwoorden van onze eeuw zijn de rede, het onderwijs, de vrijheid, de materiëele verbetering van het lot der lagere klassen. Die wachtwoorden zijn geen ijdele klanken. Zij duiden op werkelijke dingen, waarvoor de eeuw lof verdient.... Ondanks zijn gebreken en vergissingen houd ik van mijn tijd. Ik heb zijn streven en zijn bedoelingen lief. Ik juich in zijne daden van moed, in zijne industrieën en in zijne ontdekkingen. Ik ben hem dankbaar voor de vele weldaden die hij bewees aan mijne medemenschen, meer aan het volk dan aan vorsten en regeerders. Ik zoek niet terug te reizen door de zee des tijds. Ik wil voorwaarts gaan. Of in Amerikaanschen stijl: laat ons vooruitgaan (let us go ahead)! Wat maakt het uit indien wij ons somtijds vergissen? Als wij niets wagen, zullen wij niets winnen. Het conservatisme dat altijd veilig wil zijn, is droog en rot.

Vreest het nieuwe niet, mits de beginselen in waarde gehouden worden. Het is een tijd van nieuwe dingen; godsdienstige handelingen moeten, om in overeenstemming te blijven met den tijd, nieuwe vormen en richtingen aannemen. Laat er individueele handeling zijn. Leeken behoeven niet te wachten op den priester, noch de priester op den bisschop, noch de bisschop op den paus. De angstigen gaan in troepen, de moedigen afzonderlijk. Als vereeniging van krachten noodig is, staat dan gereed en zijt steeds klaar om te gehoorzamen, als er bevelen gegeven worden; maar toch er is ruimte genoeg voor individueele actie en goeds genoeg daardoor te verkrijgen.

Wij behooren te leven in onzen tijd, dien te kennen en daarmede in aanraking te blijven. Er zijn Katholieken, meer in Europa evenwel dan in Amerika, die het tegenwoordige niet zullen leeren kennen dan lang nadat het reeds het verleden geworden is. Ons werk ligt in het heden, niet in het verleden. Het is onzinnig de dertiende eeuw beter te verstaan dan de negentiende eeuw; meer bekend te zijn met de dwalingen van Arius of Eutyches dan met die van de hedendaagsche ongeloovigen; of de oorzaken der ketterijen van de Albigensen of van Luther beter te bestudeeren dan de oorzaken van de sociale beroeringen van onzen eigen tijd. De wereld is in eene nieuwe phase gekomen; het verleden zal niet terugkeeren; reactie is de droom van menschen, die niet zien en niet hooren, die aan de poorten der kerkhoven zitten te weenen over graven, welke niet weder zullen worden geopend, en die de achter hen liggende wereld geheel vergeten. Wij behooren tot onzen tijd te spreken van de dingen, die de tijd gevoelt en in eene taal, die de tijd verstaat. Wij behooren in en van den tijd te zijn, indien wij gehoor wenschen te vinden.

Om dezelfde reden is er innige sympathie noodig met het land. De kerk van Amerika moet natuurlijk even katholiek zijn als te Jerusalem of Rome, maar in zooverre hare kleeding de kleur der plaats aanneemt, moet zij Amerikaansch zijn. Laat niemand hare wenkbrauwen verwen met vreemde verf of haar mantel voeren met vreemde voering.... De kracht der kerk is thans in alle landen, vooral in Amerika, het volk. Onze tijd is van aard een democratische tijd.... Hij die de menigte beheerscht, regeert,' enz.

Ik ontleen deze woorden aan een belangrijk artikel, getiteld The Catholic democracy of America, in de Edinburgh Review van April 1890 en neem die over, omdat zij, beter dan eenig verhaal kan doen, aantoonen hoezeer ook de katholieken gehecht zijn aan de staatsinstellingen van Amerika.[1)]

Bryce zegt dat de Katholieke bisschoppen evenals de Protestantsche geestelijken, den Europeeschen bezoeker verzekeren, dat indien eene staatskerk hun werd aangeboden, zij de vrijheid, die zij thans genieten, zouden verkiezen boven alle voordeelen, welke de Staat hun zou kunnen verschaffen, en dat de zucht naar gelijkheid in godsdienstige, gelijk in wereldlijke zaken, in Amerika veel te sterk is om te worden getrotseerd. Niets verwekt volgens hem meer algemeene afkeuring dan eenige poging van een kerkgenootschap om op staatkundig gebied invloed uit te oefenen.

Laat mij hieraan nog toevoegen, dat de Katholieken, ook kardinaal Gibbons, in Amerika gelijk in Europa opkomen tegen de neutraliteit van het openbaar onderwijs. In de decreten van het laatste concilie van Baltimore (1884) is aan dat onderwijs de oorlog verklaard. (Zie Strong blz. 49 en Jannet blz. 82.)

VII.

Bryce spreekt weinig, te weinig, over de sociale quaestie. Het is m.i. ook voor de beoordeeling der politieke toestanden bepaald noodzakelijk kortelijk na te gaan wat in de laatste vijftig jaren op sociaal gebied in Amerika geschied is.[2)]

Dat in dien tijd zeer groote veranderingen hebben plaats gehad, is voor een deel het gevolg van de omstandigheid, dat de geheele inrichting van verkeer en industrie door den aanleg van spoorwegen en door allerlei groote uitvindingen van technischen aard in den grond gewijzigd is. Maar daarbij kwamen andere dingen.

Vóór vijftig jaren was de Noord-Amerikaansche Unie in de eerste plaats een landbouwende staat. Er waren nog groote uitgestrektheden vruchtbaar land beschikbaar. De bevolking was nog gering; de klassenstrijd nog niet begonnen; de politieke corruptie nog niet zoo groot als zij thans is. Allengs begon

1) De Tocqueville zeide vóór meer dan vijftig jaren reeds hetzelfde.
2) Omtrent dit onderwerp raadpleegde ik voornamelijk R.T. Ely, the Labor Movement in America, en von Waltershausen, der Moderne Socialismus in den V.S. von Amerika (1890).

alles echter anders te worden. De bevolking nam met snelheid toe. In 1830 telden de Vereenigde Staten 13, in 1890 64 millioen inwoners. Er openbaarde zich meer en meer eene verhuizing van het platteland naar de steden. In 1840 hielden zich van 4,796,407 arbeiders 3,777,756 met den landbouw bezig, in 1880 van 17,392,099 slechts 7,670,493. Thans is Noord-Amerika in de eerste plaats een land van industrie en handel. De vruchtbare landerijen zijn bijna geheel in bezit genomen. In de groote industrieele middelpunten zijn tusschen 1860 en 1890 de arbeiders even afhankelijk van de werkgevers geworden als in Europa. ‘Er ontstonden twee naties in dezelfde natie; de eene werd de regeerende natie, de andere de geregeerde; de regeerende natie ging de geregeerden vreezen, de geregeerde natie de regeerders haten; de belangen en denkbeelden der twee naties werden zoo verschillend, dat zij in weerwil van de taalgemeenschap elkander niet meer verstaan.’

Deze beweging schreed met groote snelheid voort. ‘Reeds zijn er twee publieke opinies, gesteund door eene kapitalistische pers en eene arbeiderspers; reeds begint een klassenstrijd om de politieke macht; de onderscheidingen der godsdienstige denkbeelden worden, en zijn in onze groote steden reeds in onrustbarende mate geworden, tevens maatschappelijke onderscheidingen, en vele werklieden meenen, dat de kerk der werkgevers niet de hunne kan zijn en dat de God der rijken niet is een God, dien zij kunnen aanbidden.’[1)]

Naarmate zich op het gebied van den arbeid toestanden ontwikkelden, welke met die van Europa zeer groote overeenkomst hebben, vormden zich allerlei soorten van vak- en arbeiders-vereenigingen, waarvan vele de Engelsche ‘trades unions’ tot voorbeeld namen, met dit onderscheid dat in Amerika geen onderscheid wordt gemaakt tusschen ‘skilled labour’ en minder soort van werk. Die lichamen vereenigden zich weder tot allerlei verbonden, waarvan the Federation of organized trades and labor Unions of the United States and Canada, welke eenige honderdduizende leden telt, de voornaamste is. Bekend is ook de vereeniging der ‘Knights of labor,’ die eveneens 4 à 500000 leden heeft en aan wier hoofd thans de veel genoemde Powderly staat. Deze vereenigingen wisten in

1) Ely, The labor movement blz. 112-113.

den loop der jaren, niet het minst door middel van strikes, voor hare leden niet zelden betere loonen en korter arbeidstijd te verkrijgen.

Nevens vereenigingen, die, zonder principieel verzet tegen de bestaande wetten en instellingen, de belangen harer leden, meer dan die der arbeidende klasse in het algemeen, behartigen, ontstonden gaandeweg andere, welke de bestaande maatschappelijke inrichting in beginsel bestrijden en op grond van theoretische leerstellingen eene nieuwe orde van zaken gevestigd wenschen te zien. Deze vereenigingen gingen vooral uit van Duitsche emigranten, waaronder zich vele krachtens de socialistenwet uit Duitschland verbannen personen bevonden.

Gelijk in Europa, openbaarden zich ook in Amerika twee richtingen, die der sociaal-democraten, welke de productiemiddelen in handen der gemeenschap wenschen te brengen, en die der anarchisten, welke kapitaal en eigendom hatende met een volkomen haat, den socialen oorlog prediken en een beteren toestand alleen meenen te kunnen vestigen nadat de bestaande orde van zaken door middel van geweld zal zijn omvergeworpen. De vraag, hoe die nieuwe staat van zaken behoort ingericht te worden kan naar hun inzien eerst aan de orde gesteld worden, als er tabula rasa gemaakt is. Deze beide richtingen staan in beginsel lijnrecht tegenover elkander. De sociaal-democratie is inderdaad socialistisch, zij streeft naar eene krachtige gemeenschap; voor geleidelijke invoering van hare beginselen is geweld en revolutie niet strikt noodzakelijk. Het anarchisme is individualistisch; het stelt tegenover het kapitalisme de politiek der wanhoop.

Naarmate de beide richtingen zich in Amerika ontwikkelden, liepen zij meer uiteen en bestreden zij elkander met grooter heftigheid. De sociaal-democratie bleef tot dusverre voor het overgroote deel bestaan uit Duitschers; zij vond bij de geboren Amerikanen, die van den Staat luttel verwachten, zeer weinig ingang. Maar onder de Duitsche immigranten verwierf zij langzamerhand grooten aanhang en het schijnt dat hare denkbeelden, in zooverre die gericht zijn tegen de bestaande maatschappelijke orde, langzamerhand toch veel ingang vinden bij de geheele arbeidende klasse, zoodat de invloed der socialisten de verscherping van den klassenstrijd sterk in de hand werkt.

Ook voor de desperate leerstellingen van het anarchisme

werden in Amerika volgelingen gevonden. Naarmate de tijdsomstandigheden ongunstiger waren voor den arbeid, nam het aantal der aanhangers toe, om weder te verminderen, zoodra de industrieele crisis geweken was. De anarchisten ondervonden groote moeilijkheden in het organiseeren eener partij; hunne beginselen laten niet toe aan de leiders groote macht te geven, en de verschillende anarchistische vereenigingen vielen telkens uiteen. In 1886, toen te Chicago eene groote beweging ten gunste van den achturigen arbeid was op touw gezet, meenden de anarchisten, dat de tijd voor de groote revolutie gekomen was. Er werden te midden van de tot handhaving der orde opgetrokken politie-agenten eenige bommen geworpen, die vele slachtoffers maakten. De hoofden der anarchisten werden echter gevat en sommige hunner boetten hun misdaad met de galg. Sedert dien tijd is de beteekenis der partij als zoodanig zeer verminderd.

In 1877 gaven de ongunstige economische omstandigheden aanleiding tot bloedige botsingen tusschen werkstakers, werkloozen en het zich daarbij aansluitend gepeupel eenerzijds en de politie, militie en vrijwilligers anderzijds. Een wind van revolutie woei over het geheele gebied der Vereenigde Staten. In meer dan honderd plaatsen ontstonden onlusten; te Pittsburg en St. Louis waren de opstandelingen eenige dagen meester; in eerstgenoemde stad werden vele eigendommen vernield en vielen er vele slachtoffers. De militie of schutterij maakte bij deze oproerige bewegingen een treurig figuur; haar optreden kenmerkte zich door lafhartigheid en door gebrek aan tucht en takt. Hier en daar sloot zij zich bij de muiters aan. Het dempen der opstanden geschiedde dan ook voornamelijk door de politie en de vrijwilligers, welke uit de bezittende klassen werden gevormd, terwijl op enkele plaatsen ook bondstroepen optraden. De socialisten en anarchisten hebben aan deze onlusten slechts in geringe mate deelgenomen.

De aangestipte gebeurtenissen van 1877 en 1886 werkten intusschen de verbreiding van socialistische en anarchistische denkbeelden in de hand en wekten tevens bij de bezittende klassen groote ongerustheid. Van de zijde der laatsten begon men op versterking van het staatsgezag en van het bondsleger aan te dringen. Aan deze eischen is tot dusverre geen gevolg gegeven. Maar er heeft zich eene private politie gevormd, die

in verscheidene deelen der Unie tot bescherming van eigendommen werkzaam is en die bepaaldelijk bestemd is fabrikanten en industrieelen tegen hunne arbeiders te beschermen. In eene circulaire eener door zekeren Pinkerton opgerichte maatschappij leest men: 'Vennootschappen en personen, die de gezindheid hunner arbeiders wenschen na te gaan, wanneer de laatsten geneigd zijn het werk te staken, of behooren tot geheime vereenigingen, zooals die der Ridders van den arbeid[1)], kunnen steeds bij ons een geschikten detective bekomen, die zich onder de arbeiders mengt en hen over hun bedoelingen uithoort[2)]'. Een der Ridders van den arbeid verklaarde, dat er in bijna elke vergadering te Chicago een of meer Pinkertonianen aanwezig plegen te zijn, die als arbeiders gekleed binnensluipen en alles wat voorvalt hebben te berichten. Dat het staatsgezag de statuten van de Pinkertonsche vereeniging goedkeurde en haar toeliet, spreekt naar Amerikaansche denkbeelden vanzelf. Het bestaan dezer bijzondere gewapende macht bewijst wel, dat de staatszorg voor orde en veiligheid in Amerika te wenschen overlaat. Onder de arbeiders houden sommige vereenigingen zich overigens met onderlinge oefening in den wapenhandel bezig. De revolutionaire elementen hebben natuurlijk beproefd deze soort van volkswapening te bevorderen.

Wat verder in hooge mate heeft medegewerkt tot verscherping van den strijd tusschen de bezittende en de niet-bezittende klassen is de steeds toenemende concentratie der kapitalen. Concurrentie wordt op het gebied van industrie en handel in steeds klimmende mate door coalitie vervangen. Dit merkwaardig verschijnsel uit zich vooral in de vorming van syndicaten of 'trusts'. Door het samenbrengen van kapitaal en het centraliseeren van het beheer zoekt men langs dezen weg de productiekosten te verminderen, de loonen der werklieden te verlagen en van de gebruikers hooger prijzen te bedingen. Veelal beginnen de trusts met een oorlog tegen de concurrenten, die met de combinatie niet mede willen doen; de prijzen der fabri-

1) Eene eigenlijke geheime vereeniging zijn de Ridders van den arbeid niet. Zij hebben hunne statuten gepubliceerd. Maar hunne vergaderingen zijn niet publiek en de daar genomen besluiten worden ook niet openbaar gemaakt.

2) Zie omtrent de schandelijke manieren dezer vereeniging D.J. Bannatyne, Handbook of republican institutions in the United states of America. Introductory Chapter blz. 27 en het Sociaal Weekblad van 10 Januari 1891.

caten en goederen worden door de trust verlaagd, om die concurrenten te dwingen tot de vereeniging toe te treden of om hen onschadelijk te maken. Dan volgt eene beperking der productie, welke de trust in staat stelt de loonen te verlagen en den prijs der producten te verhoogen. En daarna is het slechts de kunst de prijzen zoo hoog mogelijk te houden, terwijl overigens het fabriceeren op vaak reusachtige schaal en de sterke centralisatie in het beheer gelegenheid geven om goedkooper te produceeren. Men meene niet, dat het hier een verschijnsel geldt van gering belang of van kleinen omvang. De lijst, die gegeven wordt van de artikelen, die in handen zijn van trusts, is zeer lang en bevat vele artikelen, zooals suiker, petroleum, melk, die tot de eerste levensbehoeften behooren[1)].

Welk eene groote macht zeer groote opeenhooping van kapitaal in handen van enkele individuen of vereenigingen geeft, behoeft geen betoog. Strong zegt: ‘eenige weinige menschen kunnen, als zij willen, hongersnood brengen in duizende huisgezinnen, en de spoorweg-, olie-, suiker- en veekoningen van Amerika zijn machtiger dan de vorsten van Europa’. Zij zijn rijk genoeg om op de volksvertegenwoordiging in stad, staat en Unie overwegenden invloed uit te oefenen.

Herinneren wij ons nu dat de lagere klassen der maatschappij bestaan uit souvereine burgers, fragmenten van de souvereiniteit, dan doet de vraag zich op, waarom beheerschen zij den Staat niet? Zij vormen toch de numerieke meerderheid en kunnen, zou men zeggen, de rijke lieden gemakkelijk overstemmen.

Niets is minder waar gebleken dan dit. Het algemeen stemrecht geeft feitelijk nergens de beslissing aan de lagere klassen. De gelijke staatsrechtelijke bevoegdheid wordt ten slotte door het maatschappelijke verschil van kennis en bezit in ongelijkheid veranderd en de arbeiders zijn in landen met algemeen stemrecht tot dusverre niet machtiger dan in andere. Eene nieuwe sociale wetgeving ziet men in Europa evenzeer tot stand

1) Men heeft tegen de trusts de wet en den rechter te hulp geroepen, maar tot dusverre heeft dit weinig gebaat. Zie omtrent dit onderwerp het artikel van Donald in de Contemporary Review van Juni 1890.

komen in landen, waar zij medestemmen als waar zij niet medestemmen. In Duitschland kwamen wetten ter bevordering van de belangen der werklieden tot stand niet omdat de arbeidende klasse die eischte, maar omdat de Regeering ze noodig achtte; in Engeland, Oostenrijk, België en Nederland, zonder dat het algemeen stemrecht werd toegekend.

De onderscheiding tusschen de bezittende en de niet-bezittende klassen is dan ook met betrekking tot de politiek niet veel meer dan eene onderscheiding op papier. Had men twee geordende vereenigingen, bestaande uit de bezittenden eenerzijds en de nîet-bezittenden anderzijds, dan zou het algemeen stemrecht inderdaad de macht geven aan de laatsten, maar waar dit geenszins het geval is en voor het stemwerk afzonderlijke, politieke organisaties bestaan, daar brengt de uitbreiding van het stemrecht volstrekt niet mede, dat de lagere klassen den Staat gaan beheerschen. De klassenstrijd moet nog veel vinniger, de scheiding tusschen bezittenden en niet-bezittenden veel scherper worden dan zij is, voordat die uitkomst wordt verkregen.

In Amerika heeft het algemeen stemrecht niet verhinderd, dat ten aanzien van de verhouding tusschen kapitaal en arbeid, met de groote ontwikkeling van industrie en handel, hetzelfde gebeurde als in Europa en de pogingen der werklieden om door hun stemmen invloed te oefenen op den gang van zaken hebben tot dusverre luttel uitgewerkt. De politieke organisaties blijven de stembus beheerschen. De anarchisten hebben dit steeds ingezien. ‘Het is niet twijfelachtig’ zeide een hunner bladen ‘dat, indien het algemeen stemrecht een geschikt middel ware tot bevrijding van het volk, onze tyrannen het reeds lang zouden hebben afgeschaft. Hier in Amerika is het gebleken slechts het werktuig te zijn, dat onze meesters gebruiken om hervormingen tegen te houden. De Republikeinsche partij wordt geregeerd door roovers en is gericht op roof; de Democratische partij wordt geregeerd door dieven en is gericht op diefstal; stemt dus niet meer.’ Most, de bekende leider der anarchisten, verklaarde dat Amerika een republiek van bourgeois was, waarin de arbeiders op nog schaamteloozer wijze worden uitgezogen dan in Europa. Soortgelijke uitspraken verneemt men sedert jaar en dag van de zijde der socialisten, maar deze hebben desniettemin herhaalde malen beproefd hunne zaak te bevorderen door deelneming aan de verkiezingen. Ten slotte

hebben zij echter begrepen, dat zij steeds beet werden genomen door de politicians, die met schoone beloften en onbeteekenende daden hunne stemmen wisten te vangen, en dat het stemrecht in de tegenwoordige omstandigheden voor hen in elk geval niets meer kan zijn dan een middel van agitatie.

Voor de politicians zijn de arbeiders een belangrijk kiezersfonds. Zij zorgen, dat hunne lieden deel uitmaken van de arbeidersvereenigingen en dat in de politieke programma's eenige voor de werklieden sympathieke zinsneden worden opgenomen. Meer is niet noodig; met hare krachtige organisatie en ruime geldmiddelen behoeven de politieke partijen bij de verkiezingen in den regel voor de macht der arbeidende klassen niet bevreesd te zijn. Slechts eenmaal heeft de deelneming der arbeiders aan de verkiezingen een resultaat van eenige beteekenis opgeleverd. In 1886 verkreeg namelijk Henry George 67699 stemmen bij de verkiezing van een burgemeester van New-York, terwijl de Democratische candidaat verkozen werd met ongeveer 90.000 stemmen. Hier was de constellatie intusschen voor den werkmanscandidaat bijzonder gunstig. Vooreerst werd George algemeen beschouwd als een eerlijk man en vond hij daarom sympathie bij degenen, die strijden tegen de politieke corruptie. Maar vooral was hier van invloed de steun, dien hij verkreeg van Mc. Glynn, een Katholieken priester, die zich aangetrokken gevoelde door de christelijk-sociale tint, welke de geschriften van George kenmerkt. Deze geestelijke wist voor den arbeiders-kandidaat vele Iersche stemmen te winnen. Ook vond George steun bij de socialisten, die beproefden van de ontstane beweging ten hunnen bate voordeel te trekken. In 1887 was de nieuwe George-partij echter reeds weder in staat van verval. Het kwam tot eene scheiding tusschen George, Glynn en de socialisten. Glynn, die intusschen door den Paus was geëxcommuniceerd,[1] werd Republikein, George Democraat.

Overigens zijn er in de Staten vele wettelijke maatregelen

1) Glynn liet zich zeer scherp uit tegen de politieke beginselen der Roomsch-Katholieke Kerk, maar zeide dat hij het geloof niet wilde aantasten. Tevens verklaarde hij echter, dat de godsdienst voor het maatschappelijk leven geene redding kon brengen, ‘vóórdat men den democratischen paus op de straten van New-York zag wandelen met een hoogen hoed op het hoofd en eene parapluie onder den arm’!

genomen, welke voor de arbeidende klassen van belang zijn. De van overheidswege verrichte arbeid is in verschillende Staten tot acht uren daags beperkt; voorschriften omtrent den arbeid van vrouwen en kinderen zijn vastgesteld, maatregelen tegen spoorwegondernemingen en trusts zijn genomen. Ook zijn wettelijke bepalingen in het leven geroepen tot beperking der emigratie; de werklieden van Amerika beginnen meer en meer op te komen tegen de concurrentie van hunne Europeesche vakgenooten, in het bijzonder van Italianen en Polen, wier levensstandaard vrij wat lager is dan de hunne; men verbood den toegang tot Amerika daarom aan degenen, die krachtens contract overkomen.[1)] Maar de uitvoering van al die wetten is veelal gebrekkig en zij gaan overigens niet veel verder dan de nieuwere sociale wetgevingen van Europa. De politieke macht is en blijft in handen der politicians. De strijd der werklieden tegen de werkgevers over loonen en werktijd wordt vooral op maatschappelijk gebied gevoerd.

VIII.

In hoeverre zijn de gebreken en misbruiken, welke in Noord-Amerika op het gebied der openbare aangelegenheden bestaan, het gevolg van democratische denkbeelden en praktijken?

De vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. Men kan veilig constateeren, dat de democratie het ontstaan van die gebreken en misbruiken niet heeft belet, en dat de democratische regeeringsvorm op zichzelve dus niet voldoende is om een gezond politiek leven te waarborgen. Maar te zeggen in welke mate de onbevredigende toestand als het gevolg van de heerschappij der democratische denkbeelden moet beschouwd worden is een minder gemakkelijke zaak. Ik meen intusschen, dat er

1) Tengevolge van de keuze van dezen vorm zijn ook personen, die geëngageerd waren tot het houden van lezingen, tooneelspelers en zelfs een agent van eene Engelsche firma, die uitgezonden was om den toestand eener Amerikaansche filiaal-onderneming te onderzoeken, uit het land der vrijheid geweerd! De wetten omtrent de emigratie zijn overigens niet alleen gericht tegen de concurrentie van Europeesche werklieden, maar ook tegen de toelating van anarchisten en van personen, die geene middelen van bestaan hebben. Ook deze wetten hebben in de praktijk slechts gering gevolg gehad. Zie de Economiste Français van 18 October 1890. In 1888 is aan de Chinezen, in strijd met een bestaand tractaat, door eene wet de toegang tot de Vereenigde Staten ontzegd.

goede gronden bestaan om aan te nemen dat het geloof aan de gelijkheid der menschen, de daarmede in nauw verband staande onderwerping van eigen oordeel aan de beslissing der numerieke meerderheid en het algemeen stemrecht op de geschetste bedroevende uitkomsten grooten invloed gehad hebben.

Het beginsel der gelijkheid geldt in Amerika als een onaantastbare waarheid. Zonderlinger geloof bestaat er, zou ik denken, niet. Iedereen weet dat de menschen in karakter, aanleg, moraliteit, kunde, lichaamskracht verschillen. Geef aan verschillende menschen dezelfde som geld, hetzelfde onderricht; verschaf hun gelijke gelegenheid om zich te ontwikkelen, om zich een middel van bestaan te verwerven; de uitkomsten zullen zeker uiteenloopen. De vrijheid van ieder zal altijd leiden tot het ontstaan van ongelijkheden in ieders positie en toestand. Hoe meer vrijheid, des te sterker zal de sterke, des te zwakker zal de zwakke, des te grooter zal de onderlinge ongelijkheid zijn.

Aan de stelling dat alle menschen gelijk zijn een anderen gezonden zin te hechten dan dat alle menschen.... menschen zijn, schijnt niet mogelijk. Maar zoo is de leer niet opgevat. Zij is gebezigd om als onrecht te brandmerken ongelijkheden, welke de natuur zonder ophouden blijft in het leven roepen. Waar aan de ongelijkheid niet te veranderen viel, beduidde de theorie weinig. Wilde men uit de gelijkheid der menschen b.v. die der neuzen afleiden, het feit is nu eenmaal dat wipneuzen eene bijzondere richting hebben, en ieder dient zijn neus wel te nemen, zooals hij is. Maar op sociaal gebied had de leer meer beteekenis. Als minder door het geluk bedeelde personen anderen goede dingen zien verwerven, die zijzelven ook zouden hebben kunnen verkrijgen, dan zal de overtuiging, dat de menschen van nature gelijk zijn, allicht leiden tot verzet tegen hen, die in betere positie zijn. Iemand die ƒ 1000 bezit, verdraagt gemakkelijk dat een ander slechts ƒ 100 heeft, maar als hij ziet dat er zijn die ƒ 10,000 of ƒ 100,000 hebben, dan herinnert hij eerder, dat alle menschen gelijk zijn en dat hij evenveel recht op alle goede dingen heeft als ieder ander. Wie een ambt bekleedt, vindt er geen kwaad in het te behouden, maar de burgers die een ambt zoeken zijn geneigd te vinden, dat naar het stelsel der gelijkheid ‘rotation in offices’ niet mag ontbreken. Ergerlijk is het voor den gelijken mensch te moeten ondervinden dat er zijn, die meenen beter dan hijzelf

in staat te zijn om een ambt te bekleeden. Als de souvereine burger zich uit noodzaak heeft nedergelegd bij de opdracht van een ambt aan een ander, dan dient die ander toch in het oog te houden dat hem eene gunst is bewezen; te erkennen dat alleen omdat het niet anders kon eene ongelijkheid is in het leven geroepen. Hij beseffe vóór alles de begunstigde en de dienaar, en niet de meester te zijn. Het beginsel van gelijkheid heeft dus een antisociaal karakter; het bevordert nijd en afgunst; het brengt telkens de vraag op den voorgrond of elk individu wel krijgt wat hem voordeelig is; het vergt van degenen die in Amerika - want men zal begrijpen dat ik bezig ben te schetsen, welken invloed het beginsel der gelijkheid op het volk der Vereenigde Staten kan gehad hebben - ambten en betrekkingen bekleeden eene onderwerping en eene soort van bescheidenheid, die allerbedenkelijkste gevolgen hebben. Onafhankelijkheid is eene fout in den Amerikaanschen staatsman; wie met open vizier zijn deskundig oordeel tracht te handhaven, hij verwerft zich geen aanspraak op het behoud van ambt en rang, maar maakt zich schuldig aan schennis van de majesteit der openbare meening, welke het plicht is te volgen, en niet te leiden.

In een fragment, getiteld ‘the colors of good and evil’ komt Bacon ook te spreken over de stelling, dat de deugd is een bonum theatrale. Als, gelijk de stoïcynen beweren, het geluk in de deugd gelegen is, dan, zeiden de Epicuristen, is dit geluk dat van een tooneelspeler, namelijk afhankelijk van de toejuiching van het publiek. Bacon zegt dat men, tegen die stelling willende opkomen, hare juistheid geheel kan ontkennen door te zeggen dat de ware deugd niet wordt gezocht om de gunst des volks. Maar, zoo gaat hij voort, al zou de deugd niet gezocht worden, indien daaraan geene roem en eer verbonden ware, hieruit volgt nog niet, dat het voornaamste motief der keuze niet de deugd zelve zou zijn. De roem kan zijn eene bijkomende reden en niet de wezenlijke, eigenlijke reden. Het kan zijn dat het eene paard harder loopt dan het andere, indien men beide laat loopen zonder sporen te gebruiken, maar dat daarentegen het andere harder loopt, indien men de sporen wel gebruikt en dan is, volgens Bacon, het laatste paard het beste, omdat sporen het gewone instrument van paardrijders zijn. De waarheid kan zich, zegt hij,

dus doen gelden ook daar, waar men haar niet zou volgen, indien de handeling geheim bleef.

Hoe men over deze beschouwing denken moge, het is in elk geval eene goede politiek de zaak der plichtsbetrachting te versterken door aan die betrachting, zoo mogelijk, eenig geoorloofd voordeel te verbinden. Het komt mij voor, dat de staatsinstellingen van Amerika juist het tegenovergestelde teweegbrengen, en dat in dit opzicht de gewoonten van Europa verre de voorkeur verdienen. Een volksvertegenwoordiger, die zich b.v. in Engeland veel moeite geeft voor de bevordering van het algemeen belang, die groote krachten inspant voor een goed doel, vindt zijne belooning niet enkel in eigen boezem, maar verwerft zich aanspraak op behoud van zijne plaats in het parlement of op eene benoeming tot minister. Een ambtenaar, die goed zijne taak vervult, kan in den regel op waardeering en bevordering rekenen. Adellijke titels en ridderorden, ofschoon feitelijk ook aan onwaardigen gegeven, hebben geen ander doel dan hen te onderscheiden die zich verdienstelijk gemaakt hebben voor het algemeen welzijn; deze dingen mogen eene speculatie zijn op de ijdelheid der menschen, die minder edele eigenschap wordt dan toch dienstbaar gemaakt om het goede te bevorderen. Maar hoe is het in Amerika? Degenen, die zich met staatszaken bemoeien, vinden geen enkele aansporing om het staatsbelang boven het hunne te stellen. Roem en aanzien zijn gevaarlijk en doen afbreuk in de gunst des volks. Eerlijk, open streven voor het algemeen welzijn is zelfs belachelijk; men gelooft daaraan niet. Het schijnt natuurlijk, dat men zijne positie gebruikt ter wille van zichzelven. Het ambt is iets dat men verkrijgt als een recht, als iets dat den gelijken burgers op hunne beurt niet mag onthouden worden; men gebruikt dit recht op dezelfde wijze als een eigendom; toewijding te vergen aan het algemeen welzijn komt niet te pas. En terwijl de Engelsche volksvertegenwoordiger door werkzaamheid en bekwaamheid zich eene zekere aanspraak verwerft op herkiezing, komt de uit het beginsel der gelijkheid voortvloeiende Amerikaansche regel der ‘rotation of offices’ herkiezing ook van verdienstelijke lieden bemoeielijken. De Engelsche staatsman beseft dat hij het beter weet dan Jan, Piet of Klaas en durft dat te toonen. Hij gevoelt in zich de macht om de publieke opinie te leiden en het initiatief te nemen. De Ame-

rikaansche staatsman is bang dat Jan, Piet en Klaas zoodanige houding niet behoorlijk zouden vinden en weet dat staatsdienaren niet hebben te leiden, maar te volgen.

Als onbaatzuchtige en ijverige behartiging van het algemeen belang geene eer en geen aanzien medebrengt; als de verhouding tot de kiezers de gekozenen dwingt om hetgeen men doet zooveel mogelijk in het geheim te doen; als besef van eigenwaarde benadeelt en misbruik van politieke macht een dagelijksch verschijnsel is, dan is het natuurlijk dat de beste burgers zich van de politiek afwenden; dan wordt de heerschappij van lieden, die met meer of minder handigheid en met meer of minder oneerlijkheid de politiek als een beroep uitoefenen, onvermijdelijk en onaantastbaar tevens.

Indien alle menschen gelijk zijn en de meening van ieder hunner evenveel waarde heeft, dan blijft er geen ander middel over om eene beslissing te verkrijgen omtrent de gemeenschappelijke belangen dan de numerieke meerderheid. In het dagelijksch leven komt het voor dat iemand, die niet weet wat te doen, zegt: ik zal mijn knoopen tellen. Hij laat de beslissing over aan het toeval en hoe groot het aantal knoopen is, doet niets af. Het is slechts eene vraag van even of oneven. Aan zulk knoopen tellen doen staatkundige verkiezingen mij altijd denken. Ik weet wel dat er zekere algemeene beginselen zijn, die de kiezers aan den een de voorkeur doen geven boven den ander; dat er geen beter middel bestaat om hen aan te wijzen, die wetgevende bevoegdheid zullen hebben uit te oefenen en om eene zekere harmonie te verkrijgen tusschen regeering en volk; dat men derhalve de gebreken van kiesstelsels voor lief dient te nemen. Maar in elk geval is het niet onverschillig welke zin aan de uitoefening van het stemrecht gegeven wordt. Is het enkel te doen om aanwijzing van de meest geschikten, dan kan de gewone burger, van degenen die met hem in algemeene geestesrichting overeenstemmen uitkiezende die hem het best bevalt, met eenig oordeel des onderscheids te werk gaan. Maar als allen gelijk zijn, dan is er geen onderscheid en dan is het ten slotte eene volkomen onverschillige zaak wie gekozen wordt. Dan kan men even goed dengene kiezen, die door de partijleiders wordt vooropgesteld als een ander. ‘Het is een feit,’ zegt Bryce, ‘dat de Amerikanen hunne par-

lementen en ten deele ook hun administratiën geregeld hebben, alsof er tusschen de bekwaamheid van den een en den ander geen verschil bestond. Zij onderschatten de moeilijkheid van het regeeren en overschatten de beteekenis van het gezond verstand. Groot zijn de zegeningen der gelijkheid, maar hoeveel dwaasheden worden in haar naam bedreven!' Zoo bevordert een stemrecht, dat aan allen gegeven wordt, omdat allen gelijk zijn, de heerschappij van de staatkundige partijen en van de personen die in Amerika van de politiek eene broodwinning maken.

Ook uit een ander oogpunt heeft het algemeen stemrecht in Amerika bedenkelijke gevolgen gehad. In Europa is men gewoon het stemrecht van alle volwassen mannen aan te prijzen wegens de verkeerdheden, waaraan de wetgevende lichamen, die aan een beperkt stemrecht hun bestaan ontleenen, zich hebben schuldig gemaakt.[1)] Zij worden gezegd zich te veel te laten leiden door de belangen van de hoogere klassen. Degenen, die zoo spreken, zullen wel niet ontkennen, dat als men aan de lagere klassen een invloed wil geven, geevenredigd niet aan hare maatschappelijke beteekenis, maar aan hare getalsterkte, dit waarschijnlijk ook zal leiden tot misbruik van macht ten behoeve van die klassen. Uit een zedelijk oogpunt mogen renteniers, winkeliers en boeren niet beter zijn dan werklieden en arbeiders, het omgekeerde zal toch wel evenmin beweerd worden. Nu is het echter een feit dat de bezittende klassen, de 'satisfaits,' minder hebben te verlangen dan de niet bezittende. Daarom is de invloed van de egoïstische neigingen der laatste ten slotte gevaarlijker. Als de niet bezittenden voor een goed deel beslissen over de gelden, door de bezittenden opgebracht, dan staat het te vreezen, dat zij niet zullen streven naar zuinigheid en nauwgezetheid in het besteden van die gelden en dat zij de beschikking daarover gereedelijk zullen overlaten aan degenen, die hen vleien of die hun op de eene of andere wijze eenig voordeel bezorgen. Dat dit geen ijdele vrees is, heeft de ondervinding in Amerika bewezen. De hechtste steun der politicians is het algemeen stemrecht. De laagste volksklassen zijn voor hen de willigste werktuigen. Gelukt het niet stemmen te werven door goedkoope declamatiën, welke de hartstochten, ik zeg niet van

1) In 1789 zeide Siéyes: 'Tout le mal vient des propriétaires: il faut les changer.'

eerlijke werklieden, maar van proletariërs en havelooze immigranten, in beweging brengen, dan staat hier de deur voor omkooperij wijd open. Welgestelde kiezers mogen uit een zedelijk oogpunt wederom niet beter zijn dan arme, de verleiding om zijn stem te verkoopen is kleiner voor hem, die een goed middel van bestaan heeft dan voor dengene, die nauwelijks zijn honger kan stillen. En tegenover de macht van over ruime geldmiddelen beschikkende, gewetenlooze politicians, is het stemrecht voor de bevordering der belangen van de lagere klassen een wapen van geringe beteekenis.

Voorts heeft het geloof aan het recht der numerieke meerderheid en aan de souvereiniteit van het volk in Amerika geleid tot groote vermeerdering van het aantal verkiezingen en tot het aannemen van korte termijnen van ambtsbekleeding. Niet alleen wetgevers, maar ook allerlei soorten van ambtenaren en rechters worden door het volk gekozen. Hierdoor wordt van de kiezers te veel gevergd. Telkens moeten zij hun oordeel uitspreken over de benoeming van een groot aantal personen, die zij niet kennen. Zij stemmen daarom te gereedelijker op de candidaten, die de partijleiders voor hen hebben uitgezocht. De korte termijnen van ambtsbekleeding dienen als herinnering dat de kiezers de meesters zijn. Zij verhinderen het aankweeken van wetgevers en ambtenaren, die ondervinding en technische bekwaamheid bezitten.

Eigenaardige moeilijkheden levert het stemrecht op, waar een geheel werelddeel moet samenwerken tot het benoemen van een president der Unie. Het is duidelijk dat zulk eene stemming zonder eene sterke partij-organisatie zoo goed als onmogelijk is. Men weet dat het daaraan niet ontbreekt. De kolossale partijmachines werken dan met volle kracht. Om de vier jaren heerscht eene kunstmatig opgewekte verkiezingskoorts door het geheele land. Schatten gelds worden uitgegeven om het volk te doen zeggen wat elke partij den souvereinen burgers in den mond geeft.

IX.

De natuurlijke overeenstemming der bijzondere belangen vormt en behoudt den Staat. Groot is de som van willekeur, onkunde, domheid, eigenbaat, welke het openbaar bestuur in alle tijden en in alle landen heeft gekenmerkt, en gebrekkig is de toe-

stand ook daar, waar hij betrekkelijk goed is. Niet licht zijn mijns inziens de gebreken te tellen, welke de staatsinstellingen van Noord-Amerika aankleven; zij verzwakken zonder eenigen twijfel de macht en het prestige van het openbaar gezag in alle zijne rangen. Maar een bepaald gevaar leveren die gebreken vooralsnog niet op. Het gezond verstand en de praktische zin der Amerikanen weten een zeer onbevredigenden toestand dragelijk te maken. Daarenboven verkeeren de Vereenigde Staten in eene zeer gunstige positie. Zij hebben geene machtige naburen, geene behoefte aan een groot leger, met behulp waarvan een handig staatsman het gebouw der democratie op zijne wijze zou kunnen bekroonen[1)].

Daarenboven bekommeren de Amerikanen zich weinig om den Staat. Zij doen hun zaken, betalen hun belastingen en roepen niet gaarne de tusschenkomst van de overheid in. Het staatsgezag is zwak en bedorven, maar men heeft met die zwakheid en met dat bederf vrede. Het is evenwel zeer de vraag of dit op den duur zoo blijven zal; of als het bederf steeds voortwoekert, de achting voor de overheid steeds afneemt en de druk der belastingen steeds zwaarder wordt, het staatsgezag niet al te zwak zal worden, wanneer aan den anderen kant, tengevolge van de verscherping van den klassenstrijd, voor de handhaving van orde en veiligheid de behoefte aan een krachtig staatsgezag meer wordt gevoeld. In 1857 schreef Macaulay aan den Amerikaanschen schrijver H.S. Randall den volgenden brief:

'Waarde heer, Gij zijt verwonderd te vernemen, dat ik den heer Jefferson[2)] geen groot man vind, en ik ben verwonderd over

1) Maine (Popular government bdz. 22) wijst op het feit, dat in Staten, waar de Spaansche taal gesproken wordt, het leger telkens revoluties maakt. De voornaamste militaire deugd, zegt hij, is gehoorzaamheid; de voornaamste democratische deugd daarentegen het recht om kritiek uit te oefenen op zijne superieuren. Hoe democratischer een land is, des te moeilijker is het volgens hem het leger buiten de politiek te houden.

2) Jefferson schreef in 1813: 'De lieden in onze Staten kunnen zich met zekerheid eene heilzame contrôle op de openbare zaken en een mate van vrijheid voorbehouden, welke in de handen van het gepeupel (mob) der Europeesche steden weldra gebruikt zou worden tot het vernietigen der openbare belangen.' Toch schijnt hij gevreesd te hebben dat er een tijd zou kunnen komen, 'waarin de Amerikanen, gedwongen zich, evenals de volken van Europa, in groote steden op een te hoopen, even bedorven zouden worden en eveneens zouden beginnen elkander te verslinden' (Zie citaat bij de Noailles, Inleiding bdz. XI). Om president te worden dreef hij in democratische richting, maar hij vleide zich de beweging, die hij in het leven geroepen had, tijdig te kunnen stuiten. Toen hij president geworden was (1801) bemerkte hij, dat dit niet ging, en hij verborg zijne ongerustheid niet. 'Ja', zeide hem de gezant van Portugal, 'het is jammer, dat gij het gat, waardoor gij zijt binnengekomen, niet hebt gestopt!' (ibidem bdz. XXII). Deze snedige opmerking bevat eene goede les voor, of eigenlijk nog meer tegen staatslieden, die, in den regel met een beroep op de eischen des tijds, hervormingen willen bevorderen, die de volkswaan verlangt. Het is gemakkelijker gaten te maken dan die te stoppen.

uwe verwondering. Ik ben zeker dat ik nooit een letter schreef en dat ik nooit, in het parlement, in gesprekken of zelfs in eene kiezersvergadering - eene plaats waar het mode is aan de menigte het hof te maken - een woord uitte waaruit zou kunnen worden afgeleid dat naar mijne meening het hoogste gezag in een Staat behoort toevertrouwd te worden aan de meerderheid der naar hoofden getelde burgers, in andere woorden aan het armste en onwetendste deel der maatschappij. Ik ben sedert langen tijd overtuigd dat zuiver democratische instellingen, vroeger of later, de vrijheid of de beschaving of beiden moeten vernietigen.

In Europa met zijn dichte bevolking zou het gevolg van zulke instellingen bijna onmiddellijk voor den dag komen. Wat kort geleden in Frankrijk geschiedde is een voorbeeld.

Gij kunt meenen dat uw land tegen die ongelukken gewaarborgd is. Ik beken openhartig dat ik van eene geheel andere meening ben. Ik geloof dat uw lot zeker is, al wordt het uitgesteld door eene natuurlijke oorzaak. Zoolang gij een onmetelijke uitgestrektheid vruchtbaar land hebt, dat niet in bezit is genomen, zal uwe arbeidende bevolking beter af zijn dan de arbeidende bevolking der oude wereld, en zoolang dit het geval is, zal de politiek van Jefferson bij voortduring gevolgd kunnen worden zonder eenige noodlottige catastrophe te veroorzaken. Maar de tijd zal komen waarin Nieuw-Engeland even dicht bevolkt zal zijn als Oud-Engeland. De loonen zullen even laag zijn en evenzeer varieeren bij u als bij ons. Gij zult uwe Manchesters en Birminghams hebben en in die Manchesters en Birminghams zullen somtijds honderd duizende arbeiders zonder werk zijn. Dan zullen uwe instellingen eigenlijk op de proef gesteld worden. Ellende maakt den ar-

beider overal oproerig en ontevreden, en beweegt hem me ingenomenheid te luisteren naar opruiers, die hem vertellen dat het een schandelijke ongerechtigheid is, dat de eene mensch een millioen heeft, terwijl de andere niet genoeg te eten krijgt. In slechte jaren is hier veel gemor en somtijds eenige oproerigheid, maar het doet niet veel af, want de lijders zijn niet de regeerders. De hoogste macht is in de handen van eene wel talrijke, maar toch uitgezochte klasse, van eene beschaafde klasse, van eene klasse die groot belang heeft, en weet dat zij groot belang heeft, bij de zekerheid van den eigendom en de handhaving van de orde. Derhalve worden de ontevredenen op strenge, maar zachte wijze bedwongen. Men komt door den slechten tijd heen, zonder dat de rijken geplunderd worden om de armen te helpen. De bronnen van den nationalen voorspoed beginnen spoedig weder te vloeien; er is weer werk genoeg en alles is kalm en opgewekt. Ik heb in Engeland drie of vier malen zulke kritische tijdperken bijgewoond als ik beschreef.

Zulke tijdperken zullen ook voor de Vereenigde Staten in den loop der volgende eeuw, indien niet van deze, aanbreken. Hoe zult gij die doorkomen? Ik wensch u van harte een goeden afloop. Maar mijn verstand en mijn wenschen strijden met elkander en ik kan niet nalaten het ergste te voorspellen. Het is zeer duidelijk dat uwe regeering nooit in staat zal zijn eene ellendige en ontevreden meerderheid te bedwingen, want bij u is de meerderheid de regeering en zijn de rijken, die altijd de minderheid uitmaken, geheel aan hare genade overgeleverd. De dag zal komen, waarop in den Staat New-York eene volksmenigte, van welke niemand een voldoend ontbijt genoot of meer dan een half middageten te wachten heeft, een wetgevend lichaam zal kiezen. Is het mogelijk te betwijfelen welke soort van wetgevers gekozen zal worden? Aan de eene zijde staat een staatsman, die geduld, eerbied voor verkregen rechten, strikte inachtneming van publieke eerlijkheid predikt. Aan de andere staat een volksmenner, die doorslaat over de tirannie van kapitalisten en woekeraars en die vraagt waarom het iemand geoorloofd zou zijn champagne te drinken en in een rijtuig te rijden, terwijl duizende eerlijke menschen het noodige missen om te leven. Wie van deze beide candidaten heeft de beste kans om gekozen te worden door een

werkman, die zijne kinderen om meer brood hoort schreeuwen? Ik vrees ernstig dat gij in zulk een tijdperk van tegenspoed als ik beschreef dingen zult doen, welke den voorspoed zullen beletten terug te keeren. De eene of andere Caesar of Napoleon zal met eene sterke hand zich van de teugels der regeering meester maken, of wel uwe republiek zal in de 20ste eeuw op even vreeselijke wijze geplunderd en verwoest worden door barbaren, als de Romeinsche republiek in de vijfde eeuw; met dit verschil alleen, dat de Hunnen en Vandalen, die het Romeinsche rijk verwoestten, van buiten kwamen en dat uwe Hunnen en Vandalen binnen uw eigen land door uwe eigene instellingen zullen zijn voortgebracht.

Zoo denkende kan ik Jefferson natuurlijk niet rekenen onder de weldoeners der menschheid, al geef ik gereedelijk toe, dat zijne bedoelingen goed en zijne bekwaamheden zeer groot waren'[1].

Deze merkwaardige woorden werden geschreven toen er van een klassenstrijd in Amerika nog weinig te bespeuren was.

Sedert dien tijd is er veel gebeurd, wat Macaulay's voorspellingen schijnt te bevestigen. Terwijl de emigratie van het oostelijk naar het westelijk deel der Vereenigde Staten wordt beperkt door de omstandigheid, dat de vruchtbare landen van het Westen bijna geheel in bijzonder eigendom zijn overgegaan, bestaat aan die emigratie meer behoefte, naarmate de bevolking toeneemt. De industrie heeft zich op groote schaal ontwikkeld. De positie der lagere klassen is veel slechter geworden. De scheiding tusschen rijken en armen nam het karakter van een klassenstrijd aan. Kapitaal en ar eid organiseerden en coaliseerden zich, ieder op zijne wijze.[2] Het socialisme wint veld in de gemoederen der werklieden, en zijn invloed vertoont zich steeds meer buiten

1) Carlyle zeide eens tot een Amerikaan: 'Ye may boost o'yer dimocracy or any other 'cracy, or any kind o'poleetical roobish; but the reason why yer laboring folk are so happy is thoth ye have a vost deal o'land for a verra few people.' Aangehaald in het meer genoemde werk van Strong, die eveneens in de toekomst voor Amerika groote gevaren te gemoet ziet; hij hoopt op redding door opwekking van het godsdienstig leven.

2) 'Het communisme', zeide Cleveland in zijne boodschap aan het Congres van 3 December 1888, is eene hatelijke zaak en eene bedreiging voor den vrede en voor een ordelijk bestuur. Maar het communisme van vereenigden rijkdom en kapitaal, gevolg van onmatige hebzucht en egoïsme, ondermijnt in stilte de rechtvaardigheid en de eerlijkheid van onze staatsinstellingen en is niet minder gevaarlijk dan het communisme van verdrukte armoede en ellende, dat, tot wanhoop gedreven door onrecht en ontevredenheid, met wilde woede de vesting der orde aanvalt.
R.T. Ely the Labor Movement zegt: Socialists are far more likely to increase than to decrease in number as population grows denser and the trying times prophesied by Macaulay and Huxley come upon us.

den kring van degenen, die den naam van socialisten dragen. Men weet niet wat ten slotte sterker is geworden: het georganiseerd kapitaal of de georganiseerde arbeid. Beide machten wapenen zich meer en meer, de laatste tot den aanval, de eerste ter verdediging. Het kapitaal beheerscht den Staat, maar de Staat is in handen van lieden, die over het algemeen èn in eerlijkheid èn in bekwaamheid achterstaan bij de regeeringen van andere landen. Het staatsgezag wordt gebezigd als middel tot bevordering van bijzondere belangen. Het respecteert zichzelf niet en wordt niet gerespecteerd. Ernstig waren reeds de oproeren van 1877; ernstig was, vooral in zijne gevolgen, de aanslag der anarchisten te Chicago van 1886. Wat zal geschieden, indien de klassenstrijd steeds scherper en scherper wordt en op gunstige tijden telkens tijden van crisis en depressie blijven volgen?

De vraag mag herhaald worden, of de Staat in Amerika op den duur sterk genoeg zijn zal om tegenover de botsingen der beide geweldige maatschappelijke machten de orde en de beschaving te handhaven en te redden; of men middelen zal vinden om den Staat te versterken als de noodzakelijkheid daarvan blijkt. De energie en de praktische zin der Amerikanen geven aanleiding het te hopen, maar er is toch ook alleszins reden om te vreezen.

Toen de Spanjaarden in 1526 in Utah kwamen, vonden zij daar bouwvallen van steden en irrigatiewerken, welke bewezen, dat het land eenmaal door een beschaafd volk bewoond geweest was. Onmogelijk kan men het mijns inziens niet noemen, dat van de tegenwoordige Amerikaansche beschaving eenmaal niet anders te vinden zal zijn dan in de aarde overgebleven stukken steen en ijzer.

X.

Het oude Europa lijdt op sociaal gebied aan dezelfde kwalen, als Amerika, maar het heeft eene andere geschiedenis. Men moge hier democratische instellingen aanprijzen of zelfs invoeren,

men kan het verleden niet wegnemen en van Europeanen geen Amerikanen maken. Al past men de praktijk der democratie toe, de theoretische denkbeelden, welke in Amerika gangbaar zijn, laten zich op den ouden Europeeschen stam minder gemakkelijk enten. De Europeesche Staat is sterker dan de Amerikaansche, niet zoozeer omdat hij beveelt over een grooter leger, maar omdat hij een beter gevestigd en een meer geeerbiedigd gezag uitoefent. Ook hier ontbreken op het gebied der politiek onzedelijkheid en bederf in geene deele[1)], maar de macht van eerlijkheid en bekwaamheid is toch op dit gebied veel grooter dan in Amerika. De sociale revolutie vindt hier in den Staat een krachtigen tegenstander; de onnatuurlijke en verwarrende leer der gelijkheid een onvruchtbaren bodem. Onwaarschijnlijk schijnt het mij niet, dat men eenmaal in

1) Paul Leroy Beaulieu noemt in de Economiste français van 18 October 1890 ‘la courtisanerie électorale le plus grand vice et la plus grande faiblesse de la civilisation contemporaine.’ Maar ten aanzien van geen enkel land hoort men zoo klagen over dit euvel als van Frankrijk. De toestand van Frankrijk is inderdaad wel onrustbarend. Het Staatsgezag schijnt daar bijzonder zwak, ondanks de sterke centralisatie. Taine zegt: A tout le moins, la centralisation autoritaire offre cela de bon, qu'elle nous préserve encore de l'autonomie démocratique. Dans l'état actuel des institutions et des esprits, le premier régime, si mauvais qu'il soit, est notre dernier abri contre la malfaisance pire du second. (Les origines de la France Contemporaine: le Régime moderne, I 401). Maar het heeft er veel van, alsof de centralisatie eenvoudig een middel is voor de heerschappij der democratie. Dit besluit zou men althans kunnen trekken uit de schets, die de schrijver geeft van de toestanden in de departementen en in de gemeenten. De prefect is en blijft een machtig man, maar hij heeft te zorgen, dat de partij, die hem benoemde, de overhand houdt. Hij is in de eerste plaats verkiezingsagent en wordt daardoor de onderdanige dienaar der Fransche politicians. ‘D'abord et avant tout, il est un racoleur de voix. En cette qualité et sur cet article, il traite avec le conseil général et la commission permanente, avec les conseils municipaux et les maires, avec les électeurs influents, mais surtout avec le petit comité actif, qui, dans chaque commune, soutient la politique règnante et offre son zèle au gouvernement’ (bl. 427). Hij is tevens ‘l'inquisitcur en chef de la foi républicaine.’ De massa personen, die op de eene of andere wijze van de administratie afhankelijk zijn, vervolgt hij met strenge hand, zoodra zij niet met den noodigen ijver de belangen der partij behartigen (bl. 429). En het ambtenaarspersoneel gaat meer en meer bestaan uit politicians ‘de capacité mince et d'honorabilité insuffisante,’ die benoemd worden op last van senatoren en kamerleden (bl. 431). Of dus de centralisatie een middel is tegen de misbruiken der democratie, schijnt al zeer twijfelachtig. Veeleer zou men kunnen zeggen dat decentralisatie de misbruiken althans eenigermate beperkt, en in dit opzicht dus de Amerikaansche toestanden beter kunnen achten dan de Fransche. Overigens hangt het lot van Europa niet af van dat van Frankrijk.

Europa ten aanzien van de gevolgen der Amerikaansche democratie zal kunnen zeggen: wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Dit kan thans reeds gezegd worden van menig land met betrekking tot de Fransche revolutiën van 1789 en 1848, of, om een kleiner voorbeeld te nemen, van Nederland ten opzichte van de invoering der jury. De in andere landen opgedane ondervinding beveiligt ons tegen eene democratische instelling, welke elders - niet het minst in Amerika - allertreurigste uitkomsten oplevert, omdat ook hier vergeten werd dat om iets goed te doen kennis en ondervinding noodig zijn. De democratie berust ten slotte op geene andere stelling dan deze, dat het bezorgen van de belangen der Staats-gemeenschap de zaak is van iedereen.

A.R. ARNTZENIUS.

Eene Godsdienstprediking.

Een bundel preeken, door Jo. de Vries. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1891.

Een der eigenaardigheden van dezen bundel preeken bestaat hierin, dat hij geen preekbundel is.

In de voorrede geeft de heer de Vries er rekenschap van, waarom hij zijne preeken niet liet drukken, zooals hij ze had uitgesproken. Toen hij ze voor de pers gereed maakte, had hij aanleiding om aan het woord van Busken Huet te denken: Gij moet spreken, zooals men spreekt, en schrijven, zooals men schrijft; en toen zette hij er zich voor, om zijne preeken uit de spreektaal in de schrijftaal over te brengen. Wij mogen hem - meent hij - daarvoor erkentelijk zijn. ‘Het is mij een paar malen gebeurd’ - zoo verhaalt hij - ‘dat een leerling-stenograaf, in zijn verlegenheid, mij heeft verzocht zijn kunst te mogen oefenen aan de preek, die ik houden zou, en tweemalen heeft hij de beleefdheid gehad, mij mijn werk voor te houden als een spiegel mijner welsprekendheid, waarin ik mijn aangezicht kon gadeslaan. Na de ondervinding, hierbij opgedaan, geloof ik den lezer aan mij te hebben verplicht mijne eigen preeken niet te hebben gestenographeerd.’

Zoo schrijft hij in de voorrede. Zijne vrienden, die hem wel eens hebben hooren ‘spreken’, zullen vermoedelijk van oordeel zijn, dat men hem zoo iets, waarbij hij zichzelven tot mikpunt van een snaakschen inval maakt, moet hooren ‘zeggen.’ En als zij deze preeken lezen, zullen zij waarschijnlijk van gevoelen zijn, dat zijn eigenaardige dictie aan menigen zin,

menige opmerking, menige wending een bijzondere bekoorlijkheid zou verleenen, die ze voor den lezer missen. Doch ook het omgekeerde kan het geval zijn. ‘Als de schrijver’ - zegt de Vries in dezelfde voorrede - ‘maar goed wakker wil worden’ - bij het overzetten van de spreek- in de schrijftaal, bedoelt hij - ‘voelt hij bij de nieuwe taak als met een nieuwe liefde zich omvat. In de rust, waarbij alles tijd heeft zich voor hem te stellen en zich door zijn hand te laten uitbeelden, groeit voor zijne oogen het werk op tot een zoo goed geheel, als zijn hand vermag te scheppen.’ Dat retoucheeren, dit omwerken, uitwerken, afwerken van wat werd uitgesproken, zal zeker in menig opzicht den lezer ten goede komen.

Overigens blijve de vraag, of de winst dan wel het verlies hier grooter zij, onbeslist. Voor wie tot de lezers van *de Gids* de uitnoodiging wil richten en hen wenscht op te wekken, om een bundel preeken ter hand te nemen, is het zeker een voordeel, de opmerking te kunnen voorop zetten, dat deze preeken eigenlijk geen ‘preeken’ zijn.

Preeken leest men niet meer, zegt men; en laat daarbij in 't midden of men ze nog hoort. In elk geval schijnt de tijd voorbij, dat een uitgever het durfde wagen een geheele serie van preeken, als indertijd in ‘Neerland's kansel,’ het licht te doen zien. 't Is zelfs zeer de vraag of, indien van Oosterzee nog leefde, zijne leerredenen, die met dikke bundels van de hand gingen, thans nog, wat lof ze, óók uit letterkundig oogpunt, mochten verdienen, zulk een uitgebreiden kring van lezers zouden vinden als weleer. Tot verklaring van dit feit zal zeker de verminderde belangstelling voor onderwerpen van godgeleerden en in engeren zin godsdienstigen aard moeten in rekening gebracht worden. ‘Wat zich als stichtelijk aan komt melden, sticht ons maar zelden,’ zeide de Génestet, en menigeen zegt het hem na en maakt daarbij een afwerend gebaar, dat met zijn wijden zwaai wellicht meer buitensluit dan door den dichter werd bedoeld. Doch ook de fijner ontwikkeling van den letterkundigen smaak mag haar aandeel hebben in wat zekeren weerzin tegen het lezen van preeken in het leven riep. Lang niet alle preeken kunnen tot de litteratuur gerekend worden, al kan wat bij de lectuur niet voldoet, toen het werd uitgesproken, in dát milieu, bij die voordracht, in ver-

band met den persoon des sprekers, den gewenschten indruk hebben teweeggebracht.[1)]

Intusschen, waaruit veler weerzin tegen het lezen van preeken te verklaren zij, tegenover mijne lezers trek ik mijn voordeel uit het feit, dat deze bundel preeken geen preekbundel is. Wat deze preeken oorspronkelijk mogen geweest zijn - en ik acht het zeer wel mogelijk, dat ze niet beantwoordden aan wat een verstokt homileet een preek zal noemen; eene mogelijkheid even groot, als dat de Vries zich met een ‘jure meo’ om zulk een vonnis weinig zal hebben bekommerd - zooals ze hier liggen zijn er onder, die eer aan een essay doen denken. Allen sluiten, ja, bij een bijbelwoord zich aan; ze loopen bijwijlen op een peroratie uit, zooals een preek in een ‘toepasselijk deel’ eindigt; ze laten, de een minder de ander meer, voor den deskundige althans, iets van het preekskelet doorschemeren, van het schema dat het handboek der homiletiek van een preek geeft; ze mogen in dit alles hun afkomst verraden - overal herkent ge de hand van den smaakvollen letterkundige, den tact van een oorspronkelijk vernuft; en het kan u daarbij onverschillig zijn, wat daarvan tot het oorspronkelijk opstel behoorde of aan de omwerking is te danken.

Zoo heeft het opstel ‘Van der boozen vrede,’ den volgenden ‘introitus,’ de inleiding van een preek over Psalm 73:

‘Gelijk iemand op een oud slagveld of in een voorvaderlijke terp, welbewaard, een oud slagzwaard zoude vinden of een armring, zoo vinden wij zulk een oud lied, teeken van een ondergegane wereld, in de onze weer. Wij nemen ze op, roestig, verweerd, gansch wat anders, dan ze eenmaal waren. Wanneer werden ze gedragen en leefden ze mee, deze doode dingen?

1) Men kan niet zeggen dat *de Gids* zijn best heeft gedaan, om zijn lezers van de in preeken geboden litteratuur op de hoogte te houden. Rekent men Huet's *Stichtelijke Lectuur*, in 1859, niet mede, dan is, vergis ik mij niet, het laatst in 1857 een preekbundel in dit tijdschrift besproken: *de zeven Kruiswoorden* van C. Sepp, door Tiele. En sedert dien tijd zagen toch de *Kanselredenen* van Busken Huet en tal van v. Oosterzee's preeken het licht, om van anderen te zwijgen, wier preeken, afgezien van de richting waarin zij geschreven werden, konden gezegd worden mede onze vaderlandsche letterkunde te vertegenwoordigen.

Wie heeft ze gevoerd, wie sierde er zich mede? Een held, een schoonheid? Wie weet of er niet een heldendaad aan het zwaard, een liefdegeschiedenis aan den armring verbonden is? Een andere wereld daagt op voor onzen blik, een tijd, waarin wij ons misplaatst gevoelen. Hiermee dan verdedigden zich deze mannen? Hiermee sierden zich de vrouwen? Toch, wat overeenkomst bij 't verschil! Geweld en behaagzucht, zwaard en sieraad - ach, de menschen zijn menschen, de eeuwen door. Napoleon is de broeder van Nebukadnezar, en zooals uw dochter met welbehagen den armband past, dien gij haar gaaft, zoo moet Rebecca dat gedaan hebben met een lach van welbehagen, toen haar broeder Laban haar vond met den armring van Eleëzer in haar grage handen. Zoo is de mensch.

En zoo vinden wij in het zand en onder de steenen van een voorbijgegane letterkunde een lied als dit, ontdaan van zijn glans en van al de heerlijkheid, die het had, wanneer het in zijn eigen taal met eerbiedige stem werd afgezongen. Het blonk van nieuwheid en waarheid, bij het ruischen van de muziek. Het leefde op de tong van mannen, wier taal het sprak, wier gedachten en gevoelens het uitdrukte. Hier ligt het, uit den tijd, ontdaan van zijn glans door het roest eener vertaling, niet meer wat het eenmaal was. Maar wij nemen het op; zijn oudheid boeit ons, zijn inhoud, zijne denkbeelden, zijne klachten en juichtonen, zijn wraak en leedvermaak, zijn vertrouwen bewegen ons gemoed. Wij denken aan menschen die zich met deze wapenen weerden in den strijd des levens, die hun ziel sierden met deze gedachten. Wie was Asaf, die deze klachten uitte? Had hij veel geleden? Wanneer leefde hij? 't Was een man uit de Perzische overheersching, zegt iemand. Wij knikken en zien er het oude voorwerp op aan; voor kennisgeving willen wij 't gaarne aannemen, al brengt het ons niet veel verder. Misschien is 't van later tijd, uit de dagen van Antiochus Epiphanes, verbetert een oudheidkundige. Wij zijn erkentelijk voor de mededeeling. Maar was 't een goed mensch, een rampspoedig mensch? Kwelde hij zich lang met vragen over zijn lot? Wij zien het lied er bij aan, zooals wij het oude zwaard zouden doen en den ouden verweerden armring. Is 't niet opgeraapt van het oude slagveld van den grooten levensstrijd? Is het niet opgedolven uit den ouden schat van zieleschoonheid, waarmee men zich

tooide voor God? Daarmee dan verdedigden zich de mannen tegen ongeluk en jammer. Dit waren hunne wapenen. En dit was hun sieraad, waarmee zij de kale werkelijkheid tooiden. Peinzend zien wij 't aan. Doe wat gij wilt, menschen blijven menschen in hunne aandoeningen en ergernissen en vragen en boosheden. Zij reiken elkander de hand over een vergane wereld en uitgebluschte vragen heen, zij verstaan elkander, als het verleden wakker wordt sprekend tot het heden, en als het heden zich buigt luisterend naar de fluisterende stemmen.'

Men zal toestemmen, dat niet vele preeken beginnen met een aanhef van zoo ongemeene soort. Misschien oordeelt gij dezen wat te veel uitgewerkt en, dat zwaard en armring met wat al te angstvallige nauwgezetheid elk het zijne krijgen? De voorrede sprak van de rust, waarbij alles tijd heeft zich voor den schrijver te stellen en zich door zijn hand te laten uitbeelden - wanneer de schrijver zich daartoe àl te rustig nederzet en er àl te veel tijd voor neemt, komt dit den arbeid ook wel eens *niet* ten goede. Maar hoe wordt uwe belangstelling opgewekt voor dit lied! En hoe geestig wordt hier een isagogische quaestie behandeld! Wanneer werd dit lied gedicht? Het geweten van den theoloog stelt de vraag; de 'oudheidkundige' ontvangt zijne eere; maar de prediker gaat hem met een glimlach voorbij en - laat hem staan! En dan - hoe toovert de slotzin u een schoone groep voor oogen: het Verleden, ontwakend uit den slaap, en het Heden, dat zich vooroverbuigt, om te luisteren naar wat het met fluisterende stem heeft te zeggen!

Dat teekenachtige - want ik moet nog een oogenblik bij de letterkundige verdiensten dezer preeken verwijlen - dat aanschouwelijke is een der bekoorlijkheden van de wijze, waarop de Vries de dingen pleegt te zeggen.

De preek: '*Tegenwoordigheid van geest*' zou met illustraties kunnen versierd worden, die heur onderwerp aan het opstel ontleenden. Zij handelt, naar aanleiding der teekenachtige gelijkenis van Marcus XIII : 33-37, over de Onzekerheid. Van het onzekere, het onverwachte en onvoorziene heet het: 't Is er niet mede, alsof men zou kunnen zeggen: 'de eerste trein is nog niet aan,' of: 'de laatste trein is reeds voorbij,' maar

alsof iemand reisde met een karavaan, heer van zijn tijd en van zijn weg, en *ieder oogenblik de lichten door de boomen konden schijnen, de kemels zich voor de deur konden nederleggen, en de menschen plotseling zouden zeggen: 'Hij is er!'*[1)]

Of: - 'zoo onverziens kan de krankheid binnen zijn, zonder aan te kloppen, of u voor te bereiden. Hier is zij. Gij woudt nog wat afmaken, beschikken, nog wat opredderen - vergeefs. *Laat uwe papieren liggen, zooals zij liggen, en ga mee zooals gij zijt*.'

Of - zoo onverwacht, terwijl gij vroolijk met elkander aan tafel zit en schertst, komt in den vorm van een bericht, van een brief, van een verontrustend telegram, een groote teleurstelling of schrik over u, die maakt *dat gij elkander aanziet, radeloos, en opstaat en heen en weerloopt en iets doen wilt, gij weet niet wat, en de hand aan het hoofd slaat: 'mijn God!'*

Of, als hij zal doen gevoelen, hoe er altijd iets onvoorziens en onverwachts in de verzoeking is, die tot u komt, heet het eerst: 'het is als iets welks verleidelijkheid wij op een prentje zagen en dat daar op eens, vleesch en bloed geworden, vóór ons stond, met al het warme leven er in. Het is als een maat in cijfers gegeven, en die wij daar, op eens, levensgroot voor ons zagen' - en dan treffend van menschenkennis, en, in de enkele woorden, die wij cursiveeren, zóó aanschouwelijk, dat men 't voor zich ziet:

'"Al werden ook allen aan u geërgerd", zei Petrus, "ik zal niet aan u geërgerd worden." Hij meende 't goed. Hij was geen ijdel, gedachteloos man. Hij rekende op 'tgeen komen zou, maar misschien had hij zich voorgesteld, *dat hij ergens in een groote zaal zou staan en dat er dan iemand wezen zou, die riep: "Wie is er voor den Christus uit Nazareth?" en hoe hij dan voor allen vrij te voorschijn zoude treden*. Nu op de binnenplaats van den Hoogepriester de beproeving kwam in den vorm van een pratende dienstmaagd, nu had de werkelijkheid zoo iets onverwachts en verbijsterends, dat hij, hoe goed ook voorbereid, zichzelven niet meester was en Jezus verloochende.'

1) Wij cursiveeren hier en in de volgende aanhalingen.

Gij ziet in uwe verbeelding eene teekening van Gustave Doré als gij dezen volzin leest: ‘Wij weten dat in iedere omstandigheid God tot ons komt met zijne eischen, en dat, wanneer hij komt, niets grooter is, dan dat de dienaar voor Hem staat op den drempel, *in de eerbiedige en rustige houding* van een, die zijn heer heeft verwacht.’

Zulk een toetsje, om de gebruikelijke uitdrukking te bezigen: verraadt de meesterhand. De Vries houdt van die teekeningetjes; een enkele maal werkt hij ze uit tot een heele schilderij. Hij laat u gevoelen, hoe velerlei in samenleving en maatschappij ons ons fatsoen doet bewaren, er ons bovenop houdt, totdat soms op eens de steunsels bezwijken:

‘De stroom bruist over de dijken; eigenbelang, menschenvrees, lafhartigheid, gewoonte kunnen 't niet langer houden; zij komen aan, zij spitten, zij leggen dammen, zij werken wat zij werken kunnen, *vaders smeeken, moeders bidden*, vergeefs! de dijk scheurt, en als een waterval stort de wilde stroom zich uit.’

Hij is uiterst keurig in zijne beelden en hunne uitwerking, en telkens treffen ze u door hun juistheid en hun frischheid. 't Gebeurt maar zeer zelden, dat gij zoudt willen spreken van overlading en er over te klagen hebt, dat zij elkaar verdringen. Toch voelt ge er u een enkele maal toe geneigd. ‘Ziet, ik geef u de macht, om op slangen en schorpioenen te treden,’ heet het in Lucas X : 19. De Vries maakt meermalen ook van de beeldspraak in den tekst met fijnen smaak gebruik,[1)] maar hier heeft hij zich tot eene uitwerking van het gegeven beeld laten verleiden, dat ons verbazingwekkende dingen te zien geeft. Het is - zegt hij - de voorstelling van iets, dat daar nederligt, maar dat, als ge er op trapt, u bijt en steekt. En

1) Vele predikers scheppen er behagen in, bij voorkeur zich van bijbelsche beeldspraak te bedienen; menigmaal een goede aanvulling van gebrek aan eigen verbeelding, doch menigmaal ook, omdat zij ontleend is aan een vreemde omgeving, niet anders dan holle rethoriek. De Vries vindt doorgaans zijn kracht juist in beelden van eigen vinding en aan hedendaagsche toestanden ontleend. Dit is eigenlijk echt ‘bijbelsch’; de bijbelschrijvers doen evenzoo. Heeft niet Pierson eens gezegd, dat het classieke juist niet bestaat in het nadoen van dë classieken?

dat ‘iets’ wordt verder omschreven, en wij vernemen, dat het u tegengrimt uit allerlei bedekte plaatsen; dat het schuilt tusschen de bladeren van een boek en zich kronkelt tusschen zoete woorden; dat het u aanziet met een doorzoekenden blik; u volgt in het ongeluk en zich hecht niet slechts aan den sleep van uw kleed, maar zelfs aan uwe klachten. En dan doet het nog allerlei ongeloofelijks: het belaagt iemands gebed met vergiftiging; het spert de kaken open om onze onschuld te grijpen. Hier was de schrijver niet wakker, maar droomde hij een verwarden droom. Hier teekent hij niet wat hij met klare, heldere oogen voor zich ziet. Het overkomt hem uiterst zeldzaam.

Hoe frisch en oorspronkelijk bijv. laat hij u de grootheid en den ernst van een woord gevoelen, als hij zegt, dat het ‘voor u opstaat als een groot ontzaglijk man, *als een Mozes van Michel Angelo*.’ Of wanneer hij, erkennende dat het genie niet met den gewonen maatstaf moet gemeten worden, vervolgt:

‘Elk moet gemeten worden met den maatstaf van zijn weten en kunnen. Maar dit komt het genie niet ten goede. Een groot man toch moet groot zijn in alles. Hij moet de kroon dragen aller deugden. Wij moeten rondom hem kunnen gaan en hem van alle zijden kunnen bewonderen *als een kathedraal op een plein. Anderen mogen met hunne gelijken staan in de rij en hun achteraf hebben, waar gij niet wordt toegelaten; maar rondom deze helden moet gij vrij kunnen heenwandelen en vrij moet gij binnen kunnen gaan als in een heiligdom*.’

Dergelijke treffende beelden, fijne trekjes, zinrijke vergelijkingen, teekenachtige voorstellingen vindt men op iedere bladzijde van dezen bundel. Zij ontnemen aan deze preeken alle ‘preekerigheid.’ Aan allen ‘preektoon’ trouwens zijn deze opstellen vreemd. Zij dragen den stempel van ‘natuur en waarheid.’ De stijl weet zich te verheffen tot de statigheid, die bij het onderwerp voegt, maar houdt zich ver van alle ledige gezwollenheid. Hij mist niet den plechtigen ernst, die u ontroert, niet de wijding, die uw stemming verheft; maar ook weet hij - wat ik aanhaalde leverde er reeds menig bewijs voor - den gemeenzamen toon aan te slaan. Hij schuwt niet de taal van 't gemeene leven, doch, evenals Busken Huet die kunst verstond, weet de Vries daarbij altijd de man van gekuischten

smaak te blijven. Zijn gemeenzaamheid valt nooit in het triviale. Het populaire trouwens, in goeden zin, heeft met het platte niets gemeen. Iemand duidde de verschillende preekmanier van twee predikers aan door te zeggen: wanneer de een spreekt van het *rund*, spreekt de ander van de *koeien* in de weide. Wie de bedoeling van dit schertsend woord verstaat en de Vries' schrijfwijze kent, weet tot welke soort van schrijvers hij behoort. ‘Beschouwingen vullen het hart niet - zegt de Vries - evenmin als zekere praatjes, zekere *leemten*.’ Anders mocht hij het niet zeggen.[1)]

‘Aandoeningen doen het alleen,’ laat hij er op volgen. En dit brengt mij van zelf tot wat ik, na mijne lezers omtrent den letterkundigen vorm van dezen bundel preeken te hebben ingelicht, wensch te zeggen over hunnen inhoud.

Hoezeer deze preeken letterkundige schoonheden bezitten, waaronder, meen ik, de letterkundige fijnproever iets van zijne gading zal vinden, ik zou de Vries onrecht aandoen, indien ik niet op haar beteekenis wees als godsdienstprediking. ‘Wat den inhoud betreft’ - schrijft hij - ‘ik heb dien niet als een “*Getuigenis*,” “*Levenswoorden*” of iets dergelijks op den titel aanbevolen.’ Doch een getuigenis en uitdrukking van wat men denkt en is en wil zijn deze preeken, gelijk, hoopt hij, iedere preek het is. Of het Levenswoorden zijn, dat mogen - zegt hij - mijne lezers beslissen. Maar hij vertrouwt het: wat uit het leven is gegrepen zal ook wel ten leven zijn.

Deze preeken zijn eene godsdienstprediking. En de man, uit wiens hart zij welden, speelt niet met eenige godsdienstig gekleurde voorstellingen, die voor hem niet eene werkelijkheid zouden vertolken; wil u niet maar bezig houden met vernuftige invallen en verrassende opmerkingen; wil u niet maar in die welbehagelijke stemming brengen, die veler oppervlakkig gevoel maar al te gereedelijk ‘stichting’ noemt; gaat als godsdienstig mensch niet schuil achter den litterator en aestheticus. In stee van zich te goed te doen aan de toejuiching van hen, die vinden dat hij ‘‘t mooi zegt,’ en zich zelven te voldoen door

1) Ik erken, dat hier dikwerf kan gezegd worden: de smaken verschillen. De Vries, opmerkende, dat zeker bijbelschrijver zekeren eisch niet aandringt met een beroep op de wet, zegt: *hij laat haar schieten* (bladz. 177). Mij klinkt dit plat *is* het niet plat in deze omgeving?

met zijne gaven te pralen, wijkt hij met al zijn talent bescheiden en eerbiedig terug, om wat hem hoog en heilig is aan het woord te laten komen. Mijne lezers, die den bundel ter hand nemen, mogen weten, dat zij kennis maken met wat, in goeden en echten zin is ‘stichtelijke lectuur.’ Het wordt niet verheeld; het wordt er op aangelegd: men wil u ‘stichten.’ Daarmee meldt deze bundel, al is hij geen preekbundel meer, daarmee ‘meldt hij zich aan.’

Een partijman is hier allerminst aan het woord. Ook worden theologische controversen niet aangeroerd. Men kan uit dezen bundel niet vernemen ‘wat de Moderne Theologie leert’; noch in wat opzicht de rechtzinnigheid zondigt tegen de uitspraken der wetenschap of mank gaat aan haar wijsbegeerte. De strijd tusschen ‘Oud en Nieuw’ ligt diep in het verleden. Gij kunt niet zeggen dat hier een woordvoerder der ‘Evangelische richting’ spreekt, of een voorstander van zekere ‘bijbelsche theologie.’ Geen enkele preek is gewijd aan de behandeling van eenig dogma. Over ‘wonderen’ geen woord, al getuigt de schrijver van dingen, die hem doen zeggen: ‘onze ootmoed ziet er naar op als naar een wonder; maar ons hart ziet er heen als naar een begeerlijk goed.’

Menigen ‘ongeloovige’ moet dit als een dwaasheid klinken, en menigen ‘geloovige’ een ergernis zijn; misschien is het zoowel voor den een als voor den ander onverstaanbaar. Deze preeken zullen hen kunnen leeren, dat er inderdaad, ook thans nog als vroeger, zoo iets is als godsdienst boven dogmenverschil. Wat menig orthodox dogma aan godsdienstig gehalte bezit; welke godsdienstige aandoeningen het, ontdaan van zijn wijsgeerige pretensie, als getuige van 's menschen dichtend vermogen, vertolkt, en voedt op zijn beurt; welke levenservaring het uitspreekt en wakker roept - het blijft den theoloog niet verborgen, dat de Vries er winst mee deed, en den lezer eveneens levert het winst. Maar dat, al treedt de ‘moderne theologie’ niet op den voorgrond, een mensch van moderne beweging hier het woord voert, komt - en wie verwacht het anders, die den schrijver in ‘*Los en Vast*’, en ‘*Eigen Haard*’, en van ‘*Zonnebloemen*’ kent? - komt in heel den bundel van zelf en voortdurend aan den dag. Hij staat met beide voeten in onze moderne wereld; heeft haar lucht ingeademd en leeft haar leven mee; doch hij is een geloovige. Indien gij het

woord ‘geloof’ maar niet neemt in schoolschen trant; niet in den zin, waarbij aan een tegenstelling bijv. tusschen ‘geloof’ en ‘wetenschap’ kan gedacht worden, of de een als dwaling kan brandmerken, wat de ander als waarheid verkondigt.

Wat is voor dezen prediker ‘godsdienst’?

De vraag ligt, vooral na wat ik zooeven ten aanzien zijner godsdienstprediking opmerkte, voor de hand; maar evenzeer als zij voor de hand ligt, is zij moeilijk te beantwoorden.

Niet dat iemand, wanneer hij de lectuur van dezen bundel ten einde bracht, geen krachtigen, levendigen indruk zou ontvangen hebben, van wat voor den schrijver godsdienst is; doch alle scherpe, schoolsche begripsomschrijving is aan de Vries vreemd. Hij teekent den godsdienst; hij definieert hem niet. Of, beter, wie den bundel leest, komt in levende aanraking met den godsdienstigen geest, die dezen prediker bezielt. Hij verhaalt niet, wat hier of daar, vroeger of later al zoo voor godsdienst is gehouden; hij betoogt niet welke godsdienstopvatting en boven welke zij de voorkeur verdient; hij spreekt zijn eigen godsdienst uit; en zijn godsdienst komt als in levenden lijve voor u te staan, en blijkt dan, als al wat waarlijk leeft, onder alle begripsbepaling uit te groeien.

‘Beschouwingen vullen het hart niet - aandoeningen doen het alleen’; godsdienst is hem een machtige, albeheerschende aandoening, straks tot stemming volgroeid; een rijkdom van aandoeningen, maar die in ééne groote stemming haar grondtoon hebben.

Dikwerf zijn die aandoeningen van tegenstrijdigen aard. ‘De Bijbel en een groote vrome ziel - want dat is een en 't zelfde - kennen niet die gemakkelijkheid, gelijkmatigheid en zelfgenoegzaamheid van gewone, alledaagsche menschen, die altijd met denzelfden vasten stap naar hun werk en naar hunne plichten wandelen, bedaard en geregeld; kennen niet van binnen dat effene, tevredene leven van den eenen dag in en en den anderen dag uit, dat zoo gemakkelijk in denzelfden toon blijft en welks effenheid bij velen voor vrede doorgaat.’

Toch wane men niet, dat de vrome mensch aldus een speelbal van allerlei tegenstrijdige aandoeningen zou zijn; gelijk het schip, van den vasten ankergrond weggeslagen, ten speelbal aan wind en golven.

‘Niet, dat het groote, rijke hart van een groot en godsdienstig mensch, of het groote en rijke hart van den Bijbel in zijne diepten verandert en wisselt. Het blijft daar onveranderd en stil als de diepe bodem der zee. Daar leeft het beeld van een heerlijk, rijk, goddelijk leven, ongestoord. Maar de storm en de zachte koelte, maar de donkere wolk of de gelukkige zonnestraal doen de oppervlakte wisselen, en zoo wisselt de stemming van het godsdienstig hart en heeft dit zijn overgangen van weemoed en blijdschap, van vrees en hoop, van waarschuwing en bemoediging, al naarmate het dat goddelijk beeld meer van nabij of verder van zich en van zijne medemenschen verwijderd gevoelt. Maar in het geloof, in de hoop leeft het. Dat zijn zijne rechte paden. Daartoe keert het immer weer, gelijk het er van uitging.’[1)]

Er is hier sprake van ‘een heerlijk, rijk goddelijk leven,’ en nogmaals: van ‘dat goddelijk beeld.’ Meent ge hier misschien iets te speuren van de veel besproken ‘atheïstische nuance’ van den godsdienst? Drijft wellicht zeker ongeduld u tot de alles beslissende vraag: wat, wie is voor dezen prediker ‘God’?

Het meest karakteristieke opstel uit heel den bundel dunkt mij dat over ‘Godzaligheid.’

De man die den eersten brief aan Timotheus in onze taal overbracht, ontmoette daar het grieksche woord *Eusebeia*. Het beteekent een diepe vereering als op een afstand, ‘gelijk de Tollenaar in de gelijkenis van verre stond en zijne oogen niet durfde opheffen, want de heilige plaats sprak tot zijn zondig hart.’ Het beteekent een diepe, vrije vereering, zooals van den leerling voor een meester in wien hij opgaat. ‘De zachte welluidende klank van het woord’ - zoo vervolgt onze prediker - ‘is met zijn ernst tot de ziel gekomen van den man, die nederzat om het te vertolken en deze heeft uit de diepte van zijn eigen godsdienstig gemoed geantwoord met dat woord godzaligheid.’[2)]

De Vries aanvaardt het met groote ingenomenheid. Godzaligheid is voor hem ‘de hoogste aandoening en het hoogste

1) *Vertrouwen*, bladz. 47.
2) Zoo vertaalt het de Statenoverzetting. De jongste Synodale vertaling heeft, met Vissering: *godsvrucht*.

leven en daarom het midden- en uitgangspunt van ons en ons gansche bestaan.' 'Wel hem' - zegt hij - 'wiens godsdienst godzaligheid is.'

Hij weet wel, dat het woord eenigermate in diskrediet is. Daartoe werkte allerlei samen; maar het komt, naar hij vreest, ook eenigszins van die menschen, 'die het bij voorkeur gebruikten en die ons doen denken aan een zonderling en opzichtig vertoon van dikke bijbels en uitgestreken gelaatstrekken; terwijl zij toch eigenlijk niet veel anders zijn en waren dan gewone menschen. Ze hebben den "godzaligen broeder" in opspraak gebracht en de godzaligheid er bij.'

Doch daar is nog een andere reden; en daartegenover vooral durft hij het aan, niet alleen, maar zou hij het in eere willen hersteld zien.

Hij herinnert aan 'zekere nieuwe denkbeelden en bewegingen in de wereld der geesten' van een honderd jaar her, doch waaraan onze godsdienst niet is ontwassen. Hij bedoelt het rationalisme en deïsme van de vorige eeuw; zonder het te noemen teekent hij het op de hem eigen wijze op een paar geestrijke bladzijden.

Men deed zich te goed aan min of meer oppervlakkige bespiegelingen omtrent God, zijn wezen en eigenschappen. Het was een tijd waarin men gaarne heidensche vormen aannam en van het 'altaar' des vaderlands en dat des huwelijks sprak. 'En in denzelfden heidenschen stijl gewaagde men gaarne, bij voorkeur, van God als van het Opperwezen, het Hoogste Wezen, de Godheid, het Albestuur, alles op zoo redelijke wijze, dat Cicero zelf het had kunnen zeggen en geen verlicht mensch der eeuw zich er voor behoefde te schamen of 't kinderachtig te vinden.' God zorgde 'voor zon, maan en sterren, voor planten, dieren, zwaartekracht en ontwikkeling.' God had 'eens voor goed het geweten van een mensch gemaakt, opdat deze zou weten wat goed is en kwaad.' Vragen wij ons bij zulke voorstellingen af wat 'voor onze verbeelding en voor ons gevoel gemist zou worden, wannneer (die) God er eens niet was', dan krijgen wij daarbij 'misschien een gevoel van duizeligheid, alsof alles in het niet zoude loopen.' Want 'is God niet voor de veiligheid van het heelal? Is Hij niet de groote sluitbout der wereld?' Maar met dat al, dat Opperste Wezen is zoo verre van ons. 'Bij zulk een afgetrokken begrip van wereld-

bestuur (afgetrokken van alles wat een ziel als liefderijk beminnen kan) zijn de sterren nog dichtbij.' De echte godsdienst spreekt een andere taal. Beproef maar eens een dier diepe, aangrijpende psalmwoorden, als: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten!' of de weelde van een 'Ik zal God, mijn God nog loven,' in die andere taal over te brengen en te spreken van 'Mijn Opperwezen!' 'Mijn Albestuurder!' Dat zegt men niet. 'Zij zijn veel te ver weg, om als zoodanig de uwen te zijn, zij zijn daarvoor te administratief, te leeg, te onaandoenlijk, te koud. Het mag een goede inrichting zijn, die zij hebben, maar zij heeft voor u geen dak om onder te wonen.'

Waar zulk een opvatting van den godsdienst heerscht, is voor het woord 'godzaligheid' geen plaats. Het kan er geen zin hebben; want van den God, die daarbij vereerd wordt, kan men niet 'vol' zijn. Het woord wekt hoogstens zekere bevreemding.

Toch is het het rechte woord voor den godsdienst, ontdaan van die schuwe, wijsgeerige beschouwingen over God. Vol te zijn van God, dat is godsdienst.

Ik geef met eenige vrijmoedigheid citaten. Men mag beproeven wat de Vries schrijft te ontleden en trachten het in eigen taalvorm weer te geven, maar bespeurt al spoedig, hoezeer de gedachte één is met den vorm, en eindigt met haar liefst weer te geven in *zijn* taal; en daarom vraag ik geen verschooning voor een citaat van wijder omvang:

Het is in den godsdienst niet de eerste vraag, wie God is voor het algemeen, voor het heelal, maar wat Hij is in betrekking tot ons, tot u en mij. Niet wat Hij is als koning en heer over de wereld of als beschermheer harer instellingen, maar wat Hij is voor u. Gelijk, wanneer een groot staatsman en genie van alomvattende kennis en machtigen invloed een eenvoudigen vriend zou hebben, speelgenoot zijner kinderjaren en zijn vriend gebleven. Hij weet van de hooge politiek van zijn vriend niet af, verstaat haar niet. Hij kan er soms met ontzag naar opzien en denkt met bewondering en vereering welk een man hij is. Maar als diezelfde uit de drukke vergaderzaal, midden uit den strijd der partijen en na een schitterende zege bij hem binnentreedt, de deur sluit, naar zijn belangen vraagt en ze vertrouwelijk met hem bespreekt, dan gevoelt hij wat de groote man is voor hem en hoe

hij zijn eenvoudig leven vervult. Straks zal hij bij zijn groeve staan, met een schitterenden stoet van hoogwaardigheidsbeklеders. Daar staan zij allen en zij houden redevoeringen over den grooten staatsman, hem te hoog; zij gewagen van dingen, waar hij geen deel aan had of begrip van heeft; zij vereeren hem om zaken, die hem vreemd zijn en leggen er veel welsprekendheid aan ten koste. Maar hij staat ter zijde en hoort het alles voorbijgaan en hij denkt ondertusschen op zijn eigen wijs in zijn binnenste wie diezelfde groote man voor hem was en hoe weinigen dat weten; maar hoe het zijn geheim, zijn dierbaar geheim is. Zoo is het ook de vraag, wie en wat God voor ons is, en of hij ook tot ons spreekt in onze eenvoudigheid. Wij begrijpen den Eeuwige niet; maar wel zeer goed weten wij wie Hij is in ons, en wat Hij ons te zeggen heeft en wat Hij van ons wil en hoe Hij ons wil. Ja, dat weten wij zeer goed, wel eens beter dan wij het weten willen.

God is niet om hem te laten rusten, maar om veel voor Hem te zijn, en juist daarom, omdat Hij ons niet met rust laat, omdat Hij de ziel omploegt, omdat Hij ons den drinkbeker in de hand geeft, omdat Hij ons klein maakt, omdat Hij ons dwingt tot zijn wil en Hij ons leven en onze ziel vervult van ontzag, van voornemens, van zelfverwijt, ootmoed, redding en leven. Want Hij zegent ook en behoudt, en schept kracht ten leven en tot groote daden. En Hij heeft ons een groote heilige levensbestemming gegeven en spreekt daarvan dagelijks tot ons in 't binnenste van ons hart. En Hij is een vader voor wie zich aan zijn welbehagen toevertrouwt. Hij is het door hetgeen Hij voor ons gedaan heeft en voor ons wezen wil. Wij hebben dien naam gehoord en geleerd hem aan God te geven, zonder hem te verstaan. Maar ook dat woord had een diepen zin en dien hebben wij leeren verstaan. Zooals een arm verwaarloosd kind, door menschenvrienden in hun eigen gezin opgenomen, het hoofd des huizes ‘vader’ hoorende noemen, dit mede doen zal, zonder recht te weten wat het beteekent. Maar na jaren en jaren, ouder, wijzer, beter geworden, met heel zijn verwaarloosde jeugd voor zijn herinnering, met al de gevaren voor oogen, waaraan zijn verwaarloosde jeugd zou zijn blootgesteld geweest, vol van alles wat zijn weldoener voor hem gedaan heeft en geweest is, vol van zijn goedheid en trouw, vol van hem zelven, van heel zijn liefderijk wezen, zal hij zijn handen

grijpen en met tranen in de oogen getuigen: ‘Gij zijt een vader voor mij geweest.’ Zoo tot God te kunnen spreken, zoo onzen weg overdenkende met al zijne gevaren en moeite, die wij later dikwijls zooveel beter begrijpen, dan wanneer zij daar zijn; zoo te kunnen zeggen tot God uit de volheid van ons hart: ‘Gij zijt een vader voor mij geweest!’ dat is het voorrecht van wie zijn gebiedende, zijn vergevende, zijn leidende hand heeft gezien en gevoeld. Dat is de godsdienst, die vol is van God.

‘Wel hem, wiens godsdienst alsdus godzaligheid is.’

Men ziet, voor dezen vrome is de Wereldschepper en Albestuurder goeddeels de groote Onbekende. Indertijd was er onder de Moderne Theologen ten onzent eene richting aan het woord, die men de Ethische noemde, wier woorvoerders in naam van den God, met wien zij in hun gemoed en binnen den kring der eischen en aspiraties van het zedelijk leven in aanraking kwamen, een vaak hartstochtelijk verzet tegen den Wereldschepper en Albestuurder aanteekenden. Daar is verwantschap tusschen dezen vrome en die richting, maar tot zoodanig verzet laat hij zich niet vervoeren. Dat wereldbestuur begrijpt hij niet. Hij zal zich wel wachten er een oordeel over uit te spreken. Hier is hij abstentionist. Hij vermoeit er zich niet mede, dat wereldbestuur te rechtvaardigen; een theodicee uit te denken - hij waagt het niet. Is het niet ijdel gebleken van de dagen van Job af? Een enkele maal, als hij den blik laat gaan over de gebeurtenissen van zijn leven - een reeks van toevalligheden zou men zeggen - komt de vraag bij hem op: wie zou ik wel geweest zijn, indien alles niet zóó, indien het eens anders ware saamgeloopen? Hij zou dan een ander mensch zijn geworden. Maar hoe moeilijk kan hij zich voorstellen, een ander te zijn dan hij is! En dat toevallige neemt dan voor hem de gedaante aan van het noodzakelijke; daar is geen willekeur in het spel; alles heeft zoo moeten zijn. Zonder het zelf te bedoelen is hij aangekomen waar zegen hem wachtte. En dan doet een diep gevoel van verplichting hem den boezem zwellen en hij heft het hoofd omhoog met een: Ik dank U, o God.[1)]

Doch uiterst zelden gebeurt hem dit. Misschien ook - hij spreekt het niet uit - omdat de gedachte hem dan overvalt

1) *Zacchaëus*, blz. 7.

aan zoovelen, die niet ondanks zich zelven gevoerd werden, waar zegen hen wachtte? Is er eene voorbeschikking, waarbij hij uitverkoren is ten leven? En zijn de anderen dan....? En legt hij zich hierbij de hand op den mond, staande voor een ontzaglijke en ontroerende verborgenheid?

Daar is nog een andere vraag, de oude vraag, die Asaf reeds kwelde: Van waar der goddeloozen vrede? Van waar veler vromen tegenspoed? Hij keert haar om en om, en aan allen kant martelt zij hem, totdat hij, als Asaf, in Gods heiligdom, in het mysterie van zijn eigen ziel, ingaat en er zijn lied hervindt.

'Aan dit niet bevredigd worden door de toestanden rondom zich, aan dien weerzin tegen den loop van vele aardsche zaken, die onze behoeften aan genot en ons verlangen naar recht teleurstelden, is, als de geperste fontein, de behoefte ontsprongen aan dat godsdienstig leven, dat als een leven op zichzelf is, afgescheiden van de wereld.... Die gemeenschap aan het geestelijke leven, dat vertrouwelijk omgaan, dat weten, dat ingewijd zijn in het heilige en eeuwige, dat kennen bij zich zelven, en als met God mede, van de heiligste liefde - dat alles is het heiligdom, waarin de vrome ingaat, en hij weet, dat het daar goed is. En wat zou hem dan lusten daarboven en wien zou hij dan hebben nevens God omhoog?'[1)]

In dat heiligdom wordt de geëleveerde stemming gekweekt, die bij uitnemendheid 'vroomheid' heeten mag, en door onzen

1) *Van der boozen vrede*, blz. 141, 142. Hier is sprake van een kennen 'met God mede'. In een andere preek heet het op blz. 47: 'Wat hier in Jezus spreekt is niet anders dan het heerlijk en groot zelfbewustzijn van dien eeuwigen geest, van Wien ook hij was. Hier is het Woord vleesch geworden en spreekt tot ons van de dingen, die het daarboven in de heerlijkheid des Vaders heeft gezien. En het is dat groot en heilig zelfbewustzijn van den heiligen geest, dat hier in het gevoel van zijn majesteit en sterkte, met vorstelijke hand, macht verleent over wereld en zonde.'
Het blijkt niet dat de Vries opzettelijke studie maakte van de oude Mystieken; doch verdient het geen opmerking dat hij, man van onzen tijd, kind der 19e eeuw, als hij zijn eigen godsdienstig bewustzijn in zijn intensiteit wil teekenen, zonder zich in hun pantheïstische en theosophische bespiegelingen te verloopen, van hun taal zich bedient?
Zij is trouwens niet alleen eigen aan de middeneeuwsche Mystieken; men treft haar aan bij menig bijbelschrijver en in menigen godsdienst buiten den christelijken. Is zij niet het idioom der vroomheid bij uitnemendheid?

schrijver liefst een vol zijn van God, godzaligheid wordt genoemd. Zij is Gods schepping in den vrome; God is er de vader van. Door haar heeft hij aandeel in het essentieel goede in de wereld, dat God daarin onderhoudt; door het onverbiddelijk gebod waarmee het optreedt en het zieldoorstroomend leven dat het meedeelt bewijst het Gods welgevallen te zijn. In dat heiligdom aanschouwt hij God; daar, in gemeenschap met God, ontvangt hij deel aan de hoogste, aan de eigenlijke, aan de eeuwige werkelijkheid. Niets immers gaat boven werkelijkheid? Wat wij kunnen voelen en tasten, waar wij een hou-vast aan hebben, dat gaat boven alles. 'Maar er is geen werkelijkheid zoo groot als die van den godsdienst, als die van het goddelijke heilige leven in de wereld. Wat wilt gij noemen dat grooter werkelijkheid is, dat zoo zeer, zoo krachtig, zoo altijd, zoo onvoorwaardelijk zich aan u opdringt? Zingenot is een zalige droom er bij. De droom heeft uit, God blijft. Voordeel is een wuft pleit tusschen meer of min, God is het al. Voldoening is een voorbijgaande verkwikking, God het leven zelf. Wees wat gij wilt, ten slotte is het de vraag wat gij zijt voor Hem en wat gij zijt in zijn dienst'[1].

Bij die werkelijkheid zinkt alles in het niet, tenzij het in haar licht worde verklaard, bij haar licht worde verheerlijkt. Zij doet u de onaangenaamheden des levens, de onbeduidende lasten, waarover ge klaagt en die u hinderen bij kleine liefhebberijen en gewoonten, vergeten. O, bij een kruis van dat soort kunt gij bloemen plaatsen, die het omhullen en versieren. Doch het echte levenskruis? De echte godsdienst neemt het niet weg; is te zeer realist om het weg te redeneeren. Hij voedt evenmin de sentimentaliteit, die het leert aanzien als een kaal, naakt, hard, onverzettelijk gevaarte aan den weg, waaraan en waartegen ten slotte niets anders zou te doen zijn, 'dan - zooals de tuinman opmerkt - er in Gods naam maar wat bloemen en klimop om te zetten.' Tegenover een kruis, een echt levenskruis, past maar ééne waardige houding - dat wij het op ons nemen en het dragen. Want het is een opgericht teeken van ons geestelijk leven. Om de smart en het kruis te ontgaan zoudt ge uwe gehechtheid aan de menschen, heilige gedachten en groote beginselen moeten opgeven. De gedachte

1) *Onze talenten* bladz. 153-156; een paar bijzonder fraaie bladzijden.

daaraan jaagt ons de schrik en de koude en de leegte in 't hart.

‘Dit offer zou grooter zijn, dan 't offer van onze rust voor ons is. Zoo wij een oogenblik klagen, de Hemel beware ons, dat wij ooit aan ons woord gehouden zouden worden, en men om ons te redden, ons tot onverschilligen zou maken, zonder liefde en liefdes herinnering. Zoo een medelijdende hand ons van dit ons kruis zou willen verlossen, wij zouden er onze hand weder naar uitstrekken, gelijk de moeder naar het kind, dat zij bedreigd ziet. Om alle moedersmart, in Gods naam, niet zonder moedervreugd. Want met ons zedelijk lijden heeft God ons in ons zedelijk zieleleven de grootste weldaad bewezen. Hij heeft er ons rijk mee gemaakt. En dien rijkdom te moeten missen, zou ons aan 't hart gaan, meer dan het gemis van eenig ander ding. Wij onderhouden ons kruis als een heiligdom, als het teeken van Gods liefde. Geen mensch behoeft ons te verzekeren, dat God ons “toch wel” liefheeft. Dit is kindertaal. Wij weten dat Hij ons liefheeft in het kruis, hetwelk Hij ons oplegt, namelijk in de liefde, die het ons doet kiezen’.

Men bespeurt, ook hier laat deze vrome de vraag ter zijde, waarom de wereld zóó is ingericht, dat juist het kruis ten opgericht teeken van 't geestelijk leven is gesteld. Maar hij laat meer ter zijde. Hij noemt het *zedelijk* lijden - teeken van hooger leven, dat hij der goddelijke Liefde dankt - het eigenlijke levenskruis. Maar het *zinnelijk* lijden dan, dikwijls zonder hoop? En indien hij eigen zinnelijk wee kan vergeten, er zich boven kan verheffen, en onder zijn persing te meer zich bewust wordt van hooger levenskracht; en indien hij met innige sympathie ingaat in anderer lijden, en 't mede voelt en draagt, en omdat hij 't zóó voelen *kan* ook dit zijn kruis aanvaardt als een opgericht teeken van zijn geestelijk leven, dat hem dankbaar doet opzien naar 's levens Bron - o, dan mag hij toch het oog niet gesloten houden voor het ontroerend feit, dat er onder die anderen, wier wee hij sympathetisch tot het zijne maakt, dat er onder die anderen zoovelen lijden voor niets; of het moest zijn - maar is dit geen ondraaglijk pijnlijke gedachte? - opdat het hèm tot bewustzijn brenge van den schat, dien hij bezit, en hèm dien vermeerdere tot den prijs door hen betaald?

Het traditioneele Christendom heeft tegenover 's werelds lijden en 's werelds kruis de stemming, die in eene goddelijke Liefde doet juichen, eerst kunnen vinden, nadat het alle lijden een straf voor het in Gods wereld geslopen zedelijk kwaad had verklaard. Eerst na, in het ootmoedig aanvaarden van eigen lijden en het sympathetisch deelnemen aan de smart der wereld, zijn aandeel in die gemeenschappelijke schuld te hebben geboet, durft zijn belijder in Gods liefde juichen. Gij hebt een oog voor de tegenstrijdigheden, die dit standpunt zich getroost, en oordeelt dat hier het raadsel, dat men zich ter oplossing zag voorgelegd, enkel wordt verplaatst? Maar dat het Christendom, wijl het zich geroepen achtte een wereldverklaring te geven, voor dit raadsel zich gesteld zag en een poging deed om het op te lossen, en eerst nadat het antwoord voldoende scheen den toon ter verheerlijking der goddelijke liefde kon vinden, bewijst het niet ten zijnen gunste? Indien de vroomheid, die in onzen bundel de preek: *Ons Kruis* schreef, ook tegenover 's werelds veelvuldig lijden, tegenover eene inrichting, waarin de smart zoo groote en zoo noodwendige plaats inneemt, haar ‘ik begrijp het niet’ uitspreekt, en tòch, ‘in Gods heiligdom ingegaan,’ haar lied weet aan te heffen, kan dit alleen dàn van een godsdienstig heroïsme getuigen, indien zij toont althans ten volle te beseffen wàt zij ‘niet begrijpt.’

Een godsdienst wordt ons hier gepredikt, eene vroomheid, die niet anders zal zijn dan een geheiligde, gewijde stemming. Niet anders, maar ook niet minder dan ‘een rijk gevoel van verwantschap aan een heilige goddelijke wereld, een dankbaar gevoel van redding uit een armzalig bestaan van zelfzucht en eigenbaat en ijdelheid, een verheven gevoel van verplichting jegens God, die zich onzer heeft aangetrokken.’

Toch niet anders dan een stemming. Geen wereldverklaring. Een stemming die godsdienstig heroïsme wekt en voedt, en dit tegenover alle raadselen en onbeantwoorde vragen doet stand houden. ‘Want met U loop ik door eene bende, en met mijnen God spring ik over een muur.’ Zoo spreekt zij, wanneer een bende van twijfelingen haar bespringt en tal van vragen en bedenkingen haar drukken als een muur, die alle uitzicht, die lucht en licht beneemt. En dit is niet ijdele grootspraak, noch de uiting van een gelukkig temperament, dat zich over

de dingen weet heen te zetten. 't Is evenmin een tot het uiterste gespannen zelfgevoel. Zelfbewustzijn is hier het zich bewust zijn van een goddelijk leven, der ziel uit God toegevloeid. Want dit heroïsme wordt uit den deemoed geboren. Deze godsdienstprediking verheerlijkt niet de menschelijke natuur. Zij stemt veeleer een de profundis aan. Zij getuigt van een vroomheid, die 'uit de diepten' reikhalst naar het licht; bij gevoel van eigen zwakheid zich der goddelijke kracht, bij dat van kleinheid en schuld zich eener goddelijke liefde en gerechtigheid bewust wordt, die haar naar 's levens hoogten leidt.

Deze godsdienstprediking is moraalprediking, doch in bijzonderen zin.

Een plichtenleer geeft zij niet. Op eene deugdsbetrachting, afgescheiden van beweegredenen, die van godsdienstige natuur zijn, dringt zij niet aan. Haar is het eenig en alleen te doen om eene stemming, die den geheelen mensch verheft, gelijk het vaderschap den man verheft en hem allerlei krachten doet inspannen en allerlei oplettendheden hebben, die hem te voren vreemd waren.

'Zij maakt dat wij groeien op eigen wortel, niet van anderer wil en gebod, van anderer goedvinden en voorschrift, niet omzien naar wat deze doet en gene zegt, niet volgen wat gebruik, fatsoen of mode willen, maar maakt dat wij, recht uit onze heilige gemeenschap met Gods geest, opwassen, vol van levenskracht, als nieuwe, jonge loten, een met de wereld of in weerspraak met haar, naar dat de Geest getuigt.'[1)]

Voor haar is de vrijheid geworteld in gebondenheid. Heeft de zedelijke vrijheid de laatste tot voorwaarde, op haar beurt bepaalt zij het karakter dier gebondenheid.

Zij draagt de goddelijke wet met zich om en voor haar is alles zonde wat zich niet uitstrekt naar de volkomenheid. Want Gods wet eischt volkomenheid. En deze wet komt niet van buiten af tot u - dit juist waarborgt uw vrijheid - maar in u is zij Gods gebod, en dit is uw volstrekte gebondenheid.

1) *De godzaligheid*, bladz. 117.

‘Met elke zonde zondigt gij niet tegen een artikel van een reglement, maar tegen Hem. Gods wet is iets levends. Het is geen verordening op een steenen tafel, maar een levende schepping in u. Het gebod, zooals het bij wijze van een commando aan honderd menschen te gelijk zou gegeven worden, zou een dood sein wezen. Het gebod, zooals gij het hoort, in deze omstandigheid, op dat uur, in weerwil van dezen lust, op grond van gene overweging, het gebod, zooals gij het moet volbrengen, zooals het spreekt tot u, is een levende omgang met uw Heer. Hier is het waar, dat de letter doodt en de geest levend maakt. Er is geen gebod, er is geen wet voor u buiten God om. Iedere goede daad is een daad van gehoorzaamheid aan Hem, ieder onheilig verzuim een daad van ongehoorzaamheid tegen Hem. Het minste gebod ontleent zijn heilig, onschendbaar karakter aan Zijn welbehagen en is een openbaring van dat goddelijk leven..... Of gij Gods heilige gemeenschap en volmaaktheid in u breekt met een logen of met een ruwheid - zij zijn gebroken. Gods majesteit is bedroefd.’[1)]

Is dit nu - ik zeg niet d e - maar eene godsdienstprediking voor onzen tijd?

De heer de Vries schrijft in de voorrede: ‘Misschien zal de lezer, die van het volledige houdt veel missen, dat, naar zijn gedachte, er bij behoorde.’

Daar zullen er zijn, die, afgezien hiervan dat in een bundel als deze niet alle tonen van 't godsdienstig gestemd gemoed kunnen worden aangeslagen, en al nemen zij in aanmerking, dat ook elk prediker zijn eigen charisma heeft, in een godsdienstprediking voor onzen tijd bij voorkeur den toon zouden willen terugvinden, dien een Maurice wist aan te slaan; daar zullen er zijn, die oordeelen, dat onze tijd vooral aan een Talmage behoefte heeft. Heeft deze prediking genoeg actualiteit? zullen zij vragen.

Men kan niet zeggen, dat deze preeken alle actualiteit missen. Wat kan actueeler zijn dan de teekening, hier gegeven van... Saul, den koning Israels? Actueel zijn zij overigens niet in dien zin, dat zij vragen van den dag zouden toelichten of rechtstreeks den weg ter verbetering van zekere toestanden

1) *De gansche wet*, bladz. 187.

zouden wijzen. ‘Menige quaestie’ - zegt de Vries - ‘die brandt en die de menschen zoeken te blusschen, zal zijn einde moeten vinden in den Christelijken geest, die het peil der menschen verheft.’ Gewis; maar de wensch, dat dit nu en dan meer rechtstreeks en opzettelijk ware aangetoond, is immers geen onrechtmatige. Toch is eene godsdienstprediking als deze misschien juist zooals zij is van actueel belang. Want - zou niet de haastige stap van den socialen hervormer de bloem der vroomheid, die in 't verborgen bloeit, onder den voet kunnen treden? En indien gij toejuicht, wie met krachtige hand het onkruid uit den akker wil rukken, zult gij niet moeten op prijs stellen den rustigen arbeid van hem, die den grond toebereidt en het zaad uitstrooit, dat goede vrucht belooft?

Ziehier een letterkundig ontwikkeld landgenoot, een man met fijn gevoel en scherpen blik, den vorm meester, en een geestig man bovendien; die, zonder wijsgeerige of wetenschappelijke pretensie; zonder den nagalm van den een of anderen conventioneelen kerkdeun, zonder u de eene of andere populaire theologie aan te praten; zoo dikwijls - zegt gij - in hare oppervlakkigheid het oprapen niet waard; u spreekt van wat voor hem godsdienst en vroomheid is. Hij doet het met een eenvoud en soberheid, die zich niet eigenen tot eene kanselwelsprekendheid, wier golven de ruimten van een kathedraal kunnen vullen; die veeleer aan deze preeken het karakter geven eener stille meditatie. Zou 't niet mogelijk zijn, als ik dit boekske op uw leestafel schuif; misschien naast het teer-blauw omhulsel van *Eline Vere*; wie weet? wellicht naast het brutaal-geel van een van Zola's romans - zou 't niet mogelijk zijn, dat gij 't eens opnaamt, en dat gij begont te leven en dat het u straks was, als zag uw eigen Leven u aan met groote, ernstige oogen en met een stil verwijt....?

J. VAN LOENEN MARTINET.

De tegenwoordige beweging op het gebied van het Strafrecht.

(*Een rectorale rede*.)[1)]

De eer u op dezen herinneringsdag te mogen voorgaan, weegt mij. En nu handel ik waarlijk niet uit eigen beweging, maar ter voldoening van wat door het academisch gebruik en het besluit van den Senaat mij is opgelegd, wanneer ik, ter viering van dezen feestdag, u hier genoodigd heb op niets anders dan op eene rede van mij zelven, uit het gebied mijner wetenschap.

Nu dat eenmaal zoo moet, is mij echter - dit zij volmondig erkend - de gelegenheid niet onwelkom, om u te spreken over: *de tegenwoordige beweging op het gebied van het strafrecht*.

Want daar is - sints een tiental jaren ongeveer - eene beweging gaande. Er zullen er zijn misschien die u willen ontkennen dat zij er is. Er zullen er zeker zijn die u willen voorhouden dat zij gemaakt is. Maar ik verzeker u, zij is uitgebroken. Ik zou zeggen, over de geheele linie. Zooals wetenschappelijke bewegingen uitbreken, niet enkel in lijvige boekdeelen, ook in over de wereld losgeslingerde tijden strijdschriften en in over de wereld voortijlende menschen die elkaar zoeken te ontmoeten en te verstaan.

1) Dit stuk is gesteld als rede, door den schrijver als Rector Magnificus der Universiteit van Amsterdam op den Dies Natalis der Universiteit, 8 Januari 1891, uitgesproken. Deze bestemming bepaalde vorm en omvang van het stuk. Weggelaten is hier alleen het inleidend woord, dat aan den herinneringsdag, aan den dood des Konings en aan de troonsbestijging der Koningin gewijd was.

Men kan op deze vormen neerzien; hebben echter de geschriften en de menschen een inhoud, dan zijn ze toch waard dat men er tegen opziet.

Ik sprak van eene beweging over de geheele linie. Laat mij namen noemen. - In Italië de positieve school met hare overwegend anthropologische richting. Aan de spits de bekende Turijnsche psychiater Caesare Lombroso, dien ik Caesar de rustelooze zou willen betitelen, daarmede al de vereering uitdrukkend voor zijn wonderbare werkkracht en geniale vindingen, maar ook het voorbehoud dat zelfs door zijne vrienden in den naam der rusteischende wetenschap wordt gemaakt. En naast hem, vooreerst twee criminalisten, de aristocratische magistraat baron Garofalo, de fijne schrijver der ‘Criminologia’ en Enrico Ferri, hoogleeraar, thans te Pisa, en deputato, van wien reeds wanneer hij schrijft en hoe dan wanneer zijn forsche en schoone gestalte in den kring zijner Italiaansche studenten staat, eene begeestering uitgaat als van weinigen. Met hen eene reeks geestverwanten, vrienden, adepten, in den eerestoel Moleschott, ook de onze.

In Duitschland. Nergends is misschien de beweging uitgebreider, nergends althans is zij voor onze belangstelling zoo duidelijk waarneembaar. Aan het hoofd, onbetwist en onbetwistbaar, mijn vurige vriend en ambtgenoot van Halle, Franz von Liszt; die in zijn tijdschrift reeds lang den weg bereidde en nu voortdurend nieuwe Reformvorschläge voorlegt aan warme geestverwanten, bedaarde vrienden, schroomvallige weifelaars en taai conservatieve autoriteiten. Dan Oostenrijk, waar het eerst eene der grondgedachten, de principieele onderscheiding tusschen gewoontemisdadigers en gelegenheidsmisdadigers door den ouden Weener hoogleeraar Wahlberg werd uitgesproken, waar thans aan den vooravond der vaststelling van een nieuw strafwetboek de belangstelling dubbel geprikkeld is, en waar de psychiatrische hoogleeraar Benedikt zich bij uitstek met deze stof bezig houdt. Frankrijk, waar de beweging onder de criminalisten nog betrekkelijk weinig om zich heen greep, doch waar ik Tarde moet noemen, den degelijken magistraat en diepen denker, de hoogleeraren Leveillé en Gauckler; bovenal ook de medische kringen, aan het hoofd de hoogleeraren in de gerechtelijke geneeskunde, Brouardel van Parijs en Lacassagne van Lyon. België, het land waar de beweging het meest reeds

tot wetsvoorstellen en wetten geleid heeft, dank zij de bemoeiingen van den minister van Justitie Lejeune zelven en van zijnen raadsman, Adolphe Prins, inspecteur-generaal der gevangenissen en hoogleeraar te Brussel, den bekenden schrijver van ‘Criminalité et Répression’ in 1886. Rusland met den even kundigen als beminlijken Foinitzky, Drill e.a. Servië en Bulgarije, Hongarije, Zwitserland, 't Iberisch schiereiland en 't Scandinavische; over den Atlantischen Oceaan, in 't Noorden en Zuiden. De beweging vond aan den kant der criminalisten een bijzondere uiting, nu twee jaren geleden, in de oprichting van eene vaste, geregeld voortwerkende, Internationale Vereeniging voor strafrecht, waartoe von Liszt het initiatief nam en waarvoor de oproeping uitging van hem, Prins en mijzelven. Van den kant der geneeskundigen teekent zij zich o.a. in het opkomen van tijdschriften over crimineele anthropologie en sociologie en in de crimineel-anthropologische bijeenkomsten, waarvan twee gehouden zijn en een derde wordt voorbereid.

Aan eenige beschouwingen nu over karakter en waarde der beweging ga eene onde, bekende waarschuwing vooraf tegen te hooge verwachting.

Bewegingen in het rijk der geesten hebben altijd hare verbinding met verleden en toekomst; ze vormen altijd overgangen van iets tot iets. De band met het verleden is de vervulling der wet van de continuiteit der wetenschap. De band met de toekomst is de vervulling der wet van de onvolkomenheid aller menschelijke denkbeelden en van de traagheid hunner ontwikkeling. Indien dan ook omtrent de hier besproken beweging de een wil opmerken, dat wat haar voortdrijft waarlijk niets nieuws is, doch reeds vroeger gevoeld, gedacht en uitgesproken; indien een ander haar wil verwijten dat zij nog in een stadium van wording verkeert en vaste wetenschappelijke resultaten of afgeronde practische conclusiën nog niet in gereedheid heeft; dan worden deze opmerkingen volkomen aanvaard; niet als verwijtingen, maar als een juist oordeel; doch dan doen die opmerkingen alleen niet de minste afbreuk aan de beteekenis der beweging en hare waarde, indien zij op zichzelve beteekenis en waarde bezit.

Om haar te teekenen zij de eerst te trekken lijn een herinnering.

Een eeuw geleden vertoonde zich op het gebied van het strafrecht in gansch Europa ook een beweging, eene der edelste in de wereldgeschiedenis, met onvergankelijke resultaten. Zij werd aangekondigd door dien noodkreet van het menschelijk geweten, uit den mond van Beccaria klinkend over de geheele wereld. Zij brak los in de gewelddadigheden der Fransche revolutie. Daarna geraakte zij in de bedding van wijsgeerige strafrechtstheoriën, met zorg bewerkte wetboeken, doorwrochte wetenschappelijke systemen, penitentiaire hervormingen.

Twee krachten waren het vooral die haar voortstuwden: het gevoel van *menschelijkheid* en de drang naar *rechtszekerheid*. Daarom brak zij los tegen zoovele onmenschelijkheden van pijniging, verminking, dooding, die, ofschoon reeds verzacht, de middeleeuwen meer dan 300 jaren hadden overleefd met al de taaiheid waarmede instellingen in het leven blijven die uit godsdienstwaan, standvoorrechten, vrees en behoudzucht haar voedsel trekken. Daarom leidde zij tot opperheerschappij van de vrijheidstraf, later tot hare verbetering, met name tot de ontwikkeling van het cellulaire stelsel hier, het progressieve elders. Daarom drong zij in de rechtspleging naar de bekende hervormingen van het mondelinge proces, de rechtstreeksche kennisneming, de openbare behandeling, de vrijheid van verdediging. Daarom was zij gericht tegen de rechterlijke willekeur, omkoopbaarheid, aanmatiging. Daarom voerde zij op het vasteland van Europa in de wetgeving tot den eenvoudigen regel, dat geen feit strafbaar zou wezen, tenzij de geschreven wet vooraf alle grenzen nauwgezet had afgebakend.

Op het gebied van het procesrecht schrijdt de beweging nog voort en heeft zij menigen nieuwen stap te zetten. Op het gebied van het materieele strafrecht, de wetgeving omtrent misdaad en straf, heeft zij - nu ja wie zal in deze wereld van instellingen beweren dat zij op het toppunt der ontwikkeling gekomen zijn - maar heeft zij in de meeste landen een standpunt ingenomen, waarvan zij voldaan op den verrichten arbeid mag neêrzien, als de kunstenaar die hier en daar nog een toets heeft aan te brengen maar het werk gereed acht. In dien zin sloten de meeste nieuwere strafwetboeken eene periode der rechtsontwikkeling af. Zoo het Duitsche, meer nog het Nederlandsche, laatstelijk het Italiaansche. En in dienzelfden zin kan

van de strafrechtswetenschap hetzelfde worden getuigd. Voor haar was aan den practischen kant de hoofdtaak deze, om de humanitaire denkbeelden in het strafstelsel te handhaven en uittewerken. Maar veelmeer - en deze taak lag aan de theoretische zijde - om, ter wille van het veroverde en hooggehouden beginsel der *rechtszekerheid*, de strafrechtelijke begrippen, in de geschreven wet neerteleggen of neergelegd, te ontleden; de begrippen van het misdrijf en van al zijn vormen eenerzijds, van al de gronden die de strafbaarheid uitsloten, anderzijds; van de redenen die de straf zouden verscherpen of verzachten. En met begripsontleding begripsonderscheiding, tusschen den eenen algemeenen vorm van misdrijf en den anderen, tusschen voltooide poging en onvoltooide, mededaderschap en medeplichtigheid, homogenen en heterogenen samenloop; tusschen den éénen schuldvorm en den anderen, opzet en schuldig verzuim, ook tusschen de soorten van opzet; tusschen het eene misdrijf en het andere, diefstal en verduistering, valschheid en bedrog, smaad en beleediging; tusschen den eenen vorm en den anderen van hetzelfde misdrijf, diefstal met braak en zonder braak, bij dag en bij nacht. En het beginsel der rechtszekerheid was hier niet alleen een *politiek* beginsel, zekerheid voor den enkelen burger tegenover de macht van het staatsgezag. Het was in het volksbewustzijn en in de opvattingen van wetgevers en rechters, ofschoon daar dikwijls onbewust, ook een *wijsgeerig* beginsel: de *vergeldende* kracht der straf, de zorg dus, dat ieder misdadiger erlangde wat hij verdiend had, noch meer, noch minder.

Om de humanitaire denkbeelden tot ontwikkeling te brengen, waren niet uitsluitend, zelfs niet bij voorkeur misschien, criminalisten noodig; philantropen uit allerlei kring waren wellicht meer nog de leiders; de criminalisten de controleurs. Maar de ontleding van juridische begrippen behoorde bij hen, juristen. Wie kon het ontleedmes zoo fijn hanteeren als zij? Als civilisten in deze techniek opgevoed, waren zij op fijne onderscheidingen en op het opereeren met abstracties zóó gespitst geraakt, dat de belangen der rechtszekerheid en der zuivere vergelding wel niet beter terecht konden dan bij hen.

Nu dreigt, het is bekend, dezen begripsontleders, één groot gevaar: het *dogmatisme*; wat ik zou willen noemen de zorg voor rechtszekerheid in staat van indigestie; wanneer n.l. de

jurist niet langer eet om te leven, maar leeft om te eten, d.w.z. voor recht en rechtswetenschap leeft, om begrippen en begripsonderscheidingen te verslinden. Dat is de toestand waarin het juridisch fanatisme den bekenden door Ihering zoo guitig beschreven begripshemel te gemoet snelt, ‘waar volkomen duisternis heerscht, waar geen zonnestraal binnendringt omdat de zon de bron van alle leven is maar de begrippen zich niet met het leven verdragen, een hemel waarin de juristen toch met het grootste gemak zich bewegen, omdat zij reeds op aarde er aan gewoon zijn geraakt in den donker te zien’.

Den *criminalisten* dreigt dit gevaar bij uitstek, omdat zij, althans in het tegenwoordig tijdperk der rechtsbedeeling, voor het rechtsleven zooveel minder begrippen dan de civilisten noodig hebben. Dit volgt reeds uit het persoonlijk karakter van de straf, waardoor een gansch erfrecht wegvalt, de rechtspersoon aan het strafrecht vreemd blijft, het handelen in gemeenschap hier een veel eenvoudiger aanzien krijgt. Dit volgt uit de tegenstelling der twee soorten van rechtsvoorschriften zelve. Het privaatrecht zegt, althans meestal, tot de burgers: gij moogt, doet wat gij wilt, ik zal de rechtsbegrippen zoeken voor uw doen en laten, het juridisch pak waarin ik uw handelingen kleed om hare rechtsgevolgen te bepalen. Het strafrecht zegt hun: gij moogt niet, ik zal omschrijven wat ge niet moogt, een taak uit haren aard veel meer beperkt.

Wee nu den criminalisten wanneer ze hun vrienden willen nastreven. In de vlucht naar den begripshemel kleppen zij altoos achteraan. Dan zullen zij kunstenaarstoeren willen doen om de anderen bij te blijven; maar de anderen zien toch op hen neer.

Op één punt stelt het strafrecht den eisch der begripsontleding zoo scherp mogelijk. Daar waar het de grens trekt tusschen het geoorloofde en het verbodene, het strafbare en het straffelooze. Wanneer is verzet tegen de overheid geoorloofd, wanneer niet; wanneer is een doodslag door noodweer of overmacht gerechtvaardigd, wanneer niet? De beslissing is dan ingrijpend. Aan deze zijde openlijke afkeuring, stempeling van den man tot rechtsschender, verwijzing naar de gevangenis; aan gene zijde onthouding van ieder oordeel en van iedere aantasting van den persoon. Iets dergelijks kan men ook zeggen, althans wat den aard van het afkeurend oordeel betreft, van

de gewichtige tegenstelling tusschen onrecht opzettelijk gewild en zonder opzet veroorzaakt. Maar hoe dikwijls komen niet de begripsonderscheidingen b.v. tusschen het eene delikt en het andere, den eenen deliktsvorm en den anderen practisch neder op een meer of min van geringe beteekenis. Onder een vroeger strafstelsel, waar men voor 't eene delikt werd verbrand, voor 't andere onthoofd, voor een derde gehangen, voor 't eene verminkt, voor 't andere gegeeseld, voor een derde slechts verbannen, hadden die onderscheidingen groote waarde voor 't leven. En ook nu nog is er waar de doodstraf voor sommige delikten geldt, een afgrond tusschen leven en dood. Maar waar de vrijheidsstraf de gewone is en den rechter hoe langer zoo meer in de toemeting der straf groote vrijheid wordt gelaten, daar is voor het leven het zwaartepunt niet in zoovele begripsonderscheidingen gelegen, maar in 's rechters sociale en zedelijke waardeering van het geval. Men versta mij wel. Ik waarschuw niet tegen begripsonderscheidingen in het strafrecht, omdat zoovele in de praktijk zelden toepassing vinden. Dat is zoo, maar de wetenschap omvat in haren gedachtenkring ook het zeldzame. Doch ik waarschuw alleen tegen overschatting van de waarde der begripsonderscheidingen die niet op het leven berekend zijn, of waartegenover het leven onverschillig is.

Overschatting van de waarde der begrippen is dogmatisme. De kwaal kan woekeren bij wetgevers en wetsverklaarders; en de aanhangers der nieuwe beweging meenen, dat die kwaal ernstig om zich heeft heen getast. Ik mis den tijd om hier in bijzonderheden eenige dwalingen en onvruchtbaarheden van het strafrechtelijk dogmatisme in bijzonderheden aan te wijzen. Straks, bij de bespreking van enkele der nieuwere voorstellen, noem ik er. Maar de groote fout waartoe het gevoerd heeft is deze, dat het ter wille van de juridische beteekenis der misdaad, naar haar anthropologische en sociale beteekenis niet heeft omgezien.

Het vindt zijn krachtigste uiting in deze uitspraak van den nu overleden leider der strafrechtsschool in Italië, Francesco Carrara, volgens hem de sacramenteele formule waarin al de waarheden van het strafrecht der beschaafde volken zouden zijn uitgedrukt: il delitto è un ente giuridico, de misdaad is iets juridisch.

Neen, maëstro, de misdaad is vóór alles iets menschelijks; een levensuiting, uiting van een zwak leven, een ziekelijk leven, een verdorven leven, een afschuwelijk leven, maar van een leven; zij is vóór alles niet wetsbreuk maar vredebreuk, aanval of bedreiging, gericht tegen levensbelangen, lijf, goed, eer, openbare trouw, openbaar gezag, levensbelangen die om bescherming roepen, die uitzien, niet naar formules, maar naar wapens en schilden. En de strafrechtswetenschap is er eene, zooals Ferri zegt, waardoor een rilling heenloopt van menschelijke hartstochten en menschelijk wee. M.a.w. De misdaad is alleen daarom een juridisch verschijnsel omdat zij een biologisch en een sociaal verschijnsel is. Het strafrecht heeft eene roeping in den strijd tegen de misdaad. Het heeft dien strijd niet alleen te voeren. Maar het kan dien strijd niet medevoeren zonder de oorzaken van de misdaad te kennen, bij den misdadiger en bij de maatschappij.

Hadden de criminalisten dit dan vergeten? Zeker niet geheel. Verre van mij een zoo algemeene beschuldiging. Het strafrecht kon toch zijn oorsprong niet verloochenen en die oorsprong was de behoefte aan strijd tegen de misdaad, anders niet. Doch de band met dien oorsprong was niet innig. De overtuiging dat hun eerste roeping in het voeren van dien strijd lag, was hun niet gedrongen in merg en been. Er bestonden eenige algemeene geloofsformulieren, zooals deze: dat de straf afschrikt, dat de cellulaire opsluiting verslechtering voorkomt en door isoleering individualiseering in de behandeling mogelijk maakt, dat in het progressieve systeem een element ligt van opvoeding voor den terugkeer in de maatschappij. Doch de studiën op dit gebied misten te zeer wetenschappelijke methode en waren buiten den gezichtskring van vele criminalisten geraakt. Eéne vraag: hoeveel rechters kennen het verleden van den man wien zij een dosis straf in dagen, weken of maanden, een enkele maal in jaren toetellen; hoevelen kennen in bijzonderheden de behandeling waartoe zij dien man veroordeelen; hoevelen maken zich een voorstelling van de toekomst der rechtsorde wanneer de man na zijn dosis te hebben ingenomen, terugkomt? Eéne vraag nog - ik zou er zoovele willen stellen - wat moesten twee Nederlandsche juristen doen die in opdracht van de juristenvereeniging voor ons land de werking der korte vrijheidsstraffen wilden nagaan? De officiëele

statistieken raadplegen? Maar de hoofdzaak vonden zij er niet. Omtrent de schakeeringen waarop alles aankwam, de kleine straffen tusschen 1 dag en 3 maanden, 3 maanden en 6 maanden, geen cijfer, geen beeld. En wat moet iemand doen die de cijfers der recidive voor Nederland kennen wil? Hij leest in de gerechtelijke statistiek dat er 2 pCt. zijn; en er zijn op zijn minst tusschen 30 en 40 pCt. Dat teekent, niet waar, officiëele belangstelling in den stand der criminaliteit! Aan de vruchten kent men den boom. En zoo ging ook de rechtspraak een te formalistischen gang. De strafdoses werden geregeld voorgeschreven; de crimineele klappermolen - het woord is van een Duitscher - draaide eentonig rond, aan het klappen gebracht door een zeer humanen, een zeer nauwgezetten, een juridisch uitnemend gevormden, maar een wel wat dogmatischen en van veel werkelijke dingen onkundigen Aeolus.

Ik zeg nu niet dat hij op eenmaal is opgeschrikt. Dat geschiedt zelden zoo. Ook Beccaria had zijne voorloopers en blies in de richting waarin de wind woei. En eene beweging zoo eenvoudig als deze in den grond is, met de *bestrijding der criminaliteit tot oogmerk* en het *onderzoek naar hare oorzaken tot methode*, heeft hare voorloopers alle eeuwen door. Men had de menschen slechts Plato voor te leggen, of te herinneren uit het begin dezer eeuw aan Grolman en diens strijd tegen zijnen vriend Feuerbach, of aan Adolphe Quételet en zijn budget der criminaliteit dat de menschheid geregeld opbrengt; of aan allen die ooit of ergens eene deterministische opvatting van deze stof hebben gehuldigd. Er zijn ontelbare stemmen aan het roepen geweest alle eeuwen door. Maar het dogmatisme is als een slaap die telkens weder overmant.

Inderdaad is de nieuwe beweging in gang gebracht door eene kracht die opschrikte, doch tevens door eene kracht die aantrok.

Vooreerst dan opgeschrikt door wat, met zekere overdrijving natuurlijk maar toch niet onwaar, genoemd is het fiasco van ons tegenwoordig straffensysteem, zelfs in zijn meest ontwikkelde vormen, en van zijn gewone toepassing. De cijfers der criminaliteit zijn niet alleen gedaald, ze zijn onrustbarend gestegen, overal. Deze opmerking is sedert enkele jaren reeds eene gemeenplaats geworden. En men laat daarbij buiten rekening de overtredingen van nieuw gemaakte wetten; het gezegde geldt de gewone belangrijke misdrijven tegen den persoon, het vermogen, de open-

bare trouw, het openbaar gezag, de zeden. De vermeerdering betreft vooral èn de cijfers der z.g.n. kleine criminaliteit, de delikten waarvoor de rechters vrijheidsstraffen opleggen van korten duur, èn de cijfers der recidive. In Frankrijk is sinds 1838 de verhouding van 237 beklaagden op iedere 100,000 inwoners gestegen tot 552 in 1887; en de percentage der recidive sinds 1856 van 31 tot 54%. In het Duitsche Rijk is zelfs het verhoudingscijfer op iedere 100,000 inwoners boven 12 jaar van 1882 tot 1888 geregeld geklommen van 1029 tot 1066, en de percentage der recidive (waaronder hier de te voren wegens bedelarij of landlooperij veroordeelden niet begrepen zijn) van 24.9 tot 29.3%. En al is in Duitschland de vermeerderingsverhouding bij diefstal iets gunstiger, zij is zooveel te ongunstiger bij andere vermogensmisdrijven b.v. bij bedrog. In dienzelfden zin wordt geklaagd uit Italië, uit Oostenrijk, uit België. Voor Nederland is, gelijk reeds gezegd werd, de recidivistenstatistiek volkomen onbruikbaar, en brengt de geheele verandering van wetgeving moeilijkheid in de beoordeeling der cijfers. Toch is het verschijnsel ook hier in den grond geen ander.

Gaat nu van het beeld eener wassende criminaliteit en van een wassend recidivisme de kracht uit die menig criminalist uit zijn dogmatisme opschrikt, in gelijke richting werkt een andere kracht die aantrekt en aan de beweging bepaalde koers geeft. Het is de aantrekkelijkheid der natuurwetenschappelijke methode van onderzoek; de drang om te weten, om feiten te kennen, oorzaken op te sporen, en daarnaar het practisch handelen te richten.

Hoevele groote voorgangers ook hierbij zijn aan te wijzen, hoeveel psychologische en psychiatrische studiën hier ook den weg hebben gebaand, het is, meen ik, de onbetwistbare roem der italiaansche positieve school, den hefboom te hebben aangelegd die de beweging heeft in gang gebracht; en het lot was den stichter Lombroso gunstig toen hij al spoedig ook in den juristenkring dieper kon doordringen, zoodra hij twee begaafde criminalisten aan zijne zijde zag. Het wordt tegenwoordig de gewoonte, om op Lombroso af te geven en op de Italiaansche school. En ik heb daarbij niet het oog op hoofdschuddende dogmatici of onverschilligen. Neen. Er zijn onder hen die met de nieuwe beweging medegaan, die er in leven, ja die aan de spits staan, onder medestanders die ik mijn

meesters noem, wier verzet tegen Lombroso, tegen ‘de anthropologen’, tegen ‘de Italianen’ ik ten hoogste betreur. Het moge volkomen waar zijn, dat Lombroso's atavistische theorie een onhoudbare hypothese is, dat vele der door hem gestelde feiten verre van nauwgezet verzameld, vele der getrokken conclusiën zeer voorbarig genomen zijn; ik meen toch dat ieder die met de nieuwe beweging wil medegaan, veel dichter staat bij Lombroso, dan bij den meest hervormingsgezinden dogmaticus. Ik weet wel, dat zich in de beweging onderscheiden schakeeringen vertoonen; dat zij b.v. in Duitschland een bij uitstek practisch, ‘crimineel-politisch’ karakter draagt; dat men om daar vruchtbaar werkzaam te zijn, werkkrachten zeer verschillend aangelegd tracht te vereenigen voor het gemeene doel, daaronder ook personen die gruwen en schrikken zouden indien zij gezegd werden met Lombroso in één vaarwater te varen, die in hem misschien eenen storm en schipbreuk verwekkenden Jonas zouden zien. Toch is het mijn vaste overtuiging, dat de besproken beweging èn voor de wetenschap èn voor de practijk verloren zal gaan, zoo zij het uitgangspunt der Italiaansche school verlaat, de erkenning der noodzakelijkheid van een etiologisch onderzoek omtrent den misdadigen mensch en de invloeden die zijne daden beheerschen.

Naar de onderscheiding van Ferri stelt zij drie groepen van factoren: de physische of kosmische, als klimaat, temperatuurwisseling; de anthropologische of biologische, gebonden aan de individualiteit van het menschelijk organisme bij den bepaalden misdadiger, de eigenaardigheden van zijne gevoeligheid en activiteit, in verband met het individueele van zijnen oorsprong - herediteit - en zijne ontwikkeling; de sociale, de maatschappelijke omstandigheden waaronder het leven van den misdadiger is ontstaan of voortgegaan, in al haren rijkdom: het samenleven van allerlei elementen in de groote steden, nationale zeden en gewoonten, godsdienstige opvattingen, economische toestanden, alcoholisme, staats- en rechtsinstellingen.

Of deze onderscheiding scherp genoeg is, mag betwijfeld worden. Vooreerst worden sociale oorzaken dikwijls met algemeene, anthropologische met individueele verward. Zoo zijn onderwijs, opvoeding, sociale oorzaken, maar wordt de geestelijke toestand van een bepaald individu, gevolg toch ook van onder-

wijs en opvoeding, door Ferri zelven tot de anthropologische oorzaken gebracht. In de tweede plaats; vermits iedere oorzaak hare oorzaak heeft, zoo brengt allicht de eene groep de andere voort; gebrek en alcoholisme b.v. kweeken gedegenereerden, maar de degeneratie is een anthropologische factor.

Bij dit punt verwijl ik, omdat hier door velen, vooral ter verzwakking van de anthropologie, een scherpe tegenstelling gezocht wordt tusschen de Italiaansche en de Fransche school; alsof de eerste eene anthropologische ware bijna uitsluitend aan anthropologische, de andere een sociologische bijna uitsluitend aan sociale invloeden waarde toekennend.

Dat de tegenstelling in dezen vorm herhaald wordt, dat men gewaagt van ‘de anthropologen’ tegenover ‘de sociologen’ en aldus twee groepen van onderzoekers scherp onderscheidt en tegenover elkaar stelt, is misschien mede te wijten aan een gevleugeld woord van den Franschen hoogleeraar Lacassagne: ‘Het voornaamste’, zeide hij, is de sociale omgeving; deze is de bouillon voor de cultuur der criminaliteit; de misdadiger is de bacil, die geen beteekenis heeft dan van 't oogenblik dat ze de bouillon vindt waarin ze gekweekt wordt. Maar Prof. Lacassagne kon niet bedoelen, dat men om van bacillen geen last meer te hebben, eenvoudig maar in de laboratoria geen bouillon meer zou moeten bereiden. Ongelukkig zoeken ze zich haar bouillon in 't weefsel der zieken. Zoo ook de misdadiger.

De onderscheiding ligt dan ook inderdaad elders en het wil mij voorkomen dat de tegenstelling tusschen de Italiaansche en de Fransche school niet zoo groot is, als velen haar schijnen te willen stellen. Om een juist beeld te erlangen van hare overeenstemming en haar verschil, legge men b.v. de onderzoekingen van Lombroso in zijn ‘Misdadige mensch’ (l'Uomo delinquente) naast een onlangs verschenen en door Prof. Lacassagne zelven ingeleid belangrijk product der Fransche school, de onderzoekingen van Dr. Laurent op de ‘habitués’ der gevangenissen te Parijs ingesteld. En dan omschrijve men de te stellen vragen aldus: zijn er individuen met een sterk misdadigen aanleg; waardoor wordt die aanleg verklaard; waardoor wordt hij ontwikkeld of bestreden?

Doch, merkt men op, wat wordt voor dit onderzoek onder misdaad verstaan? Het begrip is juridisch; en de wetten ver-

schillen naar tijden en landen; het is geen vast begrip. Wat in een vorige eeuw verboden was, is het nu niet meer; wat elders straffeloos kan worden gepleegd, is hier onrecht.

Deze opmerking is echter geen bedenking. Het gewenschte onderzoek omvat inderdaad genoeg, wanneer het zich bepaalt tot die groote groepen waarin de eerste plaats wordt ingenomen door moord en doodslag, mishandeling, beleediging, diefstal, bedrog, valschheid, d.i. tot die handelingen welke, naar Garofalo's formuleering, de rechtens verboden uitingen zijn van twee anti-sociale gezindheden, gemis aan mededoogen en gemis aan eerlijkheid; daarbij zoude ik dan willen voegen de rechtstreeksche aanrandingen van het openbaar gezag, de misdrijven tegen de zeden en de sociaal en criminologisch zoo belangrijke vagabondage.

Bij het onderzoek naar den *misdadigen aanleg* zal nu tusschen de onderscheiden groepen en soorten van genoemde delicten moeten worden onderscheiden; aanleg tot moord is iets anders dan aanleg tot diefstal. Maar tevens tusschen de personen naar de intensiteit van dien aanleg. Bij eigenlijken moord moet reeds wegens het monsterachtige van het feit het onderzoek gelijkelijk allen omvatten; bij de andere delikten komt men al spoedig tot de onderscheiding die ik reeds aanstipte, tusschen wat men gemeenlijk aanduidt als gelegenheidsmisdadigers en gewoontemisdadigers, de onderscheiding tusschen een acuten en een chronischen toestand.

Onder de gewoontemisdadigers behoort dan natuurlijk de z.g.n. geboren misdadiger, de delinquente nato van Lombroso. Maar - en dit geldt nu de verhouding van Italianen en Franschen - daartoe behooren evenzeer, en wel op dezelfde lijn, de ‘gevoels- of instinctsmisdadigers’ van Lacassagne en de ‘fou moral’, de ‘moralisch Irre’ der psychiaters. Lombroso staat hier inderdaad niet alleen, gelijk zoo dikwijls gemeend wordt. Uitdrukkelijk verklaart Laurent evenmin als de Italiaansche hoogleeraar streng tusschen den zedelijk krankzinnige en den geboren misdadiger te kunnen onderscheiden. De natuur kent ook hier slechts overgangen. ‘Zedelijk krankzinnigen, geboren misdadigers, gewoontemisdadigers, gelegenheidsmisdadigers vormen - zegt de Parijsche docter - de onafgebroken schakels van de keten der criminaliteit.’ En naast de jammerlijke portretten in Lombroso's atlas staan b.v. de stamboomen van voor

de misdaad opgeschreven geslachten in de Fransche werken.

Doch, bestaat wellicht tusschen de Italiaansche groep en de Fransche een afdoend verschil, waar het geldt dien sterken aanleg *te verklaren?* Gedeeltelijk ja, in zoover Lombroso het atavisme zoo volstrekt op den voorgrond stelt. Inderdaad is zijn gansche werk er op aangelegd om de hypothese te verdedigen, dat de misdadige neigingen niet veel anders zijn, dan atavistische verschijnselen, oplevende karaktertrekken van de voorvaderen uit den wilden tijd. Hij zoekt het bewijs daarvoor èn in de nog bij vele natuurvolken normale zeden, als kannibalisme en roof, èn in de anatomische en physiologische overeenstemming in menig opzicht van wilden en misdadigers. De eigenaardigheden aan oppervlakte of binnenwand van den schedel, het gewicht en de formatie der hersenen, kan ik als leek u zelfs niet beschrijven. Physionomisch worden dan vooral aangewezen de asymetrie van schedel en aangezicht, het lage terugwijkende voorhoofd, de groote wijduitstaande hengselvormige ooren, het gemis aan baardgroei, de vooruitstekende jukbeenderen, voorhoofdbeenderen en onderkaak, de onevenredig lange armen, voorts ongevoeligheid voor pijn, waaruit het zeer verspreide tatoueeren verklaard wordt, e.z.m.

Het is daarbij niet zijne meening dat alleen misdadigers of dat alle misdadigers deze merkteekenen zouden vertoonen. Alleen dit wordt beweerd, dat die teekenen bij hen naar evenredigheid meer en meer vereenigd voorkomen dan bij anderen, onder wie natuurlijk ook velen zijn wier misdadige aanleg door gunstige omstandigheden niet ontwikkeld werd, of niet uitbrak of niet aan het licht kwam. Evenmin stelt hij u voor, iemand te veroordeelen op grond van zijn ooren of zijn onderkaak. Maar hij meent toch, door zijne vergelijkende studiën gerechtigd te zijn tot het stellen van een atavistisch te verklaren misdadig type.

Het ligt verre buiten de grenzen mijner bevoegdheid om de waarde van anatomische en physiologische eigenaardigheden te bepalen of de waarde van atavistische krachten. Maar ik acht het in hooge mate te betreuren, dat Lombroso op deze theorie zoo sterk is ingegaan. In veler oog is nu de crimineele anthropologie met de huldiging van deze hypothese geïdentificeerd; en niet weinigen die deze zegenrijk hebben verslagen, beelden zich maar al te licht in en doen anderen gelooven, dat nu met de anthropologie is afgerekend. En de bestrijding der atavistische

theorie als sluitsteen van een criminologisch systeem kan zoo moeilijk niet vallen. Wanneer men bedenkt met hoeveel nauwgezetheid de vergelijkende anatomie hare resultaten weegt, moet toch wel dubbele nauwgezetheid gelden, waar het niet slechts eene anatomische en physiologische maar ook eene psychologische vergelijking geldt. Een paar vragen slechts.

Zijn de in zoo groote overdaad verzamelde gegevens alle betrouwbaar? Zijn de waarnemingen alle naar even strenge methode genomen? Is wegens zooveel latente criminaliteit de vergelijking van misdadigers en niet-misdadigers of z.g.n. ‘brave lieden’ een zuivere? Is niet dikwijls dezelfde psychische aanleg, b.v. neiging tot gewelddadigheid, de bron van goede en van slechte daden? Is het ethnologisch geoorloofd het portret van de voorouders der tegenwoordige beschaafde wereld zoo kortweg aan de levende natuurvolken te ontleenen? Gelijken deze alle op elkaar? Waren en zijn bij natuurvolken kannibalisme en roof normale gedragingen ook tegenover de stamgenooten, of veeleer alleen oorlogsdaden buiten den stam?

Verklaarde geestverwanten van Lombroso steunen deze hypothese niet eens; noch Marro b.v., noch Garofalo. Ook de meester zelf heeft dit uitsluitend standpunt reeds verlaten; hij heeft nu vooral daarnevens aan epilepsie een grooten invloed toegekend en eene nadere behandeling van den invloed van krankzinnigheid en alcoholisme toegezegd.

Doch, al verwerpt de Fransche groep de atavistische verklaring, met des te meer klem ontwikkelt zij - gelijk trouwens in alle studiën op dit gebied, van Maudsley, Despines, Ribot en zoovelen reeds geschiedde - de macht der *herediteit*. ‘Hoeveel hartstochten,’ schrijft Prof. Ribot, ‘blijven onverklaarbaar, wanneer men ze alleen beschouwt in verband met het individu, maar worden verklaard zoodra men ze in hun gedaantewisselingen de geslachten door vervolgt.’

En 't is hier in veel minder gevallen dan men denken zoude, een rechtstreeksche herediteit van den misdadigen aanleg. Meestal, zegt Laurent, is het erfelijk gebrek een nerveus gebrek. In zeer vele der door hem waargenomen gevallen kon in den stamboom krankzinnigheid worden aangewezen, epilepsie, neurasthenie, hysterie; en dan vooral alcoholismus. Men zou niet willen gelooven, schrijft dezelfde onderzoeker, hoeveel

misdadigers zoons van hysterische moeders zijn; en verder: wanneer gij in den stamboom noch krankzinnigheid vindt noch zenuwlijden, zoek dan den alcohol, negen keer van de tien zult gij dien vinden. Deze invloeden zijn oorzaken van degeneratie, ‘eene ziekelijke afwijking van het oorspronkelijk type’ naar de omschrijving van Morel. En daarom luidt de uitspraak der Fransche richting, dat de misdadiger met sterk misdadigen aanleg een gedegenereerde is. Doch daarom blijft ook zij hare belangrijke studiën wijden aan de anatomische en physiologische afwijkingen, maar met minder generaliseering en naar strenger methode.

Dit is dus ook wel degelijk een anthropologisch standpunt; al gevoelt men dat het nu dadelijk mede een sociologischen kant vertoont. Want, behalve dat de maatschappelijke omgeving nu inwerkt op de individuen die binnen haren kring leven, werkt zij door de macht der herediteit en het noodlot der degeneratie op komende geslachten.

De studiën in deze richting moeten derhalve bestaan in nauwgezette waarneming van de individuen en een zoo nauwkeurig mogelijk onderzoek naar hun antecedenten en hun verwantschap. Dat dit niet onmogelijk is, wordt bewezen door wat in dien geest, vooral in Italië en Frankrijk, reeds gedaan is en gedaan wordt. Het congres te Parijs sprak den wensch uit, dat daartoe de geneeskundigen in de gevangenissen mochten worden toegelaten. En wanneer ik dien wensch hier herhaal, schijnt mij toch een rustig en degelijk onderzoek het best verzekerd, wanneer bij de gevangenissen de gewone geneeskundige dienst in zijn geheel worde toevertrouwd aan mannen ook voor deze zaak berekend, en wanneer dan een centrale leiding van een hoog wetenschappelijk medicus uitgaat.

Zoo dragen dus de studiën over de *oorzaken* van den misdadigen *aanleg* tegelijk een anthropologisch en een sociologisch karakter, al is hier het eerste overheerschend; en zoo moet voor de studiën omtrent de *omstandigheden* waaronder die aanleg tot *ontwikkeling* komt, hetzelfde gelden, maar met omgekeerden voorrang; daar is de sociologie op den voorgrond.

Die omstandigheden, de sociale oorzaken welke rechtstreeks op toeneming of afneming van de criminaliteit kunnen werken, zijn altijd onderwerpen van belangstelling en studie geweest.

Drieërlei methode wordt daarbij gevolgd.

De meest algemeene en populaire is die welke, afgaande op eenvoudige psychologische waarheden, langs logischen weg sommige sociale toestanden of kwalen als invloeden op den stand der criminaliteit aanwijst. Zoo b.v. dat drankmisbruik, prostitutie, armoede, opeenhooping van de bevolking der groote steden, achteruitgang van het godsdienstig leven, van het familieleven, van den eerbied voor het gezag, de criminaliteit doen wassen; opvoeding, godsdienstig leven, onderwijs, huiselijkheid, matigheid haar doen afnemen.

De tweede methode is die, om met dergelijke aprioristische conclusiën niet tevreden te zijn, maar ze te toetsen aan verschillende statistische cijfers en ze te verwerpen zoo die bevestiging uitblijft.

De derde methode is die, om de feitelijke gegevens ter toetsing niet enkel te putten uit de vergelijking van statistische cijfers welke daarmede dikwijls slechts in verwijderd verband staan, maar om, betrekkelijk de hoofdpunten althans, rechtstreeks bij de bijzondere gevallen de feiten op te sporen.

De drie methoden zullen moeten samenwerken. Doch het wil mij voorkomen, dat de laatstgenoemde veel meer moet worden ter hand genomen dan gemeenlijk geschiedt; dat ze niet moet ontaarden in een dilettantisch bijeenzoeken van illustraties, maar in een geregeld aanleggen van goed geclasseerde verzamelingen; en dat dit omtrent veel punten zeer wel mogelijk is. Immers heeft men hier altoos te doen met een beperkt aantal personen, met een aangewezen gelegenheid voor onderzoek, en met een goed te onderrichten corps ambtenaren. Welk een belangrijk materiaal blijft thans ongebruikt liggen in weggeborgen dossiers.

Het op ruimer schaal volgen van deze methode zal vooral de gevaren eener onoordeelkundige verbinding van sommige statistische cijfers verminderen, aan zekere algemeen aangenomen geloofsartikelen den grond ontnemen, menig punt in een helderder licht stellen, menig ander aan het licht brengen. Vooral in de gevangenissen zou de gelegenheid tot het verzamelen van hierop betrekkelijke cijfers onder goede leiding kunnen geschieden; en ik mag er wel aan herinneren dat b.v. het hoofd van den penitentiairen dienst in Frankrijk, de staatsraad Herbette, voor uitbreiding der werkzaamheid van zijn personeel in deze richting zich voortdurend moeite geeft. Zoo zouden omtrent den invloed van prostitutie, drankmisbruik, gemis aan geregeld

familieleven, gemis aan opvoeding, onderricht, welvaart, zeker strenger gegevens kunnen worden verzameld, dan nu veelal ter beschikking staan.

Ik gewaagde daar van zeer verspreide geloofsartikelen en had b.v. het oog op deze twee, dat aan armoede een zeer sterk ongunstige, aan onderwijs een zeer sterk gunstige invloed op de criminaliteit toekomt.

Omtrent de armoede wordt ten bewijze bijgebracht het meermalen statistisch waargenomen feit, dat bij stijging van de graanprijzen de cijfers der vermogensdelikten toenemen en omgekeerd. Toch weersprak reeds Quételet deze opvatting en doen de meesten der tegenwoordige Fransche en Italiaansche onderzoekers hetzelfde, buitengewone omstandigheden, zooals b.v. de agrarische toestanden in Ierland, daargelaten.

Vermogensdelikten uit werkelijke nooddruft zijn inderdaad betrekkelijk zeldzaam; veel meer leidt daartoe de begeerte naar het overbodige, het genotgevende, een prikkel door groote vermogensongelijkheid en overspanning van het moderne cultuurleven gevoed. Hoeveel vermogensmisdrijven, verduistering b.v., bedrog, bankbreuk, worden niet juist in de beter bedeelde klassen der maatschappij gepleegd. Hoe menige speculatie juist in die hoogere kringen, speculaties welke hare slachtoffers bij honderden tellen, valt wel niet binnen de scherpe grenzen der strafwet, maar is toch eene berooving van niet beter allooi. Ook het straks vermelde statistische feit weerspreekt deze stelling niet. Vooreerst omdat de verlaging der graanprijzen dikwijls wel met een vermindering van het cijfer der vermogensdelikten, maar tegelijk met een vermeerdering van dat der gewelddadigheden is gepaard gegaan; de criminaliteit dus werd verplaatst. Bovendien omdat, wanneer de prijzen voor eerste levensbehoeften stijgen, de vervulling der behoefte aan genot, dat dan wegens de voorafgaande gewoonte moeielijker te ontberen is, te zwaarder valt langs den eerlijken weg. Men zou, dunkt mij, zeer goed, om dit punt zuiver in het licht te stellen, statistische gegevens kunnen verzamelen omtrent den aard der ontvreemde voorwerpen en omtrent de wijze waarop het door misdrijf verkregen geld besteed werd.

Ook ten aanzien der de criminaliteit bestrijdende kracht van het onderwijs waarschuwde reeds Quételet tegen overschatting en vele der tegenwoordige schrijvers, anthropologen zoowel als

sociologen, doen hetzelfde. Onderzoekingen omtrent de misdrijven in den geleerden stand vermeld ik alleen voor de gelegenheid en om te herinneren aan de opmerking van Lombroso, dat hij in de geschiedenis onder geleerden in alle vakken misdadigers had gevonden behalve onder de mathematici. Doch het geldt hier het volks-onderwijs. De aanwas van de algemeene criminaliteit tegelijk met de groote uitbreiding van het onderwijs moet reeds op zichzelf het optimisme temperen. Zoo de psychologische overweging dat juist het onderwijs ook de middelen tot het plegen van sommige misdrijven, als bedrog, valschheid, bankbreuk, gemakkelijk binnen het bereik brengt. Zoo het feit, dat de recidivisten, wier aantal toeneemt, allicht bij hun vroeger verblijf in de gevangenis zijn onderwezen geworden. Zoo de cijfers eener belangrijke statistiek in Frankrijk in 1872 opgemaakt, toen men niet alleen de percentage der niet-onderwezenen onder de beklaagden maar onder de geheele bevolking heeft opgenomen, omdat zóó alleen de werkelijke verhouding te berekenen was, en toen de minst onderwezen departementen de laagste cijfers vertoonden voor de criminaliteit. Zoo het feit, dat, althans in Frankrijk, voor de criminaliteit onder de z.g.n. professions libérales, waaronder trouwens een half geleerd proletariaat kan worden gebracht, zeer stellig belangrijke aanwas moet worden geboekt. En, al is het inderdaad nog niet gelukt dezen factor statistisch voldoende te isoleeren, men kan, naar ik meen, toch wel nauwkeuriger resultaten verkrijgen, door bij de tegenstelling tusschen onderwezen en niet-onderwezen misdadigers meer onderscheidingen te volgen; vooreerst naar den leeftijd, omdat het immers niet de vraag is of het schoolgaan invloed heeft - dat spreekt wel van zelf - maar het onderwijs; en verder naar de mate van onderricht en naar den aard der delikten door onderwezenen of niet-onderwezenen gepleegd.

Aan deze minder optimistische opvattingen wordt hier niet herinnerd, om van criminalistisch gezichtspunt onverschilligheid te wekken voor armoede of volksonderwijs. Allerminst. Maar om dit te herinneren, dat, al kunnen de onderzoekingen omtrent de zoo ingewikkelde sociale oorzaken der criminaliteit geen positief resultaat geven, hare groote beteekenis toch liggen kan in haar waarschuwend karakter. - Il faut que la société soit avertie! - De maatschappij beelde zich niet in, dat zij

het met vermeerdering van welvaart en uitbreiding van onderwijs in hoofdzaak stellen kan.

Hier staat dan het veelbeteekenend woord *opvoeding*, de individueele en de sociale; de macht van hare suggestie, ten kwade, ten goede. Het is misverstand, indien men meent, dat de nieuwe richting den invloed dezer dubbele opvoeding op den ontwikkelingsgang van den misdadigen aanleg fatalistisch ontkennen zou. Wel gelooven zeer velen onder hare aanhangers dat die invloed zijn grenzen heeft; maar dat het gebied vóór die grenzen grooter is dan daar achter, dat gelooven toch (al heeft zich de een voor zijn onderzoek liefst het eene, de ander het andere gebied gekozen) allen.

Onder de sociale middelen dan tot bestrijding van de criminaliteit behooren mede, doch zeker in den eersten rang, strafbedreiging en straf. Hier heeft dus de strafrechtswetenschap in engeren zin hare taak en breng ik u bij de *strafrechtelijke*, de *criminalistische* zijde der beweging.

Deze heeft - dit volgt uit mijn aanhef - negatief een anti-dogmatisch, maar ook positief een scherp geteekend crimineel-politisch karakter. Voor de organisatie van strafrechtelijke maatregelen zoekt zij in menig opzicht nieuwe banen. Dezen kant vertoont zij vooral in Duitschland, waar de onvermoeide von Liszt met zijne medestanders altijd tot den aanval gereed is tegen gezaghebbende ambtgenooten of machtige magistraten.

Vergunt mij ten slotte dat dubbele karakter der beweging van hare strafrechtelijke zijde bezien, kortelijk toe te lichten, door hare houding te teekenen tegenover een viertal vragen, dat ik uitkies.

Vooreerst wil de nieuwe beweging het strafrecht onttrekken aan het isolement waarin het dogmatisme het maar al te zeer gevangen houdt. De straf immers is slechts één der middelen ter bestrijding van de criminaliteit. Welnu zelfs op het rechtsgebied is dat isolement te groot. De publiekrechtelijke straf en de *privaatrechtelijke verplichting tot vergoeding* van door het misdrijf toegebracht nadeel zijn naar materieel- en procesrecht tegenwoordig veel te scherp gescheiden. Het recht op schadevergoeding geraakt in de meeste gevallen geheel in den druk. Niet alleen omdat waar niets is ook de keizer zijn recht verliest, maar mede omdat ‘de justitie’ daarvoor niet veel voelt,

en de gerechtigheid voldaan heet wanneer maar de straf geleden wordt. Ja 't gebeurt, dat de strafoplegging aan de schadevergoeding feitelijk in den weg staat.

Toch zou reeds uit een zuiver gerechtigheidsoogpunt iets anders moeten gelden. Maar stellig uit het nieuwe. De indruk van het anti-sociale, het egoïstische der misdaad zou oneindig sterker en oneindig duurzamer zijn, wanneer de strafoplegging mede aan de civiele vergoeding - en nu laat ik nog het mogelijk penale karakter dier vergoeding buiten bespreking - werd dienstbaar gemaakt.

Voorslagen dienaangaande zijn gedaan. Zoo wil Garofalo bij kleinere delikten een dubbele boetekas instellen, gedeeltelijk dus voor den staat, gedeeltelijk voor den benadeelde, waarin de delinquent uit zijn arbeidsloon geregelde stortingen zou moeten doen; terwijl het m.i. zeer mogelijk en aanbevelenswaardig ware, om het loon door den strafarbeid in of buiten eene gevangenis verdiend, daartoe te laten strekken. Een uitgewerkte behandeling van dit onderwerp is door de Internationale vereeniging voor hare eerstvolgende vergadering uitgeschreven.

In de tweede plaats noem ik de invoering van de z.g.n. *voorwaardelijke veroordeeling*; de instelling die, met name sints hare invoering in België in 1888, eene bijzondere vermaardheid erlangde en waarvan de lof en de blaam zeker reeds over duizenden lippen zijn heengegaan en door honderden pennen. De stelling is deze - het behoeft nauwelijks herinnering - dat bij geringe delikten, wanneer de dader voor de eerste maal zich misgreep en de rechter een niet te zware straf zou opleggen, hij de bevoegdheid moet hebben, om te bevelen dat de uitvoering der straf worde opgeschort gedurende een termijn, zóó dat bij een nieuwe veroordeeling binnen dien termijn de oude straf bij de nieuwe gevoegd wordt, terwijl bij verloop van den termijn zonder nieuw misdrijf, de straf is kwijtgescholden. Om dit denkbeeld is, zeide ik, een strijd ontbrand met een odiosum juridicum van ouderwetsche scherpte; vooral in Duitschland, waar de taal zelve met haar gewrongen en ingeregen woordvoegingen en zinwendingen schijnt te verlokken tot een scherpen van vernuft en pen, waarvan wij ons geen voorstelling zouden kunnen maken, indien wij onder de Duitsche geleerden alleen onze Amsterdamsche ambtgenooten kenden. Het mag intusschen bevreemden dat eene

richting welke juist streng tegenover de criminaliteit staat, zich met zooveel voorliefde geworpen heeft op een maatregel die zachtheid ademt en gratie verleent. Toch bevreemde dit niet. De instelling is in 't leven geroepen onder den schrik veroorzaakt door het ontzettend hooge cijfer der korte vrijheidstraffen, waarvan toch in vele gevallen het nadeel zeker, het nut twijfelachtig was. Maar uit dit oogpunt alleen ware de opgang die het denkbeeld maakte, niet te verklaren. Dan zou er te veel waars zijn in den spot, dat het er iets van heeft of men, tegenover dat hooge cijfer ten einde raad, het nu eens beproeven wil zonder straf.

Neen, de oorzaak der voorliefde ligt m.i. dieper. De voorwaardelijke veroordeeling is, naar mijne innige overtuiging, de nekslag voor de vergeldingsleer; voor ieder dogmatisme - ik laat nu de practische voor- of nadeelen der instelling rusten - dat zich geen rechterlijk oordeel over een misdrijf kan denken zonder traditioneele strafoplegging, zonder een ad carcerem even eentonig als het vroegere ad patibulum. Men kan den strijd tegen de criminaliteit ook anders voeren, eerste en lichte vergrijpen ook met scherpe vermaning te gemoet gaan. Maar dan moeten de voorstanders van dezen maatregel niet weer zelven gaan dogmatiseeren en redetwisten - toch doen zij dat - over de vraag, of de voorwaardelijke veroordeeling aan ‘het begrip straf’ voldoet. Ik zeg neen en zie daarin hare deugd; maar wil een ander ja zeggen, ik doe aan die ijdele begripsgevechten niet meer mede.

Als derde onderwerp noem ik de gewijzigde denkbeelden omtrent de behandeling van *jeugdige delinquenten*. Geen wonder dat dit vraagstuk van het nieuwe standpunt in bijzondere mate de criminalisten en hunne bondgenooten boeit. Trouwens met dankbaarheid moet worden erkend, dat op dit gebied reeds van ouds een zegenrijke werkzaamheid ontwikkeld is. Maar de nieuwe richting moet hier met voorliefde vertoeven. Onder deze recruten der misdadige armee ligt bij uitstek het studieveld der anthropologie, bij uitstek de werkplaats der sociologie èn als wetenschap die onderzoekt, èn als politiek die hervormt.

Maar er is in de strafrechtelijke doctrine en in alle wetgevingen één stelregel, waartegen velen die in de nieuwe beweging medegaan m.i. volkomen terecht reeds aanstonds zijn opgekomen: de onderscheiding tusschen jeugdige delinquenten

die zonder en die met wat men noemt ‘oordeel des onderscheids’ hebben gehandeld, d.i. zonder of met de geschiktheid om de gevolgen der daad te berekenen en er het onrechtmatige van te beseffen. Voor de eersten, die dan strafrechtelijk niet toerekeningsvatbaar worden geacht, kan, naar de hedendaagsche strafwetten, opvoeding van staatswege worden gelast; de anderen, wier toerekeningsvatbaarheid dus vaststaat, moeten worden gestraft, ofschoon met lagere straffen dan volwassenen. Dat deze formule aan eene redelijke ontwikkeling van het stelsel waarnaar jeugdige misdadigers moeten behandeld worden, in den weg staat, is reeds herhaaldelijk betoogd; en hare onbruikbaarheid heeft zich in de praktijk bevestigd. Zij is duister en wordt verschillend opgevat; zij is onvolledig omdat zij slechts met het begripsvermogen, niet met het wilsvermogen rekening houdt; zij is onpractisch, omdat zij het begripsvermogen ten aanzien van één enkel misdrijf laat beslissen en niet het karakter van het kind in zijn geheel; daargelaten nog de onmogelijkheid om duidelijke objectieve kenteekenen voor de tegenstelling te zoeken. En zoo komt het, dat, bij strenge gebondenheid aan de wet, de rechter het opvoedingsgesticht onthouden moet aan jongelieden voor wie het aangewezen zou zijn; of dat hij in werkelijkheid eerst, naar antecedenten en karakter, tusschen teruggave aan de ouders, het opvoedingsgesticht of de strengere tucht der gevangenis kiest, en dan, na zijne keuze te hebben gevestigd, de formule zich zoekt om de beslissing te dekken. Welnu wij vragen niets anders, dan dat de wet toesta wat nu de realiteit afdwingt.

Het vierde vraagstuk dat ik wil aanroeren, ligt van een practisch gezichtspunt en als vrucht van het beginsel dat tot scherpen kamp tegen de uitbreiding der criminaliteit aanspoort, het eerst en het zwaarst op den weg.

Het geldt de strafrechtelijke behandeling van de *gewoontemisdadigers*, met name van het *recidivisten*-leger. Van dat leger dreigt den maatschappelijken vrede en de maatschappelijke ontwikkeling het groote gevaar der criminaliteit. Een gevaar voor die rechtsbelangen welke er onmiddellijk door worden bedreigd, en nog wel het meest de belangen van den nijveren kleinen burger, den ambachtsman, ja van de armen; de inhoud van opengebroken liefdadigheidsbussen immers verdwijnt in de handen der gewoontedieven. Een gevaar voor de algemeene rechtsvei-

ligheid, met name in de groote steden, omdat bij iedere ernstige ordeverstoring verdorven en niets ontziende hulptroepen der partij van onorde toevloeien. Een gevaar voor degeneratie van een toekomstig geslacht. Een gevaar voor de verslapping van het algemeen rechtsleven en het maatschappelijk plichtgevoel.

Intusschen is de overtuiging dienaangaande en het besef dat strafrechtelijk tusschen gelegenheids- en gewoonte-misdadigers streng onderscheiden moet worden, zeer onvoldoende doorgedrongen. Ten bewijze? De meeste wetgevingen kennen geen ander stelsel dan dit, dat de recidive, onverschillig meestal of het is de eerste, de tweede, de tiende maal, uitsluitend geldt als een grond tot verscherping der gewone straf, d.i. meestal tot eene betrekkelijk niet eens zware verhooging van het maximum.

Met de praktijk der rechtsbedeeling is het nog vreemder gesteld. Meestal wordt deze zeer naar waarheid geschetst door wat een jong schrijver onlangs noemde, een wedloop tusschen den rechter en den recidivist, wie van hen het 't langst zal volhouden, de een met voortdurend dezelfde straf op te leggen, de ander met niet op te houden delikten te plegen. De voorbeelden zijn voor het grijpen bij duizendtallen in de statistieken en de zittingverslagen van alle landen. In Nederland met zijn onbetrouwbare recidivisten-statistiek is het reeds af te leiden uit het enkele feit, dat b.v. in 1888 van de ongeveer 12000 tot gevangenisstraf veroordeelden, meer dan 77 pCt. tot straffen van ten allerhoogste 3 maanden veroordeeld zijn. In Duitschland werd in 1887 aan meer dan 70 pCt. van bepaalde recidivisten straf tot minder dan 3 maanden opgelegd. In Frankrijk aan 93 pCt. van reeds tot gevangenisstraf veroordeelde recidivisten, straf wisselend tusschen 6 dagen en ten allerhoogste 10 maanden. Nog dagelijks worden de voorbeelden bijgebracht van personen tot 6, 7, 10 en meermalen voor den rechterstoel verschijnende, om als het ware hun gewoon rantsoen van enkele weken of maanden straftijd te komen halen.

De nieuwe richting aanvaardt hier ook voor de strafrechterlijke behandeling nieuwe denkbeelden. Groote verscheidenheid intusschen nog van voorstellen; veel te onderzoeken, veel te overwegen. Als uitgangspunt is daarbij noodzakelijk de onderscheiding van de gewoontemisdadigers in verbeterlijken en onverbeterlijken. Deze laatste uitdrukking schrikt velen af om ons het woord te laten. Toch heeft het een gezonden zin. Er zijn

onder de besproken groep die òf blijkbaar anthropologisch, òf enkel blijkens het feit hunner voortdurende recidive, op de gewone, zelfs verbeterde strafmiddelen niet reageeren.

Hier moet beveiliging het laatste woord zijn. Ik weet dat er in ons kamp gevonden worden die daar van doodstraf spreken. Een Nederlander mag voor zijn eigen land dat woord niet meer doen hooren; en tegen den vreemdeling, over wiens behoeften hij geen oordeel zich aanmatigt, verheft hij waarschuwend de hand, omdat met de handhaving van deze straf meer is gemoeid dan de dood van dien éénen, omdat zijn gemoed van een groot mededoogen voor de menschheid overvuld is en omdat hij voor iedere onherroepelijke uitspraak terugdeinst. Er zijn staten, als Frankrijk, waar deportatie wordt beproefd, terwijl opsluiting in werkhuizen of andere gestichten, met eigenaardige organisatie en behandeling, voor de meeste gevallen en de meeste landen wel aangewezen zal zijn.

Veel talrijker echter zal altijd het cijfer blijven van hen die tot de groep der onverbeterlijken niet behoeven te worden gebracht. Doch dezen zijn op verre na niet allen van gelijk type; een groote tegenstelling schijnt mij te liggen tusschen de gewelddadige naturen en die physiek en moreel verslapten die, tegen een zelfstandig bestaan optornend, letterlijk de misdaad in de armen vallen. Vergis ik mij, wanneer ik hier in de woorden ‘bedwingen’ en ‘opheffen’ voor het karakter hunner straf een goede tegenstelling teruggeef; wanneer ik dus meen, dat de door velen voorgestane gradueele verscherping der straf bij elke nieuwe recidive wel voor sommigen, maar niet voor allen passen kan; wanneer ik beweer dat hier de beslissing niet mag liggen in de hand van den rechter alleen, maar èn bij de gevangenisbesturen èn bij geneeskundigen, in overleg met den rechter; wanneer ik eindelijk van oordeel ben, dat men er toe zal moeten komen om in vele gevallen niet meer de straffen door den rechter vooraf te doen vaststellen, maar de noodzakelijkheid zal moeten erkennen van onbepaalde vonnissen, met een eerst later te bepalen tijdstip van voorwaardelijk of onvoorwaardelijk ontslag. Zoo denken velen.

Doch, staat deze wetenschappelijke en practische beweging niet voor *wijsgeerige* vraagstukken welke haar tegenhouden? Ik heb thans de gelegenheid niet meer om hierop in te gaan.

Tegenover het vraagstuk van het *determinisme* heeft het

strafrecht reeds sints lang *practisch* een standpunt ingenomen, waarop de nieuwe beweging eigenlijk slechts voortgaat.

Maar de *vergeldingsleer*? Ja, deze kan niet worden ontweken; en met haar acht ik de nieuwe beweging onvereenigbaar. Openlijk of verborgen, bewust of onbewust, houdt die leer de beweging tegen, niet alleen in haar practisch streven, ook in het wetenschappelijk onderzoek dat zij aanvaarden wil. De vergeldingsleer moet zich verzetten tegen iederen maatregel, waarin zij niet de loyale erkenning ziet, dat wie een bepaalde hoeveelheid lijden aandoet, ook een bepaalde hoeveelheid lijden moet dragen. De vergeldingsleer kan zich niet verstaan met eene opvatting welke niet de enkele daad maar de gevaarlijkheid van den dader tot richtsnoer neemt, welke aan de straf geen geïsoleerde stelling geeft, en welke de waarde erkent van crimineele anthropologie.

Ik mag nu dit alles niet verder uitwerken. Vergunt mij alleen deze confessie, dat ook mij de vergeldingsidee in het strafrecht in den grond niets anders schijnt te ademen dan de zinnelijkheid der oude wraak, haar wettige moeder; en dat ook ik het godsdienstig gewaad 't welk haar kleedt, geweven acht door den waan der menschen, die eene idee durven aanvatten, welke slechts staan mag onder de hoede van een Alwetenden, hartstochtloozen God.

Nu vreeze men niet, dat de nieuwe beweging slapheid tegenover de criminaliteit predikt. Het tegendeel is waar; ook wat den zedelijken indruk aangaat.

Of ademt het niet den diepsten eerbied voor de heiligheid van den rechtsvrede, wanneer een geheele maatschappij, door de schending der rechtsgeboden in hare levensbelangen getroffen, met wetenschap en gezag in haren dienst, zich overeind zet in staat van verweer?

Met volle overtuiging in deze nieuwe beweging mijn bescheiden plaats gekozen hebbend en doordrongen van den plicht om ook pro mea minima parte aan hare degelijke ontwikkeling mede te arbeiden, meen ik met vreugde dat Nederland en in Nederland de Universiteit van Amsterdam een uitnemend terrein voor werkzaamheid biedt.

Het Nederlandsche wetboek van strafrecht sloot onlangs een ontwikkelingstijdvak af; de voorbereiding van een nieuw tijdvak kan zonder stoornis haren gang gaan.

En Amsterdam. Centrum van leven, helaas ook van crimi-

naliteit; standplaats van gewichtige rechtscolleges; vestigingsplaats van belangrijke gevangenissen; en dan onze bloeiende Universiteit.

Voor die werkzaamheid een inroepen van veler samenwerking en voorlichting; magistraten, balie, gevangenisbesturen, politie, in de stad; - aan de universiteit van psychologie, sociologie, statistiek. Een inroepen van uwe leiding, ambtgenooten, vertegenwoordigers der geneeskundige faculteit; een inroepen van uwe bezieling, ambtgenooten, vertegenwoordigers der natuurwetenschappen, vaste wegwijzers voor iedere wetenschap, met uw devies: niet dogmatiseeren, maar onderzoeken.

Vivat Academia Nostra.

G.A. VAN HAMEL.

Johan J.H. Verhulst.
19 maart 1816 - 17 januari 1891.

't Is ruim vier jaar geleden sedert Verhulst opgehouden heeft aan het muzikale leven in Nederland werkzaam deel te nemen, - en toch heeft zijn heengaan op allen, die dat leven medeleefden, den indruk gemaakt, alsof er eerst nu eene leegte in hun midden was ontstaan.

Daarvoor moet een reden wezen, en ik meen die hierin te vinden, dat Verhulst gedurende een lange reeks van jaren voor ons Nederlanders, zoowel als voor het buitenland, de verpersoonlijking is geweest van de toonkunst hier te lande.

Elke vergelijking gaat mank, en wanneer ik hier den naam van Bismarck noem, dan doe ik dat alleen om mijne opvatting van zoodanige verpersoonlijking te verduidelijken. Aannemende, dat Bismarck voor goed van het staatstooneel is afgetreden, houd ik mij toch overtuigd, dat zijn overlijden, al worden hem nog lange levensjaren geschonken, een gevoel van leegte zal geven onder allen, die omstreeks het jaar 1862 tot de kennis des onderscheids waren gekomen, - een gevoel alsof iets verdwenen was, waarop zij rekenden, of waarvoor zij vreesden, - in een woord iets wat in hun leven meetelde.

Welnu, datzelfde is met Verhulst het geval in de wereld der toonkunst. - Laat mij, in kort bestek, nagaan wat hem tot zulk een *representative man* heeft gemaakt. Voor eene biographie is de tijd nog niet gekomen; daartoe geeft eerst verloop van jaren het noodige perspectief. Maar van den levensloop des grooten kunstenaars is genoeg bekend om mij, met behulp van eigen herinnering uit een twee-en-twintigjarigen omgang, het onderzoek te doen beproeven.

In de eerste plaats dan is er wel geen twijfel, of, wat muzikale begaafdheden betreft, Johan Verhulst hooger heeft gestaan dan al zijn nederlandsche tijdgenooten. In zijn vroegste jeugd reeds openbaarde zich die aanleg in een uitnemend muzikaal gehoor, een bijkans ongeloofelijk muzikaal geheugen, een onweerstaanbaren drang om zich aan muziek te wijden. Eigenschappen die in den loop der jaren, onder allerlei gunstige invloeden zich hebben ontwikkeld. Tot die invloeden reken ik zijn optreden, reeds als kind, in de koren of als sopraansolist in de R.K. kerken in den Haag en andere nabijgelegen plaatsen, - de uitmuntende leiding die hij als leerling van J.H. Lubeck op de in 1827 opgerichte Koninklijke Muziekschool in den Haag genoot; - de plaatsing van den 18jarigen jongeling als violist in de hofkapel van Koning Willem I, waar hij, toen Charles Hanssens in 1835 Directeur der haagsche opera was geworden, de beste school doorliep, die zich voor een instrumentaal componist laat denken; - de bescherming van den Heer Huijssen van Kattendijke, van den Koning, en van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, aan wier voorspraak of geldelijken steun hij te danken gehad heeft, dat hij in 1838 en volgende jaren zijne studiën te Leipzig, heeft kunnen voortzetten. Te Leipzig vond hij den vriendschappelijken en vertrouwelijken omgang met de daar gevestigde of dikwijls vertoevende kunstenaars, als Mendelssohn, Robert en Clara Schumann, Ferdinand Hiller, David, Moscheles, Hauptmann; hij vond er ook in de hem al zeer spoedig opgedragen leiding van het Euterpe-orkest, de gelegenheid om juist die gaven aan te kweeken, die hem tot den ongeëvenaarden orkestdirecteur hebben gemaakt.

Tegelijkertijd ontwikkelde zich, onder diezelfde invloeden, een talent, dat ik nog niet noemde, maar dat Verhulst minstens evenzeer als zijn overige gaven, tot den vertegenwoordiger der nederlandsche toonkunst heeft gemaakt. Ik bedoel de gave der muzikale vinding. Ook daarvan had hij reeds op zeer jeugdigen leeftijd, nog eer hij de haagsche Muziekschool bezocht, blijk gegeven in een aantal kerkelijke muziekstukken, later in een *O Salutaris*, dat door de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst werd bekroond; ook in eene ouverture in B moll, die in 1836, buiten weten van den componist, door Lubeck aan Mendelssohn toegezonden, door dezen zeer gunstig

werd beoordeeld. Te Leipzig kwam zijn talent als toondichter tot rijpheid; daarvan getuigden zijne drie strijkquartetten, Op. 6 en 21, het Intermezzo Op. 7, de heerlijke Symphonie Op. 46, het *Kyrie* en het *Gloria* van de later in den Haag voltooide Groote Mis Op. 20.

Intusschen, men zou kunnen vragen, of Verhulst zijne aanspraak op den naam van representant der nederlandsche toonkunst wel aan de hiergenoemde werken ontleent. Hij leefde in Duitschland, ging nagenoeg uitsluitend met Duitschers om, verkeerde onder den invloed van den aangebeden meester Mendelssohn, een invloed die ook in latere werken dikwijls zeer merkbaar is. Robert Schumann ging destijds zelfs zoover, Verhulst bijna *in optima forma* ten behoeve der duitsche toonkunst te annexeeren: de ouverture Gijsbrecht van Amstel besprekende, voorspelt hij[1)] dat de jonge stam, waarvan dat werk de vrucht is, van jaar tot jaar rijpere en rijkere vruchten zal afwerpen: ‘mit den Wurzeln schon nach deutscher Erde herübertreibend, wird sich nach und nach auch der Blüthenüberhang nach dem Lande hinwenden, das so vielen groszen Tondichtern Nahrung und Kraft gegeben, und ähnlich, wie wir in der Dichtkunst Ausländer wie Oehlenschläger, Chamisso u.A. wie die Unsrigen betrachten, dürfen wir auch ihn (Verhulst) als Ehrenmitglied deutscher Kunstbrüderschaft begrüszen, deren Zahl sich immer mehren möge.’ Doch dit oordeel dagteekent van 1839. Toen had Verhulst nog geen hollandsche liederen, geen *Kinderleven* geschreven, geen *Vlaggelied*, geen *Rembrandt-cantate*. Had Schumann daarover zijne meening uitgesproken, dan zou die anders hebben geluid. Hij zou het eigenaardig hollandsche niet hebben miskend, dat de melodieën van Verhulst, vooral waar hij populair schrijft, van duitsche zangwijzen onderscheidt. Waarin dat onderscheid ligt, is in woorden niet uit te drukken; gelukkig! durf ik zeggen, want indien woorden den zin eener zangwijze konden weergeven, dan zou óf de taal óf de muziek gemist kunnen worden. Maar ieder die de laatstgenoemde werken van Verhulst kent, heeft in de muzikale gedachte iets gehoord, dat beter overeenstemt met vreugde, droefheid, geestdrift, liefde, zooals die zich bij ons volk kond doen, dan het geval is met melodieën der groote duitsche liedercomponisten. Bij Ver-

1) Gesammelte Schriften über Musik u. Musiker. Dl. II blz. 97 vlg.

hulst is iets, wat een fransch criticus, over de taal van den Zwitser Töpffer sprekende, ‘une odeur de terroir’ heeft genoemd, en Schumann had een te fijne neus om dat niet te merken. Later, in 1843, teekende hij reeds aan, dat de aan Duitschland grenzende landen van de heerschappij der duitsche muziek schijnen zich te willen emancipeeren: ‘so vertritt Chopin sein Vaterland, Bennett England, in Holland gibt J. Verhulst Hoffnungen, seinem Vaterlande ein würdiger Representant zu werden....’[1)]

Het volkomen juiste woord echter treft Schumann, waar hij Verhulst ‘einen ganz ungewöhnlichen Holländer’ noemt,[2)] mits de klemtoon hier op ‘ungewöhnlichen’ valle, en Verhulst de volbloed Hollander blijve, die hij geweest is, en hem alleen het praedicaat ongewoon worde toegekend.

Ongewoon is hij inderdaad geweest, en ook dat heeft hem, hoe paradoxaal het klinke, tot den vertegenwoordiger der nederlandsche toonkunst gemaakt. Ongewoon reeds als componist, - want, op zeer enkele bij de tijdgenooten nooit zeer bekend of bemind geworden kunstbroeders na, als Lubeck en van Bree, - is Verhulst de eerste Hollander geweest die na den dood van Jan Pietersz. Sweelinck als toondichter naam gemaakt, en dien naam gedurende eene reeks van jaren door groote vruchtbaarheid bevestigd heeft. Ongewoon ook, als componist op hollandsche teksten in een land dat het besef verloren had van de zangbaarheid zijner heerlijke taal. Ongewoon eindelijk door energie, door kracht van wil, door levendigheid, door oorspronkelijkheid van muzikale opvatting, - hoedanigheden, die eerst langzamerhand en door persoonlijke bekendheid met hem konden werken, maar die hem dan ook de plaats hebben doen veroveren, waarop hij in het belang der toonkunst boven al zijne mededingers recht had.

Of eigenlijk, van verovering, die altoos met strijd gepaard gaat, is in zijn geval geen sprake geweest. ‘Il s'est imposé’ zoodra men hem heeft leeren waardeeren, kan van Verhulst gezegd worden. Wederom door tusschenkomst van zijn vroegeren begunstiger Huijssen van Kattendijke werd hij, in 't vaderland terugkeerende, in de gelegenheid gesteld om van zijne gaven als com-

1) l.c. Dl. II blz. 360
2) als boven blz. 97.

ponist en als muziekdirecteur blijk te geven, op een concert dat in 1842 in de Gothische Zaal in den Haag werd tot stand gebracht. Al spoedig plukte hij de vruchten van de aldus verkregen bekendheid en besloot hij voor goed in Nederland te blijven. Willem II schonk hem - destijds voor een kunstenaar een nog ongehoorde onderscheiding - het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw, en den titel van Directeur der Hofmuziek, die wel is waar nog niet bestond, met een honorarium van ƒ 1000.-. De Afdeeling Rotterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst droeg hem, eerst voor afzonderlijke uitvoeringen, daarna als vast directeur, de leiding harer concerten op: hetzelfde deed iets later het bestuur der Diligentia-concerten in den Haag, en de feestvierende Afdeelingen, bij gelegenheid van de Algemeene Muziekfeesten van Toonkunst te Haarlem in 1851 en te Rotterdam in 1854; eindelijk ook de hoofdstad, waar de Toonkunst-Afdeeling Verhulst in 1863 tot muziekdirecteur benoemde, een voorbeeld dat terstond gevolgd werd door de Maatschappijen Caecilia en Felix Meritis.

Ruim veertig jaar lang heeft aldus Verhulst achtereenvolgens of gelijktijdig aan het hoofd gestaan van de voornaamste muzikale genootschappen van ons land. En daar zich in die genootschappen, vooral in de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, in die jaren verreweg het grootste en het beste deel van Nederland's muziekleven heeft geopenbaard, is het geen wonder, als de naam van Verhulst bij ons die van den toonkunstenaar bij uitnemendheid is geworden.

Hoe hij zijne taak als muziekdirecteur heeft vervuld, wordt dankbaar herdacht door allen die hem in den bloeitijd zijner werkzaamheid hebben gekend. De orkestleden, - vaak mannen van geringe ontwikkeling, door de nooden des levens gedwongen, om ook daar nog verdiensten te zoeken, waar muziek door getjingel wordt vervangen, maar dikwijls ook mannen van hoogen muzikalen zin en kennis, - vraagt hen allen, of niet het optreden van Verhulst in hun midden tot aandacht en inspanning dwong, maar hen dan ook meesleepte, deed begrijpen en gevoelen, tot kunstenaars verhief, indien zij nog maar muzikanten waren! Vraagt de zangers en zangeressen in de koren, hier te lande bijna uitsluitend dilettanten, alleen door vrije keuze genoopt om aan kooroefe-

ningen en uitvoeringen deel te nemen, - vraagt hen wat hen bewoog om zich de lang niet altijd zachtzinnige bejegening te getroosten van den strengen meester, wien geen wanklank, geen gefluisterd woord, geen gesloten mond zelfs ontging! Bezieling, verheffing tot hooge geestdrift, zoo zullen zij antwoorden, is het wat Verhulst ons bracht en wat ons aan hem verbond.

Niet anders zal het antwoord luiden van de kunstenaars van beroep, die onder leiding van Verhulst als solisten in de concerten van Toonkunst, van Diligentia, van Felix Meritis zijn opgetreden. Onder deze voorwaarde evenwel: dat namelijk de kunstenaar tot wien de vraag wordt gericht, muzikalen zin bezitte, wat lang niet altoos het geval is, ook bij toonkunstenaars van beroep. Met dien zin begaafd, kon de kunstenaar soms met Verhulst in opvatting verschillen, kon hem zijn eigen opvatting misschien willen opdringen, - wat zeer zelden is gelukt, - maar ging dan naar zijn land of stad terug, den roem verkondende van den grooten toonkunstenaar, die daar te Rotterdam of te Amsterdam den dirigeerstok zwaaide.

Door dien roem of door oude banden van vriendschap aangetrokken, kwamen dan de groote toondichters uit het buitenland naar het lage land bij de zee, en vonden daar een onthaal en eene waardeering, die zij erkenden voornamelijk aan Verhulst te danken te hebben. Zoo Schumann, wiens symphonieën hier bemind zijn geweest eer zijn vaderland, op enkele steden na, die nog kende. Zoo Niels Gade, de Deen, met wien Verhulst tijdens een verblijf te Leipzig in 1845 een vriendschapsbond had gesloten, gegrond op de meest innige overeenstemming van muzikale geaardheid en muzikaal streven. Zoo ook de grootste van allen, Johannes Brahms, die, eenmaal met Verhulst in nauwere betrekking gekomen, den bodem hier zoo goed voorbereid gevonden heeft, dat hij meer dan eens aan Amsterdam de eer heeft gegund, zijne nog onuitgegeven meesterwerken te hooren uitvoeren.

Voor het publiek der toehoorders werden de uitvoeringen, door Verhulst voorbereid en geleid, openbaringen van kunst zooals zij die in ons land nog nimmer hadden ontvangen. Nooit te voren werd met zulk eene klaarheid de heerlijkheid te aanschouwen gegeven van Beethoven's meesterwerken, -

die duidelijkheid in de groepeering der muzikale hoofd- en nevendeelen, die gloed en die liefelijkheid waarin Beethoven allen overtreft. Krachtig heeft Verhulst daardoor medegewerkt, om de beteekenis der kunst in ons leven te doen waardeeren, om te doen beseffen dat muziek iets anders is dan een vermaak voor ledige uren, dan een sieraad in de opvoeding van rijkelui's kinderen. En aan dat besef hebben wij het thans te danken, dat de toonkunst op weg is om als een evenknie van de in ons land van ouds geëerde schilderkunst te worden erkend en gesteund.

Het spreekt van zelf, dat een man als Verhulst, zelfstandig, oorspronkelijk, hartstochtelijk, aan de vormen der beschaving weinig gehecht, in zijne loopbaan meer dan eens in botsing gekomen is met anderen. Blijvende verkoeling is van zulke botsingen zelden het gevolg geweest. De persoon van den kunstenaar oefende zulk eene bekoring uit op hen, die zich niet in een pantser van eigenliefde of eigenwaan hadden gestoken, zijn streven was zoo edel, zoo welgemeend, dat de verongelijkte partij zich meestal gewonnen gaf, en om den wille der goede verstandhouding 's meesters gebrek aan zelfbeheersching door de vingers zag.

Toch zijn er velen geweest, en zijn er nog, die Verhulst geen goed hart toedragen. Zij kunnen hem zijne houding tegenover de nieuwe richting in de toonkunst, die zich in Liszt, Wagner en hunne volgelingen belichaamd heeft, nimmer vergeven: en men weet van ouds hoe fel de haat in de muziekwereld kan woeden.

Verklaarbaar intusschen behoorde die houding van Verhulst, ook voor hen die haar afkeuren, wel te zijn. Grootgebracht in de traditie der klassieke kunst, doorkneed in de kennis harer meesterwerken, niet door overreding van buitenaf maar als autodidact geestdriftig vereerder van Bach, Händel, Haydn, Mozart, Beethoven, Cherubini, Mendelssohn, bovenal door ervaring, bij hemzelf en bij tijdgenooten opgedaan, overtuigd dat muzikaal genie ook in de oude vormen nieuw leven kan scheppen, - heeft hij nooit behoefte gevoeld aan een andere opvatting der kunst, aan een andere methode, dan die voor zijne heroën voldoende waren geweest. De voortbrengselen der nieuwere richting vond hij muzikaal armoedig of onschoon. In de ge-

schriften, waarin Wagner zijne theorieën verkondigde, zag hij slechts heiligschennende zelfverheffing. In eigen opvatting van zijne roeping als muziekdirecteur was hij priester, priester der Toonkunst, had hij *charge d'âmes*, - en heeft hij bij elke opvolgende benoeming zich steeds het recht voorbehouden, om de uitvoering te weigeren van werken die hij afkeurde. Van dat recht heeft hij tegenover de werken van Wagner steeds gebruik gemaakt. Op dit punt bleek zijn onwil onverzettelijk, terwijl hij anders tegenover de hem ter uitvoering voorgestelde werken van nieuwere componisten, als Brahms, Bruch, Rubinstein, Hol, zijn aanvankelijke bezwaren bijna altijd heeft laten varen.

Zichzelf, - en ook den Besturen, die met hem samenwerkten, - had hij het leven veel aangenamer gemaakt, indien hij ook in zake Wagner c.s. meer meegaand ware geweest. Dikwijls heeft men hem dat onder het oog gebracht, - hem voorgehouden dat een tijd zou komen, wanneer hij er niet meer zou zijn, en dat dan de tegenstand dien hij nu bood eene reactie ten gevolge zou hebben, gedurende welke de muziek van Wagner en Liszt het hoogste woord zou voeren. Zelfs dit beroep op zijn medelijden mocht hem niet vermurwen, schoon hij anders weekhartig genoeg was, en ook deze weigering hem soms tranen kostte.

En toch, hij zou niet Verhulst geweest zijn, indien hij toegegeven had, en, alles wel beschouwd, heeft Nederland zich meer te verheugen een Verhulst te hebben bezeten, dan te betreuren dat het Wagner eerst wat later heeft leeren kennen.

Als gezegd, er is geen twijfel aan, of deze houding van den meester heeft velen, die anders zijne vereerders zouden gebleven zijn, van hem vervreemd. Maar in den loop der jaren is daar nog iets bijgekomen. Ik heb hierboven gesproken van den bloeitijd van Verhulst's werkzaamheid. Er is eene periode gevolgd, waarin zijne voortreffelijkheid als directeur begon te verminderen. Aan de eigenschappen lag het niet: nog altoos behield hij zijn krachtige, indrukwekkende gestalte, zijne zekerheid in het voeren van den dirigeerstok, zijn onvergelijkelijk gehoor, zijn muzikale opvatting; maar hij verloor allengs bij het instudeeren van muziekwerken de oude oplettendheid op de wijze waarop orkest of koor zijne taak vervulde.

Uit den schat zijner herinneringen aangaande Robert Schu-

mann heeft hij wel eens verteld van oogenblikken, waarop de groote duitsche componist aan den dirigeerlessenaar roerloos was blijven staan, verrukt over de schoonheid van het werk dat hij begonnen was te dirigeeren, maar geen acht meer gevende op de uitvoering zelve. Verhulst noemde dit het inwendig, in tegenstelling van het uitwendig hooren, dat de grondslag is van elke behoorlijke leiding eener uitvoering. Welnu, iets dergelijks moet zich, naar het oordeel van velen, die Verhulst in de latere jaren de oefeningen van orkest of koor hebben zien dirigeeren, ook bij hem hebben voorgedaan. Onnauwkeurigheden, valsche intentiën, valsche noten zelfs, die vroeger den directeur in toorn zouden hebben doen ontsteken, en den medewerkers op vijf- of tienvoudige herhaling der passage zijn te staan gekomen, gingen nu ongemerkt voorbij, - terwijl Verhulst onderwijl met een vochtig oog den een of ander kon toeknikken, ten teeken zijner verrukking over de heerlijke muziek. Op de resultaten der oefeningen moest dat natuurlijk een nadeeligen invloed hebben, en niet minder op de ambitie dergenen, die aldus werden gedirigeerd. Vandaar, dat het met verloop van tijd hoe langer hoe moeilijker, en eindelijk onmogelijk werd om de koren voor de uitvoeringen van Toonkunst voltallig te krijgen. Dit is, te Amsterdam althans, de hoofdoorzaak geweest waarom Verhulst in 1886 als muziekdirecteur der Afdeeling is afgetreden. Een andere oplossing dan deze liet zich niet vinden, waar het bestaan der Afdeeling dat van een goed samengesteld koor vorderde, en er tevens van verdeeling van arbeid, tusschen een man als Verhulst en een onderdirecteur geen sprake kon zijn.

Dat het daartoe heeft moeten komen, is stellig voor Verhulst pijnlijker geweest, naarmate de reden zijner aftreding in scherper tegenstelling stond met de hulde, hem van heinde en ver op zijn zeventigsten jaardag gebracht, - naarmate hij zich minder bewust was van de hierboven omschreven verandering in wezen en doen als dirigent. En die verandering was dan ook de eenige die zich bij hem voordeed. In dezelfde jaren, waarop ik hier doel, bleven zijne gesprekken getuigen van de frischheid en de nieuwheid zijner opvattingen, van de helderheid van zijn oordeel over alle onderwerpen die hij aanroerde. Over kunst en kunstenaars, over klassieke en nieuwere auteurs, over Shakespeare vooral, dien hij boven allen stelde, - niet minder over personen of

zaken uit het dagelijksch of het staatsleven - kwamen dan de meest oorspronkelijke opmerkingen voor den dag, soms gemoedelijk, soms ondeugend, bij nadere overweging meestal even diep gedacht als juist gezegd; zoodat er onder zijne toehoorders waren, die Verhulst als denker, als humorist, nog hooger stelden dan als toonkunstenaar.

In het jaar 1879 is Ferdinand Hiller, destijds muziekdirecteur te Keulen, een van 's meesters vrienden uit den te Leipzig doorgebrachten tijd, in Nederland wederom met hem in aanraking gekomen. Hij heeft toen het plan gehad, iets over Verhulst te schrijven, en een correspondent te Rotterdam uitgenoodigd om daarvoor bouwstoffen bijeen te brengen. Maar hij zag van zijn voornemen af, en wel om deze reden:

‘Es ist,’ zoo schrijft hij aan genoemden correspondent, ‘eben eine ganz andere Sache mit dergleichen (Schreiben) gegenüber einem lebenden Freunde als einem Verstorbenen. Man kann weder loben wie man möchte, noch tadeln wie man sollte, - noch allzu humoristisch oder gar sentimental sein - und rein erzählend mit dieser Biographie hervorzutreten, dazu ist sie denn doch, glücklicherweise für Verhulst, nicht interessant genug. Es ist ihm von jeher gut gegangen und es geht ihm noch gut, - er hat kaum den Kampf, weder im Leben noch in der Kunst, gekannt, - aber nichts interessirt die Leute weniger als ein glücklicher Mensch....’

Geestig en waar, tot op zekere hoogte: maar Hiller had zoo niet geschreven, als hij geweten had, dat Verhulst eenmaal in het volle gevoel van gezondheid en kracht een werkkring zou verlaten, waarin hij zich gelukkig gevoelde, waarvoor hij zich nog even geschikt achtte als in de dagen, toen hij in 1854 den Israël in Egypte, in 1874 de Matthaeus-Passion, in 1879 zijn eigen Groote Mis, in 1880 de Missa Solemnis dirigeerde, - dagen die ook in de herinnering der toehoorders heilige dagen zijn gebleven!

Gelukkig voor Verhulst, dat hem in de jaren, die hij nog in ruste had door te brengen, de onverdoofbare levenslust is bijgebleven, die hem altijd heeft bezield, en waarvan ik geen sprekender voorbeeld kan aanhalen dan dit: bij gelegenheid, dat hij eens, - voor de hoeveelste maal! - uitweidde over

de heerlijkheden van Beethoven, over de zaligheid die Beethoven moet gevoeld hebben wanneer hij eene symphonie als de derde, de zevende, de negende had voltooid, over het benijdenswaardige van diens leven, hield hij plotseling op en, ik hoor het hem nog zeggen: ‘Neen, - ik ben toch liever een levende Verhulst, dan een doode Beethoven.’

Eerst in het laatste jaar heeft het onverwacht overlijden van een beminden zoon, die de groote beloften zijner jeugd reeds begon te vervullen, des vaders levenslust geknakt. Daarna is de dood van Niels Gade gekomen: van dat oogenblik af heeft Verhulst meermalen de overtuiging uitgesproken, dat nu de beurt was aan hem.

Ten einde toe evenwel heeft hij zich mogen verheugen in de voor dezen kunstenaar zoo onmisbaren tactvollen, verstandigen omgang zijner voortreffelijke vrouw. In dien omgang heeft hij verzachting gevonden voor zijn leed, en de gezindheid om wederom de hand te reiken aan hen, die daartoe hadden bijgedragen, zonder immer hunne vereering en hunne liefde te verliezen voor den grootsten toonkunstenaar dien Nederland in onze eeuw heeft voortgebracht.

J.A. SILLEM.

Een dichter-album van vóór honderd jaren.

Een Dichteralbum van vóór honderd jaren. De gedachtenis aan Bellamy en zijne kunstvrienden nog eens vernieuwd, door J.P. Hasebroek. Amsterdam, Höveker en Zoon, 1890.

Wanneer een rijk en welbesteed leven bekroond wordt door een frisschen ouderdom, dan behoudt het voorzeker een rijke bron van levensgenot. ‘Oud te worden,’ zegt Jonathan in zijn Afscheidsbezoek, ‘is geen kwaad, als maar niet alles aan ons en in ons tegelijk mede oud wordt.’ Indien de jaren de scherpte van het verstand niet hebben stomp gesleten, den gloed der verbeelding niet hebben doen verschieten, de warmte van het hart niet hebben afgekoeld, dan is inderdaad oud worden een onwaardeerbaar voorrecht. De plaatsen aan den voormaals gezelligen haard mogen allengskens ledig gaan staan, de dagelijksche vertrouwelijke omgang met tijdgenooten vervangen worden door de eerbiedige hulde van een jonger geslacht dat zich op zekeren afstand houdt; - wat nood, wanneer de schimmen van het verleden opdagen, voelt de oude van dagen zijne eenzaamheid niet. Als zijne herinneringen hem gezelschap houden, is hij niet meer alleen, zij dringen zich vertrouwelijk om hem en bevolken de leege ruimte die de hand des tijds onverbiddelijk blijft uitbreiden. Te verstandig om van het leven meer te eischen dan het geven kan, vindt hij in het zorgvuldig koesteren en bewaren dier herinneringen een ruime vergoeding voor veel wat hij mist, of gedwongen wordt zich te ontzeggen. Hij geniet in stilte, op een geheel andere wijze dan toen hij midden in den strijd des levens stond, maar toch hij geniet.

Aan den heer J.P. Hasebroek moet het voor de pers gereed maken van dit Dichteralbum van zijnen grootvader Mr. J.P. Kleijn

dan ook uren van onvermengd genot hebben verschaft. Het deed hem volop leven in herinneringen, het riep zijne eerste kinderjaren voor hem op, een grootvader, dien zijne oogen nooit aanschouwd hebben, maar die, dank aan de mededeelingen in den familiekring een vaste gestalte voor zijne verbeelding heeft verkregen, een grootmoeder, reeds voor meer dan zestig jaren ter ruste gelegd, maar wier liefelijk beeld nog niet uit de herinnering van haren kleinzoon is uitgewischt en het wel nooit zal worden. Maar bij die herinneringen aan zijne prille jeugd, rezen er bij den heer Hasebroek ook andere op, in betrekkelijken zin van jonger datum, die de oudere ongetwijfeld van lieverlede overvleugelden. Dat album van zijn grootvader deed allereerst denken aan het ouderlijk huis, aan de vriendelijke grootmoeder, die er voor de jeugdige leden van het gezin de meest gewenschte verschijning was, maar nog verder verwijderd, aan de dagen - waarvan een eeuw ons reeds scheidt - toen die grootvader met zijne jeugdige tijdgenooten aan de spits eener beweging stond, die aan de Nederlandsche letterkunde een nieuwe richting zou geven. En wanneer de gedachten van den bezitter van het album zich in dat tijdperk verdiepten, dan - naar ik mij voorstel - vermenigvuldigden zij zich geleidelijk en namen de gedaanten van Bellamy, Rau, Ockerse en de andere letterkundige vrienden, die met zijnen grootvader gedicht en gedweept hadden, van lieverlede andere gelaatstrekken aan, gelaatstrekken niet door stoffige zwarte silhouetten in het geheugen bewaard, maar in volle frischheid en jeugd zelf eens aanschouwd; dan moet het hem eindelijk geweest zijn, alsof hijzelf die grootvader werd, en nog op zijne studentenkamer te Leiden of in zijne pastorie te Heilo was gezeten te midden der begaafde vrienden en vriendinnen uit zijne jongelingsjaren, die met hem dien onvergetelijken kring hebben gevormd, waaraan wij het beste verschuldigd zijn wat in deze eeuw op letterkundig gebied in Nederland is voortgebracht.

Tusschen de letterkundige beweging, die in het voorlaatste tiental jaren der achttiende eeuw van de Utrechtsche studenten uitging, en die van vijftig jaren geleden, toen het jonge Holland aan de Leidsche hoogeschool zijn hoofdkwartier had, bestaat, naast verschil, veel overeenkomst. In karakter is de overeenkomst groot, het verschil is voornamelijk uit de tijdsomstandigheden te verklaren. Een halve eeuw ligt tusschen den studententijd van Bellamy en dien van

den heer Hasebroek, en welk een halve eeuw! Zij zag het gansche statenstelsel van Europa als een versleten kleed uiteenscheuren, de maatschappij zichzelve herbouwen op de puinhoopen harer onwrikbaar geachte grondslagen; na gesidderd te hebben bij de stormen der fransche revolutie, staarde zij in stomme ontzetting de zegetochten van Napoleon door gansch Europa aan, om eindelijk onder de vreedzame rust van het restauratie-tijdperk in te sluimeren. Het is natuurlijk dat de jeugd, die onder hooggestemde verwachtingen en met wilde droomen het onweder der revolutie aan den gezichteinder had zien opkomen in een geheel andere verhouding tegenover de haar omringende maatschappij was geplaatst, dan zij, wier jongelingsjaren in een tijdperk vielen, toen dat onweder had uitgewoed en iedereen er zich welbehagelijk in verheugde, niet zoozeer dat het de lucht had gezuiverd, als wel dat het voorbij was. Bellamy en zijne vrienden stonden midden in den beginnenden staatkundigen strijd, zij waren er mede vervuld, al namen niet allen er met zooveel geestdrift aan deel, als de dichter der Vaderlandsche Gezangen, die hoe vreemd ook aan staatszaken, door zijne gloeiende verheerlijking van de volkswapening aan de patriottische partij wezenlijke diensten bewees. Het jonge Holland tusschen 1830 en 1840 was opgegroeid aan de stilstaande wateren der staatkundige ontwikkeling, de binnenlandsche politiek was het laatste waarvoor die jeugdige letterkundigen iets voelden. Vaderlandsliefde lag hun hoog op het hart, trouw aan den Koning en zijn huis niet minder, maar de klachten over het onvoldoende der staatsinstellingen en de noodlottige gevolgen van het persoonlijk regeeringsstelsel vonden in hunnen kring niet veel weerklank. Zoo zij zich onder een vaandel schaarden, dan was het dat van het behoud, zoo zij eenigen strijdlust gevoelden, dan was het tegen den geest der revolutie, die, bij 't vele dat hij op zijne rekening had, ook nog als de hoofdschuldige werd beschouwd aan de scheiding van het koninkrijk der Nederlanden, die hen zooal niet met smart dan toch met verontwaardiging vervuld had.

Gevaar dat de letterkunde door de staatkunde verstikt zou worden bestond voor hen dus niet, wel had dit gevaar den Utrechtschen kring der vorige eeuw bedreigd, maar hij was er, merkwaardig genoeg, aan ontkomen. Het vurig patriottisme van Bellamy had geen oogenblik afbreuk gedaan aan zijne vriendschap met J. Hinlopen, warm aanhanger van het huis van Oranje, maar nog warmer

beminnaar der letterkunde. Hij was door leeftijd en maatschappelijke positie - zijne academische studiën waren reeds geëindigd toen die der overigen nog pas begonnen - de père noble van het jeugdige gezelschap dat gewoonlijk ten zijnen huize vergaderde. Hij was het die Bellamy met de Duitsche dichters, voornamelijk Hölty, in kennis bracht, en zoodoende de richting aangaf waarin de letterkundige beweging zijner vrienden koers zette. Ook in dit opzicht bestaat er tusschen den kring van Bellamy en dien van Hasebroek en Beets verschil. Wat deze aan het buitenland ontleende kwam niet van Duitschen bodem. Schiller en Goethe werden daar natuurlijk wel gelezen, maar van eenigen invloed dien deze lezing op de letterkundige ontwikkeling van het jonge Holland van die dagen zou hebben uitgeoefend zijn geen sporen, de toenmalige leiders der romantische school in Duitschland, Tieck en Novalis, waren er wellicht geheel onbekend. Wat Duitschland voor den kring van Bellamy was geweest, het land waaruit het nieuwe letterkundige licht oprees, was voor den heer Hasebroek en zijne vrienden Engeland. Byron en Walter Scott waren hunne meesters. Maar evenmin als Bellamy verloochenden zij, bij alle bewondering voor het buitenlandsche, hun oorspronkelijk Hollandsch karakter. De *Camera Obscura* en *Waarheid en Droomen* zijn echt Hollandsche boeken, even Hollandsch van aard en gedachte als Bellamy's meesterstuk *Roosje*.

In de uiterlijke levensomstandigheden van het jonge Holland van 1780 en dat van 1840 is een bijzonderheid, die waard is om opgemerkt te worden, omdat zij den meest sprekenden gemeenschappelijken karaktertrek van beide bewegingen openbaart. Het meerendeel der jonge mannen waarvan zij uitgingen, in elk geval de banierdragers onder hen, had zich dezelfde levensbestemming gekozen. Carp, Ockerse en Rau waren te Utrecht ingeschreven als studenten in de godgeleerdheid evenals later Beets, Gewin en Hasebroek te Leiden, en zij hebben door hun volgend leven getoond dat niet een waan der jongelingsjaren, maar ernstige ingenomenheid hunne keuze had bepaald. Bellamy - het is waar - was aanvankelijk wel eenigszins theologant malgré lui, maar toen burgerwapening en patriotisme den glans der nieuwheid verloren hadden, geraakte ook hij met de hem opgelegde levenstaak verzoend. Wat dreef deze jonge mannen naar de kerk? Het minst de liefde voor de godgeleerde wetenschap, voor de studie van Hebreeuwsch en Arabisch, voor tekstkritiek of leerstellige spitsvondigheden; meer het

letterkundig karakter aan de betrekking van predikant, boven eenige andere eigen, het vooruitzicht van geroepen te worden zijne denkbeelden wekelijks op schrift te stellen en uit te spreken; het meest hunne liefde voor de ideëele zijde van het leven, die de grondtoon van hun gemoedsstemming was. Vriendschap en eeuwigheid, zegt de heer Hasebroek, waren de twee meest geliefkoosde woorden in Bellamy's kring. Een vriendenhart te vinden dat voor dezelfde idealen dweepte en de overtuiging in eigen hart om te dragen dat de dood die innige verwantschap niet kon vernietigen, maar slechts tijdelijk afbreken, was het edelst genot dat daar werd begeerd. Lezen wij Klikspaan's beschouwingen over de vriendschap in zijn *Studentenleven*, dan hooren wij diezelfde noot, zij het ook in een anderen toonaard, klinken; trouwens de ingenomenheid waarmede de heer Hasebroek op dezen karaktertrek van de vrienden zijns grootvaders wijst, zou ons - zoo wij het niet reeds wisten - gemakkelijk doen raden, dat in den studentenkring waarin hij verkeerde, een soortgelijke stemming den boventoon had. Er heerschte daar wat minder overdrijving, wat meer ingetogenheid. Men had toen die merkwaardige slotjaren der achttiende eeuw ver achter zich, toen uit walging van de bestudeerde plichtplegingen eener geblankette en gepruikte maatschappij, elk tegenwicht werd afgerukt, waarmede overlevering en mode de natuurlijke uitboezemingen van een vol gemoed terughielden. Men had ook een klein tikje beet van die byroniaansche levensbeschouwing, die uit de wolken der smart de maatschappij met een minachtend zwijgen aanstaarde en was onder den indruk daarvan minder uitbundig in zijne uitingen. Maar in den grond der zaak waren het dezelfde gevoelens, de innige overtuiging dat de dingen die men ziet oneindig lager staan dan de dingen die niet gezien worden, die bij de eenen in dicht en ondicht dagelijks werden uitgeboezemd, bij de anderen meer in het binnenste bewaard en met bescheidenheid geuit. Wat die jonge mannen in de toekomst aantrok, was - het kon niet anders - letterkundige roem, maar daarom nog niet een kunstenaarsleven zonder aanrakingspunt met de maatschappij. Zij voelden zich aangetrokken tot die maatschappij, niet om aan haren stoffelijken vooruitgang te arbeiden, of om in haar midden een schitterenden loopbaan te vinden, met goud en eer bekroond; maar om hare zedelijke behoeften te bevredigen, en er de liefde voor het ideëele op te wekken en aan te kweeken. Met die aandrift in een Neder-

landsche omgeving geplaatst ging hun vurigste wensch niet verder dan naar

> 't Kerkjen tusschen lindeboomen,
> 't Vroolijk landschap om hen heen.

In God's vrije natuur, aan den groenen oever van een onzer groote rivieren, tusschen heide en dennenbosschen, of aan den voet der duinen, een nederige pastorie te vinden was hun ideaal. Dorpspredikant te zijn het toppunt hunner wenschen voor de naaste toekomst. Godgeleerden in den wetenschappelijken zin van het woord waren zij niet, maar toch vertegenwoordigden zij - en ook hierin ligt weder overeenstemming - een eigenaardige godsdienstige opvatting. Verschil in geloofszaken tusschen de Utrechtsche theologanten der achttiende en de Leidsche der negentiende eeuw bestond er misschien, maar beiden kwamen hierin overeen dat zij op godsdienstig gebied voor het gemoed hoogere rechten eischten; de eersten vonden zich in dien strijd tegenover het ouderwetsche calvinistische leerstelsel geplaatst, zij werden daarom tot de vrijzinnigen gerekend, de tweeden kwamen in verzet tegen het rationalisme, dat in hunne jeugd alle hoogere vlucht in de Protestantsche kerken tegenhield en werden dus bij de rechtzinnigen ingelijfd. Maar het winnen van aanhangers voor een bepaalde godsdienstige richting was voor geen van beiden het doel, dat den geestelijken stand voor hen begeerlijk maakte. Vertegenwoordiger te zijn van het onstoffelijke beginsel in een maatschappij wier uiterlijke verhoudingen alleen door het stoffelijke worden beheerscht, te zorgen dat het bewustzijn van een hooger leven niet door het stof der aarde worde uitgedoofd, dat de edelste gewaarwordingen niet verstikt worden door het lage en onedele, als het onkruid overal welig opschiet, de krachtigste bondgenoot te zijn in den strijd dien liefde en zelfverloochening tegen hardvochtigheid en eigenbaat in elke samenleving voortdurend te strijden hebben, den gevallenen genade, den ellendigen troost, den stervenden hoop te prediken, ziedaar een roeping die bijkans alles verwezenlijken kon wat hun jeugdig gemoed als hoogste levensgeluk droomde.

Er zijn voor en na deze beide geslachten van een jong Holland tal van jonge mannen het leven ingetreden met grootscher idealen, maar zeker niet met reinere. Het is een alledaagsche waarheid,

dat naarmate de verwachtingen van het leven hooger zijn, ook de teleurstellingen menigvuldiger worden. Onder Kleijn's vrienden, ook onder hen, wier gedichten in zijn album een plaats vonden, zijn er geweest die het eerste ideaal hunner jeugd hebben laten varen voor de veel meer omvattende taak van staatshervormer. Ik acht het twijfelachtig of grootere zelfvoldoening bij hen de meerdere teleurstellingen heeft goedgemaakt en zou mij eerder voorstellen, dat Ockerse van de dagen, toen Bellamy en Kleyn zijne gasten waren in de Baarnsche pastorie, herinneringen van meer onvermengde vreugde heeft medegedragen, dan van den tijd toen hij de vergaderingen van de Eerste Kamer van het Wetgevend Lichaam des Bataafschen Volks presideerde; en indien de heer Hasebroek ons zijne innigste levenservaringen zou willen mededeelen, zou het mij niet verwonderen zoo hij Heilo en Heemstede als de plaatsen noemde, waar hij het meeste levensgenot heeft gesmaakt en bijgewoond.

W.H. DE BEAUFORT.

Baltische mythen.

Daar de invoering van het Christendom bij de Slavische volkeren nagenoeg alle sporen hunner oude godenleer heeft weggevaagd en ons niet meer dan eenige namen (als *Perun*, de dondergod, *Stribog*, een god der oude Russen, *Svarog*, de hemelgod, *Volos*, de god van het vee) zijn overgeleverd, moeten wij, indien wij ons een denkbeeld willen vormen van de mythologie der Slaven in den tijd, toen zij nog één volk uitmaakten en nog niet in verschillende stammen met scherp gescheiden individualiteit waren verdeeld, ons tot hunne naaste verwanten, de Balten, wenden, van wier mythen iets meer is bewaard gebleven. Men is immers door de enge verwantschap, die de Baltische stammen met de Slavische verbindt, door de overéénstemming in hunne liederen en dichterlijke beelden en door de omstandigheid, dat de dondergod bij de Balten en de Slaven met denzelfden naam wordt genoemd (litausch *Perkunas*, slavisch *Perun*), wel tot het besluit gerechtigd, dat de godenwereld der beide volken in hoofdtrekken dezelfde is geweest. Daarom zal het voor dezen en genen niet geheel van belang zijn ontbloot een kort overzicht te hebben van de weinige gegevens, die met zekerheid omtrent de mythologie der Balten (d.w.z. de Litauers in de streek van den Niemen, de Letten in Koerland en Lijfland en de thans geheel verduitschte Pruisen in Oost-Pruisen) bekend zijn.

Zooals bij de meeste minder beschaafde volken, vindt men ook bij de Litauers (met welke wij ons hier hoofdzakelijk zullen bezig houden) een schat van volksliederen, die herinneringen bevatten aan lang vervlogen tijden en toestanden en, daar het Christendom eerst in 1386 door Jagello in het Grootvorstendom Litauen werd ingevoerd en in de Pruisische streken - ondanks de pogingen tot bekeering, met vuur en zwaard door de Duitsche Ridders aan-

gewend - de eeredienst der oude goden nog in de zestiende eeuw, hoewel in 't geheim, werd uitgeoefend, is het niet te verwonderen, dat in de litausche liederen (*daina's*) de echo der vele mythische verhalen van den heidenschen voortijd nog niet is weggestorven, ook al vervult een Roomsch-Catholieke Cathedraal met sierlijken, rooden koepel de plaats te Wilna, waar eenmaal de tempel van Perkunas heeft gestaan.

Het woord, dat in de Oudpruisische catechismen (1545, 1561) en nog in 't hedendaagsche Litausch voor God wordt gebruikt (pruisisch *deiwas*, lit. *dëwas*), is naar alle waarschijnlijkheid in vroegeren tijd de naam van een der heidensche goden geweest: het beantwoordt immers aan het indische *dêva*, god, lat. *deus* en is verwant aan lat. *dies*, dag, *Jupiter*, grieksch *Zeus* enz. en beteekent oorspronkelijk *de schitterende, de lichtende*. Maar alle twijfel dienaangaande wordt weggenomen door de wijze, waarop *Dëwas* in de liederen voorkomt. Ik citeer slechts de volgende daina:

> ‘Onder den ahorn is een bron;
> daar komen de zonen van Dëwas
> in den maneschijn dansen
> met de dochters van Dëwas.
>
> Bij den ahorn aan de bron
> ging ik mijn aangezicht wasschen.
> Terwijl ik mijn blank aangezicht wiesch,
> spoelde ik den ring van mijne hand.
>
> Zullen de zonen van Dëwas komen
> met zijden netten
> en zullen zij mijn ring
> uit de diepte van het water opvisschen?’

Met de zonen en dochters van *Dëwas* schijnen de goden en godinnen te zijn bedoeld: in het lied, dat wij iets verder zullen aanhalen, wordt namelijk de Zon ‘dochter van Dëwas’ genoemd. Waarschijnlijk was *Dëwas*, evenals Zeus en Jupiter, de god van den hemel.

Iets meer weten wij van *Mēnō*, den maangod, en *Saulē*, de godin der zon, die als echtgenooten worden voorgesteld. *Saulē* -

zegt een litausch lied - placht vroeg op te staan en *Mēnō* ging alleen zwerven. Op zulk eene vroege ochtendwandeling kreeg hij *Auszrinē*, de morgenster, lief en *Perkunas*, de dondergod, was hierover zóó vertoornd, dat hij hem, met het zwaard doormidden hieuw

Eene andere daina luidt, vertaald, aldus:

‘Lieve Zon, dochter van Dëwas,
waar hebt gij zoo lang vertoefd?
Waar hebt gij zoo lang geleefd,
van ons verwijderd?’

‘Over de zeeën, achter de bergen
heb ik de weezen bewaakt,
heb ik de herdersknapen verwarmd.’

‘Lieve Zon, dochter van Dëwas,
wie heeft u des ochtends het vuur gestookt?
Wie heeft u des avonds het bed gespreid?’

‘De Morgenster heeft het vuur gestookt,
de Avondster heeft het bed gespreid.
Mijn gezin is groot en mijne gaven zijn vele.’

Auszrinē, morgenster, is eene afleiding van *auszra*, dageraad (verwant aan lat. *aurora*): als avondster heet zij *Wakarinē* (van *wakaras*, avond).

Zooeven maakten wij reeds melding van den dondergod *Perkunas*, den naijverigen minnaar der Morgenster. Hij is nog heden de meest bekende god der Balten en zijn naam wordt vaak als vloek gebezigd. Ook bij de slaven schijnt hij een groote rol te hebben gespeeld (onder den naam *Perun*): b.v. bij het verdrag tusschen Leo VI van Constantinopel en Rurik's opvolger Oleg gesloten, deden de Russen een eed ‘bij hunne wapenen, bij Perun, hunnen god, en Wolos, den god van het vee, en bevestigden den vrede’ (in het jaar 907; Chronica Nestoris, ed. Miklosich, p. 16). Over den eeredienst van *Perkunas* bij de oude Pruisen vinden wij eene belangrijke mededeeling in de Pruisische kroniek van Simon Grunau (1526), welke plaats door Nesselmann in ‘Die Sprache der alten Preussen’ (Berlin, 1845) is afgedrukt. Hieruit weten wij

o.a., dat de priesters der Pruisen *Waidlotten* genoemd werden. Grunau verhaalt, dat hij in een dorp eene boerenwoning binnentrad ‘und fandt in der stuben viel mennir und frauen’ en een oude boer, hun *Waidlot*, predikte daar ‘in Preuschir sproche.’ Men sprong op den bezoeker toe en wilde hem met messen doorsteken, maar de *Waidlot* verbood hun dit en liet Grunau een eed zweren bij *Perkunas*, dat hij niets over hunne godsdienstoefening aan den bisschop zoude zeggen. Nadat Grunau den eed had afgelegd woonde hij het *waidlen* (zooals het offeren der Pruisen heette) ten einde toe bij. De *Waidlot* predikte op een hoog spreekgestoelte o.a. over de Tien Geboden ‘und worlich und ich sie bis auff den tagk - zegt Grunau - ny so schon hette gehörtt.’ Vervolgens namen zij een bok, zegenden hem en baden over hem en, nadat elk afzonderlijk zijne zonden aan den *Waidlot* had gebiecht, hieuw deze den bok den kop af. Het bloed vingen zij op om het aan hun ziek vee te geven.

Grunau vertelt, dat de Pruisen den geslachten bok plegen te villen, in stukken te houwen en op een vuur van eikebladeren door de vrouwen te laten braden. ‘Under diesem brodten (braden) ein iglicher sich vor den Waidlotten kniet, und der Waidlotte ziehet in bey den horen (ooren), und gibt im eine gutte hubsche (oorvijg), und ist eine Absolutio. Nach allen so steigt abe (af) der Waidlott (namelijk van het hooge spreekgestoelte), und sie alle zu gleiche im ins haer fallen, und zien, domit er mechtigk schreie, von welchem geschrei sie is halten, und jo grösser is gewest ist, jo me (des te meer) in Gott sunde vergeben hott.’

Na deze plechtigheid krijgen de vrouwen onderricht, ‘dornach sie heben an zu trincken und essen, und dies sie nennen kirwaiten, und mus io niemandt nuchter, sondern gantz truncken heimgehen.’

Behalve de reeds genoemde goden kennen wij nog *Bangputys*, den litauschen Poseidon, die de golven in beweging brengt (van *banga*, golf, en *pusti*, blazen) en *Zjemyna*, de godin der aarde (lit. *zjemé*, slav. *zemlja*), tot welke zich in eene daina een jong meisje wendt om haar raad te vragen:

> ‘Zjemyna, die bloesems verwekt,
> waar zal ik den rozestruik planten?

Zjemyna, die bloesems verwekt,
waar zal ik, arm, verlaten meisje,
mijn vader en moeder vinden?'

Vroeger kende het volk ook *Gabiauja*, de godin van den rijkdom, wier naam met ons *geven, gave* samenhangt (lit. *gabenti*, verschaffen, slav. *gobina*, koren). Maar tot heden leeft *Laima*, de Fortuin, in het bewustzijn der Litauers: zij waarschuwt door luid geroep en geschrei de zuster, dat haar broeder in de zee is verdronken, en in *Laima's* wieg wil het bedrogene meisje haar kind wiegen, dat haar - zooals zij aan hare moeder zegt - in den droom is gekomen (*per sapnus*, eigenlijk *door droomen*), dat door de dochters van *Dëwas* verzorgd en met het gebak van *Saulē* gevoed zal worden. Als de moeder haar vraagt, waarheen zij hem zal laten gaan en wat hij zal worden, antwoordt het meisje, dat zij hem naar het leger der Bojaren zal doen heentrekken en dat hij daar hetman (*Atmonas*) worden zal.

Ik zoude nog over de *Laumē's*, eene soort van heksen, die herhaaldelijk in de volkssprookjes voorkomen, en over de *Kauken*, dwergachtige, onderaardsche wezens, kunnen uitweiden, maar dit weinige is voldoende om te laten zien, dat de studie der Baltische tongvallen zoo niet veel, dan toch eenig gewicht in de schaal legt voor de vergelijkende mythologie.

C.C. UHLENBECK.

Gedichten.

I. De Kibitka.

Dans l'interminable
Ennui de la plaine,
La neige incertaine
Luit comme du sable.
PAUL VERLAINE.

De kibitka is vóor... Uw driespan staat
te stampen, te trampelen in de straat.
Echt Donausche rossen: de ruin spierwit,
twee bruine merries. Met glimmend gebit
knagen ze op 't mondstuk; machtig slaan
zij den ruigen staart en de waaiende maan;
spannen tot barstens teugel en toom;
snuiven met weelde den mistigen doom,
die wuift om het slot als een donker kleed.... -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

De sneeuw vlokt neder, zonder gerucht,
uit de gore, de lage, de looden lucht.
Als blanke bietjes in dichten zwerm
fladderen de vlokken; tot berm bij berm
hoopen zij samen; daar giert en fluit
de wind, al snikkend, zijn heimwee uit,
huilt lang en droef door de gangen van 't slot,
als een lijdende ziel, die jammert tot God,
als een ziel, die van troost noch verlossing weet... -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

Ongeduldig loopt, in zijn kraag van bont,
de menner, in rood livreipak rond:
een zoon van de Steppe, hoog als zijn ruin;
om zijn machtigen haarbos, kroezlend en bruin
sluit glimmend de chapka; met lederen want
houdt hij de lange karwats in de hand:
een gestalte als een boom, met ontzaglijk gelaat,
met de houding van een potentaat,
kleinzierig in zijn knechtenkleed.... -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

Daar treedt gij nader! Oostersche geur
zweeft, als gevleugelde voorboô, u veur.
In een wolkje van tulle, fijner dan rag,
bergt gij uwer lippen luimigen lach,
het rozerood van uw zoete gezicht,
uwer lieflijke oogen lieflijk licht.
Een mantel van vlekloos hermelijn
omgolft uw boezem; uw voetje fijn
laat nauwlijks een spoor, waar of hij treedt... -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

Met uw zoetste: ‘Kom!’ - hoe goed zijt gij! -
met uw tooverendst lachje wenkt gij mij.
Daar hokt de menner al op zijn stoel,
het *kommando* klinkt, kort en koel,
de driftige merries spannen het oor,
en wrenschend en hennikend luid in koor,
leggen de machtige renners aan,
stuiven, de winden te vóor, langs de baan....
In wolken golft hun adem heet. -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

Te viervoets, steigrend, in vollen galop,
rinklende bellekens om den kop,
met breed uitwaaiende manen en staart
rennen - vliegen zij suizend langs de aard.
Onder de ijzeren slede, zwaarder dan lood,
onder der rossen beslagen poot,

kreunt snerpend de sneeuw als een kraaiend kind,
maar - boven dat kreunen en boven den wind
schalt luid en luider des menners kreet.... -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

'Hop! Hop! Vooruit!' In steeds doller vaart... -
Ademt wel zaliger paar nog op aard?
Onder uw mofje, bezet met kant,
vond lang mijn hand uw fijne hand.
Zacht wendt gij tot mij uw bekorend gezicht:
wat straalt uit uw oogen een hemelsch licht!
Tegen mijn boezem leunt gij u aan....
In mijn oogen zwelt een stille traan,
de zoetste traan, die een oog ontgleed! -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed.

Envoi.

Tzarewna! Rouskia's eêlste spruit!
Gedoog, dat ik met lief geluid
van rhythmen en woorden, week van klank,
bij *goussli*-spel u groetend dank.
Mij, armer moedjiks armen zoon,
met stolnikstaf noeh tzarenkroon,
mij schonkt gij, was het ook slechts een uur,
uwer wangen blos, uwer blikken vuur,
doch vooral dien kus, dien ik nimmer vergeet... -
De sneeuw vlokt neder wijd en breed!

II. Zeer ouderwetsch.

Uit de meerschen doomen nevels op - een levend gordijn; van der duinen witzandige kim, als een bloedende kop, loert schuin nog de zon op de kruinen, op de kruinen der linden, die, om de kapel oprijzend, hun takken strengelen: als druppels van klank uit de angelusbel zijpelt weemoedig bengelen. Als druppels van klank, vol zonnigen glans, zijplen, van laag tot lagen, zijplen, o langzaam, in stille kadans, door 't getakte, de trage slagen, zijplen omlaag tot het vroolijke gild, daar onder ter tafel gezeten, dat gichelt en goechelt, luid ende wild, maar verpoost van drinken noch eten. Van drinken verpoozen? Ei! telkens slaat men een nieuwe gezondheid! De kruiken gaan van maat tot meisje, van meisje tot maat, en keeren met ledige buiken.

Over 't mulle buikje, spannend rond, streelt menige smulpaap met lusten. De meidekens kussen met smakkenden mond de stouterds, die 't eerst hen kusten. - En kussen! Is dat niet het fijnste gerecht op zoo'n feestje der liefde...lijk heden? Hoort een Gouden Bruiloft, recht en hecht, niet tot 's levens zaligheden? En zalig troonden, gelukkig, voldaan, op hun stoel, met gebloemt overtogen, het stokoud paartjen, een heimlijken traan wegpinkend, stom, uit hun oogen. Met oogen, waar heel hun ziel in lag, bestaarden zij kinderen, magen; herdenkend, met stillen, genoeglijken lach de eigen jeugd met haar rozige dagen; de eigen jeugd, met die gansche, heerlijke sleep van geneuchten, - de vrijersjaren, hoe hij maar niks zeide, hoe zij hem begreep, en hoe graag zij te zamen waren.... En - mild als de zon op het bloeiende land, straalde ook *nu* op hun wangen de minne, en gelijk in hun vrijtijd greep hij haar hand, en fluisterde weer: 'Engelinne ...' En stamelend klonk het: 'Ei! Is het niet waar? Eerst heden was 't, dat wij trouwden! Gij loopt niet gebogen... Niet wit is mijn haar... Jong zijn wij, geen sukkelige ouden ...' 'Grootvader, - och arme! Wat was hij kamank! - Zit hier weer, op mijn eigen plaatsje; naast hem grootmoeder; op 't einde der bank nichtje Kee met haar vrijer, Klaasje. -

En wat is daar gezongen...? Mij dunkt: ik hoor nog dat slepende, treurige wijsje, dat de Koster zong, gij weet wel, Liboor, dat liedje van 't lodderig Lijsje. En Grootvaar heeft nog geflikkerd dien dag.... Eerst stribbelde Grootmoe wat tegen, doch hij keek haar eens aan met zoo lieflijk een lach.... "'k Weet," zei hij, "daar kunt gij niet tegen...." "Zie," zei hij, en wees op ons allen in 't rond, "zij zullen 't herdenken bewaren: hier dansten uw oudjes eens, jeugdig en blond, en heden - met spierwitte haren...."' - Toen zweeg de grijsaard. Ginds, op zijn ton was even de veedlaar gesprongen. Niet langer baadde het duin in de zon, en 't vinkje had uitgezongen.... En plotseling kwam het over hem.... Hij lachte zijn bruidje zoet tegen. 'Kom,' zeide hij, fluistrend met bevende stem, 'één dansje maar.... Stribbel niet tegen....' En plechtig wees hij de kindren in 't rond: Zij zullen 't. herdenken bewaren ..: 'hier dansten onze oudjes eens, jeugdig en blond, en later - met spierwitte haren....' Vol tranen schoten nu de oogen der bruid.... Stom bleef zij een pooze gezeten.... Dan gaf zij antwoord, half momplend, half luid: 'Ik vrees maar.... Ik ben 't al vergeten....' Toen trad zij vooruit, trok 't schortje van zij terecht met magere vingeren. 'Free,' zei zij, 'wat ben ik nieuwsgierig, of gij nog zoo met de beenen kunt slingeren.'

Toen lachte de grijsaard: heel teeder liet hij den arm op haar schouder rusten. Dan zeide hij zachtjes: ‘Nu beef maar niet! Ik verwed wat...., gij walst nog met lusten.’ Nog even zocht hij den pas, met den voet, en neurde een verouderde vooze: Willen wij kussen, Roza zoet! ‘Willen wij kussen, Roze!’ Toen greep de vedelaar fluks naar den boog: uit de snaren spatt'en de tonen in gehakte rhythmen! Met glimmend oog, met van fierheid blozende koonen zweefden, in zachten, bedaarden pas, met kalme, schier eedle gebaren, zacht zwenkend over het frischgroen gras, de oudjes, met spierwitte haren. POL DE MONT

Letterkundige kroniek.

Henrik Ibsen, *Hedda Gabler*, Schauspiel in vier Akten. Deutsch von Emma Klingenfeld. Berlin. S. Fischer. 1891.

Geen krachtiger bewijs voor de groote plaats, welke Ibsen in de literatuur van onzen tijd inneemt dan de graagte, waarmede in alle beschaafde landen naar elk nieuw werk van den dichter de hand wordt uitgestrekt. En het is niet in de eerste plaats zekere literaire nieuwsgierigheid, het verlangen naar een of andere nieuwe prikkeling, naar iets sensatiewekkends of iets ongehoords, dat de menschen tot Ibsen drijft, maar veeleer de wetenschap, dat, wat ons in zijn werk ook moge afstooten of ergeren, er altijd, meer dan bij eenig ander schrijver van onzen tijd, in het probleem door hem gesteld, in de wijze waarop hij het dramatisch thema ontwikkelt, iets is dat machtig in het geweten grijpt, tot ernstig nadenken stemt en op de maatschappelijke verhoudingen een schel licht werpt. Deze groote ‘remueur d'idées’ dwingt tot luisteren en hij doet dat niet zoozeer door den luiden toon, waarop hij spreekt, als wel door het strenge, het overtuigde van dien toon en door de volharding waarmede hij telkens weder, maar in telkens nieuwen vorm, dezelfde denkbeelden predikt, dezelfde vraagstukken opwerpt.

Intusschen konden na de verschijning van Ibsens latere drama's, inzonderheid na *Die Wildente* en *Die Frau vom Meere*, velen de vrees niet onderdrukken, dat de dichter door zijn zin voor symboliek zich steeds verder zou laten meesleepen, zich steeds meer in het afgetrokkene zou verliezen en aan het wijsgeerige, d.i. ondramatische, in zijne stukken een steeds grootere plaats zou inruimen

Hun vooral moet het nieuwe werk van den twee-en-zestigjarigen Ibsen dubbel welkom zijn. Geslotener, rijker aan handeling, maar minder rijk aan zich op den voorgrond dringende symboliek, scherper van karakterteekening dan eenig ander van zijn werken, is het drama zeker bestemd om in nog wijder kring indruk te maken.

Hedda Gabler, zoo luidt de titel; ofschoon de Hedda, welke de hoofdpersoon van het drama uitmaakt, wanneer het stuk aanvangt, reeds sedert zes maanden haren familienaam Gabler voor dien van haren man Jörgen Tesman heeft verruild. Die titel intusschen is niet zonder beteekenis. Evenmin als tusschen Nora en Helmer, als tusschen Ellida (‘Die Frau vom Meere’) en Wangel, is er tusschen den 38jarigen Jörgen Tesman en zijn 29jarige vrouw een eigenlijk samenleven, een huwelijksb a n d . Voor Tesman was de huwelijksreis, waarvan hij bij den aanvang van het stuk juist terugkeert, naar zijne eigene bekentenis, vooral een studiereis, waarbij archieven en bibliotheken het drukst bezocht werden; en nu is 't vooral het bezit van een eigen woning waar hij zijn boeken bergen en zijn boek schrijven kan, gevoegd bij het vooruitzicht eener benoeming tot professor - een benoeming waarop hij zeker rekent, waarop hij getrouwd is, en zijn huishouden weelderig heeft ingericht - hetwelk hem bij zijne tehuiskomst opgeruimd stemt. Aan andere vooruitzichten, waarvan zijne oude ongehuwde ‘tante Julle’ - bij wien de ouderlooze Jörgen is opgevoed - voor het jonge echtpaar droomt, aan de mogelijkheid dat thans nog ongebruikte kamers mettertijd door kleine Tesmannetjes bevolkt zullen worden, denkt onze ‘Privatdozent’ in de verste verte niet. Ook Hedda is met geheel andere gedachten vervuld, wanneer zij na de lange huwelijksreis tehuis komt in de fraaie villa, welke Tesman voor haar kocht omdat hij haar, vóór hunne verloving, eens ter loops had hooren zeggen, dat zij nergens anders zou willen wonen.

Hedda, de schoone dochter van Generaal Gabler, die, als jong meisje, aanbidders te kust en te keur had, de verwènde Hedda, met het fraai besnedene bleeke gelaat en de koude staalgrijze oogen, denkt er slechts aan hoe zij zich in hare villa met de grootst mogelijke weelde zal omringen.

Maar spoedig zullen hare gedachten eene andere wending nemen. Den morgen na hare tehuiskomst van de reis, kort na een bezoek van tante Julle, wier eenvoudige hartelijkheid door haar met in het oog loopende koelheid en voornaamheid wordt beantwoord, ont-

vangt Hedda bezoek van mevrouw Elvsted, die, als Thea Rysing een tijd lang met haar op dezelfde kostschool doorbracht, zonder dat tusschen beiden ooit groote intimiteit ontstond. Mevrouw Elvsted, de tweede vrouw, vroeger gouvernante der kinderen, van den ‘Land-richter’ Elvsted, die ergens ‘da droben’ in een afgelegen landstreek woont, komt de hulp van Hedda en haren man inroepen voor zekeren Eilert Lövborg, den gouverneur van hare stiefkinderen, van wien zij vreest dat hij voor de verleidingen der groote stad niet zal bestand zijn en op wien zij Tesman dringend verzoekt een wakend oog te houden. Deze Eilert Lövborg, een man van lichtzinnig gedrag en zwak karakter, blijkt een oud vriend te zijn van Tesman; zij hebben te zamen gestudeerd en kozen dezelfde wetenschap: de kultuurgeschiedenis, tot hun speciaal vak, Terwijl Tesman nog aan het verzamelen is van bouwstoffen voor een boek over de ‘Brabanter Hausindustrie im Mittelalter’, heeft Lövborg reeds een groot werk het licht doen zien dat sensatie heeft gemaakt, en heeft hij een tweede groot werk onderhanden. Diezelfde Lövborg, die thans in intieme betrekking staat tot Thea Elvsted (ook weder een van die ongelukkigen, wier huwelijk geen huwelijk heeten mag), welke hem bij het schrijven van zijn boek behulpzaam is en hem daarbij schijnt te inspireeren, is ook voor Hedda geen onbekende. Eilert Lövborg heeft tot de aanbidders van Hedda Gabler behoord, en tusschen hen beiden is een drama afgespeeld. Thea Elvsted heeft het wel meer dan eens bemerkt, dat zich tusschen haar en Lövborg het beeld van een vrouw kwam dringen. Maar wie die vrouw is, heeft zij nooit te weten kunnen komen. Dat ééne slechts heeft Lövborg zich eens laten ontvallen, dat toen hij van haar scheidde, zij hem met een pistool heeft willen doodschieten. ‘Misschien is het de roodharige zangeres geweest, met wie Lövborg zeer bevriend was; men beweert dat deze altijd een geladen pistool bij zich droeg. En die zangeres moet thans weêr in de stad zijn, - welk een gevaar voor Lövborg!’

Hedda hoort dit alles met gespannen aandacht, maar met groote zelfbeheersching aan. Maar nu komt een vriend des huizes, Gerichtsrath Brack, met eene nieuwe gewichtige tijding. Eilert Lövborg, die met zijn boek zulk een sensatie gemaakt heeft, dreigt voor Tesman een geducht mededinger te worden voor de professorsplaats. En wanneer Tesman niet benoemd wordt, dan kan er van alles wat hij Hedda, toen hij haar trouwde, voorspiegelde: een rijpaard,

liverei, menschen zien, niets komen. Hedda blijft onder deze mededeelingen uiterlijk koel. ‘Nu - zegt zij - één ding heb ik in alle geval om mij wat op te vroolijken,’ En als Tesman, verheugd, vraagt, wat dit is, antwoordt zij, op den drempel van het vertrek zich omkeerend, met half verholen spot: ‘Mijn pistolen. De pistolen van Generaal Gabler.’

Een meesterstuk van expositie schreef Ibsen hier weder in dit eerste bedrijf, waarin alles wat tot de voorgeschiedenis van het drama behoort, alles wat het drama moet voorbereiden, in de natuurlijkst mogelijke gesprekken, op de meest ongezochte wijs wordt te pas gebracht, en tevens de karakters der hoofdpersonen in met vaste hand scherp getrokken lijnen duidelijk naar voren treden. Hedda heeft slechts enkele woorden gesproken of wij vermoeden reeds dat wij te doen hebben met een vrouw zonder veel hart: haar uitval tegen ‘die vervelende bloemen’, haar houding tegenover Jörgens pleegmoeder, de goede tante Julle, zijn weinig geschikt ons voor haar in te nemen. En wanneer men haar plotseling zoo vol vriendelijkheid ziet voor Mevrouw Elvstedt, die haar alles van hare verhouding tot Eilert Lövborg moet vertellen; wanneer zij er bij haren man op aan dringt, dat hij Lövborg vooral hartelijk zal uitnoodigen om bij hen te komen, wanneer zij later de mededeeling dat Lövborg een gevaarlijk mededinger is voor het professoraat, waarop Tesman rekent, aanhoort als ging het haar niet aan, - dan gevoelen wij dat wij hier een vrouw voor ons hebben, die onder hare beeldschoone trekken, een door en door verdorven gemoed verbergt, en in wier nabijheid niemand veilig is. Tegenover zulk een vrouw is het lot van den Privatdozent met zijn open, rond, tevreden uiterlijk en ‘etwas nachlässiger Hausanzug’ - zooals Ibsen in zijn persoonsbeschrijving aangeeft - te voorzien. Zijn goedheid maakt weinig indruk op haar, zijn banaliteit hindert haar bij den dag meer, en dat hij haar ten slotte toch niet die weelde zal kunnen verschaffen, waarop zij als Professorsvrouw gerekend had, ergert haar bovenmate. Tesman merkt van dat alles niets; hij is banaal vriendelijk voor haar, maar zijn gedachten zijn meer bij zijn studiën dan bij zijn vrouw.

Hedda verveelt zich als zij tehuis gekeerd is, zooals zij zich reeds zes maanden lang op haar huwelijksreis verveeld heeft, ‘altijd en eeuwig tezamen met een en denzelfde.’ Daar treedt Eilert Lövborg hare woning binnen, verwelkomd door Tesman, die tot zijne ver-

rassing van hem verneemt, dat Lövborg hem niet in den weg wil staan bij de verkrijging van het professoraat, maar zijn tweede boek, dat bestemd is om nog grooter opgang te maken dan het vorige, eerst zal uitgeven, wanneer Tesman benoemd is. Eilert en Hedda ontmoeten elkander, en nu worden de herinneringen weder wakker, Lövborg geraakt wederom onder Hedda's bekoring, en zij weet met diabolische geslepenheid het gesprek gaande te houden, hem aan hunne vroegere verhouding, hunne 'Kameradschaft' te herinneren, totdat zij hem eindelijk met halve woorden laat begrijpen, dat, indien zij hem op dien gedenkwaardigen avond, om zich tegen zijn aandrang te verdedigen, met een pistool heeft gedreigd, er niettemin onder hare 'Kameradschaft', een dieper, inniger gevoel schuilde....

Op het oogenblik van deze bekentenis komt Mevrouw Elvsted binnen, en nu zet Hedda haar werk voort. Terwijl Thea Elvsted meent zooveel invloed op Lövborg te hebben, dat zij hem van zijne vroegere gewoonten, van drinken en andere losbandigheden, vermag af te houden, tracht Hedda, van hare zijde, een tegenovergestelden invloed op hem te oefenen. Lövborg wordt door Geheimrath Brack uitgenoodigd tot bijwoning, dien avond, van een heerenpartij, waar het vroolijk zal toegaan, en Mevrouw Elvsted, die de zwakheid van haren beschermeling kent, wenscht hem er van terug te houden; maar Hedda weet hem te bewegen aan de uitnoodiging gevolg te geven. Zij wil ten minste eenmaal in haar leven macht oefenen op het lot van een mensch. Zij gevoelt zich zoo arm, en die Thea Elvsted, h a a r zou het vergund zijn zoo rijk te wezen!

Lövborg heeft beloofd dat hij om tien uur zijne vriendin Elvsted zal komen halen om haar naar huis te begeleiden. Maar de beide vrouwen wachten den ganschen langen nacht te vergeefs op den terugkeer van Tesman en Lövborg. Eindelijk, tegen den morgen, komt Tesman alleen tehuis. Op de partij van Brack heeft Lövborg hem een gedeelte van zijn nieuw werk uit het handschrift voorgelezen. Tesman is nog geheel onder den indruk van dat werk, dat hij tot het merkwaardigste rekent wat ooit geschreven werd. Maar Lövborg is ten slotte weer in zijn oude gewoonten vervallen; hij is dronken geworden en in dien toestand heeft hij uit den zak van zijn jas het kostbaar handschrift laten vallen, hetwelk Tesman heeft opgeraapt.

Nu kan Hedda haar duivelsch werk voortzetten. Zij weet het handschrift machtig te worden en in een lade te verbergen. Intusschen komt Lövborg in doffe wanhoop terug en bekent dat hij het handschrift van zijn nieuw werk kwijt is. Aan Thea zegt hij dat hij het boek - ‘zijn en Thea's kind’ - aan duizend snippers gescheurd heeft; aan Hedda echter bekent hij dat hij het verloren heeft, - maar ook dat zijn leven hem nu niets meer waard is, en hij er een eind aan wil maken. Als hij vertrekken wil, houdt Hedda hem staande: hij moet een souvenir van haar mede nemen; en nu drukt zij hem een pistool in de hand, hetzelfde dat zij eens op hem richtte. Lövborg neemt afscheid, en wanneer Hedda zijn stap niet meer hoort, haalt zij het handschrift te voorschijn, en, terwijl zij het eene cahier voor, het andere na, in het vuur werpt, fluistert zij: ‘Nu verbrand ik je kind, Thea, jou en Eilert Lövborgs kind.’

Aan den avond van dien dag komt het gerucht van Lövborgs dood. Hij heeft zich doodgeschoten. Hedda vermoedt: als een man, door een schot in de borst of de slapen; maar spoedig zal zij de waarheid vernemen: men heeft Lövborg gevonden met een schot in het onderlijf en wel in het boudoir van zekere al te bekende schoone, Fräulein Diana. Lövborg maakte dus niet een einde aan zijn leven als een man en niet ‘in Schönheit’, zooals Hedda hem gesmeekt had dat hij doen zoude, toen zij hem het pistool overhandigde. ‘O, das Lächerliche und Niedrige - roept zij uit - es legt sich wie ein Fluch über Alles, woran ich nur rühre’. Maar dat pistool, waarmede hij den zelfmoord beging, het kan herkend worden als het hare, en het is reeds herkend door den Gerichtsrath Brack. Wanneer die spreken wil, is Hedda verloren. Zij is dus in de macht van Brack, afhankelijk van zijn wensch en wil - en er is alle reden om te vreezen, dat Brack daarvan gebruik zal maken -; zij is niet meer vrij, en dat denkbeeld is haar ondragelijk.

Intusschen heeft Tesman een begin gemaakt met te trachten, uit de losse aanteekeningen en uit fragmenten van Lövborgs arbeid, welke mevrouw Elvstedt bewaard heeft, nog iets van het groote werk terecht te brengen. Tesman, die weet wat Hedda met het manuscript gedaan heeft, meent dit aan Lövborgs nagedachtenis verschuldigd te zijn, en Thea Elvstedt wenscht niets liever dan hem hierin behulpzaam te wezen. Terwijl zij daarin verdiept zijn,

klinkt er een schot uit de achterkamer, die van het voorvertrek alleen door neerhangende gordijnen gescheiden is; en wanneer men, verschrikt, de gordijnen opslaat, ligt Hedda levenloos op de sofa uitgestrekt.

‘Ik heb er naar gestreefd menschen te schilderen zoo exact mogelijk, zoo gedetailleerd mogelijk en anders niet. Het kan best gebeuren, dat men in mijn drama iets revolutionnairs wil vinden, maar dat staat toch in allen gevalle op den achtergrond: alleen de personen van het stuk spreken, niet ik’. Zoo laat Ibsen zich over zijn jongste werk uit in een brief aan onzen mederedacteur C. Honigh, die, met vergunning van den schrijver, voor het tooneelgezelschap van de heeren de Vos en van Korlaar te Rotterdam eene vertaling uit de oorspronkelijke taal bewerkt. En inderdaad men behoeft niet naar het probleem te vragen hier door Ibsen gesteld, men behoeft geen analogiën te zoeken met helden en heldinnen uit Noorsche Sagen, met Brunhilde en Siegfried, om belang te stellen in Hedda Gabler, en het drama, dat hier, met haast klassieke soberheid, in anderhalven dag en tusschen een klein aantal personen afspeelt, met spanning te volgen. Hedda, de koele, hartelooze, de onvruchtbare, die niet scheppen, alleen vernietigen kan, onmachtig om te heerschen en onwillig om te dienen; in wie niets groots, niets heldhaftigs is, al pocht zij, voor zichzelve en voor anderen, op haar verlangen naar ‘endlich einmal eine That’, en naar sterven ‘in Schönheit’; die haar geheele leven er slechts op uit is door den uiterlijken schijn te verblinden en te heerschen, en wier theatrale dood nog op effect berekend is; - en tegenover haar Thea Elvstedt, de overgevoelige, overspannene, maar die, in haar zucht om voor anderen te leven, den zwakken, lichtzinnigen Lövborg op den goeden weg weet terug te brengen, hem tot werken aan te zetten, bij zijn werk te steunen, te helpen en te bezielen, en die, nog na zijn dood, wanneer de andere dat werk voor goed meent vernietigd te hebben, de kracht vindt om het uit losse aanteekeningen en onsamenhangende fragmenten weder op te bouwen: die beide vrouwen, zoo ongezocht in hare tegenstellingen, maken bij een aandachtige lezing van het stuk diepen indruk.

Het kan zijn dat het gedetailleerde van de schildering, waarop Ibsen in zijn brief aan Honigh doelt, bij de vertooning aan den indruk afbreuk doet. Ook hier, evenals in zijn vroegere drama's,

vordert de dramatische auteur van den toeschouwer een tot het uiterste gespannen aandacht, waardoor het alleen mogelijk is, dat hem van de verschillende voor het recht begrip der gebeurtenissen en voor de juiste verklaring der karakters onmisbare bijzonderheden geen enkele ontga; maar de ingehouden kracht van dit drama, het gedrongene van den vorm, de meesterlijke dialoog maken dat men tot die ongewone aandacht als vanzelf gedwongen wordt.

Het is of in *Hedda Gabler* de verschillende personen ons nader staan dan in Ibsen's meeste vroegere drama's het geval was. Zij spreken niet in raadselen, en slechts bij uitzondering in gemakkelijk te verklaren symbolen. Wat er, met betrekking tot de opvatting van den band van het huwelijk revolutionnairs in moge liggen - Thea's vrije vereeniging met Lövborg als de geestelijk vruchtbare voorgesteld, tegenover de onvruchtbare door wet en kerk erkende vereeniging van Hedda Gabler en Jörgen Tesman - blijft, gelijk Ibsen deed opmerken, op den achtergrond. Ibsen's personen spreken en handelen, niet hij zelf. Het is een drama, op ongedwongen wijze geboren uit zielstoestanden en maatschappelijke toestanden, waaraan dit einde der eeuw, ongelukkig genoeg, bijzonder rijk is. Bestemd om te worden vertoond, zal het intusschen eerst bij het voetlicht in zijn kracht, en in zijn mogelijke zwakheid, te voorschijn treden.

Het strekt der directie van den Tivoli-schouwburg te Rotterdam tot niet geringe eer, dat zij het eerst dit merkwaardig drama in eene eigene vertaling uit het Noorsch ter opvoering koos. Waarom liet de Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’, die in mevrouw Frenkel een voortreffelijke Hedda Gabler bezit, zich door dezen kleinen schouwburg de loef afsteken?

Brieven van Multatuli. De Havelaar verschenen. 1860. Amsterdam, W. Versluys 1890.

Ziehier een tweede deel met brieven van Multatuli, wederom, op een enkele uitzondering na, allen aan zijne eerste vrouw gericht. Hoofdinhoud: de indruk dien de pas verschenen *Max Havelaar* maakt; de eerste kennismaking met Mr. J. van Lennep; later de verkoeling tusschen Dekker en van Lennep, gevolgd door het be-

kende proces over het recht tot het uitgeven van een volkseditie van de ‘Havelaar,’ of, zooals het heette, den eisch door Douwes Dekker aan van Lennep gesteld tot het doen van rekening en verantwoording wegens het bezorgen der uitgave van *Max Havelaar*. Dit alles vermengd met herhaalde klachten over geldgebrek en met het verzinnen van plannen om aan geld te komen.

Was het eerste deel dezer brieven boeiend, roerend en aangrijpend in hooge mate, omdat men hier, uit de ellende waarin Douwes Dekker verkeerde, het meesterwerk zag groeien, waarvan de geniale schepper zelf de artistieke waarde niet scheen te vermoeden, een gansch anderen indruk geven de thans openbaar gemaakte brieven. Den man, die zijn land met een geheel eenig kunstwerk had verrijkt, ziet men hier tobben, sukkelen, klagen, en in dit getob en gesukkel, in die klachten is weinig groots, weinig dat schokt of aangrijpt.

De machtige indruk, dien de *Max Havelaar* door het geheele land maakte, de beroemdheid, welke de schrijver daardoor op eens verwierf, overtroffen Dekker's toch reeds vrij hooge verwachtingen. In den aanvang stemt het hem dankbaar. Karakteristiek en treffend is nog hetgeen in een der eerste brieven van dezen bundel, een brief van 24 November 1859, daags na zijne overkomst uit Brussel naar Amsterdam, te lezen staat:

‘God ik ben zoo dankbaar, beste Tine, en wat is dat prettig voor jou. Jij hebt de meeste satisfactie van uwe trouw en aanhankelijkheid. Och, het idee dat je eens weer het hoofd kunt opheffen, is mij zoo aandoenlijk. Wat een goede ingeving om dat boek te maken. En wat gek is, ik weet niet hoe ik het gemaakt heb. Het kopieeren voel ik nog, maar van het schrijven weet ik niets meer.’

Maar daarna is het alsof het groote succes hem als champagne naar het hoofd stijgt, hem onrustig maakt. Aan Tine deelt hij mede dat menschen, die het in Indië nooit gedaan zouden hebben, hem aanspreken en complimenteeren. In zijn logement - zoo schrijft hij - groet ieder hem; de knechts vliegen. ‘Het boek maakt furore.... Je hebt geen idee van m'n populariteit.... Ik ben op 't oogenblik de populairste man van Holland. Telkens wordt er in geschriften en dagbladen aangehaald “dat zegt Multatuli.” “Wat zou Havelaar daarvan zeggen?” Hoe vind je 't? Als nu 't portret voor de glazen van de winkels komt, wordt het nog erger. Zoo

moet het juist gaan!.... 't Verwondert me dat er nog geen kleedingstukken zijn à la Havelaar, want 't is een rage. Ik ben compleet l'homme du jour, Is 't niet komiek? ... In Frascati staat men op om mij te zien. 't Is komiek.... De opgang van M. H, stijgt nog. 't Is ongehoord. Ik krijg correspondentie met de heele wereld.' Zoo gaat het voort. Uit sommige uitdrukkingen als: 'Is 't niet komiek?' merkt men, dat hij nog besef heeft van hetgeen er overdreven en smakeloos is in de wijze waarop men hem viert; ook uit deze tirade: 'Over 't geheel is 't of de vrouwen mal zijn, zelfs op straat en in Artis. Maar ronduit gezegd onpleizierig vind ik het niet. Je zoudt me ook niet gelooven als ik zei dat ik het onaangenaam vond.'

Maar nu wil het ongeluk, dat de menschen, met wie hij naar aanleiding van het verschijnen van den *Havelaar* in nauwere aanraking komt, wel verre van hem kalmer te stemmen, er niet weinig toe bijdragen om hem in agitatie te houden. Men wil hem een politieke rol laten vervullen. Al is er geen reden om aan de oprechtheid te twijfelen van Van Lenneps ingenomenheid met den *Max Havelaar* als letterkundig kunstwerk, evenmin als aan de zuiverheid der bedoeling waarmede hij den schrijver gedurende een half jaar te Brussel in staat stelde met vrouw en kinderen te leven, dat diezelfde Van Lennep in Douwes Dekker een geschikt werktuig meende te zien ter bestrijding van het ministerie, of althans ter bereiking van eenig politiek oogmerk, schijnt vrij zeker. Wat ter wereld kon hem anders bewegen Multatuli, ongevraagd, op de lijst der kandidaten voor de Tweede Kamer te plaatsen? En ook van andere zijde tracht men partij van hem te trekken. Hulp wordt voorgespiegeld, maar het blijkt spoedig, dat dit enkel geschiedt in de verwachting dat hij zich tot het werktuig zal maken van een bepaalde partij: de tabaks-contractanten; men wil hem een soort van gedragslijn voorschrijven: niet Duymaer van Twist moet hij aantasten, maar Rochussen. Doch al heeft hij geld dringend noodig, hij wijst het voorstel met verontwaardiging af: 'ik zal probeeren (hun) uit te leggen, dat ik geen partij kan dienen, maar dat als de partij die Thorbecke, Bekking, D. van Tw. en van Hoëvell toegedaan zijn het goede wil, dat zij dan mij moeten bijstaan, en niet omgekeerd.'

Tegelijkertijd stellen een zeker aantal, meest moderne, predikanten zich met hem in aanraking. Een brief van 4 of 5 September 1860

noemt er een zestal, die hem zijn komen opzoeken, en die allen ‘gebiologeerd vertrokken!’ Met deze mededeeling omtrent het druk bezoek van predikanten, stemt overeen wat Multatuli schrijft in een naschrift (van 1865) op zijn *Brief aan Ds. Franken* (Verspreide stukken 6e druk p. 55): ‘Tegen 't einde van 1860 werd ik gedurig lastig gevallen door dominees. Eens telde ik elf bezoeken op één dag. Sommigen wilden mij overhalen om Christen te worden, maar de meesten beweerden dat ik 't al was... op 'n klein beetje na! En dit kleine beetje kwamen zij mij brengen, in de gedaante van vermaningen, preeken, verhandelingen en traktaatjes.’ Intusschen blijkt uit den bovenvermelden brief, dat althans een hunner hem ook op andere wijs behulpzaam wilde zijn; die moderne predikant zeide hem: ‘als je geld noodig hebt, moet je 't mij zeggen.’ Jammer dat de Multatuli van 1865 dat aanbod van 1860 vergeten was.

Men zou in deze brieven, geschreven weinige maanden na den *Max Havelaar*, zoo gaarne den man terug vinden, wien niet alleen het volkomen gerechtvaardigd verlangen drijft zijn eigen positie en die van zijn gezin hersteld te zien, maar die ook de ‘verbetering van den boel in Indië’ (*Brieven* 1e bundel blz. 126) zich tot zijn levenstaak koos. Men zou verwacht en gewenscht hebben, dat Dekker, na den ongeëvenaarden opgang van zijn pleidooi voor de rechten van den Javaan, nu hij bleek in zijn pen een kapitaal te bezitten, zou trachten dat kapitaal op alle mogelijke wijze rentegevend te maken. Doch was het de reactie na de - zij 't ook gedeeltelijk onbewuste - geestelijke inspanning welke het schrijven van zijn boek hem gekost had; was het de overspanning waarin zijne nieuwe vrienden en bewonderaars hem brachten - zeker is het, dat wij in deze Brieven weinig omtrent den Javaan en even weinig omtrent Dekker's werkplannen vernemen. Heeft hij in de vijf à zes maanden (van Januari tot Juni 1860), welke hij zonder al te groote zorgen te Brussel met de zijnen door konde brengen, gewerkt? De ‘Brief aan Ds. Franken’ van Augustus 1860, een stuk in *de Tijdspiegel* van October van dat jaar: ‘Max Havelaar aan Multatuli’ en een manifest ‘Aan de stemgerechtigden in het distrikt Tiel’ dd. 7 October 1860, is alles wat, voor zoover ik weet, in het jaar 1860 van zijne hand in druk verscheen.

De rechte stemming is er niet. Dat blijkt uit alles. Hij is voortdurend vervuld met zich zelven en met de manier om aan geld te komen.

‘Ik moet nu denken over de manier om de geestdrift te brengen op het punt waar ik hem hebben wil, en dan: geld. Praatjes neem ik niet aan....’ Eerst ontwerpt de man, voor wien het publiek in Frascati opstaat om hem te zien, het plan om zijn portret in een groot aantal exemplaren te laten lithographeeren en te verkoopen. Maar de operatie mislukt. Dan is de hoop gevestigd op een vermogend belangstellend vriend te Brussel. Eindelijk wordt een jong en enthousiast vereerder gespannen voor het - naar het schijnt door Dekker zelf ontworpen - plan eener nationale inschrijving. Maar ook hier wil het niet vlotten, en bovendien is de manier, waarop men hem steunen wil, Dekker niet naar den zin. Het zou alles ruimer, royaler moeten gaan. ‘In plaats van in eens te zeggen: daar heb je een paar duizend gulden, gaat alles zoo mondjesmaat.’

Terwijl hij onder den indruk van dit alles verkeert, komen de moeielijkheden met Van Lennep. Heeft Mr. Jacob van Lennep, door zich Multatuli aan te trekken, den Maecenas willen spelen, gelijk advocaat Faber meende? Ik zie niet, wat daarin voor kwaads zou gestoken hebben. Maar, Maecenas of niet, Van Lennep en Douwes Dekker waren geen menschen voor elkander; beiden kwamen van verschillende kanten en gingen verschillende richtingen uit. Het doel dat Multatuli met de uitgaaf van *Max Havelaar* had en dat hij zeer duidelijk uitsprak in het slot van zijn boek, kon nooit de volle sympathie hebben van een volbloed conservatief als van Lennep; tot het doen van een beroep op het ‘volk’, in den ruimen zin waarin Multatuli dit woord verstond, zou Van Lennep nooit meewerken. Vroeg of laat moest het dus tusschen die beiden tot een botsing komen.

De uitgeefster van Multatuli's Brieven heeft wel gedaan met al wat zij omtrent dit onverkwikkelijk conflict der mededeeling waard achtte, in dezen bundel bijeen te brengen, al behoort een groot deel daarvan tot een later tijdperk. Nu behoeft daarop later niet weer terug gekomen te worden.

De wijze waarop, na afloop van het proces, Mr. Van Lennep, en na zijn dood zijne erfgenamen, de zaak hebben behandeld, is zoo fair mogelijk. En dat Multatuli zelf, ondanks al het grievend teleurstellende dat er voor hem in gelegen was van, door Van Lennep's toedoen, het boek dat hij zoo ruim mogelijk had willen verspreiden, in zijn vlucht belemmerd te zien, ‘altijd eenig gevoel

voor den heer Van Lennep behouden heeft' - gelijk zijne weduwe verzekert, - dat hij, zooals hier eveneens herinnerd wordt, de eerste was om op het Gentsche congres in 1867 Van Lennep de hand te reiken, welke de ander met genoegen scheen aan te nemen, - dat strekt, dunkt mij, beide partijen tot eer.

Tusschen dit alles vindt men het verhaal van zonderlinge, haast onbegrijpelijke ontmoetingen, gelijk die - waarop in een der brieven enkel gezinspeeld, maar welke door de uitgeefster omstandig verhaald wordt - van het meisje, dat alle morgen om negen uur bij Dekker kwam ontbijten, en een uur blijven maar niet praten mocht; een van de vele gevallen, waarin hij, door eene haast onnoozele goedhartigheid en lichtgeloovigheid - sterk contrasteerende met zijn achterdocht ten opzichte van de menschen die het goed met hem voorhadden en hem helpen wilden! - het slachtoffer werd van eene oplichtster, hier nog ter zijde gestaan door een oplichter, zekeren Dr. in de Letteren, om wien te hulp te komen Multatuli in 1861 zijne *Minnebrieven* schreef.

Ik verzwijg het niet, dat de eindindruk, dien wij van deze Brieven uit het jaar 1860 ontvangen, niet zeer hartverheffend is; dat de wijze, waarop Multatuli na den ongehoorden opgang van *Max Havelaar* zijn lot draagt en zijne positie tracht te verbeteren, - ik denk hier ook nog aan zijne herhaalde bezoeken aan de speelbank te Spa in Juli 1860 - mij kleiner en bekrompener voorkomt dan verwacht mocht worden van den man, die met zulk een voorbeeldig geduld en zulk een ongeëvenaarde geestkracht de bange herfstmaanden had doorworsteld, waarin hij op het dakkamertje te Brussel zijn meesterlijk werk schreef. Bovendien zijn niet alleen de omstandigheden van 1860 minder aangrijpend tragisch, maar men mist in den toon dezer brieven dat teedere, innige, roerend-liefelijke, hetwelk aan die uit Brussel zulk een bekoorlijkheid gaf.

En toch.... en toch leest men dit alles met onverzwakte aandacht, van het begin tot het eind, in één adem uit. Want het leven van dezen ongemeenen man moge afstooten of aantrekken, ergernis geven of tot geestdrift stemmen - onverschillig laat het niemand.

Het is nu eenmaal niet anders: de vereerders van Douwes Dekker zullen zich er op moeten voorbereiden en het zich moeten getroosten, dat de verschillende brievenbundels, welke achtereenvolgens het licht zullen zien, hen nu en dan teleurstellen. Doch voor wie

het zich eerlijk ten plicht stelt, den dichter van *Max Havelaar* zoowel in zijn gebreken als in zijn deugden te leeren kennen, voor dien is er niets belangrijkers dan de kennismaking met deze Brieven, naar de voortzetting van wier uitgaaf - moge het zijn met eenigzins korter tusschenpoozen dan die, welke tusschen den eersten en den tweeden bundel verliep - wij met groot verlangen blijven uitzien.

Bibliographie.

Nog eens: Oorsprong en Grenzen der Kennis. Inwijdingsrede, uitgesproken op 6 October 1890, bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, door Jhr. Dr. B.H.C.K. van der Wijck. Utrecht, A.H. ten Bokkel Huinink 1890.

Het vraagstuk, door den titel dezer rede aangeduid, blijft aan de orde. Die omstandigheid rechtvaardigt, dat de redenaar voor twee inwijdingstoespraken, met eene tusschenpoos van 25 jaren gehouden, dezelfde stoffe koos. Zij verontschuldige ook de redactie van dit tijdschrift, dat deze de aankondiging van andere geschriften tot dus ver liet voorgaan. Het mag bij de vervulling harer taak ditmaal niet worden voorbijgezien: tot eene korte, bevattelijke uitéénzetting van beginselen, gelijk men van eenen optredenden hoogleeraar verwacht, leent zich misschien geen studievak zoo noode als de wijsbegeerte. Tehuis aan het stemmig kleed van strict betoog gewend, moet zij bij zulk een openbare plechtigheid zich de gala-plunje laten welgevallen van aphorismen en analogieën. Gelukkig zijn er ten onzent weinigen, wien het zóó wel als aan Jhr. van der Wijck is toevertrouwd, haar af en toe een dergelijk pak te vervaardigen: verrassend, smaakvol, en toch over het algemeen zich voegend naar hare leest. Had men hier niet met eene feestrede te doen, men zou, wellicht, wat het laatste punt betreft, ietwat grootere gestrengheid hebben verwacht. Slechts aan de pieteit van den gelegenheidsredenaar is het te vergeven, dat hij tegenover de grootmeesters der Duitsche bespiegeling zijnen verdienstelijken voorganger eene rol toekent, die ons onwillekeurig herinnert aan de grootsche daden van den kinderheld: Jaap den reuzendooder. Maar des te hooger is de zelfstandigheid te schatten, waarvan de spreker ook tegenover zijnen vereerden leidsman blijk geeft. Aan den vooruitgang van zijn studievak, die, naar zijne treffende opmerking, vooral in de wederzijdsche toenadering der partijen aan het licht treedt, is hij waarlijk niet vreemd gebleven. Van Comte naar Riehl (zijn met die twee namen niet begin en eindpunt het best gekenschetst?) is inderdaad een groote stap. En niet dankbaar genoeg kan men hem zijn voor de warme liefde tot het vak zijner keuze, waaraan deze rede met klimmenden nadruk zoo welgekozen woorden geeft. Het slotwoord tot de studenten bovenal, in gulden letters afgedrukt, verdiende aan den wand van ieder ‘cubiculum’ eene eereplaats boven de porceleinen borden, de mikado-waaiers en de ‘beautés du jour.’

v.d.V.

Bij dag en nacht op het telegraafkantoor door Willem Otto. Amsterdam, Tj. van Holkema.

Er komen in het leven van een telegrafist meer dingen voor dan waar onze wijsheid ooit van droomde. Wie daaraan nog mocht twijfelen, leze deze schetsen van den heer Otto. Wat hem, van den eersten dag van zijn optreden als seinend klerk, tot heden toe, weervoer, zoowel op het hoofdkantoor te Amsterdam als op kleine plaatsen in Friesland en elders, waar hij, ter vervanging van collega's, tijdelijk werkzaam was, weet hij met zooveel goeden luim en zooveel geest te vertellen, dat deze reeks anecdoten zich als de prettigste novellistische schetsen laten lezen.

Een hoofddeugd van den heer Otto is zijn smaak. Die smaak verhindert hem, bij deze zelf beleefde gebeurtenissen, zijn persoon te veel op den voorgrond of in een te fraai licht te plaatsen, zijne verhalen te breed uit te spinnen of te veel op te smukken; zij bewaart hem voor het ploertige, de klip waarop verhalen van deze soort zoo licht stranden. Het verhaal, hoe hij bij den bakker in het Friesche dorpje in de bedsteê geholpen wordt, zijne beschrijving van den zenuwachtigen vader, die de geboorte van zijn spruit wil telegrafeeren, maar in zijn vreugde tehuis vergeten heeft te informeeren of het een jongen of een meisje is, en tal van andere stukjes zijn humoristische schetsen van de beste soort.

Waar de gebeurtenissen, welke hij in zijne betrekking beleefde, van gewichtigen, ernstigen aard zijn, gelijk in den tijd van den Fransch-Duitschen oorlog, weet de heer Otto alweer den rechten toon te treffen. De enkele bladzijden, waarin hij verhaalt, hoe den 2en September 1870, toen de berichten van het oorlogstooneel over Amsterdam naar Duitschland gingen, de uitslag van den slag bij Sédan door hem het eerst naar Berlijn werd getelegrafeerd; hoe Berlijn eerst geen antwoord geeft, omdat de Berlijnsche telegrafist, dol van vreugde, van het apparaat is weggeloopen om de blijde boodschap aan zijn collegas mede te deelen; hoe daarna het omstandige telegrafische verhaal, door hem overgeseind, telkens door H u r r a h 's en H o c h 's wordt afgebroken; hoe later, wanneer Parijs is ingesloten, de gemeenschap met Amsterdam wordt afgesneden, Parijs niet meer antwoordt, en het toestel, dat nu langen tijd buiten dienst blijven zal, met een witten doek wordt bedekt, als een doode onder een lijklaken, - die bladzijden zijn, in al hun eenvoud, bijzonder treffend.

De heer Otto heeft eer van zijn werk. Hij moge, in een van zijn stukjes, ‘de telegraaf als taalbederver’ schetsen, dat hij zelf van den verderfelijken invloed van de telegraaf is vrijgebleven, kan iedere bladzijde van zijn aardig boekje getuigen.

Sombere dagen.

Menig vaderlandsch hart heeft sneller geklopt bij den aanblik der geduchte vloot, welke zich in de laatste Novemberdagen van 1873, voor de monding der Atjehrivier, op de blauwe golven wiegde. Menigeen geroepen eene rol te vervullen in het grootsche drama dat op het punt stond van opgevoerd te worden, heeft de borst van trots voelen zwellen, op 't gezicht van dat dichte mastenwoud, gehuld in eene wolk van wapperend rood, wit en blauw, die honderden vlaggen en wimpels, welke met hun statig golvende banen zoo beteekenisvol naar den vijand wezen. En, al waren het niet allen oorlogschepen, die daar in lange rijen voor hunne ankers zwaaiden, de zesduizend man troepen die op de transportschepen verdeeld waren, maakten ook dezen tot medewerkende machtsfactoren, de driekleur daarboven wijdde allen tot hetzelfde doel, tot één geheel, onder één leiding, tot een machtsvertoon zóó grootsch en indrukwekkend, als de dreigend opgeheven klauw van den hollandschen leeuw dit vorderde.

Wel moet de vijand, zoo moedig als hij was, met zorgvolle blikken deze groote vloot hebben gadegeslagen, wel moeten de duizenden oogen die uit het groen der schijnbaar verlatene kust het drijvende mastbosch bespiedden, met ongerustheid naar de eerste teekenen van aanval hebben uitgezien.

Maar dag aan dag ging voorbij, zonder dat er iets bijzonders gebeurde en elken morgen verhief zich de stralende zon opnieuw over het onveranderd tafereel, over de vloot zich wiegende in dezelfde baai, met denzelfden achtergrond van blauwe golven en groene eilanden.

Hoe weinig dachten zij, die daar in fanatieken strijdlust de

gehate Kaffers afwachtten op de plek, waar zij hun eene zoo warme ontvangst hadden toegedacht, dat er een morgen komen zoude waarop tot hunne groote verwondering die vloot verdwenen zou zijn, een morgen waarop een ver kanongebulder en verre aan den horizon verdwijnende masten en rookzuilen hen met schrik en ontzetting zouden doen begrijpen, dat het leger op eene gansch andere dan de verwachte plek geland was.

Doch het heden verried nog niets van de toekomst, en de voor den vijand zoo onverklaarbare werkeloosheid had eene oorzaak zoo somber en verschrikkelijk dat zij duizenden harten op de vloot met veel bangere zorg en verwachting vervulde dan het vooruitzicht op den bloedigsten strijd dit kon doen. Want daar was op het eene schip na het andere de gele vlag in top gerezen, daar was op den eenen bodem na den anderen de worsteling begonnen met een wreeder en vreeselijker vijand dan den atjeher - de cholera!

Nog trachtte men den rondwarenden doodsengel in zijn loop te stuiten door de aangetaste schepen af te zonderen - maar tevergeefs. In steeds grooter aantal verschenen de sombere doeken aan de stengen, steeds talrijker werden de wegzeilende en tusschen de groene bergen aan den horizon verdwijnende vaartuigen, die allen quarantaine gingen houden in de baai van het eiland Nassi - de later zoo treurig berucht gewordene cholerabaai!

De cholerabaai! - Men voelt eene geheime rilling bij den klank van dat woord, bij de sombere herinneringen die het voor den geest doet oprijzen - herinneringen zoo nameloos weemoedig, zoo ontzettend bang en droevig, dat de verre naklank dier jammeren mij thans nog, na bijna twintig jaren, eene stille huivering door de leden jaagt, nu ik ze ter neder schrijf.

Geen onzer zal ooit het oogenblik van ontroering en ontsteltenis vergeten, toen het plotselinge vonnis: ‘Met spoed opstoomen naar de cholerabaai!’ ons in de ooren klonk en met onbarmhartige duidelijkheid verried wat er aan boord gaande was; toen wij reeds onderweg, gedurende den korten overtocht van slechts één uur, de lijken overboord zagen zetten, haastig en stil, zonder plechtigheid of begrafenisformulier, die sombere grijs linnen pakken van den boeg in zee zagen ploffen, het eene na het andere.

Met eene onwillekeurige siddering denken wij terug aan die vreeselijke dagen, waarin het onvermogen der menschelijke kunst, de volmaakte nutteloosheid van alle voorbehoedmiddelenof voorzorgen eindelijk eene wanhopige berusting, eene onnatuurlijke overspanning deden ontstaan, eene soort van doffe onverschilligheid voor den rondwarenden worgengel, voor eigen lot en dat van anderen.

Nog heden voelt ieder onzer eene koude huivering opkomen bij de gedachte aan die overweldigende somberheid en ontzenuwende moedeloosheid, waartegen zoovelen vruchteloos kampten, - als hij herdenkt, hoeveel wilskracht, hoeveel zelfbeheersching en energie er noodig waren om den ons bekruipenden doodelijken geest der neerslachtigheid te bannen, dien zekeren voorlooper van den moordenden demon; hoe spel en zang, muziek en dans op de schepen ter hulp geroepen moesten worden, om de zoo gevaarlijke mismoedigheid te verdrijven, en de soldaten uit hunne gedrukte stemming op te beuren. Wie zal 't ooit kunnen vergeten hoe het hem de keel toesnoerde dat onnatuurlijk bedwelmende, dat wanhopig vroolijke, bij die zonderlinge worsteling om het leven, - hoe het hem door de ziel sneed, dat schril contrast van lijden en verblijden, van juichen en zieltogen, - en hoe het klonk, dat getrappel der voeten, dat schetteren der fanfares, dat luidruchtige van dien woesten doodendans te midden van het gejammer en het gekerm der zieken, te midden van het akelige gerochel der stervenden! - - -

Stil drijft de maan in het diep azuur. Haar heldere en bleeke glans teekent de schaduwen van het tuig in scherpe zwarte lijnen op het dek en bouwt een brug van trillend zilver over de wateren der sombere cholerabaai.

De ons omringende, zwartblauwe bergsilhouetten verdubbelen zich aan hunne basis en weerspiegelen zich met omgekeerde gestalte in de onbewegelijk slapende zee, zoodat wij over ontzettende afgronden schijnen te zweven, huiveringwekkende diepten op welks bodem de sterrebeelden, eveneens omgekeerd, als kleine phosphorvonkjes schitteren. De melancholische stilte dezer grootsche natuur, het zachte en eentonige ruischen der branding aan den voet dezer steile woudbergen die als zwarte rouwwanden tegen den hemel uitkomen, drukt den geest ter neer; -

er ligt iets treurigs, iets onuitsprekelijk naargeestigs in deze donkere, door het maanlicht deels verzilverde, deels zwart geschilderde rotsmassa's, iets sombers dat onbeschrijfelijk weemoedig stemt.

En altijd dat oneindige tremolo van het insectengezang, dat voortdurend over het nachtelijk Indië trilt.

De donkere gedaanten der oorlogsbodems liggen als slapende monsters op den onbewegelijken spiegel der zee. Alles is in rust.

Elk half uur verbreekt het heldere geluid der scheepsklokken de nachtelijke stilte, zij antwoorden elkander op verschillende door den afstand gedempte tonen en daartusschen klinkt in telkens andere modulatiën de slaapdronken roep der schildwachten. De nagalm van het klokgelui breidt zich uit over de wijde watervlakte, steeds zwakker en zwakker worden de trillingen totdat zij zich in de verte verliezen; ook de laatste stemmen sterven de eene na de andere weg, en alles schijnt nog stiller dan te voren.

De maan verdwijnt achter de donkere rotstoppen, ondoordringbare duisternis omhult zee en bergen, er bestaat niets meer dan de zwarte nacht. Het diepe zwijgen doet thans een ander geluid uitkomen, een ver verwijderd, tikkend gedruisch, als dat van een aan het oor gehouden horlogie. Het wordt luider en duidelijker, het nadert met spoed en weldra klinkt het eigenaardige snorren van een stoombarkas door de stille nacht. Kommandoroepen doen zich hooren, het weifelende licht van lantaarns buiten boord schemert door de patrijspoortjes en boven onze hoofden aan 't dek begint het levendig te worden.

‘Kinsbergen ahooi!’ klinkt het over het water.

In een ommezien zijn wij weer uit onze kooien, want de blijde hoop van opgeroepen te worden naar de vloot en dit treurige oord voor immer te verlaten, verdrijft terstond de slaap uit ieders oogen. Met belangstellende nieuwsgierigheid en als ware hij een vreemdsoortig wezen, omringen wij den ordonnance van het admiraalschip, die onzen kommandant de order brengt, om bij 't aanbreken van den dag weer naar de reede van Atjeh op te stoomen.

Slechts zelden zullen de toebereidselen tot een vertrek vlugger en gemakkelijker in hun werk zijn gegaan dan dit bij ons het geval was. Nog had de bleeke morgenschemering

de donkere berggevaarten niet aan den lichtenden hemel doen uitkomen of het schuim spatte reeds voor den boeg uiteen, terwijl de fiere kruiser snel de golven kliefde. Met volle kracht gleden wij tusschen de eilanden door, die langzamerhand in den morgennevel achter ons wegzonken.

En toch bleef menige blik in droomerig gepeins aan de in de verte wegblauwende bergen hangen, toch glinsterde in menig starend oog iets vochtigs, als viel het moeielijk zich los te scheuren van die sombere plek, van dat verre en eenzame kerkhof, waar zooveel levensvreugde en levensmoed begraven lagen en dat naast namelooze jammer en ellende, zooveel stillen heldenmoed en verhevene zelfopoffering had aanschouwd.

Een vroolijke morgenzon bescheen onze aankomst bij de vloot. Alle leed, alle droeve herinneringen weken op den achtergrond en verbleekten voor de oprijzende toekomst, voor de bezielende hoop en de blijde verwachting van aan de op handen zijnde landing deel te kunnen nemen.

Doch de bonte seinwimpels die aan de mast van het admiraalschip omhoogstegen maakten een onbarmhartig einde aan dezen korten droom. Te vergeefs werd herhaaldelijk het seinboek nagezien in de hoop dat wij ons bedrogen konden hebben, te vergeefs werdt de mogelijkheid eener vergissing geopperd - duidelijk stond het daar te lezen: ‘Kinsbergen achter den admiraal omkomen.’

En wat dat te beteekenen had - dat begrepen wij. Even als den reeds vroeger uit de cholerabaai teruggekeerde schepen wachtte ook ons de order om, onder vermijding van gemeenschap met andere bodems, dadelijk door te stoomen naar open zee; wachtte ook ons nog eerst een korte kruistocht in de straat van Malakka, tot bevestiging van de gezondheid van troepen en equipage.

Het was opwekkend en verfrisschend daarbuiten op de wijde watervlakte, waar de ons tegemoetstroomende zoute adem van den zeewind het bloed sneller door de aderen deed vloeien.

Halve kracht stoomende als eene windstilte ons overviel, en dan weer onder klein zeil daarhenen glijdend als een

briesje van de noord-oostpassaat naar ons overwoei, bleven wij steeds in volle zee, steeds te midden van den grooten blauwen cirkel, die zich voortdurend opnieuw om ons sloot, opnieuw ons omringde en ons volgde.

Licht en vlug doorsneed onze kruiser de regelmatige en gekrulde golfjes der tropen, dagen en dagen lang, volhardend en onvermoeid en altijd bevallig neigend, altijd sierlijk weder oprijzend, zonder zijne snelheid te verminderen. En als wij dan op onze schreden terugkeerden, vóór den wind, met een wolk van zeilen bedekt, dan werd onze vaart zoo licht, zoo glijdend, dat wij de voortbeweging niet meer voelden, het was een zweven geworden, als van een vogel, en wij genoten meer en meer van de bekoring die er ligt in de snelle vaart, in het gevoel zich op dat groote, veerkrachtig trillende voorwerp te bevinden dat schijnt te leven, dat ons gehoorzaamt, gewillig en gedwee, en met ons over de blauwe vlakte voortijlt, een wervelende schuimstreep achter zich. Zoo ging het dag en nacht; alleen de witte vleugelen verloren in de duisternis hunne kleur en werden dan reusachtige schimmen, die zich als donkere gevaarten tegen den sterrenhemel boven ons afteekenden, terwijl achter ons de lichtende phosphorstroomen van het kielwater zich als een verdwijnende meteoor in de donkere verte verloren.

Het was heerlijk daar voor op den boeg van het schip, waar men de frissche nachtbries met volle borst inademde en zich afwisselend hoog in de lucht opgeheven en dan weer in de diepte meegevoerd gevoelde. Daar vergat men allengs alles om zich heen, voor het aangename gevoel der snelheid, waarmede men de wijde ruimte doorkliefde, en als in droomen verloren volgde het oog de altijd voorwaarts gerichte boegspriet, die met zijne, op een gespannen schuttersboog gelijkende takelage, zoo sierlijk en licht over de schuimende golven vooruitijlde.

Aan het onophoudelijk kabbelen en murmelen voor den boeg, het eenige geluid dat het zwijgen verbrak, paarden zich dan allengs andere, langzaam aanzwellende en in kracht toenemende tonen, en melodieus klonk, door den nachtwind gedragen, het avondlied der matrozen over de wijde watervlakte.

En als dan de laatste geluiden in de blauwachtig duistere oneindigheid waren weggestorven, als men het zachte kabbelen en murmelen weer duidelijk hooren kon - dan waagde het

niemand onzer de plechtige stilte te verstoren, alles bleef zwijgen onder den overweldigenden indruk van de grootsche rust der doorschijnende ruimte, van den betooverend schoonen nacht en de onvergelijkelijke pracht van den zich over den onmetelijken oceaan welvenden sterrenhemel.

Langzamerhand had de passaat ons verlaten en waren wij in eene streek van doodsche stilte en drukkende hitte gekomen.

Geen wolkje vertoont zich aan de loodkleurige lucht, slechts de rookzuilen die uit den schoorsteen opstijgen en welker vliegende schaduwen over de witte zonnetenten heenglijden, vormen eene zwarte wolk achter ons, die bewegingloos, als eene langgerekte donkere nevelstreep, in de stille atmosfeer hangen blijft. De heete lucht die in tallooze krommingen langs den schoorsteen naar boven wervelt, verhindert elk uitzicht naar voren; ook de horizon is wazig en onduidelijk in de onophoudelijke trilling die van de verhitte watervlakte opstijgt. Geen zuchtje, geen adem beweegt de op elkander liggende lagen der glinsterende atmosfeer, niets dan drukkende hitte overal, van boven door de gloeiende zon, van beneden door de machinekamer, en van ter zijde door de uit zee terugstralende warmte. De gansche ruimte schittert en verblindt, het is eene onophoudelijke beweging, voortdurend, snel en koortsachtig, maar volkomen stil en zonder geluid, als in een visioen. Tot in de verste verte strekt zich deze onbeschrijfelijke onrust uit, het is als een trillend, zwevend water, als een door den wind bewogen sluier van gaas, en toch is het weder niets, niets dan verhitte lucht, niets dan de troostelooze uiting eener natuurkracht, die vermoeit en ontzenuwt, die de geestkracht uitput en verslapt.

Afgemat en in een toestand van doodelijke verveling dobberden wij op de dampende spiegelvlakte, toen de melding dat een verdacht vaartuig in 't gezicht was de trage levensgeesten weer opmonterde en leven en beweging in het stille schip bracht.

Aan den verren horizon doken de nog onduidelijke omtrekken van een kustvaarder op, een dier inlandsche schoeners die gewoonlijk het handelsverkeer van de Straits met de Atjehsche kust onderhouden, en waarvan er één, een snelle zeiler, verdacht stond van de blokkadelinie verbroken en den vijand oorlogscontrabande toegevoerd te hebben.

Alle kijkers op de kommandobrug zijn op het verre vaartuig gericht, dat met snelheid zijn koers vervolgt en zich voor het ongewapende oog slechts als een grauw stipje voordoet, als een paar streepjes die op het punt staan om achter den uitersten rand van den blauwen cirkel te verdwijnen.

Maar reeds stuift onze kruiser sneller over de spiegelgladde watervlakte en het stipje wordt allengs duidelijker.

'Volle kracht!' luidt het bevel dat dadelijk op het schellen in de machinekamer volgt. - 'Klaar bij het jachtgeschut!' klinkt het kommando op 't dek.

De zwarte rookwolken die weldra uit den schoorsteen omhoogstegen, schenen den schoener aanleiding te geven zijn koers te veranderen, hetgeen de opgevatte verdenking niet weinig versterkte. Met spanning vervolgden wij de grillige bewegingen van den verklikker[1)], die sedert eenige minuten eene toenemende bries verried, eene omstandigheid die onze tegenpartij zeer ten goede moest komen. Op een los schot onzerzijds, als bevel tot bijdraaien, werd geen acht geslagen, het was duidelijk dat men ons zocht te ontkomen. - Hoogst zonderling echter vertoonden zich in den kijker de manoeuvres van het vluchtende schip. De ra's van de fokkemast waren niet vierkant gebrast, duidelijk zagen wij ze met baar zeilen heen en weer slingeren, alsof het aan voldoende manschap, om eene wending uit te voeren, ontbrak. Ook zijn koers scheen ongeregeld te zijn - dan zag men gedurende eenige oogenblikken alleen den spiegel van het schip, dan bood het ons, sterk naar de lijzijde overhellend, de volle breedte, om kort daarna weer zoo scherp in den wind op te loeven dat alle zeilen tegen de masten sloegen.

Intusschen had er eene snelle verandering in het weer plaats gegrepen. De atmosfeer was vreeselijk drukkend geworden, een dof gebrom als dat van een verren donder deed zich hooren - het werd zonderling stil in de lucht. Daarop kwamen enkele korte windvlagen aangieren, afwisselend uit alle vier hoeken van de windroos. De golven, hoewel nog klein, vingen aan elkander na te loopen als om zich te verzamelen, zij waren met witte schuimstreepjes gemarmerd en klotsten onrustig tegen elkander op; de zee begon als het ware te sissen, alsof zij inwendig kookte, en dat zonderlinge geluid nam meer en meer toe.

1) Windvaantje.

De hemel werd grijs en donker, als een gesloten, zwaar gewelf, - voortdurend kwamen nieuwe wolken uit het westen opzetten, haastig en snel, onophoudelijk gevolgd door nog meerdere en grootere gevaarten, die ijlings de hemelvlakte overtogen. En dat alles wervelde, rolde, schoof ineen en door elkander tot een dicht en donker gordijn, tot opeengehoopte reuzenmassa's die zich dreigend en somber boven onze hoofden samenpakten.

Enkele bliksemstralen doorsnijden reeds het kruiende zwerk, gevolgd door een lang aanhoudend, oorverdoovend gedonder. Een paar hevige rukwinden leiden den storm in, zij gieren fluitend door het takelwerk en over de vuil groen gekleurde golven, die steeds woester, steeds sneller komen aanrollen.

En nog altijd vloog aan den horizon de zonderlinge schoener over de wild gewordene zee, men zag hem reeds duidelijker, wij schenen afstand op hem te winnen. Een akelig schemerlicht brak nog slechts door de zware, grijs in grauw geschaduwde wolken, terwijl zij als om strijd voortjoegen met de schuimende baren die zich rusteloos, in eeuwig jonge kracht over de eindelooze vlakte voortwentelden. Steeds hooger werden de golven die ons met hunne, aan beide boorden voorbijstuivende schuimkoppen schenen te vervolgen, en na elke voorbijrazende zee, zag men nieuwe en grootere achter zich verrijzen, doorzichtig groene bergen van water, die ons met snelle vaart dreigden achterop te loopen, alsof zij ons wilden verzwelgen. Maar wij ontsnapten hun telkens weder, zoodat ze ons slechts ophieven, men gevoelde ze onder de kiel doorgaan, terwijl de hooge, ter rechter en ter linker zijde van het schip neerdonderende schuimkronen, de zee over eene groote uitgestrektheid in eene kokende melkvlakte veranderden.

Doch niettegenstaande de snelheid waarmede wij het water doorkliefden, begonnen de golven ons allengs in te halen, eerst enkele rollers die tegen het achterschip braken, daarna grootere massa's, die met donderend geweld over de verschansing sloegen. Sneller en dreigender kwamen de reusachtige waterbergen achter ons opzetten; het werden allengs ontzaggelijke gevaarten, geelgroen doorschijnende bergketenen met beangstigend diepe valleien tusschen zich. En al deze beweging, al dit woelen, schuimen en rollen, nam gestadig in wildheid en woestheid toe, onder een steeds somberder hemel en een steeds ontzettender geraas.

Het loeiend huilen van den storm door het kale takelwerk, het gierend fluiten door de kluis- en spuigaten, de donderende slagen van het onweer en het dof brullend ruischen der baren molt tot een onbeschrijfelijk rumoer samen, tot een oorverdoovend bulderen, waarin geen enkel bekend geluid meer te onderscheiden was; het waren millioenen stemmen en tonen, het was eene blinde razernij van ontketende natuurkrachten, alsof de oproerige elementen zich onderling wilden verdelgen.

En nog immer ijlde de schoener in dolle vaart voor ons uit, en konden wij zijne heen en weer slingerende gedaante ontdekken, zoodra de horizon voor eenige seconden tusschen de hooge waterbergen zichtbaar werd; hij scheen de helft zijner zeilen verloren te hebben, waarvan de flarden nog aan de ra's wapperden.

De toestand werd allengs zorgelijk, want hoewel het nog dag was, zag men niets meer, men hoorde slechts het ontzettende gebulder van den storm; geheel de zee dampte alsof zij kookte en werd met het afgereten schuim der golven als een wolk van stoom over de watervlakte voortgezweept. De vreeselijke winddruk reet de kruinen der golven, nog voor dat zij als schuim konden nederstorten uiteen, om ze als groen doorzichtige flarden van water weg te slingeren. Van deze massa's vielen er met woest geweld op het dek, en het zwaar stampende schip kraakte bij zulke schokken in al zijne voegen, alsof het van smart sidderde en kreunde.

Het flauwe schemerlicht begon nu geheel en al te verdwijnen achter het somber wolkengordijn, achter de donkere massa's water die ook daarboven in wilde vaart ronddreven; de duistere nacht daalde neder over het ontzettende oproer der natuur. Het was een kritiek oogenblik geworden, daar wij thans, het mocht kosten wat het wilde, moesten bijleggen, wegens de riffen en klippen die wij voor ons uit wisten.

Het stuurrad snort rond - het schip draait in den wind. Een oogenblik lang schijnt het stil te worden in de lucht. Men hoort duidelijk het water over het dek spoelen en met een eentonig geluid door de spuigaten borrelen.

De zich met halve stoomkracht in den wind houdende kruiser biedt thans den boeg aan den met verdubbelde kracht losbrekenden storm, die het geheele voorschip met donderende schuimkronen overstelpt.

Een verpestende stank ons door den wind van tijd tot tijd oegevoerd, had algemeene verwondering verwekt en te vergeefs verdiepten wij ons in gissingen, wat toch daarvan de oorzaak kon zijn hier in open zee. Doch in den strijd met de woeste elementen hadden wij geen tijd, lang daarover na te denken.

Door ravenzwarten nacht omhuld, zag of hoorde men niets meer in den onzettenden chaos van tonen; de menschelijke stem had geen klank meer, alleen de signalen der kwartier-meestersfluitjes, met volle longenkracht voortgebracht, konden zich doen vernemen, maar slechts zwak als vogelgetjilp.

De kokende zee lichtte in de zwarte duisternis met onheilspellenden glans, even als de brekers welke over den boeg sloegen en met duizenden phosphorvonken op het dek uiteenspatten. Na elke stortzee stroomden de blauwachtig opflikkerende lichtpuntjes met de watermassa's over de planken om, tegen de boorden opklotsend, borrelend en gorgelend weer door de spuigaten weg te loopen.

En altijd dat ontzettende geraas, zonder ophouden, zonder rustpoos, alleen nu en dan nog versterkt en als het ware verdoofd door de plotseling losbarstende donderslagen die als batterijsalvo's op de door het zwerk vliegende stroomen van weerlicht volgen - altijd die dofdreunende schokken der aanstormende golven, die spookachtig lichtend in de zwarte duisternis voorbij razen.

Tusschen dat alles in klonk nu en dan een gelijktijdig donderend ratelen achter den stoomer en in de machinekamer; - dat was het oogenblik waarop de, door een diep waterdal van den golfdruk bevrijde schroef, met vliegende vaart doorsloeg en de drijfstangen der cylinders gedwongen waren deze snelle beweging te volgen...

- Het waren moeielijke uren voor de wachthebbende officieren, uren die zelfs in het zoo wisselvallige zeemansleven eene sombere herinnering blijven van bange zorg en zware verantwoordelijkheid, - uren die men nooit vergeet.

Ook de matrozen hadden een zwaren stand en een uiterst gevaarlijken dienst bij het geweldig slingeren en stampen van het schip en bij het eensklaps oprijzen en dan weer onder de voeten wegzinken van het glibberige dek, waarbij zij als knikkers door elkander geworpen werden, en dikwijls genoeg was het slechts de wanhopige greep naar een der overdwars ge-

spannen touwen, die den door eene onweerstaanbare kracht omhooggeworpene van eenen wissen dood in de donkere golven redde. Bibberend en bevend in hunne glimmende, aan hals en polsen hermetisch geslotene oliepakken, waarvan het water in stroomen afruischte, kropen zij vermoeid en verkleumd in een eenigszins voor den wind beschut hoekje bij elkander, om in 't volgende oogenblik ook daar overstroomd en van de been geslingerd te worden. En zoo - uit instinkt van zelfbehoud, zich met de half gevoellooze handen vastklemmende aan alles wat slechts eenig houvast bood, het gelaat gegeeseld door de rondzweepende schuim en waterstralen, bijna verstikt door den fellen wind die hun den adem afsneed, verbijsterd en afgemat door overmaat van geraas en beweging - trotseerden ook zij, met het hun eigen stille geduld, de dolle razernij der elementen, het blinde woeden dier verdelgende en scheppende natuurkrachten die in hunne uiting nog even geheimzinnig en verschrikkelijk zijn als bij den chaos der wereld, in het oproer zijner eerste wording.

Tegen den morgen begon de storm te bedaren en hoewel hij nog nu en dan een woesten aanval waagde, was toch zijne grootste kracht gebroken en konden wij onzen koers weer hernemen. Nog voordat het vaal gele licht, dat aan zonsopgangen na stormweer eigen is, doorbrak, gevoelden wij reeds dat de bewegingen van het schip langzamer en gelijkmatiger werden, meer naar het eigenaardige schommelen bij deining geleken. De zee stond minder hol; men hoorde niet meer zoo dikwijls die dof dreunende schokken; ook het bruisen der overkomende brekers werd zeldzamer vernomen en de nog altijd hooge golven schenen zich als vermoeid in hunne volle lengte uit te rekken. Bovendien, de dag was in aantocht en ook het somberste daglicht was te verkiezen boven de verschrikkingen van zulk een nacht. Reeds kwamen enkele lichtblikken tusschen de voorbijjagende wolkenmassa's te voorschijn, enkele vluchtig verdwijnende openingen, maar die toch nu en dan een plekje van het diep blauwe firmament zichtbaar deden worden.

De gedrukte stemming aan boord week allengs voor de bemoediging die steeds van het troostrijke daglicht uitstraalt,

voor het verruimende en opwekkende gevoel van gelukkig doorstane nooden en gevaren; en toen de eerste warme zonnestralen als een gouden lichtbundel door het nevelgordijn braken, was bijna reeds alle leed vergeten.

Eenige uiteengereten wolkenflarden dreven nog met groote snelheid door het luchtruim, doch de atmosfeer nam weldra die eigenaardige klaarheid en doorschijnendheid aan, welke gewoonlijk na stormen of orkanen voorkomt, eene reinheid en helderheid die zelfs de verwijderdste voorwerpen nabij doet schijnen, alsof de kracht van den wind ook de kleinste wateren neveldeeltjes weggeveegd had, om overal slechts een diep en doorzichtig klaar medium achter te laten.

Plotseling ontdekten wij, op een paar mijlen voor ons, den vluchteling die klaarblijkelijk erg van den storm geleden had; zijne zeilen waren grootendeels weggewaaid, alsof men ze niet tijdig genoeg had kunnen vastmaken. Over het geheel bood de verschijning van den ontredderden schoener een zonderlingen indruk.

Her- en derwaarts zwaaiend gelijk een stuurloos wrak, schommelde en slingerde hij met de hooge golven op en neer, alsof hij geheel aan hunne willekeur was overgelaten, en hoe meer wij hem naderden, hoe meer zich het vermoeden bij ons opdrong, dat hij door zijne equipage moest zijn verlaten.

Op eens woei ons weer die raadselachtige, verpestende reuk tegemoet, die reeds den vorigen dag zooveel verwondering en onrust gebaard had, maar thans zoo doordringend, zoo walgelijk en verstikkend, dat de kommandant den koers veranderen liet, om boven den wind van het schip te komen. Tegelijkertijd drong ons een vreemdsoortig luiden als van een verre noodklok in de ooren, nu eens zacht en langzaam, dan weer luid en snel, een onregelmatig kleppen dat naargeestig galmend over de wijde watervlakte wegstierf.

Een beangstigend zwijgen heerschte onder de aan het dek verzamelde officieren en manschappen, eene onheilspellende stilte, als de voorbode van iets onverwachts, iets vreeselijks.

Wij stoomden achter het schip, dat wij reeds als onzen prijs beschouwden, in een grooten boog om, ten einde hem van de loefzijde te naderen.

Ook de zonderlinge schoener scheen daarop zijn koers te willen veranderen; diep naar beide zijden overhellend, wendde

hij zich langzaam en kwam recht op ons aan. Maar dadelijk daarop viel hij weer bij den wind af en toonde ons zijn spiegel. Deze onbegrijpelijke bewegingen werden eenige malen herhaald, totdat hij plotseling en als met een ras besluit andermaal den steven naar ons richtte en op ongeveer vijftig meter afstand langzaam aan ons voorbij laveerde, zoodat het geheele dek voor onze blikken zichtbaar werd.

Doch welk een ontzettend tooneel deed ons eene rilling door de leden gaan!

Een zwerm aasvogels verhief zich met luid gekrijsch van eenige menschenlichamen, die, in den walgelijksten toestand van ontbinding en in houdingen die een vreeselijken doodstrijd verrieden, met kromgetrokken beenen, armen en vingers, over het voorschip verspreid lagen. De geheel zwarte gelaatskleur der lijken liet geen twijfel meer over omtrent de oorzaak van dit akelige schouwspel - dat was de cholera!

En steeds klonk dat somber naargeestig luiden van de scheepsklok, als een spookachtig, bovennatuurlijk klagen, telkens wanneer het rollen van het hulpelooze vaartuig den klepel in beweging bracht.

Het willekeurige spel der golven deed den schoener diep naar de ons toegekeerde zijde overneigen, en een half onderdrukte schreeuw van ontzetting ontglipte ons, toen wij twee gestalten ontdekten, die zich in den laatsten doodstrijd met het bovenste gedeelte van het lichaam door de kajuitvensters gewrongen hadden, alsof zij in de diepte der zee verlossing uit hun lijden hadden willen zoeken, en wier holoogige, uitgeteerde doodskoppen, met de bewegingen van het schip meeschommelend, ons met een akeligen grijnslach toeknikten en groetten.

Terzelfder tijd kwam de lijkreuk van het uitgestorven schip andermaal en zoo doordringend opzetten, dat wij nauwelijks waagden adem te halen en het op de kommandobrug klinkende bevel: ‘Volle kracht!’ ons als eene bevrijding in de ooren klonk.

Het doodenschip gleed achter ons voorbij, rees en daalde zacht en langzaam met de golven op en neer en vervolgde vóór den wind zijne stille en eenzame reis. Langen tijd staarden wij het na, en luisterden wij in somber zwijgen verloren naar het steeds zwakker wordende nare geklep, totdat de vreeselijke verschijning aan den verren horizon verdween.

Hoe weinig vermoedden wij, welke verschrikkelijke gevolgen die onheilvolle jacht voor ons hebben zou!

Sierlijk en vlug ijlde onze kruiser over de glanzende hellingen van de nog altijd hooge en breede deining; vroolijk straalde het gouden zonlicht over de onafzienbare rijen zacht glooiende waterbergen, die in de snel voorbijglijdende schaduw van het zich voortspoedende schip eene doorschijnende, diep blauwe kleur aannamen. De ellende van den storm was alreeds vergeten en toch bleef er eene gedrukte stemming heerschen, toch scheen de sombere, aan angst grenzende indruk, dien het aanschouwde op aller wezen had achtergelaten, maar niet te willen wijken. Het was zonderling stil geworden aan boord, slechts fluisterend deelde men elkander zijne gedachten en opmerkingen mede, toen het algemeene zwijgen plotseling door een bedrijvig heen en weer loopen van doctor en hospitaalpersoneel verbroken werd.

Nog lang naderhand, in gansch andere tijden en omstandigheden, bij dag en bij nacht, in waken en in droomen is het ons bijgebleven en al de wisselvalligheden en gemoedsbewegingen van het oorlogsleven hebben niet kunnen doen vergeten, welke verlammende schrik over ons kwam toen het nieuws de ronde deed, dat een onzer kameraden en twee der manschappen onder de onrustbarendste verschijnselen waren ziek geworden, toen het allengs tot gewisheid werd dat de moordende cholera, die wij ternauwernood ontsnapt waren, andermaal, en veel heviger dan vroeger, aan boord uitgebroken was.

Wederom zagen wij in gedachten de vreeselijke tafereelen en de ellende van de beruchte cholera-baai, wederom rees het doodenschip langzaam met de golven voor ons op en neer, en meenden wij den walgelijken stank te bespeuren, wederom trad ons met onbarmhartige duidelijkheid het treurige lot onzer arme kameraden voor oogen - en wij begrepen dat wij verloren waren!

Slechts nevelachtig en vaag als in een droom, staan mij de gebeurtenissen der akelig treurige dagen, die nu volgden, voor den geest; slechts weinig herinner ik mij nog van die hernieuwde periode van vreeselijke overspanning en hevige gemoedsbeweging; van die hernieuwde wanhopige worsteling om het leven.

Alleen eene verwarde voorstelling kan ik mij in het geheugen terugroepen van die bange uren, waarin wij andermaal met een

onnatuurlijk stoïcisme den onder ons rondmaaienden doodsengel afwachtten, - waarin wij op nieuw, met doffe berusting, het oogenblik verbeidden dat wij onder den kouden greep van den onbarmhartigen, niet te ontvluchten beul, zouden sidderen, - het oogenblik waarop de marteling beginnen zou, die in een paar uren tijds, het van gezondheid en levenslust tintelende lichaam in een zwart gekleurd, kromgetrokken en holoogig lijk verandert. Slechts dit weet ik nog, dat wij met een gevoel van bitteren wrok het ons zoo hardnekkig vervolgende noodlot vervloekten, dat wij met geheel ons hart en onze ziel, en inniger dan met woorden uit te drukken is, onze voor den vijand staande kameraden benijdden, bijna wangunstig benijdden om hunnen kans op - een eerlijken soldatendood!

O sterven daar ginder, in de vrije, groene natuur! - sterven daar ginder te midden van den kruitdamp en het gefluit der kogels! - sterven in geestdrift en vervoering bij 't ruischen der krijgsmuziek en den donder der kanonnen! - den schoonen plotselingen heldendood op het veld van eer! - - -

Maar zoo?! - O het is ontzettend!

- De machine stopt, het schip ligt voor eenige oogenblikken stil.

Zwijgend, met ontbloote en gebogen hoofden staan wij allen op het dek geschaard - eene groote vlag dekt met hare banen de stille gestalten, die daar vóór ons liggen.

- - - ‘Ik ben de opstanding en het leven, zegt de Heer; die in Mij gelooft, zal in den dood leven, en wie in Mij leeft en gelooft, zal nooit sterven - Amen!’

‘Presenteert geweer! - Een, twee, drie, in Godsnaam!’

Zesvoudig klonk de dof dreunende plof in de eindelooze zee, het reusachtige kerkhof waaraan wij onze arme, door de vreeselijke ziekte weggerukte krijgsmakkers toevertrouwden, - twaalf uren na de verdwijning van het doodenschip.

Het water was reeds weder effen en spiegelglad toen wij naar de plek keken waar de zee zich over haar buit gesloten had.

- Oneindige reis in de onmetelijke diepten, eerst snel als een val, dan langzamer en langzamer in de steeds dichter wordende waterlagen! - Geheimzinnige, mijlen lange tocht in onbekende afgronden, waar het trillend licht der zon allengs flauwer en flauwer schijnt, daarop groen wordt, trilt, en zich eindelijk geheel verliest in de eeuwige duisternis!

Spoorlooze verdwijning in de eindelooze waterwereld - zonder bekende rustplaats - zonder aanduiding van een graf - zonder achterblijvend teeken der herinnering!

O sterven daar ginder! - - -

Den anderen dag waren wij in de Suratte-passage, op weg om ons bij de vloot te voegen, die de strandforten aan de Atjeh-rivier bombardeerde.

De buitengewoon sterke stroom der smalle zee-engte deed het water bruisend opstuiven tegen den scherpen boeg, die trots de uiterste krachtsinspanning der machine, slechts langzaam de sissende en kokende schuimmassa doorsneed - het was alsof de sombere wateren, waarop wij zooveel geleden hadden, ons niet wilden loslaten.

Daar werd het gebulder van het geschut in de verte hoorbaar, en het zoo welbekende opwekkende geluid doortrilde ons allen met eene onbeschrijfelijke gewaarwording; de vroolijke, frissche moed keerde eensklaps terug; een nieuw leven doordrong en bezielde ons.

Ratelend en stampend werkte de machine; haastig en snorrend sloeg de schroef door het geelbruine water; het gansche schip sidderde en trilde als van ongeduld.

Eindelijk overwon de stoomer den tegenstand van den stroom en schoot met snelle vaart vooruit, den strijd tegemoet die ons riep.

Een lang en aanhoudend gejuich ging op onder de manschappen, ook zij gevoelden zich als van een drukkend visioen bevrijd; en toen de eerste vijandelijke kogels door het tuig floten, werden zij met een donderend ‘Oranje boven!’ door ons begroet.

W. JAEGER.

Nieuwe banen op het gebied der geneeskunde.

Een gevoel van verademing ondervonden de beoefenaars der geneeskundige wetenschappen, bij het lezen der ‘mededeeling’ van prof. Robert Koch in het Duitsch geneeskundig weekblad van 17 Januari 1891.

De ontevreden stemming, welke men bij elk belangstellend geneeskundige kon waarnemen, wanneer er gesproken werd over Koch's geheim blijvende nieuwe behandelingswijze der longtering verdween. Het Pruisisch Staatsgezag had, door welke aanleidingen dan ook gedrongen, het verbod der bekendmaking van de wijze waarop de inentings-stof van Koch bereid wordt, opgeheven. In de met gretigheid gezochte en 'opengeslagen tijdschriften kon men lezen: ‘het middel van Koch wordt verkregen door eene zuivere massa van kunstmatig gekweekte tuberkelbacillen uit te trekken met glycerine van 50 percent.’

Aan de belangstelling, ook der niet-geneeskundige dagbladen in de ontdekking van Koch is het te danken, dat thans iedereen weet wat de ‘lymphe of het vaccin tegen de tuberculose’ is. En reeds vóór het openbaar maken van het geheim had men het publiek, misschien meer dan verstandig en gewenscht was, van de nieuwe behandelingswijze der tering doen vernemen. Ook den naam van den beroemden Pasteur had het, in verband met Koch's ontdekking, telkens gehoord. Nu het middel van den laatste blijkt te bestaan uit ‘tuberkelbacillen,’ of deze laatste ten minste ter bereiding van het middel dienen, en daar ook leeken wel eens gehoord hebben van Pasteur's ‘vaccins’ als ‘microben wier giftige werking kunstmatig verzwakt is’ ligt het voor de hand, dat de niet-deskundige aan overeenstemming zal denken tusschen Koch's middel tegen de

tuberculose en Pasteur's inentings-stoffen tegen miltvuur of hondsdolheid.

De onjuistheid dier meening in het licht te stellen schijnt niet op den weg van *de Gids* te liggen. Toch komt het mij voor, dat het toelichten van het verschil tusschen de nieuwe behandelingswijze der tuberculose en de geneesmethoden van Pasteur, ook buiten den kring der vakmannen, belangstelling kan wekken. Het geldt hier merkwaardige natuurkundige (biologische) feiten, wier ontdekking, door wetenschappelijk onderzoek, geen beschaafd en ontwikkeld man onverschillig kan laten. Uit dat oogpunt wensch ik de ontdekkingen van Pasteur en van Koch kort te verduidelijken. Dat die van den eerste reeds eene heilrijke toepassing ter genezing van ziekten vonden, dat Koch's tering-behandeling eene hoop opwekt, waarvan de gegrondheid voor het oogenblik nog in het midden moge gelaten worden, kan zeker als nog belangrijker worden beschouwd. Doch de toelichting der wetenschappelijke beginselen, waardoor nieuwe wegen voor studie en bemoeiing der geneeskundigen werden gebaand, is hier het meest op haar plaats, en moge bijdragen tot de waardeering van de vondsten der twee geniale mannen, ook wanneer het in den eersten tijd, wat de practische toepassing daarvan betreft, niet geheel aan teleurstelling mocht ontbreken.

Al ons weten is historisch weten - zoo zeide onlangs de beroemde Berlijnsche Hoogleeraar Virchow. Schijnbaar komen groote ontdekkingen op het gebied der natuurwetenschap uit de lucht vallen; maar steeds kan men hare langzame ontwikkeling in het verleden vervolgen. De oudere fantastische meeningen omtrent ‘levende’ wezens als ziekteoorzaken daarlatende, vinden wij den weg voor de groote ontdekkingen van Pasteur voorbereid door de langzamerhand toenemende, met de meerdere volmaking der mikroskopen gelijken tred houdende ruimere kennis van de kleinste planten en dieren. Wat de groep der ‘bacteriën’ betreft[1)], de ontdekking dezer allerkleinste levende wezens, kan

1) Ik zal in dit opstel den naam *bacteriën* in ruime, generieke beteekenis gebruiken, overeenkomende met het door Littré geijkte Fransche woord: *microbes*. Onder de bacteriën behooren dan de soorten: bacillen, spirillen, micrococci, enz.

men de vrucht noemen van het onderzoek der laatste halve eeuw; en onze positieve kennis omtrent de beteekenis van vele bacteriën als ziektekiemen is nog geen twintig jaren oud. Nog in het jaar 1862 schreef Wagner, in zijn handboek der algemeene ziektekunde: ‘die sogenannte Parasietentheorie (der besmettelijke ziekten namelijk) ist nur eine Hypothese.’

Toch wist men reeds vóór 50 jaren dat miskroskopisch kleine planten (een schimmel: Achorion genaamd) en dieren (de Sarcoptes Scabiei) de oorzaak zijn van scherp gekarakteriseerde huidziekten (Favus en Scabies). Toch was het weldra, met de meer en meer verbeterde mikroskopen, niet moeielijk bij andere huid- en slijmvliesziekten, en later ook bij veranderingen in het bloed of andere vochten van het lichaam, levende, zich bewegende en vermeerderende microben te zien. Deze waren inmiddels buiten het dierlijk lichaam, onder anderen als oorzaken der rottende ontleding, meer en meer bestudeerd, en onder den naam van schizomyceten (splijtzwammen) van de schimmels, of spruitzwammen onderscheiden, en werden, naar de eerst ontdekte staafvormige schizomyceten met den algemeenen naam van ‘bacteriën’ bestempeld.

Ofschoon dus de bacteriën meer bestudeerd werden, en ofschoon er bij allerlei ziekten van planten en dieren in de ziekelijk veranderde deelen, en elders in het lichaam, verschillende soorten van bacteriën werden aangetroffen, duurde het lang eer de zekerheid verkregen was, dat ziekten door bacteriën worden veroorzaakt. Tot vóór weinige jaren heeft een tijdperk geduurd, tijdens hetwelk twee partijen tegenover elkander stonden. De eene geloofde aan de bacteriën als *ziektekiemen*, de andere voerde gronden aan voor de meening: dat in de ziekelijk veranderde lichaamsdeelen de bacteriën, wier kiemen bijna nergens ontbreken, slechts een geschikten bodem voor ontwikkeling vonden, dus *toevallig voorkwamen*.

Het ligt buiten mijn bestek te schetsen hoe die strijd beslecht werd, met name voor de processen van gisting en rotting buiten het planten- en dierenlichaam. Overal is het in de eerste plaats Pasteur, wiens scherpzinnigheid en volhardend onderzoek zekerheid verschaffen. Gisting en rotting, zoo kon men weldra vaststellen, gaan niet alleen samen met eene kolossale ontwikkeling van laagste organismen; maar deze zijn de oorzaak daarvan.

Daarmede was evenwel het bewijs nog niet geleverd, dat de

bij bepaalde ziekten van planten of dieren voorkomende bacteriën die ziekten veroorzaakten. Ook hier zou voor een overzicht, zelfs der hoofdzaken alleen, eene lange historische schets noodig zijn. Aan het einde daarvan zou het weder Pasteur blijken te zijn, wiens altijd vindingrijk ‘ingenium’ het pleit beslist. Van zijne beroemde onderzoekingen over het zuur worden van wijn en bier, over de ziekte der zijdewormen in Frankrijk, en van vele andere, zwijg ik; om even stil te staan bij zijne bemoeiingen met het zoogenoemde miltvuur van schapen en runderen (ook door besmetting op den mensch overgaande). Dat onderzoek toch voerde meer direkt tot het ontdekken van een nieuwen weg op het duistere veld der ziekte- en geneeskunde van den mensch.

Het miltvuur is een bloedbederf, bij schapen en rundvee voorkomende, in landen, waar de veeteelt van belang is, zeer gevreesd. In Frankrijk was het jaarlijksch verlies, door die ziekte, altijd aanmerkelijk; in sommige jaren, als de ziekte zich sterk verspreidde, werd het op zeven millioenen francs geschat. Reeds sedert het begin dezer eeuw was het bekend dat men de ziekte, door middel van het bloed van gestorven dieren, op gezonde dieren kon overbrengen. Later bleek het dat ook konijnen, caviae en muizen voor de ziekte vatbaar waren. In 1850 vonden Rayer en Davaine het eerst bacteriën (de petits corps filiformes, ayant environ le double en longueur d'un globule sanguin) in het bloed der aan miltvuur gestorven dieren.

Toen kwam de boven reeds aangeduide periode, waarin de meeste ziektekundigen nog geneigd waren het voorkomen dier bacteriën als iets toevalligs te beschouwen. De kleine ‘corps filiformes’ schenen van de gewone rottingsbacteriën niet te verschillen. Na een nieuw uitgebreid onderzoek in 1863 meende Davaine wel met zekerheid de bacteriën voor de oorzaak van het miltvuur te mogen verklaren; maar geheel overtuigend waren zijne beschouwingen niet. Robert Koch het eerst, en terstond daarna Pasteur, kweekten, ongeveer in 1876 de miltvuur-bacteriën (of bacillen) kunstmatig. Koch ontdekte daarbij, dat die bacillen *sporen*, dat is: ronde glinsterende lichaampjes in hun lichaam vormen, als het ware de zaden waardoor het plantje zich vermenigvuldigt.

Voor de beslissende proeven van Pasteur, van wier mededeeling ik hier, waar het de plaats niet is voor vermelding van zooveel technische en chemische bijzonderheden, moet

afzien, was de ontdekking der sporenvorming in bacillen van groot belang. Men kan zeggen, dat een twaalftal jaren geleden de beteekenis der bacteriën als oorzaak van het miltvuur door niemand meer kon betwijfeld worden. En bijna tegelijkertijd werd voor een aantal ziekten van den mensch de afhankelijkheid van eene ‘invasie’ van bepaalde bacteriën duidelijk aangetoond. Ik vermeld slechts den zoogenoemden typhus recurrens, waarbij ‘Spirillen’ in het bloed voorkomen, de bacillen bij typhus abdominalis, bij de vreeselijke keel-diphterie, den komma-bacillus bij cholera, en ten slotte de ontdekking van Koch, welke de merkwaardigste op het gebied der gansche ziektekunde in deze eeuw mag heeten: dat namelijk de vorming der knobbeltjes (tubercula), welke het uitgangspunt zijn der longtering, afhankelijk is van bacteriën (bacilli Kochii).

Om dit gedrongen historisch overzicht, dat tot goed begrip van mijn eigenlijk onderwerp vooraf moest gaan, genoegzaam volledig te maken, is het nog noodig mede te deelen dat van vele, bij uitstek besmettelijke, ziekten de afhankelijkheid van bacteriën niet is kunnen worden aangetoond. Bij pokken, mazelen, roodvonk, onder anderen, is dit het geval. Het scheen verder, dat bij de bekende tusschenpoozende of malaria-koortsen, zoo duidelijk aan bepaalde (moerassige) streken en eigenaardige vegetatie-verhoudingen gebonden, de kans op het vinden van levende ziektekiemen zeer groot zou zijn. Toch heeft men ze te vergeefs gezocht. Maar iets anders werd in de laatste jaren bij de moeras-koortsen gevonden, dat tevens een kleine lichtstraal is bij het verder onderzoek der zoo even genoemde en andere ‘infectie-ziekten’, waar ‘levende’ ziektekiemen met de grootste waarschijnlijkheid mogen worden aangenomen. In de roode cellen van het bloed komen namelijk opmerkelijke vormsels voor, die, wat gedaante en grootte betreft, van bacteriën geheel verschillen, geleiachtig en veranderlijk zijn. Nu bestaat er, behalve de flora der door vorm en grootte standvastig gekarakteriseerde bacillen en micrococci, nog lagere ‘levende stof’, vormloos protoplasma - zoo als men het noemt, aan de botanici vooral bekend onder den naam van ‘plasmodiën’. Het is denkbaar, dat eene infectie - of smetstof, bij sommige ziekten, in dien niet scherp begrensden vorm, maar toch als ‘levend’ te beschouwen, voorkomt. Zekerheid is hieromtrent nog niet verkregen; wij staan

hier voor een allermoeielijkst vraagstuk, aan de grenzen van het zintuigelijk waarneembare, dus ook, voor een goed deel, van het voor den mensch kenbare.

Het zal blijken dat tot goed begrip der groote ontdekkingen van Pasteur en van Koch de onderstelling haast onafwijsbaar is, dat ook bij die infectieziekten, waar geen bacteriën zijn gevonden, toch *levende* stof als ziekteoorzaak in het spel is.

I.

Zoo als boven bleek, werd, nog betrekkelijk weinig jaren geleden, de afhankelijkheid der miltvuur-ziekte van bepaalde bacteriën door Pasteur overtuigend aangetoond. Ik wees ter loops ook op den samenhang van het heden met het verleden bij het geschieden van groote ontdekkingen op wetenschappelijk gebied. Ofschoon ik Pasteur's originaliteit voor zóó buitengewoon houd, dat ik hem volkomen in staat acht om geheel zelfstandig op het denkbeeld te komen van *voorbehoedende inenting* van schapen en koeien tegen het miltvuur, moeten wij twee psychologische momenten in aanmerking nemen. Van de menschenpokken (variola) was het bekend dat, met zeldzame uitzonderingen, een eenmaal doorgestane aanval voor een tweeden beveiligt. Hetzelfde werd door Pasteur opgemerkt, wat het miltvuur betreft. Vervolgens weet iedereen dat inenting met stof uit de koepokken (vaccina) voor de kinderpokken beveiligt. Zoo rijpte in het brein van den genialen man de overtuiging, dat het opwekken van eene lichte niet doodelijke miltvuurziekte, bij het rundvee, de dieren eveneens zou moeten beveiligen voor den gewoonlijk doodelijken aanval die hen onvoorbereid treft. Men moest de dieren - zoo als het heet - immuun of réfractair kunnen maken. Maar zoo wordt het ook begrijpelijk, dat de inentingstoffen, welke Pasteur vond, den naam verkregen van ‘vaccins’, ofschoon zij met de koe (vacca) en de vaccina niets uit te staan hebben.

Het verhaal der ontwikkelingsgeschiedenis van de ontdekking van het ‘vaccin’ tegen miltvuur zou stellig belangstelling wekken; maar ik moet mij beperken. Het bleek dat de in vleeschaftreksel kunstmatig gekweekte miltvuur-bacillen, *op een bepaalde temperatuur gehouden*, nog werkzaam blijven als ‘ziektekiem’, maar dat de door hun inbrengen in het dierlijk

lichaam opgewekte ziekte zóó onbeduidend is, dat slechts bij hooge uitzondering de dood volgt; terwijl niettemin die door gestane ziekte de dieren voor zekeren tijd réfractair maakt. Als tijdstip dezer ontdekking kan men het jaar 1881 stellen.

Op welke schijnbaar onbelangrijke invloeden het bij deze nasporingen aankomt, moge blijken uit het feit, dat miltvuurbacillen, bij 37 Cels. kunstmatig gekweekt, een doodelijke ziekte bij het ingeënte dier opwekken; terwijl zij, door kweeking bij 42 Cels. geen sporen vormen, en zoodanig veranderd worden, dat de ingeënte dieren slechts een lichten ziekte-aanval krijgen.

Zoo was het, na jaren van volhardend onderzoek, mogelijk geworden runderen en schapen tegen het miltvuur voorbehoedend in te enten. In het laatst verloopen tiental jaren is die inenting in Frankrijk en andere landen op ruime schaal toegepast. De veestapel werd voor groote verliezen behoed. De mededeeling, dat dit laatste algemeen erkend wordt, moge hier volstaan; terwijl ik niet gewagen zal van nog andere toepassingen welke uit Pasteur's ontdekkingen voortvloeiden, noch van sommige bezwaren, welke men in de praktijk leerde kennen, onder anderen: dat, evenals bij de vaccinatie van den mensch, herinenting noodig bleek.

Op zichzelf is het ontdekken van een middel ter vermindering der sterfte van den veestapel zeker reeds een zeer belangrijk feit. Voor ons overzicht is echter hoofdzaak: dat een wetenschappelijk beginsel, gegrond op eene natuurwet, was gevonden, waaruit nieuwe toepassingen konden worden afgeleid. Dat beginsel is: het verzwakken der smetstoffen, l'atténuation des virus[1)]. Weldra vond Pasteur nog andere middelen om die ‘atténuatie’ te verkrijgen. Bij eene in sommige departementen van Frankrijk de varkens zeer teisterende besmettelijke ziekte, ‘rouget’ genoemd, bleek voorbehoeding door inenting mogelijk te zijn, wanneer de microben van het varken op konijnen werden geënt, en de culturen der microben van het konijn voor de inenting der varkens werden gebruikt.

Alle bemoeiingen van Pasteur met de studie der bacteriën als ziekte-oorzaken te vermelden is evenwel hier onmogelijk, en voor mijn doel niet noodig. Doch bij de algemeen bekende

1) *Virus* is de algemeene term voor smetstoffen, georganiseerd of niet.

praeventieve inenting tegen hondsdolheid moeten wij iets langer stilstaan. Zij was de eerste toepassing van de door Pasteur ontdekte wetten op ziekten bij den mensch. Zij toont tevens de machtige intuitie van een geest als dien van Pasteur, vertrouwende op de juistheid van het door hem gevonden beginsel, met eene zekerheid welke men haast eene diep gewortelde geloofs-overtuiging zou willen noemen. Immers in de tot nu toe vermelde gevallen had Pasteur met bacteriën te doen, die hij zien kon, wier levensvoorwaarden hij kon bestudeeren en wijzigen. Bij hondsdolheid echter is het niet gelukt levende ziektekiemen als oorzaak aan te toonen. En toch is Pasteur overtuigd, dat de stoffelijke invloed bij die ziekte, daar deze overigens in aard en beloop met de ‘bacteriën-ziekten’ overeenstemt, aan dezelfde wetten moet onderworpen zijn als de microben; dat dus ook hier eene verzwakking der werking van het vergif, en dus voorbehoeding tegen de ziekte mogelijk moet zijn.

De ontwikkelingsgang der behandelingswijze van menschen, die door een dollen hond zijn gebeten, teneinde bij hen het uitbreken der vreeselijke ziekte te voorkomen, strekt zich over eenige jaren uit; van ongeveer 1881 tot in het begin van 1886, toen Pasteur de eerste inenting deed bij een negentienjarigen jongen uit den Elzas, Joseph Meister genaamd[1)], die op veertien plaatsen, ook in het aangezicht, door een dollen hond was gebeten. Spoedig daarna werd een vijftienjarige herdersjongen uit de Jura, Jupille geheeten, bij Pasteur gebracht. Ook deze jongen was door een ontwijfelbaar dollen hond gebeten. Beide personen zouden, menschelijkerwijs gesproken, binnen enkele weken of maanden hebben moeten sterven. Pasteur had inmiddels de zekerheid verkregen, dat hij niet alleen honden en andere dieren door zijne inentingen réfractair kon maken, zoodat zij de ziekte niet kregen al entte hij ze, na de voorbereidende behandeling, in met de smetstof, die de niet voorbereide dieren met zekerheid doodde; maar hij

1) Deze mededeeling, en andere data ontleen ik aan het voortreffelijk verslag over een verblijf van drie maanden aan het Instituut-Pasteur, van den Arts, Officier van gezondheid, 2e Kl. M. Straub, wien het bestudeeren der méthoden van Pasteur door den Minister van Oorlog was opgedragen. Zie: Nederl. Militair Geneesk. Archief, Jaargang 1890, 2de aflevering.

had ook een aantal reeds door andere dolle honden *gebeten dieren* zoo spoedig mogelijk met zijne ‘vaccins’ behandeld, en ook deze waren gespaard gebleven. Toch zou nog menigeen het als een waagstuk beschouwd hebben, de voorbehoedende behandeling op menschen, eenige dagen nadat het doodelijke gif reeds in het lichaam gedrongen was, toe te passen. Pasteur aarzelde niet. De beide bovengenoemde knapen bleven in het leven. Op zichzelf zou dit feit weinig beteekenen; want niet altijd breekt de ziekte bij menschen uit, al zijn zij door een stellig dollen hond gebeten. Maar 15 maanden na Joseph Meister waren reeds 2400 door dolle of verdachte honden gebeten personen bij Pasteur hulp komen zoeken, waarvan slechts 30 stierven. Tot 1 Januari 1890 waren, alleen in het Instituut-Pasteur, meer dan 7000 personen behandeld, waarvan slechts één percent aan de watervrees bezweek.

Hierbij moet men in het oog houden, dat de uitkomst op zichzelf reeds zoo verbazingwekkend, nog gunstiger zou zijn, indien alle gebeten personen, terstond na de verwonding hadden kunnen behandeld worden. De sterfgevallen betreffen voor het grootste gedeelte personen, waarbij eerst vele dagen na de verwonding de behandeling kon begonnen worden, en de verwondingen zeer hevig en menigvuldig waren. Zoo stierven er van 19 door wolven gebeten Russen drie. Verder bedenke men dat, met hoeveel wantrouwen, uit den aard der zaak, statistieken mogen beschouwd worden, die het aantal sterfgevallen na beten door dolle honden moeten vaststellen, toch zeker groote beteekenis te hechten is aan de ongekend geringe sterfte na Pasteur's behandeling. Volgens de gunstigste statistiek der in vele jaren in sommige departementen van Frankrijk voorgekomen gevallen van door (hoogstwaarschijnlijk) dolle honden gebeten menschen, sterft 20 percent der verwonden. Voor andere streken vond men de sterfte veel grooter. Pasteur rekent zeker op aannemelijke wijze, wanneer hij onderstelt, dat van de gevallen hem toegezonden (uit den aard der zaak niet de meest twijfelachtige) veertien percent zou gestorven zijn, zonder zijne behandeling.

Na zulke uitkomsten gedurende vijf jaren en bij meer dan 7000 behandelde personen verkregen, moeten wel alle twijfelaars het hoofd buigen. Want er waren onder de geneeskundigen, vóór een viertal jaren, zeker meer twijfelaars dan

geloovigen. Velen, niet in bijzonderheden bekend met hetgeen Pasteur reeds door zijn proeven op dieren gevonden had, meenden dat hij bij menschen eene *curatieve* behandeling bedoelde; dat wil zeggen, dat hij het in het lichaam gedrongen gif, en de uitwerkselen daarvan, door zijne inentingsstof wilde bestrijden. Pogingen tot eene overeenkomstige handelwijze bij andere besmettelijke ziekten (onder anderen bij syphilis) waren vroeger wel beproefd. Doch ook toen het bleek dat Pasteur, aan zijn eenmaal gevonden beginsel getrouw, ook hier *praeventieve* werking eener verzwakte smetstof beoogde, vroeg men zich af, of dit geen wanhopig streven was; of het niet evenzeer zou moeten mislukken als het inenten met koepokstof bij personen die de menschenpokken reeds ‘onder de leden hebben?’

Pasteur bleek evenwel met recht een geniaal vertrouwen te hebben gesteld in het zoogenoemde ‘incubatie-tijdperk’ bij de hondsdolheid. Men verstaat daaronder den tijd, die verloopt tusschen het indringen der smetstof in het lichaam en het uitbreken der ziekte. Bij de meeste besmettelijke ziekten duurt dat tijdperk slechts enkele dagen; bij de watervrees weken ja maanden. Wat er in dien tusschentijd met de smetstof geschiedt is onbekend. De wonden genezen; de persoon is oogenschijnlijk gezond; het is voorgekomen dat, bij zeer lang uitblijven van den ziekte-aanval, de lijder het gebeten zijn door een hond geheel vergeten was.

Pasteur moet nu ongeveer aldus geredeneerd hebben: mijne verzwakte smetstof breng ik *in grootere hoeveelheid* dan het dolheids-gif, en *onder de gunstigste omstandigheden* voor snelle werking (inspuiting onder de huid) in het lichaam. De kans is dus zeer groot, dat de werking van mijn voorbehoedmiddel zich nog kan doen gelden, voor dat de anders doodelijke invloed van het dolheids-gif zich doet gevoelen. Dit laatste vindt nu evenwel den bodem voor zijn heilloos leven ongeschikt geworden; vermag niets tegen het réfractair gemaakte lichaam.

Men zal erkennen, dat met deze voorstelling het reeds vermelde feit geheel overeenstemt, dat de sterftegevallen, ook na de voorbehoedende inenting, nog het meest voorkomen, wanneer de laatste eerst lang na de verwonding kan plaats hebben. Maar ook zal erkend moeten worden, dat de geniale intuitie van Pasteur bewonderenswaardig is en honderden van men-

schen voor een vreeselijk lijden en den dood heeft behoed.

Het komt mij minder gepast voor, hier te beschrijven op welke wijze Pasteur de verzwakte smetstof der hondsdolheid bereidt, en hoe de voorbehoedende behandeling plaats heeft. Hoofdzaak daarbij, en grondslag voor de geheele methode, was het reeds bekende feit, dat de smetstof, na in het incubatietijdperk daarvoor geschikt geworden te zijn, *in het centrale zenuwstelsel* (hersenen en ruggemerg) zich ophoopen moet, en haar verderfelijken invloed doen gelden. Maar hier kon, zoo als reeds opgemerkt werd, Pasteur geen bacteriën kweeken en wijzigen. Hij kwam er toe, de deelen van het centrale zenuwstelsel van zieke dieren, waarin de smetstof dan toch aanwezig is, en door wier inenting een dier zeker ziek wordt en sterft, aan bepaalde invloeden bloot te stellen, te drogen, enz.; terwijl hij op die wijze, met scherpzinnig waarnemen en door ongeloofelijke volharding, de wegen vond waar langs en den tijd waarop de giftige lichaamsdeelen in dien toestand geraakten, dat zij nog wel eenige lichte ziekteverschijnselen te weeg brengen, maar niet meer den dood ten gevolge hebben. Ook dan is verkregen wat de Franschen een ‘vaccin’ noemen.

Ik verwijs thans naar de korte opmerkingen over het begrip van ‘levende’ stof, welke ik vroeger bij het ter sprake brengen der malaria-ziekten maakte, om te doen inzien dat hier aanleiding zou zijn voor uitgebreide beschouwingen. Men onderscheidt georganiseerde en niet georganiseerde smetstoffen; en verbindt haast uitsluitend met de eerste het denkbeeld van ‘leven.’ Maar is dat juist? Is voor een stofcomplex met de attributen van het leven, een begrensde standvastige, onder het mikroskoop zichtbare *vorm*, noodzakelijk? Ik gewaagde van de ‘plasmodiën,’ waarbij van organisatie nauwelijks sprake schijnt, zeker minder dan bij de bacteriën. Pasteur's zoo schitterend juist gebleken meening, dat de onzichtbare, zoogenoemd vormlooze, smetstof der hondsdolheid zich zou gedragen als de levende bacteriën; dat ook haar ‘leven’ zou kunnen worden verzwakt, is voor wetenschappelijke hypothesen geen geringere aanwinst dan zij voor een nieuwe methode van ziektebehandeling bleek te zijn. Ik moet mij echter beperken tot het thans mogelijke kenschetsen dier methode. Het blijkt dat zij als het ware den genialen Jenner doet herleven. *Even als koepokstof, werkende als een zwakkere variola-smetstof, het lichaam*

ongeschikt maakt voor den invloed der variola, zóó zijn de 'vaccins' van Pasteur[1] *verzwakte smetstoffen van ziekten, waarvan een lichte, onschadelijke, willekeurig opgewekte aanval immuniteit verschaft tegen latere welke hevig, ja doodelijk zouden kunnen zijn*.

II.

Een geheel anderen weg betrad Robert Koch bij zijn pogen tot genezen der longtering, welke ziekte niet ten onrechte de geesel der menschheid genoemd wordt. In Nederland sterven tegenwoordig jaarlijks wat meer of wat minder dan 93000 menschen; en daarvan bezwijken ongeveer 8500 aan 'longen keeltering.' Gemakshalve kan men zeggen dat ongeveer 10 percent der sterfgevallen van de laatstgenoemde ziekten, en dus van de zoogenoemde 'tuberculose' der longen afhangt. Maar diezelfde *tuberculose* (door welk woord de ziekelijke weefselverandering aangeduid wordt welke tot longverzwering en tering voert) eischt nog veel meer slachtoffers. Zij tast ook de hersenvliezen, de weivliezen, de beenderen, de watervaatsklieren, en de huid aan; zoodat op grond der statistieken gewoonlijk een cijfer van 14 percent der jaarlijksche sterfte, op rekening der tuberculose wordt gesteld.

In het jaar 1882 verraste de Duitsche Pasteur (zoo mag Robert Koch voor een keer wel genoemd worden) de geneeskundigen met de mededeeling, dat hij de oorzaak van het ontstaan der 'tubercula' gevonden, en dus een geheim ontsluierd had, dat zoo ontzaglijk lang alle onderzoekers op het gebied der ziektekunde had getantaliseerd. Na eenigen tijd van twijfel en critiek was iedereen overtuigd. De raadselachtige 'knobbeltjes' bleken inderdaad afhankelijk te zijn van

1) Het is duidelijk, dat er toch groot verschil bestaat tusschen het ontdekken der vaccinatie door Jenner, en het opsporen der voorbehoedende inentingen door Pasteur. Op het internationale geneeskundige congres te Londen, in 1881, maakte men Pasteur opmerkzaam op het bevreemdende van den naam 'vaccius' welke hij voor zijne inent-stoffen had gekozen. 'J'ai prêté - zoo antwoordde hij - à l'expression de vaccination une extension que la science, je l'espère, consacrera, comme un hommage au mérite et aux immenses services rendus par un des plus grands hommes de l'Angletterre, Jenner.' - De schrijver van een voortreffelijk boekje over Pasteur (Histoire d'un savant par un ignorant, Paris, 1883) merkt echter, naar aanleiding der gracieuse woorden van Pasteur, op: Jenner avait fait une rencontre de génie, mais M. Pasteur a trouvé une méthode de génie.

parasieten, van eene ‘bacteriën-infectie of -invasie;’ welke bacterien in daartoe voorbeschikte gestellen een gunstigen bodem voor haren groei en ontwikkeling vinden, en op de plaatsen waar zij post kunnen vatten, in de eerste plaats in de longen, eene weefselverandering bewerken in den vorm der zoo lang bekende ‘tubercula.’

Welk eene algeheelen ommekeer de ontdekking van Koch in de ziektekundige theorieën teweeg bracht, hoe zij op het nasporen van de omstandigheden waaronder de longtering zich verspreidt, op het nemen van voorzorgmaatregelen, zelfs eenigermate op de geneeskundige behandeling der ziekte haar invloed deed gevoelen, kan ik hier niet schetsen.

Hoe belangrijk de ontdekking der tuberculose-bacillen voor de ziektekundige wetenschap was, men kon, tot vóór eenige maanden, niet zeggen dat zij beloofde te zullen leiden tot het vinden van eene geneesmethode of van bepaalde geneesmiddelen tegen de verwoestende ziekte, die de onmacht der geneeskunst zoo droevig in het licht stelt. Van pogingen om het menschelijk lichaam onvatbaar te maken voor den verderfelijken invloed der tuberkel-bacillen, door eene voorbehoedende invoering van een ‘vaccin’, dat is van de in levenstoestand gewijzigde bacillen, is mij niets bekend. Toch zou men meenen dat de uitkomsten, door Pasteur bij het miltvuur en de hondsdolheid verkregen, allicht naar eene overeenkomstige handelwijze tegenover de longtering moesten doen zoeken. Om de redenen in het licht te stellen, welke bestaan voor de geringe kans op slagen van zulke pogingen, zou ik het veel meer samengestelde van het vraagstuk der longtering-immuniteit moeten uiteenzetten en eene formeel ziektekundige verhandeling schrijven.

Zonder iets te voorspellen omtrent hetgeen de toekomst in dit opzicht nog brengen kan, merken wij dus alleen op, dat in al de jaren na Koch's ontdekking, uit de laatste niets van beteekenis voor het voorkomen der tuberculose is voortgevloeid. Evenmin voor het behandelen der eenmaal bestaande tuberculose; evenmin dus iets *curatiefs*, dat is, eene handelwijze waardoor men, hetzij de in de longen gedrongen bacillen zou kunnen dooden, of wel de door hen opgewekte weefselveranderingen zou kunnen genezen. Des te grooter was de indruk, welke reeds in den zomer van het vorige jaar, op het geneeskundig congres te Berlijn, eene voorloopige mededeeling van Koch op

de uit alle landen toegestroomde geneeskundigen maakte. Hij zeide toen, de gegronde hoop te durven uitspreken, dat genezing der tuberculose door zekere in het lichaam te brengen stof mogelijk zou blijken. Met het bereiden dier stof hield hij zich toen bezig; maar zijn onderzoek was niet zóó ver gevorderd, dat hij reeds voldoende inlichtingen kon geven.

Over de weinig verkwikkelijke episoden, welke aan de bekendmaking van ‘Koch's geheim’ in de eerste maand van dit jaar zijn voorafgegaan, zwijg ik. Zelfs zal ik zeer weinig zeggen van de reeds op ruime schaal plaats gehad hebbende behandeling van longtering- en andere tuberculose-lijders met Koch's middel, en van de daardoor verkregen uitkomsten. Het beginsel, het denkbeeld, dat aan die behandeling ten grondslag ligt, wensch ik alleen te verduidelijken. Daardoor is een nieuwe baan geopend, waarop het verder voortgezet onderzoek mogelijkerwijs nog veel aan het licht kan brengen; al mocht het blijken dat de genezing der tuberculose nog niet bij den eersten den besten stap op deze baan verkregen is geworden.

Om het belangrijkste, in het laatste opzicht, niet onvermeld te laten, stip ik alleen aan, dat bij de tuberculeuse verzwering der huid (lupus) het middel van Koch ongetwijfeld een verwonderlijk gunstigen invloed heeft. Het zal nog blijken hoe dit met den theoretischen grondslag van Koch's handelwijze samenstemt. Maar in twee andere opzichten is het te vreezen dat de hoog gespannen verwachtingen te leur zullen worden gesteld. Volgens Koch's eigen uitspraak zou vooreerst de door hem ontdekte stof alleen invloed uitoefenen op ‘tuberculeus weefsel’ dat reeds, op ziekelijke wijze, in het lichaam gevormd was. Of, zoo als het kort uitgedrukt wordt: *niet-tuberculeuzen reageeren op het inbrengen van de stof niet*, zelfs niet op groote giften; terwijl de werking, reeds van zeer kleine giften, zich door koorts en andere vrij hevige ziekteverschijnselen, schoon van voorbijgaanden aard kenmerkt, als er ergens in het lichaam ‘tuberculose’ schuilt. Wanneer men nu weet, dat het herkennen van twijfelachtige tuberculose, der longen of van andere deelen, voor geneeskundigen dikwijls zeer moeielijk is, begrijpt men dat Koch's mededeeling groote belangstelling wekte. Het schijnt echter dat de zaak zoo eenvoudig niet is. In het meerendeel der gevallen

wordt Koch's uitspraak juist bevonden; maar waarom toch niet zelden personen, waarbij aan tuberculose niet gedacht kan worden, wel bleken te ‘reageeren’, terwijl bij ontwijfelbare tuberculose-lijders soms de reactie uitblijft, is nog niet opgehelderd. Ik moet mijne lezers doen opmerken, dat Koch wel den aard der inentings-stof en het beginsel harer bereidingswijze heeft bekend gemaakt, maar geen volledige inlichtingen heeft gegeven omtrent bijzonderheden en voorzorgen, waarvan misschien veel afhangt. Daarom worde weinig beteekenis gehecht aan hetgeen ik hier omtrent de waarschijnlijkheid van *de practische waarde* der nieuwe methode moest mededeelen. Veel langere waarneming, en mogelijk kleine wijzigingen in benevens vastere voorschriften voor de bereiding der stof en voor de aanwending daarvan kunnen nog veel ophelderen.

Dit geldt in nog hoogere mate voor hetgeen ik, in de tweede plaats, niet geheel met stilzwijgen kan voorbijgaan: de vraag of er nu werkelijk grond is om aan te nemen dat met Koch's behandelings-methode longtering-lijders genezen zijn of zullen worden.

De beantwoording dier vraag is voor het oogenblik niet mogelijk; en een ziektekundig betoog, waardoor dat begrijpelijk zou worden, ware hier geheel misplaatst. Doch, thans gekomen tot het karakteriseeren van het beginsel van Koch's ontdekking zal ik van zelf genoegzaam kunnen ophelderen waarom op de bedoelde vraag nog geen bevredigend antwoord mogelijk is.

In het begin van dit opstel deelde ik reeds mede, dat de geneeskundigen eindelijk te weten kwamen: Koch's middel is een aftreksel van culturen van tuberkel-bacillen in glycerine van vijftig percent.

Zoo ooit, dan is er hier gelegenheid, om ‘dankbaar maar onvoldaan’ te zeggen. De openbaringen van Koch stellen niemand in staat, zelf de ‘lymphe’ te bereiden; ten minste niet zóó dat men zeker kan zijn volkomen dezelfde stof te verkrijgen. De voedingsbodem waarop de bacillen moeten gecultiveerd worden, de temperatuur, en andere belangrijke punten blijven ‘verschwiegen’.

Dit is intusschen voor hen, die zich practisch met de zaak, en bepaaldelijk met de behandeling der tuberculeuse ziekten willen bezighouden, wel zeer verdrietig; maar belet niet, dat het mogelijk is, thans het werkelijk ingenieuse beginsel van Koch's tuberculose-genezing toe te lichten.

‘Het middel werkt niet op de tuberkelbacillen, doodt hen niet’, - zoo luidde reeds in het begin de uitspraak van Koch - maar ‘het tuberculeuse weefsel wordt vernietigd’. Tot opheldering diene het volgende. De in de huid, de long, of welk lichaamsdeel ook, gedrongen bacteriën der tuberculose verwekken talrijke, dicht bijeen of meer verspreid liggende knobbeltjes, die in het begin nog uit ‘levende’ cellen bestaan, welke deels de bestanddeelen van het normale weefsel ter zijde drukken, het deels insluiten. De schadelijke invloed der ingedrongen bacteriën heeft eene zeer aanmerkelijke ophooping der nieuw ontstane cellen ten gevolge, en daarbij brengen klaarblijkelijk de bacteriën chemisch schadelijk werkende produkten voort. Zoo ontstaat, deels door den mechanischen invloed der opeengepakte bestanddeelen van de knobbeltjes (die dikwijls met nabijliggende tot een knobbel samengevloeid zijn) waardoor de toe- en afvoer van voedende bestanddeelen bemoeielijkt wordt, deels door de bedoelde chemische schadelijke werking, een *afsterven* der knobbeltjes, waarvan verweeking, verzwering, bloeduitstorting het gevolg zijn; en waarbij het weefsel der longen, of andere deelen, zelve in de verwoesting medegesleept wordt.

Volgens deze, natuurlijk niet voor pathologen bevredigende beschrijving, kan men zich den gang van zaken bij eene longverwoesting (tering) voorstellen. Telkens nieuwe tuberkel-vorming voert tot voortdurend verder gaande weefselvernietiging. Daarbij voegen zich dan de gevolgen van het opgenomen worden van schadelijke stoffen uit de verweekende tuberkel-massa's in het bloed, (koorts), de hoestprikkel, longontsteking, pleuritis, en wat niet meer. Zoo zou ik de, helaas ook aan leeken gewoonlijk niet geheel onbekende verschijnselen-groep der longtering gaan beschrijven, wat volstrekt niet op mijn weg ligt. Maar het vermelden der aangestipte punten was noodig, om het begrijpelijk te maken, op welke wijze de long-tuberkulose genezen kan zonder tot meer dan een zoo goed als onmerkbaar verlies van de functie van een deel der longen te voeren.

Op den voorgrond moet hierbij gesteld worden dat tuberculose genezen kan, ja dikwijls geneest. Bij lijkopeningen van personen, die aan andere ziekten stierven, zijn niet zelden in de longen daarvan de bewijzen te vinden. Wij kunnen ons twee wegen voorstellen, langs welke de genezing plaats heeft. Vooreerst onderstellen wij dat er wel tuberkelbacillen ingedrongen

zijn, en in een beperkt terrein der longen (gewoonlijk de toppen) hun heilloozen invloed hebben doen gevoelen; maar de voorwaarden voor hunne verdere ontwikkeling en verbreiding ontbreken. Wij hebben hier te rekenen met een belangrijken factor: namelijk de niet nader te verklaren, maar feitelijk bestaande, in den bouw en de verdere eigenschappen der lichaamsdeelen gelegen *voorbeschiktheid*. Is nu toch, zoo als ondersteld werd, een ietwat zwakkere plaats van overigens niet voorbeschikte longen tuberculeus geworden, dan kan, om het kort uit te drukken, de ziekelijke massa, welker vorming begonnen was, met inbegrip der bacillen, vast, kaasachtig blijven, niet verweeken, maar integendeel, als het ware, indroogen en ineenschrompelen.

Maar in de tweede plaats kan, onder ongeveer dezelfde omstandigheden als zoo even ondersteld werden, de ziekelijke verandering wel verergeren, en een bedenkelijken weg opgaan. Het komt tot verweeking en verwoesting; maar die toestand blijft tot een kleinen omtrek beperkt; hetzij dat er geen verdere infectie met bacillen tot stand komt hetzij wegens de ontbrekende voorbeschiktheid van de overige deelen der longen. De zieke weefselmassa wordt door de luchtbuizen verwijderd, uitgehoest. Er is nu eene kleine holte in de long, zoo als bij werkelijk tering; maar zij blijft stationnair, of kan langzaam genezen, en slechts een likteeken nalaten.

Het is duidelijk dat het invoeren in het lichaam van eene stof welke de tuberkelbacillen doodt, en de lichaamsdeelen ongeschikt maakt voor de ontwikkeling van hun verderfelijk leven, het ideaal eener bestrijding der tuberculose zijn zou. Ware het Koch gelukt zulk een middel te vinden! Maar toch moet dat wat hij wel gevonden heeft, eene merkwaardige wetenschappelijke ontdekking genoemd worden. Het is hier de plaats niet voor het mededeelen der ingenieuse proeven, welke, na een volhardend onderzoek, Koch in staat stelden de zoogenoemde Guineesche biggetjes (Caviae) nadat zij kunstmatig ‘tuberculeus’ waren gemaakt, in het leven te doen blijven, terwijl zij anders moeten sterven. Het bleek hem dat de tuberculeuse dieren tegenover nieuwe infectie met tuberkelbacillen, meer bepaald door het invoeren van de bestanddeelen van doode in groei gewijzigde tuberkelbacillen in hun lichaam, zich geheel anders verhielden dan gezonde dieren; en wel zóó, dat zij na weinige

uren stierven als de hoeveelheid der ingevoerde stof groot was terwijl gezonde dieren blijven leven.

Men moet de scherpzinnigheid en de intuitie van Koch bewonderen, die uit dit feit niet de schijnbaar voor de hand liggende conclusie trekt, dat er met gewijzigde tuberkelbacillen tegen tuberculose niets is aan te vangen, maar *in die hevige werking der stof bij tuberculeuse dieren* eene aanleiding vindt voor verder onderzoek. Het bleek, dat *bij genoegzame verdunning der inentingsstof* de dieren, die anders zeker na korteren of langeren tijd, altijd sterven, nu, omgekeerd, in het leven bleven. Zoo was een middel gevonden, waardoor bij sommige dieren ten minste, de doodelijke werking der tuberculose gekeerd kon worden.

De verdere gang van zaken, nadat Koch eerst vele geneeskundigen in staat gesteld had, om, met de noodige voorzorgen, de werking van zijn middel bij menschen te beproeven, en daarna het ‘geheim’ in hoofdzaak althans, had opgeheven, is bekend. Ik zal mij hier bepalen tot het verduidelijken van de wijze der werking van het middel, zoo als Koch zich die voorstelde; maar mij onthouden van voorloopig nog ijdele pogingen om te beslissen of daardoor werkelijk de longtering bij den mensch kan genezen worden.

Dan verwijs ik naar het boven reeds gezegde omtrent de mogelijkheid eener zoogenoemde natuurlijke, of spontane, genezing van tuberculeuse longplekken; met name naar de tweede mogelijkheid: dat de ziekteproducten, met de afgestorven bacillen daarbij, langzamerhand uitgedreven worden.

Kan men zulk een proces verhaasten, zonder schade teweeg te brengen, en blijven de longen verder van nieuwe aandoeningen verschoond, dan is het duidelijk, dat men de genezing bevordert, of zelfs tot stand doet komen in die gevallen, waar de eerste nog beperkte infectiebron vaak uitgangspunt voor verdere verbreiding der ziekelijke aandoening over de longen zou worden.

Ik herinner hierbij aan hetgeen ik vroeger reeds betreffende de ontwijfelbaar gunstige werking van Koch's middel bij de huid-tuberculose (lupus) opmerkte. Daarbij zien wij dat de knobbeltjes, en de verdere ziekelijke massa plotseling, als door een zweepslag, genoodzaakt worden hun, anders zoo langzaam, proces van zelfvernietiging zeer snel te doorloopen. De ziekte-

producten sterven af, worden afgestooten, en de overblijvende zweervlakte geneest. De voorwaarden voor dien gang van zaken zijn klaarblijkelijk, bij de aan de oppervlakte liggende huid, zoo gunstig mogelijk. De hoop van Koch was nu, dat ook in de longen, en elders, *het toevoeren van een overmaat van bacteriën-producten den gang van het ziekteproces zóó zeer zou verhaasten, dat al wat ziekelijk geproduceerd was, in korten tijd zou afsterven en worden geëlimineerd*.

Natuurlijk was de hoop op goeden uitslag het grootst bij gevallen van beginnende tuberkelvorming in de longen. Koch heeft dat van het begin af op den voorgrond gesteld en gegewaarschuwd tegen pogingen om vergevorderde longtering naar zijne methode te behandelen. De heftige processen, door zijn middel opgewekt in longen die over groote uitgebreidheid en in hoogen graad ziekelijk veranderd zijn, worden door de lijders niet verdragen, maar verhaasten den doodelijken afloop.

Het is thans mogelijk Koch's ontdekking op het gebied der geneeskunde, tegenover die van Pasteur kort te kenmerken. Men kan zeggen: dat Pasteur het menschelijk lichaam ongevoelig, of onbewoonbaar, maakt voor den ziekte-demon; terwijl Koch den demon uitwerpt door middel van Beëlzebub.

Maar een tuberculeus Guineesch biggetje en een mensch met long-tuberculose blijken niet hetzelfde te zijn.

Zonder evenwel iets meer in het midden te brengen over de behandeling der longtering met Koch's middel, mag ik toch de opmerking niet achterhouden: dat waarschijnlijk op en nieuwen weg, welke daardoor aangewezen is, nasporingen mogelijk zullen blijken, die tot heilzame vondsten voor het bestrijden ook van andere ziekten kunnen leiden.

Twee der nieuwste banen op het gebied der geneeskunde heb ik, in aard en beteekenis, trachten toe te lichten. Al mag ik vertrouwen, dat de lezer eenigermate deel en zal in de bewondering, welke zoo merkwaardige ontdekkingen in de wetenschappelijke wereld hebben verwekt, zoo kan ik mij toch voorstellen, dat hij het direkte, practische nut, voor de genezing van ziekten bij den mensch, reeds aanstonds grooter zou wenschen. Maar wij mogen niet vergeten, dat de algemeen bekende

‘aseptische’ wondbehandeling door Lister alleen gevonden werd, doordien hij zich bewoog op de banen door de ‘bacteriologen’ geopend, schoon deze schijnbaar niet lijnrecht voerden naar hulpmiddelen voor het genezen van ziekten. Toch zijn de personen, die aan Lister's denkbeelden niet alleen hun leven, maar het bezit van onverminkte ledematen danken, bij tienduizendtallen aan te wijzen.

Zoo komt alle grondig natuur-onderzoek middellijk der geneeskunde ten goede. Wie de waarheid dier uitspraak wil aantoonen, behoeft geen lang betoog te houden; hij noeme de namen van Louis Pasteur, Robert Koch en Joseph Lister.

Dr. W. KOSTER.

Het ‘slöjd’-onderwijs.

I.

Aan de spoorbaan van Gothenburg naar Stockholm ligt op ongeveer een uur sporens van eerstgenoemde stad het kleine Floda-station. Van hier voert een weg, die reeds dadelijk een prachtig uitzicht op het Säfvelången meer opent, in ongeveer 3 kwartier naar de oude heerlijkheid Nääs, ‘een parel van Zweden.’ Deze heuvelachtige landstreek is buitengewoon schilderachtig; steile granietklompen, dicht geboomte, glooiende bouwlanden en vriendelijke meren verschaffen afwisselend de bekoorlijkste bosch- en vergezichten. De heldere witte woningen, die vroolijk uitkomen tegen het donkere naaldhout, de kalme innemende gezichten der eenvoudige landbewoners, alles spreekt hier van vrede en geluk.

Nääs, vroeger woest en weinig bebouwd, bewoond door een armoedige bevolking, werd, ruim 20 jaar geleden, het eigendom van een bankier, den heer August Abrahamson. Deze trok zich in 't bezit van een aanzienlijk vermogen uit het bedrijvige leven terug en vestigde zich metterwoon in het vorstelijk kasteel op Stor-Nääs. (Nääs wordt n.l. door het Säfvelångermeer verdeeld in Stor-Nääs, groot-Nääs, en Lilla-Nääs, klein-Nääs). Dadelijk begon hij een verbeterde wijze van landbewerking in te voeren, gaf aan de boeren ruime, vroolijke woningen, stichtte scholen en herschiep door zijne talrijke bemoeiingen deze armoedige, verwaarloosde streek in een welvarende bloeiende landbouw.

Zijn grootste weldaad is ongetwijfeld geweest: de stichting

van het Nääs-Slöjd-[1] Lärare Seminarium in 1875. Alle onkosten, verbonden aan de stichting en het onderhoud der gebouwen, het verschaffen van gereedschappen en grondstoffen, de bezoldiging van de leeraren, gedeeltelijk ook het logies der deelnemers, worden gedragen door den heer Abrahamson. Ten einde het voortbestaan dezer inrichting te verzekeren, zette hij een kapitaal vast van 200.000 kronen (± ƒ 134.000). In de uitvoering werd hij bijgestaan door zijn neef Dr. O. Salomon, den tegenwoordigen Directeur van het Seminarium, die, na afloop zijner akademische studiën, zich geheel aan de zaak der opvoeding wijdde om ten slotte op het gebied van het *slöjd*-onderwijs zijn bewonderenswaardige werkzaamheid te ontwikkelen.

De eerste cursussen, die daar gehouden werden duurden één jaar; het onderwijs omvatte: rekenen, meetkunde, kennis der natuur, taal, schrijven, teekenen, *slöjd*, zingen, opvoedkunde en methodiek. Dit stelsel had dus ten doel vakonderwijzers te vormen. Men zag echter spoedig in dat dit onderwijs moest gegeven worden door den gewonen klasse-onderwijzer en men begon in de vacantie van '78 met het houden van een cursus van vijf weken voor de volksonderwijzers.

Deze proef slaagde naar wensch en in 1882 werd besloten met het vroegere stelsel te breken en jaarlijks eenige cursussen van vijf weken te houden. Thans heeft men jaarlijks vier cursussen ieder van 6 weken.

In het begin was de school gevestigd in een der bijgebouwen van het slot, totdat in 1880 werd overgegaan tot het stichten van het tegenwoordige Seminarium-gebouw. Zooals de meeste landhuizen, geheel van hout opgetrokken, bestaat dit gebouw uit een hoofd- en twee zijvleugels. De eenigszins vooruitspringende ingang bevindt zich in het midden van den hoofdvleugel. Binnentredende komt men in een langen corridor, die langs de geheele voorzijde van den hoofdvleugel loopt en toegang verleent tot de verschillende vertrekken. In den linkervleugel bevinden zich twee lokalen, waar Dr. Salomon zijn lezingen houdt en de besprekingen leidt. De rechtervleugel wordt inge-

1) Het Zweedsche woord '*slöjd*' beteekent ongeveer handvaardigheid. In bijna alle talen wordt het Zweedsche woord overgenomen. Waar in het vervolg van 'Slöjd' gesproken wordt, moet daaronder verstaan worden: opvoedkundige handenarbeid.

nomen door twee groote werkzalen, die ruimte aanbieden voor een vijftigtal schaafbanken, terwijl de hoofdvleugel verdeeld is in drie zalen, die ingericht zijn voor modelkamers. Daar ziet men niet alleen de thans in gebruik zijnde, maar ook alle vroegere modelseries, zoodat men hier een duidelijk overzicht kan krijgen van de ontwikkeling van het *slöjd*-onderwijs. De eerste verdieping wordt deels ingenomen door de woning van den hoofdleeraar, deels door de logeervertrekken der Zweedsche onderwijzers, die aan den cursus deelnemen. De vreemdelingen vinden een verblijf in verschillende kleine gezellige landhuizen, die hier en daar over Nääs verspreid liggen. Daar de aanwezige ruimte in de werkzalen niet voldoende bleek, is verleden jaar nog een groote slöjdzaal gebouwd, die een veertigtal banken bevat. De fraaie villa Vänhem (vän = vrienden, hem = te huis) beantwoordt volkomen aan haren naam; de groote gezelschapszaal is er op ingericht om de vrije uren zoo aangenaam mogelijk door te brengen. Een groote leestafel, in het midden der zaal, is ruim voorzien van dagbladen, tijdschriften, brochures enz.; ter weerszijden van de deur verrijzen in de hoeken twee steenen kachels, die bijna tot aan de zoldering reiken en onwillekeurig aan pelsjassen en berenmutsen doen denken. In een anderen hoek is een schrijftafel geplaatst en vlak daarbij een orgel, dat vooral des Zondags bespelers vond. Wat echter 't meest aantrok, was de pianino, die zoo geplaatst was, dat men er een kring omheen kon vormen. Wanneer de Zweden zich hier opstelden en met forsche, heldere stemmen hun krachtige volksliederen aanhieven, ontstond er plotseling een diepe stilte, ik zou haast zeggen een plechtig zwijgen. 't Gesprek of het spel werd afgebroken, boek of pen rustte een wijl en allen luisterden aandachtig, met ingehouden adem, naar die schoone zangen, die ons aan de sagen der Noordsche oudheid herinnerden. Een daverend applaus was dan ook de gewone dankbetuiging, en, voorkomend en bereidwillig als altijd, lieten ze ons nooit lang wachten op een volgend nummer. Hun répertoire scheen dan ook onuitputtelijk.

Behalve deze leeszaal vindt men op Vänhem nog een goed voorziene bibliotheek en twee groote zalen, waar de gemeenschappelijke maaltijden gebruikt worden.

Woensdag den 31^{en} Juli 1889, 's ochtends te 10 uren, werd de 47e cursus geopend met een redevoering (eerst in de

Zweedsche, daarna in de Engelsche taal) van Dr. Salomon, waarin hij ons in hartelijke bewoordingen welkom heette in Zweden en op Nääs. Na zijn erkentelijkheid betuigd te hebben voor de sympathie, waarmede het *slöjd*-onderwijs in het buitenland werd ontvangen, schetste hij in breede trekken het doel van dit onderwijs en meer in bijzonderheden het doel van den te openen cursus. Voorts gaf hij een overzicht van de werkzaamheden, die ons wachtten en eindigde met den wensch, dat allen, als vreemden bijeengekomen, als vrienden zouden scheiden. De cursus was geopend verklaard en het bleek dat deze 95 deelnemers telde. Hiervan kwamen er 50 uit Engeland, 35 uit Zweden, 4 uit Noorwegen, 1 van IJsland, 3 uit de Vereenigde Staten van N.-A., 1 uit Chili (Z.-A.) en 1 uit Holland. We werden verdeeld in een Zweedsche en een Engelsche sectie met het oog op de theoretische lessen, die in beide talen gegeven zouden worden. Het onderwijs was dus verdeeld in een theoretisch en een practisch gedeelte. Het theoretisch gedeelte, *hier* 't gewichtigste, werd gegeven door den Directeur en bestond in lezingen over en besprekingen van het systeem, de methode en de geschiedenis der *slöjd*; dagelijks werden hieraan twee uren gewijd, alleen in de laatste helft van den cursus kwamen er 's avonds nog 2 uren bij. Het practisch onderwijs, elken dag zes uren, bestond in het vervaardigen van een serie modellen en werd gegeven door den hoofdleeraar den heer Alfred Johanson, bijgestaan door één leerares en vijf leeraars. Bij het einde van het werk moesten allen zorg dragen, dat de gereedschappen op de daarvoor bestemde plaatsen gelegd, de banken en doorgangen schoon aangeveegd en de modellen in de modelkamer gebracht werden. 's Zaterdags kreeg bovendien de heele zaal een extrabeurt en moesten de krullen naar den kelder getransporteerd worden. 't Werkstuk dat klaar was, werd, voorzien van het geheim nummer van den vervaardiger, ingeleverd om door den Directeur en den hoofdleeraar te worden onderzocht en beoordeeld. Na afloop van dit onderzoek had men slechts in het groote boek zijn geheim nummer op te slaan om te weten welk cijfer er aan toegekend was. Om te zien en te leeren, hoe die voorwerpen beoordeeld werden, waren daarbij altijd eenige deelnemers beurtelings tegenwoordig.

Al zijn voor het practische onderwijs zes en voor het theoretische in 't begin slechts twee uren bestemd, toch is het laatste

ongetwijfeld het belangrijkste. Schijnt de tijdsverdeeling deze omstandigheid ook tegen te spreken, toch zal men dit inzien, wanneer men bedenkt, dat het snel gezegd is, hoe iets gedaan moet worden, maar dat de werkelijke uitvoering veel meer tijd in beslag neemt. Daarbij komt nog, dat het hier een tijdelijke cursus en geen geregelde *slöjd*school is. 't Spreekt van zelf dat men in zes weken tijds geen volmaakte handvaardigheid kan machtig worden, daartoe zouden zes maanden nog niet voldoende zijn; maar wel kan in dien tijd geleerd worden hoe het onderwijs moet geregeld en gegeven worden. Het practisch onderwijs moet hier beschouwd worden als een illustratie van het theoretische.

De dag werd op de volgende wijze verdeeld. 's Ochtends te 7 uren kwam alles op Vänhem bijeen voor het ontbijt. Om 8 uur ving het practisch werken aan en duurde tot 11 uur, waarop (voor de Engelsche afdeeling) een lezing volgde over het Nääs-systeem. Om 12 uur had het 2e ontbijt plaats en om half één was alles in de *slöjd*-zaal weer druk aan het werk. Om half vier riep de bel ons ten tweeden male naar de gehoorzaal om een lezing te gaan bijwonen over de methode of over de geschiedenis van de *slöjd*. Dat men na zulk een welbesteden dag van ingespannen arbeid geen kunstmatige opwekking van den eetlust noodig had was 's middags te 5 uren, wanneer de bel voor het diner luidde, duidelijk waar te nemen; in een minimum van tijd waren de tafels bezet. Daarna volgde om 6 uren nog een uurtje practische of theoretische arbeid terwijl op sommige avonden ook nog tegen 9 uur, na het avondeten, een extra-lezing of discussie werd aangekondigd.

De vrije uren daartusschen werden naar willekeur doorgebracht. Was het regenachtig of koud, dan was de leeszaal een gezellig toevluchtsoord; sommigen amuseerden zich met zen, anderen schreven brieven of werkten hunne aanteekeningen van dien dag uit, weer anderen oefenden zich in het biljarten, schaken, domineeren, enz., terwijl van deze gelegenheid ook druk gebruik gemaakt werd om iets van de Zweedsche, Engelsche, Fransche, Spaansche en meer andere talen te leeren kennen. Wanneer het echter mooi weer was, dan was alles buiten. De Engelschen vermaakten zich en anderen met hun ‘football’, anderen gaven de voorkenr aan een flinke wande-

ling door de bosschen of een gezellig roeitochtje op het schilderachtige meer.

's Avonds te 11 uren was alles in diepe rust om den volgenden morgen met vernieuwde krachten vol moed en lust aan het werk te gaan.

Elken dag kwamen er vreemde bezoekers op Nääs. Nu waren het Zweden; dan weer Engelschen maar vooral Amerikanen, die met deze inrichting kennis kwamen maken. Eén Hollander, maar een die reeds lang zijn vaderland verlaten heeft, de beroemde schilder Alma Tadema, was eveneens gedurende eenige dagen de gast van den Heer Abrahamson. Toen ik, als landgenoot, de eer had door den Directeur aan hem te worden voorgesteld, gaf hij zijn genoegen te kennen hier een Nederlander aan te treffen. Met zeer veel ingenomenheid van dit practisch onderricht sprekende, betreurde hij het, dat dit onderwijs-systeem in ons vaderland niet bekend was en uitte hij den wensch, dat men ook in Nederland eens duidelijk leerde inzien hoe ver we nog bij andere volken ten achter zijn.

De 27e Augustus was bestemd tot het houden van een groote onderwijzersvergadering op Nääs. Meer dan 200 Zweedsche en Engelsche onderwijzers en schoolinspecteurs kwamen dien dag bijeen om over verschillende onderwijs-quaesties van gedachten te wisselen. Prof. Aug. Wykander leidde het 1e onderwerp in: 'Folkskolan som bottenskola'[1], het 2e 'Handarbetsundervisningen för flickor[2]' werd ingeleid door Fröken Hulda Lundén, het 3e 'Education of adults'[3] door Mr. Lewis (Wales), het 4e 'the Training of teachers'[4] door Miss Walker (Edinburgh), het 5e 'Originality, its importance in teacher and pupil, and its cultivation'[5] door Miss Hughes (Cambridge), het 6e 'Reunions of teachers'[6] door Mr. Thornton (Manchester).

Toen te 6 uren de vergadering gesloten was werden alle aanwezigen door den heer Abrahamson uitgenoodigd den avond

1) De volksschool als grondslag.
2) Onderwijs in handenarbeid voor meisjes.
3) De opvoeding van volwassenen.
4) Opleiding van onderwijzers.
5) Oorspronkelijkheid, haar gewicht voor onderwijzer en leerling en de aankweeking daarvan.
6) Onderwijzersvergaderingen.

op het kasteel te komen doorbrengen. Daar werd menig woord gesproken, dat getuigde van diepe erkentelijkheid, van oprechte bewondering voor het edelmoedige streven der heeren Abrahamson en Salomon. De volgende morgen vond ons weer op tijd aan de werkbank druk aan 't schaven, zagen, kloppen, snijden enz.

Zoo verliepen in gestadigen, ingespannen arbeid de heerlijke dagen op Nääs doorgebracht en niet dan met eenig leedwezen zagen we het naderend einde van dezen gelukkigen tijd tegemoet. De ons lief geworden lichaamsarbeid, de omgeving, de Zweedsche gastvrijheid, de aangeknoopte vriendschapsbanden met die sympathieke ronde Scandinaviërs, alles werkte mee om ons aanstaand vertrek moeilijk te maken.

De vastgestelde dag voor de plechtige sluiting van den cursus, de 10 September, brak aan; 't was een grijze, sombere dag. Om 8 uur waren allen tegenwoordig in de groote zaal van het Seminarium. De directeur sprak een afscheidsrede uit, die zeker bij allen een blijvenden indruk heeft achtergelaten. Voor het laatst hield hij ons het doel van zijn streven voor oogen: niet om het aantal leervakken der lagere school te vermeerderen, want dit is reeds groot genoeg, maar om de school, de gewichtigste instelling in den staat, te maken tot wat ze worden moet: een opvoedingsinrichting, die het meerendeel der kinderen verlaten als deugdzame, bekwame menschen; als menschen, die niet alleen met woorden, maar ook met daden zullen kunnen bewijzen dat ze de beteekenis begrijpen van het ‘Bid en Werk’. Het doel van den cursus was medestrijders te werven voor de erkenning van de buitengewone opvoedkundige waarde van den handenarbeid. Met een aansporing om te werken voor de groote, heilige zaak der opvoeding, besloot hij zijn warm afscheidswoord.

De aanwezige nationaliteiten antwoordden hierop met een dankbetuiging voor al de genoten weldaden, en besloten met het aanheffen der verschillende volksliederen. De Zweden deden tot slot een krachtig afscheidslied weerklinken. Dien namiddag waren alle deelnemers uitgenoodigd aan een afscheidsmaaltijd op het kasteel, waarbij meer dan 100 personen aanzaten.

Dat het hier niet aan toasten ontbrak op Zweden en Nääs en hunne respectieve bewoners, behoeft geen betoog. Evenmin dat allen daarbij vervuld bleken te zijn van innige dankbaar-

heid en eerbiedige bewondering voor die edele mannen, die, gesteund door ruime middelen, geleid door een krachtigen, helderen geest, en gedreven door een gezonde menschenliefde, hun leven wijden aan het welzijn der menschheid.

II.

In bijna alle beschaafde landen openbaart zich in de laatste jaren een streven naar hervorming van het onderwijs, een streven n.l. om er een meer practische richting aan te geven. De steeds toenemende eischen, aan de lagere school gesteld, mogen op zich zelf gunstig geweest zijn voor het onderwijs, zij waren tevens oorzaak dat het eigenlijke doel der school uit het oog werd verloren.

De volksschool moet in hare leerlingen *alle* krachten en eigenschappen ontwikkelen, die de grondslagen zijn van elk beroep, ambt, enz., opdat allen, onverschillig of zij zich later aan de studie, een handwerk, of waaraan ook wijden ‘niets nieuws zouden ontmoeten, waarvan zij niet reeds eene proef hebben ontvangen, en dat dus alles, wat hun later in hun beroep voorkomt, wat zij hooren of in boeken lezen, niets anders is, dan eene breedvoeriger toelichting of eene nauwkeuriger onderscheiding van zaken, die zij reeds hebben leeren kennen.’[1)]

Niet dat de lagere school kan vragen naar de bijzondere bestemming van ieder kind, of het timmerman of smid, dokter of advokaat worden zal; daarmede kan noch mag zij zich bemoeien. De algemeene taak der lagere school is *menschen* te vormen. Door echter de middelen ter vorming van den mensch, en meer in het bijzonder ter ontwikkeling van het kinderlijk verstand, uitsluitend te zoeken in afgetrokken gedachtenarbeid, gaat men in de opvoeding al zeer eenzijdig te werk. Slechts door de zucht naar kennis en de zucht naar practische werkzaamheid gelijkelijk te bevredigen, door de vaardigheid van geest en lichaam gelijktijdig te vormen, door de ontwikkeling van het verstand te vereenigen met de oefening van oog en hand, kan men die eenzijdigheid overwinnen. Om aan

1) Methodiek voor de Volksschool door Dittes-Wendel.

die eischen te voldoen, die voor *elke* lagere school gelden, heeft men in Zweden op de school ingevoerd de ‘slöjd’ d.i. lichaamsarbeid toegepast als opvoedingsmiddel. Indien die lichaamsarbeid niet tot de leervakken der lagere school behoort, dan is er een leemte in ons onderwijs; want dan ontwikkelt het niet den *geheelen* aanleg van het kind. De een is meer geschikt voor theoretischen, de ander meer voor practischen arbeid. Zoolang de school geen practischen arbeid in haar program heeft opgenomen, heeft zij een anderen maatstaf dan het leven; en de school moet toch *voorbereiden voor het leven*. Dat leven vraagt niet alleen theoretische, het vraagt ook practische kennis. Juist door het ontbreken van di practisch gedeelte aan ons onderwijs, ontstaat bij zoo velen een tegenzin tegen de school en tegen het leeren.

Deze voor geestesarbeid minder geschikten doen dagelijks de ervaring op, dat alle inspanning om het meegedeelde in zich op te nemen vergeefsch is en geven dan ook spoedig den moed op. De school heeft aan deze leerlingen, die men zoo gaarne als dom en achterlijk beschouwt, alleen de overtuiging geschonken, dat ze niet geschikt waren voor geestesarbeid. Of ze nog voor iets anders deugden, of er nog een anderen, niet minder gewichtigen aanleg in hen was, dàt heeft de school verzuimd te onderzoeken. Zij, die, zooals men het uitdrukt, goed kunnen leeren, zullen zich op dien aanleg laten voorstaan en zich als de meerderen beschouwen. Door het opnemen van lichaamsarbeid op de school wordt het evenwicht tusschen de leerlingen met verschillenden aanleg hersteld; daardoor zal ook de groote drijfveer om te gaan studeeren, n.l. de minachting voor handenarbeid worden weggenomen en, wat meer zegt, daardoor zal de school, meer dan tot nu toe het geval was, aan hare bestemming voldoen en het kind den weg wijzen, dien het te gaan heeft. Thans staat de knaap verlegen wat hij zal beginnen, als hij de school verlaat en de omstandigheden beslissen over zijn toekomst.

Hebben de ouders maar even geld genoeg om het te bekostigen, dan - geschikt of niet geschikt - studeeren. Ontbreken die middelen, dan - omdat het niet anders kan - een ambacht gekozen. Maar welk ambacht? Het kind kan geen besliste keuze doen, want het weet niet waarvoor het geschikt is; dus de ouders kiezen het beroep voor hun kind. Ze zullen

wel eens ‘uitkijken’ of er bij dezen of genen niet een plaatsje is en aan het toeval wordt de bestemming van het kind overgelaten.

Eerst wanneer het ‘slöjd-onderwijs’ op de lagere school is ingevoerd, zal het kind zelf, en met meer beslistheid een keuze kunnen doen.

De uitnemendste paedagogen erkennen de groote opvoedende waarde van den handenarbeid, want *alleen als middel tot formeele opvoeding* heeft het recht op een plaats in de school.

Comenius meende, dat de kinderen onderwezen behoorden te worden in takken van enkele handwerken, opdat ze later met meer oordeel hunne natuurlijke neiging zouden kunnen volgen in het kiezen van een beroep. ‘Hij trekt hevig te velde tegen het verkeerde stelsel van opvoeding in zijne dagen; hij klaagt dat de jongens worden volgepropt met woorden, zonder te leeren die onderling of met zaken in verband te brengen; hun geest wordt niet gevoed met de kern der dingen, maar met louter woorden.’

Locke zag in den handenarbeid een heilzaam opvoedingsmiddel en wees herhaalde malen op het voorbeeld van groote mannen, die het niet beneden zich achtten het land te bebouwen of het hout te bewerken[1)]. Ook Spencer, en m.a. Engelsche schrijvers wezen op de leemte in de opvoeding door het ontbreken van het practisch onderwijs. De groote waarde, die J.J. Rousseau aan lichaamsarbeid hechtte, is algemeen, bekend. ‘Als ik een kind in een werkplaats bezighoud in plaats van het uitsluitend aan zijne boeken te binden, dan werken zijne handen ten voordeele van zijn geest: hij wordt wijsgeer en denkt slechts werkman

1) Het is genoegzaam bekend dat Lodewijk XVI vermaak vond in het slotenmaken en Maximiliaan van Oostenrijk in het smeden van wapenen; dat Lodewijk XV en Luther groote liefhebbers van draaiarbeid waren; dat Conscience en Victor Hugo zeer bedreven waren in verschillende handwerken.
En ook in dezen tijd zijn er nog vele mannen uit den aanzienlijken stand aan te wijzen, die zich daarvoor niet schamen. De groote Engelsche staatsman Gladstone verfrischt zijn geest door ondanks zijn hoogen ouderdom nog zwaren lichaamsarbeid te verrichten. Telkens wanneer hij een dier eeuwenoude boomen krakend onder zijn forsche bijlslagen neervelt, smaakt hij bovendien de voldoening den krachtigen weerstand, dien de stof biedt, door zijn volharding te hebben overwonnen. Zou dit denkbeeld hem misschien ook niet sterken in den grooten strijd, dien hij tegen de bestaande Regeering heeft aangebonden voor het z.i. goed recht der verdrukten?

te zijn'. En al dacht Rousseau er bij, dat het vak, hetwelk hij voor zijn leerling had gekozen, voor Emile nog wel eens een middel kon zijn om in zijn levensonderhoud te voorzien, de belangrijke voordeelen van den handenarbeid waren hem niet ontgaan. 'Het is er minder om te doen een ambacht te leeren, om dat ambacht te kennen, dan wel om de vooroordeelen tegen het handwerk weg te nemen.'

Pestalozzi zag in de nauwe verbinding van geestelijken en lichamelijken arbeid het eenige middel om het kinderlijk verstand harmonisch te ontwikkelen. Waren de resultaten van zijn onderwijs niet bevredigend, dit was niet de schuld van zijn denkbeelden, maar wel van de toepassing er van. Hij erkende dan ook zelf, dat zijn opvoedingssysteem een goeden grondslag had, maar dat hij zich niet bekwaam gevoelde dit systeem tot in de kleinste onderdeelen uit te voeren. Hij kon zijne denkbeelden niet tot werkelijkheid doen worden: hij was geen practisch man.

Is het nog noodig hier andere beroemde paedagogen aan te halen; nog te herinneren aan Salzman, Fellenberg, Herbert, Fröbel en meer anderen, die, ofschoon zich niet helder bewust welken weg ze moesten inslaan, het toch allen eens waren omtrent de groote opvoedkundige waarde van den handenarbeid? Laat ik alleen Samuel Smiles hier nog het woord geven:

Het is noodig, dat de opvoeding practisch zij en berekend op het werkelijk leven. Zelfs de kennis van de meest alledaagsche dingen is nuttig en volstrekt niet hinderlijk aan de hoogere vlucht des geestes, b.v. het hanteeren van gereedschappen zou zeer wel als wenschelijke oefening kunnen worden aang prezen; immers daardoor zouden de jongelui handen en armen leeren gebruiken, met de tastbare dingen des werkelijken levens in aanraking komende, zich gewennen aan flink werken, nauwkeurig opmerken en tevens eenige practische kennis der werktuigkunde opdoen.

Nu heeft de werkmansstand een zeker voorrecht boven andere standen, daar hij van de vroege jeugd af door het beoefenen van een ambacht met de dingen des werkelijken levens in aanraking komt en daardoor een tact en een handigheid verkrijgt, die in de practijk zeer veel waard zijn. Wanneer ambachtslui bij anderen ten achter staan, dan moet dit niet worden toegeschreven aan dat handwerk, maar aan de verkeerde op-

vatting daarvan, alsof nu alle zedelijke en verstandelijke vermogens moesten worden verwaarloosd. Men vindt het tegenovergestelde gebrek bij de hoogere standen; deze worden opgebracht in het vooroordeel dat handenarbeid vernederend is en blijven daardoor practisch meestal onbekwaam; terwijl de armere klassen, opgesloten binnen den engen kring van hun dagelijksch bedrijf, veelal geheel vreemdelingen blijven op het gebied des geestes. Waarom zou deze eenzijdigheid niet te overwinnen zijn? *En wat belet beiden in de opvoeding te vereenigen, de vorming van geest en lichaam gelijkelijk, de ontwikkeling van het verstand met de oefening der handen en practische bedrevenheid? Trouwens schijnt de tijdgeest zich meer in die goede richting te willen bewegen en een gezonder opvoedingsstelsel te willen bevorderen*.

En in die richting heeft de tijdgeest zich inderdaad bewogen. De verwezenlijking dier denkbeelden over de harmonische ontwikkeling van lichaam en geest is niet enkel wensch meer. Die denkbeelden zijn reeds sedert eenige jaren werkelijkheid geworden. Het Slöjd-Lärare Seminarium toch, in den aanvang van dit opstel beschreven, heeft reeds honderden bij honderden onderwijzers opgeleid en uitgezonden, en dat niet slechts in Zweden zelf maar ook naar de meeste landen van Europa. Groot is ook het aantal der onderwijzers en schoolinspecteurs, die uit alle landen van Europa, zelfs uit Japan, uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, uit Uruguay, Argentinië en Chili door Regeering of maatschappijen naar Zweden gezonden worden, om daar het Nääs-Slöjd-onderwijssysteem van Dr. Salomon te bestudeeren.

Ik zal in het volgende overzicht trachten zoo duidelijk mogelijk uiteen te zetten, wat de *slöjd* beoogt en de wijze waarop het onderwijs moet geregeld worden om het voorgestelde doel te bereiken.

III.

Het doel van het onderwijs in handenarbeid kan aldus worden omschreven:

1e. Lust en liefde bij het kind in te planten voor arbeid in het algemeen;

2e. Eerlijken handenarbeid te leeren achten;

3e. Onafhankelijkheid en zelfvertrouwen op te wekken;
4e. Orde, nauwkeurigheid, reinheid en zindelijkheid te leeren;
5e. Oplettendheid, vlijt en volharding aan te kweeken;
6e. De lichaamskrachten te versterken;
7e. Het oog te oefenen en den zin voor vormen te ontwikkelen;
8e. Een algemeene handvaardigheid te verschaffen.

Ten einde bij het kind lust en liefde te kweeken voor arbeid in het algemeen, moeten we, zooals Fröbel ons leert, de natuur van het kind bestudeeren. We zien dan, dat zich bij het kind twee groote neigingen openbaren n.l. die om zijn kennis te vermeerderen en die om bezig te zijn.

Het is voor het kind een noodzakelijkheid om te vragen en het is niet tevreden zoolang het zijn vragen niet beantwoord ziet. Al hoort het kind elken dag het verbod, dat het niet zooveel mag vragen; al wordt het zelfs met straf bedreigd, het kind vraagt toch, het kan dit niet laten, het is de natuur van het kind.

Maar er is een andere neiging, die zich nog veel vroeger openbaart, reeds vóór het kind een woord spreken kan en dat is de zucht om bezig te zijn. We zien dat het kind reeds vroeg zijne ledematen wil gaan gebruiken en dat de gewone stijve verpakking den zuigeling genoeg hindert. Het kind grijpt naar alles wat het ziet en is het een of ander voorwerp eenmaal in zijn handen, dan wordt het van alle kanten bekeken, onderzocht of het ook te breken is en eindelijk naar den grond geworpen. Hoe dikwijls wordt dit laatste niet voor een soort van moedwil aangezien. Rapen we het stuk speelgoed op, het kind gooit het weer weg, en zoolang wij voortgaan met oprapen, houdt het kind vol met wegwerpen. Maar dit is geen moedwil, het is een genot voor het kind, want daardoor is het bezig. Die zucht naar werkzaamheid openbaart zich vervolgens in het spel en later juist, als zij niet verstandig geëxploiteerd wordt, ontaardt zij in ongemanierdheid, vechtlust, baldadigheid. Salzmann zegt: ‘Als ge de zucht naar werkzaamheid bij uwe jongens niet tracht te bevredigen, en hun alleen boeken en pennen in handen geeft, wat leert gij hun dan? Een lange reeks ondeugden, die ik hier niet wil opsommen. De lust naar werkzaamheid is een gezegende gave van den Schepper; het is de springveer, die Hij in de jonge machine gezet heeft.

Boeken en pennen kunnen hen niet bevredigen. Het voortdurend leeren en zitten is te eentonig dan dat jongens, die afwisseling verlangen, daarin voldoening zouden kunnen vinden. Ze gaan zich vervelen en de tegengehouden lust om bezig te zijn zoekt een anderen uitweg en leidt tot verkeerdheden. Wie bracht hen daartoe? De opvoeder.'

Van deze neigingen in het kind moet op verstandige wijze partij getrokken worden; die neigingen moeten in den rechten weg geleid worden. Voor de bevrediging der weetgierigheid zorgt de school reeds genoeg; voor de bevrediging van de zucht om bezig te zijn niet voldoende. De bevrediging van die zucht naar werkzaamheid is het middel om liefde voor den arbeid bij het kind aan te kweeken.

Dat dit schier het grootste doel der opvoeding is, zal ieder wel toestemmen. Arbeid toch is een voorname factor van het menschelijk geluk. Al is ieder, die arbeidt, nog niet gelukkig, zonder arbeid kan men zeker niet gelukkig zijn. De oorzaak dat velen ondanks hun werken, toch niet gelukkig zijn, ligt wel dikwijls in 't gemis aan liefde voor dien arbeid; velen werken enkel uit dwang en dan, ja dan is het werk meestal een last, in plaats van een lust. Wie zijn arbeid liefheeft, zal daarin een bron van vreugde en zelfvoldoening vinden; die tevredenheid over welverrichten arbeid moet reeds bij het kind levendig gemaakt worden.

Het theoretisch onderwijs nu is niet in staat die liefde bij het kind op te wekken; men tracht dit wel te doen door allerlei kunstmiddelen, als cijfers voor vorderingen, prijzen, enz. te geven, maar daarmee wekt men geen liefde voor den arbeid op, wel jaloezie, nijd en meer andere leelijke ondeugden. Dien lust om bezig te zijn kan alleen het onderwijs in den handenarbeid geven. Hier, en hier alléén wordt die drift naar werkzaamheid, die zucht tot scheppen bevredigd; hier heeft de verbeeldingskracht van het kind vrij spel; hier kan het, wat het in handen krijgt, veranderen, er zelf een vorm aan geven. Als een kind bij het theoretisch onderwijs zijn werk niet af heeft, en de onderwijzer houdt het een uur na, dan is dit voor beiden een straf; bij het *slöjd*-onderwijs zou dit voor het kind een belooning zijn.

We beweren niet, dat het onderwijs in den handenarbeid beter is of in de plaats van het theoretisch onderwijs zou kunnen

komen; het eene onderwijs is niet beter dan het andere en het practische moet juist het theoretische aanvullen. Maar voor een bepaald doel levert het eene onderwijs meer voordeelen op dan het andere; zoo levert in dit geval de *slöjd* iets op, dat het theoretisch onderwijs niet kan geven, d.i. liefde voor den arbeid.

In de tweede plaats leert de Slöjd eerlijken handenarbeid achten.

De handenarbeid wordt niet zelden geminacht en de geestelijke arbeid uitsluitend hooggeschat. Er zijn menschen, die denken, dat zij, die niet met hun handen den kost behoeven te verdienen, op een hooger maatschappelijk standpunt geplaatst zijn dan zij, die door eerlijken handenarbeid in hun levensonderhoud moeten voorzien. Velen hebben gedacht - en er zijn er helaas nog die zoo denken - dat lichaamsarbeid slechts voor een minder soort van wezens bestemd was, waardoor het verkeerde begrip is ontstaan, dat de eene arbeid hooger staat dan de andere.

De minachting voor handenarbeid is zoo diep in onze maatschappij doorgedrongen, dat vele arbeiders zelven laag op hun eigen beroep neerzien. Hoe dikwijls kan men handwerkslieden niet hooren zeggen: ‘Neen, hoor! mijn jongen moet wat anders, wat *beters* worden.’ En wat is dan dikwijls dat betere?

Die ouders zijn zelven de oorzaak, dat er zooveel zoons en dochters zijn, die zich schamen voor het eerlijk handwerk van hun vader. Maar ook de school heeft voor een deel hieraan schuld; ook de school geeft voedsel aan die minachting voor handenwerk. Het kind moet leeren dat alle eerlijke arbeid gelijk staat. Dit nu is het kind met geen woorden duidelijk te maken, maar alleen door het opnemen van lichamelijken arbeid als leervak op de lagere school. Achting *voor* handenarbeid is slechts te verkrijgen *door* handenarbeid. Niet slechts het kind laten werken *buiten* de school, neen juist *in* de school; want wat *daar* onderwezen wordt zal het kind steeds als 't hoogste, als 't meest gewichtige beschouwen. ‘Indien handenarbeid gelijk stond met hoofdwerk, zou ons dat ook wel in de school onderwezen worden,’ zoo denkt het kind en het heeft gelijk.

In de school moet het kind worden ingeprent, dat, hoe

eenvoudig, hoe nederig zijn later beroep ook moge wezen, het toch steeds door nauwgezetten, eerlijken arbeid de achting zijner medemenschen zal kunnen verwerven. Het is niet het beroep, dat den mensch, maar de mensch, die het beroep doet eeren of minachten. Een Fransch spreekwoord zegt: *Il n'y a pas de sol métier, il n'y a que de sottes gens*.

Maar niet slechts de aanstaande werkman moet achting hebben voor zijn later beroep; neen, allen moeten verstaan, dat de arbeid van den handwerksman volstrekt niet gemakkelijker is, of minder inspanning der hersenen vordert dan de arbeid van hen, die *uitsluitend* met het hoofd werken. Eerst wanneer de jeugd geleerd heeft, hoe moeilijk het is iets te vervaardigen, iets voort te brengen, zal de handenarbeid naar waarde geschat en dus ook beter betaald worden.

Wie zelf zijne handen niet kan gebruiken, wie niet iets kan vervaardigen, wie dus geen begrip heeft van het ontstaan van den vorm, zal nooit de waarde van een voortbrengsel kunnen beoordeelen.

Kan er ooit vrede zijn tusschen werkgever en werkman, als de een den ander niet acht? Het is daarom een dringende noodzakelijkheid de Slöjd in te voeren op de lagere school ten einde bij het kind achting in te planten voor eerlijken handenarbeid.

Bij de opening van een der scholen in Parijs, waar handenarbeid was opgenomen, sprak Jules Ferry in 1883: ‘Opdat de adel van het handwerk erkend worde, niet alleen door hen die het uitoefenen, maar door de gansche maatschappij, heeft men het beste, het eenig practische middel gekozen, n.l. invoering van handenarbeid op de school. Denkt gij niet, dat, nu schaaf bank en zaag een eereplaats hebben verkregen naast aardrijkskunde en geschiedenis, en het onderwijs in handenarbeid op de rechte wijze, volgens een vast stelsel, gegeven wordt, vele vooroordeelen zullen verdwijnen, het kastewezen zal afnemen? De sociale vrede zal worden voorbereid op de banken der lagere school en de eendrachtszon zal met haar helder schijnsel de toekomst van het Fransche volk bestralen.’

Onafhankelijkheid en zelfvertrouwen wordt door het Slöjd-onderwijs opgewekt en ontwikkeld.

Salzmann, sprekende over het practisch onderwijs, zegt van iemand die zijn handen niet weet te gebruiken: ‘hij is slechts

een half mensch, want hij is in vele opzichten van anderen afhankelijk. Iemand die zijn handen niet heeft leeren gebruiken is evenmin een ontwikkeld, beschaafd man als een werkman, die niet kan lezen.'

Het onpractische, dat velen eigen is, is gewoonlijk een gevolg van gemis aan zelfvertrouwen en dat gemis, die fout in het karakter is het resultaat van een onvolledige opvoeding. Voor de ontwikkeling van deze eigenschap kan het theoretisch onderwijs niet doen wat het practische vermag. Het gewone middel dat men in het theoretisch onderwijs aanwendt om het zelfvertrouwen op te wekken bestaat in het geven van huiswerk; maar welke waarborgen heeft de onderwijzer, dat het werk zelfstandig gemaakt is? Hoevele ouders zijn er toch niet, die, niet begrijpende wat het doel van dit huiswerk is, hun kinderen daarbij helpen, en dus juist de ontwikkeling van het zelfvertrouwen tegenwerken! En hoeveel werk wordt niet gemaakt met de hulp van mede-scholieren! Ieder onderwijzer weet, dat er vele middelen zijn om hem te misleiden, en al verhalen we soms gaarne dat wij in onzen tijd zoo slim waren en onze onderwijzer beethadden, maar dat zoo iets ons niet gebeuren zal, toch zijn we nooit zeker of de leerling ons niet eveneens knollen voor citroenen verkoopt. Hoe scherper de onderwijzer, hoe scherper de leerling.

Is het theoretisch onderwijs niet voldoende in staat het zelfvertrouwen te ontwikkelen, in de *slöjd* hebben we daarvoor een machtig en onfeilbaar middel; want de *slöjd* berust geheel en al op de zelfwerkzaamheid van den leerling. Als de onderwijzer niet blind is, kan hij zien of de leerlingen hun werk zelven maken, en als dezen mochten knoeien, dan wordt dit door het werk zelf aan 't licht gebracht. Maar de ondervinding heeft geleerd, dat in de *slöjd* de kinderen niet geholpen willen worden; in de scholen van Gothenburg had ik meermalen de gelegenheid op te merken, hoe ongaarne een jongen zijn gereedschap zelfs aan den onderwijzer overgaf, wanneer deze hem iets wilde voordoen.

Slöjd leert den kinderen orde, nauwkeurigheid, reinheid en zindelijkheid.

Het gebrek aan orde en nauwkeurigheid heeft menigeen in den weg gestaan voor zijne ontwikkeling en bevordering.

Die eigenschappen zijn van zeer groot belang voor ieder mensch en in 't bijzonder voor den werkman. Wie met orde werkt, werkt vlug; wie nauwkeurig werkt, werkt goed. Orde alleen is niet voldoende; men moet ordelijk en nauwkeurig werken. Om een eenvoudig voorbeeld te noemen: al zijn een paar laarzen nog zoo ordelijk en net afgewerkt, wat helpt het als ze te groot of te klein zijn? ‘Een persoon, die slordig in zijn werk is, geniet geen vertrouwen, al is hij ook voor het overige nog zoo braaf, bekwaam en onberispelijk; het moet telkens worden nagezien en dit veroorzaakt oneindig veel moeite en verdriet.’[1)]

Er zijn goede werklieden; maar er zijn veel meer slechte. Het aantal werklieden, die nauwkeurig werken, is gering. De tegenwoordige werkplaats is dan ook niet zoo geschikt om den aanstaanden ambachtsman nauwkeurigheid en ordelijkheid te leeren; de school biedt daartoe veel meer gelegenheid aan, omdat bij het werk, zooals het in de school verricht wordt, het paedagogische, bij het werk op den winkel het oeconomische doel op den voorgrond staat. Wanneer een jongen, na dit onderwijs genoten te hebben, in de werkplaats komt heeft hij orde en nauwkeurigheid geleerd. De baas behoeft dan ook niet bevreesd te zijn dat de jongen gereedschap of materiaal zal verknoeien, zoodat de knaap onmiddellijk als leerling kan optreden en niet als een miniatuur-opperman.

Reinheid en zindelijkheid in te prenten is noodig om bij het kind den grondslag te leggen voor zijn aesthetische ontwikkeling. Velen meenen hiervoor genoeg te doen door het kind plaatjes te laten copiëeren of ornamenten te laten teekenen, maar zulk een onderwijs heeft geen goeden grondslag. Eerst moet het kind beseffen dat alles, wat niet rein en zuiver is, ook niet schoon kan zijn.

We kunnen de kinderen dwingen stil te zitten, we kunnen hen dwingen om niet te praten; maar we kunnen hen niet dwingen op te letten, als ze niet willen. Belangstelling in de leerstof is alleen in staat om het kind oplettend te doen zijn. In de *slöjd* moet het kind opletten: ten eerste om het voorwerp; want als het kind niet met alle aandacht luistert naar hetgeen de onderwijzer meedeelt omtrent de wijze van werken, die het te

1) Zie Samuel Smiles' hoofdstuk ‘Practische Bekwaamheden’.

volgen heeft, dan is het onmogelijk dat het iets goeds voortbrengt; ten tweede om zichzelf; want als het kind niet zijn volle aandacht schenkt aan het werk, dan zal het gereedschap er den achteloozen knaap wel aan herinneren.

Het kind doet bij dezen arbeid de ervaring op, dat het door een enkel oogenblik van onoplettendheid het werk van vele dagen kan bederven. Hierdoor wijzer geworden, zal de leerling dubbel oplettend zijn, juist omdat hij enkel oogen heeft voor het stoffelijke resultaat en niet voor de paedagogische waarde der oefeningen. Voorzeker, geen beter middel om opmerkzame leerlingen te kweeken dan het onderwijs in handenarbeid.

Het is een ieder duidelijk, dat om vooruit te komen, om een doel te bereiken, vlijt en volharding noodig zijn. In de geschiedenis van alle volken zijn voorbeelden aan te wijzen van groote mannen, die zeker zonder noeste vlijt en stalen volharding niet tot die hoogte zouden geklommen zijn, welke ze bereikt hebben. Vlijt en volharding aan te kweeken bij het kind is noodig om het vaardig te maken voor den strijd om het bestaan. Om dit doel te bereiken, moet het onderwijs duidelijk het verband doen uitkomen tusschen vlijt en volharding en de resulaten daarvan. Het kind moet duidelijk inzien, dat het bij meer vlijt, bij meer volharding, betere resultaten kan verwachten en waar kan het dit beter zien dan in den handenarbeid, waar het dagelijks, neen ieder oogenblik, bij elke oefening dit verband *moet* ontdekken.

Ik zal niet beweren, dat het onmogelijk is, bij het gewone onderwijs de kinderen vlijtig te leeren zijn; ik zeg alleen, dat het niet zoo zeker is, dat de kinderen daarbij zoo helder het verband zien tusschen vlijt en resultaat als in de *slöjd* noodzakelijk het geval is; daarom dus is de *slöjd* een zekerder middel om vlijt en volharding aan te kweeken.

‘Een gezonde ziel kan slechts huizen in een gezond lichaam.’ De waarheid van dit gezegde wordt tegenwoordig algemeen erkend; aan de ontwikkeling van het lichaam wordt groote waarde gehecht, zoo zelfs, dat men weer gevaar loopt om te overdrijven.

We hebben niet een afzonderlijke ziel of een afzonderlijk lichaam, maar een *mensch* op te voeden en dus moet de opvoeding de lichamelijke en de geestelijke krachten harmonisch ontwikkelen. In het onderwijs in handenarbeid hebben we daar-

toe het éénige middel; dáár werken lichaam en geest gelijktijdig.

Eenige jaren geleden werd in Zweden door de Regeering aan een comité de taak opgedragen om een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van de meest voorkomende ziekten onder de schoolgaande kinderen. De Zweedsche geneesheeren hebben dan ook sterk aangedrongen op de invoering van handenarbeid in alle scholen. De uitslag van hun onderzoek was dat de meeste ziekten als: slechte spijsvertering, gebrek aan eetlust, hoofdpijn, oogziekten, ruggegraatsziekten enz. enz. moesten worden toegeschreven aan overspanning der hersenen en het voortdurend stilzitten. Hieraan moet ook voornamelijk geweten worden de voor gezondheid en zedelijkheid zoo gevaarlijke prikkelbaarheid en zenuwachtigheid. ‘Die algemeene kwaal onzer eeuw,’ zegt Prof. Ribbing, ‘heeft een algemeene en sociale beteekenis door het groote aantal *geestelijke invaliden*, die ze maakt. Voedt de kinderen zoo op dat ze weerstand kunnen bieden aan die zenuwachtigheid; dat ze minder teergevoelig worden voor elk klein ongemak.’

Wat niemand ontberen kan is *juist zien*. Een scherpe blik, zekerheid in het schatten en meten, het onderzoeken, vergelijken en beoordeelen, is voor een ieder onontbeerlijk. Maar niet alleen uit een *practisch*, vóór alles van een *paedagogisch* standpunt moet men de waarde beschouwen van een geoefend oog. Alle kennis toch moet berusten op zinnelijke waarneming. Zullen de door aanschouwing verkregen voorstellingen niet onmiddellijk verdrongen of uitgewischt worden door nieuwe indrukken, dan is het noodzakelijk het kind te gewennen aan nauwkeurig waarnemen. Scherp *zien* is noodig voor scherp *denken*. Göthe zegt: ‘Het zien maakt zoowel den denker als den kunstenaar.’ Dat het scherp zien den mensch niet aangeboren is behoeft geen betoog; Pestalozzi zeide dan ook: ‘Het zien is een kunst en moet geleerd worden,’

En inderdaad het oog ziet slecht, als het niet geoefend wordt. Het kind grijpt naar een voorwerp, dat geheel buiten zijn bereik ligt; zijn oog heeft nog niet leeren zien, 't kent nog geen afstanden. Maar vele volwassenen zijn nog niet veel verder. De beschaafde, ontwikkelde man is meestal niet in staat met een paar lijnen uit te drukken wat hij wil, of den vorm van een bekend voorwerp weer te geven, al ziet hij het ook elken dag.

Het oog moest reeds vroeg geleerd worden afstanden en verhoudingen, krommingen enz. op te merken en te meten; daardoor zou het oog geoefend, de opmerkingsgave en het waarnemingsvermogen versterkt en gescherpt worden.

Dat nauwkeurig waarnemen nu leert men niet door een bloot aanschouwen, maar door het weergeven van wat men ziet. Het praktisch onderwijs biedt daartoe weer de beste gelegenheid aan. Hier is de leerling gedwongen een nauwgezet onderzoek in te stellen naar de verhouding der deelen onderling, en tot het geheel, naar de afmetingen, naar vorm en samenstelling.

Dat getrouw en zuiver weergeven van het aanschouwde is niet alleen het beste middel om te leeren waarnemen, het is tevens het zekerste contrôlemiddel, om na te gaan of de leerling goed heeft waargenomen. Alzoo in plaats van het *woord* de *daad* als middel ter uitdrukking van de gedachte.

Door de oefening van het oog zou echter ook de zin voor schoone vormen opgewekt, de smaak gevormd worden. ‘Het zou een voorbereiding zijn voor kunstbeoefening en kunstgenot.’ Dit gebrek in veler opvoeding, dat niet *leeren zien*, is de oorzaak van het gemis aan smaak; en daar bijna niemand wil toestemmen dat zijn opvoeding onvolledig geweest is, beweert ook ieder smaak te bezitten. Maar toch kunnen de meesten niet zien of een voorwerp schoon is of niet, of dat voorwerp goed is, of er overeenstemming bestaat tusschen vorm en materiaal, of de bestemming van het voorwerp duidelijk wordt aangegeven door den vorm, of een *versiering* goed is, of ze de bestemming van het voorwerp, dat ze versieren moet, duidelijker doet uitkomen. Daarom ontmoet men nog zooveel wansmaak in de onmogelijke meubels en den onbeduidenden opschik. *Over smaak, d.i. ontwikkeld schoonheidsgevoel, valt wel degelijk te twisten*.

't Is niet voldoende kunstvaardige werklieden te kweeken, 't koopend publiek moet de producten onzer kunstnijverheid kunnen beoordeelen. Wat baat het onzen kunstnijveren, al zijn hunne voortbrengselen op het gebied der kunstindustrie nog zoo voortreffelijk, als de koopers niet geleerd hebben dat schoone te genieten en te waardeeren en zij aan de buitenlandsche prullen, waarmede onze magazijnen gevuld zijn, den voorkeur geven.

Zoowel uit onderwijskundig als uit een maatschappelijk oogpunt is het noodig het oog te oefenen en daardoor den smaak te vormen en te veredelen.

Eindelijk strekt het Slöjd-onderwijs tot het verschaffen van een algemeene handvaardigheid.

Indien wij de krachten der hand nagaan dan zien we dat de hand het merkwaardigste werktuig is 't welk bestaat, dat er geen machine uit te denken is die zoovele verschillende eigenschappen bezit als de hand. Bestudeer de anatomie van de hand en ge bewondert de samenstelling van dat werktuig dat alle mogelijke bewegingen toelaat. Willen we een nuttig gebruik maken van de hand dan is vóór alles oefening noodzakelijk.

De oefening van de hand is voor ieder mensch een hoogst belangrijke zaak. Wanneer men niet moest erkennen, dat het toch eigenlijk de ontwikkeling van den geest is, die de geoefende hand bestuurt, dan zou men, met het oog op het practische leven, waarlijk verlegen zijn, waaraan de voorkeur te schenken: aan de oefening van de hand of aan de opscherping van het verstand; aan handigheid of aan kennis. Beide staan echter met elkander in zóó nauw verband, dat ze inderdaad niet zijn te scheiden.

'De mensch ontving van den Schepper bij de begaafdheid om te denken, bij het verstand, ook de kunstvol gevormde hand, het natuurlijke, bewonderenswaardige werktuig, waardoor hij alles kan vervaardigen, wat gestalte geeft aan 't geen hij door zijn denkkracht ontworpen of tot wording voorbereid heeft. Wetenschap geeft hem veel; maar des menschen kennis verkrijgt eerst waarde, wanneer zij een voortbrengende kracht wordt. De hand is er voor bestemd om aan de gedachte in al haar verscheidenheid gestalte te geven. Zij kan alles tot stand brengen, wanneer zij heeft geleerd zich met een eenvoudig werktuig te wapenen. Een mes, een beitel, een zaag en schaaf, een hamer en een veil zijn de onaanzienlijke middelen, waardoor de hand wondervolle kunstgewrochten voortbrengt; een hefboom, een schroef, eene katrol, een wig zijn de werktuigen, waardoor de hand een ongekende kracht uitoefent. Het gebruiken van die eenvoudige hulpmiddelen geeft den oorsprong aan Nijverheid en Kunst, die in hare gewrochten onze stoutste verwachtingen overtreffen.'[1)]

1) H. Bouman 'De oefening van de Hand.'

Is het niet uitsluitend de geoefende hand, die alleen in staat is het eenvoudigste voorwerp tot kunstproduct te verheffen, is het niet de kunstvaardige hand, die waarde schept, die uit niets iets maakt? Waar dus de oefening van de hand verwaarloosd wordt, daar blijft veel waarde ongebruikt.

De beste jaren tot het verkrijgen eener algemeene handvaardigheid zijn de schooljaren. Op verschillende Blinden-instituten heeft men de ervaring opgedaan, dat zij, die blind geboren of vóór hun 12e jaar blind werden, het handigst werden; zij daarentegen die na hun 15e jaar in het instituut kwamen, slechts de ruwste soort van arbeid konden verrichten. We leeren hieruit dat we bij de ziende jeugd juist de beste jaren om de hand te oefenen ongebruikt laten voorbijgaan.

We hebben hierbij onderscheid te maken tusschen een algemeen en een speciale handvaardigheid. Elk vak eischt een bijzondere oefening van de hand. De timmerman heeft een andere handvaardigheid noodig dan de smid, een chirurg een andere dan een beeldhouwer, enz. De hand van den vakman is dus in een speciale richting geoefend. De algemeene handvaardigheid, d.i. de bekwaamheid van de hand in het algemeen, is dus te beschouwen als de grondslag voor de speciale.

Men houde echter steeds in het oog, dat, hoe gewichtig op zich zelf het materiëele voordeel is, dat de slöjd oplevert, dit toch slechts bijzaak, de opvoedkundige waarde de hoofdzaak is.

Ter bereiking nu van bovengenoemd doel moeten aan het werk de volgende eischen gesteld worden:

1e Het werk moet nuttig zijn;

2e Het moet niet te veel voorbereidende oefeningen vereischen;

3e Het moet de noodige afwisseling aanbieden;

4e Het moet door de kinderen zelfstandig uitgevoerd kunnen worden;

5e De arbeid moet *wezenlijke arbeid* en geen *spel* zijn;

6e Het werk moet het eigendom der kinderen worden;

7e De *slöjd* moet niet verplicht zijn:

a. niet verplicht voor alle scholen.
b. niet verplicht voor alle kinderen.

8e Men late niet zoogenaamden fijneren arbeid verrichten;
9e Het werk moet ordelijk en nauwkeurig uitgevoerd kunnen worden;
10e Het moet reinheid en zindelijkheid toelaten;
11e Het moet de volle aandacht der kinderen in beslag nemen;
12e De arbeid moet de lichaamskrachten doen toenemen.

IV.

En nu de vraag: Wie moet *slöjd* onderwijzen? Wanneer wij het doel van het *slöjd*-onderwijs goed in het oog houden, is die vraag niet moeilijk te beantwoorden.

De onderwijzer moet beschouwd worden als een kunstenaar; hij kan zijn taak met niemand deelen, hij is de ziel zijner klasse. Een slecht onderwijzer zal met de beste hulpmiddelen en de ruimste lokalen geen goede resultaten verkrijgen; terwijl een goed onderwijzer met de geringste hulpmiddelen en onder de slechtste omstandigheden toch iets goeds tot stand zal brengen.

Men kan vóór of tegen handenarbeid als opvoedingsmiddel zijn; maar is men er vóór, dan moet men ook toestemmen dat niemand anders dan de onderwijzer dit onderwijs kan en mag geven.

't Is waar, dat een werkman misschien veel meer vaardigheid en vakkennis bezit; maar deze vaardigheid en die kennis zijn voor een goed *slöjd*-onderwijzer geen hoofdzaak. Wel de wijze waarop hij zijn kennis en kundigheden aan zijn leerlingen weet mede te deelen en die kent de werkman niet. Als een werkman een goed *slöjd*-onderwijzer is, dan is hij dat niet *omdat* maar *niettegenstaande* hij werkman is. Het is voor een werkman veel moeilijker goed *slöjd*-onderwijs te geven dan voor ieder ander, omdat hij steeds in de verzoeking zal komen, er vakonderwijs van te maken en dat moet, dat *mag* het niet zijn. Daarbij komt nog, dat de wijze van werken in het ambacht geheel verschillend is van die in de *slöjd*. De werkman kiest zijn houding naar zijn werk, zooals dat voor het werk het best is. In het ambacht is het werkstuk hoofdzaak, in de *slöjd* is de leerling hoofdzaak, het werk bijzaak; een werkman zou dit al heel spoedig uit het oog verliezen. Men beweert wel eens dat de werkman instinctmatig de houding kiest, die voor het

werk en het lichaam de beste is; maar dat is niet waar. Een goede houding neemt men niet instinctmatig aan en moet wel degelijk geleerd worden. Men denke slechts aan het roeien, het paardrijden enz., waarbij men in het begin juist instinctmatig een verkeerde houding aanneemt.

De onderwijzer is de meest geschikte persoon, omdat hij paedagogisch gevormd is en omdat hij bij het onderwijs in handenarbeid zooveel te pas kan brengen, wat in de theoretische lessen is behandeld, en omgekeerd. Als men goed begrijpt wat de *slöjd* bedoelt, als men inziet, dat de *slöjd* a.h.w. het boek is, dat bijna alle vakken van het theoretisch onderwijs omvat, dat het de keten is, welke die vakken vereenigt, dat de *slöjd* een hulp is voor het theoretisch onderwijs, dan zal men gereedelijk toestemmen, dat niemand anders dan de onderwijzer dit onderwijs geven kan.

Dr. Salomon ontwikkelt de redenen welke hem hebben geleid tot de keuze van slechts één soort van *slöjd* en waarom juist de *houtslöjd*. Hij heeft daartoe onderzocht, welk soort van *slöjd* het best voldeed aan de volgende eischen:

1e Is het werk berekend naar de krachten der leerlingen?
2e Wekt het de belangstelling op?
3e Zijn de vervaardigde voorwerpen van wezenlijk nut?
4e Kan het werk eerbied inboezemen voor ruwen lichaamsarbeid?
5e Bevordert het orde en nauwkeurigheid?
6e Laat het reinheid en zindelijkheid toe?
7e Wordt het schoonheidsgevoel er door ontwikkeld?
8e Is het gezond, biedt het een tegenwicht tegen het voortdurend stilzitten?
9e Verschaft het een algemeene handvaardigheid, en
10e Laat dit werk een methodische regeling toe?

De vakken, die hieraan getoetst werden, waren: eenvoudig metaalwerk, smidswerk, mandenmaken, verven, stroovlechten, figuurzagen, boekbinden, cartonwerk, *slöjd*-draaien, *slöjd*-houtsnijden en *slöjd*-timmeren.

Dr. Salomon komt dan na ernstig onderzoek tot het resultaat, dat de *houtslöjd* 't best aan de gestelde eischen voldoet.

Het kan geen kwaad, hier nogmaals te wijzen op het ver-

schil tusschen slöjd en handwerk of ambacht. In de eerste plaats verschil in den aard der vervaardigde voorwerpen. De timmerman, de schrijnwerker de kuiper, de modelmaker enz. bewerken allen het hout; maar ieder blijft gewoonlijk op zijn eigen terrein. De *slöjd* kent geen grenzen tusschen die vakken en neemt links en rechts wat ze voor het beoogde doel geschikt acht. De voorwerpen, die vervaardigd worden, zijn kleiner dan in het handwerk; bij deze voorwerpen komen veel vrij gebogen lijnen en vlakken voor, die geheel uit de hand gemodelleerd moeten worden. Vandaar een tweede verschil n.l. in de gereedschappen. In de *slöjd* is het mes nummer één; het lepelijzer, de bijl en meer andere, die niet in het handwerk gebruikt worden, vinden in de *slöjd* veelvuldige toepassing en omgekeerd. Ten derde: in het ambacht is verdeeling van den arbeid, in de *slöjd* niet. Hier doet ieder leerling *alles zelf* van 't begin tot het einde, tot zelfs het slijpen van zijn gereedschappen.

Eindelijk worden, gedurende een cursus op Nääs, nog verschillende onderwerpen besproken betreffende het aantal en den ouderdom der leerlingen, den onderwijzer, het klassikaal en individuëel onderwijs, de lokalen, de volgorde der oefeningen, de meerdere of mindere bruikbaarheid der modellen in verschillende streken en landen. De meeste dezer besprekingen hebben betrekking op de regeling van het onderwijs en zijn dus alleen dáár aan de orde, waar men het eens is omtrent de hoofdzaak: de noodzakelijkheid der invoering van het *slöjd*-onderwijs in de lagere school.

V.

Na de sluiting van den cursus op 10 September bood Dr. Salomon den vreemden bezoekers van Nääs aan, eenige scholen in Gothenburg te gaan zien. De eerste, die we bezochten, was een openbare school; een net groot gebouw met een groot plein er voor. De ruime benedenverdieping (de zoogenaamde sous-sol) was hier ingericht voor de *slöjd*-lokalen, waar ongeveer 30 leerlingen van 12 en 13 jaar ijverig aan 't werk waren. Ternauwernood werd onze binnenkomst opgemerkt. De grootste bedrijvigheid heerschte er nevens de volmaaktste orde. Hier was een jongen bezig een geschikt stuk hout te kiezen, daar was er een aan het scherpen van zijn zaag, ginds zwaaide er

een de bijl; deze was aan het snijden van een papiermes, gene aan het uithollen van een pennenbak, een ander was aan het zagen, zoodat men een laarzentrekker kon zien ontstaan, weer een ander dreef met krachtige slagen zijn guts door een blijkbaar hard stuk hout, waaruit een suikerschop moest gevormd worden; een volgende legde juist zijn schaaf neer en begon zorgvuldig met passer en winkelhaak op 't gladgeschaafd oppervlak een ellips te construeeren òf was vol inspanning bezig aan de zwaluwstaart-verbinding van 2 plankjes; kortom allen waren druk in de weer en geheel in beslag genomen door hun arbeid. Slechts wanneer een onzer vroeg, het werk van dezer of genen eens te bezien, hielden ze even op en gaven het zon der aarzelen en vol vertrouwen over. Het werk zag er keurig uit, zelfs zóó, dat menig onzer onder die jongens zijn meerdere kon vinden, waar het op ordelijk, nauwkeurig en handig werken aankwam. Die jongens werkten met een ernst, met een toewijding, die we vaak bij menig volwassene tevergeefs zullen zoeken. In een ander gedeelte van het gebouw was een lokaal voor de ijzer*slöjd*. Een vroolijk knetterend smidsvuur wierp zijn eigenaardig fantastisch schijnsel over een veertiental knapen, die lustig de vonken van het aanbeeld deden spatten of aan een lange werkbank hun werkstuk voltooiden. Hoe dit tafereel mij ook toelachte, deze soort van *slöjd* voldeed me niet zoo goed als hout*slöjd*: vooreerst omdat hierbij verdeeling van arbeid plaats vindt, de jongens moeten elkaar hier helpen; voorts schijnt mij het hanteeren van den voorhamer te zwaar voor jongens van dien leeftijd; eindelijk laat het niet zoo veel zuiverheid en nauwkeurigheid toe; het ontwikkelt niet zoo goed den vormenzin, wijl hier aan kunstsmeden natuurlijk niet gedacht kan worden, en het verschaft geen *algemeene* handvaardigheid. Dat enkelen het ook in dezen tak van *slöjd* ver kunnen brengen, daarvan kon ik me met eigen oogen overtuigen; een jongen toch van 13 jaar vervaardigde geheel alleen een paar z.g. Amerikaansche schaatsen, die gezien mochten worden. Na de modelkamer bezichtigd te hebben begaven we ons naar eenige andere lokalen, alle even ruim en helder verlicht. We woonden een gedeelte van een leesles bij, zagen schrijfwerk, namen een kijkje in de zaal, waar de meisjes onderwijs kregen in het naaldwerk; dat alles maakte zulk een goeden indruk, dat, als we op andere scholen niet hetzelfde aanschouwd hadden, we allicht gemeend

zouden hebben, dat men ons hier een modelschool had laten zien. Bij het verlaten der inrichting, liepen we nog even door de *slöjd*zaal toen juist het sein gegeven werd, dat de les geeindigd was. De gereedschappen werden gereinigd en opgehangen of gelegd in groote rekken, die daartoe boven de banken aan de zoldering waren aangebracht; de banken en de vloer werden schoongeveegd, de modellen en werkstukken naar een daarvoor bestemde kast gebracht; dat alles had plaats met de meeste orde, de onderwijzer bleek zijn taak goed te verstaan. De jongens verlieten ordelijk de school en op straat zag ik niet de minste baldadigheid; maar hoe kon het ook anders? Die jongens waren moede, ze hadden gewerkt, ze waren niet opgesloten geweest: de vrije tijd beteekende voor hen *rusttijd*.

De andere scholen, die we zagen, vertoonden, op geringe afwijkingen na van ondergeschikt belang, hetzelfde schouwspel. Overal leven en beweging, overal heldere oogen en rappe handen. In een meisjesschool waren eenige leerlingen van 14 en 15 jaar eveneens aan het werk. Misschien lijkt het vreemd, dat men ook meisjes dit ruwe werk laat verrichten; toch zal men moeten toestemmen, dat, wat voor jongens noodig en goed is, ook op meisjes een gunstigen invloed moet uitoefenen. Alle handenarbeid, dien schoolgaande meisjes gewoonlijk verrichten, bestaat in naaldwerk en geschiedt stilzittend, van daar dat wij deze afwisseling goedkeuren. Te oordeelen naar de handigheid, waarmede zij met de gereedschappen omgingen, en naar de vervaardigde voorwerpen, scheen deze voor meisjes schijnbaar te ruwe lichaamsarbeid zeer in den smaak der jonge dames te vallen. In een andere school namen we ook een kijkje in de laagste klasse. De onderwijzeres zat in een hoek van het vertrek voor het orgel, terwijl de kinderen, langs de wanden geschaard, een tamboerijn of een triangel bij zich hadden. De dame speelde een eenvoudig wijsje en precies op de maat sloegen de kleinen met hun ronde knuistjes op de tamboerijns of tikten tegen den triangel.

In de volgende klassen maakt dit spel geleidelijk plaats voor arbeid, totdat in de hoogste klassen degelijke ruwe arbeid wordt verricht.

Ik behoef nauwelijks te zeggen hoe gaarne de jongens het *slöjd* onderwijs ontvangen. Mij werd verzekerd, dat als een

jongen door ongesteldheid of om eenige andere reden verhinderd was de les bij te wonen, hij dan dikwijls verzocht, dat uur met een makker te mogen ruilen. De grootste straf, die de onderwijzer dan ook kan toepassen is een leerling een uur *slöjd* te ontzeggen; 't gebeurt vaak dat de jongens bij 't naderen van de vacantie den onderwijzer komen vragen of de *slöjd*-lessen gedurende de vacantie mogen doorgaan. Me dunkt, wanneer onderwijs zóó de belangstelling, de liefde van het kind opwekt, zooals blijkt uit hun werk en het gering schoolverzuim, dan pleit dit wel degelijk voor de opvoedkundige waarde ervan. 't Spreekt van zelf dat ook hier wel een uitzondering zal zijn aan te wijzen; maar toch kan het als een hooge zeldzaamheid aangenomen worden, dat een jongen geen deel wil nemen aan die lessen.

VI.

Dit onderwijs, dat in den aanvang zoo verschillend door de Zweedsche onderwijzers als een vreemdsoortigheid werd ontvangen, wordt thans door allen onmisbaar geacht. Velen toch, bevreesd door deze ‘nieuwigheid’ in hun rustige rust gestoord te zullen worden, wantrouwden het en zochten het in diskrediet te brengen; anderen, die zich verbeeldden dat het onderwijs, dat zij gaven, nu eenmaal niet meer voor verbetering vatbaar was, lachten er om of haalden medelijdend de schouders op; sommigen zelfs waren beleedigd. ‘Welk onderwijzer, die achting voor zijn beroep en zijn stand had, zou zich verlagen bijl, zaag en schaaf te hanteeren?’ ‘De onderwijzer zou zoodoende afdalen tot werkman!’

De verstandigen echter onder hen oordeelden niet, vóórdat ze onderzocht hadden. Sommigen, misschien uit nieuwsgierigheid, om eens te onderzoeken, wat dat onderwijs in handenarbeid dan toch wel mocht zijn; anderen, omdat ze mogelijk reeds langer gevoeld hadden, dat er iets aan hun onderwijs ontbrak, dat er op de school te veel *gepraat*, te veel *uitgelegd* en *verklaard* en te weinig *gedaan* werd, en hier meer licht hoopten te vinden, besloten een cursus te gaan bijwonen op Nääs. En zij werden niet teleurgesteld. Bevredigd keerden ze huiswaarts, diep doordrongen van de groote waarde van dit opvoedingsmiddel en vast besloten, dit dadelijk in hunne scho-

len toe te passen. Het eerste gevolg was, dat de scholen, waar geen *slöjd*-onderwijs gegeven werd, velen hunner leerlingen zagen vertrekken, want het bleek, dat dit onderwijs door de ouders op hoogen prijs gesteld werd. De lachers keken op hun neus en zij, die zich beleedigd geacht hadden, begonnen te erkennen dat ze zich wel wat onvoorzichtig hadden uitgelaten en dat het toch niet zoo ver beneden de waardigheid van den onderwijzer was, geoefende oogen en vaardige handen te bezitten.

De besten en meest invloedrijken onder de onderwijzers zijn de warmste voorstanders van het *slöjd*-onderwijs. Zij erkennen dan ook eenparig, dat ze de *slöjd* niet gaarne op hunne scholen zouden missen, dat de *slöjd* een onfeilbaar opvoedingsmiddel en een uitstekend hulp is voor het theoretisch onderwijs; dat de leerlingen in de helft van den tijd evenveel en grondiger kennis opdoen, dat ze veel vlugger, veel bevattelijker en oplettender zijn dan vroeger, dat de verklaringen en uitleggingen van een ganschen dag den knaap niet zooveel leeren als een uur degelijken, goed geleiden arbeid; in één woord dat de *slöjd* voor de school onmisbaar is. Dit is geen bewering van Dr. Salomon; het is een getuigenis uit den mond der onderwijzers zelven. 't Blijkt niet alleen uit hun woorden, neen met daden bewijzen zij dat ze het meenen. Vele onderwijzers geven meer uren *slöjd*-onderwijs dan waartoe ze verplicht zijn; ja nog sterker, er zijn verscheidene voorbeelden aan te wijzen van onderwijzers, die, waar de school of de gemeente niet genoeg middelen bezat om het inrichten van een *slöjd*-lokaal met al zijn gereedschappen te bekostigen, al het benoodigde uit eigen beurs aanschaften. Wel een bewijs, dunkt me, hoe hoog dit onderwijs gewaardeerd wordt door de opvoeders. Dr. Berg, rector van het gymnasium te Frederiksburg, waar de *slöjd* eveneens werd ingevoerd, erkent: ‘Ik heb leeren inzien, dat de vorderingen in het hooger onderwijs aanmerkelijk zijn toegenomen, sedert de *slöjd* onder de leervakken werd opgenomen. Wat mij betreft, ik heb er niet dan gunstige en in 't geheel geen nadeelige gevolgen van gezien.’

Men denke dus niet dat door de invoering van de *slöjd* het theoretisch onderwijs zal dalen; het tegendeel is in Zweden gebleken. Ieder kan er lezen en schrijven en zóóver zijn we nog niet in Nederland, waar, althans in sommige streken, elk

jaar blijkt dat 15 à 20 pCt. van de miliciens dit nog moeten leeren. In 1842 was in Zweden reeds leerplicht tot het 14e jaar ingevoerd; men vergelijke! De studie van de Duitsche en Engelsche talen is vrij algemeen. De boekhandel staat in Zweden op dezelfde hoogte als in Duitschland en Holland. Tot in de kleinste gehuchten treft men dagbladen en tijdschriften aan.

Trouwens, indien we nagaan, dat de leerling hier door ondervinding de noodzakelijkheid en het nut van het leeren inziet, daar hij hier moet toepassen, wat hij in de andere lessen geleerd heeft; en voorts, dat de toepassing van het geleerde den mensch meer ontwikkelt dan het leeren zelf, dan kunnen wij ons best voorstellen, dat de invoering van den handenarbeid het theoretisch onderwijs ten goede *moet* komen.

Een uitvoerig overzicht te geven van de snelle verbreiding van dit onderwijs zou te veel tijd kosten; ik wil me daarom bepalen hier en daar een greep te doen. In Zweden zelf is dit onderwijs reeds op meer dan 1200 scholen ingevoerd (de middelbare-, Latijnsche- en hooge scholen niet mee gerekend). In Noorwegen heeft men *slöjd* op 6 kweekscholen en ruim 200 lagere scholen. In Denemarken trok de Regeering groote sommen uit voor de opleiding van onderwijzers en voor de inrichting der lokalen. Te Nieuw Orleans in Amerika werd voor 48.000 dollars een *slöjd*school gebouwd voor de inrichtingen van hooger onderwijs aldaar. In Duitschland vindt de *slöjd* op zeer vele scholen toepassing en maakt ze nog steeds groote vorderingen. Een normaalschool, op denzelfden voet als te Nääs, is te Leipzig opgericht, aan welker hoofd Dr. Götze staat. In Engeland wordt de *slöjd* eveneens op verscheidene scholen onderwezen en aan den cursus op Nääs (Juli-Augustus) namen verleden jaar 50 Engelsche onderwijzers, onderwijzeressen en schoolinspecteurs deel. Te Manchester werd den vorigen winter en wordt ook dezen winter een cursus gehouden voor onderwijzers. In Oostenrijk, Italië en Spanje heeft de *slöjd* haren weg gevonden. In Finland en Frankrijk is de handenarbeid verplicht gesteld op alle normaal- en volksscholen. Wie op de laatste Parijsche tentoonstelling geweest is, heeft kunnen zien wat op de Parijsche scholen geleerd wordt. De Regeering van Chili zond het afgeloopen jaar den Heer J. Cabezas naar Zweden om daar het Nääs-Slöjd-onderwijssysteem

te bestudeeren en nog vóór het einde van den cursus, hadden twee Zweedsche onderwijzers een benoeming ontvangen tot leeraar in *slöjd* aan de Normaalscholen te Valparaïso en Santiago. Met nog tal van andere feiten zou kunnen worden aangetoond, hoe dit onderwijs wordt gewaardeerd, hoe door alle schoolmannen, die het leeren kennen, de invoering van de *slöjd* noodzakelijk geacht wordt.

Verwonderd vraagt men zich dan ook af, hoe het mogelijk is, dat, terwijl zulk een machtige beweging op onderwijsgebied in Europa en Amerika plaats heeft, men daarvan in Nederland nagenoeg niets gewaar wordt. Aan onverschilligheid van de zijde der onderwijzers mag niet gedacht worden.

De Heer A. Kerdijk toch wees reeds in 1876 op dit belangrijke onderwerp in het orgaan der vereeniging ‘Volksonderwijs’. In 1878 bezocht de Heer Bouman Denemarken en Zweden en bracht van zijne bevindingen aldaar een gunstig rapport uit. De Heer J. Stam woonde een cursus bij te Embden en op Nääs. Op verschillende plaatsen van ons land werden zoogenaamde huisvlijtscholen opgericht in navolging der Deensche huisvlijtbeweging. Van alle zijden kwamen gunstige berichten en toch is een nauwe aansluiting van het theoretische en het practische onderwijs in onze volksscholen nog niet tot stand gekomen.

Wat is de reden, vragen we ons af, dat het grootste deel der Nederlandsche onderwijzers zoo weinig belangstelling toont in dit practische leervak bij uitnemendheid en er vaak de schouders voor ophaalt? Heeft misschen de oprichting van afzonderlijke scholen voor handenarbeid het verkeerde begrip doen ontstaan, dat het verschaffen van een zekere handvaardigheid het hoofddoel was? Of voldeed de arbeid, daar verricht, soms niet aan alle eischen, die wij uit een paedagogisch oogpunt, aan handenarbeid moeten stellen?

Hebben we door al ons politiek en godsdienstig getwist geen tijd meer om aan de verbetering van ons onderwijs te denken? Wat de reden ook zijn moge, het onderwijs in handenarbeid is van te groot gewicht dan dat het langer onbekend zoude blijven. Bovendien zegt men, dat er nu op onderwijsgebied vrede gesloten is tusschen de politieke partijen. Men zal dus nu de hand aan den ploeg kunnen slaan en verbeteren wat zoo dringend verbetering eischt in het belang van de geheele Nederlandsche jeugd.

't Is onmogelijk de groote paedagogische waarde van handenarbeid met woorden aan te toonen. Het vertoonen der modellen die ik op Nääs maakte, zou alleen kunnen overtuigen, dat men door dit onderwijs een zeker niet te versmaden bekwaamheid verkrijgt in het hanteeren van de gereedschappen en het vervaardigen van eenvoudige voorwerpen. Maar nog eens, dat is slechts bijzaak. *Niet om het practisch nut, niet om er een middel in te vinden ter bevordering van huisvlijt, niet om den knaap voor een of ander handwerk te bekwamen, de slöjd moet enkel en alleen worden ingevoerd om de groote paedagogische waarde die dit leervak bezit voor de verstandelijke, lichamelijke en zedelijke ontwikkeling van het kind*. En als zoodanig heeft de *slöjd* recht op een plaats onder de leervakken van ons lager onderwijs.

Het eenige middel om u hiervan te overtuigen is *die arbeid zelf*. Men moet dien methodisch geregelden arbeid zelf verricht en er den heilzamen invloed van ondervonden hebben; men moet het verkwikkelijk schouwspel genoten hebben zulk een klasse met jongens aan het werk te zien; men moet waargenomen hebben dat zoo'n jongen leeft, dat zijn oog ziet, zijn verstand werkt, dat lichaam en geest zich hier werkelijk *harmonisch* ont-ontwikkelen.

Dan eerst kan men, maar dan ook zal men overtuigd zijn van de groote waarde van dit opvoedingsmiddel, en van de hooge noodzakelijkheid om dit onderwijs zoo spoedig mogelijk: in te voeren. Dan zal men met mij den wensch uitspreken, dat die zegen niet lang meer aan de Nederlandsche jeugd onthouden worde.

J.F. HONDIUS.

Noormannen in de literatuur.

Geen literatuur ter wereld, zelfs de engelsche niet, wordt op dit oogenblik in ons land meer gevierd dan de skandinavische, of liever de noorsche; want Noren, Zweden en Denen - ik geloof de juiste volgorde aan te geven - worden door ons publiek evenmin als elders heel scherp onderscheiden. De dames Una en Ph. Wijsman zien al haar tijd bezet met het gereedmaken van vertalingen die haar door dozijnen van uitgevers worden opgedragen. Geen leesgetij gaat om of nieuwe romans en novellenbundels dezer Noormannen rukken aan op de huiskamers, in versch gedrukte vroolijkgekleurde omslagen of gestoken in de grimmige kaften der leesgezelschappen. Het is eene nieuwe inval der oude Vikings, een nieuwe maar thans geestelijke assimilatie van het noordsche met het frankische bloed, die schijnt te zullen gebeuren, en die wij met eenige gerustheid kunnen afwachten, want de invloed der Franschen op onze literatuur kan wezenlijk wat reactie verduren, vóór er aan gedacht behoeft te worden een traan te storten over haar verval.

Wij verkeeren in zekeren zin in een valsche stelling te midden der overige volkeren van letteren. Niet geblaseerd genoeg om de verfijningen der kunst, waar de gewaarwordingen der modernste Franschen uitdrukking in vinden, naar behooren te genieten, gaan wij aan den anderen kant gebukt onder een scherm van even belachelijke als oppervlakkige koffiehuisbeschaving, waarmeê wij ons interessant bleek teint angstvallig tegen alle invloeden der hooge buitenlucht behoeden. Wij hebben onze deugden en onze gebreken, zoo goed als anderen, maar in plaats van te doen als een meisje, met een middelmatig mooi bedeeld, dat partij zoekt te trekken van het

weinige dat haar gegeven is, gaan wij ons voor den spiegel oefenen in het zetten van malle gezichten, - want wij willen zoo volstrekt gaarne in alles op de knappe buurvrouw gelijken die wel eens bij ons op visite geweest is. Die buurdame heeft mooi zwart-glanzig haar, - zoodat wij onze blonde lokken wel donker moeten verven; zij heeft een dunne taille, - zoodat wij ons wel moeten inrijgen; zij heeft een prettig, bewegelijk gelaat, - er zit niet anders op, wij moeten onze phlegmatieke gezichten verwringen. Is het zoo gek als men ons soms voor eene uitgebloeide natie gaat houden?

Indien het streven onzer romanschrijvers om in het spoor der Franschen te treden ontstaat uit het wèl-verklaarbaar verlangen, eindelijk eens uit onze afgelegen binnenzee in de hoofdstroomingen der letterkunde te geraken; mee te worden geteld onder hen die in Europa gelezen worden, dan vrees ik dat dit verlangen een slechten uitweg heeft gekozen. Kleine volken moeten zich weliswaar aansluiten bij de grootere, maar niet bij hen wier stamverwanten ze niet zijn. Door kosmopolitische literatuur voort te brengen, zal de wereld ons niet gaan hoogachten. Zij zal ons altijd als buitenbeentjes der fransche beschaving blijven beschouwen, indien zij in onze boeken eene maatschappij terugvindt waaraan wij elken eigenaardig hollandschen karaktertrek opzettelijk hebben ontnomen. Wat haar in de Noren interesseert, is eenvoudig de door den invloed van groote vreemde artiesten ontwikkelde kunst, waarin zij al het nationaal-karakteristieke hunner gedachtenwereld en samenleving hebben aanschouwelijk gemaakt. Even als de Russen staan zij thans, na een langen tijd eerst onder engelschen, toen onder franschen invloed te zijn geweest, ver genoeg van het middelpunt der overbeschaving verwijderd om er allerlei ontnuchterende invloeden van te gevoelen, zonder daarbij door eenige zwartgalligheid over hunne moreele gezondheid en nationale levenskracht de baas te laten spelen.

De literatuur, zelfs van den jongsten tijd, dezer Noren is zoo rijk, zoo veelomvattend, dat ik er niet aan mag denken, in dit artikel een afschaduwing van haar te geven. Mijn nederig voornemen is alleen, van een aantal, in den allerlaatsten tijd hier te lande vertaald verschenen noorsche romans en novellen, eenige indrukken op te teekenen, en de algemeene bedoelingen hunner schrijvers na te gaan.

I. Victor Rydberg.[1)]

Iemand die historische romans schrijft, begint in den tegenwoordigen tijd min of meer als een zonderling beschouwd te worden. Hij staat niet in tel, zijn kunstenaarsstreven wordt met een zekere medelijdende nieuwsgierigheid beschouwd. Als hij blijk geeft van oudheidkundige studiën, maakt men hem voor archeoloog uit; schrijft hij er met een beetje intuïtie en veel fantasie op los, dan heet hij natuurlijk oppervlakkig. De zaak is eenvoudig dat men een historischen roman niet meer aanwil, want: gegeven de groote verschillen in zeden, kleeding, maatschappelijken omgang die toch nooit zóo nauwkeurig zijn aan te toonen, dat er van een omvatten der stof tot in haar teerste bijzonderheden sprake kan zijn, acht men het een onbegonnen werk, karakters of toestanden van een voorbijgegaan tijdvak te willen afbeelden. Het is zelfs al heel moeilijk, redeneert men, de menschen die onze tijdgenooten zijn, de omgeving waar wij dagelijks in verkeeren, met eenige kans op gelijkenis weer te geven, - hoe zou iemand, met alle archieven ter wereld, iets dragelijks kunnen maken van een tijd, waar wij in geen enkel opzicht iets meê gemeen hebben?

Tegen zulke betoogen is het onmogelijk iets in te brengen. Wetenschappelijk gesproken, kan er van een historischen roman weinig terecht komen, bestand tegen de kritiek die op een hedendaagsche zedeschildering wordt toegepast. Het blijft altijd onvolkomen werk, zelfs nadat het laatste vlekje er door den laatsten oudheidkenner uit is weggewischt. Want de verbeelding moet het grootste deel doen, en de verbeelding, nu ja, die is goed voor dichters, maar er is geen enkele wetenschap op aarde waar zij bij ingelijfd kan worden.

Als ik nu zeg, dat ik toch zoo innig veel houd van die menschen, die dichters met hun mooie verbeelding van het verleden, van Flaubert met zijn Barbaren en Karthagers, van Mevrouw Bosboom met haar *Gideon Florensz* en de groote groep die zich om hem heen beweegt, van Gogol met zijn *Taras Bulba*, en van dezen Rydberg en zijn *Singoalla*, dan is daarvoor maar één verontschuldiging: dat ik een onwetenschap-

1) Victor Rydberg. Singoalla. Amsterdam, A. Rössing 1889.

pelijk, droomziek individu ben. Vive la science, mais la poésie vaut mieux! Ziedaar ongeveer mijn lijfspreuk, en indien ik nu veel goeds van Rydberg's *Singoalla* ga zeggen, verzoek ik den lezer, deze mijn eenzijdige, schoon in haar soort degelijke leus in 't oog te houden.

Victor Rydberg is een romanticus van den goeden, ouden tijd, een soort van Hugo voor het Noorden, uit wiens werken de jeugd met ongeveinsde geestdrift vaak voor de vuist brokstukken aanhaalt. Hij is van het jaar 1829, en dus wel wat jonger dan de algemeene beweging der romantiek, maar indien men bedenkt dat zijn zweedsche tijdgenooten destijds nogal afgezonderd woonden van het overig Europa, behoeft het niemand te verwonderen in hem de romantiek eerst zoo laat in Zweden te zien opbloeien. Toen hij, acht en twintig jaar oud, zijn *Singoalla* in 't licht gaf, was dat geen nagalm, geen oud geloof en nieuwere beschaving gezellig en harmonisch vereend, maar zuivere, welluidende, dwepende romantiek en niets anders. Het was een lyrisch epos in proza, geschreven door een man die niet alleen reeds voelde wat groote kunst was, maar ook reeds hoog genoeg stond om zijn volle verbeelding en heerlijk gevoel in de liefelijkste taalmuziek uit te drukken. Het was een boek dat men moest afgodeeren of verfoeien, en dat de harten van allen in Zweden, die schoone fantasie liefhebben, stormenderhand heeft veroverd, zooals ik hoop dat het ook die van zijn hollandsche lezers zal doen.

Singoalla is de mooie dochter van den hoofdman eener zigeuner-bende, die op zekeren dag door de goederen van Ridder Bengt, op een eiland in zuidelijk Zweden gelegen, heentrekt. Ridder Bengt en zijn vrouw Elfrieda hebben een zoon, zeventien jaar oud, maar moedig als een man, fier als een kruisridder: Erland. De naaste buurman van ridder Bengt was ridder Gudmund Ulfsax, wiens blauwoogige dochter Helena bestemd was geworden, eenmaal Erland's vrouw te zijn. Maar toen Erland voor 't eerst het zoet verlangen der liefde in zijn hart voelde, dacht hij niet aan zijn buurmeisje, maar aan de zwartlokkige zigeunerdochter, die hij op haar doorreis naar het Noorden ontmoet had en gesproken. Den volgenden zomer waren de donker-uitziende vreemdelingen teruggekomen en hadden, met verlof van ridder Bengt, nu voor eenige dagen hun tenten in de bosschen opgeslagen. Erland trok zijn mooiste pak

aan en toog naar de beek waar hij Singoalla het vorige jaar had gezien. Zou zij terugkomen of hem vergeten hebben? Neen, daar kwam zij al aan, van den anderen kant der beek, doorwaadde het stroompje en trok naar Erland, wien zij heel naïef meedeelde, dat er in de geheele zigeunerbende geen enkele knaap was zoo mooi als hij, zelfs Assim niet, de man wiens vrouw zij zal moeten worden maar dien zij vrij vervelend vindt! Erland liet zich dat alles welgevallen, voelde wel jaloezie bij het vernemen van Assim's vooruitzicht, maar vergat spoedig den medeminnaar, zeker als hij zich geloofde van de genegenheid zijner mooie Singoalla.

Nu doorleeft hij de blijde dagen der eerste liefde. Elken avond vindt hij zijn meisje op den heuvel, waar de eenzame den staat, en als hij in wondervolle ontroering zijne schreden daarheen richt, ‘klinkt in zijn hart een lied, waaraan zijn lippen geen tonen verleenen.’ De schrijver van *Singoalla* heeft echter de muzikale woorden van dat lied weten te vinden, en er het allermooiste gedeelte van zijn boek mee gemaakt, een van die dingen, die men telkens en telkens herleest, die men meer zingt dan zegt:

‘Hoe liefelijk is het mijn meisje te ontmoeten; het liefelijkste s het, als de schemering over het dal rust. Ik nader den heuvel, de avondwind ruischt in den denneboom. Zijt gij daar, Singoalla? Ik zie u niet, maar ik weet dat gij daar zijt; want de avondkoelte is vol van bloemengeur; want het bosch is geheimzinnig stil; want eene sterke ontroering beweegt mijn hart. Daar wordt van den heuveltop gegroet; is dat de den, die hare donkere takken beweegt? Is het de wilde rozenstruik die zich buigt terwijl de wind zijne lichtroode bloesems plukt? Of is het Singoalla's kleedje, dat fladdert, terwijl zij staat te wachten op hem dien zij liefheeft? Ik weet het niet, maar ik verwacht veel en ik ben verheugd, ik ben gelukkig. Hoe liefelijk is 't, mijn meisje te ontmoeten; liefelijk vooral, als de schemering rust op de dalen!’

Dat is nu de romantiek, die helaas! gedaan schijnt te hebben in de literatuur! Maar neen, dat kan, dat zal niet gebeuren; er is geen stelsel of richting ter wereld die het op den duur tegen de melodiën van het hart volhoudt. De artiesten mogen er tegen vechten, bezwijken moeten zij toch. Ieder van hen draagt den zin voor het romantische met zich om, die zijn

koele nauwgezetheid vroeg of laat verschalkt. Zoolang er dichters zijn, zal de romantiek haar rechten doen gelden. En is het niet een eigenaardige troost dat juist de hymne, de romantische hymne, die ik aangehaald heb, nog heden ten dage de jongelui die in Zweden aan literatuur doen, - en heel anders dan Victor Rydberg - in verrukking brengt?

Erland en Singoalla zoeken samen bloemen, zingen samen liederen, en onder de hangende loovers zoeken hun lippen elkander. Als de korte tijd om is, dien de zigeuners op de goederen van ridder Bengt zullen vertoeven, is Erland vast besloten zijn meisje niet weer alleen weg te laten gaan; hij wil meê met haar. Singoalla is in de wolken, en het huwelijk tusschen hen beiden wordt onmiddellijk op de wijze haars volks door haar bezegeld. Een kleine, vlakke, zwarte steen dien zij om haar hals draagt, en waarop het beeld van den god haar volks, Alako, staat, wordt door haar in Erland's rechterhand gelegd, en dáarop door hem gezworen, dat hij haar als zijn eenige vrouw zal liefhebben tot in den dood. Singoalla doet desgelijks, en daarna drinken zij elkanders bloed, opdat zij ‘vreugde en verdriet, gezondheid en ziekte, tegelijk en op dezelfde wijze ondervinden’.... ‘en dat hunne harten nimmer kunnen gescheiden worden.’

Het is mijn bedoeling niet, op deze wijze het geheele verhaal na te vertellen. Omtrent de episode van Erland's en Singoalla's jonge liefde ben ik wat uitvoerig geweest omdat zij in haar lyrischen gang het belangrijkste deel van het boek uitmaakt. Hoe Erland zijn meisje aan den zigeunerhoofdman tot vrouw vraagt en krijgt; hoe hij, met de bende ontvlucht, achtervolgd, ingehaald en weer aan zijn vader uitgeleverd wordt, na eerst een proefje van Assim's zigeunerwraak te hebben gekregen; hoe hij trouwt met de blauwoogige Helena Ulfsax; hoe hij ten slotte onder de vreemdste omstandigheden Singoalla terugvindt en den kleinen Sorgbarn, haar en zijn kind, die hem met goed gevolg hypnotiseert en magnetiseert; hoe de pest in het land komt, ‘de zwarte dood,’ waardoor hij alles verliest, maar waardoor hij ook den verloren vrede en het verzwakte verstand terugkrijgt, zoodat hij als een vroom monnik zijn dagen eindigt, - al deze gebeurtenissen zijn in den eenvoudig-naieven stijl verhaald, die bij een episode uit het jaar 1300 past. Groote woorden en verheven aanspraken of alleen-

spraken zijn niet in het boek te vinden. Menige lyrische beschrijving treft hem, wien de romantische historie om haar zelve niet aantrekt. Maar het komt mij voor dat de aard der schoonheden reeds genoeg door het hiervoor medegedeelde is gekarakteriseerd.

Naar een uitvoerige karakterontleding heeft Rydberg noch in dit boek, noch in zijn - vroeger vertaald verschenen - roman *Chrusanteus*[1] gestreefd, en ik geloof terecht. Het was hem om een greep uit het verleden te doen; hij had daarvoor eenige personen noodig, eenige - wat wil men - romantische aandoeningen en lotgevallen, en een omgeving. Men kan niet zeggen dat hij bij de keus van die figuren, Van die materie zoo verrassend, oorspronkelijk is te werk gegaan; dat hij iets nieuws heeft gegeven, waar men bij Hamerling, Dahn, Ebers c.a. nooit van gehoord had. Maar dit aannemende, zal men toch toestemmen, dat hij, algemeen menschelijke aandoeningen beschrijvende, liever: dichtende, iets heel schoons heeft voortgebracht; en, landschappen afbeeldende, een harmonie heeft bereikt, die bij ons b.v. Hofdijk in zijn beste oogenblikken maar even nabij kwam. Indien het nu eenmaal een onbegonnen werk is, menschen van verloopen eeuwen naar waarheid te beschrijven, dan valt er ook van een schrijver vau historische -romans inderdaad niets meer te eischen dan dit.

In noemde zooeven Hamerling en Dahn. Als men sommige atheensche stad- en tempelgezichten uit *Aspasia* voor zeer schoone, onvergankelijke kunst houdt, dan vorder ik hetzelfde voor een aantal soortgelijke, bijzondere indrukmakende tooneelen uit *Chrusanteus*. En wat Dahn aangaat, hoe men over dien auteur moge denken, hoe men zich moge ergeren als hij ons poppetjes voorzet in plaats van levende menschen, hij heeft één onmiskenbare kracht: zijn talent om het slaggewoel aanschouwelijk te maken. Als men het in Zola looft, en dat heeft niemand minder dan Busken Huet gedaan, dat hij in zijn *Germinal* ons een groote volksmassa laat *zien* optrekken naar een vergaderplaats, in het bosch, bij maanlicht. - dan zie ik niet in waarom Felix Dahn zich minder verdienstelijk zou hebben gemaakt met de zeer indrukwekkende beschrijving van vechtende drommen Gothen en Romeinen in zijn *Kampf um Rom*.

1) Chrusanteus, door Victor Rydberg, Amsterdam, Y. Rogge, 2 dln.

Victor Rydberg heeft aan het slot van zijn *Chrusanteus* een tooneel, waar een hoopje scheurmakers van de oude, maar destijds reeds zoo verdeelde, christenkerk, zich in de rotsen hebben verschanst, en zich een dag of wat verdedigen tegen de zeer overmachtige troepen van de ‘alleenzaligmakende’. Hoe dat hoopje zich te weer stelt, en behalve door allerlei listen, door zijn scherpschutters - andere Transvalers - er in slaagt den aldaar aanrukkenden vijand zich van 't lijf te houden, tot een gedeelte der stoutsten, overmoedig geworden door hun geluk, zich op een uitval waagt, terug wordt gedreven en met de overigen in de pan gehakt - dit alles is zoo plastisch, maar ook zoo wegsleepend beschreven, dat men den schrijver met volle recht voor een kunstenaar van de goede soort mag behouden.

Onder de modernen zal Victor Rydberg, dit is nu zonneklaar, nooit worden gerekend. En dat is wel gelukkig voor hem, misschien, want al mist hij nu het genot der verfijnde artisticiteit, de folteringen van het zelfonderzoek zijn ook niet bestemd hem te kwellen.

II. Jens Peter Jacobsen.[1)]

Dat Jacobsen een Deen was, zou tusschen hem en Rydberg niet zulk een aanmerkelijk verschil hebben veroorzaakt, als de omstandigheid dat hij een kleine twintig jaar later geboren werd. Hij behoorde tot den kring dien Georg Brandes presideerde - zegt Una, de vertaalster van *Marie Grubbe* -, tot de voorloopers der mannen van 1870 in Denemarken. En de historische roman uit de zeventiende eeuw, dien hij geschreven heeft, is een geheel ander werk dan dat van Rydberg, want het is eigenlijk geen historische roman. Tot dusver, - en zelfs Adèle Opzoomer deed bij ons met haar *Dagen van Strijd* en *Vorstengunst* weinig anders - koos men in zulk een roman historische gebeurtenissen, meest en liefst van bloedigen aard, tot achtergrond voor de levensschets van een of ander personage, geschiedkundig of verzonnen, en liet die levensschets doorgaans bestaan in een aantal dramatische handelingen, zelden in de ontwikkeling van gemoedsstemmingen. Hoe echter ook

1) Marie Grubbe door J.P. Jacobsen. Leiden, A.H. Adriani 1890.

ingericht, de levensschets was altijd voorwendsel of bijzaak; om de historie was het te doen.

In zijn roman *Marie Grubbe* heeft Jacobsen deze indeeling met de grootste minachting bejegend. Ja, in het begin van het boek komt een belegering van Kopenhagen voor, door de Zweden geloof ik, maar waarom, en hoe de vrede gesloten werd, en al zulke wetenswaardigheden derft de lezer. Marie Grubbe was een zeer schoone vrouw uit de zeventiende eeuw, die zeer zonderlinge lotgevallen gehad heeft. In zoover nu die lotgevallen in verband staan met oorlogsbedrijven wordt van die laatste gerept, maar verder ook niet. Hoofdzaak is het leven, de stemmingen en liefden van de genoemde dame te schetsen, in verband met de zeden van haar tijd, zooals de schrijver zich gerechtigd kon rekenen dat te doen, na bestudeering van een stapel oude brieven en documenten. De hovelingen met hun mythologische vleierijen, en, toen even als nu, losse haren; de aristocraten met hun stijve deftigheid, hun binnenkamersche bekrompenheid; de burgers, schertsend en spottend met, maar toch vol onderdanigheid voor de groote luî; het volk eindelijk, meeschreeuwend met hem die er het mooist uitziet en het mooist praat - wat is er toch weinig nieuws onder de zon! - ziedaar de omgeving van Marie Grubbe. Geen eigenlijk gezegde geschiedenis dus, maar toestanden; geen krijgsbedrijven, maar zede.... bedrijven, die de afbeelding der hoofdpersoon verklaren en aanvullen.

Als ik wel heb, is deze manier van historische romans schrijven nieuw, en valt het dus nog al gemakkelijk, de onvolkomenheid dezer eerste poging te verontschuldigen. De schrijver heeft zijn straat- en huistafereelen niet altijd zoo om zijn hoofdfiguur gegroepeerd dat zij er onafscheidelijk van is; ja, dikwijls ontmoet men tooneeltjes, zelfs hier en daar eene liefdesgeschiedenis, waarbij de heele Marie Grubbe onze herinnering verlaat. Het gevolg is vaak dat men het een en het ander als losse invoegsels gaat beschouwen, geschetst weliswaar door iemand van buitengewoon talent, maar die toch door hun losheid het vermogen missen te pakken. Noch de omgeving, noch de hoofdpersoon, - en deze laatste had het ten minste behooren te doen - zijn hoofdzaak in het boek. Het is zeer wel mogelijk dat de schrijver geen plan had tot een groote conceptie; dat het hem uitermate voldoende heeft geleken een aantal figuren, uit den tijd door hem bestudeerd, en van deze

Marie Grubbe bij voorkeur, zoo artistiek mogelijk te laten zien; maar een boek uit één stuk is er nu niet ontstaan.

Intusschen komen er, vooral ten onzent, zulk een menigte boeken en boekjes voor, waarin de schrijfsters en schrijvers met hinderlijke eerzucht uitsluitend gestreefd hebben om een ‘mooi geheel’ te maken, zonder zich om andere bijzonderheden, door hen beneden-zich-geacht, te bekommeren, dat wij waarlijk wel dankbaar mogen zijn, een werk voor ons te hebben, geschreven door iemand die zich in de eerste plaats afvraagt of hij goed en artistiek schrijft, en die in zijn waarnemingen toont zooveel aandacht, in zijn impressie's zooveel gevoel rijk te zijn. Die hoedanigheden zijn twintig en meer ‘mooie geheelen’ waard.

Reeds dadelijk in het begin is de meesterhand merkbaar. ‘Het was frisch en geurig onder het dichte bladerendak der linden. De lucht, die gedurende baren tocht over de dorstige akkers, de bruine heide en stoffige wegen, heet en verontreinigd was geworden, had zich afgekoeld en gezuiverd tusschen het gebladerte en lag nu, bezwangerd met den geur der gele lindebloesems, *als in zalige rust* tusschen de stammen, zacht geliefkoosd door de laag neerhangende twijgen en den bevenden wiekslag der geelwitte vlinders.’ Die woorden ‘als in zalige rust’ zijn weliswaar voor ons een conventioneele klank, maar de vertaling is ook niet geheel juist[1)]; er moest staan: ‘(de lucht) lag stil en zalig te staren’, en in alle geval is het lang niet alledaagsch dien subjectieven toestand op de lucht toe te passen.

Maar wie zóó een zomer-storm met hooge temperatuur waarnam en beschreef als in de volgende aanhaling, behoeft niet bang te zijn dat men hem bij de ouderwetsche fabriekanten van natuurtooneelen zal rekenen. Jacobsen's vroegere studie der natuurwetenschappen staat er ons trouwens borg voor.

Over haar hoofd suisde en zwaaide het dichte loof der boomen, waarin de felle wind blies met een geluid als van bruisend water. De hooge stokrozen schenen door een waanzinnige onrust aangegrepen en kromden nu en dan hare bloemrijke stengels; de takjes der roode-bessenboompjes[2)] bogen

1) De opmerkingen, hier en in het vervolg van deze studie over minder juiste vertalingen door mij ingelascht, dank ik aan den heer C. Honigh.
2) Moet zijn frambozenboompjes. Dit is een fout van de vertaalster.

ootmoedig en keerden met elken windstoot telkens den onderkant der bladeren naar het licht, zoodat het den indruk maakte alsof zij van kleur verwisselden. Dorre bladeren zeilden door de lucht, het gras legde zich plat tegen den grond en op de lichte loofgolven der spiraea wiegden de witte bloesems heen en weer.

'Dan werd het een oogenblik stil, alles richtte zich op, nog bevende van angst, in ademloos verbeiden, en in de volgende minuut begon de wind weer te huilen en de golven der onrast met haar gebruis en geschitter, haar wild gezwaai en rustelooze wisselingen, breidden zich opnieuw over den tuin uit'.

Dit heet waarnemen en afbeelden van beweging. Het eenige wat er op aan te merken is, hindert den lezer van de aanhaling niet, omdat het den samenhang er van, met hetgeen voorafgaat, betreft. Ik bedoel dit: in het verhaal zit eene dame, Sophie Urne, in haar tuin, want het is ondanks den storm, drukkend heet. Zij zit te naaien en te neuriën. Goed. Maar nu komt de beschrijving van dien hevigen wind, en uit niets blijkt welken indruk die wind op haar maakt. De schrijver kan onmogelijk bedoeld hebben dat zij er in het geheel geen indruk van kreeg, en dat heeft hij trouwens niet laten blijken. Maar het verzwijgen van dezen indruk is m.i. een gebrek dat zwaar weegt voor zijn kunstopvatting. Landschappen en personen elkander laten afwisselen, behoort tot de romangewoonten die in den doos gestopt moeten worden. Ik weet wel dat groote auteurs zich daaraan nog bezondigen, met name Emile Zola, die soms met zijn onovertrefbare land- en stadgezichten zijn geheelen hoofdpersoon in het vergeetboek brengt, maar diezelfde Zola beschouwt zijn gewoonte als een fout, moeielijk af te wennen, en die zeker haar schitterende eigenschappen heeft, maar tóch een fout. Heeft men op zich genomen een eenzaam landschap te beschrijven, of zoo-een waar enkele onverschillige figuren in voorkomen, dan zal de grootste uitvoerigheid van een artiest het meeste genot opleveren. Maar wil men een persoon in zijn aandoeningen en stemmingen ontleden, en zet men dien persoon in een of andere omgeving die men evenzoo wil te zien geven, dan behoort naar mijn meening de omgeving noch de persoon afzonderlijk voor den dag te komen. Wat er om den persoon gebeurt of te zien is moet belangrijk gemaakt worden door de waarneming der indrukken die hij er van ontvangt.

Evenmin als dus de omgeving afzonderlijk in een lijst mag gezet worden, evenmin is het logisch de figuren - althans bij zulk een impressieve omgeving - afgezonderd te houden. In het vervolg van het hoofdstuk waar ik mijn aanhaling uit nam, komt een meneer de dame zijne liefde verklaren. De meneer is een hoveling en zegt mythologisch-gekleurde fransche versjes op om het hart der dame te winnen, dat hij dan ook wint; maar er wordt geen woord meer over den storm gerept. Lange redevoeringen, veel minder merkwaardig dan wij van dezen schrijver zouden verwachten, worden gehouden; voetvallen worden gedaan; jawoorden worden gegeven; hartstochtelijke kussen worden op liefhebbende lippen gedrukt, - alles in de grootste kalmte, als binnen in een koele kamer, met schemerlicht. Geen wind die het paar hindert, geen warmte die hen benauwt. Ja, maar, - zal de schrijver misschien zeggen, - een minnekoozend paar laat zich niet door het weêr verontrusten. En op zoo'n voorwendsel zou men niets anders kunnen antwoorden, dan dat het even ouderwetsch is als de geheele vrijage zelve.

Het spreekt van zelf dat het gemis van samenhang in het boek, door onwaarschijnlijke voorstellingen als deze, te sterker gevoeld wordt. Toch mag het den lezer niet doen vergeten dat hij een menigte détail-schoonheden heeft te bewonderen, die op zich zelf *Marie Grubbe* de aandacht overwaard maken. Onder die détails moeten in de eerste plaats genoemd worden de talrijke, zeer merkwaardige beschrijvingen der titelfiguur. De schrijver mag zich wel eens aan poëtische overdrijving daarbij hebben schuldig gemaakt, zelden of nooit verviel hij in zoogenaamde dichterlijke gemeenplaatsen. Hoe moeilijk is het niet, van vrouwenoogen iets te zeggen, dat nieuw klinkt; er een indruk van te geven, die even mooi als verrassend is. Men hoore hoe Jacobsen zich de oogen van Marie Grubbe heeft verbeeld.

'Er is een bloem die men parelhyacinth noemt[1)]; nu, zoo blauw waren hare oogen, maar zij hadden den glans van een trillenden dauwdrop en werden soms diep als een saffier die in de schaduw ligt. Wanneer zij ze neersloeg, meende een dichterlijk gemoed een zoeten, wegstervenden toon te hooren, en sloeg zij ze vrij op, dan was het (als) klonk er een fanfare; soms was er weemoed in haar blik; wanneer de dag rijst dan

1) Druifhyacinth wordt denkelijk bedoeld.

schijnen de sterren met een omsluierd, bevend licht; zoo was haar blik wanneer zij weemoedig was gestemd. Hij kon lachend vertrouwelijk op iemand blijven rusten, en dan werd het hem te moede zooals iemand, die in den droom zich uit de verte, maar met klem bij zijn naam hoort roepen; en wanneer haar oog zich verdonkerde door verdriet - hopeloos - dan was het als hoorde men het druppelen van bloed.'

En dat is nu nog maar een vertaling! O, die Noren! wat kunnen zij ons nog veel leeren, met hun vasthouden aan de natuur; met hun zoeken naar de schoonheid, niet bij anderen, maar in zichzelf; met hun losheid van alle manier. Als ik hen in gedachten naast het gros onzer hollandsche romanschrijvers stel, maken deze laatste eene even vreemde vertooning als een vaderlandsch tooneelgezelschap naast den eersten den besten rondreizenden franschen troep. Want de minsten onder hen hebben die twee groote deugden: natuur en bevalligheid; en zij hebben die, alsof het vanzelf sprak.

Toch ontmoet men bij hen ééne hebbelijkheid; dat is een trek om te philosopheeren. In hun meeste romans is eene levenswijsheid de kern, die zij weliswaar niet opdringen, waar zij niet over preeken, maar die hun werken toch iet-of-wat op tendenz-schrifturen doet gelijken. De eenige verschooning die ik daarvoor weet, - al zullen velen mij tegenwerpen, dat het juist in hen te prijzen is - bestaat hierin dat zij niet met oudbakken denkbeelden aankomen. Zij zijn een diepzinnig, ernstig maar niet zwaarmoedig getint volkje, dat veel over sociale en kerkelijke vraagstukken heeft nagedacht, en goed nagedacht. Hun levenswijsheid is lang niet algemeen, maar zij snijdt altijd hout, en geeft, zoo zij al niet op dadelijke instemming mag rekenen, veel te denken.

In de wijze waarop de schrijver van *Marie Grubbe* de hartstochten en den maatschappelijken ondergang van zijn heldin heeft geschetst, is voor wie wil ook wel een moraal te vinden, maar men moet er naar raden, en dat is het ware. Marie Grubbe, jong getrouwd met een natuurlijken zoon van Denemarkens koning, den schitterenden Stadhouder Ulrik Frederik Gyldenlöve, dien zij een tijd lang uit de omgeving zijner stormachtige jeugd verwijderd houdt; dien zij lief heeft tot het haar blijkt dat hij niet genoeg aan haar heeft, en die zich dan van haar man laat scheiden omdat zij niet verkiest tot

speelpop van een man te dienen; Marie Grubbe is de vrouw die in den man de physieke kracht en schoonheid bemint, en dat met een liefde zoo hevig, zoo nadrukkelijk, dat niemand en niets haar kunnen verzwakken of tegenwerken. Haar laatste man is een maaier, in dienst bij haar tweeden, Palle Dyre; als zij na velerlei gevallen eindelijk met hem wegloopt, is zij op den laagsten trap van haar burgerlijken ondergang gekomen, maar zij houdt van haar man, en dat vergoedt haar de verloren weelde, dàt is genoeg. Zonder feesten en paleizen kan men wel gelukkig zijn, maar zonder liefde niet. Drinkt hij en slaat hij haar wel eens, zij berust er in, bedenkende ‘dat die ruwe en bitse Sören toch dezelfde was die eenmaal ter wille van haar op een mensch had geschoten.’ Daaruit zou men weer kunnen opmaken: dat het eenige wat een man overwicht geeft op vrouwen als Marie Grubbe, is physieke moed, en het eenige waardoor hij zich haar liefde voor goed verzekert, is zijn leven voor haar te wagen, of iets anders te doen dat buitensporig is.

Maar dat zijn algemeene afleidingen die men wel voor zichzelf kan maken, doch niet den schrijver toedichten. Dat hij een moraal heeft gehad met zijn vrouwenbeeld uit de zeventiende eeuw is allerwaarschijnlijkst, maar de juiste woorden van die moraal heeft hij wijselijk ongeschreven gelaten.

Er is uit *Marie Grubbe* nog veel meer te halen, dan wat ik er uit opgediept heb. Maar het medegedeelde zal ongetwijfeld wel kunnen volstaan om den indruk te geven dat Jacobsen, zooal geen volmaakt romanschrijver, toch iemand is geweest, die met eerbied mag genoemd worden. Ja, geweest, helaas! want reeds in 1885, negen jaar na het verschijnen van zijn, hier besproken, boek, is hij gegaan naar het land, vanwaar niemand terugkomt.

III. Björnstjerne Björnson.

‘Toen *Synnöve Solbakken* in 1857 als boek verscheen, werd het met lof besproken, met liefde gelezen. Het opende een nieuw tijdperk in de Noorsche letterkunde, waar het in die dagen zoo duf en dor was. Een der beoordeelaars in 't “Morgenblad” eindigde met de woorden: “In ieder geval kunnen wij - zooals

de Romeinen het hunne consuls deden na den slag bij Cannae - hem in naam onzer letterkunde dank zeggen, omdat hij niet getwijfeld heeft aan de Republiek."'

Aldus C. Honigh in zijn levensschets van Björnson[1], en al is die eerste novelle van den grooten Noor een proefstuk geweest, later door hem met veel rijperen arbeid in de schaduw gesteld, nog altijd klinkt zij als een signaal in de ooren van allen die aan de literatuur doen in Skandinavië. Door 'rang en ancienniteit' is Björnson de man geworden die in den hedendaagschen zederoman, zoo al niet den toon aangeeft, toch algemeen als een der voorvechters erkend wordt. Indien ik dus hier, na het een en ander over de schrijvers van historische romans gezegd te hebben, tot eenige beschouwingen over de boeken, die in onzen tijd handelen, wensch over te gaan, dan voegt het mij wel, allereerst over hem te spreken. Hij begint op jaren te komen, maar is nog niet verouderd, en zijn nieuwste boek, *Ole Tuft*[2], mag meedoen onder de besten van onzen tijd.

Ole Tuft is eigenlijk niet de geschiedenis van den man die zoo heet[3]; het is de geschiedenis van Edvard Kallem, en van Ragni, en van Josefine, en van Karl Meek, ja nog van veel anderen. Ik wil maar zeggen, dat men naar een mooi ontwerp in dit boek niet moet zoeken, noch naar een uitgewerkte psychologische analyse. Wat de conceptie aangaat, ik treur daarover niet, want een boek dat op dat punt 'zonder zonden' is, kan zich onderscheiden door vele andere noodige dingen, maar doet het doorgaans niet.

Met de psychologische analyse is het een andere zaak. Wij zijn te onzent, ook door Noorsche schrijvers, maar vooral door de Franschen, gewoon geraakt aan zulke wonderen van ontleding, dat het moeite kost - althans in den beginne - aan de manier van karakters te schetsen van Björnson te gewennen. Edvard Kallem - ik neem hem het eerst, want zoo er één hoofdpersoon is, dan is hij 't - wordt in het eerste stuk van *Ole Tuft* te zien gegeven als schooljongen, die veel en diep gevoelt, ofschoon bij stooten; zeer ondeugend is, maar niet boosaardig; zijn schoolvrind Ole Tuft, ondanks diens zonderlinge

1) In 'Mannen van Beteekenis in onze dagen.' Dl. 18, blz. 124.
2) Leiden, S.C. van Doesburgh.
3) Björnson noemde zijn boek: *På Guds Vege* d.i. Op den weg Gods. De opmerking geldt dus de vertaalster.

bekeeringsaandrift, wel mag lijden, omdat Josefine, Edvard's zuster, voor dien Ole vriendschappelijke gevoelens heeft. Wij springen een aantal jaren over ‘waarin hunne (Edvard's en Ole's) wegen verschillende richtingen waren opgegaan, zonder dat hiervan eene botsing hunner voorheen zoo vriendschappelijke gevoelens het gevolg was geweest.’ Dat is alles wat wij van die jaren, zoo gewichtig in menschenlevens, vernemen, en hoe het komt, dat - nu wij de beide jongens thans als studenten, Edvard in de medicijnen, Ole in de theologie, weer ontmoeten, - er toch een twist tusschen hen ontstaat, wordt in het midden gelaten. Als Edvard verliefd raakt op Ragni die, zoo jong en aanvallig, met den ouden, walgelijken Sören Kule als echtgenoot haar leven versombert; als hij aan die liefde uitdrukking geeft, dan blijkt het wel dat Ole Tuft zijn handeling misprijst maar tot een botsing tusschen de vrienden komt het niet. Waarom niet, - want Ole weet wel dat Ragni door Eduard naar Amerika is gestuurd, waarheen hij haar later volgen zal - dat heldert de schrijver niet op. - In het derde stuk, weer een reeks van jaren verder, vinden wij Ole, als predikant, met Josefine Kallem gehuwd, terug; zoomede Edvard die met zijn geliefde Ragni getrouwd is en nu in dezelfde plaats, waar zijn zwager ‘staat’, als dirigeerend geneesheer van een gasthuis voor eigen rekening, zich komt vestigen. Natuurlijk zijn Edvard en Ragni in die zes jaar dat zij in Amerika leefden, veranderd; natuurlijk hebben Ole, dominé en vader geworden, Josefine tot predikantsvrouw en moeder bevorderd, eenige wijzigingen in hun karakter ondergaan. En het blijkt ook wel wat voor menschen zij zijn, op het tijdstip dat het verhaal zich weer met hen gelieft te bemoeien, maar niet hoe zij dat geworden zijn, noch waaròm; welke indrukken en aandoeningen hun gemoederen verder hebben ontwikkeld. Een analyse behoeft niet dag voor dag zijn individuen te volgen, - al zal het misschien daarvan nog wel eens komen - maar zij mag toch ook niet zulke buitensporige sprongen maken, dat wij de trekken dier individuen vergeten zijn.

Dit is wat ik bedoelde met de eigenaardige manier van karakters te schetsen in Björnson, waar wij eerst moeilijk aan kunnen wennen. Zijn wij er aan gewend; ik meen zoo, dat wij zeggen: nu ja, ieder vogel zingt zijn eigen wijs; dan valt het niet moeilijk, de, zij het dan ook schetsachtige, karakter-be-

schrijving in Ole Tuft, zeer hoog te stellen. En dat moet ieder doen die haar recht wil laten geschieden.

Björnson is, met een voorbehoud dat ik niet toegeef, door den heer T. Terwey in ditzelfde tijdschrift[1)] vergeleken met onzen Staring, omdat zijn geschriften even als die van den laatste, volgens Beets, ‘eene oplettendheid vereischen die zij ten volle waardig zijn en bij elke herlezing met de ontdekking van nieuwe schoonheden beloonen’. Het is volkomen waar dat Björnson's werk niet aan ieder lezer uitgezocht genot kan verschaffen. *Ole Tuft* in het bijzonder, is een boek met ‘stemmingen’ en als ik nu zeg dat de fijnheden der karakterbeschrijving juist in die ‘stemmingen’ gezocht moeten worden, dan ligt het voor de hand dat niet elk lezer het schoone van Björnson's laatste boek zal vatten.

Ik zal van een paar van die stemmingen een overzicht geven, om mijn bedoeling toe te lichten. Edvard Kallem heeft iets geklikt van zijn vriend Ole; de heele school heeft Ole uitgelachen; en deze, na zijn leed aan Josefine te hebben geklaagd, is naar huis gegaan met het vaste plan om niet terug te komen. Josefine is naar haar broer gegaan, en heeft hem alles verteld; berouwvol holt hij door de natte dooisneeuw naar Store-Tuft waar Ole woont. Al heel spoedig is hij door en door nat, en dan begint het te regenen, te regenen.... Hij hoort van visschers dat zijn vader in de buurt is, dus die zal hem wel vinden en dan zit er wat op. Onder dien indruk al voortplassende door de sneeuw en onder den regen, begint hij... maar laat Björnson nu zelf aan het woord komen: ‘Hij zou maar weer beginnen te zingen, want erger dan het n u was, kon het niet worden. Hij begon met de marseillaise in het Fransch; die past uitmuntend voor iemand die klappen verwacht - hoera! Maar hij was nog niet aan het einde van het eerste vers, of het jubellied vlotte niet langer; zijne stem werd zachter, de maat langzamer en het geheel kreeg een andere tint. Het werd ook moeielijker en vermoeiender te zingen, nu de regen zoo doorzette. Het lied ging over tot het opzeggen van enkele regels en hield ten slotte geheel op. De knaap was met zijn gedachten bij een verhaal dat hij onlangs gelezen had

1) *Gids* 1874 II blz. 484. De heer T. zegt dat Staring's verzen lijden aan gedrongenheid, een meening die velen met hem zijn toegedaan, maar die ik volstrekt niet deel.

van een steenkolenmijn, die vol water geloopen was. Het was in Engeland. De menschen hadden getracht zoo snel mogelijk naar boven te komen; de paarden liepen de menschen na, maar zij hadden zichzelf niet kunnen helpen, de arme dieren. Een mijnwerker, die zich had gered verhaalde van een paard dat hem had toegehinnikt; hij was naar boven geklauterd; het paard kon dat niet.... Eduard zag het dier duidelijk voor zich; de kop, de glinsterende oogen, het snuiven, het brieschen... en hij werd ziek van akeligheid. O het was vreeselijk om in zulk een angst te moeten sterven!' En dan gaat hij zich voorstellingen maken van den jongsten dag, als al die verdronken beesten en menschen weer uit het water moeten komen. 'O, wat had hij een honger! En zoo koud! Bijna kon hij niet meer loopen, zoo koud als hij was en hij was geducht nat, door-en-door.'

Het spijt me dat ik niet méer kan aanhalen, want wat hierop volgt: Edvard's ontmoeting met zijn vader, hoe deze hem, te paard zettend, verder voor zich uit drijft naar Store Tuft, en het tooneel met Ole's moeder, - het is alles even uitgezocht mooi. Maar reeds uit het medegedeelde is overvloedig waar te nemen, op welk een merkwaardige manier Björnson zijn menschen laat zien en kennen. De stemming van dien doornatten knaap en zijn buien van fluitenslust en bespiegelingen over de verdoemenis, - is er méer noodig om zijn jongenskarakter te begrijpen? Men mag uitvoeriger toelichtingen verlangen - aanschouwelijker en zakelijker kan het niet.

Nog een tweede stemming wensch ik aan te halen; die van Ragni, als zij Kallem's vrouw geworden, met hem uit Amerika naar het moederland is teruggekeerd; als het zomer is geworden en zij met haar man en een vriend van hem, een wandeling door de bosschen maakt. Hier komt Björnson's natuur-sentiment recht voor den dag; hoe gevoelt hij Ragni's lieve vertrouwelijkheid met haar wilde bloemen, die zij zooveel jaren niet gezien had. '(De Linnéa's) hadden juist hare klokvormige, lichtroode bloemen geopend; de welriekende geur kruidde de lucht in het bosch. Al aanstonds begon Ragné daarmede te praten en te fluisteren; *o, als zij nu eens alleen geweest waren!* Zij hadden elkander in geen zes jaren gezien - ja, daar zij vroeg in het voorjaar was heengegaan, in geen zes-en-een-half jaar!' Wat ligt daar niet in opgesloten, in dat éene zinnetje: 'o, als zij nu eens alleen

geweest waren!' Dat slaat de gewone lezer over, omdat hij niet begrijpt wat het verlangen wil zeggen van iemand die zijne geliefde bloemen (of wat anders) wederziet maar in gezelschap van vreemde ooren! O, Björnson weet wat natuur-gevoel beteekent en zijn Ragni, die er de uitdrukking van is, moeten wij wel liefhebben. 'Altijd verder lokten haar, (zij is nu alleen) de Linnéa en de St. Olavskaarsen en de koekoeksbloem - de laatste vooral; zij voerde het groote woord. En nu was Ragni er ten laatste - bij de boschanjelieren, op den grooten familiedag; zij wachtten allen op haar komst. Hier had van het jaar nog geen voet het mos plat getreden. Ragni knielde op den grond temidden van haar lievelingen neder en begon haar te vertellen, hoe zij nu onlangs, van heel ver gekomen was; zij vertelde, even als die bloemen, zonder woorden; maar die waren tusschen haar ook niet noodig; zij had de éene deur na de andere ontsloten om zich weder in Noorwegen thuis te gevoelen; nauwelijks had zij er eene opengedaan of daar was weder een andere verrezen... tot zij nu toch eindelijk bij haar vriendinnen was gekomen. Straks toen zij de Linnéa had gezien, wist zij, dat zij voor de laatste hinderpaal had gestaan; nu was zij er! Al het angstige en gevaarlijke van daar ginds over de zee; al dat sterke en harde; al dat reizen en trekken; al die heerlijkheid en al die ellende... was vergeten; hierheen, naar het bosch moeten wij gaan, om te leeren begrijpen, dat niet alles met en in ons te gronde gaat en verbrijzeld wordt. Deze hier houden het stuur in handen.'

Mijn aanhaling is wat uitvoerig geworden, maar men zal mij toegeven: zulke 'stemmingen' doen evenveel, wellicht meer licht vallen op het karakter eener persoon als bladzijden vol zuivere analyse. Ex ungue leonem! uit zulke trekken kent men eene vrouw. En ook, aan zulk een keuze, - want Björnson *is* nog een man van keuze; - aan zulk een voorstelling laat een schrijver zich kennen.

Voorzoover men daarover uit vertalingen mag oordeelen, houd ik Björnson ook voor een kunstenaar in den modernen zin; iemand die niets, of tenminste niet veel, neerschrijft, zonder er op te letten of de klank der woorden wel overeenstemt met wat zij moeten zeggen. Dat is zelfs de hoofdverdienste van zijn werk. Schijnbare kleinigheden, in vergelijkingen, in beeldspraak doen ons gevoelen dat wij met een auteur te doen hebben,

die bij de beste artiesten, d.i. bij de beste Franschen op school is geweest en zich heeft gevormd. Het lijkt mij overbodig na het voorafgaande nog eens te doen uitkomen dat hij, ondanks die vorming van zijn stijl in het buitenland, toch in hart en nieren Noor is gebleven, en zijn eigen volk en land, zijn eigen nationaal karakter niet heeft verloochend. Zoo ook is zijn artistieke uitdrukking niet *vreemd-mooi*, niet exotisch, maar altijd in harmonie met de afgebeelde toestanden. En zoo is zijn beeldspraak gekozen uit het eigen land, uit vertrouwde omgeving. Maar de wijze van zeggen, de finesse van den kernachtigen vorm herinneren aan moderne Franschen en soms bepaald aan de Goncourt.

Men vergunne mij een paar van de vele beeldende dingen uit *Ole Tuft* aan te halen. Er wordt verhaald van een buitenpartij van jongelieden in een van die zwaarmoedige noorsche rots-landschappen, waar het land zooveel touristen aan te danken heeft. Die jongelieden ‘waren kinderen der bergen, van den eersten tot den laatsten; rotsharde naturen. Juist voordat het lied (zij waren begonnen te zingen) was aangeheven, waren zij aan het twisten geweest en wel zóó hardnekkig en zoo somber als een dier steenklompen slechts wezen kon. En om dat onaangename, steenachtige in hun midden te overwinnen, hadden zij hun welluidend gezang, als een lange, schitterende brug, tusschen de rotspunten over den afgrond, willen leggen.’ - Als Ole met Josefine naar huis wandelt, en hun aandoeningen hun te machtig worden, dan dat zij elkander kunnen bekennen wat zij zoo gaarne zouden willen, zoeken zij allerlei aanleidingen op, om iets tot elkander te kunnen zeggen.

‘“De maan schijnt niet” zeide hij.

“Als zij er was zou het lichter zijn”, antwoordde zij glimlachend.

“Ja, veel lichter.” Dit laatste hadden zij tegelijkertijd gezegd, de klanken vermengden zich en stegen op als een paar vogeltjes in de lucht.’

Als Edvard met Ragni, uit Amerika teruggekeerd, een bezoek brengt bij zijn schoonbroer, den predikant Tuft, krijgen wij dit fijngevoelde over Ragni's verlegenheid, die weet hoe deze eigengerechtige menschen denken over den stap, door haar gedaan: ‘Ragni was hem als zijne schaduw gevolgd. Nu, bij het heengaan gleed hare lange fijne hand over die van haren zwager en hare schoonzuster als een hermelijntje tegen een

zwarten muur. Haar oogen werden even schuchter tot hen opgeslagen, als in de vlucht.'

Wie zoo fijn kan gevoelen en aan dat gevoel zulk een teedere uitdrukking weet te geven, mag toch wel voor een groot artiest gehouden worden, zelfs door iemand die zijn taal niet verstaat. Ik zeg daarom niet - want dat zou geen lof beteekenen - dat Björnson's werk in een vertaling niets verliest, al is Mej. Wijsman, naar mijn inzicht, er uitnemend in geslaagd, van *Ole Tuft* een mooi hollandsch boek te maken. Maar zulke dingen moeten gewaardeerd, genoten worden, in elke taal en overal waar echte kunst in aanzien staat.

Waarlijk, indien het groot is een nationale kunst in 't leven te hebben geroepen, even innig-eigen voor zijn landgenooten als oorspronkelijk van opvatting voor het buitenland, dan heeft ongetwijfeld Björnstjerne Björnson recht op de eereplaats, die hij in de literatuur van het Noorden onbetwist inneemt.

IV. August Strindberg.

Als Björnson het hoofd eener school, of eigenlijk, want die uitdrukking is minder juist, een huisvader is in de literatuur, dan is Strindberg een soort van enfant terrible. Maar, vergis ik mij niet, dan is deze oproermaker reeds bezig kalmte te verzamelen. Het boek van hem dat voor mij ligt[1)] wordt althans voor heilig gehouden, vergeleken bij zijn vroegere romans, - en het zou dus wel eens kunnen geschieden dat hij op zijn beurt tot een hoofd des huizes werd bevorderd.

Aan talent ontbreekt het hem daarvoor niet. Hij maakt op mij den indruk, iemand te zijn, die alles kan wat hij wil, maar zijn ideeën over kunst voor geen geld wil opofferen aan het succes. Het komt er niet op aan wat de menschen er van zeggen, als hij maar voldaan heeft aan de eischen die hij zichzelf stelt. Zonder twijfel een even gewaagde als plezierige positie, waarmee men op den duur het verst komt. Het is wel verstokt geen raad van anderen te willen aannemen, maar wie laf genoeg is dien altijd maar op te volgen, zal ook nooit een eigen weg

1) Aug. Strindberg, De Eilanders Een verhaal uit de Scheeren. Zutphen. W.J. Thieme & Co.

vinden. Door schade en schande wordt men wijs. Het is natuurlijk voordeeliger wijs te worden zonder schade en schande, maar met zoo'n gemakkelijk behaalde wijsheid legt men niet zooveel eer in. Het moge voorzichtiger zijn den straatweg te volgen, dan dwars door de bosschen het kortste pad te nemen; wie het laatste doet scheurt zijn jas misschien en schramt zijn handen, maar heeft er ook een intimiteit der natuur voor gâgeslagen waar de anderen geen begrip van hebben.

Het is een oude, en door velen nog voor onomstootelijk gehouden meening dat de grootste beperking tot het ontstaan van de beste kunstwerken een eerste eisch is. Zelfbeheersching is gelijk tevredenheid; tevredenheid is gelijk rust; rust is gelijk harmonie; harmonie = kunst. Vandaar dan ook dat Heinrich Heine een zeer losbandigen, onvolkomen indruk geeft als men naast hem denkt aan den olympisch kalmen Goethe. En Wagner is een grillig rumoermaker bij den majestueuzen Beethoven. Michel-Angelo heeft veel aangedurfd, maar bereikt nooit de aesthetische volkomenheid van Rafaël.

Maar die redeneering overdrijft. De eenen en de anderen kunnen onaangetast blijven. Zooals het maar eene zaak van stemming is, bij hem die een kunstwerk beoordeelt, of hij zal verwerpen of aanbidden; zoo hangt het van allerlei omstandigheden en invloeden af of een artiest hemelen zal bestormen of er vreedzaam in zetelen. Houdt men dat in het oog, dan wordt de blik vanzelf verruimd. Dan krijgt men eerbied voor het masker van ironie, waarachter Heine zijn zieledroefheid moeite deed te verbergen; dan wordt het geweld van Wagner's muziek een storm waarmede hij de luide smartkreten van zijn hart wilde tot zwijgen brengen; dan zijn Michel-Angelo's titanen de uitdrukking van den hoogsten en heiligsten toorn die een mensch kan slingeren naar een wereld die zijn innerlijk leven volkomen vreemd is.

En als wij eenmaal die beteekenis voor ons gevonden, als wij het allegorische s.v.v. dier dissonanten-kunst doorgrond hebben, dan komen wij er vanzelf toe, haar *au sérieux* te nemen, haar als *kunst* recht te doen. En de brutaalste uitdrukking, de ongemeenste afwijking van de officieele begrippen, houden op ons te hinderen, omdat wij weten en eerbied hebben voor den hevigen drang van gewaarwordingen die ze deed ontstaan.

Van welken aard de passie is, komt er weinig op aan, als

ze maar ernstig is, d.w.z. niet voorgewend. Het naturalisme van Zola, de Goncourt en hun jongere tijdgenooten had nooit de plaats veroverd die het thans in de algemeene achting beslaat, als het niet uit dat verlangen naar waarheid, naar ontmaskering was voortgekomen, als het niet serieus was geweest. Geen kunstenaar die het ernstig meent, kan verachtelijk werk voortbrengen. Miskenning moge soms zijn lot zijn, vroeg of laat zal de wereld hem recht laten wedervaren.

August Strindberg is de man, die het moderne realisme in Zweden heeft gehaald. Ik heb reeds gezegd dat het boek, waar wij nu over moeten spreken, verre in hevigheid onderdoet voor zijn onstuimige eerstelingen. Zijn eersteling was *Giftas*, met de merkwaardige voorrede, waarin hij Ibsen's *Nora* bestreed en waarin de uitdrukking over Jezus voorkwam, die aanleiding gaf tot een vervolging van Strindberg. Niet minder opschudding verwekte zijn trilogie: *Tjensteqvinnans Son* (de zoon van de dienstbode) waarvan het derde deel, met den bijtitel *I röda Rumet* (de roode kamer) zijn naam ook in het buitenland voor goed heeft gevestigd. *De Eilanders* is een boek, zoo verwonderlijk-stout van expressie en zoo onbeschrijfelijk-roerend van gevoel, dat men het overal in Europa als een gebeurtenis had kunnen begroeten. In den vorm vindt men allerlei dat aan groote buitenlanders doet denken, maar de opvatting, de waarneming, het sentiment is echt nationaal-Zweedsch, en daarenboven zoo oorspronkelijk, zoo grillig woest en innig teeder.... ik zou niemand weten, onder al mijne literarische bekenden, waar deze Strindberg een zweem van heeft, vooral niet onder zijn eigen landgenooten. Kjelland is de eenige die soms aan hem doet denken, maar heel in de verte.

Om een begrip van *De Eilanders* te geven zal ik de fabel navertellen, en ter toelichting van Strindbergs karakteristieke eigenschappen een paar aanhalingen geven. Men wordt verplaatst in de scheeren, d.w.z. een van die tallooze eilanden en eilandjes langs de kusten van Skandinavië, waar de menschen van landbouw, maar meest van jacht en visscherij bestaan. Er is daar een boerin, weduwe van den boer Flod, die een zoon heeft, Gusten. Maar deze Gusten is wel jong, bij de hand en voortvarend, doch alleen waar het ‘zeewerk’ en de jacht betreft; de boerderij laat hem koud, hij beschouwt

dat als een zaakje van minder gewicht, waar iemand van de scheeren zijn neus voor moet optrekken. Niet alzoo de boerin; zij vindt het zonde dat bosch, bouw- en weiland zoo verachteren en neemt zekeren Carlsson, een Vermlander, tot meesterknecht aan om daarvoor te zorgen. Carlsson komt en begint zich de minachting te bezorgen van Gusten, den zoon des huizes en diens beide helpers: Norman, die zich onderscheidt door zijn harmonica en Rundqvist, die zoo oud als hij is, graag knutselt. Maar het duurt niet lang met Carlsson's vernedering; al spoedig brengt hij orde in het jammerlijk verwaarloosde land van de hoeve, en komt in de bijzondere gunst van de boerin. Hij mag afzonderlijk slapen, op een zolderkamertje waar de kleeren van wijlen boer Flod onder een laken hangen; terwijl de anderen, Gusten incluis, in de keuken moeten blijven; Norman en Rundqvist begrijpen al gauw dat zij den knecht meer te vrind moeten houden dan Gusten. Als het midzomer wordt, drijft Carlsson door, dat de boerin een hoeve die leegstaat zal verhuren aan badgasten, en het geld dat daardoor inkomt doet zijn invloed nog meer stijgen. Daarenboven brengen die badgasten, een ‘professor’ met gezin, kittige dienstmeisjes mee, die onzen prachtlievenden Carlsson meer belang inboezemen dan de meisjes der boerin, Clara en Lotte. Vooral is er het kindermeisje, de charmante Ida, die hem van zijn stuk brengt, en als het maaitijd is, wordt zij zijn maaister.

Die maaidag geeft mij aanleiding tot een citaat. Op zoo'n dag komen een aantal geoefende maaiers, met hun meisjes, die achter hen het gemaaide wegharken, het land kort-knippen of liever scheeren. Na afloop is er dans en maaltijd, en daarna vrijage in de boschjes. Geen wonder dat de arbeid als een feest wordt beschouwd. - De korte beschrijving van den eersten aanval op het land laat ik hier volgen:

Nu werd de slag geleverd; twee dozijn witte hemdsmouwen in een reeks, als ganzen die in de herfst wegtrekken, met de zeisen vlak achter elkander; en daarna kwamen in verdeelde, maar toch geregelde troepen, als een gezelschap zeemeeuwtjes op luimige wijze stijgende, dwarrelende, maar toch bij elkander blijvende, de meisjes met heur harken, ieder haren maaier volgend.

‘Daar suisden de zeisen en het malsche gras viel, en al

de zomerbloemen, die zich buiten het bosch in de beschermende haag hadden gewaagd, lagen zij aan zij; priesterkraagjes en koekoeksmoes, boterbloemen en Maria-bedstroo, paardebloemen en veld-anjers, vogelkruid en kamillen, pestwortel, klaver en al het kruid en onkruid der weide en het geurde zoo heerlijk naar honig en kruiden; en bijen en hommels vlogen bij troepen omhoog voor de moordende scharen vluchtend; de mollen kropen door hunne onderaardsche diepe gangen naar beneden, toen zij hoorden, hoe daar met hunne juist niet stevige daken werd gehuisd. De slang gleed angstig van de schoeiing omlaag en kroop in een holletje, zoodat men alleen haar uiterste einde kon zien. Maar boven het slagveld stegen een paar leeuwerikken klagend omhoog; hunne woning was door een met ijzer beslagen hak vertrapt. In de achterhoede trippelden kraaien, plukkend en pikkend in het vuil, dat nu in het volle zonlicht was te voorschijn gekomen.'

Wat het eerste in 't oog valt is de luim van deze beschrijving. Nog een eindje verder, is men geneigd den schrijver toe te roepen, nog een klein eind verder, mijnheer, en ge valt in den poel der grappigheden. Maar hij past wel op, hij weet hoever hij gaan kan, deze Strindberg. Hij kiest zijn amusante beelden en uitdrukkingen zoo dat ze (bijna) altijd helpen om het effect der voorgestelde tafereelen nog grooter te maken. Het vermakelijke is bij hem middel, geen doel; een middel om spelenderwijs allerbeste plastiek te maken. Bovendien is het schijnbaar goedige in zijn scherts geen grond om verwachtingen op een zachtgestemd humorist te bouwen; het is een satiricus die zijn lezer een rad voor de oogen draait.

Ik vervolg mijn analyse. Carlsson raakt met de mooie Ida zoowat aan 't vrijen, maar de mooie Ida gaat spoedig met haar heer weer naar stad, en - zij was misschien al van plan die vrijerij er maar aan te geven - zijn afscheid van haar aan de boot; een tooneel zoo grotesk, zoo onbeschrijfelijk-komisch dat Flaubert en de Maupassant mij voor den geest kwamen, toen ik het las; zijn stoethaspelig afscheid jaagt haar weinigje genegenheid voor hem, voor goed op de vlucht. Hij schrijft nog wel een dollen brief aan haar, bezoekt haar eens in de stad, van welk bezoek hij de onwaarschijnlijkste culinaire wonderen verhaalt, maar ziet ten slotte toch ook in dat zij niet de vrouw voor hem, Carlsson, zou zijn. Dan was de boerin, die hem al

zoo lang aanhaalde, nog beter; die had ten minste duiten. Vrouw Flod is verliefd genoeg om Carlsson's omgekeerde stemming op te merken, en als hij, deels uit weerzin tegen een oude vrouw, deels uit behendigheid, met zijn aanzoek talmt, vraagt zij hem zelve. En na veel kwaadspreken door Gusten van den schooier Carlsson, zal het huwelijk dan toch plaats hebben.

De bruiloft is het middenpunt van *de Eilanders*; zijn beste krachten heeft Strindberg daaraan besteed. In brutaliteit van voorstelling komt het de beroemde Noce van Gervaise uit *l'Assommoir* vrij wel nabij, in komische kracht overtreft het die uitbundige tooneelen. De der-maatschappij-vijandige Strindberg heeft een bijzonder vermaak in het belachelijk maken van het geestelijke en de geestelijkheid, en laat niet gemakkelijk een gelegenheid voorbijgaan om dat vermaak aan den dag te leggen. Vandaar dat op de bruiloft van Carlsson en weduwe Flod, de inzegening plaats heeft door een predikant Nordström, die dingen doet, waar velen zich aan zullen ergeren. Nu is de zweedsche dorpspredikant door zijn vele betrekkingen tot zijn gemeentenaren wel iets anders dan in Holland, maar Nordström kan toch volstrekt niet voor zijn type doorgaan. Strindberg heeft wel wat veel kleur op zijne afbeelding gedaan. Is de lezer er echter eenmaal mee verzoend dat deze uitzondering zijn ambt oneer aandoet, dan valt het hem zeer moeilijk knorrig te blijven bij 's mans onweerstaanbaar kluchtige vertooning.

Het begint al dadelijk, bij de inzegening. Er zijn groote toebereidselen gemaakt voor het feest - de Zweden houden nog evenveel van bierdrinken als de oorlogzuchtige Vikings die uit Walhal op hun neerzien - en zoo is er vóór het huis der bruid o.m. een uitstalling gemaakt van tweehonderd flesschen dunbier. Terwijl de pastor de gebruikelijke vragen doet, is de zon gekomen, heeft de flesschen beschenen en op een oogenblik springen plotseling de kurken er af. Het gezicht van al dat sissend en proestend bier, meer nog de glaasjes punsch die hij naderhand op de gezondheid van het jonge paar uitdrinkt, hebben den pastor al tamelijk in den war gebracht. Carlsson heeft er groot plezier in, want de pastor heeft hem vóór zijn huwelijk altijd zeer afgesnauwd, en nu is het uur der wraak geslagen. Als het groote bruiloftsmaal begint, zegt hij:

‘“Stilte, mijne vrienden! De pastor wil een paar woorden spreken!”

“De geestelijke staarde Carlsson verbaasd aan; hij scheen niet te vatten waar hij eigenlijk was; maar daar zag hij hoe Carlsson een glinsterend voorwerp in de hand hield en terwijl een flauwe herinnering in hem ontwaakte, eens op een kerstfeest, eene toespraak te hebben gehouden, met eene zilveren beker in de hand, nam hij de lantaarn als eene bokaal op en sprak:

“Mijne vrienden; wij hebben heden een schoon feest te vieren!” Nu keek hij Carlsson vragende in het gelaat, om eenige opheldering te ontvangen aangaande den aard en het doel van dezen feestmaaltijd; want hij was totaal afwezig, zoodat jaargetijde, plaats, oorzaak en bedoeling buiten zijn bereik lagen. Maar Carlsson's grinnikend aangezicht gaf niet de minste oplossing van het raadsel. Hij staarde naar buiten over de gasten heen, als hoopte hij daar een leiddraad te zullen vinden, zag de gekleurde lampions in den eik en kreeg den indruk van een reusachtigen kerstboom en toen was hij weer in het spoor.

“Dit vroolijk feest van het licht” hervatte hij, “nu de zon schuil ging voor koude en sneeuw” - hij zag het witte tafellaken, als een groot sneeuwveld, zich in het oneindige voor hem uitbreiden - mijne vrienden, nu de eerste sneeuw als eene witte deken over den herfstmodder.... neen, maar ik geloof jullie houdt mij voor den gek.....!”’

Het heeft er waarlijk veel van, maar men houdt zich goed, en zegt dat hij niet in orde is en maar naar bed moet gaan. Ja, dat wil hij ook wel, maar niemand hoeft hem te helpen. Hoe hij nu aan het tobben is buiten, tegen hekken en palen bonst, in het water loopt, en eindelijk, bemodderd en al - inplaats van op zijn zolderkamertje - op de bruidskamer aanlandt en onder de dekens van het prachtig opgemaakte bed kruipt - dat alles is onbeschrijfelijk plastiek beschreven, maar te lang om over te schrijven. Alleen zijn gewaarwording in het bed, vóór hij het bewustzijn verliest, wil ik nog even aanhalen.

‘In zijn verbeelding is hij dood; hij zinkt in de diepte, hij is verdronken en de menschen roepen om dun bier! Maar daar ontwaakt hij ten leven; wordt opgehaald uit zee; staat voor de kersttafel en toen werd hij weer als eene kaars uitgeblazen; hij zonk, - hij zonk nog dieper en hij werd nat. -’

Als men zulke dingen leest krijgt men lust om Klikspaan weer eens op te slaan, en de dolle *Promotie-partij* te genieten. Er is wel eenige overeenkomst tusschen die twee, zoowel wat

luim als wat origineele afbeelding aangaat. Onze tegenwoordige studiosi, ten minste sommige onder hen, spreken met zekere geringschatting over de *Studententypen*, en beweren met eenige fierheid dat de studentenmaatschappij van heden lang niet meer zóo uitgelaten is als destijds. Nu, als dat waar is, vind ik het een veeg teeken, niet voor Kneppelhout natuurlijk, maar voor onze studenten. De studenten der Typen waren ‘gloeiend opgewonden,’ hielden van standjes, verzeilden wel eens achter de muren, maar zij hadden geest, geest, geest! En wie dien geest niet meer genieten kan, verdient eigenlijk niet in Leiden college te loopen.

Ja, telkens als ik in *De Eilanders* lees, moet ik aan Kneppelhout's boek denken. Wanneer Carlsson er achter komt waar de pastor beland is, breekt de eigenlijke wraakoefening eerst aan. Hij met zijn vriend Rapp laten den vrind met een hijschtoestel naar omlaag zakken, uit het raam, en zeulen hem naar het strand, waar zij hem in zee gooien. Het is alleen maar om hem wat op te frisschen. Dan halen ze hem aan een riem - waar hij als een schip aan vast lag - weer op het drooge, en wrijven hem door de modder ‘slibberig van al de ingewanden van visch, die hier sedert jaar en dag werden neergeworpen.’

Nadat Carlsson getrouwd is begint hij al spoedig te zorgen voor de toekomst - de boerin is niet jong meer, en hij hoopt haar te overleven. Ofchoon hij zich door een oplichtersbende, die een eilandje koopt voor het ontginnen van een veldspaathmijn, duchtig laat beetnemen, gelukt het hem toch een testament in zijn voordeel te doen gereedmaken. Maar nu begaat hij een domme streek - hij legt een minnarijtje aan met Clara, de meid, die zooveel jonger is dan zijn vrouw. En de boerin komt er achter. Hoe zij op dien kouden winteravond de sporen van het paar, dwars door de besneeuwde boschjes, volgt, dat is te zien gegeven met een kunst, die wij bij Kneppelhout te vergeefs zoeken. Het tooneel herinnert eenigermate aan het gedeelte uit Maupassant's *Une Vie*, waar Jeanne de paarden van Gilberte en haar man aan een boom vastgebonden vindt. Maar, als ik het zeggen mag, ik vind dat van Strindberg oneindig mooier.

De boerin, denkende dat hij bij Clara in den koestal was, is haastig zonder iets anders aan dan haar wollen lijfje, naar

buiten geloopen, maar in den stal is alles donker en nu trekken haar de voetstappen, die zij in de sneeuw ontdekt, als een onzichtbare hand naar de boschjes. De dennen werpen sneeuw op haar hoofd, ‘die viel op haar gestreept wollen lijfje, smolt en riezelde op haar hals en langs haar rug, nat en koud.’ Maar zij geeft er niet om, zij loopt al door, angstig het spoor der voetstappen volgend, vol verwachting en vol vrees. ‘Eindelijk bereikte zij eene plek, die door den maneschijn zoo helder werd verlicht, dat zij duidelijk kon zien, hoe zij hier hadden gezeten. Zij zag de afdrukken van Clara's rok, van het lijfje met dien dikken pelsrand tegen de hoogte aan. Hier was het. Hier!.... Zij waggelde op hare knieën, rilde alsof haar bloed in ijs veranderde, gloeide als liep kokend water door hare aderen. Doodmoe, viel zij op dezelfde plek neder; zij schreide, zij kreunde; en opeens werd zij stil, stond op en liep verder.’

Als zij eindelijk, afgemat, thuiskomt, gaat zij dadelijk naar bed en begrijpt dat zij er niet meer van bovenop zal komen. Haar eerste gedachte is, wraak te nemen op Carlsson. Gusten moet het laatste testament voor haar oogen verbranden. Dan stelt zij de begrafenisplechtigheden vast: geen mooie kist, wèl klokken luiden; de pastoor mag wel een woordje spreken bij het graf, en dan moet hij daarvoor een mooie pijp met zilverbeslag hebben en een half schaap voor zijn vrouw. Ja, die zweedsche boeren zijn een ferm slag van volk. Gusten moet maar gauw gaan trouwen, maar *één van zijn eigen soort*. Dat is het eenige berouw dat haar onverzettelijk karakter toont over dien wonderlijken echt, waar zij zooveel verdriet van heeft gehad.

De boerin sterft spoedig, en Gusten, op haar verlangen, verzegelt de kasten, dreigt Carlsson die zich er tegen wil verzetten, met een geladen geweer, waar deze veel respect voor toont. De begrafenis, die niet op het eiland plaats kan hebben, volgt echter niet gauw, want het sneeuwt voortdurend, en de tocht over den bevroren fjord, vol wakken, is zeer gevaarlijk. Als men echter vijf dagen gewacht heeft, en het weer niet verandert zullen zij het maar wagen. Carlsson gaat mee. Nu eens moet men een stuk open zee met de boot afleggen, dan gaat het voorzichtig op sleden over het dikbesneeuwd ijs. Maar zij vorderen haast niet, zoo moeilijk is het terrein, en als het gaat schemeren, verliezen zij, bij een lastige verplaatsing van het ijs in het water, hun kostbare vracht.

De kist valt in zee; loopt, slecht getimmerd, vol water, en zinkt onmiddellijk.

Na den eersten schrik klimmen Rundqvist en Norman aan den vlakbijliggenden oever, maar Carlsson en Gusten zullen over het ijs naar de pastorie loopen om het ongeluk aan te zeggen. Zij raken echter den koers kwijt, en als zij hem weer vinden, komt in-eens uit zee een sneeuwstorm opzetten. Gusten aan 't rennen en Carlsson, door zijne embonpoint (hij was met zijn goed leven dik geworden) hem met moeite na. De sneeuwmuur is spoedig achter hen, ‘als een donker scherm’, en tevens hooren zij de zee, die het ijs van ver begint te scheuren. Als zij niet spoedig aan land komen zijn zij verloren. Carlsson holt nog een poos Gusten na, maar weldra verliest hij den moed en zijn gezel uit het oog. ‘Thans had Carlsson geen kracht meer om dien draf vol te houden. Geheel moedeloos begon hij langzamer te loopen en deed hij voetstap voor voetstap, zonder in staat te zijn tegenstand te bieden en terwijl hij de zee achter zich hoorde opzetten, dreunend, proestend en brullend, als ware zij alleen op een nachtelijken rooftocht uit.’

Wanneer Gusten den anderen morgen met den pastor naar de plek roeit waar het lijk zijner moeder is gezonken, en de gemeente aan het strand der doode een oud kerklied heeft ten afscheid gezongen; wanneer de pastor den zegen heeft uitgesproken, terwijl hij zijn hand over het water uitstrekt als tot een laatst vaarwel, dan laat in dat plechtig oogenblik, het diep verborgen gevoel dier beide norsche Zweden zich gelden:

‘“Hoor eens, pastor, ik zou u wel willen vragen - had Carlsson toch ook niet een enkel woord ten afscheid moeten hebben?”

“Het was voor beiden, mijn jongen! Maar het is braaf van je, dat je aan hem denkt,” antwoordde de oude man, die dieper ontroerd scheen, dan hij wilde laten blijken.’

En dat zou ik ook van August Strindberg willen zeggen, dat er onder al zijn luim en spot een ernst verborgen ligt, die te grooter en aangrijpender is, omdat hij zich zoo zelden openbaart. Wie zooveel voelt voor het leven als hij, wie zoo zijn ingehouden tranen tot groote kunst maakt, is een kunstenaar in de hoogste en beste beteekenis die men aan het woord geven kan.

(*Slot volgt*).

J.E. SACHSE.

Nieuwe Duitsche tooneelschrijfkunst.

***Brot*, ein soziales Schauspiel in fünf Akten von Conrad Alberti, Leipzig, Wilhelm Friedrich 1888.**
***Die Ehre*, tooneelspel in vier bedrijven, door R. Sudermann (onuitgegeven).**
***Die Familie Selicke*, Drama in drei Aufzügen von Arno Holz und Johannes Schlaf, Berlin, Wilh. Issleib 1890.**
***Vor Sonnenaufgang*, soziales Drama in fünf Akten von Gerhart Hauptmann, Berlin, C.F. Conrads Buchhandlung 1889.**
***Das Friedensfest*, eine Familienkatastrophe, Bühnendichtung von Gerhart Hauptmann, Berlin, S. Fischer 1890.**
***Einsame Menschen*, Trauerspiel von Gerhart Hauptmann; Freie Bühne für modernes Leben, 2e. Jrg. 1891.**

I.

Door heel het beschaafd Europa beeft het opwellend verlangen naar een nieuwe kunst.

En òf zij, die den drang in zich voelen om haar te scheppen, dit doen in de begeerte om heel de werkelijkheid op te bouwen in hun verbeeldingen; dan wel, zelf lijdend onder de overprikkeling der zenuwen, het fijnste trillen in de ziel van anderen of zichzelf zoeken waar te nemen en weer te geven; of ook, de ziel leeg van het bestaan, in brandend begeeren gaan luisteren naar stemmen buiten hen en droomen van ijl aetherische visioenen - òf zij realisten en naturalisten, decadenten, psychologen en symbolisten, zich noemen - hij is al één, de oorsprong van dat verlangen, en de motor die den stroom voortbrengt wordt zelf bewogen door de hevige kracht van den ernstigen tijd.

In de jaren 1850 tot '70 - en nog tien jaar daarna, in enkele landen....

Toen was er alom rustige zelfgenoegzaamheid. De groote klasse van menschen, die we de burgerij noemen, had alles verkregen wat zij verlangde. Ze had macht, zoodra ze vermogen bezat, en dit bijeen te brengen viel haar zoo moeilijk niet. Bespaarde penningen gaven als kapitaal goede winsten. De wetenschap immers hielp de nijverheid vooruit, en de handel profiteerde mee van den vooruitgang der laatste. De vermeerdering van kennis kwam velen ten goede; maar nog niet zóovelen, dat de vruchten schaarsch werden. Families en geslachten kwamen op en gingen meetellen; wie zich wat inspande, voer zonder verdere moeite mee op met den stroom.

Zoo was er tevredenheid onder die breede klasse van menschen, en zij bekommerden zich niet om wie achtergebleven waren. Waartoe ook? - Ze konden nu immers óok vooruitkomen ‘Die Arena des Geistes ist aufgethan, jeder ist zum Kampfe zugelassen und kann siegen aus eigener Kraft!’ - aldus was verkondigd. - Wie niet zegevierde, bezat dus geen eigen kracht. Wat nood, als hij heel-en-al ten achter bleef?

En menschen, die in zulk een toestand van tevreden zijn verkeeren, wat hebben zij zich veel te bekommeren om den ernst van het leven? - Ze willen wel wat nadenken, maar niet te diep; wat zien, maar niet te veel; wat genieten, maar behagelijk gewiegd en gezellig onderhouden - niet geschokt. De heftige ontroeringen en de vreemde droomerijen der romantiek waren hun veel te sterk. Wat hadden zij noodig met het leelijke en met de ellende, met al wat buiten hun gewone alledaagsche leven ging? Hun wijsbegeerte, zoo zij er zich om een bekommerden, hun godsdienst en hun politiek waren alle halfslachtig, langzaam moeilijkheden verzettend, raadsels half ontdekkend, zich tevreden houdend met het bijna en het bijkomstige. Niet te veel mocht in het licht gesteld; en in de langzaam voortstroomende rivier van het leven niet te diep gebaggerd worden, opdat niet mogelijk blijken zou hoeveel verrottende deelen daar op den bodem lagen. De conservatief-liberale burgerij en geldadel, zich losmakend van haar afkomst en zich voortdringend tot in de rijen der maatschappelijke voorgangers, hechtte zich aan hún vormen, en wilde liefst van niets anders zien en hooren dan van deze.

Zóo is de litteratuur geworden van het derde kwart dezer eeuw: Door de nuchterheid van het gezond verstand afkeerig van de valsch schijnende droomerijen der romantiek; door den afkeer van haar fatsoen vijandelijk aan de heftigheid dier romantiek. Een litteratuur van proza, onberijmd of in rijm. Een letterkunde voor het salon - menschen vertoonend met juist zooveel eigens en zelfstandigs, en precies zooveel hartstocht als in een salon kon geduld worden. Een letterkunde van wat geest en vernuft, zonder echt gevoel; verhalend van gebeurtenissen die ‘goed afliepen.’ Want het leven mocht immers niet ernstig genomen worden!

Zoo is het in het algemeen geweest. Wie dieper gevoelden en het lijden kenden, het o zoo snerpend lijden van den mensch die aanbotst tegen de kleinheid om hem heen en ook in de wereld der voorstellingen en verbeeldingen geen troost en geen rust kan vinden; wie echte kunst voortbrachten uit de kwelling van het gemoed of onder den invloed en het bewustzijn van een machtiger wordenden luchtstroom, die begon te strijken over het verburgerlijkt Europa - de kunstenaars als Baudelaire en Flaubert, als Ibsen en Multatuli, ze vonden slechts met moeite gehoor in een kleinen kring.

Doch er was één groot land, waarin de letterkundige verzwakking het ergst was en het langst duurde. In Frankrijk was de ellende van de jaren 1870 en 1871 heilzaam geworden. De noodzakelijkheid om het verlorene te herwinnen, noopte tot krachtsinspanning. De vrijmaking van het keizerlijk gezag bracht het volk tot zelfbewustzijn. De korte sociale revolutie in Parijs had onder het oppervlak van het sociale leven niet meer te miskennen stroomingen ontdekt. De oogen waren gedwongen tot zien. En toen nu een groot kunstenaar verscheen, die heel het leven toonde zooals het was, kon hij na een korten strijd zich overwinnaar rekenen op de voorzichtige burgerlijkheid.

In Duitschland daarentegen was de toestand geheel anders. De overwinning wekte wel het zelfbewustzijn op, doch het werd een zelfverheerlijking van de natie en den Staat als geheel. De persoonlijkheid onderwierp zich of werd onderworpen. Wie zelfstandig wilde blijven en niet dulden de alles concentreerende overmacht heette een vijand van den jongen Staat. Het militairisme en de bureaucratie werkten samen tot het normaliseeren van den nieuwen Duitschen eenheidsmensch. En

de groote *Gründung*-speculaties brachten plotseling velen tot rijkdom, die zonder beschaving gebleven waren. De *Spiessbürgerei* met al haar zelfzucht, bekrompenheid, materialisme en gezond-verstanderigheid beheerschte het Duitsche volk. Daarbij waren de mannen te veel bezig gehouden door hun zich uitbreidenden handel, hun wetenschap en hun militairen dienst, terwijl eene oppervlakkige vrouwenemancipatie de jonge en oudere dames meer en meer tot een bemoeien met de letterkunde dreef. Zoo werd deze tot höheren-Töchter-Litteratur; Julius Wolff de mode-dichter, George Ebers de mode-romancier en, ergst van al, Paul Lindau de mode-feuilletonist, von Moser, Blumenthal, l'Arronge en Schönthan de beheerschers van het Duitsche tooneel.

II.

Blijven kon dit alles zoo niet. Het geslacht dat in 1880 mee ging tellen, vond het leven niet meer zoo gemakkelijk. Elken dag stelde de mededinging zwaarder eischen. Er moest hard gewerkt worden. De ernst van het bestaan deed zich voelen. Eerst materieel. Toen drong de sociale vraag meer en meer zich op. De ellende van den vierden stand, gebukt onder het kapitaal, deed luider haar bittere klachten hooren; de armoede van velen, die na volbrachte studie met moeite het onderhoud vonden, luisterde met instemming. En de strijd om het bestaan werd niet alleen meer sociaal gestreden. Ook de langonderdrukte persoonlijkheid begon zich te verzetten tegen den dwang van het eng omsloten militair keurslijf. De ziel kwam in beroering en ging spreken met sterke stem.

Zij was al lang begonnen dit te doen, waar het haar mogelijk was geweest zonder gevaar voor ‘Einsperrung.’ - De muziek, die volgens Schiller alleen de ziel kan uitspreken, is in deze eeuw de toevlucht geworden van de Duitsche persoonlijkheid. Geen der andere kunsten, de litteratuur niet (althans ná 1850) en de schilderkunst niet, heeft in het midden van deze eeuw iets hoog ernstigs in Duitschland voortgebracht. Maar terwijl Frankrijk Meyerbeer vergoodde, werd in Duitschland Wagner, hoewel dan langzaam, populair. Al begreep men hem niet, men gaf bewijs van goeden wil door hem te bewonderen.

Maar hoe machtig ook, de muziek blijft van begrensd ver-

mogen. Alleen kan zij niet al de gedachten en begeerten van een zich loswikkelend volk in zich opnemen en uiten. In de schilderkunst hebben de Duitschers nooit iets grootsch weten voort te brengen - zoo min als wij Nederlanders in de letterkunde. Althans niet met eigen oogen hebben zij nieuws kunnen zien in de natuur. Te denken en te peinzen over de raadselen van het leven en het eigen ik; de vreugde en smart van het innerlijk zijn om te zetten in kunst, dàt is hun zaak. Wijsgeeren, subjectieve kunstenaars: - musici en lyrici, - zullen zij blijven. Maar de werkelijkheid waar te nemen en objectief weer te geven in de kunst bleef hun moeilijk vallen, ook na jarenlange oefening in empirische wetenschap. De machtigste, de meest persoonlijke schilder van het 19e eeuwsch Duitschland, Böcklin, is een visionist.

Ze zouden dus eerst in het laatst gaan denken om schilderkunst te maken. Maar letterkunde! Lyrische verzen, drama's en romans. En toch, als ze met dit laatste begonnen, moesten zij ze realistisch maken - d.i. waarnemingen geven van de realiteit die voor hen lag. Dat was het voorschrift van den tijdgeest, die bij het beoefenen van de wetenschap de feiten tot grondslag van haar conclusies had doen nemen; daar zij anders nooit kon komen tot de waarheid die zij verlangde te leeren kennen, maar hoog zou blijven zweven in het net der bespiegelingen, zonder ooit een juist beeld van de realiteit op te vangen.

Doch zou die waarneming van het werkelijk leven den Duitschers gelukken?

III.

't Was in 1885, dat een kleine troep van jonge auteurs vereenigd begon op te trekken tegen de schrijvers van den dag en de vesting hunner litteraire kunst (?) ging bestormen, zwaaiend een bloedrood vaandel met de woorden: '*Revolution der Litteratur!*'

't Was een rumoerig troepje van hardschreeuwende maar ook hardwerkende jongelui. Echte afstammelingen van het volk dat in de vorige eeuw Friedrich von Schiller heeft voortgebracht; niet ten onrechte weer Stürmer-und-Dränger geheeten. Ze waren vol afkeer van het slappe, spierlooze vleesch dat zij dagelijks op

de planken zagen uitgebeeld, en van het tandeloos gewauwel dat zij er hoorden. Ze haatten die flauwburgerlijke vrijagegeschiedenissen van salonvrijertjes met höhere Töchter of waanwijze Backfische. Het leven met zijn strijd, dat wilden zij zien: mannen van de daad, krachtig en forsch gespierd, *bieder* in hun handelen en spreken; mannen van het klinkende woord, forsche volzinnen uitgalmend, geplaatst in toestanden die tot het heftigst openbaren der persoonlijkheid noopten. *Kraftfiguren und Kraftsituationen*. Maar terwijl zij de behoefte gevoelden om dit uit te beelden, misten zij den moed of het vermogen om het te zoeken in de werkelijkheid om hen heen. De stroom van hun eigen gevoelen sleepte met zulk een snelheid en kracht hen mee, dat tot een rustig waarnemen zij niet konden komen. Ze wisten zich niet genoeg te beheerschen om kalm te gaan luisteren naar het spreken, en precies te gaan zien naar het handelen der menschen. De hedendaagsche werkelijkheid werd hun een kwelling en zoo vluchtten zij terug naar het verleden, naar die tijdperken uit de geschiedenis, waarin zij de menschen konden neer zetten van hun eigen verbeelding. Menschen, die hun moderne verlangens en klachten zouden kunnen uitroepen met den forschen stemklank van personen, die van op een afstand tot ons spreken. Zij schreven dus historisch-sociale drama's. Maar omdat ze instinctmatig gevoelden dat niet deze voldeden aan den eisch van hun tijd; en de kunstvernieuwing alleen met den borstel van het realisme verkregen kon worden, maakten zij zich diets dat dit realisme niet ‘een wijze van zien’ en ‘een zien van de werkelijkheid’ was, maar het weergeven van de *ideeën* des kunstenaars en van zijn tijdgenooten; dus feitelijk een *idealisme*. ‘Die Kunst, so lautet der erste allgemein anerkannte Grundsatz des Realismus, soll das Streben, die Anschauungen, die Kämpfe ihrer Zeit verkörpern. Aber dies ist nur im Hinblick auf die Ideeen, die Anschauungsweise des *Dichters* gesagt, keinesfalls soll dies ihn in der Wahl der Stoffe beschränken, keinesfalls ihn nötigen auf das ungeheuere und dankbare (?) Gebiet (sic!) der Geschichte zu verzichten.’ - - ‘Der Dichter soll die Windrichtungen seiner Zeit erforschen und zeigen, wie die Wellen sich gestalteten, die sie in früheren Jahrhunderten warfen; er soll das Zeitgeschichtliche im Spiegel des Historischen geben’. - Aldus de geloofsbelijdenis van Conrad Alberti, een der leden van deze kleine garde der

Jungdeutschen in de Widmung tot zijn ‘soziales’ drama *Brot*. - Wie haar aandachtig leest, moet het bochtgewring van den schrijver duidelijk bespeuren. Hij springt van de Ideeen der Zeit op de Ideeen des Dichters over - en wil ons diets maken dat hij realist blijft ook wanneer hij niet het leven om zich heen waarneemt, maar valschelijk een mensch met moderne ideeën plaatst in een omgeving uit vroeger tijd. Zeker, bij de studie van het verleden leeren we telkens en telkens meer, dat veel van wat ons nieuw schijnt, oud is. De denkbeelden omtrent staat en maatschappij, de neigingen der menschen, het streven der kunstenaars, die wij van daag waarnemen, zijn, in hun kern, soms eeuwen oud. Maar al herhalen de weinige motieven, waaruit het toonstuk van het menschelijk leven is opgebouwd, zich voortdurend, ze komen telkens op in een nieuwe schakeering. Die verschillen maken ze karakteristiek voor de periode der geschiedenis, waarin wij ze aantreffen. En op dit karakteristieke komt het aan in de kunst. Daarom zijn ons oude kronieken, kunsteloos uitdrukkend den geest van de menschen uit een zeker tijdperk, zooveel liever dan de mooi opgesierde namaak van latere kunstenaars. Realistisch de historie weergeven, is, voor wie veel later komt, in absoluten zin onmogelijk. Geen mensch kan zóó zich losmaken van zijn tijd, dat hij geheel wordt tot een mensch uit vroeger eeuwen. Het dichtst bij die oudheid zal hij in zijn voorstelling komen, wanneer hij zijn eigen nieuwere persoonlijkheid - zooveel dit eenig mensch mogelijk is - doodt, en dan de documenten, uit die vroegere dagen overgebleven, naar letter en geest in zich opneemt en getrouw zich aan hen houdt. Maar wie geschiedkundige tafereelen ontwerpt om dáaruit den geest van *zijn* tijd, *zijn* denkbeelden omtrent de wereld, de maatschappij en de menschen te laten spreken, kan, als hij een groot kunstenaar is, wèl een mooi en machtig visioen laten zien, een *echt realistisch* kunstwerk zal hij aldus niet maken.

IV.

De jonge mannen, die met zulk een realisme het salonidealisme der populaire schrijvers wilden verdringen, liepen dan ook in hun woeste vaart de stoelen, die zij wilden innemen, geheel en al voorbij.

Ze wilden vooral gaarne zitten op de plaats van den dramatischen auteur bij het instudeeren van zijn werk. Het tooneel scheen hun de plek, die zij vóor alles moesten veroveren. Eenmaal dáar meester, zouden zij kunnen spreken tot het geheele volk. En voor alles wilden zij zich doen hooren. Dus schreven zij wel romans en lyrische gedichten, plakten op de eersten het etiket ‘realistisch’ of ‘sozial’ of ‘modern’, doch maakten bij voorkeur tooneelstukken, historische drama's. Deze vonden gewoonlijk een uitgever; maar directeuren of intendanten die de stukken spelen wilden, bleven hoogst zeldzaam. ‘Alles wirkt bei unserem Theater zusammen das wahrhaft Gute und Ernste nicht aufkommen zu lassen: die Gleichgiltigkeit des Staates, die Rücksichtslosigkeit der Censur, der Bildungsmangel der Bühnenleiter, die Unfähigkeit der Schriftsteller, die Dummheit des Publicums, die Corruption der Presse’, barst Conradi in zijn reeds genoemde *Widmung* uit, als hij zijn eigen drama *Brot* wijdt aan den onbekenden tooneelleider, die den moed zou hebben dit stuk voor het eerst te doen vertoonen. Met moeite, dus constateert hij verder, is dan ook Albert Lindner, de schrijver van ‘Die Bluthochzeit’ bekend geworden, maar zijn treurig einde een schande voor zijn volk geweest. Dat Wildenbruch zijn stukken heeft zien vertoonen dankt hij aan een toeval. Bulthaupt en Fitger hebben nooit vasten voet op het tooneel kunnen krijgen; en behalve Richard Voss is geen van de jongeren, noch Karl Bleibtreu, noch Kretzer noch Conradi zelf gelukkiger geweest. En toch: ‘Dass echtes Bühnenblut mein Stück vom ersten bis zum letzten Wort durchpulst, dass est nichts gemein hat mit der Schablone der gähnend langweiligen modernen Geschichtsdramen, den sogenannten Oberlehrerstücken, dass es wenn kein anderes so doch das Verdienst der Eigenartigkeit besitzt - dies werden Sie, hoffe ich, demselben nicht abstreiten’. - Deze verzekering van Conradi teekent het karakter van zijn stuk en die van zijn bentgenooten met een paar trekken in heel hun kracht en zwakheid. Ze zijn opgebouwd overeenkomstig de eischen van het drama; er gebeurt veel in; elk bedrijf of tafereel eindigt met een aangrijpend effect; de taal is meest gespierd, forsch, krachtig, en wat de personen zeggen is er op aangelegd indruk te maken. Maar het leven dat deze stukken schijnen te bezitten,

danken zij aan de vlammen van het voetlicht; wat ze doorstroomt is ‘Bühnenblut’. Het zijn geen menschen, die deze schrijvers ontwerpen, menschen van geheimzinnigheid in hun innerlijk leven, in wier gemoedsmijnen de dichter is afgedaald, zóo diep als dit ons anderen niet mogelijk is; menschen van zenuwen en spieren, ontvankelijk voor allerlei impressies en sensaties, licht bewogen, veranderlijk - dikwijls zonder zelfbewustzijn van hun wezen. - En de dichter heeft niet geluisterd naar de wijze waarop hun gedachten zich vormden en zich uitten in klanksymbolen, nu eens logisch en snel, dan weer verward, afgebroken, onsamenhangend. Wat deze auteurs laten zien zijn figuren, in elkaar gezet volgens een bepaalde formule, uit een zeker loketje van ideeën afkomstig; en zij spreken allen op één wijze, in één stijl, de woorden plaatsend naar den wensch van den auteur. En daar hijzelf een echt Duitscher is, logisch consequent, heftig in 't één-gevoelen, niet gebroken, verzot op luidklinkende rethorica en pathos, laat hij hen ook altijd vaardig zijn om lange, kernachtige toosten met veel woordenpraal en beeldschittering, in eentonig gecadanceerde, volgestopte zinnen uit te galmen. Dit rethorische en dit effectbejag, dit gemis aan fijngevoeligheid en diepte van personenteekening en gemoedsuiting treffen we bij al deze Jungdeutschen - bij Wildenbruch en Bleibtreu, bij Voss en Conradi. Bij het lezen van het genoemde drama *Brot* van den laatste, waarin Thomas Münzer wordt voorgesteld meest als een socialist, minst als een godsdienstdweper, en zijn nederlaag als het gevolg van zijn liefde voor eene eerzuchtige adellijke jonkvrouw, moest ik telkens denken aan het bijbelsch verhaal van den bezweerder Bileam, die altijd gereed staat ‘zijn dichtspreuk aan te heffen’. - Ze kunnen niet eenvoudig, natuurlijk, in eenige woorden iets vertellen, zijn personen. Zoodra ze iets gewichtigs op het hart hebben, gaan zij aan het wentelen en het ‘aanheffen’. - Als de volgelingen van Münzer tegen dezen morren, houdt hij eene preek tegen hen, 24 regels lang. Ziehier drie zinnen er uit: ‘Aber ich werde sie von euch entfernen, die Buben, die euch tagtäglich in den Ohren liegen und euch das Gift der Unbotmässigkeit und des Misstrauens einflössen, indess sie honigsüss zu euch von Freiheit und Gleichheit schwatzen. *Die Wolke meiner Langmuth reisst einmal, Peter Blinte, und*

der Blitz des Zorns zuckt hervor. (Zu einem der Gesellen): Du mein alter Waffengefährte aus den Gefilden Schwabens und des Elsass, kein Stahl auf die Brust des Einen gezückt, den der andere nicht aufgefangen - und murrst jetzt gegen mich?' - En als hij hen later beschaamd heeft door te toonen dat hij in stilte maatregelen had genomen om hen te beschermen, dan heft zijn wapenbroeder, eveneens een vroegere monnik, aan: 'Und hier schwören wir, dir von nun an zu folgen wie die Heerde dem Hirten, wie die Planeten dem Monde, wie dem Wotan die wilde Jagd, wohin es sei, wohin du uns führst, über Berge, durch Wüsten und Meere, ohne zu murren, ohne zu fragen. Nichts wollen wir sein als eine gewaltige Masse, von deinem Hauch beseelt, von deinem Geist regiert, und Gehorsam sei fortan unsere höchste Tugend und Vertrauen auf dich unser ganzes Denken.' - Is het niet om als een goedhartige oude tante vol verbazing over het improvisatietalent van een jongen neef, de handen in elkaar te slaan en hoofdschuddend te mompelen: 'Tuttetu! 't is zonde, hoe krijgt ie dat alles zoo gauw bij elkaar?'

En nu heb ik u nog niet eens laten luisteren naar de geweldige 'uitbrakingen van rotsen uit de kaken der Liefde' gelijk Zwaanenburg zou geschreven hebben. Als Münzer een nachtelijke samenkomst met zijn geliefde Gerlinde houdt, is werkelijk de dam verbroken en stroomt de zware vloed der wèlbespraaktheid voort, mèt zich dragend al de bloemen en bladeren die op het troebele water der rethoriek plegen te bloeien. Uitvoerige aanhalingen mogen mijn lezers mij besparen; één enkele 'claus' van Münzer is voldoende:

'Wie berauschend der üppige Duft der Frühlingsnacht hereinströmt. Ist's nicht, als läge ein Wonnennebel über der ganzen Natur? Tönt der Linden Flüstern dir nicht wie seliges Hochzeitslied entgegen, und fahren auf des Mondes weichen Strahlen nicht Geister des heimlichen Glücks zur Erde nieder? Senkt nicht die Rose schamhaft ihr Köpfchen wie die Braut vor der seligsten Stunde zitternd, und rauscht's nicht im Nachtwind beglückend: Liebe, Liebe! Gerlind, so unermesslich und endlos die Nacht auf den Bergen und Wäldern schlummert, so endlos ist meine Liebe, so unermesslich, undurchdringlich. Wie dort die silberne Wolke festgesogen am Haupt des Hörselberges hängt, so lass mich unlöslich fest an deinen Lippen

hängen und der Ewigkeit entgegenträumen... Horch, wie süss. Ist's nicht der Ton der Nachtigall...'

Die laatste ontbrak er nog aan, en Gerlind, die waarschijnlijk al dikwijls van dien nachtegaal gehoord of gelezen heeft, stuit hem dan ook met de nuchtere opmerking: 'Du schwärmst.' Zij zelf praat liever over zijn toekomstige heerschappij als boerenkeizer, die zij voor hem droomt:

'Dann steigen wir auf *Fittigen der Tapferkeit, des Ruhms, zum höchsten Gipfel menschlichen Erfolgs empor*, dann ist auf Erden kein Ziel, *das unserm Streben Halt geböte*'. Weigert hij, naar dien droom te luisteren, daar hij gezworen heeft dat alleen het geluk van *allen* het zijne zal wezen, dan spoort zij hem aan: 'Strahlen will ich in deinem Glanz, jubeln will ich in deiner Lust, aufrichten will ich mich an deiner Grösse, und ragen wollen wir ob all dem Geschmeiss, das heut noch höhnend und verächtlich auf uns herabsieht, wie der Inselsberg, wenn ihn bereits der Strahl der Sonne küsst, indess ob den niedern Kuppen rings um ihn noch die Schleier fahler Dämmerung wogen'. Hij kan toch niet willen dat zij bedrogen uitkomt: So wärst du kein Siegfried, so wärst du nicht der Stern, zu dem ich emporgeschaut und der so hoch am Himmel steht, dass man ihn nur mit rückgewandten Nacken schauen kann? 'So wärst du nur eine Flamme, die fern am Himmelsrand über einem Sumpfe tanzt, oder ein brennend Stück von einer fernen Welt, das fallend durch den Aether saust und meint die Welt in Gluth zu setzen, indess es die Erde berührend kläglich verlischt'. Natuurlijk is Münzer liever een Siegfried en een ster en minder graag een moerasvlam of een neervallend stuk hemellichaam, en daar ten slotte zijn Gerlind hem nog stelt voor de definitieve keuze tusschen haar en 'sein Walm von Volksbeglückung', helt hij, echt Jungliebhaberachtig en ook wel menschelijk, over tot haar en haar heerschzucht. Maar niet uit en door zich zelf komt hij er toe, zich te verheffen boven de anderen; niet zijn zelfbewustzijn en fiere trots drijven hem voort en doen hem zich hoog stellen boven wie hij zijn minderen acht. En niet zijn eerzucht maar zijn liefde - want om Gerlinde te redden verlaat hij op 't beslissend oogenblik van den slag zijn post als hoofdbevelhebber - veroorzaakt zijn ondergang. Zoo blijkt hij ten slotte ook niets meer dan een held der phrase, ondanks zijn schepper. De auteur toch heeft

een man willen teekenen die uit waarachtig meelijden met de stoffelijke ellende van zijn volk den strijd tegen de overmacht van den adel begon; maar hem niet ten einde heeft gestreden omdat zijn liefde voor een vrouw machtiger was dan de liefde voor zijn volk. Uit zwakheid heeft hij dit volk weer overgeleverd aan de onderdrukkers. En in die zwakheid heeft de auteur de bron voor ons medelijden met zijn held gezocht. Jammerlijker einde dan dezen volksman treft is intusschen niet denkbaar. Wie hem aldus schiep heeft dit evenwel blijkbaar niet gevoeld; heeft niet gewild dat wij in Münzer een parodie op een volksleider en tragischen held zouden zien. Brengt dan niet deze misteekening van den 16e-eeuwschen socialist ons mede het bewijs dat de innerlijke kracht van zijn schepper zelf niet meer is dan een kracht van de phrase en kan het ons verwonderen dat niet mannen als hij ‘die Revolution der Litteratur’ hebben kunnen volbrengen?

V.

Langs anderen weg moest zij komen, met andere middelen, door anders geörganiseerde menschen. En ze is gekomen, schijnbaar plotseling, in het midden van het jaar 1889; toen Sudermann, Hauptmann, Holz en Schlaf - ook de Oostenrijker Hermann Bahr - hun nieuwe werken lieten uitgeven of vertoonen. Nu bleek het op eenmaal dat het realisme, het naturalisme, het decadentisme zelfs in Duitschland uitdrukking hadden gevonden in echte kunstwerken.

Zoo schijnbaar onvoorbereid als deze ook kwamen, ze vielen allerminst uit de lucht. Wie de litterarische strooming in Duitschland volgde zag ze langzaam, maar zeker naderen. Van drie kanten tegelijkertijd was over dat land de zaaddragende wind gewaaid. De krachtige en scherpe uit het Noorden; de dofzwoele en zware uit het Oosten, de breede en forsche, later zelfs de fijnprikkelende uit het Westen. Al produceerden de Duitschers in de laatste jaren zelf weinig, ze sliepen niet. Zij lazen en luisterden veel en - vertaalden. Uit Zweden, Noorwegen en Denemarken, uit Rusland, uit Frankrijk trokken zij hun voorraad litteratuur. Ibsen en Björnson, Dostojewsky en Tolstoi, Zola en Bourget werden gelezen en herlezen. En vooral Ibsen, wiens stukken - sints zijn *Gengangere* te Berlijn in

1887 een geweldige impressie geslagen had - op alle Duitsche tooneelen gespeeld werden: Zijn *Vijand des Volks* en zijn *Nora*, zijn *Spoken* en *de Steunpilaren der Maatschappij*, de *Wilde Eend* en de *Bond der Jongeren, Rosmersholm, Vrouw der Zee, de Heervaart naar Helgoland*, alle hadden een beurt gekregen en de oogen geopend van acteurs, van het publiek, van jonge schrijvers. Zij leerden hoe eene voorstelling van de meest alledaagsche werkelijkheid kon aangrijpen, zoo de dichter de diepte, welke er onder lag, wist te peilen. Hoe de kleine bizonderheden van dit alledaagsche leven konden gebruikt worden, niet alleen om dit in zijn *uiterlijk* zijn te *schilderen*, maar ook als toets voor het wezen der personen. Zij lieten zien, dat een dichter vraagstukken uit het leven om hem heen in zijn kunst kan verwerken, zonder dat hij doode tendenzdrama's schrijft. Mits hij maar zóo meeleeft met zijn tijd, dat de golven er van aanbeuken tegen zijn borst en daar binnen een echo - van weemoed of smart, van trots of vreugde - wekken. En zij lieten zien menschen, zóoals ze rondgaan in onze dagen, zooals een fijn nerveuse ziener ze waarnam, menschen in wie het leven der ziel en het leven der zenuwen zich verwikkelt, niet alleen producten van hun volk, producten van hun maatschappelijke positie, en van hun afkomst: nationale, zedelijke, sociale, nerveus-physische en psychische karakter-menschen, alle afzonderlijk; maar dit alles ineen. - Want als geen ander kunstenaar heeft Ibsen de fijnste trillingen van het zich ontwikkelend moderne leven meegevoeld en uitgedrukt en wie de geschiedenis van onze beschaving, van ons weten, gevoelen en denken sints 1850 tot 1890 wil leeren kennen, kan haar heel en al opgeteekend vinden in de lange reeks van *zijn* werken, in de afwisseling van zijn stemmingen en zijn zienswijzen.

Het voorbeeld van zulk een overweldigend en àlomvattend kunstenaar kon, 't gebeurt meest, voor wie na hem kwamen hoogst noodlottig worden. Zij moeten hem volgen, en verliezen dan vaak hun zelfstandigheid. Maar, hoe universeel hij ook is, blijft Ibsen een kind van zijn volk. En de jonge kunstenaars van een andere natie konden dus zijn methode navolgen zonder gevaar, indien zij maar zelf de realiteit gingen waarnemen, die hun eigen land en volk hun aanbood.

Dit zelf rondkijken in de wereld om hem heen is het wat Sudermann gered heeft uit de macht der conventioneele retho-

riek, en hem een stuk heeft helpen schrijven, waarvan twee der vier bedrijven tot de beste behooren, die ik in het moderne Duitsche tooneelspel tot 1889 had leeren kennen.

Niet alleen omdat de twee anderen den schrijver nog onder de macht van conventie laten zien, beschouw ik zijn stuk als een overgangsvorm. Er is meer aanleiding toe. Ook, om den invloed dien de schrijver heeft ondergaan van oudere Fransche dramatisten, vooral van den jongen Dumas. Om zijn navolging van het uiterlijke der door Ibsen gebruikte methode, maar vooral om de wijze, waarop hij de menschen waarneemt. Wat hij ziet is de sociologische mensch; het individu als een product van zijn leven in de maatschappij, van zijn vermogen en zijn stand, dus ook van zijn opvoeding en levenswijze. En zóo sterk ziet hij dien socialen invloed werken, dat de eigenaard van het individu er vrijwel onder uitgewischt lijkt.

Om wèl te doen uitkomen dat hij de menschen zóo zag, heeft de auteur als middel om hun aard te toetsen een begrip genomen dat hij, min of meer tegen het algemeen gebruik in, als een betrekkelijk en sociologisch opvatte: het begrip van *eer*. Als stelling is deze opvatting ongetwijfeld te verdedigen. Evenals moraal, schoonheid, deugd, is dan ook de eer een relatief begrip. Wat een 17e-eeuwsch Spanjaard, een Duitsch student, een Engelsch koopman en een Nederlandsch werkman als hun *eer* beschouwen, wijkt, bij alle overeenkomst, in sterke nuances af. Wel heeft zich onze moderne beschaving een zeker algemeen begrip ook van de eer gevormd en dat in nauw verband met de kieschheid en het geld gebracht: daar zijn zekere dingen, die wij nu eenmaal niet kunnen doen of ons laten welgevallen, zonder onze menschenwaarde en ons zelfbesef te kwetsen. Maar hoe hooger wij staan in de maatschappij, hoe meer verfijnd en prikkelbaar we geworden zijn, des te meer zijn er van die dingen, die ons pijn doen en des te sneller krijgen we de sensatie van die pijn. Daarom kon Sudermann zijn sociologischen mensch zoo scherp aan dit eergevoel toetsen. En wanneer hij zich hiertoe bepaald had, had zijn stuk ook nog geen *pièce à thèse* behoeven te worden. Doch eenmaal met dit begrip ‘eer’ in aanraking gekomen, heeft hij zich laten verleiden het als bizonder gewichtig te gaan nemen en een zijner personen te laten ijveren tegen wat hijzelf als een verkeerde opvatting van dit eerbegrip beschouwde.

Het voorbeeld van den jongen Dumas heeft hem gekitteld - en het verzaken van zijn objectiviteit, met het daarvan gevolgde *oreeren*, is zijn kunstwerk stellig niet ten goede gekomen.

Doch niet dit negatieve is het, waarover ik vooral wil spreken. omdat het slechts voor een gering deel het karakter van zijn werk bepaalt. Het voorname is de schildering van wat ik reeds tweemaal den sociologischen mensch heb genoemd. Sudermann doet wat tot nu toe geen Duitsch auteur - behalve dan de schrijvers van dialectische volksstukken - vóor hem gedaan heeft: Hij verlaat den kring der bourgeoisie om zich met den arbeider te gaan bezighouden en dezen te gaan waarnemen. Dat hij dit doet, is een duidelijk gevolg van tweeërlei oorzaken: de hedendaagsche toenemende belangstelling in den vierden stand; en zijn besef dat hij dáár nieuwe, nog weinig opgemerkte, eigenaardige levensuitingen zal vinden. In het algemeen is dit trouwens een druk voorkomend verschijnsel in de nieuwere, realistische letterkunde, dat zij bij voorkeur zich bezig houdt met het waarnemen van de kleine burgerij der groote steden of de bevolking eener afgelegen, weinig gekende provincie. Want hier vindt zij de menschen nog karakteristiek en hel valt haar dus gemakkelijker hen plastisch naar het leven uit te beelden.

Het arbeidersgezin der Heinecke's - ons door Sudermann voorgesteld - bestaat uit man, vrouw en drie kinderen. Een ongeluk, dat den man door de schuld van zijn patroonsfamilie, de Mühlingk's, getroffen heeft, maakte hem al vroeg afhankelijk van de milddadigheid van dien patroon. Deze laat hem in het achterhuis bij de fabriek wonen en onderhoudt hem en zijn gezin. Zóo komen de Heinecke's, man en vrouw, onder de macht eener slaafsche aanbidding en vereering voor de Mühlingk's en zij verliezen alle besef van eigenwaarde. Dat de knecht hun wat lekkernijen uit de keuken toestopt, hindert hen evenmin als zijn familiariteit; en de vriendelijkheden, door den jongen meneer Curt Mühlingk hun mooie jongste dochter Alma bewezen, beschouwen zij als een hun aangedane eer. De vader, wat verloopen, een beetje schreeuwleelijk en met zichzelf ingenomen, en de moeder - een zak van een vrouw, altijd in de weer met haar druk huishouden, bekrompen, en in haar moreele kortzichtigheid naïef - de een zoomin als de ander begrijpt

dat Curt's vriendelijkheden voor Alma meer te beteekenen hebben; het lesnemen in den zang een voorwendsel is en de geschenken van Curt aan hen beiden: - fraaie leunstoelen, waarop zij trotsch zijn - in betaling zijn gegeven voor Alma's eer.

Dit alles evenwel is nog niet meer dan kortzichtigheid, meer nog een gemis aan levenservaring dan een gevolg van een zedelijk stompzinnig zijn.

Doch nu worden zij inderdaad op de proef gesteld.

Na een afwezigheid van zes jaren komt hun oudste zoon Robert uit Indië thuis. Al van zijn prille jeugd is er met hem iets bizonders gebeurd: tegelijk dat de heer Mühlingk de zorg voor den ouden Heinecke op zich nam, heeft hij zich de opvoeding van Robert aangetrokken. Niet alleen versterkt dit de verplichting der Heinecke's tegenover hem, 't helpt Robert zich los maken uit zijn stand. Hij wordt, door zijn meerdere ontwikkeling, door de plaats die hij in Indië op het tweede kantoor van zijn patroon gaat bekleeden, een ander mensch. En juist de tegenstelling van den kring, waaruit hij afstamt en die waarin hij later gebracht is, slijpt de punten zijner gevoeligheid fijn. Hij is de vriend geworden van den schatrijken Koffiekoning, ‘graaf Trast’ - den raisonneur van het stuk -; en de dochter van zijn patroon, Leonore Mühlingk vindt hem zóo nobel, dat zij hem graag haar hand wil reiken. Toch wordt hij niet trotsch noch vermijdt bij zijn terugkeer in zijn geboorteplaats de zijnen. Integendeel. In de verte heeft hij van dat heerlijk wederzien gedroomd; hij komt terug met het naïef begeeren hen in zijn geluk te doen deelen en vooral naar zijn lief zusje Alma verlangt zijn hart.

De lezer, die het stuk nog niet kent, voorziet nu hier het vervolg van dat familiedrama. De terugkomst van Robert wordt hem tot één bittere ontgoocheling. Elk oogenblik ontdekt hij hoe zijn ouders en zusters niet gevoelen als hij. De slaafsche onderdanigheid, het ontbreken van eenig besef van eigenwaarde tegenover de Mühlingks, pijnigen hem dubbel; ze vergrooten zoowel den afstand tusschen hem en zijn ouders als tusschen hem en Leonore. Maar pijnlijkst van al wordt hem de vernieuwde kennismaking met zijn zusters. De oudste Augusta is getrouwd met een grof en ploertig werkman, een dronkelap, die op zijn schoonouders teert en hen en zijn vrouw aanspoort om zooveel mogelijk van de Mühlingk's profijt te trekken. Zóo

is Augusta de koppelaarster geworden, die uit winstbejag de amourette van haar jongere zuster met meneer Curt Mühlingk bevorderde. En Alma zelf is een beroemde Berlijnsche beauté; ‘het beeld van de naïefste maar tevens de diepste verdorvenheid.’ Aanvankelijk weet zij Robert voor te liegen, dat zij zangles neemt en chanteuse wil worden, dat de hulp van Curt Mühlingk zeer onschuldig is en haar nachtelijk verblijf bij haar zuster, zoo nu en dan, nog minder te beduiden heeft. Maar niettemin ontwaakt bij Robert meer en meer het besef dat men hem dingen verbergt; hij komt onder den invloed van een zwaren, drukkenden dampkring en het droombeeld van een liefelijk thuis wijkt voor het scherpe licht der brutale werkelijkheid. Zóo heeft Sudermann reeds in het eerste bedrijf van zijn stuk tegelijk met tal van teekenende trekjes een levend beeld en met diep gevoel een brok treurspel uit de realiteit weten te geven.

Het vervolg van het drama rukt Robert Heinecke geheel uit zijn begoocheling. Hij verneemt wat er van zijn zuster geworden is en deelt dit met waarschuwingen en verwijten zijn ouders mee, zeker dat zij niet minder verontwaardigd zullen wezen dan hij. Maar ook hier bedriegt hij zich. Hun gevoel voor schande en meer is o zoo weinig diep! Wèl vallen zij bij Alma's thuiskomst op haar aan; de vader bedreigt haar met zijn vuist en - vloekt haar; de moeder jammert. Verder gaat hun vermogen en begrip van opvoeding niet en ook Roberts vriendelijke toespraak werkt weinig uit op dat lichtzinnig kopje. Niets anders weet hij nu te bedenken dan allen mee te nemen naar Indië; en luisterend naar zijn voorstellingen van dat mooie land stemmen zijn ouders toe. Doch nu komt de oude heer Mühlingk, die van het ‘schandaal’ gehoord heeft, en weet dat Robert een huwelijk tusschen Curt en Alma eischt, zijn begenadigden opzoeken. Hij kent hen beter dan hun eigen zoon, en biedt hun als afkoop van Curt's daad - geld, veel geld, wèl 40.000 Mark! De oudste dochter en haar man, Michalsky, die bij het onderhoud tegenwoordig zijn, nopen tot aannemen en als de oude Heinecke den grooten wissel in handen heeft, is hij kinderlijk gek van blijdschap! Op voorstel van Michalsky wordt er een lekker slokje opgezet en Alma - in een toilet voor 'n bal masqué - als de heldin van den dag, gevierd. Immers van haar is 't dat de zegen komt!

Zóo is het dat Robert hen allen bij elkaar vindt....!

VI.

De vraag of de auteur er in geslaagd is, hier den gemoedstoestand van Robert te schilderen *en grand artiste*, zooals hij de naïeve maar diepe eerloosheid van de Heinecke's heeft laten zien, kan ik tot mijn leedwezen niet beantwoorden. Immers het stuk is nog niet in druk verschenen en de acteurs, die hier Robert hebben voorgesteld, hebben zijn smart en vertwijfeling op zoo theatrale manier, jammerend en schreeuwend, zonder echt sentiment weergegeven, dat het moeilijk valt daarnaar den auteur te beoordeelen. Zeker intusschen is de situatie op zichzelf diep aangrijpend, zoowel door het relief dat zij aan haar werkelijkheid als aan de tegenstelling dankt; en de twee bedrijven van dit stuk zijn voldoende, niet alleen om de macht van het realisme op het tooneel te staven, ook nog meer om door hun diepe werking op het gemoed te toonen hoe de studie van het reeële leven inderdaad sterker dramatische effecten helpt verkrijgen dan de kunstmatige uitdenksels van Sardou en de zijnen.

Met dat àl, biedt dit tooneelspel de geheele werkelijkheid nog niet. De schrijver heeft meer algemeene typen geteekend, dan tot op den grond gepeilde persoonlijkheden ten binnenste buiten gekeerd. Zoo Roberts ontgoocheling ons zelf diep aangrijpt, 't is omdat hij het algemeen type van een liefhebbend zoon en broeder vertegenwoordigt en wij dus zonder moeite in zijn ervaringen ons kunnen indenken. Doch als wij ons een voorstelling van zijn persoonlijkheid willen gaan vormen, vinden we niets meer aangeduid dan dit: Hij is naief in zijn verwachting dat zijn familieleden, die niet als hij uit hun omgeving werden losgerukt, zullen veranderd wezen zoo als hij; en wanneer hij den toestand juister had ingezien, zou hij aanstonds begrepen hebben dat zij niet anders konden wezen dan hij hen vond. Ook zou hij dan niet verwacht hebben, hen door zijn overreding of verwijten plotseling tot een hooger opvatting van het leven te zullen kunnen brengen. Het minst begrijpt hij zijn jongste zuster Alma en zijn harde woorden, zijn uitvallen tegen haar getuigen meer, dat ook in hem de oude Heinecke nog leeft, dan dat hij zich tot een menschenkenner en paedagoog zou hebben ontwikkeld. Zóó krijgen we een vluchtig kijkje op zijn temperament en ontwaren eenige trekken van zijn persoonlijkheid. Het

krachtigst gaan die spreken aan het slot van het stuk wanneer hij, op raad van zijn vriend Trast, besluit zijn pogingen tot het releveeren der zijnen op te geven en zich voortaan alleen met zijn geluk en dat van zijn Leonore, vèr weg in Indië, bezig te houden. Hier laat de auteur, al dan niet met opzet of bewustzijn, Robert het figuur maken van een idealist die zich van zijn ontgoocheling spoedig troost in het geluk van de zelfzucht. Want allerminst zijn zuster Alma behoefde hij als reddeloos op te geven. Naar haar eigen diagnose is zij geworden wat zij is, alleen in de behoefte aan eene betere omgeving dan waarin zij leefde. De burgerlijkheid van haar ouders hinderde haar; het eentonig werken op den naaiwinkel in een kring van burgerlijke meisjes stuitte haar; en het denkbeeld dat zij ook eenmaal met een ruwen, knokigen arbeider, misschien nog wel een dronkelap als haar zwager, haar bed zou moeten deelen, deed haar walgen van afkeer. Aldus is het de opstand van haar meer verfijnde zenuwen tegen de grove werkelijkheid om haar heen geweest, die mèt de vrouwelijke ijdelheid haar gemaakt heeft tot een der Berlijnsche grandes-filles; en de geschiedenis van haar val behoort derhalve meer tot de orde der sociale dan tot die der physiologische verschijnselen. Juist daarom evenwel bestond de mogelijkheid om haar door het brengen in een nieuwe omgeving van meer weelde en gemak, alsnog te redden - en op het oogenblik dat Robert besluit zich aan alles te onttrekken is dit besluit nog verre van gerechtvaardigd. Wij hadden bovendien het recht van den auteur te vorderen, dat hij ons nog eerst had laten zien, wat er van de familie Heinecke wordt, nu zij de 40.000 M. bezit.

Zelf evenwel heeft hij haar aan haar lot overgelaten om in het vierde, gelijk in het tweede bedrijf Robert ook nog te stellen tegenover de familie Mühlingk. Dit te doen was, op zich zelf, zijn goed recht en volkomen in overeenstemming met zijn wijze van zien. Door twee families, de rijke en de arme, tegenover elkander te stellen, kon hij den invloed der maatschappelijke toestanden op den mensch het duidelijkst toonen. Gebruik makend van denzelfden toetssteen: de eer, en dezelfde repoussoir: Robert, wilde hij laten zien, hoe het zoogenaamde eergevoel bij de rijken zich onderscheidt door een gemis aan alle kieschheid tegenover de minderen. Doch

ongelukkigerwijze is dit laatste een zeer oud en verbruikt, motief, dat sints *De voddenraper van Parijs* tallooze malen in allerlei Fransche drama's is uitgewerkt, en alleen een nieuwe en dieper opvatting van de individuën had Sudermann hier kunnen redden van conventionalisme. Dit dieper gaan was evenwel zijn zaak niet; en beneden het oppervlakkig typische is hij dan ook in zijn schildering der Mühlingk's niet gekomen. De oude heer gedraagt zich tegenover Robert, die hem in ieder geval een goed en vertrouwd dienaar gebleken is, als een ploert en verdenkt den jongen man zelfs van oneerlijkheden. Zijn zoon Curt houdt zich alsof hij een feudaal edelman is die tegenover een lijfeigene of onderhoorige (d.i. hier Alma) eenvoudig gebruik maakte van een recht, toen hij haar verleidde; en zijn hooge geringschatting voor den ‘bediende van zijn Papa’ wordt zelfs niet verzacht door de wetenschap dat die bediende de vriend is van den koffie-koning Trast, tot wien de Mühlingk's in zekere afhankelijke handelsrelaties staan. Ze zijn, inderdaad, het vleesch geworden geldploertendom, deze vader en zoon, en de heftige uitvallen van Robert Heinecke zoowel als de sarcasmen van graaf Trast krijgen aldus geheel het karakter van de effect-tirades uit de oude melodrama's. De dochter, Leonore, is niets meer dan een uit de Noorsche letterkunde overgenomen type van een onafhankelijke jonge dame, die zich aan geen sociale conventies stoort en haar hart lucht geeft, al moet het direct tegen haar ouders. En dezen toonen ten slotte niet minder dan de Heinecke's de eer met geldbezit te vereenzelvigen, wanneer zij bereid blijken Robert te accepteeren, zoodra graaf Trast hun dezen als zijn deelgenoot heeft voorgesteld. Zoo is ontegenzeggelijk de schildering van het rijke gezin zonder eenige artistieke waarde, en moeten twee van de vier bedrijven als stellig mislukt worden beschouwd.

Dit tweeslachtige - half oude, half nieuwe - die mengeling van zelf waargenomen trekken en nagekalkte lijnen kenschetst *De Eer* als een overgangsvorm en verklaart tevens het onmiddellijk groote succes van dit drama. Het voldoet aan de behoefte naar nieuwe impressies zoowel als aan de begeerten van wie graag iemand op zijn plaats zien zetten. Door een gewone directie het eerst aangenomen, heeft het in korten tijd den weg gevonden naar alle Duitsche tooneelen, meedragend een belofte voor de toekomst - die evenwel in het nieuwste

product van den auteur ‘*Sodom's Ende*’ vooralsnog niet schijnt nagekomen.

VII.

En inmiddels was in Berlijn een vereeniging van mannen gesticht, die, naar het voorbeeld van Antoine te Parijs, de nieuwe kunst, welke zij hadden liefgekregen, wilden laten zien van het tooneel.

Die Freie Bühne, aan wier hoofd de bekende kritikus Otto Brahm stond, wilde, zonder bepaald partij te kiezen voor de eene of andere nuance en met volkomen vrijlating van de schrijvers, toch vooral nieuwe werkelijkheidskunst doen vertoonen. Duitsche, zoo het bleek dat die te vinden was; anders uitheemsche, die nog niet in het Duitsche vaderland was gezien.

Want in Berlijn zoowel als overal waren de gewone schouwburgen geworden tot plaatsen van publiek vermaak, dat soms heel publiek was; en de ernstige, gedurfde, soms gewaagde nieuwe kunst werd door de censuur niet geduld en door het ‘beschaafd’ publiek niet gewenscht. Er moest dus gewandeld worden langs een anderen weg, wilde men den nieuwen auteurs een publiek verschaffen en belangstelling opwekken voor iets meer dan het gewone.

Bij haar ontstaan was de vereeniging bespot en aangevallen, maar ook verdedigd en niet het minst door het ‘junge Deutschland’, door Bleibtreu en de zijnen. Blijkbaar hoopten ook zij dat men hun gehoor zou verschaffen.

Doch dat gebeurde niet. De mannen van de Freie Bühne stelden zich tegenover die van Die Gesellschaft; ook in het tijdschrift, dat zij met 1 Januari 1890 onder gelijken naam oprichtten.[1)] Zij weigerden in hen de ware realisten te erkennen; en negeerden ze of bestreden hen, zoodat thans deze groep malcontenten een eigen vereeniging, *Die Deutsche Bühne* gesticht heeft, die o.m. Conradi's *Brot* ten tooneele heeft gebracht.

En om te toonen, welke kunst *zij* dan wèl wilden - speelden zij: *Spoken* van Ibsen, *Een Handschoen*, van Björnson, *De macht der Duisternis* van Tolstoi, *Henriette Maréchal* van de Goncourt, *Das vierte Gebot* van Anzen-

1) Freie Bühne für modernes Leben - herausgegeben von Otto Brahm - Verlag S. Fischer, Berlin. In wekelijksche aflev. van 1½ à 2 vel. -

gruber, - en van nog onbekende Duitsche schrijvers: *Vor Sonnenaufgang* en *Das Friedensfest* van Gerhart Hauptmann; *Die Familie Selicke* van Arno Holz en Johannes Schlaf.

De vertooning van *Vor Sonnenaufgang* was het begin der eerste campagne. En dat begin werd tot een waren strijd! Ze eindigde met die van *Das Friedensfest* en deze was een overwinning. Tot nu in dit tweede strijdjaar Hauptmann's derde drama *Einsame Menschen* bij het spelen zulk een indruk maakte, dat het Weener Burgtheater, in de laatste jaren het bolwerk van de oude kunst, het onmiddellijk ter vertooning aannam. 't Was trouwens al begonnen zich te moderniseeren. De nieuwe leider Dr. Max Burckhardt, bij zijn benoeming in 't voorjaar van '90 met heftig wantrouwen bejegend, bracht ook een vernieuwing van het répertoire: einde October l.l. speelde Sonnenthal er den Dr. Stockman in Ibsen's *En Folkefjende*.

Zoowel naar chronologische volgorde als om den aard van het stuk zou ik, eenmaal begonnen de nieuwe drama's te behandelen in een opklimming van conventie tot realisme, *Vor Sonnenaufgang* dienen te behandelen vóor *Die Familie Selicke*. Het eerste is toch nog min of meer tendenzdrama en toont een kennelijken invloed van Ibsen's arbeid op die van den Duitschen auteur; terwijl de auteurs van *die Familie Selicke* zich klaarblijkelijk geen ander doel gesteld hebben dan een stuk realiteit zoo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Intusschen vind ik 't, nu Hauptmann's *Einsame Menschen* me eveneens weldra in zijn geheel bekend wordt[1)], verkieslijk van mijn eerste voornemen af te wijken, en de drie stukken van Hauptmann, even zooveel phasen van zijn artistieke ontwikkeling, achtereenvolgens te bestudeeren. Dit blijve dus voor de tweede helft van mijn artikel.

Hoewel *Die Familie Selicke* van ietwat later dagteekent dan Hauptmann's eerste drama heeft het oudere werk middellijk den invloed van het jongere ondergaan.

Vor Sonnenaufgang toch is opgedragen aan ‘Bjarne P. Holmsen, dem consequentesten Realisten, Verfasser von *Papa Hamlet*, in freudiger Anerkennung der durch sein Buch empfangenen, entscheidenden Anregung’.

1) 't Verschijnt bij gedeelten, in ‘Die Freie Bühne’ nieuwe Jrg.

Oogenschijnlijk was die Holmsen een Noorsch auteur. En de bundel van drie novellen, onder den algemeenen titel '*Papa Hamlet*' in '89 bij Reissner te Leipzig verschenen, heet dan ook door dr. Bruno Franzius uit het Noorsch vertaald. Doch de waarheid was, dat de vermelding van dien Noorschen auteur en Duitschen vertaler dienst moesten doen om met de beoordeelaars een Julia-grap te hebben, daar de meesten inliepen, een Hollandsch dusgenoemd litterair weekblad 'De Leeswijzer' evengoed als de meeste Duitsche critici. 't Was trouwens de eerste maal niet, dat één der wezenlijke auteurs den heeren zulk een kool stoofde. Hij had in '87 een uit de nalatenschap van Heine afkomstig gedicht de ronde laten doen door de pers:

'Drei Dinge haben hier im Leben Macht:
Der Neid, die Hoffahrt und die Niedertracht:
Doch wenn sie Dich auch noch so schön bespucken,
Am Ende wirst Du sie zu Boden ducken!

Verloren aber bist Du auf der Welt,
Wenn sich die Dummheit Dir entgegenstellt;
Sie setzt Spinoza hinter Löbel Pintus
Und hat die Weisheit aller Zeiten intus.

Sie lacht wie ein Kretin Dir ins Gesicht
Und lästert Alles, nur sich selber nicht;
Und nichts bleibt übrig Dir vor diesen Viehchen,
Als sacht Dich in Dich selber zu verkriechen.'

De jonge man, die hier Heine had laten spreken, was Arno Holz; in dien tijd van zijn ontwikkeling nog een volbloed lyricus. Toch spreekt uit zijn bundel 'Das Buch der Zeit, Lieder eines Modernen'[1)] een man die niet meer blauwe luchtkasteelen wil droomen, maar geheel zich laten meepakken door den wielenden stroom van het moderne, maatschappelijk leven:

'Auch nicht ins Grab der Lorelei
Verirrt sich mehr mein schwankes Steuer,
Die Zeit verliebter Abenteuer,
Für mich ist sie schon längst vorbei.'

1) Zürich, J. Schabelitz 1885.

Midden in 't volksgewoel, neerziende op de groote steden, onder het geruisch der telegraafdraden, gaat zijn gevoel zich uiten in een lied:

‘Dann glaubt mein Ohr, es hört den Tritt
Von vorwärts rückenden Kolonnen,
Und eine Schlacht seh ich gewonnen,
Wie sich kein Feldherr noch erstritt.’

't Is de groote kamp van de moderne industrie, de moderne gedachten. De eeuwige vrede nadert en de vrijheid zal schitterend uitstralen over de geheele wereld. En de jonge dichter voelt zich gewijd tot dooper van de komende eeuw: haar poezie wil hij afluisteren in het dreunen en slaan der groote ijzeren hamers, die hem toeroepen met een zoete melodie:

‘Schau her, auch dies ist Poesie!

Sie kehrt nicht nur auf ihrem Gang
In Wälder ein und Wirthshausstuben,
Sie steigt auch in die Kohlengruben
Und setzt sich auf die Hobelbank.’

Zoo gaat hij verder, de nieuwe Poezie te beschrijven; met trotsch zelfbewustzijn de tegenstanders oproepend hem te bestrijden, hem aan te vallen. - Met open vizier en harde vuist zal hij hun toonen:

‘Ich und mein Lied, wir sind von Eisen!

Denn nicht soll einst in später Zeit
Mit selbstgefälligem Behagen
Ein später Enkel von uns sagen,
Was roth wie Blut zum Himmel schreit:

“Poeten ohne Poesie,
Und Keiner rief das Wörtchen: Rette!
Sie blökten allsammt um die Wette,
Wie eine Heerde Hammelvieh!”

Nein, nein und nein und aber nein!
Ein Schuft sein will ich, wenn's so endet!
Das Blatt hat endlich sich gewendet!
Dies Buch soll dess ein Zeichen sein!

Soll sagen, was ihr nie gewollt:
Der Singsang hat sich ausgetutet -
Auch durch das junge Lied noch fluthet
Das alte Nibelungengold' -

Strophen als deze mogen meer bewijzen dat de jonge auteur een krachtig rethor dan een eigenlijk dichter was, ze toonen duidelijk wat er in hem omging. Niet alleen de oude goden buiten hem moest dit met vernietiging dreigen, ook die in hem. Een gistingsproces, waarvan hij zich toen zelf nog niet bewust was, begon in zijn geest en gemoed. Het oude werd er bestreden door het nieuwe. En het einde was, dat hij den lyricus in hem, die hem tot 't spreken over de dingen bracht, onderwierp en de waarnemer, die de dingen zelf ging beschrijven, in hem ontwaakte[1)]. Samen met zijn vriend Johannes Schlaf, wiens persoonlijkheid eigenaardig met de zijne overeenkwam, werkte hij een winter lang aan den zoo straks genoemden bundel novellen, die Hauptmann de arbeid van den 'consequentesten Realisten' leek.

Dit nu hebben de auteurs ook uit beginsel willen zijn bij het schrijven van hun tooneelspel *'Die Familie Selicke.'* De werkelijkheid zoo als ze is hebben zij willen uitbeelden. Niet naar de voorbeelden der bekwame en handige tooneelschrijvers hebben zij zich gevormd; zooals onze eerste middeleeuwsche auteurs ook gedaan hebben, namen zij geen ander voorbeeld dan de realiteit. Haar - of liever een zeer bepaald deel er van - hebben zij met al haar kleine bizonderheden op het tooneel willen brengen. Het gevolg is geworden dat de compositie van hun stuk op niets zoo weinig lijkt als op het door Gustav Freytag ontworpen klassieke schema of op een der saloncomedies van de hedendaagsche tooneelschrijvers, Sudermann niet uitgezonderd. Van een verwikkeling is bij hen niets te bemerken, ter nauwernood van een handeling: 'Wat er in een Berlijnsch gezin uit de kleine burgerij op kersttijd van 's middags zes uur tot den volgenden ochtend acht gebeurde,' willen zij laten zien. Doch, zoo consequent-realistisch zijn zij niet, dat zij niet meer dan een fotografie van kleine alledaagschheden zouden geven, onsamenhangend, zonder beteekenis, op

1) Zie over zijn ontwikkelingsgang: Arno Holz. Die Kunst, ihr Wesen und ihre Gesetze. Berlin, Gust. Issleib 1891.

de wijze van sommige der auteurs van het Théâtre libre te Parijs. Allereerst niet, omdat Holz, hoe ook begeerig zich los te maken van allerlei denkbare conventies, erkent dat de kunst, in haar nabootsing van de natuur, afhankelijk is van de voorwaarden harer reproductiemiddelen, en de toepassing daarvan door den kunstenaar.[1)] Nu kan de tooneelschrijver wel de realiteit precies navolgen en haar doen herleven tot in de kleinste détails, maar dan zal hij niet alleen het resultaat bereiken van alle toehoorders en zich zelf te vervelen, hij zal ook moeilijk de impressie kunnen maken, die hij gezocht heeft. Zoo min als een gelaat gelijken zal, waarvan de dimensies nauwkeurig met een passer afgemeten en zóo weergegeven zijn, zoo min zal een eenvoudig nabootsen van de realiteit op de planken den indruk van die realiteit geven. Daar moet samengevoegd, geschikt, gekozen worden; alleen ten slotte die bizonderheden behouden, die karakteristiek zijn en de personen en de toestanden helpen uitbeelden zóo als de kunstenaar ze gezien heeft en hij er een indruk van ontving. Aan dit persoonlijke heeft Holz in zijn aangehaalde 'wet' niet gedacht; toch beheerscht het de geheele vraag in hoeverre de kunst de natuur zal kunnen nabij komen. Ieder kunstenaar ziet in de realiteit wat anders, afhankelijk van zijn physiek waarnemingsvermogen en zijn psychischen aanleg; hij kan alleen dit eigen geziene weergeven; en zijn streven moet er op gericht zijn *dit* te bereiken, dat zijn impressie krachtig uit zijn, nabootsing spreekt. Bewust of onbewust hebben nu ook Holz und Schlaf niet de werkelijkheid, maar haar impressie er van weergegeven. Zij hebben laten zien het troosteloos grijze van het bestaan van dit klein burgerlijk gezin in een der achterbuurten van Berlijn. Wat die menschen te lijden en ook te strijden hebben. De toestanden, welke zij teekenen, zijn wel alledaagsch, in zoo verre als mag aangenomen worden dat dezelfde algemeene verschijnselen zich ook bij tallooze gelijkgestelden zullen voordoen; doch ze zijn karakteristiek-bizonder, omdat de gebeurtenissen alweer niet juist iederen kerstavond zullen voorvallen, ook omdat ze niet op elk persoon een gelijken indruk zullen maken, als op de door hen voorgestelde per-

1) Niet zeer helder en in een zonderling Duitsch drukt hij dit principe aldus uit:
'Die Kunst hat die Tendenz, wieder die Natur zu sein. Sie wird sie nach Massgabe ihrer jedweiligen Reproductionsbedingungen und deren Handhabung.'

sonages. Zelfs zal ik strakjes er op wijzen, hoe zij in een jong meisje een gevoel van opofferingsplichten hebben neergelegd, dat lang niet gewoon is, en we zullen de ervaring opdoen, dat Holz und Schlaf eene neiging tot prikkelbare overgevoeligheid toonen, die de moderne opmerkers in hen verraadt, en het ‘onpersoonlijke’ van hun schildering tot een sprookje maakt. Ze zijn alleen ‘onpartijdig’ d.i. ze toonen geen voorkeur voor den een of den ander hunner personages; ze zoeken hen te verklaren en te ontleden, maar willen door middel en bij monde van die personen niets betoogen, niets verdedigen of laken. Ze staan boven het milieu dat ze schilderen, niet er onder, ze zien ook het leven niet onbewust of met opzet heelemaal donker; er vallen eenige glansen van blijmoedigheid, van gedroomd mooi in dit somber bestaan. De oude lyricus is nog niet dood in hen en het verlangen naar een idyllisch geluk buiten de triesterigheid van dit aardsch gewriemel is niet in hen gestorven.

‘Immer noch.’

aldus dichten ze in 1890, sprekend tot hun hart.[1)]

‘Immer noch fühl ich dich flammen und glühn,
Wenn dich im Frühling die Rosen umblühn;

Immer noch sehnst du dich, süss wie vor Jahren,
Wild nach dem Glück mit den goldenen Haaren,
Schmeichelst es Liebling und Lorelei...
Ach und noch immer fliegt es vorbei!

Lass doch dein Schlagen, lass doch mein Herz;
Sieh, diese Welt ist ein grausamer Scherz,
Ueberall gähnt es dich an: Verzichte -
Immer und immer die alte Geschichte!’

Menschen met zulk een tweespalt in de ziel, droomers van een mooi leven die gevoelig zijn voor het pijnlijke van 't reëel bestaan, menschen van zulk een gesteldheid, plegen we humoristen te noemen. Holz und Schlaf zijn het inderdaad. Er spreekt humor niet alleen uit hun teekening van één der bij-

1) Freie Bühne, Aflev. van 9 April.

personen, maar ook uit hun maat houden in het uiten van sentiment. Want alleen wie voor het betrekkelijke van alle dingen hier op aarde geen oog heeft, kan zich te buiten gaan in een eenzijdig denken en gevoelen. Vandaar dat we geen groot modern kunstenaar zonder dien humor vinden; en dat we aan de mate van die eigenschap in hen hun grootheid kunnen bepalen. Nooit zouden de Duitschers zulke jambenuitgalmers en conventioneele Pathetiker geworden zijn zoo ze, als Goethe en Heine meer humoristen waren geweest; en Holz und Schlaf zouden nog beter en artistieker realisten zijn, wanneer hun humor gevoeliger en fijner was.

VIII.

In een achterbuurt van Berlijn. Een vertrek van matige grootte, op zeer bescheiden wijs ingericht. Het meublement verraadt burgerlijk financieele bekrompenheid. De zware sofa van gebloemd trijp, de gipsen statuetten van Schiller en Goethe, de plaat van Kaulbach ‘Lotte, Brod schneidend,’ de witglazen lamp op de ovale tafel, de kanarievogel-kooi, deze alle samen teekenen de bewoners. Ruim behuisd is het gezin niet. 't Heeft, behalve deze kamer, nog een keuken en een alkoof. De voorkamer is aan een student verhuurd. Een inrichting dus ongeveer zooals we die op de étage-woningen in de dusgenoemde Pijp in onze stad vinden; doch blijkbaar gewijzigd naar den conventioneelen tooneelbouw, zóodat in deze enkele kamer tegelijk links het voorvertrek en de keuken uitkomen, op den achtergrond de alkoof en het venster van de binnenplaats zich bevinden, de gangdeur rechts wordt aangetroffen - een verdeeling die ik mij met haar vier deuren niet precies architectonisch-reëel kan voorstellen, en die in elk geval een uitzondering moet vormen. Blijkbaar hebben de auteurs, om hun personen ‘weg te krijgen’ - wat meestal nog moeilijker is dan ze op 't tooneel te brengen, - de verschillende plaatsen waar ze heen konden zonder uit de buurt te gaan, duidelijk willen aanwijzen en, om hier het verwijt van willekeur te ontgaan, iets van de uiterlijke waarheid opgeofferd. Van beteekenis is dit alleen voor ons, die een karakteristiek van hun realisme zoeken.

Er is, bij 't beschrijven van het woonvertrek der Selicke's nog

één meubel vergeten: 't bed op den achtergrond. En toch speelt juist daar omheen de handeling af. Het jongste kind, 't achtjarige *Linchen* ligt hier ziek en haar ziekte verdonkert de somberheid in deze woning. Met haar vroolijk stemmetje monterde zij, zoolang ze gezond was, allen op; haar woorden alleen vermochten de ouders af te leiden van hun eindeloos getwist. Want Selicke en zijn vrouw maken elkander het leven ondragelijk in hun onvermogen van elkaar te begrijpen en te waardeeren. Hij is een opgewekte, krachtige, levenslustige natuur; zij tobbend, bekrompen, zwaartillend. De toeneming van het gezin, waar nu twee zoons en twee dochters zijn - Tonia, 22 jaar, Albert 18, Walter 12 en Linchen - heeft beiden allengs meer van elkaar verwijderd. De financieele zorgen drukten de vrouw neer, ze nam het leven moeilijker, werd prikkelbaarder, en bedierf in haar behoefte om heur zenuwen te sparen de kinderen door toegeven. De robuste en ook meer intellectueel ontwikkelde man, die over dag op kantoor is, vindt 't huiselijk leven met die tobbende vrouw telkens onaangenamer; haar gezeur, haar zelfbeklag agaceeren hem. - Zoo wordt hij meer uithuizig; bezoekt koffiehuizen, bedrinkt zich nu en dan. De vrouw, onder deze omstandigheden, voelt zich zwaarder gedrukt; de geldzorgen worden nijpender, 't rond-komen valt moeilijker, haar bestaan wordt troosteloozer. Zij is bang voor haar man wanneer hij dronken is en verveelt hem later met haar gejammer. Men ziet: een heel alledaagsche toestand, maar die in de uitvoerige teekening van de wederzijdsche verhoudingen door de auteurs met krachtige intensiteit geschilderd is. In Hauptmann's *Das Friedensfest* zullen we een gelijksoortigen aantreffen; doch op andere wijze opgevat, met een meer opzettelijk psycho-physiologisch ontleden en duidelijk afbeelden van de twee elkaar afstootende nerveuse temperamenten.

Tusschen dezen vader en moeder in leiden de kinderen een moeilijk bestaan. 't Minst Albert, die jongste bediende is op een kantoor en in zijn 18-jarig jongens-egoisme 't heertje speelt, zich van de huiselijke bekommernissen onverschillig losmaakt, of ze critiseert. Walter, die zijn moeder vleit en zich door haar laat bederven, vreest de ruwe uitvallen van ziju vader. 't Meest lijdt Toni, die als oudste dochter zich geroepen voelt het gezin te steunen. Zij heeft, gelukkig, het krachtig opgewekt temperament van haar vader, hoewel wat verze-

nuwd onder den invloed van de moeder. Haar sterk gestel helpt haar den harden, slecht betaalden naaistersarbeid uithouden, waarvan de opbrengst haar moeder de zorgen voor 't huishouden verlicht; haar gezondheid doet haar tegen moeders zwak zich overgeven aan die zorgen reageeren. Zij poogt de tobberd veerkrachtiger te maken; den invloed der slechte verhoudingen op de andere kinderen zooveel mogelijk te keeren en haar ouders tot wederzijdsch verdragen te brengen. Onbewust aldus wat meesterachtig geworden, verliest zij nu evenwel meer en meer invloed op haar vader, wien haar ernst en kalmte gaan hinderen, en die haar in buien van drift verwijt dat zij nog altijd tot zijn last en niet getrouwd is. Te pijnlijker doet haar dit aan, daar ze juist met zich zelf strijd voert om haar liefde te onderdrukken voor hun kamerbewoner, den proponent Wendt, die haar ook lief heeft en haar een rustig en innig huiselijk leven aanbiedt. Maar wat zal er van het huishouden worden als zij weggaat? En Linchen is ook al ziek.

Bij deze ziekte bepalen de auteurs onmiddellijk onze aandacht, wanneer ze ons in het gezin der Selicke's brengen op dien kerstavond. Hun tweede sujet, als ik 't zoo noemen mag, is de thuiskomst van den boekhouder. Hij ontvangt dien avond zijn kerstmisfooi en om er voor te waken, dat hij deze niet aan drank verteert, zal vrouw Selicke strakjes de beide jongens naar 't kantoor zenden om vader af te wachten en met hem naar de ‘Weihnachtsmarkt’ te gaan. Eerst evenwel komt er bezoek van den ouden Kopelke - een soort mannetje-van-alles, 'n goedmoedige, opgeruimde Berlijnsche humorist, die, omdat de dokter zoo duur is, z'n kennis van de medische wetenschap aan de jonge zieke wijdt. Ze kon een bekwamer arts, zeker geen gemoedelijker en hartelijker vriend treffen. De Olle Kopelke - klein, kogelrond, vriendelijk, met gladgeschoren vollemaansgezicht - toont zich voor heel het gezin een belangstellende, die zijn beste belooning vindt in een kop ‘anjenehm riechende Kaffe.’ Ten minste, als die bij de hand is; op kosten voor hèm wil hij de vrouw niet jagen. En hij beurt haar op, laat zich de hoogheid van Albert den kantoorheer (die op hem neerziet als op een kwakzalver) met humoristischen deemoed welgevallen, troost de zieke en haar moeder met zijn opgeruimde, berustende levenswijsheid en deelneming.

Hij gaat bij het bed, terwijl de moeder 't drankje klaarmaakt:

‘Na, Lin'ken? Kennste mir noch? Och Jotteken doch, d i e Aermken! Nich wah! Det - watt doch mal, Kind, 'n Oogenblickchen! - Det... thut doch nich weh? (Hij verlegt haar wat)... Na sehste!! Ick sag' ja! det... det is allens man auswendig! Det's janich so schlimm! Uf de Woche kannste all dreist widder ufstehn! Denn jehste for Mama'n bei'n Koofmann! Denn jehste mit ihr auf 'n Marcht! Inholen! He? Weesste noch? Uf 'n Pappelplatz? Der mit 't Schielooge? Jungens’, sag'ick, ‘B a n d e ! Wehrt ihr wol det M e e c h e n sind lassen?’ Abber da!! Heidi! Wat haste, wat kannste... ‘Nich wah? Nun nehmste abber ooch sauber in? (tot vrouw Selicke). Wat det Kind blos for 'n Schwitz hat!?’

Maar als de oude vrouw bezorgd zucht, stelt hij haar dadelijk gerust met de opmerking:... ‘Abber det....e.... wissen Se!... Det... det is i m m e r so! - Det i s nu mal nich anders! Det...’ En als even later vrouw Selicke zich er over beklaagt dat uit den dokter ook al niet wijs te worden is, formuleert hij, na eerst bescheiden haar dank voor *zijn* bemoeiingen te hebben afgewezen, zijn medische geloofsbelijdenis in deze gewichtige opmerkingen:

‘Wissen Se? De Hauptsach is jetz': man immer scheen warm halten! det Ibrije, verstehn se, det Ibrije jiebt sick denn janz von alleene! Janz von alleene! Ich sag: man blos nich immer so ville mang der Natur fuschen, sag ick!’...

Een volgend moment nemen de auteurs de gelegenheid waar ons hun Berliner type ook nog van een anderen kant te laten zien. Ze zijn blijkbaar zeer met hem ingenomen en besteden aan zijn teekening alle zorg. Ook met 't duidelijk doel, verscheidenheid en kleur te brengen in hun anders al te somber eentonig tafereel.

Uit zijn kamer links is nl. de bewoner Wendt gekomen, die Kopelke ook kent en hem als raadsman van het gezin waardeert. Op zijn beurt voelt ons oudje zich zeer gevleid door het tegemoetkomend vertrouwen van den geleerden jongen man, en zijn welbespraaktheid gaat zijn vaart, nu Wendt - met bizonder oogmerk - hem naar den toestand van het arme Linchen komt vragen. Kopelke - die graag van Wendt 'n sigaar aanneemt, maar met diens permissie in dit vertrek

liever niet rooken zal - Kopelke constateert zijn eenstemmigheid met den dokter, die zich niet uit wil laten:

‘Ja, wissen Se! offen jestanden! abber det kann ick den Mann eejentlich janich verdenken,’ verklaart hij vergoelijkend. ‘Denn Se könn'n sagen wat Se wollen - ick bin man so zusagen 'n janz eenfacher Mann, verstehn Se! abber det kann'k Ihn'n sagen, mit det Kind is 't retour jejangen! Schon wenn een'n immer so anseht, verstehn se! - wahhaft'jen Jott, abber so wat kann eenen durch un durch jehn!’

Toch wil hij, op de vraag van Wendt of er dan eigenlijk gevaar is, geen direct antwoord geven. Hij ontwijkt ze dus, door de opmerking dat de armoede van 't gezin de verpleging van 't kind in den weg staat - (tusschen haakjes, dit gesprek in dezelfde kamer gevoerd, maken de auteurs aannemelijk door Linchen te doen lijden aan slaapziekte). En eenmaal op 't chapiter ‘geld’ gekomen vangt hij aan uit te weiden over den invloed dien 't geld op zijn eigen leven geoefend heeft. 't Ontgaat mijn lezers zeker zoo min als mij, hoe in ons Hollanders de persoon van dezen welbespraakten Berlijner herinneringen opwekt aan bekende figuren uit de Camera Obscura:

‘Ja, wenn eener immer ville Jelt hat wissen Se, denn mag 't ja wol noch jehn. Ja! det liebe Jelt... nehm Se mir mal zun Beispiel! Ich wah ooch nich uf'n Kopp jefallen als Junge! Ich wah immer der Erste in de Schule! Wat meen'n Se woll?!.... Abber de Umstände, wissen Se! de Umstände! Et half nischt! Vater liess mir Schuster weer'n.... Freilich, mit die Schusterei is det nu ooch nischt mehr heitzudage! Die ollen Fabriken, wissen Se! Die ollen Fabriken rujeniren den kleenen Mann.... sehn Se! So bin ich eejentlich, wat man so'ne verfehlte Existenz nennt! No bin ick so zusagen allens und janischt!.... Ja!.... Da bring 'k mal een'n durch'n Prozess, da wird mal'n bisken jeschustert, dann mal mit de Homöopathie und denn mit det Silewetten (Silhouetten) schneiden, wie det grade so kommt, verstehn Se! Ja!.... Freilich! Se haben allen nischt, die armen Deibels, den'n ick....

(*Die Uhr schlägt sechs*)

Wat?! Sechsen schonn?! Hurrjott!.... (*Wickelt sich schnell den Shawl um*).... den'n ich jeholfen heb', meen ick! (*Umher-*

sehend) Handschuh hat ich ja woll zufällig keene jehabt?... Na, abber man krepelt sick so durch (*Wendts Hand schüttelnd*) Wah mich sehr anjenehm, werther junger Herr, wah mich sehr anjenehm!.... Dunnerwetterstock, det wird ja die allerhöchste Eisenbahn....'

En hij haast zich weg, ons de herinnering achterlatend aan een levend mensch, zóo juist en tevens zoo sober humoristisch geteekend, als we tot nu toe nog zeldzaam in een hedendaagsch Duitsch tooneelstuk ontmoetten. Deze auteurs kunnen meer dan ons een brutalen koetsier en aanmatigend kindermeisje, naar theatermodel versneden, laten zien. Hun portret van dit rondbollig mannetje, dat we in de laatste akte terugvinden en dat zij ook in een afzonderlijke schets nog lieten optreden[1)] is vol kleine trekjes en vormt een goed gedaan genre-beeldje. Alleen dit: 'zufällig' in den zin 'Handschuh hab 'ich ja wohl zufällig keene jehabt' heeft de waarde van een vondst...

Als Kopelke vertrokken is, blijft Wendt eenige oogenblikken in afwachting alleen...

Toni, die uit is gegaan om werk te halen, blijft lang weg. En hij moet haar noodzakelijk spreken. Juist voor een uur is hij verrast door een beroep naar een klein landplaatsje, en hij moet haar vragen de pastorie met hem te deelen. Wendt is door het leven in Berlijn gebroken; hij heeft er zijn geloof, ook zijn geloof in zich zelf verloren. Zijn zwakheid heeft behoefte aan den steun van Toni's sterkte en van haar liefde. Hij zegt haar dit alles, als zij komt; zegt haar dat hij zijn ambt niet zou durven aanvaarden zonder dat zij naast hem stond; hij brengt haar in moeilijken tweestrijd tusschen haar gevoel voor hem en voor haar ouders. Beiden hebben zij haar noodig, en dat maakt haar gelukkig en bedroefd; ze wil zoo graag met hem gaan, maar kan niet besluiten, daar de herinnering aan den kommer, dien ze thans achterlaat, haar zal bijblijven en haar geluk verdonkeren. 't Offer aan haar plicht valt haar wèl zwaar, 't Zou toch zoo heerlijk wezen eindelijk eens los te worden van dat triesterige leven hier; zóo heerlijk zich over te geven aan zijn onstuimige liefde. En 't arme, ge-

1) 'Die Papierne Passion', eine Berliner Studie, In *Freie Bühne*, Lief. 9 Jrg. 1.

plaagde naaistertje laat zich wiegen in de bedwelmende weelde van een droom, dien hij haar voordroomt; het weemoedig glimlachje der martelares wordt vervangen door een lachje van blijheid, als hij na het kussen, schertsend haar aanspreekt: ‘Fru Pastern!’ - Een lang liefdestooneel, echt Duitsch met zijn ondergrond van dwepende sentimentaliteit, zijn mengeling van ernst van levensbeschouwing en idyllisch gedroom van landelijke rust in een dorpspastorie, doch modern gezien en gevoeld in een sombere atmosfeer van burgerlijke levenszorg en van overprikkeling onder het drukke leven eener groote stad. Al zijn we in een achterhoek er van, haar zware hand laat geen oogenblik af van haar druk. Den tweestrijd van Toni voelen we te sterker als echt, naar mate de motieven ons eenvoudiger en uit het gewone leven genomen blijken. Doch niet ontgaat ons, dat alleen in een fijn sensitieve natuur dit besef van plicht jegens 't gezin zoo duidelijk spreken zal en Toni dus allerminst als type van een gewoon burgermeisje kan gelden. Er is wel zeker veel van een ‘heldin’ in haar - en de schildering van haar innerlijken strijd is meer het werk van een gevoelig, bijkans overgevoelig dichter dan van een koelnuchter, realistisch waarnemer. Vandaar dan ook dat men die overeenkomst heeft willen vinden tusschen de burgerlijke huilcomedie van Kotzebue en deze schildering van het Berlijnsche leven. Doch die overeenkomst bestaat alleen in zoover als beide auteurs een gelijk milieu van Duitsche burgerlijkheid kiezen, beide auteurs Duitschers zijn, en in het algemeen de moderne nerveuse gevoeligheid zich nauw verwant toont aan het sentimenteel gezucht van het eind der vorige eeuw. Holz und Schlaf verheffen zich boven Kotzebue door hun hoogen artistieken ernst en voornaamheid van opvatting; al zal blijken dat Hauptmann ook daarin hun meerdere is...

Als het tweede bedrijf begint is het nacht. De jongens hebben vader misgeloopen; bij het flauwe lamplicht zitten allen in spanning zijn komst te wachten, bevreesd voor een dronkenmanstooneel. Met moeite jaagt Toni de jongens naar bed; zij blijft werken en droomen, pijnlijk gewekt door elke nieuwe klacht van haar moeder, haar herinnerend aan de droevige realiteit; in haar hoop versterkt door een tijdelijk opleven van het zieke kind, ijlend in de koorts. - Dan gaan zij en haar moeder weer zitten wachten, tot eindelijk de vader thuiskomt, ‘aangeschoten’, in een

dronkenmans goedgeluimdheid, fideel, met een zucht om grappig te zijn. De moeder, opgeschrikt, is weggeloopen, en Toni met hem alleen gebleven; zich dwingend tot zachtheid, maar gekweld door de ruwheid van zijn uitvallen tegen haar, zijn sarcasmen tegen haar moeder. Eindelijk heeft hij uitgepraat: hij valt bij de tafel in slaap. En terwijl hij daar ligt te ronken, sterft het zieke Linchen, zijn lieveling; - een contrast, waarin het ‘opzet’ niet te miskennen valt. Eerst als zij dood is lukt het Toni hem te wekken tot een bewustzijn, waarin hij getroffen wordt door een verdoovende smart.

Den volgenden ochtend: het derde tafereel. - De morgen begint al door te breken en een koud wit licht te verspreiden door de kamer, waarin de lamp nog droef staat te flikkeren. Het heele gezin is om het doodsbed verzameld, - in een stil gevoel van onderling toenaderen. Maar de vader heeft geen oor voor de goede, vergoelijkende woorden zijner vrouw, geheel overgegeven aan zijn smart. De nerveuse overprikkeling van de moeder uit zich in nieuwe, onophoudelijke jammerklachten over de ellende van het bestaan, dat zich weer dadelijk met zijn alledaagsche eischen doet gelden: er moet voor het huishouden gezorgd worden; voor 't ontbijt van den inwoner, die nog dien ochtend vertrekken zal. Wendt heeft een laatst onderhoud met Toni. Onder haar physieke afmatting heeft zij nauwelijks den moed om bij haar afwijzing te blijven, in de noodzakelijkheid om haar eigen liefde, haar innige behoefte aan een rustig bestaan daarbij zelf te doen zwijgen. Maar zij voelt ook, dat ze niet anders kan; de gedachte aan de moreele ellende van het gezin dat achterblijft zou haar toch geen rust laten. Zij *moet* zich opofferen; en het leven zal haar wel helpen: ‘Ach, wenn man so den Tag über arbeitet, weisst du! - Wenn man sonst gesund ist und tüchtig arbeiten kann: da denkt man an nichts. - Dann hat man keine Zeit an etwas zu denken!’ - Hij moet er zich ook maar over heen zetten en trachten zijn werk en zijn plicht te doen.

Wendt. Du hast recht! - St. - - Wir müssen uns darein finden!

Toni (*freudig, sich an ihn drückend*). Ach, siehst du! - Das ist gut von Dir! - Das ist g u t !

Wendt. Aber nicht wahr? Ich habe Dich doch g e f u n d e n

und Du - Du machst mich jetzt zu einem anderen Menschen! - Du hast mich überhaupt erst zu einem gemacht, liebe Toni! - -

Toni. Ach, ich! - - -

Wendt (*innig*). Ja! Du! - Das Leben ist ernst! bitter ernst - - Bitter ernst - - Aber jetzt seh' ich, es ist doch schön! - und weisst Du auch warum? meine liebe Toni? - Weil solche Menschen wie Du möglich sind! - (*Streichelt ihr über das Haar*).

Toni (*leise, selbstvergessen, glücklich*). Ach ja! - Ach, aber das ist gut von Dir! - - Ich wusste ja - - -

(*Pause. Sie sehen sich in die Augen*).

Toni (*schmerzlich, sehnsüchtig aufseufzend*). Ach, Du! - -

Wendt (*sie fest an sich pressend*). Hm? - Du - Toni! - -

Toni (*in Gedanken an ihn vorbeisehend*). Ach ja!

Wendt (*schmerzlich*). Toni! - Toni! - (*presst sie eng an sich*).

Toni (*mit erstickter Stimme*). Still - - sei still - - -

Wendt (*verloren*) Toni - - - (*beugt sich über sie und will sie küssen*).

Toni (*mit erstickter Stimme*). Lass - - Ich - höre - die Mutter - - Ich muss nun - wir müssen nur daran denken! - - - nicht wahr! - -

Wendt. Toni! Ich bleibe noch! - - Einen Tag! - Einen einzigen Tag! -

Toni (*wie vorher*) Nein - - Bitte! - Bitte! mir zu liebe! -

Wendt. Ach! - - Leb wohl (*küsst sie*).

Maar als hij na een laatste omhelzing wegijlt, klinkt zijn bemoedigend slotwoord: ‘Ich komme wieder!’

Dit nu is geen offer aan de toeschouwers, die een bevredigend einde verlangen. 't Is een verzekering, zooals we van Wendt, naar we hem hebben leeren kennen, niet anders verwachten. Zal zijn terugkomst iets vermogen? De auteurs laten een vraagteeken staan. Dit voelen we: de treurige verhouding tusschen de ouders is niet meer te veranderen en zoolang dezen das leven is er voor de sensitieve Toni geen geluk mogelijk. En hieruit hooren we het pessimisme der auteurs. Niet de slechtheid der menschen maakt het leven zoo treurig - we bespeuren zelfs geen zweem van de ondeugden, die vele andere naturalisten en realisten bij voorkeur in het licht zetten; - maar het onvermogen om elkaar te verstaan, maar de invloed der maatschappelijke toestanden, op het gestel

en temperament der menschen. Het sociologisch moment, dat we in Sudermann's stuk zoo sterk vonden, is hier ook nog aanwezig. Maar 't spreekt niet in zijn inwerking op 't moreel denken en gevoelen van de menschen; zedelijk staat Toni in haar zelfopoffering hooger dan Robert Heinecke, ofschoon zij nooit uit haar omgeving geweest is - en haar ouders, wel is waar van wat hooger maatschappelijken stand, geven ons geen oogenblik den indruk van moreele botheid. De auteurs bekommeren zich niet om 't moreele zijn. Maar we vinden in hun stuk voor het eerst menschen die een zenuwleven leiden. En al nadert hun drama aldus de grens van wat ik nader als het verschijnsel ‘naturalisme’ wensch te omschrijven; dit drama zelf zou ik willen beschouwd zien als een voorbeeld van echt Duitsch realisme.

De auteurs zijn het zich bewust en doen er zich te goed op, dat zij niets aan uitheemschen invloed te danken hebben. Geen Russische, geen Noorsche, geen Fransche schrijver is hun voorbeeld geweest. Dit is juist. Maar 't is de vraag, of zonder de kennismaking met de producten uit deze windstreken, in 't bijzonder met de detailschildering van Ibsen, zij er toe zouden gekomen zijn op gelijke wijze het leven om hen heen in al zijn teekenende bizonderheden te gaan waarnemen. Hun eigen landgenooten zijn nog zóó weinig modern gevormd, dat een der bladen, bij het aankondigen der aanstaande vertooning van *Die Familie Selicke* durfde schrijven: ‘dan zal geen vrouw, die op fatsoenlijken roep aanspraak maakt, zich daar kunnen vertoonen en de heeren zullen bij deze voorstellingen insluipen, zooals men dat bij 't bezoeken van verdachte lokalen doet.’ En nu komt er in dit drama geen onvertogen woord en geen onvertogen handeling! Het eenige wat bij de vertooning bleek, 't was dat het stuk wat vervelend werd in zijn voortdurende herhalingen van hetzelfde treurmotief. Doch dit is een gevolg van het gebrek aan technisch weten en kunnen ruim zoo zeer als van het systeem.

(*Slot volgt.*)

L. SIMONS MZ.

Uit Zuid-Afrika.

Zuid-Afrika. Reisherinneringen van Hendrik P.N. Muller. Leiden, A.W. Sijthoff (393 blz., 33 platen en 2 kaarten).

De belangstelling onzer landgenooten in de Zuid-Afrikaansche aangelegenheden is ongetwijfeld in de laatste jaren aanmerkelijk toegenomen. In 1875 trachtte president Burgers tijdens zijn verblijf hier te lande te vergeefs de overtuiging te wekken dat Zuid-Afrika een Grooter-Holland worden kan, evenals Noord-Amerika reeds een Grooter-Engeland is, en Australië met snelle schreden den weg van Noord-Amerika opgaat. De geestdrift van Burgers vond slechts bij enkelen weerklank. Wat er in Zuid-Afrika na zijne terugkomst gebeurde, was voldoende om de gewekte belangstelling als een stroovuur te doen uitgaan. Het land, van welks toekomst hij zich zoo ontzaglijk veel schoons had voorgesteld, werd in April 1877 door Engeland geannexeerd onder omstandigheden, die een wederopstaan na zulk een val zeer onwaarschijnlijk schenen te maken.

De latere gebeurtenissen hebben bewezen dat Burgers' denkbeelden over de toekomst niet zoo hersenschimmig waren, als zij in 1877 aan de meesten moesten voorkomen. De vrijheidsoorlog der Transvalers, met een helder inzicht op de toestanden in Engeland en Zuid-Afrika, dat Dr. Jorissen, den staatkundigen raadsman der Boeren, tot blijvende eer strekt, op het juiste oogenblik begonnen, leidde na een reeks van zegepralen tot het herstel der onafhankelijkheid van de Transvaal, die sedert dien tijd den beteekenisvollen naam van Zuid-Afrikaansche Republiek draagt.

Wat de *woorden* van Burgers niet, of niet genoeg, vermocht

hadden, dat bewerkten de *daden* zijner landgenooten. In de eerste weken van 1881 heerschte er in ons land een opgewekte volksgeest, een geestdrift voor de Transvalers en een bittere stemming tegenover Engeland, die voorzichtige staatslieden met waarschuwend opgeheven vinger naar honderd jaren vroeger, 1781, deden wijzen. Ons land, dat door den langdurigen vrede, waarin het sedert 1839 voortdommelt, alle gegevens aanbiedt om zijne kinderen als cosmopolieten zonder geur of heerlijkheid te zien opgroeien, leverde destijds het bewijs dat het nationaliteitsgevoel nog krachtig leefde. Alle andere zaken, zelfs het o zoo belangwekkend gehaspel tusschen Kappeyneanen en anti-Kappeyneanen, moesten in de publieke opinie verre achterstaan bij de berichten uit Zuid-Afrika.

De destijds opgewekte belangstelling is niet verdwenen, schoon zij met de jaren eenigszins van aard veranderde. Dat er iets ongezonds in schuilde, bleek bij de ontvangst der Transvaalsche Deputatie, die in 1884 ons land bezocht. Of het verstandig en kiesch was, onze aan een eenvoudig leven gewende Afrikaner verwanten met zooveel omhaal van champagne en feestdronken te ontvangen, als hier en daar geschiedde, mag betwijfeld worden. Maar dat men, als gastheeren optredende op zulk eene wijze, dat Kruger eindelijk moest uitroepen ‘Jullie moet ons nie verafgoden nie!’, nu ook gehouden was iets voor de geëerde gasten te *doen*, - dat schijnen velen niet begrepen te hebben, al is het zoo klaar als de dag. De financieele plannen, waarvoor de Deputatie in Nederland steun kwam zoeken, mislukten deerlijk. Alleen aan de taaie volharding, eerst van de ingenieurs Groll en Maarschalk, later, toen zij overleden waren, van hun opvolger, den heer R.W.J.C. van den Wall Bake is het te danken dat de belangrijkste dier plannen, de vestiging der Spoorwegmaatschappij, ten slotte onder geheel andere omstandigheden toch verwezenlijkt is.

Sedert 1886 hebben de berichten over de beteekenis der goudvelden in de Zuid-Afrikaansche Republiek de aandacht getrokken van velen, die weinig of geen gevoel hebben voor de nationale belangen, die ons volk daarginds heeft te behartigen. Tal van Nederlanders verhuisden naar de Zuid-Afrikaansche Republiek om daar in handel en nijverheid, of wel als onderwijzer en ambtenaar werk te zoeken. Natuurlijk beijverde zich nu de boekhandel aan belangstellenden de gelegenheid te

geven iets meer van het nieuwe Eldorado te vernemen. Het aantal Nederlandsche werken en werkjes over Zuid-Afrika, tusschen 1880 en 1890 uitgegeven, zou bij een statistisch onderzoek blijken vrij wat grooter te zijn dan in de tien voorgaande jaren.

Ondanks den overvloed van inlichtingen over Zuid-Afrika, te putten zoowel uit deze geschriften, als uit de mededeelingen van hen, die na langer of korter verblijf aldaar onder ons teruggekeerd zijn, blijkt het land geheel onbekend te wezen aan de meesten, die zich als landverhuizer derwaarts begeven. Van de Hollanders, die er zich vestigen, behoort na drie maanden de grootste helft tot de ‘mopperaars’, die zich bitter beklagen over de teleurstellingen, welke hun deel zijn. Sommigen hadden zich de Boeren voorgesteld als ideale menschen, die bepaaldelijk zeer verheugd zijn als er weder een Hollander aankomt. Ontdekken zij dan dat ook de Boeren hun gebreken hebben en niet iederen Hollander met open armen ontvangen, dan klagen zij, alsof hun een schromelijk onrecht wordt aangedaan. Anderen meenen in gemoede dat iemand, die hier niet goed vooruitkomt, omdat er op zijn bekwaamheid of zedelijkheid nog al iets aan te merken is, zeker juist de geschikte man zal zijn voor een zoo afgelegen land en voor een maatschappij in wording. Leert hun nu de onverbiddelijke ervaring dat, wie *hier* goed is, nog maar even dragelijk is in Transvaal, en dat zij zelven, die hier niet van de bovenste plank waren, daarginds sukkels blijven, dan voelen zij zich bitter verongelijkt en klagen steen en been over de verkeerde inlichtingen, die hen in Holland tot de reis hebben aangespoord.

Ik heb deze opmerkingen en historische herinneringen, die zeker alles behalve nieuw zijn, hier ter sprake gebracht om duidelijk te kunnen maken, waarom de heer Hendrik P.N. Muller een verdienstelijk werk deed met het uitgeven zijner reisherinneringen uit Zuid-Afrika. De meesten, die eenige maanden, of zelfs jaren daar te lande vertoefd hebben, zijn zeer zeker volkomen onbevoegd om iets daarvan te vertellen, dat de moeite van het lezen waard is. Hoeveel Nederlanders, in ons vaderland geboren en getogen, zouden een schets kunnen geven van de Nederlandsche toestanden, waar een vreemdeling iets aan had? Om over de toestanden in een land te oordeelen

moet men iets anders hebben dan oogen en ooren. Een eerste vereischte is een zekere algemeene kennis, vooral van geschiedenis en land- en volkenkunde, en voorts eenige sympathie met het volk, welks toestanden men beschrijven zal. Vandaar dat wat Lion Cachet, Blink en enkele anderen over Zuid-Afrika schreven, den lezer inderdaad op de hoogte kan brengen, mits hij zelf niet al te onvatbaar zij, terwijl sommige, vooral Engelsche auteurs des te valscher voorstellingen wekken, naarmate zij de kunst van schrijven beter verstaan.

De heer Muller spreekt zeer bescheiden over zijne voorbereiding tot de taak van *inquisitive traveller*. Na opgemerkt te hebben dat zijne reis reeds eenige jaren achter hem ligt en ‘uitsluitend voor handelsbelangen ondernomen en volbracht werd’, kenschetst hij zich zelf in de Inleiding als geen ‘geletterde’, maar ‘een man uit den handel, wiens neigingen en krachten... niet liggen in het te boek stellen van lange verhalen.’

Inderdaad heeft de schrijver oog voor veel meer dan alleen handelsbelangen; hij heeft zijn eigen waarnemingen gezien in het licht van gegevens aangaande land en volk, ‘die men niet op reis, maar alleen aan de studeertafel kan te weten komen’, en hij is daarbij een onderhoudend verteller. Wie een welgeslaagde reisbeschrijving zal leveren, moet èn die vroeger verkregen kennis èn de gave van vertellen hebben. Mist hij de eerste, dan zal hij zijn ervaringen niet weten te schiften, en de massa der onbeduidende mededeelingen zal zijn werk voor den lezer tot een onoverkomelijke woestenij maken. En heeft hij wel het noodige oordeel en de noodige kennis, maar hapert het hem aan de moeilijke kunst om zijn lezers eenigermate te doen zien wat hij zelf zag, dan zou hij beter gedaan hebben zich niet te wagen aan een onderwerp, waarbij die kunst volstrekt onmisbaar heeten mag.

In het eerste hoofdstuk van zijn boek leidt de schrijver ons rond te Lorenço-Marquez en schetst daarbij het volgend tooneel, dat hij te zien kreeg bij zijn bezoek aan ‘het Hollandsche huis’ aldaar.

> In een hoek zit een vreemde groep menschen, mannen en vrouwen, nedergehurkt, Europeesch gekleed, eenigszins in den trant van onze Hollandsche boeren, maar de mannen met de roode fez op het hoofd. Hunne bruingele tint doet denken aan den Maleier, de uitstekende jukbeenderen, breede neus en

> dikke lippen aan den Kaffer. Bescheiden wachten zij tot het hunne beurt zal zijn. Wanneer wij ons in het Portugeesch tot hen richten met de vraag wat hun verlangen is, dan antwoorden zij niet. Enkele woorden Engelsch weten zij te stamelen, maar hoogst gebrekkig. Als zij ons echter Hollandsch hooren spreken, heffen zij zich vroolijk op en verzekeren ons: 'Ons is slamsche menschen; ons wil na Mekka, maar ons hèt geen geld nie.'

Waarom heeft de reiziger onder het vele, dat het bezoek aan de Hollandsche factorij hem te zien gaf, juist dit kleine avontuur uitgekozen om het eenigszins uitvoerig te beschrijven? Omdat het hem, in verband met vroegere studie en lectuur, het een en ander te denken gaf, dat den gewonen toerist niet zou ingevallen zijn.

> 'Ziedaar' - vervolgt de heer Muller na zijn beschrijving der slamsche menschen - 'ziedaar weder een overblijfsel van de daden onzer vaderen, die, zooals in bijna elk deel der overzeesche wereld, ook in Zuid-Afrika de pioniers zijn geweest der Europeesche beschaving en met moeite en strijd de heipalen in den grond dreven, waarop wij en andere natiën grootsche volksplantingen hebben gevestigd. Hoe zuidelijker wij komen in Afrika, hoe talrijker die overblijfselen, welke den echten Hollander, trotsch op zijn lief vaderland, vervullen met fierheid en ontzag tegelijkertijd. Het is bekend, hoe onze vaderen in den tijd der Oost-Indische Compagnie Maleiers ontboden naar Zuid-Afrika tot ontginning van den grond, omdat zij terecht begrepen van de negers op dit punt weinig te kunnen verwachten. Die Maleiers hebben zich gekruist met de negers, namen onze taal aan en ook vele onzer gebruiken, maar bleven den Islam getrouw; vandaar de naam, dien zij zich geven. Velen van hen heb ik ontmoet, tot zelfs bij Zanzibar op weg ter bedevaart naar het Heilige Graf, goedige, vriendelijke, arbeidzame menschen. Zij sparen en sparen, totdat zij eindelijk, als dekpassagiers slechts, de groote reis kunnen ondernemen. Veel sympathie en aanhankelijkheid heb ik wegens mijn land en mijne taal van hen mogen ondervinden.'

Het helder besef van den overweldigenden en duurzamen invloed, dien onze zeventiende-eeuwsche voorvaderen in Afrika hebben geoefend, laat den heer Muller nergens in den steek.

De ‘heipalen’, die deze eerste ‘voortrekkers’ in den Afrikaanschen grond hebben geslagen, trotseeren de eeuwen, en wat zij daarop bouwden is zoo stevig, dat het Hollandsch karakter der maatschappij na bijna een eeuw van Britsch bewind niet te miskennen is, en ondanks alle immigratie van lieden van een ander ras zal blijven bestaan.

De richting, waarin de heer Muller zijne reis aflegde, was juist geschikt om hem dien Hollandschen invloed al duidelijker en duidelijker in 't oog te doen springen. Te Lorenço-Marquez kon die hem uit niet veel anders blijken dan uit dergelijke toevallige ontmoetingen als met de ‘slamsche menschen’. In het tweede hoofdstuk zien wij den schrijver op eenigszins avontuurlijke wijze aanlanden in Durban, de havenstad van Natal, wier ‘breede straten, hier en daar aangelegd naar het stelsel van Mac-Adam; groote fraaie huizen, meest van twee verdiepingen, keurige winkels,’ enz. hem met bewondering vervullen voor de werkkracht van het Angelsaksisch ras. Maar hij is niet blind voor de keerzijde. De verslaafdheid der meeste Engelschen aan sterken drank en hun onverstandige behandeling der naturellen zijn punten, waarin zij zoowel bij de Boeren als bij de Portugeezen achterstaan. En meent de Portugees volgens den heer Muller ‘dat in het eentonige Afrika eenige afleiding onontbeerlijk is, heeft hij de vaste gewoonte om zich aldaar, bij gebrek aan eene echtgenoote, van eene tijdelijke zwarte of halfzwarte levensgezellin te voorzien’, den Boer is dit Portugeesche stelsel evenzeer als den Engelschman ‘een gruwel’. Toch zoekt hij niet, als de meeste Engelschen, zijn ‘troost bij brandy, whiskey of het vierkantje jenever’. Hij moet dus zijn land niet zoo eentonig en vervelend vinden, als ook de heer Muller geneigd is te doen, of wel hij staat te hoog om die kwalen op Portugeesche of Engelsche manier te bestrijden.

Inderdaad is, naar ik meen, èn het een èn het ander waar. De Afrikaner Boer is ondanks zijn gebrek aan schoolwijsheid en zijn ‘onzindelijkheid’, waarover ook de heer Muller spreekt, maar die in een zoo waterarm land niet onnatuurlijk is, een geboren aristocraat. Daarom versmaadt hij de ‘afleiding’, die de Engelschen en de Portugeezen, ieder op zijne wijze, en vele andere ‘uitlanders’ helaas op beide wijzen zoeken. Daarom hindert hem het eeuwige eenerlei in zijne levenswijze niet, evenals ook vorsten een groot weerstandsvermogen hebben tegen een-

tonigheid en verveling. Daarom beheerscht de Boer den inboorling eenvoudig door het levendig besef van zedelijke meerderheid, dat hij den barbaar inboezemt.

De gebreken, die men den Boer verwijt, zijn grootendeels *les défauts de ses vertus*. Dat hij er hartelijk voor bedankt geest en lichaam te bederven door overmatigen lichaamsarbeid, en liever als een herdervorst in bescheiden eenvoud leeft dan meer geld te maken door zich toe te leggen op den landbouw, is volkomen waar. Maar men moest eindelijk ophouden met de dwaasheid om die reden de Afrikanen te beschuldigen van ‘luiheid’ of ‘gemakzucht’. Zouden zij zich een halve eeuw lang gehandhaafd hebben te midden van zooveel krijgshaftige barbaren, als zij van hun jeugd af geloopen hadden in het gareel van den overmatigen arbeid, dien onze heerlijke ‘industrieele’ en ‘arbeidzame’ maatschappij van ons, arme slaven van den negentiende-eeuwschen vooruitgang, vordert? Niet aan luiheid hebben wij hier te denken, maar aan een dergelijke levensopvatting als bij de Ouden, door wie de handenarbeid, in zoo verre hij den geest verstompt en het lichaam leelijk en zwak maakt, geminacht werd. Voert men ons te gemoet, dat bij de Afrikaner Boeren weinig te bemerken is van de opgewekte geesteswerkzaamheid, die bij de Grieken met de minachting voor handenarbeid gepaard ging, dan vergeet men dat de Boeren een volk zijn in zijn prille jeugd. Niemand vermag te voorspellen, welke heerlijke vruchten op het gebied van wetenschap en kunst een natie kan voortbrengen, die, wat lichamelijke eigenschappen en karaktergaven aangaat, hare loopbaan zoo schitterend begonnen is als onze Afrikaner verwanten. Voordat de dichters en geschiedschrijvers in Griekenland hun werken konden schrijven, moesten de koloniën gesticht en de barbaren bij Marathon en bij Himera verslagen zijn. De kolonisatie van Zuid-Afrika door de Boeren en hun strijd met Kaffers en Engelschen leveren ruime stof voor een nationaal heldendicht. Wie weet welke Afrikaansche dichters ze bezingen, welke beeldende kunstenaars er hun onderwerpen aan zullen ontleenen, als de Hemel aan onze verwanten genadiglijk den voorspoed en den tegenspoed blijft toebedeelen in de rechte verhouding, die de mensch noodig heeft om naar lichaam en geest te gedijen?

In het laatst van het tweede hoofdstuk zien wij den heer Muller in aanraking komen met de Afrikaner Boeren. Reeds

te Pietermaritsburg treft het hem dat er zooveel Hollandsch op straat te hooren is. Het blijkt hem dat zeer velen, die het spreken, Engelschen zijn, die zich hebben leeren bedienen van de taal der Afrikaners. Meer noordelijk in Natal bevindt hij zich in een geheel Hollandsche omgeving.

> In het zuiden (van Natal) vindt men weinig Hollandsch sprekende boeren; in deze streken worden zij daarentegen in grooten getale aangetroffen, ofschoon velen na den laatsten Transvaalschen oorlog het land verlaten en de wijk genomen hebben naar de Hollandsche republieken. ‘Hunne familienamen maken het niet twijfelachtig welke hunne afstamming is. Zoo struikelt men, om zoo te zeggen, in Boven-Natal over lieden, die antwoorden op den naam van Van Rooyen, Niekerk, Vermaak en Potgieter. Verder hoort men voortdurend spreken van hier wonende Boeren, Steenkamp genaamd of de Lange, de Waal, Scheepers, Oosthuyse, van der Merwe, Boshof, Hoogvoorst, van Musschenbroek, de Jager, Buys, de Wet, de Haas enz. Toch hebben de Afrikaanders in Natal weinig in te brengen; de macht is er geheel in handen der Engelschen. In de Kaapkolonie daarentegen weet, zooals bekend is, de Hollandsch sprekende bevolking zich terdege te doen gelden.’

Ik weet niet of de heer Muller mij zou toestemmen dat die toestand in Boven-Natal niet blijvend kan zijn. Ook daar moet de dag komen, waarop de Boerenbevolking het heft in handen neemt, dat zij in de Republieken en in de Kolonie zoo goed weet te houden. De schijnbaar zoo bloeiende ‘beschaving’ der kolonie Natal rust op een onderwoelden bodem. De naturellen zijn talrijk en de Engelsche philanthropie heeft hen ‘parmantig’ gemaakt. Verkrachting van blanke meisjes en kinderen door Kaffers is een lang niet ongewoon misdrijf. Nog geen twee jaar geleden was de geheele stad Durban in beweging en kostte het de grootste moeite de toepassing der lynchwet wegens zulk een misdrijf te voorkomen. De Boer heeft in Natal geen wapen tegen den naturel, die lui is of zijn contract breekt. Vandaar wel dat zooveel Natalsche Boeren na den Tranvaalschen vrijheidoorlog ‘de wijk genomen hebben’ naar de Zuid-Afrikaansche Republiek, waar men een verstandiger naturellen-politiek volgt.

Die gedeeltelijke ontruiming van Natal door de Boeren zal

echter waarschijnlijk geen duurzame zijn. Het land moet bebouwd worden. Geschiedt dit alleen door Kaffers, die tevens landeigenaren zijn, dan is het in enkele jaren noodig hen het land uit te zetten om te voorkomen dat zij alle blanken vermoorden. Dan kunnen de Afrikaner Boeren weder in het ‘schoongemaakte’ Natal trekken, evenals zij dat in 1838 deden.

Zoo *kan* de loop der geschiedenis zijn, als de Engelsche regeering in Natal een onverstandige politiek blijft volgen. Maar als de Boeren in Natal zich vereenigen om hun staatkundige rechten te doen gelden, dan zal het in Natal wel gaan evenals overal elders in Zuid-Afrika. De Boer krijgt ten slotte altijd gelijk, omdat alleen hij de zaken met juistheid beoordeeld, en omdat alleen hij met volhardende taaiheid voortzet, wat hij eens begonnen is.

Wat de heer Muller zag bij een bezoek aan een boerenschool in Boven-Natal, is een waardig pendant van zijn ontmoeting met de ‘slamsche menschen’. Hij vond daar ‘een oud exemplaar van het rechtskundige werk “Verhandeling van de judicieele practijcq of form van procedeeren”, in het laatst der vorige eeuw uitgegeven door onzen beroemden landgenoot Mr. Joannes van der Linden (1756-1835), den vader van onzen kortelings overleden volksvertegenwoordiger.’

> ‘Een der oudste leerlingen was bezig er in te lezen. Mijn gastheer vertoonde mij ook op een klein plankje, dat zijn boekenschat bevatte, het beroemde werk over rechtswetenschap: “Inleydinge tot de Hollandsche Regtsgeleertheyt” van onzen Hugo de Groot. Hoe hoog deze beide beroemdheden ook te hunner tijd werden gewaardeerd, zeker zullen zij niet hebben beseft dat zij aan verafgelegen landen, na zoovele tientallen van jaren, nog zoo onschatbare diensten zouden bewijzen. Onschatbaar, want zij hebben geheel Zuid-Afrika ontheven van de moeielijke taak, wetboeken voor zijne rechtspleging saam te stellen. Niet alleen toch in den Oranje-Vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek wordt volgens hunne werken rechtgesproken; maar evenzeer in de Kaapkolonie, een Engelsch land. Ja zelfs hier in Natal, waar zoo goed als twee eeuwen na de Groot's dood nog geen blank mensch woonde, geldt het Roomsch-Hollandsche (oud-Hollandsche) recht. Zelfs is Zuid-Afrika, waar ten minste nog eene Hollandsch sprekende bevolking wordt gevonden, die van onze voorouders afstamt, niet de eenige plaats, waar wij onze wetenschap aldus geëerd, bewaard

> en benuttigd vinden. Ook daar waar wij zelven ten eenenmale vreemdelingen zijn geworden, in streken met welke onze betrekkingen zoo goed als geheel zijn afgebroken, wordt onze trots op dezelfde wijze gestreeld. Ook op Ceylon toch geldt nog steeds het oud-Hollandsche recht; en evenals in het Engelsche deel van Zuid-Afrika moeten ook aldaar rechters en advocaten zich zetten aan de beoefening van onze taal om deze wetgevers te bestudeeren en te leeren kennen. Onwillekeurig neemt men zich den hoed van het hoofd in diep ontzag voor het voorgeslacht, welks luister nog na eeuwen afstraalt op zijne zonen.'

De laatste bladzijden van zijn tweede hoofdstuk wijdt de heer Muller aan herinneringen uit de geschiedenis van Natal. De bij ieder belangstellende genoegzaam bekende feiten worden gegeven als een overzicht van de lange verhalen, door zijn gastheer, een oude Afrikaner Boer, tot 'laat in den nacht' voorgedragen. Over het geheel verstaat de schrijver de kunst zijne historische, economische en politische opmerkingen zoo in het reisverhaal te weven dat het geheel zich met veel genoegen laat lezen.

De ruimte waarover ik beschikken kan, vergunt mij niet ook uit de volgende hoofdstukken lange aanhalingen te doen ter kenschetsing van des schrijvers levendigen trant van verhalen en van de strekking zijner beschouwingen. Anders zou ik gaarne den lezer het genoegen gunnen de eerste ontmoeting met een Transvaalsch boerengezin bij te wonen. Het eerste dorp dat de heer Muller bereikt is Ermelo, het tweede Lijdenburg. Hoeveel goeds hij ook van Transvaal moge vertellen, de 'dorpen' zijn hem veel te stil. Van Ermelo heet het: Waarlijk zij zijn niet benijdenswaardig, de lieden, die hier hun leven moeten doorbrengen: te minder wanneer zij, zooals de beide hier wonende Nederlanders, gewend geweest zijn aan gezelligen omgang. En ik vrees dat, wanneer zij lezen, hoezeer deze landen worden aanbevolen en bewonderd, zij mompelen: 'gezond zeker, vruchtbaar en rijk eveneens, maar.... vervelend ook!' Van Lijdenburg: 'want radeloos vervelend moet het leven voor hen wezen, die gedwongen zijn jaar in jaar uit in Lijdenburg te wonen.'

Uit de laatstgenoemde plaats maakte de schrijver een tocht naar de nabijgelegen goudvelden, en ontwerpt van het leven der delvers een schets, die Zola zou moeten verlok-

ken dergelijke *documents humains* ter plaatse te gaan bestudeeren. De cantine der nederzetting is ‘een zeer klein gebouwtje ter breedte van een paar meters en hoogstens vijf meters lang, vervaardigd van groote beschuitblikken der firma Huntley en Palmers’. Het leven der delvers is even abnormaal als deze wijze van huizen bouwen. Wij hooren van een ouden Engelschman, die niet minder dan dertien zwarte vrouwen bezit; van in hun bed kaartspelende en vloekende gasten, die door de overige ‘de deur uit gelegd’ worden, als zij het al te lastig maken. En dat zijn de lieden, die volgens de Engelsche opvatting in Zuid-Afrika de ‘beschaving’ vertegenwoordigen in tegenstelling van de achterlijke *Dutch Boers!*

Van Lijdenburg gaat de reis over Middelburg naar Pretoria. Onderweg ontmoet de heer Muller een ‘commando’, dat op reis is naar de destijds ten westen der Transvaal gestichte republiekjes Stellaland en Gosen, die niet lang daarna door een eigenmachtige handeling der Engelsche regeering vernietigd zijn. Aan deze ontmoeting knoopt hij een uitweiding over de eigenaardige Zuid-Afrikaansche volksliederen, waarbij hij niet nalaat de melodie van het geliefde *Vat jou goed en trek, Pereira!* in te lasschen. Het lied zelf is zeker niet aantrekkelijk voor lezers met een kieschen smaak, maar zondigt toch in dit opzicht niet meer dan sommige liederen in *des Knaben Wunderhorn*. Het refrein is een aansporing aan een ouden ‘voortrekker’ om zijn bezittingen op den wagen te pakken en met de wapens in de hand een nieuwe woonplaats te zoeken. Het wordt afgewisseld door episodes, die bij kinderlijke naturen een niet onaangenamen indruk maken, maar ons wat wonderlijk klinken, en waarin wij zekeren Jan met de kromme beenen, zekere juffrouw, die gekapt haar (bolle) wil dragen, en een krachtige liefdesverklaring aan Alida Brand vinden. Deze laatste is slechts verstaanbaar, als men bedenkt dat *verrek* in de boerentaal de gewone uitdrukking is voor sterven, en dat *ver* een voorzetsel is, dat in 't Hollandsch gerust onvertaald kan blijven.

Vat jou goed en trek, Pereire! Vat jou goed en trek!
Al an die één kant zwaard dra,
Al an die één kant zwaard dra, ja, ja,
Jannie met die hoepelbeen!
En bolle wil ze dra, maar hare het ze nie
En nou neem ze 'n peerdesteert om daar bolle fan te maak.

Vat jou goed en trek Pereira! Vat jou goed en trek!
Al an die één kant zwaard dra,
Al an die één kant zwaard dra, ja, ja,
Jannie met die hoepelbeen!
O Alie, o Alie, hang jij mij langs mijn nek,
Als ik niet krij ver Alie Brand, ik zal lievers verrek.
Vat jou goed en trek Pereira! enz.

Het geheel was volgens de heer Muller ‘niet onwelluidend’. Ik durf er echter niet voor instaan dat de melodie bij hem met juistheid is weergegeven, daar zij volgens mijn ervaring door sommige Afrikaners niet als zoodanig herkend werd.

Het overtrekken van Bronkersspruit, waar in 1880 de eerste nederlaag der Engelschen plaats vond, geeft den schrijver aanleiding tot eenige beschouwingen over de redenen der annexatie van Transvaal. Hij denkt daarbij in de eerste plaats aan de handelsbelangen van invloedrijke Natalsche kooplieden, en die verklaring is zeker niet onwaarschijnlijk. Het rechte zal men echter, zoo ooit, wel eerst na vele jaren vernemen, daar degenen, die het weten, er belang bij hebben te zwijgen en dit belang zeer goed inzien.

Pretoria is den heer Muller zeer goed bevallen en de aldaar gevestigde Hollanders heeten ‘voor verreweg het grootste gedeelte beschaafde lieden, met welke men voor den dag kan komen’. De reiziger schijnt het geluk gehad te hebben bij zijn kort verblijf de hierboven vermelde Hollandsche ‘mopperaars’ niet te ontmoeten. Daarentegen bracht hij een bezoek aan president Kruger, aan wiens ‘gezond verstand, helderheid van blik, kalmte en moed’ hij de verschuldigde eer geeft. Ook vierde hij te Pretoria den verjaardag van Zijne Majesteit den Koning aan een maaltijd, die behalve door vele Nederlanders ook door eenige Afrikaanders werd bijgewoond.

Van Pretoria gaat de reis naar Potchefstroom. De weg levert weinig bezienswaardigs op, maar de schrijver heeft in dit gedeelte van zijn werk tal van bijzonderheden uit de geschiedenis der Boeren, en opmerkingen over hun verhouding tot Engeland en de inboorlingen ingelascht, die hij alleen ‘aan de studeertafel’ is kunnen te weten komen. Hij heeft ook aan de studeertafel goed opgelet en wat hij mededeelt is, voor zoover ik kon nagaan, nagenoeg altijd betrouwbaar.

Na een kort bezoek aan Bloemhof en Christiana verlaat de

heer Muller de Transvaal om de Diamantvelden te bezoeken, die hij in het vierde Hoofdstuk behandelt. De onbeschaamde bandietenstreek, waardoor Engeland dit gebied aan den Vrijstaat ontfutselde, is den schrijver waarschijnlijk niet in bijzonderheden bekend. Althans hij deelt ons met veel kalmte mede dat 'het grondgebied in 1871 van den Oranje-vrijstaat genomen en tot een afzonderlijke Britsche kolonie verklaard werd.' Dit is zeer zeker een eenigszins zoetsappige beschrijving van wat werkelijk plaats vond, en wat men in Chap. XIV van een van Theal's werken[1)] uitvoerig beschreven kan vinden. Uitsluitend door geldzucht gedreven, handelende in openbaren strijd met het in 1854 bezworen tractaat, verschuilt de Engelsche Regeering zich o.a. achter de zorg... voor de naturellen en achter haar vromen afkeer van den 'slavenhandel' der Boeren, dien zij eenvoudig uit haar duim zuigt.

Aan het slot van zijn vierde hoofdstuk komt de heer Muller op deze treurige geschiedenis terug, en deelt o.a. mede dat de inlijving der Diamantvelden door Froude '*perhaps the most discreditable transaction in the annals of English colonial history*' genoemd wordt. Maar hij vermeldt niet wat daarin het ergste is, de schijnheiligheid, de voorgewende verontwaardiging over de gedragslijn der Boeren, die als dekmantel voor de Engelsche hebzucht diende. Een Pecksniff kan alleen door een Engelsch satiricus geschetst worden.

1) Theal. *History* of *South-Africa*. The republics and native territories from 1854 to 1872. Daarin vindt men o.a. op blz. 382 de volgende depêche van Kimberley, den secretaris van staat: 'Her Majesty's government would see with great dissatisfaction any encroachment on the Griqua territory by those republics, which would open to the Boers an extended field for their slave-dealing operations and probably lead to much oppression of the natives and disturbance of peace.'
Nu was er volstrekt geen 'encroachment' van de zijde der Boeren, maar wel had een Engelsch advocaat zeker inlandsch hoofd Waterboer opgespoord, die zich vinden het aanspraken te laten gelden op het aan den Vrijstaat behoorend gebied. Die aanspraken waren volkomen ongegrond, maar werden door de Engelsche Regeering erkend. Was er een 'encroachment' van de zijde der Boeren geweest, dan had de Engelsche Regeering bij het tractaat van 1854 plechtig afstand gedaan van de bevoegdheid zich daarmede te bemoeien. De laster over den slavenhandel der Boeren heeft later in 1877 nogmaals gediend bij de voorbereiding der annexatie van de Zuid-Afrik. Republiek. Maar toen het land geannexeerd was, konden de Britsche autoriteiten geen enkelen slaaf vrij maken, omdat... er op het gansche grondgebied der Republiek geen slaaf gevonden werd.

Het vijfde hoofdstuk brengt den lezer naar den Oranje-vrijstaat, dien de heer Muller van het Noorden naar het Zuiden doortrok. Het zesde en laatste, de Kaapkolonie getiteld, beschrijft zijne reis door het Oostelijk gedeelte van dat land en zijn bezoek aan Kaapstad. In beide hoofdstukken vinden wij weder belangrijke historische herinneringen, opmerkingen over den landbouw, de veeteelt, den handel in de doorreisde streken en voorts mededeelingen over de zeden, de rechtsbegrippen en de instellingen der naturellen. Wij moeten er echter van afzien dit gedeelte uitvoeriger te bespreken. Slechts een enkele opmerking. De heer Muller kwam uitsluitend in die gedeelten der Kaapkolonie, waar het Engelsch overheerschend is, en daarom moet zijn schets, hoe nauwkeurig ook, noodzakelijk een verkeerde voorstelling van de toestanden daar te lande geven aan ieder lezer, die deze omstandigheid niet in aanmerking neemt. Had hij de Middellandsche en de Westelijke districten bereisd, dan zou hij den indruk gekregen hebben dat ook den Kaapkolonie bestemd is om een Hollandsch sprekend land te blijven.

Toen hij de Kaapkolonie bezocht, was de Afrikaner Bond reeds werkzaam voor de rechten der Hollandsche taal en voor andere nationale doeleinden. En sints dien tijd heeft de nationale beweging in de Kaapkolonie niet weinig in kracht gewonnen. Een sprekend bewijs daarvan is de merkwaardige rede, over ‘onze taal en onze geschiedenis’, op 15 Juni 1889 bij een prijsuitdeeling te Stellenbosch uitgesproken door den heer J.H. Hofmeyr, den vertrouwden leider der Afrikaansche partij.[1)] In die toespraak, die arm is aan groote woorden, maar vol van in toom gehouden gevoel en hartstocht, worden de studenten gewaarschuwd tegen ‘dien anti-nationalen geest van wereldburgerij, die alle nationaliteiten even lief heeft, omdat zij hem even onverschillig zijn.’ De redenaar spoort hen aan bezieling te putten uit de herdenking van de groote en goede daden hunner voorvaderen, eerst in Nederland, later in Zuid-Afrika verricht. In 1890 volgde daarop het Taal-congres, waarop o.a. besloten werd tot de oprichting van den *Zuid-Afrikaanschen Taalbond*, die zich uitsluitend de handhaving der Hollandsche taal ten doel stelt.

1) Uitgegeven in *Het Zuid-Afrikaansch Tijdschrift* Deel 23, No. 137, Juni 1889, blz. 273-282.

Inderdaad bevat het slotwoord van den schrijver: ‘Hollandsch zijn daar nog steeds taal, gedachten en karakters’ ook voor het grootste deel der Kaapkolonie eene waarheid. Indien men althans bij het woord Hollandsch denkt aan... ‘Hollandsch naar zeventiende-eeuwsch model’. Onze Afrikaansche verwanten bieden vooral daarom het beeld eener eigenaardige beschaving, omdat de achttiende eeuw nagenoeg geen invloed op hen gehad heeft. De meeste Europeanen, die met hen in aanraking komen, houden de Boeren voor zonderling en onbegrijpelijk, omdat zulke ouderwetsche lieden haast niet anders dan in de geschiedboeken te vinden zijn. Menschen, die het zoo ernstig meenen met hun godsdienst, hun vrijheid, hun volksgeest als de Afrikaanders, zijn raadsels voor lieden, wier gemoedsleven geteisterd is door de bijtende critiek, die de achttiende eeuw op alle overgeleverde denkbeelden en instellingen geoefend heeft.

Wij weten niet of onze schrijver, hetzij ‘aan de studeertafel’ of door persoonlijke ondervinding, ook dit gezichtspunt ter beoordeeling der Afrikaanders heeft leeren kennen. Uit zijn boek blijkt het niet met zekerheid. Maar hij heeft althans groote sympathie voor hen en is zeer verre verwijderd van de belachelijke aanmatiging, waarmede anderen uit de hoogte hunner negentiende-eeuwsche wijsheid op hen nederzien. In elk geval heeft het Nederlandsche volk hem dankbaar te zijn voor de verdienstelijke bijdrage tot nauwkeuriger kennis en juister waardeering van belangwekkende toestanden, die hij in zijne *Reisherinneringen* ten beste gaf.

C.B. SPRUYT.

Het Mozaïsch recht in eene rectorale rede.

Mozaïsch en Romeinsch recht. Eene vergelijkende rechtsstudie. Rede, gehouden bij de overdracht van het rectoraat der Vrije Universiteit, den 20sten Oct. 1890, door Mr. D.P.D. Fabius, hoogleeraar in de faculteit der rechtsgeleerdheid. Amsterdam, J.A. Wormser, 1890.

Het is zeer begrijpelijk, dat dit onderwerp Mr. Fabius aantrok. Vooreerst is het naast elkander zetten van gelijksoortige zaken een der beste middelen om tot haar wezen door te dringen. Gelijk hij die éene taal kent er geene kent, begrijpt ook hij die slechts één recht kent ook dit éene niet goed. Dan trekt hem, den hoogleeraar der Vrije Universiteit, uit den aard der zaak, tot vergelijking met het Romeinsche het ‘Mozaïsche’ recht aan, over welks verwaarloozing door de juristen hij klaagt (blz. 6.) Immers, daar dit recht in den Bijbel staat, is het veel meer dan eenig ander godlijk, waar; wat kan dus leerzamer zijn dan het te vergelijken met het Romeinsche? Wel is het Mozaïsche, volgens den spreker (blz. 16 v.), niet voor alle volken bruikbaar, mag het zelfs niet beschouwd worden ‘als van absoluut gezag’, maar het is toch niet geoorloofd, het kortweg met andere wetgevingen op éene lijn te stellen; het ‘draagt het goddelijk waarmerk, zoowel wat de beginselen als wat de uitvoering aangaat.’ ‘Ware er een volk, hetwelk in allen deele aan het volk Israël gelijk was, dan beging zoodanige gemeenschap buiten twijfel groote zonde, indien het, met het Mozaïsch recht bekend, dit niet eenvoudig overnam. Dwaasheid ware het te meenen, dat voor de verhoudingen gelijk zij aldaar waren een mensch in staat zou zijn iets beters voort te brengen.’ Al blijkt het niet, waarop dit ‘aldaar’ slaat, de bedoeling is volkomen duidelijk.

Maar even aantrekkelijk als het onderwerp Mr. Fabius voorkwam, even moeielijk moet het hem gevallen zijn het te behandelen. Het ‘Mozaïsch recht’ toch is ons in het Hebreeuwsch overgeleverd, en het is te betwijfelen, of de aftredende rector die taal wel machtig is. Immers, indien hij dit was, dan zou hij waarschijnlijk zich gewacht hebben, bl. 13 te betoogen, dat volgens ‘de gewone vertaling’ - bedoeld wordt de Statenvertaling - in Exod. 21 : 2 niet van ‘slaven’ maar van ‘knechten’ gesproken wordt; want dan zou hij hebben geweten, dat het aldaar gebruikte woord wel elken onderhoorige, tot de ministers des konings toe, aanduidde, maar het Hebreeuwsch daarnevens een ander woord voor ‘dienaar’, ‘bedienaar’ heeft en dus in staat is, onderscheid tusschen een bediende en een slaaf te maken, maar dit woord hier niet gebruikt. Is het reeds bedenkelijk voor een wetenschappelijk man, eene zaak uit oorkonden te bestudeeren die men niet in het oorspronkelijk lezen kan, vooral voor een jurist, die gesteld pleegt te zijn op nauwkeurigheid in het bezigen van rechtstermen, dit wordt nog erger, wanneer men grond heeft, de juistheid der overzetting die men gebruikt te betwijfelen. En dit is met Mr. Fabius het geval. De ‘gewone vertaling’ is in zijn oog niet feilloos. Bl. 69 aant. toont hij te weten, dat in Deut. 15 : 4 en 11 hetzelfde woord den eenen keer door ‘bedelaar’, den tweeden door ‘arme’ wordt vertaald, en onderstelt hij, dat dit geschied is, om eene schijnbare tegenspraak van die plaatsen op te heffen. Maar hoe durft hij dan meenen, uit die vertaling het ‘Mozaïsch recht’ goed te leeren kennen?

De bestudeering van het ‘Mozaïsche recht’ wordt voor een jurist zeer bemoeielijkt door den eigenaardigen toestand der geschriften die het behelzen. Immers, men behoeft waarlijk geen diepe studie van de vijf eerste bijbelboeken gemaakt te hebben om te zien, dat al wat gelijkt op eene ordelijke uiteenzetting hierin ontbreekt. Verhalen en wetten, in zeer verschillenden trant, staan daar zóo door elkander, dat het geheel op den aandachtigen lezer licht den indruk van een doolhof maakt. Nu, hiervan heeft het inderdaad veel. Wat men ‘het Mozaïsche recht’ noemt is het recht der oude Israëlieten - d.w.z. tot ongeveer 400 voór Chr., in tegenstelling met de jongere, die de voorschriften der wetgeleerden volgden en volgen - hetwelk Mozaïsch heet, omdat de Pentateuch waarin de oorkonden er van vervat zijn volgens de

Joodsche overlevering door Mozes is geschreven. De wetten handelen meerendeels over godsdienstzaken, bepaald over den eeredienst, maar behelzen daarnevens, en daarmede nauw vereenigd, talrijke bepalingen die behooren tot hetgeen tegenwoordig staats-, straf- of burgerlijk recht heet, natuurlijk - als immers overal in de oudheid? - alles door elkaar en, mede ten gevolge hiervan, zeer onvolledig. Die wetten zijn uit verschillenden tijd: tusschen de oudste en de jongste ligt een vijftal eeuwen. Aan Israël gegeven onder zeer uiteenloopende omstandigheden, zijn zij, als elke wet, te verklaren deels uit den feitelijken toestand der menschen aan wie zij werden opgelegd, deels uit de beginselen der wetgevers. Daar de oorkonden welke die wetten bevatten door elkaar liggen en, soms na herhaalde omwerkingen, door een redacteur tot een slecht sluitend geheel verbonden zijn, heeft het scheiden er van en het plaatsen van elk stuk in zijn tijd ongeloofelijk veel moeite gegeven: groote scherpzinnigheid en onverdroten ijver zijn aan dit werk door vele geleerden van uiteenloopende richting ten koste gelegd. Maar die arbeid is niet vruchteloos geweest. Op hoevele punten ook nog onzekerheid heerscht en strijd wordt gevoerd, de eenstemmigheid der onderzoekers klimt steeds; wij staan bij deze zaak zonder twijfel op zeer vasten bodem; niet alleen theologen van vrijzinnige richting, maar ook mannen van onverdachte rechtzinnigheid zijn het hierover eens: wel geven dezen schoorvoetend toe en zoo weinig als waarmede zij meenen te kunnen volstaan, maar méde moeten zij. Hoe zal een jurist, die het Mozaïsch recht tot vergelijking met het Romeinsche of eenig ander recht wil bestudeeren, zich hierover een zelfstandig oordeel vormen?

De weg dien Mr. Fabius ingeslagen heeft om hierin achter de waarheid te komen is: te doen alsof er geen ernstig vraagstuk van dezen aard bestaat. Wel heeft hij er iets van gehoord. Eene boekbeoordeeling van Dr. Wildeboer, hoogleeraar te Groningen, in het *Tijdschrift van Strafrecht* heeft hem in kennis gesteld van het feit dat over den oorsprong van den Pentateuch verschillend gedacht wordt; maar, terwijl hij tegen den inhoud dezer verhandeling eenige bezwaren in het midden brengt, verliest hij over de hoofdvraag geen woord. De wet is van Mozes; daarmee uit! Hij zegt dit zelfs niet; het spreekt vanzelf. Inderdaad, ook dit is eene methode. Of het de ware is?

Zeker en vast de ware, indien Mr. Fabius gelijk heeft met zijne bewering (blz. 9), dat men alleen dan op grondig inzicht in het eigenlijk wezen van het Mozaïsch recht hopen mag, indien men aan den voet van den Sinaï gaat zitten, om daar in de aanschouwing eener bedeeling uit te rusten, die als een godlijk vuur in de duisternis der wereld scheen en slechts voor het licht van Christus verbleeken kon. Maar volgens den spreker zelven was het Mozaïsch recht niet absoluut godlijk; het was slechts het allerbeste dat men zich denken kan voor een volk dat in dezelfde omstandigheden als het Israëlietische verkeerde. Wij zullen dus, om dat recht te begrijpen, nog iets anders hebben te doen dan uitrusten in bewonderende beschouwing: wij zullen de omstandigheden waarin Israël verkeerde toen het de wet kreeg moeten bestudeeren, en nagaan hoe zij daarvoor paste. Maar ook hierover zegt de spreker niets. Hij ziet zelfs voorbij, dat volgens den Pentateuch niet de geheele wet aan den Sinaï kort na den uittocht uit Egypte gegeven is, maar de inhoud van het boek Deuteronomium eerst veertig jaar later aan de grens van Kanaän. Trouwens, bij al wat hij betoogt doet het niets af, op welke dier twee plaatsen en twee tijdstippen de wet heet gegeven te zijn: de onderstelling dat het bij den Sinaï is gebeurd is even onzinnig als dat het tegenover Jericho heeft plaats gehad.

Men bedenke toch, om slechts iets te noemen: aan den Sinaï is, naar het heet, aan een volk van veehoeders, dat pas uit harde slavernij verlost was, van welk volk slechts twee volwassenen bestemd waren, in Kanaän te komen, eene wet gegeven, waarin de regeling van land- en tuinbouwfeesten eene vrij groote rol speelt en die in haar geheel het leven van een volk met vaste woonplaatsen onderstelt. Of men hierbij kan zeggen, dat ‘geen mensch in staat zou zijn iets beters voort te brengen?’ Mr. Fabius stelt die vraag zelfs niet. Denk u die Israëlieten in de woestijn het voorschrift ontvangende, dat, wanneer een doode muis of ander ‘ongedierte’ op het zaaikoorn valt, dit rein blijft, maar dat het onrein wordt, indien het bevochtigd is en er dan zulk een dood dier op valt (Lev. 11 : 37 v.). Zulk eene verordening geeft een voorsmaak van de talmudische haarkloverijen, en het valt zeer moeilijk, daarin Gods wijsheid te bewonderen, ook al dagteekent zij uit de vierde eeuw, toen de Joden een flink eind op weg waren naar den Talmud; maar dat het wijs was, hiermede de rondzwervende herders, wier

kinderen eerst over eene halve eeuw zaaikoorn gebruiken zouden, bezig te houden, is toch te eenen male onaannemelijk.

Bewonderen is eene heerlijke zaak, aangenaam en gezond voor de ziel, indien het voorwerp althans eenigermate bewonderenswaardig is; maar waar men zich vooraf tot bewonderen zet, daar loopt men veel gevaar, blind te zijn voor de zwakheden en gebreken van dat waarop men staart - ten koste der waarheid.

Onder de wetten waarover Mr. Fabius het uitvoerigst spreekt en waarover hij meer dan één werk heeft nageslagen, bekleeden die over de slavernij eene groote plaats. De bovengenoemde verhandeling van Dr. Wildeboer gaf hem er aanleiding toe, en de zaak is ook op zich zelve belangrijk. Het is bekend, welk eene groote rol de slavernij in de oudheid gespeeld heeft: het bestaan der maatschappij was schier ondenkbaar zonder haar; zoodat zelfs het Christendom, tegen welks beginselen zij sterk indruischt, eeuwen lang geheerscht heeft, voordat het aan die maatschappelijke verhouding regelrecht den oorlog aandeed. Maar niettemin blijft de bespreking van dit onderwerp een zeer teer punt voor iemand die het, zelfs betrekkelijk, godlijk karakter der ‘Mozaïsche’ wet wil handhaven. Wat heeft dan, vragen wij, de hooge wijsheid Gods, verordeningen gevende betreffende een noodzakelijk kwaad, goed gevonden hieromtrent te bepalen? Het is niet onnatuurlijk, dat zij die de wet als woord Gods huldigen zooveel mogelijk de afschuwelijkheid der slavernij, daarin ondersteld en maar zelden bestreden, op den achtergrond zoeken te schuiven. Vandaar die niet geheel eerlijke vertolking van ‘dienstknecht’ in plaats van ‘slaaf’ in de Statenvertaling van Exod. 21 en elders, waarmede Mr. Fabius zoo ingenomen is; vandaar, vooral bij Joodsche beoefenaars, wanhopige pogingen om het oude volk Gods schoon te wasschen van die smet. Dat het slaven van heidensche afkomst had, wordt erkend, en ook de Christen Fabius schijnt het niet noodig te vinden, de godlijke wijsheid te rechtvaardigen in deze hare onderscheiding van de menschen naar hunne afkomst; maar dat onder Israël ook Israëlietische mannen, vrouwen en kinderen, slaven waren, die voor geld gekocht en verkocht werden, terwijl het huwelijk van een slaaf en eene slavin voor niets geacht werd, dit is hinderlijk, en men wringt dan vaak de teksten zoo lang - Lev. 25 : 42 moet hierbij vooral dienst doen - totdat men met Max. Wandl (bl. 13 aangegehaald) uitroept: ‘Es gab bei den Juden Sklaven, aber keine jü-

dischер Abkunft.' Hoe durft Mr. Fabius met het boek Exodus in de hand zulk eene grove onwaarheid voor zijne rekening nemen? Het is bekend, dat wijlen bisschop Colenso van zijne blinde ingenomenheid met het woord Gods genezen is door het afschuwelijke Exod. 21 : 20, 21, hetwelk, volgens de Statenvertaling, aldus luidt: 'Wanneer ook iemand zijnen dienstknecht of zijne dienstmaagd met een stok slaat, dat hij onder zijne hand sterft, die zal zeker gewroken worden. Zoo hij nochtans één dag of twee dagen overeind blijft, zoo zal hij niet gewroken worden, want hij is zijn geld.' Of wij hier 'dienstknecht en dienstmaagd' dan wel 'slaaf en slavin' vertalen, doet zeker in niemands oog iets af; de zaak blijft dezelfde. Spreekt de wetgever alleen van heidensche of ook van Israëlietische slaven? In vs. 2-7 onbewimpeld van Israëlietische, en daar vs. 8-19 niets van slaven zegt, worden de Israëlietische in vs. 20, 21 allerminst uitgesloten. Zelfs de Statenvertaling durft dit niet loochenen, en verzacht het aanstootelijke zooveel mogelijk in de aanteekening door te beweren dat de 'Hebreeuwsche knecht' *veeltijds* niet voor geld gekocht werd. Dat dit althans somtijds wel het geval was, kon met het oog o.a. op vs. 7, 'wanneer iemand zijne dochter zal verkocht hebben tot dienstmaagd', moeilijk geloochend worden. Trouwens, al was hier alleen sprake van heidensche slaven en slavinnen, dan nog blijft dat 'zij is zijn geld' barbaarsch. Beschouwt men de wet op de slavernij van Exod. 21 als product van haar tijd, dan is er grond, zoo al niet tot hooge bewondering, dan toch tot waardeering: zij was inderdaad een stap vooruit, omdat zij den volkomen rechtlooze althans een weinig beschermde tegen zijn heer. Doch dat 'hij is zijn geld' is in geen geval vrucht van onvermijdelijke, tijdelijke erkenning van een noodzakelijk kwaad, maar de onbewimpelde huldiging van het brutaal geweld, volgens hetwelk de eene mensch den anderen overheerscht. De god, die zoo iets zeggen, en daarop eene voor Israël bindende verordening grondvesten kan, is voor ons niet aanbiddenswaardig, niet God. En Mr. Fabius? Hij laat het vers weg en blijft in bewondering rusten aan den voet van den Sinaï.

Nog een ander stuk uit deze wet op de slavernij laat hij onvermeld, nl. vs. 4, waar staat, dat wanneer een Hebreeuwsche slaaf gedurende zijne slavernij van zijn heer eene vrouw gekregen en hij bij haar kinderen verwekt heeft, hij bij zijne vrijlating na zes jaren van dienstbaarheid zijne vrouw en kinderen als eigendom van zijn

heer moet achterlaten. Het is ook inderdaad zeer moeilijk, dit te rijmen met de godlijkheid van de instelling des huwelijks. Het is te begrijpen, dat een menschelijk wetgever, gesteld dat hij, hierin zijn tijd vooruit, het verkeerde dier regeling inzag, uit vrees van door te veel te eischen zijn doel te missen, niet voorschreef, dat die vrouw en kinderen mede vrij moesten worden; maar dat de heilige God zelf aan zijn uitverkoren volk zulk eene barbaarsche verordening zou gegeven hebben, dat kan Mr. Fabius blijkbaar zelf niet goed vinden; waarom liet hij anders het vers onvermeld? Is het dan echter niet wat kras gezegd, dat het ‘eene dwaasheid ware te meenen, dat voor de omstandigheden, gelijk zij aldaar waren, geen mensch in staat zou zijn iets beters voort te brengen’? Van den toestand der slaven onder de Israëlieten in de woestijn, weten wij niets; waarschijnlijk hadden zij nog geene uit de stamverwanten; maar daar wij te dezen in volslagen onkunde verkeeren, zou het zeer gemakkelijk zijn te zeggen, dat God zeker wel in dit als in elk ander opzicht te rade is gegaan met hunne bijzondere behoeften. Edoch, hoe maakt men het dan met Lev. 25 : 42? Daar staat: ‘Zij (uwe broeders, de Israëlieten) zijn mijne dienstknechten, die ik uit Egypte uitgevoerd heb: zij zullen niet verkocht worden, gelijk men een slaaf verkoopt’? Dit woord is, volgens de overlevering, even goed als Exod. 21 aan den Sinaï gesproken. God was dus waarlijk niet bevreesd, daar beginselen van zeer verre strekking te geven, beginselen wier toepassing diep ingrijpen in het leven der oude maatschappij, ja die haar in de eerst volgende eeuwen het onderstboven zouden geworpen hebben. Waarom zou dan diezelfde God, in denzelfden tijd, tot hetzelfde volk sprekende, niet in Exod. 21 : 4 aan den Hebreeuwschen slaaf die vrij werd zijne vrouw en kinderen meegegeven hebben, in plaats van hem nu aanleiding te geven, zich voorgoed aan het huis van zijn heer te verbinden? Dat die twee wetten inderdaad uit verschillende tijden zijn en onder gansch verschillende omstandigheden zijn gegeven, springt in het oog.

Behalve de slavernij is er menig ander stuk in de wet, waarop wij kunnen wijzen met de vraag: is dit godlijk? in de vaste overtuiging, dat ook Mr. Fabius aarzelen zal ze te beamen. Of kan hij het goedvinden, dat de wet uitgaat van het beginsel: een aangeklaagde is voor schuldig te houden en als zoodanig te behandelen totdat zijne onschuld gebleken is? het prijzen, dat in de wet op het zondoffer (Lev. 5 : 2-4) het in overijling leugenachtig zweren

op éene lijn wordt gesteld met het aanraken van iets onreins? en in die op het schuldoffer (Lev. 6 : 2 v.) het bij eede loochenen van een toevertrouwd pand en andere afzetterij als een bij ongeluk begane zonde wordt behandeld? Is het voor geenerlei verbetering vatbaar, de overtreding van houtsprokkelen op den sabbat met het leven te doen boeten (Num. 15 : 32-36)? Wie wil dat men de godlijkheid der ‘Mozaïsche’ wet bewondere, ruime deze en vele andere steenen des aanstoots uit den weg. Mr. Fabius wijst er zelfs niet op.

Eigenlijk heeft volgens zijne rede het Mozaïsche recht slechts éene voortreffelijkheid: het is op godsdienst gegrond. Dat ‘de Heere’ het door Hem uitverkoren volk vóor alles en onder alles inscherpte, dat het Zijn volk was, elk lid Zijn knecht, Israëls koning Zijn gezalfde, hun land Zijn eigendom, dat is de bron van al wat de wet heerlijks bevatte. Over dit onderwerp zou veel te zeggen zijn. Men vergunne mij, ondanks de belangrijkheid er van, zeer kort te wezen. Of het een zegen is, dat een recht op godsdienst is gegrondvest, dus volgens uitdrukkelijke getuigenis der wetgevers de belichaming is van godsdienstige denkbeelden, hangt af van het gehalte dier denkbeelden. De reden waarom godsdienstige liberalen van alle tijden de clericalen bestreden hebben en nog bestrijden is niet, dat dezen God vreezen en willen dat alle deelen des levens naar de vreeze Gods worden ingericht, maar dat zij naar verkeerde, althans eenzijdige en gebrekkige, godsdienstige opvattingen de verhouding der burgers onder elkander en tot de overheid willen regelen. Mr. Fabius zal de eerste zijn om te erkennen, dat b.v. de Islam of de R.C. leer geen onverbeterlijke grondslag is voor den rechtstoestand van een volk Hij mocht dus niet volstaan met te betoogen: ‘de Heere’ heeft Israëls wet gegeven; in afhankelijkheid aan Hem zou het volk de echte vrijheid genieten, enz. De vraag is: welke zijn de beginselen die aan de wet van Israëls Bondsgod ten grondslag liggen en hoe zijn zij er in toegepast? waarheen moest die wet de menschen die haar gehoorzaamden leiden? En dan is er inderdaad veel goeds van de wet te zeggen, vooral van de oudste bestanddeelen, Exod. 21-23 en Deuteronomium; maar in haar geheel is zij, hoewel wellicht tijdelijk noodwendig en heilzaam, op den duur allerverderfelijkst geweest voor het zedelijk en godsdienstig leven der Joden: de wet heeft het formalisme met al wat er uit volgt aangekweekt, het uitzijgen van de mug en het doorzwelgen van den kemel in de hand gewerkt. Denkt Mr. Fabius hierover anders - hoewel het in een Gerefor-

meerde nauwelijks geloofelijk is - hij had dit toch niet onbesproken mogen laten.

Niet zonder grond zegt Mr. Fabius, dat de bestudeering van het ‘Mozaïsch recht’ van belang is voor den jurist; maar dat men dit moet beoefenen zijn voetspoor drukkend, is te betwijfelen.

H. OORT.

Een augustus-avond.

De volle maan sneeuwt over 't land
krijtwitte stralen....
Leg thans uw handjen in mijn hand,
kom samen dwalen.
Langs 't beekje loopt het liefste pad:
het loover suist er, 't water spat
en blinkt in 't duister....
Sta even stil..., een enklen stond!
- Ik zoen uw oogen, wangen, mond...,
maar wilt gij spreken, - fluister, fluister!

Wat ligt de vijver maagdlijk blank
in 't maangeschemel!
Daar, onder de iepen, wacht de bank...
Daar is... de hemel!
Kom, op mijn boezem, in mijn arm,
kom rusten, slapen, zacht en warm
in 't schemerduister,
o Zalig plekje! Zaliger stond...
Kom, kus mij oogen, wangen, mond...,
maar wilt gij spreken, - fluister, fluister!

O! De avondlucht is één gegons
van tor en mugge...
De starren reegnen boven ons:
geen keert terugge.

Zéo vlieden de uren, één voor één...
met lief en leed, gelach, geween,
in 't eeuwig duister!
o Reik me uw lippen... Toef geen stond...
Ik zoen uw oogen, wangen, mond...
Maar wilt gij spreken, - fluister, fluister!

In avonddauw en starrenschijn,
uit voller kelen,
zit nog een enkel, arm vogellijn
zoet, zoet te kweelen.
En 't liedje, dat die vogel zingt,
't is of 't mijn eigen ziel ontspringt
in 't lauwe duister!
'k Leef heel eene eeuw in éénen stond....
o Zoen mij, zoen mij wang en mond,
maar wilt gij spreken, - fluister, fluister!

o Hart, wat zijt gij arm en bloot,
zie! 'k wilde weenen...
o Hart! wat zijt gij ruim en groot!
In u vereenen
in éénen stond zich kwaad en goed,
en liefde en haat, en zonnegloed
en nachtlijk duister,
ja, 't heil van 't gansche wereldrond...
Lief, kus mij, kus mij wang en mond...,
maar wilt gij spreken, - fluister, fluister!

POL DE MONT.

Dramatisch overzicht.

Groote Schouwburg te Rotterdam. *Vereenigde Rotterdamsche tooneelisten*. Aleid: Twee fragmenten uit een onafgewerkt blijspel van Multatuli.

Het is heden (19 Februari 1891) juist vier jaar geleden dat Eduard Douwes Dekker te Nieder-Ingelheim overleed. In de laatste jaren van zijn leven had hij weinig meer van zich laten hooren. Het was stil geworden om hem heen. De strijd voor en tegen zijn persoon en zijn werk scheen uitgewoed. Thans zou wie zich tot zijne geschriften aangetrokken voelde ongestoord kunnen herlezen wat hem daarin had getroffen en geboeid, en zou een jonger onbevooroordeeld geslacht aan deze werken zich het hart kunnen ophalen.

Maar het is anders gegaan. Na Multatuli's dood is de strijd over zijn persoon en zijn werk opnieuw ontbrand. En ook hijzelf is blijven spreken; en wat hij zeide bleek de moeite waard om gehoord te worden. Wij ontvingen de eerste deelen van zijne Brieven, waarin hij kijkjes gunt in zijn gemoedsleven, nu eens verrassend, dan weêr teleurstellend, - steeds belangrijk.

Doch nu is ons, te midden van al dat belangrijke, nog eene bijzondere verrassing weggelegd. Onder de nagelaten papieren van Multatuli zijn fragmenten van een blijspel gevonden, welke dezer dagen uitgegeven[1)], en tegelijkertijd door de Rotterdamsche tooneelisten, dezelfden aan wie wij de opvoeringen van *Vorstenschool* danken, ten tooneele gebracht zijn.

Het is steeds een hachelijk iets, dat uitgeven van iemands ge-

1) Amsterdam, W. Versluys.

schriften na zijn dood. Het herinnert mij altijd het antwoord van het oude vrouwtje, dat Multatuli, wanneer hij met Fancy op een bank buiten Haarlem zit, hout ziet sprokkelen. Uit medelijden met het arme mensch legt hij een stukje geld op haren weg, maar zij vindt het niet. Eindelijk waarschuwt hij: ‘'k Geloof, dat daar iets ligt; ja, 't lijkt wel geld.’ En zij: *nou as je dit docht, had je 't zelf wel opgeraapt!* Iets dergelijks, zij 't ook in een eenigszins anderen zin dan de oude sprokkelaarster bedoelde, kan men zeggen wanneer van een overleden schrijver iets openbaar gemaakt wordt, wat hij tijdens zijn leven in de portefeuille hield: ‘Wanneer hij het de moeite waard had gevonden, zou hij 't zelf wel hebben opgeraapt.’ Inderdaad, hoe dikwijls blijkt het niet, dat het gepubliceerde de moeite van het oprapen niet waard was.

Welk een teleurstelling zou ons dus misschien wachten bij de kennismaking met die dramatische fragmenten, welke de Vereenigde Rotterdamsche tooneelisten den 17^{en} Februari voor het eerst zouden vertoonen!

Wie omstreeks 1873 en later met Multatuli in briefwisseling stonden, hebben meer dan eens gehoord van zijn plan om een blijspel te schrijven, maar ook van de moeite, welke het volvoeren van dat plan hem kostte.

‘Verbeeld u’ - zoo schreef hij onder de dagteekening van 11 Maart 1873 - ‘ik ben m'n uitgever 'n Blijspel schuldig. En ik kan maar niet beginnen: *ik durf niet*. Dat is de zuivere waarheid. Nu moet men daarbij weten dat de “Comédies” (????) van Molière mij niet bevallen. Van den Berg's “Neven” ook niet. En ik zie tot nog toe geen kans de dingen, die me daarin niet aanstaan, beter te maken of te vermijden. Daarom kan ik in waarheid zeggen dat ik niet durf.’ En later, den 2^{en} November 1874:

‘Nog altijd sukkel ik met 'n blijspel of blijspel*en*, want ze avorteeren telkens. Het is drommels moeielijk, vooral daar ons Publiek zoo bijzonder leerzuchtig is, en ik juist alle didaktiek, alle preekerigheid vermijden wou! Wat l e e r t men uit “As you like it”? Uit “What you will”? Men is ten onzent niet gediend met gulle tendenzlooze vroolijkheid. ... Ik laat nu daar of ik slagen zou in 't leveren van wat *mij* voorkomt de eisch te zijn. Tot nog toe *niet*.’ En later nog in een brief van 15 Februari 1876, deze ééne uitroep: ‘Dat vervloekte Blijspel!’

Men ziet het: Multatuli, wien men verwijt dat hij zoo hoog van

zichzelven dacht, voelt hier zijn zwakheid en komt er rond voor uit. Hij vertrouwt zichzelven niet op de gladde banen van het Blijspel. Wat hij beproeft, voldoet hem niet. En nu zou men ons fragmenten te hooren geven van zulk een proeve, brokken uit een onafgewerkt blijspel, door hemzelven wellicht als mislukt beschouwd! Zouden wij in deze *disjecta membra* den Dichter nog herkennen?

Met een angstig hart zette ik mij tot luisteren, - maar al spoedig was alle vrees gebannen. Het was wel Multatuli die daar het woord voerde, Multatuli, de tuchtelooze, met zijn speelsch vernuft en dolle invallen, met zijn zin voor- soms zijn jacht op woordspelingen, zijn kartetsvuur van puntige gezegden en ondeugende plagerijen, - eigenschappen thans in dienst gesteld van eene waarschijnlijk niet zeer diep gaande intrige, waarvan wij alleen een paar onsamenhangende tooneelen te zien krijgen.

In het eerste fragment maken wij kennis met Aleid, de dochter van Graaf de Keltenaer en hare nichten Elise en Temia. Aleid doet zich kennen als een gezonde, frissche, levenlustige jonge deern, met het hart, een goed, edelmoedig hart, op de tong. Dol amusant vindt zij het jongemeisjesleven, buiten op het landgoed van haar vader, niet. Zij kan het niet uitstaan te behooren tot hen,

> Die moe en lui van 't alledaagsche leven,
> Versuffen, domm'len, slapen en hun geest
> Verstompen. Moet dit leven heeten? Neen.
> Bevriezen is 't, tot er de dood op volgt:
> Ik stik aan m'n tapisserie.

En de nichtjes? Ook zij vervelen zich, maar op een andere manier. Elise en Temia zijn geëxalteerde schepsels met naar liefde dorstende harten, die, zoolang hare wenschen geen bevrediging vinden, haar ledigen tijd en hare ledige harten trachten te vullen met te ijveren voor de Dierenbescherming en voor den Vredebond. Als dierenbeschermsters schrijven zij brieven aan den Keizer aller Russen, naar aanleiding van het verdrinken van een hondje in de Newa en van de groote rendiersterfte in Lapland; als ‘ledèssen’ van den Vredebond stellen zij manifesten op met de gewone phrasen over de gruwelen van den oorlog en de zegeningen van den vrede. Aleid weet niets beters te doen dan hare nichten te plagen en voor den mal te houden met hare manieën en haren onbevredigden liefdedrang.

Zij vraagt of ze aan de Dierenbescherming en dat Vredebond niet meê mag doen.

T e m i a .
Volstrekt niet! Neen, je bent te wild, te... te...

A l e i d .
Te wereldsch?

T e m i a .
Ja dat ook. Of neen je bent...
Je bent...

A l e i d .
Niet goed voor zulke dingen?

T e m i a .
Dat wil ik zoo bepaald niet zeggen, maar...

A l e i d .
Ik ben te dom, niet waar?

T e m i a .
Te dom, te dom....

A l e i d .
Welnu, wat dan? Wat scheelt er aan me? Kijk!
(Ze staat op en draait zich langzaam om.)

T e m i a .
Je hebt zoo 't... eigenaardige gevoel niet
En mist... hoe zal ik 't noemen? - de offerzucht!

A l e i d .
Daar heb je 't. Dat 's den spijker op den kop!
'k Heb 't waar gevoel niet en geen offerzucht!
Maar... als men dat gevoel nu wel heeft en
Die... zucht voor akligheid, wat doe je dan
Daarmee aan al die dieren en dien vrede?

T e m i a .
We schrijven brieven....

A l e i d .
Aan de dieren?

T e m i a .
Neen.
Aan koningen en keizers!

A l e i d .
Ah!

T e m i a .
We werken.
Op 't hart. Kijk al wat daar ligt gaat naar Rusland.

A l e i d .
Dat zal effect doen!

T e m i a .
Zeker! Ik stel voor
Om allen twist te bannen, eens vooral,
Nooit oorlog meer!

A l e i d .
Dat 's simpel als bonjour!
Wie na zoo'n brief nog ruzie maakt, moet wel
Een lastig heerschap zijn.

In dien lossen, schertsenden trant gaat het voort. De dichter, wiende ‘Comédies’ van Molière niet bevallen, bespot hier op zijne wijs, welke van die van Molière niet zoo heel veraf staat, de ‘précieuses ridicules’ der negentiende eeuw, en teekent in de sentimenteele Elise en in de oudere, en mallere, Temia verre nichten van Madelon en Cathos.

Aleid is intusschen niet enkel het plaagzieke ding, waarmede wij hier kennis maakten. Ook in haar gaat meer om dan zij wil bekennen. Haar afkeer voor haren neef, jonker Robert, dien ijsklomp, dien feniks, dien verwaanden modelheer, dien zij vervelend braaf noemt, is slechts een anderen vorm van hare liefde voor dien flinken, practischen jongen man, die door haren vader met het bestuur over zijn landgoed belast is. Maar er schuilt bovendien in deze kleine Aleid, die wegens haar ‘gemis aan offerzucht’ niet mee mocht doen om de in de Newa gevallen hondjes te redden, iets van het goede, edelmoedige dat wij in koningin Louise uit *Vorstenschool* vinden: gevoel voor recht, en lust om, terwijl Elise en Temia de dieren in Rusland beschermen, in haar naaste omgeving de menschen wel te doen. Zoo teekent haar het volgende tooneeltje:

A l e i d .
... Wat is dat daar op 't voorplein? Zie,
Een man, die weggejaagd wordt? Wat is dat?
(Ze schelt.)

T e m i a .
Misschien een dief.

A l e i d .
Waarom geen moordenaar?
We hebben 't hier maar zoo voor 't zeggen, nicht!
Kom gis terstond maar 't ergste! 't kost ons niets.
En... onze teedere harten...
Lakei binnen.
Wat is daar te doen?

L a k e i .
't Is een ontslagen werkman, freule, dien de jonker...

A l e i d .
Alweer de jonker! En wat heeft de man
Misdaan?

T e m i a .
Maar kind, dat zijn je zaken niet.

A l e i d .
Bescherm je dieren, nicht! Roep hier dien man
En zeg dat *ik* gelast hem door te laten.

Mij dunkt, er liggen in de tegenstelling tusschen Aleid's gezonde en vroolijke levensopvatting en die van hare belachelijke nichten, in de edelmoedige opwellingen van dat fiere hartje, dat in botsing moet komen met het gezag, hetwelk Robert op het landgoed van zijn oom gerechtigd is te oefenen, motieven te over, welke de stof voor een onderhoudend geestig blijspel hadden kunnen leveren. Jammer, dat zij in deze fragmenten niet verder uitgewerkt zijn.

In het tweede fragment toch krijgen wij wel wederom een kostelijk staaltje van Aleid's onafhankelijke natuur, wanneer zij, vergezeld van Robert, hoewel tegen zijn zin, een ‘studentenherberg’, iets als De Vink, bezoekt en daar haren plaagzieken geest en onweerstaanbaren luim den teugel viert op een slapenden student van het tiende jaar; maar noch dit tooneel, hoe geestig en vermakelijk ook, noch het volgende, waarin wij Aleid's broer, den student Frits de Keltenaer, met studentikoze, onbarmhartigheid, eerst den knecht en daarna de herbergierster voor den gek zien houden, brengt ons iets verder.

Hoe los Multatuli de vijfvoetige jambe weet te behandelen, wisten wij reeds.[1)] In *Aleid* vinden wij de eigenaardige wendingen, den

1) Dat er aan de zuiverheid van de jambe in dat blijspel nog al wat ontbreekt en sommige regelen een paar voet te veel, andere een paar voet te weinig hebben, is niet te verwonderen. Het handschrift, waarnaar het stuk gedrukt is, is weinig meer dan een *brouillon*. Ook in dit opzicht hebben wij met een onvoltooid werk te doen.

toon dien wij uit *Vorstensschool* kennen: daartoe behoort ook het spitsvondige, soms wat gezochte van slag en wederslag in het gesprek, het eenigzins precieuse van sommige beelden en vergelijkingen, welke minder in den mond van den spreker of de spreekster passen, maar door den schrijver zijn personen in den mond gelegd worden. Zoo plaagt Aleid haar nichtje Elise, omdat zij zit uit te rekenen hoe lang het nog duren zal eer haar neef Willem met vacantie thuis komt, en zegt dan:

> Cupido, lector in arithmetiek!
> Het Venuswicht, horlogemakersleerling!
> Je hart, 'n zonnewyzer in de schaduw...

Hier is Multatuli, en niet Aleid de Keltenaer aan het woord.

Maar dergelijke opmerkingen maakt men eerst bij de lezing van het stuk, aan de schrijftafel. Op het oogenblik van de vertooning blijft men geboeid door den levendigen, sprudelnden dialoog, door het kaatsen en wederkaatsen van het scherpe of ondeugende woord, door het vuurwerk van beurtelings kluchtige, snaaksche en geestige gedachten. En zoo min als bij een comedie van Shakespeare, dien Multatuli, gelijk uit den aangehaalden brief bleek, niet ongeneigd was tot voorbeeld te nemen, zoo min als bij een proverbe van Musset, is men gezind tot klagen over het onbeteekenende der verwikkeling of het gemis aan strekking. De ‘gulle tendenzlooze vroolijkheid’, waarvan Multatuli beweerde dat men ten onzent niet gediend zou zijn, mist hier hare uitwerking niet.

Aan de ‘Vereenigde Rotterdamsche tooneelisten’ was de vertooning dezer fragmenten goed toevertrouwd. Met uitzondering van den heer de Vries, die met de buitensporigheden, de dolle invallen en den genialen onzin van Frits de Keltenaer geen weg wist en daardoor dit studententype, en tevens het slot van het laatste fragment, deed mislukken, gaven de jonge artisten, welke in *Aleid* optreden, aan het stuk de juiste kleur en den rechten toon. Mevrouw van Kerckhoven-Jonkers typeerde met groot geluk nicht Temia; de verboemelde tienjarige student van Possel vond in Tartaud, Kwik, de knecht uit de herberg in Van Kerckhoven een goed ver-

tolker. Maar boven allen onderscheidde zich in de titelrol Alida Klein, de sympathieke oud-leerlinge van onze Tooneelschool, welke de Rotterdammers het voorrecht genieten aan hun schouwburg verbonden te zien. Alida Klein bezit de kostelijkste van alle eigenschappen: frissche, natuurlijke, echte jeugd, en die kwam hier haar goed te stade. Het geestige en plaagzieke, het speelsch vernuft van een onbedorven natuurkind straalde uit hare oogen en klonk in hare stem. Zoo handig en bevallig als zij met haar volant wist te spelen, speelde zij met de ondeugendheden, halve vragen, luimige reparties, welke zij haar nichten Elise en Temia toekaatste. Van een diepere opvatting kon er bij deze onvoltooide, door Multatuli enkel geschetste rol geen sprake zijn; maar wat zij, als spelend, den schrijver naschetste kwam door haar voortreffelijke dictie, door wat ik de techniek van hare stem zou willen noemen - dank zij de degelijke school, welke zij op ons dramatisch conservatoire heeft doorloopen - goed tot zijn recht.

En zoo gebeurde het, dat ik, bij deze twee onsamenhangende fragmenten van een onafgewerkt blijspel, in een Hollandschen schouwburg, in één uur meer ongedwongen levenslust, meer frisschen, oorspronkelijken geest te genieten kreeg dan anders vaak in een geheel tooneelseizoen.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Frederik van Eeden. *Ellen*. Een lied van de Smart. Amsterdam. W. Versluys. 1891.

‘Een lied van de Smart.’ De bittere rampen van het leven; de tegenstelling tusschen Willen en Kunnen; de schok, welke de ziel ontvangt, wanneer zij dorstend naar vrijheid, naar licht, naar warmte, hare vleugels stoot tegen de muren van een koude, in vormendienst gevangen maatschappij; de slagen van het noodlot; ontrouw; verraad, - het zijn de telkens gevarieerde grondmotieven van het lied, dat de grootste kunstenaars door alle eeuwen heen hebben gezongen. Daarnaast klinken tonen, niet minder droevig, maar vager, waarvan wij niet vernemen wat ze in het leven riep. Het zijn de zangen van die droefheid, waarop Prévost-Paradol doelde, in een opstel *De la tristesse*, toen hij sprak van ‘die avondschemering welke op de smart volgt, en die zonder tegenstand onze ziel ingaat, tot zij zich ten laatste in het hart der plaats komt nestelen en deze niet weder verlaat.’

Een droefheid als deze laatste is het welke *Ellen*, het nieuwe gedicht van Frederik van Eeden, vult.

De vraag is ijdel, of wij hier den nagalm vernemen van werkelijk doorleefd leed, of dat het de Dichter is, die, in staat zich in elke levensomstandigheid te verplaatsen, voor elk gevoel tonen en klanken te vinden, deze symphonie der Smart schiep uit de kracht van zijn kunst. Zoo hoort men in de verte de mineurtonen van een treurmarsch, de doffe klanken van een omfloerste trom, zonder dat men weet wien ze gelden, wie daar wordt weggedragen: een jong bloeiend leven, vóór den tijd weggemaaid, of een afgeleefd grijsaard, dien de dankbare hulde van meer dan één geslacht uitgeleide doet.

Maar de rouwtonen treffen er u niet minder om, en ge blijft luisteren en peinzen en voelt u droevig gestemd, en in het binnenst trilt iets mêe met de klacht om dien onbekende.

Een symphonie van de Smart, noemde ik *Ellen*. De breede opzet, de geleidelijke ontwikkeling van het thema, de streng volgehouden stemming geven het de waarde van eene ernstige muzikale compositie.

Hierdoor contrasteert Van Eeden sterk met Gorter, wiens schril opvlammende visioenen, in hun wonderlijke rythmen, schokken en rillingen mogen geven aan gelijkgestemden, maar zeker niet die kalme, diepe aandoeningen wekken, welke de dichter van *Ellen* met zijn verzen te weeg brengt.

Van Eeden heeft, evenals Verwey, zeer duidelijk den invloed ondergaan van de nieuwere Engelsche poëzie, welke door Wordsworth en Coleridge tot Shelley voert; en ook met de Fransche decadenten, met name met Paul Verlaine, schijnt hij vertrouwd. Hij heeft er de stemming van, de wijze van uitdrukken, de vlucht en den breeden wiekslag, waarmede hij op de hoogte blijft zweven, het zeer nobele van vorm en toon, den drang tot adoratie.

Geknield ligt hij voor de Liefste, en tot haar opziende, spreekt hij in vervoering en aanbidding:

> O bleeke roos! in 't dor, droefgeestig land
> Kwijnend op droef gebogen stengel, - bloem
> Gevat door ruwe handen en gekust
> Door lippen voor wie d'aard te heilig is
> Waarin Gij zijt gegroeid, - zoo niet mijn tranen,
> Zoo niet mijn stem het edel wit ontwijdt
> Dier blanke reinheid, en Uw teerheid krenkt,
> Laat mij dan knielen en Uw Leed beschreien
> En tot U opzien, zeggend wie Gij zijt!
>
> Gij, Liefste! zijt mijn bloeiend akkerland,
> Waarover wijd God's blauwe hemel straalt.
> Hoog spruit het heerlijk, gouden graan, dat zijn
> Uw heerlijk-gouden woorden - en daarin
> Zie ik de bloeme sterren hemelblauw,
> De blauwe vonken van God's heil'ge Liefde, -
> Stil ga ik 't smalle pad, zon in mijn hart,
> Licht is mijn voet, de korenhoofdjes streelen
> Mijn blijde, wijde handen en ik fluit, -
> Hoe is de zon zoo licht! mijn Lief zoo goed!

Men ziet, deze vloeiende jamben bevatten poëzie, welke men bij de eerste lezing begrijpt, en terstond medegevoelf. Het luisteren naar dezen man, ‘die belooft iets moois te zullen zeggen’, kost geen buitengewone inspanning. En toch is er in deze verzen niets van de banale gemakkelijkheid van den verzenmaker. Een artistieke hand heeft aan deze gevoelens een vorm gegeven, de beelden gekozen en geboetseerd, de woorden geschikt, zoodat ze in breed golvende melodie ons voorbij trekken.

Het was een schoone dag - vernemen wij - toen hun beider zielen eerst, des morgens, als kapellen fladderend in de ruimte opstegen, en later hun woorden als die van ‘twee heel blije vogeltjes,’ de lucht in gingen, met keer en tegenkeer, en telkens

> D'een hooger weer dan d'ander, en weer hooger.

Doch, toen het avond werd,

> Toen viel 't geluid van woord op wederwoord
> Niet meer zoo snel - en zachter - En de maat
> Der zoete zielsmuziek werd toen vertraagd
> Met lange rusten. Nog een teer, klein woord
> Viel nu en dan, - als 's avonds, na den regen,
> Een fonkelende droppel valt in 't loof.
> De lippen werden stil, 't moe hoofd kwam rusten
> Op mijnen schouder - En het luid licht-leven
> Werd tot een droom.
> Toen stierf de schoone Dag.

Maar daar treedt een derde tusschen hen beiden: de Dood, dien Zij zoo lief heeft, de Dood, die niet geeft om den glans harer oogen, noch om haar lachen, noch zelfs om haar tranen. Dit is voor hem het bitterst lijden, dat zij om hem niet wil afzien van ‘dien sombren, slechten Man.’

> Dat (zij) nog goed spreekt van Zijn donk're Liefde,
> Zijn goedheid prijst - en naar den druk verlangt
> Van Zijn ijsvingers om (haar) zachten hals.

De tweede Zang wordt van den eersten gescheiden door een klagend intermezzo, waaruit wij o.a. deze zangrijke klacht opvangen, die, door de moderne dichterlijke uitdrukkingen heen, als de verre nagalm van een rei uit een treurspel van Vondel ons tegemoet klinkt:

Hoe ligt mijn hoofd nu zoo verslagen,
Zoo droef gebogen tot den grond,
Nu het zijn eersten dag zag dagen -
Kon het dan àl den glans niet dragen
Dier glorie-rijke morgenstond?

Hoe is mijn arme ziel gevangen,
In een schoon toovernet geleid,
Waar, in goudweefsel van verlangen,
Brandende glinstertranen hangen
Der bitterste rampzaligheid!

En wanneer zij is heengegaan, zijn lief Ellen, zijn sterrekind, dan trooste haar zijn lied:

Hóóg boven menschen en hun klein bestaan
Zweeft er een vlucht breed-vleugelig' accoorden,
Dat zijn mijn boden, mijn getrouwe woorden,
Die mijn vèr Lief vertroosting brengen gaan.

In zijn naief devoten toon herinnert dit sonnet, vooral aan het slot, aan Verlaine, den dichter van *Sagesse* en *La bonne chanson*.

Mijn lief is zeer verlaten,
De nacht is koud en duister 't eenzaam land, -
O mijn verlaten, - o! mijn arm droef Lam!
Het doet zoo bang om zijnen Herder blaten,
Of die niet keerde, - en het halen kwam!

De stille, droeve berusting gaat straks over in een klacht tegen den God, die hem sloeg:

Kunt Gij nog wreeder slaan! - mijn God! mijn God! -

al zal hij aanstonds weêr erkennen, dat God, de ‘God van Lijden niet van Lust’, slaat wien hij lief heeft, dat het menschenhart niet om niet vertreden wordt, dat des Vaders strijd in het hart der kinderen wordt uitgestreden, en dat de God, ‘die zelf Lijden heet’, heerlijk Heil uit der menschen leed zal maken.

En nu, roept hij uit:

Nu wordt mijn leven één schoon, droef Verhaal
Van 't wondre bloeien dezer Lijdensplant,
Aan dát zijn alle woorden mijner taal,
Al mijn zielsklanken voor altijd verpand.

Na deze negen sonnetten, breed en vol van klank, welke den tweeden Zang vormen, wordt de stroom voor een korte poos in een smaller bedding geleid: een viertal zeer bekoorlijke ‘Nachtliedjes’ vormen den overgang tot den derden Zang. Jammer, dat de dichter, in plaats van aan die liedjes hun eigen muziek te laten of te wachten op een of ander gelijkgestemd kunstenaar - een even echt toondichter als hij woordendichter is -, zelf zich aan het componeeren gezet heeft. *Non omnes possumus omnia*. Maar, met of zonder muziek is de volgende ‘complainte’, in hare naief vrome stemming, een juweeltje van lyrische poëzie.

Nu mocht ik liever hier van daan
En slapen gaan, en slapen gaan
  Bij mijnen lieven Heere -
Het leven wordt toch waar ik toef,
Naar mijn behoef wel veel te droef
  Dan dat ik 't meer begeere.

Doch wordt mij, lacy! niet gevraagd
Of 't mij behaagt, of 't mij behaagt
  In zoo groot leed te leven,
En schoon 't geplaagde hart al niet
Van zulk verdriet de reden ziet,
  Toch moet ik verder streven.

Maar wie zal keeren 't droef gemoed,
Dat schreien doet, dat schreien doet
  Om eindelijk erbarmen, -
Of toch de goede Herder kwam
En 't arme lam nu medenam
  In zijn vertrouw'lijke armen.

In den derden Zang klinkt het lied van de Smart nog doffer, troosteloozer. Roerloos hangen de armen; strak staren de oogen; in een oceaan van wee drijft het bleeke hoofd door den bangen eindenloozen nacht, waarin men niets verneemt dan het wilde geraas van den wind en het droeve geruisch van de golven. Treffend is het

beeld van den zielsbedroefde, die de kleuren allengs ziet verbleeken, wiens leven drop voor drop heen vloeit, tot hij, op de plek waar hij zijn ‘smartenbloed’ vergoot, den bloesem der vertroosting ziet ontspruiten. Mannelijk klinkt zijn besluit:

> In kracht van Liefde, en door Smart gewijd,
> Zal ik mijn Werk volbrengen, vastberâan; -
> Ik zal de steenen uit de rotsen slaan,
> Dat helle vonken spatten, wijd en zijd.

De menschen, in hun kortzichtigheid, zullen het voor een mooi vuurwerk houden:

> Zij zien den eenzaam-sombren werker niet,
> Die weinig denkt om mensch of mensch-vermaak,
> Maar om zijn Liefd' en om zijn God alleen...

Doch als de nacht al donkerder wordt, de zwarte lucht, waaraan geen sterren blinken, alles overwelft, de stemmen der menschen, als gemurmel uit de verte, al zachter klinken, de steden slapen, dan verrijst, waar al de vormen verdwijnen, zwijgend zijn Lijden:

> (Zijn) Smart, met haar ontzach'lijk steen-gezicht,
> Waakt, - door het zand der Woestenij omstoven, -
> De blinde blik, in kalm-geheven staat,
> Naar 't lichtloos Oosten star en strak gericht,
> Wachtend des Eeuw'gen Morgens Dageraad.

Zoo eindigt de uit tien sonnetten bestaande derde Zang. Na een kort intermezzo schijnt het Lied in een breed naspel tot rust te komen, zich in een liefelijk visioen te zullen oplossen. Maar nog eens vlamt het op in een soort van gebed, een extase, een reeks van wild uitgestooten, steeds dringender kreten om ontferming tot den ‘Menschen-God’, wiens Genade rust ‘op eenen koepel van ellende, een hemelgewelf van wee, een uitspansel van smarten’, tot het ‘diep, zwart Raadsellicht’, tot wien de menschen komen, Liefde en Pijn als groote bloemen in hunne handen dragende; - om dan met deze Hymne te eindigen:

... U hebben wij gekozen, U, week-wellende Bron
Smartvolle Lenigheid, stroomgolvende Warmte,
Moeder der goede dingen, - tintelend Ether-meer -
Zee van breede teederheid, - fijne Licht-melodie -
Zachte, goede, leed-zwellende, droom-reine God!
U noemen wij Heer, U noemen wij Heilig, onzen God!
Zoo zult Gij ons kennen, U lang ontfermen -
Dit zult Gij, - want Gij zijt in ons het Zijnde, niet bedriegelijk.
En zooals Gij ons gedragen hebt, door de Uren, Uwe Eng'len,
Zoo zullen wij U dragen, onzen Vader, na der Eng'len dood,
Na der Uren verscheiden.

Het is niet gemakkelijk in dit grootsch opgezet poëem den draad vast te houden, welke de verschillende gedichten te samen voegt, de lijnen van het beeld, dat de dichter voor onze oogen wilde doen verrijzen, door de afwisselende donkere schakeeringen te volgen. Het eigenlijk motief van de Smart, waaraan hier zulk een verheven uiting wordt gegeven, blijft ons verborgen; van daar dat menig verband ons ontsnapt en dat wij ons moeten vergenoegen met een luisteren uit de verte, gelijk bij den treurmarsch, waarvan ik in den aanvang sprak. Maar dat desniettemin de meeste dezer gedichten iets tot ons zeggen, snaren in ons gemoed doen meê trillen, bewijst zeker voor het dichterlijke en artistieke leven, dat in hen woont.

Wanneer ik, Van Eeden's verzen aanhalende, de namen van Shelley, van Verlaine, van Vondel genoemd heb, dan was dit niet om den dichter zijdelings gemis aan oorspronkelijkheid ten laste te leggen, maar om te doen uitkomen, dat de dichter van *Ellen*, die niet optreedt als de schepper van iets ‘nie dagewesenes’, noch van nieuwe gevoelens, noch van een nieuwe taal, noch van een nieuwen versbouw, waar hij voor zijn tijd een lied doet hooren, dat een algemeen menschelijk gevoel diep en innig vertolkt, zich niet schaamt om zich aan te sluiten bij de beste lyrici van alle tijden. Wel offert hij nu en dan aan de nieuwste theoriën: in het laatste intermezzo en in het Coda komt het een en ander voor, dat ons gewild duister en gewrongen schijnt; elders treffen wij uitdrukkingen aan als ‘zon-straten,’ ‘waas-lichtend’; de woorden ‘nachtschadúw’ (in het vierde Nachtliedje) en ‘licháam’ (in het 8ste sonnet van den derden zang) krijgen den klemtoon op de laatste lettergreep. Maar - hetgeen ik in den loop van deze

aankondiging aanhaalde kan het bewijzen - dit is niet de doorgaande wijze van uitdrukken, de gewone vorm, door hem gebezigd.

Uit Van Eedens *Ellen* spreekt de borsttoon van den bezielden zanger. Men kan deze verzen niet voordragen zooals de verzen van Gorter door zijne geestverwanten plegen gelezen te worden, in een soort van blatend gegalm, een eentonige weekelijke melopee, even conventioneel en onnatuurlijk als de zoo vaak bespotte en geparodiëerde galm, waarmede de rederijkers van de oude school de alexandrijnen plachten op te snijden. De verzen van Van Eeden klinken in mijne ooren met krachtig, gezond, sonoor geluid, lenig en zangrijk. Het zijn Nederlandsche verzen, en in hunne beste gedeelten geven zij mij den indruk, dien ik van zangers als Vondel, als Bilderdijk, als da Costa ontvang, met nog iets daarbij dat ze stempelt tot verzen, afkomstig van een denker en kunstenaar uit de laatste jaren der negentiende eeuw.

Bibliographie.

Sonnetten en Zangen door G.H. Priem. Amersfoort, G.H. Priem. 1891.

> Quand je vous livre mon poème,
> Mon coeur ne le reconnaît plus:
> *Le meilleur demeure en moi-même*,
> *Mes vrais vers ne seront pas lus*.

Deze regels, welke de dichter-uitgever Priem aan Sully Prudhomme ontleent en, als motto, voor zijn bundeltje plaatst, maken het oordeel over den jongen poëet niet gemakkelijk. Wij zouden, om te weten wat hij waard is, juist zijn ‘beste’ en ‘echte’ verzen moeten lezen, en wij kunnen het hem moeielijk vergeven dat hij dit beste voor zichzelven hield.

Intusschen zijn uit het hier gegevene toch enkele gevolgtrekkingen te maken. De heer Priem komt ons voor, zin voor poëzie te hebben en daarbij zekere gemakkelijkheid van versificatie en een muzikaal gehoor: stroeve versregels vindt men bij hem nagenoeg niet. Maar het meeste wat hij geeft is nog onrijp, zoowel van inhoud als van vorm. Aan een zoo moeielijken kunstvorm als het sonnet had hij zich nog niet moeten wagen. Vele van zijne sonnetten geven, wat den inhoud betreft, den indruk dat de dichter, om zijn stemmingen weer te geven, van elders opgevangen klanken napraat - in ‘Roode kersen tusschen 't bladgroen’ en in ‘Groenbemoste brokkelige steenen’ bijv. is duidelijk Winkler Prins nagebootst; - en wat den vorm aangaat, aan de meesten ontbreekt vastheid en sierlijkheid van lijn, zij staan niet stevig in hun voegen, waggelen en zakken uit het lood.

Waar een licht en luchtig liedje te neuriën valt, daar is de heer Priem beter te huis. Wel is het ons ook hier vaak of wij de melodie reeds meer vernamen, - in ‘Waar hoog in 't loof’, ‘De Hei’ e.a. meent men een nagalm van Pol de Mont te hooren - maar het klinkt toch meestal frisch en zangerig, met juist genoeg sentiment en hartstocht als zulke kleine liedjes verdragen kunnen. Gedichtjes als de beide in rijmlooze en berijmde jamben, getiteld ‘Spelevaren’ en ‘Om middernacht’, toonen dat de heer Priem ook nog wat hooger en dieper gaan kan.

Walewein door Mr. G.H. Betz. Met illustratiën van P. Josselin de Jong. Leiden. E.J. Brill.

Zijn een middeneeuwsch ridder als Walewein en zijne avonturen een geschikte stof voor een modern gedicht; en gaat er niet veel van de naieveteit en de eigenaardige bekoorlijkheid van den middeneeuwschen roman verloren bij eene bewerking als die waaraan de heer Betz het oude verhaal onderwierp? De groote opgang, welke Tennyson

met zijn ‘Idyls of the King’ maakte, toont zeker dat velen ook in onze dagen zich in dezen Arthurkring weten te verplaatsen en iets gevoelen voor het eigenaardig ideaal van ridderlijkheid, hetwelk in deze poëemen verheerlijkt wordt. Wij, voor ons, aarzelen intusschen niet te verklaren, dat het ons moeite kost in vervoering te geraken over de lotgevallen van den moedigen Walewein, over het geheimzinnig schaakbord, het uitgangspunt van zijne avonturen, over al de volmaakte schoonheden en ongerepte deugdzaamheden, welke hij op zijn weg ontmoet, en over de slachterseigenschappen, die hij bij verschillende gelegenheden ontwikkelt.

Wanneer een modern dichter een dergelijk onderwerp in modernen versvorm wil behandelen, dan kan hij, naar 't ons voorkomt, niet volstaan met - gelijk de heer Betz deed - de verschillende feiten en bijzonderheden van het oorspronkelijk verhaal, min of meer gevariëerd, nog eens over te vertellen. Een modern dichter zal aan zulk een onderwerp alleen eene bijzondere aantrekkelijkheid vermogen te geven door het licht te laten vallen op wat de middeneeuwsche dichter in de schaduw liet, en, bij de uiterlijke geschiedenis niet langer verwijlend dan strikt noodig is, al zijn kracht te besteden aan de innerlijke geschiedenis van den held of de heldin. In dit geval zouden wij Walewein gaarne een dozijn of wat minder ridders en knechten ‘ontzield en bloedig om zich heen’ hebben zien ‘werpen’, wanneer wij daarvoor getuigen hadden mogen zijn van den zielestrijd, die door hem moet gestreden zijn, toen hij tot de ontdekking kwam, dat hij de schoone Ysabele, welke hij zich verbond voor Amoraan te winnen en naar Amoraan's burchtslot te voeren, voor zichzelven veroverde en door innige liefde aan zich verbond, op die wijze zijn ridderwoord roekeloos schendend.

Kan het gedicht ons om die reden niet tot geestdrift stemmen, de wijze waarop zich de heer Betz van de taak, zooals hij zich zelf die stelde, heeft gekweten, is uitermate knap. De verschillende avonturen van Walewein worden duidelijk en in den rechten toon verteld; de gewone beelden - aan oorspronkelijke beeldspraak bezondigt de dichter zich niet - worden op de rechte plaats aangebracht; de ridders en jonkvrouwen worden op de gebruikelijke wijze, in smaakvolle lijnen en kleuren, voorgesteld; zij handelen en spreken zooals het aan moedige middeneeuwsche ridders en kuische middeneeuwsche jonkvrouwen past; de rijmlooze jamben, eindelijk, gaan den dichter blijkbaar gemakkelijk van de hand.

En dat alles ontvangen wij in den vorm van een prachtwerk met oorspronkelijke teekeningen van Josselin de Jong, waaronder vooral de eerste en de laatste - de verschijning van het geheimzinnig schaakbord in koning Arthur's feestzaal en de aankomst van Walewein en Ysabele aan het slot van koning Armoraan - door op vatting en uitvoering uitmunten.

Woordenboek der Nederlandsche taal. Vijfde Deel. 2e afl. Gloed - Godsvertrouwen. Bewerkt door Dr. A./Beets en Dr. J.W. Muller. 's-Gravenhage en Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff. 1891.

Wat in deze aflevering het allereerst treft is het groot aantal woorden, welke in de hedendaagsche spreek- of schrijf taal niet of bijna niet meer voorkomen. Aardig zijn de voor het meerendeel klanknabootsende woorden, als: g n i f f e l e n (met toegeknepen mond, in 't algemeen onderdrukt, lachen, dikwijls met het denkbeeld van spot en hoon), dat in Oost-Friesland en Groningen gebruikt wordt, en o.a. bij Gouverneur en Koopmans van Boekeren voorkomt; g n i k k e n (met schokken, lachen of schreien); g n ' o f f e l e n (snuffe-

len); g n o r t e n (knorren, als geluid zoowel van menschen als van dieren); g n u t (gezellig, knutterig). Naast deze vindt men in onbruik geraakte woorden, zóó teekenachtig, zóó, karakterstiek en zóó klankvol dat men ze terug zou wenschen. Wanneer men de woorden g l o m m e n (glimmen), g l o o s (glans), g l u i m i g (vlammend, vurig), g l u i s t e r e n (blaken), g l u u r (gloed) en g l u u r t j e s (verliefde blikken, lonkjes) leest en hoort, dan vraagt men zich af, waarom de jongste dichters en prozaschrijvers, die zich afsloven om nieuwe woorden te bedenken, nieuwe woordverbindingen te maken, en die, zelf scheppers, op al het vroeger geschapene met hooge minachting neerzien, niet liever te gast gaan in dit woordenboek, waar zij een keus van kleurrijke, goedklinkende woorden en uitdrukkingen, zooals de aangehaalde, vinden, waarmede zij hun proza en hun verzen zouden kunnen verrijken.

Het was te voorzien dat in een woordenboek gewijd aan de taal van een land, waar de gestempelde en ongestempelde godgeleerden talrijk zijn als het zand der zee, aan het woord G o d , in zijn verschillende beteekenissen en samenstellingen een zeer groote plaats zou worden ingeruimd. Niet minder dan 60 kolommen worden in deze aflevering aan dat woord gewijd; bladzijden welke ons blijken geven van een kennis - Bijbelkennis in de eerste plaats, - een studie, een navorsching, een belezenheid, waarvoor wij eerbiedig den hoed afnemen. De geleerdheid van de bewerkers verhindert hen intusschen niet, ook aan de litteratuur van den dag hunne voorbeelden te ontleenen: dit bewijzen o.a. de citaten uit *Eline Vere* en uit de rubriek ‘Rechtszaken’ uit de N. Rott. Ct. van 23 Nov. 1890.

De spreekwijzen, spreekwoorden en uitroepen, waarin het woord G o d voorkomt, de verwenschingen, heele en halve vloeken, waarin het misvormd wordt aangetroffen, de koppelingen en samenstellingen (in een overzicht bijeengebracht) vervolledigen deze meesterlijke studie.

Tweeërlei letterkundige kritiek.[1)]

Potgieter en Huet.
I.

In onverzoenlijke tegenspraak met de Engelsche leer, trouwe afspiegeling van het *go-ahead*, dat de eerste gedachten de beste plegen te zijn, verklaart de ingetogener Grieksche wijsheid: ‘doorgaans zijn de tweede overleggingen de verstandigste.’ Tegenover het ietwat onberedeneerde van mijn aanvankelijk verlangen, om in het licht der in geen geval te laat voor onze weetgierige oogen blootgelegde briefwisseling van Huet de beteekenis van den mensch en schrijver aanstonds en zorgvuldiger dan te voren mogelijk was[2)] te toetsen, - onberedeneerd, daar geen rekening gehouden werd, noch met het bijna onbegrensde van het onderwerp noch met andere dan letterkundige verplichtingen, - prijs ik me gelukkig nog bijtijds een keuze gedaan, en mij aan de beproefde ervaring der oude wereld gehouden te hebben. Ze heeft mij voor de onhollandsche fout der overijling behoed. Waar bij een onwillekeurig beperken van den gezichtskring tot de nieuwe bescheiden wellicht in forsche bewoordingen lucht gegeven ware aan een gevoel van teleurstelling, heeft afwachten en intusschen kennis nemen van anderer inzicht, heeft bovenal de terugkeer tot de onverwelkelijke schoonheid der Gezamenlijke Werken mij tot billijker

1) Naar aanleiding der Brieven van Cd. Busken Huet, uitgegeven door zijne vrouw en zijn zoon. 2 dln 1890; en van J.H. Groenewegen: Bibliographie der Werken van Everardus Johannes Potgieter, 1890.
2) *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18, 21 en 23 Juli 1886.

gevoelens teruggebracht. Voor de oogenblikkelijke ontstemming is de wéloverwogen bewondering van vroeger in de plaats getreden. Wat gebleven is, is het oude ontzag. Nu evenmin als ooit willooze overgave, maar steeds wassende eerbied.

Niet evenwel voor de correspondentie zelve. Mag ik rondweg mijne meening uitspreken? Welnu: de ingenomenheid mijnerzijds met dat in den loop dezes jaars in twee termijnen ons aangeboden boekgeschenk was en is geenszins onbegrensd. Ze is het om meer dan ééne reden niet. In de eerste plaats: veel nieuws hebben ze ons niet gebracht, die twee keurig uitgevoerde boekdeelen welke, met de belofte van nog meer in de toekomst, bij voorbaat reeds een omvangrijk gedeelte van Huet's schriftelijk verkeer, - een driehonderd vijftig stuks, - aan het Nederlandsche volk ter inzage voorlegden. Zij zijn een schitterend blijk van wat de vaderlandsche typografie vermag, wanneer het haar eenmaal lust een algemeen gevierd auteur op hare wijze te eeren, - met glanzend papier, met onberispelijke letter, met kunstvol geëtste beeltenis, met ook voor bescheiden middelen niet onbereikbaren prijs. Ze zijn niet minder een monument van 's schrijvers reusachtige werkkracht, van zijn onmetelijke belezenheid, van zijn onverflauwde belangstelling in al wat de letteren, vooral *onze* letteren, zelfs maar van terzijde raakt, van zijn nauwgezette studie en smaakvollen zeggingstrant. Ze maken ons deelgenoot van eene, in den beginne soms een weinig schoolmeesterachtig uitgedrukte, maar altijd fijngevoelde hulde aan het meisje zijner keuze, van een even ridderlijke als innige aanhankelijkheid aan haar die vervolgens zijn gade geworden is, van een voorbeeldige vaderlijke liefde jegens den eenigen zoon. Bovenal leggen ze getuigenis af van de teedere zorg, waarmede die echtgenoote en zoon, wier handen de voor ons liggende verzameling hebben bijeengegaard, geschift en geordend, voortgaan over de nagedachtenis te waken van den buitengewonen man, wiens uitverkorenen ze waren, en die, welke ook zijne tekortkomingen mogen geweest zijn, niet slechts voor hen te vroeg is heengegaan. Maar was het wel noodig, voor het meerendeel zoo overbekende zaken met zoo uitvoerige bewijsstukken te staven?

Aan deze vraag zou ik een tweede willen vastknoopen. Was waarlijk voor de thans in haar geheel binnen het bereik der belangstellenden gebrachte uitgave de volheid des tijds gekomen?

Dat, toen eenmaal tot openbaarmaking besloten was, de bezitters van een aantal brieven niet geaarzeld hebben hun eigendom onbekrompen ter algemeene kennisneming af te staan, dat anderen geen bezwaar deden gelden tegen het in druk brengen van wat eigenlijk alleen voor hun oog was bestemd, - dergelijke liberaliteit strekte hun onvoorwaardelijk tot eer. Van de overgroote meerderheid, hetzij der geadresseerden, hetzij hunner erfgenamen, kunnen we veilig aannemen, dat de begeerte om in de samenkoppeling van hun of huns erflaters naam met den beroemden naam van Huet voedsel te zoeken voor eigen ijdelheid, ten eenenmale aan hun bereidwilligheid vreemd is geweest. Kneppelhout, mevr. Bosboom-Toussaint, Scholten, Multatuli, Fruin, Quack, Alberdingk Thijm, Johan Zimmerman, Ten Brink - het zijn altegader reputatiën die voor zichzelve spreken. Maar omdat zij en vele anderen, met de stellige wetenschap dat Jan Alleman zijn speurgragen neus zou steken in sommige hunner bijzonderste zaken, zich niet onttrokken aan wat van hen gevraagd werd, ligt daarin een verontschuldiging voor het vragen? Omdat zij niet schroomden desnoods over de tong te gaan van een babbelzuchtig publiek, was dit een reden om hen aan deze zeer waarschijnlijke beproeving bloot te stellen? Ware mij de eer te beurt gevallen stokbewaarder te zijn van deze letterkundige schatten, onder geen voorwendsel hoegenaamd zou ik vooralsnog den sleutel daartoe hebben afgegeven. Nog jaren lang zou ik de algemeene nieuwsgierigheid, ook indien ze zich onder gansch andere vormen dan tot nog toe verluidden had geopenbaard, op dit punt teleurgesteld hebben. Noch de zeer persoonlijke correspondentie van Multatuli, noch de minder onstuimige van Huet, valt mijns bedunkens in de termen eener zoo gejaagde bekendmaking. Ook ik zou der nakomelingschap niets onthouden willen zien van wat haar in staat kan stellen over mannen van zoo ingrijpenden invloed op ons intellectueel leven met volledige kennis van zaken te oordeelen. Maar zoover zijn we nog niet. Voor geen van beiden vertegenwoordigen wij het nageslacht. Blootlegging, maar dan ook zoo onbeperkt mogelijke blootlegging[1)], van intimiteiten, tegelijk pikant en leer-

1) Daarentegen verklaart de voorrede der Briefwisseling: ‘soms is een volzin *die thans ter openbaarmaking minder geschikt scheen, of het publiek geen belang kon inboezemen*, (!) geschrapt.’

zaam, schijnt mij evenzeer aan hare plaats wanneer de gansche kring welke de stof verstrekt heeft zelve tot stof is vergaan, als ze mij bedenkelijk voorkomt waar het een maatschappij geldt van louter bekenden, van nog levenden of ternauwernood begravenen. Ik zou geen aanleiding hebben willen geven aan sommigen tot ergernis, aan sommiger goede vrienden tot leedvermaak.

Komt hier nog bij, dat alleen in enkele der oudste documenten uit het eerste deel, in de vroegste brieven aan dr. Van Deventer, in het fransche schrijven vol verontschuldigingen aan oom Daniel Huet, echte en onvervalschte natuurgeluiden zich laten hooren; dat, naarmate de auteur in leeftijd en beteekenis vordert, des te nadrukkelijker het geheel een zuiver letterkundige briefwisseling wordt over bloot letterkundige onderwerpen; dat steeds en overal de stijl zoo kunstvol verzorgd blijkt, als ware van den aanvang af elk manuscript voor de pers in plaats van voor de post bestemd geweest; dat juist omtrent de gewichtigste keerpunten van des auteurs leven, het nederleggen van zijn predikambt, zijn vertrek naar, zijn werkzaamheid in Indië, de ons verstrekte inlichtingen al bijzonder schraal zijn uitgevallen: dat welbeschouwd lang niet altijd op de hoofden middenfiguur het fraaiste licht valt, maar dat het ons meermalen bedunken wil als strekte Huet's briefwisseling hoofdzakelijk tot onbedoeld voetstuk voor sommige zijner correspondenten, als ware haar strekking om ons de grootmoedigheid van mevr. Bosboom-Toussaint, de vaderlijke genegenheid van prof. Scholten, de ridderlijke vriendschap van Potgieter, de geringe auteurs-ijdelheid van mejufvr. Francisca Gallé te doen waardeeren, - dan is er, trots het spreekwoordelijke der ondankbaarheid, die een geschonken paard in den bek ziet, ditmaal wel eenige reden om over het van stal halen van dezen viervoeter nog andere dan tonen van luidruchtige verrukking te doen klinken.

Is bij het leggen van den vinger op dergelijke tekortkomingen, welke reeds onder het vluchtig doorbladeren der beide bundels zich als vanzelve aan den eenigszins aandachtigen lezer opdringen, onwelwillendheid in het spel? Kan de doode reus nog altijd niet rustig slapen in zijn verre graf? Het zij erkend dat bezwaren te opperen tegen een afgestorvene altijd een even onverkwikkelijke als gevaarlooze handeling is. Maar aan wie

de schuld, zoo kritiek niet geheel achterwege kon blijven? Waarbij nog aangestipt zij, èn dat het meeste van wat hier slechts zeer in het voorbijgaan werd gegispt, reeds gezegd is, en uitvoeriger gezegd, ook door dezulken, die den heer Huet tijdens zijn leven nader stonden dan ooit met schrijver dezer regelen het geval was, èn dat volgens mijne gemoedelijke overtuiging zij, die geheel te goeder trouw met deze uitgave den overledene meenden te eeren, ook - en vooral - ten opzichte van hun held geen blijk hebben gegeven van die staatsmanswijsheid, welke weet te wachten tot het tijd is.

Werkelijk vraagt men zich te vergeefs af, welke beweegredenen bij het thans in het licht zenden der hier bedoelde verzameling wel gegolden mogen hebben. Gevoelde men behoefte de aandacht opnieuw te vestigen op een half in 't vergeetboek geraakte letterkundige nalatenschap? IJdele bekommering! Sedert Huet's dood is de heugenis zijner geschriften bij het lezend en denkend deel onzer natie zelfs niet één oogenblik verflauwd. Verlangde men het bewijs te leveren der reeds op het bloote beweren door niemand betwijfelde stelling, dat Huet, die bijna ieder genre van prozastijl met geluk beoefend had, ook met den pluim van Voltaire, den Voltaire der *Correspondance Générale*, ook met de lauweren van mad. de Sévigné, naar wier graf hij eenmaal zelfs een bedevaart deed, zich desverkiezende zou hebben kunnen sieren? Of werd het wenschelijk geacht, een gedurende zijn leven tengevolge van onvoldoende gegevens miskend karakter door een nu juister en vollediger ingelicht publiek in eere te herstellen? Of was eindelijk de bedoeling geene andere, dan nieuwe en ruimer vloeiende bronnen te openen voor een zijner waardige levensbeschrijving?

Is dit laatste het geval geweest, dan heeft zich ditmaal een in de jaarboeken der biografie zeldzaam verschijnsel voorgedaan. In den regel kan de levensbeschrijver nieuwe bouwstof best gebruiken, en strekt hij naar iedere hem geboden bijdrage met dankbaarheid beide handen uit. Licht wordt daardoor, hier een leemte aangevuld, ginds een onnauwkeurigheid hersteld, elders een voorbarig oordeel verbeterd. Anders is het ten opzichte van Huet's leven. Daar zijn de arbeiders vele, en beperkt is het te beploegen arbeidsveld. Reeds voorlang hadden de heeren Van Hamel en Ten Brink ons al wat we daaromtrent verlangden te weten geopenbaard. Kon het anders, ondersteund als ze werden

door hun vriendschappelijke betrekking tot den auteur der *Litterarische Fantasiën*, en niet weinig ook door wat deze zelf indertijd in geschriften die aan geen beschaafde onbekend gebleven zijn omtrent de gewichtigste tijdperken zijns levens had medegedeeld? De *Persoonlijke Herinneringen* aan Potgieter, stellig een van Huet's schitterendste pennevruchten en zonder eenigen twijfel de innemendste, zijn - de titel geeft het reeds aan - een gedenkteeken niet minder voor den schrijver dan voor den beschrevene. Leeft daarin de op jaren gekomen Potgieter, daarnaast verrijst ongezocht en door den aard zelve van het geschrift Huet in de vaag zijns levens. Doch hiermede is de voorraad zijner autobiografische schetsen niet uitgeput. Zijn thans in druk verschenen bevestiging was ternauwernood vereischt, om ons de zekerheid te verschaffen dat in *Gitje* - is er tegenwoordig één wélonderwezen Nederlander die het meesterlijke schetsje niet gelezen heeft? - gelijktijdig gehoor gevraagd is voor een persoonlijk feit uit de kinderjaren van *Gijtje's* biograaf. Grooter bevreemding wekt de thans insgelijks bekend geworden mededeeling, dat almede in de onafgewerkte studie *Nog Onverzoend*, - opgenomen onder de *schetsen en Verhalen* der Guldens-Editie, - herinneringen aan eigen leven verscholen liggen.[1)] Aan de verzekering van den schrijver zelven behoort, zou men zeggen, onvoorwaardelijk geloof geslagen te worden. Maar zonder deze zou het ons niet zoo licht in den zin gekomen zijn, in den persoon van Thomas van Gelder, den plebejischen katholiek, - want hem onder de trekken van den hoogadellijken Bernard van Polanen te zoeken gaat nog minder aan, - iets van den later altijd even gesoigneerden, altijd in de puntjes fijnen Busken Huet te vermoeden. ‘Thomas, een plebejer zonder opvoeding, en die meer met onzindelijkheid dan met zinnelijkheid te kampen heeft, bezit voor het uitwendige niets dat aantrekt. Ongekamde haren hangen, nacht en dag, over zijn leelijk gezigt.... Sedert vijf jaren draagt hij dezelfde broek, glimmend op de dijen. Dit onverslijtelijk kleedingstuk heeft aan de hoogeschool een bijzondere vermaardheid bekomen.... Thomas zelf is niet minder vermaard dan zijn pantalon. Hij heeft den naam van buitengemeen knap te zijn, en is het ook’. Trots des auteurs behulpzame vingerwijzing wordt bij voort-

1) Brief aan Prof. Jan ten Brink, dl. II, bl. 331.

gezet nadenken hier de Thomasgeest over mij vaardig, en meen ik veeleer heil te vinden in het geloof aan een onschuldige mystificatie.

Doch dit zij gelijk het zij. Met en zonder dit eene gegeven ontbrak het ons ook vóór het verschijnen der briefwisseling niet aan behoorlijke inlichtingen aangaande Huet's levensloop, en wat thans aan den dag gekomen is vult onze wetenschap slechts op onwezenlijke punten aan. Geheel onbekend was welbeschouwd maar één feit, en is het mij geoorloofd ook dienaangaande rond voor mijne meening uit te komen, het ware verkieselijk geweest indien de heugenis van dit ééne feit met den man dien het gold in het graf ware gebleven. Er is, - ik zou ongaarne jachtmakers op sensatienieuws de ooren doen spitsen, - er is sprake, niet van eenig vergrijp tegen welke zedewet ook, maar van een, in mijne oogen althans, weinig vergefelijke indelicatesse. Bedoeld is weder een mystificatie, maar welke ik voor mij niet zoo onnoozel zou keuren als die waarvan zoo even onderstellenderwijze werd melding gemaakt; de mystificatie, waarvan de brieven op bl. 161 en 162 van het tweede deel, de eerste aan mevr. Bosboom-Toussaint, de andere aan dr. Jan ten Brink gewagen, en waarvan het schrijven aan zijne vrouw van Februari 1880 (dl. II, p. 154) de onverwachte en onverdachte onthulling geeft. Door zijn zelf onderteekend, onwraakbaar getuigenis, - of de openbaring wel geheel in zijn geest was? - is thans gebleken dat *Een Schrijversleven*, het uitgebreide stuk ter zijner verheerlijking, in *de Gids* van Maart 1880 opgenomen en oorspronkelijk met het pseudoniem van Christine de Vrij van Amsterdam, hij nadere overweging met dat van C. Hasselaar uit Haarlem geteekend, in werkelijkheid uit geen andere pen dan die zijner echtgenoote gevloeid is. Het is een merkwaardige studie, met groote zaakkennis, en nu we het fijne van den oorsprong weten, met hoogelijk te waardeeren objectiviteit geschreven, een beschouwing die het talent der schrijfster alle eer aandoet. En echter, - ik vraag me, deze Potgieteriaansche wending bezigende, af: zou Potgieter, die zelve ook zijn kleine mystificaties wel mocht, met deze eene vrede hebben gehad? Zou hij het gebillijkt hebben dat men, een koninklijken rang bekleedende in de litteratuur van zijn volk, zich en zijn letterkundige verdiensten, in hoe waardige bewoordingen ook, in

de hoogte liet steken door de eigen vrouw? Ik voor mij vrees, dat dit een der vele punten is, waar de opvatting van Huet en de opvatting der botte Hollanders hemelsbreed uiteenloopen. Wat mij betreft: de nieuwe ontdekking heeft mij in mijn oude zienswijze bevestigd. Ook na het nauwgezet inzage nemen van de beide deelen justificatoire bescheiden zie ik geen reden hoegenaamd om wijziging te brengen in wat kort na zijn overlijden alleen op grond van letterkundige gegevens omtrent den mensch werd verklaard: ‘dat, voor zooverre mij bekend, er in het betrekkelijk veelbewogen leven van den heer Huet een en ander is, dat mij persoonlijk niet aantrekt.’

Toch mag ééne kleine verbetering niet achterwege blijven. De nadere inlichtingen hebben duidelijk gemaakt, dat er niet eens van een b e t r e k k e l i j k veelbewogen leven had behooren gesproken te worden. Huet zelf getuigt, volkomen naar waarheid, in antwoord op prof. Ten Brink's vragen naar biografische bijzonderheden: ‘het zal een schrale oogst zijn. Mijn leven is het leven van honderd andere moderne theologen geweest, die de kerk verlaten hebben en zich aan de letteren of de journalistiek zijn gaan wijden.’ (dl. II, blz. 317). Een kort gehouden jeugd in een groot ambtenaarsgezin, met niet overvloedige middelen. Een burgerlijke opvoeding in de burgerlijke en maatschappelijke vereischten van werkzaamheid en spaarzaamheid. Een en andermaal waarschijnlijk afwijking van dit pad der deugd, onder den natuurlijken aandrang der gezonde jongensneiging tot het bedrijven van allerlei zeer gewoon kattekwaad, hoewel in het slechte evenmin als in het goede met eenig romantisch tintje. Blauwe oogen zeker dikwijls, en builen en schrammen nu en dan, maar geen dichterlijke droomerijen noch vroegrijpe verliefdheden. Daarna een alweder doodgewone academische loopbaan, voorbereidende voor het ambt van dominee, erfambt in dit geslacht van refugiés. ‘Naar gij ziet, struikelt men in mijne familie over de Walsche predikanten.’ Van buitengewone talenten, aan de hoogeschool geopenbaard, blijkt niets. Alleen klinkt in een der oudste van de ons geschonken brieven de nagalm door van een opgewonden studentenleventje, dolle grappen als reactie tegen een bekrompen beurs, aan de oppervlakte opbruisende levenslust, die, met den roes der jeugd vervlogen, weldra plaats maakt voor de daaronder liggende werkelijke, voor een sombere en in zichzelven gekeerde gemoedsstemming.

Eén spektakel, - de brieven bezweren zijn onschuld aan het kabaal, - kwam den jeugdigen theologant op de ernstig geuite ontevredenheid zijner hoogleeraren te staan, met uitzondering alleen van den ruimer denkenden prof. Scholten, die den aanleg van den jongen man schijnt doorzien te hebben, en die hem levenslang warme genegenheid is blijven toedragen. In plaats van promotie een reisje naar Lausanne om den franschen kanselstijl machtig te worden. Een beroeping daarna als Walsch predikant te Haarlem en een tienjarige werkzaamheid aldaar (1851-Jan. 1862), met sobere bezoldiging, met harden letterkundigen arbeid om met het oog op het bouwen van een eigen nestje de weinig schitterende financieele vooruitzichten eenigszins te verbeteren, maar tegelijk met misschien onverwacht, zeker ongehoord gevolg. Zijn *Brieven over den Bijbel*, zijn *Leerredenen*, zijn *Stichtelijke Lectuur*, zijn *Polemische Fragmenten*, maken hem van overtuigd aanhanger der moderne theologie tot een harer geduchtste woordvoerders, tot den geharnasten bemiddelaar tusschen de Leidsche wetenschap en de met voorliefde theologiseerende leekenwereld van Nederland. Inmiddels is hij er in geslaagd, het hart te veroveren eener even begaafde als lieftallige gade, die, na het zuur en zoet dezer aarde trouw met hem gedeeld te hebben, in het op betrekkelijk jeugdigen ouderdom verliezen van den op handen gedragen echtgenoot den zwaarsten slag haars levens te doorstaan vond. Na het scheiden uit den kerkelijken werkkring, onvermijdelijke ontknooping van een ten gevolge van eigen ontwikkeling en den loop der omstandigheden onhoudbaar geworden toestand, journalistische arbeid hier te lande bij de Redactie van den *Oprechten Haarlemmer* (1862-1868) en journalistische arbeid in Indië, eerst als Redacteur van den *Java-Bode*, vervolgens als Redacteur-eigenaar van een nieuw gesticht orgaan, het *Algemeen Dagblad voor Nederlandsch-Indië*. Een ongeveer achtjarig verblijf in de Oost (1868-1876); daarna terugkeer naar Europa, maar niet naar het vaderland. Vestiging te Parijs - in naam en misschien ook inderdaad ter voltooiing van de opvoeding des zoons, - als correspondent van zijn eigen courant, en gedurende een laatste tiental jaren een bijkans overspannen publicistische en letterkundige werkzaamheid. Eindelijk - zou het kunnen zijn ten gevolge der ongehoorde krachtsontwikkeling? - een onverwachte en veel te vroege dood (1 Mei 1886)

op nog geen vollen zestigjarigen leeftijd, een inslapen met de pen in de hand op het veld van eer voor den letterkundige.

Voor de vier deelen, waarop, naar den schertsenden eisch van Macaulay, mannen van groote artistieke beteekenis van de zijde hunner biografen recht hebben, biedt deze levensschets in vogelperspectief, al werd ze hoe ook uitgeslagen, in geen geval voldoende stof. Veelbewogen kan dit lessenaars-bestaan slechts in zooverre heeten, als er van lichamelijke beweging, van physieke verplaatsing, sprake is. Van Haarlem naar Batavia, van Indië over Italië naar Parijs, heeft Huet inderdaad afstanden doorreisd, die zelfs in onzen zich haast al te gemakkelijk verplaatsenden tijd voor de in den regel zuinig gestoffeerde beurs van den Nederlandschen letterkundige alleen in droomen bereikbaar zijn. Dat zulk een volslagen wijzigen der omgeving, zulk een gansch andere natuur, zoo geheel verschillende menschentypen, een wereld van telkens wisselende indrukken, levensvormen, tinten en kleuren, aan een zoo schranderen, zoo weetgierigen, zoo levendigen geest niet spoorloos zijn voorbijgegaan, spreekt te zeer van zelf om aanstipping te behoeven. Zijn *Van Napels naar Amsterdam*, zijn *Parijs en Omstreken*, zijn *Land van Rubens* getuigen, beter dan eenig biograaf zou vermogen, van den overvloed van nieuwe gezichtspunten, door minder begrensde gezichteinders dan het kleine Nederland kan aanbieden hem aan de hand gedaan. Maar toch: *coelum, non animum mutant*, ze veranderen van klimaat, niet van aard, verweet indertijd Bakhuizen van den Brink den fieren Britten. In onverzettelijkheid en trotsch zelfbewustzijn deed Huet voor geen Engelschman ter wereld onder, en zoo bleef hij aan de Bataviasche kali zoo goed als in de Bloemendaalsche cottage, in de vertrekken op den Parijschen boulevard niet minder dan in de Kerkstraat te Haarlem steeds en onveranderlijk dezelfde. Niet geheel in denkwijze natuurlijk, maar in karakter, neigingen en levensgewoonten. Onafgebroken arbeid met de pen, hier en ginds. Een regelmaat als van de klok, die alle kans op romantische of belangwekkende levenservaringen van zelve buitensloot. En zelfs wat ontwikkeling betreft, ook in dat opzicht nam hij van het buitenland niet meer dan hij nemen wilde. Nooit werd hij instrument, steeds bleef hij de het instrument beheerschende kunstenaar, en de stroomen van vreemde harmonieën, die Italië, die Frankrijk, die België in zijn binnenste wekten, heeft hij zelf op

onnavolgbare wijze in voor ieder Nederlander verstaanbaar schrift vertolkt. Voor den toekomstigen levensbeschrijver is niet veel meer dan een schrale nasprokkeling overgelaten.

Een weinigje ruimer zal zijn oogst zijn op het veld van het gemoedsleven. Niet bovenmatig, want Huet was een gesloten karakter en sedert de jaren van zijn mannelijken leeftijd vertrouwde hij alleen in de zeldzaamste gevallen zelfs aan een intieme briefwisseling zijne aandoeningen toe. Koel en hoffelijk, geestig schertsend of zich beleefd aan de oppervlakte houdend, geeft hij meestentijds slechts onberispelijk gestileerde voorbeelden van zaakbrieven. Toch ontbreken de karakteristieke uitlatingen niet ten eenenmale. Eerstens en voor een gedeelte in den uit zijn talrijke geschriften reeds ten volle bekenden geest, over het doodsche en ‘doode’ Nederland, over het slaperige en belachelijke dat hem in onze zeden voortging te ergeren, over het onbeduidende onzer nieuwe, het onbevredigende zelfs onzer oudere letterkunde. Doch daarnevens uit hij nu en dan persoonlijke kreten, kort en schril, een enkele maal, - des te treffender om hun zeldzaamheid, - weemoedig klagend in oogenblikken van voorbijgaande weekheid. Men ziet: ook deze man met ijzeren hersens is niet onkwetsbaar geweest. Verdriet heeft hem weten te vinden, en zoo het hem noch verteederd noch gebroken heeft, de loutering der smart is ook hem niet gespaard. Huiselijk leed in den gewonen zin schijnt hem nooit getroffen te hebben. Van ernstige ziekten van vrouw en kind zien wij nergens gewag gemaakt. ‘Ziet mijne vrouw er niet kostelijk uit,’ - schrijft hij onder dagteekening van 28 Mei 1881 aan Mevr. Bosboom-Toussaint, - ‘en is Gideon niet bijna een man geworden? U moet mij vergeven dat ik op beider aanblik mij eenigzins verhoovaardig, in allen ootmoed en erkentelijkheid, want ik heb hen de wereld doorgesleept,.... en het zou zeer nadrukkelijk mijne schuld zijn, zoo zij de lip lieten hangen of genadig regt schenen te vragen.’ Doch de haat, eerst door zijn beslist optreden als een der voorname leiders van de moderne beweging bij de meeste zijner orthodoxe landgenooten ingeoogst, daarna de verbittering, door zijn hardhandige wijze van litteraire kritiek te oefenen bij zijne mede-letterkundigen opgewekt, beide nog gevoed door een minst genomen bevreemdende staatkundige richting, - de uit dit alles voortspruitende onmiskenbare impopulariteit blijkt nu toch achterna hem meer getroffen te hebben dan hij misschien

zichzelven zou hebben willen bekennen, meer zeker dan uit zijne werken valt op te maken. Zijne verzuchting, in Indië in een vertrouwelijk schrijven aan zijn vrouw geslaakt (9 Aug. 1869): ‘o, o, o, hoe gaarne vloog ik met u naar Europa terug en verschool mij met u op een zonnig en bloeijend plekje! Doch er staat geschreven: In het zweet uws aanschijns enz. *En dan oordeelen de menschen nog zoo hard over mij, die niets liever zou verlangen dan een stille, eervolle broodwinning!*’ - die smartkreet treft te dieper, naarmate de man welke dien slaakte minder gewoon was zich te buiten te gaan aan sentimenteele gevoelsuitstortingen. Had een vriendelijke fee den wensch, in een oogenblik van moedeloosheid der trouwe levensgezellin toegefluisterd, plotseling tot werkelijkheid gemaakt, hij zou, vrees ik, er niet te lang vrede mee gehad hebben. Daartoe was hij een te strijdlustige natuur. Doch de uitlating bewijst, hoezeer het dezen harden kaatser pijn deed, als de bal, niet immer door een even welwillende als bedreven hand bestuurd, soms onzacht zijn eigen voorhoofd wederom raakte. Kenmerkend is ook deze betrachting: ‘Wat een genoegen beleven wij toch aan dat knaapje (Gideon), en hoe wensch ik dat hij steeds moge blijven toenemen in wijsheid en gunst bij God en de menschen. Kan ik hem bewaren voor de ondervinding van zijn vader, die ook als kind in ieders gunst stond, maar als man door de menschen gehaat werd, dan zal ik het niet nalaten.’ (dl. I, p. 277). In Juli 1878 door Ten Brink uitgenoodigd een spreekbeurt in *Oefening kweekt kennis*, het bekende Haagsche genootschap, te komen vervullen, is zijn eerste opwelling het verzoek kortweg af te slaan. ‘Daar kwam het *Handelsblad* van 18 of 19 dezer mij in handen, en toen vond ik, dat het toch eigenlijk niet aangaat, spreekbeurten te komen vervullen in een land, waar op dien toon in het openbaar over mij gesproken wordt.... Ik vind het eene schande of zoo die uitdrukking U te sterk voorkomt, ik vind het eene vernedering, openlijk als een waardig voorwerp der algemeene minachting te worden aangeduid.... Zoo lang men voortgaat mij dus te bejegenen, wil ik niet als een lid der nederlandsche zamenleving aangemerkt worden. Ik sta er buiten, en blijf er tot nader orde buiten.’ (21 Juli 1878.)

Waartoe meer uitgeschreven? Waartoe langer dan terloops stilgestaan bij het feit, dat het niet het minst de algemeene onbemindheid van zijn persoon was, welke tot tweemalen toe

het vervullen van een lievelingswensch zijner latere jaren verijdeld heeft, die van eene plaats in te nemen onder de hoogleeraren der letterkundige faculteit aan de eerwaardigste hoogeschool des lands? ‘Op uw belangstellende vraag’ - zoo schrijft hij onder dagteekening van 20 Januari 1878 aan zijn bloedverwant, Prof. G.D.L. Huet - ‘of ik van dat Leidsche professoraat iets anders (naders?) gehoord heb, moet ik ontkennend antwoorden.... Moet ik naar Nederland komen, en voorlezingen gaan houden?... Moet ik nog meer boeken schrijven?... Ik zal er misschien geleerder, maar niet bekwamer door worden... Gij spreekt over Jonckbloet. Zoo mijn politiek hem niet aanstaat, de zijne mij evenmin.... Dertig jaar geleden, toen ik jong student was en hij tijdelijk te Oestgeest woonde, ben ik hem gaan opzoeken. Sedert heb ik zijn aangezigt niet weder aanschouwd. Wat kan hij, wat kunnen de Vries, Cobet, Dozy, Fruin, Kern, wat kunnen die heeren tegen mij hebben? Geen hunner heeft mij ooit iets in den weg gelegd, en ik hun evenmin. Nogtans geloof ik, dat gij gelijk hebt, en zij mij niet genegen zijn. Maar ik vraag nog eens: Wat kan ik daaraan doen?’

Meer dan voor hemzelven, wien misschien het verliezen van nog een illusie bespaard bleef, is het voor de universiteit, is het voor de studeerende jongelingschap te betreuren geweest, dat het ten dezen nooit verder dan tot heen en weder schrijven is gekomen. De instelling van een nieuwen leerstoel voor aesthetiek en kunstgeschiedenis bleef in de pen, gelijk ze tot op heden voor alle rijksuniversiteiten in de pen gebleven is. Een later aanbod om de taak van den lijdenden Jonckbloet over te nemen, ditmaal warm door prof. Fruin voorgestaan, leed voor een deel schipbreuk op zijn eigen hem zeer vereerenden schroom voor het aanvaarden van verplichtingen, waartegen hij zijn wetenschap niet voldoende opgewassen achtte. Zoo werd andermaal een wenschelijke kans verijdeld, en bleef de jeugdige beoefenaar der letteren verstoken van wat voor hem een vormend element van hooge en hoogst wenschelijke beteekenis had kunnen zijn. ‘Ik hoop, dat men *U* te Utrecht benoemen zal,’ schrijft hij 4 April 1882 aan den heer Ten Brink bij gelegenheid der vacature Brill. ‘Ons hooger onderwijs dreigt verstikt te worden door de eruditie, en het wordt tijd dat men ook iets voor den smaak doe.’

Zwaarder beproeving dan het derven van den hoogleeraarstitel op een tijd, toen hij bereids vele jaren op de middaghoogte van zijn roem stond, was voor Huet de persoonlijke ervaring, op hoe weinig aanzien ten onzent de schrijver, ook de meest toegejuichte, te rekenen heeft, zoodra hij zich enkel en uitsluitend als *homme de lettres* in onze maatschappelijke kringen kan laten aandienen. De tegenstelling tusschen Nederland en Frankrijk komt in geen andere verhouding zoo schreeuwend en ten onzen nadeele uit, en de auteur zou meer of minder dan een mensch moeten geweest zijn, om aangaande dit onderwerp stelselmatig van zijn hart een moordkuil te maken. ‘Waarom reikt men hun (den schilders) medaljes uit, en niet aan de letterkundigen?... Waarom wordt een landschapschilder van den tweeden rang, als N., tot ridder van den Nederlandschen Leeuw benoemd? Omdat hij getrouwd is met een dochter van wijlen den minister X.?.... Enfin, de letteren zijn nu eenmaal in Nederland niet populair, en gij en ik, waarde heer,’ - het schrijven was gericht aan prof. Ten Brink, - ‘wij zullen zonder medaljes en zonder ridderorden ten grave dalen.’ (II, 182). Gelijken geest ademt deze volzin uit een brief aan Jhr. Quarles van Ufford van 13 Sept. 1885: ‘het Hollandsch publiek bemint te weinig de letteren, en een Hollandsch auteur zonder fortuin is van te kwade conditie. De Hollanders vermoeden zelfs niet dat studie geld kost. Alleen eten, drinken en kleederen kosten geld, denken zij. De letteren laten zij voor de lief hebbers.’ Het zijn, in ingetogener vorm en soberder bewoordingen, geheel dezelfde klachten als de welbekende hartstochtelijke van Multatuli. Wie ook in ons gezegend vaderland tot aanzien klimme of tot den elleboog in goud taste, de letterkundige is en blijft de oude knecht.

Voor Huet, die groot voelde en zich zijner waarde volkomen bewust was, moet die eeuwigdurende bekrompenheid, een geruimen tijd ook de afhankelijkheid zijner positie, vaak genoeg een knellend juk zijn geweest. Als jong man, als oud man, altoos was het, altoos bleef het ‘ploeteren, ploeteren, ploeteren.’ (I, 88). Hij heette redacteur van de *Opregte Haarlemsche Courant*, maar - ‘mijne betrekking is, in den grond der zaak, die van een bediende.’ (I, 168). Hij gold als te behooren tot het bestuur van de *Gids*; toch - ‘ik *heet* wel mederedacteur van den *Gids*, doch feitelijk *ben* ik weinig meer dan

mede-arbeider.' (I, 118). Het kost ons jongeren eenige moeite, ons den hooghartigen, gebiedenden criticus onder de trekken van een bescheiden famulus behoorlijk voor te stellen. Welk een wanverhouding, mompelen wij, tusschen zoo geweldige gaven en zoo onderdanige rol! Nu we alles weten wordt het moeielijk, zelfs over de veelbesproken gebeurtenis van 1868, de overeenkomst met den minister Hasselman, om tegen de vergoeding van vrijen overtocht voor zich en de zijnen langs journalistischen weg middelen te helpen beramen, ten einde de zoogenaamde uitspattingen der Indische dagbladpers te breidelen, - om zelfs over dit kritiekste punt van Huet's levensgeschiedenis in naam der beleedigde publieke moraliteit op hoogen toon nog het anathema uit te spreken. Een fraai stuk is die stichtelijke geschiedenis zeker niet geweest, een schitterend blijk van publicistischen onafhankelijkheidszin even weinig, en de cynische wijze, waarop Huet er van gewaagt in zijn eerste schrijven uit Indië aan Dr. van Deventer (20 Oct. 1869) is allerminst geschikt om ons zachtmoediger te stemmen voor hetgeen op zichzelve reeds kwalijk verdedigbaar is. 'Gij vindt het niet bewonderenswaardig, dat ik mij, voor het bekomen van een vrijen overtogt herwaarts, belast heb met het zamenstellen van een rapport, en nog wel (dubbel hagchelijke taak voor een aanstaand dagbladschrijver) van een rapport over de Indische drukpers. *Ik ook niet. Doch aan den anderen kant zie ik niet in, waarom ik gehouden zou zijn, eene onafgebroken reeks van bewonderenswaardige daden te verrigten*.' Meer is niet noodig om een zederechter van zelfs matige gestrengheid buiten zichzelven te brengen. Zal hij in verzoenlijker humeur geraken bij het overlezen van de vermakelijke satire, blijkens het onverdacht getuigenis van den ditmaal ongewoon naieven contractant zelven, door den eigen zoon, toenmaals een kleinen jongen, in zijn onnoozelheid op het vaderlijk bedrijf uitgedacht? Huet brieft aan Potgieter over, en door middel der *Persoonlijke Herinneringen* (blz. 97) aan den belangstellenden lezer: 'hoe onze zoon op zekeren dag ons vermaakt had, door - - eerst zijn moeder rust noch duur te laten vóór zij hem het vrije gebruik van een stuk veterband had toegestaan; toen in zijne speelkamer zich op te sluiten, waar hij een uit Nederland medegebragt Neurenberger drukpersje aan eene kleine Bloemendaalsche schaafbank vastbond; - - en ons ten slotte

in vollen ernst met de mededeeling te komen verrassen, dat de pers nu aan banden gelegd was.' *Tout savoir c'est tout pardonner* is misschien te vergoelijkend geoordeeld. Maar zullen wij, na verloop van zoovele jaren van onze verontwaardiging bekomen, niet verstandig doen met de onwillekeurige kinderlijke persifflage tot maatstaf onzer mannelijke beoordeeling te verheffen? Niet geneigd zijn het betrekkelijk gewicht te erkennen van die andere woorden in hetzelfde schrijven aan Dr. van Deventer? 'Gegeven zijnde *de noodzakelijkheid om een einde te maken aan mijn onmogelijk geworden positie aan de Haarlemsche Courant*; gegeven zijnde het vooruitzigt van in Indië de vrije beschikking te krijgen over een eigen orgaan; gegeven zijnde de bij mij sedert lang gevestigde overtuiging, dat de liberale koloniale politiek humbug is, - was voor mij het aannemen van Haaselman's voorstel louter een zaak van convenientie; en daar het mij *niet* convenieerde, buiten de ƒ 4000 à ƒ 5000, die mijne overplaatsing naar Indië mij gekost heeft, ook nog de kosten van mijn overtogt te dragen, stond het mij vrij, daarin op een andere wijze te voorzien.' Met het oog op hetgeen de minder gedrukte werkkring in Indië, op hetgeen de verruiming van horizont door het leven in Indië, op hetgeen de bij den terugkeer mogelijk geworden reizen voor Huet en middellijk voor ons, zijne lezers, geweest zijn, zal nu in ieder geval elke onpartijdige althans wel met dat andere spreekwoord wenschen in te stemmen: *à tout péché miséricorde!*

Niets teekent zóózeer het volkomen ontbreken van uitwendig belangwekkende voorvallen in Huet's leven, als de buiten alle verhouding breede plaats welke deze ééne episode daarin voor de meeste zijner beoordeelaars beslaat. Maar zoo gaat het met onze Nederlandsche auteurs. Op het eentonig grijze oppervlak van hun levensweg neemt elke ietwat donkere plek aanstonds een inktkleurige tint aan. En wij zijn zoo gaarne zedemeesters! Wij toetsen zoo gaarne de strenge eischen, aan anderen gesteld, aan de eigen feilbaarheid van den eischer! Wij zoeken zoo van zelf naar iets pikants, hetzij dan ten kwade of ten goede, in een bestaan welks kenmerkendste gebeurtenissen het toppunt zijn der alledaagschheid! Een fiasco bij een lezing, een redactiegekibbel, een overgang, geheel in der minne, uit een kerkelijke betrekking naar een letterkundige, - wat valt er voor een levensbeschrijver met zoo magere gegevens aan te vangen? En de

briefwisseling, - het werd reeds opgemerkt, - vermeerdert niet noemenswaardig onze kennis, noch van den uitwendigen, noch van den inwendigen mensch. Toen Huet aan prof. Ten Brink schreef: ‘voor zoover ik mijzelf beoordeelen kan, behoor ik tot de klasse der personen wier gemiddelde men best van al uit hunne brieven leert kennen’, gaf hij slechts blijk van het gemis aan objectiviteit dat ook de scherpstziende oogen benevelt, waar het geldt eigen beteekenis naar waarheid te doorzien. Doch het was ditmaal geen vergrijp naar de zijde der zelfverheffing. Integendeel. Huet zou de aandacht, hem tijdens zijn leven door de bevoegdsten zijner tijdgenooten gaarne of tegenstrevend geschonken, zou de beteekenis die hem bij de nakomelingschap onwedersprekelijk toekomt, ten eenenmale onwaard zijn, of liever hij zou die nooit verworven hebben, indien hij alleen of hoofdzakelijk uit zijn schriftelijk verkeer met huisgenooten en vrienden moest begrepen of geschat worden. Was hij ijdel? Was hij oploopend? Was hij weldadig? Was hij vergevingsgezind? Of was hij haatdragend? Welke waren zijn geliefkoosde kleine gewoonten? Hechtte hij aan weelde? Aan tafelgenot? Aan spel? Bezielde hem altijd zelfvertrouwen ten opzichte zijner denkbeelden, zijner roeping, zijner vormbeheersching? Of kende ook hij die uren, de somberste voor elken waren kunstenaar, waarin ernstige twijfel oprijst aan de levensvatbaarheid van eigen werk, en de pijnigende vraag wordt opgeworpen en omen omgewenteld, of men door het nageslacht niet slechts tot de geroepenen, maar ook tot de uitverkorenen zal gerekend worden?

Op de meeste dezer vragen ontvangen we, na als voor, geen of nauwelijks voldoend antwoord. Omdat het inderdaad ijdele vragen zijn? Uitvloeisels eener onbehoorlijke nieuwsgierigheid? Ten opzichte van den man die ons bezig houdt moge desnoods deze onvriendelijke kwalificatie gelden. Hem kunnen we voor zooverre noodig kennen, al ware zijn gansche levensloop in bijzonderheden voor ons een gesloten boek gebleven. Want Huet was een overwegend i n t e l l e c t u e e l e persoonlijkheid. Zijn beteekenis ligt niet, ligt zelfs niet ten deele, op het gebied van het zieleleven. Evenmin was hij, hoe oorlogzuchtig ook, een man van de daad. Het noodlot dat hem tot letterkundigen arbeid drong was in den volsten zin des woords hem een weldoende bondgenoot. Het dreef hem naar zijn ware, zijn eenige bestemming. Zijn geschriften waren zijn daden. Zijn pen was zijn

zwaard. En een bij uitstek scherp wapen is het ten einde toe gebleven.

II.

Het bovenlijf eener schoone vrouw, uitloopend in een visch, heet het bij den smaakvolsten der Romeinsche dichters van elke werkzaamheid der Muze, die schitterend aangevangen in teleurstellende wanstaltigheid een einde neemt. Misschien zijn er termen om ons het liefst onder deze trekken de gestalte der ten einde snellende eeuw te denken, wanneer we, nu haar laatste tiental jaren in aantocht is over haar wezen peinzende, begonnen zijn met het hoopvol stralend gelaat harer jonkvrouwelijke dagen in den spiegel van anderer en eigen heugenis op te vangen. Zijn er, wier prikkelbare reukzenuwen door dit uit schubben en koud bloed verrijzende beeld minder aangenaam worden aangedaan, we kunnen, om door een andere orde van indrukken een zelfde gevoel van teleurstelling te vertolken, er desnoods het oudvaderlandsch gezegde van veel geschreeuw en weinig wol voor in de plaats stellen. Wordt ook deze vergelijking om haar onwelluidend proza verworpen, laat ons dan bij den te zeer vergeten Helmers de dichterlijker voorstelling borgen van den trotschen Rijn, die aan onze lage kusten jammerlijk in duinzand verloopt. Doch welke beeldspraak men ook kieze, ze zal in allen gevalle het kleursel vormen eener bittere, maar ontspanning schenkende medicijn. Ze belichaamt deze kalmeerende waarschijnlijkheid, dat, tenzij het onwaarschijnlijke waarheid wordt en de gewelddadige omverwerping der bestaande orde van zaken haar een onverwacht tragisch einde bezorgt, de negentiende eeuw even mat, even gelijkvloersch zal eindigen als ze overmoedig begonnen is. Met uitzondering van de bijna ongeloofelijk klinkende reeks van wonderen, door de natuurwetenschappen tijdens haar beloofd en gewrocht, zijn hare begoochelingen vele, is haar krachtsontwikkeling geweldig geweest, maar blijkt de uitslag in vergelijking niet meer dan onbeduidend te zijn. Is van de vorige eeuw even geestig als naar waarheid eens gezegd, dat ze de muis was die van een berg bevalt, er bestaat alle kans dat van de onze het omgekeerde heeten, en zij, meer in overeenstemming met de oude fabel, de berg blijken zal die een muisje ter wereld bracht. Enkele staten

zijn toegenomen, het grondgebied van andere is geslonken; eenige namen zijn van de kaart van Europa verdwenen, sommige nieuwe prijken er sedert langer of korter op; er zijn zooals altijd dynastieën op- en er zijn er ondergegaan; zooals altijd is er stoffelijk voordeel hier behaald, stoffelijk nadeel ginds geleden; het rad van avontuur heeft gedraaid gelijk het tot het einde der dagen hier op aarde zal blijven draaien, maar zelfs in het staatkundige is meer dan één strijd, door den aanvang der eeuw ons vermaakt, bij haar naderend uiteinde onuitgestreden gebleven. En wat de ideale goederen der menschheid betreft.....

De groote omwenteling eerst, de val van Napoleon I daarna, zou voor de Europeesche staten de dageraad zijn van een eeuwigen vrede, en nooit hebben reusachtiger legers, met onweerstaanbaarder verdelgingswerktuigen toegerust, op bloediger slagvelden gekampt. De volkeren hadden zich van het tooverwoord b r o e d e r s c h a p doordrongen, en verbitterder dan ooit staan ook onder denzelfden scepter de verschillende nationaliteiten tegen elkander over. De grootsche ontdekkingen op het gebied van den stoom, de telegraaf, de telefoon, zouden naast en boven de zegeningen van het vrije handelsverkeer de nog grooter zegening van een gevoel van solidariteit aller menschenrassen brengen, en nimmer trachtten de natiën met grooter verstoktheid door middel van een verwoeden tariefstrijd den toegang tot elkanders beurs en hart af te sluiten. De beschaving van het blanke ras zou hare weldaden over bruine, roode en zwarte broeders uitstorten, en waar deze te taai zijn om voor de Europeesche kanonnen, den Europeeschen alcohol, de Europeesche besmettelijke ziekten gaandeweg te versmelten, worden ze tot heil der wetenschap overgeleverd aan ontdekkers, wier wereldfaam een onvoldoend schild is voor hunne kannibalendaden. De godsdienst, van vervolgzieke bekrompenheid bekeerd, zou een evangelie brengen van louter menschenliefde, zou in waarheid deze aarde tot een voorhof maken van het paradijs, en even hardnekkig als van ouds betwisten de verschillende catechismen en haar beleiders elkander den toegang tot de hemelsche gewesten. De wetenschap, verzoend met het geloof maar wars van ijdele bespiegelingen, zou aan de hand der onfeilbare ervaring de raadselen des levens tot een bevredigende oplossing brengen, en zelfs haar bevoegdheid hiertoe wordt op goede gronden ernstig in twijfel

getrokken. De hatelijke afscheiding van standen met haar onredelijke bevoorrechting van het toeval der geboorte zou verdwijnen, en in terugstootender vorm dan te voren openbaart zich, omdat gaandeweg *king dollar* de eenige macht en heerlijkheid in Europa geworden is, de eeuwige tegenstelling van bezittenden en dervenden. De aan Engeland afgeziene vertegenwoordiging zou den volkeren het hun toekomende aandeel geven in de bestelling hunner eigen aangelegenheden, en overal in Europa zijn min of meer de parlementaire instellingen tot een wassen neus verlaagd of tot een ergernis en aanfluiting geworden.

Is er dan in onze dagen niets goeds bereikt? Is er dan door de volkeren van ons werelddeel gestreden en geleden, gehoopt en gearbeid, om het bezit van ijle schaduwbeelden? Is bloed gezaaid om slechts zand te oogsten? Alleen zwartgallige fantasten of persoonlijk teleurgestelden, wier blik beneveld is door het strakke staren op geene andere dan hun eigen verduisterde vooruitzichten, zullen het met eenigen schijn van reden beweren. Al wie helderheid van oog en onbevangenheid van geest genoeg bezit om van een ruimer standpunt op het naaste verleden en op het tegenwoordige rond te blikken, is genoodzaakt te erkennen dat ook in onze eeuw, gezwegen nog van de onwaardeerbare weldaden door de ten bate der menschheid aangewende ontdekkingen op het gebied der natuur verspreid, er vooruitgang voor het menschelijk geslacht is geweest, in menigerlei opzicht en over het geheel genomen zelfs geweldige vooruitgang. Dat het een grillige, allesbehalve wiskunstig rechte lijn is, waarlangs het menschdom voorwaarts streeft, maar dat desniettegenstaande achterwaartsche bewegingen slechts schijnbaar en tijdelijk zijn, deze overtuiging heeft ook de historie der negentiende eeuw niet gelogenstraft. Alleen zijn de overspannen en onmenschkundige verwachtingen, die volken en individuen een eeuw geleden koesterden, begrijpelijkerwijze niet verwezenlijkt. De menschelijke geest, die onleerzame illusionist, zal zeker nooit ophouden zich hersenschimmen te scheppen, en dan te jammeren over de onoverbrugbare kloof die de aardsche onvolmaaktheid van het gedroomde Eden scheidt. Voor een pooze ontnuchterd te worden, en van de rooskleurige wolkenwereld der wenschen en begeerten behoedzaam neer te dalen op den vasten bodem van het mogelijke,

is wel de uiterste krachtsinspanning waartoe zijne wijsheid bij machte is. Zulk een tijdstip schijnt thans aangebroken. Overtuigingen in dezen zin schijnen zich te vestigen, dat het geraden is van tijd tot tijd de zeilen in te halen. Dat er grenzen zijn gesteld aan het menschelijk alvermogen. Grenzen niet het minst aan het menschelijk verstand. Dat overal en altijd het betere de gezworen vijand blijkt van het goede. Dat het de dwaasheid op de spits gedreven is, de banden die het tegenwoordige aan het verledene vastsnoeren gewelddadig te verscheuren. Dat het roekeloos afbreken van elken brug, die van het gisteren naar het heden voert, als naaste gevolg heeft de overmoedige sloopers te doen neerstorten in den daartusschen liggenden afgrond. In ronde woorden: dat het kortzichtigheid was, alle heil in gedurig vervormen en koortsachtig wijzigen gelegen te achten; overschatting, zich diets te maken dat eigenlijk eerst wij, schepselen dezer negentiende eeuw, het in alles *so herrlich weit gebracht* hebben; het toppunt der zelfverblinding, te wanen dat de thans levende mensch niets meer te leeren heeft van het voorgeslacht.

Tusschen deze periode van bezadigdheid en de voorgaande van onstuimig voorwaarts dringen ligt er eene van malaise, van een onbehagelijk wakker worden uit den roes der overspannen verwachtingen, van een ontwakend wantrouwen in de onfeilbaarheid der eigen inzichten en de zegenrijke werking der pas geschapen instellingen. Het is het tijdvak der gemelijke ontevredenheid, de hoogtijd van morren en klagen en snijdend hekelen van al het bestaande. Het is de stemming van den student daags na een gloeiend feest. Het is *le lendemain du bal*.

In zulk een tijd valt de bloei van Busken Huet. En voor een deel zoek ik hierin de verklaring zijner bits afbrekende kritiek, om te beginnen, van de instellingen van zijn en ons vaderland, en in het bijzonder van onzen constitutioneelen regeeringsvorm.

Zijne inzichten daaromtrent heeft hij neergelegd in de *Nationale Vertoogen*, den bloem zijner bijdragen van 1872 tot 1876 aan zijn Indisch blad. De *Nationale Vertoogen* waren evenwel geen plotseling verrijzend meteoor. Evenmin waren zij een begin, maar een einde. Het voorspel was geleverd door een beschouwing in *De Gids* van Januari 1865 over *de Tweede Kamer en de Staatsbegrooting*, kettersch genoeg om het meerendeel der

toenmalige orthodox-liberale redacteuren van dat tijdschrift bedenkelijk het hoofd te doen schudden. Onverholener had in de *Lidewijde* van 1868 de ongegeneerde heer Lefèbre - een tweede, protestantsche incarnatie van den ons welbekenden Thomas van Gelder, den genialen drager der op de dijen glimmende broek - met zijn ongewasschen breede handen het nederlandsche liberalisme, de toenmalige regeering en meerderheid in de beide Kamers, een paar gevoelige oorvegen toegediend. De man, ‘die alle talen van den aardbodem verstond en de wereldgeschiedenis van buiten kende’, - *excusez du peu*, zou Huet er zelf van zeggen, als hij het bij een ander las, - deze wijsgeerige makelaar in conservatieve verkiezingspolitiek zet zich schrap, om van gastronomisch standpunt de tekortkomingen van het liberalisme bloot te leggen. ‘Supprimeren, mijnheer, dat weet gij, is de hoogste vreugde van het liberalisme. Verleden jaar hebben wij de opera gesupprimeerd, omdat wij de speelbank goddeloos vonden; toekomend jaar zullen wij de *terrines de foies gras* supprimeren, omdat wij het treden op warme koperen platen, al geldt het slechts ganzen, voor onvereenigbaar houden met onze beginselen van filanthropie. En vraag niet, wat wij voor een en ander in de plaats bekomen hebben, of hoe wij het voortaan zonder ganzenleverpasteipotjes en zonder opera stellen zullen. Het liberalisme supprimeert; doch remplaceeren, daar doet het niet aan. Ons ideaal is eene eeuw, waarin niemand muziek maken en niemand truffels eten zal, het onderscheid tusschen arm en rijk, knap en dom, man en vrouw zal zijn opgeheven, de geheele maatschappij er uit zal zien als een egyptisch korenveld, waarop de sprinkhanen te gast zijn gegaan, en onze kaalgeschoren aarde zich in de onmetelijke ruimte zal wentelen, dikker dan een ton en gladder dan een kampernoelje.’ (dl. II, bl. 21).

Dat zijn evenwel niet meer dan uitvallen, waarover alleen in het kamp der smulpapen een ernstige discussie zou kunnen gevoerd worden. Toch, ofschoon Huet volkomen in zijn recht ware bij het uiten der heftigste verontwaardiging tegenover een ieder, die van hemzelven, den ingetogen arbeider, Lefèbre als den dubbelganger zou willen aanwijzen, toch zijn er gegronde redenen aanwezig om aan te nemen, dat de grieven dezer zwaarlijvige romanfiguur niet uit de pen van een voor zijn eigen persoon onvoorwaardelijk aanbidder der liberale denkwijze ge-

vloeid zijn. Deze opvatting waarborgen èn de *Open Brief* aan mevrouw Bosboom-Toussaint van Februari 1865, èn het reeds genoemde opstel in *De Gids* van de maand te voren, naar aanleiding waarvan, en om zich over de onaangename gevolgen openlijk te verklaren, die brief almede geschreven en gepubliceerd werd. Doch eerst in Indië, en als hij daar over een eigen orgaan de vrije beschikking heeft, ontdekt Huet op staatkundig gebied zijn volle gedachte, negatief en positief. Of ook: eerst in Indie is zijn gezichtskring voldoende verbreed. Hij heeft thans den oorlog verklaard, niet meer aan de liberale partij alleen, maar aan het gansche parlementaire stelsel. Inzonderheid de Tweede Kamer, de spil waarom in den constitutioneelen staat naar Engelsch model de geheele regeeringsmachine draait, is het voorwerp van zijn af keer en het doelwit zijner pijlen geworden. De gansche instelling, onverschillig hoe de partijformatie zij, om het even of de liberalen dan wel de conservatieven, de clericalen of de anti-clericalen, de protestanten of de roomschen er de heerschende meerderheid van uitmaken, acht hij voor Nederland uit den Booze. Heeft iemand of iets aan den jammerlijken achteruitgang van ons volk, aan ons belachelijk onvermogen op elk, maar vooral op staatkundig gebied, - een onvermogen dat met het oog op ons roemrijk verleden tragisch zou zijn, indien het niet zoo uiterst ridicuul ware, - heeft iemand of iets aan al deze ellende schuld, dan heeft zij het. Een tachtigtal heeren, voor het meerendeel uit de bourgeoisie, door zelfzucht, partijzucht, kleingeestigheid, betweterij, tot altoosdurend bedillen, tot af breken van het bestaande, tot tegenhouden van al wat nuttig en noodig is als door een natuurwet gedreven; een ministerie, alleen *en règle* wanneer het zich den onderdanigen dienaar betoont dezer achtbare vergadering; een koning, op straffe van schennis der door zijn vader uitgevaardigde en door hemzelven bezworen grondwet gehouden niets dan een ledepop te zijn, - zietdaar de samenstellende deelen eener regeering, waaruit niets dat tot oorbaar des lands strekt voortspruiten kan. Zij dooft de energie uit in al wat met haar in aanraking komt, en bij procuratie in het gansche volksbestaan. Maak ik eene caricatuur van zijne voorstelling? Zoo weinig, dat dit résumé mat blijkt in vergelijking met den fellen gloed van haat die uit zijne eigen woorden spreekt. Men oordeele! In een opstel over *Nederlandsche politiek*,

van Batavia 11 Mei 1875 gedagteekend en in het eerste deel der *Nationale Vertoogen* (bl. 224 vv.) herdrukt, lezen we deze zinsnede: - ‘een Nederlandsch vorst, die het aandeel in de regering durfde eischen, hetwelk de grondwet hem laat, zou in de Tweede Kamer zijn voornaamste tegenstandster vinden. Niet slechts al de wezenlijke talenten in die vergadering, maar ook al de gewaande vaderlandsliefde, al de averegtsche vrijheidszin, al de magten der dikwijls invloedrijke fraze, zouden tegen hem in opstand komen. De dorpsgrootheden, beducht voor verlies van gezag en in hunne eigenliefde gekwetst, zouden geen enkel onbloedig wapen, allerminst dat van den laster ongebruikt laten; en het zou zeer de vraag zijn, of de vorst weerstand zou kunnen bieden aan den storm hunner organen in de pers. Onzes inziens is, hetzij met allen eerbied gezegd, de Tweede Kamer het verderf van den Nederlandschen Staat, en hetzij wij door de partijen in dat ligchaam het eene of het andere bondgenootschap zien aangaan, er Herodes vriendschap zien sluiten met Kajaphas of met Pilatus, wij vinden het laatste euvel zoo groot als het eerste.’ Duidelijker kan het niet, maar wel kan het nog heftiger. ‘Wij zien in de Tweede Kamer - - in het minst geene satanische magt, - maar eene zuiver burgerlijke en volstrekt onesthetische nachtmerrie. Wij wanen op de borst der ter aarde liggende Nederlandsche natie een vormloos monster te zien zitten, zweemend naar eene reusachtige kruisspin of padde met tachtig korte en breede looden klawieren, te zamen vele duizenden ponden zwaar; en het is ons of uit de naar lucht hijgende keel van het slachtoffer, met de kracht eener laatste wanhopige inspanning, de kreet naar buiten dringt: *nous ne voulons point être étouffés!*’ (dl. II, 9). Verstikt, ja, want evenals in het Frankrijk van Louis-Philippe, den burgerkoning, *la légalité nous tue*.[1)]. Zelfs de personen van Moody en Sankey, de bekende Amerikaansche methodisten-predikers, worden te baat genomen, en een hagepreek in hun geest verdicht, om het volk te onderrichten wat in de gegeven omstandigheden zijn taak behoort te zijn. ‘Nederlanders! ik zeg dat gij die onwaardige tooneelvertooning’ - een schets van de wijze waarop de Tweede Kamer pleegt te werken was voorafgegaan - ‘vijf-en-twintig jaren lang ver-

1) *Nationale Vertoogen*, dl. 11, bl. 8.

dragen hebt, en dat het nu wèl is. Er moet een eind aan komen, en gij alleen kunt er een eind aan m a k e n . - - Gij zijt zelven souverein. Aan u zelven, aan uwe vrouwen en kinderen, aan de algemeene zaak der volken, die ook u w e zaak is, zijt gij verpligt u tot den strijd aan te gorden. Goed geregeerd te worden is een onvervreemdbaar regt der natiën; en gij wordt slecht, gij wordt in het geheel niet geregeerd. Niet regeren en slecht regeren is eenerlei, en gij moogt op den duur zoo min het een als het ander dulden. Ik prijs uwe lijdzaamheid, maar zij mag geene laagheid worden. - - De handelingen uwer onderdrukkers zijn papieren handelingen: aan u is het, daden daartegen over te stellen. Daar gij eene goede en heilige zaak voorhebt, behoeft gij voor de gevolgen niet beducht te zijn. Een uitgedoofder, wezenloozer en achterlijker volk dan de Tweede Kamer van u gemaakt heeft, kunt gij niet worden. Elke verandering, die gij teweeg brengt, kan slechts eene verbetering zijn. Vreest ook niet, dat het u aan bondgenooten zal ontbreken. Kunt gij geen staat maken op het kiezersvolk in het algemeen, gij hebt het geheele leger en de geheele vloot, gij hebt alle buiten het vaderland gevestigde Nederlanders op uwe hand. Niet één is er onder hen die voor de Tweede Kamer een zweem van hoogachting koestert, niet één wien dat leuterlievend genootschap en zijne litteratuur niet walgt. Gaat dus vrij uwen gang en hebt goeden moed.'

Het zou onnatuurlijk zijn, indien van dezen stortvloed van slagen, die we bij elke gelegenheid zien nederdalen op hoofd en schouders van het helsche gewrocht, parlementairen regeeringsvorm geheeten, niet bij tijd en wijle er sommigen te beurt vielen aan den schepper van het gewrocht, den ijzeren Thorecke. *Thorbecke's Testament*, de studie waarmede de eerste bundel der *Nationale Vertoogen* opent, is, objectief in schijn, in werkelijkheid zulk een afstraffing. Onderwerp is, beschouwing der beroemde *Narede* van Aug. 1869, aanleiding Thorbecke's dood in het voorjaar van 1872. Het opstel is dan ook een soort van lijkrede, die evenwel weinig of niets van een lofrede heeft. Want van een ietwat hooger en ruimer standpunt, het standpunt van Huet, uit beschouwd, vertoont zich Thorbecke's schepping, de constitutioneele monarchie in Nederland, als het tegenovergestelde van iets grootsch, schijnt ze veeleer een monument van zelfverblinding, zwakheid en onoprechtheid. Van zelfver-

blinding, omdat het NIET waar is wat Thorbecke zich en anderen trachtte diets te maken, dat de staatsvorm, dien zijn grondwet van 1848 voor Nederland in het leven riep, geleidelijk is voortgevloeid uit Nederlands geschiedenis; niet waar is, dat hij als de logische voortzetting en ontwikkeling mag beschouwd worden van Nederlands voormalige instellingen; omdat niet waar is de illusie, die daarin een stelsel ziet ‘dat niet alleen individueele vrijheid, maar de formatie van een krachtig geheel ten doel heeft.’ Van zwakheid, omdat de regeering naar Thorbecke's geest rust op een onmogelijk beginsel, even bekrompen en onvruchtbaar, als het vroegere van het goddelijk recht, het hedendaagsche der volkssouvereiniteit, kolossale en levenwekkende beginselen zijn, op het principe namelijk van een ‘juist, regtvaardig, nationaal verstand’, wat inderdaad op het inzicht der bourgeoisie, en nog eenvoudiger op Thorbecke's eigen verstand neerkomt. Van onoprechtheid eindelijk, omdat in Thorbecke's theorie evenzeer als in zijne praktijk het koningschap, dat een zelfstandige macht genoemd en waarmede schijnbaar als zoodanig gerekend wordt, tengevolge der onbeperkte ministerieele verantwoordelijkheid tot een schijnvertooning en een paskwil is vernederd. ‘Al de nadruk valt op konstitutioneel, en het is alsof koningschap er slechts binnensmonds en half fluisterend wordt bijgevoegd.’

Reeds toen deze leerstellingen werden voorgedragen konden ze op geen verdienste minder bogen dan op die der oorspronkelijkheid. Aandachtige en niet ten eenenmale vergeetachtige toehoorders moeten aanstonds den nagalm herkend hebben van Multatuli's nog forschere stem. Inderdaad vinden we in Huet's staatkundige bespiegelingen en verzuchtingen geheel den politieken catechismus van den auteur der *Ideeën*, al de grieven van den dichter van *Vorstenschool* terug. Voor beiden is de Tweede Kamer de bron van al wat er in ons vaderland terecht of ten onrechte afkeurenswaardigs waargenomen wordt. Voor beiden is alleen heil tegen het voortwoekerend cretinisme te vinden in het koningschap. Voor beiden is Thorbecke de *béte noire*, de stekende doorn in hunne oogen, de voortdurende steen des aanstoots op hun weg. En meer dan Huet zelf schijnt vermoed te hebben is de nabuurschap van den ouderen opposant in zijn nadeel. Met den Latijnschen schrijver kan hij zijn *pereat* slingeren tegen hen die vóór hem het zijne gezegd heb-

ben. Hij moge zich nog zoozeer beijveren zelfstandig te zijn, onbewust staat hij als ieder ander onder den invloed van zijn voorganger. De onwillekeurige afhankelijkheid van Multatuli openbaart zich bij wijlen tot in den vorm. Huet's *Gebed bij de Stembus*, in 1875 neergeschreven, is, herinnering of niet, een tweede uitgave van den *Zegen Gods bij Waterloo* van 1862, en geen verbeterde uitgave. Groot stilist als hij was, miste hij het orgaan om den vollen toon en de zieldoordringende kreten van den man van Lebak te evenaren. Wat bij dezen heftig was is bij hem hatelijk geworden, en de gallige bitterheid van den ouderen schrijver is bij den jongeren verdund tot geniepig profaneeren.

Tevens behoort er op gewezen te worden dat zij slechts in het afkeuren homogeen waren. Beider standpunt is verschillend, en beider ideaal niet in alle opzichten hetzelfde. Multatuli was een autocraat, Huet in het diepst van zijn ziel een aristocraat. Multatuli wilde heerschen, Huet schitteren en zien schitteren. Wat Huet in onze toestanden boven alles ergerde, was het misselijk figuur dat wij, dank onze materieele zwakheid, telkens in de oogen van het buitenland maken. Nog in het betrekkelijk gematigd gestileerde *Land van Rembrand* ontbreken de *sneers* niet over onze voormalige hanegevechten. ‘Wij zijn genoodzaakt ons oog te wapenen en een vaderlandschen folio-atlas te bestellen, zullen wij ons vergewissen dat Dordrecht inderdaad op eenigen afstand van Tiel ligt. Den vreemdeling, die het eene vlek voor de haven van het andere hield, zouden wij geen vrijheid gevoelen te berispen.’ (I, bl. 93.) Desniettegenstaande valt het niet te loochenen, en Huet houdt er met ingenomenheid aanteekening van, dat er eenige eeuwen lang een tijd is geweest, toen wij, trots den geringen omvang van ons grondgebied, misschien meer dan ons eigenlijk op grond daarvan toekwam, in het Europeesche staten-concert een vocaal waren. Doch toen werden we aristocratisch bestuurd. Eerst met de zegepraal der patriotten in 1795, en tengevolge van den nivelleerenden franschen invloed, - merkwaardige denkwijze in den overigens zoo met Frankrijk dwependen schrijver! - eerst door de zoo tot stand gebrachte algeheele breuk met het verledene, is onze volkomen aftakeling begonnen en voldongen. ‘Nederland *was* groot en het is klein geworden.’ (N.V. dl. II, 130). Tot op het noodlottige jaar 1795 ging er in Nederland

althans nog iets om. ‘Men had nog niet het lamzalig gevoel van niet mede te tellen, van altoos achteraan te komen, van in alles te kort te schieten, van ridikuul te zijn. Men ging den ondergang te gemoet ... maar aan hetgeen onder zou gaan was iets. Men had nog, hoe dan ook, zijn kapittel in de wereldgeschiedenis. Een oorlog met Frankrijk onder de mogelijkheden geteld; een oorlog met Engeland zoo weinig gevreesd, dat men het onderhouden der noodigste verdedigingsmiddelen baldadig verzuimde; partij in den Amerikaanschen vrijheidsoorlog; met Denemarken, Zweden en Pruissen opgenomen in een gewapend neutraliteitsverbond, waarvan Katharina van Rusland de ziel was, - kom *nu* eens om zulke dingen!’ (II, 69). Dat dit alles te loor is gegaan, verdwenen om nimmer terug te keeren, ‘dat hebben de Amsterdamsche patriotten van 1795 op hunne rekening.’ En de staatkundige erfgenamen in de rechte lijn van deze onheilstichters, - het zijn geene anderen dan de liberalen van den huidigen dag. ‘Het patriotisme der 18e en het liberalisme der 19e eeuw hebben met elkander dezen familietrek gemeen, dat bij beiden de neiging bestaat om ter wille van een abstrakt begrip van vrijheid, in zichzelf evenmin in staat een volk gelukkig te maken als het openstaan eener deur in zich zelf een waarborg is voor het gezond blijven van een individu, het algemeen belang stelselmatig ten offer te brengen.’ (II, 79.)

Evenwel, gedane zaken nemen geen keer. De kans, eens verkeken, blijft verkeken. Doch is dit eene geldige reden om tevens als volk voor goed afscheid te nemen van alle illusiën voor later? Om tevreden te zijn met het bloote materieele bestaan? Om naar geen hooger doelwit te streven dan naar de kleinburgerlijke bevrediging van de behoeften van den dag? Huet ziet verder en wenscht meer. Ontgoocheld en wrevelig over het heden heeft hij nog geen afstand gedaan van alle idealen voor de toekomst. En heil voor de toekomst ziet hij noch in de heerschappij der liberale noch in die der conservatieve beginselen, in het volgen evenmin eener clericale als anti-clericale staatkunde. Deze gewone en welbekende leuzen dunken hem alle evenzeer uit den Booze. Alle gezamenlijk zijn ze dwaallichten en voeren ze waar we niet wezen moeten. Onze eenige ware en wijze politiek is allerminst ons sterk te maken tegen Rome, maar te streven naar hereeniging, zooal niet

met geheel België, althans met het Vlaamsch sprekende gedeelte ervan. In het vervullen van deze onze historische roeping behoort de Oranjevorst voor te gaan, en onwil of tegenstand van de zijde der in Belgie thans heerschende dynastie is daarbij geen oogenblik te vreezen. ‘Koning Leopold II of Leopold III zal slechts de traditie van Koning Leopold I voortzetten, indien hij vrijwillig wijkt voor den nationalen wensch; en dat de openbaring van dezen niet lang zou uitblijven, dit waarborgt on het sterk verlangen, waarmede sedert meer dan veertig jaren Vlaanderen naar losmaking van de Waalsche banden uitziet.’ Doch willen we dit alles, wenschen we het oprecht en consequent, dan weg in de eerste plaats met alle anti-katholieke leuzen en neigingen. Heeft het antipapisme van Koning Willem I hem Belgie gekost... afzwering alleen van die booze antipathie kan zijn doorluchtigen Naneef in het bezit van het verlorene herstellen. Het rijk der vrijheid, door hartstochtelijke vaderen met de stichting eener anti-roomsche staatskerk verward, door kortzigtige zonen met de zegepraal van Fransche mode-begrippen vereenzelvigd, zal in geen ander land van Europa zoo nadrukkelijk eene werkelijkheid zijn, als in de herboren Vereenigde Nederlanden, wanneer de volksschool... bloeijen zal onder den blooten hemel, gelijk het hart der ouders dit verlangt en het heil der kinderen het eischt; de volksvertegenwoordiging, door de toepassing van het algemeene stemregt, in Zuid en Noord voor alle nationale aspiratiën de gelegenheid zal hebben opengesteld om tot haar regt te komen; de volkstaal wederzijds door leenen en ontleenen zal zijn verrijkt met nieuwe vormen, de Hollandsche met Vlaamsche, de Vlaamsche met Hollandsche; de vaart op Indie, door de hulpbronnen van den zuidnederlandschen bodem en de zuidnederlandsche industrie, eene nieuwe vlugt zal hebben genomen, onaf hankelijkheid brengend door welvaart, en nationale kracht door nationalen rijkdom; de zonen van één Nederlandschen volksstam in Indie en in Europa strijden zullen onder één Nederlandsche vlag; de geleerdheid van het Noorden zich zal laten bezielen door den kunstzin van het Zuiden, en de hartelijkheid van het Zuiden met de degelijkheid van het Noorden ineen zal smelten; dezelfde Oranjevorst waken zal voor de eerbiediging van ieders regten en de ontwikkeling van ieders aanleg, voor orde binnenslands en aanzien naar buiten;

als de bekwaamste mannen uit beide deelen van het rijk hem zullen ter zijde staan en, nevens de kamer van Gedeputeerden, waarin de vrije volksstem wordt vernomen, eene kamer van Oudsten zetelen zal, waarin zoowel het hooger onderwijs als het leger en de vloot hunne vertegenwoordigers tellen, de oudvaderlandsche geslachten het gewigt hunner historische namen in de schaal werpen, de Roomsche prelaat den afgevaardigde der Hervormde synode de hand reikt, en in die keurbende der vereenigde natie eene vaste burgt staat opgerigt tegen despotisme, inquisitie, guillotine en petroleum. Naar eene andere buitenlandsche staatkunde, wij herhalen het, heeft Nederland niet te streven. Zij is de eenige schrandere, de eenige manlijke, de eenige nationale.[1)]

De eenige schrandere! Gaat naar de Nationale Vertoogen, gij onleerzamen, en wordt wijs! Het is dus o n z e schuld geweest, dat de droom van Karel V, de droom van Willem den Zwijger, de droom der staatslieden van het Weener Congres, ten derdenmale gebleken is geen werkelijkheid te kunnen worden. Het is thans o n z e schuld, zoo niet het minst in Belgie en ten onzent het catholicisme als geloof zich al meer en meer vereenzelvigt met een antinationaal ultramontanisme, dat gloeit voor de aardsche belangen van een vreemden kerkvorst, maar zich met hand en tand verzet tegen elke afdoende regeling van het krijgswezen op werkelijk nationalen grondslag, de onmisbaarste voorwaarde voor elke nationale staatkunde. Het is onze schuld, wanneer ergerlijke partijberekeningen en partijpolitiek de plaats innemen van een onbaatzuchtig voorstaan der publieke zaak. Het is onze schuld, indien Belgie niet gelieft uiteen te vallen, en ten onzen gerieve van zijn algemeen erkend en gewaarborgd zelfstandig bestaan afstand te doen. De Oranjevorst had immers slechts toe te grijpen, en de rijpe vrucht viel hem vanzelve in den schoot. Alleen maar onzerzijds geen antipapistische bekrompenheid meer, en - *ça-ira*. Vlaanderen en Brabant, eenmaal de woelige bakermat der elkander verscheurende vleeschhouwers, thans de vaste burcht van het clericalisme, zal den calvinistischen nabuur de broederhand reiken; de Roomsche kerkvorst zal arm in arm gaan met den hervormden predikant; wolf en lam zullen

1) *Nederlandsche Politiek*, in de Nationale Vertoogen dl. 1 bl. 231-233.

samen op voet van vertrouwelijkheid verkeeren; en er zal vrede en voorspoed heerschen binnen deze landspalen, van de Dyle tot den Dollart. Doch ik bid u, hoe rijmt ge dit program met uwen eisch, dat we fransch hebben te schrijven en te spreken, op straffe van anders hopeloos ten achter te staan bij geheel het overige beschaafde Europa? Krachtens welk beginsel behoort de vorst, wiens eerste plicht het is de volksvertegenwoordiging naar huis te zenden, ‘en voor het veelhoofdig gewawel de daad van één gedachte in de plaats te stellen,’ krachtens welk beginsel behoort hij zich in het beheeren van 's lands zaken door een kamer van Gedeputeerden en Oudsten ter zijde te laten staan? En waarom moeten, in afwachting onzer hereeniging met Zuid-Nederland, onze boeren en buitenlui, overtuigd dat aan den tegenwoordigen treurigen toestand een einde komen m o e t , zich alvast door den Nederlandschen Moody en Sankey laten gezeggen, om ‘als één man van Zijne Majesteit eene nieuwe kieswet te vragen’? (N.V. II, 158). Zal dan de daad der ééne gedachte, nauwelijks bevrijd, zich opnieuw stellen onder de voogdij van het veelhoofdige gewawel? Is er eenige zekerheid dat de afgevaardigden van een uitgebreider of zelfs algemeen stemrecht minder leuterlievend zullen blijken dan de krachtens een beperkter stemrecht gekozenen? Is de babbelzucht der laatstgenoemden enkel het gevolg van een *mandat impératif* hunner kiezers? En hoe laat zich die aanhoudende klacht over praten in plaats van handelen in overeenstemming brengen met die andere over de ‘volgzaamheid’ van het meerendeel onzer vertegenwoordigers, die stemmen en besluiten ‘niet naar eigen overtuiging, maar overeenkomstig het wel of kwalijk begrepen belang der rigting, waartoe elk geacht wordt te behooren’? (N.V. I, 13).

Inderdaad en van nabij beschouwd staan de staatkundige bespiegelingen van Huet slechts schijnbaar meer op den vasten bodem der voor practische verwezenlijking vatbare werkelijkheid, dan de niet zonder reden voor dichterlijke droomen uitgekreten eischen van Multatuli. Inderdaad hebben beiden ons *dissolving views* laten zien, die verdwijnen zoodra men er naar grijpt, zeepbellen opgeblazen, die uiteenspatten zoodra slechts de spits van een vinger er zich naar uitstrekt. En daarbij is althans de consequentie geheel op Multatuli's zijde. Multatuli keurt den strijd tegen Atjeh af omdat hij onzen aanval voor onrechtmatig houdt,

Huet slechts, omdat de eerste expeditie onverstandig werd beraamd, de latere lamlendig werden uitgevoerd. Multatuli vindt aan Thorbecke geen goed haar te bekennen, en vervolgt hem, den verafschuwden schepper van de regeering der bourgeoisie in Nederland, in leven en dood met meedoogenloozen spot. Huet verwerpt de wetten waarin de staatsman zijne theorieën aangaande het staatsbeheer belichaamt, maar is vol ontzag voor zijne regeerkracht. Multatuli zag gaarne korte metten gemaakt met elke vertegenwoordiging, hoe ook genaamd, hoe ook ingericht, hoe ook gekozen, en ziet geen ander heil dan in den wapperenden vederbos van een onbeperkten alleenheerscher. Huet wenscht als hij de macht der Oranjevorsten, steeds ten goede van het land aangewend, niet langer gekortwiekt door parlementaire bemoeizucht, maar kent, om tot dezen heilstaat te geraken, voorshands geen beteren weg dan: ‘eerst een andere kieswet; en is die verkregen, dan kan men verder zien.’ Multatuli vordert dat iedere regeering in Nederland, welke op den naam van regeering met eenig recht aanspraak maken wil, onverwijld en vóór alles hare aandacht wijde aan het sociale vraagstuk, en zorge voor het verdwijnen van alle proletariaat. Geen hongerlijders meer in Nederland, is zijn leus. Of en hoe eenig staatsbestuur ter wereld zulk een eisch kan bevredigen, is bij hem een onopgeloste en ik vrees onoplosbare vraag. Doch in allen gevalle blijven we met een dergelijk programma onder ons. Huet daarentegen haalt ook wel een enkele maal het sociale paard van stal, en laat zijn Moody en Sankey de aanstaande Nederlandsche kiesgerechtigden in dier voege toespreken: ‘gij woont in kelderholen, gij eet glazige aardappelen met bierazijn, uw kerstmis en uw kermis is het vleesch eener opgegraven zieke koe, gij zijt te onkundig en te zwak om uit landverhuizen te gaan, de jenever is uw eenige troost in leven en in sterven,’ (N.V. II, 157) - waarschijnlijk om het zijn beteren kost etenden lezers recht voelbaar te maken, hoeveel verstandiger dan de hunne de keuzen dier maatschappelijk misdeelden zullen zijn, indien ook zij eenmaal geroepen worden hunne stem voor de gereorganiseerde vertegenwoordiging des lands uittebrengen. Doch z i j n paard is slechts een paraderos. Z i j n politiek heeft zich den romantischen veder op den hoed gestoken, dien hij jaren daarna nog aan Disraëli bewonderde, en waarin hijzelf, niet minder dan de Engelsche staatsman, een

betrouwbaren wegwijzer op het veld van eer zag. Zijn ideaal tot leniging der onloochenbare oeconomische misstanden is de misschien in menigerlei opzicht wenschelijke hereeniging met Vlaamsch-België, maar die in allen gevalle een ideaal blijft, waarvan wij Nederlanders bezwaarlijk kunnen geacht worden de verwezenlijking in eigen hand te hebben; eene oplossing der kwestie, waarbij het overige Europa met Duitschland aan het hoofd ongetwijfeld een ernstig, misschien zelfs een ongewenscht woord zoude meêspreken; de bevrediging van een wensch, weinig in staat om bij voorkeur onze met glazige aardappels en ziek rundvleesch gevoede medeburgers in vurige geestdrift te doen ontvlammen.

Niets dan hersenschimmen, gelijk men ziet. En toch zoude het het toppunt der kortzichtigheid zijn, voor de vloekpsalmen van Multatuli, voor de sarcasmen van Huet, luchthartig de ooren te stoppen; enkel gemakzucht, als zij de middelen ter verbetering van een in hunne oogen onhoudbaren toestand aan de hand doen, met een beroep op de onbevoegdheid der voorstellers en het fantastische der voorstellen over te gaan tot de orde van den dag. Het gaat niet aan, met een: o, die in idealen zwelgende dichters! o, die onpractische kunstenaars! zich van de zaak af te maken. Wanneer zóó hoog staande geesten klagen en aanklagen, verdienen hun voorstellen overweging, verdienen hun grieven althans een betere ontvangst dan een medelijdenden glimlach of een verdachtmaking. Wat Huet aangaat, - en omtrent Multatuli's drijfveeren geldt gelijk oordeel, - hij heeft er recht op, dat men de verzekering in de voorrede der *Litterarische Fantasien* ‘eene te vurige liefde voor de eer der nationale letteren is de eenige zedelijke fout, welke aan deze opstellen kleeft,’ ook voor zijn staatkundige bespiegelingen als de eenige aannemelijke beschouwe. Het staat niemand vrij aan de oprechtheid te twijfelen zijner verklaring in den brief aan mevr. Bosboom-Toussaint van 1865: ‘een van mijn vurigste wenschen zou vervuld zijn, indien ons volk, na gedurende meer dan eene eeuw dien naam verbeurd te hebben, opnieuw een volk werd.’ Zijne *Nationale Vertoogen*, het is zoo, zijn een grimmig en veelszins onverkwikkelijk boek. Instemming, en nog niet eens altijd onverdeelde instemming, kunnen alleen die partijen vinden, waarin de auteur, aan het heden voor een oogenblik den rug toewendende, den blik richt naar die vroegere

tijdperken en onderdeelen onzer geschiedenis, waarin hij eene voor een leek hoogst eerbiedwaardige bedrevenheid aan den dag legt; als hij onze aandacht vraagt voor het *Gebed der Compagnie*, voor Michelet en Strauss, voor de levensgeschiedenis van den Graaf van den Bosch, voor de *Oude Geschiedenissen* in Aug. 1833 te Passoeroean voorgevallen, voor de verdediging van de koloniale politiek der O.I. Compagnie, zelfs tot op zekere hoogte als hij, naar aanleiding der Amsterdamsche verkiezing van 1875, bij ons de hartstochtelijke aanklacht indient tegen het bedrijf der patriotten van 1795. Doch dit zijn intermezzo's, groene oasen in de zandwoestijn der opstellen, gewijd aan de politiek van den dag. Zullen wij ons daarvan vol weerzin afwenden, omdat de zandwoestijn groot is en dor? Laat ons de hand in eigen boezem steken, en wanneer de lezing van Huet's philippica's ons met ergernis vervuld heeft, ons zelven de vraag stellen of de ergernis geheel ten onrechte gegeven werd. Onze zelfkennis zal het antwoord vinden dat den boetprediker voor een niet gering deel in het gelijk stelt. Ja, de liberale partij heeft te vaak in de dagen harer macht het waarachtige staatsbelang verwaarloosd voor de kunsten en toeren der hooge politiek. De parlementaire regeeringsvorm is inderdaad meermalen onmachtig ten goede, oppermachtig ten kwade gebleken, niet in staat zelf te handelen, niet gezind anderen te laten handelen. Het is maar al te waar, dat wij in de laatste eeuw niet altijd reden hebben gehad om trotsch te zijn op den naam van Nederlander; dat meer fierheid, aan grootere bekwaamheid gehuwd, den erven van een grootsch verleden niet zou hebben misstaan; dat we herhaaldelijk uit den weg zijn gegaan voor iedere diplomatie, die, talentvoller dan onze eigene, den steun der kanonnen in den rug had. Dat alles is waar, en zoo wij den tong uitsteken tegen den spiegel, die geen ander misdrijf heeft begaan dan ons met onverbiddelijke oprechtheid ons eigen welgelijkend beeld voor oogen te stellen, hebben we ons slechts even kinderachtig als onhebbelijk gedragen.

Ofschoon ook op politiek gebied Huet's grootste kracht in zijne kritiek school, ontbreken, vooral waar hij het woord over Indische zaken neemt, behartigingswaardige wenken niet. Als zoodanig komen mij als leek voor zijne beschouwingen over de Indische drukperswetgeving; over de Atjehsche zaken; over het onwenschelijke eener hoogere burgerschool, het wenschelijke

eener burger-avondschool te Soerabaya; over den roofbouw op Java, waar hij met Multatuli en van Gorkom samenstemt; over het afschaffen der plaatsvervanging in Nederland. Doch zoomin als van Multatuli is dit zijn hoofdverdienste. Het wemelt in Nederland van mannen met even warm gemoed en veel scherper praktischen blik. We kunnen gerust beweren dat nergens zoo bestendig als hier het ‘nuchter gezond verstand’ zijn tenten heeft opgeslagen. Het is een onwaardeerbaar voorrecht, en het zweemt bijna naar ondankbaarheid desniettegenstaande naar meer te verlangen. En toch kunnen we het niet laten, en smachten we soms te midden van de alledaagsche zegeningen der prozaïsche logica naar een sprankje romantisch vuur om er ons aan te verwarmen. Welnu: Huet ontsteekt het. Huet wijst ons naar een land van belofte en dat geeft aan zijn politieke opstellen een hoogere beteekenis dan van welgeschreven pamfletten. Het is meer van nabij gezien een recht onpractisch, een niet te verwezenlijken droombeeld, maar zoo onverbeterlijk is evenmin onze staatkundige als eenige toestand op aarde, dat het geen goed zou doen eens voor een wijle in het rijk der idealen rond te dolen. Berusting moge blijmoedigheid schenken, veerkracht schenkt ze niet, en natiën zonder veerkracht te midden van den uitputtenden strijd om het bestaan zijn onherroepelijk ten doode opgeschreven.

Waarom moet de bezieling, die Huet's woord ten dezen zou kunnen wekken, uitgedoofd worden door den vorm? Een meesterlijke vorm, dat verstaat zich, maar die steeds en ten einde toe de vorm is gebleven waarin kleinachting en afkeer zich openbaren. Een bittere, bitse, smadelijke toon. Men boeit niet duurzaam de ooren zijner landgenooten met het herhalen van Van Hogendorp's verzuchting: met dit geslacht is niets aan te vangen. Men sticht zich geene tempelen in de harten van zijn volk met als grond van zijn geloof aan Nederlands aanvankelijk voortbestaan tegen Potgieter de onsterfelijkheid van den Jan-Saliegeest te betoogen, en zich te troosten met de opwekkende wetenschap dat ‘onkruid niet vergaat’. Huet was - het spreekt van zelf - volkomen te goeder trouw met zijn sarcasmen op onzen volksaard. Hij was tot in het diepst zijner ziel overtuigd dat de grootste vijand onzer ook door hem met verlangen te gemoet geziene nationale wedergeboorte in eigen boezem school, in onze nationale neiging tot grootspraak, in

onze zelfvoldaanheid, onze zelfaanbidding, onzen waan dat het nergens ter wereld beter gaat en staat dan in Nederland. ‘Alles wat ons tot het besef van onze tekortkomingen kan brengen, op allerlei gebied, is nuttig,’ deze verklaring der *Nationale Vertoogen* (II, 145) bevat èn het kort begrip zijner theorie omtrent zijne roeping als schrijver en dagbladschrijver, èn het richtsnoer zijner praktijk.

Welnu: ik acht deze theorie en deze praktijk, zoo eenzijdig opgevat en zoo onverbiddelijk toegepast, averechtsche politiek. En zoo oordeelde Huet zelf, als hij haar bij anderen meende waartenemen. Toen de heeren Hooijer en Spruyt zich ongunstig uitgelaten hadden over Nederlands verdedigbaarheid en aandrift om zich te verdedigen, deed hij met ongewone warmte het beleedigde nationale gevoel hoog klinken. Hadden zij beweerd, dat alom in den lande ‘een tamme, slappe, moedelooze geest’ heerscht, ‘een noodlottig gebrek aan zelfvertrouwen,’ hij erkent de juistheid dezer voorstelling en neemt haar voor zijn persoon aan, maar vraagt tevens: ‘vindt gij, qua Nederlander, het aangenaam, dat de heeren Spruyt en Hooijer op dien toon over u spreken? Hebben volgens u die heeren daar het regt toe? Mijns inziens niet geheel en al.’[1)]. Heeft de steller dezer vraag en van dit antwoord ooit anders gesproken? vragen wij op onze beurt. Op grond van welke zedeleer is zijne daad recht, de gelijke daad van anderen onrecht? Het fransche bloed en het fransche oog, gevoelig voor schittering en grootsche afmetingen, moge almede voor een deel ter verklaring strekken voor zijn doorgaande verbolgenheid, ter verontschuldiging strekt het niet. Hij wist beter. Hij was te scherp opmerker om niet voor lang waargenomen te hebben dat de *mesquinerie* die hem ergerde ten allen tijde, ook in de dagen onzer grootheid, ons in het burgerlijk bloed gezeten heeft. Hij kende onze geschiedenis te wel om niet van harte in te stemmen met de waarheid van het oude gezegde, - lof en kritiek in één adem, - dat ‘*les Hollandais ont fait de grandes choses sans grandeur*.’ Hij was te schrander denker, om niet in te zien dat eene uitlating als deze in een brief aan zijne vrouw (Sept. 1876): ‘de spoorwegbruggen..... zijn prachtig, maar de menschen zijn mij vreemd geworden. Alles hokt,

1) *Over Militairen Dienstpligt*. Litter. Fant. Vierde Reeks, dl. V. blz. 181.

alles hapert, alles staat stil, zoodra men onze grenzen over is; en dat ligt aan de menschen, niet aan de bruggen,' - dat een zoo onbesuisd oordeel alleen als uitval van een gejaagd tourist in een vertrouwelijk schrijven waarde bezit. Heeft niet iedere voortreffelijkheid hare schaduwzijde? Niet elke zwakke kant hare compensatie? En zullen de hebbelijkheden en onhebbelijkheden van een volksaard op de vlucht gedreven worden door bitsen blaam en nog eens blaam? Verhoogt het de veerkracht eener natie, - het toppunt uwer wenschen, gelijk gij zegt, - als gij, een harer schitterendste stilisten, haar telkens eene *nation éteinte* noemt? Als ze zich hoort toevoegen: 'wij vragen alleen of op dit oogenblik iemand zeggen kan, waartoe het Nederlandsche volk dient? en wij gelooven, dat op die vraag geen voldoend antwoord kan gegeven worden.' (N.V. II, 133)? Zelfvoldaanheid moge bijwijlen iets ridicuuls hebben, zij behoedt althans tegen een zelfvernedering als hier klakkeloos van ons gevorderd wordt. Een leegte als wij zouden gevoelen, indien deze woorden een geloofsartikel werden, voert langs den rechtsten en kortsten weg tot aanstaanden ondergang. Niemand die er minder aan twijfelen kan dan Huet. Niet slechts zijn ongemeene scherpzinnigheid is er ons borg voor, we bezitten ook een positieve uitlating in dien geest. Hij keurt het in de, overigens door hem recht hoog gestelde, *Snikken en Grimlachjes* van Piet Paaltjes af, dat ze met al de idealen van den student lustig den draak steken. 'Een geslacht zonder geestdrift,' zegt hij, 'brengt geene uitstekende talenten voort.' (N.V. I, 197.)

Dat doet het niet. En daarom, laat ons de vonk van geestdrift, die nooit bijzonder helder opflikkert in ons koudbloedig ras, in plaats van haar door troostelooze ontkenning uit te dooven, zorgvuldig aanwakkeren. Laten we erkennen, meer te zijn geweest en meer te kunnen zijn, maar zelfs in onzen tegenwoordigen staat nog niet gansch en al ijdellijk aan te zitten aan de tafel des levens. Laat het ons aangelegen zijn de nationale deugden van degelijkheid, van gematigdheid, van verdraagzaamheid, van menschenliefde, van vrijheids- en godsdienstzin voor verdwijnen te behoeden, bovenal voor verzwolgen te worden in den peilloozen oceaan van het cosmopolitisme. Ze zijn de eenige deugden niet, wij hebben er het monopolie niet van, maar in den wedloop der natiën beteekent hun bezit

wel iets. En bezit noopt tot behoud. Een naieve fabel der oudheid vertelt, hoe eens een boer een muis ving, en hoe het diertje hem door een hevigen beet in de hand dwong het weer los te laten. ‘Toen sprak de boer: bij Hercules, niets is zoo zwak en nietig dat het aan zijn behoud zou behoeven te wanhopen, mits het zich verdedigen en daartoe zijne krachten inspannen wille.’ Te willen blijven wie we zijn, is reeds een programma en een levensdoel, omdat het inspanning vordert. Mits we zorgen voor voldoende macht om aan den kreet nadruk bij te zetten, is het een betamelijke, een gewettigde, een rechtmatige eisch: *nous ne voulons point être étouffés!*

III.

Over Huet als theoloog zal ik zeer kort zijn. Slechts noode sta ik, leek en dus onbevoegde, bij deze zijde van zijn veelzijdig bestaan een oogenblik stil, en wat ik er van ga zeggen raakt meer den letterkundigen dan den godgeleerden kant. Aan de mannen van het vak verblijve het uit te maken of, en zoo ja, in hoeverre Huet als uitlegkundige, als dogmaticus, als strijdvaardig verkondiger van de opvattingen der zoogenaamde moderne theologie van oorspronkelijke talenten blijk gegeven heeft. Zij hebben, zoo zij het der moeite waardig achten, ons te onderrichten of in den genialen criticus een geniaal godgeleerde verloren is gegaan. Maar ook zonder speciale kennis laat zich uit eene aandachtige lezing zijner werken een en ander met betamelijke zekerheid vaststellen.

Vooreerst, - en hier kan ik mij voor een deel met het gezag van Prof. Pierson dekken, - mogen we, zonder onrecht aan zijne nagedachtenis te plegen, veilig aannemen dat de theologie een grootere plaats in Huet's uiterlijk leven dan in zijn innerlijken mensch beslagen heeft. Pastorale neigingen, een allesoverheerschende drang om anderen te stichten of te vermanen, te leeren en te bekeeren, gelijk hijzelf eenmaal als een der grondtrekken van de Génestet's wezen blootlegde, en waarvan de - hoezeer ook ongezochte - openbaring in diens poëzie voor onkerkelijk gestemde lezers het genot van menig hooggeprezen vers niet weinig bederft, zulke zielsbehoeften zijn Huet ten allen tijde vreemd geweest. Van apostolisch vuur heeft zijn boezem niet geblaakt. Het bijbelsche: predikt het

Evangelie allen creaturen is tot minder aristocratisch-kieskeurige karakters gezegd. Zijn leerredenen en godsdienstige toespraken, modellen van even geacheveerden als ongemeenen kanselstijl golden, - wij hebben thans zijn eigen bekentenis, - bij niet weinige leden zijner gemeente minder als preeken dan als verhandelingen.[1)] In welken geest hij zijn catechetisch onderricht meende te moeten geven is alweder door hemzelven in zijn eenmaal opzienbarend, thans waarschijnlijk vergeten *Ongevraagd advies* wereldkundig gemaakt. ‘In de laatste jaren bestond mijn katechetisch onderwijs aan de verstgevorderden onder mijne leerlingen hierin, dat wij te zamen den Katechismus van Kalvyn en de XXXVII Artikelen lazen, en ik den aankomenden leden mijner gereformeerde gemeente met de stukken voelbaar maakte, dat het gereformeerd geloofsgebouw op vermolmde schragen rustte, geen enkel fragment daarvan meer bruikbaar was voor den tegenwoordigen tijd, en wij te zamen naar iets stevigers en eerwaardigers hadden omtezien..... Op dezelfde wijze ging ik met de bijbelsche geschiedenissen te werk. Al de historische boeken van Oud en Nieuw Testament werden gelezen, nagelezen, en gelijk van zelf spreekt, onhistorisch bevonden... Ik gaf mijn discipelen vragen op, die zij schriftelijk moesten beantwoorden, en die, daags voor de volgende les, le huis door mij gekorrigeerd werden. *Met meer ijver nog dan op hunne taalfouten*,’ - de cursiveering is van mij - ‘maakte mijn potlood jagt op hunne bijbelsche vooroordeelen: zich bedroevend over de onbevattelijkheid van dezen, die maar niet scheen te kunnen begrijpen, dat Deuteronomium een ondergeschoven boek uit de nadagen van Hiskia was; over den onwil van genen, die zich nog altijd inbeeldde dat de verhalen van Jezus' opstanding uit de dooden met elkander overeengebragt konden worden... Van mijne prediking moet ik dit nog aanstippen, dat geene gelegenheid om iets klemmends te zeggen over de nietigheid van den Doop of het zuiver ceremonieel karakter van het Avondmaal ooit door mij ongebruikt gelaten is.’[2)]

Het zou van weinig critische scherpzinnigheid getuigen, indien ik, met over het hoofd zien van de polemische bedoeling

1) Brieven, dl. I, bl. 64.
2) *Ongevraagd Advies* (1866). bl. 35 v.v.

die het ter sprake gebrachte geschrift in de pen gaf, deze alles behalve vleiende zelf beschrijving klakkeloos voor historie aanzag en aanwendde. Huet wenschte zijn voormaligen ambtgenooten, den moderne godgeleerden, de schromelijke inconsequentie voel baar te maken, waartoe zij in zijne oogen vervielen door, denkende als hij dacht en leerende wat in overeenstemming daarmede behoort geleerd te worden, toch bij hun aanblijven in den boezem der protestantsche kerk, onverschillig van welke nuance, te volharden. Daartoe gaf hij, ridderlijk genoeg, een charge van wat *zijn* godsdienstig onderwijs zou bevatten, wilde het den gemeentenaren inprenten wat op dat gebied hemzelven op dat oogenblik de waarheid docht. Er bestaat geen reden om aantenemen dat hij altijd en overal en tegenover iedereen met zoo onverbiddelijke logica is te werk gegaan, en naar het geestige zeggen van zijn vriend de Génestet voor zijn deel medegewerkt heeft tot het vormen dier minst aanlokkelijke varieteit van het geslacht Nederlander, der steile moderne theologantjes zonder baard. Doch achter elke carikatuur schuilt eene werkelijkheid. En de werkelijkheid omtrent den Waalschen predikant Huet was die van een herder en leeraar zonder roeping, door zijn overwegend intellectueele geaardheid gedreven tot het toepassen eener onverbiddelijke logische kritiek op geschriften, die misschien van alle geschriften op aarde het minst tegen het bijtende vocht eener bloot verstandelijke kritiek bestand zijn; de ervaringswetten der waarschijnlijkheid ten toetssteen makend voor het aannemelijke van dogma's, wier kracht voor een deel daarin ligt dat ze met alle ervaringswetenschap spotten; overtuigd eindelijk, dat de kerk, verkondigster van een geloof dat alle leeringen der onbedriegelijke wetenschap onbeschroomd in het aangezicht slaat, geen wortelen meer heeft in het gemoed der ontwikkelden, en derhalve als een instelling behoort beschouwd te worden zonder zedelijke kracht in het heden en zonder vooruitzichten voor de toekomst.

Natuurlijk dat niet van den beginne af deze overtuigingen in al hun onplooibare stijfheid en al hun onhandelbare scherpte hem voor den geest stonden. Toen hij tot het inzicht er van kwam - en het is een zijner hem het meest vereerende handelingen - aarzelde hij niet, schipperde hij niet, zocht hij naar geen vergelijk met den hemel en zijn geweten, maar ging heen. Grillig, bits, hartstochtelijk, wreed menigmaal,

geneigd om voor zijne vijanden te bidden als hij ze eerst zag hangen, betoonde hij zich in dit beslissende oogenblik zijus levens een man van karakter. Maar tevens strekt de beslissing waartoe hij geraakte ten bewijze, hoe weinig de Evangeliebediening met zijn innigste wezen samengegroeid was. De menschelijke natuur, rijk aan spitsvondigheid, is nooit om een hulpmiddel verlegen, waar het geldt de wetten der logica tebuigen en te kneden, tot ze zich de gewillige pleitbezorgsters betoonen van de begeerlijkheid onzes harten. Wie zich overtuigd houdt de zaak van het Godsrijk en de belangen der menschheid te dienen door te volharden in zijne prediking, vindt duizend redenen voor een, om aan de twijfelingen van het verstand het zwijgen op te leggen. Dreigt een voor de rust van zijn geweten hem onmisbaar dunkend dogma hem te ontvallen, omdat het te licht bevonden werd op de schaal van het wetenschappelijk onderzoek, vreest hij een lief geworden overtuiging te zien verdwijnen onder de schelle klaarheid der historische bescheiden, hij laat natuurstudie en geschiedvorsching getroost huns weegs gaan en verschanst zichzelf binnen de onneembare vesting zijner subjectieve hartsbehoeften. Geen mindere dan de Génestet - het is alweder Huet zelf die het indertijd deed uitkomen - heeft dien weg gekozen, en van zijn standpunt heeft hij daar wèl aan gedaan. Slechts hij acht zich, zoo hij een eerlijk man is, niet langer gerechtigd als godsdienstleeraar op te treden, die den mensch beschouwt als de maat aller dingen, het menschelijk verstand als den onfeilbaren maatstaf, het wetenschappelijk aannemelijke als het eenige bestaanbare, en voor wien gaandeweg, wat hem ten gevolge van zelfstandig onderzoek met de wetten van ons denkvermogen en de resultaten onzer waarneming onvereenigbaar is gebleken, een hinderpaal en een steen des aanstoots op zijn levenspad geworden is. Het zijn de karakters van de soort als Huet zelf, in het schriftuurlijke en vrouwelijk bekrompene, in zijn *Jakoba de Farizeesche* geteekend heeft: de onwrikbaren, de mannen uit één stuk en van de rechte lijn, niet ten volle verzekerd in hun gemoed, tenzij hun wetenschappelijk geweten iedere daad huns levens voor hare verantwoording durft nemen. Uit dat hout zijn de wiskundigen, de mannen der tekstcritiek, de wijsgeeren van het type van Kant, en de eenzelvige kluizenaars gesneden.

Merkwaardig, en geheel in overeenstemming met het over-

heerschend intellectueele zijner geestesrichting, is bij Huet de Olympische rust, die over al zijn theologische geschriften, de meer wetenschappelijke zoowel als de meer populaire, de kritische en de bellettristische, als over even zoovele antieke godenbeelden ligt uitgebreid. En niet minder weldadig dan merkwaardig. De onverstoorbare kalmte, waarmede in de *Brieven over den Bijbel* geleeraard, in de *Stichtelijke Lectuur* gepolemiseerd, in de *Polemische Fragmenten* gekritiseerd wordt, is een ware verademing, is wat groen en bloemen zijn voor het van witgetopte golven vermoeide oog, voor den lezer die zoo even de *Nationale Vertoogen* met hun doorgaanden toon van gemelijke en niet altijd klemmende terechtwijzing uit de hand heeft gelegd. De theoloog Huet windt zich niet op. Hij is zeker van zijne zaak. Een fransche kop bij uitstek, de vleeschgeworden dialectica, is hij de klaarheid en bondigheid zelve. Waag het niet hem een vinger te geven, want met de vrijpostigheid der souvereine wetenschap verovert hij aanstonds uw gansche hand, en zoo hij kan nog meer. Gij meent in uw kortzichtigheid, dat ge hem wel een schrede te gemoet kunt komen op wat u gemeenschappelijk terrein dunkt; dat er wel één punt zal zijn, waarop zijn logica en uw geloof elkander kunnen te woord staan. Onvoorzichtige, hij ziet uw goede bedoelingen niet. Wat hij ziet, het zijn de leemten in uw betoog; het zijn de gapingen in uwe sluitredenen; het zijn de aan uw minder geoefenden blik ontsnapte tegenstrijdigheden uwer teksten; het is dat gij in goed vertrouwen u hebt laten verschalken door woorden van wijde en onbepaalde strekking; dat ge - wie weet - in dergelijke algemeenheden, verschillend klinkend voor verschillende ooren, half onwillekeurig hulp zoekt voor anders onverdedigbare stellingen. Sluit u op in grieksche, acht u veilig achter hebreeuwsche teksten, bestook hem met in-kwarto's van wijsgeeren en in-folio's van kerkvaders, ge weert hem - want hij is van top tot teen gewapend - toch niet af van uw heiligdom. Voor ge het weet, is uw sterkte in zijn bezit en zijt gijzelf van de baan gedrongen. Wilt ge u hem van het lijf houden, stel tegenover de onweerstaanbare macht zijner wereldsche argumenten het even onweerstaanbare getuigenis van uw gemoed, tegenover zijn beroep op de wetten van ons denken het *non possumus* van een kinderlijk geloof, dat geen anderen grond voor zijne overtuigingen

verkiest aan te voeren dan een onvoorwaardelijk en met ostentatie ten toon gedragen *credo quia absurdum*. Maar ontleen in geen geval wapenen aan zijn tuighuis.

Doch dien weg verkozen zijn toenmalige tegenstanders niet in te slaan. Men was in den bloeitijd der natuurwetenschappelijke almacht, toen men van natuur- en scheikunde, van zoologie en physiologie, de bevredigende verklaring verwachtte van alle wonderen rondom en van alle raadselen in ons, toen alles boog voor het gezag eener waarneming en knielde voor het anathema eener proef, toen niets aannemelijk scheen wat niet onder de eene of andere wetenschappelijke of wetenschappelijk luidende formule zich liet brengen. De theologie deelde in het algemeene lot en den algemeenen waan, en terwijl hare traditioneele dogmatiek tegelijkertijd van wijsgeerige, van historische en tekstcritische zijde werd bestookt, terwijl van verschillend standpunt het register harer tekortkomingen meedoogenloos werd opengeslagen, de grondslag zelve van haar bestaan in twijfel getrokken, de bodem onder hare voeten omgewoeld, zocht ze hare verdediging waar ze die niet zoeken moest. Zoo bonden achtenswaardige vertegenwoordigers der verschillende schakeeringen van de Nederlandsch-hervormde orthodoxie, ten laatste ook minder ultra-consequente medestanders, den strijd aan tegen Huet als tegen den roerigsten radicaal onder de broederen, en het is voor den lezer die buiten de twistpunten staat vermakelijk om te zien welk een ongelijke strijd het was. Voor liefhebbers van tegelijk fijne en scherpe, even waardige als vernietigende wetenschappelijke polemiek is vooral de *Stichtelijke Lectuur* met hare reusachtige inleiding een uitgezocht genot, eene gymnastiek des geestes, waaraan zelfs de bekoring eener gansch eigenaardige stichtelijkheid niet ten eenenmale ontbreekt. Zonder genade, maar ook zonder ooit in eenig opzicht tot kleingeestigheden af te dalen of zelfs maar één enkel oogenblik aan de eischen van den goeden toon te kort te doen, rekent de jonge man van het standpunt zijner bijbelopvatting en wereldbeschouwing af met zijne meerderen in leeftijd, in positie, in beteekenis, in roep van geleerdheid, en hij rekent met hen af op eene wijze, die hun voor altijd den lust moet benomen hebben om zich ten tweedenmale met een zoo behendigen en onkwetsbaren kampioen te meten.

Dit zijn evenwel slechts genietingen die enkel het orgaan van

het denkvermogen streelen, en denken is ternauwernood de halve kunst. Toch heeft de in hem aanwezige kunstenaar zich reeds te midden van den hoofdzakelijk op wetenschappelijk gebied en in wetenschappelijke vormen gevoerden strijd niet onduidelijk geopenbaard. De *Stichtelijke Lectuur* behoefde alleen van hare gepantserde inleiding ontlast, anders geordend en hier en daar in inkleeding gewijzigd te worden, om, onder den titel van *Polemische Fragmenten* herrezen, tot een grootendeels letterkundig werk, een voorlooper der *Litterarische Fantasiën* te stijgen. En er is letterkundig werk van de goede soort en van blijvende beteekenis uit gegroeid. Boekbeoordeelingen voor het meerendeel, die - het geval heeft zich vaker voorgedaan - vermoedelijk niet weinige der besproken geschriften bestemd zijn te overleven. Is de faam der *Christelijke Anthropologie* en der *Levens-Studieën* van den Leidschen hoogleeraar in de medicijnen Pruys van der Hoeven door eigen intrinsieke waarde tot de ooren van ons, beginnende nakomelingschap, doorgedrongen? Of heeft de beoordeelaar en bestrijder daar het zijne toe bijgedragen door het drietal beschouwingen, aan het overwegen der stichtelijke causerieën en theorieën van den medicus gewijd? Niet onmogelijk, al is de slotsom omtrent den zakelijken inhoud niet bevredigend en al wordt de vorm alles eerder dan geprezen. Nog nadrukkelijker is de letterkundige aan het woord bij de bespreking der Zaalbergerij, - het oneerbiedige woord is van Multatuli, met wien ook op dit terrein een en andermaal Huet samentreft. De heeren van Teutem, Hofstede de Groot, Rauwenhoff, Beets, - jegens wien, niettegenstaande ze *in theologicis* tegenvoeters zijn, het verwante kunstenaarsgevoel luide spreekt, - S.E. Jorissen, - aan wiens strijdschrift de eigenschappen worden toegekend van ‘weinig kracht, geringe waardigheid, en in het geheel geen stijl’, - Van Oosterzee, - wiens professorale intreerede aanleiding geeft tot een snijdend protest tegen het gedachteloos blijven behandelen van dergelijke geheel moderne onderwerpen in een Latijn, juist hollandsch genoeg om door een Nederlander te worden verstaan, - geen dezer heeren, of hij wordt om wat hij zegt en hoe hij het zegt onder handen genomen, en geen hunner die bij deze operatie niet minstens ééne veer moet laten zitten. Maar ook geen hunner die zich een vonnis beteekend ziet, als Zaalberg ter wille van zijn smakeloozen *Biddenden Jezus* zon-

der kans op eenig gunstig hooger beroep in ontvangst te nemen heeft. Gegispt wordt in dat geschrift ‘de plompe vermenging van het verhevene en het lage, van advertentie-stijl en lyrisme, van objectiviteit en personaliteit.’ En niet eerder wordt het boek ter zijde gelegd, alvorens bij den lezer de overtuiging gewekt is en zich onwrikbaar gevestigd heeft, dat hij den *Biddenden Jezus* kwalijk anders beschouwen kan dan als een misgeboorte en een onding, voor geene der richtingen in de Hervormde kerk, voor beschaafde geloovigen even weinig als voor ontwikkelde vrijzinnigen, bruikbaar of begeerlijk. ‘De orthodoxie kan een boek als den *Biddenden Jezus* slechts negeren..... Doch ook het liberalisme van goeden huize kan deze zich noemende vrucht van ernstig wetenschappelijk onderzoek onmogelijk anders aanvaarden, als onder beneficie van inventaris. Meer dan dit..... dit liberalisme moet openlijk weigeren vader of pleegvader te heeten van dezen telg eener ongezonde ascetiek en eener verdwaalde aesthetica’.[1)] Eindelijk, ook met den heer Hasebroek in zijne hoedanigheid van vertaler der *Imitatio Christi* wordt een kleine rekening vereffend wegens zijne tekortkomingen op het neutrale gebied van taal en stijl. ‘Dusdanige langgerekte beeldspraak is in zich zelve onbestaanbaar met den goeden smaak, en kan daarbij alleen dienen tot bevestiging van ons kerkelijk publiek in zijne voorliefde voor een spraakgebruik, dat wel aan de letter der bijbelsche rhetoriek is ontleend, maar juist datgene mist wat de beeldspraak des bijbels zoo aantrekkelijk maakt, oorspronkelijkheid namelijk en lokale kleur.’[2)]

Met de *Imitatio Christi*, - nogmaals dringt mij mijn onderwerp, het mij bekende veld der letteren voor een poos te verlaten voor de mij vreemde wereld der *Sancta Theologia*, - met de bedwelmende geuren van deze mystieke bloem der ten grave neigende middeleeuwen heeft Huet zich steeds en ten einde toe bij poozen verkwikt. Aan de bespreking van het raadsel des vervaardigers en van enkele pogingen om het tot een algemeen erkende oplossing te brengen is een zijner *Litterarische Fantasiën* gewijd, - niet een der best geslaagde. Daarentegen schijnen mij de bladzijden uit het *Land van Rem-*

1) *Polem. Fragmenten*, bl. 49.
2) *Polem. Fragmenten*, bl. 24.

brand, die zich met den vermoedelijken auteur, Thomas a Kempis, en met de schildering van het schouwende leven der late middeleeuwen in het algemeen bezig houden, fel gecontrasteerd als ze worden door wat in diezelfde tijden de praktijk der maatschappij was, tot de meest Rembrandtiek verlichte van dat merkwaardige boek te behooren. Vanzelf rijst hierbij de vraag: vanwaar die bevreemdende voorliefde van den intellectueelen athleet voor een ‘boeksken van aandacht’, waarin het verstand volkomen op non-activiteit is gesteld, waarin zelfs de sluitboomen onzer zinnelijke waarneming wegvallen, en de ziel, alrede los van het stof, in onmiddellijke gemeenschap leeft met haren Zaligmaker? Hebben we in deze raadselachtige genegenheid soms eene der vertakkingen te zien dier romantische ader, die zoo zonderling door het gansche wezen van Huet loopt, ook door zijne werkzaamheid als kunstenaar en criticus? Niet geheel verschillend van toon klinkt de uitlating omtrent eigen toenmalige geloofsovertuiging in een vertrouwelijk schrijven aan Dr. van Deventer uit het jaar 1853: ‘Wat heb ik in de laatste jaren in uw oog gewonnen of kunnen winnen, zoo het niet mijn christendom is, mijne zielsovertuiging dat er maar ééne weg is die het leven tot een waarachtig *leven* maakt, de weg tot Christus? Neen, ik verlang noch eisch, dat gij mijn geloofsvormen zult omhelzen: ik ben helaas veel te veel theologant en veel te weinig christen, en kan noch wil u ten voorbeeld verstrekken. Maar ootmoedig zijn, en ons vroeger leven veroordeelen, en den verloren tijd betreuren, en naar eene betere toekomst haken, en dorsten naar geregtigheid, en God om vergiffenis vragen, en de onschuld van Jezus Christus, den Regtvaardige, door het geloof tot de onze maken, zie, dat kunnen wij allen, ieder op zijne wijze, en naar de mate zijner behoeften. Op dat terrein smelten theologant en leek, evenals voormaals Jood en Griek, ineen.’

Naast deze plaats, waarop reeds Prof. A. Pierson de aandacht vestigde bij zijne bespreking in dit Tijdschrift (Mei 1890) van het eerste deel der Brieven, vraag ik verlof deze andere van ongeveer twintig jaren later (1 Mei 1871) te mogen stellen. Ze is ontleend aan het opstel *de Toekomst*, opgenomen in het derde deel der *Litterarische Fantasiën*, en geschreven naar aanleiding van een hartstochtelijk stuk in den *Levensbode*, waarin een weinig vleiende parallel getrokken werd tusschen den Christus

der evangelische geschiedenis en Sabbatai Zwei, een joodschen geestdrijver uit de zeventiende eeuw. De toetsing dier heftig geschreven bladzijden brengt Huet tot het opwerpen der vraag of het Christendom thans nog eene toekomst, en, zoo neen, welk gebouw de neergestorte puinhoop te vervangen heeft. ‘Als gids van het ontwikkeldst gedeelte der moderne menschheid heeft het christendom zijne laatste krachten reeds voorlang ingespannen en uitgeput. Al telt het zijne aanhangers nog bij millioenen, het groeit niet meer aan, in de breedte zoo min als in de diepte. De propaganda der verschillende christelijke kerkgenootschappen in verafgelegen oorden is dilettantisme.... Doch hoe onwederstaanbaar zich de overtuiging opdringe, dat van de christelijke godsdienst zelve geene nieuwe getuigenissen van geest of kracht meer verwacht kunnen worden, nergens verkondigen de teekenen des tijds het naderen eener andere, volmaakter openbaring. Onze maatschappij, schijnt het, heeft genoeg van de godsdienst en wenscht van verdere proefnemingen verschoond te blijven. Ook zou de leer van geen nieuwen Messias den toets der moderne kritiek kunnen doorstaan. In een oogwenk had de wetenschap hem geklassificeerd en ware zij met een koelzinnig: *schon dagewesen!* naar hare gewone bezig heden teruggekeerd. Geloof dus, zoo gij wilt, aan eene nog voorbehouden uitstorting van den Heiligen Geest, niemand betwist u het regt daartoe; maar het zal een hersenschimmig, een willekeurig, een onredelijk geloof en daardoor zwak zijn. Het zal de gesprongen snaar op het speeltuig van voorheen niet voegzaam kunnen vervangen, zal de wereld om u heen even koud laten als zij nu is.’

Met het bloote nevens elkander plaatsen dezer twee zienswijzen heeft, geloof ik, de leekenkritiek haren plicht volbracht. Behoort ze ook nog door te dringen in de verborgenheden des geestes, en de vraag op te werpen of zoo geweldig verschil als er aanwezig is tusschen deze beide belijdenissen, tusschen de bijna mystiek vrome uitstorting in den brief van 1853 en de onbarmhartig verstandige faillietverklaring in het opstel van 1871, of zoo geheel uiteenloopende denk- en zienswijze slechts langzamerhand geboren is en niet zonder pijnlijke inwendige schokken tot stand gekomen? Ternauwernood durf ik nog in het voorbijgaan aandacht te vragen voor eene bladzijde uit de *Polemische Fragmenten*, waarin tegenover prof. Beets en diens

geestverwanten niet alleen het goed recht, maar ook de betrekkelijke godsdienstigheid van den twijfel gehandhaafd wordt: ‘Daar is eene soort van wezens wier bestaan, en niet zonder reden, hun eene geheimenis is: het zijn de denkers. En eene soort van lijden waarvan zij geen begrip hebben: de smarten van den twijfel. Hetzij gebrek aan de formele gave der methode, hetzij afwezigheid van het materieel talent der reflexie,..... de geesten tot wier geslacht Dr. Beets behoort, en waarvan hij onder onze tijd- en landgenooten ongetwijfeld een der begaafdste vertegenwoordigers is, kunnen zich klaarblijkelijk geene voorstelling maken van dat wegzinken eener konventionele werkelijkheid, dat bezwijken van alle steunsels der overlevering, dat zich reddeloos verlaten gevoelen, dat roepen om een grond voor mijn voeten! en evenmin, van dat post vatten bij een rationeel en reddend uitgangspunt, dat wederopbouwen van het afgebrokene, dat regtuit voortwandelen in ééne rigting, dat groeijen in de ware kennis der waarheid, dat nogmaals en wederom toetsen van hetgeen reeds als proefhoudend was aangenomen, waarin beurtelings het lijden en de blijdschap van den denker bestaat.’ (bl. 53).

Dit zijn edele gedachten, uitgedrukt in die keurige dictie waarvan Huet in al wat hij schreef het geheim bezat. Toch geloof ik me noch aan zinsbegoocheling noch aan oneerbiedigheid schuldig te maken, wanneer ik in deze schoone woorden - ze dateeren van ongeveer 1860 - den kreet van aangrijpenden zieleangst niet hoor, die mij tegenklinkt uit wat ongeveer terzelfder tijde en uit een zelfde behoefte gesproten door Prof. Pierson in *Rigting en Leven* terneergeschreven werd[1)]. Bedriegt mij niet alles, dan spreekt bij Huet de verrukking over wat hij door zijn wetenschappelijken twijfel won luider, dan de smart over wat hij aan innigheid des geloofs verloor. Indien er strijd is geweest, dan was die van korten duur, en spoedig overstemd door den juichtoon der wetenschap: *le roi est mort, vive le roi!* De wijsgeerige en historisch-kritische methode van onderzoek, aan de hoogeschool aangevangen, in de pastorij met ijver voortgezet, vond een welkomen bondgenoot in de normale gesteldheid van zijn geest. De periode van vurig geloof was een kortstondige opwinding geweest, geheel te goe-

1) *Rigting en Leven*, dl. I, bl 128-148 (Een Verhaal.)

der trouw natuurlijk, gelijk - naar de opmerking van prof. Pierson - de geestelijke loopbaan niet het minst daarom was omhelsd, om een hechten dam op te werpen tegen de rationalistische aanvechtingen van een in de edele beteekenis des woords wereldsch gemoed. Maar ook in den letterlijken zin is de natuur sterker geweest dan de leer. En voor de rest zijns levens is Huet een bij uitstek onkerkelijk schepsel gebleven.

Maar wat dan? Want met het bloote verklaren van *le roi est mort* is men er niet. Is het christendom tot het vervullen zijner roeping niet meer bij machte, wie zal, wie behoort dan opvolger te zijn van den aan bloedarmoede bezweken wereldheerscher?

Wat Multatuli op deze vraag antwoordde is aan ieder Nederlander bekend. Zijns inziens behoorde in de plaats van het onwaarneembare en met de rede strijdige bovennatuurlijke - - eene *buitenissigheid* placht hij het te noemen - de eerbiedige navorsching te komen van de wetten van het ZIJN. Was godsdienst, hoe ook genaamd en hoe goed ook bedoeld, uit den booze geweest en slechts ten kwade machtig gebleken, de heerschappij der natuurwetenschap zou het menschdom nader tot den wenschelijksten heilstaat brengen: dien van gelukkig te leven en rustig te sterven.

Geen oogenblik heeft Huet zich aan dergelijke herschenschimmen overgegeven. Hij was een kritische, geen scheppende persoonlijkheid, een sceptisch, niet een dwepend karakter. Gelijk uit het hierboven een en andermaal aangehaalde stuk ondubbelzinnig blijkt, maakte hij zich noch omtrent de beoefening der wetenschap, noch omtrent een ‘modernen natuurdienst’ als algemeen bruikbaar surrogaat voor het christendom de minste illusie. Het een zoowel als het ander was in zijne schatting, - en terecht, - enkel en uitsluitend het opdringen eener nieuwe leer, in alle opzichten achterstaande bij de verworpen oude, even heerschzuchtig als zij, even onverdraagzaam, en bij lange na noch zoo diepzinnig, noch zoo dichterlijk, noch zoo universeel. In den persoon van Aart Admiraal tuchtigde hij met zelfs meer dan gewone hardhandigheid de naieve aanmatiging, waarmede de echte Multatulianen voor hunne kerk het monopolie der zaligmaking in beslag namen, al wie daar buiten verkoos te blijven alvast als duisterlingen en aterlingen verketterden, en den catechismus van het geloof niet beter meenden te kunnen

verslaan dan door dien van het ongeloof. Voor zichzelven had hij aan iederen vorm van kerkelijkheid voor goed den dienst opgezegd. De theologische tint die in meerdere of mindere mate over onze geheele letterkunde, ook die van ons heldentijdvak, ligt uitgespreid, wekte in toenemende mate zijn tegenzin. Eene der redenen van zijne opvallende ingenomenheid met Hooft lag - zooals hijzelf herhaaldelijk en met ronde woorden uitsprak - in diens onafhankelijkheid tegenover alle christelijke dogmatiek. Een tweede reden, hier voorloopig slechts aangestipt, vond hij in Hooft's eeredienst voor *das ewig Weibliche*. Doch in geen enkel opzicht deelde hij Hooft's blijmoedig optimisme. Wie zich zijn beoordeeling der inaugureele oratie van prof. van der Vlugt herinnert, weet ook dat zijn geloof in den adel der menschelijke natuur in het algemeen en in een redelijk beloop der menschelijke zaken bijster gering was. Wat hem levensmoed gaf, - want ook de meest ontgoochelde denker kan niet straffeloos alle ideaal ontberen, - was eensdeels een berustend scepticisme, andersdeels zijn geloof aan de louterende en bezielende macht van het schoone. Het zal geraden zijn omtrent dit kardinale punt zijn eigen woorden te herhalen: ‘De rigting, waarin de wereldgeschiedenis zich op dit oogenblik beweegt, is een doodloopende straat, en wij zijn altegader bezig met ons hoofd tegen een muur te bonzen. Wil dat zeggen, dat de menschheid geene toekomst heeft? Ongetwijfeld, zoo men aanneemt, dat zij zonder ons of ons gelijken er niet komen kan; maar niet voor wie zich herinnert, dat uit elke ineengezonken maatschappij der oudheid eene nieuwe en betere te voorschijn gekomen is. Geene andere gedachte geeft zooveel rust als die..... Zijn (de volken en individuen) eenmaal doordrongen van het denkbeeld, dat het hedendaagsch skepticisme eene ongeneeslijke ziekte is, welke haar natuurlijken loop moet hebben, dan daalt vanzelf de vrede in hun gemoed *en leeren zij met des te meer liefde zich aan de onzigtbare kleinodien hechten, welke tot hiertoe al de lotgevallen der beschaving overleefd hebben*.’ Welke onzichtbare kleinodiën bedoeld zijn is voor den trouwen en opmerkzamen lezer van Huet geen oogenblik een geheim. Alleen reeds de inleiding zijner *Drie voorwaarden van kunstgenot* schenkt daaromtrent herhaaldelijk en met alle denkbare openhartigheid de gewenschte opheldering. Daarin hoorde men - want het opstel is inderdaad een voorlezing ge-

weest, het onderwerp der aanvankelijk van de hand gewezen spreekbeurt in *Oefening kweekt kennis*, - en daarin lezen thans wij: ‘Leven wij in een tijd, die ten aanzien van het bovenzinnelijke onvast in zijne schoenen staat? Welnu, *laat ons gelooven aan de werkelijkheid van ons schoonheids-ideaal, en dat wij in onze verbeelding eene goede leidsvrouw naar het land der deugd en der waarheid bezitten*.’ Even ondubbelzinnig is wat kort daarop volgt: ‘op deze wijze voortgaande, zou men een wijsgeerig stelsel kunnen bouwen, waarvan de sluitsteen tot opschrift droeg: HET GOEDE EN HET WARE DANKEN DE ONSTERFELIJKHEID AAN HET SCHOONE.’

De eeredienst der kunst derhalve. Een liefelijk nevelbeeld, een uit purper en goud geweven wolkengestalte, die door velen toenmaals, - en zij telden ook ten onzent onder de edelsten en begaafdsten, - als een voor verwezenlijking op aarde vatbaar ideaal werd nagejaagd. Nog in 1880 verklaarde de hoogleeraar Koster, toen hij in *de Gids* zijne studie over het voor en tegen van het Darwinisme schreef, dat de kunst, en de kunst alleen, hem een reden docht om in den mensch iets anders en iets beters dan een fraai bewerktuigd dier, om in hem den vertegenwoordiger van een afzonderlijk rijk in de natuur te zien. ‘In den *aard der menschelijke natuur* moet, zoo ergens, de kracht schuilen, welke ..... (de menschheid) tot iets anders maakt dan eene “ontwikkelde” dierengroep. Velen hopen in dat opzicht nog op den “godsdienst”. Met allen eerbied voor zijne soms waarneembare liefelijke uitingen, kan men daarin toch moeielijk den grondslag voor de hoogere beschouwing der menschheid vinden. Veeleer schijnt godsdienst de laagste, de meest kinderlijke vorm te zijn, waarin de mensch zijne af hankelijkheid van, zijne betrekking tot de overige natuur poogt uit te drukken..... Slechts in de kunst zou men op dit oogenblik iets kunnen zien, dat een scherpe grenslijn tusschen mensch en dier vormt.’

Niet meer dan de laatste woorden dezer op één na modernste theodicee zou Huet voor zijne rekening genomen hebben, en nog niet eens onvoorwaardelijk. Hij was een te schrander waarnemer om niet aanstonds en voor goed waargenomen te hebben dat alleen voor hemzelven en zijns gelijken, bijzonder fijn en hoog georganiseerde geesten, de Kunst, - eigenlijk slechts ééne of enkele uitingen der kunst, - iets anders dan een tijdverdrijf of hoogstens de voorbijgaande veredeling van een

vluchtig oogenblik kon zijn. Slechts zeer enkelen uitverkorenen schenkt ze en is ze een wijding, die zich ten overvloede in het meerendeel der gevallen niet zoo heel hoog verheft boven de aarde, waaraan zij zelve krachtens haar oorsprong verwant is. Geeft ze daarnevens haar volgelingen ook een staf in de hand, krachtig genoeg om er zich de verlokkingen der zinnen mede van het lijf te houden, en een voldoende steun om niet te bezwijken onder de soms zoo gruwelijk wreede slagen van het noodlot? En welk paradijs zal de nieuwe eeredienst ontsluiten voor de groote meerderheid van het over het algemeen zeer weinig artistiek geaarde menschdom? Voor de armen van geest, de zwakken en vermoeiden, de millioenen misdeelden bij de erfenis des levens? Voor zooverre ik weet heeft hij daarover zich nooit uitgelaten. Zijn kluizenaarsnatuur en kunstenaarstemperament gevoelde geen behoefte zich tot anderen te richten dan tot een betrekkelijk klein gehoor van sympathisch gestemde hoogontwikkelden. En met het klimmen der jaren klom zijn geloof in de aangeboren behoefte van het menschelijk geslacht aan den eenen of anderen vorm van godsvereering. Hij zou den Duitschen geleerde gelijk gegeven hebben, die onlangs het godsdienstig gevoel een algemeen menschelijk instinct noemde, even normaal als liefde en haat, even overheerschend als honger en dorst. Hoe ouder hij werd, des te meer gingen hem de gore uitingen van een op zijn ruw ongeloof pochend proletariaat tegenstaan. Hij wendde er zich van af met den afkeer der fijn gehandschoende beschaving voor de grove tronie van den om zijn ingebeelde meerderheid grijnslachenden boerenkinkel. ‘Bij mij ging het allengs vaster staan dan bij hem,’ - deze woorden zijn in de *Herinneringen aan Potgieter* ten jare 1877 neergeschreven, - ‘dat het kolenbranders-ongeloof, door de verwaandheid die het kweekt, meer kwaad sticht dan het kolenbrandersgeloof.’ (bl. 63). Hier is dezelfde kunstenaarsantipathie aan het woord, als den dichter Heine placht te bezielen tegen het atheïsme der achterbuurten, tegen de quasiverlichting die naar kaas, bier en tabak riekt. Een jaar te voren had hij, een werk van prof. Pierson besprekende, in dier voege gesloten, dat van diens toenmalige zoowel als van elke andere moderne levensbeschouwing, - Pierson's boek droeg dien titel, - ‘toch eigenlijk de Tien Geboden, het Onze Vader, en de Twaalf Artikelen des Geloofs, wat eerlijkheid van over-

eenstemming tusschen pit en omvang betreft, het winnen.’

Voor zichzelven heeft hij het ook nooit betreurd, aan de studie der theologie zijn studententijd, aan hare uitoefening als voorganger eener gemeente een tiental jaren van zijn mannelijken leeftijd besteed te hebben. Hij achtte haar met het volste recht een onvergelijkelijke propaedeuse. Hare beoefening, verwant aan, en gestadig de hulp vereischende van de meeste humanitaire wetenschappen, de oostersche en classieke philologie, de hoogere en lagere tekstkritiek, de geschiedenis met hare hulpvakken en bronnenstudie, de logica, de wijsbegeerte, scherpte zijn denkvermogen, verruimde zijn blik, schonk breedte en diepte aan zijn geest, ontwikkelde zijn aangeboren schrijftalent, en deed hem eene methode aan de hand waarmede voor geesten als de zijne de methode van geene andere wetenschap zich in de verste verte meten kan. Hare praktijk bracht hem in nauwe aanraking èn met de velerlei lagen der maatschappij, èn met de verschillende uitingen des gemoedslevens, èn met geheel eene reeks dier altijd belangwekkende, somtijds geduchte problemen welke de uiterlijke omstandigheden aan zoovelen onzer onverhoeds op het lijf werpen, en die den denker zoowel als den lijder zoo onuitputtelijk te peinzen geven. En slechts schijnbaar paradoxaal klinkt het, dat juist de loopbaan van godgeleerde en predikant het was, waardoor eerst zijn eigen oogen, daarna door hem die van vele anderen onzer beschaafden open gingen voor de overtuiging, dat een onvoorwaardelijk opgaan in het Eene Noodige minder dan ooit voldoende kan geacht worden om tot eene zooveel mogelijk harmonische ontwikkeling en volle ontplooiing der veelzijdige menschelijke gaven te komen. Gelijk hij het zelf, onverbeterlijk als altijd, heeft uitgedrukt: hij ondervond en onderwees dat het onmetelijke uitspansel boven onze hoofden altijd nog veel verhevener is dan de verhevenste nok van een protestantsch bedehuis. Uit zijn scherp waarnemen er van bij zichzelf en anderen sproot wijders zijn merkwaardige kennis voort van al de verschijnselen des religieusen levens, althans bij de belijders van den christelijken en protestantschen godsdienstvorm, èn in het verledene èn in het tegenwoordige. Hij was te wèl vertrouwd zoowel met de litteratuur als met den geest van het primitieve christendom, om dupe te zijn van Renan's wegslepende maar onhistorische teekening van het beeld van

den mensch Jezus, en bij volle waardeering van diens wetenschap, belezenheid, reusachtige combinatiegave en geniaal weergeven der uit eigen aanschouwing geputte kennis van het Galileisch landschap, wees hij even geestig als overtuigend aan, hoe Renan een middeleeuwsch, ietwat zoetelijk katholiek ideaal van vroomheid aan den Oosterling uit het Palaestina van een duizend jaar te voren had ondergeschoven. Nog meer vertrouwd was hij met de verschillende openbaringen van het godsdienstig gevoel in de hedendaagsche maatschappij. Hij verstond en schetste het in zijn edele, den mensch tot bijna bovenmenschelijke volkomenheid verheffende werking, maar ook in de haatdragende laatdunkenheid die het kweekt, wanneer het, na de ziel in zijn uitsluitend bezit genomen te hebben, haar alle specifiek menschelijke aandoeningen heeft leeren uitschudden. Aan zijn theologische vorming eindelijk dankt hij zijn juist inzicht in de geweldige drijfkracht der godsdienstige beginselen, die de calvinistische grondleggers van Noord-Nederlands onafhankelijkheid hebben bezield en gesteund, en evenzoo van het betrekkelijk goed recht der dogmatische twisten, die aanstonds na de aanvankelijke overwinning de overwinnaars tot zoo jammerlijke verdeeldheid hebben gebracht. En met rechtmatige fierheid, door oprechte waardeering van het voortreffelijke bij anderen getemperd, schrijft hij aan prof. Scholten, die in het *Land van Rembrand* van den beginne af bijzonder belang stelde, dat, naar het hem voorkwam, ‘onze geschiedschrijvers, met uitzondering van Bakhuizen van den Brink en R. Fruin, *te weinig* theologen zijn, om aan dat tijdperk der vaderlandsche historie regt te kunnen doen.’ (18 April 1883).

Zoodanig zijn de verdiensten der theologie jegens hem. En welke zijn de zijne jegens haar? Misschien is het alleen mijne eigene volslagen onbekendheid met het vak, die mij ten deze bij Huet verdiensten doet veronderstellen, en waardoor ik mij verstout iets meer in hem te zien dan een roerig en niet onbegaafd volgeling eener niet door hem in het leven geroepen richting. Zelfs zijn beteekenis voor het godsdienstig leven zijner landgenooten waag ik ternauwernood te bepalen, en liefst laat ik een op geldigheid aanspraak makend oordeel daaromtrent over aan hen die tot oordeelen in dezen aan meerdere bevoegdheid meer gezag ontleenen. Mag ik een persoonlijken indruk neerschrijven, het zou deze zijn. Niemand heeft zoo scherp en overtuigend

als hij doen uitkomen, dat de wegen des geloofs en die der wetenschap uiteenloopende wegen zijn, bestemd om elkander nimmer te ontmoeten. Het is niet zijne schuld wanneer niet algemeen ingezien wordt dat de illusie eener verzoening tusschen die twee slechts een schoone droom is, en dat elke poging tot verwezenlijking van dit droombeeld op een gemis aan innigheid ter eene, aan onafhankelijkheid ter andere zijde, en op een prijsgeven van waardigheid bij beide moet uitloopen. De onbeminnelijkheid eener overheerschend godsdienstige richting in het leven, en haar verderfelijken invloed op de letteren, heeft niemand ten onzent zoo volhardend en zoo helder in het licht gesteld. En niet minder, dat de naïeve samenkoppeling van aardsch genot en hoogere behoeften, die spreekt uit de bede om het eerste als Gods loon wegens het voldoen aan de laatste, zooals de zeventiende eeuw ze argeloos verkondigde, en waarvan hij een vermakelijk staaltje mededeelde in het curieuse Gebed der Oost-Indische Compagnie, welks dienaren in de Oost den ‘almachtigen rechtvaerdigen God ende goedertieren Hemelschen Vader’ smeekten, hun duister verstand te verlichten door Zijn Heiligen Geest, en hun geen andere plannen in te geven dan die strekken zouden tot heil van het vaderland en ten bate der Compagnie, ‘consequent tot proffijt van de participanten derselver in 't particulier’, - dat zulk een potsierlijke vermenging van geldzucht en godsvrucht niet meer van onzen tijd is. Maar tevens wees hij er waarschuwend op dat evenmin als eenige andere, ook deze vermeerdering onzer kennis en zelfkennis strekt om ons het leven te veraangenamen. En waarlijk, nooit heeft de verdeeldheid des gemoeds van den denkenden mensch zoo groote en zoo pijnlijke verhoudingen aangenomen als in onze eeuw. Nooit heeft hem zijn dualisme van geest en stof zoozeer gedrukt als thans. Geslingerd tusschen de heden evenzeer als altijd onafwijsbare eischen zijner physieke natuur en het hem daarnaast ingeboren smachten naar iets hoogers, tusschen een de edelsten niet meer voldoend kerkgeloof en zijn naar bevrediging hakend godsdienstig ideaal, - want deze tijd is minst genomen niet ongodsdienstiger dan eenige vorige, - is voor den zoon der negentiende eeuw de onverkwikkelijke taak weggelegd, zoo goed mogelijk een *modus vivendi* te vinden tusschen die twee tegenstrijdige neigingen zijns gemoeds, en voor het verlies van zijn geloof aan het

absolute ware zich, indien hij daarvoor vatbaar is, voorloopig te troosten in de aardsche armen van het Schoone.

Louter negatieve resultaten, - zal men niet zonder grond zeggen. En men zal tegenover de schim van Huet de geweldiger schim van Multatuli oproepen, die in de dagen zijner macht met mannelijker greep instede van het hem niet meer bevredigende Christelijk geloof een ander en in zijne schatting waarachtiger ten troon poogde te verheffen. Doch dat zoude een onbillijkheid zijn, een onbesuisd wegdenken van de verscheidenheid der menschelijke vermogens. Huet was nu eenmaal noch tot beeldstormer noch tot profeet geschapen. Zijn vak was constateeren, met onverbiddelijke nauwgezetheid constateeren, van verschijnselen die hij niet in het leven geroepen had. Kwam aan het daglicht wat anders wenschelijker ware, kon hij het gebeteren? Is er schuld bij den barometer die op storm wijst? Misverstanden uit den weg te ruimen is ook een dienst, en geen geringe verdienste tevens. Zich daarbij man van karakter te betoonen, desgelijks. En zelfs de tegenstander zal moeten erkennen, dat zich aan geen ingebeelde schatten te willen vergapen van een eerlijkheid, dat over een zoo netelig onderwerp als kwestiën van kerkgeloof in Nederland onveranderlijk rondborstig zijn meening uit te spreken van een onverschrokkenheid getuigt, als altijd zeldzaam en in onze dagen van weinig veerkracht dubbel op prijs te stellen is.

(*Wordt vervolgd.*)

H.J. POLAK.

Nieuwe Duitsche tooneelschrijfkunst.[1)]

IX.

Nu is het een feit: het moderne Duitschland heeft in Gerhart Hauptmann zijn tooneeldichter gevonden, wiens arbeid we kunnen zetten in de mooie boekenkast van onze nieuwere letterkunde. Een precies opmerker, een plastisch aanschouwer, een fijngevoelig artiest. En midden in deze wordende wereld van menschen staat hij daar als één der nieuwgeborenen, en de geschiedenis van zijn ontwikkeling als kunstenaar is, in haar kortheid, het meest verrassend verschijnsel in de moderne litteratuur.

Drie drama's heeft hij voltooid in den tijd van anderhalf jaar en in elk van die drama's zien wij hem anders. Hij begint, in *Vor Sonnenaufgang*, met een navolging van de eigenaardigheden, waarin oppervlakkige waarnemers de kern van het dusgenoemde ‘naturalisme,’ meenen te vinden: het in 't licht stellen van de menschelijke verwording, het schilderen van physieke en zedelijke verlaging, het aanduiden van 't walgelijke en tegennatuurlijke in den sensueelen mensch. Zijn stuk is ‘gedurfd’; hij schijnt, in zijn zucht om de werkelijkheid nabij te komen, de teere kieschheid niet te willen ontzien. De eigen gevoeligheid van den dichter, die hem de mooie blijdschap en 't mooie lijden der menschen doet zoeken, komt nog maar in gedeelten uit; en bij zijn schilderen van de menschen tracht hij vooral het uiterlijk van hun wezen: voorkomen, manieren, taaluitdrukking karakteristiek weer te geven. Ontwikkeling van het zieleleven der personen vinden wij alleen

1) Vervolg en slot van Dl. I blz. 525.
Op blz. 496 vlg. wordt abusievelijk *Conradi* als de auteur van ‘Brot’ genoemd. Dit moet, als uit 't voorafgaande blijkt (blz. 494 v.o.), *Conrad Alberti* wezen.

van één enkele; maar in het ontleden van die éene mensch is de auteur geheel modern wetenschappelijk. - Hij ziet het willen en handelen in onmiddellijk verband met de gewaarwordingen en den toestand der zenuwen; met de physieke en psychische overerving.

In zijn tweede drama, *Das Friedensfest*, gaat hij dan met die studie van den mensch nog verder en dieper. Zijn ontleding en opbouwing van de personen, die hij teekent, wordt bijna systematisch; zij krijgt het karakter van een proefneming in het laboratorium van den psycho-physioloog. De familie Scholz, die in zijn drama als hoofdpersoon voorkomt, is een blijkbaar met opzet gekozen type-gezin van sterk nerveusoverprikkelde naturen. In dit ‘drame experimental’, gelijk we het tegenover den ‘roman experimental’ kunnen heeten, treft ons de afwezigheid van den invloed der moderne ideeën op de menschen, behalve die van psycho-physiologischen aard: de erfelijkheid is niet alleen een verschijnsel, waaraan de dichter blijkens zijn conceptie der personen blijkt te gelooven, een noodlot, dat hun wezen beheerscht; - zij zelven spreken er onophoudelijk over met een volhardend fatalisme, waaraan het opzet van den schrijver niet vreemd is gebleven.

In dit drama is Hauptmann, als schilder van menschen, derhalve een volkomen en zichzelf bewust naturalist. Want niet in het laten zien van het lage, het afschuwwekkende, het onkiesche vind ik voor mij het kenmerk van dit kunstverschijnsel: naturalisme. De geheele natuur ook in haar leelijke uitingen te toonen heeft zoomin de romantiek als het uitgebreid realisme buiten de grenzen van haar willen gerekend. Het naturalisme als artistieke methode is voor mij in zichzelf iets anders: de (bewuste) toepassing van de leer der nieuwere *materialistische* natuurbeschouwing door kunstenaars, wier eigen zenuwleven onder de verfijning van onze beschaving en de lectuur dier wetenschappelijke studies van dat zenuwleven tot een sterken graad van prikkelbaarheid is gebracht. Bij het schrijven van *Das Friedensfest* is het Hauptmann nu nog gegaan als elk nieuweling in een leer; hij heeft zijn aanhankelijkheid er aan willen uitspreken met sterken nadruk, en zijn zucht om methodisch te werk te gaan heeft zijn bewust weten en willen belet, zich om te zetten in dat onbewust gevoelen en doen, waardoor alleen een kunstwerk de onmiddellijke uiting van het

artistiek innerlijk leven wordt. Maar hij blijft niet lang in dit gareel van een school loopen. Zijn derde drama toont, dat hij bevrijd is; dat hij het opzettelijk demonstreeren van wat hij als kunstenaar toch niet bewijzen kan, heeft nagelaten; dat hij de menschen niet meer alleen ziet in hun uiterlijk doen, en niet meer alleen als samenstelsels van zenuwen, maar tevens het geestelijk leven van onzen tijd zich in zijn volle kracht aan hem geopenbaard heeft als niet de minst machtige factor, die het wezen en handelen der nieuwere menschen bepaalt. En zelf is hij anders geworden. Nu hij het laboratorium verlaten en opgehouden heeft methodisch te experimenteeren, is zijn eigen gevoeligheid, die hij tijdens die proefnemingen met opzet verdoofd had, weer vrij ontwaakt. Een zachte, àl-verwarmende teederheid is zijn ziel gaan vervullen, en met haar heeft hij de personen omwikkeld, die in zijn verbeelding leven hebben ontvangen. Al staat hij ook nu nog buiten den strijd, en kiest hij geen partij - hij houdt zich niet langer een vreemde voor de menschen, wien hij 't leven gaf, maar roept ze tot zich met weeke stem, om in zijn armen te komen rusten en daar zacht uit te schreien àl hun droefheid en stille smart, die zijn teederheid met hen meevoelt...

Zoo vinden we in *Einsame Menschen* eerst gehéél den *dichter* Gerhart Hauptmann dien we in zijn vroegeren arbeid onder den knappen kunstenaar al vermoed hadden.

X.

Wat Hauptmann 't eerste schreef noemde hij een ‘soziales Drama’; 't zij dan om te doen uitkomen dat hij bepaalde maatschappelijke toestanden had willen bestudeeren, of *de* sociale kwestie behandelen. Wel-beschouwd heeft hij evenmin het een als het ander gedaan. Zijn eersteling doet denken aan het gemeenschappelijk product van allerlei invloeden. De auteur heeft in eens alles willen zeggen, wat hij onder de werking van veel litterarische indrukken in zich voelde gisten. Hij was zichzelf geen meester en zijn werk verraadt dit duidelijk. Zijn plastische en drastische schildering van het buitenleven, de detailteekening, de contrastwerkingen, het behandelen van de erfelijkheids-theorie en de dronkenschap, het doen optreden van een sociaal idealist en een tot kruidenier

verworden oud kameraad van dezen; de schildering van het zinnelijk leven in den mensch - dit alles doet beurtelings den leerling van Zola en Ibsen zien. Met dit verschil, dat hij zichzelf niet om die kwesties schijnt te bekommeren, niets wil betoogen - alleen bestudeeren. Hij wil objectief schilder blijven en staat nog tusschen het realisme en het naturalisme in. Zijn menschen hebben meer persoonlijks dan die van Sudermann; niet alleen de omgeving ook de afkomst bepaalt hun wezen. Maar ze zijn nog niet wat ze in zijn tweede stuk zullen worden: nevrosen.

Evenals Sudermann gedaan heeft, kiest Hauptmann een bepaald milieu. Het is 't dorpje Witzdorf in de mark Brandenburg op het platteland, in een kolendistrict. De ontdekking der kolenlagen heeft een aantal boeren plotseling schatrijk gemaakt en die nieuwe weelde heeft hen ontzenuwd. Drankzucht, grofheid en plomp egoïsme tegenover hun minderen, ook ontucht, zijn de ondeugden, die de schrijver laat zien in het type-gezin, dat hij teekent. De vader, de oude Krause, heeft zijn leven lang in de herberg doorgebracht; zijn oudste dochter uit het eerste huwelijk (die we niet op het tooneel zien) is eveneens aan den drank; haar eerste zoontje is er op zeer jongen leeftijd aan gestorven. De tweede vrouw, de tegenwoordige boerin, vertoont het gemeenste type van de boersche parvenue. Terwijl haar man 's nachts in de kroeg zit, geeft zij in haar huis zich over aan een ploertigen neef Koahl-Wilhelm, dien zij aan haar tweede stiefdochter wil koppelen; ze is bovendien boosaardig, scheldlustig, ijdel, verzot op opschik en heeft een gezelschapsjuffrouw in huis om haar naar den mond te praten. De eenige, die invloed op haar heeft, is de man van haar oudste stiefdochter, de ingenieur Hoffmann; de mannenfiguur, waaraan de auteur de meeste zorg heeft besteed. Hij is de vleeschgeworden zelfgenoegzame bourgeois, die al zijn idealen uit z'n studententijd in de rommelkamer heeft gesmeten; met sluwheid zich in die streek heeft weten in te werken; eerst van de domheid der boeren gebruik makend om hen tot afstand van kolenlagen te bewegen; dan zich indringend in de familie Krause en daar, zonder bekommernis om de drankzucht zijner aanstaande, de oudste dochter huwend. Aldus met exploitatie der mijnwerkers zich rijkmakend en zich te goed doende aan de weelde, die er in het gezin van zijn schoon-

vader heerscht - een heer op het land, zonder gemoedsbezwaren of teugel voor zijn neigingen. Als 't hem gelukt was, zou hij zijn knappe, appetijtelijke schoonzuster Helene tot z'n concubine hebben gemaakt; maar daarom toch met niet minder spanning den afloop van de tweede bevalling zijner weer tot dronkenschap vervallen vrouw hebben verwacht.

In deze goudvergulde modder leeft Helene evenwel met andere, stille, halfbewuste neigingen. Zij is, op verlangen van haar stervende moeder, die haar aan den potators-invloed wilde onttrekken, naar 'n kostschool geweest. Wèl heeft zij daar haar boerschen aard niet geheel verloren, maar haar natuur is er toch genoeg verfijnd om het stuitend-ellendige in haar omgeving te gevoelen, zij 't ook zonder dat ze er zich volkomen rekenschap van kon geven. Zij wil niet ook aan den drank raken en walgt van den liederlijken bruigom, dien haar stiefmoeder haar opdringt. Haar sentimentaliteit doet haar droomen van een ander geluk; haar fijner zenuwen hunkeren naar meer beschaving. Dit laatste verlangen brengt haar nader tot haar zwager en wanneer in die landelijke afzondering geen ander man haar zinnen en haar geest was komen bevredigen, zou ze wellicht geeindigd zijn met zich aan Hoffmann over te geven en dan daarna vergetelheid voor haar wroeging zijn gaan zoeken in den drank.

Maar nu brengt, als het begin van de handeling, de auteur een oud academievriend van Hoffmann, Alfred Loth, naar die streek. Loth is trouw gebleven aan de idealen van zijn studententijd en socialist geworden. Terwijl Hoffmann zich rijk intrigeerde, heeft hij wegens het deelnemen aan een dusgenoemde geheime vereeniging twee jaar gevangenisstraf ondergaan. Hij is er alleen nog meer door versterkt in zijn voornemen, om zich te wijden aan de sociale taak: het redden van den vierden stand uit zijn diepe vernedering van afgebeulde werkdieren. Wat hij in deze streek komt doen, is een onderzoek instellen naar de levensomstandigheden der mijnwerkers. Door een toeval verneemt hij dat zijn oude vriend Hoffmann hier woont en gaat hem opzoeken. Wel heeft hij in de herberg leelijke praatjes over Hoffmann gehoord, maar hij schijnt daar weinig aan te hechten. Althans hij komt bij Hoffmann in de meening dat ook deze nog is, wat hij was, en vraagt hem niet alleen 200 Mark ter leen, maar ook zijn hulp om gemakkelijk toegang

tot de kolenmijnen te krijgen. Hoffmann ziet in dezen socialistischen vriend een man, die met zijn ideaal streven hem lastig genoeg kan worden. Doch hij is te slim en diplomatisch om duidelijk te laten merken, hoe hij veranderd en dit bezoek hem onwelkom is. Integendeel. Hij ontvangt Loth allerhartelijkst en wil hem door een zeer royale gastvrijheid aan zich verplichten. Loth moet blijven logeeren en ter eere van den vriend laat hij aan het avondmaal oesters en champagne aanrukken. Trouwens, in de woning der Krause's worden altijd veel lekkernijen, vooral suikergebak en wijnen, verbruikt, die de zinnen aangenaam aandoen en prikkelen. - Een trekje, waarmee de auteur het sensueele leven dezer potatorsfamilie wil teekenen, zooals I b s e n dit o.a. doet in *Nora* (de bitterkoekjes), in *Spoken* (champagne) in *De Volksvijand* ('t lekker eten bij dr. Stockman.)

Maar Loth doet niet mee aan het drinken van champagne en wijn. Hij verklaart zich een totaal onthouder en geeft aan tafel een statistisch overzicht ten beste van de nadeelige werking van den alcohol in Amerika. Hieraan herkennen wij den redenaar uit de volkvergaderingen, dadelijk slagvaardig en gereed tot het berijden van zijn stokpaardje. Ook toont hij zich een ‘Prinzipienreiter’ in zijn verklaring, niet te willen drinken om de erfenis van zijn *gezonde*, matige voorouders weer geheel onverzwakt aan zijn nakomelingschap over te dragen: Hij heeft over alle ‘kwesties’, die aan de orde zijn, een besliste opinie.

Dit uitgesproken voornemen van Loth wordt de clou van het nu volgend treurspel. Reeds bij het eerste gesprek dat Helene met hem gevoerd heeft en waarin hij haar van zijn sociale werkzaamheid mededeelde, heeft zij zich tot hem aangetrokken gevoeld. In hém, den man van hooger levensopvatting en beschaving, ziet zij haar redding om weg te komen uit haar troostelooze omgeving en bevrijd te worden van den haar door haar stiefmoeder opgedrongen liederlijken bruidegom. Tijdens het avondeten, waarbij ook die Koahl Wilhelm aanzit, geeft Helene zich met heel haar denken en voelen aan Loth's woorden over, verbittert zich tegen Wilhelm's ruwheid en doorleeft een hevigen angst als hij op 't punt staat Loth te verraden, dat de oude dronkaard, dien deze in de herberg gezien heeft, háar vader is. Loth, die niets vermoedt, begrijpt niets van Wilhelm's ruw gelach, van Helene's heftigheid, van de verlegenheid der anderen. Niettemin verkeert Helene in bange vrees dat hij onmiddellijk

vertrekken zal en als een zielskreet van innig verlangen klinkt ons haar stille met gevouwen handen uitgesproken bede: ‘Oh! nicht fort, geh' nicht fort!’

En van dit oogenblik wijdt zij al haar nerveuse kracht aan het verbergen voor Loth's blik van wat zij in de verhoudingen, waaronder zij leeft, meer en meer als slecht en ellendig gaat voelen. Zij loopt haar dronken vader, als die in den ochtend om vier uur waggelend thuis komt, tegemoet om hem in huis te halen, eer Loth hem zou ontdekken: een liederlijke handeling van den verdierlijkten oude wekt haar heftige walging op, - maar zij houdt vol en voert hem met een der knechts naar binnen. Een dienstmeid, met een der knechts betrapt, neemt zij tegen haar stiefmoeder in bescherming, door in de overprikkeling van haar afkeer deze zelf haar verhouding tot Wilhelm te verwijten. En inmiddels heeft zij met boersche naiveteit onverholen haar bewondering en eerbied voor Loth doen blijken, zijn woorden ingedronken als een zoete lekkernij, zijn denkbeelden van menschenliefde en verzoening in zich opgenomen en ze hèm, als uit *zijn* hart afkomstig, toegerekend. Zij ziet de wereld nu anders en nieuwer, en haar ongevormde goedheid van hart, haar droomerige sentimentaliteit en sensualisme ontwikkelen te zamen in haar een groote en machtige behoefte om zich aan hem over te geven en hem in haar armen te omvatten als een nieuwe wereld. Nog sterker wordt dit verlangen nadat Hoffmann, haar zwager, een poging heeft gedaan om haar tot zijn wil te brengen. Toch bekruipt haar weer voortdurend de angst dat Loth haar zijner niet waardig zal vinden; zijn zeer dogmatische opmerkingen omtrent de eischen, welke hij zijn vrouw stelt, brengen haar van streek. - Maar als hij, na een verschil met Hoffmann - die in het voornemen van Loth om tóch de districtstoestanden te bestudeeren een gemeene vijandelijke daad tegen zich zelf ziet - wil vertrekken, verraadt zij zich en werpt zich bijkans in zijn armen:

HELENE (*leise*) Herr Loth!

LOTH (*zuckt zusammen, wendet sich*) Ah! Sie sind es. - Nun - dann - kann ich I h n e n doch wenigstens ein Lebewohl sagen.

HELENE (*unwillkürlich*) War Ihnen das Bedürfniss?

LOTH. Ja! - es war mir Bedürfniss! - Vermuthlich -

wenn Sie da drin gewesen sind - haben sie den Auftritt hier mit angehört - und dann...

HELENE. Ich habe Alles mit angehört.

LOTH. Nun - dann - wird es Sie nicht in Erstaunen setzen, wenn ich dieses Haus so ohne Sang und Klang verlasse.

HELENE. N - nein! - ich begreife! - ..... Vielleicht kann's Sie milder gegen ihn stimmen... mein Schwager bereut immer sehr schnell. Ich hab's oft...

LOTH. Ganz möglich! - Vielleicht gerade deshalb aber ist das, was er über mich sagte, seine wahre Meinung von mir.

- Es ist sogar unbedingt seine wahre Meinung.

HELENE. Glauben Sie das im Ernst?

LOTH. Ja! - im Ernst! Also... (*er geht auf sie zu und giebt ihr die Hand*) leben Sie recht glücklich! (*Er wendet sich und steht gleich wieder still.*) Ich weiss nicht...! oder besser: (*Helenen klar und ruhig in 's Gesicht blickend*) Ich weiss, weiss erst seit - seit diesem Augenblick, dass es mir nicht ganz leicht ist, von hier fortzugehen... und... ja... und... na ja!

HELENE. Wenn ich Sie aber - recht schön bäte... recht sehr... noch weiter hier zu bleiben?...

LOTH. Sie theilen also nicht die Meinung Ihres Schwagers?

HELENE. Nein!!.. und das.. wollte ich Ihnen unbedingt.. unbedingt noch sagen, bevor.. bevor - Sie - gingen.

LOTH. (*ergreift abermals ihre Hand*). Das thut mir w i r k l i c h wohl.

HELENE. (*mit sich kämpfend. In einer sich schnell bis zur Bewusstlosigkeit steigernden Erregung. Mühsam hervorstammelnd*) Auch noch mehr w - wollte ich Ihnen.. Ihnen sagen, nämlich.. näm-lich: dass.. ich Sie sehr hoch - achte und - verehre - wie ich bis jetzt.. bis jetzt noch - keinen Mann.. dass ich Ihnen - vertraue, - dass ich be-reit bin, das... zu beweisen - dass ich - etwas für - Dich, Sie fühle (*sinkt ohnmächtig in seine Arme*).

LOTH. Helene!

XI.

Het afgebrokene der expressie, waarin het moeilijk zich losmaken en doorbreken van het gevoel tusschen schaamte en terughouding zoo waar is uitgedrukt, vinden we nog sterker

terug in een tooneel van het vierde bedrijf als Loth en Helene, in een prieel gezeten, zich overgeven aan de eerste bedwelming van hun liefde: Een aarzelen van haar schuchterheid, een half onbewust landelijk coquetteeren, afgebroken door een plotselingen uitval van heftig, kinderlijk schateren, waarin de overprikkeling van haar zenuwen een uitweg zoekt, tot het zinnelijk begeeren en heftig verlangen over hen komt en zij zich overgeven in een innig omarmen, een lang gerekt gekus, overgaand in dat naïef gedachteloos gebeuzel van twee verliefden, die meer sensaties ondergaan dan zij kunnen uiten, en met een zucht, een omhelzen, een kus, een beving, een schalkschen, lokkenden blik meer zeggen dan met woorden. Zij weten niet, wat zij elkaar het eerst zullen vertellen: droomend van de toekomst, van een ernstige gedachte overslaand in een bijkans kinderachtig gebabbel, een herhaling van liefdeswoorden en bekentenissen, een half vragen en half antwoorden, sentimenteel en zinnelijk, nuchter en dwepend tegelijk. En tusschen dat machtig zich overgeven en zoet bedwelmen in een waan, klinkt de stroeve ernst die over deze moderne menschen komt, zoodra hij gaat denken aan zijn beginselen omtrent een echtverbintenis, zij wordt herinnerd aan het geheim van haar familieomstandigheden, dat opwelt tot haar lippen om 't hem te bekennen, maar dat zij weer inslokt onder een nerveus genok en geschrei, in haar angst van door de bekentenis der waarheid hem, haar redding uit de ellende, te zullen verliezen. - Een complex van stemmingen en sensaties, waardoor dit liefdestooneel van de blonde idylle verdonkert tot het treurspel, het verlangen der zielen zich vermengt met het welbehagen en begeeren van het vleesch; het eeuwige en het tijdelijke van het menschbeheerschend verschijnsel: liefde, met echte kunst is saamgesmolten. Vandaar dat wij telkens moeten denken aan het gekeuvel en gekoos van Faust en Gretchen en toch geen oogenblik kunnen vergeten, hoe deze jonge menschen zijn van onze dagen, waarin de ernst en somberheid van het menschelijk bestaan elke blijde vreugde dempen, het onderzoek en het weten het expansievermogen der geprikkelde, nerveuse natuur beperken; - *hij* een stroef man van ernstige beginselen, wiens hart onder de werking der liefde begint te ontdooien; *zij* een naief buiten-meisje met een door overerving belast zenuwgestel.

Maar laat ik hen liever zelf nog eenige oogenblikken doen spreken:

Zij heeft hem meegetroond naar haar lievelingsplekje, het prieel.

LOTH. Ein hübscher Platz hier. - Wirklich!
(*Beide setzen sich, ein wenig von einander getrennt, in der Laube nieder. Schweigen. Darauf Loth:*) Sie haben so sehr schönes und reiches Haar, Fräulein!
HELENE. Ach ja, mein Schwager sagt das auch. Er meinte, er hätte es kaum so gesehen - auch in der Stadt nicht.... Der Zopf ist oben so dick wie mein Handgelenk.... Wenn ich es losmache, dann reicht es mir bis zu den Knien. Fühlen Sie mal! - Es fühlt Sich wie Seide an, gelt?
LOTH. Ganz wie Seide (*Ein Zittern durchläuft ihn, er beugt sich und küsst das Haar.*)
HELENE. (*erschreckt*). Ach nicht doch! Wenn....
LOTH. Helene -! War das vorhin nicht Dein Ernst?
HELENE. Ach! - ich schäme mich so schrecklich. Was habe ich nur gemacht? - Dir... Ihnen an den Hals geworfen habe ich mich - Für was müssen Sie mich halten....!
LOTH (*rückt ihr näher, nimmt ihre Hand in die seine.*) Wenn Sie sich doch darüber beruhigen wollten!
HELENE. (*seufzend.*) Ach, das müsste Schwester Schmittgen wissen... ich sehe gar nicht hin!
LOTH. Wer ist Schwester Schmittgen?
HELENE. Eine Lehrerin aus der Pension.
LOTH. Wie können Sie sich nur über Schwester Schmittgen Gedanken machen!
HELENE. Sie war sehr gut....! (*Sie lacht plötzlich heftig in sich herein.*)
LOTH. Warum lachst du denn so auf einmal?
HELENE. Ach!.... Wenn sie auf dem Chor stand und sang... Sie hatte nur noch einen einzigen langen Zahn.... da sollte es immer heissen: Tröste, tröste mein Volk! und es kam immer heraus: 'Röste, 'röste mein Volk! Das war zu drollig... da mussten wir immer so lachen.... wenn sie so durch den Saal... 'röste! 'röste! (*Sie kann sich vor Lachen nicht lassen, Loth ist von ihrer Heiterkeit angesteckt. Sie kommt ihm dabei so lieblich vor, dass er den Augenblick benutzen wil, den Arm um sie zu schlagen. Helene wehrt es ab.*) Ach nein doch!... Ich habe mich Dir... Ihnen an den Hals geworfen.
LOTH. Ach! Sagen Sie doch nicht so etwas.

HELENE. Aber ich bin nicht schuld, Sie haben sich's selbst zuzuschreiben. Warum verlangen Sie...

(*Loth legt nochmals seinen Arm um sie, zieht sie fester an sich. Anfangs sträubt sie sich ein wenig, dan giebt sie sich drein und blickt nun mit freier Glückseligkeit in Loth's glücktrunkenes Gesicht, das sich über das ihre beugt. Unversehens, aus einer gewissen Schüchternheit heraus küsst sie ihn zuerst auf den Mund. Beide werden roth, dan giebt Loth ihr den Kuss zurück; lang, innig, fest drückt sich sein Mund auf den ihren. Ein Geben und Nehmen von Küssen ist eine Zeit hindurch die einzige Unterhaltung - stumm und beredt zugleich - der Beiden. Loth spricht dann zuerst.*)

LOTH. Lene, nicht? Lene heisst Du hier so?

HELENE. (*küsst ihn*).... Nenn mich anders.... Nenne mich, wie Du gern möcht'st.

LOTH. Liebste!

(*Das Spiel mit dem Küssetauschen und sich gegenseitig Betrachten wiederholt sich.*)

HELENE. (*Von Loth's Armen fest umschlungen, ihren Kopf an seiner Brust, mit verschleierten glückseligen Augen, flüstert im Ueberschwang.*) Ach! - wie schön - *wie* schön...!!

LOTH. Nein, weisst Du! ich hab nicht gelebt!... bisher nicht!

HELENE. Denkst Du ich?.....

...Mir ist fast taumlig... taumelig bin ich vor Glück - Gott! wie ist das - nur so auf einmal.

LOTH. Ja, so auf *ein-mal*... (*Pause.*)

HELENE. Hör mal! *so* ist mir: die ganze Zeit meines Lebens, - ein Tag! - gestern und heut - ein Jahr! gelt?

LOTH. Erst gestern bin ich gekommen?

HELENE. Ganz gewiss - eben! - natürlich!... Ach! Du weisst es nicht mal!

LOTH. Es kommt mir wahrhaftig auch vor...

HELENE. Nicht - ? - Wie 'n ganzes geschlagenes Jahr! - nicht? - (*Halb aufspringend.*) Wart...! Kommt - da nicht (*Sie rücken aus einander*)... Ach! es ist mir auch - egal. Ich bin jetzt - so muthig. (*sie bleibt sitzen und muntert Loth mit einem Blick auf, näher zu rücken, was dieser sogleich thut.*)

HELENE. (*In Loth's Armen.*).... Du - Was thun wir denn nun zuerst?

LOTH. Deine Stiefmutter würde mich wohl abweisen.

HELENE. Ach, meine Stiefmutter... das wird wohl gar nicht... gar nicht geht's die an! Ich mache was ich will... Ich hab' mein mütterliches Erbtheil, musst du wissen.

LOTH. Deshalb meinst Du...

HELENE. Ich bin majorenn, Vater muss mir's auszahlen.

LOTH. Du stehst wohl nicht gut - mit Allen hier? - Wohin ist denn dein Vater verreist?

HELENE. Verr... Du hast...? Ach, Du hast Vater noch nicht gesehen?

LOTH. Nein! Hoffmann sagte mir...

HELENE. D o c h !... hast Du ihn schon einmal gesehen.

LOTH. Ich wüsste nicht!... Wo denn, Liebste?

HELENE. Ich... (*sie bricht in Thränen aus.*) Nein, ich kann - kann Dir's noch nicht sagen... zu furchtbar schrecklich ist das.

LOTH. Furchtbar schrecklich? Aber Helene! ist denn Deinem Vater etwas...

HELENE. Ach! - frag mich nicht! jetzt nicht! später!

LOTH. Was Du mir nicht freiwillig sagen willst, danach werde ich Dich auch gewiss nicht mehr fragen..... Sieh mal, was das Geld anlangt... im schlimmsten Falle... ich verdiene ja mit dem Artikelschreiben nicht gerade überflüssig viel, aber ich denke, es müsste am Ende für uns Beide ganz leidlich hinreichen.

HELENE. Und ich würde doch auch nicht müssig sein. Aber besser ist besser. Das Erbtheil ist vollauf genug. - Und Du sollst deine Aufgabe... nein, die sollst Du unter keiner Bedingung aufgeben, jetzt erst recht...! jetzt sollst du erst recht die Hände frei bekommen.

LOTH. (*sie innig küssend.*) Liebes, edles Geschöpf!....

Er volgt weer een oogenblik pauze; hun gedachten nemen een anderen keer, om hetzelfde middelpunt heen:

HELENE. Hast du mich wirklich lieb...?... Wirklich?... wirklich?

LOTH. Wirklich.

HELENE. Sag hundert Mal wirklich!

LOTH. Wirklich, wirklich und wahrhaftig.

HELENE. Ach, weisst Du! Du schummelst!

LOTH. Das ‘wahrhaftig’ gilt hundert ‘wirklich.’
HELENE. Soo!? Wohl in Berlin?
LOTH. Nein, eben in Witzdorf.
HELENE. Ach Du!.....
Sieh meinen kleinen Finger an und lache nicht?
LOTH. Gern.
HELENE. Hast Du au-sser Dei-ner er-sten Braut noch Andre ge -? Du!!! Du lachst.
LOTH. Ich will Dir was im Ernst sagen, Liebste, ich halte es für meine Pflicht... Ich habe mit einer grossen Anzahl Frauen....
HELENE (*schnell und heftig auffahrend, drückt ihm den Mund zu*) Um Gott.. sag mir das einmal später - wenn wir alt sind... nach Jahren - wenn ich Dir sagen werde: j e t z t - hörst Du! nicht eher.
LOTH. Gut! wie Du willst.
HELENE. Lieber was Schönes jetzt....
Pass auf! Sprich mir das mal nach:
LOTH. Was?
HELENE. Ich hab Dich
LOTH. Ich hab Dich
HELENE. und nur immer Dich
LOTH. und nur immer Dich
HELENE. geliebt - geliebt zeit meines Lebens
LOTH. geliebt zeit meines Lebens
HELENE. und werde nur Dich allein zeit meines Lebens lieben
LOTH. und werde nur Dich allein zeit meines Lebens lieben, und das ist wahr, so wahr ich ein ehrlicher Mann bin.
HELENE. (*freudig*) Das hab ich nicht gesagt.
LOTH. Aber ich (*Küsse*).....

Zóo gaat 't gesprek verder, - telkens herinneren Loth's onwillekeurige vragen Lene aan haar omgeving, 't verlangen in haar versterkend om daaruit los te komen en haar de vrees over 't lichaam jagend dat hij alles zou ontdekken en heengaan. Ze onderzoekt, heel voorzichtig, de standvastigheid van zijn liefde tegenover wat hij zijn beginselen noemt - dingen die *zij* niet kent, zij houdt zoo eenvoudig-weg van hem. Maar gevoelend dat haar geluk nog niet op vasten grondslag rust, gaat

zij door met vragen, verneemt uit zijn antwoorden, hoeveel gevaar haar liefde door de waarheid dreigt, en staat op 't punt hem die te verraden.

Het moeilijke oogenblik voor Helene, dat zij zelf heeft uitgelokt maar dat al haar geluk dadelijk zou vernietigd hebben, gaat nog voorbij. Zij worden gestoord door het roepen van haar stiefmoeder tot de meiden, dat ze de vroedvrouw zouden halen, daar de barensweeën van de ongelukkige vrouw van Hoffmann begonnen zijn. Deze duren lang, voort tot in den nacht - het laatste bedrijf, dat tegen vier uur speelt - en waarin de angst van den heen en weerloopenden Hoffman de sombere begeleiding vormt van het drama dat zich beneden in de woonkamer ontwikkelt: Loth heeft hier in den dorpsgeneesheer een oud academievriend, 'n zekeren dr. Schimmelpenninck ontmoet, - een man wiens ervaring als geneesheer zijn vroeger cynisme omtrent het dusgenoemde huwelijksgeluk nog heeft versterkt. Zijn gesprek met Loth over de boeren in Witzdorf en in den omtrek doet hem ontdekken dat er iets tusschen Loth en Helene bestaat en hoewel hij meelijden voelt met het arme meisje acht hij zich toch verplicht zijn ouden vriend, wiens beginsel: dat alleen gezonde menschen huwen moeten, hij kent, mede te deelen in welk een familie hij aldus komen zou. Temeer, omdat Loth's liefdesenthousiasme bij hem niets dan spot wekt. Er is iets in hem dat doet denken aan dr. Relling uit de *Wilde Eend*, als hij op Loth's beschrijving, hoe de liefde hem weer tot nieuw leven gewekt heeft, zegt: ‘Glaube, Liebe, Hoffnung. - Für mich ist das Kram. Es ist eine ganz simple Sache: Die Menschheit liegt in der Agonie, und unser einer macht ihr mit Narkoticis die Sache so erträglich als möglich’. Daarom verklaart hij den geheel ontnuchterden Loth, die na het vernemen van Helene's familieomstandigheden - wel niet zonder leed, maar toch wat zeer spoedig en beginselvast - een huwelijk met haar onmogelijk acht, dat wetenschappelijk gezien de kans op een gezond bestaan voor Helene en haar met hem gewonnen kinderen nog lang niet verkeken is. Maar als Loth, na hem de belofte te hebben afgevergd van Helene alles zoo verschoonend te zullen mededeelen, hem vraagt, of zij dan niet uit de handen van Hoffmann te redden zou zijn, antwoordt hij:

Guter, bedauernswürdiger Kerl! Soll ich Dir was rathen?

Nimm ihr nicht das - das Wenige, was Du ihr noch übrig lässt.

'LOTH (*tiefer Seufzer*) Qual über - hast vielleicht - Recht jawohl, unbedingt sogar.'

Toch geeft het leven, zooals de dichter dit ziet, den cynikus geen gelijk. Zoomin als Gregor Werle het leven kan voortzetten zonder idealen, zoo weinig kan Helene blijven bestaan in dit moeras. - Over het gezin der Krause's breekt de katastrophe los - het eind van het drama is één schrille schreeuw van de pijnlijke realiteit, doch in dien schreeuw mengt zich de kreet van de stervende menschenziel, die niet wil buigen onder die werkelijkheid en haar ontvlucht. Nauwelijks heeft Loth zich uit de voeten gemaakt, meenemend den dank van Hoffman omdat hij zijn plan tot het bestudeeren der toestanden in de kolenmijnen opgeeft - òf daar verschijnt Helene, met de tijding, die zij haar zwager toeschreeuwt: 'Mach Dich gefasst: todtgeboren!' Hij ijlt naar boven, maar zij, wier zenuwgestel onder den invloed der bange verwachting van dien nacht geheel geschokt is - zij is al af en toe naar Loth toegekomen, heeft eenige woorden met hem gefluisterd, in een angstig voorgevoel van zijn vertrek, en hem gesmeekt haar niet te verlaten - zij gaat nu haar Alfred zoeken, ze roept zijn naam uit, eerst zacht, dan luider, ze vindt zijn kort briefje, op tafel achtergelaten, en leest het met scherp uitgeschreeuwden gil, terwijl inmiddels van buiten, daar klinkt het gezang van haar dronken vader die in dit nachtelijk uur uit de herberg keert: '*Dohie hä! biin iich nee a hibscher Moan? Hoa' iich nee a hibsch Weib? Hoa' iich nee a poar hibsche Tächter, dohie hä?*' Zijn gezang nadert, als Helene, altijd nog zoekend, half krankzinnig, den knecht aanspreekt en van hem hoort dat Loth in het rijtuig des dokters is weggereden. '*Wahr!*' stoot zij uit en heeft een oogenblik moeite zich staande te houden. Plotseling doorstroomt haar de geestkracht der vertwijfeling. Zij ijlt naar het jachtrek boven de sofa, grijpt het jachtmes en wacht tot de knecht geheel uit het gezicht is. De stem van den dronken boer klinkt nu opnieuw telkens duidelijker: '*Dohie hä, biin iich nee a hibscher Moan?*' Op 't geluid dier woorden springt, als op een signaal, Helene op en loopt de kamer van haar zwager in. Het tooneel blijft leeg, alleen de stem van den boer achter de schermen gaat

verder: '*Dohie hä, hoa' iich nee die schinsten Zähne, hä? Hoa iich nee a hibsch Gittla?*' Nu verschijnt Miele (de meid) aan de deur, roept Helene, tot tweemaal toe en loopt dan in de kamer van Hoffmann, waarvan zij de deur openlaat. Een oogenblik later stort zij naar buiten in een waanzinnigen schrik, met een gil twee, driemaal ronddraaiend en jaagt gillend door de middendeur weg. Haar onafgebroken schreeuwen, dat in de verte verzwakt, klinkt nog eenige seconden na. Dan gaat de zware huisdeur open en valt dreunend in het slot. Men hoort het geruisch der stappen van den in de gang waggelenden boer. En zijn ruw, nasaal dronkemansgeluid komt naderbij, schril uitstootend de woorden: '*Dohie hä? Hoa iich nee a poar hibsche Tächter?*' - Een scherpe dissonant, die ons nog lang in het oor blijft naklinken, scheurend de fijne vezels van ons gevoel.

XII.

Het is noodig geweest dit treurspel uit het werkelijk leven te vertellen met een bizondere uitvoerigheid. Weinigen kennen hier te lande het stuk door eigen lectuur; maar velen hebben er over gelezen, in dag- en weekbladen, die naschreven wat, na de geruchtmakende vertooning in Berlijn, de officieele Duitsche tooneelcritici er van hadden meegedeeld. Opnieuw deed zich daarbij voor, wat we ook bij het overnemen van beoordeelingen uit Fransche bladen zoo dikwijls kunnen bemerken, dat men zich bij ons houdt aan hetgeen de dusgenoemde 'toongevende', hier bekend geworden vreemde critici gelieven te vertellen, zonder zich nader rekenschap te geven van hun bevoegdheid om over bepaalde litterarische of artistieke verschijnsels te oordeelen. Toch was dit zelden zoo noodig geweest als in dit geval. De robuste werkelijkheidszin van Hauptmann moest de waarheidsvervalsching; zijn oprecht en eerlijk zoeken van het reëele in den mensch het oppervlakkige in het maakwerk van allerlei salonstukken scherp doen uitkomen. Een publiek, dat zich eenmaal gewend had aan de manier van zien van dezen realist, zou geen werk van een Lindau of Blumenthal meer mooi kunnen vinden. Er was dus reden voor den criticus Lindau om te ijveren tegen dat nieuwe; zooals er reden was voor menig ander oppervlakkig beoordeelaar

om zich niet op zijn gemak te gevoelen tegenover een werk van een zoo ernstig auteur als Hauptmann, dat niet met behulp van gemeenplaatsen kon worden besproken. En wetend hoe diezelfde waarheidsvrees in menigen kring van schijnmenschen leefde, wierpen zij zich op den jongen auteur met een hevige woede, hem slaande met de holle knots van een kruideniersverontwaardiging over zijn schennis van de eerbaarheid, de ideale schoonheid... en ze wierpen hem met meer echte modder dan waardoor hij, volgens hun schreeuwen, de kunst had gesleurd!

De waarheid is, dat Gerhart Hauptmann met uitzondering van enkele details, die bij de vertooning stuitend hebben kunnen schijnen, zijn zeer moeilijk sujet: de dierlijke verwording van de rijke Pommersche boeren, met meer voorzichtigheid heeft behandeld, dan ‘men’ van een zich noemend naturalist mocht verwacht hebben. De dronkenschap van den ouden Krause, de treurige physieke toestand zijner oudste dochter, de liederlijkheid van zijn tweede vrouw, de zedelijke depravatie van den schoonzoon zijn alleen gebruikt als achtergrond tot het afteekenen van de figuur van Helene. Zij, met haar verlangen naar een reiner en hooger leven staat midden in dat groezelig groen van alcoholisme en verdierlijking als een bloem, waarvan de kleur wel niet meer zuiver is, doch nog een sensatie van mooi rood geeft. Om haar begeeren, haar angst en haar smart vergeet de auteur, zooals zijn socialist Loth voor korten tijd, zijn mijnwerkers. Het ‘sociale drama’ concentreert zich in een zeer aangrijpend treurspel van één enkel menschenkind. Maar geen tragedie in verzen, met een conventioneele heldin in een quasi-historische, ónware omgeving. Deze Helene staat voor ons als een levend wezen uit onzen tijd, - kind van haar vader, opgegroeid en geworden in een bepaalde omgeving, lijdend onder de bittere onrechtvaardigheid van het leven, die zich ons allen, modernen menschen, voortdurend opdringt met neerdrukkende macht. Haar innig verlangen naar een reinen, zonnigen dampkring zien we gemengd met het onhandige, linksche, ruw heftige van de boerendochter, met het schijntje van kostschoolontwikkeling, het tintje van kostschoolnaiveteit; zien we doorbreken met de nerveuse prikkeling van het temperament eener potatorsdochter. En de strijd dien zij voert tegen al wat laag is om en in haar, dien zij eindigt met

een moedigen dood, eenige redding uit den ondergang, verheft haar tot een meer ideale hoogte dan waarop we Gretchen zien.

Naast haar treft ons het zeer uitgewerkte, wélgeslaagde beeld van haar zwager, den tot absoluut egoist geworden schijn-idealist van vroeger, den zinnelijken en socialen mensch. Zwakker, onzeker in des schrijvers hier te ver gedreven zucht naar het geven van een onpersoonlijk afbeeldsel, is de socialist Loth geworden - nauwelijks meer dan een schim. Maar al de andere figuren op den achtergrond zijn, met enkele trekken, teekenachtig sprekend gedaan; het leven der rijke boerenfamilie en dat van hun ondergeschikten zien wij voor ons met krachtige werkelijkheid. Er stijgt een prikkelende geur van het land op uit dat éene tafereel van den vroegen ochtend bij de hoeve, daar het tweede bedrijf mee opent, en niet alleen in het dialect hooren we deze menschen praten met een echte, ware expressie van het innerlijk leven. Ook de samenstelling van het drama met al die zorg voor de plastiek van het tooneelschilderij, voor het leggen van een achtergrond; met een zooveel mogelijk vermijden van het kunstmatig theatrale, van opsnijderij en gezochte opeenhooping van effecten, toont ons aan dat de schrijver, - al mocht zijn artistiek vermogen in deze eersteling nog te kort schieten en hij onder den invloed van anderen zien, - toch zich heeft weten los te houden van gebruikelijke conventies en handgrepen, om alleen te rade te gaan met zijn eigen visie van de werkelijkheid. Zoo min als Holz und Schlaf levert hij daarbij een fotografie; bij de keuze en rangschikking der gebeurtenissen en bizonderheden zien wij den kunstenaar aan het werk, die *zijn* kijk op de werkelijkheid geeft en weet dat alleen getrouw nakalken geen kunst helpt voortbrengen. De krachtige werking aan het slot van het drama is niet het minst verkregen door de tegenstelling tusschen den kwakkelzang van den dronken vader, roemend zijn mooie dochters, en den stervensangst van Helene, die zich voelt teruggeworpen in den modderpoel, om daar te verstikken. Maar al bestond die tegenstelling in de realiteit, haar te voelen en te doen gevoelen is het werk van den kunstenaar geweest.

XIII.

Als mijn' lezers mijn korte omschrijving van het verschijnsel

‘naturalisme’ duidelijk geweest is, zullen zij aanstonds eene vrij preciese voorstelling krijgen van den aard van het drama *Das Friedensfest*, wanneer ik dit nu ga kenschetsen als een zuiver naturalistisch menschen-drama. Zuiver, omdat het sociale element, 't welk we in *Vor Sonnenaufgang* nog vrij krachtig aantroffen, hiér geheel ontbreekt, Niets anders heeft de dichter willen geven dan een studie van nerveuse menschen; van temperamenten in hun onderlinge wisselwerking. De erfelijkheid, in zijn eerste drama nog maar beschouwd in éen enkele uitwerking, is hier bij een dieper psycho-physiologische studie genomen als oppermachtig langs de geheele linie. We krijgen een nauwkeurige ontleding van een man en vrouw, en van hun drie kinderen, in wie de erfelijke belasting van nerveuse overprikkeling zich in geheel verschillende uitingen openbaart. Gelijk men voor de personen in Zola's romancyclus gedaan heeft, kunnen wij hier ook een stamboom van zenuwzieken ontwerpen. Gebruik makend van dezelfde methode van compositie als Ibsen in zijn latere drama's: de personen zich zelf en anderen latend ontleden, heeft de auteur ons te dien aanzien het meest onmisbare weten te doen mededeelen, en het overige geteekend in kleine trekjes, waarvan de bedoeling onmiskenbaar is.

In het cerste bedrijf geeft de 28-jarige zoon Robert, een zeer inlichtende beschrijving van het verleden der familie Scholz, - - indrukken uit zijn jeugd: ‘Zijn vader en moeder altijd in strijd. Zelfs in tegenwoordigheid van wildvreemden zitten zij elkander in de haren: De moeder scheurt het tafelkleed aan flarden, de vader slaat de waterkaraf stuk’.

En in zijn behoefte om te verklaren gaat hij verder:

‘Dat was trouwens geen wonder. Een man van veertig trouwt met een meisje van zestien en sleept haar mee naar dezen achterhoek. Een man die als dokter in Turkschen dienst is geweest en Japan heeft bereisd. Een ontwikkelde, ondernemende geest. Een man die nog zoo juist de meest vèrreikende plannen ontwierp, koppelt zich aan een vrouw die nog kort geleden overtuigd was dat ze Amerika als een ster aan den hemel kon zien; - nee, waarachtig, ik overdrijf niet. Nu het gevolg is dan ook geweest: een stilstaande, verrottende, gistende modderpoel, waaruit wij het twijfelachtig genoegen hebben af te stammen! Hemeltergend! Van liefde - geen spoor. Onderling

begrijpen, wederzijdsche achting - om naar te fluiten. En dat is het bloembed, waarop wij, hun kinderen, opgegroeid zijn'.

Doch dit zijn nog maar de algemeene omtrekken, die aangevuld dienen te worden. Alleen het grondgeheim der familieellende, dat ook de verhouding der kinderen onderling en tot hun ouders beheerscht, is al aangeduid: gemis aan vermogen om elkaar te begrijpen en te waardeeren. Allen zijn zij geladen met electrische nerveusheid van gelijke soort - en al deze negatieve polen stooten elkaar af.

Zóo is de meer intieme gesteldheid van dit gezin:

De vader, - een man wiens prikkelbaarheid zich uit in: fantasie en ondernemingsgeest. Hij is een plannenmaker, met wetenschappelijke aandriften; een rusteloos mensch, met een behoefte aan telkens wisselende indrukken. In hem ligt de kiem van vervolgingswaanzin, die eerst heel laat zich duidelijk openbaart, maar hem al vroeg beheerscht. Hij is zonderling, heftig, onhandelbaar, soms zelfs ruw en woest, tegenover de uitingen van een anderen wil. En de ontwikkeling van dien waanzin wordt bevorderd door zijn levenswijze: weldra weer zich terugtrekkend uit het huiselijk leven, eenzelvig zich overgevend aan zijn liefhebberijen, spilziek, met een behoefte aan wijn en zware sigaren - een voorkeur van nerveuse naturen, die ook Ibsen reeds heeft aangeduid.

Geheel anders zijn vrouw. Het kind van rijk geworden, kleineluidjes, meebrengend een gehechtheid aan haar geld, - beperkt van ontwikkeling, niet verder ziende dan het kleine wereldje van haar gezin, met zich zelf als middelpunt. Haar zenuwgestel is licht aandoenlijk, wat zich openbaart in een week overgevoelig zijn, een neiging om te overdrijven, af te wisselen in haar gemoedsstemming, - een gemis aan vermogen om haar wil te concentreeren. Aldus zien we haar licht tobbend, zwaartillend de kleine zorgen van het dagelijksch leven, geheel machteloos tegenover de heviger golfslagen; in haar klein egoisme eveneens lijdend onder een zwakken vervolgingswaan, daar zij allen tegenspoed neemt voor een haar persoonlijk met opzet toegebracht leed en zoo zich graag overgeeft aan een koesterend zelfbeklag, als vergoeding voor het gemis aan liefde van anderen. En haar eenig genot, - de muziek, die haar weeke aandoenlijkheid opwekt, - moet zij zich ontzeggen, daar juist haar man die niet kan verdragen.

Al heel vroeg ontstaat nu tusschen haar en dezen veel ouderen man een verwijdering. En die neemt toe, als de kinderen komen en opgroeien; de jongens althans. Om zijn dochter Auguste bekommert dr. Scholz zich niet. Zij heeft de nerveuse rusteloosheid van haar moeder en kweekt, in dat verlaten huis eenzelvig opgroeiend in een omgeving zonder liefde, met de jaren meer en meer haar pathalogisch-offensieve natuur, ontevreden, troosteloos, onbehagelijk, verbitterd tegen het leven en tegen de menschen, lichtgeraakt en scherpbits; als meisje van dertig jaar reeds een onaangename, ingedroogde oude vrijster.

Maar de twee jongens, Robert en Wilhelm. - Als zij negen, tien jaar zijn overvalt den ouden eenzelvigen vader op eenmaal de zucht ze te gaan kweeken in de broeikast van zijn eigen studeervertrek. Hij doet dit met zijn gewone overdrijving en wil ze gaan volstoppen met zijn geleerdheid, tien uur per dag. De jongens, in hun behoefte aan vrije expansie, voelen zich in zijn kamer als in een gevangenis en komen in verzet. Er ontstaat een strijd tusschen den vader en zijn kinderen, waarin ook de moeder betrokken wordt en die tot hevige verbittering en handtastelijkheden leidt. Eindelijk heeft de vader er genoeg van - hij wil de jongens niet meer zien, hij begint ze te haten (als vervolgers) en jaagt ze z'n kamer uit. Van nu af blijven ze, vijf jaar lang, aan zich zelf overgelaten, rondzwervend als vagebonden, zich overgevend aan jongenszonden.... Alleen de jongste, Wilhelm, in wien de nervositeit zijner ouders zich openbaart als een artistiek-muzikale aanleg, vindt nog eenige bezigheid. - Dan komt er plotseling een omkeer. De vader bedenkt zich en zendt de jongens naar een kostschool. Maar het leven dáar is hun een slavernij, Wilhelm ontvlucht die, wordt achterhaald om naar Amerika geëxpedieerd te worden, ontvlucht opnieuw en gaat zijn fortuin zoeken, zijn aanleg voor de muziek ontwikkelend. Eerst op twintigjarigen leeftijd komt hij, die als jongste kind aan zijn moeder gehecht en door haar bedorven is, haar af en toe weer eens opzoeken. Iedere terugkeer in het ouderlijk huis biedt hem evenwel een pijnlijke ervaring; het tobbend lijden van zijn moeder verbittert hem nog meer tegen zijn vader, wien hij van al hun ongelukken de schuld geeft. Eindelijk komt het tot een uitbarsting. Op zekeren dag brengt Wilhelm een kennis met zich mee, een pianist; zijn moeder leeft weer op, acht dagen lang, genietend

van duetten, die zij met hem speelt. Maar nu begint plotseling in huis het gerucht te loopen dat zijn moeder met den pianist gemeenschap houdt. Wilhelm verwerpt dit als lagen laster, maar voelt zich door dien smaad, op het hem heiligste wezen geworpen, overprikkeld, heftig verontwaardigd. En als hij dan zelf hoort hoe zijn eigen vader dien laster aan een der knechts vertelt, verliest hij alle zelfbeheersching en straft zijn vader af, met eigen hand.

Dán vlucht hij weg, in de hevigste ontroering, door zijn moreel-ik vervolgd met aanklachten, die hem niet meer met rust laten. Altijd staat zijn daad vóor hem, achter hem; er is geen wegschuilen voor en geen vergeten. En de afschuw voor zich zelf stijgt in hem tot een geweldige macht, die heel zijn ik vernietigt. Nu tracht hij met inniger, uitstrekkend verlangen naar een zich overgeven aan zijn kunst, om in haar rust te vinden en door en met haar zijn beter-ik te versterken, op te heffen, tot het misschien het verafschuwd-ik in hem zal verjagen. Langzaam aan begint hij die gezochte rust te vinden, als hij in aanraking is gekomen met een moeder en dochter, wier opgewekt temperament, wier gezonde, frissche levenslust en hartelijke blijmoedigheid op hem reageeren met een kalmstemmende, weldoende macht. Hij voelt zich behagelijk in hun woning, en zij zien hem er graag, ze gaan van hem houden, als kunstenaar, ook als mensch. En hoe langer hij daar toeft, hoe meer de rust over hem komt, al kan hij niet vergeten en stijgt zijn verafschuwd-ik nog telkens weer voor hem op. Flauwer wordt dit visioen, naar mate Ida, het jonge meisje, meer macht krijgt over zijn verbeelding en voor het eerst in zijn leven ondergaat Wilhelm een heerlijk geluk, als Ida tot hem nadert en zich geheel aan hem wijdt: - de zonneschijn van haar stille blijmoedigheid daalt op hem neer en loutert hem. Hij kan zonder haar niet meer leven en toch waagt hij het niet haar aan zich te verbinden, in zijn afschuw voor zich zelf, die haar reinheid vreest te ontluisteren. Doch Ida's moeder, Frau Büchner, weet hem eindelijk een deel van zijn geheim te ontlokken: ze verneemt althans zoo veel dat Wilhelm gedrukt wordt door schuldbesef jegens zijn ouders. En nu besluit zij in haar zelfvertrouwen op haar macht over de menschen, de verzoening met de zijnen te gaan bewerken....

Het tijdstip, dat zij daartoe uitkiest, is teekenend voor haar

inwendig leven. Frau Büchner is niet specifiek geloovig, maar ze hecht aan wat men de poezie van den godsdienst pleegt te noemen. Voor haar heeft het Kerstfeest de mystieke beteekenis van een algemeene verbroedering der menschen; in die dagen voelt zij zich zelf in een hooggewijde stemming en ze twijfelt er niet aan of het zal haar lukken de Scholz'en onder dienzelfden invloed te brengen. Afsprekend met Wilhelm, dat hij tegen Kerstavond in het ouderlijk huis zou komen, trekt zij eenige dagen vooraf met Ida er heen, om zijn verwanten op zijn komst voor te bereiden en hen voor een verzoening te winnen. Ze vindt de taak minder gemakkelijk dan zij dacht; deze menschen die jaren lang onderling in strijd, verschil, misverstand hebben geleefd, zijn niet zoo spoedig onder de hypnotische macht van haar zachtmoedig levensvertrouwen en opwekkenden levenslust te brengen. Moeder Scholz tobt nog a ltijd en ziet tegen elke verandering in den toestand op. Fataliste geworden door het leven gelooft zij niet in de macht van den wil, om wat eenmaal zoo geworden is anders te maken. Auguste blijft stug en stuursch, in een opkomende ijverzucht tegen Ida, die zoo mooi en innemend is. En Robert heeft zich geheel tot een cynikus gemaakt; hij weet dat zijn af komst en opvoeding hem bedorven hebben en zijn nerveuse aanleg drijft hem er toe, in dat verleden te graven en met zijn vermolmdheid te koop te loopen; om aldus in zich zelf elke hoop op, elke behoefte aan wat hem ontbreekt te dooden. Toch ondergaat juist hij den invloed van Frau Büchner, voelt zich gekoesterd door de zielewarmte die zij uitstraalt, laat zich door Ida's bijzijn streelen - maar als hij zich van die macht over hem bewust wordt, prikkelt hem een diabolische lust Frau Büchner te ontmoedigen door zijn cynische opmerkingen... als een zenuwlijder, die graag zachte, weeke stof betast, zich begraaft in fluweel, en dan plotseling in een walging van die zoetweeke sensatie de stof woedend verscheurt en van zich werpt.

Een toeval, door Frau Büchner goddelijke beschikking genoemd, komt haar onverwacht te hulp. Zonder dat iemand weet van waar of waarom, verschijnt op dien bewusten namiddag vóór Kerstmis dr. Scholz in de woning van zijn vrouw, waar hij in geen zes jaar geweest is. Zijn optreden is niet minder bevreemdend dan zijn komst voor alle huisgenooten. Hij ziet er eenigszins verloopen uit, in zijn grauwe, groezelige

tint, met een nu eens vaag-rondzwevenden dan weer starglanzenden blik. Enkele geheimzinnige uitdrukkingen, die hij zich ontvallen laat, worden ons eerst later in de handeling als uitingen van vervolgingswaanzin duidelijk. De eerste aandoening van zijn vrouw bij het wederzien is die van sterke blijdschap, al spoedig evenwel overgaand in zachte, dan ietwat scherper verwijten, in angst voor zijn toorn, waarvan zij de lichtontvlambaarheid kent, in ontevredenheid omdat hij met zijn eischen van fijnen wijn en lekkere sigaren haar weer veel geld zal gaan kosten. Hij zelf is zachtmoedig gestemd met kleine ingevingen van weeke teederheid:

'Je bent o o k grijs geworden,' zegt hij tot haar met den toon van echte aandoening, haar een oogenblik beschouwend, vóor hij weer naar boven gaat, naar zijn afgelegen kamer.

De indruk van deze onverwachte thuiskomst van den 69-jarigen zwerveling op zijn vrouw en kinderen doet ons hen in hun eigenaardige prikkelbaarheid zien. Beurtelings verwijten ze elkaar gevoelloosheid, gemis aan eerbied. Robert stalt zijn cynisme weer zoo kras mogelijk tegenover Frau Büchner uit; hij en Auguste steken elkaar met scherppuntige hatelijkheden, die hun moeder zich opnieuw over hen doet beklagen. Deze menschen zijn zoo opgegroeid in een atmosfeer van onaangenaamheid, waarin ze elkanders gebreken op 't scherpst hebben zien uitkomen, - als zwartvochtige boomtakken in een witten mist - en nu kunnen ze niet nalaten elkaar te hinderen, juist omdat ze het mooie gevoelen van een teederheid, waarvoor ze zich schamen als belachelijk, en die zich in de tegenwoordigheid van Frau Büchner en Ida aan hen opdringt. 't Is deze tegenstrijdigheid in hun nerveuse naturen, die de auteur met buitengewoon ontleedvermogen in hen geteekend heeft en die de motor wordt van de handeling.

Robert is er zich precies bewust van. Hij verklaart 't Frau Büchner als zij bij hem er op aandringt Wilhelm vriendelijk te ontvangen. Eerst spot hij met haar droombeeld van een familietafereel, een verzoening. Belachelijk! Geen denken aan! Waarom ook? Er valt niets te verzoenen. Zij, broers en zusters, weten precies wat ze aan elkaar hebben. Hij heeft Wilhelm niets te verwijten, zoo min als hij zijn vader bizondere hoogachting of liefde, of kinderlijke dankbaarheid toedraagt: Er bestaat daartoe voor hem geen aanleiding. Zelfs is een tijd geweest,

dat hij zijn vader letterlijk haatte. Dat dit met Wilhelm ook zoo gegaan is, en diens haat zich heeft lucht gegeven, vindt hij volkomen begrijpelijk. Heeft hij niet 't zelfde gedaan, dan is dat misschien toeval. ‘En dus ik heb niets tegen hem - nota bene, zoolang ik hem niet zie. Maar als ik hem zie, dan is 't met al mijn kalm overwegen gedaan, dan ben ik iets... iets - hoe zal ik 't zeggen... dan zie ik in hem alleen den mensch die m i j n vader - niet den zijnen, maar m i j n vader in 't gezicht geslagen heeft.’ - Daarom hindert hem ook 't gejammer van zijn moeder over den last dien de terugkomst van zijn vader brengt. Besluit Frau Büchner, die nu eerst vernomen heeft wat er eigenlijk met Wilhelm gebeurd is, daarop in haar gewone voortvarendheid den ouden Dr. Scholz te gaan opzoeken om hem voor een verzoening met Wilhelm te winnen, Robert bijt haar achterna: ‘Hysterie, verdammte!’ Maar als hij dan, alleen gebleven door de kamer loopend, den kerstboom met de geschenken ziet en daarbij een door Ida geknoopte beurs vindt, dan grijpt hij haastig die beurs en drukt ze met een momenteel opflikkeren van een nare, ziekelijke hartstochtelijkheid heftig aan zijn lippen. Hij ook is onder den invloed van Ida's tegenovergesteld, rustbelovend temperament gekomen.

Eenige oogenblikken later verschijnt Wilhelm, door Ida zacht meegetrokken, aangemoedigd, opgemonterd, door haar blik beheerscht, zelf in loomheid van willen, als een mensch, die in zijn slaap door een nachtmerrie wordt neergedrukt. Op eenmaal staat heel het verledene weer voor hem als een schrikbeeld; de overwinning van zijn heilig-ik is machteloos gemaakt, en hij durft Ida niet bekennen wat hem zoo beklemt. Hij wil weer weg, als op eenmaal Frau Büchner van boven komt ijlen, hem in haastige, afgebroken zinnen zeggend, dat zij alles weet en met zijn vader gesproken heeft. Op 't hooren van dit woord Vader wankelt Wilhelm, als wezenloos geslagen, en Frau Büchner en Ida hebben de uiterste inspanning noodig om weer veerkracht in hem op te wekken, hem te bewegen niet te vluchten, hem vertrouwen in te gieten op een verzoening, die nu in eens heel den last van zijn ziel zal wegnemen. Wat hem nu nog zwaarder drukt is 't gevoel dat hij voor Ida moet staan als een laaggezonkene. Maar als zij niettemin aan zijn zij blijft, komt eindelijk iets van zijn wilskracht terug en na een langen, diepen blik in da's oogen werkt hij zich op

tot een vast besluit: - ‘misschien - gelukt 't me - t o c h !’
Dát is de voorbereiding tot het verzoeningsfeest.

XIV.

Het moeilijk oogenblik van boete, van zelfvernedering begint voor Wilhelm te naderen. Eerst nog heeft hij een langdurig gesprek met Ida, waarin hij poogt zijn moed op te winden tot een volledige bekentenis van zijn verleden en een analyse van zijn ik, om haar te doen begrijpen dat hij haar niet aan zich mag verbonden houden, met een opoffering van haar leven. Maar hij bewerkt het tegendeel. Die bekentenis omtrent zijn verleden doet haar op eenmaal losbarsten in een heerlijk blij gejubel, omdat hij haar zoo noodig heeft:

‘'t Is een gejubel in me Wilhelm! Ik moet 't je zeggen. - 't Kan egoistisch wezen.... maar ik ben nu zoo heerlijk blij... dat je me zoo noodig hebt... Ik zal je z o o lief hebben Willy... Nu zie ik op eens 'n doel. O ik ben heelemaal verlegen. Ik heb zoo'n meelijden met je. Maar hoe meer ik je beklaag, des te blijer word ik. Begrijp je wat ik bedoel? Ik bedoel.... ik beeld me in.... dat ik je misschien alles, wat je gemist hebt.... alle liefde, die je gemist hebt, meen ik, die kan ik je misschien ruim....’

En haar stem en haar blik bemoedigen hem ten slotte tot 't moeilijk moment, daar hij zich in tegenwoordigheid van zijn vader ziet. Allerlei tegenstrijdige stroomen doorloopen zijn lichaam; zijn vingers bewegen zich in de lucht; bleek moet hij zich aan een stoelleuning vasthouden. Dr. Scholz, in z'n nabijheid gekomen, meet zijn zoon met een blik die eerst schrik, dan haat en verachting uitdrukt. De tweestrijd voor Wilhelm wordt nog moeilijker; hij ondergaat dien physiek met een toenijpen van zijn keel, in de onmogelijkheid om eenig geluid voort te brengen. Eindelijk vermant hij zich; hij laat de leuning los, doet eenige schreden, wankelt en valt, nog zonder eenig geluid te kunnen uitbrengen, met gevouwen handen zijn vader te voet. In dezen is de haat overgegaan in verbazing, ontwakend meegevoel, aandoenlijke ontsteltenis. Met een lief koozing ‘Jongen:... mijn lieve jongen!’ - de eerste wellicht die hem over de lippen glijdt, komt hij Wilhelm tege-

moet; hij beurt zijn slaphangend hoofd op, en als eindelijk Wilhelm eenige woorden van berouw, van smeeking heeft kunnen stamelen, voegt hij hem uit eigen beweging het ‘vergeven en vergeten’ toe. - Met 't ‘Dank’ op de lippen valt Wilhelm in onmacht; zijn vader sleept hem naar den leunstoel en blijft zich met hem bezig houden terwijl alle huisgenooten zijn toegesneld, Frau Scholz en Auguste verbaasd, niets vattend van dit vreemd tooneel tusschen vader en zoon, Ida angstig, Robert, die alles begrijpt, haar troostend.

Eindelijk geeft Wilhelm teeken van leven; met een hoorbare zucht van verlichting richt dr. Scholz zich op, tegelijk ontroerd en verlegen om zich heenziend. En nu is het of op eens een weeke verteedering over al die menschen komt. In de aandoening van het oogenblik, die nooit geziene zorg van den vader voor zijn zoon, voelen allen hun harde afstooting wegvloeien - er is een toenaderen, een omarmen, waaraan zoowel Auguste als Robert zich overgeven. Zelfs gaat hij zoover van aan te bieden bij Wilhelm te blijven; terwijl de anderen zich verwijderen, zal hij op hem passen. En bij Wilhelm's opleven gaat Robert spreken over 't gebeurde, toegevend dat zij hun vader nooit recht gekend hebben, mét Wilhelm verbaasd constateerend dat hun vader hen lief heeft. Robert analyseert verder en vraagt zich af waarom die onderlinge teederheid niet al vroeger doorgebroken is, daar ze toch in hen was; en hij weet, al is 't weer met moeite, zich zoover te brengen dat hij ook zijnerzijds Wilhelm vergeving vraagt voor zijn hard oordeel.

Nu voelt Wilhelm eindelijk zich vrij, nu kan hij zich geheel geven aan zijn kunst en aan Ida....

Maar niet lang kunnen deze nerveuse naturen de verteedering verdragen. - 't Minst, nu zoowel Dr. Scholz als Robert zich aan tafel te goed gaan doen aan wijn. Langzaam laden zij zich weer met de negatieve electriciteit en onder de nawerking van de ondergane emotie zijn ze dubbel prikkelbaar. De omkeer begint als Ida haar kerstgeschenken gaat uitdeelen en daarbij ook Robert, die altijd uit 'n pijp rookt, een nieuwe aanbiedt. Het algemeen gelach, dat dit geschenk opwekt, ontstemt hem, zijn toon maakt Ida aan 't schreien, Wilhelm voelt zich onrustig worden. Daar fluistert, om een afleiding te bezorgen, Frau Büchner haar dochter iets in; met Ida loopt zij naar de binnenkamer en terwijl zij zich daar aan de piano zet

begint Ida een Kerstlied te zingen. De uitwerking op de toehoorders is als die van een Leidsche flesch op een keten van personen. De ontroering grijpt Frau Scholz aan en doet haar schreien; ook Auguste is licht aangedaan, maar in Robert heeft weer een bekende reactie plaats; de indruk, die zich van hem zoekt meester te maken, prikkelt hem tot verzet, zijn gelaat drukt ironie, spot uit, en als 't eerste couplet uit is ontvalt hem - slotsom van een stillen monoloog - onwillekeurig het woord ‘Kinderkomödie!’ - Allen kijken hem ontsteld aan; Wilhelm wordt met moeite door zijn moeder teruggehouden. En bij de voortzetting van 't gezang begint 't nu op te flitsen; Roberts jaloezie doet hem nog vlijmender tegen Wilhelm spreken, wien 't is als zag hij een heiligschennis plegen. Hij wil het zingen doen eindigen. Zijn uitval tegen de anderen wekt nu ook Auguste op, die weer haar afgunst op Ida voelt stijgen en met zekere geringschatting over haar spreekt. Wilhelm beheerscht zich nauwelijks; hij pakt zijn zuster bij den schouder; met sterken nadruk begint Robert een toespeling te maken op Wilhelm's vroegere daad tegen zijn vader, Auguste zet die voort en nu staan in eens allen op 't heftigst tegen elkaar. Dr. Scholz gelast Auguste zich te verwijderen; zij komt in verzet; Robert helpt haar en spot met 't gezag van zijn vader, die hém nu ook 't huis ontzegt. En als dan de moeder de partij van Robert kiest, dan wekt de ondervonden tegenstand op eens den latenten vervolgingswaan in den ouden man; hij scheldt de zijnen voor deugnieten en bandieten en als Wilhelm hem vleiend tot bedaren zoekt te brengen en z'n hand op z'n vaders arm legt, zoekend hem tegen te houden, dan ziet de verbijsterde oude op eens weer in zijn zoon den man die hem vroeger geslagen heeft; hij vlucht voor hem, luid om hulp roepend en zinkt eindelijk in een aanval van beroerte in zijn leunstoel inéen.

Met deze catastrophe is feitelijk voor mij het drama ten einde. Wat nog volgt is voor het grootste deel nadere ontleding en kenschetsing van de personen; dramatisch motief alleen de toenemende twijfel in Wilhelm en ook in Frau Büchner; of hij, nú wetend dat *dit* 't was wat in zijn vader stak, nog eenig recht heeft om Ida aan zich te verbinden. In die voortgezette teekening der verschillende personen zijn nog tal van typische trekjes; 't beeld van Frau Scholz krijgt op eens 'n krachtiger

leven als we haar, terwijl Wilhelm in bange vertwijfeling ligt, geheimzinnig hooren vragen: ‘Sag' doch mal - sind die Büchners - gut situirt?’ - In Wilhelm ontstaan gedachten aan zelfmoord; en vrouw Buchner erkent, dat zij haar krachten tegenover de aldus bevonden toestanden geheel overschat heeft. Voor hij heengaat zoekt Robert nog in Wilhelm, wien hij Ida blijft misgunnen, elke hoop op een vrije toekomst te ontnemen, hem er van te doordringen dat alleen het leiden van een plantenleven zonder emoties van artistieken of amoureusen aard hem redden kan van den waanzin. Tusschen hen beiden ontstaat opnieuw geschil, waarbij Wilhelm zijn geloof verdedigt dat elke mensch een nieuw mensch is en aan de macht der herediteit ontkomen kan, Robert hem cynisch verklaart dat dit bij *zijn* opvoeding onmogelijk is en zijn huwelijk met Ida een herhaling van dat hunner ouders zou worden. Nu geeft Wilhelm zich weer over aan zijn heftigheid, op een wijze die werkelijk sporen van vervolgingswaanzin vertoont, en eindigt met zijn broeder te verwijten dat hij alleen uit naijver en wangunst hem 't geloof in een langzame loutering en reiniging door Ida zoekt te ontrooven. Zwijgend, zonder te antwoorden, gaat Robert heen. En Wilhelm, ondanks zichzelven onder Robert's invloed, blijft achter om Ida te doen voelen, dat hij haar niet aan zich mag verbinden. Zij kent hem immers niet; ze weet niet hoe hij is in zijn heftigheid; z'n nerveuse overprikkeling kan zij niet meevoelen, de verloren reinheid - hier doelt hij duidelijk op treurige jongens-zonden - kan zij hem niet hergeven. En hij stelt haar voor de vraag of zij dan opnieuw een gezin moeten gaan vestigen als dat van zijn ouders. Doch zij blijft vast in haar geloof en vertrouwen op een betere toekomst; zij heeft moed en voelt de kracht in zich om het leven tegemoet te gaan en de natuur te bestrijden. Als een gij uit 't slaapvertrek hen ontzettend gewaarschuwd heeft, dat de oude dokter stervend is, dan neemt Ida Wilhelm's hand vast in de hare en voert hem moedig naar het bed van zijn vader. -

En dan?

De auteur laat de vraag, wat de toekomst brengen zal, onbeantwoord. 't Is hem genoeg het vooruitzicht te hebben geopend op de mogelijkheid van een vernieuwing van den eenen mensch onder den invloed van eene andere - niet alleen met woorden, maar door 't teekenen van dien invloed voor onze

oogen, voor zoover dit in eenig kunstwerk, in een drama vooral, mogelijk is. Zooals wij Ida en haar moeder voor ons zien, brengen ze ook ons in een rustig weldadige stemming, sterk contrasteerend met de pijnlijke aandoening die het meeleven met dit gezin van zenuwzieken op ons maakt. De vraag, of zulk een uitvoerige studie van nevrosen in een kunstwerk gewenscht is, heb ik niet te beantwoorden, die geloof dat in dezen den artiest algeheele vrijheid van keuze moet worden gelaten. En alleen lettend op het doen, meen ik dat daarin Hauptmann zijn meesterschap heeft bewezen. Telkens weer treft me de doordringende juistheid en diepte van zijn analyse, de ongedwongen, teekenachtige nauwkeurigheid van zijn schildering. In mijne korte inleiding heb ik laten uitkomen, dat 't al te systematische van zijn manier de onmiddellijke levenskracht van z'n figuren verzwakt; en zijn koele onpartijdigheid den dichter zelf al te zeer op den achtergrond houdt. Niet geheel onopgemerkt mag daarbij nog blijven, dat de algemeene waarheid van zijn teekening ietwat lijdt onder 't uitzonderlijke van 't gekozen geval. Doch ook dit zeer bizondere heeft zijn eigenaardige waarde; niet het minst nu de auteur er in geslaagd is ten minste met twee van de drie bedrijven een sterk dramatisch effect te verkrijgen zonder eenige kunstgreep, maar alleen door het teekenen van innerlijke toestanden. Voor de wedergeboorte van ons drama een te gewichtig feit om het niet te releveeren.

XV.

Als we de twee eerste drama's van Hauptmann van ons afzetten en ze gaan bezien op een afstand, om ons te vergewissen van wat zij ons nieuws leeren omtrent de hedendaagsche menschheid, dan vinden we behalve de ziekelijke aandoening der zenuwen, waaraan de meesten lijden, alleen in *Vor Sonnenaufgang* daaromtrent eenig licht. Het cynisch pessimisme van dr. Schimmelpenningk, die de wereld als een groot ziekenhuis beschouwt, waarin de menschheid haar laatsten doodstrijd voert, is duidelijk, hoewel dan wat overdreven, het inzicht van een *hedendaagsch* patholoog. Maar al zoekend naar moderne denkbeelden zullen we het meest naar den socialist Loth gaan luisteren. Hij heeft ze geheel in zich opgenomen; als vaste leerstellige

beginsels zitten ze hem in het hoofd en in het bloed, dat er dik en blauw van geworden is en hem nu zoo in zijn beweging belemmert, om hem bijna op een versteening voor ons te doen lijken. Als de eerste opwelling van zijn hartstocht uitgegolfd is, komt hij al heel spoedig weer onder den stollenden invloed van zijn vaste beginselen; hij voelt niets mee van den angst, die Helene in zijn armen doet trillen, en als in 't laatst zijn beginselen van hem vorderen haar te verlaten, dan doet hij dat zonder veel bewustheid of bekommernis van de ellende, waarin hij haar door zijn heengaan werpt.

't Is niet om den dichter, en dan voor de tweede maal, een grief van deze koele onverbiddelijkheid te maken, dat ik hier nog eens aan dezen petrefactischen socialist herinner. Wat ik tegen hem heb, wijt ik alleen het ‘doen’ van zijn schepper, die Loth als een platten paal zonder perspectivische ronding en psychologische diepte teekende; 't ligt niet in zijn streng leerstellige onverbiddelijkheid. Alleen wie als hij desnoods over lijken kunnen heenstappen, duwen, dit weten we, de menschheid een paar stappen verder. Het nieuwe kan niet ontstaan zonder dat het oude wordt opgeofferd, en wie de zieke menschheid gezond wil maken, zal zich nu eenmaal verplicht zien, de kankerachtige deelen uit te snijden. Doch het verrichten van dergelijke gewelddadige operaties is niet ieders werk en behalve de kennis en vaardigheid, en zekerheid omtrent het doel, is ook een krachtige vastheid van hand onmisbaar. Wie bang is den patient pijn te zullen doen, wie daarbij niet zeker is van zijn zaak, loopt niet alleen gevaar den zieke verkeerd te behandelen, maar zal ook zelf in pijnlijke onrust geraken en onder de operatie lijden. Al te fijngevoelige naturen zijn voor het beroep van chirurg volkomen ongeschikt.

Deze beschouwing is meer dan een uitweiding. Ze heeft ten doel mijn' lezers krachtig voelbaar te maken, wat we in den hoofdpersoon van *Einsame Menschen*, in dr. Johannes Bockerat vinden. Deze 28-jarige jonge man is een sensitieve, uiterst prikkelbare natuur, en die aandoenlijkheid van zijn zenuwen wordt nog verfijnd door den wijsgeerigen spinarbeid, waartoe hij zijn hersens dwingt. Kind van zeer godsdienstige burgerlijke ouders heeft hij in zijn jeugd geleefd in een dampkring van pietisme, waardoor zijn gevoeligheid verweekt is. Maar opgroeiend is hij in aanraking gekomen met de moderne

natuurwetenschap; als student werd hij een leerling van Haeckel en de psycho-physiologie tot studie van zijn voorkeur. Aldus geheel in het vaarwater der nieuwere ideeën gekomen, liet hij de rustige haven van de ouderlijke godsdienstigheid geheel achter zich en de vrienden, daar hij in 't roeischuitje mee opvoer, dreven hem steeds verder met den sterken slag van hun klotsende riemen. Als andere Loth's beleden zij vurig de beginselen der sociale gelijkheid en balden de vuisten tegen al wat bleef staan. Niet uit eigen overtuiging ging Johannes zóover met hen mee; zijn wijsgeerige levensbeschouwing leerde hem het bestaande zien als 't gewordene, en zijn fijngevoeligheid leed onder dat vernietigen van zooveel, waaraan hij uit z'n jeugd een lieve herinnering had bewaard. Maar in ditzelfde wankelmoedig drijven dorst hij niet zich verzetten tegen het stuwen van zijn vrienden; hun beginselen van gelijkheid nam hij over, en zijn teerhartigheid liet ze neervloeien in zijn hart. Hij voelde zijn bezit van meer goederen als een onrecht, en had geen rust voor hij van dien drukkenden last door meedeelen bevrijd was. Doch tegelijk dat hij zich liet voortstuwen, kon hij toch niet nalaten telkens om te kijken naar wat hem éens lief was geweest, en terwijl hij zijn vrienden volgde om hen niet te vermissen, lieten zij hem ten leste toch achter zich. Zóo komt Johannes waar wij hem vinden: midden tusschen de oude wereld en de nieuwe; aan de eerste verbonden door zijn gevoel van piëteit, los van haar door zijn wereldbeschouwing; telkens geneigd meer voorwaarts te gaan, doch uit dit voorland gehouden door zijn onmacht om geheel zich te ontrukken aan wat achter hem ligt. Een verlaten mensch, ook als geleerde, daar niemand in zijn omgeving in staat is om zijn arbeid te waardeeren; een eenzelvige, wien de kracht ontbreekt om alleen te staan, en die zich niet wil bekennen dat hij den moed en de zelfstandigheid mist welke zijn positie zouden eischen. Zóo leeft hij in voortdurende onrust, ontevreden met zichzelf, ontevreden met 't leven; zich grootsch houdend op zijn zelfstandigheid tegen wie hem willen binden aan het oude; geprikkeld door zijn eigen wankelmoedigheid, die hij zich zou willen ontveinzen, maar waarvan het bewustzijn zich aan hem opdringt. Een moderne Hamlet die zijn zenuwen niet kan stalen tot een daad, en die niet durft richten uit onzekerheid. Een weifelaar door zijn temperament en wijsgeerige ontwikkeling van den geest.

Ook hij nu wordt gesteld voor een taak, die hem te zwaar blijkt.....

Er komt in het eerste bedrijf van dit drama een moment waarin Johannes, door zijn moeder over zijn ongeloof onderhouden, haar antwoordt met een citaat uit Goethe over ‘God in de natuur.’ Bedrieg ik mij in de bedoeling van den dichter niet, dan heeft hij, door Johannes hier te laten steunen op de schouders van een ander, willen doen uitkomen dat diens ongeloof meer overgenomen dan doorleefd is. Aan dergelijke kleine trekjes is zijn uitvoerige studie van het wezen en de stemmingen van Johannes rijk, voor een drama overrijk zelfs. Doch ik wijs op deze bizonderheid meer bepaald, omdat ik haar noodig heb tot 't doen uitkomen en verklaren van een feit in 't leven van Johannes, dat voor zijn toekomst beslissend is geworden. Even goed, dus zou ik willen zeggen, als hij Goethe, den wijsgeer tot zijn hulp roept, zal een gevoelig Duitsch jong man als hij, geneigd tot extase en zekere dichterlijke sentimentaliteit, Goethe als dichter bewonderd hebben; en hij zou geen Duitscher moeten wezen om niet mee te dwepen met diens ideaal van ‘das ewig Weibliche.’ Zóo kan het verklaard worden, dat hij als student verliefd werd op een 18-jarige brunette, middelmatig van lengte, teer gebouwd, en van die zachte schoonheid, die een gemoed vol liefde pleegt te voorspellen. Niet het minst dit vrouwelijk teere moet 't geweest zijn, wat Johannes tot Käthe heeft doen neigen - de zucht om de zwakke te beschermen is in de liefde der meeste mannen niet de zwakste factor. En zoo heeft hij naar haar gevrijd en haar gehuwd, zonder, in zijn vereering voor das ewig Weibliche in haar, zich bewust te worden van het verschil in hun beider geestesontwikkeling, dat haar, met helder vrouwelijk inzicht en voorgevoel, één dag had doen aarzelen, vóór zij zich overgaf aan den droom van haar zoet geluk... die niet blijft bestaan in het leven.

Want na dagen en uren van samenzijn begint dat verschil in ontwikkeling langzaam te werken. In de onrust van zijn geest en zijn gemoed heeft Johannes zich heil beloofd van een stil afgezonderd verblijf buiten. Dáar zal hij schrijven aan zijn boek, waarvoor hij zooveel boeken van anderen geraadpleegd heeft (‘alleen 12 pagina's met opgaaf van bronnen,’ vertelt hij niet zonder trots) en waarin hij du Bois-Reymond aanvalt; -

als hij schrijft, durft hij wel. Toch vlot de arbeid niet, omdat hij niemand heeft met wien hij er over spreken kan, die 'm met belangstelling en kennis kan beoordeelen en waardeeren. Käthe beproeft met haar liefde aan te vullen, wat haar aan oordeel ontbreekt: ze vindt alles ‘wunderschön’. Maar dit maakt zijn rekening niet. En een van zijn hem 't laatst trouw gebleven vrienden, een schilder, die met radicale en democratische phrases volgepropt zit, baat hem nog minder: Braun werkt zelf al niet, omdat hij schilderen 'n ‘Luxusarbeit’ vindt, die in den tegenwoordigen tijd, nu er zooveel nuttigers te doen valt, niet te pas komt - de wijsgeerige studies van Johannes acht hij zoo mogelijk nog onnutter. Voortdurend stijgt nu diens ontevredenheid met zichzelf, door zijn moeder als 't gevolg van zijn ongeloof verklaard, en de geboorte van een zoon brengt hem alleen voor korten tijd in een roes van geluk. Zijn stemmingen wisselen onophoudelijk, hij doet uitvallen tegen zijn moeder, zijn vrouw, zijn vriend, wier onvermogen om hem te begrijpen hem agaceert, en kwelt zich een oogenblik later met 't berouw dat hij hun onaangenaam is geweest. Zelfs is er een bizonder moeilijk oogenblik voor hem gekomen, nu zijn kind gedoopt zal moeten worden. Hij zelf hecht, als ongeloovige, aan die plechtigheid niet; maar zijn ouders zouden onder het nalaten er van lijden. En... hij voelt ook nog wel iets voor het gewijde van die plechtigheid; maar doet dit voorkomen als een slotsom van zijn objectief denken, dat hij voortdurend tegen Braun's zucht tot doorslaan stelt. Zóo raakt hij in een warnet van gevoelens en gedachten; is tijdens de plechtigheid korzelig, als hij zich weer opdringt dat men hem tot dit offer aan zijn overtuiging moreel verplicht heeft, en hij daarom niet wil toonen dat hij door haar getroffen wordt; valt over dit gevergde offer uit tegen Käthe en Braun en kwelt zich een oogenblik later met 'n lichte wroeging, omdat hij zijn vader en den ouden dominé door zijn houding moet gekwetst hebben. Een curieuse dooreenmengeling van allerlei stemmingen, waardoor de auteur ons onmiddellijk met fijne kunst den weifelaar teekent, en hij ons voorbereidt op het drama dat nu zich gaat ontwikkelen, zoodra de 24-jarige Anna Mahr, studente in de philosophie te Zürich, door tusschenkomst van Braun of eigenlijk door diens huisbazin - op vrij onhandige wijze - in het huis van Johannes Bockerat ingeleid is.

Meer nog dan het teekenen van een zoo samengestelde persoonlijkheid als Johannes Bockerat bewijst het ten tooneele brengen van deze studente dat Hauptmann veel durft ondernemen. Niets zoo moeilijk in het algemeen voor den verhaler of dramaturg dan het schetsen van een mensch met bizondere intellectueele gaven: hij kan hem zijn kennis en geleerdheid niet laten toonen zonder hem aan de grens der schoolmeesterachtigheid te brengen. En zoo dit moeilijk valt waar het sujet een man is, - een ontwikkelde vrouw, een studente te teekenen is 't moeilijkst van al, nu eenmaal de oppervlakkige kluchtspelschrijvers zich bizonder beijverd hebben om deze hedendaagsche verscheidenheid van het vrouwelijk geslacht tot een caricatuurtype te maken. Het gewone hulpmiddel om die moeilijkheid te ontkomen is het bekende, dat Homerus al gebruikt heeft om zijn lezers de schoonheid van Helena te doen gevoelen; den indruk te vertellen of te doen vertellen, dien de andere dramatis personae ontvangen van dat wat de auteur ons zelf niet kan of wil laten zien. Zoo is ook, in hoofdzaak, Ibsen te werk gegaan om ons het geniale in Ejlert Lövborg, die in Hedda Gabler verschijnt, te doen gevoelen; het overige moet gedaan wordendoor wat hij zegt en heet te schrijven.

Voor Anna Mahr had Hauptmann te waken, dat we haar bij al haar onafhankelijkheid van doen en oordeelen - die we in een zelfstandig levende en studeerende jonge vrouw verwachten - niet onvrouwelijk en niet pedant zouden zien. En dat is hem gelukt, niet alleen door de twee andere vrouwen met haar te doen sympathiseeren, en haar bij wijlen kinderlijk opgewekt en geestig te maken; ook door haar mede voor te stellen als een eenzame, die veel geleden heeft en die nu opleeft in de intieme omgeving van de Bockerat's, onder de aanvankelijke genegenheid van Johannes' moeder, de meelijdende vriendschap van Käthe, de bizondere vertrouwelijkheid van Johannes zelf, die op zijn beurt herleeft, nu hij in haar eindelijk iemand gevonden heeft, in staat hem te begrijpen, hem en zijn arbeid, - en hem zóo de rust en 't zelfvertrouwen terug te geven.

Maar hoe meer hij omgaat met Anna Mahr en als man van wetenschap, als mensch, zichzelf terug vindt - zij is flink, zij maakt tochten met hem, ook op het meer, waar de villa aan gelegen is; zij zegt hem eerlijk haar meening, zij moedigt hem

aan om vooral zichzelf te zijn - des te meer ontglipt Johannes aan de armen van Käthe, die na haar bevalling nog physiek zwak is, die te zorgen heeft voor 't huishouden, hem moet komen storen voor 't regelen van geldzaken, intellectueel niet met hem kan meeleven en hem als karakter niet door vastheid van wil imponeert. Zij voelt dat ontglijden, als een pijn, als een vernedering, ook waar 't in hem zelf nog nauw begonnen, hij er zich niet van bewust is; hij met overtuiging en in waarheid, na scherpe verwijten dat zij hem niet verstaat, verklaren kan haar nog even innig lief te hebben als vroeger. In dien waan blijft hij, al trekt Anna Mahr hem steeds sterker aan; wat hij voor háar gevoelt is een teer sentiment van vriendschap, dat zijn liefde voor Käthe niet behoeft te dooden. Misschien dat hij met zijn wankelende, sensitieve natuur 't tusschen deze beide vrouwen lang had uitgehouden, zonder zijn gevoel voor de een geweld aan te doen om de aantrekking die de ander op hem oefent. Maar Käthe kan die verhouding niet verdragen; ze kwijnt onder dit missen van zijn vertrouwelijkheid; en nu ze hem niet alles kan wezen weigert haar trots hem tot voetwisch te zijn. Haar schoonmoeder, die nog het huishouden is blijven waarnemen, begint nu ook door Käthe's gemoedsstemming opmerkzaam te worden op den toestand; en daar haar grovere burgerlijke bewerktuiging haar de fijne nuancen in de sentimenten van heur zoon bedekt, en haar bekrompen godsdienstige opvatting haar onmiddellijk aan ‘zonde’ en ‘afgodisterij’ doet denken, gaat zij in Anna Mahr een geslepen coquette en in den omgang van Johannes met háar schuldige echtbreuk zien. Aanvankelijk bepalen zij en Käthe zich tot een defensieve houding: als Anna na acht dagen van heengaan spreekt, laten zij aan Johannes over haar tot blijven uit te noodigen. Dit prikkelt hem als een gemis aan fijngevoeligheid; hij vindt 't onmenschelijk tegenover dit arme meisje dat zich nu juist zoo thuis bij hen ging voelen, haar nu zoo plotseling aan de deur te zetten. ‘Kruieniersmanieren!’ barst hij los, zichzelf niet bewust van het gemengde en persoonlijkbizondere in wat hem een algemeene ontstemming van zijn meerdere fijngevoeligheid schijnt. Doch enkele uitdrukkingen van zijn moeder omtrent Anna, die hem doen beseffen dat zij onedele vermoedens heeft; haar verzet tegen een langer verblijf, waardoor hij zich in zijn zelfstandigheid als man gekwetst acht,

doen hem nu juist Anna's vertrek in een ander licht zien - en hij haalt haar (achter de schermen) over nog te blijven. Nu rolt de steen verder voort; de vertrouwelijkheid van Johannes en Anna neemt toe; ze kunnen schier niet meer buiten elkaars gezelschap; haar vriendschap wordt Johannes meer nog dan een behoefte, een ideale verhouding van *den* man met *de* vrouw, die hij zich gaat droomen als een beeld van de toekomst. Inmiddels kwijnt de arme Käthe weg van harteleed, en hij, de fijngevoelige, nu wreed in zijn egoisme, bemerkt en voelt 't niet meer; schoon de crisis in haar nadert. Zijn moeder, bang voor zijn heftig uitbarstenden toorn, durft niets meer zeggen; maar ze verteert van onrust om Käthe en om haar zoon, dien ze verdoemd acht als echtbreker. In haar angst mist zij de kalmte van te wachten tot Johannes zichzelf zal hebben losgewerkt uit het dubbelzinnige van zijn verhouding, en haar ruw trekken aan de lis, waarin hij gevangen zit, haalt die alleen nog sterker aan. Ze schrijft haar man om over te komen en vaardigt Braun af om Anna tot vertrekken te bewegen. Maar hém wijst 't jonge meisje terug. Dán gaat zij zelf tot de logée, om haar de gastvrijheid op te zeggen. Doch Anna laat haar zelfs niet toe, zóover te gaan; ze heeft al aan Johannes gezegd dat zij vertrekken zal en tegenover zijn moeder buigt zij het hoofd, al slaan haar enkele woorden van deze strenge, niet te fijngevoelige vrouw in 't gezicht. - Wel is er een tijd geweest, dat zij besloten was haar liefde voor Johannes te verdedigen als haar eenigen rijkdom, en hem te bezitten, al moest 't ten koste van 't geluk van anderen. Maar het meelijden, haar door Käthe bewezen, heeft haar moed om tot 't uiterste te gaan gebroken. Ze zal haar stil lijden met zich nemen en hèm overlaten aan die andere vrouw, die hem ook lief heeft.

Ongelukkigerwijze mist Johannes de kracht om zelfstandig te blijven leven, zonder haar. Het gevoel van door allerlei banden gebonden te zijn, heeft hem buiten alle evenwicht gebracht. Met zijn zelfbeheersching is 't geheel gedaan. Als hij van Anna hoort, dat zij plotseling weg wil, raakt hij in heftigen toorn tegen zijn moeder, die haar de deur gewezen heeft en dreigt zich zelf te zullen doodschieten, zoo Anna gaat. Daar komt op 't angstgeroep van zijn moeder zijn door haar ontboden vader binnen, een man van opgewekte stemming en

blijmoedigen levenslust, maar streng in zijn christelijk godsdienstige begrippen en nu zich stellend tegenover zijn lieven zoon, om hem met zijn gezag als vader en Godgeloovig man zijn afdwaling te doen voelen. Hij vermaant hem met de woorden van Christus: ‘wie een vrouw aanziet om haar te begeeren’; hij waarschuwt hem, als zondaar, voor den afgrond die zich opent; hij doet een beroep op zijn kinderplicht; hij verklaart dat Anna licht zal vergeten, want ‘de kinderen dezer wereld vergeten snel,’ en, zoo niet, dan is haar lijden Gods wil. En hij praat, de arme man, en voelt niet, dat niet deze denkbeelden en overwegingen invloed kunnen oefenen op zijn zoon; dat de afstand van de oude en de nieuwe ideeënwereld hen scheidt; en zij elkander niet kunnen verstaan, omdat beider taal niet meer dezelfde is. Een aandoenlijk en tragisch tooneel, zooals er zoovele zullen afgespeeld worden in 't leven der menschen, tusschen wie verbonden zijn met 't hart, maar van elkaar gescheiden staan in de wereld der gedachten. En eerst dán gaat er een ontroering door de ziel van Johannes, als zijn vader hem zegt, hoe zijn zwakke Käthe lijdt en hij de oorzaak worden zal van haar dood. In een week geschrei valt hij zijn ouders in de armen en belooft hun, afgemat, Anna te zullen laten heengaan.

Maar hoe moeilijk valt hem dit, nu zij komt om werkelijk afscheid te nemen. Of ze 't al vriendschap noemen, wat hen bindt, de liefde is ingeslopen in hun arme harten en te leven zonder elkander, in nieuwe verlatenheid, zal een sterkte van hen eischen, die Johannes niet in zich vindt. Zij poogt hem te bemoedigen, wijzend op 't ideaal waarvan hij droomde, van een reine vriendschap tusschen man en vrouw; maar juist dit heilige en reine hebben ze hem bezoedeld met hun lage verdenking. Hij gelooft niet, dat hij zal kunnen blijven leven, zonder haar. En als, voor 't laatst, hun teederheid een uitweg gezocht heeft in het lief kozend noemen van elkanders namen; zij hem een ring ter herinnering achterlaat en hij haar, voor zij heengaat, den kus van den broer aan de zuster heeft gegeven, dan is zijn kracht vernietigd. Heel zijn lichaam trilt en schokt van heftig schreien en snikken; en als hij zijn ouders en Kathe hoort naderen ijlt hij weg, de veranda uit, den tuin in, die in 't donker ligt.

Zijn vader en moeder komen, Käthe met zich voerend. Zij

zijn gerust. Nu Anna weg is, komt alles weer terecht, dus leert hen hun kinderlijke psychologie, die niets van de diepten in de samengestelde zielen der moderne menschen vermoedt, en hun Godsbetrouwen, dat van Zijn àlvereffenden invloed geen grenzen kent. Käthe alleen voelt 't anders. Als 't niets meer gold dan Johannes te vergeven, zij zou het tien, honderdduizend maal doen. - Maar Hannes gooit zich niet weg, en zij heeft niets te vergeven. Anders is de toestand niet dan zóo: een mensch is dít, en niet dát. En zij weet nu, wat zij is en wat Hannes is. Samenleven zullen zij beiden niet meer kunnen.

Ook hierom niet: Johannes is den strijd ontvlucht. Zijn lijk ligt in het meer.

XVI.

Het onaangename van het analyseeren van een werk als dit, ligt in de onmogelijkheid om het bouquet te bewaren. De fijne geur vervluchtigt; de ontrafelde draden lijken grof, zooals het teere spinsel niet was. Teer spinsel nu is dit nieuwe drama van Hauptmann, zooals ik er weinig ken. Ter nauwernood kunt ge, na herhaalde lectuur, het windsel van de dunne draden nog volgen; 't zijn zoo kleine wendingen, zulke fijne schraffeeringen, zulke zachte nuancen van stemming, die dit intieme zieleleven van Johannes vormen en uitloopen in zijn dood. - En van de twee vrouwen, daar wij hem tusschen geplaatst zien, toont de dichter ons ook zulk een fijn weefsel der ziel, met overgangen en wijzigingen; ze zijn niet tegenover elkaar gesteld naar de methode der oudere schrijvers, die alleen krasse tegenstellingen kennen; deze beiden voelen zich zelfs onderling aangetrokken en meer moeten zij elkander beklagen dan haten. Allen te zamen, zelfs de moeder van Johannes, wier psychisch leven het minst samengesteld, en in wie een zekere stuwkracht is, allen lijden zij het leven; ze worden gestuurd door hun natuur en de omstandigheden; zelf gaan doen zij nauwelijks. Vandaar dat geen verandering van toestand plotseling gebeurt; alles geschiedt na langdurig voorbereiden; de stroom van hun leven langzaam vliet en de kleinigheden van het alledaagsch bestaan er rustig op mee drijven. Die slepende gang; die menigte van teekenende trekjes; die subtielheid van ontleding; dit gemis aan samenvoeging, aan

krachtige, sprekende trekken en sterke schokken, geeft dit drama zijn eigenaardig, geheel modern karakter.[1)] Meest komt het hierin de latere drama's van Ibsen nabij. Doch diens plastiek is krachtiger, en spreekt meer; zijn handeling is meer gedrongen en zelden ontbreekt bij hem het machtige en grootsche van 't zelfbewust willen; de ruimte, waar zijn symboliek de verbeelding binnen voert. Vergelijk *Einsame Menschen* met *Rosmersholm*. Daar ook staat een man midden tusschen de oude en de nieuwe wereld, en daar ook zien wij hem ondergaan, omdat zijn gemoed te teer is om banden te verbreken met ruwe kracht. Maar Rosmer van Rosmersholm is een zoon van een oud, streng geslacht; hijzelf is man geworden in het oud geloof en zoo hij tot de nieuwe wereld zich bekeerd heeft, 't is geweest door eigen, innerlijk vrijmaken. Aldus ook is het Ibsen vergaan. Uit de dichterlijke romantiek heeft hij zich losgewerkt tot een waarnemer van het moderne leven; zóo heeft hij als realist en naturalist iets van de breede vlucht van den dichter en romanticus behouden; gelijk Zola, die ook begonnen is als lyricus. Deze mannen zijn van een ander vormsel dan de jongeren, die na hen gekomen zijn; niet geheel modern kunnen ze worden, maar ook in dat moderne niet geheel ondergaan. Het geslacht dat nu jong is, begint met 't realisme, 't naturalisme, 't determinisme; 't zal nauwkeuriger, fijner, nerveuser kunnen waarnemen en ontleden - de vraag blijft, of het die stuwkracht in zichzelf en in 't leven zal terug vinden, die alleen groote daden en - groote kunst voortbrengt.

Die vraag kunnen we nog niet beantwoorden. Maar er zijn voorteekenen, recht gevend om te voorspellen, dat na den somberen winter de zon der lente weer zal gaan schijnen. De dichters zelf voelen haar nadering. Niet alleen Ibsen, die droomt van het derde rijk, waarin de waarheid en schoonheid vereenigd zullen worden en de levensblijheid de menschen vervullen zal. Ook Hauptmann, die Anna Mahr de betuiging in den mond legt, dat 't haar is alsof de dompig drukkende atmosfeer bezig is van ons te wijken. De zwoele angst en het donkere fanatisme beheerschen ons niet meer. De al te sterke spanning is voorbij.

1) Bij de vertooning is het stuk door dit breed uitspinnen wat gerekt gebleken. Daarom heeft Hauptmann voor de aanstaande uitvoering in het Deutsche Theater te Berlijn de vijf bedrijven tot vier saamgedrukt.

Iets als een frissche lucht waait over ons heen, aankondigend de twintigste eeuw.

Dichters nu zijn te allen tijde voor goede profeten, of, om meer modern te blijven, voor goede barometers gehouden. En wie dit laatste werk van Hauptmann met de vroegere vergelijkt, voelt dat er iets waars moet wezen in die voorspelling. De teederheid, die er ons uit toe wuift, is het begin van den humor, die evenwicht zal brengen tusschen hem en het leven. En nu hij den man der halfslachtigheid, den weifelaar heeft doen ondergaan, zal de beurt moeten komen aan de menschen van de zelfbewuste, krachtige blijmoedige daad.

Maar hoe dan ook - hij kan zeker zijn, dat zijn volgend werk zal worden ontvangen met die innige belangstelling, die we gaarne wijden aan den arbeid van een echt dichter van onzen tijd.

L. SIMONS MZ.

Gesprekken.[1)]

III.

- Waar blijft gij, Aline?

- - Dokter, ik heb zoo gelachen. Mijn broeder is altijd *petite santé*, en zou voor geen geld tegen drie uur zijn siesta missen. Ik had hem beduid, dat hij in mijn kamer heel rustig zou liggen; en dacht: als gij dan met uw stok weer aan mijn venster komt tikken, zal hij woedend worden. Hij kon de jaloeziën onmogelijk ophalen; ik had een dikken knoop in het koord gelegd, en hij kon dus in het geheel niet zien, wie de rustverstoorder was. Het is perfekt uitgekomen. Hij heeft een geweldig leven gemaakt, en het hielp hem niets. Ik ben eindelijk maar naar hem toegegaan, en heb hem hartelijk uitgelachen. Hij was eerst wel wat boos, maar het is toch met een zoen geëindigd. Ik heb u daardoor even laten wachten. Het is lief van u, dokter, dat gij toch gekomen zijt, om mij af te halen voor de wandeling.

- Mijn vrouw heeft u geschreven, niet waar? dat zij door hoofdpijn verhinderd is mede te gaan. Heeft zij nu uw naam goed gezet op het adres? Want zij is nog wel eens gebrouilleerd met de Russische orthografie. Ik ben er zelf ook niet vast op.

- - Dat komt misschien omdat gij mijn naam nooit geschreven hebt gezien. Hier is mijn kaartje: Aline Sewyrew; uit Kiew; oud, als gij mijn doopceel.....

- Neen, dat behoeft niet, lieve Aline.

- - Ik heb mij anders, geloof ik, mijn dertig jaar niet te schame. Ik heb er genoeg voor ondervonden. In mijn gevoel ben ik zelfs veel ouder; vooral sedert ik voor dien groo-

1) Gesprek I en II staan in de Juli-aflevering van 1890.

ten slungel van een jongen zelf als een moeder zorg heb te dragen. Want ik vind hem veel zwakker dan ik tegenover hem toe wil geven. Ik weet eigenlijk nooit hoe ik mij tegenover hem houden moet; soms breekt mijn hart over hem en dorloteer ik hem als een klein kind; en dan, zooals vandaag, meen ik het best te doen met zijn geheelen toestand in het gekke te gooien. En ik vind ook wel, dat hem dat dikwerf gerust stelt en heel veel goed doet. Dat verbeeld ik mij althans.

- Ja, gij hebt een zwaren post, lieve Aline, zoo alleen. Vroeger, toen ik u pas kende, heb ik wel eens gedacht, dat de oude heer, met wien ik u een enkele keer in den Kurgarten zag wandelen, uw vader was.

- - Pawlow mijn vader? Dat is een heerlijk denkbeeld, dokter. Ik zal mij voortaan, in mijn eenzame morgens, uren lang amuseeren met te peinzen over de vraag, wat ik thans zou zijn als de hemel mij hem tot vader had gegeven. Neen, papa is al jaren dood.

- Hebt gij dan zooveel van uw vader?

- - Niet het allerminste. Ik ben juist het tegendeel. En nu interesseert het mij na te gaan wat ik zou zijn, als ik het omgekeerde was van Pawlow. Ik hield wel van mijn vader, maar toch meer *par bouffée's*.

- Als het niet te onbescheiden is, Aline, was er dan iets tusschen hem en u?

- - Hij was een geleerde.

- Wilt ge liever niet voortgaan?

- - Voortgaan? Waarom? Ik heb er niets bij te voegen. Ik zeide u immers, dat hij een geleerde was.

- Maar, lieve Aline, mag ik u doen opmerken, dat ik...

- - Ik begrijp u al. Gij ziet het verband niet tusschen zijn geleerdheid en mijn stemming jegens hem.

- Neen, tenzij ik zou moeten aannemen, dat gij niet kunt houden van geleerden.

- - Ik kan ze niet uitstaan; en als ik nu zeg: Present company always excepted, dan weet ge wel, dat ik geen laffe complimenten verwacht en ze dus ook niet maak. Gij zijt de eerste geleerde van wien ik houd. Ik heb mij dadelijk tot u aangetrokken gevoeld. Eigenlijk nog veel meer. Laatst op uw zilveren bruiloft had ik u alles willen zeggen in een vers. En

het vers was er al, toen ik bedacht, dat gij geen Russisch verstaat. In een andere taal kan ik geen verzen maken. Waarom verstaat gij eigenlijk geen Russisch? Het is de taal van de ziel. Alles is koud en dor daarnaast. Ik kan mij niet begrijpen, dat gij Duitsch spreekt als uw moedertaal, dokter.

- Is het misschien te vrijpostig, Aline, u te vragen wat er in dat gedicht stond?

- - En het was voor u bestemd! Maar ik heb u niet toegesproken als geleerde; niet als Herr Dr. Weber, ordentlicher professor der Theologie en zoo voort en zoo voort.

- Maar Aline, dat ben ik toch, niet waar?

- - Och kom, dat zijt ge niet; gij zijt mijn vriend, mijn leidsman, mijn licht!

- Lieve vriendin, ik zou dat alles wenschen voor u te zijn. Het schoonste dat voor ons kan zijn weggelegd, is een ziel te steunen.

- - Daar hebt gij weer een van uw onvergetelijke uitdrukkingen. Sedert ik aan het sterfbed...

- Aline, verdiep u niet te veel in uwe herinneringen. Het doet u waarlijk te veel aan.

- - Tegenover vader heb ik mij niets te verwijten. Hij heeft mij nooit noodig gehad. Hij ging op in zijn werk. Maar voor mijne moeder ben ik niet geweest wat ik had moeten zijn. Het was een geheel bijzondere betrekking. Wij hadden elkander hartstochtelijk lief; wij waren eén van hart.

- Was dat dan niet volkomen genoeg?

- - o Neen, o neen. Ik wilde en moest bovendien eén van geest met haar zijn. Dat wij het niet waren, kwelde mij nog minder. Maar dat moeder daaraan volstrekt geen behoefte had, dat was het pijnlijke. Moeder wist wel, dat mij allerlei dingen vervulden, allerlei denkbeelden bezighielden en kwelden, die haar onverschillig waren, en dan zei moeder altijd: Kind, gij denkt veel te veel, en nu ben ik er, om u af te leiden en u op te vroolijken. Ik heb het eenigen tijd van haar aangenomen; ongeveer tot mijn zestiende jaar, want toen grübelde ik al. En als ik dan op een lagen stoel voor het vuur naast haar zat, en mijn voorhoofd in haar schoot verborg en hare hand....

- Wacht een oogenblik, Aline, eer gij voortgaat. Houd u niet in!

- - Na mijn zestiende jaar heb ik nooit weer zoo bij haar willen zitten. Ik vond het kleinmoedig; ik vond het sentimenteel; ik moest mijn strijd strijden; mijn geest moest tot klaarheid komen. En ik kon het vaste geloof niet opgeven, dat ik met haar, dat ik met moeder samen, daartoe komen zou. o Niet alleen, neen niet alleen! Ik heb het beproefd; ik heb het wel twintigmaal beproefd. Maar telkens als ik tot haar kwam, om haar te zeggen wat er in mijn kop spookte, zag ik die lieve blauwe oogen, die, hoe zachter en hoe liever zij waren, mij des te ironischer al mijn peinzen als overtollig schenen te verwijten. Ik wist wel, dat zij naar alles zou geluisterd hebben met engelachtig geduld. Maar ik kon mij niet met geduld tevreden stellen, ik kon het niet. En zoo is er eindelijk gekomen...

- Verwijdering toch zeker niet?

- - Verwijdering is zoo'n rekbaar begrip, niet waar, dokter? Het hart kent geen oneindig kleine afstanden die men verwaarloozen kan. Zoodra men elkander moet zeggen, dat men toch wezenlijk geheel eén is, is de eenheid al weg.

- Het komt mij voor, dat gij te veel eischt. Gij staat naar te hooge dingen, Aline. Het maakt deel uit van de beperktheid onzer menschelijke, onzer eindige natuur, die in geen enkel opzicht de volkomenheid bezit, dat wij evenmin volstrekte eenheid met eenig schepsel kunnen bezitten. Er is geen enkele betrekking in het leven die volkomene eenheid mogelijk maakt. Het is het natuurlijk gevolg van het menschelijk karakter als persoonlijkheid. Alles kan samenvloeien: tonen, kleuren, begrippen, maar niet persoonlijkheden. Zij kunnen het althans slechts tot op zekere hoogte. Er blijft een kern over, die ondoordringbaar is, en dit moeten wij niet betreuren. In de persoonlijkheid bezitten wij zulk een onschatbaar goed, dat wij ook de voorwaarde waarop zij bestaat, dankbaar moeten aannemen Ik geloof niet, dat wij zouden zij wat wij zijn, indien wij in eenig schepsel konden opgaan. Gij hebt mij nog te weinig gezegd van uwe betrekking tot uwe moeder, om die betrekking met eenige billijkheid te kunnen beoordeelen. Ik zeg het dus niet in verband daarmede, maar geheel in het algemeen, dat er zoo licht in onzen omgang met hen die wij innig liefhebben, ik bedoel in de eischen die wij aan zulk een omgang stellen, iets ziekelijks komt. Ik geloof, dat het ziekelijke altijd komt, wanneer wij het betrekkelijke, dat den mensch ook in zijn innigste

liefde eigen blijft, uit het oog verliezen. Wij kennen evenmin de volstrekte waarheid als de volstrekte liefde, en ons ongeluk is, dat wij voortdurend bedelen om het eén zoowel als om het ander. Ook in onze liefde zal het betrekkelijke wel altijd moeten blijven; niet alleen wegens het eindige van onze natuur, maar reeds omdat de menschelijke taal altijd een gebrekkig voertuig blijft voor het ontsluiten van ons binnenste. En wij zouden dat binnenste toch moeten ontsluiten, om elkander geheel te kunnen verstaan. Ik acht het schoon, vrijwillig en zelfs met opgeruimdheid binnen de grenzen te blijven, waarvan wij niet kunnen loochenen en waarvan elks ervaring opnieuw bewijst, dat zij ons gesteld zijn. Wij kennen ten deele, en van onze liefde laat zich hetzelfde zeggen, gelijk van al ons gevoelen. Met hen aan wie wij verbonden zijn, willen wij zoeken naar de punten, waarin wij vereenigd kunnen wezen. Verder dan het hebben van banden, zeer hechte en dierbare banden, brengen wij het niet; en banden onderstellen natuurlijk, dat men wel vereenigd, maar niet eén is.

- - Ik heb u nog nooit zoo hooren spreken en als ik het niet van mijn leermeester hoorde....

- Zoudt gij uwe ooren wel willen toestoppen, niet waar? Maar ik heb nog niet van u gehoord, wat u in de geleerden zoo afstoot. Gij hebt toch genoeg nagedacht en onderzocht, om minstens van de familie te zijn. Niemand zal u zeker ooit houden voor een *femme savante*, maar ik begrijp nog niet goed waarom juist gij voor een geleerde een antipathie zoudt moeten koestesen. Gij hebt zelfs niet genoeg aan eenheid van hart: de eenheid van geest kunt gij niet missen. Als ik u wel versta, teekent dit zeer sterke intellektueele behoeften; en als die bestaan, behoort men op de eene of andere wijze tot het groote gild van de geleerden, van hen die bevrediging zoeken voor hun verstand.

- - Ik heb daar even het woord zoo heen geworpen, maar ik zou er u heel graag naderen uitleg van geven, want ik mag u verzekeren, dat het geen lichtzinnig woord was. Het is toch ook beter, hoe groot het genot is, u te hooren spreken, dat op een wandeling ik het grootste deel neem van het gesprek. Onder het loopen moet het spreken u vermoeien.

- Gij hebt misschien wel gelijk. Maar sedert ik hier op Carolinenbad kwam, ben ik zeer veel vooruitgegaan. Mijn

longen zijn veel sterker geworden. Over het algemeen gevoel ik mij krachtiger. Als wij straks aan Ludwigsruh' komen, zullen wij wat gaan zitten.

- - Dat komt nog zoo gauw niet, maar wij kunnen gaan zitten, waar wij willen. Het is hier overal mooi... Ach! Ach!

- Waar gaat die diepe zucht heen?

- - Ik voel diep wat straks door u werd gezegd. De menschelijke taal is een heel gebrekkig voertuig. Mijn keel is er letterlijk beklemd van, dat ik op uw vraag van daareven, wat ik tegen de geleerden heb, geen antwoord zal kunnen geven, dat mijzelf geheel voldoet.

- Ik vrees toch, dat wij onder het onvermogen der taal elk iets anders verstaan. Ik bedoelde alleen, dat wij het intiemste in ons daarmee niet kunnen uitdrukken, omdat wij zelf er geen duidelijke voorstelling van hebben. Maar voor onze denkbeelden laten de juiste woorden zich bij eenig nadenken altijd wel vinden.

- - Ik moet het eigenlijk toegeven, en mijne beklemming is dan ook veeleer het gevolg van mijn schroom, onder woorden te brengen, wat ik nog nooit onder woorden heb gebracht. Welnu, dokter, wat zal ik zeggen? Die zon hinderde mij...

- Ik meende u al te vragen, of het oogenblik niet was gekomen, uw parasol op te steken?

- - Mijn lieve dokter, gij plaagt mij. Gij weet wel, dat ik iets anders bedoel. Die zon heeft mij de geheele filosofie geleerd, maar op de pijnlijkste wijze. Zie, hoe zij daar nu weder staat! In al haar pracht en heerlijkheid; het levend hart van het heelal; de bron van alle licht en bestaan; de bron en het zinbeeld van het weldadigste dat er is: gloed en koestering; het groote doelwit van alle adelaars en adelaarsnaturen. Maar zij is er niet, zij is er niet, die zon! Die ruime hemel, zoo groot en nog niet groot genoeg voor ons hart; heel dat blauwe gewelf boven onze hoofden; die schakeering en mengeling van kleuren aan den horizon; het is er niet, ik weet het wel. Zooveel heb ik met mijn vrouweverstand wel van de natuurwetenschap kunnen begrijpen, dat het alles schijn is; dat het zich alles laat verklaren uit optische wetten; dat wij, met geheel andere zintuigen, een geheel andere zoogenaamde werkelijkheid zouden bezitten; dat wij niets zien of hooren omdat het, zooals wij het zien en hooren, buiten ons

is, maar alleen ten gevolge van wetten, die onze organen en ons voorstellingsvermogen beheerschen. Ik herinner mij heel goed, dat toen ik het voor de eerste keer op een college te Dorpat hoorde, het niet den allergeringsten indruk op mij maakte. Die Meier, die daar toen professor in de fysiologie was, vertelde dat alles zoo maar, mir nichts, dir nichts. Men kon duidelijk zien, dat hij er eigenlijk geen woord van geloofde. Hij stond daar, met dat kolossale lichaam, de borst naar voren en terwijl hij zijn bakkebaarden aaide, ons dat alles haarfijn te demonstreeren, en ik had er geen anderen indruk van, dan dat ik dacht: Oolijkerd, ik merk wel, dat gij nog geen oogenblik ernstig hebt getwijfeld aan de volle werkelijkheid van uw eigen hoogst belangrijken persoon. Dat heb ik tegen den geleerde: dat hij u de ebouriffantste dingen van de wereld vertelt; de natuur uit elkander neemt en weder in elkander zet; alles terugbrengt tot wetten, wetten, en nog eens wetten, en er een gezicht bij zet, alsof hij u de toeren van een goochelaar uitlegde, van wien hij zelf de compère is. Gij denkt, dat gij water hebt: hocus, pocus, weg is het water, en wij zien niets dan twee ledige flesschen, waarvan de man verzekert, dat in het eene zulk een gas is en in het tweede weer een ander gas, en dan kijkt hij zoo vergenoegd, alsof hij zelf de toer bedacht had. Ik had in het begin een hekel aan Meier, dat kwam misschien ook van zijne roode handen. Maar ik heb naderhand nog verscheidene andere professoren gehoord; ik had telkens denzelfden lust, om in de rede te vallen, of liever om den man bij zijn arm te pakken en hem eens goed door te schudden, en hem te zeggen: Mensch, als gij dat waarlijk gelooft, hoe kunt ge dan daar zoo zielloos voor ons staan? Als gij gelooft, dat wij niets, volstrekt niets weten van hetgeen er buiten ons is; dat onze levendigste voorstelllingen in het beste geval niets anders zijn dan teekens van iets anders, iets geheel anders, waar wij nooit achter komen; dat het harde marmer er niet is, maar alleen de gewaarwording van een onverbiddelijk stuiten onzer vingers; dat de goddelijke zachtheid er niet is, maar alleen onze gewaarwording van met onze vingers iets verder te kunnen indrukken dan de oppervlakte, die wij oorspronkelijk zagen; dat er geen symfonie van Beethoven is, maar alleen een gewaarwording, die niet eens een gewaarwording kan heeten, van ik geloof millioenen stooten tegen ons gehoorvlies,

dat het dan verder aan onze hersenen overlaat, met die stooten aan te vangen wat zij kunnen, - mensch, wanneer gij dat alles en nog zooveel meer gelooft, waarachtig gelooft, moest gij immers op het diepst ontroerd worden; moest gij al lang dichter zijn geworden en de aangrijpendste tragedie hebben geschreven, die er ooit geschreven is, de tragedie van den menschelijken geest: een nieuwen Prometheus van Eschylus, wiens lever niet verslonden wordt door een gier, maar wiens hartebloed wordt uitgezogen, door de gedachte, door de vampiergedachte: gij zijt alleen op de wereld, gij zijt alleen met een Onbekende, het waarachtig bestaande. En, al leeft gij nog zoo lang, zal die Onbekende altijd een onbekende voor u blijven, dien gij niet zien, niet hooren, niet tasten kunt, maar die, van tijd tot tijd, als om u nog angstiger te maken, u laat merken, dat hij er is, terwijl al de geheimzinnige teekenen, die hij van zijn bestaan u doet toekomen, u misleiden, immers u in den waan brengen, dat zij waarnemingen, echte waarnemingen zijn van een werkelijkheid, die gij kunt liefhebben en haten... Wat?

- Gij hebt waarschijnlijk nog niet uitgesproken, Aline, ik geef er de voorkeur aan alles achtereen te hooren, wat gij blijkbaar behoefte gevoelt mij mede te deelen.

- - Die compères van de natuur, die geleerden, met hunne leuke aangezichten, die tegen een vast honorarium en de casualiën van de collegegelden, u bovendien nog komen vertellen, dat in uwe zoogenaamde werkelijkheid alles mechanisch toegaat. Ik begrijp wel niet goed, hoe het een met het ander in verband kan worden gebracht, want wat ter wereld kan het beteekenen, dat droombeelden zich zouden kunnen bewegen en tegen elkander zouden kunnen verschuiven volgens de wetten der mechanica. Maar enfin, het is zoo; zij zeggen het allen. Toen ik het voor het eerst vernam, had ik weder hetzelfde wezenlooze gevoel als op het fysiologisch college over de zintuigen. Ik hoor nog den man triomfantelijk zeggen: Wij vatten alle verschijnselen in de wereld als bewegingsverschijnselen op. Warmte is beweging van de kleinste deeltjes van een lichaam: dat is het eenige objektieve, gij neemt eenvoudig die beweging als warmte waar. Maar evenzoo is genie beweging van kleine cellen in uw hersenbast of beweging van een stof, die tusschen deze cellen op het fijnste is verdeeld, - en ik dacht weer: gij meent niet wat gij zegt. Het was die Traut-

mann, die het zeide, met dat smalle hoofdje. Hij had de gewoonte, niet recht, maar dwars voor ons te staan, de rechterhand op den katheder, zijn linkerarm op en neder zwaaiende. Als het er erg op aan kwam, zag ik altijd een ader zwellen op den kant van den neus, die naar ons toegekeerd was. Soms ging in mijn verbeelding de zijwand van zijn schedel open en zag ik die beweging in de hersenen, waarvan hij sprak, en begreep dan volkomen duidelijk, welke gedachte die beweging juist op dit oogenblik moest voortbrengen, zoodat ik mij voortdurend bezighield met de vraag: Wat voor een gedachte dat mannetje ons wel medegedeeld hebben zou, wanneer, door de een of andere omstandigheid, die beweging op eenigszins andere wijze had plaats gegrepen. Geef mij uw arm, dokter, wilt ge?

- Gaarne, Aline, laten wij eenige oogenblikken zwijgend voortwandelen. De toon van uw spreken bewijst mij, dat gij u in deze herinneringen niet verdiepen kunt zonder dat gij oude wonden weder voelt opengaan. Ik bespeur wel, dat de betrekking, die tusschen uwe moeder en uzelve had moeten bestaan wanneer al uwe wenschen ten dezen bevredigd zouden zijn geweest, de betrekking is die gij in het algemeen voor uw innerlijk leven verlangt. Ik heb, geloof ik, bij niemand ooit een zoo sterke behoefte waargenomen aan eenheid tusschen hart en verstand. Een bloot wetenschappelijke waarheid bestaat voor u niet; anders zoudt gij het den geleerden niet zoo euvel duiden, dat zij bij voorbeeld hunne fysiologische ontdekkingen op een al te koele wijze mededeelen. Gij schijnt mij te vervallen in hetgeen de Franschen hebben gekenschetst door een spreekwoord, dat ik laatst ergens las: Il faut rien, il faut tout, hoe is het ook weer?

- - Tout prendre au sérieux et rien au tragique.

- Juist, dat was het. Het doet mij genoegen, dat gij het kent. Rien au tragique! Maar gij hadt juist gewild, dat zij hun geloof aan hunne eigen stellingen zouden hebben bewezen door een tragedie, een nieuwen Prometheus van Eschylus, te schrijven. Ik gevoel het wel, mijn lieve Aline; dát is het verschil tusschen de Fransche ziel en de Russische ziel, die ik onder anderen door uw ongelijkbaren Turgenew heb leeren kennen. Misschien hebben de Franschen juist daarom zulk een nnige sympathie voor uw volk, omdat zij bij u vinden wat zij beseffen zelf al te zeer te ontberen. De Russische ziel heeft

veel diepte. Uw letterkunde, ofschoon ik haar slechts uit vertalingen ken, oefent een wondere aantrekking. Zij geeft aan het lijden een geheel nieuwe beteekenis. Maar ik zondig tegen mijn eigen verzoek van eenige oogenblikken te zwijgen. Vrees niet, Aline, goed op mijn arm te drukken; de weg is hier niet bijzonder gelijk, en gij mocht eens struikelen, vooral omdat gij zoo geheel in uwe gedachten zijt.

- - Verdriet het u dan mij verder aan te hooren? Laat ik u eens goed in uwe oogen zien, of gij een oprecht antwoord geeft. Ik zie het al: gij wilt naar uw biechtkind nog wel wat luisteren. Geloof mij: het zwijgen zou mij moeilijker vallen dan het spreken.

- Maar nu hebt gij mijn arm weder losgelaten.... In uwe mededeeling van daareven is iets dat ik nog niet goed begrijp. Gij hebt mij gezegd, dat die wetenschappelijke mededeelingen niet den geringsten indruk op u hadden gemaakt; ik meen uit uw spreken juist het tegendeel te moeten opmaken. Heb ik dat zoo geheel mis? Maar, foei, wat schitteren uwe oogen! Kunt ge nog niet zonder al te groote aandoening dat verleden ophalen?

- - Ik kan best begrijpen, dat de tegenspraak voor u bestond. Ik heb twee tijdperken uit mijn leven niet genoeg uit elkander gehouden. Ik heb dat alles eerst aangehoord zooals men soms de dingen aanhooren kan. Ik was toen achttien, negentien jaren, en destijds nog geheel van mijn eigen gedachten vervuld. Het was de tijd van mijne religieuse twijfelingen. Ik heb mij eerst moeten losmaken van mijne theologische opvoeding en van geheel dat zieldoodend formalisme van de orthodoxe kerk van Rusland. Ik zag toen de portée van hetgeen ik op de colleges hoorde nog niet in. Maar toen ik met den religieusen strijd tot klaarheid was gekomen en de voorstellingen van de katechisatiekamer als vooroordeelen en onbewijsbare stellingen waren bezweken, was ik als een vogel uit de kooi. Ik had de volle overtuiging, dat ik er was. o Ik was er geheel; het was alles licht om en in mij. Ik was innerlijk zóo blijde, dat ik dikwerf naar de kerk ging, om dat heerlijke Russische gezang aan te hooren, en bij mijzelf te zeggen: Ja zingt, zingt op! gij zingt het jubellied van mijn verlossing, een ernstig jubellied, zooals mijn verlossing het verlangt. Maar toen kwam het. Ik zie het

nog alles voor mij. Het was op een Goeden Vrijdag, en kort na den dood van mijne moeder. Ik was al uit de kerk te huis gekomen en stond met mijn voorhoofd tegen het venster, en zag, ik weet niet recht meer wat, maar iets heel gewoons. Toen, plotseling; zonder dat ik ooit later de aanleiding heb kunnen nagaan, viel mij het vroeger gehoorde te binnen. Ik zag, ik verzeker het u, dat ik eigenlijk niets zag; ik vatte wat mijne zintuigen waren en deden; ik gevoelde dat geweldig, dat onafzienbaar ledig, een ledig voór mij, òm mij, achter mij, overal om mij heen. Ik had bewustzijn van het ontspringen der voorstellingen in mijn brein; ik betrapte mij op het zoeken van de mechanische formules volgens welke in mijn brein de bewegingen plaats vonden waardoor al de voorstellingen worden veroorzaakt, die toch geen afbeelding zijn van eenige werkelijkheid; en er kwam over mij een eenzaamheid zooals ik niet geloof, dat er ooit over iemand gekomen is. Waarheen met al mijn behoefte aan liefhebben, en bewonderen en aanbidden? Alle lichtstralen, alle kleuren, alle tonen der wereld; het beste, het achtenswaardigste, al het ideale waartegen ik zou willen opzien, waarvoor ik zou willen knielen, dat ik met heiligen schroom zou willen naderen en nauwlijks aanroeren, nu niet meer boven mij; niet eens buiten mij; niet onafhankelijk van mijzelve ontstaan; niet ouder dan ik zelf; God betere 't, niet ouder dan ik zelf! en bestemd, om, zooals het daar is, in een jaar of wat met mij onder te gaan; niet aanwezig eer iets bestond; niet mij en alle geslachten overlevende; maar mijn, mijn werk; en ik, gedwongen dit aan te nemen; niet op grond van de aprioristische redeneering van den een of anderen filosoof, die morgen in het ongelijk kan worden gesteld, maar op grond van een onwederlegbare waarneming van de inrichting onzer zintuigen! Kant liet ons ten minste nog, naast en achter de vormen, de kategoriën van onzen geest, dat *Ding an sich*, waarvan wij wel niets kunnen weten maar dat toch bestond en waarmee hij wonder veel wist uit te richten; hij liet ons die heerlijke trilogie: God, Vrijheid en Onsterfelijkheid! Maar wat heeft Helmholtz ons gelaten? Bij hem wordt alles ervaring, alles zoo en niet anders in onzen geest omdat onze zintuigen zoo en niet anders zijn. Helmholtz trekt het zich niet aan, maar ik trok het mij wel aan. Het was voor mij de ondergang van geheel het harteleven, een verschrikkelijke eenzaamheid!

- Ik begrijp u volkomen, Aline. Iemand die voor het eerst een anatomie van het menschelijk lichaam bijwoont, zal waarschijnlijk even weinig een diep gevoel van tegenzin kunnen onderdrukken. Een Grieksch schrijver duidt het iemand zeer kwalijk, dat hij de maat had genomen van het Zeusbeeld te Olympia. Het is goed, dat er geschreven staat: De waarheid zal u vrij, en niet: zij zal u gelukkig maken. Het is niet gemakkelijk, ons geheel in den dienst der waarheid te begeven. Ik wil daarmede niet zeggen, dat ik uw geheele voorstelling voor waarheid houd; maar zich in den dienst der waarheid begeven, beteekent: eerlijk aanvaarden van hetgeen zich op een gegeven oogenblik als waarheid aan ons opdringt, en dat alleen, omdat wij het voor waarheid houden, zonder ons gevoel van lust of onlust daarbij eenigszins in te willigen, zonder toe te staan, dat het invloed oefene op hetgeen wij ten slotte zullen aannemen. De dienst der waarheid is een harde dienst. De voorstellingen die wij ons onwillekeurig hebben gevormd in den tijd toen wij nog niet nadachten of onderzochten, zijn zoo met ons geheele wezen saamgevlochten en saamgegroeid, dat wij ze niet kunnen laten varen, zonder in den eigenlijken zin van het woord onszelf te moeten verloochenen. Maar zoudt gij willen, dat het anders was? Indien er eenig onderscheid is tusschen vooroordeel en overtuiging, is dan dat onderscheid niet zoo verbazend groot, dat wij het eerste gaarne tegen het laatste ruilen? Om een vooroordeel te koesteren, hebben wij onszelf slechts te laten gaan. Maar overtuiging onderstelt inspanning, en inspanning van de edelste soort. Bij het eerste zijn wij lijdelijk, bij het tweede zelf werkzaam. Wij ontvangen, wij ondergaan een vooroordeel; wij vormen onszelf een overtuiging. En de strijd die daarbij in ons binnenste gevoerd wordt, is de zekerste waarborg van den adel onzer ziel. Het is een worsteling; het is een bezwijken en ons weder oprichten, een verliezen en weder aangrijpen; het is een dresseeren van onszelf onder vreezen en beven, onder beklemming van het gemoed, en een aanhoudend zelfstandig prikkelen van onze veerkracht. Iemand die een overtuiging zoekt is als iemand die voor eenig doel dat hem de moeite waard dunkt, zichzelf uit den slaap moet houden. Ieder onzer weet wat dat zeggen wil en welke onduldbare foltering dat insluit. Onze veerkracht, onze aandacht, onze waarheidsliefde dreigen gedurig in slaap

te vallen. Wij moeten ze wakker houden, wij moeten; de oogen moeten open blijven; alwat, als in een zekere losmaking, zich weelderig wenscht neer te vleien, moet gespannen worden en in spanning blijven. Er is contractie der spieren; er is ook contractie van onzen geest. Het is niet anders, lieve Aline: zoo alleen ontstaat een overtuiging. Het is een telkens opgeven en telkens hervatten van de zware taak.

- - Maar, dokter, wat spreekt men toch van eene overtuiging! Ik kan niet inzien, dat onderzoek en overtuiging veel met elkander hebben uit te staan en allerminst overtuiging en waarheid. Wij hebben immers een overtuiging omtrent al hetgeen wij niet nalaten kunnen aan te nemen, al weten wij zeer goed, dat hetgeen wij niet nalaten kunnen aan te nemen, louter dwaling is. Ik heb bij mijzelf wel eens nagegaan in welke gevallen wij al te gader onvermijdelijk een overtuiging hebben, een overtuiging die door niets kan worden geschokt en waarbij, waaronder, waarin tegelijk het gevoel leeft, dat geen redeneering haar kan doen verflauwen. En dat zijn juist de gevallen waarin wij met zekerheid weten, dat wij misleid worden. Al zijn wij ook nog zoo knap, wij kunnen niet nalaten aan te nemen, dat de wereld stil staat; dat er een wereld buiten ons is; en toch draait de wereld en is zij de vrucht van onze voorstelling. Wie gelooft in ernst, dat hij, zooals hij hier nu reilt en zeilt en voelt en denkt, eens ophouden zal te bestaan? Wie, ik zeg niet erkent en beweert en doceert, dat hij een automaat is, maar wie neemt innerlijk aan, dat zijn zelfbewustzijn en zijn wil louter produkten zijn? Wij zouden zelfs geen oogenblik kunnen bestaan als wij werkelijk in ons bewustzijn opnamen, dat de aarde met een vertigineuse snelheid draait en wij met haar; dat hetgeen wij zien er niet is, of dat wij ons slechts, verbeelden te willen. Ik spreek nog niet eens van zoovele andere stellingen die wij kunnen bewijzen met A + B, en die wij ons niet eens levendig voor den geest kunnen roepen zonder dat het ons gaat duizelen. Gij noch ik zouden willen volhouden, dat er axioma's zijn in den zin van eeuwige met de rede zelve gegeven waarheden, en toch zal niemand onzer probeeren eén dag te leven zonder de vaste overtuiging omtrent het bestaan van axioma's. Akelig, akelig! Het is alles schijn, alles misleiding, alles tegenstrijdigheid. Onze vooroordeelen zijn absurd en onze overtuigingen zijn even absurd. Wij zijn gedwongen

ons aan een overtuiging over te geven, en even onwederstaanbaaar blijft menig vooroordeel zich aan ons opdringen, al weten wij, dat het met onze overtuiging in strijd is. Ik vind niets onedelmoediger dan den oorlog van de geleerden tegen vooroordeelen. Met een vooroordeel kunnen wij nog leven, maar leef eens van een wetenschappelijke overtuiging die morgen wijken kan! Een vooroordeel is een voorstelling die althans de gebiedende noodzakelijkheid van het leven ons geleerd heeft te vormen; een wetenschappelijke overtuiging is meestal iets waarmede wij van het oogenblik af, dat wij onze kamer verlaten, niets kunnen aanvangen. Weet gij wel, dokter, dat er een heel amusante komedie te schrijven zoude zijn met al de démenti's die de wetenschappelijke lui zelf plegen te geven aan hunne wetenschappelijke overtuigingen? Maar de komedie zou niet vermakelijk zijn om aan te hooren; zij zou bijna een tragedie worden. De noodlottige onvermijdelijkheid van onze vooroordeelen zou ons al te duidelijk worden. Ieder zou gedwongen zijn te vragen wat ik destijds mijzelf vragen moest, of wij niet geboren en bestemd zijn voor den schijn of, om het eigenlijke woord te bezigen, voor de lengen. Leve onze beschaving, leve onze verstandelijke ontwikkeling; leve onze wetenschap!

- Gij kent dien schoonen mythe van Plato, Aline? Hij wist al van ons te verhalen als van menschen die geboeid nederzitten in een grot, met onzen rug naar het licht, niets ziende dan de schaduwen van alwat voorbij gaat; schaduwen die zich op den wand vormen; terwijl wij ons verstandelijk boven onze medegevangenen al verheven wanen wanneer wij een schaduw op den muur een weinig eerder hebben waargenomen dan zij.

- - Plato had goed spreken van zijn grot; er was een licht achter zijne geboeiden. Wat zij zagen, waren schaduwen, die toch altijd de voortbrengselen, de zwakke en als achteraangestelde kinderen van het licht zijn, maar toch van het licht. Maar wat zien wij? Wij zien wat niet is, en wat is, zien wij niet. Als het ons om ontwijfelbare waarheid te doen is, zijn wij alleen, geheel tot ons zelven beperkt; gedoemd tot een onontkoombare subjektiviteit van gewaarwordingen; en voor zoover wij niet alleen zijn, en er een werkelijkheid is die zich onwederstaanbaar aan ons opdringt, leven wij in geheel een leugenachtige atmosfeer. Ik zou met plezier afdalen in die grot van Plato. Wij bewonen niet een grot, maar wij

bewonen een cel, een voor altijd gesloten cel, met muren waarop een Zeuxis zijne vliegen en andere voorwerpen zoo naar het leven heeft geschilderd, dat wij ze voor waarachtig moeten houden; en ondertusschen schreeuwt ons verstand ons voortdurend toe, dat zij niet waarachtig zijn. o Het leeft nog diep in mijne herinnering hoe het mij destijds aangeeep. Ik woonde in dien tijd alleen op kamers. Ik bleef dagen lang alleen. Ik heb bittere tranen geschreid, dokter! dag en nacht geschreid, dat verzeker ik u, al klinkt het nog zoo dwaas.

- Gelukkige Aline!

- - Hoe bedoelt gij dat?

- Gij doet mij denken aan Goethe's *Harfenspieler*, aan die heerlijke regels die onze koningin Louise getroost hebben, toen aan al hare verwachtingen de bodem was ingeslagen; toen er geen rijk en geen vaderland meer voor haar bestond.

- - Ik weet al wat gij bedoelt. Laten wij een oogenblik stil staan, mijn vriend! Wat daalt de avond rustig! Wilt gij mij die regels van Goethe nog eens voorzeggen, dan zal ik ze stil nazeggen.

- Die verzen zijn aan de diepste levenservaring ontleend:

> Wer nie sein Brod mit Thränen ass,
> Wer nie die kummervollen Nächte
> Auf seinem Bette weinend sasz,
> Der kennt Euch nicht, ihr himmlischen Mächte?

U zijn ze gewis niet verborgen gebleven, Aline! Zij zullen uw gewond gemoed zachter hebben aangeraakt, dan eenige arts der ziel ook met de voorzichtigste hand het zou kunnen doen. Er is een heerlijke Grieksche mythe van een held tot wien gezegd was, dat hij alleen genezing kon vinden door dezelfde lans die hem gewond had.

- - Maar ik heb het u toch nooit verteld.

- Gij hebt mij niets verteld, en ik heb u niets gevraagd, maar was het wel noodig, Aline? Al ons klagen over geestelijke eenzaamheid neemt toch niet weg, dat er gemeenschappelijke gemoedservaring is, die ons, God zij dank, een anders innerlijk leven zoó laat voelen, dat het voór ons ligt als een geopend boek. De pijnlijke gewaarwordingen waarvan gij gesproken hebt, kunnen alleen van tijd tot tijd nog levendig voor u worden voor en door uwe verbeelding. Voor uw zieleleven behooren zij tot uw verleden; nu is de nacht geweken.

- - Hoe weet gij dat, dokter?

- Nu schreien uwe oogen niet meer, of het zou moeten zijn van vreugde.

- - Maar, dokter, hoe weet gij dat alles?

- Een innerlijke strijd, dien wij met volkomen juistheid onder woorden kunnen brengen, heeft zijn hevigsten prikkel verloren. Gij weet het: Wat onsterfelijk in het lied zal leven, moet in het leven zelf ondergaan. Dat is even waar van het woord als van het lied. Het woord is misschien nog grooter kunstenaar dan het lied. Het is of wij met het eerste er nog beter in slagen al het conventioneele te verbannen en ons gemoedsleven nog beter kunnen teruggeven in al zijn fijne en persoonlijke schakeeringen.

- - Als wij dichters, als wij kunstenaars zijn!

- Wie is het niet, Aline, die zijn eigen Ik heeft leeren vergeten.

- - Die?....

- .. zijn eigen Ik heeft leeren vergeten.

- - Is kunst dan zelfverloochening?

- Neen, maar als zelfverloochening de moeder is, is kunst een van hare dochters, en de edelste, koninklijkste en tevens de zegenrijkste. Kunst is lust, is welgevallen in hetgeen bestaat, in al wat bestaat en alleen omdat het bestaat. Dien lust kennen wij zoo zelden, omdat de liefde tot ons eigen Ik het ons verhindert. Want wat is ons Ik? in den zin, waarin ik het woord thans gebruik. Niet veel anders dan een bundel begeerlijkheden En ik spreek van een bundel, omdat die begeerlijkheden even zoovele pijlen zijn die wij afschieten op hetgeen wij bereiken en naar ons toehalen willen. Ik zie het gewone leven soms voor mij als een groot jachtveld waarop wij, nog in den verwilderden toestand van ons egoïsme, met ons ruw wapentuig en onze gretige honden, de oogen schier springende uit onze oogkassen, de neusgaten gespannen en, als wij het slechts konden, de ooren er bij, rondloopen, verhit op roof. Het wild stelt dan in mijn beeld natuurlijk voor al hetgeen wij begeeren. Hier loopt een haas en àf gaat onze pijl; daar vliegt een patrijs, weer een schot! Straks bespeuren wij een hert, en zoo voort, en zoo voort, en wij mikken, en wij raken goed, en wij vellen, en wij steken het in onze tasch; maar, wee ons, als wij mis hebben geschoten. Wij moeten hebben wat wij begeeren. Hetgeen er

is, schijnt alleen voor ons van waarde in zoover wij het kunnen begeeren. Tegen wat ons ontsnapt, maken wij ons boos. Als het zich aan onze vervolgingszucht blijft onttrekken, beginnen wij het te haten. En dan zie ik op eens, naast dien verhitten jager, als hij een oogenblik stil staat, ik weet zelf niet hoe het er gekomen is, een meisje staan, ein Mädchen aus der Fremde, den schoot vol bloemen, en ze spreekt: wat was dat hert mooi! De jager ziet haar aan met een norschen blik. Mooi? mooi? wat heeft men aan mooi? Kan ik het mooie schieten? Kan ik op het mooie mijn honden africhten?

En zoo zijn, en zoo spreken wij, totdat wij naar het Mädchen aus der Fremde luisteren, en dat hebzuchtig en raapzuchtig en genotzuchtig Ik verliezen en geheel onbaatzuchtig tegenover de dingen staan, en ze laten zijn wat ze zijn, zonder ons te bekommeren om hetgeen wij er mee doen kunnen. Zoolang wij een brand aanzien met de gedachte, dat hij onze have vernietigt, vinden wij hem verschrikkelijk. Als de gedachte aan die have verdwijnt, vinden wij hem schoon. Als wij ons in een gezelschap volstrekt willen amuseeren, en dit niet gelukt, noemen wij het gezelschap vervelend; als die wil er niet is, schrijven wij met zulk een gezelschap een roman. De theorie die onze gemoedsrust verstoort of onze behoefte aan gezelligheid niet vervult, noemen wij teleurstellend. Als wij niet meer denken aan deze gevolgen, verschijnt zulk een theorie in een geheel ander licht en kan het eenvoudige, het klaarblijkelijke, het onaantastbare van zulk een leer, een schoonheid vormen waarin wij geheel opgaan. Kunst is de kroon des levens, rustige zege na den strijd. Wij hebben vrijwillig de wapenen nedergelegd. Wij willen niets meer dooden, niets meer aan ons dienstbaar maken; wij hebben niet alleen de menschen, maar ook de dingen lief zooals onszelf. Van het ‘Leben und leben lassen’ zoekt de kunstenaar het eerste alleen in en door middel van het tweede. Wij lijden zoolang wij begeeren; wij zijn krachtig als die wijde, wijde wereld, en alwat in haar is: het groote en het kleine, het gezonde en hetgebrekkige, het schitterende en het schamele, het genie en het zwakhoofd, in één woord, als de wereld ons vervult met haar leven, dat ons bekrompen en zelfzuchtig leven uitdrijft, zoodat wij alles gadeslaan, hoe? ja, ongeveer zooals een moeder het kind op haar schoot, waar zij niets van vraagt, alles aan geeft, het nemende uit haar hartebloed. Het vermogen van den kunstenaar is een

onbaatzuchtigheid te kennen die niets gemeen heeft met onverschilligheid, een kalmte die geheel vreemd is aan alle koelheid. Hij begroet als het schoone alwat dat vermogen, die stemming gemakkelijk en als van zelf opwekt, terwijl hij tot hetgeen het tegenovergestelde uitwerkt en hem nog als leelijk hindert, met weemoed zegt: Wacht slechts! als ik zelf hooger zal staan, als ik mijn Ik met zijn begeerten nog meer zal vergeten hebben, zal ik ook uw schoonheid wel ontdekken, zal ik ook u liefhebben. Eindelijk daalt volkomen vrede in het gemoed. - Gij zult u in deze beschouwingen misschien niet kunnen terugvinden, lieve Aline, maar het is langs dien weg, in dien geest, dat ik voor mijzelf altijd innerlijk werkzaam ben geweest. Ik heb daarin veel aan Schopenhauer te danken gehad, maar het vrouwelijk gemoed heeft misschien andere wegen noodig. Voor u en voor mij is het uitgangspunt dan ook zoo geheel verschillend geweest.

- - Zoo is het, dokter, en gij begrijpt zelf reeds, dat hetgeen mijn levensvreugd een tijd lang zoo volkomen vergald heeft, niet op die wijs had kunnen worden weggenomen. Ik word van tweeën gedrongen. Ik zou het zoo gaarne in alles met u eens zijn, of neen! dat is in het geheel niet het rechte woord. Ik zou met gesloten oogen in mijn geestelijk leven achter u aan willen loopen; mijn voeten enkel richtende naar het geluid van, uw tred, en, van tijd tot tijd, van uw vriendelijke stem. Uw: Hier Aline, of daár! uw: Wat meer rechts, wat meer links! zou mij genoeg zijn, want ik zou weten, dat ik volkomen veilig ging. Gij zijt voor mij die hooge en die goede van wien ik den zoom van het kleed zou kunnen aanraken in de overtuiging, dat ik dan genezen zou zijn. Maar ik mag mijn eigen verleden niet ontrouw worden, en dat verleden heeft mij die hemelsche Machten, waarvan gij zoo weldadig gesproken hebt, langs een anderen weg doen kennen. Ik zie er met zooveel dankbaarheid op terug, dat het mij reeds ondank schijnt u hieromtrent in onkunde te laten.

- Er moet toch niet het minste misverstand zijn tusschen u en mij. Wij zijn zoo van zelf in uwe oude herinneringen gekomen, dat licht bij u de vrees zou kunnen ontstaan, in vertrouwelijkheid jegens mij te kort te schieten door uwe mededeelingen niet voort te zetten. Ik stel ernstig belang in uwe innerlijke levensgeschiedenis, maar laat u toch vooral niet door een zekere

edelmoedigheid jegens mij verhinderen, op te houden waar en wanneer gij wilt.

- - Wat raadt gij mij zelf, mijn vader? voortgaan of niet?

- Ik eerbiedig het gevoel dat u noopt mij dien naam te geven en neem hem van u aan, omdat gij daarmede zelf te kennen geeft hoe gij wenscht, dat ik naar u luisteren zal.

- - Als wij thans alleen waren in uw studeervertrek, zou ik eerst neer willen knielen, en u vragen mijn hoofd in uwe handen te nemen en een kus te drukken op mijn voorhoofd. Ziet gij het wel, dat vurig altaar daar ginds aan den horizon?... Maar ik was bij...

- Gij hebt mij het laatst gezegd...

- - dat ik op kamers woonde; het was bij een ouden oom en tante in huis, die hun eerste verdieping verhuurden.

- Waar was het, Aline?

- - Ik woonde toen te Kiew, waar ik geboren ben. Ik had er veel familie en een schat van kennissen. Mijn droefheid, mijn gevoel van eenzaamheid maakten eerst plaats voor sarcasme en verbittering, en die stemming deed mij het afgezonderde leven dat ik na den dood van mijne moeder geleid had, toen de rouw geëindigd was, vaarwel zeggen. Ik zocht al mijn oude betrekkingen in de wereld weder op, vooral mijn oom en tante Insarow. Hij had een hooge maatschappelijke positie en zag de halve stad. Ik ben dien winter, geloof ik, iederen avond uitgegaan.

- Dat zal u wat afleiding hebben gegeven.

- - Neen, afleiding zocht ik in het geheel niet. Ik bleef altijd vervuld van het inzicht waartoe ik gekomen was. Maar ik zei tot mijzelf: Indien het nu waar is, dat ik mij mijn eigen wereld maak, dan wil ik toch eens zien of ik die noodzakelijk op eén wijze moet maken. En met die proefneming heb ik mij eenigen tijd uitnemend geamuseerd. Ik dacht: evenals ik een voorwerp van verschillende kanten kan bekijken, omdat ik mij willekeurig kan verplaatsen, en het nu groot dan klein, nu in het verkort dan langwerpig, nu bruin dan licht kan zien, zoo is er van te voren geen enkele reden, om te verwachten, dat ik niet in elk opzicht mijne wereld zoo goed als willekeurig zou kunnen opbouwen. Het was althans te beproeven. En ik heb dan ook getracht, al de heeren die ik op de diners of op de bals of elders ontmoette, mij voor te stellen naar

mijn welgevallen. Het was een bezigheid als iedere andere. Het had iets van borduren, of liever van het schikken van bloemen; en ik zag geen enkele reden, om het niet zoo mooi, zoo behagelijk voor mijzelf te doen als ik kon. Waarom zou ik mijzelf een onaangename wereld maken? De bloemen die ik te schikken had, waren dan de gelaatstrekken, de karaktertrekken, de bewegingen, de woorden, die ik, wat men zoo noemt, zag en hoorde. Ik heb wezenlijk daarin een soort van virtuositeit gekregen en vooral heel veel menschenkennis opgedaan. Ik bemerkte spoedig, dat men de menschen uiterlijk en innerlijk in zijn hand heeft. Wilt gij een paar oogen doen glinsteren; wilt gij een pijnlijken trek brengen om iemands lippen; wilt gij het bloed jagen op zijn wangen; wilt gij op zijn gelaat den glimlach brengen van het zelfbehagen, of de botheid van een schier wezenlooze, het is telkens met enkele woorden te bereiken; met een vraag, met een zucht, met een licht fronsen van de wenkbrauw, met een brutaal openhartige mededeeling, met een spreken in halve woorden, met de diepste belangstelling of volkomen onverschilligheid te toonen, of een der toetsen aan te raken, die op de geheele toonladder daartusschen gelegen zijn.

- Geloof mij, lieve Aline, ik hoor u aan, maar ik maak mij niet de minste voorstelling van hetgeen gij mij vertelt; en in zoover ik er iets van begrijp, moet ik u belijden, dat ik uwe handelwijze...

- - Mijn vader weet, hoe hij naar mij luisteren wil.

- Gij hebt gelijk, Aline. Wilt gij zoo goed zijn voort te gaan?

- - Toen ik mijn vermogen, die verschillende registers uit te trekken en in te duwen, had leeren kennen, heb ik de registers die een onaangenaam geluid voortbrachten, slechts hoogst zelden uitgetrokken, maar de anderen des te meer. Ik begreep volstrekt niet waarom ik 's avonds, weer alleen op mijn kamer, nadat ik was uitgeweest, een steeds toenemend gevoel had van minachting voor mijzelve. Maar dat gevoel was er. Ik mag zeggen, dat ik alle mogelijke succes had in de wereld; ik was zeer geëntoureerd. Ik weet niet hoevele mannen mij de vurigste declaraties maakten, die mij met altijd grooter bitterheid vervulden, want ik wist, dat ik natuurlijk altijd precies hoorde het geluid, waarvan ik het register uit-

getrokken had. Zij deden mij altijd denken: als ik nu dit of dat, of ook niets had gezegd; zoo of zoo had gekeken; een langoureuse of een geënjoueerde houding had aangenomen; dezen of genen even op den kleinen teen was getreden; een klein speldeprikje in zijn opgeblazenheid had gegeven; iets te vroeg of iets te laat het gesprek had afgebroken, had ik geheel andere gevoelens zich zien verraden, dan uit die declaraties spraken. En daardoor viel natuurlijk mijn geheele kaartenhuis uiteen. Ik had de mannen *en beau* willen zien, en ik begon een minachting voor hen te gevoelen, even groot als die ik reeds voor mijzelve had, zoodat ik mij tegelijk onbegrijpelijk amuseerde en onbegrijpelijk leed. Waarom, waarom? Waarom kon ik dat marionnettenspel niet vertoonen voor mijzelve zonder dat ik mijn zieleleven daarmede gemoeid zag en vooral zonder dat ik eenige gewaarwording van sympathie of weerzin had ten aanzien van die marionnetten zelven. Ik moest mij gedurig zeggen: ik maak ze; ik wind de machine op; ik regel de beweging; ik doe ze draaien naar welgevallen; ik zie dat *ainsi, font, font, font, les petites marionnettes*, en, summa summarum, als de voorstelling is afgeloopen, veracht ik mijzelve en de poppen.

- Gij hadt toen een merkwaardig vermogen, Aline, u zelf te dédoubleeren.

- - Welke beteekenis heeft hier dat woord?

- De beteekenis, lieve Aline, die dat woord altijd medebrengt: Ik handel en zie, dat en hoe ik handel; ik ben op hetzelfde oogenblik handelend en mijzelf waarnemend. Sommige naturen brengen het zeer ver daarin, maar ik acht het voor hen die haar bezitten, altijd een uiterst gevaarlijke kunst. Tot op een zekere hoogte hebben wij haar allen. In den laatsten tijd heb ik waargenomen, dat zij zelfs eenigermate bij kinderen bestaat.

- - Heb nog eenige oogenblikken geduld, dokter. Ik ben spoedig aan het eind van mijn Inferno, of wilt ge, op den rand, bij den uitgang van mijn *silva oscura*. Gij kunt begrijpen van welk allooi mijn succes in de wereld was; hoe de dames jegens mij gezind waren, en wat zelfs achter de lachjes en de complimenten der heeren begon te gisten. Ik was evenwel dom genoeg, om het zelfs niet te vermoeden. Ik verzeker u, dat ik zoo zeer het besef van de realiteit der wereld buiten

mij had verloren, dat de vraag niet bij mij opkwam, welk zedelijk oordeel anderen zich omtrent mij vormden, welk een wezen zonder hart ik hun toe moest schijnen. Voor mij was hetgeen zeker allen onder elkander een ellendig koketteeren noemden, ik weet niet hoe ik het noemen zal, of liever ik weet het wel; een verbitterd uittarten van de theorie die mij zoo ongelukkig had gemaakt. Ben ik alleen, dacht ik, dan ben ik alleen; maak ik mijn wereld zelf, dan zal ik haar ook maken naar eigen goedvinden en tot mijn eigen amusement. Ik vond het vreemd, zooals ik zeide, dat ik er niet in slaagde, mij er enkel mede te vermaken, maar wat kon mij stuiten? In de teleurstelling zelve vond ik slechts een nieuwen prikkel, om nog nauwkeuriger na te gaan hoe ik het dan eigenlijk aan moest leggen, om de theorie mijn défi toe te werpen zonder mij zelve te wonden. Niets had mij dus tegengehouden, indien niet op dát oogenblik de krachtige hand van Iwanowič mij had gegrepen.

- Gij hebt mij reeds vroeger doen vermoeden, dat hij een groote beteekenis voor u heeft gehad.

- - Het portret dat ik u van hem gewezen heb, is geheel onvoldoende voor ieder die hem niet gekend heeft.

- Een op zichzelf ernstig en zelfs een stroef gezicht kan in het leven een zeker iets hebben in het oog, in den mond, dat de gestrengheid tempert.

- - En zóo was het bij hem. De trekken waren, zooals ook uit het portret te zien is, zeer regelmatig en aan den sévèren kant.

- Men ziet dadelijk, dat men met een intelligentie te doen heeft.

- - En met iemand die geheel buiten het banale leven stond. Hij vertoonde zich niet dikwerf op de recepties van mijn oom. Hij had ongetwijfeld een zekere, vooral als hij pas binnenkwam, tamelijk merkbare linkschheid. De jongelui hadden in den aanvang wel eens lust, om zich vroolijk over hem te maken. Er zijn van die usantieën der wereld, die iederen *blancbec* bekend zijn en die hij nu eens niet kende. Maar ik heb die velleïteiten nooit lang zien duren. Hij boezemde spoedig belangstelling in, die overging in respekt. Hij was dan ook eenige jaren ouder dan ik en dan de meeste jongelui.

- Trad hij dikwijls uit eigen beweging met u in gesprek?

- - o Ja, en op zoo natuurlijke en bijna naïve wijze, dat wij dadelijk bij elkander hoorden. Hij heeft mij nooit het hof gemaakt. Het behoefde niet. Hij sprak op hetzelfde oogenblik tot mijn verstand en tot mijn hart. Hij heeft nooit de minste toespeling gemaakt op dien leelijken naam van kokette dien de wereld mij gaf; nooit ook maar eenigszins doen vermoeden, dat hij eenige verklaring behoefde van een gedrag dat hem toch moest bevreemden. Hij geloofde aanstonds in mij, en hij kon het doen, want hij had mij reeds zijn eigen diep en teeder gevoel gegeven. Ik werd door hem ingewijd. Waarin? In iets heiligs, iets intiem persoonlijks; voor mij nieuw en geheimzinnig. Zijn conversatie schitterde niet door uitgebreide kennis, noch door een geniale ontvouwing van denkbeelden. Maar hij sprak geen woord of het kwam uit zijn binnenste, of het was hijzelf. Misschien wist hij niet altijd, dat hij juist met mij sprak; hij was soms verrukkelijk afgetrokken, geabsorbeerd in zijne gedachten; dan luisterde ik naar zijne monologen. Hoe meer hij sprak, hoe meer er over mij kwam een gevoel van beklemming, bijna van angst. Ik had mijn volle ademhaling niet meer. Ik voelde, dat er iets machtigs over mij kwam; dat mijn geheele wezen veranderde. Mijn zelfvertrouwen was weg. Ik zeide mij zelf gedurig: als het zoo is, als het werkelijk zoo is, dan zal het iets vreeselijks zijn; dan zal het voor goed zijn; dan zal ik voortaan geen ander leven, geen andere gedachte meer hebben dan hij, hij alleen. Ik voelde mij vernederd en geëleveerd te gelijk. Ik was ten slotte als alle andere vrouwen, veroverd, onderworpen. Maar ik was tegelijk de gezegende onder de vrouwen. Toen ik de armen om zijn hals mocht slaan en hij mij aan zijn borst drukte, was alles beslist, was ik bekeerd, verlost! Ik trok mij langzamerhand uit de wereld terug; daár was mijn plaats niet meer. De band dien wij hadden gesloten, onze geheele betrekking tot elkander, kon dan ook niet eenige ruchtbaarheid verkrijgen, zonder dat wij van zelf gebannen werden uit de kringen waarin wij tot dusver hadden verkeerd. Ik kreeg in het eerst menige waarschuwing omtrent het gevaarlijke van de publieke opinie te braveeren, en toe te geven aan een liefde waarvan het zoo goed als zeker was, dat zij nooit tot een huwelijk kon leiden. Men had gelijk, namelijk in dit laatste. Maar ik trad in geen uitleg. Ik vroeg niemands goedkeuring. Ik heb nooit zoozeer gevoeld, dat ik een

heiligen plicht vervulde, als toen ik in het oog der wereld mijn plicht in den wind sloeg. Geen vrouw kan door den man harer liefde met grooter onderscheiding en kieschheid bejegend zijn, dan ik die toen een outlaw was. De gemeenzaamheid van onzen omgang werd door zijn fijn gevoel nooit belemmerd, en evenmin heeft onze omgang die kieschheid ooit afgesleten. Het waren steeds nieuwe schatten van liefde! Zijn omarming had al het versterkende en opbeurende van zijn woord, en zijn woord al het koesterende van zijn omarming. De zotteklap van de subjektiviteit mijner voorstellingen hield op in mij te ratelen. Iets zoo uitnemends had ik niet zelf bedacht, niet zelf gecombineerd. Mij aan hem over te geven, was het indrinken van een persoonlijkheid die ver overtrof al wat ik ooit had kunnen bedenken. Wat had ik nog, dat niet van hem was? Hij spande de snaren van mijn gemoed; hij raakte ze aan, en onder zijne aanraking gaven zij een geluid waarvan ik nooit had gedroomd; niet een willekeurigen klank; louter weerklank. Alles in mij was passief. Een God had mijne verdorde lippen gekust en mij geschonken wat ik nooit had bezeten: het geloof, als het onuitroeibaar wezen van mijn natuur. Ik was niet langer een verstand dat met behulp van de zintuigen allerlei marionnetten maakt; ik was een ziel die geloofde, die louter ademde in leven en waarachtigheid. Vroeger hing de wereld af van mij: ik had thans een wereld waarvan ik afhing, doorgloeid van dat groote hart, de vlammende haardstede van mijn dood heelal. Wat was ik in zijne armen? Alles lichaam, alles ziel; alles vrede, alles verlangen; helderheid van inzicht en de zaligste bedwelming; een souvereine en tegelijk een slavin! Ik heb toen het waarachtig zijn gevonden; de heerlijke Eucharistie der zielen!

- Gij hebt uw geluk slechts een jaar, een enkel jaar mogen bezitten, niet waar?

- - Dokter, zeg het niet. Ik heb het nog. Ik houd het voor altijd omkneld; ik draag het mede, alle eeuwigheden door! Ik heb door zijn dood niets verloren. Gij kunt even goed zeggen, dat de boom zijn bloesem heeft verloren als de vrucht zich heeft gezet.

- Ik dank u, Aline, voor het blijk van vertrouwen dat gij mij hebt geschonken. Ik begin mij uit den rijkdom uwer beelden eenigszins een voorstelling te vormen van de ontwikkelingsgeschie-

denis die uw innerlijk leven heeft moeten doorworstelen, en die u gebracht heeft waar gij thans zijt. Gij hebt u in den loop van ons gesprek mijn biechtkind genoemd, en die uitdrukking die gij zeker niet lichtvaardig hebt gebezigd, omdat zij een toespeling behelst op een der ernstigste betrekkingen die tusschen den eenen mensch en den anderen aanwezig kunnen zijn, legt mij tegenover u een verplichting op, waaraan ik meen mij niet te mogen onttrekken. Gij hebt niet alleen tot den vriend willen sprekan die hartelijk deel kon nemen in al uwe ervaringen. Misschien zoudt gij ook alleén aan den vriend niet op zoo volkomen openhartige wijze uw vrouwelijk gemoedsleven hebben blootgelegd. Gij hebt u een recht gegeven op mijn oordeel. Dat oordeel is natuurlijk alleen het mijne. Het staat niet aan mij u te vonnissen of vrij te spreken. Naar mijne overtuiging hebt gij verkeerd gedaan.

- - Verkeerd?

- Verkeerd. De vraag is niet of gij een goede vrucht geplukt hebt van uwe handelwijze; de vraag is zelfs niet of gij schuldig zijt. Er is slechts eén die het recht heeft, en in staat is met goed gevolg, het schuldig over ons uit te spreken: het is ons geweten. Maar wij mogen, en moeten in vele gevallen, elkander in liefde opmerkzaam maken op zedelijke afdwalingen. Uwe mededeeling heeft mij diep getroffen; niet alleen omdat zij van u kwam en uzelve betrof, maar omdat zij denzelfden geest ademt, en in hare vrijmoedigheid van dezelfde beschouwing schijnt uit te gaan die ik in het dagelijksch leven en in de letterkunde van onzen tijd reeds meermalen tot mijne verwondering heb ontmoet. Het onmiddellijk gevoel matigt zich het gezag aan van een souverein, die geen grondwet bezworen, met geen grondwet rekening te houden heeft. In de werkelijkheid en in de romanwereld zie ik mannen en vrouwen, niet alleen de impulsen volgen van hun onmiddelijk gevoel: dát doen wij in zeker opzicht allen, en is voor sommige naturen dikwerf zeer moeilijk na te laten. Maar ik zie hen die impulsen volgen zonder eenigen voorafgaanden strijd; zonder eenige poging, het oor te leenen aan overwegingen die toch haar gewicht hebben en dit niet op eens kunnen hebben verloren. Aan de orde van den dag is thans òf een onbepaalde toegevendheid voor onze natuur, òf een onvoorwaardelijk en voor mij onverklaarbaar vertrouwen in de aandrift

die zij ons doet gevoelen. Is er geen zedewet weer? Zijn er geen gewaarwordingen, geen handelingen of toestanden meer, geen concessiën aan onszelf die wij van te voren, om zoo te spreken blind weg, moeten veroordeelen? Mogen wij elkander stijven in de idee, dat er eigenlijk geen menschelijke loopbaan, dat er allerminst een strijdperk is, en het leven voor een ieder onzer moet worden voorgesteld als een hellend vlak waarlangs wij noodlottig afglijden, zonder dat er eenige kracht in ons is, om onszelf tegen te houden? De hartstocht schijnt alles te rechtvaardigen, en de liefde een vrijbrief te zijn, een ware aflaat die nog grooter gerustheid geeft dan die pauselijke aflaten, waartegen ons Duitschland zich zoo krachtig heeft verzet. De zielkunde schijnt thans op te gaan in de kennis van het onwederstaanbare onzer neigingen.... En als die neigingen door de uitwendige omstandigheden worden gedwarsboomd, is, ik vrees het bijna uit te spreken, is zelfmoord de eenige uitweg, terwijl tot dien zelfmoord wordt besloten met een koelbloedigheid, zelfs met een ingenomenheid alsof deze lafhartigste en schuldigste van alle solutiën juist omgekeerd het eigen teeken was van onze heldenkracht en zielenadel.... Duister! duister!

- - Wat is u duister? Uwe denkbeelden liggen zoo helder voor u, zoo benijdbaar helder, dat zij door u als afgelezen kunnen worden in uwen geest, en hun doorzichtigheid een bekoring moet oefenen zelfs op hen die er zich niet mede kunnen vereenigen. Neen, ik geloof niet, dat er eenig duister, zelfs eenige schemering is in de wereld van uwe gedachten.

- Gij bedriegt u, Aline. Er is duisternis in onzen geest zoodra er twee gedachtenreeksen zijn, elk in zichzelf even wettig, maar die elkander kruisen. Op dat kruispunt ligt het raadsel. Laat ik uwe openhartigheid met gelijke openhartigheid beantwoorden. Ziehier, zooals Kant zou gezegd hebben, een antinomie die mijn verstand niet te boven kan komen: het onvoorwaardelijke van alle zedewet, en het onloochenbare, dat verkrachting van een bepaalde zedewet onder den invloed van een machtig gevoel niet zelden onze zedelijke ontwikkeling in zeldzame mate kan bevorderen. Met het oog op de zedewet heb ik uw gedrag afgekeurd. Met het oog op uwe zedelijke ontwikkeling, kan ik dit tijdvak uit uw leven niet afscheiden van de hoogere leiding die aan ons zedelijk bestaan een doel geeft. Augustinus heeft met zijn *Felix Culpa* de moeilijkheid gevoeld. Er is niet zelden

een schuld die wij ten slotte zegenen. Augustinus heeft meer gedaan dan de moeilijkheid voelen: hij is haar levende toelichting. Zonder zijne vroegere afdwalingen had hij de diepte niet gekend en de waarheden niet uitgesproken die men bij hem aantreft. Alleen Petrus is de rots der kerk geworden, en dat Rabboeni van den opstandingsmorgen dat de wereld heeft veranderd, is het eerst gevloeid van de lippen der Magdalena. Het zal altijd een *Una poenitentium* zijn, *sonst Gretchen genannt*, die in het volle gevoel van haar vreugde tot de Mater Gloriosa zeggen mag: Neige, du Ohne gleiche, dein Antlitz gnaedig meinem Glück. Het moest eigenlijk zoó zijn, dat op den rechten weg niet alleen de rechte, maar ook de rijkste, de teederste, de vruchtbaarste gewaarwordingen werden gevonden; maar het is eigenlijk niet zoo. Schoon is de hemel der reinen, maar hooger de hemel van het berouw, dat van uit zijn afgrond het oog derwaarts richt. Niet alleen de droefheid, ook de schuld geeft wonden aan het hart, die dat hart gelijken doen op den boomstam, die zijn geuren eerst verspreidt als het mes zijn schors heeft gekorven. Het is de oude en onvergankelijke geschiedenis van den verlorene die opgestaan is en tot den vader gegaan, en de omhelzing van den eeuwigen Vader heeft gevoeld zoo als niemand anders. Er zijn diepe ervaringen die voor onze hoogste zedelijke ontwikkeling niet kunnen worden gemist, en die toch slechts op duistere wegen worden gevonden door hem die het geëffende pad heeft durven verlaten, om zich te storten in verwarringen en begoochelingen waarin hij zeker onder kan gaan, maar waaruit hij ook te voorschijn kan komen, de ziel rijker besnaard dan die van den rechtvaardige, die nooit gestruikeld heeft.

- - Dat heeft uw mededoogen, dat heeft uw menschenkennis u geleerd, niet uw eigen ondervinding. Gij zelf hebt het zonlicht nooit waargenomen, zijn bestaan nooit opgemaakt uit den rooden gloed waarmede het door den nevel trachtte heen te boren, maar altijd van de bergtoppen, waar al zijn stralen zich in u als in hun natuurlijk brandpunt vereenigden. Maar uw mededoogen is uw menschenkennis gelijk uw menschenkennis uw mededoogen is.

- Daargelaten wat mijn ervaringen hadden kunnen zijn, Aline, het staat vast, dat ik ze nooit heb begeerd. Ik erken het vaak onmisbare der schuld, en kan daardoor ook de schuld 1 fhebben. Ik wensch evenwel in geenen deele het bewustzijn van

mijn eigen verkeerdheden belangwekkender te maken dan het is. Maar gij hebt mij op mijzelf gebracht en ik wenschte niet van mijzelf te spreken. Ik denk aan de menschen in het algemeen, en stel mij omtrent hen in het afgetrokkene twee mogelijkheden voor: òf wel, zij bewandelen met niet anders dan de gewone alledaagsche afwijkingen den weg dien hun eenvoudig besef van goed en kwaad hun voorschrijft; zij bewandelen dien zonder veel strijd, nooit door hevig berouw gekweld; òf wel, de hartstochten, hartstochten van allerlei aard, worden hun te machtig; de nacht komt over hun ziel; zij laten de hand van hun beschermengel los; voelen nauwelijks grond meer onder de voeten, om ten slotte, aan vooruitstekende rotsbrokken en struiken, uit hun diepte zich naar boven te werken en den rechten weg te hervinden of misschien voor het eerst te onderscheiden. Het is duidelijk, dat in het eene geval het menschelijk gemoed eene groote effenheid zal bewaren. Maar het zal vreemd blijven aan de ervaringen die in het tweede geval niet zullen ontbreken: die verbrijzelende, verteederende, verruimende en zelfs verheffende ervaringen, die de groote godsdienstige en kunstgedachten voortbrengen; die de wereld scheppen, waaruit een psalmdichter put; de wereld waarin een Prometheus, een Manfred, een Faust worden geboren. En toch, geloof mij, lieve Aline, en ik zeg het met volle overtuiging: wanneer ik mij die twee mogelijkheden voorstel, kies ik onvoorwaardelijk de eerste, wetende wat ik doe en wetende wat ik prijsgeef.

- - Uw mannentaal doet mij weldadig aan. Maar ik zou gaarne van u vernemen, wat het eigenlijk is, dat u met zoo groote beslistheid kiezen doet. Gij hebt zelf eerst gesproken van hetgeen u duister was, van een raadsel. Is het niet zoo, dat uw toon thans geheel anders klinkt?

- Zal ik u eerlijk bekennen, dat gij zelf mij een oogenblik aan het wankelen hebt gebracht. Ik vreesde te hard voor u te zullen worden. Maar zelfs om uwentwil mag ik niet ontrouw worden aan mijn innigst en altijd duidelijker besef.

- - Kunt gij het mij in één woord uitdrukken?

- Het zal een kleine uitbreiding zijn van een welbekend woord: Het baat ons niets of wij een wereld winnen, een wereld van de allerrijkste ervaringen, als wij schade lijden aan onze zedelijke persoonlijkheid. Iedere afwijking, ook de geringste, van onzen plicht is een bezoedeling, is een schending of, op

zijn zachtst gesproken, een beneveling van ons Ik, in zoover dat Ik het beeld draagt van den Heilige. In dat beeld, in die gelijkenis ligt onze ware persoonlijkheid. Haar te behouden, haar rein te bewaren, haar te versterken is het levensdoel. Want zij is broos. Wij wandelen niet door het leven met een heldervlammende toorts die tegen alles bestand is, maar als iemand met een klein licht in een tochtige gang; een licht, dat hij slechts beschermen kan met zijne hand. Ik waag mijn persoonlijkheid, mijn zedelijk wezen, niet aan de stormen van het leven. Zij is het eenige waarop ik waarlijk prijs stel en waarvoor ik alles over heb....

- - God dank, dat het eindelijk door u wordt uitgesproken!

- Zijn wij het dan eens, zouden wij het dan eens zijn, beste Aline? Heb ik u voor mijne beschouwing gewonnen?

- - Ik heb dit oogenblik al meer dan eens uit de verte zien aankomen. Ik weet niet hoe dikwerf ik al gevreesd heb, dat het niet meer te loochenen zou zijn.

- Wat, Aline, wat?

- - En nu kan ik mij geen illusiën meer maken, en er is een hevige strijd in mijn hart. Ik kan en ik mag mij uwe zienswijze niet toeëigenen. Ik mag u niet doen gelooven, dat ik u volgen kan. Het zou een verloochening zijn van mijn verleden, die louter van lafheid getuigde.

- Staan wij waarlijk zoo ver van elkander af?

- - Ja .... helaas! Want ik kan niet tot u, en gij kunt niet tot mij overkomen.

- En waarin zoekt gij dan toch ons verschil?

- - Ach mijn vriend, de Hemel weet, dat ik het niet zoek.

- Zoo bedoel ik het ook niet, Aline. Waarin meent gij, dat ons verschil bestaat?

- - Neen, dwing mij niet het u te zeggen. Er is genoeg voor mij in uwe woorden te overdenken. Ik zal ze ook overdenken; en dat te weten is voor u belangrijker dan mijne tegenovergestelde beschouwing aan te hooren. Een beschouwing is het ook eigenlijk niet. Dat woord klinkt mij veel te aanmatigend, want het is of ik als de wijsgeeren over de dingen heb nagedacht, en ik heb nooit over iets nagedacht. Ik kan niet nadenken. Ik kan alleen voelen en zien, inwendig zien; het komt niet bij mij op tegenover uw theorie, een andere theorie

te stellen. Uw theorie omtrent de waarde der persoonlijkheid is natuurlijk bij u de vrucht van geheel...

- Is dát het verschilpunt, hebben wij een tegenovergestelde opvatting van de waarde der persoonlijkheid?

- - Toen ik u met zooveel warmte daarover hoorde spreken, was het mij o zoo vreemd te moede. Gij weet, dat ik u in niets zou willen krenken, maar ik had een indruk... een indruk, alsof ik iemand voor een idool zag neergeknield, ziedaar! voor een afgodsbeeld dat hem toch niet helpen kan. Gij spreekt van uw Ik, uw zedelijk Ik, met een ingenomenheid, waarvan ik mij geen voorstelling kan maken, alsof dat voor u het hoogste was. Gij hebt het ook uitdrukkelijk het hoogste genoemd. Ik voel dat niet, ik voel dat niet. Ik zou rampzalig zijn, als ik daarin het hoogste moest vinden, als geheel mijn leven en alle strijd en alle ervaring zich daartoe moesten beperken, mijn Ik te vormen, en schoon te houden, en ieder smetje en ieder stofje weg te vegen met Hollandsche zindelijkheid, en het op te poetsen tot het mijzelf en ieder ander in het oog blinkt. Ik kan dat niet de moeite waard vinden. Ik zou mijn leven niet kunnen liefhebben als het tot niets anders diende. Wat komt mijn Ik er op aan? Als gij mij aan dat Ik teruggeeft, stort gij mij van nieuws in al dien twijfel en in dat schrikkelijk gevoel van eenzaamheid, dat mij vroeger zoo heeft gekweld. Al wat de liefde van Iwanowič voor mij is geweest en in mij heeft gewerkt, gaat dan voor mij verloren. Het was, ik verzeker het u, geen sentimenteele frase, toen ik u zeide, dat ik voor altijd bezit wat Iwanowič mij heeft gegeven. Dat kon niet met hem sterven. Ik draag het sedert zijn dood, veredeld en verheerlijkt, binnen in mij. Zijn liefde is het voorportaal geweest. Hij heeft zelf niet gewild, dat ik haar als het heiligdom zou beschouwen. Ik moet u mededeelen, wat hij mij eens heeft gezegd. Toen hij de kracht al niet meer had zijne armen om mij heen te slaan, en ik lang voor zijn ziekbed had geknield, en wij geen woord hadden gesproken, hoorde ik hem zeggen; Gij zult eenmaal rusten in de armen van den Oneindige. Het is een voorspelling en een hoog gebod voor mij geweest. Ik heb het langzamerhand verstaan: niet meer leven, noch in mijn eigen Ik, noch in dat van eenig schepsel, maar wegvloeien in het oneindige leven; niet meer zelf denken en scheppen en vermeesteren, maar gedacht en gescha-

pen en overweldigd worden door het eenig waarachtig Wezen, waarvan het bewustzijn geheel ons zelfbewustzijn vervangt; voelen, dat het ons geheel doordringt, alles in ons is; dat die wereld, die ik vroeger zelf meende te maken, zijn wereld is, waarbij Hij zich van mijne vijf zintuigen bedient als van zijn vijf poëten, die mij zijn schepping openbaren. Als ik mijn eigen persoonlijkheid zoo hoog moest aanschrijven, en tobben moest over zelfkennis en zelfvolmaking; als ik dagelijks in een of anderen spiegel moest kijken, om te beoordeelen hoe ik er geestelijk wel uitzie en of ik wel presentabel ben, zou het mij wezen of ik nooit meer, nooit iets meer kon worden dan een mooi vijvertje in een keurig aangelegden en geharkten tuin: mooie waterlelies aan het oppervlak, aardige visschen er in, en witte steentjes op den bodem; alles helder en doorzichtig, maar alles stilstaand, en ingesloten. Wat komt het er op aan voor de beek, hoe zij er uitziet: zij stroomt toch in de rivier; en wat geeft de rivier er om, wat zij medevoert: zij stort zich toch uit in de zee. Gun mij niets anders te zijn dan zulk een beek, zoo klein, zoo troebel, zoo onoogelijk als gij wilt; gun mij alleen te bestaan om en in dat einddoel; niets te zijn dan eén machtig, eén onwederstaanbaar verlangen naar den Oneindige, en aan mijzelf niet te denken dan zoover ik louter vatbaarheid ben: zoover ik een grond ben die gedrenkt, een bloem die door het zonlicht aangetrokken kan worden. Gij hebt mij de kunst beschreven als onbaatzuchtigheid, onbaatzuchtige liefde tot de dingen, artistiek welgevallen aan de dingen. Ik kan begrijpen wat dit voor u is, maar ik zelf ben daartoe niet geschapen. Ik kan niet leven, wanneer niet alles in mij begeert en zoekt; wanneer er niet een onzichtbare magneet in mijne nabijheid is, die mij dwingt in een bepaalde richting te gaan, of liever in die richting, die voor onze ziel alleen de natuurlijke is, de onvermijdelijke, de goddelijk noodlottige. Weet gij, hoe ik ben? Ik weet, dokter, dat gij mijn beeld ten goede zult uitleggen: ik ben als een hond, die zijn meester in de andere kamer hoort en opspringt tegen de deur en tegen den muur, en er uit wil en er uit moet. Dán besef ik, dat ik die muur en die deur waarachtig niet zelf gemaakt heb; dan is er een *au-delà*, waarvan ik de overmacht onderga, voor welks overmacht ik buig. En dat te doen, is gelooven, is dat heerlijk gelooven, dat ik het eerst van Iwanowič geleerd heb en buiten de gemeenschap met hem

zeker altijd een dwaasheid, iets onbestaanbaars zou hebben genoemd. Als wij dit allerbeste aanleeren, beteekent het immers niet veel, hoe vreemd wij ons daarbij hebben aangesteld; hoeveel kneuzingen en wonden onze ziel minder gaaf hebben gemaakt. Laten wij zijn gekropen door allerlei struiken en kreupelhout: gescheurd, gehavend, bloedend en ademloos komen wij aan, niet om volmaakt, niet om gelukkig te zijn; alleen om te zijn waar wij zijn moeten, in Hem, zoo ver mogelijk van dat tobbend en beuzelend en knoeiend Ik, dat wij dan in zijn geheel zullen aanzien, als het prullig schoolwerk onzer kinderjaren, toen wij ons nog het hoofd moesten breken over het schrijven van een woord of de ligging van een stad, of welke schooltaak dan ook. Kan ik u eenigszins doen begrijpen, waarom dat woord van u over de waarde van de persoonlijkheid bij mij geen weerklank kon of mocht vinden?

- Ik heb u met groote ontroering aangehoord, mijn Diotima.

- - Waarom opeens die vreemde naam?

- Zij was de vrouw, van wie Sokrates....

- - Dokter, zeg toch niet: leerde; dat zou mij bedroefd maken.

- ..... zooveel hoorde, dat in zijn eigen brein niet was opgekomen. Maar ik heb niet alleen naar u geluisterd. Heb ik niet veeleer de ziel van uw volk vernomen, de groote ziel van het Slavische ras? Het heeft een vraag van wijde strekking bij mij wakker gemaakt. De heerschappij van den Romeinschen geest is opgevolgd in de geschiedenis door de heerschappij van den Germaanschen geest; en het kenmerk van het Germaansche is dat besef van de beteekenis der menschelijke persoonlijkheid, dat mij zoo dierbaar is maar juist altijd vreemd is gebleven aan uwe letterkunde. Dit vraag ik mij af, Aline! Zooals de Romeinsche conceptie der dingen plaats heeft gemaakt voor de Germaansche, zou, evenzoo, de Germaansche op hare beurt de leiding der geesten moeten afstaan aan de grondbeschouwing van het Slavische ras?

- - Moeten wij niet wat aanloopen, dokter? Wij zijn nog lang niet thuis.

- Neen, Aline, dat is waar; wij zijn nog niet thuis; in geen enkelen zin.

A. PIERSON.

Fransche verzen.

I.

‘Non, non! pas de vers!’ riep Monsieur Jourdain ongeduldig uit, toen zijn ‘maître de philosophie’ hem vroeg of hij zijne declaratie aan de ‘belle marquise’ ook wilde uitspreken in gebonden stijl.

Het heeft mij altijd gespeten dat de bourgeois gentilhomme, in zijne verrukking ‘d'avoir fait de la prose sans le savoir,’ de edele rijmkunst zoo minachtend heeft bejegend en zijn braven huispaedagoog niet in de gelegenheid heeft gesteld om, na zijn college over phonetiek, ook met een lesje over versificatie voor den dag te komen.

Wel is waar heeft Molière bij andere gelegenheden den versbouw zijner tijdgenooten op enkele punten gecaricaturiseerd. Wie herinnert zich niet het vermakelijk inpromptu van den gewaanden marquis de Mascarille, uit de *Précieuses*, of het sonnet van Oronte, met zijne ‘chute amoureuse, admirable,’ of de gedichtjes van Trissotin, met dat onnavolgbare ‘quoi qu'on die,’ dat de drie ‘femmes savantes’ bijna deed bezwijmen van bewondering, met die twee prachtige rijmen ‘magnifiquement’ en ‘superbement,’ waarvan Philaminte zoo vol verrukking zeî: ‘Ces deux adverbes joints font admirablement!’ of met dat vernuftige ‘Ne dites pas qu'il est amaranthe, Dites plutôt qu'il est de ma rente,’ dat Bélise met geestdrift deed uitroepen: ‘voilà qui se décline!’

Maar dit alles brengt ons alleen op de hoogte van zijn letterkundigen smaak tegenover de rijmkunstjes der beaux esprits van zijn tijd. Zelfs zijne voorliefde voor het volksliedje ‘si le Roi m'avait donné,’ leert ons niets betreffende zijne opvatting van

de structuur der fransche verzen. En juist over de theorie der techniek zouden wij gaarne zijne eigen wijsheid of de dwaasheid van een zijner vermakelijke personaadjes hebben vernomen.

Mij dunkt, indien de ‘maître de philosophie’ van Monsieur Jourdain over dit onderwerp aan het woord had kunnen komen, zou hij ongeveer het volgende gevraagd hebben: ‘Wilt gij een samengestelde strophe, een sonnet, bij voorbeeld? Of zijt gij tevreden met een eenvoudig quatrain? Zullen de rijmen van dat quatrain platte rijmen moeten zijn, of gekruiste? Wilt gij den eersten regel op een mannelijk of een vrouwelijk rijm laten uitgaan? Denk er om, dat gij dan in den tweeden regel juist het omgekeerde doet. En hoeveel lettergrepen moet elk uwer versregels hebben? Verlangt gij verzen van twaalf, van tien, of van acht syllaben? Zevensylbige verzen moet gij liever niet nemen. Laat die over aan de volksliedjes. En bij die van twaalf of van tien lettergrepen moet gij vooral zorgen voor de caesuur.’

Veel meer dan deze enkele vragen en wenken zou de leermeester niet gesteld of gegeven hebben. Misschien zou hij zich zelfs voorloopig alleen tot de quaestie van het aantal syllaben hebben bepaald. En ik vermoed dat de verrukking van den opgewonden leerling haar maximum zou bereikt hebben, wanneer hij zijn leermeester de eenvoudige opmerking had hooren maken: dat men eigenlijk, om met een behoorlijk fransch vers voor den dag te komen, eenvoudig op zijne vingers het aantal lettergrepen van iederen versregel heeft te tellen en te zorgen dat men zich bij die operatie niet vergist.

Voor de juistheid dier opmerking zou hij zich op geen minder gezag dan dat van den grooten Corneille zelven hebben kunnen beroepen, gelijk een amateur-rijmer in onze dagen er dezen versregel van Sully Prudhomme voor zou kunnen aanhalen:

> Je nombre le langage en comptant sur mes doigts,

of de geleerde definitie door een Berlijnschen hoogleeraar van het fransche vers gegeven: ‘Der französische Vers ist ein in jedem einzelnen Falle an eine bestimmte Zahl von Sylben gebundenes Glied poetischer Rede.’[1)]

1) Zie het voortreffelijke werk van Prof. A. Tobler *Vom französischen Versbau alter und neuer Zeit*, bl. 1, naar de tweede uitgaaf in het fransch bewerkt door de heeren Breul en Sudre, *Le vers français ancien et moderne*, Paris, 1885. De hierboven aangehaalde woorden bevatten slechts een gedeelte van de dertien regels lange definitie.

Ik zeide, dat een technicus uit den tijd van Molière zich voor die meening op het gezag van Corneille had kunnen beroepen. Maar ik moet er bij voegen, dat hem dit alleen mogelijk ware geweest, zoo hij behoord had tot de ongelukkigen, die door onzen beroemden landgenoot Constantijn Huygens in die dagen vervolgd zijn geworden met een langen brief, door den Nederlander aan den franschen dichter geschreven, over den bouw voor sommige zijner verzen, doch waarop Corneille zich nooit verwaardigd heeft te antwoorden.

Het geval is eerst onlangs ter onzer kennis gekomen door een van de vijf brieven van Huygens aan Pierre Corneille welke, kort geleden, door Dr. J.A. Worp zijn uitgegeven.[1)] Het schijnt mij niet oudienstig het geval van dien brief kortelijk te vermelden. De critiek door een Hollander der XVIIe eeuw over sommige fransche verzen uitgesproken, biedt ons een voortreffelijke gelegenheid om een der voornaamste eigenaardigheden van het fransche vers te doen uitkomen.[2)]

Toen Huygens in 1660 naar Parijs was gezonden, om te onderhandelen over de teruggave van het vorstendom Orange aan den jongen Prins, besloot hij, zoodra zijne bezigheden dit zouden toelaten, een reisje naar Rouen te maken, ten einde persoonlijk zijne hulde te brengen aan den grooten treurspeldichter, voor wiens genie hij eene buitengewone bewondering koesterde. In de eerste maanden van 1663 bracht hij het beloofde bezoek, en in het gesprek dat tusschen de beide beroemde mannen gevoerd is, schijnt de quaestie van den versbouw een niet onbeduidende plaats te hebben ingenomen. Huygens had daaromtrent iets op het hart, dat hij, hoe hoog Corneille ook bij hem stond aangeschreven, niet verzwijgen kon. Het was hem niet mogelijk alle versregels van den grooten dichter even mooi te vinden. Terwijl in sommige de jambische beweging der versvoeten gemakkelijk en fraai te scandeeren was, zooals, bij voorbeeld, in deze:

En*fants* im*pé*lu*eux* de *mon* res*sen*ti*ment*
Que *ma* dou*leur* sé*duite* em*bras*se a*veu*glé*ment*,

1) Eerst in de *Revue d'art dramatique* van September '90, later afzonderlijk, bij den heer J.B. Wolters te Groningen.
2) Zelf heb ik een uitvoerig resumé gegeven van deze vermakelijke discussie en daarbij het verhaal gevoegd van Huygens' vruchtelooze pogingen om gelijk te krijgen, in het *Ztschr. für französ. Sprache u. Litteratur* XII, 4, 6, S. 191 ff.

schenen andere met dat deftige, volgens Huygens onmisbare rythmus den spot te drijven. Hoe zou men ooit behoorlijk kunnen lezen:

> Vous prenez sur mon âme un trop puissant empire;
> Durant quelques moments souffrez que je respire?

Want dan moest immers ‘prenez’ worden uitgesproken als ‘*pre*nez’, met een accent op de eerste lettergreep en, in den tweeden regel, ‘quelques’ als ‘quel*ques*’, met een onmogelijken klemtoon op de toonlooze slotsyllabe!

Bij dat bezoek te Rouen schijnt Huygens zich nog met zekere bescheidenheid te hebben uitgedrukt. Maar toen Corneille zijne bedenking eenvoudig had afgewezen door te verzekeren, dat de fransche dichters enkel en alleen op het juiste aantal lettergrepen hadden te letten, dat er in het fransche vers geen sprake kon zijn van ‘la cadence des pieds’, en dat men, zoo het rythmus niet regelmatig genoeg scheen, de voordracht daarnaar behoorde te wijzigen, - toen besloot Huygens het geheele onderwerp breedvoerig uiteen te zetten in een brief. Den 30en Mei 1663 werd deze brief verzonden. Hij bleef echter zonder antwoord. Ongeduldig geworden vertoonde Huygens afschriften van zijn stuk aan enkele van Corneille's vrienden. Een van deze, de mathematicus de Neuré, was beleefd genoeg om den nederlandschen geleerde en diplomaat van bescheid te dienen. Echter was hij natuurlijk evenmin overtuigd geworden als Corneille zelf, en hij gaf zelfs den vreemdeling vrij duidelijk te verstaan, dat deze de beoordeeling van het fransche vers maar liever aan de Franschen zelve moest overlaten. Deze zouden toch altijd van meening blijven, dat het aantal lettergrepen hoofdzaak was in den bouw der fransche versregels, en dat er van eene regelmatige scansie, alsof het vers uit een zeker aantal jambische of trochaïsche voeten bestond, geen sprake kon zijn.[1)]

Huygens is hardnekkig blijven vasthouden aan zijne meening. En ofschoon men zijne ‘dissertation’ meestal slechts met een hoffelijk stilzwijgen beantwoordde, heeft hij nog jaren lang vrienden en vereerders met zijne zonderlinge leer, zijne

1) De brief van den heer de Neuré is door Dr. J.A. Worp in zijne collectie opgenomen.

'fameuse maxime' over de zes jambische voeten waaruit de fransche alexandrijn bestaan moest als hij goed zou zijn, vervolgd en vermoeid. Een der voornaamste argumenten van zijn betoog was dit, dat in Holland zelfs de eenvoudigste dichtertjes dien regel van het jambische of trochaïsche rythmus getrouw in acht namen, en dat de groote fransche dichters toch moesten zorgen dat zij de lauweren deelachtig werden waarmede hollandsche rijmelaars zich wisten te tooien!

Maar juist dit 'zegevierend' argument toont ons de fout der geheele redeneering. Huygens heeft ten onrechte den versbouw van het fransch willen onderwerpen aan een der wetten waarnaar het vers der germaansche talen zich gemakkelijk kan voegen. Zijne 'maxime indisputable et générale pour la poésie de toutes les langues modernes' geldt alleen, en dan nog binnen zekere grenzen, voor den versbouw zijner eigene taal en van de talen welke met het nederlandsch verwant zijn. Voor de romaansche talen geldt zij niet, voor het fransch minder dan voor eenige andere.[1)]

De bekende rei uit Vondel's *Gijsbrecht* is gemakkelijk aldus te scandeeren:

Waar *werd* op*recht*ter *trouw*
Dan *tus*schen *man* en *vrouw*
Ter *we*reld *ooit* ge*von*den, enz.

en evenzoo kan in de vier eerste regels van dit treurspel door den declamator - ik bedoel den ouderwetschen[2)] - gemakkelijk dezelfde rythmische beweging worden aangegeven:

Het *he*melsche ge*recht* heeft *zich* ten *lan*gen *les*te
Er*bar*remend *o*ver *mij* en *mijn* be*nauw*de *ves*te
En *ar*me *bur*ge*rij*, en *op* des *volks* ge*bed*
En *kla*gelijk ge*schrei* de *ban*ge *stad* ont*zet*.

1) Huygens formuleert zijne 'maxime' aldus: 'Tous les vers rimés consistent en pieds on iambiques ou trochaïques (qui ne sont au plus que de six pieds) et ees pieds doivent être formés suivant les tons ou accents naturels de leurs syllabes, qui est la seule marque de leur quantité.'

2) Ik zou willen dat men eens beproefde een moderner, ik bedoel eene natuurlijker en oprechter methode van voordracht op die verzen toe te passen. Hier is een generaal aan het woord die in deze vier alexandrijnen eigelijk niet veel anders zegt dan: 'Oef! Goddank!' Welnu, laat hij dit gevoel van verruiming in Vondel's taal pogen uit te spreken. Er zijn dan eigenlijk maar twee woorden, waarop hij den nadruk zal behooren te leggen; maar die moet hij ook uithalen. Vondel heeft ze een eereplaats gegeven door ze als rijmen te gebruiken: *Ten langen leste* en *ontzet*.

Ook in duitsche alexandrijnen is ditzelfde rythmus gemakkelijk terug te vinden. Ook daar kan men in den regel het vers in zes jambische voeten verdeelen:

In *tau*send *Blu*men *sleht* die *Lie*bes*schrijft* ge*prägt*:
Wie *ist* die *Er*de *schön*, wenn *sie* den *Him*mel *trägt!*

Maar nu neme men eens een viertal alexandrijnen uit een der fransche meesterstukken van de XVIIe eeuw, bij voorbeeld, de vier eerste van Racine's *Athalie*, en legge zooveel mogelijk den nadruk op de geaccentueerde syllaben der woorden:

Oui, je *viens* dans son *tem*ple ado*rer* l'Eter*nel*,
Je *viens*, selon l'u*sa*ge an*ti*que et solen*nel*,
Célé*brer* avec *vous* cette heu*reuse* jour*né*e
Où sur le Sina*ï* la *loi* nous fut don*né*e.

Deze accentuatie is nog niet eens volkomen zuiver. Bij de voordracht althans zal, in den eersten regel, op *viens* nagenoeg geen klemtoon vallen, en evenmin op de laatste lettergreep van célé*brer* in den derden regel. Maar zelfs wanneer we alle accenten toelaten die maar eenigszins hier kunnen worden aangebracht, en wanneer we die accenten door de scansie sterk laten uitkomen, zelfs dan nog krijgen we in elken versregel een verschillende rythmische beweging, en die beweging blijft niet eenmaal tot het einde toe dezelfde binnen de grenzen van denzelfden regel. Hoogstens zou men kunnen beweren, dat de tweede der vier aangehaalde regels uit zes jambische voeten bestaat en de derde uit vier anapaesten. Maar in den eersten regel wordt de anapaestische beweging reeds dadelijk gestoord door het geaccentueerde *oui*, waarmede het vers begint, en in den vierden regel is van regelmaat niet veel te bespeuren.

Inderdaad is de fransche dichter bevoegd om in elken versregel de rythmische beweging naar zijn eigen smaak in te richten, mits hij nauwkeurig lette op het aantal lettergrepen waaruit zijn vers bestaan moet.[1)] Natuurlijk zal hij somtijds, wanneer hij aanleiding vindt om zijn vers bijzonder zangerig te maken,

1) Over de andere eischen waaraan hij zich heeft te onderwerpen, spreken wij later.

een zekere gelijkmatigheid trachten te brengen in het rythmus der verschillende versregels en vooral de beide helften van één zelfde vers op dezelfde wijze accentueeren. Maar lang zou hij dit toch niet kunnen volhouden, en zoo hij het poogde te doen, zou hij zijne toehoorders al heel spoedig gaan vervelen.

Zoo wordt in het bekende duo tusschen Rodrigue en Chimène, in *Le Cid*, de harmonie van den dialoog niet weinig hierdoor bevorderd, dat de beide gelieven in hunne replieken hetzelfde rythmus volgen. Maar toch is zelfs hier die gelijkmatigheid niet volkomen.

> O mi*ra*cle d'a*mour!* - O *com*ble de mi*sè*res! -
> Que de *maux* et de *pleurs* nous coûte*ront* nos *pé*res! -
> Ro*dri*gue, qui l'eût *cru?* - Chi*mè*ne, qui l'eût *dit!* -
> Que notre *heur* fût si *pro*che et si *tôt* se per*dît!* etc.

Reeds in den eersten der vier aangehaalde regels is de anapaestische beweging van de eerste vershelft niet in de tweede terug te vinden.

De bekoorlijkheid van het fransche vers bestaat juist voor een groot deel in de verscheidenheid waarmede de heffingen en dalingen, m.a.w. de betoonde en de toonlooze lettergrepen, verdeeld zijn, en het is interessant om na te gaan hoe, bij voorbeeld, zelfs een zoo zangerig dichter als Lamartine de harmonie van het gedicht bevordert door, wel voor een zekere symmetrie in de accentuatie te zorgen, maar alle eentonigheid zorgvuldig te vermijden. Men neme de proef met eenige op elkaar volgende regels uit *Le lac:*

> Hé*las*! toujours pous*sés* vers de nou*veaux* ri*va*ges
> Dans la *nuit* éter*nel*le empor*tés* sans re*tour*,
> Ne pourrons-*nous* ja*mais* sur l'océ*an* des *â*ges
> Jeter l'*an*cre un seul *jour*?

of met deze:

> Un *soir*, t'en souvient-*il*? nous voguio*ns* en si*len*ce,
> On n'enten*dait* au *loin*, sur l'*on*de et sous les *cieux*,
> Que le *bruit* des ra*meurs*, qui frap*paient* en ca*den*ce
> Les *flots* harmoni*eux*.

Slechts enkele van deze versregels hebben geheel en al dezelfde opeenvolging van geaccentueerde lettergrepen.

In opera-teksten, die, om aan de eischen der muziek te kunnen voldoen, natuurlijk een veel grooter gelijkmatigheid van rythmische beweging behoeven, vindt men daarentegen dikwijls eene zoo vaste afwisseling van heffingen en dalingen dat men er toe zou kunnen komen om van versvoeten te spreken.

Zoo, bij voorbeeld in de volgende regels uit Mozart's *Mariage de Figaro*, wier negen lettergrepen alle in drie gelijke stukken verdeeld zijn:

Bel enfant amoureux et volage,
Oiselet échappé de sa cage,
C'en est fait, il est temps d'être sage;
Laisse en paix les minois d'alentour!

of in de bekende achtsylbige verzen van *La Muette* die[1] alle een vast accent, zelfs een rustpunt, hebben op de vierde lettergreep:

Amour sacré de la patrie,
Rends-nous l'audace et la fierté!
A mon pays je dois la vie;
Il me devra sa liberté.

Maar in verzen van anderen aard, zelfs in de lyrische poëzie, is die methode alleen door kunstdichters nu en dan, bij wijze van aardigheid, of met het oog op musicale composities, toegepast. Zoo schreef Marc-Monnier eene *Valse à trois temps*, bestaande uit verzen van negen, zes en drie lettergrepen:

C'est par vous, chère enfant aux doux yeux,
Que mon âme en tous lieux
est suivie,
C'est de vous, au moment du réveil,
Que me vient le soleil
et la vie, etc.[2]

en eene *Tarentelle*, uit verzen van acht lettergrepen bestaande, die alle in het midden een vast accent hebben:

Gai mari*nier* de Mergelline,
Je suis plus *ri*che que le roi:
La plaine im*men*se et la colline,
Le ciel et l'*on*de sont à moi, etc.[3]

1) Zie beneden.
2) Afgedrukt bij Lubarsch, *Französische Verslehre*. Berlin 1879 S. 166.
3) Ibid. S. 200.

Ook bij Théophile Gautier zijn zulke gedichten te vinden; en wanneer hij het achtsylbige vers door een kort vers van vier lettergrepen afwisselt, dan is inderdaad die regelmatige indeeling der accenten voor de harmonie van het rythmus nagenoeg onmisbaar:

Dans un bai*ser*, l'onde au rivage
Dit ses douleurs;
Pour conso*ler* la fleur sauvage
L'aube a des pleurs.

Maar overigens behoort juist het achtsylbige vers tot diegene welke door de fransche dichters met de grootst mogelijke vrijheid behandeld worden. Al te groote gelijkmatigheid van rythmus wordt in een gedicht dat uit deze soort van verzen bestaat, licht eentonig.

Een ernstig streven om uitsluitend regelmatig rythmische verzen te maken heeft zich, ongeveer in het jaar 1863, in België voorgedaan. Reeds vroeger had André van Hasselt zich op het maken van zulke verzen toegelegd. Misschien heeft hij de muzikale begeleiding van zijne gedichten daardoor gemakkelijker gemaakt. Maar bij de lezing wordt men zeer spoedig getroffen door de eentonigheid van strophen als deze:[1)]

J'étais jeune et j'avais des amis à foison,
Je comptais des amis en grand nombre;
Mais la mort les a pris dans sa froide prison,
Et la nuit les a pris dans son ombre.

Zelfs in België heeft het systeem van Van Hasselt weinig succes gehad, en het is hoogstwaarschijnlijk zijn half germaansche afkomst geweest, die hem zelven smaak heeft doen vinden in een versbouw welke zuiver fransche ooren spoedig vermoeit.[2)]

1) Deze en andere proeven van de *Etudes rythmiques* van Van Hasselt vindt men aangehaald door Dr. K. Eduard Müller in zijne dissertatie *Ueber accentuirend metrische Verse in der französischen Sprache*. Bonn, 1882.
2) F. de Gramont geeft in zijn voortreffelijk boekje *Les vers français*. op blz. 108 ook een opzettelijk vervaardigd sonnet bestaande uit verzen van negen syllaben, alle in drie accent-groepen verdeeld. Terecht zegt hij zelf daarvan: ‘Sans doute des vers ainsi coupés pourront être très harmonieux. *On peut dire qu'ils le seront trop*, les mesures uniformes ne tarderaient pas à fatiguer par leur monotonie.’

Het is dus waarlijk niet te verwonderen dat, toen Huygens tegenover Corneille voor den dag kwam met zijn eisch: ‘al uwe alexandrijnen moeten jambisch gescandeerd kunnen worden, anders deugen ze niet’[1], hij door zijne fransche lezers maar half begrepen en zij door hem volstrekt niet overtuigd werden. Monsieur de Neuré verklaarde rondweg, dat hij Huygens zelfs niet vatte, wanneer deze *parlé* een jambus en *parle* een trochaeus noemde; zoo men toch van voeten wilde spreken, kon *parlé* nog eerder voor een spondaeus doorgaan, want de eerste lettergreep van dit woord was niet minder vluchtig dan de tweede.

Het aardige van deze geheele discussie bestaat eigenlijk juist hierin, dat men elkaar niet voldoende begreep, en dat de Franschen, ofschoon zij gevoelden dat de vreemdeling ongelijk had, toch niet goed wisten hoe zij hem van zijn ongelijk het best zouden overtuigen.

In veel later tijd, in het begin dezer eeuw, is de vraag nog eens weder ter sprake gekomen, ditmaal ernstig en officiëel, en wederom is de aanleiding tot die discussie zijdelings van Nederland uitgegaan.

De gewezen koning van Holland, namelijk, Louis Bonaparte, destijds graaf van Saint-Leu, die zelf de edele verskunst beoefende en met de moeielijkheden van het rijm nog al dikwijls te worstelen had, liet in 1813 door de Académie française een prijsvraag uitschrijven, over de mogelijkheid om in het fransch rijmelooze verzen te maken, en in het algemeen de prosodie van het fransche vers te schoeien op de leest der grieksche en latijnsche rythmen.[2] ‘Waarom’, zoo luidt de slotzin der uitgeschreven prijsvraag: ‘houdt men in het fransch voor onmogelijk wat in de andere moderne talen algemeen geschiedt?’

De antwoorden welke op die prijsvraag zijn ingekomen heb-

1) Vreemd is het, dat H. zoo op dien jambus staat, naast welken hij in fransche verzen nog alleen den trochaeus erkent (in verzen van zeven syllaben, bij voorbeeld), terwijl van alle rythmische bewegingen, toch juist de anapaestische (ta ta *ta*) het allermeest in de fransche verzen voorkomt. Maar H. koesterde naast het eene dwaalbegrip blijkbaar nog een ander, dit namelijk, dat de alexandrijn noodzakelijk uit zes voeten bestaan moet.

2) Bedoeld wordt natuurlijk de verdeeling van het vers in een aantal gelijke voeten, maar die voeten ingericht, niet, zooals in het grieksch en latijn, naar de quantiteit der syllaben, maar naar a c c e n t . De lezer heeft reeds lang begrepen dat ook wij hierboven in dien modernen zin van ‘jambische beweging’ etc. gesproken hebben.

ben den vorstelijken versbouwer niet bevredigd, want niemand zag kans hem geheel van het rijm af te helpen; hij heeft dan ook zelf later een *Essai sur la versification* uitgegeven, waarin hij zijn eigen denkbeelden over die hervorming heeft ontwikkeld. Maar toch is die prijsvraag niet zonder resultaat gebleven; in het bekroonde antwoord van den Italiaan Scoppa, *Les beautés poétiques de toutes les langues*, is voor het eerst de beteekenis van het accent voor het fransche vers in het licht gesteld en zijn zekere algemeene wetten van franschen versbouw geformuleerd, die later door Quicherat en anderen verder zijn toegelicht. Intusschen, men mocht meer dan vroeger de beteekenis der rythmische accentuatie voor den bouw van het fransche vers erkennen, tegen de gelijkmatigheid van beweging in alle regels van een zelfde gedicht kwam Scoppa niet minder sterk in verzet dan in der tijd de beoordeelaars van Huygens' theoriën. De rapporteur der Academie, graaf Daru, drukte, in zijn verslag over de prijsvraag, de slotsom van het onderzoek aldus uit: ‘Het fransche vers heeft voeten, dus een rythmus; maar dat rythmus is onvolkomen, o m d a t m e n t e l k e n s d e s y m m e t r i e v e r b r e k e n m a g d o o r v o e t e n v a n v e r s c h i l l e n d e n a a r d d o o r e l k a a r h e e n t e p l a a t s e n.’

De bedoeling is duidelijk: in het fransche vers komen rythmische accenten voor; maar deze zijn (op een enkele uitzondering na) niet aan bepaalde plaatsen gebonden; en vooral, - zij mogen niet alleen, maar z i j m o e t e n z e l f s i n d e v e r s c h i l l e n d e v e r s r e g e l s v a n e e n z e l f d e g e d i c h t, v e r s c h i l l e n d e p l a a t s e n i n n e m e n.

Hierin wijkt het fransche vers inderdaad het meest van dat der germaansche talen af, en voor den vreemdeling is het van belang dit verschijnsel in zijn volle beteekenis te erkennen.[1)]

1) Dat Duitschers en Nederlanders dit dikwijls niet inzien brengt hen vaak tot verkeerde scansie van fransche verzen en verkrachting van het accent der fransche woorden. Zelfs Huygens vergiste zich, toen hij den versregel: ‘Oni, Cinna, contre moi moi-même je m'irrite’ zuiver jambisch noemde en daarbij in ‘*Cin*na’ een verkeerd accent legde op de eerste syllabe. Een nederlandsch geleerde uit onze dagen hoorde ik twee versregels van Théophile Gautier aldus lezen:

L'avi*ron* est d'i*voi*re
Le pa*vil*lon de *moi*re,

en daarbij aan ‘pavillon’ een verkeerd accent geven; hij meende blijkbaar dat het rythmus in beide regels gelijk moest zijn. Tot die meening kan hij in dit geval gebracht geworden zijn door de compositie van Gounod; de muziek, die vaste accenten eischt, komt van zelf wel eens met het natuurlijk accent der woorden in strijd.

De oorzaak van het verschijnsel moet zeker gezocht worden in het eigenaardige accentuatie-systeem der fransche taal. De klemtoon treft daar, zooals bekend is, uitsluitend de laatste klinkende syllabe van het woord. En daar de meeste woorden meer dan twee lettergrepen lang zijn, zoo kan eene zuiver jambische beweging slechts op beperkte schaal voorkomen. Woorden van meer dan drie lettergrepen kunnen al evenmin, ja, nog veel minder gebruikt worden; want de fransche woorden hebben slechts één accent en kunnen niet, zooals bij de woorden eener germaansche taal mogelijk is, door het aannemen van een tweeden klemtoon het woordaccent met het versaccent in overeenstemming brengen. Woorden als *levenswijze, eikenhout, moederliefde* kan men, ten behoeve van het rythmus op de eerste en op de derde lettergreep accentueeren. Maar *merveilleusement, maternité, réunion*, enz. hebben den klemtoon alleen op de laatste syllabe.[1)]

Bovendien is de accentuatie der woorden in het fransch veel vluchtiger dan in de germaansche talen; eene rythmische scansie zou groot gevaar loopen de kracht en de waarde van den klemtoon te overdrijven. Telkens wordt die klemtoon door de binding der woorden verplaatst: *voilà* heeft een accent op de laatste lettergreep, maar in *les voilà tous* wordt alleen *tous* met nadruk uitgesproken; *homme* is geaccentueerd op de eerste syllabe; maar in *un homme de bien* vervalt het accent van *homme* geheel.

Hierbij komt nog, dat het gewone woordaccent, juist omdat het uitsluitend de laatste lettergreep treft, meestal slechts op onbeduidende uitgangen, zelden op den beteekenisvollen stam van het woord nederkomt. En waarom zou men dan door een sterke rythmische accentuatie aan die uitgangen zooveel relief geven, terwijl men in het proza der dagelijksche rede er zoo luchtig overheen glijdt?

1) Wel spreken de moderne phonetisten gaarne van een bijaccent dat op eene der voorafgaande lettergrepen valt. Maar dit accent is in allen gevalle zeer zwak en zon voor het rythmus niet dezelfde kracht kunnen hebben als de klemtoon der laatste lettergreep. In Huygens' theorie bekleedt dat tweede accent een voorname plaats. Alleen dat accent gaf hem het recht den alexandrijn ‘enfants impétueux de mon ressentiment’ voor een jambisch vers te verklaren; hij legde een klemtoon op *pé* en *sen*.

En eindelijk - deze opmerking van Lubarsch[1] komt mij even treffend als juist voor, - zoo het fransche vers uit een bepaald aantal voeten bestond, dan zou het einde van den voet nagenoeg samenvallen met het einde van een woord. Op die wijze verbonden zouden de verschillende deelen van een versregel veel te los met elkaar samenhangen en zou het vers als geheel geen consistentie genoeg bezitten. Een duitsch vers zit te vaster in elkaar naarmate de heffingen en dalingen van een zelfden voet vaker de syllaben van twee verschillende woorden met elkaar verbinden. Men neme, bij voorbeeld, deze verzen van Goethe:

O *süs*se *Stim*me*! Viel* will*komm*'ner *Ton*
Der *Mut*ter*sprach'* in *ei*nem *frem*den *Lan*de*!*

waar het rythmus alle woorden met elkaar verbindt, en vergelijke daarmede deze beide verzen uit Victor Hugo's *Waterloo:*

Dans ton cirque de bois, de coteaux, de vallons
La pâle mort mêlait les sombres bataillons.

Deze laatste zijn zeker zeer krachtig en welluidend; maar de samenhang der verschillende woorden waaruit die versregels bestaan zou veel te los worden zoo men in den eersten regel duidelijk vier anapaesten en in den laatste even duidelijk zes jamben liet hooren.

En zoo blijven we dus vasthouden aan dit beginsel, dat tegenover vreemdelingen wel met bijzonderen nadruk mag worden uitgesproken: het fransche vers heeft ongetwijfeld een rythmus, maar dat rythmus is vrij; bij de structuur der verschillende regels, waaruit zijn gedicht bestaat, is de dichter aan geen enkele vaste beweging gebonden; gebonden is hij alleen aan het aantal lettergrepen at in elken regel moet te vinden zijn[2].

1) Ll. s. 62 ‘Ein Rhythmus der diese Eigenschaft hat, hält den Vers als Ganzes nicht zusammen; vielmehr ist ein Rhythmus um so kräftiger je mehr er in die Wörter der Sprache einschneidet.’
2) Bij de zoogenaamde ‘vers libres’ en in sommige strophische gedichten zijn niet alle regels even lang. Maar ook in dit geval is de verhouding der verschillende afmetingen tot elkaar aan bepaalde wetten gebonden.

II.

De eenheid van het fransche vers wordt dus in de allereerste plaats gevormd door een vast aantal lettergrepen. Deze opvatting is minder oppervlakkig dan menigeen geneigd zou zijn te meenen. Daar in het fransch alle syllaben nagenoeg dezelfde lengte hebben en de eigenaardigheid der uitspraak van het fransch juist hierin bestaat dat niet, zooals in vele andere talen, sommige syllaben lang worden uitgerekt, andere kort en scherp klinken[1)], zoo ontstaat tusschen verzen die hetzelfde aantal lettergrepen hebben, een gelijkheid van duur die aan elk dier verzen de waarde geeft van een bepaalde tijdéénheid. Vandaar dan ook dat, wanneer, bij het lezen, sommige toonlooze lettergrepen in het vers wat kort klinken, of nagenoeg verdwijnen, de daaraan voorafgaande vocaal langer wordt aangehouden of een kleine pauze de weggelaten syllabe vervangt, als gevoelde de voordrager instinctmatig, dat de duur van het vers onveranderd moet blijven[2)].

In het fransche vers worden dus de lettergrepen geteld. Die telling geschiedt, gelijk men weet, zoodanig, dat de laatste toonlooze syllabe niet wordt meegerekend. De zoogenaamde vrouwelijke versregels hebben dus altijd een lettergreep meer dan de manuelijke; en naar het aantal dat in deze laatste voorkomt ontvangen de versregels van een gedicht hun naam. Zoo heet de alexandrijn een twaalfsylbig vers, ofschoon de vrouwelijke alexandrijnen dertien lettergrepen hebben. In het italiaansch en het spaansch, waar verreweg de meeste woorden op

1) Aan hen die zich in eene goede uitspraak van het fransch willen oefenen, raad ik altijd aan op deze gelijkmatigheid van duur der verschillende lettergrepen zorgvuldig te letten. Vereenigd met de gelijkheid van diapason, waarover vroeger gesproken is (*Gids* November 1890 blz. 292) ontstaat hierdoor eene zekere eentonigheid, die in de periode van oefening alle aanbeveling verdient, en die later, wanneer men het instrument behoorlijk meester is, gemakkelijk kan gecorrigeerd worden.

2) Bij de voordracht der beide volgende verzen:
Un immen*se* bûcher, dressé pour leur supplice,
S'élève en échafaud, et chaq̄u*e* chevalier....
zullen de *e*'s van *immense* en van *chaque* wegvallen, doch dan wordt de nasale eindklank van *immens*' langer aangehouden, terwijl tusschen de *k* van *chaqu*' en de *ch* van chevalier een kleine panse ontstaat.
De hierboven gemaakte opmerking is ook geheel in overeenstemming met het feit, dat in fransche verzen veel meer stomme *e*'s gehoord worden dan in proza. Doch hierover later.

een toonlooze syllabe, sommige zelfs op twee toonlooze uitgaan, wordt het aantal lettergrepen anders berekend; daar telt de toonlooze eindsyllabe mede, en wat in het fransch tiensylbige verzen heeten, noemt men daar verzen van elf syllaben, ook al zijn er enkele onder waarin slechts tien te vinden zijn.

Van den aanvang af, en zoo hoog wij kunnen opklimmen in de geschiedenis van den franschen versbouw, is deze methode van versificatie toegepast. Misschien heeft men in den aanvang niet goed weg geweten met versregels die een toonlooze syllabe aan het slot hadden en heeft men daarom, ten einde het getal der syllaben niet in de war te brengen, uitsluitend verzen met een mannelijken uitgang gekozen[1)]. Maar al spoedig is ook het vrouwelijke vers geheel en al met dezelfde rechten in alle soort van gedichten opgenomen. En het beste bewijs, dat reeds in het begin der twaalfde eeuw de telling der lettergrepen hoofdzaak was, is geleverd door een anglo-normandischen dichter, den auteur van *St. Brandan*, die zich in die telling vergist heeft. Deze man, die in Engeland woonde en minder vertrouwd was met de eigenaardigheden van het fransche vers dan zijne confrères van het continent, heeft, afgaande op de theorie der telling, de vrouwelijke versregels precies even lang gemaakt als de mannelijke, dus één syllabe te kort; zijne mannelijke versregels zijn gewone verzen van acht lettergrepen; zijne vrouwelijke regels, die er ook acht hebben, behooren eigenlijk in een systeem van zevensylbige verzen thuis[2)].

Die telling der lettergrepen is niet altijd gemakkelijk, en vooral een vreemdeling kan zich daarin licht vergissen. Vele woorden zijn in den loop der geschiedenis saamgetrokken, zooals *oui*, dat tegenwoordig slechts één lettergreep heeft, terwijl het, uit *oïl* ontstaan, oorspronkelijk twee lettergrepen had; *diable* heeft tegenwoordig twee lettergrepen, vroeger had het er drie; *hier* behoorde éénsylbig te zijn, evenals *fier*; toch heeft de dichter het recht om het ook tweesylbig te gebruiken. Geheel in overeenstemming met hun oorsprong hebben de uitgangen -*ions* en -*iez* van den imparfait vroeger voor twee syllaben gegolden, terwijl -*ions* en -*iez* van den présent du subjonctief éénsylbig

1) Zooals in het ondste fransche gedicht, den *Saint Léger*.
2) Latere, zuiver fransche, omwerkers hebben de vrouwelijke regels alle met één syllabe verlengd.

waren. Later heeft men al die uitgangen, welke hun oorsprong ook mocht zijn, als éénsylbig beschouwd, en nog weer later heeft men alle verbale *-ions* en *-iez* in sommige gevallen weer tweesylbig gemaakt, namelijk, wanneer zij voorafgegaan worden door twee medeklinkers (een explosieve en een vloeiende), zoodat in *nous aimerions, vous aimeriez -rions* en *-riez* ééne syllabe vertegenwoordigen, maar in *nous voudrions, vous voudriez* de uitgangen *dri-ons* en *dri-ez* tweesylbig zijn. Evenzoo is het gesteld met andere uitgangen, als *-ier, -iere, -ief* en meer; *bière* en *fief* hebben twee syllaben, *pri-ère* en *grief* hebben er drie. Een vreemdeling is zeer geneigd om den uitgang *-ion* in de woorden op *-tion* en *-ation* (*attention, vocation*, etc.) voor éénsylbig te houden; in de gewone uitspraak toch hoort hij niet anders dan *-sjon*. En toch geldt die uitgang in het vers altijd nog voor twee lettergrepen: *attenti-on, vocati-on*. Musset heeft gezegd *sa Portia, son Cassius*, alsof elk dier beide eigennamen slechts twee lettergrepen lang was; maar dit was eene uitzondering; in de gewone versificatie worden deze en dergelijke woorden altijd nog behandeld alsof men uitsprak *Porti-a, Cassi-us*.

Doch bij dit hoofdstuk der versleer mag ik niet langer stil staan. De enkele feiten die ik aanhaalde mogen bewijzen dat de telling der lettergrepen niet altijd even eenvoudig is en dikwijls een zaak van conventie.

Keeren wij tot de telling zelve terug. Is deze hoofdzaak in de structuur van het fransche vers, wordt elk vers bijzonder gekarakteriseerd door het aantal lettergrepen waaruit het bestaat, dan is het natuurlijk, dat de verzen naar hunne verschillende lengte worden ingedeeld en van elkaar onderscheiden. Die welke het meest voorkomen zijn verzen van zes, zeven, acht, tien en twaalf lettergrepen, maar strict genomen kan men gaan van twee tot twaalf. Er zijn verzen gemaakt van meer dan twaalf, soms van zestien, zelfs van vier-en-twintig lettergrepen[1)]. Maar wanneer ze zoo lang worden, gaat de eenheid van den versregel voor het ehoor en het gevoel verloren. Verzen van één enkele syllabe mogen alleen als een aardigheid gelden, zooals bij voorbeeld deze acht regels, de twee quatrains van een sonnet:

1) De meeste proeven op dit ultra-alexandrijnsch gebied zijn geleverd door Amiel. den bekenden Geneefschen wijsgeer.

Fort
Belle,
Elle
Dort.
Sort
Frêle,
Quelle
Mort!

Maar verzen van twee syllaben kunnen reeds zeer welluidend zijn, zooals Victor Hugo heeft bewezen in het beroemde gedicht *Les Djinns*, waar hij het langzaam naderen en het verdwijnen der geweldige geesten heeft geschilderd door met eene strofe van tweesylbige verzen te beginnen en achtereenvolgens op te klimmen, door alle metra heen, tot verzen van tien lettergrepen toe, om dan weder, langs dezelfde reeks af te dalen van tien tot twee. Hoe ademt de rust u tegen uit dien zangerigen aanhef, met zijn korte regels:

Murs, ville
Et port,
Asile
De mort,
Mer grise,
Où brise
La brise,
Tout dort.

en hoe gevoelt men, na de geweldige uitbarsting in de tiensylbige strofe,

Cris de l'enfer! voix qui hurle et qui pleure!
L'horrible essaim, poussé par l'aquilon,
Sans doute, ô ciel! s'abat sur ma demeure.

het onweder afdrijven, afdrijven, totdat eindelijk het terugkeeren der volmaakte rust zoo volkomen wordt uitgedrukt in deze tweesylbige slotregels:

Tout fuit,
Tout passe;
L'espace,
Efface
Le bruit.

De verzen die uit een even aantal lettergrepen bestaan, hebben altijd het meeste succès gehad, daaronder voornamelijk die van acht, tien en twaalf syllaben. Het tiensylbige vers was in de middeleeuwen het epische vers bij uitnemendheid, de bijna stereotype vorm der *chansons de geste*, en nog in de zestiende eeuw gold het voor ‘le grand vers.’ Daarna is het, bovenal onder den invloed der dramatische poëzie, onttroond geworden door den twaalfsylbigen alexandrijn, terwijl het vers van acht lettergrepen, ‘le petit vers’, dat in de romans en in het drama der middeleeuwen zulk een voorname rol speelt, de meest gewone vorm voor luchtige poëzie is gebleven.

Verzen die uit een oneven aantal lettergrepen bestaan, zijn minder gezocht. Alleen schijnt het vers van zeven syllaben altijd een bijzondere aantrekkelijkheid te hebben gehad voor de vervaardigers van volksdeuntjes; misschien moet dit verklaard worden uit het dreunige, trochaïsche rythmus waartoe deze versregels zich zoo gemakkelijk leenen. Men denke aan het door Molière zoo geprezene

> Si le Roi m' avait donné
> Paris, sa grand' ville.

of aan andere liedjes, waarvan het eene aldus aanvangt:

> Nous étions trois jeunes filles,
> Toutes trois à marier.

het andere:

> J'ai un long voyage à faire,
> Je ne sais qui le fera.

Het is wel vreemd dat deze versvorm, die toch reeds in de middeleeuwen voorkomt, niet de alleroudste is; zij behoorde dat eigenlijk te zijn, indien het althans waar is, wat door de meeste Romanisten nog wordt aangenomen, dat het romaansche vers, met name het fransche, ontstaan is uit de latijnsche volksen soldatenliedjes, waarvan zeer enkele proeven fragmentarisch tot ons zijn gekomen. Onder die fragmenten bevinden zich, om er een te noemen, twee versregels door de soldaten van Caesar spottend achter zijn triumfwagen gezongen:

> *Ec*ce *Cae*sar *nunc* tri*um*phat, *qui* sub*e*git *Gal*l*as*.
> *Ni*co*me*des *non* tri*um*phat, *qui* sub*e*git *Cae*sa*rem*.

Deze trochaïsche septennarius, die uit twee versregels van vijftien syllaben bestaat, vertoont inderdaad geheel en al hetzelfde rythmus als de boven aangehaalde liedjes.[1)]

Maar de vraag naar den oorsprong van het fransche vers is nog altijd zeer duister. En het is misschien veel waarschijnlijker dat wij dien oorsprong in de rythmische latijnsche verzen der middeleeuwen, dus in de kunstpoëzie der geestelijkheid, dan in de volkspoëzie der soldaten en kolonisten van het oude Rome te zoeken hebben.[2)]

De andere verzen die een oneven aantal lettergrepen hebben komen weinig voor; het vers van negen syllaben staat te dicht bij dat van tien, het vers van elf te dicht bij dat van twaalf om door een zelfstandig rythmus ons te kunnen behagen. Bovendien wordt het vers van negen syllaben, wanneer het in drie gelijke stukken verdeeld wordt, licht te eentonig en alleen voor de muziek bruikbaar.[3)] Toch schijnt het wel dat de moderne decadenten en symbolisten het vers met een oneven aantal lettergrepen in eere willen brengen; het behaagt hun bijzonder, omdat het minder afgerond is, minder stevig op zijn voeten staat. Zoo althans zegt de meester der nieuwe richting, Paul Verlaine, in zijn *Art poétique*, geschreven in verzen van negen syllaben:

> De la musique avant toute chose,
> Et pour cela préfère l'Impair,
> Plus vague et plus soluble dans l'air,
> Sans rien en lui qui pèse ou qui pose.[4)]

Maar vooralsnog kunnen wij uit de kunst der symbolisten

1) Intusschen mag niet worden vergeten, dat de toepassing van dit gemakkelijk rythmus op het tot fransch vervormde volkslatijn zoo eenvoudig niet was, omdat, ten gevolge van het wegvallen der toonlooze eindsyllaben (*amarum* werd *amer, caballus chevals, honorem honeur, potionem poison* etc.) het geheele systeem van accentuatie een ander was geworden. Deze vervanging van het paroxytonisme door het oxytonisme moet een revolutie gebracht hebben in den versbouw. Gaston Paris maakt deze opmerking (*Romania* XIII, 623) om het bezwaar weg te nemen door Pio Rajna geopperd tegen de afleiding van het oud-fransche tiensylbige vers uit de verzen van het volkslatijn.
2) Zie het hoogst oorspronkelijke en geleerde werk van Maximilien Kawezynski *Essai comparatif sur l'origine et l'histoire des rythmes*. Paris 1889, p. 162.
3) Zie boven. blz. 137.
4) In *Les cantilènes* van Jean Moréas komen veel verzen voor van elf lettergrepen.

te weinig afleiden voor de eigenaardigheden der fransche versificatie. Eerst moet blijken welken invloed hun arbeid zal hebben op de methode die door de grootste en beste dichters nog altijd bij voorkeur gevolgd wordt. Daarbij zal het oor zich nog meer aan hun rythmus moeten gewennen. Voorloopig moet van de symbolistische kunst, ook wat den versvorm betreft, gezegd worden dat zij is ‘un art intermédiaire entre la poésie et la musique.’

Doch al is nu de telling der lettergrepen hoofdzaak in den franschen versbouw, toch is de plaatsing der rythmische accenten van bijzonder groote beteekenis voor de harmonie van het vers. Wij hebben hierboven reeds gezegd[1)], dat de dichter die plaatsing geheel naar eigen smaak kan regelen, dat zijn talent voor een groot deel bestaat in de harmonische verdeeling der rythmische accenten. Geheel en al vrij is hij echter niet. In alle verzen moet de laatste syllabe (bij vrouwlijke regels de voorlaatste), de rijmsyllabe, een vrij sterken klemtoon hebben, en in verzen van meer dan acht syllaben moet ook nog op een andere vaste plaats een lettergreep rythmisch en oratorisch geaccentueerd zijn. Dit althans is de algemeene regel, die vroeger met angstige nauwgezetheid werd toegepast, en die thans nog in hoofdzaak, ofschoon niet meer in al de versregels van een gedicht, gevolgd wordt.

Misschien heeft ook het vers van acht lettergrepen oorspronkelijk zulk een vast accent gehad op de vierde syllabe[2)]; doch al zeer spoedig zijn de dichters in de behandeling van dit vers geheel vrij geworden, en zij zijn het tot heden toe gebleven. Alfred de Musset, (wien de armoede van sommige zijner rijmen tegenwoordig nog al eens wordt verweten, doch die in allen gevalle een meester is geweest in de rythmiek) heeft getoond hoe kunstig en vlug een groot dichter met dit achtsylbige vers spelen kan. Men lette bij voorbeeld, eens op de verdeeling der rythmische accenten in *Sur trois marches de marbre rose:*

Depuis qu' A*dam*, ce cruel *hom*me,
A per*du* son fameux jar*din*,

1) Zie blz. 135.
2) De meeste verzen van den *Saint-Léger* zouden het doen onderstellen:

Domine *Deu* devemps lan*der*
Ed a ses *sanz* honor por*ter*, etc.

Où sa *fem*me, autour d'une *pom*me,
Gamba*dait* sans vertuga*din*,
Je ne crois *pas* que sur la *ter*re
Il soit un *lieu* d'arbres plan*té*
Plus célé*bré*, plus visi*té*,
Mieux *fait*, plus jo*li*, mieux han*té*,
Mieux exer*cé* dans l'art de *plai*re,
Plus exami*né*, plus van*té*,
Plus dé*crit*, plus *lu*, plus chan*té*,
Que l'ennuyeux *pare* de Ver*sai*lles.[1)]

Doch de verzen van tien en van twaalf lettergrepen zijn van den aanvang af door een zeer scherpe caesuur in twee stukken verdeeld geworden. Het vaste accent van het tiensylbig vers viel op de vierde lettergreep[2)] dat van den alexandrijn op de zesde. In de middeleeuwsche verzen was de splitsing door dit vaste accent veroorzaakt zelfs zoo volkomen, dat op de aldus geaccentueerde syllabe nog een losse, toonlooze lettergreep volgen kon zonder dat het vers er langer door werd. Zoo is van de beide volgende versregels uit *La chanson de Roland*

Ço sent Rol*lanz* de son tens n'i at *plus*
Devers l'E*spa*igne gist en un pré a*gut*

1) Het kan den lezer niet ontgaan, dat de rythmische accenten ook lang niet alle even sterk zijn, omdat sommige den oratorischen nadruk missen. Zoo is in *Il soit un lieu* dit laatste woord bijna niet geaccentueerd, evenmin als de laatste syllabe van *Mieux exercé*.
2) Zeldzamer was in de middeleeuwen een tiensylbig vers met de caesuur na de zesde syllabe:

En la bouche la *bai*se qu'ele ot ba*veu*se,

en de moderne poësie kent zeer fraaie gedichten bestaande uit enkel verzen van tien lettergrepen die juist in het midden, dus op de vijfde syllabe, het hoofdaccent hebben:

La barque est pe*ti*te et la mer im*men*se,
La vague nous *jet*te au ciel en cour*roux*,
Le ciel nous ren*voi*e au flot en dé*men*ce;
Près du mât rom*pu* prions à ge*noux*.

Men zie meer andere verzen van Theophile Gautier, *L'agonie* van Sully Prudhomme, *Dernier amour*, van Jean Aicard, enz. Niet te vergeten ook van Musset:

J'ai dit à mon *coeur*, à mon pauvre *coeur* etc.

de tweede regel even lang als de eerste, ofschoon na de vierde lettergreep nog een toonlooze syllabe wordt ingelascht. Deze laatste vrijheid heeft tot aan de zestiende eeuw gegolden; eerst toen is regel geworden, dat het plaatsen van een toonlooze syllabe na de caesuur alleen dan geoorloofd is, wanneer de '*e* muet' met den klinker van het volgend woord kan samensmelten. Terwijl Racine alleen schrijven mag

> Oui, je viens dans son *tem*pl(e) adorer l'Éternel,
> Je viens, selon l'u*sag*(e) antique et solennel...

zou men vroeger zonder bezwaar hebben kunnen zeggen:

> Oui, je viens dans son *tem*ple consulter l'Éternel,
> Je viens selon l'u*sa*ge du peuple d'Israël...

Maar deze kleine vermindering van de kracht der caesuur heeft volstrekt niet te kort gedaan aan hare oppermacht gedurende de gansche periode der klassieke versificatie. Aan het bevel van Boileau

> Que toujours dans vos vers le sens, coupant les mots,
> Suspende l' hémistiche, en marque le repos,

hebben nagenoeg alle dichters van de zeventiende en achttiende eeuw, groote en kleine, zich onderworpen. Wel viel het soms zeer moeielijk om aan elk dier beide helften van het vers ook syntactisch eene voldoende mate van zelfstandigheid te geven, en te zorgen dat niet alleen het eene vers niet op het andere, maar ook de eerste vershelft niet op de andere oversprong. Maar men schikte de rededeelen van den zin dan maar wat anders door elkaar, en met behulp der zoogenaamde 'inversion' - die gruwel in de oogen der moderne dichters[1] - verkreeg men het verlangde resultaat. Boileau schreef, met een geweldige 'inversion',

> Mais souvent sur ses vers un auteur intraitable
> A les protéger tous se croit intéressé.

Racine durfde meer vrijheid nemen, en plaatste soms de caesuur tusschen twee deelen van een zin die onafscheidelijk bij elkaar behooren. Maar hij deed dit alleen dan wanneer niet in de

1) 'L'inversion? Il n'en faut jamais,' zegt Théodore de Banville in zijn *Petit Traité de Poésie française*.

tweede vershelft zich nog een sterker pauze voordeed dan die van de caesuur. Zoo kon hij schrijven

> Non, madame, les *dieux* ne vous sont plus con*trai*res,

ofschoon het onderwerp hier door de caesuur van zijn werkwoord gescheiden wordt, omdat na de zesde syllabe geen pauze meer in het vers voorkomt. Zelfs kon hij het hulpwerkwoord door de caesuur van het deelwoord scheiden, zooals in dezen versregel:

> Hé bien, mes soins vous *ont* rendu votre con*qué*te.

Maar nooit zou hij een alexandrijn hebben durven schrijven als dezen van Victor Hugo:

> Vous aussi, vous m'av*ez* vu tout jeune, et voi*ci*
> Que vous me dénoncez.

omdat in dezen laatste achter *jeune* een rust wordt geeischt grooter dan die welke na *avez* mogelijk is.[1)]

Die caesuur heeft de dichters der zeven tiende en achttiende eeuw wat geplaagd! En toch, zij bleven er aan vast houden, terwijl de acteurs die hunne tooneelverzen declameerden zelden in gebreke bleven de zesde lettergreep sterk te accentueeren en na die lettergreep adem te scheppen. Voltaire gaf aan zijn tijdgenooten nog een goeden raad:

> Observez l'hémis*ti*che, et redoutez l'en*nui*
> Qu'un repos uni*form*e attache auprès de *lui*.

Maar blijkbaar gold het eerste gedeelte van dien raad toch meer bij hem dan het tweede. Trouwens, de wenk kwam te

1) Hier komt nog bij dat, aangezien *avez* door het éénsylbige, en dus geaccentueerde, *vu* gevolgd wordt, de rythmische betoning van *avez* nagenoeg onmogelijk wordt. Intusschen komen bij Racine, den meest moderne der klassieken, sommige verzen voor die den vrijen alexandrijn der nieuwere school zeer nabij komen, zooals deze:

> N'avait-on que Sénèque et moi pour le séduire?

waar *moi* minstens een even sterk accent heeft als *Sénèque*. Men zie verder over de caesuur in het classieke vers Tobler, *Le vers français*, p. 128.

laat. De strenge eischen der caesuur hadden het klassieke vers in discrediet gebracht en in dien tijd van banale dichtkunst, die nog wel het procédé der groote dichters had behouden, maar over hun talent niet meer beschikte, kon men den alexandrijn spottend ‘le vers mollusque’ noemen, omdat men hem, als een weekdier, in twee stukken kon snijden, die elk afzonderlijk schenen te leven.

Men moet echter billijk zijn. De dichters der klassieke periode verstonden de kunst van rijmen nog niet. Hunne rijmen zijn dikwijls zwak en kleurloos. Daarom moest de eenheid van het vers op andere wijze uitgedrukt worden. En zoo kwam het dat zij elk vers, wat den inhoud en de syntactische constructie betreft, zooveel mogelijk isoleerden, en dat, bij de rythmische indeeling van het vers, de symmetrie zooveel mogelijk door hen werd in acht genomen. Anders gezegd, zij vermeden het enjambeeren, d.i. overspringen van het eene vers op het andere, en zij hielden zich zoo nauwkeurig mogelijk aan de caesuur. De wet der symmetrie zou eigenlijk bovendien nog geëischt hebben, dat elk der beide vershelften wederom door een rythmisch accent in tweeën verdeeld werd. En inderdaad hebben theoretici den naam van ‘alexandrin idéal’ kunnen geven aan versregels gebouwd naar het model van dezen:

> Je pas*sais* dans les *lieux* où l'on *gar*de mon *fils*.

Maar de groote dichters zijn door hun fijnen zin voor welluidendheid, en niet minder - ofschoon zij zich daarvan, blijkens het voorbeeld van Corneille, geen rekenschap gaven - door de eigenaardigheid der fransche accentuatie, behoed geworden voor het gevaar van eentonigheid, waarmêe die volkomene symmetrie hunne poëzie bedreigde. Racine's verzen kunnen nog altijd de proef der critiek doorstaan, omdat deze dichter zoo meesterlijk de klanken en de rythmische accenten zijner alexandrijnen wist te schikken. Hij weet de grootste verscheidenheid aan te brengen en toch de harmonie te bewaren. Men neme, bij voorbeeld, de eerste regels van *Le songe d'Athalie*.

> C'é*tait* pendant l'hor*reur* d'une pro*fon*de *nuit*.
> Ma *mè*re Jésa*bel* devant *moi* s'est mon*trée*,
> Comme au *jour* de sa *mort* pompeuse*ment* par*é*e;
> Ses mal*heurs* n'avaient *point* abat*tu* sa fier*té*;

*Mê*me elle avait en*cor* cet é*clat* emprun*te*
Dont elle eut *soin* de *pein*dre et d'or*ner* son vi*sa*ge,
Pour répa*rer* des *ans* l'irrépa*ra*ble out*ra*ge.[1)]

Zelden vindt gij de volkomene symmetrie, d.i. een accent op de derde, zesde, negende en twaalfde lettergreep, zonder eenige afwisseling in de beide helften van twee of meer op elkaar volgende versregels. Maar wanneer diepe weemoed door klaagtonen moet worden vertolkt, is deze rythmische beweging, door weeke klanken gedragen, bijzonder geschikt om die stemming uit te drukken. Onnavolgbaar zoet van toon en zacht van golving klinken mij altijd die twee versregels van Phèdre toe, door de ongelukkige vrouw als in een droom gezongen:

Ari*a*ne, ma *soeur*, de quel a*mour* bles*sée*
Vous mou*rû*tes aux *bords* où vous *fû*tes lais*sée!*

Doch het instrument waarop de groote dichters der zeventiende eeuw, met de hulpmiddelen der taal van hun tijd, zoo meesterlijk hadden weten te spelen, was aan het einde der achttiende eeuw meer dan versleten. En toen in de eerste dertig jaren dezer eeuw een nieuwe generatie met een nieuw instrument voor den dag kwam en daaruit voller, verrassender tonen blies, eerst toen bleek het hoe gebrekkig het oude toch eigenlijk was.

Men weet met welke klinkende fanfares de groote meester, wien André Chénier als wegbereider was voorafgegaan, zijn revolutie van den versbouw heeft geproclameerd:

Alors, brigand, je vins....
Et sur les bataillons d'alexandrins carrés
Je fis souffler un vent révolutionnaire

J'ai disloqué ce grand niais d'alexandrin.

1) De lezer bemerkt dat elk dezer versregels vier rythmische accenten heeft. Sommigen meenen (o.a. Paul Passy), dat vier accenten inderdaad noodig zijn om een alexandrijn te maken; men zie echter wat hier beneden gezegd wordt van den ‘trimètre’ der romantieken. Wel schijnen twee accenten niet voldoende te wezen, en de regel

Les révoluti*ons* de la sociét*é*,

al bestaat hij uit twaalf lettergrepen, is geen vers. Maar misschien ligt het onrythmische van dien regel ook wel hierin, dat de *i* in *révolutions* en in *société* in de gewone uitspraak geen volle syllabe vertegenwoordigt.

Inderdaad heeft Victor Hugo den ouden alexandrijn ontwricht en zijn deelen door elkaar geworpen. Hij vernietigde de syntactische eenheid van het vers, door het enjambement toe te laten, en hief de symmetrie der beide vershelften op, door de caesuur te verplaatsen.

Voor den dichter der romantische school was het enjambeeren een genot; er sprak vermetelheid, moed, uit dat overspringen van het slotwoord van een versregel op het eerste woord van het volgende vers, zonder rust, zonder ademhalen, een moed die zoo heerlijk afstak bij dat angstige, kleingeestige gevoel waarmee Boileau, Malherbe verheerlijkend, had geschreven:

> Et le vers sur le vers n'osa plus enjamber.

Geen wonder dat Victor Hugo, wanneer hij zijne letterkundige revolutie beschrijft, dadelijk begint met het werkwoord in den eenen, het onderwerp of het voorwerp in den andren regel te plaatsen:

> Quand, tâchant de comprendre et de juger, *j'ouvris*
> *Les yeux* sur la nature et sur l'art, *l'idiome*,
> Peuple et noblesse, *était* l'image du royaume.
> La poésie était la monarchie; *un mot*
> *Etait* un due et pair on n'était qu'un grimaud.

Vooral in het dramatische vers, waar de klassieke alexandrijn zoo dikwijls de beweging vertraagt en pompeuse declamatie in de plaats doet stellen van de hartstochtelijke uitdrukking der aandoeningen, bracht het enjambement vlugheid, gang, actie. En het eerste woord van een versregel kreeg dikwijls pas zijn volle beteekenis, wanneer het, zich onmiddellijk aan de twaalf syllaben van het voorafgaande vers aansluitend, in zijn eigen vers alleen bleef staan, zooals, bij voorbeeld, in de beroemde rede van Ruy Blas,

> Ce royaume effrayant, fait d'un amas d'empires,
> Penche... Il nous faut ton bras! au secours, Charles Quint![1)]
> Car l'Espagne se meurt, car l'Espagne s'éteint.

1) Racine had dit effect ook reeds verkregen, met eene komische bedoeling, in sommige regels van *Les plaideurs*, bij voorbeeld in deze:

> ..... puis done qu'on nous permet de prendre
> Haleine et qu'on nous défend de nous entendre.

Maar gewoonlijk zorgt de dichter er voor, gelijk uit den laatsten der drie aangehaalde versregels blijkt, dat, na één of meer enjambementen, de tirade met een forschen alexandrijn, naar ouderwetsch model gerythmeerd, besloten wordt.

Het is niet gemakkelijk de bedoelingen waarmeê de dichter zijne verzen laat enjambeeren, te raden. Veelal schuilt daarin niets anders dan oppositie tegen den versbouw van het klassicisme. Dat Victor Hugo zich daardoor wel eens te ver liet leiden, blijkt uit den eersten versregel van *Hernani*, die, zooals men zich herinnert, bij de voorstelling een storm van verontwaardiging deed losbarsten.

> Serait-ce déjà lui? C'est bien à *l'escalier*
> *Dérobé*.

Immers, daar *escalier dérobé* eigenlijk een soort van compositum is, welks elementen niet van elkaar zijn te scheiden, zoo heeft de laatste lettergreep van *escalier* geen kracht genoeg om aan het slot van een versregel te staan. Geheel en al te rechtvaardigen daarentegen is een soortgelijk enjambement in Leconte de Lisle's *Kaïn*:

> Thogorma dans ses yeux vit monter des *murailles*
> *De fer*, d'où s'enroulaient des spirales de tours.

Veel belangrijker nog is de verandering door de romantische school gebracht in het r y t h m u s van den alexandrijn.

De caesuur wordt vrijgemaakt van de wet der symmetrie. Voor de twee vaste en de twee of meer bewegelijke accenten van den klassieken alexandrijn worden drie accenten in de plaats gesteld, die het vers in drie, meestal in drie gelijke, stukken verdeelen. Zoo ontstaat de zoogenaamde ‘trimètre’, of ‘le vers ternaire’.

Interessante voorbeelden van deze structuur zijn de volgende verzen uit de *Légende des Siècles*:

> Vivre cas*qué*, suer l'*été*, geler l'hi*ver*
>
> Marcher à *jeun*, marcher vain*en*, marcher ma*la*de
>
> J'ai vu le *jour*, j'ai vu la *foi*, j'ai vu l'hon*neur*,

of uit *Ruy Blas*

Mais je m'en *vais*, je suis oi*seau*, j'aime l'e*spa*ce

Je te re*trou*ve, après quatre *ans*, toujours le *mê*me.

Minder regelmatig is de indeeling in dit vers van Ponsard:

Je m'*éveil*le. Il avait une é*pée* et me *dit*.

Sommigen meenen dat dit ternaire rythmus te veel afwijkt van het gewone om in een lange reeks van alexandrijnen de regelmatigheid der scansie niet te storen. Maar het komt mij juist voor dat, terwijl een groot aantal van zulke verzen, zoo zij op elkaar volgden, juist een nieuwe eentonigheid in het leven zouden roepen, zij, tusschen de andere ingeworpen, een voortreffelijk element van afwisseling vormen. Het ternaire vers is dan ook door alle nieuwe dichters overgenomen, en er zijn fraaie voorbeelden van te vinden bij Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Richepin, Coppée en anderen.

Zoo, bij voorbeeld, dit vers van Leconte de Lisle:

Ils s'en *venai*ent de la mon*ta*gne et de la *plai*ne

of dit vers van Theuriet:

Qu'ont fait les *bois* de leurs oi*seanx* et de leur *om*bre?

of deze regel van Coppée:

Où l'on jou*ait* sous la char*ret*te abandon*née*.[1)]

Wel is het zonderling, nu dit rythmus eenmaal was aangenomen, dat men toch, waarschijnlijk onder den invloed der oude gewoonte, er aan bleef vasthouden om ook op de plaats der zesde lettergreep, de oude caesuur-syllabe, een schaduw van accent te behouden, dat men althans niet de eerste syllabe van een woord op die plaats durfde zetten, zoodat het wel geoorloofd was te schrijven

Et souri*ait* au doux en*fant* et l'appe*lait*,

1) Het is merkwaardig dat bij Racine reeds enkele verzen voorkomen die eenige gelijkenis met het vers ternaire vertoonen, zooals dit vers uit *Britannicus:*
Il ne fi*ni*sse ainsi qu'Au*gus*te a commeu*cé*.

maar niet

> Et souri*ait* à l'enfant *pâ*le et l'appe*lait*,

omdat de eerste syllabe van *l'enfant*, dus een volkomen toonlooze, hierbij de zesde lettergreep vormt.

Doch het sein was gegeven, de alexandrijn was ‘gedisloqueerd’, de verplichte caesuur opgeheven, de rythmische bouw van het vers geheel en al aan den dichter overgelaten. Bij enkele moderne dichters zoekt men dan ook soms te vergeefs, niet alleen naar de oude caesuur, maar naar eene eenigszins regelmatige indeeling der rythmische accenten. Vooral wanneer de aard van het gedicht medebrengt dat de vorm het midden houdt tusschen poëzie en proza, lascht de dichter gaarne zulke onrythmische verzen tusschen zijne regelmatige alexandrijnen in. Bij Coppée zijn ze, zoowel in zijne verhalen als in zijne drama's, lang niet zeldzaam. Zoo, bij voorbeeld, in *Olivier:*

> L'habilleuse, avec des épingles dans la bouche
>
> Des grisettes qui lui trouvaient l'air distingué

en in *Les Jacobites:*

> N'est-ce pas? c'est comme un orage, une bataille.

In alle drie is de zesde syllabe, al bestaat zij nog uit één enkel woord, volkomen toonloos.

Nog verder gaan de symbolisten. Bij Jean Moréas vind ik alexandrijnen die een ternair rythmus hebben, en waarin de dichter zich, zeer terecht, om de zesde syllabe in het geheel niet bekommert. Zoo, bij voorbeeld:

> Et tout à *coup* l'ombre des f*eui*lles remu*é*es
>
> Le *Burg* immémori*al*, de ses meurtrières
>
> Et ces par*fums* remémo*rés*, et le ver*ti*ge.

Maar ook bij hem zijn zulke verzen omlijst door alexandrijnen naar het oude model, met forsche klanken en sprekende accenten gebouwd. Zoo is het laatst aangehaalde vers het middelste van een tercet, dat in zijn geheel aldus luidt

Mais que me *font* ces *fleurs* qui *meu*rent sur la *li*ge
Et ces par*fums* remémo*rés*, et le ver*ti*ge
Des roy*a*les splen*deurs* et des épisco*pats?*

Onlangs echter vond ik een paar verzen van Ajalbert, waarin ik, daar juist de vijfde syllabe geaccentueerd is, van den alexandrijn niet veel meer dan het vereischte getal lettergrepen kon vinden.

Et je me pro*mets* que je ne faiblirai *pas*.

Je ne suis pas s*û*re aujourd'*hui* d'un rendez-*vous*.

In hoever ons oor er aan gewend zal raken om ook zulke verzen nog als verzen te hooren, zal de tijd moeten leeren. Waarschijnlijk zal ook de symbolistische verskunst op den duur wel enkele van hare proeven als onrythmisch verwerpen en eenige technische beginselen van prosodie vaststellen, gelijk de romantieken en de Parnassiens gedaan hebben. Intusschen is het te voorzien, dat daarbij meer rekening zal gehouden worden met de kleur der klanken dan met de rythmische afwisseling der syllaben.

Ziedaar een en ander uit de geschiedenis der structuur van het fransche vers. Maar, hoe belangrijk het getal der syllaben en de plaatsing der rythmische accenten ook mogen wezen, zij maken nog dat vers niet. Er is nog een ander element, een onmisbaar, welks waarde in den laatsten tijd voortdurend gestegen is - het rijm. De revolutie der romantieken, bovenal het enjambeeren van het eene vers op het ander, is slechts mogelijk geworden omdat de meester te gelijker tijd door forscher, rijker, klinkender rijmen de slotsyllaben der oude school verving.

In den rijkdom en de kleur harer rijmen schuilt de groote waarde der moderne fransche dichtkunst. De beste onder hare beoefenaars hooren zich niet ongaarne den naam geven van ‘admirables rimeurs.’

En het kan niet anders of mijne gedachten zoeken hier bovenal het beeld van dien uitverkorene onder de leerlingen van Victor Hugo, op zijn beurt de meester der Parnassiens geworden, dien ‘ouvrier de la rime’, die meer dan eenig ander, en vroolijker, vrijer, luchthartiger dan een zijner talrijke confrères, zonder

eenige andere dan zuiver artistieke emoties, de kunstige rijmen tot kunstige strofen heeft aaneengeregen en dooreengevlochten, Théodore de Banville.

Helaas! niet meer onder de levenden kan ik dien meester vinden. Hij is kort geleden weggedragen van den troon waarop hij zetelde, den fijnen, kalen schedel met lauweren omkranst, weggedragen uit den kring zijner hem diep vereerende vrienden. Hij is heengegaan als een gunsteling der goden, zonder lijden, bijna zonder te voelen dat hij stierf.

Maar, al moge zijne hand het wonderrijke instrument niet meer kunnen aanraken dat hij zelf zoo gaarne, met een antieken naam, ‘sa lyre’ noemde, - de fijne, volle, tintelende tonen van die tooverluit zullen boven alles uitklinken zoolang er fransche verzen gebeiteld en fransche rijmen gesmeed worden.

Daarom, voordat ik door eenige mededeelingen uit de geschiedenis van het rijm mijne studie over het rythmus der fransche verzen ga aanvullen, plaats ik, als hulde aan dien gestorvene, boven het nieuwe hoofdstuk dezen paradox van de Banville: ‘La rime est l'unique harmonie des vers français, elle est tout de vers.’

(*Slot volgt*).

A.G. VAN HAMEL.

Verzen voor mijn liefste.

I.

In winternevel is mijn lief gekomen
En 'k ben tot hem gegaan aleer ik 't wist.
Hij heeft mijn ziel mij in een kus ontnomen,
In sneeuw en mist.

Wat zal ik nu nog voor het leven schromen?
Hij is mijn lente, noode en lang gemist.
'k Heb aan zijn hart gedroomd mijn liefdedroomen,
In sneeuw en mist.

Maar wie kan zond'gen en de straf ontkomen?
O lief! die kus.... wie had dat ooit gegist?
Door al mijn aadren voel ik vlammen stroomen,
In sneeuw en mist.

II.

De rijders glijden op de gladde baan,
Als over sneeuw een breede kraaienvlucht.
Zwarte arabesken op de lila lucht
Teeknen de boomen die langs 't water staan.

Langs d'Amstel wandel ik om 't ijsgenucht
En 'k voel mijn voeten vlug en vroolijk gaan.
Wat zien de menschen mij vandaag zoo aan?
Nu wordt mijn hart voor zijn geheim beducht.

O laat de vlammen slaan uit mijn gelaat,
In rozegloed en uit mijn oogen blij,
In blauwe vonken! 't Is nu toch te laat!

Mijn adem maakt een lente rondom mij
En warmt den winter en geen veinzen baat,
Nu heel mijn wezen niet zegt: ‘Ik’, maar ‘Wij’.

III.

Mijn zielsbeminde, wees nu blij en trotsch;
De winter wijkt voor onzen liefdegloed.
Week werd de vloer van ijs op veld en vloed
En op de waatren breken schots bij schots.

De lucht werd lentezoel bij d' eersten groet
En in mijn lokken voelde ik d' adem Gods.
En 'k juich van vreugde, nu de hand des Lots
Mij met uw liefde al 't vroeger wee vergoedt.

O laat ons maken van ons leven thans,
Mijn langverwachte, laatgevonden schat,
Een Mei van bloemen, liefde en zonneglans!

Ik weet een kluisje in ruischend loof gevat:
Laat daar ons nestlen en verzinken gansch
In 't eerst en laatst geluk dat ik bezat.

IV.

Gij zijt gekomen als een ridder stout,
Die uit een roofslot, door een draak bewaakt,
Een blondgelokte koningsdochter schaakt
En op zijn ros haar voert naar 't ruischend woud.

Haar hart, dat wegkwijnde in den kerker, blaakt
Voor hem, die juichend haar in de armen houdt.
‘Nu laat mij,’ spreekt ze, ‘u geven al mijn goud
En neem mijn hand, die u tot koning maakt.’

Zoo eng was 't leven en mijn hart zoo krank!
Liefste, op mijn liefde hebt gij 't volste recht,
Laat me u die schenken als een schat, tot dank.

Vlecht in mijn lokken blanken bloesem, hecht
Den bruidesluier vast, die golft zoo blank,
Nu aan mijn rechter blinkt de ring van d' echt.

V.

O laatste liefde, die mij zoet moogt zijn,
Als de eerste nimmer was, waarom zoo laat?
'k Heb lang geluisterd naar uw stap op straat,
'k Heb lang geweend in 't eenzaam kamerkijn.

Ach! als de Meiwind speelde om mijn gelaat
En duiven koerden op het raamkozijn,
Wachtte ik zoo angstig en mijn hart deed pijn...
En voor mijn lijden wist de Lent' geen raad.

Als 't meisje in 't sprookje, sliep ik honderd jaar.
Waarom niet eer mij met een kus gewekt?
'k Heb veel gedroomd, o lief, in al dien tijd!

Maar toorn niet om mijn droomen! Wat is waar,
Een droom of 't leven, dat zich vóor ons strekt,
O lieve prins, die me eindlijk hebt bevrijd?

HÉLÈNE SWARTH.

Dramatisch Overzicht.

Eerloos, drama in drie bedrijven, door W.G. van Nouhuijs. - Een Gelukkig huwelijk, tooneelstukje in één bedrijf, door Mevr.***.

Hoeden af voor wie in Nederland den moed heeft, een oorspronkelijk stuk van eenigen omvang te schrijven, en een eeresaluut voor de tooneeldirectie, die de opvoering ervan aandurft! Treedt toch zulk een stuk voor het voetlicht, dan ontmoet het aan de andere zijde daarvan een publiek, hetwelk, gesteld dat het tot de species behoort welke men ‘een intelligent publiek’ pleegt te noemen, omtrent de waarde van Nederlandsche oorspronkelijke tooneelspelen tamelijk sceptisch gestemd is, en, in die stemming, maar al te geneigd om stuk, auteur en spelers niet au sérieux te nemen. En om nu zulk een publiek twee uren lang bezig te houden niet alleen, maar het zoo vast te grijpen dat het u geen oogenblik ontsnapt; dat het alle aanwijzingen en toespelingen, welke dienen om een karakter te verklaren of een tooneel voor te bereiden, vat, onthoudt; dat het zich met hart en ziel verplaatst in die schijnwereld daar ginds, en oog noch oor heeft voor iets anders dan voor het blijde of droeve drama, dat daar, in die enkele meters in het vierkant, wordt afgespeeld, dat is geen kleinigheid, en daarvoor is meer geest, meer gemoed, meer tact, meer handigheid, meer geestelijke spierkracht noodig dan in den regel in één enkel menschenbrein vereenigd gevonden worden. Dat is misschien wel een van de redenen, waarom de Franschman, ten spijt van Bruyère's beweren: ‘Il n'y a pas de chefd'oeuvre à deux’, het waagstuk in den regel niet alléén onderneemt, maar, vooral waar het een eerste werk geldt, zich een medewerker pleegt te kiezen, een ‘homme de théâtre’, die, als oud-

voerman van de Thespis-kar, het klappen van de zweep verstaat. De debutant brengt een oorspronkelijke gedachte aan, een aangrijpenden toestand, een belangwekkend karakter, enkele tooneelen waarvan hij effect verwacht; en de man van ervaring, die de eigenaardige gaaf bezit, welke voor deze geheel eigenaardige kunst vereischt wordt, ‘l'homme de théâtre’, die elke intrige, elken toestand, elk karakter òf terstond in tooneelvorm voor zich ziet òf zonder aarzelen als ontooneelmatig verwerpt, staat hem ter zijde, ontwerpt of wijzigt met enkele lijnen de schets van het stuk, ‘le canevas’, hakt weg wat den loop van de handeling zou belemmeren, vult aan waar de dialoog te ijl of de intrige te poover schijnt; - en zoo is meer dan eens een tooneelstuk ontstaan, dat, zoo het al geen chef-d'oeuvre was (La Bruyère kon ten slotte toch gelijk hebben), een zeer eerbiedwaardig succes verwierf en een plaats behield op het repertoire der groote schouwburgen.

Zijn wij, Hollanders, te gesloten om onze ideeën aan anderen mede te deelen, te zelfstandig om op anderen te steunen, of te verwaand om naar den raad van den ervaren tooneelman te luisteren? Ik zal het niet beslissen, maar dat de collaboratie der Franschen, in een of anderen vorm, ook bij ons met goed gevolg zou kunnen worden toegepast, daarvan houd ik mij overtuigd.

Niet zonder verband met hetgeen voorafging is hetgeen ik zeggen wilde over de vertooning van het oorspronkelijke tooneelspel in drie bedrijven van W.G. van Nouhuijs, door het gezelschap van den Rotterdamschen Tivoli-schouwburg.

De heer Van Nouhuijs, die zijn naam als man van dichterlijken artistieken zin en goeden smaak niet meer te maken heeft, heeft den moed gehad, voor het eerst en alleen, met een stuk in drie bedrijven voor den dag te treden, en het geluk, zijn werk door de critiek met grooten lof vermeld te zien.

Ziehier den korten inhoud van *Eerloos*. Wij zijn in het gezin der Halma's, bestaande uit den vader, de moeder, een zoon en eene dochter. De heer Halma, een gepensionneerd officier van het Indisch leger, is rijksontvanger op een klein kantoor. Zijn zoon, Karel, ligt als officier van de cavalerie in eene andere stad in garnizoen. Bij den aanvang van het stuk vinden wij den ontvanger op zijn kantoor in zijn boeken verdiept, en verontrust over een reeds herhaaldelijk geconstateerd tekort in zijne kas. Al zijn de vermiste sommen niet

groot, het feit van de ontvreemding kwelt hem; bovendien is de financieele toestand van Halma niet van dien aard, dat hij zonder bezwaar die sommen uit zijn eigen beurs kan restitueeren. Halma heeft namelijk vee geld ten koste gelegd aan de opleiding van zijn zoon, die door al de huisgenooten, en door de moeder het meest, verafgood wordt; en daardoor is zijn kapitaaltje er bij ingeschoten. Hij moet nu met zijn gezin van tractement en pensioen zeer zuinig leven. De jonge officier echter blijft veel geld kosten en reeds herhaaldelijk heeft Mevrouw van Halma hem uit geldverlegenheid gered. Nu komt hij onverwachts thuis en weder met het verzoek om geld, thans om een som van ƒ 700. Eerst wendt hij zich tot zijn moeder en, wanneer deze verklaart, hem niet te kunnen helpen, tot zijn vader, die eveneens weigert. Uit het gesprek tusschen moeder en zoon blijkt, dat Mevrouw Halma, om Karel bij te staan, uit de brandkast van den ontvanger, waarvan de sleutels onder haar bereik liggen, reeds herhaaldelijk geput heeft, steeds met het ernstig voornemen om het geld, dat haar zoon beloofd heeft terug te zullen geven, spoedig weêr op zijn plaats terug te brengen. Karel dringt er nu op aan, dat zijn moeder hem weèr op die manier zal helpen. Eerst weigert zij, maar ten slotte bezwijkt de zwakke vrouw voor zijn aandrang. Zij geeft Karel de sleutels, maar als het slot weigert, zal zij zelf, die er beter meê vertrouwd is, de brandkast openen en het geld er uit halen. Op het oogenblik dat beiden daarmede des avonds bezig zijn, komt Halma, onverwachts, op zijn kantoor. Een heftig tooneel volgt. Maar wanneer Karel, om zich te verontschuldigen, zijn vader meedeelt, dat de schuld waarvoor hij het geld noodig heeft, een speelschuld, en dus een zoogenaamde eereschuld is; dat, wanneer die schuld niet den volgenden dag betaald is, hij, de officier, eerloos zal zijn en niet meer in het leger zal kunnen blijven, dan treedt Halma zelf op de brandkast toe, neemt van het geld, dat hij als Rijksontvanger onder zich heeft, ƒ 700 af, en geeft die aan zijn zoon. ‘Nu ben *jij* niet meer eerloos en dat dank je *mij*,’ zegt hij - ‘maar nu ben *ik* het, en dat dank ik *jou*.’ Halma heeft zich voor zijn zoon opgeofferd; maar zijn eigen eerloosheid zal hij niet overleven. Er valt een schot - en het drama is ten einde.

Wanneer ik mij de vertooning van dit stuk, waarin de heer Jan C. de Vos den rijksontvanger, oud-militair, en de heer Chrispijn den cynischen jongen man, in alle opzichten voortreffelijk typeerden,

weder voor den geest roep, dan herinner ik mij toch eigenlijk maar van één tooneel, het laatste, een diepen indruk te hebben ontvangen. Daar is de toestand uiterst dramatisch; de schrijver heeft door de juiste woorden te kiezen, welke in zulk een toestand gezegd behooren te worden, door alle declamatie te vermijden, het effect zoo aangrijpend mogelijk gemaakt, en een proeve gegeven zoowel van zijn goeden smaak, als vooral van zijn grooten aanleg als dramatisch auteur. Maar niet alleen aan het bijzonder dramatische van den toestand en het in zijn soberheid aangrijpend spel van de Vos schrijf ik het toe, dat ik alleen van dit tooneel een indruk behield. Ik verklaar het veeleer hierdoor, dat dit ééne tooneel: de betrapping op heeterdaad en het besluit van Halma om liever zelf eerloos te worden dan zijn zoon eerloos te zien, eigenlijk het geheele drama uitmaakt. Zooals de heer Van Nouhuijs de handeling ontwierp, zoo uiterst eenvoudig, zoo uit een één enkel stuk, is er geen enkele reden waarom het geheel niet in nog veel korter tijd en in één enkel bedrijf zou afloopen. Alles toch gaat als van een leien dakje: de aarzeling van mevrouw Halma om Karel de sleutels van de brandkast te geven duurt slechts kort; Halma verdenkt wel een oogenblik een zijner bedienden, doch zonder dat dit eenig gevolg heeft; wanneer zijn vrouw en zijn zoon den diefstal begaan, is hij dadelijk bij de hand om hen op heeter daad te betrappen, en na de verklaring van Karel is zijn besluit terstond genomen.

Men ziet het, minder gecompliceerd kan het niet. Soberheid is, ook in zaken van kunst, in vele opzichten een deugd; maar ook hier kan overdrijving schaden. Een drama, dat een zekeren omvang heeft, behoort ook een inhoud te hebben, aan dien omvang evenredig.

Toen de heer van Nouhuijs besloot om het door hem gekozen motief te bewerken tot een drama in drie bedrijven, had hij de intrige anders moeten opzetten en verwerken, had hij naast de handeling een tegenhandeling moeten plaatsen, een botsing moeten uitlokken, ons een strijd moeten laten bijwonen tusschen moeder en zoon - iets anders en beters dan het schermutselingetje in het 2e bedrijf - of een strijd tusschen Karel en zijn vader, of een gewetensstrijd van de moeder, of dat alles te samen. Een oogenblik meende ik dat er iets zou komen, hetwelk de handeling zou ophouden, de ontknooping een tijdlang zou vertragen. Op het eind van het eerste bedrijf hadden wij namelijk, terwijl Halma des avonds laat nog

op zijn kantoor zit te cijferen, een verloopen sujet daar zien binnen komen, zekeren Bosman, die een oud vriend van den ontvanger bleek te zijn, met wien het, door eigen schuld, niet best is afgeloopen. Wij hadden dien man in gedachten gehouden, in de vaste overtuiging dat er met hem iets zou voorvallen. En nu kon het, dacht ons, niet anders of op dien man, die vroeger reeds met de politie in aanraking was geweest, moest, op de eene of andere wijze, de verdenking van den diefstal vallen. Doch wij hadden ons vergist. Na dien één keer zien wij Bosman niet terug, en wat de schrijver met hem heeft voorgehad, blijft ons een raadsel.

Deze leegte van handeling heeft tot gevolg een buitengewone leegte in den dialoog. Wat de heer van Nouhuijs zijn personen laat zeggen is zuiver van taal, ter zake dienende, krachtig en kernachtig, waar het pas geeft; maar het ongeluk wil, dat zijn personen elkander zoo weinig te zeggen hebben, er gaat zoo weinig bij hen om - althans zoover de toeschouwer bespeurt -, zij ondervinden zoo weinig tegenkanting, dat hun conversatie zeer beperkt is. Ook hierop maakt weer alleen het slottooneel eene uitzondering. Daar, in dat zeer dramatische oogenblik, is de schrijver in zijn volle kracht, en grijpt elk woord den toeschouwer in het hart.

Dat een treffend slot van onberekenbare waarde is voor het welslagen van een drama, is weder bij *Eerloos* gebleken, en ik beken gaarne dat ik mij bij de toejuichingen, welke aan dit slot te beurt vielen, van harte heb aangesloten. Maar wat zou het geheel gewonnen hebben, hoeveel duurzamer zou het succes geweest zijn, wanneer de schrijver, minder eenzijdig zijn opvatting van een sober drama volgende, zich ten volle rekenschap gevende van de eischen van het dramatisch kunstwerk, zijne drie bedrijven had weten te vullen, of, indien dit onmogelijk bleek, de drie nu te tengere en bloedarme acten had weten samen te persen tot één krachtig, forsch gespierd bedrijf!

Zou hier de ervaring van een practicus, de samenwerking met een ‘homme de théâtre’, den begaafden schrijver, die getoond heeft een dramatische situatie te kunnen uitvinden niet alleen, maar haar ook aanschouwelijk te kunnen maken, zooals het weinigen onder ons gegeven is, niet van onberekenbaren dienst hebben kunnen zijn?

Of zulk een samenwerking ook *Een gelukkig huwelijk* zou hebben kunnen redden, het tooneelstukje in één bedrijf, dat den 19^{en} Maart bij eene uitvoering van ‘Het Oefentooneel’ door eenige

jonge artisten van ‘Het Nederlandsche Tooneel’ werd ten gehoore en - ten grave gebracht, zou ik niet durven verzekeren. Ik zou over dit stukje hebben willen zwijgen, het beschouwende als een mislukte proeve, welke het best onder het doodskleed der vergetelheid blijft rusten, wanneer niet een chevaleresk criticus, de heer L. S(imons) in de ‘Haarlemmer Courant’ van 23 Maart de handschoen voor de ongenoemde schrijfster had opgenomen. Als voornaamste reden voor den val van *Een gelukkig huwelijk* voert de heer S. aan, dat, het publiek, door de Fransche tooneelschrijvers gewend aan menschen uit één stuk, in een vrouw met ‘een verdeelde ziel’ gelijk de hoofdpersoon van dit drama is, iets ongewoons moest zien; en - gaat hij voort - voor het groote publiek, dat zelf zich geen rekenschap pleegt te geven van hetgeen er in zijn ziel omgaat, is ‘vreemd’ synoniem met ‘belachelijk.’ De uitspraak klinkt peremptorisch genoeg; doch misschien heeft het zijn nut, eens te onderzoeken of er voor de houding van het publiek, door den heer Simons veroordeeld, niet iets te zeggen valt.

Wat heeft de schrijfster van *Een gelukkig huwelijk* ons te zien gegeven? Als ik wel begrepen heb, het volgende. Een jonge vrouw heeft een huwelijk aangegaan met een man, met wien zij zich al spoedig dood ongelukkig voelt. Op het oogenblik, waarin het stuk speelt, is die man onaangenaam, grof jegens haar, bedriegt hij haar met andere vrouwen. Voor de wereld weet Ada van Waal haar leed te verbergen. Haren man tracht zij nog door kleine oplettendheden aan zich te verbinden, maar tevergeefs: hij bruskeert haar, overlaadt haar met verwijten. Op dit critieke oogenblik van haar leven komt, als de echtgenoot de kamer verlaten heeft, een jong man, Frans de Heert, Mevrouw Van Waal bezoeken. Hij komt afscheid nemen, omdat hij het land gaat verlaten, maar verzwijgt niet dat dit afscheid hem veel kost. Ada, op hare beurt, wordt week, en het hoofdje tegen de Heert vlijende, smeekt zij: ‘Toe, neem mij mee, neem mij mee!’ De Heert, de vriend des huizes, laat zich niet lang bidden; hij zal haar met zich nemen; met den nachttrein zullen beiden vertrekken. Nauwelijks is de minnaar weg, of de echtgenoot verschijnt. Ada herinnert zich, dat er toch nog iets is wat haar aan dien man bindt, en nu weet zij niets beters te doen dan Van Waal terstond op de hoogte te stellen van haar plan om met De Heert te vertrekken. Openhartiger kan het zeker niet! De echtgenoot vindt het oogenblik gekomen voor eene expli-

catie. Hij verwijt Ada dat zij hem koel heeft behandeld; hij stelt haar voor, hoe het haar te moede zal zijn, wanneer zij, ver van de echtelijke woning, aan het verledene zal denken, aan hunne vroegere liefde; hij waarschuwt haar, dat zij door van hem weg te gaan zijn leven zal vernietigen, enzoovoort. Zoodra de echtgenoot de kamer heeft verlaten, komt de minnaar weer te voorschijn, maar ditmaal, naar hij zegt, om Ada's man te spreken.... Wat er nu verder gebeurt, weet ik waarlijk niet nauwkeurig meer. Het is mij op dit moment van het stuk beginnen te duizelen. Ik meen mij nog te herinneren dat Ada aan De Heert mededeelt, dat zij, alles wel beschouwd, hem toch maar niet op den nachttrein zal vergezellen; en verder staat er mij iets van voor, dat de echtgenoot zich weer vertoont, als de minnaar verdwenen is, en er dan een soort van *modus vivendi* tusschen het echtpaar tot stand komt.

Dit bascule-systeem tusschen echtgenoot en minnaar is waarschijnlijk een symbool. Zoo toch gaat het Ada: entre ces deux son coeur balance. Wanneer de minnaar binnenkomt is zij dol op hem en wanneer de echtgenoot zich vertoont, voelt zij zich ook weer aan haren man gehecht. Maar, symbolisch of niet, ondramatisch, en daardoor belachelijk, is het zeker.

De heer Simons heeft volkomen gelijk: de Franschen hebben ons gewend, menschen op het tooneel te zien uit één stuk; en wanneer het juist de Franschen zijn, die ons hieraan wenden, dan is het omdat zij het beginsel van de dramatische kunst het zuiverst hebben opgevat en in toepassing gebracht. Op denzelfden dag waarschijnlijk, waarop de heer Simons zijne verdediging van *Een gelukkig huwelijk* schreef, schreef Sarcey in zijn feuilleton, naar aanleiding van Lemaître's nieuwe comedie *Un mariage blane*, het volgende: ‘Op het tooneel - als ge wilt is het een zwakheid, een gebrek van de dramatische kunst - hebben we vóór alles behoefte aan helderheid en logica... Ik moet duidelijk, nauwkeurig de drijfveer kennen welke een persoon doet handelen, en die drijfveer alléén moet werken, opdat ik in staat zij er de kracht van te meten en het weerstandsvermogen te berekenen, dat er tegenover gesteld moet worden. Niet de waarheid is oppermachtig op het tooneel, maar de logica.’

En daarom verlangen wij, die zóó de dramatische kunst opvatten, dat noch de hoofdpersonen, noch de toestanden van een drama ‘vreemd’ zijn, of dat de auteur zich althans de mocite-

geve om dit ‘vreemde’ ons te verklaren, begrijpelijk, aannemelijk te maken. Dat nu heeft de schrijfster van *Een gelukkig huwelijk* niet gedaan.

Hoe was de verhouding van de echtgenooten vóór hun huwelijk? Hoe is hun huwelijk tot stand gekomen? Hebben zij elkander ooit waarlijk lief gehad? Wat heeft aanleiding gegeven tot het gedrag van Robert van Waal? Wie is die Frans de Heert? Hoe heeft hij Ada's liefde weten te verwerven? Wat heeft Ada gedaan om haar hartstocht voor dezen man te bestrijden? Op al deze zeer rechtmatige vragen geeft het stuk geen, of zeer onvolledig, antwoord. *L'auteur a oublie d'allumer sa lanterne*; en ik geloof dat hare vrienden haar een slechten dienst bewijzen, wanneer zij haar aanmoedigen om met dit onaangestoken lantaarntje te blijven voortsukkelen op den ingeslagen weg.

Wie met een drama, al is het ook nog zoo klein, voor het voetlicht wenscht te treden, moet zich niet wijs willen maken of wijs laten maken, dat hij ‘voor zich zelf schrijft, omdat hij het niet laten kan en zich moet verlossen van wat er in hem omgaat.’ Wie een drama schrijft met het doel om het te doen vertoonen, schrijft voor anderen, en heeft rekening te houden met een publick, dat geen raadseltjes van hem verlangt, maar een duidelijke uiteenzetting van hetgeen hij wenscht en bedoelt.

Wie deze eenvoudige waarheden uit het oog verliest, heeft het zich zelven te wijten, wanneer zijn dramatische proeve, hoe ernstig gemeend en hoe diep gevoeld wellicht, den toeschouwer, in plaats van hem diep te treffen, als een parodie op serieuze kunst, in een vroolijke stemming brengt.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

L'Argent par Emile Zola. Paris, Bibliothèque-Charpentier 1891.

Met de regelmatigheid van eene machine en de nauwgezetheid van een ijverig scholier levert Emile Zola elk jaar den roman af, welke een der hoofdstukken vormt van zijne ‘natuurlijke en maatschappelijke geschiedenis van eene familie onder het tweede keizerrijk.’ Het is een soort van aangenomen werk en het kan daarom niet bevreemden, dat de romanschrijver in het eene deel van zijn taak beter slaagt dan in het andere, door het eene onderwerp zijn lezers meer weet te boeien, krachtiger te pakken dan door het andere. Toen hij het leven in en om de mijnen schilderde, had het nieuwe en actueele thema hem zelven blijkbaar aangegrepen en bezield, en schiep hij onder dien machtigen indruk dat geweldige epos, hetwelk *Germinal* heet; toen hij in *La Bête humaine* den roman op en om den spoorweg liet spelen, vond hij daarin stof voor een boek vol gruwelen, dat den lezer van het begin tot het einde in koortsige spanning hield. Thans zou hij ons binnenleiden in de wereld van het Geld, in het geheim van financieele operatiën en beursspeculatiën, naar zijn eigen woorden ‘d'autant plus attirant pour les cervelles françaises, que très peu d'entre elles le pénètrent.’ En nu zou het mij niets verwonderen, indien de Fransche hersenen van Emile Zola, tot op het oogenblik waarop hij het onderwerp koos voor zijn jongsten roman, nog volstrekt niet waren doorgedrongen in het leven der beursmannen, in de wijze van werken van bankinstellingen en dergelijke. Het moet een geheel nieuwe wereld voor hem geweest zijn, die wereld van de beurs; en het zal hem heel wat hoofdbrekens gekost hebben om zich op de hoogte

te stellen van dit zeer samengestelde raderwerk, hetwelk men de Geldmarkt noemt.

Met nauwgezetheid heeft Zola het resultaat van zijne, zij 't ook eenzijdige, studiën en onderzoekingen in *L'Argent* neergelegd, maar dat wat het eigenaardige aan zijne romans pleegt te geven: den breeden opzet, de grootsche afmetingen, de wijze waarop hij de levenlooze voorwerpen als tot het levend middenpunt van de handeling weet te maken, vinden wij hier niet. Hij is er niet toe kunnen komen, om, hoe goed zij er zich ook toe zou geleend hebben, van de Beurs, het logge steenen gevaarte, een levende persoonlijkheid te maken, zooals hij het deed van de Mijn in *Germinal*, van de Locomotief 'la Lison' in *La Béte humaine*.

'Het Geld' heet Zola's nieuwe roman, maar die titel omvat te veel. Het is uitsluitend de verderfelijke werking van het geld, of nog juister van het beursspel, de speculatie, welke hier geschilderd wordt.

Geen nieuw onderwerp dus. In onze eeuw en in Frankrijk blijvende, ontmoeten wij allereerst Balzac met zijn Gobseck, den woekeraar, met Nucingen (uit *La Maison Nucingen*) den bankroetier, die door zijn bankroet een heele schaar van goedgeloovigen te gronde richt, maar vooral met zijn Mercadet, 'le Faiseur', den man zonder 'scrupules', die, zonder kapitaal en tot over de ooren in de schulden, het geheim verstaat om zijne schuldeischers niet alleen telkens tevreden te stellen, naar hun telkens op nieuw geld af te troggelen. Het eerlijk gemoed van de goede mevrouw Mercadet moge tegen al deze knoeierijen in opstand komen, Mercadet sluit haar den mond met redeneeringen van dit gehalte: 'Waar begint en waar eindigt de eerlijkheid in handelszaken? Zie, wij bezitten geen kapitaal. Maar moet ik dat de menschen gaan vertellen? Als men het wist, zou men ons immers geen cent meer toevertrouwen! Ik kan mijn plaats aan de groene tafel van de speculatie alleen behouden door aan mijn financieele kracht te doen gelooven. Elk crediet bevat een leugen.... En wat is er vernederends in, schulden te hebben? Is er één enkele staat in Europa, die geen schulden heeft? Het leven is ééne eeuwigdurende leening, en leenen is ieders zaak niet. Sta ik niet boven mijn schuldeischers? Ik heb hun geld, en zij wachten op het mijne; ik vraag hun niets en zij maken het mij lastig.... Elke zaak, die een onmiddellijke winst belooft op eenige, zij het denkbeeldige, waarde, is uitvoerbaar. Men verkoopt

de toekomst, zooals de loterij de hoop op onmogelijke kansen verkoopt.... In zaken heeft men het recht handig te zijn. Buitengewone handigheid is geen indélicatesse, indélicatesse geen lichtzinnigheid, lichtzinnigheid geen oneerlijkheid.' Zoo verdedigt deze beursman zijn practijken.

Later was het Ponsard, die in *La Bourse* het beursspel aanviel, het beursspel, dat alle edele gevoelens, de liefde in de eerste plaats, verstikt. Nog later zien wij Alexandre Dumas, de zaak wat hooger opnemende, in *La question d'argent* den 'faiseur' Jean Giraud ten tooneele brengen. 'Geld is Geld' - beweert Giraud - 'in welke handen het zich ook bevindt. Het is de eenige macht, die men niet aantast; elk beschaafd mensch erkent haar souvereiniteit.' Daarom zou Jean Giraud iedereen rijk willen maken, zooals hij zelf, de tuinmanszoon, rijk geworden is. En wat is daarvoornoodig? Vooral slimheid. 'En affaires il faut plus de malice que d'autre chose.' En wanneer René de Charzay daarop vraagt: 'Qu'est ce que c'est donc que les affaires?', dan luidt het klassiek geworden antwoord: 'Les affaires, c'est bien simple, c'est l'argent des autres.'

Met dat 'geld van anderen' nu wil Saccard, de hoofdpersoon uit *L'Argent*, dezelfde dien men in een vroegeren roman, *La Curée*, als een allerverachtelijkst, diep verdorven individu heeft leeren kennen, zijn fortuin maken. Want zelf heeft hij geen geld meer, nadat hij, weinige maanden te voren, voor de zooveelste maal, heeft moeten liquideeren ten gevolge van een zeer noodlottige speculatie in bouwterreinen, welke voor hem op weinig eervolle wijze is afgeloopen.

Wanneer hij nu voor beurstijd bij Champeaux op de Place de la Bourse dejeuneert, neemt geen van de beursmannen notitie van hem; de koelheid, waarmede men hem bejegent, is haast vijandigheid. Doch wacht maar! hij heeft zijn plan, hij zal revanche nemen! Waarom zou hij niet? Was hij niet vóór twaalf jaar, kort na den coup d'État, zonder een cent op zak te Parijs gekomen, en zijn hem sedert niet millioenen door de handen gegaan, al heeft de Fortuin hem dan ook nooit als slavin willen dienen? Waarom zou hij niet weer van voren aan beginnen om alles te heroveren en eindelijk vasten voet te zetten in dat goudland van zijn droomen en zijn begeerten?

Wanneer het beursuur nadert, treedt Gundermann bij Champeaux

binnen, Gundermann, de koning der bankiers en de bankier der koningen, de beheerscher van de Beurs, voor wien alle beursmannen buigen en kruipen. Wanneer Gundermann, met wien Saccard naar aanleiding van zijn speculaties in bouwterreinen, hoogloopende oneenigheden gehad heeft, hem ziet, roept hij hem toe: ‘Zeg eens, goede vriend, is 't waar, dat ge uit de zaken gaat? Waarachtig, daar heb je gelijk in, dat 's beter.’ Maar het is of Saccard een zweepslag in het gezicht krijgt. Het kleine magere mannetje met de spitse neus en de glinsterende oogjes stuift op, en met een scherpe stem antwoordt hij: ‘Ik sticht een credietbank met een kapitaal van vijf en twintig millioen, en ik hoop u eerstdaags te komen spreken.’ O, eindelijk te slagen, den voet te zetten op die lui, welke hem den rug toedraaiden, te strijden, man tegen man, met dien goudkoning, en hem misschien eens in het stof te doen bijten!

En nu zien wij Saccard eerst rondsluipen om die Beurs, waar hij nog niet durft binnentreden sedert hij ze na de laatste catastrophe als overwonnene verliet. Daar bevindt hij zich in den omtrek van het gebouw, in den hoek van de ‘Pieds humides’, de schacheraars in waardelooze effecten, in aandeelen van gefailleerde maatschappijen, ten dienste van bankroetiers, die er belang bij hebben hun passief te vergrooten. Een voortreffelijk type ons hier door Zola voorgesteld is la Méchain, eene van die ellendige vrouwelijke speculanten, die in allerlei vuile zaakjes de hand hebben, en die als de raven op het slagveld overal te vinden zijn, waar een moorddadige financieele strijd gestreden wordt. Geen maatschappij, geen groote credietinstelling wordt er gesticht of la Méchain is er bij, met haar ouderwetschen, reusachtigen leêren zak; want zij weet dat, vroeg of laat, de nederlaag zal komen, dat er dooden zullen vallen, en dat er bij die gelegenheid, uit het slijk en het bloed, iets zal op te rapen zijn, waarmeê zij haar zak vullen en haar voordeel doen kan. En wanneer Saccard haar ziet met haar roodgezwollen vollemaansgezicht, puilende uit een versleten bruinen hoed met scheef gestrikte granaatroode linten, met haar waterzuchtig lichaam barstende uit een japon van verschoten groene popeline, dan wordt zijn blik tegelijk den welbekenden zak gewaar, dat knekelhuis van gedepreciëerde waarden, en terwijl hij aan zijn plan tot het stichten van de nieuwe Bank denkt, overvalt hem een huivering, iets als een voorgevoel.....

De roman beschrijft nu verder de opkomst, den bloei en den val van Saccard's stichting, La Banque Universelle, in de wandeling: l'Universelle. Het zijn de bekende manoeuvres, waardoor dergelijke inrichtingen in het leven worden geroepen, gedurende korter of langer tijd een zeker aantal goedgeloovigen verblinden, om eindelijk als de machine tot de hoogste spanning gestookt is, de aandeelen een onzinnig hoogen koers bereikt hebben, te springen en duizenden te gronde te richten. Drie uitgiften van aandeelen in drie jaren, het kapitaal van vijfentwintig op vijftig, van vijftig op honderd, op honderdvijftig millioen gebracht ten einde aan een wonderdadigen voorspoed te doen gelooven; fictieve inschrijvingen ten name van personen, stroopoppen van de directie, die nooit een enkel aandeel in handen krijgen; aandeelen voor de maatschappij zelve achtergehouden om het te doen voorkomen alsof het aanzienlijk kapitaal in zijn geheel gestort is; bedriegelijke opvoering van koersen door opkoop van een ontzaglijk groot aantal aandeelen voor rekening van de maatschappij, en zooal meer.

Zola had hier minder dan in eenige van zijn vroegere romans uit te vinden, te phantaseeren. Hij had slechts te grijpen uit den schat van bijzonderheden, welke aan het licht zijn gekomen bij den val van een groote bankinstelling, bij den beruchten ‘Krach’ van de Union Générale van Bontoux in 1882. En hij heeft dat gedaan, terwijl hij, zonder zich de moeite te geven tot het scheppen van een meer of min ingewikkelde of boeiende intrige, de verschillende personnages, welke bij dergelijke gelegenheden een rol plegen te vervullen, met bewonderenswaardig talent groepeerde om de hoofdfiguur, den tot ‘le poëte du million’ gepromoveerden ignobelen Saccard.

Alleen één ding zag Zola daarbij over het hoofd, te weten: dat het voor hem, den man van de zuivere, nauwkeurige waarneming, die beweert den mensch te schilderen, zooals hij zich in zijn maatschappelijk milien vertoont, in het geheel niet aanging om dat wat hij had waargenomen in *1882*, in het twaalfde jaar van de Republiek, voor te stellen als te zijn geschied in een geheel anderen tijd en onder geheel andere omstandigheden, n.l. onder het Keizerrijk, omstreeks *1864*.

Zooals in 1882 het katholieke kapitaal met het Joodsche den oorlog had aangebonden, en van alle kanten de hulptroepen waren toegesneld, verleid door het vooruitzicht op groote winsten, ver-

blind door den steeds klimmenden koers der tot ongekende hoogte opgejaagde aandeelen, zoo geschiedt het in *L'Argent* ook met de Universelle. En wat haar voor velen zoo aantrekkelijk maakt is een zekere geheimzinnigheid, welke er zweeft over het einddoel van deze reusachtige geldelijke operatiën. Hardop spreekt een ieder over de door de Universelle tot stand gebrachte vereeniging van alle stoombootvaarten op de Middellandsche Zee, over de ontginningen van de zilvermijn in het Carmelgebergte, over de cultuur der bosschen van den Libanon en eindelijk over den grooten spoorweg, die, geheel Klein-Azië doorsnijdend, Brussa over Angora en Haleb met Beyruth zal verbinden, om later wellicht door te gaan tot Jeruzalem. Doch waar men niet over durft spreken, zelfs niet fluisterend, maar waar velen des te meer over denken, het is over dat geheimizinnig plan; dat misschien nooit volvoerd wordt, maar misschien ook op eens als een donderslag de wereld zal doen opschrikken: Jeruzalem van den Sultan teruggekocht en aan den Paus gegeven, met Syrië tot koningrijk; het verjongd katholicisme, met nieuw gezag de wereld beheerschende van den top van dienzelfden berg, waarop de Christus den geest heeft gegeven.

Dat alles vervulde de gemoederen en, zonder naar de soliditeit van de instelling te vragen, kwamen allen, als om strijd, hunne penningen aanbieden voor dit grootsche en heilige werk. Het waren niet alleen de kapitalisten, of die er voor door wilden gaan, en de kleine burgerij, maar de werkman, de boer, de plattelandspastoor verdrongen zich in massa voor de loketten van Saccard's reuzenstichting.

De Villemessant, de vroegere hoofdredacteur van de *Figaro*, placht te verhalen hoe hij eens, na in zijn blad, zeer onvoorzichtig, een zeker fonds te hebben doen opvijzelen, terstond daarop, tot het inzicht komende van de onvoorzichtigheid, welke hij begaan had, een ‘avis au lecteur’ plaatste, waarin hij zijne lezers waarschuwde tegen de onderneming, welke hij zoo lichtvaardig had aanbevolen. En met welk resultaat! Den anderen dag ontvangt hij van een pastoor uit Picardië een brief van den volgenden inhoud:

> Mijnheer!
> Ik dank u voor den goeden raad, dien gij ons geeft en ik zal dan ook voor de onderneming op mijne hoede zijn.
> Ik had u verzocht, om *duizend* frank aandeelen in die

zaak voor mij te nemen, maar daar zij slecht is, verzoek ik u zoo goed te zijn om niet meer dan *vijf honderd* frank voor mij in te schrijven.
Aanvaard enz.

Dergelijke typen als die pastoor uit Picardië stonden Zola bij dozijnen ten dienste. En zeker heeft hij nog veel materiaal ongebruikt laten liggen. Was niet ook van de vrouw als beursspeculante nog heel wat meer te maken geweest, en ligt er niet tusschen de aantrekkelijke baronesse de Sandorff, die elken middag met haar coupé in den omtrek van de Beurs stationneert, om van daar uit, door tusschenkomst van haren makelaar, hare speculatiën te besturen, en de weerzinwekkende la Méchain met haar onheilspellenden reiszak, een geheele wereld van vrouwelijke beursspeculanten van elken leeftijd en van elken stand?

Claretie verhaalde indertijd, dat men op het beursuur bij de patissiers en confiseurs van de Place de la Bourse een bijzonder soort dames, vrouwen van ‘d e wereld’ en van alle werelden, bijeen kon vinden, welke daar, aan kleine tafeltjes gezeten, onder het verorberen van een partij ijs of het kraken van bonbons, schijnbaar kalm maar inderdaad in koortsige spanning, de komst van den klerk van hun commissionnair afwachtten, die hare orders ontvangen en haar op de hoogte brengen kwam van hetgeen op de Beurs voorviel.

In plaats van met deze variëteiten heeft Zola zijn roman opgeluisterd met een sympathieke vrouwenfiguur Caroline Hamelin, die, al begaat zij onder den invloed van Saccard een misstap en al laat zij zich door zijne voorspiegelingen verleiden om zijne stichting door hare werkkracht te steunen, te midden van dezen drom van mannen en vrouwen, die, door gelddorst bezeten, alle oordeel des onderscheids, alle goede trouw, alle zedelijk gevoel verloren schijnen te hebben, het koel gezond verstand, de eerlijkheid, de rechtvaardigheid, het hart vertegenwoordigt. Zij het eerst heeft het voorgevoel van een dreigend gevaar, waarvan zij nog niets durft reppen, omdat zij, haars ondanks, onder den invloed verkeert van dien man, dien zij evenzeer vreest als zij hem bewondert, al kan zij hem niet achten. Caroline verwijt zichzelve, dat zij lafhartig stilzwijgt, terwijl plicht haar gebied te protesteeren tegen het roekeloos spel, dat zij dagelijks met vernieuwden hartstocht ziet spelen.

Telkens neemt zij zich voor te spreken; maar telkens stelt zij het uit. En dan laat zij zich weder bepraten door Saccard, die tracht haar aan het verstand te brengen, dat wat zij als misdadige knoeierijen verafschuwt, kleine onregelmatigheden zijn, welke bij iedere Bank voorkomen, terwijl wat haar zoo bang maakt niets anders is dan het Succes, het reusachtig Succes dat over Parijs klinkt als een opeenvolging van donderslagen.

Wat deze Caroline Hamelin tot de meest belangwekkende persoon uit den roman maakt, is niet zoozeer de tegenstelling welke zij vormt met de overige òf zeer onbeteekenende òf zeer ignobele personages, als wel het feit dat zij de eenige is, in wier gemoed een strijd gestreden wordt, bij wie wij iets als een geweten waarnemen, de eenige die, bij wijlen, in opstand komt tegen dat geld, ‘dat bedervend, vergiftigend geld, dat de harten verdort en er de goedheid, de teederheid, de liefde uit verdrijft.’ ‘Lui seul était le grand coupable, l'entremetteur de toutes les cruautés et de toutes les saletés humaines. A cette minute, elle le maudissait, l'exécrait, dans la révolte indignée de sa noblesse et de sa droiture de femme. D'un geste, si elle en avait en le pouvoir, elle aurait anéanti tout l'argent du monde’...

In 't voorbijgaan merk ik op, dat Zola hier ontrouw pleegt aan zijn systeem, dat, zooals bekend is, allen vrijen wil buitensluit, den mensch enkel doet gehoorzamen aan ‘het dier’ in hem, en waarin dientengevolge geen plaats is voor eenige zielkundige ontleding. ‘Qui dit psychologue, dit traître à la vérité.’

In het groepeeren en rangschikken van zijn personages, in het opzetten van een tooneel met zijn decoratief, in wat ik de regie van den roman zou willen noemen, blijft Zola, ook in *L'Argent*, zich een meester toonen. Een andere, minder aantrekkelijke eigenschap van den romanschrijver, den zin voor, of de behoefte aan het obscoene, vinden wij hier in haar meest aanstootelijken vorm: op het oogenblik, dat men er het minst op verdacht is, zonder aanleiding en zonder nut, laat Zola ‘het dier’ in den mensch los, en schildert hij ons, in al hun walgelijke détails, grof zinnelijke tooneelen, of wel hij vindt er vermaak in een of andere scabreuse physiologische bijzonderheid te boekstaven en daarop bij herhaling te zinspelen. Maar dat wat in vorige romans ons voor Zola als episch dichter met bewondering placht te vervullen, treffen wij hier in mindere mate, verzwakt, getemperd aan. In *L'Argent* krijgen wij

niet, als bijvoorbeeld in *Germinal*, het gevoel van het onweerstaanbare, het fatale, dat op ons afkomt, dreigend, met dreunenden stap, zoodat er geen ontwijken meer aan is.

In een der hoofdtooneelen, de beschrijving van den beursdag op het eind van December, den dag, waarop Saccard in zijn strijd met Gundermann overwinnaar blijft, vinden wij gedeelten, welke naast het beste uit Zola's vroegere romans geplaatst kunnen worden; zoo o.a. de bladzijde waarin het slot van dien middag geschilderd wordt, het oogenblik waarop het geweld zoo groot is, dat men geen woord meer onderscheiden kan, en de transactien enkel nog maar uit de gebaarden begrepen worden; waarin het woelen en dringen, het heen-en-weergaan van verhitte hoofden en koortsig bevende handen op zijn hoogst is. Maar in de beschrijving van een ander hoofdtooneel, van den tweeden gewichtigen beursdag, waarop eindelijk de val van l'Universelle plaats heeft, missen wij, bij al het talent van voorstellen, die breede behandeling van een groot ensemble, waarin Zola pleegt uit te munten.

Men weet hoe het bij een ‘Krach’ als die van de Universelle gaat. De duizenden, die er hunne spaarpenningen in staken, bestormen de kas om te zien of er uit de schipbreuk voor hen nog iets te redden valt. Welk een voortreffelijke gelegenheid voor Zola om in het défilé van die heel- en halfgeruïneerden nog eens weer zijn kracht te toonen in het in beweging brengen van de massa's. Hij had een Déroute kunnen schilderen, ‘géante à la face effarée’, niet minder aangrijpend dan die uit Victor Hugo's *Expiation*. Maar het tooneel, dat wij het recht hadden te verwachten, bleef achterwege.

Toen Zola in *L'Assommoir* den drankduivel, in *Germinal* de werkstaking en het leven in de mijnen had geschilderd, kreeg men den indruk, dat over deze onderwerpen in de eerste twintig jaar geen roman meer geschreven behoefde te worden, zóór stout was het thema opgevat, zóó schitterend was het uitgewerkt. Zola's laatste werk laat dien indruk niet achter, en voor den auteur van talent, die het beursspel, de speculatiewoede, den demonischen invloed van het geld wil bestudeeren en schilderen, blijft er, ook na *L'Argent*, rijke stof voor een boeienden en aangrijpenden roman.

Bibliographie.

Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm. Almanak voor Nederlandsche Katholieken, onder redactie van J.C. Alberdingk Thijm en Jan F.M. Sterck. Ao. Do. 1891. 40e (1e) Bundel. Amsterdam, C.L. van Langenhuijsen.

Het is deze maand twee jaren geleden sedert Alberdingk Thijm stierf en door zijn dood een ledige plaats achterliet. Die plaats staat nog open.

> Helaas, zijn ridderharnas hangt te roesten ....
> Wie schiet opnieuw zijn wapenrusting aan?
> Wie zal zijn machtig strijdzwaard weêr hanteeren?

vraagt de heer Eduard Brom in een hem gewijd gedicht.

Niet het minste van hetgeen Thijm schreef, de beste van zijn verhalen en novellen, placht hij toe te vertrouwen aan den Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken, het eenvoudige, kunstelooze Jaarboekje, dat thans zijn 40en jaargang beleven mag. Het is dus een daad van rechtmatige piëteit van de uitgevers, dezen Almanak voortaan te noem en naar den man, die er jaren lang zijn stempel op drukte, er een duidelijk nitgesproken Nederlandsch-Katholiek, haast een ‘Katholiek-Amsterdamsch’ karakter aan gaf. Van dat Katholiek-Amsterdamsche getuigt het stukje ‘Op het Hof’, waarin des dichters zoon de verschillende gelegenheidsgedichten te samen brengt, welke Alberdingk Thijm af en toe vervaardigde ter eere hetzij van het Amsterdamsche Begijnhof zelf, dat schilderachtige, karakteristieke hoekje Roomsch leven, zoo rustig gelegen in het midden van de drukke wereldstad, hetzij van de bewoonsters van dit Hof, de wakkere Begijntjes. Wat ons in deze gelegenheidsverzen treft is hun blijmoedigen, soms schalken, steeds opgewekten toon. Deze Katholieke vroomheid kijkt noch deftig, noch zuur; het geloof, dat er aan ten grondslag ligt, is er een van de soort, ‘die strijdend - maar zingend den Hemel begroet.’

Nog vele andere opstellen, aantrekkelijk door vorm en inhoud, bevat dit Jaarboekje. Wij noemen de geschiedenis van het gunstig bekend Ursulinenklooster en pensionnaat te Venray in Limburg, door prof. J.A. de Rijk, het eerste gedeelte van eene belangrijke monographie, over een bij uitstek nuttige stichting, de vrucht van een blijmoedig geloof.

Deze Katholieke Almanak zal zeker ook door niet-Katholieken met belangstelling ter hand genomen worden, ook op die wijs zich den naam waardig toonend van den schranderen geest, die, hoewel steeds onverschrokken kleur bekennend, zich de vriendschap en de achting had we-

ten te verwerven van mannen van allerlei richting.

Bij de graven van Oranje-Nassau. Vijf toespraken in de Nieuwe kerk te Delft, 1879-1890, door C.E. van Koetsveld. Amsterdam, Tj. van Holkema. 1891.

De welhaast 84-jarige Hofprediker - 'Hofkapellaan', zooals zijn officieele titel luidt - brengt hier in één band te zamen de woorden door hem binnen twaalf jaren tijds aan het graf van vijf vorsten van Oranje bij den geopenden koninklijken grafkelder te Delft gesproken. Woorden, zoowel de plaats waardig waar zij geuit werden, als den prediker die ze uitsprak. Den heer Van Koetsveld mag de eer gegeven worden, dat hij, bij de verschillende gelegenheden, waarbij hij geroepen werd de vorsten uit het huis van Oranje, Prins Hendrik, den Prins van Oranje (zooals wij den te Parijs gestorven Prins Willem steeds zijn blijven noemen), Prins Frederik, Prins Alexander en nu laatstelijk Koning Willem den Derde te herdenken, steeds op de hoogte van zijn gewichtige en vaak moeielijke taak gestaan heeft. Niet alleen door den ernst en de wijding van zijn woord, maar vooral door den moed, waarmede hij, in de meest kiesche vormen, de waarheid ook over en tegenover de hoogstgeplaatsten niet verzweeg. Dat geldt bovenal van de beide laatste toespraken, die aan het graf van Prins Alexander, den vorst, 'die nooit uit den rouw over zijne dooden zich heeft kunnen opheffen tot de blijmoedigheid der levenden', en die aan het graf van onzen Koning. 'En zoo moge dan nu de geschiedenis den *Koning* oordeelen' - heet het in deze laatste grafrede - 'maar den *mensch* oordeelt God alleen. Toch bewaren ook wij onze herinneringen, de goede en lieflijke vooral, die daar als de tonen eener windharp ruischen over de graven. Wel weten wij het allen, hoe opbruisend en hartstochtelijk het karakter was van den ontslapene, en hoe hij, in alles oprecht, als mensch vaak het zelfbedwang miste, dat hem sierde als Koning. Waarom zou ik het verzwijgen? Ik heb hem nooit gevleid bij zijn leven, en denk het niet te doen na zijnen dood. Maar wat niet allen zoo goed weten, is de innerlijke goedheid en vroomheid, die den diepsten grondslag van dat bewegelijke karakter uitmaakten. Ik heb hem te midden zijner hovelingen met de kinderen zien spelen, alsof hij zelf nog een kind was, en in ons laatste vertrouwelijk samenzijn hem met aandoening de liefde hooren roemen van zijn eigen kind.'

Door dezen oprechten toon, zoowel als door den soberen, smaakvollen vorm, waarin de dingen gezegd worden, verheffen zich deze toespraken tot proeven van gewijde welsprekendheid, gelijk onze letterkunde er niet vele telt.

Meui Maregien.

Ons dorp is een interessant stukje van de wereld. Toch zult gij er niets bijzonders aan zien; alleen wellicht, dat het lief is gelegen. Een heel gewoon dorp.

Het eerste huis hier is eene smidse; vader en zoon staan tegenover elkander bij het aambeeld, en hameren met ontblooten arm er op los, dat de vonken tot buitenshuis spatten. En van hetgeen er tusschen die twee al zoo is voorgevallen, zou ik u een treffend verhaal kunnen doen.

Op de smidse volgt een huisje in aanbouw. Boven op het dak zit een jonge metselaar met het vroolijkste gezicht te neuriën: met Mei gaan hij en zijne aanstaande samen dit huisje betrekken. En deze bouwerij is de ontknooping van eene langdurige familieverwikkeling, allerinteressantst!

Den kuiper, die dan volgt, ken ik weinig; maar ik heb er wel eens bruiloftsliederen hooren zingen, en wel eens iemand zien uitdragen. Ik ben dus vast er van overtuigd, dat het u niet verdrieten zou een ganschen avond te luisteren, als de geschiedenis van het kuipersgezin u eens goed verteld werd. Het leven is, waar gij het ook aangrijpt, altoos en overal belangwekkend.

Ik ga nu eens met u als een greep doen uit het leven van onze dorpswereld, en begin met u te vertellen van een tooneeltje, dat mij eens groote belangstelling inboezemde.

Te midden van vrij diepe dennenboschjes staan een zevental knappe arbeiderswoningen onder één dak. Op een pas of tien afstands loopt een zandweg ervóór langs, die aan de overzijde begrensd wordt door wallen met elzen- en eikenhout. Achter de woningen strekken zich smalle akkers uit, elk behoorende tot een van de ‘zeuvem huusies’. Iedere woning bevat eene ruime huiskamer en eene schuur.

Het laatste huisje gaan we binnen. Het is er doodstil, en wij zien nog niemand. De vloer van het vertrek is van leem, maar binnen een houten raam is een vierkant belegd met roode en blauwe steenen, om en om. Vlak tegenover den ingang is de deur naar de schuur, en daartusschen rechts zijn een paar bedsteden en staat een lâtafel. Tegenover deze bevindt zich de schoorsteen, versierd met een mooien grooten letterdoek achter glas en met mahoniehout omlijst. Vindt ge den doek niet mooi? Bovenaan het gansche a b c, eerst in hoofd-, dan in gewone letters; in het midden staan een vogeltje, een huis dat tweemaal zoo groot is als de vogel, een kruis en een molen. En onder aan in gothische letters en in allerlei kleuren: Eert uwen vader en uwe moeder! Onder den schoorsteen is de wand achter den haard met glimmende tegeltjes bezet: in de bekende paarsche kleur stelt het eene voor Jozef, door zijne broeders verkocht, het andere Abrahams offer, een derde Jezus' geboorte enz. Naast den schoorsteen ziet ge een oude friesche klok, met blinkende gewichten aan koperen kettingen en waarover om het uurwerk voor stof te bewaren een witte doek hangt, aan weêrszijde versierd met een gehaakten rand.

Doch laat ons nu eens om het beschot heenzien, dat tegen den tocht van de voordeur een eindweegs zich in het vertrek verlengt, en wij zullen het mooiste zien van al wat hier aanwezig is. Dat mooiste is eene jonge vrouw met een klein, mollig, rond wichtje van slechts enkele weken aan de borst.... Roep mij een dichter, dat hij het bezinge; kome er een schilder, dat hij het male in gloeiende en weeke tinten; een toonkunstenaar, dat hij het hoorbaar make in jubelende en smeltende klanken, dit heerlijke tooneel! Zoo als zij daar zit, geheel alleen, met het jongske in haar arm, hem lavende aan eigen borst, zijn knuistje in hare hand, met stralend oog het dierbaar schepseltje omvattend, hoe lacht zij dan toch wel het leven en hoe lacht het leven haar toe!

Doch stil, wij laten zeer te onpas het spel onzer verbeelding zijn gang gaan. Want zie, die jonge moeder schreit. Ongeloofelijk, maar het is zoo, ze schreit. Is haar kind krank? Maar de krachtige teugen, waarmeê hij het voedsel tot zich neemt, zeggen neen! Is zij behoeftig wellicht? Noch hare kleeding, noch het huisraad, hoe eenvoudig ook, doen u denken aan armoede. Is ze weduwe, heeft ze haar' vader, hare

moeder verloren? Maar dan zou ze in rouwgewaad zijn.... Daar raken wij nu reeds aan het interessante, dat overal in het leven is te vinden, dat achter al die alledaagsche toestanden verscholen ligt. Ik vraag er uwe aandacht voor, nu ik het u in dit geval ga blootleggen.

Maregien was naaister. Ze had reeds vroeg hare ouders verloren, en was toen liefderijk opgenomen door oome Jan en Meui (moei) Beertien; beiden hartelijke luidjes, maar ‘daegelijksche minsen’, d.i. zij hadden het niet ruim. Ze waren er dus op bedacht Maregien te leeren, haar eigen brood te verdienen. Ze was nog geen zeventien, toen oome Jan kwam te sterven; doch gelukkig had ze reeds een paar huizen, waar ze een dag in de week met de naald arbeidde, terwijl ze de overige dagen thuis volop werk had, zoodat ze voor meui Beertien op haar ouden dag een heerlijke steun werd.

Zij ontwikkelde zich intusschen tot een meisje met een opvallend lief uiterlijk. In weerwil van hare drukke bezigheden bleven hare wangen rood, haar oog levendig en had heel haar donker gelaat eene opmerkelijke frischheid, terwijl lucht en zon weinig gelegenheid hadden het blanke van hals en handen te beschadigen. Zelfs bezadigde lieden maakten de opmerking, dat het ‘'n skoondere maegd’ was. En jonge menschen zeiden met eene zekere geestvervoering, dat ze kiek, ‘'n maegd as 'n braand’ was, wat meer betrekking had, denk ik, op het brandheldere van gelaat en oogen, dan op den brand, dien ze in hunne harten ontstak.

Daar was anders ook wel wat van aan, van dit laatste. Er was altoos meer dan één levenslustige borst, die er eene eer in stelde en er ook eer meê inlegde, als hij met Maregien ter kermis mocht gaan. En.... om u de waarheid te zeggen, Maregien mocht het ook wel, dat een knappe jongen van hare kennis werk van haar maakte. Wel, de jeugd, al vertoont ze zich maar in de gedaante van eene dorpsnaaister, de jeugd is zoo niet, of ze houdt wel van zoo'n gelegenheidsverbintenis, zoo'n vrijaadje in scherts. Doch als de borst wat lang onder den indruk bleef, en blijk gaf van de gekheid ernst te willen maken, dan kon ze hem zoo ongenadig uitlachen, dat de arme kerel begreep, gerust alle verdere pogingen achterwege te kunnen laten. Ik vermoed dat onder die tijdelijke aanbidders de rechte Jozef niet was, en dat het daaraan moet worden toege-

schreven, dat jaren achtereen verliepen, zonder dat op dit zoo hoogst belangwekkende gebied iets gewichtigs met onze Maregien voorviel.

Ze was wel reeds achter in de twintig, toen ze ‘'n nij huus’ kreeg, een nieuw gezin, waarbij ze wekelijks een dag als naaister vertoefde. Het was het huisgezin van Vorster, die een van de deftigste boerderijen op ons dorp had en eene eerste plaats innam onder onze ‘begoederde luden’. Zijne hofstede lag hoog en achter een fraaien tuin, die helde naar den weg. Op den voorbijganger maakte het flinke huis indruk, en het volk noemde het schertsend ‘'t Vorstenhuus’. Hij voelde zich wel wat, doch kon in dit opzicht in de schaduw niet staan van zijne vrouw, die dan deksels ‘een beentje in den neus’ had. Ook was er reden voor de opmerking, die men vaak maakte, dat vrouw Vorster een zeker kleedingstuk droeg in stede van haar echtgenoot.

Vorster en zijne vrouw hadden eens moeten weten, hoe zij door Maregien als naaister aan te nemen het paard van Troje binnenhaalden. Zij hadden verscheidene kinderen, die echter op één na allen getrouwd waren. Die eene was Klaas, de jongste zoon, door moeder uit oude gewoonte nog telkens ‘jongien’ genoemd, ofschoon hij een kerel van belang was en al wat naar de dertig liep. Toen Maregien er nog slechts enkele keeren was geweest, merkte moeder reeds op, dat Klaas langer in het woonvertrek bleef dan anders en gaarne met haar praatte. Het was duidelijk, dat hij ‘oarigheid hadde’ aan Maregien. Of hij moeders onwil niet bespeurde of zich maar zoo hield, omdat hij er zich toch niet aan storen wilde, weet ik niet. Maar ik weet wel, dat moeder telkens op heete kolen zat, ofschoon ze begreep verstandig te doen door hem noch haar iets te laten blijken, en zich zoo goed te houden als ze kon.

Woensdag was de dag, waarop Maregien bij de Vorsters was. En nu kwam er geen woensdagavond, of de echtgenooten hadden het bij het naar bed gaan over de zaak, die vooral moeder met verontwaardiging vervulde. ‘Van de morgen was zie allienig in de kaemer, en toe komp hij mit zien zundegsche vessien binnen; 't was 'm te roem van veuren, zeidie, en de kraege zat 'm te heuge in de nek. En joawel, hij trok 't an, en Maregien bij 'm an 't meten en passen.

Zie wusten niet, dat ik op de kousen veur de deure stond te luusteren. En wat denk ie, dat 't heele vessien was? Niks as 'n middel om mit heur te proaten. 't Draeide allegelieke op gekjaegen uut. Niks aêrs as fluusteren en babbelegeuchies!.... En doaromme Berend, besloot vrouw Vorster, 't moet uutwezen heur, d'r moet 'n end an komen!'

Ja, Vorster begreep het nu ook wel, en had er reeds vroeger zijne toestemming toe gegeven. Alleen maar, zij hadden tot nu toe geen geschikt antwoord gevonden op de vraag, hoe er een eind aan te maken?

Doch zie, het was alsof de omstandigheden hen wilden tegemoet komen. Toen den volgenden dinsdagmiddag de oudelui en Klaas aan tafel nog wat zaten natepraten, trad een jongen binnen, en zei: 'Vrouw Vorster, de groetenisse van Maregien, en dat zie niks niet goed in orde is, en dat zie morgen niet komen kan.'

'Zegge moar an Maregien, dat 't goed is, heur!' antwoordde vrouw Vorster, en de boodschapper ging heen.

'Nou, mij ook goed, sprak moeder, ik binne toch niet zoo biester Maregienachtig!'

Vader hield zijn hart vast om dezen uitval. Klaas werd 'rood om 't heufd', en brak een ietwat pijnlijk zwijgen af door te vragen: 'En woaromme bin ie niet Maregienachtig, moeder?'

De vraag was niet heftig, maar toch wat streng en op den man af.

'Och, luidde het antwoord, ik mag niet over heur, en heur waark is ook moar zoo zoo!'

'Dat mien is niet, moeder, dat meug ie niet zeggen. Iederiene zeg, da' zie de beste naeister hier is.'

'Ei wat! Proat ie van dingen, doar ie verstaand van hebben, jongien!.... Butendien, ik hebbe Jentien toch ook liever, Jentien is 'n aarm maegien!'

'Dus, is 't al besleuten, dat Maregien weg moet?'

'Joa, zei moeder, ik geleuve, da'k heur niet meer neme.'

'En woaromme niet? Koom 'r veuruut, moeder, lieg er toch niet omme!'

'Nou, ik zal er niet omme liegen. Ik verkieze Maregien hier niet langer over de vloere, omda' zie oe, Kloas, 't heufd gek maekt!'

‘Zie maekt mij het heufd niet gek. Moar nou wil ikke 'r ook veuruutkomen. Ik holde veule van Maregien, en - Maregien zal mien vrouwe worren!’

‘Bin ie nou mal, Kloas? riep Vorster uit. 't Maegien is zoo aarm as Job. Blief ie in oe staand!’

‘Ei, en woarop wil ie trouwen? vroeg moeder. Mien ie, dat wij oe zullen helpen, as ie zukke gekke dingen doen? Gien hoar op ons heufd, dat 'r an denkt, wa' zeg ie, vaeder? Veur dat houwelijk krieg ie van ons nooit gien cent.’

‘Da' zal toch oe leste woord wel niet wezen!’

‘Wisse is dat ons leste woord!’

Klaas werd bleek. Hij stond op en zette zijn stoel tegen den wand. Daarop keerde hij zich tot zijne ouders en sprak: ‘As ieluden 'n maegien verachten om heur aarmoede, - ik geve Maregien niet op, in der eeuwigheid geef ik heur niet op!’ En in heftigen toorn verliet hij het vertrek.

Als duizend harer zusteren vroeg en laat begreep vrouw Vorster niet, dat haar tegenstand olie in het vuur was. Wel waren voorheen Klaas en Maregien van de gedachte aan elkaar vervuld geweest, maar toch had hij haar bij meui Beertien slechts een zeer enkele maal bezocht. Nu echter was dit elk oogenblik het geval, en ging er geen zondag voorbij zonder dat zij hem verwachtte, en hij tot haar ging.

Als hij op het land bezig was, dwaalde zijn oog telkens af in de richting van het huis, waar ze dien dag arbeidde. Zij onder haar werk vroeg zich menigmaal af: ‘Woar zal Kloas nou wezen? Wat dot hie nou?’

Hij lachte van genoegen bij de gedachte, dat zij arm was en hij haar liefhad enkel en alleen om haarzelve, en dat de wereld dit ook erkennen moest. Zij gevoelde zich rijk, en haar oog straalde, als zij er aan dacht, dat hij háár had verkoren boven vele aanzienlijken, en dat zelfs de tegenstand der ouders machteloos was, om hem haar te ontrooven.

Als zondag-namiddag Maregien hem tegemoet trad, lag er in den blik en den lach, waarmeê zij elkander ontmoetten, eene heimelijke verstandhouding, eene stille afspraak, de hernieuwing eener zoete belofte. Wie ooit anders dan gij! schenen zijne stralende oogen te roepen, en juichend antwoordde haar zwijgende blik: Gij natuurlijk en geen ander, gij alleen!

Had moeder Vorster het slechts eens aanschouwd, zij ware

plotseling wijs geworden, zeggende: Wat baat hier menschelijk verzet!

Op een zondagmiddag wandelden Klaas en Maregien samen in het tuintje achter Meui Beertiens woning. ‘Kiek reis, wat toch 'n oarigheid!’ riep Klaas uit, en hij wees haar op een met boonen bepoten hoek gronds. Maregien kwam bij hem staan. ‘Kiek, de eerde is hard en dicht'eslaegen van de regen, en overal wordt zie opetild en 'eskeurd deur die kleine stengelties! 't Is wonderboarlijk!’

‘Zie winnen 't, zei Maregien, met een veelbeteekenenden blik hem aanziende, zie winnen 't, Kloas, omda' zie volholden!’

‘Krek zoo!’ riep Klaas verrast uit, en hij grinnikte van genoegen. Opgetogen omvatte hij met beide handen haar schouders, en haar vlak in de oogen ziende, zeij hij: ‘Weerlichs, Maregien, ie binnen toch ook zoo bij de haand!’

Hij en Maregien hoopten in den winter, dat tegen Mei de oudelui zouden toegeven; en in den zomer, dat ‘mit Allerhilligen’ hun wensch zou vervuld worden, doch te vergeefs. En twee jaren gingen voorbij, zonder dat Vorster en zijne vrouw bereid werden bevonden, Klaas eene eigen huishouding te helpen opzetten.

Het was een regenachtige dag in het najaar. In het woonvertrek van boer Vorster zaten vader, moeder en Klaas bijeen. Vorster zat te schrijven in een groot boek, waarin hij als penningmeester-kerkvoogd ontvangsten en uitgaven der hervormde gemeente aanteekende. Zijne vrouw zat tegenover hem kousen te stoppen, en Klaas zat bij den haard.

Reeds een dag of wat was hij onwel geweest. Hij had gewerkt, maar het lusteloos gedaan; aan tafel gezeten, doch weinig of niets genuttigd. Men oordeelde, dat hij ‘broaf kolde bij 'm had’, en hield het voor eene voorbijgaande ongesteldheid. Moeder had gezegd, hij moest maar eens ‘broaf zwieten’, en had hem 's avonds een groote kom kokende melk laten drinken met een fiksche klont boter er in. Men houdt dit bij ons voor een probaat middel. En ik denk ook wel, dat Klaas benauwd er van geworden en aan het transpireeren gegaan is. Maar het gevoel van onlust nam eerder toe dan af.

Moeder zei, het zou haar ‘niks niet’ verwonderen, als hij wat koortsig was, waarom ze hem aanried ‘'n poosien op

bedde' te gaan. Maar hij gaf er de voorkeur aan, om bij het vuur te zitten.

Een paar malen reeds had Klaas, zonder dat zij het bemerkten, met onrustige oogen beurtelings vader en moeder aangekeken, een paar keer ook den mond schier geopend, om iets te zeggen. Doch het scheen er niet uit te willen.

'Nou moe 'k oe toch reis vroagen, moeder! zoo vermande hij zich eindelijk, of oe de steê nou nóg niet zachte is?'

'Wa' bedoel ie, mien jongen?' vroeg vrouw Vorster, gemoedelijk over haar bril hem aanziende.

'Dat weet ie best, moeder, wa'k bedoele!'

'O, begun ie doar weêr van! Ie weten dan ook wel, wat wij doarop zeggen. Wij zeggen: Neen, Kloas, die steê wordt ons niet zachte.'

'Zoo! En is dat oe aantwoord ook, vaeder? Zeg ie ook van neen?'

Vorster legde de pen neêr, leunde achterover in zijn' stoel, en schudde even het hoofd. Hij was verlegen met de zaak.

'Altied moar neen, zei Klaas. Ie maarken toch wel, wij geven 't niet op, en ie holden moar vol mit oe 'neen'!' En hij sprak op zenuwachtigen toon.

'Loa' we doar nou niet van proaten!' zei moeder.

'Niet van proaten? riep Klaas uit, terwijl hij zich al meer opwond. Ik *wil* 'r van proaten. Ie skoeven Maregien weg, krek as 'n dink, dat oe in de weg stoat.... Is 't niet om 'n minse gek te maeken? Ik *wil* 'r van proaten, wat mien ie wel? En ie moe'n mij anheuren ook. Want 't is nou 'n dink van noodzaekelijkheid 'eworden - verstoan ie dat, moeder, verstoan ie dat?.... O, 't haarte dot 'r mij zeer van! - en terwijl hij dit zeide, beefde hoorbaar zijne stem - moar God wet, wie of hier 't meeste skuld hef!'

Een oogenblik zwegen alle drie.

Moeder wist niet wat ze zeggen zou. Maar toen ze zag, dat haar echtgenoot het woord wilde nemen, trachtte zij hem te voorkomen. 'O Kloas!....'

'Stille, vrouwe!' gebood Vorster, en de zeldzaamheid van den bevelenden toon overblufte haar.

'Kloas, ie binnen niks niet goed, jongen!'... Hier zweeg hij en staarde een oogenblik ernstig voor zich uit. Had hij een visioen? Greep hem een bang voorgevoel aan bij het hoo-

ren van die bevende stem, bij het zien van die koortsig glinsterende oogen?

‘Goa ie noa bedde, en ik belove oe, da' we verstaandig zullen overleggen. Ik belove oe, da' we Maregien niet an heur lot zullen overloaten.’

Klaas stond op, liep op zijn vader toe, greep zijne hand en zei opgewonden:

Mien ie dat, kan 'k doar op an, vaeder?

‘Wisse - stille, vrouwe! - Wisse, Kloas, ie kunnen 'r vast op rekenen!’

‘Vaeder - riep Klaas snikkend uit - vaeder, wa' binne 'k oe daankboar!’

Hij beefde. Zenuwachtig wischte hij zich de tranen uit de oogen. Een oogenblik later stond hij op. Hij klappertandde en begaf zich te bed - helaas, om er niet meer van op te staan.

Eerst heette het, dat Klaas ‘broaf ziek’ was, vervolgens zei men met schrik, dat het de ‘slimme koortsen’ waren, waarmee men den typhus bedoelde. Spoedig nam de ziekte zoodanig toe, dat men het ergste vreesde. En na vier of vijf dagen was alles beslist, en herhaalde zich dat oude, schrikkelijke tooneel, beeld van menschelijke nietigheid en jammer: dáár de bedstede met de nog openstaande gordijnen, hier de tafel met allerlei er op, waarvan men lafenis, herstel, herleving had verwacht; de vrouw voor het bed saamgebogen in stomme smart; de man achter haar, met de armen over de borst gekruist, en met een gevoel alsof hij duizelde....

En ware het alleen de scheidenssmart geweest! Maar het was haar vooral, alsof bij dit zwijgen des doods eene stem fluisterde, en honderdmaal fluisterde: Vergiffenis kan niet meer gevraagd, vergiffenis kan niet meer gegeven worden!

Daarbuiten stond de volle maan aan den helderen hemel, en deed met haar glans de sterren verbleeken in het diepe blauw. Een bejaarde arbeider kwam den weg langs met zijne spade op den schouder. Hij bleef voor het huis staan, en keek er naar, hoe vredig daar de hof lag, en hoe kloek het huis stond in het zilveren maanlicht. ‘'t Is hoaste niet te begriepen, zoo'n mooi spul en zoo'n zwoar lieden, 't Vorstenhuus 'n huus van troanen!’ - En peinzend ging hij huiswaarts.

In weinige weken had er nu eene groote verandering plaats.

Vorster en zijne vrouw trokken zich het lot van Maregien aan. Daar meui Beertiens woning zeer bouwvallig was, werd besloten deze van de hand te doen. Vorster kocht het huisje, dat ik in den beginne beschreef, gaf Maregien en hare tante daar vrije woning en legde haar een weekgeld toe. En weinige maanden na de droevige gebeurtenis werd daar het jongske geboren, welks verschijning droevig blijde was als een heldere zonnestraal bij regen.

‘Gien vaeder! 't Skoapien hef gien vaeder!’ zoo snikte zij in den beginne, als men het kind uit de wieg nam, en in hare armen legde. Bij den eersten lach, dien ze van hem opving; bij elk lief geluid, bij al die nieuwe teekenen van ontwaken en leven, die de eerste ontwikkeling vergezellen, en die ook haar hart van blijdschap deden opspringen, ging telkens hare vreugde onder in den droeven kreet: ‘Was hij er moar, o kon hij het moar zien!’

Doch weêrsta eens de toovermacht van zoo'n klein schepseltje! Het leerde zijne verslagene moeder weêr hopen, het leven weêr liefhebben.

In de eerste maanden verzelde de droefheid haar als een klaaglied, dat om en in haar klonk. Ze was als een stroom van weedom, die door haar hart ging, nu eens zacht golvende, dan als door een stormwind opgezweept en haar overstelpende. Meer dan eens, als de kleine op haar schoot dartelde en kraaide, barstte zij in schreien uit, en vond het kind en zichzelve diep ongelukkig. Maar het gebeurde ook, dat de kleine toovenaar jonge vreugde in haar wakker riep, glans legde in haar blik en een lach om haar mond. Dan verschrikte haar niet de eenzaamheid en dreigde geen donkere toekomst. Ja soms, als zij het kind aan haar hart drukte, wist zij zelve niet, of ze schreide van smart of van weelde.

Men begrijpt nu het tooneel, dat we zagen in den beginne. Die moeder met het engeltje aan de borst en groote tranen in de oogen, hoe beeldde zij het leven af, waarin hooggaande jammer en onuitsprekelijk geluk elkander op den voet volgen, tranen en juichtonen telkens elkaar den voorrang betwisten!

Men kan zich voorstellen, welk eene praatstof geheel deze geschiedenis op ons dorp gaf. En elke nieuwe wending, die

de zaak nam, schonk nieuwe opgewektheid bij het bespreken.

Toen het gerucht zich verspreidde, dat Klaas en Maregien vrijden, doch zijne ouders er tegen waren, bracht de vraag: Hoe zal dat afloopen? de lieden in zoo groote spanning, dat ze den gang der dingen niet konden afwachten, maar dien met gissingen en voorzeggingen vooruitliepen.

‘Dat holden zie niet vol, zie zullen 't opgeven,’ meende de een.

‘Wá zeg ie? zei een ander, nou die zoo sprek, die is zien eigen jonge joaren ook al vergeten. Zie geven 't niet op, zegge 'k oe!’

Een derde echter bracht den mond dicht bij het oor van buurvrouw, en sprak geheimzinnig: ‘Ie zullen nog wel wat aêrs zien gebeuren, let op mien woorden!’

Nu zijt ge geen mensch, als ge niet een gevoel van innig^{e} voldoening hebt bij het uitkomen van eene voorspelling, die gij hebt gedaan. 's Ochtends vroeg in de schemering, nog met de nachtmuts op, stonden een paar vrouwen bij een put. ‘Nou, wat hebbe 'k oe 'ezegd? 't Is al zoo wied! Mien boas kwiem er mit thuus.... Hebbe 'k 't niet veurspeld? Ie weten 't nog wel, toe we saemen noa de stad goengen!’ En tot hare groote voldoening herinnerde de andere zich de profetie heel goed.

Over dit nieuwste nieuws in de belangwekkende geschiedenis liep het oordeel nog al uiteen. Enkelen zeiden, dat ‘'t skaande was, fij toch!’ Anderen verklaarden: ‘Ik geve heurluden zooveule skuld niet, ie kunnen 't jonge volk ook wel te veule taargen!’ Terwijl sommige moeders verklaarden er zich niet over te willen uitlaten, aangezien ook zij nog ‘varschbakken brood op 't venster hadden liggen.’

Nauwelijks echter had men de vraag, wat er nu zou gebeuren, ter tafel gebracht, of plotseling wierp de dood zijn schrikkelijk gewicht in de schaal. Men vroeg, wat er nu van Maregien worden zou; of de Vorsters zich haar lot zouden aantrekken of niet. Welke vraag eene oude vrouw uitmaakte door te zeggen: ‘Zie zullen heur niet an heur lot overloaten. De steê zal heurluden wel zachte worren! Nou, denk er omme, de dood is 'n harde meister, volk!’ En de wijsheid van het oudje werd door de uitkomst gekroond.

De nieuwe buren van Maregien waren zeer met haar begaan,

en lieten het haar niet aan hulp ontbreken, zoodat bij de geboorte van haar kind ze vijf bakers had voor een. En naarmate bij de bedroefde de zon wat meer doorbrak, ontspon zich allengs eene recht vriendschappelijke verhouding.

Hoe kan het ook anders? Vlug met de naald, hielp zij al spoedig deze en gene moeder een handje, en bij het inkoopen en knippen van iets nieuws werd haar oordeel ingeroepen. Doordien ze aan een uitnemend verstand een zachten inborst paarde, erkende men weldra, dat zij de meerdere was in den eenvoudigen kring dier arbeidersgezinnen. Menigeen overlegde met haar huiselijke aangelegenheden. Het gebeurde, dat als een paar buren een kleinen twist met elkander hadden, de een tot den ander zei: ‘Nou, vroag ie dan, a'je 't haart hebben, hoe Maregien 'r over denkt!’ - Was er een zieke, zoo was zij eene gewaardeerde raadgeefster, en de spijs, die ze dan gereed maakte, werd buitengewoon lekker gevonden.’

‘Ie weten oe te redden in de wereld, zei men haar wel eens, ie kennen joa van alles!’

‘Joa, zei Maregien dan, 'n naeister komt veulderwegens, en dan leer ie nog wel wat!’

Het waren vooral de kinderen van de buurt, die haar een goed hart toedroegen. Telkens was zij de rechtbank, waarvoor de geschillen van het kleine volkje werden gebracht en beslecht. En als zij er zich meê bemoeide, was het allen naar den zin. Ook kon zij altijd iemand, die er behoefte aan had, helpen aan een touwtje of een lapje; het hart van menigen knaap stal ze door hem te helpen bij het herstellen van zijn vlieger; van menig meisje door een al te erge scheur in de jurk even te dichten. Bovenal vonden de kleinen, dat ‘meui Maregien’, zooals ze haar noemden, zoo mooi vertellen kon. Het gebeurde dan ook meermalen, dat zij in het schemeruur een heel groepje van die kleine buren om zich heen had. Kleine Klaas was aller lieveling, en toen hij als kereltje van een jaar of drie al voor de deur begon meê te spelen, waren er kleine moedertjes genoeg, die als om strijd en soms bij boos worden af zich tot zijne bescherming aanboden.

In de buurt genoot Maregien dus spoedig veel achting en liefde ‘'n kloar minse, zei men, loat heur maar loopen!’ En van haar werk, hare huishouding, haar omgang met den kleinen jongen zei men, dat het ‘uut de kiek’ was. Doch als ge met

de buren eens had gepraat en gezegd, dat zij dus in hunne oogen eene soort van volmaaktheid was, zouden ze u geantwoord hebben: ‘Te weêrlich, neen, doar skeelt nog veule an!’ En als bewijs zouden ze u hebben verteld, dat er b.v. ‘te veule grootheid’ in Maregien stak.

Hare kleeding was steeds opvallend net en had iets jufferachtigs. En aan haar jongske besteedde ze in dit opzicht bijzondere zorg. Toen hij klein was, droeg hij mooie bonte jurkjes; grooter wordende liep hij niet als andere knaapjes in buis en broek, maar in blauw gestreepten kiel, met een witten kraag en een mooi dasje. Men zag hem zelden op klompen, meest droeg hij rijglaarzen, ‘krek 'n stadskiend’.

‘Och ie moe 'n denken, zeiden de buren, zie is 'n naeister, en 't kiend is 't ienige wat zie hef.’ Doch enkelen schudden het hoofd en spraken: ‘Mien lieve, wat moet 'r van greuien? Ei kom, zie maekt 'r 'n heertien van!’

Grootheid noemden ze dit en drongen er niet dieper in door. En grootheid was het zeer zeker ook. Was zijn vader niet een aanzienlijk boerenzoon geweest, en zou het kereltje niet, ware zijn vader blijven leven, in ‘de grootheid zijn opgebracht? Welnu, zij wenschte hem ‘in zien staand’ op te voeden.

Grootheid óók, - maar dieper lag er nog een andere drijfveer in haar binnenste, die de buren niet opmerkten. In haar liefde voor het aanvallige knaapje mengde zich steeds een gevoel van medelijden. Zou men hem er niet op aanzien, dat hij naar de wet geen vader had? Zou de wereld hem niet te kort doen? Hij had, vond ze, meer aanspraak op liefde en goedheid dan een ander kind. Zij had het gevoel, alsof ze iets aan hem te vergoeden had.

Als om hem te wapenen tegen de minachting der menschen, vertelde zij den knaap van den aanzienlijken stand, waartoe zijn vader had behoord, en wenschte, dat ook zijn uiterlijk daarvan getuigen zou. Ook uit een gevoel van verzet tegen de maatschappij, die den vader niet erkende, sprak zij veel over hem. Zij wilde als het ware met haar zoon een innig verbond sluiten, ten einde den vader tegenover de harde wereld te handhaven.

‘Grootheid!’ dachten alleen maar de buren. En zij verbaasden er zich vaak over. ‘Zie is aêrs op alle punten zoo verstaandig!’ zei men.

Inderdaad, zij was overigens eene uitstekende moeder. Was Klaas op school ondeugend geweest, thuis werd hij er over

berispt. Was hij onbillijk jegens een makker - moeder gaf hem ongelijk. Ruwe taal ging ze met kracht tegen. En men vond, dat zij zoo'n ‘oarige menier’ had. Was er iets niet in den haak, zoo riep zij opgeruimd: ‘Koom effen bij mij zitten, mien jongen!’ En als hij bij haar zat op de breede zitting van den mattenstoel, met de voeten op een der sporten, luidde het: ‘Vertel moeder nou reis, wat 'r gebeurd is.’ En openhartigheid viel hem meestal niet moeilijk. Want zij oordeelde niet hard, maakte zich niet spoedig boos, was uiterst spaarzaam met straffen, en zocht vooral gevoel te wekken van het verkeerde. Eene opvoedingsleer hield zij er niet op na. Doch haar hart was een zonderling wijze raadgever. Zonder dat zij het had hooren zeggen, begreep ze: Geduld, niet in eens te veel eischen, eerst allengs leert het kind het goede doen.

Op zekeren avond was Klaas te bed gegaan. Als gewoonlijk had ze met hem gebeden, en bleef nog eene poos vóór de bedsteê zitten. Al pratende viel hij dan doorgaans in slaap. Soms ook zongen ze samen, totdat hij zweeg en bij een solo van moeder naar het land der droomen verhuisde.

Maregien meende, dat hij sliep en stond op. - ‘Moeder!’ zei hij eensklaps.

‘Wat is 't, mien jongen?’

‘Heb ikke gien vaeder?’

‘Gien vaeder? herhaalde ze, terwijl haar het hart tegen de keel klopte, - oe vaeder is joa dood, mien kiend!’

‘Hoe hiet ikke dan?’

‘Ie hieten ommers van Kloas.’

‘Joa, moar wien aêre naeme?’

‘Boomhof, dat weet ie wel, Kloas Boomhof.’

‘Maar moeder, hoe hiette dan mien vaeder?’

‘Kloas, krek zoo as ie, Kloas Vorster.’

‘Waaromme hiet ikke dan ook niet zoo, Kloas Vorster?’

‘Joa, mien jongen, da'.... da' ku' je nou nog niet begriepen, - Moar.... moar da' komp, omdat oe vaeder zoo vrog 'esturven is.’

‘Moar moeder, Jannes Bakker zeg toch, ik hebbe gien vaeder!’

‘Zei die dat? riep ze uit met tranen in de stem, och, - och dat zeg ie moar, om oe te ploagen, mien kiend! Oe vaeder was 'n broaf man, hij was mit ien van de veurnaemsten uut de gemiente. En wa' zol hie veule van oe holden, as ie

'r nog was. Goa nou sloapen, mien jongen! - 'Nacht Kloas 'nacht mien haartel' en zij kuste hem bij herhaling met onderdrukt snikken.

Zij schreide bitter, doch schreide in stilte om den kleinen jongen. Maar toen hij vast sliep, zat ze met de ellebogen op de tafel en de handen voor het gelaat, en op gedempten toon jammerde ze: 'Woaromme is hie dood? o God, woaromme is hie dood? Mien aarme knoapien, mien aarm kiend!'

Verbittering greep haar aan, verbittering tegen de hartelooze wereld, verbittering tegen den kwajongen, die zoo tegen Klaas had gesproken, en onwillekeurig stond ze op, om naar de ouders te gaan, en te zeggen....

Maar ze hernam hare vorige houding, en liet hare tranen den vrijen loop. Eindelijk rees ze op, liep naar de bedstede, en boog zich over het slapende kind heen en kuste hem. Zij nam zijn handje, sloot het in bei haar handen, en zei weenende: 'Mien kleine lievert, moeder zal veur oe zurgen, moeder zal veur oe opkomen, mien knoapien!'

Er zijn eenige jaren voorbijgegaan. Meui Beertien is gestorven, en Klaas allengs vijftien à zestien jaar geworden.

Twee dingen waren in dien tusschentijd Maregien tegengevallen. De eerste teleurstelling was de erfenis, die Klaas ten deel viel van zijne grootouders. Zij had wel bedacht, dat hij er volgens de wet geen aanspraak op had. Ook had de koelheid der verhouding haar eenigzins voorbereid op eene weinig schitterende uitkomst. Doch Maregien kon niet vergeten, dat Vorster tot tweemalen toe haar had gezegd: hij zou wel om zijn kleinzoon denken. En het viel haar dus zeer tegen toen de oudelui spoedig na elkander stierven, dat haar het huisje, dat ze bewoonde met den grond er bij was toegewezen, en voor Klaas een som van ƒ 3000 - was gezet op het grootboek. Maar het bleek nu, dat de meeste goederen bezwaard waren, en dat het aandeel van ieder der kinderen aanzienlijk minder bedroeg dan men gedacht had. En Maregien moest wel erkennen, dat de oudelui het nog zoo kwaad niet met haar en haar jongen gemaakt hadden. Toch bleef zij een weinig onthutst. Had ze niet bij alles, ook bij zijne opvoeding tot hiertoe, gerekend op ruimer en schitterender toekomst?

Maar ik sprak van eene tweede teleurstelling. Maregien had altijd gehoopt, dat haar jongen op een kantoor zou komen of onderwijzer zou worden - dus ‘in zien staand’ blijven zou. Maar op school bleek het, dat er geen meester in hem stak; en zij zag allengs wel in, dat de knaap met zijn woeligen aard voor het kantoorleven ongeschikt was.

Intusschen was goede raad dringend noodig. Hij was vijftien jaar en kon op de dorpsschool niet langer blijven, - wat met hem te beginnen?

Hij zelf wilde met alle geweld boer worden. Het klinkt heel mooi, ‘boer worden’, had ze hem voorgehouden, maar wie zou hem later in een ‘spul’ zetten? Toch had zij ten slotte toegegeven en hem voor een jaar in de leer gedaan bij Willem Haverman. Na verloop van een jaar nam deze hem voor goed in zijn dienst. En zoo vinden wij nu onzen Klaas terug, zestien jaar oud en tweede boerenknecht.

Klaas was bij dat leven in zijn element. Hij werkte met lust en zijn patroon kon hem bij zijne moeder telkens roemen. Ook paste de levenslustige jongen bij het opgeruimde jonge echtpaar, en dikwijls, als ze bijeenzaten aan koffietafel of middagmaal, klonk er een vroolijke lach door het vertrek. Even goed kon hij het vinden met Frerik, den bovenknecht, die mede van een grap hield, doch er ook wel eens een uithaalde ten koste van Klaas.

‘Hoe loop ie toch zoo strompelig, Kloas?’ vroeg Frerik op een winteravond in den koestal.

‘O, Frerik, ik hebbe zoo'n zeerte an de voeten, ik kan de klompen hoaste niet an velen.’

‘Wintervoeten, watte?’

‘Joa, wisse, wintervoeten!’ zei Klaas.

‘Heb ie 'r al reis mit in de snij 'eloopen?’

‘In de snij?’

‘Gien beter middel as mit de bloote voeten in de snij loopen!’

‘Och kom, zei Klaas half ongeloovig, wie hef oe dat 'ezegd?’

‘O ik geleuve, mien moeder al. Vrogger hadde 'k er zelfs 'n bult last van, moar as 'k 'n paer moalen in de snij 'eloopen hadde, was 't over. Ie moe'n begriepen, 't is niks als kolde, moat, en dat moet er deur de kolde weêr uut!’

Klaas knikte en vond, dat, ‘'m dat wel heuren liet.’

‘Als ikke oe was, prebeerde ik 't op stond. 't Is lichte moane, en er ligt 'n fiks pak op 't laand.’

‘Moar hoe stoa ik de kolde uut an de voeten?’

‘O, da's niks, dat went onder 't loopen. En 'n beetien kolde an de voeten is toch beter, zô'k mienen, as alle daegen die zeerte!’

Ja, dat stemde Klaas toe. En waarlijk, hij trok reeds kousen en klompen uit. Toen hij gereed was, opende zijn kameraad eene deur, die uit den stal op de weide uitkwam. Bibberend en met een kreet van schrik over de ontzettende kilheid van de sneeuw, stapte Klaas naar buiten.

‘Veuruut nou, loopen wa'je kunnen, tot an de sloot, veuruut!’... En Klaas draafde door de dikke sneeuw het lange weiland af.

De grappenmaker grinnikte, en sloot behoedzaam de deur. Vervolgens ging hij naar het woonvertrek, waar de boer, zijne vrouw en de meid reeds met het avondeten op de knechts zaten te wachten.

‘Woar blif Kloas?’ vroeg de boerin.

‘Hij komt op stond, vrouwe!’ luidde het lakonieke antwoord.

‘Heur 'k doar niet iene roepen?’ vroeg de boer na een oogenblik.

‘'t Is Kloas, die an 't zingen is, denk ik’ zei de knecht met een onnoozel gezicht.

Het was inderdaad Klaas, die op de gesloten deur rammeide, en schier brullend uitriep: ‘Doe open, Frerik, doe open, ik holde 't niet uut!’

Daar de deur niet geopend werd, was hij genoodzaakt, om het huis heen te loopen en de voordeur binnen te gaan, zoodat hij met bloote voeten en dansende van de koû in de woonkamer trad; tot schrik eerst, maar daarna, toen Klaas bibberend bij het vuur kroop, tot onbedaarlijke pret van de aanwezigen. Klaas was eerst te boos om zich in die vroolijkheid te schikken, doch weldra koos hij de wijste partij, en lachte meê om den ruwen grap.

Buiten zijn werk ging Klaas gekleed als een boerenzoon van goeden huize. En dezelfde keurigheid betrachtte hij, mede op moeders aansporing, in de keus van zijne makkers. Hij moest niet zoo ‘met iederiene goan’, vond ze. En het was haar zeer zeker ook om goed gezelschap voor hem te doen,

maar evenzeer om hem bij zijne soort te doen blijven. En als zij voor Klaas te kiezen had tusschen een rijken boerenzoon, die wat aan den luchtigen kant was, en een ingetogen boerenknecht, viel de keus niet altijd even gelukkig uit.

Zoolang Klaas tweede knecht was, ondersteunde moeder hem geldelijk. Doch toen hij negentien jaar oud en in plaats van Frerik, die vertrok, bovenknecht was geworden, sprak Maregien zeer verstandig met hem af, dat hij nu zichzelven geheel redden moest. In den beginne ging dit ook goed, doch later kwam hij wel eens tekort, en gingen, hoewel tegenstribbelend, moeders hart en beurs nu en dan open.

Soms was ze ongerust. Ze vreesde, dat hij te veel verteerde en te vaak herbergen bezocht. ‘Jongien, jongien, zei ze dan, ik binne zoo bange, da'je op verkeerde wegen komen!’

‘Verkeerde wegen, moeder? Ikke? Heb doarveur toch gien vreeze. Gebruke 'k ooit te veule jannever? Binne 'k ooit onbekwoam thuus 'ekomen?’

Neen, dat was goddank, nooit gebeurd. Maar toch her haalde ze met nadruk, dat hij haar niet weer om geld moest vragen. En Klaas ging met de beste voornemens naar zijn boer terug.

Op een zondagavond vinden we moeder en zoon bijeenzitten in het bekende woonvertrek. Zij drinken koffie, en Klaas kijkt moeder eens aan, overleggende dat het nu misschien wel een geschikt oogenblik is, om te zeggen wat hij op het hart heeft. Het is het oude verzoek om wat geldelijke hulp.

‘Da' valt mij nou van oe te'en. Dat is joa te'en d'ofsproake! Neen, da' viend' ik kienderachtig van oe, Kloas, ie weten wa 'k oe 'ezegd hebbe, 'k geve oe gien geld meer!’

‘Doe mij nou nog 'n beetien, moeder, ik belove oe, 't is de leste moale.’

‘Neen, Kloas, reken 'r op, ik geve oe gien geld!’

Klaas zweeg een oogenblik, doch met eene hoogroode kleur bracht hij er eindelijk uit: ‘Moeder, ik - ik zal 'r moar veuruutkomen. Berend Jansen liende mij 'n poosien 'eleden twee gulden, en van de weke hebbe 'k 'm beloofd, dat hie van daege nog het geld hebben zol. Ik zal 't oe eerlijk weêromme geven, moeder!’

Maregien gaf geen acht op deze verzekering. Zij keek hem zwijgend aan, en hare oogen vulden zich met tranen. Klaas

sloeg de oogen neêr: het waren de eerste tranen, die zijne moeder om hem schreide.

‘Moeder, vroeg hij zonder haar aan te zien, woaromme skrei ie nou toch?’

‘Omdat 't zoo niet goed goat mit oe, mien jongen!’

‘Mit mij niet goed goan? vroeg hij zich verhardende... Omda 'k 'n kleine skuld an 'n kammeroad hebbe? Kom, moeder!’

‘'t Iene komp uut 't aêre vort, Kloas, en o, ik kan 't oe niet zeggen, mien jongen, ik hebbe soms zoo'n vreeze veur oe!’

Zij wischte de tranen met haar voorschoot af. Klaas werd schier verlegen met de zaak. Hij stond op het punt haar te zeggen, dat hij haar voorgelogen had; maar nu de leugen er uit was, viel hem dit te zwaar. Hij zweeg dus, en het slot was, dat Maregien hem de ƒ 2. - gaf, en hij met de belofte, dat het nu wezenlijk voor het laatst was, vertrok.

Volgens afspraak zou hij zijne kameraden in eene herberg vinden. Doch nauwelijks had hij een paar minuten geloopen, of hij bleef aarzelend staan. Och, hij wenschte terug te keeren, en zijne moeder de volle waarheid te zeggen. Doch terwijl hij aarzelde en overlegde, begon hij opnieuw voorttegaan. Het was hem te moede, alsof zijne beenen zich bewogen en hem voortdroegen in weerwil van hemzelven. Het was hem alsof hij niet één, maar twee menschen was, waarvan de een naar de herberg liep, en de ander protesteerde en zeide: Ik wil moeder alles zeggen...

Plotseling met een ruk, gelijk een ruiter het weerbarstige ros tot staan brengt, dwong hij zichzelven om terug te keeren. En waarlijk, hij deed eenige schreden in de richting van moeders woning; maar met een gevoel, alsof hij door zweepslagen zijn weerspannig ik moest voortdrijven. Moedeloos gaf hij het eindelijk op. Hij zette den tocht naar de herberg voort, maar met de houding van een geslagene. Als grimmig boog hij zich onder de macht van het kwade. Eensklaps hief hij het hoofd op en zwaaide met de armen, als om luchthartig den last van zich af te werpen, maar nauwelijks had hij het gedaan, of het hoofd werd weêr gebogen, en zijne lippen stieten een bitteren vloek uit.

Voor het eerst had hij van daag ronduit zijne moeder voorgelogen. Zwijgend, in stilte misleid had hij haar reeds meer

dan eens. Hij had bij zijn boer geld opgenomen; hier en daar was hij kleine bedragen schuldig, zonder dat zijne moeder van iets wist. De gedachte, dat hij nu eene forsche schrede verder gegaan, en van zwijgend misleiden tot brutaal liegen in moeders aangezicht gekomen was, hoe benauwde, hoe verbitterde hem dat!...

Goddank, daar was de vroolijk verlichte herberg. Hij zou niet meer in donker zijn, niet meer alleen. Hij stiet de deur open, en trad in den kring zijner vroolijke makkers, die naar zijn opgewekt bijzijn verlangden, en uitriepen: ‘Woar blief ie toch zoo laange?’

Het was een luidruchtig gezelschap; en ofschoon eerst wat stil, na een paar glaasjes gedronken te hebben, was Klaas als gewoonlijk schier de vroolijkste van allen. Er werd druk gepraat over de aanstaande ‘Nyeveensche maark’, en besloten dat de vrienden er heen zouden gaan.

‘Mit of zonder de vroulûu?’ werd gevraagd.

‘Mit de vroulûu!’ riep Klaas, en hij begon te zingen: ‘Wat is 'r 'n man al zonder vrouw!’ De anderen vielen lachend in, terwijl men met de hand de maat op de tafel sloeg.

Vervolgens werd er allerlei gegist en geschertst omtrent de meisjes, met wie ieder van hen ter kermis zou gaan.

‘En wiele vroag ie, Jan Lubbertsz?’

‘'k Zal 'r nog reis over prakkezeeren, kammeroad!’ zei de toegesprokene.

Maar de ander liet hem niet los, en noemde schalks ‘mooi Beertien uut de kaarkstege.’ ‘Of Kloas moet oe veur wezen!’ zei hij plaagziek.

Klaas lachte geheimzinnig.

‘Twee liefhebbers veur mooi Beertien, volk!’ werd er geroepen.

En waarlijk beiden kwamen er ten slotte voor uit, dat zij op Beertien het oog hadden geslagen, en na vrij wat jokkernij werd er onder luid gelach besloten, dat er om zou geloot worden, terwijl de beide mededingers bij handslag elkander beloofden, met de beslissing van het lot vrede te zullen hebben. Zoo geschiedde het, en Klaas was de gelukkige, die haar zou vragen.

Nog een dronk op de pret, en druk pratend en schertsend ging men huiswaarts.

Klaas was in zijn nopjes. Hê, dat samenzijn met de vrienden had hem goed gedaan. Hij was een heel ander mensch dan een uur geleden. Hij had wel in zijn hart een donker hoekje, waar de zwarte zorg somber neêrhurkte. Wel zag hij, in de duisternis buitenkomende, plotseling weêr moeders gelaat en dien droeven blik, waarmeê hare betraande oogen hem hadden aangezien. Maar sterk door het bijzijn van zijne makkers, zag hij nu met een dartelen blik over alles heen. Hoera, hij zou met mooi Beertien kermis houden!

Met mooi Beertien zou hij kermis houden! Maar juist als men zich verheugt op de dingen, die ophanden zijn, kan eene kleinigheid zoo hinderlijk storend tusschen beide komen. Hier was het de jammerlijke omstandigheid, dat hij geen goede laarzen had voor de kermispret. Een paar, dat hij bezat, was te versleten om er meê uit te gaan. Gewone schoenen wilde hij niet aandoen, die droegen alleen minder soort jongens.

Hoe kwam hij aan nieuwe laarzen? Zijn baas kon hij niet vragen, hij had reeds voorschot op zijn loon ontvangen. Moeder? Er was geen denken aan. De schoenmaker? Maar hem had hij laatst zoo lang op zijn geld laten wachten, dat die hem stellig krediet weigeren zou. Klaas zag geen licht in de zaak, en ze hinderde hem verschrikkelijk.

Den volgenden maandag was zijn boer ongesteld, en moest Klaas voor hem naar stad en ter markt gaan. Verscheidene boodschappen werden hem opgedragen. In de stad komende liep hij van de eene straat in de andere, en bezocht verscheidene winkels.

Reeds bij het binnenkomen ging hij een schoenmakerswinkel voorbij. Ter eere van den marktdag had de eigenaar zijne verschillende schoeisels op de vensters uitgestald. En boven dezen bengelden laarzen aan touwtjes, die de opmerkzaamheid van Klaas trokken. Eén paar vooral lachte hem toe; en, alsof zij het er om deden, door den wind bewogen draaiden ze zich langzaam om en om, als wilden ze zich van alle kanten laten bezien en zijne begeerlijkheid prikkelen. Maar het lange kijken baatte hem niet, en met een zucht ging Klaas verder.

Toen hij al zijne boodschappen gedaan had, ging hij naar de markt, om volgens opdracht van den boer te vernemen

naar de prijzen van het vee, den boter enz. Hij zette zijn mand in eene herberg neêr, en ging het woelige marktplein op. Een vol uur drentelde hij er rond, pratende met dezen en genen, nieuwtjes vertellende en vernemende. Tot slot ontmoette hij een van zijne kameraden, met wien hij in de herberg ging zitten, en onder eene hartsterking de pret besprak, die zij op de kermis zouden hebben.

‘Klaas, wa zu'we 'n skik hebben!’ riep zijn makker uit.

‘Nou, òf we!’ zei Klaas, maar.... voor hem was er een maar bij. ‘Koman,’ sprak hij, ‘ik moet vort, 't is mien tied.’ Hij nam den hengselmand op, en stapte de markt dwars over, om de terugreis aan te nemen.

Midden onder het gewoel trad er iemand met uitgestoken hand op hem toe. ‘Zoo Berend, bin ie doar, hoe goat 't?’

Klaas lachte om de zonderlinge vergissing, en zei vroolijk: ‘'k Wil oe de haand wel geven, moar ik binne gien Berend!’

‘Gien Berend? - Bin ie dan niet Berend Oldendiek van Nyemaark?’

‘Neen ik,’ lachte Klaas, ‘ik binne Kloas Boomhof van 't Wold.’

‘Nou hê'k van mien levent! 't Is dan toch miseroabel, zoo a' je op 'm lieken! Nou g'n dag, en neem mij niet kwoalijk!’

‘Neen, niks niet!’ riep Klaas, en de man vervolgde zijn weg.

Oldendiek was een aanzienlijke boer uit Nyemark, een dorp, det een paar uren gaans van de stad lag. En 't was Klaas vroeger nog eens gezegd, dat ‘'t 'n oarigheid was, zooveule as hie toch weg hadde van Oldendieks zeune.’

Klaas bleef, toen de man reeds onder de marktbezoekers verdwenen was, een oogenblik staan. ‘Miseroabel,’ herhaalde hij langzaam bij zichzelven, ‘miseroabel zoo a'je op 'm lieken!’

Er kwam iets wonderlijks over hem. Was hij wat duizelig? Was het wellicht de warmte, die hem wat ‘zwiemelig’ maakte?

Vreemd, hij wist nauwelijks, of zijne beenen hem droegen, dan of iets anders hem voortbewoog. En wat een vreemde wereld zag hij! De straat leek hem zoo zonderling toe, net alsof hij die op een prent of een plaat in een boek zag. De menschen bewogen zich voor hem uit en langs hem heen, alsof het ledepoppen waren, en hij de toeschouwer van hunne bewegingen....

Wonderlijk! Hij zag zichzelven loopen, hij zag zichzelven

den schoenmakerswinkel binnengaan, en het was alsof hij er zich ten uiterste over verbaasde.

Hij hoorde zichzelven zeggen: ‘G'n dag, Kluver! Ie kennen mij niet, denk ik. Ik binne Berend Oldendiek!’ - en vernam het antwoord van den baas: ‘O joa, nou ie 't zeggen, zie 'k 't wel!’

Hij hoorde zichzelven vervolgen: ‘Ik wol 'n paer nije leerzen hebben, moar ik hebbe gien geld genoeg bij mij, ik hebbe wat meer uutegeven a'k dochte.’ En den schoenmaker hoorde hij luchtig uitroepen: ‘O, da's niks, da'kan op de maark de beste gebeuren.’

Hij zag den schoenmaker laarzen aanreiken, en zichzelven zag hij ze passen. Een paar, dat hem goed zat, pakte de schoenmaker in een geel papier, en hij zag, dat de man hem het gele pak overreikte..... En het scheen Klaas zonderling toe als een droom. Van binnen lachte hij er om met een vreemden lach.

Hij hoorde zichzelven luide ‘G'n oavend saemen!’ roepen tot den baas en zijne moeder, die ook in den winkel was. Hij hoorde des anderen wedergroet: ‘Nou, goê reize en wel thuus!’ En zichzelven zag hij de deur uit en den stoep afgaan, en weêr door de straat loopen, - terwijl het hem te moede was, alsof een ander zoo handelde en hij er vol angst en bevreemding naar keek.

Het was reeds donker, toen hij thuis kwam. Voorzichtig opende hij de kleine schuurdeur, en verstopte de laarzen zorgvuldig in het hooivak op de deel.

Toen hij daarna in het woonvertrek kwam, en van zijne boodschappen verslag gaf, vroeg de boerin: ‘Bin ie niet goed? Ie binnen zoo rood om 't heufd, en 't is krek, of ie wat bieverig binnen.’

‘Neen,’ zei Klaas, ‘mij skeelt niks!’

Doch de boerin lachte fijntjes, en dacht er het hare van. Klaas immers was een vroolijke kwant.

‘Wa' keek hie vremd uut d' oogen, en wat was hie wonderboarlijk hoastig!’ zei des schoenmakers moeder, toen Klaas pas den winkel had verlaten.

‘Joa,’ zei de toegesprokene, ‘hij mag wel 'n borrel te veule 'had hebben!’

‘Nou, 't leek mij gien jannever toe. Zol hie wel goed bij 't heufd wezen? As dat moar bij rechtuut is, Jan! Hij hef oe niet betaeld?’

‘Neen,’ zei de schoenmaker, die bij de woorden van zijne moeder ongerust werd.

Hij kreeg echter dien dag nog verscheidene buitenlui in den winkel, en daaronder ook enkele Nyemarkers. En toen hij vertelde van het bezoek van Berend Oldendiek, wist een hunner hem beslist te verzekeren, dat die niet ‘in stad’ was geweest. Berends vader had hij 's morgens de stad zien binnenrijden, en hij had alleen in den wagen gezeten. ‘As Berend goat, is Oldendiek thuus, en omgekeerd. Zie doen altied om en omme,’ zei de man.

De schoenmaker was uit het veld geslagen; en zijne moeder zei: ‘Nou, wat hebbe 'k oe 'ezegd? Dat zat nooit niet goed!’

Men sprak nu met den ander af, dat die de zaak bij Oldendiek zelven zou onderzoeken. En reeds den volgenden dag ontving onze schoenmaker van den vader een brief, die hem verzekerde, dat zijn zoon Berend niet in de stad geweest was; terwijl in dat schrijven onder geheimhouding de vraag werd geopperd, of het wellicht zekere Klaas Boomhof van 't Wold geweest kon zijn, omdat reeds een paar malen zijn zoon Berend voor dien persoon was aangezien.

Nog denzelfden dag was de schoenmaker bij ons op het dorp, en tegen den avond wandelde hij, vergezeld van den veldwachter in de richting van Havermans boerderij.

Het huis van Haverman lag eenigzins hoog, en een paar minuten gaans van den straatweg af. Men moest een drietal hekken door, om over een landpad op het erf te komen. En daar de weg aan de overzijde beplant was, doch aan den kant der boerderij openlag, kon men uit het huis het voetpad en een gedeelte van den straatweg over zien.

De schemering begon reeds te vallen. Klaas was in de schuur bezig; hij was er alleen, en de beide groote deuren stonden open.

Hij keek even op, en zag twee mannen op den straatweg loopen. Zij moesten nog een honderd schreden doen, eer ze aan het voetpad kwamen. De een had blinkende knoopen aan zijn jas, en de ander had in zijne houding iets, dat hem deed denken aan.....

Hij wendde zijne oogen niet van hen af, en lette met klop-

pend hart op, of ze het pad zouden inslaan. Hij bewoog zich niet. Als hij had moeten spreken, zou het hem onmogelijk geweest zijn. Hij zag, hij staarde - Goddank, ze gaan voorbij!..... Neen, ze wenden zich naar het hek!

Hij hoorde in de stilte van den avond het eerste hek dichtslaan, en het was alsof de slag zijn hart trof. Hij zag hen naderen, en naarmate zij naderden week hij terug. Hij wendde het gelaat niet van hen af, maar staarde hen aan met groote, wanhopige oogen, en liep achteruit dieper de schuur in, uit vrees van gezien te worden.

Het tweede, ook het derde hek slaat dicht. Hij kan niet meer achteruit, hij stuit tegen het hooivak. Hij grijpt met beide handen in het hooi, en drukt er den rug met alle kracht tegen aan, als wilde hij zich er in verbergen. Hij ziet de mannen het erf oploopen, rechts in de richting van de huis deur, hij verliest ze uit het oog. Hij hoort hen de voordeur openen, hij weet niet meer, wat er met hem gebeurt.....

'Och, och!' roept, of liever kermt hij. Hij laat zijn klompen staan, sluipt de schuurdeuren uit, loopt links om de boerderij heen, springt over een kleine sloot, en komt zoo op den hooidijk. Deze weg was onbewoond, was een half uur gaans lang en eindigde bij eene veenderij, waar men weêr eenige huisjes van turfmakers zag staan.

Zoodra hij op den hooidijk is gekomen, begint hij dien af te loopen; neen af te rennen. Uit alle macht ijlt hij voort. Hij bemerkt niet dat hij zijn pet verliest. Eerst laat hij bij elke ademhaling een zacht klagend geluid hooren, een eindeloos herhaald 'Och, och!' - doch spoedig zwijgt hij, en hijgend vliegt hij voort.

Het zweet gudst hem langs het gelaat, zijn hart klopt hoorbaar. Hij struikelt in het donker over een grooten steen en valt, doch bliksemsnel springt hij overeind, en rept zich verder uit alle macht, alsof handen zich uitstrekken, om hem te grijpen.

Hij nadert de plek, waar de houten huisjes staan aan eene diepe trekvaart. Hij kan hier niet verder, maar moet links omslaan, en komt dan op een weg, die door eene bewoonde buurt naar het dorp terug voert. Maar het is, alsof hij van geen weg links weet. Zonder een oogenblik zijn wilde vaart te verminderen, rent hij voort, vliegt met een paar woeste sprongen over het dijkje, dat hem van het water scheidt, en

springt met de armen omhoog vooruit, krijtende: ‘God, o God!’ ...Is hij waanzinnig of bij zijn verstand? Is hij toerekenbaar of niet?

In een houten huisje, dat aan den overkant vlak bij de vaart staat, zit een oud vrouwtje kousen te stoppen bij eene kleine lamp ofschoon ze een weinig hardhoorig is, schrikt ze, en roept uit: ‘Hê, wat is dat? Mien God, wat mag dat wezen?’

Zij staat op en loopt naar buiten. Ze gaat tot aan den rand van het water. Ze ziet, ze tuurt, ze luistert. Maar ze kan geen hand voor de oogen zien, en geen geluid treft haar oor. Ze schudt het hoofd en loopt terug, hare woning voorbij, en richt hare strompelende schreden haastig naar een huisje, dat een steenworp verder aan de vaart staat. Zij opent de deur, en ziet haar zoon met zijn jongste kind, een mollig rond schepseltje van een maand of elf op zijne knie, dat op goddelijke wijze kraait en lacht bij de grappige bewegingen, die vader maakt, terwijl hij zingt: ‘Hop Mariannetje, hop Mariannetje!’

‘Joapik, heb ie niks 'heurd?’ vraagt haastig de oude vrouw.

Joapik houdt stil. ‘Ikke? Neen, wa' zol ik 'heurd hebben?’

‘Ei, 't was krek of 'r 'n groote stien in 't waeter 'egooid wordde, moar 't kan ook wel 'n minse wezen, en mij dochte, ik heurde ook 'n skreeuw - goa's gaauw mit!’

‘Och moeder,’ zei Joapik terwijl hij bleef zitten, ‘wa' zol 't wezen? 't Goest oe stellig in 't heufd, de wiend is 't 'ewest!’

‘Neen, de wiend was 't niet, kom gaauw, kom in de Godsnaeme kieken!’

Joapik schudde even het hoofd en glimlachte tegen zijne vrouw. Hij zette echter het kind in de wieg, en liep met zijne moeder naar buiten en naar den waterkant.

Men hoorde den wind zacht suizen, en het water even kabbelen, terwijl hier en daar een kikvorsch kwaakte. Overigens was het doodstil in het ronde.

‘Zie je nou wel, dat 't niks is, moeder? As 'r 'n minse in 't waeter 'evallen was, had ie 'm joa heuren roepen en heuren spaartelen.’

Het oude mensch was er van geschrikt en vroeg, bij haar zoon teruggekomen, om wat water. Een oogenblik later geloofde ook zij, dat het ‘de miseroabele goezinge in 't heufd’ geweest was. En Jan zette zijn kleintje weêr vóór zich op zijn knie, liet hem dansen, en op nieuw weerklonk het goddelijk

geluid van het kinderlijk lachen en kraaien bij vaders grappig: Hop Mariannetje, hop Mariannetje!

Maregien opende 's morgens het venster. Ze deed het te gelijk met Geertien, hare naaste buurvrouw, met wie ze even bleef praten.

‘Wat is 't mooi buten deure!’ zei Geertien.

‘En wat is 't butengewoon zachte in de locht, sprak Maregien, 't wordt 'n mooie zoemerdag!’

‘'t Is mij wel wat riekelijk waarm direkt. As 'r moar gien veraanderinge komp!’ merkte de eerste op.

Het gesprek werd afgebroken door de verschijning van den veldwachte, die tot beider verwondering op haar toetrad.

‘Morn saemen! Hef oe zeune ook bij oe vernacht’ vroeg hij aan Maregien.

‘Mien zeune? Neen! Wat is 'r dan mit 'm gebeurd?’

‘Joa, zei de veldwachter, hij hadde 'n kleine verkeerdheid begoan, en toe 'k 'm doarover spreken wol, was hie 'r niet... bij Haverman mien ik. Doaromme docht ik, hij zal bij zien moeder wezen.’

‘Wa' zeg ie?’ riep Maregien uit. In hare ontsteltenis vroeg zij niet, wat hij had uitgevoerd. ‘Wa' zeg ie! Weg? Woar kan hie dan wezen? Woar?.... Ik zal mij antrekken, ik wil 't zelfs onderzuken,’ en haastig liep ze naar binnen.

Enkele minuten later was ze op weg, vergezeld van den veldwachter. Ze deed hem vraag op vraag, waarop hij ontwijkend antwoordde, wat hem niet moeilijk viel, daar zij zich schier den tijd niet gunde om op zijn antwoord te letten. Hij kon haar nauwelijks bijhouden, zoo snel liep ze; soms ging haar tred over in een kleinen draf.

‘Wat hef hie dan toch 'edoan?’ vroeg ze eindelijk, terwijl ze haar stap matigde, en hem strak aankeek.

‘'t Was over 'n paer leerzen, die hij niet betaeld hadde!’ zei de veldwachter. Doch zij luisterde maar half, en had haar gang reeds weêr versueld.

Maregien ziet door de boomen heen het huis van Haverman. Waarom staan daar eenige menschen bijeen? Ziet ze het goed, dat de groote schuurdeuren worden dicht gedaan bij hare nadering?

‘Woaromme al die minsen doar?’

‘O,’ zei de veldwachter, da's nijsgierigheid van 't volk, aers niks!’

Het waren Haverman en eenige menschen uit de buurt, die vóór de schuurdeuren stonden. Men kon hun de ontroering op het gelaat lezen. En de plotselinge komst der moeder was allen eene oorzaak van schrik en verlegenheid. Men wist niet, welke houding men aannemen, welk gelaat men vertoonen zou.

Snel schreed Maregien op de mannen toe ‘Weet ie niks van Kloas of? Heb ie 'm niet 'ezien? Wet gien iene van oeluden wat van 'm of?’

Angstig en smeekend zag ze den kring rond. Maar ze ontving geen antwoord.

‘Zeg toch wat, minsen, zeg toch wat! Is hie doar? Is hie doar oppe deele?’ En zij drong door de mannen heen, waarvan een paar met den rug tegen de schuurdeuren stonden. ‘Goat weg, goat weg, mannen! Woaromme goan ie niet uut de wege? O God, wat is er mit 'm gebeurd?’

‘Bedaer, Maregien, bedaer, en goa eerst mit noa binnen’, zei Haverman, terwijl hij haar bij de hand nam.

‘Joa, kom Maregien, eerst noa binnen!’ herhaalde vrouw Haverman. De boerin legde meêwarig haar de hand op den schouder, en tusschen de echtgenooten liep ze op de huisdeur toe.

‘Wat is 'r mit 'm gebeurd? Woar is hie?’ vroeg ze, met verwilderd oog beurtelings man en vrouw aanziende.

‘Goa nou eerst zitten, Maregien!’ zei vrouw Haverman, toen zij in het woonvertrek traden. Doch zij luisterde niet, en riep handenwringend uit: ‘Spreek nou toch, minsen, spreek toch in de Godsnaeme, ik holde 't niet uut!

En de vreeselijke waarheid moest nu wel over de lippen der van ontzetting bevende echtgenooten komen. ‘Hij was de heuidiek opeloopen. Deur de donkerte, was hie te dichte an de waeterkaant 'ekomen...’

‘En verdrunken! verdrunken?’ kreet Maregien. En eer ze haar terughouden konden, liep zij binnen door naar de deel, waar de buren nu stonden om het stoffelijk overschot van Klaas, dat op hooi was nedergelegd. De mannen weken op zij.

‘Is hie dood? Zal hie dood wezen?’ vroeg zij met klanklooze stem. Allen stonden te weenen, niemand kon een woord spreken.

Een zacht jammeren beeefde een oogenblik op hare lippen

Toen zonk de arme moeder bewusteloos neêr bij het lijk van haar ongelukkigen jongen.

Ik behoef u niet te verzekeren, dat al hare buren innig begaan waren met het ongelukkige lot van Maregien. En toen zij, na enkele dagen, die ze bij de Havermans had doorgebracht, in hare woning was teruggekeerd, maakten zij zich op ten einde als om strijd hunne deelneming te toonen, haar gezelschap te houden en vriendelijkheid te bewijzen.

Tot hunne verwondering en teleurstelling echter bedankte Maregien voor alle hulpbetoon, voor elk bewijs van hartelijkheid. Met een niet onvriendelijk, maar toch kort en beslist woord wees zij de buren af, ook degenen met wie ze dagelijks op den aangenaamsten voet was geweest.

Als eene geburin haar aanbood, om iets voor haar te halen of te doen, zei ze: ‘Neen, daank oe, ik hebbe niks neudig.’ En liep een buurman 's avonds bij haar in met de vriendelijke bedoeling, om door eenig gesprek haar wat afleiding te bezorgen, dan was het al spoedig: ‘Och, wil ie mij wel allienig loaten, astoeblief?’

Zelfs als men ouder gewoonte met knip- of naaiwerk bij haar kwam, en haar hulp inriep, sprak ze: ‘Zoo woar, ik kan oe niet meer helpen, vroag 't mij niet meer!’

Verbluft trok de een na den ander af. Maar niemand was er boos om. Zeker ook, omdat zij niemand op harden toon afwees; maar vooral, omdat aller deernis er door verhoogd werd. Men begreep, hoe zwaar die vrouw leed.

De kinderen, vroeger haar dagelijksch gezelschap, vernamen dit alles wel, en begonnen haar schuw te ontwijken. In den beginne wilden ze als vroeger nog bij haar binnenloopen, doch dan zei ze: ‘Goat noar oe moeder toe, kiender, meui Maregien kan oe niet hebben!’

De grooteren waren gewoon den klink op te lichten, en te doen alsof zij er thuis behoorden; en de kleinen, wien de klink te hoog was, schopten met de klompjes even tegen de deur, of riepen, met het gelaat tegen de reet gedrukt: ‘Meui Maregien, ik wil bij oe komen!’ En dan deed Maregien open en noodigde met een vriendelijk woord den kleinen kleuter binnen. Maar dit was nu uit, en niemand waagde het meer tot haar te gaan.

Zelden kwam Maregien over dag buiten hare woning. Eens per week ging zij er op uit om winkelwaren in te koopen; doch ook dan vermeed zij op weg het gezelschap van anderen. En als zij bij het komen of gaan iemand van de buren zag, sprak ze geen woord, en bestond haar groet in een hoofdknik alleen. 's Avonds, zelfs 's nachts liep zij meermalen buiten, om haar huis of op den weg. Ook bemerkte men, dat zij diep in den nacht nog op was in haar huis, alsof ze niet besluiten kon om te gaan rusten. En het gebeurde meer dan eens, dat de buren, niet uit nieuwsgierigheid maar uit medelijden haar bespiedende, hoorden dat ze luid spak in hare eenzaamheid. Wat moest men er van denken?

Op zekeren nacht had Geertien, haar naaste buurvrouw haren zuigeling verzorgd, en ze hoorde duidelijk aan eenig gestommel aan den wand, dat Maregien nog niet te bed was. Het was in December en koud; doch de goede vrouw kon het niet uithouden, en toen haar kleine weêr in de wieg lag en sliep, deed ze eenige kleedingstukken aan en liep tot voor het venster van Maregien. Ze hoestte een paar malen, om Maregien te verwittigen van hare tegenwoordigheid, en zei toen, met het gelaat tegen de ruiten gedrukt: ‘Meu Maregien, bin ie nog op?’

‘Joa, hoe vroag ie da' zoo?’

‘Och, ik wol zoo geern, da'je noa bedde goengen. 't Begroot mij zoo van oe, en 't is zooveule beter, da'je sloapen goan!’

Er kwam geen klank op. En toen de vriendelijke aanmaning en de trouwhartige verzekering, dat het haar zoo ‘begrootte’ nog eens herhaald werden, zei Maregien.

‘Och Geertien, goa ie moar sloapen, en loat mij met vreê, loat mij toch doen, wa'k wil!’

Buurvrouw schudde het hoofd, zuchtte eens, en ging hare legerstede weêr opzoeken.

In Augustus had het ongeluk met Klaas plaats gehad, en geheel het najaar en den ganschen winter bleef de toestand even bedroevend. Telkens weêr staken de buren de hoofden bijeen, om de vraag te behandelen, op wat wijze er wat aan te veranderen zou zijn. Na verloop van tijd echter, toen men zag, dat elke poging om haar lijden te deelen en te verzachten, afstuitte op Maregiens besliste weigering om zich met hen in te laten, begonnen zij er in te berusten. Toch zat men nooit gezellig bijeen of het treurige onderwerp kwam

ter sprake. Dan zei ieder op zijne beurt, hoe ‘spietig’ het was, en hoe hij ‘mit 't minse te doen hadde.’ Alleen schudde men soms geheimzinnig het hoofd, en was haar nachtelijk waken, haar luide spreken terwijl ze alleen was, geheel hare vreemde houding oorzaak, dat de buren, half fluisterend elkander vroegen: ‘Zol zie wel goed bij 't heufd wezen?’

Traag gingen herfst en winter voorbij, en het werd Maart. Die maand heeft een slechten naam, en ze maakt het soms bont genoeg. Toch kan ze allervriendelijkst wezen; dagen van zonneschijn kan ze geven, van blauwe lucht en voorjaarswarmte, die eene vreugde zijn voor de talloozen, die hunkeren naar lentezachtheid.

In dit voorjaar nu scheen zij het er op gezet te hebben, om zich van haar liefelijksten kant te toonen. Eenige dagen achtereen hadden we eene onbewolkte lucht, luwe winden, en op het midden van den dag scheen het wel zomer te zijn.

De kinderen uit de ‘zeuvem huusies’, die om twaalf uur uit school kwamen, vroegen als lieden die haast hebben: ‘Moeder is 't eten gaauw kloar?’ Want ze hadden afspraak gemaakt, om voor schooltijd van het mooie weêr te genieten, en den zonneschijn daarbuiten het offer te brengen van hun spel en vroolijkheid. Nauwelijks was dan ook de klok van half één koud, of reeds waren ze van den maaltijd opgestaan en naar buiten gesneld. Hoe vervulden ze de lucht met hunne kreten en pret, en met wat moeite rukten ze zich los uit de omarming der vreugde, toen de moeders zich in de huisdeuren vertoonden en vermaanden: ‘Gaauw noa de skoele, kiender; 't is kertier veur tweeën!’ Ik durf er dan ook volstrekt niet voor instaan, dat zij allen op tijd in school kwamen; de stemming was er naar, dat ze onderweg stoeiende en dartelende door het slaan van de klok verrast werden.

Het was alsof de buurt plotseling in nadenkend zwijgen verzonken was, toen de schooljeugd den aftocht had geblazen, en de opene ruimte voor de huisjes als schoongeveegd was. Maar wonderlijk, even goed als het rumoer van de kinderen in overeenstemming was met den blauwen zonnigen hemel en den heerlijken dag, evenzeer was de nu heerschende stilte in harmonie met den glimlach, die het nog dorre veld verheerlijkte,

met de statige welving van den lichtenden hemelboog, met den kwistigen overvloed van gouden stralen, die de zon over gansch de aarde uitgoot. Want lachende blijdschap en peinzende ernst vloeien samen bij het genieten der natuur, een mensch wordt er bij weggesleept op wonderbare wijze tot juichen beide en tot aanbidden.

Kleine Jantien, dochtertje van Maregiens naaste buurvrouw, Geertien, die wij reeds kennen - kleine Jantien keek wel wat telenrgesteld en eenzaam rond, toen plotseling de andere kinderen wegtrokken en haar in de stilte aan haar lot overlieten. Ze was vijf jaar oud, en had een lief rond gezichtje, waaruit guitige blauwe oogen meestal door de blonde haren heen u aankeken. Het spel, waaraan ze met ijver had deel genomen had hare wangen gepurperd, en een zacht rozerood op het vochtige voorhoofd gelegd, en ook nu hing het glanzige blonde haar gedeeltelijk over het gelaat.

Ze keek eerst de wegtrekkende makkertjes een poos na. Daarop drentelde ze wat doelloos rond, een steentje oprapende, om er meê te werpen; een grasstengeltje plukkend, en zichzelve er meê kittelend langs neus en mond; zich vermakende met de gesloten oogen tot de zon op te heffen en dan op den grond te zien, lachende om de vreemde kleuren die zij er zag. Eindelijk bleef ze stil staan, peinzende en starende in de verte met een gezïchtje zoo ernstig, zoo stemmig, alsof ze over diepzinnige vraagstukken nadacht.... Wat gebeurt er op zoo'n oogenblik? denkt men wel eens. Wordt er dan in de camera obscura van zoo'n jong zieltje een lichtbeeld gevormd van de zonnige wereld en de zonnige jeugd, om er levenslang niet meer uitgewischt te worden? Wie licht den sluier op die dat geheimzinnige bedekt, het wordingsproces eener menschenziel!

Een oogenblik later dwaalt ze langs de huisjes. Ze telt de ruiten in elk venster, ‘Iene, tweeë, drieë, viere, vieve, zesse - zesse bint er!’ en gaat onder dit gewichtige werk van woning tot woning. Zoo komt ze ten laatste ook voor het raam van Maregien. Ze ziet de deur openstaan en kijkt er eens binnen, leunende met de handen op den hoogen drempel. Ze hoort of ziet niemand. Ze legt de knie op den dorpel, en klautert naar binnen. Schoorvoetend loopt ze, totdat ze om het schutsel kan heenzien. Er is niemand. Midden in het vertrek blijft ze staan en kijkt eens rond.

Daar komt Maregien van achter binnen, en ziet het kleine meisje voor zich. Jantien frommelt een weinig verlegen aan haar schort, en vraagt met haar vriendelijk stemmetje: ‘Wil ie nou nooit meer vertellen, meui Maregien?’

Een oogenblik blijft Maregien staan als in tweestrijd; wellicht wil ze den heerlijken klank der kinderstem in haar vertrek eerst laten wegsterven... Dan treedt ze op Jantien toe, neemt haar onder de armen op, tilt haar over den buitendrempel heen en zet haar neer met de woorden: ‘Goa noar oe moeder toe, mien kiend!’ - en doet de deur dicht.

Kleine Jantien is zoo verbluft en ontsteld, dat ze op de plek blijft staan, en in luid schreien uitbarst. Op dat geluid, dat zoo plotseling de diepe namiddagstilte af breekt, komt Geertien toeloopen. Ze hurkt bij haar neêr en vraagt: ‘Wat is 'r mien kiend, woaromme skrei ie toch zoo?’ - waarop de kleine snikkend antwoordt: ‘Moeder, meui Maregien hef mij kwoad 'edoan!’

Doch nauwelijks had zij dit woord gesproken, of Maregiens deur ging open; zij zelve kwam te voorschijn met een gansch ontsteld gelaat. Ze stapte naar buiten, doch zeeg op den drempel neêr bij moeder en kind, en zei met eene gesmoorde stem: ‘Och, neem het mij niet kwoalijk, ik kan 't niet helpen!...’ Terwijl zij de ellebogen op hare knieën liet rusten, verborg ze haar gelaat in de handen en snikte, snikte, alsof haar het hart zou breken.

Er scheen geen einde aan te komen, en ik kan niet zeggen, hoelang zij daar zoo bijeenzaten, Maregien op den drempel en overstelpt van weedom; buurvrouw bij haar neêrgeknield, een en al deernis met het arme schepsel; en Jantien met betraande wangen tegen moeder aangeleund, en de ongelukkige aanstarende, terwijl ze haar eigen leed vergat.

Door een goed gevoel geleid, zei buurvrouw geen woord en liet de droefheid haar' loop. Maregien strekte de hand uit naar het kind, dat zich gewillig liet aanhalen; ze kuste het, en streelde het de wangen en de haren. Ze herhaalde: ‘Zoo waor, ik kan 't niet helpen!’ en barstte opnieuw in snikken los.

Een oogenblik later stond ze op en wenkte Geertien, om haar te volgen. En toen ze beiden in het vertrek stonden, greep Maregien hartstochtelijk den schouder der vriendin, en sprak schreiende en bevende: ‘O ik binne zoo ongelukkig, ik binne zoo 'n ongelukkig schepsel!... Wat 't aargste is?... Niet nog

dat hie dood is - moar.... da 'k er skuld an hebbe.... O, o, mien jongen, mien aarme jongen!' En bij die woorden liet ze Geertien los, en liep handenwringend door het vertrek heen en weêr, totdat ze zich op een stoel liet neêrvallen. Geertien, zelve door hare aandoening overmeesterd, ging naast haar zitten, schoof haar' stoel dicht bij en greep hare hand.

'O Geertien, toe hie dood was, toe docht ik: Ik wil niet meer mit de minsen verkeeren, ik mag niet meer.... want ik binne zoo zundig, zoo'n verkeerde moeder binne 'k ewest!... Moar ik holde 't niet uut, ik kan 't niet uutholden. En zal 't niet beter wezen, da 'k wat doe - da 'k wat doe veur oe, en veur oe kiender en d' aeren?... Ie verachten mij toch niet, Geertien? Joa, want o ik hebbe zoo'n groote skuld, zoo'n groot kwoad hebbe 'k 'edoan!'

Uitgeput zeeg ze half tegen Geertien aan, terwijl het lichaam door snik aan snik werd geschokt.

En Geertien sprak, zooveel ze kon te midden van hare eigen tranen: 'Stille moar, Maregien, stille moar!... Wij hebben allegelieke zooveule mit oe te doen. Wij bint zoo begoan mit oe ongeluk.... O, en wat is 't nou toch goed, da je zoo 't haarte reis uitstorten - o wa' binne 'k doar nou toch bliede van!... Wij holden zooveule van oe, de groote minsen en de kiender.... Gien iene, gien iene, die kwoad van oe zeg!...'

'Geertien, Geertien, ik binne zoo'n zundige moeder 'ewest!' fluisterde Maregien.

En even stil antwoordde buurvrouw: 'Ie belieden 't ommers... ie hebben 'r joa berouw van, Maregien!... En 'r is vergevinge veur 't kwoad, da' we doen!...'

En zoo zaten ze nog lang bijeen, de stoelen vlak naast elkander, en Maregien geleund tegen buurvrouw's schouder. Soms zwegen ze eene geruime poos; dan weêr wisselden zij enkele woorden - woorden van berouw en woorden van vertroosting. De eene boetelinge, en de andere priesteres; de eene biechtende uit een verslagen hart, de andere in diepe meéwarigheid sprekende van absolutie.

En de stilte in de lange pauzen van het gesprek scheen zacht het amen uittespreken op biecht en absolutie beide.

Dat was toen in die schoone dagen van Maart werkelijk reeds het aanbreken der lente.

Het ijs smolt weg, de warmte drong door in den bodem. Daar kwamen nog wel dagen van storm en van snerpend koude buien, alsof de winter zijne heerschappij wou handhaven. Maar de zon had te veel kracht, en koesterde des akkers binnenste, en boorde met hare stralen tot in het hart van knoestige stammen, zoodat ze als door onweerstaanbare macht genoopt werden, hunne krachten te toonen, de aarde te sieren met hunne schoonheid en te zegenen met hunne vruchten.

Hebben wij het over de natuur of over meui Maregien? Zeker, doordien bij beiden even wonderbaar, even geheimzinnig een nieuw leven begon, staan ze beiden ons bij deze woorden voor den geest.

Allengs nam zij weêr eenigzins als van ouds deel aan het leven, het lief en leed van de menschen om haar heen. Doch het geschiedde slechts allengs, en in de eerste weken en maanden viel het haar uitermate zwaar. Soms had zij het gevoel, dat zij het niet kon doen. Dan deed het haar bijna leed, dat zij het hare intrede weêr had gedaan in den ouden kring; en gevoelde ze een sterken lust bij zich opkomen, om zich in de eenzaamheid terug te trekken en op nieuw het leven der vorige maanden te leiden, een leven alleen van herinnering, smart en berouw. Maar aan den anderen kant, hoe zou ze weerstand bieden aan de hartelijke liefde, waarmeê allen als om strijd haar tegemoet kwamen, en die als een koesterende zonnestraal diep haar arm hart binnen drong?

Allengs werd ze weêr de rechterhand van hare buurvrouwen, de verstandige raadgeefster in de gezinnen der ‘zeuvem huusies.’ En nog jaren lang bleef zij de goede geest van de menschengroep, die daar het zoete en bittere des levens smaakte, eene weldoenster van grooten en kleinen.

De buren maakten dikwijls de opmerking: ‘Wa' kan meui Maregien oe oarig ankieken, is 't niet?’

En aan den ernstigen glimlach, waarmeê ze het zeiden, was het te zien, dat zij bedoelden iets stemmigs, iets weemoedigs, dat aan haar gelaat eigen was sints den grooten storm, doch dat in het geheel niet drukte of afstootte, integendeel onweerstaanbaar aantrok.

Inderdaad, haar gelaat en geheel haar bestaan geleek op

een' herfstdag, stil, ernstig, maar waaraan de stralende najaarszon een verheven luister geeft. De smart had wel hare lijnen op het voorhoofd en om den mond getrokken, en haar blik omsluierd. Doch iets anders was er tevens, dat de uitdrukking der droefheid tegelijk temperde en verheerlijkte. Verheven vriendelijkheid had men het willen noemen, zonnige ernst het kunnen heeten. Maar het liet zich niet goed in woorden uitspreken.

‘Nou, vrouwe, zei op zekeren avond Geertiens echtgenoot, ik hadde nooit niet 'edocht, dat 't mit meui Maregien nog zoo terechte kwiem.’

‘Da' zeg ie goed, luidde Geertiens bescheid. Moar weet ie, wat heur geluk 'ewest is? Da' zie zoo'n miseroabel best minse is! Zie kán 'r niet buten, om veur 'n aêre wat te doen.’

P. HEERING.

Noormannen in de literatuur.[1)]

Met aandoening plaatsen wij het hier volgend opstel. De schrijver, J.E. S a c h s e , heeft zelf het niet meer in drukproef kunnen zien. Den 5^{en} April is hij te Haarlem aan typhus overleden. Sachse werd slechts 23 jaar oud, maar in dat korte leven heeft hij gewerkt als weinigen. In zijn zwak lichaam huisde een buitengewoon schrandere geest, en dat hij met de hem geschonken talenten gewoekerd heeft, kan een vluchtige blik op zijn letterkundigen arbeid bewijzen. Op zijn vijftiende jaar schrijft hij een heldendicht dat de Noormannen tot onderwerp heeft, en waarvan de versificatie zoowel als de opzet als zeer merkwaardig geroemd worden. Later, wanneer hij een studie heeft geschreven over de werken van Vosmaer, schrijft deze: ‘Ik sta letterlijk verbaasd dat een niet-Graecus mij zoo goed begrepen heeft.’ En die ‘niet-Graecus’ had enkel tot zijn dertiende jaar school gegaan, was toen op kantoor gekomen, eerst bij een Haarlemsche bankinstelling, later bij den uitgever Tjeenk Willink, en had door eigen studie in zijn vrijen tijd al die kennis van vreemde talen en hare letterkunde zich moeten eigen maken, - ook Latijn leerde hij zichzelf - waarvan zijn talrijke opstellen, voornamelijk over de nieuwere Fransche letteren, over Flaubert, de Goncourts, Guy de Maupassant, Zola, getuigen. Jong in zijn sympathieën, zoowel als in zijn antipathieën, vergaloppeert hij zich wel eens. In zijn studie over Piet Paaltjens wekt hij de verontwaardiging van velen door een totaal gemis aan waardeering van het kostelijk talent van dezen Nederlandschen humorist. Maar het was geen pedanterie, die hem zóó deed schrijven. Wie met Sachse in letterkundige briefwisseling geweest zijn, weten dat nie-

1) Vervolg van Deel I, blz. 488.

mand een wenk, een terechtwijzing, een afkeuring vriendelijker opnam dan deze jonge man.

Sachse zocht zijn weg nog. Behalve de letterkundige essays, welke wij noemden, schreef hij een zeer groot aantal sonnetten en andere gedichten - voor het grootste deel nog in manuscript - welke meer nog van zijn groot assimilatievermogen, van een merkwaardige heerschappij over den vorm dan van een eigen, oorspronkelijken dichterlijken geest getuigen. In zijn volle kracht was Sachse eerst waar hij over de natuur, over de duinen en hun flora schrijven kon: dat toonde hij, jaren geleden, in een ongeteekend opstel over de 'Botanische Wandelingen' van F.W. van Eeden; dat nog een vorig jaar in den roman *Een verloving*, door hem onder het pseudoniem Rana Neida uitgegeven. Die roman, welks gebreken wij in de Bibliographie van het Decembernummer signaleerden, stak hoog genoeg uit boven het peil der gewone romans om de aandacht van dagbladen en tijdschriften te trekken; maar wat er vooral in trof was de artistieke wijze, waarop de schrijver de natuur in zijn werk laat optreden; niet in afzonderlijke landschapsbeschrijvingen, maar, gelijk hijzelf het in zijn 'Noormannen', over Jacobsen sprekende, als een eisch der kunst stelde, zóó dat personen en omgeving één onafscheidelijk geheel vormen: 'wat er om den persoon te zien is, belangrijk gemaakt door de waarneming der indrukken, die hij er van ontvangt.'

Bij zooveel begaafdheid, zooveel werkkracht, zooveel zin voor natuur hadden wij van Sachse nog veel kunnen verwachten. En met weemoed herdenken wij hem, die heengegaan is voordat de weelderige bloesems van zijn talent tot bloem en vrucht konden rijpen.

De Redactie.

V.
Ernst Ahlgren.[1)]
(Mevr. Victoria Benedictsson, geb. Bruzelius.)

De Noorsche letterkunde toont ook hierin, eene voorname letterkunde te zijn, dat de vrouwen een goed aandeel in haar hebben. Niet eene, maar wel drie dames-auteurs van buitengewone talenten heeft zij tegenwoordig aan te wijzen: Ernst Ahlgren, A.Ch. Leffler en Mathilda Roos. De uitnemendste van die drie, Ernst Ahlgren, heeft helaas! in 1888 aan haar leven een eind gemaakt. Maar zij had reeds genoeg voortgebracht, om voor goed onder de eersten genoemd te worden.

De emancipatie der vrouw is als een bosch van duindoorns, waar men doorheen moet om de vallei met schoone bloemen te vinden - om tot de kunst van Ahlgren te geraken. Er zijn een aantal heeren die de vrouw maar het liefst met kousenmazen en kinderen-wiegen bezig zien, maar er zijn ook een aantal dames, die haar medeburgeressen niet zonder ergernis buiten dat afgepaalde kringetje kunnen zien gaan. Dat er talentvolle vrouwen zijn, wezenlijk bestaan, die het meerendeel der mannen den loef afsteken, hebben maar weinigen betwijfeld, doch er is verschil over de vraag, of dezulken met al hun talenten een huishouden kunnen en mogen waarnemen, dan wel geroepen zijn tot een leven op kamers als jonggezel. Van het eerste zijn niet heel veel voorbeelden, die als zoodanig ter aanprijzing geschikt zijn; van het andere bestaan er die de gansche emancipatie in gevaar hebben gebracht. Sommigen geven in bedenking de instelling van het huwelijk, zooals die bestaat, verouderd te verklaren, omdat de mannen te veel den baas spelen, en de vrije ontwikkeling der vrouw op onverantwoordelijke wijze in den weg staan. Er moet echter nog heel wat water door de zee gaan, en heel wat ministers zullen op pensioen gesteld worden, voor dat ideaal een schijn van verwezenlijking en wettelijke kracht kan verkrijgen.

1) Ernst Ahlgren, Schetsen. Leiden, A.H. Adriani, 1889. Wolken. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn., z.j. Primula Veris. aldaar, 1890. Mevrouw Marianne, 2 dln. aldaar, 1888. Geld. Amsterdam, A. Rössing, 1886. Modern, door Ernst Ahlgren en Axel Lundgård. Leiden, A.H. Adriani, 1889.

Er is niets aangenamers dan in gezelschap van eene ontwikkelde vrouw te verkeeren, en het zij verre van mij, ook maar een flauwe poging te beproeven, aan de voorstanders der emancipatie eenige af breuk te doen. Maar zooals er ten eeuwigen dage mannen zullen bestaan die er den brui van geven - zelfs bij volkomen kosteloos onderwijs van elke soort - zich tot geleerden te verheffen, en liever eenvoudig handwerksman blijven; zoo lijdt het geen twijfel, of de groote massa der vrouwen zal er nooit ofte nimmer in toestemmen, eenige andere wetenschap te bestudeeren dan die haar huishouding in gang houdt. (Ik spreek natuurlijk alleen van gehuwde vrouwen, daar de vrijsters zoo vrij zijn als een vogeltje in de lucht.) En dat is toch ook wezenlijk maar goed. Want, wil het menschdom in stand blijven, dan dienen de huismoeders zich bij haar taak te bepalen. De eminente vrouwen die er zijn, zullen - gehuwd of ongehuwd - wel doen wat zij verkiezen. En wij zijn toch in den loop der tijden wel zóo verstandig geworden, dat wij eerder haar zullen voorthelpen dan haar een stroobreed in den weg te leggen.

Een andere zaak is natuurlijk, of zij aan zedelijken steun genoeg hebben, want - het is meer gezegd - het vernuft is onder de minvermogenden soms het sterkst vertegenwoordigd. Een man zonder geld, die talent heeft, kan zich er doorslaan, al zou hij ook vaak wenschen, liever in Noorwegen of Zweden geboren te zijn, waar men hem niet alleen de gelegenheid beneemt[1)] honger te lijden, maar ook de middelen verschaft, vrij te zijn en de wereld te zien. Het sloven om het dagelijksch brood moge verdienstelijk, nuttig en bijbelsch zijn, men wordt er gauw, wat de Franschen noemen, un homme usé, meê; en de Noren begrijpen terecht dat er wel wat anders geschikt is om te verslijten, dan een man van talent. Maar een ontwikkelde vrouw zonder geld, wat heeft die voor een bestaan? Geen lust gevoelende, wat men noemt ‘uit naaien te gaan’, zal zij een postje zoeken als onderwijzeres, of telegrafiste, of iets anders waar hersenarbeid bij te pas komt. Maar in den regel houdt zij het niet lang uit; zij gaat trouwen, meestal met den eerste den beste, die haar niet

1) Dit ziet op Ibsen, Björnson e.a. Men zegt mij evenwel dat ook in het Noorden de letterkundigen vaak veel ontbering lijden.

begrijpt, en wiens gemoedsrust het niet deert, dat haar streven naar hoogere ontwikkeling langzamerhand in een zee van zorgen wordt begraven.

Ofschoon in het Noorden ook voor vrouwelijke talenten veel meer gedaan wordt dan hier, kan Ahlgren toch helaas! niet als een voorbeeld van die goedgeefschheid worden aangehaald. Toen zij de ondersteuning van de Zweedsche Akademie ontving, had zij al zooveel ontbering van allerlei aard geleden, dat haar levensmoed reeds zoo goed als uitgedoofd was. Ten einde ouderlijken dwang te ontkomen, nam zij het huwelijksaanzoek aan van een weduwnaar met vijf kinderen, die 28 jaar ouder was dan zij. Ofschoon zij voor die kinderen een goede moeder was, en niet in feitelijke onmin met haar man leefde, was haar huwelijk - en dit is niet te verwonderen - toch niet gelukkig. Haar levensbeschrijvers - onder wie Ellen Key in haar *Ernst Ahlgren, Några biografiska meddelanden* (Stockholm 1889), maar vooral Axel Lundegård, *Victoria Benedictsson. En sjelfbiografi ur bref och anteckningar* (Stockholm, 1890) genoemd moeten worden - zijn hieromtrent eenstemmig. Als men weet, dat de geldelijke zorgen, die zij door veelschrijverij niet wilde verlichten, haar buitendien knakten; dat zij twee jaar lang bedlegerig was door een ontsteking aan de knie; dat zelfs haar boeken, waarvan het eerste pas in 1884 verscheen, haar geen onvermengd genoegen verschaften, door de houding der kritiek, - dan wordt haar zelfmoord wel verklaarbaar. Het begin van al haar ellende was echter dat huwelijk. Het is niet zonder bedoeling, dat haar twee voornaamste boeken: *Geld* en *Mevrouw Marianne* beide huwelijkstoestanden afbeelden. Ten einde nu eens duidelijk te maken, hoe zij voor haar eigen leed en onvoldaan verlangen in haar kunst een uitweg heeft gezocht, wil ik den schijn aannemen, alsof ik niets van haar eigen toestand afweet. Dat is noodig om haar als kunstenares in het ware licht te stellen. Men zal dan zien, hoe de vrouwebeschrijvingen in haar hoofdwerken vervuld zijn van een ‘ik weet niet wat’ waar de persoonlijkheid eener ongelukkig gehuwde vrouw in te herkennen is.

Zonder twijfel is er in de romans van Ahlgren, evenals in die van vele andere auteurs van haar land, een soort van wijsgeerige strekking; in casu om duidelijk te maken hoe zij het

huwelijk wenscht en niet wenscht. Zij wenscht in het huwelijk zedelijkheid, maar heeft van dat woord een veel hooger opvatting dan de banale beteekenis, door de meeste menschen er aan gehecht. Een vrouw moet haar man getrouw zijn, ziedaar wat het groote publiek zegt; en het bedoelt daarmede, dat zij geen overspel met een anderen man mag bedrijven. Op een soirée met iemand anders coquetteeren, dansen, dat wordt voor zeer onschuldig geacht; men zou kans loopen om uitgelachen te worden, als men zich daaraan ging ergeren. Vooreerst is Ahlgren van meening dat zulk coquetteeren enzoovoort reeds een overspel in gedachten mag heeten, en ten andere hecht zij aan het ‘trouw blijven’ in het huwelijk alleen dan waarde als er liefde tusschen de echtgenooten is en blijft bestaan. Zij gaat verder, zij acht de vrouw schuldig aan echtbreuk, die, zonder liefde voor haar man, hetzij met of zonder het verlangen naar een ander, met dien echtgenoot blijft voortleven. Dat is onzedelijkheid, want daardoor wordt de zedelijke waarde van het huwelijk als instelling te niet gedaan. Krijgt eene vrouw een anderen man lief dan hem, met wien zij door den echt verbonden is, dan acht Ahlgren het geen onzedelijkheid zich aan dien meer beminden man te geven, maar dan moet zij haar echtgenoot ook verlaten. Het komt er niet op aan wat de wereld er van zegt, maar twee heeren dienen is onzedelijk in de hoogste mate. Ziedaar ongeveer de philosophie van de beide vrouwefiguren, Selma in *Geld*, en Marianne in den roman *Mevrouw Marianne*, die ik aanstonds nader zal beschouwen.

Maar strekking en strekking zijn twee. Wie Ahlgren's vrouwefiguren in de slingeringen van haar aandoeningen volgt, krijgt niet den indruk van een schrijfster, die over de instelling van het huwelijk leeraart. Hij voelt alleen, dat zij iemand geweest is, die het hare van die instelling heeft ondervonden, die na het lijden van anderen haar eigen groot gemoedsverdriet heeft willen uitdrukken. Ik bedoel natuurlijk niet in de toestanden, maar alleen in de aandoeningen der figuren (Selma). En die dan haar ideaal, dat voor haar een onverwezenlijkt, ver zwevend ideaal is moeten blijven, belichaamt in den persoon eener vrouw die, na lang zoeken wel is waar, in het samenleven met haar man al het geluk heeft gevonden, dat daarin kan bestaan. Tusschen de regels door ziet men haar zitten,

gebogen over haar boek, waarin zij van al die heerlijkheid verhaalt, die zij heeft moeten missen, en de tranen vallen langzaam op het papier (Marianne).

1.

Selma Berg[1)] is ‘nog niet recht zeventien jaar’, zij is niet mooi, maar heeft mooie oogen, en is een fiksch, bij de hand persoontje, schalk genoeg om een twee-en-twintig jarigen mooien jongen als Axel Möller van zijn stuk te brengen. Zij verveelt zich vreeselijk bij haar oom en tante op het dorp, en zou er niet tegen op zien, op eigen houtje naar Zwedens hoofdstad weg te loopen om schilderes te worden. Zij durft het zelfs aan haar oom (die predikant is) voor te stellen, maar deze, hoewel moeilijk iets aan zijn lieve vroolijke Selma weigerend, kan er niet in slagen de toestemming van haar papa te krijgen. - Waarom Selma eigenlijk niet thuis is, leert de schrijfster ons niet; het doet er ook weinig toe. - Selma trekt zich die weigering erg aan, vooreerst begrijpt zij, dat men haar niet voor vol aanziet, en dat is krenkend, en ten andere verlangt zij zóó teekenen en schilderen te leeren! Haar tante vindt het ‘al zeer onchristelijk zich zulk een kleinigheid zoo aan te trekken.’ ‘Er was smart, die (zij) kon begrijpen, maar er was ook verdriet, dat buiten haar bevatting lag. Tot de eerste behoorden ziekten en sterfgevallen in de familie, voorts dieren, brand en aangebrand eten. Maar van een leed als Selma thans ondervond, vatte zij volstrekt niets.’ Een teleurstelling komt nooit alleen. Als haar oom, om haar te troosten, haar een bankje van honderd kronen in de hand duwt, wil zij dat ‘bloedgeld’ eerst wegwerpen, maar naderhand komt ze tot het besluit het te geven aan Axel Möller, een sloome blonde jongen, van wien ze zich verbeeldt een weinig te houden, omdat hij, evenals zij, verlangt uit zijn omgeving vandaan te komen. Maar Axel neemt het geld niet aan - want hij heeft er lang niet genoeg aan. Dat stemt haar nog ontevredener, en als haar oom haar nu mededeelt, dat zekere schatrijke en dikke grondeigenaar Kristerson haar ten huwelijk heeft gevraagd, geeft zij na eenige aarzeling toe, want alles is beter

1) *Geld*.

dan hier zoo voort te leven in die eentonige wereld van haar oom's huis. Bovendien, al is Kristerson niet jong meer, en zeer, zéér dik, hij is daarentegen buitengewoon rijk, en heeft ‘vreeselijk prachtige’ paarden. Wat Axel Möller betreft, die zou om haar niet treuren, want oom wist zeker, dat hij en Jonas Ols' Marie mettertijd een paar moesten worden. En haar neef Richard! - Omtrent dien Richard geeft *Geld* ons ook niet veel licht; wij hooren terloops, dat hij Selma's neef en student in de geneeskunde is, en het b l i j k t later, dat hij van haar houdt, zooals ook zij half onbewust van hem. Máar, Selma is dan ook *de* hoofdfiguur van het boek. - Kristerson is er de man niet naar om lange verlovingen in gang te houden; als hij overeengekomen is met Selma, doet hij - mooi van hem! - zijn ‘huishoudster’ (volgens indische gewoonten op te vatten) weg, en dan is het niet meer dan billijk, dat Selma haar gauw komt vervangen. ‘Voor een twijfelen aan h a a r geluk was nergens ruimte: hij zou haar immers alles geven.’ En dan die nieuwe villa, die hij heeft laten bouwen! Presentjes krijgt Selma genoeg van hem, maar het aardigst vindt zij, dat hij haar grillen zoo ontziet, als een getemde Herakles aan haar voeten ligt, en er volkomen vrede mee heeft dat zij, eenmaal getrouwd, zal gaan leeren schilderen. Op den trouwdag blijkt het eerst goed, welk een kind zij nog is, ingepakt door al de juweelen en mooie pakjes, en half bedwelmd door het groote feest, dat enkel en alléen om haar is aangericht. Richard is ook, op herhaalden aandrang van haar oom, gekomen, maar hij, die dieper gevoelt dan zij nog beseffen kan, kan zijn verdriet niet met mooie vriendelijke woordjes verbergen. Selma vindt hem erg onhartelijk, maar als hij afscheid neemt, komt er een zweem van berouw over haar stap, een flauw begrip van de oorzaak zijner koelheid, bij haar de feeststemming verjagen.

‘Vaarwel, Selma,’ zeide hij, ‘alles goeds!’

‘Geen zweem van hartelijkheid. Niets. Selma ging aan een van de ramen staan om hem te zien vertrekken. Het hamerde en bonsde in haar hoofd en haar keel was als dichtgeschroefd. O, als ze nu maar had mogen schreien.... zoo eens goed uitschreien.... o, hoe onbarmhartig!.... Zij liet haar voorhoofd tegen het kozijn rusten. Niemand kon haar in het aangezicht zien. Maar Richard keerde zich geen enkele maal

om - hij had het zoo druk met zijn reisdeken. Geen enkele blik naar boven! Ruw was hij altijd geweest, maar nooit zóó; het was opzettelijke onvriendelijkheid!

'Daar rolde het rijtuig weg. Hij lichtte even zijn hoed zonder op te zien.'

Haar oom is niet minder ontroerd dan zij, maar zij vermoedt niet, dat het is, omdat hij gewetensknagingen voelt over het medewerken tot den verkoop van háár, arm zestienjarig kind. Doch als het oogenblik gekomen is, dat zij met haar man alleen zal worden gelaten, en zij, begrijpende dat het nu gedaan is met de uiterlijke pret, haar oom angstig vraagt haar weer mee te nemen naar zijn huis, dan voegt hij haar op harden toon toe, dat zij, wat er ook moge gebeuren, voortaan geen ander tehuis meer zal hebben dan haar man's woning; dan dooden die ijskoude woorden al haar naïeve jongemeisjes-oprechtheid en maken haar op-eens tot de vrouw van de wereld, die weet, dat zij achter leugens haar leed moet verbergen.

Selma's huwelijk wordt 'allergelukkigst' genoemd in de eerste twee jaren; d.w.z. er gebeurt niets in. Zij mag natuurlijk studeeren; zij neemt les in paardrijden, maar zij gevoelt zich zóó eenzaam in de wereld, dat ze soms wenscht eens ziek te worden. Jong? dat is zij, negentien jaar pas, maar - haar plaats in gezelschappen is onder de huismoeders! Haar leven is zoo leeg, zoo leeg! zij verlangt naar emotie's, al moest er dan ook een ongeluk gebeuren. - Op zekeren dag kòmt er een ongeluk. Haar vader heeft een longontsteking gekregen en wenscht haar te zien, seint haar neef Richard. Als de telegram komt met dit bericht, is haar man van huis, maar zij vertrekt terstond. En nu dat wederzien van Richard! Ieder ander zou er een tooneel van gemaakt hebben, vol sentimentaliteit, tranen die ter sluik worden weggewischt, oogen, die van vroeger jaren spreken enz... Maar Selma en Richard zijn geen poppen, die juist zóó doen als in andere romans. En Ahlgren beeldt hunne gewaarwordingen even oorspronkelijk af, als ze verrassend voor den lezer zijn.

Selma wil, in groote opgewondenheid, dadelijk de ziekenkamer binnengaan, maar Richard, die in de voorkamer op haar wachtte, wil dat niet toestaan. Zij tracht zich met geweld naar de deur te begeven, maar hij duldt het niet, grijpt haar bij den arm en stoot haar een eind de kamer in. Eerst wordt zij boos, maar

dan verkeert die toorn plotseling in blijdschap: zijn driestheid was een lang ontbeerd genot voor haar? De schermutselingen hunner kinderjaren komen haar voor den geest. Bovendien gevoelde zij ‘het verkwikkende van eenen wil te ontmoeten, die tegen haar in strijd was, niet met den dwang om te moeten bukken, maar met volle vrijheid zich te verdedigen’. Zij is dan ook nu niet, evenmin als vroeger, verliefd op haar neef, en als hij haar vertelt, dat hij geëngageerd is, hopende dat zij er onaangenaam door getroffen zal worden, toont zij alleen een kinderlijk plezier. Hij schertst er over heen, en zij slijten - want Selma blijft vooreerst bij haar vader - een leventje van goede kameraden. Selma moet de brieven aan Richard's meisje, Elvira - een naam, even karakterloos, als het wezentje zelf - lezen, en zij vergelijkt onwillekeurig Richard's eenvoudige manier van schrijven met Kristerson's uitbundige stijlversieringen. Richard vertelt haar, dat hij heel veel van zijn meisje houdt, en dat hij, daar zij nog zoo kinderlijk en onontwikkeld is, hoopt haar gemakkelijk naar zijn eigen opvattingen te kunnen opvoeden. Onder het spreken van den een en het luisteren der andere, gevoelen zij beide flauwtjes, hoezeer zij eigenlijk het groote geluk hadden misgeloopen. Maar dat gevoel wordt nog duidelijker, heel duidelijk zelfs, als Selma ongesteld wordt en Richard, als aanstaand dokter haar behandelen, uren lang bij haar komt zitten praten. Hij vertelt haar, dat hij vroeger verliefd op haar is geweest, maar.... och, dat gaat wel over. Hij spot er mede, en Selma houdt zich, alsof zij dien spot voor ernst opneemt. Maar *hij* weet wel, welk een heimwee onder dien scherts snikt, en *zij* begint te begrijpen, dat hij Elvira maar genomen heeft omdat... ja waarom? Op een dag komt Kristerson haar halen, hij wantrouwde den toestand, al wordt zijn hart verlicht bij het hooren van Richard's engagement.

Maar die beiden zijn aan zichzelven en aan elkander ontdekt, en als Richard, eenmaal met Elvira getrouwd, zich in Selma's buurt komt vestigen, neemt de intimiteit hunner verhouding, ondanks hun voortdurend kibbelen, steeds toe, wel te verstaan, dat zij elkanders gezelschap zoeken. Elvira, hoe lief ze voor 't overige moge zijn, is een schepseltje, dat zich niet graag met onderwerpen, die buiten haar werkmandje liggen, ophoudt. Hoe veel te meer gaat Richard het waardeeren, dat Selma, zooals hij bemerkt, over allerlei dingen veel heeft gelezen en na-

gedacht, en boven alles: dat zij niet preutsch is, dat zij niet af keerig is met hem over zaken te praten, waar de ‘dames’ een kleur van plegen te krijgen, als een heer die in haar tegenwoordigheid durft bespreken. Maar als in het klimmen hunner vertrouwelijkheid eindelijk dat oogenblik komt, dat Richard meent haar de zijne te kunnen noemen, dan gevoelt ook zij wel ‘de verzoeking, hare oogen tot hem op te heffen, het nadenken in zijne blikken te verdrinken en eene enkele maal zich aan zijn borst te werpen en te bekennen dat zij niet koud was, dat ook zij de macht gevoelde van dien teugelloozen, jubelenden hartstocht! Maar het duurt slechts een oogenblik;’ - in het volgende komt haar geheele gemoed in opstand tegen de voorstelling van de mogelijkheid van zulk eene relatie. Want die zou haar de achting voor hem hebben doen verliezen, wat haar meer waard was dan het ander. Ook hij begrijpt en billijkt haar afwijzing: ‘thans weet ik, wat ge waard zijt en ik verheug er mij bijna over, dat ge niet mijne vrouw zijt geworden; dit is zoo oneindig veel meer.’

Den volgenden dag zal Richard een studiereis naar het buitenland aanvaarden, maar bij hun afscheid blijkt eerst recht, hoe weinig hij zijn aandoeningen kan bedwingen. Hij bekent haar nu, dat hij nooit in al die jaren heeft opgehouden haar lief te hebben, en als zij zich niet sterker had getoond dan hij, was het misschien niet bij die bekentenis gebleven. Maar zij houdt zich sterker, tot hij - vertrokken is. Dan wil zij kalm bij haar boeken haar verdriet verdrijven,.... het gaat niet, zij kán het niet uithouden. Zij zet zich te paard, en rent in galop dwars door de velden, over de heuvels, naar een punt van den straatweg, waar hij straks met het rijtuig zal voorbijkomen. Op een heuvel staande, roept zij hem in de verte een laatst vaarwel toe. Maar haar afkeer van aanstellerij maakt dat zij, als het gebeurd is, haar handeling een ‘heerlijken coup de theâtre’ gaat vinden, waarvan het jammer is, dat er bengaalsch licht bij ontbrak.

Als zij thuiskomt, is die ergernis over zichzelve spoedig geweken voor de overstelpende smart der eenzaamheid, die zij nu tegemoet gaat. Na langen, innerlijken strijd, begrijpt zij, het in deze omgeving niet uit te kunnen houden. Zij vraagt haar man, of hij met haar eens naar Stockholm wil gaan, - afleiding heeft ze noodig - uit voorwendsel, dat zij nog nooit

in de hoofdstad geweest is. Maar eenmaal in Stockholm, waar Kristerson's aanmatigende domheid veel schriller aan 't licht treedt dan in het eentonig landleven; waar zij allerlei aandoeningen krijgt, die de herinnering aan 't doorleefde oproepen - begrijpt zij, dat ook deze afleiding niet helpt. Er is maar één redmiddel: - weg uit haar tegenwoordig bestaan, en aan den arbeid! Op een avond komt de uitbarsting. Kristerson heeft een heel lekker souper laten klaarzetten, als zij samen uit den schouwburg thuiskomen - hij heeft gehoopt haar te verrassen, maar zij weigert iets te gebruiken. Terwijl hij zit te smullen, begint zij, uit het venster kijkend, plotseling te spreken over het nadeelige van vrouwen zoo jong uit te huwelijken, als met haar geschied is. Eerst begrijpt hij er niets van, neemt alles voor scherts op, maar zij verliest spoedig haar geduld en zegt hem vierkant:

‘Ik wilde je eenvoudig zeggen, dat de belofte, die ik als kind gegeven heb, in mijn oog niet verbindend voor mij is als vrouw.’

‘Wat zijn dat nu voor praatjes?’

‘Ik kan niet langer volhouden - begrijp je - het is uit.’

Nu wordt het ernst. Zij legt hem breedvoerig haar tegenzin in hun samenleven uit, zij gebruikt de hardste woorden om hem te doen gevoelen, hoe hatelijk zijn liefkozingen voor haar zijn, hoe hij haar eigenlijk met zijn geld heeft gekocht, hoe zij zich, door dien toestand nog langer te doen voortduren, als eene gevallen vrouw zou moeten beschouwen. Eerst tracht hij, haar met zijn burgermans beginselen van orde, zonde, wettig huwelijk enz. te verslaan, en als dat niet helpt, zet hij haar in 't nauw met te vragen wat zij - als weggeloopen vrouw, zonder geld - beginnen zou. Tegen dàt argument kan zij niets inbrengen, en hij, denkende dat ze nu wel tot bedaren zal komen, blaast het licht uit en stapt in bed. Maar het komt niet tot bedaren in haar: zij schrijft aan Richard een brief met verzoek, voor haar in Duitschland een plaats te zoeken aan een inrichting voor onderwijs. ‘Meer heb ik niet noodig te zeggen, het overige begrijpt ge.’ En het boek eindigt met Selma als directrice van een ‘pension’ voor meisjes in Berlijn. Nadat zij een poos secondant was geweest, had Kristerson door een ongeluk het leven verloren, en - bijna zijn geheele vermogen bleek hij aan haar ver-

maakt te hebben. Hij had ongetwijfeld ondanks alles véél van haar gehouden. Zij neemt het geld aan, maar ten bate van anderen; zij belast zich met de geestelijke en lichamelijke opvoeding van eenige jonge meisjes. Deze, zegt zij tot Richard, als hij haar met zijn vrouw eens bezoekt, zullen ten minste ‘in staat zijn in hun onderhoud te voorzien. Zij zullen niet in verzoeking komen eene verbintenis te sluiten, der zedelijk ontwikkelde, fijn gevoelende vrouw onwaardig en de ellende niet ondervinden van een huwelijk *om het geld*.’

Men ziet: een ongewoon slot even als het een ongewoon boek is. Ieder begrijpt wel dat de arbeid alleen Selma in staat gesteld heeft, haar mislukt leven te vergeten, misschien te vergoeden. Van ‘eind goed, al goed’ is geen sprake. Eene liefde als Selma en Richard voor elkander hebben kan wel onderdrukt worden, maar niet gedood. De arbeid - vooral de intellectuëele arbeid - is een uitmuntend middel om eene vrouw zelfstandigheid te verzekeren, om haar voor het gemis van een ander ik, dat hoogste aardsch geluk, schadeloos te stellen. De arbeid prikkelt tot volhouden: wie verstaat welk een genot het is te arbeiden, vindt er niet alleen een middel in om te kunnen leven, maar ook om de smarten van het leven te dragen.

Maar is die arbeid voor de vrouw een redmiddel, het is niet - ook niet in de oogen van Ahlgren - het ideaal, het hoogste, dat het leven aan eene vrouw geven kan. Men meene niet, met eene te doen te hebben, die over het huwelijk haar schouders ophaalt. Het huwelijk van twee menschen, die in alles met elkander meêleven, - dat is een geluk, wel zeldzaam op aarde, maar daarom des te uitnemender, indien het voorkomt. Ziet men de schrijfster in *Geld* onder Selma's trekken en met Selma's geluid toornig zich verzetten tegen een huwelijk, dat dien naam niet waard is, in *Mevrouw Marianne* wendt zij het hoofd af van het door haar ontworpen beeld der gelukkige vrouw, die na lang zoeken, het volkomenste echtgeluk deelachtig wordt. In dat boek heeft zij al het geheim verlangen van haar ziel, al dat eindeloos vergeefsch verlangen, voor de menschen van haar fantasie in rijke vervulling doen gaan.

Maar, laat mij trachten, van *Mevrouw Marianne* een indruk te geven, die de stemming nabij komt, waarin dat bui-

tengewone boek mij heeft gebracht. Buitengewoon, ja, want de naam van Ahlgren zal niet genoemd kunnen worden, zonder dat over dit meesterstuk van haar hand wordt gesproken. Heeft George Eliot *Adam Bede* geschreven, Zola *l'Assommoir*, Mevrouw Bosboom *Het Huis Lauernesse*, Turgénjew *Vader en Zonen*, - Ernst Ahlgren kan met *Mevrouw Marianne* evenzoo overal in de wereld voor den dag komen.

Marianne is de eenige dochter in het gezin van den kassier Björk, dat op grooten voet is ingericht, met behulp van eenige commensaals, en waar men de leus huldigt: erfenissen nalaten is dwaasheid. Zij heeft drie broeders: Karel en Wouter, die student zijn, en Haqvin, die nog maar 'kwak' is. Vader, moeder en kinderen houden allen te zamen van gedistingeerde omgeving en manieren, en buitendien van lekker eten en drinken. Zonder aan oversparen te kunnen denken, gebeurt het zelfs wel eens, dat de heer des huizes met zijn handen in 't haar zit, en bezorgt het hem dus een ongewoon prettige gewaarwording als zekere Börje Olsson, een zeer rijke grondeigenaar uit Tomtö, op een goeden dag de hand zijner dochter vraagt en verkrijgt. Marianne is eene gevierde schoonheid, maar zij is een goed kind van haar vader, en neemt Börje Olsson aan, ofschoon hij een boer is, omdat hij rijk is. Daar komt bij, dat hij haar wel bevalt, dat is te zeggen: niet in het bijzijn der anderen, want dan komt zijn gebrek aan elegantie zoo sterk uit, maar in tête-tête. Hij heeft dan zoo iets sympathieks in zijn stem en het is haar, of zij hem al jaren lang gekend heeft. En moge het waar zijn, dat hij zich niet precies als een man van de wereld gedraagt, hij heeft toch smaak, dat getuigen de geschenken, die hij haar geeft; en hij houdt veel van tooneel en muziek. Börje, van zijn kant, houdt overstelpend veel van zijn mooi meisje, al is het waar, dat zij zich niet zoo moest decolleteeren op een bal - want dan schaamt *hij* zich - en al hindert het hem, dat zij veel te lang slaapt, iets wat voor de echtgenoote van een plattelander minder zou passen. Ook valt het hem in haar tegen, dat zij, als ze met haar moeder eens een bezoek brengt aan de hofstede van Tomtö, dat groote, ruime huis, waar drie vertrekken naar haar eigen keus zullen gemeubeld worden, er niet zeer meê ingenomen blijkt. Maar zij houdt toch van hem, zegt ze, en dus zal alles wel terecht komen. Zoo

denkt Marianne er ook over, ofschoon zij, behalve dat ongezellige huis, een indruk heeft meegenomen, dat Börje nog al op den penning is, en zij het vreemd vindt, dat zijn moeder, die afzonderlijk woont, geheel niet voor den dag komt en zal komen, evenmin als Börje's andere familie. Börje legt haar wel uit, dat zij zoo in opvoeding en karakter met zijn familie verschilt, maar zij kan het toch niet best verdragen.

De bruiloft blijft niet lang uit, en dat is maar goed, want Börje ontvangt van de broeders (altijd in zijn afwezigheid) heel wat schimpscheuten, die Marianne soms wel eens met huivering aan het naderend samenleven met hem doen denken. Alleen de jongste broeder, Haqvin, is minder geestig: hij houdt van Börje, dien hij een zachtmoedigen en ronden kerel vindt, en als hij, na de bruiloft van zijn zuster afscheid neemt, fluistert hij haar toe: ‘Marianne - - - Marianne - - - wees goed voor Börje.’ Hij voelt al, dat ook mooie, lieve, jonge vrouwen het talent hebben, een man dol te maken!

Börje's ‘poesje’ is vreeselijk verwend, en krijgt, bij haar tocht per rijtuig naar het huis van Tomtö, minstens een keer of tien van allerlei onnoozelheden, de stuipen op haar lijf. Het donker, de zonderlinge bewegingen der paarden en dan het steigeren van een dezer dieren voor de brandende teertonnen bij het huis, doen haar bijna in zwijm vallen. De huishoudster, die alles gedaan heeft om haar meesteres recht feestelijk te ontvangen, krijgt dan ook geen enkel vriendelijk woord; zij maakt op Marianne den indruk van een gevangenbewaarster! En dan die ongezellige groote woonkamer met haar stijve meubels! Doch Börje is zóó teeder en babbelt zoo vroolijk voortdurend, dat zij eerst nog wel wat met hare gedrukte stemming coquetteert, maar weldra meegesleept wordt en zich aan haar opgewekte natuur overgeeft.

Den volgenden dag begint het echter eerst recht. Haar ontwaken is geheel, zooals zij dat verkiest; tamelijk laat opstaan, dan in een elegant négligé ontbijten, en vervolgens met een paar romannetjes open te snijden den tijd dooden, bevalt haar best. En Börje is allervoorkomendst tot - hij haar komt vertellen, dat hij al de daglooners met hun vrouwen genoodigd heeft te eten, en dat zij ze dan moet begroeten en geschenken uitdeelen voor hun kinderen. Want Börje wil, dat

het een feestdag zal zijn, ook voor zijn ‘volk’, die dag, dat hij zulk een vrouwtje heeft thuisgehaald. Eerst laat hij haar keuken en kelder zien, en dan gaat het naar de dienstbodenkamer, waar zij het ‘erg plomp en grof vindt.’ Zij begrijpt niet, hoe hij in al dat huishoudelijk gerei zoo veel pleizier kan vinden. Maar o wee, als het eten der werklieden gedaan is, en zij allen aan haar voorgesteld worden en haar een hand geven! Al die handen moet zij aanraken, warm-klamme handen met wratten, handen als boomschors zoo ruw of zoo dik als een meelzak. Zij durft zich niet verzetten, maar als het gedaan is en zij zich kan wasschen, is ze zoo zenuwachtig, dat zij over haar geheele lichaam beeft. ‘In de keuken, te midden van lieden, wier bewegingen alle even lomp waren, dàt was dus het leven, dat hij haar bood!’ Börje vindt haar snikkende op de sofa zitten; hij verschrikt hevig, maar hoorende waarom zij schreit, wordt hij zeer pijnlijk getroffen: ‘deze ziekelijke gevoeligheid boezemde hem verachting in.’ Hij had gedacht, gehoopt, dat zijn vrouw één zou zijn met hem, dat zij belang zou stellen in, sympathie hebben voor de dingen, die hem ter harte gingen. ‘Maar nu vernieuwde hij de vroeger bij zich zelven gedane belofte, dat er scheiding zou zijn tusschen al wat tot zijn daaglijkschen arbeid behoorde, tot zijn denken, hopen en verwachten in betrekking tot zijn bedrijf- en zijn huwelijksleven.’

Dat is Marianne volkomen naar den zin. Zich bemoeien met huishoudgeld, met de vaststelling van het menu voor elken dag - dat kon toch moeilijk van haar gevergd worden. Het huwelijk bestond voor haar in een leven van zorgeloos vermaak, - ze hoefde nu geen geld meer te ontzien - en dan de liefde van Börje. Zij had al zooveel romans gelezen; men behoefde haar niet te vertellen wat liefde was. Zij beschouwde dus haar voortdurend verlangen naar Börje's liefkozingen als een bewijs, dat ze dol veel van hem hield; en haar verveling in zijn afwezigheid was immers het kenmerk van eene goede echtgenoote! Verder dan minnekoozen komt het echter in hun samenleven niet. Hij weigert b.v. haar romanprullen ter hand te nemen, en studeert, trots haar pruilen, zeer ijverig in allerlei natuurwetenschappen; *zij* wil niet leeren schaken - wat *hij* zoo graag doet. Als het voorjaar wordt, moet Börje natuurlijk harder werken dan anders; hij

kan niet zoo vaak meer in haar gezelschap zijn; hij gaat in zijn eigen kamer slapen, omdat hij met zijn vroeg opstaan Marianne uit den slaap haalt. Nu gaat zij, in haar romanbestaan, weer een anderen prikkel zoeken; zij tracht, met coquetterie-kunstjes, elken dag 'hem zichzelven te doen vergeten', en dat bezorgt haar *spanning*. In den zomer komen Marianne's broeders bij Börje logeeren, en dan ondergaat haar opzien tot Börje wel eenige wijziging. Marianne zag hem niet langer door den bril der verliefdheid, maar door de oogen dier jongelui. Hij was Börje Olsson - niets meer dan Börje Olsson - geen prins uit een sprookje, noch een romanheld. Zij gaat zich een weinig schamen om zoo verliefd te zijn, en denkt er niet aan, dat dit schamen juist een toetssteen is van haar huwelijksliefde. Wat Börje aangaat, hij kan het met Haqvin nog al vinden, die ofschoon student geworden, zijn schoonbroeder is blijven vergoden, en overal met hem meegaat, om wat van den landbouw te leeren. Wouter is iemand die ijverig werkt; - al kon Börje nu juist niet van hem houden, hij heeft toch achting voor hem, alleen dáarom. Maar Karel, de langslaper, de dagdief, de hofmaker, die geen oogenblik moeite doet zijn verachting voor het boerenbedrijf en het boerenleven te verbergen, dien Karel kan hij niet zetten, en hij geeft hem op zekeren dag zoo ongemakkelijk de waarheid te hooren, dat de 'studiosus a non studendo' er, ondanks zijn groote handen, eenigermate bang van wordt. Wouter is eigenlijk - want Haqvin is nog te jong - de eenige serieuze der drie broers; en deze toont op zijn beurt, achting voor Börje, door te leeren schaken, om hem den eenigen partner in zijn lievelingsspel te vergoeden. Deze Wouter ziet ook zeer goed in wat in het leven van Börje en Marianne ontbreekt, maar zijn zuster begrijpt zijn toespelingen niet. Zij voelt eerst recht haar onbeduidenheid als Börje, een poos later geweigerd heeft - althans zonder nadere inlichtingen - zijn schoonvader geld te leenen, en zij hem schreiend toevoegt, dat het hem immers niet kan schelen zijn naam even op een stukje papier te zetten.

'Marianne, je moet je niet met "mijne zaken" bemoeien.'

Hij sprak streng en beslist. Het was de eerste maal, dat Marianne het gebrek aan gemeenschap, dat hun huwelijk kenmerkte, op onaangename wijze ondervond. 'Mijne zaken'. Zij stond zoowel buiten zijne zaken als buiten zijn arbeid.

‘Het was eene vernedering, alsof hij haar gebrek aan vermogen had verweten. Hij had haar op het gevoeligst beleedigd. Zij hield dadelijk op met schreien, maar sprak den ganschen avond niet meer tegen hem.’

Een dag of wat speelt zij ‘de verongelijkte echtgenoote’, en vleit hem dan weer om goed te worden, wat hij zeer koeltjes opneemt. Hij zondert zich nog meer dan vroeger met zijn werk af, en, den moed opgevend om hem door liefkoozingen te verteederen, komt zij nu tot het besef, dat hij eigenlijk haar liefde niet waard is. Zij is blind geweest, zij heeft hem hooger geschat dan hij verdiende, hij zal nooit zoo *innig* voelen als zij, omdat het hem aan haar fijner opvattingsvermogen ontbreekt. Zij voelt zich alleen en onbegrepen. Er moet iemand komen, die haar leert waardeeren. En die iemand komt - hij is Paul Sandell.

Paul Sandell, de natuurlijke zoon van een huisonderwijzer en een arm kameniertje, is Börje's oudste vriend. Hij heeft gestudeerd, dank zij zijn taaie werkkracht zonder iemands geld noodig te hebben, maar toen heeft eene schatrijke, ziekelijke en niet jonge juffrouw hem getrouwd, en hem in staat gesteld de verdere studie er aan te geven. Hij is een echte schoonheidssensitieve, en het reizen door de highlife wereld met al haar verfijnde genietingen heeft hem bijna alles geschonken, waar hij naar begeerde. Maar nu is hij dat overdadig genot moe, hij verlangt niet anders dan rust, en.... zijn vrouw is dood; en nu komt hij tot Börje, en.... hij blijft, op Börje's en Marianne's uitdrukkelijk verlangen, in hun huis wonen, waar hij een paar groote kamers naar zijn eigen smaak inricht.

Ik zal over dien Paul, die mij meer als een onbestemd verzamel-type van verschillende nerveuze artiest-menschen voorkomt, dan als een naar het leven genomen persoonlijkheid, straks het een en ander zeggen, wanneer ik Ahlgren's mannefiguren behandel. Het is mij nu hoofdzakelijk te doen, Marianne's indrukken van haar gast te volgen. Zonder het nog precies te weten, valt Paul reeds spoedig eene half-eerbiedige vereering van Marianne ten deel. Al zijn enthoesiast en welgemeend prijzen van zijn ouden vriend Börje leidt tot niets anders dan hem, Paul, in haar oogen boven haren man te stellen. Zijn sybaritische schoonheidszin, zijn critische blik, zijn veelbewogen verleden, zijn gesprekken en zijn hagedis-

achtige schoonheid, alles te zamen brengt haar in verrukking, en zij denkt er niet aan, dat dit reeds een begin is van ontrouw aan haren man. Soms vindt zij hem blasé, maar meestal begrijpt ze hem volkomen. Wat wist hij o.a. die ‘flirtation’ aardig te verdedigen tegenover Börje's plompe opvattingen; nu zij zou hem toonen, dat ze hem begreep. Al spoedig zelfs raakt zij zóo op haar gast verzot, dat zij jaloersch wordt als deze Börje's fermheid en volharding tegenover haar prijst. Is het liefde, wat zij voor hem gevoelt? O! dat woord is plomp en grof. Hunne gewaarwordingen - want dat Paul ook jegens haar niet onverschillig is, heeft zij reeds lang gemerkt - zijn niet onder woorden te brengen. Als zij elkander aanzien achter Börje's rug om, - bij het schaakspel - is het, als werden hun zielen verteerd door eigen gloed. Toch vergist Paul zich als hij meent, gewonnen spel met haar te hebben: zijn eerste daad, een lange kus in haar hals op een avond als hij voor eenige weken op reis gaat, is genoeg om haar geweten van fatsoenlijke vrouw wakker te maken. In zijn afwezigheid beschreit zij bitter de toenadering, die zij hem heeft laten blijken, en bij zijn terugkeer - als hij meent dat het ‘mariage à trois’ nu zal beginnen - staat zij hem zóo te woord (Börje is niet thuis) dat Paul, na een hevig en langdurig tooneel, van zijn ‘Mevrouw Marianne,’ zooals hij haar noemt, afscheid neemt voor altijd. Wanneer Börje thuis komt, verneemt hij, dat zijn oude vriend den anderen dag zal vertrekken, voor goed, zoogenaamd omdat hij het niet langer in de rustige rust van Tomtö kan uithouden,

Nu is de held verdwenen, en de roman uit; Marianne heeft het zóo gewild. Maar het is haar nog niet genoeg, hem afwezig te weten; zij gevoelt schuld te hebben aan haar man, een schuld, die zij moet goedmaken. En zij is... zwanger. Ik kan onmogelijk de uitmuntende analyse van haar gemoedsstrijd volgen; enkele punten aan te stippen zij mij echter vergund. Het drukt haar zóo, dat zij iets voor Börje te verbergen heeft, dat zij het verdrietig vindt met hem over het kind te moeten spreken, dat zij onder het hart draagt. Zij heeft een afschuw van zich zelf. Hoe gaarne had zij in zijn vreugde over zijn aanstaand vaderschap gedeeld, maar zij kon niet; die looden last van haar schuld is tusschen hen beiden. Hoe gaarne had zij hem alles bekend, maar Börje is driftig, het zou tot een uitbarsting kunnen komen, en wat moest er dan

van haar arm kindje worden? Zoo, door haar schaamtegevoel gedwongen, zich aan zijn lief koozingen te onttrekken of althans die niet te zoeken, gaat zij haar man uit de verte gadeslaan, en hem meer waardeeren. Voor allerlei dingen krijgt zij oog, die haar vroeger onverschillig waren. Het landleven gaat haar belangstelling inboezemen, omdat haar man zich er met zulk een ernst aan toewijdt.

Het kindje komt, en het is een zoon, en Börje is zoo roerend-teeder voor zijn vrouw, hij voelt nu zóo, dat hij haar boven alles liefheeft, dat zij moed krijgt op de toekomst. Het is alsof zij een nieuw leven zullen beginnen, alsof hun zoon hen eerst elkander heeft doen kennen.

Maar nu komt de crisis. Börje wil zijn zoon Paul noemen, Marianne wil dat niet, maar Börje blijft onverzettelijk. En nu doet zij hem in-éens die bekentenis, waar zij zoo lang mee heeft rondgeloopen. Zij hoopt, dat hij toornig zal worden, opstuiven, en - weer goed worden, maar er gebeurt heel wat anders. Hij wordt ijzig-koel: de vrouw, die oneerlijk tegen hem geweest is, heeft zijn achting verloren. Hij zou zich van haar gescheiden hebben, maar nu dat kind er is, ‘moeten zij trachten er zoo goed mogelijk over heen te komen.’ Misschien dat hij zal leeren haar te vergeven, maar zij moet niet denken hem door vriendelijkheid te zullen winnen. Er is tijd noodig om het wantrouwen, dat in zijn ziel gewekt is, te verdrijven; hij moet weten, of zij eerlijk tegen hem wil zijn in het vervolg. ‘Ik ben dom en goedgeloovig geweest’ zegt hij. ‘Ik ben een gek geweest, dien de eerste de beste om den tuin kon leiden. Er leeft iets in mijn gemoed, dat ik zelf nog ternauwernood begrijp. Ik heb zoo blind op je vertrouwd, - ik had hèm zoo lief. Zulke wonden laten litteekens na, en niemand kan zeggen, waartoe zij kunnen leiden.’

Er zit niet anders op - Marianne moet trachten door ijverige plichtsbetrachting zich het vertrouwen van dien strengen echtgenoot weer waardig te maken. Vreemd - zij gaat lust gevoelen in het landleven; het wekt haar op, door die talrijke landen te gaan, waar Börje met zooveel kracht en verstand toezicht en beheer over uitoefent. Zij zou zelve mee willen doen aan al dat landbouwen, maar als zij het hem vraagt, zoekt hij er wat anders achter, of geeft zijn geringschatting voor haar te kennen. Het smart haar, dat hij zoo hard tegen

haar is, maar.... geeft het verleden er hem geen recht toe? Zij laat zich niet uit het veld slaan; uit eigen beweging gaat ze natuurkunde studeeren; op eigen houtje een moestuin aanleggen; ja, zij gaat weven, en wint er bijna Börje's hart mede: zijn moeder muntte er zoo in uit. Hij stribbelt echter nog tegen; het gebeurde neemt hem nog te veel tegen haar in. Op een dag nochtans, als Marianne hem vraagt of hij, die, gelijk ze weet, zoo graag eigen-geweven kleederen draagt, het niet eens met haar maaksel wil beproeven, kan hij niet langer pruttelen. Hij geeft haar een kus. En de beslissende verzoening zou wel spoedig gevolgd zijn, ware er niet iets gebeurd, buiten beider wil om, dat haar opnieuw verschuift. Er komt een brief aan Marianne's adres van Paul. Marianne wil, dat Börje dezen zal openmaken - zij heeft denzelfden ochtend in de courant gelezen, dat Paul zich om 't leven gebracht heeft - en Börje doet het, na lang weigeren. Het is een laatste woord van den levensmoede aan ‘Mevrouw Marianne’ maar vooral ook aan zijn ouden kameraad Börje. Als Marianne hem wil troosten, wijst hij haar af. ‘Kind, laat mij met rust.’ Hij hield nog altijd van den man, die hem had willen bedriegen; hij hield meer van hem dan van zijne vrouw.

Maar de tijd gaat voort, hij brengt vergetelheid, en hij brengt ten slotte Marianne in de armen van haar man. Dagelijks maakt zij vorderingen in allerlei dingen, die hem belang inboezemen. Zij leest Engelsch; zij spreekt met gemak over land- en tuinbouw; hij gaat haar bewonderen, weinig vermoedend, dat zij dit alles doet om hèm. Maar op een dag worden zijn oogen geopend. Het is als zij tot hem sprekend over hun zoon, hem verwijt, dat hij haar nooit waardig gekend heeft, d e e l g e n o o t e te zijn in lief en leed. Eerst begrijpt hij haar nog niet.

‘O, Börje - w a t heb ik met je mogen deelen? Waarom houd je mij van je moeder verwijderd?’ (Zij heeft namelijk zijn moeder nog nooit gezien!)

‘Van moeder?’

‘Ja. - Waarom mag ik niet lief hebben, wie jij lief hebt? Waarom mag ik je leven niet leven, denken met jou gedachten, hopen met jou hoop? Waarom houd je mij *altijd* op een afstand - nú, nu ik je meer bewonder dan al die anderen?’

‘Maar je weet niet, wat je zegt! Bewonderen? Mij!’

‘Geloof je, dat ik blind ben?’ - Zij zei dit bijna schert-

send, want zij voelde het; de overwinning was behaald en de hartstochtelijke uitbarsting voorbij.

‘Marianne’ - hij zei dit na eene lange pauze - ‘het is me, alsof we beiden andere menschen geworden zijn, sinds we elkaar voor de eerste maal zagen.’

‘Ja, *jij* waart aartsdom, en ik was nòg dommer dan jij,’ antwoordde zij met beminnelijke oprechtheid.

Oppervlakkig geoordeeld zou dit het slot kunnen wezen. Maar het bezoek van Börje met zijn vrouw aan die moeder, altijd zoo stelselmatig verwijderd gehouden van Börje's huis, omdat hij die model-vrouw niet aan de luimen van zijn kinderachtige Marianne wilde blootstellen; aan die moeder, waar hij al die jaren brieven mee gewisseld heeft om háár alles te zeggen wat hij zijn vrouw niet kon of meende te kunnen zeggen - dat bezoek vormt het slot van Ahlgren's harmonisch boek. In het huis van zijn moeder vinden zij elkander eerst recht; dáár vraagt hij haar, wat zij zoo lang begeerd heeft van hem te hooren: of zij moeite, lust en zorgen met hem deelen wil; daar voelt zij, dat nu voortaan haar leven vol en gezegend zal zijn door *zijne* nabijheid, *zijne* liefde. ‘Zij zou voor hem hebben kunnen knielen, zijne handen drukken aan hare lippen, in het overstelpend dankbaar gevoel van de zijne te wezen, de zijne in vreugd en smart, in geluk en ongeluk, immer en altijd en in alles, tot de dood hen zou scheiden.’

Als mijne uitvoerige analyse nu maar den lezer duidelijk gemaakt heeft, welk eene voortreffelijke vrouwen- en huwelijkskenner Ernst Ahlgren is geweest, ben ik tevreden. Ik heb reeds hiervóór gezegd, dat ik onmogelijk haar ontleding van Marianne's karakter in alle hoekjes kon volgen: althans in groote lijnen heb ik den weg naar het geluk dier bijzondere vrouw geschetst. Dat bewijst juist, hoe hoog *Mevrouw Marianne* staat. Een boek, dat men van stukje tot beetje kan navertellen, is niet geschreven door iemand, die het ernstig met zijn kunst meent. Om verhaaltjes te schrijven was het Ahlgren niet te doen. De *legende* is bijzaak; een boek moet gevuld worden niet door gebeurtenissen, maar door een karakter.

Om nog eens - en nu voor het laatst - mijn voorgewende onderstelling omtrent Ahlgren's ongelukkigen echt aan te roeren: een geluk, zooals Marianne na haar langdurig lijden verwerft, kan niet zóó gevoeld worden door eene vrouw, die

het altijd best met haar man heeft kunnen vinden. Zij moet òf van een dergelijke ‘zege na strijd’ kunnen meespreken, en dat lijkt mij, Ahlgren's zelfmoord in acht nemend, meer dan onwaarschijnlijk; òf zij kent het echtelijk geluk alleen van hooren zeggen. Men heeft wel eens beweerd, dat oud-vrijers soms het best slagen - namelijk als die oud-vrijers aan literatuur doen - met het afbeelden van kinderfiguren[1]; iets dergelijks waag ik te vermoeden met betrekking tot niet- of ongelukkig gehuwde vrouwen. Ernst Ahlgren is niet alleen in haar kracht, als zij het gemoedsleven van vrouwen, die echtgenooten zijn, wil schetsen, maar zij verstaat ook uitnemend de kunst kleine meisjes te laten zien. Stelt zij ons in *Smeulende vonken*[2] voor oogen, hoe een getrouwde zuster met eene verloofde zuster geheimpjes wisselt; in *Eene balkoningin*[3] wat er van een meisje worden kan, die, in haar overmoed alle vrijers de deur wijst; in *Een Realist*[4] hoe een ‘détraqué’ zijn partuur vindt in een meisje, dat hij denkt te overbluffen; in *De Sèvresgroep*[5] hoe eene jonge teringlijderes lijden kan als men haar die geliefde, schoone groep, waar zij zoo aan gehecht was, ontneemt; in *Vrouwen*[6] tot welk gebeuzel jonge dames kunnen vervallen, die een zieken jongeheer oppassen, en elkander in den weg loopen, - haar beste meisjes-beschrijving is die van het heel jonge, half-wilde, maar aanbiddelijke kind Lalla[7]. Lalla is een tienjarig kind; heel leelijk, heks-leelijk zelfs, maar met een paar groote mooie oogen. Zij is bij menschen in huis, die niet veel om haar geven, want zij is een ‘onecht’ schaap; alleen een oude man, dien zij grootvader noemt, en die soldaat geweest is, mag haar nog al lijden. Op een dag brengt een van de knechts een eekhoorntje voor haar mee, dat zij in een oude vogelkooi mag zetten, en dat heelemaal en alleen aan háar behoort. O, wat is ze gek met haar ‘Kurre’ - zoo noemt ze hem - hij is nog mooier dan een

1) Zie b.v. Huet's studie over Potgieter: *Litterarische fantasien en kritieken*, dl. 13, blz. 75.
2) *Wolken*, blz. 88.
3) t.a.p. blz. 198.
4) *Primula Veris*, blz. 21.
5) *Schetsen*, blz. 106.
6) t.a.p. blz. 136.
7) *Drie* in *Wolken*, blz. 102.

jong poesje, alleen niet zoo om mee te sollen, want hij bijt dadelijk.... nu, daar is hij dan ook Kurre voor. Maar o jé, de vogelkooi is niet heel hecht, en op een goeden dag kruipt onze vriend er uit en begint de boerin, die juist in de kamer is, op haar rug te dansen.... Wat moet Lalla beginnen? als hij het nog eens doet, heeft de vrouw gezegd, zal zij hem door Pajas, den kettinghond, laten opeten. Zij klaagt haar nood aan ‘grootvader,’ en die neemt den brutalen rakker nu bij zich op zijn kamer. Dat is een leventje, want nu zijn ze met hun drieën: Lalla, Kurre en grootvader. Maar het gaat niet lang goed zoo: Kurre, ondanks al het lekkers, dat Lalla voor hem uit haar mond spaart, ondanks haar toegevendheid en onderworpenheid als hij haar bijt, - Kurre houdt meer van grootvader, die hem onder zijn pels neemt, dan van zijn wettige meesteres. Als Lalla het andere jaar naar school moet, ziet zij haar lieveling alleen 's avonds, slapende en nijdig en onverschillig voor haar liefkoozingen! Och, och, wat een verdriet heeft zij daarvan! Dan zegt grootvader wel, ‘hij is toch *jou* eigendom; hij is jou eekhoorn.’ Maar dat was een schrale troost. Kurre - voor wien zij zou willen werken en sparen - Kurre gaf niets om haar; hij gaf alleen om den lekkeren pels. Ja, hij *sliep* zelfs wel eens een enkele maal in grootvader's bed en dan moest Lalla dood alleen naar haar bed gaan en zich o! zoo diep ongelukkig gevoelen. - Grootvader was tegenwoordig vriendelijker dan voorheen. Het was niet moeielijk om vriendelijk te wezen, dacht Lalla, als men Kurre *had*! Als Kurre kort daarna sterft, heeft grootvader meer verdriet dan zij.

Men zou zoo zeggen, dat eene vrouw, die zooveel meegevoel toont te hebben in de gemoedsbewegingen van gehuwde vrouwen en kleine meisjes, ik bedoel die met zooveel waarheid van détails deze gemoedsbewegingen heeft kunnen afbeelden, - dat zulk eene vrouw, die bovendien uit den aard van haar positie als schrijfster en denkster tot de geëmancipeerden mag gerekend worden, met vrij wat minder talent en heel wat minder welwillendheid de gewaarwordingen van mannenharten in haar boeken zou moeten beschrijven. Maar de bevestiging van zulk een vermoeden blijft volkomen uit, wanneer men er naar gaat zoeken. Ahlgren meet mannen en vrouwen niet alleen met dezelfde maat; zij bewijst ook, van beide menschensoorten volkomen op

de hoogte te zijn. Naïeve boeren, of degelijke burgerlui, of jonge artisten, of ‘détraqués’ - zij heeft van alles ontmoet en niet alleen ontmoet, maar in haar weldoortimmerde herinnering opgenomen. Om een boer of een werkman te doorgronden, want dat heeft zij blijkens een aantal schetsjes in haar novellenbundels gedaan, mag men nu niet zooveel intüitievermogen noodig hebben; ja, misschien lijkt het niet heel moeilijk een karakter als Richard (in *Geld*) of Börje Olsson (in *Mevrouw Marianne*) te bestudeeren, omdat zoo'n karakter zich niet ingewikkeld voordoet. Maar het is heel iets anders, zelfs voor eene geëmancipeerde vrouw, vernuftige en sceptische modernisten als b.v. William Zimmerman[1)] te analyseeren. Eene vrouw, die den moed heeft zich aan zulk een taak te wagen, die de volharding bezit, het innerlijk leven van een soortgelijk jongmensch te onderzoeken tot het geen geheimen meer voor haar oplevert - ik zeg niets te veel, als ik beweer, dat zulk eene vrouw tot de voorname zeldzaamheden behoort. Mij althans is noch in de Skandinavische literatuur, om van òns land maar te zwijgen, noch in de Fransche en Engelsche, eene dame bekend, die het in dit opzicht tegen Ernst Ahlgren zou kunnen opnemen. Zelfs de Fransche vrouwelijke auteurs, hoe overmoedig en bijdehand ook, zijn tot heden nog niet met een boek voor den dag gekomen, dat de aangrijpend-ware karakteriseering van de vroeg-rijpe jongelingen onzes tijds in *Modern* in een enkel opzicht op zijde streeft.

Vóor ik over dit laatste en nagelaten boek van Ahlgren spreek, moet ik nog iets zeggen van Paul Sandell. Ik heb reeds opgemerkt, dat hij mij niet als een individualiteit boeit, en beweerd, dat hij een soort van verzamel-type zou kunnen zijn van de oververzadigde artistieke naturen onzer dagen. Wilde men van *Mevrouw Marianne* eene groote allegorie maken, dan zou hij tegenover Börje Olsson, de verpersoonlijking der rusteloos voortbrengende werkkracht, staan als het beeld van het zuiver-egoïstisch zingenot, dat zich zelf genoeg is. Hij is de artist, die niets voortbrengt. Hij is de man, die liefde zoekt, zonder liefde te willen geven. Als hij dood is, wordt zijn schaduw op den grond niet gemist.

Iets personeels bevat deze getrouwe karakteristiek niet. Er

1) In *Modern*.

zijn honderden rijke jongelieden in de wereld, die op deze wijze het geld over den balk gooien en hun existentie aan de vergetelheid prijsgeven. Het is ‘chic’ zoo te doen en daarom doet men het. Bovendien vaart men er wèl bij: men geeft niets weg, men behoudt zichzelf geheel. Alles voor zich en niets voor anderen.

Maar ik moet mij haasten de verdenking te ontgaan, als zou ik Ahlgren van haar algemeene typeering der Paul-figuren een verwijt willen maken. Hij behoefde in den roman *Mevrouw Marianne*, die volkomen gevuld wordt door de titelfiguur, niet veel meer te zijn. En hoe voortreffelijk is het haar gelukt, de détails van dat type op te merken en weer te geven. In de beschrijving van zijn persoon, dien zij bij een hagedis vergelijkt, is niets, volstrekt niets, dat van een ander soort van man gezegd had kunnen worden. In de afbeelding, mag ik wel zeggen, van zijn vertrekken, vol bibelot's en uitheemsche weelde, zijn de geringste kleinigheden zóo aangebracht, dat zij in de omgeving van hun bewoner onmisbaar schijnen. Ahlgren noemt terloops zijn lectuur op, en welke auteurs blijken zijn lievelingen te zijn? Bourget, Baudelaire, Maupassant en Flaubert. Bourget bovenaan, het ‘enfant chéri’ der dames en der ontzenuwde jongelieden. Zoo'n trekje is van evenveel waarde voor het beeld van Paul, als het een verrassend licht werpt op de hooge ontwikkeling van de schrijfster. En Paul's gesprekken, - die zijn eenvoudig onverbeterlijk. Men vergunne mij een enkel brokje er van aan te halen: dat, waar hij Marianne en Börje uitlegt wat hij onder ‘flirtation’ verstaat. Marianne heeft gezegd: ‘men noemt het hier coquetterie’, maar zij is ver van huis.

‘“Neen, o neen,” - riep Paul minachtend - “coquetterie is zoo infaam burgerlijk; zoek liever een woord voor iets zwevends, lichts, iets, dat fonkelt in de zon en verdwijnt, iets waarnaar men zijne handen uitstrekt met de begeerte het vast te houden.” Hij maakte met zijne hand eene vibreerende beweging in de lucht, en hij zag van onder zijne wimpers uit met een blik, als zocht hij in de ledige ruimte een passende uitdrukking. - “Het is een spel der intelligentie, dat de middelmatigheid dupeert; het is iets, dat het oogenblik vervult, zonder te vermoeien; het is een niets; maar een niets, dat met elk oogenblik vernieuwd wordt. Die niet weet, wat flirtation is, kent de vrouwen niet.”’

Is de schepping van Paul, hoe uitmuntend ook geslaagd, toch kennelijk meer de uitslag van veel lectuur en misschien eene enkele ontmoeting, - want het is duidelijk dat zijn soort in Skandinavië, en gelukkig voor Skandinavië! maar zelden wordt aangetroffen - een figuur van het hedendaagsche jongelui's bestaan in Zweden, zeer waarschijnlijk naar het leven genomen, vormt William Zimmerman, de ‘held’ van *Modern*[1].

Modern is naar de documenten van Ahlgren bewerkt door Axel Lundgard. ‘Terwijl ik deze regelen schrijf,’ zegt Ahlgren in haar voorrede, ‘sta ik op den rand van het graf. Ik voel, dat ik de laatste hand niet aan dit werk zal kunnen leggen; ik had het zoo gehoopt, en het schema stond mij zoo helder voor den geest, maar mijn ziekte verhinderde mij om met vlijt en kracht den vorm te geven, die aan zulk een werk past. Het materiaal, dat ik er voor verzamelde, was mij evenwel van te veel waarde, om met de groote opruiming, die na mijnen dood niet zal uitblijven, te worden weggeworpen.’ (Waarlijk, de schrijfster had geen hoogen dunk van haar naaste omgeving!) ‘Ik koos een uitweg en ontwierp in vluchtige trekken het beeld, dat ik zou hebben willen teekenen, en na dit gedaan te hebben geef ik het penseel aan hem, die jong is en de kracht bezit, die mij ontbreekt. Moge hij het dorre geraamte bezielen.’

Het is dus tamelijk onzeker, wàt in het boek van Ahlgren is, wàt van haar executeur-testamentair. Er zijn gedeelten, jongelui's gesprekken b.v., zoo levendig, studentikoos, dat eene vrouw ze haast onmogelijk kan hebben geschreven. Andere gedeelten zijn er, b.v. waar de moeder van William weent over de levensmatheid van haar zoon, die niemand anders dan eene vrouw zoo geschreven en gevoeld moet hebben. Mij dunkt, dat wij het naast bij de waarheid komen, met het er voor te houden, dat Ahlgren's materiaal strikt zoo door Lundgård is bearbeid, met behulp van eenige, door haar misschien vooraf reeds klaargemaakte fragmenten.

William Zimmerman is journalist, vroeger student geweest, en nog ongetrouwd. Hij doet aan literatuur, maar is bijna nooit tevreden over hetgeen hij, en dan nog zeer langzaam, voortbrengt. Hij is trouwens niet alleen onvoldaan over zijn werk,

1) Waarschijnlijk is deze titel onjuist. In het Zweedsch beteekent ‘Modern’ ook ‘De Moeder’ en die is de hoofdpersoon van het boek.

maar over zijne positie, zijne omgeving, de geheele wereld kortom. Wat die positie aangaat, zijn moeder heeft geld en zou hem gemakkelijk den mond open kunnen houden, maar hij is te trotsch om een cent van haar aan te nemen, en verkiest zelfs niet bij haar in te wonen, uit vrees op die wijze wat voordeel van haar geld te hebben. Dat is de eenige reden, waarom hij het nalaat; want hij weet, dat zijne moeder, die zeer ontwikkeld en zeer vrijzinnig is, zijne vrijheid in geen enkel opzicht zou belemmeren. Vrijheid beteekent voor hem: het gewone leven leiden van een jongmensch van vijf-en-twintig jaar, die aan zichzelf is overgelaten; hij heeft er wel geen pleizier in, want hij voelt nooit iets, nooit, maar men kan toch niet leven als een monnik. Om dezelfde reden houdt hij zijn kennissen aan, die hij voor 't overige allen even imbeciel vindt.

Zóo doet hij zich voor, als zijn moeder na jaren afwezig geweest te zijn, tot hem in Stockholm terugkeert. Zijn moeder is van een ander geslacht, zij heeft een hart vol poezie en liefde en zij maakt zich diets, dat William's ‘inwendige lamheid’ slechts voorgewend is, dat zijn onverschilligheid voor alles en allen een goed en groot gemoed verbergt. Al ontveinst zij zich niet, dat het moeilijk gaan zal, ze neemt zich vast voor, hem dat masker van koelheid te ontnemen, zijn productiegave uit haar willekeurige sluimering wakker te schudden. Deze strijd om het behoud van haar zoon vormt den inhoud van den roman.

William houdt zich tegenover ieder als een gesloten boek, ook tegenover zijn moeder, ja misschien nog wel het meest tegenover háar, omdat hij al haar teedere belangstelling aan egoïsme toeschrijft. Daar hij het niet in overeenstemming acht met zijne levensbeschouwing, nog een soort van eerbied voor zijne moeder te toonen, gewent hij haar terstond aan eene zeer grove behandeling, en laat geen gelegenheid voorbijgaan om haar òf over haarzelve òf over zijn vader een hatelijkheid te zeggen. Maar zij draagt alles in stilte, bemoeit zich heel zelden en dan uiterst behoedzaam met zijne zaken, zoodat het haar op een dag gelukt zijn vertrouwen in zoover te winnen, dat zij hem helpen mag aan den roman, dien hij wil, maar beweert niet te kunnen schrijven. Als een catechiseermeester vraagt zij hem uit - zij weet zelve ook zoo'n beetje wat schrijven is - en zet hem aan tot dicteeren van het eerste hoofdstuk.

Het gaat een poosje heel vlot zoo, maar op-eens scheidt

William er mee uit: het verveelt hem. Hij kàn niet schrijven, de Zweden kunnen niet schrijven, beweert hij; hij heeft pas een boek gelezen, uit Noorwegen natuurlijk. Dat is een boek, zooals een mensch maar éénmaal in zijn leven kan schrijven, want zùlk schrijven staat gelijk met zijn slagader open te rijten. Het is een treurige bekentenis der jeugd van den tegenwoordigen tijd; zóo is onze levensmoeheid, zóo wordt ons leven vernietigd, wij zelf bedorven. Ik zou het uit willen gillen: 'ja, dat is *waar!* dat is *waar!*' Mevrouw Zimmerman voelt, dat iemand die zoo spreekt, nog niet geheel gevoelloos is geworden; zij gaat dat hooggeschatte noorsche boek lezen en excerpeeren, om het als een vijand te kunnen bestrijden, maar hoe verder zij komt, hoe meer zij begrijpt, dat zij haar zoon nooit zal kunnen overtuigen. 'En zij huiverde bij de gedachte, dat die levensmoeheid steeds het deel zou zijn van haar kind; dat hij steeds een leven zou leiden - met gekochte liefkoozingen, zonder een zweem van eene reine, warme genegenheid, die hem kon bezielen tot levenslust, hem opwekken tot den arbeid.'

Ja, een liefde, - dat is het eenige, wat hem kan redden. En daar het meer en meer blijkt, dat het haar niet gelukken zal, zijn versteende liefde voor zijn eigen moeder te doen leven hoopt zij nu maar dat hij eens echt verliefd zal raken.

En het gebeurt werkelijk, wat zij wenscht. William gaat in den zomer een poosje met verlof naar een badplaats, Lysekil, in de Bohuslandsche scheren. Lysekil is een badplaats, die aan al zijn 'landelijke zomer-idealen' voldoet; er is frissche lucht en zout water, eene restauratie eerste klasse, mooie damestoiletten, en verschillende bekenden uit Stockholm. Hij maakt er, door zijn 'vriend' Pelle Wahlberg, kennis met een vrouwelijk studentje, juffrouw Alma Hagberg. Zij is bereisd, coquet en geëmancipeerd; eerder leelijk dan mooi. Dat zijn natuurlijk nog geen redenen, dat zij William zou boeien. Maar toch boeit zij hem. De gedachte, dat hij verliefd kon zijn, wijst hij verre van zich. 'De mogelijkheid daarentegen, dat *zij* verliefd was op hem, vond hij meer dan waarschijnlijk. De belangstelling die zij in hem had getoond, was nog al duidelijk, en hij kende haar nog niet genoeg om te weten, dat hij voor haar ongeveer hetzelfde vertegenwoordigde als zij voor hem: eene belangwekkende proefneming, waartoe men overgaat in de zekerheid, dat men zelf geheel buiten gevaar is.' Het wonderlijkste nu is, dat hij, met

al zijn berekenende koelheid, begonnen is werkelijk van Alma te houden, terwijl zij zich maar zoo houdt, om hem, den bekenden en beruchten Zimmerman, eens van nabij te leeren kennen. Voorloopig intusschen is zijn liefde hem een groot geluk, hij wordt voor een poos weer jong; den ganschen zomer blijft hij Alma op het spoor, aan zijn moeder echte opgewonden brieven schrijvend, die van een omkeer in zijn ziel spreken, van een opwekking uit den doode, waar zij haast niet aan kan gelooven!

Als Alma, in den winter, voor haar gezondheid naar Stockholm komt, schrijft zij hem komiek-ironische briefjes, om haar geëmancipeerdheid te laten blijken allerlei groote woorden gebruikend, o.a. vertellend, dat zij 's avonds langs de straat had loopen fluiten. Hij beantwoordt die briefjes even koddig, zonder er bij zichzelf voor te willen uitkomen, dat hij iets om haar geeft. Maar op een dag dat hij met zijn moeder een lezing van een ‘apostel der onzedelijkheid’ bijwoont, schiet hij ineens op een dametje af, dat in de voorste rij zit, met een gebaar en een uitdrukking op zijn gelaat, die voor Mevrouw Zimmerman geen twijfel meer overlaten aan zijn verliefdheid. Als zij echter nader kennismaakt met de dame in quaestie, valt deze haar tegen. ‘Een koud hart, en onder den schijn van bedeesde schuwheid egoïstische brutaliteit.’ Dit is haar eerste indruk. Maar als zij ziet, hoe innig veel haar zoon van dit bleeke, bloedelooze schepseltje houdt; hoe verheugd hij is, dat ook zijn moeder met haar wil omgaan, dan wijzigt zich dit scherpe oordeel. Te weten dat haar zoon deze Alma lief heeft, is voldoende om ook haar het kind te doen liefhebben.

Althans, dit verbeeldt zij zich. Al spoedig begint er in haar een verzet op te komen tegen den loop dezer zaken. Moet zij afgedankt, verworpen worden voor dit oppervlakkige, lichtvaardige wezentje? Dat gevoel begint zoo sterk te worden, dat zij straks er in juicht, William te hooren beweren, dat zijn neiging voor Alma niets diepgaands heeft.

Gaat deze neiging echter in 't oog vallend toenemen, dan jaagt zij die ijverzucht vàn zich, ontvangt Alma met William gedurig in haar woning, verheugd door de buitengewone verandering ten goede, die met hem heeft plaats gehad. Hij werkt nu, hij is niet langer mat, hij zoekt in gymnastiek en baden zijn kwijnend gestel te verstalen. Zelfs heeft hij met zijne maî-

tresse gebroken. Intusschen is hij, ondanks alle vertrouwelijkheid, nog niet met Alma verloofd; zijn moeder en zij beiden leiden met hun drieën een gezellig leventje: dat is al. Zij, Alma, ontwijkt zijn declaratie's en dat prikkelt hem juist. Hij begrijpt niet, dat zij geen zweem voor hem voelt, alleen uit nieuwsgierigheid en tevredenheid bij hem blijft, en er niet aan denkt zich, met wien ook, te verbinden.

Als Alma in het begin van het voorjaar, eindelijk eens naar huis gaat, geniet Mevrouw Zimmerman een korten tijd van hoog genot. William, geheel vervuld van de gedachte aan ‘zijn kleine leeuwerik’, komt in een teedere stemming jegens zijn moeder als nooit te voren, haalt de herinnering aan zijn kinderjaren op, laat haar zijn eersten brief aan Alma lezen.

Het antwoord van Alma, een weinig slag-om-den-arm-achtig en zeer kort, laat William geen rust. Hij moet naar Kopenhagen, en gaat daar naar Lund, waar hij Alma hoopt weer te vinden. Ook vindt hij haar weer - maar zij zijn elkander vreemd geworden. Mevrouw Zimmerman, die zeer rustig, op de toekomst vertrouwend, thuis zit, krijgt op eens van beiden een briefje met deze mededeeling. Zij aarzelt geen oogenblik; - het geldt het levensgeluk van haar zoon; een ontgoocheling zou voor goed zijn geestelijke warmte doen verkoelen - en vertrekt ook naar Lund. Als zij met Alma gesproken heeft, weet zij, dat er met dit koude, karakterlooze schepsel nooit iets aan te vangen zal zijn; Alma spreekt er tegen haar, zonder de minste verlegenheid, over dat zij plan heeft te gaan trouwen met een handelaar uit de stad. Maar Mevrouw Zimmerman weet ook, dat haar zoon het nog niet zoover heeft gebracht; dat zijn liefde veel te groot is, om bij het eerste stootje te vallen. Zij schrijft hem een brief vol toorn en liefde en angst: ‘Ik haat haar; ik *kan* haar niet vergeven. Ik kan in haar gezelschap zijn, vriendelijk en goed jegens haar wezen - zooals vandaag - - maar dan ben ik *valsch*, zooals ik dat ben tegenover de meeste menschen. Als je wilt, dat ik *waar* jegens haar zijn zal, want dat *kan* ik niet, dan moet je kiezen tusschen haar en mij. Ik zou valsch worden tegenover *je beiden*. En tegenover *jou* wil ik het niet zijn.’

Zijn antwoord - zij wist, hoe het zijn zou. Hij kòn niet van haar scheiden; hij haatte haar niet; hij vond haar ‘halve gevoelens’ volkomen natuurlijk. Bovendien is het hem gebleken,

dat zij nog niet zoo geheel los van hem is. Maar hij begrijpt ook dat zijn moeder in zoo iets niet deelen wil, hij begrijpt haar onstuimige liefde. Daarom is het maar beter, dat zij elkander voorloopig niet terugzien. En toen begaf de moeder van William ‘zich in vrijwillige ballingschap; zij behoorde tot eene generatie, die moest aftreden van het tooneel om plaats te maken voor het sceptische, bloedlooze geslacht, dat toch door zijn jeugd het recht heeft van te leven en te bestaan. - De strijd was geëindigd.’

Als men het boek toeslaat, kan men zich niet met het feit verzoenen, dat zij, die zulk eene tragedie heeft gedacht, met zulk een onovertroffen meesterschap den strijd tusschen moeder en zoon - de allegorische, maar van leven bloeiende beelden van twee geslachten - heeft weergegeven zooals zij dien had gezien in haar groot-voelend vrouwenhart; kan men er niet in berusten, zeg ik, dat zulk een artieste nu reeds is heengegaan. Wat had zij nog veel te zeggen gehad aan de wereld!

Aannemende dat Axel Lundgård, die ongetwijfeld een schrijver is, waardig om aan het werk van Ahlgren vorm te geven, ongeveer de helft van *Modern* er zelf bijgedacht heeft, dat blijft het nòg verwonderlijk, hoe eene vrouw zóo het mannenhart, zóo de harteloosheid of voorgewende harteloosheid der tegenwoordige jongelieden heeft kunnen doorgronden. Het is moeielijk te zeggen, welke taak zwaarder valt: voor eene vrouw een man te analyseeren, of voor een man, de geheimen van een vrouwenkarakter, van vrouwen-aandoeningen na te gaan. In allen gevalle is behalve een groote ervaring, een buitengewone intuïtie-gave voor beide noodig. Eene zeer begaafde Nederlandsche vrouw bekende mij onlangs, verstomd te hebben gestaan bij de verwonderlijk juiste analyse van vrouwelijke aandoeningen in Maupassant's *Notre coeur*. Naar hare meening moest die analyse het zuivere resultaat zijn van zeer uitvoerige mededeelingen, Maupassant door eene ontwikkelde dame van hoogen stand verstrekt. Edmond de Goncourt gebruikte voor het schrijven zijner *Chéric* inderdaad zulke mededeelingen en bekentenissen. Men zou geneigd zijn, wat Ahlgren betreft, hetzelfde te gelooven: namelijk, dat een dier ‘sceptische, bloedlooze’ jongelui haar zijn geheele vertrouwen had geschonken. Maar wat ook de oorsprong zij van haar figuur: ervaring zonder intuïtie, ervaring met intuïtie, of enkel intuïtie (dit laatste is schier

ondenkbaar); zij heeft in allen gevalle aan het onsamenhangende vorm gegeven, een vorm weliswaar slechts in conceptie, maar die toch in dit klad reeds een tragisch kunstwerk van hooge orde bevatte.

2.

Ofschoon uit al het voorgaande, waarin ik mij beijverde den lezer een zoo getrouw mogelijk beeld van Ahlgren's karakterontleding te geven, wel opgemaakt kan worden, dat onze schrijfster het leven volstrekt niet als een spelletje opnam, zij verkoos daarom nog niet onder de kniesooren genoemd te worden. Zij heeft zelfs, zooals uit verschillende schetsen in haar novellenbundels blijkt, zulk een bijzondere *vis comica*, dat ik mij verplicht reken, daarop in een afzonderlijk hoofdstukje de aandacht te vestigen.

Ik kan dat niet beter doen, dan door een vijftal schetsjes kortelijk na te vertellen.

Moeder Martha[1)], een lange knappe vrouw, die fiks uit haar oogen kijkt, zit op een Zondagavond in haar gebedeboek te lezen en tegelijk naar buiten te zien. Op eens ziet zij den slager Peter Venkel zwaaiend en vloekend de straat afkomen, starend naar den ‘spookachtigen’ blikslager Siller, die aan den overkant hem tracht voorbij te komen. Zij ziet den slager den aanval doen op Siller met hevige vuistslagen en doeltreffende stooten. Siller denkt niet aan tegenstand, en laat zich mishandelen, telkens tegen de huizen vallend. Moeder Martha is de positie volkomen duidelijk. Zij opent het venster en roept op haren rappen, bevelenden toon: ‘Wat jelui ook doet, stoot mijn glazen niet in.’ Flap, vliegt het raam toe, en de mishandeling gaat door, duurt zelfs zoo lang, dat moeder Martha er zich kwaad over begint te maken. De straat langs kijkend, ontdekt zij drie jonge mannen, kalm toeziend. Hoepla, 't raam weer open: ‘Hoe is 't mogelijk, dat drie sterke kerels dat kunnen aanzien!’ Een der jonge mannen neemt een dorschvlegel op, en geeft er den slager een fermen klap mee op zijn rug. De slager scheldt hem uit, monstert hem, vindt hem onwaardig om meê te vechten, en druipt af. Maar als de

1) *Primula Veris.*

blikslager heen wil gaan evenals zijn bevrijder, wordt het raam op een kier geschoven. ‘Je bent een flinke kerel, Ole!’ zegt moeder Martha tot den laatste; ‘neem den blikslager mee en kom binnen, dan kunnen we hem wat schoonmaken, want hij ziet er uit als een zwijn. Ik denk dat een rumgrog jelui geen van beiden schaden zal.’ Uit.

Ik heb in dit artikel al eens meer den naam van Guy de Maupassant genoemd, en bij het navertellen van dit schetsje komt hij mij opnieuw op de lippen. Bij niemand anders, zou ik willen zeggen, kan Ahlgren in hare teekening van de komische eenvoudigheid, de lakonische gewoonten der noorsche plattelanders beter vergeleken worden, dan bij hem, die de sobere maar groteske manieren der normandische boeren in zijn ‘contes’ heeft vereeuwigd. Men weet trouwens, hoe de oude Vikings in Normandië hebben huisgehouden, en daarna nestjes gebouwd.

Een huwelijk uit zuinigheid[1)] pleit nog sterker voor mijn gevoelen dan het vorige. Op een schemeravond komen twee meisjes en een man ‘uit den laagsten stand’ dominee's studeervertrek binnen. Hij maakt zich bekend als Per Larsson, die, nu drie weken geleden, zijn huwelijk met de eene meid, Bengta Hansdotter, heeft laten afkondigen. Bij stukjes en beetjes, terwijl zij van tijd tot tijd opmerkzaam het plafond bekijken, komt het er uit, dat zij beiden wel voorgenomen waren te trouwen, maar dat zij dit ‘nu wel wat veranderd wilden hebben’. De zaak is, dat Nils Tuasson (waar Bengta dient) weduwnaar is geworden, en nu aan Bengta zulke voordeelige voorwaarden heeft gesteld, dat zij besloten is, maar in zijn dienst te blijven. Per heeft echter eene andere, veel jongere meid, Jugar, meegebracht: die zal nu Bengta vervangen. Dominee wijst hem op zijne lichtvaardigheid en zoo meer; maar Per houdt vol: ‘Gehuwd is niet gekocht’. *Hij* weet, wat hij weet: je kan er altijd nog af, al bèn je aangeteekend. ‘Ja,’ zegt nu dominee, ‘maar dan moet je een verzoekschrift aan het domkapittel richten.’ ‘Wat kost dat?’ vraagt Per. Ongeveer tien kronen, luidt het antwoord. De bruigom ontstelt hevig, en na eene korte beraadslaging, geeft hij te kennen, dan maar met Bengta te zullen trouwen. Jugar trekt zich terug, niet blij, maar even-

1) t.a.p.

min ontstemd. Of dominee al kookt van verontwaardiging, het helpt niets:

'Zullen tien kronen oorzaak worden, dat je trouwt - - - voor heel je leven?'

Hij had even goed kunnen beproeven indruk te maken op den muur, (als) op deze twee dienaren van den mammon.

'Wanneer het niet voor wat minder kan, dan moet 't maar blijven zooals 't is,' zei Bengta, haar hoofddoek onder de kin vastknoopend.

Lijkt het 'lager leven', zooals Potgieter het noemde[1], in deze schets ons allesbehalve geflatteerd, dat komt, omdat wij zoo gewoon zijn aan gemaskerd egoïsme. Het vermakelijkprimitieve in deze zelfzucht heeft tenminste de deugd, dat het zich oprecht voordoet.

Hoe iemand zich aan een dier kan hechten, en de overige wereld geen duit waard achten, wordt ons treffend-vermakelijk beschreven in *Twee Kameraden*[2]. De kameraden heeten Truls Jonasson, knecht, oud-gediende en oude getrouwe bij een rijken boer, en Veldman, zijn hond, wien ter wille hij alle nachten in den stal slaapt, daar zijn vrouw dat 'vuile beest' niet in huis wil dulden. Truls kan trouwens veel beter in den stal aarden dan thuis, waar hij altijd 'als op naalden' zit. Op een nacht ontstaat er brand in de stallen, en Truls, als oude getrouwe (met verlof) zonder broek aan, denkt aan niets dan hoe hij en zijn hond de koeien zullen redden. Het tooneel is onbeschrijflijk drastisch: Truls, die een voorschoot heeft omgebonden, dat boven zijn bloote beenen rond fladderd, staat als een dolzinnige de dieren te tellen, die Veldman met al zijn vernuft en zijn tanden uit de stallen jaagt. Eene vrouw roept om haar kind, dat nog niet terecht is, maar wat malen hem kinderen! de stier, de stier is er nog in! En hij met Veldman dwars door de vlammen weer naar binnen. Het beest wordt nog gered, en over het kind behoeft hij zich niet ongerust te maken, want 'de hoopvolle jongeling was gevonden, zittende op een wagen, uit alle macht de zweep gebruikende op een paar denkbeeldige paarden'. - Kort daarna is het Kerstmis, en van die gelegenheid zal gebruik gemaakt worden

1) In zijn studie *De Kopyeerlust des dagelijkschen levens*. Kritische Studien I.
2) *Schetsen*

om Truls in de kerk een medaille uit te reiken voor zijn langdurigen trouwen dienst. Truls komt bij de kerk, mèt Veldman natuurlijk. De koster wil het beest er niet in laten, ofschoon Truls zegt, dat hij, Veldman, nog meer de medaille heeft verdiend dan zijn baas. Daar komt de dominee aan; die wil er ook niet van weten, al zweert Truls, dat zijn hond ‘geen boe of ba’ zal zeggen.

‘Ja, maar dan ga ik daar ook niet staan om bedankt en geroemd te worden voor alles, wat *hij* heeft gedaan. Dan kan mij die medaille geen zier schelen.’

‘Het kan toch Truls bedoeling niet zijn om heen te gaan?’

Truls Jonasson bleef staan en keerde zich om.

‘Kunnen ze mij pakken?’

Hij meende de politie.

‘Neen, natuurlijk niet!’ antwoordde dominee, verwonderd over zulk een vraag.

‘Nu, dan mag voor mijn part een ander de medaille krijgen, ik wil ze niet hebben.’

Het eind is, dat Veldman mee in de kerk mag. ‘Het was niet mogelijk zich behoorlijker te gedragen dan Veldman deed; zelfs de wijze, waarop hij zich omkeerde en zijnen staart naar zich toe haalde als er iemand voorbij ging, scheen te zeggen: “pardon!”’ Hond en meester verblijden zich in elkaars geluk, de historie is uit.

Ik geloof wel, dat deze drie schetsen voldoende zijn, om den lezer van Ahlgren's zin voor de komische zijde der plattelanders te overtuigen. Reeds meermalen heb ik er echter op mogen wijzen, hoe veelzijdig deze begaafde vrouw ontwikkeld was; hoe zij mannen- en vrouwen-karakters met evenveel scherpzinnigheid analyseerde; hoe zij, wel verre van overal een drama in te willen zoeken, dat met het oog op haar eigen levensomstandigheden, geen verontschuldiging had behoefd, een ongeveinsd behagen schiep, als het te pas kwam, in het vermakelijke. De dwaasheden in de fatsoenlijke standen lieten haar evenmin ongevoelig als die van het ‘lager leven’. Zoo is er in haar bundel *Schetsen* een beeldje, dat ‘vrouwen’ te zien geeft, als zij een ongesteld jong heer vertroetelen en.... vervelen. Theodoor is rechtsgeleerde, maar ziet er uit als een schooljongen, deels omdat hij pas aan de betere hand is van een zware rheumatische ziekte, maar vooral omdat mama, zijn

twee ongehuwde tantes en de oude dienstbare hem zoo vertroetelen. Hij mag voor 't eerst weer eens buiten op een sofa liggen (staan kan hij nog niet) en nu laat ‘de oude gedienstige’ hem in de barre zon neerzetten. Zijn bloed moet ‘koken’, dat is goed voor de rheumatiek. De ‘lieve Theodoor’ is woedend en spreekt geen woord tegen mama en de tantes, die hem allen even liefdevol aanstaren en aaien. Tante Agatha staat onthutst, dat hij zoo in de zon ligt; zij wil hem, ‘haar engel’ dadelijk laten verplaatsen. Maar de ‘engel’ is koppig, en verkiest nu maar als martelaar te poseeren. Er komt een nichtje van hem, Adèle, die ook al liefdevol is, zóo liefdevol, dat hij ‘lust voelt haar te bijten.’ Zij kàn het niet dulden, dat hij zoo in de zon zit, gaat op een stoel naast de sofa zitten, en spant haar parasol over hem uit. Straks komen ze met wijn voor hem aandragen ‘ter versterking’, hij slikt het als een drankje en verslikt zich; dadelijk komen ze met een stukje drop aandragen, denkend dat hij hoest van een gevatte kou. Tante Lilly komt nu aanhollen, en jammert, dat men hem geen wijn had moeten geven. Hij gaat schreeuwen van woede: ‘Laat me alleen!’ en nu denkt mama, dat hij een zonnesteek heeft gekregen. En hij barst uit: ‘Ik ben geen schoothondje, dat slechts voor uw genoegen leeft, ik ben geen poes, die vertroeteld moet worden, ik ben een *mensch* - lieve God, heb jelui er waarachtig nooit aan gedacht, dat ik een *mensch* ben! - dat ik er *niet* ben *voor jelui*, maar voor mij zelven! dat het leven het *mijne* is, niet het *uwe!* - dat ik deze zemelknooperij niet kan uitstaan - dat ik *vrij* wil zijn? vrij!!’ De welmeenende plaaggeesten, Adèle incluis, haasten zich te verdwijnen. En als zijn andere nichtje, Hilda, later even komt, die, volstrekt niet voornemens een zieke gezelschap te houden, alleen maar eens om zijn verkniesde gezicht schatert, dan gaat hij meelachen, denkend, dat de welmeenendheid der geheele wereld niet kan opwegen tegen zulk een zelfzuchtigen, onvervalschten levenslust.

In dit laatste schetsje loopt weer zoo'n klein, klein strekkinkje door, een ‘zedelesje’ dat ‘achteraan bengelt’. Maar men kan onmogelijk alles zoo krijgen, als men het graag zou willen hebben. De Noren en Zweden *zijn* nu eenmaal philosophische naturen. Misschien zullen zij zich beteren, wanneer zij een even hoogen trap van volmaaktheid beklommen hebben

als... de Franschen bijvoorbeeld. Valt het feit niet weg te redeneeren, evenmin is het te bemantelen dat Ernst Ahlgren vermijdt, het op den voorgrond te stellen. Twaalf bladzijden scherts overbluffen gemakkelijk eenige regels levenswijsheid[1].

3.

Alvorens mijne beschouwingen over Ahlgren te eindigen, moet ik nog op één punt de aandacht vestigen: op haar plasticiteit, haar talent om personen en dingen artistiek af te beelden. Ongetwijfeld is ook dit een talent, dat zij niet in den grond begraven heeft, maar aan den anderen kant gaat het moeilijk te zeggen, dat zij er mee woekerde. Hoofdzaak bleef voor haar het innerlijk leven der menschen, en met alle respect voor dat streven, moet ik toch bekennen, hier en daar brokjes plastiek aantreffend, deswege een weinig zuur te hebben gezien.

Haar natuurbeschrijvingen komen, uit den aard der zaak, nog zeldzamer voor den dag dan de physieke afbeeldsels van menschen. Waar zij aangetroffen worden, staan zij met de menschen in verband, en dit is op zichzelf hoogelijk te waardeeren.[2] In *Mevrouw Marianne* b.v. wat ik hier de vrijheid neem, aan te halen:

'(Als Börje in een vreemd land was, zou hij) verlangen naar de nabijheid der zee, de zee, die hij in zijne jeugd gewend was te zien, zoodra hij maar een kleine hoogte beklom. Nu was hij verder van haar verwijderd, maar dáar, waar hemel en aarde te zamen smolten, fonkelde een fijne streep, scherp als een blinkend zwaard. Dat was de zee. Marianne kon haar zien van de hoogte, waarop zij zich bevond.

Hare longen vulden zich met frissche, versterkende voorjaarslucht. Zij voelde zich zoo jong en moedig; zij begon te begrijpen, dat men dit alles kon liefhebben.

.....

"Het had den ganschen nacht geregend, maar de grond

1) Amusante schetsjes zijn nog *Verdriet* en *Ola*, in *Primula Veris; Een lomperd, Ludde*, in *Wolken; Practische theologie van Hans Lando* in den bundel *Schetsen*.

2) Men vergunne mij te verwijzen naar hetgeen ik hieromtrent schreef in mijne beschouwing over het werk van Jacobsen, in *De Gids* van Maart j.l. blz. 469.

had, een spons gelijk, al het water ingezogen; zij liep op gevallen dennennaalden, zoo zacht als op dons; nu en dan kraakte er een takje. De lucht was, waar de wind geen toegang had, warm en de geur der dennen omgaf haar als een parfum."

Vormt hier de natuur met den mensch een geheel, en zouden wij niet gaarne de eene ter wille van den andere missen, er zijn in Ahlgrens schetsen sommige stukjes, waar de menschelijke figuur er een weinig te onpas bijgesleept schijnt. Zoo b.v. *de Heide* (in *Wolken*) waar zij begint haar indrukken van die ruime, roodbloeiende vlakten goed weer te geven, maar niet kan nalaten de stemming van den lezer te bederven met een tooneel van armoede, in welker beschrijving zij haar philosophie wat al te veel vrij spel laat. Van eene individueele natuurvereering, zooals bij Björnson, is dan ook bij haar nagenoeg geen sprake. Indien die er is, geeft zij zich wel lucht, waar de gelegenheid het eenigszins toelaat.

Als het noodig is, of haar de lust bekruipt, menschen met eenige trekken te laten zien, doet Ahlgren ongelijk meer haar best. Leelijke physiek weet zij evenveel tot haar recht te doen komen als beeldige. Als Kristerson Richard bij Selma in den schemer aantreft (*Geld* blz. 175) dan zegt zij, dat beiden "sprekend geleken op een paar honden, die met stijve pooten en opstaand ruggehaar om elkander heen draaien en elkaar met schuinsche blikken aangluren". Zal Selma aan Richard een idee geven van haar jockey, dan komt er het volgende uit: "Oogen als een koe, een neus als een vuist en een mond, die van het ééne oor tot het andere reikt en bovendien naar de ééne wang scheef optrekt." Het karakteristieke in deze omtrekjes behoef ik niet aan te wijzen. - Zal Ahlgren vrouwen- of mannenschoonheid weergeven, dan is het evenmin noodig, voor iets banaals te vreezen. Selma, heb ik hiervoor aangetoond, is een belangwekkend zieltje. Haar uiterlijk heeft evenals haar karakter iets ongewoons: "Dat jeugdig, karakteristiek gelaat.... met die dikke goudbruine krul, zoo achteloos weggestreken; die teint, die van het scherp geteekende rood tot het koudste wit overging, met eene bijna onmerkbare neiging tot geel, als mat bewerkt ivoor." Marianne Björk in haar baltoilet wordt niet minder artistiek voorgesteld: "Marianne had een korten hals en eenigszins hooge schouders; men kon door de hartvormige uitsnijding hare fijne vormen zien. Het was onmogelijk

geene opmerkzaamheid te schenken aan dien nek onder de vrij afhangende haarwrong, aan welks zijden het blonde nekhaar als goudachtig dons te voorschijn kwam; aan dien hals met zijn mat-witten teint, als ware hij door een uiterst fijn laagje bloemen-stuifmeel bedekt." Het weinigje omslachtigheid zal denkelijk wel aan de vertaling liggen; voor het overige dunkt mij dit vrouwenbeeldje zóo mooi, dat Louis Couperus het niet zou kunnen verbeteren.

Onder al de schetsen van Ahlgren is er éene, die mij geschreven lijkt uitsluitend om te kunnen tooveren met beeldende woorden; die éene is *Twist*[1]. Twee mooie menschen, die rijk zijn: een blonde, robuste Asafiguur, en een italiaansch-uitziend mollig vrouwtje, zijn twee maanden lang, na een driejarig huwelijk zonder zorg en teleurstelling, van elkander gescheiden geweest. En nu komt hij, Karel, terug bij zijne Esther. Aan tafel, midden onder het weelderig festijn ontstaat er een kleine twist. Zij schertsen wat over hun wederzien; hij plaagt haar met haar ongeduldig verlangen; hij beweert, dat zij zoo verliefd op hem geweest is destijds; dat zij hèm gevraagd zou hebben, had *hij* het niet gedaan. Zij verzet zich, hij houdt vol; zij gaat pruilen, hij blijft plagen; eindelijk wordt zij boos, in ernst: het is eene beleediging die hij haar aandoet. Hij gaat naar zijn kamer, moe van de reis; zij blijft zitten. "De klok tikte en tikte, kort, staccato, alsof zij nijdig den tijd in kleine stukjes knipte, die zwaar als lood haar op het hart vielen, zoodat zij er bijna onder bezweek. Hij kwam niet". Eindelijk gaat zij, verdrietig, naar haar slaapkamer, maar zij heeft geen rust. Zou hij al naar bed zijn? Op de teenen naar zijn kamer geslopen, gluurt zij door het sleutelgat, en ziet hem peinzend aan het open venster staan. Zij gaat, diep ongelukkig, naar het salon terug, waar zij op een chaise longue zich gemakkelijk neervlijt, hopend dat hij nog zal komen, zoo dan al geen vergeving vragen, dan toch....'

En nu komt dat wondermooie, die rêverie van zang:

En zij neuriede zacht, - heel zacht, zijn eigen welbekend, lievelingslied. Zij zong het smeekend, slepend, nu eens als half ingesluimerd, dan beurtelings in stijgenden en dalenden toon. Het drong door de geheimzinnige schemering als ware het een

1) In *Schetsen*.

beek, ruischend langs bemoste oevers, wegstervend als de zoete tonen in het avondlied van een eenzamen vogel....

Daar hoorde zij eene deur opengaan, dáar in de duisternis. Zij hield niet op met zingen: slepender en zachter nog vlood de melodie over hare lippen; het was stil, daar in het donker. Hare oogen blikten nog steeds naar de schaduwen op het plafond - heldere, donkere, wijdgeopende oogen, glanzend bruin met zwarte oogharen - en hare zuidelijke tint werd met warmen gloed bestraald door het licht in de roode bloemkelken.

'Zij lag stil; tranen omfloersten nu haren blik en de melodie scheen weg te sterven als de laatste weemoedig trillende toon in een vogelenlied.'

Hoe luidt ook weer het slotwoord van Ahlgren's schets *Op de heide?* 'Geloof mij, de waarheid is en blijft het schoonste in het menschenleven, - al is zij ook nog zoo leelijk.' Dat is maar niet een los praatje van haar; het is de oorzaak, dat zinnelijke schoonheidsstemmingen als in het voorgaande zoo zeldzaam in haar werk voorkomen. Het leven weer te geven was de eisch, dien zij zich had gesteld, en, meest van al, de smarten van het leven. Wie kan zeggen, welken weg zij ingeslagen zou hebben, wanneer haar eigen leven gelukkiger ware geweest! Maar wie naar de stem van zijn hart luistert, jaagt het goede doel na.

Dat goede doel heeft mevrouw Benedictsson in haar korte leven niet gemist. Wie den loop der 'hoofdstroomingen in de Europeesche literatuur' wil volgen, zal rekening met haar dienen te houden. Is haar arbeid haar zelve tot een troost geweest, al was die troost niet bij machte haar met het leven te verzoenen, in de literatuur van het Noorden vormt hij een hoofdstuk, dat niemand oneerbiedig zal mogen opslaan.

J.E. SACHSE.

Max Müller als Gifford-lecturer.[1)]

Natürliche Religion. Gifford-Vorlesungen gehalten vor der Universität Glasgow im Jahre 1888 von F. Max Müller. Aus dem Englischen übersetzt von Eug. Schneider Ph.D. (Leipzig W. Engelmann 1890).

De woorden *natuurlijke theologie, natuurlijke godsdienst* geraken bij ons langzamerhand in onbruik. Zij rieken naar de 18e eeuw, toen Willem Leevend zijn familie in rep en roer bracht door zich aan berijmde twijfelingen te buiten te gaan, maar prof. Matig oordeelde, dat de brave jongeling zonder schade een poos kon vertoeven in het voorhof der *natuurlijke godgeleerdheid*, en nog wel tijdig zou binnenloopen in de veilige haven van het door de Dordtsche vaderen verklaarde geopenbaarde geloof. Ook de 19e eeuw echter heeft talrijke bijdragen geleverd voor de *natuurlijke godgeleerdheid*. Eerst de wet op het H.O., waaronder wij thans leven, heeft aan het officieel bestaan van dat vak in Nederland een einde gemaakt. De oude *theologia naturalis* is vervangen door de godsdienstwetenschap, naar haren aard gesplitst in wijsbegeerte en geschiedenis van den godsdienst.

Intusschen heeft het verwijderen van een naam de questie

1) Ik laat de Engelsche woorden ‘lecturer’, ‘lecture’ onvertaald. Men denkt bij het hollandsche ‘lezing’ aan zoo iets geheel anders. Een hollandsche lezing is een min of meer deftige of grappige verhandeling over de maan, of over het drama, of om aan te toonen dat, en waarom, en de middelen waarmede, te gelijk met den weg waarlangs, en den tijd waarin, Jacob Cleyburg een dichter geworden, en wordende gebleven en blijvende gestorven, en stervende verdwenen, en, in onze dagen, helaas! door u (toehoorders), maar niet door hem (lezer), vergeten is (J. Geel). Geheel anders de engelsche *lectures*, meest in een reeks gehouden, om in afgeronden vorm een wetenschappelijk onderwerp voor een ontwikkeld publiek te behandelen. Hoezeer zulke *lectures*, waaronder er zijn van hooge waarde, het peil der algemeene beschaving verhoogen, springt evenzeer in het oog, als dat het populair bewerken van vaak zeer ingewikkelde wetenschappelijke vraagstukken met eigenaardige moeilijkheden en gevaren gepaard gaat. In elk geval echter gelijken zij meer op openbare lessen dan op onze ‘lezingen.’

door dien naam vertegenwoordigd niet opgelost. Daarbij komt, dat de naam zelf bij andere volken, vooral in Engeland, in gebruik is gebleven.

De Engelschen hebben een eigenaardige manier om het oude en het nieuwe naast elkander te plaatsen. Nergens hecht men meer aan oude vormen en waait toch een moderner geest, dan in Engelands Universiteiten. De kenmerkende geest onzer 19e eeuw heeft wel geen klassieker uitdrukking gevonden dan in de werken der geleerden en letterkundigen van de 'Victorian age.' Toch kleedt de vrije gedachte zich in Engeland liefst in een gewaad van min of meer ouderwetschen snit. De beginselen mogen soms radicaal zijn, in den toon blijft men gaarne conservatief. Ik zou ten bewijze ettelijke der grootste namen kunnen aanhalen: Mill, zelfs Spencer, ook Lecky, bovenal Martineau. Vandaar, dat de *natuurlijke godgeleerdheid* in Engeland nog bloeit in den trant van een vervlogen periode. Stellig is Paley ook daar niet meer aan de orde, maar toch glimlacht men niet als men hem vermeldt. Wie meenen mocht, dat de tijd voor goed voorbij is, waarin een Lord Bridgewater eenige duizende ponden vermaakte, om een reeks van verhandelingen uit te lokken over de macht, wijsheid en goedheid Gods in de Schepping openbaar, kon zich wel eens vergissen. Want hier is Lord Gifford, een Schotsch rechtsgeleerde, die niet minder dan £ 80.000 van zijn aanzienlijke nalatenschap bestemde om aan de vier schotsche hoogescholen *lectures* te doen houden over *natuurlijke godgeleerdheid*.

Het belangrijke dezer uiterste wilsbeschikking ligt, naar mijne meening, in het geloof van dezen Schotschen edelman aan de hooge waarde der kennis Gods. Bestuurderen van het door hem gestichte fonds moeten waarheidlievende en kundige mannen aanwijzen, echte geleerden, die aan geenerlei bepalingen of geloofsbelijdenis gebonden zullen zijn, en wier taak zal wezen om in openbare *lectures* kennis te verspreiden van het Oneindige Wezen en diens betrekking tot het heelal. Wilde men de tamelijk uitvoerige toelichting in het testament gegeven ontleden, men zou misschien tot het besluit komen dat Lord Gifford's eigen voorstellingen van de *natuurlijke godgeleerdheid* niet al te helder waren. Hij beschouwt haar geheel als eene der natuurwetenschappen. en wil dat men haar behandele naar de strenge methode der astronomie of der che-

mie. Toch noemt hij die *natuurlijke godgeleerdheid* de hoogste, ja eigenlijk de eenige wetenschap, handelende over de eerste en eenige oorzaak, de ééne en eenige substantie, enz. Het kon hem dus moeilijk ontgaan, dat zij door haar object zelf geheel verschilt van astronomie of chemie. Voorts schijnt het vreemd dat hij aan de ééne zijde uitdrukkelijk verklaart dat ook vrijdenkers, ja sceptici en agnostici, tot de door hem opgerichte leerstoelen kunnen beroepen worden, terwijl zijn geheele stichting rust op de groote beteekenis die hij hecht, en de goede vruchten die hij verwacht van de verspreiding van zuivere denkbeelden aangaande God, wat toch in elk geval den stelselmatigen twijfel schijnt uit te sluiten. Doch wij stellen ons niet als rechters over het geloof van Lord Gifford. Hij heeft metterdaad getoond diep overtuigd te zijn, dat de kennis Gods een eerste en hoogste volksbelang is, en dat de waarheid het vrije onderzoek nooit behoeft te vreezen.

Belangrijker echter dan te gissen naar de voortreffelijkheden of leemten van Lord Gifford's wijsgeerig standpunt is het na te gaan op welke wijze zijn testament is uitgevoerd. De vier hoogescholen kozen voor den eersten termijn van twee jaren mannen van grooten naam en erkende verdiensten: Edinburg den wijsgeer J. Hutchison Stirling, Glasgow Max Müller, Aberdeen E.B. Tylor, St. Andrews den voorzitter der Folklore Society A. Lang. Uit deze keuzen spreekt geen beperkt patriotisme: aan drie der Schotsche hoogescholen traden Engelschen op. Vooral echter getuigen deze namen luide en duidelijk van den geest en de richting der hedendaagsche studiën: van de vier mannen die over *natuurlijke godgeleerdheid* moeten handelen is slechts één eigenlijk philosoof, de drie anderen vertegenwoordigen de nieuwere linguistische, ethnographische, anthropologische wetenschappen. Wij kunnen de wijze waarop onze vier geleerden hun taak hebben opgevat en volbracht niet vergelijken, want alleen van de beide eersten zien de *lectures* het licht.[1)]

Het is leerrijk de punten van overeenkomst en van verschil tusschen den Edinburger en den Glasgower *lecturer* na te gaan. Beiden zijn allerminst geneigd zich te bedienen van den vrijbrief door Lord Gifford aan vrijdenkers, of zelfs aan sceptici, ge-

1) *J. Hutchison Stirling* Philosophy and theology (Edinburgh 1890). *F. Max Müller*, Natural Religion (London 1889), waarvan boven de duitsche vertaling is vermeld.

schonken. Stirling begint zelfs met de ongevraagde verklaring dat hij het geloof zijner vaderlandsche kerk deelt, wier artikelen en katechismen in zijn oog grootendeels uitdrukking geven aan diepe en wezenlijke metaphysische waarheden. In den trant van de Hegelianen der rechterzijde acht hij dat de wijsgeer tot *begrip* verheft wat de kerk in den lageren vorm der *voorstelling* belijdt. Niet dan met minachting spreekt hij van de 'Aufklärung', die onder ware denkers dood is, al wint zij in de lagere kringen, onder het volk, talrijke aanhangers.

Evenmin als Stirling is Max Müller sceptisch; wel staan zijn opvattingen inderdaad vrij wat verder van het geloof eener protestantsche kerk dan die van zijn Edinburger ambtgenoot. In de eerste der 20 *lectures*, waaruit de bundel bestaat die vóor ons ligt, geeft Max Müller een belangrijke schets van zijn eigen ontwikkelingsgeschiedenis. Als duitsch student heeft hij aanhangers van Kant, van Herbart, van Hegel tot zijn leermeesters gehad, en te Berlijn aan de voeten gezeten van den grijzen profeet Schelling zelf. Al deze invloeden zijn voor hem van blijvende beteekenis geweest, en hebben medegewerkt om hem te vormen tot den stichter der godsdienstwetenschap in den hedendaagschen zin. Zijn eerbied voor den godsdienst neemt dikwijls den toon aan der apologie. De ernstige overtuiging, de warmte, waarmede Max Müller zijn *natuurlijken godsdienst* aanbeveelt, ja zelfs het christelijk geloof in Vader, Zoon en Heiligen Geest er uit afleidt, of althans er aan vastknoopt, maakt velen, die anders bij minder vervaard zijn, geneigd om met vertrouwen naar hem te luisteren. Bestrijding van den godsdienst zal men dus bij Stirling noch bij Max Müller vinden.

Beide geleerden leggen het zwaartepunt hunner beschouwingen in de *natuurlijke godgeleerdheid*. Bij overeenkomst in benaming leggen wij hier echter inderdaad den vinger bij groot verschil van opvatting. Prof. Stirling bekleedt een plaats, en een eervolle plaats, onder de wijsgeeren die aan *natuurlijke of rationeele theologie* den zin hechten van metaphysica van God. Hij ziet zeer helder in, dat hierbij van overeenkomst of vergelijking met natuurwetenschappen geen sprake kan zijn, en doet moeite Lord Gifferd vrij te pleiten van deze ongerijmde samenkoppeling. Volgens Stirling vindt de *natuurlijke theologie* haar stof in de oude bewijzen voor Gods bestaan; en de manier waarop hij deze historisch en wijsgeerig toelicht en hun

blijvende waarde aantoont, verdient alle aandacht. Inderdaad zijn die- bewijzen zoo zeer ingeweven in de geschiedenis der metaphysica, dat het ontzeggen van alle blijvende waarde er aan met het loochenen der metaphysica zelf gelijk staat. Welnu, de Gifford-Lecturer van Schotlands hoofdstad heeft den handschoen opgenomen voor de metaphysica van God. Al is het getij min of meer verloopen, hij is niet geneigd de bakens te verzetten. Allerminst wil hij deze questie aan de godsdienstgeschiedenis overlaten. Al dat 'Gesindel, canaille, rabble' van heidensche goden, waar men zich heden ten dage zoo druk mede maakt, boezemt hem geen belang in.

Hoe geheel anders Max Müller! Hij heeft zich dadelijk gesteld op het standpunt der algemeene en vergelijkende godsdienstwetenschap. Sedert den aanvang zijner werkzaamheid moest de historische studie der godsdiensten hem de stof zijner wijsgeerte van den godsdienst leveren, en heeft hij met name en den Rig-Veda den sleutel gezocht en gevonden tot verklaring van mythologie en godsdienst. Wanneer hij van *natuurlijken godsdienst* spreekt, denkt hij dus niet aan een metaphysica van God, maar aan dien algemeen menschelijken godsdienst, dien men overal terugvindt, en die de noodzakelijke onderstelling, voorwaarde, grondslag is van den bovennatuurlijken godsdienst. Hooger dan deze laatste staat echter de eerste bij Max Müller aangeschreven. Bovenal aan natuurlijken godsdienst heeft onze tijd behoefte; alle wezenlijke bestanddeelen van den godsdienst zijn reeds in dien natuurlijken godsdienst aanwezig; het gebeurt den schrijver niet zelden eenvoudig van godsdienst te spreken als hij den natuurlijken godsdienst bedoelt.

In dergelijke algemeene beschouwingen gevoelt Max Müller zich geheel te huis. Hij is niet de linguist of philoloog die voor een enkele maal zijn eigen terrein verlaat. Wij miskennen zijn streven stellig niet, als wij beweren, dat de godsdienstwetenschap hem bovenal ter harte gaat. Zelfs de studie van den Rig-Veda is slechts middel om tot het doel te geraken. Vandaar, dat Max Müller zoo dikwijls en met zoo kennelijke voorliefde zich tot den wijden kring der beschaafden heeft gericht.

Dat deed hij reeds in die meesterlijke *Essays*, die voor nu bijna 25 jaar door velen werden genoten, en het eerst een vergezicht openden op het aantrekkelijke gebied der godsdienst-

wetenschap. Toen volgden de beide bundels van *lectures on the science of language*, die reeds meer een stelselmatige ontvouwing van wijsgeerige gedachten bevatten. De eigenaardigheden van Max Müller's opvatting traden echter 't scherpst op den voorgrond in de Hibbert lectures van 1878:[1] wellicht het hoogtepunt van zijn schitterend schrijversleven. Van alle zijden werden de in dien bundel ontwikkelde denkbeelden over het ontstaan en het wezen van den godsdienst besproken. Inmiddels ging de schrijver voort met voor de godsdienstwetenschap te arbeiden, wier plan hij in hoofdlijnen teekende in zijn 4 lectures *Introduction to the science of religion*, en waarvoor hij door de uitgave der *Sacred books of the East* een rijken voorraad van onschatbaar materiaal toegankelijk maakte. Ook zijn taalstudie had intusschen niet gerust, en de beschouwingen waartoe zij hem leidde, vatte hij in 1887 samen in een lijvig boekdeel *The science of thought*.

De opdracht uit Glasgow kwam dus tot een man, die aan deze wijze van mededeeling reeds sedert jaren gewoon was. Max Müller aanvaardde haar als een welkome gelegenheid om zijn geheelen levensarbeid samen te vatten. Met de ervaren hand van den meester ontwierp hij zijn plan. Eerst ontwikkelt en verdedigt hij zijn definitie van den godsdienst, als een waarneming van het oneindige (perception of the infinite) onder zulke manifestaties als invloed kunnen oefenen op 's menschen zedelijken toestand. Zulke ervaringen van het oneindige maakt de mensch nu bij zijn aanraking met de natuur, bij hetgeen hij van de menschen en bij hetgeen hij in zijn eigen innerlijk bestaan gewaar wordt. Deze indeeling leidt tot de afzonderlijke behandeling van physische, anthropologische en psychische religie in drie verdere bundels van *lectures*, waarvan de eerste onlangs verschenen is[2]. In den bundel over *natuurlijken godsdienst*, die vóór ons ligt, volgt op de vaststelling van de definitie van den godsdienst het bespreken der methode van behandeling. Deze is de historische, niet onderscheiden van de evolutionistische; want achter het modebegrip evolutie schuilt een oude vriend: de geschiedenis, of, wil men, de pragmatische

1) Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by the religions of India. Hibb. Lect. 1878.
2) *Physical religion*. Gifford Lectures delivered before the University of Glasgow 1890 (London 1891).

geschiedenis. Als materialen voor ons onderzoek van den natuurlijken godsdienst bezitten wij nu de taal, de mythen, de zeden en gewoonten, de heilige schriften.

Ziedaar de zeer doorzichtige volgorde der 20 *lectures* die wij hier bespreken. Den lezers van Max Müller's vroegere geschriften bereiden zij geen verassingen. Hetzelfde te zeggen heeft dezen schrijver nooit verdroten; hij waarschuwt zelf zijn lezers in dit opzicht. Men vindt hier al zijn lievelingsdenkbeelden en zelfs zijn gewone anecdoten. Geen rede zonder taal, geen taal zonder rede; - geen kennis, dan die door de poort der zinnelijke waarneming is gegaan, maar met die waarneming is een indruk van het oneindige noodzakelijk verbonden; - het wezen der goden leeren wij alleen uit hun namen kennen, toch zijn de numina meer dan ijdele nomina, gelijk geheel de taal niet ijdel en ledig is, maar rijk en vol van inhoud; - het fetisisme is niet de oorspronkelijke godsdienst en de wilden zijn niet het beeld der oorspronkelijke menschheid; - tal van godheden, tot fors fortuna toe, zijn eigenlijk godinnen van den dageraad: ziedaar enkele der vele overbekende zaken, die Max Müller ons hier nog eens inprent. Wij maken er hem geen verwijt van; wie zoo goed schrijft, kan het er op aan laten komen, dat men hem herleest; maar voor den beoefenaar dezer studien is het lezen dezer *Gifford Lectures* inderdaad bijna uitsluitend herlezen.

De schrijver richt zich echter grootendeels tot beschaafden die buiten deze quaestien staan, en dan is er stellig niemand meer bevoegd en bekwaam om hen in te lichten dan hij. Zulken lezers wacht hier een eigenaardig genot. Aan de hand van een ervaren gids, die veel en aangenaam weet te vertellen, zoo duidelijk dat hij den geest nooit verbijstert, betreden zij een nieuw gebied, waar schoone vergezichten zich voor hen openen. Die gids wekt daarenboven hun vertrouwen door de veelzijdigheid van zijn kennis, en doordat hij verschillende wijzen van zien en van opvatten kan waardeeren. Zelf heeft hij zijn tent opgeslagen in de studie der Vedische litteratuur; maar het is opmerkelijk hoeveel hij weet mede te deelen van Egyptenaren en Assyriërs, van Grieken en Romeinen, van Finnen en Roodhuiden, van Kaffers en Polynesiërs. Zijn eigen theorie van mythenverklaring belet hem niet ook aan andere, de ‘analogische’ en de ‘psychologische’ verklaringen, recht te

doen wedervaren, zij het dan ook soms niet zonder een tintje van ironie. Al is de plaats, die de ‘physische’ religie in zijn beschonwingen inneemt altijd ruimer geweest dan die der ‘anthropologische’ en der ‘psychologische’; men kan hem toch nooit verwijten, dat hij het animisme en de vereering der zielen en geesten voorbijziet; immers ook deze verklaart hij uit die geheimzinnige wereld van het oneindige, die de mensch gewaar wordt niet alleen als achtergrond van de natuur, maar ook van het menschelijk leven zelf.

Zoo heeft deze schrijver, gevat als weinigen, menige bedenking te voren weerlegd. Dat hij echter aan bestrijding blijft blootstaan, brengt de aard van zijn onderwerp zelf mede. Deze zal oordeelen, dat het den schrijver niet gelukt den godsdienst tegenover positivistische verklaringen te handhaven; gene, dat hij den bovennatuurlijken godsdienst aan den natuurlijken opoffert. Hier zal men tegen zijn philosophisch, ginds tegen zijn mythologisch standpunt bezwaar hebben. Ik sta bij dit een en ander niet stil, omdat het vraagstukken betreft, die een veel uitvoeriger behandeling eischen, dan waarvoor hier de plaats is. Wij hebben langzamerhand afgeleerd om allerlei verreikende en veelomvattende onderwerpen van ter zijde en in het voorbijgaan te bespreken. Wat zegt het b.v. of wij aan Max Müller verwijten, dat hij de beteekenis van het animisme en van het totemisme heeft verkleind? Zulke quaestien laten zich niet door een paar opmerkingen in een recensie afdoen; wie er zich van op de hoogte wil stellen moet Tylor's Primitive Culture bestudeeren, en de litteratuur over het totemisme van Mac Lennan af tot Robertson Smith en Frazer toe. Hetzelfde geldt van wat Max Müller over de evolutieleer zegt. Zijn meening daarover was reeds, o.a. door een stuk in den vierden bundel der *Essays*, bekend. Hier komt hij er nog eens op terug, dat die z.g. evolutieleer eigenlijk vrij onschuldig is, en dat Darwin ten slotte weinig gevoegd heeft bij wat reeds Herder en andere Duitschers hadden geleerd.

Laten wij nu de hier genoemde onderwerpen ter zijde, bij de definitie van den godsdienst willen wij een oogenblik stil staan. Max Müller heeft er 6 *lectures*, bijna een derde van den bundel, aan gewijd. Eerst spreekt hij over het belang om tot een bepaling van het begrip godsdienst te komen. Hij onderscheidt etymologische, historische en dogmatische definitien.

Hij verzuimt niet op de veelzijdigheid in het gebruik van het woord religie te wijzen. Het omvat zoowel het dogmatische als het praktische, men denkt er bij aan het geloof als vroomheid en aan het geloof als leer. Hoe verschillend de godsdienst kan worden opgevat blijkt wel uit de zoozeer uiteenloopende definitien, waarvan Max Müller ettelijke behandelt om tot een eigen definitie den weg te banen.

Uit het een en ander leeren wij de eischen kennen, die de schrijver aan een definitie van den godsdienst stelt. Hij verwerpt de opvatting der Positivisten, d.i. van die wijsgeeren, die den godsdienst in vijandigen, polemischen zin behandelen, door hem uit de lagere, min edele motieven van den menschelijken geest af te leiden. Vooral maakt hij hier front tegen Gruppe, aan wiens werk over Grieksche culten en mythen hij wel wat veel eer aandoet. Tegenover die Positivisten nu handhaaft Max Müller den godsdienst als een normaal verschijnsel in het leven der menschheid. Daarbij legt hij vooral gewicht op zijn algemeen karakter. De definitie van godsdienst moet alleen datgene bevatten wat volstrekt algemeen is. Wat Max Müller levert is dus een z.g. minimaal definitie, d.w.z. een zoodanige, die het begrip bepaalt naar zijn omvang, alleen die trekken bevat, die aan alle vormen der zaak die men definieeren wil, ook de laagste, gemeen zijn. Dat Max Müller niets anders dan een minimaal definitie bedoelt te geven, zegt hij zelf duidelijk. Immers is hij er op uit te doen zien, dat zijn bepaling inderdaad alle godsdienstvormen, ook die der wilden, gelijk aan de andere zijde zelf het atheïstische Buddhisme, insluit. Toch behandelt hij zijn minimaal definitie telkens alsof zij eene maximaal definitie ware, die het begrip naar zijn wezenlijken inhoud, zijn idee bepaalt. Hier aan ligt die bijna volkomen vereenzelviging, wij zijn geneigd te zeggen verwarring, van godsdienst en natuurlijken godsdienst, waarover wij reeds boven spraken.

Nog een verderen eisch stelt Max Müller aan zijn definitie, nml. dat daarin het object van den godsdienst bepaald worde. Woorden als God, het Oneindige en dergelijke wekken dikwijls slechts zeer nevelachtige voorstellingen op; daarom is het noodig nauwkeurig te zeggen wat men er onder verstaat. Max Müller zelf is vast overtuigd aan dien eisch te hebben voldaan. Hij werpt verre van zich de beschuldiging, zoo dikwijls

tegen hem ingebracht, als ware het oneindige in zijn definitie niet anders dan het onbepaalde. Met elke ervaring, elken indruk van het eindige gaat voor den mensch een waarneming van het oneindige gepaard, van een ‘beyond’, dat zich overal aan hem opdringt. Men zal aan de wijze waarop Max Müller deze gewaarwordingen ontleedt den lof eener fijne analyse niet kunnen ontzeggen. En toch komt het mij voor, dat hij het verwijt van tot agnosticisme te vervallen niet zal kunnen ontgaan. Want van dat oneindige is geen nadere bepaling mogelijk, ja de schrijver zelf noemt het het onbekende. Zelfs bevat zijn tweede bundel een bladzijde, waarop hij spreekt van het door den voortgang der wetenschap steeds inkrimpende gebied van het onbekende als van de sfeer, waaruit het godsdienstig denken en spreken zijn oorsprong heeft.

Het positieve karakter der definitie, die onze schrijver voordraagt, is dus meer schijn dan werkelijkheid. Het is mij hier echter minder er om te doen haar te toetsen dan hare kenmerkende eigenaardigheden te beschrijven. Daartoe behoort nu in de eerste plaats, dat zij den godsdienst vastknoopt aan een ervaring die volstrekt algemeen, noodwendig is. Volgens Max Müller behoort de godsdienst tot het meest wezenlijke in het menschelijk leven. Wij laten de vraag onbeslist of de analyse dier waarneming van het oneindige, hoe belangrijk ook, boven twijfel verheven is. Doch wel willen wij den twijfel uitspreken of daarin inderdaad het kenmerkend karakter van den godsdienst ligt. Max Müller erkent zelf, dat niet alle waarnemingen van het oneindige op zichzelf godsdienstig zijn; maar wil alleen in dergelijke waarnemingen der oorsprong van den godsdienst zoeken. Er moet bij dien indruk van het oneindige dus nog een ander kenmerk komen, dat het eigenaardig religieuse zal uitmaken. Dit nu zoekt Max Müller in den zedelijken invloed die er van uitgaat. Fijn en juist toont hij aan, hoe ook de natuurindrukken zedelijke motieven kunnen opwekken. Nu is het opmerkelijk, dat hij dezen trek in zijn definitie opneemt, dus volstrekt algemeen acht; terwijl die definitie geheel zwijgt van eenige cultus handeling, eenigen vorm van vereering. Noch offer, noch gebed, noch priesterschap rekent onze schrijver tot de algemeene bestanddeelen van den godsdienst; hij rechtvaardigt die uitsluiting door een beroep op die godsdiensten die de offers nog niet of niet meer kennen. Evenmin erkent hij de

gemeenschap als een wezenlijk bestanddeel van de religie. Sommigen, - o.a. Robertson Smith in zijn Burnett Lectures over het oorspronkelijk karakter der Semitische godsdiensten - meenen, dat de godsdienst van den aanvang af uit zekere vormen van samenleving en sociale inrichting van het stamleven voortspruit, en dat hij dus oorspronkelijk gemeenschap is. Max Müller echter leidt hem af uit indrukken en ervaringen die een geheel individueel karakter dragen. Hij is wel allerminst blind voor de macht der traditie, voor den opgehoopten voorraad van ervaringen der menschheid, die in het magazijn der taal worden bewaard, en die het individu reeds van den aanvang gereed vindt; maar dit neemt niet weg, dat zijn bepaling van den godsdienst uitgaat van het individueele en niet van het sociale.

Max Müller is er in zeldzame mate in geslaagd zijne denkbeelden in helderen en afgeronden vorm mede te deelen. Toch betuigt hij telkens, dat hij zich bewust is over de onderwerpen die hij behandelt, volstrekt niet het laatste woord te spreken. Daardoor ontwapent hij de kritiek, die de leemten in zijn beschouwing zou willen opsporen. Ons was het hier niet om kritiek te doen, schoon onze uiteenzetting duidelijk verschil van gevoelen liet doorschemeren. Wij wilden liever de lezers van *de Gids* de *lectures* van Max Müller aanbevelen, als een lectuur bij uitstek geschikt om belangstelling te wekken voor sommige der grootste vraagstukken van onzen tijd. Indien één dan schrijft deze geleerde voor beschaafden. Meesterlijk helder en boeiend weet hij ingewikkelde onderwerpen uiteen te zetten, en leven in te blazen aan wat dor en afgetrokken scheen. Daarenboven zegt het niet weinig, wanneer men zijn eigen levenswerk samenvattende, daarin tegelijk een geheele periode in de geschiedenis der beschaving schetst. Max Müller behoort tot de ‘representative men’ van de tweede helft der 19e eeuw. Dat is hij vooral als stichter der godsdienstwetenschap. Ook bij velen, die zijn opvattingen slechts ten deele beamen, blijft het zijn eeretitel, dat hij zoo welsprekend getuigt van de hooge en eenige waarde van den godsdienst, als den belangrijksten factor in het leven der menschheid.

P.D. CHANTEPIE DE SAUSSAYE.

Tweëerlei letterkundige kritiek.

Potgieter en Huet.
IV.

Huet en Multatuli, Multatuli en Huet, - hoe dikwijls zijn niet reeds, onder het voortschrijven aan deze bladzijden, die twee namen in verband met elkander mij uit de pen gevloeid! Het kan niet anders. Die twee namen vertegenwoordigen een geheel tijdvak, - een belangrijk tijdvak is het, - in de niet overrijke geschiedenis van den hedendaagschen Nederlandschen geest. Hun dragers hebben het verstaan, ieder op zijne wijze en op eenigszins verschillend gebied, ons voor een poos ons onoverwinnelijk flegma van het lijf te doen schudden, ons de oogen te doen uitwrijven, en bij ons de overtuiging te vestigen, dat, als wij w i l l e n zien de dingen die des geestes zijn, het zintuig ons niet ten eenenmale ontbreekt. Hun is het voorrecht ten deel gevallen, oprecht en hartstochtelijk gehaat te zijn. Voor of tegen Huet, voor of tegen Multatuli, deze twistvraag is een tijdlang de gist geweest die het beslag van de Nederlandsche hersenmassa een weinig boven waterpas heeft doen rijzen.

Ten opzichte der tot dusverre besproken vraagstukken staat Huet beslist op de tweede lijn. Noch als schrijver over staatkundige onderwerpen, noch als woordvoerder van het verstand tegenover de mysteriën van het geloof heeft hij bewijzen van overheerschende oorspronkelijkheid gegeven. Wat hij deed, deed hij goed, en vooral, hij zeide het uitmuntend, en menig talent van lageren rang zou tevreden mogen zijn met het behalen van gelijke lauweren. Maar wat voldoende is om een burgerlijke eerzucht te bevredigen, staat beneden die van een vorst, - ook

van een vorst in het rijk der letteren. En nu mag zonder vrees voor het verwijt van onbillijk te oordeelen verklaard worden, dat hoogstwaarschijnlijk noch de *Brieven over den Bijbel*, noch de *Stichtelijke Lectuur*, noch zelfs de *Polemische Fragmenten* hun auteur de onsterfelijkheid zouden gewaarborgd hebben, - de schrijvers-onsterfelijkheid! - indien hun reputatie niet geschraagd ware door de *Litterarische Fantasiën* en de werken welke zich bij die aanzienlijke reeks aansluiten. Daarin eerst openbaart zich Huet in zijn volle kracht. De politicus, de theoloog, de romancier, zelfs de kunsthistoricus zal grootendeels het voortleven te danken hebben aan den schepper der letterkundige kritiek ten onzent. In deze laatste hoedanigheid heeft hij geen voorganger te erkennen noch evenknie te duchten.

Huet zelve is het hiermede niet geheel eens. Aangaande de waarde zijner mededingers zou hij zich misschien nog wel laten vinden, maar als schepper van het genre in Nederland te mogen gelden is een onderscheiding die hij beslist afwees. In zijne oogen kwam die eer aan Potgieter toe. Voor zooverre hij iets aan eenig Nederlander wenschte of gevoelde te danken te hebben, behoorde als die Nederlander Potgieter te worden erkend: ‘Sedert de grondlegging van dien Nederlandschen Staat welken hij zoo lief had, is Potgieter de eerste Nederlander geweest die van de nationale letterkundige kritiek een afzonderlijk vak gemaakt heeft; de eerste uit wiens vereenigde beoordeelingen een boek is kunnen getrokken worden hetwelk in zichzelf eene reden van bestaan heeft en welks voortbestaan verzekerd is. Ook .... als dichter en als novellist was hij buitengewoon; maar zijne bijzonderste eigenschap is zijne kritiek, - en misschien moest ik er bijvoegen: ook volgens hem.’

Of zich velen bij dit oordeel - het is een van Huet's jongste, van 1885 - zullen nederleggen? Velen althans van hen die de moeite niet schuwden, Potgieter's drie deelen *Kritische Studiën*, zijn drie deelen *Schetsen en Verhalen*, zijn *Leven van Bakhuizen van den Brink*, met aandacht ten einde te lezen? Wat mij betreft, ik waag het er op, en kom van Huet's loftuitingen in appèl. Is volgens hem de tijd geen onfeilbaar recensent, de recenseerende mensch, hoe begaafd en bevoegd ook, is het al even weinig, het allerminst wanneer dankbaarheid en gegronde vereering voor een enkele maal de scherpte van oog en pen kunnen verbeden hebben. Persoonlijk dunken mij Pot-

gieter's boekbeoordeelingen een uiterst leerzame en uiterst taaie lectuur. Zij getuigen van geweldige belezenheid, van een scherpzinnig oordeel, van een vasten maar exclusieven smaak, van een onveranderlijke humaniteit, van een edel gemoed, maar iets zeldzaams, iets *noch nie dagewesenes* is het mij onmogelijk er in te ontdekken, en wel verre van met die van Huet om den voorrang te dingen kunnen ze in mijne schatting niet in de schaduw daarvan staan.

Vooreerst al niet om het in het oog loopende verschil van omvang tusschen beider critische nalatenschap. Vergeleken met de vijf-en-twintig deelen der *Litterarische Fantasiën* en hun meer dan tweehonderd onderwerpen maken de drie deelen van Potgieter, die ongeveer een dertigtal werken behandelen, een ietwat magere vertooning, ook al geldt en telt de niet opgenomen studie over Crabbe daarbij en het *Leven* van Bakhuizen, gelijk niet meer dan billijk is, voor zeer veel. Doch dit zij een bijzaak, en ook ten opzichte der boekbeoordeeling de waarheid geheel aan de zijde van Staring's fijngeslepen epigram:

> Wordt Eikenschors bij 't pond gewogen,
> Men weegt kaneel bij 't lood.

Zelfs dan, wanneer het verschil in het gehalte der door beide critici besproken werken vooral niet minder is dan het zoo even aangestipte verschil in hun aantal? Als beschouwingen over *Galama of de bevrijding van Friesland* door J.E. Schut; over *Staatshervormen, dichterlijk vertoog, Horatius nagebootst, door Mr. A.W Engelen*; over de *Pietistische Poëzij* van Albertine Kehrer; over allerlei uitsluitend Amsterdam betreffende werken; over *Liedertafel-Poëzij*; over den *Nederlandschen Volks-Almanak voor* 1854, in plaats van over Shakespeare's Sonnetten en Byron's Don Juan, over Dante en Chénier, over Virgilius en de Homerische zangen onze aandacht vragen?

Evenwel wensch ik aan deze bedenkingen niet meer dan betrekkelijk gewicht toegekend te zien. Ik ben volkomen bereid, mij ook door eene studie over huisbakken poëzie of verzuurd proza te laten boeien, mits het ongemeene in den vorm van den beoordeelaar mij trooste over het gemis aan inhoud

van het beoordeelde. Heeft niet Huet het verstaan ons mede te slepen door het bespreken en ontleden van dichters als Van Zeggelen en Dercksen, romanciers als Oosterman, Wilsen en Brunings, brochure-schrijfsters als Betsy Perk en Mina Kruseman? Waarom? Envoudig omdat hij bijna van den aanvang af meester is geweest van den eigenaardigen stijl waarin dergelijke dingen willen besproken zijn, en Potgieter het nooit geweest is. Op zeldzame uitzonderingen na altijd ernstig, altijd gemoedelijk, altijd op den katheder, drukt op ieder onderwerp dat hij beoordeelende aanvat, vooral als het tot een veroordeeling komen moet, het volle, loodzware gewicht van zijn artistieker opvatting en omvangrijker wetenschap. Niet zelden, zooals bij de beschouwing van Schut's broddelwerk, slaat hij, naar de teekenachtige uitdrukking der oudheid, met zijn knots een vlieg dood. Van eens voor een oogenblik een loopje nemen met zijn man, zijn stof, zich zelven, komt nooit iets in. Als hij schertst - hij doet het gelukkig zelden - komt er een floers van weemoed voor onze oogen. Met gelijke losheid plegen olifanten zich te bewegen op het gespannen koord. Hij had een hekel aan het voormalig Koninklijk Instituut, gelijk aan alle officieele vereenigingen tot bevordering der letteren in 't algemeen, de moderne rederijkerskamers in de eerste plaats. Dat hij ook het wapen van den spot ter hulp riep om deze voorwerpen zijner antipathie te lijf te gaan was geheel de *bonne guerre*. Maar aardigheden als de volgende kunnen geen levend schepsel deren: ‘Van de vroegste tijden af - denk slechts aan het kleedingstuk dat Dejanira aan Hercules, en aan den veelverwigen rok dien Jacob aan Jozef gaf - kleeft er iets noodlottigs aan gegeven rokken.’ Na Geel achtte hij het zijn plicht de manie voor prijsvragen en bekroningen, vooral op het gebied der fraaie letteren, belachelijk te maken, en hij schreef naar aanleiding van Bogaers' *Togt van Heemskerk naar Gibraltar* in acht bladzijden de satirieke geschiedenis eener bekroning. Hoe satiriek? Het gaat niet aan, de acht bladzijden in haar geheel hier over te nemen, maar een enkel fragment kenschetst reeds voldoende de mislukte poging om aardig, en door middel der onschuldig schijnende aardigheid eens ter dege hatelijk te zijn. ‘Was er niet eene (maatschappij), die voor haren penning een blijspel in verzen heeft gevraagd, die den auteur der *Neven* misschien daardoor

tot een pendant van deze wilde nopen? ..... Wij hebben onder het zes- of zevental, dat de vraag uitschreef, een man van geest, een man van genie opgemerkt, en wij willen hem ook onder de beoordeelaars niet voorbijzien. Alleen - op zijne kamer - in zijnen voltaire gedoken, geniet hij wat er goeds in het beste der ingekomen stukken schuilt, leest hij zich met luider stemme de verzen voor, die hem den toestand verrassend veraanschouwelijken, wipt hij, zich de handen wrijvende van plezier, uit zijn leuningstoel op, als hij, aan het einde gekomen van het geheel, getuigen mag *qu'il y a du progrès*. Wat zoo warm wordt meêgevoeld, lokt eene lofspraak uit, die spoedig te stellen valt, en de portefeuille met de gemotiveerde opinie gaat van nommer een naar nommer twee der beoordeelaars - om er eene lange wijl te blijven liggen. Zie, die mensch meent het zoo goed, maar het blijft ook bij meenen! ..... Maar wij mogen de portefeuille niet uit het oog verliezen, zooals hij het weken lang heeft gedaan, - mag hij er zich maar niet zoo goed mogelijk van afmaken, daar het ding toch eindelijk verder moet? Één wensch slechts - dat de prikkelbare jongeling, dat de vurige dichter, die het vers inzond, over zijnen schouder gluren mogt, als hij de pen opneemt om zijn gevoelen neêr te schrijven, als hij nog eens even de bladen doorsnuffelt, of hij hier of daar ook een piquante plaats aantreft, waarover zonder naauwkeuriger kennisneming, ten minste iets te zeggen valt. Het zou de dood van menige illusie zijn! Doch het handschrift is al bij nommer drie - de haastige verzending verwondere u niet, nu het gevoelen is uitgebragt, want nommer drie heeft er al dikwerf genoeg om gezonden; nommer drie, eere wien eere toekomt, wil gemoedelijk vonnis vellen. En wie is dan toch nommer drie? Nommer drie is een classiek, *c'est tout dire*; nommer drie is een classicus, die maar geen vrede hebben kan met de vreemde sprongen der jonge school..... Nommer drie is een man, die geene muze voor een fatsoenlijk meisje houdt, als zij niet het latijnsche keurslijf draagt.'[1)]

Non bis in idem, zou bij het kennisnemen van deze bladzijde misschien nommer drie, de classicus, uit den schat zijner

1) *Kritische Stud.* dl. II. bl. 301-308.

latijnsche wijsheid waarschuwend ophalen. Of ook, hij zou reppen van het gewaagde om na Roscius - den grooten acteur uit Cicero's tijd - in gelijke rol ten tooneele te willen treden. Kan de makke satire van Potgieter de vergelijking doorstaan met de leuke van zijn voorganger, met Geel's *Tafelgesprek over zaken van groot gewigt?* Zijn vriend Quaestor was verlangend geweest naar de oplossing der vraag: *of de theorie van het Chinesche schrift bruikbaar zou zijn voor onze westersche talen en of men hiervan eenige voordeelen zou kunnen verwachten voor de meer algemeene verbreiding van wetenschappelijke kennis*. Wie de doopceel van prijsvragen gelicht wil zien, Geel zal hem ter wille zijn.

'Ik meen te hooren, zeî Quaestor, dat gij zamen bezig zijt over de vraag, die ik in mijne Afdeeling voorgesteld heb, maar die ongelukkig dezen morgen niet gekozen is. - Waarom *ongelukkig?* vroeg Acilius. - Wel, was het antwoord, ik heb juist geen al te groot zwak voor mijne eigen opstellen, maar het is toch een stil genoegen, wanneer men aanleiding geeft tot een goed geschrift, en de behandeling van een moeielijk onderwerp uitlokt. - Ja wel; het was een chinesche lokvink, hervatte Acilius: kent gij Chineesch? - Neen, maar er zijn meer anderen in hetzelfde geval, ... en gij weet dat ik slechts naar de *theorie* van het Chinesche schrift vraag..... Acilius vroeg aan Quaestor: maar kent gij dan de theorie van het Chinesche schrift? - Die is ook zoo moeijelijk niet, antwoordde deze: de Chinezen schrijven geen klanken, maar zaken, of met andere woorden, zij schilderen hunne gedachten. - Weet gij ook, hoe zij dat doen, vroeg Acilius wederom. - Gij schertst, Acilius, was het antwoord, want wie onzer heeft geen Chineesch schrift gezien? het heeft iets bevalligs voor het oog, door symmetrie en kracht van trekken. - Dat is volkomen waar, riep Scaevola; in Europa gaat de kalligrafie deerlijk achteruit, en zelden ontmoet men schrift van een geleerde, dat gemakkelijk leest: de Maatschappij diende een prijsvraag uit te schrijven: *welke middelen zijn er uittevinden, om ieder man van beschaving te dwingen dat hij leesbaar schrijve?* ..... Het is hier verschrikkelijk warm, zeî Quaestor, ik ga buiten een luchtje scheppen. - Nog even, zeide Acilius, en hield hem bij een pand van zijn rok: gij bedoelt toch zeker iets meer, dan die *symmetrie en kracht van trekken*, en gelooft toch niet, dat hierin

de theorie van het Chinesche schrift bestaat?..... Ik heb het u reeds gezegd, antwoordde Quaestor, zij schilderen hunne taal, en dit is zulk eene eenvoudige manier..... dat zij verdient algemeen te worden. - Ik begin nu te begrijpen, zeide Acilius, dat uw vraag bij de IVe klasse van het Instituut tehuis hoort, en het best door Humbert of Moritz beantwoord zal worden. Maar het bevreemdt mij, dat de Chinesche boeken zoo onverstaanbaar voor ons zijn, en hoewel zij de zaken schilderen, zooals gij zegt, ik echter geene enkele figuur herken. Welligt komt dat hier van daan dat in China alle dingen er geheel anders uitzien dan bij ons.....'

Is er bijtender spot denkbaar dan deze reeks van schijnbaar goedmoedige vragen? Ik mag niet verder aanhalen, - wie meer verlangt en het oorspronkelijke niet ter hand heeft, kan desnoods in Huet's opstel over Geel (van 1872) dat meerdere nalezen. Al is de werking ook van diens uitgebreider fragment niet te vergelijken met die van het ongekortwiekte geheel, - verkorte mededeeling van kunstwerken is eigenlijk altoos een vandalisme, - zelfs de enkele bladzijde die ik kon uitschrijven verraadt den onnavolgbaren meester. Was het van Potgieter verstandig gehandeld in de achterhoede te willen komen, het doodgetrapte monster, - dood in de schatting der oordeelkundigen, want onkruid vergaat niet en in de werkelijkheid *il se porte assez bien*, - nog eens overeind te zetten en bij de ooren te trekken, en tot het volbrengen van dezen handlangers-liefdedienst tegen zijn natuurlijke begaafdheid in met den geduchten voorganger een ongelijken wedstrijd aan te gaan?

Niet meer ten zijnen voordeele valt op dit gebied de vergelijking uit met den *dritten im Bunde*, ditmaal zijn jongere. Op zijne beurt voelde Huet den geest over zich vaardig worden en achtte hij zich geroepen een modernere incarnatie van het genootschapjespelen in kunst en wetenschap, de in onze eeuw van coöperatie als paddestoelen uit den bodem van gansch ons polderland opschietende rederijkers-vereenigingen, bij gelegenheid een weinigje *à faire* te nemen. Wie met zulk een heilzaam voornemen bezield zich ter tuchtiging gereed maakt, vindt licht den daarvoor onontbeerlijken stok. In dit bijzondere geval beijverde zich de delinquent zelve in zijn onnoozelheid dien aan te bieden, en het *Jaarboekje voor Rederijkers en Beminnaars der Poëzij* voor 1877 zag zich de weinig benijdenswaardige eer beschoren, nog

in hetzelfde jaar door den gevreesden criticus opgemerkt te zijn en aangekondigd te worden.

‘Tweehonderd rederijkerskamers!..... Te Wormerveer bloeit de rederijkerskamer *Orion*. Te Vlaardingen, de rederijkerskamer *Chrysostomus*. Te Pekel-A de rederijkerskamer *Palamedes*. Te Noord Scharwoude, de rederijkerskamer *Cicero*. Te Middelstum, de rederijkerskamer *Hypolites*. Te Marum de rederijkerskamer *Demosthenes*. Te Loppersum, de rederijkerskamer *Saffo*. Ik doe maar een greep uit de tweehonderd..... De rederijkerskamer *Augustinus*, te Appelscha, verkondigt daarin (in het *Jaarboekje*) op ongezochte wijze hoe haar president, haar sekretaris, haar penningmeester, haar bibliothecaris, haar kommissarissen van orde heeten; en verneemt wederkeerig de namen van de bestuursleden der vereeniging *Philomusos* te Beesd. De kamer *Mnemosyne*, te Buiksloot, ziet met onschuldige afgunst, dat de letterlievende vereeniging *Hooger zij ons doel* te Amsterdam, behalve een kompleet bestuur en een eerevoorzitter, ook een vice-president, een vice-sekretaris, een vice-penningmeester, een vice-bibliothecaris, een vice-lokaal-kommissaris heeft; en zij troost zich met de gedachte, dat de kamer *de Grashalm*, te Berkhout, en de kamer *'t Ontluikende Bloempje*, te Blijham, het óók nog niet verder gebragt hebben dan de Buikslootsche zuster. Geheel Nederland kan in het jaarboekje lezen, dat Bodegraven de kamer *H.K. Poot*, Blokzijl de kamer *Fenne Mastenbroek*, Bolsward de kamer *Gijsbert Japicx* Diepenheim de kamer *W.J. van Zeggelen*, Dockum de kamer *Camphuyzen*, Enter de kamer *Jacob van Lennep*, Enkhuizen de kamer *S.J. van den Bergh*, het nederig Goor, evenals het trotsche Utrecht, drie kamers bezit: de kamer *Jacob Cats*, de kamer *J.J.L. ten Kate* en de kamer *Tollens*.’

Alweder zijn geen hatelijkheden, hoe scherp ook gewet, bij machte de vernietigende persifflage nabij te komen van deze onberispelijk nauwkeurige, aan de officieele bron met zorg ontleende statistieke opgave. Wie een greintje geest bezit, geniet en gevoelt al genietende dat Huet van het echte ras der satirici is. Als hij wil, onthalst hij zijn slachtoffer met de volleerde bevalligheid van den meest aristocratischen scherprechter. Om het vak naar behooren uit te oefenen is - het valt niet te loochenen - een zekere aanleg voor het smaken van tijgergenoegens, gelijk hijzelf ze noemen zou, is een zekere mate

van welbehagen in het snijden als zoodanig een onmisbaar vereischte, dat evenwel volkomen met de meest mogelijke goedhartigheid in andere opzichten gepaard kan gaan. Alleen moet hij wiens gemoed te weekhartig is om het kermen van een patient aan te hooren, het operatiemes ter zijde laten en *a fortiori* het foltertuig.

Op zichzelf is tegenzin in het villen van een armen drommel van letterkundig misdadiger in mijne oogen het omgekeerde eener tekortkoming, en ik zou er niet aan gedacht hebben Potgieter zijn gemis aan satirieke stijlgave ten kwade te duiden, indien hij niet, naar men zegt, diezelfde gaaf in het dagelijksche leven in niet geringe mate bezeten en in gelegenheidsgedichten aan den dag gelegd had, en zoo hij niet tevens, gelijk uit de stukken gebleken is, haar ook nu en dan in zijne kritische studiën had *willen* botvieren. Alles wèl beschouwd houd ik het er voor dat de eigenaardige gemaaktheid van zijn stijl in niet mindere mate aan zijn tekortschieten in dezen letterkundigen vorm schuldig is als zijn onloochenbare humaniteit.

Met de jaren is die affectatie erger geworden. Bron van onbetwistbare effecten in zijn andere werken heeft ze zijn kritischen arbeid mijns inziens enkel en uitsluitend geschaad. Geeft aan geschriften die zich vooral tot onze verbeelding wenden een oordeelkundige hijmenging van wat het denkvermogen inspant een soms welkome afleiding en een piquanten bijsmaak, de kritiek, indien ze iets beteekent, eischt van de oplettendheid des lezers door haar onderwerp al schatting genoeg, om niet omgekeerd een geleidelijken gang en boeiende inkleeding te behoeven. Intellectueele arbeid is genot en genot van de uitgezochtste soort, evenwel slechts tot op dien graad waarop de gevorderde inspanning onze gemiddelde kracht tot bevatting nog niet overschrijdt. Wat daarboven gaat is een kwelling. En vooral in zijn *Leven van Bakhuizen van den Brink* schijnt Potgieter er zijn zinnen op gezet te hebben, zijn trouwen lezer die kwelling aan te doen en hem hoofdpijn en hartkloppingen te bezorgen. Ik ben niet blind voor de zeldzame verdiensten van dit zijn laatste werk. Er valt, te beginnen met den machtigen opzet, in dit torso, het letterkundig testament van een zeldzaam vernuft, genoeg te bewonderen. Maar ook is er aanleiding te over tot hoofdschudden, en om enkele mijner bezwaren te ontvouwen, kan ik volstaan met mij

te beperken tot het laatste tachtigtal bladzijden. Deze vormen een aanhangsel, een *hors-d'oeuvre*, een zelfstandig letterkundig opstel, of hoe men 't noemen wil. Reeds de aankondiging van dezen *excursus* geeft reden tot gegronde bedenking. Onder den titel van *Bijdragen uit het Tijdschrift 'de Muzen'* tracht Potgieter, althans in mijn exemplaar, het auteurschap der studie Bakhuizen in de schoenen te schuiven. Een letterkundige mystificatie van volmaakt onschuldigen aard, - zal men zeggen, - want geen beoordeelaar die zijn vak verstaat kan omtrent den werkelijken schrijver ook maar één oogenblik in het onzekere verkeeren. Ten overvloede heeft Huet, de vertrouwde van geheel Potgieter's latere letterkundige werkzaamheid, in de voorrede zijner *Oude Romans* op het *essay* dat hier ter sprake wordt gebracht als op den arbeid van niemand anders dan zijn betreurden vriend de aandacht gevestigd. De bedoeling der studie is, - schijnt te zijn, moest ik zeggen - op sommige letterkundige verschijnselen, neigingen en persoonlijkheden der ondergaande achttiende eeuw ten onzent een licht te laten vallen, dat in tegenstelling met het terzelfder tijde elders in Europa ontstoken licht, ook in de eigen schatting des voorstellers, misschien als schemerlicht, misschien zelfs als verduisterd middelpunt diende gekenmerkt te worden. Maar welk een gekunstelde inkleeding! Een jongeling, een vermogend Amsterdammer uit onzen pruikentijd, zit op een zomerschen dag van den jare 1765 op een bank van zijn buitentje Soetendael onder Maerssen aan de Vecht. De jongeling wordt aangeduid, zijn uiterlijk geschilderd, - historisch trouw, daar kunnen we ons van verzekerd houden, - maar zijn naam nergens in het stuk genoemd. Aan u en mij, die verondersteld worden den auteur in vertrouwdheid met het onderwerp te evenaren, de zorg uittevinden hoe de bedoelde jongeling eigenlijk mag geheeten hebben. Ergert ons onze botheid, waardoor wij zijne verwachtingen dienaangaande te leur stellen het is een troost - zegt de Latijnsche dichter - bondgenooten in het ongeluk te hebben. Huet, Huet in eigen persoon, is niet gelukkiger geweest dan wij zijn. Om zijn weetgierigheid te bevredigen voelt hij zich genoopt mevr. Bosboom-Toussaint onder den arm te nemen. 'Wist U den jongen man thuis te brengen, die, negentien jaren oud, in den zomer van 1765, op Soetendael aan de Vecht, in Addison's *Spectator* (?) zat te

lezen? Dan waart U gelukkiger dan ik.'[1] Ook mevr. Bosboom-Toussaint schijnt ditmaal door haar geschiedkennis in verlegenheid gelaten te zijn, want eerst daarna is door de vereenigde inspanning van velen aan den dag gekomen, dat het bedoelde jonge mensch Laurens van Santen heette, een Amsterdamsch patricier dier dagen, die in letterkunde, vooral der Latijnsche dichters, met meer of minder geluk liefhebberde. De jongeling in kwestie dan zat in zijn prieel en - mijmerde n i e t . De betoovering van luchtspeling, vergezicht en bladschakeeringen, die zijn buiten den vriend van natuurtooneelen moest aanbieden, ontsnapte aan zijn, gelijk aan alle toenmalige voor dergelijk schoon onbevattelijke Nederlandsche oogen. Aanleiding voor zijn intellectueelen vader om, onder uitwerking van het welbekende feit dat zoo even pas Rousseau, daarna Oliver Goldsmith en Goethe den Europeeschen mensch een nieuwen blik leerden slaan op het leven der natuur om hem heen, dat Bernardin de St. Pierre hem het eerst de weelderiger schoonheid der tropenwereld openbaarde, dat een machtige stroom van ongekende teedere en grootsche aandoeningen daardoor deels werd gewekt, deels zelve de oorsprong der pas ontwaakte liefde was geweest, - om aan het schetsen van deze omwenteling in het zien en gevoelen der ontwikkeldsten een schitterende karakteristiek dezer vier letterkundige grootheden en een geestdriftige beschouwing van enkele hunner werken vastteknoopen. Doch de jongeling in kwestie wist van dat alles niets. De jongeling in kwestie - las; in den *Spectator* van Addison, meent Huet. Aanloop voor Potgieter om, onder vingerwijzing van wat het jonge mensch n i e t las, - geen couranten, bestemd eerlang een wereldmacht te worden, geen letterkundige kritieken van Bayle, geen *Hollandschen Spectator* van Van Effen, - en daarna van wat hij wèl las, - de Engelsche Spectatorreeks, - bladzijde op bladzijde te laten volgen, aan de teekening van leven, karakter en geschriften der Engelsche Spectatormannen, Joseph Addison en Richard Steele, gewijd. Bladzijden - het zou onheusch zijn het te ontkennen - vonkelend van Potgieter's bezielde kleurenmengeling, lichtend in al den eigenaardigen gloed van Potgieter's levenwekkende belezenheid. Met de schildering van nog een andere onderscheidende neiging onzer eeuw, van haar hartstocht voor het kunstelooze volkslied,

1) *Brieven* dl. II. bl. 11.

door Addison voorgevoeld en voorbereid, door Percy's *Reliques of ancient English Poetry* voor wat onze overzeesche naburen, door Hoffmann von Fallersleben voor wat ons zelven aangaat, eenigermate bevredigd, eindigt de merkwaardige studie. Ben ik een trouw verslaggever geweest? Zoo weinig, dat er nog veel in die tachtig bladzijden staat, uitgewerkt of aangeduid, wat in dit uittreksel zelfs geen plaatsje kon verwerven. Van Spencer wordt er in gerept, van Samuel Pepys, van John Selden, van Chateaubriand, van Lamartine, van Tollens, van mevr. Bosboom-Toussaint. Het is een monumentaal geschrift, en met oprechte bewondering ontbloot ik in gedachte er het hoofd voor. Doch niet zonder gelijktijdig de verzuchting te herhalen: welk een grillige conceptie! Welk een zonderling plan, een onderwerp uitsluitend tot voorwendsel te laten dienen voor de uitweidingen, het spichtige boompje te laten verstikken onder de omhelzing der den stam van alle zijden omklemmende slingerplanten!

En welk een gemaaktheid van stijl! Wat gewrongenheid van zinsbouw! In plaats van de onopgesmukte mededeeling der daadzaak, dat Bakhuizen van den Brink meer dan betamelijk was met ongewasschen handen voor den dag placht te komen, - ik mag immers ten bewijze mijner bewering wel een paar bladzijden achteruit grijpen? - noodigt Potgieter den lezer uit het met hem te bejammeren, dat de ‘fraaie vormen’ van Bakhuizens vingeren, ‘*in de watervrees zijner keel schenen te deelen* (bl. CCCV).’ In plaats van eenvoudig weg te verklaren dat de vermogenden dier dagen, die Rousseau's enthousiastische natuurschilderingen uitbundig toejuichten, verstandiger hadden gedaan met zich door hem tot praktische wandelaars te laten bekeeren, schrijft hij: ‘hoe zou de wereld dier dagen ..... er bij hebben gewonnen, *wanneer ze, het ruischen dezer wieken hoorende, uit de hymne geleerd hadden op te varen*’ (bl. XIX). Zijn we aanstonds zeker van de bedoeling des schrijvers als we lezen - er is sprake van de dagbladen en van hun onbegrensden invloed op de negentiende-eeuwsche maatschappij -: ‘al was het morgenrood der dagbladen veel vroeger ten onzent reeds aangelicht, *van hunne zonne viel nog niet te getuigen dat zij, den trans beheerschend, wolk bij wolk langs de kimmen verdwijnen deed*’ (bl. XXV)? De auteur keurt het in Wordsworth af, dat hij op zijn ouden dag behagen

schepte in de twijfelachtige onderscheiding van door koningin Victoria tot *Poet Laureate* benoemd te worden. Voor dien nuchteren 'ouden dag' treedt in de plaats het gekunsteld poëtische: '*toen de lange nacht voor het verzilverd hoofd dreigde in te vallen*' (bl. XXIII). Is commentaar overbodig bij het volgende aphorisme: 'wie een volk niet kent in zijne uitspanningen, wat weet hij van zijne beschaving? ..... Inspanning wordt er geeischt van wie den lauwer wil wegdragen uit den stillen hof der studie, of aan het einde der glibberige baan des gezags; *dartel, dwaas, dol, we zijn het lachwekkend, zijn het leerzaam in het botvieren van geneugt*' (bl. XLVIII). Niet helderder is, waarmede ik dit register van zonderlingheden wensch te besluiten, de volgende tirade over Steele. Steele, zegt Potgieter, waarschuwde steeds tegen de hebbelijkheid van schulden maken, en stak in schulden, ten einde toe. Vragen we naar een verklaring van dit zeer gewone verschil tusschen leer en leven? 'Vraag liever, hoe kon het anders bij hem, *dien de wilde haren den neus welig ontwiessen, glad als overigens het gansche gelaat mocht zijn geschoren*.' (bl. L.)

Zooveel gewrongens als Bakhuizens *Leven* en het aanhangsel er van, overigens en desniettegenstaande Potgieter's meesterstuk op het gebied der biografisch-litterarische studie, bieden de andere opstellen niet, te minder naarmate ze ouder zijn. Daarentegen zijn ze soms onbeholpen in den vorm, en als ze prijzen, - Potgieter prees met geestdrift als hij meende het te mogen doen, - krijgt de lofzang af en toe iets van een catalogus van voortreffelijkheden. Ik verwijs naar het opstel over Staring uit de jaren 1837-1838, en had het evengoed naar de aankondiging van dr. Koetsveld's *Pastory van Mastland* uit het jaar 1844 kunnen doen. Maar niet zonder opzet koos ik juist het oudere stuk. De vergelijking met het essay van Huet over denzelfden, door beiden even hooggeschatten dichter ligt voor de hand. Hoewel Huet's beschouwing over Staring bij lange na zijn bijzonderste kunstwerk niet is, is ze voldoende om mijn beweren te staven dat op het terrein der zuiver letterkundige kritiek de oudere vriend bij den jongeren gevoelig achterstaat, en dat inhoud zoowel als inkleeding van dit modernste genre van litteratuur onder Huet's handen iets geheel nieuws geworden is.

Potgieter prees gaarne, werd daar even opgemerkt. Dat

hij het desniettegenstaande waar het Nederlandsche schrijvers en vaderlandsche geschriften gold zelden deed, en nog zeldzamer zonder voorbehoud, daarvan lag voor een goed deel de grond in zijn letterkundig geloof, en in de illusie die hij omtrent onze herlevende grootheid als natuurlijk gevolg der nationale wedergeboorte in het begin dezer eeuw koesterde. Hij was ook in de litteratuur een pruttelaar, omdat hij zijn ideaal achterwaarts zocht en den maatstaf omtrent het Nederland der negentiende eeuw, allermeest waar het de letteren gold, ontleende aan het Nederland der zeventiende. ‘Hetgeen hem kenmerkt is dat hij onze 17de eeuw van zijne kritiek uitzonderde. Voor zoover de volmaaktheid van deze aarde is, achtte hij den strijd voor de nationale onafhankelijkheid, en de republiek der Zeven Provinciën welke daaruit voortgekomen was, volmaakt.’ Zelfs Huet, aan wien ik deze woorden ontleen[1)], noemt de eischen, door Potgieter van dit standpunt af aan de bellettrie zijner tijdgenooten gesteld, hersenschimmig. Niet slechts werden hunne voortbrengselen bestendig aan die van Hooft's en Vondel's tijdperk getoetst, hun werd tot taak gesteld dat zij de werken der zeventiende eeuw niet slechts op zijde streven, niet slechts overtreffen moesten, maar voor een goed deel in de vormen en typen dier zeventiende, hoogstens der achttiende eeuw. Zegt Helmers iets, zegt Meijer iets omtrent de mannen en vrouwen uit ons heldentijdperk, aanstonds wordt er nevens geplaatst hoe Van Haren het zei, en hun afwijking van Van Haren's wijze natuurlijk als kunst van lager allooi afgekeurd. Wanneer de dichter Meijer in zijn *Heemskerck in de Oost* aan zijn op jaren gekomen oud-Hollandschen zeeheld een jonge vrouw toebedeelt, en die jonge vrouw - ze draagt den weinig pretentieusen naam van Anna - als een zenuwachtig schepseltje schildert, schier bezwijmende bij de enkele gedachte aan de gevaren waaraan haar echtgenoot zich gaat blootstellen, dan tikt Potgieter den onhistorisch verdichtenden tijdgenoot gevoelig op de vingers. Zulke Anna's, zegt hij, zoo nerveus, zoo licht aan 't schreien vallende, zijn zuivere producten onzer overgevoelige negentiende, niet der kloekhartige zeventiende eeuw: ‘Hollandsch, huiselijk, hervormd, waarom moest de in drieërlei opzigt eigenaardige vrouwentype in de gade van

1) *Litt. Fant.* IVe R. dl. VII bl. 25.

Heemskerck geheel mislukken?'[1] Goed. Maar nu Albertine Kehrer, de mystieke hollandsche, die wèl en degelijk van Potgieter's dagen is? Haar wordt de vraag gesteld, 'waarom zij zoo velerlei gaven in haar gemoed sluimeren liet, waarom zij slechts die des g e l o o f s aankweekte, tot overheersching aller andere toe.' En het wordt haar zelfs in haar graf niet ten volle vergeven, dat haar geloof een ziekelijk en overspannen, een peinzend en schouwend geloof is geweest. 'Zoo er onder onze grootste mannen geweest zijn, die getuigd hebben, dat zij, in hunne beste daden, slechts in beoefening bragten, wat zij leerden, staande aan den schoot hunner moeder, het geheim schuilt daarin, dat de godsvrucht dier even vroede als vrome vrouwen niets droomzieks noch dweepends had, dat zij in zoowel verdraagzamen als verhevenen geest hervormd heeten mogt, dat bij haar, huiselijk-hollandsch uitgedrukt, *doen voor zeggen* ging.'[2] Hier is erger dan zonderlingheid aan het woord. Ware de kritiek ten onzent even invloedrijk als ze machteloos was, is en blijft, het zou een bedenkelijk geval verdienen te heeten dat een der talentvolste en meest geëerbiedigde harer woordvoerders eenmaal den stroom van denken en gevoelen met geweld van zijn natuurlijke bedding af en een paar eeuwen achteruit poogde te leiden. Geslachten zoo goed als individuen halen den zangberg slechts in eigen rijtuig, niet in bij den voorzaat geborgde huurkoets.

Oud-hollandsch degelijk, maar ook echt-hollandsch burgerlijk is de geest waarin Potgieter revue houdt over de letterkundige evoluties zijner vakgenooten. Het aristocratisch wereldburgerlijke, maar daardoor des te pikanter element, door Huet in de kritiek gebracht, ontbreekt nog ten eenenmale. Wie zich vergewissen wil hoezeer de twee boezemvrienden in geheel verschillenden kritischen dampkring ademen, leze achtereenvolgens Potgieter's beschouwing en Huet's beschouwing over dr. Van Koetsveld's novellistischen arbeid uit. Huet staat boven, Potgieter naast den auteur dien hij bespreekt. Wat bij den laatsten menigmaal de behandeling nog minder boeiend maakt, is dat hij, wanneer hij zich wèl boven zijn schrijver plaatst, het niet doet van het standpunt des onzijdigen waarnemers,

1) *Krit. Stud.* dl. II, bl. 282.
2) ib. dl. III. bl. 39.

maar bijna van den gelijke stoffe bearbeidenden en als het ware concurreerenden, gildebroeder. Niet - het is zoo - met den wensch om zich en zijn eigen grootere begaafdheid in de plaats te dringen van den beoordeelde, om voor de duizendste maal metterdaad te bewijzen, dat wie achter het spel zit schranderder combineert dan wie op dit oogenblik de kaarten in handen heeft, maar enkel en alleen in hetgeen hem het eigen belang van den kunstenaar dunkt, om dezen, gelijk hij placht te zeggen, aan zichzelven te ontdekken. Ook ditmaal evenwel heiligt het doel de middelen niet. De ongeduldige lezer geeuwt als hij niet zonder eenigen wrevel opmerkt, hoe de essayist, zelfs als hij den schijn aanneemt van met hem - lezer - in tweespraak te rade te gaan, hem inderdaad voor figurant aanziet, en zich in den leeraar metamorfoseert die de opstellen zijner hoogste klasse onder handen neemt. Toch is de criticus Potgieter in deze rol nog het sterkst. Nooit slaagt hij er beter in, bij gebreke van onze bezieling, onze belangstelling gaande te maken, dan wanneer hij uit den schat zijner geheel ongeevenaarde boeken- en menschenkennis een collega, wien het een weinig aan beiden mangelt, al terechtwijzende bijspringt. Zoo deed hij in 1861 bij het aankondigen van twee novelles, die het vraagstuk van den hartstocht der liefde bij geestelijken, ook van andere dan de katholieke belijdenis, hebben getracht in beeld te brengen. Zoowel *Van gelijke bewegingen als gij*, door Vesalius Mobachus, als de *Agatha Welhoek* van H. de Veer, zijn - vrees ik - thans vergeten, en ik ben er niet zeker van dat wij den antiquaar dankbaar zouden zijn die ze voor ons opschommelde. Maar ongetwijfeld voelen enkelen onder mijne lezers zich jegens mij verplicht, wanneer de hier gegeven wenk hen er toe brengt Potgieter's recensie nogmaals op te slaan. De Veer's novelle - zoo zien wij er uit - verplaatst het vraagstuk naar de historie. Met dat doel dramatiseert ze de uit Delftsche kerkelijke en andere notulen der zeventiende eeuw opgedolven opzienbarende vrijage van Agatha Welhoek met dominus Arnoldus Bornius, en hoe papa Welhoek, burgemeester der goede stad Delft, Bewindhebber der Oost-Indische compagnie, en bezitter van nog een dozijn andere titels, uit woede over deze mésalliance zijner dochter besloten had, ‘van de Nederduitsche tot de Fransch-Gereformeerde kerk over te gaan.’ Een historische novelle alzoo, op waarachtige bescheiden opgebouwd.

Ongelukkig ontsnapt aan den schrijver, in een oogenblik van overdreven historische nauwgezetheid, de bekentenis dat hij zich niet bij machte gevoelt een eenigermate authentiek portret der twee gelieven te schetsen. Waarom kunt ge niet? vraagt Potgieter. Al bestaat er van henzelven geen, er zijn gegevens te over, om, bij ontstentenis der individueele trekken, althans die der type te reconstrueeren. En in gedachten neemt hij zijn student onder den arm, en voert hem naar de zalen van het Trippenhuis, waarin hij den weg kende als geen ander zijner tijdgenooten, en laat hem daar, te midden van de wonderen onzer zeventiende-eeuwsche schilderschool, minstens onder tienen de keus voor het verzieren der beeltenissen die hij zocht. Zooveel, wat voor den novellist de vereischte taak zijner fantasie ware geweest. Wat het onderzoek aangaat - de heer de Veer had zijn onkunde beleden aangaande den ouderdom van Ds. Bornius en zijn meisje. Daar komt Potgieter, die alles las, met een heel pak pamfletten aandragen, waarvan hij de kennis aan den catalogus van Tiele, de inzage aan zijn vriend Frederik Muller te danken had, en licht betreffende de bewuste zaak uit een *Schuyt-praatje tusschen vier personen, varende van Delft op Leyden* èn het door den novellist te vergeefs gezochte punt èn nog een aantal bijzonderheden, aan dezen onbekend gebleven, in het voorbijgaan toe.

Niet anders had hij gehandeld met *Sissa, Nederlandsch maandschrift voor het Schaakspel*, welks aankondiging voor hem het voorwendsel werd eener belangwekkende bijdrage over de oudere geschiedenis dier bijna als wetenschap beoefende uitspanning. Niet anders met Hofdijk, wiens groote werk, *het Nederlandsche Volk, geschetst in de verschillende tijdperken zijner ontwikkeling*, hem niet in alle opzichten voldeed. Om den toon duidelijk te maken waarin hij zelf die tafereelen bewerkt had gewenscht, besloot hij zijn recensie met een eigen schets ten beste te geven; *In het jaar des Heeren* heet ze. Een uitmuntende ets, want geen ander ziet en geeft het geziene weder als Potgieter, zoo scherp en zoo los, met zooveel soberheid, kracht en gloed. En hij doet het, om het even of hij naar de natuur of wel met behulp van boeken slechts uit zijne fantasie teekent. Zijn Vondel in de Amsterdamsche burgemeesterskamer, naar aanleiding van een *Prospectus* ontworpen en in het tweede deel der *Schetsen en Verhalen* opgenomen, in opzet en bedoeling een

streng biografisch stuk, is in zijn roerenden eenvoud en sympathieke groepeering - langs zijwegen wel is waar - gemeengoed der meeste Nederlandsche beschaafden geworden. Zijn portret van Antonie van Dijck, in *Wenschen en Droomen*, kan in het doen uitkomen dier schitterende persoonlijkheid, voor wie het korte leven één schuimende feestroes was van vorstelijke vermaken en koninklijke werken, gerust met de zeer voortreffelijke teekening van Huet in het *Land van Rubens* wedijveren. Goethe en Rousseau, La Bruyère en Van Effen, Andersen en Constantin Huygens, Addison en Steele, hij kende hen en deed hen ons kennen, in hun voorkomen en kleedij, in hun zinnen en minnen, in de droomen van hun hart of de hebbelijkheden hunner aanmatiging, van binnen en van buiten. Hij zag ze.

Doch hier ligt, dunkt mij, de grens zijner kritische bevoegdheid. Zijn gave voor plastiek was groot, maar gelijk elke buitengewone gave, weinig bevorderlijk aan de harmonische ontwikkeling van andere hoedanigheden des geestes. Macaulay, dien ook hij zoo hoog stelde, heeft ergens volkomen naar waarheid uiteengezet, hoe ieder voortbrengend kunstenaar, ten gevolge zijner voortreffelijkheid zelve in ééne richting, die weder de vrucht is van een aanhoudend concentreeren aller vermogens op dit ééne punt onvermijdelijk een eenzijdig en derhalve onbevredigend beoordeelaar van anderer voortbrengselen moet zijn. Potgieter maakt op dien algemeenen regel geen uitzondering. Hij miste de lenigheid van fantasie, of wil men, de onmisbare kracht tot assimilatie, om zich van eene andere wijze van opvatten en voorstellen der dingen dan de zijne was met volkomen zelfverloochening te kunnen doordringen, of althans om haar zijn lezer voelbaar te maken. Hij assimileerde juist in omgekeerde richting, niet zich aan anderen, maar dezen aan zich. De schrijvers wier werken hij besprak, vervormde hij onwillekeurig - laat ik liever zeggen, wenschte hij vervormd, - in even zoovele Potgieters. Hun gelaat, hun gestalte, hun humeuren en hartstochten nam hij in zich op, maar een eenigermate objectief beeld van hun anders georganiseerd denkvermogen was hij niet bij machte te ontwerpen. Geen hunner laat hij ongehinderd aan het woord komen. Steeds valt hij hen met zijne opvattingen, zijne eischen, zijne grieven in de rede. Kunstenaar als hij was denkt hij er niet aan dat ook hier, evengoed als waar het het gemoedsleven geldt, kunstige groepeering een vereischte is. En daarom treedt

uit zijn vrij omvangrijken kritischen arbeid inderdaad slechts één geest met voldoende scherpte naar voren en den lezer te gemoet, - de geest van Potgieter.

Evenwel een sympathieke persoonlijkheid is het, wier beeld onder het doorwerken, zoowel der *Kritische Studiën* als der overige letterkundige nalatenschap van den 'duisteren' meester, in het gemoed van wie met toewijding er kennis van neemt zich tot allengs sprekender omtrekken afdrukt. In het dagelijksche leven moge hij, - vriend Huet zou het anders zeker onvermeld hebben gelaten, - altijd een toonbeeld van onverzettelijkheid, af en toe een ongemakkelijke potentaat geweest zijn, de lezer bespeurt niets van deze minder innemende hoedanigheden. De lezer maakt tot zijn niet gering genot de verheffende kennis met een uitgelezen vernuft, dat aan een rijken kunstenaarsaanleg, aan zeldzame veelzijdigheid, aan ontzagwekkende kennis en beschamende vlijt het edelste hart paart. In aanhankelijkheid aan de weinigen die hij liefhad, in kiesch dienstbetoon jegens de enkele uitverkorenen die in zijn intimiteit mochten doordringen, in houw en trouw jegens hen bij voor- en tegenspoed, vond hij schaars zijns gelijke, zelfs onder de besten van zijn volk. Zijn edelmoedigheid tegenover de familie Huet hebben de *Persoonlijke Herinneringen* met dankbaarheid geopenbaard, en de thans verschenen briefwisseling staaft dat in het voor de openbaarheid bestemde werk geen woord te veel was gezegd. Eén voorbeeld uit velen. In 1865 had Potgieter zijn zinnen er op gezet, dat Huet hem naar Italië zou vergezellen, toen hij zelf naar Florence toog om de onthulling van Dante's standbeeld bij te wonen. Hij stond er op, niettegenstaande hij wist hoe moeilijk zijn aanstaande reisgenoot bij de redactie der *Opregte Haarlemsche* om verlof kon aankloppen en hoe schoorvoetend het zou worden verleend. 'Doch wat had hij gedaan? Vóór hij naar Bloemendaal reed,' - waar destijds Huet met de zijnen woonde - 'van het spoorwegstation te Haarlem zich met zijne vigilante naar het bureau der *Haarlemsche Courant* laten brengen, belet gevraagd bij den hoogbejaarden chef der firma, wien mijne afwezigheid bovenal ongelegen zou komen, dezen zijn reisplan blootgelegd, van hem verkregen dat mij veertien dagen verlof werden toegestaan, en zoo, buiten mij om en vóór ik er van reppen kon, den grooten hinderpaal uit den weg geruimd.'

De trouwe vriend was een niet minder trouwhartig vaderlander. Nederlands wedergeboorte en herstel tot den hoogen rang dien het vroeger onder de Europeesche volken bekleed had was de droom van zijn leven en de eigenlijke grond zijner onvoldaanheid met zooveel van het bestaande. In den besten zin des woords gevoelde hij zich en noemde hij zich een burgerman. De ontwikkeling der lagere volksklasse boezemde hem belang in, geruimen tijd voordat die belangstelling in de termen viel mode-artikel te worden.[1)] Voor allerlei maatschappelijke nooden en kwalen had hij een geopend oog. Tegelijk met innige vroomheid - 'onkerkelijk vroom' noemt haar Huet - zat de meest vrijzinnige verdraagzaamheid hem in het bloed.[2)] Voor zich zelf man van bijna puriteinsch strenge zeden was zijn medegevoel voor, zijn oordeel over de velerlei verleidingen, waaraan buitengewone geesten, kunstenaars bovenal, meer dan anderen blootstaan, even levendig als gezond.[3)] Naar de edelste vrucht van het humanisme streefde hij, zich mensch en aan niets menschelijks zich vreemd te gevoelen.

Niet minder hoogen rang neemt hij, deels trots, deels om zijn singulariteit en de inspanning die hij van zijn publiek vordert, als schrijver in. Bij gemis aan wegsleepend gevoel bieden zijn gedichten uitgezochte modellen van artistieke inkleeding en puntigen zeggingstrant. Zij vormen een galerij beelden en groepen, wier strengheid van lijnen in volkomen harmonie is met het kalm verhevene hunner standen. Nog grooter zijn de verdiensten zijner Schetsen, Verhalen, Novellen. Aan gelijken adel paren zij meerdere bewegelijkheid. Juistheid van opmerkingsgave, vastheid van hand, innigheid van toon, kunstvolle vinding dingen er met keurigheid van groepeering en in hun ongewoonheid vaak verrassende stijleffecten om den voorrang.

Doch zijn werkzaamheid als letterkundig beoordeelaar - daar blijf ik bij - is de minste zijner aanspraken op letterkundigen roem. Zijn kritiek is van den aanvang af onvruchtbaar geweest, en, zoo niet alles mij bedriegt, is ze, trots veel leerzaams voor de mannen van het vak, bestemd het voor

1) *Liedertafel-Poezy*. (*Krit. Stud.* III, bl. 383 v.v.)
2) *Krit. Stud.* III, bl. 347.
3) *Krit. Stud.* I, bl. 126 (Loots.)

de menigte der beschaafden te blijven. Ze is, wat Multatuli schertsend het kenmerk der genieën noemde, verkeerd geboren. Haar taak is geweest om als overgangsvorm het pad te effenen van de ouderwetsche recensies tot de moderne psychologische beschouwing van boek en schrijver. En gelijk in bestemming, zoo staat ze alleen in doel. Zonder wortelen in het bestaande tracht ze het heden dat haar mishaagt te ontvluchten in een paradijs van eigen maaksel, waaruit ze met vlammend zwaard alle land- en tijdgenooten op één na - Staring - naijverig is blijven weren. *Nemo dignus est intrare*[1]. Zulk een exclusivisme is doodend, òf voor anderen, òf voor zichzelve. En zóózeer uitverkoren kunstenaresse is Potgieter's kritische Muze nooit geweest, dat de laatste term van dit alternatief voor haar niet bestaat.

V.

'*La critique est la puissance des impuissants*'. Modernere inkleeding der ietwat afgesleten kernspreuk, dat de kritiek gemakkelijk, de kunst moeilijk is, en evenzeer als deze enkel en uitsluitend als hatelijkheid bedoeld, reikt van dit gelijk van elk gezegde, aan waarlijk groote mannen ontsnapt, de strekking oneindig verder. De schimpscheut van Lamartine tegen Gustave Planche is tegelijkertijd een formule, en een alles behalve verwerpelijke formule. Geen wetenschappelijke bepaling, door wijsgeeren in het zweet huns aanschijns uit de diepste diepte van hun brein opgedolven, doet zoo goeden dienst om ons een helder inzicht te geven in het wezen en de geheel eigenaardige beteekenis der hedendaagsche letterkundige en kunstkritiek, in hare sterke en hare zwakke zijde. Inzonderheid bruikbaar dunkt ze mij als maatstaf ter vaststelling van den rang, die aan Cd. Busken Huet, den vorst der Nederlandsche critici, in het ideale gebied van het schoone van rechtswege toekomt. En tegelijkertijd is ze een uitmuntende handwijzer. Zij geeft ons den rechten

1) 'Niemand is waardig binnen te treden.'

weg aan ter beantwoording der vraag: hoe het komt dat dezelfde man, die als oorspronkelijk kunstenaar voor harden arbeid slechts betrekkelijk onbeteekenenden bijval verwierf, die daarbij onwederlegbaar achterstond bij velen, welke in alle andere opzichten beslist zijn minderen waren, als criticus hier te lande in den volsten zin des woords een eigen kunstgenre geschapen, dit jongste kind der vaderlandsche Muze bijna tot de evenknie harer veel oudere en van ouds gewettigde zusteren verheven, en zich in haar naam een onbetwistbare heerschappij over de geesten en gemoederen der Nederlandsche ontwikkelden verworven heeft. Eene heerschappij ten overvloede, wier voortbestaan even gewenscht als voorloopig althans verzekerd is.

Trachten wij aan de hand onzer formule voor dit niet alledaagsche verschijnsel een aannemelijke verklaring te vinden, eene oplossing ten minste, die onze weetgierigheid eenigermate bevredigt. Huet, zouden we zeggen, is Huet geworden om twee redenen: omdat hij een zoon der negentiende eeuw, en omdat hij in één opzicht een onvolkomen kunstenaar was. Geboren met onmiskenbaar artistieken aanleg, met den artistieken aandrang tevens om wat zijn gemoed bewoog in schoone klanken te uiten, begaafd met smaak, met kunstgevoel, met geest, met oordeel, met stijl, met al de hoedanigheden die den genialen schrijver sieren, ontbrak hem slechts één gave, maar de ééne noodige om een koningskroon te veroveren in het rijk der kunst, de hemelgave der scheppende fantasie. Om menschengestalten te kunnen ontwerpen had hij behoefte zich aan te sluiten aan de historische werkelijkheid. Niet bij machte in werken der fictie levende persoonlijkheden te boetseeren, die het boetseeren en onthouden waard waren, wendde hij zich tot het omtrekken van, en relief geven aan het bestaande. En ook daarbij trof hem bij voorkeur niet de hartstochtelijke, maar de intellectueele zijde van het menschelijk bestaan, of liever - want hij bezat een scherp oog voor het spel der driften in den mensch - zijn talent leende zich bij voorkeur er toe, het drama des denkens te doen uitkomen, zooals het in boek of beeld een wel of kwalijk gevonden uitweg zocht. Had hij in vroegere tijden geleefd, hij zou ons misschien zangerige of trillende hekeldichten als Vondel, bevalliger leerdichten dan Spieghel en Bilderdijk geschonken hebben. Misschien had hij met Von Haller, met Thompson, met Delille

gewedijverd in het dichterlijk schilderen van dichterlijke natuurverschijnselen, of ook, wie weet, - want de prozavorm zo ten allen tijde zijn grootste kracht geweest zijn, - hij zou, over het hoofd van den gemakkelijk ter zijde te schuiven Justus van Effen heen, Addison en Steele als artistieke beschouwers der hen omringende maatschappij, La Bruyère en La Rochefoucauld als kunstvaardige etsers van het algemeene menschentype en diens levenservaringen naar de kroon gestoken hebben. Als telg van onzen tijd sprak hij zich uit in novelles en romans, in wier samenstelling de *tendenz* meer de hand heeft gehad dan de inspiratie, en het liefst en het vaakst in de door hem ten onzent geschapen moderne boekbeoordeeling en beschavingsgeschiedenis.

Om vooreerst bij de litteraire kritiek te blijven, - niet zonder opzet werd daarbij van *hedendaagsche* gewaagd. Beiden, vriend en vijand, zijn het, geloof ik, in dit opzicht eens, dat wat wij daaronder verstaan een zuiver negentiende-eeuwsch product is, verschillend in vorm, verschillend in inhoud, van wat in vroegere tijden als zoodanig gold.

Beoordeeling van kunstwerken heeft waarschijnlijk even lang bestaan als er kunstwerken zijn voortgebracht. Tot op zekere hoogte te reageeren tegen den overweldigenden indruk, op ons gemoed door den kunstenaar met woord of klank, met kleur of vorm gemaakt, is eene der denkende menschelijke natuur ingeschapen, of althans sedert onheugelijke eeuwen overgeërfde eigenschap. Vandaar tot methodische bespiegelingen over de kenmerken en vereischten der verschillende letterkundige genres, tot het ontwerpen van vergelijkende studiën over schrijvers en het keuren hunner geschriften naar proefhoudende aesthetische begrippen, tot het in het licht geven van recensiën over nieuw uitgekomen boeken, is een lange weg, doch we vergissen ons indien we meenen dat eerst in het laatste tweetal eeuwen deze weg is ingeslagen. Schuchtere beginselen van wat wij letterkundige kritiek heeten laten zich evenzeer in de klassieke oudheid aanwijzen, als een tweetal nog thans in hare soort onovertroffen geachte beschouwingen over vragen van algemeene aesthetiek, ons door Aristoteles nagelaten, als de loffelijke poging om het wezen van het Verhevene vast te stellen, gesteld op den naam van den veel lateren wijsgeer Longinus, als de zoogenaamde *Ars Poëtica* van Ho-

ratius, voorlooper en model der *Art Poétique* van Boileau. De onvruchtbare en bloot formeele proeven der middeleeuwen op dit gebied mogen hier onbesproken blijven, gelijk de verhandelingen over poëzie uit de zestiende en zeventiende eeuw, die niets dan flauwe copiën der onfeilbaar geachte Grieken en Romeinen waren. Eerst de achttiende begint aan de intusschen mondig en zelfs op hare beurt eenigermate classiek geworden moderne letteren de haar toekomende aandacht te schenken. Soms in de onbeschrijfelijk kleingeestige vormen, waarin Voltaire zijne inzichten over de antieken niet alleen, maar ook over Corneille, over Racine, over Molière giet: vitterijen op woorden, op rijmen, op caesuren, op beeldspraak; enkel en alleen een vallen over kleinigheden in de technische uitvoering; schoolvossige muggezifterij. Oneindig hooger staan de talrijke boekbeoordeelingen van Bayle. Evenzoo behooren de *Levens* van Engelsche dichters, door Samuel Johnson beschreven, in hun soort reeds als een model aangemerkt te worden. De werken gaan nog te dikwijls schuil achter de op zichzelf onbeteekenende levensomstandigheden der schrijvers, de kritiek steunt nog te zeer op bekrompen beginselen, maar zijn oordeelvellingen zeggen iets en zeggen het goed. Weldra komen studiën van retrospectieve en algemeen aesthetische strekking op het gebied der bellettrie, het *Lycée* van La Harpe, de oppervlakkige, indertijd bij ons hoog opgehemelde *Lectures* van Blair, de baanbrekende beschouwingen van Lessing, de diepzinnige van Schiller en der beide Schlegels. In ons eigen land ten slotte reikt eene bonte rij van letterkundige oordeelvellingen, vluchtige en doorwrochte, magere en lijvige, in proza en poëzie, bijna onafgebroken van Maerlant tot op Jonckbloet.

Aan al deze verschillende geschriften is één trek gemeen, en die ééne stempelt ze gezamenlijk tot vertegenwoordigers eener voorbijgegane orde van gevoelens en gedachten. Al wie ze raadpleegt, - verstrooiingslectuur hebben ze sedert lang opgehouden te zijn, - voelt ook zonder naar jaartal en druk te zien den adem eener ten grave gedaalde eeuw zich uit hunne bladzijden te gemoet waaien. Wie zich praktisch van het onderscheid doordringen wil tusschen achttiende-eeuwsch en negentiende-eeuwsch op dit gebied, leze achtereenvolgens, om iets te noemen, Schiller's verhandelingen - meesterstukken

van wijsgeerige analyse evenwel - *Ueber naive und sentimentalische Dichtung, Ueber Anmuth und Würde, Ueber das Pathetische*, allen van de jaren 1793-1796, en Heine's *Romantische Schule* van 1833. Of ook, om meer gelijk nevens gelijk te stellen, men ga van de levens van Swift of Steele, zooals Johnson ze schetst, naar de behandeling van hetzelfde onderwerp, hetzij in Thackeray's *English Humorists*, hetzij in Taine's *Littérature Anglaise;* men stelle de wijze waarop La Harpe of Schlegel een Grieksch drama beziet naast het licht dat - laten we zeggen - Paul de St. Victor in *Les deux Masques* er op laat vallen. Eigen aan al de mannen onzer eeuw, grooten en kleinen, is *la note personelle*. Eerst bij hen hebben de schrijvers opgehouden geraamten en de boeken abstracties te zijn.

Theoretisch laat zich het verschil tusschen voorheen en thans in één enkelen volzin formuleeren. De moderne litteraire kritiek eischt meer van zichzelve en minder van den lezer. Ze is genezen van den waan, alsof ze zich slechts op haar drievoet te plaatsen en het sacramenteele *wij* uittespreken had om den lezer haar uitspraak als een vonnis op te dringen, waarvan slechts onbeschofte betweterij in hooger beroep zou durven komen. Ze is van den doctoralen katheder afgedaald, en heeft bef en toga voor de algemeene kleedij der beschaafden verwisseld. Eene eeuw geleden liet Fokke Simonszoon zijn eigen in het jaar drieduizend herleefde persoonlijkheid vragen: ‘Maar zijn er thans geene geleerden, die de werken van andere schrijvers beoordeelen, het fraaije daarin aanwijzen en het gebrekkige berispen?’ En zijn kunstkenner der toekomst had geantwoord met de weervraag: ‘Kunnen de lieden tot uwent dan zelve niet verstaan of beoordeelen wat zij lezen? Dat moeten wel botte lieden zijn die noodig hebben dat anderen hun zeggen: wat ge daar nu leest is goed, maar wat ge daar leest, deugt niet’.

Zoo iets zeggen *onze* beoordeelaars niet meer. Zij wenschen niet in de eerste plaats anderen te onderrichten, maar zelve te leeren. Zij hoeden zich zooveel mogelijk voor absolute uitspraken, als waren zij besteld om als wetgevers voor de eeuwigheid optetreden. ‘Men *kan* niet recenseren’ - schrijft Huet onder dagteekening van 31 October 1864 aan mevr. Bosboom-Toussaint - ‘zonder in zekeren zin te spreken op een toon van gezag; *doch ik voor mij ben van het subjectieve mijner oordeelvel-*

lingen mij zeer wel bewust'. En later (6 Dec. 1877), naar aanleiding van *Langs een Omweg*: 'Zullen de Nederlandsche dames regt laten wedervaren aan uwe meesterlijke analyse van Regina's gemoedsbestaan? *Want dat is het, wat mij in uwe, en in alle buitengewone romans het meest aantrekt, en meer en meer voor mij een voorwerp van studie wordt*'. Dat wij hier met meer en beter te doen hebben dan een geestig gevonden compliment, bewijst de veelvuldigheid waarmede in de gedrukte werken hetzelfde standpunt naar den voorgrond treedt. Nu eens lezen we: 'een man leert meer van romanschrijvende dames dan van romanschrijvende heeren'. Dan weder rekent hij zichzelven onder hen, 'wien het in de eerste plaats bij de kennismaking met sommige boeken, om het verzamelen van menschenkennis te doen is.'[1)] Zooal in het gemoed van niemand anders, men dringt lezende gelijk het behoort althans door in dat van den auteur, en reeds dit beloont ruim de aangewende moeite. Zelfs hield hij het er voor, dat daarin ingewijd te worden in de meerderheid der gevallen vrij wat belangwekkender en in gelijke mate boeiender is, dan het verkeer met de door romancier of romancière ten tooneele gevoerde verdichte persoonlijkheden. Prijst hij in een roman van Henri Murger de hoofdgedachte, hij doet het 'deels om hare juistheid en schoonheid in zichzelve, *deels om den diepen blik, dien zij ons doet slaan in de ziel des auteurs*'. De bellettristische bijdragen der hedendaagsche Nederlandsche dameswereld schatte hij, op een enkele uitzondering na, uitsluitend uit dit oogpunt. Van een boek van mevr. Frank, in 1877 nog niet vergeten, achtte hij 'het mooiste of merkwaardigste de gepassioneerde vrouw, die er in ademhaalt'. Slechts om een zelfde reden wijdt hij elders zijne aandacht aan den arbeid eener andere Nederlandsche novelliste, Christine Muller, en gelijksoortige uitspraken laten zich zonder moeite in menigte uit de *Nederlandsche Bellettrie* en de *Litterarische Fantasiën* bijeenlezen. Doch ook in die boeken, welke, omdat ze een eigen leven bezitten, schitterender titels kunnen laten gelden dan te zijn onbedoelde openbaringen van het gemoedsleven hunner geestelijke ouders, - en tot die hoogere kunstuitingen rekende hij, trots hun nooit verbloemde zwakheden, de romantische werken van mevr. Bosboom-Tous-

1) Letterk. Fant. IVe R., dl. II, bl. 106, en IIIe R., dl. IV, bl. 176.

saint, - ook daarin zocht en waardeerde hij bij voorkeur het licht, dat zij over de stemmingen, de hartstochten, de idealen van hun land en hun tijd verspreidden. ‘Komen ook uwe romans aan de beurt,’ - heet het in hetzelfde, even te voren aangehaalde schrijven, - ‘de moderne zoowel als de historische, allen met zooveel zorg bewerkt, met zooveel geweten opgezet en voltooid, dan voorspel ik dat zij in eene nieuwere Nederlandsche kultuur-geschiedenis (*en hoe kan een goede geschiedenis onzer letteren nalaten den vorm eener kultuur-geschiedenis aantenemen*?) eene eereplaats zullen beslaan.’ De litteraire kritiek dezer eeuw, men ziet het, heeft ten opzichte van strekking en inhoud een volslagen vervorming ondergaan.

Hiermede bedoel ik niet dat ze afgezworen heeft een voertuig te zijn van vaak zuiver persoonlijken hartstocht, dat ze zich voortaan te goed rekent om met de eene hand voor de vrienden het wierookvat, met de andere de roede voor de vijanden te zwaaien. Gelijk er ten allen tijde karakterloozen zijn geweest, is niet eerst de negentiende eeuw de kweekster van beoordeelaars, die zichzelf en hunne kunst eerbiedigen. Maar van een nu eens geesteloos vitten op technische kleinigheden, dan weer een gevangen raken in de menigwerf ragfijne en toch verstrikkende abstracties eener bij voorkeur dialectische wijsbegeerte, is ze voorloopig en ten haren bate bekomen. Ze verliest zich niet langer in algemeene onderzoekingen naar de ware vereischten van, naar het juiste onderscheid tusschen epos, lyriek, drama, roman, novelle. Ze sluit de ooren voor het krijgsgeschreeuw der zich met kunsttermen beoorlogende richtingen. Ze staakt voorshands hare proeven om het wettige terrein af te bakkenen van naïveteit en sentimentaliteit, van het bevallige en van het verhevene. Onder lachende instemming met Heine's schalke vraag: *Madame, haben Sie überhaupt eine Idee von einer Idee*, wendt ze zich, veel te absoluut, - het is den mensch nu eenmaal aangeboren in uitersten te vervallen, - tot aardscher bedrijf. Ook zij verlangt op feitelijken bodem te staan. De studie van de litteratuur der volkeren - heeft ze tot haarzelve gezegd - behoort als een onafscheidelijk onderdeel beschouwd te worden van hun beschavingsgeschiedenis, gelijk de letteren zelve, veel of weinig, een factor waren en zijn in het geestes- en zieleleven der natiën. Al wie het wezen eener maatschappij wil doorgronden, zie ook naar zijn letterkundig leven.

Ook, maar niet alleen. Want de beoefenaar der letterkundige geschiedenis heeft zijne taak niet naar behooren opgevat, als hij, zijn gezichteinder door bergen druks afsluitend, daar doorheen geen oog meer heeft noch voor de bedrijvigheid des dagelijkschen levens, die door het verspreiden van materiëele welvaart de kunst mogelijk maakt, noch voor de lucht, het water, het landschap, die gezamenlijk den geweldigen achtergrond en de omlijsting vormen der menschelijke schilderij. Kortom: ook in theorie heeft de maatschappij de letteren geannexeerd. Wie voortaan de laatste wil schilderen, heeft de eerste te bestudeeren.

Evenals alle historische wetenschappen is dus ook die der litteratuur en harer beoefenaars eene hybride. Tusschenschakel tusschen zuivere wetenschap en zuivere kunst tracht ze zich van wat beiden edelst bezitten te doordringen en de bezieling der eene te paren aan de nauwgezetheid der andere. Doch ook deze jongste dochter der grijze moeder Historia is niet volkomen geslaagd in haar streven tot vereeniging van het bezwaarlijk vereenigbare. Ook hare beoefenaars hebben, naar gelang hunner individueele begaafdheid en persoonlijke neigingen, gescheiden wat behoorde versmolten, en nu eens de eischen der wetenschap opgeofferd aan die der kunst, dan weer de belangen der kunst te kort gedaan ten behoeve der wetenschap. Sommigen kwamen maar niet verder dan tot stevige grondvesten, waaraan niets ontbrak dan een daarboven te verrijzen gebouw, anderen trokken luchtpaleizen op, die bij den minsten windstoot der feitelijke kritiek ineenstortten. Huet - ook dit dunkt mij een zijner aanspraken op onze dankbare erkenning - heeft steeds, en dit te meer naarmate zijn gezag klom, met nauwgezetheid getracht beide vereischten tot hun recht te laten komen. Maar, niettegenstaande zijn veelzijdigheid, mensch en derhalve beperkt, daarenboven wars van wat zich niet tot een schitterenden vorm leent, eindelijk steeds voortgezweept door de ijzeren wet eener prozaïsche noodzakelijkheid die tot ademloos voortbrengen dwong, mag hij niet onveranderlijk geprezen worden om het geluk, waarmede hij het theoretisch als vereischt erkende in de praktijk zijner geschriften onwrikbaar heeft weten te handhaven. Menigwerf genoodzaakt te kiezen, koos hij; en diegene kent zijn aanleg weinig, die niet reeds bij voorbaat weet dat hij, wien het bij den heer Vissering verdroot waar te nemen, hoe deze geleerde de litteratuur soms ‘verstelwerk’ liet verrichten, zelve bij dergelijken

tweestrijd de wetten der wetenschap achterstelde bij die der kunst.

Der wetenschap! Ja waarlijk, in het feitelijke is Huet wel eens onnauwkeurig, meermalen onvolledig, een en andermaal zelfs onbeduidend en leeg geweest. Omvang op dit grensgebied sluit wel eens diepte uit. Maar zijn niet vergrijpen van dergelijken aard met ongeveer gelijk recht aan Mommsen, nog vroeger aan Macaulay, ten allen tijde aan alle artistieke historici ten laste gelegd? En wat Bagehot eenmaal den vitters van den Engelschen colorist tegemoet voerde, gelde ook met de noodige wijzigingen van den onzen. Er steekt luttel verdienste in, wanneer men zich zijn gansche leven met één schrijver van matigen omvang bezig houdt, omtrent persoon en werk volledig op de hoogte te komen, ook van het geringste détail en het onbeduidendste snufje. Maar hoe, als het studieveld zich uitbreidt tot tien auteurs, tot honderd, tot honderden? Wanneer er gewerkt moet worden in verschillende litteraturen, uiteenloopende in tijd en geest? Als men, eigen en anderer gezichteinder wenschende uittebreiden, ook de voortbrengselen der aanverwante kunsten, schilderkunst, bouwkunst, beeldhouwkunst, binnen de kring zijner studiën opneemt? De behandeling van zulke omvangrijke onderwerpen, gewenscht om uit een zee van détails eindelijk eens tot grootscher blik op eenig geheel te komen, zou eenvoudig onmogelijk zijn, indien men slechts op den grond van eigen speciale onderzoekingen voortbouwen, indien men zich op geen bronnen uit de tweede hand verlaten mocht. Waarlijk, reeds dit laatste is een arbeid, waarvan de minsten begrip hebben. Alleen om *Parijs en Omstreken* te kunnen schrijven, is een lectuur vereischt geweest van zulk een groote en soms zoo saaie uitgebreidheid, dat bij het overschrijven der titels alleen reeds den leek de schrik om het hart slaat.

Niet in dien zin alzoo is het bedoeld, wanneer omtrent Huet hier beweerd wordt, dat hij, zoo in iets, in het wetenschappelijk gedeelte zijner taak soms te kort schoot. Met voorbedachten rade niet zelden, maar toch te kort schoot. Vragen van algemeen wijsgeerigen aard, zooverre deze op de letteren betrekking hebben, ging hij bijna angstvallig uit den weg. In de voorrede der eerste *Fantasiën*, waarin eenigermate het programma zijner richting wordt ontvouwd, beroemt hij er zich zelfs op, ‘dat in deze studiën vruchteloos naar een stelsel van esthetica gezocht zal worden.’ Niet eens, maar herhaaldelijk dankte

hij voor bespiegelingen over het ware begrip van het Schoone en van de Kunst. Een goede hersengymnastiek misschien, meende hij, maar zonder eenig praktisch belang. ‘Men is kunstenaar, of men is het niet; en nog nooit heeft iemand weten te zeggen, wat kunstis,’ aldus luidt de uitspraak in het *Land van Rubens*. ‘Al heeft niemand eene voldoende bepaling of zelfs maar eene redelijke omschrijving van het schoone kunnen geven,’ is de even apodictische verzekering in de *Italiaanschen Reis-aanteekeningen*. Niet apodictischer evenwel, dan deze andere uit de studie over Hooft: ‘Te vergeefs wordt naar wetenschappelijke bepalingen van het poëtische gezocht, en nog veel water zal tegen het walletje slaan, eer een wijsgeer ons aan eene helpt, die, behalve hem en zijne vrouw, indien hij getrouwd is, ook nog twee onzijdige personen voldoet.’ ‘Het dichterlijke’ - lezen we terzelfder plaatse - ‘is iets persoonlijks, met iets algemeens tot achtergrond’; en deze zelfde adstructie, naar aanleiding van Hooft's poëzie welsprekend nader uiteengezet, wordt nu eens korter, dan weer uitvoeriger, bij verschillende gelegenheden en op zeer verschillende tijdstippen van zijn leven herhaald.[1)] Gekibbel over kunsttermen haatte hij als uit misverstand voortgesproten, en tot niets dan misverstand leidende: ‘Ik vraag alleen, of het volksvooroordeel, dat zulk een scherpe lijn trekt tusschen klassiek en modern, wel inderdaad meer dan een vooroordeel is.’

Wel verre van afkeurenswaardig te zijn, mogen al deze uitspraken als even zoovele protesten tegen vroegere verstandelijke eenzijdigheid der aesthetici beschouwd en toegejuicht worden. Minder toejuiching verdient het, dat Huet, wanneer hij een en andermaal de zuiver wetenschappelijke zijde eener kwestie aanroert, òf beweert zonder aan bewijs te denken, òf onvolledig en verre van overtuigend in zijne bewijsvoering blijft. Als een karakteristiek staaltje werd reeds bij een vroegere gelegenheid gewezen op zijne verzekering dat van *le Romancéro du Cid* in Victor Hugo's *Légende des Siècles* het metrum zou gevolgd zijn naar een klein stukje van Corneille, ten bewijze waarvan verwezen werd naar eene bladzijde van *Parijs en Omstreken*, die wel Corneille's gedichtje brengt, maar niets bevat wat naar een argumentatie omtrent de

1) Bv. Litt. Fant. IIIe Reg., dl. IV bl. 55 (naar aanleiding van Uhland); IV R. dl. IX bl. 84 (*de School van Bellamy*) enz.

aangenomen metrische ontleening zelfs maar zweemt. Met meer nauwgezetheid is de twistvraag behandeld, of Agatha Deken wel terecht als medeschrijfster der romans van Elizabeth Wolff op de verschillende titelbladen dier romans voorkomt. Huet, door oude familieherinneringen buitengewoon belangstellende in de beroemde vrouw, die althans onwederlegbaar de eerste hand speelde in het letterkundige duo, ontkent Agatha's aanspraken en ontzegt haar elke andere verdienste dan die van eene bruikbare amanuensis geweest te zijn. Ditmaal is de redeneering scherpzinnig en klemmend. Niet zoo overtuigend evenwel om - ik zeg dit zonder thans ten principale partij te willen kiezen - geen plaats te laten voor tegenwerpingen als van de zijde van dr. Johannes Dyserinck zijn geopperd en die zich niet zonder meer van de baan laten schuiven. De eenige maal, dat hij mij voorkomt eene dergelijke kwestie onwederlegbaar te hebben uitgemaakt, is die van Bilderdijk's verhouding tot zijne eerste en zijn zoogenaamd huwelijk met zijn tweede vrouw, de dichteres Katharina Wilhelmina; en wat hier tusschen Dr. van Vloten en hem in geschil was, raakte slechts zeer van ter zijde de eigenlijk gezegde letteren. Overigens volstaat hij met een dankbaar en oordeelkundig gebruik te maken van wat de vlijt van eigenlijke onderzoekers hem heeft verstrekt; en ik geloof me niet te vergissen wanneer ik aanneem dat de dankbaarheid in de meerderheid der gevallen wederkeerig was en het eigenlijk altijd had behooren te zijn. Het bestaan van hoe menige verdienstelijke historische monografie is niet eerst door middel van zijn *Land van Rembrand* ter kennisse van het beschaafde Nederland gebracht?

Het ligt voor de hand dat een man van zijne geestesrichting niet slechts vragen van algemeene aesthetica, maar ook meer feitelijke, als, hoedanig de invloed was, door den eenen auteur op den anderen, door de eene litteraire periode op de andere uitgeoefend; als de verhouding tusschen eene maatschappij en hare gezamenlijke litteratuur; als, naar het kenmerkende, hetzij van een letterkundig genre, hetzij van een individueelen beoefenaar daarvan, - dat hij al deze *puzzling questions* òf achteloos ter zijde schoof, òf als hij ze aandurfde, met weinig beteekenends en nog minder steekhoudends voor den dag kwam. Rechtaf teleurstellend is zijn artikel vol alcove-schandalen over Molière, dien hij toch kende en genoot als weinigen. Dun het boekje over George Sand, met dat terugbrenge ha-

rer gansche rijke letterkundige werkzaamheid tot het ééne gezichtspunt der onwettige geboorte in vele generatiën. Indien de *Brieven* het niet uitdrukkelijk verzekerden, zouden we moeite hebben te gelooven, dat hij in zijn studie over André Chénier zich voorstelt, dezen als een der apostelen van de helleniseerende richting in de poëzie van het Europa der eindigende achttiende eeuw op den voorgrond te plaatsen. Geen woord omtrent het merkwaardige van het verschijnsel zelf, geen woord omtrent het hoe of waarom van het opkomen dezer tweede renaissance, die niet gelijk de eerste te Rome, maar te Athene hare modellen zocht. Niets blijkt, zelfs van de bescheidenste poging om het opbloeien van dit tweede heidendom in verband te brengen met, een verklaring er van te zoeken in de verzwakking van het specifiek christelijk-godsdienstige begrip ten gevolge eener natuurlijke reactie tegen het overspannen dogmatisme en de eenzijdige vroomheid der vorige eeuw, naast een krachtig opschieten der natuurwetenschappelijke studiën en methoden. Evenmin wordt er van gerept dat Chénier misschien in Frankrijk, maar in geen geval in Europa als wegbereider der nieuwe richting gelden kon, dat Winckelmann en Lessing voorgegaan, dat Goethe en Schiller zijn machtiger tijdgenooten waren. Niet bevredigender is de studie over de *Dorps-vertelling*. Geconstateerd wordt dat het genre bijzonder negentiende-eeuwsch is; verklaard, dat het als geheel genomen een lagere orde van poëzie vertegenwoordigt dan het klassieke frausche drama van Corneille en Racine; maar van den samenloop van oorzaken, die juist in deze eeuw het verschijnen en slagen van het genre hebben te voorschijn geroepen wordt slechts ééne, het standpunt van het beschaafde publiek tegenover het kerkgeloof, genoemd en ontwikkeld. De algeheele omkeering der denkbeelden omtrent *het volk*, door de Fransche omwenteling in het leven geroepen, de ultra-democratische stemming - althans in theorie - van lezenden en schrijvenden, het verlangen naar uitbreiding van het observatieveld voor den roman, het epos onzer wereld, - al deze factoren worden buiten acht gelaten. Ik wijs nog op de terecht in andere opzichten geprezen lezing: *Drie voorwaarden van kunstgenot*. Van die drie voorwaarden wordt de eerste: dat men zich in het genot van een kunstwerk niet moet laten storen door wat men minder gunstigs weet van den kunstenaar als mensch,

want dat *niet zelden een onoverkomelijke kloof gaapt tusschen den mensch en den schrijver*, in het geheel niet uitgesproken. De hoorder en lezer heeft uit den als illustratie der stelling medegedeelden levensloop van Keats eenvoudig de stelling te abstraheeren. De andere voorwaarden, de tweede, dat we ‘om van het schoone te genieten, niets schoons versmaden, doch hooge eischen stellen en onzen gezichteinder voortdurend uitbreiden moeten,’ en de derde: ‘wij moeten, zonder den schrijver te verdenken, tegen hem op onze hoede zijn,’ - worden inderdaad geformuleerd. Maar kom niet naar iets dat op een betoog lijkt, vragen. De stellingen zijn niets dan een haast onzichtbaar koordje bestemd om een aantal schoone verzen van anderen en van vernuft vonkelende opmerkingen van hemzelf aaneen te rijgen. Hoe op mijne beurt *ik* deze uitspraak bewijs? Ik zou tot een hernieuwde lezing van het stuk kunnen aansporen, overtuigd dat niettegenstaande deze mijne grief niemand zich de daaraan bestede moeite beklagen zou. Meer rechtstreeks evenwel leidt een andere weg tot hetzelfde doel. Hij heeft het zelve gezegd, met ronde woorden gezegd, in een brief aan mevr Bosboom-Toussaint van 28 October 1878, ‘dat dit afgetrokken onderwerp maar een draad of een kapstok is,’ en er is geen enkele reden om te veronderstellen, dat hij het doel zijner *conférence* verkeerd heeft willen aangeven. De eenige maal, indien ik me niet vergis, dat een *rapprochement* tusschen verschillende litteraturen bij Huet voorkomt, is de kleine, maar pikante parallel, getrokken tusschen het type der naar mannentroost hakende weduwe uit de chineesche en perzische vertellingen, eenmaal onder den titel der *Matrone van Ephesus* in de Latijnsche, vandaar in de moderne litteraturen gepopulariseerd, en dat van den even ongeduldigen weduwnaar, in eene der novellen van Gustave Droz onder de trekken van Corentin Kerroch geteekend. Te midden van een driehonderdtal langere en kortere studiën maakt deze eenling een ietwat armoedig figuur.

De waarheid is, dat we hier niet met een toevalligheid, maar met een vasten hoofdtrek van Huet's critischen aanleg te doen hebben. In een der brieven spreekt hij schertsend van de ‘artistieke kortademigheid’ eener dame, wier fantasie na weinige proeven eensklaps uitgeput was. Met volmaakten ernst kunnen wij daarnevens van Huet's litterair-historische bijziendheid reppen. Hij zag onnoemelijk veel, naar de wijze der myopen veel te

scherp, maar slechts één ding tegelijk. Over de sectie der ‘binnenborst’ van zijn auteur gedoken, is hij op dat oogenblik niet ontvankelijk voor al wat daarmede niet in het onmiddellijkste verband staat, en eerst laat heeft hij zich tot het gelijktijdig in den geest samenvatten en in verband brengen van reeksen verschijnselen weten te verheffen. Hij waardeerde het in anderen, vorderde zelfs een enkele maal dat onze dichters van den tweeden rang, in plaats van stumperige vertalingen te leveren van buitenlandsche poëzie, zich liever aan dergelijke beschouwingen zouden wijden, doch voegde tot onze groote teleurstelling voor zijn persoon maar al te zelden het voorbeeld bij de leer.

Ongetwijfeld zou Huet, hadden deze vrijmoedige opmerkingen zijn scherpluisterende ooren nog kunnen bereiken, den spreker met ietwat ironisch getinte opmerkzaamheid hebben aangehoord. En hij zou, verbeeld ik me, ten slotte geantwoord hebben: Gij hebt gelijk. Die onderwerpen grondig te behandelen, welke gij in mijne werken òf te vergeefs zoekt, òf er slechts in geëffleureerd vindt, is nooit mijn sterke zijde geweest. Doch ook indien het niet zoo ware, zou ik uit beginsel niet anders hebben geschreven dan ik gedaan heb. Goethe, - ge weet het, - heeft gezegd, en ik zeg het hem volmondig na, dat alle theorieën grauw zijn. Zie op Jonckbloet, vriend, verdiep u in zijn angstwekkend conscientieuse *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, en zeg me of dat perziken zijn die naar meer smaken. Is dat boek niet onuitsprekelijk dor? Niet even saai als het wetenschappelijk is? Wat is het anders dan een eindelooze aaneenschakeling van recensies? Ge wilt weten, waarom? Waarom anders, dan omdat Jonckbloet, wien het waarlijk niet aan smaak haperde, geen oogenblik den geleerde wist uit te schudden, en naar niets met zooveel onverstoorbare vasthoudendheid vroeg, en bleef vragen, dan naar de absolute kenmerken van *het* heldendicht, *het* drama, *den* roman? Over dien kam scheert hij al zijn Nederlandsche schapen, en vergadert zoodoende onder veel geschreeuw bitter weinig wol. Ge herinnert u immers het *bon-mot* wel, waarmede ik mijne meening verduidelijkte? Het was de gelijkenis van den vagebond tot wien Jules Janin eens in jeugdige onervarenheid de vraag richtte: *comment comprenez-vous le bonheur en général?* ‘Wijselijk verontschuldigde de landlooper zich met te zeggen: *comme il n'y a pas de vagabond en général, je ne puis vous*

répondre'[1]. Doch laat anderen kiezen wat hun behaagt. Mijn voorkeur heeft de eeuwig groenende boom des levens. Mij boeit in de geschiedenis der letteren bovenal de menschelijke geest die er uit spreekt, altijd tot den tijdgenoot, somwijlen ook tot den nakomeling. Mij lokt alleen die vorm, die wat eenmaal omging in hoofd en hart van den auteur en hem tot scheppen dwong, door oordeelkundige en toch bezielde reproductie weet te doen herleven voor den lezer; eene wijze van voorstelling welke hem tot rechter maakt van een voor zijne oogen zich opnieuw en nu in zijn ware verhoudingen afspelend inwendig drama. 'Mij dunkt eene kritiek, die niet tevens poëzie is, die niet uit echte inspiratie geboren werd en zich niet een eigen kunstvorm wist te scheppen, doodgeboren.'[2] Zooveel, wat den vorm aangaat. En wat ik in dien vorm heb wenschen te gieten? 'De moderne litterarische kritiek' - heb ik eenmaal in den aanhef van mijn eersten bundel *Fantasiën* verklaard - 'onderscheidt zich van die der 18de eeuw voornamelijk hierdoor, dat zij in elk auteur van eenige beteekenis een belangwekkend menschelijk wezen ziet. *Haar leer is, dat een schrijver juister gewaardeerd wordt, naarmate men zijne werken meer als een uitvloeisel van zijnen aard en hemzelf nadrukkelijker als het produkt beschouwt van den maatschappelijken toestand, te midden waarvan hij geboren is en geleefd heeft, of voortgaat te leven*.' Met dit programma ben ik opgetreden. En zoo ik in de uitwerking gefaald heb, indien ik niet altijd uit de zwijgende bladzijden een denkenden en strevenden geest, een kloppend en menigmaal gekneusd hart wist te doen verrijzen, indien ik nog een enkele maal doode analyse gegeven heb voor artistiek nascheppen, wijt het aan een voorbijgaande zwakheid van den executant, aan het tijdelijk verslappen eener onophoudelijk tot overspannen arbeid geprikkelde voorstellingsgave, aan het hachelijke der taak, menigmaal hazepeper te moeten maken waar de haas ontbrak, - wijt het aan al wat ge wilt, maar niet aan de leer zelve....

Dat Huet in Sainte-Beuve den meester erkende, aan wien hij deze opvatting van de taak der litterarische kritiek te danken had, is even bekend als dat zijn geestdriftige bewon-

1) Opstel over Jonckbloet. (Litt. Fant. IVe R. dl. VII bl. 110.)
2) Brieven, dl. II bl. 46.

deraars in hemzelven den Nederlandschen Sainte-Beuve plachten te begroeten. Tegen deze laatste specifiek vaderlandsche hebbelijkheid, die waant een uitstekend landgenoot niet beter te kunnen eeren, dan door, luk of raak, in hem den dubbelganger van een beroemden buitenlandschen naam te huldigen, heb ik reeds vroeger een en ander in het midden gebracht, dat ik volstaan kan met nu kortelijks te herhalen. Ik wees er op dat, indien van Sainte-Beuve zelven met reden geoordeeld mocht worden: '*il reproduit quelque chose de l'infinie variété, comme quasi de l'imperturbable sang-froid de la nature;*' - indien omtrent Sainte-Beuve inderdaad geldt dat hij zich wist te verheffen tot '*l'indifférence, j'allais dire l'immoralité de la nature elle-même*;' - dat alsdan daaruit slechts dit ééne af te leiden ware: Busken Huet is de Nederlandsche Sainte-Beuve n i e t . Diens onpartijdigheid is hem vreemd. *Zijn* onpartijdigheid is van eene andere en mindere soort. Zij is een uiterlijke, aarzelende, opgelegde onpartijdigheid, die zich in een mechanisch nevens elkander stellen van het voor en tegen, in geven en nemen, in een bloot refereeren openbaart. Zij is van die soort, welke den lezer, moe van het heen en weder dobberen, eindelijk in een: beslis dan in 's Hemelsnaam! doet uitbarsten. Van dien aard zijn zijne beschouwingen over Cats, over Maurits en Oldenbarnevelt, over den waren samensteller der *Imitatio*, over de vraag, in de *Italiaansche Reis-aanteekeningen* opgeworpen, of de pauselijke macht voor Rome een zegen of een vloek geweest is. Dunkt mij deze tekortkoming van onzen landgenoot in ieder geval een doodzonde? Zoo weinig, dat ik mij zonder haar het beste wat Huet gegeven heeft niet eens denken kan. De flegmatische onverschilligheid van den bloot wetenschappelijken waarnemer laat ik - wat Huet ook moge zeggen - zelfs voor Sainte-Beuve niet gelden. Den Nederlandschen criticus ware ze een onmogelijkheid. Voor hem, die - het zij ter zijner eere gezegd! - ook in de litteratuur hartstochtelijk liefhad en krachtig haatte, die moeite had zijn kalmte te bewaren als hij onvolkomen kunst en onoprechte inspiratie zag, of personen en richtingen teekende die niet met zijne inzichten en sympathieën strookten!

Ter zijner eere gezegd. Want, gelijk wetenschap m e t , zoo dunkt mij kunst onbestaanbaar z o n d e r hartstocht. Een hartstocht evenwel die, zal hij een kunstwerk scheppen, zich

gaandeweg geoefend heeft buiten zichzelven te treden, zijn voorwerp als in een spiegel te aanschouwen, en het waar te nemen gelijk de schilder zijn model, de natuuronderzoeker zijn object waarneemt. In deze hoogere eenheid vloeien absolute kunst en absolute wetenschap ineen, en wordt er slechts daarom tusschen die beide scheiding door ons gemaakt, omdat het absolute nu eenmaal voor den mensch enkel ideaal, en in de uitvoering voor hem onbereikbaar is.

Want de theorie zelve, door Sainte-Beuve verkondigd, door Huet overgenomen, acht ik in zake litteraire kritiek de eenige ware. Mits juist opgevat evenwel en artistiek uitgevoerd. Boeken zijn inderdaad niet, zooals de beoordeelaars van vorige eeuwen schijnen gedacht te hebben, iets abstracts, iets plotseling uit den hemel gevallens, iets dat geen verband hoegenaamd behoeft te houden met het gemoedsleven hunner schrijvers, of althans der maatschappij die ze zag geboren worden. Maar aan den anderen kant, indien Huet ons van den Franschen meester terecht verzekert: ‘voor het overige spreekt hij in het gemeen ruim zooveel over menschen als over boeken. Zelden isoleert hij de werken van een schrijver of schrijfster, en nooit doet hij dit, wanneer het overledenen geldt. Schrijfsters zijn in zijn oog vrouwen, hoog of laag geplaatst, schrijvers zijn dichters, redenaars, wijsgeeren, staatslieden, officieren, in één woord concrete wezens,’ - indien deze karakteristiek, wat ik voor het oogenblik op zijn woord aanneem, de juiste is, dan volgt hieruit dat Sainte-Beuve's leer in zooverre afkeurenswaardig is, als deze den mensch zoekt *buiten* den schrijver. In dit opzicht staat Huet hooger dan zijn Fransche gids. Een tijd lang spreekt hij hem na. Maar met de jaren komen de twijfelingen. Openlijk verloochend wordt de theorie nooit, opzettelijk tot haar juiste beteekenis teruggebracht evenmin, maar spoedig reeds uit hij fluisterend *réserves*, die op later leeftijd tot voller klank aanzwellen. ‘Dichters hebben eene roeping, geen beroep,’ wordt Helmers te gemoet gevoerd. Bewijst het leven van John Keats, in de verhandeling over de voorwaarden tot kunstgenot geschetst, iets, dan is het juist dit, dat in menigerlei opzicht de dichter en zijn werk niet één zijn. Gelijk protest teekent de persoon der Van Harens aan. ‘Zoo sterk’ - lezen we, als sprake is van den verschillenden geest, dien hun leven en dien hunne ge-

schriften ademen - ‘zoo sterk is die tegenstelling, dat de nieuwere methode der litterarische kritiek, welke leven en werken als één beschouwd wil hebben, er schipbreuk op dreigt te lijden.’ Dat doet ze, en zal ze voortgaan te doen, tenzij ze zich onwrikbaar voorneme, in het water der alledaagschheid iets van den geurenden wijn der poëzie te gieten. Is niet, - Huet zelf heeft het gezegd - de werkelijkheid altijd triviaal? En is het uiterlijk leven der meeste kunstenaars niet de alledaagschheid zelve? Hetzij ze zich in overvloed baden als enkelen, hetzij ze met de wangunst der fortuin te kampen hebben, gelijk verreweg de meesten, is niet de voorspoed der eenen, de ellende der anderen doorgaans een ondichterlijke voorspoed en een prozaïsche ellende? Heine heeft gelijk wanneer hij de middeleeuwsch getinte poëzie van Uhland en de zijnen met een adellijke jonkvrouw vergelijkt, die 's nachts opstaat om onder den vrijen hemel naar hartelust te jagen op het romantische ros, terwijl haar burgerlijk realistische gemaal behagelijk snurkt met den gebreiden slaapmuts op het hoofd. De vergelijking verliest niets van haar treffende waarheid wanneer ze algemeener wordt. Het leven van bijna iederen kunstenaar is zulk een geslaapmutste burgerman. Hun kunst, wanneer ze levensvatbaar is, is altijd zulk een prinses met het vonkelende diadeem op de golvende haren. In den grond van zijn hart dacht Huet er niet anders over. Aangaande Tollens wordt verklaard: ‘de sympathie ontwaakt eerst, wanneer de persoon van den dichter eene type wordt, *en wij niet zoozeer met hem als met zijn dichterlijken dubbelganger of tweelingbroeder te doen hebben*.’ Uitvoeriger wordt hetzelfde thema uitgewerkt in het opstel, dat, over Mathilde Heine aangekondigd, zich eigenlijk met haar genialen echtgenoot bezig houdt. Wil men Heine's poëzie genieten, zonder door haar op verkeerde wegen geleid te worden, ‘men leere beseffen, dat alle groote geesten, zoo zij behalve met een krachtig denkvermogen ook toegerust zijn met eene sterke verbeelding, *hunne dubbelgangers hebben, en niet zij zelven, maar deze daemoniums de scheppers hunner werken zijn*. - - Bij mij althans heeft op rijper leeftijd zich de overtuiging gevestigd, dat de Heine der werkelijkheid geweest is een zachtzinnig man, onbekwaam om willens en wetens iemand leed te doen, rein van zeden, vatbaar voor de edelste aandoeningen, door de smart gelouterd, en wien

de kunst zoozeer godsdienst was, dat hij geen ander geloof behoefde. Doch door de kracht van een aandrang, te onwederstaanbaar om eene gril te mogen heeten en door de uitkomst met het merk van een onvergelijkelijk talent gestempeld, is naast dien Heine van het dagelijksch leven een litterarische Heine opgegroeid, die den eersten niet nader bestaat dan eene schilderij het haren schilder of het beeld het zijnen beeldhouwer doet.' Zóó is het. Niet de alledaagsche mensch in den kunstenaar, doorgaans òf niet òf slechts ten zijnen nadeele van zijn medeschepselen verschillende, moet het zijn die de aandacht van den beoordeelaar trekt en verdient, maar zijn innerlijke, hoogere, inderdaad zijn g e e s t e l i j k e d u b b e l g a n g e r, die, dikwerf een geheel ander wezen dan zijn prozaïsche *alter ego*, des te hooger staat en des te sterker overheerscht, naarmate hij bij alle individualiteit meer de drager is van de denkbeelden en aspiratiën van een geheel volk, zoo mogelijk van een gansche maatschappij, door wat onbewust in aller brein woelt, in aller harten kookt, fijner, teederder, dieper, forscher in de gestalten zijner fantasie of in de klanken zijner taal tot uitdrukking te brengen.

Naar deze opvattingen is Huet te werk gegaan, en in de beste zijner beschouwingen het meest. Behalve een onvriendelijke nevenblik op de maatschappelijke positie van den heer Dercksen herinner ik me niet ooit bij hem meer dan vluchtige en hoogst onschuldige zinspelingen te hebben aangetroffen op de uiterlijke omstandigheden der door hem besproken schrijvers. Stof tot zelfs maar ééne aanklacht wegens laster en hoon schuilt er niet in zijn talrijke boekdeelen. In de letteren en hare beoefenaars zocht hij de poëzie. Hij was dichter op zijn manier, de dichter van het worstelen der gedachten, der visioenen, der smarten, van de kunstenaars, vroegere en latere. Uit die stof kneedde hij z i j n e gestalten. Doch zóó buigzaam om zich te assimileeren aan, tot het reproduceeren der verschillendste conceptien is niemand, en was ook hij niet, dat hij niet alleen maar voor enkele tijdperken en enkele categorieën van kunstenaars geslaagd, in andere te kort geschoten zou zijn.

Sommige trekken der klassieke oudheid, met name haar fatalisme, heeft hij bijzonder fijn opgemerkt en scherp doen uitkomen. Van de middeleeuwen daarentegen bleven de eigenaardigste toestanden, de sprekendste karakters en bijzonderste

denkwijzen hem vreemd. Wat hem van die tijden het eerst trof, was een zekere, zich nu en dan bij de toenmalige châtelaines openbarende sentimentaliteit, gelijk hij tot tweemalen toe in den levensroman der rampzalige Ada, gravin van Holland, trachtte na te teekenen. In latere dagen kwam daarbij een geenszins onvoorwaardelijke, geenszins overheerschende, maar een en andermaal zoowel in *het Land van Rubens* als in *het Land van Rembrand* keurig uitgedrukte sympathie voor de extatische godsvrucht en bijna bovenaardsche reinheid, die de edelste vertegenwoordigsters der toenmalige vrouwenwereld in leven en kunst kenmerkte. Hij heeft zijn eerbiedige hulde aan ook deze incarnatie van het *ewig Weibliche* eenmaal samengevat in eenige overschoone versregels van Théophile Gautier, die ik, al ware het slechts om ook zelf wat poëzie te mengen onder het proza dezer beschouwingen, verlof vraag hier *na* hem te mogen aanhalen:

> J'aime les vieux tableaux de l'école allemande;
> Les vierges sur fond d'or aux doux yeux en amande,
> Pâles comme le lis, blondes comme le miel,
> Les genoux sur la terre et le regard au ciel.....
> Oui, le dessin est sec et la couleur mauvaise,
> Et ce n'est pas ainsi que peint Paul Véronèse;
> Oui, le Sanzio pourrait plus gracieusement
> Arrondir cette forme et ce linéament:
> Mais il ne mettrait pas dans un si chaste ovale
> Tant de simplicité pieuse et virginale;
> Mais il ne prendrait pas, pour peindre ces beaux yeux,
> Plus d'amour dans son coeur et plus d'azur aux cieux;
> Mais il ne ferait pas sur ces tempes en ondes
> Couler plus doucement l'or de ces tresses blondes.
> Gothique Albert Dürer, oh! que profondément
> Tu comprenais cela dans ton coeur d'Allemand!

Wat Huet in zijn fransche hart niet begreep, of althans onvoldoende vermocht weer te geven, het waren èn in de middeleeuwen èn later de grootsche mannenfiguren uit één stuk, met enkele, met weinig samengestelde, maar in hun eenvoud geweldige hartstochten, de reuzen van graniet, wier schouders eenzaam plegen uit te steken boven de gewone menschelijke middelmaat. Hoe geheel hij te kort schiet, waar het geldt in het gemoed zijner

lezers iets over te storten van den somberen gloed, die Dante's persoon verteerde en thans nog na zoovele eeuwen uit zijn massieve terzinen opflikkert, blijkt het best wanneer men *zijn* beeltenis eenvoudig naast de door Macaulay ontworpene legt. Geen bevredigender indruk verkrijgt men van de teekening van Milton. Zelfs van den hoogelijk bewonderden Victor Hugo ontvangen we geen afgerond beeld. In Byron bij voorkeur den eleganten blasé te zien, die in zijn *Don Juan* aan geheel een verachte wereld van huichelachtig fatsoen openlijk een oorlog verklaart, waarbij een dichterlijk *spleen* zijn schild en een pijlkoker vol bliksemende sarcasmen zijn voorname wapen is, en daarnaast de heftige uitbarstingen van *Weltschmerz* enkel als een grijns aan te merken, die afgelegd wordt wanneer aan het oogmerk waarom hij werd aangenomen is voldaan, - zulk een opvatting komt mij meer ongemeen dan gerechtvaardigd voor. Buiten de litteratuur laten zich ten opzichte der eerste helft van *het Land van Rembrand* gelijke opmerkingen maken. Van het woeste leven in de vroegere middeleeuwen, van de onbesuisde geloofsdrift der kruisvaders is de kleur mat, de teekening onvast en onvolkomen. Van alle geweldige persoonlijkheden die Huet aandurft komt alleen Bilderdijk tot zijn recht. Niet aanstonds echter. Het oudste uitgebreide opstel, eenmaal bij afleveringen in den *Spectator* verschenen, is een hardhandige, maar rechtvaardige afstraffing van den dichter wegens de velerlei zonden van wansmaak, logheid, gebrek aan fijn gevoel in zeden en taal, die hij op zijn letterkundig geweten heeft. Een andermaal wordt, naar aanleiding eener onverstandige, maar leerzame uitgave van de *Brieven* aan zijn eerste echtgenoote en dochter, het karakter van den mensch Bilderdijk en zijn berucht en onhollandsch huwelijksleven onder handen genomen. Eerst de derde maal komt een voortreffelijk gelukte schets omtrent het singuliere en grootsche van Bilderdijk's verschijning, als treurende profeet op de puinhoopen eener ondergegane orde van zaken, als boetgezant tot de kortzichtige beeldstormers en hun epigonen, die zich vleiden op den drempel te staan van het rijk der eeuwige volmaaktheid, het onvolkomene der beide vorige opstellen welsprekend aanvullen. Maar de studie staat - waar men haar niet zoeken zou. Ze staat in een opstel over Geel, van wien hij zich met eenige welgekozen aanhalingen kalmpjes afmaakt. Want ook deze groep van

karakters, de gladden, de kalmen, wier zon van gelijkmatigen voorspoed zich eentonig weerspiegelt in het ongerimpelde watervlak huns levens, - ook in het treffen van hen is Huet niet het gelukkigst. Goethe heeft hij slechts geëerd door het natrekken van zijn Lotte en zijn Werther, maar noch zijn Rubens, hoewel tweemalen opgevat, noch zijn Shakespeare, die alleen als dichter der *Sonnets* wordt besproken, noch zelfs zijn Sainte-Beuve geven den indruk van iets geacheveerds. Alleen Hooft is uitmuntend geslaagd.

Zijn virtuositeit openbaart Huet eerst ten volle in het teekenen van intellectueele karakters eener geheel andere orde. Wie hij bijna zonder uitzondering juist treft, onnavolgbaar schildert, en gelukkig doet uitkomen, het zijn de grilligen, de wezens met een rustelooze inborst uit allerlei tegenstrijdigheden saamgeweven, mannen en vrouwen van wereldsche *élégance*, van veelbewogen levensloop of romantische aanvechtingen, bestanddeelen van de opperste laag eener beschaafde en overbeschaafde, fijne en geestige maatschappij. In dezen dampkring voelt zich zijn scheppende zoowel als zijn critische Muze het meest op haar gemak. Niets is oujuister, dan zich hem voortestellen als een geestdriftig bewonderaar der negentiende eeuw. Integendeel. Zij voldeed hem noch in hare staatkunde, noch in hare theologie. Hij haatte haar ruw, alles nivelleerend democratisch karakter. Waar hij met hartstochtelijke ingenomenheid in gedachten het liefst vertoefde, het was in het Frankrijk der zeventiende eeuw, aan het hof van *le Roi-Soleil*. Die samenleving zou, niet zijn oordeel, - want hij wist hoe die luister verkregen was, - maar zijn smaak en zijn neigingen het meeste bevredigd hebben. Het volk nog een vormlooze massa, die werkte, zich vermenigvuldigde, belastingen opbracht, maar in zaken van regeering, kunst, gevoel, niet medetelde. Daar boven, een kleine, uitgelezen schare, gevoed met den bloem der beschaving, *la crême de la crême*, vol verfijnden smaak, vol bevalligheid, met den vereischten ledigen tijd om toegankelijk te zijn voor de bekoringen zoowel van den hartstocht als van de galanterie der liefde, doortrokken van louter ridderlijke deugden en ondeugden. Het ideaal der Grieksche republieken uit de oudheid, in grootscher afmetingen en onder eenhoofdig bestuur herleefd. Welk een onvergelijkelijke kring om den edelsten wijn der poëzie, geschonken in bokalen van het fijnst geslepen kristal, naar den eisch

te proeven! Met welk een geestdrift is in den aanhef der *Dorpsvertelling* de ‘eer’ geschilderd, om ‘als men Jean Racine heette en *Andromaque* geschreven had,’ zijn treurspel door die wereld te hooren toejuichen, en door de ‘beminnelijkste van de prinsessen van den bloede’ uitgenoodigd te worden tot het schrijven van nog meerdere! Met welk een *verve* wordt in *het Land van Rubens*, wanneer de beschrijving van Chantilly aan de beurt is, aan de hand van mad. de Sévigné de heugenis opgehaald der schitterende partijen, eenmaal door Condé in die zalen en die parken aan Lodewijk XIV aangeboden! In het verledene zoowel als in het tegenwoordige boeien Huet diegenen het meest, letterkundigen en aristocraten, wier natuurlijke plaats in zulk een omgeving is, of die de aandrift in zich bespeuren zich door de drijfkracht van hun genie of hunner roerigheid daartoe optewerken. Door dit instinct geleid is hij er in geslaagd met behulp der droge Bloysche rekeningen een onvergetelijk beeld te ontwerpen van de Bloysche graven, tegelijkertijd onnaspeurlijke Noord-Nederlandsche potentaatjes der vijftiende eeuw. Even tintelend van leven verrijzen uit zijn van speelsch vernuft sprankelende bladzijden de zinnelijk begaafde figuren van Emile de Girardin en Disraëli, van Chateaubriand, van Murger, van Edmond About, van Van Dijck, van de Italiaansche kunstenaars der renaissance. Dat geniet, dicht, beitelt, schildert, intrigeert, danst, buigt, elboogt zich met de hoffelijkste onverzettelijkheid naar boven, om - toppunt van zaligheid! - ten slotte aan het hoofdeinde te geraken van de feesttafel, waaraan de troetelkinderen der fortuin hun dagelijksch bestaan vieren. Doch wegslepend schilder als Huet zich betoont in het schetsen van deze hoofdfiguren in de maskerade des levens, nog gelukkiger is hij wanneer het geldt voor ons het beeld te ontwerpen van hun caricatuur, van de nagemaakte hoofschheid, van de houterige hoffelijkheid, van de vermakelijke inbeelding en lachwekkende grimassen van Klein-Duimpje.

Klein-Duimpje - moet men weten - was in Huet's oogen de Nederlandsche letterkunde van zijne tijdgenooten en onmiddellijke voorgangers. Behaagd had ze hem nooit, als hij haar in gedachten mat aan, en legde naast het uitmuntendste, wat de litteratuur der grootere volken, met name de Fransche, in vorm en inhoud had voortgebracht en voortging te scheppen. Op luttele uitzonderingen na alles tweedehands kunst, vond

hij, gepaard met den eigenwaan van genieën. De poëzie van het Nederland zijner dagen, als geheel beschouwd, was hem ‘tegen de borst’. Hij achtte haar in één woord onmanlijk. ‘Het is knapenlectuur.’ Ook de horizont der uitstekendsten, Beets, de Génestet, Staring zelfs, docht hem beperkt, hun verzen slechts genietbaar wanneer ze zich tot bescheiden *poésic du foyer* bepaalden, en diegenen hunner schenen hem geen blijk van zelfkennis te geven, wier eerzucht naar hooger doelwit streefde. Alleen als ‘liedjeszanger’ liet hij Tollens gelden. De romantische letterkunde sukkelde zijns bedunkens met de dichtkunst in aandoenlijke eendracht mede. Groote, ofschoon geenszins onberispelijke kunst erkende hij, en erkende hij met bereidwilligheid, alleen in de voortbrengselen van mevr. Bosboom-Toussaint en van Multatuli. Zijn lezende landgenooten - want de auteurs achtte hij voor overtuiging op dat teere punt onvatbaar - voor die zienswijze te winnen beschouwde hij, en met het klimmen der jaren met klimmenden ernst, als zijne voorname levenstaak. Ten hunnen behoeve deed hij afstand van zijne leer, dat de criticus waartenemen en zoo mogelijk te verklaren, maar niet te onderrichten had. En wie hem in zijn volle kracht wil zien, in de vernietigende schoonheid en rijkdom der hem ten dienste staande vormen, hij leze die schier eindelooze reeks, welke, hoofdzakelijk in Indië geschreven, daarna grootendeels in de drie bundels *Nederlandsche Bellettrie* een gezamenlijk onderkomen vond. De korte opstellen het liefst en het meest. Want merkwaardigerwijs schoot zijn onuitputtelijk vernuft de schitterendste vonken, wanneer het in een enge ruimte samengeperst moest worden. Heeft niet zijne vrouw zelve - en volkomen naar waarheid - verklaard, dat de studie over Tollens, de breedst opgezette van allen, welbeschouwd tot geen andere en juistere gevolgtrekkingen komt, dan neergelegd waren in de weinige bladzijden, vroeger door Beets aan den dichter gewijd en door Huet zelven in een vroeger stuk onverkort medegedeeld? In die kleine opstellen daarentegen, meest van een zes- of tiental bladzijden, geeft Huet de volle maat van zijn rijk talent. Sainte-Beuve placht van zichzelven te beweren, ‘dat hij het gelukkigst is in het treffen en schilderen van vernuften van den tweeden rang.’ Van zijn Nederlandschen kunstbroeder behoort in alle billijkheid hetzelfde getuigd, en ter staving dezer uitspraak naar geen zijner werken zóózeer en zóó na-

drukkelijk als naar de *Nederlandsche Bellettrie* verwezen te worden. Daarin defileeren onze penvoerende tijd- en landgenooten, mannelijke en vrouwelijke, bij dozijnen te gelijk. Voor de meesten hunner is het een weinig verkwikkelijke optocht. Want natuur en studie vereenigd hadden in bijna fabelachtige mate in hem de gaaf ontwikkeld, de zwakke zijden van iemands letterkundige persoonlijkheid te ontdekken, onevenredigheid tusschen willen en kunnen, bekrompen blik, ongeoefenden smaak, weifelende beginselen, kortzichtigen eigenwaan, bombastische zinledigheid. Schriktet ge terug - in zijne schatting althans - voor de gevolgen van uw eigen liberalisme op kerkelijk of maatschappelijk gebied, blaaktet ge van onkerkelijken vervolgingsijver, sloot ge in domme zelfgenoegzaamheid ooren en oogen voor de hooge beteekenis en kapitale waarde der vreemde litteraturen, vervolgdet ge gemakshalve uw inspiratiën in plaats van u te hernieuwen, verborgt ge eigen leelijke trekken achter een innemend masker, - aanstonds was Huet gereed, u door de spitsroeden zijner onverbiddelijke logica en niets ontzienden luim te laten loopen. Van het laatste nog meer dan van het eerste. De conclusies zijn doorgaans juist, doch de logica, die de veroordeeling moet motiveeren, dunkt mij niet zelden grillig, onbevredigend, verbijsterend, in tegenspraak met zichzelve en ons billijkheidsgevoel. Hij verwijt Vosmaer het chaotische zijner levensbeschouwing, maar om er in één adem bij te voegen dat daarom zijne eigene nog niet voor een goed geordend stelsel behoeft aangezien te worden, ja, dat ‘gij en ik, voor zoover wij het leven van onzen tijd medeleefden, een slag van denzelfden molen weg hebben.’ Hij kapittelt Hollidee, omdat deze het leven als een strand aanziet, een smal strookje vasten grond tusschen twee oneindigheden wier onmetelijkheid hem beklemt, vindt dat wie zoo spreekt ‘uit de nachtschuit komt’, en denkt er niet aan dat zijn blaam een lof, en Hollidee, misschien onbewust de tolk is van wat de diepzinnigsten der ouden in het aangezicht van de peillooze oceanen van het verledene en de toekomst op den smallen dijk van het heden gevoeld hebben. Hij zoekt profaneering in het feit, dat de slotzang van Ten Kate's *Schepping* aan Horatius' *Tabula Votiva* en de heidensche lorettenwereld doet denken, en merkt niet op dat de gewraakte samenkoppeling eerst door *zijn* ergdenkendheid in die strofen gelegd is. Merkt het venij-

nige niet op dat er gelegen is in Vosmaer, een aristocraat der gedachte als hij zelf, te vergelijken met, nog meer, achter te stellen bij helden der Commune gelijk Rochefort en Nathaniel Rossel. Denkt er niet aan dat hij zoodoende slechts een hatelijkheid debiteert die hemzelf tegen de borst zou stuiten, indien niet bij hem, evenals hij het omtrent Heine deed opmerken, een daemonische trek zijn natuurlijke goedhartigheid kruiste, en hij een moord begaan zou hebben om een geestigheid te plaatsen.

Doch dit zijn uitzonderingen. Over 't algemeen zijn de *Litterarische Fantasiën* meermalen hard, maar niet wreed. Ook niet, waar ze zich met Nederlanders en tijdgenooten bezig houden. Veel van de ergernis die ze bij hun verschijnen gaven behoort niet op rekening te komen van den schrijver, maar van onze eigen beminnelijke hebbelijkheid, om achter het gesproken of geschreven woord, wanneer het iets anders dan muffe wierookdampen ademt, altijd nog een geheime ongunstige bedoeling te zoeken. Wie thans, niet tusschen de regels, maar de regels leest, erkent volmondig bij andere beoordeelaars minder fijnheid, minder geest, minder kundigheden, mindere scherpzinnigheid, maar vooral geen mindere scherpte aangetroffen te hebben.

Dat indertijd de betrokkenen en hun aanhang anders gevoelden spreekt vanzelf, en de recensent was er op voorbereid dat hij zich evenveel vijanden gemaakt als hij nog levende schrijvers en schrijfsters gerecenseerd had. Hij wist, even goed als Sainte-Beuve, dat vrijpostigheden als hij zich veroorloofde niet geschiedden ‘*sans quelque cri et quelque révolte de la part des intéressés*.’ Maar onbekommerd om den voorraad van haat, die dientengevolge zich gaandeweg tegen hem opstapelde, ter rechter noch ter linker afwijkende, en opzettelijk alle samenleven met vaderlandsche letterkundigen op zeer enkelen na afsnijdend, ging hij voort op den eenmaal ingeslagen weg.

Hij ging voort, zich herhaaldelijk beroepende op de zuiverheid zijner bedoelingen. En hij smaakte de voldoening, dat een aanzienlijk deel van het beschaafde en tot oordeelen min of meer bevoegde publiek, dat zij vooral die lezen stelden boven prijzen, zijne opvattingen, tot zekere hoogte ook zijn vonnissen, tot de hunne maakten. Dat men hem zelfs niet afviel, toen hij, zijn ongunstige meening onverholen ook tot de

vertegenwoordigers van vroegere tijdvakken onzer litteratuur uitstrekkend, met eene tirade als deze een hoofdstuk zijner bespreking van Jonckbloet's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* besloot: ‘Neen, gij hebt er geen voorstelling van, met welk dichterlijk janhagel Dr. Jonckbloet in den regel u noodzaakt kennis te maken; welke litterarische baliekluivers, drooglevers, botmuilen, pennelikkers.’ Kletterend als hagelsteenen vallen in dit geheele opstel kunstig uitgezochte schimpwoorden op de gezamenlijke hoofden der levende en gestorven delinquenten, tot dat aan het einde de bui met geheel onweerstaanbaar geweld nederstort, - als een Maartsche hageljacht hoofden en aangezichten striemend. Want het is een eigenaardigheid van hem, ook waar hij voornemens is af te keuren, vergelijkenderwijze gematigd te beginnen, en zich onder het schrijven tot steeds heftiger uitdrukkingen van toorn en minachting op te winden. Aan heelen der geslagen wonden doet hij niet.

Desniettegenstaande is de waarschijnlijkheid groot, dat de onpartijdige nakomeling, de vaak onaangename formuleering latende voor wat ze is, in den grond der zaak meestal met zijn oordeel instemmen zal. Zal men het eenmaal onhoffelijk vinden dat hij zich zoo heeft uitgedrukt, men zal er het bewijs van zijn smaak in zien, dat hij zoo gevoeld, van zijn moed, dat hij ook in de litteratuur de rol van *enfant terrible* op zich genomen heeft. Zullen ook w i j het loven? Zullen w i j het laken? Het *is* eenmaal gezegd, en het eens gesproken woord - waarschuwt de Romeinsche dichter - vliegt onherroepelijk verder. Een eigenaardige gewaarwording is het zeker, die ons onder het achtereen uitlezen zijner talrijke critische bundels soms overvalt: een gevoel, alsof we een teraardebestelling bijwonen, de uitvaart onzer nationale letterkunde als zoodanig.[1)] Een achtbare stoet. Treurmuziek weerklinkt, nu eens wild, dan weer slepend. Een enkele maal wanen we aan het geopende graf een herleefden pastoor Brugmans of Ruysbroeck op humoristisch

1) In minder hartstochtelijke taal dan in het kleine essay over Prof. Jonckhloet ontwikkelt Huet dezelfde gedachte in een brief aan dr. Jan ten Brink van 1 Dec. 1877, na volbrachte lezing van diens *Kleine Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*. ‘In onze litteratuur trekken mij alleen de litteratoren aan; de schrijvers en schrijfsters, elk op zichzelf beschouwd. *Een eigen verband, een eigen leidende gedachte, datgene wat het de moeite waard maakt, eene geschiedenis te schrijven, vind ik niet*. Een aantal boomen, waaronder statige eiken, fraaije beuken en bevallige berken, maar geen bosch.’

treffende wijze over het betrekkelijke van alle aardsche grootheid en de broosheid van alle menschelijke glorie te hooren leeraren. En over dat alles giet de zonnige stijl van den toovenaar zijn licht uit, lachend en stralend.

VI.

Eene beschouwing omtrent Huet mag zich niet vleien, aan de eischen zelfs der bescheidenste volledigheid te hebben voldaan, zoo ze niet althans enkele woorden wijdt aan zijn stijl.

Geen Nederlandsch auteur hechtte zooveel aan den vorm als hij. Geen was, bij allen afkeer tegen brommenden declamatietoon en zinledig gekweel, zoo gevoelig voor de bekoring van het woord als woord bij anderen, zoo keurig daarop voor zichzelven. Van Oldenbarnevelt's staatsstukken sprekende zegt hij: ‘om stijl gaf hij niet, en voor de nakomelingschap is stijl dikwijls het meeste. Het voertuig gaat niet zelden bij haar boven de lading.’ Op twintig plaatsen voor eene ontmoeten wij dezelfde uitspraak: dat stijl voor den schrijver het eene noodige is, dat stijl een boek redden en dooden kan. Wat hem zelven aangaat, hetzij we stijl nemen in dien ruimeren zin, waarin schilders van compositie en ordonnantie spreken, in die van de belichaming en groepeering der te verwerken stof, hetzij in den engeren zin van kunstvolle woordenkeus, in beide opzichten zijn Huet's talrijke geschriften een dagteekening in de geschiedenis onzer taal en letteren. Zijn compositie is steeds de verscheidenheid zelve. Geen stijve kanselindeeling in regelmatig terugkeerende vakken, in drieën of vieren. ‘Ziet hier’ - schreef ik eenmaal, mij toen alleen tot de *Fantasiën* bepalende - ‘eene reeks van ver over de tweehonderd studiën, langere en kortere. Niet ééne onder die allen, ook de kortste niet, of de inkleeding is ongemeen. Niet ééne, of de zorgvuldige verdeeling van licht en schaduw heeft een pikant effect teweeggebracht. Niet ééne, die een verzwakte herhaling eener vorige mag genoemd worden.’ Dat wil niet zeggen, dat allen op dat stuk even diep doordacht, even verrassend uitgevoerd zijn. Er zijn sterkere en zwakkere onder. Smaakvolle rijkdom van vormen was zijn deel,

onuitputtelijkheid zoo min het zijne als van eenig ander kunstenaar.

Nog grooter triomf viert hij op het gebied van de dictie, van den stijl in eigelijken zin. Een zegepraal, niet zonder inspanning verworven en niet zonder tegenstribbelen toegekend. Want - voorbeelden te over zijn reeds aangehaald - zijn wijze van zeggen vertoont enkele bij uitstek onbeminnelijke trekken. Zijn geestigheid kent geen genade. Soms schijnt hij er behagen in te scheppen, de scherpste kanten zijner denkwijze naar buiten te keeren. Een fransche correspondent zegt geen woord te veel, wanneer hij aan zijn grieven in dier voege lucht geeft: ‘C'est, comme je vous l'ai déjà dit, votre manière de dire les choses, plutôt que les choses mêmes, qui me fait craindre pour vous. Par cette même raison, je voudrais encore que vous vous abstinssiez d'un certain air qui est répandu dans tout ce que vous dites, toutes les fois qu'il y a occasion de parler de galanterie et de cocuage. J'ai peur que cela fasse mal juger de votre coeur: et je suis assuré que tous ceux qui ne vous connoitront pas, vous croiront tout autre que vous n'êtes.’

Aldus schrijft, bijna twee eeuwen geleden, Gédéon Huet, de réfugié, aan - Pierre Bayle. Is het niet, alsof een goedronde Hollander van een twintig, dertig jaar herwaarts deze vaderlijke waarschuwing richtte tot Gédéon Huet's eigen afstammeling? Het is een onvriendelijke qualificatie, en het lijkt er niet naar dat met het laten gelden van hare toepasselijkheid op des briefschrijvers naneef aan diens ongeëvenaarde stilistische begaafdheid recht wedervaren is. Want het was een machtige, heerlijke, benijdenswaardige gave, een zeggingskracht als hem ten deel viel. Voor sommige der diepste en sommige der onstuimigste aandoeningen van het rijk geschakeerde menschenleven; voor de kleuren en tinten, liefelijke en grootsche, van landschap en watervlak; voor den gloed en de schaduwen, voor het teedere en forsche, der verschillendste penseelen; voor de poëzie der lijnen, zoowel van den massieven burcht der middeleeuwen als van de jubelend hemelwaarts rijzende cathedraalspits en het coquette paleis der renaissance; voor veel van wat er schoonst is in natuur en kunst, heeft deze pen de van ingehouden hartstocht trillende, sober juiste uitdrukking gevonden. Ontegenzeggelijk ontbreken enkele tonen. Hij zoekt te aanhoudend naar een ongewone wijze van zeggen

om anders dan bij hooge uitzondering de taal der natuur, de klanken van forschen eenvoud of onopgesmukte gemoedelijkheid te laten hooren. Hij zegt wat hij te zeggen heeft te zelden zonder omhaal, kort en klaar. Maar keurigheid en distinctie zijn het doorgaande kenmerk zijner liefst korte, lichtgeschoeide, veeltijds teekenachtige, doorschijnend heldere zinnen, waaruit ieder oogenblik de vonken spatten van geest en vernuft, zinnen, hard en glinsterend als diamant, en die niet zelden zich spitsen tot een wapen, geducht als de Italiaansche stiletto.

Dat er ook onechte steenen onder loopen, slordige zinswendingen, fransch met hollandsche uitgangen, bedenkelijke beeldspraak, valsch vernuft, - wien zal het verwonderen? Gallicismen als: 'behoef ik te zeggen, *dat deze wijze van procederen mij te expeditief toeschijnt*;' als: 'de *met litteratuur gebarbouilleerde Nello*;' als: '*pantagruelieke horreurs*' kunnen bezwaarlijk door den beugel. Middenrijm in proza: '(iemand) in wiens *boeken* men te vergeefs naar eene oorspronkelijke gedachte *zoeken* zal'; en elders 'maar *kuren* zijn niet *bestemd* altijd te *duren*', misstaat. Triviale gezegden, die vooral in sommige van de laatste geschriften opduiken en bestemd schijnen om aan het geheel iets fideels te geven, uitdrukkingen als in *het Land van Rembrand*; 'Satan zien ze lachen *als een boer die kiespijn heeft:* eene samenleving die.... reeds een vasten christelijken *draai* heeft aangenomen', misstaan evenzeer, schrille tegenstelling als ze vormen met het gewoonlijk haast al te gekuischte van den zinbouw. Te zeggen, 'dat echte dichters, *in tegenstelling met gulzigaards*, wel geboren maar niet gemaakt worden;' dat Rubens 'ook in alle vier talen (die hij sprak of schreef,) waar het pas gaf, *wist te zwijgen*'; tot lof eener aanhaling uit Erasmus' *Adagia* te verklaren: 'het door Erasmus ontworpen natuurgetrouw beeld gelijkt eene *slof of kamermuil* der zestiende eeuw, waar de Nederlanders der zeventiende onverwachts zijn komen uitschieten', is valsch vernuft. Het kost geen moeite deze voorbeelden te vertienvoudigen. Maar waartoe zou het dienen? Om te bewijzen dat Huet de gebreken had zijner deugden? Dat de kunst van schrijven een bij uitstek moeilijke kunstis, die zelfs den begaafdste ook in den steek laat? Dat het instrument der taal wel eens den geoefendsten virtuoos soms moeilijkheden baart? Tegenover ieder vergrijp staan honderden schoonheden, aan dezelfde bron ontstroomd. Steeds frisch, steeds oor-

spronkelijk, steeds vernuftig, steeds onberispelijk te zijn, is een eisch waaraan geen talent, zelfs geen genie van de eerste grootte ooit beantwoord heeft of ooit beantwoorden kan. Dat zelfs Homerus wel eens dut, is sedert eeuwen een axioma, en mij is geen zijner opvolgers in de kunst van het woord bekend, die tot het einde zijner taak onafgebroken wakker is gebleven.

Liever sta ik een oogenblik stil bij eenige Huet bijzonder kenmerkende stilistische eigenaardigheden.

In de eerste plaats bij de eigenschap, die de *faculté maítresse* van zijn stijl genoemd kan worden: bij zijn geestigheid.

Wat is geest? ‘Wat men geest noemt’ - heeft Voltaire in zijn *Dictionnaire Philosophique* geantwoord - ‘is nu eens een nieuwe vergelijking, dan weer een fijne toespeling; hier het aanwenden van een woord, dat men in één zin bezigt en in een anderen laat verstaan; daar een nauwelijks merkbare overeenstemming tusschen twee ongemeene denkbeelden; het zoeken naar wat eenig begrip niet dadelijk aan de oppervlakte draagt en toch inderdaad in zich bevat; de kunst om óf twee verwijderde begrippen tot elkander te brengen óf twee samenhangende te scheiden óf ze tegenover elkander te stellen; die van zijne gedachten slechts ten halve uittedrukken om ze te laten raden.’ Deze bepaling - laat ik liever zeggen, deze beschrijving - zoo treffend als er eenige zijn kan van het onbeschrijfelijke en onbepaalbare, roept ons ongezocht reeksen schitterende bladzijden uit al Huet's werken voor den geest; niet het minst die reusachtige menigte vergelijkingen, los en bevallig, slechts met een enkel woord aangeduid, die, hun uitgangspunt nemende in de geijkte beeldspraak des dagelijkschen levens, deze door een vernuftig gevonden wending, door een onmerkbare uitbreiding, door verandering van één woord, het anders leggen van één klemtoon van kleurloos schilderachtig en van uitgesletene tot vonkelnieuwe, scherpgesneden goudstukken maken. Zeker, er loopt hier en daar gezochtheid onder het uitgezochte, en enkele voorbeelden werden zoo even er van bijgebracht. Maar valsch vernuft is slechts een te weelderig opgeschoten loot van het echte. Geen rook zonder vuur of - vuurwerk.

Een tweede opmerking, voortspruitende uit de eerste, is dat uitgewerkte persifflages hem zelden gelukken. Die van prof. Vissering's *Eene Wereld in 't Klein*, met dat onbetaalbare slot: ‘Ja, goede vader Solke, God heeft ons welgedaan! zeiden

zij, met tranen in de oogen. Doch zij meenden Bastiat,' - deze eene is onverbeterlijk, even treffend als ze aardig is. Maar lees daarna die van Tollens' *Leonardo en Blandine*, lees die van Van Lennep's *Eduard van Gelre*, en de bekentenis moet u van het hart, dat voor dezen stijlvorm Huet in niemand meer dan in den eenmaal door hem gepersiffleerden Van Lennep zelven zijn meester gevonden heeft.

Belangrijker dunkt mij het volgende. Van Huet's stijl geldt, wat Macaulay vroeger aangaande dien van Lord Bacon deed opmerken: dat ze - geen ongewoon verschijnsel bij wijsgeerige kunstenaars en artistiek geaarde denkers - met het klimmen der jaren in aanschouwelijkheid en dichterlijken gloed toenam. Bij beiden kwam de vrucht eerst, de bloesems daarna. Ook Huet redeneerde in zijn laatste werken niet klemmender dan toen hij eerst met het kerkgeloof, daarna met de litteratuur zijner dagen den strijd begon aantebinden. Doch even als die van Bacon werd ook zijn taal allengs zachter, rijker, warmer. En in de vier voorname geschriften zijner laatste periode heeft hij met den criticus den schilder verbonden.

Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat ik de *Italiaansche Reisaanteekeningen*, dat ik *Parijs en Omstreken, het Land van Rubens* en *het Land van Rembrand* op het oog heb. Ik bewonder die vier boeken, als in één opzicht de rijpste en uitgezochtste vrucht zijner veelzijdige werkzaamheid. Niet, dat ik ze allen op ééne lijn zou wenschen te stellen. Wat over Italië gezegd wordt, is eene eerste, en gelijk hij zelf erkende, nog onvolledige proeve op een tot dusverre hem vreemd gebied. *Parijs en Omstreken* noemde hij zelf overladen, en nooit is door zelfkritiek een in zijne gestrengheid gegronder oordeel uitgesproken. Een veel te aanzienlijk aantal bladzijden is meer een beredeneerde catalogus dan een tafereel van kunstwerken. Overladen in anderen zin moet ook het laatste en grootste werk, het *Land van Rembrand*, genoemd worden. Voor deze geweldige onderneming, eene beschavingsgeschiedenis van Noord-Nederland te schetsen tot en met de zeventiende eeuw, is de tijd van voorbereiding blijkbaar te kort geweest. Met meer dan ijzeren vlijt, met bovenmenschelijke volharding is gearbeid, onmetelijke bibliotheken zijn geraadpleegd en geëxcerpeerd, maar de stof is den bewerker, die geen rust had en wien geen rust gelaten werd, blijkbaar over het hoofd gegroeid. De tweede

uitgave heeft talrijke verschrijvingen der eerste terechtgebracht, ten gevolge van eigen nadenken of de opmerkingen van belangstellenden aan den dag gekomen. Maar desniettegenstaande is de kritiek der vakmannen blijven klagen over onvolledigheid hier, over oppervlakkigheid ginds, over paradoxen en enormiteiten overal.

Ook met de meer eigenlijke kunstbeschrijvingen, welke van de drie andere boeken het onderwerp zijn, heeft de kritiek der deskundigen zich niet onvoorwaardelijk ingenomen betoond. Ik neem hun bezwaren aan, zonder ze te kunnen toetsen, maar is hun standpunt wel het juiste? Huet's beschouwingen zijn leekenbeschouwingen, zeggen zijn. Ze zij het, en nooit zijn ze voor iets anders uitgegeven. Maar schepen dan de kunstenaars hunne werken uitsluitend voor zichzelven en de weinige kunstbroeders? Zoo het hun te doen is emotiën op te wekken, gewaarwordingen te doen oprijzen in de ziel van de veel grootere schare der beschaafden, wie onder dezen was wel ooit door studie en aanleg zoo bevoegd om *hun* gevoelens, *hunne* indrukken, *hunne* aandoeningen in betooverende taal weertegeven als Huet? Dat het zelfs voor zijn ongeëvenaarde begaafdheid een hachelijke taak was, de indrukken, van de meesterwerken der beeldende kunsten verkregen, in passende bewoordingen te vertolken, heeft hijzelf diep gevoeld en ondubbelzinnig uitgedrukt. Toch is het hem uitsluitend om het in klanken weergeven dier impressies te doen. Geen oogenblik heeft hij bedoeld, zijn werken te laten doorgaan voor leer- of handboeken eener bepaalde kunst. Die enkel kennis zoekt vervoege zich elders. Wij kunnen van zijn standpunt verschillen, kunnen het af keuren dat hij eene, ja, *de* hoofdbeteekenis, niet alleen van Italië en België, maar zelfs van Nederland, in de voortbrengselen hunner kunst gezien, en niet zonder eenzijdigheid alleen de beeldende als vol beschouwd, en in zijne beschouwingen opgenomen heeft. Kunnen vinden dat hij, die ergens spijtig onze eeuw een door en door onlitteraire eeuw genoemd heeft, ook in dit opzicht zich zelven metterdaad een echten zoon zijns tijds betoond heeft. Maar eenmaal in zijne wijze van zien gekomen - is er ooit vruchtdragender eenzijdigheid geweest? - kunnen wij leeken geen beter gids wenschen in het voor ons onbekende land. Zijn eigen geest heeft zich gebaad in een warme, van lentegeuren en zonnegoud trillende atmosfeer. Bedwelmd van genot heeft hij haar met alle poriën

ingeademd, de weelde eener gansche, tot dusverre voor hem ongekende wereld van zinnelijk schoon der hoogste orde. Hij heeft geluisterd naar de openbaringen van een aardsch en toch bijna bovenaardsch schoon evangelie, dat de heerlijkheid predikt waarmede de mensch, zelfstandig nascheppend, tot den nakomeling spreekt in kleuren en lijnen. Hij heeft de geheimzinnige tonen ingedronken dier reusachtige symfonieën, en voor ons nageneuried wat zoo machtig zijn eigen gemoed bewoog. En nergens is hij, althans naar mijn gevoel, daarbij gelukkiger geinspireerd geweest dan in het *Land van Rubens*.

Nergens misschien trof hij eene kunst en een natuur, wier overeenstemming zijn talent zoo goed waarnemen en weergeven kon. Beiden niet grootsch, niet aangrijpend wild, maar stralend in een bevallige, romantische bekoring. Nooit heeft dan ook zijn stijl doorzichtiger fijnheid, nooit gloedvoller bezieling gevonden, dan toen hij er zich toe zette om deze harmonie van landschap en menschenarbeid te vieren. Hij heeft in waarheid zijn pen in vloeibaar goud gedoopt. Fraai is zijn schildering van Belgie's nijveren bijenkorf, van zijn groote steden en zijn badplaatsen, kweeksters of vertegenwoordigsters der moderne cosmopolitische weelde. Onovertroffen die der meerendeels doodsche steden van het voormalige graafschap Vlaanderen, allen in zwijgende rouw verzonken over het verlies, - onherstelbaar, naar het schijnt, - der vroegere heerlijkheid. Bovenal treffend die van de Gentsche Vrijdagmarkt met haar standbeeld van den dooden Artevelde, wacht houdende over zijn uitgestorven veste. Zijn beschrijvingen van Belgie's natuurschoon doen daarvoor niet onder. Ziehier het slot der uitvoerigste, die der *Grotte de Han*.

‘Een donkere waterplas, zwart als de Styx, duidt aan dat de tocht volbragt is. De nacht wordt volkomen. Charon's boot ligt vastgemeerd aan den oever. Roeijers noodigen tot instijgen. - - De overmoedige aardbewoners, die eene reis naar het doodenrijk durfden ondernemen, dobberen de bewoonde wereld langzaam weder te gemoet. Aan den horizont begint zich eene lichtende stip te vertoonen, bleek van glans als de maan. De stip groeit tot eene schijf. Het zwarte water gaat de blauwe tint van vloeibaar staal aannemen. Onder het voortglijden ziet men den nacht ochtendschemering, de schemering morgenstond, den morgen dag, het maanlicht rijzend zonlicht worden. Nog

één riemslag, en bij het zwenken ligt men onder den lagen, wijden boog der aanlegplaats.'

Ik ducht de beschuldiging niet van mij door overspannen nationaliteitsgevoel te hebben laten leiden, indien ik nog boven geheel deze terecht beroemde beschrijving deze andere uit de *Italiaansche Reis-aanteekeningen* stel. Er is sprake van Nederland. Een der bekende invectieven tegen onze saaiheid en geesteloosheid is voorafgegaan:

'En toch, hoe schoon is het landschap! Waar vindt men zulke luchten, zulke weiden, zulke heiden, zulke duinen en bosschen, zulke rivier- en zulke zeegezigten, zul eene afwisseling van kleuren en van lichteffecten? Waar ook ontmoet men, zoodra er sympathie bestaat, hartelijker en beminlijker menschen? Ik herinner mij eene opkomende volle maan aan den Maaskant, terwijl de huizen en hunne lichtjes aan de overzijde.... zich weerspiegelden in den stroom. De golf van Napels is grootscher, maar niet bekoorlijker. En die wandeling door de Kennemerlandsche dreven met hare eiken- en hare beukenlanen, haar lusthoven, haar in zee wegduikende zonneschijf, bespied van den top der zandige heuvels! Het Lago Maggiore en het Vierwaldstätter-meer overtreffen ze, maar dooden ze niet. En die rid door de straten en langs de grachten van oud-Amsterdam! Rome en Florence hebben niets eigenaardigers aan te wijzen. En die blik in het Haagsche Bosch, waar de beukentakken afhangen in den vijver!.... Dat Nederland een van de schoonste landen der wereld is, ik heb het dikwijls gezegd; maar zoo diep als nu, heb ik het nooit gevoeld.'

Laat ons dezen toon vol en zuiver vasthouden en onder den vredigen indruk van zooveel ongewone waardeering van Huet scheiden, in vrede en dankbaarheid. In vrede: want nu reeds een vijftal jaren het graf zich over hem gesloten heeft, is niemand onzer een oogenblik meer in twijfel, waar de oorsprong zijner sarcasmen te zoeken zij. Even weinig, als bij zijn leven vrouw en kind het waren. 'Anne en Gideon' - schrijft hij aan prof. G.D.L. Huet, 20 Oct. 1884 - 'verwijten mij somtijds een onverbeterlijke Hollander te zijn; altijd met den neus in de hollandsche boeken; snuffelend naar merkwaardige vrouwen en mannen uit Holland's verleden; er eene eer in stellend, zuiver hollandsch te schrijven, en in het dagelijksch leven mij uit te drukken met de naauwkeurigheid van een docent in de hol-

landsche taal- en letterkunde bij eene hoogere burgerschool.'

En op onze dankbaarheid mag hij wel eenige aanspraken laten gelden. Hij heeft onze fantasie bevolkt met een onafzienbare galerij studiekoppen, edele en onaanzienlijke, maar allen door een meesterhand op het doek geworpen. Hij heeft onzen smaak verfijnd. Heeft onzen horizont uitgebreid. Heeft ons idealen van schoonheid geopenbaard, die tot op hem voor onze ontwikkeldsten te vergeefs geopenbaard waren. Heeft ons vermaand dat het niet aangaat, met kleinsteedsche zelfgenoegzaamheid de oogen gesloten te houden voor het vele, wat èn in de wereld der daden èn in die der gedachten elders 'te koop is.' Heeft de vaan der bezieling hoog gehouden, waar ze dreigde onder den voet te geraken van zenuwloos gerijmel en gestameld proza. Heeft met ten onzent schaarsche onomwondenheid de rechten der poëzie in den hartstocht èn in het leven èn in de litteratuur gehandhaafd. Geleeraard, dat er nog een reiner en teederder zaligheid in de liefde bestaat, dan het ongetwijfeld hoogst achtenswaardige begrip, dat het fatsoenlijk Nederland zich vormt van echtelijk geluk.[1)] Geleeraard, dat er zedelijkheid is en conventioneele zedelijkheid.[2)] Eindelijk, een oorlog zonder genade verklaard aan die degelijkheid, welke de wijding der Muzen meent te kunnen ontberen.

Zeker zoude het niettegenstaande dit alles van gemis aan zelfstandig inzicht getuigen, elk van Huet's uitspraken, zijner uitvallen menigmaal, als even zoovele axioma's zonder voorbehoud in daden om te zetten. Want wat hij eenmaal van Byron zeide geldt ook van hem. Ook hijzelf is in velerlei opzicht voor ons een sfinx geweest, heeft meer vragen gesteld dan beantwoord, meer raadselen opgeworpen dan opgelost, meer tot onderzoek geprikkeld dan resultaten zijner onderzoekingen blootgelegd. Doch zijn kennis was zóó groot, zijn blik zóó scherp, zijn oordeel zóó fijn, zijn letterkundig instinct zóó

1) Leerrijk is vooral de bespiegeling in de studie over mevr. Bosboom-Toussaint's *Langs een Omweg*. L.F. IVe R., dl. II bl. 41 v.v.

2) 'Onder den naam van wettigheid, laat zij (mevr. Westhreene) Jan en Cateau's echtverbindtenis in het bezit van een zweem van heiligheid. Mij schijnt het veeleer toe, alsof het afschuwelijk intérieur van die Cateau en dien Jan, getrouwe afspiegeling van hetgeen in een groot aantal hollandsche huisgezinnen dagelijksch brood is, de uitspattingen van het konkubinaat moet aanmoedigen.' (L.F. IVe R. dl. II bl. 110.

ontwikkeld, dat zelfs zijn schijnbaar lichtzinnigste paradoxen altijd ernstige overweging verdienen.

Dit is hooge lof en toch nog niet de hoogste. Ik voor mij stel boven al het andere dit, dat hij, niet Potgieter, voor de letterkundige kritiek ten onzent een eigen kunstvorm geschapen, en in alles wat hij schreef, kritieken, essays, boeken, het ware en het goede met het schoone tot een onafscheidelijke groep samengestrengeld heeft. Het is de groep van de drie Gratiën der moderne menschheid. Zelven stralen zijn in bovenaardsch licht, en werpen een naglans daarvan op het werk van een ieder die ze onbaatzuchtig dient.

H.J. POLAK.

Talleyrand's gedenkschriften.

Memoires du Prince de Talleyrand publiés avec une préface et des notes par le Duc de Broglie. Paris, Calmann Levy, 1891.

Wat men jarenlang, reikhalzend van verlangen heeft te gemoet gezien, valt in den regel tegen. Zoo is het ook gegaan met de Gedenkschriften van Talleyrand, waarvan het bestaan reeds sedert den dood des schrijvers in 1838 bekend was. Vóór 1868 mochten zij, volgens den uitdrukkelijken wil van Talleyrand in geen geval worden gedrukt. Toen die termijn verstreken was, vernam men evenwel dat de uitgave nog twintig jaren zou worden uitgesteld. Zij, onder wier berusting het handschrift was, waren van oordeel dat er redenen bestonden om gebruik te maken van de vrijheid tot het uitstellen der openbaarmaking, hun door den overleden staatsman toegekend. Er moest - zoo dacht toen iedereen - wel een schat van verrassende onthullingen in die gedenkschriften zijn nedergelegd, dat zij die den inhoud kenden, zich nog steeds zoo huiverig betoonden om die het licht te doen zien. Als men zelfs aan de zonen van Talleyrand's tijdgenooten het oordeel over hunne vaders wilde onthouden, moesten die vaders wel met een buitengemeen zwarte kool geteekend zijn.

Eindelijk is het zoo lang op de proef gestelde geduld dan toch bevredigd. De Hertog de Broglie, op wien de beschikking over het handschrift na allerlei wisselingen was overgegaan, heeft in den aanvang van dit jaar de uitgave bewerkstelligd. Ter nauwernood was het boek echter onder de oogen van het beschaafde Europa gekomen of allerwege sprak de teleurstelling zich in luide bewoordingen uit. Men heeft zelfs gevraagd of dit nu wel diezelfde gedenkschriften waren, waarover gedurende lange jaren een zoo geheimzinnige sluier was gespreid, of niet

een gedienstige hand het oorspronkelijk geschrift had ongewerkt en er zorgvuldig alles uit verwijderd wat iemands goeden naam kon benadeelen. Zoo deze gedrukte gedenkschriften alles bevatten wat Talleyrand te boek heeft gesteld en met zooveel voorzorg heeft laten bewaren, als gold het de gewichtigste geheimen, dan, zoo schijnt menig lezer gedacht te hebben, heeft de geslepen staatsman, die zoovelen zijner tijdgenooten heeft beetgenomen, vermoedelijk den lust niet kunnen weerstaan om dit na zijnen dood ook nog zijne nakomelingen te doen.

De vraag of deze gedenkschriften al dan niet na den dood des schrijvers besnoeid zijn kan op dit oogenblik nog niet beslist worden, maar zoo zij het niet of slechts in geringe mate zijn, wat mij volstrekt niet onwaarschijnlijk voorkomt, dan draagt toch het publiek zelf voor een groot deel de schuld van zijne teleurstelling. Het had zijne verwachtingen veel te hoog gespannen, hooger dan dat bevrediging mogelijk ware. Het was geprikkeld door het vooruit. zicht van allerlei fonkelnieuwe onthullingen, maar het vergat dat er in het algemeen over de geschiedkundige gebeurtenissen van 1789 tot 1830 niet zoo heel veel gewichtigs meer te onthullen valt, en dat wat nog onthuld kan worden, meer bijzonder ten opzichte van Talleyrand's persoonlijke bemoeiingen achter de schermen, wel van dien aard zal zijn, dat de schrijver der gedenkschriften niet zal gewenscht hebben zelf tot die onthulling mede te werken. Men leent bij voorkeur aan de rijken. Talleyrand is gedurende zijnen langdurigen levensloop in zoo oneindig veel staatkundig gekonkel betrokken geweest, dat er van geen geheime knoeierij iets uitlekte, of men meende er zijne hand in te ontdekken. Zijne zienswijze omtrent de middelen die een staatsman mag gebruiken was zoo ruim, dat men zich gerechtigd achtte hem alles toe te dichten. Reeds bij zijn leven, noemde men de sommen, die hij, als loon voor zijne diensten in 1814 aan de geallieerden bewezen, zou hebben aangenomen, en toen in 1827 een zekere de Maubreuil hem in het openbaar een oorveeg gaf en voor de rechtbank die daad verontschuldigde met de mededeeling dat Talleyrand hem indertijd had omgekocht om Napoleon en zijnen zoon van kant te maken, werd dit verhaal in Parijs niet algemeen als ongeloofwaardig verworpen. Maar wat er van al die legenden, die zich langzamerhand aan Talleyrand's levensgeschiedenis hebben gehecht, moge worden geloofd, zelfs de lichtgeloovigste zal wel niet

hebben gehoopt, dat hij hierover uit de gedenkschriften licht zou ontvangen Niemand kon verwachten dat Talleyrand na zijnen dood het publiek inzage van zijne boeken zou hebben vergund, om daaruit te kunnen opmaken door welke middelen zijn fortuin tot een vorstelijk vermogen was aangegroeid, of dat hij de bekentenis zou hebben afgelegd van zelfs voor misdadige plannen niet te zijn teruggedeinsd. Evenmin kon men veronderstellen, dat allerlei schandalen uit het bijzonder leven der hoogst geplaatste personen van zijnen tijd door Talleyrand aan de vergetelheid zouden ontrukt zijn. Waartoe zal iemand de zwakheden van anderen voor de nako melingschap gaan opteekenen, wanneer hij zelf den regel, dat allen struikelen, voldingend bewezen heeft, niet door de uitzondering maar door de daad? Als eenvoudig tijdverdrijf; - maar Talleyrand nam, zelfs wanneer hij ambteloos was, zoo werkzaam deel in alle gebeurtenissen, dat er geen behoefte voor hem bestond om den tijd op deze wijze zoek te maken. Uit haat; - maar evenmin als hij wist wat trouwe liefde was, kende hij den bitteren haat die het slachtoffer ook nog na den dood vervolgt. Dat een invallende herinnering aan een of ander avontuur hier en daar aan zijne pen zou ontglipt zijn, was niet onwaarschijnlijk, wel dat de gedenkschriften zouden zijn opgesteld met het voorname doel om er een chronique scandaleuse van te maken. Wat men met een hooge mate van waarschijnlijkheid aangaande de Gedenkschriften van Talleyrand wel had kunnen voorspellen was dit, dat de hoofdstrekking er van zou zijn, te doen uitkomen dat de schrijver bij alles wat hij gedaan had, steeds het welzijn van zijn vaderland voor oogen had gehad. Talleyrand's ontrouw tegenover alle regeeringen was door velen beschouwd als het bewijs dat bij hem niets ging boven rijkdom en macht, hoe kon hij zijne nagedachtenis beter in eer herstellen, dan door het betoog dat het welzijn en de roem van Frankrijk altijd het hoogst voor hem hadden gegolden, en dat hij personen en regeeringsvormen alleen had gesteund, zoolang hij meende daarmede het geluk van zijn vaderland te bevorderen. Inderdaad is dan ook dit betoog de draad, die in de twee deelen der Gedenkschriften die tot nog toe verschenen zijn, voortdurend terug te vinden is.

Vandaar dat zij als bron voor de geschiedenis, met groote behoedzaamheid zullen moeten benuttigd worden. Een zorg-

vuldige toetsing zal kunnen uitmaken, wat er waarheid in is en wat tot zelfverdediging versierd of verdicht werd. Veel studie en onderzoek zal hiertoe worden vereischt. Reeds dadelijk echter geven ons de Gedenkschriften de gelegenheid om zonder diepgaand onderzoek ons een beeld te vormen van den persoon des schrijvers, juister dan wij dit tot nog toe vermochten. De ontwikkeling van zijn karakter en zijne denkwijze is bij een aandachtige lezing der Gedenkschriften in groote trekken vrij duidelijk waarneembaar. In afwachting van wat de geschiedkundige wetenschap als haar eindoordeel over de feiten zal uitspreken, kunnen wij ons het eigenaardig genoegen verschaffen van naderbij kennis te maken met een man, die door het bezit van buitengewone gaven en het gemis van wat hij waarschijnlijk zelf menschelijke zwakheid achtte, een van de merkwaardigste verschijningen in de nieuwere geschiedenis is geweest.

Talleyrand was een telg van den hoogen franschen adel. Die adel had in de tweede helft der achttiende eeuw alles verloren behalve, zijne eer en zijne bezittingen. Het koningschap had hem zijne onafhankelijkheid ontroofd, het hofleven te Versailles zijne zedelijke beginselen, de wijsgeeren zijn voorvaderlijk geloof. De banden van het huisgezin bestonden zelfs niet meer voor hem. De vader zorgde voor de toekomst zijner kinderen, omdat de eer van het geslacht eischte dat zij een zoo hoog mogelijke plaats in de maatschappij innamen; van liefde en genegenheid was geen spraak. Talleyrand zag in zijne prille jeugd zijne ouders slechts zelden, hij vertoefde nimmer een week achtereen in het ouderlijke huis. Deze zelfs in dien kring zonderlinge verhouding verklaart hij uit de omstandigheid, dat in zijn kinderjaren een ongelukkige val, ten huize zijner verpleegster, een burgervrouw in een der voorsteden van Parijs, door gemis aan zorgvuldige behandeling hem voor zijn leven kreupel had gemaakt. Hij was daardoor ongeschikt geworden voor den krijgsdienst, waarvoor hij als oudste zoon bestemd was. Zijn vader begreep dat de geestelijke stand in de gegeven omstandigheden de beste vooruitzichten voor zijnen zoon opende - een Talleyrand kon gemakkelijk bisschop en met een weinig geluk kardinaal worden - maar de jeugdige knaap had een onweerstaanbaren tegenzin tegen deze veranderde levensbestemming. Toen de vader dit bemerkte vermeed hij allen omgang met zijnen zoon, want hij vreesde, zoo hij hem

dagelijks zag, tegen de smeekingen van zijn kind niet op den duur bestand te zijn. In die vrees ziet Talleyrand een bewijs van vaderlijke liefde. Zonderlinge liefde voorzeker, die de toekomst van den zoon opoffert aan wereldsche berekeningen, en het ouderlijke huis voor hem sluit ten einde zijne klachten niet te hooren.

Zoo groeide Talleyrand op zonder ooit iets van den zedelijken invloed van het familieleven te hebben gevoeld, behalve een korten tijd op het kasteel zijner grootmoeder, overgelaten aan de leiding van met weinig zorg gekozen onderwijzers, totdat hij den jongelingsleeftijd bereikt had die hem de deur van het seminarie opende. Daar zouden zwaarmoedigheid en wrevel hem geheel overmeesterd hebben, ware er niet voor den onwilligen seminarist een afleiding komen opdagen in de gedaante eener jeugdige tooneelspeelster, wier kennismaking, in de kerk begonnen en onder een gemeenschappelijke parapluie voortgezet, hem weder met het leven wist te verzoenen. Een gewaagde verhouding voor een aanstaand priester; maar, zoo zegt Talleyrand, de geestelijke leiders van het seminarie verstonden de kunst om de oogen af te wenden en zij waren er sints lang aan gewoon om geen leerling met verwijten lastig te vallen, van wien het te verwachten was dat hij eens een aanzienlijke plaats in de kerk zou bekleeden.

Er zijn voorbeelden genoeg van jongelieden die de zedelijke beginselen, die hun met zorg zijn ingeprent en die zij in hunne omgeving hebben zien in praktijk brengen, als een overtollige ballast van zich werpen, zoodra zij hunne volledige vrijheid van handelen verworven hebben. Het omgekeerde is echter uiterst zeldzaam. Wie in zijne jeugd geleerd heeft, dat men in zijnen eerbied voor de zedelijkheid niet verder behoeft te gaan dan de maatschappij, en bij zijne intrede in die maatschappij spoedig gewaar wordt dat haar eerbied uiterst gering is, moet al een zeer hoog ontwikkeld zedelijk bewustzijn hebben, om in den strijd des levens zedelijke beginselen aan te grijpen en vast te houden. Bezit hij dat niet en behoort hij tot de hoogste kringen der samenleving, dan zal hij zich in den maalstroom der wereldsche genietingen werpen en slechts voor die handelingen zich wachten, waaraan zijne omgeving oneer verbindt. Is hij ijdel of eerzuchtig, dan zal hij tevens trachten zich te onderscheiden, of vooruit te komen in den loopbaan die hem geopend is en die wel in den regel de staatkunde zal zijn. Daar-

toe volgt hij natuurlijk den weg dien hij om zich heen door anderen ziet betreden. Als zij, zal hij niet vragen naar de innerlijke waarde van datgene wat hij verricht, maar vóór alles of het hem zal brengen op de plaats die hij begeert in te nemen. Het openbaar leven is voor hem niet het vervullen van plichten jegens de maatschappij, maar het middel om eigen eerzucht te bevredigen. Hij moet de gunst en het vertrouwen winnen van hen die hem naar boven kunnen schuiven. In een veelbewogen maatschappij wordt groote voorzichtigheid voor hem noodzakelijk. Door zich te veel vast te klemmen aan den man van het oogenblik, loopt hij gevaar van in diens val te worden medegesleept, door te sterk te ijveren voor de bovendrijvende meeningen, maakt hij zich onmogelijk zoo de stroom mocht keeren. Hij moet op alle gebeurlijkheden voorbereid zijn en zijn streven daarheen richten, dat hij voor alle gevallen bruikbaar blijft.

Is hij hartstochtelijk van natuur, dan zal hem deze gedragslijn moeielijk vallen. Bij velen wien het door gemis van zedelijke beginselen aan vaste overtuigingen ontbreekt, vult de hartstocht die leemte aan. Zij houden onwrikbaar vast aan hunne gehechtheid voor personen, instellingen of denkbeelden, niet omdat zij het welzijn der maatschappij aan die personen en instellingen onafscheidelijk verbonden achten of in die denkbeelden de zuiverste openbaring van hun gevoel voor zedelijkheid en recht erkennen; maar omdat een onweerstaanbare gemoedsneiging hun verbiedt het eenmaal uit gril of uit eigenbelang gekozene in den steek te laten. Zij winden zich op voor een denkbeeld, zonder te redeneeren, met hetzelfde vuur waarmede zij een vrouw beminnen. Maar terwijl hier de hartstocht allicht wordt afgekoeld, zoodra het doel verkregen is en de liefde haar loon heeft gevonden, heeft de hartstocht waarmede een denkbeeld verdedigd wordt een aanhoudenden prikkel in den fellen tegenstand die haar geen oogenblik tijd laat om tot rust te komen.

Gemis aan zedelijke beginselen en hartstocht beide is geen ongewoon verschijnsel. Men kan het dagelijksch waarnemen bij menschen met slappe geestvermogens, en van een vadsige natuur. Dat het gepaard gaat met buitengewone gaven van verstand en met een onvermoeid werkzamen geest, is een hooge zeldzaamheid. Tot die zeldzame exemplaren van het menschelijk

geslacht behoorde Talleyrand, en nooit was de gelegenheid gunstiger voor een man, bewerktuigd zooals hij, om meer partij te trekken, van de gaven die hij bezat juist doordien hij andere gaven miste, dan in den tijd waarin zijn loopbaan viel. Hem door alle stormen die toenmaals zijn vaderland teisterden te zien heen laveren, ook wanneer zijn hand het roer houdt, altijd het oog gericht op de sloep waarmede hij het lekke vaartuig zal kunnen verlaten, is inderdaad een schouwspel, dat bij alle rechtmatige ergernis die het somtijds opwekt, ons toch met bewondering vervult voor een zoo weergalooze behendigheid.

Bij alles blijft Talleyrand fransch edelman van de achttiende eeuw. Voor hem is niets heilig dan de vormen en de overgeleverde begrippen van eer. Wanneer hij, volgens zijn verhaal in de Gedenkschriften, uit verontwaardiging over de schandelijke behandeling de koninklijke familie van Spanje aangedaan, met Napoleon in onmin raakt, voegt hij den Keizer toe, die zich op de slimheid beroemt waarmede hij deze zaak behandeld heeft: ‘Een man kan zooveel dwaasheden doen als hij wil, hij kan bijzitten onderhouden, hij kan zijne vrouw slecht behandelen, hij kan zich ernstig vergrijpen tegen zijne vrienden, dat alles wordt afgekeurd, maar zoo hij rijk is, machtig en bij de hand, wordt het hem vergeven; maar wat hem nooit wordt vergeven is - valsch spelen.’ Het geheele verhaal behoort tot de minst geloofwaardige in de Gedenkschriften. Talleyrand's houding in de Spaansche aangelegenheden is door welingelichte personen[1)] geheel anders voorgesteld, maar het gezegde - al heeft hij waarschijnlijk den moed niet gehad het den Keizer naar het hoofd te werpen - drukte ongetwijfeld zijne innigste overtuiging uit. Buiten het kleine verboden kringetje, door de eer van den edelman afgebakend, kende hij niets volstrekt ongeoorloofds. Ook de ridderlijke gehechtheid aan een vorstelijk

1) De Broglie zegt o.a. in zijne Mémoires II p. 303: Trop de gens savaient que M de Talleyrand ne s'était point opposé aux desseins de l'Empereur sur l'Espagne, que sa disgrâce tenait à d'autres causes et que l'Empereur le lui avait dit tout haut en face de toute la cour sans qu'il osât repliquer un mot.
Ook is het concept traktaat van 20 Maart 1808 (in de Mémoires ter loops vermeld I blz. 369), waardoor Napoleon het verdrag van Fontainebleau van 27 Oct. 1807 (blz. 346) ter zijde hoopte te stellen, door Talleyrand opgesteld en daarna door hem met Izquierdo besproken. De bewijzen hiervan zijn in het fransche staatsarchief voorhanden volgens Armand Lefebure, Histoire des Cabinets de l'Europe pendant le consulat et l'Empire III p. 425.

stamhuis achtte hij een ijdele hersenschim; indien een deel van den franschen adel nog in die trouw hare eer stelde, dan was dit onnadenkend vasthouden aan een verouderd vooroordeel. Waartoe een koning langer gesteund, wien het aan de kracht ontbreekt zich staande te houden; het gezag moet bewaard blijven, want zonder dat kan de maatschappij niet bestaan, maar de vraag, wie dat gezag uitoefent is eigenlijk een bijzaak. Wat doet het er toe, of degene die op den troon zit daar krachtens erfrecht of door het geweld van den sterkste heeft plaats genomen, zoo hij er maar goed vast zit. Bourbon, Orleans, Bonaparte, de wettige vorst, de overweldiger van goeden huize, de gelukkige soldaat, ieder heeft zijn tijd, ieder zijn beurt, ieder het uur dat alle kansen hem gunstig zijn. Weet hij daarvan gebruik te maken, waarom zou men hem niet steunen, - mits nimmer vergetend dat er een oogenblik kan en waarschijnlijk zal komen waarop zijne krachten te kort schieten; maakt hij van die kansen een slecht gebruik, verspeelt hij zijne partij, geen enkele reden is er denkbaar waarom men langer eigen lot aan het zijne zou verbinden. Wat ten doode is opgeschreven moet men laten sterven; men kan zoolang het noodlot nog te ontkomen is, waarschuwen, is alle mogelijkheid van behoud verdwenen dan denkt men alleen aan zich zelven en aan de toekomst. Dan ziet men niet meer naar wat er is; maar naar wat er komen zal.

En toute chose il faut considérer la fin,

heeft La Fontaine gezegd en niemand heeft tot nog toe een verstandiger woord gesproken, dan de goede fabeldichter toen hij dezen regel schreef. Reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd had Talleyrand zich deze lessen van levenswijsheid ingeprent en de gelegenheid gevonden die in toepassing te brengen. Toen in Juli 1789, de overrompeling der Bastille plotseling de kracht van het volk en de zwakheid der regeering aan het licht had gebracht, volgde onmiddellijk de eerste emigratie. 's Konings broeder, de graaf van Artois, later Karel X, gaf het voorbeeld. Talleyrand was veel te scherpzinnig om niet dadelijk te doorzien welke verkeerde gevolgen een uitwijken naar den vreemde niet alleen voor den prins zelven met wien hij bevriend was, maar ook voor het gansche koninklijk huis na zich zou slepen. Dat het gebrek aan vaderlandsliefde verried om in de hachelijkste oogenblikken het vaderland in den steek te laten, viel hem niet op,

maar hij vond de emigratie een verkeerde berekening (un mauvais calcul). Daarom poogde hij nog op het laatste oogenblik den prins tot andere gedachten te brengen. Terwijl diens koffers reeds gepakt stonden, kwam hij hem des nachts in het kasteel te Marly nog opzoeken. Hij wees hem op de maatregelen die hij reeds bij vorige gesprekken had aanbevolen, waardoor de koninklijke macht zou kunnen bewaard blijven, en hij drong er ernstig bij den prins op aan om den koning tot het nemen dier maatregelen te bewegen en hem niet aan zijn lot over te laten. De graaf van Artois antwoordde dat de koning van al die voorgestelde maatregelen niets wilde weten, en dat hij zelf vast besloten was om Frankrijk te verlaten. ‘Welnu, antwoordde Talleyrand, indien de koning en zijn geslacht de zaak der monarchie verlaten, dan blijft mij niets anders over dan aan mijne eigen belangen te denken. Kan ik het bestaande niet helpen behouden, wil men de middelen niet gebruiken die ik daarvoor aangeef, dan ben ik wel genoodzaakt den stroom der nieuwe denkbeelden te volgen.’ - De graaf van Artois verliet zijn vaderland en Talleyrand wierp zich in de armen der revolutie. Niet lang daarna greep de Nationale vergadering de kerkelijke aangelegenheden van Frankrijk aan, zij stelde de Constitution civile du Clergé vast en legde allen geestelijken de verplichting op die te beëedigen. Bijna de geheele geestelijkheid weigerde; de eenige bisschop van een fransch diocees die den eed aflegde was Talleyrand, en door hem konden dan ook de nieuw benoemde bisschoppen worden gewijd. Die daad kon geen goed katholiek hem ooit vergeven. Toen eenige dagen na zijnen dood, volgens de in de toenmalige fransche kamer van pairs bestaande gewoonte, een rede ter gedachtenis aan het overleden medelid werd gehouden, zeide de redenaar, de bekende geschiedschrijver de Barante: ‘Talleyrand heeft een groote rol gespeeld in de ongelukkige proefneming met een kerk, ingesteld door den burgerlijken wetgever, geheel onafhankelijk van haar geloofsleer. Misschien zullen de belangrijke gedenkschriften die bestemd zijn voor het geslacht, dat op ons zal volgen, eenmaal wereldkundig maken welke denkbeelden Talleyrand tot dit besluit hebben geleid.’ De gedenkschriften vermelden dit dan ook inderdaad, maar op veel soberder wijze dan de Barante zich waarschijnlijk voorstelde. In een paar regels schetst Talleyrand alle mogelijke

onheilen die Frankrijk hadden kunnen treffen, zoo hij den eed niet had gedaan en de nieuwe bisschoppen niet had gewijd. Mag men als een gezonde regel der zedekunde aannemen, dat elke daad geoorloofd is, die een ander belet een nog verkeerder daad te doen, dan voorzeker is Talleyrand er in geslaagd zich volkomen te verdedigen.

Guizot heeft in zijne Mémoires de herinnering bewaard aan een zeer merkwaardige zitting van de Académie des Sciences morales et politiques, in Maart 1838, toen de 83-jarige Talleyrand, een paar maanden voor zijnen dood, als spreker optrad om een overleden vriend en medelid, den oud-Minister van Buitenlandsche Zaken, Graaf Reinhard, te herdenken. In de toen gehouden rede, Talleyrand's laatste openbare handeling, weidde hij uit over de eigenaardigheden van den diplomatischen loopbaan, en de veelzijdige eischen die aan den diplomaat moeten gesteld worden; het was alsof hij, door aan de keur van Frankrijk's verdienstelijke mannen den loopbaan te schetsen waarin hij zelf geschitterd had, in de wereld waarvan hij op het punt stond om afscheid te nemen, den indruk wilde achterlaten, dat hij na zijnen dood boven alles als diplomaat verlangde beoordeeld te worden. En zeker ook in dit opzicht zag hij volmaakt juist, want zijne werkzaamheden als diplomaat hebben bij zijne landgenooten de meest onverdeelde toejuiching gevonden; wanneer zij hem tegenover het buitenland zagen handelen, traden zijne buitengewone bekwaamheden zoo schitterend op den voorgrond dat zelfs de herinnering aan vroegere ontrouw en beginselloosheid voor een oogenblik uitgewischt scheen. Talleyrand bezat de zeldzame en voor den diplomaat onwaardeerbare gave van bij groote en ingewikkelde onderhandelingen, dadelijk te zien wat vóór alles waard was om verkregen te worden. Met zijnen scherpen blik doorgrondde hij zijne tegenpartij en had voor zich zelven spoedig de zekerheid, of het begeerde ook inderdaad te verkrijgen was. Met ijdele pogingen om het onbereikbare te erlangen matte hij zich nimmer af, evenmin met het najagen van zaken van ondergeschikt belang, tenzij dergelijke schijnbewegingen voor het bereiken van het hoofddoel gunstig mochten wezen. Alleen op het bereikbare ging hij af, soms rechtuit, met open vizier wanneer hij doorzag dat krachtvertooning vrees, of openhartigheid vertrouwen zou kunnen uitwerken, meestal langs

omwegen, beurtelings dreigend en belovend, geen enkelen bondgenoot versmadend, en voortdurend in de weer om tweedracht tusschen zijne tegenstanders te stoken. Zijn diplomatisch meesterstuk is het geheime tractaat geweest van 3 Januari 1815 tusschen Frankrijk, Oostenrijk en Groot-Brittanje gesloten. Wie de geschiedenis van de totstandkoming van dat tractaat in de Gedenkschriften leest benevens de brieven tusschen Talleyrand en koning Lodewijk XVIII daarover gewisseld, zal zich een begrip kunnen maken van de groote moeielijkheden die Talleyrand te Weenen te overwinnen had. Veel geringer dan hij die voorstelt, kunnen zij niet geweest zijn. De vier groote mogendheden waren te Weenen bijeengekomen met het voornemen de kaart van Europa zooveel mogelijk in hun voordeel en in het nadeel van Frankrijk te veranderen. Het koninkrijk der Nederlanden moest als een bolwerk tegen Frankrijk worden opgericht en Pruisen in Duitschland een krachtige stelling erlangen. Dadelijk zag Talleyrand, dat het eerste veel minder gevaarlijk was dan het tweede. In het nieuwe koninkrijk bespeurde hij reeds de kiemen van ontbinding, en hij voorzag dat Engeland, van die vereeniging van een handeldrijvend en een industrieel volk tot één koningrijk, die het thans zoo sterk dreef, spoedig uit eigenbelang berouw zou hebben[1)]. Veel bedenkelijker was de machtsvergrooting van Pruisen. Hoe krachtiger dit rijk werd, des te zekerder, zou het een vereenigingspunt worden voor alle Duitschers die het droombeeld van een groot gemeenschappelijk vaderland najaagden. Voor Frankrijk was het derhalve van het uiterste belang dat het koninkrijk Saksen, dat door de andere mogendheden eigenlijk reeds aan Pruisen was toebedeeld, bleef bestaan. Alle middelen werden dan ook door Talleyrand aangewend om dit doel te bereiken. Als vertegenwoordiger van een legitiem koning, bepleitte hij met onverstoorbaren ernst het legitimiteitsbeginsel ten behoeve van den koning van Saksen, achter de schermen vuurde hij den naijver van Oostenrijk tegen zijn machtigen Duitschen nabuur

1) Het is mogelijk dat deze beschouwing in de Mémoires II p. 297, die schijnbaar vóór de gebeurtenissen van 1830 is geschreven, inderdaad van lateren datum is. Wat Talleyrand echter over Pruisen's stelling en Duitschand zegt, bewijst dat hij een buitengewoon juisten blik in de toekomst had. Men vindt daarvan ook een sprekend bewijs in het le deel blz. 74 en vlgd. waar hij de toekomst van Frankrijk's koloniale politiek bespreekt.

aan, speelde behendig de kleine Duitsche vorsten uit, en wist Engeland's gevoeligheid tegenover den hoogen toon dien Rusland aansloeg, voortdurend te prikkelen. Zoo gelukte het hem de vier mogendheden van elkander te vervreemden en ten slotte een verdrag met Oostenrijk en Engeland te sluiten tegen Rusland en Pruisen. Frankrijk. dat bij den aanvang der onderhandelingen te Weenen buiten de deur der vergaderzaal van de vier verbonden mogendheden was gehouden, had door Talleyrand's beleid zijnen invloed op het lot van Europa teruggekregen, het stond niet langer alleen maar was, zooal niet het hoofd dan toch de ziel geworden van een nieuw Europeesch bondgenootschap.

Ook bij Talleyrand's diplomatische werkzaamheid, bleek zijn volkomen gemis aan hartstocht een ontzaglijke kracht te zijn. Het was hem een volmaakt onverschillige zaak om zijnen vijanden diensten te bewijzen of zijne vrienden te dwarsboomen. Persoonlijke gevoeligheid of vooringenomenheid waren hem vreemd, althans zijn zelfbedwang wist die geheel te onderdrukken. Hij bezat ook in hooge mate die kunst, in zijne zoo straks vermelde gedachtenisrede aan Graaf Reinhard door hem het instinkt van den diplomaat genoemd, om altijd openhartig en toeschietelijk te zijn, maar nimmer een woord los te laten waaraan men hem zou kunnen vasthouden[1)]. Aan dat alles paarden zich in zeldzame overeenstemming de uiterlijke hoedanigheden van zijn persoon. Talleyrand had in zijne vormen het innemende van een groot heer der achttiende eenw, die van de revolutie ook dit had geleerd, dat er onder de rechten van den mensch geen is, waarop hooger prijs wordt gesteld dan dat van gelijke behandeling in het gezellig verkeer, en dat een aanzienlijke titel alleen dan in een democratische maatschappij ver-

1) Wellicht zal deze rede door de Broglie aan het slot der gedenkschriften worden uitgegeven (blz. XV Préface). Ik kon mij echter het genoegen niet ontzeggen om er de volgende zinsneden uit te laten afdrukken: Cependant toutes ces qualités quelque rares qu'elle soient pourraient n'être pas suffisantes si la bonne foi ne leur donnait une garantie dont elles ont presque toujours besoin. Je dois rappeler ici pour détruire un préjugé assez généralement répandu: Non la diplomatie n'est point une science de ruse et de duplicité. Si la bonne foi est nécessaire quelque part, c'est surtout dans les transactions politiques car c'est elle qui les rend solides et durables. On a voulu confondre la réserve avec la ruse. La bonne foi n'autorise jamais la ruse mais elle admet la réserve, et la réserve a cela de particulier c'est qu'elle ajonte à la confiance.

geten wordt, wanneer de drager zelf den schijn aanneemt zich dien nimmer te herinneren. Door de ouderwetsche hoffelijkheid tegenover gelijken, uit te strekken tot allen, ook tot ondergeschikten, wist Talleyrand vertrouwen te wekken en haat te ontwapenen, zelfs in die kringen waar hij de meeste vijandschap te wachten had. Met die voorkomendheid jegens allen ging vergezeld een onverstoorbare kalmte, die zelfs de trekken van het gelaat beheerschte. ‘Op het aangezicht van Talleyrand, zeide Napoleon, is nooit iets te lezen; zoo gij met hem stondt te spreken en een ander gaf hem in stilte een stomp in zijnen rug, zoudt gij er niets van bemerken.’

Voor de staatkunde en zelfs voor de diplomatie van onzen tijd zouden dergelijke fijn begaafde en hartstochtlooze naturen als Talleyrand wellicht minder bruikbaar zijn. De meerdere openbaarheid, de deelneming van de natie zelve aan alle staatkundige aangelegenheden maken grover, krachtiger werktuigen noodzakelijk, niet alleen de zachte fluit van den vogelaar, maar ook de schetterende schuiftrompet moet bespeeld worden, de fijne overredingskracht in het kabinet beslist minder dan het beroep op de openbare meening, de schermutselingen in de loopgraven hebben plaats gemaakt voor den oorlog in het open veld. Het zou een merkwaardige studie zijn om Talleyrand's staatkundige werkzaamheid te vergelijken met die van onze hedendaagsche staatslieden, vooral van Bismarck, niet alleen wegens de verschillende geaardheid der beide staatslieden, maar ook wegens het verschillend karakter van den tijd waarin zij gearbeid hebben. Onze tijd heeft ook deze eigenaardigheid dat hij door de grootere luidruchtigheid van zijn staatkundig leven, en door de menigvuldiger wegen die hij opent voor het uitoefenen van staatkundigen invloed, het voor hem, die eenmaal op het staatkundig tooneel is geweest, bijna ondoenlijk maakt om die kunst te beoefenen, die reeds de kardinaal de Retz een der moeielijkste voor den staatsman noemde, van te weten zich tijdelijk te vervelen. Het volgende deel der Gedenkschriften zal ons wellicht in de gelegenheid stellen om te zien, hoe Talleyrand die kunst in praktijk bracht, nadat het geheime tractaat, door hem te Weenen gesloten, gedurende de honderd dagen in Napoleon's handen was gekomen en door dezen aan Keizer Alexander in handen was

gespeeld. Lodewijk XVIII offerde toen zijnen minister aan de vriendschap met Rusland op, en Talleyrand bereidde zich in stilte voor, tot het vervullen, voor de laatste maal in zijn leven, van de rol, die volgens Mignet zijn hoofdrol is geweest, van grand-maître des cérémonies du pouvoir qui congédiait et installait les divers gouvernements. Het is echter niet onwaarschijnlijk en uit de mededeelingen van de Broglie bijkans zeker, dat Talleyrand over dit tijdperk van gedwongen rust even weinig heeft medegedeeld, als hij dat over de jaren 1809-1813 heeft gedaan. Maar in elk geval zullen wij zijne beschouwingen over en herinneringen aan de revolutie van Juli 1830 te lezen krijgen. Wat mij betreft, de lezing der twee eerste deelen heeft mij nog zoo weinig teleurstelling bezorgd, dat ik niet aarzel te verklaren ook dit deel met groot verlangen te gemoet te zien.

W.H. DE BEAUFORT.

John Donne's invloed op Constantijn Huygens.[1)]

'Ik wensch te bestrijden, of althans de genoegzaamheid van den grond waar zij op rust, eene meening, die zich ten opzichte van Vondel op een bepaald punt van lieverlede gevestigd heeft en die van mond tot mond en, wat erger is, van boek tot boek overgaande, alle kans heeft om, steeds stelliger uitgedrukt als een welbewezen waarheid te worden voortgeplant, waaraan te twijfelen in niemand meer opkomt.'

Met deze woorden begint de altijd jeugdige, altijd veerkrachtige Beets in een zijner jongste pennevruchten[2)] eene kleine verhandeling, waarin hij zich ten doel stelt, den Prins onzer dichters te zuiveren van de z.i. ongegronde verdenking, als zou deze over den Prins onzer schilders, Rembrandt, zeer ongunstig hebben geoordeeld. Geschikter inleiding kon ik op mijne beurt niet wenschen, nu ik mij aangord om een gevoelen te bekampen, dat zich een twintigtal jaren geleden baan gebroken, allengskens bij de beoefenaren onzer Letterkundige Geschiedenis wortel geschoten en thans bij het geletterde publiek vrij wel den schijn eener 'wissenschaftliche Errungenschaft' aangenomen heeft. Ik bedoel de opinie omtrent den invloed - verderfelijken invloed - door den Engelschen wijsgeer-dichter John Donne op Constantijn Huygens' literarische ontwikkeling geoefend.

De eerste, die voor zoover ik heb kunnen nagaan, hiervan gewag heeft gemaakt, is Prof. J. ten Brink in zijne Schets

1) Theod. Jorissen. *John Donne en Constantin Huygens* (Tijdschrift *Nederland*, Septembernummer 1870.)
Theod. Jorissen. *C. Huygens, Studiën*, Arnhem, Thieme 1871.

2) Beets, *Poëzie in woorden en andere opstellen*, bl. 89 vlgg.

eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, welke, jammer genoeg, onvoltooid gebleven is.[1] Wij lezen daar o.a.:

'Van alles, wat Engelands letteren toen hoog voortreffelijks opleverden, noemt hij (Huygens) later alleen Donne... Alleen Donne wist door persoonlijke kennismaking de aandacht van zijn jeugdigen geest voor zijne zeer hoofsche en zeer gewrongen satyren te winnen..... Huygens deelde weldra in de algemeene bewondering voor knutselaars als Herrick, Suckling, Cowley en Donne en behield tot zijne schade in zijn eigen gezonden Nederlandschen schrijftrant later veel te veel van dat gewrongen vernuftige en hoofsch wonderspreukige, 't welk zelfs zijnen vurigsten bewonderaars een bedenkelijk hoofdschudden afdwingt.'

Een jaar later echter treedt de man op, dien wij als den eigenlijken voorvechter van de hier opgeworpen meening te beschouwen en - te bestrijden zullen hebben. In een uitvoerig artikel van het Tijdschrift *Nederland* en in het spoedig daarop gevolgde eerste - en helaas! eenige - deel zijner *Studiën* schetst ons wijlen Prof. Jorissen de verhouding, waarin z.i. beide mannen tot elkander hebben gestaan, en de gevolgen, welke uit deze kennismaking voor onzen Constanter ontsproten zijn. In de oogen van bevoegde beoordeelaars schijnt hij zijn proces gewonnen te hebben, althans Prof. Jonckbloet, Dr. van Vloten e.a. hebben zich, meer of minder uitdrukkelijk, bij zijne zienswijze aangesloten. Met zulke verdedigers moest zij wel algemeen ingang vinden en zoo is het niet dan natuurlijk, dat voor een paar jaren Dr. Polak, in de keurige bladzijden aan C. Huygens hier ter plaatse gewijd, van dezen invloed, als van een vaststaand en algemeen erkend feit, kon gewagen.[2]

Toch was er alle reden geweest om met de aanneming van Jorissen's conclusie voorzichtig te zijn. Van de eene zijde had men moeten bedenken, dat het hier Huygens gold, den man, wien zijn vader Christiaan, 's Prinsen geheimschrijver, bij zijnen doop, - 'ter eere van de vrome *constantie*' door eene zijner meters, de stad Breda, aan de prinsen van Oranje betoond, - den naam van *Constantijn* had toegelegd, en dat zijn geheele leven het aanhoudende streven verraadt om dezen naam gestand te

1) Dl. III blz. 369 vlgg. Verschenen in 1869.
2) *Gids*, April 1889, bl. 36.

doen. Als kind reeds gevoelde hij levendig, welke verplichting hem hierdoor werd opgelegd. Nog nauwelijks 12 jaren oud schrijft hij (April 1609) uit Antwerpen, waar hij zich destijds met zijne moeder en zijnen broeder op bezoek bevond, aan zijnen vader dit fiere woord: ‘Porro de studiis velim sollicitus ne sis, *nam praesens, absens idem ero*.’[1)] Treedt hij later in de maatschappij op, dan verandert hij den naam van *Constantijn* in dien van *Constanter*, ten einde nog duidelijker te doen uitkomen, dat hij vast besloten is, er de leus en het richtsnoer zijns levens van te maken.[2)] Met zijne overtuiging op staatkundig, godsdienstig en letterkundig gebied is hij dan al kant en klaar, en wat hij was bij zijne eerste verschijning, dat is hij gebleven door al de wisselingen van zijn veelbewogen loopbaan heen. De jaren en de omgang met anderen mogen ook op hem hunne uitwerking niet gemist en de scherpte en stroefheid zijner beginselen wat gezacht en getemperd hebben - die beginselen zelve heeft hij nooit verzaakt. ‘Vastaert’ noemde hem Hooft bijna onmiddellijk na hunne eerste kennismaking en ook deze naam bleef hem bij. Wel mogen er dus deugdelijke bewijzen aangevoerd worden, wil men ons overtuigen, dat zulk een karakter zich onder vreemden invloed gebogen heeft.

Van den anderen kant heeft Jorissen, hoe groot zijne verdiensten overigens ook zijn mogen, herhaaldelijk blijk gegeven, dat hij niet altijd met die omzichtigheid en bezadigdheid te werk gaat, die den geschiedvorscher past. Scherpzinnig in hooge mate, ziet hij over het algemeen snel en juist, maar ontsnapt ook niet altijd aan het gevaar, welke deze kostbare eigenschap bij gemis aan behoorlijk ‘self-control’ oplevert. Gewoon zijne gissingen door de uitkomst bevestigd te zien, is hij wel eens geneigd de feiten door de gekleurde glazen eener eenmaal opgevatte meening te bekijken, in plaats van ze met koele onpartijdigheid te wikken en te wegen en daarnaar zijne conclusie in te richten. Men herinnert zich - of anders leze men er Jonckbloet op na[3)] - den pennestrijd, tusschen hem en Alberdingk Thijm in den

1) ‘Maak u niet ongerust over mijne studiën, want òf ik bij u tegenwoordig òf van u afwezig zij, ik zal altijd dezelfde zijn.’ Deze merkwaardige brief berust in de verzameling van de Kon. Academie van Wetenschappen.
2) Het eerst komt de naam *Constanter* bij hem voor in een Acrostichon, aan het slot zijner *Bibelstoffe* geplaatst en in het jaar 1619 geschreven. Zie *Otia*, bl. 98.
3) *Geschied. der Nederl. Letterk.* Dl. III, bl. 74 vlgg.

Spectator van 1870 gevoerd, over de vraag, of Hooft al dan niet minnedichten, oorspronkelijk aan Susanne van Baerle toegezongen, door enkele wijzigingen voor zijne tweede vrouw Elleonora Hellemans pasklaar heeft gemaakt. Het kostte Thijm niet veel moeite te bewijzen, dat zijn tegenstander 'lichtvaardig' geoordeeld had[1]. Op enkele onnauwkeurigheden, die in zijne *Studiën* voorkomen, heb ik reeds elders gewezen[2] en thans, nu ik mij met de Uitgave der *Zedeprinten* bezig houd, heb ik gelegenheid te over om op te merken, dat zijne uitspraken niet altijd de vrucht zijn van een bedaard en nauwgezet onderzoek. Zoo aarzelt hij b.v. geen oogenblik om Huygens een *navolger* van Theophrastus te noemen, al verklaart de eerste uitdrukkelijk, dat hij in niemands voetstappen getreden is[3], en al verraden de *Printen*, noch wat vorm, noch wat inhoud aangaat, ook maar den geringsten trek van overeenkomst met de *Characteres* van den Griekschen wijsgeer.

De ondervinding, bij de bestudeering van dit laatste werk opgedaan, is dan ook voor mij de hoofdaanleiding geweest, om het door Jorissen gewezen vonnis in zake Donne-Huygens aan eene herziening te onderwerpen. Dat de uitkomsten van mijn onderzoek eene onderhoudende lectuur zullen opleveren, durf ik den lezer niet beloven. Mijn betoog zal, vrees ik, wel iets hebben van een getuigenverhoor, daar 't mijn streven is geweest, zooveel maar eenigszins mogelijk was, de feiten zelf te laten spreken. Aan citaten of aanhalingen zal geen gebrek zijn; want ik heb uit Jorissen's werken zorgvuldig bijeengezocht, wat slechts tot adstructie zijner stelling kon dienen. Op enkele uitzonderingen na heb ik mij echter uitsluitend bepaald tot de door hem zelven gebruikte stukken en bescheiden, om aan te toonen, dat zijne conclusie op deels geheel ontoereikende, deels totaal verkeerde grondslagen berust. Noodzaak ik nu de lezers van 'de Gids' eene tamelijk taaie procedure te doorworstelen, het moge hun eenige vergoeding schenken, dat ik ze als 'hof van appel' constitueer, om in het hoogste ressort te beslissen, wie van ons beide zijn pleidooi gewonnen heeft.

1) Zie Jonckbloet t.a.p.
2) *Huygens-Studiën*, bl. 125.
3) In de Latijnsche versregels, aan het slot van het gedicht geplaatst.

In het jaar 1622 bevond Huygens zich voor den derden keer te Londen. Hij was toen 25 jaren oud en secretaris van het gezantschap, dat met François van Aerssen aan 't hoofd in last had van Jacobus twee netelige dingen te verkrijgen: openlijken steun tegen Spanje en erkenning van de souvereiniteit der O.I. Compagnie op Jacatra. De onderhandelingen werden door den besluiteloozen koning tot in het oneindige gerekt en de jeugdige gezantschapssecretaris, die zich duchtig ergerde over den tragen voortgang der zaken, vond tijd te over om zich aan gezellig en letterkundig verkeer te wijden. Gelegenheid tot een en ander bood hem het huis van Sir Robert Killegrew, dat naar de beschrijving, die hij in zijne *Sermones de Vita Propria* er van geeft, een soort van literaire kring, een ‘salon’ was, waar allerlei vernuften elkander ontmoetten[1)]. Hier was het ook, dat hij den man leerde kennen, die, volgens Jorissen, ‘meer dan iemand op zijn literarische richting invloed heeft gehad[2)].’ Deze was het jaar te voren tot Deken van St. Pauls benoemd, gold voor een der meest gevierde redenaars der hoofdstad en tevens als het hoofd der Marinistische school in Engeland, d.i. van die dichters, welke in gezochtheid van gedachte en gewrongenheid van uitdrukking de quintessens der dichtkunst zochten.

‘Het was voor Constantin Huygens’, zegt Jorissen, ‘een gevaarlijke verzoeking, zulk een voorbeeld, gekroond door bijval en roem, te ontmoeten. De bewondering, die Donne volgde, en de indruk, dien hij als redenaar op den jongen Huygens maakte, steunden zijn letterkundigen invloed. Maar beter steun en bondgenoot nog vond zijn richting in Constantijns eigen aanleg. Vernuftspelingen waren hem den vriend en bijwijlen

1) Den eersten keer gewaagt Huygens van de familie Kiligrew in eenen brief aan zijne ouders, dd. 24 April 1622 en berustende in de verzameling Handschriften der Kon. Academie van Wetenschappen: ‘... Cette inclose à Mons. Dorp tend pour m'informer de luy comment son Exee. est à présent du nombre de ses pages. Certain Chevalier de grands moyens et qualités à qui je doibs plus que n'ay vaillant à payer pour une infinité de courtoisies que je recoy journellement en sa maison (qui nous est voisine) a grand'envie d'y mettre un sien fils cadet et m'a requis de l'y vouloir prester la main. Il a nom Sr. Rob. Killigrew, marié à une brave et honneste Dame et leur ay a tous deux beaucoup d'obligations. Dont je supplie que Mlle. van Dorp veuille un peu pousser son frère à ne delayer sa respouce.’

2) *Studiën*, bl. 122.

deelgenoot aan den Muiderkring vreemd noch onwelkom'[1].

Van nauwere vriendschap schijnt echter tusschen den Engelschman en den jongen Hollander geen sprake te zijn geweest.

'Er is nergens een bewijs te vinden, dat de beide mannen, zoozeer in leeftijd verschillende, nader tot elkander gekomen zijn. De bijkans vijftigjarige Deken van St. Pauls had een rijk leven achter zich, stond te hoog in ervaring, was te veel de gevierde man van de kringen, waarin hij zich bewoog, hij had te veel ondervonden, wat het leven aan lief en leed oplevert, dan dat er tusschen hem, en den 24jarigen secretaris van ambassade, die aan den aanvang zijner loopbaan stond en hier de eerste aren plukte van den schat van levenswijsheid, die hij zou opgaren, eenige persoonlijke relatie kon ontstaan. De jongere kon leerling zijn, en een vurig bewonderaar: en dit schijnt ook het geval geweest te zijn.'[2]

Al dadelijk moet ik opmerken, dat wanneer Donne werkelijk zulk eene groote aantrekkingskracht en zulk een overheerschenden invloed op onzen Constanter heeft geoefend, als Jorissen aanneemt, dat ontbreken van intiemere relaties tusschen beide, waar die hier zoo gemakkelijk aan te knoopen waren, mij zeer vreemd voorkomt. Het verschil in leeftijd en positie is m.i. niet voldoende om dit raadsel op te lossen. Huygens, de zoon van den secretaris van den Raad van State, die, even als zijn broeder Maurits, een prins onder zijne doopheffers had geteld, als kind aan den schoot van Louise van Coligny had gespeeld, op mannelijken leeftijd door een Carleton, een Caron, een graaf Suffolk met onderscheiding ontvangen en door koning Jacobus tot ridder geslagen werd, was niet de eerste de beste, en het verschil in jaren was ook voor hem geen beletsel om met mannen van hoogeren leeftijd b.v. Drebbel, Calendrinus, de Dominis en bovenal met den grijzen, talentvollen Thorius op gemeenzamen voet te raken. En juist bij den man, met wien hij naar Jorissen's voorstelling op politiek, godsdienstig en literair gebied zooveel punten van aanraking had, dien hij zich tot model, tot leermeester had gekozen, zou de jeugdige diplomaat, die op niets zoozeer uit was, als om met belangwekkende persoonlijkheden in intellectueel verkeer te treden,

1) *Studien*, bl. 125.
2) *Nederland*, 1870, III, 76.

de aanknooping van vertrouwelijker connecties hebben verzuimd of daarin niet zijn geslaagd?

Doch luisteren wij verder:

Bij het ontbreken van elk bewijs, dat tusschen Donne en Huygens eenige nadere betrekking of aanraking geweest is, dan die er tusschen ouderen en jongeren, in dezelfde kringen verkeerende, bestaat, *is het natuurlijk moeilijk van een rechtstreeks persoonlijken invloed van Donne op Huygens te gewagen*[1]. Dat de jonge man, die de vriend van Hooft was, en wat zijne kennis en ontwikkeling aanging, met veel ouderen van leeftijd gelijk stond, de gelegenheid niet verzuimd heeft de denkbeelden van den gevierden dichter uit diens eigen mond te vernemen, *mag men zeker wel aannemen*....

In den Kring van Killigrew, onder de bewonderaars van Donne waren zeker verschillende gedichten van hem bekend. *Vreemd is het, dat wij er geen spoor bij Huygens, na zijne terugkomst uit Engeland van vinden en dat hij er geen enkel in dien tijd heeft vertaald*. De ingenomenheid, waarmede hij ze later ontving, en de trouw, waarmede zijne Engelsche vrienden ze hem, den afwezende, toezonden, bewijst ten duidelijkste(?), dat het zeker vroeger noch aan hen noch aan hem heeft gehaperd. Was het in 1622 zooveel moeielijker dan later voor zijne gastvrienden, om hem copie van Donne's verzen te bezorgen?

'*Hoe dit zij - niet dan weinige jaren voor de uitgave, schijnen het eerst de gedichten van den Londenschen Deken aan Huygens in handen gekomen te zijn*. Zij werden in 1630 hem, gelijk hij zegt, "door eenighe zijner Londensche vrienden" toegezonden.'[2]

Hoogst interessant, en voor mijn betoog noodzakelijk, is het, om met deze aanhalingen uit het *Tijdschrift* de volgende passage uit de *Studiën* te vergelijken:

'Dat Constantin Huygens, een 24-jarige, met den bijkans vijftig jarigen deken in eenige intieme betrekking is getreden, blijkt uit niets. In geen enkel geschrift van Donne of over hem geschreven, wordt daarvan eenig spoor aangetroffen. Maar dat de man, die bij den schat van menschenkennis en levenswijsheid, die een veel bewogen leven een nadenkend karakter

1) Ik cursiveer.
2) *Nederland*, t.a.p. bl. 77.

doet opgaren, ernst, talent en wetenschap voegde, niet nalaten kon op een karakter als dat van Huygens invloed te oefenen, *ligt voor de hand*[1]. Die invloed echter is meer versterkend en bevestigend, dan wijzigend geweest.'

Op bl. 126 heet het dan verder:

'Toen Constantin Huygens in 1622 John Donne leerde kennen en onder den invloed van zijn persoon en richting kwam, waren en het *Voorhout* en het *Costelick Mal* reeds voltooid, of ten minste, wat het laatste betreft, der voltooiing nabij. Bij deze gedichten is de invloed van den gevierden Donne niet te bespeuren. *Maar hij openbaart zich al zeer spoedig en nadrukkelijk in de Zedeprinten*.'

Hoedanig die invloed op dat gedicht werkte, lezen wij op bl. 185:

'Hoe rijk in dit opzicht (menschenkennis en levenswijsheid) de inhoud der *Characteres* ook zij, in andere opzichten vertoonen zij een merkbaren achteruitgang. In de gewrongenheid en gekunsteldheid der tegenstellingen vertoont zich *de leerling van den deken van St. Pauls*.'[2]

Bij de vergelijking der citaten uit het *Tijdschriftartikel* met die uit de *Studiën* trekken twee punten terstond de aandacht. Vooreerst, dat de toon, welke in de tweede wordt aangeslagen veel stelliger en apodictischer klinkt, dan die in het eerste. Wordt ginds nog slechts aarzelend van Donne's invloed op onzen dichter gewag gemaakt en zelfs volmondig erkend, dat er bij Huygens geen spoor van bekendheid met Donne's verzen vóór 1630 gevonden wordt, hier 'ligt' het bestaan van dien invloed 'voor de hand'[3] en wordt hij in de *Zedeprinten*, die in 1624 verschenen, uitdrukkelijk geconstateerd. Neemt Jorissen in het eerste aan, dat Constanter een leerling van den Engelschman zijn *kan*, in de laatste wordt datzelfde leerlingschap als een *voldongen feit* voorgesteld.

Niet minder opmerkenswaardig is het vervolgens, dat terwijl men anders, om de inwerking aan te toonen van den eenen

1) Ik cursiveer.
2) Men leze het vervolg van dit oordeel hierachter op bl. 18.
3) In zijne verdediging tegen Alberdingk Thijm zegt Jorissen zelf: 'Waakzaamheid tegen verklaringen die zoo "voor de hand liggen" is een bekend hermeneutisch voorschrift. Wie het opvolgt, wordt er zeker niet onfeilbaar door, maar blijft toch voor veel onjuiste gissingen bewaard.' Ik houd mij aan zijne woorden.

schrijver op den anderen, beider werken zorgvuldig met elkander vergelijkt, het hier zelfs als hoogst twijfelachtig wordt voorgesteld, dat vóór 1630 de eene ook maar een enkel vers van den ander in handen gehad hebbe.

- Maar de *Studiën* verschenen in Februari 1871, dus een half jaar later dan het opstel in het Septembernummer van ‘Nederland’. Heeft misschien Jorissen in dien tusschentijd nieuwe bewijzen voor zijne stelling gevonden, welke hem in staat stelden, zijn gevoelen zooveel krachtiger uit te spreken? - Hiervan blijkt niet het minste; integendeel alles doet vermoeden, dat het tijdschrift-artikel slechts geschreven is, ten einde den Biograaf in de *Studiën* de moeite en den omslag te besparen, hier het bewijs zijner stelling te moeten leveren. Een nieuw argument voor zijne thesis is er althans niet te vinden.

Nog eene tegenwerping voorzie ik hier, aan welker bestrijding ik mij te minder wil onttrekken, daar ze mij de gelegenheid geeft om het eigenlijke punt in kwestie, den ‘cardo questionis’ in een helder daglicht te stellen.

- ‘Maar’, zoo zou mij iemand kunnen toevoegen, die bovenstaande citaten met aandacht gelezen heeft, ‘maakt Gij U niet noodeloos warm? Jorissen beweert toch eigenlijk slechts dat Donne's invloed op Huygens *versterkend* en *bevestigend* is geweest, en Gij zult toch wel niet willen ontkennen, dat het voorbeeld van een beroemd geestverwant op een aankomend dichter natuurlijkerwijze zulk eene uitwerking heeft?’

Met eene dergelijke ‘fin de non-recevoir’ laat ik mij niet afschepen. Had Jorissen niets anders bedoeld, dan dat Huygens zich door Donne's voorbeeld aangemoedigd gevoelde, om op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan, dan had hij zich zooveel moeite niet hoeven te geven. Men schrijft geen uitvoerig artikel in een tijdschrift, men besteedt niet bladzijde op bladzijde van een boek, dat toch reeds omvangrijk genoeg dreigt te worden - ‘pour enfoncer une porte ouverte!’ De strekking van Jorissen's betoog gaat dan ook veel verder. Uitdrukkelijk noemt hij Huygens ‘den *leerling* van Donne,’ stelt dezen voor als den man ‘die meer dan iemand invloed op zijne literarische richting heeft geoefend,’ beweert, dat diens gedichten na 1622, met name de *Zedeprinten* en het *Daghwerck*, nooit zouden geworden zijn, wat ze zijn, zoo die nood-

lottige kennismaking met Donne niet had plaats gehad. En hiertegen teeken ik verzet aan, of liever, ik beweer, dat de bewijsgronden, door Jorissen voor deze meening aangebracht, alles behalve afdoende zijn.

Na aldus duidelijk uiteengezet te hebben, waarover het debat loopen zal, kunnen wij ons onderzoek voortzetten en tot het toetsen der argumenten van weerpartij overgaan.

Het eerste, wat dan onze aandacht vraagt, zijn de uitingen van Huygens over Donne. Deze zijn niet zeer talrijk: ik vind er slechts twee: de eerste, zes jaren nà zijne terugkomst uit Engeland, in eene correspondentie met Hooft; de tweede op den avond van zijn leven in zijne *Sermones de Vita Propria*. Om met de laatste te beginnen, zie hier in welke bewoordingen de grijsaard van zijne kennismaking met den deken van St. Pauls gewaagt:

> Voortreffelijke Donn, o deugdzaam Leeraar, duld
> Dat ik U bovenal, daar 'k U bij voorkeur noeme,
> Als godlijk Dichter en welsprekend Reednaar roeme;
> Uit uwen gulden mond, 't zij ge in een vriendenzaal
> Of van den kansel spraakt, klonk louter godentaal
> Wier nektar ik zoo vaak met hartewellust proefde.[1)]

Met Jorissen ben ik het eens, dat deze woorden van hooge bewondering getuigen. Hij zelf durft echter, na het aanhalen ervan, niet verder gaan dan de bewering: ‘de jongere (Huygens) *kon* leerling zijn en een vurig bewonderaar: en dit *schijnt* ook het geval geweest te zijn.’[2)]

Stellig sluiten de geciteerde verzen deze mogelijkheid niet uit, maar van mogelijkheid tot zekerheid is een verre afstand. Om echter de waarde dezer tirade voor het argument, dat Jorissen er uit putten wil, juist te kunnen beoordeelen, zal ik er eene andere passage naastleggen, aan hetzelfde gedicht ontleend, waarin Huygens zekeren Lanivius, eene in de muziek thans zoo goed als vergeten grootheid, op de volgende wijze bezingt:

> En hield zij[3)] eindelijk op met zang en citer slaan,
> Der Britten Orpheus hief dan zijn toonen aan,

1) *Sermones*. Vert. van Loosjes bl. 81.
2) Zie aanhaling 2 op bl.
3) Lady Killigrew.

Lanivius, die 't al door maatklank weg kon slepen.
Door welk een trilling werd ik huivrend aangegrepen
Bij elk der klanken door zijn kunstig spel verwekt;
Ja, schaamte had Itaalje en Frankrijk overdekt,
Zij hadden zeker tot hun meester hem verkozen.

Mij dunkt, Mozart had het kunnen doen met zulke lofspraak! Maar dat waren nu eenmaal ‘de manieren’ van den goeden ouden tijd, men meende niet te prijzen, wanneer men niet uitbundig prees. Als dan ook straks Hooft, Barlaeus en van der Burgh de loftrompet van Huygens overnemen, zullen wij zien, dat haar geschal nog eenige tonen hooger rijst. Jorissen zelf, die zeer goed weet, dat dergelijke complimenten altijd ‘cum grano salis’ moeten opgevat worden, zou zich dan ook wel gewacht hebben, aan deze tirade eene zoover reikende strekking toe te kennen, als hij ze niet in verband had gebracht met eene andere uitspraak van Constanter over Donne, tot wier beschouwing wij thans overgaan.

Zij komt voor in eenen brief, welken Huygens den 17den Aug. 1630[1] met een tweetal vertalingen van Donne aan Hooft zond, en is, gelijk ik reeds opmerkte, nà 1622, het jaar der kennismaking, het eerste document, waarin hij van den Engelschman spreekt.

‘Tot verscheidene reizen *meen*[2] ik U.E. onderhouden te hebben met de gedachtenisse van Doctor Donne, tegenwoordigh Deken van St. Pauls tot Londen, ende, door dit rijckelick beroep, volgens 't Engelsch gebruyck in hooghen aensien, in veel hooger door den rijckdom van sijn gadeloos vernuft ende noch onvergelijckelicker welsprekentheit op stoel. Eertijts ten dienste van de grooten ten hove gevoedt, in de werelt gewortelt, in de studiën geslepen, in de poesie vermaerdt, meer als yemand. Van die groene tacken hebben veel weelderige vruchten onder de liefhebbers leggen meucken, diese nu bynaer verrot van ouderdom uytdeylen, my sijnde voor den besten slagh van mispelen ter hand geraeckt by halve vijf en twintighen, door toedoen van eenighe mijne besondere Heeren ende vrienden van die natie. Onder de onze hebb ick geene konnen uytkiesen, diese voor U.E. behoorden

1) Hoofts *Brieven* II, 58.
2) Ik cursiveer.

medegedeelt te werden, slaende deze dichter ganschelick op U.E. manieren van invall ende uytspraeck. In proza docht het mij min gevoechelick, 't en ware bij monde ende meer omspraeck; hoewel ick bekenn de stoffe soo door goed te wesen, datse, oock versmolten, sonder fatsoen behaeghelick blijft. In dicht hebb icker dese twee stalen af geavontuert.'

Ook uit dit schrijven spreekt stellig hooge waardeering. Doch geeft het den indruk, dat hier de *leerling* over zijnen *meester* schrijft? Het tegendeel is waar. Vooreerst toch blijkt er overtuigend uit, dat Huygens in de zes jaren, die er na zijne terugkomst uit Londen verloopen waren, nooit anders dan *terloops* met Hooft over Donne kan gesproken hebben. Zou dat het geval geweest zijn, wanneer die man zulk een grooten invloed op zijne vorming had geoefend? Maakt de zin: *Van die groene takken, enz*. het niet waarschijnlijk, dat Huygens thans eigenlijk voor het eerst kennis maakt met de gedichten van Donne, vooral als men weet, dat van dezen vóór de uitgave zijner werken in 1633, niets in druk is verschenen?[1)] Ook nu schijnt hij er meer op uit te zijn, Hooft met diens producten bekend te maken, dan zichzelven in diens schrijftrant te oefenen, want hij heeft er over gedacht ze niet in dichtmaat, maar in proza over te brengen.

Hoogst opmerkelijk is echter de zin: *Onder de onze, enz*. De daarin voorkomende woorden 'slaende deze dichter ganschelick op U.E. manieren van *invall* ende *uitspraeck*' bewijzen ten duidelijkste, dat Huygens in Donne, zoowel wat *denk*- als wat *schrijfwijze* aangaat, een geestverwant van den Drost - *implicitè dus niet van zichzelven!* - ziet.

Vreemd genoeg breekt Jorissen in de *Studiën*, als hij bovenstaanden brief citeert, bij dezen volzin af, terwijl hij dien in het Tijdschrift-artikel er nog bijvoegt. Hebben wij hierbij slechts aan zucht tot beknoptheid te denken, of heeft hij ingezien, hoezeer zijn betoog hierdoor aan kracht verliest? De laatste veronderstelling zou kwalijk passen tegenover een man als wijlen Prof. Jorissen: ik houd mij dan ook aan de eerste, al dwingt mijn betoog mij ook te constateeren, dat ik herhaaldelijk op soortgelijk verschijnsel ben gestuit bij het nu volgende punt, dat stellig den hechtsten grondslag van Jorissen's

1) Mijne nasporingen in dit opzicht zijn althans vruchteloos gebleven.

redeneering vormt: *Huygens heeft verzen van Donne vertaald*.

Gaarne geef ik toe, dat, wanneer een dichter, vooral een jong dichter, het werk van een kunstbroeder vertaalt, dit ingenomenheid met diens dichttrant en, in de meeste gevallen, zelfs zucht tot navolging verraadt. Als echter Constanter er in 1630 toe overgaat uit eigen beweging een paar verzen van den Deken van St. Pauls in het Nederlandsch over te brengen, is hij reeds 34 jaren oud, heeft *Bibelstof, Voorhout, Costelick Mal, Uitlandigen Herder, Sinneprinten* - om van kleinere gedichten niet te spreken - geschreven en staat dus vrij wel op de middaghoogte van zijn talent. *Geenszins dan ook tot eigen vorming, ja zelfs niet uit opgetogenheid over hunne verdiensten, maar gedeeltelijk om Donne's gedichten aan Hooft en zijne verdere vrienden bekend te maken, gedeeltelijk om aan vriendelijken aandrang van buiten te voldoen, heeft hij er nu en later enkele van vertaald*. Deze bewering is lijnrecht in strijd met Jorissen's voorstelling der zaak, maar de wijze, waarop deze de totstandkoming der slotafdeeling van het 27ste Boek der Korenbloemen schetst, waarin die vertalingen opgenomen zijn, is - lijnrecht in strijd met de feiten.

Na van de proeven, die Huygens aan Hooft en zijne letterkundige vrienden in 1630 toezond, gesproken en den indruk, dien zij op dezen hadden gemaakt, geschilderd te hebben, gaat Jorissen aldus voort:

‘Toen hij in 1633 nieuwe proeven ontving van de “vlieghzucht van den Engelschen overvlieger”[1] behaagden zij hem zoo zeer, dat hij waar hij ook was, te peerde, te wagen, te velde, te schepe, zich met het vertalen bezig hield. De geheele literarische kring van Amsterdam, Hooft, Reael, Barlaeus, Baeck, Vondel, Tesselschade, en “anderen, die 't verder lusten en ghebeuren moge’ werden in Maart van het volgende jaar door hem in de gelegenheid gesteld ze te bewonderen”[2].

Wat is echter de ware toedracht van de zaak? *Huygens heeft die vertaling niet uit eigen beweging, maar op verzoek van Tesselschade ondernomen*. Jorissen heeft dit kunnen en moeten weten, want het staat uitdrukkelijk te lezen in de laatste strofen van het gedicht, waarmede Huygens dit voortbrengsel

1) De uitdrukking is van Hooft, niet van Huygens. Zie Hoofts *Brieven* II, 355.
2) *Studiën*, 238.

zijner Muze aan Tesselschade opdraagt, en - Jorissen zijn Tijdschriftartikel bij zijne Lezers inleidt! Merkwaardigerwijze ontbreken bij hem deze slotverzen. Hier zijn ze:

Hoe lijvigh en hoe recht, hoe wit, hoe heet, hoe swaer
Waer 't Engelsche gerecht, als Uw vernuft kon dalen,
Tot overzeesch gekoock in Nederland te halen,
En al dit laf gedreun een Tessel-schaduw waer!

Maer 't Zuydelicker soet van Roomens schaduw-tael
Besit uw besigh hert: Jerusalem langhs Roomen
Op Tassos Lauwerkoets met Nederlandsche toomen
Te voeren daer ghy woont, bewoont U altemael.

Hoe langhsaem loopt die huer! wanneer wil 't besigh hert
Geleggen van die dracht, en 't machtige bekeeren
Dat Circe niet en kost, den Alckemaerder leeren,
Daer door de Schaduw 't Lijf en 't Lijf de Schaduw werd?

Soo viel mijn taeck Noordwest[1], *die gaf mij uw bevel:*
Mijn onmacht beefd' er voor en 't kon mijn hand ontroeren,
En, meend' ick, 't was soo soet als qualick uit te voeren:
Maar, *'t qualick dat ghy wilt*, wert van uw willen, wel.

Nu poch ick tegens mij, en vley mijn selven blind;
En segh mij, *dat de hand die Tessels heeft getogen*,
Geen mis-slagh machtigh was: en wentel in die logen,
En vind mij sonder feil, mits ghy my sonder vindt.

Is 't lijdelick gefeilt, treckt d'oude goedheit aen,
En van de dweege hand, die noyt en konde strijden
In Tessels wederwil, verdraeght in medelijden
't Onwaerdighe bedrijf, om 't willighe bestaen.

Kan het duidelijker? En even gemakkelijk valt het mij, het eerste gedeelte mijner stelling te bewijzen. Daartoe heb ik weer niets anders te doen, dan den brief uit te schrijven, dien Huygens den 24sten Augustus 1630 aan Hooft zond en die evenmin aan Jorissens aandacht kan ontsnapt zijn, daar hij hem in de *Studiën*[2] citeert:

1) *In Engelant*, teekent Huygens aan.
2) Bl. 237. Aant. 1.

Mijn Heer, Voor weinighe daghen behoort U.E. door een derde vriends handt eenen lap of twee van 't fijne Engelsch laken ontfangen te hebben, daer noch tzedert dese lappen uytgevallen zijn; sleurlijcke snipperlingen in mijn oogh ende die U.E. een diep achterdencken sullen geven van dien seldsamen wever. Met dit laatste Delfs-Engelsch scheide icker uyt, tevreden met U.E. dus veel saeyens daeraf toegedroncken te hebben. Hieruyt doet mij de groote haest oock scheiden, blijvende, Mijn Heer,

U.E. Dienstwilligste

'C. Huygens.'

Herinneren wij ons dat *die lap of twee van 't fijne Engelsche laken* de 'twee stalen' zijn, waarvan Huygens in zijn brief van 17 Aug. 1630 spreekt, en vernemen wij dan verder uit Hoofts antwoord op bovenstaand schrijven[1)], dat de *lappen, die er sedert uitgevallen zijn en waarmede onze Dichter van zijn Delfs-Engelsch scheidt*, het 'Verlaat' en het 'Afscheidt' heetten, dan kunnen wij zonder moeite berekenen, dat hij uit eigen beweging *vier*, zegge *vier*, gedichten van Donne vertaald heeft en dat al de andere (15), die in het 27ste Boek der Korenbloemen voorkomen, het licht zagen ter wille van het schoone 'Roemerskindt'! Letten wij verder op de beteekenis der woorden 'tevreden met U.E. dus veel *saeyens* daeraf toegedroncken te hebben', dan kunnen wij niet twijfelen, of het was Huygens' bedoeling, Hooft, op wiens 'manieren van invall ende uytspraeck' deze soort van poëzie immers 'ganschelick sloeg', tot een wedstrijd met den Engelschman uit te lokken.

Wat moeten wij nu hiervan denken? Zullen wij Jorissen van oppervlakkige lectuur of van onoordeelkundig gebruik der hem ten dienste staande bescheiden beschuldigen? Geen van beide; maar liever veronderstellen, dat de sterkgekleurde bril eener aprioristische opvatting hem belet heeft aan deze punten de noodige aandacht te schenken. Dit zal ook wel oorzaak zijn, dat hij in den volgenden brief van Huygens aan Hooft[2)] gansch iets anders gelezen heeft, dan er werkelijk staat:

Mijn Heer,

De verschimmelde, schuld, daervan Joffe. Crombalch ver-

1) Hoofts *Brieven* II, bl. 67.
2) Hoofts *Brieven* II, bl. 354.

maent, quijt ick met dus weinige papiers; de kladden daeraf werden voorleden jaer te velde, te schepe, te waghen, te paerde meest geboren. Tot d'afschriften hebb'ick mij nu eerst konnen verledigen. Magh dese vreemdeling[1] sooveel voordeels van sijn Nederlandsch kleedsel genieten, dat hij, door Amsteldam treckende met U.E. de Heeren Reael, Barlaeus, Baeck, Vondelen of anderen, die 't verder lusten en gebeuren moghe kennis make, en voorts sijn reise op Alckmaer spoedige; de ruyme snyder in andermans leder, die hem uytreedde, salder sich de meeste gunst af toemeeten en blijven

U.E. ootmoedighe dienaar,
C. HUYGENS.

Waar is hier een zweem van die hooge ingenomenheid, waarmede naar Jorissen's wijze van inkleeding dezer nuchtere woorden (zie bl. 356), Huygens aan het vertalen zou getogen zijn? Tesselschade heeft hem moeten herinneren aan zijne belofte, als aan de afdoening eener ‘verschimmelde’ schuld. Ook heeft hij er zich niet mêe bezig gehouden, ‘waar hij ook was’, maar er slechts de ‘snipperingen’ van zijnen tijd aan besteed, en zoo zijn deze vertolkingen ontstaan, gelijk bijna alle zijne overige gedichten: ‘te velde, te schepen, te waghen, te paerde.’[2]

Nog koeler zijn de bewoordingen, waarmede onze Constanter later bij de uitgave der *Korenbloemen* zijne ‘Vertalingen uit Engelsch Dicht van John Donne’ bij den Lezer inleidt. Jorissen erkent dit zelf: ‘Opmerking verdient het, dat hij hier volstrekt geen nadruk legt op de groote verdiensten van Donne's poëzy, maar integendeel de verdiensten van zijne vertalingen hierin gelegen acht, dat zij bewijzen, wat men in 't Hollandsch vermag uit te drukken. Zeker eene beschouwing, die het vraagstuk der juistheid daargelaten, voor eene groote kalmte van bewondering getuigt. Het wordt bedaardheid met de jaren, wat heete drift was in de jeugd.’[3]

Ten einde den Lezer te laten oordeelen, of de uitingen van Huygens ergens van zulk eene ‘heete drift’ getuigen, zal ik

1) Dat *Donne* bedoeld is, blijkt uit Hoofts antwoord.
2) In het postscriptum van den aangehaalden brief spreekt Huygens over: ‘eenighe mijner rijmerijen, *rechte straetkinderen, tusschen 't Hof en mijn Huys gevallen*.’
3) *Studiën*, bl. 240.

enkele ontboezemingen van zijne vrienden over den Deken van St. Pauls ten beste geven. Men zal dan zien, aan welke zijde de bazuin hooger klinkt.

In zijn antwoord op den eersten brief van Huygens over Donne luidt het uit den mond van den Drost:[1)]

'Het Engelsch Ooft, van U.E. in Hollandsch suycker gezult, heeft mij grootelijx verplicht door de maghtighe schaemte, die 't onze boom- of liever aertvruchten aanjoegh, doende verwelcken de festoenen by de Dochter mijner huysvrouwe, tot sieraet deser zale opgehangen, en alle andere siere haren smaeck verliezen. Want mijn swagher Schuil dat pas hier ende een liefhebber zijnde, daer een zoetigheid uit zoogh, die hem dacht het te bevanghen als Rijnsch oft eenigh ander zap, daer de lekkertanden gewoon zijn hunne vingers nae te slikken. Nu 't Noorden lieflijkheden uytlevert van die geur ende dus nae onzen mondt, zoo magh Arabiën zelf, ende 't uyterste Oosten den zijnen wel toehouden. De geest van dien man dunkt mij een tijdtgenoot van den Zondtvloet, ende door een van de zoonen der andere werelt[2)] beswangert te wezen. Want zoo hooghvliegende vonden zijn elders, als op den aardbodem, geraept ende meer als mannelijk de kraght van adem ende kloeckheit der spieren, waarmede hij die ter keel is uytsettende.'

Barlaeus en van der Burgh doen voor den Drost niet onder:

'Ik beken,' schrijft de eerste, 'dat ik nimmer in het Minnedicht iets gelezen heb, dat met die kout en geestigheid gelijk staat, of haar ook maar nabij komt. En gij hebt ze zoo overgezet dat zij van U oorspronkelijk schijnen. Hoe goddelijk en verwonderlijk is die toespeling op de Vlooi[3)], hoe liefelijk en krachtig! Als ik den *Droom* lees of de *Vervoering* raak ik buiten mij zelf en de *Drydubbele Geck* heeft mij bijna tot een vierden gemaakt.... Bewonderend roep ik uit: Is sterfelijk vernuft tot zulke dingen machtig!'

'Hemel!' barst de tweede los, 'hoe verre gaan ze niet het begrip der eeuw te boven, hoe verheven zijn ze boven de gewone verzenmakerij, zoodat men thans wel zeggen mag, dat er iets gezegd is, dat vroeger nog niet gezegd was.'

1) Hoofts *Brieven* II, 67.
2) *De Reuzen*, bedoelt Hooft.
3) Een van Donne's gedichten.

Dat er overdrijving schuilt in dezen uitbundigen lof, is zeker, en niet minder, dat de zwaaiers dezer wierooksvaten zich daarvan zeer wel bewust waren. Maar wanneer Jorissen, die dit geschetter in zijn Tijdschriftartikel aanhaalt, het ‘de gewone munt’ noemt, die men in de literarische kringen destijds uitgaf, waarvan ieder de waarde kende en door welke niemand bedrogen werd, dan geef ik dit volmondig toe, doch eisch op mijne beurt, dat dan ook Huygens' uitingen over Donne op den zelfden proefsteen getoetst worden. Zij zullen stellig slechts klater*zilver* blijken, bij het klater*goud* van den Drost en zijne vrienden. Ja, ware bewondering alleen een bewijs, dat men onder iemands invloed staat, waarlijk, Hooft, Barlaeus en van der Burgh verdienden eerder ‘leerlingen’ van den Engelschman genoemd te worden, dan onze Constanter.

Na al het voorafgaande zullen wij dan ook afdoende bewijzen verlangen, eer wij ons nederleggen bij Jorissen's conclusie in de *Studien:* Donne's invloed is duidelijk zichtbaar in de werken, welke Huygens na zijn kennismaking met hem heeft uitgegeven, met name in de *Zedeprinten* en het *Daghwerck*.

Ten einde de juistheid zijner zienswijze aan te toonen, wijst de Hoogleeraar met nadruk op de grootere duisterheid, die in deze gedichten, vooral in het laatste heerscht, op de gewrongenheid en gekunsteldheid der tegenstellingen, de gezochtheid van uitdrukking en spitsvindigheid der gedachte. ‘Zulke woordspelingen en zulk eene reeks van gezochte, en maar al te dikwijls valsche beelden komen vroeger niet in die mate als hier bij hem voor. Hier is de literarische kunst tot kunstenmakerij verlaagd. Dat Huygens zich door het voorbeeld van een beroemden man tot dezen wansmaak heeft laten verleiden, is te meer te betreuren, omdat de *Characteres* uit het oogpunt van wereld- en menschenkennis zoo hoog boven zijn vorige gedichten staan.’

Ik wil voor het oogenblik niets afdingen op dit zeker harde oordeel. Maar waar is, vraag ik, nu het bewijs, dat de grootere mate van gewrongenheid, spitsvondigheid en gezochtheid aan een invloed van buiten, meer speciaal aan dien van Donne is toe te schrijven? Heeft Jorissen, hier ten minste, door eene vergelijking van de geschriften beider dichters, inwerking van den één, navolging bij den ander aangetoond? Ik heb er vruchteloos naar gezocht. Wel haalt hij een paar van Huygens' ver-

talingen aan, doch alleen om een denkbeeld te geven van Donne's poëzie. Eene dusdanige vergelijking zou trouwens moeilijk geweest zijn, aangezien de *Zedeprinten* geheel, het *Daghwerck* voor het grootste gedeelte voltooid was, toen Huygens in 1630 de eerste verzen van Donne uit Engeland ontving. En zelfs al neemt men aan, dat de eerste tijdens zijn verblijf te Londen kennis hebbe gemaakt met den ganschen poëtischen schat van den laatste, dan betwijfel ik nog, of een onderzoek van beider schriften tot het hier verlangde bewijs zou kunnen leiden, daar beide mannen ook vóór hunne kennismaking zoozeer overeenstemden in aanleg, literarische richting, godsdienstige en staatkundige gevoelens. Wat het *Daghwerck* betreft zou bovendien nog rekening moeten gehouden worden met het feit, dat Susanne van Baerle's smaak voor gezochte en gekunstelde verzen niet vreemd gebleven is aan de grootere duisterheid van dit gedicht. Overtuigend blijkt dit uit de daarin voorkomende regels aan haar adres, o.a.

> Lieve leser! een voor al;
> All' om een' konde ick verachten;
> Al' om ééne sullen mijn',
> Alle mijns gesinden zijn:
> 'k Houw my alle proef te boven
> In *uw* lijden, in *uw* loven
> Alle proevers; en wat meer?
> 'k Magh wel swellen op een eer,
> Die ick my niet toe en mete,
> En maer Polla danck en wete;
> Daer haer vijlen overgaen
> Sal ick tegen 't roesten staen;
> Tegen 't spijten, tegen 't snijden,
> Tegen 't suer van alle tijden,
> En men sal my sien naer my,
> Daer ghy Ick werdt, en ick Wij.[1)]

Vonden wij in het gedicht eene dergelijke hulde aan Donne, of iets, wat er ook maar in de verte op geleek, ik zou mijne tegenpartij haar geding aanstonds gewonnen geven. Nu dat echter niet het geval is, heeft Jorissen slechts aangetoond, dat

1) Huygens, *Korenbloemen*, I, bl. 230.

Constanters poëzie *nà* zijne kennismaking met Donne gewrongener en gekunstelder is; geenszins, dat zij dit *dòòr* die kennismaking geworden is. ‘Post-non propter!’

Maar zou dat toenemen, dat aangroeien der gebreken van zijnen schrijftrant niet beschouwd kunnen worden als de geleidelijke en natuurlijke ontwikkeling van zijnen oorspronkelijken aanleg?

Laat ons eens zien.

In eenen brief van 8 Juni 1622 aan zijne ouders lezen wij de volgende woorden: ‘Je me ris de la difficulté qu'on trouve en mes compositions; jamais je n'affiche l'obscurité; mais des paroles inusitées et ensemble energetiques, sique mon lecteur s'amusant à pénétrer ma conception ne se trouve frustré de son attente. Sans cette diligence c'est chose grandement fade que la Rime, qui desormais passe par la cervelle des plus escervelez.’

Bedrieg ik mij, of hebben wij hier niet reeds letterlijk de literarische geloofsbelijdenis, welke hij later in het *Daghwerck* aldus vertolkte:

> Sterr! ontschuldicht myn vermeten,
> 'k Ben onsoenclick gebeten
> *Tegen 't lamme laffe Lijm*
> *Van den dagelicksen Rijm*.

Begeert hij daar niet, even als hier:

> *Keur van woorden, pit van sinn*,
> Drymael dobbel binnen in, enz?

Maakt iemand de opmerking, dat Huygens, toen hij dezen brief schreef, reeds 6 maanden in Engeland was en hij dus reeds den invloed van den Deken van St. Pauls kon hebben ondervonden, dan antwoord ik, dat de aangehaalde passage strekken moest, om zich te verdedigen tegen de beschuldiging van duisterheid en gezochtheid, tegen zijn *Voorhout* en *Costelick Mal* ingebracht. Deze gedichten nu waren in het jaar 1622 reeds voltooid en Jorissen erkent zelf, dat daarin Donne's invloed volstrekt niet te bespeuren is. Zou daarenboven Huygens zich niet op het gezag van den gevierden geestverwant beroepen hebben, wanneer hij hem toen reeds als zijn leermeester had beschouwd?

En wie nu onbevooroordeeld laatstgenoemde werken leest, zal moeten erkennen, dat zij niet alleen de kiem bevatten van de eigenaardige gebreken, die Constanters schrijftrant later kenmerken, maar dat deze er reeds tot eene bedenkelijke hoogte ontwikkeld zijn. Waarlijk, wie verzen schrijven kon als *Voorhout* 410-425; 712-728; *Cost. Mal* 1-10, 25-53; 81-122, enz. enz., had geen 'Stallicht' noodig, hoefde slechts in dezelfde richting voort te gaan, om in de *Sedeprinten* op de klip van duisterheid en valsch vernuft te stranden. Wanneer men echter absoluut van *leermeesters* spreken wil, 'ligt' het dan niet veel meer 'voor de hand', die in zijne naaste Hollandsche omgeving te zoeken? Kan hij aan Spieghel niet de stroefheid van den zinbouw, aan Roemer Visscher de spitsvondigheid, aan Hooft de gemaniëreerdheid en de zucht tot woordspelingen hebben afgezien? Zat bij zijn optreden niet bij ons, even goed als in alle beschaafde landen, het Marinisme in de lucht, en waren niet alle leden van den Muiderkring in mindere of meerdere mate daarmede besmet?

Doch hoe nu, wanneer ik bewijs, dat Huygens reeds vóór de uitgave van *Costelick Mal* en *Voorhout* gedichten geschreven heeft, welke volgens de getuigenis van een tijdgenoot en bevoegd beoordeelaar, voor die van Donne niet behoeven onder te doen? Dat bewijs levert mij het vervolg van Hoofts brief, waaraan ik reeds op bl. 18 eene aanhaling ontleende en dien ik hier verder afschrijf:

'Niettemin komende van onlanx U.Ed. *Wijvenhater*[1] ende *Ontledinge*[2] te bezichtigen, zoud' ick geen minder moedt hebben op de handt van deze ende andere van U.Ed. af koomst, als op eenighe van de zijne (van Donne), zoo zij 't zaemen aen 't worstelen waren. Hier ontfang ick U.Ed. laesten met het Verlaet ende Afscheidt, die mij in nog dieper verwondering dompelen. Blijve doch echter daerbij, datter U.Ed. *Ambre blancq*[3] ende *Printen* niet voor swichten zouden. Maer indien U.Ed. in 't geslaght van mijn schrepel en krepel vernuft, eenighen schijn vindt van zoo hoogh eenen tret nae te kuyeren, daer magh het U.Ed. heusheit voor danken, die 't gelieft my met U.Ed. eighe voeten te meten.'

1) *Misogamos, Otia*, bl. 6.
2) *Anatomie de Clorinde* (tot dusverre onuitgegeven).
3) *Otia*, bl. 60.

Hooft schroomt dus niet de onderstreepte gedichten van Huygens als Donne waardig te bestempelen. Welnu, de *Misogamos*, en de *Ambre blancq* zijn van het jaar 1620! Twee jaar dus vóór zijne kennismaking met den Deken van St. Pauls schreef onze Dichter reeds verzen, welke de vergelijking met die van zijn zoogenaamden Leermeester zegevierend konden doorstaan! En ten bewijze, dat wij volstrekt niet met een bloot complimentje van Hooft te doen hebben, laat ik het kleinste hier volgen.

Sur un Brasselet d'ambre blanc de Damle Anne van der Noot.

Ambre blane, rougis tu pas
De te veoir couvrir le bras
Qui nous fait la neige noire?
Sa froideur le dit d'yvoire,
Sa douceur le dit de laict:
Froid et dur et doux qu'il est
Il n'est corps, ni coeur, ni roche
Qu'il n'attire, qu'il n'accroche;
Et te flatte ta vertu
Eschauffeé, d'un festu?

Valsch vernuft en gekunsteldheid, gezochtheid en spitsvondigheid in de vergelijkingen, duisterheid en gewrongenheid - men lette op de twee laatste regels - zijn die in het kleine bestek van dit gedichtje, echt toonbeeld van een ‘vers musqué’ niet samengeperst en als met den vinger aan te wijzen?

Aan het einde van mijn pleidooi gekomen, meen ik dan ook als mijne meening te mogen uitspreken, dat alles, wat Jorissen zoo breedvoerig heeft bepleit, om Donne's invloed op Huygens te staven, niets is dan de bloote *affirmatie* eener *mogelijkheid*, maar volstrekt niet het *bewijs* van een *stellig* en *vaststaand feit*. Mij althans heeft hij niet overtuigd en, zoolang er geen deugdelijker argumenten voor zijne stelling worden bijgebracht, blijf ik het er voor houden, dat wij hier slechts te doen hebben met de geleidelijke ontwikkeling van een eigenaardig en oorspronkelijk talent, overeenkomstig de wetten eener natuurlijke evolutie. *Voorhout, Costelick Mal* en *Zedeprinten* zijn in mijn oog niets dan de telkens hooger gelegen ‘pleisterplaatsen’ van eene baan, die Huygens van den aanvang af beslist en met zelfbewustheid is ingetreden, en welke, in *Daghwerck* haar culminatiepunt,

haar nec-plus-ultra, bereikt hebbende, hem vervolgens langs de zachtglooiende helling van *Oogentroost, Hofwijck, Zeestraet* en *Cluyswerck*, voor zoover dat bij iemand van zijn aanleg mogelijk was, weer tot ons aller uitgangspunt, natuur en waarheid, terugbracht.

H.J. EYMAEL.

Ritornellen.

I.

En vraagt gij nu: ‘Wie leerde u rijmen, dichten?’ -
Ik laat niet lang u op het antwoord wachten....
Uw oogen zijn het, die mijn geest verlichtten!

Toen ik voor d'eersten keer u, lief, ontmoette,
- een blauwe meidag was het, 's morgens vroege -
weet gij nog, hoe 'k u toen op rijm begroette?

Snel plukte ik wat jasmijn en hagerozen
en reikte u die, en sprak: ‘o Maagd geprezen,
of ooit wel rozen als uw wangen blozen!’

Gij lachte luid met hagelwitte tanden,
liet mij mijn bloemen op uw boezem binden
en drukte mij - erkentlijk - warm de handen.

Toen voelde ik rijm bij rijm mijn mond ontglippen....
Waar ik het haalde, zal ik niet verklappen!
Nu rolde een heel *rispetto* van mijn lippen.

Sindsdien, mijn lief, o wonder boven wonder!
komt gij maar even, lichtjes als een vlinder,
voorbijgefladderd met een lach of zonder,

of als de slag der Arno slaat en klotst het
in mij...; mijn hart - gelijk een hamer bonst het,
en dichten moet ik, - klinkt het niet, zoo botst het![1)]

1) ‘Klinkt het niet, zoo botst het’, een in Zuid-Nederl. algemeen verspreid spreekwoord

II.

Lach nu maar niet, omdat deez' liekens klein zijn! -
Zij 't kelkje klein, het kan vol goeden wijn zijn,
zij 't roosje klein, van kleur en geur kan 't rein zijn.

Klein is de druif: geen mond, die 't sap niet luste!
Klein is de parel, schoon zij schatten kostte!
Klein is uw mond: wie, die niet graag hem kuste?

Wel klein zijn uwer oogjes fonkelstarren.
Toch deden zij mijn ziel van liefde barnen:
mij volgt hun zoete klaarheid heinde en verre.

Een woord is klein en lichtlijk uit te spreken...
Gods ‘fiat’ deed den chaos vlammen braken,
een ‘neen’ van u kan mij het hart doen breken.

POL DE MONT.

Dramatisch overzicht.

De Oedipus-voorstelling te Utrecht. - Cleopatra, tooneelspel in vier bedrijven, door D.M. Maaldrink.

O, die cirkelgang der menschheid! Wij dachten nog wel zoo modern te zijn, zoo echt fin-de-siècle in onze opvattingen, met nieuwe theorieën omtrent den aard van het drama en de wijze van uiting der menschelijke hartstochten, met de allernieuwste uitleggingen omtrent 's werelds loop, - en daar komt nu een Griek van voor meer dan drieentwintig eeuwen met een verschrikkelijk drama, welks punt van uitgang voor ons onaannemelijk is, met de voorstelling van toestanden waarin wij ons moeilijk kunnen indenken, en die man weet ons met dergelijke gegevens te boeien en te roeren zooals weinig hedendaagsche tooneelschrijvers het vermogen. De vertooning van zijne oude tragedie wordt een modern evenement.

Men begrijpe mij wel: de geestdrift, welke de voorstellingen van *Koning Oedipus* gewekt hebben, schrijf ik niet enkel toe aan den indruk door het drama zelf en zijn vertolking door de Utrechtsche studenten teweeg gebracht. De aantrekkelijkheid van het ongemeene, de uiterlijke vertooning, de muziek, en dan die hebbelijkheid, welke men van de schapen van Panurge heeft afgezien, om anderen na te loopen, al stort men zich, hen volgende ook hals over kop in het onbekende, - het moet, naar mijne overtuiging, wel degelijk in rekening gebracht worden waar men de som opmaakt van het succes der voorstellingen van 11, 14, 21 en 28 April. Maar ook dan nog blijft de indruk van deze vertooningen merkwaardig genoeg, om ze te herdenken als een heuchelijk feit in de geschiedenis onzer tooneelspeelkunst.

Die cirkelgang der menschheid alweêr! Het fatalisme heeft in den jongsten tijd in onze letterkunde het hoofd opgestoken, en dat wel op zóó opzienbarende en onrustbarende wijze, dat ernstige, godsdienstige mannen, wien de eer van onze letteren ter harte gaat, erop hebben gewezen als op 'een ziekteverschijnsel van onzen tijd', waartegen zij het hun plicht achtten te reageeren.[1)] Dat een romanschrijver van groot talent als Louis Couperus in zijn laatsten roman het noodlot zóó onbeperkt, zonder tegenwicht, laat heerschen, dat het besef van verantwoordelijkheid, van plichtgevoel, van zelfbeheersching, met één woord: de geheele zedelijke persoonlijkheid wegvallen, heeft menigeen doen opschrikken, en velen hebben geprotesteerd tegen deze wijze van voorstellen, zonder te bedenken dat de jonge schrijver in zijn *Noodlot* weinig anders gedaan heeft dan met groot meesterschap, zij het ook te eenzijdig en in enkele gedeelten met te schelle kleuren, een verschijnsel - wil men het 'ziekteverschijnsel' noemen - te beschrijven, dat wij dagelijks om ons heen kunnen waarnemen.

Het fatalisme, de wet van oorzaak en gevolg, waaraan geen ontkomen is, die u vervolgt, achterhaalt, insluit en verplettert, wie kan ontkennen, dat die wet in onze dagen op schier elk gebied zich doet gelden? Maar wat is het anders dan fatalisme hetwelk heerscht in deze oude tragedie, in *Koning Oedipus*, heerscht over den rampzaligen man, die te vergeefs alles in het werk stelt om te ontsnappen aan hetgeen het orakel hem voorspelde: dat hij zijn eigen vader dooden en zijn eigen moeder tot vrouw nemen zou?

Wanneer de tragedie van Sophocles aanvangt is de godspraak reeds vervuld, maar Oedipus zelf is er nog onkundig van. Het was gedeeltelijk uit zelfverdediging, of althans in verklaarbaren toorn, dat hij op den driesprong den hem onbekenden grijsaard neervelde, die hem eerst met geweld van den weg gedreven en daarna hem met de zweep op het hoofd geslagen had; en toen hij Jokaste huwde, deed hij niet anders dan den prijs in ontvangst nemen, door de Thebanen uitgeloofd voor hem, die het raadsel van de Sphinx zou oplossen. Vijftien jaar lang leeft hij, zich van kwaad noch ramp bewust, rustig voort. Maar dan, wanneer de pest in Thebe woedt, en het orakel dien ramp de straf noemt voor den

1) *Het fatalisme in onze jongste letterkunde*, door J. van Loenen Martinet Haarlem, Tjeenk Willink, 1891.

nog ongewroken moord op Laïos, begint zijn jammer. Uit het onderzoek naar den moordenaar, het aan het licht komen van de omstandigheden waaronder de moord heeft plaats gehad, de ontdekking dat de man, dien hij op den driesprong doodde, Laïos geweest moet zijn, uit de mededeeling van den herder, die Oedipus te vondeling heeft gelegd, dat hij niet de zoon van Polybos, maar van Laïos is, wordt hem stuk voor stuk al de ellende blootgelegd waarin het noodlot hem gestort heeft. Want het is wel degelijk het noodlot dat, zijn leven tot een keten van toevalligheidjes en catastrophen smedend, gelijk Couperus het in *Eline Vere* noemt[1)], hem in zijn macht houdt. Oedipus zelf is onschuldig aan wat hem treft. Alles toch heeft hij in het werk gesteld om het hem voorspelde lot te ontkomen; maar elke stap, welke hem, naar hij meent, van de rampzalige catastrophe verwijderen moest, heeft hem zijn onvermijdelijk lot onverbiddelijk nader gevoerd.

En hoe kunstig, met welk een meesterschap weet nu Sophocles de ontsluiering van het gebeurde dramatisch te maken! Om de verschrikkelijke bezoeking, de pest, van zijn volk af te wenden, stelt Oedipus het onderzoek in naar den moordenaar van Laïos; maar tegelijkertijd verhaast hij zijn eigen ondergang. Reeds spoedig doet hetgeen hij verneemt hem het ergste vreezen, maar de vrees van het verschrikkelijkste te zullen hooren, weerhoudt hem niet, het onderzoek met al den ernst en de nauwgezetheid van een onpartijdig rechter voort te zetten. Geen enkele aanwijzing verwaarloost hij; geen getuige laat hij ongemoeid. Voet voor voet nadert hij de gruwelijke waarheid, en wanneer deze hem ten leste ontsluierd is, dan volgt hij niet Jocaste's voorbeeld, die, gelijk zij vroeger lichtzinnig de orakelspreuk verwierp en bespotte, thans in overijlde wanhoop zich den dood in de armen stort, - maar hij zal het leven zijn loop laten, berustend in den wil van het noodlot. Doch het lichaam waarin hij dat leven zal voortsleepen, kan niet langer gelijk zijn aan dat van de andere stervelingen. Aan de innerlijke foltering hem door hoogere machten aangedaan, zal hij nog de lichamelijke voegen, welke hij zichzelven aandoet, - door zich de oogen uit te steken. Als een geteekende zal hij voortaan ronddwalen over de aarde.

Hoe gruwelijk dit slot ook zij, het vormt geen wanklank in de

1) *Eline Vere*, 2e druk I. 232.

stemming van dit verheven treurspel. Na de langzaam voortschrijdende instructie, welke tot de onheilspellende ontdekking voert, is dit slot als de lang gerekte jammerkreet van den wreed gepijnigde.

Men is geneigd de Grieken te benijden, wier hartstochten, gevoelens, ideeën een zooveel beperkter kring vormden, zooveel minder samengesteld en ingewikkeld waren dan de onze, en die derhalve voor de uitdrukking van wat er in hem omging, in beeld of woord, zooveel gemakkelijker den daaraan geëvenredigden vorm konden vinden. De wreedste foltering, de diepste tragische smart behoudt bij hen steeds een verheven, edel, haast plechtig karakter. Zoo ook in *Koning Oedipus*.

Om zulk een tragedie genietbaar te maken voor ons geslacht, als iets meer dan een belangwekkende antiquiteit, is er een vergelijk noodig: moet er aan de eene zijde zeer veel worden opgeofferd wat aan het oorspronkelijk een eigenaardig karakter gaf, en aan den anderen kant iets worden bijgevoegd wat de Grieken niet kenden. En zoo krijgt men ook bij de voortreffelijkst voorbereide voorstelling slechts een zeer verflauwd en hoogst onvolledig beeld van een Grieksche vertooning.

Een Grieksche tooneelvoorstelling, oorspronkelijk een godsdienstige plechtigheid, behield steeds het kenmerk van haren verheven oorsprong. Men ging er heen, niet als naar een publieke vermakelijkheid, maar beschouwde haar als een hoogere kunstuiting, buiten en boven het alledaagsche leven staande. Om het tooneel dit bijzonder karakter te doen behouden, daartoe droeg bij: de omvang van het onmetelijk groot amphitheater in de open lucht, dat tot dertig duizend toeschouwers kon bevatten, de afstand die het tooneel van het publiek scheidde en het daarmee in verband staande gebruik van de hooge brozen (cothurnen), van maskers grooter dan het gewone gelaat, van metalen tongen, strekkende om aan de stem grooter klank te geven; heel de inrichting met het verlaagd orchestrion, waarop het koor zich plaatste, de fluitspelers aan weerszijden van de trappen welke van het orchestrion naar de scène voerden, en wat al niet meer. Van dit alles kon bij de voorstelling te Utrecht geen sprake zijn. Men had daar de gewone hedendaagsche tooneelinrichting, op een niet zeer groot tooneel; eene vertaling ‘in Nederlandsche dichtmaat’; de koren werden gezongen, op voor deze gelegenheid gecomponeerde muziek

en begeleid door een modern orkest, en de tooneelspelers waren studenten, naar schatting tusschen negentien en drieentwintig jaar oud.

Maar met die beperkte, onvolledige middelen was gedaan wat maar eenigszins gedaan kon worden. De tooneelinrichting: costumeering, decoratief, getuigde van een even kundige als smaakvolle hand; de kleurverbindingen der costumes, de schikking der personaadjes, gaven al aanstonds een indruk van artistieke wijding, welke men bij eene gewone tooneelvoorstelling maar al te vaak mist. Alleen zou ik het vroolijke bladerdak, dat zich welfde over het plein voor het koninklijk paleis, vervangen hebben willen zien door een donkere lucht, zwaar, drukkend, onheilspellend.

Over de grammaticale juistheid van Prof. Van Herwerden's vertaling kan ik niet oordeelen. Ik neem aan dat er geen enkele aanmerking op te maken is, dat zij het oorspronkelijk met gewetensvolle nauwgezetheid op den voet volgt, - maar dat de taal, de versificatie, op vele en gewichtige plaatsen, in verhevenheid, breedte, wijding, stemming te kort schiet is, dunkt mij, niet tegen te spreken. Een aangrijpend oogenblik is dat, waarop Oedipus, na zich de oogen te hebben uitgestoken, tastend om zich heen, weeklagend, uit zijn paleis treedt en het koor, op het zien van den ongelukkigen verminkte, aan zijn ontzetting lucht geeft. In Van Herwerden's vertaling luidt te aanvang van dit tooneel aldus:

K o o r .
Wat een gruwlijk gezicht! Tot den huidigen dag
was er nooit op de wereld een leed, dat ik zag,
zoo ontzettend als dit! Heeft waanzin uw geest
zoo omsluierd, of is het een daemon geweest,
die u heeft als een roofdier besprongen,
den verslagene nogmaals bedwongen?
Ofschoon ik zoo gaarne in 't gelaat u wil zien,
met u spreken en troost in uw lijden u biên,
voel ik bijkans de kracht mij begeven;
zoo doet gij mij sidd'ren en beven!

O e d i p u s .
Wee! wee! waarheen zal ik wenden mijn voet?
hoe zoo richten mijn stem, als ik richten die moet?
Tot welk lijden, o daemon, sleept ge mij voort?

K o o r .
Als geen oog heeft gezien, en geen oor heeft gehoord!

O e d i p u s .
Wee! Wee!
Het nachtelijk duister omsluiert mijn pad!
Nooit daagt mij weer licht, ik verspeelde dien schat!
Wee! Wee!
Hoe branden die wonden! maar heviger smart
doet herinnering lijden, o vrienden, mijn hart!

K o o r .
Bij den dubbelen last, dien, o Koning, gij draagt,
is het waarlijk niet vreemd, dat ook dubbel gij klaagt!

Bij het lezen van zulke ondichterlijke verzen is men geneigd uit te roepen:

Il se tne à rimer, que n'éerit-il en prose?

Inderdaad, er is alle kans dat een vertaling in gespierd, hier en daar gerythmeerd proza oneindig beter de stemming zou hebben weergegeven, dichterlijker geluid zou hebben dan deze vertaling ‘in dichtmaat’. Gelukkig was de Muziek daar, de Muziek, die, als de liefde waarvan de apostel spreekt, alle dingen bedekt en alle dingen verdraagt; men zou er bij kunnen voegen: alle dingen adelt. En zij is in dat heilig werk ook hier niet te kort geschoten. Reeds de inleiding, op twee oud-Grieksche motieven, sprak aan, interesseerde; de heer van Riemsdijk bleek zijn taak ernstig opgevat te hebben. Er was stijl in zijn werk: breed van klank, verheven in hun eenvoud klonken de verschillende koren. Ik herinner mij het frissche, fraai geinstrumenteerde ‘Morgen heft men blijde reien, Op het feest der volle maan’, - een plekje blauw aan den grauwen hemel, - daarna het ernstige: ‘Menschen uit het stof geboren, 'k Acht uw leven niets dan schijn’; en dan het imposante slotkoor, waarin de vrouwenstemmen een goed effekt maken. Maar haar grootsten triomf behaalde deze muziek in het melodrama, als Oedipus blind terugkeert, waar zij het gesproken woord begeleidt en aanvult, en er in slaagt den ondichterlijken tekst, dien ik hierboven aanhaalde, zóó te illustreeren - te ‘verluchten’ - dat dit tooneel, waarin de vertooner van

Oedipus zich bijzonder onderscheidde, den diepsten indruk maakt.

En nu de vertolking: het spel, de voordracht van de Utrechtsche studenten. De vertaling steunde hen niet, noch rythmisch door een breede, golvende, gedragene cadans, noch muzikaal door volheid en kracht van klank. In zoover hadden de jonge mannen, niet gewoon om in het openbaar, en allerminst om in verzen te spreken, een dubbel zware taak. Daar staat echter tegenover dat bij de vertolking van een Grieksche tragedie van geen ingewikkeld samenspel, met slag en weêrslag, levendig te samentreffen, vlugge bewegingen, sprake is. De bewegingen en gebaren van hen die in een tragedie als *Koning Oedipus* optreden, moeten rustig, waardig, plastisch zijn; het tempo van de voordracht is langzaam[1)]. De speler kan dus al zijn aandacht aan de voordracht wijden, aan het vormen van schoonen klank, aan breede phraseering, juiste intonatie, aan het sierlijke, juiste gebaar, dat het woord vergezelt en omlijst. En daarop in de eerste plaats zal de arbeid gericht geweest zijn van den heer M.B. Mendes da Costa, aan wien de leiding van deze voorstelling was toevertrouwd. 'De arbeid' - het woord is zeker niet te sterk. Wie weet, hoe weerbarstig, hoe log onze ademhalings- en spreekorganen zijn, hoe stijf ons de armen aan het lijf hangen, hoe weinig wij met onze beenen terecht kunnen, zoodra wij dat spreekorgaan, die armen, die beenen, op een tooneel ten aanhoore en ten aanschouwe van een publiek moeten gebruiken, zal zich een denkbeeld kunnen vormen van den strijd die er gestreden, het leed dat er geleden moet zijn eer het resultaat bereikt was, dat ons de Oedipus-voorstelling te bewonderen gaf. Er was hier geen linkschheid van bewegingen, maar een natuurlijke waardigheid in houding en tred, en zelfs bij hem, die de eenige vrouwelijke figuur uit de tragedie, Jocaste, voorstelde, was er een vrouwelijkheid in de gebaren: in het uitstrekken van den arm, in de beweging van de hand, in de houding van het hoofd, welke de illusie der volkomenheid zeer nabij deed komen.

Ook de voordracht getuigde van heel wat studie. Niet dat de vertooners voldeden aan hetgeen men van dramatische kunstenaars zou hebben mogen eischen. Het economisch, als een goed huisvader,

1) Een iets minder langzaam tempo dan hier werd gegeven, zou echter, naar mij voorkomt, verkieslijk zijn geweest, en den indruk van menig tooneel verhoogd hebben.

beheerschen, beheeren van den adem, zoodat men aan elk woord zijn volle deel geeft en toch aan het eind van de periode, waarvoor de adem dienen moet, altijd nog wat overhoudt, is een kunst, welke niet in één jaar van nòg zoo nauwgezette studie verkregen wordt. In dat opzicht schoten de krachten dan ook te kort. Waar een eenigszins lange passus breed gezegd en gephraseerd behoorde te worden, had de onvoldoend geregelde ademhaling vaak het afstooten of isoleeren van de enkele woorden, het even afbreken midden in den zin of het laten vallen van de eind-lettergrepen ten gevolge. Maar met dat al getuigde hetgeen door de studie, de dressuur, verkregen was op het punt van zeggingskracht, intonatie, klank, gebaar, houding, stand, groepeering, van zóóveel toewijding, zóóveel hart, was dit alles zóó knap gedaan, dat het in het artistieke kader, door het decoratief, de costumeering en de muziek gevormd, volkomen goed paste.

En zoo schonk deze Oedipus-voorstelling een zeldzaam genot, waarvoor wij den Utrechtschen studenten, hun leidsman den heer Mendes da Costa en den componist, tevens orkest-directeur, Jhr. Mr. J.C.M. Van Riemsdijk, niet erkentelijk genoeg kunnen zijn.

Wat er van deze vertooning zal overblijven; of zij den grondslag zal leggen voor op geregelde tijden wederkeerende klassieke voorstellingen, welke met vrucht de kostbare, weinig beteekenende en weinig afwisselende maskeraden zouden kunnen vervangen, wie zal het zeggen? Maar dat er van dergelijke avonden een kracht uitgaat, waarmede èn spelers èn publiek hun voordeel kunnen doen, geloof ik zeker. Na een voorstelling als die van *Koning Oedipus* te hebben bijgewoond, gevoelt men dubbel, hoe machteloos de pogingen zijn van hen, die op half klassieken, half modernen trant, in half rhetorische, half alledaagsche taal, de personen der historische of mythologische oudheid voor ons willen doen herleven, gelijk de heer Maaldrink in zijn veel besproken *Cleopatra* tracht te doen.

Het toeval wilde, dat ik de vertooning van dit tooneelspel bijwoonde den avond na dien waarop ik *Koning Oedipus* had genoten; en het zou even wreed als onrechtvaardig zijn, wanneer ik deze omstandigheid aangreep om den Twelloschen verzenmaker te verpletteren onder het gewicht van den Atheenschen dichter. Maar

wanneer ik iets te zeggen had over den schrijver van *Cleopatra* dan zou ik - mij herinnerende de reeds vermaarde slotregels uit zijn stuk:

> Hoezeer ik ook mijn droef verlies beweene,
> Dan saam van hier met reisgeld naar Athene -,

hem, op zijne beurt, en zonder reisgeld, naar het Athene van voor drieëntwintig honderd jaar zenden, opdat hij daar van den dichter van *Koning Oedipus* zou leeren, hoe men koningen en koninginnen op het tooneel laat spreken, in verheven taal en toch als echte, levende, waarachtig gevoelende menschen.

J.N. VAN HALL.

Bibliographie.

Wat wij willen. Nieuw tijdschrift voor letteren, kunst en wetenschap, gewijd aan de belangen van intellectueelen en materieelen vooruitgang, onder hoofdredactie van J. Winkler Prins. Amsterdam, G.H. Priem. (afl. 1 en 2).

Alweer een nieuw letterkundig tijdschrift, - maar ditmaal een, dat geroepen schijnt om alle andere, *De Gids* incluis, te overvleugelen en te verdringen. *Wat wij willen* richt zich toch (blijkens zijn prospectus) ‘tot de geestelijk onbevredigden; tot hen die gebogen gaan onder het tijdelijke en tegenwoordige, die den blik verlangend richten naar den horizon der toekomst.’ Tot deze allen richt de redactie wat zij noemt ‘het woord der bezieling.’ *Wat wij willen* is ‘orgaan der Nederlandsche renaissance-litteratuur, kondschapt terugkeer tot natuur en waarheid.’ En opdat de geheele beschaafde wereld het weten zou, welke eene gebeurtenis de geboorte van het nieuwe tijdschrift wel is, heeft een der medewerkers, de heer T. Pluim uit Baarn, in *Das Magazin für Litteratur* van 18 April jl. dit heuchelijk feit uitvoerig gememoreerd. *De Nieuwe Gids*, beweert de heer Pluim, had een waardig orgaan voor de nieuwe kunst kunnen worden. Maar de heeren - ‘die Amsterdammer’ zooals hij ze noemt - hebben hun goede zaak bedorven, ten eerste door hunne tegenstanders op onwaardige wijze te bestrijden, en ten tweede door een onverstaanbare, onschoone, ‘widerliche’ taal te schrijven. Daarom heeft de heer Pluim ‘als een ontrouwe leerling’ zich van hen afgewend. En wilt gij nu de verhouding kennen van het nieuwe tijdschrift tot *De Nieuwe Gids*? Luister: ‘De Amsterdammers hadden den toon aangegeven; maar het was hun niet vergund, als een andere Mozes [!], het jonge geslacht in het beloofde land der nieuwe kunst te voeren. *Zij stierven, wegens hunne zonden, den letterkundigen dood*, nadat zij slechts in de verte de nieuwe “Heimat” hunner kunst gezien hadden. Gelukkig zijn er anderen opgestaan en hebben, als een tweede Jozua, ons uit het land der knechtschap in het Kanaan der nieuwe kunst gebracht.’

Daarna noemt de heer Pluim eenige namen van jonge letterkundigen, en wel: Pol de Mont, Hélène Swarth, J. Winkler Prins, E.B. Koster, Marcellus Emants, Mr. M.G.L. van Loghem, W. Gosler, Frans Netscher, G.H. Priem, en vervolgt dan: ‘Aangezien derhalve *De Nieuwe Gids* niet meer een orgaan zijn kan, is er door hen een nieuw tijdschrift opgericht’ enz.

Zoo is dus de stand van zaken: *De Gids* zal met de stervende eeuw zijn graf vinden en *De Nieuwe Gids* is reeds litterair dood; de eenige levenden zijn de heeren Prins, Pluim,

Priem, en hoe deze eensylbige allittereerende litteratoren nog meer heeten mogen. (Dat Marcellus Emants, die in de rij genoemd wordt, met het nieuwe orgaan niets uitstaande heeft, zal wel geen uitdruklijke verzekering behoeven).

Eén ding is maar jammer; en wel: dat er sedert het verschijnen van het prospectus der Jozua's en vóór het verschijnen van Pluim's artikel in *Das Magazin* twee afleveringen van het nieuwe tijdschrift zijn uitgekomen - misschien kwamen er meer uit, maar ons kwamen er slechts twee in handen, - en dat de inhoud van die beide afleveringen zoo wanhopig mager is. ‘Het woord der bezieling’ is nog in de pen gebleven, de ‘kruisvaarders,’ de ‘argonauten, die schoone dingen in een nieuwe wereld zoeken’ zijn naar het schijnt, nog steeds aan het zoeken zonder te vinden; althans ‘de schoone dingen’ blijven nog achterwege. Een middelmatige novelle, eenige ouderwetsche essays en weinig zeggende verzen vormen den onbeteekenenden inhoud van de twee afleveringen, die voor ons liggen.

Wat de heeren w i l l e n , verkondigen zij in hun hoogdravend prospectus; maar zou dit nu inderdaad alles zijn wat zij k u n n e n ?

Uit het leven, door L. Smits. Gent. J. Vuylsteke. 1891. (Uitgave van Het Taalverbond.)

De heer Smits is een aardig verteller. Hij vertelt van al wat er op het Vlaamsche platteland, ‘op den buiten’ zooals het daar heet, valt waar te nemen; van de arme oude vrouw, die voor heks wordt versleten en alleen bij den pastoor bescherming vindt; van den heispaaier (heispitter), die zich afslooft voor een karig stuk brood; van allen die lijden en gebrek hebben; en hij doet dat levendig, soms met al te duidelijke jacht op aardigheden en wat breedsprakig, maar steeds met goed humeur en zijn vertellingen kruidend met gemoedelijke scherts en gemoedelijke levensphilosophie. De heer Smits kent zijn het en zijn mastbosschen en ook... zijn Vlaamsche liberale lezers. Voor de laatsten moest er natuurlijk onder zijn schetsen een voorkomen, waarin over een dikken pastoor en over magere nonnen op de bekende weinig waardeerende wijze wordt gesproken. Dat de geestelijke zusters in hare school ‘de meisjes verkwezelen en de jongens verezelen’ is slechts ééne van de stellingen welke in ‘Nonnekens op ons dorp’ worden verkondigd. Zeer geestig is dit alles niet, doch het schijnt er zoo bij te hooren. Treffender is de zeer realistische schets, waarin de... ‘begrafenis’ kan men het haast niet noemen, van een zelfmoordenaar wordt beschreven. Wel moeten ook hier de dikke buik van den pastoor en ‘het verkoopen van Gods barmhartigheid... voor geld’ den gebruikelijken dienst doen, maar de wijze waarop de schrijver de bijzonderheden van deze afschuwelijke geschiedenis verhaalt en dramatiseert geeft haar al den schijn van inderdaad ‘uit het leven’ gegrepen te zijn.

A. de Gubernatis. Dictionnaire international des écrivains du jour. 3 vol. Florence, Louis Niccolai 1889/1891.

In drie zware deelen zijn hier een ontelbaar aantal namen bijeengebracht van wat de heer de Gubernatis, ‘polygraphe italien’ zooals hij zichzelf betitelt, de hedendaagsche schrijvers noemt. De waarde of onwaarde van een dergelijk woordenboek leert men eerst door het gebruik kennen. Dat degelijke Fransche dagbladen, als Le Temps, zich met groote ingenomenheid over het werk hebben

uitgelaten laat zich verklaren uit de groote zorg waarmede de Fransche schrijvers en geleerden behandeld zijn, al zijn de proportiën niet steeds in acht genomen, en moet Alph. Daudet bijv. zich met ter nauwernood één kolom tevreden stellen, terwijl Sarcey er vijf ontvangt. Maar wat ons eenigszins wantrouwend maakt tegenover dit internationaal woordenboek, en

ons doet vreezen dat de inlichtingen welke den verzamelaar uit kleinere landen ten dienste stonden, niet zeer betrouwbaar zijn, is de wijze waarop onze Nederlandsche schrijvers er afkomen. Terwijl wij er de namen vinden van Taco H. de Beer, wien de Gubernatis' zegsman ‘un talent facile, souple et fécond’ toekent, van Oort en van Hooykaas, zoeken wij te vergeefs naar Matthijs de Vries, Te Winkel, G. Kalff, Hélène Swarth, F. van Eeden, Gorter, om van de redacteurs van ons tijdschrift te zwijgen. Hollandsche geleerden van Europeeschen naam als Van 't Hoff, Van der Waals, Lorentz, schijnen voor de Gubernatis niet te bestaan.

De schuttersmaaltijd van Bartholomeus van der Helst.

> ‘Ons grondbeginsel in de behandeling van schilderijen is liever geleden slijting zigtbaar te laten dan door restauraties te bedekken.’
> De Raad van Bestuur van het Trippenhuis (1844).

‘Wij vinden *de Nachtwacht* mooi zooals zij nu is, onverschillig of zij mogelijk vroeger mooier is geweest’ - aldus schrijft naar aanleiding van mijne studie over Rembrandts meesterstuk Flanor in den Nederlandschen Spectator van 29 November '90. Op het gevaar af dat onzen geachten Anonymus, na de lezing van mijn opstel over den Schuttersmaaltijd van Bartholomeus van der Helst, andermaal eene zelfde getuigenis uit de pen zal moeten vloeien, waag ik het toch maar den lezers van *de Gids*, die belangstellen in de geschiedenis der voortbrengselen van onze Hollandsche Schildersschool der zeventiende eeuw, een en ander over laatstgenoemd meesterstuk mee te deelen.

Te eer gevoelde ik mij opgewekt na ‘Banning Cocqs uittrekkend korporaalschap’ over het feestmaal van den Munsterschen vrede eenig nieuw licht te ontsteken, omdat beide met recht zoo hoog geprezen doeken, sedert hunne overbrenging van ‘Amstels kapitool’ in 1815 naar dezelfde *groote* en in 1858 naar dezelfde ons allen welbekende *kleine* zaal van het Trippenhuis, op het gebied der kunst steeds in één adem zijn genoemd. Tegenover elkaar geplaatst, moesten zij den aandachtigen beschouwer wel tot vergelijking nopen, zij het ook met verschillende slotsom, als de een aan Rembrandt, de ander aan Van der Helst

den palm meende te moeten toekennen. Ook in het Rijksmuseum zijn beiden vereenigd gebleven... helaas!

Eene andere reden, die mij tot nader onderzoek der geschiedenis van den Schuttersmaaltijd drong, was hetgeen ik zelf schreef in *de Gids* van Nov. '90[1]: ‘Evenals de Nachtwacht heeft men de schilderij van Van der Helst op de afschuwelijkste wijze verminkt, door niet minder dan een derde over de geheele hoogte der schilderij - af te snijden! Van der Helst schilderde oorspronkelijk eene ruime zaal, door het tot den zolder reikend venster hoog verlicht; maar het vandalisme, dat de heiligschennende hand niet terug kon houden, maakte van die ruime zaal - eene pijpenlade. Ziedaar den poldergast in den dienst der Muzen! Het feest van den Munsterschen vrede, door krijgsbroeders gevierd als ware het in 't vooronder van een langen Keulschen aak, waar men met het blauwzijden vendel door heenstoot - ergerlijker kan het niet.’

Den belangstellenden lezer meen ik van die woorden nadere rekenschap verschuldigd te zijn; met de noodige bewijzen moet worden gestaafd, hetgeen daar als in 't voorbijgaan werd gezegd. Gestaafd, omdat nog vóór ruim dertig jaren in de ‘Beschrijving der Schilderijen op 's Rijks Museum’[2] de door mij gebrandmerkte afsnijding wel genoemd, maar tegelijk naar het rijk der fabelen verwezen wordt.

Aan dit onderzoek ga een en ander uit het leven van den schilder zelven vooraf, dat òf tot hiertoe nog geheel onbekend was, òf eerst in de laatste jaren door Dr. P. Scheltema, Mr. A.D. de Vries Az., Dr. A. Bredius, Mr. N. de Roever en laatstelijk den heer D.C. Meijer Junr. aan het licht is gebracht.

I.

Wederom was het, evenals bij het onderzoek naar tot hiertoe onbekende bijzonderheden uit Rembrandts leven, Dr. P. Scheltema, die in de archieven, de eerste nasporingen deed, of door anderen liet doen, betreffende zoowel de ouders van Van der Helst als den datum en de plaats zijner geboorte. Helaas, dat

1 Sedert afzonderlijk verschenen bij de firma P.N. van Kampen en Zoon te Amsterdam.
2 Te Amsterdam met Fac Simile der Naamteekens. Amsterdam, Frans Buffa & Zonen. 1858.

wij nu, veertig jaren later, dienaangaande nóg voor een deel in het onzekere verkeeren. ‘Presque tout est obscur dans la vie de ce grand peintre’ - schreef Adolphe Siret in 1883 in zijne Dictionnaire des peintres - ‘ni le loin, ni la date de sa naissance sont connus, jusqu'à présent on a nommé Harlem et l'année 1613, mais rien n'est venu confirmer ces assertions.’

Algemeen neemt men Haarlen als de stad aan, waar hij het levenslicht zag; in het geboorteregister der Hervormde kerk komt echter zijn naam niet voor. Wel vindt men er, volgens Scheltema, het gezin vermeld van ‘Severyn van der Helst joncgesel van Dordrecht, wonende in de Barteljorisstraet, gehuwd met Aeltgen Hendrix idem van Graef in de Zeylstraet, 22 April 1607’, en als kinderen uit dien echt gesproten: ‘6 Mei 1608 Willem van der Helst, 27 January 1610 Jannetje, 7 Juli 1611 Marselis en 8 January 1614 Lijsbeth.’ Bij de namen der drie eerstgenoemden staat als aanteekening achter den naam van den vader Severyn v.d.H. ‘van Haarlem’, en bij dien van het vierde achter des vaders naam ‘van Dordrecht’. Dit leidde den heer Scheltema tot de gissing, dat Barthologmeus wellicht tusschen de jaren 1611 en 1614 in laatstgenoemde stad geboren kon zijn. In de doopregisters aldaar komt echter die naam niet voor. Geen wonder, mag ik zeggen, om de eenvoudige reden dat het bestaan van den Haarlemschen vader Severyn van der Helst op niets minder berust dan op.... eene onjuiste lezing!

Er staat ‘VAN KELST’. In 't begin der zeventiende eeuw komen met hem meer personen van dien naam voor, getuige de volgende transportakte, dato 30 Maart 1612: ‘Sacharias, Henrick en *Severijn* van Kelst, gebroeders, Geertruijt van Kelst, en de voogden van hun nog onmondige broeder en zuster Abraham en Susanna van Kelst, verkoopen gezamentlyk aan Willem Janss. Potter de Loo, een tuin met huisje en geboomte buiten de kruispoort voor ƒ 600.-.’ Voor goed behoort dus, onafhankelijk van het vaderschap in betrekking tot onzen Bartholomeus, de persoon van ‘den te Haarlem gevestigden Dordtenaar Severijn van der Helst’ - laatstelijk nog op gezag van Dr. Scheltema door den heer D.C. Meijer Jr. in Oud-Holland (1886, bl. 237) genoemd - tot het rijk der fabelen!

Wie waren dan zijne ouders; wanneer en waar werd hij geboren? Trots den twijfel van wijlen Dr. A. van der Willigen

en in spijt van het ontbreken van zijnen naam in de voorhanden doopregisters der Hervormde kerk, meen ik te mogen vaststellen, dat Bartholomeus te Haarlem geboren is en dat wel in 1613. Onder zijne tijdgenooten noem ik den bekenden notaris Cornelis de Bie (van Lier), die in zijn 'Gulden cabinet vande edele vry schilder-const'[1] schrijft 'Bartholomeus van der Elst, Schilder van Haerlem, Anno 1613', en Jan Sysmus, onder wiens eigenhandige aanteekeningen - in de bibliotheek van 's Rijks museum - voorkomt: 'Van der Elst den Ouwen t' Amsterdam. Groote figuren en beelden, treffelyk. Verhelst Oude en Jonge. Bartolomeus van Haerlem 1613 [natus].' Men voege er aan toe hetgeen Houbraken schreef met terugslag op Gerard Dou, die in 1613 te Leiden geboren werd, zonder nadere bepaling: '*Omtrent dezen tyd* werd ook de Fenix der Nederlandsche Pourtretschilders B.v.d.H. tot Haerlem geboren.' Hiermede is in overeenstemming de aanteekening in de trouwregisters der Nieuwe kerk te Amsterdam, dat Bartholomeus van der Helst den 6^{den} Mei 1636 met Anna du Pire in het huwelijk trad 'out 24 jaer', welke bepaling van zijnen leeftijd dan wel, zooals meermalen voorkomt, beteekenen zal dat hij in zijn 24^{e} was en dus geboren in 1613. Tegenover deze viervoudige getuigenis meen ik te minder waarde te moeten hechten aan een lateren datum - 1614 - zooals blijkt uit eene akte dato 16 September 1653 van Abraham de Corge, den Delftschen Consthandelaer (protocol van den notaris J. van der Hoeven, Amsterdam), waar Van der Helst in voorkomt 'out 39 jaren'[2]; te minder waarde, herhaal ik, omdat eindelijk in eene vijf jaar later gepasseerde akte (2 Febr. 1658) bij den notaris Bernard Coornhert 'binnen der Stede Amsterdam', Bartholomeus wordt genoemd 'out omtrent 43 jaren', hetgeen op 1615 wijst.[3] Volgens eerstgenoemde moest hij den leeftijd

1 t' Antwerpen gedruckt by Jan Meyssens Const-verkooper op de Eyermert inden goude Rex dalder 1661.

2 De akte luidt: 'Bartelt van der Helst van Haerlem out 24 j aar vertoout acte vande Burgermrn deser stede van dato 16 April 1636 waarinne sy consentere n int huwelyk vande voorn. Vanderhelst wooñ op de Oostermarckt Anna du Pier van A. out 18 Jaer geen onders hebbende geast met haer oom en voogt Willem Sweers en Saera du pier haer mene woñ inde nieuwedoelenstraet.' Dat zij met consent van Burgemeesteren gehuwd zijn, moet hieraan worden toegeschreven, dat hun echt binnen den tijd, dat zij onder de geboden stonden, voltrokken werd.

3 Te eigenaardig is deze akte in haar geheel voor de wetenschap, dat Van der Helst eene enkele maal *decoratief* schilderde, dan dat ik haar te dezer plaatse niet zou opnemen: 'Op huyden den 2en February 1658 compareerde voor my Bernard Coornhart, Notaris binnen der Stede Amsterdam. Bartholomeus van der Helst, Schilder, out omtrent 43 jaren, dewelcke ten versoeeke van Hr. Heyndrick Segersz. van der Camp verclaert heeft: dat omtrent vier jaren geleden [1654] in de somer, by getuyge door den producent is aen gesproocken om 2 à 3 dagen op de Hofstede genaemt 't Huys te Manpad buyten Haerlem te komen schilderen, om soo een Stuck of twee in de Bogaert te helpen maecken ende sou daervoor ter deege danckbaerheyt onthaelt werden ende dat hy getuyge neffens Jan Molenaer ende Hennickee (Paulus Hennekyn] beyde schilders, aldaer op de Hofstede comende, hebben sylieden met malcanderen 2 à 3 dagen geschildert, waervoren sy alle drie Schilders van den producent tot haer genoegen onthaelt syn geworden, ende dat hy getuyge neffens Hennickee daervoren van den producent niets geeyst noch ietwes begeert hebben alsoo sy daervoren lustigh syn onthaelt geworden.' (Dr. A. Bredins.)

van 44 bereikt hebben. Bij gemis van eenig spoor in de doopregisters der Hervormde kerk werd het bekende feit, dat Van der Helst in de Walekerk te Amsterdam begraven werd, voor mij eene vingerwijzing, dat hij wellicht als kind bij de Walen kon ingeschreven zijn. Niet weinig werd ik in die onderstelling versterkt door de ontdekking, dat de namen Bartholomeus en Lodewijk (zóó heette zijn vader en één zijner broeders) niet dan hoogst zelden in het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw voorkomen als Hollandsche namen, terwijl zij - getuige ook het onderzoek van den heer J.W. Enschedé in het lidmatenregister der Groote kerk te Haarlem - bij herhaling werden gedragen door bewoners, die van Antwerpen, Gent, Maldege, Rousselaere, Cortrycke, Halewijn en Aelst naar de Noordelijke provinciën, meest in hun beroep van ‘lynewever’, verhuisden. Daarbij komt, dat onze Van der Helst later in het huwelijk trad met eene weeze van Walsche afkomst, Anna du Pire, uit Amsterdam. Van datzelfde geslacht du Pire woonde ook een tak in Haarlem, tijdens het verblijf van Bartholomeus' vader aldaar - ‘Jaqueline, Artus en Pierre du Pire’. Verre van gezocht is het zeker aan te nemen, dat er reeds in de Kenaustad eene vriendschappelijke verhouding heeft bestaan tusschen beide familiën, als behoorende tot eene zelfde kerkelijke gemeente; eene verhouding, die, later te Amsterdam in stand gebleven, de gereede aanleiding tot een huwelijk werd tusschen een jongman en eene jonge dochter uit beide geslachten. Voegt men hieraan toe, dat - zooals het kaartje van Oost-vlaanderen

in den atlas van Abraham Goos aanwijst[1] - op de grenzen van Henegouwen een dorp Elst[2] gelegen was, dan verwondert het ons niet dat een gezin - van die plaats, waaraan het zijn familienaam ontleende - als der Dietsche tale niet machtig, zich inschrijven liet bij de Walsche gemeente. De namen Van der Elst en Van der Helst komen door elkander voor[3] zooals reeds boven bleek uit de aanteekening van den notaris te Lier.

Met het bovenstaande stemt geheel overeen, dat een oudere broeder, Lodewijk van der Helst, die ook te Haarlem geboren (1610) en evenmin in de doopregisters der Hervormde Kerk voorkomende, ook met eene Walsche jonge dochter, Catharina de la Quellerie (zeker eene verwante van den Walschen predikant van dien naam, uit de 1ste helft der XVIIde eeuw) in het huwelijk trad. In de Walsche doopboeken hoopte ik dan ook de namen van Lodewijk en Bartholomeus te zullen vinden, maar te vergeefs, om de eenvoudige reden, dat juist het register van 5 Sept. 1604 tot 3 Juli 1613 helaas ontbreekt. Bij gemis van authentieke bescheiden, kan dus de onderstelling, dat Bartholomeus en zijn broeder Lodewijk bij de Walen ingeschreven werden, niet verder dan tot den hoogsten trap van waarschijnlijkheid worden gebracht. In verband met de mogelijke bedenking, dat wie zich bij de Walen liet inschrijven, eer bekend zou staan onder den naam van *Lowies* dan van *Lodewijk*, herinner ik dat Bartholomeus' vader zeker oorspronkelijk eerstgenoemden naam heeft gedragen, die later door den verdietschten vorm Lodewijk werd vervangen. Ten bewijze hiervan diene, dat Bartholomeus' oudere broeder, de naamgenoot van hunnen vader, bij den doop van zijnen eerstgeborene - Lodewijk - zich zelven liet inschrijven onder den naam *Lowijs*.

1 Nieuw Nederlandtsch Caertboeck. Waer in volkomentlijcker als oyt te voren vertoont werden de XVII Nederlanden. Gedruckt t' Amsterdam by Abraham Goos Plaetsnyder wonende op den Dam in 't vergulde Caertboeck [1616].

2 Wèl te onderscheiden van andere plaatsen van dien naam, meer westwaarts in Oost-vlaanderen.

3 In Haarlem woonde in 1605 ook een Zacharias Willemsz van Helst, die den 12den Maart te Amsterdam in het huwelijk trad met Rachel de Herypont van Doornik; en in Amsterdam woonde in 1603 Nicolaas de Helst ('Natif de Valenciennes' in Henegouwen).
In Amsterdam leefde ook in 1644 een 'Konstschilder' Jeronimus van der Helst, gehuwd met Gerritje Jansd. de Roy. - (Zie Testt. bij den notaris H. Rosa, 12 Dec. 1671).

Betreffende het beroep van Lodewijk, den vader, zij opgemerkt, dat hij naar luid der transportakten te Haarlem (13 Febr. 1612-12 Oct. 1613) zeker koopman in vaste goederen is geweest; niet minder dan veertien huizen en erven werden door hem gekocht en verkocht, grootendeels liggende in het westelijk kwartier der stad (Vijfhoek en Ramen), waar hij hoogst waarschijnlijk zelf woonde. Na 1613 komt zijn naam niet meer voor. Het ligt dus voor de hand aan te nemen, dat hij toen Haarlem metterwoon verlaten heeft om zich in Amsterdam te vestigen; immers komt te dezer stede van 1613 -'27 Lodewijk van der Helst als 'drogegasterijhouder' voor, wonende op de Heeremarkt[1]. Vrij zeker is het dan ook van der Helsts eigen woning op de nieuwe Raamgracht te Haarlem geweest, die hij 13 Juli 1613 aan 'Sinjeur Anthoni Claess, koopman en burger der stad Amsterdam' verkocht, onder deze eigenaardige voorwaarden, dat de kooper zal voldoen ƒ 2760. - tot afkorting waarvan hij in betaling heeft gegeven eerst een gouden ring, voor de som van ƒ 200.-, vervolgens een smalschip groot omtrent 17 lasten met al zulke equipage, zeil, treil en andere toebehooren, als de voorn. v.d.H. tot zijn genoegen daarbij heeft gezien, en gelijk Anthonie Claess. het ontvangen heeft van Dirck Pieterss., wonende te Harlingen, voor ƒ 1500.- en de resteerende ƒ 1060. - in drie jaarlijksche termijnen, waarvan de eerste verschijnen zal 1 Mei 1614.

De naam van Bartholomeus' moeder blijft tot hiertoe nog onbekend. Met de aanwijzing van Anna du Pire[2] als echtgenoote van Van der Helst -[3] als hare ouders, tot hiertoe *onbekend*, vond ik Jean Dupiere en Susanna van de Venne - is voor goed de dwaling ter zijde gesteld, nog in 1857 in ditzelfde tijdschrift door den Hoogleeraar D^{r}. P.J. Veth in zijne studie over den Schuttersmaaltijd op gezag van Dr. P. Scheltema (1853) bestendigd, als zou zekere Constantia Reynst, 'eene maegd, gesproten uit een oud Amsterdamsch geslacht, welke een' vernuftigen geest met een schoon gelaat vereenigde', zijne echtgenoote zijn geweest. Uit de vele aanteekeningen van M$_{r}$. A.D. de Vries Az., M^{r}. N. de Roever en D^{r}. A. Bredius,

1 Vgl. D.C. Meijer Jr. Oud-Holland 1886 IV. bl. 238.
2 Anna werd gedoopt in de Walekerk, 22 Oct. 1617.
3 Beider portret, door van der Helst zelven geschilderd op één doek, berust in het Kabinet van Jhr. Six van Hillegom, zonder onderteekening of jaartal.

welwillend ter beschikking van den heer D.C. Meijer Jr. gesteld, blijkt - zooals deze in Oud-Holland, 1886, schreef - dat Van der Helst door zijn huwelijk met Anna werd verwant aan den Amsterdamschen rector Jac. Heiblocq, aan wiens bruiloft in 1650 op het huis te Manpad met Maria de Lange - stiefdochter van Hendrik Segers van der Camp, die in tweeden echt met Hester du Pire was getrouwd - Bartholomeus mede aanzat. Later ontvingen zijne vrouw en dochter nog een klein legaat uit de opbrengst van het huis te Manpad, dat het eigendom schijnt geweest te zijn van genoemde Hester du Pire.

Den 6^{den} April 1637 werd uit het huwelijk van Bartholomeus en Anna hun eersteling, die zijns vaders naam droeg, in de Nieuwe kerk ten doop gehouden; na dezen volgde nog minstens een vijftal kinderen; niet meer dan twee bereikten den volwassen leeftijd: Susanna, gedoopt 19 Dec. 1638 en Lodewijk geb. 1645 (de eerste van dien naam, gedoopt 2 Febr. 1642, was jong gestorven). Lodewijk wijdde zich naar zijns vaders voorbeeld aan de schilderkunst. Het Rijksmuseum bezit (N°. 485) van zijne hand het levensgroot portret van den ‘Luit.-Admiraal Augustus Stellingwerf, gesneuveld 13 Juni 1665 in den slag van Lowesthoft tegen de Engelschen’ (1670). Op het kantoor van den gemeenteontvanger te Amsterdam hangt van dezelfde hand de beeltenis van Antonie Verbeeck, klokkenist der Oude kerk. Susanna huwde 1 Maart 1660 met den Amsterdamschen makelaar Pieter de la Croix[1]. Blijkbaar zijn dochter en schoonzoon gedurig geldelijk ondersteund, zoodat, het jaar na den dood van Van der Helst in 1670, de weduwe zelve in minder ruime omstandigheden verkeerde en de nalatenschap van haren echtgenoot van de hand moest doen, gelijk blijkt uit de advertentie in de ‘Extra ordinaire Haerlemse Donderdaeghse Courant N°. 14, Den 2 April, Anno 1671’:[2]

‘De Weduwe van Bartholomeus van der Helst, in sijn Leven seer vermaert en konstrijck Schilder, is van meeninge uyter handt te verkoopen alle desselfs Schilder-konst, waer onder veele groote Stucken zijn, soo van hem selver als van de vermaerste Meesters gedaen, als van Frans Floris, Symon de Vos, Hendrick Goltius, Brouwer, Lastman, Geraerts, de Vlieger, Bot, Ottemerselus, vande Velde, &c.’ Wederkeerig

1 Zij werd als weduwe begraven 22 Mei 1703.
2 Gedruckt tot Haerlem, by Abraham Casteleyn.

ondervond de weduwe Van der Helst na dezen hulp van haren zoon Lodewijk, aan wien zij verscheidene sommen geld had geleend, en die dan ook bij den dood zijner moeder - 12 April 1679[1] - haren boedel niet aanvaardde.

Uit het leven van Van der Helst zijn overigens weinig bijzonderheden meer bekend, behalve dat hij met Nikolaas van Helt Stokade - deze schilderde de korenschuur van Jozef in Egypte voor de Thesaurie op het oude Stadhuis te Amsterdam - M. Kretser en J. Meurs de St. Lukas broederschap der schilderkunst stichtte. Den 21sten van Wijnmaand 1654 werd het feest ter inwijding van dit kunstlievend gilde gevierd in den Voetboog- of St. Jorisdoelen, en door Vondel en Asselijn vereeuwigd.

Nog in de volle kracht van het leven, 56 jaren oud, overleed Van der Helst in December 1670; den zestiende dezer maand werd zijn stoffelijk overschot bijgezet in de Wale Kerk, in den doorgang, rechts vóór den preekstoel[2].

II.

Aan Jhr. Dr. J. Six mogen wij dank weten, dat hij in zijne voortreffelijke studie over Nicolaes Elias Pickenoy, die in 1886 in Oud-Holland[3] verscheen, een nieuw licht heeft doen opgaan over de school, waarin Van der Helst grootendeels gevormd is. Onmiskenbaar toch is voor den deskundige, na zorgvuldige vergelijking van beider schilderstukken, de groote invloed, welken Elias op hem geoefend heeft. Te dankbaarder zijn wij genoemden schrijver bij de wetenschap, dat men tot vóór weinige jaren geen enkele schilderij kon aanwijzen van dezen zelfden Elias, die sedert ‘onder alle XVII-eeuwsche schilders het meeste heeft bijgedragen tot die verzameling Amsterdamsche Schutters- en Regentenstukken, welke den eenigen roem van het Rijksmuseum uitmaken’.

1 Bij vergissing staat in den catalogus der schilderijen in het Museum Kunstliefde te Utrecht door Mr. A.D. de Vries Az. en A. Bredius met medewerking van Mr. S. Muller Fz. (Utrecht, J.L. Beyers, 1885), bladz. 60, dat Anna du Pier in 1680 overleed.

2 ‘Begrafenisboek der Fransche of Waalsche Kerk van 1622-1678’. Sedert het leggen van een houten vloer bij de restauratie van het gebouw in den laatsten tijd, is de zerk verdwenen.

3 Bl. 81-107.

Ter bevestiging van genoemden invloed wijs ik op het in 1637 geschilderd regentenstuk van Barth. van der Helst in het Waleweeshuis te Amsterdam[1] - regentenkamer, links van den schoorsteen - dat in samenstelling, in teekening, in kleur, zelfs in bijzonderheden zoo geheel aan het werk van Elias herinnert, dat Jh^{r}. Six in overdrachtelijken zin in deze schilderij den hoogsten trap van ontwikkeling van den leermeester meent te vinden. Wie intusschen het prachtig portret (van een predikant) in het Museum Boymans,[2] N°. 111 - door Van der Helst in 1638 geschilderd - kent, zal met den genoemden hoogleeraar der Rijksakademie moeten erkennen, dat hij ook, hoe kort het zij, den invloed van Rembrandt heeft ondervonden. Toch zou Van der Helst spoedig geheel zijn eigen weg gaan, om in den vollen bloei zijner jaren als oorspronkelijk kunstenaar al de kracht van zijn grootsch talent als portretschilder en als hervormer van regenten- en schuttersstukken te openbaren. En de leerling zou blijken te zijn de meerdere boven zijnen meester. Wie zich hiervan overtuigen wil, vergelijke in het derde compartiment rechts der eerezaal van het Rijksmuseum de doeken van Elias met het heerlijk kunstgewrocht door Van der Helst ‘de Overlieden van den St. Sebastiaandoelen’ te Amsterdam, vijf jaar na den Schuttersmaaltijd geschilderd (1653). Men houde intusschen daarbij wel in 't oog, dat wij in onze verbeelding deze schilderij in haren oorspronkelijken staat moeten zien, en niet aan de vier zijden verminkt zooals zij nu is. Ik acht het niet van belang ontbloot, dit te dezer plaatse nader toe te lichten. Oorspronkelijk eigendom van den Handboogdoelen (1653) - onder den heiligen Sebastiaan als schutspatroon - werd zij in 1775 overgebracht naar het Stadhuis op den Dam. Hier geplaatst ‘tegen een vochtigen muur’ heeft zij veel geleden; ‘in een hoogst gevaarlijken toestand door het springen der verf moest zij worden verdoekt (1796), ten welken tyde tevens daaraan

1 Dit is geteekend B.M. van der Helst, d.i. naar de juiste opmerking van den heer D.C. Meijer Jr., Bartholo Meus. Sedert het bekende Schuttersstuk in het Museum te Haarlem (gedagteekend 1630) gebleken is niet door Van der Helst, maar door Hendrik Gerritsz Pot geschilderd te zijn, mag het doek van het Waleweeshuis als het tot hiertoe oudst bekende worden genoemd.

2 Afkomstig uit de verzameling de Kat te Dordrecht (1866).

door eene onkundige hand *zware restauratien* zijn toegebragt'. Ter zijde rechts is een stuk van den tweeden schutter afgesneden[1], de derde, achter deze twee, is weggeschilderd, de voorgrond is geheel verdwenen; men ziet de voorpooten van den witbruinen krulhond niet eens in hun geheel; de linkerzijde en het bovengedeelte, liet de schennende hand evenmin met rust! Het jaartal op de lei 1657 was oorspronkelijk 1653.[2] Kwam ik tot deze waarheid door de vergelijking van de schilderij met eene gravure naar de bekende kleinere copie in het Louvre (door Van der Helst zelven ook in 1653 vervaardigd): later vond ik de bevestiging ervan in de beschrijving van dit kleiner doek in den catalogus van Gerret Braamcamp (31 July 1771)[3]: 'Dit schildery verbeeldt vier Persoonen, zittende aan eene tafel waar op een Tapyt ligt, zij hebben een' Beker, een' Bandelier, en andere dingen in de hand, welke tot pryzen uitgedeeld zullen worden, en voor de uitdeeling van welke zy met elkander schynen te raadpleegen, terwyl drie Jongelingen in het verschiet met hunne Boogen in de hand staan, alsof zy met ongeduld wagten (Van der Elst heeft hetzelfde onderwerp in 't groot geschilderd).'

Nadat bovengenoemde groote schilderij in 1815 uit het Paleis naar het Trippenhuis werd overgebracht, is de toestand er niet op verbeterd. M^{r}. Jeronimo de Vries teekende aan: 'De overlieden van den St. Sebastiaandoelen heeft belangrijk geleden en is vol gestopte gaten, op verschillende plaatsen weggeveegd, en onkundig bijgeschildert, de verw bladderd van het doek'. Geen wonder, dat de Raad van Bestuur eindelijk in 1849 aan Burgemeester en Wethouders schreef (dato 21 Febr.): 'Thans is het zoo verre gekomen, dat er tusschen de zekerheid der ondergang van het stuk en de nog moeijelijke

1 In het Kabinet van Burgemeester ter Smitten (1754) bevond zich eene teekening, waarop nog de drie schutters voorkomen. D.C. Meijer Jr. Oud-Holland, 1886. IV bl. 235.

2 Zie verder over deze schilderij Noot 6 op bladz. 239 mijne Studie over de Nachtwacht van Rembrandt, de Gids van Nov. 1890. Ik voeg er nog aan toe, dat de kleinere copie, die - oorspronkelijk eigendom der familie de Graeff - in 1771 voor ƒ 730. - werd gekocht door P. Locquet, later door dezen verkocht werd voor ƒ 1800.-, aan Charles de Brun, die haar, zooals hij zelf schrijft, voor 10010 francs overdeed aan het Museum van het Louvre te Parijs.

3 Te Amsterdam, By J. Smit, H.W. Dronsberg, A. Hupkes, en Yntema en Tieboel. Boekverkoopers.

en waarschijnlijke herstelling slechts te kiezen is', en machtiging verzocht 'tot het doen plaats hebben eener kunstbewerking, met inachtneming van de meeste behoedzaamheid en spaarzaamheid ten beste der stad. De kosten zouden in elk geval de som van drie honderd gulden niet te boven gaan.'

Bij de herinnering aan deze *historia morbi* der schilderij mogen wij wel dubbel betreuren, dat ons vaderlandsch Museum niet in bezit is van de kleine copie, hierboven reeds genoemd, welke het eigendom is geworden van het Louvre te Parijs; immers zou men met die copie voor zich nog een juisteren maatstaf ter beoordeeling en waardeering hebben van hetgeen dit verrukkelijk schoone doek eens *is geweest*.

Maar niet op eens heeft Van der Helst zich tot zijne middaghoogte ontwikkeld. Tusschen het Regentenstuk in het Waleweeshuis en de Overlieden van den St. Sebastiaandoelen liggen het Schuttersstuk van Roelof Bicker (1639) en de Schuttersmaaltijd (1648), welke onderling vergeleken ons leeren, hoe Van der Helst bij de ontplooiing zijner rijke gaven in de volle kracht zijner jaren de man is kunnen worden, wiens naam naast dien van Rembrandt steeds met eere is genoemd.

Toen hij twee jaren na de voltooiing van het Waleregentenstuk den Roelof Bicker schilderde, was hem op 26-jarigen leeftijd de stof nog te machtig om niet minder dan 32 levensgroote personen op één doek zóó te groepeeren, dat er bij alle verscheidenheid toch eene éénheid werd verkregen, die het oog van den beschouwer zou trekken en boeien. Daarbij kwam het gemis van heerschappij over licht en bruin. Als de zon schijnt, schijnt zij overal - zou men bijna, bij wijze van spreekwoord, willen toepassen op het zeven en een halven meter breede doek, waarop Roelof Bicker als kapitein zijner krijgsbroeders uit wijk 8 figureert. Deze schilderij blijft voldoende perspectief missen, zelfs als ik haar in mijne verbeelding hooger denk dan zij nu is. Laat het witzijden vaandel met het stadswapen door leeuwen gehouden in zijne volle lengte, in knop en speer eindigend, weder voor den dag komen - en zóó heeft Van der Helst het ongetwijfeld oorspronkelijk geschilderd! - laat het openstaand venster, waaruit een schutter den beker wijn op gouden voet toereikt, zich niet langer oplossen in de lijst maar in zijn geheel worden

hersteld, laten al de speren in hare oorspronkelijke grootte u tegenschitteren; toch behoudt de uitspraak van een fijn kunstkenner als Simon Gorter hare kracht, dat ‘op dit verblindend schuttersstuk diepte en lucht ontbreken - zoo dit woord te sterk is, voor kleur en teekening verwaarloosd werden’[1]. En al heeft men geen recht aan Van der Helst de geringte hoogte der schilderij te wijten, waarom zij door sommigen bij eene fries wordt vergeleken, toch zal men met het ongunstig oordeel van Emile Michel in zijne studie over onze Hollandsche schuttersstukken[2] moeten instemmen, als hij schrijft: ‘Sans s'inquiéter de son oeuvre, sans sacrifier aucun des nombreux épisodes qu'il y a introduits, van der Helst multiplie hors de propos les détails, et de peur d'être mal compris il appuie assez lourdement sur chacun d'eux. Tout cela est donc un peu trop souligné, un peu terre à terre, et l'animation factice de ces personnages groupés sans beaucoup d'art fait seule les frais de cette grande composition.’ Een raadsel is het mij, hoe men in ons vaderland dan nog schrijven kan, dat ‘ongetwijfeld dit schuttersstuk, wanneer het door buitenlandsche kunstkenners zal besproken zijn, *in den rang van de eerste meesterstukken der wereld zal geplaatst worden en stellig de eer der reproductie zal genieten*.’

Zou men, durf ik vragen, met zulke uitbundige loftuitingen der kunst niet een grooten ondienst bewijzen? Aan Van der Helst zelven was zeker bij de voltooiing van den Roelof Bicker de gedachte te eenenmale vreemd, dat hij het hoogste bereikt had. Zoo verre was er dit van af, dat hij blijkbaar jaren lang zich heeft geoefend om aan dat conventioneele naast elkander plaatsen - verscheidenheid zonder eenheid - zich te ontworstelen. En zijn talent bleek rijk en machtig genoeg om den Schuttersmaaltijd te scheppen, niet zooals wij dien nu in zijnen verminkten staat, eng en plat, kennen, maar zooals hij uit het atelier van den schilder voortgekomen is.

Even gemakkelijk intusschen als mij de taak viel het feit der verminking van Rembrandts meesterstuk aan te wijzen, na mijne ontdekking van den datum der overbrenging uit den Kloveniersdoelen naar de kleine Krijgsraadkamer in het Stad-

1 *De Gids* van December 1867.
2 *Revue des deux Mondes*, 15 Dec. 1890. ‘Les tableaux de corporations militaires en Hollande.’

huis[1], even moeielijk is mij, bij gemis van eenige onmiddellijke aanwijzing, de oplossing gebleken van het vrij *samengesteld* vraagstuk der afsnijding van den Schuttersmaaltijd; samengesteld, omdat men de schilderij tot driemalen onder handen heeft gehad en wèl *het einde* maar - zoover mijne nasporingen reiken - niet *het begin* geboekstaafd werd. Moest bovendien de moeielijkheid niet worden verzwaard door den twijfel van enkelen der nog levende ooggetuigen, die vóór een halve eeuw van de verminking alleen als *eene legende* hadden hooren spreken? 'Al deze dingen zijn tegen mij' - mocht ik wel met vader Jakob verzuchten. Primo: de oudste mij bekende copie, welke van de schilderij bestaat, dagteekent van 1762; eene teekening met Oost-Indischen inkt, door Hendrik Pothoven; uit de bekende kunstverzameling van Ploos van Amstel[2] in eigendom overgegaan aan den heer R.W.P. de Vries te Amsterdam. Reeds de verhouding harer afmeting, 25 duim breed en 11 hoog, ongeveer overeenkomende met de verhouding van het doek, zooals het nu in het Rijksmuseum hangt, schijnt het feit der afsnijding veeleer te weerspreken dan te bevestigen. Evenzoo, in de 2de plaats, de teekening, in 1832-'34 vervaardigd door den genialen H.W. Couwenberg, ook met O.-I. inkt naar de schilderij, later door Kaiser gegraveerd, *ongeveer* zooals de Schuttersmaaltijd nu nog is; en 3° schreef de heer P.L. Dubourcq, lid van den Raad van Bestuur van 's Rijks museum, in zijnen catalogus van het Trippenhuis, 1858, hoe 'bij het herdoeken en schoonmaken voor weinige jaren gebleken was, dat de schilderij in hare volkomenheid bewaard is gebleven en de samenstelling dan ook geheel voegde in het doek.' Trots deze bezwaren nam ik voor, met de noodige bewijzen te staven, dat wij niet meer dan omstreeks twee derden van het doek overhebben.

Om dit vóór alle dingen met cijfers duidelijk te maken, herinner ik dat volgens den catalogus van het nieuwe Rijks-

1 *De Gids* van Nov. 1890, bl. 245.

2 'Deeze capitaale Teekening verbeeld den treffelyken Maaltyd, gehouden in de Schutters-Doelen - (thans Garnalen-Doelen) - op het eeuwige Vree-Verbond, door de opperbevelhebbers der Burgery van Amsterdam: uitvoerig met O.-I. Inkt, geteekend door *H. Pothoven*, naar het origineele Schilderij, door *B. van der Helst*, berustende op de groote Krygsraads-Kamer.'
Catalogus I bl. 3 No. 14. Te Amsterdam, by de Wed. J. Doll en Zoonen, H. Diederiks en J. Yver. 1800.

museum[1] zijne hoogte 227 centimeter is, bij eene breedte van 538; oorspronkelijk was de schilderij 400 bij 560, d.i. ruim 20 centimeters breeder en niet minder dan 173 hooger, zoodat van de geheele oppervlakte 173 × 560 d.i. ruim negen en een halve vierkante meter zijn verdwenen! Van onderen gingen 13, van boven 160, aan de beide zijden samen een twintig centimeter verloren. Tot deze slotsom komt men door eene eenvoudige evenredigheid, met de bekende cijfers der nauwkeurige teekening in kleuren door Jacob Cats, anno 1779, - denzelfde, die eene voortreffelijke copie maakte van Rembrandts 'Nachtwacht'[2] - met deze eigenhandige aanteekening op de achterzijde: 'Naar het uytmuntend schilderij van Bart^{s}: van der Helst. Geschilderd A^{o} 1648 ter geleegend naar het sluijten der munstersche vreede welk stuk berustende is op de groote krygsraad kamer in het Stadhuis te Amsterdam.' Deze teekening behoort tot den 'Atlas van Amsterdam in 4 wandelingen', eigendom van den hoogleeraar Dr. C.L. Wurfbain te Arnhem[3].

Tegenover hen nu, die beweren dat de Schuttersmaaltijd oorspronkelijk is geweest, zooals wij dien nu kennen, moet ik eerst - onafhankelijk van eenige reproductie - wijzen op de welbekende beschrijving der schilderijen op het Stadhuis door Jan van Dijk uit de tweede helft en het laatst der achttiende eeuw[4]. In onze verbeelding verplaatsen wij ons in de groote Krijgsraadzaal, welke op de bovenverdieping in het achter- of westelijk gedeelte van het tegenwoordig paleis op den Dam de geheele breedte van het gebouw tusschen den Noorder- en den Zuidervleugel beslaat, ongeveer 22 meter breed en 13 meter diep; niet minder dan elf schuttersstukken versierden de wanden; tegen den Noorderwand was het bekende, reeds hierboven genoemde korporaalschap van Roelof Bicker geplaatst; deze schilderij, 7,5 meter breed, denke men zich hooger dan zij nu in het Rijksmuseum is; vergeleken met den Schuttersmaaltijd

1 Door Abr. Bredius, Met vier en twintig houtsneden. Amsterdam. - Tj. van Holkema. 1887.
2 *De Gids* van Nov. 1890.
3 Naar de teekening van Cats vervaardigde de heer Ed. Radermacher te Rotterdam, met vergunning van den eigenaar Dr. C.L. Wurfbain, eene uitmuntende photographie, die bij de uitgaaf dezer studie verkrijgbaar wordt gesteld.
4 Wel te verstaan de uitgaaf van MDCCXC. Te Amsteldam, by I. de Jongh.

in zijnen tegenwoordigen vorm, zou de ‘Bicker’ dus grooter zijn geweest. Dit is intusschen zoo weinig waar, dat van Dijk juist, wat de oppervlakte van het doek betreft, aan het feest van den Munsterschen vrede den palm toekent, als hij schrijft in zijn ‘Register van de plaatzen waar de Schilderyen in de vertrekken hangen, van de naamen der Schilders enz’ ‘Recht tegenover het Schuttersstuk van Roelof Bicker door Van der Helst, hangende agter de zitplaats van de Heeren Colonellen, in de onderste Ry, hing *het groote stuk* door denzelfden Meester.’ Als ‘het groote stuk’ was de Schuttersmaaltijd dus bekend. Geen wonder, als men de oorspronkelijke hoogte van het bijna zesdehalfmeter breede doek zich denkt op vier meter!

Datzelfde doek, bij eene hoogte van 2,27 geplaatst tegen een acht meter hoogen wand, ‘het groote stuk’ te noemen, zou zonder zin geweest zijn. Wat voor ons van Dijks aanteekening bevestigt en versterkt is, dat ook Houbraken in onderscheiding van andere stukken den Schuttersmaaltijd met name noemt ‘het groote Schuttersstuk.’ En schreef Campo Weyerman niet: ‘Onder veele andere Konststukken steekt het hoofd boven alle de andere uyt het Groot Schutters stuk, dat thans hangt op de Krygsraadkamer, in het Stadhuys tot Amsterdam, gejaarmerkt duyzent zes hondert acht en veertig?’ Eindelijk heeft ook Gottfried Kneller (geb. 1648) dikwerf ‘dat groot Schutters stuk van Bartholomeus van der Elst met grooten roem geprezen.’

Om op de teekening van Cats, - de Gids-redactie was zoo vriendelijk er eene zinkographische afbeelding van te laten maken - terug te komen, ziet men bij eene vergelijking van haar met het origineel terstond, dat de voorgrond eene rij vloertegels grooter is geweest, waardoor vooreerst de trommel in zijn geheel te voorschijn komt, maar ten andere de zaal belangrijk aan diepte wint en de dischgenooten als in het midden van haar worden verplaatst; dat vervolgens het venster meer dan de dubbele hoogte heeft, ten gevolge waarvan het bovenstuk van het openstaande raam niet langer wordt gemist. Men ziet door het linker bovenraam de bewolkte lucht en door het rechter den top van den bladerrijken boom, de wolken met hunnen lichtgetinten rand en het helder blauw der lucht; dit laatste deed Van der Helst te scherper uitkomen door het geplooide donkergroene gordijn, dat over de geheele breedte van

DE SCHUTTERSMAALTIJD NAAR DE TEEKENING VAN JACOB CATS (1779).

DE SCHUTTERSMAALTIJD NAAR DE SCHILDERIJ IN HET RIJKSMUSEUM (1891).

het venster, tusschen de beide eikenhouten karbeelen onder den zolderbalk afhangt. Het blauwzijden vaandel met Amstels stedemaagd blijft niet meer - afgesneden; de stok van het dundoek met vergulden bal en speerpunt reikt zelfs tot den linkerstijl van *het bovenraam*. Eindelijk komt links van de schilderij het eikenhouten poortje geheel voor den dag, met schuins oploopend dekstuk, onder welks top eene cirkelvormige uitsnijding is aangebracht.

Bijna geheel dezelfde afbeelding naar de oorspronkelijke schilderij - ziedaar ons tweede bewijsstuk - gaf le Brun in het tweede deel zijner ‘Galerie des Peintres hollandais, flamands et allemands, gravée de 1777 à 1792’[1]. De gravure is afkomstig van den bekenden Parijzenaar J.B. Patas (1744-1802), denzelfde, die zich een welverdienden naam heeft verworven door zijne reproducties van schilderijen uit de Fransche school in het laatst der voorgaande eeuw. Zij draagt tot onderschrift: ‘Les Hollandais, après avoir conquis leur Liberté, contre Philippe II, Roi d'Espagne, jurent la Trève de 1609[?] Tableau qui se trouve à la maison de ville d'Amsterdam, et gravé sous la direction du Citoyen le Brun, Peintre et M^{d}. de tableaux’[2]. Zonderling is intusschen de indruk van de schilderij in spiegelbeeld, zoodat Witsen met de linkerhand ook de linker van Van Waveren drukt! Hierbij moet nog worden opgemerkt, dat Patas' gravure niet hooger reikt dan tot de kleinere benedenhelft van het gordijn, zoodat daarmede ook alleen de onderstukken der houten karbeelen worden gezien. Het effekt der schilderij heeft daarmee van zelf, zij het ook niet veel, toch iets verloren. Genoemde gravure onderscheide men wel van den later in onze eeuw uitgegeven afgesleten nadruk met het eenvoudiger onderschrift: ‘Les Hollandais jurent la

1 A Paris chez l'Auteur rue de Gros Chenet N. 47, et chez Peigaant rue et Hôtel Serpente. A Amsterdam chez Pierre Fouquet Junior. - Een afzonderlijke proefdruk der gravure berust in den Atlas van Amsterdam, eigendom Dr. C.L. Wurfbain.

2 Patas' gravure komt niet voor bij Leblane, Manuel de l'amateur d'estampes, Paris, Vieweg 67, Rue de Richelieu, noch in het Receuil de Paignon-Dijonval, maar wordt wel vermeld door Heuri Cohen. Guide de l'amateur de livres et gravures du XVIIIe siècle. Cinquième édition par le Baron Roger Portalis. Paris chez P. Roequette 55 Passage Choiseul 1886 en door Dr. A. Andresen, Handbuch für Kupferstichsammler. Leipzig F.O. Weigel 1873, pag. 265, onder den titel: ‘Les Hollandais jurent la Trève de 1609.’

Trève de 1609', waarvan ik bij den heer R.W.P. de Vries een exemplaar zag; waarschijnlijk bestemd voor een of ander Fransch plaatwerk van minderen rang.

Onafgesneden was de Schuttersmaaltijd ook nog in het jaar 1812. Het bewijs hiervoor ontleen ik aan de opgegeven afmeting der schilderij '20 voet breed, 15 voet hoog' bij de gravure in omtrek (door A. Reveil), in het bekende werk in 18 deeltjes: 'Musée de peinture et de sculpture, avec des notices descriptives, critiques et historiques par Duchesne Ainé,' waarvan het eerste in 1828 verscheen[1]. In dit werk nam de Schrijver ook den Schuttersmaaltijd op - blijkbaar naar Patas - en herinnerde aan het slot van zijn bijschrift: 'Ce tableau était autrefois à l'Hôtel-de-Ville d'Amsterdam, dans la chambre du tribunal; il est maintenant placé dans la plus grande salle du Musée, en face du tableau de Rembrandt, désigné sous le nom de la Garde de Nuit'[2]. Welnu, het was in 1812, dat genoemde Schrijver het schilderijen-museum op het Stadhuis heeft gezien, zooals hij zelf meldt in een geschrift, dat eerst in 1834 verscheen, nadat hij Amsterdam andermaal had bezocht in 1827. Dit geschrift heet: 'Voyage d'un Iconophile, Revue des principaux cabinets d'estampes, bibliothèques et musées d'Allemagne, de Hollande et d'Angleterre'[3]. Bij dit tweede bezoek - toen hij kennis maakte met den direkteur van het Trippenhuis, Cs. Apostool - was het hem echter voornamelijk te doen om het prentenkabinet, waarvan hij eene uitvoerige beschrijving geeft. Aan de schilderijen wijdt hij vluchtig een paar bladzijden en maakt bij het noemen van Bartholomeus van der Helst zelfs niet eens gewag van den

1 Paris. Audot, Editeur. - In 1836 verscheen bij eene andere firma 'Hivert, Libraire, quai des Angustius No. 55', eene nieuwe uitgaaf van een gedeelte van dit Museum, onder den titel: 'Galerie des arts et de l'histoire (et de sujets tirés de l'histoire de Napoléon) per Réveil'. Opmerkelijk intusschen dat met behoud. van de toelichtende aanteekening bij den Schuttersmaaltijd *de opgaaf der hoogte en breedte wordt gemist*.

2 Deze Duchesne Ainé is *de eerste* geweest, die, nadat in 't laatst der voorgaande eeuw Rembrandts uittrekkend corporaalschap van Banning Cocq onder Franschen invloed herdoopt was tot 'Garde de nuit', openlijk zich daartegen verklaard heeft: 'nous nous sommes forcés de dire que ce titre est entièrement fautif, et que le sujet représenté par Rembrandt n'est point une réunion de bourgeois assemblés pour la garde de ville, mais une société d'arquebusiers partant pour le tir.'

3 Paris. Heidelhoff et Campé, éditeurs. Rue Vivienne No. 16. (Eigendom Koninkl. Bibl.)

Schuttersmaaltijd, maar wel in 't voorbijgaan van de Overlieden van den St. Sebastiaandoelen. Genoeg ter verklaring dat Duchesne den rijkdom zijner beschrijvende, kritische en geschiedkundige aanteekeningen bij de voortbrengselen onzer Hollandsche schildersschool reeds in 1812 moet hebben voorbereid, voor zijn ‘Musée de peinture et de sculpture.’

Tot den tijd vóór 1815 breng ik nog eene ‘allerfraaiste copie, in sapverwen van het beroemde Schilderij, de Schuttersmaaltijd, van B. van der Helst, op het 's Rijks Museum, te Amsterdam, berustende, een meesterstuk van kracht en uitvoerigheid in de waterverwen, en als het verdienstelijkste werk van F. Tozelli, algemeen bekend.’ Deze teekening - in een eikenhouten kastje met deuren, achter glas - weleer eigendom van den bekenden Rotterdamschen kunstlief hebber Gerrit van der Pals, werd in 1840 verkocht en ging toen in eigendom over aan zijnen schoonzoon G.J. Verburgh. Na den dood van dezen in 1864 werd zij in '65 verkocht[1] aan den nu 84 jarigen Amsterdamschen kunstkooper J.R. Thijssen voor ƒ 59.-; in '75 ging zij over aan een Engelschen (?) kunsthandelaar. Daar hare afmeting uit den catalogus van 1865 bekend is, 105 centimeter breed bij 65 hoog, kan men uit de verhouding dezer maten opmaken, dat de teekening overeenkomt met de gravure, door Patas in 't laatst der voorgaande eeuw vervaardigd.

III.

In het najaar van 1815 werd na de stichting van het Rijksmuseum in het Trippenhuis, de Schuttersmaaltijd met 76 andere schilderijen uit het Paleis naar het gebouw op den Kloveniersburgwal overgebracht,[2] waar zij aan de Zuidzijde der groote zaal op de eerste verdieping eene plaats vond, tegenover de Nachtwacht van Rembrandt aan de Noordzijde. Deze zaal strekte zich over de beide Trippenhuizen uit, breed 85 voet en diep 25½ voet en was uitsluitend bestemd ‘voor de afbeeldingen van vermaarde Persoonen, of aanmerkelyke gebeurte-

1 Door de kunsthandelaren A.J. en D.A. Lamme, ten overstaan van de notarissen Dalen en van Wijngaarden te Rotterdam. ‘Catalogue de tableaux et dessins anciens et modernes.’ No. 132.

2 Eerst in den loop van 1816 - dit tot verbetering van hetgeen Dr. A. Bredius schrijft in zijne Inleiding tot den catalogus, bl. V - volgden de andere schilderijen, bestemd voor de kleinere achter- en bovenzalen.

nissen die betrekking hebben op de geschiedenis van ons Vaderland.'[1].

Ter toelichting der verdere lotgevallen van het in 1812 nog onverminkte meesterstuk van Barth. van der Helst kies ik nu als onbetwistbaar punt van uitgang de jaren... 1852 en '53. Gelukkig bleef in het archief van Amsterdam eene officiëele briefwisseling bewaard, welke moeielijk kan worden uitgewischt.

Vooraf ga tot recht verstand van hetgeen volgt eene algemeene opmerking betreffende het recht van restaureeren van schilderijen, zooals dat door den direkteur Cs. Apostool op de onder zijn beheer staande verzameling van 1815-44 werd toegepast. Opzettelijk schreef ik hierboven 'het Rijksmuseum in het Trippenhuis', om de opmerking er aan vast te knoopen, dat toch niet alle schilderijen eigendom van den Staat waren. Een zevental behoorde aan de stad Amsterdam: de Nachtwacht en de Staalmeesters door Rembrandt, de Schuttersmaaltijd en de Overlieden van den St. Sebastiaandoelen door Van der Helst, het Schuttersfeest onder Joan Huydecoper van Maarsseveen door Govert Flinck, de Regenten van het Spinhuis door Karel du Jardin en het IJ voor Amsterdam door Willem van de Velde. Strikt genomen had dus het gemeentebestuur zich altijd moeten laten gelden, zoo vaak er sprake was ook van de geringste herstelling dezer doeken. Dit blijkt echter niet het geval te zijn geweest, getuige de briefwisseling die er steeds werd gevoerd met Binnenlandsche Zaken. Eerst in 1844 kwam aan dezen toestand een einde, toen vanwege den gouverneur van Noord-Holland aan den Raad van Bestuur werd voorgeschreven (dato 8 Januari) 'om wanneer er kwestie mogt zijn van het doen van eene of andere restauratie dier schilderijen, welke, ofschoon geplaatst op het Museum, evenwel het eigendom der stad waren, deswege vooraf in overleg te treden'. Dat er voorts met de kunstvoortbrengselen van het Rijk ook wel eens eigenmachtig werd te werk gegaan, bewijst Zijner Majesteits besluit, 25 Maart 1844: 'Wanneer er kwestie zoude zijn van werkzaamheden betreffende het beschilderen of het doen van andere herstellingen van Schilderstukken, daarvoor *in ieder geval* ons goedvinden zal worden gevraagd.' Zonder twijfel hing dat destijds hiermede samen, dat de publieke opinie er zich

1 Artikel 3 der officiëele aanstelling van Cs. Apostool.

mede begon te bemoeien. Onder meer verspreidde men het lasterpraatje, dat van ‘twee der schatbaarste schilderijen’ - de eene dezer was de Schuttersmaaltijd - ‘alle vernis zou worden afgewreven.’ In '45 zag de Raad van Bestuur zich dan ook genoopt aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken het voorstel te doen, vanwege den Staat een deskundige te committeeren [den directeur van het Koninklijk Kabinet in den Haag, den heer Mazel], om bij het verdoeken van eene schilderij tegenwoordig te zijn, ‘ter voorkoming van alle verkeerde beoordeelingen van het publiek’ (8 Juli 1846). Dit werd echter van hooger hand niet noodig geacht. Genoeg ter verklaring, dat na '45 geen der zeven boven genoemde stukken zonder voorkennis en goedkeuring van Amstels gemeentebestuur onder handen werd genomen.

Nadat eerst den 26sten October 1852 aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken door den Raad van Bestuur geschreven was, dat ‘twee stukken dringende reparatiën behoefden’ - ‘de Schuttersmaaltijd’ door B. van der Helst en ‘het Schuttersfeest bij het sluiten van den Munsterschen vrede’ door Govert Flinck - volgde een schrijven van Nicolaas Hopman aan genoemden Raad (11 Januari 1853) waarin hij voorstelde het doek van Van der Helst te restaureeren *alles op de thans bestaande grootte voor* ƒ 650.-, *maar desverkiezende voor het aanbrengen van stukken boven en onder op de primitive grootte* ƒ 250 (de Govert Flinck moest ƒ 624.12 kosten), terwijl een ‘nieuwe Peerebomen of Linde Lyst met vergulde binnensponning’ op eene som van ƒ 137.62 kwam te staan. Voorts was een nieuw meer doelmatig spieraam noodig, terwijl de overtollige vernis moest worden afgenomen en alles opnieuw vernist. Hierop gaven Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, die met deze begrooting in kennis waren gesteld, ten antwoord aan den Raad van Bestuur, dato 14 Januari 1853:

‘Vooraf wenschten wij echter te weten of de door U bedoelde aan te brengen stukken aan den Schuttersmaaltijd diegene zijn, welke vroeger een gedeelte der schilderij hebben uitgemaakt, daar wij tegen het *bijschilderen* tot op de oorspronkelijke grootte gegronde bezwaren meenen te hebben, omdat de waarde daardoor eerder verminderd dan verhoogd zoude worden.’

get. VAN REENEN.

VAILLANT.

De Raad van Bestuur zond daarna deze missive aan B. en W. dato 11 Febr. 1853:

‘In antwoord op UEd. achtb. brief van 14 Januari en van 9 dezer is dienende, dat de door ons bedoelde aan te brengen stukken aan de schilderij door B. van der Helst, *de Schuttersmaaltijd*, geensints waren de oorspronkelijke, daar deeze na vruchtelooze nasporingen is gebleeken ten eenemale verloren te zijn geraakt. De bedoeling van den Raad van Bestuur is alsnu hoofdzaakelijk om dat gedeelte van 't schilderij 't welk alsnog achter de lijst gespijkerd is, geheel in den dag te brengen: Hierdoor zal, als de reparatie volbragt is, de schilderij den schijn hebben iets grooter te zijn.’

get. N. PIENEMAN.

Daghelder blijkt uit deze briefwisseling, 1° dat er vroeger stukken van de schilderij zijn afgesneden, die men niet meer terug heeft kunnen vinden; 2° dat van dezelfde schilderij zoowel van boven als van onderen een stuk achter de lijst moet gebracht en op het spieraam vastgehecht zijn en 3° dat de Raad van Bestuur in overleg met den heer Nic. Hopman de achter de sponning verborgen boven- en onderstukken met het binnen de lijst besloten geheel wilde restaureeren, waardoor de schilderij iets grooter zou worden. Op tweeërlei wijze had men dus het doek van Barth. van der Helst verminkt. Nog moet ik hieraan uit officiële bescheiden toevoegen, dat ook aan de zijden gedeelten ‘achter de lijst of sponning verborgen waren.’ Dit diene tot nadere bevestiging van hetgeen boven door mij geschreven werd over de meerdere breedte van het oorspronkelijk doek.[1].

Gelukkig voor mijn onderzoek, dat Jhr. Mr. J.C.G. van Reenen, tegenwoordig Vice-President van den Raad van State, uit zijne herinneringen van vóór veertig jaren, toen hij burgemeester van Amsterdam was, met de hem eigene voorkomendheid een en ander zoo schriftelijk als mondeling wilde toelichten en mij volle vergunning gaf het op te nemen in mijne studie. ‘Dat de Schuttersmaaltijd afgesneden was, dienaangaande be-

1 Aan de linkerzijde van het doek, zooals het in het Rijksmuseum hangt, kan men - na het uitnemen uit de lijst - nu nog duidelijk zien, dat eene reep is afgesneden.

stond geen twijfel. Het eenig punt in kwestie was, in hoeverre het gemeentebestuur zijne toestemming zou geven aan de voorgestelde restauratie'. Tot haar werd besloten in de zitting van den gemeenteraad, 7 April 1853.

Eere in elk geval aan Amstels wakker gemeentebestuur, dat er voor heeft gewaakt, dat het meesterstuk van onzen Van der Helst door *bijschilderen* nog meer zou worden verminkt, al ware het zelfs voor de bescheiden som van ƒ 260.-.

Wat voor mij intusschen aan de mededeeling van Jhr. van Reenen alle gewicht bijzet, is dat hij in Amsterdam den ruim 70jarigen Mr. Jeronimo de Vries, tot 1851 griffier ter secretarie, bijna dagelijks ontmoette. Genoemde De Vries had sedert 1844 zitting in den Raad van Bestuur over 's Rijks museum, maar was reeds meer dan vijf en twintig jaar vroeger als de rechterhand van Apostool en trad bij diens afwezigheid[1] als intermediair direkteur op (1815 en later); indien iemand, dan heeft hij als deskundige[2], zonder eenigen twijfel kennis gedragen van de lotgevallen der schilderij, sedert hare overbrenging uit het Paleis naar het Trippenhuis in het najaar van 1815.

Welnu, ter elfder ure, toen mijne studie bijna voltooid was, had ik het geluk de bevestiging mijner meening te vinden in de eigenhandige aanteekening van hem, bij den Schuttersmaaltijd, dato 1844:

'VAN BOVEN IS EEN STUK AF, HET IS SLEGT VERDOEKT EN BOBBELT, DE SCHILDERING IS OVERIGENS WEL GECONSERVEERT.'

Ik kom hierop straks terug. Vooraf ga nog de herinnering, dat - aangezien er nà 1853 geen restauratie meer heeft plaats gehad - de schilderij zóó uit de hand van Hopman voortgekomen is, als wij haar nu op het Rijksmuseum zien.

De direkteur, de heer Obreen, had de vriendelijkheid voor mij tot nader onderzoek het doek uit de lijst te laten nemen. En behalve dat ik ontdekte, hoe aan den bovenkant een ge-

1 Als lijder aan podagra en jicht moest hij jaarlijks de baden te Aken bezoeken. Reeds in 1816 'werd zijne langdurige ongesteldheid verergerd met een toeval van duizeligheid, hetgeen hem buiten staat stelde iets van aanbelang te verrigten.'

2 Van zijne hand verschenen onder meer: 'Over het nationale of eigenaardige in onze schilder- en teekenkunst' (Vaderl. Letteroef. 1842) en 'Over den invloed der kerkhervorming op de kunst', 'Over het pligtelijke omtrent kunstwerken en hunne beoordeeling' (Idem, 1851).

schilderde strook is aangebracht, bleek de afsnijding eene uitgemaakte zaak. Máár de stukken, die van boven en onderen achter de sponning om het spieraam geslagen waren? Helaas, verdwenen!

Onafwijsbaar ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat de Raad van Bestuur met Hopman het besluit heeft genomen - trots de beste voornemens tot behoud - ze af te snijden. Stellig is hun gebleken, toen dezen voor den dag kwamen, dat zij in zulk een staat verkeerden, dat er aan restaureeren niet meer te denken viel. Hopman, die een paar jaren vroeger, naar de eenstemmige getuigenis van deskundigen ‘de Staalmeesters’ (1850)[1] en ‘de Nachtwacht’ (1851) zoo ‘uitnemend hersteld had’, zou zich wel wachten met ruwe hand te werk te gaan. Toch blijft laatstgenoemde afsnijding te betreuren, omdat met het voor goed verdwijnen van den voorgrond de trommel zich in de lijst verloor en met de benedenste rij ruiten van het bovenraam en den kruisstijl een deel lucht en licht en het bovenstuk van het blauwzijden vaandel verloren zijn gegaan!

Zoo kwam vóór omstreeks veertig jaar aan het werk der verminking *een einde*. De muze der kunst bedekte haar gelaat - hinc illae lacrimae! Och, of de Raad van Bestuur zich nog ter elfder ure gehouden had aan de gulden woorden, door zijne voorgangers in (1845) 28 Aug. geschreven aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken: ‘*Ons grondbeginsel in de behandeling van schilderijen is liever geleden slijting zigtbaar te laten, dan door restauraties te bedekken*.’

Zoo kwam aan het werk der verminking een einde, herhaal ik, omdat het in den verderen loop van ons onderzoek blijken

1 Deze verkeerde in 1850 ‘in een slechten toestand’, zooals de Raad van Bestuur aan B. en W. van Amsterdam meedeelde (Ind. n°. 10041, Archief). In 1844 had Mr. Jeronimo de Vries aangeteekend: ‘In het tafelkleed zijn twee ongestopte en op het doek bijgeschilderde gaatjes - van den man ter regter zijde is het haar dat tegen de bef aankomt doorgesleten, en op het voorhoofd boven de oogkassen is geschilderd, de lijst valt uit elkander.’
Naar ‘de Staalmeesters’ vervaardigde de bovengenoemde Couwenberg eene voortreffelijke gravure, zonder haar echter te mogen voltooien. De dood overviel hem (17 Nov. 1845). Dr. C.L. Wurfbain bezit een afdruk der onvoltooide gravure in zijn Atlas van Amsterdam. Kaiser voltooide haar. - Bij ‘de Staalmeesters’ schreef weinige jaren na de restauratie Mr. S. Vissering een stukje in den Volksalmanak voor 't Nut (1861. Amsterdam, P.C.L. van Staden, Cz).

zal, hoe waarlijk niet op éénmaal een derde van dit schoonste kunstgewrocht van Barth. van der Helst verdwijnen kon. Uit het tijdperk van 1815 tot 1851 zijn niet minder dan drie reproducties van den Schuttersmaaltijd bekend, die alle de schilderij wel teruggeven *hooger* dan wij haar sedert 1853 kennen, máár toch niet zoo hoog als Cats en Patas haar gekend hebben. Om met de jongste van 1851 te beginnen, herinner ik dat de nog te Rotterdam levende 75jarige kunstschilder, de heer B.Th. van Loo[1], omstreeks 1851, dus korten tijd vóór de *laatste* afsnijding, een steendruk heeft vervaardigd, 24 bij 14 centimeter, waarop 1°. de kruisstijl zichtbaar is met het bovenraam ter hoogte van anderhalve ruit, 2°. het houten poortje links, en 3°. de voorgrond of de rij vloertegels voor den trommel. Dat deze steendruk, niettegenstaande hij wordt vermeld, zoowel door Dubourcq in zijnen catalogus (1858), als in de officiëele 'Beschrijving van Rijksmuseum (uitgegeven op last van den Minister van Binnenlandsche Zaken') en door den heer Obreen in zijn 'Musée de l'Etat',[2] bij niemand onder de tegenwoordige kunstverzamelaars - *zelfs niet* bij Fred. Muller en C°., - bekend is, vindt hierin zijne verklaring dat de uitgaaf waartoe hij behoorde: 'Het Ryks-muzeum te Amsterdam, steendrukplaten naar schilderyen der voornaamste meesters met een verklarenden text door Mr. J. van Lennep'[3] reeds bij de 1ste aflevering is gestaakt. Hoe kwam nu

1 Hij vervaardigde in 1860 nog een steendruk naar eene schilderij van Barth. Van der Helst, het gezin van Rijklof van Goens, gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië met zijne vrouw en twee zonen en een Javaanschen bediende (1656). Bijzondere waarde heeft deze lithographie, omdat het oorspronkelijk doek - een geschenk van den heer J. Abraham Nottebohm - bij den brand van het museum Boymans (16 Febr. 1864) een prooi der vlammen is geworden.

2 Zoowel in dit werk als in de genoemde officiëele 'Beschrijving der schilderijen van het Rijksmuseum' (1880) wordt ook genoemd 'eene ets van den Schuttersmaaltijd door J.A. Boland.' Ter voorkoming dat deze dwaling langer bestendigd worde, herinner ik dat de persoon in kwestie - assistent bij het Prentenkabinet van het Rijksmuseum - mij inlichtte, dat de ets wel door hem aangevangen maar niet voltooid is en het nimmer zal worden.

3 Opgedragen aan H.M. de Koningin. Uitgegeven en gedrukt ter Koninklyke Steendrukkery van C.W. Mieling, te 's Gravenhage 1852. De eerste afl. bevatte behalve den Schuttersmaaltijd 'Gerard Dou, De Avondschool', en 'Gabriël Metzu. Een oud man, zittende by een bierton'. Van den steendruk van den Schuttersmaaltijd bestaat ook nog eene kleine photographie, door van Loo zelven vervaardigd en verspreid.

van Loo er toe zijne afbeelding grooter te maken dan het voorhanden origineel? Hij zelf verhaalde mij, dat hem, tijdens zijne werkzaamheid op het Trippenhuis, de deskundigen niet alleen mededeelden, hoe de schilderij aan afmeting verloren had, maar ook tegelijk hem in staat stelden - zeker met behulp van Patas' gravure en eigene herinnering aan Couwenbergs teekening - om met zijne reproductie het oorspronkelijk doek, zij het ook voor een deel, beter terug te geven. Het gedwongen werken naar eigen fantasie in zake het afgesneden raam werd oorzaak dat 1°. het benedenvenster ééne rij ruiten te veel telde, waardoor de Agni Dei te ver beneden den kruisstijl kwamen; 2°. de top van het bovenstaand raam tot de tweede ruit van het bovenvenster reikt, in plaats van tot halverwege de derde en vierde, zooals op het oorspronkelijk doek; 3°. de wijngaardbladeren bij het koelvat op den voorgrond naar de voorste rij steenen werden verplaatst. (Van der Helst schilderde ze op de tweede rij!) en 4°. de knop van het vaandel voor de tweede ruit *beneden* den kruisstijl in plaats van er *boven* kwam. Vóór van Loo vervaardigde (1832-34) de geniale Henricus Wilhelmus Couwenberg, zijne beroemde teekening met Oost-Indischen inkt op ⅛ der oorspronkelijke grootte; nà van Loo gaf de direkteur der Koninklijke Akademie van beeldende kunsten, de heer J.W. Kaiser, in 1857 zijne staalgravure naar genoemde teekening uit - ziedaar de tweede en de derde reproductie. Beiden eischen in verband met ons vraagstuk eene nadere bespreking. Uit de persoonlijke mededeelingen van den 79jarigen kunstschilder A.J. Lamme, huize ‘Dalhof’ bij Berg-en-dal - oud directeur van het museum Boymans - die tegelijk met zijnen vriend Couwenberg in 1832 op het Trippenhuis teekende, blijkt dat zooals hij mij schreef ‘*destijds het raam op de schilderij even boven het kruis in de lijst kwam*’. Op de vraag, wanneer dan tusschen '32 en '51 dat bovengedeelte verdwenen is, behoef ik het antwoord niet schuldig te blijven. Een brief van Cs. Apostool aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken (1833) zal het noodige licht ontsteken. Daarin had de direkteur eenige ‘elucidatiën voor te leggen’ betreffende de ingediende *hooge* rekening van ‘de timmerlieden Erve de Rijk & Zoon.’ Daar de teekening van Couwenberg - ten behoeve van de staalplaat, welke zijn leermeester ‘Nederlands uitmuntende graveur’ A.B.B.

Taurel voornemens was er naar te maken[1] - ‘met de grootste nauwkeurigheid moest worden vervaardigd, had men hier toe (zooals gewonelijk) moeten bezigen een raam van de grootte van het stuk, verdeelt in kleine ruiten, die men in evenredigheid verkleint op de teekening overbrengt; - De voorzichtigheid vorderde - gaat Apostool voort - dat ik alles te werk stelde ter voorkoming van alle en zelfs de minste beschadiging; ik was dus verpligt om hier voor een raam te doen maken waar op men de ruiten, zijnde zijde draden, konde spannen, en hetwelk men zonder eenig gevaar konde opligten om niet aan de bezigtiging hinderlijk te zijn, deze toestel heeft de laatst gemelde rekening merkelijk verhoogd; doch hetgeene 'er gemaakt is kan in het vervolg dienen tot een nieuw raam, dewijl dat waarop de schilderij nu gespannen is, zeer oud en gebrekkig zijnde *met er haast een nieuw raam zal noodig hebben*.’ De door mij onderschrapte woorden wijzen, dunkt mij, duidelijk aan dat niet lang na 1834, toen Couwenberg zijne teekening had voltooid, het ‘met er haast’ in vervulling is gegaan, en in '35 bij het overbrengen op een nieuw raam het ondergedeelte van het bovenvenster verdwenen is.

Wat nu Couwenberg en zijne reproductie betreft, is de persoonlijke herinnering van den heer Lamme aangaande het in 1832 nòg bestaande ondergedeelte van het bovenraam mij borg, dat hij, zeker in overleg met den heer Taurel, opzettelijk zijne teekening liet eindigen met den kruisstijl en de hierboven nog zichtbare ruiten wegliet. De bijna tachtigjarige kunstschilder Valentijn Bing[2], die tijdens Couwenbergs werkzaamheid eene olieverw-copie maakte van Govert Flincks ‘Izaak zegent Jacob’ en voor eene halve eeuw onderwijzer was aan de Koninklijke Akademie, vertelde mij, uit zijne herinneringen aan den genialen teekenaar, die zeer wel met hem wist dat de Schuttersmaaltijd afgesneden was, ‘hoe de portretten als de hoofdzaak werden beschouwd in deze schilderij van Barth. van der Helst.’

1 Deze, destijds direkteur der Koninklijke Akademie van beeldende kunsten, ging schier elken dag naar het Trippenhuis om, zoo noodig, het werk van zijn 19jarigen leerling te corrigeeren. Onder de teekening stond dan ook, naast ‘H.W. Couwenberg delineavit’, ‘A.B.B. Taurel direxit.’ (Schriftelijke mededeeling van C. Ed. Taurel; vgl. ook het artikel van dezen in ‘Carl von Lützow, Die vervielfältigende Kunst der Gegenwart’ 1890.)

2 Tegenwoordig wonende in het dorp Blesgraaf (Zuidholland).

Voorts blijkt uit dezelfde teekening, dat reeds in 1832 de voorgrond achter de sponning verborgen moet geweest zijn; de afwijking toch van het oorspronkelijke kan daarin alleen bij een zoo nauwkeurig teekenaar als Couwenberg was, hare verklaring vinden. De schaduw van den trommel komt naar voren in plaats van dat zij ter zijde links werd aangebracht; de wijngaardbladeren reiken tot op de voorste rij steenen; de kleur der vloertegels - om den andere donkerbruin en licht van de rechterzijde af - is juist het tegenovergestelde van hetgeen door Van der Helst werd geschilderd; de kronkeling van het afhangend touw op den vloer voor den trommel is niet zooals het oorspronkelijk doek haar gaf. Voorts heeft Couwenberg, door het niet opnemen van hetgeen er nog boven den kruisstijl zichtbaar was, naar eigen fantasie de spits van het vaandel laten eindigen ter hoogte van den dag van het benedenraam, terwijl zij op het oorspronkelijk doek eindigt in den dag van het linker bovenvenster. Als in éénen adem met deze teekening moet Kaisers gravure worden genoemd.

Dat Kaiser in plaats van Taurel (1794-1859) de grootsche taak opvatte, vond hierin zijne oorzaak, dat eerstgenoemde - zooals zijn zoon, de heer C. Ed. Taurel mij schreef - ‘met de graveerstift even langzaam als conscientieus arbeidend, zijne eigene krachten wantrouwde en ten laatste den moed opgaf.’ Hij verkocht toen de teekening aan zijnen vriend Moyet voor ƒ 300.- (dezelfde som, die door hem aan Couwenberg was betaald); bij den dood van dezen, ging zij in eigendom over aan zijnen broeder J. Moyet; na diens overlijden in 1859 werd Teylers Stichting voor ƒ 1500 de gelukkige bezitster er van[1].

Kaiser voltooide zijne gravure, na een arbeid van negen jaar, in 1857. Betreffende het vraagstuk der afsnijding kon hij mij geen enkele inlichting geven, maar wel stond den nu 78jarigen graveur in den bode der Akademie - Chris Meulie - de persoon nog levendig voor den geest, dien men 60 jaar geleden, toen Kaiser ook op het Trippenhuis teekende, als den man aanwees, die in de zoogenaamde ‘restauratie’ van den Schuttersmaaltijd *de behulpzame hand zou hebben gehad!* Dat dezelve Chris Meulie, de in eigen oog onmisbare ‘factotum’, die gewoon was bescheidener gedachtenis te zeggen:

1 Helaas heeft men toen de teekening op den rand afgesneden en op een aangeplakt randje *de dikte der vloertegels* geteekend!

‘Ik, Pieneman en Daiwaille hebben de Akademie gesticht’, zeker geen fictief persoon is geweest, bleek mij uit 's mans eigenhandige rekening: ‘Geholpen aan het schoonmaken van schilderijen op het Paleis en vervolgens dezelve helpen transporteeren naar het Trippenhuis 7-27 Aug. 1815 ƒ 31-10’. De gravure van Kaiser, vergeleken met *de schilderij in haar tegenwoordigen staat*, wijst duidelijk het verschil aan in hetgeen zij meer of anders dan deze heeft: den kruisstijl, den voorgrond en den gewijzigden stand van het blauwe vaandel.

Onafhankelijk van het drietal genoemde reproducties door Van Loo, Couwenberg en Kaiser, moet ik ten slotte over het tijdperk van 1832-51 nog wijzen op eene tot hiertoe verzwegen bijzonderheid der reeds bekende teekening van Jacob Cats. Op de keerzijde er van verzuimde hij in 1779 bij de voorgenomen opgaaf van de afmeting der schilderij van Barth. van der Helst achter de door hem geschreven woorden ‘hoog... en breet... de cijfers in te vullen. In de eerste helft van deze eeuw werd dit verzuim hersteld door een lateren eigenaar - *klaarblijkelijk* door andere letters en anderen inkt - maar zóó, dat hij de afmeting invoegde van de schilderij, zooals zij door hem zelven werd gezien: [hoog] 8 vt. 1 dm. [en breet] 19 vt. 1 dm.’ dat is, in centimeter 229 bij 540, dezelfde maat, welke de schilderij nù heeft. Daar nu de genoemde teekening heeft behoord tot den bekenden ‘Atlas van Amsterdam in Wandelingen’ door den heer G. Lamberts van 1828-1838 bijeengebracht, en laatstgenoemde in die jaren eerste opzichter of onderdirecteur van 's Rijks-museum is geweest,[1] ligt de gissing alleszins voor de hand, dat hij de man kan geweest zijn, die de ontbrekende maten heeft ingevuld, nauwkeurig genomen naar het doek, zooals hij het dagelijks zag.

Alvorens nu op grond der schriftelijke aanteekening van Mr. Jeronimo de Vries ‘van boven is een stuk af,’ het antwoord te geven op de vraag, *wanneer* men dan van het doek

1 Hij bleef dit tot zijnen dood in 1850. Van zijnen Atlas gaf hij op aandrang van belangstellenden een gedrukt overzicht (niet in den handel) ‘1826-1836. Lijst der ouderscheidene verzamelingen van Gerrit Lamberts.’ Daaronder was eene afdeeling: ‘Verzameling van Teekeningen naar een groot gedeelte der schilderijen, welke in 's Rijks Museum te Amsterdam worden gevonden.’ (Genoemde lijst bevindt zich in de Bibl. van het Rijksmuseum te Amsterdam.) Bij den dood van L. ging de Atlas in eigendom over aan den heer J.W. Wurfbain en van dezen aan Dr. C.L. Wurfbain.

in zijne *oorspronkelijke* grootte dat bedoelde stuk heeft afgenomen, moet ik eene opmerking maken, welke in dezen van ingrijpend en beslissend belang is. Wie zich de moeite geeft om *alle* bekende reproducties van den Schuttersmaaltijd van vóór 1832 te vergelijken met alle ná 1832 [Couwenberg] gevolgden, ziet onmiddellijk eene *sterk sprekende* afwijking van het oorspronkelijke, wat betreft het rechter en het linker benedenvenster. *Op deze ontdekking leg ik allen nadruk*. Achter het gesloten raam is de boom, die door Van der Helst tot in den dag werd geschilderd, merkelijk *verlaagd*, waardoor vanzelf meer lucht en licht in dat gedeelte verkregen werd; op dezelfde wijze zijn achter het openstaand raam de takken en bladeren gesnoeid en is evenzeer lucht in de plaats gebracht. *Op het oorspronkelijk doek zijn hiervan de sporen nog duidelijk zichtbaar*. Eindelijk is ter zijde links van het blauwe vaandel tusschen dit en den dag van het raam licht aangebracht door enkele vensterruiten, terwijl Van der Helst het dundoek oorspronkelijk schilderde vlak langs den dag van het raam. Dat zulk eene restauratie, hoe betrekkelijk klein ook, alleen aan bekwame handen kan toevertrouwd zijn, spreekt van zelf. Ik kom daarop aanstonds terug. Maar ook begrijpt ieder, dat zulk eene opzettelijk aangebrachte verandering *hare oorzaak* moet hebben gehad. Welnu, naar mijne overtuiging heeft men deze alléén te zoeken in de afsnijding van het bovenstuk van het raam, waardoor zooveel licht verloren ging. Dit poogde de restaurateur voor een deel te vergoeden, door in de benedenvensters méér licht aan te brengen. Die overschildering en die afsnijding zullen dus uit denzelfden tijd - altijd vóór 1832 - moeten dagteekenen. En dit kan niet anders zijn geweest dan het jaar 1815, toen de overbrenging van den Schuttersmaaltijd uit het Stadhuis naar het Trippenhuis werd voorbereid en volbracht. Het vier meter hooge doek was met de lijst minstens 4.40; maar de hoogte der zaal van de lambriseering - waarboven de schilderijen moesten hangen[1] -

1 Op korten afstand van de lambriseering werden de zetels ten behoeve der vergaderingen geplaatst. De heer A.J. Lamme schreef mij dan ook: ‘De Van der Helst hing boven de lambriseering in het Trippenhuis. Hoever de schilderij tot den zolder reikte herinner ik mij niet.’ Ferst vele jaren later, nà de overbrenging in *de kleine zaal* (1858) werden zoowel de Nachtwacht als de Schuttersmaaltijd, gelijk elke bezoeker zich herinneren zal, véél lager, ongeveer op den vloer geplaatst.

tot het plafond bedroeg niet meer dan 4.06. En tot de zoldering zelve zal men bij gemis van voldoende licht het doek kwalijk hebben willen laten reiken. En alzoo is het met Van der Helst gegaan, als weleer met de Rembrandt, die onverminkt geen plaats kon vinden in de kleine krijgsraadkamer van het Stadhuis. Dat men nu besloot méér dan met het oog op de hoogte *volstrekt* noodig was, tot ongeveer de tweede ruit boven den kruisstijl af te snijden, heeft zeker saamgehangeu met den ellendigen staat, waarin met name het bovengedeelte heeft verkeerd. Van dien staat kan men zich moeielijk eene te ongunstige voorstelling maken. De Schuttersmaaltijd hing ten Stadhuize op de groote krijgsraadzaal, waar de schilderijen het meest hebben te lijden gehad. Dienaangaande schreef Cs. Apostool, 15 Juni 1814:

'De staat waarin zig eenige der voornaamste schilderijen bevinden, vorderdt dadelijke voorziening, daar veele zoodanig in de vernis gebarsten zijn, dat dit (zonder spoedige herstel) dezelven aan geheel bederf zoude blootstellen. De oorzaak hiervan is, dat dezelven *op het gebouw in de hoogte* steeds blootgesteld zijn aan de uiterste vogtigheid of droogte des winters door gebrek aan stookplaatsen terwijl de vensters zoodanig ondigt zijn dat de regen er op veele plaatsen inkomt en een dergelijke natte atmospheer teweegbrengt, dat *het water dikwerfs van de schilderijen afloopt*. Des zomers daarentegen is men uithoofde van de ligging en hoogte blootgesteld aan de zonneschijn en wind, en dus aan de grootste droogte. De schilderijen die dus in den winter uiteenzetten, *terwijl het doek achter de verw wegrot*, krimpen wederom in de zomer dermate, dat de verw barst en van het verteerde doek afspringt; in welk geval, wanneer het laatste gebeurd dezelve onherstelbaar zouden verloren zijn.'

Hierbij komt nog dat, zooals Hopman, die reeds in 1820 als schilder te Amsterdam werkzaam was, bij overlevering wist, dezelfde Schuttersmaaltijd in 't laatste der voorgaande eeuw op zulk eene onbeholpen wijze verdoekt is geworden, dat 'aan de agterzijde het loslaten der tusschengevoegde specie het doek die vastheid en gladheid had benomen (ook Jer^{o}. de Vries klaagde over de hobbeligheid), zoo noodig om het tegen den invloed der atmospheer en het dientengevolge bersten der verven te wapenen.' Wat eindelijk den voorgrond der schilderij betreft: indien deze - zooals voor mij vaststaat - in

hetzelfde jaar '15 achter de sponning is gebracht, dan zie ik daarin een bewijs te meer voor den noodlottigen invloed, welken het langs de Schilderij afgeloopen water, waarvan Apostool bij herhaling spreekt, ook op het onderste gedeelte moest oefenen.

De bovengenoemde bekwame hand, die het benedenraam overschilderde, meen ik te vinden in den bekenden toen reeds zestigjarigen Adriaan de Lelie, aan wien in 1815 door Apostool werd toegekend eene som van ƒ 21.- 'voor het repareeren eener schilderij,' welke post door den directeur zonder het noemen van den naam van het stuk - geheel tegen zijne gewoonte - onder de rubriek 'verschotten' werd verantwoord.

Na de verminking, waarmede in 1815 aangevangen was en waaraan in 1853 een einde kwam, bleef het denzelfden Schuttersmaaltijd in 't bijzonder voorbehouden nog aanleiding te geven tot velerlei moeielijkheden tusschen den Raad van Bestuur van het Rijks-Museum en de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, zooals blijkt uit een schrijven van eerstgenoemde, dato 31 Dec. '53. 'Het overmatig stoken om (bij openbare vergaderingen) de groote zaal te verwarmen had hoogst schadelijke gevolgen voor sommige schilderijen en wel bepaaldelijk voor het meesterstuk de Schuttersmaaltijd door B. van der Helst gehad.'[1] (Dit hing het dichtst bij den pijp, die boven in den hoek links van het stuk was aangebracht.) En nog bleek één kachel niet voldoende te zijn voor het zeven raam breede vertrek, zoodat er bij de leden der Akademie sprake was van het plaatsen van een tweede; toen volgde in Januari '54 eene nieuwe klacht: 'Het doek is meerder en meerder gebersten in de vernis en zelfs enkelde gedeelten doen zich voor als schelpachtige aan den rand zich verheffende bersten in de verw, welk een en ander noodwendige herstelling en kosten zal veroorzaken.' Toen deze rechtmatige bezorgdheid voor onze kunstschatten vanwege den Raad van Bestuur geen weerklank scheen te vinden bij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, verdubbelde genoemde Raad zijn toezicht en schreef aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken 'hoe zij vreesden dat uit de voortdurende samenwoning van twee instellingen, zoo geheel vreemd in geest en strekking, als de

1 Copyboek: Archief Rijksmuseum.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen en 's Rijks Museum bleken te zijn, in het vervolg ernstige verwikkelingen zouden kunnen vloeien' (24 Febr. '54). Hunnerzijds kwam dus het voorstel om het Trippenhuis in zijn geheel tot Museum te maken. Dit gebeurde echter niet. Vier jaar later, toen door het afbreken van de waag op de Westermarkt een ruim terrein open kwam voor een nieuw te stichten Museum, vestigde de Raad van Bestuur daarop de aandacht, doch ook nu te vergeefs. In 1858 werd de groote zaal in tweeën gedeeld, van welke de kleine naar de zijde van de Nieuwmarkt, drie ramen breed, bestemd was om het ons allen bekende heiligdom te worden, waar van nu af gedurende zevenentwintig jaren in enge ruimte weder de Nachtwacht van Rembrandt aan den Noordkant hare plaats zou vinden, tegenover den Schuttersmaaltijd aan de Zuidzijde. In 1885 werden beiden overgebracht naar het nieuwe Museum aan de Stadhouderskade.

Wat zal ik na dezen nog veel zeggen ter wederlegging van hetgeen de heer P.L. Dubourcq in 1858 schreef als lid van den Raad van Bestuur over 's Rijks Museum. 'Uit eene teekening door J. Cats in de verzameling van den Heer Wurfbain aanwezig, zou men opmaken, dat van deze schilderij van boven en van onderen een stuk was afgenomen; bij het herdoeken en schoonmaken voor weinige jaren [1853] is het echter ten duidelijkste gebleken, dat dit niet het geval is geweest, en de schilderij in hare volkomenheid bewaard is gebleven; de zamenstelling voegt dan ook geheel in den vorm van het doek'. Hoe ook te goeder trouw gemeend, hebben deze woorden even veel of liever even weinig waarde als die betreffende Rembrandts Nachtwacht van denzelfden Schrijver: 'Bij gelegenheid eener herstelling is gebleken, dat de geruchten, als of van deze schilderij aan beide de zijden ongeveer de breedte van eenen voet zou zijn afgenomen, onwaar zijn'. Eén ding moet echter worden betreurd, dat men bij opvolgende Besturen van het Rijksmuseum elkander niet beter op de hoogte heeft gehouden van de lotgevallen der schilderijen. Geschiedde zulks met opzet, om het feit der verminking van den Schuttersmaaltijd - zooals onze nestor Charles Rochussen mij uit zijne herinneringen van vóór veertig jaren mededeelde - tot *eene legende* te helpen maken, dàn bewijze het door mij ingesteld onderzoek dat aan *de waarheid* ten laatste de zege verblijft.

En wat de teekening van Pothoven betreft, met al het gebrekkige dat haar kenmerkt, durf ik vrijmoedig zeggen dat het hem blijkbaar meer te doen is geweest om de portretten met de in zes vakjes keurig afgedeelde namen der personen (zie hierover meer, bladz. 415!), dan om het meesterstuk van Bartholomeus van der Helst in zijn geheel. De voorste rij steenen liet hij eenvoudig weg, ten koste van de diepte der zaal; en het openstaand raam, waar vijf in plaats van zes roeden werden aangebracht, teekende Pothoven bijna *zonder perspectief!*

IV.

Na de beschrijving der lotgevallen van de schilderij sedert 1648 tot 1853, wensch ik over het meesterstuk zelf een en ander mee te deelen, om in eene volgende paragraaf over de meerdere en mindere waardeering er van te spreken en te besluiten met eene vergelijking tusschen Rembrandt en Van der Helst.

Oorspronkelijk was het doek bestemd voor de groote negen ramen breede bovenzaal van den Sint-Joris of Voetboogdoelen op den Singel bij den Heiligenweg; deze Doelen was door het zoogenaamde Wapenhuis of Stadsmagazijn gescheiden van den S^{t}. Sebastiaan- of Handboog-, later Garnalendoelen, tegenwoordig het gebouw der Universiteits bibliotheek. Genoemde S^{t}. Jorisdoelen - in den tijd van Jan Wagenaar ‘het Westindische huis’ geheeten[1] - werd in Maart 1817 afgebroken. (Later, 1820, verrees daar ter plaatse de Roomsch Katholieke Kerk ‘Geloof, Hoop en Liefde’)[2]. Intusschen was reeds bij den aanvang der achttiende eeuw de Schuttersmaaltijd overgebracht naar de groote Krijgsraadkamer in het Stadhuis op den Dam. Daar kon het doek in zijne volle grootheid schitteren. Het was eene vrucht der fantasie van Van der Helst, dat hij de Doelezaal zelve, vanwaar men door het negental ramen in schuinsche richting naar de overzijde van den Singel de beide huizen met trapgevel van de bierbrouwerij ‘het Lam’ zag - daarom droegen ook de Mennisten, wier kerk of ‘vermaning’

1 In den Atlas van Amsterdam (eigend. Dr. C.L. Wurfbain) berusten een drietal teekeningen ‘Het West Indisch binnenhuis’; ‘Binnenplaats van het West Indisch huis kort voor de slooping’ en ‘Het afbreken’, door G. Lamberts.

2 Dezelfde Lamberts maakte ook hiervan eene teekening voor zijnen Atlas.

aan de brouwerij grensde, den naam van ‘Lamisten’ - eene vrucht zijner fantasie, dat hij maar één raam koos, hetwelk het middenderde van de grootste bovenhelft der gansche schilderij besloeg, en het oogpunt nam uit de benedenzaal van den St. Sebastiaandoelen.

Betreffende enkele bijzonderheden der schilderij zij opmerkt, dat de namen der Schutters op drieërlei wijs bewaard gebleven zijn: *geschilderd* op het bord boven de lijst (in het Trippenhuis bevond het zich vóór 1827 nog onder de lijst); *gedrukt* door Jan van Dijk in zijne bekende beschrijving van het Stadhuis en *geschreven* door Hendrik Pothoven.

Weinig schijnt het bekend te zijn, dat oorspronkelijk op de groote Krijgsraadzaal in het Stadhuis ‘de namen der vier en twintig mans Beelden met Vergulde Letters in steen gegraveert’ onder de schilderij geplaatst waren; toch wordt dit uitdrukkelijk door Van Dijk vermeld.

Het nauwkeurigst is zeker de opgaaf van Pothoven, die met een ‘N.B.’ in het bij zijne teekening behoorend manuscript verklaart: ‘Ik heb de Naamen volgens de oorsprongkelyke spelling geschreeven’. Aan den voet zijner copie had hij een breeden rand wit gelaten, om dezen - in zes hokjes verdeeld - met de namen der schutters in te vullen. ‘*In het eerste vakje:* Hendrick Calaber, Govert van der Meije, Johannes Calaber, Benedictus Schaeck. *In het tweede:* Jan Maes, Jacob van Diemen, Jan van Ommeren, Isaac Oijens. *In het derde* of *eerste der twee middenste:* Doct^{r}. Cornelis Jan Wits Capp^{n}, Jacob Banningh Vaendrich, Dirck Claesz., T. Hovelingh, Serjant, Pieter van Hoorn. *In het vierde of tweede der twee middenste vakken:* Johan van Waveren Luijten, Tomas Hartogh Serjant, Willem Aaersse van der Voort, Adriaen Dircks Sparwer. *In het vijfde vakje:* Geur piet^{n} van Anstenraet, Harmen Teunis de Kluyt m̃, Andries van Anstenraet, Christoffel Poock. *In het sesde:* Hendrik Dommer W̃, Paulus Hennekyn, Lambrecht van den Bosch, Willem de Tamboer’. Bij vergelijking van de boven het origineel geschilderde namen, zooals die ook door D$_{r}$. P. Scheltema werden overgenomen, blijkt dus de onnauwkeurigheid van Willem Pietersz. v.d. Voort, lees: Aersse en Gerrit van der Mijd, lees: Mye. De opgaaf van Jan van Dijk vergeleken met die van Pothoven, wijst de onjuistheid aan in de namen Amstenraet in pl. v. Anstenraet, Hemersein voor

Hennekyn, Celaber voor Calaber en Van der Plas voor van der Meye. Aan den heer D.C. Meyer Jr. hebben wij te danken, dat hij in zijne studie over ‘de Amsterdamsche Schuttersstukken’ (Oud-Holland, IV 1886) aanwees, hoe de afgebeelde personen allen behoorden tot het Korporaalschap van wijk 17, waarin destijds Kapitein Witsen woonde, op 't Singel, bij de Kruis- thans Schoorsteenvegerssteeg (later - 1661 - verhuisde hij naar de Keizersgracht, waar hij eene prachtige woning liet bouwen tegenover den schouwburg). In het verpondings boek, 1647/49, komt Calaber voor op 't Rokin bij het Schapenplein, Oyens op de andere gracht van 't Rokin, Hartog op den ‘Wester-Voorburgwal’. Dommer en Sparwer waren elkanders buren op 't Rokin bij de Duifjessteeg; Gerrit Pietersz. van Amstenraet en zijn zoon Andries woonden op 't Rokin; na het overlijden van den sergeant Thoveling vindt men zijne dochter met haren echtgenoot Balthasar van Venne nog in het huis op den Achterburgwal, thans Spuistraat. De schilder Paulus Hennekijn woonde in de Kalverstraat, Christoffel Poock was de Doelen-kastelein. Betreffende den hoofdpersoon Witsen worde nog herinnerd dat hij in 1636 Schepen der stad Amsterdam was, in '43, '58, '62 en '67 Burgemeester, en in laatstgenoemd jaar Schout en stierf 12 Maart 1669.

Bijzondere vermelding verdienen nog vooreerst het op den trommel aangehecht papier met de toepasselijke dichtregelen van Jan Vos[1]:

‘Belloone walgt van bloedt; ja Mars vervloeckt het daveren
Van 't zwangere metaal, en 't zwaardt bemint de scheê,
Dies biedt de dappre Wits aan d'eedele van Waveren:
Op 't eeuwige verbondt, den hooren vande Vreê.’

Hierbij voege men in gedachte de beide regels als slot:

‘Zoo vlecht de strijdtbre leeuw zijn lauwren met olijven.
Wie dat de vreê bevecht, begeert ook vrij te blijven.’

Als opschrift bij deze regelen leest men in de uitgaaf der gedichten van Jan Vos ‘Korporaalschap van den Eed. Heer Cornelis Witsen, &c.’ Heeft Van der Helst het vers in zijn geheel geschilderd - zooals uit de teekening van Cats schijnt te blijken -

1 Alle de gedichten van Jan Vos, t'Amsteldam. By Gerrit en Hendrik Bosch, Boekverkoopers, 1726. bl. 338.

dan zijn de beide laatste regels door eene latere hand verwijderd.

Ten anderen de zilveren drinkhoorn van het St. Jorisgild, welken Witsen met de linkerhand op de linkerknie laat rusten, afgebeeld naar den op het feest zelf gebruikte, die nog voorhanden is in het Rijksmuseum. Als een der grootste en prachtigste stukken dezer soort verdient zij hier ter plaatse eene afzonderlijke beschrijving. De voet is ovaal en versierd met koppen, tropeeën en ander ornament. Hierop staat een open tempeltje (door Witsens hand bedekt) welks bogen rusten op kolommen met karyatiden, en in dien tempel ziet men den Hollandschen tuin met een leeuw, die in zijne klauwen een St. Andries kruis houdt. Bovenop den tempel ligt de draak op zijnen rug, zooals hij door den ridder St. Joris geveld is. Met zijne vier klauwen houdt de draak den grooten zilveren drinkhoorn vast en zijn staart kronkelt er om heen; het fluitje aan de punt van den hoorn heeft ook den vorm van een drakenkop, terwijl de rand van den mond met leeuwenkoppen en cartouches met het kruis van St. Joris is versierd. Boven den hoorn verheft zich de christelijke ridder op zijn steigerend ros, en vóór hem knielt de maagd, die hem hare bevrijding dankt[1].

Wie ook op het doek van Van der Helst dit prachtstuk van nabij beziet, zal zeker gaarne met Simon Gorter instemmen, als hij schrijft: ‘De geschilderde zilveren drinkhoorn van Sint Joris brengt den toeschouwer in verrukking en moet den kunstbroeder tot wanhoop voeren.’ De fraaie gouden bekerschroef, die de grijze wapenbroeder in de linkerhand houdt, is één der vier, die nog ten stadhuize aanwezig zijn.[2]

Nog lette men terzijde links van de vrouw - zeker de kasteleines - die de pauwen-pastei binnenbrengt, op den kastelein met den schenkkan in de rechterhand. Hij is niemand anders dan Christoffel Poock, getuige zijn naam op den bovenrand van de kan. Door het poortje zijn zoo even drie schutters binnen gekomen, het roer met brandende lont op den linkerschouder. Eindelijk aanmerke men de duidelijke weerspiegeling van het hoofd van den luitenant van Waveren en van twee der andere gasten in het stalen kuras voor Witsens borst.

1 Ter Gouw. Geschiedenis van Amsterdam, V: 235. Amsterdam, Tj. van Holkema 1886.

2 Een soortgelijke beker komt ook voor op de schilderij ‘de Schuttersmaaltijd ter eere van Joan van de Poll’ (1650) door Spilberg (No. 1353. Catal. R.M.)

Voor de beschouwing van den Schuttersmaaltijd in zijn geheel moet ik, met de fraaie teekening van Cats voor mij, het doek onafgesneden voor de verbeelding mijner lezers roepen, in scherpe tegenstelling met het doek, zooals men het in de werkelijkheid op het Museum ziet. Wie toch de teekening zelve of hare photographsche reproductie beschouwt, krijgt onmiddellijk den indruk, als waren de gasten - niettegenstaande zij in zittende of staande houding aan een disch vereenigd zijn - in een half rond geschaard, van den sergeant op den voorgrond rechts, tot den oudgediende links. Van eene eentonige lange rij, zooals het afgesneden doek vertoont, is zelfs geen spoor te vinden. Van der Helst verkreeg dit schoon effekt door 1° in het raam, welks hoogte, van de zoldering tot den arm van den wijnschenker, meer dan de helft der geheele hoogte van de schilderij inneemt, het volle licht tusschen het rechteren het linkervlak van den donkeren wand te concentreeren; hij deed zulks door achter het openstaand venster de zon, die ten Westen neigt, in zachten goudgelen glans achter den rechtertrapgevel te laten wegschuilen; en door den weerschijn van dit zonlicht aan te brengen achter het bovenvenster tusschen de wolken en achter het donker loof van den boom, die tot het afhangend gordijn reikt, en door 2° van het hoofd van den zittenden voorsnijder in het midden naar beide zijden eene opklimmende lijn aan te brengen: *ter zijde rechts* achter de tafel langs den staanden schutter met den hoed in de linkerhand, Poock en zijne vrouw en de beide krijgslieden op den achtergrond; vóór de tafel langs den luitenant en den kapitein naar den geheel op den voorgrond staanden sergeant; *ter zijde links* over het hoofd van den naast hem gezeten wapenbroeder, met de hand op 't hart, naar den schutter achter de tafel, die met de rechterhand het hoofd ontbloot, en vóór den disch over het hoofd van den vaandrig naar dat van den grijsaard. In denzelfden geest wordt het denkbeeldige van den halven kring verhoogd door de afgebroken lijn op het vlak van den geplaveiden vloer; van de voeten des oudgediende tot den trommel naar den voorgrond komende, om van dezen weder langs den linkervoet van Jakob Banningh naar binnen te gaan en langs de onderdanen van Van Waveren en Witsen bij den linkervoet van den sergeant te eindigen. Door het gedempte licht van het linkerpoortje wordt het perspectief tusschen de binnenko-

mende schutters, de beide aan 't lager einde der tafel gezeten en stil genietende gasten en den bedaagden krijgsbroeder aanmerkelijk verhoogd. Alles te zamen neemt ook den geringsten indruk weg, als waren door den schilder aan beide zijden eener tafel in twee rijen te zamen 25 personen in twee rijen geplaatst. Genoemd effekt der teekening deed Van der Helst te krachtiger spreken, naarmate hij met te meer zorg zijn coloriet kon kiezen. Terzijde links de grijsaard, in het zwart zijden pak met goudgele moesjes en met rood zijden sjerp om zijn middel; binnen de grens der linkerhelft de vaandrig Banningh en in het midden van de rechterhelft Witsen en de achter hem staande sergeant met den speer, alle drie in 't donker fluweel, de vaandrig met een lichter-, de kapitein met een donkerder blauwzijden sjerp om hun middel. Tusschen dezen eene rijke wisseling van kleuren in de verschillende kleeding der voor- en achter den disch geschaarde gasten; door dit alles vereenigd gelukte het den schepper van dit Schuttersstuk een perspectief te verkrijgen, dat zijn doek zoo bekoorlijk maakt, in tegenstelling met den Roelof Bicker, waarin alle toepassing der doorzichtkunde wordt gemist. Uit dit oogpunt laat de Schuttersmaaltijd alle andere Schuttersstukken verre achter zich, uitgezonderd natuurlijk Rembrandts uittrekkend korporaalschap van Banning Cocq. Dit stelt weder op zijne beurt door de betooverende werking van licht en bruin Van der Helst in de schaduw.

Maar dienzelfden Schuttersmaaltijd beroove men van het grootste deel van zijn dubbel kozijn, zoo zelfs dat het effekt van het openstaand raam er mede verloren gaat; men beroove het overgeblevene door bijschildering van het effekt der tegenstelling tusschen het zonlicht en het groen der boomen; men beroove den vloer van zijnen voorgrond, en - ik durf vragen, of het te verwonderen is, dat de meerderheid der beschouwers, hoe ook vol bewondering voor portret en kleeding, met een onbevredigd gevoel het doek verlaat en, onkundig van de gepleegde heiligschennis, het platte, enge en gedrukte der voorstelling in haar geheel veroordeelt? Toch mocht van datzelfde doek, zoo verrukkelijk schoon in zijnen ongeschonden staat, in 't midden der voorgaande eeuw een Jan van Dijk naar waarheid getuigen: ‘Wy hebben hier het allerbeste Schildery die uyt het Penseel van Bartholomeus van der Helst oit is te voorschyn gekomen!’

Mijner dan ook het recht om bij het licht der geschiedenis een fijn kunstkenner als Emile Michel, aan wien ons vaderland zooveel verplicht is voor de kennis en waardeering onzer Hollandsche schildersschool der zeventiende eeuw, tot herziening te nopen van zijn ongunstig oordeel over Van der Helst. Zelf beriep ik mij op de juiste uitspraak van den Franschen kritikus betreffende den Roelof Bicker, maar tusschen dezen, met zijn gemis van alle perspectief, en het feest van den Munsterschen vrede met zijne éénheid in verscheidenheid, door perspectief en coloriet, is het verschil als tusschen de nacht en den dag.

V.

Geen schilderij is de laatste veertig jaar door reproductie zoo populair geworden en zooveel besproken als de Schuttersmaaltijd; konden de Maecenaten zich de staalgravure van Kaiser[1] of de ets van Unger[1] aanschaffen, de photographie zorgde voor eene goedkoopere vermenigvuldiging in verschillende grootte. W.J. Hofdijk gaf in Maart 1856 naar aanleiding van Kaisers gravure een met warmte geschreven opstel uit, versierd met eene afbeelding in omtrek 28 centimeter breed en 14 hoog;[2] in de ‘Konst en Letterbode’ van '56 (No. 13) bracht T. van Westhreene Wz., een woord van hulde aan graveur en gravure beide; de Kunstkronyk van '56 verscheen met een vers van A.J. de Bull Van der Helst - Kaiser 1648-1848; in *De Gids* van 1857 bracht een der redacteuren van dit tijdschrift (I: 537-566), Dr. J.P. Veth, eene welverdiende hulde aan den arbeid van onzen Nederlandschen graveur. F. Molenaar zond eene ets in het licht,[3] met bijschrift van den genoemden Kennemer meistreel; het Hoofdbestuur der Maatschappij ‘tot Nut van 't Algemeen’ gaf in den Volksalmanak van 1862 eene houtsnee van Charles Rochussen, met eenige dichtregelen van S.J. van den Bergh.

De heeren Binger en Chits te Haarlem bezorgden (1870), eene voortreffelijke photographie, plano royal, naar de teekening van Couwenberg, en de firma Tresling & Co. te Amsterdam

1 Amsterdam, Frans Buffa & Zonen.
1 Amsterdam, Frans Buffa & Zonen.
2 Amsterdam, Gebroeders van Es. In dit cahier bevindt zich ook de St. Nikolaasavond van Jan Steen. 1860.
3 Amsterdam, P.C.L. van Staden en Co.

(1871) eene chromo-lithographie van de schilderij naar eene teekening van H. Wolff (eigenaar de heer W.H.J. van Kempen te Amsterdam), en in den jongsten tijd wedijverden de school en de scheurkalender in de huiskamer met den tabaksfabrikant en den sigarenwinkelier om bij duizenden den Schuttersmaaltijd alom in ons vaderland bekend te maken, hetzij door rekenschriften voor de jeugd met een zéér goeden photographischen afdruk op den omslag, (door Roeloffzen en Hübner), hetzij door een schilderspalet als schild voor de spreuken van den dag, bedekt met de afbeelding der beide trapgevels met het Lam, hetzij door eene opzichtig gekleurde afbeelding als merk van het Nicotiaansch kruid, hetzij door een aardig steendrukje op de sigarenzakjes.

Eigenaardiger herinnering aan den feestdisch van Barth. van der Helst, reproduceerde men eenige der aanzittende schutters afzonderlijk, met den schuimenden bokaal of met een of ander gerecht in de hand, op de weelderige spijskaarten onzer dagen. Eigenaardigst van allen is eindelijk de Schuttersmaaltijd (met ‘de Nachtwacht’ van Rembrandt) als ‘tableau vivant’ geweest, in het Paleis voor Volksvlijt, ter gelegenheid van het feest der opening van het Rijksmuseum door Z.E. den Minister Heemskerk, 13 Juli 1885, in tegenwoordigheid van Z.D.H. Prins von Wied en H.K.H. Pruises von Wied. Het was Jos. A. Alberdingk Thijm, die ter herinnering aan het heugelijk feit eene voorafspraak schreef, door een acteur en eene actrice in den rol van Barth. van der Helst en zijne vrouw uitgesproken[1].

In Duitschland zorgde ‘Ueber Land und Meer’, onder F.W. Hackländer, in Dec. 1862 voor eene verspreiding van ‘Das Schützenfest in Amsterdam zur Feier des westphalischen Friedens (1648) von Bartholomäus van der Helst’ door eene houtsnee naar de gravure van Patas - altijd nog als spiegelbeeld met de linkerhanden! - met bijschrift van Dr. Karl von Lützow; eindelijk verscheen in Frankrijk nog eens, na het werk van Charles le Brun en Duchesne Ainé, in 1875 eene nieuwe uitgaaf van het ‘Musée de Peinture et de Sculpture’ door Louis et Réné Menard en als jongste herinnering in

1 Nieuwe Rotterdamsche Courant 14 Juli 1885, derde blad. - Door de leden van ‘Pulchri Studio’ in 's Gravenhage was dezelfde voorstelling gegeven in 1879 ter herinnering aan het huwelijk van Z.M. den Koning en H.M. Koningin Emma.

1888 eene merkwaardige reproductie van de schilderij in hare oorspronkelijke grootte door Gaillard in het prachtwerk: ‘Le costume historique par M.A. Racinet’ (Tome V.)[1]. Merkwaardig herhaal ik, omdat zij de eenige mij bekende is, die, ofschoon zij naar de *groote* photographie in 4 stukken van Braun genomen werd - en deze heeft natuurlijk alléén het onderraam - toch ook het bovenraam met het gordijn teruggeeft. Ongetwijfeld heeft de heer Gaillard, met behulp eener andere reproductie van vóór 1815 (die van Patas?) Van der Helst recht willen laten wedervaren.

Opmerkelijkst van alles is intusschen met het oog op diezelfde steeds toenemende verspreiding, dat er zelden juist in tegenovergestelden geest een grooter ommekeer heeft plaats gevonden in de waardeering van denzelfden Schuttersmaaltijd. Tegenover de ondubbelzinnigste loftuitingen van het verleden staat de afbrekende kritiek van het heden.

Ter eene zijde leze men bij Campo Weyerman (1729)[2] betreffende het meesterstuk van dezen ‘Conterfytselschilder’: ‘Alle de Beelden op dat wonderlijk schoon Konsttafereel zijn zo heerlijk gestelt, zo vast getekent, de troniën zo natuurlijk gekoloreert, den aard der onderscheyde stoffen in de kleedyen zo kennelijk, en de goude en zilvere Kelken, en de andere Feestcieraden zo eygentlijk en zo uytvoeriglijk gepenseelt, dat zelfs de Onkunde dat stuk met verwondering moet beschouwen. Daar wort getuygt, dat een zeker Konstkenner, in de tegenwoordigheyt van onderscheyde Heeren, die dat stuk bekeeken, zich deeze woorden liet ontvallen: Zo' er eenige Schildery op deeze Warelt aanbiddelyk is, zo hoeft men na geene andere Lande te gaan om 'er beter voorwerp te zoeken want zy zullen in zyn soort, zo niet gevonden worden’ - ter andere zijde uit onzen tijd het woord van Fromentin[3]: ‘Je ne vous parlerai de Van der Helst ni aujourd'hui, ni probablement à aucun moment. Quant on vient de voir les Frans Hals à Haarlem, on peut sans inconvénient tourner le dos à Van der Helst pour ne plus s'occuper que de Rem-

1 Paris. Librairie de Firmin Didot & Cie. Rue Jacob 56. Eigend. Bibliotheek der Gemeente Rotterdam.

2 De levens-beschrijvingen der Nederlandsche Konst-Schilders en Konst-Schilderessen, II. bl. 121, 22, MDCCXXIX.

3 Les Maitres d'antrefois. Belgique-Hollande. Paris E. Plon et Cie, imprimeurs-éditeurs 10, rue Garancière, 1876.

brandt.' Ter eene zijde hetgeen Houbraken schreef[1]: 'Vergeefse moeite zoud men zich aandoen om elders tot dit een weêrgaa te vinden, ja indien 'er een schildery is, dat de naam van volmaakt voert, zo mag dit Stuk boven aan staan' - ter andere zijde, als Busken Huet met toepassing op den Roelof Bicker én den Schuttersmaaltijd zoo weinig waardeerend mogelijk zegt: Van der Helst weet van een doelenstuk niets anders te maken dan eene min of meer statige groep, de eene helft de andere komplimenterend, of vereenigd aan één tafel, den beker op de knie[2]. Ter eene zijde de uitspraak van niemand minder dan van Josua Reynolds (1781)[3]: 'This is perhaps the first picture of portraits in the world' - ter andere zijde de verklaring van Maxime du Camp[4]: 'Je vois que c'est une première étoile de troisième ou quatrième ordre... ce n'est point un chef d'oeuvre' (1857). Ter eene zijde het woord van Charles le Brun (1792): 'Jamais aucun peintre n'a représenté la nature avec plus d'art et de verité. Composition, correction, couleur, harmonie, exécution, toutes les qualités requises pour faire un grand peintre, se trouvent reunies dans ce tableau. Pour juger jusqu' où peut aller la peinture, il faut voir ce chef d' oeuvre, qui n'a été surpassé par aucun peintre' - ter andere zijde Bürger[5]: 'La lumière presque égale d'un bout de la toile à l'autre, divise trop l'attention. L'oeil saute d'une figure à un costume, admire un instant, s'égare, se fatigue et ne transmet à l'esprit qu'une impression multiple' (1864). Eindelijk ter eene zijde Duchesne aîné: 'Dans ce chef d'oeuvre de l'école Hollandaise, composition, couleur, harmonie, expression, tout est beau, tout est parfait. Van Dijck et Rubens n'auraient pas fait mieux' (1812) - en ter andere zijde, als Emile Michel van den Roelof Bicker heeft gezegd, dat Van der Helst zich niet bekommerde om de eenheid van zijn werk en er zelfs niet aan dacht om het effekt zijner schilderij te concentreeren, laat hij na eene

1 Schouburg der schilders en schilderessen, 2de druk, II bl. 9.
2 Het Land van Rembrandt, Haarlem H.D. Tjeenk Willink II: 2, 415.
3 A Journey in Holland.
4 En Hollande. Lettres à un ami. Paris Poulet-Malassis et de Broise Libraires-éditeurs 9, rue des Beaux-Arts 1859.
5 Musées de la Hollande. Amsterdam et la Haye. Etudes sur l'école Hollandaise. Paris. Ve Jules Renouard, libraire-éditeur 6, rue de Tournou 1858.

vergelijking van dit doek met den Schuttersmaaltijd, vreemd aan alle hoogschatting volgen: ‘La seule différence que l'on y puisse signaler, c'est que non seulement on y boit, mais qu'on y mange.’ In deze uitersten van weerszijden schuilt - wie durft het ontkennen - overdrijving. Doch onafhankelijk hiervan eischt het zonderling verschijnsel zelf verklaring; zij ligt in het eenvoudig maar sprekend feit, dat ter eene zijde de schilderij werd beoordeeld *vóór*, ter andere zijde *ná* de afsnijding. En waarlijk, wie den Schuttersmaaltijd ziet, zooals hij nu is - zonder voorgrond en van boven zonder lucht om te ademen - zal wel moeten erkennen, dat niemand op het gebied der kunst de geheel eenige waarde van dit doek langer kan handhaven, trots de groote waardeering, welke het voorgeslacht er terecht aan heeft toegekend. Ik laat nu voor het oogenblik de beoordeeling van sprekende gelijkenis van elk portret, van kleeding en coloriet rusten; het geldt de schilderij in haar geheel; en dan hebben beiden - Maxime du Camp en Charles Blanc - volkomen gelijk, als eerstgenoemde schrijft: ‘Je vois pour tant de personnages *une toile trop basse* qui ne laisse pas au ciel le développement, dont il a besoin pour faire suffisamment valoir les figures; c'est le diamant de la Hollande dit on: je ne trouve pas;’ en laatstgenoemde: ‘Rembrandt eut choisi *une toile plus haute* qui lui eût permis d'agrandir le champ de la composition et de ménager à l'oeil plus de repos.’ Dubbel betreurenswaardig dan, dat beide kunstkenners, niets wetende van de lotgevallen dezer schilderij, juist in datgene Van der Helst hebben *moeten* veroordeelen, waarin hij toch bij het licht der geschiedenis veeleer op de hoogste waardeering aanspraak maken mocht.

Hierin is hèm *onrecht* wedervaren. En al ware het alleen, dat deze studie er iets toe bij mocht dragen om dat onrecht te herstellen, en hiermede allen, landgenoot en vreemdeling, die een hart hebben voor den roem onzer Oud-Hollandsche schildersschool uit de zeventiende eeuw, te winnen voor een juister oordeel over Van der Helst en daarmede voor de bewondering van zijn grootsch talent: dàn zou ik den tijd en de inspanning aan haar besteed rijkelijk beloond achten.

In elk geval passe niemand meer op den Schuttersmaaltijd toe, wat Flanor schreef met toepassing op Rembrandts mees-

terstuk: ‘de *zekere* wetenschap dat de Nachtwacht gemutileerd is en *wanneer* dat geschiedde, lijkt te veel op eene negatie om er erg dankbaar voor te zijn.’ De beste hulde, welke het nageslacht aan Rembrandt en Van der Helst konden brengen, zou wel deze zijn, dat de bezitters van teekeningen naar hunne schilderijen, zooals zij in ongeschonden staat zijn geweest, dezen vermaakten aan het Rijksmuseum, waar zij in lijst en achter glas in een afzonderlijk vertrek ter beschouwing konden worden geplaatst[1]. Dan zou men voor 't minst erkennen, dat Van der Helst *de hervormer* der schuttersstukken geweest; dat hij, niettegenstaande de door hem afgebeelde personen aan een disch vereenigd werden, in het geheel toch zulk een perspectief en harmonisch coloriet heeft weten te brengen, dat de toeschouwer één geheel ziet.

Wat nu de waardeering, ja, de bewondering van de afzonderlijke deelen van het geheel betreft, stemmen alle deskundigen samen. Reeds Houbraken schreef: ‘In dit stuk is het naakt zoo natuurlyk, helder en gloeijent, de onderscheide stoffen der bekleedingen onderkennelyk in haar aart waargenomen; Goude en Zilvere kelken, en andere Feest- en Discierselen zoo uitvoerig natuurlyk en konstig geschildert, dat men zig daerover moet verwonderen.’

Dezelfde Bürger, die schrijft ‘L'oeil saute d'une figure à un costume’, erkent toch ‘Tout est executé avec une correction scrupuleuse qui ne sacrifie aucun détail, mais aussi avec une largeur et une justesse de touche, avec une abondance de pâte, qui sauvent de la minutie cette éclatante peinture;’ dezelfde Viardot[2], die het gemis van eenheid in den Schuttersmaaltijd gispte, bracht toch zijne onverholen hulde in de woorden: ‘On a pu dire avec justice de cette foule

1 Ik moet hier den wensch aan toevoegen, dat door samenwerking van eenige Maecenaten een onzer uitnemendste vaderlandsche kunstenaars in staat mocht worden gesteld, om met de etsnaald zoowel van Rembrandts uittrekkend corporaalschap van Banning Coeq als van den Schuttersmaaltijd van Bartholomeus van der Helst eene reproductie te maken, welke ons beide doeken in hunnen oorspronkelijken staat te aanschouwen geeft. Eene kunstlievende firma als Frans Buffa en Zonen zou door de uitgaaf er van zulk eene onderneming zeker gaarne steunen. En zoowel tijdgenoot als nakomeling zouden nog beter in staat worden gesteld, om het genie en het talent onzer beide grootste schilders uit de zeventiende eeuw te leeren waardeeren en bewonderen.

2 Les merveilles de peinture. Paris. Libraire Hachette et Cie. Boulevard Saint-Germain N°. 79.

de portraits rassemblés sur la même toile, qu'ils sont parfaits à ce point, que l'on peut encore reconnaître dans chacun d'eux la condition sociale, le caractère, le tempérament. Il a peint les hommes, les choses, la vie du temps.' Dezelfde Charles Blanc, die aan Van der Helst zoowel het onverantwoordelijk lage en gedrukte zijner schilderij verwijt, schrijft toch: 'Mais il faut le dire, en revanche quelle variété admirable et combien de morceaux, vus séparément, sont de véritables prodiges. Chaque tête est étudiée avec une exactitude inénarrable et toujours peint dans le sentiment qui lui convient. Van der Helst ne s'est pas contenté de modeler les têtes et les mains à ravir, il les a individualisés avec une finesse, une application surprenante et peut-être sans exemple.' Niet minder waardeerend schreef eindelijk onze Dr. A. Bredius in zijne jongst verschenen 'Meisterwerke der Königlichen Gemäldegalerie im Haag' over Van der Helst: 'In het getrouw teruggeven van de door hem geschilderde personen staat hij op den hoogsten trap. Hij bezat een groot talent voor harmonische werking van kleuren; de schutters in hunne bonte, schilderachtige kleeding, gaven hem de gelegenheid een palet aan te leggen rijk aan vormen; toch zal niemand over bontheid in 't geheel hebben te klagen.'

VI.

'Lot en leedgenooten' noemde ik in mijn voorgaand Gidsartikel Rembrandt en Van der Helst; lot- en leedgenooten - herhaal ik, nu het ons gebleken is, hoe ook de Schuttersmaaltijd evenzeer door afsnijding verminkt werd als het Korporaalschap van Banning Cocq. Moeielijk zou ik intusschen met die herinnering dit opstel kunnen besluiten, zonder bij een terugblik op beide studiën vereenigd in weinige regelen eene vergelijking te treffen tusschen den hervormer van onze Hollandsche Doelestukken der zeventiende eeuw en hem, die in ééne enkele schepping van zijnen geest de apotheose van het Schuttersstuk heeft voortgebracht.

Eigenaardig drukte Karl Wörman zich uit in zijne 'Geschichte der Malerei': 'Man muss nicht Rembrandt, sondern die Natur neben Van der Helst sehen, um ihn lieb zu gewinnen'; bracht onze Weener kunstbeoefenaar met die woorden

eene waardige hulde aan den schepper van den Schuttersmaaltijd, toch deed hij zulks met een geopend oog voor hetgeen Van der Helst, bij eene mogelijke vergelijking met den vorst onzer schildersschool, daghelder zou blijken te ontbreken. Trots de erkenning van al de schoonheden in het vredefeest door Van der Helst op zich zelf beschouwd - de sprekende gelijkenis, het schilderachtige der groepeering, de harmonie der kleuren, het meesterschap in de teekening der handen, de klaarheid en helderheid van licht - krijgt Wörman den indruk van ‘hart und kalt’, indien hij onmiddellijk na eene schilderij van Rembrandt voor datzelfde doek zich nederzet. Moet de overdrijving in laatstgenoemde woorden alléén worden geweten aan den *verminkten* Schuttersmaaltijd; toch dragen zij - ook al zien wij hem onverminkt voor onze verbeelding - eene kern van waarheid in zich, voor zoover men bij Van der Helst dien betooverenden indruk mist, welken Rembrandt met zijn meesterschap over licht en bruin kon en moest maken. Dezelfde personen - door Van der Helst volmaakt naar het leven weergegeven - ‘ils manquent’, schrijft Viardot, ‘de cette lumière créée qui l'illumine, ils sont plus simples et plus vrais que l'apparition rembranesque.’ Van der Helst geeft ons de natuur in werkelijkheid, Rembrandt wist haar te overstralen met het licht van zijn genie. ‘De zon was zijne bijzondere vriendin en deed in het donker van zijne tafereelen hier een zilveren straal en daar een gouden vonk en ginds een onverwachten gloed schitteren, die het geheel bezielde en verwarmde. Voor zijn werk staat gij den eersten en den laatsten keer even diep getroffen stil. Hij heerscht waar hij zich vertoont.’[1] Maar voor het genie doet het talent onder. Alzoo voor Rembrandt ook Van der Helst. Met de erkenning hiervan is ook het richtsnoer aangewezen voor eene juiste beoordeeling en waardeering van beider kunstwerken, zoowel op zich zelf beschouwd als met elkander vergeleken. Wij roepen ons daarbij hunne meesterstukken voor den geest, zooals zij oorspronkelijk werden ontworpen en voltooid. In beiden aanschouwt men een grootsch geheel, in groepeering en coloriet, en toch - welk een verschil! Niettegenstaande Van der Helst de meerdere is in het sprekend afbeelden van elk dezer vijf

1 S. Gorter, *de Gids* van December 1867.

en twintig personen - daarmede vervulde hij tot in 't kleinste getrouw de hem opgedragene taak - toch blijft hij de mindere tegenover Rembrandt, ofschoon deze, bij een ongeveer even groot aantal schutters ‘na veeler gevoelen’, zooals Samuel van Hoogstraten schreef, ‘meer werks heeft gemaekt van het groote beelt zijner verkiezing [Banning Cocq], als van de bijzondere afbeeltsels, die hem waren aenbesteet.’ Waar het geheim zijner meerderheid in school? In den tooverstaf, waarmede zijn geniale geest over licht en bruin in elk zijner scheppingen heerschappij voerde. Dat onovertroffen heerlijk zonlicht, geschakeerd door die sterkere en zwakkere schaduwpartijen op voor- en midden- en achtergrond, tot dat diepe donker der poort, ondoordringbaar voor het oog - het hult het geheel als in een dichterlijk waas, bij de aanschouwing waarvan wij zeggen: ziedaar *de apotheose* van het schuttersstuk uit de Hollandsche schildersschool der zeventiende eeuw!

Verre is het er intusschen van af - en hierop moet ik met nadruk wijzen - dat alle beoefenaars der kunst dezen zelfden indruk met zich nemen, en in Rembrandt den meerdere erkennen boven Van der Helst. Herinnerde ik reeds vroeger, hoe onze Potgieter niet schroomde aan den Schuttersmaaltijd, vergeleken met Govert Flincks ‘Schuttersfeest’ en Rembrandts ‘Nachtwacht’ den eerepalm aan het eerstgenoemde toe te kennen en als ‘het hoogste der drie’ te roemen - in den zelfden geest schreef Charles le Brun (1792): ‘Vis-à-vis de cette inimitable production - le banquet de la garde civique d'Amsterdam - est la garde bourgeoise par Rembrandt, *mais ce dernier tableau ne peut soutenir la comparaison*. Dès qu'on a jeté les yeux sur celui de Van der Helst, on ne peut plus le quitter; un charme secret y attache. Les hommes y sont vivans; tout y est animé; c'est un tableau désespérant pour tous les peintres.’

Die waardeering te verdedigen met een beroep op het welbekende ‘de gustibus non est disputandum’ - dit acht ik te dezer plaatse in strijd met den eisch der *waarheid*. Immers ontbrak den grooten Franschen kunstkenner de *juiste* maatstaf ter beoordeeling: hij zag den Schuttersmaaltijd nog *in ongeschonden staat*, terwijl hij van Rembrandt alleen het *verminkte* doek kon beschouwen.

Overigens zal de voorliefde bij de keuze tusschen beide stuk-

ken, zooals zij nu zich aan ons oog vertoonen, wel samenhangen met de persoonlijkheid van den beschouwer[1], hetzij deze zich meer getrokken gevoelt tot de natuur zooals zij in de werkelijkheid wordt gezien, of tot de natuur onder het hooger licht der poëzie. ‘Chaque morceau’ - schrijft Bürger - ‘peint à la perfection, est bien amusant et bien instructif pour les artistes, mais l'ensemble ne vous saisit point comme la poétique peinture de Rembrandt, qui est en face.’ Onafhankelijk van dit laatste behoudt intusschen de getrouwe afbeelding der werkelijkheid hare volle waarde, zoodra zij voldoet aan den onafwijsbaren eisch van het ideaal van het schoone: *éénheid in verscheidenheid*. Aan dien eisch heeft Van der Helst met de schepping van zijn vredefeest met eere voldaan. ‘Die aüssere Wahrheit kann nicht grosser gedacht werden.’ ‘Die Schützenmahlzeit van 1648 ist an Lebendigkeit der Anordnung, an Freiheit der Bewegungen, an Individualität der Köpfe, der Hände, der Gestalten, an Flüssigkeit und Sorgfalt der Ausbildung neben den grossen Schützenmahlzeiten des Frans Hals, *das Hauptbild* dieser Gattung.’[2] Zulk een doek kon alléén hij voortbrengen, dien de muze der kunst met meer dan gewone talenten had begiftigd. Met Busken Huet worde het dan ook voor goed erkend ‘dat men ten onrechte Van der Helst een koel schilder noemt, meer teekenaar dan kolorist, meer leverancier dan kunstenaar, meer dienaar van het publiek dan van het schoone.’ Met hem verwijs ik nog eens naar het juweel van Potters beeltenis in het Mauritshuis. ‘Al de vereering van Van der Helst voor het genie van den jongen kunstbroeder; zijn leedgevoel over het ontijdig doodvonnis in die trekken, zijn geloof in de ondanks alles den veroordeelde gewaarborgde onsterfelijkheid, staat uitgedrukt in het beeld van den jongeling met de lange goudblonde haren, den zwart fluweelen mantel en die blanke hand, welke aan de hand eener vrouw zou doen denken, indien men niet wist tot welken cyclopischen arbeid zij al vroeg in staat was.’[3].

1 Natuurlijk rangschik ik hieronder niet den smulaard-kunstbeschouwer, die voor den Schuttersmaaltijd stond te watertanden en bij het zien van den krijgsbroeder, met het vleeschgerecht in de linkerhand, sprekende tot den grijsaard, tot zijne ega zeide: ‘Hè, zulke varkenspootjes (1) moeten wij óók nog weer eens hebben.’

2 Karl Wörman.

3 Het Land van Rembrandt, II, 2: 410.

Datzelfde grootsch talent schilderde op den Schuttersmaaltijd, naar het schoone woord van onzen oud-hoogleeraar Veth[1], dien vaandrig met zijne krachtige athletische gestalte, zijn fier en edel gelaat, zijn rustigen en onbeschroomden blik, zijn op den stoel leunenden rechterarm, uit welks hand de gevederde hoed afhangt; zijne zwart fluweelen kleedij en het blauwe vaandel met de Amsterdamsche stedemaagd, welks breede banen over zijnen linkerschouder en langs zijne linkerborst afdalen; dien Frans Banningh wien, evenals zijne dischgenooten en menige gewapende burgercompagnie der Hollandsche steden, die meermalen hadden gedeeld in de vermoeienissen van den krijg, het hart in den boezem hoog moet kloppen bij de gedachte, dat eindelijk het trotsche Spanje de onafhankelijkheid der zeven landen had erkend, en dat door den vrede van Westphalen aan Neerlands burgers vrijheid van geweten, en eene zekere mate van zelfregeering en menig dierbaar recht verzekerd waren. Zóó zou men elke persoonlijkheid op zich zelve kunnen beschouwen; en zij het al dat de een meer, de ander minder onze aandacht trekt en boeit, toch schroom ik niet *onder zeker voorbehoud* op de samenvoeging van allen tot een geheel toe te passen de juiste beeldspraak van den heer Fr. D.O. Obreen, als hij in zijn werk ‘Le Musée de l'Etat à Amsterdam’[2] schrijft: ‘Ce tableau fait songer à *un collier de perles*, splendide par son ensemble comme par chaque détail.’ Onder zeker voorbehoud herhaal ik, dat men namelijk, ziende op den afgetakelden Schuttersmaaltijd, het parelsnoer zich niet denke om den zwanenhals eener jeugdige schoone, maar - in een benepen, onbehagelijk foedraal!

JOHS. DYSERINCK.

1 *De Gids* van 1857. I bl. 548.
2 Dornach (Alsace) et Paris, 43 Avenue de l'Opéra.

Een verlangen.

I.

- Er is niets dan mijn eigen gevoel, dacht hij. Dat is mij de eenige waarheid in de wereld.

Het was hem vreemd, dat hij daar liep, te midden van de drukte der boulevards, verloren tusschen den stroom van menschen, die kwam, met hem mede, en den stroom van menschen, die ging, tegen hem in, ieder van die menschen, naar het hem scheen, met een doel, dat hen zich deed haasten, elkaâr even stootend met de ellebogen, om zich een weg te banen en er eene seconde gauwer te zijn. Er waren weinig vrouwen onder; het waren meestal mannen, mannen met drukke bezigheden, en zij hadden iets nauwlijks aanduidbaar vijandigs tegen hem, als zagen zij dadelijk, dat hij niet een van de hunnen was, dat hij eene vreemde aspiratie met zich ronddroeg, die veel van de hunne verschilde, te veel, dan dat zij hem niet zouden duwen, onbeleefder dan zij het hen deden, die waren als zij.

- Ze hebben allemaal iets te doen, dacht hij; behalve ik. Ik heb nooit iets te doen .....

Hij bleef als werktuigelijk stil staan voor eene vitrine, die verblindde van juweelen, diamanten, die roze en gele stralen uitschoten als regenboog-meeldraden uit bloemen van licht, bloeiend in het licht van andere bloemen van licht: lichtbloemen, die, in trossen glazen kelken electrisch gloeilicht, als blauwig opalen lelies, bloeiden tegen het spiegelglas, dat zóo transparant was van klaarte, als was het er niet.

En hij verlangde, dat hij eene ziel zoû hebben van diamanten, hard en schitterend, materie van glans, maar toch materie: eene ziel van materie en die minder zoû lijden dan de zijne, die uit onzichtbaarheid en ontastbaarheid was samengeweven en leed.

Een paar vrouwen duwden hem nu even, voor die vitrine. Ze hadden zeker ook iets te doen, iets gewichtigs.

- En ik heb niets te doen! dacht hij. Wat zal ik toch doen?

Hij zag zijn gelaat in het, als water klare, vlak van den penantspiegel der vitrine, zijn bleek gelaat, dat in den dooden electrischen glansvloed als het gelaat van een doode was. En hij zag, dat hij zich nog niet had laten scheren en het was hem eensklaps een zeer aangenaam denkbeeld, dit nu te kunnen laten doen, bij den kapper, een paar magazijnen verder. Hij ging die paar passen voort met het gewichtige gezicht van die anderen. Hij had iets te doen.

- Maar daarna, wat zal ik dan doen? dacht hij reeds.

Hij was intusschen binnengegaan, had zich in den rooden leêren fauteuil neêrgezet, voor den spiegel, voor de marmeren toilettafel, die van nickelen flacons schitterde, als waren zij zilver, in het licht der electrische lelies. De barbier, met zijn krullekop en zijn glimlach, zelfgenoegzaam, strikte hem met vlugheid van vingers het servet om de kin, het eventjes frommelend over zijn boord. Hij steunde het hoofd achter op den leunstok neêr.

En terwijl hij over zijn wangen de kwast voelde draaien, die er het schuim van zeep blankvet op wreef, dacht hij aan een paar families, welke op dit uur, - half vijf - thuis waren en weldra thee dronken. Hij kon ze opzoeken, hij was gekleed. Maar het lokte hem niet toe: hij voelde er zich te dof voor, te lijdende onder zijn leed, te verlangende naar dat wat hij steeds zocht, nooit vond ....

De barbier wendde met lichte vingertoppen, glimlachend eerbiedig, zijn gelaat naar links en hij voelde de stalen scherpte van het mes over zijn opperhuid glijden, met een licht gekras tegen den baard in. Hij lag roerloos te staren naar de violette en vergulde rozetten van het plafond. De barbier wendde zijn gelaat naar rechts. Hij zoû weldra klaar zijn: wat was die barbier vlug ....

Zeker, hij zoû zijn vriend Brauws, den schilder, nu thuis kunnen vinden, dat was ongetwijfeld. Maar er waren daar altijd veel kennissen op dit uur; jonge schilders, opgewonden naturen, met veel vitaliteit, dol op hunne kunst, druk van woorden; soms ook enkele vrouwen, die naar musc riekten, een parfum, dat hem zoo ziek maakte.

- Wat zal ik dan toch in 's hemels naam doen? vroeg hij zich radeloos af.

Hij was gereed, hij waschte zich even met de punt van zijn servet, waarover de barbier enkele druppelen lait d'Iris goot; als een wit sap uit bloemstengels. Wanhopig viel hij weêr terug in zijn stoel, met een zucht. De barbier sloeg hem den kapmantel om, poeierde hem lichtjes de wangen.

- Punt mijn haren wat, en geef ze een coup de fer. En mijn snor ook.

Hij was blij dat alles gevonden te hebben. Hij zat nu rechtop, roerloos te staren op zijn gepoeierd gelaat, dat als een dood masker was, een masker van een tragischen Pierrot, met twee gloeiende zwarte oogen er in als gaten van git. De schaar van den kapper sidderde even langs zijne slapen, fijntjes wegknippend. Een tikje met een borsteltje om de haartjes af te nemen, klaar. Toen het ijzer.

Gelukkig, dit duurde langer, héel lang zelfs.

Hij herademde, nauwlijks toeziende, hoe de barbier hem voorzichtig frizeerde, met een zachte lauwte zijn kort haar eventjes kroezend. Hij dacht voort; hij kwam nog maar niet tot een besluit; hij wist nog niet wat hij doen zoû. Hij herinnerde zich zijn anderen vriend, Bells, die evenals hij in Parijs woonde zonder iets te doen te hebben, die op dit uur altijd zat voor het café de la Paix, achter zijn bitter-curaçao, de handen op zijn stok, te staren naar de drukte. Hij zoû met Bells kunnen dineeren en later ergens naar toe gaan .... Maar Bells maakte hem altijd nog melancholieker dan hij reeds was. Hij hield wel van Bells, maar Bells nu niet, niet Bells.....

- Als ik van avond naar de Francais ging: ze geven Phèdre met Adeline Dudlay, dacht hij met eene inspanning van wanhoop, want hij was geheel gereed, geschoren, den poeier afgeborsteld, zijne haren, zijn snor opgekroesd en geglansd met een nietsje van brillantine, zijne wenkbrauwen zelfs even aangetikt met een heel coquet borsteltje, en de kapper nam hem den mantel af, en boog hem glimlachend toe.

Maar ach, hij wist zelve niet waarom: de Français lokte hem ook niet toe; niets lokte hem toe, niets, niets....

Hij stond in zijne wanhoop dus maar op; de kapper borstelde hem af; hield zijn ulster op, gaf hem zijn stok, zijne handschoenen, wreef even de zijde van zijn hoogen hoed glad. Hij

betaalde, hij had hier niets meer te doen, hij ging, glimlachend de deur uitgebogen door den kapper, die hem opende....

- O, mijn God, wat moet ik doen, wat moet ik doèn, wat moet ik dòèn!! dacht hij buiten, in eene onmetelijke rampzaligheid, op nieuw doelloos verloren in de gewichtige drukte van al die menschen, die zich repten.

II.

Hij droeg een kroontje met vijf parelen op zijne visitekaartjes en zijne zakdoeken; hij had een fijn, zacht, innemend gezicht, een beetje bleek en treurig, met zijne groote zwarte, verlangende oogen. Hij was lang en bijna mager van tengerte en zijne kleeding was hem altijd zoo natuurlijk keurig, als was hij een met die kleeding en, zoo gekleed, geschapen.

Hij was onafhankelijk, hij! had eenig vermogen, een inkomen van tien duizend gulden ongeveer, dat hem, om zijne betrekkelijk kalme behoeften voldoende was om zeer goed te leven, nu hier, dan daar, zonder vast domicilie, voortgedreven door zijne rusteloosheid. Hij had wat familie in Holland, in Arnhem, in den Haag; hij had wat kennissen overal. Men mocht hem wel, al vond men hem wat stil om zijne acht en twintig jaren, al vond men hem altijd stil, te stil geweest. Want men beschouwde hem als een der gelukkigen op aarde, gezegend met voorspoed; men beschouwde hem als iemand met een goed voorkomen, van familie, van fortuin, van een beminlijk karakter: om dat alles moest hij gelukkig zijn.

En hij was het niet. Hij was het nooit geweest. Van kind af aan was hij het nooit geweest. Zijne ouders had hij vroeg verloren - nauwlijks heugden zij hem - en dit verlies had reeds dadelijk eene koude om zijne kinderjaren doen vriezen, die nooit meer ontdooid scheen. Zeker, zijne voogden waren goed geweest voor hem en hadden zijn welzijn betracht. O, het scheen hem toe of de geheele wereld altijd en altijd zijn welzijn had betracht, en hem reeds aan zijn wieg had beschonken met alle de gaven dezer aarde. Hij was immers vrij zijn leven in te richten, zoo als hij verkoos; hij was onafhankelijk van alles en iedereen, hij scheen als niet onder de gewone wetten maar onder bizondere geboren te zijn, die hem vergunden te leven in eene ideale vrijheid van beslommering-

loosheid; in eene ideale verlossing van de zorgen en het ge zwoeg der menschheid. En hij was nooit en nooit gelukkig geweest, omdat hem - en dit bijna eveneens van zijn wieg af - die koude altijd omringd had als een wijd ijslandschap der polen, verschieten van ijs, ver, blank, en zonloos. Nooit had hij de warmte van sympathie in zich gevoeld, nooit de warmte van ouderliefde, van familietoegenegenheid zelfs niet - zijne vroegere voogden waren eerlijke bankiers en mannen van plicht, zonder warmte, - en nog minder had hij in zich gevoeld den gloed van een vriendschap, de vlam van eene liefde. En toch had hij veel sympathie, zelfs liefde verwekt, maar die sympathie, die liefde, had hij niet kunnen beantwoorden met wederliefde en wedersympathie, en deze waren hem altijd noodig geweest om de warmte der eersten te gevoelen. Hij moest zelve lief hebben om gelukkig te zijn en nooit had hij een doel van liefde gevonden. Hoe hij ook, van kind af aan, om zich heen geblikt had, het was altijd dat poollandschap geweest, eindeloos perspectief van ijszeeën, waarover, langzaam, hooge ijsgebergten gleden met hemelhooge pieken van ijs, wijzend naar hemelen van zwaar opgehoopte sneeuw, die nog niet neêrviel, maar vaagwit dreigde. En o, hoe gevoelde hij niet, hoe had hij niet altijd gevoeld, behöefte aan warmte, aan gloed, aan vlam, aan vele vlammen, aan passie, die hem blaken zoû! In zijne ziel voelde hij een vuur, als een heilig vuur van nuttelooze liefde, die brandde voor geen god, daar, op dat eenzaam altaar van die ziel. Was het zijn schuld, dat hij nooit dien god had gevonden, dat hij nooit in de wereld een wezen, één maar, had ontmoet, waaraan hij zich wijden zoû, zooals het zich zoû wijden aan hemzelven? Eischte hij te veel, verlangde hij naar te veel hoogs, vergat hij, dat hij nog op een aardsche wereld was? Was hij misschien honderdmaal dat wezen voorbij geloopen, op straat, voorbij gespoord op zijn eindeloos gereis, als eene zusterziel, die men niet herkent? Had hij die zusterziel misschien afgestooten van zich, en dat wel duizendmaal? Of was het zijn Noodlot, dat menschen schept, wie Het beschenkt met alles, gaven der wereld, en wie Het onthoudt juist dát eéne, dat dien mensch stellen zoû boven àlle die gaven, dat zijn geluk zoû zijn, het doel van zijn bestaan, de oplossing van zijn levensraadsel...?

Nooit was hem dit alles duidelijk geworden en nooit was het hem duidelijk geworden waarom hij, zoo nutteloos, leefde. Waartoe moest dat zijn, dat bestaan van hem, dat zonder te vinden eindeloos gezoek van zijne ziel naar eene andere ziel; waartoe die gril van - wat het dan ook zijn mocht: Voorzienigheid, of Noodlot, of? - om hem te schenken zooveel wat den menschen vreugde geeft en hem te onthouden, o, ook zooveel: wat hemzelven het eenige was!

Hij dacht daar tegenwoordig niet veel meer over na - hij hàd dat gedaan - omdat hij toch zeker wist, dat hij niet zoû te weten komen. En dan, het kon hem niet veel meer schelen, het waarom, het waarom van de wereld, het waarom van hemzelven, raadsels, die hij vooral had pogen op te lossen toen hij zeventien, achttien was: een bleeke, stille, droomerige jongen met zijne groote, open, zwarte oogen van eindeloos zoekend verlangen. Méer kon het hem schelen, nu, nu nog, als man van acht en twintig, of hij vinden zoû, die ziel, die andere, waar hij zoo naar verlangde, naar smachtte, diep in zichzelven zonder dat ooit aan iemand te zeggen, zonder ooit iemand te laten blikken in die diepte..... Want - en dit was het juist - hij had nog nooit zoo iemand ontmoet, noch man, noch vrouw, die bij hem dat onwederstaanbaar, onherroepelijk, noodlottig verlangen had opgewekt zich te geven, zich te ontsluiten, zich te openen, opdat die man, die vrouw - die er niet waren - zien zouden zijn verlangen, smachtende in de diepte dier ontsloten ziel. O, hoe verlangde hij niet ze te ontmoeten! Hoe zag hij soms niet de mannen, de vrouwen, die hij kende, diep in de oogen als om er in te vinden een blik van aanmoediging tot zich te geven, een blik van tweelingliefde om hèn te nemen. En nooit, nooit! Hij had kennissen, zoo vele, verspreid over de wereld; hij had vrienden, enkele, die hem zeer mochten, maar hem niet zagen, onmogelijk zien kónden, in zijn gemoed; hij had acht maanden eene jonge vrouw zoo half en half lief gehad, eene vrouw, die hem aanbad, die met hem had willen gaan waar hij wilde, van haren man en haar kind weg; hij was vlak daarop verloofd geweest met een jong meisje, dat hem na een jaar lijdens tegen haar eigen zin zijn woord terug gegeven had, omdat ze inzag, dat hij niet genoeg voor ze voelde om heur man te zijn.

Waarom had hij niet gelukkig kunnen zijn met wat hij

ontving, waarom moest hij kunnen géven, om gelukkig te zijn en waarom vond hij nooit, zelfs niet onder hen, die hèm gaven eén wezen, dat ook hij verlangde te geven heel den schat van zijn hart?

III

Hij was stil, maar zijne verschijning had iets magnetisch sympathieks - en toch, toch! - iets, dat de verschillendste gemoederen aantrok, innam, veroverde. Het was eene zekere rustige nonchalance, alsof het hem niet kon schelen wat men van hem dacht, welken indruk hij maakte; eene nonchalance, door een zachten glimlach van voorkomendheid getint tot eene kalmte van aristocratie, die nooit hoog, nooit beleedigend was; dat alles óok uit nonchalance, omdat dat alles eigenlijk niet de moeite waard was, en omdat hij ook een ingeboren zachtheid had om nooit hoog, nooit beleedigend te zijn, zelfs niet in zijne grootste onverschilligheid. En dit gaf een spel en weêrspel van zachte tinten aan zijne wijze van voordoen, iets zoo natuurlijk voornaam teeders, dat iemand met de minste zucht tot menschenkennis niet de oogen van hem af kon houden, maar hem met den blik volgen bleef, bestudeerend hoe hij zich bewoog, hoe hij gedempt sprak of stil zat in zijn stoel met zijn zachten trek van treurig glimlachen om zijn kroessnor van blond bruin.

Hij trok aan, hij nam in, hij veroverde. Hij had eene bekoring, die niet te weêrstaan was. Men vond hem algemeen sympathiek. En nooit, nooit! Nooit had hij, onder alle die tot hem kwamen, gevonden die eene, die eene ziel zoû hebben, welke de zijne begrijpen zoû en lief zoû hebben in hare fijnste zielezenuwen, om haar en zich; lief zoû hebben met die sympathie, die twee als tot een samenvoegt in een engen cirkel, als in een gordel, die samensnoert, een ring, die knelt.

Verlangde hij dan zoo iets onmogelijks? Zoo iets niet te vinden, zoo iets ideaals? Was hij de eenige, die zoo verlangde of leefde er hier, of op eene andere ster, een, die als hij was, die smachtte als hij.... En leefde die, wanneer zouden zij elkaâr dan ontmoeten? Nog in dit leven? Na duizenden metempsychozen? O, het was hem geen gedweep, dit alles; het was hem een allerinnigst, allerreëelst verlangen naar die andere,

het was hem een allerreëelst gemis, een armoede, een gebrek, eene koude, dat poollandschap! Hij had zich reeds zoo dikwijls vergist, zich vergist in Brauws, in Bells, in die jonge vrouw, in dat jonge meisje, beurtelings meenende, dat in hen de ziel school, die hij zocht, zich korten tijd de illuzie scheppend, dat hij gevonden had, dat het poollandschap ontdooien zoû in zonneschijn. En - op het punt zich te geven, zich hartstochtelijk te geven, te ontsluiten heel het geheimenis van zijn gemoed als een leêg heiligdom, dat zich opent voor den god, die er troonen komt - was hij teruggedeinst, ziende, dat hij zichzelven willens, wetens bedroog in zijn brandend verlangen om te vinden, ziende dat hij nog niet gevonden had, dat het dàt niet was.... En toch, deinsde hij zoo terug, dan weifelde hij ook weêr dadelijk na, twijfelde hij aan de juistheid van dat inzicht, vroeg hij zich af:

- En als ze het wèl waren geweest? Als ik ze nu had afgestooten?

O, nooit, nooit! Nooit een zekerheid, nooit die bliksemstraal, die een sympathie als aanwijst, met zijn zigzag van wit vuur als onbetwijfelbaar aanwijst! En hij dwaalde voort, de wereld rond, glimlachende tegen de oppervlakkige sympathie, die hij overal hem naderen zag, glimlachende, omdat hij niet hoog was en zacht en weinig bitterheid in zich had en niets geen ironie. Zijn leed, dat hij zoo reëel voelde, knagende in hem als een honger, vulde hem met geene hatelijkheid, maar slechts met eene troostelooze melancholie, die zijne zwarte oogen wijd open deed sperren met hun langen, lángen blik van eindeloos verlangen. Misschien had hij dat leed nooit zoo reëel gevoeld, als hij van zijne kinderjaren af was opgebracht geweest in een nauwen kring van telkens terugkeerende banale werkzaamheid, van welke betrekking ook, die aan zijne dagen een cirkelloop zoû gegeven hebben, waarin hij geen tijd over hadde gehad tot diep zien in zichzelven - en dan nog: misschien, niet waar! want de nachten, de slapelooze, zijn àltijd aan ons, in het sepulker der duisternis, om te voelen het gevoel van ons leed. Maar hoe het ook geweest ware in dat geval, hij was een rijke-lui's-kind; voor eene betrekking had hij zich nooit voelen deugen, daar hij altijd een beetje vreemd op de wereld had neêrgezien, als eene wereld, waar men zooveel noodeloos draafde uit vele kleine ambitie en vele nuttelooze

bedrijvigheid schiep, zonder doel, terwijl hem het doel van het leven zoo weinig ingewikkeld en eenvoudig scheen: te beminnen en bemind te worden. Zoo had hij nooit eene betrekking kunnen nemen en had hij altijd in de totale vrijheid van zijn dag geleefd, in de totale onafhankelijkheid van zijn gemakkelijk bestaan. En zoo had hij allen tijd gehad tot diep zien in zichzelven, tot intens voelen van zijn smart.

En hij had dien honger zijner ziel even nijpend, nijpender misschien, voelen knagen, dan dat arme kind den hare voelde, daar op den boulevard, in hare flardende lompen, in den tochtwind van dien hoek, dien hij nooit omsloeg zonder een tweesou te geven, bijgeloovig om die aalmoes, en trillende in zijn verlangen, als hij de schorre stem van het bedelaarstertje hem hoorde nakrijschen:

- Dank je, meneertje: het zal je geluk aanbrengen!
- Denk je? ... Ik hoop het, mijn kind! had hij haar eens geantwoord.

IV.

Hij kon ze nooit voorbijgaan, bedelaars, of hij moest ze een der stukken koper geven, die hij voor ze klaar hield in het kleine zijzakje van zijn langen ulster. Als hij ze daar zag staan, zag zitten, één zelfs knielen op den kouden straat - een blinde, die zijn pet knielend ophield en uren lang daar onbewegelijk knielde - dan verbeeldde hij zich, dat ze niet anders waren, dan hijzelve, ook een bedelaar in de koû van zijn sympathieloos leven en dan gaf hij ze zijn aalmoes, zonder anders te kunnen, omdat het hem te onaangenaam aandeed ze voorbij te gaan zonder acht te slaan op hun armelijk geklaag, dat hem door de ziel sneed als met een kreet van hemzelven.

O, alles te hebben en niets te hebben! Te hebben de welvaart der wereld, de onafhankelijkheid van zijn individueel bestaan, een schijnbare overvloed van uiterlijke goedheden des Noodlots, en te missen het wezen, dat hij aan zijne zijde zoû willen zien deelen in dien overvloed; te gaan, in dien overvloed, alleen als een egoïst, een menschenhater, en eene liefde in zich te voelen blaken, die zich niet wijden kan, die niet kan overstelpen een ander met wat hijzelve ontving en wat toch waarde had voor velen. O, en geene uiting te durven geven aan

dat leed, op geen enkele wijze, want zoo hij had dúrven uiten tot een enkele, zoû hij ook gevonden hebben, die ander, en zoo hij had kúnnen uiten tot allen, zoû hij artist zijn geweest, bezieler van het doode woord, en hij was geen artist, tenminste geen artist, die schiep, mocht hij ook artist zijn in zijn eigen gevoel, zijn eigen smart, in de verfijning daarvan, alsof hij zijne ziel tot een kunstvoorwerp van smart verfijnde. Neen, zelfs die troost was niet de zijne; uitingloos moest hij blijven gaan, verteerd door den honger van zijn eenzaam hart, als een gierigaard, die schatten heeft, schatten van gemoed en ze in dat gemoed opsluit en armoede lijdt ....

V.

Zoo hij nu nadacht over zijn leed en zich afvroeg, waarom hij niet vond, terwijl zoo velen vonden, besloot hij tot dit: wat hij eischte was het absolute, het volmaakte, het geheele, en die menschen, ze stelden zich tevreden met wat relatief, onvolmaakt en ten deele was. Hij had zich nooit met het ‘bijna’ der wereld kunnen verzoenen en dit bijna had hem altijd doen lijden. Alles wat hij in de wereld om zich heen zag, alles wat men schoon noemde en edel, vond hij ‘bijna’ en dit gemis van nog iets, dat, niet missende, eene volmaaktheid zoû geboden hebben, had hem altijd zijne waardeering van wat schoon genoemd werd en edel, vergald. Hij was ook wanhopig, dat hij altijd het eerst zag, wat ontbrak, dat hij zich nooit geheel kon geven aan welk gevoel van goedkeuring of bewondering ook, dat zijne gevoelens zelve ook altijd ‘bijna’ waren. O, zoo hij nog eens geheel konde voelen! Hem hinderde het ‘bijna’ zoo wel in een plooitje van zijn anders onberispelijken smoking, in een enkele minder mooi gedrukte letter op zijn visitekaartje, als in de onvolkomenheid der allerhoogste kunst en het leven zelve.

De wereld was ‘bijna’ en, erger nog, de wereld was oud, afgesleten, onfrisch! O, hoe leed ook daaronder zijne ziel, die niet één ideaal had, als een afgod, maar die hèt ideaal wilde, als de hemel! De wereld was oud en onfrisch, en iederen dag werden er in die versleten wereld nieuwe zielen geslingerd, jonge zielen, die er in moesten ademen den stikstof harer versterving, die er in moesten ouder worden, er een tijd moesten

blijven leven, blijven lijden.... O, die onfrischheid, die onreinheid, die melaatschheid der wereld! Hij vond ze in alles, in den modder van de straten, in het zweet van zijn eigen lichaam, in het bewust dierlijke van zijne eigen ziel! Geheel de klaarte van het eerste leven, geheel de reinheid der eens jonge wereld, het Eden van Genesis, was als verweerd door den walm van pestadem dier onreinheid! O, eene reine ziel te hebben en volmaakte ledematen! Rein te leven een leven van reine sympathie in een wereld van volmaaktheid! En als hij zoo dacht, las hij Dante's Paradiso of Sully's Bonheur en hinderden hem de theologie van den eerste, de filozofie van den anderen en van beiden: wat er onafwischbaar conventioneels kleefde - moest kleven, omdat zij menschen waren - aan hunne menschelijkheid.

O reinheid, frischheid, naïveteit! Naïveteit vooral, de aanbiddelijke naïveteit van eerste indrukken, eerste gevoelens, van eerste pogingen, van àlleréérste maagdelijkheid, de sneeuwzuivere bloesem van eene lente van onuitsprekelijke naïveteit! Een wereld van transparente kinderzielen, die naïf zouden lachen uit een wolk van frischheid! De eerste dauw van eerste dageraden en daarin louter te baden zijn leven en zijne ziel, tot ze weêr kinderziel zoû wezen in weêr kinderleven, en dan glimlachend te zijn, leedloos te zijn in doorglanzige volmaaktheid! En zoo te blijven, niet ouder te worden, lang, láng zoo te blijven in het limpide roze en het etherische goud van aller-, allereerst uchtendgekriek! Niet op te wassen, maar klein te blijven, naakt en klein in zondelooze onschuld, te lachen en te zingen met oogen en monden van naïveteit, hoog boven den modder en het zweet, lief te hebben met alleén naïveteit, met liefkoozingen zonder wellust, met zoenen van ziel!

VI.

Hij herinnerde zich altijd de verontwaardiging van zijn vriend Brauws, den schilder, eens in den Louvre voor de Venus van Milo.

- Ik zoek altijd naar haar armen en ik zie dadelijk, dat ze er uitziet of ze pokdalig is, had hij durven zeggen. Ik kan niet geheel mooi voelen voor verminkte beelden: ze doen me pijn....

- Heb je dan geen imaginatie genoeg om je voor te stellen wat dit beeld vroeger is moeten zijn, voór het verminkt was, zelfs al zoek je dan nòg naar die armen! had Brauw boos gezegd.

Hij had zijn hoofd geschud, met zijn zacht smartelijken glimlach.

- Als ik het dan had kunnen zien, had ik er iets anders onvolmaakts in gevonden.... Wees niet boos op me, ik ben immers zoo, ik kan er niets aan doen. Ik zie dat onvolmaakte altijd, zoowel in de kunst, als in het leven.

- Maar het onvolmaakte in het leven is soms juist het artistieke! had Brauws uitgeroepen.

- Dat kan wel zijn ... Maar jij spreekt en voelt als artist en dat ben ik niet; ik ben maar een gevoelsmensch, en voor zoo een wezen is het onvolmaakte: pijn! was zijn deemoedige verontschuldiging geweest.

Hij kon er niets aan doen, hij was zoo. Hij zag het gemis, hij leed onder het ‘bijna’ in plastische kunst; hij hoorde het, hij leed er onder, in muziek; hij voelde het, en leed, in litteratuur. En het zeerst voelde hij het, in het leven van het gevoel zelve, want hij kon niet geheel voelen voor iemand, in wien hij een gemis zag, of een ‘bijna’ bespeurde.

- Hoe heerlijk van iemand te kunnen houden om zijne fouten, zooals een vrouw! dacht hij dan. ‘Geheel’ te kunnen voelen, zooals een vrouw dat kan. Ik voel als het eenige doel van mijn leven: dit nog eens te kunnen en ik weet, dat ik dat doel nooit bereiken zal...

Parijs, Dec. '90.

LOUIS COUPERUS.

Fransche verzen.[1)]

III.

Zonder rijm geen fransche verzen.

Tegen die stelling is, meen ik, niets in te brengen, ook al erkent men dat Théodore de Banville te ver ging, toen hij, in navolging van Sainte-Beuve, die gesproken had van ‘l'unique harmonie,’ het rijm ‘het geheele vers’ noemde.

Dat een juiste plaatsing der rythmische accenten minstens even onmisbaar is voor den muzikalen indruk dien het vers moet te weeg brengen, dat aan de harmonische mengeling der klanken vooral niet minder zorg moet besteed worden dan aan de keuze van het rijmwoord, zullen de beste dichters gaarne toegeven. Maar hoog, heel hoog aangeschreven staan met dat al de eischen van het rijm. En wanneer het hoofd der symbolistische school, Paul Verlaine, in zijn *Art poétique* minachtend uitroept:

> O qui dira les torts de la Rime?
> Quel enfant sourd ou quel nègre fou
> Nous a forgé ce bijou d'un sou
> Qui sonne creux et faux sous la lime?

dan is dit niet meer dan eene boutade, waarin hij zijn wrevel uitspreekt over den arbeid der ‘ciseleurs,’ die de innerlijke muziek van het vers verwaarloozen, om enkel en alleen den slotklank zoo fijn en verrassend mogelijk te maken. Hij heeft immers zelf, voor zoover ik weet, geen enkel rijmeloos vers geschreven.

1) Zie *De Gids* van April II. blz. 130 vlgg.

Ook zij die het sterkst de waarde der rythmische beweging hebben doen uitkomen, zooals Quicherat en Becq de Fouquières, erkennen, dat het fransch met rijmelooze verzen geen weg weet. ‘La rime est le fondement et la condition de notre poésie,’ zegt de eerste[1], en de ander: ‘la rime est la caractéristique de l'unité de mesure;... qu'une rime se dérobe à notre oreille, le rythme est en un instant détruit’[2]. En een der vernuftigste onderzoekers van de wetten waardoor het fransche vers beheerscht wordt, de graaf de Gramont, zegt met niet minder overtuiging: ‘Het rijm is hoofdzaak in onzen versbouw. Van al de romaansche talen is de fransche de eenige die geen rijmelooze verzen verdragen kan. En daar geen dichter van eenige waarde ooit beproefd heeft zulke verzen te maken, mag men gerust aannemen, dat het rijm onmisbaar is voor het fransche vers’[3].

De reden van die onmisbaarheid is, na hetgeen wij hierboven over de structuur van het fransche vers geschreven hebben, niet moeielijk te ontdekken. Wat in andere talen rijmelooze verzen mogelijk maakt, is de vastheid, de gelijkmatigheid der rythmische beweging. Deze, wij zagen het, bestaat in het fransch niet, mag daar zelfs niet bestaan. Welnu, bij die zwakke en telkens gevariëerde accentuëering, die in den franschen versbouw regel en wet is, zou de indruk der éénheid van het vers niet sterk genoeg wezen, zou het innig verband dat tusschen twee of meer versregels bestaat, niet gevoeld worden, indien de rijmklank niet duidelijk liet hooren dat die eenheid afgerond, dat het vers uit is. Waar de maatslag ongeregeld en onzeker is, daar kan een flink slotaccoord niet gemist worden.

Men heeft beproefd ook in het fransch rijmelooze verzen te maken. Doch die proeven hebben altijd plaats gehad onder vreemden invloed; uit zich zelf is nooit een fransch dichter er toe gekomen om het rijm prijs te geven.

Aan de meest interessante dier proeven mag ik hier even herinneren.

Een eigenaardige plaats bekleeden, in de geschiedenis van

1) *Traité de la versification française*, p. 46.
2) Becq de Fouquières, *Traité de versification française*, p. 58.
3) *Les vers français et leur prosodie*, p. 40.

den franschen versbouw, de zoogenaamde metrische verzen, door een lid der Pleïade, Baïf, en door enkele andere dichters uit de XVIe eeuw, zooals Jean Passerat en d'Aubigné, vervaardigd. Het was niet meer dan natuurlijk dat in dien tijd, in die school van letterkundigen die Griekenland en Rome in Frankrijk wilde doen herleven, het denkbeeld ontstond om ook in het fransch versvoeten te bouwen naar antiek model, verzen te maken volgens de regels der quantiteit.

Ongelukkig bestaat het onderscheid tusschen korte en lange lettergrepen in het fransch bijna niet, en in allen gevalle wordt dit verschil door het fransche oor slechts zelden vernomen. Wanneer men de syllaben uitzondert die door de zoogenaamde stomme *e* toonloos gemaakt zijn en die dus altijd voor kort kunnen doorgaan, dan zijn er slechts zeer weinige waarvan het oor de quantiteit zou durven bepalen.[1)]

Toch heeft Baïf en hebben de anderen beproefd fransche hexameters en pentameters te schrijven. En natuurlijk handelden zij consequent, toen zij daarbij het rijm als on-klassiek ter zijde stelden.

Maar, wie hoort fransche verzen uit dezen hexameter van Baïf?

> Un temps / fut que la / Grèce n'a- / vait les / nombres et / les piez,

of uit dit distichon van Jodelle?

> Phoebus, A-/ mour, Cy-/ pris veut / sauver / nourrir et / orner
> Ton vers, / coeur et / chef, d' ombre, de / flamme, de / fleurs.

Men beproefde dan ook spoedig op twee verschillende manieren het onvoldoende van deze structuur te verhelpen. Of wel, men liet zuiver metrisch gebouwde verzen met elkaar rijmen, - óf wel, men verving het klassieke *metrum*, dat op

1) Nog onlangs is eene bepaling der fransche lettergrepen naar de quantiteit beproefd, door Anselme Ricard, *Système de la quantité syllabique, etc*. Paris 1887. De schrijver komt tot de conclusie, dat het fransch 15 % lange lettergrepen heeft, 35 % korte en 50 % die noch kort noch lang zijn. Hier en daar is zijne waardeering zeer juist. Maar die 50 % van onzekere quantiteit en het feit, dat elke geaccentueerde syllabe die toonloos wordt ook ophoudt lang te zijn, zoodat de eerste syllabe van *faute* lang is, maar die van *fautif* onzeker, maken die quantitatieve onderscheiding, van hoeveel gewicht zij moge zijn voor de harmonie van het proza, onbruikbaar voor metrische versificatie.

de quantiteit gegrond is, door het moderne *rythmus*, dat uitgaat van de accentuatie, en liet daarbij meestal, doch niet eens altijd, het rijm achterwege.

Deze laatste proef was nog de minst ongelukkige. Maar het rythmus van een hexameter is nu eenmaal niet zuiver terug te geven in verzen waarin heffingen en dalingen de oude wisseling van lange en korte syllaben hebben vervangen; de onmisbare spondaeus is niet te vinden en moet met veel kunst en goeden wil gefabriceerd worden.

Zoo zal men, bij het lezen van dit distichon van Jean Passerat:

> Vive le / Mars fran-/çais de qui / l'heur, la clé-/ mence et la / vertu
> Rend au / peuple la / paix //, aux enne-/ mis la fray-/ eur.

waarschijnlijk van oordeel zijn, dat *Mars fran-* en *vertu* slechts conventioneele spondaei zijn, en dat het rythmus van den hexameter precies hetzelfde zou blijven, zoo men *Vive le Mars français* verving door *Vive Mars le français*, al moest daarbij *ve* voor een lange syllabe gelden en *fran* voor een korte.

De eenige manier waarop het wezenlijk mogelijk zou zijn in het fransch rijmelooze verzen te maken is deze, dat men een aantal verzen op elkaar laat volgen die volkomen dezelfde rythmische beweging hebben, liefst eene anapaestische. Zoo kan men inderdaad, bij sterke accentuatie, verzen hooren in deze vier rijmelooze alexandrijnen van Baïf.

> Ecou*tons* le ra*ma*ge du *ros*signo*let*....
> Chatoui*llés* et pi*ques* de dé*sir* mutu*el*....
> Se pré*sen*tent à *faire* cha*peaux* et bouq*uels*....
> Du cï*el* amour*eux* qui sur *el*le se *fond*[1].

Maar wij hebben hierboven gezien, dat het fransche oor tegen zulk eene eentonige structuur in verzet komt.

Later, in de XVIIIe eeuw, heeft Turgot, de bekende minister van Louis XVI, zich nog eens weer aan het maken van

1) Aangehaald bij Tobler II. p. 7. Passerat heeft tal van grieksche en latijnsche metra in rythmisch geaccentueerde verzen nagevolgd. Maar meestal voegt hij het rijm aan het rythmus toe. Zie Dr. K. Eduard Müller. *Ueber accentuirend-metrische Verse*. S. 21 ff.

metrische verzen gewaagd bij zijne vertaling van Vergilius, terwijl in 1825 de graaf van Saint-Leu, naar aanleiding der bekende prijsvraag, waarvan de uitslag hem had teleurgesteld[1], nog eens met regelmatig rythmisch gebouwde, rijmelooze verzen voor den dag is gekomen. Maar fraai zijn de volgende versregels van acht lettergrepen niet:

> Sur la cé*les*te, immense *voû*te,
> Ou l' infi*ni* s'ouvre à nos *yeux*,
> Que de gran*deur*, que d' harmo*nie*
> Et d' écla*tan*te majes*té!*

In onze dagen zijn die ijdele pogingen bijna niet meer hernieuwd geworden. Ik herinner mij alleen op een avond bij Busken Huet rijmelooze verzen van Alexandre Parodi te hebben hooren voordragen, die niet anders klonken dan als welluidend proza. Zoo Parodi, al behoort hij tot de fransche dichters, geen Italiaan van afkomst ware, hij zou waarschijnlijk niet eens de proef hebben genomen.

Het rijm vertoont zich van den aanvang af in de fransche poëzie. Wat men gezegd heeft van zijn arabischen oorsprong en zijn eerste overplaatsing uit Spanje in Frankrijk steunt op geen enkelen stevigen grond. Daar het rijm reeds sporadisch, ter versterking van den klank, bij de oude Latijnsche dichters voorkomt, en zelfs in de lange perioden van oratorisch proza als een smaakvol ornament door de rhetorica werd aanbevolen,[2] daar de rythmische verzen van het middeleeuwsch latijn reeds zeer vroeg den rijmklank doen hooren, zoo behoeft men niet langs zulk een zonderlingen omweg zijne invoering in de middeleeuwsche poëzie te verklaren. Uit het latijn is het rijm in Frankrijk overgebracht.

In het eerst echter omvatte de rijmklank niet meer dan de

1) Zie hierboven (April-afl.), blz. 139.
2) Interessante bladzijden wijdt Kawezynski aan dit onderwerp in zijn *Essai comparatif sur l'origine et l'histoire des rythmes* p. 93 sv. De schrijver vindt sporen van rijm bij Plautus en Propertius, wijst op regels als de bekende van Cicero: ‘O fortuna*tam* na*tam* me consule Ro*mam*’ en herinenrt aan de rhetorische figuur van het *similiter desinens* en het *similiter cadens*, die reeds door de oudste latijnsche rhetoren, in perioden van gelijken omvang, werd aanbevolen

slotvocaal van het vers, terwijl de consonanten die op deze vocaal volgden, in elk vers verschillend mochten zijn. Met deze zoogenaamde ‘assonantie’ stelde het oor zich tevreden zoolang de verzen gezongen werden, of althans op zangerigen toon, met begeleiding van een muziekinstrument, werden gedeclameerd. Ieder die eens een kijkje genomen heeft in de alleroudste *chansons de geste*, weet, dat in de lange tiraden waaruit deze nationale heldendichten bestaan, alleen de slotklinker, die bij de voordracht ongetwijfeld sterk geaccentueerd werd, in alle regels dezelfde is, zoodat *Charles, barbe, lasse, message*, of *belle, terre, reste*, en *despit, fenir, vil* voldoende rijmen waren.

Zoodra echter de gedichten niet meer door jongleurs in groote zalen, voor een talrijk publiek, gezongen, maar door geestelijken aan de dames en heeren der groote wereld voorgelezen werden, bleek het noodig de gelijkluidenheid der slotsyllabe van verschillende versregels grooter te maken en de eisch dier homophonie uit te strekken tot de consonanten welke op de klinkende slotvocaal volgen: *dire* mocht niet meer met *vile* verbonden worden, alleen met *mire, sire* enz.; *nef*, dat vroeger uitnemend assoneerde met *amer, tel*, kon alleen rijmen met woorden als *tref*.

Het was in de XIIe en XIIIe eeuw een zeer moeielijk en omslachtig werk, om de oude gedichten zoo om te werken dat de assoneerende tiraden door rijmende tiraden vervangen werden. Maar de verandering welke in de letterkundige zeden ontstaan was, maakte dien arbeid noodzakelijk. Men heeft wel eens gezegd, dat die vervanging van de assonantie door het rijm grootendeels heeft plaats gehad om de eischen van het oog te bevredigen. Maar nooit, destijds evenmin als later, hebben de dichters gerijmd ‘pour l'oeil’. Het rijm is altijd een akoustisch verschijnsel geweest en als zoodanig behandeld.[1)]

Een onderscheid dat van den aanvang af gemaakt is ge-

1) Later zullen wij gelegenheid hebben aan te toonen, dat deze stelling slechts schijnbaar in strijd is met den regel der moderne rijmkunst, die verbiedt een enkelvoud, zonder *s*, met een meervoud te laten rijmen, en volgens welke *jamais: aimait* verboden, alleen *jamais: aimais* toegelaten is. Wezenlijke ‘rimes pour l'oeil’ zijn alleen rijmen van deze soort: *Vénus: venus, Agnès: plaignais, sept: objet*, waarbij men nog kan voegen *Mai: j'aimai*. Doch dit zijn ook eigenlijk geen rijmen, althans geen goede, want de klank is niet dezelfde; in *Vénus* wordt de *s* aan het slot gehoord, in *venus* niet; in *Mai* klinkt een *è*, in *j'aimai* een.

worden, en waaraan alle fransche dichters, tot nu toe, zich streng hebben gehouden, is het verschil tusschen de zoogenaamde mannelijke rijmen (die op eene geaccentueerde vocaal of op een consonant uitgaan: *été, vil, cap*, etc.) en de vrouwelijke rijmen (waarin deze klanken nog door een stomme *e* worden gevolgd, *chère, étaient, entendre*, etc.)[1)]

Alleen bekommerde men zich in de middeleeuwen volstrekt niet om de regelmatige afwisseling van mannelijke en vrouwelijke rijmen. In de didactische zoowel als in de verhalende poëzie der XIIe en XIIIe, zelfs nog der XVe eeuw, worden twee rijmwoorden van een bepaald geslacht zonder bezwaar door twee rijmwoorden van hetzelfde geslacht gevolgd, of geheele strofen in rijmen van één bepaald geslacht vervaardigd. Ronsard heeft voor het eerst het voorbeeld gegeven eener regelmatige afwisseling van mannelijke en vrouwelijke rijmen, en uit zijn *Art poétique* blijkt, dat hij zich hierbij vooral door de eischen der muziek liet leiden. Zijn jonge vriend Du Bellay vond die nieuwigheid wel fraai, doch meende, dat men zich niet al te 'superstitieusement' aan dien regel behoefde te houden, en zelfs Malherbe heeft nu en dan rijmen van hetzelfde geslacht op elkaar laten volgen. Sints Boileau echter is de 'alternance régulière des rimes masculines et féminines' algemeen als een der vaste wetten van den franschen versbouw aangenomen, en noch de romantieken noch de Parnassiens zijn van dit gebruik afgeweken. Wanneer twee regels op *jour: amour, las: parlas*, of dergelijke klanken eindigen, dan moeten de beide volgende een vrouwelijk rijm vertoonen. (*belle: frêle, sable: durable*, of dergelijke). Zelfs een zoo vrij en luchtig verzenmaker als Lafontaine heeft zich aan die verplichting gehouden.[2)]

Alleen in den allerlaatsten tijd, en niet bij Académiciens als Leconte de Lisle of Coppée, maar bij decadenten als Verlaine

1) Later heeft men de mannelijke nog wel eens gesplitst in rimes *viriles*, met een hoorbaren slotconsonant (*oeuf: neuf*) en *masculines*, met een geaccentueerde slotvocaal (*chanté: frappé*), in *puceles*, die uitgaan op een toonloos *es* of *ent*, en *féminines*, die zich met een stomme *e* vergenoegen. Doch dergelijke subtiliteiten hebben geen succès gehad.

2) Men kan hierover raadplegen de uitvoerige studie van Max Banner, *Ueber den regelmässigen Wechsel männlicher u. weiblicher Reime*, no. XIV van Stengel's *Ausgaben und Abhandlungen*. Zie ook de Gramont, II. p. 56 ss.

en Jean Moréas, of bij een rijmkunstenaar als Théodore de Banville, vindt men gedichten waarin twee vrouwelijke of, wat zeldzamer is, twee mannelijke rijmen op elkaar volgen. Vooral in Verlaine's bundel *Sagesse* wordt de mystieke indruk der strofen niet weinig verhoogd door den slependen uitgang van uitsluitend vrouwelijke rijmen, zooals:

> Ecoutez la chanson bien douce
> Qui ne pleure que pour vous plaire;
> Elle est discrète, elle est legère:
> Un frisson d'eau sur la mousse

En in *Les Cantilènes* van Jean Moréas valt mijn oog op dit begin van *Mélusine*:

> Raimondin chevauche et son cheval l'emporte,
> Les rênes au col, à travers les futaies.
> Le vent berce sur l'eau l'ombre des futaies;
> Sur l'eau la lune est blanche comme une morte.

waaraan ik, als tegenhanger, uit een gedicht van Théodore de Banville deze opeenvolging van mannelijke rijmen toevoeg:

> Mais tes fils, les chasseurs de loups,
> Sont tombés purs et sans remords.
> Ils étaient mille et sous leurs coups
> Dix-huit cents Prussiens sont morts.

Maar het is altijd bij uitzondering, met de bedoeling om een geheel bijzonderen indruk te weeg te brengen, dat de symbolisten nu en dan hunne rijmen zoo schikken. Gewoonlijk volgen ook zij ‘la règle de l'alternance’, waaraan het oor en het oog der Franschen nu eenmaal zijn gewend geraakt.

En toch zou het waarlijk tijd worden om dien regel eens ernstig onder handen te nemen en die wet eens nauwkeurig te herzien. Want de verandering die langzamerhand in de uitspraak is ontstaan, heeft in vele gevallen het verschil tusschen mannelijke en vrouwelijke rijmen opgeheven, ja, somtijds zelfs dat verschil verplaatst.

Zoolang, gelijk in de XVIe en grootendeels nog in de XVIIe eeuw het geval was, de slotmedeklinkers der woorden

alle werden uitgesproken en de stomme *e* aan het eind van een woord sterk gehoord werd, beantwoordde het verschil dat in den versbouw werd aangenomen aan een zeer wezenlijk verschil in de uitspraak. Rijmwoorden als *dore: encore, grasse: masse, bêlent: révèlent, vie: envie*, waren altijd een toonlooze lettergreep langer dan rijmwoorden als *dort: sort, doux: sous, las: pas, tel: sel, vit: fit*, en de slotconsonant dezer laatste, die kort werd uitgesproken, brak die woorden scherp genoeg af om ze van alle woorden op '*e* muet' te onderscheiden.

Maar de uitspraak is lang niet meer dezelfde die zij vóor drie eeuwen was. Tusschen uitgangen als *encor* en *encore, mort* en *maure, mer* en *mère, tel* en *belle, Job* en *robe, Arras* en *masse* bestaat, in de uitspraak van het dagelijksche leven, geen onderscheid meer, en de '*e* muet' die op eene betoonde vocaal volgt, wordt niet meer gehoord, zoodat de uitgang in *aimée* klinkt als in *aimé*, in *finie* als in *nid*, in *boue* als in *bout;* hoogstens kan het oor bij de woorden der eerste reeks den indruk krijgen, dat de stem een oogenblik langer op de geaccentueerde slotvocaal blijft rusten.

Doch daarmede verdwijnt dan ook, in dergelijke gevallen, de oude onderscheiding tusschen mannelijke en vrouwelijke uitgangen geheel. Of liever, die onderscheiding, indien men haar wil handhaven, valt geheel anders uit dan vroeger. In woorden als *aimée, finie, boue, voie*, wordt geen '*e* muet' meer gehoord; dit zijn dus eigenlijk mannelijke rijmen geworden. Daarentegen verneemt men zeer duidelijk eene toonlooze *e* achter de woorden die op een consonant uitgaan, vooral wanneer die slotmedeklinker 'stemhebbend' is. *Autel, solennel, émir, plaisir, David Cid*, zijn eigenlijk vrouwelijke rijmwoorden geworden en klinken geheel en al als *belle, dire, ride*. Zelfs is er geen onderscheid te hooren tusschen *cap* en *cape, lac* en *laque, Turc* en *Turcque*, zoodat, terwijl Racine, om nog eens de vier eerste versregels van *Athalie* aan te halen[1)], met een mannelijk rijm begonnen is (*Eternel: solennel*), om daarop een vrouwelijk rijm te laten volgen (*journée: donnée*), deze versregels, naar de moderne uitspraak gelezen, juist den indruk maken alsof het vrouwelijk

1) In de vorige aanhaling, (April-afl. blz. 135) staat ten onrechte *cette heureuse* voor *la fameuse*, en *le Sinaï* voor *le mont Sina*.

rijm (*Eternel*(*e*)*: solennel*(*e*)) aan het mannelijk rijm (*journé: donné*) voorafgaat.

Men heeft zelfs, doch alleen nog bij wijze van aardigheid, gedichtjes kunnen maken, waarin het rijm gevormd wordt door twee rijmwoorden van verschillend geslacht, zooals *l'Intermède* van Catulle Mendès, waarin *pre* rijmt op *vesprée* en *luth* op *flûte*, of deze *Êlégie* van de Banville:

Tombez dans mon con coeur, souvenirs con*fus*
Du haut des branches touf*fues*.
Oh! parlez-moi d'elle, ô sentiers fleu*ris*!
Bois, ruisseaux, vertes prai*ries*.

C'est elle, ô mon coeur! sur ces gazons *verts*
Au milieu des prime*vères*.

Ecouter, ma mie, au coin du vieux *mur*
Le rossignol qui mur*mure*.
Chante ta chanson, ô doux rossig*nol*,
Ta chanson qui nous con*sole!*[1)]

Prof. Lubarsch, die dit gedicht door de Banville zelf heeft hooren voordragen, verzekert, dat alle verschil tusschen de mannelijke en vrouwelijke rijmwoorden in die voordracht was weggevallen; de vrouwelijke uitgangen, zegt hij, werden niet gerekt, ‘sie büssten die Dehnung ein’.[2)]

Dit onderscheid tusschen mannelijk en vrouwelijk rijmen is niet het eenige punt waarop de moderne rijmkunst in strijd is met de moderne uitspraak. Over het algemeen kan men zeggen dat bijna alle regels waaraan de fransche dichters, bij het zoeken naar hunne rijmen, nog altijd gebonden zijn, berusten op eene uitspraak die sints lang tot het verleden behoort, die

1) De overige rijmwoorden van dit gedicht zijn: *décor: encore, d'or: adore, cou: secoue, ingenu: nue, étoilé: alléé, feu: bleue, lys: calice, pleur: effleure, pareil: sommeille, souvenir: soupire, épars: guitares, évanoui: éblouie, cristal: s'étale, glaïeul: seule, lac: élégiaque*. Het is jammer dat de dichter zijne rijmen niet anders geschikt heeft, bijvoorbeeld na *confus: touffues* niet *rochers: cachées*, maar een rijmwoord op een medeklinker uitgaande, *d'or: adore* of *verts: primevères*; hij zou dan een volledige proeve hebben geleverd van een naar de uitspraak berijmd gedicht met inachtneming van de oude wet der ‘alternance.’

2) E.O. Lubarsch, *Ueber Deklamation und Rhythmus der französischen Verse*. Oppeln 1888. S. 22. Op dit boekje kom ik later terug.

der XVI[en] van de eerste helft der XVIIe eeuw. Sully-Prudhomme heeft het, met overdreven berusting, gezegd:

> Un autre a fait la lyre, et je subis ses lois.

Zoo weet, bijvoorbeeld, elk lezer van fransche verzen, dat woorden die op *s*, *x* of *z* uitgaan, ook al wordt die letter in het geheel niet gehoord, niet mogen rijmen met woorden aan wier slot een dezer drie vertegenwoordigers van den ouden sisklank ontbreekt. *Passés: assez, nez: donnés, courroux: vous, voix: vois* zijn voortreffelijke rijmen. Maar *près: apprêt, jour: cours, vois: envoi, jeu: yeux* enz. worden niet toegelaten, ofschoon het oor er tegenwoordig volkomen door bevredigd wordt. Velen meenen dat hierdoor aan een eisch van het gezicht wordt voldaan. Doch zoo het oog iets te zeggen had, zou het zich vast eerder verzetten tegen rijmen als *temps: trente ans, dis-je: prodige*, die integendeel juist bijzonder fraai worden geacht, dan tegen *avant: buvants*, dat evenwel ongeoorloofd is. Het is alleen de oude uitspraak, dagteekenend uit een tijd toen de *s* aan het einde der woorden nog gehoord werd, die hier haar versleten invloed doet gelden. En die eisch van den '*s* final' is zoo sterk, dat de dichters, wanneer zij het rijm *je vois: envoi* behoeven, den sinds lang in onbruik geraakten vorm *je voi*, zonder *s*, bezigen, om aan de wet van het rijm te voldoen, en eveneens *Versailles* tot *Versaille, Londres* tot *Londre, Athènes* tot *Athène, certes* tot *certe* maken, om deze woorden te laten rijmen met woorden als *j'aille, confondre, reine, perte*. Zonderling genoeg wordt *remords* (ofschoon de *s* hier tot den stam behoort, *remorsum*) zonder bezwaar *remord* geschreven, om het te kunnen laten rijmen met *mort*; zelfs *remord: encor* schijnt geoorloofd[1)], maar *remords: fort* mag niet.

Hetzelfde geldt van *d* of *t* aan het einde van een woord na een enkele vocaal. *Nid: bénit* rijmt uitstekend, ook al wordt in geen van beide een dentaal gehoord; maar *nid: béni* is ongeoorloofd. Komt er nu echter weer een *s* bij, al wordt deze niet uitgesproken, bijv. *nids: bénis, Lundis: maudits*, dan is het rijm weer in zijn recht hersteld. Zoo is *mot: loto* niet geoorloofd, maar *mots: maux* bijzonder aanbevolen.

1) Een soortgelijke licentie is het rijm *enfer: souffert*, dat soms voorkomt.

Eveneens is *cou: coup* buitengesloten, maar *loups: filous* voortreffelijk.

En toch vermag die *s* ook al weer niet alles. Wanneer het voorafgaande woord op een *r* uitgaat, al wordt die *r* niet uitgesproken (*danger, courrier*, enz.) en achter die r wordt de *s* van het meervoud gevoegd, dan helpt dit middel in den regel toch niet om *altier* met *moitiés* of om *dangers* met *changés* te laten rijmen.[1)]

Wat zou eenvoudiger zijn dan om *sang* met *puissant, rang* met *tyran, long* met *vallon* te laten rijmen? In al die woorden wordt aan het slot immers niets anders gehoord dan eenzelfde neusvocaal. Toch is dit rijm eigenlijk pas geoorloofd wanneer die woorden in het meervoud worden geplaatst. Gelukkig zijn er dichters die zich van dezen band ontslagen achten, die *long* liever met *aquilon* dan met *donc* verbinden en die voor rijmen als *rang: tyran*, zelfs *blanc: accablant* niet terugdeinzen[2)].

Prof. Tobler[3)] heeft gemeend al die verschijnselen te kunnen samenvatten in ééne zelfde formule, die aldus luidt: ‘de zuiverheid van een rijm hangt niet af van de uitspraak zooals die werkelijk gehoord wordt, maar van die welke men hooren zou, indien de rijmwoorden door “liaison” met de begin-vocaal van een ander woord verbonden werden.’ Deze formule verklaart inderdaad waarom *corps* niet met *il dort*, wel met *tu dors* rijmen mag, waarom *sang* en *puissant* geen rijm, *blancs* en *allants* wel een rijm vertegenwoordigen. Maar waarom *rang: tyran* niet geoorloofd zou wezen en *dangers: changez* zou zijn uitgesloten, verklaart die formule niet; bij de ‘liaison’ toch hoort men in *rang* niet de *g*-klank (wel de *c* in *sang*) en evenmin de *r* van *dangers*.

Het is niet te hopen dat een later geslacht uit de rijmen onzer hedendaagsche dichters zal pogen af te leiden hoe het fransch aan het einde der XIXe eeuw werd uitgesproken, gelijk wij dit zonder bezwaar kunnen doen met de rijmen der mid-

1) Er zijn echter dichters die, wanneer zij zulk een rijm behoeven, niet opzien tegen *baisers: epuisés* (de Banville) of *oliviers: approuviez*; (Coppée in *La veillée*).
2) Théodore de Banville echter zegt van Voltaire's rijmwoorden *différent: tyran* ‘Ici Voltaire rime aussi mal que possible.’
3) t.a.p. 151.

deleeuwsche dichters, en zelfs van die der XVIe en XVIIe eeuw. Wanneer Racine *confus* op *Pyrrhus* laat rijmen, dan beteekent dit, dat de *s* van *confus* in zijn tijd nog werd uitgesproken; maar wanneer men tegenwoordig *lis* (lelie) laat rijmen met *tu lis*, of *Pathmos* met *mots* dan bewijst dit volstrekt niet dat in het eerste woord de *s* niet, of dat zij in het tweede woord wel gehoord wordt.[1)] Molière kon *chercher* op *cher*, Racine *fiers* op *foyers* laten rijmen, omdat destijds in al die woorden de *è*-klank dezelfde was en *r* en *s* in die woorden nog gehoord werden. Maar wanneer Victor Hugo nog de rijmen *mer: écumer, fiers: premiers* toelaat, dan bewijst dit evenmin iets voor de hedendaagsche uitspraak van die woorden, als de rijmen van Emile Augier, *fils: suis* of *fils: crucifix* iets leeren kunnen omtrent de juiste uitspraak van het woord *fils*. Alleen de Banville is consequent, wanneer hij *fils* laat rijmen met *lys* en *maïs*. Dat *monsieur* nog tegenwoordig met woorden op *eur*, als, bijvoorbeeld, *rieur*, in het rijm wordt saamgevoegd, mag wellicht vergeven worden, omdat voor *monsieur* geen correspondeerend rijmwoord bestaat. Maar in allen gevalle is ook in dit rijm geen maatstaf voor de uitspraak te vinden.

IV.

Doch laat mij liever uit de geschiedenis van het rijm nog een ander verschijnsel vermelden, dat bovenal in den laatsten tijd door den versbouw der romantieken en van hunne opvolgers, de Parnassiens, groote beteekenis heeft verkregen: ik bedoel den eisch, om het gewone of voldoende rijm, ‘la rime suffisante’, door het r i j k e r i j m , ‘la rime riche’ te vervangen.

Om twee versregels door een gewoon rijm samen te verbinden is het voldoende dat de geaccentueerde vocaal van het slotwoord en de consonanten welke op die vocaal v o l g e n gelijkluidend zijn; welke consonanten aan die vocaal v o o r a f g a a n is onverschillig. Voldoende rijmen zijn dus *fleur: honneur, bien: maintien, encore: adore, carême: sème, selle: belle, face: lasse, naître: paraître*, enz.; zelfs zouden eigenlijk daarvoor moeten

1) Consequent keurt de Banville de volgende rijmen van Victor Hugo, *coutelas: Pallas, prix: Lycoris, repos: Atrapos, nus: Vénus* sterk af.

doorgaan *été: aimé, fini: abri, vendu: tenu, brûlant: gardant, Romain: hautain, amante: vivante*. Doch deze laatste worden reeds niet als voldoende rijmen beschouwd, omdat.... ja, omdat zij te gemakkelijk te vinden zijn. Indien het geoorloofd was alle ‘participes présents’ op *-ant*, alle participes passés op *-é, -ée, -i, -ie, -u, -ue* met elkaar te laten rijmen, dan zou de verskunst waarlijk al te eenvoudig wezen. Daarom neemt men aan dat, in geval de rijmklinker door geen enkelen medeklinker gevolgd wordt, van een ‘rime suffisante’ eerst dan sprake kan zijn wanneer ook de consonant die onmiddellijk aan de vocaal voorafgaat, de zoogenaamde ‘consonne d'appui’, in de rijmwoorden waarop de versregels uitgaan dezelfde is. Goede rijmen zijn dus pas *aimé: embaumé, été: souhaitai, banni: garni, vie: envie, enfant: triomphant*.

En zoodra die ‘consonne d'appui’ ook wordt aangetroffen bij rijmwoorden waarin de betoonde vocaal door één of meer medeklinkers wordt gevolgd, dan spreekt men van een ‘rime riche’. Rijke rijmen zijn dus *lente: brûlante, terre: cimeterre, garde: hagarde, soulève: glaive, fils: Memphis, vers: envers, remords: morts, fatal: natal*, en dergelijke.

Men kan zelfs nog verder gaan en zich niet met ééne enkele ‘consonne d'appui’ tevreden stellen, of het rijm uitstrekken over twee lettergrepen. Dan ontstaat de ‘rime très riche’, de ‘rime millionnaire’: *troublé: accablai, près: apprêts, froid: croit, blonde: l' onde, aigrit; maigrit, donnons: nos noms*, enz.

Reeds de middeleeuwsche dichters, voor zoover zij kunstenaars waren, vooral de vervaardigers van lyrische en didactische gedichten, scherpten hun vernuft op het vinden van rijke en kunstige rijmen. In het laatst der XVe en het begin der XVIe eeuw was de poëzie zelfs geheel ontaard in een koud en kinderachtig rijmenspel, waarbij het er slechts op aankwam de gelijkheid der klanken zoo ver mogelijk uit te breiden. Uit dien tijd dagteekenen de zoo vermaarde en zoo smakelooze ‘rimes couronnées, brisées, bateléés, équivoquées’, en hoe ze meer mogen heeten. De ‘rime équivoquée’ viel bijzonder in den smaak, en vol bewondering genoot men van versregels als deze:

> Ici n'ay point le bruyt des *tombereaux*,
> Je n'oy que vent souffler et *tomber eaux*,

Je n'ai souci si boeuf ou *vache arrêle*,
Je n'oy le heurt quand vient ou *va charrette*[1].

Het toppunt dier kunst werd bereikt toen iemand twee versregels maakte die van het eerste woord tot het laatste dezelfde klanken vertoonden:

Gall, amant de la reine, alla, tour magnanime!
Galamment de l'Arène à la Tour Magne, à Nîme.

De moderne dichters, al vindt men ook bij de Banville en zijne leerlingen dergelijke ‘Spielereien’, vatten de beteekenis der ‘rime riche’ veel ernstiger op. Zeer terecht hechten zij aan het rijm te grooter waarde nu de cesuur losser geworden en de syntaktische eenheid van elken versregel door het enjambement verbroken is. Juist wanneer zij enjambeeren, zullen zij gaarne door een vol, klinkend rijm, de rythmische eenheid van elk vers laten uitkomen, zooals, om slechts één voorbeeld aan te halen, François Coppée in deze beide versregels:

Quand un pauvre a pitié d'un plus pauvre, mon *Père*
Veille sur sa demeure et veut qu'elle pros*père*.

Maar bovendien stellen zij voor het rijm nog een anderen eisch dan dezen, dat het door volheid van klank aan het oor behage. Zij meenen terecht, in tegenstelling met hunne middeleeuwsche confrères, dat de aangename aandoening door het rijm veroorzaakt, ook voor een deel een geestelijk genot is, dat het rijm dus niet alleen welluidend, volklinkend, maar ook verrassend moet zijn.

Daarom, terwijl de vroegere dichters niet alleen zonder bezwaar, maar zelfs zeer gaarne, woorden op elkaar lieten rijmen wier stam dezelfde is: *je vois: revois, graver: aggraver, conte: raconte, mortel: immortel*, en dergelijke, geldt bij de nieuweren de regel, door de Banville kort aldus geformuleerd: ‘Votre rime sera riche et elle sera variée: implacablement riche et

1) Deze manier van rijmen, ook ‘rime brisée’ genoemd, was al zeer vroeg bijzonder geliefd. Uit de beide leerdichten van den *Renclus de Moiliens* (einde der XIIe eeuw) haal ik de volgende rijmen aan: *tu l'as chier: laschier, je ment: jugement, fais tu ☐ festu, personne: pere sone, espir a: espira, pleuras: pleur as, pena: pene a, est orde: destorde*.

variée! Vous ferez rimer ensemble, autant qu'il se pourra, des mots très semblables entre eux comme *son* et très différents entre eux comme *sens*'.

Dus nooit twee bijwoorden op -*ment*[1], nooit twee geheel gelijkluidende vormen van het werkwoord (*blâmais: aimais*), en over het geheel zoo weinig mogehjk twee woorden die, als deelen der rede, tot dezelfde categorie behooren; vooral niet wanneer de rijmklank gevormd wordt door hetzelfde toevoegsel. Zoo zijn *solitude: lassitude, heureux: peureux* wel rijke rijmen, wanneer men enkel op den klank let. Maar aangezien ook de 'conditions intellectuelles' in aanmerking komen, zijn ze minder goed dan *solitude: prude, heureux: pour eux*, of zelfs *heureux: je veux*.

Banale rijmen, als *jour: amour, victoire: gloire, lauriers: guerriers*, moeten eveneens vermeden worden; en, omdat de beide woorden nagenoeg dezelfde gedachte uitdrukken, verdient *douleur: malheur*, ook al is de 'consonne d'appui' hier aanwezig, al even weinig aanbeveling als *malheur: bonheur*, waar zij ontbreekt.

Intusschen is het lang niet altijd gemakkelijk om aan dien dubbelen eisch, het rijm èn klinkend èn verrassend te maken, ten volle recht te doen wedervaren. Vooreerst zijn er (om niet eens te spreken van de zestig woorden die in het geheel niet kunnen rijmen) een vrij groot aantal waarvoor slechts één enkel rijmwoord te vinden is, zooals *arbre: marbre, lèpre: vêpre, couple: souple, gonfle: ronfle*, enz.. Wordt een dezer woorden aan het eind van een versregel geplaatst, dan ligt er in het correspondeerend rijmwoord natuurlijk niet de minste verrassing. Maar bovendien zijn er woorden, en nog wel van die welke uit den aard der zaak telkens als rijmwoord moeten gebezigd worden, die slechts met zeer enkele een rijk rijm vormen. Zoo is voor *coeur* de 'rime riche' alleen mogelijk met *vainqueur* en *moqueur* (hoogstens nog met *vigueur, rigueur, ligueur*). Wil de dichter nu niet afdalen tot de 'rimes suffisantes' *coeur: fleur* of *coeur: bonheur*, dan moet hij wel voor een van die beide woorden een plaatsje

1) Om een komisch effect te bereiken deed Molière dit in de bekende versregels der *Femmes savantes:*
J'aime s u p e r b e m e n t et m a g n i f i q u e m e n t .
Ces deux adverbes joints font admirablement.

zoeken en ze des noods als ‘chevilles’ gebruiken. Van daar dan ook dat wij de dichters herhaaldelijk hooren gewagen van een *chant moqueur* of een *regard vainqueur*, zonder dat er een bepaalde reden bestaat om die beide adjectiva te gebruiken, en terwijl die woorden, wanneer ze in den eerste der beide rijmende versregels voorkomen, elken zweem van verrassing aan het rijmwoord *coeur* ontnemen.

Groote dichters, als Victor Hugo, verbazen soms door den rijken klank en het verrassende hunner rijmen. Men weet hoe gaarne de meester, vooral in zijne laatste werken, eigennamen als rijmwoorden bezigde, zooals *Idumée: fumée, Iran: Koran, Bellarmin: la main, Ignace: menace, quelque chose de beau: au mont Tibidabo, Moloch: bloc, Rhéa: créa*, enz.[1] Maar wanneer Henri de Bornier, om rijk te rijmen op *Roland*, de beide volgende regels dicht:

> Debout, cherchant de l'oeil l'ennemi prompt ou *lent*,
> Votre fils gardera la fille de *Roland*,

dan kan ik in dat *prompt ou lent* niet veel anders zien dan eene ‘cheville’, waardoor het genot van den vollen rijmklank voor mij bedorven wordt. Of wanneer ik bij hem deze beide regels lees:

> Hélas! plein d'une horreur que ta pitié tem*père*
> Sans doute en ce moment tu te dis: c'est mon *père*.

dan moge *tempère: père* een zeer mooi rijm wezen, ik voor mij blijf toch, voor hoe onvergeefelijk arm het rijm *misères: pères* tegenwoordig ook moge doorgaan, deze beide versregels van Corneille verkiezen:

> - O miracle d'amour! - O comble de misères!
> Que de maux et de pleurs nous coûteront nos pères![2].

En al zult ge tegenwoordig het woord *beau* nooit met een

1) Ik vind deze bij het doorbladeren van *Religion et religions*.
2) Het is bloot toevallig dat deze verzen van *La fille de Roland* mij juist voor den geest komen; ik wil niets te kort doen aan het talent, ook als ‘versificateur,’ van Henri de Bornier

ander rijmwoord verbonden vinden, dan met *lambeau, tombeau*, hoogstens met *drapeau* of *troupeau*, zoo zult ge toch vast aan Alfred de Musset de armoede van het rijm vergeven in deze twee heerlijke versregels uit *La Nuit de Mai:*

> Les plus désespérés sont les chants les plus *beaux*,
> Et j'en sais d'immortels qui sont de purs *sanglots*.

De wereld van het rijke rijm is het gebied waarop bovenal Théodore de Banville zich met zooveel eerzucht en zooveel gemak heeft bewogen. Hij moge zelf niet altijd getrouw zijn gebleven aan de overdreven eischen die hij, als theoreticus, aan elken dichter stelt[1)], toch heeft hij het in de rijmkunst reeds zeer vroeg tot eene virtuositeit gebracht die in zijne *Odes funambulesques* vermaakt, en waardoor in zijne lyrische verzen treffende effecten verkregen worden.

Zoo vind ik in *Le songe d'hiver*[2)] deze twee zeer fraaie regels:

> Et moi pendant ce temps je flottais, *alité*,
> Entre la rêverie et la *réalité*.

en iets verder:

> Ils allaient tour à tour baiser les seins nei*geux*
> De toutes les Vénus, en leurs terribles *jeux*.

Aangezien hier sprake is van eene ‘orgie,’ kan men waarlijk niet zeggen dat ‘en leurs terribles jeux’ door den dichter eenvoudig geschreven is ‘pour le besoin de la rime.’

Even rijk, nog verrassender, en toch ook volstrekt niet gezocht is het rijm in deze beide regels:

> Et puis tous ces don Juans sans nulle prof*ondeur*,
> Qui tuaient pour la forme un petit comm*andeur*.

1) Zoo verwijt hij, *Petit traité* p. 55, aan Boileau deze beide versregels:

> Si je veux d'un galant dépeindre la figure,
> Ma plume pour rimer trouve l'Abbé de Pure.

Volgens de Bauville had Boileau alleen mogen schrijven *l'Abbé de Gure*. Maar zelf laat hij zonder bezwaar *pure* rijmen op *murmure*. Waarom ook niet? Wanneer de klank zoo vol is, kan de ‘consonne d'appui’ gemist worden.

2) Uit den bundel *Les Cariatides*.

of in deze:

> ... Moïse, Homère à la voix débor*dante*
> Qui contenait en lui Tasse, Virgile et *Dante*,

want, terwijl *commandeur* en *Dante* noodzakelijk ‘à la rime’ moeten staan, kan men toch niet zeggen dat don Juan niet volkomen juist gekarakteriseerd wordt door ‘sans nulle profondeur,’ of dat de uitdrukking ‘à la voix débordante’ niet voortreffelijk past bij Homerus.

Voor de aardigheid citeer ik nog uit de *Odes funambulesques* de volgende vermakelijke rijmen: *poète nouveau: tête de veau, envahi: parfum d' Aï, le chevalier d'Éon: Odéon, tibias: charabias, les Kurdes: absurdes, Monrose: morose, Edmond About: la marmite bout, Hachette: achète, croiser le fer: Ary Scheffer*, en, om eene artistieke ‘Spielerei’ in haar geheel te geven, het bekende triolet *Opinion sur Henry de la Madelene*:

> J'adore assez le grand *Lama*,
> Mais j'aime mieux *La Madelène*.
> Avec sa robe qu'on *lama*
> J'adore assez le grand *Lama*.
> Mais La Madelène en *l'âme a*
> Bien mieux que ce damas *de laine*.
> J'adore assez le grand *Lama*,
> Mais j'aime mieux *La Madelène*.

Dat de Banville eene buitengewone kunstvaardigheid bezat in het vinden van rijke rijmen, ook waar zijn gedicht uit zeer korte regels bestaat, en zonder dat die rijmen den gang der poëtische phrase verstoren of den indruk maken van met moeite gezocht te zijn, moge nog de volgende strofe van zessylbige regels bewijzen uit *Reprise de la Dame* (d.i. van *La Dame aux Camélias*), eene parodie van Victor Hugo's *Captive:*

> J'aime que le vieux *comte*
> Soit réduit aux *abois*
> En refaisant le *compte*
> Des perles que je *bois*;
> Enfin, cela m' *allêche*
> De sentir ma *calèche*
> Voler comme une *flêche*
> Par les détours du *bois*.

Maar dat dit zoeken naar rijke rijmen bij de jongeren dikwijls gepaard gaat met een gewrongen versbouw, met een gemis aan adem, met het samenstellen van een gedicht of een strofe uit korte regels, die elk op zich zelf worden gedicht en slechts zeer losjes met elkaar verbonden zijn, bleek mij nog onlangs uit de wonderlijke gedichten van Laurent Tailhade, een der ‘décadents’, getiteld: *Au pays du mufle*[1]. Uit een zijner balladen moge een enkele strofe volstaan om een denkbeeld te geven van het genre:

Bourget, ce fameux bache*lier*,
Cultive, pour les gens du *monde*,
Quelques navets en espa*lier*.
O Will! monsieur Dorchain t'é*monde*
Et Paravey joue Esclar*monde*;
Qu'importe, tils! Baise Mar*got*,
Et dona Sol et Rose*monde*:
Sois grandiloque et bousin*got*.

Laat mij ten slotte door een enkel voorbeeld mogen aan toonen, hoe een ouderwetsch rijmkunstje door het talent van een modern dichter kan omgezet worden in een fijn melodisch middel om voor eene poëtische gedachte den meest uitgezochten vorm te vinden. Een in de Middeleeuwen bijzonder geliefde schikking der rijmen was de zoogenaamde ‘rime grammaticale’, wier eigenaardigheid hierin bestaat, dat voor de verschillende rijmen eener strofe verschillende vormen van een zelfde werkwoord gebezigd worden. Eene ‘rime grammaticale’ is, bij voorbeeld, *aime: aimons, sème: semons*, of *prit: prirent, dit: dirent*[2]. Welnu, hoe keurig en klankvol is deze rijmvorm toegepast in het zangerig *Au bord de l'eau* van Sully Prudhomme!

S'asseoir tous deux au bord d'un flot qui *passe*,
Le voir *passer*;

1) Paris, Léon Vannier 1891. Het meest interessante van dit bundeltje, dat in wonderlijke, onbegrijpelijke taal, eene collectie satiren schijnt te bevatten op ‘le bourgeois,’ is de geestige voorrede van Armand Silvestre.
2) Als proeve van middeleeuwsche virtuositeit in dit genre moge de eerste trofe dienen van *Charité*, een leerdicht uit het einde der XIIe eeuw:

Dire me plaist et bien doit *plaire*
Ce dont on prent bon essemplaire.
Bien sai bons dis est bien *plaisans*
A cuer volentif de bien *faire*;
Car bons cuers se set bien *refaire*
Des essemples des bien *faisans*;
C'est peuture bien *refaisans*.
Mais as cuers felons, *forfaisans*,
Qui costumier sont de *forfaire*,
Est toute bontés desplaisans.
Douce chose est et aaisans
Quant chacuns fait a son per paire.

Tous deux, s'il glisse un nuage en l'espace,
Le voir glisser;
A l'horizon, s'il fume un toit de chaume,
Le voir fumer;
Aux alentours si quelque fleur *embaume*,
S'en *embaumer*;
Si quelque fruit, où les abeilles *goûtent*,
Tente, y *goûter*;
Si quelque oiseau, daus les bois qui l'*écoutent*,
Chante, *écouter*....
Entendre au pied du saule où l'eau *murmure*
L'eau *murmurer*;
Ne pas sentir, tant que ce rêve *dure*,
Le temps *durer*;
Mais n'apportant de passion profonde
Qu'à s'adorer,
Sans nul souci des querelles du monde,
Les ignorer;
Et seuls, heureux devant tout ce qui *lasse*,
Sans se *lasser*,
Sentir l'amour, devant tout ce qui *passe*,
Ne point *passer*.

V.

Zoo weten mijne lezers nu ongeveer, hoe het fransche vers wordt gebouwd, versierd, voltooid.

Ik zal de laatste zijn om te beweren dat hiermede de eigenaardigheden van dat vers volledig beschreven zijn. Van het musicale element, dat tegenwoordig in de school der symbolisten zoo sterk op den voorgrond treedt, werd nog maar een gedeelte, rythmus en rijm, maat en slotklank besproken. Wat

buiten bespreking bleef, hoogsten hier en daar ter loops werd aangeroerd, is de keuze en de schikking der woorden, de keuze en de mengeling der klanken.

Maar dit laatste element, hoe groot zijn waarde moge zijn, is te persoonlijk om onder algemeene regels gebracht te worden. Het zou thuis behooren in eene vergelijkende studie over het poëtisch talent van verschillende dichters; het is niet eenvoudig eene quaestie van technische vaardigheid. Om aan dit element recht te laten wedervaren zou men enkele bekende gedichten moeten nemen en deze breedvoerig ontleden, zou men Racine naast Victor Hugo, Lamartine naast Théophile Gautier, de Banville of Sully Prudhomme moeten plaatsen, en tegenover allen Verlaine of Jean Moréas. Theoretisch is hierover weinig te zeggen. En wanneer, bij voorbeeld, een moderne prosodist als de Banville aan dit onderwerp een enkele bladzijde wijdt[1)], dan doet hij dit in zulke algemeene bewoordingen, dan zegt hij eigenlijk zoo weinig met zijne ‘mots courts qui appellent des mots longs et dont la combinaison commande un rappel d'autres mots longs et courts,’ - dat zijne bedoeling eerst duidelijk wordt wanneer hij een der gedichten uit *La légende des siècles* afdrukt en op de keuze, niet alleen der rijmen, maar ook van andere woorden, de aandacht zijner lezers vestigt.[2)] Eenmaal hoorde ik de Heredia, den kunstigen sonnettendichter, beweren dat hij, om een goed sonnet te maken, eerst eenvoudig de klanken bijeenzocht en pas later daarvoor de woorden in de plaats stelde waardoor het musicale klankbeeld in verstaanbare volzinnen werd omgezet. Maar een zijner confrères, die deze mededeeling vernam, schudde glimlachend het hoofd en beweerde dat die manier van werken door niemand, zelfs niet door de Heredia zelven, werd toegepast.

Ik ben dus wel verplicht dit gedeelte van mijn onderwerp te laten rusten. En ik zie er te minder bezwaar in dit te doen, omdat deze zijde van de kunst der dichters zich bij iederen versbouw, en niet alleen bij de structuur van het fransche vers voordoet; terwijl het juist enkel mijne bedoeling was om de kenschetsende eigenaardigheden van het fransche vers te doen uitkomen.

Liever wijd ik daarom de laatste bladzijden van mijn opstel aan de beantwoording der vraag, die met deze eigenaardig-

1) *Petit traité* etc. p. 71.
2) Ibid. p. 83 sv.

heden ten nauwste samenhangt, hoe het fransche vers moet worden v o o r g e d r a g e n .

‘Wie sind die französischen Verse zu lesen?’ vroeg eenige jaren geleden een duitsche ‘Schulmann,’ de heer Sonnenburg, die zijne leerlingen tot goede declamatoren wilde maken. Om die vraag te beantwoorden toog hij naar Parijs, woonde eenige voorstellingen bij in het Théâtre français, hield nauwkeurig aanteekening van de stomme *e*'s die hij wèl, en van die welke hij niet hoorde uitspreken, onderwierp die aanteekeningen aan het oordeel van een ongenoemden tooneelspeler, en gaf dit mager resultaat van een oppervlakkig onderzoek in den vorm eener dunne brochure in het licht[1)].

Van veel meer belang is het boekje dat, grootendeels ter bestrijding van Sonnenburg, door den uitnemenden kenner der fransche verskunst, prof. Lubarsch, is samengesteld, en dat uit de nalatenschap van dien geleerde door prof. E. Koschwitz is uitgegeven[2)]. Lubarsch begaf zich ook naar Parijs, hoorde in het Théâtre français *Hamlet* en *Monsieur Scapin*, maakte eveneens zijne aanteekeningen, maar bracht daarop bezoeken aan Legouvé, de Banville en Leconte de Lisle, die hij verzocht zelve een gedicht voor hem te willen lezen en zijne eigene voordracht, vooral wat de uitspraak der stomme *e*'s betrof, te willen beoordeelen.

In het ‘cabinet’ van Legouvé werd hij niet bijzonder veel wijzer. Deze had allerlei bezoekers te woord te staan, las haastig een paar regels voor uit *Britannicus*, zeide dat de uitspraak der stomme *e*'s afhing van den aard van het gedicht, ‘que c'était une question de genre,’ en verwees den belangstellenden Duitscher verder naar het meest volledige der bekende werkjes die deze ‘maître diseur’ over de kunst van lezen en voordragen heeft geschreven.

Bij de beide dichters was het onthaal hartelijker en kalmer. Théodore de Banville las den duitschen geleerde zijn gedicht *Les Stalactites* voor, en deze teekende daarbij nauwkeurig allerlei bijzouderheden aan betreffende de uitspraak der stomme *e*'s, de ‘liaison’ en den duur der verschillende

1) R. Sounenburg. *Wie sind die französischen Verse zu lesen?* Berlin, Julius Springer, 1885.
2) E.O. Lubarsch. *Ueber Deklamation und Rhythmus der französischen Verse*, Oppelen, Leipzig 1888.

lettergrepen. Ook Mevrouw de Banville mengde zich in het gesprek en herhaalde ernstig wat haar man reeds had gezegd: ‘il ne faut pas lire comme les comédiens.’ Bij zijn voordracht had de dichter enkel en alleen het rythmus zijner verzen door een langzame, niet al te scherpe cadans doen uitkomen; met den inhoud van het gedicht werd bij die voordracht geen rekening gehouden; van interpunctie was evenmin sprake als van oratorische accenten; achter iederen versregel werd een oogenblik gerust, ook in het geval van enjambement; en wanneer nu en dan eene stomme *e* in de uitspraak weg viel, dan werd deze vervangen òf door eene verlenging der voorafgaande syllabe òf door eene korte pauze, blijkbaar met het doel om geen afbreuk te doen aan den duur en het rythmus der verschillende versregels[1].

Zoo klonk het begin van *Les stalactites* aldus:

> Dans les *gro*tt's sans *fin bri*ll(e)nt les stala*cti*tes.
> Dn *cyprès* gigan*tes*qu' aux *fleurs* les plus pe*li*tes,
> Tout un jar*din* s'acc*ro*ch' au ro*cher* spongi*eux*,
> *Lys* de *gl*ac's, ro*seaux*, li*a*n's, clémat*i*tes,
> Des *thyr*ses pâlis*sants* bou*quets*, prestigi*eux*....

Alleen bij *thyrses* werd de vrouwelijke *e* zeer sterk uitgesproken, bij *brillent* iets zwakker: maar in beide gevallen vormde zij eene afzonderlijke syllabe. Bij *grottes, glaces, lianes*, trad eene korte pauze of eene verlenging der voorafgaande vocaal voor die *e* in de plaats.

Leconte de Lisle las zelf niet, maar liet den duitschen bezoeker lezen en voegde aan zijn gunstig oordeel over diens methode van voordragen enkele opmerkingen toe. Over het geheel was hij het met de Banville eens: zelfs bij enjambement moest het rijm sterk gehoord worden; de stomme *e*'s moesten altijd meêgelezen worden wanneer zij eene afzonderlijke syllabe vormden; wie dit verzuimde zou het vers tot proza maken; interpunctie moest achterwege blijven. Toch scheen deze dichter den inhoud van het vers niet geheel en al buiten spel te willen laten; hij gaf toe, dat dramatische verzen anders moesten behandeld worden dan lyrische en verlangde dat de woorden waarin de poëtische gedachte het dui-

1) Vergel, mijne opmerking in de April-aflev. bl. 143 noot 2.

delijkst is uitgedrukt (‘mots de valeur’ noemen hen sommige ‘professeurs de diction’) met bijzonderen nadruk zouden worden uitgesproken.

Een strofe uit *La Bernica* vind ik, overeenkomstig de aanwijzingen van Leconte de Lisle, aldus door Lubarsch genoteerd:

> La liane y sus*pend* dans l'*air* ses *bel*les *clo*ches
> Où les fre*lons*, gorgés de *miel*, *dor*ment blot*tis*;[1)]
> Un ri*deau* d'alo*ès* en dé*fend* les ap*pro*ches;
> Et l'eau *v*ie qui *ger*me aux fis*sures* des *ro*ches
> Y fait tin*ter* l'é*cho* de son *clair* clique*tis*.

De ‘*e* muet’ van *belles, dorment, vive, fissures* werd duidelijk vernomen, en aan de drie laatste woorden, als ‘mots de valeur’ beschouwd, werd bovendien nog door een oratorisch accent eene bijzondere beteekenis gegeven. Het tempo bleef bij alle verzen ongeveer hetzelfde, behalve bij het laatste, dat vlugger, eenigszins ‘huppelend’, werd voorgedragen.

Met deze herinneringen en deze opmerkingen gewapend, en na bovendien Legouvé's *La lecture en action* te hebben doorgelezen, heeft Lubarsch, nog na zijn dood, den oppervlakkigen Sonnenburg volkomen verslagen en diens zonderlinge verklaring: ‘fransche verzen moeten gelezen worden als proza; de stomme *e*'s kunnen voor het grootste gedeelte worden prijsgegeven’, op gezag van twee der uitnemendsten onder de moderne fransche dichters, geheel en al waardeloos gemaakt.

Ook op Legouvé kan Lubarsch zich beroepen ter aanbeveling der door hem gekozene methode. Wel is waar wijkt diens opvatting op één punt geheel en al af van die der beide dichters. Legouvé wil zijn stelregel ‘la ponctuation est la lumière de la diction’ even goed toegepast zien op verzen als op proza. Maar aan den anderen kant mag men, ook volgens hem, bij het voordragen van een gedicht zich niet onbepaald voegen naar de manieren der tooneelspelers, daar de actie aan deze andere eischen stelt dan die van eenvoudige voordracht. En welk dichter zal niet hartelijk instemmen met deze uit-

1) Men lette hier op het ‘ternaire rythmus’ waarover boven uitvoerig gesproken is, Aprilafl, blz. 156 vlg.

spraak van den beroemden ‘diseur’: ‘Le jour où on lit un poète, il faut le lire en poète. Puisqu'il y a un rythme, faites sentir le rythme! Puisqu'il y a des rimes, faites sentir les rimes! quand les vers sont peinture et musique, soyez en les lisant peintre et musicien!’

Dit is uitnemend gezegd. Alleen zou het aanbeveling verdienen, en geheel in overeenstemming zijn met Legouvé's denkbeelden over interpunctie, om het geval te stellen dat verzen, behalve ‘peinture et musique,’ ook nog het element ‘dessin’ vertegenwoordigen, waaruit voor den ‘diseur’ de verplichting zou volgen om ook de omtrekken der verschillende onderdeelen van een vers duidelijk te doen uitkomen en om op te treden, niet alleen als ‘peintre et musicien,’ maar ook als ‘dessinateur.’ Dit geval zal zich bijna altijd voordoen. Want een gedicht, hoe nauw ook door rythmus, klank en rijm aan de muziek verwant, wil toch niet gezongen, maar gesproken worden. Het bestaat uit woorden, en woorden, hoe kunstig en melodisch ook geschikt, zijn toch altijd nog iets anders dan rythmische klankbeelden. Zij zijn symbolen, door overlevering en conventie geijkte symbolen van eene bepaalde gedachte, van eene voorstelling, die de spreker in den geest van zijn toehoorders wil wakker maken.

Ik neem aan dat voor den dichter zelven vorm en inhoud, gedachte en klank, rythmische en syntaktische schikking der woorden samenvloeien. Ook komt het mij zeer natuurlijk voor, dat het rythmus voor hem meer beteekent dan de syntaxis en dat de zin van een woord hem dikwijls minder aan het hart gaat dan zijn klank. Maar de lezers en de toehoorders bevinden zich in geheel andere condities. Zij kunnen niet aanstonds het geheel omvatten; de synthese waarmede de dichter is begonnen, kan voor hen pas het einde van al hun indrukken zijn. De poëtische gedachte, die hij in verschillende elementen heeft ontleed, toen hij haar nederschreef in woorden en klanken, toen hij het rythmus koos en de rijmen schikte, - die gedachte kan hun geest niet op éénmaal overweldigen; zij moet in hen worden opgebouwd uit de verschillende elementen waaruit zij bestaat, en die niet alle tegelijk, maar het een na het ander, hoogstens in kleine groepen, door hen worden opgenomen.

Die werkzaamheid van den geest der toehoorders zoo ge-

makkelijk, zoo vlug en vooral zoo volledig mogelijk te maken, ziedaar de taak van den voordrager. Hij is de tolk van den dichter, de tusschenpersoon tusschen dezen en het publiek, de kunstenaar ‘qui fait valoir l'oeuvre du poète.’

Daarom zal zijne kunst zich herhaaldelijk moeten wijzigen naar den aard van het gedicht, naar de persoonlijkheid van den dichter, en zelfs, voor een deel, naar de vatbaarheid en de stemming der toehoorders. Een *Récit épique* van Coppée stelt andere eischen dan een der *Solitudes* van Sully Prudhomme of een sonnet van de Heredia. En zelfs mag het woord ‘épique’ niemand er toe brengen om Coppée te behandelen zooals Victor Hugo of Leconte de Lisle behandeld willen worden. De voordrager moet begrijpen w a t de dichter bovenal gewild heeft, en door die bedoeling van zijn meester moet hij zich laten leiden. Was het den dichter allereerst te doen om sonoriteit, om rythmus en klank, welnu, hij late het gedicht ‘opklinken’, zoo luide en zoo welluidend mogelijk. Heeft deze het effect geplaatst in de weekheid der rijmen, de voordrager verzuime niet de rijmklanken slepend te verlengen. Ligt de bekoring in het poëtische der teekening, of in het kleurige der schilderij, hij trachte met zijn stem te teekenen of te schilderen, maar altijd zóó dat de lijnen en de kleuren wel samensmelten, maar niet door elkaar vloeien; want de toehoorder mag niet in het onzekere verkeeren omtrent den indruk dien hij ontvangt. Zelfs indien het den dichter enkel te doen was om het uitdrukken eener poëtische stemming, en de voordrager dus alleen maar die stemming heeft op te wekken, moet hij dit zóó doen dat zij niet door onduidelijkheid of onzekerheid gestoord worde.

Nu komt het mij voor, dat de taak van den voordrager, juist waar het f r a n s c h e verzen geldt, ik zeg niet zooveel gemakkelijker is dan in andere talen, maar een bijzondere aantrekkelijkheid bezit. De hulpmiddelen die hem ter bereiking van zijn doel ten dienste staan, zijn zoo vele en verlerlei. De accentuatie der woorden is zwakker, vluchtiger dan elders; de rythmische bouw van een vers wordt gevoeld zoodra hij maar even wordt aangeduid; en wanneer het noodig mocht zijn, bij het voordragen van lyrische gedichten, de rythmische beweging sterker te doen uitkomen, dan zal de cadans toch niet licht eentonig worden, omdat die beweging

voortdurend verandert. Bovendien zijn weinig talen zoo vatbaar voor wisseling van t e m p o als juist het fransch; want, terwijl, aan den eenen kant, de articulatie met groote vlugheid kan plaats hebben zonder onduidelijk te worden, leenen zich de heldere, zuivere klinkers, de fijne neusklanken en de vele 'stemhebbende' medeklinkers die deze taal bezit, zonder moeite tot een langzame, breed uitgehaalde dictie. Ook kan de toon der stem in het fransch gemakkelijker dan elders natuurlijk blijven zonder den poëtischen klank te verliezen, en pathetisch worden zonder in gezwollenheid te vervallen. En eindelijk is de verbinding der woorden die te zamen éénzelfde voorstelling vormen, in die taal zoo innig, - daar de 'liaison' den slotklank van het eene woord ongevoelig in den beginklank van het andere doet overgaan, en het diapason der stem tot aan het einde van den volzin onveranderd blijft[1], - dat aan de eischen der logica kan voldaan worden zonder dat aan de eischen der poëzie wordt te kort gedaan.

Ik weet wel dat de dichters voor dit laatste beducht zijn, en dat zij daarom - gelijk Théodore de Banville en Leconte de Lisle zich uitlieten tegenover prof. Lubarsch[2] - de punctuatie schuwen en de dictie der tooneelspelers veroordeelen. Maar wanneer de punctuatie fijn wordt opgevat en luchtig wordt aangeduid, dikwijls alleen door een kleine verandering in den toon, wanneer 'le mot de valeur' naar voren wordt geschoven, niet gedrongen, wanneer voor de ademhaling de juiste rustpunten worden gezocht en deze zich regelt naar de gedachte, niet naar de cesuur van het vers[3], dan kan het gedicht zonder moeite tegelijk worden b e g r e p e n en g e v o e l d , dan kan de poëtische gedachte van den dichter tegelijk als gedachte doordringen in den geest der toehoorders en als poëtische emotie hun gemoed bekoren of overweldigen. Natuurlijk zal het afhangen van den aard van het gedicht welk van de beide elementen het meest op den voorgrond behoort te treden. Maar ik meen dat er geen enkel gedicht kan bestaan bij welks voordracht een van beide geheel mag worden veronachtzaamd.

1) Dit element der fransche dictie is reeds vroeger uitvoeriger besproken geworden in mijn opstel *Gesproken en geschreven fransch* in *de Gids* van November 1890.
2) Zie boven blz. 466.
3) Zoo kan men altijd ademhelen na het onderwerp van den zin, terwijl werkwoord en voorwerp in den regel niet door ademhaling moeten gescheiden worden

Voorzeker, de manier waarop Jean Aicard zijn eigen verzen voordraagt bezit een groote aantrekkelijkheid. Zijne zuidelijke, volle, sonore stem maakt een indruk van dichterlijke bezieling, zelfs wanneer zijne verzen zeer eenvoudig zijn. Maar hoe menigmaal gebeurt het, dat wie hem hooren den inhoud van zijn gedicht slechts zeer onvolkomen verstaan en enkel een algemeenen indruk ontvangen, die verdwijnt zoodra de laatste toon heeft uitgeklonken. Daar de waarde van Aicard's verzen dikwijls meer gelegen is in de fijne gedachte die hij uitspreekt dan in den vorm waarin hij die gedachte kleedt, zoo komt deze zuiver rythmische en klinkende voordracht slechts schijnbaar, en alleen voor een korte poos, zijne poëzie ten goede.

Aan den anderen kant zou ik niet weten wat een dichter zou hebben aan te merken op de voordracht van een zoo voortreffelijk ‘diseur’ als Coquelin aîné of van eene zoo fijne ‘diseuse’ als Mademoiselle Reichemberg. Dat te Parijs de voordracht van verzen in handen is van de tooneelspelers en ook in de salons der groote wereld bij voorkeur door deze en niet door liefhebbers beoefend wordt, acht ik in het voordeel, zoowel van de kunst van voordragen, die daardoor haar karakter van kunst behoudt, als van de dichters, die zoo het meeste kans hebben dat de volle en veelzijdige waarde hunner verzen door het licht van klank en gedachte beschenen wordt.

Wanneer Sully Prudhomme boven een zijner *Solitudes* geen anderen titel plaatst dan *Soupir*, dan weet de voordrager natuurlijk, dat hij dit gedichtje op zachten toon, zonder al te veel variatie in stembuiging en tempo zal hebben voor te dragen, dat bovenal het refrein ‘Toujours l'aimer’ als een zucht zal moeten klinken:

Ne jamais la voir ni l'entendre,
Ne jamais tout haut la nommer,
Mais, fidèle, toujours l'attendre,
  Toujours l'aimer.

Ouvrir les bras et, las d'attendre,
Sur le néant les refermer,
Mais encor, toujours les lui tendre,
  Toujours l'aimer.

Maar reeds zal, in het begin der tweede strofe, bij dat ‘Ouvrir les bras’ het tempo een weinig versneld en de stem krachtiger geworden zijn, om dan bij ‘las d'attendre’ weer in de weemoedige berusting terug te zinken. En anders dan als een zucht, als een kreet der vertwijfeling, zullen de beide eerste regels der derde strofe klinken:

Ah! ne pouvoir que les lui tendre,
Et dans les pleurs se consumer,

om zich dan weer op te lossen in de stille zucht:

Mais ces pleurs toujours les répandre,
Toujours l'aimer.

De schikking der syllaben in *l'Agonie*, dat door Sully Prudhomme geschreven is in strofen van twee tiensylbige en twee vijfsylbige verzen, zal er den voordrager natuurlijk van zelf toe brengen om in de lange regels de cesuur met zekeren nadruk te doen uitkomen:

Vous qui m'aide*rez* dans mon ago*nie*,
Ne me dites *rien*,
Faites que j'en*ten*de un peu d'harmo*nie*,
Et je mourrai *bien*.

La musique *apaise*, enchante et dé*lie*
Des choses d'en *bas*;
Bercez ma dou*leur*, je vous en sup*pli*e,
Ne lui parlez *pas*.

Wie het keurige sonnet van Joséphin Soulary *Rêves ambitieux* voordraagt, zal daarentegen minder het rythmus der quatrains doen uitkomen dan de keuze der woorden. Hij zal een kleine pauze maken vóór elk der drie woorden waarin de dichter telkens zijne wenschen uitdrukt. Alleen de eerste vershelft zal dus gebonden en vlug worden voorgedragen, terwijl de tweede vershelft door een langzamer tempo in hare elementen zal worden ontleed.

Si j'avais un arpent de *sol, mont, val* ou *plaine*,
Avec un filet d'*eau*, tor*rent, source* ou ruis*seau*,
J'y planterais un *ar*bre, oli*vier*, *sau*le ou *fré*ne,
J'y bâtirais un *toit, chau*me, *tui*le ou ro*seau*.

Sur mon arbre un doux *nid*, du*vet*, gra*men* ou *lai*ne,
Retiendrait un chan*teur*, pin*son, mer*le ou moi*neau*.
Sour mon toit un doux *lit*, ha*mac, nat*te ou ber*ceau*
Retiendrait une en*fant, blon*de, *bru*ne ou châ*tai*ne.

Bij een gedicht van Théodore de Banville, vooral bij de *Odes funambulesques*, zullen de rijke rijmen den toehoorders zorgvuldig moeten worden toegeteld; en wie het waagt de *Symphonie en blanc majeur* van Théophile Gautier voor te lezen, zal moeten zorgen dat geen enkele maal de telkens herhaalde woorden *blanc* en *blancheur*, de 'notes dominantes' dezer symphonie, aan de aandacht van den toehoorder ontsnappen.

In de *Récits épiqnes* van Coppée zal noch de inhoud van het verhaal, noch de eenvoudige of gedragen toon waarin het geschreven is, mogen verdwijnen onder de zangerigheid van het rythmus of onder den klank der rijmen. Hier vooral, in het epische genre, mag ook de punctuatie hare eischen doen gelden. Er kunnen in die verhalen versregels zijn die bijna klinken moeten als eenvoudig proza. Zoo, bij voorbeeld, de aanhef van *Le liseron*:

Près de la vieille Égra, dans la Bohême Noire,
Rude et sombre contrée à la sanglante historie,
Le pâtre au voyageur désigne encor du doigt
Un très ancien moutier des soeurs de Saint-Benoit,
Écroulés sous l'assaut des lierres parasites.

De dichter zet hier enkel het decoratief neder waarin het drama zijner legende spelen zal. Het komt er alleen op aan dat de toehoorder dit decoratief duidelijk voor oogen heeft. De voordrager zal dus den eersten en den vierden regel met bijzonderen nadruk hebben uit te spreken; hij zal, in den derden regel, na 'Le pâtre' een oogenblik rusten ter wille der 'inversion,' zal den tweeden regel vlug, op ietwat somberder toon, uitspreken en alleen voor den slotregel eenige poëtische verheffing bewaren. Ook in het gedicht zelf zal hij menigen regel op eenvoudig verhalenden toon kunnen, zelfs moeten voordragen. Maar, daar hij met een dichter te doen heeft, zoo zal hij van iedere gelegenheid hem door Coppée geboden dankbaar gebruik maken om die eenvoudige voordracht af te wisselen door eene

meer rythmische dictie. Zoo, bij voorbeeld, in deze poëtische beschrijving van de abdis:

> Et quand elle *passait, gran*de sous le froc *blanc*,
> Ses beaux reg*ards* bais*sés*, le chape*let* au *flanc*,
> Sa per*son*ne unis*sait* dans un divin mé*lan*ge
> La *grâ*ce de la *fem*me et la *for*ce de l'*an*ge.

In een gewijd verhaal, zooals *Un Evangile*, kan de toon natuurlijk van den aanvang af plechtiger zijn. Maar toch moet het verhaal verhaal blijven, en de volle plechtigheid der dictie mag alleen ten goede komen aan de woorden door den Heiland gesproken. Waar de bewegingen van den omwandelenden godszoon geteekend worden, moet het tempo natuurlijk worden vertraagd:

> De ses divines mains, pendant une minute,
> Il fila la quenouille et berça le petit,
> Puis, se levant, il fit signe à Pierre et partit.

Vooral de laatste regel dient zeer breed, met een rust na *Puis*, na *se levant* en na *Pierre* te worden voorgedragen[1].

Het is hier de plaats niet om langere stukken met het oog op de dictie te ontleden. Mijn opstel over f r a n s c h e v e r z e n zou licht kunnen omslaan in een opstel over v o o r d r a c h t. Bovendien kan een ‘traité de diction’ moeielijk alleen aan de pen worden toevertrouwd; de beste aanwijzingen worden alleen door de levende stem gegeven.

Toch scheen mij deze kleine excurs over voordracht niet misplaatst aan het slot eener studie over het eigenaardig karakter van het fransche vers.

1) Deze drie versregels zijn ook bijzonder geschikt ter illustreering van de juiste uitspraak der ‘*e* muet’ in verzen. In den eersten regel zal die *e* in *divines* en in *une* wegvallen, ofschoon zij daar eene syllabe vormt; doch de *in* en de *un* zullen langer worden aangehouden. De drie *e*'s in den tweeden regel zullen alle drie duidelijk gehoord worden, ook die in *petit*, omdat in dit bijbelsch gedicht de uitspraak *p'tit* te familiaar zou klinken. In den laatsten regel zal de in *se* geaccentueerd worden, doch die in *levant* daardoor wegvallen; de rust die achter *levant* noodig is vult dan de ontbrekende lettergreep aan. Men zou de voordracht dezer drie regels aldus kunnen noteeren:

> De ses di*vin' mains* / pendant un' mi*nu*te,
> Il fila la que*nou*ill' et berça le pe*tit*;
> *Puis* / sel'*vant* / il fit signe à *Pier*re' / et par*tit*.

Zal dit karakter zich in de naaste toekomst wijzigen? De arbeid der symbolisten geeft eenigen grond om dit te verwachten; en allen die de bijzondere welluidenheid van het fransche vers weten te waardeeren, moeten het hopen. Al te veel wordt de fransche Muze tegenwoordig in hare bewegingen belemmerd door zonderlinge wetten uit vroeger dagen, door eene mode waaraan zij ontgroeid is. het hiaat moet in sommige gevallen worden toegelaten[1)], het moet mogelijk worden de klinkers die door *es* of *ent* gevolgd worden, ook binnen in het vers een plaats te geven[2)]; woorden als *comme, une, telle* moeten, waar het pas geeft, door de éénsylbige vormen *com', un', tel'* kunnen vervangen worden[3)]; en over de keuze der rijmwoorden moet enkel het gehoor der thans levende generatie beslissen.

Wie zal deze hervormingen tot stand brengen? Een theoreticus zeker niet, ook al kan deze door zijne historische beschouwingen de richting aanwijzen waarin zij kunnen beproefd worden[4)]. Om ze wezenlijk in te voeren is het gezag noodig van een dichter, het gezag van een nieuwen Victor Hugo, minder geniaal misschien, maar stouter nog in zijne techniek dan de oude, of het gezag van een nieuwen Banville, minder virtuoos, maar meer wezenlijk dichter dan het hoofd der Parnassiens.

De kleeding der Muze is geen onverschillige zaak. Wil zij bij iederen stap den stempel van haar hooge afkomst dragen, dan moet het oog enkel harmonie bespeuren in de breede, losse plooien van haar gewaad. Niet enkel hare gestalte, maar ook haar kleed moet den indruk maken van verheven schoonheid en onvergankelijke jeugd.

A.G. VAN HAMEL.

1) De lastige ‘loi de l' hiatus’, door Malherbe afgekondigd, maakt het onmogelijk in verzen te spreken van *tu es, il ya*, ofschoon *tuez* en *Iliade*, die evenzoo klinken, geoorloofde vormen zijn.
2) Tegenwoordig kunnen woorden als *joies, vies, croient*, alleen aan het einde van een versregel geplaatst worden; in het midden van een vers is dit niet geoorloofd, omdat de *s* en de *nt* de elisie der *e* onmogelijk maken. En toch klinken die woorden niet anders dan als *joi, vi, croi.*
3) In de oude taal bestond een vorm *com* naast *comme*, gelijk tegenwoordig nog *encor* naast *encore*.
4) Gaston Paris heeft dit reeds gedaan in zijn voorbericht voor de fransche vertaling van Prof. Tobler's boek over franschen versbouw, het meermalen aangehaalde werk *Le vers français ancien et moderne*.

Het nieuw Antwerpsch Museum.

I.

Een der genoegens van het leven is de geschiedenis van menschen en zaken, in wie wij belangstellen, na te gaan, evenals een der redenen, die den hekel wettigen, welken wij aan de dood hebben, is dat zij ons belet verder bekend te blijven met wat er gewordt van al wat ons dierbaar is. Wie onzer zou niet wat geven om te weten, hoe zijne geboortestad er binnen honderd, binnen duizend jaar zal uitzien; wat er dan met zijn vaderlandje zal gebeurd zijn; hoe het met de plannen van Keizer Willem II zal afloopen; of Frankrijk door een anderen Carnot, dan wel door een Boulanger of een d'Orléans zal geregeerd worden; of de electricteit voor goed stoom en gaz zal vervangen hebben; door welke nieuwe uitvindingen wij sneller zullen reizen, verder zullen hooren of zien; op welke nieuwe wegen kunst en letteren zullen wandelen.

Wat de toekomst ons weigeren zal heeft het jongste verleden ons gelukkiglijk in ruime mate geschonken. Wij hebben allen een stuk wereldgeschiedenis doorleefd, zooals er geen belangrijker in de jaarboeken van het menschdom staat aangeteekend. En dit in wijderen en engeren kring. Voor veertig jaar leerde men in de school, dat Antwerpen 75,000 inwoners telde, nu zijn er 280,000; toen speelden of wandelden wij op de oude stadswallen en zag het er aan de overzijde der vesten echt landelijk en eenzaam uit; de wallen zijn door breede leien vervangen; daar achter strekken nieuwe wijken hunne straten een half uur gaans ver uit; de binnenmuursche stad is nu zeven maal grooter dan toen. In het zuiden, waar het kasteel van den hertog van Alva zich nog altijd achter zijne geheimzinnige ringmuren verborg, gingen wij op het ruime plein de

soldaten zien exerceeren of onzen vlieger oplaten; het kasteel is platgelegd, het plein met straten doorsneden en te midden der plaats, waar de verschansingen van den ijzeren hertog oprezen, verheft zich nu het nieuwe Museum. Afbraak der oude vestingen, schepping der nieuwe wijken, verbetering van den loop der schelde, opbouwing der nieuwe kaaien, graving der nieuwe dokken, volledige vervorming van stad en haven, het is alles in de laatste vijf en twintig jaren gebeurd. Antwerpen heeft in dit vierde eener eeuw meer zien veranderen dan in de tien vorige eeuwen van zijn bestaan. Wij hebben dus niet te klagen, dat onze levensloop arm was aan gewichtige gebeurtenissen, ook in den engeren kring onzer moederstad.

Onder deze heugelijke ombouwingen willen wij er slechts bij ééne stil staan, die van het Museum.

In het oud Antwerpen bestond er zoomin als elders iets wat aan een openbaar Museum geleek. Kunst was toen geene regeeringszaak. Noch bestuur van stad, noch bestuur van staat dacht er aan verzamelingen van schilderijen bijeen te brengen, werken aan kunstenaars te bestellen of van hen af te koopen. Hoogstens zorgde het Magistraat er voor, dat de bijzonderste zalen van het stadhuis met schilderwerk versierd werden. Op welke wijze dit gebeurde en hoe weinig men er op bedacht was van ambtswege de kunstenaars te vereeren blijkt uit het feit, dat het Antwerpsch Magistraat een schilderij aan Rubens bestelde om een der zalen van het stadhuis te versieren, het was een *Aanbidding der drie Koningen*; zij werd in 1610 geschilderd en reeds in 1612 aan den graaf d'Oliva, Spaanschen afgezant, ten geschenke gegeven. Het stuk werd niet vervangen noch eenig verder werk aan Rubens besteld, tenzij de triomfbogen voor de intrede van den kardinaal-infant Ferdinand in 1635, die verkocht werden, zoohaast zij gediend hadden. De schets voor den zegewagen van Calloo was het eenige werk, dat het stedelijk bestuur van den grooten meester op het oogenblik van zijn afsterven bezat.

Gelukkiglijk was het anders gesteld met kerken en kloosters. Deze pronkten tot den tijd der Fransche omwenteling met een overgroot getal schilderijen en beeldhouwwerken. De hoofdkerk alleen telde 37 kapellen met altaren, praalgraven, trafereelen en beelden; aan elke zuil, op elke beschikbare plek aan den wand prijkte een kunststuk. De beschrijving der stad, die her-

haaldelijk bij Geeraard Berbie herdrukt werd, gelijkt volkomen aan den catalogus van een museum.

Er kwam een tijd, dat het er vreeselijk spookte in die kerken, die terzelfder tijd kunsttempels waren. De Fransche republikeinen van 1794 verkochten of vervoerden naar Parijs alles wat tilbaar was en lieten slechts naakte muren achter. Een enkele kerk, St. Jacobs, bleef gespaard, dank aan haren pastor, die den burgerlijken eed aflegde.

De ontbering der schatten van vroeger dagen woog zwaar aan de beproefde stad en al spoedig werd uitgezien of het verlorene niet in zekere mate te vervangen was. De schilder Willem Herreyns, geholpen door den Franschen commissaris van het uitvoerend bewind, bracht in de Centrale school voor Schilder-, Beeldhouw- en Bouwkunde de kruimelingen bijeen, welke hij van de rijk voorziene tafel kon redden. Onder de behouden schilderijen bevond zich gelukkiglijk het drieluik van Quinten Massays, dat als ouderwetsch werk onwaardig van den Louvre was geoordeeld. In 1804 werd bij keizerlijk besluit de voormalige kerk van het Minderbroeders-klooster tot Museum ingericht. In 1815 bracht men daarheen de kunststukken, welke na den val van Napoleon door de verbonden Mogendheden van Frankrijk teruggeëischt werden, en van dit oogenblik bestond er te Antwerpen een Museum dien naam waardig.

Het was een zuiver Antwerpsche verzameling, uitsluitelijk samengesteld uit schilderijen voortkomende van kerken. Het eenig wereldlijke element, dat er in voorkwam, waren de schetsen van Rubens' triomfbogen en triomfwagen en de schilderijen voortkomende van de kamer der Lucasgilde.

Deze aloude kunstenaarskring alleen was er op bedacht geweest eene kunstkamer te stichten. Als geschenk of tot afkoop der hun opgedragen lasten hadden eenige dekens of leden schilderijen gegeven aan de gilde. Enkele marmeren borstbeelden van vorsten, die haar gunsten hadden bewezen, werden op hare kosten uitgevoerd en in haar lokaal geplaatst. Zoo had zij 39 doeken en 3 marmeren borstbeelden bijeengekregen. Het was het eerste en nederig begin eener openbare Antwerpsche verzameling. Rubens had zijne *O.L.V. met den papegaai* geschonken, Cornelis de Vos had het portret van den gildeknaap Abraham Grapheus, Quentin Massijs zijn eigen conterfeitsel geschilderd; Frans Floris, van Dijck, Marten Pepijn, Otto Venius

waren daar vertegenwoordigd. Jordaens en Boeyermans schilderden de zolderstukken der groote kamer, welke de gilde in gebruik had gekregen op de beurs; de eerste wijdde zijne drie stukken aan de schilderkunst: *Arti Pictoriae Jacobus Jordaens donabat;* de andere droeg zijn werk op aan Antwerpen, de voedstermoeder der kunsten: *Antverpiae pictorum nutrici*.

Dit kleine Museum was wellicht het oudste, dat in Europa gevormd werd. Met de schilderijen, welke in 1794 gered waren en die, welke in 1815 van Parijs terugkeerden, bedroeg het getal der stukken, in 1816 in het Antwerpsch Museum voorhanden, niet meer dan 127. In 1873 was het cijfer door aankoopen en giften tot 666 gestegen, op dit oogenblik bedraagt het gezamenlijk getal, moderne en historische schilderijen er bij begrepen, ongeveer 1200. Nog immer was de verzameling gehuisvest in de kerk van het gewezen Minderbroeders-klooster, die herhaaldelijk hertimmerd en vergroot was, maar te midden der gebouwen van de teeken- en schilderacademie hoegenaamd niet tegen het vuur beschermd was.

Een brand in Augustus 1873 uitgebroken in de oude stadswaag, op eenige stappen afstand gelegen, deed het gevaarlijke der ligging uitkomen: op het dak des Museums regende het vonken en vlammend hout, heel den nacht had men de handen vol om het gebouw te beschermen. Die les werd ten nutte gemaakt; onmiddellijk werd besloten een nieuw en veiliger gelegen Museum te bouwen. Er was plaats in overvloed beschikbaar; op verscheiden punten lagen nog ruime perceelen grond ledig, voortkomende van de platgelegde wallen en van het Spaansch kasteel.

Van verschillende oogpunten werd de zaak beschouwd door de voorstanders van elk der twee plaatsen, aangeprezen voor het nieuwe gebouw. De eenen wilden het zien oprijzen zooveel mogelijk in de nabijheid van het middenpunt des verkeers en verklaarden zich voor een stuk grond tegen de Gemeenteplaats, het centrum van het huidige Antwerpen; de anderen waren voor de plaats waar het nu staat, en waar vroeger het Spaansch kasteel stond, dat is aan het zuid-westelijk uiteinde van den ring, aangelegd op de gronden der oude vestingwerken. De eersten deden uitschijnen, dat te midden der stad, in de nabijheid van het hoofdstation, het bezoek gemakkelijker en de bezoekers talrijker zouden zijn; de anderen brachten in, dat het

belang van stadsfinanciën eischte minder duren bouwgrond te benuttigen en aan de afgelegen wijk eene aantrekkelijkheid te verschaffen door er een nieuwen kunsttempel te stichten. De economisten behaalden de zegepraal op de artisten, en, niet op de beste, maar op de goedkoopste plaats werd het Museum gebouwd. Dit noodlottig besluit heeft voor gevolg dat het ligt ver van het midden der stad, ver van alle straten van druk verkeer, dicht bij de Schelde, op de meest vochtige en killige plaats der stad.

Voor het overige zag men niet nauw op de toegestane ruimte; rond het gebouw werd een tuin van anderhalve hectare aangelegd, daaromheen loopen langs drie kanten straten, terwijl voor den hoofdingang een ruim plein zich uitstrekt. Na een dubbelen prijskamp, waarvan de eerste geen uitslag opleverde, werden twee der mededingers de heeren Frans van Dyck en J.J. Winders bekroond en hunne ontwerpen aangenomen op voorwaarde dat zij ze samen zouden smelten. Het uiterlijke van het monument hoort meer bijzonder den heer Winders, de inwendige schikking meer bepaald den heer van Dyck toe.

Hun gemeenschappelijk plan werd goedgekeurd door den gemeenteraad, den 24n Februari 1883. De twee bouwmeesters ondernamen met twee Schepenen der stad in den zomer van hetzelfde jaar eene reis door Duitschland en Holland om de Museums van Cassel, Frankfort, Dresden, Berlijn, Weenen en Amsterdam te bestudeeren. Zij maakten zich de opgedane ervaring ten nutte om de misslagen elders begaan te vermijden en de verbeteringen daar ingevoerd hier aan te brengen. Men begon in September 1884 te bouwen en eindigde vijf jaar later, de schildering en meubileering uitgezonderd, waaraan de zeven eerste maanden van 1890 besteed werden. Het Museum werd plechtig geopend den 11n Augustus tijdens de kermisfeesten van dit jaar. Op dit oogenblik blijft er niets meer te verrichten dan de beeldhouwwerken aan de buitengevels, voor welke voor weinige dagen de gemeenteraad een som van 216,000 frs. gestemd heeft.

Het gebouw, zonder die laatste versieringswerken, kost twee en een half millioen franks. De lengte bedraagt 130, de breedte 60 meters. De hoofdgevel is langs een der smalle zijden geplaatst. Hij is van streng uitzicht en van een klassieken bouwtrant, getemperd door renaissance-vormen. Twee

machtige voetstukken staan voor den middenbouw en tusschen deze leidt een breede trap naar den ingang. Boven den trap komt men in een vooruitspringend open voorportaal of pyloon. Vier machtige zuilen dragen een kroonlijst, waarop zich een attisch werk verheft, versierd met medaillons van groote kunstenaars in half verheven beeldhouwwerk en met allegorische alleenstaande figuren. De eigenlijke gevel bestaat uit drie verdiepingen, waarvan de onderste uit zware steenblokken is opgebouwd en met schaarsche openingen is voorzien; de middelste, waarin eene dichte reeks rondbogige deuren en vensters aangebracht zijn; de bovenste, welke eene opene galerij of hooge loogia, door marmeren zuilen gedragen, te zien geeft. De zijgevels zijn geheel vlak, behalve de reeks vensters der middelste verdieping, die over de geheele lengte voortloopen. De achtergevel, in drie verdiepingen verdeeld, is in soberen strengen renaissance-stijl opgetrokken. Het geheel, zooals het daar nu staat, schijnt wat vierkant log, maar het oogenblik is nog niet gekomen om een bepaald oordeel over de bouwkundige waarde uit te spreken. Een kunstmuseum eischt bevallige opwekkende vormen. Zooals het Antwerpsche nu is, lijkt de voorgevel wel wat aan een voetstuk zonder standbeeld. Maar laat eens nevens den trap de twee gebeeldhouwde groepen van vijf en een halven meter hoog plaats nemen op de zware pedestalen, de beide koperen tweespannen van zeven en een halven meter hoog den pyloon bekronen, de loggia de borstbeelden van beroemde schilders herbergen, en de voorkant van het gebouw zal een geheel ander en meer passend feestelijk voorkomen verkrijgen.

Ook de zijgevels zullen hunne logge naaktheid verliezen, wanneer tegen den vlakken wand aan elke zijde de acht allegorische beelden en daarboven de versierende fries, die de bouwmeesters er voor bestemden, zullen aangebracht zijn.

Het Museum binnentredende gaat men eene voorhalle door en treedt de trapzaal binnen. Deze is met ongemeene zorg en kostelijkheid opgesmukt. De schilderingen, welke in het oud Museum de wanden der trapzaal versierden, moesten hier benuttigd worden en deze rijke behangsels eischten eene geëvenredigd kostelijke omlijsting.

De muren met marmer bekleed, marmeren trappen en balustraden, witte marmeren cariatiden nevens den doorgang onder den trap, gekleurde marmeren zuilen nevens den ingang, eene

zolderschildering in stillen toon van keurigen smaak, met getemperd gouden omlijstingen, maken van deze voorzaal een toegang, die den bezoeker in de gewenschte stemming brengt om met eerbied den eigenlijken tempel binnen te treden.

Den trap op, eene deur open en wij zijn in het Pantheon der Antwerpsche school. Voor ons strekt zich eene eerste zaal uit van weinig diepte, daarop volgt de groote Rubenszaal 28 meters lang, 13 breed, 15 hoog; en eene tweede groote zaal 18 meters lang. Rond het geheele gebouw loopt, langs de gevels, eene reeks kleinere zalen, 10.75 meters hoog, die met de middenzalen door dwarsloopende vertrekken verbonden zijn. In de vierkanten, getrokken bij middel dezer laatste tusschen midden- en zijzalen, liggen vier open binnenplaatsen. Alles te zamen zijn er 592 loopende meters beschikbare wand, verdeeld over 23 zalen. Van deze laatste worden er 14 ingenomen door de oude meesters, 7 door de nieuwe en 2 door schilderstukken van historisch belang; van de 21 eerste zijn er enkele nog onbenuttigd. Alle zalen worden langs boven verlicht; de daken zijn zoo geschikt, dat nergens de zounestralen rechtstreeks op de schilderijen vallen, maar alleen de bovendeelen der muren beschijnen. In de middenzalen is het licht uitmuntend; in de meeste zijzalen laat het niets te wenschen over; in enkele andere is het verflauwd en verkoeld door de schaduw van het hooger liggende middendak of van den voorgevel. Dit zegt voldoende, dat verreweg de meeste schilderijen beter tot hun recht komen dan in hun vorig verblijf. Niet alleen zijn de stukken hier in grooter getal, maar zij zien er merkelijk beter uit.

Langs den achter- en de twee zijgevels loopt eene galerij op de midden-verdieping, waarin rechts eene verzameling der werken van Rubens in gravuur en in fotografie, links de beeldhouwwerken zijn tentoongesteld. De ruimte onder de groote middenzalen is onbenuttigd gebleven, omdat men plaats heeft willen beschikbaar houden, om een toestel te laten werken, bij middel van welk de schilderijen uit die zalen in tijd van nood door de vloeren in een bomvrijen kelder zouden neergelaten worden. Alle schikkingen zijn genomen om bedoeld toestel te laten werken, maar tot nu toe is het niet geplaatst. Deze bom- en vuurvrije gewelven strekken zich verder onder heel het gebouw uit en bieden een veilige redplaats aan in geval van brand. Waar die brand door veroorzaakt zou worden is moeilijk te

verstaan, daar in heel het gebouw niets van hout is dan deuren en vloer en deze laatste dan nog op steenen ondervloer ligt. Ziedaar indeeling en afmeting der zalen. Voegen wij er nog bij, dat zij op smaakvolle en passende wijze geschilderd en gemeubileerd zijn. Ruime en gemakkelijke fluweelen rustbanken staan in het midden der zalen; de muren zij getint in bruinrooden of groengrijzen toon; de zolderingen in lichter neutrale tinten, groen of roos, met vergulden boordsels rond de paneelen. Het geheel is aangenaam voor het oog en geeft aan de zalen een uitzicht van sierlijkheid en verzorgdheid. Het ziet er alles voor het oogenblik nog wat versch en niet stil genoeg uit, maar eens dat de tonen en vergulsels door den tijd zullen verstorven zijn, zullen de schilderijen uitstekend tot hun recht komen.

II.

Het Museum is in hoofdzaak wat het moet zijn en het eenige wat het kan zijn, een Antwerpsch Museum.. Daaraan heeft het dan ook genoeg en vruchteloos zou elke poging zijn om het tot een wereld-museum te maken. Museums van dezen laatsten aard zijn alleen mogelijk daar, waar vorsten uit vorige eeuwen een schat van werken der groote meesters aller landen en tijden hebben bijeengebracht, zooals te Parijs, Dresden, Munchen, Weenen, Madrid, St. Petersburg, of daar, waar in de nieuwere tijden geldmiddelen genoeg voorhanden zijn, om bij elke gelegenheid aan te werven wat er voor merkwaardigs op de kunstmarkt komt, zooals te Berlijn en te Londen. Op te merken valt, dat geene dezer steden of geen der landen, waarvan zij de hoofdplaatsen zijn, eene vaderlandsche school bezitten, rijk genoeg om een groot Museum te voorzien: alleen voor Spanje en Madrid dient eene uitzondering te worden gemaakt.

Een tweede soort van Museums zijn de nationale, die van Florence, Venetië, Amsterdam, Den Haag, om ook hier slechts van de bijzonderste te gewagen. Deze liggen in de twee landen, waar de moderne Europeesche kunst der vorige eeuwen haren zetel had opgeslagen: Italië en de Nederlanden. Wat op hun grond groeide en bloeide volstaat om hen te doen bewonderen. Men bezoekt de Uffizi en Pitti te Florence niet om de Nederlauders, die zij bevatten, al heeten die dan ook Rubens, Van Dijck en Rembrandt; ook zonder deze zou de stroom

bezoekers en hunne opgetogenheid niet minder zijn. Het Rijksmuseum kan vrij het handvolletje vreemdelingen en zelfs de Vlamingen, welke het bezit, missen zonder iets van zijne aantrekkelijkheid te verliezen.

Zoo er ééne stad in de wereld is, die genoeg heeft voortgebracht, om uit de werken harer zonen een Museum samen te stellen, heerlijk genoeg om landgenoot en vreemdeling te boeien, dan is het Antwerpen: Venetië alleen zou met haar om dit voorrecht kunnen dingen.

Met te erkennen, dat het Antwerpsch Museum feitelijk een Museum van Antwerpsche meesters is, verklaren wij nog niet, dat het de eischen vervult, welke aan eene dergelijke verzameling mogen en moeten gesteld worden. Het is hoofdzakelijk het toeval, het gelukkige toeval, dat het Museum maakte wat het was in 1816 en wat het tot nu toe in de eerste plaats gebleven is.

De schilderijen, voortkomende uit de kerken en openbare gestichten in 1794 gered, in 1815 uit Parijs teruggekeerd, maken de parelen uit zijner kroon. De meesterstukken van Massijs, Rubens, Van Dijck, Jordaens, Cornelis en Marten De Vos, Frans Floris, Daniël Seghers behooren tot dien onschatbaren kern. Later is door aankoopen of giften de groep der Antwerpsche meesters verrijkt: Massijs, Rubens en Jordaens hebben het meest gewonnen; eenige kleine stukken van Teniers, fraaie werken van van Craesbeeck, Ryckaart, David De Heem, Fijt, Rombouts zijn aangeworven. Maar hoevele meesters ontbreken er nog in het Pantheou, waar zij zouden moeten tronen; hoevele zijn er schamel vertegenwoordigd! Van Rubens geen landschap, geene jacht; een enkel stuk van ondergeschikt belang om mythologie, geschiedenis en genre te vertegen woordigen. Van Antoon Van Dijck een enkel goed portret uit de onafzienbare, telkens afwisselende reeks. Van Jordaens' portretten een enkel stuk van twijfelachtige echtheid en in elk geval van weinig waarde; van David Teniers den oude niets, van den jongen enkele kleine stukken, geen enkel werk van beteekenis; niets van den viezen Breugel, niets dan een bloemenstuk van den vloeren Breugel. Van de meesters der XVIe eeuw, de gebroeders Bril, De Beuckelaer, Pieter Aertzen weinig of niets; van Denys Calvert, van de Van Cleefs, van de Pourbussen niets; Hieronymus Bosch, Patinir, Van Coninxloo, De Momper,

zijn slecht of in het geheel niet vertegenwoordigd. En zoo nog in jongere tijden: waar zijn de werken van zoovele van Rubens' tijdgenooten of leerlingen, de bontgemaalde vogels en vruchten van Frans Snijders, de epische landschappen van Lucas Van Uden, de jachten van Paulus De Vos, de historiestukken van Theodoor Van Thulden, Justus Van Egmont, Abraham Van Diepenbeeck, Gaspar De Crayer, de portretten van Sustermans en zoovele andere.

In mijne *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool* beschreef ik werken van ongeveer 350 schilders, van deze zijn er nagenoeg tweederden niet vertegenwoordigd in het Museum. Dat er onder de afwezigen mannen van groote waarde zijn, zagen wij reeds hooger. Dat er gelegenheid was de leemten voor een deel althans op bevredigende wijze aan te vullen, kunnen wij verzekeren. Gedurig aan komen er in openbare veilingen werken van Antwerpsche meesters voor, die in de stedelijke verzameling ontbreken, zonder dat er voor gezorgd wordt ze aan te werven voor het Museum. Een paar voorbeelden uit de laatste jaren mogen volstaan. In de veiling Geelhand de Labistrate (Antwerpen, 1878) werd een meesterlijke Paul De Vos (H. 182 cm. B. 248 cm.) verkocht voor 3600 frs.; hij werd toegewezen aan den heer René della Faille. In dezelfde veiling ging een merkwaardige Wildens, met figuren van Eliezer en Rebecca door Jacob Jordaens, insgelijks 3600 frs.; het doek meet 182 cm. in de hoogte en 304 in de breedte en prijkt nu in het Museum van Brussel. In de veiling Dubusde Gisignies (Brussel, 1882) werden kapitale stukken verkocht van Adriaan Brouwer, Gonzales Coques, Jan Fijt, Frans Snijders, Lucas Van Uden, Paul De Vos en anderen, die het Museum van Antwerpen niet of in weinig beduidende exemplaren bezat. Dit Museum was vertegenwoordigd op de veiling, bood er op een Frans Hals en kocht er een Wouwermans. De Antwerpsche meesters liet men onopgemerkt voorbijgaan. En zoo zouden er twintig voorbeelden aan te halen zijn.

Het ongeluk is, dat er aan het hoofd van het Museum geen man staat met kennis van zaken, met ijver en liefde voor de vaderlandsche kunst. Van eene besturende Commissie kan men niet vragen, dat zij een werk van dagelijksche studie, onophoudend onderzoek en bijwoning van veilingen verrichte. Nu vergenoegt men zich uit de aangeboden stukken te kiezen en de

aanbieders zijn, in de voornaamste gevallen, kunsthandelaars van Europeeschen naam, die niets hunner waardig achten dan stukken van voor het oogenblik gezochte meesters, waarop grove winsten te behalen zijn. Er bestaat weinig vooruitzicht op een ommekeer in dezen toestand, en de zaken zullen nog wel een heele reeks jaren blijven wat zij zijn, totdat het goede voorbeeld door Duitschland en Holland gegeven, algemeen en dan ook hier worde gevolgd.

Het eenige wat te hopen zij, is dat de Commissie, zooals zij nu is ingericht, de waardige vertegenwoordiging der Antwerpsche School in het Antwerpsche Museum warm ter harte neme en de gelegenheden, die voor de hand liggen, om de bestaande leemten aan te vullen, niet onbenuttigd late voorbijgaan.

III.

En nu eene wandeling door het Museum.

Wanneer wij bij het binnentreden rechts afdraaien, treden wij vooreerst de zijzalen binnen, waarin de schilderijen van historische waarde voor de stad Antwerpen uitgestald zijn. Een Antwerpenaar houdt van zijne stad, is er fier op en met recht. Dit wordt hem wel eens als een mangel van nederigheid ten laste gelegd, maar beter dit gebrek dan onverschilligheid voor het verleden der geboorteplaats, waar allicht onverschilligheid voor hare toekomst mee gepaard gaat. Antwerpen was te schilderachtig en bracht te veel schilders voort, dan dat het in grooter of kleiner deelen niet herhaaldelijk zou zijn afgebeeld. Zijne kaaien met hunne in- en uitspringende aanlegplaatsen, hunne versterkte torens, hunne stadspoorten op het voorplan en de rij der hooge gebouwen en kerken daarachter, werden herhaaldelijk gemaald, onder anderen door de gebroeders Jan en Bonaventuur Peeters; Jan Wildens verkoos de stad langs de landzijde; Erasm De Bie had eene voorliefde voor de Meir met hare deftige heerenhuizen; Pieter Neeffs herhaalde gedurig op min of meer nauwkeurige wijze het binnenzicht der hoofdkerk; andere weder, zooals Antoon Gheringh, sloegen hunnen schilderezel op in de Jezuïetenkerk en wonnen hun brood met hare heerlijkheden te malen.

Eenige oude zichten, die vroeger in het stadhuis bewaard werden, zijn hier overgebracht, een zicht van de groote markt

voordat het tegenwoordige stadhuis gebouwd werd door Mostaert; de Ontvangst van Maria van Medici op het Kranenhoofd door twee verschillende onbekenden; de groote schilderij van Sporckmans, verbeeldende: Antwerpen de Vrijheid der Schelde vragende, en vele andere.

De meeste en beste stukken dagteekenen van deze eeuw: het overgroote doek van Robert Mols, de Kaaien af beeldende, zooals zij waren over een tiental jaren, vóórdat de loop der Schelde regelmatig werd gemaakt; eenige straten uit de oude wijken door Ruyten in den kleurigen romantieken trant van 1850; de Spaansche vestingen op het oogenblik dat men ze aan het af breken was over vijf en twintig jaar; een drietal schetsen, versieringen van triomfbogen in 1840 opgericht, verbeeldende feiten uit de Fransche Furie en door Leys geschilderd. Als kunst is het alles bijeen niet veel en wij verwijlen er dan ook niet lang bij.

Voortwandelende komen wij in de zalen waar de werken der oudste Antwerpsche schilders hangen en al dadelijk staan wij voor een der meesterstukken onzer school en ook van de wereldkunst, de *Graflegging van Christus* door Quinten Massys. Zooals men weet werd het in 1508 voor het altaer der Schrijnwerkersgilde in O.L.V. kerk geschilderd, tegen den prijs van 300 gulden. In 1582, toen de gilde in berooiden toestand verkeerde, en hare schilderij te gelde wilde maken, kocht de stad die van haar af en liet ze op het stadhuis brengen. Bij deze gelegenheid werd het stuk, waarvan de bovenkant ovaal van vorm was, rechthoekig gemaakt en werden de bijgevoegde deelen met lucht en wapenschilden bemaald. In 1589 keerde het drieluik terug naar de O.L.V. kerk, waar het plaats nam op het altaar van het Magistraat. In 1798 stelden de Fransche republiekeinen het te koop voor 600 francs, het marmeren altaar en twee koperen deuren er bij begrepen. De schilder Herreyns redde het toen en verkreeg het voor de teekenschool, zooals de schilder Marten De Vos er het meest had toe bijgedrgen om het in 1582 te redden.

De prijs van 300 gulden aan Massys gevraagd is een bewijs der bescheidenheid van den ouden meester; ondanks de vermindering der waarde van het geld kan die som toch niet hooger dan 1500 gulden van onzen tijd geschat worden; de prijs van 600 francs door de Commissarissen der republiek in

1798 gevraagd, toont hoe geheel miskend de zoogenaamde gothieke kunst in die dagen was. Dat in Antwerpen zelf, ook in de eeuwen toen aller oogen naar Italië waren gericht en het meesterstuk van den Antwerpschen meester al zeer kinderlijk naïef moest schijnen aan de bewonderaars van Rafaël en Tiziano, dit stuk, het eenig overblijfsel van den eersten bloei onzer school, immer in eere werd gehouden, getuigt de bezorgdheid van Marten De Vos en van Willem Herreyns om het te redden. Eerst in onzen leeftijd viel op nieuw aan het meesterstuk de hooge vereering te beurt, welke het verdient. In 1868 werd het ontdaan van de bijgetimmerde brokken en van de overschilderingen. In het nieuwe Museum staat het op een soort van altaar en neemt geheel alleen eenen wand van eene der kleine zalen in.

Is het de gewoonte het in eene andere omgeving te zien; lijdt het stuk onder de naaktheid der onbedekte muurvakken of onder de zwakkere verlichting der plaats, of onder beide omstandigheden te gelijk? Wij weten het niet, maar zijn wel geneigd het laatste te denken. Op zijne tegenwoordige eereplaats toch grijpt het ons minder aan dan op zijne vroegere, waar het omringd was van bontgekleurde schilderijen en in sterk licht hing.

Het is en blijft niettemin een meesterstuk, waaraan oog noch geest zich verzaden kan. Quinten Massys staat met den eenen voet in den ouden, met den anderen in den nieuweren tijd. Als zijne groote Vlaamsche voorgangers, de gebroeders Van Eyck, Memlinc, Van der Weyden, is hij verzot op kleurenpracht. In de smartelijkste aller tooneelen schildert hij al zijne personages in groot ornaat, met hoog en bontgetinte gewaden; zijne uitvoerigheid is niet minder onnatuurlijk: tot op de bergen van den verren achtergrond onderscheidt men elk blaadje van plant en bloem. Maar in die hooge tonen, in die uitvoerige bewerking van draperijen en bijzaken heerscht eene harmonie, die het geheel als coloriet nog bewonderenswaardiger maakt dan de onderdeelen. Dit heeft hij van zijne groote voorloopers, de eerste fijnschilders der wereld, kunnen leeren. De Italianen zijner dagen of van het tijdperk dat onmiddellijk het zijne voorafging, leerden hem waarschijnlijk eenheid in de handeling brengen. De Vlamingen, die vóór hem komen, behouden iets plechtstatigs, hieratisch in hunne kunst.

Men denke aan Van Eyck's God den Vader tusschen Maria en Joannes, aan de Madonna te midden van Joannes den dooper, Joannes den Evangelist, de heilige Catharina en de heilige Barbara van Memline, om den afstand dadelijk en duidelijk te vatten. Alleen Rogier Van der Weijden in zijne Kruisafdoening vertoont menschelijke handeling en gevoel; maar hoe verbrokkeld is nog die handeling, hoe weinig hebben die gevoelvolle personages van ware, werkende lichamen!

En wat bezit nu Massijs in vollen eigendom?

Hij deed in zijn land den eersten stap van het onbewogen bovennatuurlijke tot het levendige en het menschelijke; de glansende edelsteenachtige kleur der ouderen temperde hij tot stiller, natuurlijker tinten; zijne diepst bewogen personnages hebben geene grijnzende trekken, geene harde plooien in het gelaat; de gebaren zijn nog niet van alle linkschheid ontdaan, het lichamelijk leven uit zich nog minder krachtig dan het zieleleven, maar het een en het ander is weergegeven en in overeenstemming gebracht.

Massijs beproefde iets wat in alle tijden moeielijk is gebleken: het vereenigen in éénen persoon van den keurigen, kleurigen penseeler en van den denkenden kunstenaar. En dit gelukte hem. De gelaatstrekken zijner menschen zijn, ja, zacht tot weekheid toe, maar zij drukken wel het innige zieleleven uit; de lichamen zijner voornaamste personages zijn in rijkgekleurde draperijen gehuld, maar hunne houding en hunne gebaren zijn geplooid naar de eischen der menschelijke handeling; zijne bijgaande personages, de stokers, in de luik met *Joannes in de olie*, werken met eene waarheid en eene inspanning, die onmiddellijk naar wezenlijkheid op het paneel is overgebracht. De laatste afstammeling der groote oud-Vlaamsche school was ook de vriend van Petrus Aegidius, van Thomas Morus en van Erasmus, de groote humanisten: ambachtelijk en verstandelijk was hij een ontwikkeld man. De waarheid, ook in hare alledaagsche vormen, trok hem aan, zoowel als de edele en diepe ontroeringen des geestes. Zonder iets van idealisme of realisme te weten beproefde hij ze te versmelten; zonder Italië ooit gezien te hebben poogde hij op den krachtigen vaderlandschen stam, den degelijksten tak te enten door de nieuwe zuidelijke kunst geschoten, en eenheid in plaats van verbrokkeling, leven in plaats van bespiegeling te brengen. Massys' school en zijne

richting verdrinken in den machtigen stroom van het Italianisme, maar het mag een ramp voor de vaderlandsche kunst heeten, dat zij niet is voortgewandeld op den weg, dien hij geopend had.

Weinigen toch volgen hem in geest en vorm. Gossaert van Mabuse, die in het kabinet van Ertborn goed vertegenwoordigd is, blijft trouw aan zijne kleurenpracht en zijne zucht om het zieleleven weer te geven, maar de Italiaansche invloed doet zich reeds duidelijk bij hem gevoelen. Marinus de Zeeuw of van Roymerswaele, van wien hier geen stuk is, denkt hem na te volgen met zijne scherpe, hekelende vormen van laaghartige menschen te overdrijven en vervalt in de karikatuur. Zoo doen ook anderen, die uit afkeer voor de Italiaansche bevalligheid, in zwang gebracht door de nieuwerwetschen, hun heil zoeken en hunne gehechtheid aan de vaderlandsche school uitdrukken in gezochte leelijkheid. Jan van Hemissen, van wien het kabinet van Ertborn een der vele *Bekeeringen van den H. Mattheus* bezit, schildert eerst figuren van gewilde en onmogelijke wanstaltigheid; later geeft hij den strijd op tegen de nieuwe richting en italianiseert met de overige, zooals zijne stukken te Munchen en te Weenen bewijzen. Pieter Aertsen, Joachim De Beuckelaer, Pieter Huys waarvan hier geen, of geen noemenswaardige werken aanwezig zijn, blijven dichter bij Massys en zoeken en vinden heil in de studie van het ware leven. Met hen zijn Hieronymus Bosch en de groote Pieter Breughel verwant; zij redden, voor een deel althans, de overlevering der antieken, zooals Van Mander Massijs en zijne voorgangers noemt. Maar de groote meerderheid gaat op en gaat onder in bewondering der heerlijkheden van de Italiaansche kunst.

Deze treffen wij nu op onze wandeling aan. Om het oudste meesterstuk der Antwerpsche school te bereiken zijn wij voorbij een merkwaardig drieluik geloopen, dat in eene kleine zaal daar neven hangt: het *Laatste Oordeel* van Barend Van Orley. Het is een van de negentien stukken, welke door het bestuur der Godshuizen aan het Museum zijn afgestaan, en behoort tot den lateren trant van den meester. Terwijl zijne werken in het Brusselsche Museum, van 1521 tot 1528 gedagteekend, hem nog laten kennen als een lid der overgangschool, waartoe ook Gossaert van Mabuse behoort en voor wie waarheid nog

boven edelheid, en kleurig koloriet boven vormenschoonheid gingen, zoo toont het hier aanwezige drieluik hem als volgeling der Italianen. Men noemt hem een leerling van Rafaël, ten onrechte, wel is waar; maar dat hij dezen meester en zijn grooten mededinger Michel Angelo ijverig bestudeerd heeft zien wij hier.

In het benedendeel van het middenluik, een aantal opgewekten, die hunne onberispelijk gebouwde lichamen, rozig getint, in bevallige houdingen geplooid, uitstallen. Op de zijluiken, de werken van barmhartigheid in bonte kleuren met donkere schaduwen. In het bovendeel der zijluiken, apostelen met grillig verwaaide haren, in de hooghartige houding van mannen, die zich verre boven de aarde en de menschen verheven voelen en levendig aan Michel Angelo's profeten herinneren. In het middenluik, een Christus op den regenboog en engelen rondom hem, in navolging der hemelbewoners, welke Rafaël in zijne visioenen zag. Het geheel is een meesterwerk van uitvoering, maar oorspronkelijker achten wij en hooger daarom stellen wij zijne vroegere werken.

De meeste Antwerpenaars volgden Van Orley in zijne afzwering van den eeredienst der vaderen en zijne offering aan de nieuwe goden. Jan Matsys, de eigen zoon van Quinten, was er een van. Het Antwerpsch Museum bezit van hem een stuk van 1558 en een van 1564. Dit laatste is het voornaamste: het duidt inspanning aan om lieflijke figuren voort te brengen, maar de lieflijkheid ontaardt in fletsche zoeterigheid, evenals de kleurenpracht in verwaterdheid ondergaat, en gekunsteldheid ten troon stijgt, waar vroeger natuurlijkheid zetelde.

Veel hooger staat Frans Floris of De Vriendt, van wien wij in de volgende zalen drie te recht beroemde stukken te zien krijgen: zijn *Engelenval*, gedagteekend van 1554 en geschilderd voor het altaar der Schermersgilde in de hoofdkerk van Antwerpen; zijne *Aanbidding der herders*, voortkomende van het altaar der Hoveniers in dezelfde kerk en zijn *St Lucas*, die vroeger het lokaal der schildersgilde versierde. De *Engelenval* is kenmerkend. In de hoogte, de trouwgeblevene geesten met lans en schild gewapend, met welgevallen hunne onberispelijk fraai gevormde ledematen en hunne liefelijke wezenstrekken vertoonende; in de onderste helft, de gevallen geesten door de zonde tot monsters, half dier en half mensch, misvormd. Floris

behandelde geen onderwerp dat hem beter beviel; hij behandelde er ook geen met meer kunst. In het schilderen der Engelen wist hij op voorhand, dat hij zich niet te buiten kon gaan in engelachtigheid; in de duivelen vond hij eene welkomen gelegenheid om door tegenstelling van het leelijke het schoone te doen uitschijnen. Maar, en hier komt het kenmerkende der school weer uit, er is schoonheid in zijne leelijkheid; de menschelijke lichaamsdeelen der gevallen geesten zijn met zorg bewerkt, zij hebben niet het mollige, het poezelige der engelenlijven, zij zijn droger en taaier; maar het zijn anatomische studiën en Floris meende met de Italianen der gulden eeuw, dat een fraai gespierde mannenromp, zoowel als een mooi vrouwenbeen onder het schoonste telt wat de mensch op aarde zien en de kunst afbeelden kan. Voor hem staat eene sierlijke plooing van ledematen boven de edelste uitdrukking van het gemoedsleven. Laten de lichamen nu aan duivelen of aan engelen toehooren, indien zij anatomisch schoon zijn, dan zijn zij ook volmaakt schoon.

Zijne *Aanbidding der Herders* doet hem eenigszins anders kennen; hier vindt men de naakten niet weer, maar de zichtbare deelen des lichaams, houding en gebaar zijn beeldhouwachtig schoon. De teekening speelt de hoofdrol, evenals in het vorige stuk en hier als daar is de kleurenharmonie verlaten om de lichtenharmonie te bereiken.

De tweede groote Antwerpsche Italianist is Marten De Vos, die in het Museum overvloedig en uitmuntend is vertegenwoordigd. Vier groote drieluiken: *Christus' Zegepraal*, de *Ongeloovige Thomas, de Tolpenning, St Lucas de heilige Maagd schilderend;* buitendien vier groote schilderijen, eene reeks van tien kleine en twee grauwschilderingen vinden wij hier van hem.

De *Ongeloovige Thomas* is gedagteekend van 1574, *Christus' Zegepraal* van 1590, de *Tolpenning van* 1601, de *St Lucas* van 1602. Het zijn alle groote, zorgvuldig bewerkte stukken, voortkomende uit de oude Antwerpsche kerken en ruim voldoende om den meester naar waarde te doen schatten. Die waarde is niet zeer hoog. Marten De Vos heeft een weergaloos gemak van teekenen en schilderen. Zijne pen voorzag de talrijke schaar der Antwerpsche graveurs van dien tijd en door hen de wereldmarkt van tallooze onderwerpen voor grootere en kleinere

koperplaten; zijn penseel kleurde ontzaglijke en talrijke doeken, hij was de groote illustreerder zijner dagen. De man had bij Tintoretto geleerd en gewerkt, hij had van zijn meesters orkaanachtige natuur niets anders geërfd dan de vlugheid; van onstuimigheid, van kernachtigheid geen spraak. Zijne teekeningen hebben weinig karakter; zijne schilderingen toonen zucht naar kleurigheid, maar niets vranks is er in de tonen, zoomin als in de menschen. Zijne Bijbelsche helden, bevallig tot popperigheid toe, hunne geblankette wangen, hunne nette bonte kleedij, hunne behagelijke gebaren en onberispelijke wezenstrekken, zoowel als de wegsmeltende tinten met hunne liefelijke weerschijntjes, getuigen van wansmakelijke zucht tot behagen door het liefelijke, onware. Er is in de schildering eene uitvoerigheid, eene behendigheid, in de vinding een rijkdom die alle bewondering verdienen; maar alles wordt bedorven door zijn vermoeiende en weerzinwekkende zucht om porceleinen figuren in plaats van levende menschen te stellen,

De derde kunstenaar van beteekenis is Otto Vaenius, een man van hoogere ontwikkeling, leerling van Zucchero, die in Italië de Italiaansche kunst ging bestudeeren en er grondiger van doordrongen was dan een zijner voorgangers. Het voornaamste, wat het Museum van hem bezit, zijn vier schilderijen, voortkomende van de oude Merseniersgilde, die voor zijne meesterstukken mogen gelden: *Zacheus in den vijgenboom*, de *Roeping van St Mattheus* en twee voorvallen uit het leven van St Nicolaas. De gezonde ziel in het gezonde lichaam, is de leus geworden. Schoone ledematen, natuurlijke houding, warm licht, geene hooge maar ook geene valsche kleuren, geene groote oorspronkelijkheid, maar een geoefende smaak, ziedaar wat Otto Vaenius onderscheidt. Hij is klaarblijkelijk voor Rubens de ware meester geweest, die hem naar hoogere geestontwikkeling deed haken en hem gezonde kunstbegrippen inplantte. De meening, volgens welke de zoogezegde woeste Adam Van Noort het grootste aandeel zou gehad hebben in Rubens' eerste vorming, moet bepaald opgegeven worden.

In Frans Floris, Marten De Vos en Otto Vaenius hebben wij de drie groote Antwerpsche Italianisten leeren kennen, nevens hen vinden wij er hier nog verscheidene van minderen rang aanwezig: Lambert Van Noort, Crispijn Van den Broeck, Frans en Ambroos Francken en enkele andere; geen hunner

heeft oorspronkelijkheid genoeg om ons in dit kort overzicht bezig te houden.

Een onbekende kan ik niet voorbijstappen zonder hem een oogenblik aandacht te wijden: het is de schilder van het drieluik van *St. Eligius*, voortkomende van het altaar der smeden uit de O.L.V. kerk en vroeger toegeschreven aan Frans Pourbus. Het stuk, dat hooger staat dan de meeste van zijnen tijd, is klaar en duidelijk geteekend met het monogram *GLMB* en draagt het jaartal 1588. Hoe is het mogelijk, dat een meester van belang, die zich zelven zoo klaar aanduidt, onbekend blijft? En nochtans is dit het geval en immer tarten u die raadselachtige letteren, spottend met uwe onmacht. Onder al de dragers van namen met die aanvangletteren is er geen, die hier bij past; geen kunstenaar, door de gelijktijdige geschiedschrijvers vermeld, die zulken naam draagt; het eenige wat ik er meen van te weten is dat een tweede schilderij zijner hand in het Museum van Hannover hangt.

De zestiende eeuw was in hare middelste helft, 1525-1575, het gulden tijdperk van het oude Antwerpen. De Scheldestad was de eerste zeehaven van Europa geworden, van wijd en zijd kwamen met de schatten der wereld de beoefenaars van kunsten en wetenschappen hier samengestroomd en werden er met open armen ontvangen. In hare muren woonden terze lfder tijd geleerden als Dodoens, Ortelius en Kilianus, beeldhouwers en bouwmeesters als Cornelis Floris, Vredeman de Vries, Pieter Coeck, een drukker als Plantijn, een geschiedschrijver als Guicciardini. Die halve eeuw ving aan toen Quinten Massijs nog leefde en den eersten rang onder de Nederlandsche kunstenaars innam. De schilders, die vóór hem kwamen en die een zoo schitterenden glans op de oude Vlaamsche school wierpen, woonden te Brussel als Rogier van der Weyden, te Leuven als Dirk Stuerbout, te Gent of te Brugge als de Van Eyck's, Memlinc, Petrus Christus. Met Quinten Massijs verhuist ook de schilderkunst naar Antwerpen, waar zij twee eeuwen bloeit, alle overige Zuid-Nederlandsche steden in de schaduw stellende, en waar zij in het begin onzer eeuw na een honderdjarigen slaap opnieuw ontwaakte.

De opvolgers van Massijs waren talrijk en verdienstelijk genoeg om in hun vak de eerste plaats in Noord-Westelijk Europa aan Antwerpen te verzekeren, maar onder hen bestond

er geen groot genoeg om eenen eersten rang in de geschiedenis der wereldkunst in te nemen. Zij waren navolgers, geene scheppers, nabootsers van kunstenaars niet van de natuur. Wat heel dit tijdperk nog het best oplevert zijn de portretten. Er hangt in het Antwerpsch Museum een paar vleugels van een drieluik door Adriaan Keij in 1575 geschilderd, die misschien het genietbaarste zijn van wat in dien tijd te Antwerpen werd voortgebracht; soberheid van vorm, eerbied voor de waarheid, gelukte poging om op het paneel te doen herleven wat hij voor oogen had, maken van het werk van dezen schilder een stuk van goede trouw en degelijke kunst. Spijtig is het dat wij hier geen der prachtige portretten bezitten van Antonius Moro, die een deel van zijn leven te Antwerpen doorbracht, dat wij er geen van Frans Floris hebben. Zij zouden bewijzen dat portretschilders ontsnappen aan manierisme en zelfstandig blijven, indien zij slechts een paar goede oogen en eene vaardige hand bezitten.

De zeventiende eeuw, een eeuw van verval voor den stoffelijken bloei der stad, vestigt voor goed Antwerpens heerschappij in de kunst over de Zuidelijke Nederlanden en haren naam in de kunstgeschiedenis.

Wanneer wij de kleine zijzalen verlaten en den hoogeren middenbeuk van het Museum binnentreden ontmoeten wij van den eersten stap den man, die meer dan iemand dezen roem voor zijn vaderstad won, den vorst, die hier troont in zijne volle glorie: Petrus-Paulus Rubens. Het Antwerpsch Museum bezit van hem zeven groote altaarstukken: *Christus tusschen de twee moordenaars*, de *Aanbidding der Koningen*, de *H. Theresia biddende voor de zielen in het vagevuur*, de *Laatste Communie van St. Franciscus van Assisi*, de *Opvoeding van Maria, Christus aan het kruis*, de *H. Drievuldigheid*, en twee drieluiken: *Christus op het stroo* en de *Ongeloovige Thomas*, alle voortkomende van de oude Antwerpsche kloosterkerken; een godsdienstig stuk *O.L.V. met den papegaai*, door den meester aan de Lucas-gilde geschonken; twee schetsen van een triomfboog en eene van een triomfwagen, voortkomende van de Munt en van het Stadhuis; eene kleine *Graflegging* door Mev. Van den Hecke, het portret van Gevartius, door baron Gillis van 's Gravenwesel en een *Doop van Christus* door den heer Jos. De Bom geschonken, een allegorisch stuk en

een onbekend portret beide aangekocht; stof in overvloed om den meester te bestudeeren, niet in alle zijne uitingen, maar in de twee voornaamste dan toch, het godsdienstig vak en het portret.

Rubens' stukken zijn beter gekend dan die der mindere meesters, omdat zij meer het bestudeeren waard zijn. Ieder hunner leert ons iets, omdat wij er in lezen als in een boek, geschreven in eene bekende taal. Zoo zegt ons de trant van ieder en de behandeling van het onderwerp, even duidelijk als de gekende datums, van welken tijd zij dagteekenen en onder welken invloed zij ontstonden, wanneer eene herinnering aan vroegere meesters Rubens voor den geest zweefde bij de samenstelling.

Men zie zijn *Doop van Christus*, een weinig beduidend stuk op zich zelf, omdat het schromelijk heeft geleden. Het is tusschen 1604 en 1606 in Italië geschilderd voor de Jezuietenkerk van Mantua; de hoofdgroep is bijna trek voor trek ontleend aan het stuk uit Rafaëls Loggie, dat hetzelfde onderwerp behandelt; de mannen, die zich ontkleeden om in de rivier te treden, herinneren sprekend aan de krijgers van Michel Angelo's *Gevecht van Anghiari*, die zich ontkleeden om de rivier door te waden. De samenstelling is zeer tooneelmatig geschikt, maar te midden dier navolgingen van den vreemde ziet men reeds Rubens' eigenaardigheid doorstralen: de zwierigheid in het machtige.

De *Christus aan het kruis* moet van ongeveer 1610 dagteekenen, het is dus een der eerste werken van Rubens na zijnen terugkeer in Antwerpen. Merkwaardig is de uitdrukking van smart en gelatenheid in de naar den hemel gerichte wezenstrekken, eene herhaling van het hoofd van den Christus der *Kruisrechting*, het meest dramatische dat Rubens ooit schilderde.

De *Ongeloovige Thomas* draagt eene dubbele dagteekening, waarvan de jongste, 1615, boven de oudste, 1613, is geschilderd. De vleugel met het portret van Rockox, waarop die jaartallen staan, zal twee jaar voor het middelluik voltooid zijn. Het is het tijdperk van het verzorgde, haast angstvallig verzorgde werk: schoone academische lichamen, stralend van gezondheid en welgedaanheid, maar zonder de zenuwen, de stoute beweging, de pittige kleur van later en met de rustige

rust op gelaat en leden, die Fromentin deed uitroepen: ‘dat een Rubens! van mijn leven niet!’ Maar, in vergoeding, wat tinteling van leven, wat meesterschap van penseeling in den kop van Rockox, geschilderd door iemand, die zoo gemakkelijk en nauwkeurig het leven op het doek als een schoolknaap een dictaat op het papier brengt.

Het allegorisch stuk, de zoogenaamde *Jupiter en Antiope*, eigenlijk eene *Verkleumde Venus*, is een der uiterst zeldzame stukken, die een echte naam- en jaarteekening dragen. Het is van 1614, bedorven door de lappen, die er een eeuw later bijgevoegd zijn om het te vergrooten; maar in zijn oorspronkelijk deel herkent men denzelfden trant, met iets glanzenders in de vleezen, als in den *Ongeloovigen Thomas*.

Van hetzelfde jaar is *O.L.V. met den Papegaai*. Eene moeder, die zich meer met het publiek dan met haar kind bezig houdt; een naakte Jesus, die meer aan een jongen Bacchus gelijkt dan aan den toekomstigen prediker der leer van armoede en nederigheid. Zoo was doorgaans Rubens' opvatting van den godsdienst: uitstalling van fraaie gezonde lichamen, zielen die meer dachten aan wel te leven dan aan zalig te sterven.

Een uitzondering echter maakt de *Laatste Communie van Franciscus*, een Rubensche vertolking der beroemde werken van Domenichino en Augustijn Carracci. Het is niet alleen een der meesterstukken van Rubens, het is een der volmaaktste uitingen van het godsdienstig gevoel door de kunst geschapen. Die stervende monnik, wiens laatste zwakke levensvonk licht uit de oogen en zweeft op de lippen, hakende naar zijnen God, is wel de hoogste uitdrukking van het zieleleven, vrij van aardschen kommer en lichamelijken last; die monniken, verdeeld tusschen de bezorgdheid voor hunnen geestelijken vader en den eerbied voor hunnen God, zijn wel de volmaaktste beelden van zelfverloochening en vermorzeldheid des harten; dit naakte afgemergelde lichaam, vooroverhellend, met zijn vale klaarheid op dien bruinen achtergrond, te midden dier stil gehouden en wegschemerende figuren, is een meesterstuk van lichtspel, gekozen om een zieletoestand te vertolken. Het stuk is van 1619 en staat alleen in Ruben's werk zooals enkele andere meesterstukken.

Van het volgende jaar dagteekent de *Kalvariënberg* (Christus doorstoken met de lans). De groote, blanke Christus alles

overheerschende door zijne kalmte, de kalmte der dood, grootscher hier dan die van het volle leven elders, een zegepraal van het hemelsche boven het aardsche, een apotheose op een schandhout: ziedaar wat wij vooreerst zien. Daarnevens het lijden der gekruisigde moordenaars, de smart der moeder en der vrienden, het decoratieve drietal krijgslieden te voet of te paard, bewogen en onrustig om den grootschen glorierijken doode te doen uitkomen. Wij zijn nog in het heldentijdperk van Rubens' scheppingskracht: het verhevene overheerscht, de opvattingen worden uitgedrukt in beelden en kleuren en lichten uit den heele, in hunne grootschheid en volmaaktheid opborrelend uit de immer stroomende bron van 's kunstenaars geest, aangrijpend, overweldigend, stralend van zonnigheid en kracht.

Maar een ander tijdstip nadert, dat waarvan de groote *Aanbidding der Koningen* van 1624 het begin aankondigt, het tijdstip waarop het tooverspel met tinten en lichten op den voorgrond treedt. De reusachtige schilderij is één bloemenbed, bloemen neergeworpen als door de hand eens kinds, dat bij hooggetijden de straten bestrooit. Roode met goud geborduurde mantels, groene tulbanden met witte gordels, scharlaken, blauwe, witte kleederen, hermelijnen mantels, krijgslieden met helmen, pages in liefelijk gewaad, eerbiedwaardige, langgebaarde koningen, een gevolg op kemelen gezeten, kostelijke gouden vaten, een moeder van bloeienden lijve: alles uitbundige pracht, onverholen praal, een tafereel om het oog te bekoren, een gemak en een zekerheid van borstelen, die verbazing en bewondering wekken, die den geest in voldane en opgewekte stemming brengen.

Jammer maar, dat hier de schakel der tijden wordt afgebroken en er van de laatste zestien jaren, die waarin de meester onbeperkter dan vroeger heerschappij over kleur en licht voerde, geene werken voorhanden zijn. Alleen de schetsen voor den triomfboog der Munt van 1635 en die van den Calloo-wagen van 1638, zijn uit die jaren, maar, hoe bewonderenswaardig ook in hunnen aard, kunnen zij ons geen denkbeeld geven van Rubens' toovermacht in die dagen. Hij hervormde zich immer en als hanteering van het penseel is zijne laatste schilderij, die zijner grafkapel in St. Jacobs, de volmaaktste.

Van eene andere zijde beschouwd, zijn 's meesters werken hier aanwezig, niet minder belangrijk. Het zijn, wat de niet

aangekochte betreft, zonder uitzondering stukken van eersten rang. Rubens, zooals men weet, overladen van bezigheid en nooit scheppensmoe, liet zich veel helpen; buiten zijn eigen werkplaats bezat hij een atelier, waarin zijne leerlingen en medewerkers naar zijne schetsen, teekeningen of schilderijen, stukken maakten, die hij aan de markt bracht na ze min of meer hertoetst te hebben en die natuurlijk niet immer van hooge waarde zijn. Voor de kerken zijner moederstad leverde hij zelf het werk, of herzag het zoo zorgvuldig dat het vrij tot het zijne kon gerekend worden.

Van *Christus' doop* valt het nu moeilijk te zeggen door wie hij geschilderd werd, maar de *Laatste Communie van S. Franciscus* en de *Aanbidding der Koningen* zijn geheel van zijne hand en met de meeste zorg bewerkt; het middenpaneel van den *Christus op het stroo* eveneens; maar hier is alleen de Heiland in al het deerniswaardige van den ontzielden mensch uitvoerig en met voorliefde behandeld, terwijl de bijpersonen vluchtig geborsteld zijn. Van de overige hoofdwerken is de *Kalvariënberg* met van Dijck's hulp geschilderd. Waar de groote leerling met den grooten meester samenwerkte smelten hunne penseelingen zoo volkomen in elkander, dat alleen het pittige en meer doorschijnende Rubens' deel laat erkennen. In de *H. Drievuldigheid* is ook de doode Christus met zijne beroemde verkorting Mantegna nagevolgd, van Rubens' hand, terwijl de weenende engelen van een onbekwamen leerling op erbarmelijke wijze er bij zijn geborsteld.

De H. Theresia biddende voor de zielen van het Vagevuur is weer zeer merkwaardig. Het is vooreerst een der vele onder 's meesters altaarstukken, waarvan hij alleen de onderste figuren schilderde en de deelen, die verder van het oog der toeschouwers verwijderd blijven, aan zijne leerlingen overliet. De zielen in het vagevuur zijn hier dan ook van het heerlijkste maaksel, terwijl de Christus, de H. Theresia en de engelen klaarblijkelijk van twee verschillende handen zijn. In geen stuk zelfs is de samenwerking van den meester en den leerling zoo duidelijk als in dit. Op den matten zielloozen grond, door den helper gelegd, heeft Rubens zijne doorschijnende lichtende tonen geworpen, die afsteken tegen de onderlaag als verguldsel op onedel metaal aangebracht.

In de *Opvoeding van Maria* heeft eene soortgelijke samen-

werking plaats gehad. De hoofden van Anna en Maria zijn van Rubens'hand, de kleederen van beiden zijn door hem overschilderd, in den matten hemel heeft hij zilveren lichten gestrooid. Maar heel de onder-schildering is van een leerlingshand. Op dit gelijk op het vorige stuk ligt een fijne paarlemoeren tint, zooals men die in geen ander van zijne werken in gelijke mate aantreft, en zooals men die ook alleen in sommige werken van van Thulden, zijn leerling, wedervindt, iets wat tot het besluit voert dat deze hier zijn meesters helper was. In de *Opvoeding van Maria* geeft die zilverige toon met zijne roze weerschijnen aan het stuk een uitzicht van aanvalligheid en jeugdige bekoorlijkheid, die zoo wel bij het onderwerp passen. De engelen, die in den hemel zweven, de rozen, die ter zijde omhoog ranken, de lichte vlokkige lucht, de weerschijn op Maria's wit satijnen kleed, het snoeperige gelaat van Onze Lieve Vrouw in de gedaante der jonge Helena Fourment, het aangezicht van moeder Anna, stralende van tevredenheid, met den goedhartigen Joseph als figurant, het is alles blij en bloeiend; de lucht daar buiten is zoo vol lente, daar binnen zoo vol vrede en liefde, dat voor dit tafereel van jonge schoonheid en stille moedermin rozenknoppen aan de planten, rozentinten op de lijfjes der engelen, satijnen glansen op de kinderen en paarlemoer in den hemel niet te teeder en niet te lachend kunnen zijn.

Van de drie portretten door Rubens, welke het Museum bezit vermeldden wij reeds dat van Rockox, zijn boezemvriend. Het stuk is geheel van zijne hand; alhoewel het niet de meesterlijke breedte van de latere werken heeft, mag het onder 's kunstenaars meesterstukken gerekend worden; het is met eene ongemeene zorg gedaan, blijkbaar met liefde ondernomen, zonder inspanning maar met eerbied voltooid. Het tweede portret, dat van Gevartius, is eveneens het conterfeitsel van een van Rubens' beste vrienden; de vleeschdeelen en de kleederen zijn door den meester geschilderd, de bijzaken door eenen helper. Terwijl Rockox nog in volle verf is geborsteld, voorzichtig en voornaam van bewerking, is Gevartius lichter gepenseeld; zijn magerder hoofd heeft onvaster en meer doorschijnende trekken, de arbeid is verzorgd maar vlugger van de hand gegaan. Het derde portret, dat van een onbekende, is van groveren borstelslag, haastiger, met minder belangstelling

in hetgeen er in het brein van dien tamelijk norschen jongen man kan huizen, uitgevoerd. De twee laatste stukken zijn van jonger dagteekening van 1625 tot 1628.

Rubens leverde twee soorten van portretten, die welke hij verzorgde, bestudeerde, beminde: Rockox en Gevartius hier; van Thulden te Munchen; Helena Fourment te Munchen, Weenen, St. Petersburg, 's Gravenhage; Susanna Fourment (le Chapeau de paille) in Londen en in den Louvre; Jean Charles de Cordes en Jacqueline van Caestre te Brussel; Maria van Medici te Madrid enz. en de onverschilligen, die hij los weg met breede, zekere hand bewerkte. Hij verdeftigde, verfijnde zijne modellen niet, als van Dijck; hij gaf ze met levend vleesch en warm bloed weder en zocht hunnen geest, niet den zijnen, uit hunne oogen te doen stralen. Hij hield van koralen lippen, van doorschijnende huiden, van groote, heldere oogen, trillende neusvleugels; maar hij beminde meer nog de waarheid, de natuurlijke houdingen, de sobere gebaren; hij schilderde zijne menschen meer nog zooals hij ze zag dan zooals hij ze gaarne zag.

Er zou nog zooveel te zeggen zijn over de hier aanwezige stukken van Rubens, maar ik denk er lang genoeg over uitgeweid te hebben om te laten vermoeden welke schatten het Museum zijner vaderstad van dezen vorst harer schilders bezit.

Rubens' optreden was geene onvoorbereide gebeurtenis in de geschiedenis der Antwerpsche schilderschool; geen grillige sprong, buiten den weg, dien zij sedert een kwart eeuw volgde. Hij was de grootste, de meest overtuigde Italiianist; hij vertoefde langer in het zuiden, studeerde er grondiger de meesters, ontleende hun onbeschroomder onderwerpen en vormen dan zijne land- en kunstgenooten. Van Giulio Romano en Mantegna te Mantua, van Rafael, Michel-Angelo en Domenichino te Rome, van Tiziano en Veronese overal, leerde hij, borgde hij, niet als een arme duivel uit broodsgebrek of onwetendheid, maar als de schatrijke die ontleent, verzekerd van tienvoudig te kunnen weergeven. Onverzadelijk verzwolg hij wat anderen vonden en schiepen, hij verduwde het gemakkelijk en volkomen, nam het in zich op om er zijn scheppingskracht door te versterken, zijne oorspronkeijkheid veelzijdiger door te maken. Hij was bij machte dit waagstuk te volbrengen, omdat in hem een kunstenaar leefde

kwistig genoeg begaafd om niet onder te gaan in de studie van anderen. Waar zijne voorgangers hunne eigenaardigheid verruilden tegen die der vreemden werd de zijne alleen gevestigd en volledigd. In hem scheen immer de Vlaming door den Italiaan heen, niet meer de Vlaming der middeleeuwen, maar de meer ontwikkelde, die geleerd en geleden, gedacht en gestreden had.

Een man van geesteskracht en dadenlust beminde hij in het leven wat machtig naar het lichaam en heldhaftig naar den geest was. Van reuzen droomde hij met spieren van staal, stemmen als klokken; van heiligen, majestatisch van gestalte, helden in hunnen aard; van vrouwen met vasten vollen boezem en heup, melk en bloed op de wangen, lippen als engelenvleugels naar kussen zich reppend; van kleuren, schaterend als trompetten of met duizendvoudige tinten samensmeltend in rijke symfonie; van lachende lichten door volle zonnenstralen op het zomermiddaguur uitgegoten. Het Italiaansche zaad viel op den grond zijns gemoeds, ontkiemde en bloeide er, maar vervormd, vervlaamscht. De ideale vormen kregen vleesch en been, de droge leden werden poezelig; wat het zuiden bruin en warm had gezien zag de Vlaming blond en frisch.

Rubens troont in het Antwerpsch Museum omgeven door de dichte schaar zijner volgelingen en tijdgenooten, die naar hem opzagen als naar den grooten meester, wiens werken het evangelie der nieuwe kunst waren.

Allen zijn niet aanwezig of waardig vertegenwoordigd, de bijzonderste echter zijn hier. In de eerste plaats Antoon Van Dijck met zes stukken, meest allen uit het midden zijner loopbaan: de groote *Christus aan het kruis met de H. Catharina van Sienna en den H. Dominicus*, door den schilder in 1629 geschonken aan het klooster der Preekheerinnen te Antwerpen, uit erkentelijkheid voor de diensten aan zijn vader gedurende zijne laatste ziekte bewezen; twee *Pieta's*, de groote voortkomende van het hooge altaar van het Beggijnhof, waar twee zusters van den schilder woonden; de kleine geschonken aan de Minderbroeders door Caesar Alexander Scaglia; een *Christus aan het kruis*, vroeger in het vertrek van den prior der Augustijnen, twee portretten, dat van Seaglia uit de Minderbroederskerk en dat van Malderus uit het bisschoppelijk paleis van Antwerpen.

De meeste dier stukken zijn van hooge waarde; de kleine *Nood Gods* is het heerlijkste der vele *Pieta's*, door Van Dijck geschilderd. De moeder met hare uitgestrekte armen en haar rood betraande oogen laat vrijen loop aan hare smart: God en de menschen moeten het weten wat zij leed, toen zij den besten der zonen zag sterven; de droefheid van Joannes en van de engelen is meer ingetogen; zij wagen het niet lucht te geven aan hun verdriet in tegenwoordigheid der Mater dolorosa: de overtrokkene lucht, de gedempte en toch zoo fijne tonen der schildering stemmen in met deze diepgevoelde lijdensgeschiedenis.

De tweede *Nood Gods*, de grootere, is van minder belang, de figuren zijn bleek en bol, niet meer gevoeld, niet uit het hart, maar uit het hoofd geschilderd. Het stuk moet uit de laatste jaren van den meester zijn, toen snelmalerij zijn kunst en zijn kleur verwaterd had.

De kleine *Christus aan het Kruis* is weer een juweeltje van teeder gevoel, op kiesche wijze uitgedrukt; terwijl de groote ook weer een minder gelukt stuk is, nog al hol van ineenzetting en declamatorisch van uitdrukking. Alleen het hoofd van S. Dominicus en de houding der H. Catharina zijn welgelukt.

Van de portretten is dat van Malderus van Van Dijck's eersten tijd, toen hij zich zoo nauw bij Rubens aansloot, dat hij nauwelijks meer van dezen te onderscheiden is; toen alles woest was in den later zoo fijngevoeligen kunstenaar en toen hij, zooals Bode onlangs met treffende juistheid zeide, Rubens overrubenste. Het andere is uit zijn bloeitijd, het slanke sluwe figuur van den Italiaanschen geestelijken staatsman in behagelijke plooiing van het lichaam en met den voldanen glimalch op het gelaat, een type van Van Dijck'sche voornaamheid.

Op de zes stukken vier lijken of stervenden! Van Dijck was in zijne godsdienstige tafereelen de schilder des doods, zooals. Rubens die van het leven was, de vertolker van smart en gevoel, zooals zijn meester die van geluk en daad. Toen hij zich had losgemaakt van Rubens' almachtigen invloed en van de betoovering, die op hare beurt de Italiaansche kunst op hem oefende, vond hij zijnen weg: hij werd de dichter in wiens gemoed alle lijden weerklank vond, alle fraaiheid van vorm bewondering wekte, elke roerende aandoening gelijkluidende

snaren deed trillen en die voor zijne verfijnde aandoeningen verfijnde vormen en tonen vol onderscheiding vond. In later jaren wordt hij een verzwakte nagalm van zichzelven, het gevoel wordt gevoeligheid, de voornaamheid van toon en vorm wordt verwaterdheid en verwijfdheid.

Zijne portretten blijven immer kunstwerken van allereersten rang, zijn penseel adelt en herschept naar zijn eigen beeld wat het schildert. Jammer maar dat dit voornaamste vak zijner werkzaamheid hier zoo schraal vertegenwoordigd is.

De andere groote meester is Jordaens, geen volgeling van Rubens, maar een tijdgenoot: dit is, een waarop 's meesters werking zich liet gevoelen. Hij staat in tegenovergestelde richting even ver van Rubens als Van Dijck. Deze laatste verdichterlijkte en verzachtte Rubens; Jordaens verstoffelijkt en vergrooft hem; waar de eerste zich door de verleidende stem van het idealisme laat meetroonen, daar plompt de andere met wellust in den stroom van het realisme.

Het Museum is goed voorzien van Jordaens' werken. *Het Laatste Avondmaal*, een zijner meesterstukken, met kruimige apostelfiguren, in lamp- en daglicht gezien, hoog van kleur, forsch van vorm; de *Kloosternonnen*, een stuk, dat in het oud Museum ergens verloren, hoog aan den wand, hing en dat nu naar beneden gehaald, treft door zijne kloeke kleur en meesterlijke penseeling; de *Christus in het graf*, een dier godsdienstige tafereelen, waarin Jordaens den spot schijnt te drijven met wat hij wel zelf voor heilig hield, maar naar alledaagsche waarheid zocht weer te geven; drie werken door den schilder aan de Kamer der St. Lucasgilde geschonken, decoratief behandeld; eene *Aanbidding der Herders* in tegenstelling met zijne gewone manier, in gemoedelijken, haast idyllischen trant opgevat en eindelijk het voor korte jaren aangekochte meesterstuk, *Zoo de Ouden zongen zoo piepen de jongen*, de beste behandeling van dit door Jordaens geliefkoosd onderwerp.

De wezenstrekken der personnages zijn in dit stuk bevalliger dan in eenig ander van den meester. Zijne warme lichttonen zijn doorschijnender dan ooit; de levenslust is door geene woeste uitingen ontsierd, het genot der tafel vervalt niet in grove zinnelijkheid. De behandeling stemt overeen met den geest der opvatting, fluweelzacht glijdt het licht over het behagelijk tafereel, niet alleen zingen of pijpen de personnages,

maar ook de kleuren stemmen samen in een lied vol doordringende harmonie.

Jordaens wist dus wel behagelijk te zijn wanneer hij wilde; naar schoonheid of regelmatigheid zocht hij door den band niet; de poëzie, die tot zijn gemoed sprak, was diegene, welke ligt in de volkszeden; het genoegen van het gezellig samenzijn, de pret in zang en vroolijken kout maakten zijn geest en hand vaardig. Indien sommige zijner godsdienstige stukken onoogelijk zijn, komt het niet omdat hij, de streng geloovige Calvinist, met de heilige zaken spotte, maar omdat hij als kunstenaar het menschelijke en de alledaagsche werkelijkheid ook in de heiligste en gewichtigste gebeurtenissen zag.

Dat de lachlust, de hekelzucht, de gemoedelijke opvatting ook van het ernstigste gemakkelijk in hem te wekken waren, bewijzen ons stukken als zijne *Susanna* uit het Museum van Kopenhagen, zijn *Koning Candaulus* uit dat van Stockholm, zijne ‘Dood in 't end van alles’ (een stilleven met een doodskop in een end) uit het Museum van Brussel. Wat hem het sterkste aantrok was de schoonheid en de dichterlijkheid, die er ligt in het gelukkig samenwerken van rijke kleuren en warme lichten. Die nevens elkander te plaatsen, den glans der eenen te verhoogen door den gloed der andere en uit dien samenklank een machtigen tonenvloed te doen stroomen was zijn lust en zijne kunst. Hij zal er wel nooit van gedroomd hebben, maar die epische realist beoefende meer dan eenig ander onzer meesters de kunst om de kunst.

Na de vorsten uit de Antwerpsche school, komt de lange rei der leerlingen en der tijdgenooten, die zonder op den winkel van een der meesters gewerkt te hebben toch hunnen trant aannemen.

Vooreerst de leerlingen van Rubens; Geeraard Zeghers, die hier niet minder dan zeven groote stukken heeft, waarvan een enkel *het Huwelijk der H. Maagd* tot zijne voornaamste werken hehoort; Cornelis Schut, met drie werken, waaronder zijn meesterstuk *de Onthoofding van St. Joris;* Erasm Quellin, met vier stukken zonder belang; Theodoor Van Thulden, aan wien verkeerdelijk de schets van twee praalbogen van den *Introïtus Ferdinandi* worden toegeschreven. Van de aan hem toegekende stukken komen hem alleen een portret van zijn broeder Benedicts Van Thulden en een aangekocht stuk de *Goedertierenheid*

van Scipio, in zijnen behaagzuchtigen maar verwijfden en verlepten kleurentrant toe. Een ander stuk daarentegen aan Van Diepenbeeck toegeschreven, *de Ontheffing van St. Bonaventura*, is blijkens de gravuur door Jac. Neeffs, van Van Thulden's hand. Met aan Van Diepenbeeck dit stuk te ontnemen blijft hem niets meer over.

Na de volgelingen van het eerste geslacht dagen die van het tweede op, die zich dan splitsen. De meesten blijven Rubens getrouw. Onder hen Jan Erasm Quellin en Godfried Maes. Van den laatste bezit het Museum een belangrijk stuk, *de Martelie van St. Joris;* van den eerste is er hier een heele reeks, ongelukkiglijk heeft zijn *Vijver van Bethsaïda* nog geene plaats kunnen vinden, omdat het doek in te slechten staat was om vervoerd te worden. Dit werk, het beste van den meester, meet met zijn halfrond kopstuk 14.95 meters in de hoogte en 7.65 m. in de breedte, het is een der grootste bestaande schilderijen, die met Tintoretto's *Paradijs* in de Dogenzaal en zijne reusachtige stukken uit Santa Maria del Orto te Venetië naar den prijs der afmeting kan dingen.

Onder Van Dijck's banier schaarden zich twee meesters van wien wij hier het beste vinden, dat zij voortbrachten: Theodoor Boeyermans en Pieter Thys. Merkwaardig zijn van Boeyermans *de Vijver van Betsaïda* en *het Bezoek*, waarvan het eerste eene eereplaats inneemt in eene der groote zalen en dien hoogen rang verdient. In zijn *Antwerpen, voedstermoeder der schilders*, een zolderstuk der oude Kamer van de S. Lucasgilde, brengt hij hulde aan zijne geboortestad en meteen aan Van Dijck, den meester, dien hij zich tot voorbeeld koos en wiens borstbeeld hij op zijne schilderij nevens dat van Rubens plaatste. Pieter Thys was een goed portretschilder, zoowel als een bekwaam historieschilder; van werken uit elk der twee vakken die hij beoefende is 't Museum wel voorzien.

Jordaens, ofschoon hij vele leerlingen had, vond slechts een enkelen volgeling van beteekenis, Jan Oossiers; vijf stukken leggen getuigenis af van dezes eigenaardigen realistischen trant.

Rubens' medewerkers zijn slecht vertegenwoordigd; van Paul De Vos den dierenschilder niets; van Frans Snijders drie stukken, waarvan twee hem verkeerdelijk toegeschreven en het derde van weinig belang is; van Wildens en Van Uden, de

landschapschilders, niets of niets noemenswaardigs. De afwezigheid der helpers van den grooten meester laat een der betreurenswaardigste leemten in de verzameling bestaan.

Van Rubens' tijdgenooten, die niet onder zijne leiding leer den werken, maar stellig zijn invloed ondergingen, vinden wij nog hier Theodoor Rombouts met een weinig belangrijk godsdienstig stuk *Christus als pelgrim door S. Augustinus ontvangen* en met een meesterlijk werk *de Kaartspelers*, ongelukkiglijk aan Valentin toegeschreven, een der beste stukken van dien aard, welke Rombouts, in navolging van Michel Angelo da Caravaggio, in groot getal maalde. Rombouts bewees door dit en soortgelijke stukken, dat hij schitterend kleurde en wat hij in het werkelijk leven had opgemerkt met zwier wist om te werken.

Cornelis de Vos is beter bedeeld. Zijn *H. Norbertus* mag het beste zijner historische stukken geacht worden. Het is een genot voor het oog die deftige welgedane witheeren, bloeiend van gezondheid, innemend door geesteskalmte en voornaamheid, te zien staan voor dien geknielden adellijken heer, zoo rijk in de kleeren, die hem den bonten kasuifel en de rijk bewerkte remonstrans aanbiedt. De tonenladder is stiller en bleeker dan bij Rubens, maar treft door hare onderscheiding. Zijn portret van Abraham Grapheus, den knaap der schildersgilde, is beroemd; het is het kruimige conterfeitsel van een zeer eigenaardig figuur uit het leven op het doek overgebracht. Ook hier vinden wij de waarheid bevestigd, dat, zoo dikwijls onze schilders zich neerzetten om een portret te maken, zij overlevering en voorbeeld vergeten, de natuur tot meester nemen en waar en schoon worden.

Geen treffender voorbeeld hiervan dan het portret van Simon De Vos, door hem zelven geschilderd en door het bestuur der Godshuizen aan het Museum afgestaan. De kunstenaar is weinig bekend en verdient om zijne gewone werken niet meer naam dan hij bezit, maar zijn portret mag onder de paarlen der Vlaamsche kunst tellen. Men verbeeldt zich geen goediger lachend figuur met zijn zwarten donkeren krullendons op den schedel, zijn zwierig opgestreken knevel, zijne tot een schalksch lachje vertrokken lippen, zijn leunende houding, zoo onbezorgd en zoo bevallig. Hij moest genoegen vinden in zijn prettig hoofd te conterfeiten; voor weinige jaren vond ik een tweede portret van hem in het Museum van Lyon.

In dezelfde reeks zouden wij nog te vermelden hebben Gaspar de Craeyer, Abraham Janssens, wiens *Scaldis* alleen een bijzondere vermelding verdient en Martijn Pepyn, van wien hier nu de twee meesterstukken, voortkomende uit de kerk van St. Elisabeth's gasthuis en toebehoorende aan het bestuur der Godshuizen, aanwezig zijn.

Rubens' invloed laat zich nog duidelijk waarnemen op de Antwerpsche historieschilders der XVIIIe eeuw; men vindt hier eenige hunner werken in eene zijzaal bijeengebracht: zij zijn geen besprekens waard.

Behalve de weinige, die hunne zelfstandigheid wisten te behouden, en de enkele groote leerlingen, is Rubens' school van een erg vervelende holheid en bolheid; het deftig uitzicht der groote lappen doet de innerlijke ledigheid niet vergeten, de handigheid in het aanbrengen der bonte kleuren vergoedt niet hun gebrek aan juiste en fijne tinten, aan gelukkige versmelting. Zelfs de beste onder die werken lijden aan opgeblazenheid, als die van Geeraard Zegers, of aan gemaaktheid, als die van Cornelis Schut. Niet meer de natuur, maar Rubens is voor hen de groote meester geworden: zij zien door zijn oogen, zij werken naar zijne patronen.

Maar buiten de historieschilders der XVIIe eeuw bestaat er een talrijke groep kleine meesters, die eer aan de Antwerpsche school doen en wereldberoemd zijn geworden, de groote Pieter Breughel, die zijne onderwerpen zocht in het gewone leven of zijne evangelische stukken naar de werkelijkheid zijner dagen voorstelde, een meester in de kleur, een der scheppers van het genre-vak; de Vloeren Breughel, die hier niets dan een bloemenruiker heeft en die ook zoo liefelijk landschap en dieren en menschen schilderde, onder wiens penseel de harde fijnschildering van vroeger malscher en lichter werd; zijn tijdgenoot, Hendrik Van Balen, van wie hier een drietal groote onbeduidende godsdienstige stukken, maar geen zijner fijne porseleinachtige allegorische werken hangen.

Later komt David Teniers, die de Antwerpsche voornaamheid met de Hollandsche goedrondheid, en Rubens' vollen licht- en kleuren glans met Brouwers verfijnde tintenspel en handige penseeling wist te versmelten en den boer ten troon verhief. Wie den grooten Antwerpenaar in gansch zijne heerlijkheid wil zien, zoeke hem niet in het Museum zijner moederstad: een *Panorama van Valencijn*, met zinnebeeldige figuren, en een half dozijn kleine

stukjes van goede hoedanigheid, maar van te weinig belang om over den meester te laten oordeelen, is het eenige wat hij hier zou aantreffen. David Ryckaert, die hetzelfde vak behandelde en iets van Teniers' trant maar weinig van zijne pittigheid heeft, is gelukkiger: zijn *Boerenfeest* is een der beste stukken, welke ik van hem ken. Ook van Van Craesbeeck, een halven Antwerpenaar, vriend en volgeling van Brouwer, bezit het Museum een zeer degelijk stuk, een lustig gezelschap, drinkende, zingende en mosselen etende, een staaltje van de bruine korstige stukken van den zeer realistischen meester, alsmede een *Boerentwist* met fijne lichtspelingen.

Wanneer wij spreken van kleine meesters, dan valt het soms nog al moeielijk de Rubensiaansche doode-natuurschilders onder die benoeming aan te duiden. Niet alleen Paulus De Vos en Snyders, Wildens en Van Uden hebben iets heldhaftigs in hunne landschappen en jachten, ook Fijt en Pieter Boel in hunne levende en doode dieren, Van Utrecht in zijne doode natuur, Daniel Segers, in zijne bloemen, hebben iets grootsch, dat al dadelijk getuigt hoe de adem van Rubens ook hen heeft bezield. Van Adriaan Van Utrecht en van Jacob Van Es bezit het Museum geen enkel echt stuk; van Pieter Boel eene doode natuur in den korstigen trant van Jan Fijt, en waarschijnlijk ook het *Zwanengevecht*, hier aan Snijders toegeschreven. Van Fijt zijn er een paar degelijke stukken: *Twee arenden* om eene prooi strijdende en *Twee hazewinden*. Daniel Segers is uitstekend bedeeld: van hem zijn er drie bloemenkransen, waarvan eene, die rond het beeld van St. Ignatius, wellicht het belangrijkste werk is dat hij uitvoerde. Zijn gelukkigen mededinger Jan David de Heem, den fijnschilder Pieter Gysels, de zeeschilders Jan en Bonaventuur Peeters, den kerkschilder Pieter Neeffs kunnen wij enkel vermelden; meer anderen van minderen rang moeten wij onbesproken laten, willen wij de palen van ons bestek niet overschrijden.

IV.

In eene der dwarszalen is de niet talrijke, maar zeer merkwaardige verzameling tentoongesteld, welke door den heer Florent van Ertborn aan zijne vaderstad geschonken is. De milde begiftiger was onder koning Willem I burgemeester van Antwerpen,

hij stond in hoog aanzien bij dien vorst, die hem tot kamerheer benoemde. Na de omwenteling van 1830 bleef van Ertborn in Holland, hij stierf in den Haag in 1840. De vrijwillige banneling had Antwerpen niet vergeten en vermaakte haar bij zijn laatsten wil zijn kabinet van schilderijen. Hij was een der eersten, wier aandacht getrokken werd op de voortbrengselen onzer oude school en in het begin dezer eeuw, toen zoovele kunstwerken aan het zwerven waren geraakt, vormde hij zijne verzameling. Hij deed dus voor Vlaanderen op kleinere schaal wat de gebroeders Boisserée voor Duitschland verrichtten. Wat hij samenbracht in het vak zijner gelief koosde bemoeiing is dan toch nog verwonderlijk: twee stukken van Jan Van Eyck, drie stukken van Memlinc, één van Rogier Van der Weyden, drie van Quinten Massijs, een van Lucas van Leiden, drie van Mostaert, drie van Gossaert en een Patinir, zonder de vreemden, Antonello van Messina, Simon Memmi, Fra Angelico, Clouet, Fouquet te vermelden. Wij spreken hier alleen van de stukken, waarvan de echtheid ons onbetwistbaar voorkomt; dat er onder de 76 schilderijen, welke het legaat uitmaakten, eenige gewaagde toekenningen voorkomen, zal niemand verwonderen, die weet hoe duister nog de geschiedenis onzer oude school is; maar dat ook onder de onjuist genoemde werken er menigeen van belang is, staat vast.

Het Museum van Ertborn is hier als in het oude lokaal bijeengebleven, ongelukkiglijk is het in eene zaal geplaatst, die slecht verlicht is. De hoogere daken van midden- en zijgebouw beletten het licht vrij te dringen door de glazen bedekking der dwarszaal en zoo krijgen de fijne stukjes, welke zich hier bevinden, niet het overvloedige licht, dat zij noodig hebben. Eene andere plaats zou voor dit deel der verzameling gezocht dienen te worden.

Wij spraken van twee stukken van Jan Van Eyck, het eene is eene *H. Barbara* met pen en penseel geteekend op licht getinten grond. De heilige zit voor haren toren met een palmtak in de hand en een boek op den schoot. Door een zonderlingen inval heeft Van Eyck den toren opgevat als eene heerlijke gothieke kerk in opbouw. Wat de werken onzer grootste oude meesters in het begin onzer eeuw golden, blijkt uit het feit, dat het kostelijk stuk in 1800 in de veiling Ploos van Amstel tegen 30 gulden 10 stuivers verkocht werd.

Het tweede stuk is eene zeer kleine Madonna van ondergeschikt belang in het werk des meesters, maar immer vol kleurenpracht en van verbazende uitvoerigheid.

Een derde stuk onder den naam van Jan van Eyck is een kopij, door een tijdgenoot, van het belangrijkste van Jan Van Eyck's schilderijen: O.L.V. aangeroepen door den kanunik Joris Van der Paele met zijnen patroon St. Joris en den patroon der Brugsche kerk, aan welke het stuk werd geschonken, S. Donaas. De herhaling is met meesterhand gedaan; indien het al niet aan te nemen is, dat de meester zijn eigen werk zelf zou hebben nageschilderd, dan is de uitvoering toch wel waardig van Van Eyck en had de onbekende leerling zoo goed de penseeling van den meester afgezien, dat er kwalijk onderscheid tusschen het oorspronkelijke en het nagevolgde te maken is.

Het puikstuk der verzameling van Ertborn en een der juweelen van het Antwerpsch Museum zijn de *Zeven Sacramenten* door Rogier Van der Weyden. Deze schilder heeft de fijnheid van uitvoering van Jan Van Eyck met iets zachters in de tonenladder; het hoofdtooneel speelt nog in de majestatische fijngeribde gothieke domkerk, evenals bij Van Eyck; maar het plechtstatige van dezen laatste, de geneigdheid om het bovennatuurlijke tot onderwerp zijner voorstellingen te kiezen heeft opgehouden; de handeling is godsdienstig, maar de personages, welke haar uitvoeren, zijn menschen met menschelijke gewaarwordingen. Rogier Van der Weyden houdt van dramatische toestanden; ook hier is zijn hoofdpaneel gewijd aan een tooneel van smart. In den grooten beuk der kerk, waarin de priester het Sacrament des Altaars voltrekt, is het kruis geplant, waarop Christus sterft. Zijne moeder, haar trouwe lijdensgezel de H. Joannes, en hare vriendinnen de drie Maria's bevinden zich naast haar. Zij is gebroken door de smart en zou ineenzakken, indien Joannes haar niet steunde. Hem zelven staan de tranen in de oogen; de vrouwen weenen en bidden diep bewogen. Stijf en niet zonder linkschheid is de houding van alle lichamen, maar op hun gelaat is de droefheid welsprekend uitgedrukt. Op de zijvleugels, in de afbeelding der zes andere Sacramenten, komen verscheiden tafereeltjes voor, waarin de eerbied voor den godsdienst gepaard gaat met opmerking van het dagelijksche leven. Zoo *het Huwelijk*, waar een jong paar, met de handen in elkaar, voor den priester staat: zij bedeesd

en verlegen; hij innig gelukkig, met een trek van zegepraal op de lippen; de geestelijke, goedig, aan anderen het geluk gunnende, waaraan hij zelf vreemd blijft en waarboven hij zich verheven acht. Zoo nog, op den linkervleugel, de kinderen, die na het Vormsel ontvangen te hebben naar huis gaan, met een witten linnen doek op het voorhoofd, stil, verbaasd over het vreemde van hunnen toestand en ingetogen bij de gedachte dat dit vreemde iets heiligs is.

Na Rogier Van der Weyden, Memlinc. Drie stuks dragen hier zijnen naam, het eene, het zoogenaamde portret van een lid uit het geslacht der de Croy's en geteekend met de letters T.P., zal wel het portret zijn van Tommaso Portinari, die aan Hugo Van der Goes het eenige van dezen meester bekende stuk, de *Aanbidding der Herders* in het Gasthuis van Santa Maria Nuova te Florence bestelde. Is het van Memlinc, is het van Van der Goes? De vraag valt voor het oogenblik niet te beslissen.

Het tweede stuk is Christus' moeder, in rijk ornaat, met kostelijk borduursel op het kleed, edelsteenen op de kroon, in eene gothische kerk geplaatst, als een kleinood in een schrijn, dat zelf een juweel is.

Het laatste, het portret van een witheer, is in den gewonen trant van Memlinc: zaligheid, zoetheid, beminnelijkheid spreken uit de trekken van het model en uit de behandeling. Het gelaat van den geestelijke door de jaren en het huiszittend leven vergeeld en half doorschijnend, de handen met lichtelijk loshangende huid, het grijze haar, het witte ordekleed zijn met de uiterste zorg en uitvoerigheid behandeld, elk vezeltje, haartje, rimpeltje op zich zelve; en toch staat de stille ingetogenheid bij het bidden met lichaam en geest, evenals de zachtheid en minzaamheid van het gemoed, duidelijk op het gelaat te lezen.

Wat dit portret slechts laat vermoeden, getuigen klaar de godsdienstige tafereelen van Memlinc: hij is de man der fijne vormen, der innemende gebaren, der reine zielen huizend in tengere, slanke lichamen. De grootschheid van van Eyck, de ernst van van der Weyden zijn gemilderd, verzacht; uit de beelden van Memline ruischt u de poezie van lieftalligheid en liefde tegen; de personnages zijn heiligen, de liefde is mystiek, maar door dit bovenaardsch omhulsel ziet men het beminnende en beminnelijke gemoed des kunstenaars stralen.

Wat waren al die Vlaamsche schilders in de eerste tijden

onzer beschaving toch fijn voelende en keurig werkende kunstenaars, hoe verhieven zij zich met koenen vleugelslag tot in het hoogste der hemelen om er in grootsche beelden de heerlijkheden van af te malen; hoe drongen zij door in het menschelijk gemoed om lief en leed na te speuren; hoe juist merkten zij het leven rondom zich op, en met welken rijkdom van kleuren, met welke zekerheid in het uitvoeren van het moeilijkste gaven zij weer wat zij dachten, voelden, zagen. Toen reeds was de schilderkunst de ware Nederlandsche kunst en onze groote schilders onze roemrijke dichters. Wanneer wij de veelzijdigheid, de oorspronkelijkheid, de diepzinnigheid hunner vindingen, de kunstvaardigheid hunner hand, hunne meesterschap over den vorm vergelijken met den schralen inhoud en den armoedigen vorm onzer toenmalige letterkunde moeten wij wel bekennen, dat de Nederlandsche poëzie niet in boeken, maar op doek en paneel geschreven is; ook in de gulden eeuw onzer letteren heeft de ongelijkheid tusschen beeldende en geschreven kunst voortbestaan; eerst in onze dagen begon de pen met gunstiger gevolg tegen het penseel om den voorrang te dingen.

Van Quinten Massys vinden wij hier een hoofd van Christus en een van Maria, die behooren tot het beste en het gaafste wat wij van den meester bezitten. Van Lucas van Leiden worden er niet minder dan negen stukken vermeld, waarvan er ongelukkiglijk acht niets anders zijn dan naschilderingen zijner gravuren en waarvan het eenige echte als ‘betwijfeld’ wordt opgegeven door den Catalogus. Gezien de zeldzaamheid van 's meesters schilderijen is dit ééne werk een kleine schat te noemen. Het onderscheidt zich door de grillige kleur, niet minder dan door de sierlijke wel wat gezochte vormen, die sterk overhellen naar de renaissance, en die van dezen meester in sommige opzichten den meest Germaanschen, in andere weer den meest Romaanschen van zijnen tijd maken. Op Gossaert van Mabuse's naam staan zes stukken, waarvan ons de helft echt schijnen; twee dezer de *Vier Maria's van Christus graf terugkeerende* en de *Rechtvaardige rechters* zijn van buitengewone waarde.

Onder de vreemden mogen wij niet onvermeld laten de *Onze Lieve Vrouw* van Jan Fouquet, den oudsten bekenden, koninklijken schilder van Frankrijk. Indien het waar is, zoo als de over-

levering wil, dat hij aan Maria de trekken geleend heeft van Agnes Sorel, de minnares van Charles VII, dan moeten wij getuigen, dat hij de schoone niet gevleid heeft. Zij is spookachtig bleek van kleur, houterig van houding en om de liefelijkheid van het tooneel te verhoogen, heeft de schilder haar omringd met roode engelen op ultramarijnen grond.

Merkwaardiger en vooral genietbaarder zijn de twee stukken van Antonello van Messina, een *Kalvariënberg* en een portret. Antonello, zooals men weet, kwam in Vlaanderen vóór 1470 het schilderen in olieverf leeren en bracht die kunst naar zijn vaderland. Niet alleen is de *Kalvariënberg* naar Vlaamsche voorschriften geschilderd, wat de verf betreft; geheel de trant herinnert treffend aan dien van Rogier van der Weyden, bij wien Antonello waarschijnlijk in de leer is geweest. Het was voor van Ertborn een gelukkig toeval, dat hij in zijne verzameling een kenmerkend werk kon opnemen van den Italiaanschen meester, die zoo openlijk hulde bracht aan de Vlaamsche kunst.

V.

Eene kleine zaal is ingenomen door de Hollandsche school, de eenige, die, buiten de Vlaamsche, hier vertegenwoordigd is. Er hangen daar een tachtig stuks uit den bloeitijd der Noord-Nederlandsche schilderkunst; de meeste en beste aangekocht, het kleinere deel, te zamen met eenige Vlaamsche stukken, geschonken door Mev. de Barones Van den Hecke. Het is eene natuurlijke en verstandige gedachte geweest der Commissie van aankoop, buiten de Antwerpsche, geene andere dan Nederlandsche aan te werven, genietbaar voor ons publiek, leerrijk voor onze kunstenaars. Gelukkiglijk daarbij komen die werken in groot getal genoeg op de markt, opdat het mogelijk zij nu nog met geld en goeden smaak er eene degelijke verzameling van te vormen; ongelukkiglijk echter kosten die kleine stukken stukken van menschen.

Weinig talrijk maar degelijk is deze verzameling; reeds bij den eersten oogopslag bemerkt men dat hier puikwerken zijn bijeengebracht: waar de blik valt, rust hij op keurig gepenseelde tafereeltjes, kranig geborstelde doeken. De stukken van Rembrandt, van Frans Hals, van Hobbema, van Jacob Ruis-

dael, van Jan Steen, van Adriaan Van Ostade maken de glanspunten der verzameling uit; verder zijn Willem Van Mieris, Eglon Van der Neer, Berchem, Salomon Ruisdael, Willem Van de Velde, Jan Miense Molenaar, Both, Isaac Van Ostade, Backhuyzen en Aart Van der Neer door uitmuntende, een dertigtal andere kleine meesters door meer gewone maar goede stukken vertegenwoordigd.

Van Rembrandt waren er vroeger slechts drie stukken: twee zeer kleine onbeduidende figuren en eene Saskia ten halve lijve, alles van erg verdachte echtheid. In de laatste jaren werd een portret, zoogenaamd van een burgemeester, tegen 200,000 francs aangekocht. Het Antwerpsche Museum heeft dus ook een Rembrandt, waarop het fier mag zijn. Het stuk verbeeldt een deftig man met grijzen baard, in zwart gewaad, een klein mutsje op het hoofd, gezien tot aan de knieën, in een armstoel gezeten, met de eene hand op de leuning, de andere opgeheven voor de borst. Het stuk is gedagteekend *Rembrandt* ƒ 1637; het is gegraveeerd in de Galerij van den hertog van Orleans (Smith 274), en maakte in den laatsten tijd waarschijnlijk deel uit van eene Engelsche verzameling. Het hoort thuis in de eerste jaren van 's meesters bloeitrant. De deftige man, met zijn goedig lachje op het gelaat, is met zorg uitgevoerd, geene penseeltrekken zijn te bemerken, de verf is als gedopt. De bezadigde schildering, kenmerkend voor de vroegere jaren des meesters, laat nog niet de stoutheid, de vermetelheid van zijn meer gevorderden ouderdom gissen. Maar de onuitsprekelijk zachte uitdrukking van het gelaat, de gloed die uit de vleezen straalt, en de onbeschroomdheid, waarmede de hand is opgeheven en met haren gulden glans te midden van het zwarte wambuis fonkelt, verraden den meester, die heerschte in het rijk van kleur en licht.

Van Frans Hals bezat het Museum een kleinen Strandlooper in aschgrauwen toon, met heel weinig kleur, maar zeer breed geborsteld. De scheele jongen met den gebroken tand in den mond, de armen op de borst gekruist, het mandje op den rug, ziet u vrijpostig aan en doet door zijn kwajongens gemoedelijkheid zijn leelijke tronie en zijn vuile kleur vergeten.

Terzelfder tijd als de fraaie Rembrandt werd een deftige Frans Hals aangekocht. Het stuk, waarschijnlijk uit de verzameling Pillet van Parijs voortkomende, werd aan den kunst-

handelaar Bourgeois 85,000 fr. betaald. Het is weer een zoogenaamd burgemeestersportret. Een wapen op den achtergrond toont eene zwarte kraai op zilveren veld in het bovendeel en drie zilveren bollen op een zwart veld in het benedendeel; waarschijnlijk is de afgebeelde een lid van het geslacht van Kraayenburg, alhoewel Rietstap's lezing van het schild der familie eene gewijzigde is. Het is een staatsiestuk, de man op zijn best gekleed, eene bloote hand vooruitgestoken, in de andere den handschoen houdende; het gelaat zeer zorgvuldig gedaan, glad als eene gedaste schildering, de kleederen daarentegen breed geveegd maar glansend. Het is een zeer onbehagelijk portret: de steenroode blos op de wang, de zwaar donkere schaduw op het voorhoofd, de sufferige lach op het wezen, het zware lijf, plomp in den zetel gezakt, zijn weinig geschikt om een gunstig denkbeeld van den man en van zijn conterfeiter te geven. Dezes virtuositeit is altijd licht te erkennen en valt te waardeeren, maar gelukkig voor Frans Hals dat hij wat beters dan dit voortbracht, anders zou de roep, die over hem in de laatste tijden is opgegaan en die door mode en napraterij wel wat overdreven werd, al spoedig verdooven.

De twee Jan Steen's zijn beide nog al klein van afmeting en bevatten talrijke figuurtjes. De eene verbeeldt Samson door de Philistijnen bespot, een waar karikatuur van de Bijbelsche geschiedenis, vol kluchtigen geest: de andere stelt een Boerenbruiloft voor, al even moedwillig gekscherend. Als samenstelling zijn beiden zoo plezierig mogelijk, als uitvoering staan zij verre beneden zijne stukken met groote figuren, zoo gesmijdig in de verf, zoo fijn getint.

Een Hobbema van goede hoedanigheid is immer een feest voor oog en geest en ook hier geniet men weer volop bij het zien van dit kruimige landschap met zijne gulden lichtvlaag aan de eene zijde, zijne doorschijnende schaduwe aan de andere. Het beste stuk van Ruisdael, een Noorweegsche waterval, in blauw grijzen toon, afgewerkt als een miniatuur, is koud en bleek vergeleken bij dit met zon gedrenkte stuk van vaderlandschen grond.

Wij zullen niet verder stilhouden bij de afzonderlijke stukken, er zijn er te veel om elks verdiensten te doen uitkomen, te weinig om door kenmerking een eenigszins volledig denkbeeld van de Hollandsche school te geven, zooals wij het voor

de Vlaamsche poogden te doen. Anders voor wie behoefte gevoelt aan het klasseeren, aan het zoeken van verband en onderscheid tusschen de bijzondere meesters en groepen, waar zij toe behooren, is het doorloopen eener verzameling Hollandsche schilderijen een wel verleidelijke gelegenheid om zich aan zijn geliefkoosd werk over te geven. Al te vaak toch vergenoegt men zich met bewonderen en genieten van het alleenstaande stuk en beschouwt men iederen kunstenaar op zich zelven, eene handelwijze, die, in aanmerking nemende de honderdtallen der Hollandsche kleinmeesters, noodzakelijk moet uitloopen op een afmattende kwelling en verwarring des geestes. Leert men ze daarentegen schiften en schikken, naar woonplaats, naar strekking, naar trant van uitvoering, dan worden zij zoovele leden van eene groep, die zelf een onderafdeeling in het geheel der vaderlandsche kunst vertegenwoordigt. Hun werk blijft dan niet meer een afzonderlijk verschijnsel, maar wordt de schakel eener onafgebroken ketting, de bladzijde uit een boek, dat men bij eenige geoefendheid zoo niet met gemak dan toch met belangstelling en lust leert lezen. Maar wij herhalen het, bij het geringe getal der aanwezige stukken is het alleen mogelijk van enkele in het bijzonder te spreken.

Nog van één echter moeten wij een woord zeggen, vooraleer het Hollandsch zaaltje te verlaten. Wij bedoelen het Vrouwenportret voor een tiental jaren tegen betrekkelijk geringen prijs aangekocht en vermeld staande als het werk van een onbekenden meester. Het is een bejaarde dame uit den deftigen burgerstand, levensgroot, gezien tot aan de knieën, witte muts, breeden, stijf gepijpten, witten kraag, witte manchetten, zwart zijden kleed met ingeweven bloemen; de handen, waarvan de eene een zakdoek vasthoudt, liggen in den schoot. De uitdrukking is goedig, de oogslag mat. De vleeschdeelen zijn met buitengewone malschheid geschilderd, de penseelslag is versmolten, maar vettig, het licht op het gelaat is helder, de blos zacht, de schaduw op den linkerslaap donkergrijs; door de lichte stof der lobben ziet men het zwarte kleed schijnen, de zakdoek daarentegen is van volle warme blankheid. Het is alles te zamen een meesterlijk werk, dat staat boven het portret van Hals en niet onwaardig is nevens dat van Rembrandt te hangen. Van wien is het?

Ik heb niet gezien, dat de Hollandsche kritiek uitspraak

heeft gedaan of eene beredeneerde gissing heeft geopperd; ik acht mij zelven niet bevoegd de vraag op te lossen. Het komt mij voor, dat de schilder den invloed van Rembrandt en van Hals heeft ondergaan. Op Rembrandt's eerste manier duidt de verzorgdheid der schildering, de heldere lichtende gelaatskleur, de eenvoudige stille houding; maar voor den meester zelven is het licht niet warm, niet streelend genoeg, en is vooral de schaduw op het gelaat te zwaar. Deze laatste eigenaardigheid doet dadelijk aan Hals denken en aan hem herinnert ook de gesmijdige penseelslag. Hebben wij voor ons het werk van een kunstenaar, die uit de school van den laatsten meester sproot en den invloed van den eersten onderging, een Jan Verspronck bij voorbeeld? Het is niet mogelijk, dat de moderne kunstkritiek het antwoord schuldig blijve op die vraag en dat de kunstenaar, die zulk een meesterstuk voortbracht, nog lang onder de schaar der onbekenden geboekt sta.

VI.

Om onze wandeling ten einde te brengen, hebben wij nog de verzameling der moderne schilders en die der leden van het Antwerpsch Academisch korps te doorloopen.

Het modern Museum bevat werken van een vijftigtal Antwerpsche schilders onzer eeuw en van een dertigtal buitensteedsche, meestal Belgen.

De rei der Antwerpenaren bewijst treffend,, dat bij de hergeboorte der kunst in onze gewesten de Scheldestad nogmaals het middenpunt der bedrijvigheid was. Van Bree, Herreyns, Van Regenmorter, in het eerste vierendeel der negentiende eeuw; Wappers, De Keyzer, Leys en Lies, na hen, waren kunstenaars, die te vergeefs hunne evenknie in het land zochten. Later, toen de Vlaamsche School tot eene Belgische was uitgedijd en toen Brussel zijne aantrekkingskracht liet gevoelen, hielden mannen als Verlat, Dyckmans, Henri De Braekelaer, Pieron, De Knyff, Lamorinière, Rosseels, Bource, Schaefels, om niet van de jongeren te spreken, dien roem staande.

Geen dier mannen, of hij is vertegenwoordigd; de ouderen minder goed, omdat in hunnen tijd de gewoonte nog niet in zwang was van elken Antwerpschen kunstenaar een puikstuk te koopen; de jongeren beter.

Van Matthijs Van Bree hangt hier het veel bewonderd en weinig bewonderenswaardig groote doek, *de Dood van Rubens*, een halfsfachtig ding tusschen het klassiek en het romantiek, dat de zwakheden van beide richtingen in zich vereenigt. Wappers is mager bedeeld: eene *Jonge moeder, spelend met haar kind, de Gebroeders De Wit*, twee kleine stukken, en *de Sulamite*, een hol bijbelsch werk, is alles wat er van hem te zien is. Om den meester naar waarde te kunnen schatten, zou men een zijner fel bewogen stukken, blakend van hartstocht en kleurenglans, moeten hebben, zooals zijne *Omwenteling van 1830* uit het Brusselsche Museum. Wappers was de romantieker bij uitnemendheid, die, in navolging van Horace Vernet, aan het volk plaats inruimde op zijne doeken, beraden afbrak met de afgesproken vormen der classieken en naar volle licht en kleur zocht. In de stukken van zijnen bloeitijd vond hij die; later verviel hij in conventie en dacht, dat het voldoende was anders de kunst op te vatten dan zijne voorgangers om kunstenaar te zijn.

De Keyzer heeft met Verlat een leeuwenaandeel in het modern Museum; van den eerste zijn er behalve de paneelen in de trapzaal, twee portretten en twee groote stukken, *Keizer Karel te Tunis* en een *Stierengevecht te Sevilla*; allen werken van zijn lateren tijd, toen hij, na de waaghalzerijen van zijn jeugdig romantisme te hebben afgezworen, overgegaan was tot eene zachtzinnige, minzame opvatting van menschen en zaken, die hij met streelende, geoefende hand vertolkte.

Tegenover dien zoetvloeienden kunstenaar staat Verlat als een geweldige, een ontembare, niet zoo zeer in de uitvoering, die altijd verzorgd en idealiseerend is, als wel in de opvatting. Zijn Voerman, die een zwaargeladen wagen ment op een der hoogten van Parijs, zijne Buffels zich verdedigende tegen een leeuw, zijn Standbeeld van Alva door de straten van Antwerpen getrokken, zijn zoovele uitingen van die hartstochtelijkheid en ook van de ongemeene gespierdheid, waarmede hij zijne forsche drama's ineenzette. Zijn *Moeder van den Messias*, met somber, haast wrevelig uitzicht, als doorpeilde zij de tragische toekomst van het kind, dat op haren schoot slaapt, levert een bewijs te meer van zijne zelfstandige wereldbeschouwing.

Van Leys is er ongelukkiglijk niet veel: *een Boeren-bruiloft* van zijn allereerste jaren, 1839, nog in den bollen trant van

zijn meester Ferdinand De Braekeleer, maar krachtiger toch van licht, en een stuk van zijne tweede manier *Rubens op een feest der Kolveniersgilde*, een heerlijk werk, dat ongelukkiglijk grootendeels is verloren gegaan door het samentrekken der donker gekleurde deelen, waaruit barsten in de verf van een duim breed ontstaan zijn. Jammer is het dat deze geniale kunstenaar, die met hals en schouders boven al zijne tijdgenooten uitsteekt, niet beter vertegenwoordigd is en er hier geen enkel stuk zijner derde manier gevonden wordt. In zijne latere jaren keert hij naar de oude Vlaamsche school terug, breekt beraden af met sentimenteel romantisme en sentimenteele kleur en levert zijne schitterendste meesterstukken van koloriet.

Onder Leys' volgelingen, de radicale partijgangers van waarheid en kleurigheid, neemt zijn neef Hendrik De Braekeleer eene eerste plaats in; van hem bezit het Museum gelukkiglijk een puikstuk: het conterfeitsel van eene herbergkamer, een wonder van juiste weergeving van licht en tintenspel.

Heel het geslacht, dat na Leys komt, ondergaat zijnen invloed. Lies, een dichterlijke geest, die eerst menschen en natuur van hunne schoone zijde zag, leert later dichter bij de waarheid komen en opmerking in de plaats van fantazie huldigen, zooals zijne drie stukken hier bewijzen. Het beste der drie, *de Vijand nadert*, heeft eene innigheid en harmonie van toon en licht, die niet te vinden zijn in zijn *Albrecht Durer*, die eenige stappen verder hangt.

De schaar der opvolgende historieschilders: Vinck, Geets, Ooms, Van der Ouderaa, Albrecht en Juliaan De Vriendt, van wie hier werken hangen, streven op het spoor van Leys naar historische waarheid en kleurenrijkdom, maar hoe degelijk de verdiensten van allen mogen zijn, bij geenen vinden wij in gelijke mate de zucht van nauwgezetheid gepaard met de heerschappij over krachtvolle kleur en licht. De voortreffelijke landschapschilder Lamorinière ondergaat ook de inwerking van Leys. Hij schildert zijne boomen met dezelfde nauwgezetheid en kleurt ze met dezelfde kracht en warmte als die waarmede zijn groote voorganger gebouwen en menschen uitvoert.

Van Dijckmans hangt hier het beroemde kleine stuk, *de Blinde*, zoo keurig geschilderd als sedert Geeraart Dou niet meer gedaan was en breeder dan het werk van dezen laatsten

fijnschilder, daarbij ook met zooveel ziel behandeld, dat Jan van Beers in de groep van grijsaard, meisje en hond de stof voor zijn dichtstuk *de Blinde* ontdekte.

Van de overige Antwerpsche kunstenaars, die zich even zelfstandig eenen weg gekozen hebben: Bource, den gemoedelijken schilder der Zeeuwsche en Hollandsche strandbewoners; Hendrik Schaefels, den zanger der epische zeeslagen; Leemans, den maanschilder; Stobbaerts, den kleurrijken conterfeiter der koestallen; Col, den grappigen zedenmaler, Frans van Kuyck, den aanvalligen illustreerder van het leven der landbewoners vindt men hier belangrijke stukken.

In hare jongste telgen verlaat de Antwerpsche school romantisme en overlevering om zich nauwer bij natuurlijkheid en waarheid aan te sluiten. In het landschap met of zonder figuren, heeten zij De Knijff, die armoediglijk, Rosseels, Meyers, Verstraete, Claus, die goed vertegenwoordigd zijn; in de figurenschildering, Verhaert, Struys, Farasyn, Abry, Jan van Beers, de kunstvaardige Vlaamsche minnezanger der Parijsche schoonen, heeft hier nog niets dan het portret van Peter Benoit en een studiefiguur *de Spanjaard*, beide aan het Museum geschonken.

Onze wandeling loopt ten einde. Van de buitensteedsche moderne kunstenaars dienen vermeld te worden: een prachtig stuk van Emile Wouters, een *Zicht uit Kairo*, een goede Alfred Stevens, een sneeuwlandschap van Munthe, een uitmuntend gezicht uit Gouda's omstreken door De Schampheleer, een groot en goed tafereel op het zeestrand door den kinderschilder Jan Verhas.

Van de werken der leden van het academisch korps valt weinig anders te zeggen dan dat er in heel het Museum niets zoo hol, zoo houterig en levenloos hangt als de stukken geleverd door de meesten dier hooggeroemden van een halve of een kwart eeuw geleden, een Bendemann, een Navez, een Overbeck, een Schadow, een Van IJsendijk; het is om een tegenzin aan officieele kunst te krijgen. Gelukkiglijk dat wij onder hun werk eenige stukken van waarde aantreffen: *de Blinde* van Dijckmans, van wien wij reeds spraken, een allerminst academisch tafereel van Madou, en een meesterstuk van Robert Fleury: *het Lijk van Tiziano*.

Onder de portretten der academisten vinden wij eveneens een meesterstuk, dat van Ingres door hem zelven; die van

Cabanel, Robert Fleury, Navez en Wappers van hun eigen hand, dat van Roelants door de Winne zijn veel minder, maar toch nog stukken van waarde.

In de beneden-gaanderij van het Museum is ter linkerhand de verzameling beeldhouwwerken geborgen, die van jongen datum en weinig talrijk is. Het grootste deel zijn portretten, waaronder alleen dat van Drake door hem zelven en dat van Rauch door Rietschel aan te merken zijn. Van Drake is er verder een meesterlijke en reusachtige bronzen vaas, waarop in bas-relief het menschelijk leven is afgebeeld; van Rauch eene zegegodin in den aard van die, welke hij voor het Walhalla beitelde; van Kiss een Amazone, zich verdedigende tegen eenen tijger. Verscheidene werken door leden der Vlaamsche beeldhouwersfamilie: *de Kus* door Jos. Lambeaux, *het Nest* door de Rudder, het kolossaal borstbeeld van Rubens door Jules Pécher en *de Getrooste blinde* door Deckers, verdienen verder met lof vermeld te worden.

Aan den overkant, in de benedengaanderij, zijn de werken van Rubens in gravuur en fotografie tentoongesteld. Gaarne traden wij in eenige bijzonderheden over deze merkwaardige verzameling en over den meester, wiens scheppingen zij weergeeft, maar wij vreezen reeds te veel geëischt te hebben van de aandacht des lezers en komen liever later eens opzettelijk op dit deel van het Museum terug.

MAX ROOSES.

Een blijspel van graaf Leo Tolstoi.

Leo Tolstoi. Die Früchte der Bildung. Lustspiel in vier Aufzügen. Vom Verfasser genehmigte deutsche Uebersetzung von Raphael Löwenfield. Berlin. Wilhelmi 1891.

Graaf Tolstoi heeft de wereld met een blijspel verrast, waarvan de heer Raphael Löwenfield, onder 's meesters toezicht, een Duitsche vertaling bezorgde. Het stuk kwam uit de lucht vallen, want het Europeesch publiek had op dergelijke lichtere stof, van Tolstoi's hand, niet meer gerekend. De figuur van den beroemden dichter had men in den laatsten tijd uit het gezicht verloren. Zij was schuil gegaan in den profeet, den duisteren chiliast, een tweeden Johannes den Dooper met omgorde lendenen. Tolstoi's laatste wijsgeerig-sociale evoluties, zijn *Kreuzer-Sonate*, deden de deur toe. Landgenoot en vreemde begonnen zich ernstig ongerust te maken, dat het evenwicht in dezen wonderbaren geest verbroken worden zou, onder het halstarrig peinzen, peinzen, peinzen over den ‘heilstaat’ voor de menschen. Tolstoi's redeneeren kreeg iets van het zenuwachtig spinnen aan een overheerschende gedachte, van het rusteloos draaien in een zelfden kring van denkbeelden, kenmerk van den man, die aan manie lijdt. Er vloeide geen licht meer uit het penseel van dezen toovenaar; alles werd grauw, barok, zwaarmoedig.

Daar zien wij hem nu op eens den harigen mantel afleggen, en in de cothurnen van den blijspeldichter stappen. De kunstenaarsaandrift leeft toch nog en de scheppingskracht, al staat de boetgezant op den achtergrond met opgeheven hand te prediken. Dit is een verblijdend teeken. Want de roeping van graaf Tolstoi ligt, geloof ik, dáár waar hij die, in den laatsten tijd, niet langer wilde zoeken, in zijn kunstenaarsgave, in zijn beeldend vermogen, dáár in de eerste plaats. Zijn fantasie, de groote kracht in het verhaal en de gelijkenis, zit

hem bij wijsgeerige bespiegelingen in den weg. Tourguenieff had gelijk toen hij den grootsten aller Russische dichters bezwoer de kunst niet te versmaden voor de afgetrokken waarheid en de gaaf niet klein te achten, die hem van den hemel, hem en niemand heerlijker dan hem, verleend was. Als bewijs van leven dus, als teeken dat de geest van Tolstoi zich nog in het blijspel kan ontspannen, zijn *De vruchten der beschaving*, welkom bij een ieder, die den d i c h t e r Tolstoi liefhebben en zijn meesterstukken genoten.

De *Vruchten der beschaving* zijn eigenlijk geen blijspel; streng genomen is het een dramatische schets, een ondeugende satyre in vier bedrijven op de hedendaagsche maatschappij. Men weet, die maatschappij en alles wat wij heden argeloos beschaving noemen is voor Tolstoi uit den booze en moet weg Wetenschap, handel, kunst en geld zijn de groote struikelblokken, die het geluk der aardbewoners in den weg staan. Dat alles is een Maja die ons voorzweeft, die de begeerten kittelt, de zinnen in beweging brengt, den zielevrede verstoort. Tolstoi zou de geheele beschaving en bloc willen uit den weg ruimen. Zoolang de menschheid niet volslagen onverschillig zal geworden zijn voor hetgeen zij noemt haar uitwendigen, maatschappelijken voorspoed, zal er, volgens Tolstoi, orde noch vrede in de wereld zijn, en mitsdien geen geluk. Het jagen naar roem en naar voordeel, het jagen naar kennis en naar genot is met geluk voor het individu en met maatschappelijken vrede onbestaanbaar. Dáárom moet in deze eeuw de mensch zich zelven onderzoeken, doorwroeten, ontleden, opdat hij kome tot een walgen van zich zelven. Dan zal hij terugkeeren tot God en de Maja den rug toekeeren. Eeuwen van helder, onbewolkt gemoedsbestaan zullen onze tegenwoordige maatschappelijke hel vervangen. - Er valt met Tolstoi over dit punt niet te twisten. Zijn betoog rust op de valsche praemis, dat wij hier op aarde zouden zijn uitsluitend om gemoedsrust te smaken, en onze zinnelijke natuur geen rechten zou bezitten, maar alleen plichten. De zonderlinge wereld van heremieten in kluizen, waarop de prediking van Tolstoi uitloopt, is de hemelstad van een asceet. Zij is bestaanbaar, mits men haar naar Mars, of naar een andere planeet van hooger orde dan de onze overbrenge, waar men zich niet voedt, niet kleedt, waar men niet ten huwelijk geeft, noch neemt.

Tolstoi's eigenaardige wijze van het leven en de wereld op te vatten gaf hem ook dit blijspel in. De man is dezelfde gebleven al grijpt hij, om zijn denkbeelden te verspreiden, naar het profane masker van het blijspel. Of Tolstoi het recht heeft enkele dwaasheden van aanzienlijken in Petersburg, enkele ziekelijke verschijnselen en uitwassen, die met den vooruitgang samenhangen, *de* vruchten der beschaving te noemen behoeft geen punt van onderzoek uit te maken. Het blijspel op zich zelf is karakteristiek genoeg, als teekening der russische samenleving, om de belangstelling gaande te maken. Want dit is nu eens niet grauw in grauw geschilderd. Sommige tooneeljes tintelen, en de beeldjes, 't kan niet anders, waar de hand van zulk een kunstenaar de boetseeraarde kneedt.... zij leven. Ze loopen uit des meesters vingers weg, nadat hij er op blies, praten en bewegen zich, boeien en vermaken u. Het zijn de figuurtjes uit *Anna Karenina* en uit *Oorlog en vrede*. Ge zit voor een donkere kamer te kijken die in Petersburg uitkomt; alles wandelt heen en weder, gesticuleert en heeft het druk. De knechts hollen de trap op en af; bezoekers komen en gaan; het lieve ding, Tanjana, 't kamermeisje, hoort ge lachen en de slimme boertjes in hun pelzen *ziet* ge, de breede ruggen tegen den muur gedrukt, de mutsen in de hand, onderdanig glurend onder den ruigen haarbos, die hun op de oogen hangt.

Drie bedrijven van dit blijspel spelen in de voorkamer, lees: in de vestibule van een hoog aanzienlijk huis in Petersburg. Tolstoi koos waarschijnlijk dit neutraal terrein met opzet om de gelegenkeid te hebben ongezocht zijn boertjes en zijn edellieden, heereknechts en burgers met elkander in aanraking te brengen, de contrasten te laten uitkomen.

Die voorkamer is de trechter, waardoor de inhoud van het huis zich onophoudelijk op de straat uitgiet, en waardoor de straat naar binnen stroomt. Bij het opgaan van de gordijn vinden we er Grigorii, een prachtexemplaar van een verwaanden lakei, in vertrouwelijk gesprek met Tanja, 't kamermeisje van mevrouw. Gregorii maakt Tanja 't hof, die niet van hem gediend is. De lakei is in zijn punt van eer geraakt dat zij hem Semjon, een gewonen keukenjongen, een boerenlummel, voortrekt. Onderwijl schelt de zoon des huizes in zijn kamer als een razende, waaraan zich de lakei met onbetaalbare onbe-

schaamdheid, in het minst niet stoort. ‘Hij schelt,’ zegt Tanja, ‘hoor je niet?’
‘Moet maar wachten!’ zegt de lakei.

Verschijnt een boodschaplooper uit het modemagazijn van Bourde met een kartonnen doos, en begeleidende missive voor mevrouw. Tanja neemt hem doos en brief af. De knecht van Bourde wordt gelast te wachten. In een hoek zit de oude kamerdienaar van mijnheer, Fedor Iwanitsch, de krant te lezen. Die Fedor is een filosoof, een humanist, een politicus, een man van beschaving en kennis. Hij wordt door Tolstoi zeer ondeugend tegenover zijn adellijken meester uitgespeeld, wien hij in alle opzichten, en in hart en in ontwikkeling in de schaduw stelt. Fedor is, wat Tolstoi voelen laat dat de heer des huizes wezen moest: de vriend en vader van de bedienden.

Er wordt gescheld; de huismeester deelt mede dat er boeren uit het dorp zijn aangekomen, die verlangen den heer des huizes te spreken. ‘Daar is Semjon's vader bij’, roept de levendige Tanja, ‘ik ga hen te gemoet.’ Tanja wipt weg; de bedienden raadplegen met elkander waar ze de boertjes laten zullen. Fedor Iwanitsch, de kamerdienaar, wil dat ze op de binnenplaats wachten zullen.
Maar de aardige Tanjana heeft het anders beschikt. Ze is een lieveling van den kamerdienaar en haar frisch gezichtje geeft haar recht op eenige vrijpostigheid. Tanja komt met de boertjes binnenstappen en daar hebben wij nu het drietal in de voorkamer!
‘Ik had gezegd: *niet* hier binnen brengen,’ bromt Fedor de kamerdienaar. - ‘Ze is als kwikzilver,’ roept Gregorii, de lakei, op Tanja wijzend. ‘t Kan geen kwaad,’ zegt Tanja ‘ze kunnen hier in den hoek staan’. De boeren worden op een rij in den hoek geschikt en maken buigingen voor den kamerdienaar. ‘Ze zullen alles vuil maken,’ bromt Fedor Iwanitsch. - ‘Ik heb ze hun voeten netjes laten afvegen; als ze vuil maken dan zal ik het weêr afdweilen,’ vleit Tanjana. Ze weet wel dat ze van den ouden Fedor alles gedaan kan krijgen.

Daar staan de boertjes dan in de voorkamer te wachten.

De loopjongen van Bourde staat ook... en wacht. Onderwijl loopt alles af en aan. De boertjes brengen geschenken mede, die ze, door Tanja geholpen, beginnen uittepakken. Het kamermeisje is uit hun land geboortig; een der boeren is de vader van Semjon, den keukenjongen, Tanjana's schat.

Het meisje neemt de gelegenheid te baat om haar aanstaanden schoonvader voor zich in te nemen.

'Zoo, zoo!' zegt de boer, 'jij bent het dan die Semjon tot vrouw wil hebben. Dat ben jij dus!'

'Heeft hij het geschreven?' roept Tanjana, vuurrood achter haar voorschoot.

'Ja zeker,' antwoordt de boer, 'zeker heeft hij het geschreven. De jongen is zeker zoo'n fijne mijnheer geworden.'

'Neen!' roept het meisje levendig, 'hij is in het geheel geen *heer* geworden, zal ik hem eens roepen?'

'Dat heeft geen haast! dat heeft geen haast!' meent Semjon's vader 'we zien elkander straks nog wel.'

Nu beginnen de bewoners van het huis zich te vertoonen. Wij zien hen defileeren, één voor één. Eerst verschijnt de zoon des huizes, Wassilii, door zijn ouders bij verkorting Wowö genaamd, een jongman van vijfentwintig, Dr. Juris, zonder bezigheden, lid van een velocipèdeclub, lid van de commissie voor de wedrennen, en van de vereeniging tot veredeling van het ras der windhonden.

Dit jonge mensch verschijnt in zijn hemdsmouwen, met een pince-nez op zijn neus. Hij gaapt de boeren aan. 'Wat zijn dat voor vogelverschrikkers?' 'Het zijn boeren uit het dorp bij Kursk' zegt Tanja. 'Zoo! en die daar? O, ja, ik zie het al, dat is iemand van Bourde.' Het jonge mensch is op de hoogte van liet personeel der modemagazijnen.

Hij wordt op den voet gevolgd door den heer des huizes zelven, Leonide Fedorowitsch, luitenant bij de chevalier-garde, bezitter van 24000 Dessjatinen land, een man van zestig jaar, met hoffelijke manieren, een hupsch, beminnelijk, onbeduidend gentleman. Hij gelooft in het spiritismus, is een hartstochtelijk adept, en doet niets liever dan er over spreken. Ook is hij het hoofd van een spiritistische vereeniging, waartoe ook een professor, Wladimirowitsch, en een zekere Grossmann behooren. Zoodra hij binnenkomt zetten de boertjes zich in postuur. Maar hun meester is in druk gesprek met zijn vriend Sachatow.

Hij stoot het eerst op den ongelukkigen jongen uit het modemagazijn, die nog maar altijd staat te wachten.

'Wie is dat?'

'Van Bourde,' zegt de kamerdienaar.

'O! van Bourde!'

De knecht van Bourde kan wachten.

De boeren beginnen hun wenschen voor te dragen.

Zij zijn gekomen om land van hunnen heer te koopen. Maar hun meester is nog niet ten einde over het spiritisme.

- 'Verbeeld u,' zegt hij, terwijl hij den vriend, wien hij uitgeleide doet, staande houdt, 'verbeeld u, eenige dagen geleden heeft me een oude vrouw, die ziek was, een muur van zijn plaats bewogen.'

- 'Een muur van zijn plaats bewogen?'

- 'Ja ja! Ze lag in bed en wist eenvoudig niet dat zij een medium was. Ze wil zich steunen met de hand tegen den muur ..... en de muur schuift weg.'

'En viel niet om?'

'En viel *niet* om!'

'Vreemd!' zegt de vriend, 'nu, adieu, ik kom van avond.'

Nu heeft de landheer eindelijk tijd voor zijn boeren. (De loopjongen van Bourde staat nog altijd te wachten.) Ze zijn gekomen, zeggen ze, om land te koopen. De gemeente heeft hun volmacht tot dien koop gegeven. Het geldt een som van 32.000 roebels; 4000 roebels contant en het overige bij termijnen af te betalen. De 4000 roebels contant hebben de boertjes medegebracht. Maar de landheer wil niet verkoopen, tenzij de boeren de gansche som op tafel kunnen leggen. Het gesprek is karakteristiek.

Eerste boer. De gemeente hoopte, om zoo te zeggen zooals u zelf verleden zomer hebt voorgesteld, bij termijnen te kunnen betalen

Fedorowitsch. Dat was het vorige jaar. Toen dacht ik er nog zoo over; maar nu ben ik veranderd van gedachte, nu kan ik niet.

Tweede boer. Maar dat gaat toch niet aan. U hebt ons hoop gegeven. We hebben het geld bijeengebracht, we hebben het alles op schrift laten brengen. Dat gaat toch niet!

Derde boer. Heb erbarmen, heer! Ons land is klein, een hennetje heeft er nauwelijks plaats. Bezondig u niet, heer! (Hij maakt een buiging.)

Fedorowitsch. Het is waar dat ik het vorige jaar met die voorwaarden genoegen nam, maar... de omstandigheden...

Tweede boer. We hebben dat land noodig om in het leven te blijven.

Eerste boer. Ja, waarlijk, zonder dat land moeten we tot gebrek vervallen en vergaan.

Derde boer (met een diepe buiging). Heer, het land is klein. Een hennetje, van vee wil ik niet eens spreken, een hennetje heeft er nauwelijks plaats. Heer! heb erbarmen! Neem het geld, heer!

Fedorowitsch (ziet de papieren in). Blijf hier wachten. Ik wil zien of ik je helpen kan. Blijf hier wachten!

Zoo staan de boertjes weêr in hun hoek... en wachten. Aan de overzijde staat de loopjongen uit het magazijn van Bourde... en wacht. De boeren maken een praatje met den goedhartigen kamerdienaar. Ze vragen wat de jonge heer doet; men heeft hun verteld dat hij ‘om zoo te zeggen’ officier bij het paardenvolk is. Fedor, de kamerdienaar, deelt hun mede dat de jonge heer een eenige zoon is en dus vrij. Waarop de eenvoudige zielen aanmerken: ‘dat is billijk; hij moet zijn ouders onderhouden.’

De kamerdienaar glimlacht over die naiveteit van de landlieden, maar hij heeft den tijd niet hun te antwoorden, want de heer des huizes komt terug. ‘Vriendjes’, zegt hij, ‘ik heb er over gedacht, maar het gaat niet. Als je de geheele som betalen kon dan was 't wat anders.’ De boertjes heffen een klaagzang aan die plotseling verstomt bij het verschijnen van de dames.

De dame des huizes, Anna Paulowna, is een goed gevoede, nerveuse vrouw, geweldig prikkelbaar, zeer hypochonder, altijd aan het medicineeren, zeer de baas in huis. Zij houdt haar man voor een stumper.

Anna Paulowna komt de trap af met haar dokter, dien ze, onder het aantrekken harer handschoenen, consulteert.

‘Innemen dus?’ zegt Anna Paulowna.

- ‘Innemen, ongetwijfeld’ antwoordt de dokter; als de verschijnselen terugkomen, innemen! Voor alle dingen echter raad ik een gezonde levenswijze aan, zich niet te nauw rijgen... en...

‘Jawel, jawel!’ zegt Anna Paulowna.

De dokter verdwijnt en nu ziet de dame de boeren. Tableau! De scène is te curieus om haar niet over te nemen.

Anna Paulowna. Wat is dat? Wat moet dat beduiden? Wat zijn dat voor menschen? (De boertjes buigen als knipmessen.)

Fedor. Het zijn boeren uit de omstreken van Kursk; zij zijn gekomen om land te koopen van mijnheer.

Anna Paulowna. Wie heeft die menschen hier binnen gelaten?

Fedor. Mijnheer heeft het bevolen.

Anna Paulowna. Wat is dat voor een landverkoop? Wij behoeven geen land te verkoopen. En, voor alle dingen - hoe kan men die menschen zoo van de straat hier binnen brengen? Men laat geen menschen in huis, die, God weet waar, geslapen hebben. Ik wed dat ieder plooitje van hun pels vol mikroben zit: roodvonk-mikroben, diphtheritis-mikroben. Ze zijn uit Kursk, het land waar de diphtheritis epidemisch heerscht. Dokter, dokter! roep den dokter terug!

Dokter... Wat is er nu weder? Wat is er gaande?

Anna Paulowna. Gij zegt altijd: ik moet mij niet opwinden. Hoe zal men bedaard blijven, bid ik u? Altijd hoed ik mij voor schadelijke invloeden, ik blijf altijd weg uit iedere denkbare besmetting. En daar vind ik nu deze kerels uit Kursk, niet meer of minder dan uit Kursk, waar de diphtheritis heerscht.

Dokter. Meent gij deze kerels als boomen?

Anna Paulowna. Ja, kersversch uit de diphtheritis!

Dokter. Agiteer u zoo niet, daar is geen reden voor.

Anna Paulowna. Er moet gedesinfecteerd, grondig gedesinfecteerd!

Dokter. Grondig is te duur, dat kost honderd roebels en meer. Ik zal u wel helpen: Neem op een flesch water...

Anna Paulowna. Gekookt?

Dokter. Gekookt is beter... op een flesch water een eetlepel salicylzuur en laat daarmede alles wat zij aangeraakt hebben wasschen. Dat is voldoende.

Anna Paulowna. Waar is Tanja? Roep Tanjana hier!

Tanja wordt naar boven gestuurd om de flesch met water en het salicyl te halen.

Anna Paulowna. En weg met deze kerels! Voort met hen! Weg, weg! Wat gaap jelui me aan!

Eerste boer. Waarlijk, in onze domheid, men had ons gezegd...

Kamerdienaar (de boeren naar buiten brengend). Toe, toe, maakt maar dat ge weg komt.

Tweede boer. Laat me dan mijn doek toch medenemen.

Derde boer. Och, lieve God! Ik heb het wel gezegd. Wij hadden in ons kwartier moeten blijven!

De boertjes zijn weg, de gang wordt gedesinfecteerd. Anna Paulowna rijdt uit. Maar, nauwlijks is de meesteres verdwenen of Tanja brengt de boertjes terug. ‘Kom maar hier, oompjes’, zegt Tanja, ‘weest maar niet bang. Het is niets.’

Daar staan ze dan weêr in hun hoek met hun drietjes; aan de overzijde staat niet meer, maar zit altijd de ongelukkige loopknecht van Bourde. De man is inmiddels op een stoel in slaap gevallen.

De boeren vertellen aan Tanja, onder aanhoudend zuchten en handenwringen, dat de koop is afgesprongen.

Dit brengt Tanja op een idee. Zij wil de bijgeloovigheid van haren heer en meester, zijn spiritistischen tic ten voordeele van haar landslieden aanwenden. Het slimme ding, vol vuur en énergie, heeft in een oogenblik haar plan gemaakt. *Zij* zal de poppen laten dansen en Semjon, haar vrijer, Semjon de keukenjongen, moet door haar gedrild voor medium spelen. Het komt er maar op aan haar meester aan het lokaas te laten bijten. Bijt hij toe, dan zal ze de geesten laten ordonneeren dat de landverkoop geschieden *moet*. En als de *geesten* het willen, het bevelen, dan *doet* hij het; dat weet ze wel.

Om tot dit einde te geraken vraagt ze een gehoor bij haren meester. Fedor wordt weggezonden. Tanja blijft met haar meester alleen.

Tanja. In uw huis, meester, ben ik van kindsbeen af opgegroeid. Ik wil open met u spreken als met mijn vader. Semjon, die in uw huis dient, wil mij trouwen.

Fedorowitsch. Aha!

Tanja. Ik spreek met u zoo open als met God. Ik heb niemand, dien ik om raad vragen kan, want ik ben een wees.

Fedorowitsch. Nu, waarom niet; het is een brave jongen!

Tanja. Zeker, maar er is iets niet in den haak met hem. Er steekt iets in hem - ik begrijp niet goed wat het is. Als het maar geen kwaad kan!

Fedorowitsch. Drinkt hij?

Tanja. O, neen, God beware! Maar ik weet dat er spirituismus is.

Fedorowitsch. Zoo, weet je dat?

Tanja. Ik maak me ongerust over Semjon. Het komt soms bij hem voor dat....

Fedorowitsch (de ooren spitsend). Wat komt bij hem voor?

Tanja. Zoo iets als spirituismus. Vraag maar de knechts. Zoodra als hij op de tafel in slaap valt, begint de tafel te beven en te kraken, tuk - tuk - tuk!

Ze hebben het allemaal gehoord.

Fedorowitsch. En?

Tanja. En... wanneer was het ook? Ja, Woensdag. We gingen juist aan tafel zitten om te eten. Nauwelijks heeft hij zich op zijn stoel gezet of daar komt de lepel hem van zelf in zijn hand springen - hop!

Fedorowitsch. Ah, dat is intéressant! Hop - zóó - in de hand?

Tanja. Ja, het maakt me bang, en nu wilde ik u vragen of dat ook kwaad kan. Een heel leven met iemand verkeeren in wien.... zoo iets... raars... zit!

Fedorowitsch (*lachend*). Wees maar niet bang, dat is volstrekt niet gevaarlijk. Het beteekent eenvoudig dat Semjon een medium is. (*Bij zich zelven*) dat komt uitstekend; de andere kan van avond niet, dan zullen wij van avond nog met Semjon expérimenteeren. (*Luid*.)

Nu, wees maar niet benauwd, Tanjana. Semjon zal een goede man zijn en alles.....

Dit is een bizondere kracht, die alle menschen bezitten, en die bij den een zwakker, bij den ander sterker ontwikkeld is. Wees maar niet bang, Tanjana.

Fedorowitsch gaat opgetogen heen; de visch zit stevig aan den haak.

Het volgende bedrijf speelt in de bediendenkeuken. Een paneeltje van Teniers! Onze drie boertjes, door Tanjana hier binnengesmokkeld, zitten om de tafel thee te drinken. Fedor Iwanitsch, de kamerdienaar, rookt in een hoek zijn sigaar. Op den oven ligt een oude kok, een wrak, versleten, aan den drank, vroeger in een grootelui'skeuken werkzaam, nu hij oud is op de straat gesmeten, hier geherbergd uit genade door de keukenmeid, buiten weten van mevrouw natuurlijk.

De oude kok slaapt 's nachts op den warmen oven. Frisch! Op zijn Russisch!

Fedor Iwanitsch doet een goed woord voor Tanja bij Semjon's vader. De boer moet Tanja medenemen, en haar Semjon tot vrouw geven. Alle meisjes bederven als ze hier lang blijven. Fedor heeft er al zoovelen verloren zien gaan. De weelde om haar heen, de slechtheid in de groote steden, de liederlijkheid der jeugdige edellieden! Wat is er geworden van de lieve Nathalie! Ze was frisch als een roos en vroolijk als een vogel; onlangs stierf ze in het hospitaal. Neem Tanjana mee, neem ze mede naar buiten, voor ze den weg van Nathalie opgaat. Uit den mond van Fedor Iwanitsch spreekt de haat van Tolstoi aan het stadsleven en de beschaving. Het land, de eenvoud op het platte land, is de panacée voor alle kwalen. Weg met het blanketsel, met het gas, met de parfums en de falbalas, met de diners en de bals, de ledigheid en vadsigheid der wereld! Terug naar de natuur en naar den eenvoud! houdt deze Rousseau der negentiende eeuw niet op te prediken.

Verschijnt de koetsier met woedend gezicht en hevig opgewonden. ‘Zeg aan den jongen heer’, schreeuwt de man tot Fedor Iwanitsch, ‘dat ik niet hier in huis gekomen ben om met honden te wonen.’

De jonge edelman (lid van de vereeniging tot veredeling van het hondenras), heeft drie kolossen van dieren in de koetsierskamer opgesloten. ‘Men heeft die honden van morgen hier gebracht van de tentoonstelling. Zij huilen den ganschen tijd, bevuilen alles en bijten als men naar hen wijst. Ze zouden u in een handomdraaien opeten.’ De koetsier bedankt er voor om met die woeste beesten in één kamer te zitten en wil ze naar beneden in de keuken transporteeren. Hevig protest van Lukerja, de keukenmeid! Zij wil dat ontuig in haar keuken niet hebben. ‘Laat hem de krengen om zijn hals hangen en er mede uit wandelen gaan; hij doet toch niets dan lanterfanten,’ zegt de koetsier, terwijl hij woedend weg gaat en de deur met geweld achter zich toeslaat.

Gregorii, de lakei komt naar beneden stuiven. ‘Geef zuurkool!’ roept hij tot de keukenmeid. - ‘Voor wie?’ - ‘Voor de jonge dames!’ ‘Kijk’ zegt Lukerja, ‘eerst proppen ze zich met zoetigheid vol en dan krijgen ze trek in zuurkool!’

De boeren zetten groote oogen op. ‘Houden zij dan niet op met eten?’ vraagt Semjon's vader.

Keukenmeid. Wel neen! En och, je moet eens zien hoe dat toegaat. Fedor Iwanitsch heeft me eens meêgenomen. Ik heb alles gezien: de dames - prachtig! Aangekleed, aangekleed! En tot zoover naakt, en de armen - ook naakt.

Derde boer. Lieve God!

Tweede boer. Foei, gemeen!

Keukenmeid. Kijken dat ik dee! Denk eens, oompjes, allen met bloote lijven! Kun je het gelooven? En onze mevrouw, ze heeft al kleinkinderen, mot je weten, - ook bloot.

Derde boer. Lieve God, lieve God!

Keukenmeid. En dan gaat de muziek aan den gang, en dan loopen de heeren, ieder naar de zijne, en dan pakt hij ze beet, en dan in de ronde - zoo!

Eerste boer. De ouden ook?

Keukenmeid. Ja, de ouden ook.

Semjon. Neen de ouden blijven zitten.

Derde boer. Wat ik vragen wou, om zoo te zeggen. Ze heeft van makroten gesproken. Wij hebben makroten in huis gebracht, zegt ze. Wat doen ze toch eigenlijk met die makroten?

Een knecht. Ah, dat zijn makroben. Dat is een soort van kevertjes. Daar komen alle ziekten van, zeggen ze. Die makroben zegt ze, dat jullui hebt. Ze hebben ook al de plaats, waar je gestaan hebt, afgewasschen.

Tweede boer. Maar, waar zitten dan die kevertjes?

Knecht. Ze zijn, zeggen de menschen, zoo klein, dat je ze alleen met een vergrootglas kunt zien.

Tweede boer. Hoe weet ze dan, dat die kevertjes bij *ons* zitten? Misschien heeft ze van dat zwijnengoed meer als wij.

Knecht. Ga 't haar zelf maar vragen!

Op dit oogenblik komt Tanjana den knecht waarschuwen. Hij wordt boven geroepen. Fiska, het schoothondje van mevrouw, heeft honger; het blaft van den honger. En mevrouw is boos en zegt, dat de knecht ‘geen hart’ heeft, daar hij het stomme diertje honger lijden laat. Er zal wat voor hem opzitten, voor den knecht, nu hij het diner van Fiska vergeten heeft.

‘Krijgt die hond middageten?’ vraagt een der boeren. ‘Zeker!’ zegt Tanjana, ‘er wordt voor Fiska een aparte kotelet

gebraden, die niet te vet mag zijn. Ik doe de wasch voor den hond.' - 'Och lieve God!' zucht de boer.

De brave landlui spalken hun monden steeds wijder op. Er komt geen eind aan hun verbazing en uitroepen... Maar Tanjana, bij de pinken, geen oogenblik haar doel, het huwelijk met haar Semjon, uit het oog verliezend, brengt 't gesprek op 'de zaken.' Zij neemt het koopcontract van de oompjes in ontvangst, steekt het onder haar schort en maakt zich sterk, het door de hulp van 't spirituismus kant en klaar, geteekend en wel, aan de oompjes terug te bezorgen.

Semjon's vader grinnikt in zijn baard.

't Is een handige meid, die meid, een lieve aardige meid! Hij wil haar wel voor schoondochter hebben. Maar zou ze wel sterk genoeg zijn voor het werk op het land?

'Sterk genoeg?' zegt Tanja, 'ik niet sterk genoeg? Dan moest je eens zien hoe ik mevrouw samentrek. Geen boer zou harder kunnen trekken.'

'Waarheen trek je haar dan?' vraagt Semjon's vader.

'Het is van baleinen gemaakt', zegt Tanja 'als een jakje - tot zoover. En men trekt het met veters samen, precies als bij het aanspannen; men moet zelfs in de handen spuwen.'

'Je snoert ze, om zoo te zeggen, vast,' meent de boer.

'Ja, ja, ik snoer ze vast. En mijn hak kan ik haar toch niet in.... den rug zetten,' zegt Tanja, hartelijk lachend.

'Waarom snoer je er zoo samen?' vraagt de boer.

'Wel, dáárom,' zegt Tanja.

'Heeft ze dan een gelofte gedaan?'

'Wel neen, dat is voor het mooi.'

'Het lijf snoer je haar dan saam voor het mooi?'

'Ja, ik trek en trek tot me de oogen uit het hoofd komen en ze zegt altijd nog: stijver, stijver! Wel, een mensch trekt zich de blaren in zijn handen, en nou wou jelui nog zeggen, oompjes, dat ik geen kracht heb!'

Voetstappen in de gang! Wassilii, familiaar 'Wowö', de jonge edelman, de eigenaar van de honden, komt de keuken binnenstappen met een theelepel in zijn hand, vergezeld door Sachatow, een heer uit Petersburg, die veel belang stelt in de sciences occultes. Er is boven gezelschap; men experimenteert met Grossman, een phenomeen van een gedachtenlezer. De

jonge lui zijn gekomen met het plan de lepel in de keuken te verstoppen.

Straks komt dan de gansche troep, met den gedachtenlezer aan het hoofd, dames en heeren, naar beneden stormen om bij het vinden van het object tegenwoordig te zijn.

De zoon des huizes komt pratende binnen, zijn theelepel in de hand. ‘Neen, neen, geen eigenlijk diner, een déjeuner dinatoire, weet je. En een uitstekend déjeuner, dat verzeker ik je. Ham! ham! delicieus, zeg ik je! Bij Roulliet eet men voortreffelijk - Ah.... daar zijn de boeren weêr!’

De boeren krimpen in elkander, maar ze kunnen zich niet onzichtbaar maken. Wassilii is echter niet gekomen om hen weg te jagen, hij komt maar om zijn lepeltje te verstoppen, dat Grossman strakjes zoeken moet. ‘In den buidel van een der boeren, dat is een idee! he, Sachatow?’ Sachatow, een onnoozele op het punt van boeren, vraagt den boer waar hij zijn tasch heeft. ‘Wat heb je met mijn tasch te maken?’ vraagt de boer, benauwd en achterdochtig. Wassilii lacht: ‘begrijp je niet waarom de kerel zoo schrikt, hij heeft geld in zijn tasch’. Een krijgslist moet men hier te baat nemen en daarom maakt de zoon des huizes een praatje met de boeren, terwijl de andere behendig het zilveren lepeltje in den tasch laat glijden. ‘C'est fait’ zegt Sachatow. De onnoozele zielen hebben geen vermoeden van de poets die hun gespeeld wordt.

Het wordt laat; de boertjes maken zich gereed te rust te gaan. Eén zal op den oven slapen; de twee anderen op een bank. Ze beven nog van den schrik, dat men aan hun geld had willen komen. Waarom zijn ze niet in hun kwartier gebleven! Ze zuchten zwaar, terwijl zij zich nederleggen. De lamp wordt neergedraaid, en in de duisternis hoort men de mannen bidden: ‘Christus, onze Heiland!’

Nog een korte poos en men hoort hen ronken..... daar komt uit de salon van boven het gansche gezelschap naar binnen stormen. Luide stemmen, voetstappen! De deur vliegt wagenwijd open; over den drempel stort: Grossman, de gedachtenlezer, gevolgd door Fedorowitsch en Anna Paulowna, den zoon des huizes, Betsy, de dochter, een barones, een dikke dame, Fedor, Tanja, den professor en den dokter. Deze scène

is kostelijk en moet op het tooneel een groot effect maken. De boeren springen op; Grossman blijft staan en gaat daarop met snelle schreden op den eenen boer af, wien hij het lepeltje uit den tasch haalt. Een algemeen bravo! Maar de arme, gegeplaagde landluidjes beven op hun beenen van den schrik. Zij denken dat men hen van diefstal beschuldigt. ‘Ik heb je lepel niet gestolen!’ schreeuwt de een. ‘Wat regeert dien mensch? Ik heb niets gestolen, mijn geweten is rein. Ik heb niets gestolen; Christus is mijn getuige dat ik niet gestolen heb!’ De jongelui vermaken zich met den angst van het boertje, terwijl de overigen met den gedachtenlezer bezig zijn. De dikke dame wil weten of hij niet een trekken in zijn elleboog heeft gevoeld? Zij heeft ook eens zulk een experiment gedaan en toen voelde zij een kleinen schok, hier, een kleinen schok; voelde hij ook niet een kleinen schok? De dokter is bezig den pols van het medium te voelen. Sachatow, de professor, Grossman, Fedorowitsch, schreeuwen allen door elkander en spreken allen te gelijk. De een is voor de verklaring van Liébault, de andere houdt het met Charcot. De professor teekent het aantal slagen van Grossman's pols in zijn zakboekje op. ‘Ik loochen niet de verdienste van de onderzoekingen van Charcot,’ roept Sachatow opgewonden, ‘ik wil maar zeggen dat Liébault gezegd heeft.....’ ‘En ik,’ schreeuwt Grossman, zeer geraakt, hier tegen in, ‘ik heb een cursus in de Salpétrière doorgemaakt. Daar zijn drie duizend zieken!’ ‘Met uw welnemen, mijne heeren,’ komt de professor, brauwend, tusschen beiden, ‘dat is het punt in kwestie niet.’

De dikke dame komt er zich nu ook in mengen. ‘Toen mijn man ziek was, hadden alle dokters hem opgegeven en toen....’

‘Laten we naar boven gaan,’ roept Fedorowitsch. ‘Barones, uw arm!’

Maar daar ziet Anna Paulowna de rampzalige boeren. ‘Wat doen die diphtheritiskerels in de keuken? Er uit moeten zij op staanden voet. Zij zullen alles aansteken, de kaas, het brood!’ Zij windt zich hoe langer hoe meer op, daar niemand naar haar luistert en ieder met zijn gedachten bij de hypnotische experimenten is. Niemand gehoorzaamt haar, zij jaagt de kerels weg en ieder laat hen weder binnen.

Eindelijk krijgt ze het op haar zenuwen van drift. ‘Dokter dokter!’ en loopt snikkend weg.

Waar moeten de boeren nu heen? In de koetsierskamer? Die zit vol honden. Dan in de bediendenkamer! En, als ze het merkt? ‘Niemand zal het merken,’ zegt Tanja, ‘men kan de arme menschen toch niet midden in den nacht de straat op jagen.’ ‘Doe maar wat je wilt’ zegt de goedhartige kamerdienaar, die Tanjana nu eenmaal niets weigeren kan! En zoo nemen dan de boertjes hun beddekens op en verhuizen al weêr, nu naar de bediendenkamer.

Het derde bedrijf geeft de onuitsprekelijk zotte scène van de spiritistische séance. Professor Wladimirowitsch heeft verklaard dat Semjon een medium is, gedecideerd een medium is. Hij stelt zich er veel van voor: Semjon aan dezelfde tafel met het andere medium, Grossman, liefst naast Grossman, te doen plaats nemen. De mediumkrachten dezer beiden zullen dan op elkander werken. Dit kan een hoogst interessant experiment worden.

Wanneer Semjon wezenlijk zulk een sterk medium is als men vermoedt, moet Grossman in een vibreerende beweging geraken.

Tanja is al bezig de kamer voor de séance in orde te maken. Zij bindt dunne draden aan de luchters vast, die straks, als zij die draden zal hebben laten zakken op de hoofden der ontroerde dupes, de rol van geestenhanden zullen spelen.

Ongelukkig komt de dochter des huizes, freule Betsy, haar overvallen.

Betsy. Papa niet hier? (*kijkt Tanja aan*) Wat voer je hier uit?

Tanja. Ach, Lisaweta Leonidowna, ik ben hier zoo maar binnengekomen... ik wist niet... ik ben.....

Betsy. Hier zal dadelijk de zitting plaats hebben. (*Zij bemerkt dat Tanja de draden terugtrekt, kijkt haar aan... en barst uit in lachen*.) Tanja? Tanja? Jij bent het dus die het doet? Loochen het maar niet. Den vorigen keer deedt jij het ook?

Tanja. Lisaweta Leonidowna, lieve, beste freule!

Betsy (*opgetogen*). Kijk, dat is superber. Dat had ik nooit gedacht. Maar hoe doe je dat dan toch?

Tanja. Lieve freule, verklap mij niet!

Betsy. Wel, stellig niet. Het vermaakt me kostelijk. Maar hoe doe je dat dan toch, Tanjana?

Tanja. Ik verstop me en dan, als het licht is uitgedaan, sluip ik achter de menschen en doe alles.....

Betsy (*naar de draden wijzend*). En waartoe dient *dat*, zeg? Stil maar, je hoeft het niet te zeggen; ik begrijp het al. Je trekt....

Tanja. Lisaweta Leonidowna, lief, best freuletje, ik wil u alles bekennen; ik wil u mijn hart openleggen. Tot nu toe heb ik het maar uit gekheid gedaan, maar van daag heb ik er iets ernstigs meê voor.

Betsy. Wat? Iets ernstigs?

Tanja. U weet toch dat er boeren gekomen zijn die land koopen wilden, en uw papa weigert het land te verkoopen en heeft hun het papier teruggegeven. Fedor Iwanitsch zegt dat de geesten het hem verboden hebben. Zoo kwam ik op de gedachte....

Betsy. Je bent een slim ding, jij! Ga je gang maar, ga je gang maar! Maar, hoe zul je dat nu aanleggen?

Tanja. Ik heb het zoo bedacht. Zoodra ze het licht uitdoen, begin ik te kloppen, dingen door de lucht te gooien en laat mijn draden op hun hoofden op en neder wippen, en dan komt, tot slot, het papier van de boeren (ik heb het bij me) uit de lucht op de tafel vallen.

Betsy. En dan?

Tanja. En dan? Allen staan verplet. Het papier hadden de boeren immers bij zich! Hoe komt dat plotseling hier op de tafel....?!

Betsy. Semjon is van daag het medium?

Tanja. Ik beveel Semjon... (*zij kan van het lachen niet meer spreken*)... ik beveel Semjon de twee die naast hem zitten om den nek te pakken en ze bijna te worgen. Alleen uw papa niet, dien mag hij het niet doen, - de anderen moet hij knijpen zoolang als het noodig is.

Betsy (*lacht*). Maar dat gaat immers zóó niet? Het medium doet immers zelf niets.'

Tanja. Misschien gaat het zoo ook wel.

Fedor Iwanitsch, de kamerdienaar, is ook in het geheim. Hij raadt Tanja Semjon comme il faut te laten optreden, hem de nagels te knippen en schoon linnen te laten aandoen. Ongelukkig is Gre-

gorii, de lakei, ook achter het geheim gekomen. Deze laat de troef, die hij in de hand gekregen heeft, niet ongebruikt, gelijk wij later zien zullen; Semjon wordt binnen gebracht.

De heer des huizes komt even in de kamer om Semjon in te lichten en den jongen een weinig te prepareeren op hetgeen er gebeuren *kan*. Fedorowitsch is plechtig. ‘Semjon,’ zegt hij met een borststem, ‘weet, dat er naast ons een wereld der geesten bestaat. Het kan zijn, Semjon, dat de geesten u optillen, dat ze u door de lucht medevoeren. Wat ik u bidden mag, jongen, heb geen angst!’

Semjon is niet bang. ‘Komaan,’ zegt Fedorowitsch, ‘wij kunnen beginnen.’ Hij gaat het gezelschap roepen.

Onderwijl blijft Semjon een oogenblik met Tanjana alleen, die de paar minuten gauw gebruikt om hem haar laatste instructies te geven.

Tanja. Kleef de lucifers hier aan uw vingers vast, zooals de vorige keer. (*Zij maakt de lucifers vast*.) Weet je nog alles?

Semjon. Eerst de houtjes nat maken en er dan meê door de lucht wuiven, op de tanden knersen, zóo.... nommer drie heb ik vergeten.

Tanja. Dat is juist het voornaamste. Vergeet niet, zoodra het papier op de tafel valt - doe je je armen open, wijd open, en pakt die naast je zitten om den hals. En, als je hen gepakt hebt, - of 't een heer is of een dame dat komt er niet op aan, - dan pers je en druk je en, niet loslaten, hoor! alsof je in den slaap was, en knarst met je tanden en brult. En als ik op de guitaar speel, dan doe je of je wakker wordt, je rekt je uit, zoo! Dan wordt je wakker. Ziezoo, nu weet je alles!

Semjon. Ik weet alles, het is verschrikkelijk gek!

Tanja. Pas maar op je tellen, Semotschka, mijn schat! Wees maar niet bang. Hij moet onderteekenen... Daar komen ze aan. Sssst! (*Zij kruipt onder de sofa*.)

Verschijnen: Grossman, professor Wladimirowitsch, de heer des huizes, de dikke dame (zeer zenuwachtig en ontsteld), de dokter, Sachatow, de dame des huizes, freule Betsy, Wassilii (Wowö) en Petritschew, de vriend van Wowö.

Men neemt plaats. Betsy en haar broer Wowö lachen, waarop Fedorowitsch hen verzoekt zich rustig te houden. Die geen ernst bij de zaak heeft kan heengaan.

Wowö kruipt achter den rug der dikke dame.

De twee mediums, Grossman en Semjon, zitten naast elkander. Fedorowitsch verzoekt den professor Semjon in slaap te brengen, hetgeen de professor beslist weigert. Hij wil dit aan Grossman overlaten; die heeft oneindig meer kracht dan hij.

'Mijne dames en heeren,' zegt Grossman. 'Ik ben geen eigenlijk spiritist. Ik heb alleen de hypnose bestudeerd. Dat, wat men spiritismus noemt, is mij volkomen onbekend.

Bij het inslaap brengen van het subject kan ik de mij bekende verschijnselen verwachten: lethurgie, abulie, katalepsie en suggesties van allerlei soort. Hier echter hebben wij met gansch andere verschijnselen te doen en daarom ware het gewenscht te hooren, van welken aard die verschijnselen zijn.'

De professor verklaart zich bereid een inleiding op het spiritisme te geven, voor de manifestaties beginnen. Zijn redevoering, op een majestueuse brauwende manier voorgedragen, is een kostelijk staaltje van natuurwetenschappelijken humbug.

Professor (*staat op, keert zich naar de dikke dame en gaat weêr zitten*).

Mijne dames en heeren. De verschijnselen die wij gaan onderzoeken worden gewoonlijk van de eene zijde als iets nieuws, van de andere als iets boven de natuurwetten uitgaande opgevat. Noch het een, noch het andere is waar! Deze verschijnselen zijn niet nieuw; zij zijn zoo oud als de wereld, en ook niet bovennatuurlijk; zij zijn veeleer aan geheel dezelfde wetten onderworpen, die het gansche heelal beheerschen. - Men definieert deze verschijnselen gewoonlijk als het verkeer met de geestenwereld. Deze definitie is niet zuiver. Overeenkomstig deze definitie wordt de geestenwereld tegenover de verschijningswereld gesteld, maar zonder eenigen grond. Zulk een tegenstelling bestaat niet. Beide werelden zijn met elkander in zoo nauwe aanraking, dat het geheel onmogelijk is de grenslijn te trekken. Wij zeggen: de stof bestaat uit molekulen.....

Wassilii. Een vervelende stof! (*fluisteren, gelach*.)

Professor (*Zwijgt een oogenblik, dan gaat hij voort*:)

De molekulen - uit atomen, maar de atomen hebben geen uitgebreidheid en zijn, in het wezenlijke, niets anders dan de punten, waar de krachten beginnen. Dat wil zeggen, om het nauwkeuriger uit te drukken, niet de krachten, maar de ener-

gie die even één en onverdelgbaar is als de materie. Tot in den laatsten tijd kenden wij maar vier vormen van energie. Wij kenden de dynamische, de thermische, de elektrische en de chemische energie. Maar daarmede zijn in de verte al de verschijningsvormen der energie niet uitgeput. Een dier weinig bekende vormen der energie is die, welke wij gaan onderzoeken. Ik spreek van de energie van het mediumismus.

Zoo gaat het college voort. ‘Original, fahr hin in deiner Pracht!’ zou Mephistofeles gezegd hebben tot professor Wladimirowitsch. Het gezelschap begint te schuiven op de stoelen. Eindelijk is het uit; ‘nu kunnen we beginnen,’ zegt Fedorowitsch met een zucht van verlichting, ‘alles is klaar.’

De arts verklaart dat Semjon's pols geheel normaal is. Temperatuur 37 en 2, pols 74.

Professor teekent de cijfers op in zijn notitieboek.

Fedorowitsch. Laten we nu aan het werk gaan. Grossman, wil je de goedheid hebben het subject in slaap te brengen.

Grossman. Hoe wilt gij dat ik het subject in slaap zal brengen? Er zijn verscheidene manieren in gebruik. Braids methode, het Aegyptische symbool, de methode van Charcot.

Fedorowitsch. Dat is hetzelfde, denk ik.

Grossman. Dan zal ik mijn eigen methode gebruiken, die ik in Odessa toegepast heb.

Grossman (*handbewegingen over Semjon makend. - Semjon rekt zich uit*). Hij slaapt, hij slaapt! Een opmerkelijk snel intreden van de hypnose hebben we hier! Het subject is reeds in den anaesthetischen toestand. (*hij gaat weder zitten*.) Nu zou men hem een naald door de handen kunnen steken, zonder dat hij het voelde.

Professor (*tot Fedorowitsch*). Zie je, hoe de slaap van het medium op Grossman influenceert? Hij begint te vibreeren.

Het licht wordt uitgedaan. Semjon slapend, Grossman zenuwtrekkend, allen in gespannen verwachting, Betsy en Wowö fluisterend en van tijd tot tijd proestend, de dikke dame griezelig bang, doodelijk angstig, geweldig nieuwsgierig, de professor plechtig, voorname rust!

Fedorowitsch. Ik zie licht. Kijk, daar is licht!

De dikke dame. Waar, waar? Och, ik heb het niet gezien! Daar is het! Och!

Professor (*fluisterend tot Fedorowitsch*). Let eens op hoe Grossman vibreert. Een dubbele kracht! Een dubbele mediumieke kracht!

Het licht verschijnt opnieuw.

Fedorowitsch. Daar is hij!

Sachatow. Wie?

Fedorowitsch. De Griek Nicolaas. Dat is *zijn* licht. Niet waar Wladimirowitsch?

Sachatow. Wie is die Griek Nicolaas?

Professor. Een Griek die ten tijde van Constantijn in Constantinopel leefde, monnik was en ons dikwijls bezocht heeft.

De dikke dame. Waar is hij dan, waar is hij dan? Ik zie niets!

Fedorowitsch. Wladimirowitsch, vraag gij hem.

Professor (*met een bewogen stem*), Nicolaas! Zijt gij het?

Tanja klopt tweemaal.

Fedorowitsch. Hij is het, hij is het!

De dikke dame. Hu, hu! Ik wil weg!

ER valt een potlood op tafel.

Grossman (*staat op neemt de hand van Semjon en laat haar weder vallen*.) Het subject is in volslagen hypnose.

Dokter. Laat ons, bid ik, voorzichtig zijn. De zaak begint nu ernst te worden.

De dikke dame. Hoe blij ben ik nu dat ik gebleven ben. Ik ben bang en toch ben ik blij; ik heb altijd tegen mijn man gezegd.....

Fedorowitsch. Stilte als het u belieft.

Tanja laat den draad over het hoofd der dikke dame strijken.

De dikke dame. Au!

Fedorowitsch. Wat is het, wat is het?

De dikke dame. Hij heeft me bij de haren gepakt.

Fedorowitsch. Geef hem gerust de hand. Zijn hand is altijd koud; ik voel zijn hand graag.

De dikke dame (*stopt haar handen weg*). Neen, voor de heele wereld niet!

Tanja gooit met een kussen.

Sachatow. Zeg, eens, zeg eens; ik heb iets weeks op mijn hoofd gekregen. Maak licht als het u belieft.... hier loopt iemand.

Professor. U wordt vriendelijk verzocht de manifestaties niet te storen.

De dikke dame. In gods naam stoor hem niet. Ik wou ook zoo graag iets vragen. Mag ik?

Fedorodowitsch Zeker, zeker. Vraag maar!

Dikke dame. Ik wou hem vragen naar mijn maag. Mag men dat doen? Ik wou hem vragen wat ik innemen moet.

Er ontstaat een pauze. Wassilii begint opeens te schreien als een pasgeboren kind. Betsy en Petritschew kunnen zich niet meer goed houden en rennen proestend de kamer uit.

De dikke dame. (*zich het spiritistisch leerstuk der réincarnatie te binnen brengend*). Ach, is nu de monnik weêr geboren? Ach, hoe jammer! Nu kan men geen vragen meer doen. Hij is geboren!

Professor. Nicolaas! zijt gij nog hier?

Tanja klopt tweemaal. Semjon begint te brullen en met zijn handen door de lucht te maaien. Hij pakt Sachatow en den professor om den hals en knijpt ze. Het koopcontract valt op de tafel.

Professor (geworgd). Ha, een nieuwe manifestatie. Een inwerking op het medium zelf. Zoo iets hebben we nog niet gehad.

Tanja gooit een reisinktkoker.

Tanja gooit een pen.

Professor (geworgd.) Leg de pen op het papier, leg de pen op het papier. Hij wil schrijven.

Tanja sluipt achter Fedorowitsch en slaat hem met een guitaar op zijn hoofd.

Fedorowitsch (gaat met het papier naar buiten en komt dadelijk terug). Dat is verbazend! Dit papier is het koopcontract der boeren, dat ik van daag niet onderteekenen wilde en aan de boeren terug gaf. Hij wil waarschijnlijk dat ik onderteekenen zal.

Professor. Natuurlijk, dat spreekt van zelf. Vraag hem, vraag of hij het wil.

Fedorowitsch. Nicolaas, wilt gij?

Tanja klopt tweemaal.

Tanja heeft haar doel bereikt. Fedorowitsch is bang voor zijn vrouw, maar hij is nog banger voor de geesten. De boertjes zullen hun land en Tanjana zal Semjon krijgen. Alles met behulp van de zwarte kunst!

De dokter gaat Semjon den pols voelen en constateert dat de temperatuur van het medium gezakt is. De lampen worden

opgestoken. Het gezelschap gaat druk pratende en opgewonden heen. Ze schreeuwen allen door elkander.

Fedorowitsch. Het spijt me alleen dat wij geen volkomen materialisatie gehad hebben... in de voorkamer, dames en heeren, in de voorkamer als het u belieft.

De dikke dame. Wat mij bizonder frappeerde, was, dat hij met zijn vleugels sloeg. Men kon hem duidelijk naar boven zien stijgen.

Grossman. Wanneer men zich aan de hypnose had willen houden, had men een volslagen epilepsie gekregen.

Sachatow. Interessant, maar niet volkomen overtuigend! Dat is alles wat ik zeggen kan.

Tanja (*alleen, zij kruipt onder de sofa uit en lacht*). Kinderen, kinderen wat heb ik een angst uitgestaan! Maar - het is gelukt - het is gelukt! Hij heeft onderteekend!

In het vierde bedrijf laat Tolstoi de Petersburgsche jeunesse dorée pratende optreden. Betsy en haar cavaliers verschijnen ten tooneele. Dat fladdert en draait om Tanja's geheim, en om de drie boertjes, de spil van het blijspel. De lakei Gregorii heeft aan Anna Paulowna verraden hoe de vork met den geest in den steel zit. En als de boeren in de gang verschijnen om hun stuk te halen, vinden ze daar de nerveuse dame, die een stokje voor den koop komt steken. Tanja wordt in tegenwoordigheid van haar meester in het verhoor genomen.

‘Ben je gisterenavond in den kleinen salon geweest, ja of neen? Als je het eerlijk bekent zult ge er goed afkomen. Het is me alleen te doen om uwen meester de oogen te openen. Jij hebt het stuk op de tafel geworpen!’

Tanja durft niet ontkennen en smeekt dat men haar uit den dienst ontslaan zal.

‘Zie je nu toch eindelijk,’ roept Anna Paulowna haren man toe, ‘hoe men je voor den gek houdt!’

Op dat oogenblik komt professor Wladimirowitsch aanstappen.

Dadelijk keert Anna Paulowna zich tot den geleerden heer. ‘Uwe mediumistische verschijnselen van gisteren zijn niets dan louter fratsen; daar staat ze die alles gedaan heeft.’

Professor. Hoe! dat wil zeggen?....

Anna Paulowna. Dat wil zeggen: *zij* heeft guitaar gespeeld, *zij* heeft mijn man op zijn hoofd geslagen, *zij* heeft

al uwe vodderijen op haar rekening, zij heeft het daareven zelve bekend.

Professor (*lachend*). En wat bewijst dat?

Anna. Dat bewijst dat uw mediumismus pure onzin is. Dat bewijst het!

Professor. Omdat dit meisje het opzet had ons te bedriegen - daarom zou het mediumismus - pure onzin wezen? (*lachend*) Zonderlinge gevolgtrekking! Mogelijk dat het meisje het voornemen had ons te bedriegen, dat komt meer voor; mogelijk ook dat zij eenige manifestaties vertoond heeft, maar *dat* wat zij vertoond heeft, *dat* is juist de uiting van de mediumistische energie. Zelfs houd ik het voor waarschijnlijk, dat de mediumistische energie datgene wat dit meisje vertoond heeft, te voorschijn geroepen, om het zoo uit te drukken, uitgelokt heeft.

'En, en!' roept Fedorowitsch, 'en het kind met vleugels dan dat Marja gezien heeft. *En ik heb het ook gezien*. Dat kan toch het dienstmeisje niet gedaan hebben!'

Sapienti sat!

Het slot bewijst hoe scherp Tolstoi observeert. Zulke menschen als Wladimirowitsch en Fedorowitsch loopen er tallozen in de beschaafde wereld rond. Zij loopen daar rond als voorbeelden van de onmogelijkheid iemands 'geloof' weg te nemen door redeneering, ja, door het hem met de stukken voor te rekenen dat hij zich bedriegt. Wie niet wakker worden *wil* die wordt niet wakker, ge moogt hem schudden zoo hard als ge wilt. Fedorowitsch heeft op de séance, naar hij zelf verklaarde, geen materialisatie gezien.

Nu zijn vrouw zijn spiritisme onzin noemt en hem zelven met den professor tot de dupes van een handige kamenier wil maken, nu heeft hij *het kind met de vleugels*, eerst door de 'dikke dame' alleen aanschouwd, *nu heeft hij het ook gezien!* En de man is waarschijnlijk te goeder trouw. Ach, uns, armen Menschen!

Over het tendenzieuse van Tolstoi's stuk geen woord! Men weet wat men van hem te verwachten heeft. De beschaafden krijgen alle klappen, de onbeschaafden alle zegeningen.

Het leven van den moujik, dikwijls beestelijk, vuil en dronken,

is *het* leven; aan de heeren en dames in de steden blijft niets goeds. Tolstoi's hart is veel te week en veel te goed, ook is de artist hem veel te veel de baas dan dat hij zijn stelling zou kunnen volhouden.

Onder de hand komen er in Fedorowitsch, den chevalier garde van den Czaar, in zijn dochter Betsy weêr zoovele trekjes van menschelijk gevoel en natuurlijke goedhartigheid opduiken, dat men ze met den besten wil niet slecht kan noemen en de tegensteling met de boeren bij het teekenen der figuren zeer verzwakt wordt. Tolstoi's satire knarst niet op de tanden en is niet bitter als roet als die van Ibsen. Er is plaats voor humor, er is plaats voor het zachte hart dat, onder het gefronste, machtige hoofd, in de borst diens boetgezants, voor zijn medemenschen klopt. We hebben nu zulke sombere, troostelooze dingen gelezen, de naturalisten hebben zoo alle vroolijkheid, alle ondeugendheid, alle joligheid, ieder spel, iederen lach, ja, iederen glimlach op den index gesteld. Ze hebben zóó allen humor, alle warmte en gemoed naar de kinderkamer verwezen, dat het een lafenis is weder een frissche teug uit de hand van een groot schrijver te ontvangen. Moeten zij ons de waarheid zeggen dan wordt het nu misschien eens tijd *ridendo dicére verum*. Wij zouden Tolstoi willen smeeken dat hij zijn perpetuum mobile: zijn tobben over een toestand, die alle menschen gelukkig za maken, liet rusten en terugkeerde, ja terugkeerde tot de versmade Muze, die hem zijn onsterfelijke boeken voorzong. Door de verbeelding van zijn medemenschen te bevolken met levende typen van hetgeen er zacht en rein en edel is in menschen, zal hij er het best in slagen de idealen van deze eeuw tot de werkelijkheid van een volgende eeuw te maken. Het geluk wordt, als de schoonheid, slechts bij droppels uitgestort. Hij draagt dat kostelijk nardusfleschje in zijn hart en in zijn hand. Waarom zou hij het niet laten nederdruppelen op de dorheid van ons bestaan? Alle octaven der ziel omspannen zijn vingers, het geheele klavier heeft hij in zijn macht. Wijsgeeren zijn er genoeg; hij draagt den fakkel van het genie. En, als hij dien in arrenmoede nederwerpt en onder den voet wil uitdooven om te ‘grübeln’, dan verzaakt de groote man zijn hooge roeping hier op aarde: kunstenaar te zijn.

J.H. HOOIJER.

Cobet's briefwisseling.

Brieven van Cobet aan Geel uit Parijs en Italië (Nov. 1840-Juli 1845), uitgegeven door dr. R. Fruin en dr. H.W. van der Mey. - Leiden, E.J. Brill, 1891.

Het jaar, dat van Mei 1890 tot dezelfde maand van 1891 reikt, mag in de toekomstige handboeken der Nederlandsche letteren niet zonder goeden grond het jaar der uitgekomen briefverzamelingen van beroemde landgenooten heeten. In weinig meer dan twaalf maanden tijds van drie omvangrijke correspondentiën van vertrouwelijken aard, door mannen van beteekenis geschreven, kennis te mogen nemen, is inderdaad ten onzent een niet alledaagsche gebeurtenis. Op het schriftelijk verkeer van Busken Huet aanstonds een goed gedeelte van dat van Multatuli te zien volgen, en nu ten slotte sedert een week in het bezit gesteld te zijn van de weinig minder uitgebreide, en in zijn soort minstens even merkwaardige briefwisseling tusschen Cobet en Geel, zietdaar een overvloed van *documents humains* achtereenvolgens onder onze oogen gebracht, als ons waarlijk niet telken jare geschonken pleegt te worden.

Busken Huet, Multatuli, Cobet, - drie namen, ongetwijfeld zeer verwonderd zich ook maar voor één oogenblik in elkanders gezelschap te zien. Het zou pikant zijn, de parallel uit te werken tusschen die drie zoo hemelsbreed uiteenloopende naturen, zelfs tusschen de verschillende lotgevallen hunner briefwisselingen. Doch daarvoor is het hier de plaats niet. Hier sta slechts de thans wel door niemand te weerspreken verzekering, dat zij alle drie tot die enkele uitgelezen geesten behooren, op wier nalatenschap Nederland recht heeft zich te verhoovaardigen. Over den laatst uitgekomenen

der drie brievenbundels volge ditmaal slechts een enkel woord, - alleen en uitsluitend ter aankondiging.

Ter aankondiging, voor wie? Dat wij, oudere leerlingen en vrienden van den diep betreurden doode, onmiddellijk na het bericht dat het in den *Spectator* van 1 Febr. 1891 in uitzicht gestelde boek eindelijk verschenen was, de handen gretig er naar hebben uitgestrekt, spreekt wel van zelf. Maar wij vormen slechts een oneindig klein en steeds kleiner wordend gedeelte van ons lezend publiek. Ook de rijen van hen, die Cobet bij zijn leven nabij stonden, beginnen allengs te dunnen. Wie zullen daarnaast de lezers zijn? Niet onmogelijk dat de uitgevers, die het flinke groot-octavo, - 620 bladzijden tekst, voor een deel met zeer kleine letter gedrukt, benevens 41 bladzijden inleiding, - in een den inhoud waardig typografisch gewaad gestoken en met een portret van den schrijver, zooals hij er op ongeveer dertigjaringen leeftijd uitzag, hebben versierd, - niet onmogelijk dat zij wel eens met geenszins ongerechtvaardigde bezorgdheid zich zelven deze vraag gesteld hebben. Wie zullen naast de oude beproefden lezers zijn? Gelden mijne wenschen iets, dan zou ik het werk in de eerste plaats in de handen wenschen van jongere philologen hier te lande, gepromoveerden en nog studeerenden, die het voorrecht moesten missen van Cobet's persoonlijke kennismaking, en bij wie - zoo gaat 's werelds gang - zijn persoon en zelfs zijn geschriften reeds op weg zijn, een deel hunner eenmaal weergalooze populariteit ten behoeve van jongere geleerden en nieuwere methoden te verliezen. Zij mogen er uit leeren wat onder Grieksch kennen en het Grieksch beoefenen te verstaan is. Daarnaast is een breede schare van wel niet philologisch maar toch academisch gevormde personen, geschiedvorschers, juristen en theologen, voor wie de klassieken oude, half of geheel vergeten bekenden, maar toch niet geheel onbekenden zijn. Worden zij door het vele grieksch dat elke bladzijde te lezen geeft niet geheel afgeschrikt om, desnoods met overslaan daarvan, voort te lezen of voort te bladeren, dan wacht hen een onverwacht letterkundig genot. Zij zullen bevinden dat de wereldberoemde hellenist, de wegsleepende schrijver in het latijn, zij het ook onbewust en onbedoeld, een daarom niet minder uitmuntend stilist was in de moedertaal. En hebben zij zich vermand het boek ten einde toe door te lezen, dan zal ongetwijfeld de betuiging hun geen moeite kosten, dat ze met het aanschaffen daarvan niet in de

eerste plaats der uitgevende firma een dienst hebben gedaan.

Maar allereerst een woord over de lotgevallen dezer verzameling. Toen steller dezer regelen onder den onmiddellijken indruk van Cobet's overlijden het artikel schreef, dat in het December-nummer van den vorigen jaargang van dit tijdschrift het licht zag, waagde hij de gissing dat er van Cobet's schriftelijk verkeer wel niet veel meer gevonden zou worden. Een vijftiental grootere en kleinere brieven aan Bake, door de vrijgevigheid van prof. H.T. Karsten ter zijner beschikking gesteld, schenen nagenoeg de eenigen te zijn die aan een algeheelen ondergang ontsnapt waren. Het was van algemeene bekendheid dat Cobet, althans op meer gevorderden leeftijd, zoo weinig mogelijk brieven placht te schrijven en de ontvangene na lezing gewoon was te vernietigen. De nasporingen der heeren Fruin en Van der Mey, door Cobet's nabestaanden met de regeling zijner letterkundige nalatenschap belast, leidden aanvankelijk tot een teleurstellenden uitslag. Eén briefje van Bake van 31 Dec. 1835, in de Inleiding medegedeeld, waarin hij den student Cobet kennis geeft dat zijn prijsverhandeling met goud is bekroond, en twee brieven van Geel, in de verzameling zelve gedrukt (bl. 405 en 413), was alles wat eenzaam zwervende in de laden zijner schrijftafel gevonden werd. Eerst daarna voerde een toeval hun een dik pakket groote en belangrijke brieven, bijna een dagboek, in de handen, door Cobet uit Parijs en verschillende steden van Italië aan Geel gericht, door dezen met belangstellende liefde bewaard, na zijn dood aan beider gemeenschappelijken vriend Pluygers overgegeven en door hem op zijne beurt, toen hij Cobet in het graf voorging, aan de zorg eener andere eerbiedige hand toevertrouwd. Dit is de eenvoudige geschiedenis der 76 brieven van Cobet aan Geel, die het overwegend grootste gedeelte van het boek dat voor ons ligt vullen, en waaraan de verzamelaars nog enkele der aan Bake gerichte, door prof. Karsten ook ter hunner beschikking gesteld, benevens fragmenten van een twaalftal, aan een boezemvriend, den doctor theologiae W.F. Menzel, geschreven, - niet de minst karakteristieke en voor zijn persoonlijkheid leerzame, - hebben toegevoegd. Geel had van den beginne af van de aan hem gerichte brieven ter gelegener tijd de uitgave gewenscht. Alleen die voorwaarde had hij er aan verbonden, - navolgenswaardige voorzorg! - dat ze eerst geschieden zou, wanneer na den datum waarop de laatste verzonden was een halve eeuw zou zijn voorbij

gegaan. Terecht, mijns inziens, hebben de verzamelaars zich niet slaafs door de letter van Geel's voorschrift gebonden geacht. Aan de halve eeuw, door den oorspronkelijken bezitter bepaald, ontbreken wel is waar nog een viertal jaren, maar wat hij met zijn voorschrift ongetwijfeld beoogde, te verhinderen dat de eventueele uitgave pijnlijke gewaarwordingen teweeg zou brengen bij nog levenden, bij die geleerden vooral, over wier wetenschappelijke beteekenis Cobet gewoon was zich tot altijd strenge, soms tot ongenadig barre oordeelvellingen te laten verlokken, - dit doel wordt ook op dit oogenblik even veel of even weinig bereikt, als over eenige jaren het geval zal zijn. Verreweg de meesten die hij in zijn correspondentie hekelt zijn gelijk hij zelf overleden. Bovendien, - terecht wordt het in de inleiding opgemerkt, - de bestendige lezers van Cobet's geschriften weten sedert lang waaraan zich te dien opzichte te houden. En eindelijk valt het niet te loochenen, dat de belangstelling in den *man* Cobet thans zeker niet minder levendig is, dan ze een jaar of vijf later belooft te zullen zijn.

Onnoodig te zeggen, dat aan de uit en met piëteit ondernomen uitgave door de verzamelaars teedere en liefdevolle zorg is besteed. *Te* veel zorg in enkele opzichten, dunkt mij. Een hunner, - ik bega geen onbescheidenheid met dr. van der Mey te noemen, - heeft tijd noch moeite ontzien om uit allerlei soms bijna onbereikbare hoeken en gaten alles bijeentegaren, wat tot recht verstand zelfs der vluchtigste aanstippingen in deze brieven kan strekken. We zijn er hem grooten dank voor verschuldigd, al wil het mij bedunken dat de vele verwijzingen naar de geschriften, waarin Cobet uitwerkt wat in zijn correspondentie wordt aangeroerd en die in de handen aller vakgenooten zijn of behooren te zijn, zonder schade voor iemand hadden kunnen achterwege blijven. Wie in die zaken belang stelt, weet ook zonder deze handreiking zijn weg wel te vinden. Doch dit is een kleinigheid, en de zeer verdienstelijke *glossator* zal mij terecht kunnen te gemoet voeren, èn dat niet *omne nimium nocet*, èn dat niet daardoor het boek, dat ik zoo gaarne in veler handen wensch, voor veler beurs misschien wel wat heel duur geworden is.

Iets meer gewicht hecht ik aan de volgende bedenking. ‘Wij geven’ - zeggen de verzamelaars - ‘ze (de brieven) *nagenoeg* onverkort en onveranderd, gelijk zij uit de pen zijn gevloeid: alleen *in den stijl* hebben wij ons kleine wijzigingen veroorloofd, zeker

niet meer dan de schrijver zelf zou gedaan hebben, *indien hij ze voor de pers gereed had gemaakt*; de spelling hebben wij naar het hedendaagsche gebruik ingericht.' (p. IX) Ik voor mij zou noch tot de eene, noch tot de andere wijziging besloten hebben, maar, met verbetering der ontwijfelbare schrijffouten, den tekst overigens met diplomatische nauwgezetheid hebben laten afdrukken. Toevallig is het mij mogelijk, mijzelven en anderen er eenig denkbeeld van te geven, hoeverre de aangebrachte wijzigingen zich vermoedelijk uitstrekken. De brieven aan Geel zijn ook mij alleen zooals ze hier gedrukt staan bekend. Maar van enkele bijzonder merkwaardige, aan Bake gericht, was het mij mogelijk indertijd een afschrift te nemen. Ziethier den aanhef van een schrijven aan dezen, gedateerd Venetic, Mei 1845, den dag van het *corpus Domini* (den 22n.).

> '*Vir Clarissime*. - Uw laatste brief heeft mij zeer veel genoegen veroorzaakt, en ik stel mijn antwoord niet lang uit: het is de laatste brief, *die* ik u uit Venetic schrijven zal: alleen de codex B van de Ilias blijft mij nog over, en het grootste gedeelte er van is reeds voltooid. Hetgeen er van Apsines overblijft is zoo gering, dat ik het in zeer weinig tijd kan nazien: ik zal trachten dit morgen ochtend te doen *en* de collatie hier intesluiten. Ik heb alle *rede* om over mijne gezondheid tevreden te zijn maar het weder blijft zoo ongunstig dat ik mij nog niet volkomen hersteld *gevoele*. Het is ongehoord dat men hier in de maand Mei niet dan regen en wind en koude *gevoelt*: ten gevolge van dit alles ben ik zoo al niet mismoedig en *nedergeslagen* althans niet zoo opgewekt en blijgeestig als te voren. - - Het vriendelijk aandenken van den goeden Preller is mij zeer aangenaam: het was mij een lust *voor eenige dagen* hier omtegaan met een man als hij, van een edelen inborst en een gevoelig hart: het was mij alsof ik mijnen braven Menzel bij mij had, en dat wel *in dit pesthuis hier in Italie!*'

Dit is letterlijk naar het bijna gesteendrukte origineel overgeschreven. Behalve een paar veranderingen, in interpunctie en spelling aangebracht, is in deze zinsneden gewijzigd wat hierboven met cursieve letters is aangewezen. *Die* is veranderd in *dien*; *en* de coll. in *om* de coll.; de verschrijving *rede* in *reden*. In plaats van '*dat ik - gevoele*' is gekomen: 'dat ik mij *toch* nog niet volkomen hersteld *gevoel*,' en aan het einde van den volgenden zin: 'dat men hier

- niets dan regen - *heeft*.' *Nedergeslagen* heeft het veld geruimd voor *terneergeslagen*; *voor eenige dagen* is geworden *eenige dagen lang*; eindelijk *in dit pesthuis hier in Italie* werd: *in dit bedorven Italie*.

Van de overige wijzigingen valt niets anders te zeggen, dan dat ze even zoovele ontwijfelbare stilistische verbeteringen zijn, maar juist door hun grootere correctheid den indruk verminderen dat men hier inderdaad met werkelijke brieven en al hun kleine onregelmatigheden te doen heeft, niet met stukken zorgvuldig voor de pers voorbereid. Doch waarom heeft Cobet's forsch en teekenachtig *pesthuis* voor een weliswaar gekuischter maar zenuwloozer uitdrukking plaats moeten maken? Toch niet, om mogelijke gevoeligheid van Italiaansche zijde te voorkomen, indien deze vertrouwelijke ontboezemingen van omtrent een halve eeuw geleden op de eene of andere wijze zooverre doordringen? Zoo ja, dan durf ik wel verzekeren dat men daar ginds evenzeer aan de verzachte uitspraak en welbeschouwd aan het gansche boek, zoo weinig vleiend voor de nationale ijdelheid, aanstoot nemen zal.

Voor een ingrijpen van heel wat bedenkelijker aard zijn de verzamelaars gelukkig bij nader inzien teruggedeinsd. 'Er komt in al die brieven hier en daar wel iets voor, dat wij liever hadden weggelaten: een heftige uitdrukking, een overijld oordeel, een thans verouderd veroordeel; en wij hebben ook meermalen in beraad gestaan om meer te schrappen, dan wij ten slotte na rijp beraad gemeend hebben te mogen doen.' Gelukkig, herhalen we. Ware door zoodanige verminking niet het doel, met de uitgave beoogd, voor het grootste gedeelte gemist? Cobet's wetenschappelijke *beteekenis* leeren we het best en het veiligst uit de geschriften kennen, in zijn volle mannelijke kracht samengesteld en meer dan eenmaal uitgegeven. Zijn wetenschappelijke *ontwikkeling* in de brieven na te gaan, is zeer zeker niet van belang ontbloot, maar - de schrijvers der inleiding doen ook zelve het uitkomen, - van veel ontwikkeling is er bij Cobet geen sprake. Toen hij zijn studiereis aanvaardde was hij bijna, toen hij haar volbracht had was hij geheel gerijpt, en van zijn terugkeer tot op het onheil dat hem op bijna zeventigjarigen leeftijd trof, is hij vrij wel dezelfde gebleven, uiterlijk en innerlijk onveranderd. In wat anders ligt dus het voorname gewicht dezer brieven, dan dat zij hem niet slechts als heros der weten, schap doen kennen, maar ook als mensch? En wat bleef er van de kennis van den mensch over, wanneer de karakteristiekste uit-

latingen verzacht waren of geschrapt? Ongetwijfeld vindt kwaadwilligheid in deze lijvige verzameling hier en daar vrij spel. Doch van dat karakter is het niet mogelijk een hoogen dunk optevatten, dat tegen dergelijke aanrandingen weerloos zou zijn.

Aan te halen al wat er in deze bladzijden belangwekkends, al wat er pikants en boeiends en leerzaams in is te vinden voor het doorgronden niet slechts van den graecus, maar vooral van den mensch, ware het halve boek overschrijven. Voor de hand weg neem ik een paar uitlatingen over nopens zijn levenswijze, een paar andere over natuur en kunst.

Pas te Parijs aangekomen schrijft hij aan zijn vriend Menzel, wat blijkbaar tegelijk als rondzendbrief voor den gezamenlijken vriendenkring bedoeld is. Daarin lezen we onder veel meer ook het volgende:

> ‘Stelt u voor uwen ouden vriend Cobet, zittende voor eene groote ronde tafel van slecht hout, overdekt met boeken en papieren: gemelde tafel is geplaatst juist tegen den schoorsteen. - - In dezen schoorsteen ligt een tweetal ijzeren staven, waarover eenige blokken brandhout, dwars gelegd, vroolijk vlammen. Achter hem staat zijn ledikant, aan zijn linkerhand tusschen de twee ramen aan de Seine zijne commode, waarop eene boekenkast, vrijwel voorzien. In een anderen hoek ligt een half vaâm brandhout opgestapeld. - - Tegen 8 ½ uren kom ik hier uit de veeren en terstond steek ik licht aan, ontgloei daarmede een stuk houtskool en blaas zoo binnen vijf minuten een vroolijk vlammetje in den haard. Gij zoudt het te kwaad krijgen met lachen, indien gij eens kondt zien hoe druk ik dan met mijn blaasbalg in de weer ben, en ik daag ieder Hollander uit om 't mij te verbeteren. Tegen dat het vuur goed brandt brengt men mij mijn ontbijt, en tegen negen uren aan het werk: het handschrift en de philosophie van Aristoteles voor den dag, - - en zoo gewerkt totdat ik geheel vermoeid ben; dan een oogenblik uit het raam gekeken, een half pijpje gerookt, om weder aan het collationneeren terug te keeren: dit duurt tot vier uren. Tegen half vijf op reis naar mijnen restaurateur om op mijn gemak te gaan dineeren. - - Na den maaltijd weder naar mijn hotel om te studeeren of brieven te schrijven, en vroeg naar bed: gewoonlijk voor middernacht. Zoo zijn mijne werkdagen, stil en kalm.’

Er blijft mij nog slechts plaats voor het mededeelen uit de

brieven van enkele korte beschouwingen over zaken van natuur en kunst.

Voortreffelijk zijn de paar woorden aan Père-Lachaise gewijd. ‘De akker *du Père-La-Chaise* is mij uit de hand gevallen: het is geen godsakker, (zooals men in Holland zegt), *het is het Palais Royal van den dood*’ (bl. 32).

Een rondzendbrief aan de vrienden, van Turin 16 Aug. 1841 gedagteekend, vertolkt iets van den indruk, door de Alpennatuur op den jeugdigen reiziger gemaakt.

> ‘*Bone deus!* Wat is dat Savoye verrukkelijk schoon en die Alpen! Nooit zal ik den Mont Cénis vergeten. Maar ik kan u alleen aanraden hier heen te komen, om het te zien. Het is onmogelijk er zich anders een denkbeeld van te maken, van die bergen, rotsen, valeien enz. Ik was buiten mijzelven van opgetogenheid; nauwelijks gingen wij weder naar boven of ik vloog het portier uit en draafde vooruit, - - tot groote verbazing mijner medereizigers. Zij zagen mij aan voor een Franschman, en ik heb veel moeite gehad om hun aan het verstand te brengen dat ik was *een Hollander:* een land dat zij trouwens de eer niet hadden goed te kennen’ (blz. 98).

Kenmerkender is wat van Venetië wordt gezegd.

> ‘Wat zal ik u schrijven van Venetië? - - Het is moeielijk om niet bedroefd te worden, zoo menigmaal men in een *gondola sul canal grande* de morsige schimmen van die trotsche *Palazzi* voorbij stevent. Zij zijn dood, evenals de hoogmoedige echtgenooten van de zee, die ze eenmaal bewoonden. Daar staat het *Palazzo Foscari*: het staat te koop. - - De stoute boog *del Ponte di Rialto* en *la Piazza di San Marco* maken altijd indruk, hoe meer men ze beschouwt. Het is zeer wel mogelijk dat *la Chiesa di San Marco* een meesterstuk is van bouworde: zij is in mijne oogen *leelijk*, overladen of liever samengesteld uit allerlei sieraden, die eene breidellooze verbeelding heeft kunnen uitdenken, dragende bovendien vier logge koepels: zij staat tot den dom te Florence als een kameel tot een paard’ (blz. 310).

Nog karakteristieker is het volgende, waarmede ik mijne aanhalingen zal dienen te besluiten.

> ‘Ik vond te Milaan eene schilderij, voorstellende twee houten poppen, waarvan de een aan de andere een ring aan den

> vinger stak; in het verschiet zag men een tempeltje, dat uit kaarten gemaakt scheen, met een vrij hoogen steilen trap, die er heen leidde: het stijve, houterige van die ziellooze poppen viel mij in het oog, te meer omdat de schilderij *in loco conspicuo* te pronk stond. - - Ik ontdekte, dat het een wijdberoemd stuk van Rafaël was: het Huwelijk van de Heilige Maagd; ik bezag het andermaal allernauwkeurigst: het veranderde niet: zielloos en flauw bleven de houten poppen staan en staan waarschijnlijk nog zoo. - - Voor eenigen tijd was er hier eene tentoonstelling van schilderijen. Gij zoudt niet gelooven hoevele ellendige prullen er tentoongesteld waren. - - Eén uit vele is deze. Een achtingswaardig vader is op het punt om levend in tweeën gezaagd te worden. Bij het beklimmen van het *bloedige moordschavot* vindt hij zijne eenige dochter terug, die hij jaren lang voor dood betreurd had. Hoe ongelukkig dat dit nu net zoo trof! voor den schilder evenwel een buitenkansje. De beul met zijne vervaarlijke zaag begrijpt er niets van en de dochter valt achterover in zwijm, waarop de brave vader doorstapt met een gezicht, alsof hij in eene opera een toepasselijk gezang moest opdreunen. Al de dames vonden dit eene zeer akelige *positie*. ô Groote God, wat is het menschdom zot! zegt een oud Hollandsch dichter' (bl. 341).

Het is nauwelijks noodig naar Huet's *Italiaansche Reis-aanteekeningen* te verwijzen, en naar het geheel andere gezichtspunt, waaruit deze ditzelfde tafereel van Rafaël, - zijn *Sposalizio* - beziet en bewondert (bl. 181), om ons van Cobet's eenzijdigheid ook op kunstgebied te overtuigen. In dit, gelijk in meerdere opzichten, was het hem niet mogelijk den edeldenkenden, verlichten, modern getinten protestant, maar toch den protestant, ooit geheel uitteschudden. In mysticisme en romantisme heeft hij zich nooit kunnen vinden, gelijk over 't algemeen het hem bezwaarlijk viel zich in hem persoonlijk tegenstaande gemoedsstemmingen intedenken. Doch terwijl de aangehaalde fragmenten van de oorspronkelijkheid van zijn blik en van zijn geheel ongeëvenaard talent voor de satire getuigen, openbaren ze ons tevens, hoe weinig hij bij en trots al zijn ingespannen bibliotheek-arbeid geneigd was, het welgelijkend evenbeeld te worden van dien onbetaalbaren Engelschman, door zijn vriend Geel luimig geschetst, die, voor het nazien van zeker handschrift en voor niets anders te Parijs gekomen, op zekeren middag te twaalf

uur zijn codex sloot, en reeds te twee uurop den trein zat om de wereldstad voor goed den rug toe te keeren. Zooveel de bekrompen middelen, ter zijner beschikking gesteld, het veroorloofden, heeft Cobet goed rondgezien onder personen en zaken, en zelfs naar hij geloofde daarbij een niet geringe mate van menschenkennis opgedaan.

Aan de door hen bezorgde briefwisseling hebben de verzamelaars, gelijk reeds een en andermaal is aangestipt, een uitgebreide inleiding laten voorafgaan. Voor den toekomstigen biograaf van Cobet een welvoorziene voorraadskamer, vol van tot dusverre onbekende gegevens omtrent de eerste helft van zijn leven. Hij zal daarin voor het eerst volkomen betrouwbare mededeelingen aantreffen omtrent Cobet's ouders, zijn verblijf op de lagere en Latijnsche school, zijn studie voor predikant, zijn aanvankelijke en latere verhouding tot zijn hoogleeraren. Voor het eerst wordt thans de volle waarheid bericht omtrent zijn promotie, - indien deze zoo heeten mag, - en het hem verleende doctoraat *honoris causa*. Ook wordt met reden de vereischte nadruk gelegd op den reuzenarbeid, door hem aan dien Simplicius besteed, ‘die niets deed dan hem onuitstaanbaar vervelen’, en die de overlevering zeide dat niet meer dan het voorwendsel zijner reis was geweest. Reeds de inzage der later door Prof. S. Karsten op den grondslag van Cobet's collatiën bezorgde uitgave van de *Commentarii de Coelo* had mij tot een juister oordeel geleid, maar eerst wat thans wordt openbaar gemaakt geeft den vereischten maatstaf in handen om Cobet's zelfverloochenenden en onverpoosden arbeid in dezen naar behooren te waardeeren. Slechts zij opgemerkt dat, als deze zijne werkzaamheid te voren is miskend, de schuld wel een weinig bij niemand anders dan bij Geel en Bakhuizen van den Brink te zoeken is.

Bij de historische mededeelingen sluiten zich geleidelijk eenige beschouwingen aan over enkele sprekende karaktertrekken van den correspondent. De beide schrijvers, warme vrienden en bewonderaars van Cobet, hebben met hoogelijk te waardeeren onpartijdigheid vooral sommige schaduwzijden van zijn eigenaardig wezen doen uitkomen: zijn hooghartige minachting voor verreweg de meeste vakgenooten; zijn te ver gedreven afkeer van al wat zich onttrekt aan de wel eens ietwat alledaagsche eischen van het gezond verstand; de eenzijdigheid waarmede hij zoovele andere takken van wetenschap, de wijsbegeerte vooraan, voor zichzelven ignoreerde, en de beoefening er van door anderen met een medelijdenden glim-

lach placht te begroeten. Stof genoeg voor eenige wisseling van gedachten, waarvan ik me thans echter onthouden moet. Alleen ter loops mag ik nog op twee punten wijzen. Eerstens dat de schrijvers door een m.i. niet gelukkige zinsnede onwillekeurig aanleiding geven tot een verkeerde opvatting omtrent althans één karaktertrek van hun held. ‘Hier’ - verklaren zij, dat wil zeggen, in deze brieven, - ‘hier, *bij uitzondering*, geeft hij zelf zich te kennen gelijk hij was, *in alle oprechtheid, zonder iets te vermommen of te plooien*.’ (p. X) De cursiveering is van mij, maar zijn de schrijvers bereid, de logica hunner woorden voor hunne rekening te nemen? Zij weten evengoed als ik, dat weinigen zoo bijna onbeleefd openhartig in geschrifte voor hunne meening plegen uit te komen als Cobet. De ervaring van later heeft hem geleerd, zich niet over een ieder en over elke vraag, tot zijn vak beboorende, zoo apodictisch uit te laten als hij, gelijk de meesten, in vertrouwelijke brieven onder den indruk van het oogenblik pleegt te doen. Desniettegenstaande bleef zich kras uit te drukken, zelfs in wetenschappelijke geschriften, een zijner eigenaardigheden, ook door buitenlandsche geleerden, door Meineke b.v., waargenomen en gewraakt. Ligt daarom in den nog forscheren toon van de meeste dezer brieven eerst recht de uitdrukking zijner eigenlijke en ware meening? Ligt er niet veeleer de begrijpelijke overmoed in van een jong man, die al meer en meer waarneemt hoe hij alleen juister en scherper ziet dan een breede schare van als hoog- en diepgeleerd te boek staande mannen?

Een tweede opmerking betreft Cobet's onloochenbare eenzijdigheid. De schrijvers zijn geneigd, een goed deel van de schuld daarvan op de schouders te wentelen der toenmalige scholen. Met alle bescheidenheid laat zich daar tegenover de vraag stellen: waren de inrichtingen van lager en voorbereidend hooger onderwijs, waarop Groen van Prinsterer, waarop Thorbecke, waarop Geel en Bake hunne opleiding genoten, dan andere en volmaaktere? Beter geïnspireerd waren zij, toen ze aan het einde hunner studie het gebrek, - wanneer het er een is - als geheel in Cobet's eigen wezen gegrond kenmerkten. ‘Dat is de prijs, dien men betalen moet, wil men in één vak zoo uitmunten als Cobet in het zijne uitgeblonken heeft.’ (p. XIV).

Doch het wordt tijd, mij aan de betoovering te onttrekken en deze zich onbehoorlijk uitbreidende aankondiging te eindigen. Noode

sluit ik het boek. Minder dan ooit kan ik me voorstellen dat Cobet dood is, reeds ruim anderhalf jaar dood. Ik zie hem weder voor mij, zooals ik het voorrecht had hem een tiental jaren te zien en te kennen. Ik zie hem schuins achterover leunend in zijn stoel, wanneer de bezoeker binnentreedt. Ik zie hem de lange pijp uitkloppen. Ik hoor hem hardop zijn geliefkoosde teksten lezen met de diepe, welluidende tonen zijner stem.

Dat is een der voorrechten van buitengewone mannen, dat ze ook op de vluchtige uitstortingen van het oogenblik het onbedriegelijk merk drukken hunner geheel eenige persoonlijkheid.

H.J. POLAK.

Meibloesems.

I.

Ik zoek naar woorden en ik vind er geen.
Ik neem uw hand en blik u in 't gelaat
En fluister, als een bede, uw naam alleen...
Hoe zal ik weten of gij mij verstaat,
Als ik blijf zwijgen en zoo bitter ween,
Omdat ik voel waartoe geen taal volstaat?

'k Voel me als een kindje, dat een vollen kelk
Langs diepdoorploegde paden zoetjes draagt,
Zóo bang voor 't storten van de blanke melk,
Dat nauw 't de voetjes te verzetten waagt,
Die dartle voetjes, rap genoeg voor elk
Gevleugeld diertje waar de hand naar jaagt!

Zoo draag ik traag dit boordevolle hart,
Kristallen kelk, waar blanke liefde in beeft.
Vast zij mijn voet die 't ruwe leven tart!
Ontwijk' mijn hand den schok met al wat leeft!
Dit, liefste, is ál mijn wijsheid: liefde is smart
En 't hart is vol, dat God den dichter geeft.

II.

O lang en bang was Liefde's Lijdensweek
En droef haar dood aan Twijfels martelkruis!
Maar prachtvol rees de Paaschdag, met geruisch
Van engelvleuglen - en de schijndood week.

Ik kwam getogen uit mijn donker huis,
De lippen zwijgend en het aanschijn bleek,
En stond bij 't graf en weende... en zie! daar bleek:
Zij was verrezen uit haar doodenkluis.

Zij neeg tot mij haar stralend aangezicht
En voerde me in haar armen ver van de aard,
In blauwe lucht en gouden lentelicht.

Zacht voel ik vallen wat mijn vlucht bezwaart.
Terwijl omlaag de schare de oogen richt,
Is hoog en heerlijk Liefde's Hemelvaart.

III.

Breek blanke meien van den Levensboom!
Nu is de Mei gekomen, ook voor mij.
Als witte vlinders fladdren ze ons voorbij,
De bloesemblaadren van mijn lentedroom.

Zie, dit is weelde: wandlen zij aan zij
In 't bloeiend Eden onzer liefde, loom
En stil van 't groot geluk, met teedren schroom
Ontvangen en gedragen, bang en blij.

Nu laat mij leunen aan uw borst, mijn lief,
En leg uw streelhand op mijn lokken zacht
En zeg of 't u wel heugt, die eerste brief,

Die eerste kus en o die winternacht,
Toen Liefde mij in 't hart sloop als een dief,
Nu scepter-zwaaiende in vorstinnepracht.

HÉLÈNE SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Maurice Maeterlinck.

Serres chaudes. Nouvelle édition. - *La princesse Maleine*. 3ème édition. - *Les aveugles*. Nouvelle édition. (Bruxelles, Paul Lacomblez. 1890/1891.)

Het moet in Augustus van het vorig jaar geweest zijn, dat Octave Mirbeau in den *Figaro* een kreet van bewondering deed hooren, en aan de beschaafde wereld verkondigde dat er een nieuw Fransch dichter was opgestaan, een genie, bij de lezing van wiens drama's men aan niemand minder dan aan Shakespeare herinnerd werd. ‘Un admirable et pur et éternel chef d'oeuvre’, had die dichter, volgens Mirbeau, geschreven; ‘un chef d'oeuvre comme les artistes honnêtes et tourmentés, parfois, aux heures d'enthousiasme, ont rêvé d'en écrire et comme ils n'en ont écrit aucun jusqu' ici.’

Was het de tijd van het jaar, waarop deze ontdekking wereldkundig gemaakt werd, een tijd waarin men weinig pleegt te lezen of van hetgeen men leest slechts vluchtig kennis neemt om het spoedig weer te vergeten; was het de weinige autoriteit welke men Octave Mirbeau toekende; of herinnerde men zich dat *Figaro* wel eens meer geniën had meenen te ontdekken, welke den dag, die ze zag geboren worden, niet overleefden? - niet onwaarschijnlijk was dit alles te samen oorzaak dat de naam van het nieuwe genie niet verder doordrong, zoodat er op den huidigen dag onder hen die beweren op de hoogte te zijn van de nieuwe Fransche kunst slechts enkele weinigen gevonden worden, voor wie de naam van M a u r i c e M a e t e r l i n c k iets meer is dan een naam, dien zij zich flauw

herinneren wel eens meer gehoord te hebben, maar waarvan zij niet zouden kunnen zeggen of hij aan een schilder, een componist of een dichter behoort.

Het groote huis der Fransche letterkunde heeft in België een succursale, welke door een groep jonge talenten tot de hoogte van een eigen, zelfstandige ‘zaak’ is gebracht. Mannen als Camille Lemonnier, de romanschrijver, Georges Rodenbach, de dichter - de Belg J.K. Huysmans heeft zich sedert lang te Parijs gevestigd en kan als Franschman beschouwd worden - staan artistiek even hoog als menig Fransch kunstenaar van grooten naam. Buiten de Fransche beweging geplaatst, zijn zij niet zoo veel besproken als anderen en daardoor niet zoo doorgedrongen tot het groote publiek; maar daartegenover staat dat zij, door buiten onmiddellijke en voortdurende aanraking te blijven met de Fransche litteratoren, hetgeen er eigenaardigs in hen was zuiverder hebben kunnen bewaren. Rodenbach - om slechts dezen te noemen - zou de dichter van de half verlaten, oude Vlaamsche steden, van de stille begijnhoven niet zijn, wanneer hij, in plaats van in België, te Parijs zijn tenten had opgeslagen.

Zoo is het ook de vraag, of de jonge Belg, dien ik hier aan het Nederlandsch publiek voorstel, elders dan in het rustige Gent, waar hij geboren en getogen is, het rechte midden zou gevonden hebben voor het schrijven van de zeer ongewone scheppingen, wier titels ik hierboven afschreef. Niet dat de jonge man zijn letterkundige opvoeding enkel in de schaduw van Sint Baaf zou genoten hebben. Hij heeft maanden achtereen te Parijs vertoefd, en de invloed van den letterkundigen kring, waarin hij zich daar heeft bewogen, is in zijne geschriften duidelijk merkbaar. Maar, met uitzondering van de gedichten verzameld onder den titel *Serres chaudes*, is al wat tot dusver van hem verscheen, te Gent geschreven.

Maurice Maeterlinck behoort tot eene vermogende, clericale familie; op het Jezuïeten Collegie Ste Barbe te Gent werd hij in de clericale beginselen opgevoed, en aan die beginselen is hij tot heden trouw gebleven. Het is bekend dat in de scholen der Jezuïeten de studie der letterkunde een ruime plaats inneemt. Maar het zijn de klassieke letteren, met welke de jonge collégiens worden bekend gemaakt. Wat daar buiten valt, is uit den Booze. En zoo is het niet te verwonderen, dat toen de eerwaarde Paters van Ste Barbe eens in den lessenaar van den jongen Maeterlinck Hugo's *Hernani* en

Ruy Blas ontdekten, de straf - acht dagen ‘séquestre’ - den delinquent niet ontging. Maar de smaak voor de nieuwere letteren zat er in, en toen het Collège voor de Hoogeschool verwisseld werd, zetten Maeterlinck en zijne vrienden hunne letterkundige ketterijen voort. In 1886 trok Maurice Maeterlinck, na te Gent tot meester in de rechten te zijn bevorderd, met een zijner vrienden, Grégoire Leroy, naar Parijs, waar beiden in het Quartier Latin spoedig een letterkundigen kring vormden. Een maandschrift *La Pleïade* werd er door hen gesticht, dat het niet verder dan tot twaalf geabonneerden brengen kon en dan ook na een half jaar gestaakt werd. Wat Maeterlinck te Parijs boeide was de omgang met mannen als Barbey d'Aurevilly en Villiers de l'Isle Adam. Hij vermeidde zich in het dichterlijk mysticisme van deze in de negentiende eeuw verdoolde middeneeuwsche ridders, die met aristocratische fierheid hun fraai klinkende namen en hunne armoede droegen; helden of comedianten, misschien beiden vereenigd, maar in elk geval mannen van buitengewoon talent, die, in al hun excentriciteit, een schitterende gloedvolle taal meesterlijk schreven.

Onder hun invloed dichtte hij te Parijs zijn *Serres chaudes*, vol van wonderlijke visioenen, half in verzen, half in een min of meer metrisch proza, gedichten die gekweekt schijnen in de lauwe atmosfeer van een broeikas of in de bedorven lucht van ziekenzalen, en waarvan de meesten - ook in hun heele of halve onverstaanbaarheid - een diep weemoedigen klank, een indruk van eenzaamheid, onvoldaanheid, onmacht achterlaten. Er vlammen herinneringen aan onbedwongen hartstochten en begeerten door deze verzen, zooals men ze bij Baudelaire en Verlaine waarneemt. Telkens spreekt de dichter van ‘les chiens secrets des désirs’, ‘les chiens jaunes de mes péchés’, ‘Voici d'anciens désirs qui passent’, en dan, in ‘Oraison Nocturne’:

> En mes oraisons endormies
> Sous de languides visions,
> J'entends jaillir les passions
> Et les luxures ennemies.
>
> J'entends s'élever dans mes moëlles
> Des désirs aux horizons verts,
> Et sous des cieux toujours couverts,
> Je souffre une soif sans étoiles.

‘Toute une vallée de l'âme’ ligt onbewegelijk in de broeikas, onder de glazen klokken. ‘Mon âme enclose sous verre’, zegt hij, en ‘O ce verre sur mes désirs!’ En te midden van een opeenstapeling van bizarre vergelijkingen, aan het beeld van de broeikas en de glazen klokken vastgeknoopt, tusschen de als in koortsig ijlen uitgesproken brokken van verwarde droomen, wordt men opeens getroffen door een klagende melodie als in deze:

Feuillage de coeur.

Sous la cloche de cristal bleu
De mes lasses mélancolies
Mes vagues douleurs abolies
S'immobilisent peu à peu:

Végétations de symboles,
Nénufars mornes des plaisirs
Palmes lentes de mes désirs,
Mousses froides, lianes molles.

Seul, un lys érige d'entre eux,
Pâle et rigidement débile,
Son ascension immobile
Sur les feuillages douloureux.

Et dans les lueurs qu'il épanche
Comme une lune, peu à peu,
Elève vers le cristal bleu
Sa mystique prière blanche.

Deze gedichten, waarvan enkele in 1886 en 1887 in *La Pleïade* verschenen, zijn, naar het schijnt, onopgemerkt gebleven. Maeterlinck's volgend werk was *La princesse Maleine*, een drama in 5 bedrijven en in proza, in Januari 1890 te Brussel uitgegeven. Ook hiervan hoorde men aanvankelijk niets, totdat, ruim een half jaar na de verschijning, Octave Mirbeau in de *Figaro* er de aandacht op vestigde.

Niet van heden of gisteren is de opmerking, dat er in hemel en aarde meer dingen zijn dan waarvan wat wij onze wijsbegeerte noemen ooit gedroomd heeft. Afgescheiden van elke positief godsdienstige voorstelling of overtuiging, hebben de meesten onzer, in meerdere of mindere mate, sommigen zelfs zonder er zich recht

bewust van te zijn of er zich goed rekenschap van te geven, een vaag gevoel dat er achter de gordijn, welke de wereld voor ons schijnt af te sluiten, nog een andere wereld werkt. Het is soms alsof wij die gordijn zich zien bewegen. Wij zouden wenschen te weten wat het is dat daar leeft. Een mysterie omringt ons, den een beangstigend, den ander als iets belangwekkends tot onderzoek prikkelend. *L'inconnu* nous tourmente.

Dat geheimzinnige nu, de strijd van den mensch tegen die onzichtbare machten kan voorwerp van kunst zijn, en is het vaak geweest. Maurice Maeterlinck meent dat het ook het onderwerp kan zijn van het drama, hetwelk tot heden hoofdzakelijk den strijd van de menschelijke driften *in* den mensch, of van de menschen onderling vertoonde; en in drie drama's heeft hij getracht den mensch te schilderen in zijn strijd met de geheimzinnige machten buiten hem.

Het eerst in *La Princesse Maleine*. Princes Maleine is de dochter van Marcellus, koning van het noordelijk gedeelte van Holland (Hoofdstad Harlingen!); zij is verloofd aan prins Hjalmar, den zoon van Hjalmar, die koning is over het zuidelijk gedeelte van Holland en het koninklijk lustslot te IJsselmonde bewoont. Op het verlovingsfeest ontstaat er twist tusschen de beide koningen: de oude Hjalmar heeft in zijn dronkenschap Marcellus, zijne vrouw en Maleine beleedigd; Marcellus eischt dientengevolge dat Maleine van prins Hjalmar afzien en hem uit haar hart verbannen zal, en als zij weigert, sluit hij haar in den toren op. Terwijl Maleine daar met hare voedster van de wereld afgescheiden leeft, woedt er een oorlog tusschen de beide koningen, en wanneer het der gevangene eindelijk gelukt uit haar kerker te ontsnappen, ziet zij de stad, het koningsslot, den geheelen omtrek verwoest. Maleine overreedt haar voedster om te voet met haar naar IJsselmonde naar prins Hjalmar te reizen. Onderweg vernemen zij, dat koning Marcellus en zijn vrouw reeds lang dood zijn en dat prins Hjalmar in het huwelijk gaat treden. De oude Hjalmar is in dien tusschentijd gehuwd met Anne, koningin van Jutland, die alles in het werk stelt om den jongen prins, die met hare dochter Uglyane gaat trouwen, voor zich in te nemen. Prins Hjalmar haat zijne stiefmoeder; hij is bang voor die wulpsche vrouw, wier plannen te zijnen opzichte maar al te duidelijk zijn.

Intusschen is Maleine, als boerin verkleed, op het kasteel te

IJsselmonde aangekomen. Zij is vermagerd en uitgeput door het leven in den kerker en men herkent haar niet; zoodat het haar gelukt te worden aangenomen als ‘suivante’ van prinses Uglyane. Hjalmar heeft met zijn verloofde afgesproken op een avond in het bosch met haar samen te komen; maar Maleine weet, door een valsch bericht, Uglyane te huis te houden. Zij gaat in hare plaats en vindt prins Hjalmar, die, in de duisternis, haar voor Uglyane houdt. De wind huilt, de treurwilgen laten hunne bladeren vallen, uilen zien hen staroogend aan, bliksemstralen schieten door de takken; en op een oogenblik dat het maanlicht haar verlicht, herkent Hjalmar Maleine, die hij dood waande.

Karakteristiek voor de manier van Maeterlinck is het herkenningstooneel:

H j a l m a r .
A quoi songez-vous?

M a l e i n e .
Je suis triste!

H j a l m a r .
Vous êtes triste? à quoi songez-vous Uglyane?

M a l e i n e .
Je songe à la princesse Maleine.

H j a l m a r .
Vous dites?

M a l e i n e .
Je songe à la princesse Maleine.

H j a l m a r .
Vous connaissez la princesse Maleine?

M a l e i n e .
Je suis la princesse Maleine.

H j a l m a r .
Quoi?

M a l e i n e .
Je suis la princesse Maleine.

H j a l m a r .
Vous êtes la princesse Maleine! Vous êtes la princesse Maleine!
Mais elle est morte!

M a l e i n e .
Je suis la princesse Maleine.

Hjalmar ijlt naar zijn vader en deelt dezen mede, dat prinses Maleine is teruggekeerd, dat hij nooit iemand heeft lief gehad dan haar, en dat van een huwelijk tusschen hem en prinses Uglyane thans niets meer komen kan.

Op een avond dat er bal is aan het hof, wordt er geklopt; de deur gaat slechts even open, en door de opening ziet men prinses Maleine in een lang bruidsgewaad. Koningin Anna, die door de terugkomst van Maleine hare plannen verijdeld ziet, besluit haar door vergif uit den weg te ruimen. Haren man deelt zij haar voornemen mede. De grijsaard gruwt van het plan; hij tracht Maleine door halve woorden op het gevaar opmerkzaam te maken, haar van het hof te verwijderen, maar telkens wanneer hij spreken wil wordt hem door zijn vrouw het zwijgen opgelegd. Het vergif, dat de geneesheer op bevel der koningin haar verschaft heeft, heeft geen andere uitwerking dan Maleine ziek te maken; doodelijk is het niet. Er moet dus door de koningin iets anders verzonnen worden. Onder voorwendsel, dat Maleine, op 's docters last, rust noodig heeft, sluit zij haar in hare kamer op; een groote zwarte hond, Pluto, is haar eenig gezelschap.

En dan, in een verschrikkelijken nacht, als de storm huilt om het kasteel, te midden van een geweldig onweêr, volvoert de koningin haar vreeselijke daad. Zij heeft den ouden Hjalmar met zich genomen, maar de zwakke man is niet bij machte zijn hulp bij den moord te verleenen. Zij moet het dus alleen volbrengen. Vriendelijk, deelnemend nadert zij het bed, waarop Maleine in doodelijken angst, bewegingloos, rust. Onder voorwendsel dat zij haar het hoofdhaar met een strik wil opbinden, werpt zij der zieke een strik om den hals; maar Maleine springt uit het bed, valt op de knieën en smeekt, terwijl de koningin haar voortsleurt, dat men haar leven moge sparen. Een forsche ruk aan den strik - en koningin Anna heeft haar doel bereikt.

Op dat oogenblik klettert de hagel tegen de ruiten, helle bliksemstralen verlichten het vertrek, een rukwind stoot een venster open en doet een bloemvaas met donderend geraas in stukken vallen. Men hoort iets krabben tegen de deur: het is de hond Pluto, die, toen de koning en de koningin binnen kwamen, de kamer van zijne meesteres uitgeloopen was. Tegelijkertijd verneemt men in de gang begijntjes het ‘De profundis’ prevelen.

Wanneer Maleine door prins Hjalmar en de voedster dood in haar kamer gevonden wordt, komt de koning, gevolgd door zijne vrouw, die te vergeefs tracht hem tegen te houden, bij het lijk en beschuldigt zich zelven en de koningin van den moord. Daarop ijlt hij in woede op zijne vrouw toe, en doorsteekt haar. Prins Hjalmar kan de dood van Maleine niet overleven, en terwijl hij driemaal haar naam roept, geeft hij zich den dood met zijn ponjaard.

De koning staat, half kindsch, bij de drie lijken, klagend dat hij ze alle drie toch zoo lief heeft gehad, dat het zoo jammer is van Maleine, dat de wind het moet hebben gedaan en men dus nooit de vensters open moet zetten, dat hij het nu voortaan erg eenzaam zal hebben... en dan verlangt hij te gaan dejeuneeren, en vraagt of er slâ bij het dejeuner zal zijn; en wanneer de voedster hem verzekerd heeft dat er slâ wezen zal, stamelt hij: ‘Je ne sais pas pourquoi je suis un peu triste aujourdhui. Mon Dieu, mon Dieu! que les morts ont donc l'air malheureux!...’ - en vertrekt. Wanneer allen zijn heengegaan, behalve de zeven begijntjes, heffen dezen het Miserere aan, en dragen de lijken op bed. Op dat oogenblik hoort men buiten de nachtegaal slaan. Een haan springt op de vensterbank en kraait....

Deze geschiedenis is oneindig luguberder dan ik haar in dit kort bestek kon verhalen. Een huivering gaat er door de vijf bedrijven; met zekere verfijning schijnt alles uitgezocht en aangebracht om het verschrikkelijke nog verschrikkelijker te maken. Dat geschiedt door wondere voorteekens en geheimzinnige geluiden: door een regen van vallende sterren, door een fontein, die met een vreemden snik plotseling ophoudt te springen, door het huilen van een hond, het kraken van meubelen.

Maeterlinck zelf intusschen erkent dat dit eerste drama nog onhandig bewerkt en weinig oorspronkelijk is. Van Shakespeare heeft hij niet alleen den uiterlijken vorm van het drama, de herhaalde tooneelveranderingen, gevolgd, - er wordt in deze vijf bedrijven, als ik goed geteld heb, drieentwintig maal van décor verwisseld - maar ook geheele tooneelen en verschillende personnages hebben met bekende tooneelen en personen uit Shakespeare meer dan één familietrek. Reeds de aanhef, wanneer twee officieren van koning Marcellus in den tuin van het slot de

wacht houden, naar het uur vragen en over de onheilspellende natuurverschijnselen praten, gelijkt wonder veel op het tooneel van het terras, waarmede *Hamlet* opent; aan *Macbeth* herinneren de tooneelen, waarin koningin Anna, door haren gemaal tegen zijn zin gevolgd, den moord op Maleine voorbereidt en voltooit; de oude Hjalmar doet in zijn halve krankzinnigheid vaak aan King Lear denken; en het zou zeker niet moeielijk vallen, in Maleine zelf trekken van Ophelia en van Juliet te vinden. In dit alles, zoowel als in de wijze waarop de schrijver zijn personen laat spreken, in naïeve woorden en zinwendingen, soms half stamelend, als kinderen telkens vragend, de woorden herhalend (gelijk in het herkenningstooneel dat ik citeerde), is het procédé al te zichtbaar; maar zichtbaar is ook het talent, waardoor deze leerling uit de school van Baudelaire en van Villiers de l'Isle Adam, ondanks de exentriciteiten, welke zijn mystiek gruweldrama ontsieren, weet aan te grijpen en te boeien.

Intusschen, de jonge kunstenaar zelf overschat de waarde van zijn werk niet. Liever dan van zijn *Princesse Maleine* hoort Maeterlinck dat men hem spreekt over zijne beide andere drama's, *L'Intruse* en *Les Aveugles*, onder den gemeenschappelijken titel: *Les Aveugles* in den zomer van 1890 uitgegeven. Niet dat die werken hem volkomen bevredigen; hij tast en zoekt nog; maar hij heeft in die drama's toch dat wat hij wilde doen, beter gedaan. Hier vergunden een kleiner bestek en eenvoudiger gegevens den schrijver, zich meer te concentreeren. Allereerst in *L'Intruse*.

In een vrij donkere zaal van een oud kasteel zitten de blinde grootvader, zijne twee zoons en drie kleindochters bijeen. Afwezig is de vrouw van een der zoons, die na hare bevalling, welke voor eenige weken plaats had, gevaarlijk ziek ligt, en in een nevenver trek door een liefdezuster wordt opgepast. De blinde grootvader is onrustig en maakt zich bezorgd over zijn dochter en haar kleine kind.

Buiten is het mooi weer, men hoort de nachtegalen slaan... Maar opeens staken de nachtegalen hun zang; de zwanen in den vijver verschrikken, de visschen duiken onder water. De glazen deur, die op een terras uitkomt, slaat open; maar als het voor den tachtigjarige te koud wordt, kan men de deur niet sluiten, het is of een onzichtbare hand ze tegenhoudt. Plotseling hoort men het geluid van een zeis die buiten geslepen wordt. ‘Zou het de tuinman zijn?...

Maar het is nacht. - Ja maar, het is den volgenden dag Zondag, en het gras rondom het huis was buitengewoon lang.’... Een oogenblik later is het of er iemand het huis binnenkomt: men meent zacht te hooren loopen. Het zal een van de zusters zijn, die naar de zieke zou komen zien. Maar de meid verklaart uitdrukkelijk dat er niemand in huis is gekomen.

De blinde wordt steeds onrustiger. Hij verbeeldt zich dat men om hem fluistert, dat er iets is voorgevallen met zijne dochter, maar dat men de waarheid voor hem verborgen houdt. Men heeft iemand in de kamer gelaten, - daar is hij zeker van. Hoeveel zijn er thans in de kamer? Een voor een noemt hij de namen van zijn beide zoons en van zijn kleindochter, en allen moeten antwoorden. ‘Maar is er dan niet iemand dáár gaan zitten?... Hij meende 't toch zeker... En waarom zwijgen zij allen?... Zijn ze bang om zich te verraden? O zeker, er is in huis iets voorgevallen. Meent men dan, dat hij nooit iets weet? Er zijn oogenblikken, waarop hij minder blind is dan de anderen. Men zal het zien!...’

De lamp begint onrustig te flikkeren, en gaat eindelijk uit. Een tijd lang blijven zij in de duisternis praten. In de kamer wordt het hun benauwd, en men zet het venster open. Buiten is het doodelijk stil. Het gesprek staakt telkens, en allen zitten onbewegelijk rond de tafel. Zóó zitten zij tot middernacht. Dan dringt het maanlicht door een hoek van het venster, een vreemde flikkering door de zaal verspreidend; en bij den laatsten slag van twaalf, is het of men, heel vaag, een geluid hoort als van iemand die in allerijl opstaat. ‘Wie is daar opgestaan?’ vraagt de blinde rillend van ontzetting.

Uit het vertrek, waar het kleine kind zich bevindt, klinkt een angstig schreien, dat steeds in hevigheid toeneemt, en tot aan het eind blijft aanhouden. Daarop hoort men in de kamer van de zieke snel heen en weer loopen. Er volgt een doodelijke stilte. Allen luisteren in stomme verschrikking. Dan gaat de deur van de ziekekamer langzaam open, en in het licht dat er uit in de zaal dringt, vertoont zich op den drempel de Liefdezuster. Zij buigt zich neder en maakt het teeken van het kruis, om te kennen te geven dat de zieke gestorven is. Na een oogenblik van onzekerheid en ontsteltenis, begrijpen allen, die haar zien, wat er geschied is, en treden zwijgend de kamer van de doode binnen. De blinde alleen

blijft achter. Hij staat op, loopt tastend om de tafel, en roept: ‘Waar gaat ge naar toe? Waar gaat ge naar toe?’ En dan, als hij merkt dat allen weg zijn, klaagt hij: ‘Ze hebben me heel alleen gelaten!’

Zoo eindigt *L'Intruse*.

Men ziet: hier is niets wat op een dramatische handeling lijkt. De hoofdpersoon, de Dood, de Indringer, de ongeroepene en onwelkome bezoeker, blijft onzichtbaar en verricht zijn werk ‘achter de schermen’. Men ziet enkel den indruk, dien zijn naderen maakt op de leden van het gezin, waar hij binnendringt. Het is een eenvoudig tafereel, waarin weinig gesproken wordt; niets dan de gewone gesprekken, die gevoerd plegen te worden daar, waar een doodelijke zieke is en men in angst, in onrust verkeert. Maar ook hier weer valt het talent te waardeeren, waarmeê Materlinck dien angst, die onrust, die ontzetting weet te teekenen, welke de verschijnselen, de voorteekenen, symbolen van den naderenden Dood te weeg brengen.

Les Aveugles, het tweede stuk, bestaat eveneens uit één enkel tooneel.

In een zeer oud Noorsch woud zitten twaalf blinden, mannen en vrouwen, geschaard om een stokouden priester, die, doodelijk wasachtig bleek, staroogend, geleund zit tegen een reusachtigen eik. Een van de blinde vrouwen, een krankzinnige, heeft een slapend kindje op de knieën; drie andere bidden en weeklagen zonder ophouden, met doffe stem.

De oude priester heeft hen naar deze plek in het bosch geleid, maar nu hooren zij hem niet meer; hij moet van hen zijn weggegaan, misschien om brood en water te halen voor de arme krankzinnige; - maar nu laat hij hen toch al te lang alleen. Zij spreken onder elkander over den priester, die te oud wordt om hun geleider te zijn. Het schijnt wel, dat hij zelf niet goed meer ziet, al wil hij het niet bekennen. Zeker raakte hij met hen hier verdwaald, en is hij thans bezig den weg naar het gesticht terug te zoeken.

En ondertusschen wordt het donker om hen. Een der blinden merkt dit: ‘Je crois qu'il fait très noir’; - zegt hij - ‘quand il y a du soleil, je vois une ligne bleue sous mes paupières; j'en ai vu une, il y a très longtemps; mais maintenant, je n'aperçois plus rien.’

Een zwerm nachtvogels strijkt plotseling in de boomen neer en

fladdert dan plotseling weer omhoog; en telkens trekken vogels over hen heen; een rukwind doet het bosch trillen en de bladeren bij menigte neervallen; men hoort de zee bruisen en slaan tegen de rotsen in de nabijheid. Maar de blinden weten niet wat dit alles is: niet wat daar tusschen den hemel en hen zich beweegt; niet wat daar over hunne hoofden heenstrijkt; niet wat hunne handen aanraakt en om hen valt. Het gebruis der zee houden zij voor onweer of voor een opkomenden storm; en als een hunner zegt dat het de golven zijn, die men hoort, dan worden allen angstig. Ja, nu hooren zij het duidelijk: het is de zee, en die zee zal hen weldra bereiken. Zij kunnen dus niet hier blijven; zij moeten weg - maar waarheen?... En altijd wachten zij op hun geleider, die maar niet terugkeert. Daar hooren zij in de verte, snelle stappen in de dorre bladeren. Dat zal hij zijn! Maar hij is het niet: het is een groote hond, de hond van het gesticht. De hond is alleen; maar hij zal hen kunnen geleiden, geen betere gids dan de hond. En hij geleidt hen ook, maar tot bij den priester, die altijd nog onbewegelijk in hun midden zit. De blinde, die zich door den hond heeft laten leiden, schrikt plotseling terug; hij heeft iets ijskouds aangeraakt! Het is een gelaat, het gelaat van een doode! Wie kan dat zijn? Is een hunner plotseling gestorven? Maar als allen achtereenvolgens geantwoord hebben, dan begrijpt hij, die den doode aanraakte, dat het hun priester moet zijn.

Nu staan allen op, en gaan tastend op den doode af. Zij herkennen hem, roepen hem, willen water halen... Misschien leeft hij nog, en zal hij hen nog naar het gesticht terug kunnen geleiden. Maar neen - het wordt hun duidelijk, dat hij dood is. En nu komen de vragen, de klachten en de verwijten. Heeft iemand ooit geweten dat hij ziek was? Geen hunner heeft het kunnen zien, en hij klaagde nooit... Of hebben zij misschien schuld aan zijn dood - zooals de oudste blinde vrouw hun verwijt - omdat zij niet verder hebben willen gaan, en aan den weg zijn gaan zitten? En wat zullen zij nu aanvangen? Zij kunnen toch niet blijven wachten naast een lijk, - zij kunnen hier toch niet in den donker sterven! De geestelijke zusters uit het gesticht zullen hen niet komen halen; want de zusters gaan 's avonds nooit uit. De mannen van den lichttoren zullen hen niet zien; want de mannen van den lichttoren zien alleen naar den kant van de zee. En weer hooren zij de zee bruisen tegen de

rotsen, en zij hooren het dwarrelen van de dorre bladeren, - en dan is het alsof zij stappen hooren naderen. Weer herleeft hun hoop. Vooral nu het kind van de krankzinnige blinde plotseling begint te schreien. Zeker ziet het iets, dat het zoo schreit. Een blind meisje neemt het kind in haar armen, schrijdt voort in de richting, van waar het geluid der stappen schijnt te komen. En angstig volgen haar al de andere vrouwen. ‘Het zijn stappen, luister! luister!’ Het kind volgt het geluid der stappen: wanneer men het naar den anderen kant wendt, keert het zich om, om te zien. Het ziet iets! Het ziet iets! ‘Houd het in de hoogte, opdat het zie’, zegt de oudste blinde vrouw. Het blinde meisje houdt het kind in de hoogte boven de groep der blinden. En nu is het of de stappen in haar midden zijn blijven staan.

La plus vieille aveugle.
Ils sont ici! Ils sont au milieu de nous!...

La jeune aveugle.
Qui êtes-vous?
(*Silence.*)

La plus vieille aveugle.
Ayez pitié de nous!

(*Silence. - L'enfant pleure plus désespérément.*)

Zoo, met dien kreet om erbarming en onder het voortdurend wanhopig schreien van het kind der krankzinnige, eindigt het roerend tafereel.

Zoo min als in *L'Intruse* is er in *Les Aveugles* dramatische handeling: een beweging van een punt tot een ander. Verder nog dan het eerste staat dit stuk af van het geen wij onder een drama verstaan. Wij hebben hier toch niet te doen met levende personen maar met abstracties; het geheele tafereel is een symbool. De blinden, welke Maeterlinck ons hier te zien geeft, stellen de menschheid voor, wier geleider door het leven (het Geloof) is gestorven, en die nu noch voor, noch achteruit kan. Om zich heen neemt zij allerlei onheilspellende geluiden waar, waarvan zij de beteekenis niet kent, en duidelijk hoort zij de golven naderen van een zee (de sociale revolutie?), die haar dreigt te verzwelgen.

De toestand is bizar genoeg, en het allegorische van dit dramatische tafereel maakt de lezing niet verkwikkelijker. Desniettemin weet Maurice Maeterlinck hier door eenvoudige middelen, door

soberheid en naïeveteit, een indruk van diepen weemoed en tegelijk van ontzetting te weeg te brengen, welke bewondering wekt.

Of de kunstenaar, deze stukken in drama-vorm schrijvende, aan de mogelijkheid eener vertooning gedacht heeft? Men zou hem, geloof ik, een slechten dienst bewijzen en een groote teleurstelling bereiden, door ze, anders dan bij wijze van curiositeit, op een modern tooneel te brengen, en voor een schouwburg-publiek van gewone intelligentie te vertoonen. Maar als ‘spectacle dans un fauteuil’ hebben deze drama's hun grootsche bekoorlijkheid.

Den zevenentwintigjarige, die ze schreef, dien het Onbekende niet met rust laat en voor wien het Onzichtbare de treffendste werkelijkheid is, met een Shakespeare, of zelfs met een Victor Hugo te vergelijken, is een overdrijving welke den jongen kunstenaar zelven belachelijk moet toeschijnen; - maar op dezen mysticus, als op een ongemeenen geest, de aandacht te vestigen van wie in de nieuwe stroomingen der Europeesche letterkunde belang stellen, is een rechtmatige hulde brengen aan zijn onmiskenbaar talent.

Bibliographie.

Schrijvers en Schrifturen door F. Smit Kleine. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1891.

Wat in deze letterkundige essays, van zeer ongelijke waarde, het eerst opvalt is het zeer consequent voortgezet streven van den essayist om veel te begrijpen. Niet voor niet is de heer Smit Kleine een bewonderaar van Allard Pierson, aan wien hij zijne verzameling opdraagt, ‘als klein bewijs van groote dankbaarheid.’ Hij tracht Abraham Kuijper te begrijpen in zijne ontwikkelingsgang van leerling der Leidsche theologische school tot aanvoerder der anti-revolutionnairen en stichter der Vrije Universiteit; hij waardeert het strijdlustig karakter van den genialen veldheer, die weet wat hij wil, zegt wat hij wil, en doet wat hij wil; en wanneer de een Dr. Kuijper verwijt dat hij een despoot is en de ander dat zijn stijl hinderlijk aanmatigend klinkt, dan zal hij den eersten aan het verstand trachten te brengen, dat er voor het werk dat deze hervormer beoogde een despoot noodig was, en den ander, dat wat hem in Kuijper's manier van zeggen aanmatigend lijkt, de aanmatiging is ‘van een compagnie flinke soldaten, wier militaire stap gelijkmatig dreunt.’ ‘De noodzakelijke uniform van Dr. Kuijper's spitsvondige, prikkelende, snijdende korte volzinnen is zijn marschorderstijl en het schelle en schrille is niet anders dan het schitteren van den veldheersrok en het blinken van zijn zwaard.’

Met gelijke waardeering spreekt Smit Kleine over vogels van geheel ander gevederte: over Mr. S. van Houten, dien hij als oprecht, geniaal en onafhankelijk denker huldigt; over Mr. W. Wintgens, wiens kunde en belezenheid hem eerbied afdwingen en dien hij wegens zijn aesthetisch-literaire ontwikkeling, ‘te goed voor het parlementarisme’ acht; over Alberdingk Thijm, in wien hij een der weinigen begroet, voor wie de beoefening der kunst gelijk staat met het vervullen van een heilige roeping; over Dr. Schaepman, wien hij als redenaar, dichter en essayist de tol zijner bewondering betaalt.

Maar ook met goden van minderen rang houdt de essayist zich bezig, en de bladzijden, welke hij aan dezen wijdt, zijn van niet minder beteekenis dan zijne studiën over de genoemde groote mannen. Bijzonder geslaagd dunkt ons hetgeen Smit Kleine ons vertelt van Jacques de Bergh, dien hij van nabij gekend heeft. ‘Orgineelen’ zijn in ons land niet zoo dik gezaaid, dat het niet de moeite loonen zou hunne trekken voor het nageslacht te bewaren, en over den ‘orgineel’ de Bergh is

zoo veel en zoo verschillend geoordeeld, dat het dubbel belangrijk is over dezen man, die na voor 35 cents gedineerd te hebben, 's avonds met een paar onberispelijke gris-perle zich op het terras van het badhuis te Scheveningen vertoonde, iemand te hooren, die hem zoo goed heeft waargenomen als Smit Kleine. De 22 bladzijden aan de Bergh gewijd behooren, naar ons voorkomt, met de portretten van den idealen dorpspastoor (in het stuk over Schaepman) en van de orthodoxe Veluwsche boeren (in het stuk over Kuijper), tot de beste bladzijden van deze geheele verzameling, en leggen van Kleine's talent van waarnemen en weergeven van het waargenomene een ondubbelzinnig getuigenis af. Daarin zit zijn kracht; niet in zijne belezenheid, die hem in staat stelt bij Mr. Wintgens lord Brougham, bij Damas de Cormenin, bij Jacques de Bergh een vergeten Fransch schrijver uit het laatst der 18e eeuw, Beffroy de Reigny (‘le cousin Jacques’), te pas te brengen, en in zijne studie over Dr. A. Kuijper heele brokken uit Calvyn aan te halen.

‘Denigreeren is het onvruchtbaarste werk’, luidt het aan Pierson ontleende motto voor Smit Kleine's boek, en er is dan ook zeker niemand die den schrijver zal kunnen ten laste leggen, dat hij zijne modellen tracht zwart te maken. Wel zou het de vraag kunnen zijn of hij niet, vallende naar den kant waarnaar hij overhelt, uit overmaat van welwillendheid den schijn op zich laadt aan sommige schrijvers en hunne schrifturen, - wij denken bijv. aan J.L. Wertheim en ten Kate - een hoogeren rang toe te kennen dan hun in de geschiedenis onzer letterkunde naar recht en billijkheid toekomt.

In de ton door Reimond Stijns. Rotterdam, P.J. Verlooy. 1891.

Een droevige schildering van het leven op het platte land in Vlaanderen hangt Reimond Stijns in deze novellen voor ons op. Het zijn de gruwelen van den drank, die als heer op het dorp regeert, en troont in de herberg ‘De Ton’, bij baas Corbeel. Daar in die Vlaamsche ‘Assommoir’, waar de herbergier zelf in het drinken het voorbeeld geeft, gaat het lustig toe, en niet het bier en de jenever alleen lokken de jonge mannen uit den omtrek naar de herberg, de mooie oogen van Dina Corbeel oefenen niet minder aantrekkingskracht. Hoe Willem, de zoon van den rentmeester Ghijsels, de dwepende jonge dichter in de eigenares van de mooie oogen zijn ideaal meent gevonden te hebben en door Dina in hare strikken gevangen wordt; hoe het, ondanks den tegenstand van Willem's ouders, tot een huwelijk tusschen hen beiden komt, een huwelijk dat den jongen idealist met de platste werkelijkheid in aanraking brengt, en, wanneer hij ook zijne vrouw aan den drank verslaafd ziet, hem dood ongelukkig maakt - wordt door den heer Stijns met levendigen zin voor realiteit, in kloeke, forsch gepenseelde tafereelen geschilderd. De reuk van bier en jenever walmt u uit deze bladzijden tegemoet; en toch blijft in de meest gewaagde en terugstootende tooneelen de hand te herkennen van den kunstenaar, die kiest en schikt, en die met een enkele penseelstreek duidelijker weet aan te geven, wat hij bedoelt, dan anderen door de meest uitvoerige teekening. Een voortreffelijk type, waarvan het model voor hem geposeerd moet hebben, is de waard uit ‘De Ton’, de drinkebroer, die trotsch is op zijn talent van drinken, die er zich op beroemt van ijzer en staal te zijn en niet dan staande te zullen sterven, en die de minnarijen van zijn dochter, welke de herberg doen bloeien, oogluikend begunstigt.

Verwonderlijk, hoe bij een schrijver, die zóó goed weet waar te nemen, zóó flink de werkelijkheid onder de oogen weet te zien en die haar zóó aandurft, de phrase,

de opgeschroefde phrase, de stemming soms komt bederven. Reeds de eerste zinsnede van het boek is van een wanhopige banaliteit, en schijnt

er als buiten opgeplakt. Daar lezen wij: ‘Een machtig gevoel grijpt het harte vast in het stille meiavonduur, als men twintig jaar oud is, en de ziele juicht bij het schoone; een liefdewalm drijft door het geschapene en ontrukt een zoeten toon aan elken snaar van het binnenste; in geheimzinnig verlangen verbreedt de boezem zich; men ademt met volle teugen de begeesterende lucht en ziet slechts rozen in de toekomst bloeien.’ Elders schrijft de heer Stijns: ‘Hij zette zich neder aan den rand van het klaverveld, *waar de insecten een gegons omhingen vol liefde en levenslust*.’ Ook als hij wil beschrijven wat er in de personen omgaat, neemt de schrijver vaak zijn toevlucht tot niets zeggende phrasen; bijvoorbeeld: ‘Nu eens voelde de jongeling zich gelukzalig, dan eens leed hij de pijnen der hel’ Iemand, die zóó goed de dingen weet te laten zien en te laten tasten, behoort zich van dergelijke algemeenheden te onthouden.

Mr. J. van Lennep. Ferdinand Huyck met illustratiën van David Bles. 2 dln. - De Pleegzoon met illustratiën van Ch. Rochussen. 2 dln. - Leiden, A.W. Sijthoff.

Busken Huet wist, in 1864, aan Jakob van Lennep geen grooter lof toe te zwaaien dan dat hij ‘in deze saaie negentiende eeuw’ het middel gevonden had ‘om vijftig jaren lang amusant te zijn.’ Zulk een getuigenis is reeds van niet geringe beteekenis. Maar nog grooter wordt onze eerbied voor het talent van den schrijver van *Ferdinand Huyck*, wanneer wij ervaren dat de man, die de grootvaders amuseerde, met diezelfde geschriften ook nog de kleinkinderen weet te vermaken. En dat is inderdaad het geval.

Om psychologische waarheid bekommert de romanschrijver Van Lennep zich bitter weinig; aan de waarschijnlijkheid der gebeurtenissen, welke ons in zijne verhalen vertoond worden, laat hij zich luttel gelegen liggen, - maar toon ons onder vroegere en latere Nederlandsche romanciers één aan, die prettiger, opgewekter weet te vertellen, die den lezer met de avonturen, welke zijn personages ondergaan, in grooter spanning weet te houden, die zoo duidelijk zelf plezier heeft in de verhalen, welke hij ons opdischt, als de schrijver van *De Pleegzoon* en *Ferdinand Huyck*.

In allerlei formaat, gedrukt met allerlei soort van letter en op allerlei soort van papier hebben wij deze romans in handen gehad, maar zeker nooit in zulk een aantrekkelijk uiterlijk als waarin het ons thans wordt aangeboden, met de geestige teekeningen van Bles, en de romantische getinte illustratiën van Chs. Rochussen, voortreffelijk gereproduceerd. Er is dan ook geen twijfel aan, of in dezen vorm zullen deze romantische verhalen een nieuw succes behalen en in de nieuwe ‘korenblauwe bandjes met hunne vergulde arabesken’ zal Van Lennep voortgaan met jong en oud, geleerd en ongeleerd, te - amuseeren.

Letterkundige hommels. Oorspronkelijk blijspel door Maurits Smit. Almelo, W. Hilarius Wzn. 1891.

Wie, als wij, afgaande op den titel en het aan den ouden heer Smits ontleende motto, hoopte in dit blijspel een satire op onze letterkundige toestanden te vinden, op de litteraire druktemakers, die onder veel geschreeuw weinig wol leveren, zal, als wij, het boekje teleurgesteld dicht slaan. Het is mogelijk dat de heer Maurits Smit iets

dergelijks heeft willen geven, maar gelukt is hem dit niet. Wie zulk een satirisch blijspel wil schrijven, moet de kunst van typeeren verstaan, een kunst welke den schrijver van ‘Letterkundige hommels’ blijkens hetgeen hij van den jongen talentvollen journalist, van den uitgever, van den mislukten tijdschrift-redacteur en van de geëmancipeerde dames maakt,

vreemd schijnt te zijn. Het intrigetje, de geschiedenis van iemand die, onder een pseudoniem, den roman van een ander, die in hetzelfde huis als hij kamers heeft, als eigen, oorspronkelijk werk doet drukken en tracht uit te geven, is weinig interessant, en de satire op de geleerde genootschappen (de vereeniging, die met veel ophef geconstitueerd wordt, ten einde het ganzenbord te restaureeren) is niet geestig genoeg, en staat in te weinig verband met het overige, om veel indruk te maken.

De Roos van Rigas.

De indrukwekkende ketenen van het noord-sumatrasche kustgebergte, welks hooge, in rijen achter elkander opgestapelde toppen zich in de blauwende verte verloren, lagen zwijgend in den verzengenden gloed der tropenzon.

De donderend bruisende branding, die hier ten allen tijde de kusten beukt, de woeste golfaandrang der groote waterwoestijn, die zich in oneindige ronding tot aan de zuidpool uitstrekt, verstuift in damp en schuim tegen dezen reuzendam; de hooge deiningsgolven die hun eeuwigen zwerftocht om het zuidelijk halfrond volbrengen, breken in onmachtigen toorn tegen dit bolwerk van gedeeltelijk loodrecht uit de diepte oprijzende bazalt- en granietmuren.

In eindelooze opeenvolging verheffen zich de golvende reeksen der groene berggevaarten, die trots hun rijken plantentooi, den indruk van sombere eentonigheid en ruwe onherbergzaamheid verwekken, eene eentonigheid en onherbergzaamheid echter, die, door de ontzaglijke afmetingen van het ge eel, van eene overweldigende grootschheid tevens zijn.

De enkele oorlogschepen, die, wegens de vele strandklippen, ver uit den wal voorbijgleden, konden dan ook geene afwisseling in de eentonige kuststreek ontdekken, want zoowel de groenbekleede kloven en spleten van het gebergte als de enkele verweerde en met mos overdekte uitloopers en ribben, smolten, van uit zee gezien, dermate met den hen omringenden weelderigen plantengroei samen, dat de gansche kust eene onafgebrokene groene woudhelling geleek.

Slechts op ééne plaats onderging deze eentonigheid eene verandering, die zich reeds op grooten afstand kenbaar maakte; - het was het vooruitspringende en zich in den vorm van een schiereiland in zee verliezende voorgebergte van Kaap Rigas.

Schijnbaar geheel onbewoond en met een dicht maagdelijk woud bedekt, was deze landtong door de marine niet nader onderzocht, de streek was zoo goed als onbekend gebleven, totdat de toevallige ontdekking van een zoetwaterbron in haar kloven, de bergachtige plek plotseling beteekenis en gewicht verleende.

Aan de zuidzijde van het eenzame voorgebergte, daar waar de kristalklare beek in zee mondde, weken de hooge begroeide oevers een weinig terug, zoodat zij eene strook van zacht glooiend strand vrijlieten. Deze gemakkelijke landingsplaats gaf aan de tot waterhalen uitgezonden matrozen der oorlogschepen de meest gewenschte gelegenheid om hunne ledige, op sleep-touw der sloepen hierheen geboegseerde waterleggers wederom te vullen. Op zulke dagen weergalmde het stille strand van vroolijk gezang en gewoel, want vóórdat de talrijke vaten gevuld, weer in zee gerold en aan elkander gekoppeld waren om naar boord teruggesleept te worden[1)], vergingen vele uren, en eerst met het nachtelijk duister keerden de rust en het zwijgen terug op het afgelegen strand.

Behalve deze periodiek verschijnende bezoekers en enkele op de jacht hierheen verdwaalde officieren van het verder noordelijk gelegen fort Rigas, stoorde niets den vrede en de stille pracht van het maagdelijk woud, dat de eenzame hoogten van het schiereiland kroonde. Somber en geheimzinnig teekenden zich de donkergroene massa's der Warangins en Rasamala's tegen het wolkelooze, stralende uitspansel af, als wilden zij den door het vlakke strand geschapen toegang tot het binnenland met een scheidsmuur afsluiten. De heete zonnebrand kon niet doordringen in de dicht dooreengevlochten kruinen dezer zuilenrijen; het wreede witgloeiende licht vond geen toegang in het donker looverlabyrinth dezer woudreuzen; slechts de naar zee toegekeerde, deels kale, deels met woekerend struikgewas bedekte hellingen en spleten lagen open en onbeschermd onder den onbarmhartig stralenden lichtgloed van den sumatra'schen hemel.

De vochtig warme lucht welke zich in het woud opeenhoopt, was als verzadigd van de verschillende plant- en harsachtige uitwasemingen; de drukkende atmosfeer was vervuld van de balsamieke

1) Het specifiek lichtere gewicht van zoet water doet de hiermede gevulde vaten, hoewel geheel ondergedompeld, toch in het zwaardere zeewater drijven.

en bedwelmende geuren der Kenanga, Melatie, Magnolia en andere aromatische bloemen en bloesems, wier aetherische oliën door de verzengende hitte werden uitgezogen en vervluchtigd. Maar geen vroolijk vogelengekweel, noch eenig ander levens-teeken der dierenwereld paart zich aan de weelderige ontwikkeling van het plantenrijk; stil en kwijnend, als in eene doodelijke omarming, sluimert de natuur onder de loodrechte stralen van de equatorzon. Slechts wanneer de bergwind tegen zonsondergang de kruinen aan 't ruischen brengt en de aromatische geuren door de groene gewelven voert; wanneer de schuine stralen van het avondrood de reuzenstammen met een warmen gloed kleuren en de geheimzinnige betoovering van den gouden zonnerook de zuilenrijen doordringt, dan ontwaakt ook alom de dierenwereld; het gansche woud begint te weergalmen bij het duizendstemmig geschreeuw der zich op alle takken wiegende apenkolonies, en de echo's herhalen het schelle gekrijsch der papegaaien en het rustelooze gesnater der boschkraaien.

Maar de binnenste diepten van dit woud had nog geen der toevallige bezoekers betreden; in de verborgen schuilplaatsen der met lianen en bladguirlanden overdekte kloven was nog niemand doorgedrongen.

Het was in de oostmoesson van het jaar 1878.

De militaire operatiën op de westkust van Atjeh hadden de bergachtige kuststreek meer bekend doen worden, doch de liefelijke eenzaamheid van het stille schiereiland was door geen krijgsrumoer verstoord.

Den jongen marineluitenant v.D. was het voorbehouden, het woud van Kaap Rigas van meer nabij te leeren kennen.

Hij had zijne matrozen aan 't strand achtergelaten, waar het vullen der watervaten hen nog eenige uren zoude bezighouden, en was nieuwsgierig langs een der begroeide hellingen naar boven geklauterd. Langzaam en voorzichtig drong hij door onder het dak van golvend gebladerte. Het werd steeds schemerachtiger om hem heen, steeds dichter sloten zich de hoog boven hem ruischende kruinen; het vroolijke gezang zijner matrozen klonk nog slechts gedempt en als uit de verte. Gelijk opwaarts stijgende rookzuilen verhieven zich de rechtlijnige,

hooge reuzenstammen, waaronder een eeuwigdurend plechtig zwijgen scheen te wonen; een harsachtige kruidenreuk vervulde het groene schemerlicht der lange bogengangen, maar geen zonnestraal, geen lichtgefonkel drong door het trillend loover der geheimzinnige gewelven.

De jonge zeeman kon een gevoel van beklemming niet onderdrukken bij de aangrijpende, doodsche stilte dezer woudeenzaamheid en wilde op zijne schreden terugkeeren. Opmerkzaam keek hij in 't rond. De stomme rijen der boomzuilen schenen zich op enkele plaatsen tot een dichten muur samen te dringen, terwijl elders de tallooze kolommen zich tot in het oneindige uitstrekten, maar niets verried hem de richting van waar hij gekomen was; de blik verloor zich in de eentonige verten van dezen reuzentempel. Zou hij verdwaald zijn?

Nadat hij nogmaals aandachtig de diepten van het woud gepeild had, ontdekte zijn scherp oog tusschen twee der verst verwijderde stammen, een nietige lichtstreep: - dat moest de woudzoom zijn.

Verlicht van hart wendde hij zich naar deze richting. De boomrijen werden allengs minder dicht, traden meer en meer terug en plotseling verblindde hem de bliksemende spiegelvlakte van den onafzienbaren oceaan. Hij stond aan den rand van het woudplateau, maar naar het scheen aan den anderen kant van het schiereiland; want van zijn schip en zijne mannen was geen spoor te ontdekken, en beneden hem op het strand lag, te midden eener jonge kokosaanplanting, eene bamboehut, die hij tot nog toe nooit gezien had.

Hij herinnerde zich van een Deen gehoord te hebben, die zich hier ergens aan de kust moest ophouden, een avonturier, die in verdenking stond van met de Atjehers handel te drijven in oorlogscontrabande; - dit moest dus zijne woning zijn. Nieuwsgierig liet hij zich langs de steile helling naar beneden glijden.

Alles bleef eenzaam en stil en nadat hij zich vluchtig overtuigd had, dat zijn revolver in gereedheid was, schreed hij op het kleine gebouw toe.

Eene ruw getimmerde houten palissade, die meer tot omheining van het op het erf kakelende pluimgedierte dan tot beveiliging tegen vijandelijke overvallen strekken kon, omgaf het. Geen menschelijk wezen was te zien; en juist wilde de

officier door de in verroeste hengsels hangende openstaande deur treden, toen deze eensklaps door onzichtbare handen voor zijn neus werd toegesmeten. Een spottend gelach, naar het scheen uit een overmoedigen vrouwenmond komend, weerklonk ter zelfder tijd achter den houten wand. Daarop verscheen de bovenste helft van een voorzichtig over de planken loerend meisjes-gezicht. Onder de verwarde goudblonde lokken schitterde een paar schalks blikkende, groote, donkerblauwe oogen, die den aankomende nieuwsgierig opnamen. De uitslag van dit onderzoek scheen bevredigend te zijn, want het gansche kopje kwam thans met een wip boven de heining te voorschijn en de lachende mond vroeg op welluidenden toon: ‘Wat wilt ge?’

Deze eenvoudige vraag scheen den jongen man in verwarring te brengen.

‘Ik - ik -’ stotterde hij bedremmeld - ‘ik wilde maar naar den weg vragen, den weg naar de zoetwaterbeek.’

De groote oogen wierpen nog een onderzoekenden blik op den voor hen staanden officier, daarop verdween de gestalte en de luitenant hoorde nog slechts de stem zeggen: ‘Blijf daar maar, ik kom buiten en zal haar u wijzen.’

Een oogenblik later knarste de deur in haar hengsels en een jong, slank meisje van ongeveer vijftien jaar trad met vlugge beweging te voorschijn. Eene sneeuwwitte geit, kennelijk de gunstelinge harer meesteres, drong zich terzelfder tijd door de opening en een groot hoen, geheel van dezelfde kleur, gaf, door kakelend op de heining naast haar te vliegen, blijk van ook tot het gevolg te behooren.

De blikken van den jongen man waren als vastgetooverd aan de liefelijke gestalte van het meisje. Haar mat-geel, rooskleurig doorschijnend teint verried indisch bloed; de goudblonde lokken en de donkerblauwe oogen echter wezen op westersche afkomst. Het van verrassing blozende, fijn besneden, ovale gezichtje was geheel met kleine donkere zomersproeten bezaaid, alsof een handvol buskruitkorreltjes daarover heen was gestrooid; ook het blonde haar scheen eene vreemde verscheidenheid van tinten te vertoonen en was boven op het hoofd van eene veel lichtere en bleekere kleur, alsof zich daar de werking der zon het meest had doen gelden.

De gansche verschijning was eene zeldzame en aanminnige vermenging van 't kaukasische en 't maleische ras, en werd door

de jongere officieren van het fort Rigas - voor zooverre deze zich van hare vluchtig door het struikgewas glijdende gestalte eene voorstelling hadden kunnen vormen - ‘de roos’ genoemd.

Hoewel op de manier der sumatra'sche vrouwen slechts in sarong en korte kabaai gehuld, lag er toch in de wijze waarop zij zich in deze anders zoo weinig gracieuse kleeding bewoog, iets opvallend sierlijks, iets eigenaardig individueels, dat geheel onwillekeurig en natuurlijk was en dat aan haar optreden eene verrassende bekoorlijkheid gaf. Een snoer van aaneengeregen, welriekende melatiebloemen omvatte den bruinen, slanken hals; een kort jakje van dunne stof sloot zich eng om de nog ietwat jongensachtige vormen der buste en de als een rokje geplooide sarong was tot meerdere vrijheid van beweging hoog opgeschort, zoodat zij de schoone ronding der enkels en der naakte voeten zichtbaar liet.

Een donkere blos overtoog de wangen van het meisje, toen zij, de blikken van den jongen man volgend, deze omstandigheid bemerkte, en, met eene geschikte greep de om de taille gewikkelde stof ontrollend, deed zij den zoom weer tot op de voeten neervallen.

De luitenant had intusschen zijn tegenwoordigheid van geest herwonnen. In eene houding van eerbiedige bewondering terugtredend, mompelde hij iets van de wonderbaarlijke gelijkenis met: ‘Diana met haar ree,’ zette een hooge borst op en begon ijverig zijn kneveltjes op te krullen, totdat hij zich plotseling bewust werd dat al deze fraaiigheden niet den minsten indruk op het natuurkind maakten. Toch gaf hij zich nog niet verloren. Met eene elegante buiging hare hand vattend vroeg hij op vriendelijk minzamen toon: ‘Hoe heet gij, lief kind?’

Maar het meisje trok dadelijk hare hand terug en zei, half lachend, half pruilend: ‘Ik ben niet uw lief kind, vertoon maar geene kunsten!’ Daarbij schoot echter een zijdelingsche blik onder de lange wimpers naar hem toe; doch toen hare oogen de zijnen ontmoetten, wendde zij zich blozend af.

‘Daarheen gaat de weg, ge kunt hem niet missen’, verzekerde zij, in de richting van het woud wijzend. ‘Het is niet goed voor u om langer hier te blijven, vader kan elk oogenblik terugkomen en hij is er niet op gesteld, vreemden hier in de buurt te zien rondsnuffelen.’

De jonge man nam eene meesterlijk gehuichelde, ootmoedige en hulpelooze houding aan en zei op smeekenden toon:

‘Ge zult toch een armen verdwaalde niet zoo meedoogenloos willen wegjagen? Ik zou den weg zonder vriendelijke hulp nooit terugvinden.’

Overweldigd door den roerenden klank zijner stem, maar nog altijd niet geheel vrij van wantrouwen, vroeg zij met een tweeden zijdelingschen blik:

‘Dus zijt ge werkelijk verdwaald?’

De luitenant verzekerde plechtig dat geene andere beweegredenen hem dwongen de bescherming in te roepen ‘van mejuffer - - mejuffer - -?’

‘Rosa,’ voegde het meisje er aan toe, zichtbaar gevleid en verlegen. Daarop een afgebroken bamboetak van den grond oprapend, schoof zij dezen tusschen haar armen door over den rug om zoodoende borst en armspieren uit te rekken en met dit eenvoudig gebaar de aanwezigheid van groote spierkracht en behendigheid aan te duiden.

Zij keek op om den indruk waar te nemen, welke dit verdedigingsvermogen op den jongen man teweegbracht.

Hij was één en al bewondering en ontzag.

Maar nog niet ten volle gerustgesteld, hernam zij:

‘Wilt ge beloven, mij niet aan te raken als ik met u meega?’

De officier bezwoer het.

‘Ik mag lijden dat je dood neervalt, als je het toch doet!’

De jonge man was bereid op alle denkbare manieren te sterven, voor 't geval hij zijn eed brak.

‘Groed,’ zeide Rosa, ‘wacht dan een oogenblik.’

Zij trad aan een boom en trok eenige malen aan een daarvan afhangend rottantouw, alsof zij eene schel luidde. Terstond daarop liet zich een harmonisch geklep van holle bamboezen vernemen, gelijk dat waarmee men in de rijstvelden de vogels verjaagt. Zich langs de touwen voortplantende deed deze beweging de in het woud opgehangen bamboeklokken het sein achtereenvolgens overnemen, dat weldra als een steeds zwakker wordend kleppen in de verte wegstierf.

‘Wat beduidt dat?’ vroeg de luitenant verwonderd.

‘Ik roep vader,’ antwoordde Rosa, ‘hij moet toch weten dat ik wegga.’

Een oogenblik bleef alles stil in de wijde eenzaamheid; daarop

klonk een dof, brommend gemompel uit de diepten van het bosch.

Het meisje wendde zich plotseling tot den officier met de woorden: ‘Wat ik vader zeggen zal, moogt gij natuurlijk niet logenstraffen.’

Het gemompel was intusschen nader gekomen; het kraken van vertreden takken en bladeren deed zich hooren en eensklaps stond vader in levendigen lijve voor hen.

Ware de jonge man hem midden in de wildernis tegengekomen, zonder hem te kennen, hij zou zeker naar zijn revolver gegrepen hebben, bij eene verschijning, die hem zoo levendig ‘de woeste roovers uit het woud’ uit de sprookjes zijner kindsheid te binnen bracht. Van meer nabij bekeken, bleek de lange gestalte, die voor hem stond, een reeds bejaard man te zijn met grijze baard en haren, maar met een gezicht zoo doorploegd van rimpels, zoo knorrig en ontevreden in zijn bestendigen staat van toornig neusophalen en wenkbrauwen-fronsen, dat men moeite had te gelooven, dat deze zonderlinge grimassen zijne gewone gelaatsuitdrukking vormden. Zijne luchtige, zeer afgedragene, indische kleeding droeg, evenals de schop welke hij in de hand hield, overvloedige sporen zijner laatste bezigheid, die kennelijk uit graafwerk had bestaan; want hij was van onderen tot boven bemodderd en beslikt.

Bij den aanblik van den officier deed hij eene uiterst ongelukkige poging om de schop achter zich te verbergen, welke beweging hij even onbehendig trachtte te herstellen door den schijn aan te nemen alsof hij dit werktuig als een zitplaats of als eene soort veldstoel wilde gebruiken. Hij scheen zich er van bewust te zijn dat al dit mislukt gehaspel grooten afbreuk deed aan den ernst zijner verschijning, en het daarom noodig te oordeelen, het verlies aan moreele waardigheid door meerdere barschheid te vergoeden. Zonder van den luitenant notitie te nemen, snauwde hij zijne dochter de vraag toe: ‘Wat beduidt dat, dat ge mij weer van mijn werk afroept? De duivel mag mij halen als niet elke vijf minuten dat vervloekte geklep begint. Hebt ge dan niets anders te doen dan den godganschelijken dag aan de touwen te trekken?’

De jonge man had veel schik in de lankmoedige onverschilligheid waarmede het meisje den vloed van verwijtingen doorstond en vooral in het koelbloedige geduld dat uit haar stem

sprak toen zij antwoordde: ‘Als ge nu luisteren wilt, vader, zal ik u zeggen dat deze heer aan de hut gekomen is om groenten en klappers[1)] voor zijn matrozen te koopen. Hij weet dat gij al uw tijd aan tuinarbeid besteed,’ - hier zag zij den ouden man veelbeteekenend aan, - maar ik heb hem gezegd, dat ge wel zooveel niet zoudt kunnen missen als hij noodig heeft. Op den terugweg is hij verdwaald, en ge zult er wel niet tegen hebben, dat ik hem den weg wijs naar de zoetwaterbeek, waar zijn matrozen op hem wachten.

‘Natuurlijk, zoo is het altijd,’ jammerde de oude, terwijl hij zijn machteloozen toorn lucht gaf door de schop met een krachtigen stoot vóór zich in den grond te planten, maar nog altijd zonder den officier aan te zien. ‘Wat moeten die heeren toch in 's hemels naam van mij hebben? Wat willen die menschen toch, voor alle duivels! Ik heb met die lui van het fort niets te maken, verd...!’ Doch plotseling ontmoette zijn blik het groote donkere oog zijner dochter dat vast op het zijne rustte. Hij werd verlegen en de stem nam een smeekenden toon aan. ‘Maar zeg nu toch zelf, Rosa, is het dan niet hard voor mij, ouden man, om onophoudelijk opgejaagd, vervolgd en gekweld te worden als een wild dier, en dat door allerlei officieren die ik niet ken, en die allerhande dingen vragen die ik niet weet?’

De omstandigheid dat de jonge man feitelijk eerst de tweede vreemde was die hij in zijne afzondering voor oogen kreeg, leverde voor zijn inconsequenten en achterdochtigen geest volstrekt geen beletsel op, om de overlast zoo breed mogelijk uit te meten en te overdrijven.

‘Dat is allemaal gekheid, vader, niemand valt u lastig,’ antwoordde het meisje met koele bedaardheid en onverstoorbare gelijkmoedigheid. ‘Bovendien, deze heer is niet van het fort, hij behoort op de schepen thuis en wil weer naar zijn matrozen terug.’

Brommend sleepte het gekwelde dier zijn schop tusschen de beenen mee naar een boomstronk, waarop hij zich nederzette. Daarop vischte hij uit zijn ouden stroohoed een geruiten lap op, waarmede hij zijn voorhoofd afveegde, onder welk bedrijf hij ter sluiks eenige bespiedende blikken in de richtin der

1) Kokosnooten.

bloote voetjes wierp. Dit onderzoek scheen hem nieuwen moed te geven om zijne jeremiades voort te zetten, al was het dan ook maar om het laatste woord te houden, welk heilig vaderrecht hij, vooral in tegenwoordigheid eens vreemden, wilde handhaven.

'Zoo is het altijd, ik heb geen uur rust!' hernam hij, zich zelf meer en meer opwindende, 'het staat den ganschen dag niet stil; dàn komen ze om naar die malle meid te kijken, dàn moeten ze papegaaien schieten; dàn zouden ze klappers koopen; dàn willen ze - ja, weet ik wat ze willen - - -!' Hetgeen hij verder te zeggen had werd aan de holte van den ouden stroohoed toevertrouwd, daar hij den ernstigen blik zijner dochter wederom op zich gericht gevoelde.

'Vader,' zeide het meisje, vlak vóór hem staande en met iets metaalachtigs in haar stem, 'vader, hebt ge er wel aan gedacht, wat die heer van *mij* zou moeten denken, als hij die mallepraat van onophoudelijke officiersbezoeken geloofde?'

De oude man scheen een flauw besef te krijgen van het laakbare zijner handeling.

'Maar Rosa,' stamelde hij, zich verlegen in zijn ruigen baard grijpend, 'ik heb u niet willen benadeelen, kind. Maar zeg nu toch zelf - - -'

'Laat maar, vader,' viel Rosa hem grootmoedig in de rede, 'ge hebt het misschien niet zoo kwaad gemeend, ge kunt ook over die dingen niet oordeelen - ge zijt immers een *man*!'

Geheel verslagen, wilde de knorrige oude nog zwak hiertegen protesteeren, maar zijne dochter die zich, op vrouwenmanier, gaarne het hart verlichtte met de persoonlijke toepassing van eene abstrakte stelling, toonde met een lief koozende streek harer vingers door zijne steile haren, dat zij hem vergeven had.

Hoewel de luitenant dat alles zeer grappig vond, nam hem toch zijne belangstelling voor Rosa veel meer in beslag. Zonder den blik van haar af te wenden, gaf hij in de richting van het nog steeds aanhoudende gepruttel de verzekering, dat alle verversching, die men aan het schip kon leveren, hoogst welkom zou zijn en goed betaald zoude worden. Hij deed dit echter niet op den schertsenden, oppervlakkigen toon, dien hij tegenover het meisje aangeslagen had; er lag veeleer iets ernstigs en afdoends in zijne stem, iets dat van bedwongen ongeduld en onderdrukten toorn sprak. Tot nog toe was een blik aan

haar voldoende om hem in toom te houden. Ondertusschen verdiepte zich de knorrige oude man in een krampachtig wrijven van zijn voorhoofd, hetgeen eene buitengewone inspanning van het denkvermogen verried. Het resultaat daarvan was een norsche blik op den officier, waarbij hij zich voor de eerste maal tot deze gehate persoonlijkheid wendde met de vraag: ‘En als ik nu met de oorlogschepen niets te doen wil hebben?’

De jonge man wierp hem een harden, gevoelloozen blik toe en antwoordde kortaf: ‘Dan komt er niets van.’

Het wrijven van het voorhoofd nam waarlijk verbazende verhoudingen aan en bracht een allerzonderlingst effect teweeg, vooral toen de oude in komieke vertwijfeling zijne bemodderde mouwen daartoe gebruikte, waardoor zijn gezicht weldra groote gelijkenis met dat van een half afgewasschen tooneelmoor verkreeg. Hoe weinig hij er ook op gesteld was om met de oorlogschepen in aanraking te komen, even ongaarne liet hij zich de gelegenheid ontglippen om een zoet winstje van zijn kleinen voorraad te maken. In dit treurige dilemma besloot hij eene poging te doen om den koop direct met den officier af te sluiten, maar ook hierbij trad hem zijne oude achterdocht in den weg en kwelde hem de verontrustende twijfel of de luitenant daartoe wel de noodige middelen zoude bezitten.

Met een gezicht zwarter en gerimpelder dan ooit, keek hij den jongen man wanhopig aan. ‘Natuurlijk,’ zeide hij met een diepen zucht, ‘natuurlijk hebt ge geen geld. Natuurlijk hebt ge uw portemonnaie met goudstukken aan den betaalmeester van 't schip gegeven om ze voor u te bewaren. Natuurlijk,’ voegde hij er aan toe, toen de luitenant in zijn zak tastte, ‘hebt ge slechts een bankbillet van vijfhonderd gulden van de Java-bank bij u waarop ik nog teruggeven moet. Maar ik kan geene klappers missen en daarmee basta!’

‘Wel zeker, dat is afgedaan,’ zeide de luitenant, verheugd dat de handel zoo afliep. ‘Maar nu wil ik u niet langer in uwe bezigheden storen en als uw dochter mij den kortsten weg naar de zoetwaterbeek wil wijzen zal mij dit zeer aangenaam zijn. Zonder hulp zoude ik allicht verdwalen en dus spoedig weer hier terug zijn.’

Dit onaangename vooruitzicht ontlokte den oude eene schie-

lijke toestemming, welke hij echter meende te moeten doen vergezeld gaan van eenige knorrige opmerkingen aan het adres zijner dochter. ‘De hoenders en het huishouden verloopen toch, natuurlijk, wat komt dat er op aan; laat den boel maar waaien!’ Andere tegenwerpingen of bezwaren kwamen in zijn egoïstisch kouden geest niet op. Het zoude moeielijk geweest zijn te zeggen, of er bij de groote inconsequentie en ontoerekenbaarheid die hem steeds beheerschte, in de verborgenste diepten van zijn hart nog eenig gevoel van vaderlijke teederheid of trots, eenig besef van verantwoordelijkheid kon sluimeren - doch zeker is het dat, al waren er nog zulke snaren in zijn gemoed, hunne trilling te zwak bleek om als eene roering of een verwijt in zijne ziel te weerklinken, te zwak om hem de waarde en het gewicht te doen beseffen van den schat, dien het zijne plicht was te bewaken.

Met nog een paar achterdochtige blikken op den officier, wierp de oude pruttelaar zijne schop over den schouder en stommelde brommend weg.

Nauwelijks was hij vertrokken of de geit en het hoen, die bij zijne verschijning instinctmatig een toevluchtsoord in het struikgewas gezocht hadden, kwamen weer te voorschijn en begroetten haar meesteresse met de meest ondubbelzinnige vreugdeblijken. Ook deze kon een gevoel van verruiming niet onderdrukken. Het waas van weemoed, dat het onderhoud met haren vader op haar wezen had achtergelaten, trok weg als een nevel en de vroegere vroolijkheid schemerde er reeds weer doorheen toen zij, half schertsend, half ernstig, voor den jongen man neeg, als om te kennen te geven dat zij voor den tocht gereed was. De luitenant antwoordde met een hoffelijke buiging, waarop men zich in beweging stelde: Rosa, met haar stokje als een geweer over den schouder, voorop.

Zwijgend schreed zij over den oneffen bodem, rechtop en slank als een Juno, en zonder dien zweem van kreupelheid in haar gang, welke men gewoonlijk opmerkt bij personen die niet gewend zijn blootsvoets te gaan. Inderdaad was het nog kort geleden dat zij, als eene hoog opgeschotene wilde meid, zonder schoenen of kousen aan de voeten, van de prauw op het strand was gewipt, dat haar vader voor zijne handels-operatiën had uitgekozen en welks eenzame wouden te welkom waren voor haar wilde gewoonten, dan dat zij

zich daarin niet spoedig op haar gemak zoude gevoelen.

Zonder zijne bewondering onder woorden te durven brengen, volgde haar de officier; blatend huppelde de geit hare meesteres achterna en ook het hoen sloot zich kakelend in een kort kippedrafje bij het gezelschap aan, dat op deze wijze alras op eene geregelde processie begon te gelijken.

Het pad voerde door eene woudkloof. De met mos bedekte, eeuwenoude acaciën en tamarindeboomen stonden als in ganze-marsch langs den rand van den hollen weg en hun diep neerhangende takken deden een welriekenden bloesemregen op de zeldzame groep nederdalen. Eene uit haar sluimering opgeschrikte Kidang[1)] bleef roerloos van verbazing en met een kloppend hart tusschen de hooge varens staan toen de optocht voorbijkwam; apen en eekhorentjes haastten zich eene goede kijkplaats in de hoogste takken op te zoeken, en de papegaaien ontvouwden hunne veelkleurige vleugels om hun als koeriers vooruit te ijlen. Het gansche woud scheen zich over de verschijning van de roos te verblijden.

‘Hoe heet toch uw vader?’ vroeg de jonge man, terwijl hij poogde zijne geleidster op het smalle, nauw merkbare pad ter zijde te komen.

‘Koldsen’, antwoordde zij kort en onverschillig.

Na eenige oogenblikken nam de officier andermaal het woord, met de vraag:

‘En hij is - tuinman, nietwaar?’

Zij knikte toestemmend.

‘En gij beiden woont daar in die hut, geheel alleen?’

Zij knikte weer.

‘Zonder door vijandelijke benden verontrust te worden?’

Het meisje keek hem met hare groote oogen verwonderd aan. ‘Voor ons zijn het geen vijanden,’ antwoordde zij. ‘Niemand hunner heeft ons ooit overlast aangedaan.’

Bij de eerstvolgende verbreeding van het pad was de luitenant andermaal aan hare zijde en vroeg op vertrouwelijken toon

‘Zeg, Rosa, waarom moest ik uw vader als menagemeester voorgesteld worden?’

‘Hij zou mij anders niet geloofd hebben,’ zeide het meisje koel. ‘Menschen zooals wij verdwalen niet!’

1) Kleine indische ree.

De jonge man zweeg verlegen.

Na eene pauze vatte hij nieuwen moed en vroeg:

‘Waar liggen toch die tuinen, waar uw vader in werkt?’

Het meisje keek hem een oogenblik zoo strak aan, dat hij berouw gevoelde over zijne vraag. Daarop beschreef zij met een zwaai van haar stokje een grooten boog langs den horizon en zeide achteloos: ‘Daar!’

‘Zoo, zoo, daar!’ antwoordde de luitenant zeer ernstig en bevredigd, alsof hem de ligging nu zeer goed bekend was.

‘Vader heeft er tegen dat ik over die dingen spreek,’ zeide Rosa, zich tot de boomen wendend, ‘maar hij verdient z'n geld toch op eene eerlijke manier.’

‘Zijt ge er wel van overtuigd dat hij niets doet dat verboden is, - dat hem in groot gevaar brengen kan?’ hernam de jonge man met plotselinge warmte.

Het meisje stond stil. Er lag iets als angst en wantrouwen in hare stem, toen zij zeide: ‘Gij meent vanwege de oorlogschepen? Ik heb er zoo iets van gehoord. En gij zelf zijt ook een van die - - van die - -’ Doch toen haar bezorgde blik de trouwhartige oogen en het vriendelijk open gelaat van haar begeleider ontmoette, voegde zij er vol vertrouwen aan toe: ‘Maar gij zoudt zeker goed zijn voor vader, als gij met hem te doen kreegt, nietwaar?’ Zij zag hem daarbij zoo smeekend, met zulk een vochtig schemerenden blik aan, dat het den jongen officier zonderling te moede werd.

‘Dat wil ik u gaarne beloven,’ verzekerde hij met een ijver en een gevoel, dat hij er zelf van schrikte. Hij had haar in zijne oprechte deelneming de hand gereikt. Zij nam die echter niet aan, doch gluurde er steelsgewijze naar, zooals een paard zou doen dat op het punt staat van schichtig te worden - en haastte zich verder.

Het voetpad dat beiden thans zwijgend volgden, leidde langs de berghelling om het plateau heen en was op enkele plaatsen dermate onder woekerend struikgewas en lianen verborgen, dat geen oningewijde het ooit gevonden zou hebben.

‘Zijn buiten u nog andere personen met dezen weg bekend?’ vroeg de luitenant na eene lange pauze.

‘O ja,’ antwoordde Rosa, ‘ik ben er reeds met den kommandant langs gegaan.’

‘Welke kommandant?’

‘De kommandant van het fort Rigas, daar ginder in de baai.’

‘Wat kwam *die* hier zoeken?’ vroeg de officier verwonderd.

‘Mij,’ zeide Rosa schuchter.

‘U?’

‘Ja.’

‘Maar die *is* immers getrouwd?’ klonk de half geërgerde, half verbaasde uitroep, die den jongen man ontviel.

‘Juist daarom!’ hervatte het meisje, naar den luitenant omziende met een blik die een pikante afspiegeling van duizenden schalksche gedachten scheen te zijn, en liet er daarna als geruststellend op volgen: ‘Zijne jonge vrouw wil mij opvoeden - wil mij beschaven! - Ik moet eene voorname groote dame worden!’ voegde zij er met schelmachtige pret aan toe, terwijl zij met een grappig gebaar haar rokje samenvatte, alsof het eene langen sleep had, en zij met een trotsch wiegen harer slanke gestalte eenige deftige passen en buigingen volvoerde.

Deze bewegingen harer meesteres schenen door de geit als eene uitnoodiging ten dans opgevat te worden. Vroolijk blatend deed zij op geitenmanier eenige stijve sprongen, in welk vreug-debetoon het meisje al dadelijk aanleiding vond om het dier bij de voorpooten te vatten en er een rondedans mee uit te voeren, eene voorstelling die, even als in een ballet, eindigde met een slottableau, waarin Rosa het dier juichend omarmde.

Nadat de luitenant zich van zijn plicht als opgetogen publiek naar behooren had gekweten en in zijn dankbaren ijver zelfs voor de geit eene sierlijke buiging gemaakt had, waagde hij het te vragen naar de redenen die het meisje konden verhinderd hebben, het voorstel van den fortkommandant aan te nemen. ‘Gij hadt toch bij zijne vrouw een veel beter en voegzamer onderkomen gevonden dan in de eenzame hut,’ meende hij.

‘Vader wil er niets van weten,’ antwoordde Rosa, nog hijgend van inspanning, terwijl zij met een hoog rood gelaat haar in verwarring geraakte weelderige lokken gladstreek en van achteren in een knoop vereenigde. En met den kam tusschen de tanden voegde zij er aan toe: ‘Bovendien, wie zou dan voor de huishouding zorgen?’

Deze laatste tegenwerping deed het gesprek verstommen. Zwijgend werd de tocht voortgezet; in gedachten verdiept volgde de jonge man zijne geleidster.

Plotseling stonden zij voor een klein ravijn, waarover dichte

struiken een dak van bladeren vlochten en uit welker schaduwrijke diepte het plassen en murmelen van eene bergbeek naar boven drong. - ‘Zie hier,’ zeide Rosa, op een steil afgaand pad wijzend, dat zich kronkelend in het struikgewas verloor, ‘daarlangs gaat uw weg, ge hebt slechts de beek te volgen om weer bij uwe mannen te komen.’ - Tegelijkertijd lieten zich uit de verte eenige onsamenhangende tonen vernemen, enkele verwarde klanken van zingen en lachen, die eene eentonige bezigheid schenen te begeleiden. De verre stemmen maakten de eenzaamheid der streek recht voelbaar, zonder echter aan melancholieke verlatenheid te doen denken. Misschien waren het de meest alledaagsche, onbeduidendste gesprekken waarmede men zich daar onderhield; maar in deze wijde eenzaamheid klonken zij welluidend en schoon. Toen de luitenant de plek, van waar de stemmen kwamen, in het oog trachtte te krijgen, blonk hem door de openingen van het struikgewas reeds de glinsterende watervlakte tegen, een klein stukje helder verlicht vergezicht, in het midden waarvan zich de kleine silhouette van het verre schip afteekende. De jonge man kon een zucht niet onderdrukken bij de gedachte dat de interessante wandeling nu ten einde was.

‘Ge zult toch niet zoo, in één adem, weer willen terugkeeren?’ zeide hij, zich tot zijne gezellin wendend, op smeekenden toon. ‘Mijne manschappen hebben nog lang werk en er is nog veel dat ik zoo gaarne van u zou willen weten.’

‘Ik ben volstrekt niet vermoeid,’ verzekerde Rosa, eenige steentjes oprapende en in de beek werpende. Daarop liet zij een aandachtigen blik over haar omgeving en de diepten van het struikgewas gaan, waar enkele verdwaalde zonnestralen trillende lichtspelingen te voorschijn riepen.

Na deze half droomerige onderzoekingen zette zij zich op een der verspreid liggende, gevallen woudreuzen neder, en deed eenige krampachtige pogingen om al trekkend en rekkend aan haar kleedje, het intieme verkeer te herstellen; dat er in vroeger jaren tusschen den zoom daarvan en haar voeten bestaan had. Daarop wees zij elk harer tochtgenooten met kinderlijke onbevangenheid zijne plaats op den ouden stam aan.

De namiddagzon straalde nog steeds met verblindenden gloed over de berghellingen en het strand daarbuiten; doch hier vermochten slechts enkele gouden lichtpijlen door het bladgewemel

der hooge kruinen te dringen, zoodat het bekoorlijke rustplekje in trillende looverschaduwen gehuld bleef.

Het was doodstil in het woud; alleen het verre, doffe ruischen der zee en eenige door den wind afgereten klanken van het matrozengezang bereikten dit eenzaam oord, om nu en dan een zwakke echo te wekken en de zwijgende zuilenrijen met zeldzame geluiden te vervullen. Bewegingloos hingen de lange bloesemtrossen der orchideën in het gouden schemerlicht en ademden bedwelmende geuren uit; geen windzuchtje drong door het dichte loofgewelf; geen vallend blad ritselde in de droomerig zachte atmosfeer; slechts het weemoedig klagend suizen der altijd ruischende Tjimara's, gleed als een fluisterend koozen door de groene eenzaamheid.

Het was voor beiden een liefelijk oogenblik. Rosa, het eenvoudige natuurkind, dat de heerschappij van het mannelijk geslacht slechts van de ruwe, physieke zijde had leeren kennen, dat niet op zachtere invloeden was voorbereid, had zich nog geene voorstelling kunnen vormen van een ander soort van mannelijk overwicht, gegrond op andere eigenschappen dan die welke haar in haar dagelijkschen omgang voor oogen kwamen. Al had ook haar fijn vrouwelijk instinkt haar reeds doen begrijpen, dat er nog eene andere wereld van denken en gevoelen moest bestaan dan die waarin zij leefde, zoo was toch die wereld, tot dusverre, weinig meer dan een nevelachtig droombeeld voor haar geweest. En nu de eerste indruk daarvan, zoo nieuw en vreemd, maar toch zoo zacht en schoon in hare ziel doordrong, en de teere bloem van haar hart deed ontluiken, nu ontsloot zich plotseling, als in eene heerlijke openbaring, zulk een verschiet van ongekende zaligheid en hemelsche vreugde, dat zij begon te beven van aandoening en geluk. Met eene onbeschrijfelijke gewaarwording gevoelde zij zich willoos onderworpen aan de zoete bekoring, aan den wonderbaarlijken invloed die er uitging van de slanke, elegante gestalte aan hare zijde, een invloed die, hoewel haar geheel beheerschend, zich toch met zooveel deelnemende zachtheid en liefderijke toegevendheid deed gelden, als zij tot nog toe nimmer had gekend.

En toen zij ontwaarde dat de fijne kiesche vorm, waarin zich deze invloed openbaarde, tevens eene, haar in hare eigene oogen verheffende, eerbiedige hulde inhield, toen ontwaakte meer en meer het gevoel van rijpende jonkvrouwelijkheid en met neergeslagen

blik en zacht blozende wangen luisterde zij ontroerd en gelukkig naar zijne woorden. Het kleine handje, dat hem aanvankelijk krachtig had afgeweerd, werd zwak; het grillige en wonderlijke van het meisje smolt weg onder den invloed en de aanraking van zijn persoon, zoodra hij, haar ernstig in de oogen ziende en met hare hand in de zijne, van zijne bezorgdheid voor haar tegenwoordig leven en hare toekomst sprak. Een gevoel van veiligheid en vertrouwen doorstroomde haar verlaten en naar bescherming hakend eenzaam hart, en na verloop van een uur was de jonge officier in al haar geheimen en al hare zorgen ingewijd. Met korte woorden vertelde zij hem, dat ze reeds als klein kind haar vader op zijn zwerftochten door den archipel gevolgd was; dat ze altijd en overal aan zich zelve was overgelaten geweest, maar tot nog toe over dit alles nooit zoo recht nagedacht had. Hare moeder, eene javaansche, was reeds lang geleden gestorven - zij had haar nooit gekend - en haar broeder was op zijn dertiende jaar weggeloopen om op zee te gaan. Zij verwachtte met zekerheid hem nog eens terug te zien en hield er zich van overtuigd dat hij op een goeden dag plotseling aan de hut zou komen om haar en vader te verrassen. Ook had zij reeds vele menschen naar dien broeder ondervraagd, vooral zeelieden, en was altijd blij geweest als zij dezen van dienst kon zijn met het weinige waarover zij te beschikken had - eenige groenten en vruchten - in de hoop dat een hunner haren broeder eens mocht ontmoeten, en dan goed voor hem zijn zou om harentwille...

Zij had gesproken met zachte stem en neergeslagen oogen, alsof zij zich tot de handen richtte, die de hare omsloten hielden. Omgeven en vereenzelvigd met de geuren van melatie en tuberozen, was zij voor de opgewonden fantasie van den jongen man de verpersoonlijking van de bedwelmend riekende, zeldzame bloemen uit de stille, nog niet ontwijde wouden van haar geboortegrond. Met de handen in elkander zaten zij nevens elkaar, leunend tegen eenen elastischen tak, die hen half steunde en half omsloten hield.

Het gesprek was langzamerhand in een vertrouwelijk fluisteren overgegaan. De zon had beider schaduwgestalten op den dwarsliggenden stam geschilderd en begon ongemerkt onder te gaan. Het borrelen en murmelen van de beek, gepaard aan hun gedempt koozen, klonk als één enkele zachte toon, en

toen ze eindelijk zwegen, keuvelde het plassende water onophoudelijk verder, als met een zacht lachen, als met duidelijk uitgesproken woorden. Zoo stil waren die beiden, dat men had kunnen gelooven, dat zij een deel uitmaakten van het eenzaam zwijgend woud, van de langzaam wassende schemering en de vredige kalmte die hen omringde. Door de stilte verleid, waagde zich een eekhoorntje dicht in hunne nabijheid en zette zich, de fluweelweeke voorpootjes hoog in de lucht, op zijne achterbeenen, om hen met zijne groote oogen nieuwsgierig aan te staren.

Plotseling, als uit een zoeten droom ontwakend, rees de jonge man op. Een van het strand komend langgerekt fluitsignaal was tot in hunne eenzaamheid doorgedrongen. ‘Ik moet weg,’ zeide hij, ‘mijne matrozen zijn klaar.’

Hij vatte de handen van het meisje. ‘God behoede u, Rosa, spoedig zult ge van mij hooren.’ Hij trok het bruine gezichtje dichter naar zich toe, aanvankelijk verweerde zij zich uit alle macht, doch eindelijk sloot zij de oogen en rustte een oogenblik lang, blozend en sidderend, aan zijne borst, zoodat hij de bloemengeur harer gansche gestalte, harer vochtige wangen en lippen, tegelijk met haar adem inzoog. En toen zij zijn kus zacht beantwoordde, straalde zij daarbij zulk een eigenaardigen, hartstochtelijken gloed uit, dat het hem zonderling doortrilde en hij nog altijd verwonderd en bewegingloos op dezelfde plek stond, toen zij met hare kleine kudde reeds lang verdwenen was.

Een paar eentonige maanden van droogte en heeten zonnebrand gleden over de kust heen. Dag aan dag straalde het vlammend gesternte uit den onveranderlijk staalblauwen hemel op de smachtende aarde neder; dag aan dag steeg de felle hitte als een trillende luchtzee tegen de berghellingen op, legde zich op boom en struik, verdorde gras en bladeren en deed in kloven en spleten de aarde afbrokkelen. Ook na zonsondergang bleef de van broeiende warmte verzadigde atmosfeer over land en zee hangen en het zwakke zeewindje, dat zich door een nauw hoorbaar ritselen in de strandpalmen aankondigde, was niet in staat de kwijnende natuur eenige koelte toe te wuiven. Tot diep in den nacht was de invloed van den gloeienden tropendag merkbaar aan het heete zand en de traag daar overheen klotsende warme golven.

Hoe weinig deze staat van zaken ook geschikt mocht zijn om een knorrig humeur te verbeteren, hoe weinig bevorderlijk de langdurige droogte ook voor tuinarbeid was - het was nochtans een feit dat juist in deze dagen de oude Koldsen zich, ijveriger dan ooit te voren, met zijn klapper- en groentetuin bezig hield. En deze omstandigheid alleen reeds toonde voldoende aan, dat er eene opmerkelijke verandering met hem had plaats gegrepen.

Zich buigende voor den sterken wil en de energie van het hoofdje dat voor hem moest denken en handelen, maar mokkend en brommend als een kind dat men een speeltuig ontneemt, had hij het gevaarlijk smokkelbedrijf moeten laten varen. Rosa wist haar wil door te zetten zonder hare stem te verheffen of ook maar hare oogen op te slaan, en toch was zij in zulke oogenblikken het meest met zich zelf verlegen. Ook dezen keer had het haar verward en onthutst, het was haar zwaar gevallen den ouden man zoo te moeten beheerschen; zij schaamde zich over de behaalde zege en had dan ook al het mogelijke gedaan, om door liefderijke voorkomendheid den indruk van haar optreden weer uit te wisschen. Bevrijd van de angstige zorg en kommer die haar gekweld hadden, sedert zij het misdadige van haars vaders doen had begrepen, was zij hem in de volheid van haar hart dankbaar voor zijne onderwerping. Zij bewees hem allerlei oplettendheden en wijdde hem zelfs het grootste gedeelte van haren tijd, door hem in zijne aanplantingen op te zoeken, en daar met in de verte dwalenden blik geduldig te luisteren naar zijne toornige uitvallen tegen alles wat buiten zijn gezichtskring lag. Ook zijne galachtige ontboezemingen over ‘die lui van de schepen’, die hem in eene eerlijke broodwinning hadden gestoord, hoorde zij aan met dat stille gevoel van verruiming, dat het laatste rommelen van een voorbijgetrokken onweer bij ons opwekt. Al spoedig echter moest zij ontwaren, dat de schuwheid en wantrouwendheid van het oude handwerk hem waren bijgebleven, dat er iets moest zijn hetwelk zijne onberedeneerde achterdocht nieuw voedsel had gegeven en eindelijk, dat zij zelve het was, die zijne grillige gedachten en vermoedens bezighield. Hij begon haar met eene angstige waakzaamheid te vervolgen, kwam dikwijls op ongewone uren van zijn werk t'huis, en talmde des morgens opzettelijk bij het weggaan. Onrustig sloop hij haar overal na

en verraste haar dikwijls bij haar huishoudelijke bezigheden met zulke handtastelijk onware verontschuldigingen, en eene zoo duidelijk bestudeerde onbevangenheid, dat zij niet anders doen kon dan verlegen om hem worden. Hij nam de gewoonte aan van des nachts in huis rond te waren en uren lang als een schildwacht voor haar kamer op en neer te loopen, bij welke gelegenheden hij meer dan eens door den slaap overvallen, en door de vroeg opstaande Rosa op den drempel van haar kamer gevonden werd.

Hoe veel of hoe weinig zij hem medegedeeld had van haar verhouding tot den jongen officier valt moeielijk te zeggen, maar een geheim had zij er niet van gemaakt; zonder juist mededeelzaam te zijn, was zij altijd openhartig tegenover hem geweest. Als zij al iets voor hem verborg, konden dit slechts de persoonlijke aangelegenheden van den jongen man zijn, en daarvan wist zij zelf nog niets.

Een dag rondloopens in zijne woning onder een ironisch gemompel, doorspekt met ‘ha's’ en ‘zoo's’ en uitroepen als: ‘Natuurlijk, ik heb het wel gesnapt!’ had den ouden Koldsen eindelijk de overtuiging verschaft, dat er ‘iets was’ tusschen die beiden.

Deze ontdekking en de aankomst van brieven en pakjes aan Rosa's adres (hetgeen trouwens niets nieuws meer was) deed plotseling een nevelachtig begrip bij hem oprijzen dat hij in zijne vaderlijke plichten te kort geschoten was. De eerste werking dezer gewaarwording op een zwak karakter als het zijne moest zich noodzakelijk openbaren in eene grillige krakeelzucht tegenover de oorzaak daarvan. Hij hield lange, droevige alleenspraken over het gebrek aan verdiensten, wanneer men slangen en spionnen in eigen boezem moest koesteren; over den slechten gang van zaken wanneer men daarbij door allerlei officieren en indringers bespied werd; en over de vreeselijke slechtheid van geheimzinnige handelingen, die men voor een ouden vader met grijze haren verborgen hield. Wel is waar was een blik uit Rosa's donkere oogen meestal voldoende om dezen monoloogen een vroegtijdig en roemloos einde te bereiden, maar zij waren daarom niet minder onaangenaam. De algeheele onverschilligheid, die hij eenigen tijd daarna voorwendde voor alle zaken welke zijne dochter of het huishouden betroffen, ontsproot uit deze zelfde ingebeelde grieven. ‘Wat

hebt ge mij ouden man nog te vragen?' zeide hij, toen Rosa hem wilde raadplegen over den aanmaak en het verbruik van klapperolie, 'het is immers natuurlijk dat een jong meisje haar raadgevers zelf kiest.' Ook de inkoop van levensmiddelen op de Atjehsche passar bij het fort, gaf aanleiding tot gelijkluidende ontboezemingen. 'Als ge niet reeds met iemand in briefwisseling stond over die zaken, dan zoudt ge immers den kommandant van het fort kunnen vragen, maar mij ouden man behoeft ge daarmee niet lastig te vallen.' Was Rosa in eene onderhandeling met den rijstchinees verdiept, zoo verwijderde hij zich met veel vertoon van smartelijke berusting, terwijl hij de hoop uitte, dat hem zijne indiscreete tegenwoordigheid niet kwalijk genomen mocht worden, aangezien het verre van hem was andermans geheimen te willen afluisteren.

Eenigen tijd later scheen hij berouw te gevoelen over zijne handelwijze, en begon hij zich uit te sloven om alles op de onhandigste manier weer goed te maken. Hij bracht Rosa belachelijke, onbruikbare geschenken en overhandigde deze met een zenuwachtigen angst, dien hij, erg onbeholpen, achter vaderlijke grootmoedigheid trachtte te verbergen. 'Daar heb ik zoo toevallig een koopje gedaan bij den arabier op de passar, iets dat nog al liefhebbers vond, maar dat ik dacht, dat gij ook wel zoudt kunnen gebruiken,' sprak hij losweg en wendde zich daarop af om van ter zijde waar te nemen hoe haar een paar rood marokijnen muilen bevielen, die twee of drie nummers te groot waren, of welken indruk een wollen fez met grooten kwast op haar maakte, een hoofddeksel dat alleen voor mannen bestemd is. Hij zoude haar zelfs eene Rabab[1)] geschonken hebben, als hem niet het verrassende bericht weerhouden had, dat ze daarop niet spelen kon.

De mededeeling van Rosa dat er ijverig onderzoek gedaan werd naar zijn vermisten zoon, had aanvankelijk weinig belangstelling bij hem opgewekt; in den laatsten tijd echter en in zijn verlangen om een passend gezelschap voor het meisje te vinden, had hij deze zaak als eene ontwijfelbare lotsbeschikking beschouwd, als iets dat van zelf sprak.

'Natuurlijk moest hij vandaag of morgen terugkomen,' sprak hij, 'dat heb ik altijd wel gezegd. Ik gun het u van

1) Indische, tweesnarige guitaar, die met een strijkstok bespeeld wordt.

harte, mijn kind; al was het alleen maar, dat ge u dan niet meer met allerlei officieren behoeft af te geven, zooals een meisje van uwe jaren natuurlijk gaarne doet. En dat behoeft dan niet meer, als ge uw eigen vleesch en bloed bij u hebt, als uw eigen broeder hier is om u pakjes met doekjes en strikjes te koopen. En, Heere! hoe pleizierig,' zeide Koldsen, terwijl hij zich in de handen wreef, 'gij kunt elkander dan immers zoo vele brieven schrijven als ge maar wilt!'

Deze herfstachtige bloesems van vaderlijke liefde kwamen echter te laat om veel indruk te maken op het meisje, dat door zijne onverschilligheid en zelfzucht zoo vroeg onafhankelijk geworden was. Mogelijk ook dat het ongestadige en grillige van zijn karakter, en de noodzakelijkheid om op elke plotselinge verandering voorbereid te zijn, haar belette om zich al dadelijk in de wolken te gevoelen.

Het baarde haar dan ook niet de minste verwondering toen zij een paar dagen later, bij de ontvangst van een nieuw pakje over de post, de oude klaagliederen weer hoorde uitbarsten.

'Alweer geheimen!' jammerde vader Koldsen, terwijl hij haar van ter zijde gadesloeg. 'Geheimen, natuurlijk! Duistere daden die de oude man niet mag zien! Slechte handelingen die mijn eigen vleesch en bloed begaat!' Rosa gaf hem geen antwoord, maar sloot zich met haar schat in haar kamertje op, en bleef daar wachten totdat het wegstervende gebrom haar zeide, dat de diepgekrenkte oude zich naar zijn werk begeven had.

Eenige oogenblikken later trad ook zij buiten de hut, het pakje als een valies op den rug gesnoerd. Den weg naar het voorgebergte inslaande, verliet zij ras het begane pad om, met het zekere instinct dat anders slechts de dieren eigen is, recht toe, recht aan, dwars door het woud te loopen. Tegen de steilten opklauterende, met de vlugheid van een eekhoorntje, en bergaf als een vogel van den eenen tak op den anderen fladderende, was zij in veel korteren tijd dan zij vroeger als geleidster van den verdwaalden officier had noodig gehad, op de plek aangekomen waar zij van elkander gescheiden waren. Met schuwe blikken en met van herinnering blozende wangen, keek zij naar alle zijden rond, - niets stoorde de eenzaamheid van het stille woud. Daarop sloop zij door de struiken naar de plek waar zich de bergbeek

tot eene kom verbreedde en liet zich voorzichtig langs de helling naar beneden glijden. Nadat zij daar eene rotsspleet van de haar bedekkende boomschors had bevrijd, en eenige zorgvuldig opgevouwen stoffen uit de opening had gehaald, viel het niet meer te betwijfelen, of dit was haar natuurlijke kleedkamer. Hier opende zij ook het meegebrachte pakje; het bevatte eene fraaie, met gouddraad doorweven, javaansche sarong en een fijne geelzijden shawl van europeesch fabrikaat. Eenige oogenblikken lang bleef zij verzonken in de beschouwing harer schatten, daarop koos zij uit den voorraad eenige stoffen uit en legde deze, benevens een stuk welriekende zeep, aan den rand van het water neder. Nog ééns sloop zij naar boven, om te zien of zij niet bespied werd. Zich overtuigd hebbende van de volstrekte eenzaamheid harer omgeving en dat ook het strand beneden aan de waterhaalplaats stil en verlaten was, keerde zij naar hare badplaats terug en begon zich uit te kleeden. Een licht windzuchtje verhief zich en streek fluisterend door het loover. Het was alsof het briesje de Nymphen en Najaden wekte, die elkander de handen reikten tot een zwevenden kring, kleurige lichten en trillende schaduwen op haar werpend, lichten en schaduwen die afwisselend de vormen van takken en van verwarde bladermassa's aannamen, en die haar in een kuisch schemerlicht hulden. In dit geheiligde oord hoorde men niets dan den melodieuzen klank van haar lach en het plassen van het water, zag men niets dan een, tusschen de looverschaduwen doorschemerenden, ronden arm en de blanke, scherpe omtrekken van een kinderlijken boezem.

Daarbuiten op het strand en op de wijde watervlakte heerschte nog steeds het verblindende licht, de uit een wolkenloozen hemel stralende groote middagschittering, die door den bewegingloozen zeespiegel werd teruggekaatst in de ruimte. Aan den horizon was geene afscheiding tusschen lucht en water meer zichtbaar, oceaan en hemel schenen samengesmolten te zijn in ééne onmetelijke lichtflikkering, te midden waarvan zich de omtrekken van den verren blokkadekruiser afteekenden. Schijnbaar onbewegelijk en met slap neerhangende zeilen, dobberde het vaartuig langzaam op en neer in den grooten lichtgloed die over de oneindige spiegelvlakte uitgegoten lag. Geen leven of bedrijvigheid was op het stille schip waar te nemen; alleen met het gewapende oog zou men op het achterdek eene eenzame ge-

stalte ondekt hebben, die door een langen scheepskijker naar het voorgebergte tuurde.

De vele kijkers die reeds van uit zee op het bergachtige schiereiland waren gericht geweest, hadden nooit iets anders te aanschouwen gekregen dan den onveranderlijken, eeuwig groenen woudzoom en de deels kale, deels met enkele boomen en struiken bedekte helling, waarvan bijna elke plant en elke steen aan de zeelieden bekend was. Ook thans, op dit heete middaguur, nu er als gewoonlijk het diepste zwijgen heerschte onder de zonnetenten van het verre schip, was het moeielijk aan te nemen dat de zoo dikwijls geziene eentonige kuststreek nog eenige belangstelling kon opwekken, en toch bleef die onbewegelijke gestalte altijddoor naar een vaste plek van de groene woudhelling turen.

Van uit het woud zelf was van deze gedaante, op zulken afstand, niets te ontdekken. Daar was het weer stil geworden, en lispelde alleen nog de wind in de boomtoppen en palmkronen; de heldere lach van het meisje en het plassen van het water waren verstomd. Doch slechts korten tijd duurde het zwijgen in de groene gewelven. Een geritsel van voorzichtig uit elkander geschoven takken deed zich hooren en eene vrouwelijke gestalte van buitengewone lieftalligheid trad aan den rand van het plateau, om hoogstwaarschijnlijk op hetzelfde oogenblik ook in het veld van den verren kijker zichtbaar te worden. Het was wel nog Rosa, maar dank zij de engsluitende kleeding, eene veel grootere Rosa. De zomersproetjes waren ook nog aanwezig, doch juist hun donkere gloed, in vereeniging met de behendig uitgekozen geelkleurige kleedingstoffen, verleende eene zeldzame bekoorlijkheid aan het bruine pikante gezichtje, zoodat de gansche verschijning de verpersoonlijking van bedwelmende geuren en zuidelijke bloemenpracht scheen te zijn.

Na een langen blik op het oorlogschip geworpen te hebben, waarbij hare vingertoppen, als tot het afzenden van kushandjes, eenige langzame en weinig opvallende bewegingen naar de lippen volvoerden, keerde zij naar den woudzoom terug. Daarop begon zij met deftige schreden voor een boom op en neer te loopen. Op den eersten blik was aan den boom niets bijzonders te bemerken, eerst bij nadere bezichtiging zou men ontdekt hebben, dat tusschen de onderste takken een groote vensterruit vast-

geklemd zat. Het glas was zoo vernuftig ten opzichte van den donkeren achtergrond aangebracht, dat het tot een geheimzinnigen spiegel werd, die niet alleen de langzaam voorbijschrijdende gestalte van het meisje terugkaatste, maar ook het schitterende goud en groen van de berghelling, benevens de lijnen en toppen van het in de verte blauwende kustgebergte.

Het valt moeielijk te zeggen of Rosa's kostuum een meesterstuk van toilet was, of dat de gever daarvan, de jonge marineofficier, een bijzonder fijnen smaak had ontwikkeld in de keus der kleuren - zeker echter is, dat het geheel uiterst schilderachtig was, en niet bonter of opvallender dan de omringende tropennatuur zelve. De spiegel in de takken ving haar beeld op en liet het zweven te midden van den blauwen hemel, de groene bladeren, het gouden zonlicht en al die onbeschrijfelijke schoonheden van den tropendag, met welke zij altijd één was geweest. De wind speelde met hare weelderige lokken en met de zijden linten van haar stroohoed.

Plotseling schrikte zij op. Een van de berghelling komende, voor elk ander oor onhoorbare toon, deed haar een oogenblik den adem inhouden en daarop in haar schuilhoek verdwijnen.

Tien minuten vergingen. - De zon was aan 't ondergaan, de witte nevel kroop langzaam over de bergkammen. Daar verscheen Aschepoestertje aan den woudzoom, Aschepoestertje ontdaan van al de feeachtige pracht en die weer het eenvoudige sarongrokje droeg. Het uur had geslagen, de betoovering was voorbij. Terwijl zij langs het smalle bergpad naar beneden ijlde, verdonkerde een wolk het groen en het goud van het landschap, zelfs de tooverspiegel gleed uit den boom en lag tusschen de struiken, - een gewoon stuk vensterglas in de wildernis.

De verzengende oostmoesson was voorbijgegaan. De dagen van verblindend licht en gloeienden zonneschijn waren eindelijk voor zwaar bewolkte hemels en zondvloedachtige regens geweken; de krachtig doorzettende zuidwestpassaat had den vochtigen adem van den oceaan diep landwaarts ingejaagd en de bergtoppen met vliegende nevelsluiers omkranst. Het stormachtige weer en de kokende branding op de riffen en klippen deed den oorlogschepen de onherbergzaam geworden kusten mijden; geen

zeil, geen rookstreep vertoonde zich aan den dampigen horizon; slechts de tallooze, lange schuimstrepen der eindeloos aanrollende golven teekenden zich, zoover het oog reikte, spookachtig wit af op de donkere oppervlakte van den oproerigen oceaan.

Drie dagen lang bogen zich de woest door elkander gezweepte boomtoppen en palmkronen van Kaap Rigas onder den geweldigen druk van den orkaanachtigen wind; het donderend geraas der branding, vermengd met het loeien van den storm, overheerschte en verdoofde het gekraak der neerstortende boomreuzen en het bruisen der tot watervallen aangezwollen bergbeekjes.

Ook de hut van den ouden Koldsen had tot op zijne grondvesten geschud, doch het beschermende voorgebergte van het schiereiland had de kracht van den wind gebroken, en toen op den avond van den derden dag de eerste zonnestralen uit eene azuurblauwe opening van den opklarenden hemel te voorschijn traden, beschenen zij met vriendelijken glans de ongedeerd geblevene eenzame woning. Doch het was slechts een korte lichtblik; de zon neigde ten ondergang en de zware wolkmassa's welke nog den avondhemel bedekten, verhaastten de korte schemering, - met rassche vlucht gleden de schaduwen van den nacht over land en zee.

Toen de duisternis meer en meer toenam, verdween ook de hut, alleen de vensters, door een flauw schijnsel van binnen verlicht, schemerden nog rood door den nevel.

Dit licht, uitgaande van eene aan de zoldering hangende scheepslamp, liet de hoeken van het vertrek in duisternis gehuld en was te zwak om de twee bij de deur staande gestalten te doen uitkomen, wier tegenwoordigheid alleen door een op gedempten toon gevoerd gesprek verraden werd. De zachte stemmen schenen uit een groote officiersburnous te komen, het eenige voorwerp dat in de flauwe lichtschemering zichtbaar was, en dat behalve de slanke gestalte van den drager, nog een tweede persoon verborg. Het waren de jonge marine-luitenant en Rosa. In hun ijverig gefluister, nu eens onhoorbaar zacht, dan weer luider, klonk van tijd tot tijd een heldere toon, een jeugdige lach, zooals slechts de eerste, onschuldige hartstocht lachen kan.

‘Zoudt ge ook gekomen zijn als vader hier was geweest?’ vroeg het meisje met schalkschen blik en dreigend opgeheven vinger.

‘Om u te zien, Rosa, zou ik nog heel wat andere hindernissen hebben overwonnen,’ antwoordde de jonge man, de beide handjes kussend die hij gegrepen had.

‘Spijt het u erg, dat hij niet t' huis is?’ klonk de ondeugende vraag, terwijl zij zich trachtte te bevrijden.

‘Rosa!’

‘Wat?’

Hij wilde zijne verzekering in overtuigender vorm kleeden en had reeds een arm om haar middel geslagen, maar de kleine hand van het meisje weerde hem af. Er kwam een waas van treurigheid op het daareven nog opgeruimde gezichtje en terwijl haar blikken door het venster naar buiten dwaalden in den donkeren nacht, vroeg zij op meewarigen toon:

‘Dus moet ge den ganschen nacht aan het strand in hinderlaag liggen?’

‘Eerst om twaalf uur begint de pret, ik heb dus nog tijd,’ zeide de officier andermaal den arm vooruitstekende.

‘Ik ben niets gerust om u,’ hervatte Rosa vol bezorgdheid, ‘ik wou dat de nacht voorbij was. Laat nu die gekheid - bedenk, vader’ - - -

‘Die doet immers zijne ronde in de nieuwe aanplanting.’

‘Luister - wat is dat?’ - vroeg het meisje verschrikt, terwijl zij zich onwillekeurig dichter tegen den jongen man drong. ‘Is dat niet een signaal van de Atjehers?’ - Beiden luisterden eenige oogenblikken.

‘Het is het huilen van den wind, anders niet,’ zeide de luitenant op geruststellenden toon, tevens van de gelegenheid gebruik makende om het angstige figuurtje vaster aan zich te sluiten.

‘Zijt ge er zeker van?’ vroeg Rosa, den anderen kant uitziende, maar als door een magneet tot hem aangetrokken. ‘Zijt ge er zeker van, dat ge - zoo erg verlangde mij te zien?’

Het antwoord van den jongen man was niet voor haar oor, maar voor hare lippen bestemd, doch het hoofdje dook weg in de wijde burnous die zijne gestalte omhulde.

‘Ik moet morgen weten, of alles goed afgeloopen is,’ klonk het gedempt uit haar schuilhoek.

‘Ge zult het weten als ge mij zelf ziet, Rosa.’ Hij kuste nog eens de donkere oogen die uit den mantel naar hem opzagen en die telkens weer verdwenen onder het kleedingstuk,

waarvan de enge ruimte met het aroma harer gansche persoon vervuld was.

Plotseling wond zij zich uit zijne omarming los met de woorden: ‘Daar komt vader! - Goeden nacht. - Denk er om wat ge mij beloofd hebt. Trek de capuchon over 't hoofd voor den wind. Zoo!’ - Gelijk alle door vrouwenhand aangebrachte verbeteringen in het mannelijk toilet, werd ook deze door een kus begeleid. Rosa trad in de kamer terug en de officier verdween in de duisternis.

Een oogenblik daarna verscheen de oude Koldsen, buitengewoon nat, erg bemodderd en in bijzonder slecht humeur. Het bleek dat hij zwaar gewerkt had om de groote afgewaaide boomtakken weer uit den moestuin te verwijderen, waarin zij waren neergestort. De aangerichte schade was aanmerkelijk, maar het zou hem niet verwonderen als er nog veel grootere onheilen losbraken over een huis, waar ‘de vaderlijke autoriteit zoo veracht’ werd, en waar ‘allerlei geheimen en allerhande complotten’ rondwaarden. Brommend verwisselde hij van kleeding, waarbij Rosa hem behulpzaam was. Met de werktuigelijke vaardigheid die lange gewoonte geeft, verrichte zij verder onbewust al het noodige om in zijne gemakken en behoeften van den avond te voorzien, welke geregelde volgorde van bezigheden steeds besloten werd met het voor hem stoppen, aansteken en aanrooken eener aarden pijp. Zoolang hij, op eene mat uitgestrekt, lag te rooken, en dit duurde dikwijls zeer lang, praatte de oude Koldsen niet en zijne dochter maakte ook thans weer van deze verademing gebruik om, over haar naaiwerk gebogen, in haar geliefkoosde droomerijen te verzinken.

Een tijd lang verbrak geen ander geluid de stilte, dan het zwaarmoedige suizen van den wind die de bladeren der kokospalmen onder een klagend fluisteren over het dak deed schuren. En terwijl de ijverige vingertjes onverpoosd doorwerkten, dwaalden Rosa's gedachten naar het strand, waar de golven in het donker ruischten en met millioenen phosphorvonkjes over het warme zand stroomden, waar eene rij van zwijgende gestalten in de struiken verscholen lag, met het geweer in den aanslag.

Eindelijk, nadat hij zijne pijp had uitgeklopt, en een kort inleidend gebrom had doen hooren, zeide Koldsen op een toon alsof hij den draad van een daareven afgebroken gesprek weer

opvatte: ‘Ik wil de eerste zijn die met hem spreekt als hij komt; ik zijn vader wil hem het eerst zien; ik moet hem in den toestand inwijden dien hij hier zal vinden, en daarbij heb ik geene luistervinken noodig. Hoort ge wel, Rosa? - Nu, spreek dan toch, ge zijt anders toch niet op uw mondje gevallen. - Ik geloof waarachtig, dat de meid weer in haar geheime complotten verdiept is!’

Rosa moest zich een oogenblik bezinnen, voordat ze begreep dat haar vader van den vermisten broeder sprak, wiens spoedige terugkomst hij als een vaststaand feit beschouwde.

‘Zeker vader,’ antwoordde zij. ‘Ook mij zou het zeer verheugen als hij kwam.’

‘Zou het?’ vroeg de oude met een wantrouwigen blik, die nog van bijzondere sluwheid moest getuigen. ‘Zou het?’

Het meisje haalde hare schouders op en zweeg.

‘Ha! ha! ha!’ - lachte Koldsen - ‘maar dan is het uit met de geheimen, want mijn Erich zal wel weten hoe hij met die indringers en bespieders moet omspringen. - Zou het? Zou het?’

De oude man herhaalde deze woorden met een soort van grimmig genot, waarbij hij zijne dochter met zulk een woesten, achterdochtigen blik aanstaarde dat het haar pijnlijk aandeed. Ziende dat zij vast besloten was om een woordenstrijd te vermijden, gingen zijne ontboezemingen als naar gewoonte in een brommenden monoloog over, waarin hij zijne hartgrondige geringschatting voor de zoo sluw ontmaskerde spionnen lucht gaf. Zijn Erich zou het de gansche bende wel aan het verstand brengen, dat zij hier niets te maken hadden, zijn Erich zou het hun wel betaald zetten, dat ze hem, armen slokker, in eene eerlijke broodwinning hadden gestoord! En vooral die briefschrijver en pakjeszender moest zich maar voor gewaarschuwd houden dat het vergeefsche moeite was, om met zoet liefdegekweel en geschenken dingen uit te vorschen, die hem niet aangingen! Want dat het slechts op spionneeren afgezien was - dat - en hierbij werd zijne stem luider - zoude elk gezond verstand begrepen hebben, dat niet door vrijerij en rondslenterij met scheepsofficieren beneveld was! - ‘Natuurlijk’ - liet hij er ironisch op volgen, toen Rosa aanstalten maakte om den jongen officier te verdedigen - ‘natuurlijk is het slechts een onschuldig tourist, die vreemde planten zoekt in

't bosch, die volstrekt niet wil weten wat ik doe - wel neen! zulke teere gemoederen zouden liever sterven dan zich met andermans zaken te bemoeien; hij en die oorlogschepen zijn alleen maar ter wille van de schoone natuur hierheen gekomen! Och ja, dat had ik immers moeten weten, zoo iets dergelijks is het immers altijd!'

Rosa verwaardigde zich niet hierop te antwoorden en bleef over haar werk gebogen.

Toch vloog nu en dan een bezorgde blik van onder de lange wimpers naar haren vader, wiens zonderlingheden een karakter hadden aangenomen, dat haar begon te verontrusten, wiens grillen en luimen zich in den laatsten tijd op eene wijze hadden geuit, die aan verstandsverbijstering deed denken.

Op dit oogenblik werd de nachtelijke stilte verbroken door eenige verre, maar duidelijk hoorbare tonen van den atjehschen karbouwenhoorn. De oude smokkelaar sprong op en luisterde.

'Ze verwachten zeker een hunner schepen van nacht,' sprak hij, onwillekeurig een fluisterenden toon aannemende, en met oogen glinsterende van begeerlijkheid voegde hij er bij: 'Heerlijke gelegenheid! - Zoet winstje!'

'Vader, ga niet naar buiten,' zeide Rosa met de haar eigen apathische wijze van spreken, - 'het oorlogschip is na 't invallen van de duisternis teruggekomen en ik weet dat de matrozen van nacht in hinderlaag liggen, om de smokkelaars te overvallen.'

De oude man zag haar een oogenblik ten hoogste verrast aan, bromde daarop iets in zijn baard, hetgeen te kennen moest geven dat hij voor die lui niet t'huis zou blijven, als hij er uit wilde, maar bleef toch waar hij was en luisterde met angstige oplettendheid naar de geluiden die van buiten kwamen.

Het signaal scheen op andere punten van de kust een echo op te wekken; nog een of tweemaal hoorde men de diepe tonen in de verte trillen; - daarop werd alles weer stil als het graf.

Koldsen had de lamp laag neergedraaid, om geen licht naar buiten te doen schijnen, was daarop, een schuwen blik op zijne dochter werpende, gaan zitten, doch in 't volgende oogenblik weer opgesprongen om met de eentonige bewegingen aan gevangen wilde dieren eigen, in de hut op en neer te loopen. Een flauw besef was bij hem opgekomen, dat hij zijne vroegere metgezellen moest waarschuwen voor het hen dreigende gevaar;

hij trachtte zich te vermannen, sloop schoorvoetend naar de deur en waagde zich eindelijk naar buiten in den donkeren nacht. Maar de nog altijd groote onderworpenheid aan zijn dochter, de zucht voor eigen lijfsbehoud en de door angst en besluiteloosheid opgewekte zenuwachtige overspanning verwarden zijn denkvermogen geheel en al, zoodat hij weer naar binnen sloop, om beurtelings achter de deur en voor het venster op te schrikken, te fluisteren en alleenspraken te houden.

Rosa was met gevouwen handen blijven zitten luisteren. De werkelooze afwachting van het drama dat zich daarbuiten voorbereidde, was ook voor haar eene kwelling. Allerlei schrikbeelden rezen voor haren geest: zij zag den vijand gewaarschuwd voor de hinderlaag; zij zag de Atjehers als slangen door het struikgewas sluipen om de hierop niet voorbereide matrozen in den rug aan te vallen. Een leven dat haar dierbaarder was dan het hare werd daarginder bedreigd, kon elk oogenblik vernietigd worden. Van tijd tot tijd dacht zij stemmen te vernemen van het strand en meende zij haar naam te hooren uitroepen. Maar neen, het was slechts het suizen in hare ooren en het kloppen van haar hart. Eene rilling ging haar door de leden toen zij er aan dacht dat hij, dien zij zoo boven alles liefhad, daar neergeveld en verslagen kon worden - verslagen door de metgezellen haars vaders!

Nog altijd gierden enkele regen- en windvlagen door den donkeren nacht. Afwisselend suizend en klagend joegen zij om de hoeken van het eenzame gebouw, drongen nu en dan door de reten en voegen van den gevlochten bamboewand en deden de vlam der lamp beurtelings walmend uitschieten en weer ineenkrimpen. De in het naargeestig halfdonker rondwarende luchtstroomen gaven het meisje eene gewaarwording, alsof onzichtbare handen over haar gelaat streken, zoodat een ijskoude rilling haar beving. Zij luisterde aandachtig naar het verre bruisen der branding en kon de verbeelding niet van zich afschudden dat dit somber en onheilspellend klonk, zij verzamelde al haar opmerkzaamheid om eenig bekend geluid van het strand op te vangen, en elk gedruisch dat tot haar doordrong scheen van naderend ongeluk te spreken: zij ving gretig al de doffe tonen op van nacht, wind en golven, en het kwam haar voor dat zij daarin geroep om hulp en gesmoorde doodskreten hoorde.

Plotseling schrikte zij op en voer met beide handen naar het hoofd, als om de ooren te sluiten. Een krakend salvo had zich aan het strand doen hooren, gevolgd door eenige ongeregelde zware donderbusschoten; - de strijd had dus een aanvang genomen!

Bij het eerste vuur was de oude Koldsen, die buiten stond te luisteren, als een gejaagd hert weer naar binnen gewipt en had, angstig voor zich heen prevelend, in een hoek achter de deur plaats genomen. Het schieten nam in hevigheid toe en werd steeds duidelijker hoorbaar; het scheen dat de verraste Atjehers zich naar den woudrand terugtrokken; enkele schoten vielen reeds in de nabijheid van de hut.

Daar voer een verblindend licht door de reten van den wand, zoodat de gele vlam der lamp verbleekte. In 't volgende oogenblik stond Rosa voor het kleine venster aan de zeezijde en rukte de luiken open. Een felle lichtgloed stroomde haar tegemoet, een glans zoo schitterend, dat ze aanvankelijk de oogen moest sluiten. Eerst na eenige seconden zag zij dat het een uit zee komende dunne, blauwachtig witte lichtstraal was, bliksemend als het weerlicht, die zich waaiervormig uitbreidde door de donkere ruimte en aan welks uiteinde de kust met zijne wouden en stranden in fantastische verlichting opdook. Het was het electrische licht van het oorlogschip dat thans de kampplaats verlichtte.

Half verbijsterd en met een gejaagd kloppend hart staarde Rosa in den langzaam draaienden stralenbundel, die alles op zijn weg in spookachtig hellen gloed hulde. Onwillekeurig hield zij den adem in toen in de witte lichtzee, die over het geheele strandterrein uitgegoten lag, de donkere silhouetten der naderende matrozen opdoemden. Voor het front zag zij de lenige, slanke gestalte van hun aanvoerder die, alle anderen vooruit, met den degen in de vuist zich een weg baande door het struikgewas. Met hare oogen deze gedaante als het ware verslindende, zag zij niet hoe uit den woudzoom steeds meer rookwolkjes opvlogen, zag zij niet hoe de matrozenlinie begon te weifelen en terug te deinzen onder het overstelpende vijandelijke vuur; voorovergebogen, met geheel hare ziel in hare oogen, en het hart bonzend in de borst bij elke beweging van den aanvoerenden officier, zag zij slechts dezen, dezen alleen.

Eensklaps ontsnapte haar een luide gil - zij had den jongen man zien wankelen en vallen. - Een oogenblik stond

zij van schrik versteend, bleek en kleurloos, alsof de lichtgloed haar in een marmeren beeld veranderd had. En toen was zij met één sprong bij de deur, om met vliegende haren en fladderende kleeding in den donkeren nacht te verdwijnen.

Stijf en onbewegelijk, met wezenlooze blikken, zat de oude Koldsen nog altijd in zijn hoek. Niets verried dat hij kennis droeg van hetgeen er om hem voorviel, zelfs toen zich het droge, knetterende geluid van eenige door den bamboewand slaande kogels hooren liet, verroerde hij zich niet. Eerst toen een der projectielen het schamele kookgereedschap trof, dat boven zijn hoofd op een rekje stond, zoodat de scherven kletterend op hem neervielen, sprong hij met een zwakken angstschreeuw op en keek verbijsterd rond. Een duister besef dat hij zich tusschen twee vuren bevond, dat hij in gevaar verkeerde en vluchten moest, deed hem eindelijk, al weifelend en terugschrikkend, voorzichtig de deur openen.

Juist wilde hij naar buiten sluipen, toen hij eene vrouwelijke gestalte op zich zag toetreden. Wie naderde daar? Er was iets fiers in haren blik, iets triomfeerends in de houding, waarmede zij met boven menschelijke krachtsinspanning het verminkte lichaam van een man in hare armen droeg. Het leek een bovenaardsch wezen, dat daar de hut binnentrad en op welks bevel de grijsaard eerbiedig terzijde week. Maar toen zij haren bewusteloozen last op de mat had neergelegd, verdween de goddelijke gestalte en bleef er slechts een hulpeloos meisje over, dat luid weenend uitriep, dat zij en haar vader ‘hem vermoord’ hadden, dat zij ‘zoo zondig, zoo zondig!’ was - een meisje dat, na het uiten dezer woorden, met de hand naar het hart greep, een rauwen kreet slaakte en naast den stervenden man neerzonk.

Behalve het eentonige geluid van de branding stoorde niets de nachtelijke stilte. Maar lang nadat men den vijand teruggeworpen had, lang nadat het laatste schot gevallen was, had nog de gansche kust weergalmd van hoornsignalen en roepen en van uit de verte geschreeuwde vragen en antwoorden. Tot diep in den nacht hadden de flambouwen der rondzoekende matrozen als vuurvliegjes door de vlakte gedwaald, en was ook het electrische licht herhaalde malen over de kust gegleden,

doch de persoon wien al dit zoeken goldt, de vermiste officier, was niet gevonden. Alleen de bivakvuren der patrouilles, die het daglicht afwachtten om hunne nasporingen te hervatten, schemerden nog eenigen tijd door de duisternis, daarop doofden ook deze uit, en bij de diepe stilte die op de kust was neergedaald, voegde zich de ondoordringbaar zwarte nacht.

Vele uren lang bleven land en zee voor het oog onzichtbaar. Eindelijk kwam er een ruischen in de golvende zee van boomtoppen en palmkronen, een koele wind streek langs de donkere berghellingen naar beneden en kondigde den naderenden morgen aan.

Een zwak gloren deed aan den oostelijken horizon de omtrekken der sombere bergmassa's uitkomen; de kim begon te schemeren in mat geel, te gloeien in warm karmozijn, te schitteren in fonkelend purper, en te midden van een hemel van mat byzantijnsch goud, steeg de stralende vuurbol omhoog.

Met warme rozenkleur overgoten, waren de toppen van het Barissangebergte reeds geruimen tijd zichtbaar geweest boven de donkere schaduwen die den voet omhulden, toen het verrijzende daglicht de dampende wouden en hellingen een voor een verguldde. Al lager en lager drongen de gouden stralen, al verder en verder gleed het bezielende licht; de gansche kustlijn met haar krommingen, voorgebergten en klippen kwam weder te voorschijn, en met haar, onafzienbaar glanzend, de eindelooze oceaan!

De duizenden geluiden van den tropennacht verstomden voor het plechtig ruischen der zee in den morgenwind en het ritselen der wuivende palmkronen, voor het ontwaakte leven in de koele, schaduwrijke wouden en op het warme, in 't zonlicht badende strand.

Maar in de kleine bamboehut op de vlakte bleef alles zwijgen.

De door het bladgewemel brekende zonnestralen, de telkens verschuivende gouden lichtbundels die tusschen de bewegelijke takken doorschitterden, hadden reeds den vochtigen smaragdglans in het jonge gras doen verdwijnen en het diamantgefonkel aan de halmen en sprietjes uitgedoofd; de uren volgden elkander op; de steeds hooger stijgende zon overgoot de vlakte met haar verblindend licht - doch in de eenzame hut bleef alles stil. Nergens heerschte zulk een doodsch zwijgen als in en om die kleine woning.

Het geluid van stemmen, vermengd met wapengekletter laat zich thans in den zonneschijn hooren; eene matrozenpatrouille nadert op het pad dat van het strand naar de hut leidt.

De naam van Koldsen wordt eenige malen geroepen, doch er volgt geen antwoord.

Terwijl een gedeelte der matrozen het struikgewas in den omtrek doorzoekt, wendt zich de patrouillekommandant met een paar manschappen naar de hut. De omheining ligt vertrapt op den grond, de talrijke kogelsporen aan deur en wanden toonen genoegzaam aan dat de vijand dekking gezocht had achter de kleine woning. Op het oogenblik dat men de deur wil openen, wordt deze voorzichtig op een kiertje gezet en verschijnt het akelig verwrongen gelaat van den ouden Koldsen, die angstig naar buiten gluurt. Hij stond nog altijd te luisteren. Om zijne bleeke lippen speelde een flauwe, smeekende glimlach; de oogen echter, waarin zich de verdrietige, grillige geest had afgespiegeld, blikten dof en wezenloos, het weifelende licht, dat daarin gewoond had, was uitgedoofd en verdwenen.

Met den vinger op den mond en met zenuwachtige gebaren aanduidende dat zij voorzichtig moesten zijn, dat daar binnen iets was dat niet gestoord mocht worden, kwam hij naar buiten, maar niet zonder de deur dadelijk weer achter zich te sluiten. Het barsche bevel om op zij te gaan en ruim baan te maken scheen hij niet te begrijpen; met de eene hand op de kruk van de deur en de andere waarschuwend opheffende, prevelde hij onophoudelijk met toonlooze stem de woorden: ‘Mijn jongen - mijn zoon Erich - kwam van nacht t'huis - eindelijk t'huis - is daar met Rosa - Stil! Stil!’ -

Men wilde hem op zij duwen, maar de krankzinnige man week met een zwakken schreeuw achteruit in zijne woning, kennelijk met het plan zijne vervolgers buiten te sluiten. Maar deze drongen haastig met hem naar binnen, om in 't volgende oogenblik echter, ontzet van hetgeen zich aan hunne blikken vertoonde, als vastgeworteld aan de deur te blijven staan.

Op een mat midden in de kamer en overgoten door het binnenstroomende zonlicht, zag men twee roerlooze gestalten zich scherp afteekenen onder een wit daarover heen gespreid laken. En daarvoor stond de oude man, wijdbeens en met de handen als tot afweer voor zich uitgestrekt, als wilde hij elke toenadering verhinderen. De omstandigheid dat

niemand hem volgde, scheen hem eenigszins gerust te stellen, hij hervatte zijn angstig wenken om stil te zijn, knielde daarop bij de mat neer en sloeg voorzichtig het laken terug. . . Daaronder lagen, zij aan zij, met bloed bedekt, de jonge officier en Rosa, beiden dood en met stijve, vast ineengestrengelde handen.

'Zij slapen,' fluisterde de oude. En ziende dat de ontstelde bezoekers eerbiedig het hoofd ontbloot hadden, knikte hij hun met een zwakken glimlach vriendelijk toe, en herhaalde met den vinger aan den mond de woorden: 'Zij slapen.'

Het meewarig hoofdschudden van een der omstanders bemerkende, riep hij geërgerd uit: 'Wat? - denkt ge dat ik mijn eigen vleesch en bloed niet zou kennen? - Hoe dikwijls heb ik ze zoo bij elkander zien liggen toen ze nog heel kleine kindertjes waren?' - Hij bukte zich over hen en kuste beiden op de bleeke lippen. Daarna hen wederom met het laken toedekkende, fluisterde hij: 'Slaap zacht, kinderen!'

Een somber zwijgen heerschte in de kleine ruimte, een zwijgen dat van den dood uitgaat en met geen ander zwijgen te vergelijken is.

Zelfs het ruischen der palmen, het onmetelijke kevergegons en het bruisen der verre branding daarbuiten scheen gedempt te klinken in deze diepe stilte, scheen samen te smelten tot één harmonisch suizen, zoo plechtig en zacht, zoo vredig en troostrijk, alsof men daarin het ruischen van de vleugelen eens engels hoorde.

Door het open bamboevenster stroomde de zon vol naar binnen en wierp een breeden lichtstraal juist op het vlekkeloos reine doodsbed, een gouden gloriekrans vlechtend om de stille gestalten van de Roos van Rigas en van hem, dien zij had liefgehad.

W. JAEGER.

Rusland omtrent het midden der zeventiende eeuw.

Het is algemeen bekend, hoe ingrijpende veranderingen Peter de Groote in Rusland heeft teweeggebracht, hoe door hem het barbaarsche Moscovië van een staat, die in de schatting der Europeanen niet veel hooger stond dan Perzië of Turkije, tot eene Europeesche zeemogendheid is gemaakt, hoe het hof op zijn bevel de nationale kleeding aflegde om die door de westersche te vervangen, hoe op Finschen bodem eene nieuwe hoofdstad verrees, die eenmaal de stad der oude Tsaren zoude overvleugelen, en niet op Russische wijze Petrogorod of Petrograd, maar als eene op Duitsche leest geschoeide residentiestad St.-Petersburg werd genoemd. Maar hoeveel eer aan Peter ook toekomt als hervormer van zijn volk, toch moet men zich niet voorstellen, dat hij de eerste was, in wien het denkbeeld opkwam om de Russen tot een Europeesch volk te verheffen: reeds velen vóór hem arbeidden in dezelfde richting en bovendien was er sedert de troonsbestijging van Iwan IV eene geleidelijke assimilatie van Rusland met de westelijke rijken begonnen, welke deels door het streven der Tsaren naar onbeperkt gezag, deels ook door de voortdurende, dikwijls vijandige betrekkingen met Polen, maar hoofdzakelijk door den levendigen handel met Engelschen, Nederlanders en Hamburgers werd veroorzaakt. Bij velen bestaat het dwaalbegrip, dat Rusland ‘in slaap’ was, totdat Peter het wakker schudde, en dat het daarna weder in eene doffe sluimering is vervallen, die slechts bij tusschenpoozen door eene opflikkering van leven wordt afgebroken. Elk, die onpartijdig den gang der Russische geschiedenis nagaat, zal van het tegendeel overtuigd worden; bij de Russen is evenzeer een gradueele vooruitgang op te merken

als bij de volken van het Westen, maar verschillende omstandigheden brengen mede, dat Rusland vaak andere wegen tot ontwikkeling moet inslaan dan Frankrijk of Engeland; men bedenke slechts, hoezeer de geografische gesteldheid van Rusland met die van West-Europa verschilt. Zelfs de Mongoolsche overheersching mag men niet een tijdperk van stilstand of achteruitgang noemen, want deze heeft de Russen en de Oeral-Altaïsche volken nader tot elkander gebracht en den grond gelegd tot dien ontzagwekkenden staat, die Slaven en Mongolen met sterken band vereenigt. Zij immers heeft de Russen geschikt gemaakt om eenmaal zelve als gebieders over de Mongoolsche volken op te treden en die allengs aan zich gelijk te maken.

Om een helder denkbeeld te krijgen van den omvang der door Peter ingevoerde hervormingen moet men beginnen met te onderzoeken, in welken staat het Tsarenrijk vóór Peters optreden verkeerde; zulk een onderzoek zal aantoonen, dat de invloed van West-Europa in het zeventiende-eeuwsche Rusland reeds zeer aanmerkelijk was en dat Peter slechts voortging op den weg, die door anderen was ingeslagen. In dit opstel nu zal ik trachten de toestanden van het Russische rijk te schetsen, zooals die waren vóór het optreden van den grooten hervormer, zonder evenwel op volledigheid aanspraak te maken of iets te willen leveren, dat volkomen aan de eischen van een geschiedkundig onderzoek beantwoordt. Wellicht zal het den lezer niet onaangenaam zijn eens een vluchtigen blik te slaan in het oude, Moscovische Rusland, tot welks ontwikkeling het Nederlandsche volk zooveel heeft bijgedragen. De leerling is den meester over het hoofd gegroeid en, terwijl Nederland een bescheiden plaatsje onder de staten van Europa inneemt, is Rusland een machtig rijk, dat nog een groote rol in de wereldgeschiedenis te vervullen heeft.

Er waren verscheidene eeuwen noodig geweest om het verbrokkelde Rusland tot éénheid te brengen en het oppergezag over alle Russische vorstendommen in één hoofdstad, het steenen Moskou (Kámennaja Maskwá), in één heerscher, den Tsaar en Grootvorst van geheel Groot-, Klein- en Wit-Rusland te concentreeren. Laten wij nagaan, hoe het gebied van Moskou

zich allengs uitbreidde en over welke gewesten Peters vader, Alexis Michajlowietsj den scepter voerde.

In de eerste helft der twaalfde eeuw, toen Rusland in talrijke kleine staatjes was verdeeld, die voortdurend met elkander in twist waren gewikkeld en meer in naam dan in werkelijkheid de souvereiniteit van Kiëf erkenden, lag op een der heuvels aan de Maskwá (Moskva) een onbeteekenend dorp, dat aan eene bojarenfamilie toebehoorde. Aan weerszijden der rivier strekten zich sombere wouden uit, waarvan thans slechts weinig is overgebleven, daar zij grootendeels voor graanvelden hebben moeten plaats maken. Het bosch op de Warabjówy Gory, waar op feestdagen het volk van Moskou zich tot vroolijkheid vereenigt en de roode en groene kleederen der meisjes het oog van den vreemdeling tot zich trekken, terwijl de slepende tonen van ‘Haasje dans, grauwtje dans’ (Zájinka papljasjí, sérinkoj papljasjí) of ‘Ik was als jong meisje op een feestmaal’ (Ja bylá maladá na piróe maladá) door het geboomte weerklinken, geeft slechts een flauw denkbeeld van de natuur der Maskwa-oevers in den tijd, toen zij nog niet door het goudkoepelige Moskou werden gekroond. Het verhaal zegt, dat Jóerij Dalgaróekij, Grootvorst van Kiëf, die den bezitter van dit dorpje wegens een vergrijp liet ombrengen, zóó door de schoone ligging ervan was getroffen, dat hij op den heuvel, waar thans nog het Kremlj ligt, de stad Moskou begon aan te leggen. Het bleef echter een onbeduidend plaatsje, dat slechts enkele malen in de kronieken wordt vermeld. In het jaar 1237 werd het door de Tataren, wier horden Rusland overstroomden, tot den grond toe afgebrand. Maar het kwam weder op en werd in het begin der 14de eeuw met andere dorpen als apanage aan Daniël, den zoon van Alexander Néfskij, toegewezen. Deze veroverde Kalomna en voegde ook Perejasláwlj Zaljéskij aan zijn gebied toe, waardoor hij den grond legde van den Moscovischen staat. Zijn zoon Joerij ontnam den vorst van Smalénsk (Smolensk) de stad Mazjájsk (Moshaisk), wist de vriendschap van den Tataarschen chan Oesbek te verwerven en huwde diens zuster Kontsjaka, waardoor hij een machtigen steun had in zijn kampstrijd met de vorsten van Twerj; na een langdurigen en barbaarschen strijd onderwierpen Constantijn en Wasilij van Twerj zich aan Joerij's broeder en opvolger Iwán Kalíta en zonden hem de groote klok hunner hoofd-

stad als teeken daarvan. Iwán verwierf tevens de opperheerschappij over Wladímier, Rjazánj, Soesdálj en Groot-Nówgorod en kocht de steden Oeglietsj, Galietsj en Bjelozérsk, benevens uitgestrekte landerijen in den omtrek van Kastramá, Wladímier en Rastóf. De Tataarsche chan erkende hem als souverein der andere Russische vorsten en de aartsbisschop van Wladímier woonde gedurende Iwán's regeering meestal te Moskou, waardoor deze stad ook het kerkelijk middelpunt van Rusland werd. Iwán vestigde voor altijd zijn hof te Moskou en zijn opvolger nam den titel van ‘Grootvorst over alle Russische landen’ aan, doch eerst Dmitrij waagde het zich tegen de Tataarsche heerschappij te verzetten en bracht den chan Mamaj op de vlakte van Koelikówa (Kulikovo) in het jaar 1380 eene gevoelige nederlaag toe. Zijn zoon Wasílij breidde de Moscovische macht ver ten oosten van Niézjnij Nówgorod uit, eveneens over Toela en omliggende steden; met zijn schoonvader Witowt van Litauen sloot hij in 1408 een verdrag, waarbij de Oegra als grens der beide grootvorstendommen werd aangenomen. Onder de regeering van Wasílij Tjómnyj werd het gebied van Moskou slechts weinig uitgebreid, maar des te meer aanwinsten werden door Iwán III den Groote gemaakt: niet alleen maakte hij in 1478 voor goed een einde aan de vrijheid van het eenmaal zoo machtige Groot-Nówgorod en onderwierp hij de Finsche stammen in het stroomgebied der Wjatka, der Kama, der Petsjóra en der Dwina (1472-1499), maar ook ontrukte hij den Polen de landen tot de Zjózja, tot de streken van Smalénsk en Pleskou, en vestigde hij het Russische gezag om het Ládoga- en Onégameer, in Karelië en Pomorië. Bovendien eindigde in 1480 de reeds zeer verzwakte Mongoolsche overheersching. Wasílij Iwánowietsj zette het werk zijns vaders voort en vermeesterde Pleskou, Rjazánj en Nówgorod-Séwersk, die tot nog toe slechts vazalstaten van Moskou waren geweest. Zoo waren in 1523 alle deelstaten tot ééne monarchie vereenigd en ook het op de Polen veroverde Smalénsk bleef bij den wapenstilstand van 1526 aan Wasílij. Maar zijn roem werd geheel en al overschaduwd door de veroveringen van zijn beruchten zoon Iwán IV, welke in 1552 een einde maakte aan het Kazánsche chanaat en in 1554 ook Astrachán ten onder bracht, sedert welken tijd de geheele Wolga, van haar oorsprong tot de Kaspische zee, slechts Russisch grondgebied

doorstroomde. Er zijn weinig gebeurtenissen in Rusland's geschiedenis, die zulk een levendigen en blijvenden indruk op het rechtzinnige volk (prawosláwnyj naród) hebben gemaakt als de glansrijke verovering van Kazán, die niet alleen eene groote politieke beteekenis had, doordat het Moscovische rijk zijn gezag ver over Tataren en Tsjoewasjen, Tsjeremiessen en Mordwinen uitbreidde, maar tevens een triomf was van de Orthodoxie op den Islam, van het Kruis op de Halve maan. De Tataarsche bewoners van Kazán werden naar de voorsteden gedreven, in de nabijheid van het meer Kabán, waar nog het Oostersche leven in vollen bloei is en de sierlijk gebouwde Kazántsen - de mannen met tulband en kaftan, de vrouwen met zijden sluier - zich nauwelijks meer den tijd herinneren, dat hun stam dagreizen in het rond over de omwonende Wolgafinnen heerschte. Gebouwen uit den Tataarschen tijd zijn er niet meer overgebleven, de moskeeën met spitse minaretten zijn van veel jonger datum en de Soembekatoren, die zich in het Kremlj van Kazán, uit rooden baksteen in vier, steeds kleiner wordende verdiepingen verheft en door de sage met den dood eener Tataarsche prinses wordt verbonden, schijnt niet ouder te zijn dan de achttiende eeuw. Maar het Russische volk zingt nog heden liederen over de vermeestering van Kazán en weet nog te verhalen van den droom der Tataarsche vorstin Jeléna, die uit het Moscovische rijk een grauwen arend zag vliegen en een dreigende wolk zag opkomen, die over het Kazánsche chanaat nederdaalde, als een voorteeken van zijn ondergang[1]. Van niet minder gewicht dan de verovering van Kazán en Astrachán was ook die van Siberië, door een handvol Kozakken onder den ataman Jermák Timoféjietsj ten uitvoer gebracht, wiens roem in het lied ‘Het was in de vermaarde stad Astrachán, aan de haven, aan de Beneden-Wolga’ en andere bylinen voortleeft[2]. De vele troebelen in het begin der zeventiende eeuw hadden echter verderfelijke gevolgen voor het Russische rijk: in 1617 werd bij vredesverdrag een aanmerkelijk gebied met de steden Iwángorod, Jama, Kaporje en Sleutelburg aan Zweden afgestaan en in 1618 behield Polen bij den veertienjarigen wapenstilstand Smalénsk en Sewerië. Maar de opstand

1) Kiersja Danílof, uitgeg. door baron Bühler, Moskou, 1878, p. 194-196.
2) Kiersja Danílof, p. 78 e.v. *Bylina* beteekent *historisch volkslied* (van *bylj*, hetgeen geschied is).

der Kleinrussische Kozakken tegen Polen in het midden der zeventiende eeuw en de daaruit voortgevloeide krijg tusschen Polen en Rusland gaf aan het Moscovische rijk ruimschoots vergoeding voor de in het woelige tijdperk van burgeroorlog en verwarring geleden verliezen: wel moest Alexis in 1661 zijne aanspraken op Lijfland opgeven, doch bij den vrede van Andróesof werden Smalénsk en Kiëf, benevens de geheele Oekrajna op den linker-Dnjeproever, aan Rusland afgestaan. Als eene herinnering aan de vereeniging van Klein-Rusland met het Moscovische rijk is op het Sofiaplein te Kiëf een ruiterstandbeeld opgericht voor den wakkeren, maar eerzuchtigen hetman Bogdán Chmeljniétskij, die de vaan van den opstand tegen Polen had geheven: zijn paard steigert en in de hand houdt Chmeljniétskij de boelawá, den hetmansstaf.

Zoo strekte zich dan sedert 1667 het Moscovische gebied over geheel Groot-Rusland, de Oekrajna tot den Djnepr, Kiëf, Tsjernígof, Smalénsk, de landen aan de Witte Zee en de Dwina uit en bevatte bovendien de koninkrijken Kazán, Astrachán, Siberië en het land om den Don en den Terek. Groot-, Witen Klein-Russen, Samojeden, Permiërs, Wogoelen, Ostjaken, Basjkiren, Tsjoewasjen, Mordwinen, Tataren en verscheidene andere stammen waren onder den scepter van Alexis Michájlowietsj Ramánof (Romanov) vereenigd.

Het middelpunt van deze uitgestrekte monarchie was het steenen Moskou (zooals het in de volksliederen wordt genoemd), vanwaar de Tsaar een onbeperkt gezag over zijne landen voerde. Het was echter niet sedert langen tijd, dat de Moscovische vorsten zich den titel van Tsaar hadden aangematigd: eerst Iwán IV was op het denkbeeld gekomen om bij zijne kroning door den aartsbisschop Makarius (in 1547) bij den titel van Grootvorst den weidschklinkenden van Tsaar over geheel Rusland aan te nemen. Eenige jaren later mocht hij hier den titel van Tsaar van Kazán en Astrachán aan toevoegen en op het einde zijns levens konde hij zich tevens Tsaar van Siberië noemen. Alexis verwisselde de formule ‘van geheel Rusland’ met ‘van geheel Groot-, Klein- en Wit-Rusland’, zoodat zijn titel aldus luidde: ‘Door de genade van den in de Drieëénheid geprezen God, de Groote Souverein, Tsaar en Grootvorst Alexis

Michájlowietsj, van geheel Groot-, Klein- en Wit-Rusland Alleenheerscher, van Moskou, Kiëf, Wladimier en Nówgorod, Tsaar van Kazán, Tsaar van Astrachán, Tsaar van Siberië, Heer van Pleskou, Grootvorst van Litauen, Smalénsk, Twerj, Wolynsk, Wjátka, Bolgáry enz., Heer en Grootvorst van Nówgorod in de lage landen (Níezjnij Nówgorod) ....., van geheel het noordelijk land Beheerscher, Heer van Iberië, over de Kartalinische en Groezische Tsaren en de Circassische en Berg-vorsten van het Kabardinische land en van vele andere rijken en landen, zoowel Oostelijke als Westelijke en Noordelijke, als erfgenaam van zijn vader en grootvader, een Heer en Heerscher.' Hierbij moet men echter in het oog houden, dat de Kaukasuslanden geenszins aan den Tsaar onderworpen waren: wel noemden de Groezische en andere vorsten zich in hun brieven aan den Tsaar zijne 'slaven', maar dit was niet meer dan eene beleefdheidsformule en Alexis zoude het niet gewaagd hebben zich in een schrijven aan den Turkschen Sultan of een der andere Oostersche vorsten de souvereiniteit over die gewesten aan te matigen. Doch zoo hij een brief tot de vorsten van West-Europa richtte, zag Alexis er geen bezwaar in de Iberische, Groezische e.a. titels te voeren, daar dit bij de Engelschen, Duitschers of Hollanders wel moeilijk tegenspraak konde uitlokken. Dit weinige moge voldoende zijn omtrent den titel des Moscovischen alleenheerschers: slechts dit wil ik er aan toevoegen, dat de Chan van den Krim den Tsaar 'zijn broeder' noemde en dat de Kalmuksche vorsten hem den titel van 'Bjélyj Tsarj' (Witten Tsaar) gaven.[1)]

Het was geen geringe macht, die de drager van al deze titels bezat. De grootheid der oude vorsten- en bojarengeslachten, welke eenmaal de alleenheerschappij beperkt had, was door Iwan IV op barbaarsche wijze gefnuikt: velen uit de doorluchtigste huizen van Rusland waren door beulshanden omgekomen, anderen was door den dwingeland het huwelijk verboden, groote goederen waren ten behoeve der kroon geconfisqueerd en zij, die uit het bloed van Rjóeriek (Rurik) gesproten waren of uit oude bojarenhuizen stamden, konden geen anderen weg inslaan dan met vrees en onderworpenheid den Tsaar te dienen. Maar in de van Moskou ver verwijderde steden was het

1) Katasjichien, 'Over Rusland tijdens de regeering van Alexis Michajlowietsj', III.

gezag van den Tsaar minder voelbaar en hadden de stadhouders alle gelegenheid om naar willekeur het volk uit te zuigen en te mishandelen. De toestand was dus van dien aard, dat men in de nabijheid van het Hof den Tsaar moest vreezen en in de afgelegene streken des rijks vergeefs naar zijne bescherming uitzag.

Bij zijne kroning werd de Tsaar tevens gezalfd en daarna door de bojaren, de waardigheidsbekleeders en ambtenaren met zijne troonsbestijging gefeliciteerd. Ook werden hem door de geestelijkheid, den adel en de burgers talrijke geschenken aangeboden, in brood, fluweel, atlas, sabelvellen, zilveren vaatwerk enz. bestaande, en liet men alle dieven, moordenaars en roovers - op eenigen der allerschuldigsten na - zoowel te Moskou als in de andere steden uit de gevangenissen vrij.

Vroeger was het gebruik in Moscovië geweest, dat de Grootvorst of Tsaar, wanneer hij in het huwelijk wilde treden, aan alle stadhouders het schriftelijk bevel zond om de schoonste meisjes van het rijk naar de hoofdstad te doen gaan: waren zij allen te Moskou bijeengekomen, zoo deed de souverein zijne keus. Op deze wijze kwamen er meisjes uit den geringen stand op den troon van Rusland, wier lot echter geenszins benijdenswaardig was, daar de grooten des rijks met leede oogen hare verheffing zagen en haar, zoo de gelegenheid hun gunstig was, met vergif uit den weg ruimden. Wat Alexis betreft, hij had de dochter van een zijner edelen, ‘een goed meisje, welgebouwd, schoon en met verstand vervuld’ tot zijne gade verkoren en haar voorloopig aan de zorg en bewaking zijner zusters toevertrouwd. Doch verscheidene grooten werden afgunstig op dit meisje, dat eenmaal de Tsaarsche kroon zoude dragen, en vooral de hofdames, die eene dochter of zuster hadden, welke zij gaarne met den Tsaar gehuwd zagen, waren haar vijandig: zij schroomden zelfs niet om de toekomstige Keizerin door vergif van het leven te berooven.[1)] Later huwde Alexis met eene dochter van Ilijá Danílowietsj Milasláfskij, welke in 1646 en 1647 met Bajbakóf als gezant te 's Gravenhage was geweest en zich daar door zijn hoogmoedig en onbeschoft gedrag had gehaat gemaakt; na haar overlijden trad hij opnieuw in den echt en wel met Natalia Narysjkina, de moeder van Peter den Groote.

1) Katasjichien, I, 6.

Het was gewoonte, dat de Tsaar bij zijn huwelijk de bloedverwanten zijner vrouw tot hooge eereambten verhief, uit zijn eigen schatkamer van geld voorzag en hun aanzienlijke landerijen schonk.

Nadat Katasjichien[1)] uitvoerig de ceremoniën van het huwelijk heeft beschreven, deelt hij mede, dat de Tsaar zelf aanwijst, wie daarbij als zijn vader en moeder, als bruidsjonkers enz. moeten fungeeren: deze keuze heeft plaats naar de neiging des Tsaars en niet naar rang of geboorte en daarom wordt er een oekáz uitgevaardigd, waarbij aan de rijksgrooten wordt verboden hierover de minste ontevredenheid aan den dag te leggen. Wie gedurende de bruidsdagen twist om den voorrang veroorzaakte, werd met den dood en verbeurdverklaring zijner goederen gestraft. Terwijl het feestmaal, dat op de voltrekking van het huwelijk volgt, nog niet is afgeloopen, begeleiden de gasten het vorstelijk echtpaar naar het slaapvertrek en keeren daarna terug tot den maaltijd. Zoodra de Tsaar zich met de Tsarietsa ter ruste begeeft, begint de stalmeester (Kanjóesjij) te paard om het paleis te rijden, met getrokken zwaard (wymja metsj nágolo), en hij houdt dit vol, totdat de dageraad aanbreekt. En een uur, nadat de Tsaar zich met zijne gemalin naar het slaapvertrek heeft begeven, wordt een bruidsjuffer tot hen gezonden om naar hunne gezondheid te vragen en daarop noodigt de Tsaar alle bruiloftsgasten bij zich in de kamer, met welke plechtigheid de bruiloft als geeindigd wordt beschouwd. Alleen rustte nog op den Tsaar en zijne echtgenoote de verplichting om zich den volgenden ochtend afzonderlijk in het bad te begeven, hetgeen ook bij de overige Russen na den eersten huwelijksnacht gebruikelijk was. Ook bij het huwelijk van den Tsaar, de geboorte van een prins enz. werden de gevangenen vrijgelaten.

De prinsessen van het Tsaarsche huis leefden als kluizenaressen (poestíennietsy), voortdurend biddende en vastende, want voor haar was het huwelijksgeluk niet weggelegd: de knezen en bojaren immers waren hare slaven (chalopi) en konden dus niet de echtgenoot hunner meesteres wezen en, wat de buitenlandsche prinsen betreft, deze waren ketters en ongeloovigen en daardoor ongeschikt om met eene orthodoxe Tsarendochter te

1) Katasjichien, I, 7.

huwen. De geboorte eener Tsaréwna was dan ook geenszins zulk een gewichtig feest als die van een Tsaréwietsj: zoo de Tsaríetsa haren gemaal een zoon had geschonken, werd er 100 à 200 emmers wijn en wel zes- of zevenmaal zooveel bier en mede op het binnenplein van het paleis voor de soldaten, de streljtsen (strelitsen, schutters) en het volk nedergezet. De pasgeboren prins of prinses werd terstond door een min, eene opvoedster en andere vrouwen omgeven, later kreeg het vorstelijke kind een gevolg van bojarenkinderen en tegen den tijd, dat een Tsaréwietsj moest leeren lezen, werden hem geleerde onderwijzers, ‘die geen zwelgers waren’, toegevoegd. Het schrijven werd hem door een klerk van den Pasóljskij Prikáz onderwezen en vreemde talen werden in het Russische rijk onnoodig geacht. De prinsen zagen tot hun vijftiende jaar niemand dan de bojaren en lieden hunner naaste omgeving; zoo zij naar de kerk moesten gaan, droeg men aan alle kanten groote stukken laken om hen heen, opdat het volk hen niet zoude te zien krijgen. Doch hadden zij eenmaal den vijftienjarigen leeftijd bereikt, dan gingen zij openlijk met hun vader naar de kerk en op de jacht. De prinsessen echter waren hun leven lang voor het oog der menigte verborgen. Een der prinsen was troonsopvolger, de anderen kregen een apanage, waartoe echter nimmer Kazán, Astrachán, Wladímier, Nówgorod en Pleskou werden gekozen, uit vrees, dat de tsaréwietsjen zouden trachten zich met een dezer gewesten onafhankelijk te maken.

Het is onnoodig eene beschrijving van de schitterende hofhouding der Moscovische Tsaren te geven en ook ligt dit buiten het bestek van dit opstel; slechts met een paar woorden zal ik de verschillende hofambten aanroeren. Behalve de oude rijksgrooten, de bojaren, hadden ook de edelen der omgeving van den Tsaar (akóljnietsjije) zitting in den Raad (Doema), welke echter tot een onbeduidend lichaam was gezonken. Deze edelen der omgeving waren deels spáljniki, die beurtelings, met hun vieren tegelijk, in de slaapkamer van den Tsaar sliepen, deels stoljniki, welke de spijzen en dranken aan de vorstelijke tafel rondbrachten. Ook de voornaamste beambten der Tsaarsche Kanselarij, de zoogen. Dóemnyje dijakí of Raads-Kanseliers, welke drie of vier in getal waren, hadden zitting in de Dóema. De Tsaar en de bojaren onderteekenden nimmer eenig staatsstuk, al luidde de formule ook: ‘De Tsaar heeft bevolen en de

bojaren hebben goedgevonden'; gewichtige stukken werden door de Raads-Kanseliers, minder belangrijke door de lagere ambtenaren der Kanselarij onderteekend. Met de stóljniki en spáljniki stond de pastéljnietsjij in rang gelijk, die het toezicht had over het bed van den Tsaar. Beneden hen echter waren de strjáptsjije, die den scepter, de sjápka (eigl. muts, een kleine met juweelen versierde kroon), den zakdoek en - op krijgstochten - het pantser, den sabel, den boog en den pijlenkoker (gezamenlijk *saädák* genaamd) des Tsaars moesten dragen. Gewone edelen, kanselaristen, bojarenvrouwen, pages, kachelstokers (uit den adel: zij moesten ook den grond vegen) enz. maakten den hofstoet volledig.

Een groote menigte beambten was aan de Dwary Tsarskije (Tsaarsche hoven) verbonden; de gewichtigste daarvan was de Kazénnyj Dwor, waar het gouden en zilveren vaatwerk, de kostbare stoffen en de pelterijen des Tsaars werden bewaard. Honderd kleermakers en bontwerkers arbeidden op dezen Dwor, die slechts geringe geldelijke inkomsten had en waarvan het fluweel, de taf, het goudlaken, de tapijten, de sabel-, hermelijn- en martervellen den grootsten rijkdom uitmaakten. Ook het tractement der bojaren, edelen der omgeving, kanselaristen enz. werd in fluweelen en satijnen mantels, in laken, taf, kamká en andere stoffen uitgekeerd. Op den Dwor, waar de dranken werden geborgen, dienden tal van brandewijnstokers, bierbrouwers, kuipers; van hooger rang waren de keldermeesters en schenkers. Een dergelijk personeel was werkzaam op den Dwor van de spijzen, waar men eene menigte van koks, koksleerlingen, vatenwasschers, waterdragers enz. aantrof.

Met onze ministeries kwamen de Prikazen overeen, hoewel deze 30 à 40 in aantal waren. De Pasóljskij Prikáz regelde alle zaken met het buitenland, de Prikáz Baljsjija Kazny was het ministerie van financien, de vreemdelingen in Moscovië stonden onder den Inazémskij Prikáz, het grondbezit werd door den Pamjestnój Prikáz geregeld. Zoo waren er ook Prikazen voor het krijgswezen, de kanonnen, de apotheek, de vermaken van den Tsaar, de zaken van Siberië, die van Kazán en Astrachán enz. Aan den Aptékarskij Prikáz waren o.a. dertig geneesheeren verbonden, welke dikwijls vreemdelingen waren. Een uitvoerige bespreking der Prikazen zoude te veel ruimte innemen: ik kan volstaan met nog mede

te deelen, dat de bovengenoemde Dwary van de spijzen, de dranken en het graan aan den Prikáz van het groote paleis ondergeschikt waren, welke de cijns-, tol- en pachtopbrengsten van veertig steden ontving om de kosten van de Tsaarsche hofhouding te kunnen bestrijden.

In de vorige bladzijden heb ik getracht een korte schets te leveren van het Tsaarsche hof; van niet minder belang is het echter te zien, in welke standen de onderdanen zijner Tsaarsche Majesteit verdeeld waren en in welke verhouding deze tot elkander en tot den Souverein stonden.

De tijden waren veel veranderd, sedert een edelman in tegenwoordigheid van den jeugdigen Iwán IV zijne beenen op het bed van den overleden Grootvorst dorst uitstrekken en eenige bojarengeslachten naar willekeur te Moskou heerschten: de Verschrikkelijke had den nek des hoogen adels weten te buigen en hoe nader iemand tot den troon stond, des te zwaarder rustte het juk van den Tsaar op zijne schouders. Zoo de doorluchtigste knezen een verzoekschrift aan hun Souverein hadden te richten, moesten zij zich - alsof zij lijfeigenen waren - diens ‘allerlaagste knechten’ noemen en zich niet met naam en titel, maar met een verkleiningsvorm van hun doopnaam onderteekenen. Voor den Tsaar bestonden er geen edelen of onedelen, geen hoog- of laaggeplaatste personen, hij was de heer en meester en alle anderen waren niet meer dan het gepeupel, dat aan zijne voeten kroop en elk oogenblik kon vertrapt worden.

En toch waren er onder de edelen van Rusland velen, die uit vorstelijk bloed waren gesproten en op meer voorvaderen konden bogen dan Alexis Ramánof: de onttroonde deelvorsten uit Rjoeriek's bloed hadden zich om de Tsaren van Moskou geschaard en van souvereine heeren waren zij tot hovelingen afgedaald. En zij, die eenmaal de vorsten van Rjazánj, van Twérj, van Tsjernígof omringden, waren thans bojaren van den heerscher over geheel Rusland. Er waren onder de Moscovische prinsengeslachten ook eenige (b.v. de Galietsyn's), die van den Litauschen grootvorst Gedimien afstamden, maar men had ook vele knezen, die door den doop van Tataarsche moerza's in Russische grooten waren veranderd. Vorstenzonen

van onderworpen volkeren stonden aan het Tsaarsche hof in hooge eer; zij voerden den Tsaar gearmd naar de kerk, huwden met bojarendochters en kregen uitgestrekte goederen in erfelijk bezit. Evenals de andere edelen maakten zij elken dag hunne opwachting bij den Tsaar. Het was in Moscovië nimmer gebruik geweest brieven van adeldom te verleenen en men had er graven noch vrijheeren, maar zonen van kooplieden en boeren konden als klerken of krijgslieden in dienst gaan, allengs opklimmen en voor de door hen bewezene diensten met erfgoederen door den Tsaar worden beloond; de bezitter van een erfgoed was edelman (dwarjanién) en zijn eenige adeloorkonde was de schenkingsbrief, waarbij hem of zijn voorvaderen dat goed was verleend. Op den adel volgde, gelijk elders, de koopmansstand, die echter in Rusland voor Peters tijd van veel minder belang was dan in de landen van West-Europa. Evenmin als de lijfeigenen hadden de kooplieden het recht hun vadersnaam met den uitgang *wietsj* achter hun voornaam te voegen: zij heetten dus eenvoudig Pjotr Iwánof (Pieter Jansz.), Wasilij Timoféjef, Sergéj Petróf enz., tenzij de Tsaar hun in het bijzonder het recht had verleend om hun vadersnaam, op *wietsi* te doen uitgaan, in welk geval zij *imenityje koeptsy* (d.i. woordelijk *genaamde kooplieden*) werden genoemd. Zulke bevoorrechten waren b.v. de (thans tot den gravenstand behoorende) Stróganof's, die eene groote rol in de verovering van Siberië hadden gespeeld. Waren er onder de knezen Tataren en andere niet-Russische onderdanen des Tsaars, de kooplieden waren uit nagenoeg *alle* volken van Europa en *vele* van Azië afkomstig; men vond onder de *gosti* (kooplieden, eigl. *gasten*) te Moskou talrijke Duitschers, Engelschen, Nederlanders, Italianen, Grieken, Perzen, Tataren, Turken, Armeniërs. Eenmaal in het jaar werd, sedert 1624, een groote jaarmarkt in de nabijheid van het Makáriëf klooster (ten oosten van Niezjnij Nówgorod) aan de Wolga gehouden, waarheen deze door Tsaar Michaël van Wasilij-Soersk (nog oostelijker, aan de monding der Soera) was overgebracht. Eerst in 1816 is de jaarmarkt, nadat een groote brand de pakhuizen en kramen bij Makáriëf had vernield, naar Niezjnij Nówgorod verplaatst, waar zij tot heden is gebleven en nog in het einde van Juli de kooplieden uit de afgelegenste deelen van het Russische rijk tezamen brengt. In de zeventiende

eeuw was de Tsaar de grootste koopman van Rusland; hij had verschillende monopolies, waarvan dat der pelterijen het gewichtigste was. Behalve deze monopolies werd de handel der Russen nog door zware tollen belemmerd.

Nog minder in aanzien dan de kooplieden stonden de overige burgers, die de voorsteden bewoonden en daarom *pasádskie* (van *pasáda*, voorstad) werden genoemd. Maar hunne positie was benijdenswaardig bij die der lijfeigenen vergeleken, welke op de erfgoederen der Dwarjanen woonden en aan den willekeur hunner heeren waren overgeleverd. Reeds lang waren de boeren geheel van den adel afhankelijk, maar tot in het einde der zestiende eeuw hadden zij het recht om van heer te verwisselen; verschillende beweegredenen brachten den gunsteling des Tsaars, Baries Gadoenóf, die door de zwakheid zijns meesters alle macht in handen had, tot het besluit om den boer dit recht te ontzeggen, waardoor hij sedert niet meer was dan een hoorige, die met het land en vee van den eenen bezitter op den anderen overging. De oude gemeente inrichting bleef echter bestaan. De grond behoorde wel in naam aan den heer, maar feitelijk was de gemeente (*mier*) bezitter van den bodem, welke aan de boeren hun stuk land toewees. Aan 't hoofd der gemeente stond de schout (starostá). De boeren brachten een cijns op aan de gemeente, welke deze weder aan den heer ter hand stelde. In de schenkingsbrieven, waarin erfgoederen aan edelen werden toegewezen, werd hun bevolen hunne boeren tegen beleediging en overlast te beschermen, niet meer cijns te eischen, dan de gemeente in staat was op te brengen, hunne ondergeschikten niet van hun grond te verjagen en hen zoo tot bedelaars te maken. Ook was den grondbezitters verboden het vee en graan aan hunne boeren te ontnemen, hen van het leven te berooven, zwangere vrouwen te mishandelen en met de boerinnen of hare dochters overspel te plegen. Men kan evenwel nagaan, dat de heeren zich niet veel om deze bepalingen bekreunden en het lot der boeren in alle opzichten beklagenswaardig was.

Bij het bespreken der verschillende standen, waaruit het Russische volk was samengesteld, heb ik opzettelijk de geestelijkheid ter zijde gelaten en deze niet als afzonderlijken

stand genoemd: de gehuwde staat der priesters[1)], de geringe beschaving en de armoede van hen, die ten platten lande de Kerk vertegenwoordigen, maakt dat de geestelijkheid in Rusland meer dan elders opgaat in de groote menigte des volks. Het zoude even ongerijmd wezen de popen als stand tegenover den adel of de boeren te stellen, als te beweren, dat de bontwerkers of herbergiers of timmerlieden een corps vormen, dat in karakter scherp van andere kooplieden en handwerkslieden is gescheiden. De poop oefent zijne functie uit evenals de dorpsschout het de zijne doet, niet als de Roomsch-Catholieke priester, die zich steeds een klein deeltje voelt van één ontzagwekkend geheel, de Kerk van Rome. Terwijl de hooge waardigheidsbekleeders der Russische Kerk tot de eersten des lands behooren, maken de lagere priesters een deel uit van den boerenstand, waar zij noch in afkomst, noch in beschaving feitelijk van verschillen. De poop bebouwt zelf zijn akker en woont in eene schamele iezba met eene boerin tot vrouw en vuile, boersche kinderen om zich heen, volkomen als de gewone moezjiek (om dit Russische woord te gebruiken, dat bij buitenlandsche auteurs zoo geliefd is, welke gaarne over ‘le moushik Russe’ spreken. In eene Nederlandsche dissertatie trof ik zelfs den vorm ‘moushnik’ aan). Na dit alles kan men ook niet verwachten, dat de poop zeer bij het volk in aanzien is, vooral daar hij de reputatie heeft van hebzuchtig en listig te zijn en niet meer afkeerig te wezen van de wodkaflesch dan zijne overige landgenooten. Een poop te ontmoeten wordt als een slecht voorteeken beschouwd, dat door het slaan van een kruis moet worden afgewend. Gewoonlijk zijn de popen forschgebouwde kerels, met breed gelaat en zwaren baardgroei, die behalve door hunne kleeding van de boeren terstond door hunne lange, op de schouders neervallende lokken te herkennen zijn.

Laten wij de ontwikkeling der Russische kerk nagaan tot den tijd, dien wij in deze bladzijden trachten te schetsen. Nog in de tiende eeuw leefden de Russen in een toestand van ruw

1) Behalve de kloostergeestelijken zijn slechts de Archijeréji (Patriarch, Metropolieten, Aartsbisschoppen en Bisschoppen) tot het coelibaat gedwongen. Deze hooge geestelijken worden daarom uitsluitend uit de kloostergeestelijkheid gekozen. De tegenwoordige rangen in de Russische Kerk zijn: Patriarch, Metropoliet, Archijepíeskop of Aartsbisschop, Jepíeskop of Bisschop, Archimandriet of Abt, Igóemen of Prior (alle in ongehuwden staat levende), Protopóp, Pop, Protodiákon, Diákon.

heidendom, verstoken van de godsdienstige inspiratie en de verzachting van opvattingen en gebruiken, welke de leer van Christus in alle tijden met zich heeft gebracht. Het is jammer, dat er zoo weinig van den ouden Russischen godsdienst bekend is en men dus niet kan uitmaken, in hoeverre het nog thans bestaande bijgeloof der boeren een overblijfsel is van het in naam reeds zoo lang uitgeroeide Slavische heidendom. Tot in onzen tijd is het geloof aan water-, bosch- en huisgeesten, aan de booze Bába-Jága en de verleidelijke Roesálki of stroomjonkvrouwen bij het landvolk bewaard gebleven en nog ten huidigen dage vereert men Johannes den Dooper (Iwán Koepála; Kupalo) op eene wijze, die eer heidensch dan Christelijk is te noemen. De nacht van Iwán Koepála is naar het volksgeloof de eenige, waarin de varen bloeit, en vele andere sprookjes knoopen zich aan dezen heilige vast. De Bába-Jága is een vrouwelijke weerwolf, die aan den zoom des wouds in een hut woont, welke met den wind draait. Toen de Russische heldenliederen (bylíny) het eerst de aandacht der geleerden begonnen te trekken, wilde men ook daarin ‘nachklänge’ van het Slavische heidendom zien, maar de onderzoekingen van Stasóf, Wollner en anderen hebben aangetoond, hoe de meeste stoffen, die daarin behandeld worden, uit het Oosten afkomstig zijn. Toch is het niet onwaarschijnlijk, dat de personificaties der groote rivieren, als Doenáj Iwánowietsj, Don Iwánowietsj, Wolga Fsesláwljewietsj en Dnjepr Karaléwietsj werkelijk in ouden tijd stroomgoden zijn geweest. In eene bylina over het huwelijk van den Grootvorst Wladímier wordt verhaald, dat een der bagatyrí (helden, uit het Tataarsch *bagatur*; Hongaarsch *bátor*, dapper) van Kiëf, Doenaj Iwánowietsj, uit wanhoop zich den dolk in de borst stiet en terstond daarop in den ‘snellen stroom’ sprong, welke sedert naar hem de Donau is genoemd[1)].

Hoeveel er overigens in de Russische volksverhalen aan de Duizend-en-één-nacht is ontleend, kan men zien, wanneer men de oude sprookverzameling doorleest, die ‘Middel tegen de melancholie’ is getiteld, waarvan zich een exemplaar op de Rijks-Bibliotheek te Leiden bevindt. Echt Russisch schijnt evenwel de figuur van Mikóela Seljanínowietsj te wezen, welke zijn stalen ploegschaar door de akkers drijft.

1) Kiersja Danílof, p. 68.

De Zuidslaven ontvingen het Christendom eerder dan de Russen; reeds in het midden der negende eeuw vertaalden Cyrillus en Methodius den Bijbel in dien tongval, welke Oud-bulgaarsch wordt genoemd, en brachten zij de bekeering der Slavische stammen in de Donaulanden te weeg. Hoewel reeds de weduwe van Igor, de vorstin Oljga, te Constantinopel den doop ontving, toch vond haar voorbeeld geen navolging, totdat Wladímier, na een leven van wreedheid en uitspattingen, door den glans der Byzantijnsche kerken, waarvan zijne boden hem groote verhalen deden, getroffen, tot het Grieksch-Catholicisme overging en dezen godsdienst met geweld in zijn rijk invoerde. Het afgodsbeeld van den dondergod Peróen (Perun) werd gegeeseld en in den Dnjepr geworpen, waarin de heidensche Russen in groote massa's den doop ontvingen. Wladímier bouwde de kerk Des'jatíennaja, welke echter in 1240 door de Tataren is verwoest, en sedert was Kiëf niet alleen in politieken, maar ook in geestelijken zin ‘eene moeder voor alle Russische steden’ (máti fs'jem róesskiem gradom; mati vsjem russkim gradom). Op een hoogen heuvel, vanwaar men ver de kronkelingen van den Dnjepr kan overzien, verheft zich tusschen het oude Kiëf (Starakiëf) en de laaggelegen koopmansstad het monument van den heiligen Wladímier, die de kroon in de linkerhand houdt, maar met de rechterhand het kruis omhoog richt, terwijl zijn oog op de vlakten aan de overzijde van den Dnjepr is gevestigd. Nadat Kiëf echter in 1169 door Andreas Bagaljóebskij (Bogoljubskij) en in 1240 door Baty-Chan was geplunderd, verloor het allengs de beteekenis, die het in de dagen van Wladímier en Jároslaf had gehad en sedert het vorstendom Moskou zich begon uit te breiden en de aartsbisschop van Wladímier zijn zetel naar Iwan Kalíta's hoofdstad verplaatste, werd deze het middelpunt van het godsdienstig leven in Rusland. Kalíta stichtte den Oespenskij (Uspenskij) Sabór, de Cathedraal van Maria's Hemelvaart, welk gebouw in 1475 en volgende jaren door een ander werd vervangen, dat de kroningskerk der Moscovische Tsaren is geworden. Nog hooger steeg Moskou als kerkelijke stad in aanzien, toen de abt Sergéj in 1338 in de nabijheid daarvan de Trójietskaja Láwra stichtte, in rang het tweede klooster der Russische monarchie. Maar toch bleef Kiëf, hoezeer ook gedaald, zijn ouden roem behouden en op den bin-

nenhof der Petsjérskaja Lawra vindt men nog heden scharen van pelgrims, uit alle deelen van Rusland bijeengekomen om hulde te brengen aan de reliquiëen der Kiëfsche heiligen.

Men zoude geneigd zijn te gelooven, dat de Tataarsche overheersching een verderfelijken invloed op de Kerk zoude hebben gehad, maar het tegendeel hiervan is waar. Wel plunderden en vernielden zij, toen zij in groote horden de Russische staten overstroomden en alles, wat hun in den weg stond, omverwierpen, ook de Grieksche kerken, maar zoodra zij hun gezag in Rusland hadden gegrondvest, begrepen zij, dat de Kerk hun een machtige steun kon wezen, en in plaats van den overwonnenen met geweld den Islam op te dringen, schonken zij den geestelijken vrijdom van belasting en straften zij eene beleediging, der Orthodoxe Kerk aangedaan, met den dood. Door talrijke schenkingen en erflatingen wies intusschen de rijkdom der kloosters en kerken en de westerling, welke thans een bezoek brengt aan de heiligdommen van Kiëf en Moskou, is verbaasd over de geweldige schatten, die sedert eeuwen nutteloos liggen opgehoopt en vraagt zich af of dit wel werkelijk is ‘ad maiorem Deï gloriam’?

Hoewel in naam, bleef de Russische Kerk steeds aan den Patriarch van Constantinopel ondergeschikt, maar Baríes Gadoenóf, die naar den troon der Tsaren streefde en zich daarvoor van de hulp der geestelijkheid wilde verzekeren, bewerkte, dat de Patriarch Jeremias van Constantinopel op zijne doorreis door Rusland een nieuw patriarchaat te Moskou oprichtte en den Aartsbisschop tot het hoofd der Grieksch-Russische Christenkerk wijdde (1589).

Deze ontwikkeling had de Kerk moeten doorloopen om tot dien rijkdom en invloed te komen, welke de hooge geestelijkheid in de zeventiende eeuw bezat. Een strijd tusschen de geestelijke en wereldlijke machten, zooals die in andere Europeesche rijken heeft gewoed, is in de geschiedenis van Rusland nimmer voorgekomen: de Grootvorst of Tsaar was de *eerste* in den Staat, de door God gezalfde, aan wien alles, dus ook de Kerk, onderworpen was: hij zocht evenwel de macht dier Kerk, daar zij het volk leerde, dat men den Keizer moet geven, wat des Keizers is, en daardoor eene sanctie gaf aan zijne onbeperkte heerschappij, en de Kerk van *haar* kant gevoelde zich veilig in de bescherming van den machtigen Souverein en diende hare eigen belangen door de monarchie te

dienen. Vooral werd deze vriendschappelijke verhouding tusschen Kerk en Tsaar in de hand gewerkt, doordat Michaël Ramánof's vader Filarét Nikítietsj het patriarchaat bekleedde: zoolang deze leefde geschiedde alles uit beider naam.

Gedurende de regeering van Alexis Michájlowietsj had er eene belangrijke verandering in de Russische Kerk plaats, welke hare éénheid verstoorde en tal van woelingen na zich sleepte. De man, die deze verandering te weeg bracht, was de Patriarch Níkon.

Uit nederige ouders in het district Níezjnij Nówgorod geboren, werd hij poop, maar door geestelijken ijver bezield scheidde hij zich van zijne vrouw en vestigde hij zich als kluizenaar op een eiland in de Witte Zee, maar de aandacht des Tsaars viel op dezen zelfopofferenden dienaar des geloofs: men maakte hem archimandriet (abt) van het Novospáskij-klooster te Moskou, van welke waardigheid hij eerst tot Metropoliet van Nówgorod, daarna tot Patriarch en hoofd der Russische Kerk opklom (1652)[1]. De Tsaar vergunde hem zich 'Groote Heer' te noemen, evenals de vader van Michaël, Filarét Nikítietsj[2].

In de Kerkslavische handschriften waren in den loop der tijden talrijke fouten ingeslopen en sedert de invoering der boekdrukkunst in Rusland (tijdens Iwan IV) in de gedrukte kerkelijke geschriften verspreid en reeds de abt Dionysius van Trójietsa was begonnen met eene systematische zuivering dier teksten. Deze zuivering nu wilde de Patriarch Níkon ten einde toe volvoeren om daarna de verbeterde teksten in de kerken te doen gebruiken. Daartoe riep hij in 1654 eene kerkvergadering bijeen, welke het besluit nam, dat de kerkelijke boeken naar de oude Kerkslavische en Grieksche handschriften zouden worden herzien, hetgeen werkelijk geschiedde: met veel ijver en nauwkeurigheid werden de boeken door Níkon en andere godgeleerden verbeterd en daarna in plaats van de door afschrijvers bedorvene teksten in gebruik gesteld. Maar een groot deel des volks en der geestelijkheid kon zich

1) Beiträge zur kulturgeschichte Russlands im XVII jahrhunderts, von Alexander Brückner, Leipzig 1887. Des Patriarchen Nikon ausgabebuch 1652.
2) 'Während es damals in Russland 4 Metropoliten gab (von Nowgorod, von Kasan, von Rostow und von Krutiza), spitzte sich die Hierarchie in der *einen* Patriarchenwürde zu.' Brückner.

niet met deze nieuwigheid vereenigen: hun eerbied voor den tekst, zooals die sedert eeuwen in Rusland door de Orthodoxe Kerk als onfeilbaar was beschouwd, verzette zich tegen elke verandering, vooral omdat de wijziging van den tekst in vele gevallen ook wijziging der ceremoniën met zich bracht. Deze gehechtheid aan de oude traditie was zóó sterk, dat een aanmerkelijk deel der Russische Orthodoxen zich van de in hunne oogen ontwijde Kerk afscheurde en zich door geen vervolging tot rede liet brengen. Uit deze dissenters kwamen eene menigte van fanatieke secten voort, waarvan wij hier slechts de Starowjértsy (ongeloovigen), de Skoptsy (vrijwillige eunuchen) en de Samozazjigáteli (zelfverbranders) zullen noemen. Een kolossaal doek in de Galerij Tretjakóf te Moskou vertoont ons een schaar van dweepzieke geloovigen, welke het huis, waarin zij zich hebben vereenigd, in brand hebben gestoken en onder godsdienstige liederen den dood in de vlammen afwachten. Tot welke troebelen de Raskóljniki (dissenters) in later jaren aanleiding hebben gegeven, is uit de geschiedenis van Peter den Groote algemeen bekend.

Tsaar Alexis steunde Níkon's hervormingen met zijn onbeperkt gezag: weerspannige monniken en priesters werden gekerkerd, hovelingen, die zich niet naar de nieuwe teksten wilden voegen, vielen in ongenade en zelfs werd een van Níkon's tegenstanders levend verbrand, maar de verdraagzame natuur der Russen behoedde hen voor het begaan van zóó vele afschuwelijkheden, als de Inquisitie in Spanje en de Nederlanden heeft volbracht.

In hoofdzaak had Moskou in de zeventiende eeuw reeds dezelfde uitgestrektheid als thans en, hoe weinige der oude gebouwen zijn overgebleven, toch is het uiterlijk der stad niet zoo veranderd als men denken zoude: wèl zijn er tal van Europeesche winkels en magazijnen, wèl ziet men eene menigte van heeren en dames in westersche kleederdracht, maar de bontheid der Russische stariná (oude tijd) is bewaard gebleven, tusschen de heeren met jas en hoogen hoed en de dames in elegante kleeding volgens de laatste Parijsche mode wemelen kooplieden in lange kaftans gehuld, boeren in roode roebásjki (hemden), boerinnen met groenen rok, rood jak, en gelen

hoofddoek. En geven niet de tallooze kerken met roode, blauwe, grijze en gouden koepels een eigenaardig stempel aan Moskou, dat reeds eeuwen heeft getrotseerd en nog lang aan den alles gelijk makenden geest van den nieuweren tijd zal weerstand bieden?

Het middelpunt der stad was - gelijk nog heden - het aloude Kremlj met zijn eerwaardige kerken en kloosters, waaraan zooveel herinneringen aan de grootheid van Moscovië zijn verbonden en welks heiligdommen ‘allen roem en schoonheid’ van Rusland bevatten. In de vijfkoepelige Cathedraal van Maria's Hemelvaart werden - zooals wij reeds zagen - de Tsaren van Moskou gekroond en de Patriarchen ter aarde besteld, die van Maria's Verkondiging aanschouwde den doop en het huwelijk der Alleenheerschers, terwijl de Archángeljskij Sabór hun de laatste rustplaats bood en tal van geloovigen tot zich trok om met prosternatie hulde te brengen aan de reliquieën van den als knaap te Oeglietsj vermoorden Heiligen Dmitrij. En reeds verhief zich slank en statig de hooge toren van Iwán Welíkij, vanwaar men ver de kerken en koepels aan gene zijde der Maskwárivier kan overzien. Door de poort des Heilands, boven wier ingang Alexis het Christusbeeld van Smalénsk had doen plaatsen met het verbod, dat iemand met gedekten hoofde de poort zoude doorgaan[1)], kwam men op het Roode Plein, waar de monsterachtige cathedraal van Wasílij Blazjénnyj, uit elf in verschillenden stijl opgetrokken en met bonte kleuren beschilderde kapellen bestaande, de vrome menigte in bewondering bracht, waar Iwan IV zijne onderdanen door beulshanden had laten ombrengen en Michael Fjódorowietsj tot Tsaar van geheel Rusland was uitgeroepen. Het Roode Plein is een deel der Middenstad (Kitájgorod), die reeds de zetel van handel en verkeer was en den Koopmanshof (Gostíny Dwor) bevatte, waar Hollanders en Engelschen, Perzen en Armeniërs hun voordeel kwamen zoeken. In de Middenstad hadden vele onzer landgenooten hunne woningen; reeds tijdens Fjódor Iwánowietsj had de Hollandsche koopman Klenk een dwor op de Nikóljskaja in eigendom. In halve cirkels werd de Kitájgorod door de Witte stad en de Aarden stad omgeven, welke laatste door

1) Nog thans houdt men zich aan dit gebruik en de vreemdeling wordt door een gebiedend ‘Hoed af’ aan het vervullen van dezen plicht herinnerd.

Michael Fjódorowietsj met een aarden wal was ommuurd. Daarbuiten lagen nog voorsteden (pasády), die door de geringe burgerij werden bewoond.

Eene dergelijke inrichting, hoewel op kleiner schaal, hadden ook de andere Moscovische steden. Te Niézjnij Nówgorod lag het Kremlj op de plaats waar de Oka (Aká) in de Wolga valt en strekte de stad zich verder langs den Okaoever uit; ook te Kazán lag het Kremlj aan het einde der stad, waar het reeds in de vijftiende eeuw door den chan Oeloe-Machmet was gegrondvest. De steden met haar omliggend gebied werden door wajewoden of stadhouders bestuurd, welke eene uitgestrekte macht hadden, hoewel zij niet gerechtigd waren om misdadigers ter dood te veroordeelen, zonder schriftelijk de toestemming van den Tsaar te hebben gevraagd. Hiervan waren echter de wajewoden van Siberië, Astrachán en den Terek vrijgesteld wegens den grooten afstand dezer streken van Moskou. De stadhouders maakten zich dikwijls aan afpersing schuldig, lieten hunne onderhoorigen geeselen, zoo zij achterstallig waren in het betalen van cijns, waren te Archangel en elders den vreemdelingen vaak tot last en stonden dikwijls in willekeur niet achter bij den wajewóda in Ostrófskij's beroemde comedie ‘Een droom op de Wolga.’

In de nabijheid van Moskou en andere steden lagen kloosters, met witte muren omgeven: het belangrijkste klooster in de onmiddelijke omgeving van Moskou was het Maagdenklooster, aan het einde van het uitgestrekte Maagdenveld, uit eene ophooping van kerken en gebouwen bestaande en door een rooden, met torens en tinnen versterkten muur omringd.

In de steden waren de huizen meerendeels van hout, hetgeen herhaaldelijk brand veroorzaakte, ondanks de maatregelen van voorzichtigheid, die de Tsaar had voorgeschreven: met het vallen van den avond moest in alle huizen het vuur en licht worden uitgedoofd, in den zomer was het zelfs verboden vuur in de huizen aan te maken en moesten de levensmiddelen in de vrije lucht worden gekookt. Twee der Nederlandsche gezanten te Moskou, Coenraad Burgh (1648) en Coenraad van Klenk (1676) woonden er geweldige branden bij, waardoor duizenden woningen in de asch werden gelegd. Behalve door brand werd Moskou somtijds door de pest geteisterd. Toen deze in 1654 te Moskou woedde, was Prins Pronskij aldaar, nadat de Tsaar met zijn gezin gevlucht was, als wajewóda

achtergebleven. De brieven van dezen stadhouder zijn door Prof. Brückner te Dorpat onderzocht, welke er belangrijke bijzonderheden over de verwoestingen, door deze besmettelijke ziekte aangericht, uit heeft geput en deze in een lezenswaardig artikel heeft medegedeeld[1]. Onder de 200,000 slachtoffers, die de pest in 1654 te Moskou maakte, behoorde ook de stadhouder Prins Pronskij. Er werden niet de minste maatregelen genomen om de besmetting tegen te gaan en ook in andere steden werden tal van menschen door de ziekte ten grave gesleept.

Da huizen der bojaren en andere aanzienlijken voldeden geenszins aan de tegenwoordige eischen van comfort: men moest zich bukken om door de deuren te gaan, de trappen waren eng en alles had iets kleins en speelgoedachtigs, dat volstrekt niet met de breede vlakten van Rusland en ‘de breede natuur’ der Russen in overeenstemming was. Op de Wárwarka te Moskou geeft het op 17de-eeuwsche wijze ingerichte Huis der bojaren Ramánof (Romanov) een denkbeeld van de levenswijze der Russische edelen in den tijd van Alexis. Daar worden bovendien eenige oude portretten, de wieg en het speelgoed van Alexis en andere antiquiteiten bewaard. Op de tweede verdieping is o.a. de gewelfde ontvangkamer, op de bovenste de terem (vrouwenkamer), die den bezoeker aan het eentonige en afgezonderde leven der bojarendochters herinnert. Van even groot gewicht voor de kennis van het oude Rusland is de Aroezjéjnaja Paláta binnen de muren van het Kremlj, waar zich wapenrustingen uit de zestiende en zeventiende eeuw, huisraad, goud- en zilverwerk, kronen en vorstelijke zetels, equipages en vele andere overblijfselen uit den Moscovischen Tsarentijd bevinden, waarvan de Heer Filimónof eene uitvoerige beschrijving in het licht geeft.

De Russische bojaren hadden elk hun eigen kapel en huispoop: verder waren zij steeds van eene menigte huishoorigen (dwarówyje) omringd, welke volkomen van de nukken hunner meesters afhankelijk waren. Het gevolg van een groote, - zegt Rambaud - die zich naar het Kremlj begaf, kan met dat van een Japanschen daimio worden vergeleken: eene lange

1) Beiträge zur kulturgeschichte Russlands im XVII jahrhundert. ‘Die pest in Russland 1654’.

rij van sleden of wagens, nagenoeg honderd paarden, voorrijders aan de spits van den optocht, die het volk met zweepslagen uiteen dreven, eene afdeeling van edellieden, welke zijn geleide uitmaakten, en achteraan een zwerm van hoorigen, dikwijls barvoets, niettegenstaande hunne prachtige livrei, vervulden de straten der ‘witte stad’ met hunne levendige drukte.

De vrouwen leefden in de grootste afzondering: zij kwamen zelfs niet in de kerk, maar brachten hun tijd biddend en bevelen gevend in de binnenvertrekken door. In de hoogere, zoowel als in de lagere standen werden de vrouwen door hunne echtgenooten geslagen en zonder dat konde er volgens de opvatting der oude Russen geen liefde bestaan. Ongehuwde vrouwen stonden onder de voogdij van haren vader of oudsten broeder.

Wanneer de heer des huizes gasten ontving, boog hij zich voor hen met het voorhoofd tot den grond om hen te verzoeken zijne vrouw te kussen en gaf daarop zelf het voorbeeld. Nadat de gastvrouw door allen was gekust, boog zij zich voor hen en ging zij naar haar eigen vertrekken. Ook de getrouwde dochters en de schoondochters van den huisheer werden door de gasten gekust. Hoe onaangenaam deze ‘kusplechtigheid’ (patseloéjnyj abrjád) in sommige gevallen voor de gastvrouw wezen kon, heeft A.K. Tolstoj in zijn roman ‘Prins Serébrjany’ trachten te schetsen. De ongehuwde dochters verschenen nimmer voor de gasten, maar bleven in haar afgelegen vertrekken. Bij het middagmaal der gehuwde vrouwen was niemand van de mannelijke sexe aanwezig: zij werden slechts door vrouwelijke hoorigen bediend. En, wat den maaltijd zelf betreft, zegt Katasjíchien: ‘Het is gewoonte de spijzen eenvoudig te bereiden, zonder specerijen, zonder bessen en suiker, zonder peper en gember en andere ingredienten, met weinig zout en zonder azijn.’

Wanneer een jonkman in 't huwelijk wilde treden, kwam hij eerst met de ouders van het meisje aangaande den bruidsschat overeen, daarna zond hij eene vrouw om de bruid in oogenschouw te nemen. Werd deze bij het onderzoek gezond en onverminkt bevonden, zoo had het huwelijk plaats. Dikwijls geschiedde er echter bedrog: men toonde aan de vrouw, die de bruid kwam onderzoeken, eene onverminkte dochter, maar bij de huwelijksplechtigheid - waarbij de bruid steeds gesluierd

was - werd deze door eene andere dochter vervangen, die blind of mank of doof of stom was. De bedrogen jonkman kon echter eene aanklacht tegen zijn schoonvader indienen en daardoor scheiding verwerven[1)].

Men ziet, hoe ruw de zeden der Moscovieten nog waren in den tijd, welke onmiddelijk aan dien van Peter voorafging; thans zullen wij een blik slaan in de strafwetten, welke steeds de trouwe spiegel zijn van de beschaving eens volks.

Het oudste Russische wetboek, dat ons met zekerheid bekend is, de Róesskaja Práwda, werd in 1020 of iets vroeger door den Grootvorst Jároslaf aan de bewoners van Nówgorod gegeven en is kort daarna ook te Kiëf en elders ingevoerd. Het bestaat uit strafwetten en bepalingen van maatschappelijken aard en draagt geheel hetzelfde karakter als het oude Germaansche recht, waarop het ongetwijfeld gebaseerd is. Volgens de Róesskaja Práwda hadden de bloedverwanten van een vermoorde het recht zich op den moordenaar te wreken; diefstal en rooverij werden met geld geboet (deze boeten heetten *wiry*), om iemands schuld of onschuld te ontdekken onderwierp men hem aan een Godsoordeel met ijzer of water. De burgerlijke wetten bepaalden de rechten der heeren over hunne slaven, waarborgden de onschendbaarheid der grenspalen, beperkten den woeker, regelden het erfrecht, maakten het lot der weduwen onbezorgd en stelden de minderjarigen onder voogdij. De zonen van Jároslaf en ook zijn kleinzoon Wladímier Monomachus brachten geringe wijzigingen in dit wetboek, dat een paar eeuwen in Rusland geldig schijnt te zijn geweest. Doch de Russen werden ook met de Grieksche wetten bekend en het Nomokanon werd in het Slavisch overgezet (Kníga Kórmtsjaja); men weet echter niet, in welken tijd dit geschiedde en in hoeverre de rechtspleging volgens deze Grieksche wetten plaats had. Wellicht golden zij alleen in geestelijke zaken. Van het Russische recht in de tijden der Tataarsche overheersching is weinig bekend; het een en ander dienaangaande is uit de acten en verdragen der vorsten te putten, welke alle in het licht zijn gegeven. Doch Iwan III gaf in 1497 een

1) Katasjíchien, XIII.

wetboek aan zijn volk, dat door zijn kleinzoon Iwan IV aanmerkelijk werd uitgebreid (1550) en eerst in 1649 door Alexis Michájlowietsj door een nieuw wetboek werd vervangen, dat er evenwel niet zeer van afweek[1)].

Den rechters was geboden naar hun geweten en het Evangelie recht te spreken, zonder aanzien des persoons, en geene geschenken aan te nemen. Indien een bojaar, akóljnietsjij, kaznatsjéj of diák iemand ten onrechte veroordeelde, doch daarbij te goeder trouw was, zoo werd hij niet gestraft, maar de beschuldigde werd op vrije voeten gesteld en kreeg terug, wat hij als boete had moeten betalen. Bleek het echter, dat de bojaar, edelman of diak zich had laten omkoopen, dan werd hij tot eene hooge boete veroordeeld. Een klerk, die rechtsstukken had vervalscht, werd op de markt met roeden gegeeseld. Wie zonder reden zich over zijne rechters beklaagde, werd eveneens gegeeseld en daarna in de gevangenis geworpen.

Katasjíchien deelt ons mede, dat de rechters in Rusland zeer omkoopbaar waren en men kan dit gaarne gelooven; als men zich de toestanden in de eerste helft dezer eeuw herinnert, welke door Gógolj in zijn 'Reviseur' zijn geschilderd. Volgens Katasjíchien nam een rechter niet zelf de geschenken aan, maar kreeg hij die steeds door de derde hand, door zijn vrouw, zijn dochter, zijn zoon of iemand anders en beschouwde hij dit niet als omkooping. Op dezelfde wijze stelt Gógolj's rechter zijn geweten daarmede gerust, dat hij zich alleen door een geschenk van jachthonden laat omkoopen, doch overigens de eerlijkheid in persoon is.

Een schuldenaar die niet in staat is om zijn schuldeischer te voldoen, werd een maand lang dagelijks op de markt gegeeseld en zoo zich in dien tijd niemand over hem ontfermd had en zijne schuld had betaald, werd hij na verloop van dien termijn als slaaf aan zijn schuldeischer overgeleverd, welke echter niet het recht had hem te mishandelen. Wie een onvermogenden schuldenaar, die bij hem als knecht in huis woonde, een hand of been brak of hem een oog uitstak, werd tot dezelfde verminking veroordeeld, als hij zijn schuldenaar had aan-

1) Zakony W.K. Joanna Wasieljewietsja i wnoeka jewo Tsarja Joanna Wasieljewietsja, Moskou 1878. Brückner, Beiträge zur Kulturgeschichte Russlands, 'Die Herstellungskosten eines Buches im jahre 1649.' Katasjíchien, VII 34, 38, 41.

gedaan, zoodat de regel gold van ‘been tegen been, hand tegen hand, oog tegen oog.’ (Katasjíchien). Zij, die op diefstal, rooverij, moord, heiligschennis of brandstichting waren betrapt, werden gepijnigd, opdat zij zouden bekennen, wie hunne medeplichtigen waren, en de foltering werd, zoo zij niet spoedig de geëischte verklaringen aflegden, tot drie keeren toe herhaald. Degenen, die door hen als medeplichtigen werden genoemd, onderwierp men eveneens aan pijniging. Katasjíchien beschrijft deze aldus: ‘Men trekt den dief het hemd uit en bindt zijne handen boven de palmen met een met kameelhaar omwonden touw op den rug; daarna hijscht men hem omhoog aan een toestel, dat als een galg is ingericht en bindt men zijne voeten met een riem te zamen en een beul gaat met zijn voet op den riem staan, op de voeten van den slaaf, en rekt hem daardoor uit, zoodat de armen van den dief ter hoogte van zijn hoofd komen en uit de gewrichten gaan; daarop begint de beul hem af en toe met een zweep over den rug te slaan.’

Zoo iemand voor den eersten keer een diefstal had begaan, werd hij gegeeseld en moest hij het gestolene teruggeven of vergoeden; kon hij dit niet doen, dan werd hij de slaaf van hem, aan wiens goed hij zich vergrepen had. Ook voor andere geringe misdrijven werd men met stok of zweep getuchtigd; in andere gevallen werden handen en beenen afgehouwen. Wie een moord had gepleegd, was des doods schuldig, doch er waren verschillende wijzen van executie: men kon onthoofd, opgehangen, geradbraakt, gespietst, gevierendeeld of doodgegeeseld worden. Een verrader werd onthoofd, een ketter, toovenaar of heiligschenner levend verbrand. Aan hem, die den Tsaar had belasterd, sneed men de tong uit en de vrouwen, die kindermoord hadden begaan of hun echtgenoot van het leven hadden beroofd, werden tot halverwege de borst in den grond bedolven, die daarna werd vastgestampt, opdat zij zich niet zouden kunnen bevrijden.

Het was geen gewoonte om den gevangenen voedsel te geven, maar zij werden door hunne bloedverwanten onderhouden. Diegenen, welke ouders noch andere betrekkingen hadden, mochten twee aan twee, geboeid en onder bewaking, op de markten een aalmoes vragen.

't Is gebleken, dat de barbaarschheid der strafwetten met de ruwheid der zeden in overeenstemming was: ten onzent kon

het trouwens in dien tijd in vele opzichten al niet veel beter genoemd worden.

Alvorens ik er toe overga om de betrekkingen te bespreken, welke tusschen Rusland en andere rijken van Europa en Azië bestonden, kan ik niet nalaten met een enkel woord gewag te maken van de Russische liederen, welke de uitdrukking zijn van den ouden volksgeest, eer deze door voortdurende aanraking met westersche zeden en begrippen zijne oorspronkelijkheid had verloren. Deze liederen zijn van tweeërlei aard; de eerste categorie, die der bylinen, heeft een deels historischen, deels sprookjesachtigen inhoud, die den ‘folkloristen’ veel stof tot onderzoek levert en grootendeels aan oostersche verhalen is ontleend, de tweede soort is die der kleine, lyrische liederen, waarin zich het leven van den boer met al zijn vreugde en leed weerspiegelde, het harde lot der meisjes werd beklaagd, die naar een vreemd dorp moesten heentrekken om de vrouw te worden van een jongeling, welke hun volkomen onbekend was, maar waarin ook vaak het wilde, bandelooze leven aan de Wolga en op de steppen werd bezongen, de vermetelheid der Kozakken en de onbezorgde vrijheid der bootslieden (boer-laki). Nergens kan men de ‘breede natuur’ (sjirókaja natóera) van het Russische volk beter uit leeren kennen dan uit zijne, nu eens zwaarmoedige en klagende, maar dikwerf ook energieke en krachtige liederen, welke het begrijpelijk maken, hoe één en hetzelfde volk zich meer dan tweehonderd jaren door vreemde horden kon laten overheerschen om zich daarna met trots en zelfbewustzijn te verheffen en zijne grenspalen ver naar het Oosten en Westen te verplaatsen.

De oudste bylinen groepeeren zich om den Heiligen Wladimier en diens helden (bagatyrí), welke als de Ridders der Tafelronde het land doortrokken om draken, reuzen en Tataren te bestrijden; andere hebben Iwan IV tot middelpunt, den verschrikkelijken Tsaar, die Kazán en Astrachán onderworpen had, maar het verraad in zijn eigen hoofdstad Moskou niet kon uitroeien. Ook Bariés Gadoenóf en de valsche Demetrius leefden in de liederen voort en gaarne herhaalde men met eentonig recitatief de heldenzangen, waarin Jermák Timoféjietsj met zijne wakkere gezellen werd verheerlijkt.

Om den lezer een denkbeeld van de Russische volkspoëzie te geven, lasch ik hier de vertaling van een drietal lyrische liederen in:

Ach, in leed en lijden te leven.

Ach, in leed, in leed, in lijden te leven!
Konde men in leed leven en niet droevig zijn!
Konde men naakt gaan en zich niet schamen!
Wie kaal is, zal geen lokken dragen,
Wie zorgeloos leeft, zal niet rijk zijn,
Uit een boom, welks kruin verdord is, kan men geen telgen
doen ontspruiten,
Een uitgemergeld paard kan men niet zóó voeden, dat het krachtig
wordt,
Een kind zonder moeder kan men niet troosten,
En men kan geen atlassen gewaden snijden zonder meester.
Ach, in leed, in leed, in lijden te leven!
Het leed heeft zich met boombast omgord,
Met lindenbast heeft het zijne voeten omwonden.
En ik ontvlood het leed in de donkere wouden,
Maar het leed was er vóór mij reeds gekomen,
En ik ontvlood het leed op het eervolle gastmaal,
Maar het leed was er reeds en zat vooraan,
En ik ontvlood het leed in een herberg van den Tsaar,
Maar het leed komt mij tegemoet en draagt kruiken bier,
Het lachte mij uit, omdat ik tot naaktheid was vervallen.

In den schoonen, hoogen terem

In den schoonen, hoogen terem
Onder het sierlijke, schuine venster,
Sprak een meisje met een jonkman,
Evenals een doffer met een duif kirt.
‘Mijn lieveling, mijn vermetele jonkman,
Gij hebt gezworen met een duren eed,
Mij het beeld van den Heiland tot pand gegeven,
En het beeld van den Heiligmaker Nicolaas, den Wonderdoener,
Dat gij geen bier zoudt drinken, totdat gij dronken werdt,
Dat gij geen frisschen wijn zoudt drinken, totdat gij dronken werdt,
Geen zoete mede, totdat gij er bij neêrvielt zonder te ontwaken.
Maar thans, mijn hoop, bedrinkt gij u:
Gij drinkt bier, totdat gij er dronken van wordt,

Gij drinkt frisschen wijn, totdat gij er dronken van wordt,
Gij drinkt, totdat gij er bij neêrvalt,
Gij drinkt zoete mede, zoodat gij blijft liggen, zonder te ontwaken.'
De vermetele jonkman gaf haar ten antwoord:
'Gij dom meisje en onverstandig meisje!
Niet uit blijdschap drink ik, maar uit droef heid,
Uit dat groote leed,
Dat ik, flink jonkman, bij de soldaten ben ingeschreven,
Dat ik, flink jonkman, korporaal ben gemaakt.
Niet dàt is mij, flink jonkman, tot droefheid,
Dat de Tsaar mij zendt om zijn dienst te vervullen,
Maar het is mij, flink jonkman, tot droefheid,
Dat mijn vader en moeder in hoogen ouderdom achterblijven,
Zonder iemand, die hun te eten en te drinken geeft,
En ook dit is mij, flink jonkman, tot droefheid,
Dat ik met mijn vijand in hetzelfde regiment zal zijn,
In hetzelfde gelid als hij moet dienen.'

De Wolga af.

De Wolga af van Niezjnij Nówgorod
Vliegt als een pijl een uitgeruste boot,
Op die boot zijn tweeënveertig roeiers,
Tweeënveertig roeiers, ferme kerels.
Zij zitten allen in uitgelaten vroolijkheid,
Maar een van hen is in gepeins verzonken,
In gepeins verzonken, in droefheid verzonken,
Om het blanke gelaat van een mooi meisje.
'Neemt maar, mijn broeders, mijn kameraden,
Neemt maar uw scherp zwaard,
Houwt mij het rustelooze hoofd af
En laat het zinken in de snelle Wólozjka[1].'

De lyrische liederen werden door het geheele volk gezongen en nog hebben zij, ondanks de Europeesche beschaving, stand weten te houden, al is het te vreezen, dat zij mettertijd geheel zullen verdwijnen; de bylinen werden door goesljáre (goeslispelers) in de huizen der edelen en op de straten voor het volk gereciteerd, op die wijze, welke Longfellow aldus heeft aangeduid: 'Scarcely can the ear distinguish, whether they are sung or spoken.' En het lied der goesljáre was 'der

1) Wólozjka, verkleinwoord van Wolga.

blauwe zee tot vreugde, den snellen rivieren, die zeewaarts stroomen, tot roem, opdat goede lieden er naar zouden luisteren en lustige kerels er zich mede zouden vermaken.'

Tot nu toe hebben wij ons voortdurend met de inwendige toestanden van Rusland bezig gehouden en kennis gemaakt met het hof der Tsaren, met de bojaren en lagere edelen, met de kooplieden en boeren, met de geestelijkheid, met het maatschappelijk leven, de strafwetten en liederen van het Moscovische volk der zeventiende eeuw, maar onze schets zoude niet volledig zijn, indien wij geen rekening hielden met de betrekkingen, welke Rusland in dien tijd reeds met vele rijken van Europa en Azië had aangeknoopt, want deze juist moeten ons leeren, dat reeds de assimilatie met het Westen plaats had, waarvan wij in het begin van dit opstel gewag maakten, en dat de grond reeds ijverig werd beploegd, waarop Peter de zaden der beschaving zoude strooien. Eer wij echter tot de verhouding met de verschillende rijken overgaan, zal het noodig wezen het een en ander over de afvaardiging van Russische en de ontvangst van vreemde gezanten mede te deelen.

De Tsaar achtte het niet noodig permanente gezantschappen aan de vreemde hoven te onderhouden, maar zond - wanneer hij iets te verzoeken had - twee of drie zijner edelen met een groot gevolg daarheen. Aan den Keizer van Duitschland, den Sultan van Turkije, de Koningen van Frankrijk en Engeland zond hij een bojaar, aan wien een akóljnietsjij als adjunct was toegevoegd, en eveneens aan andere voorname potentaten, maar aan den Koning van Denemarken, de Staten-Generaal der Nederlanden, aan keurvorsten enz. werden een akóljnietsjij en een gewoon edelman afgevaardigd. Het gevolg der gezanten bestond uit 40 tot 100 personen, waaronder steeds een priester en een tolk waren.

De naijver der edele geslachten onderling gaf vaak tot moeilijkheden aanleiding, want, zoo een akóljnietsjij als adjunct aan een bojaar of een gewoon edelman aan een akóljnietsjij was toegevoegd en aan konde toonen, dat zijn voorvaderen niet minder in rang waren geweest dan die van den edelman, tot wiens adjunct hij was aangewezen, dan weigerde hij de hem opgedragen zending te aanvaarden als adjunct van iemand,

die zijn gelijke was. Deze laatste diende daarop eene aanklacht tegen den weerspannige bij den Tsaar in, welke dan de zaak liet onderzoeken; bleek het, dat de tot adjunct benoemde van niet geringer afkomst was dan de tot hoofd der ambassade aangewezen edelman, zoo werd de eerste van zijne zending ontheven; bleek echter het tegendeel, zoo moest hij zonder morren aan het bevel van den Tsaar gehoorzamen. Maar indien hij dan nog weigerde als adjunct de zending te vervullen, zoo werd hij naar het huis van den anderen edelman geleid, onder wien hij niet wilde dienen: te voet moest hij den hof opgaan en op de onderste trede van de trap blijven wachten, terwijl de hem vergezellende kanselier of klerk aan den heer des huizes liet zeggen, dat de Tsaar hem het schuldige hoofd van zijn beleediger overleverde; de huisheer kwam daarna te voorschijn en liet den veroordeelde vrij naar huis gaan, welke hem intusschen scheldwoorden en beschimpingen naar het hoofd wierp. het was den huisheer verboden om den hem overgeleverden schuldige te dooden of te verminken, daar de straf slechts in eene vernedering moest bestaan. Na zulk een voorval mocht de in het ongelijk gestelde langen tijd de ‘klare oogen’ van den Tsaar niet aanschouwen.

Vaak maakte een kanselier deel eener ambassade uit, doch steeds als adjunct. Met kanselarijbeambten maakte men, in geval zij weigerden eene zending op zich te nemen, minder omslag dan met de adellijken: een weerspannige diak of klerk werd met zweep of stok gegeeseld en naar Siberië verbannen, waar hij voor altijd bij de Kozakken werd ingelijfd. Dikwijls hielden de tot eene ambassade of andere zending aangewezenen zich ziek, om niet onder den eenen of anderen bojaar of akóljnietsjij te moeten dienen, maar niet zelden werden zij onderzocht, waardoor hun uitvlucht werd verijdeld. Ook om den voorrang aan de tafel des Fsaars hadden vaak twisten tusschen de rijksgrooten plaats. Onder Fjódor Alekséjewietsj kwam er echter een einde aan dezen ‘rangstrijd’ en werden de ranglijsten in de vlammen vernietigd, opdat zich dergelijke twisten niet meer zouden herhalen.

Dikwijls waren de instructies voor de gezanten niet gereed, wanneer zij Moskou verlieten, en somtijds kregen zij die eerst zoo laat, dat zij de vreemde mogendheden, in afwachting van nadere instructies, aan den praat moesten houden. In de in-

structie werd in de eerste plaats de reisroute der gezanten bepaald, waarbij hun bevolen werd nergens op hun doortocht twist te zoeken of huizen te plunderen. Na hunne aankomst aan het vreemde hof moesten zij audiëntie verzoeken op een dag, dat geene gezanten van andere mogendheden dezelfde eer genoten. Terwijl zij naar het hof gingen, moesten de geschenken worden vooruitgedragen, terwijl een klerk den brief van den Tsaar in de hand hield. Wanneer de gezanten op audiëntie waren (twee, drie of vier in getal), dan spraken zij om beurten: de eerste gezant begon met den vollen titel des Tsaars op te zeggen. Aan de tafel van een vreemden souverein mochten de gezanten zich niet bedrinken of onbescheiden gedragen, maar zij moesten der gezondheid van den Tsaar een beker wijden, eer zij die van den vreemden vorst dronken.

In het gezantschapsverslag van Brederode, Bas en Joachimi[1)] (1615) lezen wij, ‘dat van de Grootste met pitsen ende sweepen gestraft werden, als zij int minste yet buten hare instructien hebben gedaen, hetwelcke men zeyde, dat mede overgecomen is geweest Stephano Mighaelowitz Onsackova, wederkeerende anno 1614 met Semoe Saberotskoe uyt zijne Legatie van den Roomschen Keyser.’ In overeenstemming hiermede zegt Katasjíchien het volgende: ‘Sommige gezanten, afgevaardigden, renboden en wajewoden krijgen zulk eene beschikking omtrent de bezoldiging voor hunne diensten, dat zij op het plein vóór den Pasóljskij Prikáz met zweepen worden gegeeseld: maar anderen brengt men ter dood of berooft men van hunne eer en erfgoederen en zendt men met vrouw en kinderen in ballingschap naar Siberië om daar voor altijd te blijven wonen.’ Men behoeft zich niet te verwonderen, dat de Russische gezanten angstvallig hunne instructie nakwamen of, zoo zij dit hadden verzuimd, hun vergrijp of nalatigheid door leugenachtige berichten in hun verslag zochten te bemantelen. Uit vrees voor den Tsaar moet men, naar ik geloof, de onhebbelijkheid verklaren, die de Russische gezanten vaak aan vreemde hoven aan den dag legden. Zoo was b.v. aan Milasláfsky en Bajbakóf, welke in 1646 en 1647 eene zending naar de Nederlanden volbrachten, in de instructie bevolen, niet op audiëntie

1) Rapport bij geschrifte van de hh. Reynout van Brederode, Diedrich Bass en Albert Joachimi, van 25 Augustus 1615 tot 8 Aug. 1616. Onuitgegeven (Rijks-Archief te 's Gravenhage.)

bij de Staten te verschijnen, dan in tegenwoordigheid van Prins Frederik Hendrik. Het ongeluk wilde, dat de Prins oud en ziekelijk was, maar de gezanten eischten toch, dat hij in de Statenvergadering zoude verschijnen en lieten zich door geene verontschuldiging tot toegevendheid bewegen, door welke hardnekkigheid de afgeleefde Prins genoodzaakt was aan hun onredelijk verlangen te voldoen. Ook de gezant Ardíen Násjokien ijverde ten onzent voor de hoogheid van zijn souverein, waaraan hij meende, dat men in de ceremoniën te kort deed (1663).

Het was aan elk, hetzij bojaar of dwarjanien, hetzij koopman of handwerksman, streng verboden zonder verlof van den Tsaar naar het buitenland te reizen of zijn zoon of broeder of dienaar daarheen te zenden: wie dit gebod overtrad, werd als hoogverrader behandeld en van zijn goederen beroofd en zijn bloedverwanten werden gepijnigd, opdat zij zouden bekennen, met welke bedoeling hij naar 't buitenland was gegaan. Door deze bepaling kwam het, dat de Russische edelen in diepe onwetendheid leefden van de Europeesche beschaving en gewoonten: slechts zij, die als gezant in de gelegenheid waren geweest om het Westen te bezoeken, leerden de diepe klove kennen, welke Rusland van Europa scheidde.

Buitenlandsche gezanten werden te Moskou met veel eer ontvangen en door ‘pristaven’ bij hunne aankomst begroet. Maar - vinden wij bij Katasjíchien - in de instructies aan den stóljniek en diak wordt geschreven, dat zij, wanneer zij de groote gezanten tegemoet zijn gekomen, vóór de gezanten eene rede moeten houden, volgens het hun gegeven bevel, doch niet eer dan de gezanten hunne mutsen afnemen en ook niet van hunne paarden afstijgen. Ook werden den vreemden gezanten geene rijtuigen aangeboden.

Toen de Nederlandsche gezanten Albert Burgh en Johan van Veltdriel op audiëntie bij Tsaar Michaël kwamen[1)] (1630), zat diens vader, de Patriarch Filarét aan zijne rechterzijde; aan de linkerhand van den Tsaar ‘stond een goude piramide met een croon, daermede de praesentie van den jongen Prince ofte Zaritza beteijckent wierdt.’ Aan weerszijden stonden

1) Rapport, den 22sten Octoter 1632 uitgebracht door de heeren Albert Coenraadsz. Burg, Raad, Schepen der stad Amsterdam, en Johan van Veltdriel, Oud-Burgemeester van Dokkum, van hunne legatie naar Moscovië (Rijks-Archief te 's-Gravenhage).

stóljniki, vier in getal, in witte kamká gehuld, omboord met hermelijn, met hooge, witte mutsen op het hoofd en zilveren bijlen in de hand.

Wie door den Tsaar was aangewezen om op deze wijze als ‘rynda’ de wacht te houden en met zijne makkers om den voorrang begon te twisten, werd ten aanschouwen der vreemde gezanten met stokken gegeeseld, ‘opdat hij niet ongehoorzaam zij aan des Tsaars bevel.’

Tot zijne gemalin, de Tsaríetsa, liet de Tsaar bij voorkeur geen gezanten toe, daar zij, evenals alle Russische vrouwen, steeds in afzondering had geleefd en te weinig ontwikkeld was om haar woord te doen. Wanneer het een enkele maal voorkwam, dat de Tsaríetsa vreemde gezanten ontving, dan gaf zij hun geen antwoord en deed zij haar gemaal slechts schande aan. Het was gebruik, dat de voornaamste bojaar, in tegenwoordigheid der gezanten, de sjápka van het hoofd des Tsaars lichtte.

Aan den stóljniek, die als ‘pristáf’ aan de gezanten werd toegevoegd, was bevolen om aan tafel aan de rechterhand der gezanten plaats te nemen en eerst op de gezondheid des Tsaars te drinken, daarna op die van den vreemden souverein. De gezanten der Republiek moesten zich somtijds getroosten, dat na de gezondheid des Tsaars nog die van den Tsaréwietsj werd gedronken en de derde toast eerst den Hoogmogenden Heeren gold. Een enkelen keer werden de gezanten te Moskou onbeleefd bejegend: dit geschiedde o.a. den Nederlander Nicolaas Heinsius, die men ondanks zijne ziekelijkheid er toe noodzaakte om zich te paard naar de audiëntie te begeven (1669).

Dit zij genoeg om een denkbeeld te geven van de Oostersche wijze, waarop de Russische gezantschappen waren ingericht en de vreemde gezanten te Moskou werden ontvangen: thans kunnen wij tot eene bespreking der betrekkingen met de rijken van Azië overgaan om daarna eenige bladzijden aan de verhouding van Rusland tot de staten van Europa te wijden.

De betrekkingen tusschen Rusland en Turkije waren in het midden der zeventiende eeuw nog van weinig beteekenis en uit den aard der zaak waren die met Midden-Azië en Perzië van grooter gewicht: de Russen waren immers de beheerschers van het gansche stroomgebied der Wolga - dien belangrijken

handelsweg van Perzië en Armenië, van Chiwa en Boechara naar het Westen - en hadden hun gezag ver naar het Oosten uitgebreid, waardoor zij als vanzelf waren aangewezen om den verbindenden schakel te vormen tusschen China en Midden-Azië aan de eene en Holland en Engeland aan de andere zijde[1].

Reeds in 1557 en 1558 zonden de vorsten van Chiwa, Boechara en Samarkand gezanten aan Iwán IV om vergunning te vragen voor de bewoners van Midden-Azië tot den vrijen handel op Astrachán, welke hun zonder bezwaar werd toegestaan. Daarna werd den Chiweezen, Boechartsen, Tasjkentsen enz. de handel op andere Russische steden veroorloofd. In 1585, toen er klachten rezen van de Boechartsen over de hooge tollen in Rusland, gaf Fjódor bevel aan de wajewoden van Kazán en andere steden om geen tol van de doorreizende Boechaarsche gezanten te eischen. Ook stond de Tsaar aan deze oosterlingen toe om was, honig, wijn, juchtleder en vijf Duitsche krijgsgevangenen te koopen, maar tegelijkertijd had er eene verkoeling tusschen de hoven van Moskou en Boechara plaats, doordat de chan in zijn brief niet de noodige etiquette in acht had genomen. Wel kwamen er in 1616 en 1619 gezanten uit Chiwa en Boechara, maar toen daarop Iwán Chachlóf door Tsaar Michaël naar Midden-Azië werd afgevaardigd, plunderden de Basjkiren en de zoon van den Chiweeschen chan dezen Russischen gezant, welke ook door de beheerschers van Chiwa en Boechara onwellevend werd behandeld. Dit werd zoo hoog door het Russische hof opgenomen, dat de politieke betrekkingen met de rijken van Midden-Azië werden afgebroken, maar intusschen ging de handel voort en kwamen er dikwijls Boechaarsche kooplieden te Astrachán, te Kazán, te Níezjnij Nówgorod en elders, welke bijzondere bescherming van de Moscovische regeering genoten, vooral indien zij van paspoorten der Boechaarsche of Chiweesche vorsten waren voorzien. Hoeveel afpersingen deze Aziaten echter van de wajewoden moesten verduren, blijkt uit de menigte hunner aanklachten tegen de stadhouders van Astrachán, Sarátof enz., in het Archief van Buitenlandsche Zaken te Moskou bewaard. Behalve de kooplieden uit Midden-

1) Voor de handelsbetrekkingen met het Oosten heb ik gebruik gemaakt van Uljanickij's interessant geschrift over de betrekkingen van Rusland met Midden-Azië en Indië in de 16de en 17de eeuw, bewerkt volgens documenten van het Archief van Buitenlandsche zaken te Moskou, aldaar uitgekomen in 1889.

Azië kwamen er ook vele Perzen te Astrachán om daar hunne onbewerkte zijde (sjólk syréts) tegen Russische producten in te ruilen: de Perzen hadden aldaar een afzonderlijken koopmanshof (dwor) en genoten niet minder dan de Boechartsen en Chiweezen de protectie van het Russische gouvernement.

In 1642 werden er opnieuw officieele betrekkingen met Boechara aangeknoopt: Michaël zond n.l. Garachóf en Gribóf tot den Tsaar Nadyrj-Mohammed om den handel tusschen Rusland en Boecharië op vasten voet te brengen en de invrijheidsstelling der Russische krijgsgevangenen te bewerken. Dit gezantschap keerde in 1643 naar Moskou terug zonder nog veel te hebben uitgewerkt, maar kort daarop (1644) kwam er eene Boechaarsche ambassade om te berichten, dat Nadyrj-Mohammed Chiwa en Balch had onderworpen en zeer geneigd was tot eene onverbrekelijke vriendschap met den Russischen Tsaar. Wellicht zouden deze onderhandelingen tot een tractaat hebben geleid, indien het gezantschap, dat Alexis na zijne troonsbestijging naar Midden-Azië afzond, werkelijk het doel zijner reis had kunnen bereiken, maar een groote burgeroorlog in Boecharië noodzaakte de ambassadeurs om in Perzië te blijven en daarna onverrichter zake naar huis te keeren.

Ook aan den Groot-Mogol vaardigde Alexis twee renboden af om den beheerscher van Indië het overlijden van Michaël en zijn eigen troonsbestijging mede te deelen en tevens inlichtingen te verzamelen over het Indische rijk en de mogelijkheid om van Rusland uit daarop handel te drijven, maar de Sjach van Perzië wilde deze renboden niet doorlaten, daar hij op dat oogenblik met den Groot-Mogol in grenstwisten was gewikkeld. Dit verhinderde echter niet, dat er vele Indische kooplieden te Astrachán en zelfs te Moskou kwamen om katoen, zijde en andere waren te verkoopen en met veel onderscheiding door de Russen werden behandeld: op hun verzoek kregen zij te Astrachán hun eigen koopmanshof. Eene tweede poging om een gezantschap tot den Groot-Mogol te zenden (1651) slaagde evenmin en eerst in 1677 gelukte het een Russischen ambassadeur, Kasímof, Kaboel te bereiken, maar het werd hem niet vergund zijne reis naar het hof van den Groot-Mogol te vervolgen. Deze ambassades naar het verre Oosten zijn daarom vooral van belang, omdat zij ons het bewijs leveren, hoe goed de Russische regeering inzag, dat Moscovië de aangewezen han-

delsweg tusschen Oost-Azië en West-Europa is: al slaagde zij er niet in om een geregeld verkeer tusschen Indië en Moskou tot stand te brengen, zij wist den Russischen handel op Perzië en Midden-Azië te beveiligen en baande reeds den weg voor latere betrekkingen met die rijken van het Oosten, waar thans het Russische gezag reeds vasten voet heeft of waarschijnlijk eenmaal nog zal worden gevestigd.

Het is opmerkelijk, dat ook de Franschen eene poging hebben aangewend om den vrijen doortocht door Rusland naar Perzië te verwerven (1629), maar men gaf den gezant Duguay-Cormenin ten antwoord, dat de Fransche kooplieden de Perzische waren van de Russen konden koopen. Het getuigt van de ondernemingszucht der Moscovieten, dat zij zich den handel op het Oosten niet door de Westerlingen wilden laten ontnemen, maar zelve de bemiddelaars tusschen Azië en Europa wilden zijn, zooals uit het bovenstaande ruimschoots is gebleken.

De betrekkingen van het Russische hof der zeventiende eeuw met alle rijken van Europa na te gaan, zoude ons te lang ophouden en daarom zullen wij ons liever tot het gewichtigste beperken.

Van vroegen tijd dateerden reeds de betrekkingen met het Hanzeverbond, waarvan het machtige Groot-Nówgorod deel uitmaakte, dat reeds in 1276 de stapelplaats voor de handelswaren in de Oostzeelanden was en het oude Wisby op Gothland langzamerhand zijn glans deed verliezen. Maar na de verovering van Nówgorod door Iwan III verminderde de invloed der Hanze in deze streken aanmerkelijk en werd de stapel eerst naar Pleskou, daarna naar Narwa overgebracht. Iwan IV trachtte Duitschers naar zijn rijk te lokken, evenals Peter de Groote in later tijd:

‘Weinig tijds na den aanvang zijner regering - zegt Scheltema - vervoegde zich de Czaar bij Keizer Karel V, den Heer dezer landen, en liet dezen door zijn gezant, Hans Schlitte, verzoeken, om niet alleen eenige geleerden, maar ook kunstenaars, bouwmeesters, manufacturisten en ambachtslieden van allerlei soort over te zenden.’ De Keizer hoopte den Tsaar tot overgang van het Grieksch- tot het Roomsch-Catholicisme te kunnen bewegen en willigde dit verzoek in, maar toen een

driehonderdtal kunstwerkers, goudsmeden, papiermakers, klokkegieters, bergwerkers, wapensmeden, metselaars, steenzagers en andere ambachtslieden te Lubeck scheep zouden gaan, zond Karel, die door Lijflandsche kooplieden daartoe was opgestookt, hun plotseling het bevel Duitschland niet te verlaten. Toch gelukte het later aan velen om werkelijk Rusland te bereiken. Deze bleven overal verspreid in Moscovië wonen en gingen voor een groot deel tot het Grieksch-Catholicisme over.

In de zeventiende eeuw dreven Hamburg, Lubeck en Bremen een grooten handel op de Oostzee-provinciën, welke toen nog geen Russisch grondgebied waren, maar dikwijls ook vestigden zich bewoners dier Hanzesteden in Moscovië, waar zij zich met allerlei bedrijven bezig hielden en eene dergelijke rol speelden als de Hollanders, met welke zij steeds in één adem werden genoemd (Ambóertsy i Galántsy) en onder den gemeenschappelijken naam van Duitschers (Njémtsy) werden samengevat.

Evenals in vele streken van den aardbodem, wedijverden de Engelschen en Hollanders ook in het Moscovische rijk: reeds in 1553 kwam de Engelschman Richard Chancellor, uitgezonden om een weg naar Indië te zoeken, bij toeval aan de monden der Dwina, zeilde deze rivier op en knoopte met de wajewoden onderhandelingen aan. Dientengevolge werd er in Engeland eene compagnie opgericht, ‘welke ten naam voerde: kooplieden uitgaande tot ontdekking van verre landen’, en in 1555 deed Chancellor eene tweede reis naar Rusland: hij kwam te Moskou met een brief aan den Tsaar en wist eene acte van privilegie te verwerven, die behelsde, ‘dat de Engelschen zich overal in de Russische rijken vrijelijk zouden kunnen nederzetten en eenen geheel tolvrijen handel drijven.’ Op zijne terugreis kwam Chancellor door schipbreuk om, doch een Russisch gezant, die hem vergezelde, bereikte behouden Engeland en werd er met groote eer ontvangen. Sedert vestigden zich veel Engelsche kooplieden in het Russische rijk, zoowel te Moskou, Nówgorod, Wólogda als in andere steden en in 1564 werd de compagnie tot ontdekking van verre landen bij Parlementsacte bevestigd.

De handel tusschen Engeland en Rusland bleef zich voortdurend uitbreiden en de Engelschen wendden herhaalde pogin-

gen aan om nieuwe handelswegen door Rusland naar China en Perzië te openen.

Hoewel Fjódor Iwánowietsj den Engelschen vergunde om zonder tol te betalen naar Perzië en Boecharië te reizen, verbood hij hun echter het zoeken van een geschikten weg naar China en eveneens weigerde Baríes Gadoenóf, niettegenstaande zijne welgezindheid jegens de Engelschen, het verzoek van Jacob I om vrijen doortocht zijner onderdanen naar Indië. In 1614 kwam Sir John Merrick als gezant te Moskou, die tot 1613 daar als handelsagent had vertoefd: hij had in last om Michaël met zijne troonsbestijging geluk te wenschen, de bemiddeling in de vredesonderhandelingen met Zweden voor te slaan en een handelstractaat te sluiten, waarbij aan Engeland o.a. de vrije vaart op de Wolga zoude worden veroorloofd.

Er kwam wel een tractaat tusschen Rusland en Engeland tot stand (1623), maar op raad der Moscovische kooplieden weigerde Michaël den Engelschen de vrije vaart op de Wolga en het zoeken van een weg naar Indië langs de Obj en de Lena. Toch bleven de Engelschen groote voorrechten genieten, waarvan de vrijheid van tol het voornaamste was en zij lieten niet na om van de hun geschonken privilegiën misbruik te maken, hetgeen den Russen reeds spoedig begon te verdrieten. Toen nu het gerucht der Engelsche onlusten tot Moskou was doorgedrongen, verklaarden de meeste Engelsche kooplieden aldaar zich tegen den Koning, welke een afgevaardigde, Luc Nightingale, aan den Tsaar zond om hem bericht te geven van den opstand en te verzoeken, dat den Engelschen in Rusland hunne privilegiën zouden worden ontnomen, aangezien ook zij partij trokken voor de rebellen. De Tsaar was blijde eene gelegenheid te hebben om de Engelschen van hunne voorrechten te berooven en willigde het verzoek met vreugde in. ‘Toen Koning Karel I in den jare 1649 was onthoofd - zegt Scheltema - rees natuurlijk de ongunst van den Czaar. Aan de Engelsche kooplieden werd nu de inwoning in Moscoviën en alle handel verboden; het steenen handelshof, hetwelk zij hadden doen bouwen, werd in eene gevangenis veranderd.’ Het bleef hun echter vrijstaan met hunne schepen te Archangel te komen.

Wij zullen de betrekkingen met Venetië, dat in 1655 Alexis om hulp tegen de Turken verzocht en sedert voortdurend met Rusland in goede vriendschap bleef[1)], ter zijde laten en liever eens nagaan, in welke verhouding de Nederlanden tot het rijk der Tsaren stonden, niet alleen, omdat dit ons, als Hollanders, het meeste belang inboezemt, maar nog veel meer, omdat geen volk zulk een invloed op de ontwikkeling van Rusland heeft geoefend als het Nederlandsche, zoodat Scheltema volkomen het recht heeft om ons land 'de wieg van Ruslands grootheid' te noemen.

Hoewel er vóór 1614 geen diplomatische betrekkingen tusschen Rusland en de Republiek bestonden, dreven de Hollanders reeds geruimen tijd handel op de Dwinamonden en op Kola en had Iwan IV vele Hollandsche scheepsbouwmeesters en matrozen in dienst genomen met het doel om de Witte Zee door Russische schepen te doen bevaren, waarvan evenwel niets was gekomen. In het begin der zeventiende eeuw was er een jong Nederlander, Isaäc Massa, te Moskou gevestigd, die ooggetuige was der troebelen tusschen 1601 en 1610 en er de geschiedenis van heeft geschreven: hij was er voortdurend op uit om den handel tusschen Rusland en de Nederlanden te bevorderen en nieuwe wegen voor onze kooplieden te zoeken: in 1615 trachtte hij, als afgevaardigde der Staten, den Hollanders den vrijen doortocht naar Armenië, Perzië en Boechara te verschaffen, hetgeen hem echter niet mocht gelukken.

In 1614 kwam het eerste Russische gezantschap in Nederland om bericht te brengen van de troonsbestijging des Tsaars en hulp tegen Polen te verzoeken, welke echter door de Staten werd geweigerd. Dit gezantschap werd door het zenden van de Heeren van Brederode, Bas en Joachimi beantwoord, welke als bemiddelaars tusschen Rusland en Zweden optraden zonder evenwel meer dan een wapenstilstand van drie maanden te kunnen uitwerken. Sedert waren er voortdurend diplomatieke betrekkingen tusschen ons land en Moscovië, welke gewoonlijk van onzen kant geen ander doel hadden dan de beveiliging van onzen handel. Zoo werden in 1630 Albert Burgh en Johan van Veltdriel naar Rusland gezonden om den Tsaar te

1) Brückner, Beiträge zur kulturgeschichte Russlands im XVII Jahrhundert. 'Eine russische Gesandtschaftsreise nach Italien (1656-57).'

verzoeken, ‘dat voor de ingesetenen deser Landen in sijne Keyserl. Mats. rijcken en Landen vrijelijk opengestelt werde de uijtvoer van Salpeter en de vrije koornhandel.’ Daarvoor zouden zij den Tsaar den vrijen uitvoer van wapenen uit de Nederlanden aanbieden. ‘Ingevalle buyten verhoopen de vrije coornhandel niet en worde geconsenteert, sullen ten minsten aanhouden op permissie van eenige duysent lasten van alle species van greijnen’ ‘soo de vrije coornhandel - luidde de instructie der gezanten verder - werd geconsenteert, soo sullen haar Ho. Mo. continuelijck een agent ofte consul van wegen desen staat aan 't Hoff vanden hoogstgedachten Grootvorst houden, om aldaar op alle gelegenheyt goede acht te slaan en te besorgen, dat de granen uyt Moscoviën vervoert wordende recht door naar dese Landen werden getranspoorteert sonder in andere landen bevorens gediverteert te worden,’ ‘met dien verstaande nogtans dat geen Coopluijden sullen vermogen te varen om granen, sonder daar toe te hebben speciale brieven van hare Ho. Mo. ten eijnde, dat de Grootvorst des te beter bewogen moog blijven den uijtvoer van granen te continueeren’[1].

De zending dezer heeren had weinig gevolg: het gelukte hun niet om voor ons den vrijen korenhandel en den vrijen uitvoer van salpeter te verwerven, maar de Tsaar vergunde den Hollander 230000 tsjetwertj rogge te koopen en hout aan de Dwina te halen. Van den inkoop van rogge kwam echter niets, doordat de Russen een buitensporigen prijs daarvoor vorderden. Ook de pogingen onzer gezanten om aan eenige kooplieden te Amsterdam een dertigjarig octrooi voor den handel over de Kaspische zee op Perzië te bezorgen, waren vruchteloos.

De Russische gezantschappen naar de Republiek hadden meestal ten doel om uitvoer van wapenen naar Rusland en ondersteuning in geld en manschappen tegen Polen te verwerven. In 1631 werd de vrije uitvoer van wapenen aan den Tsaar toegestaan, maar de Staten waren ten eenenmale ongezind om Rusland in zijne oorlogen met Polen van geld en krijgsvolk te voorzien, al toonde de Tsaar zich ook bereid daar koren, zijde en andere waren voor in ruil te geven. In 1632

1) Instructie aan Burgh en v. Veltdriel, benevens hun rapport, aanwezig in 't Rijks-Archief te 's Gravenhage.

werd Joost Willemsz. Nijkerke als agent der Staten te Moskou benoemd, daar het groote aantal Nederlandsche kooplieden, dat op verschillende plaatsen in het Russische rijk gevestigd was, en de toenemende handel op Archangel en Moskou het noodig maakten, dat de Hollandsche belangen door een ijverig en bedreven man werden behartigd. Van de talrijke Nederlanders, die omtrent het midden der zeventiende eeuw in Rusland gevestigd waren, noem ik slechts Hans Valk, die den Tsaar als geschut- en klokkegieter diende, Tieleman Ackema, welke met Pieter Marcelis de eerste bergwerken in Rusland ontgon, Andries Winius, aanzienlijk koopman te Moskou, den tolk Angelaer, den glasblazer Julius Coyet en den lakenfabrikant Johan van Sweeden. De positie der Nederlandsche kooplieden en industrieelen in het Moscovische rijk was echter dikwijls verre van aangenaam en voortdurend kwamen er klachten bij de Staten in, naar aanleiding van welke H.H.M. brieven aan den Tsaar schreven of gezanten afvaardigden.

In de instructie aan Albert en Coenraad Burgh (1647), die ongeveer met hetzelfde doel als de ambassade van 1630 naar Moskou werden afgezonden, lezen wij omtrent de Nederlanders in Rusland het volgende: ‘Dat door de voornoemde negotianten voordesen menichmael in Moscoviën te Hove is geklaecht over de overlasten, die hen werden aengedaen, so 't Archangel als in andere steden, ende insonderheyt inder Moscou door de Tollenaren daerin dat men hun den tol niet en reeckent naer de prijsen ende ordinaris markt van de goederen, gelijck die eijgentlijck gelden ende verkocht worden, maer dat de tollenaers de goederen schatten na haer eygen believen, ende den tol also nemen niet naer de waerde maer naer haer eygen schattinge, waerdoer is gebeurt, dat se altemet gedwongen worden eens so veel tol te betalen, als sij inderdaet schuldich souden sijn, wanneer den tol na de eijgentlijcke waerde ende mart vande goederen werde gereeckent’, ‘datse oock aen den Heer Canselaer aldaer inder Moscou doorgaens versocht hebbende, dat se tegens diegene, die hem schuldich sijn, souden mogen procederen, gelijck het daer te lande gebruyckelijck is, wanneer de lieden goetwillich niet begeren te betalen, evenwel hun alle recht wort geweygert, end dat se derhalven voor Hare oogen moeten sien vele van hunne schuldenaers in hun goet sitten, die middelen ende macht genoech hebben om te

betalen, ende sulx doordien de ordinarismiddelen van Justitie om hen tot betalinge te dwingen, hun niet werden toegelaten, dat selffs aen dootslagen, en strooperijen, aen hun begaen, hun geen volkomen justitie en geschiedt, niettegenstaende de misdadigers aengewesen sijn; dat niet alleen hunne klachten daer te hove, hierover gedaen, niet sijn in acht genomen, maer dat men selfs niet verweerdicht heeft in 't minste te luysteren na verscheyde brieven van Haer Ho. Mo. bij dewelcke sy de gemelde overlasten oock hebben geremonstreert en versocht dat daerinne mochte werden versien'[1]. Ook klaagden de Nederlandsche kooplieden er over, dat het hun somtijds belet werd naar hun vaderland terug te keeren, dat particuliere brieven werden opengebroken en vertaald, dat de tol te Archangel plotseling van 2% tot 6% was verhoogd enz. De zending van de beide heeren Burgh had even weinig succes als die van Albert Burgh en van Veltdriel: Albert Burgh overleed te Nówgorod en zijn zoon Coenraad konde noch de vrijstelling van den koren- en salpeterhandel, noch verlaging van het toltarief bewerken. Doch de Tsaar beloofde te zullen verbieden, dat iemand den Hollandschen kooplieden overlast aandeed of te hoogen tol van hen eischte, maar het in dienst hebben van Russisch volk werd den Nederlanders niet toegestaan. Uit eene memorie, die aan de instructie van den gezant Jacob Boreel was toegevoegd (1664), blijkt echter hoe slecht de Russen woord hadden gehouden; in 1653 waren de 'gereformeerde godsdienstplaetsen wederom rigoureuselijk afgebroocken'; in Januari 1654 waren de Nederlanders 'sonder eenige voorgaende waerschouwinge uyt de stadt Moscou uyt hare eygene huysen gejaecht ende gedreven, ende dat so precipitantelijck, dat men hun geen tyt en gaff om hun van andere woninge buyten de stadt te versien, veelmin om andere te cunnen bouwen, soodat byaldien d'uytlandsche officieren haer niet in hare huysen en hadden geplaetst, soo hadden sy moeten int open veldt verblyven en van d'extreme coude vergaen;' in 1661 was, ondanks de permissie, aan de Nederlanders geschonken, om in Rusland alle waren behalve 'de Caviard en Parsiaeusche zijde' op te koopen, den onderdanen der Republiek plotseling verboden om

1) Instructie aan A. en C. Burgh, benevens hun rapport aanwezig in het Rijks-Archief te 's Gravenhage, onuitgegeven.

‘hennip, talck, potas, weedas, juften ende sabels’ te koopen, ‘soowel boven int Landt als op de vrye jaermarct te Archangel, direct tegens 't gebruyck ende recht van alle vrye jaermarcten’[1].

Boreel werd te Moskou zeer wellevend ontvangen en wist veel verbetering in den toestand onzer landgenooten in Moscovië te weeg te brengen: van 1665 tot 1668 kwamen er bij de Staten geen klachten van Hollandsche kooplieden in Rusland en ging de handel vooruit; bovendien regelde een Nederlander, Johan van Sweeden, omstreeks 1665 het Russische postwezen, welke als postmeester door Pieter Marcelis werd opgevolgd, en werden er verschillende takken van industrie door onderdanen der Republiek in Rusland ingevoerd, doch eene poging, door van Sweeden begonnen en na diens overlijden (1668) door andere Hollanders voortgezet, om eene vaart op de Kaspische zee te openen mislukte door het uitbreken van den opstand der Donsche Kozakken.

Terwijl de hervormingen van den grooten Peter langzamerhand door de verstandige politiek van Alexis Michájlowietsj en het steeds toenemende verkeer met de volken van West-Europa werden voorbereid, waren er reeds enkele begaafde mannen, wier blik verder reikte dan die hunner tijdgenooten en die reeds gaarne in het midden der zeventiende eeuw tot stand zouden hebben gebracht, wat eerst een halve eeuw later tot werkelijkheid werd en waar de tijd nog niet voor gerijpt was. Palotskij schreef in deze periode tooneelstukken, gedichten en prozastukken, waarin hij niet ophield voor de kunst en de wetenschap te ijveren, Ardíen Násjokien, Raadsheer van den Tsaar en gezant te 's Gravenhage, trachtte den handel van den willekeur der stadhouders te bevrijden, bouwde het eerste Russische schip (op de Oka), grondvestte het eerste dagblad te Moskou en maakte plannen om Rusland tot het centrum van den Europeeschen en Aziatischen handel te maken, Joerij Krizjánietsj, een Roomsch-Catholiek priester, uit Servië geboortig, verkondigde denkbeelden, die op de éénheid der Slavische stam-

1) Instructie aan J. Boreel, benevens zijn rapport aanwezig in het Rijks-Archief te 's Gravenhage. Onuitgegeven.

men waren gebaseerd, maar werd wegens zijne aanvallen tegen de Grieksche geestelijkheid in 1660 naar Tobolsk verbannen, waar hij tot 1676 vertoefde, Katasjichien, wiens boek ik bij dit opstel voortdurend heb geraadpleegd, gispte de onrechtvaardige en barbaarsche toestanden van zijn vaderland, nadat hij het om een twist met Prins Dalgaróekij had moeten ontwijken: er verhieven zich reeds stemmen voor het scheren van den baard en het aannemen der Europeesche kleeding, waartoe in 1675 (6 Augustus) een officieel bevel werd uitgevaardigd, dat echter bij de geestelijkheid, den adel en het volk te veel tegenstand vond om tot uitvoering te kunnen komen (zelfs Násjokien verzette zich tegen deze veranderingen, die o.a. door Krizjánietsj werden voorgestaan). Niet de minste plaats onder de voorloopers van Peter neemt de geniale gunsteling der Prinses Sophia, Prins Wasílij Wasíeljewietsj Galíetsyn, in, die zelfs een plan ontwierp om de lijfeigenschap op te heffen en den boeren vrij grondbezit te geven[1)].

Nog was de tijd niet gekomen voor ingrijpende veranderingen in het staatsbestuur, de politiek, den handel van Rusland, maar het was een blijde dag, toen Natalia Narýsjkina aan Alexis den zoon schonk, die de zeemacht van zijn rijk zoude grondvesten, de macht van Zweden en Turkije zoude breken en zich een eereplaats zoude veroveren, niet onder de Tsaren van Moscovië, maar onder de Keizers in Europa.

Een Russisch volkslied uit de achttiende eeuw bezingt Peters geboorte aldus:

Onbewolkt was de blijdschap te Moskou
Van den rechtzinnigen Tsaar Alexis Michájlowietsj,
Toen God hem een zoon schonk, den Tsaréwietsj Peter Alekséjewietsj,
Den eersten Imperator op de aarde.
Alle Russische timmermansmeesters
Sliepen den ganschen nacht niet; zij maakten een wieg
Voor den jongen Tsaréwietsj,

1) Ratsjiensky, in den Sborniek van het Archief van Buitenl. Zaken te Moskou, Moskou, 1881. Brückner, Beiträge zur kulturgeschichte Russlands im XVII Jahrhundert. ‘Ein Kleiderreformprojekt vor Peter dem Grossen’, ‘W.W. Golizijn.’

En ook de minnen en de frissche kamermeisjes
Sliepen den ganschen nacht niet en maakten een kleedje,
Wit, gegroefd fluweel met rood goud.
De gevangenissen met ongelukkige misdadigers werden alle geopend,
En ook de kelders van den Tsaar werden alle geopend.
Bij den rechtzinnigen Tsaar was nog het gastmaal in volle blijdschap,
De knezen verzamelden zich, de bojaren kwamen bij een en de edelen stroomden te zamen
En het geheele Christenvolk drinkt en eet en verkwikt zich op het gastmaal.
In de vreugde, in de blijdschap bespeurde men niet, hoe de dagen voorbijgingen,
In de vreugde om den jongen Tsaréwietsj Peter Alekséjewietsj
Den eersten Imperator.

C.C. UHLENBECK.

De grenzen over![1)]

I.

Het loopt naar half vier. In de leeskamer van de Kurzaal te Montreux wordt het donker. De gewone volksverhuizing van tafel, canapé en haard naar de stoelen in de raambogen begint voor hen, wier belangstelling in hun lektuur sterker is dan hun vrecs voor de koude luchtstroomen langs de ramen. Zij, die aan het reeds ingenomen plaatsje getrouw blijven, komen weldra onder den invloed, die gemakkelijke stoelen, bedompte atmosfeer en warmte in het schemeruurtje plegen te oefenen.

In de tweede zaal op *zijn* plek slaapt kaarsrecht de engelsche generaal. Keurig netjes is het spierwitte haar langs de slapen naar voren geborsteld; twee onberispelijk rechtlijnige, langwerpige parallelogrammen van evenzeer spierwitte, kort afgeknipte, haartjes duiden de hoogste concessie aan die aan whiskers, gemaakt wordt. De zware knevels zijn niet naar boven gekruld: oh! no! that would be french! Nog veel minder gecosmétiqueerd, wat nog meer french zou zijn. Neen! zij hangen somber langs de hoeken van den vastgesloten mond met iets van die treurwilgachtige, door wereld's ondankbaarheid omlaag getrokkene, snor-expressie aan gepensionneerden eigen.

Het is vandaag de beurt van de bruin met wit knicker-

1) Naar aanleiding van:
Zuid-Afrika. Reisherinneringen van Hendrik P.N. Muller. Leiden A.W. Sijthoff.
G. Verschuur. Aux Antipodes. Paris Hachette et Cie. 1891.
W.F. Margadant. Voor drie jaren naar de Oost. Leiden E.J. Brill.

bockers-‘complet.’ Veston, vest, knickerbockers natuurlijk van één stof. Om de welgevulde kuiten lenige lichtbruinlederen slopkousen, waarover dikke wollen kousen, precies mathematisch op dezelfde hoogte omgevouwen in een dubbelen rand van absoluut identieke afmetingen. Oranjelederen schoenen met driedubbele zolen voltooien het bergstijgerskostuum van den keurigen krijger. Niet te vergeten een misschien door het dutje nog meer geaccentueerd vuurrood gezicht, dat tusschen den witten haardos het effect maakt van een muur, waar de pleisterlaag loslaat, en een onberispelijk bouquetje in het linker bovenste knoopsgat. Gisteren was de ‘complet’ zwart met roode pikkeltjes. Morgen zal de beurt zijn aan de onwederstaanbare cacao-van-Houten'sche met vaal-oranje moesjes. Zoo heeft iedere dag zijn eigen lusten.

Nu is dit bergkostuum alleen een compliment aan de locale kleur. Want de man gaat nooit verder dan van het grandhôtel te Territet over het trottoir tot ‘au Cygne’; hoek van den weg naar het station te Montreux. Dan een militair krachtig ‘rechtsomkeert’, en 't bivouac wordt in de leeszaal opgeslagen.

In de eerste zaal zit de mama met de drie dochters. Niet dom die vier. Men behoeft niet bang te zijn dat zij te laat plaats aan de ramen zullen zoeken. Zij gaan er onmiddelijk zitten. Eerst mama, dan de oudste, dan de middelste, en de jongste als point, full stop. Alle vier dragen brillen, hebben bruine japonnen (kort), bruine hoeden (suikerschepvorm), bruine regenmantels (lang). Alle vier hebben schoenen van onwaarschijnlijke afmetingen zonder hakken, die de aarde raken op zulk een afstand der bezeten vier stoelen als wilden zij 't air aannemen van alleen uit te zijn. Alle vier lezen; alle vier zwijgen. Te zamen: een bruin-droefgeestige stemmingsallegorie van een engelschen Zondag op acht stelten.

In een ander raam zitten, dicht tegen de ruiten aangeduwd om de laatste lichtstralen op te vangen, twee Hollanders. De een kleedt zich zeer weinig opvallend, doch blijkbaar bij een goeden kleermaker. Het smalle, ietwat te fijn belijnde gezicht met den goed verpleegden knevel heeft niets karakteristiek hollandsch. Men zou hem even goed voor een internationaal van iederen anderen landaard kunnen houden, die lang genoeg rondgezworven heeft om ‘aux ronces du chemin’, mis-

schien ‘sa blanche laine’, maar zeer zeker ‘au contact de tant de pavés’ de kenteekenende scherpe lijnen afgesleten te hebben, waarmede ieder ras zijn kinderen, evenals zijn eigen munten, stempelt. *Naam*: Van Elswoud. *Betrekking*: geene. *Voorhoofd*: gewoon. *Haar*: gewoon. *Neus*: gewoon. *Wenkbrauwen*: gewoon. *Mond*: gewoon. *Kin*: gewoon. *Gestalte*: gewoon. *Bijzondere kenteekenen*: geene. Zoo zou ten minste het signalement luiden ingeschreven door iederen politieman. Doch een vrouw zou er dat minst formuleerbare van alle karakteristieken bijgevoegd hebben: ‘interessant.’

Een geheel ander individu is zijn vis à vis. *Naam*: Van Hamer Swart. *Betrekking*: Oud Indisch hoofdambtenaar. *Voorhoofd*: vierhoekig, meer breed dan hoog, doorploegd door een menigte plooien en lijnen als een graphische voorstelling. Daar er voor de ‘karaktergrafiek’ blijkbaar geen plaats genoeg was op 't voorhoofd, zoo is zij voortgezet op wangen, kin en hals. *Haar*: dreigende grijze borstels. *Neus*: forsch met een breeden bergrug in 't midden. *Wenkbrauwen*: als een meester van een ouderwetsche nutschool. *Mond*: een lange horizontale sleuf, begrensd door twee vertikale dito's, waarachter: kleine sterke, gelijkelijk afgesleten dobbelsteentjes, niet heel schoon. Vier er van nog wat meer afgenomen door jarenlange ‘sleepende wrijving’ van sigaar- en goudsche pijp. *Kin*: van een geweldenaar. *Gestalte*: eerder bij de zes dan de vijf. *Bijzondere kenteekenen*: harige handen van het soort: hardhanden.

Wij zullen er van profiteeren dat hij, wat hij zijn ‘fok’ noemt, namelijk een schildpadgelijsten knijpbril met glazen als rijksdaalders, op den bergrug te paard gezet heeft en zich inspant om de Nieuwe Rotterdammer nog te ontcijferen bij 't karige licht, - bij welke inspanning de plooien en lijnen op voorhoofd, wangen, kin en hals zich op onrustbarende wijze vermenigvuldigen, - om nog even zijn uitwendige verschijning in haar geheel op te nemen.

Zijn kleederen zijn allen van uitmuntende sterke engelsche donkere stoffen, uiterst proper maar meer op gemakkelijk zitten dan op elegantie bogend. Het eenige bijzondere zijn de boordjes. Zeer zindelijke vadermoorders: zeer lage en die alleen op bestelling te krijgen zijn. Wie draagt nog vadermoorders? Maar toch: vadermoorders, opdoemende uit een

wel acht à negen maal om den langen en forschen nek gedraaiden zijden foulard. Zien wij nu straks bij 't uitgaan het kostuum voltooid door een dikken blauwlakenschen ‘propriétaire’, die bijna tot op den grond komt, - kuitendekker, zegt Swart, - en een hoogen cylinder, die op den schedel geschroefd wordt, dan hebben wij een type dat men eerder op den Kinderdijk of te Sliedrecht dan wel te Montreux zou verwachten.

De duisternis neemt toe. Het is een van de gewone winterdagen aan 't noorden van het meer van Genève tusschen Clarens en Veytaux. Geen zon, geen vroolijkheid. Maar ook geen snerpende koude, al staat de barometer ettelijke graden onder nul. De bergen vangen den wind op, die het ten westen van Clarens, te Vevey enz. zoo vinnig kouder maakt, en die Genève, Lausanne, Neufchatel geeselt. Een juist door die afwezigheid van wind onverscheurd blijvende, droef grijskleurige wolkendeken hecht zich aan de bergen vast en zweeft boven oever en meer. Van Elswoud geeft het lezen op, laat zijn engelsche courant op zijn knie zinken, leunt het hoofd achterover tegen de vensternis, en laat zijn blik gaan over het gezelschap.

Daar gaat de deur open. Een flinke athletisch gebouwde engelschman van zeventien à achttien jaar, met de half onbeschaamde, half onnoozele uitdrukking, welke de Britten op dien ouderdom kenschetst, stormt binnen met sliknatte slobkousen en schoenen, dampend van de ‘luging’[1)], waaraan hij zich van 9 tot 4 uur gewijd heeft. Zijn vuil bemodderd pak en de postpaardachtige toestand van uitdamping, waarin hij zich bevindt, weerhouden hem natuurlijk geen oogenblik van zich te werpen in een keurigen fauteuil vlak bij de kachel. Het duurt geen vijf seconden of de blonde krulbol zakt op zijde, mond en neusvleugels openen zich tot volle wijdte en een gesnurk van een regelmatigheid, die een Westinghouse-rem jaloersch zou maken, verkondigt 't publiek dat een practisch jong eilander alles kan utiliseeren, zelfs die overigens voor hem meest overtollige aller inrichtingen: een leeszaal. Wat

1) To luge: spreek uit: to ludge: kersversch werkwoord, waarmede de engelsche kolonie in Zwitserland haar taal verrijkt heeft, sedert zij in 't echt Zwitsersche glijbaantje-spelen op ‘luges’ een nieuwe gelegenheid tot arm- en beenbreken met enthousiasme begroette.

later accentueert zich 't gesnurk van tijd tot tijd tot een ‘groan’ van zulk een energie, dat allen verschrikt opkijken. Dan zweeft een glimlach over aller lippen en communieeren de gezamenlijke internationalen in het algemeen menschelijke: 't Ridicule.

Plotseling trekken de wenkbrauwen van Van Hamer Swart zich nog meer samen. Met een forschen stoot duwt hij zijn Nieuwe Rotterdammer aan Van Elswoud in de handen. Ter eere van: ‘'t niet spreken in de leeszaal’ zijn orkaanbeheerschend orgaan tot een dof welpengebrul saâmpersend: ‘daar, daar heb je 't weer! Tweede, altijd tweede. En dan nog die lamlendige flauwe troost er bij: *Goede* tweede. Er bestaat geen *goede* tweede!’ De kort afgeknipte breede nagel van een geweldigen duim heeft de zinsnede onderschrapt: ‘Uitslag: Donoghue eerste; onze landgenoot P. goede tweede.’ De verontwaardigde oogen van Van Hamer Swart vragen over den knijpbril heen om instemming aan Van Elswoud. Deze neemt de zaak blijkbaar kalmer op en vindt Neerland's roem niet door een schaatsijzer afgesneden. Hij ziet den verbolgen reus glimlachend aan en reikt hem zijn engelsche courant.

Van Hamer Swart tracht te vergeefs den zeer fijnen druk te lezen. Zijn: ‘waar blijft de lummel?’ schijnt een paraphrase van Goethe's laatste woorden te moeten zijn. Maar de lampenknecht komt niet.

Daar staat een klein, kittig, alleraardigst anglaisetje op, gaat met den gedecideerden stap recht af op een knop in den wand draait dien om - en: fiat lux! - daar geeft die heerlijkste aller negentiende-eeuwsche uitvindingen haar hel lichtenden en geen atmospheer bedervenden schijn. Daarna gaat de lichtenden fee even beslist weer door met haar lektuur. De oogen van Van Hamer Swart volgen haar bewegingen met een lachenden gluur over de schildpadden verschansing. Weer een duw aan Van Elswoud en 't bromt: ‘Toch praktisch, die kleine dingen!’ Dan duikt hij onder in het hem aangewezen artikel. Het was een vroolijke, aardige beschrijving van een engelschman, die in Friesland de zegepraal van Smart Lee over de friesche ‘professionals’ had bijgewoond. En nu kwam de fijngebogen, zuiver ovaal bijgevijlde nagel van Van Elswoud die regels aanduiden, waarin de Engelschman met sympathische erkentelijkheid zijn hulde bracht aan de gastvrije edelmoedigheid der

geslagen Friezen, die, na een oogenblik van pijnlijke ontgoocheling, plotseling zich hun plicht tegenover den vreemden overwinnaar herinnerende, een driewerf ‘hurrah for old England!’ hadden aangeheven.

- ‘Dat is iets anders dan toen in Duitschland onze Pim Kiderlen 't won,’ fluisterde Van Elswoud, ‘en er noch vlag, noch muziek, noch eenige hartelijkheid was, ja zelfs de overwinning ontkend werd.’

- ‘Ja wel, ik weet het,’ bromde Van Hamer; ‘totdat die brutale Pim voorstelde om 't dan nog maar eens over te doen!’

Meteen stond hij op. Van Elswoud volgde het voorbeeld. In het jassenkamertje werd Van Hamer in zijn duffelschen veertigponder geheschen. Van Elswoud vond een demi-saison voldoende erkenning van de wintertirannie. Als onverbeterlijk Hollander stopte Van Hamer den jassenknecht een fooitje toe, dat deze met genoegen aannam en hem versterkte in zijn opinie: ‘que les hollandais sont encore les moins chiches des étrangers.’

- ‘Neen, weet je wat mij boos maakt,’ ging Van Hamer voort, ‘'t is niet dat wij overal geslagen worden, onze professionals door de buitenlandsche collega's, precies als onze beroemdste liefhebbers, sedert Pim weg is, door de Noren, of door Donoghue, ja zelfs door de Hamburgers, die een paar jaar geleden nog klop kregen, - maar dat zijn die katterige troostgronden, dat ziekelijke geaai van onze nationale ijdelheid! Zoo is 't op ieder gebied. Nergens zijn wij meer *eersten*. Maar wij maken ons van den ochtend tot den avond wijs, dat het toch al heel aardig is dat wij nog zoo'n mooi eindje meêkomen. Tweede, goede, mooie tweede! Altijd die misselijke verheerlijking van 't à peu près! Als ge nu eenmaal wilt opkomen, donder dan dood voor mijn part, of win het! maar ga niet zitten je feliciteeren dat je 't wel aflegt, maar ook minder buiten je asem bent dan de winner!’

Van Elswoud trachtte niet eenmaal het stokpaardje te stoppen! Hij kende zijn Van Hamer te goed. Hij wist dat de eenige methode was: zijwegjes, liefst zanderige.

- ‘Wat zei je wel van 't sans-gêne van onzen luger?’

- ‘Zoo'n buffel! Die jongen zou er in Engeland niet aan denken van in zoo'n toestand zelfs aan een station's bar een

glas sherry te gaan halen, als er dames rondom stonden. Maar nauwelijks op het continent, of alles is gepermitteerd. Het ideaal kostuum wordt gecopieerd van een ierschen palfrenier.

- “Tot de pijp incluis!” zei Van Elswoud plagend. Want al pruttelend had Van Hamer Swart uit een étui een gestopten meerschuimer gehaald en stond nu in een deurpost dien aan te steken.

- “Pijp? Omdat jij niet rookt! Maar waarom zou ik mij nu hier geneeren?”

- “Precies zoo redeneert onze luger ook!”

Swart's kracht ligt nu eenmaal niet in zijn logica. Aan derden dit te bekennen deed hij voor geen millioen. Maar zich zelven was hij zijn zwakte wel bewust en van daar was een zijner taktieken om dan driedubbel zoo hard als gewoonlijk te dampen, als belette die inspanning hem andere uitlatingen dan rookwolken. Van Elswoud had dit gedoopt: 't inktvisschen van Swart.

Van Hamer Swart inktvischte dus een poosje. Daar hij, met zijn lange beenen, en Van Elswoud uit régime (demi-saison, maar flinke beweging!) ferm aanstapten, naderden zij snel een groepje lugers.

Van Hamer had, wij zagen 't reeds, de afgrijselijke gewoonte van aanstooten en andere beroeringen: jasknoopvasthouden als aandachtsvrager, kloppen op de knie als bewijs van instemming, opstoppers tusschen de schouders als aanmoediging, elleboogsgemeenzaamheden als uitroepteekens enz. Dit alles was Van Elswoud buitengewoon onaangenaam. Maar soesa, over wat ter wereld ook, nog veel onaangenamer. Alleen bewees een pijnlijk samenknijpen der fijne lippen, hoe antipathiek die vulgaire handtastelijkheden hem waren.

Een elleboogsduw en een uitgestoken vinger. “Kijk eens! 't schijnheilige nest!”

Van Elswoud zag nu hoe van het laatste paartje de dame, een dunmiddelige goudharige miss, quasi trachtte den cavalier te ontlasten van de door hem opgenomen taak, haar sleedje achter hen aan te slepen. Daardoor geraakten haar slanke vingers bekneld in de lus van 't touwtje en dus intiem met zijn dienstpresteerders. Een vermakelijk gewrijf van gemsleêr en wol, met onvermijdelijke zachte kneepjes en

drukjes. Ach! zoo onschuldig! en wie zou er aan durven twijfelen, ziende den hemelschen blik der seraphieke jonkvrouw (genre esthetical).

- “Dat's ook: doe wel en zie niet om!” grinnikte Van Hamer.
- “Heb je nog nooit zien lugen?”
- “Neen.”
- “Dat zal ik je dan eens vertoonen. Maar dan moeten wij naar den Cubli.”
- “Ben je niet wijs? Veel te hoog!”
- “Ben je weêr in een luie bui? Neen, je moet er naar toe. En als je daarna nog iets vindt aan zoo'n eenvoudige intimiteit van *twee* handen in *één* lusje! Vous en verrez bien d'autres! Stel je eens voor, twee volwassen personen op zulk een klein sleedje, dat pijlsnel naar beneden vliegt zoodat de heer de dame moet vasthouden of deze in haar angst zich wel moet vastgrijpen. Een beeldhouwer van mijn kennis zegt dat ieder van zijn vakgenooten, na drie of vier maal lugen met een schoonheid, haar bepaald uit 't hoofd kan conterfeiten ten voeten uit! - Je zult in allen geval erkennen dat deze vriend een goede keus heeft. En zij is in de wolken van 't geluk geluged te hebben met den koning der lugers!”
- “Is hij dat?”
- “Ja, in de week. Zondags is hij dan eens dominé, dan eens organist, dan eens koster. 't Is een schatrijke Schot. Hij heeft twee passies, ten minste twee openlijk erkende. Dat is luging en zijn kerk.”
- “Wat? Is hij clergyman?”
- “Neen, dat niet. Trouwens, dat zou niets hinderen, want haast even hartstochtelijk voor het edele luging is de highchurch clergyman, dien gij, dag in, dag uit, in knickerbockers, kort manteltje met kap, palfrenierspet, bril en een vuile pijp dwars in den mond, met vrouw en kinderen, processioneel op sleedjes van alle vormen achter elkander aan kunt zien hollen.”
- “Maar deze vriend voor ons?”
- “Die is d e beurs, d e rijke man van een der paar honderd separistische secten, die 't protesteerende element in 't protestantisme levend houden. Hij bouwt kerken, betaalt clergymen en zingt Zondags als aanvoerder van een door hem

gedresseerd koor met evenveel ijver als hij de heele week kapitein der luging-garde is. Voeg daarbij, zooals gij zien zoudt als 't al niet zoo donker werd, dat hij een mooie kerel is, en gij kunt u een denkbeeld vormen van de verwoestingen, die hij aanricht onder de husbandhuntsters, die altijd met dozijnen rondom hem zwerven. Hij is bepaald het fortuin van 't hotel, waar hij zijn intrek neemt. Acht dagen later: geen kamer meer te krijgen! ... Hé! bonsoir Wilkama, ik maak je mijn excuses! Ik had je haast omvergeloopen."

- "Zeker, gij waart zoo druk in gesprek," antwoordde de als Wilkama herkende.

Het drietal stond even stil.

- "Kennen de heeren elkander?" vroeg Van Elswoud.
- "Pardon! Ik heb niet het genoegen."
- "Mijnheer Wilkama. Mijnheer Van Hamer Swart. Het was Wilkama, die mij 't boek leende dat gij nu ook leest. H e n d r i k P.N. M u l l e r 's *Zuid-Afrika*."
- "Ah! zoo! Zeer verplicht! Kent u T r o m p 's boek over 't zelfde onderwerp?"
- "Neen."
- "Nu, dat heb ik bij mij, en als u wilt dan zend ik 't u morgen."
- "Zeer gaarne, meneer Swart!"
- "Ik ga hier wat tabak koopen. Ik hoop tot weerziens, meneer Wilkama!"

Van Hamer Swart verdween in 't tabakswinkeltje.

- "Waar heb je dien nieuwen vriend opgedoken?" vroeg Wilkama.
- Dat is geen nieuwe vriend. Zelfs een zeer beproefde getrouwe. Ik ken hem van Davos van een paar jaren geleden. Ik was daar geheel alleen en doodziek. De eenige kennis, dien ik er gemaakt had, was van Hamer Swart, die mij eerst als genre Nurks weinig aantrok. Maar 't was een pseudo-Nurks. Want, weet je wat het einde was? Dat hij, zes weken langer in Davos bleef om mij, een wild vreemde, op te passen! Om van Hamer Swart te begrijpen moet je nooit vergeten dat de man, afkomstig uit een heel burgerlijk kleinsteedsch kringetje, als opzichter in 's lands dienst naar Indië ging, daar in de goede oude tijden ambtenaar werd en door energie, hard zwoe-

gen en grooten persoonlijken moed zich opwerkte tot een der hoogste rangen. Daar hij zijn prestige op moest houden, was zijn leven één strijd tegen den inwonenden vijand: de vrees van te verraden, dat hij niet opgevoed werd als anderen van gelijken rang. Zijn optreden is brutaal, ten einde gebrek aan beschaving voor originaliteit te laten doorgaan. Daarenboven onverbeterlijk mopperaar, zeer scherpziend beoordeelaar, en tegelijkertijd, door zijn oppositie-geest quand-même, telkens verzeilende in de vermakelijkste inconsequentiën. Gij zult wel aan hem wennen. Kom een dezer dagen eens bij ons aanloopen, wil je? Dan zullen wij hem laten uitpakken over jullie lectuur!'

- 'Ja, en ons eens warm te maken om jou 't genoegen te geven je onverschilligheid hoog te voelen staan boven onze dwaasheid! Maar mij zul je niet meer vangen, vriend!'

- 'Wij zullen zien! Tot weerziens!'

II.

Eenige dagen later was het drietal te zamen in een afgescheiden hoekje van de groote glazen veranda van 't hôtel, waar Van Elswoud en Van Hamer Swart hun intrek genomen hadden. Swart schommelde zijn massa in een wipstoel langzaam heen en weer, steeds kunstvolle ringetjes uitblazende en dan met de punt van zijn sigarenpijp naar 't midden van dien nevelkring stekende.

- 'Cosmoswording?' vroeg Van Elswoud.

Of dat woord een zeer heldere vertolking in Swart's brein vond, bleek niet, dank zijn virtuositeit in 'oostindische' doofheid.

'Nu,' zoo opende Wilkama 't vuur, 'wat is uw opinie over Muller's boek?'

Swart verscheurde onbarmhartig een keurig cirkeltje: 'Dat de titelstempel op den band veel te goed is om in Holland gemaakt te zijn, 'k laat mij hangen als die niet uit 't buitenland komt; dat de druk en de plaatjes heel goed en 't binden infaam slecht is.'

- 'Dat is de *uit*wendigheid. En nu de *in*wendigheid?'

- 'Het laat zich best lezen. De schrijver dringt zich

nooit op den voorgrond. Blijkbaar is hij een warm Nederlander en houdt hij daarom ook van de Boeren. Dat's een quaestie van smaak. Tromp[1)] denkt er anders over, meneer Wilkama!'

- 'Dat zag ik. Maar zoo ooit dan moet men hier de geschriften naar den datum beoordeelen. Tromp schreef geheel onder den kersverschen indruk van den val van Burgers als president en van de inlijving van de Transvaal door de Engelschen in April 1877. Muller reisde nadat de onafhankelijkheidsoorlog geëindigd was, Gladstone den grooten moreelen moed getoond had aan Engeland zijn ongelijk te doen erkennen en gedeeltelijk herstellen, en de Boeren door de glorierijke dagen van Amajuba en Ingogo den blaam hadden uitgewischt van het in den steek laten van Burgers bij den aanval op Secocoeni's kraal en het hulpeloos achterlaten van de arme Amazwazie-bondgenooten.'

- 'Wat mij 't meest bevalt,' merkte Van Elswoud op, 'nog meer dan 't geheele reisverhaal, is het voorbeeld dat Hendrik P.N. Muller aan onze jongelui geeft. Vooreerst werd hij 't beste wat een Hollander worden kan: koopman, en leerde zijn vak in het buitenland, Duitschland, Engeland en Frankrijk. Op een leeftijd, dat onze meeste jongelui nog niets gedaan hebben dan bittertjes drinken en billart spelen, werd hij directeur van de Oost-Afrikaansche compagnie, nadat hij reeds gezondheid en gemak gewaagd had aan het bestudeeren van het operatiegebied zijner Maatschappij in Zanzibar, aan de Zambesi en de Portugeesche Oostkust. Toen volgden de reizen in *Zuid-Afrika* beschreven. Daarna bij verschillende gelegenheden: 't oostelijk deel van Marokko, Algerie, Tunis, Tripoli en Egypte. En nu is hij hier om te bekomen van nieuwe Afrikaansche reizen thans aan de Westkust, met inbegrip van 't westelijke deel van Marokko. Dat is wat anders dan bij moeder's pappot blijven hangen en als hoogste energie drie, vier maal per jaar op audientie gaan om te solliciteeren!'

Een merkwaardig beteekenisvol gepuf van Van Hamer Swart's sigaar brak Van Elswoud's tirade af.

- 'Begrepen vriend Swart! Ieder pufje verbeeldt: een

1) Theod. M. Tromp. Herinneringen uit Zuid-Afrika. Leiden E.J. Brill, 1879.

steentje in mijn eigen tuin geworpen! Ik weet wel dat zoo er iemand moet zeggen: “let op mijn woorden, en niet op mijn... absentie van daden”, dan is dat je gehoorzame dienaar. Maar daarom staat mijn overtuiging des te vaster dat alle jonge Hollanders Hendrik Muller's, en bepaald niet mijn voorbeeld moeten volgen. Waar hij ook goed in voorging was in het zich prepareeren voor zulke tochten. Hij zit vast genoeg in den zadel om geen gek figuur te slaan, zelfs in Zuid-Afrika, en oefende zich genoeg in 't zwemmen om in Rotterdam kinderen uit het water te redden.

- Ken jij hem dan?’

- ‘Neen, ik herinner mij dat uit de Rotterdammer. Wel hoorde ik van hem door een mutual friend, die jaloersch was op zijn gemak van talen aanleeren; waardoor hij er zelfs voordrachten in durfde houden. Uit zijn boek blijkt ook dat hij engelsch, duitsch, fransch, portugeesch, italiaansch, en nog wat di Patriottentaal van de Boeren machtig is.’

- ‘Ik ken hem ook niet, maar ik zou hem wel willen ontmoeten; want ik heb nog een appeltje met hem te schillen.’

Plotseling ging Wilkama naar de straatzijde van de veranda, klopte tegen de ruiten en opende een raam. ‘Hé, mijnheer Muller! heb je een oogenblikje voor ons? Kom even binnen!’ Het raam dicht. ‘Gij ziet: uw wensch wordt dadelijk vervuld, meneer Swart! 'k Zag hem daar juist passeeren.’

Na een oogenblikje kwam de heer Muller binnen. Na voorstelling aan Van Elswoud en Van Hamer Swart, helderde Wilkama de reden van 't inkloppen op: ‘We waren net over u en uw boek bezig.’

- ‘En ofschoon u er zelf niet bij waart, spraken wij geen kwaad van u’, vulde Van Elswoud met een beleefd buigingje aan.

- ‘Neen, maar ik zal 't maar dadelijk zelf zeggen, anders doen zij 't toch: ik zeide juist dat ik een appeltje met u te schillen had.’

- ‘Wat heb ik dan misdreven, mijnheer Van Hamer?’

- ‘Ik was in Delft toen u daar zoo'n speech hield in Vrije Studie. Herinnert gij u dat?’

- ‘Zeker. Volkomen.’

- ‘U was gelukkig in uw voordracht en ik volgde uw reis langs de Zambesi met de tochten meer landwaarts in. Is

u toen niet door Manika gekomen, waar nu de Engelschen en Portugeezen zoo over kibbelen?'

- 'Niet door 't eigenlijke goud-district. Wel leerde ik zoowel den kolonel Alberto Paiva d' Andrade als den capitan mör Manoel Antonia de Souza kennen, die nu door een troepje bereden politie der Engelsche Zuid-Afrika Maatschappij zoo handig gevangen genomen zijn.'

- 'Wie hebben gelijk? de Engelschen of de Portugeezen?'

- 'Dat is moeielijk zoo op eens uit te maken. Wel kunt u op de *Engelsche* atlassen, bijv. den bekenden W. en A.K. Johnston's schoolatlas van 1885, de grens van de Portugeesche bezitting zoo zien aangegeven dat Manikaland onbetwistbaar daartoe behoort. ... Maar: uw appeltje?'

- 'Ja, dat is waar! Welnu, ge hebt ons toen een verhaal gedaan van een tocht over een rivier in een lekke boot, waarvan gij 't gat gestopt hadt door er een neger in te laten zitten! Het verhaal had veel succes. Maar ik herinnerde mij ongelukkig een illustratie van Baron Crack's (alias von Münnichhausen) *Aventures de chasse* door Doré, die precies 't zelfde aanschouwelijk maakt. U moet mij dus niet kwalijk nemen, maar ik vond een luchtje aan uw neger!'

- 'Als jij ze zelf aantrof, zou je er nog heel wat meer aan ruiken', kwam Van Elswoud tusschen beiden. 'En in ieder geval een beetje aankleeden mag men een verhaal wel.'

- 'Aankleeden? Noem jij zulk utiliseeren van een naakten neger: aankleeden? Ga naar Doré en word wijs! Toen u voorbijkwam hadden wij 't juist over uw talenkennis, meneer Muller! Daar moet u een boel genot van hebben op uw reizen.'

- 'Somtijds: zeker. 't Merkwaardigste is echter dat de reizigers bij uitnemendheid: de Engelschen, zich meestal niet de moeite geven eenige vreemde taal te leeren en toch terecht komen. Het Engelsch dringt zelfs in de inheemsche talen door. In 't zoogenaamd Hollandsch van de Boerentaal, vooral in 't Kaapsche dialect, wemelt het van Engelsche woorden, en op de Westkust, waar ik nu een paar maanden was, spreekt men een internationaal hutspotje, waarvan ook Hollandsch, Portugeesch, maar vooral Engelsch een ingredient uitmaakt.'

- 'Gelooft u dan niet dat onze talenkennis een troef in spel kon zijn tegenover onze concurrenten?'

- 'Natuurlijk wel! ongelukkig neemt 't aanleeren op onze

scholen schrikkelijk veel tijd en moeten andere vakken en vooral de lichaamsoefeningen dit ontgelden. Maar als men reist als handelaar, is 't vooral zaak zooveel van 't koeterwaalsch te begrijpen, dat men minder afhankelijk wordt van de tolken, meestal eerste schavuiten; en de spreektaal kan men zich toch alleen door de praktijk in den vreemde, niet op de schoolbanken eigen maken. Reist men voor wetenschappelijke doeleinden en wil men dus Land und Leute ook uit hun litteratuur, couranten enz. leeren kennen, dan hebben wij natuurlijk, zelfs alleen met onze schoolgeleerdheid, al een aardig schreefje voor. Spreekt u van taalkennis dan heeft bijv. mijn neef Elie van Ryckevorsel heel wat meer in te brengen. Die kent behalve zijn hollandsch, fransch, engelsch, duitsch, latijn en italiaansch, nog portugeesch, maleisch en noorsch.'

- 'De reiziger in Indië en Brazilië?'

- 'Juist, hartstochtelijk reiziger en volhardend waarnemer in 't belang der meteorologie. Interesseert de heeren de Westkust?'

- 'Zeker. Waarom?'

- 'Omdat ik op weg was naar meneer Wilkama, om dien wat photographiën van de Kust te vertoonen. Maar nu ik hem juist hier tref...' en metéén legde de heer Muller een tal van photographiën op tafel, groepen van afrikaansche potentaatjes met hofhouding, andere inboorlingen, land- en stadsgezichten.

- 'Wat is dit?' vroeg Van Elswoud, een streepje kust vertoonende bedekt met een menigte menschen.

'O! dat is een herinnering aan een van de grootste emotie's, die ik ooit had. Toen ik St. George d' Elmina ging bezoeken zag ik eerst aan het strand de plek, waar eenmaal 't oude Elmina stond, dat onze trouwe bondgenooten, de Fantijnen, niettegenstaande men trachtte hun duidelijk te maken dat de Hollanders de kust afgestaan hadden aan de Engelschen, halstarrig weigerden over te geven, en dat toen door de Engelschen eenvoudig is platgeschoten.'

- 'En hun koning, onze bondgenoot?'

- Die boet nog steeds als banneling in Sierra Leona, zijn te groot geloof in *onze* houw en trouw. Hij is banneling, omdat hij blijft weigeren den eed van getrouwheid aan een ander vorst dan aan 'Willem drie' te doen... Om op Elmina terug te komen, men bood mij daar als vertegenwoordiger van hollandsche belangen op de Kust een feest aan, Deze photo-

graphie vertoont het feestterrein. Wij hadden een diner. In de zaal waren toepasselijke versieringen aangebracht. Hièr een portretje van Willem drie, geknipt uit een illustratie en omgeven met bloemen. Dàar met uitgesneden en weer opgeplakte drukletters een: ‘Lang leve de Hollanders met *onzen* koning Willem drie, en de koningin der Nederlanden, *enz.*’

- ‘Vooral dat *enzoovoorts* is heel aardig!’

- ‘Toch roerde het: *onzen* koning, meer. Natuurlijk ontbrak het niet aan speechen, vol herinneringen aan de Hollandsche tijden, Daarvan was nog overgebleven een schutterijmuziekkorps. Wij hadden nl. aan de Kust een schutterij opgericht, evenals in Indië. En toen dat korps nu de Hollandsche vlag salueerde met een “Wilhelmus van Nassauen” daar op dien grond, waar 't fort Elmina, tal van gebouwen en de draaibrug nog spreken van onze eeuwenoude heerschappij, en toen de geestdrift van mijn gastheeren getuigde voor de oude verknochtheid aan Holland, schoot mij plotseling 't gemoed zeer vol. Nooit voelde ik zoo oprecht hollander te zijn dan door den indruk, dien het terugvinden van onze vroegere beteekenis, telkens, dan hier dan daar, in Afrika op mij maakte. En nog roerender is de aanhankelijkheid van onze gekleurde vriendjes. Hier in Montreux ontving ik een brief van de Kust: “We are in mourning for our king William.”

- Schrijven zij dan in 't engelsch?’

- ‘Ja, zelfs zij, die nog wat hollandsch kunnen spreken. Dat ligt ook hieraan, dat in 't onderwijs, alhoewel door *fransche* paters gegeven, 't *engelsch* verplichtend is. Natuurlijk zullen de herinneringen aan Nederland, ook aan de Kust, een paar geslachten later, uitgestorven zijn.’

- ‘Ik begrijp dat er iets vernederends voor een hollander in ligt, overal te zien dat wij ons terugtrekken, inkrimpen, verdwijnen. Wat kostte ons het bezit van de Kust?’

- ‘Dat kan ik je zeggen,’ zei Swart. ‘We legden er een ton 's jaars op toe.’

- ‘Dan was het toch zulk een onoverkomelijke zaak niet,’ meende Van Elswoud.

- ‘Neen, maar behalve die ton kostte de kust tal van menschenlevens. Het klimaat is er moordend. En verder verkregen wij de vrije hand op Sumatra.’

- ‘En dat koste zeker geen menschenlevens?’ viel Swart

in. ‘En niet meer milloenen dan de kust tonnen? 't Meest te bejammeren is dat wij door 't kwijtraken van de Kust ook de recruteering van onze beste soldaten voor Indië, onze Afrikaantjes, verspeelden!’

- ‘In ieder geval veel bemoeielijkten.’[1)]

- ‘En wat is dat? Blijkbaar ook nog hollandsch?’ Hiermede wees Wilkama een andere photographie aan.

- ‘Dat is het hollandsche kerkhof te Elmina. Toen ik er was, eischte 't klimaat een hollandsch slachtoffer, een onzer vroegere beambten. Ter eere van die begrafenis kwam de nederderlandsche consul in uniform en met zijn gewoon escorte bij dergelijke gelegenheden, nl. een twintigtal oud-Indische gepensionneerden van onze Afrikaansche troepen. Niettegenstaande de hitte dragen zij dan weer de uniform, en telkens als in de redevoering sprake was van Zijn Majesteit Willem den derde, traden zij op militaire wijze in postuur en salueerden. Diegenen uit de bevolking die nog de oude schutterij-uitmonstering bewaarden, hadden die aangetrokken. Ook toen werd 't mij vreemd, te moede, toen ik daar op die graven tal van hollandsche namen zag en, een vaarwel aan onzen landgenoot uitsprekende, steunde tegen den eerenaald door onzen eersten firmant, Huib Ryckevorsel, vader van Elie, over wien wij straks spraken, en mijn oom, opgericht ter nagedachtenis aan den kolonel van der Eb, gouverneur van de Westkust. Dat maakt een geheel anderen indruk duizenden mijlen ver van huis dan in 't eigen landje.’

- ‘Van photographiën gesproken,’ attaqueerde Swart op eens, ‘in uw *Zuid-Afrika* geeft gij heel aardige. Maar ik wou wel eens weten waarom gij ons tracteert op drie verschillende ... laat ons zeggen: aanzichten van die Zulu-jufvrouw, die in uw geheele verhaal niet voorkomt? Of is dat die schoonheid, waarmede gij tusschen wat “klipjes” een afternoon thee, zonder thee maar met jenever, organiseerde, toen ge van Kimberley naar de Vaalrivier reedt?’

- ‘O! u meent Emilia, de portugeesche, die ik te Inhambane in 't gouvernementshuis als dienstmaagd had gezien, en die nu geheel alleen naar de delverijen ging? Ween, die photogra-

1) De Nieuwe Rotterd. couranten van 6 Januari, 3, 14 en 26 Februari, 1 Maart 1891 en later een artikel in het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage helderen op waarom deze reserve gemaakt werd.

phie is niet naar haar genomen. Wel was zij een even flink exemplaar van 't fraai gebouwde Zulu-ras.'

- 'Maar gelukkig voor uw deugd wat erg wurmsteekig, hè?

- Precies! zooals ik beschrijf. De huid is als getatoueerd door wurmpjes tusschen vel en vleesch. Dat is even afgrijselijk om te zien aan de Oost- als aan de Westkust. Daar heeft men een alleronaangenaamste gast, een soort vloo, die men anders alleen in Brazilië aantreft, de jïger. Die jïger legt zijn eieren onder de huid, waaruit later de wurmpjes ontstaan. En dat zijn nog maar de kleinste bezwaren van een verblijf in Afrika!'

- 'Des te vreemder, dat nu plotseling alle Europeesche natiëen zich als razenden op dat Afrika werpen. Gelooft u, mijnheer Muller! aan 't succes van de Congo-zaak voor België?'

- 'Daar is zeer zeker in geen vijf minuten een antwoord op te geven. Het gevaar van dat plotselinge zich werpen van alle natieën op den Afrikaanschen handel is, dat de vele honden zoo al niet den dood van den haas, zeker dien van een aantal der collega's op 't geweten zullen hebben. Een te groote navraag, bijvoorbeeld op eenmaal van gomelastiek, doet niet alleen den prijs van verkrijgen zeer stijgen, de neger weet al heel goed de wet van vraag en aanbod te zijnen behoeve te exploiteeren! maar maakt hem nog roekeloozer in zijn slachten van de hen met de gouden eieren. Hij hakt eenvoudig den boom om, ten einde gemakkelijker de gom te verzamelen. Wat de Congo betreft, 't is hard voor Hollanders, die 't leeuwenaandeel hadden en nog hebben in den handel in het Congo-bekken, zich nu afhankelijk te zien worden van een vreemd bestuur, dat op een gegeven oogenblik hun handel natuurlijk veel afbreuk zou kunnen doen; maar overigens is het plan van koning Leopold grootsch gedacht en flink aangepakt, en maakte zeer zeker de kennis van Afrika in de laatste jaren meer vorderingen, sedert zijn initiatief in de Congo-zaak, dan vroeger in eeuwen. Zoowel de Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap als onze firma steunden dan ook zijn streven op alle wijzen.'

- 'Wat zegt u? Weet de neger wel rijzing en daling te begrijpen? Dat wordt juist ontkend! Men beweert dat men den neger geen prijsverschil kan duidelijk maken!'

- 'Ik kende aan de Oostkust prijsverschillen bijv. juist

voor gomelastiek van meer dan zestig percent bij 't inkoopen.'

- 'Maar u antwoordt niet op mijn vraag! Aan wiens kant is 't recht in die Congo-quaestie? Zag u die aardige plaat van het weekblad "de Amsterdammer": de Nederlandsche leeuw opzittende en pootjes gevende aan koning Leopold?'

- 'Niemand kan dat beoordeelen zonder de gewisselde stukken te zien. Op een afstand maakt de volte face een pijnlijken indruk. Maar men zou moeten weten wat die veroorzaakte.'

- 'Je bent een diplomaat, meneer Muller!' hervatte Swart, die van geen loslaten wist. 'Maar vertel mij dan eens, is 't waar dat Engeland indertijd, liever dan aan de Kust in den knoei te raken tusschen Portugal en Frankrijk, dat wil zeggen tusschen twee protectionistisch gezinde landen, niet onaangenaam zou gevonden hebben indien Nederland 't Congogebied had genomen en geopend voor den wereldhandel?'

- 'Ik zou 't u niet durven zeggen. Maar zeker is het - en de koning van België zou er u meer van kunnen vertellen, - dat zulke diensten aan den wereldhandel wel eens wat duur uitkomen voor den dienstpresteerder.'

- 'Weer heel fijntjes je er uitgedraaid, meneer Muller! Ik meen, dat 't wel degelijk zoo geweest is en dat wij, die altijd schelden op Engeland's jaloerschheid tegenover andere natieën, vergeten dat wij "onze taak" aan de Kaap voor eenige millioenen toe met heel veel pleizier op de engelsche schouders overbrachten en dat wij aan de Congo er hartelijk voor pastten nog eens te toonen, dat wij wat aandurven. Wat mij betreft, ik had ook liever dat wij onze krachten op Indië, zoowel Oost als West, concentreerden. Maar dat is ook al niet schitterend! Komt het op 't scheppen van nieuwe zaken aan dan moogt gij al heel blij zijn als de regeering het je niet belet.[1)] Maar steun geven? Zelf nasporen

1) De Nieuwe Rotterd. Courant van 14 of 15 Febr. 1891 meldt in 't koloniaal overzicht:
Door den heer V.W. van Gogh te Batavia is het verzoek gedaan om overeenkomsten te sluiten met de inlandsche zelfbesturen in de landschappen Kampar Kiri en Kampar Kotta (Sumatra's Westkust) voor het doen van mijnbouwkundig onderzoek. Om redenen van politieken aard heeft de Gouverneur van Sumatra's Westkust dit verzoek niet kunnen ondersteunen.
Vlak daaronder volgt een gelijk bericht over de Westerafdeeling van Borneo. Waarschijnlijk zijn de redenen tot weigering zeer gegrond - toch doet het leed den ondernemingsgeest verijdeld te zien.

wat voor millioenen daar nog sluimeren? Gaat er maar eens aan staan! 't Is de dood in de pot en 't blijft de dood in de pot! En in Holland is 't niet veel beter!'

Het gezicht van Van Elswoud verraadde zijn wanhoop, Van Hamer Swart een zijner geliefkoosde stokpaardjes te zien bestijgen! Hij beproefde de oude remedie:

'Is uw neef Ryckevorsel nog steeds reizende, meneer Muller? Heeft hij een wetenschappelijke missie van ons gouvernement?'

- 'Hij is nu in Sicilië. Hij heeft geenerlei missie. Wat hij sedert jaren deed, zijn observatiën, zijn reizen, deed hij steeds uit eigen beweging en uit eigen beurs.'

- 'Nu ja, maar dat doet er voor hem ook niets toe,' zeide Van Hamer. 'Hij kan zich die luxe best permiteeren. En dan de erkenning door de genootschappen, daar doet een mensch, als hij er nu eenmaal pleizier in heeft, ook al een boel voor. Nu nog eens gezwegen van de regeering, die met een paar stuivers aan lint een heel eind ver komt!'

- 'Toch geloof ik niet, dat een onzer explorateurs het budget op de kosten van die stuivers joeg! En wat de geleerde genootschappen betreft, zoo zal Ryckevorsel wel lid zijn van al die, waar een contribuant meer niet onwelkom is, - maar verder: nihil. Is 't niet zoo mijnheer Muller?' vroeg Van Elswoud.

- 'Ik vrees dat u gelijk hebt, mijnheer Van Elswoud.'

- 'Kom, dat maakt ge ons niet wijs, Van Elswoud!' draafde Swart weer door. 'De regeering verkondigt bij alle gelegenheden haar warme belangstelling in wetenschap en ondernemingsgeest. Lees jij dan nooit de memorie's van toelichting, hè?'

- 'Mijn waarde Swart, wat zit je weer naar den bekenden weg te vragen! *Officieele* wetenschap wordt al met een minimum notitie en geld afgescheept! En *niet-officieele*? Dat is een hinderlijke inmenging van onbevoegden, zoowel in de oogen van de regeeringsbureaux als van de officieele beoefenaars. En die hebben van hun standpunt geen ongelijk. Het spoelingje: erkenning door regeering of publiek is al dun genoeg! En de ridderorden? die gaan volgens ancienniteit, meestal geconstateerd door den kleêrmaker.'

- 'Je zegt?'

- 'Door den kleêrmaker! Ten minste een van mijn vrienden, tien jaar geleden een alleraardigste jongen, en nu helaas! al verroest in een ministerie, beweert dat de ambte-

naren aldaar pas geridderd worden als ze uit hun kleêrmakersrekening kunnen bewijzen hun twintigste pantalon op den bureaustoel te hebben versleten.'

- 'Met dat al is de hang naar betrekkingjes, zachtjes aan vooruitschuiven, met genot van Witte societeit en muziek in 't Bosch en Scheveningen, een vloek voor onze jongelui! Waarom komen ze niet bij ons in Indië, in plaats van zich te oefenen in fatsoenlijk hongerlijden naar "Haagsche methode"?'

- 'Ei! zie je wel dat ik gelijk had je te verwijten dat je naar den bekenden weg vroeg?' riep Van Elswoud lachend uit. 'Ge moet weten, heeren! ook dit onderwerp is een van vriend Swart's dadátjes! Draaft hij mij wat te hard door op een der vele anderen, dan laat ik hem maar eens overstappen, en zoo kunnen wij 't samen uithouden!'

Een minachtend schouderophalen was Swart's eenig antwoord. Toen ging hij naar de aangrenzende leestafel en kwam terug met eenige Times.

- 'Daar! Gij kunt haast geen engelsche courant nemen of gij vindt er een of twee meetings in vermeld van genootschappen, of wel openingen van tentoonstellingen enz., die gepresideerd worden door den Prins van Wales of een der andere leden der koninklijke familie, en die, dank daaraan, in de mode zijn en tal van de eerste personaadjes samen brengen. Er komt geen Afrika-reiziger, zelfs geen vreemdeling als Dr. Peters, geen oud-gouverneur als lord Carrington, geen bekende koloniale grootheid als Cecil Rhodes in 't moederland, of hij wordt dadelijk uitgenoodigd zijn lotgevallen en zijn denkbeelden te komen vertellen voor een élite van belangstellenden.[1)] Hier in deze courant: daar heb je lord Carrington teruggekomen van zijn gouverneurschap in New South Wales. De prins van Wales introduceert hem aan 't gezelschap. Wat is zijn onderwerp? Flink weg: wat er gebeuren moet om de banden tusschen de bevolking der koloniën en die van 't moederland *hechter* te maken. En denkt gij dat hij de onderscheidingsquestiën, eigenlijk de ijdelheidjes der ijdelheden, daarom onvermeld laat? Integendeel! Zij nemen een groote

1) Als tegenstelling tot de engelsche belangstelling moesten wij van de lezingen ten onzent door een zweedsch congo-reiziger, over het door hem verdedigde nederlandsche standpunt in de congo-questie, stereotiep in de dagbladen lezen: 'Voor een, helaas! weinig talrijk publiek .....'

plaats in en hij zegt o.a. wel eens geconstateerd te hebben een zekere gevoeligheid bij de mannen van beteekenis op wetenschappelijk, litterair en ander gebied in de koloniën, die vonden dat la métropole door geen of weinig notitie van hun arbeid te nemen, de gevoelens van solidariteit en eenheid van ras losser maakte. Lord Carrington noemt dan ook meerdere kennisneming en apprecieering van wat tot stand gebracht en geproduceerd wordt door de stamverwante kolonisten, even wenschelijk als 't guller zijn met het “knighten”: 't opnemen in den adelstand, en wel in dien van 't *moederland*, recht gevende op 't verschijnen aan 't hof der koningin enz., opdat de koloniale ridder zoon van Engeland blijve. Bij 't gebruikelijke bedankje aan Lord Carrington voor zijn voordracht door den voorzitter, den Prins van Wales, releveerde ook deze dat punt nogmaals en zeide dat hem de juistheid dier opmerking zeer getroffen had. En de Prins had gelijk! Want wij kunnen nu hier lachen om de ijdeltuitigheid van ridderordetjes, maar toch heeft zoo'n kruis, - vooral onze Leeuw, toen daar nog niet zoo mede gesmeten werd - bijv. voor ons in Indië een heele beteekenis. Niet alleen is hij, die het krijgt, in den regel bewust, het wel tien maal eerlijk verdiend te hebben en het dus te mogen dragen, maar, 't is op eenmaal het bewijs dat het moederland aan ons denkt, ons niet geheel vergeet, datzelfde land dat ons anders zoo schriel behandelt, zoo weinig lief heeft en waarop wij dan ook zoo trouw schelden....’

- ‘Hm! Hm! Hm!’ hoestte Van Elswoud.

- ‘Ja, zeker! Hoest jij maar! Denk je dat 't we in Indie niet weten dat wij er allemaal aartspruttelaars worden? Maar dat verdienen jullie ook!’

- ‘Dank je! In alle gevallen, ik ben niet verantwoordelijk! Met zorg bemoeide ik mij nooit noch met 's lands zaken, noch met politiek.’

- ‘Dat is juist nog wel 't belabberdst. Want van dergelijke luiaards, die hun onverschilligheid voor wereldwijsheid willen laten slikken, wemelt het bij ons! Tusschen 4 en 6 zijn alle societeiten er voor drie kwart mede bevolkt.’

- ‘Zacht wat! zacht wat! Luiaards? Wel, ik geloof dat ik meer lees en mij voor meer zaken interesseer en dus meer hersen-verslijt heb dan honderden kantoorkrukkers.’

Op dat oogenblik reed een rijtuig voor en zag men buiten

eenige opschudding. Met veel zorg werd een zeer bleeke jonge engelschman uit het rijtuig gedragen. Een ander engelschman, bekend als zijn onafscheidelijke compagnon, volgde met zeer bedrukt gezicht.

- ‘Een ongeval? Vast weer een luger!’

De heer Muller ging informeeren. En 't was zoo. 't Slachtoffer was juist bekend als ‘niet-luger’, maar hij had dien dag, geplaagd door zijn compagnon, hartstochtelijk luger, het ongelukkige idee gekregen, van Mont-fleuri naar beneden medetegaan. ‘At a sharp cut’ ging de boel ten onderste boven en scheurde hij een pees.

- ‘De doktor zegt dat hij er minstens voor zes weken bij is. Laat eens zien? Drie dames loopen met haar arm in een band, een meisje van zes jaar heeft een gat in haar hoofd, bij een jongetje vreezen ze voor hersenschudding, nu deze vriend, dat maakt zes ongevallen in veertien dagen dat ik hier ben! En op 't jongetje na, een kleine inboorling, zijn 't natuurlijk allen: engelschen.’

- ‘En dan is 't lugeeren nog heilig bij 't bergklauteren. Hier vlak bij, in den Chaudron, brak een engelschman verleden jaar zijn nek. Les rochers de Naye, waar men zoo veilig kan komen als ware 't een wandeling op den Boulevard, verleidden 't zelfde jaar, nu eens geen engelschman maar een professor uit Lausanne, een nieuw wegje te zoeken, wat hem zijn leven kostte. Mijn engelsche buurman aan tafel vertelde mij dat hij vijf jaren geleden, ook hier zijnde, een van zijn mooiste en vroolijkste landgenooten op een middag aan de table d'hôte miste. De man was met een ander 's nachts om twaalf uur le mont Grammont in den maneschijn opgeklauterd. Om 6 uur boven zijnde hadden zij beproefd regelrecht naar beneden te gaan en dan weer naar boven naar les Cornes de Bise. Op een gegeven oogenblik ziet de vooruitgaande eerst geen kans noch voor noch achteruit te komen. Op het oogenblik, dat hij staat te overleggen, hoort hij een gedruisch achter zich, kijkt om, en ziet zijn armen vriend, den mooien, vroolijken jongen, als een steen in den afgrond vliegen. Aangeroepen mannen aan de overzijde nemen haastig de vlucht. 't Waren waarschijnlijk smokkelaars. Eerst twee uur later kwam de overgeblevene beneden bij zijn vriend na een halsbrekenden tocht. Toen duurde 't nog uren voor hij hulp had. De arme vriend

leefde daarna nog een halven dag in een hutje. - En dat alles met welk nut?'

- 'Welk nut!' barstte van Hamer los. 'Het nut van hun football, wat ieder jaar dooden kost of wel menschen voor hun leven lang ongelukkig maakt, zooals dien langen fatsoenlijken engelschman, hier in 't hôtel met zijn stijf been! Het nut van hun foxhunting! En dat is: om van de engelschen het meest ondernemende, durvende, flinke, zich overal uitreddende ras te maken, dat alle andere natieën op ieder gebied slaat en uitdrijft! Daring devils!'

- 'Halt! halt! i e d e r g e b i e d ! Zij zijn eerste bazen op 't gebied van lichaamsoefening. Toegegeven! Maar brengt de ontwikkeling van kuit- en armspieren niet soms schade aan die der hersenen? Probeert gij wel eens te weten te komen wat zoo'n athleet van achttien jaren geleerd heeft? En de engelsche conversatie? Zij spreken al zoo min mogelijk en dan gebruiken zij hoogstens een paar honderd woorden van de geheele taal. Bij geen volk doen stopwoorden zooveel dienst: "and all such sort of fellows" verbeeldt de karakteriseering van een of ander vreemd menschenras; "and so on!" ontheft van eenige omschrijving van 't gebeurde, evenals: "all sort of things" van eenige verklaring van 't waargenomene. Bewondering wordt gecondenseerd in: "o! so nice," of wat nog comischer is: "o! so sweet," wat niet als formule voor taartjes maar zoowel voor gothische kerken als voor gemaakte kennissen geldt. Alle hinderlijke zaken zijn: "awful!" Ik lees hier dikwerf de verslagen in de engelsche couranten van speeches van hun groote lieden, de beroemde sprekers. Na een enorm diner vinden noch zij, noch hun publiek het een moordaanslag, noch zelfs hygiënische zonde, twee à drie uren achtereen te speechen of naar speeches te luisteren. Blijkbaar uit de "hears! hears!" en "the cheers" vindt men 't zeer mooi. Maar als men die ontzettende kolommen doorworsteld heeft, is dan niet de bewondering over 't physiek weêrstandsvermogen van den speecher even groot als de teleurstelling over 't gezegde? Vijf, zes malen herhalen van 't zelfde; afbreken zonder voltooien van eerst belangwekkende perioden; weinige duidelijkheid van expositie; niet komen tot eenige heldere conclusie; steeds gebruiken van dezelfde, hun effect nooit missende elementen van succes: zinspelen op 't niet *altijd* eens zijn met nu vriendschappelijk medeaanzittende politieke

tegenstanders; grof bespelen van de turksche trom der nationale zelfvergoding; gezwaai met de Union Jack of wel met de Stripe and Stars als tegenhanger en stimulant, - 't is alles machtig, maar zeer zelden mooi, noch van vorm, noch van inhoud.'

- 'Het kan wel zijn' - pakte van Hamer weer aan. Maar vindt ge 't geleuter in onze kamers en gemeenteraden niet nog veel zeeziekmakender? Want niettegenstaande al hun tijdvermorsen, brengen de engelschen toch tot stand. En wij? Je wordt er wee van, als je die wederzijdsche beschuldigingen van 'parlementaire onvruchtbaarheid' eeuwig en altijd, en steeds even verdiend, ziet dienst doen. De engelschen speechen! - maar nemen Cyprus en Egypte. Zij speechen - maar dringen in Birma, weten drie russische exploratietochten naar Thibet te verijdelen, maken van Afghanistan een vasal en gaan een spoorweg maken naar Cashmere; zij maken een geleerd genootschap tot bevordering van den band met de koloniën, als waren ze hollanders: the Imperial Institute[1)] met den prins van

1) Het denkbeeld van the Imperial Institute of the United kingdown, the Colonies and India, ontstond in Januari 1887, ter herinnering aan het Jubilee van Victoria.
Als hoofddoel werd aangegeven het vormen van zoo volledig mogelijke verzalingen van de natuurlijke producten van 't Britsche rijk, een opmaken van gemakkelijke overzichten van de commercieele bruikbaarheid en tot waarde brenging dier producten, en dus de practische benuttiging daarvan ter bevordering van den handel. Tot nu toe wordt het beheerd door een comité van organisatie, waarvan de leden benoemd werden door den Prins van Wales, president, lord Herschell, Chairman. Vóór 12 Mei 1891 moest het organiseerende comité een plan van definitieve organisatie voorstellen en alsdan plaats maken voor een nieuw bestuur. 4 Julij 1887 legde de koningin den eersten steen van het permanente tentoonstellingsgebouw South Kensington. Eerst vond het denkbeeld geen groote sympathie bij de verschillende koloniën. Doch Indische vorsten gaven 't voorbeeld, daarna stelde Canada 20,000 pond sterl. beschikbaar, en Australië gaf als bijdrage der koloniale regeeringen en van particulieren 100,000 pond sterl. Thans is reeds 450,000 pond sterl. verzekerd. Het tentoonstellingsgebouw is geraamd op 300,000 p. st. Behalve een informatiebureau voor den handel werd in January 1890 ook reeds een school voor levende Oostersche talen geopend. In den herfst van 1888 wist Lord Herschell door persoonlijke bezoeken aan regeering en inlandsche vorsten in Britsch Indië dezen voor de zaak te winnen. Begin 1889 ging Sir J.R. Somers Vine naar Aden, Ceylon, Penang, Malacca, Singapore, Johore, Java, Nieuw Guinea, Queensland, New South Wales, Victoria, South Australia, Tasmania, Nieuw Zeeland, de Samoa- en Hawaieilanden. Hij bezocht verder geheel Canada, gedeelten van de Vereenigde Staten, Jamaica en Barbadoes. In 1890 volgden nu de Zuid-Afrikaansche Staten. Eerste secretaris is Sir Frederick Abel, tweede secretaris Sir J.R. Somers Vine. Bureaux te Londen: Adamstreet, Adelphi Terrace. W.C.

Wales weer aan 't hoofd, en zij speechen er! Maar inmiddels sluit Sir Cecil Rhodes, als minister van de Kaapkolonie gesteund door 't moederland, een verdrag met den Oranje-Vrijstaat en bouwt daar voor Kaapsch staatsgeld den spoorweg over Bloemfontein naar de Vaal om de Transvaallijn naar Pretoria te ontmoeten en maakt tevens de lijn van Kimberley naar Vrijburg, om allengs de Transvaal ten Westen te kunnen ontgaan en tegelijkertijd nog meer te benaderen. En die zelfde Sir Cecil Rhodes, eerst niet ingenomen met het Imperial Institute, eenmaal daarvoor gewonnen door een bezoek van den ondersecretaris van 't genootschap Sir J.R. Somers Vine aan de verschillende Kaapkolonies, weet niet alleen het Kaapsch parlement in een flink jaarlijksch subsidie (1000 à 1500 p. st.) te doen toestemmen maar ook in een even royale bijdrage ineens (2000 p. st.) voor de koloniale permanente tentoonstelling in South Kensington te Londen. En hij voegt er bij dat als eenige conditie gesteld wordt, dat alle voorwerpen van Zuid-Afrika, - *de Transvaal inbegrepen*! - te zamen in één afzonderlijk pavilloen moeten komen. Natal volgde, alhoewel op bescheidener schaal, het voorbeeld (500 p. st. in eens en 300 p. st. jaarlijks).

- ‘t Is zeker, daar zou Van Eeden te Haarlem van watertanden. Als men zoo zijn koloniaal museum eens te hulp kwam!’

- ‘Maar wij zijn er nog niet’ vervolgde Swart. ‘Die zelfde Sir Cecil Rhodes is president van de machtige British South Africa Company. Daar is niet de prins van Wales, maar diens vriend en schoonzoon, de rijke Duke of Fife, president van. Alweder heel handig door Sir Cecil aangelegd! Want over de middelen om een royal charter voor die maatschappij te verkrijgen, is zeer veel te doen geweest. Het bezadigde deftige Journal de Genève (zoo wat de oprechte Haarlemiet voor Zwitserland) van 13 Febr. 1891 herinnerde hier zeer eigenaardig aan. Het laat zich uit Londen schrijven: “De hertog van Fife, schoonzoon van den prins van Wales, gaf gisterenavond een groot diner ter eere van Sir Henry Loch (gouverneur aan de Kaapkolonie en Imperial commissionary voor geheel Zuid-Afrika) en den honorable Sir Cecil Rhodes (prime minister van 't Kaapsch ministerie). Deze laatste is de associé en de directeur van de maatschappij tot exploitatie van Midden-Afrika, waarin de hertog van Fife al de economiën onzer koninklijke familie belegd heeft,

en Sir Cecil Rhodes is hier gekomen om Lord Salisbury te verhinderen een vergelijk te treffen met Portugal op de basis van de conventie van Augustus jongstleden, die de Portugeesche Cortes de groote onhandigheid begaan hebben niet bij tijds goed te keuren. Alhoewel 't recht van den sterkste steeds 't sterkste blijft en er nog veel wolven op aarde rondzwerven, zoo moet men toch Lord Salisbury de eer geven, dat hij de invloeden, die hem omringen, blijft bestrijden ten einde het berooven van Portugal te houden binnen de grenzen der politieke wellevendheid."

- "Dat doelt natuurlijk op die manica-geschiedenis en 't gekibbel van de Portugeezen en Engelschen. Ook daarvan heb ik de waarheid niet te weten kunnen komen," zei Swart. "Ik wou wel dat iemand zich de moeite gaf die voor mij op te diepen."

- "Om toch niet door je geloofd te worden? Er is geen ondankbaarder werk dan een zoeken naar waarheid. Iedereen beziet toch alles alleen door zijn eigen bril - en jij wel speciaal."

- "Zoo, dus jij ontkent alle objectieve kritiek?"

- "In de *aller*eerste plaats! Een kriticus ziet niet alleen alles getint met de kleur van de brilleglazen, die hij uit smaak of als partijman uitkoos, maar is afhankelijk van zijn physieken toestand. Een goed of slecht diner, daarna een haastig hollen naar een concert of theater, na een vechtpartij met een onwillig overhemd of boordje - en zie daar een veroordeelde avond of vermoorde auteurs of acteurs. Wil je voor de grap een bewijs, Swart? Ik lees nu de *Drie jaren naar de Oost*, die jij me leende. Laten we nu beiden onze opinie eens geven, zoo objectief mogelijk, en laten we dan eens zien wat er van het vestigen van een zelfde opinie terecht komt, na 't confronteeren onzer beide aanteekeningen."

- "Aangenomen, al ben ik geen groot schrijver. Maar krijgen de anderen niets te doen? Wacht eens even, mijnheer Wilkama, daar hebt u ook een kluifje: *Aux Antipodes*."

- "Ik heb recht mij te excuseeren!" viel de heer Muller snel in. Door mijn dik boek, dat de heeren zoo juist doorworstelden, heb ik vooreerst genoeg mijn tol aan inkt en papier betaald. Bovendien, als dit ook reisbeschrijvingen zijn, onder collega's zou 't wel wat moeielijk wezen ....."

- ‘Jawel, les loups ne se mangent pas.... Ten minste niet ongemaskerd!’

Maar de heer Muller ontliep den nieuwen aanval van Swart door een haastig vertrek.

III.

De bijeenkomst was ditmaal op de kamer van Van Elswoud. Een van Elswoud's eigenaardigheden was dat hij, die in 't geheel geen domicilie meer had, de zwerver bij uitnemendheid, tegelijkertijd niet kon buiten een gezellig uitziend interieur. Hij reisde dan ook o.a. met een grooten mand, waarin indische en persische tapijtjes, shawls photographiën-standaards, albums en tal van kleine elegante snuisterijen. Zoodra hij nu weder ergens wat langer verbleef, was zijn eerste werk zijn kamers ‘gezellig’ te maken. Waar artist in 't decoreeren, slaagde hij daar bij uitstek in. Wilkama maakte hem dan ook zijn oprecht compliment over de métamorphose van dat banaalste aller banaliteiten, een hôtelkamer, in een prettig ‘kastje’. Swart, wien 't niet mogelijk geweest zou zijn zich een andere orde in een kamer te denken dan een tafel in 't midden en zes stoelen (liefst mahoniehouten) regelmatig tegen den muur geplakt, behandelde de ‘nuffigheid’ van Van Elswoud met het minachtende medelijden aan superieure geesten eigen.

- ‘Wie van de heeren begint?’
- ‘Laat Swart dat doen.’

Swart haalde uit de onpeilbare diepten van zijn zak een bos met sleutels. ‘Even of oneven? Die 't verliest begint.’

- ‘Even!’
- ‘Jij wint.’

Swart installeerde den bekenden neusknijper op stevige wijze, plaatste zich zoo dat 't licht goed op zijn rolletje klein formaat slecht postpapier viel, schraapte als een nutslezer, en stak van wal:

> - Drie jaren in de Oost!
>
> Als wij, die men denkt uitteschelden door ze oudgasten te noemen, maar die trotsch op dien titel zijn, een roman in handen krijgen, die over Indië handelt, en die schieten tegenwoordig als paddestoelen uit den vochtigen vaderlandschen bodem, waarschijnlijk

om den tijd in te halen, dat men in 't geheel geen notitie van Indië nam, zelfs niet om er nonsens over te vertellen, dan brengt ons die roman, evenals 't boek dat Indië in de mode bracht, een ‘rilling op 't lijf.’

- ‘Dat begin belooft!’
- ‘Zwijg! Ik ga door.’

- Want wij kennen al de ingrediënten van zoo'n would be Indische rijsttafel. Natuurlijk minstens een of twee beschrijvingen van zoo'n tafel, even onvermijdelijk als die van een ‘achter- of voorgalerij genaamd pendopo.’ Dan: een afscheid bij 't aan boord gaan met of zonder gehuil, een of meer smakelijke zeeziektegevallen, een gezelschap aan boord met onafscheidelijk gekibbel, een storm, - want zoo iets is nog nooit beschreven! - sarong en kabaai's, wat keukenmaleisch, een tandakpartij, een kassian zeggende goedhartige nonna, een jaloersche dito, een tijgerjacht.
Dit wordt nu alles gekruid en gepeperd, om bij ons rijsttafelbeeld te blijven, precies als die tafel, met altijd dezelfde lombok'ies. Een duel, een onervarene en dus verleid wordende jufvrouw, een sacrebleuende korrrnel, zijn oppasser, een ijzervretende oudgediende, - zoo iets als de ‘oude korporaal’ zaliger tooneelgedachtenis! - minstens één humoristische zeebonk, een erg intrigeerende Europeesche vrouw, - o! zoo valsch en o! zoo slim, - wat vergif: in één woord de heele sitsenkraam van de oude romantiek.
En wat vond ik nu in de *Drie jaren in de Oost*? Geen relaas van een vertrek, tenzij dat 't verhaal van de gewetenswroegingen van doctor Bouman daarvoor moet dienen, maar anders alles. De rijsttafel, pg. 56, de pendopo, pg. 168, zeeziekte, pg. 2 tot 6, de humeuren aan boord, pg. 9 en 129, de storm, pg. 1 en 2, de sarong en kabaai, pg. 11 en 56, 't Maleisch, pg. 11 tot 13, de tandakpartij, pag. 154, goedhartige nonna's: drie exemplaren: Mw. Duivesteijn, pg. 31, Mw. Luden, pg. 64, Mw. Jansen, pg. 318. Jaloersche dito's: 1½, de maar half jaloersche Mw. van Baerle, pg. 170, de heele Mw. Grippeling, pg. 261, niet een maar twee duels, de onervaren jufvrouw: de spil van 't drama, de sacrebleuende kolonel Ramollo: Van Baerle, de oud gediende: Van Abbenes, de zeebonk: Bokkelkamp, de intrigante: Mw. Brinkenberg, 't vergif, - neen Goddank! dat bleef ons bespaard, maar anders is alles present!
Maar niet alleen zijn de ingredienten uit de romantische doos, ook 't recept voor de toebereiding. Eerst de voorgevoelens, die waarschijnlijk moeten dienen om de zenuwen van de lezers niet al te

zeer door schrik te doen lijden, voor mij precies zoo mijn pleizier bedervend als de klagende vioolbegeleiding van de erg akelige passages in de ouderwetsche draken: zie pg. 27, pg. 35, pg. 142. Dan de onmogelijkheden: een ruiter, die zoo krankzinnig is op een voor 't eerst bereden paard naar een dame te rijden, en zich tot haar te buigen om haar een bloem te bieden (pg. 198); net of zoo'n schichtge knol niet hem of haar een ongeluk zou hebben bezorgd; een jonge jufvrouw, die tot tweemaal toe gewonde of zieke jongeheeren gaat verplegen, precies alsof in de werkelijkheid de potten en pannetjesquestie dat niet volkomen onmogelijk maakt!
En nu de slordigheden. Wat is dat voor een duel als dat van Van Aerssens met den blagueur Schotemaker, overigens een goed type! De menschen duelleeren op *dertig* pas met - revolvers.
En wat voor constructie van een revolver is dat, waarvan men een slaghoedje kan afnemen en in 't schoorsteentje blazen? En welke getuigen zouden permitteeren, zelfs tegenover een ploert als Schotemaker, dat een der partijen zoo iets deed?
De schrijver stelt de oudste der dames Van Vorden op pg. 7 voor als *Marianne*. Zoo heet zij dan ook meestal. Maar op pag. 110 heet zij op eens Hedwig, pg. 132 weer Marianne, pg. 160 en 233 weer Hedwig.
Op diezelfde pg. 7, zegt de schrijver van eene dier, wel in Indië doch van Hollandsche ouders met slechts een lichte inmenging van Indisch bloed, geboren dames: ‘In haar houding had zij, bij groote natuurlijke bevalligheid, dat forsche en waardige dat de bezoekers van *Zuidelijker* landen in *onze* vrouwen bewonderen.’ Wat bedoelt hij? Zal het forsche en waardige in *onze* vrouwen een compliment aan de *Hollandsche* dames moeten zijn, iets, dat bijv. Italianen of Spanjaarden bijzonder bewonderen? of wel is het een karakteristiek der Indische dames, welke aan bezoekers *van* dien *Zuidelijken* archipel, dus bijv. aan ons Hollanders, in die *Indische* dames opvalt? In 't eerste geval had *van* Zuidelijker landen *uit* Zuidelijker landen moeten zijn.
Op pg. 148 wordt gesproken van: Panglima *Poeti*, een Chineesch koopman. Waarschijnlijk zijn hier eenige woorden uitgevallen en wordt er bedoeld èn een inlandsch hoofd èn de op pg. 152 nog eens voorkomende Chineesche koopman Ang Pioe.
Pg. 262. Zou een gouvernante ooit haar mevrouw haar ‘meesteres’ noemen?
Er is een mooi hoofdstuk: ‘Aerssens wordt overgeplaatst’; maar 't slot deed mij denken aan een episode van Victor Hugo's *Travailleurs de la mer*, en wel aan die, waarin een op een rots zittende man de zee rondom zich ziet wassen.

Wat de schrijver goed weergeeft is het aangeboren aristocratische bewustzijn der inlandsche grooten (pg. 123, pg. 145).
Het lezen van dit boek verschaft misschien een aangename tijdpasseering, vooral aan boord van een Indischen stoomboot, voor een uitgaanden ‘baar’.

Door de inspanning van 't lezen had Swart de geamuseerde gezichten van Van Elswoud en Wilkama niet gadegeslagen. Maar nu hij, vermoeid van 't zware werk, achterover gleed in zijn fauteuil, en over zijn bril de toehoorders vragend aanzag, barstte het nauw bedwongen lachen los.

- ‘Neem mij niet .... kwalijk,’ probeerde Wilkama als verontschuldiging.
- ‘Impayable! kerel!’ proestte Van Elswoud uit, ‘als je er voor betaald waart, had je geen grappiger charge kunnen geven van een heelen bent van boekvermoorders bij ons, echte broodjagers, die uit zuinigheid met een minimum papier en inkt een maximum van aanleg en opkomend talent doodmaken. Impayable! Van je fout geciteerden titel af, tot je uitgaanden baar toe!’

Van Hamer Swart smeet nijdig zijn ‘fok’ op 't papier en liep met reuzenstappen op en neêr. ‘Wat duivekaters! ik zeg niets dan waarheid, ik geef er al de bladzijden bij aan!’

- ‘Juist! nauwkeurig als een notaris! Evenzeer karakteristiek voor de charge, die gij geleverd hebt van sommige beunhaasjes. In den regel arme tobbers, die zelf zonder eenig talent, noch chance, uit barren honger hun naasten opeten, bij gemis van den maar al te dikwerf ontbrekenden beefstuk.’
- ‘Ik vraag je, wat voor behoefte er nu aan zoo'n roman was? 't Is altijd dezelfde geschiedenis. Alleen, dat had ik er nog bij moeten zeggen, veel te mooi gekleurd. Wil je 't zootje leeren kennen, zooals 't in den Oost is, lees dan veel liever Jan ten Brink's *Heeren en dames*, of Annie Foore. Bijvoorbeeld over de Mevrouwen Brinkenberg.’
- ‘Maar mijn goede Swart, 't is altijd ein alte Geschichte, maar die toch “ewig neu” blijft!’
- ‘Ik ben heel onpartijdig. Ik zeg toch goeds van hem ook!
- Ja, een uleveltje, na een lepel vol alsem! Dat is ook de methode.’
- ‘Methode! methode! loop naar de maan met je methode! Ik heb net zooveel aan een methode gedacht als die

kachel! Ik schreef nog nooit een recensie, en 't is voor 't laatst ook, hoor!' En Swart wierp zich als uitgeput in zijn fauteuil. Van Elswoud schoof hem een kistje met puik puik vredestichters toe en schonk den miskenden criticus een enormen bel sherry in, die tusschen allerlei dof gebrom in naar beneden klokte.

- 'En nu jij, Van Elswoud! 't Woord is aan jou!'

Van Elswoud haalde een keurig cahier voor den dag. Geen regel begon voor den andere; één derde van de pagina open voor eventueele correctiën. Eigenlijk een coquetterie tegenover zich zelven, want in 't nette handschrift was bijna geen doorhaling of verandering te zien.

- 'Voor een zetter om te watertanden!' merkte Wilkama jaloersch op.
- Zwijgen! zooals Swart zei! Ik begin:

> *Voor drie jaren naar de Oost*. Een goed boek. Goed, omdat als gij 't nederlegt het u beter gemaakt heeft, het uw sympathie heeft opgewekt voor de heldin en den held. Voor de heldin, die, na een eerlijken, moedig gevoerden strijd met 't leven, zegeviert en dat verdient, al heeft zij volgens de aangenomen begrippen een oogenblik gefaald, ook in haar eigen oogen. Geen vrouw van hart, die na de bekentenis van Mathilde, niet trotsch zou zijn de vriendin te wezen van mevrouw Grunfoort. Het is dus eenigszins een roman met een stelling. Maar misschien is de schrijver zelf zich hiervan niet bewust, en is niets hem vreemder geweest dan een stellen van de thesis: 'Verloren doch teruggewonnen', zooals men in de goede dagen der tweede titels, onder de: *Vóór drie jaren naar de Oost* zou geschreven hebben. En niet minder sympathie voor den held. Die held is: ons Indië. De schrijver heeft het lief met zijn goddelijke natuur, zijn als bloemengeur bezwijmelend klimaat, dat toch, - vreemde tegenstelling! - tot een ernstige levensopvatting brengt. De schrijver weet zonder preeken, zonder emphase, te laten zien als iets heel natuurlijks, als een zaak, die van zelf spreekt, die dagelijksche toewijding van leger, marine, ambtenaren aan hun plicht. En wij krijgen zijn held niet minder lief, omdat die ernstige levensles, welke hij geeft, aan de betrachters geen uitgestreken zondagstronies opplakt. Integendeel! Het boek tintelt van leven, en daar slechts warmte warmte kan wekken, zoo voelen wij in dat leven den sterken polsslag van het in 't licht zich badend, door zon gekoesterd Insulinde, dat ons zoo vaak als moordend, uitputtend wordt afgeschilderd. Slechts wanneer men

naast de heldin nimmer den held vergeet, verklaart zich 't anders onevenredige van den bouw van 't boek. Op onze belangstelling in de lotgevallen van Mathilde Bouman, werken bijv. de ‘blokkadesnippers’ stremmend. Had de schrijver dus alleen ons voor Mathilde willen winnen dan waren die bladzijden een fout geweest.
De frischheid, men zou soms zeggen, kende men schrijvers betrekking niet, de studenticositeit van stijl en bewerking, nu en dan zelfs vervallende tot nonchalance, zouden doen denken aan onervarendheid in 't schrijversvak. Maar die opvatting wordt dan weder gelogenstraft niet alleen door uitmuntende karakteriseerende beschrijvingen, als van Port Said ‘die schim van een stad’; van een jool in 't hoofdstuk ‘Vroolijke dagen’ met 't motto: ‘laten wij heden eens niet verstandig zijn’; de den zwartgalligsten mensch zelfs een lach afdwingende ‘Pleizierreis’ en, op geheel ander gebied, de beschrijving van een heidelandschap, of van de tumultvolle expeditie, - en nog meer door de soberheid, waarmede met een enkel trekje groot relief gegeven wordt, zooals in de regelen, waarin, nadat de heldin haar zwaarsten strijd geleden heeft, wordt aangegeven hoe de werkelijkheid geen genade kent en 't leven voortgaat. (‘Alex en Hugoline kwamen binnen voor de middagles, waarop Mathilde sommen nazag, opstellen verbeterde en uit de vaderlandsche geschiedenis verhaalde.’) Van talent getuigen ook de terloops opgeworpen uitingen: ‘Wanneer is ooit het leven van een neger geteld, indien het te doen is om zich zijn werkkracht, zijn land toe te eigenen, of om te weten hoe groot zijn meren en hoe dicht zijn wouden zijn’, die 't geheele drama van den strijd om Afrika teekent, of die andere: ‘Gibraltar, waarop John Bull den harden kop laat rusten, terwijl Malta hem de lenden steunt en hij over Cyprus en Egypte de beslikte laarzen uitstrekt’, welke 't brutaal cynisch gewelddadige der Engelsche politiek zoo plastisch weergeeft.
In 't geheel is de schrijver dikwerf zeer gelukkig in 't vinden van korte goedteekenende uitdrukkingen. De overmacht van de niet zeer nieuwe weeën van een zeezieke wordt gebeeldhouwd tot: ‘met een akelige grijns beantwoordt hij den morgengroet der drie, en strekt zich op een der banken uit *in de classieke houding van den stervenden gladiator*’. Verder troffen mij: het antwoord van den menschkundigen en menschlievenden Elmering op 't spijtige: ‘'t zijn geen beesten’ van Marianne van Vorden: ‘Neen, zeker niet: '*t Zijn maar menschen*’; de ‘kus en *een doos chocolade*’ tot alle afscheid van doctor Bouman aan zijn dochter; de: ‘als telegraafpalen voorbij vliegende Zondagen’ uit een van Van Aerssens brieven, die in 't algemeen tot de zeer geslaagde gedeelten van het boek te rekenen zijn, en waaruit elders, zoo zacht en daarom aangrijpend, 't verwijt van den reeds vergeten wordenden minnaar klinkt: ‘Wat je schrijft

is alles lief en goed, *alleen wat je niet schrijft* kan me zoo bedroeven'; en verder nog het schoone beeld van den stervenden tijger, wiens oogen zich eindelijk sluiten: 'Maar o, Marie! die vurige oogen vol haat, telkens zie ik ze terug en dan denk ik aan - Atjeh!'[1)]
Met de brieven zijn misschien de portretten al van 't gelukkigst. Al de personaadjes leven onmiddellijk. Zoo de zeeofficieren op den Brantas, de vicomte du Scabriac, Geo Tidmore Hotz, 't vermakelijke echtpaar monsieur et madame Pillon, de gedistingeerde schavuit met 't sympathieke uiterlijk, Gangel ter Eede; - zelfs de reeds dikwerf gebruikte typen: kolonel van Baerle, met zijn: 'Vloeken dat is als lombok bij de rijst!' zijn sergeant-majoor Van Abbenes, en later de oude bekende: de matroos, zij hebben allen dit gemeen, dat men voelt: ze zijn naar 't leven geteekend.

Dit alles zijn nog maar de *uit*wendigheden van 't talent van den schrijver, van den goeden verteller. Maar ook daar waar hij op 't nieuwere gebied der romanschildering komt, op de *in*wendigheden, 't zielsleven van zijn personen, stelt hij ons niet teleur. Het karakter van Maria van Vorden ontvouwt zich in tal van kleine maar beteekenisvolle trekjes.
Niet minder leven wij mede met de moedeloosheid die een van Aerssens den strijd doet ontvlieden en, als tegenstelling met de veerkrachtige openbaring van een gezond gestel, die tot tweemalen toe Mathilde in nieuwe plichten een nieuw levensdoel en kracht doet vinden.
Een tendenzroman te schrijven, heeft - het zij herhaald - op geen vâmen of wegen in schrijvers bedoeling gelegen. Toch is de teekening, de voorliefde voor krachtige naturen (zelfs der bijpersonen, als van den ambtenaar Talma en den resident Schippers) de eerbied voor plichtsbetrachting, alles te zamen, één doorloopend alhoewel misschien onbewust protest tegen de leuze der zwakkelingen, der egoïsten: 'A quoi bon?'
De onuitgesproken conclusie van den schrijver, en die hij, oud-officier, ook moeielijk zelf mocht nederschrijven, vond ik niet lang geleden in een der te weinige oorspronkelijke feuilletons, waarvan de rijke Nieuwe Rotterdammer, zich de zeldzame weelde veroorloofde:[2)] 'Een land, dat nog zulke officieren en zulke ambtenaren kan aanwijzen heeft geen recht aan zich zelf te wanhopen.'

Van Elswoud deed bedaard het cahier dicht en vouwde het netjes in een papier. Toen wachtte hij.

1) Van Elswoud veroorlooft zich hier kleine bekortingen, die misschien daardoor het beeld nog wat scherper van lijn maken.
2) 'Een uitstapje in de binnenlanden van Borneo.'

- ‘Dat klinkt anders’, zei Wilkama.

- ‘Je moet monnik worden! Want je hebt dezer dagen een zonderlinge behoefte aan zelfkastijding’. Hiermede wreekte zich Van Hamer.

- ‘Volkomen toegegeven. Maar je vergeet dat ik dat verleden al bij voorbaat gedaan had. Ik doorleef een vervormingsproces. Ook ik renieer mijn oude leus: A quoi bon?’

- ‘Dat hoorden we. En nu, mijnheer Wilkama? Hoe staat u met *Aux Antipodes*?’

- ‘Ik ben er meê bezig! Zeer bedankt, heeren! Het is voor mij een leerzaam middagje geweest. Maar ik moet nu weg!’

- ‘Ik breng je een eindje. Ik ga mijn jas halen.’

Toen hij weg was, zei Van Hamer Swart: ‘Weet je waarom die roman hem zoo pakte? Omdat 't zoowat de zijne is. De gedachtengang in: “Van Aerssens wordt overgeplaatst”, is hem niet vreemd. Alleen, hij verdronk zich niet, ten minste niet in zee, veel erger! Hij liet zich alleen naar den kelder zinken, in 't leven! Jammer genoeg! Maar ik ben zeker dat die roman hem alleen daarom zoo inneemt omdat zij hem juist in een reactieproces aantrof! Hebt u hem in Leiden gekend?’

- ‘Neen. Veel vroeger. We waren samen op school.’

- ‘Nu, in Leiden was hij eerst vol ambitie. De rechten, litteratorsexamen, natuurwetenschappen, weet ik het? alles moest tegelijk aangepakt worden, en op stuk van zaken studeerde hij in geen een vak af.’

- ‘Wie was zijn Marie van Vorden?’

- ‘Geen vrouw! Zijn Marie van Vorden was: de ambitie! Een namaak Faustje! De oude geschiedenis: 't duel tusschen 't alles willen en 't weinig kunnen. Dillettantisme in plaats van wetenschap, en toen 't dégoût van de heele santenkraam, en finale verbummeling. Dan te rijk! Geen nood, die wetten *geeft*, meer dan ze *breekt*!’

Van Elswoud kwam met zijn jas terug.

- ‘Hier ben ik! Pardon van je te hebben laten wachten.’

Op straat gekomen, stak hij zijn arm door dien van Wilkama en zei: - ‘Weet je waarom Nurks alleen getroffen was door de juiste schildering van 't aristocratische in de Sumatra'sche hoofden, precies zooals in dat feuilleton van de Nieuwe Rotterdammer ook getuigd wordt van een in-

landsch hoofd op Borneo? Omdat die ingeboren distinctie van de overwonnenen, de wanhoop maar ook de oefenschool in manieren is voor de overwinnaars. Wat zou onze goede Swart een onmogelijke peenplukker gebleven zijn als hij hier gebleven was. Hij is nog geen type van gemakkelijk zich bewegen in salons, maar hij heeft leeren imponeeren, en ik weet dat hij juist daarin 't zeer ver gebracht had. Hij heeft meer dan eenmaal een gevaarlijk begin van opstootjes gestuit, geheel alleen door zijn optreden à la resident Schippers; en het is bepaald zeer jammer dat hij alleen een Leeuw en geen Willemsorde kon bemachtigen, zooals nu enkele civiele ambtenaren ook gehad hebben, die militaire expedities meêmaakten. En dat is zijn grief tegen Indië, tegen de regeering, 't leger, de marine en de rest, - en misschien niet zonder invloed geweest op zijn kritiek!'

W i l k a m a a l l e e n : 'Niet onaardig die confidences van Swart over Van Elswoud en omgekeerd over elkanders kritiek. Met dat al - waar groeit het plantje: objectiviteit?'

IV.

Eenige dagen later was het drietal weder vereenigd. Wilkama begon: '*Aux Antipodes*' par G. V e r s c h u u r .

Swart viel onmiddellijk in: 'Is die Verschuur een hollander?'

Wilkama antwoordde van ja. Als hij zich niet vergistte, dan was de heer Verschuur een zoon van den zeer bekenden Hollandschen schilder.

- 'Waarom schrijft hij dan niet in zijn moêrstaal?'

- Dat heeft hij ook gedaan. Een groot deel van het Fransche werk is in 't Hollandsch uitgegeven en wel in: 'De Aarde en hare volken.'

- 'Dus vertaald uit het Fransch? Want dat zijn meestal vertalingen?'

- In dit geval geloof ik toch van neen. Maar laten wij nu niet beginnen over 't al of niet gelukkige of nuttige van te schrijven in een taal, die door een 4½ millioen menschen verstaan wordt, van welke 4½ millioen slechts een klein gedeelte leest, van welk klein gedeelte weder een minimum boeken *koopt*. 't Zou anders wel eens interessant zijn, juist

met het oog op dat taalvraagstuk, te weten wat den heer Verschuur zijn *Hollandsche* en wat hem zijn *Fransche* uitgaaf opbracht! Maar als de heer Swart mij niet in de rede gevallen was, zoudt gij gehoord hebben waaruit blijkt, dat de heer Verschuur een Hollander is.

- ‘'k Beken schuld!’

- ‘Je bent toch niet ziek, Swart?’ vroeg van Elswoud.

Een energieke wensch van Swart voor een onmiddellijke verplaatsing van Van Elswoud naar een oord van boetedoening was het bewijs van 't tegendeel. Wilkama begon op nieuw:

Aux Antipodes, par G. V e r s c h u u r , chez Hachette et Cie. Paris.

Indien het niet zeer onvoorzichtig was voor een vreemdeling in de Fransche taal zich een oordeel te veroorloven over de wijze waarop die taal door een landgenoot gebezigd wordt, dan zou men beweren op een dwaalspoor gebracht te worden door de groote gemakkelijkheid, waarmede de heer Verschuur dit vèrdragend wapen hanteert, en twijfelen of men hier niet met een Franschman in plaats van met een Hollander te doen heeft. Waar pag. 378 de schrijver ons *één* Engelschman laat ontmoeten *décimé* par la fièvre, zien wij daarin eerder een kleine zonde tegen 't tientallig stelsel dan tegen de Fransche taal.

Lezen wij het boek, dan blijft er geen twijfel over: de heer Verschuur, met welk benijdenswaardig gemak hij zich ook in de taal onzer buren, en waarschijnlijk ook op den boulevard en in de samenleving te Parijs moge bewegen, is wel van onzen stam, en men zou hem als zoodanig opeischen, ook al had de bekende correspondent van de Nieuwe Rotterdammer te Parijs, die steeds zoo scherp naar feiten en zaken uitziet, voor beide landen van belang, ons daar niets reeds in Januari jl. het recht toe verzekerd.

Wat in den heer Verschuur den Hollandschen reiziger toont, is zijn zorg voor de kleine materieele détails. Wel mag hij ons zeggen dat, in Melbourne aangekomen, te midden van een grooten toevloed van reizigers door een tentoonstelling daarheen gelokt, de wanhoop zijner medereizigers hem niet aantast bij 't zien der aangeboden primitieve huisvesting, want dat hij: ‘te veel nachten onder de tent, op stroo of in een fauteuil heeft doorgebracht om door zulk een kleinigheid zijn gemoedskalmte te verliezen,’ - toch komen wij met hem op geen enkele stoomboot of hôtel of wij vernemen 't meer of mindere comfort en niet te vergeten: de meer of mindere goede tafel, die hem geboden wordt.[1)]

1) Dit is geen verwijt als zoude de schrijver op Baedeker's terrein gestroopt hebben. Deze détails beslissen maar al te dikwerf over het geheele genot van Even Hollandsch is de reis! In 't voorbijgaan zij den schrijver een kleine inconsequentie verweten! De reiziger beproeft te Melbourne eerst onder dak te komen in het hôtel Menzies maar: ‘un gérant, ayant tout à fait le type du clergyman anglais’ is zoo weinig voorkomend dat - en hier komt de ‘boulevard’ voor den dag -: ‘*sa tête* me déplaisant autant que son phlegme,’ de heer Verschuur met veel geluk een minder chique hôtel: ‘Cathedral hotel’ gaat beproeven. Later (pg. 128) als de heer Verschuur in Melbourne nog eens terugkomt wordt hij dan ook door de eigenaresse van Cathedral hôtel: ‘Un de ces types de la vieille Angleterre dont la figure, pleine d'onction, exprime un sourire à chaque parole,’ hartelijk verwelkomd met een: ‘I am so glad to see you again!’, en nu blijkt dat een bekend Siberië- en Australië-reiziger, Mr. Cottean, vóór 't vertrek van den heer V. hem reeds 't Cathedral hôtel aanbevolen had! Zijn eerste poging tot ‘ontrouw’ verwondert eenigszins van de zijde van een reiziger, die zulke goede maatregelen neemt.

de voorzorg van recommandatiebrieven aan agenten van booten, kapiteins of eigenaars van hôtels, om zoowel in Australië als later op de reis van Brazilië naar Monte Video en Buenos Ayres ten minste een minimum van ellende te doorstaan te hebben. Ook is zeer Hollandsch zijn voorliefde voor huismiddeltjes: huile d'eucalyptus pg. 40! Zelfs zou men zijn nauwkeurige vermelding van de hoeveelheid linnengoed aan boord van de ‘Messageries Nationales’ en de détails over wasch en herstelling daarvan, als een atavisme kunnen beschouwen.

Nog een kleine karakteristiek is zeer zuiver Hollandsch. De heer Verschuur is een hartstochtelijk rooker. Hij vindt het echter niet om uit te houden in de *tabagie* 1e klasse van Melbourne naar Gipsland, te minder daar hij in 't algemeen de Australiërs (met uitzondering van de Sidneyers) te veelj Yankees vindt om heel aangename reiscompagnons te vormen. Nauwelijks in een compartement ‘niet rooken’ overgestapt, waarin een heer en een dame zitten, vraagt de heer V. permissie in die ‘niet rooken’ te mogen - rooken! die grootste zaligheid van alle Nederlandsche tabakaanbidders! Dat de dame dit toestaat verovert haar de dankbaarheid van den heer V., ja, meer dan dat: ‘une déférence sincère pour elle.’ Daarom schetst hij haar portret: ‘Une momie presque completement sourde,’ terwijl de man, een Engelschman, er beter afkomt, omdat hij Parijs verheft tot de plaats: ‘où l'on *s'amiouse* le plus.’

Dat de heer Verschuur geen Franschman is, verraadt zich in zijn spaarzaamheid met les mots pour rire. Hoogstens eenige portretten als de arme ‘momie’; of: Miss asperge (pg. 249); of die van een Fidjidandy met ‘une manche de parapluie als wandelstok’; de zinspelingen op 't lijden der reukorganen; of les fourchettes en bois, waarmede de laatste blanken zouden opgegeten zijn en waar-

van steeds het ‘laatste paar’ voor grof geld verkocht wordt.[1)]

En dat hij wèl tot de Germanen behoort, dat toont het zoo anti-Latijnsche genieten der eenzaamheid. De schoonste bladzijden van 't boek, en die den meesten eerbied voor de zeldzame heerschappij over de vreemde taal afdwingen, zijn de natuurbeschrij vingen. Maar een verrukking als (pg. 170): ‘Rehaussée par les charmes d'une solitude complète et d'une absence presque totale d'habitations et d'habitants’, klinkt eenigzins bevreemdend in den mond van den fouleur d'asphalte. Diezelfde nostalgie van 't veraf gelegene, van 't oneindige, deden een ander ‘boulevardier’ telkens op de machtige vleugelschachten zijner rijke verbeelding Parijs ontvluchten.... ‘nach den Fluren des Ganges.’

Dat wij echter met een Hollander te doen hebben, die zijn land voor een groot deel vreemd geworden is, blijkt ook. En zonderling genoeg: vooral daar waar hij er iets goeds van wil zeggen. Zoo pag. 123: ‘Les Anglais et les Hollandais, les seuls peuples vraiment colonisateurs, n'envoient dans leurs colonies que les hommes dont les capacités sont un gage pour les intérêts qu'ils sont appelés à défendre. Leurs gouverneurs, *dont l'éducation au point de vue colonial repose sur l'expérience et la connaissance des pays, qu'ils auront à administrer*, sont nommés pour une période de 5 ans *et leur mandat est fréquemment renouvelé* pour une nouvelle période quinquennale.’

De keuze van onze gouverneurs zou veel eerder zich laten verdedigen door de wenschelijkheid tegenover de Indische rivaliteiten, menschen uit te zenden, staande op een vrij standpunt, *boven de partijen*. Want bijv.: ‘l'éducation’ van Duymaer van Twist, Sloet, Landsberg, Pijnacker Hordijk, berustte zeker niet ‘sur l'expérience et la connaissance des pays, enz.’ Ook zal men voor de West-Indiën dit wel niet van den tegenwoordigen titularis beweren.[2)]

Een dergelijke fout is te zonderlinger daar de heer Verschuur vroeger Java bezocht heeft, zooals uit twee plaatsen van dit werk blijkt.

Gelukkig voor ons, is het goede, wat hij vermeldt over de ‘training’ van onze Oost-Indische ambtenaren, juister dan zijn mededeeling over de gouverneurs.

Wat - zonder eenige hatelijke tegenstelling tot de ‘oppervlakkigheid’, den Franschen dikwerf zoo ‘oppervlakkig’ naar 't hoofd

1) In dit opzicht staat de heer Verschuur aan de zijde van den heer Hendrik P.N. Muller. Daarentegen heeft de heer Margadant zulk een levendige gevoeligheid voor 't comische en zulk een gelukkige gave die aanstekelijk te maken, dat men gaarne zou wenschen hem zijne krachten aan 't blijspel te zien beproeven, waar zijn talent van ‘typeeren’ hem ook groote diensten zou bewijzen.

2) Dit werd geschreven in Maart jl. Van den nu benoemden gouverneur geldt hetzelfde. (Noot, bijgevoegd in Juni.)

geslingerd - den arbeid van den heer Verschuur ook karakteriseert, is de veel grootere degelijkheid van zijn studieën, dan men van een: ‘globetrotter’ zooals hij zich noemt, eigenlijk recht heeft te verwachten. En vooral krijgt zijn boek dezelfde eigenaardige waarde, waar hij, evenals de heer Hendrik P.N. Muller, ‘het opgemerkte nog eens aan den schrijftafel toetst’ aan wat anderen schreven. Wij aarzelen niet, ook daarom[1)], de vergelijkende opmerkingen over de koloniseerende eigenschappen der Engelschen, Hollanders en Franschen, de zeer belangrijke kern van de ons als versnapering geboden en in werkelijkheid zeer smakelijke vrucht te noemen.

Wanneer men, zooals hij zijn ‘performance’ resumeert, in elf maanden zeventig duizend kilometer heeft afgelegd, dan is het niet te verwonderen dat zelfs 't eigenlijke ‘sight seeing’, dit eenige doel van een waren globetrotter, niet altijd volledig kon zijn. Zoo bemerkte een Engelschman, die Australië goed kent, met eenige verbazing, dat bijv. te Hobart in Tasmania de heer Verschuur niet den Mount Nelson bezocht had met de seininrichtingen voor de scheepvaart, tevens misschien het schoonste gezichtspunt der aarde.[2)]

De heer Verschuur zal zelf betreurd hebben, niet alleen de gelegenheid te moeten laten voorbijgaan met het Engelsche oorlogsschip Opal naar de Salomon's eilanden te gaan, maar ook later met zulk een snelheid Rio Janeiro, Montevideo en Buenos Ayres te moeten doortrekken, dat de beschrijving meer een weêrgeven van indrukken wordt, waarin de minder aangename van slechte hôtels en dito booten een onevenredig groote plaats innemen.

Men kan niet nalaten - en dit is zeker de grootste lof voor het boek van den heer Verschuur - te bejammeren, dat de snelpas, the trotting, niet veranderd werd in een langzameren gang, waardoor de kennismaking met Brazilië, Urugay en vooral de Argentijnsche Republiek een meer degelijke zou zijn geworden. Zoo gaarne zou men nader ingelicht hebben willen zijn over de oorzaken, toen

1) Het door den heer Verschuur geraadpleegde werk is een studie van den heer Léon Monillon, afgevaardigde van Nieuw-Caledonië.

2) Overigens was deze Engelschman zeer met het boek ingenomen. Hij vertelde, een twintigtal jaren geleden ongeveer denzelfden tocht per diligence van Christchurch, dwars door Nieuw-Zeeland, over Bealey naar Kumara gemaakt te hebben, en ook toen een zeer origineelen *artist-koetsier* te hebben aangetroffen. 's Mans weetgierigheid was zeer gaande gemaakt door de observatiën van den reiziger op een Aneroïde-barometer. Hij had geen rust voor dat hem de theorie der hoogtebepaling met dit instrament verklaard was. Niet alleen begreep hij die volkomen, maar daar over de benaming: ‘Aneroïde’ gesproken was, verrastte hij den volgenden morgen den reiziger met de etymologie van 't woord als afkomstig van *twee* Grieksche woorden!

toch reeds aanwezig, van de onaangename verrassingen, welke die landen Europa, en vooral de Europeesche geldschieters, bereidden. Alleen bij het bezoek van Petropolis, 't buitenverblijf van Dom Pedro, krijgen wij een kleine verwijzing naar den toestand der gemoederen in Brazilië. Maar vooral over de Argentijnsche republiek, en met name over de haven van Ensenade, waar de heer Waldorp de honneurs der werken tegenover den heer Verschuur waarneemt, wordt de weetgierigheid van den lezer wel opgewekt, maar, vooral voor ons Hollanders, niet geheel bevredigd.

Dit brengt ons tot de hoofdaanmerking. De heer Verschuur weet - vooral wat Australië betreft - tal van belangrijke bijzonderheden op te vangen en op aangename wijze weer te geven, zonder in 't minst tot dorheid te vervallen. Zijn cijfers over toeneming van bevolking, handel en beweging geven een sneller en scherper beeld van de schier niet te gelooven ontwikkeling van het: ‘Toekomstig Nieuw-Amerika’, waartoe de Australasiatische Engelsche Koloniën zich in nog geen 50 jaren vervormden, dan tal van regels.

Sprekende van de groote plaag der veefokkers, het konijn, dat als veelvraat en anti-Malthusiaan, zóóveel voedsel in beslag neemt, dat de schapen door hongersnood bij duizenden omkomen, geeft de schrijver den uitvoer van konijnenvellen naar Engeland voor de hoedenfabrikatie, *alleen uit Nieuw Zeeland* aan, als bedragende tien à twaalf millioen vellen 's jaars. Dat 't konijn voor dit accaparatieproces in den Kangourou, een diersoort, die wij uitstervend waanden, nog een niet te minachten bondgenoot vindt, blijkt uit het aantal dier dieren in 1887 geschoten en ‘geknotst’, nl. 860.000 stuks!

Inboorlingen-quaestiën, met name het uitsterven der rassen, waar zij in contact komen met de Europeanen, worden steeds behandeld en met cijfers toegelicht. Wat ook als een bewijs voor het ‘hollanderschap’ van den heer Verschuur geldt is zijn belangstelling in onderwijs. Allerbelangrijkst is, zoowel van 't standpunt der inboorlingen-, der onderwijs- als der zendelingenquaestie, het bezoek, dat gebracht wordt aan de school der kleine zwartjes aan 't meer Tyers, en het beschamende voor de geographische kennis der fransche postbeambten, waar die vergeleken wordt met die der geëxamineerde kinderen.

Boven vermeldden wij reeds de uiterst treffende studie over het fransche penitentiaire stelsel der strafkolonie Nieuw Caledonie, waar de letterlijke toepassing der fransche wetgeving recidivisten van zestig jaar, die nog maar even tachtig jaar deportatie voor zich hebben, weder doet veroordeelen tot supplementen van nog eens dertig jaar!! De man zegt dan ook lachend: ‘Merci M. le président!’, en de heer Verschuur bewondert terecht, dat de recht-

bank niet instemt met dien lach. Hij vraagt dan ook: is dit rechts-pleging of eene épisode voor een comedietje uit het Palais royal?

Maar nu komt eindelijk mijn grief. Wanneer men het talent van den heer Verschuur erkent om vaak de ernstige kern der dingen bloot te leggen, zonder ooit af te schrikken door droogheid of geleerdheidskramerij, wanneer men zijn opmerkingsgave benijdt en het voorrecht zijner vele blijkbaar zeer goede relatiën en aanbevelingen, dan verwondert men zich dat de heer Verschuur niet verder in de quaestiën doordringt.

Op dit oogenblik is de verhouding der Engelsche koloniën tot het moederland een der meest actueele vraagstukken. Imperialisme - confederatie - onafhankelijkheid - ziedaar drie der vraagteekenen. En wat vinden wij hieromtrent vermeld? Eerst op pg. 251, dus zoowat op de helft van 't geheele werk, vinden wij, naar aanleiding van den specialen toestand der Fidji-eilanden, een dertig regeltjes gewijd aan de schets der verhouding van de koloniën tot 't moederland.

Maar hoe de eigenlijke verhouding is tot dat moederland, òf en in hoevèrre de wetten, die de koloniën zich geven, toch nog de bekrachtiging van de koningin vereischen, welke de souvereiniteits-rechten zijn der koningin, overgebracht op den door haar benoemden gouverneur, maar vooral hoe het staat met de verplichting van het moederland om al of niet die onafhankelijke koloniën toch te *verdedigen*, of deze al of niet in een oorlog van Engeland betrokken zijn, of omgekeerd zij zich zelfstandig in oorlog zouden kunnen wikkelen, bijv. met Frankrijk, wegens de dikwerf voorkomende uitleveringsquaestien betreffende uit Nieuw Caledonië ontsnapte fransche boeven, - over dit alles geen woord. En dan: is het gevoel van deloyalty, van afkeer van 't moederland, zóó sterk als de heer Verschuur meent? De beraadslagingen van het in Sydney geopende congres: ‘de Nationale Australasian Federation Convention’ bewijzen het tegendeel.

Ook in een ander opzicht stelde de heer Verschuur ons een weinig te leur. Zeer juist herhaalt hij meermalen, dat er geen grooter dwaasheid is dan te gelooven, dat de uit Engeland naar Australië uitgewezen boeven de oorsprong waren van Australie's ongewone bloei. Het allereerste schip bracht behalve een troep van 1000 veroordeelden ook reeds 200 *vrije* kolonisten mede. Integendeel: Australië (hier enger genomen Nieuw Holland en Tasmania) ontwikkelde zich door den snellen toevoer van *vrije* kolonisten, *niettegenstaande* de 120000 boeven, waarmede Old Engeland het gezegend had. En de heer Verschuur drukt hier te meer op, daar toch deze domme legende (en dat nog wel in een eeuw, die Darwin mocht voortbrengen!) de aanleiding gaf tot de krankzinnigheden waarop Frankrijk

de wereld onthaalt in zijn bannelingen-systeem op Nieuw Caledonië.[1)]

Wel zegt hij dat niet alleen de duizend eerste veroordeelden met Capitein Phillip in 1787 in Botanybay geland al dadelijk bijna evenveel zorgen gaven als de vijandige inboorlingen en ook dat de kolonisten Engeland dwongen het schuim der samenleving niet meer naar Australië te brengen en voegt er dan bij: ‘Ah! si chacum pouvait remonter jusqu' à ses ancêtres, la généalogie lui révèlerait peut-être une origine bien bizarre et quelquefois aussi maculée que celle du gentleman que nous croisons aujourd'hui dans les rues de Sydney.’ Maar hij laat de gelegenheid voorbijgaan van te releveeren, dat nog heden de bekende afstammelingen van convicts: *the lags*, met scheele oogen worden aangezien.

Mijn meermalen reeds vermelde engelsche reiziger zag in een park te Sydney dikwerf een nette poneychaise met een paar nog zeer krachtige, deftig gekleede doch reeds bejaarde heeren. Op een dag was hij verwonderd hen aldaar te zien lunchen in de open lucht, waarbij iets ruws, onder anderen in 't hanteeren der portflesch, hem opviel. Deze deftige heeren zouden enkele clubs voor hen zich niet hebben zien ontsluiten! Beiden waren gewezen convicts. De oudste stierf op 86-jarigen leeftijd; hij was niet alleen de voornaamste boekverkooper, maar ook chairman van een der grootste banken in Sydney. Toch was zijn eerste kennismaking met het bankwezen van eigenaardige natuur geweest. Hij had nl. door een mijngang zich toegang verschaft tot de kelders van een rijke bankin-

1) Eenigzins strijdig met zijn eigen en zoo zeer juiste theorie klinkt wat de heer Verschuur zegt pag. 141: ‘Jusqu'en 1853, la Grande Bretagne envoya des déportés en Tasmanie, mais, depuis l'origine de cette mesure, le nombre des criminels expédiés dans cette Colonie n'a j'amais atteint qu'un chiffre relativement restreint. Le système de colonisation à l'aide de l'élément pénal n'a pas présidé aux destinées de la Tasmanie, *comme il a été le point de départ de la situation florissante de la Nouvelle-Galles du sud*. Ces déportés ont fait l eur temps et terminé *leur existence dans des prisons bien gardées*, et depuis un quart de siècle, il n'en reste plus un seul dans le pays.’
Behalve de curieuse ontrouw aan zijn deportatietheorie bevatten de aangehaalde regelen nog andere onnauwkeurigheden. De gedeporteerden zijn meerendeels *niet* in de gevangenis gestorven. De meesten kregen òf absolute of gelimiteerde vrijheid, nl. zij mochten òf een bepaalde stad òf wel een bepaalde streek niet verlaten. De heer Verschuur stapt te Hobart af in 't hôtel Orient: ‘fort bien tenu par une dame agée, ressemblant à la reine Victoria.’ Mijn engelsche reiziger vond te Hobart (toen nog Hobart*town*) ook een zeer aangename hôtelhoudster. Zij was zeer ingenomen met het feit dat hij Liverpool goed kende en informeerde naar tal van kennissen. Welke was de verbazing van mijn reiziger toen hij later vernam dat deze innemende dame ook een ingevende geweest was, nl. de beruchte heldin van een vergiftigingsproces te Liverpool, welk proces hij zich zeer goed herinnerde, en dat zij nog steeds onder politietoezicht stond en Tasmania niet mocht verlaten!

stelling, en werd juist gepakt toen hij een der brandkasten had opengestoken. Zijn mollenaard nam hij mede naar Australië, waar hij 't zelfde feit nog eens pleegde! Dit belette niet zijn verkrijgen van gratie, noch lateren rijkdom en carrière. Maar een afstammeling van vrije kolonisten zou zich niet gaarne met familie van dien deskundigen bankbeheerder en schatkistbewaarder gemésallieerd hebben.

Een ander bewijs van dien afkeer van wat aan de convictstijden kan herinneren is de herdooping van van Diemensland in Tasmania. De heer Verschuur vermeldt het feit maar niet de aanleiding, nl. dat men een naam wilde zien verdwijnen, te dikwerf in verbanningsvonnissen gebezigd.

Een onvergefelijk gebrek in het boek van den heer Verschuur (waarschijnlijk verwijst hij mij naar zijn uitgever!) is de afwezigheid van een kaart! Een reisbeschrijving zonder kaart is een schip zonder compas. Bij een herdruk dus s.v.p. een kaart!

De verwijten den schrijver gedaan zullen hem waarschijnlijk niet kwetsen, daar zij allen bewijzen dat men zoo zeer voldaan is over het gebodene, dat men om meer vraagt. Blijkbaar is hij een man, vrij van vooroordeelen (uitgenomen 't niet rookenbordje!), een cosmopolitisch ontwikkeld man. Zijn bewondering - alhoewel nooit ophemelend - voor 't energieke, doorzettende van 't Anglo-Saksische ras blijkt steeds, zelfs zóó dat hij daardoor bijna de onmondigheid (sans jeu de mots!) van dat zelfde ras op culinair gebied zou vergeven. Wijst hij op 't karakteristieke van de eerste vraag van een paar Australische medepassagiers bij stoppen van de stoomboot in de Australische wateren (Albany), aan 't vlettervolk: ‘who won the Melbourne cup?’ en 't nog meer frappeerende dat die lieden op zulk een afstand van Melbourne 't onmiddellijk juist aangeven, hij laat ook zien hoe die in 't bloed zittende racingswoede de waarde van *den tijd* doet kennen. En zoo wint Engeland Nieuw Zeeland in 1840, doordien een engelsch zeekapitein Hobson, op britsch onbescheiden wijze misbruik makende van een te gezellig babbelpartijtje van een fransch collega, dezen *een paar uren* vóór weet te zijn om de *engelsche* vlag te planten in de baai van *Akaroa*[1)].

Niet minder valt den schrijver de orde en netheid der Australische parkbezoekers in 't oog. Geen appelsinaschillen, geen stukjes papier worden op den grond geworpen, maar behoorlijk in

1) Dezer dagen, bij de inname van Tokar door de door engelsche officieren zoo uitstekend gedisciplineerde en aangevoerde egyptische troepen, is het succes op *Osman Digna* het gevolg geweest van het enkele minuten vóór zijn der egyptische troepen bij het bezetten van eenige gebouwen, waarheen beide partijen een ware teeple chase van verschillende zijden organiseerden

daarvoor aanwezige bakken gedaan. Welk een verschil met den aanblik onzer Singels, of nog erger: van onze gastvrije landgoederen in Gelderland, na de passage van een bende boterhamtreiners! Onze reputatie van netheid is al even onverdiend als die van onze zindelijkheid, waarvan het Urtype thans in den Transvaalboer plotseling weder levend voor ons staat, en waarvan zoowel Hendrik P.N. Muller als Tromp zulke smakelijke (?) staaltjes weten te verhalen[1)].

Stuitend is daarentegen de fransche rommelzoo, die hem dadelijk te Noumea opvalt. De uitwendige netheid blijkt hier de waardemeter van engelsche en fransche kolonisatie.

De heer Verschuur tracht zich dikwerf het air te geven van een onverbeterlijk, kinderlawaaihatend, comfortlievend, old bachelor. Dat hij zich wel wat belastert, blijkt uit het snoepige (pardon, voor 't jongejuffrouwen-adjectief!) nieuwjaars-scènetje te Sydney met het meisje, dat medelijden heeft met den vreemdeling, die niemand heeft om hem happy new year te wenschen. Waar zich zulke défauts de la cuirasse vertoonen, zou ik nog niet zoo zeker voor de ‘verstoktheid’ van den ‘globetrotter’ willen instaan. Toch zou ik het betreuren als hij zijn reizen opofferde. Want zeer zeker behoort hij tot die gelijk gehumeurde, goed uitkijkende, handige en voor hun body niet overbevreesde compagnons, door welke men zeer gaarne weder op nieuwe tochten wordt medegenomen.

‘Amen!’ riep Swart.

V.

De hier vermelde voorlezing had weder plaats gehad in 't hotel, waar Swart en Van Elswoud woonden, en wel in de veranda waarop de ramen van eenige salons uitkwamen. Van deze, allen gesloten toen het drietal begon, was een paar open gezet, en eene anglaise van gedistingeerd voorkomen had zich daar geplaatst met een handwerkje. Toen, na de afgeloopen lectuur, Van Elswoud haar bemerkte en zij even opkeek, maakte hij de buiging van gezamentlijke hotelbewoners. Zij beantwoordde die niet alleen, maar haar handwerkje in den schoot latende rusten, vroeg zij in zeer zuiver, ofschoon met sterk britsch accent uitgesproken fransch, of zij niet *'t genoegen* gehad had weder eens hollandsch te hooren?

1) De meeste hollanders zijn waterschuw. En ook al weder geen wonder, al wij de eeuwenlange vervuiling onzer vaak stilstaande wateren gadeslaan.

Van Elswoud stond op en zeide, dat zij zich niet vergist had, maar voegde er met een kleine tint van argwaan bij, of dit ‘genoegen’ niet een beetje ironisch klonk?

- ‘O neen! ik woonde acht jaren in den Haag en dat waren acht van de gelukkigste jaren van mijn leven.’

Het ijs, zoo vlug verbroken, smolt geheel weg toen zij zich bekend maakte als de weduwe van een lid der Engelsche legatie. Ofschoon reeds verscheidene jaren uit den Haag vertrokken, herinnerde zij zich levendig nog verscheidene personen, informeerde naar hen, en weldra bleek het dat sommigen hunner ook aan Van Elswoud en Wilkama niet onbekend waren. De sympathie van de reeds bejaarde dame bleek een werkelijke, vooral had zij een dankbare en hartelijke herinnering aan Koningin Sophie: ‘Une femme très remarquable’. Van Elswoud stemde geheel in met deze opmerking, en nu volgde met britsche preciesheid een geregelde enquête naar de thans bestaande toestanden.

‘U moet 't mij niet kwalijk nemen dat ik zoo veel vraag. Maar gij Hollanders zijt zulk een curieuse natie en 't is zoo moeielijk buitenslands zich eenigszins op de hoogte te houden van wat bij u omgaat. De groote engelsche, duitsche en fransche bladen geven hoogstens van tijd tot tijd een klein berichtje, dat meestal nog fout is. 't Is een groot verwijt dat ik altijd aan uw landgenooten maakte, zij laten zich vergeten. Dan zijn uw buren, de Belgen, betere virtuozen in de reclame! En 't is zoo jammer! Ik mag als oude vrouw wel een declaratie maken; nu, ik beken, dat ik Hollanders altijd zeer gaarne mocht. Vooral, of liever, eigenlijk eerst dan, als zij veel gereisd hadden. Gij hebt anders altijd wat veel aanleg tot iets “klein ländisch” haast nog erger dan “klein städtisch.” Maar een beschaafde Hollander, die zijn blik verruimd heeft door reizen, is meestal een zeer aangename ontmoeting.’

En de blik der douairière rustte met een zekere beteekenis op Van Elswoud, als wilde zij deze generaliteit tot een vleiende bijzondere toepassing brengen. Van Elswoud was dus dubbel geroepen eenig protest tegen haar te groote welwillendheid aan te teekenen.

‘Non, non!’ Maar, zij had ook grieven tegen de Hollanders! Zij had eens gelezen wat een Fransch ingenieur naar aanleiding der Hollandsche spoorweg-werken herinnerd had: ‘les

hollandais font de grandes choses, mais sans grandeur.' En dat had zij een zeer juiste kritiek gevonden. Erger verwijt was voor haar, dat de Hollanders zelf zoo weinig op de hoogte waren van wat zij nog beteekenden. Zoo dikwijls had zij op haar reizen, Hollanders ontmoetende, te vergeefs getracht zich te laten inlichten over wat er gepresteerd werd. 'Et vous mêmes, Messieurs, je vous mettrais presque au défi de me nommer vos grands hommes et vos grandes actions?'

De drie Hollanders keken elkander wel wat beteuterd aan. Die was raak!

Zij lachte, stond op, reikte Van Elswoud de hand en zeide: 'Beken maar dat ik genereus ben! Want ik wil niet onderzoeken of ik gelijk heb!' - Zij boog en verdween.

- 'Weet je wel, *dàt* zij *gelijk* heeft? Daar zitten wij nu, drie Hollanders bij elkaâr. En wat zouden wij weten op te noemen?'

- 'Nu ja! Misschien zoo op eens niet! Maar laten wij probeeren! Op wetenschappelijk gebied, dat gaat jou aan, Van Elswoud! Wat 't ingenieurs- en aannemersvak betreft, daar heb ik altijd nog wat relatie aan,' zei Swart.

- 'Jij?'

- 'Ja ik! Ik kon niet zingen: "geboren op een troon. Een Koningszoon ben ik", maar wel had 't moeten zijn: "Geboren tot aannemer. Aannemerskind ben ik", en eens van dat gild, blijft men er altijd zoo'n beetje in.'

- '"Aannemer?" Hoe komt men toch aan dat malle woord? De eenige "aannemers," zijn de Jan's in de koffiehuizen!'

Swart draaide verontwaardigd Van Elswoud den rug toe. - 'Schaam je, een jeu de mots, hoogstens goed genoeg voor Wilkama.'

- 'Bijzonder verplicht!' dankte deze.

- 'Nu, voor vandaag is 't genoeg! Laten wij voor de aardigheid eens zien wat in ons geheugen als roemwaardig voor klein Nederland te vinden is.'

- 'Aangenomen. Maar laat ons dan zooveel mogelijk hierop letten: dat het verrichte ook buitenslands bekend en erkend zij of zich vastknoope aan de onderwerpen, die in de drie boeken, waarvan wij spraken, aangeroerd worden. Anders is ons werk niet te overzien.'

VI.

Vrij geruime tijd verliep vóór dat de drie mannen, geprest als steenaandragers voor een toekomstig Nederlandsch Ruhmeshalletje, hun bijeenkomst vaststelden. Eindelijk besliste Swart dat men klaar moest zijn en dwong hij de twee recalcitranten tot een opleveren van 't herinnerde. De samenkomst was nu op zijn kamer. Iets ongezelligers dan zijn verblijf kan men zich haast niet voorstellen. De leêgheid van een hotelkamer werd alleen nog onderstreept door eenige kleedingstukken van Swart, die, methodiek gevouwen, aan spijkers en knoppen aan den wand gehangen, 't hoekige van den eigenaar in hun plooien bewaarden.

- ‘Als gastheer zal ik 't mij eerst opofferen,’ zei Swart. ‘Maar, ik waarschuw jullie vooruit. Wij hebben bij ons te huis tweederlei Waterstaat: een natte en een droge. De mijne zult ge deksels droog vinden. Maar ik ben nu eenmaal geen schrijver en mijn correspondenten ook niet.’

- ‘Vooruit maar!’ riep van Elswoud.

- ‘Soit. Zie hier wat wij opteekenden:

“Nederlandsche ingenieurs en aannemers in 't buitenland.” De meest bekende naam over de grenzen was een twintig jaar geleden zeker F.W. Conrad, adviseur van den khedive bij den bouw van 't Suezkanaal. Thans is J.F.W. Conrad lid van de tegenwoordige commissie voor de reconstructie van 't zelfde kanaal.

P. Caland ging met Welcker op uitnoodiging der Braziliaansche regeering naar dat land, om advies uit te brengen over havenwerken in Rio Grande del Sul. J. Kraus is hoogleeraar aan de Polytechnische school te Santiago. Japan had verscheiden jaren hollandsche ingenieurs in dienst o.a,: Van Geudt, Van Doorn, Lindo, Rouwenhorst, Mulder, Van Schermbeek. Laatstgenoemde ging later naar China met den civiel-ingenieur Blijdestein en den aannemer Visser.

Over Waldorp, dien Verschuur in Ensenada ontmoette, spreek ik zoo straks.

In Hongarije werkten verscheiden jonge hollandsche ingenieurs onder de leiding van den oud-officier der artillerie Van Rooijen aan polderwerken, bemalingen en irrigatie. In Californië werd met veel succes een zeer belangrijke inpol-

dering tot stand gebracht door den zich tot ingenieur herschapen hebbenden hollandschen advokaat Van Löben Sels. Aan 't Kanaal van Panama waren bij de hollandsche aannemers eener sectie o.a. ook een vijftal jonge hollandsche ingenieurs in dienst: Bakhuis, Van Rees, Thiange, Meyes en Stoffels. Voor allen bleken de lastige werkzaamheden in dat gevaarlijke klimaat een goede oefenschool. Vandaar gingen eenigen hunner naar Midden Amerika, Chili en den Oranje-Vrijstaat.

Nog twee nederlandsche waterstaats-ingenieurs, R.P.J. Tutein Nolthenius en J. Kluit, kregen zeer eervolle opdrachten van de Braziliaansche regeering. Het niet verleenen door onze regeering van een tijdelijk verlof uit 's lands dienst trok terecht de aandacht en werd zeer betreurd.

Van onze ingenieurs in de eigen koloniën spreek ik met opzet niet, omdat 't programma zegt: hollandsche ingenieurs in 't buitenland. Maar gelukkig kunnen ook daar Singkep (tin), Koetei (steenkolen), de petroleum-ondernemingen enz. getuigen dat er weer wat ondernemingsgeest wakker wordt.

Verlaten wij nu de ingenieurs voor de aannemers, dan vinden wij buitenslands werkzaam, in de eerste plaats J.C. van Hattum, Volkers en Bos, Schram en Ozinga. De landengte van Panama, de havenwerken van La Plata, Ensenada, belangrijke waterstaatswerken in Frankrijk, Spanje, Italie, Rumenie zagen de hollandsche aannemers aan den arbeid. Voor Ensenada gingen met den hoofdingenieur Waldorp mede, behalve zijn ingenieurs, plus minus honderd vijftig hollandsche onderbazen, bagger- en molenbazen, rijswerkers enz. De aankomst op 't werk was niet bemoedigend. Van de toegezegde woningen was geen spoor te vinden, alleen 't drassige terrein waar men ze kon gaan bouwen. Maar de hollandsche kolonie sloeg er zich door en was zelfs zoo gelukkig in de vijf jaren dat 't werk duurde, niettegenstaande er een choleraepidemie uitbrak, slechts ééne vrouw en één kind te verliezen, op 't zelfde oogenblik dat verscheiden Italiaansche arbeiders door die epidemie werden weggenomen.

In dat opzicht was de Ensenada-expeditie gelukkiger dan haar voorgangster naar Panama, welke een aanzienlijke tol moest betalen aan 't ellendige klimaat. Een aardige bijzonderheid van 't werk te Ensenada was dat een baggermolen en later een

baggerpersmachine met eigen stoomvermogen de enorme zeereis van Holland naar Ensenada maakten...'

Swart stopte.

- 'Nu te ontkennen is 't niet! Droog was je waterstaat! En me dunkt je vergeet 't voornaamste? De spoorweg in den Transvaal!'

- 'Met opzet. Die toch zou afzonderlijk behandeld moeten worden. Want èn ontstaan èn uitvoering leggen een schoon getuigenis af van Hollandsche taaie volharding. Groll, Maarschalk, R. Van den Wall Bake als stichters der maatschappij, hun ingenieurs korps en de aannemers der Komatiebrug - wederom J.C. Van Hattum - verdienen meer dan eene vermelding ter loops.'

- 'Nu, verder?' vroeg Van Elswoud.

- 'Me dunkt dat 't wèl is. Genoeg om te doen zien, dat èn onze ingenieurs èn vooral onze aannemers beginnen over de grenzen te trekken. En daar ligt de toekomst!'[1)]

- 'Weet ge ook hoe ons werkvolk zich buitenlands hield? Ge verteldet van die 150 man, die naar Ensenada ging. Namen onze aannemers er geen mede naar de Transvaal? En hoe schikken zich onze jongens daar in? Dat interesseert mij bijzonder.'

Swart stak een zijner reuzenklauwen in de brieventasch van zijn jas. 't Bleek dat die den afmetingen had van een half mud's aardappelenzak, te oordeelen naar de hoeveelheid brieven, stukken, enz., die er uit opdoemden.

- 'Kijk eens, verleden verweet Wilkama aan Verschuur, dat hij niet genoeg verteld had van de Hollanders te Ensenada. Ik ben toen eens aan 't informeeren gegaan. Ze schrijven mij dit:

Hollandsche zoowel als Fransche emigranten kunnen in Zuid-Amerika moeielijk terecht, zij kennen geen Spaansch of Italiaansch, wat daar de algemeene vereischte talen zijn. Met Fransch kan men maar weinig doen, de meeste lieden, zelfs uit de voornaamste kringen, spreken het niet of slecht. De

1) In 1888 werd opgericht een 'Vereeniging tot bevordering van de uitvoering van werken in het Buitenland door Nederlanders' zich ten doel stellende: te bevorderen dat de uitvoering van openbare werken in het buitenland aan Nederlanders worde opgedragen. Zeker zou de oprichting van een Bank van publieke werken met flink kapitaal nog bevorderlijker zijn. Onze aannemers durven en zijn kundig, onze ingenieurs niet minder, het kapitaal zucht over te weinig rentegevende plaatsing, de taalkennis en de goede opleiding onzer jongelui zijn elementen van succes; - wie grijpt de zaak aan?

Hollandsche emigranten weten zich moeilijk zelf te redden. De stroom van emigranten kwam ook te onverwacht, met scheepsladingen ....

... Te Ensenada vonden nog al enkelen van de besten plaatsing op het werk, maar den Hollanders valt het moeielijk zich te behelpen; dikwijls kwam het voor dat men ze aan 't een of ander hielp, maar als dit niet in alle opzichten beviel, bedankten zij, soms zonder iets anders in de plaats te hebben.

... Te Ensenada werkte men het pleizierigst met Italianen, Oostenrijkers en Duitschers; ze werkten flink en hadden weinig pretensies. De Hollanders, enkele flinke kerels uitgezonderd, hadden liefst werkjes waarmede zij zich niet al te veel hadden te vermoeien, als bijv. rijswerk, bakkenschipperij enz. Maar in den kruiwagen waren ze niet te gebruiken, dit ging uitstekend met de Italianen, die waren, zelfs met de grootste hitte, onvermoeid.

Van Oostenrijkers en Italianen werden verschillenden tot flinke machinisten gevormd, van één Oostenrijker maakten wij zelfs een flinken molenbaas. Voor rijswerk *en het varen* op bakken, die buiten de dammen in volle zee moesten gaan lossen, dat durfden de Oostenijkers en de Italianen weer niet, *van natte voeten hielden ze niet*... Daarvoor moesten uitsluitend Hollanders gebruikt worden.'

- 'En in de Transvaal?'

Swart duimelde weer in zijn papieren, en haalde een ander briefje te voorschijn.

- 'Ook daar weet ik wat van. Daar kwam de schrik er in. Men vreesde voor de koortsen en 't volk wilde terug naar Europa, van de 170 vertrokken er 100! Nauwelijks terug, hadden ze al berouw en vragen nu weer naar de Transvaal terug te mogen gaan!'

- 'En drosten ze niet naar de goudvelden?'

- 'Neen. De hang is altijd veel meer naar een geregeld leven, zooals zij bij moeder de vrouw gewend waren, dan naar de avonturen van de goudzoekers'

- 'En nu de conclusie van dit alles?' vroeg Wilkama.

- 'Conclusie? conclusie?'

- 'Ja, in alles ligt een leer. Het is maar de kunst ze er uit te halen.'

- ‘Wel’ - zei Van Elswoud na eenig nadenken - ‘mij dunkt onze anglaise zeide 't zeer juist: de Hollanders zijn net als oude madera, een vaart om de Kaap doet ze veel goed. Wat taalkennis en wetenschap betreft hebben zij *vóór*, wat physieke dressuur en redzaamheid aangaat staan zij *achter* bij andere natiën. Met wat overleg ware dat in de opvoeding onzer jongelui te verhelpen. Wisten zij ook meer, van hoeveel beteekenis later een gezond sterk gestel, geoefende spieren en oog hun zullen zijn, allicht waren ze minder geneigd hun gezondheid te bederven door laat hangen op de kroeg en vadsige afkeer van flinke lichaamsoefeningen. De “Amsterdammer” (het weekblad) vertelde onlangs (4 Januari 1891) dat de Italiaansche regeering te Genua een hoogeschool had ingericht voor explorateurs, toekomstige Stanley's. Ik schreef naar Genua en vernam dat de zaak wel bestaat, maar, zooals zoo menig goede zaak, vooral in Italië, en ook wel elders, op 't papier! Bij ons tracht de vereeniging: “Het Buitenland” den lust van Hollandsche jongelui tot expatrieeren op te wekken en hun 't verkrijgen van goede betrekkingen gemakkelijk te maken. Groot is 't succes nog niet, maar 't streven des te interessanter. Die richting moet het uit! In Nederland is er te veel aanbod van sollicitanten voor te weinig baantjes. Wat is de oplossing? D e g r e n z e n o v e r!’

- ‘Met dat alles ontduik jij je bijdrage, vriend Van Elswoud! Allons! Waar mogen wij nog eens op stoffen?’

- ‘Ziet eens, ronduit gezegd, is de vraag van onze anglaise, of beter gezegd de aanleiding daarin door jullie gevonden, om mij de Nederlandsche beroemdheden te laten opnoemen, eenvoudig weg niet te beantwoorden. Ten eerste vallen letterkunde, wijsbegeerte, zelfs staathuishoudkunde er al dadelijk buiten. Met een taal, die slechts speciaal eigendom is van een 5 millioen menschjes, kan in die vakken van bekendheid over de grenzen geen sprake zijn.[1)] Die taal is de groote moeielijkheid voor onze menschen om in 't wereldconcert zich gehoor te verschaffen. Van daar dat onze meest bekende wetenschappelijke mannen hun

1) Dit jaar behaalden twee Nederlanders een groote onderscheiding. Jhr. Mr. W.F. Rochussen verkreeg den eersten prijs in 't concours Cernuschi; G.M. Boissevain evenzeer in 't concours bimétallique van Sir Meysey-Thompson Bart. Beide verhandelingen waren echter geschreven in 't Fransch.

toevlucht tot een vreemde taal nemen. Van 't Hoff schrijft in 't Duitsch, Hugo de Vries evenzoo.'

- 'Daar staat tegenover dat de Utrechtsche professor Engelmann, geboren Duitscher, uitstekend het Hollandsch hanteert en de Amsterdamsche Van der Waals hardnekkig weigert zich van een andere taal, dan wat vriend Swart noemt: "zen moêrs-taal" te bedienen.'

- 'Dat kan hij des te geruster doen omdat zijn werken meestal dadelijk in 't Duitsch vertaald worden. En zeer zeker wordt de arbeid van Treub in zijn plantentuin te Buitenzorg of van Beyerinck in 't stille Delft even goed Europeesch eigendom als de bijdragen van onze in de laatste jaren zoo bedrijvige zoölogen: Max Weber, Hubrecht, Hoffmann, Hoek enz., vooral als zij de schatten van Insulinde, ook op dat gebied, ontginnen. Maar hoeveel eenvoudiger, hoeveel sneller zou die "voeling" met de wetenschappelijke wereld buiten de grenzen niet zijn, ware er slechts één taal draagster van aller gedachten? Voeg daar nu bij de volkomen afwezigheid ten onzent van het talent ons te laten mousseeren! Kent gij iets drogers, afschrikkenders dan een verslag van een zitting van een der afdeelingen der Kon. Acad. van Wetenschappen?[1)] Is het dan vreemd dat de groote Nederlandsche maatschappij, buiten de geleerde wereld staande, schier geheel onkundig blijft van wat in dat met kunstmatige dorre zandwoestijnen omgeven heiligdom voorvalt? Ons publiek kent zelfs de namen van onze knapste menschen niet!'

- 'Zeker is het', moest Wilkama beamen, 'dat ik het feit, dat op gebied der levensverzekering iets geheel nieuws en "baanbrekends" bij ons wordt voorbereid, vernam buitenlands in een fransch berichtje van een Italiaansch geleerde, Bodio. En 't was toevallig toch op hetzelfde oogenblik dat de naam van den ontwerper der nieuwe sterftetabellen, prof. Van Pesch, in alle Hollandsche bladen te vinden was door zijn

1) Zie bijv. de N.R. Ct. van 29 Maart. Toevallig kwam in de daar behandelde vergadering der natuurkundige afdeelingen de *taalvraag* ter sprake. De ingenieur R.M.D. Verbeek uit Indië had 7500 versteeningen overgezonden en aangedrongen op publiceeren van de resultaten van het onderzoek zijner zending in de *Hollandsche* taal. De commissie uit de afdeeling meende echter te moeten adviseeren een vreemde taal te bezigen. Prof. Van der Waals protesteerde hier tegen. Ten slotte werd aangenomen een besluit om den heer Verbeek te berichten, dat het bezigen der Hollandsche taal beproefd, *doch ondoenlijk gebleken was*!

werkzaam aandeel in de herziening van de pensioenwet der staatsambtenaren. Maar zijn wetenschappelijke Leistung scheen alleen een buitenlander te zijn opgevallen!'

- 'Nog curieuser is het', zoo bromde Swart, 'hoe spoedig de zaken, die toevalliger wijze nog eens eenigen tijd belangstelling wekken, weêr uit de mode en in 't vergeetboekje raken! Daar hebt gij de expeditie van Pekelharing en Winkler tegen de berri-berri? Wat is daar nu 't praktische resultaat van? Welke van hun raadgevingen zijn leiddraad geworden voor de handelingen der Indische regeering? Alles is weer in den doofpot! En weet je waarom?'

De beide anderen wisten het niet....

- 'Omdat het die belabberde Atjeh-questie raakt! Dat is de grootste vloek van alles. Die moet zooveel mogelijk doodgezwegen worden! Van daar ook dat er letterlijk niemand notitie neemt, laat staan den lof verkondigt van de honderden, die daar voor Nederland gezondheid of 't leven laten!'

- 'Hei wat! je overdrijft weer. Wij behandelden zelf den roman van Margadant. En dan de schetsen uit den Atjeh-oorlog van den eersten luitenant J.P. Schoemaker? En "Neerlands driekleur" van J.R. Jacobs? En de in het fransch geschreven studie van den majoor W.L. de Petit: "La conquête de la vallée d' Atchin par les Hollandais?" De schetsen van Jaeger? Allen bewijzen van den laatsten tijd, dat men noch leger, noch marine vergeet.'

- 'We dwalen af! De opgaaf was: aan te geven wat zoo veel opgang maakte, dat het weerklonk tot over de grenzen. Een studie in 't fransch geschreven kan misschien daartoe bijdragen. Was 't alleen een binnenlandsche quaestie, dan waren er nog goede teekenen op te merken. Wij hebben weder reizigers! Koolemans Beijnen maakte de Noordpool-expeditiën populair, Lamie, van Broekhuijzen, Snellen en de Bruyne voerden ze uit, Veth, Snelleman, Weber en Wichman, Loman, van Bemmelen, Gompertz, Planten, Hubrecht waren of zijn nog werkzaam. Maar wat hoort men daarvan naar buiten af? Verschuur heeft daarom een groot voordeel als hij zijn reisindrukken tegelijk in een wereldtaal neerschrijft.

- Daar draaien wij altijd weer op terug! Als wij onze anglaise eens moesten antwoorden, zouden wij dan moeten

zeggen: de slotsom van onze nasporingen naar beroemde landgenooten en roemruchtige daden is - een verzuchting over het ongeluk, een bijna onbekende taal tot de onze te hebben? Dat klinkt toch niet heel logisch!'

- 'En toch ligt er veel waars in! Weinig akteurs spelen con amore voor ledige zalen of kleine publiekjes. En feitelijk beperkt onze taal het kennis maken met de voortbrengselen van den Nederlandschen geest tot een uiterst klein getalletje. Hoeveel lieden l e z e n er van de 4 à 5 millioen, die Hollandsch spreken? En van die duizenden die lezen, hoeveel honderden verstaan daarvan wat zij lezen? En is het oordeel, meestal nog een zwijgend, van die eenige tientallen een prikkel voor de ambitie, een aanmoediging om het voetspoor van die moedhoudende enkele baanbrekers te volgen? Isolement is geen kracht, maar de voorsmaak van de vergetelheid, van den dood!'

- 'Et voilà pourquoi votre fille est muette!' zuchtte Van Elswoud. 'Weet ge wel dat het eigenlijk grappig is, dat drie bannelingen, laten wij er maar bij zeggen drie pruttelaars, als wij, hier op zulk een afstand van ons landje onze memorie pijnigen om het te verheerlijken?'

- 'Dat is niets nieuws. Herinner je wat in *Le Gendre de M. Poirier* gezegd wordt van de vlag: "Ces idées patriotiques dont nous nous moquions au café de Paris et que nous traitions de chauvinisme nous gonflent diablement le coeur en face de l'ennemi." En feitelijk blijft de "vreemde" altijd min of meer: "de vijand," die ons hindert door zijn vergoding van het eigen land, ten koste van alle andere landen, en onze eigenliefde daarmede kwetst.'

- 'En dus?'

- 'En dus maakt iedere uitstap in den vreemde ons ten slotte zooveel meer gehecht aan 't eeuwenoude rood, wit en blauw; ook al zouden wij 't rood vuriger, het wit helderder, de derde baan dieper hemelsblauw wenschen. Niets staalt meer de spieren dan de strijd; vooral in den vreemde. Daarom onze Hollandsche jongens moeten eruit! Wil men weten hoeveel wij ten achter zijn, dan eerst: D e g r e n z e n o v e r ! Om de zelfgenoegzame loomen tot inkeer te brengen, drijf ze het land uit! Maar, laat allen met hun wetenschap, hun kunstzin, schatten op wetenschappelijk en materieel gebied ver-

zameld, tegen 't vallen van den avond weder in 't oude nestje terug keeren. Zoo handelden onze voorvaderen, de waterploegende zeeschuimers. En zoo worde het weder! Al is de strijd niet meer bloedig, strijd roept ons van alle zijden. Hollandsche jongens, aan ons ons deel! En komt gij dan terug, dan helpt gij ons de ramen wat wijder open zetten, om frissche lucht in 't wat dompige huis te laten stroomen! Het wordt tijd!'

Veytaux, Maart 1891.
WILKAMA.

Petrus Paulus Rubens.

Bij het sluiten van ons artikel over het nieuwe Antwerpsche Museum[1)] beloofden wij terug te komen op eene der verzamelingen, welke daar tentoongesteld zijn, namelijk de gravuren en fotografiën naar de werken van Rubens. Wij doen dit heden en willen bij deze gelegenheid pogen een beeld te schetsen van den grooten meester, zooals het uit zijn leven en uit zijne werken is op te maken.

De verzameling van het Antwerpsch Museum bevat voor het oogenblik 1042 afbeeldingen van Rubens' schilderijen; later zal zij volledigd worden door de lange reeks van gravuren en fotografiën naar 's meesters teekeningen vervaardigd. Niet alle schilderstukken zijn in plaat gebracht; een deel ervan is verloren gegaan of onvindbaar geworden; voor enkele is het niet mogelijk geweest ze te laten fotografeeren, zoodat men het getal van Rubens' werken, de teekeningen niet medegerekend, gerust op 1250 mag schatten. Hierbij zijn de schetsen niet afzonderlijk geteld, ofschoon ook van deze nog verscheiden honderden bestaan.

De verzameling van het Antwerpsch Museum is gevormd op kosten van staat en stad, naar aanleiding eener beslissing, genomen in het Congres, dat werd gehouden te Antwerpen in 1877, ter gelegenheid van het vieren der driehonderdste verjaring van Rubens' geboortedag. De Commissie, met het werk gelast, besteedde tien jaar (begin 1880 tot einde 1889) aan het bijeenbrengen der stukken. Bij het afloopen van den termijn, waarvoor zij was aangesteld, werd zij gelast met het voortzetten van haar werk.

1) Zie *De Gids* van Juni.

Er kon geen waardiger gedenkteeken opgericht worden aan Vlaanderens beroemdsten schilder, geen waaruit de persoonlijkheid van den genialen kunstenaar duidelijker sprak dan de onafzienbare reeks zijner weerspiegelde scheppingen.

I.

Laten wij, vooraleer de beeltenis aan te leggen van den mensch en van den kunstenaar, de hoofddatums van Rubens' leven vaststellen.

Hij werd geboren in 1577, hoogst waarschijnlijk te Siegen, van een vader, die meer schitterde door de gaven des geestes dan door vastheid van karakter en onberispelijkheid van levens-wandel en van eene moeder, die een toonbeeld van aanminnigheid des gemoeds, zedelijke kracht en offervaardigheid was.

Na de dood zijns vaders keerde hij op tien-jarigen ouderdom naar Antwerpen terug met zijne moeder. Hij bezocht dan tot 1590 eene Latijnsche school, diende een poos als page bij de gravin de Lalaing en werkte achtervolgens, van 1590 tot 1600, in de ateliers van Tobias Verhaecht, Adam van Noort en Otto Venius. In 1600 vertrekt hij naar Italië, waar hij als hofschilder van Vincentius van Gonzaga, hertog van Mantua, wordt aangenomen. Gedurende ruim acht jaar verblijft hij beurtelings te Mantua en te Rome, bezoekt verscheiden andere steden van Italië en volbrengt in 1603, in dienst van zijn vorstelijken beschermer, eene zending naar Spanje, die ongeveer tien maanden duurt. Den 28^{n} October 1608 vertrekt hij uit Rome naar Antwerpen en komt daar in het begin van December aan, te laat om zijne moeder, bij wier sterfbed hij geroepen was, nog in leven aan te treffen.

Den 3^{n} October 1609 huwt hij Isabella Brant, eene jonkvrouw van goeden huize. In 1611 koopt hij den grond ‘aan den Wapper’ en laat daar, van 1615 tot 1618, de vorstelijke woning bouwen, waarin hij tot het einde zijns levens verbleef. In 1626 verloor hij zijne echtgenoote, die hem twee zonen had geschonken. Van den 21^{n} Augustus 1628 tot het begin van April 1630 was hij als staatkundig agent van den koning van Spanje op reis naar Madrid en naar Londen. Den 6^{n} December 1630 huwde hij zijne tweede vrouw, Helena Fourment, bij wie hij

nog vijf kinderen won, waarvan het laatste na den dood zijns vaders ter wereld kwam. Gedurende zijn verblijf in Engeland wordt hij tot den adelstand, met den titel van ridder, verheven door koning Karel den eerste. In 1635 koopt hij het kasteel van Steen, te Perk, en neemt den titel van heer van Steen aan. Hij sterft den 30^{n} Mei 1640.

Er zijn van die bedorven kinderen van moeder natuur, wien alles meevalt in de wereld; zij zijn natuurlijk begaafd en vinden lust in het woekeren met het hun toevertrouwde talent; het publiek erkent gewillig hunne meerderheid en ruimt elken steen uit den weg, waartegen de voet der uitverkorenen zich zou kunnen stooten. Ons volk zegt van die menschen, dat zij met den helm geboren zijn; onze zuiderburen vertellen van hen, dat weldoende feeën hunne gaven kwamen nederleggen in de wieg van den pas geborene. Rubens zelf verpersoonlijkte het lot van zulk een bevoorrecht wezen, wanneer hij bij de geboorte van Maria van Medici de gelukkige Uren bloemen laat strooien over het wichtje en wanneer hij haar door eenen goeden genius in een hoorn van overvloed de koninklijke eereteekens laat aanbieden, en Gratiën, Apollo en Mercurius gelast haar alle goeds en alle schoons aan te brengen.

Ook hij was een van die zondagskinderen, die alles leeren zonder moeite, die heel hun leven lust tot werken gevoelen, wien alles lukt wat zij aanvatten, die zonder moeite nieuwe banen breken en met den eersten oogopslag ontdekken, waar anderen zich lang suf op zochten.

Philippe Chifflet getuigde van hem bij het vernemen van zijn dood: ‘Nous pouvons dire pour sa mémoire qu'il a été le plus sçavant peintre du monde.’ De abt van Balernes verstond hier door geleerdheid de kennis, opgedaan uit boeken. En inderdaad, naar de opvatting dier dagen, was Rubens een geletterde van eersten rang. Hij sprak en schreef verscheiden talen, Nederlandsch, Italiaansch, Fransch, Latijn; geene letterkunde zijner of vroeger tijden was hem vreemd gebleven; hij had zich verdiept in de studie der oudheidkunde en was een degelijk beoefenaar dier wetenschap geworden, welke toen meer dan eenige andere in gunst stond, waarin zijn broeder Philips, zijn zoon Albertus, zijn vriend Gevartius uitmuntten en waar Justus Lipsius de groote en verafgode profeet van was.

Maar daarbij beperkt zich voor ons Rubens' geleerdheid niet.

Hij had zijn eigene kunst aan de beste bronnen jaren lang met evenveel ijver als aanleg bestudeerd; hij had zich vertrouwd gemaakt met wat volgens hem de bouwkunst het best had voortgebracht, getuige zijn werk over de Genueesche paleizen; hij kende de beeldhouwkunst van Rome en Griekenland en hielp de beeldhouwers van zijn eigen land vormen; hij wees zijne koper- en houtsnijders den weg en schiep heel eene beroemde school van graveurs. Hij had de geschiedenis van vroeger tijden bestudeerd; hij stelde een levendig belang in de staatkunde, in de belangen zijner stad en zijns lands en wist een aanzienlijke rol in de wereldgebeurtenissen zijner dagen te spelen.

Hij was daarbij gezond van lichaam, gezond van geest (mens sana in corpore sano) en buiten dit voorrecht dat hij, blijkens het opschrift gebeiteld in de portiek, die nog van zijn huis bestaat, zoo hoog schatte, was het evenwicht tusschen zijn aangeboren scheppingskracht, zijn aangeleerde kennis en zijn aangeworvene handvaardigheid volkomen. Even gemakkelijk vindende als uitvoerende, was het scheppen hem een lust en een genot.

Als mensch werd hij geacht, als kunstenaar werd hij gezocht. Nauwelijks is hij in Antwerpen terug of hij is bevriend met de uitstekendste mannen der stad: den burgemeester Rockox, den stadssecretaris Gevartius, den aartsdrukker Balthasar Moretus. Buiten Antwerpen onderhoudt hij omgang met tal van aanzienlijke geleerden en kunstvrienden, met wie hij brieven wisselt of aan wie hij de platen, naar zijne schilderijen gesneden, opdraagt. Hij geniet het vertrouwen en de vriendschap van verscheiden vorsten: van de aartshertogen Albertus en Isabella, die hem dadelijk tot hofschilder benoemen; later van Philips den vierde, van Maria van Medici, van Karel den eerste van Engeland. De prinsen van het land en van vreemde streken bezoeken zijn werkhuis, wanneer zij te Antwerpen vertoeven. Hij is bij uitmuntendheid de Europeesche schilder zijner dagen.

Langs alle kanten komen de leerlingen hem toegegestroomd, met ongeduld het oogenblik wachtende, dat hij ze in zijn atelier zal kunnen toelaten. Hij bewoont een paleis, hij wint schatten. Hij bezit eene verzameling van antieke marmers, die hij aan den hertog van Buckingham verkoopt en eene verzaling van schilderijen der Italiaansche en Vlaamsche meesters, zooals alleen vorsten die konden bijeenbrengen.

Na de beste der moeders verloren te hebben, huwde hij de aanminnigste der vrouwen; in gevorderden ouderdom vindt hij om zijne laatste levensdagen op te vroolijken nog een jonge, vurig beminde gade, de schoonste vrouw van Antwerpen, zooals de Kardinaal-infant aan zijn koninklijken broeder schrijft.

Zijn levensloop was een zegetocht door de wereld, een heldere zonnige dag, zonder nevelen aan den hemel, zonder onweersbuien in de lucht.

Reeds in Italië komen de vorstelijke bestellingen hem opzoeken: voor den aartshertog Albertus schildert hij drie altaarstukken in de kerk van 'het H. Kruis in Jerusalem' te Rome; voor den hertog Vincentius van Gonzaga drie andere in de Jezuietenkerk te Mantua. Nauwelijks is hij te Antwerpen teruggekeerd, of de kerkeraad van St. Walburgis bestelt hem de *Kruisrechting* voor het hoog altaar; het jaar daaropvolgende begint hij de *Afdoening van het Kruis*, hem opgedragen door burgemeester Rockox, hoofdman der Kolveniers, en bestemd voor het altaar der Gilde in de hoofdkerk. Weer twee jaar en aartshertog Albert gelast hem met het schilderen eener *Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart* voor de Kapellekerk te Brussel. En nu volgen in bonte rei, in 1616, de *Aanbidding der Koningen* voor de St. Janskerk te Mechelen; in 1617, het groote *Laatste oordeel* voor den prins van Neuburg; in 1618, de *Vischvangst* voor de O.L.V. Kerk van Mechelen; in 1619, de *Communie van den H. Franciscus* voor de Minderbroederskerk te Antwerpen: zooveel werken, zooveel meesterstukken.

Het oogenblik der groote bestellingen, der lange reeksen van onsterfelijke scheppingen was aangebroken. In 1618 schildert hij de kartons der tapijten van de *Geschiedenis van Decius Mus*, voor Genueesche kooplieden; in 1620, de zolderschilderingen en de drie altaarstukken der Jezuieten-kerk te Antwerpen; in 1622 begint hij de *Geschiedenis van Maria van Medici*, voor het Luxemburg-paleis; in 1625, de kartons der *Geschiedenis van Keizer Constantinus* voor Koning Lodewijk XIII; in 1625, het *Leven van Hendrik den Groote*; in 1627, de kartons der *Figuren en Zegepralen van het H. Sacrament* voor de aartshertogin Isabella.

Na zijn terugkeer uit Londen begint hij voor Karel van Engeland de zolderschilderingen van Whitehall, in 1635 voltooid, in dit laatste jaar versiert hij heel de stad met zijne

praalbogen voor de Intrede van Ferdinandus; op het einde zijns levens vervaardigt hij met zijne leerlingen de lange reeks der *Gedaanteverwisselingen van Ovidius* en andere stukken voor den koning van Spanje. En, tusschen dit alles door, voltooide hij honderden afzonderlijke werken voor kerken en paleizen, voor vorsten, edellieden, prelaten en burgers. Zijne geestkracht lijdt niet door de jaren; hij sterft in de volheid zijner geniale begaafdheid: als uitvoering is zijn laatste werk zijn volmaaktste.

Rubens kwam op het oogenblik dat de groote Italiaansche scholen uitgebloeid hadden en de zuidelijke kunst haren ondergang naderde; vóór den tijd, waarop de Noord-Nederlandsche kunst haren vollen bloei bereikte. De grijze Michel-Angelo was sedert veertien jaar gestorven, toen de Antwerpsche meester werd geboren; de haast honderdjarige Tiziano stierf een jaar vóór Rubens ter wereld kwam. In Italië heeft hij geene andere meesters van naam gekend dan die der school van Bologne, waarvan de laatste met hem van gelijken leeftijd waren. Rembrandt was 29 jaar jonger en trad het tijdperk van zijn hoogsten bloei in, toen zijn Vlaamsche kunstbroeder stierf.

In Vlaanderen bestond er buiten de Antwerpsche school geen kunstenaar van beteekenis. Toen hij optrad zochten de laatste Italianisten naar een eigen weg zonder hem te vinden. Gedurende de jaren zijner werkzaamheid waren er geen andere schilders te Antwerpen dan die hij gevormd had of die onder zijn invloed stonden.

Rubens was de grootste kunstenaar van zijnen tijd en als zoodanig werd hij dan ook door zijn landgenooten en vreemden gevierd, evenals zijne hoedanigheden van hart en geest algemeen werden erkend.

Reeds in 1600, op het oogenblik dat hij in Italië was aangekomen, getuigt Balthasar Moretus, dat hij met hem had school gegaan en hem als een uitstekenden en allerminzaamsten jongeling (lectissimi ac suavissimi ingenii juvenem) had leeren lief hebben.

Dezelfde vriend doopt hem reeds in 1615, in de voorrede zijner uitgaaf van Seneca, met den naam van ‘Apelles zijner eeuw,’ naar de gewoonte van den tijd, die de toonbeelden van alle grootheid in oud Rome of oud Griekenland ging zoeken. Die naam (aevi nostri Apelles) wordt zijn geijkte titel bij alle beoefenaars der letteren, die over hem spreken.

Magdalena van de Passe wijdt een harer kopersneden aan ‘Petrus Paulus Rubens verreweg de eerste schilder dezer eeuw.’ (Petro Paulo Rubenio Artis pictoriae hujus saeculi facile principi). Dominicus Baudius geeft hem denzelfden lof in de opdracht van een zijner gedichten; Bauhusius gewaagt reeds in 1615 van zijnen goddelijken geest (divino illo ingenio suo); Dudley Carleton noemt hem in 1618: ‘the prince of painters and gentlemen:’ Gevartius begon zijn grafschrift met de woorden: ‘Petrus Paulus Rubens, ridder, zoon van den schepene Jan Rubens, heer van Steen, die benevens de andere gaven waardoor hij wonderlijk uitblonk in de kennis der oudheid en in alle kunsten en wetenschappen, de eerste schilder zijner eeuw en elker andere eeuw verdiende genoemd te worden’.

Geen kunstenaar is meer populair gebleven in zijn land. Vlaanderen aanziet hem als zijn grootsten zoon; te Antwerpen spreekt ieder en alles van hem; ‘een stuk van Rubens’ is daar nog de gewone lofspraak van een mensch, die als toonbeeld van gezondheid en kracht geldt.

Geen wanklank in dit koor van loftuitingen, geene verwaandheid bij hem, wien zij werden toegezongen: en al die eer, al dit geluk waren verdiend. Laat ons zien op welke wijze.

II.

Rubens' opleiding is door en door Italiaansch geweest. Van Tobias Verhaecht had hij de eerste beginselen zijner kunst geleerd en waarschijnlijk ook den smaak in het landschapschilderen, die hem bijbleef; door Adam van Noort was hij tot figuurschilder opgeleid. Het weinige wat wij van dezen meester kennen doet ons eerder denken, dat Rubens door hem werd aangespoord om gekunstelde allegoriën dan om forsche historie-beelden voort te brengen. In Otto Venius vond hij een soortgelijke neiging voor het zinnebeeldige vak, gepaard aan een streven naar hooger kunst, aan eene onbeperkte bewondering voor de klassieke oudheid en voor de meesters der Italiaansche Renaissance. Rubens deed in deze zijne Antwerpsche kunstschool liefde voor oud en nieuw Rome, voor verfijnde en veelzijdige geestesontwikkeling op.

In Italië moesten de sterkste en meest verschillende gewaarwordingen en bewonderingen zijnen weetgierigen geest bestormen.

Oud Rome met zijne meesterwerken van beeldhouw- en bouwkunde; de oudheid met hare ontzaglijke overblijfsels van vroegeren glans, waarvan hij heel zijn leven had hooren vertellen en die hij nu met eigen oogen mocht bewonderen; de groote eeuw der Renaissance: Rafaëls ontheffend idealisme, Michel Angelo's forsch bewogen lichamen en diep ontroerde geesten; de Venetianen met den glans en het tooverspel hunner kleur; de Bolonneezen met hun zoeken naar eene nieuwe kunst, met meer menschelijk leven en gevoel: het moest alles op hem werken, en inderdaad, men herkent de sporen van al die verschillende indrukken in zijne scheppingen. De zeer oorspronkelijke kunstenaar was als zijne Boloneesche tijdgenooten een eklektieker.

Van zijne Vlaamsche meesters bleef hem weinig bij, tenzij misschien een zeker behagen in het zinnebeeld, zooals wij dit in de stukken van zijnen Italiaanschen tijd: de *Zegepralende Deugd* en de *Dronken Herkules* uit het Museum van Dresden, in zijne *Geschiedenis van Maria van Medici*, in zijne zolderstukken van Whitehall, in zijn Triomfbogen voor de Intrede van den Kardinaal-infant en in zijne teekeningen voor titelplaten waarnemen.

Van Rafaël vindt men hier en daar herinneringen weer in afzonderlijke figuren of brokken; maar van Rafaëls grootsten leerling, Giulio Romano, nam Rubens meer dan van eenigen anderen over. Hij had de werken van dezen leeren kennen in het paleis van den hertog van Mantua, waar zij nog al de wanden van bedekken, en hij had zich aangetrokken gevoeld door hunne uitbundige kracht en hunne stoute beweging. Ook Mantegna, met zijn voorliefde tot weidschen praal en heldhaftige figuren, oefende merkelijken invloed op hem.

De Venetianen had hij lief om hunne kleur en ook wel om de vleezigheid hunner figuren. Van Tiziano hield hij meer dan van eenigen anderen hunner meesters: geen van wien hij zoovele stukken in zijn eigen verzameling bezat. In zijn eerste werken zal men de volle, rijke kleuren van dezen meester weer-vinden; later nadert hij meer tot de gebroken, weerspiegelende tonen van Paolo Veronese; ook de stoute, de vermetele Tintoretto moet hem sterk aangegrepen hebben.

Zijne leerzucht, zijne ontvankelijkheid voor anderer lessen bewijst hij niet alleen in het benuttigen der voorbeelden van

de groote Italianen, die hij gedurende zijn verblijf in het zuiden studeerde; ook van de kleine noordelijke meesters leerde hij op verschillenden leeftijd. Met zekerheid kunnen wij dit vaststellen van Adam Elsheimer, met wien hij te Rome omging. Van Adriaan Brouwer, van wien de catalogus van Rubens' nalatenschap zeventien stukken opgeeft, en van Saftleven, van wien er negen in zijne verzameling gevonden werden, laat zich dit met voldoende waarschijnlijkheid vermoeden. Beide laatste kunstenaars hadden hem, wel is waar, niets te leeren over de kunst van samenstellen, maar zijne voorliefde voor deze twee fijnschilders bewijst, ons dunkens, dat hunne penseeling, hun koloriet niet zonder invloed op den trant zijner laatste levensjaren bleven.

Rubens werkte ruim acht jaar in Italië, onvermoeid in het teekenen, het studeeren, het scheppen. Veel van hetgeen hij daar had geleerd bleef hem bij; vooral in zijne vroegste werken zou dit blijken en nimmer vergat hij de lessen der zuidelijke meesters. Maar bij zijn eerste optreden reeds toont hij zich een Vlaming en meer en meer zal hij dit laten uitkomen. Hij is de schilder van een land, waar het licht zacht, de kleuren overvloedig, de wasdom malsch is. Hij is de zoon van een blond, blankhuidig ras, weinig verfijnd van lichaam en geest, maar begaafd met gezond oordeel, met liefde voor waarheid, verzot op al wat feestgewoel en prachtbetoon is; van een volk dat zich niet verdiept in afgetrokken beschouwingen, maar het leven langs de stellige, de werkelijke zijde beschouwt en meer zin heeft voor stoffelijke dan voor verstandelijke genietingen; van eene stad, die Quinten Massys, Pieter Breughel, Teniers en Jordaens onder hare kunstenaars telt. Van zijn optreden dagteekent de herleving der Vlaamsche kunst.

Toen hij in 1608 in zijn vaderland terugkeerde, gerijpt van geest, geoefend van hand, was Antwerpen reeds merkelijk gedaald van den hoogen trap van bloei, waarop het door handel en nijverheid een halve eeuw vroeger gestegen was. Dieper en immer dieper zou de stad nog twee eeuwen lang dalen. Maar de groote kunstmarkt voor Nederland en omliggende streken was zij nog immer, en niettegenstaande de dagen van ellende, die haar reeds achter den rug lagen, bleef zij de hoofdstad der kunst voor westelijk Europa. De beeldstormerij had honderden schilderstukken vernield en honderden altaren moesten van groote

doeken of paneelen voorzien worden. De op nieuw ontwaakte ijver voor het oude geloof, de mildheid der kerkschgezinde vorsten deden overvloedige geldmiddelen aan de hand en voor historieschilders was er werk in overvloed. Wij zagen reeds hoe ruim een aandeel Rubens in dien arbeid kreeg.

Een zijner eerste werken was het groote drieluik voor het hoogaltaar der St. Walburgiskerk van Antwerpen, de *Kruisrechting*. Als samenstelling is het eene omwerking van een deel van den *Calvariënberg* van Tintoretto in de Scuola di San Rocco te Venetië; als uitvoering herinnert het aan Giulio Romano's Titanenstukken. Reuzen door den ledenbouw, Herculessen door de macht-ontplooiing, spannen werklieden en soldaten zich in om het ontzaglijke kruis op te richten; de Christus zelf, zwaar gespierd als zijne beulen, rijst in de hoogte, met al het zielenleed van den God en al het lichamelijk wee van den mensch op het angstig geplooide gelaat en in het klagende oog. Het hoofd van den lijdenden Heiland, het schoonste dat Rubens schilderde, staat in scherpe tegenoverstelling met de ruwe handeling van grove menschen, als het protest van den fijn voelenden kunstenaar en van den aangrijpenden dramaturg tegen de woeste handeling der personnages van lage en ruwe natuur. Als schildering onderscheidt de *Kruisrechting* zich door hare warme bruine lichttonen en door hare donkere schaduwen.

Dezelfde kenmerken vindt men weer in de meeste der schilderijen uit Rubens' Italiaansch tijdperk: zijn *Hercules en Dejanira* in het Durazzo-paleis te Genua, zijn *H. Gregorius* in het Museum van Grenoble, de schilderijen in het koor van de Chiesa nuova te Rome, de drie stukken uit de Santa Croce in Gierusalemme nu te Grasse, de *Dronken Hercules* in de Museums van Dresden en Cassel, de *Aanbidding der Koningen* in het Museum van Madrid. Al deze werken vormen de voortbrengsels van zijn jongsten tijd en behooren tot wat wij zijne eerste manier noemen; de *Kruisrechting* is er het laatste en meesterlijkste van. Rubens was drie en dertig jaar oud toen hij het voltooide.

In de hoofdkerk van Antwerpen, waar het hangt, prijkt als tegenhanger de beroemde *Afdoening van het Kruis*. Hier is het licht overvloediger en blanker geworden, de vleezen malscher, de bewegingen zachter; de omtrekken zijn zuiver af-

geteekend, de volle kleuren in groote massa's gelegd. De Titan van de vroegere jaren is menschenzoon geworden; harmonie ruischt ons uit alle deelen en onderdeelen, uit samenstelling en bewerking van het drieluik tegen. Het stuk is onovertroffen in 's meesters scheppingen door de fraaie vormen, de gelukkige ineenzetting, gepaard aan innigheid van gevoel en gepastheid van handeling. Christus, schoon als een afgesneden bloem, naar de treffend juiste uitdrukking van Fromentin, hangt te midden van zijne volgelingen en magen, die hem dragen, steunen, schragen, beweenen; door plaats en kleurenpracht komt hij uit te midden van dezen vriendenkring, zooals hij in de *Kruisrechting* uitstak boven zijne beulen: een middelpunt van liefde hier, zooals hij daar een mikpunt van haat was. Het heerlijk drieluik herinnert aan de *Afdoening* van Daniele da Volterra, maar de grondige omwerking is eene totale herschepping geworden en het jongere stuk staat boven het oude als een werk van genie boven een werk van talent.

Rubens is met de *Afdoening* zijn tweede tijdperk ingetreden, een tijdperk van verzorgden arbeid, kalme teekening, bezadigde kleuring, milde opborreling der scheppingsader, dat van 1612 tot 1624 voortduurt. Van deze jaren dagteekenen de twee groote drieluiken van Mechelen, zijne *Hemelvaart van O.L.V.* uit het Museum van Brussel, zijn groot *Laatste Oordeel* en zijn *Amazonenslag* uit het Museum van Munchen, zijne patronen voor de *Geschiedenis van Decius Mus*, zijn *Calvariënberg* en zijne *Communie van St. Franciscus* uit het Museum van Antwerpen, zijne *Mirakelen van St. Ignatius* en van *Sint Franciscus Xaverius* en zijn *O.L.V. Hemelvaart* uit het Museum van Weenen, zijne *Martelie van St. Stephanus* uit het Museum van Valencijn en eindelijk zijne *Geschiedenis van Maria van Medici* uit den Louvre.

De Geschiedenis van Decius Mus weerspiegelt zijne, ingenomenheid met de Romeinsche republikeinen, met hunne zeden, met alles wat hun behoorde. In hen vond de kunstenaar zijn ideaal belichaamd en met dweepende bewondering verhaalde hij, de heldenschilder bij uitmuntendheid, van de meest geliefde zijner helden

In de *Geschiedenis van Maria van Medici* is de groote verzinnebeelder, de geniale decorateur aan het werk. Uit de poovere lotgevallen eener onbeminnelijke vorstin trok hij met

behulp van velerlei kunst- en vliegwerk stof voor een paar dozijn groote stukken, waarvan sommige treffen door hun juist menschelijk gevoel, andere door hunne rijke vinding of hunne aanvallige schikking, alle door hunne pracht van kleur en bekoorlijkheid van teekening.

Een schilderij staat in dien tijd op zichzelve, zooals zij in Rubens' werk alleen staat. De *Laatste Communie van den H. Franciscus* in onderwerp en algemeene schikking aan Caracci en Domenichino ontleend, in behandeling volkomen oorspronkelijk, en de innigste, of liever de eenige uitdrukking van 's meesters godsdienstzin.

Gaandeweg is zijn trant gewijzigd in dit tweede tijdperk; het licht is blanker en overvloediger, de vleezen malscher, de omtrekken minder scherp, de kleuren rijker en in hunne groote vakken meer afgewisseld geworden. Na de voltooiing der Medici-galerij, in 1624, heeft een nog al sterke wijziging zijner manier plaats. Wij vinden er de eerste blijken van in zijn *Aanbidding der Koningen* uit het Museum en in zijn *O.L.V. Hemelvaart* uit de O.L.V. Kerk van Antwerpen. In beide is teekening meer bijzaak, schildering meer hoofdzaak geworden; in beide wordt meer tot het oog dan tot den geest gesproken. De *Aanbidding der Koningen* is eene uitstalling van praal en pronk, de *Hemelvaart* is een bloementapijt. Rond de ten hemel varende Maagd zijn in dubbelen krans al de engelenkoren des hemels geschaard, de Moeder Gods schorende, steunende, omfladderende; beneden staat in dichte rei de groep van Apostelen, de eene het ledige graf, de andere de ten hemel stijgende aanstarende; heilige vrouwen halen den lijkdoek te voorschijn en strooien bloemen op de plaats waar Maria lag. De rijkste kleuren verwen de rijkste gewaden, de zachtste tinten lachen in hemelblauw en wolkendons; niet meer de volle massieve kleuren, maar de gebroken, de verstrooide, de weerschijnende, de spelende tonen, waarvan geene zich door eigen glans of kracht vooropdringt, maar die allen in aanminnigen wedijver tot een harmonisch geheel vol afwisseling samenwerken.

In de richting door dit stuk aangeduid beweegt de kunstenaar zich voort tot het einde zijner loopbaan.

Na de *Geschiedenis van Maria van Medici* voltooid te hebben legde hij de hand aan die van Hendrik den vierde. De ver-

banning van Maria van Medici uit Frankrijk kwam het werk onderbreken, toen er twee der hoofdwerken, de stukken uit het Museum van Florence, half afgemaakt waren. Zelfs in dien onvoltooiden toestand tellen die kolossale doeken onder de bewonderenswaardigste, die Rubens voortbracht, en het valt nauwelijks te betwijfelen of bij verdere afwerking waren het zijne meesterstukken geworden. Het geestdriftig onthaal van Hendrik den vierde in zijn hoofdstad, op eenen triomfwagen, omstuwd door zijn zegepralend leger en begroet door het juichend volk, is een tafereel, waarin de bewonderaar van Rome de intrede van een imperator met al haren praal, haar gewoel, haar bedwelmend gejuich naar de moderne wereld overbracht. De *Slag van Ivry* bood aan den onstuimigsten der schilders eene welkome gelegenheid om groote legermassa's op elkander te werpen en het meest grootsche schouwspel, dat menschenmoed en menschenwoede opleveren kan, op het doek samen te vatten.

Tot hetzelfde tijdperk behoort de reeks der *Figuren en Zegepralen van het H. Sacrament*, waaronder enkele, *de Val van het Heidendom*, en de *Zegepraal over de Onwetendheid*, tot de prachtigste van Rubens' decoratieve stukken behooren. Geen werk drukt treffender een der groote gebeurtenissen van zijn leeftijd uit: de zegepraal der tegenhervorming met groote uitstalling van pracht en luidruchtige dankbaarheid gevierd door eene kerk, die aan het grootste gevaar was ontsnapt. Weinige jaren later voltooit hij het *Mirakel van den H. Ildefons*, een hemelsprookje aan de aarde vertoond in al zijne pracht van bovennatuurlijke schoonheid en lichtglans; nog wat later volgen de Praalbogen der Intrede van den Kardinaal-infant, en de decoratie van een heele stad door den meest vinding-rijken versierder. Tot denzelfden tijd behooren de talrijke portretten zijner jonge en bloeiende tweede vrouw en zoovele andere kunstjuweelen, wijd en zijd verspreid: *Thomyris en Cyrus* en de *Boerenkermis* in den Louvre, *Bethseba* en *Meleager en Atalante* te Dresden, de *Kindermoord* te Munchen, de *Martelie van St. Lieven* en de *Kruisdraging* te Brussel, de *Ontvoering der Sabijnsche vrouwen* en de *Koperen Slang* te Londen, de *Conversatie à la Mode*, de *drie Gratiën* en *Andromeda* te Madrid, de *H. Cecilia* te Berlijn, de meeste landschappen, en de schilderij zijner grafkapel, zijn laatste werk, waarin hij a

de eigenaardigheden van zijnen derden trant tot de uiterste grens van kunstvaardigheid drijft, waarin hij, vermeteler dan ooit en handiger dan wie ook, zijn tooverspel speelt met kleuren en tinten, waarin het rijke, blanke licht de schaduwen heeft verslonden, waarin alles trilt en leeft.

Rubens vervormde zich gedurig en een onmetelijke afstand ligt er tusschen zijne schilderingen van 1610 en die van dertig jaar later, een grootere nog dan tusschen de *Anatomieles* en het *Korporaalschap van Kapitein Banning Cock* van Rembrandt; een even groote als die van Rafaël onder Perugino's invloed en die van den schepper der zaalschilderingen van het Vatikaan. Over niet elk werk van hem is dus een gelijkluidend oordeel uit te spreken. Maar alles te zamen genomen heeft hij kenmerken, die elk stuk gemakkelijk doen onderscheiden en 's meesters rang in de kunstgeschiedenis vaststellen.

Sprekende van de schilderijen, welke het Antwerpsch Museum van Rubens, bezit zeiden wij het reeds: hij beminde in het leven wat krachtvol naar het lichaam en heldhaftig naar den geest was. De nuchtere waarheid had weinig aantrekkelijks voor hem: onder de kunstenaars zijn alleen de Hollanders realisten - en dan nog. Zooals het ideaal der Grieken de schoonheid, dat der Italianen de bekoorlijkheid was, zoo was het zijne de kracht; met oud Rome had hij in de kunst de vereering van moed en macht gemeen.

Van in zijne eerste tot in zijne laatste werken kiest hij voor personages mannen van kloeken spierenbouw, van athletische gestalte, vrouwen rijk gevleesd, met eene huid van bloed en melk. De reuzen, die het zware schandhout overeind zetten in de *Kruisrechting*, vinden wij weer in de werken van elk zijner tijdperken: in de Apostels der *Vischvangst*, in den Christus van den *Calvarienberg*, in de priesters van den *Val van het Heidendom*, in de soldaten der *Kindermoord*, in de Romeinen van den *Sabijnschen Maagdenroof*. De reuzinnen van de buitenzijden der vleugels van de *Kruisrechting* treffen wij aan in zijne allegorische roeisters en in zijne waternymfen uit de *Geschiedenis van Maria van Medicis*, in zijne *Dochters van Loth*, in zijne *Maria bij het Kruis*; in zijne *Sinte Cecilia* zoowel als in zijne *Boschnymfen*; in zijne *Madonna's*, zoowel als in zijne *Drie Gratiën*. Zijne opvatting van het schoone was eene stoffelijke, eene vleeschelijke; zijne noordelijke natuur

liet hem koel voor de ideale opvatting van menschen en wereld der zuidelijken.

Rubens herschiep het landschap. In plaats van de keurig bewerkte met het vergrootglas opgenomen natuur, die van Eyck bij de afzetters van handschriften had afgezien en die Bril, de Momper en Verhaecht hadden voortgezet, schilderde hij het landschap zooals het zich daar uitstrekt in breede golving, met malsch groen, ruischende beken, bewogen zeeën; hij liet het baden in stroomen van helder licht en leende het dat forscher dan alledaagsch, maar toch ware leven, waar hij zijne menschen mee bedeelde.

Rubens schiep de dierenschildering, niet de schildering van het dierenportret, maar die van het dierenleven in den hoogsten dramatischen graad. De steigerende en slaande, de trekkende en dravende, zoowel als de staande en moeilijk te bedwingen paarden vindt men in eene menigte zijner werken. De gevechten van ruiter en voetman tegen leeuw, tijger, wolf, everzwijn, rhinoceros, waar jager en wild gelegenheid vinden om macht en moed in de hoogste mate te ontvouwen, waar de geweldigste ontroeringen tot de hoogste krachtsinspanning aanleiding geven, waar de stoutste daad het onmiddelijkst moet ontworpen en uitgevoerd worden, leverden hem toestanden, die hem onweerstaanbaar aantrokken en die hij eerder en beter dan wie ook afbeeldde.

Ook in het portret was hij een hervormer, in zijne modellen zag en schilderde hij het volle leven: meer het lichamelijke dan het verstandelijke; onder de huid liet hij het warme bloed stroomen, de wangen kleurend, de hoeken van oog, neus en oog rood verwend; de oogen deed hij stralen; de fluweelen malschheid der huid deed hij glimmen. In de plaats der harde, stijve conterfeitsels zijner Vlaamsche voorgangers stelde hij menschen met donzig vleesch, met beweegbare trekken, en met het leven, dat die trekken bezielt.

Niet enkel in de vormen en handelingen zijner personages spreidde Rubens die liefde voor het volle leven ten toon, ook nog in zijne kleur en in zijn licht. Hij is de zonnigste kolorist van alle tijden geweest; overal waar zijne schilderingen naast die van anderen hangen, te Parijs naast die van Veronese en Corregio, te Madrid nevens die van Murillo en Tiziano, te St. Petersburg nevens die van Rembrandt, overal is hij, en dit

in alle tijden zijns levens, helderder, glanzender dan zijn kunstbroeders. In zijne eerste tijden, die der *Kruisafdoening*, legt hij de kleur met groote ongebroken vakken: kriekrood, ambergeel, hemelsblauw; de volle eenvoudige tonen zijn hem bijzonder lief, de huiden zijn blank met warm getinte bovenvlakken en lichtblauwe zinkingen. Later wordt de tintenreeks talrijker: scharlakenrood, bronsgroen, purper nemen een grootere plaats in; later nog wordt heel de kleurenladder en de onafzienbare reeks van gemengde tinten, van weerschijnen, van halve tonen, ter hulp geroepen om menschen en zaken in hunne fijnste schakeeringen weer te geven.

Zoo ook met het licht, eerst doet hij het uitkomen door tegenstelling met sterke schaduwen, zooals hij den eenen vollen toon tegen den anderen doet afsteken; later wint het immer veld, wordt het immer blanker, overvloediger; het valt niet meer vol en effen neer, maar schittert en schemert en speelt overal op en tusschen; het schijnt op te wellen uit alle lichamen en voorwerpen, te schuimen van blankheid en malschheid.

Zijn werk is eene weerspiegeling van het gezegende bestaan, van den ondernemenden aard des kunstenaars. Zijn leven was stralend, de mensch was gelukkig; lichtend en juichend zijn zijne schilderingen. De wereld lag te blij en vlak voor hem open dan dat hij lust zou gevonden hebben in het geheimzinnige, in het schemerige; hij is een vijand van bruin en donker om het angstwekkende, het droefgeestige dat er in schuilt, een vijand van grijs en grauw om het droomerige en ziekelijke, dat het verraadt. Een feestelijk vertoon levert dan ook al wat zijne hand raakt; zijne *Kindermoord* is niet akeliger van uitzicht dan zijne *Boerenkermis*; zijn *Calvariënberg* niet somberder dan zijn *Hemelvaart*.

Licht en kleur waren zijne natuurlijke taal. Wat hij zag, wist of voelde, vertolkte hij zoo gelukkig op het doek, dat hij tal van oude of nieuwe onderwerpen door hem behandeld een blijvenden onovertrefbaren vorm geeft. Men had honderden malen de *Afdoening van het Kruis* vóór hem geschilderd en geteekend; hij stelde al zijne voorgangers in de schaduw: zijn opvatting van het onderwerp blijft, evenals geen dichter den *Faust* van Goethe, den *Wilhelm Tell* van Schiller zal doen vergeten. Wie zal na hem de *Kruisrechting*, den *Amazonenslag*, de *Kindermoord*, het *Mirakel van den H. Ildefons*, de *Leeuwen-*

jacht schilderen? In zijn *Geschiedenis van Decius Mus* stelt hij den vorm vast, waarin de latere eeuwen zich de Romeinen zullen voorstellen; zijn *Conversatie à la Mode* was de eerste en blijft de beste der gezelschapstukken. De onderwerpen, vóór hem door anderen behandeld, werkte hij beter uit; die, welke hij eerst behandelde, vonden in later eeuwen geen betere vertolkers. Zoo drukt hij den stempel zijner persoonlijkheid op een aanzienlijk deel der wereldkunst.

Wat hij goed deed, deed hij gaarne.

Hij was de vruchtbaarste aller kunstenaars. Hij schilderde den Hemel en de Hel, heel het Oud, heel het Nieuw Testament, en heel de reeks der groote heilige mannen en vrouwen van het Catholicismus. Hij aanbad Christus en zijne volgelingen, maar hij voelde ook diepe liefde voor de bewoners van Jupiters hemel; Ovidius' Metamorphosen kende en benuttigde hij niet minder dan het Evangelie; Diana en Venus zijn hem even geliefkoosde heldinnen als Maria en Magdalena. Uit de oude en moderne geschiedenis koos hij onderwerpen in lange reeksen, zooals de *Geschiedenis van Decius Mus*, van *Constantinus*, van *Maria van Medicis*, van *Hendrik IV.*, van den Kardinaal-infant. In talrijke afzonderlijke stukken ontleende hij tafereelen aan het dagelijksche leven uit hoogeren en lageren stand. Portretten schilderde hij met honderden; landschappen en jachten met dozijnen. Geen werk was hem te groot of te hoog noch te gering en te nederig; hij teekende voor zijnen vriend Balthasar Moretus en voor andere Antwerpsche drukkers een honderdtal titels en illustraties voor boeken. Alles wat de oude en de nieuwe wereld hem schilderenswaardig aanbood, alles wat klein of groot van hem verlangde wist hij een vorm te geven, die immer kunstig, krachtig, oorspronkelijk was.

Maar in de keus uit die onafzienbare stof herkent men immer zijne liefde voor het machtige lichaam, den heldhaftigen geest, bewondert men den forschen dramatischen adem, dien hij zijne personages inblaast, den dadenlust, dien hij hun leent, met de dadenmacht, het genoegen van het handelen en het wagen, dat hij in elken vezel laat tintelen. Overal in godsdienstige en wereldsche onderwerpen zijn het de meest bewogen toestanden, waarin de mensch in den hoogsten graad lijdt, strijdt, geniet, die hem aantrekken.

Het *Laatste Oordeel* kiest hij met zijne vervaarlijkheden aan

de eene zijde, zijne heerlijkheden aan de andere; de Hellevaart der afgevallen engelen, met den kamp tusschen Michael en de getrouwe engelen tegen Lucifer en zijn aanhangers, de eerste neerstormende uit den hooge en vuur en zwaard op de gedoemden slingerende; de neergebliksemden als een lawien van jammerenden uit het Paradijs in de Hel tuimelende.

In het Oud Testament is het de *Koperen Slang*, met de gebetenen, die zich van pijn ineenwringen; *Samson*, de geweldige, die den muil van den leeuw openscheurt; *Salomon's Oordeel*, met den beul hakkens gereed en de moeder, radeloos zich voor de voeten des Konings werpende; *Sennacherib* overhoop geworpen en zijn leger verslagen door den straffenden engel, *Susanna* in hare schitterende naaktheid en de ouden met hun van ontucht vlammende oogen.

In het Nieuw Testament zijn het nogmaals de groote vreeselijke drama's: *de Kindermoord*, met den strijd tusschen moeder en beulen, weergegeven in al zijn ontzettende werkelijkheid, dien de schilder heeft gezien en gevoeld, waarvoor hij zelf als voor de onmenschelijkste aller wandaden heeft gegruwd; de *Kruisdraging* met den triomfantelijken stoet daarboven en den man van weeën daarachter; de passie en de dood van Christus, heel de geschiedenis van den gemartelden Heiland, verheven boven zijne beulen als een God vol schoonheid en grootheid boven menschen vol ruwe wreedheid.

In de levens der Heiligen zijn het weer de marteliën, die hem aantrekken, die van den H. Andreas en van de H. Catharina; die van Sint Petrus, van Sint Lieven en van Sint Stephanus zijn gekend en gaan tot de uiterste palen van dramatische kracht.

De Amazonenslag, dit epos op een paneel van eenen meter vierkant; de slag van Constantinus tegen Maxentius; die waarin Decius-Mus zich opoffert en die van Ivry tellen onder zijne meesterstukken. Heel de reeks der jachten behoort tot Ruben's dramatische schilderingen, waarin hij den mensch, in gevaar en strijd, door hevige hartstochten tot stoute daden bewogen vertoont.

Maar ook eene andere uiting zijner geaardheid vinden wij in de keus zijner onderwerpen weder. Alles wat rijkdom en weelde, pracht en praal verraadt legt getuigenis af van aardsch geluk, van macht, van levensgenot en moest hem om die reden aantrekken. Daarom ook komt de lachende zijde van het bestaan

gedurig uit in zijn scheppingen. Hij houdt ontzaglijk veel van gezonden menschenvorm, van rijke gewaden, van wapperende banieren, van elk schouwspel, dat het oog streelt, van elken stoet, die macht en heerlijkheid aanduidt.

Hij was bij uitstek de schilder van het Catholicismus, van den eeredienst, die gevierd wordt met ontplooiing van zinbe-dwelmende pracht, met uitstalling van goud en zijde en fluweel, van wierook en zang in weidsche kerken of met vertoon van lange rijke stoeten in de straten.

Hij schildert negen maal de *Aanbidding der Koningen*. Dit tafereel, waar vorsten uit verre landen in vreemde kleedij en Oostersche pracht, met talrijk gevolg van dienaars en lastdieren, optreden om een pasgeboren kind hulde te brengen, beviel hem om den overvloed van rijke gewaden, van kostelijke voorwerpen en om de vele mannen van hoogen rang en verschillenden landaard, die er bij te pas kwamen. De *Hemelvaart van Maria* schilderde hij zesmaal, telkens in overgroote afmeting: hier was het de stoet van engelen, die O.L.V. ten Hemel vergezellen, de H. Maagd in ontheffing, de Apostelen in bewondering, die hem de gewenschte feestelijkheid van het tooneel aan de hand doen. In de gastmalen van *Herodias* en van *Simon de Fariseër* in de *Bekeering van Sint Bavo*, in de *Mirakelen der H.H. Franciscus Xaverius, Ignatius* en *Ildefons* is het nogmaals de pracht van het schouwspel of van de plaats, waar het voorvalt, die hem aangrijpt.

Heel de reeks der *Figuren en Zegepralen van het H. Sacrament*, der *Geschiedenis van Decius* en van *Maria van Medici*, evengoed als de praalbogen van Ferdinandus' intrede, zijn eene opeenvolging van zonnige, glanzende tafereelen, geschilderd door den grootsten decorateur der wereld.

Wij zouden haast hetzelfde mogen zeggen van al zijne onderwerpen aan de fabel ontleend: *Castor en Pollux die Leucippus' dochters ontvoeren, Diana op jacht, Diana rustende, Diana van de jachtterugkeerende. Diana en Calisto*, de *Ontvoering van Europa*, de *Drie Gratien*, die hij herhaaldelijk afbeeldde, de *Nymfen met den horen van Overvloed*, het *Oordeel van Paris, Venus uit de zee opstijgende, Venus en Adonis*, het *Offer aan Venus*: wat al levenslust, wat al weeldedronkenheid!

Soms slaat die opgeruimdheid van zin in uitgelatenheid over. De *Boerenkermis* is het meest onbeteugelde beeld van volks-

pret, die er bestaat; een meesterwerk van stouten waarheidszin in het weergeven van dolle beweging en joligheid, waarbij Teniers', Brouwers', Jan Steen's gewaagdste stukken schroomvallige voorstellingen van argeloozen jok zijn. Zijne talrijke stoeten van Silenus en Bacchus zijn gewild realistische voorstellingen van baldadige slemperijen, van deerniswekkende strompel-gangen na bovenmenschelijke zwelgpartijen. En toch wekken die onbeschaamde wijnbalgen, die verdierlijkte saterinnen in de hoeken hunnen roes uittslapende, met een jong aan elken tepel, geen walg. De dikbuikige Silenus en de tonronde Bacchus zijn beiden zoo goedzakkig, hun gevolg zoo jolig; heel het troepje, dat daar wiggele-waggelend voortstrompelt, draagt het leven en den drank zoo licht en zoo welgemoed, dat men het hun niet kwalijk nemen kan zoo slecht aan de bekoringen te hebben weerstaan. Zij zijn zoo niet de schoonste dan toch een der eigenaardigste uitdrukkingen van Rubens' zin voor vollen levenslust en onbeperkt levensgenot.

Hij verteedert zich niet gemakkelijk; van liflafferijen van welken aard ook houdt hij niet. Waar hij eens een liefdestooneel voortbracht, in zijne *Conversatie à la mode*, is het eerder een schouwspel van prachtige vrouwen en mannen, die in eene weelderige natuur hunne fraaie vormen te bewonderen geven, dan een droomerig verzuchten van onvoldane geliefden.

Slechts in één soort van onderwerpen daalt Rubens van uit de hoogte, waar hij gewoonlijk troont, naar beneden, in zijne afbeeldingen van kinderen namelijk. Zijne Madonna's zijn alle-daagsch, door den band eerder om van te zwijgen dan om op te roemen, zijne Jezus-kinderen en dezer speelmakkers daarentegen zijn kleine Bacchussen en Cupidootjes, al gezondheid, al donzigheid, al geluk wat er aan is. Zijne *Kinderen met den vruchtenkrans* te Munchen, zijne liefdegoodjes in het *Venusfeest* te Weenen en rond Ceres' beeld te St. Petersburg, zijne engeltjes overal, verpersoonlijken in zijn werk de lieftalligheid, drukken de gemoedelijkheid uit, die er ergens in zijn Titanenhart school. Maar door hunnen weelderigen ledenbouw, door hunne onbezorgde joligheid worden ook zij beelden van het volle, van het krachtige en lachende leven.

Een gevolg van Rubens' onbeneveld bestaan, van zijn vreugde in het scheppen en van zijn gemak in den arbeid is de groote helderheid van zijnen stijl. Alles wordt van zelf beeld onder

zijne hand, elk figuur gaat van lieverlede zijne plaats innemen in de samenstelling; alles zeggende wat het te zeggen heeft en zooals het moet gezegd worden. Van wege den kunstenaar is geene inspanning te bemerken, voor den toeschouwer bestaat geene duisternis, het groote boek zijner scheppingen is geschreven in eene taal, die voor een ieder verstaanbaar is op het eerste zicht.

Men ga echter niet wanen, dat die groote klaarheid voortspruit uit oppervlakkigheid, uit ondiepte der gedachte, uit alledaagschheid der wedergeving. Wij hebben slechts te wijzen op den gloed der hartstochten, die hij ontsteekt in zijne helden, op de stoutheid hunner bewegingen, op den vollen glans of de fijne schakeering zijner kleuren, op al het aangrijpende en bekoorlijke, dat in honderden zijner werken ligt om die lasterlijke verdenking in de kiem te smoren.

Rubens spreekt zoo duidelijk, omdat hij zoo wel bespraakt is; hij schildert zoo gemakkelijk, omdat zijn oog zoo klaar ziet en zijne hand zich zoo licht en toch zoo zeker beweegt. Indien hij een gebrek heeft - en wij willen er hem niet van vrijpleiten - is het dat hij zich wel eens laat medesleepen door zijne liefde voor stoute, kruimige vormen, voor geweldige daden en deze aanwendt wanneer de handeling ze niet geheel rechtvaardigt. Hij munt uit in het pathetieke en bezondigt zich daarom enkele malen aan pathos, aan nuttelooze stemverheffing. Maar dit gebrek is de keerzijde van zijne gave. Hij is stout tot vermetelheid toe: *Aude aliquid* (Laat ons durven) is hem eene geliefkoosde spreuk. Hij is immer op zoek naar het grootsche, het ongemeene en daar hij het zoo gemakkelijk bereikt, weet hij zich soms niet in te toomen: hij overschrijdt dan de grens van het gewettigde en vervalt in overdrijving.

Vóór zijne werken verdiept men zich niet in beschouwingen, men geniet; men raadt niet, maar bewondert dadelijk. Wanneer men voor de honderdste maal Rembrandt's *Korporaalschap* ziet, vraagt men zich nog altijd af wat toch al die fantasie, al dit fantastieke bij al die werkelijkheid doet; eeuwen lang heeft men getwijfeld of het doek door fakkel- of door daglicht wordt beschenen en nu nog weet ik niet hoe het vastenavond-achtige van dien optocht te doen rijmen met de ordelijkheid, die zelfs in een vendel schutterij moet heerschen. De wilde blik der Madonna Sistina is geheimzinnig; wie zal uitmaken of hij getuigt van ontheffing of van verwilderdheid? De pro-

feten van Michel-Angelo zijn eeuwig ontevredenen en opstandelingen; waarom die wrok en die wrevel? Dit onduidelijke, dat dikwijls aan de kunstwerken een bijsmaak van geheim-zinnigheid leent, kent Rubens niet. Zijn personages spreken vrank en onbewimpeld hunne gewaarwordingen uit: zijne Christushoofden zijn hartverscheurend aandoenlijk, zijne Mater dolorosa weent haar oogen rood; de wonden zijner martelaren gapen en bloeden; evenals zijne ten hemel varende Maria's in verrukking baden, dat zijne Bacchanten plonsen in weelderigheid en liederlijkheid, dat zijne kinderen de onschuld zelve zijn.

Hij zoekt niet de verborgen oorzaken der dingen, hij spint geene afgetrokken denkbeelden uit, hij schildert menschen van vleesch en been, rijk van vleesch en stevig van been; hij bemint de velden met overvloedigen wasdom en de dieren met stalen spieren. Is hij er minder een dichter om? Zeker, hij kent de gevoelvolle, weeke poëzie van van Dyck, de verteederde, mystieke liefde van Memling niet, maar hij is dan ook geen zanger van klaagliederen of geen asceet. Hij bemint de poëzie van het volle leven, de krijgszangen, die wekken tot den strijd, het epos, dat verhaalt van de heldendaden der mannen, de minneliederen, die zingen van de machtige bekoorlijkheden der vrouwen. Er is in hem iets overgebleven van den ouden voor-historischen landgenoot, die de beenderen der buitgemaakte dieren kloof en zich met het merg voedde.

Hij is eene milde, forsche natuur, onbedwingbaar in het scheppen, onvermoeibaar in het uitvoeren, rusteloos zoekende en zijn talent vernieuwende, aan alles zich wagende, in alles gelukkende. Hij is te rijk aan kracht, te onstuimig van aard; daaruit zijne teugelloosheid in onbewaakte oogenblikken, daaruit het gemis dier onverstoorbare harmonie, den goddelijken Rafaël eigen. Maar boven dezen heeft hij weer het voorrecht van niet enkel een kunstenaar van onovertroffen vindingskracht te zijn, maar ook een meester in het schilderen, een arbeider van ongeëvenaarde handvaardigheid.

Want hoe grooten nadruk wij ook legden op Rubens' scheppend genie, hoe zeer wij er aan houden geen schaduw te laten vallen op dit deel zijner gaven; toch staat hij nog hooger als schilder. In het rijk van kleur en licht is zijn koningschap onbetwist. Anderen zullen evengoed, of keuriger dan hij teekenen, niemand wist beter dan hij het oog te streelen door

forsche of zachte tonen, de hooge kleuren tegen elkander te doen opwegen en tot harmonische samenstemming te dwingen of hunne kracht te temperen door neventonen, door weerschijnen, en al spelend heerschappij te voeren over die wispelturigste aller zonnetelgen.

Geen beminde het licht als hij en wist er al het liefelijke, al de schoonheid en pracht van te doen uitkomen, wist het zoo kwistig uit te gieten over alles wat hij in het leven riep, zoo zacht te laten glijden over kleed en huid, zoo fijn te ontleden, te verdeelen, als goud en zilverstof te ziften en te strooien in de lucht en op de aarde. Van gemoed en geest was hij een geweldenaar, een hemelbestormer; zijn hand en oog waren fijn bewerktuigd als die van den keurigsten der fijnschilders. Hij evenaart de grootste Italianen door zijne samenstellingen en de beste Hollanders door zijne schildering; hij ontwerpt als Michel Angelo en penseelt in zijn later jaren als Adriaan Brouwer; in de zielen legt hij leeuwenmoed, de lichamen bekleedt hij met de tinten van vlindervleugels.

Als men hem bewonderd heeft in al de vermetelheid, waarmede hij waagt, en al het gemak, waarmede hij wint; als men verbaasd heeft gestaan voor de reuzenwereld, die hij opriep, voelt men zich bekoord, meegesleept, opgetogen door de aanvalligheid, waarmede hij een strikje kleurt rond Helena Fourment's hals, door de schemerschaduw, die hij op haar voorhoofd laat glijden onder de breede randen van haren hoed, door den eindeloozen lach, dien hij in een oceaan van licht over zijne menschen en zijne wereld verspreidt.

Men noemt Rubens in éénen adem met de grootste kunstenaars der wereld, met Rafaël, Michel-Angelo. Tiziano, Durer, Rembrandt, van Eyck, en te recht. Even scherp afgeteekend als de hunne blijft zijne persoonlijkheid; geen glanzender is er te vinden in de schaar der onsterfelijken; er werd geen voller en volledіger, geen rijker en milder kunstenaarsleven geleefd dan het zijne.

III.

Rubens, wij zegden het reeds, was de meest gezochte schilder van zijnen tijd en tevens de vruchtbaarste; niet alleen de bestellingen, maar ook de leerlingen stroomden al vroeg hem

toe. In 1611, een paar jaren dus na zijnen terugkeer in Antwerpen, schreef hij aan den graveur Jacob De Bie, dat hij er reeds over de honderd had moeten weigeren. Het gevolg was dat hij, niet kunnende voldoen aan wat van hem werd gevraagd en leerlingen bij der hand hebbende, die hij in zijn trant had geoefend, hun een deel van zijn arbeid liet uitvoeren.

Het is onmogelijk zich een eenigszins juist denkbeeld van 's meesters werken en van hunne betrekkelijke waarde te vormen, indien men zich geen duidelijk begrip maakt van hetgene er in zijn atelier omging. Men heeft eeuwen lang de gewoonte gehad Rubens' schilderstukken te rangschikken naar den algemeenen indruk, dien hun oppervlakkig uitzicht maakt. Wij zagen reeds dat, om ze met onderscheid te beoordeelen, men rekening moet houden met het tijdperk waartoe zij behooren. De voorkeus van dezen zal dan vallen op stukken van de eerste manier, waarin de verzorgde teekening, de rijke samenstelling, de volle kleur overheerschen; die van andere zal vallen op de werken van den laatsten tijd, uitmuntend door rijker licht of fijner tintenschakeering. Een andere toetsteen nog moet gebruikt worden door hem, die tot een juist besef wil komen van hunne hoedanigheid en hunne waarde. Hij zal te onderzoeken hebben of de meester ze zelf geheel uitvoerde en, zoo niet, in hoeverre hij er aan medewerkte. Uit dit oogpuut beschouwd zal er geen verschil van gevoelen over de stukken bestaan; algemeen zal men het eens zijn om al wat Rubens zelf maakte meesterwerk te heeten en om aan te nemen, dat er niet zoo zeer goede en slechte als eigenhandige en niet-eigenhandige Rubens'en bestaan.

De meester zelf maakte geen geheim van de medewerking zijner leerlingen. In 1618 schrijft hij aan sir Dudley Carleton eenen brief om hem twaalf zijner schilderijen in ruiling van antieke marmeren beelden aan te bieden. Hij geeft daarbij den prijs, de maat en den titel elker schilderij op, er bij voegende of zij al dan niet door hem zelven gemaakt zijn. Van vijf hunner getuigt hij, dat hij ze met eigen hand schilderde; van een *Prometheus* luidt het, dat de arend door Frans Snijders is gemaakt; van een tooneel van Saters, Nymfen en Tijgers, dat het landschap, waarin het geplaatst is, door een meester in het vak is uitgevoerd; van drie andere stukken, dat zij naar oorspronkelijke werken van hem gevolgd zijn, maar dat hij

ze geheel hertoetst heeft heeft of zal hertoetsen; van de twee overige, eindelijk, dat zij werk zijner leerlingen zijn, waar hij de hand zal laten overgaan. Die opsomming geeft ons een klaar denkbeeld van het aandeel, dat hij zijnen helpers voorbehield. Er waren er die de dieren of de bloemen schilderden, anderen zorgden voor de landschappen, weer anderen werkten naar zijne schetsen of copieerden zijne stukken: hij zelf hertoetste alles wat zijn werkhuis verliet.

Over weinige jaren werden de gedenkschriften van den Deenschen geneesheer Otto Sperling uitgegeven. Deze had in de Nederlanden gereisd en verhaalt hoe hij in 1621, te Antwerpen zijnde, Rubens te zijnent bezocht. ‘De Meester, zegt hij, bevond zich in zijne werkplaats, en in eene zaal, die haar licht langs boven ontving, waren er een groot getal jonge schilders, werkende aan schilderijen door Rubens met krijt geteekend. Hij zelf had er hier en daar een klad verw op geworpen om de tonen aan te geven en hij bracht er de laatste toetsen op, wanneer de leerlingen de samenstelling in kleur hadden gezet.’

Zoo komt het dat er schilderijen van Rubens geheel van zijne hand zijn; andere, die hem voor een vierde, of voor een achtste toekomen. Op de eene heeft hij een deel der personages uitgevoerd en een deel hertoetst, op de andere heeft hij enkel de vleezen eeniger figuren overschilderd; soms hertoetst hij de bijzaken, het landschap of de dieren, door zijne helpers geschilderd; soms weer raakt hij ze niet aan. Naarmate de tusschenkomst van den meester grooter is, vermeerdert de waarde der stukken.

In zijnen tijd wisten zijne klanten dit zeer goed, hij zelf rekende aan Dudley Carleton zijne schilderijen naar evenredigheid van hetgeen hij er zelf aan had verricht. De paters Jezuieten van Antwerpen bespraken bij het sluiten van het contract voor het schilderen der zolderstukken hunner kerk, dat hij zich mocht laten helpen door zijne leerlingen, maar dat hij hun werk moest hertoetsen en de schetsen zelf moest maken. Zij gingen verder en duidden van Dijck als den leerling aan, door wien de meester zich in de eerste plaats mocht laten ter zijde staan. Aan hen die geneigd schenen zich te vrede te stellen met het werk van een leerling, verklaarde hij, dat de schildering van den besten nog door hem moest over-

zien worden. ‘De St. Michiel, schrijft hij in 1619 aan den hertog Wolfgang-Wilhelm van Beieren, is zeer moeilijk, en ik geloof niet dat een mijner leerlingen in staat is hem naar mijne teekening uit te voeren; in elk geval zal het noodig zijn, dat ik hem grondig met eigen hand hertoetse.’

Het onderscheid tusschen een eigenhandige en niet eigenhandige schilderij van Rubens is door den band niet bijzonder moeilijk te ontdekken, voor wie eenigszins vertrouwd is met den stijl des meesters. Een stuk van hem zelve, is van ééne geut, in alle deelen aan zich zelve gelijk; de lichten stralen uit de vleezen, de kleuren zijn doorschijnend, het leeft alles wat er aan is. Het werk der leerlingen, zelfs der beste, verraadt zich immer door iets fletsch en doodsch, iets lams en koels, dat afsteekt tegen de warmte, de straling, de losheid zijner toetsen en kleuren. Wanneer men in eene zelfde schilderij van Rubens op matte, doffe ondertonen lichtende vlekken aangebracht ziet, dan mag men gerust zeggen, dat de eerste van den leerling, de tweede van den meester zijn.

Over het algemeen gelast hij zich in die werken van verschillende handen met de vleezen van al of van de bijzonderste personages, hij werpt glanspunten op de gewaden, lichtsprankels op de draperijen en op de bijzaken, op den grond en in den hemel. Met zijne *glacis* blaast hij een bezielenden adem in de doode Eva, die zijne gasten uit een ribbe van hem hebben gefatsoeneerd en doet haar leven, bewegen en lachen.

In verscheiden zijner groote stukken, de *H. Theresia biddend voor de zielen in het Vagevuur*, de *Hemelvaart van O.L.V.* in het Museum te Brussel, de *Wonderdadige Vischvangst* te Mechelen, de *St. Rochus* te Aalst, de *Martelie van den H. Stefanus* te Valencijn, de *HH. Dominicus en Franciscus de wereld beschermende*, te Lyon, en in veel andere, die als deze bestemd waren om op een altaar plaats te nemen, schilderde hij zelf de onderste figuren, die dichtst bij den toeschouwer staan, en liet het bovendeel van het stuk door zijne leerlingen maken. Dit laatste stelsel is, zooals men bemerkt, eenvoudig en berekend op een soort van oogenbedrog. Wanneer de leerling een der goede kweekelingen van den meester is, is het moeilijk het raadselwoord van zulk een schilderij te vinden. Ik beken, dat ik er lang en met inspanning naar gezocht heb en ik herinner mij nog met groote voldoening het oogenblik en de

plaats waar ik het ontdekte en met eenen de verklaring vond van zoovele stukken, die voor mij altijd iets vreemds en onuitlegbaars hadden behouden.

Wij spraken van goede leerlingen en hieruit laten wij al dadelijk verstaan, dat er ook minder goede waren. Er is er een, Antoon van Dijck, wiens werktrant zoo volkomen met dien van Rubens ineenloopt, dat men beider aandeelen in de stukken, waaraan zij samenwerkten, allerbezwaarlijkst uit elkander kan erkennen. Descamps, die wel nooit op den arbeid van eenigen leerling in de schilderijen des meesters wijst, maar toch weet, dat er samenwerking bestond, verklaart te recht, dat die van van Dijck het moeielijkst te erkennen is. Inderdaad de stukken, van welke wij met voldoende zekerheid weten, dat zij door den meester en zijn besten leerling vervaardigd zijn: de *Achilles te midden der dochters van Lycomedus* te Madrid, de *Geschiedenis van Decius* bij prins Lichtenstein, de *Calvariënberg* te Antwerpen, maken een zoo wel versmolten geheel uit, dat men aarzelt te bepalen, waar de penseeling van den eenen ophoudt en die van den anderen begint.

Voor sommige andere leerlingen, wier trant wel bekend is: Theodoor van Thulden, Cornelis Schut, Abraham van Diepenbeeck, Antoon Sallaert zou het mogelijk zijn aan te duiden tot welke werken zij de hand geleend hebben. Van andere nog kan men dit met zekerheid vaststellen, van de landschapschilders Jan Breughel, van Uden en Wildens, van de dierenschilders Frans Snyders en Paul de Vos namelijk. Maar van de medewerkers, wier trant weinig kenmerkends oplevert: Justus van Egmont, Soutman, Bronckhorst, van den Hoecke, Frans Wouters, Luc Franchoys, Victor Wolfvoet, Jan Thomas, Deodaat del Monte, J.B. Gouwi, J. van Eyck, J.B. Borrekens, of van hen van wie geene stukken met zekerheid gekend zijn: Jacques Moermans, Guillaume Panneels, Nicolas van der Horst, Jan Florus, van Mildert, Nicolaas de la Morlette is het onmogelijk op te geven welk deel hun toekomt in de schilderijen van hunnen meester. En buiten deze namen, waarvan een deel ons slechts bij toeval bekend zijn geworden, zijn er nog zoovelen, die ons onbekend bleven.

Hoe meer Rubens in jaren vorderde en hoe grooter de toevloed van werk was, hoe belangrijker ook het aandeel was, dat hij in de bestellingen aan de bende leerlingen in zijn werkhuis of

aan zijne kunstgenooten daarbuiten overliet. In de aanbestedingsakte der zolderstukken der Jezuieten-kerk wordt alleen van Dijck vermeld, in de uitvoering der Medici-galerij wordt alleen Justus van Egmont genoemd; wanneer aan Rubens de vervaardiging der praalbogen voor de Intrede van den Kardinaal-infant opgedragen werd, gelastte hij twintig schilders en zes beeldhouwers met de uitvoering zijner ontwerpen; later, wanneer hij de lange reeks stukken voor de Torre de la Parada van Philips IV te schilderen had, liet hij zijne schetsen in het groot afmaken door negen gekende schilders.

Wij weten niet in hoeverre hij de zolderstukken der Jezuietenkerk hertoetste, daar zij door den brand vernield werden; maar in de kartons voor de *Geschiedenis van Decius Mus*, en in de tafereelen uit de *Geschiedenis van Maria van Medici* heeft hij het aandeel van den leeuw voor zich gekozen. De twee groote stukken van de *Geschiedenis van Hendrik IV*, die ons bewaard bleven, zijn zeer ver gevorderd, zonder dat eene andere hand dan de zijne er aan geraakt hebbe. Aan de praalbogen, der Intrede van den Kardinaal-infant daarentegen legde hij niet eens de hand; iets wat zich nog begrijpen laat; maar ook het grootste deel der *Gedaanteverwisselingen van Ovidius* liet hij uitsluitend door zijne leerlingen schilderen. Zoo nog vergenoegde hij zich, in de laatste jaren zijns levens, de onderwerpen der boekentitels, die Moretus hem vroeg, aan Erasmus Quellin aan te duiden, aan dezen de zorg overlatende ze te teekenen. In die jaren was zijn atelier een soort van fabriek geworden, waar hij bestellingen van allerlei aard en belangrijkheid door zijne leerlingen liet uitvoeren naar zijne schetsen of aanduidingen. De wezenlijke samenwerking van meester en leerling had toen nagenoeg opgehouden.

Na 1635 was zijn schildertrant zoo persoonlijk, zoo eigenaardig, zoo oneindig verschillend met dien van elken anderen kunstenaar geworden, dat geene versmelting, geen samenhang van zijne penseeling en de hunne meer mogelijk was. Wat konden in stukken als de *Bethseba*, de *Kindermoord*, de *Ontvoering der Sabijnsche vrouwen*, de *Bacchus op de ton*, de *Herder met de Herderin*, de *St. Cecilia*, de *Boerenkermis, de Mirakelen van den H. Benedictus* en de schilderij der Grafkapel, waar alles spelen en goochelen met licht en kleur, stoute vinding van effecten, fijngevoeligheid van tinten en weerschijnen is,

andere handen dan de zijne nog in een zelfde doek aanbrengen zonder zijn werk te verlammen? Voor de landschappen, waaronder vele van dien tijd dagteekenen, is echter een uitzondering te maken: aan deze placht hij tot het einde toe met Lucas van Uden samen te arbeiden.

Rubens had nog een soort van medewerkers, van welke het noodig is een woord te zeggen, namelijk zijne graveurs. Hij droeg buitengewoon veel zorg om zijne bijzonderste schilderijen in koper te laten snijden en de platen, onder zijn toezicht vervaardigd, hebben zeer veel bijgedragen om zijne groote stukken te doen kennen.

Onder zijne leiding heeft zich niet alleen eene school van schilders, maar ook eene van graveurs gevormd. Vóór zijn optreden werkten de talrijke Antwerpsche plaatsnijders, de Wiericx'en, de Sadeler's, de Collaert's, de oudste Galle's zoowel als de Noordnederlanders Crispijn de Passe en Hendrik Goltzius in eenen trant, die hemelsbreed van dien van Rubens verschilde. Wanneer hij te Antwerpen terugkeerde vond hij enkel Cornelius Galle, den oude, die eenigszins in overeenstemming met zijn eigen opvatting der kunst arbeidde. De meester bezigde in de eerste jaren graveurs, die in Holland leefden of die hij van daar naar hier liet komen: Swanenburg, Stock, Muller, Soutman, Vorsterman, Rijckemans, de gebroeders Bolswert. Deze allen, zoowel als de oudere Antwerpenaars, leverden in den beginne platen, gekenmerkt door een zeer keurige bewerking, glanzend, maar hard, door de tegenoverstelling van wit en zwart, zeer weinig de malschheid en het breede, krachtige van Rubens' schildering weergevende. Hij vervormde ze al spoedig. Vorsterman, de Bolswerts, Rijckemans werden onder zijne leiding schilderende graveurs, die minder gewicht hechtten aan de zorgvuldige uitvoering der bijzonderheden dan aan het weergeven der werking van licht- en kleurenmassa's, die breed en gesmijdig de vette en forsche schildering des meesters op het koper overbrachten. Wanneer hij zelf zijne manier losser, vluchtiger maakte, deed hij aan zijne graveurs van den lateren tijd, Schelte a Bolswert, Pontius, Witdoeck, eenen vrijeren vloeienderen trant aannemen.

Hij droeg op velerlei wijze bij tot het welgelukken van hun werk. Hij bezorgde hun dikwijls teekeningen, schetsen of grauwschilderingen, die hij zelf vervaardigde naar zijne werken of die hij door zijne leerlin en liet maken. Een goed deel der

models wijken van de oorspronkelijke stukken af, zoodat Rubens herhaaldelijk twee uitgaven zijner werken liet verschijnen; de eene in schildering, de andere in gravuur. In hoeverre die soms van elkander verschillen moge blijken uit een paar voorbeelden.

De *Verrijzenis van Lazarus* heeft in de schilderij van het Museum van Berlijn slechts zes personen; deze hoofdgroep is behouden, maar tien personages van ondergeschikt belang zijn er bijgevoegd in de plaat van Boetius a Bolswert. De *Hemelvaart van O.L.V.* uit de hoofdkerk van Antwerpen, en die uit het Museum van Brussel zijn beide gegraveerd door Schelte a Bolswert, maar zoodanig gewijzigd, dat, bij voorbeeld, in de eerste der twee, van de vijf en twintig personages der schilderij er in de gravuur slechts zeven onveranderd zijn gebleven. In de kopersneden, gemaakt naar de drieluik der *Afdoening van het kruis*, is alleen het middenpaneel naar het oorspronkelijk stuk gevolgd; de twee luiken het *Bezoek van Maria bij Elisabeth* en de *Offerande in den Tempel* zijn van geheel andere evenredigheid en merkelijk omgewerkt.

Rubens stelde verschillende eischen aan een schilderij en aan eene gravuur, zoowel in samenstelling als in lichteffekt; hierdoor is de zorg te verklaren, waarmede hij zijne schilderingen omwerkte voor zijne graveurs en waarmede hij de werken van deze laatsten overzag en deed wijzigen. Hij zelf getuigt, dat er nooit eene plaat van zijn doeken verscheen zonder dat hij ze herhaaldelijk hertoetst had. Wij bezitten een groot getal proeven van zulke hertoetste platen, waarop de wijzigingen door 's meesters hand met penseel of krijt zijn aangebracht. Wij kennen van die kopersneden, welke drie of vier maal verbeterd zijn, vooraleer hij ze drukvaardig verklaarde.

Met zijnen helderen geest begreep hij van welk belang het was, dat zijne werken wijd en zijd bekend werden gemaakt en geene moeite ontzag hij om aan de af beeldingen, die ze zouden verhonderdvoudigen, den vorm te geven, dien hij voor den meest overeenstemmenden met zijne opvatting aanzag. Aan hem is de Antwerpsche graveerschool het tijdperk van haren hoogsten bloei, aan zijne graveurs is hij een deel van zijnen roem verschuldigd.

Zoo maakte hij het werk van anderen dienstbaar om zijne scheppingen bekend te maken, om zijnen schildertrant te doen aannemen. Hij geloofde aan zich zelven en als een man van

overtuiging en geesteskracht wilde hij aan zijn denkbeelden over kunst veld doen winnen, heerschte hij inderdaad over alles watzich rond hem bewoog. Wat hij voor schoon in de bouwkunst hield, de stijl der Genueesche paleizen en der Jezuietenkerken, deed hij aannemen als modellen voor de huizen en kerken; de beeldhouwers vormden hunnen stijl naar den zijnen en behielden dien nog een eeuw na zijnen dood; de Antwerpsche graveurs bleven in zijnen trant werken zoolang zij den naam van kunstenaars verdienden. Wanneer hij sterft, schildert buiten een paar uitzonderingen niemand nog anders dan in zijne manier; zoolang er nog een Antwerpsche school, bloeiend of kwijnend, bestaat, is hij het immer nagestreefd en immer onnavolgbaar toonbeeld.

Van Dyck hield zich recht, Jordaens bleef oorspronkelijk, Teniers eigenaardig, maar alle drie hadden hunne kunst van hem afgezien en de overige Antwerpsche kunstenaars, zelfs de beste, zijn zwakke schaduwbeelden van den eenigen meester. Eens dat die groote tijdgenooten afgetreden zijn, is de school dood. Hij heeft al haar levenssap uitgeput; zijn rijk is zoo alomvattend, zijne macht zoo grenzenloos en zoo persoonlijk geweest, dat hij geen opvolger heeft gevonden om den scepter na hem te voeren. Er ligt eene laatste hulde voor hem in het treurige feit, dat de plaats, welke hij bekleed had, moest ledig staan en de grond, waarop hij geleefd had, haast twee eeuwen lang met onvruchtbaarheid geslagen bleef.

In de eeuw, die op de zijne volgde, taande Rubens' roem, overschaduwd door de klassiek gebleven meesters der Italiaansche renaissance en door de mode van den dag, die eerst verslingerde op de liflaffende minnarijtjes en dan op het nieuwbakken classicismus der Fransche school. Maar toen in den nieuweren tijd een onbekrompener zienswijze in kunst en letteren zegepraalde, leerden de schrijvers Rubens meer naar waarde schatten en gingen de schilders bij hem school. De moderne Fransche meesters van het coloriet, een Delacroix en een Descamps, een Géricaul en een Horace Vernet hebben veel van hem geleerd; de jongere Vlaamsche school, te beginnen met Wappers, heeft niet minder van hem afgezien; overal, waar de tooverkracht der kleur gehuldigd wordt, houdt men Rubens in eere.

In de geschiedenis der kunst lieten de moderne schrijvers aan den grooten meester recht wedervaren. Waagen, een der vaders dezer wetenschap, heeft het sein gegeven; Woltmann

en Bode, Goeler van Ravensburg en Adolf Rosenberg in Duitschland; Paul Mantz in Frankrijk, John Smith in Engeland, Alfred Michiels, Henri Hymans, Génard, Gachard en Ruelens ten onzent en zoovele anderen hebben bijgedragen om hem beter te doen kennen en om hem den rang, die hem toekomt, weer te doen innemen.

En wat de verveelvuldigende kunsten, de gravuur en de fotografie, van hare zijde hiertoe bijgedragen hebben bewijst ons, beter dan wat ook, de tentoonstelling der afbeeldingen van Rubens' werken in het Antwerpsch Museum.

MAX ROOSES.

Zangen.

Aan Antheunis.

I.

Langzaam, in vale stralen,
kwijnt weg de zonneschijn.....
Dieper in 't harte dalen
voel ik mijn oude pijn....

Klokken, heel ver in het Westen,
bengelen - o, zoo traag.
Vogelkens, op hunne nesten,
tjilpen in boom en haag.

Zwanen, witdonzige zwanen
steevnen, een levende vloot,
hoog langs de azuren banen
weg - vóor den winternood.

Eendjes, die badend kwaken
op de drassige beek in de wei,
schudden hun vlerken, en slaken
ô een lang, ô een snerpend geschrei.....

Och! Konden ze u volgen, gij zwanen,
zich voegen bij u op uw vlucht,
naar des Zuidens lommrige lanen
in een zuiverder, sterkender lucht.....

Ach! Had mijn verlangen vleugelen,
gij zwanen, die zweeft boven 't slijk,
geen macht zou mijn ziele beteugelen:
zij steeg naar hooger rijk!

Cette âme qui se lamente
En cette plainte dormante,
C'est la nôtre, n'est-ce pas?
Paul Verlaine.

II.

Starrenschijn en manestralen
vullen 't bosch met schemeringen .....
Bladgefluister..... Nachtegalen
hoor ik in het duister zingen.

Door den groenen dom van 't loover,
biggelend uit de hoogste toppen,
zijpelt, regent lichtgetoover,
kil en koud als waterdroppen,

zijpelt op de donkere grassen
als een web van lichte vlekken,
regent, dwars door struikgewassen,
tot de meest verborgen plekken,

scheppend, in het dicht geschemel,
- beuk en berk met floers omhullend, -
schimmen, met verward gewemel
't zwart gewelf der takken vullend:

van hun schedel zwaaien rosse
lange lokken; om hun leden
golven, wiekgewijs, in losse
breede plooien, lange kleeden,

en, met wondere gebaren,
wenken zij elkaar en fluisteren.....
Als geluid van verre snaren
weeft en zweeft door 't stille duister.

III.

Langs het lijze vloeiend water,
door de zinkende mistgordijnen
zweeft, als heimelijk geklater,
in het groenige maneschijnen.

Plompen, door den wind bewogen,
rimpelen, met gebruinde ranken,
in steeds breeder cirkelbogen
't vlak, waar vlokken schuim op blanken.

Starren, die daar boven flonkeren,
- goudgebloemt op blauwe wegen, -
uit den waterschoot, den donkeren,
lonken ze ons, als oogen, tegen.

Dichter wordt de nevel; laag en
lager rafelt, vlokt hij neder.
Dan weer, op een bries gedragen,
deint en deist hij heen en weder.

Daghel vallen manestralen
op den vloed.....: die nevels *leven!*
Geesten zie ik stijgen, dalen,
Niksen zie ik naderzweven.

Ei! Met vale, onvatbre handen
slaan zij waaiende sluiers open,
wier met goud bezoomde randen
zij in 't slapende water doopen.....

Achter hen, als vleuglen, zwieren
lange, vuurdoorgloeide haren.
Hun gebogen hoofden sieren
bleekroze affodillenblâren.

Langzaam, in een eindloos langen -
langen stoet, in 't maneschijnen,
zweven zij, met stille zangen,
door de zinkende mistgordijnen.

Zoo, tot de eerste morgendvonken
weven over het lijze water,
hoort men zoete stemmen ronken,
ronken tusschen het beekgeklater.....

C'est tous les frissons des bois
Parmi l'étreinte des brises,
C'est, vers les ramures grises,
Le choeur des petites voix.
P a u l V e r l a i n e .

IV.

Roze bloeme van mijn gedachte,
in mijn harte stil ontloken,
donzen kelk vol fijne roken,
vol bij dage, voller bij nachte,

bloem met eêlgetinte bladen,
door geen kunstnaar na te malen,
rijp en rood van u te baden,
gulzig, in der Verbeelding stralen,

laat me u aan mijn lippen brengen,
teedre bloem! Laat me in uw harte
tranen, tranen bittrer smarte,
tranen zoeter vreugde plengen!

Kelk van louter vuur, ik druk u
smachtend op mijn mond; buig teder
't ongerepte steeltje neder
in mijn hand, - en zie: *ik pluk u!*

Zie! '*k Heb u geplukt!* Ik staar en
juich u toe, van weelde dronken.
Uit uw harte stralen vonken,
vonken spatten uit uw blâren,

en uw ziel, rein als uw kleuren,
teelt van zonnedauw en regen,
walmt mij van uw lippen tegen,
bloemenzieltje, puur van geuren!....

Neen, niet tanen zult gij, Bloeme!
Leven zult gij, bloeiend leven!
'k Wil u nieuwen wasdom geven,
nieuwen wasdom: eer en roeme.

Licht als blanke waterkruiken,
dobberend tusschen vijverboorden,
op een vloed van weeke woorden
zult gij deinen, rijzen, duiken .....

Zachtjes laat ik u ontglippen .....
Dein en dans nu, onbedolven!
Rhythmisch dragen u de golven,
kussen u met vochte lippen;

dragen u, waar briesjes zuilen,[1)]
traag en kalm, met trage slagen,
rukken u, met koortsig jagen
suizend voort, waar stormen huilen;

sleuren, waar de bedding smal is,
wild u weg, als wilde kinderen;
snorren, gonzen, speelsch als vlinderen
om u rond, waar breeder wal is;

slieren u, met schalk gewiegel
voort langs weide-, heidelanden,
voort,..... - tot waar u teedere handen
vangen van hun gladden spiegel,

zacht u aan de lippen brengen,
stil en zacht, en in uw harte
tranen, tranen bittrer smarte,
tranen zoeter vreugde plengen .....,

1) *Zuilen*, = als in slaap suizen, zacht lispelen.
"t Windje zelf plooide zijn vlerkjes dicht
En *zuilt* in de slapende boomen'.
J. van Beers.

bloem met eêlgetinte bladen,
door geen kunstnaar na te malen,
rijp en rood van u te baden,
gulzig, in der Verbeelding stralen,

donzen kelk vol zoete roken,
vol bij dage, voller bij nachte,
roze bloeme der gedachte,
heimelijk in mijn hart ontloken ....

Que ton vers soit la bonne aventure
Eparse au vent crispé du matin
Qui va fleurant la menthe et le thym.
Paul Verlaine.

Antwerpen, Najaar 1890.
POL DE MONT.

Dramatisch Overzicht.

Salon des Variétés: *De verloren zoon*. Muziekdrama zonder woorden van Michel Carré fils. Muziek van André Wormser.

Er zijn er die beweren dat de dramatische kunst op haar eind loopt. ‘Le théâtre se meurt, le théâtre est mort!’, galmen de geroepen en ongeroepen lijkredenaars. En wie op deze verzekering ongeloovig het hoofd schudt, dien wijzen zij op de voorwaarden onder welke alleen de dramatische kunst bloeien kan, en waartoe in de eerste plaats behoort een krachtig maatschappelijk leven, zich bewegende om één middenpunt.

Zoo was het in den bloeitijd van Griekenland, waar het tooneel de kracht en den invloed had van een staatsinstelling, waar een intelligent volk als met één hart klopte voor de grootsche daden van het voorgeslacht of juichte wanneer een Aristophanes, de dwaasheden en de dwazen zijner dagen onder handen nemende, de lucht deed trillen van zijn geeselslagen. Zoo was het, op een andere wijs, in Frankrijk in de 17de eeuw, toen het maatschappelijk leven zich concentreerde in het hofleven, met Versailles tot décor, en de prinsen en prinsessen, de groote heeren en dames, als acteurs en actrices.

De samenleving en het tooneel waren in die tijdperken eng aan elkander verbonden. Sedert is de samenleving uitén gebrokkeld; er is geen eenheid meer, geen middenpunt; de beschaafde wereld heeft zich gesplitst in een ontelbaar aantal groepjes en coterieën, met verschillende belangen, verschillende idealen.

Het kan niet anders - zeggen de ongeluksprofeten - of het tooneel moet daaronder lijden, moet onder die omstandigheden een wissen ondergang te gemoet gaan. Het schouwspel (le spectacle)

bloeit, maar de dramatische kunst sterft. Wat er na dertig of veertig jaar wellicht nog van over zal wezen, zal enkel zijn blijven bestaan door de macht der gewoonte. Wie in onze dagen nog aan litteraire kunst wil doen, wijde zijn talent aan den roman, niet aan het tooneel.

Zoo spreken velen; en om hun beweging kracht bij te zetten, beroepen zij zich op het gezag van Renan, die gezegd heeft: ‘De vooruitgang der menschheid is in het minst geen aesthetische. De groote kunst zelf zal verdwijnen. De tijd zal komen, waarin de kunst een ding zal zijn van het verleden, een schepping, die eens-voor-al gemaakt is, die men bewonderen en vereeren zal, maar die men niet weer kan maken.’

Men is dus gewaarschuwd. Maar hoe fraai deze heeren ook theoretiseeren en hun stelsel bouwen mogen, - de levende kunst spot met hun dood systeem. Het klinkt voor het minst zonderling, van het einde eener kunst te hooren spreken op een tijdstip waarop de kunst van een Ibsen, ondanks al wat men terecht tegen haar moge inbrengen, duizenden en duizenden in verschillende landen boeit en hen den lang gemeden schouwburg weer doet opzoeken.

In alle landen waar de dramatische kunst iets te beteekenen heeft, zoekt zij nieuwe wegen, nieuwe formules voor nieuwe denkbeelden of tracht zij de oude vormen met nieuw leven te bezielen.

Een welgeslaagde poging om in een ouden, naar wij meenden afgedankten, vorm nieuw leven te gieten, begroeten wij in het ‘drama zonder woorden’, dat een vorig jaar te Parijs groot succes had, en waarmede het Amsterdamsch Salon des Variétés, thans onder het bestuur van de heeren Kreukniet en Poolman, ons deed kennis maken.

Het drama zonder woorden, de pantomime, is van Romeinschen oorsprong. In de oude comedies en tragedies kende men onder den naam van C a n t i c u m een soort van monoloog, welke onder begeleiding van de fluit werd voorgedragen. Allengs werd het reciet en het gezang aan anderen overgelaten en bepaalde zich de tooneelspeler er toe, zijn rol te mimeeren en te acteeren. Daaruit ontstonden de pantomimen, stukken waarin door dans, door levendige lichaamsbewegingen en gebaren een geheel tooneelstuk werd vertoond. Men spreekt van *poëmata* en *carmina saltata* (gedanste gedichten), en bedoelt daarmede - daar de dans bij de ouden meer in een kunstige beweging van bovenlijf en handen, dan in een vlugge beweging van de voeten bestond (men denke aan de Oostersche

danseressen) - gemimeerde gedichten, pantomimen. Men speelde zoo fragmenten uit oude tragedies, brokstukken uit Homerus of Virgilius. Ovidius verhaalt in zijn *Tristia* dat men zijne gedichten (de *Metamorphoses*) mimeerde. Beroemde pantomimen-kunstenaars waren Bathyllos, voor het komische, en zijn tijdgenoot Pylades, voor het ernstige. Keizer Nero zelf trad als pantomime op. Later vindt men te Rome ook vrouwelijke pantomimen.

Dat deze zwijgende tooneelspelers te Rome in eere stonden en een tijdlang door de keizers beschermd werden, kan daarin zijn grond hebben, dat men bij de uitbreiding der Romeinsche heerschappij op het tooneel een taal noodig had, die ook voor de vreemde natiën verstaanbaar was; maar niet onwaarschijnlijk is het ook, dat men deze vertooningen begunstigde omdat men van de gebarentaal niet de politieke toespelingen, de scherpe satirieke zetten duchtte waaraan de gesproken taal in de comedie, naar den smaak der overheid, vaak al te rijk was. Naarmate echter de pantomimen meer in trek kwamen en hunne kunst zich ontwikkelde, vonden ook zij gelegenheid in hun gebarenspel dergelijke toespelingen en hatelijkheden te leggen, en zij gingen daarin zoover, dat keizer Domitianus het noodig achtte hen van het tooneel te verbannen. Doch de van het openbaar tooneel verjaagde kunstenaars vonden gemakkelijk elders gelegenheid, hunne kunsten te vertoonen, en wel bij de rijke particulieren, wier maaltijden niet zelden door hun spel werden opgeluisterd.

Mag men de berichten gelooven, die uit de Oudheid tot ons gekomen zijn, dan werd te Rome de pantomime, die van haar vertolkers niet alleen schoonheid van lichaamsvormen en lenigheid van beweging, maar ook een levendige intelligentie vorderde, niet als een oppervlakkig spel, maar als eene ernstige kunst beoefend; en, al kon er bij gemaskerde spelers, gelijk ook zij waren, uit den aard der zaak van gelaatsuitdrukking geen sprake zijn, een gebarenspel, een ‘spreken met de handen’, dat zóó de aandacht boeide en de geestdrift wekte, moet zeker een merkwaardige hoogte bereikt hebben.

Een pantomime, leerling van den beroemden Pylades, moest - zoo verhaalt men - aan het slot van een voordracht het begrip: *de groote Agamemnon* mimisch uitdrukken. De jonge kunstenaar maakte eenige gebaren om de grootte van Agamemnon aan te duiden, waarop zijn leermeester, die zich onder de toeschouwers bevond,

uitriep: ‘Gij maakt hem lang, maar niet groot.’ Pylades gaf daarop gehoor aan het verzoek om zelf de rol te spelen, en aan het bewuste slot gekomen, waar hij de zedelijke grootte, het overwicht van Agamemnon had te teekenen, nam hij eenvoudig de houding aan van een man in diepe overpeinzing verzonken. Naar zijn oordeel kenschetste niets zoozeer den Vorst der Vorsten als het d e n k e n v o o r a l l e n.

Men verwondert zich niet, dat een vreemd vorst, van de oevers van den Pontus Euxinus naar Rome gekomen, door deze kunst zóó getroffen was, dat hij eenige pantomimen, wier vertooningen hij had bijgewoond, met zich naar zijn land wilde meenemen, opdat zij hem zouden dienen als tolken bij de naburige volken, wier taal hem vreemd was.

In de nieuwere tijden vinden wij de pantomime o.a. in Frankrijk in het begin van de 18de eeuw, toen de privilegiën, aan de Opéra en het Théâtre français verleend, aan de kermistroepen (les théâtres forains) het gebruik van den zang en van het gesproken woord verboden. Men speelde daarom *pièces à la muette* en niemand minder dan Le Sage, de schrijver van *Gil Blas*, vervaardigde voor een van die troepen een klucht, getiteld: *Arlequin, roi de Sérendib*. Maar dergelijke vertooningen deden enkel dienst als *pis-aller*. Eerst op het eind van de eeuw zou Noverre de pantomime een ernstige hervorming doen ondergaan door de schepping van het ballet-pantomime, dat tot op onze dagen is blijven bestaan, en dat wij, in den vorm van arlequinades, ook op onze Nederlandsche schouwburgen hebben zien vertoonen. In het begin van deze eeuw schitterde op ons tooneel de pantomimist Van Well, die als balletmeester een groot aantal arlequinades vervaardigde en als Pierrot onnavolgbaar geweest moet zijn.

Het is met de pantomime gegaan als met zooveel andere hoogere en lagere kunstsoorten. Gelijk het klassieke treurspel van Racine en Corneille, dat men dood en begraven waande, herleefde toen er een geniale tragédienne opstond als Rachel, herleefde omstreeks 1830 de pantomime in den persoon van J e a n G a s p a r d D e b u r a u.

Het was in een klein, onoogelijk schouwburgje, het théâtre des Funambules, bij het licht van enkele vetkaarsen, dat Jules Janin den man ontdekte, die, na als lid van een gezin kermiskunstenaars heel Europa te zijn doorgetrokken, na een leven van ellende en ontbering, door de kracht van zijn talent een afgekeken en versleten

kunstgenre wist te vernieuwen en heel Parijs in bewondering te brengen.

Volgens Janin, die een monographie aan hem wijdde, heeft Deburau den paljas dien men reeds in zooveel verschillende vormen leerde kennen, een herschepping doen ondergaan: de onstuimigheid, de drukte van Pierrot werden koelbloedigheid, gezond verstand. Deburau maakte van Pierrot een philosoof, ontvankelijk voor al de indrukken van het oogenblik, die alles weerkaatst, alles weet uit te drukken, met alles spot; die de dwaasheden van zijn tijd tot in den grond doorziet en haar waarachtig leven weet te geven. Deburau's flegma, zijn sarcasme, zijn onuitputtelijk geduld, zijn geniale domheid, die alles schijnt te gelooven en zich over niets te verbazen, moeten in die rol bewonderenswaard geweest zijn. En met die eigenschappen, welke hij niet dan door veel nadenken en veel studie kan hebben verkregen, was hij volk met dat Parijsche volk, dat daar voor zijn vier sous, in den tijd van enkele uren, al de genietingen der dramatische kunst, van de diepste tragische aandoeningen tot de hoogste vreugde, volop smaakte.

Twintig jaar lang heeft deze man in zijn onveranderlijk costuum: de wijde witte jas met groote knoopen, de wijde witte pantalon, het wit bemeelde gelaat, waarop het eng sluitend zwarte hoofdkapje scherp afstak, de man met de steenroode op elkander gesloten lippen, waarom een sarcastische glimlach speelde, duizenden en honderdduizenden in verrukking gebracht. Na hem zijn nog anderen, zijn zoon Charles Deburau en Pierre Legrand, als Pierrot opgetreden, maar zonder hun voorganger te evenaren.

Eerst een vorig jaar is te Parijs het drama zonder woorden met Pierrot als hoofdfiguur weder te voorschijn getreden. *L'enfant prodigue*, aanvankelijk voor de enkele jaarlijksche voorstelling in beperkten kring van een Cercle, het *Cercle funambulesque*, bestemd, had daar zulk een verbazend succes, dat men besloot de vertooning voort te zetten in het Théâtre des Bouffes-Parisiens, waar het ruim vier maanden lang avond aan avond gespeeld is.

Van waar dit succes, dat zich bij de vertooningen van dit kleine drama in andere landen, en nu laatst in het Amsterdamsch Salon des Variétés, herhaald heeft?

Om het belangwekkende en het spannende van den, inhoud behoefde men dit kleine drama niet te gaan zien. Hoe de jonge

Pierrot zich thuis bij vader en moeder ongelukkig gevoelt, zonder dat hij zelf weet wat hem deert; hoe hij bij het zien van een aardig waschmeisje, Phrynette, als een blad van een boom verandert, haar zijn liefde verklaart, haar voorstelt om met hem te gaan vluchten, en - om de vlucht mogelijk te maken - er toe komt om zijn ouders te bestelen; hoe hij, wanneer zijn geld op is, door Phrynette bedrogen en verlaten wordt, en eindelijk, haveloos en uitgehongerd, naar het ouderhuis terugkeert, waar de moeder, aanstonds alles vergevend, hem aan haar hart drukt, maar de vader onverbiddelijk hem de deur wijst; hoe eindelijk militaire muziek, welke zich in de verte doet hooren, Pierrot tot het besef brengt van hetgeen zijn plicht hem gebiedt, en ten slotte, de vader, getroffen door het besluit van zijn zoon om zijn leven aan het vaderland te wijden, hem zijn zegen schenkt, - dat alles is niet zeer nieuw, en de verbeelding van den heer Michel Carré fils heeft zich voor dit stukje niet buitengewoon behoeven in te spannen.

Wat velen in *De verloren zoon* zal hebben aangetrokken, is zeker voor een deel geweest de bekoorlijkheid van het nieuwe, de smaakvolle, geestige, muzikale muziek van André Wormser, en - men schijnt het in dit opzicht overal goed getroffen te hebben - het treffende spel der vertooners. Bovendien is er iets, dat voor een intelligent publiek de ernstige pantomime overal aantrekkelijk moet maken, dit namelijk: dat zij de aandacht der toeschouwers wakker houdt, hunne intelligentie, hunne phantasie op de proef stelt en scherpt, en zoodoende, eerder dan bij eenige andere tooneelvertooning, dat contact tusschen acteurs en publiek doet ontstaan, dien sympathischen stroom, welke, van het tooneel naar de zaal en van de zaal naar het tooneel, onafgebroken heen- en weerstroomt.

Tot het welslagen van de voorstelling in het Salon des Variétés werkten ook deze verschillende factoren in meerdere of mindere mate mede. De muzikale uitvoering moest, het is waar, door gebrek aan stoffelijke en artistieke middelen het een en ander te wenschen overlaten. Maar de mimische vertolking was zeer goed en in sommige tooneelen voortreffelijk. In het komische gedeelte waren b.v. in de rol van den vader (Poolman) het lezen van de courant, als de man zich verkneukelt in het schuinsch verhaal, dat hij zijn vrouw niet durft te laten lezen; in de rol van Pierrot (Mevr. Rössing) het schrijven van den brief aan Phrynette, kabinetstukjes

In de uitdrukking van hare diepe smart was de moeder (Mevr. de Boer) in den aanvang van het 3e bedrijf aangrijpend, en Mevr. Rössing, die o.a. aan het slot van het 2e bedrijf, wanneer Pierrot het boudoir van Phrynette ledig vindt, groote dramatische kracht ontwikkelde, heeft van de titelrol een creatie gemaakt, welke van de veelzijdigheid van haar talent, van hare intelligentie en van haren goeden smaak luide getuigde.

Maar niet dat alleen is het geweest wat te Amsterdam *De verloren zoon* tot een ‘great attraction’ gemaakt heeft, vooral ook voor dat gedeelte van het beschaafde publiek, dat slechts zelden door Hollandsche tooneelvertooningen tot onverdeelde bewondering wordt gestemd. Het behoeft niet verzwegen te worden: ondanks al de vorderingen welke de tooneelspeelkunst ten onzent in het laatste vierde der 19e eeuw gemaakt moge hebben, is er ééne zaak, welke, voor hen die smaak bezitten en een fijn gevoel voor het welluidende, muzikale van spraak en taal, het onmogelijk maakt, ooit ten volle bevredigd een Hollandsche tooneelvoorstelling te verlaten. Hoe zelden hoort men op ons tooneel een volle, sonore, smijdige, sympathieke stem, zonder spraakgebrek of hinderlijken dialectklank. Hoe wordt niet vaak de beste creatie van Louis Bouwmeester voor een goed deel bedorven door het rauwe en krakende in de stem van dezen kunstenaar; hoe hindert ons dikwijls in de aangrijpendste oogenblikken van Mevrouw Frenkel's spel een nasale klank of een triviale toonval! Wie heeft bij alle waardeering van het talent van Mevrouw Rössing niet herhaaldelijk den wensch geuit, dat de natuur haar met een minder schraal en snerpend geluid mocht hebben bedeeld.

Welnu, het oor, dat zoo vaak beleedigd werd door het onwelluidende en ongedistingeerde, had hier geen ergernis te duchten. Maar nu ook bleek het eerst recht, welk een talent van voorstellen er onder onze tooneelkunstenaars schuilt en hoeveel gaven door die onvoldoende stemvorming, die gebreken van uitspraak, dat onwelluidend timbre verhinderd worden tot haar volle recht te komen of worden overschaduwd. Het was of mevrouw Rössing, nu zij niet meer had te letten op dictie en stemvorming, een losheid, een lenigheid van bewegingen, een heerschappij over de gelaatsspieren had verkregen, welke men vroeger nooit zóó bij haar had waargenomen.

‘En dus zal men onzen tooneelspelers en onzen tooneelbesturen

moeten aanraden voortaan, liever dan aan het gesproken drama, hunne krachten aan de pantomime te wijden, en is er langs dien weg wellicht een herleving van onze dramatische kunst te verwachten?'

Niemand die daaraan denkt. De kunst van den s t o m s p e l e r , - zooals de pantomimist o.a. in de Hollandsche bewerking van Engel's beroemd werk over mimiek genoemd wordt, - is een zeer beperkte kunst. Er is slechts een klein aantal gebaren, waardoor men zekere eenvoudige, bekende voorwerpen kan aanduiden, zekere weinig gecompliceerde gevoelens kan uitdrukken; de intelligentie van den tooneelspeler, zijn geoefendheid in gelaatsmimiek, zijn vlugheid van bewegingen zullen die gebaren nog eenigszins kunnen varieeren en uitbreiden, maar buiten zekere grenzen wordt het gebarenspel te ingewikkeld, te gezocht, en daardoor voor de toeschouwers onduidelijk, onverstaanbaar. En nu kan men zeker de conventioneele gebaren zeer vermenigvuldigen, men kan met het publiek stilzwijgend of uitdrukkelijk overeenkomen, dat zekere bewegingen met de hand min of meer samengestelde voorwerpen, min of meer samengestelde denkbeelden en gevoelens zullen uitdrukken, maar - daargelaten nog dat daarvoor van de zijde der toeschouwers een bepaalde voorbereiding noodzakelijk wordt, - wie voelt niet dat men op die wijze iets als een kunstmatige vingerspraak schept, gelijk ze bij het onderwijs aan doofstommen in gebruik is, maar waaraan alle natuurlijkheid, alle spontaneiteit, alle hoogere artisticiteit zou ontbreken?

Het muziekdrama zonder woorden bepale zich tot de eenvoudigst mogelijke intrige, het huiselijk tafereel, de landelijke idylle, waarin een lach en een traan elkander afwisselen. Ook in dit kleine kader zal een handig auteur, zal een componist van smaak, zullen spelers met gevoel, intelligentie en geest kunnen boeien en treffen, gelijk zij 't in *De verloren zoon* gedaan hebben. Deze hernieuwde kunst is de kracht van mannen van talent en de aandacht van een beschaafd publiek ten volle waard. Doch voor het overige gelde voor de dramatische kunst het omgekeerde van de bekende spreuk, en indien het z w i j g e n voor den tooneelspeler z i l v e r heeten mocht, dan worde voor hem het s p r e k e n g o u d .

Maar dan ook aan dat s p r e k e n alle aandacht gewijd. Laat het over eenige jaren niet langer gezegd kunnen worden, dat men de Hollandsche tooneelkunstenaars op hun voordeeligst ziet, wanneer zij als 'stomspelers' optreden. Laten allen, die zich aan het

tooneel wijden, doordrongen worden van de waarheid, dat spreken een kunst is als een andere, die geleerd moet worden, en die van ons, Hollanders, met onze gebrekkige organen, in ons ruw en ongelijkmatig klimaat, meer inspanning, grooter volharding vergt misschien dan van eenig ander volk.

Het succes van dit drama z o n d e r w o o r d e n zij voor onze tegenwoordige en toekomstige tooneelspelers een opwekking om zich te oefenen in het s p r e k e n!

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Brieven van Multatuli. Eerste periode. Tot 1846. Amsterdam. W. Versluys. 1891.

Een blijde verrassing brengt ons deze bundel.

Wij meenden uit den *Havelaar*, uit de fragmenten van het Dagboek, het eerst door Huet openbaar gemaakt, en uit de belangrijke verzameling brieven van 1859: ‘Het ontstaan van den Max Havelaar’, datgene wat uit Multatuli's leven vóór zijn optreden als schrijver bekend konde zijn, te hebben leeren kennen. Wij verwachtten nog talrijke bundels brieven uit den tijd van Multatuli's verblijf in Europa na 1860. Maar dat er, behalve het bovenbedoelde Dagboek, uit Dekker's vóór-historische periode nog geschriften van eenig belang bewaard zouden kunnen zijn, hadden wij niet durven vermoeden.

En nu komt hier de uitgeefster van Multatuli's Brieven ons verrassen met een uitgebreide verzameling brieven van 28 September tot 23 December 1845, door Dekker in Indië geschreven aan haar die later zijne vrouw zou worden, aan mejonkvrouw Everdine van Wijn bergen.

Vooraf gaan enkele herinneringen uit Dekkers jeugd, zooals de verzamelaarster die, af en toe, wanneer hij haar het een en ander daarvan verhaald had, heeft opgeteekend. Verder eenige gedichten, door Eduard Douwes Dekker tusschen zijn 14e en 18e jaar geschreven, waaronder alleen een vertaling van ‘Le meunier de Sans-Souci’ waarde heeft, en een vrij uitvoerig opstel, getiteld: ‘Losse bladen uit het Dagboek van een oud man’, waarin, al te breedsprakig, Montesquieu's stelling: *Les hommes ne manquent jamais aux circonstances* bestreden wordt, en het geestig geteekend tafereeltje

voorkomt van een oudoom die zijn neefjes en nichtjes de chineesche schimmen moet helpen vertoonen.

Daartusschen vindt men een merkwaardig document: het bewijs van Multatuli's opneming in de Roomsch Catholieke Kerk en dat van het ontvangen van het H. Vormsel (September 1841). Deze overgang tot de Roomsche Kerk, waarover hij zich in de latere brieven nog zal uitlaten, geschiedde hoofdzakelijk op aandringen van het meisje met wie hij kort te voren in Batavia had kennis gemaakt, van wie hij hartstochtelijk veel moet hebben gehouden, maar wier hand hem ten slotte ‘om verschil van karakter’ geweigerd wordt. Ook dit gedeelte van Dekker's leven zal in de brieven, welke den hoofdinhoud van dezen bundel uitmaken, enkele malen ter sprake komen.

Gelijk alles wat op een buitengewoon man betrekking heeft, zijn deze documenten en mededeelingen van waarde; maar wat het boek tot een kostelijke bijdrage voor de kennis van het karakter van Eduard Douwes Dekker maakt, zijn de uitvoerige brieven welke hij gedurende October, November en December 1845 uit Poerwakarta (Krawang) aan zijn aanstaande vrouw schreef.

In October 1843 was de toen drieëntwintig jarige Dekker, op grond dat men aanmerking meende te moeten maken op zijn geldelijk beheer, als controleur van Natal ontslagen en ter beschikking gesteld van den resident der Padangsche bovenlanden. Multatuli verhaalt dat in het 13e hoofdstuk van *Max Havelaar*. Daarna was hij op wachtgeld gesteld; eerst tot Juni, later tot December 1845. In 1845 logeerde Dekker bij den heer Van der Hucht op Parkan Salak, waar deze een theeplanting had, en leerde daar een bloedverwant van zijn gastheer, freule Everdine van Wijnbergen kennen, met wie hij zich den 18^{en} Augustus van dat jaar verloofde. Inmiddels, en in afwachting dat definitief over hem zou worden beschikt, achtte de Gouverneur-Generaal Rochussen het geraden, Dekker voor drie maanden naar Krawang te zenden, waar een oude resident, die aan den drank geraakt was en den boel in 't honderd liet loopen, hulp en toezicht dringend noodig had. Van daar voerde Dekker, geregeld en zeer druk, briefwisseling met zijn meisje.

Het zijn Minnebrieven van de beste soort en tegelijk ‘confessions’, welke, ofschoon niet met het oog op openbaarmaking geschreven, op menige, bladzijde kunnen gelijk gesteld worden met het beste, wat ons op het gebied der gedenkschriften en bekentenissen in de wereldletterkunde geschonken werd.

Eduard Douwes Dekker opent hier voor zijne aanstaande vrouw zijn gansche hart. Hij wil dat zij, alvorens tot den gewichtigen stap over te gaan, hem zal kennen zooals hij is. Zonder terughoudendheid spreekt hij haar over zijne liefde voor Caroline V.; hij verzwijgt haar geen van de zwakheden en fouten van zijn eigen karakter; biecht haar eerlijk op wat hij voelt voor een ongelukkig jong meisje, dat hij zijn hulp heeft toegezegd, en aarzelt niet haar breedvoerig zijn denkbeelden te ontwikkelen over de opvoeding van hunne toekomstige kinderen; - en dit alles doet hij met een vuur, een geest en in een stijl, waaruit de geboren schrijver en de oorspronkelijke denker telkens te herkennen zijn.

Toen Dekker Caroline V. te Batavia leerde kennen, was hij 2de commies bij de Rekenkamer en twintig, eenentwintig jaar oud. ‘Een lamme historie’, noemde hij in 1864, in een brief aan zijn latere tweede vrouw, die geschiedenis met Caroline; maar welk een indruk die eerste liefde bij hem had achtergelaten, blijkt onder meer daaruit, dat hij nog na 23 jaar hare brieven en verdroogde melattie bewaarde. ‘Weg doe ik ze niet’ - schreef hij - ‘want mijn gevoel was heilig.’ Of Caroline iets meer voor hem gevoelde dan de ‘genegenheid’, waarvan pastoor Scholten in een bewaard gebleven briefje aan Dekker gewaagde, valt uit de enkele epistels, welke hier van haar worden medegedeeld, niet op te maken. Een feit is het, dat het engagement den 24en Augustus 1842 verbroken werd en zij den 5en Januari 1843 te Samarang in het huwelijk trad met een kapitein der genie.

Maar de herinnering aan die liefde van zijn twintig jaren zou zoo spoedig niet uit het hart van den jongen man worden gewischt. ‘Ik beminde Caroline V .... onuitsprekelijk’ - schrijft hij drie jaren later aan Everdine van Wijnbergen. - ‘Ik ben krankzinnig geweest toen ik haar verloor, ik ware, geloof ik, krankzinnig van geluk geworden; als zij de mijne geworden was. Nu nog houd ik de nagedachtenis van die liefde in hooge waarde....’

‘Mijne liefde is innig, opregt, zooals ik nooit gevoeld heb,’ had Everdine aan haren aanstaande geschreven. En hij antwoordt daarop:

> ‘O, lieve Everdine, waarom kan ik ook niet met een zoo vol hart liefhebben, waarom moet ik altijd zeggen: “ik had *haar* ook zoo lief!” Waarom zijt gij mijne eerste liefde niet, zooals gij zegt, dat ik de uwe ben. Gij verdient het, dat ik

> u liefheb zooals ik in 1840 beminde, - thans ben ik verstandiger, wijzer, omzigtiger, - hoe zal ik het noemen, maar ik had u zoo gaarne de aandoeningen van dien tijd gegeven, want gij verdient een eerste liefde. Gisteren avond, terwijl ik aan u zat te schrijven, kwam mij de tijd voor den geest, toen ik aan haar schreef. Ik stond op en nam eenige brieven van haar, welke ik naast de uwe legde. Welk een onderscheid Gij zijt hartelijk, vertrouwend en geeft u geheel aan mij over, zij was voorzichtig, gereserveerd en durfde nauwelijks te fluisteren wat gij luid zegt. En toch schrik ik nog als ik haar naam hoor, toch beefde mijne hand toen ik een verdroogde bloem aanraakte, die zij mij vijf en een half jaar geleden gaf....
>
> .... Vreemd zou het ieder ander schijnen, dat ik zoo over een vorige liefde met u spreek, maar u bevreemdt het immers niet, mijn lieve? Gij begrijpt immers wel, dat het juist een bewijs is van mijne liefde voor u en van mijn vertrouwen op uwe liefde tevens, dat ik daarover spreken durf. Onze liefde is immers niet als Don Quichot's helm, dien hij niet dorst te beproeven, omdat hij wist, dat het ding niet tegen den slag zoude bestand zijn?'

In dienzelfden brief van 27/28 October, die niet minder dan 37 bladzijden druks beslaat en tot de belangrijkste van den bundel behoort, komen nog andere gedeelten voor, die ons een verrassenden blik gunnen op hetgeen er toen reeds in Dekker's gemoed omging, en ons in den vierentwintigjarige reeds den man van Lebak doen 'ahnen'.

> 'Ik wenschte, dat wij rijk, schatrijk waren en veel magt bezaten, - maar ik wensch dit niet omdat ons huiselijk geluk daarvan afhankelijk is, - ik wensch dit om andere redenen die naar buiten werken. Ik zoude geld en magt willen hebben om te helpen waar mijn gevoel mij dringt, om te ondersteunen en te redden waar smart is; - voor mijzelven vraag ik niets dan een brave, godsdienstige, liefhebbende vrouw en dat heb ik in u gevonden, daar dank ik God voor!
> Ik geloof opregt, dat het jammer is, dat ik niet hoog in de wereld sta. Ik zoude kunnen klimmen, ja - maar de tijd, dien wij beleven is te kort na 1790-1812. Er zullen nog jaren verloopen eer het onderste weder boven komt. Ik had

> tachtig jaar vroeger of zooveel later willen geboren zijn. En toch 2½ jaar geleden had ik plannen, gewelddadige, misschien onuitvoerbare plannen waarvan het hoofd mij duizelt. Thans heeft zich alles opgelost in de begeerte om stil, gelukkig te wezen. Ik geloof dat ik het verstandigste gekozen heb.'

Everdine had zijn goedhartigheid geroemd. Maar hij zal haar uitleggen, hoeveel wat zij goedhartigheid noemt op rekening van ijdelheid, eerzucht, eigenliefde moet worden gesteld. 'Ik heb aanleg een edel mensch te zijn - maar het zal lang duren eer ik een goed mensch ben. Ik heb kracht tot zelfopoffering, maar niet altijd, zelfs zelden tot eenvoudige plichtsbetrachting. - Ik ben dikwijls geprezen, maar verdiende het zelden; meestal was verregaande eerzucht de bron waaruit dingen voorkwamen die men schoon vond...'

Om dit duidelijk te maken, zal hij haar een kleine gebeurtenis uit zijn jeugd verhalen. En nu krijgen wij het volgende verhaal, in al zijn eenvoud een meesterstukje, vol fijne trekjes, iets als een hoofdstuk uit *Woutertje Pieterse*, maar in zijn soberheid, in zijn onopzettelijke artisticiteit misschien nog treffender dan eenige bladzijde uit de geheele Wouter-geschiedenis.

> 'Ik wandelde op een Zaturdag met mijn broeder Willem, die helaas niet meer leeft - hij was een allerliefste jongen en drie jaren jonger dan ik - op de Hoogesluis te Amsterdam. Ik herinner mij zeer goed, dat het juist Zaterdag was, omdat er veel Joden op de been waren. Voor ons uit liepen twee joden-kindertjes, een jongetje en een meisje. Het waaide hard en het meisje, dat het toezigt over haar brôertje scheen te hebben, vermaande hem zijn mutsje goed vast te houden. Ik onthoud nog al goed kleinigheden, het was een fluweel baretje van schotse ruiten om den rand. Het mutsje waaide af en rolde over - de steenen tot de wind het naar den kant....
> Herinnert ge u die laagte naast de hooge sluis, daar waar een soort van tuintje is, bijna au niveau van het water? Daar waaide het mutsje in.
> De jongen, die vergeefs het ding tot bij de leuning was nageloopen, huilde en het meisje scheen bang te wezen voor berisping als zij te huis kwam, het arme kind wrong de handen en zag zoo bedroefd naar beneden.
> Men vraagde een man, die in een schuitje de brug doorvoer, het aan te reiken. Hij wilde niet. Wie houdt zich ook op om

het mutsje van een jodenkind, - wie let er op het geschrei van een jodenmeisje!
Ja men lette er op om eene reden te hebben tot stilstaan bij den weg. Gij weet hoe men in Europeesche steden om alle kleinigheid zamenschoolt, hoe ieder vraagt: “wat is het?” en niemand vraagt: “kan ik helpen?”
Toen de laatstaangekomenen eenige oogenblikken later vraagden: “wat is er?” was het antwoord: “Daar is een jongeheer naar beneden geklommen om het mutsje van dat kind terug te halen.” Die jongeheer was ik natuurlijk.
Men hielp mij met een touw naar boven, want ik kon niet tegen den gladden regten muur op. Ik scheurde mijne kleederen en schaafde mij de handen, maar niet genoeg naar mijn zin. Ik heb in mijn leven weinig genot gehad dat boven de aandoening ging die ik gevoelde toen ik weder boven stond. Ik wilde mijn portret wel hebben van dat oogenblik. Twintig of dertig menschen, allen lieden van geringeren stand en meest joden, juichten mij toe. Een oud man, dezelfde die het touw had gegeven, gaf mij de hand en zeide: “Jongeheer, het zal u goed gaan!” Mijn lieve Willem riep als of hij grootsch was: “dat is mijn broêr, Eduard!” en ik....
O, de vervloekte ijdelheid! ik gloeide van genot. Ja, ik was wel blijde om de vreugde van het kind, dat voor knorren der ouders gevrijwaard was, maar dat was het niet, - als ik daarom alleen verheugd ware geweest, zoude het voor mijne goedhartigheid pleiten, neen “ik had mijn loon weg.” Alles zag op mij, alles noemde mij, alles prees mij! Die menschen zouden mij op dat oogenblik gehoorzaamd hebben, als ik - kleine jongen - hen iets gelast had. Ik nam de voorspelling van den ouden man aan als iets natuurlijks en ik liep dien dag op stelten des hoogmoeds voort, ieder aanziende alsof ik vragen wilde: “groet gij mij niet, mij....”
Heb mij lief, Everdine, als gij kunt.... maar acht mij niet te veel. Stel het vuurwerk dat schittert, niet boven het lampje, dat licht geeft.’

Zij moet het weten, dat hij vaak scherp en bitter, zwak en inconsequent is; dat hij zichzelven niet zelden betrapt op afgunst jegens hen wien het wèlgaat; dat hij meer wil zijn dan een ander, en reeds

als kind een hooghartigheid ten toon spreidde, - soms in den vorm van nederigheid met een air protecteur - en een zucht tot onafhankelijkheid die tot het bespottelijke ging. Ja erger: zijn driften en hartstochten - zoo bekent hij - zijn wild en onbeteugeld. Hij heeft veel gevoel voor recht, maar soms veel neiging tot onrecht. Dat kampt gedurig in zijn binnenste, en Everdine zou schrikken als zij al zijn gedachten wist! ‘Als gij mij geheel en al kende,’ - schrijft hij in dienzelfden brief van 27 October - ‘als gij al-wetend waart en elke gedachte, die in mij omging, had kunnen lezen, zoudt gij mij niet liefhebben! Ik ben misschien beter dan sommigen, maar zeker slechter dan anderen. Nog eens, mijne innig geliefde Everdine, denk niet te goed over mij!’

Ook verbergt hij haar niet de amouretten en ‘flirtations’, die hij met andere meisjes gehad heeft en nog heeft. Wanneer hij Everdine verhaalt, dat hij in den overigens weinig aantrekkelijken kring te Poerwakarta een mooi jong meisje heeft aangetroffen, voegt hij er terstond bij: ‘Ik zal waarschijnlijk niet kunnen laten dat meisje mijn hof te maken’ - en uit de verdere brieven blijkt dat hij dat inderdaad ook niet gelaten heeft. Maar met groote openhartigheid biecht hij de verschillende phasen van zijn hofmakerij op. Al zal Everdine hem waarschijnlijk gaarne wat minder meisjesgek gewenscht hebben, wij hebben aan Dekker's ‘ridderlijkheid’ (‘O, die ridderlijkheid die zoo schoon wezen zoude als ik hertog of prins was in de middeleeuwen, maar die zoo misplaatst is in onzen tijd, en zoo slecht staat bij een burgerafkomst en geringe middelen’) het kostelijk gesprek te danken, dat Rousseau of Diderot zou hebben kunnen schrijven, en dat men kan genieten op de bladzijden 139 en volgende van dezen bundel.

Op het laatst - wel wat heel laat! - begint hij zich af te vragen, of hij het toch niet wat bont gemaakt heeft met die ‘ridderlijkheden’ tegenover een ander meisje en met de gedetailleerde beschrijving van al wat er tusschen hem en haar is voorgevallen.

> ‘Indien ik u te veel op de proef gesteld heb, vraag ik daarvoor vergeving. Ik heb menigmaal onder het schrijven over dat meisje gedacht: zoude Everdine ook verdrietig worden? Ik wachtte uw antwoord eigenlijk een weinig angstig af, en geheel ongegrond was mijne vrees niet, want gij waarschuwt mij mijne neiging niet meer voedsel te geven. Zij is nu weg, maar al ware dat zoo niet, lieve Everdine, gij doet wel met

> op mijn hart te vertrouwen.... O, het is engelachtig lief van u, ik neem mij vast voor om dergelijke ontmoetingen voor den vervolge te mijden. Gij hebt er ter dege slag van mij door uwe zachtheid eene verkeerdheid onder het oog te brengen. Zoo iets zal niet meer gebeuren, het moet u gehinderd hebben, en dat is toch zoo jammer, daar zijt gij te goed voor, ik heb er spijt van.'

Ja zeker, daar was zij te goed voor! Wij kennen den inhoud niet van de brieven, die Everdine aan Dekker in antwoord op zijne confessions schreef, doch in welken geest die antwoorden geschreven waren, hoe zacht, hoe geduldig, hoe verstandig zij alles opnam ('Gij zijt zoo vrouwelijk, zoo vertrouwend en overgegeven' schrijft hij haar), kunnen wij opmaken èn uit uitingen als de bovenstaande, èn uit enkele aanhalingen welke in Dekker's brieven voorkomen. Wanneer hij haar weder eens over zijn eerste liefde geschreven heeft, dan antwoordt zij: 'Ik ben bezorgd dat gij gelukkiger hadt kunnen zijn; geloof nooit dat hier eenig jaloersch gevoel bijkomt, - ik zoude haar (C.V.) gaarne willen ontmoeten, en ik zoude haar lief kunnen hebben omdat gij haar zoo bemind hebt.'

Men begrijpt het, dat een vierentwintigjarige bij deze en dergelijke bewijzen van zich-zelf-vergetende liefde uitroept: 'Ik zoude het doode schrift willen kussen, waarin gij uw levendig hart uitstort', en dat hij, die zich zijn vele zwakheden zoozeer bewust was, uit den grond van zijn hart kon zeggen: 'Tusschen beide zoude ik bijna wenschen dat gij minder rein waart, opdat de rekening meer effen zoude zijn', en elders: 'Ik wenschte dat gij meer fouten hadt, om ze te vergeven. Is dit ook misschien eigenbelang ten einde daardoor een soort van regt te erlangen op uwe inschikkelijkheid voor mijne gebreken?'

Maar toch hij heeft de overtuiging, dat hij, met al zijn fouten, in haar de vrouw heeft gevonden die voor hem past: 'Uwe zachtheid zal mijne hevigheid temperen en niemand dan gij kan dit doen, omdat ik alleen voor liefde toegankelijk en voor gezag al te onbuigzaam ben. Gij zijt juist zoo als mijn meisje, mijne vrouw wezen moet.'

Welk een geluk stelt hij zich dan ook van de toekomst voor, en hoe weet hij, om dat vooruitzicht te teekenen, weer den rechten toon te vinden!

Ik zou aan het uitschrijven kunnen blijven, wanneer ik al het

frissche, jonge, teedere, dat mij in deze brieven trof, wilde aanhalen; maar van dit eenvoudig bekoorlijk stukje wil ik den lezer toch nog doen genieten, voor hij den geheelen bundel ter hand neemt.

> ‘Ik wil u een kleine vertelling doen, die in zooverre van andere vertellingen verschilt, dat ik niet begin met: “er was eens”, maar “er zal eens wezen”. Luister goed, mijn lieve, het gaat u direct aan. Er zullen eens in zeker jaar op zekeren dag twee menschen hun trouwdag vieren. Beiden zullen vroeg opstaan, want zij zullen denken, dat die dag te schoon is om te verslapen. Zij zullen God danken, die hen voor elkander in het leven liet en zij zullen een huisselijk feest vieren. Omtrent zoo iets heeft de verhaler zijne eigene ideën en hij verzoekt lezers en hoorders hem toe te staan dat hij de feestviering naar zijn fantaisie inrigt. Er zal niet gedanst worden of gespeeld, er zal tournooi wezen noch carousselrijden en er behoeft niet eens hoerah geroepen te worden. Als die menschen een tuin hebben waar men 's middags lief zitten kan of anders in een binnenkamertje, zult gij hen zien zitten, digt bijeen. De man heeft een klein pakje en de vrouw die thee schenkt vraagt:
> “Wat heb je daar, Eduard?”
> “Papieren, lieve. Wilt ge, dat ik ze u voorlees?”
> “O ja, als het iets belangrijks voor mij is.”
> “Dat juist niet, het is niets nieuws voor u.”
> (Dan wordt de vrouw nieuwsgierig en dwingt hem vriendelijk om toch te zeggen wat het is). Eindelijk geeft hij toe en begint te lezen:
> “Parakan Salak, 29 Sept. 1845. Dank, hartelijk dank, beste lieve Eduard, dat gij mij zoo spoedig....”
> (Dan laat de vrouw een kopje vallen en springt naar hem toe).
> “Lieve Hemel, dat is een brief van mij.... dat is mijn schrift....”
> “Juist, lieve Everdine, het zijn alle uwe brieven. Ik heb ze den dag na ons huwelijk in een pakje gesloten en ze na dien tijd niet weder willen lezen, om ze heden voor het eerst terug te zien. Hebt gij mijne brieven ook nog, lieve beste vrouw?”
> (In een wip is ze weg en haalt ze). Dan worden de oogen-

> blikken herdacht, toen men trouw beloofde, de brieven worden voorgelezen en de vriendelijke glimlach en de handdruk en de kussen mogen het getuigen, dat zij zich niet bedrogen hebben in 1845. O, dat zal een zalig oogenblik wezen!
> Dan worden de brieven zorgvuldig weggesloten tot een volgend jaar, en elk jaar zullen zij opnieuw zeggen: neen, neen wij hebben ons niet bedrogen, wij hebben woord gehouden!'

Er is iets diep tragisch en ontzaglijk roerends in, wanneer men, dit alles lezende, bedenkt hoe l a t e r ....; maar t o e n lachte de de toekomst hun tegen; zij hadden elkander lief, - wat zou hen kunnen deren?

En zoo wordt de achtergrond van het leven van den man d i e v e e l g e l e d e n h e e f t heerlijk verlicht door den rozigen glans van zijne jonge liefde.

Bibliographie.

Onder zeil, door C. van Nievelt. Leiden, S.C. van Doesburgh. 1891.

De kunst van psychische ontleding, waarin onze hedendaagsche romanschrijvers het zoo ver gebracht hebben, heeft aan de eigenlijke kunst van vertellen een gevoeligen knak gegeven. Het is dus zaak, de heeren vertellers in eere te houden, vooral wanneer zij, gelijk de heer Van Nievelt, ons weten te verhalen van dingen, die zij zelf bijgewoond hebben, maar geen onzer meer bijwonen zal. Een mensch, die met een zeilend passagierschip de reis naar de Oost gemaakt heeft, begint tot de zeldzaamheden te behooren, en de tooneelen en aandoeningen, welke op zulk een zeilschip vielen waar te nemen, ‘zijn’ - gelijk de schr. opmerkt - ‘alreeds teruggedeinsd tot in het achterland der romantiek; slechts enkele korte jaren nog, en zij behooren tot de overlevering, aan welke weinigen gelooven en die niemand meer recht verstaat.’ De liefde nu, waarmede Van Nievelt die ‘tooneelen en aandoeningen’ herdenkt, de goede luim, waarmede hij weet te verhalen van ‘dat wonderlijke leven op een dobberend stuk hout, waarmee de winden en de golven handelden naar hunne breidellooze willekeur’, verdienen volle waardeering. Over de verschillende exemplaren van het menschenras, daar in die enge houten ruimte gedurende honderd dagen bijeenvergaderd, over windstilte en storm, over den traditioneelen doop onder de linie en over de haaienvangst, over kapitein Tobbe's rederijkheid en stuurman Klopper's avonturenschat; over de parten welke aan boord van een zeilschip het monsterverbond: Amor en Verveling een argeloos jonkman kan spelen, onderhoudt Van Nievelt ons op de hem eigene d.w.z. boeiende wijze. Mocht iemand bij sommige verhalen, als ‘Man en aap’ - onzen lezers onder den titel ‘Een zeestuk’ bekend -, geneigd zijn met mevrouw Lebean uit te roepen: ‘Wel, wel! Men zou haast niet gelooven dat zoo iets tegenwoordig nog gebeuren kon!’, dan past daarop het antwoord dat stuurman Klopper haar gaf: ‘Ja, mevrouwtje t e g e n w o o r d i g , dat mag uwes wel zeggen. Maar 't is ook al heel lang geleden - zóó lang, dat ik bij mijn eigen wel eens vraag: Kerel, zou 't nou waarachtig gebeurd zijn? - of heb je 't altemet maar gedroomd?...’

Maar - gebeurd of gedroomd, of beiden, vermakelijk zijn deze vertellingen in hooge mate.

Rudolf van Meerkerke door J.I. de Rochemont. Derde deel. Als onderofficier bij het Oost-Indische Leger. 's-Gravenhage, Cremer & Co. 1891.

De eerste twee deelen van dit

werk, waarin Kolonel de Rochemont Rudolf van Meerkerke's herinneringen uit zijn kinderjaren (Amersfoort) en die van zijn dienstneming bij het Indisch leger (verblijf bij het Kol. Werfdepôt te Harderwijk) te boek stelde, hebben, naar het schijnt, door hun eenvoudigen verhaaltrant bijval gevonden.

Het derde deel zou ons Van Meerkerke leeren kennen als officier in N.-I., doch de schrijver gaat zoo bedaard zijn gang en heeft zooveel te vertellen, dat hij ons in dit deel niet verder brengt dan tot den dag, waarop de bevordering van zijn held tot officier in de Java-Courant staat.

Soberheid en eenvoud kunnen voortreffelijke eigenschappen zijn in een schrijver van gedenkschriften; maar de soberheid moet niet in schraalheid, de eenvoud niet in onbeduidendheid ontaarden, gelijk, naar ons gevoelen, hier maar al te vaak het geval is. Het is of de schr. doodsbang is, al te spoedig aan het eind van zijn gedenkschriften te zijn. Hij heeft dan ook tijd voor alles: niet alleen voor een vrij uitvoerige schets van de stichting van Batavia, waarbij hij voor Pieter van Raeij de eer vindiceert van in die stichting grooter aandeel gehad te hebben dan iemand anders, maar ook voor een 23 bladzijden lange uitwijding over .... Rossini.

Had de schr. er toe kunnen besluiten al het bijwerk op te offeren en alleen het werkelijk belangrijke te behouden, - waartoe wij vooral rekenen het hoofdstuk ‘In het gebergte’ en het bezoek aan de kampong met de beschrijving der voorbereiding van een javaansch huwelijk - dan zou zijn boek veel gewonnen hebben. Weniger wäre mehr.

Spreken en zingen, in verband gebracht met de Nederlandsche taal, door A.M. Eldar. Tweede druk. Tiel, D. Mijs. 1891.

Op eene andere plaats in dit tijdschrift werd nog eens op de noodzakelijkheid gewezen, dat, vooral in ons land, bijzondere zorg worde gewijd aan het s p r e k e n . Wie daarvan overtuigd is, en zich op het goed spreken wil toeleggen, vindt een voortreffelijk raadsman in den schrijver van dit boekje, die zijne op de ervaring van hemzelven en van anderen gebouwde raadgevingen duidelijk en eenvoudig formuleert en met een keur van voorbeelden toelicht. De eerste druk vond dan ook spoedig zijn weg; deze tweede is een ‘veelvermeerderde’. Nieuw is daarin o.a. wat de schr. zegt over de opvoeding der stem, over het stotteren en over ziekten en hygiene der stem; de voorbeelden zijn uitgebreid, - zelfs werd als oefening voor de uitspraak van de *l* een vers van Gorter: ‘Zachtlichte lentenen’ gekozen -; en de zeer nuttige wenken over het verschil in uitspraak tusschen verschillende Hoogduitsche en Nederduitsche klinkers en medeklinkers zijn met enkele vermeerderd.

‘Over 't algemeen wordt er veel te weinig waarde gehecht aan een klankvolle stem en een goede uitspraak’ - zegt de schr. terecht. ‘Ouders die voor de lichamelijke en geestelijke opvoeding hunner kinderen *alles* over hebben, merken dikwijls niet hunne spraakgebreken op, die elk beschaafd mensch als ontsierend moest beschouwen ... Als redenaars aan de keel lijden, is bijna altijd slecht spreken de oorzaak.... De opvoeding der stem moet reeds bij de eerste pogingen tot spreken een aanvang nemen.’

Wie ooren heeft om te hooren, hoore!

De zeven tegen Thebe, treurspel van Aeschylos, vertaald in de versmaat van het oorspronkelijke.

Inleiding.

Het stuk van Aeschylos, waarvan hier de vertaling aan de lezers van *De Gids* wordt aangeboden, werd voor het eerst, te Athene, opgevoerd in het eerste jaar der 78ste Olympiade, met andere woorden, in het jaar 467 voor het begin onzer jaartelling. De dichter was toen reeds 58 jaar en had een zeer hoogen graad van volkomenheid in zijne kunst bereikt; hij was inderdaad de schepper van het treurspel geworden. Bij het begin zijner loopbaan waren de dramatische vertooningen nog uiterst eenvoudig, en bestonden hoofdzakelijk uit koorzangen, afgewisseld door het optreden van een enkelen tooneelspeler, die zoowel het doen van het een of ander verhaal als het voeren van gesprekken met het koor of den koorleider op zich moest nemen. Op gelijke wijze waren ook de eerste stukken van Aeschylos ingericht, doch van deze is er geen enkel tot ons gekomen. In de volgende was weldra een tweede tooneelspeler noodig en de beide spelers traden dan gewoonlijk in meer dan ééne rol op; uit dit tijdperk van Aeschylos' kunst zijn ons ‘De Perzen’ en ‘De Smeekelingen’ bewaard gebleven. Doch na eenigen tijd werd ook een derde tooneelspeler vereischt, die aanvankelijk alleen in kleinere rollen, of bijrollen, moest optreden; zoo is het in den ‘Prometheus’ en ‘De zeven tegen Thebe’, welke stukken den overgang maken tot het derde en laatste tijdperk, waaruit de prachtige ‘Orestie’ tot ons is gekomen, welke in het

jaar 458 v. C., drie jaren voor Aeschylos' dood, te Athene werd opgevoerd en den eersten prijs verwierf. De Orestie bestaat uit een aaneenschakeling van drie innig samenhangende stukken, die achtereenvolgens den moord, op Agamemnon door zijne echtgenoote Klytaemnestra gepleegd, de bestraffing der moordenares door hàar en Agamemnons zoon Orestes, en de delging van de schuld des moordenaars behandelen. Aan dit drietal sloot zich een stuk van anderen aard, een Satyrspel, aan; de trilogie werd er eene tetralogie door.

Al de stukken van Aeschylos, die ons zijn overgebleven, maakten een deel uit van zulk een viertal; de gewoonte om zulk een viertal te gelijk ten tooneele te brengen, heeft zeker niet weinig bijgedragen om het aantal spelers te doen toenemen. Van de vier tooneelwerken, die de lotgevallen van Oedipus' geslacht tot onderwerp hadden, is ons alleen het laatste der drie treurspelen, ‘De zeven tegen Thebe’, bewaard gebleven. Doch dit behoeft gelukkig noch aan het begrijpen van het stuk, noch aan den indruk, dien het maakt, afbreuk te doen. Aeschylos ontleende zijne stoffen aan de oude Grieksche mythen, die in der zangers mond leefden en aan ieder uit den volke bekend waren, en die zelfs heden ten dage aan niemand, die wat gelezen heeft, vreemd zijn; de handeling is eenvoudig, zonder verwikkelingen, zoodat voor het volgen van een stuk de kennis van een voorafgaand niet noodig is, als men slechts met de mythe zelve niet onbekend is. Daarom behoeven, als inleiding tot deze vertaling, slechts weinige mededeelingen vooraf te gaan, om ook den lezer, die van de kennis der oudheid geen studie maakt, in staat te stellen het geheele stuk door te lezen, zonder telkens door het raadplegen van eenigszins uitvoerige aanteekeningen aan den voet der bladzijden afgeleid en opgehouden te worden; slechts hier en daar zal eene enkele uitdrukking, en dan zeer kort, opheldering vereischen. Wie in de oude letteren thuis is, kan deze voorafgaande toelichtingen overslaan, doch gelieve kennis te nemen van het naschrift, dat voor hen bestemd is, die de vertaling met den Griekschen tekst wenschen te vergelijken.

Het stuk speelt, zooals men denken kan, in Thebe, de hoofdstad van Boeötië, volgens de overlevering door Kadmos gesticht, later door een muur met zeven poorten omgeven. Op een hoogen heuvel,

noordwestelijk, was de burg, of Kadmēa, gebouwd. Twee kleine rivieren, Ismenos en Dirka, stroomden door de stad, de laatstgenoemde vooral beroemd om haar kristalhelder water. Onder de bewoners van Thebe werden zij de edelsten gerekend, die van de drakentand-mannen afstamden. Kadmos had namelijk, op bevel van Pallas Athena, de tanden van een door hem gedooden draak gezaaid; terstond waren gewapende mannen uit den grond opgekomen, die elkander woedend bekampten; slechts vijf hunner waren door den wil van den krijgsgod Ares gespaard gebleven; zij waren de stamvaders van den Thebaanschen adel geworden. Nog om een andere reden was Thebe tot dankbaarheid aan Ares gehouden, want Kadmos had Harmonia, de dochter van Ares en Aphrodite (ook met den naam van Kypris aangeduid), als echtgenoote erlangd. Geen wonder dus, dat Ares en Aphrodite als stamgoden des lands vereerd werden.

Van de mythische geschiedenis van Thebe en zijn koningsgeslacht moge verder nog het volgende voor den geest staan. Koning Laïos, achterkleinzoon van Kadmos, was door het Pythisch orakel, Apollo's godspraak, tot driemalen toe gewaarschuwd, dat, zoo hem een zoon geboren werd, deze hem dooden zou, en dat daarna tal van rampen zijn geslacht zouden bezoeken. Toen hij, niettegenstaande deze waarschuwing, een zoon verwekte, gaf hij dezen aan het verderf prijs; de zoon, Oedipus, bleef echter gespaard, en werd, van zijne afkomst onbewust, door den koning van Korinthe opgevoed. Hem meldde het orakel, dat hij zijn vader dooden en zijne moeder huwen zou; hij ging daarom, ver van Korinthe en zijne gewaande ouders, in den vreemde rondzwerven. Op zijne reizen versloeg hij in een twist zijn hem onbekenden vader Laïos, bevrijdde de stad Thebe van de menschenmoordende Sfinx en werd hiervoor met de hand der koninginne weduwe beloond. Zoo huwde hij zijne moeder; uit dit huwelijk sproten twee zoons en twee dochters. Geruimen tijd heerschte hij voorspoedig in Thebe als koning; doch toen eindelijk de stad door tal van rampen bezocht werd, vernam hij door de godspraak, dat al deze onheilen de bestraffing waren voor het ongewroken blijven van den moord, op koning Laïos gepleegd, en uit nauwgezet onderzoek bleek het hem, wiens zoon hij was, en wat hij gedaan had. In wanhoop doorpriemde hij zich de oogen, vervloekte zijn geslacht, waaraan hij onheil spelde, en ging in ballingschap. Hij werd opgevolgd door zijne twee zonen, Polynikes en Eteokles,

wier namen men met ‘Twistrijk’ en ‘In waarheid beroemd’ zou kunnen vertalen. Zij zouden, met het jaar afwisselend, over Thebe heerschen. Polynikes, de oudste, voerde het eerst de heerschappij, doch werd door zijn broeder verdreven en uit den staat verbannen. Hij begaf zich naar Argos en trok, met Argivische vorsten verbonden, naar Thebe op, om zijn broeder te verjagen. Adrastos, koning van Argos, was aanvoerder van den tocht; onder de vorsten blonk de wijze Amphiaraos, zoon van Oekles, uit, die als ziener de toekomst voorspellen kon en, door de omstandigheden gedwongen, niet uit eigen keuze, den tocht medemaakte.

Wat hier is medegedeeld, werd ongetwijfeld in de eerste twee stukken der tetralogie voor oogen gesteld; reeds de titels: ‘Laïos’ en ‘Oedipus’ kunnen dit doen zien. Het satyrstuk droeg den naam van ‘Sfinx.’

Bij den aanvang van dit stuk, het derde treurspel der reeks, heeft het beleg van Kadmos' stad reeds geruimen tijd geduurd en was er door de verbondenen tot eene algemeene bestorming besloten. Bij elk der zeven poorten was een der vorsten met den aanval belast. Naar deze zeven aanvallers is het stuk ‘De zeven tegen Thebe’ benoemd. Men mag twijfelen, of de naam van Aeschylos zelf afkomstig is, want deze spreekt nergens in dit stuk van ‘Thebe,’ steeds van ‘de stad’ of van ‘Kadmos' stad’, en bovendien is de aanvoerder, Adrastos, onder het zevental niet begrepen; doch zeker is het stuk zeer vroeg bij dezen naam bekend geweest, het wordt reeds door Aristophanes er mee aangeduid.

Dat nevens het koor slechts twee tooneelspelers in de hoofdrollen behoefden op te treden, valt in het oog: de eerste tooneelspeler vervulde achtereenvolgens de rollen van Eteokles en van Antigone, de tweede die van den Bode en van den Heraut; in de kleine rol van Ismene kon door iemand voorzien worden, die geen eigenlijk tooneelspeler was, maar voor deze gelegenheid behoorlijk geoefend werd.

Van de vertaling wil ik slechts dit weinige zeggen. Ik heb getracht haar zoo nauwkeurig mogelijk te doen zijn, niet alleen wat den zin, maar ook wat den vorm betreft. Het is namelijk mijne overtuiging, dat bij groote dichters vorm en inhoud ten innigste samenhangen, en dat daarom, bij het overbrengen hunner werken in een andere taal, ook de oorspronkelijke vorm, zooveel het taaleigen toelaat, behouden meet blijven. Veroorlooft men zich meer-

dere vrijheid, dan loopt men gevaar, dat de indruk, dien het oorspronkelijke maakt, in de vertaling te loor gaat of ten minste aanmerkelijk gewijzigd wordt. Ik heb daarom voor den dialoog de zesvoetige jambische versmaat behouden, doch er geen alexandrijnen van gemaakt, want zoowel vijfvoetige jamben als alexandrijnen maken een geheel anderen indruk dan de zesvoetige jamben (trimeters) van het oorspronkelijke, die, naar ik mij verbeeld, ook in het Nederlandsch goed klinken en volstrekt niet aan eentonigheid lijden.

Ook voor de koren heb ik mij zooveel mogelijk aan de oorspronkelijke maat gehouden. Ik heb mij beijverd noch door vreemde woordvoeging noch door het leggen van een verkeerden klemtoon aan de taal geweld te plegen, en mijne taak recht ernstig opgevat. Ik meen daarom den lezer, die mijne verzen hard op leest, - en alleen de zoodanigen kunnen over verzen oordeelen - te mogen verzoeken, dit bij het lezen ook te doen en aan iedere lettergreep haar recht te geven, geen slepende klanken, als zij den klemtoon niet hebben, al te vluchtig, al te kort uit te spreken, waardoor b.v. een trippelmaat kan ontstaan, die niet bedoeld is. Wanneer men dit in acht neemt, zal men, hoop ik, bevinden, dat ook de maten der koorzangen niet tegen den geest onzer taal strijden. Waar het mij wenschelijk voorkwam, heb ik het juist lezen gemakkelijk gemaakt en de meer samengestelde versmaten door eene kleine afscheiding, eene iets grootere tusschenruimte, in het oog doen vallen; met name is dit meestal bij de Dochmiën geschied, eene in dit stuk vaak gebezigde versmaat, die uit eene jambe, eene trochee en eene lange sylbe bestaat (ə - - ə -) en door de Grieken, wegens de snelle opeenvolging van zwaar wegende lettergrepen, bijzonder geschikt werd gerekend om heftige aandoeningen, vooral angst en schrik, uit te drukken. De groote verscheidenheid, die deze versmaat in het Grieksch aanbiedt, is in het Nederlandsch niet terug te geven; de aangewezen grondvorm is eigenlijk de eenig bruikbare.

Nog een enkel woord over de spelling en uitspraak der eigennamen. Ik volg in de hoofdzaak de oude, gewone, Latijnsche schrijfwijze, die eerder tot eene juiste uitspraak aanleiding zal geven dan het vervangen der Grieksche letterteekens door de Nederlandsche, en schrijf dus Oedipus, en niet Oidipoes, dat nauwelijks uit de pen wil; men spreke ondertusschen *oe* of *oe* niet op

de Nederlandsche wijze, doch min of meer als en uit, en geve aan de *u* den klank van oe of de Hoogduitsche u. Zoo schrijf ik Aeschylos, niet Aischulos, waarbij men de *y* als de Nederlandsche u (of wil men, als i) moge uitspreken; den uitgang *os* heb ik behouden en niet door den Latijnschen uitgang us vervangen, wijl de Nederlandsche uitspraak hiervan zeker verkeerd is; *ae* of *ae* moge als e of è of ăĭ klinken. Ik schrijf Polynikes, en niet Polyneikes, wijl de Grieksche letterteekens ei zeker meer als e of i, dan als ei werden uitgesproken; de *k* door de Latijnsche e te vervangen kwam mij minder wenschelijk voor. Dat ik Ismene, niet Ismeenee, Antigone, niet Antigonee, schrijf, zal niemand verwonderen; trouwens de hier door e aangeduide klank geleek zeker meer op de Fransche ê, dan op onze ee. Het komt mij ook niet geraden voor, Apollo te vervangen door Apolloon, want zoo spreken wij den naam van dien God niet uit, en de lange Grieksche o klonk waarschijnlijk ook niet als onze oo, maar had een anderen, open klank, als de o in grot, doch langer. Wij kennen de oude Grieksche uitspraak te weinig, om de namen geheel juist uit te spreken; wij moeten eenvoudig trachten het niet al te slecht en niet al te leelijk te doen. - In den tijd van Aeschylos was er zeker nog vrij wat verschil in de klanken der klinkers; eerst in volgende eeuwen, schoon vrij schielijk, is dit weggesleten en de latere Grieksche uitspraak, waarin ei, ee (êta), i, oi, u (of y) allen als *i* klinken, behoeft dus hier niet gevolgd te worden[1)].

1) Al geef ik gaarne ED. ENGEL (*Die Aussprache des Griechischen*, Jena, 1887) toe, dat de tegenwoordige Grieksche uitspraak zeer oud is, geloof ik toch, dat zij aanzienlijk verschilt van de uitspraak van het Grieksch ten tijde van Aeschylos, Perikles en Plato, ja zelfs, dat wij, onze tegenwoordige, Hollandsche uitspraak, hoe verkeerd ook, niet bijzonder veel behoeven te wijzigen, om nader te komen bij de oud Grieksche uitspraak, dan wij het doen door de hedendaagsche Grieksche uitspraak over te nemen. Wie geen studie hiervan maken kan of wil met behulp van uitvoerige werken, zooals die van Blass en anderen, kan een overzicht erlangen van de onderzoekingswijze en van de verkregen uitkomsten uit de lezing van Dr. KONR. ZACHER te Breslau: *Die Aussprache des Griechischen* (Leipzig, Teubner, 1888).

Personen:

ETEOKLES.
BODE.
KOOR VAN THEBAANSCHE MAAGDEN.
ANTIGONE.
ISMENE.
HERAUT.

Tooneel:

Een plein voor den Kadmosburg in Thebe, met vele altaren en standbeelden van goden, met name van Pallas Athene, Posidon, Ares, Artemis, Apollo en Aphrodite. - De burgers van Thebe komen er samen; daarna wordt de burgpoort geopend en treedt Eteokles met gevolg te voorschijn. - Het is vroeg in den morgen.

ETEOKLES.

Gij Kadmos' burgers, spreken moet naar de' eisch des tijds
Wie voor het welzijn waakt van 't volk, aan boord des staats
De roerpen voerend, de oogleên niet van slaap bezwaard.
Want zoo 't ons welgaat, 't is der goden wil en gunst;
Doch zoo - gebeure 't nimmer! - leed ons treffen mocht,
Geen in de veste, dan Eteokles alleen,
Wierd van de burgers aanstonds met een storm begroet
Van luide jammerklachten; - dat de schutsgod Zeus,
Dien bijnaam stavend, Kadmos' stad hiervoor bewaar'!
Gij burgers, op nu, allen! jong'ren, wien de kracht
Des mans eerst aanbreekt, oud'ren, wien ze ontvliedt,
Verzorgt uw lichaam, sterkt en staalt het tot den strijd,
En streeft volijv'rig, - elk' erkenn' dit als zijn plicht! -
De stad te veil'gen, onzer goden offerhaard, -
Wier eere nimmer tanen moog'! - uw kindren ook,
En de Aard, uw moeder, die zoo trouw u heeft behoed!
Want toen gij, klein nog, rondkroopt op haar lieven schoot,
Was steeds 't verplegen van uw teed're jeugd haar zorg;
Zoo kweekte ze u tot burgers op met schild en zwaard,
Opdat gij trouwe helpers wierdt in dezen nood.
En tot dus verre was der goden gunst met ons;
Want zijn wij ook belegerd dezen langen tijd,
Zoo was de zege door hun wil toch meest ons deel;

Doch nu verklaart de ziener, die der voog'len vlucht[24]
Met oor en geest, ook zonder licht, te volgen weet
En met onwraakb're wetenschap de toekomst meldt, -
Hij, meester in de zienerskunst, verkondigt thans,
Dat der Achaeërs legerscharen deze nacht
Zijn saamgetrokken en een zware storm ons dreigt.
Daarom, gij allen, naar de poorten, naar den muur!
IJlt heen, bestijgt die, stormt in volle rusting voort!
Zij elke borstweer, elke torentrans bezet!
En houdt aan elken toegang, elke poort der stad
Kloekmoedig stand; wat tal van vreemden u omzwerm',
Geen vrees beklemme u; heilrijke uitkomst schenkt een God!
En ook, verspieders zond ik uit naar 's vijands heer,
Die, dit vertrouw ik, niet vergeefs de reize doen;
Heb ik hun kondschap, dan verschalkt mij wis geen list.

(Het volk verwijdert zich naar de zijde der stad. Een BODE *komt op, van buiten.)*

BODE.

Eteokles, verheven vorst van Kadmos' volk,
Ik breng u zeek're tijding van het leger ginds,
Daar ik, van wat er voorviel, ooggetuige was.
'k Zag zeven legervorsten, tuk op fellen strijd,
Stieroffers slachten over 't zwart omzoomde schild,
En dan, de handen doopend in der stieren bloed,
Bij Ares, bij de' op bloed belusten god des Schriks,
En bij Enyo zweren, Kadmos' burg tot puin[46]
Te brijz'len, heel de stad te slechten tot den grond,
Of, stervend, de aarde rijk te maken door hun bloed.
Gedachtenissen wijdden ze aan hun oud'ren thuis,
En hingen zelf die aan Adrastos' wagen op,
Het oog vol tranen, doch geen klacht ontvloot hun mond;
Want hijgend blaakt hun mannenmoed in de ijz'ren borst;
Zij zijn als leeuwen, moord uitstralend met hun blik.
En weet, dat ik waarachtig spreek, het blijkt u ras:
Want toen ik heenging, lootten zij, op welke poort

24 De bekende blinde ziener Tiresias is bedoeld.
46 Enyo, eene godin, die, gelijk ook Phobos, de Schrik, Ares vergezelt en, evenals hij, een godheid is van het woeste slaggewoel.

Elk hunner de' aanval doen zou, naar 't verkregen lot.
Zorg dus, dat door een keur van dapp'ren uit de stad
De poortuitgangen zijn bezet, en doe dit snel;
Want reeds nabij u, welbereid, is Argos' heer;
't Rukt stofopdwerr'lend aan; der vuur'ge rossen schuim,
Door 't neusgat uitgeblazen, schittert wit op 't veld.
Beschut gij, als een wijze stuurman 't schip, bij tijds
De stad, eer suizend Ares' storm u overvall',
Want heftig brult der legerscharen landgolf reeds.
Neem 't oogenblik, het rechte, waar, en wel terstond;
Mijn oog zal thans een trouwe dagwacht voor u zijn
En voortgaan u te dienen; zoo gij alles hoort
Wat buiten omgaat, blijft gij vrij van ramp en nood.

(De BODE spoedt zich heen, naar buiten.)

ETEOKLES.

O Zeus, o moeder Aarde, o Goden dezer stad,
O Geest der Wrake, o schrikb're Vloek uit 's vaders mond![70]
Laat onze veste nimmer door des vijands arm
Genomen worden, tot den grond gesloopt, de stad,
Die Hellas' taal spreekt, weggevaagd met huis en haard!
O laat niet toe, dat ooit het juk der slavernij
Op deze vrije velden drukke en Kadmos' stad!
Weest met ons! beiden, u en mij, zal 't voordeel zijn;
Een land toch, is 't gelukkig, houdt zijn goden hoog.

(ETEOKLES gaat heen, zich naar de stad begevende. - Na eenige oogenblikken komt het KOOR, uit twaalf Thebaansche maagden bestaande, ontsteld en in verwarring, van de zijde der stad op. De maagden knielen, verspreid, bij de beelden neer. Eerst spreekt elk der maagden afzonderlijk - waar zij elkander vervangen, is dit door een streepje aangewezen -; daarna, als zij zich tot drietallen vereenigd hebben, elk dezer groepen; eindelijk vervangen de koorhelften, aan weerszijde van de burgpoort geschaard, elkander.)

KOOR.

(Enkele personen.)

In doodsangsten trilt en klaagt luid mijn hart![78]

70 Geest der Wrake, eene Erinnys. Ook de Vloek des vaders is als persoon gedacht.
78 Men merke op, dat het koor zijn angst bijna geheel in dochmiën blz. 205) uit.

Het heer stormt hierheen, ontruimd, leêg is 't kamp; -
Vooraan, bruisend stroomt een vloed ruitervolk;
Het stof, hemelwaarts tot wolk dwarr'lend, meldt
Als renbode 't zeker, schoon zonder spraak. -
Hoe dreunt luid in 't rond van hoefslagen 't veld!
't Geraas nadert ras; het bruist wild in 't oor,
Een bergstroom gelijk, die rotsklompen scheurt! -
O hoort, goden, hoort! uw algoedheid keer'
Den nood af, die dreigt! -
Des vijands strijdkreet weerklinkt;
Zijn schild glanst in 't licht; hij loopt storm, hoe koen
De stad, welbereid, zijn aanval weersta! -
Wie biedt thans ons hulp, wat god of godin
Verhoedt onzen val? -
Wat nu? smeeken wij, geknield voor hun beeld?
Der volksgoden gunst? -
Gewis; den hoogheil'gen lof! 't is tijd; smeeken wij,
Geknield, hulp hun af! -
Verneemt gij 't schildgekletter of verneemt gij 't niet?
Wanneer, zoo niet nu,
Is 't ooit smeekenstijd met feestkleed en krans? -
Ik hoor 't gekletter; speren zijn het zonder tal. -
En gij, Ares, laat
Dit toe? geeft uw land, van ouds 't uwe, prijs? -
O gij, godinne met den gouden helm, aanschouw,[106]
Aanschouw thans uw stad, uw eens dierb're stad! -

(De drietallen van het Koor.)

Zang.

Gij schutsgoden onzes lands, komt en ziet
De schaar maagden hier!
Zij smeekt: weert van ons het zwaar slavenjuk!
Een stroom krijgers ('k zie hun helmbossen) snelt,
Door krijgsstorm gezweept, op muur aan en poort,
O Zeus, vader Zeus, albesturend God,
O doe 's vijands berenning falen! -

106 De godin met den gouden helm is Pallas Athene.

Want zie, Argos' heer omringt Kadmos' burg
En dreigt; wapenklank verbreidt schrik en angst.
Der strijdrossen toomen zijn strak;
Zij trillen; moord is 't wat zij gonzen.
Gereed staan ten strijde, roemruchtig, groot,
Met schild, zwaard en speer, naar 't lot voor hen viel,
Aan zeven poorten zeven helden. -

Tegenzang.

Ook gij, kind van Zeus, gij krijgshafte maagd,
Bescherm, Pallas, ons!
En gij, God der zee, wiens speer visschen treft,
Die 't zeevlak beheerscht en 't ros worden deedt,
Verban bleeke vrees, verleen vrede en heil!
Ook gij, Ares, ach! waak voor Kadmos' stad
En doe reddend uw gunst haar blijken! -
En gij, Kypris, onzes stams moeder, hoor![140]
Verleen gunstig hulp, wij zijn uit uw bloed,
Uw volk komt tot u en vertrouwt,
Gij zult hun smeeken verhooren.
En Wolfdoodend god, wees Wolfsdooder thans[145]
Voor 't fel dreigend heer, en heiland der stad!
En gij, Leto's spruit en Zeus dierbaar kind,
Godinne, neem uw boog en red ons! -

(De beide Koorhelften.)

Eerste Zang.

Ach, ach!
'k Hoor strijdwagens raat'len rondom de stad,
Heilige Hera!
De naaf knarst op de as van strijdkar bij kar;
Artemis, help ons!
Van 't speerwerpen trilt en suist fel de lucht.
Welk leed wacht de stad, wat wordt thans haar deel?
Ach, het eind brengt een god, doch hoe?

140 Kypris is Aphrodite; Harmonia, dochter van haar en Ares, was Kadmos' echtgenoote.
145 De wolfdoodende god is Apollo, zoon van Leto en tweelingbroeder van Artemis, die twee regels later aangeroepen wordt.

Eerste Tegenzang.

Ach, ach!
De steenregen bonst op walgang en trans;
Red ons, Apollo!
Hoor, schild klakt aan schild; de poort galmt het weer;
Pallas, gij dochter
Van Zeus, wiens besluit het krijgslot bepaalt,
Godin Onka, toon u schutsmaagd der poort,
U gewijd, red de stad, u trouw!

Tweede Zang.

Gij goden, almachtig, groot,
Godinnen, almogend, goed, dezes lands,
Hooge burchtgoden, geeft,
O geeft niet de stad, zwaar bedreigd,
Over aan vreemdsprakig volk!
Verhoort uwer maagden smeekbeden, ziet
Haar handheffing aan!

Tweede Tegenzang.

Gij lieve schutsgoden, komt!
Vertroost ons, omzweeft, behoudt onze stad,
Toont u goedgunstig thans!
Ziet meedoogend 's lands tempels aan,
Schenkt uit meedoogen hulp!
Herdenkt menig vreugdefeest, offerrijk,
U dankbaar gewijd!

(ETEOKLES, dien de onrust en onsteltenis, door het gejammer der maagden in de stad opgewekt, bij zijne krijgsbeschikkingen belemmerd hebben, komt toornig weder op.)

ETEOKLES.

U, vrouwen, vraag ik, onuitstaanbaar reed'loos volk,
Kan dit iets baten, redding brengen aan de stad
En moed verleenen aan het ingesloten heer,
Dat gij u neerstort voor 's lands godenbeelden, krijt
En jammert, aller kloeke mannen ergernis?

Voorwaar, bij rampen, noch bij 't stralen van geluk,
Wil ik met vrouwvolk ooit in éene woning zijn.
Zijn zij de meerd'ren, onverdraaglijk is haar trots,
In 't leed zijn zij nog grooter leed voor huis en staat.
Zoo gij nu; raadloos ijlend, heen en weer, door 't volk,
Stort gij den burgers angst en laffe vrees in 't hart,
En doet den vijand buiten allerbesten dienst,
En wij hierbinnen gaan door eigen schuld te grond.
Zoo is van wie met vrouwen samenwoont het lot.
Doch al wie mijn bevelen te weerstreven waagt,
't Zij man 't zij vrouwe, wie of wat het wezen moog',
Hen treft het vonnis, dat hun leven is verbeurd,
En 't lot der steeniging door 't volk ontgaan zij niet.
Der mannen zaak is 't, - en geen vrouw spreek hierin mee! -
Wat buiten omgaat; thuis berokken' zij geen leed!
Sprak ik tot dooven? hebt gij al of niet gehoord?

KOOR. ***(Eerste strofe.)***
O Heer, 'k hoorde ginds, - en vrees sloeg me om 't hart -
Hoe strijdkar bij kar den grond daav'ren deed,
Op de as naaf bij naaf met knarstonen wrong,
Ros bij ros brieschend beet op 't staalharde bit,
En de stuurriemen gonzend trilden.

ETEOKLES.
Wat! brengt de stuurman, die van 't roer naar voren snelt
En bij de plecht de goden aanroept, voor de kiel,[209]
Die met der golven woede worstelt, redding aan?

KOOR. ***(Eerste tegenstrofe.)***
'k Zocht snel, vroomgezind de standbeelden op
Van 's lands oude goden, daar klonk 't gedruisch
Des steenhagels luid van walgang en poort,
En de schrik greep mij aan, mijn smeekbede rees,
Dat hun kracht stad en land zou hoeden.

ETEOKLES.
Smeek, dat de veste 's vijands speren breek', want dit -
Niet waar? - beschikken goden. Doch de goden zelf

209 De beelden der beschermgoden waren op het voordek van het schip geplaatst.

Gaan henen, zegt men, als een stad genomen is.

KOOR. ***(Tweede strofe.)***
O schutsgoden, blijft, zoolang 't licht mij schijnt!
Mijn oog zie de stad, nu rondom berend
Bevrijd dra van 's vijands bloedgier'ge schaar,
Nimmer den roofbuit der vlammen![222]

ETEOKLES.
Berokken, tot de goden smeekend, mij geen kwaad!
Gehoorzaamheid aan 's vorsten wil brengt redding aan;
Des voorspoeds moeder is zij, neem dit wel in acht.

KOOR. ***(Tweede tegenstrofe.)***
Het zij; godenmacht is meer, hooger kracht;
En vaak, waar de nood den mensch dicht omwolkt,
En 't oog nergens licht noch uitkomst ontwaart,
Heft zij het doodsfloers en redt hem.

ETEOKLES.
't Is de zaak der mannen, bij 't aanvaarden van den strijd
Den goden te off'ren, hen te vragen naar hun raad;
U past te zwijgen, binnenshuis uw plicht te doen.

KOOR. ***(Derde strofe.)***
Alleen godenwil verleent zege en heil;
De muur weert des vijands heerleger af;
Wie zal deze uitspraak nu laken?

ETEOKLES.
Ik wil 't niet laken, dat gij vroom de goden eert;
Doch wacht u angst te wekken in der burg'ren hart;
Blijf gij dus kalm en sidder niet van bange vrees.

KOOR. ***(Derde tegenstrofe.)***
'k Vernam wild dooreen een vreemd krijgsgerucht,
En vlood, dol van schrik, ter burghoogte hier,
Heil'ge verblijfplaats der goden!

ETEOKLES.
Nu, zoo gij van gevall'nen of gewonden hoort,
Ontvang 't bericht dan niet met luide jammerklacht;

222 Het noemen van onheil bij het aanroepen der goden was een boos voorteeken; van daar de vermaning van Eteokles.

Want zoo is Ares, menschenmoord is hem een lust.

KOOR.
Daar klinkt der rossen woest gesnuif mij reeds in 't oor.

ETEOKLES.
Nu, mocht gij 't hooren, scherp het oor niet al te zeer.

KOOR.
't Is of de grondvest trilt der stad, zoo fel berend.

ETEOKLES.
Hoe 't zij, 't volsta u, dat dit mij ter harte gaat.

KOOR.
Ik vrees; - het druischen voor de poorten neemt steeds toe.

ETEOKLES.
Wilt gij niet stil zijn? roep dit door de stad niet uit.

KOOR.
O, alle goden, geeft uw stad en burg niet prijs!

ETEOKLES.
Vervloekt gij! zwijg toch! houdt dit jamm'ren nimmer op?

KOOR.
O gij, 's lands goden, hoedt mij toch voor slavernij!

ETEOKLES.
Gijzelf brengt mij tot slavernij en heel de stad.

KOOR.
O Zeus, gij almacht, richt op 's vijands heer uw pijl!

ETEOKLES.
O Zeus, wat wezens zijn die vrouwen, die gij schept!

KOOR.
Heilloos, als mannen, zoo hun stad genomen wordt!

ETEOKLES.
Weer onheilswoorden, waar der goden beelden staan?

KOOR.
Tot zulke woorden drijft de vrees mijn laffe tong.

ETEOKLES.
Slechts één ding vraag ik, sta die kleine gunst mij toe.

KOOR.
Zoo spreek, opdat ik ras verneme, wat gij wenscht.

ETEOKLES.
Zwijg dan, onzaal'ge, jaag mijn volk geen angsten aan.

KOOR.

Ik zwijg; met de and'ren draag ik, wat het lot beschikt.

ETEOKLES.

Dit zeggen is mij liever dan uw vroeg're taal.
Doch gaat ook van de beelden weg en smeek veeleer
Den goden 't beet're, strijdgenooten ons te zijn.
En hebt gij mijne beden aangehoord, zoo hef
Te hunner eere 't feestlijk, heilig loflied aan,
Den juichtoon bij het offer naar Helleensch gebruik,
Den moed verhoogend, vreeze bannend voor den strijd. -
Aan u, 's lands goden, u, die onze stad behoedt,
Die 't veld beveiligt en de markt, ook u, o bron
Van Dirka, u, Ismenos' waat'ren, zeg ik toe:
Keert alles zich ten beste, wordt de stad gered,
Dan sprenkel ik uw offerhaard met lamm'ren bloed,
En wijd u varrenoffers, en vermeld uw lof
Bij 't planten der tropeeën, en behang in 't rond
Uw heiligdommen met der speren oorlogsbuit. -
Roep zóo de goden zonder angstig zuchten aan
En laat die ijd'le, wilde jammerkreten na,
Die toch niet baten tot ontkomen aan uw lot.
Thans kies ik zeven legerhoofden, zes met mij,
Die onverschrokken 's vijands aanval wederstaan,
En deel de zeven poorten van de stad hun toe,
Eer aangesnelde boden en gewiekt gerucht
Tot ijlen nopen en 't gevaar als vuur ons drijft.

(ETEOKLES gaat heen, stadwaarts. Het KOOR daalt af naar de orchestra en schaart zich daar voor het volgend lied.)

BEURTZANG VAN HET KOOR.

Eerste zang.

Ik wil; doch angst gunt mijn geest nimmer rust;
Want de zorg, mij 't harte knagend, blaast er
Steeds de vonk der vrees aan.
De vijand omzwermt de stad;
Ik ril, der woudduif gelijk,
Die slangen rondom het nest,

Waar zij zorgvol haar kroost
Voedstert, boos ziet dreigen.
Zoo omstormen de muren
Fel vijandlijke scharen;
Ach! wat vrees ik en hoop ik?
Wee! daar treft onze burgers
Van twee zijden een hagel
Snijdend kantige steenen.
Toont uwe macht, goden aan Zeus ontstamd,
Beschermt stad en volk,
Hoedt het geslacht van Kadmos!

Eerste tegenzang.

Waar vindt gij ooit eenig land, schooner nog
Dan het onze? O, gunt den vijand nimmer
Deze rijke gronden,
Noch Dirka's bron, frisscher dronk
Dan ergens gunstrijk de god,
Wiens stroom het aardrijk omvat,
Bruisend opwellen doet,
Hij met Thetys' docht'ren![311]
Op dan, goden van Thebe!
Zendt den boozen beleeg'raars
Menschenmoordende kwalen,
Zinverbijst'rende lafheid;
Doch verleent uwen burgers
Moed en heerlijke zege!
Redt uwe stad, hoedt uwen zetel hier,
Verhoort ons gebed,
't Angstige, luide smeeken!

Tweede zang.

Wee mij, zulk eene stad, heilig en oud,
In den Hades gestort, speren ten krijgsbuit,
Slaaf, vergruisd tot verwaaiend stof,
Door godenbestel smaadlijk verdelgd,

311 Thetys, dochter van Uranos en Gaea (de Aarde), echtgenoote van Okeanos, moeder der Okeaniden en der stroomgodheden.

Prooi van Achaja's mannen!
Schrikk'lijk gezicht, vrouwen, oude, jonge,
Voortgesleept ter slavernije,
Ruw, als rossen, bij 't lokkig haar,
't Fladd'rend gewaad rondom gescheurd!
Leêg de stad; en toch, daar klinkt
Meng'ling van roch'len, gekreun, kermend geroep!
Ik ril; zwaar leed, ondraaglijk, ducht ik.

Tweede tegenzang.

Schrikk'lijk, bruiden, nog teer, nauwlijks in bloei,
Wien de fakkel van de' echt plotsling gedoofd werd,
Ver van huis op gehaten weg!
Voorwaar, wien de speer 't leven benam,
't Betere lot verwierf hij!
Ja, want een stad, 's vijands buit geworden,
Ach, wat rampen moet zij lijden!
Hier gevangenen voortgezweept,
And'ren vermoord, alomme vuur,
Zwart van rook de gansche stad!
't Heiligste schendend, verwoed, dorstend naar moord,
Ontembaar, raast de god des oorlogs.

Derde zang.

Kreten door heel de stad, hoog van de wallen klinkt
's Vijands strijdroep alom.
De man staat zijn man, tot de speer hem velt;
Kind'ren, ruw van der moeder
Lavenden boezem gerukt,
Rochelen bloed bij 't krijten.
Razend rennen, woeste roof verzwaag'ren zich,
Plunderaars ontmoeten plund'raars,
Leegehand roept leeghand aan,
Stelen, deelen wordt hun leus;
Ja, doch 't mind're, noch 't gelijke, wil er geen.
Ach, wie kan zeggen, welk een lot ons wacht?

Derde tegenzang.

Ziet, op den grond, vertrapt, ligt nu het kostelijk ooft;

Schreiend staart, diep bedroefd,
De huiszorg er op, overstelpt van leed.
Ook veel gaven des akkers
Sleept, door elkander gewoeld,
Druischend de strooming mede.
En de maagden, nieuw verworven met de speer,
Moeten 't juk der knechtschap dulden,
's Vijands driesten overmoed,
't Leger deelen van haar heer!
Eéne hope rest haar, dat de nacht des doods
Van alle leed en jamm'ren haar bevrijd'!

AANVOERSTER DER EERSTE KOORHELFT.

Ziet, lieven, als ik wel heb, brengt ons daar
De spieder nieuwe tijding van des vijands heer;
Hij snelt, zoo spoedig 't voetgewricht wil draaien, aan.

AANVOERSTER DER TWEEDE KOORHELFT.

En ziet, de koning, Oedipus' verheven zoon,
Komt, om des boden nieuw bericht te hooren, zelf;
Ook hij bespoedigt, zooveel doenlijk is, zijn gang.

(ETEOKLES komt, met een groot gevolg van krijgslieden van de stadszijde, de BODE van den anderen kant op.)

BODE.

Wel onderricht vermeld ik wat de vijand doet
En welke poorte 't lot aan elk heeft toebedeeld.
't Is Tydeus, die reeds bruisend woedt aan Proetos' poort;
Doch 't óvertrekken van Ismenos' stroom vergunt
De ziener niet, wijl de offers nog niet gunstig zijn.[379]
Maar hij raast luide, dol en dorstend naar den strijd,
Zooals de draak, wien middaggloed de keel verschroeit,
En scheldt en smaadt den ziener, Oekles' wijzen zoon,
Dat deze uit lafheid dood en strijd wegkwisp'len wil.
Zoo roepend, schudt hij den driedubb'len schaduwpluim,
De zwarte manen van zijn helm, en aan zijn schild
Verbreiden bronzen klokken, luide klinkend, schrik;
En fier is 't teeken, dat hij op zijn schildveld voert:

379 De ziener: Amphiaraos, zoon van Oekles.

Het rond des hemels, tint'lend van der sterren gloed;
En in het midden straalt vol glans de volle maan,
De schoonste sterre, 't schitt'rend oog der zwarte nacht.
Zoo woedt vermetel, in zijn trotschen wapendos,
Tydeus aan de' oever van de beek, belust op strijd,
Gelijk het strijdros schuimt en knabbelt op 't gebit,
Zoodra 't den schellen klank der krijgstrompet verneemt.
Wien stelt gij hem nu tegen? wie staat borg, dat hij
U Proetos' poort, al sprong de grendel stuk, behoedt?

ETEOKLES.

Ik sidder nimmer voor eens krijgers wapendos,
En geene wonden slaan die beelden van het schild,
En schel noch helmbos geven zonder speer een schram.
En dan die nacht, die op zijn schild, zooals gij zegt,
Met hemelsterren overzaaid, zoo schitt'rend prijkt, -
Licht kan profetisch voor hem zijn dit onverstand.
Want als bij 't sterven hem de nacht op de oogen zinkt,
Dan wordt den beuk'laardrager 't overtrotsche schild
Waarachtig en naar alle recht een beeld der nacht;
En dezen smaad heeft hij zichzelven dan voorspeld.
'k Wil tegen Tydeus Astakos' betrouwb'ren zoon
Als wachter stellen en verweerder dezer poort,
Den eed'len jongling, die den stoel, waar Ootmoed troont,
Beschroomd vereert en ijd'le snoeverijen haat;
Wat kwaad is vliedend, ijvert hij niet laf te zijn.
Van 't drakentandvolk, dat door Ares werd gespaard,
Is hij gesproten, en een echte telg des lands
Is Melanippos; Ares werp' den teerling nu!
Der bloedverwantschap heilig recht drijft hem ten strijd,
Die zoo zijn moeder veiligt tegen 's vijands speer.

(MELANIPPOS met eene schaar gewapenden af.)

KOOR. ***(Eerste strofe.)***

O schenkt, goden, hem, die ons redden gaat,
En 't krijgszwaard naar recht ontbloot voor zijn stad,
Als loon kracht en heil! Doch zwaar bonst mij 't hart
Om velen, die voor vriend en maag
Hun bloed moeten storten.

BODE.

Ja, schenken hem de goden rijk'lijk kracht en heil! -
Electra's poorte viel aan Kapaneus ten deel,
Een reus als de eerste, dien ik noemde, grooter nog,
En een, die meer dan mensch zich waant in kracht,
De torens dreigt te gruiz'len; - wende 't lot dit af!
Want of een god het wille of niet, hij zal de stad
Ten gronde sloopen, zegt hij; zelfs de straal van Zeus,
Vóor hem op de aard geslingerd, brengt hem niet tot staan.
Des bliksems flikk'ren en der donderkeggen schot,
Hij stelt die met des zomers middaggloed gelijk.
Zijn beuk'laarteeken is een naakte man, wiens hand
Een laaie fakkel als een zwaard geheven houdt,
En die met gouden lett'ren spreekt: ''k Verbrand de stad.'
Wie zal met zulk een strijder stout den kamp bestaan,
En wacht den pocher zonder vrees en beving af?

ETEOKLES.

Uit deze winst des vijands spruit gewin voor ons;
En tegen de' ijd'len overmoed der menschen treedt
't Gesprokene als onwraakb're mond, die aanklaagt, op.
Want Kapaneus, die zich tot dreigen heeft gerust,
De goden minacht en zijn drieste tong niet spaart,
Zendt in zijn ijd'len dollen waan, hij sterveling,
Een vloed van woorden, luide klaat'rend, op tot Zeus.
Hem zal, vertrouw ik, welverdiend een flits van vuur,
De rosse bliksem, treffen, dien hij dan gewis
Niet met der zonne middagschroeiing vergelijkt.
Dien man, hoe luid hij poche, zal een beter man,
De vuur'ge moed van Polyphontos wederstaan,
De trouwe wachter dezer stad, door Artemis'
Gunstrijken bijstand en der and're goden hulp.

(POLYPHONTOS met eene schare gewapenden af.)

Noem thans een ander, voor een and're poort bestemd.

KOOR. ***(Eerste tegenstrofe.)***

Verga, wie aldus de stad trotsch bedreigt!
Des onweders pijl sla neer voor zijn voet,
Aleer driest geweld mijn huis binnendring'

En uit het stil vertrek de speer
Als krijgsbuit mij roove!

BODE.

Naar waarheid meld ik, wien naar orde een and're poort
Ten deel viel. Voor Etéoklos, als derde, sprong
Uit de' omgezwaaiden bronzen helm het derde lot:
Dat hij op Neïs' poort zijn schare werpen moet.
Hij drijft zijn rossen, die, reeds hunk'rend naar de poort,
't Betoomen nauwlijks dulden, rond in wijden kring;
Hun leed'ren neusriem, met witglinst'rend schuim bedekt
Door 't fiere, heete snuiven, fluit met vreemden toon.
Een niet geringe kunst'naar heeft zijn schild gesierd:
Het toont een krijger, die een ladder koen bestijgt
Naar 's vijands toren, dien hij nemen, sloopen wil;
En naar des opschrifts teek'nen roept ook deze stout,
Dat van den trans hem Ares zelf niet nederstort.
Zend tegen dezen ook een man, een vasten borg,
Dat hij het juk der knechtschap afweert van de stad.

ETEOKLES.

Ik wil hem dezen zenden, die ons zegen brengt.

(Hij wijst MEGAREUS aan, die op zijn wenk met eene schaar gewapenden heengaat.)

Hij ìs gezonden, die voor snoeven de' arm gebruikt,
De zoon van Kreon, Megareus, van 't draakgeslacht,
Die, niet voor 't luide, dolle rosgebriesch vervaard,
Green schrede van de poorte wijken zal, maar wis
Of stervend aan den moedergrond zijn schuld betaalt,
Of beide mannen buit maakt, met den burg van 't schild,
En zoo met rijken krijgsbuit 't huis zijns vaders eert. -
Nu verder met de pochers, en onthoud mij niets!

KOOR ***(Tweede strofe.)***

Den kamper heil, -
  zege bekrone zijn moed! -
Die ons beschut, huis en haard;
  treffe den vijand vloek,
Die in zijn waan het waagt,
  driest, met vermeet'le taal,
Tegen de muren te woeden!

Straffe hem Zeus, de vergelder, toornend!

BODE.

De vierde kamper, met den post, die volgt, als deel,
De poort van Pallas Onka, galmt zijn strijdroep uit,
Groot van gestalte, schoon van bouw, Hippomedon.
'k Zag met een schijf, in grootte en glans der zon gelijk,
Zijn schild, hem zwaaien, en ik rilde; 'k loochen 't niet.
Die zulk een beelt'nis op zijn beuk'laar heeft gewrocht,
Was geen gewone kunst'naar, want dit meesterwerk
Stelt Typhon voor, vuuraad'mend, uit wiens wijden mond
Een zwarte walm, 's vuurs lichtbewogen broeder, stroomt.
Van slangen, stijf dooreengekronkeld, is de zoom
Van 't hooggewelfde schild met breeden rand bedekt.
Met luiden schreeuw, van Ares dronken, stormt hijzelf,
Gelijk een Thyas razend, moord in 't oog, ten strijd.[498]
Wie hem weerstaan zal, is wel de overweging waard,
Want dolheid is 't, die snoevend daar de poort bedreigt.

ETEOKLES.

Vooreerst zal Pallas Onka, schutsgodin der poort,
's Mans brallen hatend, waken voor 't behoud der stad,
Haar kind'ren hoeden voor een boozen, dollen draak.
Dan heb ik Oenops' heldenzoon, Hyperbios,
Als tegenstander hem verkoren, welbereid
De kans te wagen in 't geluksspel van den krijg,
Een strijder, onberisp'lijk van gestalte en moed
En wapenvoering; Hermes bracht die twee te zaam.[508]
Zoo staat de man zijn man gewis; maar evenzoo
Zijn tegenstanders ook de goden op het schild;
Want gene roept den vlammenbraker Typhon aan,
Hyperbios den vader Zeus, die op zijn schild
Als kampbeslechter met ontstoken flitsen troont;
En ja, zoo is dier goden vriendschap inderdaad.
Gewis, ons is de zege, hun de nederlaag,
Zoo Zeus bij 't strijden machtiger dan Typhon blijkt;
En wie kan zeggen, dat Zeus ooit verwonnen is?

498 Thyaden priesteressen van Bakchos, bacchanten.
508 Een gelukkig toeval werd steeds aan de beschikking van den god Hermes toegeschreven.

Zoo zal, vertrouw ik, van dit treffen de uitkomst zijn;
Moog', naar den zin der beeldnis, voor Hyperbios
Zeus, die op 't schild den vijand dreigt, een redder zijn!

(HYPERBIOS met eene schaar gewapenden af.)

KOOR. ***(Tweede tegenstrofe.)***
De trotschaard daar, -
't is mij, als zie ik het reeds -
Die Zeus' verfoeid tegenbeeld
driest op het schild vertoont,
't Monster uit diepe krocht,
menschen en eeuwigen goden
Even gehaat, voor zich uitdraagt, -
Stoot aan de poort zich het hoofd te pletter.

BODE.
Zoo moge 't komen! 'k Noem den vijfden man u thans,
Die met zijn strijders aan de vijfde, noorderpoort
Bij 't graf geschaard is van Amphion, zoon van Zeus.[528]
Hij zweert bij wat hij hooger dan zijn oogen schat,
En wat hij meer betrouwt dan eenig god, zijn speer,
Dat hij, trots Zeus, den burg van Kadmos sloopen zal;
Zoo roept de spruit der onvermoeib're jageres,[532]
Een blozend jong'ling, nauwlijks nog tot man gerijpt,
Want op zijn wangen kiemt het eerste, vlassig dons
Van 's levens lente, en dekt ze met een dichten baard;
Doch woest van inborst, geenszins naar den zin zijns naams,

528 Amphion en zijn tweelingbroeder Zethus zijn bekend wegens de schrikkelijke wraak, welke zij namen voor de mishandelingen, door hunne moeder Antiope ondergaan van Dirka, echtgenoote des konings van Thebe. Na den koning gedood te hebben, bonden zij Dirka aan de horens van een woedenden stier en wierpen, toen zij, door dat hollende dier rondgesleept, bezweken was, haar lijk in eene bron, die sedert den naam Dirka droeg. De bestraffing van Dirka is voorgesteld door de groote antieke marmeren groep, die onder den naam van den Farnesischen stier - thans te Napels bewaard - bekend is. De broeders erlangden de heerschappij over Thebe en omgaven de benedenstad met een muur. Het groote muzikale talent van Amphion kwam hierbij zeer te pas, want op de tonen zijner lier kwamen de steenen aandansen en voegden zich tot den muur samen.

532 De onvermoeib're jageres: de om haren snellen loop bekende Atalanta, uit Arkadië, die aan de jacht op den Kalydonischen ever deelnam en dezen de eerste wond toebracht.

Niet maagd'lijk zacht, neen, fel en grimmig staat
Parthenopaeos uit Arcadië daar. Die man
Kwijt zoo aan Argos, dat hem groot bracht, zijnen dank,
En dreigt der stad het ergste; keere een god dit af!
En zonder brallen staat hij niet voor Kadmos' poort;
Want met het ronde, 't lijf beschuttend, koop'ren schild
Zwaait hij der veste smaad en jammer toe; het draagt,
Met nagels vastgeklonken, 't hooggewelfde beeld
Der Sfinx, der menschenmoordster, schitt'rend, die een man,
Een Kadmosburger, met de klauw klemt aan de borst,
Zoodat der pijlen schot 't meest dezen treffen moet.
Mij dunkt, niet met eens huurlings moed trok hij in 't veld,
Maar zorgt, dat hem de verre tocht geen schande brengt.

ETEOKLES.

Ontvingen zij, die zoo van goden spreken, thans
Voor zulk godlast'rend snoeven hun gerechte straf,
Voorwaar, in schande en jammer zouden ze ondergaan.
Die zwetser uit Arkadië vindt zijn man gereed
In een, die snoeven haat en heldendaden spreekt,
In Aktor, broeder van den strijder, pas gegaan,[555]
Die niet zal dulden, dat een dadenlooze tong
Een vloed van jamm'ren over onze stad verbreid',
En 't monster, allen diep gehaat, er binnendring'.
Neen, buiten smaalt die beeltnis wis den drager zelf,
Als vóor de veste speer bij speer haar klaat'ren doet.
Zoo spreek ik, en met hulp der goden blijkt dit waar.

(AKTOR met eene schaar gewapenden af.)

KOOR. ***(Derde strofe.)***

Uw taal grijpt mij aan en treft diep in 't hart!
Van schrik rijst mij 't haar omhoog, want mij drong
Luid het godtergend woord
Der grootspraak in 't oor; o 's lands goden, hoort!
Verdelgt hen voor Thebe's muren!

BODE.

Als zesde noem ik thans een man van grooten geest
En kloeken moed, den ziener Amphiaraos, die
Voor Homoloïs' poorte met zijn krijgers staat.

555 Actor, broeder van den vs. 504 vermelden Hyperbios.

Den forschen Tydeus gispt hij zeer met luider stem,
Als menschenslachter, als verwoester van de stad,
Als grooten meester in het kwaad voor Argos' volk,
Als wraakgetuige der Erinnys, knecht des moords,
Als raadsman van Adrastos bij dit booze doen;
Dan weder richt hij op uw onheilsbroeder, heer,
Op Polynikes, 't hoofd verheffend, streng het oog,
En geeft ten laatste tweemaal hem zijn boozen naam,
En deze rede klinkt verwijtend uit zijn mond:
‘Zulk doen, ja, moet den goden welgevallig zijn,
En 't nakroost hoort het en verhaalt het eens als schoon:
De stad der vaad'ren, hunner goden offerhaard
Te sloopen, komend met een vreemde legermacht!
Der moeder wonden, welke boete dooft die ooit?
De vadergrond, door uwe woede een buit des zwaards,
Zal die u medehelpers zenden in den nood?
Voor mij, ik weet het, 'k mest hier de aarde met mijn bloed;
Des vijands grond is 't, die den ziener overdekt;
Doch strijden zal ik, roemloos zal mijn dood niet zijn.’
Zoo sprak de ziener en bewoog het bronzen schild,
Dat heerlijk glansde, doch op 't rond geen teeken droeg,
Want niet de beste schijnen wil hij, neen, het zijn;
Ontkiemd is in de diepe voren zijns gemoeds
Het zaad tot rijken oogst van rijp en wijs beraad.
Kies wijze en kloeke tegenstanders voor hem uit,
Want wèl te duchten is wie vroom de goden eert.

ETEOKLES.

Ach, welk een schikking van het noodlot, die een man,
Zoo edel, onder godvergeet'nen heeft gemengd!
Bij ied're handling is gemeenschapsoefening
Met boozen 't booste, nimmer oogstbaar is de vrucht.
De vrucht van 't veld des euvelmoeds is steeds de dood.
Want als een vroomgezinde man een schip bestijgt
Met schepelingen, tuk op euveldaad en moord,
De zee verzwelgt hem met het godgehaat geslacht;
En de gerechte, zoo hij onder burgers leeft,
Die 't gastrecht schenden en de goden niet ontzien, -
Naar recht in 'tzelfde net verstrikt, bezwijkt ook hij,
Getuchtigd door dezelfde roê, die allen treft;

Zoo kan nu ook de ziener, Oekles' eed'le zoon,
Die wijze, kloeke, dapp're, goede en vrome man,
De groote toekomstspeller, die, trots beet'ren zin,
Zich bij godhatende, ijd'le pochers heeft gevoegd
Om dezen verren tocht te doen, niet meer terug,
Maar wordt, wil Zeus dit, met hen in 't verderf gesleept.
Ik wacht niet, dat hij op die poort een storm beproeft,
Niet, dat hij moed'loos of lafhartig is van aard,
Maar wijl hij weet, dat deze strijd den dood hem brengt,
Indien Apollo's zienerstaal waarachtig is.
Hoe 't zij, 'k stel hem een wakk'ren strijder, Lasthenes,
Als poortbewaker tegen, die de vreemden haat,
Vergrijsd naar 't oordeel, jongling naar des lichaams bloei,
Die kiest te zwijgen, doch zijn tijd van spreken kent,
Met vuur'gen moed ten strijde snellend, ras van hand
Om 't zwaard te ontblooten naast het voorgehouden schild.
Doch godengunst is 't, die den mensch de zege schenkt.

(LASTHENES met eene schaar gewapenden af.)

KOOR. ***(Derde tegenstrofe.)***
Verhoort, goden, ons, vervult ons gebed!
Het smeekt recht en vreê, het welzijn der stad.
Dat de krijg onheilvol
Voor de aanvallers zij, uw werpschicht, o Zeus,
Hen neder doe tuim'len, doode!

BODE.
Thans noem ik u den zevende, aan de laatste poort,
Uw eigen, vollen broeder, en ook, welk een lot
Hij heftig dreigend afsmeekt over Kadmos' stad.
Hij wil den burg beklimmen, en, nadat hij dan,
Als vorst erkend, het zegelied gezongen heeft,
Met u zich meten; en als gij, door hem geveld,
Daar stervend neerligt, galmt hij u zijn zege in 't oor,
Of leeft gij, die eens smaad'lijk hem verbannen hebt,
Dan treft, en met gelijken smaad, verbanning u.
Zoo bralt hij luid en roept de goden van zijn huis
En land, op Polynikes gunstig neer te zien
En al zijn beden in vervulling te doen gaan.
Hij voert een nieuw en schitt'rend, fraai gedreven schild,
Dat met een dubb'le beeltnis kunstig is gesierd:

Het laat een man in gouden wapenrusting zien;
Hij volgt een vrouwe, zedig schoon van blik en gang;
Zij noemt zich in het bijschrift Dike, en verklaart:
‘Ik leide dezen man terug, ik geef zijn stad
En land hem weder en 't beheer van 't vaderhuis.’
Ziedaar de ontwerpen, die de vijand heeft bedacht.
Denk gij nu, wien gij dezen tegenstellen wilt
Als strijder; ik heb trouw u alles meegedeeld,
Zoodat gij nimmer mij als bode gispen zult;
Doch uwe zorg zij 't, hoe gij 't roer des staats beheert.

(De BODE *vertrekt.)*

ETEOKLES.

O allen goden diep gehaat, door hen verblind,
O gij, mijn tranenrijk geslacht van Oedipus!
Wee mij, des vaders vloek wordt thans geheel vervuld!
Doch weg met weenen, weg met klagen! 't past hier niet;
't Zou grooter jammer baren, duldeloozer leed.
Dien Polynikes, ‘Twistrijk’ wel terecht genoemd,
Dra zal het blijken, waar zijn wapenspreuk op eindt,
Of 't hem hierheen brengt, dat in goud gedreven schrift,
Dat, van zijn waanzin tuigend, op zijn beuk'laar prijkt.
Ja, zoo de hooge Dike, 't maagdlijk kind van Zeus,
Met raad en daad hem bijstond, zou 't weldra zoo zijn;
Maar noch toen hem de moederschoot ontsloten werd,
Noch toen hij kind was of tot knaap was opgegroeid,
Noch toen hem dichter 't jonglingsdons de kin omgaf,
Heeft Dike ooit hem aangeblikt of iets geacht.
Zoo zal zij, bij 't verwoesten zijner vaderstad,
Hem thans, vertrouw ik, evenmin ter zijde staan;
Of anders, zeker, zou haar naam: ‘godin van 't recht,’ -
Die zulk een boozen zwetser helpt! - een leugen zijn.
Hierop vertrouwend, treed ik zelf als kamper op,
Die hem bestrijde; wie doet dit met hooger recht?
Zoo strijdt de broeder met den broeder, vorst met vorst,
De vijand met den vijand. 't Zij zoo, breng terstond
Scheenplaten hier en speer en 't steenenkeerend schild!

KOORLEIDSTER.

O, word, mijn koning, liefste zoon van Oedipus,

In woede niet dien man met boozen naam gelijk!
't Volsta, dat Kadmos' burgers tegen Argos' volk
Den strijd beslechten; zoenbaar is die schuld des bloeds.
Doch plegen broederhanden moord op eigen bloed, -
Die gruwelzonde delgt geen tijd, hoe lang ook, uit.

ETEOKLES.
Indien ons onheil zonder schande treft, het zij!
Dit is te dragen, want de dood is steeds gewin;
Doch paart zich schande aan 't onheil, uit is alle roem!

KOOR. ***(Eerste strofe.)***
Gij wenscht strijd, mijn zoon? o waak, dolle drift
Bevang' 't hart u niet! o doof de' eersten gloed
Van moordlust, die aansmeult!

ETEOKLES.
De wil der goden drijft naar 't einde onstuimig voort;
Zoo worde Laios' gansche stam, door Phoebos' haat
Vervolgd, in stormvaart naar Kokytos' stroom gezweept![691]

KOOR. ***(Eerste tegenstrofe.)***
Naar bloed dorst uw hart; doch denk, bitt're vrucht
Valt moordlust ten deel, en zwaar drukt de last
Van onzoenb're bloedschuld!

ETEOKLES.
De booze en onheilvolle vloek mijns vaders zweeft
Met oogen, hol en tranenloos, steeds om mij heen
En zegt: ‘vroeg sterven is gewin bij laat'ren dood.’

KOOR. ***(Tweede strofe.)***
Doch spoor 't lot niet aan! niet laf noemt men u,
Zoo 't lijf wordt behoed! Der bloedwraak godin,
Hoe fel, wijkt van 't huis, waar 't vroom offer rookt,
Den schutsgoden welkom.

ETEOKLES.
De goden denken sedert lang niet meer om ons;
Wat hen van ons zou streelen, is onze ondergang;
Waartoe hen dan te vleiën, om dit lot te ontgaan?

691 De Kokytos is, evenals de Acheron en de Styx, eene rivier der onderwereld.

KOOR. ***(Tweede tegenstrofe.)***

Toch, 't staat nog aan u; des gods hooge wil,
Hoe lang toornig ook, wellicht slaat hij om
En naakt u in 't eind als zoet windgesuis,
Schoon storm thans nog woede.

ETEOKLES.

Wat immer stormt, is Oedipus' geduchte vloek!
En al te waar zijn de gezichten, die mij 's nachts
't Verdeelen spellen van mijns vaders have en goed.

KOORLEIDSTER.

Volg thans, hoe weinig lief u vrouwen zijn, haar raad.

ETEOKLES.

Verlang dan wat mij moog'lijk is, en maak het kort.

KOORLEIDSTER.

Zoo ga den weg niet naar de poort, door u genoemd.

ETEOKLES.

Mijn fellen moed verstompt gij nimmer met uw taal.

KOORLEIDSTER.

Al strijdt gij zelf niet, toch kunt ge overwinnaar zijn.

ETEOKLES.

Ja, goden eeren wis een zege, laf behaald!

KOORLEIDSTER.

Plukt gij de vruchten, dan zij dit u eers genoeg.

ETEOKLES.

Voorwaar, geen krijger, wien dit zeggen ooit behaagt.

KOORLEIDSTER.

Vergieten wilt gij dus uw eigen broeders bloed?

ETEOKLES.

Onheil ontgaat hij, zoo de goden 't willen, niet.

(ETEOKLES met zijn gewapend gevolg af.)

BEURTZANG VAN HET KOOR.

Eerste Zang.

Ik ijs; de godheid, die dit huis haat,[720]
Die den goden niet gelijk is,
Die naar waarheid immer 't leed spelt,

720 Met de godheid is de Erinnys, de vloek- of wraakgodin, bedoeld.

Die verrees op 's vaders smeeking,
Zij vervult heden het vloekwoord,
Dat in waanzinnigen toorn Oedipus sprak;
Prikkelend drijft haar de haat der broeders.

Eerste tegenzang.

Een vreemd'ling schudt ginder de loten;
Uit het land der Skythen kwam hij,
En verdeelt toornig de gronden;
't Is het grimmig bijtend moordstaal;
Hij verloot erven ter woonplaats;
Zijn zij klein, toch is de plek dooden genoeg;
't Ruimer, begeerde gebied ontging hun.

Tweede zang.

Zoo gruwelmoord, broedermoord, beiden doet vallen,
Zoo de aard, het stof huns geboortegronds, nu drinkt
Den zwartdonk'ren stroom, hun purp'ren bloed,
Wie biedt dan zoenoffers aan,
Wie delgt dan ooit deze schuld?
Ach, jonge smart aan 't oude leed
Dezes huizes toegevoegd!

Tweede tegenzang.

Ja, de oude schuld, 's huizes schuld, treft weer de wrake;
Zij leeft nog voort, ongedelgd, in 't derde lid;
Weleer heeft Apollo Laïos
Met klem, en driemalen zelfs,
Verkond, van 't aardmiddelpunt,
Door Pytho: ‘zegen waar' 't der stad,[748]
Zoo hij zonder kind'ren stierf’;

Derde zang.

Doch overheerd van lust en onverstand,
Verwekte hijzelf zich zijn onheil:
Den zoon, die den vader versloeg,
Die den heiligen akker

748 Pytho, de waarzeggende priesteres van Apollo te Delphi.

Bezaaide, waar hijzelf ontsproot,
Die in bloed zijne telgen
Deed wort'len; verblindende waan
Vereende de echtgenooten.

Derde tegenzang.

Hij, zee van jammer, zweept een springvloed op;
De golven verzinken en stijgen;
Een storm is 't, die loeit en des staats
Roer en kiel wil brijz'len.
Inmiddels keert een zwakke dam
Korten tijd nog het onheil.
Ik ducht, met de vorsten te zaam
Verzwelgt de vloed de veste.

Vierde zang.

Gewis, de tijd des ouden vloeks is daar;
En zwaar drukt de boete thans;
Al overstelpend breekt het noodweer los.
Van boord verzinkt in 't diep de schat
Des schrand'ren koopmans,
Wien het geluk te veel schonk.

Vierde tegenzang.

Want wie werd zoo van goden hoog geëerd,
Van elk haard- en dischgenoot,
Van 't gansche, weelde en rust genietend volk,
Als Oedipus weleer, die 't land
Van 't mannenmoordend
Schrikk'lijk verderf bevrijd had?[777]

Vijfde zang.

Doch ras, toen hem bleek,
Den arme, welk een echt hij sloot,
Beging hij, dol van felle smart,
Razend een dubbel vergrijp,

777 Met het ‘mannenmoordend verderf’ is de bekende verderfelijke Sfinx bedoeld.

Roofde de hand, die eens
't Leven den vader ontnam,
Grimmig het licht, hoogsten schat, aan de oogen;

Vijfde tegenzang.

En toen wierp zijn toorn
Op 't hoofd van 't kroost, zijn eigen kroost,
Den bitt'ren vloek: ‘met ijz'ren hand
Zouden zij loten om 't rijk,
Kampen om de erfenis;’,
Wee mij! ik zie het: zij komt,
IJlende naakt, onverzoend, de Wreekster.[791]

(De BODE komt weder op, van buiten.)

BODE.

Schept moed, gij maagden, zacht van moeders opgevoed;
Geen vreemde dreigt meer, en u wacht geen harde dwang.

KOORLEIDSTER.

Is onze veste dus het slavenjuk ontgaan?

BODE.

Gedaan is 't met der dapp're mannen snorkerij;
In veil'ge haven is de staat; van 't golfgeklots,
Hoe heftig bruisend, drong geen water in de kiel.

KOORLEIDSTER.

Dus dekt de muur ons en is elke poort beschut
Door kloeke strijders, die een borg zijn voor de stad?

BODE.

Aan zes der poorten staat de zaak geheel naar wensch;
De zevende echter koos de heil'ge zevenvorst,[800]
De groote Apollo, dat aan Oedipus' geslacht
Daar 't onverstand van Laïos gewroken wierd.

KOORLEIDSTER.

Wat is dat onbeil, dat op nieuw de stad nu trof?

BODE.

De mannen zijn gevallen door hun eigen hand.

791 De Wreekster is de Wraakgodin, de Erinnys.
800 De ‘heil'ge zevenvorst’ of de ‘god van 't zevental’; de zevende dag der maand en over het algemeen het getal zeven was aan Apollo gewijd.

KOORLEIDSTER.
Wie dan? wat meent gij? zinloos maakt mij de angst voor 't nieuws.

BODE.
Kom tot uzelf en hoor mij: Oedipus' twee zoons...

KOORLEIDSTER.
Zijn daar gevallen? spreek het uit, hoe erg het zij.

BODE.
Voorwaar, het is zoo; beiden liggen daar geveld.

KOORLEIDSTER.
Wee mij, onzaal'ge! zienster was ik van dit leed;
Zoo is de broeder door des broeders hand gedood!

BODE.
Zoo was hun beiden één verdervend god gemeen;
Want die verdelgt hier zelf 't met vloek beladen huis.
Dies meng' bij 't juub'len zich de traan van diepe smart,
Dat wel de stad gered is, doch het vorstenpaar,
De legerhoofden, met gehamerd skythisch staal
Hun erf'nis deelden, 't rijk en al hun have en goed.
Al hun bezitting wordt nu de aarde van hun graf,
Want 's vaders vloekwensch heeft de onzaal'gen weggevaagd.

(De BODE vertrekt.)

KOOR.
Grootmachtige Zeus en beschermers der stad,
Gij goden, die Kadmos' muren en burg
Zoo genadig behoedt,
Ach! zal ik verheugd met een jubelgezang
De redding nu vieren der veilige stad,
Of moet ik het deerlijke, ontzettende lot
Met tranen herdenken der vorsten van 't heer,
Die, waarlijk geheel naar de kracht van hun naam,
Roemruchtig en tevens in tweedracht rijk,
Door schuld en verblinding bezweken.

(Strofe.)

Zwarte vloek, die nu volbracht is
Aan 't geslacht van Oedipus!
Een doodsche rilling vaart mij kil door hart en merg.
Verteerd van smart hef ik woest
Graf- en klaaggezangen aan,

Nu deze dubb'le slachting mij
Ter oore kwam. Ach, zegenloos
Zulk een sperensamenkomst!

(Tegenstrofe.)

Onvermurwbaar, niets verschoonend,
Toonde zich des vaders vloek,
En Laïos onzinnig drijven werkte voort.
Het lot der stad wekt mijn zorg;
Godenwoorden falen niet.
Gij diep beklaagden, ach! Gij deedt
Het ongehoorde! Ons overkwam
Onuitspreeklijk tastbaar leed!

(Een rouwstoet verschijnt met de lijken der gevallen broeders; onder diep zwijgen worden de baren aan weerszijde van den paleisingang nedergezet.)

KOOR.

(Strofe.)

Daar ligt voor oogen, wat de bode heeft gemeld,
Een dubb'le rouwe, dubb'le slachting, stout begaan
Op eigen bloed, een dubbel, wee voleindend wee!
Wat is 't, dan leed, weer huizing kiezend bij het leed?
Treft in den storm uwer klachten, maagden,[854]

(Tegenstrofe.)

Het hoofd nu met de handen, geeft den riemslag aan
Voor 't zwartomfloerste vaartuig, dat op de' Acheron
Steeds gaat en keert, zijn inhoud immer overbrengt
Naar 't land, door Phoebos nooit bezocht, dat, zonneloos,
Alles in eeuwige nacht doet huizen.

(De middendeuren van het paleis worden geopend.)

KOORLEIDSTER.
Doch ziet, reeds komen uit smart'lijke plicht
Antigone met Ismene nabij

854 'Treft het hoofd nu met de handen:' men denke aan de slagen, die bij het luidruchtig rouwbetoon op hoofd en borst gericht werden.

Voor het rouwebedrijf om de broeders. Gewis,
Dieproerende stroomt dra uit lieflijke borst
Eene klachte, den dooden naar waarde gewijd.
Ons echter betaamt, vóor der zusteren woord,
Der Erinnyen schrikkelijk lied, en den vorst
Van het duistere rijk
Woest klagende hymnen te zingen.

(ANTIGONE en ISMENE komen in rouwgewaad op en plaatsen zich bij de twee baren.)

KOOR.

Wee, wee!
Gij zust'ren, van leed als geen and're bezocht,
Als geen, die 't gewaad met den gordel omsnoert!
Luid zucht ik en ween, en, gelooft mij, aan 't diepst
Van het hart ontstroomt mijne klachte.

BEURTZANG VAN HET KOOR.

Eerste zang.

Eerste koorhelft.

Ach, ach! waarom, zinn'loos paar,
Der vrienden raad versmadend, immer leed gezocht,
Om 's vaders huis, u ten vloek, met de speer gestreden?

Tweede koorhelft.

Voorwaar, u ten vloek, want de val van het huis
Heeft onder het puin u begraven.

Eerste tegenzang.

Eerste koorhelft.

Ach, ach! waarom 't ouderhuis
Gesloopt door 't jagen naar het wrange alleenbestuur?
Rampzaal'gen! thans heeft het staal wreed uw zoen getroffen.

Tweede koorhelft.

Voorwaar, voltrokken is Oedipus' vloek,
Voleind door den wil der Erinnys.

Tweede zang.

Eerste koorhelft.

Het staal, beiden drong het in het hart!

Tweede koorhelft.

In 't hart geboord, beiden door 's broeders hand, heeft het thans
Uw tweedracht verzoend.
Wee, onzaligen, wee!
Gij, tot dubbelen moord,
Dubbelen dood gedoemd!

Eerste koorhelft.

Ik zeg 't met u; voorwaar, die stoot door 't hart
Trof henzelf en ook hun huis,
Uit ongehoorden haat,
Naar 's vaders bitt'ren vloek,
Bron van hun twist en dood.

Tweede tegenzang.

Tweede koorhelft.

Als hier, klinkt de klacht door heel de stad;

Eerste koorhelft.

Luid klaagt de burg, luide klaagt al 't bevriend land in 't rond;
Een hand, vreemd tot nu,
Neemt bezit van het rijk,
Dat de onzaal'gen tot twist,
Eindlijk ten doode dreef.

Tweede koorhelft.

In toorn ontstoken deelden zij het goed;
Juist gelijk was ieders deel;
Geen vriend dus, die met recht
Den midd'laar wraakt; doch zacht,
Lieflijk is Ares niet.

Derde Zang.

Eerste koorhelft.

Door ijz'ren hand liggen zij getroffen;
Door ijz'ren hand wacht nu op hen beiden,
Ach, vraagt mij niet, welk bezit,
Des vadergrafs donk're kuil.

Tweede koorhelft.

Daarhenen brengt rouwklagend hen 't gejammer,
Het luidsnikkend geween, 't bittere leed des huizes;

't Breekt mij het hart, doodt alle vreugd; diep in de borst
Welt mij een stroom, schreit mijne ziel, smelt mijne kracht,
Zie ik dit eind, ach! van de beide vorsten.

Derde tegenzang.

Eerste koorhelft.
Die armen! toch moet ik hen verklagen:
Zij hoopten veel jammers op de burgers,
En op geheel 's vijands heer,
Dat schaar bij schaar strijdend viel.

Tweede koorhelft.
Onzalig zij, voorwaar, die hen gebaard heeft!
Zij rampzaligste vrouw, armste van alle moeders!
Zij, die den zoon, telg van haar schoot, nam tot gemaal,
Zonen hem schonk, kroost, dat den dood vond in den strijd,
Bloedigen dood, broeder van broedershanden.

Vierde Zang.

Eerste koorhelft.
Ja 's broeders hand gaf den broeder fel den dood;
Onverzoenlijk en woest,
Heeft de razende twist
Plots'ling een eind gevonden.

Tweede koorhelft.
Nu rust de haat; nu dronk het aardrijk
't Gemengd levensvocht;
Nu zijn zij recht van éénen bloede.
Een strenge scheidsrechter was
De vreemde, uit vuur. Pontos' vuur, hierheen gestormd,[942]
Het scherpe staal; streng der erf'nis deeler ook,
Want Ares gaf evenveel
Aan elk; hij heeft 's vaders vloek bewaarheid.

Vierde tegenzang.

Eerste koorhelft.
Het deel van leed, dat hun Zeus had toegelegd,

942 'Pontos', het noordoostelijkst deel van Klein-Azië, aan de Zwarte zee, Pontos Euxinos, gelegen, met rijke ijzermijnen.

Viel de' onzaal'gen te beurt;
Eindloos is hun gebied
Thans in het rijk der Dooden.

Tweede koorhelft.
Ach, met wat tal van jamm'ren hebt gij
Bekranst huis en stam!
Thans juichen Vloek bij Vloek, en slaken[953]
Des zegepraals schelsten kreet,
Daar heel 't geslacht nederzonk in de eeuw'ge nacht;
En pralend hangt Ate's buit reeds aan de poort,
Waar 't broederpaar kampend stierf;
Na beider val rust de woeste Wraakgeest.

(De eene helft van het Koor schaart zich aan de zijde van Antigone, de andere aan die van Ismene; de beide zusters treden de baren nader; ANTIGONE *plaatst zich bij die van Polynikes,* ISMENE *bij die van Eteokles.)*

LIJKKLACHT DER ZUSTERS.

Voorzang.

ANTIGONE.
Getroffen troft gij;[961]

ISMENE.
Doodend zonkt gij stervend neer;

ANTIGONE.
Veldet de speer;

ISMENE.
Vielt voor de speer!

ANTIGONE.
Schrikk'lijke daad!

ISMENE.
Schrikkelijk leed!

953 De Vloeken worden hier als personen voorgesteld; Ate is de verdwazing, die tot zonde en hierdoor ten verderve voert.

961 Men denke elk der zusters bij de baar van dien broeder voor wien zij partij trekt, en ook de gebaren stelle men zich aldus voor, dat Antigone meer voor Polynikes, Ismene voor Eteokles pleit.

ANTIGONE.
Verslagen

ISMENE.
Verslaande!

ANTIGONE.
Gij klachten, klinkt!

ISMENE.
Gij tranen, stroomt!

Zang.

ANTIGONE.
Ach!

ISMENE.
Ach!

ANTIGONE.
Razend maakt de smart mijn geest.

ISMENE.
Bersten wil mij 't hart van rouw.

ANTIGONE.
Mijn arme broeder, wee u, wee!

ISMENE.
Ook gij, rampzaal'ge broeder, wee!

ANTIGONE.
Offer uws broeders, gij!

ISMENE.
Moord'naar uws broeders, gij!

ANTIGONE.
O dubb'le klacht!

ISMENE.
O dubb'le smart!

ANTIGONE.
Wee, wij staan aan een dubb'le baar!

ISMENE.
Zusters wij, bij der broed'ren wee!

ANTIGONE en ISMENE.
O rampvol, zwaar beladend Noodlot!
Heil'ge schim van Oedipus!
O zwarte Erinnys, waarlijk groot is uwe macht!

Tegenzang.

ISMENE.
Ach!

ANTIGONE.
Ach!

ISMENE.
Welk een lot, niet aan te zien,

ANTIGONE.
Viel den balling hier ten deel!

ISMENE.
Zoo pas gekeerd, beging hij moord;

ANTIGONE.
Verwinnaar, blies hij de' adem uit.

ISMENE.
't Leven ontvlood zijn borst;

ANTIGONE.
Dezen versloeg zijn hand.

ISMENE.
Onzalig huis!

ANTIGONE.
Onzalig leed!

ISMENE.
Dubb'le klacht is der zust'ren plicht!

ANTIGONE.
Diep geschokt van onnoem'lijk wee!

ISMENE *en* ANTIGONE.
O rampvol, zwaar beladend Noodlot!
Heil'ge schim van Oedipus!
O zwarte Erinnys, waarlijk groot is uwe macht!

Toezang.

ANTIGONE.
Die werdt gij bij uw komst gewaar;

ISMENE.
Zij bleek aan u niet minder ras;

ANTIGONE.
Zoodra gij voor de veste stondt;

ISMENE.

En tegen hem de lans verhieft.

ANTIGONE.
O deerlijk lot!

ISMENE.
O deerlijk leed!

ANTIGONE.
O felle smart,

ISMENE.
O diepe rouw,

ANTIGONE.
Beide voor huis en stad!

ISMENE.
Ach, en vooral voor mij!

ANTIGONE.
Ach, ach, nooit genoeg beschreide vorst!

ISMENE.
Ach, meer dan iemand diep betreurd!

ANTIGONE *en* ISMENE.
Ach, ach! waanzinsoffers van 't noodlot!

ANTIGONE.
Ach, ach! wàar zij hun het graf bereid?

ISMENE.
Ach, waar 't de dooden 't hoogst vereert.

ANTIGONE *en* ISMENE.
Ach, ach! leed bij leed, bij hun vader!

(Een HERAUT *komt op, uit de stad.)*

HERAUT.
'k Heb last u te berichten, wat het hoog bewind
Der Kadmosstad beraadslaagd en besloten heeft.
Eteokles zal, als de trouwe vriend des lands,
Een graf ontvangen in der aarde lieven schoot;
Want fier den vijand werend viel hij aan de poort,
En stierf voor de oude heiligdommen zonder blaam
Den heldendood, zooals 't een man te sterven past.
Dit omtrent hem te melden, werd mij opgelegd.
Doch 't lijk zijns broeders, Polynikes' lichaam, zal
Ten roof der honden, onbegraven, op het veld
Geworpen worden, daar hij Kadmos' heil'gen grond
Verwoest zou hebben, had een god zijn booze speer
Niet af doen stuiten. In den dood zelfs treft hem nu

De vloek der goden, driest geminacht, toen hij stout
Met vreemde krijgers aanrukte op zijn vaderstad.
Door woeste vogels zij aldus hem 't graf bereid,
En ongeëerd ontvang' hij zoo zijn billijk loon.
Hem dekk' geen opgeworpen heuvel, en geen schaar
Van vrienden heffe bij zijn graf een lijkzang aan;
Wie eerloos is, zij niet met eer ter rust gelegd.
Dus heeft der Kadmosburgers hooge raad beslist.

ANTIGONE.

En ìk verklaar aan de overheid van Kadmos' stad:
Zoo niemand dezen saam met mij begraven wil,
Zal ik het zelf doen, ook al brengt het mij gevaar
Mijn broeder te begraven; en ik schroom geenszins
Gehoor te weig'ren aan bestuurders zonder recht.
Want heilig is de band des bloeds, die ons vereent
Als kind'ren van hetzelfde onzaligst onderpaar.
Deel, ziele! willig 't kwade, zijns ondanks zijn deel,
En wijd den doode u levend door verwanten geest.
Neen, geen roofgier'ge vogels zullen mij zijn lijk
Verscheuren, en geen wolven zullen met zijn vleesch
De maag zich vullen; die beslissing duld ik niet.
Ikzelf, al ben ik slechts een vrouw, delf hem zijn graf,
Leg hem ter ruste en richt een heuvel op, al moet
Ik de aard' zelf dragen in den schoot van dit mijn kleed.
Ikzelf begraaf hem; niemand brengt mij hiervan af;
Wie wil en moed heeft, vindt de midd'len tot de daad.

HERAUT.

Ik moet u raden: wederstreef de stad niet zoo.

ANTIGONE.

Ik moet u raden: spil, heraut, uw woorden niet.

HERAUT.

Het volk, dat pas den dood ontging, is streng gezind.

ANTIGONE.

En de onbegravene, oordeelt hij dan niet gestreng?

HERAUT.

Wien 't volk verafschuwt, wilt gij eeren met een graf?

ANTIGONE.

En was hij, levend, bij de goden niet geëerd?

HERAUT.
Hij was het, eer hij angst en nood bracht aan dit land.

ANTIGONE.
Met kwaad vergold hij, wat hem kwaads was aangedaan.

HERAUT.
Voor 't kwaad aan éénen bracht hij leed aan 't gansche volk.

ANTIGONE.
Dat volk had mede aan 't onrecht, hem gedaan, zijn deel.

HERAUT.
Van alle goden is steeds Eris 't laatst aan 't woord.[1051]

ANTIGONE.
't Zij; ik begraaf mijn broeder; spreek niet verder meer.

HERAUT.
Zoo volg uw wil en doe het! ìk verbied het u.

(De HERAUT gaat heen.)

KOOR.
Wee, wee!
Ongenaakbaar trotsche, verderflijke macht,[1054]
Gij godinnen des Vloeks, die nu Oedipus' huis
Hebt vernield en gesloopt, tot den grond toe geslecht!
Wat moet ik? wat doe ik? wat raad voor mijn geest?
Hoe bedwing ik mijn hart, dat ik niet om u ween,
En niet naar het graf u geleide?
Doch angst grijpt mij aan en ik huiver terug

1051 Eris is de godin der tweedracht. - In de uitgaven wordt deze regel, met den volgenden, aan Antigone toegekend; blijkbaar verkeerd; men zou eer een van beide regels moeten verwerpen. Veel verkieslijker acht ik het, aan te nemen, dat één regel verloren is gegaan; het ligt voor de hand, dat Antigone het volk medeschuldig verklaart aan het onrecht, dat Polynikes moest lijden en dat de *Heraut* dan zegt: Eris moet het laatste woord hebben. Bij het gereed maken van mijne vertaling voor den druk bemerk ik, dat Hermann voorlang reeds ditzelfde vermoed heeft.

1054 1054 en vgg. De anapaestische verzen, welke het stuk besluiten, werden hoogstwaarschijnlijk door enkele personen voorgedragen, en wel V. 1053-1065 door de leidster van het geheele koor, V. 1066-1071 door dezelfde, nu als aanvoerster der eerste koorhelft optredend, V. 1072-1078 door de aanvoerster van de tweede koorhelft. Men bedenke hierbij, dat de bewegingen van het koor de werking van het gesprokene krachtig ondersteunen.

Voor den wil van het volk!
Gij gaat, van een rouwende menigte omstuwd,
Ten grave; - doch deze verdwijnt, onbeklaagd,
Rampzalige, alleen door de zuster beschreid;
Is zulk een gebod te verduren?

EERSTE KOORHELFT.
Vrij hand'le de stad goedertieren of niet
Met wie Polynikes beweenen, -
Wij staan u ter zijde, begraven met u,
Gaan voor bij den tocht;
Want dit jammerlijk leed is ons allen gemeen,
En wat heden de stad
Veroordeelt, is morgen haar heilig.

TWEEDE KOORHELFT.
En wij gaan met dezen, zooals nu de raad
En het heilige recht ook verordent.
Naast der eeuwigen steun en de hulpe van Zeus
Heeft hij onze stad
Voor slooping bewaard en den stormenden vloed
Van de vreemden gekeerd,
Die dreigde haar mede te sleepen.

(De eene helft van het KOOR volgt met ANTIGONE het lijk van POLYNIKES, de andere met ISMENE het lijk van ETEOKLES.)

Naschrift.

De tekst, welke aan deze vertaling van AESCHYLOS' 'Zeven tegen Thebe' ten grondslag is gelegd, is die, welke in 1884 door HENRICUS WEIL bij Teubner in het licht is gegeven. Weil staat niet alleen als goed kenner van het Grieksch, maar ook als een man met een fijn oordeel en met gevoel voor poëzie bekend; hij heeft bovendien zich lang en ernstig met de studie van Aeschylos bezig gehouden en gaf reeds van 1858 tot 1867 eene volledige editie, zoodat men

die van 1884 als de uitkomst van veeljarige onderzoekingen mag beschouwen; zij houdt zich zoo nauwkeurig mogelijk aan den door de handschriften overgeleverden tekst en doet tevens in de aanteekeningen de oorspronkelijke lezing en de meest waarschijnlijke gissingen ter verbetering van deze kennen. De keuze van Weil's uitgave als grondslag mijner vertaling behoeft zeker geene nadere rechtvaardiging. Ten overvloede is die van KIRCHHOFF (Berlin, Weidmann, 1880), welke mij gelegenheid gaf de scholiën te raadplegen, doorloopend vergeleken. Dit laatste kan ik ook van DINDORF'S Poetae scenici Graeci (ed. quinta, Leipzig, Teubner, 1868) zeggen, doch ieder, die weet, op welke meer dan vrijmoedige wijze Dindorf met den overgeleverden tekst omspringt, zal mij gelijk geven, dat ik mij aan de uitgave van Weil gehouden heb. - Ik achtte mij hiermede genoegzaam toegerust om de vertolking te kunnen ondernemen, doch meende na hare voltooiing en alvorens haar voor den druk geheel gereed te maken, ook de uitgave van N. WECKLEIN (Berlin, Calvary, 1885) te moeten raadplegen; deze geeft in het eerste deel den tekst (naar eene nieuwe vergelijking van den codex Mediceus), de scholiën en een apparatus criticus; het tweede deel, 315 bladzijden groot, heet ‘appendix coniecturas virorum doctorum minus certas continens’; ik vermoed, dat deze gissingen wel veertig of vijftig duizend in aantal zijn; de ‘appendix ad Septem adversus Thebas’ beslaat 47 bladzijden, vrij klein gedrukt! Deze uitgave mocht ik, met verhandelingen van MUFF (over het koor in dit stuk), van LOWINSKI en OBERDICK (tekstkritiek) en met de uitgaaf van VERRALL (London, Macmillan and Co., 1887) ontvangen door de welwillendheid van den Bibliothecaris der Bumabibliotheek te Leeuwarden, den heer J.L. Berns. Bij het nagaan dezer geschriften vond ik, tot mijn groot genoegen, geene aanleiding tot wijziging mijner vertaling (veranderingen van dichtregels zijn maar al te vaak geene verbeteringen!) maar wel vaak bevestiging van de juistheid mijner opvatting. Ik vermeld ze dan ook alleen om te doen zien, dat ik mijne taak met nauwgezetheid heb trachten te volbrengen. Als ik niet geslaagd ben, is dit ten minste niet aan geringe zorg te wijten.

Den belangstellenden lezer, die mijne vertaling met het oorspronkelijke wil vergelijken, mag ik alzoo verzoeken de genoemde editie van Weil te raadplegen, zoo hij den tekst, dien ik bijna geheel gevolgd heb, nauwkeuriger wil kennen. Hij zal dan vinden,

dat Weil slechts zeer weinige regels, mijns inziens zeer te recht, als onecht verwerpt, dat hij op enkele plaatsen door eene omzetting van regels (ook in de vertaling door de nummering der regels te onderkennen) het verbroken verband hersteld heeft (b.v. regel 537 en 807) of op andere zeer eenvoudige wijze verbetering heeft aangebracht, zooals reg. 792 en volgende, waar de gezegden tusschen den Bode en de Koorleidster verdeeld zijn en niet door den eersten achtereen gesproken worden; dat hij eindelijk nauwkeurig heeft aangewezen, waar een of meer versregels verloren zijn gegaan. Het zij genoeg, dat ik dit even vermeld; op tekstcritiek behoeven de lezers van ‘de Gids’ niet onthaald te worden; van eenigen invloed op de vertaling is, dat ik, hierin van Weil afwijkende, reg. 429 *Eris* voor den *bliksem* van Zeus doe wijken, en in reg. 498 het woord voor *schrik* door een ander vervang, dat *verderf, moord* beteekent.

Eenige weinige opmerkingen mogen hier nog plaats vinden.

Waar slechts een enkele regel van den tekst verloren is gegaan, kan de inhoud uit het verband gewoonlijk met groote waarschijnheid gegist worden; in deze gevallen heb ik mij dan ook veroorloofd een regel in te voegen; de inschuiving is door de nummering der regels genoegzaam aangewezen. Slechts op éene plaats meen ik eene door Weil niet aangewezen leemte te moeten aannemen; vóor reg. 1051 meet een regel, door Antigone gesproken, weggevallen zijn; ik heb dien door gissing aangevuld en mocht later met genoegen opmerken, dat Hermann evenzoo geoordeeld heeft. Waar meer verloren is gegaan, kan geene scherpzinnigheid het verlorene doen terugvinden. In het verslag van den Bode aan Eteokles en in de antwoorden van Eteokles zijn hier en daar verscheidene regels verdwenen. Zoo is b.v. ongetwijfeld van den derden verdediger, Megareus (reg. 473), meer gezegd dan er nu staat; zoo werd van den vierden aanvaller, Hippomedon (reg. 486), zeker niet zoo uitsluitend alleen het schild beschreven; zoo is de beschrijving van den vijfden niet dan onvolkomen tot ons gekomen en werd er zeker meer bericht van zijne grootspraak en godslastering; men kan dit afleiden uit het antwoord van Eteokles, reg. 550-562, dat zelf ook veel geleden heeft en welks eerste drie regels geen goeden zin uitmaken. In zulke gevallen kan van geene aanvulling sprake zijn; al kan men zelfs gissen hoeveel regels verdwenen zijn, dan kent men hierdoor alleen den omvang van het verlies.

Men zal opmerken, dat ik den geheelen treurzang, reg. 874-960, door het Koor laat voordragen; Dindorf laat, naar een vroegeren voorslag van Weil (wiens oudere editie ik niet kon raadplegen) reeds hier Antigone en Ismene invallen en met het Koor afwisselend spreken. Het is mij onbegrijpelijk, dat Weil dit kon voorslaan en Dindorf het overnemen. Ongetwijfeld was hier het koor alleen aan het woord; misschien werden eenige gedeelten door enkele leden van het koor voorgedragen, doch zeker begint de lijkklacht der zusters eerst met reg. 961. - Ik heb mij veroorloofd in de Antistrofe de rollen van Antigone en Ismene om te ruilen en Ismene te laten voorgaan; want neemt men Weil's zeer natuurlijke gissing op reg. 979 aan, dan moeten deze woorden door Antigone, die bij de baar van Polynikes staat en steeds voor dezen partij neemt, gesproken worden.

DR. L.A.J. BURGERSDIJK.

Een afscheid.

Een natte, gure Zomer.... een Augustusmaand in koude schier winter gevend.... daarna enkele fraaie Herfstdagen met plotselinge warmte afgewisseld en nu, deze 27ste September, eensklaps als Voorjaar.... liefelijk en zacht.... zoel, niet drukkend.... maar toch met een vaag, onbestemd waas.... met genoeg onbegrepen gloed, om door tegenstelling stemming in het landschap te leggen. De lucht zwaar bewolkt, de wolken dik van regen, maar niet met die dreigende dikte die gedachten aan stortvlagen wekt.... eer met eene dikte die het begin van den regen met zijne wording samensmelt.... die dat begin onzeker maakt; die telkens doet vragen: ‘regent het al?’.... en dan toch nog onverwachts doet zeggen: ‘he, het regent!’.... een zachte, gelijkmatige motregen voor den ganschen dag.... een stille regen, die niets beduidt en toch nat maakt.... dien men niet hoort.... die zich niet opdringt.... zonder wind.... zonder zwaarte.... bijna warm, alleen soms met wat dampigen achtergrond die over de velden het zien belemmert. Zoo'n gelijkmatig grijze lucht, laag hangend van zwaarte, maar niet onheilspellend; iets weldadig stils, iets kalms in de atmosfeer.... opvallend, niet drukkend; zelfs het flauwe koeltje lauw warm, maar toch verademend; ja toch drukkend, loom, geheimzinnig.... onnatuurlijk om dezen tijd, dus beklemmend; alle geluiden als van verre doordringend, maar met iets rustigs, vreedzaams, berustends.... iets afmattends ook, dat den pols sneller doet kloppen.... den hartslag versnelt.... bij niets, bij alles.... zonder dat men het weet.... tot men het toevallig opmerkt.... en glimlacht.

Een beeld der Lente over het geheel.... het zacht geloei der koeien, in groepjes rustig grazend in de wei.... het droef gehinnik van een eenzaam paard, met den kop onbeweeglijk

over het lage hek geleund, droomerig starend in het niet.... het gras, langs den weg ongelijk geknipt, fluweelig mooi met zijne prachtig rijke tint van frisch jong groen; en verderop, waar de boomen dikker worden.... waar de nabijheid van een buiten dichter loover biedt.... het gekweel der vogels in het hout.... een troep tjilpende musschen in het heetst van het gevecht op niets meer achtend.... duiven strootjes zoekend op den grond.... een aardig roodborstje op gindsche schutting met groote, ronde oogen op den voorbijganger blikkend - niet schuw, slechts verbaasd - tot deze op enkele schreden genaderd is. Dan vlug zich verliezend in het groen en weer niets de stilte brekend.

Een beeld der Lente.... maar een beeld der Lente met herfstnevel, met herfstdraden, met herfstbeelden telkens opdoemende voor het oog.... de wilde wingerd rood tegen de huizen.... de beuken reeds gelende in de doorzichtigheid van het verschiet.... bij elke kronkeling van den weg nieuwe tinten den blik verrassend.... eentonigheid bannend door rijkdom van kleur; niet schril afstekend toch.... alleen maar ineenvloeiend.... in zachte overgangen.... als gedempt tot harmonie.

Op den straatweg die van Haarlem naar Velsen voert, dicht reeds tot de Velserbrug genaderd, een eenzame wandelaar met de blikken dat verschiet verslindend, die stemming in zich opnemend, kunstenaar in zijn hart: de weilanden met hunne frissche kleurschakeering.... het weelderig geboomte rijzende aan zijne linkerhand.... de oude landhuizen met hunne omlijsting van klimop, slaperig wegdommelend in doezelige rust.... dat geheel in zijne eigenaardige bekoring, als deze 27ste September biedt. Weemoedig door den weemoed om hem heen, gedrukt door die vreemde stilte in den dampkring, maar toch genietend, toch gelukkig in het gevoel van leven.... jong en blijmoedig.... levenslustig en sterk. Zijne verschijning niet overgroot, donker, met kleinen spitsen knevel en sierlijke sik; ook donker van tint, verbrand, met overmoedige, toch weemoedige oogen en veerkrachtigen tred; zijn pas versnellend of inhoudend om te genieten van den indruk van zijn oog.... zich omwendend of neervallend op het koele gras naar eigen begeerte.... onbewust de schoonheid indrinkend met volle teugen.... dronken van weelde en opwellende jeugd.... glimlachend of peinzend.... maar altijd gelukkig.... eene figuur

als eene vrouw wel gaarne ziet.... die haar doet droomen.

Nu heeft hij het kanaal bereikt, een snelle blik over het water, een vluchtige op zijn horloge - heimelijk ongeduld heeft slecht den tijd berekend - iets als spot over eigen dwaasheid toovert leven.... toovert bezieling in dat gelaat; glimlachend vertraagt hij zijne schreden.... het wordt slenteren; nog een paar honderd passen.... aarzelend keert hij op zijn weg terug. Nu draait hij rechts in.... nu poost hij besluiteloos.... lui werpt hij zich in het gras.... languit.... zonder zich te bekommeren over mogelijke wandelaars; achteloos wuift hij zich koelte toe, blijkbaar zijn zijne gedachten elders. Onwillekeurig glijdt daarbij zijn hand meer naar achteren.... meer in den hals.... haastig trekt hij haar terug en bloost... zijn hemdsboordje is nat van het zweeten.

Weer die spottende trek een oogenblikje op die innemende lippen.... daarna - of met dien glimlach nieuwe beelden rijzen - genotvolle onbeweeglijkheid.... langen tijd.... een groot uur bijna; droomen hem bevangende.... maar aangename. Een visioen van beelden.... van herinneringen zich opdringende aan zijn geest.... zoet rijzende voor zijne verbeelding.... zich onbewust weg banende uit den chaos van eens opgevangen indrukken.... van doorleefde gevoelens.... van half vergeten, half uitgewischte impressies.... verward door elkander. Veertien dagen van zijn jong leven.... rijk aan genot. Een kleine plaats.... hij, bij zijn vriend gelogeerd.... al lang, lang geleden.... bijna twee jaar. Menschen minder gepolijst dan in de stad.... maar daardoor persoonlijker.... natuurlijker.... zich meer gevend.... meer karakter in alles.... minder vervelend. Vooraan zij.... eene lieve, bekoorlijke verschijning.... schalk.... plagend.... tegenstrijdig.... lachend.... schertsend - zelfs vertrouwelijk; maar niet rijk.... geen vooruitzichten; hem vertellende van haar gaan naar Indië.... van hare moeder.... van de kleine plaats.... van alles en nog wat. Hij luisterende.... plagende op zijn beurt.... spottend soms.... vertellend van zijne plannen toch ook.... maar altijd scherts, nooit ernst tusschen die beiden; niet verliefd, slechts bekoord. Heerlijke zomer.... overal nog jong groen.... alles ontluikend; verre morgenwandelingen door bosch en heide.... tochtjes bij avond.... bij morgen en middag.... gezondheid je toestroomend.... telkens

een woord.... een blik.... een lach gewisseld met de lieve.... maar niet meer.... neen, niet meer. Genietend van het vluchtige oogenblik.... geen van beiden bedoeling zoekend.

En helderder voor zijn geest dat laatste tooneeltje.... den avond voor zijn heengaan. Zij weer sprekende over Indië, van hare verwachtingen, van hare wenschen.... bijzonder lief in dat laatste alleen-zijn, maar toch ook stil als in den onwillekeurigen weemoed van aanstaande scheiding.... verborgen onder gewilde kalmte van schijnbare onverschilligheid. Zouden zij elkaar ooit weerzien?.... beiden glimlachend en toch beiden onder den indruk.... hunne harten jong en warm; bei den wetend dat zij niets dan 'flirt' bedoelden en toch beiden onder den invloed van het schemerdonker niet onwaar.... verteederd door hun eigen spel. Hij haar aanstarende, vlak in de oogen.... zou het haar spijten?.... meende zij het werkelijk? - toen die schertsende belofte. Kende zij Velsen.... kende zij de Velserbrug; welnu, daar zou hij haar opwachten om haar een laatsten groet te brengen. Zij hem plagende dat hij het vergeten zou.... maar warmte in hare stem.... geen onverschilligheid in haren blik.

Den volgenden dag zijn vertrek.... zich losscheurende van de bekoring.... langzame ontnuchtering door de werkelijkheid. In het eerst nog dikwijls die blauwe oogen hem vervolgend.... plotseling een glimlach tooverend op zijn gelaat.... in het midden van zijn werk.... in gewilde eenzaamheid. Daarna herinnering allengs verbleekt.... nieuwe beelden.... andere belangen;.... niet meer denkende aan haar dan bij toeval.... door oorzaak.... bij oogenblikken.

Maar gisteren hoorende dat zij gaan zou met deze boot.... met de Prinses Sophie die straks uit zal gaan.... plotseling herinnering herlevende.... die dwaze belofte hem weer te binnen schietende.... zich opdringende dat hij gaan moest.... zich voorstellende hare verrassing; als een verlangen naar de zee hem bevangende.... niet redeneerende.... zich geen tijd gunnende tot nadenken.... eenvoudig die ingeving volgend.... die hem dreef zonder plan. Heelemaal van Arnhem naar hier sporende om haar nog eenmaal te zien.... gelukkig in dat vooruitzicht.... weer levende in het verleden. Wat hij hier doen moest.... of zij zelve het niet vreemd zou vinden.... of zij niet meer zou denken.... het zich niet afvragende.... alleen

opgaande in het naaste oogenblik. Zelfs niet zonderling ontstemd door de gedachte aan haar heengaan.... volkomen vertrouwd immers met dit denkbeeld.... alleen zich verheugende in dat vluchtige wederzien.... in hare verbazing, die zijn ijdelheid zou streelen.... in den lachenden, gelukkigen, gemeenzamen blik, dien hij op zou vangen uit die oogen. Wat hij wilde? Een laatste attentie aan haar, die een oogenblik zijne verbeelding had bevolkt.... niets anders dan een kort vaarwel aan eene goede bekende.... een zuiver moreelen indruk als van ouds.... meer niet. - En ijdel.... bewust genoeg toch ook om haar niet te willen misleiden.... daarom niet gaande tot Amsterdam.... dat had schijn van rechten verondersteld.... dus indringend; daarom haar geen bloemen brengende, als zijn hart wel gaarne had gedaan.... dat had misschien eene belofte geschenen.... die hij niet wenschte, die hij niet zocht. Maar dat staan aan die brug, dat lachend houden dier lachende afspraak... dat was eene scherts.... eene onschuldige galanterie, waarvoor men blozend dankte.... verteederd... gelukkig één oogenblik en dan vergat; of misschien.... neen, onzin.... anders niet. Een eenvoudig afscheid moest het wezen, hij wist het, hij verlangde niet meer; geluk, verwachting, spot - geen weemoed sprak uit zijne beweeglijke trekken.... hij peinsde niet over de toekomst.... hij dacht slechts aan het heden; daarom die vrede in zijne droomen.... daarom die rust in zijne houding.... vandaar die zalige onbeweeglijkheid.

De torenklok heeft half een geslagen; verrast is hij opgesprongen.... met lenige vlugheid; opnieuw slentert hij naar het kanaal. Hier nog dezelfde stilte als te voren.... alleen de wind, iets krachtiger dan 's morgens, rimpelt het vlakke water tot het in kleine golfjes wordt opgezwiept; - niets in de richting van Amsterdam.... of ja toch, eene boot, maar het is niet die hij wacht.... met onverschilligheid volgen zijne blikken haar komen en gaan. Kalme eentonigheid door niets verbroken.... het begint hem te drukken als zeiden stilte het nog deed; hij wordt onrustig.... hij had hier afwisseling gewenscht.... leven, beweging.... hij, die anders in het landschap juist bovenal die kalmte wou. Wonderlijk, weer jagen zijne polsen.... weer is zijn hemdsboordje van onderen nat. Is hij nerveus...? Opnieuw die glimlach over menschelijke zwakheid.... over de zijne; altijd die spot tegen wil en dank;

maar geluk ook, sterker dan hij zelf.... voortspruitend uit die jeugd.... uit dien polsslag.... onbewust uit zijn innerlijk leven. Nu keert hij zich naar de zee.... het is of het windje naar dien kant koeler is.... of het iets van de frisschere kracht van de groote ruimte met zich brengt.... of haar adem de borst verruimt; met wellust vangt hij het op.... het doet hem goed.... het is of het iets als zwakheid van hem neemt.... iets onbewusts, dat hij nu eerst voelde. Hij nerveus.... het is het weer.... die onnatuurlijke, loome warmte; kom, hij zal liever iets gaan gebruiken, als hij er ten minste nog tijd toe heeft. En zich dwingende tot rust.... met goed gespeelde onverschilligheid een praatje met den brugwachter aanknoopend: ‘moest niet een van de booten van de Nederland vandaag vertrekken?’ - of hij het niet wist, de huichelaar - ‘zou hij gauw komen.... zoo gauw, dat hij er op wachten kon?’.... dus in gewilde onwetendheid tot vertrouwen dringend.... instinctmatig; daarna licht blozend als het hem invalt.... zich ergerende of de oude het bemerkt. Waartoe die misleiding!

En de man: ‘als Mijnheer nog een groot half uur den tijd had.... ze kwamen nooit voor “na éénen”.... maar anders, het was wel de moeite waard.... en er gingen er vandaag twee te gelijk, zooals mijnheer misschien wel in de courant had gelezen.’

En hij, zijn horloge uithalend.... heel gewoon.... toch aarzelend met eene lichte aarzeling: ‘enfin, dan zou hij nog maar wat wachten.... of de man een sigaar wilde’.... en weg stapt hij naar het hotel.... bestelt er zich het noodige. Hier is toch meer drukte dan hij verwachtte.... enkele tafeltjes bezet, oogenschijnlijk wachtenden als hij; hij laat het zich goed smaken, op zijn gemak monstert hij zijne omgeving.... werkelijk voelt hij zich weer meer gewoon.

Plotseling algemeene opstand in de enkele groepen. ‘De Suez-booten’.... verward heeft het dooreengeklonken.... alles spoedt zich naar den uitgang. Ook hij volgt, maar langzaam, met gewilde langzaamheid.... veel langzamer dan noodig is, om natuurlijk te blijven: met geweld bedwingt hij elke aandoening zijner ziel. Heen en weer trippelend, starend, pratend, trachten allen hun ongeduld te verbergen; eensklaps turen aller oogen in de verte: ‘daar zijn ze’ en ja.... dicht-

erbij reeds dan hij meende.... daar rijzen ze trotsch uit het doezelig verschiet als twee zwarte gevaarten.... beide nieuw.... beide rank.... beide vandaag voor het eerst in de vaart.... daardoor alleen reeds de belangstelling der toeschouwers rechtvaardigend. Masten worden zichtbaar, lijnen teekenen zich duidelijker af.... zwarte rook verbreekt de grijsheid van den nevelachtigen achtergrond.

Zal hij op de brug gaan; te laat.... het hekje is gesloten.... de brug begint vaneen te wijken.... gestadig grooter gaapt de opening. De booten, één oogenblik als in hunne vaart vertraagd, naderen opnieuw.... duidelijker reeds zijn zij nu te onderscheiden; de gele schoorsteen met den zwarten rand van de voorste valt dadelijk in het oog.... ook de kleuren van haar vlag wikkelen zich nu los uit hunne omgeving.... het koeltje ontplooit ze; geen twijfel meer, de Sophie is vóór. Daar komen ze.... vooraan de sleepboot.... daarna de Sophie - reeds onderkent men haar nummervlag - schijnbaar vlak er achter een kleinere.... een van de Indische pakketvaart.... deze ouder eigen stoom. Glijdend, stil, statig, zonder gerucht, onder ademlooze belangstelling der toeschouwers, langzaam maar zonder ophouden toch, naderen ze; de letters van het eerste stoomschip zijn al leesbaar.... er komt beweging in de groepen.... men roept elkaar de namen toe.... opmerkingen, uitroepingen, vragen worden fluisterend gewisseld; maar niet lang.... weldra zwijgen weer allen onder den indruk van het trotsche schouwspel..... onwillekeurig geboeid en als tot stilte gedrongen.... slechts door een enkele miskend. Daar naderen ze..... en hoe meer ze naderen, hoe sneller het ook schijnt te gaan; duidelijk is hunne vaart nu zichtbaar.... men hoort het flauwe geluid van het opgestuwde water..... alle onnauwkeurigheid heeft opgehouden..... nog slechts enkele seconden en het beslissende tijdstip is daar. Er is poëzie in den aanblik..... poëzie ook in het oogenblik.

Hij voelt het, maar onbewust; stralend, ontroerd, verlangen... gelukkige verwachting sprekende uit elken trek van zijn sympathiek gelaat, concentreert zich al zijne aandacht op dat eene punt: daar, op het dek van de Sophie heeft hij haar eindelijk herkend. Eensklaps dwingt hij zijne trekken tot rust, bijna tot onverschilligheid - zij heeft opgezien; opnieuw triomfeert verstand..... het feit alleen moet hier spreken.... die boven-

matige, die onzinnige blijdschap zou hier ‘mauvais genre’ zijn. Maar geluk straalt niettemin uit zijne oogen.... verlangen blijft in zijn blik; niettegenstaande alle wilskracht speelt een glimlach om zijne lippen. Nog heeft ze hem niet gezien, maar het kan niet lang meer duren..... met spanning verbeidt hij het naaste oogenblik. Hij behoeft al zijne zelfbeheersching om daar rustig te blijven staan; belachelijk, dwaasheid, maar het feit is sterker dan hij, hij kan zijn onstuimig genoegen niet bedwingen: zijn hart klopt tot berstens..... hij heeft moeite niets ondoordachts te doen.... niet de aandacht der anderen te trekken. Hij redeneert niet langer... hij droomt... zijne gedachten vliegen het oogenblik der herkenning tegen... zijne verbeelding kleurt het met eigen gloed. Zal ze verbaasd zijn... zal ze zich herinneren.... zal verrassing een blos op hare wangen tooveren? - maar het antwoord afmetende naar warmte van eigen gevoel, eigenlijk niet twijfelende. Zal hij haar zeggen dat hij voor zaken toevallig te Haarlem moest wezen - schijnheilige leugen geofferd op het altaar van maatschappelijke conventie; met een glimlach toch - want, ze zal het niet gelooven.... ze zal beter weten... ze zullen elkaar aanzien, diep in de oogen, als alleen een afscheid wettigt... lachend... gelukkig in hun gemeenschappelijk geheim. En een trek van ijdelheid nu op zijn gelaat.... zelfs onder de hooggaande vlam van zijn jong gevoel. Bliksemsnel al die gedachten schietende door zijn geest.... maar altijd ziende naar dat eene punt.

De sleepboot heeft de brug bereikt - als een visioen glijdt het voorbij zijn oogen.... die heele omgeving.... dat alles gezien onder het grauwe licht van dezen 27sten September... de lucht nog dikker dan te voren. Nu is de grootere boot hem vlak langs zijde; zij, wier blik hij onafgebroken zoekt, staart nog altijd onverschillig naar den anderen kant, blijkbaar onbewust van iets bijzonders; rustig staat zij daar, nu spreekt zij met een ander.... een glimlach verrast hij om hare lippen... en plotseling iets als jaloezie rijzende in zijne borst.... plotselinge angst brandende in zijn hart.... het kon niet zijn dat zij hem niet eens op zou merken. Maar neen, op hetzelfde oogenblik vliegt een flauwe blos naar zijn gelaat... gaat zijn vermeende kalmte hem begeven; zij heeft opgezien, hunne oogen hebben elkaar ontmoet.... hij weet zeker dat ze hem herkende. Met een sprong is hij vlak vooraan..... hij moet

nu tot haar opzien van uit zijne diepte; met een sierlijken zwaai neemt hij den hoed af.... lachend staart hij naar boven.

En zij, vluchtig zich omwendende, zij heeft hem teruggegroet.

Reeds zijn de schepen hem voorbij gegleden - reeds verwijderen zij zich naar den anderen kant.... onbeweeglijk staart hij ze na, met stoere onbeweeglijkheid;.... maar het vuur is gedoofd in zijn oog.... eene groote leegte is in zijne jonge illusies. Zij heeft hem teruggegroet, maar donkerder is zijn blos geworden..... het schijnt hem eensklaps of allen om hem moeten lachen. Heeft die groet werkelijk hem gegolden.... die stomme, stijve buiging, zoo kwetsend onverschillig en koel.... zonder warmte of begrip? Geen blik heeft ze verder voor hem overgehad - wat was hij anders dan een vluchtige bekende - toen had ze zich onmiddellijk weer tot dien andere gewend, voor haar het heden.... nog hoort hij haar zilver lachen. Schaamte, toorn, gekwetste ijdelheid zijn geweest in dien blos.... pijn alleen is in dat zwijgen. ‘Dwaas! was dat het oogenblik waarnaar hij gehoopt had.... meende zij dat hij bij toeval daar stond.... dat hij komende van Arnhem, hier slechts een oogenblik was opgehouden; dacht ze ..’ .. en eensklaps in plotselinge oprechtheid helderziende.... met al de weelde van toornende minachting alle voorwendsels van zich werpende.... alle flauwe zwenkingen trotsch versmadend.... ziende zooals het was: de gedachten aan dien datum lang vooruit in zijnen boezem.... zich zelven misleidende dat hij niet gaan wou.... heimelijk beter wetende.... comedie spelende met eigen ik, in jonge dwaasheid; dan schijnbaar toevallig toch gaande.... dat komen hier.... al die doorleefde emoties. En toen dat oogenblik - vergelijkende in stilte die droomen en de werkelijkheid - hare koelheid en zijne warmte.... hij hangende met zijne gansche ziel aan dat weerzien - zij vluchtig opziende en groetende.... hij schikkende de beelden zijner herinnering - zij alleen vol van eene toekomst.

Wat moesten de omstanders wel denken? Onzin, wat konden zij weten van den storm van verontwaardiging en bitterheid die woedde in zijn hart.... wat konden zij begrijpen van zijne verwachtingen van straks.... van zijne teleurstelling van nu. Zij waren waarschijnlijk geen menschenkenners genoeg om er op gelet te hebben. En toen tot bezinning komende, rede-

neerende tegen eigen gevoel, lachende met zwakken lach om eigen dwaasheid.... zich opdringende dat het natuurlijk was; zulke beloften worden schertsend gegeven en - vergeten.... dwaas, dat hij het niet begrepen had.

De brug was weer gesloten, de menschen verstrooiden zich... alleen in de verte waren de booten nog zichtbaar. En alles nog eenmaal omvattende met een langen blik - gezien in dat eigen licht van dezen Septemberdag.... sloot hij teleurstelling op in eigen hart - en ging.

CAPRICIO.

Miguel Servet en Jean Calvin.

Michael Servet, een brandoffer der gereformeerde inquisitie, door prof. dr. A. van der Linde. Groningen, P. Noordhoff, 1891.

Er is, nu bijkans 338 jaar geleden, te Genève met voorbedachten rade en in koelen bloede een daad gepleegd, zóó laaghartig en wreed, dat zelfs in die dagen, toen de middeleeuwsche ruwheid van zeden slechts langzamerhand week voor den invloed der beschaving, een kreet van verontwaardiging heinde en verre daarover opging. Evenwel na weinige jaren zou ze misschien reeds vergeten of althans met menigen anderen gruwel in den donkersten hoek eener ‘kamer van afgrijselijkheden’ door den geschiedschrijver weggeborgen zijn, indien niet hij die haar veroorzaakte een der hoogst geachten en meest aanzienlijken van zijn tijd was geweest, - onverbiddelijk handhaver van orde en tucht temidden der wildste losbandigheid, man van strenge beginselen en ijzeren wilskracht, bovenal diepzinnig theoloog die een nieuwe wereld van gedachten te voorschijn riep en voor wien alle volgende geslachten zich zouden buigen als voor een van de grootmeesters der wetenschap. Behoef ik na deze aanduiding hem nog te noemen? 't gezegde past alleen op J e a n C a l v i n . Dat nu zulk een man, hoog uitstekende boven al zijn tijdgenooten, in zulk een wandaad betrokken was, - dit vooral bewoog den eenen zielkundige na den anderen zijne krachten te beproeven aan de oplossing van 't geen hem een raadsel docht en prikkelde een eindeloozen drom van kleinzieligen, om de hulde hem betoond te verkleinen en met hun schaduwen het licht dat van hem uitging te verduisteren.

Van daar werd telkens weder door bevoegden en onbevoeg-

den het voorgevallene opgerakeld uit de asch van 't verleden. Er kwam bij, dat Jean Calvin voor het hoofd der Gereformeerde kerk gold en derhalve ieder, die eenige grief tegen deze kerk had, in het bewijs zijner schuld eene welkome aanleiding vond, om aan de leden toe te rekenen, wat het hoofd misdaan mocht hebben en daarvoor de kerk zijner stichting, de mannen die hem in 't beheer daarvan opvolgden, in één woord al zijne aanhangers verantwoordelijk te stellen.

Die wijze van strijdvoeren schijnt ook nu nog voor velen eene eigenaardige bekoring te hebben. Nog op het laatst dezer eeuw valt er een boek aan te kondigen, dat op den scherpgeteekenden titel (aan het hoofd van dit opstel medegedeeld) Miguel Servet niet een slachtoffer van Calvin, maar een brandoffer der *Gereformeerde inquisitie* noemt. Zulke praktijken zijn bekend en reeds eeuwen oud. 't Is dezelfde soort van redeneering als die den Bartholomeus-nacht een bewijs van Franschen moordlust, de verbanning der Calvinisten door den paltsgraaf in 1576 of de terechtstelling van Nikolaas Crell te Dresden in 1599 een triumf van Lutherschen geloofshaat en Jan van Leidens regeering te Munster een proeve van Doopsgezinde losbandigheid noemt.

Ik erken het gaarne: die somberste bladzijden uit het geschiedboek van ons geslacht hebben voor mij niets aantrekkelijks. Anderen mogen ze gedurig weêr opslaan en zich met het meeste genoegen daarin verdiepen, ik sla ze liever over. 't Viel mij al zwaar genoeg, dat ik ze eens moest doorworstelen, en zelfs toen, temidden van verontwaardiging en droefheid, benauwde mij de vraag: ben ik wel te vertrouwen? is het gevoel, dat mij bij het verhaal dier gruwelen aangrijpt, waarlijk rein en heilig, of speelt er de Farizeeërs-gedachte door heen, die mijn hoogmoed streelt en mij voor iets edels doet houden, wat inderdaad diep verachtelijk is: ik dank U, o God, dat ik niet ben gelijk dezen?

Maar.... werpt men mij tegen, juist zulke onderwerpen als de dood van Servet en het deel dat Calvin daaraan had, eischen een grondig onderzoek. Eene enkele, misschien nog wel vluchtige lezing is niet genoeg; op velerlei wijze moeten de gegevens zorgvuldig bezien en betast en gewogen worden, eer gij recht hebt tot een beslissend oordeel. Al de bescheiden van het rechtsgeding, de wijze waarop het begon-

nen en voortgezet en geëindigd werd, de brieven daarover gewisseld, de verhalen daaromtrent overgeleverd, de verkeerde begrippen het zij dan opzettelijk hetzij volkomen te goeder trouw daaruit ontstaan, - dit alles vraagt niet voor een oogenblik, maar telkens en telkens weêr onze onverdeelde aandacht. Wie zal het wraken, dat ook na het ophouden van den stortvloed geschriften en tegenschriften door het eerste bericht van Servets dood teweeggebracht, ook latere geschiedvorschers hetzelfde onderwerp gedurig ter hand namen, de la Roche, Benson, van Alwoerden, von Mosheim, Voltaire, Chaufepié, Wright of in onze eeuw Trechsel, de Valeyre, Rilliet, Galiffe, Punjer, Willis en alle biografen van Calvin? Zeker, hunne onderzoekingen zijn van uitnemend nut geweest, zij brachten al de processtukken aan 't licht, zij lieten niets ongebruikt uit de archieven, zij verzamelden uit de brieven van tijdgenooten al wat ter zake diende, zij weerlegden de eene dwaling na de andere. Er is nauwelijks eenig voorval uit de geschiedenis der Hervorming te noemen, waarover zóó veel en zóó voldoend licht is opgegaan, als over het strafgeding dat Servet het leven kostte. Zoolang mannen als Henry, Roget, Stähelin nog aan 't woord waren en hun geweten onderdrukten, om te vergoelijken wat alleen een blinde Calvin-vereering verdedigen kon, - zoolang was het zeker nog tijd van spreken, van onvermoeid getuigen voor de waarheid, van voortdurenden ijver, om de laatste drogredenen in hare armoede ten toon te stellen bij het volle licht der geschiedenis, - maar nu?

In onze dagen onderstaat geen schrijver van beteekenis Calvin vrij te pleiten. Daarvoor kennen wij trouwens te goed het geheele verloop van 't geding en al zijne bemoeiingen daarbij tot in de kleinste bijzonderheden. Ook over Servet is alles gezegd, wat er te zeggen valt, dank zij vooral dertig jaar nasporingen van den predikant H. Tollin, eerst te Schützendorf, later te Maagdenburg, die, hoe avontuurlijk zijne gevolgtrekkingen vaak wezen mogen, voor zijne meer dan vijftig verhandelingen uit allerlei nog ongebruikte en dikwijls moeielijk toegankelijke bronnen opgediept, toch waarlijk iets beters had verdiend, dan van der Lindes smadelijke aanklacht, dat hij hersenschimmen voor geschiedenis houdt, of het

schamper verwijt: zijne verbeelding is zijn voornaamste archief en zijn linkerduim zijne onuitputtelijke bron.

Noch over Servet, noch over Calvins verhouding tot hem is iets nieuws meer te zeggen. Ook het boek van den heer van der Linde bevat het niet; hijzelf moet dunkt mij de eerste zijn, om dit toe te stemmen. Alleen erken ik gaarne en reken het hem als verdienste toe, dat nooit zóó volledig als door hem de geheele literatuur over dit onderwerp is te zamen gebracht. Toch zouden om dit doel te bereiken 25 bladzijden inplaats van 325 voldoende geweest zijn.

Ontijdig, onnoodig... is dit oordeel over het boek niet te streng? De vorm alleen kan zóó voortreffelijk zijn, dat deze reeds de uitgaaf rechtvaardigt. Misschien is nog nooit het leven van Servet en de eigenaardige plaats, die hij onder de mannen van zijn tijd inneemt, met zóó vaste hand geteekend, - de verhouding tot Calvin met zulke scherpe kleuren aan 't licht gebracht, - de voorstelling in haar geheel zóó boeiend en overtuigend, dat het hier geleverde alles te boven gaat wat ooit daarover gedacht, geschreven, betoogd werd. Ook dit niet. Vele lezers kennen den schrijver als den onvermoeiden bestrijder der Coster-legende, den biograaf van Caspar Hauser, den bibliograaf van David Jorisz. Zij zullen zich dan ook niet verwonderen, dat zonder nader verband met het hier behandelde onderwerp dan het woord *restitutio* de titel van het vierde deel van 't Wonderboek van David Jorisz hier *in plano* wordt afgedrukt, - dat een bezoek van Bucerus te Neurenberg terstond aanleiding geeft tot de noot: ‘Neurenberg, een door Caspar Hauser wereldberoemde stad’ en een bewering van Tollin tot den uitroep: ‘wij hebben hier de methode van Feuerbach en Daumer over Caspar Hauser’ - en dat, zoodra er spraak is van onbekookte redeneeringen of gebrek aan kritiek in zake Calvin en Servet, de namen van Koning en Scheltema, de Vries en Noordziek dienst moeten doen als typen van ‘samenflansers, die in hun graf nog watertanden van al de bedriegelijke besluiten en leugens’ door Tollin over Calvin uitgedacht. De krachtigste verzekering, die de schrijver zich voorstellen kan, is dan ook: ‘als dàt geene onvervalschte kwakzalverstaal is, dan geloof ik aan Coster.’

Die toespelingen op onderzoekingen van vroeger tijd, waarin

de schrijver nog altijd schijnt te leven, zijn psychologisch wèl te verklaren, al veroordeelt ze de goede smaak, maar die smaak vindt vrij wat meer te veroordeelen, nu ze hier, bij zulk een tragisch onderwerp als den marteldood van S e r v e t en de zelfverblinding van C a l v i n , temidden der aangrijpendste tafereelen, uitdrukkingen vindt als bl. 97: een glibberige redeneerkunde, waarbij zelfs een voorzichtig mensch kan tuimelen; bl. 282 eene methode om er zoo zeeziek van te worden als een zenuwachtige juffrouw; bl. 218 in den mond van Gereformeerde bebrilde oude vrijsters, met snuifdoos en schootkat, geene ongepaste overweging voor een doodstraf; bl. 254 't misselijk te zien hoe die heeren dat kerkelijk gezeur over liefde tot de waarheid, ook van den vijand te willen leeren enz. enz. hier van dogmatisch gebied overbrengen op de likkepotten; bl. 155 de kasteleins mochten niemand iets te eten of te drinken geven, die niet behoorlijk daarbij bad en dankte: men passe dat toe op de vrome brandewijntjes met suiker; bl. 58 heeft iemand bijgeval het scheepsjournaal van Noäch in de ark? ik waarborg hem niet slechts een kooper maar mededingers en voorspel een rijke literatuur over taal, papier (daar bestond toen immers *Hollandsch* papier) enz. enz. Doch al proeven genoeg. Al kenden wij 's mans schrijftrant niet uit zijn vroegere geschriften over L a u r e n s C o s t e r en C a s p a r H a u s e r , dezen zijn reeds meer dan voldoende, om er ons van te overtuigen, dat hij meer hecht aan de koddigheid dan aan de waardigheid van den stijl: een bedenkelijk verschijnsel bij den historieschrijver. Klinkt, na het oordeel over zijn boek als ontijdig en onnoodig, de beschuldiging ‘onhebbelijk’ misschien te sterk - onbeschaafd en onwaardig is de vorm buiten twijfel.

Nieuws, ik herhaal het, vinden wij hier niet. Wel heeft het er somtijds den schijn van. Bijvoorbeeld, bekend was het sedert lang, dat er tegenstrijdigheid is tusschen de verklaringen door S e r v e t in April en die in Augustus 1553 voor zijn rechters afgelegd, - maar wanneer nu onze auteur die tegenstrijdigheid zóó scherp doet uitkomen, dat zijn lezer aan de oplossing wel moet wanhopen, dan *schijnt* het ontdekken dier verwarring uitsluitend zijne vinding te zijn, dan klinkt als eene plechtige waarschuwing, om toch van elke poging tot verklaring af te zien, zijn verzekering: ‘ik geloof niet aan den uit-

legkundigen regel, dat van twee tegenstrijdigheden noodzakelijk altijd de eene waar, de andere onwaar is: ze kunnen *beiden* niet waar zijn. En waar ik zonder onwraakbare oorkonden in de hand tegenover een dubbelen eed sta, waarvan één althans een meineed moet zijn, daar ben ik oordeelkundig niet alwetend genoeg, om te kunnen beslissen, of ook niet de andere eed valsch is.' Toch staat de zaak niet zoo hopeloos en is er geene alwetendheid noodig, om tot eene aannemelijke oplossing te geraken.

Voorzeker, S e r v e t heeft de waarheid verzwegen en nu en dan zich aan leugen schuldig gemaakt, maar daar wij de beweegredenen van zijn verzwijgen en van zijn misleiding kunnen nagaan, is het niet moeielijk te beslissen, wanneer hij waarheid spreekt en wanneer niet. Hij had eenmaal, op grond van enkele bepalingen in de Mozaïsche wet, (b.v. Exod. XXX : 11-14) de leer verkondigd, dat niemand vóór zijn twintigste jaar een doodzonde begaan kon tegen God of menschen, en wilde die onverantwoordelijkheid laten gelden voor zijne geschriften in 1531 en 1532 uitgegeven: van daar zijn beweren, dat hij op zijn vroegst in 1511 of 1512 was geboren, al streed dit met zijn voorkomen in 1553, al noemden zijn vrienden hem destijds een grijsaard veel ouder dan C a l v i n (die in 1509 geboren was), al schatte C a l v i n hem toen op vijftig, ten minste op zeven-en-veertig jaar, ja, al betuigde hijzelf in tegenspraak met vroegere verklaringen toen vier-en-veertig te zijn. Nu wij de reden van zijn verkeerde opgaaf kennen en daarnaast de getuigenissen van al zijn tijdgenooten bezitten, ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat hij misschien reeds in 1503, zeker niet later dan 1506 geboren werd.

Hij verzweeg voor zijne Roomsch-Katholieke rechters wat hem in hunne oogen benadeelen kon: zijn verblijf aan de met ketterij besmette hoogeschool te Toulouse en zijn omgang met de Hervormingsgezinden van Zwitserland en Duitschland, maar droeg er roem op voor zijn Protestantsche rechters; hij verzweeg daarentegen voor dezen, wat hij als eene aanbeveling gaarne te Vienne bekend had maar te Genève hem ten kwade kon worden geduid: zijn dienst bij 's keizers biechtvader Q u i n t a n a en zijn verblijf in Italië, in het land waar de beruchtste bestrijders van 't leerstuk der drieëenheid hunne gevaarlijke ketterij verkondigden. Dit in acht nemende en enkele vergissingen ten

aanzien der plaatsen, van waar hij kwam en waar hij heen ging op zijn menigvuldige zwerftochten, hem niet te hoog aanrekenende (die vergissingen zijn na een tijdsverloop van vijftien of twintig jaar wèl te verklaren!) maken wij uit zijne mededeelingen en werken de volgende levensschets gereedelijk op.

Miguel Servet werd in 1503 of 1506 (?) in 't zuidelijk gedeelte van het koninkrijk Navarre, d.i. in het deel dat onder 't gezag van den koning van Spanje stond, te Tudela geboren, van waar zijn vader later met de zijnen verhuisde naar Villanueva in Arragon. Miguel kon zich derhalve met volle recht een Spanjaard noemen, naar zijn geboorteland een Navarrees, naar zijne herkomst Villanovanus, een Arragoniër[1]. In 1526 of 1527 zond zijn vader hem naar de akademie van Toulouse, om in de rechten te studeeren, waar hij dan ook den codex van Justinianus las en tot 1529 bleef. Maar de geest van ketterij, die onder de Tolosaansche studenten heerschte, tastte ook hem aan en dreef hem tot een vergelijkend onderzoek van de kerkleer met den bijbel in de Vulgata-vertaling. Denkelijk gaf dit zijn vader aanleiding, om hem van de akademie terug te roepen en in dienst te stellen van den Franciskaner abt Juan Quintana, met wien hij, toen omstreeks 25 jaar oud, Spanje voor goed verliet. Onder diens gevolg woonde hij den 24^{en} Februari 1530 de kroning des Keizers door Paus Clemens VII te Bologna bij en kwam er (wij maken 't op uit de richting, die van nu af zijne studiën namen) in aanraking met dien kring van humanisten, waartoe Bernardino Occhino, Fausto Sozzino en vele andere bestrijders van 't leerstuk der drieëenheid behoorden.

Hij bleef echter nog een korten tijd in dienst bij Quintana en vergezelde hem naar Duitschland. Of hij in Juni 1530 met hem op den rijksdag te Augsburg tegenwoordig was, is onzeker. Wel weten wij dat hij in den nazomer van dat jaar zijn dienst reeds verlaten had, kort daarop het N. Testament in de grondtaal leerde kennen en in levendige betrekking stond met Oecolampadius te Bazel, met Martinus Bucerus

1) In deze opgaven blijft hij zichzelven altijd gelijk. Slechts éénmaal in 't verhoor van 23 Aug. 1553 heet hij ‘natifz de Villeneufve’, maar dit zal wel een vergissing van den griffier zijn.

en C a p i t o te Straatsburg, die hij voor zijne gevoelens over de drieëenheid trachtte te winnen. Toen reeds zeker beraamde hij zijn geschrift: ‘Zeven boeken over de dwalingen in het leerstuk der drieëenheid,’ - een geschrift, dat hij in den zomer van 1531 te Hagenau het licht deed zien.

Overweldigend was de indruk, dien het teweeg bracht. Wel betuigde S e r v e t nog: ‘laat ons deze belijdenis vasthouden, dat er is een eenig, almachtig, volmaakt enkelvoudig[1)] God, op geenerlei wijs samengesteld, die door Zijn Woord en H. Geest alles heeft geschapen en onderhouden, want Hij spreekt en het is er, Hij gebiedt en het staat er; en een Heer Jezus Christus, de Zoon Gods, geboren door het eeuwige woord des Vaders, die ons van God gesteld is tot een Zaligmaker en op wiens voorspraak, omdat hij den Vader gebeden heeft, ons de H. Geest door de bediening der engelen wordt medegedeeld. En gelijk wij Gods eer en macht en al zijne werken prijzen en danken en verheerlijken, worden wij ook in den naam des Vaders, des Zoons en des H. Geestes gedoopt, tot roem van Gods onuitsprekelijke beschikkingen, die het hem behaagd heeft tot onze zaligheid te gebruiken.’ Doch naast die belijdenis, oppervlakkig vrij wel rechtzinnig, stond de verklaring: ‘er komt in den geheelen bijbel geen enkel, woord voor over drieëenheid, over personen in God, over eenheid van natuur bij verschillende zaken en over al dergelijk ijdel roepen, dat Paulus eene valschelijk genaamde wetenschap noemt (1 Tim. VI : 20, 2 Tim. II : 16).’ De geboorte des Zoons van alle eeuwigheid af werd hier ontkend, zijne volstrekte eenswezendheid met den Vader geloochend, zijne tweevoudige natuur voorgesteld alsof ze de vereeniging van twee personen was, daarbij de kerkleer uitgemaakt voor driegodendom en de mogelijkheid voorgespiegeld, nu S e r v e t den Zoon en den H. Geest voor niets anders hield dan voor een soort van openbaringen, beschikkingen Gods tot onze verlossing, dat er ook een viereenheid of vijfeenheid bestond!

In deze strijdlustige eeuw was 't geen wonder, dat allen naar de wapenen grepen. Er waren er enkelen, ja, die zich tot het boek voelden aangetrokken, C a p i t o bij voorbeeld, maar juist dit prikkelde te meer den ijver van hen, die 't leer-

1) Niet: drievoudig.

stuk der drieëenheid ‘die Hauptgrund unsres Glaubes’ achtten, zooals Oecolampadius. Deze toch door de overheid van Bazel aangezocht om zijn meening over het geschrift te zeggen, liet zich geen oogenblik door Servets aandringen op een bezadigd oordeel weêrhouden van een scherpe afkeuring en van den stelligen raad, dat de verspreiding te Bazel verboden en ten hoogste alleen aan rechtzinnige geleerden de lezing toegestaan werd. De eenige goedwilligheid die hij betoonde was, dat hij zweeg over het in beslag nemen van de voor Frankrijk bestemde exemplaren, die Servet bij zich in voorraad had en waarvoor hij Oecolampadius zijne beduchtheid had te kennen gegeven; de eenige voorspraak, waartoe hij zich bewegen liet was de betuiging, dat de overheid hem zijn verderfelijk gevoelen niet al te hoog moest aanrekenen, indien hij schriftelijk zijne dwaling bekende en herriep. Maar op het dringend verzoek van Servet, om hem gelijk vroeger bij zich aan huis te ontvangen, om ten minste zijne verdediging aan te hooren, om de beschuldiging terug te nemen, alsof hij alle misdadigers ongestraft wilde laten, omdat hij gezegd had bezwaar te maken in het toepassen der doodstraf op hen, die de heilige schrift anders verklaarden dan Oecolampadius - op dit alles geen woord! Oecolampadius vreest dat de hervormingsgezinden van medeplichtigheid verdacht zullen worden en stookt daarom Bucerus op tot een krachtig tegenschrift (5 Aug. 1531). Evenzoo verwacht Ambrosius Blaurer van dezen, dat hij de ‘alles verpestende godslasteringen tegen Christus van dien schavuit’ zal weêrleggen (23 Dec. 1531). Wel laat Luther zich minder heftig uit, omdat zijn geweten hem herinnerde: ‘andere Leute haben auch Anfechtungen gehabt von diesem Artikel,’ maar Melanchthons collegie-kamer daverde toch van waarschuwingen, die dagelijks voor de studenten herhaald werden.

Het leidde dan ook niet tot verzoening, toen Servet, nu van Bazel naar Straatsburg verhuisd, in 't voorjaar van 1532 een tweede geschrift in het licht gaf: ‘Twee boeken gesprekken over de drieëenheid en vier hoofdstukken over de rechtvaardigheid’ (de rechtvaardigmaking) ‘van het rijk van Christus.’ Hij herriep daarbij zijn vorig boek, doch alleen omdat het niet afgewerkt, niet duidelijk, niet rijp genoeg was. Wel erkende hij nu, dat Christus van nature, niet slechts (gelijk vroeger)

uit genade de Zoon van God was; hij nam zelfs zijne eenswezendheid met God aan; hij keerde eenigermate terug tot het kerkelijk leerstuk. Evenwel de groote ketterij ten aanzien der ‘beschikkingen’ in Gods wezen bleef bestaan en meer dan genoeg, om den ‘schelm’ te veroordeelen, was de betuiging, waarmede hij zijn geschrift besloot: ‘ik houd het in alles noch met de Papisten, noch met hun tegenpartij, en stel noch de eersten noch de laatsten op alle punten in 't ongelijk. 't Komt mij voor, dat beiden ten deele de waarheid hebben en ten deele in dwaling verkeeren. De eene ziet de dwaling der andere maar niet hare eigene in. God geve door zijne barmhartigheid, dat wij al onze gebreken leeren kennen en zonder eigenzinnigheid mogen afleggen. Het zou niet zoo moeielijk wezen waarheid en dwaling te onderscheiden, wanneer ieder zonder stoornis zijn gevoelen mocht uitspreken in de gemeente, opdat allen zich op profeteeren toelegden, en wanneer de geesten der oudere profeten zich naar die der jongeren schikten en volgens het bevel des apostels zwegen, terwijl dezen hunne openbaringen voordroegen. Maar onze leeraars strijden uit eerzucht. De Heer verderve alle dwingelanden der Kerk!’

Zelfs de mogelijkheid te onderstellen, dat de leeraars der Hervorming in eenig artikel ongelijk hadden en zich aan heerschzucht zouden schuldig maken, was immers uit den booze! B u c e r u s , die van al S e r v e t s tegenstanders de meest gematigde was en geen bezwaar had tegen zijn verblijf in Straatsburg, ja hem zelfs zijn geliefden vriend noemde, beijverde zich dan ook S e r v e t s betoog te weêrleggen en schreef er zeven boeken over vol, maar.... hij voldeed zichzelven toch niet en kon niet besluiten tot de uitgaaf. Zoo duurde het drie, vier jaren lang, totdat in Maart 1536 te Bazel een werk verscheen, dat al wat tot nog toe van dien aard door de Hervormers in 't licht was gegeven overtrof door groote belezenheid, bondigen redeneertrant en gloed van overtuiging: de *Christianae religionis institutio* d.i. Onderwijs in den christelijken godsdienst van J e a n C a l v i n . Zoodra B u c e r u s 't gelezen had, was hij ten volle verzekerd, gelijk hij hem in den herfst van datzelfde jaar schreef, ‘dat de Heer C a l v i n tot zijn werktuig had uitverkoren en door hem den rijksten zegen aan zijne Kerk wilde bereiden.’ Dit was de man, niet hij, maar C a l v i n , die S e r v e t moest weêrleggen; tegen dezen, zóó vertrouwd met de Heidensche

wijsbegeerte, met de leer der kerkvaders, met de spitsvondige redeneeringen en duistere termen der scholastieken, was niemand beter opgewassen dan hij. Calvin sloeg het niet af. Hij verklaarde zich bereid[1)], zelfs al zou zijn leven er gevaar door loopen, de bekeering van Servet te beproeven, maar.... de uitgedaagde ontweek een twistgesprek en de strijd tusschen de beide tegenstanders bepaalde zich tot eene uitvoerige briefwisseling.

Geen wonder: Servet bewoog zich toen (1537) in een geheel anderen gedachtenkring. Hij maakte zich gereed voor de studie in de medicijnen te Parijs, waar hij den 25^{en} April 1538 als student werd ingeschreven en reeds eenigen tijd vroeger vertoefd had, althans in 1537 een boekje over de medicinale siropen uitgaf en voorlezingen hield over astrologie in verband met geneeskunde, waarvoor hij in weerwil zijner schriftelijke verdediging den 18^{n} Maart 1538 door 't Hof werd veroordeeld. In de beide jaren, die op de verschijning zijner twee verhandelingen over de drieëenheid volgden, schijnt hij zich meest in Zwitserland en Duitschland te hebben opgehouden, maar in 1534 was hij als corrector verbonden aan de drukkerij der

1) Zóó, of nog getrouwer vertaald: 'hij bood aan moeite te doen om Servet te genezen,' luidt de Latijnsche verklaring der *Refutatio* van Servet door Calvin in 1553 geschreven en in de eerste dagen van 1554 uitgekomen. De Fransche van denzelfden tijd is iets sterker: 'comme je ne m'estoye point espargné il y a plus de seize ans' (derhalve in 1537) 'de le gaigner à nostre Seigneur, voire jusques à y hasarder ma propre vie,' waarop hij er bijvoegt 'qu' il eust fuy la luicte.' Blijkbaar behoefde hij zich niet te sparen, noch zijn leven te wagen, want het aanbod had verder geen gevolg, het kwam niet tot eenige daad. Wel hebben Calvins biografen Colladon, Henry, Merle d' Aubigné, Stähelin en wie hen naschreven uit zijn bereidverklaring afgeleid, dat hij zijn voornemen werkelijk en nog wel te Parijs uitvoerde en het geheel zou volbracht hebben, indien niet Servet gevlucht was, doch daarvan blijkt niets. Het jaartal 1534, dat zij daarvoor stellen, is met de woorden van Calvin in strijd, die in 1553 van 16 jaar her spreekt. Maar onbillijk is het dan ook, zoo als de heer van der Linde doet, dit een door niets gewaarborgd vertelsel van Calvin's te noemen, alsof deze er roem op droeg 'met levensgevaar naar Parijs getogen te zijn, om Servet te bekeeren'. Calvin heeft in 1553 nooit iets meer beweerd, dan dat hij in 1537 *bereid was* voor een mondgesprek met Servet, al zou zijn leven daarbij gevaar geloopen hebben, niet te Straatsburg in 1538, zoo als van der Linde mogelijk acht, waar zulk gevaar niet dreigde, maar b.v. te Lyon, waar zich Servet toen misschien nog bevond. Zeker bestaat er geen reden, om met Kampschulte blz. 249 te meenen, dat Calvin zich vergist heeft en het al 19 jaar geleden was.

gebroeders T r e c h s e l te Lyon, bezorgde er in 1535 eene uitgaaf van P t o l e m a e u s, in 1536 een strijdschrift tegen den geneesheer prof. F u c h s i u s en bleef er in zijn betrekking tot 1537. Toen het aanzoek van C a l v i n tot een mondgesprek hem bereikte, was S e r v e t derhalve midden in den strijd, dien de voorstanders van H i p p o k r a t e s en G a l e n u s tegen elkander voerden, een strijd, die nog aanwakkerde gedurende zijn verblijf te Parijs. Bovendien hielden zijne onderzoekingen omtrent den bloedsomloop hem bezig en later zijn geneeskundige praktijk van 1539 tot 1541 te Charlieu en van 1541 tot 1553 te Vienne.

Toch niet zóó geheel, of de liefde tot de theologische vraagstukken kwam telkens weêr boven. Daarvan getuigt menige bladzijde van het strijdschrift tegen F u c h s i u s; daarvan vooral de briefwisseling met C a l v i n, die, hoewel geene dagteekening dragende, toch wel tot dezen tijd zal behooren; in 1542 althans nam ze, volgens S e r v e t s bekentenis te Vienne, voor goed een einde, - en eindelijk de *Christianismi restitutio*, in 1546 voltooid, al zou ze eerst den 3^{en} Januari 1553 van de pers komen.

De brieven van S e r v e t aan C a l v i n, echt schoolsch in den vorm, vermoeiend van dialektiek en jachtmakende op allerlei gezochte onderscheidingen, zijn nu en dan scherp, vooral waar het geldt drieëenheid, kinderdoop, vrijen wil, voorbeschikking en goede werken, maar toch gematigder van toon, dan de gewoonte dier dagen medebracht en zeker (zoo als gedurig blijkt uit S e r v e t s aanhalingen) dan de verwijten, hem in antwoord op zijne bedenkingen door C a l v i n toegevoegd. Toch roemt deze, dat hij niet nagelaten had ‘à l'exhorter benignement par lettres’ en dat hij ‘toute humanité’ had betoond ‘jusques au bout’. Zoo als zich verwachten liet, bracht de briefwisseling hen geen schrede nader tot elkander en toen S e r v e t C a l v i n s gedurige verwijzingen naar 't geen hij in de *Institutio* uiteengezet had beantwoordde door enkele afgedrukte bladen van dat werk met zijne randnoten te bedekken en die zóó aan den auteur te zenden, van toen af hield C a l v i n het er voor, dat hij, zooals hij verklaarde ‘s'estant aigry contre mes admonitions bonnes et sainctes avoit jetté contre moy je ne say quelle rage plustôt que cholere.’

Die ‘razernij’ meende C a l v i n naar 't schijnt te ontdekken

in den hem door Servet toegezonden bundel zijner ‘waanzinnigheden’ ('t zullen wel de nu in druk verschenen brieven geweest zijn) en in het handschrift der *Christianismi restitutio*, waarover Servet eer hij 't uitgaf zijn oordeel in 1546 verzocht. Dit althans bleek dat Servet, ofschoon nu sedert 1539 als geneesheer gevestigd en in weerwil van Calvins heftige aanvallen zoowel in zijne brieven als in zijne *Institutio*, nog altijd bij zijn vroeger gevoelen bleef: in de oogen van zijn bestrijder een hardnekkig ketter. ‘Je luy ay bien voulu rabbattre un petit de son orgueïl, parlant à luy plus durement que ma coustume ne porte,’ erkent Calvin in een brief van 13 Februari 1546 aan Frellon en indien hij zich nu niet bekeert, zal hij hem voor een satan houden, die hem in zijn werk belemmert. Van dien tijd (17 Februari 1546) dagteekent dan ook het ontzettend besluit, dat hij vertrouwelijk aan Farel mededeelt: ‘hij wil naar Genève komen, als ik het goedvind. Maar ik zal mijn woord voor zijn vrijgeleide niet verpanden, want indien hij komt zal ik nooit dulden, kan mijn gezag het beletten, dat hij hier weer levend van daan raakt.’

Zeven lange jaren echter moest hij wachten, eer hij dit woord kon gestand doen. Ja, wat men ook zegge van zijn onverbiddelijk vasthouden aan een eens opgevat voornemen, voor de eer van zijn naam wil ik hopen, dat hij er nooit meer aan gedacht zou hebben, indien niet toen juist het eerste afgedrukte blad der *Christianismi restitutio* hem in handen was gekomen. De oude toorn ontbrandde weêr, heviger dan ooit. Al leefde Servet in een ander land, al scheen hij daar veilig voor de straf, die Calvin hem toedacht, deze wist het middel te vinden, om ook daar hem te treffen. Kon zijn arm hem niet in Frankrijk bereiken, de inquisitie der Roomsch Katholieke kerk, die nooit mededoogen kende, zou het doodvonnis voltrekken; zij, die Calvin zelven ten doode had opgeschreven, moest zijne gewillige handlangster in dezen worden.

Met sluwe berekening werd het opzet volvoerd. Calvin liet den 26^{en} Februari 1553 zekeren Trie de Varennes, een lid zijner gemeente, aan een neef Arneys te Lyon een uitvoerigen brief schrijven, waarin deze, ten antwoord op zijn gedurig aandringen om tot de Roomsch-Katholieke kerk terug te keeren, breed opgaf van de uitmuntende orde en tucht in Calvins gemeente te Genève, waar ten strengste werd tegen-

gegaan ‘que le nom de Dieu soit blasphemé et que l'on seme les doctrines et mauvaises opinions, que cela ne soit reprimé.’ Allergunstigst steekt dit af, beweerde hij verder, bij 't geen te Lyon en in den omtrek plaats heeft: dáár toch wordt straffeloos een ketter geduld, ‘qui mérite bien d'estre bruslé partout ou il sera,’ want ketter is hij niet alleen in het oog der Hervormingsgezinden maar ook voor de vierschaar der Roomsch-Katholieke kerk. ‘Combien que nous soyons differens en beaucoup de choses, si avons nous cela commun que en une seule essence de Dieu il y a trois personnes et que le Père a engendré son fils qui est sa sagesse eternelle devant tout temps, et qu'il a eu sa vertu eternelle qui est son Sainct Esperit.’ Liet de Inquisitie hen wreed verbranden, die toch ook God in den naam van Christus aanroepen, al achten zij afbeeldingen van Hem ‘autant d'idoles qui profanent sa majesté,’ - hoe kunnen zij dan iemand sparen, die ‘Jesus Christ idole’ noemt, ‘qui destruira tous les fondamens de la foy, qui amassera toutes les resveries des heretiques anciens, qui mesme condemnera le baptesme des petits enfants l'appelant inventions diaboliques; et celluy la aura la vogue entre vous et le supportera-on comme s'il n'avoit poinct failly? Je vous prye, ou est vostre zele que vous pretendez et ou est la police de ceste belle hierarchie que vous magnifiez tant?’ Zulk een verwijt, grievend door zijn kwalijk verholen spotternij en dubbel grievend daar het de eer der Kerk aantastte, gestaafd door het bij den brief gevoegde eerste vel van de *Christianismi restitutio*, dat gedrukt was bij B a l t h . A r n o u l l e t te Vienne, waarbij naam en toenaam van den schrijver werd opgegeven, - zulk eene beschuldiging, ook al werd ze niet aangedrongen door een plechtig beroep op den oordeelsdag, dat de briefschrijver echter niet naliet, was zeker meer dan genoeg om den ijver van den vromen Katholiek te prikkelen en hem terstond te dringen tot eene aangifte bij den inquisiteur-generaal.

De toeleg van C a l v i n was ten volle gelukt. Snel volgden de verhooren op elkander, en toen de inquisiteur den 19en Maart den wensch uitsprak om een volledig exemplaar der *Restitutio* in handen te hebben was het weder dezelfde gedienstige geest uit Genève, die hem den 26en wel niet het gewenschte bezorgde, maar iets nog meer overtuigends, ‘plus pour le convaincre, assavoir deux douzaines de pièces escriptes

de celluy dont il est question, ou une partie de ses heresies est contenue. Si on luy mettoit au devant le livre imprimé il le pourroit renyer, ce qu'il ne pourra faire de son escripture. Parquoy les gens que vous dictes ayant la chose toute prouvée, n'auront nulle excuse s'ils dissimulent plus ou different a y pourvoir. Tout le reste est bien par deça, tant le gros livre que les autres traitez escripts de la mesme main de l'auteur. - - Il me semble que pour ceste heure vous estes garny d'assez bon gaige et qu'il n'est ja mestier d'avoir plus pour se saisir de sa personne et luy faire son proces.' De Inquisitie kon waarlijk niets meer verlangen: de aangifte was behoorlijk gedaan, de schuldige nauwkeurig aangewezen, de bewijsstukken overvloedig en onwraakbaar waren in hare handen. Evenwel liet T r i e vijf dagen later nog een brief met nieuwe beschuldigingen en eene aanbieding van nieuwe bescheiden volgen. Maar het ingeleverde was voor de geloofsrechters meer dan genoeg. Het geding had reeds voortgang en den 4en April was S e r v e t , op verraderlijke wijs gevangen genomen, in hechtenis.

Het verder onderzoek van 's mans schuld, de onwaardige uitvluchten, waarvan hij in zijn angst zich bediende, de dreigende zekerheid van een vonnis tot den brandstapel, - dit alles kan hier buiten beschouwing blijven, omdat S e r v e t reeds den 7en April, hetzij dan door de hulp of de onachtzaamheid zijner bewakers, hetzij onder oogluikend toegeven der rechters uit den kerker ontsnapte. Belangrijker is de vraag, of C a l v i n inderdaad school achter den man, die hem aan de inquisitie verried. Het algemeene gerucht wees hem daarvoor aan, en hij bewaarde een veelbeteekenend stilzwijgen, toen S e r v e t het hem in een gerechtelijk verhoor (14 Augustus 1553) en een maand daarna (22 September) in een verzoekschrift aan den raad verweet. Eerst veel later, na 's mans dood, ontkende hij het, evenwel met zulk een bedriegelijken omhaal van woorden, dat zijn schuld er te duidelijker uit blijkt. Hij vraagt van waar hij invloed genoeg zou gehad hebben op de Fransche inquisiteurs, om dit doel te bereiken: onnoozele vraag voor wie hun ijver kent! Hij doet het voorkomen alsof dit gerucht van S e r v e t zelven afkomstig was en van 1550 dagteekende, eene tastbare ongerijmdheid daar de aanklacht de uitgaaf der *Restitutio Christianismi* betrof, die eerst in 1553 plaats had; hij

geeft voor dat hij 't wel zou bekennen, indien het waarheid was, omdat hij openlijk er voor uit komt, dat Servet door zijn toedoen te Genève gegrepen en terecht gesteld is. Alsof het niet, hoe wreed zijne handelwijs met den ongelukkige te Genève, mocht geweest zijn, nog tienmaal laaghartiger was hem aan de inquisitie der Roomsch-Katholieke Kerk te verraden! Zulk een verraad werpt nog een geheel andere smet op 't karakter van hem die het pleegt, dan het uitlokken van een doodvonnis, dat door tal van vereerders als eene edele daad wordt toegejuicht. Trouwens, ontkennen kon Calvin niet baten. Ieder wist dat Trie geen man was van geleerde opleiding (hij erkende 't zelf: ‘je ne suys homme versé aux lettres’), dat hij 't Latijn der *Restitutio* niet verstond en derhalve niets begreep van de ketterij van Servet, niets van de brieven van Oecolampadius, niets van de *Loci* van Melanchthon, die toch in zijn brieven als beweegredenen voor zijne aanklacht worden genoemd; ja al de bewijsstukken, die hij overlegt, de afgedrukte bladen der *Restitutio*, Servets eigenhandige randnoten op de beide bladen van Calvins *Institutio*, de brieven door Servet aan Calvin geschreven - dit alles, Trie erkent het, dat ook den weekhartigsten inquisiteur moest doen ontbranden in een verterend ijvervuur, had hij eenig en alleen, zoo als trouwens wel niet anders kon wezen, uit de handen van Calvin. Wie de verrader was, Trie of Calvin, behoeft geen nader betoog.

Te dieper griefde hem de teleurstelling, nu 't Servet gelukt was den kerker te ontsnappen. De vluchteling was spoorloos verdwenen, niemand wist, ja wij kunnen het in onze dagen nog zeggen, niemand weet waarheen. Hij zelf verklaarde voor zijne rechters te Genève ‘que dempuys quil sortoit de prison, il ne sortit jamais de France,’ maar hij bleef daar vier maanden lang zoo goed verborgen, dat velen b.v. te Wittenberg hem voor reeds gestorven hielden. 't Eenige dat Calvin met zijn sluwen toeleg gewonnen had was het vonnis der wereldlijke rechters 17 Juni 1553 (de geestelijke macht volgde eerst 23 Dec.), waarbij Servet tot een langzamen vuurdood op den brandstapel veroordeeld werd, nu zoo lang hij niet onder 't bereik van den beul was alleen in beeltenis, later wanneer men hem greep in levenden lijve, terwijl zijne boeken mede ten vure gedoemd werden.

Toch zou Calvin zijn wensch vervuld zien, maar op geheel andere wijze, dan hij zich had voorgesteld. Daar wordt hem Zondag 13 Augustus aangebracht, dat Servet zich sedert gisteren te Genève bevindt en heden in de kerk gezien is. Hoe had de ongelukkige het durven wagen? geloofde hij al te licht aan de spreuk der ouden dat de fortuin de vermetelen begunstigt? Waarschijnlijk zag hij geen anderen uitweg naar Italië, waar hij zich als arts wilde vestigen, dan den tocht over 't meer van Genève; en vleide hij zich dat hij reeds den volgenden dag een vaartuig huren kon om de reis te aanvaarden, zonder dat iemand hem zou herkennen hier, waar hij een vreemdeling was, van persoon (meende hij) bekend bij niemand anders dan bij Calvin, dien hij gemakkelijk ontwijken kon. Misschien vertrouwde hij ook op de wet, toen in Genève geldig, dat op Zondag niemand mocht worden gevangen genomen. Maar 't viel geheel anders uit. De aanbrenger had te nauwernood zijn mededeeling gedaan, of Calvin wist een zijner vrienden uit den stedelijken raad te bewegen tot een bevel, om Servet in den kerker te werpen; hij dwong een zijner bedienden terstond op te treden als aanklager en besteedde het overige deel van den Zondag aan het stellen eener uitvoerige memorie met veertig punten van beschuldiging, waarop dan ook zonder eenig tijdverlies Servet reeds Maandag den 14en antwoorden moest en daags daaraan verhoord werd door den raad.

Hij werd daarin aangeklaagd, dat hij door 't uitgeven zijner geschriften de schandelijkste ketterijen verspreid had tegen het leerstuk van de drieëenheid, de eeuwige geboorte des Zoons, de menschwording, het wezen Gods, den kinderdoop, ‘item quen la personne de Mr. Calvyn, ministre de la parolle de Dieu en ceste Eglise de Genève il a difame par livre imprimé la doctrine que s'i presche prononceant toutes les injures et blasphemes quil est possible dinventer.’ Nadat Servet de onjuistheid van sommige dier beschuldigingen had aangetoond en op enkele punten nog eens verhoord was, noodigde de overheid Calvin uit tot het bijwonen van eene derde (17 Augustus) en vierde (21 Augustus) rechtszitting, 't geen een scherpe woordenwisseling tusschen hem en Servet ten gevolge had en den raad tot het besluit bracht, om den aanklager en zijn borg Anton Calvin van alle verant-

woordelijkheid en kosten te ontslaan en van nu af uit eigen hoofde het rechtsgeding te voeren tegen S e r v e t als staatsgevangene, verdacht van hoog verraad. Te vergeefs bracht deze (22 Augustus) in 't midden, dat de misdaad waarvan hij beschuldigd werd alleen een verschil van geloofsmeeningen (voornamelijk onder geleerden) betrof en derhalve alleen voor den kerkeraad strafbaar was, maar niet bestond in oproerigheid, het stoken van onrust of eenig vergrijp tegen de staatsmacht, zoodat er van vervolging ten crimineele geen spraak kon zijn, - de procureur-generaal verzwaarde zijne eischen, verscherpte de verhooren, verweet hem zijne onbeschaamde leugens (zoo 't heette) en weigerde hem zelfs wegens zijne lastertaal alle rechtshulp. Een achtste verhoor door S e r v e t ondergaan, waarbij C a l v i n tegenwoordig was, deed den raad het onvruchtbare van een twistgesprek inzien en de beide tegenstanders uitnoodigen tot het op schrift stellen van aanklachten en verdediging. Die stukken konden tevens dienen tot voorlichting van de predikanten en de overheden te Zürich, Bern, Bazel en Schaffhausen, wier gevoelen door den Geneefschen magistraat (21 September) gevraagd werd. Allertreurigst was intusschen de toestand van S e r v e t, die aan het noodigste gebrek leed in zijn ellendige gevangenis en, wanhopig onder het gedurig uitstel van zijn geding, den raad om beslissing en recht smeekte. Eerst den 23en October werden de ingekomen adviezen der geraadpleegde kantons gelezen en den 26en volgde het vonnis, waarbij S e r v e t veroordeeld werd à estre mené en Champel et la estre brusle tout vyfz et soit exequute a demain et ses livres brusles.

Welk deel had C a l v i n aan dit alles? ‘Wat onze overheid doet,’ schrijft hijzelf in zijne weerlegging van S e r v e t s dwalingen, ‘wordt doorgaans aan mij toegeschreven. Ook ontken ik niet, dat door mijn toedoen en raad S e r v e t terecht in hechtenis geraakt is, omdat er volgens de geldige wetten van dezen staat een aanklager noodig was. Tot zóó ver ben ik in dit geding betrokken geweest. Hoe ik van het oogenblik af, dat zijn schuld bewezen was geen woord over zijn straf heb gesproken, kunnen niet alleen alle vrome lieden getuigen, maar geef ik ook toe aan alle kwaadwilligen, opdat zij, indien zij iets te zeggen hebben, dit in 't midden brengen’. Elders ook verklaart hij, daar de landswetten verboden iemand voor

een misdrijf gevangen te nemen, tenzij er een beschuldiger was, dat hij voor zulk een aanklager gezorgd had en dat een raadslid uitsluitend door zijn toedoen S e r v e t naar den kerker deed voeren. Toch ging zijne bemoeiing nog vrij wat verder. Van den 17en Augustus af trad hij als hoofdpersoon in het rechtsgeding op, verscherpte hij de punten van aanklacht en vermeerderde ze gedurig door nieuwe beschuldigingen. Had S e r v e t achttien jaar geleden in eene uitgaaf der aardrijksbeschrijving van Ptolemaeus beweerd, dat de reizigers der latere tijden Palestina een onvruchtbaar land noemden, 't was een lastering tegen Mozes; had hij Jes. LIII op Cyrus toegepast, 't was schriftverdraaiing om de leer der verlossing te ontzenuwen; had hij van het wezen Gods in den mensch gesproken, het was pantheïsme; had hij den Koran aangehaald, 't was heulen met de Turken, de felste tegenstanders der Christelijke waarheid! Zoodra de Geneefsche overheid het oordeel der Protestantsche kantons over de aanhangige rechtszaak heeft gevraagd en 't gerucht, alsof dezen tot een zachter vonnis zouden neigen, veld wint, beijvert C a l v i n zich aan de mannen van invloed, aan H a l l e r te Bern, aan S u l z e r te Bazel, aan B u l l i n g e r te Zürich te schrijven, dat zij toch al hun gezag zullen aanwenden, om de overheden hunner woonplaatsen te dwingen tot een advies in overeenstemming met zijn wensch, zijn hoop op een doodvonnis, die hij telkens weêr uitspreekt, en met welk een voldoening vermeldt hij, die daags te voren nog niet wist hoe de afloop zou zijn, den 26en de eenstemmigheid van al de geraadpleegden, den meed der Bazelers, de heftigheid der Zürichers, de toetreding der Schaffhausers, den krachtigen invloed van die van Bern! Blijkt het uit den geheelen loop van het geding, dat de raad zonder C a l v i n nooit op die wijze zou doorgetast hebben, als nu geschiedde, 't is niet minder duidelijk, dat C a l v i n geen oogenblik uit het oog verloor, wat hij zeven jaar geleden betuigd had: ‘indien hij komt zal ik nooit dulden, kan mijn gezag het beletten, dat hij hier weêr levend vandaan raakt’. 't Was dan ook uitsluitend op zijn gezag, op zijne verzekeringen omtrent het bestaan eener uitgaaf van de *Christianismi restitutio* en het godslasterlijke van den inhoud, dat de rechters S e r v e t tot den brandstapel veroordeelden: niet één hunner toch had het boek ooit gezien, veel minder gelezen!

Zulk een vonnis had de ongelukkige niet verwacht. Toen 't hem aangezegd werd, was hij eerst sprakeloos van verbazing, maar barstte weldra in snikken uit die de geheele rechtszaal vervulden: ‘soms’ ('t zijn de woorden van C a l v i n , die er bij toezag) ‘soms brulde hij alsof hij waanzinnig was; in 't kort hij stelde zich aan als een bezetene en bulkte ten laatste in het Spaansch, op zijn borst slaande: genade o God! wees mij genadig!’ Toch behield hij waardigheid genoeg, om volgens een anderen hem evenmin gunstigen getuige (F a r e l) voor den raad in antwoord op zijne veroordeeling te verklaren: ‘heb ik ergens in gedwaald, ik deed het uit onkunde, want ik meen overeenkomstig den bijbel te hebben geschreven,’ en dringend te verzoeken, dat hij inplaats van levend verbrand, onthoofd zou worden. Op dezelfde verzachting van 't vonnis beweert C a l v i n te hebben aangedrongen (in tegenspraak met zijne straks medegedeelde verzekering, dat hij na het uitspreken van het *schuldig* met de straf van den veroordeelde zich niet bemoeid had), maar de rechterlijke bescheiden, op alle punten anders zeer uitvoerig, melden er niets van. Hoe dit zij, de bede werd niet ingewilligd, de bede die S e r v e t had uitgesproken, ‘opdat de ondragelijke pijn hem niet tot wanhoop bracht en hij daardoor zijn ziel zou verliezen’ d.i. daardoor zijne overtuiging lafhartig zou verloochenen. Want standvastig, onbezweken getrouw aan hetgeen hij beleden had, wilde hij blijven tot den einde toe. Hij bleef het, al werd hem de gunst van het zwaard geweigerd; hij bleef het, al drongen hem den volgenden dag, den dag zijner terechtstelling (Vrijdag 27 October) de uit Neufchâtel ontboden predikant F a r e l en diens Geneefsche ambtgenooten van zeven uur des morgens af, vijf uren lang, tot het herroepen van zijn gevoelens. ‘Wij vermaanden hem,’ zegt F a r e l , ‘dat hij, nu zijn laatste levensdag was aangebroken, tot het ware inzicht komen, zijne dwalingen erkennen, zich tot God bekeeren en de waarheid belijden zou.’ Die zoogenaamde bekeering betrof altijd den zin, waarin Christus de Zoon van God moest genoemd worden. ‘Maar wat ook werd aangevoerd, hij liet zich niet van zijne dwaling afbrengen: hij kon niets antwoorden, maar bleef toch hardnekkig.’

Een kleine verademing scheen een onderhoud met C a l v i n te beloven, dat S e r v e t gevraagd had, ten einde eer hij stierf hem vergiffenis te vragen voor alles, waardoor hij met woord

of geschrift hem op eenigerlei wijze mocht beleedigd of gegriefd hebben. C a l v i n verscheen in den kerker, na bekomen vergunning van den raad (zonder deze durfde hij volgens zijn zeggen aan het verzoek geen gehoor geven) en door twee raadsheeren vergezeld. Op de vraag van een dezer: wat hij van C a l v i n wilde? gaf hij nogmaals zijn biddenden wensch te kennen. Hoe luidde C a l v i n s antwoord in dit beslissende uur? 'Ik heb nooit wraak gezocht over persoonlijke beleedigingen'. Daarop liet hij volgen wat vroeger reeds door mij in herinnering werd gebracht[1)] en zestien jaren geleden was, om er dan bij te voegen: 'gij moest er liever aan denken vergiffenis te vragen van den eeuwigen God, dien gij op zulk een gruwelijke wijze gelasterd hebt door de drie personen in zijn wezen te ontkennen, en den Zoon Gods met u verzoenen, dien gij als eenigen Zaligmaker hebt verloochend, met Uw schandelijke verdichtsels hem onteerende - niant qu'il eust vestu nostre chair et qu'il fust semblable à nous en sa nature humaine. Voyant que je ne profitoye rien par exhortations, je ne voulu point estre plus sage que mon Maistre ne me permet. Parquoy suyvant la reigle de sainct Paul, je me retiray d'un heretique qui estoit condamné de soy-mesme, portant sa marque et fletrissure en son coeur.' Scherp verwijt en nog scherper verachting: geen enkel woord van vergeving of medelijden voor den man, op wien de doodsschaduw reeds gevallen was! Had deze de hand der verzoening smeekende uitgestrekt, C a l v i n stiet die terug en droeg er roem op, dat hij alle verder onderhoud met den ketter afsneed, niet uit vrees voor S e r v e t, 'qui n'avoit ny savoir ny eloquence,' maar uit zedige bescheidenheid! De Meester, ja, had aan het kruis voor zijne moordenaren gebeden..... maar dat iemand een stervende, al smeekte deze 't met tranen van berouw, de hand zou drukken, zoolang hij eene andere dogmatiek voorstond dan de zijne, zou de Meester dat ooit of ooit kunnen dulden?

Intusschen nadert het uur der terechtstelling. De stoet begeeft zich uit den kerker naar de strafplaats: S e r v e t in het midden, F a r e l en zijn Geneefsche ambtgenooten ter weêrszijde. Ook nu nog herhalen zij hunne vermaning, om zijn schuld te bekennen en zijne dwalingen te herroepen. Hij antwoordt alleen

1) Zie boven blz. 269.

dat hij onschuldig lijdt en als een slachtoffer weggevoerd wordt maar God bidt om genade voor zijn beschuldigers. Dit wekt F a r e l s verontwaardiging: hoe? hij die zich zóó zwaar heeft bezondigd, durft hij nog zijne onschuld bepleiten? indien hij zóó voortgaat, zal hij hem aan Gods oordeel overlaten en hem niet verder vergezellen, terwijl hij toch anders tot den laatsten snik bij hem gebleven zou zijn, om allen op te wekken, dat zij voor hem zouden bidden, hopende dat hij voor zijn boetvaardigheid de omstanders zou stichten. Van toen af zweeg S e r v e t of, indien hij iets zeide, 't was een gebed om vergiffenis voor zijne dwalingen, zijne onkunde, zijn zonden, - 't was de aandoenlijke smeeking tot de volksmenigte gericht om hare voorbidding. Maar zijn gevoelen omtrent de eeuwige geboorte des Zoons en den kinderdoop te herroepen, het eenige, waarop het volgens F a r e l eigenlijk aankwam, dat wilde hij niet. Hij bleef bidden en zwijgen, ook toen hij op de strafplaats nederknielde, ook toen de beul hem aan den paal van den brandstapel vastsnoerde, en 't vuur ontstak, dat in het levende, groene hout niet dan langzaam voortsmeulde en zijn foltering verlengde, ook toen hij na een half uur van duldelooze pijn den lesten adem uitblies. Dat bidden en zwijgen vond F a r e l voor 't volk *bijzonder leerzaam*, omdat het daaraan, gelijk hij bij herhaling zeide, kon zien welk een macht de Satan heeft; dat bidden en zwijgen ergerde C a l v i n , die niet begreep hoe hij de voorbede kon verlangen van menschen, die eene andere geloofsovertuiging hadden dan hij, zonder ‘prophaner la sacrée unité, que Dieu nous commande,’ en in zijn zwijgen 't bewijs zag, ‘que ses opinions ne luy estoient rien,’ want hoewel hij nooit teeken van berouw gaf sprak hij toch geen enkel woord, om zijne leer te verdedigen! Hij kon immers in dat uur vrij uit zeggen wat hij wilde, maar ‘il ne feist nulle confession ne d'un costé ne d'autre, non plus qu'une souche de bois. Il ne craignoit point qu'on luy coppast la langue, il n'estoit point baillonné, on ne luy avoit point defendu de dire, ce que bon luy sembleroit. Or estant entre les mains du bourreau, combien qu'il reffusast de nommer Jesus Christ Fils eternel de Dieu, en ce qu'il ne declaira nullement pourquoy il mouroit, qui est-ce qui dira que ce soit une mort de martyr?’ Zóó dacht C a l v i n , zóó F a r e l . Zulk een invloed heeft dogmatisch vooroordeel. Maar 't viert zijn triumfen alleen voor een tijd;

de waarheid, die vroeger of later het beschaamt, is eeuwig. Ons geslacht na twee-en-een-halve eeuw oordeelt anders en kent met innige deelneming de martelaarskroon toe aan den man, die ‘de hem opgedrongen geestelijke raadslieden weêrstond, die niet herriep wat hij voor waarheid hield, die zijn leven niet kocht voor den prijs zijner overtuiging.’

Evenwel reeds in dien tijd dacht menigeen anders dan C a l v i n . Wel niet de priesterschap der Roomsch-Katholieke kerk en hare inquisitie: zij toonde dagelijks door hare vervolgingen en hare brandstapels, dat zij hierin althans geheel eenstemmig met hem was. Zij achtte even als hij geen middel ongeoorloofd, dat de ketters in hare macht kon brengen; zij gebruikte even als hij het staatsgeweld, om hare vonnissen ten uitvoer te leggen; zij beriep zich gelijk hij op het evangelie als de afdoende reden, waarom zij erbarming en genade weigerde. Het vonnis den 26^{n} October te Genève geslagen werd dan ook door haar den 23^{n} December bevestigd, nog bijkans twee maanden nadat de ongelukkige 't ondergaan had. Maar die goedkeuring van S e r v e t s terechtstelling vond ook luiden weerklank in andere kringen. M e l a n c h t h o n prees haar als eene edele daad; evenzoo G a l l i t i u s , die betreurt dat enkelen tot een zachter oordeel over S e r v e t neigen; S u l z e r noemt een Geneefschen raadsheer, wegens zijn vertrouwelijke mededeeling dat hij S e r v e t tot den brandstapel verwijzen zal, een bij uitstek wèlgezinde en 't geschrift, waarin C a l v i n het vonnis verdedigt, een keurig en goddelijk boek; G r a t a r o l u s verbaast zich, dat iemand deze uitspraak nog kan afkeuren en twijfelt geen oogenblik aan hare rechtvaardigheid, daar zulk een hardnekkige handlanger van den Satan tot afschrik van allen eer twee dooden, dan één had verdiend; H a l l e r roemt er op, dat de Berners, indien zij hem in hechtenis hielden, hem zeker zouden verbranden; G u a l t h e r u s aanbidt in de toestemming van bijkans alle Zwitsersche kerken een beschikking Gods; B e z a acht het heiligen plicht hem te dooden en dien dood de verhooring van zijn innig gebed, om van zulke monsters verlost te worden; F a r e l vindt de afkeuring van het vonnis de verregaandste onbeschaamdheid en ziet er, even als B u l l i n g e r , een aanbiddelijk Godsbestuur in, dat S e r v e t

te Genève gekomen is en de geheele wereld nu zien kan, hoe dáár een godslasterlijke schurk naar verdienste behandeld en de eer der goddelijke majesteit gewroken wordt!

Alzoo een wolk van getuigen, maar van getuigen toch alleen in den kring, waarvan Calvin het middelpunt uitmaakt. Buiten dien kring lieten zich geheel andere stemmen hooren. Bij dezelfde Protestantsche kantons, wier gevoelens omtrent het rechtsgeding van Servet gevraagd was, ging in die dagen een schrijven rond[1] met de beschuldiging, dat hij 'wt enckelder nijt unde haet overghelevert' was en de waarschuwing: 'als men vry waer een ketterisch mensch te dooden, hoe veele souden dan noch op aerde blijven, so doch die eene d'andere daarvoor holdt: die Juden die Christen, dessghelijcx die Sarasynen oder Turcken die Kersten, die Kersten wederom haer, voorts die Papisten die Lutherianen, die Lutherianen wederom haer, die Zwingelsche die Anabaptisten unde dese wederom d'andere.' Zóó zou er geen eind aan het moorden zijn. Neen, niet aan den verkeerden raad der geleerden moet men gehoor geven, doch aan den Heer der gemeente, die bevolen heeft, dat niemand om des geloofs wil mag gekruisigd of gedood worden, maar elk zichzelven om des geloofs wil kruisigen of dooden moet. Dwaas en onzinnig, ja onchristelijk en een zonde tegen den heiligen geest is het, iemand gevangen te nemen of om te brengen wegens zijn meeningen. Want om die reden het leven te benemen aan een mensch vermag Hij alleen die het leven gegeven en voor onze zielen den dood ondergaan heeft. 't Is de plicht der overheid de geloovigen te beschermen, dat zij niet door de goddeloozen, voornamelijk wegens hun geloof, onderdrukt en gedood worden. Jezus heeft aan de zijnen voorspeld, dat men hen vervolgen en naar hun bloed dorsten zou; derhalve zijn zij, die zelven willen vervolgen en bloed vergieten, zijne ware jongeren niet, maar kinderen van den Satan, die een menschenmoorder van den beginne is. Zelfs gesteld dat Servet van ketterij en eigenzinnigheid overtuigd werd, toch moet men hem niet dooden of beschimpen, maar vriendelijk vermanen en ten laatste, indien hij niet buigen wil, hem uit de stad verwijderen nog altijd afwachtende, of hij zich bekeert. Niemand kan over de ziel richten dan de Heer alleen, die aan zijne

1) De ongenoemde auteur was David Jorisz.

dienaren bevolen heeft het onkruid naast de tarwe te laten staan en zich voorbehield het eens daarvan af te zonderen door zijne engelen, want zijn oordeel kan niet feilen, doch dat van den mensch maar al te zeer en nergens meer in, dan in Gods geestelijke dingen. Opdat geen onzer zich in het oordeel vergrijpen zou, heeft Hij ons het nieuwe gebod der liefde gegeven. De slotvermaningen luiden: geen zonde wordt zwaarder gestraft dan onschuldig bloed vergieten en afgoderij! en: stelt op niemand uw vertrouwen dan op God alleen en den Heer Jezus Christus!

Hier voorzeker ademt ons een andere geest tegen, dan die te Genève heerschte. Maar - ik voorzie, dat menigeen deze getuigenis voor de verdraagzaamheid van C a l v i n s tijdgenooten wraken zal op dien grond, - maar de man die zóó schreef was een Doopsgezinde, althans ten nauwste met de Doopsgezinden verwant, en de Doopsgezinden hadden toen reeds door bittere ervaring bij de brandstapels van hunne duizenden martelaren leeren inzien, wat gemis van gewetensvrijheid beteekent en welk heilig recht ieder op gewetensvrijheid heeft. Het lag in den aard der zaak, dat Lutherschen en Hervormden, die in deze harde school niet waren opgeleid, dit geenszins geleerd hadden; vooral niet de Lutherschen in Saksen of de Hervormden in Zwitserland, waar zij betrekkelijk veilig waren voor allen overlast en de bescherming der Staatsmacht genoten. Wat Doopsgezinden destijds beweerden geeft geen getrouw beeld van 't geen gedurende die dagen in de gemoederen omging. Welnu, ook aan andere getuigenissen ten bewijze dat velen van gevoelen met C a l v i n verschilden, ontbreekt het geenszins.

C a l v i n behoefde dan ook niet naar het oordeel van zijne vroeger Doopsgezinde vrouw I d e l e t t e v a n B u r e n te vragen (gesteld dat hij 't ooit had willen doen en zij nog altijd van hetzelfde gevoelen in dit opzicht was, als vóór hare geloofsverandering), maar hij ondervond het terstond, toen de openbare meening hem, nog hangende het rechtsgeding, uitschold voor een beul en later een meester in onmeedoogendheid en wreedheid noemde, laag genoeg om een ongelukkige, die door zijn handen gestorven was nog na zijn dood met zijn geschrijf te beschimpen. Hij ondervond het, toen V e r g e r i u s de straf van S e r v e t afkeurde en de terechtstelling een treurspel heette, dat hem met ontzetting vervulde; toen de Bazelsche hoogleeraar C e l l a r i u s openlijk verkondigde dat geen ketter

ter dood veroordeeld mocht worden en Castellio en Curio van heeler harte met hem instemden, toen Martinus Bellius (wie dan ook onder dien naam mocht schuilen) in een scherp geschrift de stelling verdedigde, dat kettervervolging den christen onwaardig is en Camillus Renatus zijne van verontwaardiging tintelende hexameters tegen hem slingerde. Van oosten en westen ging een kreet op tegen de wandaad; zelfs onder de getrouwste aanhangers betreurden velen het, dat Calvin daarin ooit betrokken geweest was en achtten anderen 't vonnis alleen gerechtvaardigd wegens godslastering, niet wegens ketterij (b.v. Musculus). Van daar ook het uitvoerige verdedigingsgeschrift, waaraan Calvin anders niet zou gedacht hebben, maar waartoe hij nu terstond na den dood van Servet zich haastte. Hij beroept zich daarin op de Deuteronomium-wet tegen de valsche leeraars (Deuter. XIII), stelt het edict van Nebukadnezar tot voorbeeld (Dan. 3 : 29) en kent aan de vrome overheid het recht toe de afvalligen te verbranden, daar immers Jezus de wisselaars uit den tempel verdreef, terwijl hij er niet aan twijfelt of Paulus zou zeer gaarne Hymenaeus en Alexander, die hij nu aan den Satan overgaf, (1 Tim. I : 29) ter beschikking hebben gesteld van den rechter, indien er destijds eene staatsmacht geweest was, die voor de eer van Christus wilde ijveren. Ik behoef hier niet te herinneren hoe Castalio hem zegevierend weêrlegde, maar (dit alleen zij opgemerkt) aan zulke drogredenen met zooveel omhaal voorgedragen blijkt het duidelijk, dat de ‘onnoozelen’, gelijk Calvin ze noemde, die door Servets dood ‘sont tellement scandalisez que cela leur fait hayr et avoir en horreur toutes punitions, sans discerner si elles sont justes ou non’ verreweg de meerderheid uitmaakten en dat niets ongerijmder is, dan Calvins daad te willen verontschuldigen door een beroep op den tijdgeest, op de heerschende denkwijs dier eeuw, op een toen algemeen gebrek aan humaniteit en verdraagzaamheid.

Neen, wie deze daad wil verklaren en het weerzinwekkende daarvan verminderen, zoeke andere oorzaken op en ga Calvins levensloop en karakter nauwkeurig na. Hij verloor reeds in de eerste jaren zijner kindsheid zijn moeder; zijn vader, secretaris van den bisschop, was een streng, hardvochtig man, die nooit de genegenheid zijner kinderen had weten te

winnen en den knaap meestal buitenshuis hield. Van zijn dertiende tot zijn achttiende jaar bereidde hij zich door zijne studiën voor op het priesterambt, waartoe hem zijn vader bestemd had, en nam hij met angstvallige nauwgezetheid den strengen vormendienst in acht, daar tot regel gesteld. Maar hoe ijverig en uitnemend zijne studiën waren, vrienden had hij onder zijn medescholieren niet éénen. Daarvoor was hij te bedeesd en terughoudend van aard, maar vooral te stug en te stuursch; daarvoor speelde hij te gaarne den zedemeester over anderen; daarvoor bracht hij hun vergrijpen te gaarne aan de leeraars over, wier gunst hij zocht, 't geen hem den bijnaam bezorgde van den ‘verklikker.’ 't Werd wel beter, toen hij door zijn vader gedwongen tot de studie der rechtsgeleerdheid overging en in een nieuwen kring van studenten zijne stroefheid en ongezelligheid eenigszins leerde afleggen, maar hoe vreemd hij toch bleef aan zachtere aandoeningen getuigt zijn koud en gevoelloos schrijven bij het sterfbed van zijn vader, waaruit enkel en alleen de klacht van 't ongeduld spreekt, dat de lange duur der ziekte den voortgang van zijn studiën belemmert. Trouwens, zachtere aandoeningen had een moederhand nooit gewekt, des vaders wil nooit in hem gewenscht en zijn geheele opleiding stelselmatig onderdrukt. De laatste sporen, indien ze er ooit geweest waren, verdreef voor goed de bedwelmende lof zijner medestudenten, de groote ingenomenheid zijner leermeesters, die hem nu en dan gaarne de katheder afstonden. Er bleef hem alleen een gevoel van meerderheid over, dat niemand hem betwistte en waaraan hijzelf maar al te gaarne geloofde. Op de hoogte, die de nauwelijks 23-jarige bereikt had, paste geen vertrouwelijke omgang met minder ontwikkelden, geene alledaagsche teerhartigheid, geen toegeven aan menschelijke zwakheden! Misschien zou de nieuwe richting zijner studiën, het beoefenen der klassieke letterkunde, zijn karakter eenigermate verzacht hebben, indien niet juist toen de hevige zielestrijd in hem ontstaan was van den twijfel op godgeleerd gebied, - een strijd, die twee jaren aanhield en met zijn overgang uit de Roomsch-Katholieke kerk tot de nieuwe leer eindigde, maar door het verbreken van banden, eens voor de heiligste gerekend, door het prijsgeven van de zoetste begoochelingen, door het onvoorwaardelijke aannemen van de strengste eischen des gewetens, den laatsten stoot toebracht aan zijn verschoonend

oordeel over menschelijke instellingen zóó oud en eerwaardig en aan alle inschikkelijkheid ten opzichte van anderen in het dagelijksch verkeer. Hoe dieper hij gebogen had onder de ijzeren wet der noodzakelijkheid, die zijn geloofsverandering hem voorschreef, des te onbuigzamer hield hij vast aan 't geen hij van nu af ten koste van zóóveel inspanning en strijd voor waarheid hield. Daarin stijfde hem de hoogschatting zijner nieuwe geloofsgenooten; de schier afgodische hulde hem gebracht voor zijn eerstlingsarbeid op godgeleerd gebied, de Institutio; daarin vooral de overtuiging, ‘dat hij in onmiddellijke betrekking was getreden tot de Godheid en dat deze zich van hem als een bijzonder werktuig bediende.’

Wat moest er van dezen man worden, zoodra 't openbaar gezag aan zijne handen werd toevertrouwd en de volle last der verantwoordelijkheid op hem viel, op hem een zóó gestreng en nauwgezet zedemeester, die voor de uiterste gevolgtrekkingen nooit terugdeinsde en van plooien of schikken nooit wist? 't Bleek te Genève, toen van 1536 af zijn invloed alle burgers dwong een geloofsbelijdenis te bezweren, een katechismus voor de jeugd te aanvaarden en zich aan een strenge kerkeordening met tucht en ban te onderwerpen, ja niet minder toen in de beide volgende jaren alleen de felste tegenstand bij machte was hem ten val te brengen, maar vooral toen hij in 1541 al zijne eischen door 't berouwhebbende Genève zag ingewilligd en met nederbuigende genade zijn terugkeer verhief tot een waren triumftocht. Wat destijds zijne tegenstanders van hem te verwachten hadden voorspelde zijne onverholen blijdschap over de zware ziekte van een hunner en kort daarop bij 't vernemen van diens herstel de karakteristieke verzuchting: ‘de wereld verdient nog niet van dat beest verlost te worden.’

Sedert zijn terugkeer in Genève was hij vaster dan ooit overtuigd, dat Gods raad hem voorbestemd had hier onbevreesd Zijn wil te verkondigen en uit te voeren. Hij had deze taak niet eigenwillig gezocht, maar God had hem daartoe geroepen. Wat hij voortaan in Zijn dienst zou verrichten was niet zijn werk, maar Gods werk. Door ervaring geleerd, betoonde hij in de eerste dagen een gematigdheid en vredelievendheid, die elk erkende maar toch niemand luider roemde dan hijzelf, en bereidde hij omzichtig en langzaam, altijd in overleg met de staatsmacht, eene orde van zaken voor, waarbij der geestelijk-

heid en hemzelven, die aan haar hoofd stond, het oppergezag werd verzekerd. Immers in een theokratie, gelijk hij wilde stichten, is de staat zooveel minder dan de kerk, als het lichaam dan de ziel: zij is de ziel, de staat is het lichaam en derhalve, hoewel naar 't uitwendige en schijnbaar de voornaamste, geroepen haar te gehoorzamen en de uitvoerster te zijn van haar wil.

Toch ontbrak het niet aan verzet tegen die leer en vooral tegen hare toepassing, van den aanvang af en steeds in toenemende mate. Ook dit moeten wij in aanmerking nemen, om de houding van C a l v i n in 't rechtsgeding van S e r v e t naar eisch te beoordeelen. Toen de eerste tijden van geestdrift voorbij waren, mompelden reeds enkelen tegen den dwang hun opgelegd. Maar die enkelen werden tot velen en in den loop van 1553 bewees de Raad door den ban, waarmeê de kerkeraad B e r t h e l i e r had gestraft, op te heffen, hoezeer onder den invloed der Libertijnen het gezag van C a l v i n aan 't verminderen was. Nog ééne schrede - één blijk van zwakheid of mededoogen - en men zou hem verweten hebben, dat hij, die immers weinige maanden geleden de Roomsch Katholieke inquisitie noodzaakte S e r v e t gevangen te nemen, thans, nu hij hem in zijn macht had, zichzelven geheel ongelijk was en schroomde zelf te verrichten, wat hij anderen als heiligen plicht had voorgeschreven. Zichzelven ongelijk: 't was de zwaarste beschuldiging voor een man van zijn karakter, den onwrikbare, den onverbiddelijke. Hij gevoelde het diep: hij kon niet terug. Hoe? indien hij week, ook maar een oogenblik toegaf aan de stem der meewarigheid, zou niet uit den drom zijner tegenstanders het vernietigend vonnis opgaan, door S e r v e t reeds uitgesproken, dat hij een valsche aanklager was, een wegens zijn geloofshaat onwaardig volgeling des Heeren, een vijand van Christus, een ketter?

Maar 't waren niet alleen persoonlijke redenen, die hem bewogen, niet alleen zorg voor eigen veiligheid, vrees voor zijn invloed en gezag. Allermeest was het hem te doen om de zaak zelve, om zijne roeping in de kerk van Genève, om zijne verantwoordelijkheid voor God. Het is zoo: de halsstarrigheid van S e r v e t in weerwil van al zijn pogingen om hem te bekeeren, de aanmatiging dat hij zich nog altijd verzette tegen hem, die geen tegenspraak verdragen kon en zich door Gods

genade onfeilbaar achtte, de onbeschaamdheid om een exemplaar van het werk, dat anders door alle geleerden van eenige beteekenis uitbundig geprezen was, van zijne Institutio met schampere randnoten te bedekken, - dat alles had hem gegriefd en verbitterd. Het zou inderdaad bij iemand van een alledaagsch karakter, gelijk dit veelmalen voorkomt, meer dan voldoende zijn tot verklaring van een wrok, die zelfs voor 't uiterste niet terugdeinst. Maar bij een man als C a l v i n , zóó nauwgezet en gestreng voor zichzelven, zóó wettisch teêr van geweten is het anders. Werkten deze redenen misschien mede (''s menschen hart is arglistiger dan eenig ding') zonder dat hij 't zich ten volle bewust werd, er moeten krachtiger drijfveêren voor hem bestaan hebben. Wij zoeken ze niet te vergeefs.

Het rechtsgeding tegen S e r v e t betrof wat in zijne oogen het hoogste en het heiligste was: het leerstuk der drieëenheid, de rechte waardeering van Christus, het weren eener ketterij, die onder invloed van het humanisme in Italië ontstaan gedurig voortwoekerde en niet alleen de kerk van Genève, niet alleen het Protestantisme, neen, de geheele Christenheid naar zijn oordeel met ondergang dreigde. Hoe veel de Hervorming veranderd en van het oude prijsgegeven had, dit dogma der drieeenheid stond pal. Zelfs de minste afwijking, het flauwste vermoeden van onrechtzinnigheid in dit artikel vervulde de harten met nameloozen angst. Verviel ook dit, wat bleef dan nog over van het geloof door alle eeuwen beleden, door de oudste kerkvergaderingen vastgesteld, door God zelven (hij twijfelde er geen oogenblik aan) in Zijn onfeilbaar woord verkondigd? verviel ook dit, - verijdeld ware dan het werk van Christus en al wat ademt en leeft zou dan reddeloos overgeleverd zijn aan de macht van den Satan. 't Betrof voor C a l v i n niet, gelijk menigeen in onze dagen het zou aanmerken, een verschillende opvatting van bijbelteksten, een dogmatischen twist alleen, - maar een stuk van zijn zieleleven, een duldeloos ingrijpen in gemoedservaringen, de pijnlijkste die hij ooit had gekend. Voor een scherp en logisch denker gelijk hij, kon 't geen geheim zijn dat dit leerstuk, hoe welkom en dierbaar ook voor 't heilbegeerig gemoed, niet te verdedigen was voor de rechtbank van het gewone menschenverstand en, zoodra een vermetele het overbracht op 't gebied der bespiegeling en

redeneering, te loor moest gaan als de tastbaarste ongerijmdheid. 't Was nu zestien jaren geleden, dat juist ten aanzien van dit dogma zijne rechtzinnigheid verdacht werd, omdat hij de woorden *wezen* en *persoon* als onbijbelsch liever vermeed en de zoogenaamde Athanasiaansche geloofsbelijdenis weigerde te onderteekenen. Hoe had hij toen te Lausanne de bliksems van zijn toorn geslingerd tegen den schaamteloozen aanklager, die hem dorst grieven in zijne diepste overtuiging en de schennende hand sloeg aan de eerekroon der volmaaktste rechtzinnigheid, waarop hij zóó prat was! Zouden de geloovigen, die toen sidderden onder zijn heldenmoed, niet tegen hem opstaan, - zou het oude, ontzettende vermoeden, waaronder hij in die dagen gebukt ging, niet herleven met dubbele kracht, wanneer hij nu ook maar eenige toegeeflijkheid betoonde tegenover een wanbedrijf, dat hij eenmaal godslastering, ja godloochening genoemd had?

Niemand zegge: verbanning ware voldoende en het uiterste van een doodvonnis te vermijden geweest. Wie het meent, vergeet dat pijnbank en doodstraf (C a l v i n zelf was er een welsprekend voorstander van, gelijk van heimelijk verspieden en aanklagen) destijds de onmisbare steunsels van 't gerechtswezen waren. Wie het meent, vergeet hoeveel minder in die dagen het leven van een mensch geteld werd dan thans, hoe beiden, geestelijk en wereldlijk gericht, de gemoederen eeuwen lang gewend hadden aan bloedstorting en brandstapel. Wie het meent, ziet voorbij dat C a l v i n dit, jaar uit jaar in, had gebrandmerkt als de schandelijkste ongerijmdheid in de rechtspleging, diefstal en roof, waarbij alleen menschen schade lijden, met den dood te straffen en Gods eer ongewroken te laten, wanneer die geschonden wordt door ontucht, dronkenschap, lastering, ketterij; die ziet voorbij dat op zijn aandrijven en overeenkomstig de door hem gestelde wetten van 1542 tot 1546 acht-en-vijftig doodvonnissen in hel weinig bevolkte Genève werden geslagen, dat in één vierendeeljaars (1545) niet minder dan vier-en-dertig door het beulszwaard of op den brandstapel stierven, als verdacht van tooverij waardoor een pestziekte veroorzaakt zou zijn. Lang vóórdat S e r v e t zijn oordeel ontving, was Genève gewoon aan galg en rad en mutserd. Het kende niet alleen in theorie, maar ook in praktijk de stelregels van C a l v i n : is het geschreven woord van God de opperste

staatswet, de ware godsvereering de grondslag en het doel van het staatsleven, dan is elke afwijking daarvan ook een vergrijp tegen de burgerlijke maatschappij. De ketter is derhalve een misdadiger even als de dief en de roover, ja, hij is nog erger en schadelijker dan deze, omdat hij niet alleen de veiligheid, maar zelfs de grondslagen van den staat in gevaar brengt. Het is daarom de plicht der burgerlijke overheid elke soort van ketterij, elke afwijking van het ware geloof ten strengste te straffen als een vergrijp tegen de majesteit van den Albestuurder zelven. Die straf kan niet anders zijn dan de doodstraf, Een gruwel zou het zijn de wolven te sparen en de schapen bloot te stellen aan het verderf. Hoe zou een rechtgeaarde overheid de lichamen der ketters in 't leven kunnen laten, die door 't vergif hunner goddelooze leer de zielen dooden? Heeft God aan de overheid het zwaard toebetrouwd, Hij deed het opdat zij de ware leer zou beschermen.

Waar zulk een stelregel heerscht, niet als eene toevallige meening, die misschien met den dag voorbij gaat; maar als een wèlsluitend stelsel, vast en onwrikbaar, daar is het lot van een ketter als S e r v e t vooruit beslist. Doopsgezinden, gelijk H e r m a n van Luik en A n d r é B e n o i t mochten nog met een banvonnis vrijkomen..... 't was trouwens zestien jaar vroeger, eer de wet zoo scherp de straf op ketterij had bepaald, en hun vergrijp gold alleen den kinderdoop, maar nu - deze schuldige was een godslasteraar, hij had zich bezondigd aan 't heiligste en het hoogste, aan het leerstuk der drieëenheid! Geen bedenkingen van medelijden mochten eenig gewicht in de schaal leggen. Persoonlijke grieven kwamen niet in aanmerking. C a l v i n dacht er niet aan, of althans hij meende te goeder trouw, dat hij er niet aan dacht. Daarvoor was het afgrijzen van het wanbedrijf zelf, de gruwelijke godslastering, te groot. Niets ontbrak er aan 't bewijs van de schuld, zelfs de eigen bekentenis buiten pijn en banden niet; de wet sprak duidelijk; het belang der Kerk eischte onvoorwaardelijk een afschrikwekkend voorbeeld, den dood van den ketter. Genade ware in strijd geweest met al wat die eeuw voor goddelijk en menschelijk recht hield. O noem het zielsovertuiging, die S e r v e t tot den einde volharden deed temidden der vlammen, maar twijfel dan ook niet aan den vollen gemoedsvrede, waarmede C a l v i n zijn brandstapel aanzag en God dankte voor den dood van den

lasteraar! De gelofte van zeven jaar her was betaald; de Kerk van haar verderver verlost; de eer van den Heilige gehandhaafd. Hier althans, te Genève, temidden eener wereld die in het booze ligt, vierde de waarheid haren schitterenden triumf, en het licht dal van dezen brandstapel uitging zou stralen alle eeuwen door, tot beschaming van de kinderen der duisternis.

Wij, zonen der negentiende eeuw, wij brengen met eerbiedig medelijden onze hulde aan S e r v e t , die liever dan zijn geloof te verzaken daarvoor het leven liet, maar laat ons ook den eisch der rechtvaardigheid tegenover C a l v i n betrachten, door geene onedele beweegredenen te onderstellen waar die niet te bewijzen zijn, door huiverend ontzag voor zijne vastberadenheid alle bedenkingen van menschen te krachtig, maar vooral door hem diep te beklagen, dat hij zich van God geroepen achtte om als een andere Elia den Belials-dienaar te dooden en dat hij, terwijl het vuur zijn slachtoffer verteerde, zelf als een andere Saulus het slachtoffer was van een ingebeeld plichtbesef.

J.G. DE HOOP SCHEFFER.

Bestrijding van plantenziekten en schadelijke dieren. Een nationaal en internationaal belang.

Alwie zich met een der groote takken van de plantenteelt (landbouw, tuinbouw of houtteelt) bezighoudt, weet, hoezeer de resultaten van den door hem verrichten arbeid van allerlei factoren afhankelijk zijn. Onder de schadelijke invloeden, waarmee de plantenteler te kampen heeft, staan naast het minder gunstige weer, de schadelijke dieren en zwammen (fungi) vóóraan. Sommige van dezen vernielen den wortel, den stengel, de takken of de bladeren of vervormen ze zoodanig, dat òf deze deelen zelf geene waarde meer hebben òf dat de planten niet meer in staat zijn, de vruchten voort te brengen, om welke de teelt der gewassen begonnen is. Andere laten weliswaar de eerstgenoemde plantendeelen ongeschonden, maar vernielen de bloesems of de vruchten. In ieder geval kan eene aanmerkelijke winstderving niet uitblijven; en maar al te vaak wordt hier en daar de oogst radicaal vernield door schadelijke dieren of door plantenziekten, welke laatste doorgaans in dierlijke of plantaardige parasieten (fungi of zwammen) hare oorzaak vinden.

Behoef ik voorbeelden aan te halen van de schade, door dieren en parasitische zwammen aan de plantenteelt toegebracht? Men leze slechts onze Landbouwverslagen na; daar vindt men - hoe onvolledig ook de berichten op dit gebied meestal zijn - de bewijzen, dat landbouw, houtteelt en tuinbouw maar al te zeer met schadelijke dieren en zwammen moeten rekenen! Men vergunne mij, slechts enkele voorbeelden aan te halen. Wie heeft niet òf zelf bijgewoond òf althans uit de couranten vernomen, dat sommige jaren honderden Hektaren bouw- en weiland

door de *veldmuizen* letterlijk worden omgewoeld, zoodat de bodemoppervlakte eruitziet als een spons, en alle te velde staande gewassen verdwijnen? In 1881 werd de schade, in de gemeente Strijen (Z.-Holl.) door muizen teweeg gebracht, geschat op ƒ 43.000, terwijl in datzelfde jaar deze dieren onder Brakel (Gelderland) aan tarwe, rogge bieten, enz. ongeveer voor ƒ20.000 nadeel toebrachten. - In de Provincie Zeeland, waar gemiddeld, volgens het Verslag van den Landbouw, 10.000 Hektaren met boonen worden beteeld, bedroeg in 1878 de gemiddelde opbrengst per Hektare slechts 19 Hektoliter, tegen 24.4 Hektoliter gemiddeld in de jaren 1871-1877. Dat was dus per Hektare eene opbrengst van 5,4 Hektoliter minder, of op de 10.000 Hectaren eene winstderving van 54.000 Hektoliter. De prijs der paardeboonen was in 1878 ƒ7.55 per Hektoliter; en de boonen brachten dus dat jaar in Zeeland meer dan vier tonnen gouds minder op dan gemiddeld in ieder der vorige zes jaren. Deze vermindering van opbrengst komt voor verreweg het grootste gedeelte op rekening van de *bladluizen*, die in 1878 op de boonen zoodanig huishielden, dat in de verslagen van 73 der 110 Zeeuwsche gemeenten, waar dit gewas werd verbouwd, ernstige klachten over deze diertjes werden aangeheven. Daarbij kwam nog de veel mindere opbrengst van het stroo. De voederwaarde hiervan was zóó gering, dat het zelden als paarden- of veevoer werd gebruikt, maar bijkans algemeen in den mest werd verwerkt. En wat de kwantiteit stroo betreft: leverde in Friesland een Hektare boonen gemiddeld 2900 kilogram stroo en in Noord-Holland 2800, in Zeeland bedroeg de opbrengst van het (kwalitatief veel mindere) stroo slechts 2200 Kilogram per Hektare. - In 1858 zag het er op de uiterwaarden nabij Wageningen treurig uit. De *engerlingen* vernielden het gras zoodanig, dat bijv. 30 Hektaren grasland, die in gewone jaren ƒ120 à ƒ140 aan huur gaven, aangehouden werden, omdat daarvoor bij publieke verpachting niet meer dan ƒ6 à ƒ10 werd geboden! - In de jaren 1844 en '45 hield de *gestreepte dennenrups* op verschrikkelijke wijze huis in de provinciën Gelderland en Utrecht; alleen in de eerstgenoemde provincie werden 2270 Hektaren dennenbosch aangetast en daarvan 985 Hektaren geheel vernield. - Het nadeel, in 1889 en 1890 aan verscheiden dennenbosschen in Midden-Europa, ook in Nederland, door de *nonrups* toegebracht, ligt nog versch in 't geheugen. - De

beruchte *aardappelziekte* is in sommige jaren niet slechts voor den landbouwer een groot nadeel, maar bepaaldelijk voor den minderen man eene ramp. - Hoe vaak gebeurt het niet, dat de bessenboomen een' uitstekenden oogst beloven, daar zij vol bloei zitten, terwijl plotseling de groenachtige *bastaardrupsen* verschijnen, de boomen geheel kaal vreten en de vruchtzetting geheel verhinderen. - Hoeveel schade en last ondervinden niet onze Haarlemsche bloembollenkweekers van verschillende plantenziekten! Heeft niet het *geelziek* sommige kostbare verscheidenheden van hyacinthen in korte jaren geheel doen verdwijnen?

Zijn de voorbeelden maar voor 't grijpen, die bewijzen, dat plantenziekten en schadelijke dieren alle jaren duizenden, sommige jaren zelfs millioenen guldens schade aan ons vaderland berokkenen, - die schade is nog veel grooter, dan men wel meent. Want maar al te vaak komt eene plantenziekte in de eene of andere streek langzamerhand postvatten en breidt zij zich langzaam maar zeker uit, zonder dat de landman zich rekenschap weet te geven van de telken jare geringer wordende opbrengst van den oogst. In 1882 zond mij de Heer M a r l e t uit Delden, waar hij eene voordracht voor landbouwers had gehouden, eenige zieke roggeplantjes ter onderzoeking, er bijvoegende dat in de omstreken van het genoemde Overijselsche stadje op verscheiden akkers de uitgezaaide rogge wèl schijnbaar gezond opkwam, maar in 't voorjaar begon te kwijnen, zoodat de meeste plantjes gingen sterven en de overblijvende planten slechts een uiterst gering beschot opleverden. Uit mijn onderzoek bleek dat de plantjes bewoond werden door eene menigte mikroskopische wormpjes, welke den bodem besmetten en uit dezen in de roggeplanten overgaan, bij welke zij eene ziekte veroorzaken, in de Rijnprovincie onder den naam '*Stockkrankheit*,' in Noordelijk Limburg onder dien van '*reup*' bekend. Ik begaf mij persoonlijk naar de besmette streken in Overijsel, en vernam toen dat de bedoelde ziekte daar reeds op zijn minst 20 jaren lang had geheerscht, zonder dat er ooit gewag van was gemaakt. - Hoe lange jaren kent men niet reeds het verschijnsel, 't welk men in Duitschland de '*Rübenmüdigkeit*' (bietenmoeheid) van den grond noemt. Altijd en altijd weer zocht men de oorzaak van het verschijnsel, dat sommige akkers in 't geheel geen flinke suikerbieten kunnen

voortbrengen en dat andere akkers voor de suikerbietenteelt langzamerhand ongeschikt worden, in uitputting van den grond: de grond werd echter door bemesting met die stoffen, welke hem heetten te ontbreken, weinig beter voor de bewuste teelt, totdat ten slotte K ü h n overtuigend bewees, dat een klein diertje, reeds vroeger door S c h a c h t ontdekt, de *Heterodera Schachtii*, eenig en alleen de oorzaak der bietenmoeheid is. - Een ander verschijnsel, dat bij ons te lande op de bietenakkers veel wordt waargenomen, is het plotseling afsterven der kiemplantjes, waarvoor men ook eerst geene verklaring wist, terwijl later bleek dat als oorzaak van dat afsterven moet worden beschouwd een nauwelijks 1 mM. lang kevertje (*Atomaria linearis*), dat op bietenakkers bij millioenen kan voorkomen. - Sommige streken van ons land worden meer en meer ongeschikt voor de teelt van klaver. Men spreekt van '*klavermoeheid*' en zoekt dan veelal de oorzaak in eene uitputting of verkeerde samenstelling van den bodem. In 't midden latende, in hoever ook *deze* soms oorzaak der 'klavermoeheid' kan zijn, wil ik meedeelen dat mij herhaaldelijk klaverplanten uit Engeland en Schotland werden toegezonden, die aan '*cloversickness*' leden, en dat ik toen in verreweg de meeste gevallen als oorzaak der ziekte en mislukking kon vaststellen een mikroskopisch wormpje (*Tylenchus devastatrix*). Ook in ons land ontdekte ik éénmaal dit wormpje als oorzaak der klavermoeheid, terwijl een andere maal eene zwamsoort (*Peziza*) de oorzaak van de telkens terugkeerende mislukking op de klaverakkers bleek te zijn.

Slaan wij den blik naar verder verwijderde landen, dan blijken ook dáár plantenziekten en schadelijke dieren groote verwoestingen aan te richten. Hoevele jaren reeds gaat niet de suikerrietteelt in Ned -Indië gebukt onder de '*Sereh*' ziekte! Hoeveel nadeel heeft niet reeds de *koffiebladziekte* teweeggebracht! En hoe breidt zich niet de '*root knot disease*' in de zuidelijke Staten van N.-Amerika uit, eene ziekte, die de meest verschillende gewassen aantast: perzik, wijnstok, aardappelplant, tomate, katoenplant, boonen, rolklaver, zonnebloem, meloen, watermeloen, kool, koolraap, pastinake, enz.

Uit het boven meegedeelde is voorzeker ten duidelijkste gebleken, dat schadelijke dieren en plantenziekten, zoowel in ons land als in andere landen en wereldstreken, op den oogst zeer grooten invloed hebben en nog in wijdere kringen dan die der plantentelers zelven hunnen invloed doen gevoelen. Dat eene nauwkeurige studie van de bovengenoemde factoren, van welke de plantenteelt zoo zeer afhankelijk is, uit een wetenschappelijk oogpunt van het uiterste belang is, spreekt wel van zelf. Maar heeft zij ook *praktisch* belang?

Zonder twijfel, want zij leert ons de bovenvermelde plagen van den plantenteler bestrijden, en vooral zij leert ons de verbreiding ervan tegengaan, het verschijnen ervan voorkomen en den invloed ervan op de cultuurgewassen minder hevig maken. De ruimte, waarover ik hier mag beschikken, is te klein, om dit door vele voorbeelden duidelijk te maken. Enkele mogen volstaan.

Wie in 't voorjaar de knoppen zijner kerseboomen bedorven ziet en - zooals dikwijls gebeurt - zonder nadere en nauwkeuriger waarneming de schuld daarvan aan de doorgestane winterkoude geeft, zal er lijdelijk in berusten, dat hij geene kersen krijgt. Tegen het weer valt niet veel te doen. Maar wie bij nauwkeuriger beschouwing merkt, dat de knoppen door de rups van den *kleinen wintervlinder* zijn uitgevreten, en daarna de levensgeschiedenis van dit insekt bestudeert, zal alras ervaren, dat de rupsjes niet in de knoppen kunnen geraken zonder dat daar eieren zijn gelegd door de vrouwelijke vlinders, die uit in den grond vertoevende poppen te voorschijn komen; en aangezien deze vrouwelijke vlinders ongevleugeld zijn, moeten zij om de knoppen te bereiken, tegen de stammen opkruipen. Door het leggen van een' teerband om de stammen kan men dus de vlinders van de plaatsen, waar zij anders eieren zouden leggen, verwijderd houden; en de daarvoor noodige onkosten zijn betrekkelijk gering. - Om de *nonvlinderrupsen*, in de dennenbosschen te bestrijden, kan men niet de volwassen rupsen dooden, die overal in de boomen verspreid leven; maar wél kan men betrekkelijk gemakkelijk en goedkoop de pas uitgekomen rupsjes dooden, die onmiddellijk na het uitkomen enkele dagen lang in hoopjes (‘spiegels’) tegen de stammen blijven zitten. Men kan ze dan met heibezemtjes laten dooddrukken, vele tegelijk. Ook dàn nog is de methode vrij kost-

baar, maar althans met succès en met voordeel uitvoerbaar. - Men dient slechts bij de bestrijding van den *wintervlinder* nauwkeurig te weten, wanneer onder verschillende omstandigheden de wijfjesvlinders uit den grond kruipen; en bij de bestrijding van de *non* dient men de teekenen te kennen, waaraan men merkt, of alras de rupsjes uit de eieren zullen te voorschijn komen. Eene nauwkeurige kennis van de schadelijke dieren en hunne leefwijze is dus noodig om met goed gevolg en met voordeel verdelgingsmaatregelen toe te passen. - Iedereen weet dat de *slakken* alleen in eene vochtige omgeving kunnen tieren, en dat eene wateronttrekkende stof, zooals kalk, haar zeer onaangenaam is. Maar bestudeert men nader de wijze, waarop die wateronttrekking plaatsgrijpt, dan merkt men 't volgende. Gewoonlijk sterven jonge slakken dadelijk, zoodra zij met kalk in aanraking komen. Met oudere, sterkere slakken echter geschiedt het volgende. De slak, die door kalkkorrels wordt aangeraakt, scheidt een kleverig slijm aan hare lichaamsoppervlakte af. Deze slijm vormt een samenhangend hulsel, eene soort van bekleeding, die meer of min vast wordt, en waaruit de slak zich langzamerhand weg trekt. Het lichaam der slak is dan betrekkelijk arm aan water geworden; laat men haar echter eenige dagen ongemoeid, en is het weer haar niet geheel ongunstig, dan neemt zij spoedig weer zooveel water op, dat zij alras gansch normaal is, en desnoods eene tweede aanraking met kalk kan doorstaan zonder te sterven. Maar het waterarme lichaam eener slak, die juist zooeven met kalk in aanraking is geweest en een hulsel van slijm heeft afgescheiden, dat lichaam is niet in staat, onmiddelijk daarna nog weer water af te staan. Komt de slak dus tweemaal dadelijk na elkaar met kalk in aanraking, dan sterft zij onvermijdelijk. Daarom moet men op een door slakken geplaagd land, 's morgens in de vroegte (over dag zijn de misdadigsters waggescholen), twee malen achtereen met eene korte tusschenpoos kalk zaaien; en daarom ook bereikt men zoo weinig resultaat, wanneer men het kalk zaaien om de twee of drie dagen, of zelfs elken dag, herhaalt.

Is uit de bovenstaande mededeelingen afdoende gebleken, dat eene nauwkeurige studie van den aard en het leven der schadelijke dieren dikwijls de met vrucht aan te wenden middelen aan de hand doet, van de studie der schadelijke zwammen geldt hetzelfde. De behandeling van de zaaigranen met koper-

vitriool en daarna met kalkmelk (methode KÜHN) als middel tegen *brand*, is een enkel voorbeeld om het te bewijzen.

Verdienstelijker nog dan het *bestrijden* van eene in zekere streek algemeen voorkomende plantenziekte of van een in grooten getale aanwezig schadelijk dier, is het *voorkomen* van de vermeerdering van den fungus of van de diersoort, vóór deze belangrijke schade heeft veroorzaakt. Ook *dit* leert de nauwkeurige studie van de leefwijze en de levensgeschiedenis der bovenbedoelde organismen. Sommige van deze leven slechts op of in ééne soort of enkele soorten van cultuurgewassen. Dat men dus door gemis aan vruchtwisseling of door eene ondoelmatige vruchtwisseling de vermeerdering van de schadelijke organismen in de hand werkt, spreekt wel van zelf. Evenzoo kan men door eene bepaalde vruchtopvolging in te voeren, de vermeerdering van deze laatsten voorkomen. Zoo moet men op akkers, waar de uitgezaaide suikerbieten telkenjare bij de ontkieming door het bietenkevertje (*Atomaria linearis*) worden vernield, de bieten nu en dan met een graangewas of met erwten afwisselen; en moet men in streken, waar de ‘reup’ de teelt van rogge erg benadeelt, de teelt van gewas wat verminderen en meer voedergewassen en hakvruchten verbouwen. Zoo moet men zooveel mogelijk vermijden, suikerbieten te telen op land, waar langen tijd kool verbouwd is, daar aan de wortels van dit gewas evenzeer als aan die der bieten zelve, bietenaaltjes (*Heterodera Schachtii*) zich in menigte kunnen bevinden, zij het ook zonder de koolplanten noemenswaardig te beschadigen. Zoo mogen op gronden, waar de kool aan *knolvoeten* lijdt (veroorzaakt door de slijmzwam *Plasmodiophora Brassicae*), kool noch koolrapen al te vaak terugkeeren.

De nauwkeurige studie van de voor onze cultuurgewassen schadelijke organismen leert ons ook de *verbreiding* van deze laatsten en dus ook van de door hen veroorzaakte schade voorkomen. Als we weten, dat op akkers, waar de rogge aan ‘reup’ lijdt, de grond na den oogst der rogge met *aaltjes* (*Tylenchus devastatrix*) besmet is, dan zal men zorg dragen, de ploegen en andere werktuigen, welke op de besmette akkers werden gebruikt, zoowel als de hoeven der paarden en het schoeisel der arbeiders, te reinigen alvorens men de nog onbesmette akkers gaat bewerken. - De *Hessische vlieg* (*Cecidomyia destructor*), welker larven aan de tarwe-, gerst- en haverplanten zoo enorm veel

schade teweeg brengen, komt in zeer verschillende streken der wereld (sommige deelen van Rusland, Duitschland, Engeland en Schotland, N. Amerika) in grooten getale voor en ontbreekt in andere daartusschen gelegen, landen, o.a. in Nederland. In Schotland en enkele deelen van Engeland vertoonde zich deze nieuwe vijand van het graan eerst in 1886 en wel zeer plotseling. Dit *plotseling* verschijnen in eene streek waar het insekt tot dien tijd nog geheel onbekend was, is niet vreemd; want de lijnzaadvormige poppen zitten in het stroo, en deze kunnen dus uiterst gemakkelijk van eene streek naar eene geheel andere vervoerd worden, bijv. met stroo, dat voor papierfabrieken bestemd is of met stroo, dat voor het inpakken van breekbare voorwerpen dient. Weet men wáár de poppen der Hessische vlieg zich bevinden, dan kan althans in vele gevallen iets worden gedaan om de verbreiding van het schadelijke insekt tegen te gaan, - desnoods door een tijdelijk verbod van den strooinvoer uit besmette streken.

Kan men dus door eene nauwkeurige studie der schadelijke organismen in vele gevallen middelen vinden òf om deze uit te roeien òf om hunne vermeerdering te voorkomen en hunne verbreiding te beteugelen, ook de *aangetaste planten* moeten nauwkeurig worden gadegeslagen en de *misvormingen* worden nagegaan, welke de bedoelde schadelijke organismen bij haar teweeg brengen. Dit is niet slechts van wetenschappelijk, maar ook van praktisch belang. 't Zelfde insekt, dezelfde zwam, werkt niet op alle gewassen, die er door worden aangetast, op dezelfde wijze in. Verschillende *soorten* van gewassen verhouden zich in dit opzicht al zeer verschillend; en onder verschillende omstandigheden verhoudt zich ook hetzelfde gewas zeer ongelijk. Wordt een *eikenboom* door de *nonrups* geheel ontbladerd, dan wordt hij gewoonlijk slechts in zijnen groei achteruitgezet; wordt daarentegen een *naaldboom* door 't zelfde insekt kaalgevreten, dan heeft deze het veel erger te verantwoorden, daar naaldhout een veel geringer reproductievermogen heeft dan de breed gebladerde boomen. Volgt na de vreterij een zeer droge tijd, dan heeft de kaalgevreten naaldboom zelfs zeer weinig kans van in leven te blijven. Het spreekt dus van zelf, dat men in een *dennenbosch* veel meer geld mag besteden om eene nonrupsenplaag te voorkomen of te beteugelen, dan in een *eikenbosch*; want het laatste wordt door de vreterij der rupsen in zijnen groei een-

voudig wat achteruitgezet, terwijl het bestaan van het eerste daardoor ernstig wordt bedreigd. - Ook verschillende *variëteiten* van dezelfde planten*soort* zijn in zeer verschillende mate gevoelig voor den aanval van de eene of andere zwam of diersoort. Een paar voorbeelden slechts. Liberiakoffie is minder onderhevig aan de *koffiebladziekte* dan de Javakoffie. De verschillende cultuurvariëteiten der aardappelen zijn zeer verschillend vatbaar voor de *aardappelziekte*, die door eene zwamsoort (*Phytophthora infestans*) wordt teweeggebracht; en de verschillende soorten en variëteiten van tarwe verhouden zich zeer verschillend ten opzichte van den *roest* (insgelijks eene zwamziekte.) Voor het *geelziek*, dat door eene bacterie wordt veroorzaakt, zijn de onderscheidene hyacinthenverscheidenheden in zeer verschillende mate gevoelig. Het is van het allerhoogste belang, door nauwgezette proeven en waarnemingen, in verschillende streken der wereld gedaan, vast te stellen, welke variëteiten in bepaalde streken onder verschillende omstandigheden het meest aan bepaalde *ziekten en schadelijke* dieren weerstand bieden.

Het bovenstaande is zonder twijfel voldoende om aan te toonen, van hoeveel belang eene grondige studie van de beschadigingen onzer cultuurgewassen is, niet slechts uit een wetenschappelijk, maar ook uit een praktisch oogpunt; hoevele duizenden guldens kunnen bespaard worden door eene tijdige en doelmatige bestrijding der zwammen en diersoorten, welke de oorzaak der beschadigingen zijn, en door eene doelmatige keuze van weerstandbiedende verscheidenheden. Maar het is niet moeilijk in te zien, dat aan een grondig onderzoek van al de factoren, van welke de beschadigingen afhankelijk zijn, heel wat vast zit; dat soms jarenlange studie noodig is, om tot zekere, betrouwbare resultaten te komen. De *sereh-ziekte*, die het suikerriet in onze Oost-Indische koloniën teistert, is nu reeds sedert verscheiden jaren door verschillende geleerden, waaronder mannen van grooten naam op wetenschappelijk gebied, onderzocht, en eerst nu begint men omtrent den aard dezer ziekte in 't zekere te geraken. Nergens is dan ook samenwerking tusschen de mannen der wetenschap en die der praktijk zóó noodig, als juist op 't gebied der plantenziekten en plantenbeschadigingen. De practicus neemt zijne planten alle dagen, onder de meest verschillende omstandigheden, waar; en hij is

daardoor meer dan de man der wetenschap in staat, talrijke gegevens te verzamelen, van onschatbare waarde voor hem, die de plantenziekten en beschadigingen grondig wil bestudeeren. Aan den anderen kant kan de man der wetenschap den practicus dikwijls den weg tot zijne waarnemingen wijzen, - want goed waar te nemen, en juist *dat* waar te nemen, wat noodig is, is niet ieders werk. Reeds meer dan twintig jaren lang heb ik den tijd, dien mij mijne betrekking overlaat, besteed aan de studie van plantenbeschadigingen en plantenziekten; ik bewoog mij daarbij wel hoofdzakelijk op het gebied van die beschadigingen en ziekten, welke door dieren worden veroorzaakt, maar kwam toch ook dikwijls op het gebied van de studie der schadelijke zwammen en vestigde evenzeer somwijlen mijne aandacht op die ziekteprocessen, welke door klimatologische invloeden worden teweeggebracht. Ik zocht steeds zooveel mogelijk in aanraking te komen met praktische landbouwers, tuinbouwkundigen en houttelers, en heb daarbij van de zijde der practici onschatbare medewerking ondervonden, terwijl ik mij vlei, dat ook mijne voorlichting voor de mannen der praktijk niet geheel zonder nut is geweest. Ik heb echter ook ruimschoots de gelegenheid gehad, op te merken, hoe vaak de man der praktijk mistast, waar het geldt, de oorzaak eener plantenziekte of ‘vreterij’ op te diepen. En geen wonder, vooral ook omdat in zieke, kwijnende of stervende planten zich zoo vaak allerlei organismen vestigen, die niet als de *oorzaak* der ziekte mogen worden beschouwd, maar haar hoogstens wat verergeren, soms zelfs ook dàt niet doen. In aardappelknollen, die de gewone ziekte vertoonen, dus door de zwam *Phytophthora infestans* zijn aangetast, vestigen zich weldra nog andere zwammen, ook mikroskopische wormpjes. In planten, die ziek zijn geworden door eene invasie van het mikroskopische *stengelaaltje* (*Tylenchus devastatrix*) vestigen zich later verschillende andere aaltjes, behoorende tot de geslachten *Rhabditis, Diplogaster, Cephalobus*, enz., alsmede *Pythiums* en andere fungi. Krijgt men dus een of ander ziek of beschadigd plantendeel om te onderzoeken, dan eischt het veel kennis, te kunnen beslissen, *welk* der aanwezige organismen nu eigenlijk de oorzaak is, en welke organismen secundair in het zieke plantendeel voorkomen. Ja, in vele gevallen komt men niet tot zekerheid zonder het nemen van *infectieproeven*, m.a.w. zonder dat men gezonde planten van

dezelfde soort met de kiemen, sporen of eieren der verschillende, in die plant gevonden organismen heeft besmet, en nagegaan heeft, welke dezer organismen de bewuste ziekte veroorzaakt. Het nemen van dergelijke infectieproeven is ook nog niet ieders werk; en er kunnen verschillende omstandigheden zijn, die ze gedurig doen mislukken.

Het bovenstaande zal voldoende zijn, om aan te toonen, dat de plantenteler, die inlichtingen betreffende de eene of andere ziekte of beschadiging verlangt, in ieder geval het corpus delicti met de misdadigers moet overzenden; maar dat dit in sommige omstandigheden niet voldoende is, en dat de natuuronderzoeker zelf zich naar de geteisterde streek moet begeven, om op de plaats zelve, uit het voorkomen der ziekte op den akker en uit hare verbreiding, den aard der kwaal te leeren kennen, alsmede de omstandigheden waaronder deze in die bepaalde streek vasten voet heeft gekregen.

Een paar voorbeelden mogen bewijzen, hoe licht men zich vergist in de beoordeeling van de oorzaak eener beschadiging. Ik behoef hier niet te spreken over 't geen mij in 1877 zoo vaak overkwam; toen had de Coloradokever in ons land eene ware paniek veroorzaakt, daar men den intocht van dit insekt in Europa vreesde. Wel had de Hooge Regeering door het verspreiden van eene gekleurde plaat het hare gedaan, om den beruchten misdadiger in zijne verschillende gedaantetoestanden aan iedereen bekend te maken, - maar men was bang; en in zijne angst zag men allerlei dieren, die er niets op geleken, voor Coloradokevers of hunne larven aan, wanneer ze slechts op of nabij een aardappelveld werden aangetroffen. Een Junikevertje, verschillende loopkevers, een veldkrekel, een paar soorten van rupsen, verscheiden soorten van wantsen, werden mij toegezonden als verdacht van Coloradokevers of hunne larven te zijn. Maar ook in gewone jaren, als den menschen niet de schrik om 't hart slaat, kan de leek zich omtrent de soort van organismen, die de beschadiging of de plantenziekte veroorzaakt, zeer gemakkelijk vergissen. Mij werden eens uit een' boomgaard eenige entloten gezonden, die in 't voorjaar afgesneden en nog slechts door een lapje schors vastgehouden, bij de stammetjes neerhingen; dit verschijnsel vertoonde zich elken morgen weer op nieuw. Als de misdadigers had men er bij gevoegd eenige blauwgroene, springende torretjes, die op

de entloten in menigte voorkwamen. Nu zag ik dadelijk, dat deze torretjes de schuldigen niet konden zijn; zij waren niets anders dan *eikenaardvlooien* (*Haltica erucae*), die uitsluitend op eiken voorkomen, zoowel in den volwassen als in den larventoestand. Het bleek dan ook bij nadere informatie, dat van deze kevertjes geheele zwermen op het aangrenzende eikenhakhout aanwezig waren en dat van deze sommige zich tijdelijk naar de boomkweekerij hadden begeven, waar zij - waarschijnlijk op den doortocht naar een verder gelegen stuk hakhout - tegen den avond aan de jonge loten der appelboomen waren gaan zitten om er den nacht slapende door te brengen. Zij deden echter geen schade aan de entloten. Het kwam mij voor dat hier aan een klein snuittorretje, den *takafsteker* (*Rhynchites conicus*), moest worden gedacht, dat in een jong twijgje van den een of anderen ooftboom een eitje legt en daarna het twijgje afsteekt, zoodat het hoogstens met een lapje bast bevestigd blijft. Voor ieder ei heeft de tor een twijgje noodig. Dit insekt had waarschijnlijk hier de entloten van appelboompjes voor het tooneel zijner werkzaamheden uitgekozen. Bij later onderzoek bleek mij werkelijk, dat ik juist had geoordeeld, en werd het nauwlijks 3 mM. lange kevertje dan ook in menigte gevonden. - Gedurig ontving ik uit verschillende streken des lands de mededeeling, dat de klaver daar op verscheiden bepaalde akkers niet best groeien wilde, weinig opleverde of zelfs afstierf. Op mijn verzoek werden mij dan somwijlen klaverplanten toegezonden; maar het onderzoek van deze gaf mij aanvankelijk geen resultaat, daar de toegezonden planten grootendeels of geheel gestorven waren, en in deze door mij wel verschillende organismen werden aangetroffen, zonder dat ik echter met eenig recht één van dezen als de oorzaak van het mislukken der klaver mocht beschouwen. Het bleef zelfs twijfelachtig, of dit moest worden toegeschreven aan parasitische organismen dan wel aan andere invloeden, bijv. aan de samenstelling van den bodem en ondoelmatige bemesting. Toch meende ik aan parasieten te moeten *blijven* denken, aangezien juist op *bepaalde* akkers de klaverteelt mislukte en op andere, overigens gelijke akkers niet. Nu werden mij in April van het vorige jaar eenige zieke klaverplanten van St. Philipsland toegezonden, met de vermelding dat de ziekte daar meer en meer uitbreiding verkreeg, zoodat geheele velden moesten wor-

den ondergeploegd. Mijn correspondent vond er kleine ‘vuile, witachtige wormpjes’ in, die hij als de oorzaak der mislukkig meende te moeten beschouwen. Deze laatsten nu herkende ik als vliegmaden; en daar ik ze uitsluitend in de reeds afgestorven, niet in de nog levende deelen der klaverplanten vond, oordeelde ik, dat ze niet de ware oorzaak der mislukking konden zijn. Daar het mij niet mogelijk was, toen eene reis naar St. Philipsland te ondernemen, verzocht ik mijnen correspondent om meer onderzoeksmateriaal. Deze voldeed daaraan zeer bereidwillig, - en nu ontdekte ik alras de ware oorzaak der ziekte, daar ik in grooten getale de zwarte sclerotiën van eene zwam (*Peziza ciborioïdes*) aantrof en ook de schijnbaar gezonde deelen der klaverplanten met zwamdraden van dezen fungus doorweven vond. Nadere inlichtingen, die ik inwon, bevestigden mijn vermoeden, dat op de besmette akkers de klaverteelt in de laatste jaren zeer was overdreven. Hiermee nu was de oorzaak der *klavermoeheid* vastgesteld, - althans wat St. Philipsland betreft. Want ik ontdekte bij gelegenheid van een bezoek, dat ik eens bracht aan den Tielerwaard, als oorzaak van klavermislukking een' geheel anderen parasiet, n.l. het *stengelaaltje* (*Tylenchus devastatrix*), hetzelfde dier, dat op de zandgronden van Noordelijk Limburg en Oostelijk Overijsel hier en daar oorzaak van de ‘*reup*’ in de rogge is. Zoo bleek mij ook uit herhaalde toezendingen, die mij uit Engeland en Schotland werden gedaan, dat de ziekte, die men dáár met den naam ‘*Cloversickness*’ bestempelt, insgelijks aan dit *stengelaaltje* moet worden toegeschreven.

In 't geval van de klaverziekte op St. Philipsland had ik met een intelligenten landbouwer te doen, die mij verschillende der inlichtingen, welke ik vraagde, met het oog op de verschijning en verbreiding der kwaal kon verschaffen, en mij menige vingerwijzing kon geven, die mij op 't juiste spoor bracht, niettegenstaande hij zelf zich een verkeerd denkbeeld had gemaakt van de oorzaak der ziekte. Ook werden mij, op mijn verzoek, de klaverplanten juist in *dien* staat van ontwikkeling toegezonden, waarin ik ze voor mijn onderzoek noodig had. Van een' minder ontwikkelden landbouwer zou ik natuurlijk in dezen weinig steun hebben ondervonden, - en dan was het naar alle waarschijnlijkheid mij niet mogen gelukken, de oorzaak der ziekte op te sporen en daarmee den eersten stap te doen op den weg

van hare bestrijding. Ik zou uit mijne veeljarige ondervinding tal van voorbeelden kunnen aanhalen, waaruit blijkt, dat de toezending van de beschadigde of zieke planten en van de vermeende beschadigers op verre na niet altijd voldoende is, om den waren aard der beschadiging of ziekte te bepalen; in vele gevallen is een persoonlijk bezoek van de zijde des onderzoekers onmisbaar om tot een afdoend resultaat te komen.

Wordt het belang, dat de plantentelers hebben bij het bestudeeren van plantenziekten en schadelijke dieren, door hen zelven erkend? Door de meer intelligente landbouwers en tuinlieden zeer zeker; daarvan heb ik vele jaren lang de meest sprekende ervaring opgedaan. Maar ook vele minder ontwikkelden leeren belang stellen in deze onderzoekingen, vooral wanneer men hun het verloop der ziekte en de levensgeschiedenis van den parasiet op eenvoudige, bevattelijke wijze schetst en hun op den akker of in den tuin de resultaten aanwijst, die in 't studeervertrek verkregen zijn. Menig eenvoudige landbouwer is, nadat ik eerst eenmaal met hem in correspondentie geweest was, vooral nadat ik hem had bezocht en de plaag waaraan zijne gewassen leden, persoonlijk had in oogenschouw genomen, telken jare teruggekomen met nieuwe vragen ook omtrent andere ziekten en schadelijke dieren, en is op den duur een ijverig, hoogst nuttig medewerker voor mij geworden.

Sedert ik in 1869 aan de toenmalige ‘Landhuishoudkundige school’ te Groningen als leeraar werd benoemd heb ik mij voortdurend in verbinding trachten te stellen met plantentelers (vooral landbouwers, maar ook tuinbouwkundigen en houttelers), omdat ik dit den eenigen weg vond om van het vak, dat ik moest onderwijzen, zoo volledig mogelijk op de hoogte te komen; en ik vlei mij dat mijn werk ook voor den vaderlandschen landbouw niet geheel nutteloos is geweest. Vooral toen ik in 1871-'73 te Warfum woonde en daar dagelijks met landbouwers in aanraking kwam, had ik volop de gelegenheid, op den akker zelven mijne waarnemingen te verrichten, en sedert in 1876 de Rijkslandbouwschool te Wageningen werd opgericht, kwam ik als van zelf meer met landbouwers uit allerlei streken onzes lands in aanraking. Terwijl in de eerste jaren van mijne loopbaan als leeraar bij het landbouwonderwijs slechts nu en

dan aanvragen om inlichtingen en toezendingen van zieke planten en schadelijke dieren tot mij kwamen, nam dat getal gaandeweg toe, en had ik in ieder der laatste vier jaren meer dan 100, in het afgeloopen jaar 1890 zelfs 160 vragen om inlichtingen te beantwoorden.

Dat bij de Nederlandsche plantentelers de behoefte wordt gevoeld, omtrent de beschadigingen en ziekten hunner cultuurgewassen te worden ingelicht, blijkt uit deze mededeeling voldoende. Men vergete daarbij niet, dat de vragen om inlichtingen gericht werden tot een persoon, die daarvoor volstrekt niet officieël was aangewezen, maar van wien men slechts wist, dat hij zich interesseerde voor dergelijke onderwerpen. Zonder eenigen twijfel hebben verschillende andere personen, met name verschillende botanici, even als ik dergelijke aanvragen om inlichtingen ontvangen. Dat in 't bijzonder de bloembollenkweekers de behoefte aan het onderzoek van de ziekten hunner speciale cultuurgewassen in sterke mate gevoelen, blijkt wel uit het feit, dat drie jaren lang voor rekening van de '*Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur*' een deskundige (DR. WAKKER) zich bezig hield met de studie van de ziekten van hyacinthen en andere bolgewassen. En het Hoofdbestuur van de '*Nederlandsche Maatschappij van Tuinbouw en Plantkunde*,' dat het nut, 't welk het wetenschappelijk onderzoek voor de plantenteelt kan hebben, steeds op de rechte waarde heeft weten te schatten, heeft in 1889 naast de *vaste commissies* ter beoordeeling van nieuwe, zeldzame en uitstekend gekweekte bloemen, heesters, vruchten, enz., eene '*wetenschappelijke commissie*' in 't leven geroepen, aan welke reeds dadelijk in het eerste jaar van haar bestaan, maar vooral in 1890, door de practici vele inzendingen werden gedaan, hoofdzakelijk op 't gebied van de plantenziekten en schadelijke dieren.

Wanneer ik spreek over 't geen in Nederland op het hier bedoelde gebied gedaan is, mag ik vooral niet de werkzaamheid van den te vroeg gestorven Dr. J. W t t e w a a l l vergeten, die thans ongeveer dertig jaren geleden, de voor den landbouw en de houtteelt schadelijke insekten bestudeerde en menigeen aan zich verplichtte door inlichtingen omtrent deze insekten en de tegen hen aan te wenden bestrijdingsmiddelen.

Al wat tot heden in Nederand op het hier bedoelde gebied geschiedde, werd door particulieren of vereenigingen tot stand

gebracht. Slechts de '*Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur*' heeft voor de op haar initiatief in 't werk gestelde onderzoekingen van Dr. W a k k e r tijdelijk een Rijks- en een Provinciaal subsidie mogen genieten.

De verschillende takken der plantenteelt zijn voor ons land, even als bijkans overal in de wereld, van het allerhoogste belang. Van de plantenproductie hangt voor een goed deel de welvaart van een land af. Het is dus wenschelijk, dat de Regeering zooveel mogelijk dien belangrijken tak van bestaan tot bloei brenge. Reeds is in die richting veel geschied, niet slechts in andere landen, maar ook bij ons. Proefstations zijn er opgericht, waardoor zich de plantenteler kan vrijwaren tegen onzuiverheid zijner zaden en tegen vervalsching zijner kunstmeststoffen. Er is van Rijkswege eene Landbouwschool opgericht, en de Regeering steunt verschillende vereenigingen, die plaatselijk landbouwonderwijs verschaffen. Proefvelden worden met Rijkssubsidie aangelegd, en een Landbouwleeraar is er voor twee provinciën (Gelderland en Overijsel) aangesteld, wien de landbouwers aldaar om raad kunnen vragen waar zij dien raad meenen noodig te hebben. Wij hebben de gegronde verwachting, dat in den geest, waarin de Hooge Regeering in de laatste jaren is werkzaam geweest, zal worden voortgegaan; en dat ook de tuinbouw, die tot nu toe stiefmoederlijk werd behandeld, wat meer van de Staatshulp zal profiteeren. Wij moeten slechts wat geduld hebben: Aken en Keulen zijn niet op één dag gebouwd. Vooral in ééne richting echter geschiedt hier nog te weinig: het *wetenschappelijk onderzoek* op gebieden, die den land- en tuinbouw raken, wordt nog weinig of niet door den Staat gesteund. Onze met Rijkssubsidie opgerichte en in stand gehouden proefvelden zijn in hoofdzaken *demonstratievelden*, zeer nuttig buiten kijf, maar meer ingericht met het oog erop om den landbouwers de uitwerking van bepaalde bemestingswijzen te laten zien, m.a.w. om hun in de bemestingsleer a.h.w. aanschouwelijk onderwijs te geven, dan om nieuwe proeven op 't gebied der bemestingsleer te nemen. Onze proefstations zijn voorloopig hoofdzakelijk contrôle-stations, waar meststoffen op haar gehalte, zaden op hunne zuiverheid en hun kiemvermogen worden onderzocht, - zeer nuttig, onmisbaar zelfs, maar niet voldoende aan alle eischen van een wetenschappelijk landbouw-proefstation. Daarmee wil ik natuurlijk

niet zeggen, dat onze proefstations *bloot* contrôle-stations zijn. De verschillende jaarlijksche verslagen van het Wageningsche station bewijzen, dat daar onder de leiding van den bekwamen Directeur (Prof. Ad. M a y e r) ook verscheiden wetenschappelijke vraagstukken zijn onderzocht, die van het allerhoogste belang zijn voor de leer der bemesting en plantenvoeding, voor de praktische veevoeding, enz. Maar het blijft waar, dat de contrôle verreweg het grootste gedeelte van den tijd van het personeel in beslag neemt. Hoevele zaken zijn er niet, welker kennis voor de plantenteelt van veel beteekenis zou zijn, en die slechts door langdurige werkzaamheid van wetenschappelijke mannen kunnen worden ontdekt! En niet slechts de zoogenoemde ‘landbouwscheikundige’ vragen moeten tot oplossing worden gebracht; maar er zijn ook zoovele belangrijke kwestiën, die op 't gebied van de biologische wetenschappen (plant- en dierkunde) liggen, waarvan de oplossing door de denkende landbouwers en tuinbouwkundigen reikhalzend wordt te gemoet gezien: de rationeele veredeling van granen en andere gewassen, - de werking van klimatologische invloeden en de kennis der tegen deze meest weerstandbiedende variëteiten, - de ontwikkeling en de leefwijze der schadelijke dieren en zwammen, de middelen om ze te bestrijden en de keuze van de tegen deze dieren en zwammen meest weerstandbiedende verscheidenheden. Om door een voorbeeld te bewijzen hoe weinig men bij wetenschappelijke onderzoekingen op 't gebied der plantenteelt de biologen kan missen, en hoezeer op sommige gebieden louter scheikundige onderzoekingen ons op een dwaal-weg kunnen brengen, zij het mij vergund, hier even te wijzen op de geschiedenis der ‘*Papilionaceënknolletjes*.’ De ervaring door de practici sedert jaren bij de teelt van klaver, erwten, enz. opgedaan, strookte volstrekt niet met de bestaande theoriën omtrent de plantenvoeding, totdat door onderzoekingen, vooral van botanici en bacteriologen, werd ontdekt hoe zich bacteriën met eene vlinderbloemige plant a.h.w. tot één organisme samenvoegen en hoe door de werking der bacteriën vorming van stikstofhoudende organische stof plaatsgrijpt ook in stikstofarmen bodem. Een ander voorbeeld: de oorzaak der ‘*Rübenmüdigkeit*’ van den grond, waarover reeds op bl. 294 sprake was, werd jaren lang in de samenstelling des bodems gezocht, bepaaldelijk in een te gering gehalte aan kali; hoewel de door practici

opgedane ervaringen met deze meening in strijd waren. Eindelijk werd door K ü h n , eene specialiteit zoowel op 't gebied van de leer der plantenziekten als op dat van den landbouw, de ware oorzaak der ‘Rübenmüdigkeit’ ontdekt in een wormpje, de *Heterodera Schachtii*. - Het is verre van mij, de hoogst belangrijke resultaten te willen verkleinen, die door landbouwscheikundige onderzoekingen zijn verkregen, - resultaten, die voor alle takken der plantenteelt de schoonste vruchten afwerpen. Maar het wetenschappelijk onderzoek aan de landbouw-proefstations moet niet *uitsluitend* in handen van landbouwscheikundigen zijn; er moeten ook plant- en dierkundigen aan verbonden wezen, of liever er moeten afzonderlijke phytopathologische proefstations worden gesticht, zoodat ook plant- en dierkundigen in staat worden gesteld, al hunne krachten te wijden aan zulke onderzoekingen op het gebied van hun vak, die voor de verschillende takken der plantenteelt van belang zijn.

Nergens heeft men de beteekenis van het wetenschappelijk onderzoek voor de landbouwpraktijk beter ingezien dan in het praktische *Amerika*; en toen men eenmaal zoover was, was er niet veel tijd noodig om tot de uitvoering te geraken. Eerst in 1875 werd het eerste landbouw-proefstation in de *Vereenigde Staten* van Amerika te Middletown (Connecticut) gesticht. Daarop volgden in de jaren 1876-1880 de proefstations in Californië, Noord-Carolina, New-York en New-Yersey. Reeds in 1886 waren er 17 proefstations in 14 verschillende staten opgericht. In datzelfde jaar stelde het landbouwkundig comité van het Huis der Afgevaardigden een wetsontwerp samen betreffende de oprichting van landbouwkundige proefstations, en 2 Maart 1887 werd dat ontwerp tot wet verheven. Deze wet bevat in hoofdzaken de volgende bepalingen. Onder leiding van een college of curatorium worden in elken Staat en in ieder territorium een of meer landbouw-proefstations opgericht, welker werkkring hierin bestaat, dat zij onder de landbouwende bevolking nuttige en praktische kundigheden trachten te verbreiden met 't oog op de uitoefening van haar bedrijf, en dat zij wetenschappelijke onderzoekingen en proefnemingen in 't werk stellen met 't oog op de grondslagen en de toepassingen der landbouwkundige wetenschap. De bedoelde proefstations moeten zich bezighouden met oorspronkelijke onderzoekingen of het controleeren van door anderen gedane onderzoekingen betreffende de phy-

siologie van planten en dieren; met onderzoekingen betreffende de ziekten, waaraan planten en dieren zijn blootgesteld en betreffende de middelen om ze te genezen; met onderzoekingen aangaande de scheikundige samenstelling der nuttige planten in hare verschillende perioden van ontwikkeling, - aangaande vergelijkende voordeelen van de vruchtwisseling, nagegaan bij eene afwisselende reeks van oogsten, - aangaande de mogelijkheid van acclimatatie van nieuwe planten, - aangaande de analyse van grond en water, - betreffende de chemische samenstelling van natuurlijke en kunstmatige meststoffen, en de werking van deze op oogsten van verschillende soort, - aangaande de waarde van grassen en voederplanten, - aangaande de samenstelling en verteerbaarheid der verschillende voedingsmiddelen der huisdieren, - aangaande de wetenschappelijke en praktische vragen betreffende de bereiding van boter en kaas. Verder is het hun plicht nog andere onderzoekingen in 't werk te stellen, die betrekking hebben op den landbouw in de Vereenigde Staten, waarbij ieder proefstation in de eerste plaats het oog moet gevestigd houden op de behoeften van den Staat of het territorium, waarin het is gelegen. Om zooveel mogelijk overeenstemming te hebben in de werkzaamheid der verschillende proefstations, kan de ‘Akkerbouw-secretaris’ der Vereenigde Staten aan de directeuren der bedoelde inrichtingen nu en dan bepaalde vragen of reeksen van vragen, die hem bijzonder belangrijk voorkomen, ter beantwoording voorleggen en zendt hij formulieren ter invulling rond, ten behoeve van het tabelliseeren der resultaten van de gedane onderzoekingen. Minstens éénmaal in de drie maanden moeten de verschillende proefstations een verslag van hunne werkzaamheden inzenden; deze verslagen worden zooveel mogelijk verspreid, en de verzending van al deze stukken geschiedt portvrij.

In het jaar 1889 bestonden er in de Vereenigde Staten 46 proefstations; slechts de Staten Montana en Washington en de Territoriën Arizona, Idaho, New-Mexico, Utah en het Indianen-gebied bezaten toen nog geen dergelijke inrichtingen. De 46 proefstations ontvingen gezamenlijk 595.000 Dollars van den Staat; daarbij kwam nog uit andere bronnen de som van 125.400 Dollars.

Aan ieder dezer proefstations zijn op zijn minst verbonden: een landbouwkundige, een scheikundige, een botanicus en een

zoöloog of entomoloog. Soms is dezen laatsten het onderzoek van schadelijke dieren en zwammen opgedragen, terwijl dan de botanicus voor plantenphysiologische proefnemingen, voor accli-matatieproeven, enz. is aangewezen. Hem, wien het onderzoek van plantenziekten en beschadigingen is opgedragen, noemt men dan den ‘biologist’ van het proefstation; en men kiest er iemand voor, die naar den aard zijner vroegere studiën (‘von Haus aus,’ zeggen de Duitschers) òf zoöloog òf botanicus was. Aan de meer uitgebreide proefstations heeft men, behalve de bovengenoemde ambtenaren, en behalve de noodige adsistenten voor de verschillende vakken, nog een' tuinbouwkundige, een' boschbouwkundige, een' veeartsenijkundige, een' deskundige op 't gebied der zuivelbereiding, enz., al naar de behoeften van den betrokken Staat.

Wat de Amerikaansche proefstations reeds hebben gedaan gedurende het korte tijdvak van hun bestaan, is werkelijk bewonderenswaardig. Veel ook brengt daartoe bij de uiterst praktische verbinding van deze proefstations onderling en met de practici in alle Staten door tusschenkomst van ‘*the Office of Experiment-Stations*’ te Washington. Vanwege dit centraalbureau worden de belangrijkste der door de onderscheiden proefstations verkregen resultaten betreffende praktische kwesties, in eenvoudigen, klaren vorm gegoten en als ‘*farmers bulletins*’ kosteloos aan alle landbouwers toegezonden. Bovendien publiceert ‘*the Office of experiment stations*’ ten behoeve van de ambtenaren aan de proefstations en als bemiddelaar tusschen de proefstations en de wetenschappelijke wereld zoowel in Amerika als in Europa, een *Experiment Station Record*, 't welk vóór mij ligt, en waarin de verschillende, anders zoo verspreide resultaten der verschillende proefstations in beknopten vorm, maar vrij volledig zijn opgenomen.

De lust zou mij haast bekruipen, over de proefstations der Vereenigde Staten uitvoeriger te worden dan de aard van dit opstel veroorlooft. Het zij mij vergund, den in dit onderwerp belangstellenden lezer te verwijzen naar het geschrift van Prof. Martin Wilckens, ‘Nord-Amerikanische Landwirtschaft,’ waar op blz. 230-247 een zeer goed denkbeeld van de inrichting van het ‘landwirtschaftliche Versuchswesen’ in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika wordt gegeven. Ik wil hier de volgende opmerkingen van Wilckens aanhalen, opmerkingen, die zeer zeker in de meeste Europeesche landen wel

mogen worden gehoord: ‘Man legt in den Vereinigten Staaten grösseres Gewicht darauf, dass die Versuchsstationen Arbeiten ausführen, welche den Farmern unmittelbaren Nutzen gewähren. Jeder Farmer hat das Recht, die Veröffentlichungen seiner staatlichen Versuchsstation unentgeltlich zu beanspruchen. Viele Farmers besuchen zeitweilig ihre Staatliche Versuchsstation, um sich von dem Erfolge der Versuche zu überzeugen, um neue Kulturpflanzen, die Verwendung künstlicher Düngemittel, ein neues Fütterungsverfahren kennen zu lernen. Die nordamerikanischen Versuchsstationen stehen also in viel engerer Verbindung mit den Farmern ihres Staates und sie lernen deren wissenschaftlichen Bedürfnisse viel besser kennen, als dies bei den deutschen Versuchsstationen der Fall ist, wo der Versuchs-arbeiter und der praktische Landwirth durch eine hohe Schranke getrennt sind, weil dieser jene und jene diesen nicht verstehen.’

Na deze uitweiding over de inrichting der N.-Amerikaansche proefstations in 't algemeen, wil ik nog in 't bijzonder wijzen op hetgeen in Amerika wordt gedaan met het oog op de studie en de bestrijding der plantenziekten en schadelijke dieren. Reeds bij een vluchtig doorbladeren van ‘*the Experiment Station Record*’ bemerkt men, dat aan de Amerikaansche proefstations minstens evenveel op dit gebied als op andere terreinen wordt gewerkt. Vooral de studie der schadelijke insekten vindt ijverige beoefenaars; en door de practici wordt van het onderzoek van de leefwijze dezer insekten en van de proefnemingen omtrent de werking der verdelgingsmiddelen met veel belangstelling kennis genomen. De Amerikaansche ‘*Economic entomologists*’ vormen eene vereeniging, die elk jaar eene bijeenkomst heeft onder voorzitterschap van den beroemden entomoloog Dr. C.V. R i l e y , en een tijdschrift uitgeeft, genaamd ‘*Insect life*; devoted to the economy and life-habits of insects, especially in their relations to agriculture.’ In dit tijdschrift vindt men mededeelingen van veel wetenschappelijk en praktisch belang; ik heb er dikwijls veel leering in gevonden. R i l e y is de Entomoloog van ‘*the U.S. Department of Agriculture*’ en houdt zich, met een staf van 7 adsistenten en verscheiden tijdelijke helpers, bezig met de studie van al die zaken van entomologischen aard, welke voor den landbouw, de veeteelt, den tuinbouw en de houtteelt van de geheele Republiek van belang zijn, - terwijl de entomologen der proefstations meer het oog

hebben gericht op de belangen van den hun aangewezen Staat. Dat ook deze proefstations voor het entomologische gedeelte van hunnen werkkring over ruime middelen te beschikken hebben, moge blijken uit de volgende mededeeling in W i l c k e n s ' bovenaangehaald werk (blz. 239 en 240) betreffende de werkplaatsen van den entomoloog van het Proefstation te Amherst in Massachussetts. ‘Der Entomologe Prof. F e r n a l d hat..... im Jahre 1889 ein Insektenhaus (*Insectary*) gebaut, welches ohne Kosten des Grundes 2000 Doll. gekostet hat. Das Gebäude hat einen Grundbau von Stein und Ziegeln, im übrigen besteht es aus Holz und Glas. Im Keller befindet sich ein kleiner Raum zur Ueberwinterung der Puppen, ein grösseres für den Dampfkessel. Darüber liegt im Erdgeschoss auf der Nordseite der Insektentötungsraum (*Insecticide Room*), wo die Mittel versucht werden, die Insekten zu töten. Daneben befindet zich die Amtsstube (*Office*), welche zugleich für mikroskopische Arbeiten dient... Auf der Südseite befindet sich das mit Pulten ausgestattete Laboratorium.... Das Laboratorium führt in den Zuchtraum (*Breeding Room*), der aus einem Glashaus mit zwei Abtheilungen, Heisshaus und Kalthaus, besteht. Das Glashaus hat nach Osten und Westen schräge mit Glas gedeckte Wände und ist im Innern mit je einem grossen Tisch in der Mitte und Seitentischen ausgestattet, auf denen die Planzen stehen welche die Insekten nähren. Die an Wurzeln lebenden Insekten sind mit den Wurzeln der Wohnpflanzen in Bodenvertiefungen des Glashauses versenkt.... Prof. F e r n a l d steht mit *allen* Farmern des Staates bezüglich schädlicher Insekten in Briefwechsel.’

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika zijn niet het eenige land van Amerika waar van de studie der voor de plantenteelt schadelijke zwammen en diersoorten veel werk wordt gemaakt. Ook *Canada* heeft zijne ‘Experimental farms,’ met een' landbouwkundige aan 't hoofd, wien een tuinbouwkundige, een specialiteit in de teelt van gevogelte, een chemicus en een bioloog ter zijde staan, behalve nog de noodige adsistenten en bedrijfboeren. Uit de jaarlijksche verslagen (ik bezit alleen die over 1887, 1888 en 1889) zie ik, dat vooral de schadelijke insekten en de verdelgingsmethoden van deze door Mr. J a m e s F l e t c h e r nauwgezet worden bestudeerd. - Ook *Australië* blijft niet achter: Sedert 1890 verschijnt te Sydney *the agricultural Gazette of New-South Wales*, een belangwekkend tijdschrift,

waarin men de verslagen vindt van de onderzoekingen, gedaan vanwege het nieuwe '*Department of Agriculture*,' waaraan C o b b voor plantenziekten en O l i f f voor schadelijke insekten verbonden is. En Queensland geeft sedert 1889 vanwege zijn '*Department of agriculture*' een 'Report on insect and fungus Pests' uit, bewerkt door H e n r y T r y o n.

Ik ben zeer onvolledig gebleven; maar uit het bovenmeegedeelde kan althans *dit* duidelijk blijken, dat de opzettelijke studie van fungi en schadelijke dieren, met het oog op de door hen veroorzaakte schade, op vrij groote schaal op kosten van den Staat plaatsgrijpt vooral in die landen, die òf nog Engelsche koloniën zijn òf althans door Engelschen zijn gesticht; en waar de bekende praktische geest der Engelschen nog voortleeft. -

In het oude Werelddeel, Europa, is men bedachtzamer; men gaat daar niet zoo spoedig tot wat nieuws over, en komt allicht wat achteraan. Toch vertoonen zich ook daar teekenen van leven. Het praktische *Engeland* staat ook hier bovenaan. Maar in het land, waar het 'help yourself' in alles op den voorgrond staat, waar bovendien een zoo groot aantal schatrijke grondeigenaren wonen, slaan de belanghebbenden, die kunnen betalen, de handen inéén en doen *zelven* wat de *Staat* in Amerika en andere jongere landen doet. Sedert 1879 heeft '*the Royal agricultural society of England*' van harentwege een' entomoloog aangesteld, de bekende Miss O r m e r o d, die thans met adsistentie van hare zuster en nog eene dame, ijverig werkzaam is, den leden der Engelsche landbouw-maatschappij en zooveel mogelijk ook anderen landbouwers, inlichtingen verstrekt betreffende voorkomende gevallen van insektenschade, en alle jaren een hoogst belangwekkend '*Report of observations of iniurious insects*' uitgeeft. Bovendien verschijnen van Regeeringswege, van de hand van den 'agricultural adviser' C h a r l e s W h i t e h e a d jaarlijksche rapporten over de schade, in Engeland door insekten en fungi den akkerbouw, de ooftboomteelt en den tuinbouw toegebracht.

In *Duitschland*, waar uitgestrekte bosschen zijn en flink ingerichte 'Forstakademieën' voor de opleiding der a.s. boschambtenaren, heeft de kennis van de voor de houtteelt schadelijke insekten zich tot eene aanzienlijke hoogte ontwikkeld. In 't bijzonder R a t z e b u r g heeft èn door zijn onderwijs èn door zijne geschriften, vooral ook door zijne uitgebreide relaties met houtvesters in alle deelen van Duitschland, ontzaglijk veel er toe bijgedragen,

dat thans de meest belangrijke ‘Forstinsecten’ bij alle houtvesters en zelfs bij de lager geplaatste boschambtenaren algemeen bekend zijn. Ook aan de studie der voor de houtteelt schadelijke zwammen is door H a r t i g en anderen veel gedaan; en daar niet slechts de zoölogen en botanici, maar vooral ook de leeraren in de boschwetenschappen zich veel aan deze studie gelegen laten liggen, en de bespreking der schadelijke insekten en fungi den hoofdinhoud vormt van het door hen gedoceerde vak ‘*Forstschutz*’, zoo behoeft het geene verwondering te wekken, dat in Duitschland alle hoogere boschbeambten zoo langzamerhand met de verschillende beschadigingen en ziekten der woudboomen vrij grondig bekend zijn geworden. - Anders is het met de studie der ziekten van landbouw- en tuinbouwgewassen en met de voor deze schadelijke dieren. Voorzoover mij bekend, was tot voor kort de ‘*pflanzen-physiologische Versuchsstation*’ te Proskau (Silezië), onder directie van Dr. S o r a u e r, de eenige inrichting van dien aard, waar, zoo niet uitsluitend, dan toch voornamelijk onderzoekingen werden gedaan op 't gebied der plantenziekten, hoewel dit onderwerp ook in enkele Professoren aan landbouwkundige academies en hoogescholen uitstekende beoefenaars vindt; ik noem slechts de namen van J u l i u s K ü h n te Halle en B e r n a r d F r a n k te Berlijn. - Minder goed is het in Duitschland gesteld met de studie van de voor land- en tuinbouw schadelijke dieren; wèl hebben N ö r d l i n g e r, T a s c h e n b e r g e e.a. belangrijke werken op dit gebied geschreven, maar bepaalde inrichtingen voor het onderzoek van de leefwijze der schadelijke dieren en van de wijzen van verdelging dezer laatste, bestonden er niet, totdat in 1888, vooral door den invloed van Prof. K ü h n, te Halle a/Saale eene ‘*Versuchsstation für Nematodenvertilgung*’ werd gesticht, die weliswaar voornamelijk de bestrijding van den ‘*Rübennematode*’ (bietenaaltje = *Heterodera Schachtii*) beoogt, maar welker Directeur Dr. H o l l r u n g zijne waarnemingen en onderzoekingen ook uitstrekt over andere diersoorten, die verschillende akkerbouwgewassen beschadigen.

Italië. Sedert een kleine twintig jaren bestaat aan de Universiteit te Pavia een afzonderlijk Cryptogamen-Station (‘*Laboratorio di Botanica Crittogamia di Pavia*’), ten deele door den staat, ten deele door de provincie, de gemeente en door eene plaatselijke corporatie bekostigd, hetwelk tot doel heeft, de in Italië voorkomende, door zwammen teweeg gebrachte

plantenziekten te onderzoeken. Zoo heeft men ook een landbouwkundig-entomologisch Station te Florence.

Rusland doet tegenwoordig tamelijk veel voor de bestrijding van schadelijke insekten; men heeft er aan het Ministerie van Landbouw twee entomologen verbonden, welker werkkring is, de door de verschillende (ongeveer 4000) correspondenten in alle deelen des rijks ingezonden schadelijke insekten te détermineeren. Bovendien heeft men te Odessa en Tiflis twee commissies met eene subcommissie te Jalta (Krim), welker taak is, de *Phylloxera* te bestrijden; zij houden zich echter ook bezig met de studie der plantaardige parasieten van den wijnstokzooals *Oidium Tuckeri, Peronospora viticola*, enz.

In *Zweden* heeft men sedert ongeveer 10 jaren eenen Staatsentomoloog, die in de zomermaanden naar de verschillende deelen des lands reizen onderneemt om de aldaar schade aanbrengende insekten te détermineeren en raad te geven ten opzichte van hunne verdelging; terwijl Professor ERIKSSON, de plantenphysioloog der landbouwacadermie te Albano (bij Stockholm) zich met de studie der plantenziekten bezighoudt. In 't vorige jaar is aan laatstgenoemde van Rijkswege opgedragen, den roest, die in de laatste jaren in Zweden zoo belangrijke schade teweeggebracht, te onderzoeken en middelen ter bestrijding te beproeven. Daarvoor is over drie jaren eene som van 10.000 kronen (ongeveer ƒ 6500) op de begrooting uitgetrokken, en aan Prof. E. is voor dit doel een adsistent toegevoegd.

Denemurken. Prof. R o s t r u p van de landbouwkundige hoogeschool te Kopenhagen is Rijksconsulent voor plantenziekten.

Nood leert bidden; ook in ons *Neerlandsch Indië*. Toen daar alles voor den wind ging, hechtte men er aan wetenschappelijk onderzoek met 't oog op de suikerindustrie en den suikerverbouw algemeen zeer weinig waarde. Later echter toen de toestanden minder gunstig werden, richtte men proefstations op, waaraan aanvankelijk zoo goed als uitsluitend chemici werden benoemd, totdat de *Sereh-ziekte* en zoovele andere plagen der tropische culturen oorzaak waren, dat ook botanici in Indië werden geplaatst.

In verschillende streken der wereld is men dus tegenwoordig wetenschappelijk werkzaam op het gebied der studie van plan-

tenziekten en van schadelijke dieren; maar in ieder land werkt men op zijne eigen gelegenheid, en overal weer volgens een ander plan. En daardoor kunnen niet *die* resultaten worden bereikt, welke bereikbaar zouden zijn, wanneer de proefstations in de verschillende landen steeds met elkaar in voeling waren; wanneer eene organisatie eenigszins als die, welke de verschillende stations der onderscheiden Staten van N.-Amerika met elkaar verbindt *allen* aanéénschakelde, die zich in de verschillende streken der wereld met de studie van plantenziekten en plantenbeschadigingen bezig houden. In de meest verschillende Staten der wereld toch wordt over plantenziekten en over beschadigingen der dieren het een en ander gepubliceerd; maar deze mededeelingen verschijnen in allerlei talen en verder in de meest verschillende tijdschriften, zelfs in dagbladen. Toch is het voor ieder, die zich in de eene of andere streek der wereld met de studie van schadelijke zwammen en dieren bezig houdt, van het hoogste belang, te weten, wat men in andere landen omtrent de leefwijze van het schadelijke organisme heeft geleerd, - wat men omtrent de omstandigheden heeft vernomen, waaronder het zich het sterkst vermeerdert, - welke maatregelen ter bestrijding men elders heeft beproefd en met welk succès. Reeds *hierom* is het wenschelijk, dat allen, die zich in de verschillende streken met de studie van plantenziekten en beschadigingen bezig houden, met elkander in verbinding staan.

Maar er is meer. De geschiedenis leert ons, dat vele plantenziekten en schadelijke dieren langzamer of sneller van de eene streek naar de andere zich hebben verspreid. Men denke slechts aan den Coloradokever, aan de druifluis (*Phylloxera*), aan den meeldauw van den wijnstok, aan de Hessische vlieg. De geschiedenis van den Coloradokever in Europa bewijst, dat het in sommige gevallen zeer goed mogelijk is, een' van buiten zich indringenden plantenbeschadiger te weeren, wanneer men maar tijdig op de mogelijkheid van zijne aankomst is voorbereid, en de maatregelen ter afwering en bestrijding niet te laat toepast. Maar om dit te kunnen doen, moet men in de nog niet besmette streken tijdig gewaarschuwd zijn.

Uit bovenaangehaalde feiten blijkt hoe noodzakelijk het is, dat er eene verbinding besta tusschen de onderzoekers van plantenziekten en schadelijke dieren in de verschillende landen van de wereld.

Deze gedachten werden in eene vergadering van het inter nationale Congres voor Landbouw en Houtteelt, in September 1890 te Weenen gehouden, door mannen als S o r a u e r (Proskau) en E r i k s s o n (Stockholm) uitgesproken; en het resultaat was de instelling eener *phytopathologische Commissie*, die een' band zal trachten te vormen tusschen de wetenschappelijke werkers in verschillende landen op 't gebied van de leer der plantenziekten en der schadelijke dieren, maar ook tusschen deze mannen der wetenschap en de praktische plantentelers in ieder afzonderlijk land. Deze commissie bestaat voorloopig uit:

Prof. Alpine, Melbourne; Prof. Briosi, Pavia; Prof. M. Cornu, Parijs; Prof. Dafert, Rio de Janeiro; Prof. Dufour, Lausanne; Prof. Eriksson, Stockholm; Prof. Fischer von Waldheim, Warschau; Prof. Frank, Berlijn; Prof. Galloway, Washington; Prof. Gennadios, Athene; Prof. Henschel, Weenen; Prof. Humphrey, Amherst (Massachusetts); Prof. Johow, Santiago (Chili); Prof. Kirchner, Hohenheim; Prof. Kühn, Halle; Prof. Ritter van Liebenberg, Weenen; Prof. Mayor, Herestrau (Rumenie); Dr. Masters, London; Director Mach, St. Michele; Prof. Mac Owan, Kaapstad; Prof. Prillieux, Parijs; Prof. Rathay, Klosterneuburg; Dr. J. Ritzema Bos, Wageningen; Prof. Rostrup, Kopenhagen; Prof. von Schröder, Tharand; Freiherr von Thümen, Klosterneuburg; Dr. Treub, Buitenzorg; Prof. Hugo de Vries, Amsterdam; Prof. Woronin, Petersburg; Prof. Zopf, Halle; Dr. Paul Sorauer, Proskau in Silesië, Secretaris.

De commissie telt dus reeds leden in verreweg de meeste landen, waar cultuurgewassen worden verbouwd; in enkele landen, welke in bovenstaande lijst nog niet vertegenwoordigd zijn, worden leden gezocht. De Internationale phytopathologische Commisie zal zich dus weldra als een net over bijkans de geheele wereld uitbreiden.

In ieder afzonderlijk land worden door de aldaar wonende leden der internationale Commissie de praktische beoefenaars van landbouw, hout- en ooftboomteelt, bloembollenteelt en bloemisterij opgeroepen tot medewerking. Prof. d e V r i e s en ik deden dat in eene circulaire, waarin wij o.a. schreven:

‘Eene vermindering der schade en zoo mogelijk een algeheele verhoeding der verschillende beschadigingen en ziekten zal echter slechts dan bereikt kunnen worden, wanneer in practische kringen door de Commissie krachtige medewerking

wordt gevonden. Bij menige ziekte zou eene verbreiding geheel kunnen worden voorkomen, als men haar bij haar eerste optreden kon herkennen en terstond de noodige middelen kon in het werk stellen om haar uit te roeien, eer zij daartoe een te grooten omvang verkregen had. Andere ziekten, die nu eenmaal overal verbreid zijn, zal men weliswaar niet kunnen uitroeien, doch het kan wel gelukken ze voor de oogsten minder schadelijk te doen worden, als men ze slechts door gemeenschappelijke maatregelen tracht te bestrijden. Evenzeer is het een gemeenschappelijk belang, dat in streken, die door bepaalde ziekten het meest geteisterd worden, de cultuur van die varieteiten, welke daaronder het ergste lijden, worde opgegeven en vervangen door die van andere, voor de ziekte minder ontvankelijke verscheidenheden.

Zal het doel der Commissie bereikt worden, zoo moeten in de eerste plaats de plantentelers zelven medewerken. Zij moeten bij het eerste verschijnen van gevaarlijke ziekten terstond de leden der internationale Commissie in hunne sectie waarschuwen, hun de zieke of aangetaste plantendeelen tot onderzoek toezenden, en hun raad omtrent de te nemen maatregelen vragen. Telkens, wanneer het belang der zaak dit eischt, wordt dit bericht, met de uitkomst van het onderzoek, door de leden der Commissie aan den Secretaris opgezonden, en door dezen aan alle overige Commissie-leden bekend gemaakt. Zoodoende wordt het mogelijk, dat door dezen wederom de kweekers in andere landen worden gewaarschuwd, en dat zij, wanneer gevaar voor verspreiding hen dreigt, in staat worden gesteld, hun voordeel te doen met de elders door de ondervinding aan de hand gedane middelen van bestrijding.

De Commissie heeft, behalve de aanmelding van gevaarlijke ziekten, ook mededeelingen noodig, waarnemingen, door plantentelers gedaan over den voortgang der ziekten, hare verspreiding, de grootte der veroorzaakte schade, over den invloed van de wijze van cultuur, en over de werkzaamheid der gebruikelijke en der als nieuw beproefde middelen van bestrijding. Door zulke mededeelingen voor elke ziekte over haar geheele gebied te verzamelen en bijeen te brengen, hoopt de Commissie een inzicht te verkrijgen in het verloop, dat die ziekte pleegt te nemen, en in hare afhankelijkheid van verschillende uitwendige omstandigheden. Dit onderdeel van de leer der plantenziekten

is tot nu toe weinig beoefend geworden, en is toch juist het middel, waardoor deze studie de meeste praktische beteekenis kan erlangen.

Van niet minder belang is de kennis van de soorten en verscheidenheden, die aan de ziekten den meesten weerstand bieden. Ieder kweeker weet uit ondervinding, dat er bij elke ziekte zoodanige meer bevoorrechte vormen gevonden worden. Even algemeen is het bekend, dat dit weerstandsvermogen voor eene zelfde verscheidenheid, niet in alle landen en onder alle omstandigheden even groot is. Daarom kan de waarde van een ras in dit opzicht slechts uit een groot aantal ervaringen, in verschillende streken en in verschillende jaren opgedaan, worden afgeleid. Het verzamelen en verwerken van zulke mededeelingen neemt de Commissie op zich; zij stelt zich voor, daaromtrent van tijd tot tijd berichten openbaar te maken. En daar de verschillende leden hierbij volgens een gemeenschappelijk plan werkzaam zijn, zullen deze berichten den voortgang en den aard der ziekte over het geheele gebied van haar voorkomen doen kennen.'

Moge de oproeping, tot de practische plantentelers gericht, bij dezen een gunstig onthaal vinden; dat is voorzeker in hun eigen belang en in 't belang van den land- en tuinbouw in 't algemeen, maar eveneens in 't belang van de wetenschap.

'Moge' - aldus eindigt een artikel over 'Internationale maatregelen tegen plantenziekten' in No. 5 van het 'Nederl. Tuinbouwblad' van dit jaar - 'moge in 't bijzonder ons vaderland zich aan deze internationale beweging krachtig aansluiten, op eigen gebied met goed gevolg de ziekten bestrijden en anderen daardoor voor besmetting vrij waren! Laat ons niet alleen de vruchten plukken, die deze beweging onvermijdelijk ook ons zal aanbieden, maar laat ons zorgen, die vruchten ook ten volle te verdienen!'

Zeker kan van Nederland worden geeischt, dat het in dezen er zich niet toe bepale, alleen maar de vruchten te plukken, welke de in 't buitenland in 't werk gestelde onderzoekingen opleveren. Maar het is ook in ons eigen belang, dat wij niet met de handen in den schoot blijven zitten. Wij kunnen, evenals op zoo menig ander terrein, op het hier bedoelde gebied wèl veel van den vreemde leeren, maar niet klakkeloos alles overnemen wat in andere landen werd ontdekt. Het kan zeer

goed voorkomen, dat zich hier andere ziekten en plagen voordoen dan elders. Zoo werd de kleine staalblauwe kever *Colaspidema Sophiae*, die in een gedeelte van Noord-Holland bijkans ieder jaar èn in den volwassen toestand èn als larve aan de teelt van de mosterd zoo groote schade toebrengt, tot heden overal elders in Europa alleen op wilde kruisbloemige planten aangetroffen. Zoo schijnt ook het *geelziek* der hyacinthen op Nederlandschen bodem te zijn ontstaan en zich nog niet over de grenzen van ons land te hebben verbreid. - Maar ook wanneer het eene of andere schadelijke insekt of de eene of andere in planten parasiteerende zwam zich van uit het buitenland in ons land verbreidt, volgt daaruit nog niet dat de gevolgen der door dat insekt of die zwam teweeggebrachte beschadiging of ziekte hier in ieder opzicht zóó moeten verloopen als in andere streken werd waargenomen. Het klimaat, de aard van den bodem, de wijze waarop de aangetaste plant gekweekt wordt, zijn van den aller-grootsten invloed op de verschijnselen en vooral op de intensiteit en het verloop der ziekte. En daaruit volgt alweer dat middelen, elders met succès aangewend, hier niet zullen baten of te duur zullen worden met 't oog op het te bereiken resultaat; of dat omgekeerd hier te lande middelen kunnen worden toegepast, die men elders niet kan aanwenden. - Uit dit alles blijkt, dat wij op het door mij bedoelde gebied wèl veel kunnen profiteeren van de elders opgedane ervaringen, maar dat wij toch hier, evenmin als in andere gevallen daarop kunnen teren. Zelven moeten wij zoeken en vinden; dan werken wij in ons eigen belang en tegelijk in dat van andere natiën.

Daartoe nu is noodig, gelijk ik reeds boven deed uitkomen, in de eerste plaats de werkzaamheid van een zoo groot mogelijk getal mannen der praktijk uit alle oorden des lands. Maar deze laatsten moeten hunne zieke en beschadigde planten en hunne schadelijke dieren kunnen opzenden naar iemand, die ze voor hen onderzoekt, - hun het verloop der ziekte, de leefwijze en ontwikkeling van het schadelijke dier of van de parasitische zwam meedeelt, - hen opmerkzaam maakt op de middelen, die elders met goed gevolg worden aangewend; - die ook tot heden onbekende of onvoldoend bekende ziekten in haar verloop nauwkeurig onderzoekt, de wijzen van hare verbreiding bestudeert, middelen om deze te voorkomen beraamt en middelen ter bestrijding der ziekte beproeft.

De internationale phytopathologische Commissie heeft dan ook besloten, ‘pogingen in het werk te stellen om het wetenschappelijk onderzoek van de ziekten der cultuurplanten plaats te doen vinden in afzonderlijke proefstations, van staatswege in de onderscheiden landen te vestigen. De directeuren van zulke proefstations zouden dan niet slechts in verbinding staan met de phytopathologische Commissie, maar ook met de praktische beoefenaars van land- en tuinbouw en houtteelt, om hunne belangen te vernemen en door *kosteloos* te verstrekken onderzoek en raad hen in het bestrijden der ziekten behulpzaam te zijn. Zoo lang zulke proefstations niet bestaan, nemen de leden der Commissie op zich om, onder medewerking van andere deskundigen in hunne sectie en zoover hun tijd het hun veroorlooft, zelven het onderzoek van ziekten en schadelijke dieren te verrichten, en zooveel mogelijk raad te geven omtrent de te nemen voorzorgs- en bestrijdingsmaatregelen.’

Wanneer het streven der phytopathologische Commissie, gelijk zich laat verwachten, weerklank vindt bij landbouwers, tuinbouwkundigen en houttelers[1)], dan zal spoedig blijken, dat zelfs de meest ijverige vrijwillige samenwerking van verschillende deskundigen niet in staat is, aan de eischen te voldoen, die de mannen der praktijk met recht mogen stellen, en dat een of meer personen van Regeeringswege zullen moeten worden belast met het geven van de door de practici gevraagde inlichtingen. Dit zal noodig zijn óók omdat hun, die niet *uitsluitend* zoodanige taak te vervullen hebben, maar al te vaak de tijd moet ontbreken om de soms tijdroovende onderzoekingen en proefnemingen in 't werk te stellen, die niet kunnen worden gemist om de gedane vragen naar behooren te beantwoorden; maar meer nog omdat alleen een deskundige, die *uitsluitend*

1) Op 11 April j.l. had in een der lokalen van Artis eene samenkomst plaats, bijeengeroepen door Prof. Hugo de Vries en mij, ter constitueering van de Nederlandsche Sectie der Internationale phytopathologische Commissie. Bij nader inzien bleek het wenschelijk aan de Nederlandsche Afdeeling een meer zelfstandig karakter te geven, en haar dan ook onder den naam *Nederlandsche phytopathologische Vereeniging* op te richten. Dit bleek vooral wenschelijk, omdat de Internationale phytopathologische Commissie tot heden nog geene vaste Statuten heeft. Het verheugt mij te kunnen meedeelen, dat Nederland het eerste land is, waar eene phytopathologische Vereeniging in aansluiting aan de internationale phytopathologische Commissie is tot stand gekomen. De jeugdige Vereeniging telt reeds bijkans 150 leden, voor 't grootste getal praktische plantentelers.

met het onderzoek der plantenziekten en plantenbeschadigingen belast is, de gelegenheid heeft, telkens waar dit noodig mocht blijken, de plaag *in loco* in oogenschouw te nemen. Reeds boven heb ik er op gewezen, van hoe groot belang het is dat dit geschiede. Soms is dit bepaald noodzakelijk om zekerheid te erlangen aangaande den *aard* der plaag (bl. 11); in andere gevallen is dit noodig om haren omvang te beoordeelen en het verloop, dat zij waarschijnlijk zal nemen, opdat hieruit kunne worden afgeleid, welke middelen mogen worden aangewend, in aanmerking genomen zoowel de kosten, welke deze meesleepen, als het te verkrijgen resultaat. Ook is een persoonlijk bezoek van een' deskundige noodig om te beoordeelen, of er om de verbreiding der kwaal over aangrenzende terreinen tegen te gaan, maatregelen kunnen worden genomen en zoo ja, welke. Overigens is het ook om andere redenen uiterst wenschelijk dat de deskundigen, die de plantentelers bij het verschijnen van plantenziekten en schadelijke dieren voorlichten, zooveel mogelijk met de practici persoonlijk in aanraking komen. De minder ontwikkelden onder de practici kunnen alleen dáárdoor er toe worden gebracht, *juist* waar te nemen en van hunne waarnemingen een rapport uit te brengen. En de deskundigen leeren - ik kan uit ondervinding spreken - door met de practici de akkers, tuinen, boomgaarden en bosschen te bezoeken, veel, dat voor hunnen werkkring van het uiterste belang is en dat zij in hun laboratorium en hunne studeerkamer nooit zouden hebben opgedaan. Zullen de bedoelde deskundigen een goed inzicht in de plaatselijk werkende oorzaken van het verschijnen of de verbreiding van eene plantenziekte of een of ander schadelijk dier hebben, dan moeten zij veel locale kennis bezitten: zij moeten met de plaatselijk heerschende gebruiken betreffende de cultuurwijzen volkomen op de hoogte zijn. Om al de bovenvermelde redenen geloof ik gerust te kunnen zeggen, dat het doel, 't welk de phytopathologische Commissie zich voorstelt, op den duur alleen volledig zal kunnen worden bereikt, wanneer bepaalde deskundigen *uitsluitend* met het onderzoek van plantenziekten en schadelijke dieren worden belast.

Zóó ver zijn we echter nog niet; en het is ook natuurlijk dat de Hooge Regeering eerst dàn in deze hare hulp aan de plantentelers verleent, wanneer die hulp door hen algemeen begeerd wordt. Maar wanneer ook niet alles dadelijk zóó, is

geregeld als het meest gewenscht mocht voorkomen, - zeer zeker zal reeds dadelijk de vorming van de Internationale phytopathologische Commissie en van de Nederlandsche Sectie dier Commissie den land- en tuinbouw en der houtteelt in Nederland ten goede komen; want practici en vertegenwoordigers der wetenschap zijn daardoor nader bij elkander gebracht, en dit kan niet anders dan èn der praktijk èn der wetenschap voordeel opleveren.

J. RITZEMA BOS.

Theodore Rodenburgh en Lope de Vega.

I.

Theodore Rodenburgh is in meer dan één opzicht een merkwaardig persoon geweest. Wie staande mocht willen houden, dat hij met een beetje goeden wil tot den held van een roman te maken ware, zou zich kunnen beroepen op het feit, dat zich reeds eenige sagen aan zijn naam beginnen vast te hechten.

Tot voor een kleine twintig jaar is Rodenburgh in den nevel, die alle ondoorvorscht terrein bedekt, verborgen gebleven. Door A.C. Loffelt is, vooral in zijn *Tooneelstudie* welke in *De Gids* van 1874 werd opgenomen, de aandacht onzer literatoren meer op hem gevestigd; en toen Jonckbloet zich zijner aantrok en menige bladzijde der 2^{e} en 3^{e} uitgave van de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* aan hem wijdde, week de onverschilligheid, waarmede de ‘Ridder’ langen tijd was bejegend.

Wie den hof onzer letteren betreedt om te genieten van de fijngevormde, schoonkleurige en welriekende bloemen, die tusschen de welig wassende grovere soorten en allerlei onkruid een plaatsje hebben weten te vinden, zal Rodenburgh's producten met geen blik verwaardigen. De lectuur ervan schenkt ons - misschien mag ik niet zeggen *geen*, maar dan toch zeker niet meer dan héél weinig aesthetisch genot. Maar wien het te doen is om de *geschiedenis* onzer letterkunde; wie antwoord zoekt op de vragen: waarin ligt het karakteristieke eener bepaalde letterkundige periode; wat heeft ons volk mooi gevonden; naar welke kunstidealen heeft het gestreefd; op welke wijze hebben onze auteurs hunne stof bewerkt; hoe zijn zij aan den inhoud en hoe aan den vorm van hunne geschriften gekomen? - wie, om kort te gaan, niet tevreden is met de letterkunde

van zijn subjectief-aesthetisch standpunt te bezien, maar haar wil leeren kennen in haar eigenaardigheid, haar wording en verandering - hij zal belang moeten stellen in den persoon en de werken van Theodore Rodenburgh.

Waar en wanneer hij geboren is, weten wij niet. Waarschijnlijk zag hij niet lang vóór 1580 te Antwerpen het levenslicht; maar hij was van een Amsterdamsch geslacht en beschouwde zich ook als een Amsterdammer.

In de diplomatie zocht hij een betrekking. Reeds in 1601 nam hij een zending waar - of maakte deel uit van een gezantschap - aan het Engelsche hof. In 't begin van 1611 ging hij als Nederlandsch consul of agent naar Madrid. Hij was toen verloofd met een meisje (misschien had hij reeds een poos met haar samengewoond) wier familienaam niet bekend is. Toen hij in 1613 vernam, dat zij met een ander ging trouwen, schreef hij haar een afscheidsbrief, die bewaard is gebleven. Kort daarop, in 't begin van 1614, keerde hij naar Holland terug.

Dat hij niet zonder succes in Spanje werkzaam is geweest, blijkt uit de geschenken - een gouden keten ter waarde van duizend dukaten van den Spaanschen koning en een medalje van zevenhonderd gulden van de Staten-Generaal - die hem uit dankbaarheid voor bewezen diensten werden vereerd. Zijn benoeming tot Ridder van de Orde van den Huize van Bourgondië - door Filips III - zal ook wel met die diensten in verband staan.

Na zijn terugkomst in het vaderland vestigde Rodenburgh zich te Amsterdam, waar hij een ijverig lid werd van de rederijkerskamer In Liefde Bloeiende. Niet onwaarschijnlijk had hij vóór 1611 ook tot de Kamer behoord.

In 1621, nadat hij reeds een paar jaren in Den Haag was opgetreden als gezant van den koning van Denemarken, trouwde hij met eene Delftsche: Anna Notelmans. Er zijn redenen om te vermoeden, dat hij kort daarop weder buitenslands is gegaan.

Aan verscheiden hoven heeft Rodenburgh nog zendingen vervuld: o.a. te Parijs, te Toscane en te Brussel. Zijn laatste levensjaren schijnt hij, althans grootendeels, op het ‘slot van Nassau buyten Brussel’ te hebben doorgebracht als ‘Conseiller et Legat ordinaire du Sr. Duc de Holstein etc.: Resident de l'estat Ansiaticque d'Allemagne et Agent de la Republicque

de Hamborg pres Son Alteze Prince Cardinael Infant d'Espagne a Bruxelles.' Hij stierf in 1638 of '39.

Dit is in hoofdzaak hetgeen wij van Rodenburgh's levensbijzonderheden weten.

Het weinige dat ons van zijn karakter bekend is, maakt nu juist geen gunstigen indruk. Een afscheidsbrief vol verwijten aan zijn meisje liet hij - ruim vijf jaren na dato - in een zijner werken afdrukken; een' brief, waarin hij o.a. zegt: 'Met mijn ketenen, ringhen, en juweelen, behaecht ghy een ander: met zommige geborduerde kledinghen die van mijn zijn ghekomen, ghenoeght ghy een ander, en mijn gelt werdt ghebruyckt tot verçierzels om met een ander te huwen: 't schijnt, in der waerheyt, dat ghy zijt berooft van uw zinnen, en u moeder van 't verstant: en daer beneven noch inbeelding te hebben dat ghy met alle mijn juweelen, geldt, en anders ('t gheen ick u ghezonden hebbe als aan mijn Huysvrouw) waent te blijven, zonder my wederom te leveren 't gheen mijn is..... ontgeeft u zulckx, want mijn ooghen zullen nimmer zien, dat, die met u verzaemt, ghenieten zoude mijn ghelt, juweelen, en anders. Mijn Vader, en Broeder hebben mijn volle-macht om alles van u te vervorderen, wilt het hun leveren, en levert uw lichaem aen die ghy 't gunt'....[1)]

Willem de Groot, Hugo's broeder, teekende in zijn Dagboek aan: 'Dito van neef de Bye verstaen, dat vader op Rodenburch nyet staen en mach; dat hy licht ende een leugenaer is; dat hy gesocht heeft de Arminianen uyt het land te brengen; dat de Coninck [van Denemarken] oock wel is geinformeert van syn comportement; dat in somma gans nyet geraden is veel met hem te communiceren, doordien sulcx qualyck mocht genomen worden, in presentie van suster de Groot. Item dat hy toe syet, dat hy nyet eens aen een galg en raeckt.'[2)].

Men behoeft het portret van Rodenburgh (dat voor zijn *Geboorte Christi* prijkt) maar te zien, om overtuigd te worden, dat hij een ijdel en laatdunkend man was. Werkelijk koddig is de tegenstelling van dat burgerlijke gezicht met die groote ooren en dien dikken neus (een sik en een paar opgekrulde snorretjes trachten er tevergeefs iets fiers aan bij te zetten)

1) *Eglentiers Poëtens Borst-weringh* (1619), blz. 130.
2) Geciteerd door J.H.W. Unger in zijn stuk over Rodenburgh, opgenomen in het *Brederoo-Album* (1885), blz. 96.

met 's mans opgeblazen houding en schitterend costuum!

Voor ons is Rodenburgh het belangrijkst gedurende de jaren 1616 tot 1618. Dan neemt hij deel aan de woelingen in de Amsterdamsche letterkundige wereld, dan geeft hij het grootste gedeelte van zijn tot ons gekomen werken uit.[1)]

Er zijn 22 drama's van hem bewaard gebleven; of 17, zoo men stukken in twee of drie deelen voor één telt.[2)] Niet alles wat hij gaf, was oorspronkelijk. Naar Guarini's *Pastor Fido* bewerkte hij den *Trouwen Batavier*; het *Wraeck-gierigers Treurspel* naar Cyril Tourneur's *Revengers Tragedy*[3)]. Een prozageschrift, de *Eglentiers Poëtens Borst-weringh*, waaraan een drietal tafelspelen, een paar honderd sonnetten en eenige andere gedichten zijn toegevoegd, is voor een deel eveneens vrij uit het Engelsch vertaald.[4)] Uit het Spaansch - maar daarover straks.

Rodenburgh was een oomzegger van Hendrik Laurensz. Spieghel[5)]. Diens invloed op Theodore, vooral op het punt van samengestelde en aaneengekoppelde woorden, is onmiskenbaar. Vermeide zich de een in het smeden van uitdrukkingen als *ruyk-blad-rijk, verwe-scheel-gheslacht, slang-trek-hobbeldijk* en dergelijke, de ander brengt het tot *breed-uytspreydende-deugdens-telgren, In-Liefd-Bloeyende-IJver-Tooneels-bedrijven* en zoo voorts.

Maar alleen op rekening van Spieghel mag men Rodenburgh's liefde voor monsterachtige woordverbindingen en andere onduidelijkheden niet schrijven. De gekunstelde vorm, het zoeken naar het ongewone, scherpzinnige, subtiele; het op elkander stapelen van verrassende beelden, vergelijkingen, overdrijvingen, woordspelingen; die onnatuur, in Italië voorgestaan door Marini, in Spanje door Gongora, in Frankrijk door de précieuses, in Engeland door Lyly en Donne, had zich in 't begin der 17 de

1) Niet onwaarschijnlijk is het in dien tijd, dat hij 'spelen .... ses-maeldry' heeft gedicht 'in Maenden driemaal acht' (Lofdicht van A.F. vóór de *Eglentiers Poëtens Borst-weringh*).
2) Een lijst van zijn drama's bij Jonckbloet, *Geschied. der Ned. Letterk.* 3e druk, III, 129 en 130. Een stuk in hs., *Aurelia* (1632) wordt genoemd bij Unger, t.a.p. Misschien is dit hetzelfde manuscript, dat den 11en Jan. 1829 bij den Hengst te Amst. werd verkocht als 'Tooneelpoëzij van Th. Rodenburgh. MS.' (*Briefwiss. van Bilderdijk met de Tydeman's*, II, 247).
3) Zie A.C. Loffelt in *De Gids* van 1874, III, 134.
4) t.a.p. en Jonckbloet t.a.p. 205, 206. Volgens een opmerking van F.A. Stoett (*Noord* en *Zuid* XIII, afl. 3) is de inhoud van R's *Alexander* ontleend aan het volksboek *Van de VII Vroeden van Rome*.
5) Theodores moeder, Elizabeth Spieghel, was een zuster van Hendrik.

eeuw door geheel beschaafd Europa vertakt. Ook bij ons tierde een soort van Marinismus. Niemand minder dan Constantijn Huygens vertegenwoordigt een richting, die literarisch genot aan het oplossen van raadsels tracht te verbinden. En hoe groot het verschil tusschen Huygens en Rodenburgh in bijna ieder opzicht moge zijn, hier dient laatstgenoemde naast den dichter der *Zede-printen* te worden vermeld.

Maar - is Huygens bij al zijn onduidelijkheid niet zelden poëtisch, dikwijls geestig en altijd verstandig, van onzen Ridder kunnen wij hetzelfde niet getuigen. Zeer gering is gewoonlijk de voldoening, die het lospeuteren ons schenkt van wat hij heeft ingewikkeld: noch door een dichterlijke gedachte noch door een menschkundige opmerking worden wij beloond. Doet het ons reeds onaangenaam aan, wanneer hij den zonneschijn noemt *Pheblijcke luister*, de jaloezie *een wroegh-wurm vol onlust*, de hand een *stomme tael-Vrou*, de tong het *uyt-spraeck'-lycke lit*, het wordt er niet beter op, wanneer wij hem b.v. de lente hooren betitelen met dezen term: '*recht minnende beschickster nae 't zoet verburghen murgh des herte-tochtens graeght*.' Wie een voorbeeld verlangt van de schijngeestige en schijnverheven wartaal, welke Rodenburgh den helden zijner drama's soms in den mond legt, leze b.v. deze klacht van een ongelukkigen minnaar:

> ''k Geboodt het ruysend' 'ty heur ebben zouden dwinghen
> Door d' ooste en weste zee, al razende te dringhen
> Aen alle oevers strand, en daer te brullen uyt
> De droeve tydingh van 't verlies mijns lieve bruyt.
> De teghen-voeters oock op 't deftighst' te waerschouwen,
> Dat dien die reden heeft op gheen vrouw' wil vertrouwen.'[1)]

II.

Sedert Loffelt zijn reeds door ons genoemde *Tooneelstudie* schreef, heeft de verhouding van Rodenburgh tot de voornaamste Amsterdamsche dichters van omstreeks 1617 den beoefenaars onzer letterkunde een levendig belang ingeboezemd.

Wat is er aan van het verschil in richting tusschen Rodenburgh en zijne aanhangers aan den eenen, Coster, Bredero c.s.

1) *Batavierse Vryagie Spel*. Begin van het IIe bedrijf.

aan den anderen kant? Wat van hunne veeten, die geleid zouden hebben tot de stichting der Academie?

De meening, dat er verschil van *richting* zou hebben bestaan, werd verdedigd door Loffelt. Hij vindt ‘een didaktisch idealisme bij Rodenburgh, een in ruwheid en platheid ontaardend realisme, en zucht naar invloed op aangelegenheden van Kerk en Staat, bij Coster.’

Dat de kunst van Coster en Bredero een geheel andere is dan die van Rodenburgh, zal niemand betwisten. Maar is het verschil tusschen de werken van Bredero en Vondel b.v. niet minstens even groot? En toch sloten beiden zich bij Coster aan. De vraag, waar het op aankomt, zou moeten luiden: Bestond er verschil van beginselen tusschen de voorstanders van de te stichten Academie ter eene en de leden die de Oude Kamer trouw zouden blijven ter andere zijde? En op die vraag meen ik ontkennend te mogen antwoorden. Had Rodenburgh didactische neigingen, Coster en Bredero hadden ze evenzeer: schreef de eerste niet den *Rijcke-man*, de laatste het *Aendachtigh Liedt-Boeck*? Op het punt van idealisme geven de tegenstanders elkaar weinig toe. Wat het realisme en de platheid van de Academie-mannen betreft, men bedenke, dat Rodenburgh geen volbloed-blijspelen en geen kluchten geschreven heeft. Dat de Ridder in zijn tragi-comoediën zoo goed als nooit personen uit het volk laat optreden, die in hun dialect allerlei lossen praat uitslaan, is waar;[1] doch men zou zich schromelijk vergissen, indien men daaruit wilde afleiden, dat Rodenburgh's *partij* geen ‘slordich kallen’ duldde: vertoonde men op de Academie met veel succes de klucht van Claes Kloet, een poos later trok de Oude Kamer het ‘klootjesvolk’ bij de opvoering van de evenmin kiesche klucht van Claes Klick.[2]

Gewoonlijk neemt men aan, en die zienswijze is vooral door Jonckbloet met talent verdedigd, dat onderlinge twisten, haat en afgunst een breuk tusschen de kamerbroeders onver-

1) In Rodenburgh's *Vrou Jacoba* treden o.a. een spinster en een ‘haspelster’ op; maar die laat hij niet anderssprekenden zijn hovelingen. Tyter uit *Batavierse Vryagie Spel* lijkt althans iets op het type van den knecht, zooals wij dat vinden bij Bredero en Coster.

2) Wie meenen mocht, dat Rodenburgh de geestelijkheid geheel ongemoeid liet, zou zich vergissen. Zoo schrijft hij in zijn *Keyser Otto* III *en Galdrada*:

> ‘Want waer de geestlijckheyt een vingher inne dwinght
> Te met, met langher handt d' al b'heerschingh inne dringht.’

mijdelijk maakten. Er is zeker veel, wat voor die meening pleit. Maar het schijnt mij toe, dat zij, die haar hebben voorgestaan, somtijds geweest zijn, wat de Duitschers ‘zu findig’ noemen.

Om dat aan te toonen, herinner ik vooreerst aan de hypothese, dat Rodenburgh het model zou zijn geweest voor Bredero's *Spaanschen Brabander*. Ten einde dit aannemelijk te maken, heeft men gewezen op Rodenburgh's verblijf in Spanje; de onderstelling, dat hij te Antwerpen zou zijn geboren; zijn eigen waan; zijn oneenigheid met Bredero[1)].

Maar hoe zwak zijn die gronden! Ook al houdt men het voor uitgemaakt, dat Rodenburgh in de Zuidelijke Nederlanden het levenslicht zou hebben gezien.

Vooreerst toch ontbreekt ieder positief getuigenis, dat ook maar één van de tijdgenooten des dichters aan een toespeling op den Ridder heeft geloofd[2)]. Dan is de persoon van Jerolimo geen eigen vinding van Bredero; hij heeft zich èn wat het karakter èn voor een deel ook wat de woorden van den kalen jonker betreft, gehouden aan zijn bron: *De Gheneuchlicke en cluchtighe Historie van Lazarus van Tormes wt Spaingien*[3)]. Vervolgens bieden de levensomstandigheden en eigenaardigheden van Jerolimo en Rodenburgh al zeer weinig punten van overeenkomst aan: Jerolimo is een uit Antwerpen gevluchte oplichter[4)]; hij verkeert in de diepste armoede; doet zich voor als koopman[5)]; schimpt op Holland en de Hollanders; verheft de Vlaamsche en Brabantsche rederijkers de Casteleyn, de Roovere, Houwaert; is echter zelf geen dichter en geeft zich ook niet voor dichter uit.... Rodenburgh daarentegen behoorde tot een patricische Amsterdamsche familie; was diplomaat; een vereerder van Spieghel en andere Noordnederlandsche kameristen; dichter.... Maar wat de deur dichtdoet, is dat het dialect, dat Bredero zijn Spaanschen Brabander laat spreken, volstrekt niet lijkt op de wel beeldrijke en

1) Tegen deze meening kwam D.C. Meyer Jr. reeds op in den *Nederl. Spect.* van 1885 (blz. 103). Door G. Kalff werd er terecht op gewezen, dat eenige gelijkenis tusschen het portret van Rodenburgh en een vignet op een uitgave van den *Spaanschen Brabander* van 1662 (!) dat Jerolimo voorstelt, niets kan bewijzen.
2) Als Bredero in de voorrede spreekt van de mogelijkheid, dat hij eenige ‘vrome, oprechte, deghelijcke en deuchdelijcke lieden’ met zijn stuk kan hebben ‘vergramt’, doelt hij natuurlijk *niet* op Rodenburgh.
3) Zie vooral Unger, t.a.p. 98.
4) *Spaansche Brabander*, vs. 25 vgg.
5) t.a.p., vs. 1859 vgg.

hoogdravende, maar in het minst niet Brabantsche taal van Rodenburgh.

Jonckbloet gaat in zijn zucht om toespelingen op Rodenburgh te ontdekken, veel te ver. Komt in het *Moortje* een snoever voor - hopman Roemer - een type van den in de blijspelen der 17de eeuw herleefden Miles Gloriosus - Jonckbloet wijst op Rodenburgh, die óók verwaand was[1]. Schrijft Bredero een Aesopische fabel, waarin een ezel voorkomt, die zich door 'het loose geld' (!) het uiterlijk van een leeuw heeft weten te doen geven, Jonckbloet meent niet slechts dat het stukje op Rodenburgh doelt, maar dat het op niemand anders *kan* slaan[2]. Wanneer in Coster's *Rijcke-man* (1615) een verhaal voorkomt van een Brabantsche juffer, die hoenders wil koopen - maar laat ik de plaats liever citeeren; alle betoog zal er overbodig door worden.

De knecht van Griet, het 'Hoender-Wijf', spreekt:

'Eergisteren doen ick doende was aent Hoender-hock, quamer een
Brabandtsche Juffer,
Die weetse die vley te geven noch iens dat, tis te wonder hoeset
weet te doen.
Ke ni-en Grietge, sese, hoe en hede gi-en Patrysen of Quackels
voor ons lien,
Mey-ne Man is de Capuenders soe mue geten, hy en begeertse op
de Tafel nie te ghesien.
Wil ick-je eens deur strijcken, docht ik, jou recht leckere vodd.
Doch 'k verbeetmen noch, maer ick swol ommen kop als een podd.
Immers Griet hadse niet, maer se haeldese strack tot haer macker.
Daer hadiet weer an: Grietgien geftse men nie, en seynse nie lacker;
Me denck s'al wae rieken, mit roockseze voor haer gat.
Doe borst ick wt, en ick zeyd die jou oock eens roock daer je op sat
Ick denck 't souwer ruycken, onghelijck Mosscheljaet.
Maer wattenen onbelefden Fiel, sese soe. Jesu, wattenen kout tegen
lien van staet,
En Griet begon as kaex mit een bedaertheyt op me te kyven'....[3]

Na verwezen te hebben naar deze verzen, doet Jonckbloet de allerzonderlingste uitspraak: '*men mag daarin gerust eene scherpe hekeling van Rodenburgh zien*'![4]

1) Jonckbloet, *Gesch. d. Ned. Lett.* (3de druk) III, 138.
2) T.a. p. 139.
3) *Coster's Werken* (1883) blz. 168 en 169.
4) Jonckbloet t.a.p. 138.

Wanneer wij trachten de voorstelling van den strijd van Bredero en Coster tegen Rodenburgh van overdrijving te zuiveren,[1] ligt het daarom nog volstrekt niet in onze bedoeling, het bestaan van allen strijd te ontkennen. Coster's epigram *Op een Rol van den Ridder Dirk van Rodenburg*; zijn voorrede voor de *Isabella*; die van Bredero voor de *Griane*, doen ontegenzeglijk blijken van oneenigheden. Ook het slottooneel van Rodenburgh's *Rodomont en Isabella* (1618) schijnt daarop te doelen. Maar daaraan hechte men niet te veel gewicht. Jaloezie en afgunst waren onder onze letterkundige kunstenaars zoozeer aan de orde van den dag, dat het bijna gewoonte werd, in een woord vooraf de ‘goedgezinde’ lezers te hulp te roepen tegen de kwaadwillige bedillers en ‘Zoylisten.’ Ook nà de scheuring in de Oude Kamer hooren wij van tweedracht, zoowel onder de Academisten als onder de leden van In Liefde Bloeiende. Coster klaagt al in 1619 over een ‘onredelijcken hoop’ in zijn nieuwe stichting; over mannen, die zich niet aan de voorschriften willen houden[2]; en Rodenburgh laat in datzelfde jaar een paar tafelspelen drukken,[3] die, blijkbaar kort te voren, in den Eglentier zijn afgekeurd.[4] Van een dier stukken zegt hij, niet te kunnen begrijpen, ‘dat het zelfde bij de Kameristen niet en mocht vertoont werden’; en hij schrijft dat toe aan ‘ingenomen haet’ of ‘dom-zinnighe nydicheyt.’

Zou men nochtans willen aannemen, dat hoogloopende twisten een sterke partij uit de Oude Kamer dreven, dan moet men als

1) Een en ander pleit zelfs voor de meening, dat Rodenburgh en Bredero, niettegenstaande een paar kleine oneenigheden, volstrekt geen vijanden waren. In R's *Jaloersche Studenten* komt een sonnet voor, dat twee jaren vroeger (1615) was opgenomen in den door Bredero saamgelezen bundel *Apollo of Ghesangh der Musen* (vgl. Unger, t.a.p. 99). In dienzelfden bundel stonden een paar boertige liedjes van Bredero, het een met het refrein ‘Datsen Vryer! datsen Knecht!’, de tegenhanger met ‘Datsen Vryster! datsen Meyt!’ Nu brengt Rodenburgh in zijn *Jaloersche Studenten* die uitdrukkingen op deze wijze te pas:

> ‘Wat dunckt u doch goeliens, schrijft Lucas hier wel van?
> De arme sloof bezweem, de moer en kost niet spreecken;
> Dus sloech de liefd' om 't hert, is dit geen trouheyts teecken?
> En hy bezweem van angst, dat 's een vryer, dat 's een knecht;
> Dat 's een vryster, dat 's een meyt, dit is liefd' oprecht.’

2) *Duytsche Academi*, vs. 113-135.
3) *Eglentiers Poëtens Borst-weringh*, blz. 191 vgg. en 213 vgg.
4) Waren die tafelspelen vóór 1617 in den Eglentier afgekeurd door toedoen van Coster en zijn partij, dan kan men er zeker van zijn, dat Rodenburgh zich (in 1619) op een geheel ander wijze over die zaak zou hebben uitgelaten!

natuurlijk gevolg verwachten, dat de Eglentier en de Academie al aanstonds op voet van oorlog kwamen te staan. Men houdt dit dan ook gewoonlijk voor bewezen. Toch wordt het door een aantal feitan weersproken. Rodenburgh roemt in de opdracht van zijn *Hertoginne Celia* (gedateerd 30 Juni 1617, dus toen de twisten op 't hevigst geweest zouden moeten zijn!) den ‘waerden, Godvreesende, en stichtelik kunst-lievende *Joost van de Vondel* [een van de scheurmakers!], wiens werken by alle gezonde oordelaers lofwaerdich gheacht moeten werden, vermids hy zijn rymerijen besteed in godzalighe stoffen, en de Rijm-kunst niet ont-eert noch verquist in wispeltuur'ghe veerskens.’[1] Toen de Academie een of twee jaar bestond, schreef Rodenburgh: ‘de Kamer *In Liefd Bloeyende* (mach) met reden bogen, van zo treffelycke Jonghe mannen verzien te zyn, als immer op Toneel ghezien zijn gheweest, zonder eenichzins te misdoen den Italiaen, Spangiaert, Vranck oft Enghelsman. Ghelyck die Brabantsche helden [de leden der Brabantsche Kamer] oock uytmunten, desghelijckx de lof-waerde *Academie*, na ick onderricht ben (want ick niet kan spreken van ghezien, maer ghehoort te hebben)[2] wenschende daer in te moghen volherden, en daghelyckx vermeerderen, om de Jeughden in stichtighe en leerlycke bedryven te oeffenen.....’[3] Nog sterker: hij uit de meening, dat ‘van 't hondert-jaerige *Eglentier In Liefd Bloeyende* (de) dubbele Gulde-Bruyloft... den 17. September 1619 op 't prachtichst' gecelebreert behoort te werden, zo door het zoet-geurighe *Lavendel Wt levender jonst*, als Honighteelende-*Bykens* uyt *Yver*, om door de drievuldicheyts Susterschap te brallen in *Amsteldamsche* glorie.’[4]

Er is meer, wat ons de onderstelling, als zouden de Academisten zich tengevolge van twisten en geschillen hebben afgescheiden, doet verwerpen.

1) Jonckbloet vindt, dat Rodenburgh Vondel wel wat uit de hoogte prijst. Men vergete niet, dat Vondel in 1617 nog weinig naam had. Maar waar het op aankomt is dit: Was er sprake van hoogloopende twisten tusschen twee *partijen*, dan zou R. iemand van de tegenpartij zeker niet geprezen hebben, waar hij 't even goed had kunnen laten.
2) Deze verzekering is opmerkelijk. Men zij er echter op verdacht, dat de reden waarom R. de voorstellingen in de Academie niet bijwoonde, *niet* noodzakelijk in haat tegen Coster moet worden gezocht! Dat de Academie zelve hem een steen des aanstoots was, wordt juist door dit citaat onwaarschijnlijk gemaakt.
3) *Eglentiers Poëtens Borst-weringh*, 188 en 189.
4) T.a. p. 340.

Het kleine zegel van de Academi vertoonde een Bijenkorf *naast een Egelantier*.

In (Coster's?) gelegenheidsstuk *Ghezelschap der Goden vergaert op de ghewenste Bruyloft van Apollo.... met de eenighe en eerste Nederduytsche Academie* wordt de bruidegom er aan herinnerd, dat hij zijne liefde voor Daphne op de Academie heeft overgebracht. En dat geschiedt met deze zeer merkwaardige woorden, die bewijzen, dat men in 1618 Coster's stichting en de Oude Kamer veeleer beschouwde als bij elkander behoorende inrichtingen dan als concurreerende vijandinnen:

> ‘Nu hebt ghy 't Lauvver-lof OM D'EG'LENTIER verstoten,
> VVaer aen ghy met een bandt verknocht ziit, die daer mach
> Niemant verbreken.’[1)]

In een gelegenheidsstuk van Coster, dat in 1620 verscheen, *Niemant Ghenoemt, niemant Gheblameert*, worden eenige personen, die onder den invloed staan van Bedrog, Logen, Achterklap en Spijt uit de Academie verjaagd. Een rederijker van de Hollandsche Kamer en een van de Brabantsche zien bij dit tooneeltje toe.

> ‘’t Schaamt'loose boeve jacht hoort anders niet te varen,’

zegt het lid van den Eglentier; en hij betreurt het, dat men zulk volk ook niet uit In Liefd' Bloeyende verjaagt. ‘Dan,’ zoo vervolgt hij,

> ‘Dan zulcken regement staat ons niet langher aan,
> Dies doen wy wijselijck en gaen daer oock van daen
> En schuwen twist en schand', ick weet ons niet bequamer,
> Dan mach dat volck naa'r sin omsprenghen met de Kamer.’

De Academie antwoordt daarop:

> ‘Bestaat dat nimmermeer, want wisselycke sal,
> Indien ghy-luy dat doet, strack volghen 's Kamers val:
> Dult van u quaden wat, of laatse zijn versteken
> Van 't recht der Kameren.’

Als het lid van de Oude Kamer de opmerking maakt:

> ‘Soo deed' ghy qualycken dat ghy hier [d.w.z. in den Eglentier]
> niet en bleeft,’

verontschuldigt zich de Academie in dezer voege:

1) Zie mijne uitgave van *Coster's Werken* (1883) blz. 574, vs. 611 vgg.

‘O neen, ick liet als doe de Kamer wel in handen
Van goede mannen, die 'k vertroude dat in schanden
Ter ghener uren die verlaten souden, maar
Ick worde metter tijdt heel anders nu ghewaar,
Hoe wel haer opset was die nimmermeer verloren
Te laten gaan, maar met haer schouderen te schoren,
Eensdeels om 't Gods-huys, en oock eensdeels om de plaats,
Dan meestendeel op dat door haer beleyt de maats
Tot oeff'ning van de kunst getroeken mochten worden,
Dan 't was vergheefs hoe zeer de mannen dat aan porden,
Van 't Welck, als het reden is, benam haar al haar lust
Van 't Rederijcken, en zij houden nu haer rust.
Dan ghy moet zoo niet doen .....’[1)]

Mij dunkt, wij zijn gerechtigd tot dit besluit: de stichting der Academie is evenmin een gevolg geweest van verschil van letterkundige richting tusschen Coster en Rodenburgh, als van twist en haat der kameristen onderling.

Coster's doel was iets anders dan het aantal Amsterdamsche rederijkerskamers met één te vermeerderen. Hij wilde eene vereeniging stichten, die beter dan een op ouderwetsche wijze ingerichte kamer zou voldoen aan de eischen van den tijd. Een academie voor kunsten en wetenschappen wilde hij tot stand brengen, waar het onderwijs zou worden gegeven *in de Nederlandsche taal*. Op dit laatste legde hij grooten nadruk. Maar wat de kiem van welig en gezond leven had kunnen zijn, moest de oorzaak worden van een tegenwerking, sterker dan de jeugdige schepping kon overwinnen. Hooren wij Coster zelven hierover:

‘‘t Was ongheleerde nyt,
Die 't speet, dat hier oock soud' de wetenschap haar vlyt
Aanwenden, om wt liefd' de burgery te stichten,
En met de fackel van de duytsche taal toe lichten.
Toelichten, seg ick, met de rijcke duytsche taal,
Dat duytsch-man ken in duytsch zo wel doen als een waal
In walsch, als grieck in griecks, en in latijn latynen:
Maar die luy die alleen geleerden willen schynen,
En 't dickwils niet en zijn dan met een yd'le naem,
Verdroegen 't noode, dat oock and'ren haer bequaam
En wetende genoech hier souden openbaren
Op deze zeetel om den volcke te leeraren.’[2)]

1) T.a. p. 487, 488.
2) *Duytsche Academi.* T.a. p. 458.

Het gevolg was, dat er van beoefening der wetenschappen al heel spoedig geen sprake meer was in de Academie. Zij bleef nochtans bestaan; gaf tooneelvoorstellingen en werd, wat zij aanvankelijk slechts in de tweede of derde plaats had willen wezen: een rederijkerskamer.

Wat nu de verhouding aangaat van de Oude Kamer tot de Academie, wij zullen wel mogen aannemen, dat er al zekere spanning ontstond, toen het bleek dat Coster en velen der besten wilden uittreden (aan het *hervormen* der kamer zal wel niet in ernst gedacht zijn); en later, toen Coster's lofwaardige poging was mislukt, dat er tusschen de beide concurreerende inrichtingen eenige afgunst bleef bestaan, die zich nu eens duidelijker, dan weer minder duidelijk deed gevoelen.

III.

Toen Theodore Rodenburgh zich als Nederlandsch agent te Madrid bevond, zal hij zeker hebben hooren spreken over het voornemen van den populairsten Spaanschen auteur, den ‘feniks der dichters’ als men hem noemde, om na een onrustig en avontuurlijk leven in den geestelijken stand te treden.

Lope Félix de Vega Carpio[1)] was den 25en November 1562 te Madrid geboren. Het vroegrijpe kind verloor op jeugdigen leeftijd zijn beide ouders en kwam aan huis bij een oom, den inquisiteur Don Miguel de Carpio, die hem op een Jezuïetenschool deed. Aanvankelijk schijnt het Lopes voornemen geweest te zijn, in den militairen stand zijn geluk te beproeven: want op vijftienjarigen leeftijd - misschien reeds vroeger - in dienst getreden, nam hij deel aan de expeditie tegen het Portugeeschgezinde eiland Terceira. In Spanje teruggekeerd, koos hij een andere loopbaan; gedurende vier achtereenvolgende jaren studeerde hij aan de beroemde hoogeschool te Alcala. Daarop werd hij secretaris van den hertog Antonio de Alba en kwam hij, ongetwijfeld door bemiddeling van zijn begunstiger, met de hofkringen in aanraking. Zoo leerde hij ook

1) Zie over hem: A.F. von Schack, *Geschichte der dramatischen Literatur und Kunst in Spanien* (2. Aufl. 1854) II, 152 fgg. - G. Ticknor, *Geschichte der schönen Literatur in Spanien* (deutsch von N.H. Julius 1867) I, 533 fgg. en vooral A. Schaeffer, *Geschichte des spanischen Nationaldramas* (1890) I, 75 fgg.

de algemeen geachte en bewonderde Isabel de Urbina kennen, met wie hij in 1584 huwde.

Lope zou niet lang ongestoord genieten van zijn huiselijk geluk. Een verwonding, die hij een tegenstander in een duel toebracht, was oorzaak, dat hij uit Madrid moest vluchten. Hij vestigde zich te Valencia en schijnt zich daar gedurende een paar jaren vooral met tooneelzaken beziggehouden te hebben. In 1587 keerde hij terug naar Madrid. Toen zijn echtgenoote een jaar later stierf, trachtte hij zijn smart in avonturen en verstrooiing te vergeten, en besloot hij den tocht met de Armada mede te maken. Te Lissabon scheepte hij zich in op de San Juan. Tot zijn blijde verwondering herkende hij in een der luitenants van dit oorlogsschip zijn' broeder Nicolas Antonio, dien hij reeds in zijn jeugd uit het oog had verloren. Ook die vreugde duurde kort. In een treffen met de Hollanders werd luitenant de Vega doodelijk gewond; hij stierf in de armen van Lope.

Na ontsnapt te zijn aan een reeks van gevaren, kwam deze in 1590 te Madrid terug. Geld bezat hij niet; wat hij verdiende met zijn tooneelstukken - de schouwburgdirecties betaalden hem ongeveer 60 gulden per comedia - was ontoereikend om van te leven, en zoo zag hij zich genoodzaakt weder in zijn onderhoud te voorzien als secretaris van adellijke heeren. Omstreeks het jaar 1600 hertrouwde hij, met Juana de Guardio. Ook deze vrouw overleed betrekkelijk jong (± 1612). Ofschoon Lope geen model-echtgenoot was geweest, schijnt Juana's dood toch een diepen indruk op hem te hebben gemaakt. Hij werd ernstiger, bezocht trouw de zieken in de gasthuizen en ging vlijtiger dan ooit ter kerke. Het voornemen om priester te worden kwam in hem op en rijpte spoedig. In 1614 had hij te Toledo de wijding al ontvangen.

Reeds een paar jaren later bleek het, dat Lope met zijn hartstochtelijke natuur niet in alle opzichten geschikt was voor den geestelijken stand. Hij knoopte liefdesbetrekkingen aan met Doña Marta de Nevares Santoyo een fijn beschaafde, ongelukkig gehuwde jonge vrouw. Er was hier geen sprake van een galant avontuur, maar van een krachtige, diep wortelende liefde. Marta's echtgenoot stierf in 1619, tot háár groote verlichting, tot Lopes onverholen vreugde. Toen de zeventigjarige dichter de vrouw, die hij zoo innig beminde, omstreeks 1633

door den dood verloor, voelde hij zich als geknakt. Hij overleed kort daarna, in Augustus 1635. Zijn laatste levensjaren had hij doorgebracht te Madrid, waar hij tot verschillende geestelijke waardigheden was opgeklommen.

Behalve prozawerken, lyrische en epische poëzie, moet Lope de Vega ongeveer twee duizend tooneelstukken hebben geschreven. Een goede vijfhonderd daarvan zijn gedrukt.

Die cijfers klinken bijna ongeloofelijk; ook al houden we er rekening mede, dat Lope een hoogen ouderdom bereikte, een of meer zijner (gedrukte) stukken reeds op dertienjarigen leeftijd vervaardigde en in zijn laatste levensjaren ruimschoots gelegenheid vond om zich aan zijn kunst te wijden. Dat Lope de Vega zijn drama's met buitengewone snelheid ontwierp en opstelde, is zeker. In Toledo vervaardigde hij er eens vijf in veertien dagen. Van honderd zijner stukken verzekert hij, dat ze elk binnen den tijd van een etmaal zijn neergeschreven.

Gewoonlijk verdeelt men zijn dramatische werken in vijfsoorten: *comedias historiales*, waartoe meesterstukken behooren als *El Nuevo Mundo descubierto por Cristóbal Colon*[1] en *El castigo sin venganza*; dan *comedias de capa y espada*, mantel- en degenstukken, zoo genoemd naar de kleedij der ageerende personen, die dus niet tot den minderen, maar ook niet tot den aller-hoogsten stand behooren; *autos sacramentales* of geestelijke drama's; *entremeses*, die tusschen de bedrijven der comedias en autos werden opgevoerd en met onze kluchten te vergelijken zijn, en eindelijk *loas*, een soort van prologen, die in meer of minder nauw verband staan met het tooneelstuk, dat zij inleiden.

Hoe verdienstelijk Lope mag zijn in het schilderen der zeden van zijn tijdgenooten, hoe voortreffelijk zijn menschkundige karakterteekening is - zijn stukken zijn in de eerste plaats intrigestukken. Van den rijkdom van Lopes phantasie kan men zich bezwaarlijk een voorstelling vormen. Heeft hij den inhoud van een aantal zijner drama's ook al ontleend aan de geschiedenis, aan Boccaccio's *Decamerone*, aan Bandello's *Novelle* of aan eenig ander werk, voor zoover men kan nagaan is hij in de meeste zijner stukken geheel oorspronkelijk. Is het te verwonderen, dat de eindelooze reeks zijner werken voor Span-

1) Vertaald door Moriz Rapp, *Spanisches Theater*, III, 205-299.

jaarden en vreemdelingen een bron werd, waaruit naar willekeur kon worden geschept, zonder dat men ooit voor uitputten behoefde te vreezen?

Bij het dichten zijner stukken ging Lope meer instinctief te werk dan volgens een vooraf beraamd plan. Hij bewoog zich in den stroom van den volksgeest; werd door dezen medegevoerd, wist dezen op zijn beurt te leiden, en werd zoo de populairste dichter van zijn tijd. In zijn didactisch dichtwerk *Arte nuevo de hacer comedias* zegt hij: Als ik een tooneelstuk wil schrijven, berg ik alle voorschriften netjes op en zet Terentius en Plautus buiten de deur, om te verhinderen dat zij tegen mij beginnen te schreeuwen .... Want ik schrijf als degenen, die haken naar den bijval van het groote publiek, dat men zijn dommen zin moet geven, daar het er voor betaalt. -

Aan dien laatsten uitval moet men niet te veel waarde hechten. Lope schreef in den geest van het groote publiek, omdat het zoo tevens in *zijn* geest was.

Men verbaze er zich niet te zeer over, dat een man, die getuigde alle kunstregels te verachten, er toe kon overgaan, zelf regels op te stellen. Want hij verklaart uitdrukkelijk, dat die voorschriften geen uitvloeisel zijn van zijn aesthetica, van het begrip dat hij zich van kunst had gevormd, maar dat hij ze slechts afleidde uit de ervaring. Zijn theorie treedt dus met alle bescheidenheid op. Wij hooren geen verwaand: zóó zult gij doen, en anders deugt het niet; maar een eenvoudig: zóó heb ik gedaan, en zóó heb ik succes gehad.

In zijn handleiding tot het schrijven van comedias zegt Lope o.a., dat het noodig is, het comische met het tragische te verbinden; de natuur geeft in dat opzicht het goede voorbeeld. Er moet eenheid zijn in de handeling; geen enkel tooneel van het heele stuk moet gemist kunnen worden. Het drama worde verdeeld in drie *Jornadas* (bedrijven; eigenl. dagreizen). Wat in één jornada wordt vertoond, behoort in de werkelijkheid op één dag te kunnen geschieden. Maar tusschen de jornadas mogen maanden en zelfs jaren liggen. Wel is waar ergeren de kunstkenners zich hieraan, maar kunstkenners hoeven niet in den schouwburg te komen. Ieder persoon spreke op het tooneel ongeveer als in de werkelijkheid; een knecht philosopheere niet over dingen waar hij geen verstand van heeft en bezige geen al te gekuischte taal. De verschillende tooneelen moeten eindi-

gen met een spreuk of een kernachtige gedachte in sierlijke verzen. Dubbelzinnigheden (niet in obscenen zin) zijn aanbevelenswaardig. Heeft de inhoud van het stuk betrekking op de eer of de deugd, dan valt het meestal in den smaak. Het drama worde eerst in proza geschreven en daarna in versvorm gebracht. In het metrum heersche veel afwisseling: decimen zijn bijzonder geschikt voor klachten, sonnetten voor hopenden en wachtenden; de romancevorm past voor vertellingen, terzinen voor ernstige zaken, 'redondillas' voor hetgeen betrekking heeft op de liefde.

De vorm waarvan Lope zich het meest bediende, was die der romances en redondillas. Beiden bestaan uit meestal trochaeische verzen van acht (soms negen) lettergrepen; rijmen die verzen in de romances paarsgewijze, in de redondillas zijn zij door middel van omarmend rijm in vierregelige strophen afgedeeld.[1)]

Nog een paar woorden over Lopes stijl. Hij was een tegenstander van Luis de Gongora y Argote en diens *estilo culto*. In een sonnet bespot hij op aardige wijze de duisterheid van de verzen der Gongoristen: nadat hij verscheiden regels in *culto*stijl heeft neergeschreven, vraagt hij: 'Fabio, begrijpt gij, wat ik daar zeide?' - '"Hoe zou ik dàt niet verstaan!"' - 'Gij spreekt onwaarheid, Fabio, want ik, die het zeg, begrijp het zelf niet.'

Treft men in Lopes werken nochtans vele plaatsen aan, die den vreemdeling onnatuurlijk, gezocht, gezwollen toeschijnen, dan is dat, zooals von Schack opmerkt, voor een groot gedeelte op rekening te stellen van het Spaansche karakter. Ook vergete men niet, dat Lope zijn wonderlijke metaphers en zijn concetti bij voorkeur in den mond legt van smoorlijk verliefden, coquettes en fatten, wien een comisch tintje niet misstaat.

Maar al mocht men hem ook gebrek aan eenvoud willen blijven verwijten, door zijn bruisende phantasie, zijn vernuft, zijn innigheid, zijn fierheid, en niet het minst door de geniale wijze waarop hij idealisme en realisme weet samen te smelten, blijft hij behooren tot de grootste figuren uit de letterkunde der wereld.

1) Over het kenmerkend onderscheid tusschen romances en redondillas zijn de geleerden (Sarmiento, Alcalá Galiano, von Schack, Ticknor) het niet volkomen eens.

IV.

Theodore Rodenburgh, de Amsterdamsche rederijker, zal tijdens zijn verblijf te Madrid wel niet verzuimd hebben, nu en dan den schouwburg te bezoeken, wanneer er stukken werden vertoond van den man, dien hij noemde ‘den treffelijcken Poët *Lope de Vega Carpio*’.[1)] Verre overtroffen diens drama's alles, wat Rodenburgh in zijn vaderland had zien opvoeren. In 1611 toch was Vondel nog niet als dramaticus opgetreden; Coster evenmin; Bredero debuteerde in dat jaar met zijn *Rodd'rick ende Alphonsvs*; van Hooft zal Rodenburgh wel een paar rederijkersspelen hebben gekend, maar deze waren niet zeer opmerkelijk.

Er is dus alle reden om te onderstellen, dat Lopes stukken diepen indruk maakten op den Nederlandschen agent en dat deze willens of onwillens onder den invloed kwam van den grooten Spaanschen dramadichter. Dien invloed volledig te leeren kennen, zal wel altijd onmogelijk blijken. Want Rodenburgh heeft zeker stukken zien vertoonen, die ongedrukt gebleven of verloren, en stukken gelezen, die thans moeielijk of niet te krijgen zijn.

Om althans tot eenig resultaat te komen, heb ik de drama's van Rodenburgh met een groot aantal comedias van Lope vergeleken. Daartoe heb ik niet uitsluitend van diens oorspronkelijke stukken gebruik kunnen maken, maar ook tot vertalingen in het Fransch of Duitsch en van inhoudsopgaven in werken over Spaansche literatuur mijn toevlucht moeten nemen. Bij Lope de Vega is zoo iets onvermijdelijk; vele zijner werken zijn, hoeveel moeite men ook doet, niet te krijgen.

De oogst, dien het mij gelukte samen te lezen, had dan ook grooter kunnen zijn; en zou dat, naar ik vertrouw, zijn geweest, indien ik rijker materiaal te mijner beschikking had gehad.

Vooraf een paar woorden over Rodenburgh's *Casandra, Hertoginne van Borgonie en Karel Baldeus* (1617). Toen het mij bleek, dat dit stuk een bewerking was van Lopes *El Perseguido*, wist ik nog niet, dat mijn geachte leermeester H.E. Moltzer tot dezelfde ontdekking was gekomen. In den *Feestbundel aangeboden aan Matthias de Vries* (1889) werd door

1) *Eglentiers Poëtens Borst-weringh*, blz. 47.

den hoogleeraar aangetoond, dat de *Casandra* aan het genoemde stuk van Lope de Vega is ontleend; en daarmede zijn de eerste schreden gezet op een gebied, dat van grooter omvang blijkt te wezen dan tot dusverre werd vermoed.

Wenden wij ons thans tot een van Rodenburgh's beste en meest bekende drama's: zijn *Jaloersche Studenten* (1617). Het is een echt intrigestuk vol leven en verwarring. De drie Leidsche studenten (Cardenio, Valerio en Fabricio) die in het laatste bedrijf de gelukkige echtgenooten worden van een drietal jonge schoonen (Celia, Juliana en Tembranda) hebben met de hevigste jaloezie en minnesmart te kampen, voor zij hun doel bereiken; de meisjes - van wie er niet één op een zedigheidsconcours ook maar voor den laagsten prijs in aanmerking zou kunnen komen - moeten zich nachtelijke gesprekken, reizen, vermommingen en wat dies meer zij getroosten, eer zij den man - of een man - van heur hart den haren kunnen noemen.

Slaan wij een blik op den inhoud.

Cardenio is smoorlijk verliefd op Juliana, en zij is verliefd zoowel op hem als op Valerio. Door wien zij zich het liefst laat kussen en omhelzen, weet zij eigenlijk zelf niet. Het blijkt haar minnaars al spoedig, dat zij reden hebben tot wantrouwen. Valerio bespiedt Cardenio, als hij met Juliana minnekoost, en Cardenio bespiedt Valerio, wanneer deze in het duister van den nacht de schoone aan haar venster roept om woorden van liefde en beloften van trouw te wisselen. Als het meisje zich bij die laatste gelegenheid zeer onheusch over den luistervink uitlaat - alleen echter om Valerio's jaloezie te sussen - voelt Cardenio zijn liefde in verontwaardiging overslaan.

Vireno, de vriend van den ongelukkigen minnaar, wil dezen op practische wijze troosten. Met een leukheid die niet van cynisme is vrij te pleiten, zoekt hij een ander mooi meisje op, Celia, om haar te bewegen, zich over Cardenio te ontfermen. Celia heeft al wel een beminde, Marcio, maar dat is geen bezwaar. Als zij Cardenio liever heeft, kan zij den ander immers laten loopen? Celia heeft wel ooren naar het plan. Als zij maar zeker wist, dat haar vriendelijkheid met liefde beloond zou worden! Vireno stelt haar op dit punt gerust.

Als Marcio, die het gesprek half en half beluisterd heeft, Celia verwijten doet, maakt zij van de gelegenheid gebruik om met hem te breken.

Celia krijgt bezoek van hare vriendin Tembranda. Deze voelt zich diep ongelukkig. Haar minnaar Fabricio, dien zij zóó liefhad, dat zij hem niets weigeren kon, is plotseling verkoeld en weigert haar te trouwen. Zij moet zich wreken, zegt Celia. Maar Tembranda (die zich niettegenstaande hare onvoorzichtigheid gunstig van Celia en Juliana onderscheidt) voelt zich daartoe niet in staat. Zij bemint den ontrouwe nog steeds. Haar vriendin dringt nochtans op wraakneming aan; en weet Tembranda dan met een zoet lijntje te verwijderen, daar Cardenio nadert.

Deze en Celia zijn het al heel spoedig eens; en de voor weinige uren nog wanhopige student kan geen woorden vinden om zijn geluk en de schoonheid van zijn liefje af te schilderen aan Vireno, die hem op guitige wijze voor 't lapje houdt.

In het tweede bedrijf wonen wij een onderhoud bij tusschen Cardenio en Juliana, waarin hij haar duidelijk maakt, dat het voortaan tusschen hen uit moet zijn. Juliana, die haar liefde voor den jongen man voelt aanwakkeren, nu die van hém schijnt te verdooven, tracht zich groot te houden en verscheurt zelfs Cardenio's portret. Dat wordt gezien door Valerio; hij begrijpt oogenblikkelijk, dat hem, wat zijn meisje ook moge zeggen, nog ruimschoots reden tot jaloezie is overgebleven.

Cardenio zou zich oprecht gelukkig voelen, als hij niet voor vier dagen naar Den Haag moest. Vier dagen! En dan zoo ver! Ook hem kwelt de jaloezie. Celia weet die echter voor een oogenblik te verdrijven, door bij het afscheidnemen, uit overmaat van teederheid, flauw te vallen.

Thans maken wij kennis met den minnaar van Tembranda, den ontrouwen Fabricio. Het blijkt echter, dat hij niet ontrouw is, maar dat er alleen een - door den dichter niet opgehelderd - misverstand tusschen hem en zijn meisje is gerezen. Tembranda's koelheid wijt hij aan opstokerij van Celia. Om zich te wreken deelt hij aan den student Leonardo, die zich met Cardenio te 's-Gravenhage bevindt, mede, dat hij, Fabricio, een kind heeft gehad bij Celia. Als bewijsstukken legt hij een aantal vervalschte brieven over. Leonardo deelt alles mede aan Cardenio, die troosteloos is. Hij wil dat zijn vrienden hem verlaten en wenscht te sterven; maar vóór alles besluit hij, een afscheidsbrief aan Celia te schrijven.

In het derde en laatste bedrijf hooren wij Celia, die den bewusten brief heeft ontvangen, raadplegen met Tembranda en

Vireno. Zij doorziet den geheelen toeleg van Fabricio, en weet maar één middel om de zaak tot klaarheid te brengen: zij zelve en Terabranda moeten naar Den Haag om Fabricio en Cardenio op te zoeken. Daar zij als meisjes moeilijk alleen op reis kunnen gaan, zullen zij zich als studenten verkleeden; Vireno kan hen dan als ‘paedagoog’ vergezellen.

Ook Juliana wil Cardenio in Den Haag gaan spreken. Want zij is 't nog niet met zich zelve eens, of zij hem eigenlijk niet liever heeft dan Valerio. Maar deze jaloersche minnaar laat zich niet zoo gemakkelijk afschepen. Gaat Juliana naar Den Haag, goed; maar dan gaat hij ook. Zij kunnen toch niet samen reizen, zegt het meisje. Maar hij weet er iets op. Hij zal zich als koetsier verkleeden en haar met een rijtuig naar de hofstad brengen.

Cardenio, die naar het schijnt verwachtte, dat Celia in Den Haag zou komen, heeft zich als boer verkleed om haar te bespieden. Hij ontmoet Porcelio, een zijner kennissen. En terwijl hij met dezen staat te spreken, komen Vireno en de beide vermomde meisjes op. Cardenio herkent Celia, niettegenstaande hare studentenkleeren. Nauwelijks is zij met haar gezelschap verder gegaan, of hij valt in zwijm. Porcelio schiet hem te hulp en roept den bijstand in van Juliana en haar koetsier Valerio, die juist naderen. Porcelio maakt er geen geheim van, wie de bezwijmde is en vertelt een en ander van zijn treurige liefdesgeschiedenis. Cardenio is juist weder tot zich zelven gekomen, als Fabricio vluchtende optreedt, door Celia vervolgd. Beiden hebben den ontblooten degen in de hand. Zij roept den lasteraar ter verantwoording, en hij erkent nu ten aanhooren van Cardenio, Juliana, Valerio en de inmiddels toegesnelde Tembranda en Vireno, dat hij Celia valschelijk beschuldigd heeft. De verheugde Cardenio maakt zich bekend. Juliana, begrijpende dat hij thans voorgoed voor haar verloren is, brengt al de liefde van haar vurig gemoed op Valerio over. De maskers en valsche baarden worden afgelegd. Tembranda verklaart, Fabricio altijd te hebben bemind, en het scherm valt voor drie verheugde paren.

Het Spaansche stuk, dat door Rodenburgh in zijn *Jaloersche Studenten* werd bewerkt, draagt den titel *La Famosa Comedia de la Escolástica Zelosa*.[1)] Die titel geeft ons een verklaring

1) Gedrukt in het 2e deel der *Comedias de Lope de Vega* (Zaragoza, 1604). Het is zeer zeldzaam. Sedert 1883 deed ik talrijke vergeefsche pogingen om een exemplaar machtig te worden. Door bemiddeling van mijn vriend J.F. van Someren, den Utrechtschen bibliothecaris, ontving ik eindelijk een afschrift uit Madrid.

van het zonderlinge verschijnsel, dat Rodenburgh het stuk, hetwelk reeds in *zijn* tijd *Jaloersche Studenten* werd genoemd, eigenlijk *Jaloersche Studentin* heeft gedoopt. Zonder twijfel toch moet de Amsterdamsche druk van 1617 als de oorspronkelijke, met voorkennis des dichters verschenen uitgave worden beschouwd; dáárin en niet in de Leidsche van hetzelfde jaar, vindt men de opdracht aan Maria Steenburen en een paar sonnetten van Rodenburgh: één aan genoemde ‘in deughd-uytmuntende Joffrouvv’ en één aan de ‘Kunst-lievende Lezers en Leesters.’ Noemt nu de Leidsche uitgave het stuk ‘Jaloersche Studenten,’ in de Amsterdamsche lezen wij, niet één, maar nagenoeg dertig malen (op het titelblad en boven de bladzijden) ‘Jalourse Studentin.’ Die titel deugt niet. Want als men bij *Studentin* aan Celia en Tembranda wilde denken, die zich als studenten verkleeden, dan zou men den meervoudigen vorm moeten verwachten. Op de vraag: hoe komt Rodenburgh aan dat zotte *studentin*? ligt het antwoord voor de hand. Hij heeft een vertaling willen geven van Lopes *escolástica*. Als nomen collectivum is dat woord zeer weinig gebruikelijk. Ik ben niet genoeg bekend met het Spaansch om te kunnen meedeelen, of Lope de eerste (misschien de eenige?) is geweest, die het als verzamelwoord bezigt; maar onmogelijk schijnt het mij niet. Hij heeft er blijkbaar mee bedoeld: geleerdendom, studentschap, studenten. Rodenburgh die natuurlijk het woord *escolástico* in den zin van geleerde wel kende, heeft in *escolástica* den vrouwelijken vorm daarvan gezien en het om die reden door *studentin* weergegeven.

Om aan te toonen, dat Rodenburgh een bewerking gaf van het Spaansche stuk, zullen wij beginnen met de namen der optredende personen naast elkander te plaatsen. Die lijsten dwingen ons te onderstellen, dat de Leidsche drukker óók een handschrift van Rodenburgh te zijner beschikking heeft gehad; en wel een handschrift, ouder dan dat, waarvan zijn Amsterdamsche collega zich bediende. Anders toch is het moeilijk te verklaren, dat de volgorde der personen in de Leidsche uitgave zooveel meer op die in *La Escolástica Zelosa* gelijkt dan de volgorde in den Amsterdamschen druk.

La Famosa Comedia de la Escolástica Zelosa,	*Jaloerscbe Stvdenten*. (Leiden, 1617).	*Jalourse Stvdentin*. (Amst., 1617).
Los que hablan en ella son los siguientes:	Personagien:	Personagien.
Julia Dama.	Juliana *een Jouffrouw*.	Juliana.
		Cardenio.
Celia Dama.	Celia *een Jouffrouw*.	Valerio.
Tebandra Dama.	Tembranda *een Jouffrouw*.	Vireno.
		Octavio.
Cardenio estudiante.	Cardenio *een liever*.	Ostilio.
Vireno su amigo.	Vireno *zijn medegesel*.	Celia.
		Marcio.
Valerio galan.	Valerio *een liever*.	Tembranda.
Marcio galan.	Martio *een liever*.	Dienaer van Marcio.
Ostilio.	*Dienaer van* Martio.	Olympio.
Placido.	Ostilio Valerios *medegesel*.	Theodosio.
		Fabricio.
Otauio estudiante.	Octavio.	Porcelio.
Leonardo estudiante.	[Leonardo].[1)]	[Leonardo].[1)]
Porcelio estudiante.	Porcelio *een Student*.	
Olimpio criado de Cardenio.	Olympio *Dienaer van* Cardenio.	
Fabricio.	Fabricio *verlieft op* Tembranda.	
Persio.		
Honorio.		
Liconio.		

Wij hebben niet zoozeer met een vertaling als wel met een vrije bewerking te doen. En dat is natuurlijk. Lope de Vega te bewerken is vrij wat gemakkelijker dan hem te vertalen. De beeldrijke, hoofsche taal, niet zelden verknoeid in de slordige drukken, laat meermalen slechts raden naar de bedoeling. Door ingespannen studie tot die bedoeling door te dringen - het zal niet bij Rodenburgh zijn opgekomen. Hij nam in hoofdzaak den inhoud van het Spaansche stuk over, vertaalde nu en dan, ontleende gedachten en uitdrukkingen aan zijn voor-

1) Leonardo is in de lijst der personagiën vergeten, maar treedt wel op in het stuk.

1) Leonardo is in de lijst der personagiën vergeten, maar treedt wel op in het stuk.

beeld, dichtte zelf hier en daar wat bij en smeedde zoo een geheel.

De eerste tooneelen van de *Jaloersche Studenten* zijn oorspronkelijk: Juliana houdt een uiterst verliefde, of beter minzieke alleenspraak, heeft een onderhoud met Cardenio en wordt door Valerio, ‘in een boere py met een spae’, beluisterd. Daarop volgt het tooneel tusschen Cardenio, Juliana en Vireno, waarmede het Spaansche stuk begint. Als proeve van Rodenburgh's bewerking mogen hier eenige ‘heusche woordekens’ over Juliana's handje volgen:

Card.
Juliana voor 't vertrecken
Gund my dees lieve handt.

Juli.
Cardenio ghy zult wrecken
Myn Moeders slaep.

Card.
Ach waerdste Juliaen!
Ha ziels-dievegghe-mond.

Juliana.
't Is nu tydt om te gaan.

Cardeni.
Ha hand, door wiens verlies ick meer als Scepters winne.

Juliana.
Hoe wint ghy door 't verlies?

Card.
Om dat dien ickbeminne,
Door vaert-wels lieve druck zo zekerlijck my zeydt,
Dat mijne ziel hier niet, maer in uw' herte leydt:
Doch wreede hand.

Juli.
Nu wreed'?

Card.
Jae wreed' en dubbel wrede.

Juliana.
Waarom?

Card.
Vermits de ziel zy neemt, en my niet mede.
De nae-knaegh mynes herts in myn ghemoeda zit.

Juliana.
Hoe dat?

Card.
Om dat ick mis dit overschoone lit:
De stomme tael-Vrouw die door 't minnelijcke drucken,
En lodderlijck ghestreel ons zielen ken ontrucken,
Gh'lyck of de blaeuwe ad'ren hadden k'rackters maet,

Vermits men door 't ghedruck de Jae en Neen verstaet.

***Juliana*.**
Door drucking?

Card.
door 't gedruck, ha lieve pluym-strijck'resse,
Wraeckgierich, en weer zoet, hoe wel kund ghy uw' lesse,
Die uw herts yver leert, door u slist all 't verschil:
Ha zoetste sleutel van een overwonnen wil!
Bezeghelster van 't woord, 't gheen in 't gheheym wy uyten,
't Gheen ghy sluyt, eelste lit, ken gheene kracht ontsluyten,
Ha schoone Juliaen![1)]

1) Lope heeft:

Card.
Señora no me culpeys
que estoy por estremo loco,
boluedme a dar essa mano.

Jul.
I con el alma os la doy.

***Cardenio*.**
Con tal mano desde oy
ricas esperanças gano,
o mano en cuyo poder
está mi vida, ó mi muerte,
mano poderosa, y fuerte
donde es ganar el perder.
Mano hermosa y vengatina
agrauiadora y suaue,
mano libre y dulce llaue,
de la voluntad cantiua.
O mano que desta vez
con el alma misma os toco.

Vireno dringt er op aan, dat Juliana naar huis gaat; want langzamerhand is het laat geworden:

‘***Vireno.***
Cardenio, 't is tijd, houd heur niet langher staen,
Vergramt heur moeder niet.

Card.
Meer plicht vereyscht heur Vader.

Vireno.
Heur Vader? wien is dat?

Card.
De Liefde, die is nader,
Als werck-Heer, die 't all' b'heertscht wat ziel of leven heeft,
't Beginne, wesen, vorm, voort-teelt en krachte gheeft
De Voghels, Visch en Mensch, Ghediert.’....

Bij Lope vinden wij hetzelfde, alleen wat meer uitgewerkt.[1)]

Als Cardenio zijner beminde een goede nachtrust heeft toegewenscht, vervolgt hij:

‘Ha Juliana, Lief, die uw' in slaap mocht zien,
Of zelfs de slape zijn, en ov'r uw' ooghen vlien,
Zoet-luyckende de litten van verweende Sterren,
Soud' die, Juliana, niet in 't hooghste luck verwerren?
Gh'lijck in een Doolhofs pleyn?’[2)]

1)

Viren.
Acaba dexala entrar
que la reñirá su madre.

Card.
Mas deue á su mismo padre
que tiene el primer lugar.

Vire.
Quién es su padre.

Card.
El amor
que es padre de quanto oy viue
y de quien forma recibe
toda materia en rigor.
Amor engendra, amor cria
amor conserua y sustenta
el amor el mundo aumenta
sin amor se acauaria.
Ama el hombre el pez y el abe
la fiera la planta y todo
ama y quiere de tal modo
que su jénero no acabe.

2) Bij Lope:
O quien fuera el mismo sueño

Vireno steekt den draak met de blinde liefde van zijn vriend. ''t Is zeer met u verkeert,' spot hij,

'ghedenckt u wel de tyden,
Dat ghy in niemant kost de Minne grillen lyden?
Ja schreeft Antidotes, berispend' elcks ghebreck.'

Cardenio antwoordt:

'Het schryven dat is yets, maar 't voelen is noch meer.
d'Aenzienders van het spel bemercken 't missen eer
Als die de steenen werpt.'[3)]....

y essas estrellas cubriera
porque en este punto fuera
de tus bellos ojos dueño.
Vete y lléuame la vida.

3) Lope heeft:
Tú que predicar solias
á los amigos desden
y que para querer bien
antidotos escriuias.

Card.
Quien essa berdad te niega
vna cosa es escriuillo
Vireno y otro sentillo
el que mira mejor juega.

Dat Vireno, de verstandsmensch, koud blijft bij Cardenio's verdediging, spreekt van zelf. Hij haalt de schouders op en zegt:

> ‘De Wereld-wyse-liens ons gaven wijsen raed,
> Om Vrouwen te ghebruycken g'lyck nootzaeck'lijk quaet.’[1)]

En later nog eens met andere woorden:

> ‘Drie dinghen zijn alleens; de Vrouwen, slaep, en spijs,
> Want moeten zijn ghebruyckt all' drie op eene wijs.’[2)]

Het is overbodig - voor den lezer zou het bovendien wel wat vermoeiend zijn - op deze wijze voort te gaan en de overeenstemming tusschen origineel en navolging tot in kleinigheden aan te toonen. Maar wij mogen niet verzwijgen, dat er bij groote overeenkomst ook vrij wat verschil bestaat. Vooreerst is er een hemelsbreed onderscheid tusschen den indruk, dien het Spaansche en dien, welken het Hollandsche stuk teweegbrengt. Niettegenstaande de hier en daar uitermate gezochte en hoogdravende taal, is *La Escolástica Zelosa* een realistisch stuk. Lope schilderde het studentenleven, zooals hij het in Alcala en Madrid had leeren kennen. Liefdesavonturen en duels waren daar aan de orde van den dag. ‘Wenn schon das feurige Blut des Südländers leicht in Leidenschaft aufwallte,’ zoo beschrijft von Schack den toestand, dien wij hier op het oog hebben, ‘so kam noch die Mode hinzu, um Galanterie und Huldigung der Damen zur allgemein herrschenden Sitte zu machen .... Bei Nacht wimmelten die Straszen der Städte von jungen Männern, die, in ihre Mäntel vermummt (*embozados*), auf Liebesabenteuer auszogen, ihren Schönen Serenaden darbrachten, oder am Gitterfenster zärtliche Zwiesprache mit ihnen pflogen. Hand in Hand mit der Liebe aber ging die Eifersucht und die Forderung ausschliesslichen Besitzes; und nur allzu oft endigten diese nächtlichen Scenen mit Verwundung oder Tödtung eines Nebenbuhlers.’[3)]

1) De un sabio oydo no has
entre varios pareceres,
que vsaba de las mugeres,
por necessidad no mas.

2) Esta es mucha sutileza
sueño comida y muger,
son tres cosas que han de ser,
de comun naturaleza.

3) Von Schack II, 23 en 24.

Van Lopes galante Spaansche studenten, van zijn vurige Spaansche schoonen heeft Rodenburgh caricaturen gemaakt. De Leidsche uitgave van 1617, die aan tooneelaanwijzigingen veel rijker is dan de Amsterdamsche, begint met deze woorden: '*Juliana* brengende met heur *Cupido*, draghende een mandeken met bloemen, sy gaet sitten, en *Cupido* schaeckeert de bloemkens sonder spreecken'! Rodenburgh heeft muziek en zang in zijn stuk te pas gebracht, en, wat minder vergefelijk is, ook 'Vertooninghen;' althans zoo wij mogen aannemen, dat in den Leidschen druk geen toevoegsels staan van een andere hand. Wij lezen er b.v. 'Vertooninghe, waar *Juliana* met *Valerio* seer minnelick malkander omhelsen, en *Cupido* schiet hun' ....

Verscheiden tooneelen heeft Rodenburgh met groote vrijheid bewerkt: hier en daar zelfs den inhoud van Lopes woorden door een geheel anderen vervangen.[1)] Ook de intrige is niet ongewijzigd gebleven. Leonardo, die in de *Jaloersche Studenten* een geheel ondergeschikte rol speelt, leeren wij in *La Escolástica Zelosa* kennen als een derden minnaar van Julia, die het haar op den weg van Alcala naar Toledo tamelijk lastig maakt; vooral daar hij niet vermoedt, wie de bemoeizieke koetsier is, die hem rijdt.

Ook van een nieuw geschil tusschen Celia en Cardenio, voortspruitende uit jaloezie van eerstgenoemde, merken wij bij Rodenburgh niets. Lope laat Celia haar toevlucht zoeken bij haar vorigen minnaar Marcio; daar deze haar echter (nadat alle misverstand uit den weg is geruimd) gewillig afstaat aan Cardenio, komt de zaak toch nog in orde.

Wij zouden te uitvoerig worden, als wij nog langer bij de *Jaloersche Studenten* bleven staan. En enkele opmerking wensch ik evenwel aan het vorige vast te knoopen. Rodenburgh heeft niet alleen verzwegen, dat zijn stuk vrij bewerkt is naar het Spaansch van Lope de Vega, maar hij heeft het uitgegeven voor oorspronkelijk; voor een vrucht van zijn eigen phantasie. In de opdracht aan Maria Steenburen zegt HET BOEK: 'Mishaeght u mijn boertighe Vireno, verzoekt het door mijn erenstige Cardenio. Is Juliana in 't beginsel te wispeltuurich, verschoont

1) Zoo is b.v. het sonnet van Cardenio in het eerste bedrijf geheel verschillend van het sonnet dat wij ter zelfder plaatse bij Lope aantreffen.

het met het ghetrouvve besluyt ..... Zo veel heeft *mijn rijmert niet verziert*, of meerder ghebeurt. 't Is vvaer hy fabuleert, doch vaecken onder dien deckmantel treft men de vvaerheyd.'

In 1644 werden de *Jaloersche Studenten* weder opgevoerd; zooals gewoonlijk in dien tijd (bij het beoordeelen van onze meer dan onkiesche kluchten verlieze men het niet uit het oog!) werden de vrouwenrollen door mannen gespeeld.[1)]

Tot Rodenburgh's beste stukken behoort ongetwijfeld het 'bly-eynde spel' van *Hertoginne Celia en Grave Prospero* (1617). Lambert Bidloo verzekert in zijn *Panpoeticon Batavum*, dat hij het in zijn jeugd 'met algemeen behagen' heeft zien vertoonen.

Het stuk speelt in Spanje. Celia en Prospero beminnen elkaar: maar de graaf heeft een gevaarlijken medeminnaar in den kroonprins Aristippus. Een hoogloopende twist tusschen de jonge mannen, waarbij zelfs de degens worden getrokken, doet Prospero besluiten, het voor hem niet langer veilige hof tijdelijk te verlaten. Te goeder ure. Want Aristippus staat hem naar het leven en doet op straffe des doods verbieden, aan den graaf huisvesting te verleenen.

Thans begint de koning van Spanje zich met de zaak te bemoeien. Nadat hij zijn zoon tot bezadigdheid heeft trachten aan te sporen, ontvangt hij Celia in gehoor. Zij smeekt om bescherming van den geliefde tegen de lagen van Aristippus. De koning, die op het gezicht van de schoone hertogin in hartstochtelijke liefde ontvlamt, belooft, haar tevreden te zullen stellen; maar bij zich zelven overlegt hij reeds, op welke wijze hij èn den graaf èn zijn zoon van Celia verwijderd kan houden.

Prospero heeft zich intusschen in een boerenpak gestoken, en verhuurt zich onder den naam van Martijn als knecht bij

1) In het ex. van den druk van 1644, dat bewaard wordt ter Amst. Universiteits-Bibl. staan de namen geschreven der acteurs, die de *Jal. Stud.* in 't genoemde jaar vertoonden. De rolverdeeling was als volgt: Juliana - Isaac Verbiest; Celia - Pieter Zeerijp; Tembranda - Tymen Houthaack; Cardenio - Jan Lemmes; Vireno - Jacobus de With (?); Valerio - Adam Carels (van Germez); Martio - Jan Meerhuysen; dienaar van Martio - Frans Houthaeek; Ostilio - Isaac Vos; Octavio - Herman van Ilt; Poreelio - Triael Parckel (d.i. Parker); Fabricio - Guiliam de With; Leonardo - Jan Noseman; Olympio - Jacobus Lam (?).
Zooals men ziet, zijn het grootendeels dezelfden, die in 1641 Vondel's *Gebroeders* vertoonden. (Vgl. Vondel, ed. van Lennep - Unger, VII, blz. 7).

den molenaar Leridano, wiens dochter Laura hij een beetje het hof maakt, om in de gunst van 't gezin te komen.

IIe Bedrijf. Martijns vriendelijkheid heeft ten gevolge, dat Laura haar vroegeren minnaar, den molenaarsknecht Molimpo, laat loopen.

Aristippus is door Prospero's vlucht teleurgesteld. Om Celia in zijn macht te krijgen, besluit hij, uit te strooien dat de graaf zijn gevangene is. Eén oogenblik is ook Celia de dupe van deze list; maar haar droefheid verkeert in uitbundige vreugde, wanneer Prospero in zijn molenaarskleeren tot haar weet door te dringen en zich bekend maakt. Het onderhoud der gelieven wordt gestoord door den prins en zijn ‘kamerlingh’ Valerio. Aristippus laat Celia kiezen tusschen zijn liefde en den dood van graaf Prospero. Dat de hertogin, die 's prinsen bedrog doorziet, standvastig blijft, spreekt van zelf.

De koning eischt van zijn zoon Prospero's invrijheidstelling. Daar dit bevel natuurlijk niet kan worden opgevolgd en Aristippus ook niet voor zijn bedrog wil uitkomen, laat hij antwoorden, dat op zijn bevel de graaf van het leven is beroofd. De koning verbant daarop zijnen zoon.

IIIe Bedrijf. Wijl een Fransche prinses, die met Aristippus zou huwen, in Spanje is aangekomen, gevoelt de koning berouw over zijn overijld besluit en laat overal naar den verbannen zoon zoeken. Maar deze is ongenegen zijne hoop op de hand van Celia te laten varen. Als hij den molenaarsknecht Martijn toevallig ontmoet, weet hij dezen over te halen, hem (den prins), óók als molenaar vermomd, bij de hertogin te brengen.

Prospero heeft ingezien, dat zijn gedrag tegenover Laura èn deze èn den braven Molimpo ongelukkig doet worden. Door het meisje duidelijk te maken, dat hij haar volstrekt niet liefheeft, bereidt hij een verzoening tusschen de zoo goed voor elkander passende luitjes voor.

IVe Bedrijf. De koning, meenende dat Prospero gedood is, tracht Celia voor zich te winnen. Zij durft hem hare meening niet ronduit doen verstaan en verklaart, den graaf spoedig te zullen vergeten - zoo hij niet meer leeft.

Aristippus, onder den naam van Pasquael, en Prospero onder dien van Martijn, brengen meel in Celia's woning. De prins maakt zich aan haar bekend; tot zijn droefheid en ergernis

bespeurt hij, dat haar haat tegen hem nog in 't minst niet is afgenomen.

Als de molenaar Leridano de hertogin mededeelt, dat zijn dochter Laura den volgenden dag met Molimpo zal trouwen, verheugt zij hem met de belofte, de bruiloft te zullen bijwonen.

De Fransche prinses is in Spanje gekomen en wordt bij Leridano's molen door den koning begroet. Hij verontschuldigt de afwezigheid van zijn zoon, die zich zeker haasten zal naar het hof terug te keeren.

Celia, die de bruiloft der jongelui met haar tegenwoordigheid is komen opluisteren, zonder iets te vermoeden van de aanwezigheid van den koning en de prinses, wenscht deze laatste geluk met haar komst in Spanje. Onopgemerkt heeft de als knecht verkleede prins de voor hem bestemde bruid kunnen gadeslaan; haar schoonheid bekoort hem zóózeer, dat hij de hertogin uit zijn gedachten stelt. De valsche namen worden nu afgelegd; Aristippus en Prospero maken zich bekend, de koning overwint zijn hartstocht, en in plaats van één bruiloft worden er drie gevierd.

In zijn *Hertoginne Celia en Grave Prospero* gaf Rodenburgh een bewerking van Lope de Vega's comedia *El Molino*.[1] Daarvan wordt men ook hier reeds overtuigd door een vergelijking van de lijsten der optredende personen:

EL MOLINO. *Personas*.	**HERTOGINNE CELIA EN GRAVE PROSPERO. *Personagien*.**[2]
El príncipe Aristipo.	Aristippus, *Prince van Spangien*.
El Rey, su padre.	Koning *van Spangien*.
El conde Próspero.	Grave Prospero.
Valerio, caballero.	Valerio, *de Princens Camerling*.
Rufino, caballero.	Rufino, *Edelman*.
Alberto.	Alberto, *Hof-meester*.
Leridano, viejo.	Leridano, *meester-molenaer*.

1) *Biblioteca de Autores Españoles*, tomo XXIV. *Comedias Escogidas de Frey Lope Félix de Vega Carpio, juntas en coleccion y ordenadas por Don Juan Eugenio Hartzenbusch*. Tomo primero. (Madrid, 1859). Pag. 21-41.

2) Om het overzicht te vergemakkelijken heb ik de volgorde in deze lijst gewijzigd.

Melampo.	Molimpo, } *molenaers knechts*.
Tamiro.	Millido, } *molenaers knechts*.
Celia, duquesa.	Hertoginne Celia.
Teodora, su dama.	Theodora, *heur staet-Joffrou*.
Madama Flor de Lis, princesa.	Princesse *van Vrankrijk*.
Laura, hija de Leridano.	Lauro, *Leridaenos Dochter*.
Arselo.	Arcelo. } 2 *Dienaers*.
Galo.	Gallo. } 2 *Dienaers*.
Criados [etc.]	Pagie.

De inhoud van *Hertoginne Celia* is zoo goed als volkomen gelijk aan dien van *El Molino*. Evenals bij de bewerking van *La Escolástica Zelosa* heeft Rodenburgh enkele tooneelen bijgedicht,[1)] andere weggelaten, en met groote willekeur zijn origineel nu eens van nabij, dan weder op eenigen afstand gevolgd. Ook hier heeft het stuk bij het overbrengen veel van zijn eigenaardige kleur en geur verloren.

Een enkel staaltje van Rodenburgh's manier van werken. Men zal er uit zien, hoe de vertaler zich eerst vrij nauwkeurig aan het origineel houdt, om langzamerhand meer af te wijken. Prospero en Aristippus zijn in molenaarskleedij tot de hertogin doorgedrongen:

***Graef*.**
Pasquael weest niet bevreest, ik zal u by heur leyden.

***Prins*.**
Van deeze zwaere zak verlang ik haest te scheyden.

***Celia*.**
Wien daer?

The.
De Molenaers.

Ce.
Was 't tijd om u te zien?

***Graef*.**
Mevrou, komt niet zo na by dees bemeelde lien.

***Celia*.**
En komt ghy nu verzeld?

Gra.
Ik kost het niet beletten.

***Celia*.**
Omhels ik u dan niet?

***Graef*.**

1) Zoo wordt het eerste tooneel van *El Molino*, een samenspraak tusschen den Prins en Valerio, bij Rodenburgh een monoloog van Celia, gevolgd door een gesprek van deze met Prospero.

Vainst. De zak moet men zetten
Op d'ander, vat Pasquael.

Prins.
Zeght heur nu wien ik ben.

Graef.
Kan ik 't heur zegghen zo ik zelven u niet ken?

Prins.
Zegt dat ik ben de Prins.

Gra.
De Prins? ik zal 't heur zegghen,
Vertrout u voort op my, ik weet het te belegghen,
Maer blijft aen deeze zijd g'lyk of ghy my niet zaegt,
Want als de Hertogin my yets in 't heym'lijk vraeght,
So heb ick 't antwoort reed'.

Prins.
Ten zal u niet berouwen.

***Graef*.**
Wel nu ik gae, ghy meucht op my u wel vertrouwen.
Mevrou, ons Laura zend Mevrouwe dit gheblomt.

***Celia*.**
Waerom, myn hert, is 't dat ghy nu verzelschapt komt?
't Belet de vrijheid die de liefde zou ghenieten.

***Graef*.**
Beziet wel wien het is, maer zonder te verschieten.

***Celia*.**
't Is Aristip, de Prins, zoo 't oogh my niet bedrieght.

***Graef*.**

Hy is 't, en dus de Prins in slaep moet zyn ghewieght[1)].

Van de verslechteringen, door Rodenburgh aangebracht, moet er althans één worden genoemd. Hij heeft het derde bedrijf van *El Molino* doormidden geknipt, en zoo een tooneelstuk in vier bedrijven gekregen. Maar nu is de voorlaatste acte van *Hertoginne Celia* zoo kort en zoo leeg geworden, dat ze bij een

1)

Conde.
No tengais miedo, Pascual,
Que se en oje la Duquesa;
Que no me quiere tan mal.
Príncipe.
¡Oh hi de puta, cómo pesa!
Ofrezco al diablo el costal.
Duquesa.
¿ Qué es esto?
Teodora.
Los molineros.
Duquesa.
¿ Era ya tiempo de veros?
Conde.
Deténgase su mercé:
¿No vé que la ensuciaré
Con los nuevos compañeros?
Duquesa.
Pues, Martin, ¿ acompañado?
Conde.
No lo he podido estorbar,
Por mas que lo he procurado.
Duquesa.
Ya no te quiero abrazar.
Conde.
Por vos, Pascual, se ha enojado.
Príncipe.
¡Hola, Martin!
Conde.
¿Qué me quieres?
Príncipe (*Ap. al Conde*).
Que pues que su amigo eres,
Te allegues cerca, y le digas
Quien soy.
Conde.
A mucho me obligas;
Empero no desesperes;
Que yo llegaré en secreto,
Y diré que eres un hombre
Que la adora; y en efeto
Servirá saber tu nombre.
Príncipe.
Que lo sabe te prometo.
Pero háblala después:
Díle que el Príncipe es,
Y que la quiere hablar.
Conde.
Pues mira, deste lugar
No pienses mudar los piés,
Que yo llegaré por ti,
Y tu nombre le diré.
Príncipe.
No me moveré de aqui;
Hecho una piedra estaré.
Conde.
Aguárdate, y fia de mi;
Que nadie mejor desea
Que bueno el suceso sea
Destas cosas en que andamos. -
Pues, nuesama, ¿ cómo estamos?
Duquesa.(*Ap. al Conde*).
Mi conde, ¿ quién esto crea?
Dime, ¿ no es este traidor
El Príncipe?
Conde.
Si, Señora,
Ya sabeis que os tiene amor.

opvoering, ook al stelt men allesbehalve hooge eischen, onmogelijk kan voldoen.

Een paar voorbeelden van Rodenburgh's verregaande slordigheid vallen door een vergelijking der beide stukken eerder in het oog. Tegen zijn gewoonte had Lope in *El Molino* de plaats der handeling niet vermeld. Toen de Nederlander het stuk nu begon te vertalen - niet onmogelijk zonder het eerst gelezen te hebben - gaf hij de tooneelaanwijzing: ‘Het Toonneel is Florença en Arcadia’. En dat liet hij drukken, hoewel uitdrukkingen als:

‘Princesse hoe behaeght u doch dit Spaens geweste?’ en:

‘Me Vrouw ik val te voet:

Ons Spangien ghy verciert met u verweende schoonheid’, hoewel vermeldingen in de lijst der personen, als:

‘Aristippus, Prince van Spangien’ en ‘Koning van Spangien’ allen twijfel op dit punt moesten buitensluiten.

Aan het slot van het laatste bedrijf vraagt de koning: ‘Waer vertoeft de Hertogin?’ schoon deze op het tooneel aanwezig is. Als zij zich heeft aangemeld, roept hij uit: ‘Hemel, wat ik hier bevin.’ En een oogenblik later, als Aristippus en Prospero hun incognito hebben afgelegd:

> ‘Grave, Prince, Hertoginne:
> Niemand van u drien bekent?’

Het Hollandsche stuk geeft ons niets aan de hand om deze moeilijkheid op te lossen. De zaak is, dat Rodenburgh eenvoudig verzuimd heeft, Lopes aanwijzing: *La duquesa, embozada y vestida álo villano* over te nemen.

Een stuk van Rodenburgh in twee deelen (elk uit eenige bedrijven bestaande) verscheen in 1628 onder den titel: *Hoecx en Cabeliavvs oft Hartoch Karel den Stouten en Bataviana*. In 't kort komt de inhoud van dit langgerekte drama hierop neer:

Als Karel de Stoute Middelburg verlaten en er Heer Vrederijck als stadhouder achtergelaten heeft, besluit laatstgenoemde gebruik te maken van zijn macht, om de hartstochtelijk door hem beminde Bataviana, de vrouw van den burger Balthazar, tot zijn wil te brengen. Op een valsche beschuldiging, als zou hij aan de twisten tusschen Hoekschen en Kabeljauwschen

hebben deelgenomen, wordt Balthazar gevangen genomen. Vrederijck laat Bataviana de keuze tusschen haar eer en het leven van haar man; en als hij ziet, dat hij ook op deze wijze zijn doel niet kan bereiken, verkracht hij haar. Nu belooft hij de ongelukkige vrouw, de vrijheid aan haar echtgenoot te zullen hergeven; maar vreezende, dat Balthazar hem bij het zoeken van bevrediging voor zijn hartstocht in den weg zal staan, doet hij hem zonder vorm van proces in den kerker onthoofden. Als Bataviana met een bevel tot invrijheidstelling in de gevangenis komt, vindt zij Balthazars lijk.

Karel de Stoute keert uit Gelderland terug en verneemt wat geschied is. Hij laat Vrederijck gevangen zetten en weet van Bataviana gedaan te krijgen, dat zij zich, tot herstel van hare eer, met Balthazars moordenaar laat trouwen. Vrederijck vindt deze oplossing zeer gewenscht; hij ziet er een blijk in van Karels genade, en met vreugde onderteekent hij een stuk, waarin hij verklaart, al zijn bezittingen na te laten aan Bataviana, indien hij vóór haar mocht sterven. Daarop wordt het huwelijk voltrokken. Karel wenscht de diep rampzalige Bataviana geluk en gelast haar, haar man uit de gevangenis te geleiden en voor hem te brengen. Maar nu blijkt, op welke wijze de vorst gerechtigheid heeft geoefend: onthoofd ligt Vrederijck in den kerker.

Ofschoon ik geen stuk van Lope kan aanwijzen, dat Rodenburgh in zijn *Hoecx en Cabeliavvs* bewerkte, twijfel ik er niet aan, of onze ridder staat ook hier onder zijnen invloed. Het is bekend, dat de vruchtbare Spaansche dramaticus eenzelfde stof, meer of minder gewijzigd, herhaaldelijk heeft bewerkt, naar men beweert, soms tot dertig of veertig maal toe.[1)] En nu zijn er ten minste twee stukken van Lope de Vega, waarin de motieven van *Hoecx en Cabeliavvs* zijn terug te vinden: *La Llave de la Honra* en *El mejor Alcalde el Rey*. Vooral met de eerste dier comedias stemt Rodenburgh's spel in vele opzichten overeen: Roberto, de machtige gunsteling van den koning van Napels, bemint Elena, de deugdzame vrouw van een edelman. Daar zij zijn smeekingen niet verhooren wil, laat hij haar man gevangen zetten en belooft haar, dezen in vrijheid te zullen stellen, als zij toegeeft. Elena blijft

1) Demogeot, Histoire des Littératures Étrangères. - Littéatures Méridionales (Paris, 1880), p. 287.

standvastig en roept door bemiddeling van hooggeplaatste personen 's konings tusschenkomst in. Roberto wordt gevangen genomen en ontgaat den dood alleen door de voorspraak van het door hem zoo gekrenkte echtpaar.[1)]

El mejor alcalde el Rey. Sancho, een gezeten Galicische boer, zal huwen met de schoone Elvira. De met onbeperkt gezag gebiedende landheer Don Tello de Neyra, woont de bruiloft bij. Hij wordt verliefd op het meisje, laat haar ontvoeren en op zijn slot brengen. Sancho klaagt Don Tello aan bij koning Alfonso, die den edelman een brief zendt met het bevel, het meisje uit te leveren. De edelman weigert en opnieuw wendt de jonge man zich tot zijn vorst. Deze gaat nu zelf naar Galicië en begint een verhoor in Don Tello's paleis. Daar stort Elvira met loshangende haren de zaal binnen en klaagt den koning, dat zij na wanhopigen tegenstand is verkracht. Alfonso beveelt, dat de edelman het onteerde meisje huwe en de helft van zijn vermogen schenke. Daarop laat hij hem onthoofden en wordt Elvira aan Sancho teruggegeven.[2)]

Of Rodenburgh nu aan de twee genoemde stukken van Lope zijn *Hoecx en Cabeliavvs* ontleend heeft, of dat hij een andere comedia heeft nagevolgd, zal te eeniger tijd misschien nog blijken.

De inhoud der trilogie *Keyser Otto den derden, en Galdrada* (1617) komt in hoofdzaak overeen met Lopes *La Mayor Victoria*[3)]: Keizer Otto wordt te Florence verliefd op een jong meisje (Galdrada, bij Lope: Casandra) en tracht haar voor zich te winnen. Hij ontziet zich niet, haar grijzen vader de rol van koppelaar op te dragen. Maar de schoone bezwijkt niet voor de verleiding; de keizer overwint zijn hartstocht; en Galdrada-Casandra huwt met een der heeren van het hof.

Wij hoeven bij dit stuk niet langer stil te staan, daar Rodenburgh hier niet Lope heeft nagevolgd, maar mèt Lope heeft geput uit dezelfde bron: Bandello's novellen (I, n°. 18).[4)] De namen van Galdrada, haar vader Billincion en haar lateren

1) Ik ken het stuk zelf niet. Een inhoudsopgave geeft Schaeffer, t.a. p. I, 145, 146.
2) *Biblioteca de Autores Españoles*, XXIV, 475-491. Inhoudsopgave bij Schneffer, I, 131, 132.
3) t.l.a. p. 147-149.
4) *Ottone Terzo imperadore ama Gualdrada senza esser amato e honoratamente la marita*.

echtgenoot Guydeon (bij Bandello: Gualdrada, Bellincione en Guido) wijzen dit, voor zooveel het Rodenburgh betreft, reeds uit.

En hiermede is hetgeen wij van Lopes invloed op Theodore Rodenburgh konden nagaan, in hoofdzaak gezegd.

Zullen wij ons nog verdiepen in mogelijkheden en b.v. het vermoeden uiten, dat de *Rodomont en Isabella* (1618) een bewerking kan zijn geweest van de (verloren?) *Zelos de Rodamonte*?[1] Of dat van stukken als *'t Quaedt syn Meester loont* (1618) en *Sigismund en Manuella* (1632) de Spaansche origineelen ook te vinden moeten zijn?

Het betreft hier bloote gissingen; en wij zeggen met Anna Bijns:

> 'Tsou den leser verdrieten soudie wanen;
> Den tijt en tpampier werder mede versleten.'

V.

Tien jaren geleden schreef Jan te Winkel een opstel over den *Invloed der Spaansche Letterkunde op de Nederlandsche in de zeventiende eeuw*.[2] In die studie, vooral belangrijk door het bijeenbrengen van een groote hoeveelheid materiaal, worden niet minder dan zeventig Nederlandsche tooneelstukken opgenoemd, die uit het Spaansch zijn vertaald of naar het Spaansch zijn bewerkt: en wel 40 onmiddellijk, 30 naar Fransche vertolkingen. Van die 70 drama's is er stellig niet meer dan één, dat vóór het jaar 1640 in onze taal werd overgebracht.[3].

Het scheen bij ons dus te zijn als in Duitschland. Vóór 1640 is daar de invloed van het Spaansche tooneel uiterst gering; eerst nà het genoemde jaar worden stukken van Lope en anderen door Harsdörfer, Greflinger, Kempe vertaald.

De vergelijking van Rodenburgh's stukken met sommige van Lope de Vega heeft ons het belangrijke feit doen kennen, dat zijn invloed op het drama in òns land niet dagteekent van nà 1640, maar van ongeveer vijf en twintig jaar vroeger.

Wie de ontwikkeling van het Nederlandsch tooneel wil leeren begrijpen, heeft daar rekening mede te houden.

Er zullen misschien nog verrassende gevolgtrekkingn tee maken zijn, wanneer de verhouding van onze letterkunde tot

1) Vermeld bij von Schack, II, 330.
2) *Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk*. I, 59-114.
3) t.a. p. 98.

de Spaansche van het laatst der 16e eeuw en het begin der volgende, eenmaal nauwkeurig zal zijn onderzocht. Want er is reden om aan te nemen, dat die betrekking inniger is geweest dan tot dusverre werd aangenomen. Er bevonden zich in dien tijd vele Nederlanders in Spanje[1)] en vele Spanjaarden in de Nederlanden; vooral in de Zuidelijke. Omstreeks 1600, toen het drama bij ons nog slechts onbeduidende rederijkersproducten opleverde, was het Spaansche het oogenblik van zijn ontluiken tot vollen bloei reeds genaderd. Spaansche stukken heeft men misschien niet alleen in Spanje, maar ook in Brussel en Antwerpen kunnen zien vertoonen. Drama's van Lope werden o.a. in 1607 te Antwerpen en in 1611 te Brussel gedrukt.

Toen de oorlog velen uit de Zuidelijke Nederlanden naar Holland dreef - vooral sedert 1585 - moest zich ook dáár een invloed, die in bescheiden mate zeker al wel bestond, krachtiger doen gevoelen.

Hoe nauwkeuriger de dramatische literatuur uit het bloeitijdperk onzer letteren wordt bestudeerd, hoe meer het blijkt, dat onze dichters de stof hunner drama's - niet alleen die der ernstige stukken, maar ook die van blijspelen en kluchten - slechts bij uitzondering aan hun phantasie verschuldigd zijn. Hun scheppend vermogen is gewoonlijk niet groot. Misschien ook achtten zij het overbodig in zich zelf te zoeken naar een stof, daar zij bij de classieken, in den bijbel, bij Franschen, Italianen, Engelschen en Spanjaarden ruimschoots vonden, wat zij in dat opzicht maar konden wenschen.

In het begin der 17e eeuw overstroomden allerlei invloeden onze literatuur. Omtrent hetgeen men toen aan de Spanjaarden heeft ontleend, is in den laatsten tijd wel het een en ander aan het licht gebracht. Maar toch heeft nog geen grondig kenner der Spaansche letteren zijn krachten aan dit belangrijke onderwerp gewijd. Grootendeels is het nog terra incognita; en dat verontschuldigt den leek, wanneer hij het waagt, er een soort van ontdekkingstocht te gaan ondernemen.

Moge de zekerheid, dat op het nog zoo weinig bekende gebied veel belangrijks te vinden is, meerbevoegden uitlokken om een nauwgezet en zoo volledig mogelijk onderzoek te gaan instellen.

R.A. KOLLEWIJN.

1) Als curiositeit zij hier vermeld, dat Lope zijn comedia *El Boho del Colegio* opdroeg aan den licentiaat Don Lorenzo van der Hammen.

Verzen voor mijn liefste.

I.

O lief, mijn lief, sla de armen om mij heen,
   Berg me aan uw borst, mijn veilig heiligdom!
Niets wil ik voelen dan uw liefde alleen.
   Kus dicht mijn oogen, laat mijn lippen stom
En als ik ween, vraag niet waarom ik ween.

Laat stroomen stil de zoele tranenvloed
   En wat ik altijd zocht en nimmer vond,
Geef 't me in een kus te droomen ... Zoo is 't goed:
   Nu hoor ik niets dan d' adem van uw mond
En 't zware bonsen van uw hartebloed.

Zoo dicht bij 't mijne en toch zoo ver van mij,
   Uw hart, dat weelde zoekt en weemoed vindt!
Nu zijn we alleen in 's Levens woestenij,
   Klem de armen vaster om uw angstig kind!
De storm steekt op, ik voel Gods toorn nabij.

O God, waarom? Verboden is de vrucht,
   De rijpe vrucht van onze liefde niet,
Rooswangig lokkend tusschen loof en lucht.
   Waarom, o God, zoo gij ons lijden ziet,
Drijft ons uw wrekende engel op de vlucht?

Rood blinkt het vlammend zwaard dat ons verbant.
Toch hadt ge uw zegen, niet uw vloek beloofd.
Doch, doet ge alzoo uw goddlijk woord gestand,
't Is wel: wij gaan, met opgeheven hoofd
En hand in hand, lief, altoos hand in hand!

II.

Mijn lief is lijdend en mijn hart is bang,
En voor zijn leed weet ik geen wiegezang.

O wist ik woorden, zoet van klank en zin,
Licht vond mijn lief daar troost en balsem in:
Een melodie als rozen rein, en zacht
Als 't bladerruischen in den zomernacht,
Dat zingt in slaap wie droef te peinzen ligt,
Als lenteregen streelend koel, en licht
Als feeënvoetjes, tripplende over 't gras,
En kozend kalm, of 't voor een kindje was,
(De moeder weent: haar eenig kindje is ziek),
En, wonderdoende als Davids harpmuziek!

Ik vouw mijn handen om uw handen saam.
Wat baat mij thans mijn blanke dichternaam,
Mijn vreugde en trots weleer? Wat baat mij thans
De groene glorie van mijn dichterkrans?
Verwelkt, ontbladerd zijn de rozen nu,
Die 'k in het donker loover vlocht voor u.
Is dit haar vloek, wier tempel ik verzaak
Voor Liefde's altaar? is dit Muzewraak?

Neen, toorn zoo niet! Uw priesteres blijft trouw.
Niet vaak verleent ge uw wijding aan een vrouw,
O Muze! en 't licht van uw ambrosisch kleed
Is me als de zon, die Memnon zingen deed.
Wend niet van mij uw stralende oogen af!
Verplet mijn vreugd niet onder godenstraf!
Wees voor uw kind niet zóo genadeloos!
Bracht ik niet op uw altaar elke roos
Met doorn en dauw, die 't leven bloeien liet?
Was niet mijn jeugd één lente- en lijdenslied?
'k Val u ten voet, o Muze! en roep u aan.
Wat heeft uw liefde met mijn jeugd gedaan?
Mijn hart werd bitter en mijn aanschijn bleek.
O toorn zoo niet, wijl ik úw liefde ontweek
En weende in de armen van een menschenzoon!
Wees hém goedgunstig, want zijn liefde is schoon
En hoog en edel en hij zal mij zijn
Een milde schenker van den levenswijn.
En ik zal hém zijn 't zoetste wat ik weet:
Een goede moeder, lenigend zijn leed, -
Een zachte zuster, koel van hoofd en warm
Van hart, - een kindje sluimrende in zijn arm, -
Een blijde bruid, die blankgesluierd wacht, -
Een trouwe vrouw, wie liefde is bron van kracht.

Nu open, Muze, uw trotschen godenmond
En leg uw handen op mijn lokkenblond,
Stort op mijn hoofd uw rijken zegen uit,
En heel mijn lief met zangen van zijn bruid!

HÉLÈNE SWARTH.

Liedjes.

I.

Een liedje voor Rosinde.

Blonde Rosinde, ziet ge niet
Hoe de zon haar pijltjes schiet
  Door de groene linde?
Geloof me, 't is op jou gemunt....
Zonnetje, zonnetje, och, je kunt
  Tòch haar hart niet vinden.

'k Heb er al jaren naar gezocht,
Heel wat uurtjes doorgebrocht
  Onder de groene linde.
Als er de maan scheen bleek en koud,
Als er de zon scheen warm en goud,
  Droomde ik er van Rosinde.

Kapellekens stoeien om het huis,
't Windje zingt met zacht gesuis
  Door de groene linde.
Alles is zon en alles is geur,
Alles is klank en alles is kleur
  Om 't nestje van Rosinde.

Haar venstertje is dat kleine daar,
Hoe vroolijk grijpen de takken er naar,
De takken der oude linde;
De bladeren kijken de kamer in 't rond,
O blaadjes, blaadjes, of gij daar vondt
Een hartje, dat mij beminde!

II.

Van een meisje.

'k Zag haar over de leuning leggen,
'k Zag ze, maar hoe ze wel was kan 'k niet zeggen,
  Ze was zoo mooi, zoo mooi in de zon,
  Die om haar danste, en toen ze begon
Te lachen, heel even, met fijne geluidjes,
Te lachen, te lachen, zoo lief en zoo guitjes,
  Toen wou ik wel wezen de warme zon,
  Die haar met zijn warmte omvatten kon;
Heel omvatten met bevende armen,
In flikkerlicht om haar hoofdje zwarmen,
  Kussen haar oogen en zijïg haar.....
  Was ik, was ik de zon toch maar!
'k Zag haar over de leuning leggen,
Maar de zon kon 'k niet zijn en 'k wist niet te zeggen
  Wàt ik wel zijn wou; neen, zon ook niet,
  Zon niet en maan niet en warmte niet.
'k Wou 't hekje niet zijn, waar ze over leî,
Haar mond niet, haar hals niet, haar harenzij
  Wilde 'k niet wezen; ik moest haar zien,
  Zien en hooren en voelen en
In en om haar en bij haar zijn
Als op de bloemen de zonneschijn.
  'k Zag haar over de leuning leggen,
  Wat ik wou wezen kon ik niet zeggen.

'k Zag haar over de leuning leggen;
Wat ik haar zeggen wou kon ik niet zeggen.
  Woordjes wou ik hebben van koud,
  Spreken dat vond ik veel te koud,
Woordjes van goud en die ik kon zingen
Zóo zacht dat ze haast in de lucht vergingen;

Woordjes als vlammetjes om je aan te branden,
Rood in het midden en goud om de randen ....
Maar een stem, och een stem is zoo'n nuchter geluid,
En de wind die blaast de woordjes uit.
'k Zag haar over de leuning leggen,
Wat ik haar zeggen wou kon ik niet zeggen.

'k Zag haar over de leuning leggen,
'k Zag haar gezichtje in het water leggen
Stil in een spiegel van enkel goud.
Geurtjes asemde 't groene hout,
Kleurtjes lachte de bonte wei....
Toen, met haar voetjes allebeî
Schoof ze van 't plankje en wipte omlaag
In de mollige waterlaag.
't Water dat spatte met kleine vonkjes,
't Meisje dat lachte met kleine lonkjes,
Liep door het water met zacht geplas....
Of ik dat simpele water was!
En toen ze weer aan den oever stond
Was ik weer liever de groene grond.
Meisje, o meisje, je weet het niet:
Liefde is verlangen en geeft verdriet.

G.H. PRIEM.

Letterkundige kroniek.

Violette Mérian par Augustin Filon. Paris, Hachette et Cie. 1891.

In de nederige betrekking - weinig meer dan een *sinécure* - van bibliothecaris van het paleis te Fontainebleau stierf op het laatst van Mei een van Frankrijk's fijnste vernuften, de letterkundige J.J. Weiss. De degelijkste kennis, de rijkste belezenheid, de meest beproefde smaak hebben dezen schitterenden leerling van de École Normale niet kunnen brengen tot den rang, die hem toekwam. De poorten der Fransche Academie bleven voor hem gesloten, en de man, die achtereenvolgens als ‘professeur de Faculté’ te Aix, daarna te Dijon, als journalist, criticus, historicus in *Le Journal des Débats, Le Courrier du Dimanche, Le Journal de Paris*, de vruchten van zijn geest kwistig rond zich strooide, dien tal van critici, Henri Fouquier, Jules Lemaître, als hun meester erkennen, zal aan het geslacht, dat op ons volgt, ter nauwernood bij naam meer bekend zijn. Misschien zal men enkel nog in deze of gene bibliotheek de beide bundels aantreffen, welke zijn gansche letterkundige bagage uitmaken: de *Essais sur l'histoire de la littérature française* en *Aux bords du Rhin*.

In de *Essais* nu komt een opstel voor van 1858, getiteld: ‘De l'époque actuelle. - La littérature brutale’, waarin Weiss de veranderingen nagaat, welke de Fransche litteratuur heeft ondergaan na den Coup d'état van 1851. Als typen van die litteratuur noemt hij *Les faux bonshommes* van Barrière, *Madame Bovary* van Flaubert en *Les fleurs du mal* van Baudelaire, waarin hij een volstrekte ontkenning van den vrijen wil aantreft, een beginsel, dat, waar het den inhoud dezer geschriften geldt, leidt tot zedelijke onverschilligheid van den schrijver tegenover de karakters welke hij ontleedt,

en, wat den vorm aangaat, tot verwerping van den smaak, dien vrijen wil der intelligentie.

Schrijft men in 1891 bij ons brochures over fatalisme en noodlottig determinisme in moderne Hollandsche romans, Weiss toonde reeds in 1858 aan, hoe het fatalisme schering en inslag uitmaakte van *Madame Bovary*, hoe elk moment van den hartstocht, welke Emma Bovary te gronde richt, onvermijdelijk uit het voorafgaande ontstaat en noodwendig het volgende doet geboren worden; hoe er in deze litteratuur voor het onvoorziene geen plaats is, en hoe oneindig rijker en veelzijdiger de menschelijke natuur is, dan Flaubert ze ons in zijn beroemden roman te zien geeft.....

In de drie-en-dertig jaar, welke verloopen zijn sedert deze studie geschreven werd, heeft Weiss gelegenheid gehad om wat hij 'la littérature brutale' noemde zich, vooral op het gebied van den roman, in verschillenden trant, te zien ontwikkelen. Zola en zijn school, de Goncourts, Bourget hebben, elk op zijne wijze, voortgearbeid in de richting, welke Weiss zoo scherp en principiëel veroordeelde.

Naast die romanschrijvers zijn er echter steeds andere geweest, die het zoo diep en zoo ver niet zoeken, en zich den roman niet anders hebben willen of kunnen voorstellen dan als een werk van verbeelding en ontspanning. Het zijn de schrijvers van den 'roman romanesque', van welke Octave Feuillet in onze dagen een der meest schitterende vertegenwoordigers was. De romans van die soort schilderen een leven, dat wel uiterlijk gelijkt op dat, hetwelk wij om ons heen waarnemen, maar verfraaid, geïdealiseerd; de hoofdpersonen zijn helden of heldinnen, zóó schoon, zóó volmaakt, met zulke edele gevoelens, zulk een kracht tot zelfopoffering, als men er in de werkelijkheid zelden of nooit aantreft. Wat het leven verachtelijks, terugstootends, leelijks te zien geeft, wordt wel niet geheel geïgnoreerd, maar toch op den achtergrond geschoven, omsluierd als het kan. Verwijt men den schrijvers van dergelijke romans dat zij den lezer brengen in een denkbeeldige wereld, naar hunne phantasie geschapen, met denkbeeldige personages, dragers van een denkbeeldige, zedelijke en lichamelijke volmaaktheid, dan zullen zij u antwoorden dat dit ook hun doel is en dat zij met deze scheppingen hunner verbeelding zich tot taak stellen, den lezer op zijn hoogere plichten opmerkzaam te maken, hem tot heldhaftige zelfopoffering op te wekken en hem de hoogere genietingen van het leven te doen waardeeren en najagen. Romanesk noemt ge dit

alles? Wel, des te beter! ‘Ah! mon Dieu!’ - roept in Feuillet's *Journal d'une femme* eene oude dame, de grootmoeder van de heldin, uit - ‘ce n'est pas contre les idées romanesques qu'il faut mettre en garde la génération présente.... Le danger n'est pas là pour le moment.... Nous ne périssons pas par l'enthousiasme, nous périssons par la platitude.... Mesdames et mesdemoiselles, croyez-moi, ne vous gênez pas!.... Soyez enthousiastes, soyez romanesques tout à votre aise....’

Zoo is men dan ook steeds romaneske romans blijven schrijven, en met te meer succes naarmate de buitensporigheden van de schrijvers der andere partij de reactie uitlokten, ja uitdaagden.

En nu kwam mij van een weinig bekend auteur, den schrijver van de chronique littéraire in de *Revue bleue*, Augustin Filon, zulk een roman in handen, van zoo goede qualiteit, dat ik in een seizoen, hetwelk zich voor dergelijke lectuur bij uitstek leent, op het boek de aandacht meen te moeten vestigen.

Violette Mérian is de geschiedenis van een ideaal van zelfopoffering, - een deugd, die in het laatste hoofdstuk van den roman hare belooning vindt. Maar wat moet de arme Violette al niet doorstaan, eer het zoover komt! De heldin, welke aan het boek zijn titel gaf, is de dochter van een Fransch muziekmeester, die in Ierland zijn karig brood verdiende. Violette's moeder stierf reeds bij hare geboorte; maar ook haar vader verloor zij vroeg. Zij werd toen opgevoed door de geestelijke zusters in het Iersche klooster, Mount Sion.

Wanneer de roman aanvangt, neemt Violette afscheid van de zusters, die haar twaalf jaar verpleegd hebben, om als goevernante in dienst te gaan bij eene Fransche adellijke familie welke eene villa te Cannes bewoont. Het jonge meisje, bijna nog een kind, doet de drie dagen lange reis alleen, zonder dat haar iets bijzonders wedervaart. Alleen tegen het eind van de reis gebeurt er iets dat haar in groote ontroering brengt. Op een der tusschenstations worden langs den trein heerlijke goudgeele muscaatdruiven aangeboden. Violette zou na de afmattende reis gaarne een tros koopen, maar als zij naar den prijs vraagt, zucht zij: ‘Dat is te duur!’ Een voorbijgaand passagier heeft die zucht vernomen, en een oogenblik later komt de koopvrouw Violette den tros brengen met de woorden: ‘Neem maar, juffrouw, het is betaald.’ Wat moet het

jonge meisje doen: aannemen en de druiven opeten? Het wordt een gewetenszaak, die haar kindergeweten verontrust; maar de dorst, na een reis van zestig uur, behaalt ten slotte de overwinning over haar bezwaren. Toch is zij nog niet geheel gerust; wanneer zij den trein verlaat, durft zij de reizigers niet aanzien. ‘Un pressentiment lui disait que celui qui avait donné cette grappe de raisin, allait jouer un grand rôle dans sa vie.’

Wanneer Violette te Cannes aankomt, wacht haar een teleurstelling. Zij zou - had men haar gezegd - in dienst treden bij den hertog en de hertogin de Navarreins als gouvernante van hunne dochter, maar het blijkt haar al spoedig dat er geen hertogin de Navarreins is en dat de moeder van de vierjarige Madeleine, het kind dat aan haar zorgen zal worden toevertrouwd, een Italiaansche danseres is, de minnares van den jongen hertog.

De kleine Madeleine heeft zich reeds den eersten dag zeer aan hare nieuwe goevernante gehecht; de hertog zelf is vol oplettendheden voor Violette; maar toch, zij gevoelt dat in deze omgeving hare plaats niet is, en zij besluit zoo spoedig mogelijk te vertrekken. De hertog, aan wien zij haar besluit meedeelt, begrijpt, dat hij haar daarvan niet mag terughouden, en stelt haar in staat naar Ierland terug te keeren. Doch op datzelfde oogenblik wordt de kleine Madeleine ziek, en het blijkt spoedig dat het kind door de pokken is aangetast. Nu wijkt Violette niet van haar ziekbed, en het kind wordt door niemand liever opgepast dan door haar goevernante; de moeder vertoont zich slechts nu en dan. Wanneer Madeleine hersteld is, verlaat de moeder Cannes; naar het heet door een telegram van haren directeur naar Madrid ontboden. Violette blijft nu voortaan met den hertog en Madeleine op de villa. Met hun drieën gaan zij uit rijden; met hun drieën zitten zij na den eten in het fumoir van den hertog totdat Madeleine naar bed wordt gebracht. Op een van deze rijtoeren biedt Philippe de Navarreins Violette een tros druiven aan met de vraag of dit haar niet aan iets herinnert. Violette bloost tot achter de ooren en zegt: ‘Hoe weet u dat?’, en nu blijkt het dat de onbekende die haar op haar reis naar Cannes de druiven had doen aanbieden, welke haar in zulk een gewetenstrijd hadden gewikkeld, niemand anders geweest was dan de hertog.

Zoo slijt Violette eenige weken zoo gelukkig mogelijk. Zij geniet volop van de heerlijke lucht, van al het nieuwe om haar heen en -

van al de vriendelijkheden, welke de hertog haar bewijst. Maar het kan niet anders of het dagelijksch samenzijn van dit bekoorlijk jonge meisje en dien vierentwintigjarigen jongen edelman met zijn gunstig uiterlijk, zijn opgeruimd karakter, zijn goed hart, moet de gewone gevolgen hebben. Philippe moge in zijn gesprekken en zijn handelingen zich nog zoo trachten te beheerschen, Violette moge nog zoo den afstand in het oog houden, welke haar van hem scheidt, de aantrekking, die zij wederzijds op elkander oefenen, blijkt uit een blik, een handdruk, uit de wending, welke hunne gesprekken onwillekeurig nemen, uit honderd kleinigheden. Wanneer bij de bestijging van een toren Violette, door een duizeling overvallen, door Philippe opgenomen en weggedragen, den hartstochtelijken druk van zijn arm heeft gevoeld en aan haar oor voor haar vreemde woorden heeft hooren fluisteren, dan wordt het hun beiden duidelijk, in welk een gevaar zij zich bevinden. Denzelfden avond bidt Violette, voor haar bed geknield, vuriger dan ooit tot ‘Marie, refuge des pécheurs’, maar hare vrome gedachten worden telkens afgebroken door de herinnering aan het gebeurde van dien dag. Op eens meent zij achter zich in de kamer stappen te hooren; het lijkt haar, als zij omziet, of de portière, welke haar vertrek van die van Madeleine scheidt, bewogen heeft; maar als zij opvliegt en naar de aangrenzende kamer snelt, vindt zij niemand. Des ochtends vroeg hoort zij druk loopen door het huis, en wanneer zij beneden komt, ontvangt zij de mededeeling van den hertog, dat hij, tot zijn spijt, plotseling voor zaken naar Parijs is moeten vertrekken, maar over enkele dagen hoopt terug te zijn. Er verloopt een week, dan een maand, eindelijk de geheele winter - maar Philippe keert niet terug.

Drie jaren gaan voorbij; en daaronder het jaar, in de geschiedenis van Frankrijk bekend als ‘l'année terrible.’ In het najaar van 1871 vinden wij Violette Mérian terug, doch niet meer in de elegante villa te Cannes, maar in een poover gemeubeld kamertje in een armoedige buurt te Boulogne. Na den winter te Cannes te hebben doorgebracht, waar zij door den zaakgelastigde van den hertog geregeld overvloedig geld ontving voor de huishouding, had zij tegen het voorjaar last gekregen om met Madeleine naar Montreux te gaan, waar zij kamers gereed had gevonden; daarna was haar aangezegd dat zij voortaan de uitkeering zou ontvangen van Madeleine's moeder, en was zij tevens gewaarschuwd, *onder geen beding* zich

tot den hertog te mogen wenden. Nog later was haar gelast met Madeleine een plaatsje aan zee te gaan betrekken, waar zij goedkoop zou kunnen leven. Intusschen hadden de toezendingen van geld hoe langer hoe ongeregelder plaats gevonden, en eindelijk waren zij geheel achterwege gebleven. Violette en haar pleegkind hadden nu te Boulogne karig geleefd van een kleine som, welke Violette op zijde gelegd had in den tijd, toen haar te Cannes meer geld werd verstrekt dan zij voor de huishouding konde gebruiken. En zoo hadden zij de lange en schrikkelijke maanden van den winter 1870/1871 doorgebracht. Op het einde van dien winter komt Violette een dagblad in handen, waarin zij den naam vindt van den hertog de Navarreins. Het blijkt uit hetgeen zij daar leest, dat Philippe, na zich in den oorlog te hebben onderscheiden, in het departement van westelijk Frankrijk, waar hij bezittingen heeft, tot lid van de Nationale Vergadering, welke te Versailles zitting houdt, is verkozen, in welke betrekking hij reeds gelegenheid heeft gevonden zich door zijn welsprekendheid te onderscheiden. Violette besluit, naar Parijs te gaan en den hertog, die daar bij zijne moeder in een der oude aristocratische woningen van den faubourg Saint-Germain woont, op te zoeken. Door zijne bemiddeling huurt zij te Versailles een eenvoudig appartement. Van tijd tot tijd, wanneer Philippe naar de Kamer gaat, zoekt hij haar en Madeleine op en bij deze bezoeken en op kleine wandelingen ontstaat wêer die warme vriendschap, die hartelijke vertrouwelijkheid, welke vroeger Violette's geluk had uitgemaakt, maar nadert tevens het gevaar, waartegen Violette op dien bewusten dag te Cannes in haar gebed tot de maagd Maria bescherming had gezocht.

Nu is het de beurt aan haar om te vluchten, en haar verblijf voor Philippe te verbergen, gelijk hij het indertijd voor haar gedaan had. Wêer wacht Violette een leven van beproeving en zelfopoffering. Onder een aangenomen naam vindt zij in een groot magazijn van glas- en aardewerk, *La coupe de cristal*, een plaats eerst als Engelsch correspondent, later, nadat zij in hare avonduren ook Italiaansch geleerd heeft, als belast met de Italiaansche correspondentie; terwijl zij in het eind deelgenoote in de zaak wordt. Hierdoor is zij in staat voor de voltooiing van Madeleine's opvoeding te zorgen, en haar pleegkind met zekeren *comfort* te omringen.

Madeleine groeit echter niet op zooals Violette het gehoopt en verdiend had. Hare coquetterie, hare geslotenheid en eene soort

van jaloezie tegenover hare pleegmoeder, bezorgen Violette menig moeielijk oogenblik. Madeleine trouwt met een man die eerst door roekelooze speculatiën, later door erger, haar aan den rand van den afgrond brengt - en telkens is het Violette, die te hulp komt, de laatste maal met opoffering van haar vermogen en van hare positie in *La coupe de cristal*. Madeleine sterft, en nu schijnt het wel dat Violette's leven geen doel meer heeft. Toch zou zij, wier geheele bestaan één aaneenschakeling van toewijding en opoffering geweest was, en die het geluk, hetwelk tot tweemaal toe haar als in een droom verschenen was, ook telkens wêer zich in nevelen had zien oplossen, nog ten slotte dien droom verwezenlijkt zien. De laatste bladzijden van den roman brengen Violette weder naar de plaats, waar het eerst in haar een inniger gevoel was opgewekt, en tot hem, wier beeld zij niet had opgehouden in haar hart te dragen.

Augustin Filon toont zich in de wijze, waarop hij dit verhaal inkleedt, een man van smaak. Hij grijpt u niet aan, hij sleept u niet mee. Al zou de toestand er ook aanleiding toe geven, hij schildert u de werkelijkheid nooit zóó, dat ge een huivering door de leden voelt gaan of de keel van aandoening voelt toegenepen. Bij de lezing van *Violette Mérian* maakt een zachte ontroering zich van u meester, en met sympathie volgt ge de droevige lotgevallen van de sympathieke hoofdpersoon.

Waar het pas geeft, weet Filon een aardig type te teekenen: zoo den ruwen, maar goedhartigen journalist Rennequin; zoo het echtpaar Martin, waarvan de man, een soort van zaakwaarnemer, de schrijver is van een nieuwe spraakkunst en de uitvinder van een nieuwen tijd ‘le futur volitif’, tevens de ‘secrétaire perpétuel’ van een vereeniging die ten doel heeft, in het belang van al de Martins, de Martens, de Marty's, de Martini's en Martinowsky's over de geheele wereld, de in bezitneming eener nalatenschap van ettelijke millioenen, afkomstig van zekeren Martin, die te Jamaica is gestorven. Met smaakvolle pen schetst Filon de zitting van de Kamer te Versailles, het publiek bij een burger-huwelijk. Wanneer bij Madeleine's begrafenis, waarvoor Violette haar laatste briefje van duizend francs heeft aangesproken, de eenvoudige stoet langs de breede boulevards gaat, lezen wij:

‘Sur le passage du modeste convoi les chapeaux se soulevaient, le sourire commencé s'arrêtait; l'ouvrier restait un instant, le rabot

suspendu ou le marteau en l'air; les vieillards, assis sur les bancs, posaient leur journal sur leurs genoux; les enfants qui jouaient aux billes dans les contre-allées, du boulevard extérieur levaient vaguement les yeux; l'homme qui lutinait une fille laissait retomber son bras, un peu honteux .... Mais, quand le corbillard a passé en cahotant, le vieux reprend son journal, l'enfant sa bille, le marteau s'abat, le rabot siffle, le sourire reparait et la plaisanterie commencée s'achève; le travail reprend sa routine et l'amour sa chanson. Comme la mort semble tenir peu de place! Comme elle se fait chétive et modeste! ... A peine une petite barque en deuil qui glisse, sans même laisser de sillage, à la surface d'un océan de vie! La reconnaîtrait-on, la dévorante, qui engloutira tout?'

Dat is de toon. Verder, dieper dan deze 'douce philosophie' gaat de schrijver niet; tot grooter uitweidingen laat zijn pen zich niet verleiden. De hartstocht der werkelijkheid heeft krachtiger figuren voor ons gebeeldhouwd dan wij in *Violette Mérian* aantreffen, dieper de zielstoestanden voor ons ontleed, aan de conventie minder geofferd, en aan het toeval, als *deus ex machina*, een minder gewichtige rol doen spelen. De gebreken van deze soort van romans liggen te veel bloot dan dat men ze nog in bijzonderheden behoeft aan te wijzen.

Maar eenmaal het goed recht ook van deze kunstsoort erkend, moet men aan Augustin Filon de eer geven, dat hij in *Violette Mérian* een model in zijn genre heeft geleverd. Op uw lievelingsplek onder de bruine beuk, aan het strand in uw badstoel, kunt gij het boek gerust mêenemen: er is alle kans, dat het u eenige aangename uren verschaffen zal.

Alwine.

I.

Er was soirée ten huize van Dr. Dorenkamp en de gastvrije woning, beroemd om gezelligheid van toon en eenvoud van omgang, logenstrafte ook dezen avond haar goeden naam niet. Vroolijk en ongedwongen bewoog zich eene vrij groote menigte jongere en oudere heeren en dames door de suite, die ruim en sierlijk verlicht, gelegenheid aanbood tot het vormen van allerlei afzonderlijke groepjes; bekenden werden begroet en aangesproken, plagerijen gewisseld of ernstige vraagpunten van den dag behandeld. Daar werd gepraat, gelachen, gespeeld en de jongeren uit het gezelschap fluisterden elkander toe, dat er later ook nog gelegenheid zou zijn tot een dansje. De jonge gastvrouw, die met een paar dames van leeftijd zat te praten, wendde zich lachend om, toen zij die veronderstelling door hare logée hoorde bevestigen. Zij had reeds hare maatregelen genomen om het genot, nog kort geleden ook door haar zeer geliefd, aan hare gasten te kunnen verschaffen, maar zij schudde plagend het hoofd: ‘Dansen, Alwine, wel neen, ik vreesde dat je nog te moe waart van gisteren avond.’

De aangesprokene streek met eene behaagzieke beweging een paar van de donkere krulletjes die over haar voorhoofd hingen op zij; ‘Moe, ik? Je weet wel beter, Fee,’ en wendde zich toen weer naar het vroolijke troepje, waarvan zij het middelpunt was. Ze werd wel gevierd, het mooie logéetje van den huize; de heeren verdrongen zich om haar te naderen. Zij had ook schik in de bewondering, die zij wist op te wekken, maar zij was er aan gewoon en het algemeen huldebetoon trof haar minder, dan het feit, dat één der gasten zich daaraan tot nu

toe volkomen had onttrokken. Zelfs onder de oudere heeren was er niemand, die niet met een vriendelijk woord of een blik van ingenomenheid althans, zijne bewondering had te kennen gegeven voor het mooie gezichtje, de ranke, vlugge gestalte, heel de aantrekkelijke persoonlijkheid, maar dat alles scheen toch een enkele volkomen koud te laten. Professor Varen was aan haar voorgesteld, daar straks toen hij binnenkwam en zij had het reeds te voren gehoord, hij leefde alleen voor zijne studie, hij deed niet mee aan de uitspanningen, die anderen van zijn leeftijd aantrekken. De jonge geleerde was ongevoelig ook voor de liefelijkste verschijning en het mooiste gelaat, maar de verwende schoone had geglimlacht toen zij het hoorde; het zou wel aardig wezen eens te beproeven of hij ongevoelig zou blijven ook voor hare bevalligheid!

Intusschen, zoo scheen het toch te zijn. Onwillekeurig zocht haar oog hem; hij stond met eenige oudere heeren aan het andere einde der suite te praten, een jong man, nauwelijks dertig jaar oud, forsch en krachtig gebouwd. Om hem heen werd gelachen en geschertst, maar terwijl de anderen den jongen dames het hof maakten, vertelde hij van de wetenschappelijke reis naar het Oosten, waarvan hij kort geleden was teruggekeerd. Zijn gelaat was naar Alwine toegewend, een levendig gezicht met schrandere oogen; zij zag ze schitteren en zijne kleur hooger worden, terwijl hij sprak, maar het was door den ijver, waarmede hij in een belangrijk geschilpunt zijne meening verdedigde, en geen oogenblik werd zijne aandacht daarbij afgeleid door het gelach der meisjesstemmen om hem heen. Toch zou hij gestoord worden! De gastheer had voorgesteld wat muziek te maken en eene algemeene beweging naar de piano dicht in zijne nabijheid drong hem ter zijde.

‘Juffrouw Terweij zal zingen,’ verzekerde een jong studentje, die met die woorden alles meende te hebben verklaard en verontschuldigd, ook de haast, waardoor hij zijn professor vrij onzacht op zij duwde.

Deze zag met een spottenden glimlach den spreker in het gelaat: ‘Juffrouw Terweij? Een mooi logéetje, hè?’

‘Professor!’ stotterde de opgewonden student, ‘zij is om voor te knielen!’

De Professor, slechts een jaar of acht ouder dan zijn leerling, streek bedaard over zijn vollen, blonden baard. ‘Dat zal

zij zelf ook vinden, denk ik. Maar ik wou, dat zij ons tenminste de gelegenheid tot een rustig gesprek niet benam.'

Hij vond het hoogst onaangenaam aldus in een belangrijk onderhoud te worden gestoord, maar de beleefdheid eischte zijn stilzwijgen, en dus vleide hij zich in een gemakkelijk stoeltje naast den haard neder met het voornemen, een vervelend half uurtje zoo goed mogelijk door te komen. Toch hield Professor Varen wel van muziek, zeker! geen klassiek concert werd door hem verzuimd, geen talent van beteekenis deed zich hooren, of hij genoot er van, maar hij had een hekel aan dat geliefhebber in de kunst, waardoor iedere jonge dame muziek moet maken met of ook wel zonder aanleg en hij was er de man niet naar, om zich door een mooi gezichtje of een lieven glimlach te laten verleiden tot eene bewondering, die maar half was verdiend. Onder het voorspel leunde hij met half gesloten oogen tegen den rug van zijn stoel achtevover, onverschillig voor wat hij te hooren zou krijgen en dus liever nog eens overwegend, hetgeen hij daar straks had betoogd. Nauwelijks waren een paar tonen gezongen echter, of hij hief verbaasd, blijkbaar verrast het hoofd op. Wat was dat? Hij had een luchtig sopraangeluid verwacht, dat zich zou uitputten in allerlei coloratuurkunstjes, vroolijk als de lach, die hem ook in zijne afzondering telkens had bereikt, maar dun en van weinig omvang. Hij hoorde eene zware, volle alt.

'Als ich abschied nam, wie war die Welt so voll.'

klonk het hem tegen en de muziek van die stem vulde de ruimte der kamers tot in de verste hoeken. Hij sprong op en trad wat naderbij. Dat was waarlijk zingen! Behoorde die zwaarmoedige stem aan de snapster, die hij den ganschen avond had hooren lachen? Maar zij deed dat niet terwijl zij zong:

'Als ich wiederkam, wie war die Welt so leer!'

De donkere oogen hadden hunne ondeugende flikkering verloren, droevig staarden zij voor zich uit. De lachende uitdrukking was verdwenen, zelfs de blos der wangen scheen verbleekt en toen bij een tusschenspel de lippen zich eenige oogenblikken sloten lag een pijnlijke trek om den mond. Professor Varen had op zijne gewone manier tegenover dames slechts vluchtig het mooie gezichtje in den loop van den avond aangezien; hij

had geen oog gehad voor de fijne trekken of de fraaie kleur van haar en oogen. Indien hij al een indruk van het geheel had ontvangen, dan had hij voor onbeduidendheid gehouden wat slechts zorgeloosheid was, maar terwijl zij zong, terwijl hare stem hem wist te roeren, begon hij oog te krijgen ook voor de taal van haar gelaat. De muzikale ziel leefde voor het oogenblik alleen in hetgeen zij vertolkte en hare stemming scheen geheel mee te gaan met de woorden, aan welke zij zoo volkomen recht wist te laten weervaren.

'O, die Jugendzeit!'

klaagde de muziek. Iets als eene rilling ging door de luisterenden, maar niemand was zoo getroffen als de man, die daar straks zoo onverschillig was geweest. Die stem had hem wonderlijk geroerd, zijne verbeelding was er door aangegrepen. Terwijl hij naar haar zag, scheen het hem of die oogen te droevig waren om ooit weer te schitteren, of alle kleur van die wangen was geweken, of die mond nooit meer zou kunnen lachen en als een bliksemstraal trof hem de gedachte: zoo zal dat gelaat er uitzien, eens, als de smart des levens daarover is heengegaan.

Het lied was uit; Professor Varen stemde niet in met de algemeene toejuichingen, ze schenen hem flauw, beleedigend bijna. Hij zag, hoe de heeren zich verdrongen om de lieve zangster te bedanken en te huldigen. Het was weer het lachende kind van den ganschen avond, dat hen antwoordde, maar de tegenstelling kon slechts den diepen indruk versterken, dien haar gelaat daar straks op hem had gemaakt. 'Wee den man, die daaraan schuld zal hebben,' mompelde hij bij zichzelf.

'En dus, ge hebt ze bezocht, de Samaritanen op den Gerizim?'

Een oudachtig heer schoof zijn stoel wat dichter bij, vol belangstelling voor de ervaring van zijn jongeren collega. De vraag schudde Professor Varen wakker uit zijne mijmering; hij trachtte het gesprek te vervolgen, weer te vertellen als daar straks; het wilde niet gelukken. Zijne aandacht was afgeleid; hij hoopte dat die stem zich nog eens weer zou doen hooren, dat hij nog eens weer de wonderlijke speling der aandoeningen op dat gelaat zou mogen waarnemen, en o neen, het was niet met opzet dat hij zich eenige minuten later in Alwine's nabij-

heid bevond, maar hare oogen schitterden toch van voldanen trots, toen hij haar aansprak. Zij had hem dan toch weggehaald uit den kring zijner geleerdheid. Wat zou zij hebben gelachen, indien zij had geweten, welke gedachten het waren, die zijne aandacht voor het eerst op haar hadden gevestigd! Toch had zij tevreden kunnen zijn, ook indien zij alles had geweten. Hare stem mocht hebben bewerkt, waartoe haar gelaat alleen niet was in staat geweest, nu zijne belangstelling eens was opgewekt, zou ook hare schoonheid haar recht doen gelden. Zij praatte met hem, vriendelijk en onbevangen als met al de anderen; wat misschien, als zij wat ouder werd, overdreven behaagzucht zou kunnen worden, was nu nog slechts een betrekkelijk onschuldig genoegen in de beleefdheden en complimentjes, die haar nog niet verveelden, want zij was nog zeer jong. Eer Professor Varen een kwartier met haar gepraat had, wist hij dat dit eerst de tweede winter was waarop zij uitging. En of zij er van hield? O, zooveel! Haar vader en hare oudere zuster leefden liefst stil voort, thuis was het dan ook bijna een klooster, maar hier? Geen heerlijker stad om uit te gaan; wie had ooit kwaad durven spreken van de eerste academie-stad, durven zeggen dat het er saai, stil, eentonig was; zij genoot er, en al de heerlijkheden der laatste weken werden opgesomd met zulk eene kinderlijke verrukking en tegelijk met zulk eene aangeboren bevalligheid dat haar toehoorder zich eer hij het wist, had gevangen gegeven aan het bekoorlijke meisje, terwijl hij nog glimlachte om het naïve kind.

Later op den avond werd het beloofde dansje gedaan. Professor Varen kon niet dansen; helaas, voegde hij er dezen avond voor het eerst van zijn leven bij. Hij gevoelde zich links, onhandig en toen het jonge studentje, dat hem daar straks op zijde had geduwd, met een paar vleiende woorden Alwine den arm bood en met haar wegwalste, keerde hij terug naar de geleerde heeren, die hem met verlangen wachtten, maar een gevoel van onvoldaanheid was in zijne ziel geslopen. Hij benijdde al zijne leerlingen, die niet geleerd waren en niet veel kans hadden spoedig den professoralen titel te verwerven, maar die zoo zorgeloos konden genieten van het jonge leven, dat hij eigenlijk niet had gekend.

Neen, dat had hij niet! Hoe dikwijls moest Professor Varen dat tot zichzelf herhalen in de dagen, die volgden op dien

avond, toen hij Alwine Terweij voor het eerst had gezien. Hij zat in zijne gezellige jongeheerenkamer op een guren Februariavond; buiten kletterde het van den regen en een rukwind sloeg telkens weer het water tegen de ruiten; woest huilde de storm langs de gracht en door den schoorsteen; schoon de zware overgordijnen waren dichtgehaald en het vuur hoog opvlamde, huiverend schoof de jonge man dichter bij den haard, peinzend legde hij zijn boek ter zijde; het jonge leven, neen, hij had het niet gekend. Hij was een eenig kind van ouders, wier vluchtige liefdedroom was vervlogen, bijna nog éér de bruidskrans was verdord. Zij hadden beiden hun zoon lief en de ouderlijke teederheid werd gesteund door een gevoel van naijver tegenover elkander, maar geen geschenk en geene liefkozing kon het kind vergoeding geven voor de vreugdelooze jeugd, gesleten in die woning, waar altijd op voet van oorlog werd geleefd. De liefste herinneringen uit zijne kinderjaren waren dan ook die aan de kostschool, waarheen hij betrekkelijk vroeg was gezonden. De leergrage, vlugge knaap had het daar niet moeilijk en vond er althans speelmakkers, maar huiselijk leven leerde hij ook daar niet kennen en terwijl zijn verstand zich meer en meer ontwikkelde, bleef zijn gevoelsleven slapen. Toen werd hij student. De tweedracht tusschen zijne ouders had juist in die dagen zulk eene hoogte bereikt, dat eene volkomen scheiding noodzakelijk was geworden, en beiden hadden het veel te druk met hunne eigen grieven en bezwaren om zich aan de leiding van hun kind veel te laten gelegen liggen. Hun zoon wist niets van die wereld, waarin hij zonder raad of voorlichting alleen zijn weg maar moest vinden, niets van dat leven, zoo in elk opzicht verschillend van wat hij tot nu toe had gezien en hij stond aan den rand van een afgrond, nog éér hij had gedroomd van gevaar. Hij zou er in zijn neergestort, reddeloos verloren misschien, indien niet een krachtige mannenhand hem had tegengehouden. Dat eerste studentenjaar! Varen dacht er nooit aan, zonder dat hij in zijne verbeelding weer dien avond doorleefde, toen hij schoorvoetend de oproeping volgde, die hem als een vriendelijk verzoek door een zijner professoren was toegezonden. Aarzelend trad hij die studeerkamer binnen, waar een vreemde hem wachtte, maar toen hij haar verliet, was die man daarbinnen hem geen vreemde meer. Hij had woorden van hartelijke belangstelling, van ern-

stige waarschuwing gehoord; den vriendschapsband, dien avond tusschen leermeester en leerling aangeknoopt zou eerst de dood kunnen verbreken.

De jonge Varen was den man, die niet lijdelijk had kunnen toezien hoe een veelbelovend leven dreigde onder te gaan, veel verschuldigd; hij had zich als student in de theologie laten inschrijven, niet veel meer dan een gril zijner moeder had het zoo gewild, maar eerst in de gesprekken met zijn leermeester leerde hij de waarde en den ernst van den werkkring, dien hij gekozen had, beseffen. Zijne geestelijke ontwikkeling moest eigenlijk pas beginnen, toen hij met eerbied en verrukking luisterde naar voorstellingen en idealen, die hem eene nieuwe wereld openden, waarin niet alleen zijn verstand, maar ook zijn hart en zijne verbeelding voedsel vonden. Onder dien invloed groeide langzamerhand uit het bedeesde kind, dat een korten tijd een losbandig jongmensch had dreigen te worden, de man met zijn helder, scherp verstand, maar ook met zijn edel hart en zijne fiere, zelfstandige overtuiging. Jammer dat zijne oudere vriend een kinderlooze weduwnaar was, die het grootste gedeelte van zijn leven op zijne studeerkamer sleet; huiselijk leven bleef zijn leerling dus ook hier vreemd en dit was te meer te betreuren, omdat de ervaring van zijn eerste studentenjaar hem eenigszins schuw had gemaakt, angstig om betrekkingen aan te knoopen, waarvan hij niet volkomen alles overzag, wat er misschien uit zou kunnen voortkomen. Zoo werd hij een ‘obscuur’ student, het best bekend bij zijne professoren en den boekverkooper, die hem zijne liefste vrienden, zijne boeken toezond en geen schooner ideaal rees ooit voor hem op dan, ook in levenswijs, te mogen gaan gelijken op den edelen vriend, wiens gezelschap en wiens gesprekken hij verkoos ver boven den gewonen omgang met vrienden van zijn eigen leeftijd.

Zijne geleerdheid werd onder professoren en studenten dan ook spoedig eene algemeen erkende zaak en niemand betwijfelde de billijkheid der keuze toen hem, nog éér hij eene predikantsbetrekking had kunnen aanvaarden, een professoraat werd aangeboden. Zijne vlugheid en zijne werkkracht stelden hem in staat zich te onderscheiden op elk gebied, dat hem aantrok en slechts eene enkele maal roofde opera of concert iets van den tijd, die door zijne geliefde studie in beslag genomen werd. Hij bemoeide zich dan ook weinig met anderen of anderen met

hem; alleen Dr. Dorenkamp, een bekende reeds van de kostschool, trachtte hem nog nu en dan te betrekken in de kleine genoegens en ontspanningen van het gewone leven, en zoo was hij dan ook uitgenoodigd op dien avond, toen hij Alwine Terwey hoorde zingen.

En daar zat hij dan nu te midden van zijne geliefde boeken, ongedurig en verstrooid. Wat scheelde hem toch? Kon zijne studie hem niet meer boeien? En hij had immers zijn uitgever eene aankondiging beloofd van een nieuw boek over zijn vak, een paar weken geleden in Duitschland uitgekomen? Daar lag het opengeslagen naast hem. Waarom verdiepte hij er zich niet in? Hij strekte zijne beenen languit voor het vuur en blies luchtige wolkjes uit zijne sigaar. Wat was er met hem gebeurd?

Het theeservies werd door zijne hospita gereed gezet, zorgvuldig alles in orde als altijd. Varen glimlachte, terwijl hij voor zich inschonk. Zou het waar zijn wat zijn opgewonden leerling stellig zou beweren, zou zulk een kopje thee geuriger van smaak worden, indien eene lieve vrouwenhand het had ingeschonken? Mijn hemel, hij was toch niet verliefd! Hij glimlachte over de gedachte alleen, hij had zoo menigeen zijner bekenden uitgelachen om het feit, hij mocht het zich zelf doen reeds bij de veronderstelling. Maar toch! *Als* het nu eens zoo was? Waarom zou hij niet trouwen zoo goed als een ander? En hij dacht aan de achtereenvolgende keeren, dat hij de mooie logée van zijne vrienden had ontmoet, toen aan zijn werk... zijne positie.... Hij had niemand bij zijne keuze te raadplegen. Zijne moeder was dood, gestorven terwijl hij student was, en eerst later had hij begrepen hoe bitter het geweest was dat haar dood zoo weinig leegte in zijn leven had veroorzaakt. Zijn vader? Hij zou er zich daar in Wiesbaden, waar hij als jongheer leefde, weinig om bekommeren wie de vrouw van zijn zoon werd. Of Alwine Terwey ja zou zeggen, als hij haar vroeg? Wat een gekheid! Hij sprong op en schudde zich heen en weer, als om al zulke dwaasheden ver van zich te werpen. Hij moest er maar eens uitloopen, het werken scheen toch niet te willen vlotten van avond! Dat zou wel het beste wezen en dan.... ja, Dorenkamp had hem gevraagd eens te komen aanloopen om eene nieuwe schrijftafel te bewonderen, 't zou toch ook niet vriendschappelijk wezen, als hij het niet deed, tegenover dien

goeden jongen, die altijd zoo hartelijk en belangstellend was.

‘Zeg, Willem,’ vroeg Mevrouw Dorenkamp dien avond, toen zij met haar man alleen was, ‘hadt je Varen waarlijk gisteren zoo dringend uitgenoodigd eens aan te komen, dat hij daaraan reeds den volgenden dag moest gevolg geven?’

Haar man schudde het hoofd: ‘Ik mag een kikvorsch wezen, vrouw, als ik mij van die geheele uitnoodiging iets herinner,’ en toen zag het jonge echtpaar elkander aan en beiden lachten hartelijk.

‘Wat vind ik het aardig,’ betuigde zij opgewonden. ‘Alwine is zoo'n lief schepseltje en hij, nu ja, hij mag een beetje saai wezen, maar toch een beste jongen, niet waar? die het waard is een aardig huwelijk te doen.’

Mevrouw Dorenkamp was eene van die gelukkig getrouwde vrouwtjes, die aan al de vrienden van haar echtgenoot hetzelfde geluk zouden gunnen, dat deze volgens zijn eigen verzekering door hare liefde genoot, maar haar man was het ditmaal niet met haar eens. ‘Een beste jongen is hij zeker, een juweel van een vent! Maar om nu op Alwine te verlieven, wat moet daarvan worden? Hij, het hoofd van de moderne theologen en haar vader, dat weet je zelf, zoo orthodox als iemand maar wezen kan. En dat engagement zou hier, in ons huis, aankomen! Ik vind het een lastig geval,’ en de heer des huizes liep met groote schreden de kamer op en neer.

‘Nu ja,’ zijne vrouw haalde eene van hare lange krullen naar voren om papillotten te zetten: ‘modern en orthodox, maar als ze van elkaar houden, Willem!’

Haar Willem trok een leelijk gezicht. ‘Bovendien Fee, ik begrijp er eigenlijk niets van. Varen verliefd, zoo in eens! Ik kan het haast niet gelooven. De studie is zijne liefste! Ja, lach er maar om; 't is te hopen dat Alwine er zich niets van voorstelt, want ik wed dat hij, als ze weg is, - ze vertrekt immers de volgende week? - nu ik wed dat ze dan nooit meer iets van hem bemerkt.’

Zijne vrouw schoof een laadje van hare kaptafel dicht. ‘En ik wed, dat hij haar gevraagd heeft voor dien tijd. Nu zullen we eens zien wie het wint, Wim!’

Juist eene week na die afspraak was de weddenschap beslist en zat de logée van Mevrouw Dorenkamp nog laat in den avond een brief te schrijven:

Lieve, beste Do!

Jij hebt zeker al een paar uur geslapen nu ik dezen ga beginnen; 't is over éénen, maar ik moet toch nog even aan je schrijven, éér ik naar bed ga. Ben je niet verbaasd? Over twee dagen ben ik thuis en nu nog zoo noodzakelijk schrijven. Maar morgen komt er een brief aan Papa, niet van mij, van een ander en jij, mijn lief, best zusje, jij moogt het van niemand hooren dan van me zelf. En hoe zal ik het je nu vertellen? O, Do, hij zegt, dat hij zooveel van me houdt. Wij waren van avond naar de komedie geweest ('t was een heel degelijk stuk, waar volstrekt niets raars in voorkwam, hoor); hij was daar ook, ik hoorde eene vreemde dame achter mij er hare verwondering over uitspreken, hij kwam daar anders nooit, weet je, maar ik begreep best, wie hij er nu wilde ontmoeten. Wij gingen met ons vieren naar huis; onderweg liep hij zoo langzaam dat Fee met haar man een heel eind vooruitgingen en toen zei hij, nu, je begrijpt wel wat, hè? O, ik ben zoo blij, zoo blij. Ieder zegt dat hij zoo geleerd en zoo verstandig is en geen van al de aardige jonge meisjes hier, die hij ooit het hof heeft gemaakt. En nu weet je nog niet eens zijn naam! Ik heb nog in geen een brief over Professor Varen gesproken, 't was of zijn naam, als ik hem neerschreef, zou verklappen, wat ik hoopte, maar niet weten wou. En nu word ik Professorsvrouw, Mevrouw Varen. Moet je niet lachen, Dora, als je het daar zoo deftig ziet staan?

Wat of Papa er wel van zeggen zal? Varen is professor in de theologie en dat hier, aan deze universiteit, dus je begrijpt wel, hij zal zeker over veel dingen heel anders denken, dan Papa en jij, maar ik reken op mijn lief zusje om een goed woordje voor mij te doen, als Pa soms bezwaren maakt. Je zult het wel voor me in orde brengen, hè, lieveling; iets waarop kleine zus eens haar hart heeft gezet, ik weet het, daar wil je je wel een beetje moeite voor getroosten, niet waar? Dorenkamp en Fee roemen hem als zoo flink en goed; en die kennen hem al lang, want Varen is hier huisvriend. Bovendien, hij zegt dat hij zooveel van me houdt en dat is toch het voornaamste. O, Dora, kon ik nu maar wat overnemen van den ernst en de bedaardheid van mijne oudere zuster: hij zoo geleerd en ik zoo'n gans; wil je wel gelooven dat ik er haast

bang van word, als ik er goed over denk; maar hij is toch wel heel erg verliefd, dat kan ik aan alles merken, en dus zal ik daar maar niet over denken. Nu, lieveling, ik ga naar bed! Over twee dagen ben ik bij je, heerlijk, dan kunnen wij alles bepraten. Vele, vele groeten voor Pa en vele kussen voor jezelf van
Kleine zus.

P.S. Terwijl ik naar eene enveloppe zoek, komt je laatste brief me in handen. Wees niet bezorgd, Doralief, ik heb nog geen een avond vergeten mijn avondgebed te doen. Misschien, als ik je brief niet had gevonden, misschien was het dan van avond gebeurd, maar nu niet, hoor! Nacht schat!

II.

Acht dagen later trok Professor Varen in den morgen tegen de koffie aan de schel bij den heer Terwey. Hij werd daar verwacht. De oude heer had gewenscht mondeling nog de laatste afspraken met hem te maken en daarna zou zijne verloving met Alwine eene uitgemaakte en weldra ook voor ieder bekende zaak zijn. In de huiskamer liep Alwine zelf onrustig heen en weer, maar hield zich alsof zij hare oudere zuster hielp, die bezig was de laatste hand te leggen aan de toebereidselen voor de koffietafel. Het was de eerste zachte dag in Maart; eene warme lentezon scheen door de ramen naar binnen en speelde vroolijk over het witte servet en rond het porselein en kristalwerk dat daarop stond uitgespreid. Hare stralen sprongen op langs de gebogen randen van den haard tot aan den spiegel, waarin zij braken en weerkaatst werden; al het gewone kreeg leven en gloed door die aanraking en met een goedkeurend knikje van zelfvoldoening, zag de oudere zuster in het rond: Alwine zou zich niet behoeven te schamen om haar verloofde in de huiskamer van hare ouderlijke woning binnen te leiden. Het was een groot vierkant vertrek, gezellig maar stemmig gemeubeld: geene overtollige weeldeartikelen, geene gemakkelijke stoeltjes of sofa's tot rusten uitnoodigend; degelijk, stevig, kostbaar zag alles er uit, maar in den eenigszins stroeven eenvoud der meubelen, openbaarde zich de geest der bewoners. Het was geen toeval dat slechts een paar platen, Bijbelsche tafereelen voorstellend, den wand versierden of dat tegenover de piano ook een

serafineorgel een hoek der kamer besloeg; zoo had het de heer Terwey, zoo had het vooral zijne oudste dochter gewild. Alwine had wel geweten wat zij deed, toen zij Dora te hulp riep om de bezwaren van haar vader te overwinnen. Dora's krachtig, zelfstandig karakter, had haar tot de ziel van het huis gemaakt; niet alleen dat zij daarin reeds jaren lang het bestuur der huishouding had in handen gehad, maar door haar oordeel lieten ook haar vader en hare zuster zich meestal gewillig leiden. Zij zelf was zich van de macht, die zij uitoefende volkomen bewust, maar met rustige zelfgenoegzaamheid vond zij daarin niets bezwarends; zij had er immers nooit misbruik van gemaakt? De vraag mocht zonder aarzelen worden gedaan; haar vader dankte zijne oudste dochter menigen praktischen wenk, menigen verstandigen raad, wanneer hij in zaken van belang haar oordeel had ingewonnen, maar vooral Alwine had Dora voor veel te danken.

Toen de tweede vrouw van den heer Terwey stierf, was haar kind nauwelijks drie jaar oud, maar Dora, het eenige kind uit zijn eerste huwelijk, had zich terstond bijna geheel met de zorg voor het kleine zusje belast. Het dertienjarige meisje had zich heilig voorgenomen aan het kind te vergelden, wat zij der moeder dankte. Nooit had de tweede vrouw haars vaders haar doen gevoelen, dat zij een stiefkind was; het kind van die vrouw zou nimmer ondervinden wat het heette, moederloos te zijn. Het kind had het niet ondervonden. Voor haar was de oudere zuster alles, wat voor hare speelkameraadjes hunne moeder was, en hoe ouder Alwine werd, hoe inniger zij zich ook aan Dora gehecht gevoelde door de waarlijk moederlijke zorg, waarmede alles voor haar werd beschikt.

De vader der meisjes had het, toen zijne kinderen klein waren, altijd druk met zijne koopmanszaken en ook sinds hij die eenige jaren geleden had aan kant gedaan, bemoeide hij zich weinig met haar; hij was een stijf, teruggetrokken man, in theorie stijl orthodox, maar in de praktijk van het gewone leven voortgaande, zonder zich veel om iets hoogers te bekommeren. Nu en dan, als de gelegenheid zich daartoe naar zijne meening voordeed, had hij het noodig gevonden Alwine eene stichtelijke toespraak, met eenige Bijbelplaatsen gekruid, te doen aanhooren, maar daarmede had hij dan ook gemeend, al het noodige te hebben verricht. Dora alleen had eigenlijk Alwine opgevoed en wat de vader mocht zijn tekort geschoten in ijver, het was

door haar ten volle aangevuld. Zij was orthodox evenals hij, maar de dorre dogma's, die voor hem slechts Zondags in de kerk belangstelling waardig waren, had zij met al den gloed van hare eenigszins dweepachtige natuur verwerkt tot machtige gedachten, die hun invloed uitoefenden over al haar denken en doen. Met vurigen ijver had zij ook Alwine trachten te doordringen van de levensopvatting, die zij zich had eigen gemaakt. De opvoeding der jongere zuster was haar een toevertrouwd werk, waarvan zij rekenschap zou hebben af te leggen op den dag des oordeels, maar schoon zij zeer ootmoedig het hoofd boog en gaarne in de gebruikelijke termen hare tekortkomingen beleed, diep in haar hart fluisterde middelerwijl de geestelijke hoogmoed, dat op den ijver, bij die taak als bij zoo menige andere betoond, des Heeren oog niet anders dan met welgevallen rusten kon. Want Dora had zich behalve aan het huisbestuur en Alwine's opvoeding ook nog aan allerlei andere plichten gewijd. Zij bezocht zieken en gevangenen, onderwees en kleedde arme kinderen en was door haar krachtig woord en hare waarlijk liefdevolle hulp velen tot steun. Haar tijd werd dan ook door haar werk geheel in beslag genomen, geen uur dat niet nuttig werd besteed. Toen zij een jong meisje was, had zij minachtend de schouders opgehaald voor de pretjes, die anderen in vervoering brachten, de onschuldige plagerijen en kleine vertrouwelijkheden aan dien leeftijd eigen, zij lieten haar onverschillig; zij was niet als anderen, haar hart klopte alleen voor hoogere belangen en de bijna dertigjarige vrouw was even gelukkig in het bewustzijn hoe zij door 's Heeren zegen alle plichten getrouw vervulde, als het meest veeleischende jonge meisje kan wenschen het te worden. Zij gevoelde zich hoog verheven boven al het gewone en alledaagsche om zich heen. Niet uit eigen kracht, maar door 's Heeren ontferming ging zij rustig en fier haars weegs. Zij wist wat zij wilde. Was zij niet eene van de vrijgekochten door het bloed van Christus? Welke verleiding zou haar nog kunnen naderen?

En naast dien vader en die zuster was, wonderlijk grillige speling der natuur, Alwine opgegroeid tot het jonge meisje, dat graag danste, graag uitging en het stille huis deed weerklinken door haar gelach of gezang. Toch had Dora zich niet over hare onleerzaamheid te beklagen. Met kinderlijk vertrouwen had Alwine alles aangenomen, wat Dora haar als

waarheid voorgehouden had, maar het was of de sombere dogma's van verdoemenis en predestinatie geen vat hadden op de frissche kracht van dat opbruisende leven, of die oogen slechts gemaakt waren om den zonneschijn te zien. Het had Dora soms zorg gegeven als zij het opmerkte, maar zij had zich getroost; het kon de wil des Heeren niet wezen, dat dat kind van hare zorg verloren ging; Alwine was nog zoo jong. De brief echter, waarin deze van hare verloving met professor Varen sprak, had haar hevig doen ontstellen. Neen, het was niet voornamelijk de tegenstand van haar vader, dien Dora had te overwinnen gehad. De oude koopman mocht al eens met een gewichtig gezicht het hoofd schudden over ‘die mannen van het nieuwe’, in zijn hart was hij toch eigenlijk niet weinig ingenomen met dit aanzoek. Hij glimlachte over ‘die Alwine, dat handige ding’, dat zulk een goed huwelijk wist te doen en was verrukt over den glans van den professoralen titel.

Dora had haar eigen weerzin te bestrijden gehad tegen die godslasteraars, van wie zij zich altijd verre had weten te houden. Moest Alwine dat ook niet hebben gedaan? En indien het kind daartoe nog niet sterk genoeg was, - geheel haar brief droeg immers de sporen, hoezeer de uiterlijke omstandigheden haar hadden verblind, - was het dan niet de plicht der zuster, daarvoor te zorgen? Het eerste uur na de lezing van Alwine's brief meende Dora bijna dat het zoo was, maar toen kwam de gedachte aan Alwine's teleurstelling, en de neiging, half onbewust reeds jaren lang tot eene gewoonte geworden, om zich te voegen naar de wenschen van ‘kleine zus’, deed zich ook thans gelden. Die neiging bewerkte eindelijk dat Dora zich niet verzette tegen eene verbintenis, die zij volgens hare overtuiging eigenlijk moest verfoeien en arglistig had de leer zich gewroken, toen de natuurlijke genegenheid aldus de overwinning had behaald: Kon het misschien in den raad des Heeren besloten zijn om haar nietswaardige te maken tot het uitverkoren vat, dat dit verdoolde schaap tot de kudde zou terugbrengen? Kon Alwine's geluk misschien te gelijk daardoor worden bewerkt? Daartoe wilde zij al hare kracht inspannen, want hoog boven elk dogma in haar leven, stond de diepe, innige genegenheid voor het kind, dat zij had opgevoed, eene genegenheid die Alwine beantwoordde met de grootst mogelijke bewondering voor de zuster, van wie zij zoo hemelsbreed verschilde.

‘En jij zult ook veel van haar houden, niet waar?’ had Alwine Varen vleiend gevraagd en zij had de vraag zoo dikwijls herhaald, dat hij bij zich zelf de ondeugende gedachte had voelen opkomen of die zuster, zoo hoog geprezen, wel beminnelijk wezen zou? Maar hij had natuurlijk aan zijn meisje alles beloofd en zoo vriendelijk en onbevangen als hem mogelijk was, trad hij hare zuster tegemoet, toen Alwine hem na zijn onderhoud met haar vader, de huiskamer binnengeleidde. Varen was als gewoonlijk vrij onhandig en verlegen, toen hij tegenover eene vreemde dame stond, Dora gevoelde zich volkomen op haar gemak; maar terwijl Alwine's verloofde en hare zuster elkaar begroetten, rees toch in beider hart dezelfde gedachte: zij hadden zich elkander geheel anders voorgesteld. Varen wist eigenlijk zelf niet, wat hij na Alwine's betuigingen van ingenomenheid en bewondering had verwacht, maar stellig niet wat hij zag; een paar ernstige grijze oogen, die hem wel vriendelijk, maar toch ook vooral onderzoekend aanzagen, een breed, wit voorhoofd, waarvan het blonde haar glad was weggestreken om van achteren in een eenvoudigen wrong te kunnen worden opgestoken, eene niet groote, maar krachtige gestalte, gekleed in eene donkerkleurige japon van eenvoudige grondstof, zonder eenig overtollig sieraad opgemaakt. Was dat eene zuster van zijne mooie, bevallige Alwine?

En terwijl Dora de koffij inschonk, vroeg zij zich met verbazing af of dat nu waarlijk professor Varen wezen kon. Zij had van hem gehoord, zijn naam was met afkeuring genoemd onder hare geestverwanten en daar zat hij tegenover haar, de hemelbestormer, een eenvoudig, eenigszins beschroomd jongmensch, die, éér hij vijf minuten aan de koffijtafel zat, een glas melk van Alwine had omgegooid en met onhandige verontschuldigingen haar plagend verwijt daarover beantwoordde. Varen gevoelde zich dan ook in het geheel niet op zijn gemak in Alwine's huiselijken kring. Vader noch zuster zijner verloofde maakten bij die eerste ontmoeting een aangenamen indruk op hem en hij was er de man niet naar om zich daarover heen te zetten. Het hinderde hem dat de oude heer Terwey hem zoo statig voor en na ‘professor’ noemde, maar hij miste toch den slag, om met een aardig woordje op het nalaten van die vormelijkheid aan te dringen. Hij vond het onvrouwelijk dat Dora's rustige oogen hem blijkbaar zaten op te nemen en

dat zij haar blik zelfs niet neersloeg, wanneer die den zijnen ontmoette, maar hoe hij zijn geest ook pijnigde, hij kon geen geschikt onderwerp vinden, waarover hij tot haar in het bijzonder eens een praatje zou kunnen maken. Het gelukte hem de eerste uren zelfs alleen met Alwine's hulp een algemeen gesprek aan den gang te houden, maar zij was zoo opgetogen, dat hare vroolijkheid langzamerhand toch eenigszins aanstekelijk begon te werken. Zij was opgewonden als een kind en als een kind werd zij ook eigenlijk door hare oudere zuster behandeld. Het ergerde Varen, toen hij het begon op te merken, maar hij moest er toch om lachen tegelijk, hoe beschermend Dora de jongere zuster een paar maal kon terechtzetten en hoe dat door Alwine als de natuurlijkste zaak der wereld bijna niet eens werd opgemerkt.

Terwijl men na de koffij nog bij elkaar zat, kwam door een vroolijken uitval van Alwine het gesprek op een slecht humeur. ‘Dat dient men althans toch overwonnen te hebben als men de vijfentwintig achter den rug heeft,’ zei Dora uit de hoogte. Varen trok verbaasd zijne wenkbrauwen op. Hij begon zich wat meer op zijn gemak te gevoelen en kon niet nalaten de gedachte uit te spreken die bij hem opkwam: ‘Schijnt het u zulk eene lichte zaak dat te doen?’ vroeg hij, schoon nog eenigszins aarzelend.

‘Tamelijk wel! U niet?’ was de wedervraag en Dora wendde zich wat meer naar Varen toe, strijdlustig, terstond gereed om hare meening tegen de zijne te verdedigen.

‘Eigenlijk neen,’ zei hij wat flinker. ‘Ziet ge, het is gemakkelijk genoeg als de omstandigheden ons ter wille zijn en niets ons hindert te meenen, dat overwonnen is, wat slechts slaapt, maar ik houd mij overtuigd dat er goede menschen, mannen en vrouwen zijn, voor wie de strijd tegen het humeur eene zware worsteling blijft tot zij oud zijn toe, of eigenlijk zoo lang zij leven.’

‘Dat ze er zijn is mogelijk, maar.....’ Dora wilde hare minachting voor de zwakheid van zulke onbekeerden gaan verdedigen doch Alwine viel haar in de rede. Zij was geheel niet gestemd voor een ernstig twistgesprek en zij vond het al zeer ongeschikt dat het onderhoud tusschen hare zuster en haar verloofde daarin reeds nu zou ontaarden. Zij trok Varen met een ondeugend gezicht bij zijn arm: ‘Zeg, Albert, je behoeft

je met Do over dat humeur niet zoo warm te maken. Ik ben nog lang geen vijfentwintig, je kunt van mij nog genoeg last hebben, pas maar op!'

Hij wendde zich van het strenge gelaat der zuster, dat hem uitdagend aanzag naar het zachte lachende gezicht aan zijne zijde, maar éér zijne woorden het welsprekend antwoord zijner oogen hadden kunnen vertolken, zei Dora: 'Neen, neen, Alwine, dat moet je niet zeggen. Varen zal van het humeur zijner vrouw geen last hebben. Als ieder gehumeurd was als jij, lieve kind!'

De woorden zouden misschien aardig geweest zijn, als zij niet zoo genadig hadden geklonken, dacht Varen, maar Alwine had daarin blijkbaar geen erg. Zij begreep niet eens waarom Varen haar met zulk een bijzonderen glimlach aanzag, maar was slechts in haar schik, omdat hij hoorde hoe lief Dora in haar oordeel over de jongere zuster was. Varen zou zich geschaamd hebben, indien hij haar dien gelukkigen indruk had ontnomen. Hij kwam ook op het onderwerp van hun gesprek niet meer terug, maar dat verschil van meening scheen toch het ijs tusschen Dora en hem gebroken te hebben. Hij begon zich in den loop van den dag eenigszins beter thuis te gevoelen in Alwine's ouderlijk huis en spoediger dan hij bij die eerste ontmoeting had durven hopen of vermoeden, geraakte hij, vooral met Dora, op dreef. Juist hun verschil van meening werkte daartoe mede, meer dan iets anders had kunnen doen. Varen was niet gewoon met vrouwen om te gaan; hij had zich voorgesteld dat een onderwerp van eenig belang, een punt van zijne studie of iets dergelijks, met haar niet te bespreken was. Alwine had die voorstelling tot nu toe ook niet beschaamd, maar het bleek hem spoedig dat Dora bij voorkeur de meest ingrijpende onderwerpen besprak. Zij had over alles haar oordeel en sprak het onbewimpeld uit. Zij mocht minder logisch theologiseeren dan zijne collega's, zij deed het met des te meer ijver en schoon hij nu en dan glimlachte over meening en verdediging beide, zij raakte onderwerpen aan, die hem na aan het hart lagen, die hem dierbaar, heilig waren somtijds. Hijzelf zou er niet aan hebben gedacht dergelijke intieme onderwerpen telkens weer op het tapijt te brengen, maar zij wist hem mee te sleepen om zich te verdedigen, opgewonden en warm. Zoo verloor hij juist door die twistgesprekken alle beschroomdheid.

Als hij met Alwine alleen was of met haar wandelde, bestond hun gesprek grootendeels uit die kleine liefelijkheden en liefelijke nietsjes die het woordenboek van alle verliefden vullen, maar wanneer zij thuis bij elkaar zaten, dan werd, als Alwine geen muziek maakte, spoedig een of ander onderwerp van belang door Varen of Dora op het tapijt gebracht. Alwine vond het eerst spijtig, dat die twee het zoo zelden eens waren, doch er waren maar eenige dagen noodig om haar te doen zien, dat beiden juist in den strijd schik hadden.

'Ik ben zoo blij, dat jullie zulke goede vrienden zijt geworden,' zeide zij dan ook uit den grond van haar hart op den morgen, toen Varen gereed stond naar zijne woonplaats terug te keeren, nadat hij bijna veertien dagen bij zijn meisje en hare familie had doorgebracht.

Varen lachte, terwijl hij Dora tot afscheid de hand reikte: 'Alwine had mij al heel wat kwaad van je verteld éér ik je kende, maar dat je zoo strijdlustig waart, dat verzweeg ze. Nu, vaarwel, tot ziens!'

'En tot de vernieuwing van onzen strijd?' vroeg Dora.

'Zeker, ik houd mij wat graag aanbevolen; wij zullen nog menigmaal vechten, naar ik hoop!' Varen stond met Alwine reeds op de stoep, toen hij Dora, die hen uitliet, de laatste woorden toeriep. Met een vroolijken zwaai greep hij toen zijn meisje onder den arm en liep met haar naar het station. De scheiding zou niet lang behoeven te zijn, de oude heer was zeer gul geweest met er op aan te dringen dat Varen gauw en dikwijls zou terug komen en onder deze laatste wandeling verzekerde hij Alwine nog meer dan eens dat hij aan die uitnoodiging zeer getrouw gevolg geven zou.

Zoo geschiedde het dan ook. Geen week ging er voorbij dat Varen niet eene gelegenheid wist te zoeken en te vinden, waardoor hij althans eenige uren Alwine kon ontmoeten en toen de zomer kwam werd een plannetje beraamd, dat hen voor eenigen tijd onafgebroken zou doen samen zijn. Reeds vroeg in het voorjaar had de heer Terwey voor een paar zomermaanden kamers voor zich en zijne beide dochters besproken op een mooi punt in Noord-Brabant. Alwine's blozende wangen en hare vroolijkheid waren geen bewijs van haar krachtig gestel; het was goed dat zij zoo 's zomers voor eenigen tijd de bedompte stadslucht ontvlood. Ook haar vader en Dora deelden

graag in die ontspanning. Varen hoorde telkens als hij bij hen was met opgewondenheid over het heerlijke vooruitzicht spreken en hij nam gaarne het voorstel aan, waarmee Alwine's vader hem en zijne dochter bij eene dergelijke gelegenheid verraste. Hij zou zijne vacantie als de gast van zijn aanstaanden schoonvader bij hen doorbrengen en met verbaasde nieuwsgierigheid bedacht Varen, hoe zulk een leven hem eigenlijk wel bevallen zou. Zijne vorige zomervacanties had hij op verschillende wijze besteed. Het was wel eens gebeurd dat een of ander punt van zijne studie hem juist omstreeks dien tijd zoo geheel in beslag genomen had, dat hij het eindigen der colleges met vreugde had begroet, om zich geheel bij zijne boeken te kunnen opsluiten; een andermaal had hij met een paar bekenden eene reis gemaakt, waarop hij veel, eigenlijk te veel om er van te kunnen genieten, had gezien; een vorig jaar om dezen tijd was hij juist bezig geweest zich voor te bereiden voor den grooten, wetenschappelijken tocht, waarvan hij eerst in den winter was teruggekeerd. Dit kalme, stille buitenleven, het zou geheel iets anders zijn dan hij nog ooit had beleefd.

Het was geheel iets anders! O, die maanden buiten, de drie jonge menschen, die ze met elkaar doorbrachten, konden niet genoeg roemen over wat zij er in genoten. Ze zouden ze nimmer vergeten en hunne herinneringen zouden even rooskleurig zijn immers als het licht, waarin de werkelijkheid hen alles deed zien: het logement, waarvan de familie Terwey de benedenverdieping in huur had, een wit gepleisterd buitenhuis, half verscholen tusschen de zware boomen, waar de bediening niet al te vlug was en Dora's huishoudstersziel, zooals Alwine het noemde, menig moeilijk oogenblik te verduren had; de dennengeur, die Varen nog éér hij was opgestaan, door het geopende raam tegemoet woei; het prachtige bosch met zijne eindelooze, zandige wegen en laantjes, allen op elkaar gelijkend en toch allen weer nieuw in hunne schoonheid; de ondeugende kinderen van de Indische familie op de bovenverdieping, waaraan de oude heer Terwey zich zoo kon ergeren en die door Varen nu en dan tot Alwine's onuitsprekelijke pret met eene barsche stem en een paar groote oogen werden terecht gezet; en eindelijk het lievelingsplekje, diep in het bosch, het einddoel van elke wandeling, het rustpunt van iederen tocht, door

henzelf ontdekt, aan geen der andere gasten bekend: een omgevallen boomstam met mos begroeid, boven hun hoofd tusschen de takken door de blauwe hemel, die hun dien ganschen zomer door toelachte, om hen heen de recht opgaande stammen der dennen, niets dan het bosch, rechts en links voor en achter uit, aan hunne voeten het warme mulle zand met dennenappels en nieuwe uitspruitsels der boomen bezaaid. De heer Terwey had spoedig na hunne aankomst een paar andere heeren van leeftijd gevonden, met wie hij praatte en rookte, zijn glaasje gebruikte en een partijtje maakte; hij hield niet van groote wandelingen, maar zijne dochters doorkruisten met Varen de omstreken en het bosch in alle richtingen en als 's middags allen vermoeid van de inspanning of de warmte hun lievelingsplekje opzochten, dan werd daar gepraat, gelezen, gestreden!

Er werd wat gestreden tusschen die stille dennen! De oude heer mocht het nu en dan wat eentonig vinden en liever met een bekende de naburige stad of eene drukkere ontspanningsplaats opzoeken, zijnen drie tochtgenooten verveelde het nooit. Gewoonlijk hadden Alwine en Dora haar handwerk bij zich; zij zaten op den boomstam te werken; Varen lag lang uit in het zand en las haar voor of hij liep heen en weer over de kleine open ruimte bij den boom, pratend, vertellend, reciteerend soms. Nu was het een stuk uit de ‘Schepping’ om Dora te doen zien dat hij ook haar ten Kate kende en lief had en nauwelijks een half uur later misschien eene natuurbeschrijving uit Byron om zijn meisje en hare zuster te overtuigen dat dat rampzalige genie niet enkel verachting verdiende. Varen had niet eens geweten dat hij de regels uit het hoofd kende, voor zij hem in het vuur van het gesprek op de lippen gekomen waren, maar hij verbaasde er zich nauwelijks over. Hij was immers zichzelf hier buiten zoo dikwijls een raadsel? Hij verheugde zich iederen dag opnieuw in dat leven, dat louter rustige ontspanning was. Hij had toen hij Zwitserland en het Oosten bereisde, niet zooveel van de natuur genoten als hier in het Noord-Brabantsche bosch. Hij begreep en verstond dingen, die hem vroeger onbegrijpelijk waren of koud lieten. Hij kon met Alwine schateren over niets, enkel omdat zij zooveel pleizier hadden en hij werd bijna welsprekend als Dora hem door hare tegenspraak tartte tot het uiten van gevoelens

en gedachten, die hij vroeger in zijne beschroomdheid had verborgen in de diepste schuilhoeken van zijn hart.

Eens was hij voor een dag afwezig geweest.

‘Ze hebben zich erg verveeld van daag,’ zei de oude heer met een ondeugend knipoogje, toen hij 's avonds terugkwam.

‘Zeker toch minder dan ik,’ beweerde Varen en sloeg zijn arm om Alwine heen.

‘Wat heb je meegebracht?’ vroeg zij, terwijl zij de hand uitstrekte naar een stapeltje boeken, dat hij op de tafel had gelegd en een er van naar zich toetrok: ‘Robert Elsmere!’

De titel zeide haar niets, maar Dora hief terstond het hoofd op: ‘Heb je *dat* boek meegebracht, dat wil je ons toch niet voorlezen, hoop ik?’

‘Eigenlijk was dat wel mijn plan.’ Schoon Varen ernstig keek, er lichtte terwijl eene ondeugende flikkering in zijne oogen: ‘maar als je er tegen hebt, doe ik het natuurlijk niet. Misschien heb je wel gelijk om er een beetje bang voor te wezen. Het is een gevaarlijk boek voor sommige menschen. De squire is zeer welsprekend en men moet al bijzonder vast in de schoenen staan, om niet.....’

Dora liet hem niet uitspreken, maar lachte luid: ‘o hemel neen; aan zoo iets dacht ik in het geheel niet. Bang voor een boek! Dat nog niet, God zij dank. Als je dat denkt, lees het dan gerust voor!’

‘Maar je zult er niet veel pleizier van hebben,’ vervolgde ze eenige oogenblikken later: ‘Alwine houdt niet van zulk soort lectuur. Die is haar te zwaar, te diepzinnig, niet waar?’

Als Dora een toestemmend antwoord had verwacht, had zij zich vergist; ze scheen hare zuster integendeel door hare vraag eenigszins te hebben ontstemd.

‘Dat weet ik niet,’ zei Alwine verbaasd, knorrig bijna, ‘ik kan mij niet herinneren ooit zoo iets gezegd te hebben. Maar in ieder geval, als Albert dat boek heeft meegebracht om het voor te lezen, dan wil *ik* het ten minste graag hooren.’

‘En *ik* hoop hem te overtuigen dat de bewijsgronden van den squire niet zoo omweerlegbaar zijn, als hij schijnt te meenen,’ verzekerde Dora.

Daarmee was het gesprek, te onbeduidend om eene oneenigheid te worden genoemd, ten einde, en den volgenden middag, toen de oude heer na den eten zijn slaapje ging doen, begon

Varen op het lievelingsplekje ‘Robert Elsmere’ voor te lezen. Het boek had zijne volle sympathie; hij streed en worstelde met den held mede en werd opgewonden als hij hem moest verdedigen tegen Dora's minachtend medelijden voor den kleingeloovige. Dora beweerde dat Catherine eigenlijk de hoofdpersoon in het boek was, Catherine met hare kracht en haar geloof en Alwine luisterde naar hun vriendschappelijk getwist, zonder voor zichzelf te kunnen uitmaken voor wie zij de meeste sympathie gevoelde. Zij leed immers met man en vrouw beiden mede, met Robert in den stillen nacht, terugkeerend van zijn bezoek bij den squire en worstelend om de dierbaarste schatten van het leven, met Catherine als zij den man, dien zij lief heeft, meent te zien verloren gaan. Alwine luisterde en ook de diepzinnigste gesprekken, die zij niet volkomen begreep, verveelden haar niet. Zij verbaasde er zich zelf over. Ja, ze was boos geworden toen Dora in het bijzijn van Varen had gezegd, dat zij niet hield van lectuur, die wat diep ging, maar was dat toch eigenlijk, althans vroeger, niet waar geweest? Was zij veranderd in den laatsten tijd?

Het scheen wel zoo te zijn, althans hare vriendin, de vrouw van Dr. Dorenkamp, liet zich ook in dien geest uit. Zij vertoefde voor eenige weken in hunne buurt en maakte van die gelegenheid gebruik om hen eens voor een paar dagen te komen bezoeken.

‘Het buiten zijn doet jullie goed,’ zei zij, terwijl zij Alwine en Dora aanzag, ‘jullie ziet er best uit.’

‘En wij kunnen den ganschen dag wandelen zonder moe te worden,’ verzekerde Alwine.

‘Maar jij bent een beetje deftiger geworden,’ vervolgde de bezoekster, half plagend, half ernstig, ‘nu dat mocht ook wel, zeker als voorbereiding voor je aanstaande waardigheid; zoo'n spring-in-'t-veld, dat behoort ook niet voor eene professorsvrouw.’

‘Och kom, Fee, verbeelding!’ riep Alwine lachend.

‘Hm, misschien wel,’ zei Fee, terwijl zij met een ondeugend gezicht van de eene zuster naar de andere keek, ‘'t is anders een kluchtig geval met jullie, ik vind Dora ook wat anders dan gewoonlijk.’

Alwine schaterde. ‘Daar ben ik dan ten minste blij om. Wat is er met haar gebeurd naar je meening?’

‘Dat weet ik niet, maar ze kijkt veel vriendelijker hier buiten dan in de stad. Vroeger was ik, hoeveel ik ook van je hield, eigenlijk altijd een beetje bang voor je, Dora! Neem mij niet kwalijk, maar ik had altijd zoo'n gevoel dat je ons zoo ver beneden je vondt. Maar nu is al de strengheid van je gezicht verdwenen. Het staat je veel beter zoo!’

‘Dwaas kind,’ zei Dora, maar keerde zich tegelijk van de anderen af. Het was immers al te gek dat iemand zien zou hoe zij eene kleur kreeg over zulk een open complimentje! Men lette echter niet op haar, want Varen had met een juichkreet zijn stroohoed in de lucht gegooid: ‘Dat komt van de heerlijke dennenlucht; die maakt ons allen sterker en gezonder en mooier, hoera!’ en hij greep Alwine om haar midden en danste met haar in de rondte.

De dagen waren elkander intusschen snel opgevolgd in die heerlijke omgeving en onder het genotvolle samenzijn en spoedig na dit bezoek kwam de tijd, waarop men aan naar huis gaan denken moest.

‘Hè, wat spijt het mij, dat wij hier vandaan moeten,’ zei Alwine met een zucht, toen zij den laatsten morgen aan het ontbijt zaten.

‘Nu ja, kind,’ zei haar vader, die juist zijn eitje tikte en bespeurde, dat het weer veel te hard gekookt was, ‘'t is hier heerlijk, dat is zeker, maar ik begin nu toch zachtjes aan ook weer naar huis te verlangen. Daar vinden we dan alweer andere dingen, die ons aangenaam zijn.’

‘En daar wacht ons ons werk,’ betoogde Dora ijverig. ‘Jij verlangde vroeger toch ook altijd naar huis, Alwine. Was het niet om je bezigheden,’ voegde zij er met een glimlach bij, ‘dan om de kennissen en de afwisseling in de stad.’

‘Ja, dat is waar,’ zei Alwine peinzend, ‘je hebt gelijk, Dora, maar van 't jaar, zoo heerlijk als van 't jaar zijn we ook nog nooit uitgeweest. Mij dunkt, ik zou wel altijd zoo kunnen voortleven; en jij?’

Varen zat naast haar. Zijne oogen waren neergeslagen op zijn bord, waarop hij eene eierschaal in duizend gruizels zat te stooten, maar hare vraag deed hem opzien. ‘Ik ook.’

Een oogenblik zag hij haar in de oogen, toen wendde hij langzaam het hoofd om, stond op en liep door de opengeslagen deur naar buiten. Hij vond het even spijtig, dat de tijd van

hun verblijf daar buiten voorbij was, als zij, dacht Alwine, toen zij hem een kwartier later nog met somber gelaat heen en weer zag loopen aan den ingang van het bosch. Haastig liep zij naar hem toe. ‘Albert, Fee heeft gezegd dat ik zoo dikwijls bij haar kan komen, als ik maar wil; ik zal eens gauw belet vragen, vindt je ook niet?’

Hij greep de hand, die zij op zijn arm had gelegd, stevig in de zijne en sloeg zijn arm om haar heen, maar zijn gelaat klaarde niet op; den ganschen dag bleef de sombere stemming, die hem dien morgen scheen te zijn overvallen, hem bij. ‘Robert Elsmere’ was uit en het was niet meer de moeite waard geweest een ander boek onder handen te nemen. Hunne gedachten werden er dan ook nog dikwijls door in beslag genomen en terwijl zij op dezen laatsten dag nog weer eens met hun drieën in het bosch waren, kwamen zij ook in hun gesprek er nog eens op terug.

‘Ik zou mij onmogelijk terstond in iets anders hebben kunnen verdiepen,’ zei Alwine, ‘ik ben er nog geheel van vervuld.’

‘Maar Alwine,’ zei Dora afkeurend, ‘heeft het je zoo ingepakt? Je zult toch ook wel inzien, dat de oplossing zwak is? Ik kan het Catherine nog niet vergeven dat zij ten slotte toch haar standpunt niet getrouw blijft. Zij was het geheele boek door zulk eene grootsche figuur, maar het is haar geloof onwaardig, dat modderen om zich ook met zijne overtuiging te verzoenen.’

‘Noem je dat modderen?’ Varen was opgesprongen uit de gemakkelijke houding, waarin hij lusteloos tegen een der boomstammen aanzat. ‘Noem je dat modderen? En voel jij, die Catherine zoo veel hooger stelt dan Robert, voel jij dan niets voor den zielenadel, die zich uit in de erkenning, dat ook hij iets van de waarheid kan hebben gegrepen? Wat mij betreft ik bewonder de nederigheid, die zij op vele van hare geestverwanten vooruit heeft.’

Dora trok half spijtig, half minachtend hare lippen samen; zij begreep zijne toespeling, maar Alwine had, althans over dit punt, ook hare eigen opvatting.

‘Catherine moest Robert minder lief hebben gehad, om zijne grootheid niet te erkennen,’ zei zij zacht.

‘'t Geloof heeft met de liefde niets te maken,’ betuigde Dora zeer stellig.

Alwine kreeg eene kleur; schoon zij nog maar zelden in haar leven Dora ronduit had tegengesproken, ditmaal kon zij niet zwijgen. ‘Daarover kan jij niet oordeelen, Dora!’

Dora keek haar verschrikt aan. ‘Alwine!’ riep zij heftig, maar terstond bedwong zij zich en lachte spottend: ‘Een verliefd kind als jij zeker wel, hè? En zou jij alles toestemmen en met alles meegaan?’

Varen was onder de laatste woordenwisseling naast zijn meisje komen zitten en Alwine zag hem aan bij haar antwoord. ‘Dat weet ik niet, maar ik weet wel, als Catherine Robert liefhad, kon de invloed van zijne edele persoonlijkheid op haar onmogelijk verloren gaan.’

School er meer in de woorden dan zij uitspraken? Varen trok haar naar zich toe: ‘lieveling’, zei hij fluisterend.

‘En toch!’ mompelde hij eenige oogenblikken later binnensmonds, terwijl hij weer heen en weer begon te loopen.

‘Daar ben ik! Zoo, zit jullie hier zoo zwijgend bij elkaar? Dat gebeurt ook niet elken dag.’ Volgens afspraak kwam ongeveer een kwartier later de oude heer ook naar het bosch, nadat hij voor het laatst de societeit in de naburige stad had bezocht. Een poosje werd er nog over allerlei onverschillige onderwerpen gepraat en toen pakten Dora en Alwine hun werk bij elkaar en men wandelde gezamenlijk terug.

‘'t Is maar goed, dat we morgen naar huis gaan,’ zei de heer Terwey onderweg, ‘we krijgen ander weer.’

‘Maar papa, hoe weet u dat?’ vroeg Alwine verbaasd en keek naar de blauwe lucht omhoog.

Haar vader schudde het hoofd. ‘O neen, hier in het bosch zie je er niets van. Boven ons is de lucht nog blauw, maar in het westen komen onweerswolken op, zware, donkere onweerswolken, kind.’

‘'t Is ook ongewoon drukkend in de lucht,’ zei Varen, terwijl hij diep ademhaalde.

Toch scheen hij na het middagmaal geen lust te hebben, rustig onder de veranda te blijven zitten. ‘Laten wij voor het laatst nog eene wandeling doen?’ vroeg hij Alwine.

‘Goed.’ Ze stond langzaam op en greep haar tuinhoed. ‘Ga je mee, Do?’

Varen stond reeds buiten de veranda, hij scheen even te aarzelen en stapte toen weer naar binnen. ‘Dora zal het volkomen

met mij eens wezen, Alwine, dat deze wandeling met je, mij nu wel eens alleen toekomt.'

'O ja, zeker!' zei Dora haastig. Zij was reeds opgestaan, maar liep naar den anderen kant, waar de kamerdeur was. 'Ik heb bovendien noodzakelijk nog een en ander in te pakken.'

Alwine keek Varen verbaasd aan; scheelde hem iets? Hij was toch niet boos op haar? Eenigszins beschroomd liep zij met hem mede, maar neen, zij had zich vergist. Hij was integendeel bijzonder vroolijk en druk, sprak over haar plan om gauw bij Fee te komen logeeren en zei daarbij zooveel teedere woorjes dat hare wangen gloeiden en hare oogen schitterden, toen zij eerst tegen het vallen van den avond met hem bij haar vader en Dora terugkeerde.

III.

De voorspelling van den heer Terwey omtrent verandering van weer werd niet gelogenstraft. Toen Varen een paar dagen later in zijne woonplaats een singeltje omliep, woei een sterke wind hem guur in het gelaat en hij moest zijn jasje dicht knoopen, het was kond. De zware kastanjelaan, die hij met langzame, lustelooze schreden doorliep, scheen reeds eenigszins dunner te worden; gele bladeren, door den wind afgerukt lagen voor zijne voeten en het groen aan de overzijde van het water, kondigde door zijne veelkleurige tinten den herfst aan. De zon was achter dikke wolken verscholen en het water weerkaatste slechts de duisternis daar omhoog; het schitterde noch flonkerde maar bewoog zich in donkere rimpels op en neer, bij elke aanraking van den wind. Varen keek er naar en huiverde; dat onstuimige water, waarin niets te zien was, het was een getrouw beeld van zijn bestaan in de laatste dagen. Hij gevoelde zich vervelend, ongedurig, hij kon eigenlijk niet onder woorden brengen wat hij ondervond. Hij spotte wrevelig met zich zelf, het ondeugende versje van de Génestet was volkomen op hem van toepassing; had ooit iemand heviger dan hij de kwaal gehad, die daar als 'het land' wordt aangeduid? En waarom? Waarover? Hij haalde zijne schouders op en schopte verstoord eene van de ledige kastanjeschillen voort, die in menigte op den grond lagen, hij wist het niet. Loodzwaar lag het op hem, dat gevoel van lusteloosheid en onbehagen, dat eigenlijk al

begonnen was den laatsten dag buiten. Alwine, die lieve, goede Alwine had het opgemerkt, maar zelfs het vooruitzicht van hare spoedige overkomst had hem toen niet kunnen opvroolijken en had Fee hem niet nog gisteren avond plagend gezegd, dat hij buiten heel wat gezelliger en spraakzamer was dan hier.

Wat scheelde hem? Zou hij misschien ziek worden? Maar hij gevoelde zich krachtig en gezond als ooit te voren en al zat hij in wrevelige onverschilligheid voor zijne gedekte tafel, zijn eetlust was toch eigenlijk onverzwakt. Hinderde het hem, dat hij in eene brochure door een collega over zijn laatste werk werd aangevallen? Maar hij had er immers altijd schik in gehad zich te verdedigen en eene waardeerende kritiek, wanneer had hij er zich ooit over beklaagd? Zou het stille leven zonder afwisseling of inspanning, hem misschien hebben afgemat, ontzenuwd, of zou.....? Daar ging hem een licht op. Ja, zoo was het! Dom dat hij het niet terstond begrepen had. Moest hij daarom dagen lang somber en wrevelig rondloopen, om hier op een stillen buitensingel op eens te begrijpen wat hem scheelde! Het leven daarginds was niet afmattend of vervelend, het was juist zoo heerlijk geweest, het had hem verwend. Hij was teruggekomen op zijne eenzame jongeheerenkamer; ja, Alwine's portret stond op zijne schrijftafel, maar geen spoor van hare tegenwoordigheid ergens om hem heen; geen gezellig gesprek aan de koffietafel, geen vriendelijke morgengroet aan het ontbijt, stilte, eenzaamheid overal, hé, dat was het wat hem hinderde. Varen was geheel alleen op den singel en hij strekte zijne armen eens wijd uit en haalde diep adem, terwijl een geluid, half een zucht en half een kreet hem over de lippen kwam, hij was blij dat hij wist wat hem zoo had gedrukt. Want het was of met de ontdekking de dofheid, die hem kwelde, reeds terstond eenigszins verminderde. Ja, dat was het! Hij had geen huiselijk leven gekend, eerst in de laatste maanden had hij het genoten; hij kon er niet meer buiten. De kastanjelaan was ten einde en de dunnere boomen, waaronder hij zich bevond, boden minder beschutting voor den wind, maar Varen hief het hoofd op en stapte flinker voort: het was zeer natuurlijk dat hij in geene opgewekte stemming was. Hij kon aan het eenzame leven niet meer wennen. Hij begreep nu ook waarom het hem zoo kalm had gelaten, dat Alwine in de stad zou komen logeeren. Hij verlangde meer; hare tegenwoordigheid in zijne huiskamer

en zijn studeervertrek, haar glimlach aan zijne eigen tafel. Waarom zouden Alwine en hij ook eigenlijk lang met trouwen wachten? Wat stond aan eene verbintenis in den weg?

Toen de singel ten einde was en Varen de brug opstapte, die hem naar de stad terugvoeren moest, was zijn besluit genomen. Nog dienzelfden avond schreef hij twee brieven, één aan zijn meisje en één aan haar vader en in beide werd hetzelfde zij het ook op gansch anderen toon, gevraagd en betoogd. Varen drong er zoo krachtig mogelijk op aan dat het huwelijk tusschen Alwine en hem spoedig zou worden voltrokken.

Een dag later zat bij het vallen van den avond Dora Terwey op hare eigen kamer. Dien morgen waren de brieven van Varen aangekomen en beneden verdiepte Alwine zich in al de bespiegelingen en vooruitzichten daardoor opgewekt. Zij had het eigenlijk maar half lief gevonden dat hare zuster niet bij haar in de huiskamer bleef en nu juist dezen avond naar boven ging, maar Dora had zooveel werk dat noodzakelijk af moest. Allerlei lijsten en tabellen voor fabrieks- en naaischool moesten worden ingevuld en nagezien; men had opzettelijk gewacht op hare thuiskomst en de eerste dagen hadden de huishoudelijke bemoeiingen haar geheel in beslag genomen. Zij had dan ook, boven gekomen, terstond het licht opgestoken; naast haar op de tafel lag een stapel boeken en papieren, hare schrijfcassette stond opengeslagen voor haar en toch.... zij werkte niet.

Het was een niet groot, maar vriendelijk vertrek, waarin zij zich bevond, de kamer van Dora en Alwine te zamen met eene breede deur in eene der wanden, die toegang gaf tot het slaapvertrek der zusters. De geheele inrichting der meubelen bewees, dat ook hier smaak en wil der oudste de overhand hadden gehad; al waren een gemakkelijk stoeltje en eene vrij sierlijke werkmand door Alwine's keus bij een der ramen geplaatst, de groote gekleurde gravure, die dadelijk bij het binnenkomen in het oog viel en eigenlijk geheel de kamer beheerschte, was Dora's bijzonder eigendom. Haar vader had, jaren geleden reeds, de schilderij, eene copie naar eene Ecce Homo van Correggio uit de National Gallerij te Londen, uit zijn salon verwijderd, omdat niemand van de vrienden zoo iets meer ophing, maar Dora had zich door het woord ouderwetsch niet laten afschrikken: in hare kamer, waar geheel de omgeving met die ernstige figuur in overeenstemming was, had

zij de eereplaats er voor bestemd. En daar zagen nu de stille oogen van den met doornen gekroonden Christus op de beide zusters neer, reeds vele jaren. Zij zagen menigen goeden arbeid verricht, menigen plicht met trouw vervuld worden; dezen avond ook zagen ze Dora zitten: werkeloos, in gepeins verzonken.

Alwine's nieuwe plannen namen hare zuster toch meer in beslag dan zij had gedacht. Zij kon zich aan de gesprekken er over onttrekken, maar de macht ontbrak haar ook hare gedachten geregeld bij iets anders te bepalen. Schoon zij al een paar keer met hare aanteekeningen begonnen was, het werk wilde niet vlotten. Het zou ook eene groote verandering geven in Dora's leven als Alwine getrouwd was. Wat zou het stil worden in huis als de jougere zuster wegging, als deze kamer niet meer door haar werd gedeeld, als al de vroolijkheid, die zij aanbracht, met haar verdwenen was. Geen wonder dat Dora met een diepen zucht het werk ter zijde schoof. O ja, zij begreep hoe het gaan zou! Er zou een tijd komen van overstelpende drukte van allerlei aard, een winter, die voor bij vloog onder het maken van toebereidselen, dan in het vroege voorjaar het huwelijk en daarna eene lente en een zomer, stil, eentonig, saai; zonder Alwine's muziek, zonder haar vroolijk gesnap, zonder de afleiding van bezoek en gesprek.....

Dora gaf haar stoel een ruk en wendde zich knorrig af van Varen's portret, dat tegenover haar op een laag kastje van Alwine stond. In gedachten verzonken had zij haar oog er op gevestigd gehouden, maar neen, zijne gesprekken, die zou zij niet missen immers? Dora was niet tevreden over zichzelve en omdat zoo iets haar maar zelden gebeurde, droeg het ditmaal nog bij tot de verdrietige stemming, waarin zij verkeerde. Zij had zich lang niet flink genoeg gehouden in hare gesprekken met Varen, zij was veel te flauwhartig geweest in aanval en verdediging. Zij had zich zoo vast voorgenomen hem nooit toe te geven, zich nimmer tot zwijgen te laten brengen. Hij kon haar immers niet overtuigen; zij moest het hem doen. Maar het had soms geschenen of zijne woorden hare gedachten benevelden, zij was nu en dan beschroomd geweest om hem te scherp tegen te spreken; zij schaamde zich als zij bedacht hoe geheel anders hun strijd was geweest, dan zij zich had voorgesteld. Wat had haar gescheeld daar buiten? O, zij had er genoten meer dan andere zomers, het viel haar zelfs moeielijk

aan den gewonen gang van het leven in de stad te gewennen, maar zij vreesde maar al te zeer dat zij haar plicht had verzuimd. Bekeerd? Zij had het Varen tot nu toe althans nog niet. Hoe vast en onwrikbaar waren ook zijne meeningen. Hoe diep geworteld was zijne overtuiging en hoe welsprekend wist hij haar te verdedigen. Dora had zich van kindsbeen af altijd zoo sterk gevoeld, zoo zeker van zich zelve, maar thans overviel haar een gevoel van onmacht tegenover een karakter, minstens even vast als het hare. Zou die taak haar te zwaar zijn? Zou zij het moeten opgeven? Waarom greep 's Heeren hand dan ook niet krachtiger in om dien man te behouden? Dien man, Alwine's echtgenoot binnen weinige maanden? Zou Alwine hem begrijpen? Inzien hoe sterk van karakter, hoe vast van overtuiging hij was? Had dat luchthartige kind den diepdenkenden man waarlijk lief? Zij, Dora, ze wist niet wat dat was, liefde, zij hief trotsch het hoofd op, zij wilde het niet weten, zij zou het ook nooit weten, God zij dank. Maar men zei dat het zulk een krachtig, zulk een alles overweldigend gevoel was. Had dat gesproken uit den brief, dien zij van Alwine ontving op den avond, dat Varen haar had gevraagd? Dora's schrijfcassette stond nog geopend naaat haar en half in gedachten greep zij naar het laadje, waarin Alwine's brieven werden bewaard. Reeds terwijl zij buiten waren had Dora wel eens den wensch bij zich voelen opkomen dat schrijven van Alwine over hare verloving nog eens over te lezen. Zij deed het dezen avond, langzaam, regel voor regel; maar éér de brief ten einde was, liet zij hem peinzend uit de hand glijden en bleef met wijd geopende oogen starend voor zich zitten uitkijken. Zoozeer was zij in hare gedachten verdiept, dat zij niet hoorde hoe een vlugge voetstap de trappen opkwam en hare kamerdeur naderde. Eerst toen de deur werd opengedraaid, schrikte zij met een schok op uit haar gepeins. Alwine kwam binnen en liet zich op een stoel tegenover Dora aan de tafel nedervallen: ‘'t Is beneden toch zoo saai, Do, Pa is daar straks naar de societeit gegaan en ik zit alleen. Toe, ben je nog niet klaar met je werk?’

‘Ik heb nauwelijks de helft gedaan, 't wil niet opschieten van avond,’ zei Dora klagend.

‘Laat het dan verder liggen,’ raadde Alwine. Zij was al weer opgesprongen en drentelde om Dora heen, maar plotseling

bleef zij staan. ‘Wat heb je daar? Een brief van mij? Neen, laat eens kijken,’ want hare zuster had er naar gegrepen om hem weg te bergen.

‘Och,’ zei Dora aarzelend, ‘ik was bezig.... ik wou....’ maar Alwine luisterde niet. Zij had zich op hare knieën naast Dora's stoel laten neerglijden en las den brief, die voor hare zuster op de tafel lag. Had zij dat geschreven, nog maar zoo weinig maanden geleden? Plotseling hief zij het hoofd op en hare mooie oogen zagen Dora openhartig in het gelaat: ‘Wat een kinderachtige brief, hè?’

Hare zuster schrikte, was het omdat zij zelve daar straks ook iets dergelijks had gedacht? Vriendelijk sloeg zij haar arm om Alwine's schouders: ‘Je bent nog zoo jong,’ zei zij vergoelijkend.

‘Ja,’ een blijde lach vloog over Alwine's gelaat. ‘Pas twintig jaar. Heerlijk! O Dora, wat kan ik nog lang gelukkig wezen.’

‘Maar kind, het leven is niet bestemd tot volkomen geluk,’ waarschuwde Dora, bijna angstig.

‘Neen, dat weet ik wel,’ - ook Alwine's stem klonk ernstig, - ‘maar ik mag toch genieten van wat de Hemel mij geeft, niet waar? en zoolang ik Albert en mijne zuster mag behouden, kan ik niet ongelukkig zijn.’ Zij had zich dicht tegen hare zuster aangevleid en werktuigelijk vouwden hare vingers kleine plooitjes in Dora's boezelaar. ‘Ik verbaas er mij zelve soms over hoe ik veranderd ben in de laatste maanden,’ ging zij peinzend voort, ‘welk een dom kind was ik toen ik dien brief schreef, hoe oppervlakkig en onnoozel. Ik weet niet eens recht meer of ik toen meende dat ik Albert liefhad, ik had het te druk met andere dingen om daarover veel te denken, geloof ik. Ik wist niet wat liefde was, nu weet ik het.’

Hare oogen dwaalden nog eens weer met een ernstigen glimlach naar den brief. ‘Wat staat daar veel over zijne betrekking in, ik vond het zoo gewichtig de vrouw van een professor te worden. 't Was of dat het voornaamste was en nu.... och, onverschillig is het mij niet, want ik geloof dat hij het prettig vindt, maar anders.... als hij een arbeider was, gelijk de man, die van morgen hier op de straat werkte, ik werd zijne vrouw, dan even gewillig als nu.’

Dora zeide niets; zij zag droomerig neer op het donkere hoofdje, dat tegen haar schouder eunde.

‘Zie,’ vervolgde Alwine zachter, ‘je bent zooveel wijzer,

zooveel verstandiger dan ik, Dora, maar wat ik voor Albert gevoel, zoo iets heb jij zeker nooit ondervonden en dan kan je het niet begrijpen ook. Het maakt mij zoo onuitsprekelijk gelukkig en ik wou, o ik wou dat dat geluk ook mijne zuster nog eens ten deel viel.'

'Neen, neen, ik heb daaraan geene behoefte.' De woorden klonken angstig, afwerend, maar Alwine was te zeer met hare eigen gedachten vervuld om het op te merken. Zij ging voort met haar vertrouwelijk gekeuvel, zij praatte over hare liefde, hare bewondering voor Varen's talenten, voor zijn karakter vooral, zij stortte geheel haar hart uit voor de oudere zuster, die immers altijd hare vertrouwde was geweest. Dora luisterde, en de hand, die nog altijd op Alwine's schouder rustte, werd koud, eene angstige uitdrukking benevelde de rustige oogen: 'Wat is er?' vroeg Alwine, toen zij toevallig hare zuster aanzag en opmerkte dat zij huiverde.

Dora moest zich geweld aandoen om hare zelf beheersching te herwinnen. 'Alwine, ik ben bang,' zei zij fluisterend.

'Bang, waarvoor?' maar de uitdagende uitdrukking in het gelaat, dat zich naar haar ophief, bewees Dora dat hare zuster reeds begreep, wat zij bedoelde.

'Lieveling,' zei zij en de oude, vermanende deftigheid klonk weer in hare stem, 'ik ben bang voor zulk eene groote liefde; ik ben bang dat wie zulk een alles beheerschend gevoel voor een schepsel koestert, daarmee te kort doet....'

Alwine sprong op en viel haar in de rede: 'O juist, ik begrijp wat je zeggen wilt, Dora, maar ga niet verder want je hebt ongelijk.' De stem klonk zoo stellig dat Dora verbaasd opzag en Alwine aankeek, zooals zij daar met opgeheven hoofd voor haar stond. 'Als het waar is dat ik veranderd ben door mijne liefde, dan ben ik er niet slechter, maar beter door geworden. Ik gevoel mij krachtiger, sterker, dan vroeger. Ik weet zelf, dat ik ernstiger ben dan vóór ik Albert kende en ook,' hare stem werd zachter en liefkoozend greep zij Dora's handen in de haren: 'lieve, beste Do, ik zal nooit vergeten, hoeveel jij me hebt geleerd, maar het was de overtuiging mijner zuster, niet de mijne, die ik beleed. 't Is of ik in menig opzicht eerst thans begin te leven, ik zie den strijd, de smart in het leven, ik denk na over wat mij vroeger onverschillig was....'

‘Ja,’ riep Dora bitter, ‘dat begrijp ik; och hadden wij “Robert Elsmere” maar niet gelezen.’

Maar Alwine schudde het hoofd. ‘Dat of iets anders. Albert's overtuiging en die van mijne zuster, ze moesten stooten, maar dat is niet geweest tot mijne schade. Soms denk ik, uit hun strijd win ik voor mijzelve, worstelend en nog maar half begrepen, eene nieuwe, eene eigen overtuiging. Daaraan heeft ook mijne liefde deel.’

Dora zuchtte diep; zij had een gevoel of alles om haar heen dreigde weg te zinken of niets vast stond of steun geven kon en zij schudde droevig het hoofd.

‘Het zal waar zijn, wat je daar straks zei, Alwine, ik begrijp het niet,’ zeide zij mat. Hare oogen zwierven onrustig over de tafel, maar met inspanning van al hare krachten herwon zij hare zelf beheersching. ‘Och, mijn werk. Toe, Alwine, ga nu naar beneden.’

‘En gij zoudt het er van avond bij laten, dacht ik?’ vroeg Alwine.

‘Dat kan ik niet. Ik moet werken. Ga nu naar beneden, Alwine, nog twee optellingen en dan kom ik.’

Zij vroeg het dringend, smeekend bijna en Alwine ging. Een oogenblik werd zij, knorrig: die Dora dacht ook aan niets dan haar werk, maar éér zij beneden kwam, was de goede luim reeds teruggekeerd.

Toen Dora de lijsten naar zich toetrok hoorde zij dat Alwine begon te zingen:

> ‘Freudvoll und leidvoll.’

Dora telde hardop, opdat niets haar zou afleiden, ‘54, 59, 61, 70.’

> ‘Gedankenvoll sein,’

klonk het van beneden.

‘84, neen 74, en 5.... en 5....’ Dora tikte ongeduldig met hare vingers op de tafel.

> ‘Hangen und bangen in schwebender Pein.’

‘Hm, Fee beweert, dat alleen zingt wie in de periode van freudvoll is,’ bromde Dora en krabbelde een paar cijfers door, want zij had zich vergist. Zij was dan ook erg onhandig van avond. Nog eens geteld: ‘9, 14, 18, 27 ....’

Het potlood viel Dora uit de vingers. Van beneden klonk jubelend de stem van de jongere zuster:

> ‘Glücklich allein ist die Seele, die liebt,’

en boven boog Dora het hoofd diep voorover. Zij had de worsteling moeten opgeven en schreide en snikte in onuitsprekelijke, nog half onbegrepen smart.

Zooals Dora terecht had voorzien brak voor hare zuster en haar, door de vaststelling van Alwine's huwelijk, een tijd van veel drukte en bemoeiing aan. De oude heer Terweij had zijnen dochters volkomen volmacht gegeven om alles goed en degelijk in te richten en Alwine genoot onder het gewichtig werk van uitkiezen en bestellen, waarbij Dora haar getrouw ter zijde stond. Varen kwam maar zelden over in dien tijd, hij had het druk. Zijne verloving had natuurlijk in de eerste maanden veel van zijn tijd in beslag genomen, maar zijne studie had daardoor niet weinig geleden. Schoon Alwine het jammer vond, zij kon niet anders dan het met hem eens zijn, toen hij het haar uitlegde: hij had over zijne wetenschappelijke reis van het vorige jaar nog nauwelijks een kort verslag geleverd, het werd hoog tijd dat hij in een uitgebreider werk de vrucht van zijne nasporingen openbaar maakte. Daarvoor hoopte hij den tijd te besteden, die nog voor hun trouwen verloopen moest. Het huwelijk zou in de tweede helft van Februari plaats hebben en Alwine ging voor eenige dagen bij Fee logeeren om tegen dien tijd een huis te huren en eenige noodzakelijke bestellingen te doen. Eigenlijk had zij gehoopt dat Dora bij die gelegenheid met haar mee zou gaan, en Fee scheen dat ook te hebben verwacht: hare uitnoodiging had beide zusters gegolden. Dora echter had er bezwaar in gevonden haar vader alleen te laten en Alwine had er niet te veel op durven aandringen, omdat hare zuster zich de laatste weken niet volkomen wel had gevoeld. Dora zag er niet best uit, vond Alwine, en het was dus maar goed dat zij rustig thuis was gebleven. Bovendien, het was toch ook waar wat Varen als zijne meening te kennen gaf, toen zijn meisje er over sprak: het huis waarin zij te zamen moesten wonen en leven, kon toch ook best door hen te zamen worden uitgezocht en gehuurd.

Onder al dergelijke bemoeiingen ging de tijd snel voort; de bladeren verdorden en vielen af, November kwam met zijne stormen om den winter voor te bereiden en éér dezelfde maand halverwege was verstreken had hij reeds zijne intrede gedaan met vorst en sneeuw. Het werd een ongemeen koude en langdurige winter dat jaar; toen Alwine bij Fee logeerde nam

Varen haar reeds mee om naar het schaatsenrijden te gaan kijken en toen zij hem den dag voor Kerstmis van den trein afhaalde kon zij hem opmerkzaam maken op de arresleden, die elkander over het ijs voorbijsnelden. Varen zou Kerstmis en Nieuwjaar bij zijn meisje komen doorbrengen en reeds aan den avond van den eersten dag dat hij bij haar was, begeleidde hij de beide zusters naar een eigenaardig soort van feestviering, het Kerstfeest voor de leerlingen der Zondagschool, waaraan zij werkzaam waren. Varen had zoo iets nooit bijgewoond en eigenlijk zou hij er ook thans niet aan gedacht hebben mede daarheen te gaan, maar hij bemerkte spoedig dat Alwine er vast op rekende. 't Zou zoo aardig wezen, verzekerde zij telkens weer opgewonden, en Varen wilde haar niet teleurstellen en deed dus maar zijn best te gelooven dat het ‘zoo aardig’ wezen zou.

‘Pas op’, zei hij, toen zij 's avonds de deur uitgingen, ‘er is weer sneeuw gevallen, houd me stevig vast, Alwine, 't is glad.’

‘O ja, dat merk ik ook.’ Voorzichtig, steunende op zijn arm, deed zij vroolijk een paar maal pogingen om zich te laten voortglijden. ‘'t Is als een spiegel, Do. Ga aan den anderen kant loopen en geef Albert een arm.’

‘O neen, dank je, ik loop best alleen, zoo erg is het niet.’ De woorden klonken zenuwachtig gehaast en om kracht aan hare bewering bij te zetten, deed Dora een paar schreden van hen af. Ongelukkig vergat zij daarbij de bedaarde voorzichtigheid, die haar over den gladden weg had kunnen heenhelpen, onzeker gleed ze een paar stappen voort, trachtte toen te blijven stilstaan, maar verloor juist daardoor haar evenwicht en viel op den grond.

‘Daar nu,’ riep Alwine verschrikt.

Varen haastte zich om haar te hulp te komen, maar zij was reeds zonder zijne hulp weder opgestaan.

‘'t Is niets,’ zei zij, gemelijk lachend.

‘Heb je je niet bezeerd?’ vroeg Alwine bezorgd.

‘Volstrekt niet.’

‘Maar houd Albert nu toch vast. Hij vindt het niets erg ons beiden op de been te moeten houden, is 't wel?’

‘O neen.’ 't Waren de eerste woorden, waarmee hij aan het gesprek deelnam en tegelijk bood hij Dora zijn linkerarm aan, maar zij drukte beide handen in hare mof te zamen, zoo stevig als of zij bang was dat men haar zou dwingen tot iets,

waartoe zij niet geneigd was. ‘Ik heb geen steun noodig.’

‘En ben je niet erg geschrikt?’ vroeg Alwine nog eens weer.

‘Wel neen.’ Dora's stem klonk vrij ongeduldig. ‘Lieve hemel, Alwine, maak toch niet zooveel drukte over zulk eene onbeduidende zaak, als iemand even uitglijdt.’

Alwine voelde eene zenuwachtige trilling in de vrije hand, die Albert op de hare had gelegd, nadat Dora weigerde zijn arm aan te nemen. Het verbaasde haar niet dat hij een beetje knorrig werd. Dora had den ganschen dag nog bijna geen woord tot hem gesproken en nu deed zij zoo wonderlijk. Wat scheelde haar?

‘Doe maar voorzichtig,’ waarschuwde zij nog eens, toen ze weer een hellend en daardoor bijzonder glad gedeelte van de straat overliepen en het was niets dan de onschuldige vroolijkheid van een jong en gelukkig gemoed, waardoor zij er de plagerij aan toevoegde: ‘Pas maar op, Do, je weet nu toch bij ondervinding dat jij ook vallen kunt, al sta je gewoonlijk nog zoo vast in je schoenen.’

Dora gaf geen antwoord en in de duisternis kon Alwine haar gelaat niet zien, misschien zou zij anders geschrikt zijn van den blik, half boosheid, maar ook half ontzetting, waarmee hare zuster haar na die woorden aanzag.

Een uur later zat Varen eenigszins ter zijde in de zaal, waar het kinderfeest werd gevierd. Hij had een stil hoekje uitgezocht, vanwaar hij half door een paar neerhangende overgordijnen verborgen alles rustig kon gadeslaan. Het gewoel der kinderen, het feestlied en de Kerstvertelling, het scheen hem alles evenveel belangstelling in te boezemen; onbewegelijk zat hij reeds langen tijd te kijken, naar de lichtjes aan den boom, naar de feestgaven er omheen.....

‘Wel, mijnheer Varen, dat is daar een mooi hoekje,’ zei eene der dames plagend, terwijl zij langs hem heen ging en zij verbaasde zich over de verschrikte uitdrukking, waarmee de aangesprokene eensklaps opsprong. Zij had Varen's gedachtenloop gestoord en hij streek zich met de hand over het voorhoofd: waar waren zijne gedachten geweest in het laatste half uur? O ja, hij begreep de toespeling op zijne plaats; hij was immers met opzet en in overleg met Alwine zoo gaan zitten dat hij haar en hare klasse van kinderen juist in het oog had. Maar waarom had het ongeluk gewild, dat Dora schuins daar

tegenover veel dichter bij hem hare plaats had gevonden, zoodat zijn oog haar kon volgen, even gemakkelijk als Alwine? Was hij hier op dezen avond te midden van het gewoel van een kinderfeest plotseling aan zich zelven ontdekt of had de ontmoeting met de beide zusters dezen dag slechts medegewerkt om het gevoel te versterken, waarmede hij reeds maanden lang worstelde? O, hij wist nu wat hem had gekweld die eerste dagen na hun gezamenlijk verblijf buiten, hij wist nu wat er hem toe gedreven had zijn meisje in de laatste maanden zoo weinig te bezoeken, helaas ja, hij wist het maar al te goed! Varen zag met een onbestemd gevoel van beklemming de zaal rond, de schitterende boom sprak van het feest des lichts, maar in zijn hart was het donkere nacht. Hij hoorde Alwine's stem terwijl zij het kinderkoor leidde en voorging, kunsteloos maar rein klonk de eenvoudige melodie der Kerstliederen hem tegemoet, maar zijn blik zocht Dora, die met neergeslagen oogen en zonder eene enkele maal den kant waar hij zich bevond uit te zien, tusschen hare klasse nederzat. Een meisje leunde vertrouwelijk tegen haar aan; een kleine jongen had zijn handje door haar arm gestoken; het was een aardig groepje waarop Varen's oog rustte, maar was het toevallig dat hare oogen altijd naar den anderen kant waren gericht, of vermeed zij opzettelijk zijn blik te ontmoeten? Zou zij misschien ook...? Onzin, zij dacht slechts aan haar werk, slechts aan het Kerstfeest, alleen in zijn hart woonde dat zondige gevoel, dat verlangen naar eene liefde, die hij niet mocht begeeren.

Er was eene tusschenpoos van luidruchtig vreugdebetoon, eene afwisseling na de betrekkelijk ernstige stemming, die tot nu toe onder de kinderen had geheerscht; er werd gepraat, gelachen, gespeeld en Alwine zag naar hem om. Vragend, verlangend zochten hare oogen de zijnen, hij wist wat zij hoopte. Reeds daar straks had het zijne aandacht getrokken, hoe de verloofde van eene der andere jonge dames zich te midden van hare klasse bewoog. Hij had zich nedergezet op eene der achterste rijen, midden tusschen de kinderen in. Hij gaf den jongens raadsels op, hij bewonderde de geschenken der meisjes en het meisje dat hij liefhad stond er bij, blozend, met oogen stralende van geluk en onschuldigen trots. Het was bijna met een gevoel van medelijden dat Varen langzaam opstond en naar Alwine toeliep. Zij had hem allerlei te vertellen, hij moest hier naar

kijken en daarginds bewonderen. Hij zou ook in het gunstigste geval zich niet heel gemakkelijk bewogen hebben, maar hij deed zijn best. Hij maakte een praatje met een paar der kleinen, doch het was of de onschuldige kinderoogen hem pijn deden met hun openhartigen blik; hij kreeg een gevoel of hij niet behoorde in deze reine omgeving, of hij niet mocht instemmen met een heilig lied, hij kon daar niet blijven! De warme lucht drukte hem zwaar op de borst, de lichtjes aan den boom dansten en draaiden voor zijne oogen; met eene haastige verontschuldiging tot Alwine wendde hij zich af. Hij moest Dora voorbij; zij stond met den rug naar hem toegewend en scheen niet te bemerken dat hij achter haar omging. Het laatste wat hij hoorde was de stem van Alwine, die den Engelenzang aanhief, daar woei de koude buitenlucht hem tegemoet, hij stond op straat en haalde diep adem om de duizeligheid te overwinnen, die daarbinnen gedreigd had hem te overmeesteren.

Het was een prachtige, maar vinnig koude winteravond. Varen huiverde, terwijl hij voortliep. Hoe stil en rustig was alles om hem heen. De zware sneeuwlaag dempte elk geluid en in het park aan de overzijde van den weg, dat hij in gedachten was ingeloopen, prijkte elke boomtak en ieder struikje met het koude, witte siersel. Hij zag op naar den helder fonkelenden sterrenhemel, vlekkeloos als het wit daar omlaag welfde zich daarboven het zwart-blauw, zoo vredig en zoo schoon als of het Engelenlied dat hij Alwine had hooren aanheffen van daar kon worden beantwoord. Overal om hem heen de kalmte der onschuld, maar in hem woelde en bruischte de chaos der zonde, om hem heen de stilte der berusting, maar op zijne lippen een jammerkreet: ‘God, o God, geef uitkomst, ik kan niet langer strijden.’

En toch, hij wist dat hij moest. Slechts eenige minuten gaf hij toe aan het gevoel van radeloosheid, dat hem handenwringend deed heen en weer loopen, ineenkrimpend, steunend als van pijn nu en dan. Toen bedwong hij met alle kracht de overspanning waarin hij verkeerde, de dwaze zenuwachtigheid, zooals hij mompelde, die hem zichzelven had doen vergeten. Hij was de verloofde van Alwine, binnenkort haar bruidegom en haar echtgenoot. Dat was zijne toekomst, en daarin, hij had het zelf zoo gewild, daarin bestond zijn geluk. Dat andere,

het zou voorbijgaan, zoo als het gekomen was, als een droom, als eene begoocheling. Hij beet zich op de lippen om niet opnieuw in eene jammerklacht uit te barsten: gave God dat het hem spoedig losliet.

Daar kwam een vroolijk troepje ouders met hunne kinderen het park in, luid en druk pratend over het gesmaakte genot. Het feest was afgeloopen en Varen moest zich haasten naar de zaal terug, als hij niet wilde dat Alwine tevergeefs op hem wachten zou.

IV.

Het scheen Alwine of geen tijd in haar leven nog ooit zoo snel was voorbij gegaan als de week, die op dien Kerstavond volgde. Varen overlaadde haar met oplettendheden en verrassingen, iederen dag wist hij iets nieuws te bedenken om haar genoegen te doen en geen wensch, hoe onnadenkend ook door haar uitgesproken, of hij trachtte hem in vervulling te brengen. Alwine had er schik in. Er was genoeg van het behaagzieke, luchthartige kind in haar overgebleven, om de hulde, die een ander misschien overdreven zou hebben genoemd, met vroolijk welgevallen aan te nemen, maar bovendien ontving zij elke, ook de kleinste attentie van Varen als eene openbaring van zijne liefde. Het scheen wel of hij nooit aan iets anders dacht dan aan haar genoegen en haar wensch. Hij wilde haar en zichzelf blijkbaar schadeloos stellen voor den tijd, waarin zij elkaar niet hadden gezien en voor de korte scheiding van eenige weken, de laatste, die nog komen moest éér zij voor goed bij elkaar behoorden. Alwine gevoelde zich onuitsprekelijk gelukkig; de toekomst lag zoo veelbelovend voor haar, Varen's liefde was zulk een groote schat, dat hare vroolijkheid bestand was zelfs tegen het aanstaand afscheid, toen eindelijk, veel te spoedig, de morgen aanbrak, waarop hij weer vertrekken moest.

‘Zou je wel meegaan?’ vroeg Varen bezorgd, toen Alwine zich gereed maakte om hem tot aan het station uitgeleide te doen. ‘Het is zoo ongemeen koud, achttien graden vorst, zei de bijtenhakker van morgen.’

‘Maar de zon schijnt en zie eens, hoe goed ik er mij instop,’ betuigde Alwine, terwijl zij zich begon klaar te maken. ‘Bovendien,’ vervolgde zij vroolijk en knoopte voor den spiegel haar mantel vast, ‘ik heb nog eene boodschap te doen. Als

ik je naar den trein heb gebracht, waarheen denk je dan, dat ik ga?'

Varen had haar geholpen om den mantel aan te geven en stond nog achter haar: 'Dat weet ik niet.'

Zij knikte hem in den spiegel eens toe. 'Dan ga ik naar de naaister om mijne trouwjapon te passen.'

'Nu al?' Varen scheen er bijna van te schrikken, maar Alwine schudde gewichtig het hoofd: 'Dat is niets te vroeg! Verbeeld je, dat zoo'n japon eens niet klaar was.'

'En Varen je in dat toilet trouwen moest,' vulde haar vader aan. De woorden waren hem onwillekeurig op de lippen gekomen, terwijl hij naar zijne dochter zat te kijken en getroffen werd, alsof hij het nog nooit had opgemerkt, door hare schoonheid. Wat was zijn kind mooi in dat eenvoudige, donkere japonnetje, hoe echt behaaglijk zag zij er uit met het nauwsluitende korte manteltje, waarvan de zwartbonten rand vast om haar hals gesloten, kleur en lijnen van het lieve gezicht zoo goed deed uitkomen. Zou zij in haar bruidstoilet nog mooier kunnen zijn? En had Varen ergens bevalliger bruidje kunnen vinden, dan zij, die daar voor den spiegel stond met oogen schitterend van geluk en openhartige bewondering voor alles wat hij zeide of deed. Alwine scheen iets van zijne gedachten te begrijpen, want zij kreeg een kleur, terwijl zij met eene coquette beweging nog een duwtje gaf aan het bonten mutsje dat een klein beetje schuin op hare krullende haren stond.

'Eigenlijk weet ik niet of Albert wel eens zal opmerken wat ik op dien dag aanheb,' zei zij vragend.

Varen lachte: 'Om de waarheid te zeggen, ik ook niet. Maar je hebt me nu ten minste gewaarschuwd.'

'En ik moet je waarschuwen, dat de trein niet op jullie wacht,' mengde Dora zich in het gesprek.

'Dat 's waar ook.' Alwine liep nog bedrijvig heen en weer. 'Nu maar, ik ben zoo klaar. Waar heb ik mijne handschoenen gelaten? O, hier, in mijne mof. Albert, op den boekenhanger ligt dat pakje, dat je voor Fee zoudt meenemen. Kom, laten we nu voortmaken.'

Het was de oude heer Terwey, niet Dora, die hen ditmaal tot op de stoep uitliet. Dora had reeds in de huiskamer vluchtig afscheid genomen en zich toen verwijderd, eene der

dienstboden had juist hare hulp in de keuken noodig.

‘Dat is het eenige, wat mij dezer dagen heeft gehinderd,’ zei Alwine onderweg, nadat zij al het genot van de laatste dagen nog eens had geroemd. ‘Dora en jij waren van den zomer zulke goede vrienden geworden en nu waren jullie zoo stroef en stuursch tegen elkaar.’

‘Och kom.’ Varen lachte gedwongen. ‘Dat heb je je verbeeld.’

Alwine schudde het hoofd. ‘Dat zei Dora ook toen ik er haar naar vroeg; maar als van den zomer ben jullie toch niet. Je hebt het geene enkele maal samen aan den stok gehad. Enfin, ik moet maar wachten tot wij getrouwd zijn en dan zal ik mijn man en mijne zuster wel weer tot elkaar brengen.’

‘Als je dat dan nog noodig vindt, ga gerust je gang,’ zei Varen bedaard, ‘maar laten we nu over iets anders praten, ik vind dit onderwerp niets belangrijk.’

Een kwartier later kwam Dora Terwey, na hare bezigheden in de keuken te hebben afgedaan, in de huiskamer terug en zette zich op haar gewone plaatsje midden in de kamer neder. Zij bevond zich alleen, want kort na het vertrek van Varen en Alwine was ook haar vader uitgegaan en zij slaakte een diepen zucht van verlichting, terwijl zij haar mandje met maaswerk naar zich toehaalde: Goddank, dat die laatste veertien dagen eindelijk voorbij waren.

Niet op eens, slechts langzamerhand had Dora leeren begrijpen, wat het gevoel was dat haar bezielde voor den man dien zij slechts als Alwine's verloofde had leeren kennen. Zij, had het echter geweten nog éér hij met Kerstmis weer bij zijn meisje kwam en de dagen, die zij in zijne nabijheid, in zijn gezelschap moest doorbrengen, waren haar ééne lange marteling geweest. Maar zij had zich kloek gehouden, ja in de eenzaamheid mocht zij het erkennen voor zichzelve en voor haar God, zij had door blik noch woord ooit iets verraden, zij had geen oogenblik vergeten dat hij aan Alwine behoorde. Soms, eene enkele maal had zij gemeend dat misschien, indien zij wilde, ... maar zij had niet gewild, nooit, zij was sterk genoeg hem zonder eene enkele poging af te staan. De minste poging zou immers verraad tegen Alwine zijn geweest. Dat wilde zij niet; zij mocht van zichzelve getuigen, dat zij de verzoeking had weerstaan en overwonnen.

Maar nu zij dan overwonnen had, nu zij Varen in geene

weken zou spreken of zien, nu mocht zij zich wel een oogenblik het weemoedige genot gunnen van eens ongestoord aan hem te denken. Wat zou het heerlijk geweest zijn, als het eens anders had mogen wezen. Als zij Varen eens had mogen leeren kennen als een vrij man. Zou hij dan misschien....? wie weet..... Wat was zij veranderd! Wie onder hare bekenden of vrienden zou het hebben kunnen gelooven, dat zij, Dora Terwey, daar zat, verdiept in eene sentimenteele, verliefde droomerij? En toch, het was zoo! Het leven, waarin zij zich tot nu toe zoo gelukkig had gevoeld, het scheen haar donker en saai, nu zij droomde van den zonneschijn zijner liefde, van de ruimte van blik en opvatting, verkregen door den omgang met hem!

Dora stond peinzend op om naar het vuur te zien; het was ongemeen koud en huiverend haalde zij de openstaande suitedeuren dicht; die groote ruimte was bij deze ongewone temperatuur haast niet te verwarmen. Toen ze weer ging zitten viel haar oog op de pendule; nu was Varen al op reis, over een uur weer thuis, dan zou hij zich opnieuw gaan verdiepen in zijn werk, zooals hij had verteld. Hoe heerlijk moest het wezen hem te mogen helpen, wat zou zij hebben willen studeeren om er toe in staat te zijn, hoe heerlijk, trotsch te mogen wezen op zijn talent en zijn roem, welk een onuitsprekelijk geluk hem ongehinderd te mogen liefhebben, geen strijd, geene smart te kennen, te weten dat ook hij....

Daar werd de kamerdeur geopend. ‘Ik mag zeker wel binnen komen en nog een uurtje gastvrijheid vragen? De trein heeft mij leelijk gefopt.’ Een oogenblik stilte volgde en de stem klonk anders dan daareven, toen zij voortging: ‘Dora...., ik dacht dat Alwine.... ben je hier alleen?.... Maar mijn hemel, wat scheelt je?’

Ze kon geen antwoord geven; ze was op haar stoel neergevallen, bleek en bevend. Daar stond hij voor haar, de man, van wien zij had gedroomd, om wien zij had geworsteld. De strijd was dan nog niet uit, de overwinning niet behaald. Een wanhopig gevoel van onmacht overviel Dora alsof al de kracht van weerstand haar werd ontnomen, door den schok van zijne onverwachte verschijning; ontzet en verslagen boog zij het hoofd. Varen bleef naar haar staan kijken, ernstig, bedaard eerst, maar het was of hare ontroering op hem overging.

‘Wat scheelt er aan?’ vroeg hij nog eens en eene zenuwachtige rilling, die hem op zijne voeten deed beven, bewees dat ook hij zijne bedaardheid verloor.

Toen hij nog geen antwoord kreeg, begon hij de kamer op en neer te loopen en eenige minuten sprak geen van beiden. Dora zocht angstig naar een alledaagsch onderwerp van gesprek om de benauwende stilte te verbreken, maar het was Varen, die toch het eerst iets zeide.

‘Ik zat in den trein,’ vertelde hij gejaagd, ‘de kaartjes waren reeds geknipt, daar kwam bericht dat de lijn door een onbeduidend ongeval onveilig was. We moesten minstens twee uur wachten, zei de conducteur. In plaats van aan het station te blijven kwam ik hierheen.’ Zijn stap werd sneller, onrustiger, ‘het was verkeerd!’ eindigde hij dof.

Weer heerschte er eenige oogenblikken stilzwijgen. Varen liep nog altijd heen en weer, maar plotseling bleef hij bij Dora stilstaan: ‘Waarom is je vader niet hier?’

‘Hij is uit,’ zei zij fluisterend, ‘evenals Alwine.’ Toen hief zij het hoofd op, een oogenblik zagen hare oogen hem angstig, smeekend aan: ‘Albert, ga naar het station terug!’

‘Waarom?’ Zijn gelaat was even bleek als het hare en hij deed zelfs geene moeite meer, om zijne ontroering te verbergen. Zij bemerkte het en met inspanning van al hare kracht trachtte zij nog eens zich te beheerschen. Langzaam greep zij haar werk bij elkaar en stond op: ‘als je niet aan mijn verzoek wilt voldoen, dan ga ik naar mijne kamer.’

‘Maar eerst zal je mij antwoord geven,’ riep hij driftig. ‘Dora, waarom schrikte je zoo, toen ik binnenkwam, waarom wil je niet met mij hier blijven?’

Zijne stem was tot fluisteren gedaald en hij trachtte hare hand te grijpen, maar met een ruk sprong zij achteruit. ‘Raak mij niet aan, Albert, o, vergeet je dan alles?’

Hij was plotseling bedaard geworden; ‘Je hebt gelijk, Dora, ja ik vergat....’ Hij liep naar de overzijde van de tafel en stond tegenover haar met zijn rag naar de suitedeuren. ‘Ik zal je niet aanraken, ik zal hier blijven, maar antwoord wil ik hebben. Dora,’ ging hij voort en langzamerhand maakte zijne bedaardheid weer plaats voor eene altijd grooter wordende opwinding. ‘Ik weet niet wat mij gebeurt in dit laatste half uur, wat mij wordt geopenbaard door je schrik, je ontzetting.

Mijn hoofd duizelt! Heb ik dan niet alleen geleden in de laatste maanden? Als ik worstelde tegen mijzelf kwam het nooit bij mij op of ook jij.... Dora, ik wil een antwoord. Waarom wou je weggaan?' Zijne stem werd heesch van ontroering. 'Ben je ook bang voor je zelf. Is het dat? Heb je me ook lief?'

Zij sloeg wanhopig hare handen te zamen. 'Ik ben zoo ongelukkig,' zei zij kreunend.

'Dat vraag ik niet,' riep hij woest. 'Denk je dat ik gelukkig ben? Onze liefde kan nooit iets anders wezen dan eene levenslange smart, maar de waarheid wil ik weten. Heb je me lief? Lieg niet,' want in de oogen, die zich plotseling tot hem ophieven las hij wat haar laatste redmiddel had kunnen zijn. 'De almachtige God hoort je.'

Zij liet het hoofd weer zinken. 'Dan moge Hij mij vergeven, dat ik de kracht tot een logen mis!'

Hare stem klonk gesmoord, onnatuurlijk, maar Varen verstond haar. Voor een oogenblik vergat hij alles in de zekerheid van wat hij een uur geleden voor onmogelijk gehouden had. Een glimlach van verrukking vloog over zijn gelaat, een jubelkreet klonk in zijne stem. 'Dora.... is het mogelijk? Ik ging van hier zonder zelfs aan zoo iets te denken en nu....' Zij maakte eene smeekende beweging, maar hij was daardoor niet tot zwijgen te brengen. 'De woorden zijn je afgedwongen, ja, maar des te grooter is hunne beteekenis. Je hebt mij lief! Dan kan, dan mag de toestand zoo niet blijven. Je moet mij aanhooren. Dan wil ik....'

Een gil van ontzetting van Dora deed de volgende woorden besterven op Varen's lippen. Hij wendde zich om, zijn gelaat werd van wit, aschgrauw. Langzaam ging de suitedeur open en op den drempel stond Alwine.

'Zoo zal dat gelaat er uitzien, eens, als de smart des levens daarover is heengegaan,' had Varen gezegd, toen hij haar voor het eerst had hooren zingen, maar hij wist nu: dat was slechts eene zeer flauwe afspiegeling geweest van de werkelijkheid, die hij thans aanschouwde. Alwine was nog gekleed zooals daar straks, toen haar vader haar zoo mooi had gevonden, maar het was of in dat halve uur al hare schoonheid was verdwenen. De bleeke, strak op elkaar geklemde lippen waren dunner geworden en scherpe plooien vertoonden zich om

den pijnlijk saamgetrokken mond, Alle kleur was uit de wangen geweken en als eene spotternij stond nog in bevallige houding het bonten mutsje op de krullende haren, die nu klam langs het gloeiende voorhoofd neerhingen. Alleen de oogen hadden al hun glans behouden; zij schenen onnatuurlijk groot en donker in het witte gezicht en hun blik was zoo vol afschuw en verachting dat Dora haar gelaat met beide handen bedekte en ook Varen vernietigd op een stoel zonk. Zij zag hen beurtelings aan, de twee menschen daar voor haar, haar verloofde en hare zuster en slechts hare korte, afgebroken ademhaling verbrak de stilte, die met elk oogenblik pijnlijker werd.

Op eens wendde zij zich tot Varen: ‘Waarom zwijg je nu ik hier ben? Ga voort, vertel Dora wat zij weten moet. Mij dunkt, ik heb recht het ook te hooren.’

Dora sidderde bij het geluid van die stem zoo onnatuurlijk bedaard en toch zoo anders van klank en toon, dan zij ooit van Alwine had gehoord.

Varen wischte zich het zweet van het voorhoofd. ‘Alwine, je hoorde, helaas, al genoeg,’ zei hij steunend.

‘Misschien wel, ja, schoon het moeielijk te begrijpen was. Ik kwam in de kamer daar, niet om te luisteren, o neen, ik weet niet wie van je beiden ik het meest vertrouwde.’ Even trilde hare stem bij de laatste woorden, maar terstond daarna klonk zij weer koud en hoonend: ‘je waart niet voorzichtig genoeg zacht te spreken, al was de ontmoeting ook met overleg op mijne afwezigheid berekend.’

Dora hief het hoofd op. ‘Neen, neen,’ riep zij snikkend, ‘zoo was het niet; o Alwine geloof toch niet dat wij zoo slecht waren. Het was bij toeval dat hij hier kwam, het was....’

Alwine lachte, een akelig geluid. ‘Bij toeval? Ik bracht hem tot in den coupé, hij is zeker aan de andere zijde uitgestegen om het gewenschte toeval te hulp te komen?’

Varen was opgesprongen uit zijne gebogen houding en liep met groote schreden de kamer op en neer. Thans bleef hij bij Alwine stilstaan: ‘Dora zegt de waarheid, er gebeurde iets met den trein, ik kan het thans niet uitleggen, maar waarachtig Alwine, zoo waar ik hier voor je sta, het was een toeval dat ons hier samen bracht, ik was vergeten dat je uit waart.’ De twijfel, dien haar blik nog altijd uitdrukte dreef hem tot het uiterste: ‘Kind’, riep hij wanhopig, ‘zou ik dan opzette-

lijk te niet hebben gedaan wat de laatste weken met zoo bitteren strijd was bevochten?'

Hij bereikte zijn doel. Alwine was overtuigd, maar hij bedacht eerst welk eene diepte van smart juist in die woorden voor haar moest schuilen, toen hij zag hoe zij zich aan de tafel moest vasthouden om niet te vallen. Dat waren dus de heerlijke dagen geweest, waarin zij zoo had genoten, waarin zij telkens en in alles een bewijs van zijne liefde had gezien, de dagen waarin hij zulk een bitteren strijd had gestreden!

Hare zwakheid duurde slechts kort; een oogenblik later stond zij weer met opgeheven hoofd tegenover hem. 'En dacht je waarlijk mij daarmee een dienst te doen? Zou je mij hebben willen beleedigen door dien strijd vol te houden, indien dit toeval niet tusschenbeide gekomen was? Jij gelooft niet aan wonderen, hè, maar het verbaast mij toch dat Dora niet sidderde voor den bliksem des hemels, die haar geliefde kon treffen om den meineed, waarmee hij mij trouw zou zweren.'

Dora kromp ineen onder de snijdende woorden. 'O Alwine, heb medelijden,' riep zij smeekend.

'Medelijden?' Alwine wendde hare groote oogen met hun onnatuurlijken gloed naar hare zuster. 'Uit medelijden zou jullie mij hebben bedrogen, niet waar? O ja, ik was een dom, onnoozel kind, ik zag niets, ik begreep niets, thans zie en begrijp ik. Ziedaar', zij rukte met eene heftige beweging den verlovingsring van hare hand en wierp hem Varen voor de voeten: 'Geen uur langer wensch ik hem te dragen, raap het op, het kostbare onderpand van je eeuwige trouw. Thans ben je vrij om Dora aan te bieden, wat ik niet langer begeer.'

Een donkere gloed steeg Varen bij de laatste woorden in het gelaat, maar hij bukte zich ootmoedig om het ontvangen bevel ten uitvoer te brengen. 'Alwine,' zei hij met trillende lippen, 'er is geen verwijt dat je op dit oogenblik niet tegen mij op de lippen moogt nemen, maar God is mijn getuige, wat je gedaan hebt, verheugt mij niet. Ik heb dat niet gewenscht.'

'Maar ik wensch het,' viel zij hem hoog in de rede.

'Dat begrijp ik en ik ga heen. Voor mij zelven mag ik niets vragen, maar Dora. Ik dwong haar hier te blijven, ik dwong haar mij te antwoorden.'

Het was bijna of Alwine langer werd, zoo fier was hare houding, toen zij hem nog eens vlak in het gelaat zag. 'O,

je woudt haar verontschuldigen? Wees niet bezorgd; zij zal haar leed wel kunnen dragen, zij weet immers dat jullie samen lijdt. En verder, wat tusschen haar en mij is, dat gaat niemand aan, allerminst den man, die....'

Plotseling begaf haar de stem, maar met het gebaar eener vorstin wenkte zij Varen te vertrekken en als een lakei, die wordt weggezonden, boog hij het hoofd en ging. Zij bleef staan wachten tot het geluid zijner voetstappen was weggestorven. Toen liep zij naar de deur. Dora zat nog bij de tafel en hield snikkend het gelaat verborgen. Zonder naar haar om te zien, zonder te letten op den gesmoorden kreet, waarmede hare zuster haar trachtte terug te roepen, verliet Alwine met opgeheven hoofd het vertrek.

Eenige uren later zat de heer Terwey in de schemering in de huiskamer en wachtte ongeduldig op zijne dochters. Waar bleven ze toch?

Een half uur geleden reeds was hij van de societeit tehuis gekomen, de dames waren boven, had de meid gezegd, maar het eten stond op tafel, waarom kwamen ze niet beneden? O wacht, daar waren ze, of neen, Alwine alleen trad binnen. In de schemering zag haar vader slechts flauw de gestalte, die naar hem toekwam en achter zijn stoel staan bleef. 'Kom,' zei hij knorrig, 'maak jullie toch wat voort, het is lang etenstijd.'

Alwine lei hare handen op zijne schouders. 'Ik geloof, dat u me heel mooi vond van morgen, hé papa?' zei zij fluisterend.

'Coquet ding,' riep haar vader, half geërgerd, maar toch half lachend ook, 'wou je dat nu nog eens van mij hooren! Steek liever licht op en roep Dora. Het eten wordt koud.'

'En heel gelukkig ook, niet waar?' vroeg zij op denzelfden toon.

Een wonderlijk gevoel van onbehagen begon den heer Terwey te bekruipen, was er iets niet in den haak? Onrustig zocht hij in zijne zakken naar lucifers om licht te maken, maar eer hij kon opstaan had Alwine haar wang tegen den zijne gelegd. 'Als ik eens heel leelijk en heel ongelukkig wordt, als niemand anders mij meer lief heeft, dan blijft mijn vader toch van mij houden, niet waar?'

'Kind!' riep de oude heer, hevig verschrikt, terwijl hij opsprong, 'wat bedoel je, wat is er...? maar mijn hemel, wat

zie je er uit!' viel hij zichzelf in de rede, toen het licht, dat hij terwijl ontstoken had, op haar gezicht viel.

Alwine streek langs hare bleeke wangen. 'Ik heb het koud,' zei zij klagend.

'En waar is Dora?'

'Die komt niet eten; zij heeft geen honger van daag.'

'Maar mijn God, wat is jullie dan toch overkomen?' riep haar vader in den grootsten angst.

Alwine's lippen trokken zich zenuwachtig samen. 'Ik heb mijn engagement verbroken en twist met Dora gehad.'

'Heer in den hemel.' De heer Terwey liet zich in zijn stoel achterover vallen.

'En als vader mij waarlijk liefheeft,' ging zijne dochter voort, en zij sprak zoo bedaard, alsof zij hem een gewoon nieuwtje van den dag vertelde, 'dan stelt hij zich voor van daag met die mededeeling tevreden. U moet natuurlijk alles weten, maar ik kan het nu nog niet vertellen. Kom, willen we....'

De handen werden als gewoonlijk gevouwen, het donkere hoofd boog zich voorover, maar haar vader kon ditmaal zelfs den vorm van het gebed niet in acht nemen. Hij bleef naar zijne dochter zitten kijken, ontzet, sprakeloos. In een gewoon geval zou hij in staat geweest zijn met een krachtig woord te eischen, dat hem zou worden medegedeeld wat in zijne afwezigheid in zijn huis was gebeurd, maar de verandering in Alwine maakte hem geheel van streek. Hij gevoelde bijna iets van schroom voor die stille bleeke persoonlijkheid, 't was of het niet zijne vroolijke Alwine was, die daar bij hem zat, zoo gewoon en toch met iets zoo vreemds alsof zij eene onbekende was geweest, die hij voor het eerst zag.

Toen het middagmaal was afgeloopen, liep hij onrustig heen en weer door het huis; nu was hij hier, dan daar. In de huiskamer bleef Alwine koud en stil bij den haard zitten; hare handen rustten werkeloos in haar schoot en hare gloeiende oogen staarden onafgebroken voor zich uit; wat zagen zij toch? Eens ging haar vader naar boven en tikte aan Dora's kamerdeur. Hij riep haar naam, maar kreeg geen antwoord. Mijn God, wat was er toch gebeurd? Eindelijk brak het uur aan waarop hij gewoon was, elken avond een hoofdstuk uit den Bijbel voor te lezen; Alwine had den grooten foliant reeds als gewoonlijk gereed gelegd en op het laatste oogenblik, gelijk

met de dienstboden, kwam ook Dora binnen en ging met gebogen hoofd op hare gewone plaats zitten. Haar vader sloeg het hoofdstuk op, dat volgens den daartoe door hem gebruikten legger voor dien dag was bestemd: Mattheus 25; maar hij wist zelf nauwelijks wat hij las. Over den Bijbel heen dwaalden zijne oogen telkens weer in angstige nieuwsgierigheid naar zijne beide kinderen. Dora's gezwollen oogen gaven hem geen licht, zoo min als de schuwe blik, waarmee zij, eene enkele maal slechts, naar hem opzag. Alwine had het hoofd opgeheven zoodra hare zuster binnenkwam, maar zij was nog witter dan daar straks. Luisterde eene van beiden?

‘En wanneer de Zoon des menschen komen zal in zijne heerlijkheid en al de heilige engelen met hem, dan zal hij zitten op den troon zijner heerlijkheid,’ las de heer Terwey. Alwine wist wat er komen moest, bedaard schoof zij haar stoel een weinig om en terwijl de dichterlijke schildering van het laatste oordeel door haar vader werd voorgelezen, vestigde zij haar blik op hare zuster, vast, onafgewend. Dora voelde het; zij dacht aan allerlei onverschillige dingen; zij telde met kinderachtige belangstelling de plooitjes in de ouderwetsche neepjeskap van eene der dienstboden, zij keek naar den turfbak, waarvan dien morgen een hengsel was gebroken, dat zij had vergeten te laten maken, zij dacht over alles en niets, maar altijd door, zonder dat zij eene enkele maal opzag, voelde zij inmiddels Alwine's blik op zich gericht.

‘En deze zullen gaan in de eeuwige pijn; maar de rechtvaardigen in het eeuwige leven.’

Het boek werd dichtgeslagen. Dora stond langzaam op, zei niemand goeden nacht en verliet het vertrek. Toen de dienstboden ook waren heengegaan, strekte haar vader smeekend zijne hand naar Alwine uit. ‘Kind, ik kan niet langer wachten, wat is er toch met jullie gebeurd?’

Een oogenblik leunde zij met gesloten oogen tegen hem aan; toen zag zij droevig op: ‘Papa, ik kan het niet vertellen, ik zou misschien zoo vreeselijk onbillijk zijn, maar ik zal Dora bij u zenden. *Zij* moet het u zeggen.’

Dora was weder in hare kamer en had zich in somber gepeins bij de tafel laten neervallen toen Alwine binnentrad. Zij sprong op, maar éér zij iets zeggen of vragen kon, zag zij dat hare zuster niet alleen was, maar eene dienstbode mede-

bracht. Zij ging het meisje voor naar haar beider slaapvertrek, zonder naar Dora om te zien, eigenlijk of zij er niet was. Dora ging weer zitten, hare knieën knikten, terwijl zij zag hoe Alwine allerlei toiletbenoodigdheden bij elkaar zocht en de dienstbode daarmee belaadde. Toen wierp zij haar de morgenjapon, die zij dagelijks droeg, over den arm: ‘Ziezoo, dat is voldoende.’ De dienstbode ging heen, zij wist blijkbaar wat zij te doen had en toen de deur achter haar toeviel, zag Dora op: ‘Alwine, wat beteekent dat?’ vroeg zij angstig.

Alwine wendde zich voor het eerst naar haar toe, het was nog dezelfde blik van koude verachting, waarmee zij Dora dien morgen had aangezien. ‘Begrijp je het niet? Dacht je dan dat wij te zamen van nacht hier konden slapen? Ik ga naar boven.’

Dora huiverde. ‘Maar daar is het zoo koud,’ zei zij met trillende lippen en dacht aan het holle vertrek van den zolder afgeschoten, dat nooit werd gebruikt en met zijne twee buitenmuren, ook als het niet vroor, kil en vochtig was.

Alwine haalde de schouders op: ‘Daar zal ik niet veel van voelen, zou je wel denken?’

‘Laat mij dan gaan?’ vroeg Dora smeekend.

O neen, ik ga, al was ik alleen, ik zou hier toch niet kunnen slapen. Daar valt niet meer over te praten, ik heb je iets anders te zeggen. Papa moet weten wat er gebeurd is. Hij is doodelijk ongerust. Ik vertelde hem dat... Zij hield even op en begon toen opnieuw: ‘Ik zei hem iets, maar ik wil niemand beschuldigen, hem tegen niemand opzetten, jij zult hem vertellen, wat hij weten moet.’

‘Dat kan ik niet.’ Dora's stem klonk heesch, maar Alwine bleef kalm: ‘Je moet. Ik wil het.’

Dora boog het hoofd, zij durfde niet meer tegenspreken, maar plotseling deed eene beweging van Alwine haar weer opzien. ‘En wil je zoo heengaan?’ riep zij jammerend, ‘o Alwine, heb je geen enkel woord voor me? Verwijt me alles, zeg wat je wilt, ik zal het dragen, ik heb het verdiend, maar spreek, ik bid je, zeg iets.’

Alwine stond reeds bij de deur, maar zij keerde zich om onder Dora's woorden. ‘Geloof je aan het laatste oordeel, waarvan daar straks beneden gelezen werd?’ vroeg zij strak.

Dora sloeg de handen aan het hoofd. ‘Ik weet het niet,’ riep zij radeloos, ‘ik weet niets, ik geloof niets, ik ben rampzalig.’

Een hoonende glimlach vloog om Alwine's mond. ‘Ik dacht dat je geloof zoo vast was. Maar je bent bang geworden in den laatsten tijd, denk ik. Je hebt gelijk! Als het waar was, als hij....’ - hare oogen rustten een oogenblik op den ‘Ecce Homo’ aan den wand, - ‘als hij waarlijk kwam in zijne heerlijkheid, ja dan zou hij tot je kunnen spreken van menigen arme gekleed en menigen hongerige gevoed, maar daar tegenover zou staan eene zuster, bedrogen, beroofd van wat haar het liefste was. Je waart in je rustige zelfgenoegzaamheid zoo zeker van je recht op eene plaats aan zijne rechterzijde, maar wat zou hij thans tot je zeggen?’

‘Ik weet het niet.’ Dora liep wanhopig heen en weer. ‘Ik heb een gevoel of het mij niet schelen kan ook. Ik kan niet om zijn toorn denken, Alwine, als ik jou aanzie; wat is zelfs zijne vergiffenis mij waard als jij toornig blijft! Denk hoe lang wij samen zijn geweest, hoeveel jaren wij elkaar hebben liefgehad. Je ziet hoe ik lijd, spreek een enkel woord van medelijden en vergiffenis.’

Alwine stond nog onbewegelijk, maar de trekken van haar gelaat waren toch iets zachter geworden. ‘Vergiffenis,’ herhaalde zij droomerig, ‘vergiffenis is een woord, wee wie het uitspreekt zonder de beteekenis te beseffen. Ik kan niet.’

‘Ja, och ja, je kunt wel,’ smeekte Dora nog dringender. Zij was dicht naar hare zuster toegetreden en legde bijna beschroomd eene hand op haar arm. ‘Je kunt, je zult mij vergeven, niet waar? Alwine, o sinds van morgen weet ik het, zijne liefde kan ik missen, maar die van mijne zuster niet...’

Met een ruk schudde Alwine Dora's hand van zich af, haar gelaat werd weer koud en strak; waarom was die herinnering aan hem niet onuitgesproken gebleven? Dora voelde dat zij grond verloor. ‘Ik wil alles doen wat je eischt,’ riep zij, met eene laatste poging om hare zuster te verzoenen, ‘zeg, wat je verlangt, ik zal van hier gaan, ik zal....’ Alwine keerde zich om en nam hare japon bij elkaar, opdat de smeekend uitgestrekte handen harer zuster haar niet konden weerhouden. ‘Maak geen scène, we hebben van morgen al genoeg in dat genre gehad,’

zei zij hard, terwijl zij heenging. ‘Papa wacht je beneden, vergeet dat niet.’

Dora zonk in doffe wanhoop op een stoel. o God, wat was zij ongelukkig. Neen, zij kon niet terstond naar beneden gaan, zij kon niet gaan vertellen wat er was gebeurd, zij kon niets dan zacht kreunend voor zich uit zitten staren. Wat was er van haar geworden? Zij had zich verhoovaardigd op de overwinning en de nederlaag was gekomen; zij had zich trotsch gevoeld op hare kracht, o hoe zwak, hoe ellendig zwak was zij geweest! Waarom had zij dien man ook willen bekeeren; dat was het begin geweest van alles; zij had zich beschouwd als een werktuig in 's Heeren hand. Ja, Alwine had gelijk, in hare zelfgenoegzaamheid had zij zich zoo rustig, zoo sterk gevoeld. Zij was voor haar hoogmoed wel gestraft, eene zondige liefde was haar hart binnengeslopen, zij koesterde belangstelling voor den persoon, terwijl zij nog meende te strijden voor het kind Gods. Was het wonder dat zij niet was geslaagd? God had zijne hand van haar afgetrokken. Varen had *haar* geloof aan het wankelen gebracht, in plaats van zij het zijne. Zij had gestreden om zijne liefde in plaats van om zijne bekeering, het was haar straf: niet door 's Heeren goedheid, maar door zijn toorn was zij daarin geslaagd. Zij had hare zuster ongelukkig gemaakt, levenslang zou ook haar vader er leed over gevoelen, haar vader.... ‘hij wacht je beneden, vergeet dat niet,’ had Alwine gezegd. Neen, zij mocht het niet vergeten, zij moest naar hem toegaan. Zij schikte hare kleederen eenigszins terecht, zij streek met bevende handen het verwarde haar uit het gezicht. Daar viel haar oog op de groote schilderij midden in het vertrek en bevend bleef zij er voor staan. In hare overspanning scheen het haar of de ernstige oogen haar droevig aanzagen, of een trek van medelijden den rustigen mond deed trillen. ‘Christus,’ riep zij woest, wend uwe oogen af, zie mij niet aan met uw goddelijk mededoogen. Ik heb geen deel meer aan U, ik ben verloren.

Toen de heer Terwey laat in den nacht van Dora afscheid nam, sprak hij geen enkel hard woord tot haar. Zij had zich zelf zoo vreeselijk beschuldigd, dat hij den moed niet had er iets bij te voegen. Hij zag haar wegsluipen, ineengedoken, schuw, met wankelenden tred en in stomme smart boog hij het hoofd. Uit zijn rustig, eentonig leven had het lot zijner kinderen hem

opgeschrikt; hij gevoelde zich plotseling als neergeworpen te midden van eene wereld van smart en strijd, waarvan hij zelfs het bestaan niet had vermoed.

En boven in zijn huis, opzettelijk, volgens hare eigen begeerte, afgesloten van alle deelneming, stond in de kille atmosfeer van een ongebruikt vertrek zijne jongste dochter en staarde met groote wanhopige oogen in den donkeren nacht. Zij was nog jong, nog bijna een kind. Zij kende zoo weinig van dat leven, dat haar dien morgen nog louter zonneglans had geschenen en zij was geheel alleen. Zij had de smart bedwongen of eigenlijk haar den ganschen dag van zich afgehouden door hare verontwaardiging. Thans wreekte zich de natuur, en de zuster, die ver boven haar vader altijd hare vertrouwde was geweest, die thans volgens hare jarenlange verhouding bijna de plaats eener moeder had kunnen innemen, juist die zuster had haar dit aangedaan. Zij had een gevoel of alles om haar heen vaag en onzeker was, of er maar ééne werkelijkheid bestond, de werkelijkheid dier groote smart, die als een breede, donkere stroom alle geluk en alle vreugd had meegesleept. Gisteren kende zij het leed nog slechts bij naam, nu trof het haar door de beide menschen, die zij het allerliefst had. Als één van tweeën haar had teleurgesteld, zij zou bij den ander al haar troost hebben gezocht, maar zie, beiden waren haar ontvallen! Zij hadden zoo hoog gestaan in hare schatting; zij waren gevallen van hun voetstuk en in hun val hadden zij verbrijzeld alles wat in dat jonge hart eerst begon te ontkiemen. Stikdonkere nacht was het daar buiten, waar zware sneeuwwolken maan en sterren hadden verborgen, stikdonkere nacht ook in die ziel, waar elk licht was uitgedoofd door den schok van ontzetting over eene zoo onverwachte smart.

Zij trachtte te bidden, maar zij bedacht zich, het was immers Dora die het haar had geleerd. ‘Hij helpt niet enkel dragen, maar draagt ons zelven mee,’ in hare radeloosheid drongen de woorden zich als van zelf aan haar op, maar was het niet Varen, die ze eens had aangehaald; zij schudde ongeduldig het hoofd. Elke gedachte aan iets hoogers knoopte zich in die onervaren ziel vast aan eene herinnering, waarin een van die twee betrokken was en elke invloed ten goede, die zij ooit op haar hadden uitgeoefend, keerde zich, in de bitterheid van haar gemoed, nu ten kwade. Zij kon niet bidden, zij kon niet

gelooven, zij had alles verloren met haar vertrouwen in hen. Neen, zij voelde de koude niet, die haar ijzig omsloot. Zij voelde slechts wanhoop te diep om zich te uiten in kreet of traan. Geen geluid, geene klacht drong uit dat vertrek.

V.

Het was een treurige tijd, dien de heer Terwey en zijne dochters doorleefden na de stoornis, welke even heftig als onverwacht den rustigen gang van hun bestaan had verbroken. Alwine was nog niet tot het gewone leven teruggekeerd; zij was en bleef lijdende, ook lichamelijk, sinds dien rampzaligen nacht. Of het de overmatige inspanning was geweest, waardoor zij op dien eenen dag aan levenskracht had verteerd, wat misschien voor een jaar lang had moeten dienen, of de koude van dien nacht, waarin zij niets had gevoeld, haar tenger gestel te hevig had aangegrepen, of de last der smart te zwaar was geweest om door die jonge schouders zoo geheel alleen te worden gedragen, niemand kon het zeggen, maar terwijl het ijs wegdooide en de lente den winter verving, werd het ronde gezicht bleeker en smaller, kregen de oogen hoe langer hoe meer een onnatuurlijken glans. De koorts, die nooit hevig werd, maar ook nooit geheel weg bleef, sloopte het tengere lichaam, dat elke kracht tot weerstand scheen te hebben verloren. Haar vader zag het met steeds toenemende onrust. Hij was zich meer met zijne kinderen gaan bemoeien sinds den winter en dikwijls als bij in plaats van uit te loopen bij Alwine was gaan zitten, vlogen zijne gedachten terug naar de eenige periode in zijn leven, waarin ook hij poëzie had gekend. Dan herinnerde een enkel woord, misschien niets dan eene beweging of een oogop slag van Alwine hem aan hare moeder, aan het jonge vrouwtje, dat hij op eene handelsreis in Weenen had leeren kennen, en dat in zijne woning zonnelicht en bloemengeur had medegebracht. Hij had ook vroeger wel eens gedacht dat Alwine van haar moest hebben geërfd hare zorgelooze vroolijkheid; thans vroeg hij zich af, zou zij ook van haar hebben het zwakke gestel, dat geene inspanning van kracht verdragen kon. Toen Alwine was geboren, was ook de kracht harer moeder gebroken; zou de vader zijn kind moeten zien wegkwijnen, zooals hij het zijne vrouw had zien doen? Terwijl de weken voortgingen scheen het ant-

woord op die vraag hog langer hoe minder twijfelachtig te worden, maar toch, zelfs bij de smart dier droevige zekerheid, leed de heer Terwey in dien tijd nog niet zooveel als zijne oudste dochter.

In de eerste ontsteltenis, toen het bleek dat Alwine ongesteld was, had Dora alles vergeten in haar natuurlijken angst voor Alwine's gezondheid en zij had geholpen en gehandeld alsof er niets tusschen haar beiden was gebeurd. Dit had echter slechts eenige uren geduurd, want niet zoodra was men eenigszins tot kalmte gekomen of Dora bemerkte dat hare nabijheid de jongere zuster onaangenaam was. Zij zeide het niet, misschien wist zij zelve niet eens dat zij het toonde, maar de weerzin tegen Dora's hulp en Dora's nabijheid uitte zich in een soort van lijdelijken tegenstand, in een afwijzen van elk hulpbetoon, waarin hare zuster zou moeten worden betrokken. Dora gevoelde het bitter hard. In gewone omstandigheden zou zij er niet aan hebben gedacht, eene andere ter hulp te roepen bij Alwine's verpleging; zij zou aan niemand ter wereld die taak hebben toevertrouwd, maar thans moest zij het zichzelve met een pijnlijken zucht bekennen, dat de zieke rustiger zou zijn als niet hare zuster maar eene vreemde haar oppaste. Zij zelve was dus de eerste die over eene pleegzuster sprak, en toch sneed het haar door de ziel, toen zij opmerkte met hoeveel ingenomenheid haar voorstel door Alwine werd begroet. Het bevestigde haar in de overtuiging, die elke beweging, elk woord van Alwine in den laatsten tijd bij haar had opgewekt: de tegenwoordigheid harer zuster hinderde haar.

Dora had eene verschikking in de huiselijke inrichting gemaakt, waardoor Alwine van het bovenvertrek was overgebracht naar eene andere kamer, beter geschikt voor eene zieke en toch zonder herinneringen en terwijl de weken voortgingen werd Dora hoe langer hoe beschroomder, om daar binnen te treden. De verpleegster had het vertrouwen van de zieke spoedig weten te winnen en Dora gevoelde dat zij daarbij te veel was. Het gesprek werd gestaakt als zij binnen kwam; als Alwine in eene droevige bui was, wendde zij het hoofd naar den wand opdat hare zuster hare tranen niet zou zien; was het de verpleegster gelukt een glimlach om hare lippen te voorschijn te roepen, Dora's binnentreden was voldoende om de oude strakheid terstond te doen terugkeeren. Alwine was nooit met opzet onvrien-

delijk tegen Dora, maar zij had ook nooit iets te zeggen of te vragen, zij werd onrustig, onnatuurlijk in de tegenwoordigheid harer zuster en Dora voelde het elken dag opnieuw, het eenige wat zij voor de zieke doen kon, was haar niet te naderen. Het was eene harde ervaring voor hare liefde en haar trots beiden. Soms vermeed zij dagen achtereen opzettelijk bij Alwine te komen; zou zij nooit naar haar vragen? Met een vriendelijk woord reikte zij der verpleegster aan de deur medicijn of versnapering door haar zelve toebereid toe en als zij het had afgegeven, bleef zij aarzelend een oogenblik staan. Zou Alwine haar misschien niet binnenroepen? Maar het gebeurde nooit en Dora ging weer aan haar werk: ‘zij haat mij, geloof ik,’ dacht zij met doffe wanhoop. Eene enkele maal meende zij het niet te kunnen uithouden. Dan wilde zij naar hare zuster toegaan, haar nog eens brengen op het onderwerp dat haar beiden zoo na aan het hart lag en toch als een scheidsmuur tusschen hen in stond, maar de dokter had nadrukkelijk het vermijden van elke aandoening geboden, Alwine was nooit alleen en bovendien .... o ja, Dora zou vergiffenis vragen, zij zou schuld belijden, zij wilde het gaarne doen, maar als dan Alwine eens weer hard was zooals op dien eersten avond, zou de breuk dan niet vergroot, in plaats van geheeld worden? Dacht Dora, zoo overleggend, waarlijk alleen aan Alwine of was de oude trots nog krachtig genoeg om ook hier zijn invloed te doen gelden? Zij wist het zelve niet, maar zij leed onuitsprekelijk, terwijl de weken voortgingen zonder in dien toestand van koele onverschilligheid eenige verandering te brengen. Van Alwine's kant scheen daaraan ook geene behoefte te bestaan, althans zij kwam Dora in geen enkel opzicht te gemoet. Reeds terwijl de sneeuw nog op de straten lag, had de dokter van zachter lucht en beter klimaat gesproken en toen de lente zich nog nauwelijks door een paar zonnige dagen had aangekondigd, was er bepaald, dat Alwine met hare verpleegster naar Wiesbaden zou gaan. Aan den avond voor de afreis stond Dora in Alwine's kamer; hare zuster was vrij wel de laatste dagen. Zij sprak opgewekter dan Dora het haar nog had hooren doen met haar vader en de verpleegster over allerlei kleinigheden, die op de reis betrekking hadden en Dora trachtte de groote tranen terug te dringen, die telkens weer hare oogen vulden: moesten zij zoo scheiden?

‘Alwine,’ zei zij, en schoon zij haar best deed hare stem

gewoon te doen klinken, hare lippen beefden, ‘zou het niet goed wezen als de pleegzuster van nacht eens ongestoord sliep; zij zal het morgen op reis druk hebben. Laat zij naar mijne kamer gaan, dan blijf ik van nacht hier.’

Alwine keek onrustig, angstig bijna, eerst Dora en toen de verpleegster aan. ‘Maar ik ben nu eens zoo aan zuster Margreet gewoon,’ zei zij klagend. ‘Zij weet precies wat ik noodig heb. Als zij zelve er op staat en er bepaald behoefte aan meent te hebben, nu ja, dan ... maar anders...’

‘O neen,’ de verpleegster haastte zich hare patiënt gerust te stellen, ‘ik heb er volstrekt geene behoefte aan en bovendien, de nachten zijn niet vermoeiend, we zullen beiden heerlijk slapen, hoop ik.’

Dora zei niets meer, maar liep de kamer uit. Haar vader volgde haar. Kort na Dora's pijnlijke schuldbekentenis, had hij een brief van Varen ontvangen en bij veel dat hem in het beloop der zaak raadselachtig bleef, had de sombere toon van zelfverwijt in dat schrijven hem overtuigd, dat Dora althans niet alleen schuld had. Hij zag en begreep bovendien genoeg van hare smart, om bij al zijn medegevoel voor Alwine toch ook met haar hoe langer hoe meer medelijden te krijgen en hij legde vriendelijk zijne hand op haar schouder: ‘Je zoudt toch niet willen dat Alwine zenuwachtig werd of onrustig sliep den nacht voor zij op reis gaat, zij is nu aan die verpleegster eens gewoon geraakt,’ zei hij vergoelijkend.

‘Ja.’ Dora stond in de huiskamer en staarde droevig in het vuur; haar vader bleef naast haar staan en Dora begreep wat er in hem omging. Hij had iets gevoeld voor haar leed, hij had haar niet alleen willen laten. Hij kon haar niet helpen, maar zijn medegevoel deed haar toch goed. ‘Dank u, papa,’ zei zij ootmoedig, terwijl zij zijne hand greep.

Haar vader trok zich haastig los. ‘Dwaasheid, dwaasheid,’ mompelde hij en streek verward zijn haar naar boven, maar hij trachtte daarmee de ontroering te verbergen, die hem de tranen in de oogen had doen springen bij haar nederigen toon. Wat was zijne oudste dochter veranderd!

Den volgenden morgen toen Dora afreisde, was alles haast en verwarring, en bij het vluchtige afscheid, ontbrak de gelegenheid tot een vertrouwelijk woord, zelfs indien eene der zusters haar had willen zoeken. Dora zag hoe Alwine's oogen zich

met tranen vulden bij den laatsten groet aan haar vader, zij zag hoe zij nog eens uit het portier wuifde tot afscheid en toen niets meer. Alwine was vertrokken.

In de eerste dagen daarna had Dora bijna een gevoel van verlichting. Het scheen alsof iets drukkends van haar was weggenomen, nu zij niet meer elk oogenblik kon worden gegriefd door een blijk van Alwine's onverschilligheid. Maar spoedig verdween die stemming om plaats te maken voor een nameloos groot verlangen. De koele blik, die haar niet elken dag meer kon pijnigen, kon haar trots ook niet meer prikkelen en voor hare herinnering rees het beeld der zuster in al de oude lieftalligheid op. Wat had zij Dora innig lief gehad, hoe volkomen was haar vertrouwen in de oudere zuster geweest. Zij was bedrogen, verraden naar zij wel meenen moest, was het wonder, dat zij niet dadelijk had kunnen vergeven? Dora dacht nu dat zij het zelfs niet had mogen vragen, dien eersten avond, maar zij had het gedaan en het harde antwoord van Alwine had haar weerhouden, ooit de vraag te herhalen. Zij zag het nu in, haar hoogmoed had zich verscholen achter allerlei drogredenen, maar hoogmoed was het geweest, waardoor het woord vergiffenis haar nooit meer rechtstreeks over de lippen was gekomen. Zij had Alwine laten heengaan onverzoend, maar als zij terug kwam ... Dora wist zelve niet bij welke gelegenheid die gedachtengang voor het eerst werd afgebroken door eene vraag, die haar eene koude rilling over de leden joeg. Als zij terugkwam ... Was Dora volkomen zeker dat dat gebeuren zou? Maar immers de berichten, die men van haar ontving waren goed, geruststellend, zij spraken wel niet rechtstreeks van vooruitgang, maar Alwine leed niet minder naar ziel dan naar lichaam, hoe kon de toon harer brieven dan opgewekt wezen? En zou zuster Margreet niet hebben gewaarschuwd, zoodra zij de patiënt minder vond? Alwine's brieven waren altijd aan haar vader, nooit aan Dora gericht, er stond niets in dat ook niet voor hare zuster bestemd was, maar Dora gevoelde toch het verschil bij vroeger en zij zag ook hierin een bewijs van Alwine's veranderde stemming tegenover haar. Moest dat zoo blijven of zou zij het in hare hand hebben daarin later verandering te brengen? Zou Alwine zeker terugkeeren? Dora dacht er over dag en nacht en elke andere gedachte werd er door op den achtergrond geschoven. Varen's liefde had haar

zeer begeerlijk geschenen, toen zij niet droomde haar ooit te bezitten, nu wist zij dat zij die liefde gewonnen had, maar de prijs waarmee zij had betaald, nam al hare gedachten in. Zij dacht nooit aan de toekomst, zij verwonderde zich niet dat hij na den brief aan haar vader niets meer van zich hooren liet. Zij wilde liefst niet aan hem denken en het kostte haar in dezen tijd niet eens veel moeite aan dat voornemen getrouw te blijven ook. Werktuiglijk vervulde zij de plichten, die zij eens met zooveel ijver had op zich genomen, diep in haar hart was de overtuiging gebleven van dien eersten avond, toen zij in hare wanhoop zichzelve verloren had genoemd. Een toornig God stond dreigend voor hare verbeelding en er kwamen uren, waarin ook dat beeld verdween en zij slechts schouderophalend, half onverschillig, elke zekerheid ontkende. Zij had voor het eene gestreden, Varen voor het andere, toen de verzoeking kwam waren zij beiden gevallen. Wat was in hunne overtuiging waarheid geweest? Dora voelde zich diep rampzalig in den twijfel, die haar hart was binnengeslopen, maar zelfs dat gevoel loste zich op in het wanhopig verlangen naar Alwine's oude, zusterlijke genegenheid. Nu zou zij de woorden hebben geweten, waarmee zij haar hart had kunnen treffen, nu zou zij zich hebben willen verootmoedigen voor hare zuster, onverschillig wie haar dan ook verder hoorde. Maar de gelegenheid was voorbij. Als Alwine terugkwam, - ja, maar o God, wanneer en hoe zou dat zijn? Overdag liep zij bleek als eene schim door het huis; de vreeselijke gedachte eens bij haar ingeslopen, liet haar geen rust; 's nachts sliep zij niet, in koortsachtige overspanning herhaalde zij voor zichzelve wat zij zou zeggen, hoe zij hare zuster om vergiffenis, om liefde smeeken zou. Eindelijk, toen Alwine bijna zes weken weg was, werd het haar te machtig. ‘Papa,’ zei zij op een avond, nadat de stilte in de huiskamer langer dan een uur had geduurd, ‘ik kan niet blijven leven, zooals de laatste weken; ik zal u niet lang alleen laten, maar laat mij naar Alwine gaan. Ik zal krankzinnig worden, als ik haar geen vergiffenis vragen kan.’

Haar vader maakte geene enkele tegenwerping. Hij had haar in de laatste weken met toenemende zorg gade geslagen en ook in zijn hart was een bitter gevoel van tekortkoming binnen geslopen. Hij had zich zoo weinig met zijne kinderen bemoeid, hij was weinig voor haar geweest in de dagen der

vreugd; het was zijn straf: nu het leed voor haar gekomen was, *kon* hij maar weinig voor haar zijn. Maar hij hielp Dora in de uitvoering van haar plan zooveel hij kon, hij offerde het grootste gedeelte van zijne nachtrust op, opdat alles in orde zou zijn en zoo stond Dora gereed te vertrekken reeds den volgenden dag en wachtte aan het station van hare woonplaats ongeduldig op den naderenden trein. Zij was oud geworden in den laatsten tijd. Het blonde haar vertoonde hier en daar strepen van die eigenaardige kleur, die het grijsworden voorafgaat, haar gezicht was smal en bleek en hare houding had de oude zelfbewuste rust verloren. Ongedurig zwierven hare oogen rond en vestigden zich telkens weer met blijkbaar ongeduld op de wijzerplaat van de stationsklok, die maar niet vlug genoeg wilde voortgaan. Eindelijk daar kwam de trein aan en Dora stapte in. Juist toen de wagens in beweging raakten, kwam eene der dienstboden uit hare woning haastig het perron op. Zij scheen Dora iets te willen beduiden, maar het was te laat en Dora liet zich onverschillig achterover vallen in de kussens; zij zou het later wel hooren; er was geene haast bij; er was geene haast bij iets ter wereld dan bij dat ééne, waarvoor zij op reis ging, dat ééne, dat haar geen rust zou laten, voordat het was volbracht.

Wiesbaden was in vollen lentedos. Geen heester, die niet bloeide, geen bloem, die niet welriekend geurde, geen boom, waaruit niet het vogelgezang klonk. Dora die, in den middag van huis gegaan, met den nachttrein was doorgereisd om geen tijd te verliezen, zag den dag aanlichten over de liefelijke Rijnoevers en kwam reeds in den morgen aan. In het Pension, waar hare zuster verblijf hield, was men maar matig verwonderd haar te zien. De zwaarlijvige Madame sprak wel van de groote haast, die Dora bewogen had een nachttrein te nemen, maar zij scheen toch dadelijk te begrijpen wie Dora was en wat zij kwam doen. Men had haar toch niet verwacht? Zuster Margreet werd gewaarschuwd en toen zij binnenkwam zag Dora in hare oogen eene uitdrukking, die haar reeds de eerste begroeting deed afbreken met eene angstige vraag: ‘Zij is toch niet erger?’

De verpleegster schudde bedaard het hoofd. ‘Ik vind haar zelfs iets beter van morgen, ga maar mee.’

‘Maar zou ik haar niet doen schrikken?’ vroeg Dora en

een wonderlijk gevoel van angst tegen de ontmoeting, waarnaar zij zoo hevig had verlangd, bekroop haar.

‘Wel neen, ze zal blij zijn je te zien. Ga maar vooruit, ik kom dadelijk; je kunt niet missen, de eerste deur rechts.’

Bleef zij met opzet achter om de zusters bij de eerste ontmoeting te zamen alleen te laten. Dora dacht eerst later dat het zoo was geweest, op dit oogenblik merkte zij het nauwelijks op. Werktuigelijk volgde zij den aangewezen weg, maar aan de kamer gekomen, waar zij wist dat Alwine was, moest zij een oogenblik stilstaan. Haar hart bonsde, hare slapen klopten. Als Alwine haar nog eens terugwees, als zij eens weer....

Stil, dat was de oude hoogmoed. Dora klemde hare tanden op elkaar, ten onder moest en zou hij. Zij haalde een paar maal diep adem en draaide toen zachtjes den knop van de deur om. Alwine lag op eene lage rustbank voor een der opengeslagen ramen. Haar gelaat was van Dora afgewend, maar zij hoorde iemand binnenkomen. ‘Margreet, wil je het zonnescherm wat laten zakken,’ vroeg zij, ‘de zon schijnt vlak in mijn gezicht.’ Dora zei niets; zij was bang. Alwine lag daar zoo rustig, zoo bedaard, zou zij aanstonds weer strak en onnatuurlijk worden, als zij wist dat hare zuster bij haar was? Alwine zag verwonderd om, waarom antwoordde Margreet niet? De flauwe kreet van verbazing bestierf haar op de lippen; een oogenblik zagen de zusters elkander aan. Toen strekten een paar witte magere handen zich verlangend uit. ‘Do!’ zei de stem, die Dora op dien toon niet had gehoord sinds den winter.

‘En wat ben je gauw gekomen!’ zei Alwine, toen de zusters althans weer eenigszins in staat waren een geregeld gesprek te voeren.

‘Gauw? Het is vandaag juist zes weken dat je van huis ging,’ zei Dora droevig.

‘Ja,’ de geteekende blos op Alwine's wangen werd wat hooger, ‘het heeft lang geduurd, wil je zeggen, maar och Do, het was ook zoo moeielijk. Neen,’ want Dora maakte eene beweging om haar in de rede te vallen, ‘neen, je moet me laten uitspreken, ik weet wel dat ik niet boos, alleen maar bedroefd had mogen zijn, ik weet wel dat ik geen recht had jullie iets te verwijten, maar de schok kwam zoo volkomen onverwacht. Ik kon niet denken, in de eerste weken haatte ik jullie allebei, geloof ik. Kan je mij vergeven?’

Dora boog snikkend het hoofd, zij kon niets zeggen. Misschien had geen ander woord, geene schuldbekentenis, die zijzelve zou hebben willen uitspreken haar hoogmoed gewisser den genadeslag kunnen toebrengen, dan zulk eene vraag van Alwine aan haar.

‘Het was zoo vreeselijk,’ ging Alwine fluisterend voort, ‘dat ik eerst onmogelijk kon inzien hoe natuurlijk het was. Toen je dagelijks met hem waart, moest je hem wel gaan bewonderen en lief hebben even goed als ik, en jij kondt zooveel beter met hem praten, hem zooveel beter begrijpen, ik zie het nu zoo in, hoe jullie ook geleden hebt, maar het is of ik van huis moest gaan om aan dat alles te kunnen denken. Zoolang ik in die omgeving bleef, waar ik zoo gelukkig was geweest, kon ik mijne droefheid niet scheiden van jaloerschen toorn. Eerst toen ik je niet meer zag, voelde ik hoe ik je liefhad, mijn verlangen werd dagelijks grooter. Margreet bleef even lief, maar ik kon niet meer buiten mijne zuster en daarom schreef ik of je bij mij komen woudt.’

‘Maar ik heb geen brief ontvangen!’ betuigde Dora.

Alwine's groote oogen werden nog grooter van verbazing. ‘En je kwaamt naar hier?’ Een oogenblik bleef zij hare zuster aanzien, toen sloeg zij plotseling hare armen om haar heen. ‘O Do, lieve, beste Do, we hebben even hard naar elkander verlangd.’

Nog eens kwamen de zusters meer in het bijzonder op hetzelfde onderwerp terug. Het was toen Alwine's brief aan Dora door haar vader werd teruggezonden; de oude heer schreef hoe hij nog had getracht Dora te doen inhalen, omdat de brief geen kwartier na haar vertrek was aangekomen, maar hoe de dienstbode den trein had zien vertrekken, juist toen zij het perron opkwam.

‘Die goede papa,’ zei Alwine, toen Dora den brief had voorgelezen, ‘we hebben hem heel wat zorg veroorzaakt van den winter en wat heeft hij het nu stil, zoo geheel alleen, maar als ik weer beter ben, dan zal de oude rustigheid van zijn leven langzamerhand ook wel terugkeeren. 't Zal anders een heel ding voor hem zijn om te gewennen aan de gedachte dat zijne jongste dochter bij hem blijft, in plaats van zijne oudste.’

‘O Alwine,’ riep Dora hevig, ‘houdt op. Hoe kun je zoo iets zeggen!’

Alwine wenkte bedarend met hare hand. Het deed haar zelve soms pijnlijk aan Dora's zelfverwijt op te merken. ‘Nu goed, het is nu ook nog niet noodig er over te spreken. Ik moet eerst maar zorgen, dat ik weer volkomen gezond word. Dan zullen wij verder zien.’

De eigenaardige begoocheling omtrent beterschap aan alle teringlijders eigen, bedroog Dora niet. Zij had in de dagen dat zij bij Alwine was, genoeg gezien en van zuster Margreet gehoord, om te weten dat de tijd, waarover Alwine zoo hoopvol sprak, nooit komen zou.

‘Laten wij de toekomst laten rusten,’ zei zij smeekend.

‘Goed, als je mij dan maar belooft, er met niet te veel zorg aan te denken ook. Ik heb alles overlegd, ik heb zooveel tijd nu ik hier maar lig te wachten op mijne beterschap en ik heb goeden moed voor het leven dat mij wacht. Weet je nog hoe ik eens zeide, dat Albert en jij door jullie strijd mij zooveel leerdet? Het is geheel anders geloopen, dan ik mij toen voorstelde; ik weet nu dat ik kracht en zelfstandigheid heb moeten krijgen door de smart in plaats van door de vrengd, maar toch,’ er kwam eene levendiger tinteling in hare oogen, eene eigenaardige trilling in hare stem, ‘het zaad van den zomer is sterk genoeg geweest om ook den storm van den winter te weerstaan. Als ik weer sterker ben zal ik het misschien kunnen begrijpen, nu kan ik alleen zeggen wat ik gevoel. Wees niet bedroefd, Do, jullie kondt het ook niet helpen dat de smart komen moest, maar ook al blijft ze mij levenslang bij, ik zie toch weer licht op mijn weg. Ik weet nog niet en ik geloof nog niet; alleen maar, ik heb goeden moed.’

VI.

Vier maanden later zat Dora Terwey droevig en eenzaam in de huiskamer, terwijl haar vader zijne gewone middagwandeling deed, toen de dienstbode binnentrad en een kaartje overhandigde. Zij nam het onverschillig aan, maar liet het terstond verschrikt weer vallen. Hoe durft hij zoo onverwacht hier komen, was hare eerste gedachte. En toen beschuldigde zij zich, dat althans zij hem niets mocht verwijten en zij wenkte de dienstbode: ‘laat Mijnheer binnen’.

Een oogenblik later stond Varen in de kamer, waarin hij zooveel had doorleefd; de suitedeuren waren gesloten, als de laatste maal dat hij daar was geweest, maar eene zachte Septemberlucht drong door de open ramen naar binnen en groen en bloemen hadden in den tuin het sneeuwkleed van den winter vervangen. Het scheen Varen, terwijl hij binnentrad, bijna of niets was veranderd in die kamer, of alles een benauwde droom was geweest, maar daar zag hij Dora, die was opgerezen en in haar rouwgewaad tegen de tafel leunde. Verlegen bleef hij staan. De gedachte, die zooeven bij haar was opgekomen, scheen ook hem zelven te treffen. ‘Ik had je iets te zeggen,’ zei hij verontschuldigend. Zij wenkte hem met de hand te gaan zitten, zij kon onmogelijk een geluid uitbrengen, want het hart bonsde haar in de keel van pijnlijke ontroering. Wat kwam hij doen, zoo spoedig reeds?

Varen greep een stoel, die in zijne nabijheid stond, maar éér hij hem naar zich toe kon trekken viel zijn oog op een portret van Alwine. Het was gemaakt in haar mooisten, gelukkigsten tijd en de lachende oogen en het zorgelooze gezicht waren wonderlijk in tegenspraak met den krans van immortellen, die met een lus van zwart krip er om was vastgehecht. Varen had zich voorgenomen rustig te blijven, hij had geen recht zijne smart te uiten in die woning, had hij tot zichzelven gezegd, maar deze aanblik was hem te machtig. Hij kon zich niet beheerschen. ‘Dora,’ riep hij uit in bittere wroeging, ‘wij samen hebben haar vermoord.’

Zij boog het hoofd. ‘Geen uur dat ik er niet aan denk,’ zei ze fluisterend. Eenige oogenblikken zwegen beiden, te rampzalig om iets te kunnen zeggen. Voor hen bestond de waarheid niet dat de kwaal der moeder zich ook bij het kind had ontwikkeld, voor hen gold geene enkele bijkomende omstandigheid, zij herinnerden zich haar in den vollen bloei van gezondheid en jeugd en het was hunne schuld, die dat alles had verwoest. Varen was de eerste, die zich met inspanning van alle kracht herstelde.

‘Je waart bij haar de laatste weken, nietwaar?’ vroeg hij zacht.

‘Ja, als dat niet het geval was geweest, als ik den brief niet had, waarin zij mij met woorden van liefde tot zich riep, ik geloof dat ik dit einde niet zou hebben kunnen overleven.’

‘Weet je, dat zij ook aan mij geschreven heeft.’

‘Neen!’ Dora zag verbaasd, vragend naar hem op. Varen was bij de tafel gaan zitten en haalde zijne portefeuille uit. ‘Daarom kwam ik hier. Ik wilde je haar briefje laten lezen, zij schreef het twee dagen voor haar dood.’

Dora nam het met bevende hand aan. ‘Trouw met Dora,’ las zij, ‘en wees overtuigd dat Alwine het zoo gewenscht heeft.’

Een pijnlijke blos vloog haar naar de wangen, het schemerde haar voor de oogen, maar zij spande zich in om uiterlijk bedaard te blijven. Zij zou hem zeggen, dat daarvan ook zelfs in de verste toekomst niets komen kon, hij mocht er zelfs niet op aandringen, na alles wat er gebeurd was.

Varen was opgestaan; hij zag haar droevig aan en toen hij sprak klonk zijne stem dof, alsof het hem moeielijk viel de woorden uit te spreken: ‘Ik ben hier gekomen,’ zei hij langzaam, ‘om te zeggen dat ik aan die opdracht niet kan voldoen.’

Dora leunde met hare ellebogen op de tafel en had haar gelaat in de handen verborgen. ‘Dat is goed,’ zei zij, zonder op te zien. Zij zou er geen oogenblik aan gedacht hebben in een huwelijk met hem toe te stemmen, al had hij er haar om gesmeekt en gebeden en toch rees het eerste oogenblik, toen zij hoorde hoe hij haar opgaf, een gevoel van iets als teleurstelling in haar hart. Zij werd wel vernederd. Zij had Alwine om vergiffenis willen vragen, maar hare zuster was haar voor geweest, zij had Varen's aanzoek willen afwijzen, hij kwam haar zeggen, dat hij het niet uitspreken zou.

‘Zie je,’ ging hij bedaarder voort, ‘wij hebben te veel samen geleden om niet volkomen oprecht te zijn. Wat ik misschien zou hebben gevoeld of gedacht als Alwine was blijven leven, ik weet het niet. Je kunt er niet aan twijfelen of ik het meende, toen ik in opbruisenden hartstocht woorden tot je sprak, die nooit over mijne lippen hadden moeten komen; ik heb je lief, maar Alwine staat tusschen ons in, thans zoo goed als op dien rampzaligen morgen. Er is te veel gebeurd. Ik kan niet vergeten, zelfs op haar uitdrukkelijken wensch. Dora, ik zou je diep ongelukkig maken.’

Dora had hare zelfbeheersching volkomen herwonnen. Zij voelde zelve evenals hij hoezeer hunne verhouding door Alwine's dood was veranderd. Bedroefd, maar bedaard zag zij hem aan. ‘Je hebt gelijk Er kan geen geluk gebouwd worden op de

puinhoopen, van wat wij zelven hebben verwoest. Het zou niet de schuld van mijn echtgenoot behoeven te zijn, waardoor ik ongelukkig werd.'

Er viel na die woorden niet veel meer te zeggen, maar toen Varen opstond om te vertrekken, aarzelde hij een oogenblik: 'Je vader, zal ik hem niet zien?'

'Hij is uit en bovendien,' ze zag verlegen tot hem op, 'het is misschien het beste, dat je hem niet ontmoet. Hij heeft veel geleden, eerst de tijd zal hem zachter kunnen stemmen.'

'Geldt zijne verbittering ook jou?' vroeg Varen haastig.

Dora schudde het hoofd. De tranen, die hare oogen vulden waren ditmaal niet enkel bitterheid: 'Alwine was zijne lieveling, dat weet ik nu ook, maar voor mij is hij hartelijker en inniger dan ik hem ooit heb gezien. Het leed heeft hem veel verouderd, maar ik zal mijn best doen om zijn ouden dag zoo aangenaam en rustig mogelijk te maken; ik weet, het is mijn grootste troost, dat ik daaraan veel kan toebrengen.'

'Daar ben ik blij om.' Varen reikte haar de hand. 'Voor mij zelven mag ik niets van hem vragen, ik zal het nu zelfs niet wagen hem een groet te zenden, maar als hij ooit geneigd mocht worden mij vergiffenis te schenken, herinner hem dan hoe ik ook mijn eigen leven voor goed verwoest heb.'

Een oogenblik zagen zij elkander aan. Dora las in de vermagerde trekken en den pijnlijk saamgetrokken mond de waarheid, van wat hij had gezegd. Toen ontmoetten hunne handen elkander nog eens. 'Wij scheiden zonder hoop op weerzien,' zei bij droevig, 'God helpe ons beiden in het leven; vaarwel!'

Eenige uren later zat Varen weer op zijne eigen kamer en keek somber in het rond. Naast hem lag een stapel boeken, met de omslagen der boekverkoopers er nog om heen, maar hij schoof ze mismoedig ter zijde. 'Van avond niet,' zei hij met een zucht, 'van avond kan ik niet werken.' Hij was moe van de reis, moe vooral van de aandoening er door opgewekt en hij liep onrustig heen en weer tot eene invallende gedachte hem deed stilstaan. 'Dorenkamp heeft mij zoo dikwijls gevraagd toch weer eens aan te komen, misschien zal ook Fee mij willen vergeven als zij alles weet; deze avond behoort nog aan het verleden. Ik zal naar hen toegaan. Morgen vat ik het oude leven van studie weer op. Het zou tenminste iets wezen als

de wetenschap gebaat werd door de schuld, die ik met mijn levensgeluk boet.'

En in de kamer, die thans alleen de hare was, stond laat in dienzelfden avond Dora Terweij voor het geopende raam en zag op naar den sterrenhemel. 'Ik heb alles, alles verloren. Ik ben arm en zwak en klein. Heb medelijden, kom mij te hulp. Geef ook mij goeden moed.'

JOHANNA A. WOLTERS.

Hongaarsche volkspoëzie.
De ‘Toldi’ van Jan Arany.

I.

Tusschen Slaven en Duitschers ingedrongen wonen de Magyaren sedert omstreeks tien eeuwen in het door Doena en Tisza besproeide land, omgeven door hooge bergen, rijk aan grenzenlooze poeszta's. Als ‘blinde heidenen’ daar binnengedrongen en genesteld, verspreidden zij jaren lang schrik, moord en verwoesting in het Christelijk Europa, tot zelfs in Frankrijk. Door duitsche dapperheid eindelijk teruggeslagen en ‘bestraald door hooger licht’ door tusschenkomst van den Paus te Rome, werden zij Christenen en hun eerste Christenkoning Stefanus, de stichter van het Magyarország (rijk der Magyaren), werd een heilige, wiens kroon een kleinood werd, eene reliquie, den Hongaren heiliger dan de driedubbele kroon des Pausen. Van bestokers der Christenen werden de Aziatische indringers weldra de voorhoede, het levende bolwerk tegen hunne verre verwanten, de Turken, die een groot deel van het bloeiende rijk, zelfs de hoofdstad veroverden, een ander deel overlatende aan de hebzuchtige Habsburgers. Tusschen hamer en aanbeeld hadden de Magyaren veel slagen te verduren, maar hunne vrijheidszucht en vaderlandsliefde wies onder de verdrukking, en na de verdrijving der Turken werd de strijd om het volksbestaan met afwisselende kansen en op allerlei wijzen volgehouden, totdat het thans levende geslacht de steeds begeerde en nooit opgegeven

onafhankelijkheid herwon, al is het dan ook in eene vereeniging met Oostenrijk[1].

Te midden van dien hooggaanden strijd om het volksbestaan kon eene nationale letterkunde zich niet ontwikkelen. Natuurlijk zwegen de Muzen niet; de Muzen zijn als de krekels: zij zwijgen nooit lang; maar de weinige waarachtige dichters die opstonden vonden een klein gehoor, want de taal waarin zij dichtten, de taal der Magyaren, was van haren rechtmatigen zetel verdreven door het Latijn, dat door den invloed der Roomsche Kerk en door nog andere oorzaken de heerschende taal was geworden. Daarin werden de wetten geschreven, recht gesproken, alle officiëele stukken opgesteld, de debatten op de rijksdagen gevoerd.

Zoo was het reeds onder de inheemsche vorsten uit het geslacht van Arpad en zoo bleef het in Hongarije's bloeitijd onder de Anjous en den grooten zoon van Johan Hunyadi. Daarna drong langzamerhand de Duitsche taal binnen en verrijkte den Hongaarschen geest wel met nieuwe begrippen en woorden, maar dreigde ook langzamerhand de tyrannie van het doode Latijn te vervangen door die eener levende taal. Liefkoozend, met echt vrouwelijke slimheid lokte Maria Theresia de Magyaarsche magnaten aan haar hof en trachtte hun nationaal gevoel te verstikken. Dan zou het overige volk wel volgen. Gelukkig werd de natie gered door Jozef II, die, zonder het te willen, de weinige patriotten te hulp kwam. Deze vrijzinnige dwingeland, die zich niet had willen laten kronen met des heiligen Stefaans kroon en daarom door de Hongaren spottend ‘a kalapos király’, de koning met den hoed, werd genoemd; de haastige hervormer wou voor goed een einde maken aan het anachronisme der heerschappij van het doode Latijn. In 1784 decreteerde hij, dat het Latijn als officiëele taal werd afgeschaft en vervangen door het Duitsch. Dit en andere impopulaire besluiten deden in alle standen en kringen de liefde voor de volkstaal en de nationale letterkunde herleven. Het volksgeweten werd wakker. Met droefheid en verontwaardiging aan-

1) Naast de Hongaarsche werken van Horváth, Majláth, Fessler e.a. is de geschiedenis van Hongarije voor niet-Hongaren genietbaarder geschreven door E. Sayous, Histoire générale des Hongrois, 2 Tomes. Paris, Didier, en door A. Vambéry, Hungary, in de bekende collectie van Fisher Unwin, 1887.

schouwde men den treurigen, verschopten toestand van eigen taal en dichtkunst. Jókai Mór (Maurits Jókai), een mengelmoes van Alexander Dumas père en Victor Hugo schildert dien toestand in een zijner talrijke romans[1)], in een Hongaarschen Nabob (egy magyar nábob). Wat hij daar zegt, komt precies overeen met de volgende fraaie verzen van Jan van Beers over de verguizing van 't Vlaamsch (in Rijzende Blaren 1884):

> Zij koningsdochter, wie 't oud-aadlijk bloed
> Uit elken trek van 't godlijk wezen straalt,
> Door een indringster uit haar recht verschopt
> En bastaard op der vaad'ren erf verklaard,
> Nieuwe Asschepoester is ze, in eigen woon,
> Verbannen naar de keuken en de straat.
> Ziet! al wat deftig heet of schijnen wil,
> Verleert de taal der vaad'ren, blikt op haar,
> Uit zijn verwaandheid, dom-verachtend neer,
> En zwoegt zijn leven lang, om zich in 't kleed
> Der vreemde mode, waar het in verstikt,
> Zoo min belachlijk mooglijk voor te doen.

Dit moest nu anders worden. De studie der schoone moedertaal werd algemeen, niet alleen bij 't volk, maar ook bij den adel. Letterkundige vereenigingen rezen als uit den grond op. Nationale tijdschriften en koeranten verschenen. Talentvolle schrijvers schreven spraakkunsten en andere taalkundige werken. In Boedapest werd een hongaarsch tooneelgezelschap opgericht, dat 25 Oktober 1790 voor 't eerst een hongaarsch stuk opvoerde. Deze ijverige bemoeiingen werden door de Fransche revolutie, met hare gevolgen, gestoord maar geenszins gestaakt. Het ligt niet in mijn plan die nationale en letterkundige herleving uitvoerig te schilderen.

Slechts twee gebeurtenissen er uit wil ik vermelden, daar zij nog al eigenaardig zijn.

In 1825 trad Szécenyi István (Stefaan Szécenyi)[2)], dien zijne landgenooten den ‘grootsten Magyaar’ noemen en wiens standbeeld op een der grootste pleinen van Boedapest prijkt, voor het eerst op in het huis der Magnaten, waarin hij door zijne

1) De roman speelt eigenlijk in 't begin dezer eeuw, maar in 't laatst der vorige was de toestand gewis niet beter.

2) Zie over Szécenyi de prachtige studie van Saint-René Taillandier in zijn werk: Bohême et Hongrie. Paris 1869. Het leven en lot van Szécenyi is eene tragedie, tragischer dan die van Ocdipus of King Lear.

geboorte zitting had. Zijne maidenspeech was kort.... maar hij sprak Hongaarsch, eene daad die als revolutionnair, vermetel, werd beschouwd en de grootste verontwaardiging in de regeeringskringen verwekte. Tot nog toe was in die vergadering het Latijn de officiëele taal geweest. Ondanks de woede der hoogste kringen nam sedert dien dag het aantal der hongaarsch sprekende groote heeren steeds toe.

Deed Szécenyi hierdoor veel voor de herstelling der moedertaal, hij liet het er niet bij.

Kort hierna was hij aanwezig bij eene voorloopige zitting van het lagerhuis, waarin gesproken werd over middelen om de nationale taal te koesteren. Een redenaar, Nagy Pál, betoogde met kracht, dat er eene akademie, zooals de Fransche, moest worden gesticht; dat de regeering geen geld zou willen geven; dat er dus een beroep moest worden gedaan op den adel en de rijken.

Szécenyi staat op, vraagt den voorzitter verlof om een paar woorden te spreken en verklaart onder eene diepe stilte, dat hij zijn geheel inkomen van één jaar aanbiedt. Een storm van geestdriftige *éljen*'s volgt, en de een na den ander verheft zich vol vuur om bij te dragen tot het fonds der toekomstige Hongaarsche Akademie van Wetenschappen, zoodat er weldra eene som van 154,000 florijnen bijeen was, waartoe Szécenyi alleen 60,000 bijdroeg.[1)] De Akademie, die voortreffelijk heeft gewerkt, bezit tegenwoordig een kapitaal van meer dan 2 millioen.

Behalve deze groote instelling werden er vele kleinere genootschappen opgericht, die door het uitloven van prijzen en op andere manieren de nationale letterkunde trachtten te doen ontluiken en bloeien. De ter eere der gebroeders Kisfaloedy in 1836 te Pest opgerichte *Kisfaloedy-tarsaság*, een letterkundig genootschap dat zich ten doel had gesteld de ontwikkeling eener nationale letterkunde te bevorderen, loofde 7 Februari 1846 een prijs van 15 dukaten uit voor eene berijmde dichterlijke vertelling, wier held de een of andere in den mond des volks levende, historische persoonlijkheid moest zijn, bijv. koning Mátyás (Mathias Corvinus), Toldi Miklós (Nikolaas Toldi), held Kádár enz., en waarvan vorm en geest populair moesten zijn. De

1) Na de zitting gevraagd waarvan hij dat jaar zou leven, antwoordde hij, dat zijne vrienden daarvoor wel zouden zorgen.

ontwikkeling van het volk te bevorderen door de poëzie, door eene voor het volk bevattelijke en het tevens opbeurende en veredelende poëzie, die gedachte leidde het genootschap tot het stellen dezer prijsopgave.

Zelden is er prijsvraag gelukkiger gesteld en schitterender beantwoord. Een jaar later, Februari 1847, werd de prijs toegekend aan Arany János (Jan Arany), voor zijne 'Toldi' getitelde dichterlijke vertelling in 12 zangen[1]. De bijna dertigjarige dichter verwierf door dit gedicht niet alleen den tot op twintig dukaten verhoogden prijs, dien hij best kon gebruiken, maar ook als toegift - en welk een toegift! - den lof en de vriendschap van den zes jaar jongeren Petöfi Sándor (Alexander P.), wiens roem, als zanger der liefde en der vrijheid, reeds toen door de beide rijken[2] was verbreid. De vurige Petöfi schreef hem een opgewonden brief, vergezeld van een niet minder bezield gedicht. In de verzameling der correspondentie van Arany, welke thans, tegelijk met de nagelaten werken van den in 1882 ontslapen dichter, door zijn eenigen, ook dichterlijk beg afden zoon László is uitgegeven, zijn de brieven tusschen hem en Petöfi gewisseld zeker de meest belangwekkende. Zij werpen een helder licht op de personen der twee groote Magyaarsche dichters, wier karakters zoo hemelsbreed verschilden, die zulk eene innige vriendschap sloten en die beide de schoone taal der Magyaren met zulke prachtige verzen hebben verrijkt.

Zie hier den brief van Petöfi:

Pest, 4 Februari 1847.

Ik groet u! Heden heb ik Toldi gelezen (*ma Toldit olvastam*), heden heb ik dit gedicht geschreven, en nog heden ook zend ik het u. Het zal in de 'Levensbeelden' (*Eletképek*, een tijdschrift) verschijnen, maar ik wil zoo ras mogelijk u bekend maken met de verrassing, de vreugde, de verrukking, welke uw werk in mij heeft verwekt. Het is niet anders; de volkspoëzie is de ware poëzie. Laten wij ons best doen om haar de heerschende te maken. Als het volk zal heerschen in de poëzie, is het er dicht aan toe ook in de politiek te heerschen,

1) Toldi. Költöi elbeszélés tizenkét énekben.
2) *Két ország*, de twee rijken, noemen de Magyaren Hongarije en Zevenbergen, *Magyarország* en *Erdély*.

en dit is de taak onzer eeuw, dit te volbrengen is het doel van elk edel gemoed, dat er van walgt te zien, hoe millioenen gemarteld worden, opdat een paar duizendtallen mogen luieren en genieten. Het volk in den hemel, de aristokraten in de hel!

Schrijf mij, indien het u niet verdriet: schrijf over u zelf, wat ook; alles: hoe oud gij zijt; of gij getrouwd zijt of ongetrouwd; of gij blond of bruin, groot of klein zijt.... alles zal mij interesseeren.

God zij met u, God zij met u! *Ab invisis* uw oprechte vriend,

ALEXANDER PETÖFI.

Van het bijgevoegde gedicht geef ik eene vertolking in proza.

AAN JAN ARANY.

‘Aan den schrijver van Toldi zend ik mijne ziel (*lelkemet*). Tot een warmen hauddruk, tot eene gloeiende omhelzing! Ik heb het gelezen, dichtermakker, ik heb uw werk gelezen, En het is een groot genot voor mijn hart.

Als mijne ziel tot u komt en u misschien brandt; Het is mijne schuld niet.... gij hebt haar zoo doen ontvlammen! Hoe hebt gij ook kunnen komen aan zooveel goeds, zooveel schoons, dat in uw boek schittert met kwistigen glans?

Wie en wat zijt gij? dat gij zoo, als een vulkaan uit de diepte eener zee, plotseling opduikt. Een ander krijgt den lauwer slechts blad voor blad; Aan u moet men den krans in eens geven.

Wie was uw leermeester? waar zijt gij ter schole gegaan, dat gij uwe lier zoo meesterlijk doet klinken? Maar neen! in de scholen leert men zulke dingen niet.... de natuur heeft u onderwezen.

Uw lied is eenvoudig als de klok der poeszta's, maar ook zoo rein als de klok der poeszta's, wier klank over de vlakten zwerft en der wereld gedruisch stoort haar niet.

En hij is de ware dichter, die op de lippen van het volk het hemelsche manna van zijn hart doet vallen. Het arme volk! zijn gezichteinder is zoo bewolkt en het ziet slechts zelden den blauwen hemel tusschen de wolken door.

Als een ander zijne vermoeienissen niet lenigt, laten wij, dichters, ze dan lenigen en voor hen zingen; laat elk onzer

zangen eene vertroosting zijn, een zoete droom op zijn hard bed.

Deze gedachten vervulden mijn geest, toen ik opging naar den heiligen dichterberg. Wat ik niet geheel zonder roem aanving, zet gij dat voort, mijn vriend, met volledige glorie!'

De ongeveinsde bewondering, die uit dit gedicht spreekt, moest Arany te meer treffen omdat Petöfi alles behalve toegevend was voor de dichterlijke producten zijner tijdgenooten. Hij zelf spreekt hierover in zijn tweeden brief aan Arany, van 23 Februari 1847. 'Sommigen,' zegt hij daar o.a., 'beschuldigen mij dat ik vooringenomen ben tegen onze dichters. De welwillende verklaring hiervan is, dat ik, behalve mij zelf, niemand als dichter wil erkennen. Maar ik zeg het bij den levenden God, dit is de ellendigste laster. Het is waar dat ik de zonder talent of met half talent zich op den voorgrond dringende personen niet lief heb, niet kan uitstaan, wegtrap als 't kan; maar voor het waarachtige talent buig ik mij en aanbid het.'

Zijne bewondering voor Arany was even oprecht - trouwens onwaarheid en Petöfi waren gezworen vijanden - als die van Vörosmarty, den grootmeester der magyaarsche dichters, was geweest, toen hij in 1844, op het toppunt zijner roem, een bezoek kreeg van den nog geheel onbekenden Petöfi, en, na het *nolens volens* aanhooren van eenige verzen van zijn jeugdigen bezoeker, uitriep: 'Mijn vriend, gij zijt de eerste dichter van Hongarije!' De gemeenschappelijke liefde voor het volk en zijne letterkunde sloot zelfs de schaduw van naijver buiten!

Van Arany's antwoord op Petöfi's schrijven is alleen het poëtisch gedeelte bewaard gebleven. Het gedicht is als zoodanig middelmatig. Als lyrisch dichter staat Arany over 't geheel niet zoo hoog als Petöfi dien hij als episch dichter ver overtreft. Het is dan ook pas na zijn dood voor 't eerst gedrukt en staat in de uitgave der brieven. De brief is verloren geraakt. In één opzicht is dat jammer. Ik had gaarne geweten wat Arany heeft geantwoord op Petöfi's verwensching der aristokraten naar de onderaardsche goden. Ik geloof niet dat de ernstige, bezadigde Arany, wiens aard en karakter aan den wijzen staatsman Deák Ferenc doet denken, terwijl de wilde, vurige Petöfi meer overeenkwam met den dictator Kossuth, den geest der omwenteling - ik geloof niet dat Arany zal hebben

gezwegen op die ontboezeming van Petöfi, waarmee hij onmogelijk zoo algemeen heeft kunnen instemmen.

De mededeelingen omtrent zijn eigen leven, welke Arany in dien verloren brief zal hebben gedaan, kunnen gemakkelijk worden aangevuld uit den brief welken hij in 1855 heeft gericht aan zijn vriend Gyulai Pál, die hem daar reeds lang om had gevraagd. Die brief is inderdaad eene autobiografie (önéletrajz) van den eenvoudigen boerenjongen, die de meest populaire en meest geachte dichter van Hongarye is geworden en bij wiens lijkstoet in 1882 de aanzienlijksten uit den lande zich aansloten. Zij staat in de eerste aflevering der nagelaten geschriften en correspondentie (*Arany János hátrahagyott iratai és levelezése*), die thans door zijn zoon, zooals reeds gezegd, te Boedapest bij Ráth Mór zijn uitgegeven. De door L. Arany daarbij gevoegde inleiding bevat vele bijzonderheden. Evenzoo een kort na 's dichters dood uitgegeven werk: Arany János életéböl irta Ercsey Sándor. Budapest 1885 (2de uitgave), waarin zijn zwager Alexander Ercsey hem schildert als mensch, als huisvader en over zijn privaat leven interessante dingen vertelt. Eene voortreffelijke levensbeschrijving is uitgegeven in den Magyar Helikon door Dr. Badics Ferenc. Met behulp dezer documenten, vooral der brieven, kan men het leven van den eenvoudigen man en zijne ontwikkeling als dichter bijna stap voor stap volgen. Dat wil ik nu niet doen, maar liever trachten eene voorstelling te geven van zijn eerste meesterwerk, dat Petöfi terecht zoo bewonderde.

II.

'Toldi' is inderdaad een meesterstuk, dat eene plaats waard is naast het beste wat eenige letterkunde bezit. Om de klaarheid der voorstelling, den eenvoud der conceptie en der uitdrukking kan het slechts vergeleken worden met de fraaiste gedeelten der Ilias en Odyssee. Het is echte, edele volkspoëzie. Ongelukkig gaat de harmonische betoovering der taal te loor in eene vertolking en is het, door het groot verschil tusschen de Magyaarsche taal en de onze, onmogelijk eene getrouwe metrische vertaling te geven.

De Hongaarsche taal behoort tot eene geheel andere familie dan de overige Europeesche talen. Haar wortelschat heeft niets

gemeen met dien der Indo-Germaansche talen en hare grammatica evenmin.

Wie, eenige Indo-Germaansche talen kennend, Duitsch bijv. en Latijn of Grieksch, eene andere der zelfde familie, 't zij Sanskriet of Russisch gaat leeren, vindt allerlei punten van aanraking, oude bekenden in nieuw gewaad, die maken dat hij zich weldra t'huis voelt, die hem orienteeren en op 't goede pad brengen. In 't Hongaarsch heeft hij niet zulke aangename ontmoetingen. Hij is in een vreemd land, waar niets hem aan zijne moedertaal herinnert. Vreemde oogen staren hem aan; vreemde klanken treffen zijn oor. Zelfs de talrijke Latijnsche, Duitsche of Italiaansche leenwoorden zijn meestal moeilijk herkenbaar geworden. De taal behoort tot den Oeral-Altaïschen taalstam, die zoo is genoemd omdat de meeste volken, die door hunne taal daartoe behooren, wonen of gewoond hebben tusschen Oeral- en Altaïgebergte. Men noemt hen ook wel Toeraniers. Tot dezen stam behooren:

1°. De Toengoezen in Siberië en de Mandschoes in China; 2°. de Mongolen of Tataren; 3°. de Turksche familie (Jakoeten, Oeïgoeren (Khiwa), Kirgiesen en Osmanen); 4°. de Oegrisch-Finsche familie. Tot deze laatste behoort de taal der Magyaren. Hare naaste verwanten zijn de talen der Ostiaken, in de russische goevernementen Tobolsk en Tomsk en der Wogoelen, een bij den noordelijken Oeral wonend volk. Verdere verwanten, in Europa, zijn de Finnen, Esthen en Wotjaken (in Kazan). De Turken, met wie de Hongaren eenige eeuwen op leven en dood hebben gestreden, zijn hunne verre neven.

Het eigenaardige dezer talen is dat zij de elementen, waaruit zij bestaan, de wortels, ongeschonden trachten te bewaren: ze zijn in den hoogsten graad conservatief en monarchaal. De wijzigingen der begrippen worden *uitsluitend* uitgedrukt door de achtervoegiug aan den wortel van suffixen, die nooit met den wortel samensmelten of daarin verandering veroorzaken, zooals gebeurt in de flecteerende talen, de gewone benaming voor de Indo-Germaansche en Semitische talen. Het Hongaarsch is eene aggloetineerende, aanlijmende, taal. Bij die aggloetinatie blijft de wortel intact. Zulke klankveranderingen als *drink, drank, dronk, spreek, sprak, sproke, spreuk* zijn haar vreemd. De wortel blijft rein en onbezoedeld als een altijd jeugdige, niet

verouderende getuige uit de overoude tijden der taalvorming en menschwording.

Vele der suffixen kunnen ook, op hunne beurt, als wortels gebruikt worden, maar de meesten zijn door 't lange gebruik verweerd en versleten en doen slechts dienst als suffixen. Deze eigenaardige bouw der woorden maakt het mogelijk de taal etymologisch uiteen te nemen, stuk voor stuk, als eene legkaart, of af te breken als een steenen kinderhuis, totdat men niets overhoudt dan de zuivere wortels, met eene algemeene maar toch duidelijke beteekenis, en men zich bevindt in die taalperiode, waarin er nog geen onderscheid van rededeelen is gemaakt, maar elke wortel, als een nog niet gestempeld geldstuk, dienst kan doen als zelfstandig naamwoord, als werkwoord, als bijwoord of bijvoegelijk naamwoord. Sommige linguisten beschouwen deze woordvorming en taaltoestand, in tegenstelling met die der Arische talen, waarin wortels en voor- en achtervoegsels, door klankwijziging, versmelting, assimilatie, samentrekking en andere processen, zich in den loop der tijden steeds meer en meer in elkander oplossen en ieder op zich zelf onkenbaar worden, als een minder ontwikkelden levensvorm der taal, die in haar groei is gestuit. Of die beschouwing juist is behoeft hier niet te worden onderzocht. De Hongaren zelve zijn het er niet mee eens. Zij, wier vaderlandsliefde spreekwoordelijk is, zijn trotsch op de door hunne talrijke vijanden zoo vaak miskende en barbaarsch gescholdene taal. Eén hunner schrijvers (Pap J.) drukt in de volgende beeldspraak het verschil uit, dat, naar zijne meening, bestaat tusschen zijne moedertaal en de talen van 't westelijk Europa. ‘Onze aziatische oostersche taal, zegt hij, verhoudt zich zóó tot de europeesche westersche talen, als de opgaande zon tot de ondergaande. Beide schitteren met eigen glans, maar de opgaande zon wekt tot leven, de ondergaande tot slaap. Gene ijlt met verjongde kracht haar toppunt, den middaggloor, te gemoet; deze zinkt, moe en mat op 't einde van haar grootendeels afgeloopen baan, ter ruste.’

Men mag den patriot deze grootspraak ten goede houden. Zijne moedertaal is werkelijk eene mooie taal, en ook niet zoo moeilijk als men meent. Zij bezit bij grooten rijkdom een bekoorlijken eenvoud. Eenige staaltjes kunnen dit toonen. Alle zelfstandige naamwoorden hebben dezelfde verbuiging; ze krijgen alle dezelfde suffixen om dezelfde naamvallen uit te

drukken. Er bestaat geen grammatisch geslacht. Onze schooljeugd zou der Hongaarsche dit gemis benijden en ook ouderen van dagen, die vaak naar de Vries en te Winkel of Thiemes zakwoordenboekje moeten grijpen, zouden zoo'n geslachtloozen toestand in onze taal niet onaangenaam vinden. Te meer, daar die gelijkstelling van man, vrouw en levenlooze voorwerpen volstrekt geen verwarring sticht. Een ander blijk van eenvoud is de eigenaardigheid dat achter telwoorden of andere hoeveelheidswoorden geen meervoud volgt; het zelfst. naamwoord staat in 't enkelvoud: het getal drukt reeds voldoende het meervoud uit.

Wat een vreemdeling het meest opvalt is de behandeling der zelfstandige naamwoorden, die evenals de werkwoorden persoonsuitgangen krijgen om den bezitter aan te wijzen; bezittelijke voornaamwoorden bestaan er niet.

De werkwoorden, die bijna allen gelijk vervoegd worden, hebben een dubbelen vorm, naarmate zij een bepaald voorwerp hebben of niet. Ze hebben een causatief, een potentiaalvorm, een herhalingsvorm enz. enz. Een passief is er ook, maar wordt weinig gebruikt. In den geheelen Toldi komt geen passief voor.

Het behoeft geen verder betoog dat het Hongaarsch eene der buigzaamste en rijkste talen is. Haar bouw is eenvoudig; eigenlijke onregelmatigheden kent zij niet. Maar zij heeft vormen voor de fijnste schakeeringen der gedachte, niet minder dan het Sanskriet of het Grieksch. Haar wortel- en woordenschat is bizonder groot en kan door afleiding en samenstelling eindeloos vermeerderd worden. Zij is zoo smijdig en lenig dat zij zich leent voor alle metra, die ons door de Grieksche en Romeinsche klassieken zijn overgeleverd, terwijl ze bovendien rijk is aan oorspronkelijke, harmonische vers-maten. Zij is inderdaad harmonisch. Evenals het Finsch, hare naaste verwant in Europa, wordt zij beheerscht door eene harmoniewet, daarin bestaande dat in een zelfde woord slechts óf hooge óf lage klanken mogen voorkomen. De vokaal der suffixen moet van denzelfden toon zijn als die van den wortel. Dit geeft eene eigenaardige kleur en klank aan een gedicht, die in eene vertaling geheel en al verloren gaat. Daar komt nog bij dat, door het groote verschil in woordvorming en syntaxis, de zinbouw gewoonlijk moet worden omgekeerd.

Men kan zich dus licht voorstellen hoe moeilijk het is van een Hongaarsch gedicht eene getrouwe metrische en berijmde

vertaling te leveren. Slechts een geboren dichter zou misschien in staat zijn eene bevredigende ‘Nachdichtung’ te geven: ik vergenoeg mij met eene korte inhoudsopgave en eene nauwkeurige prozaïsche vertaling der fraaiste gedeelten van Toldi.

III.

De persoonlijkheid van den ridder Nikolaas Toldi (Toldi Miklós) is historisch weinig bekend. Zóo weinig dat hoewel het waarschijnlijk is dat hij bestaan heeft, sommigen toch niet aarzelen hem voor een mythologisch wezen te verklaren. In alle gevallen behoorde hij reeds vroeg tot de volksoverlevering, en de in de zestiende eeuw levende Ilosvai heeft de in zijn tijd bestaande tradities vereenigd tot een soort van rijmkroniek, getiteld: ‘De waarachtige geschiedenis der heldendaden en voortreffelijke feiten van den roemruchtigen Nikolaas Toldi.’ Deze grondstof heeft Arany bewerkt en door zijne aanraking - Arany beteekent ‘goud’ - is zij in goud veranderd. Zie hier den korten inhoud van het gedicht.

De oudste zoon der weduwe Toldi te Nagyfaloe, Georg, leeft aan 't hof van koning Lajos den Groote (1342-1382); de jongste, Mikloos, werkt thuis samen met de knechten. Georg laat niet toe dat hij krijgsman wordt, uit afgunst, maar wil hem boer laten blijven. Als het schitterende leger van den palatyn Laczfi in de buurt van Nagyfaloe voorbijtrekt, komt in Mikloos reeds een heftig verlangen op naar een krijgsmansleven, maar hij zou zijn lot nog hebben gedragen als niet zijn juist naar huis gekomen broer zijn toorn had opgewekt, zelfs zijn dienaars ophitsende om hem te bespotten.

Woedend werpt Mikloos een grooten steen naar zijne bespotters en doodt een knecht van Georg. Hij is gedwongen de vlucht te nemen, gedurende welken tijd zijne moeder hem heimelijk levensmiddelen toezendt door den trouwen, ouden knecht Bencze, terwijl Georg hem laat achtervolgen en, daar dit eene goede gelegenheid is om zijn broer van zijn vaderlijk erfdeel te berooven, hem aanklaagt bij koning Lajos, die echter de valschheid en lafheid van Georg doorgrondt, en hem op deze voorwaarde het erfdeel van Mikloos belooft, als hij vecht met den boheemschen reus, die reeds verscheidene magyaarsche ridders in een tweegevecht heeft gedood.

Intusschen gaat ook Mikloos naar Boeda en verneemt van eene weduwe, wier beide zoons ook tegen den Boheem zijn bezweken, de moordende daden van dien *cseh*. Zijn goed hart krijgt medelijden met de arme vrouw; hij besluit haar te wreken, verschaft zich eene wapenrusting en doodt den *cseh*. Voor Lajos gebracht maakt hij zich bekend, vraagt genade voor zijn moordschuldig hoofd en krijgt die. De koning neemt hem in zijn dienst en jaagt Georg weg van zijn hof.

Deze fragmentarische gegevens van Ilosvai heeft Arany meesterlijk gecomponeerd en er een frisch, heerlijk geheel van gevormd.

Enkele gedeelten wil ik nu uitvoeriger weergeven.

In den eersten zang vinden wij Mikloos op een afgemaaid hooiland, waar tien of twaalf knechten in de middaghitte liggen te slapen in de schadaw der hooioppers, alsof hun werk geheel klaar was. Bij een watertrog houden de dorstige ossen hunne siësta, telkens afgebroken door een strijd met het heir der vliegen. Laskó zit op den nek der slapende knechten[1]; er is niemand om hen te helpen en water te putten in den langen trog. Slechts éen knaap is op de been zoover als het oog reikt op de eenzame vlakte. Een groote hooipaal trilt op zijn breeden schouder, maar zelfs de eerste baardharen donzen nog niet op zijne kin.

‘Mijn lieve jongen, waarom staat gij daar in den zonnegloed? Gij ziet, de ovevigen snorken in de schaduw der oppers: zelfs de wachthond laat zijn tong uit zijn bek hangen, terwijl hij zich op den grond uitstrekt; hij heeft zelfs geen trek om muizen te gaan vangen. Hebt gij nooit zoo'n wervelwind gezien, als die, welke u dra zal aangrijpen, en die den weg likt, haastig voortschrijdende, alsof er eene groote, rookspuwende schoorsteen liep? Neen, hij kijkt niet naar dien dwarrelwind, die den stoffigen weg meet van 't eene eind naar 't ander; voorbij den toren van stof, dien de wind heeft gebouwd, schitteren fonkelende wapens, doemt een trotsch leger op. En naarmate het leger opdoemt uit den nevel van het grauwe

1) *Laskó* is de heilige van den 27sten Juni, overeenkomend met de *zeven slapers* van den katholieken en den evangelischen kalender: van daar de populaire uitdrukking.

stof, stijgen de zuchten op uit de borst van den knaap. Slechts daarnaar kijkt hij, voorover gebogen, alsof zijn hart en ziel in zijne oogen zijn. Schoone magyaarsche helden, prachtige ridders! wee mij, bitter en droevig zie ik naar u. Waarheen, hoever gaat gij? Ten oorlog? Om bloemen van roem te verzamelen tot een prachtigen krans? Gaat gij op de Tataren los? Of op de Turken om hun voor eeuwig goeden nacht te zeggen? Ach! kon ik ook met u gaan, prachtige ridders!'

Terwijl zulke gedachten hem kwellen nadert het leger van palatyn Lazfi. Hij zelf op zijn bruin strijdros, gevolgd door fiere, met reigerveeren getooide knapen op dansende hengsten. 'Hei boer, roept Laczfi Mikloos verachtelijk toe, waar is de weg naar Boeda?' Toldi's trots ontwaakt.

'Het woord treft Toldi in zijn hart: het klopt er zóó van dat men het zelfs van buiten kan hooren. Een boer! ik! zoo kookt het in hem. En wie anders dan ik zou heer zijn op deze groote bezitting? Georg Toldi misschien, mijn voszielige broer, die daarboven, bij Koning Lajos, schoone borden geeft? Ik een boer! Wat hij verder dacht bij dit woord was eene vreeselijke, groote verwensching tegen Georg Toldi. Meteen drilt hij met gemak den zwaren boom als een klein stokje en grijpt hem bij het eene einde. Recht uitgestrekt houdt hij hem, den weg wijzende waar die afslaat naar Boeda, en, alsof zijn arm van ijzer was geworden, zoo bewoog de lange paal zich volstrekt niet.'

De palatyn is verbaasd en alle voorbijtrekkende krijgers zeggen iets vriendelijks of een aardig woord tegen Toldi: de een vraagt hem, waarom hij geen soldaat wordt, en een ander beklaagt hem dat hij maar een boer is. Als het leger verdwenen is gaat Toldi langzaam naar huis. 'Van zijne stappen dreunt het veld; als van een somberen stier zoo is zijn gang; als de duistere middernacht de blik zijner oogen; als de gewonde ever zoo snuift hij in dolle woede; bijna breekt de paal in zijn ijzeren hand.'

Te huis in Nagyfaloe vindt hij alles in rep en roer alsof er een bruiloft of een lijkmaal is. 'De schoorsteen rookt of er brand is. Het zwijnevolk huilt jammerlijk; kalveren, lammeren blaten, onder de gevogelteschaar is een vreeselijk oordeel; van de meiden mag zelfs de zieke niet traag zijn: de keuken is drukker dan menige kleine markt.

Eene meid zet in een groote pot water op; als het kookt

en geen plaats heeft in zijn huid, dan dompelt zij snel de vogels er in, plukt ze en schraapt het vel er af. Eene andere vreest voor de lammeren het zweeten en trekt hun den pels uit; eene andere lardeert den schralen haas, zoodat zijn mager geraamte druipt van vet. Eene andere wiegt biggen boven het vuur, scheert hen tot op de huid met den rug van een mes; deze brengt wijn in een houten vat, die in een zak van geitenleer, gene brengt brood in een groote beukenhouten bak.'

Georg Toldi is zijn ouderlijk huis komen bezoeken met negen en dertig knechten, 'een verwoestend soort trage sprinkhanen,' om de inkomsten der vaderlijke nalatenschap in zijn zak te steken. Hij begroet zijne moeder koel en stoot den binnenkomenden Mikloos, die hem wil omhelzen, trotsch van zich. Tranen springen der arme moeder in de oogen; met trillende lippen de handen wringend, treedt zij op haren steenhartigen eerstgeborene toe, maar heer Georg vaart barsch tegen haar uit: 'Zóó moeder! Troetel uw schoothondje, beschut uw kostbaar kind tegen den blazenden wind; doop hem in melk en boter, onthoud hem niets, dan zal er wel een echte lummel[1)] van hem groeien. Thans is de groote drukte op het veld, maar dat smaakt den baas niet;[2)] als een jachthond ruikt hij het vette maal en hals over kop laat hij de knechten in den steek. Gij beklaagdet hem altijd, als ik soms zeî: er wordt niets van hem, niets dan een groote deugniet; zelfs voor boer deugt hij niet; hij luiert met opzet, hoewel hij zou kunnen arbeiden, want hij is sterk als een os. Gij kunt hem nu voor 't venster te pronk zetten; zijn vleesch en vet groeit prachtig met den dag, tot vreugde zijner moeder....' Zoo sprak Georg en vulde zijne woorden aan met een spottend gelach, waarop Mikloos het uitgilt met een doffe lange weeklacht; 'Vloek en leugen is elk woord in uw mond! Er is geen enkele letter waar, Georg Toldi, in uwe beschuldiging. Ik weet heel goed wat uw heimlijke bedoeling is; moge God u zoo liefhebben als gij mij liefhebt! Voor boer ben ik niet goed; slecht ben ik voor soldaat; zelfs bij de knechten hebt ge mij tot een voorwerp van spot gemaakt; uwe gal kookt, omdat ook een ander met u uit denzelfden schotel schept; als ge kondt, zoudt ge

1) Fajankó = Fa Jankó, houten Hans.
2) 'Daarnaar branden zijn tanden niet,' staat er eigenlijk.

mij verdrinken in een lepel met water. Daarom, om niemand in den weg te zijn, het is mij overschillig, ja, ik ga heden nog heen. Maar wat mij toebehoort dat neem ik meê van hier. Geef op, broeder, terstond, wat mij toekomt; geef mijn deel: geld, wapens en een paard; en dan - God zegene iedereen.' 'Hier is uw deel, jonge hond, schreeuwt Georg; zeg niet dat ik het niet heb gegeven!' en slaat hem in zijn gezicht, dat het klapt. Mikloos Toldi heeft ook geen duivegal; de geest der wrake komt over hem; zijne oogen schieten vonken als het staal; de beenige strijdkolf van zijn vuist maakt zich gereed om toe te slaan. Maar zijne moeder schreeuwt het luide uit en loopt tusschen hen in: met haar lichaam bedekt zij Georg en beschut hem; toch is zij niet bezorgd voor Georg maar voor Mikloos. Nu liet de vreeselijke knaap zijn arm zinken; hij boog het hoofd en sloeg zijn oogen treurig neer, en alsof hij uit een heete koorts ontwaakte ging hij tuimelend uit het vaderlijk huis. In droefheid verzonken, stom in zijn toorn, gaat hij zitten in den versten hoek van den hof; daar borg hij zijn hoofd in zijne handen, op zijn knieën en snikte, maar niemand hoorde hem.

In den derden zang zijn de knapen van Georg na den maaltijd bezig in den hof met stangen en stokken te werpen. 'Jong bloed en oude wijn sprongen lustig in hunne aderen,' en door hun meester aangehitst werpen ze naar den muur waarbij Mikloos zit. Deze bedwingt zich en verdraagt den hoon, totdat een stok zijn schouder treft. Woedend springt hij op, grijpt het stuk molensteen, waarop hij zit en werpt dat midden in den drom. De steen doodt één der pages en Mikloos, moordenaar geworden, gaat op de vlucht.

De vierde zang begint aldus:

'Gelijk de hertebok, wien een jager met een pijl heeft gewond, in het duistere woud ijlt met zijne brandende pijnen: hij rent los op het lenigende water van eene koele bron en om enziaan af te plukken voor zijne wond;

Maar ach! de bedding der bron is verdroogd, ook het balsemkruid vindt hij niet; elke tak heeft hem geschramd, de dorens hebben hem gewond, zoodat de arme thans nog matter is.

Zóó zwierf Mikloos rond. Op zijn rug zat zijn smart; hare sporen wondden zijne zijden; als een opgesloten paard in een brandende stal zoo rende zijn hart in zijn boezem op en neer.

Hij zwerft rond in de drooge beddingen, in het rietbosch; er is geen plaats op aarde, waar hij zijn hoofd kan neerleggen. Vruchteloos heeft hij de eenzaamheid gezocht; voor zijn krank gemoed heeft hij geen geneesmiddel gevonden.

Evenals de *toportyaan*[1], wanneer een herder hem heeft gejaagd, zoo nam hij de wijk in een uitgedroogd, groot rietbosch; ook daar fluisterde elke riethalm: op deze breede wereld is niemand verlatener dan hij. Rietstoppels worden zijn bed; een aardkluit zijn hoofdkussen; met Gods blauwen hemel is zijn kwartier gedekt, totdat de donkere nacht hem onder zijne vleugels nam en een tent van zwart linnen boven hem opsloeg.

Weldra kwam de zoete slaap als een vlinder om hem heen fladderen in zijn bont kleed, maar durfde langen tijd niet neerdalen op zijne oogen, bijna tot aan het doorbreken van den dageraad met zijn roode rossen. Want hij was bang voor de muggen, voor het stekende riet, nog meer voor het gedruischmakende wild van het rietbosch; hij was bang voor het rumoer der vervolgers in de verte, maar verreweg het meest voor Toldi's grooten kommer.

Maar toen het reeds goed begon te schemeren en de muggen ter ruste gingen, toen sloop hij neer op het hoofd van den knaap en breidde zijne beide vleugels uit over zijne beide oogen; daarop kuste hij op zijne lippen den slaaphonig, dien hij uit heulbloemen had verzameld voor den nacht; betooverende, begoochelende honig, zóó dat door de zoetheid daarvan het reine water overliep in Toldi's mondhoeken[2].

Maar de pijnigende honger benijdde hem ook dit, joeg hem weldra op uit zijn morgenslaap, prikkelde hem zoolang totdat hij het veld in alle richtingen ronddwaaldde. Hij zocht de nesten der veldvogels op, van het waterhoen, van den eend, van den kieviet, van de meeuw; hij scheurde hunne legers uit

1) Zoo heet dat soort wolven dat zich in de rietbosschen ophoudt.
2) In een brief aan Arany van 31 Maart 1847 schrijft Petöfi naar aanleiding eener door hem in dien brief gebezigde vergelijking:... Dit is niet de meest aesthetische vergelijking, maar zij is waar; en ik ben een man, die aan de waarheid zelfs het schoone opoffert. Dit hebben velen mij reeds kwalijk genomen, maar het kan mij niet schelen of nog meer het gaan doen. Wat waar is, is natuurlijk, is goed en volgens mij ook schoon. Dat is mijne aesthetica. Als Toldi slaapt en uit zijn mond het speeksel vloeit, daarom zullen velen op u spuwen, maar *ik* kus u. De brieven van Petöfi zijn doorgaans vol geest en luim en amusant om te lezen.

en plunderde ze leeg; met hunne bonte eieren stilde hij zijn honger.

Nadat hij daarmee zijn honger en dorst een weinig had gesust, slingerde de golf hem vreeselijk op de plannen der toekomst: waarheen zal hij gaan? wat zal hij aanvangen? Helaas! Zijn vurige geest weet niet waarheen zich te wenden. Want hij kon gemakkelijk weggaan, zelfs heimelijk zich wegpakken, als zijn lieve moeder hem niet in de gedachte kwam: ach, als men niet weldra tijding van hem kreeg, zou het hart zijner liever moeder breken.

Twee dagen lang kwelde hij zich zoo; op den derden ruischte het riet achter hem; hij dacht: het is een wolf, en zijn arm roerde zich niet, want hij was overtuigd dat slechts zijn broer hem kon bijten.'

Het was Bencze,[1] zijn oude trouwe knecht, door zijne moeder uitgezonden om hem te zoeken. Hij brengt hem spijs en drank. Daarna beproeft hij, maar te vergeefs, Mikloos over te halen om te blijven:

'Kijk eens, jongeheer: heer Georg gaat weldra, na drie of vier dagen, terug naar Boeda; dan raakt, wat gebeurd is, in vergetelheid, en gij zult een kleine koning zijn in den geheelen omtrek. En woudt gij ons hier verlaten, uwe vele wakkere knechten, die u beminnen als ons kind? Zoudt gij hier verlaten Bimboo en Lombaar[2] zijn makker, wiens gelijke men zelfs op geen zeven markten vindt?

Zoudt gij hier verlaten uwe talrijke vermaken van allerlei aard?

Wie zou twee zakken tegelijk in den molen dragen? Wie zou een molensteen op zijn uitgestrekten arm houden, tot verbazing der molenaarsknapen? Ga niet, mijn lief knechtje, ach, ga niet in de verte tot droefheid van geheel Nagyfaloe; ach, verlaat niet als een vagebond het oude Toldihuis, breng uwe lieve moeder niet in 't graf.'

Zoo smeekte hij, maar Mikloos had er geen ooren naar en schudde telkens zijn hoofd. Maar toen hij ten slotte zijne moeder er bij haalde, toen wierp hij een steen op het hart van den knaap. Lang antwoordde hij niet op Benczes woorden; hij keek slechts zuchtend naar het suizende riet, en terwijl hij staarde

1) Benczo (spr. Bentse) is eene verkorting van Benedek, Benedictus.
2) Namen van ossen.

naar 't suizende riet kwam een groote, warme traan op zijn oogleden.

En alsof hij slechts het zweet van zijn gelaat wischte, wischte hij met de vlakke hand den ongeroepen gast weg; langs den top van zijn pink gleed de traan op den grond, maar de knaap wendde zich tot Bencze met deze woorden: ‘Goede Bencze, zeg dit aan mijne lieve moeder: in treurigheid is thans de ster van haar zoon ondergegaan: een tijdlang zal zij hem niet zien, ook niet van hem hooren; zijn naam verdwijnt alsof hij gestorven ware.

Maar daarom is hij nog niet dood, slechts zóó, als wanneer een mensch schijndood is, en, als hij te eeniger tijd weer ontwaakt, hoort men wonderbare dingen van hem. Ook van mij zal men nog nieuws hooren, zoodat zelfs de kleine kinderen zich er over zullen verbazen: dan trilt mijner moeders ziel van vreugde over het bericht; dat haar hart niet breke van vreugde.’

Deze boodschap gaf Mikloos. Toen schoof de trouwe knecht de leege flesch in zijn knapzak, veegde zijn zakmes netjes af en vouwde zijn linnen spekdoek op. Daarop wierp hij den knapzak over zijn schouder, nam afscheid en maakte zijn voeten gereed voor de reis; hij ging met loome schreden: telkens keek hij om; eindelijk verdween hij tusschen het ongebaande riet.

Mikloos wil nu weg gaan, de wijde wereld in, maar ‘als door een touw terug getrokken’ keert hij om en gaat naar Nagyfaloe om van zijne moeder afscheid te nemen. Onderweg, in de maanheldere nacht, trapt hij in het rietbosch onvoorziens in een wolvennest op twee jonge wolven, die hij meedoogend streelt, maar waarbij hij overvallen wordt door de wolvin, die hij na een woedend gevecht overwint. Dit gevecht evenals een daarop volgend met den wolf wordt uitvoerig, *con amore*, geschilderd. Ten slotte slingert hij de twee doode wolven op zijn rug en begeeft zich op weg naar Nagyfaloe, naar 't ouderlijk huis.

Ziehier den aanhef van den zesden zang:

‘Schoon schijnt de maan op den toren van Nagyfaloe. Op den zoom van het veld, aan 't einde van het dorp, blinkt het huis van Lorenz Toldi; daarachter groent een groote boogaard, even groot als eenig bosch in 't laagland.[1)]

In den tuin komt de eene deur van het huis uit; daar is

1) De laaglandsche (*alföldi*) bosschen zijn niet bijster groot.

de slaapkamer van vrouw Toldi; een rozemarijnstruik[1)] staat voor het venster der rouwdragende. In de buurt daarvan loert de knaap, alleen.

Zijne wolven leî Mikloos, daar aangekomen, neer op het bedauwde grasveld van den tuin. Hij ging, alsof hij kwam stelen, op zijn teenen naar de gesloten deur zijner lieve moeder.

Lang luistert hij, maar te vergeefs; slechts een houtworm pikt in den bovendorpel. Hij weet niet of hij zal kloppen of niet: hij heeft er geen moed toe; zijne hand glijdt heen en weer op de klink.

Verduiveld, hoe komt thans die angst in hem? Op andere tijden zou hij zelfs met den gevleugelden draak gaan vechten; hij is zeer, hevig bang, dat zijne lieve moeder op het gedruisch zal ontstellen.'

Eerst sluipt hij nu het huis van een anderen kant binnen, waar zijn broer en diens knechten in diepen slaap liggen. Hij zou hem kunnen dooden, maar bedwingt zich; hij nagelt de kleeren der wachters met hunne tegen de muur geleunde lansen aan den grond vast en legt de beide wolven op den rand van het groote bed waarin George slaapt, zeggende: 'slaapt rustig, wolfjes, gij ligt nu bij uw broertje' en gaat daarop zachtkens in de kamer zijner moeder, die bij de tafel zat.

Op de tafel had zij hare beide vuisten op elkaar gelegd en haar zorgenvol hoofd daarop laten vallen.

Te vergeefs loerde daar de zoete slaap; hij kon niet doordringen, door de droefheid heen. Ten laatste overweldigde hij haar toch door list: hij vroeg om het kleed der koude koorts. Zoo sloop hij naar binnen in haar achterhoofd, liep rond tot aan hare hielen en terug van hare hielen, verstijfde haar geheel, bedwelmde haar, ging zoo lang rond totdat hij haar in slaap had gebracht.

Maar hare sluimering duurde niet lang; het zachte kloppen van Mikloos deed haar opschrikken; de vrouw voer op zoodra zij het hoorde, maar Mikloos stelde haar weldra gerust:

Lieve moeder, vrees niet: ik breng geen gevaar voor het huis, al ga ik in den nacht rond, evenals de spoken; maar als ik overdag kwam, gij weet het, dan zou men mij dooden.

De weduwe was ook niet bang, toen zij dat hoorde; met

1) De rozemarijn is de bloem der 'rouw.'

hare armen drukte zij haar zoon aan zich: een penning is een klein stuk, maar zooveel ruimte was er niet op zijn gezicht, waar zij geen kussen strooide.

Ach! zie ik u dan weer! Ach ik had gedacht: nooit! ik was reeds wanhopig; om u was ik dra gestorven! Maar, mijn God! waarom spreek ik zoo luid: uw broer is daar in de andere kamer.

Mikloos voelt hoe zij in zijne armen siddert; zij was misschien neergezonken als hij haar niet stevig vasthield. Maar ook hij was hevig ontroerd; hij antwoordde ook niet dadelijk, eerst na verloop van eenigen tijd.

Hij wou zich goed houden, maar te vergeefs! Alsof men een naald stak in zijn neusbeen, of uien schilde daaronder, zoo'n prikkelend steken voelde hij.

Opwellend vielen tranen uit zijne beide oogen op het gezicht zijner lieve moeder en, evenals wanneer van af twee bergen twee beeken samenloopen, stroomden de dubbele tranen ineen.

Eindelijk verhardt Mikloos zijn hart en vertelt aan zijne moeder dat hij hier niet kan blijven, maar naar de hoofdstad gaat om krijgsman te worden. ‘Ik ga op naar Boeda om een dapper soldaat te worden; ik toon daar iets aan den koning, iets wat niet tot schande van mijn broer zal zijn, veeleer zal, van nijd, zijn milt barsten.’

Intusschen zijn de honden wakker geworden door den reuk der wolven, en daar hun geblaf de dienaars doet ontwaken moet Toldi vluchten. Hij wordt achtervolgd, maar, zooals de aanhef luidt van den zevenden zang: Wie onder den hemel niemand meer heeft, hij vreeze niet: de goede God neemt zijne zaak op zich. Zie hoe hij ook die van Toldi Mikloos op zich nam: hij wikkelde de maan in eene groote wolk. Er kwam zulk een duisternis dat niets zichtbaar was; het donderde vreeselijk, het knetterde en bliksemde; Gods toorn trof een *hajdoe*[1], zijn einde was oogenblikkelijk, hij jammerde zelfs niet.

1) Een *hajdoe*, meerv. *hajdoek* is een dienaar, trawant. De Duitschers hebben hij vergissing *hajdoek* als enkelv. opgevat en daarvan gemaakt: Heiduck, Heidücke. Zij vormden oorspronkelijk eene horde, die nog ± 1600 bijna als nomaden aan de oevers der Theisz in 't NO. van Hongarije leefde. Bocskay en Gabriel Bethlen (Bethlen Gábor) vormden van hen eene militie in hun strijd tegen de Duitschers. Later ging de naam over op de gerechtsdienaars, de trawanten der magnaten. Eigenlijk is het hier dus een anachronisme. Nagy Szalonta, Aranys geboorteplaats was een hajdoenest. A. bezingt de heldendaden zijner voorouderen in Toldi Szerelme VI. Vergel. ook zijn gedicht: a vén torony, de oude toren (van Szalonta), dien Petöli heeft uitgeteekend.

Georg Toldi nam de zaak niet als scherts op, dat Gods pijl rondom zijn hoofd zwierde; zijne verstrooide honden blies hij, door zijn hoorn, terug, en ook al zijn ronddwalend volk verzamelde zich achter hem.

Maar waarlijk de morgenstond was reeds nabij, toen hij met moeite naar huis keerde met zijne doornatte bende en zijn grootste ergenis was nog, dat hij niet had kunnen volvoeren wat hij had gewild.

Mikloos verwijderde zich ver in dien nacht. Hij streed met den regen, den bliksem en den wind, en toen de dageraad de duisternis verdreef bevond hij zich op eene woeste vlakte. Wie was zijn reiskameraad op de eenzame heide? De zon kwam achter hem aan, drijvende in den blauwen hemel, haalde hem in, verliet hem; daar liet zij hem alleen, in den guren, vochtigen nacht.

Driemaal verliet zij hem. Op den vierden dag, des middags, zweefden groote bergen in het water van *délibáb*[1]. Mikloos was verbaasd, want zoo iets had hij nooit gezien. Hij verbaasde zich over de bergen, maar niet over de blauwe luchtspiegeling (daar hij uit 't laagland was). Hij spoedde zich, hoewel hij vermoeid was; tegen den avond kreeg hij het slot van Boeda in 't gezicht, en nog ging de zon niet onder toen hij aankwam op de beroemde, vermaarde vlakte van Rákos (waar de Magyaren van oudsher hunne rijksvergaderingen hielden).

De vlakte van Rákos is vlak bij Pest. Nabij Pest kwamen onze reizigers samen met den avond. Ze ontmoetten elkaar naast een kerkhof. Daar is een zwarte frissche grafheuvel.

Bij den grafheuvel ligt eene in 't zwart gekleede vrouw te weenen. Door Mikloos vriendelijk toegesproken vertelt zij hem met moeite hare ellende. Hare beide zoons zijn gesneuveld in den strijd tegen een Boheemschen reus die op een eilandje in den Donan alle Hongaarsche ridders uitdaagt en al velen heeft gedood.

1) *Délibáb* van *déli*, zuidelijk, en *báb*, pop, fee. ‘Une des plus poétiques (zecht Sayous I, 96) et des plus originales fantaisies de l'imagination magyare était Délibáb, la fée du Midi, fille du vieux Puszta de l'Alföld (Laagland), soeur de Tenger (la mer), aimée par Szél (le vent). Rien de plus ingénieux, ni de plus exact que cette parenté. Délibáb est la personnification du mirage qui se produit dans les vastes plaines et qui donne au voyageur l'illusion de la mer: que de fois elle a été chantée par les poètes! C'est une fée vraiment nationale.’

Schrik heeft allen bevangen; ook is er heden niemand meer gevonden, om zich te meten met den ongenadigen *Cseh*; maar morgen vroeg zal hij daar weer op 't eiland zijn, God lasterend met zijne hoogmoedige praatjes.

Toen Mikloos zoo den aard van het ongeluk had vernomen deelde hij zijn plan niet verder mee aan de vrouw, maar groette en ging de stad Pest binnen, onder het gaan over groote dingen nadenkend. Van de eene straat in den ander ging hij in allerijl, alsof hij den weg daar best kende en toch dwaalde hij slechts vooruit en terug. Op zijn borst was zijn brood, op zijn rug zijn huis.[1)]

Plotseling ontstaat er op straat een groot geraas, een groot geschreeuw. Is er brand of overstrooming, of is de burcht door vijanden besprongen? Een groote wilde stier rent door de smalle straat; losgebroken van de slachtbank brult en loeit hij; hij ruikt het bloed dat uit zijn door een dog gebeten oor op zijn borst vloeit. De op hem aangehitste honden worden weggeslingend of vertrapt. Niemand durft hem aan: alles vlucht. Het vrouwvolk[2)] huilt, tot wanhoop vervallen; de mannen roepen: ‘op hem los! op hem los!’

Maar er is niet een die op hem los durft gaan: ze zouden zelfs in een konijnenhol kruipen. Mikloos blijft staan midden op de straat. ‘Wat wilt gij jongen! zijt ge gek? Ziet ge den razenden stier niet, hoe hij recht op u loskomt?’ Zeker zag Mikloos hem, hoe zou hij hem niet gezien hebben? Schreeuwt maar, dacht hij, en liet de woorden langs zijn ooren glijden, daar hij thans op den stier moest letten. Want nauwlijks zag de stier Mikloos of hij brulde vreeselijk en woelde het stof op met zijn pooten. Uitvoerig wordt nu geschilderd hoe Mikloos het beest bij de horens grijpt en gelegenheid geeft den rustverstoorder te binden. De arme jongen merkt tot zijne groote teleurstelling dat niemand zich verder om hem bekommert; allen gaan in huis en ter ruste; alle deuren en vensters gaan dicht Hij voelt zich diep rampzalig, eenzaam en verlaten. In eens komt hij op de gedachte terug te keeren naar de bij den grafheuvel treurende weduwe en van haar de wapenrusting van één

1) Een spreekwoord: ‘Keblén kenyere, hátán háza’ d.i. arm; die, evenals de Grieksche wijsgeer, al het zijne bij zich draagt.
2) A fejér nép: het witte volk.

harer zoons te leenen en daarin morgen met den Boheem te kampen. Hij rent naar 't kerkhof. Helaas! zij was er niet meer. Zoo door allen verlaten ging hij, daar de levenden hem geen onderkomen gaven, rusten op de rustplaats der koude dooden; vochtig was de grafheuvel van de dauw welke een koele nacht daarop weende, in plaats van de tranen der erfgenamen. Hij zag op naar den hemel, naar den melkweg; somber dacht hij aan zijn verlaten toestand. En evenals een vogel die op 't punt is van weg te vliegen zoo deed de hoop in zijn afgemat hart.

'Wanneer - zoo begint zang X - "de dartele hoop haar invloed heeft verloren bij den wakenden ongelukkige, zendt zij den slaap op zijne oogen, een troostenden slaap met zoete droomen, daarmêe verzoet zij de ellende. Ook Toldi behaalde in zijn droom eene overwinning op den Boheem, en kreeg van koning Lajos genade voor zijn misdrijf; een kostbaar, met edelsteenen versierd zwaard schitterde in zijne hand; nog kostbaarder vreugdetranen in de oogen zijner moeder. Er klonk paardgetrappel; de droom vloog weg, Toldi keek op in 't helle maanlicht: hij zou ver kunnen zien, maar 't was niet noodig; de ruiter reed langs het kerkhof. En wie was de ruiter? Hij geloofde zijn oogen niet, toen hij den ouden Bencze herkende. Hei! wie is dat? Waar heen gaat gij? Zijt gij het, oude Bencze? Mijn God! 't is niet mogelijk! wat een groot geluk!"

Bencze is niet minder verbaasd. De moeder heeft hem weer uitgezonden om haar lieveling te zoeken en te troosten. Hij brengt hem een brood. Als Mikloos het door wil snijden breekt zijn mes en hij vindt in het brood een ijzeren doosje vol goudstukken. Welk een vreugde! Nu kan hij een wapenrusting koopen! Het goud wordt geteld: 100 goudstukken! "Luister nu, zegt Mikloos, naar mijne woorden, brave knecht Bencse; ziedaar, pak dit op, hier zijn 99 goudstukken; maar het honderdste pak ik zóó op dat ik er gemakkelijk bij kan. We gaan drinken en eten, daar ik nu bizonder vroolijk ben." De trouwe knecht zou zich hier tegen sterk hebben verzet, als zijn veldflesch niet leeg ware geweest. Buiten was het wel is waar vochtig, de dauw viel neer, maar van binnen was hij zoo droog dat hij in brand kon vliegen. Zij behoefden zich ook niet veel moeite te geven; vlak bij vonden zij een arme kroeg; vuil en haveloos was de oude *csárda*; ze zou gepast hebben op de

Hortobagy[1] vlakte. Zij gaan er in. “Hei waard! waar zijt ge? Voor den duivel, slaapt ge of zijt ge dood? waarom steekt ge geen licht aan?” “Waarachtig ik slaap niet (wien brengt de nacht nu weer?); hier is licht, wijn zal er ook zijn: moet ge een halve of een heele hebben?” Geen heele en ook geen halve; breng niets of breng een groote kan. De waard draafde heen op deze woorden, bij zich zelf denkend dat hij thans een drinker had gekregen. Mikloos smaakte het eten duchtig goed, hij laadde snel, nauwlijks kon hij het inslikken; zelfs geen drie man zouden met hem om 't hardst kunnen eten. Maar toen de groote kan kwam ging hij er op los als op eene vechtpartij; hij ledigde tot op de helft de vijf maten bevattende beker. Bencze vond het te veel. Om Godswil, riep hij, het stijgt naar 't hoofd. “Of het naar 't hoofd stijgt daarom bekommer ik mij niet en het gaat u niet aan. Als een mensch verheugd is, is het maar een last dat hij verstand heeft; laten wij het nu begraven. Zie hier, drink!” Tevens gaf hij den beker aan Bencze. De handen van den ouden knaap beefden; hij verstoutte zich ook niet in eens veel te drinken; heimelijk telde hij de slokken.’

In een hoek der *csárda* bij den oven ligt een oude cymbelspeler te slapen. Hij wordt wakker en ziende dat er een gast is gaat hij spelen.

En Toldi hief de kan op en sprong daarmee lustig rond. Hij dronk en danste: bijna viel de kroeg in. Bencze zeî telkens: ‘De wijn stijgt naar 't hoofd, wees voorzichtig!’ - ‘Of hij naar 't hoofd stijgt of niet, daar geef ik niet om! hei, er op los!’ En hij hief de groote kan omhoog. ‘Laat uw paard bedroefd zijn, zijn kop is groot genoeg[2]: zoo lustig ben ik niet geweest, in geen honderd jaar. Ha! laten wij het lijkmaal der droefheid goed genieten! Onze waard is slaperig, laat ons zijn wijn opdrinken. Drink oude muzikant, of ik giet den wijn dadelijk op u.’ ‘In mij liever, heer, anders walg ik er van.’ ‘Drink een glas, hoort gij het waard? Komaan, drink! Als gijlieden niet meer kunt drinken, sprak Mikloos, laat de grond dan de rest drinken: zoo, kijk!’ En hij giet den wijn op den

1) Hortobágy is eene groote vlakte in het Hajdoedistrict, in het gebied van Debreczen. “Hortobágy, zecht Petöfi, a puszták óriás királya”, de reusachtige Koning der poesztas.
2) Spreekwoord: Búsuljon a ló, elég nagy a feje.

grond. Bencze schudde het hoofd en zei maar: ‘Wel verduiveld!’ Maar Toldi danste er duchtig op los: hij stootte zijn hoofd tegen den zolderbalk. In zijn uitgelaten vreugde schreeuwde hij luid; hij dronk, dan weer danste hij; dan dronk hij weer veel, maar de oude knecht hield maat: slechts heel langzaam verminderde de wijn in zijn pintje. Op eens verstomde hij en berispte Mikloos niet meer: zijn hoofd werd zwaar; op de bank trok het hem: de oven verdween voor zijn oogen, hij gleed neer van zijn zitplaats: zoo werd Bencze krachteloos. Ook Toldi kreeg genoeg van het vermaak; op de tafel wierp hij zich neer op zijn gespierde armen (op zijn bloote armen zwollen de aders op); zoo viel hij in slaap, zoo sliep de voortreffelijke knaap.

Den volgenden morgen in de vroegte, terwijl het morgenrood zich bekijkt in den blonden[1] Donau, roeit Toldi naar de overzij en koopt in Boeda eene wapenrusting. In de *csárda* teruggekeerd kleedde hij zich schoon aan; ‘hij zwaaide zijn gevederde strijdkolf in zijne handen; juist steeg toen de zon op den rand des hemels en haar oog viel ook op het kleed van den knaap. Rigó (het paard) was ook niet wie hij gister was, grauw gekleurd op zijn huid door modder en stof van den weg; hij was zwart als de zwarte kever, de schitterende zonnestraal gleed uit op zijne manen. En toen zij hem het sierlijke tuig aandeden, alsof het hem toebehoorde, hoe glinsterde en flikkerde het! Toen zijn goede meester Toldi op zijn rug ging zitten, bekeek Rigó zich zelf rondom en begon te dansen. Toen: hop! en als de wind, die vrij wordt, zoo woest wild droeg het paard Toldi weg. Bencze slenterde hem na met betraande oogen; het deed hem leed dat zijn jonge meester zelfs geen afscheid van hem had genomen.’

Op den Boedaschen oever is een reeks prachtige tenten opgeslagen en te midden daarvan staat de prachtige tent des Konings. Beide oevers zijn vol menschen, gespannen verwachtend of er een strijder zal opdagen tegen den moorddadigen Boheem die op de Hongaren staat te schimpen. Toldi, onbekend, daagt hem uit en beiden varen naar het eiland[2] ‘het moorddadig

1) Blond (szöke), niet blauw, noemt de Hougaar den Donau.
2) Dit eilandje is het Margaretha eiland (Margit sziget). De van Weenen komende booten varen er langs, even voor de aanlegplaats in Pest. Het behoort nu aan aartshertog Jozef, die er een prachtig park van heeft gemaakt. Arany heeft er in de laatste jaren zijns levens vaak verkwikking gevonden in zijne ziekte.

eiland, reeds sedert zeven dagen leeft het van bloed, als een bloedzuigende egel.' Daar aangekomen biedt Toldi, alvorens te gaan strijden, zijn vijand de hand. 'Wie zou niet vergeven op zijn sterfbed?' De *cseh* wil Toldi's hand verbrijzelen; 'maar Mikloos verzamelde zijne ontzettende kracht en drukte de hand des strijders vreeselijk; de ijzeren handschoen gaf meê en werd geheel platgedrukt: alle vijf vingers van den cseh spleten.[1)] En evenals wanneer in de lente, als er zacht weêr komt, aan de dakgoten der huizen de ijskegels beginnen te druipen, zoo liep het bloed uit al zijne vingertoppen.' Hij geeft zich weldra gewonnen en 'vreedzaam gingen zij naar de boot met hun beiden: maar plotseling haalde de groote cseh uit en sloeg van achteren verraderlijk naar Toldi. Gelukkig dat Toldi het in den Donauspiegel zag en het zwaard met zijne hand greep. De cseh wierp zich aan zijne voeten: "Genade! barmhartigheid!" "Ga heen, vraag God daarom: ik zal u den weg wijzen." En met het zwaard dat hij den valschen cseh had afgenomen, daarmeê gaf hij hem de eeuwige genade. Met één slag hieuw hij zijn hoofd van den romp; rood werd het groote zwaard van zijns meesters bloed. Toldi toont omhoog het hoofd op het zwaard; een groot gejuich rijst op beide oevers; zij klappen in de handen, schreeuwen, zwaaien met vlaggen: de groote bergen van Boeda schreeuwen terug.'

Koning Lajos laat den overwinnaar voor zich brengen. Toldi maakt zich bekend en vraagt genade of straf voor den moord op den knecht zijns broers. De wijze koning die te voren in een onderhoud met Georg Toldi (zang VIII) diens lage listen heeft doorgrond, geeft hem genade en al de vaderlijke bezittingen, die Mikloos afwijst en aan zijn broer overlaat. Hij verzoekt slechts den koning te mogen dienen. Dit wordt toegestaan en Lajos vereert hem zijn eigen zwaard. De Koning zou niets kunnen zeggen en geven wat aan Toldi zoo'n vreugde kon veroorzaken. Voor geen geld, geen landbezit, zou hij het willen ruilen: zelfs naar de schatten van Darius zou hij niet kijken. Daarom wou hij er ook vriendelijk voor bedanken,

1) De dichter teekent hierbij aan: *Szájhagyomány szerint* d. i. volgens mondelinge overlevering.

maar het woord wou niet op zijn tong komen. De Koning was daarom echter niet boos, want hij verstond zeer goed de taal van het eenvoudige hart.

Opdat er niets zou ontbreken aan zijne vreugde, opdat alles zou vervuld worden wat zijn hart verlangde, evenals of zijn droom nu van voren af aan begon, ziet hij zijne moeder door de omheining komen.

Hij vergat alles en liep op haar toe, voorzichtig drukte hij haar in zijne gepantserde armen: geen van beiden sprak, noch weende, noch lachte, slechts de oude Bencze huilde achter hun rug. Eindelijk stortte de groote vreugde, die hunne harten drukte, als de zware onweerswolk, hare gal uit: uit hunne oogen stroomde de regen rijkelijk, en toen sprak vrouw Toldi met een verlicht hart aldus:

‘Door mijne ziel vurig begeerd, heerlijk kind! toch nog één maal kan ik uw schoon gezicht zien; ach hoe schoon is het, hoe goed past het aan een held; God heeft u ook niet geschapen voor iets anders.’

Mikloos echter sprak: ‘Heb ik het niet vooruit gezegd dat er vroeger of later een dappere held van mij zou groeien? Maar ik dank dit niet aan mijn eigen kracht: ik dank het aan Gods rijke genade. Thans ruilen wij met Georg Toldi van woonplaats. Hij gaat naar Nagyfaloe, wij blijven hier. Misschien krijgt ook hij mij nog eenmaal lief; zoo niet, laat hij dan nijdig blijven, totdat ze hem begraven.’

Met nog drie coupletten waarin de dichter zijn held kort karakteriseert, ook in zijn later leven, eindigt Arany zijne dichterlijke vertelling, zijn episch gedicht. In een later gedicht van bijna denzelfden omvang, *Toldi estéje*, Toldi's avond, (1854 uitgegeven), in zes zangen worden Toldi's ouderdom en zijn laatste heldenfeit, even fraai, misschien kunstiger geschilderd. Door den aard der stof is het somberder van toon. Deze twee gedichten vormen met het veel later (1879) voltooide *Toldi szerelme*, Toldi's liefde, dat grooter is dan de twee eerste samen, eene epische trilogie, die eenig is in haar soort en waarop de Hongaren terecht trotsch zijn. In *Toldi szerelme* wordt het tooneel grooter: krijgstochten van Lajos naar Bohemen en Napels geven meer relief aan de heldengestalten. De eerste zang van dit gedicht, dat door zijn inhoud het tweede deel van

de trilogie vormt, verscheen reeds in 1854. Telkens bij groote tusschenpoozen voortgezet en gestaakt is het niet zoo'n onberispelijk geheel als de twee anderen, hoewel de verschillende zangen op zich zelf even fraai zijn.

Naar het mij voorkomt beantwoordt het eerste der drie gedichten volkomen aan het doel dat Arany er mee beoogde: het is voor het volk geschreven.

Wat hij bedoelde met volkspoëzie heeft hij uitgesproken in een brief aan Szilágyi István, geschreven op Goede Vrijdag 1847, kort na de verschijning van Toldi. Hij spreekt daarin over *het* volksepos. De Nibelungen heeft hij slechts in 't origineel gezien en niet goed kunnen lezen. ‘Maar, laat hij er op volgen, we hebben de Ilias en de Odyssee. Er zijn geen andere dan die eenvoudige, van melk en honig overvloeiende volksgedichten. Daarin gaat eenvoud gepaard met dichterlijke verhevenheid, en als dat niet het ideaal van het volksdicht is, dan heb ik er geen goed begrip van. Ik bedoel dit. De taak van den volksdichter is *niet*, zich te vermengen met het ruwe volk en huns gelijke te worden, maar *wel* te leeren om zelfs de verhevenste dichterlijke schoonheden in voor het volk verstaanbare vormen voor te stellen. Dat zweefde mij voor den geest toen ik Toldi schreef en op dien weg wil ik voortaan voortgaan, als ik kan.’

S.J. WARREN.

Goethe als tooneelbestuurder.

Das Repertoir des Weimarischen Theaters unter Goethes Leitung. 1791-1817. Bearbeitet und herausgegeben van Dr. C.A.H. Burkhardt, Grosh. Sächs. Archiv-direktor. Hamburg und Leipzig. Leopold Voss. 1891.

In de bekende Göthe-Gallerie van Kaulbach komt eene afbeelding voor, welke tot onderschrift draagt ‘Göthe in Weimar’. Men ziet daar den negenentwintigjarigen Goethe in het costuum, waarin hij den Orestes speelde uit zijn *Iphigenie* - het drama namelijk in zijne eerste redactie in proza: de zoogenaamde ‘deutsche Iphigenie’, in tegenstelling van de ‘römische’, welke in Italië ontstond, - tusschen Hertog Karl August, die Pylades, en Corona Schröter, die Iphigenie voorstelde. Om hem heen, hem toejuichend en kransen toewerpend, zijn geschaard des Hertogs moeder, Amalie, de Hertogin Louise, Goethe's vriendin Frau Von Stein, zijn vrienden Musäus, de Märchen-dichter, Wieland, Herder, Knebel en Merck.

Het is een beeld uit de zoogenaamde ‘Zehn Jahre’ (1775-1786), de eerste jaren van Goethe's verblijf te Weimar, waar hij, gelijk een tijdgenoot van hem schreef, als een ster was opgegaan. De derde voorstelling van *Iphigenie* had den 12en Juli 1779 plaats te Ettersburg, het zomerverblijf van de hertogelijke familie, gelegen op anderhalf uur afstand noordelijk van Weimar, en bij die gelegenheid had de achttienjarige Hertog de rol van Pylades vervuld. Hufeland noemt den indruk van Goethe's optreden als Orestes in het historisch Grieksche costuum, dat toen als iets nieuws groot opzien wekte, onvergetelijk: ‘Het was of men een Apollo zag. Nog nooit aanschouwde ik zulk een vereeniging van lichamelijke en geestelijke volmaaktheid en schoonheid in een man.’

Het is begrijpelijk, dat dit moment uit Goethe's verblijf aan het Hof te Weimar een kunstenaar als Kaulbach aantrok: het antiek costuum, het landschap (het park te Ettersburg), alles droeg bij om het geheel zoo schilderachtig mogelijk te maken. Doch wie geen vreemdeling is in het leven van Goethe, weet, dat het door Kaulbach vereeuwigd oogenblik valt in een tijd, toen, ja, de dichter van *Götz* en *Werther* schitterde in al zijn kracht en schoonheid, door zijn geestesgaven al wie met hem in aanraking kwam aan zich te boeien wist, als lyrisch dichter onvergankelijke liederen schreef; maar tevens in een tijd, toen hij nog geen van de groote werken voltooid had, welke zijn naam nog heden boven alle andere namen doen uitschijnen. De bruisende levenslust uitte zich in die dagen vooral in jagdpartijen, ‘Maskenfeste’, in de verooning van chineesche schimmen, in tooneelvertooningen van allerlei aard, in sledevaarten; en Goethes twaalf jaren jongere vorstelijke vriend hield hem daarbij trouw gezelschap. Doch spoedig daarop volgde de reis van het vriendenpaar naar Zwitserland, een reis die zes maanden duurde (tot het midden van Januari 1780), en waarvan beiden rustiger, ernstiger huiswaarts keerden. Van nu af namen de staatsdienst, het hofleven en het innig verkeer van den dichter met Frau von Stein al zijn tijd in beslag. Het was geen onnut leven, dat hij op deze wijze leidde, en ook in deze jaren ontsproten enkele van de heerlijkste bloesems van Goethe's lyriek; maar grootere scheppingen, waartoe hij zich door zijn dichterlijk genie geroepen en in staat gevoelde, kwamen niet tot stand. Zijn dichtergeweten liet Goethe intusschen niet met rust. Hij gevoelde het: hij moest zich, al ware het slechts voor een tijd, aan zijn tegenwoordige omgeving ontrukken, en een anderen kring opzoeken, waar wat er in zijn brein woelde en gistte tot volledige ontwikkeling konde komen. Daartoe diende de reis - haast een vlucht - naar Italië, welke hij in den herfst van 1786 aanvaardde, en van waar hij in Mei 1788 met de nieuwe *Iphigenie*, met den voltooiden *Tasso* en met *Egmont* terugkeerde.

De Italiaansche reis vormt een keerpunt in Goethe's leven. Hij was bij zijn terugkomst een nieuw man geworden, volkomen zeker van zich zelf, zedelijk en geestelijk gerijpt. Hij had nu zijn weg gevonden; het geheim van den volkomensten kunstvorm was hem onthuld. Maar in die anderhalf jaar van

zijn verblijf in Italië was hij zijn tijdgenooten een manslengte boven het hoofd gegroeid; en nu hij te Weimar terugkeerde, scheen hem alles zoo klein, de kring, waarin hij zich weder bewegen zoude, zoo beperkt. Met vreugde nam hij in het voorjaar van 1890 de gelegenheid aan om de Hertogin-moeder, die, door Goethe's beschrijvingen verlokt, op hare beurt een reis naar Italië had ondernomen, tot Venetie te gemoet te reizen. Men fluisterde reeds dat hij niet meer terug zou keeren. Toch keerde hij terug, maar om weldra weder in gezelschap van den Hertog de Pruisische manoeuvres in Silezië te gaan bijwonen en daarna nog de reis tot Galicië uit te strekken.

De behoefte aan een vasten, bedrijvigen werkkring deed zich bij Goethe meer en meer gevoelen. Den 1en Mei 1791 aanvaardt hij de opdracht hem door den Hertog gedaan, en neemt de leiding van den Hofschouwburg op zich.

En wanneer wij ons nu ‘Goethe in Weimar’ voorstellen, dan is het niet in het kostuum en in de omgeving, waarin Kaulbach hem ons geteekend heeft, maar als bestuurder van het Weimarsche theater, dat voor het geheele Duitsche tooneel van zoo groote beteekenis geworden is.

I.

Bekend is de invloed, dien Lessing en zijne dramatische theoriën op het tooneel in Duitschland hebben geoefend. De groote beteekenis van het tooneel werd na zijn optreden (1767/8), meer en meer erkend; Schiller had in zijne in 1784 te Mannheim gehouden voorlezing: ‘Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet’ Lessings denkbeelden verder ontwikkeld. ‘Die Schaubühne’ - schreef hij op gezwollen toon - ‘ist der gemeinschaftliche Canal, in welchen von dem denkenden, bessern Theil des Volks das Licht der Weisheit herunterströmt, und von da aus in mildern Strahlen durch den ganzen Staat sich verbreitet.’

Maar hoe fraai dit mocht klinken, nog stond de tooneelspeler, die als middelaar dat licht der wijsheid zou moeten helpen verbreiden, moreel en intellectueel zeer laag. Van eene opleiding tot tooneelspeler anders dan in den vorm van ‘Coulissenerziehung’ was nog geen sprake. Wel was de kritiek, op Lessing's voorbeeld, zich met het tooneel gaan inlaten,

maar van haren invloed op de intellectueele, artistieke beschaving van den tooneelspeler bleek nog weinig.

Daarentegen heerschte er bij den middenstand een groote belangstelling in het tooneel: het tooneel was populair en het was dat omdat het nationaal was. Echt Duitsch toch was het ridderdrama, waarvan Goethe in zijn *Götz von Berlichingen*, dat beeld van Duitsche mannelijkheid en Duitsch leven uit den tijd der Hervorming, een zoo treffend specimen gegeven had; echt Duitsch ook het burgerlijk familiedrama, dat in Schröder, Iffland en Kotzebue zijn meest bekende vertegenwoordigers vond.

In Schröder's stukken is niets wat ze, op zich zelf beschouwd, aantrekkelijk maakt; zij zijn weinig belangrijk van inhoud, ruw van omtrekken, schel van kleur, droog en koud. De tooneelspeler had de niet gemakkelijke taak, dat dorre levend, dat koude warm te maken, de ruwe omtrekken te verzachten. In zoover hadden deze stukken hunne verdienste en hebben zij, in hun tijd, tot de ontwikkeling van de tooneelspeelkunst bijgedragen.

Lijnrecht daartegenover stonden de stukken van Kotzebue. Kotzebue vordert van den tooneelspeler geene inspanning hoegenaamd. Bij hem is alles uiterlijk, oppervlakkig, eenzijdig, ligt alles gereed gemaakt; en dat geldt zoowel van de toestanden, welke hij te zien geeft, als van de taal welke hij zijn tooneelpoppen in den mond legt. Met het scheppen van een karakter, het typeeren behoeft de tooneelspeler, die Kotzebue speelt, zich het hoofd niet te breken. Hij heeft zich slechts te laten gaan. Maar dat is dan ook de oorzaak van den nadeeligen invloed, dien Kotzebue's stukken hebben geoefend, zoowel in Duitschland zelf, als in ons land, waar zij een gretig onthaal vonden. De oppervlakkige tooneelspeelkunst, louter ‘Bühnenfertigkeit’ en ‘Comödianterie’ - zooals Eduard Devrient ze noemt -, die met de voorstelling van onbeduidende, steeds terugkeerende figuren, met conventioneele taal en gebaren, met zoutelooze grappen een goedkoop succes tracht te behalen en ook vaak behaalt, is door Kotzebue en zijn volgers maar al te zeer bevorderd.

Veel hooger dan Schröder en Kotzebue, al wordt hij ook met den laatste vaak in één adem genoemd, staat Iffland. Zelf tooneelspeler, en een wiens fijn, smaakvol spel geroemd wordt, wist Iffland in het burgerlijke drama den tooneelspelers speelbare

rollen te geven, maar tegelijk rollen, waarin de intelligente kunstenaar tal van fijne schakeeringen kon aanbrengen. Zijne personages zijn geen marionetten, maar levende, natuurlijke wezens, waarop het voor een ernstig tooneelkunstenaar de moeite loont zijn talent te oefenen.

Met deze toestanden, met dit tooneelrepertoire had Goethe te rekenen, toen hij het bestuur van den schouwburg te Weimar op zich nam.

In 1774, het jaar vóór zijne komst in Weimar, was het hertogelijk slot en het daaraan verbonden theater afgebrand. Maar, gelijk hij er in het heerlijk gedicht *Auf Miedings Tod* (1782) aan herinnert, de Muzen van het tooneel waren er, ook na dien ramp, niet minder geëerd geworden.

> In engen Hütten und im reichen Saal,
> Auf Höhen Ettersburgs, in Tiefurts Thal,
> Im leichten Zelt, auf Teppichen der Pracht,
> Und unter dem Gewölb' der hohen Nacht
> Erscheint ihr, die ihr vielgestaltet seid,
> Im Reitrock bald, und bald im Gallakleid.

Een particuliere danszaal (das Hauptmann'sche Haus), het park van het Ettersburgerslot, het theater te Tiefurt, de oevers van de Ilm strekten beurtelings tot tooneel voor de meest afwisselende vertooningen van het door Goethe gestichte Liebhabertheater. Het personeel bestond uit het Hof, te beginnen met den Hertog zelf en de Hertogin-moeder, en uit de letterkundigen, die er zich vereenigden, met Goethe aan de spits. En de man, die door zijne onuitputtelijke phantasie en onvermoeide werkkracht de vertooningen, zoowel in de beperkte ruimte van Hauptmann's lokaal als ‘im reichen Saal’, in de bosschen en aan de oevers der rivier, mogelijk maakte, was de door Goethe verheerlijkte Mieding, een genie in het vak van decorateur.

Toen het huis van Hauptmann in andere handen was overgegaan, zou Weimar zonder tooneelzaal zijn gebleven, indien niet de Hertogin-moeder achter haar paleis, op de plaats waar thans nog de schouwburg staat, een nieuw lokaal had laten bouwen. Het bestond uit ééne dubbele verdieping en bevatte, behalve het tooneel, een zaal met galerij. Achter het tooneel gaven twee groote vleugeldeuren toegang tot den tuin, zoodat men wanneer deze deuren geopend waren, een vergezicht had, dat

door illuminatie en vuurwerk kon worden opgeluisterd. Voor de noodige in- en uitgangen was gezorgd: het gebouw had acht deuren. Het nieuwe lokaal werd in het begin van 1780 ingewijd met een ‘redoute.’

Inmiddels was echter de lust tot comediespelen bij de ‘liefhebbers’ verflauwd. De staatsdienst nam bovendien meer en meer van Goethe's tijd in beslag. En nu werd op het eind van 1783 een vast tooneelgezelschap te Weimar geëngageerd onder directie van zekeren Bellomo. Dit duurde tot Paschen 1791. En toen nu, op dat tijdstip het contract met Bellomo afliep, besloot de Hertog den schouwburg als Hoftheater onder zijne bescherming te nemen en aan Goethe, die sedert zijn Italiaansche reis als ambteloos burger te Weimar leefde, de leiding er van op te dragen.

Weimar, dat thans 22000 inwoners telt, telde er honderd jaar geleden niet meer dan 6000. ‘Ein unselig Mittelding zwischen Hofstadt und Dorf’, noemde Herder het nog in 1785, en Wieland heette het: ‘ein unbedeutendes und langweiliges Nest’. Weimar was arm en het Hof had het ook niet ruim. Ware het anders geweest, men zou niet zoo lang gedraald hebben met het opbouwen van het slot, dat, in 1774 afgebrand, in 1791 eerst langzaam uit zijn puinhoopen verrees. Het schikte den Hertog dan ook niet, de nieuwe troep ruimer te subsidieeren dan hij het de troep van Bellomo gedaan had. En ook van de inwoners van Weimar was geen krachtige stoffelijke steun te verwachten.

Dat alles had Goethe in het oog te houden. Van het bijeenbrengen van een geheel nieuw gezelschap kon derhalve geen sprake zijn. Hij behield de beste krachten van de troep van Bellomo en trachtte die aan te vullen door tooneelspelers van elders.

Ongetwijfeld waren zijne bemoeiingen met het Liebhabertheater eene uitstekende oefenschool voor den directeur van den Hofschouwburg geweest, maar in zijn nieuwen werkkring wachtten hem bovendien werkzaamheden van geheel anderen aard. Minder bevoorrecht dan de Romeinsche Praetor, moest deze Voorganger, Zijne Excellentie de ‘Geheimrath’ van Goethe, zich wel degelijk ook met de kleinste zaken inlaten. Daar was allereerst de quaestie van de contrôle in al hare bijzonderheden. Goethe moest trachten te weten te komen, hoe die elders was ingericht,

en hij wendde zich daartoe tot Schröder, die, beter tooneelbestuurder en tooneelspeler dan tooneelschrijver, zich als directeur van den schouwburg te Hamburg grooten naam had gemaakt, en met wien hij reeds meermalen in aanraking was gekomen. De brief is bewaard, waarin Schröder, onder dagteekening van 7 Mei 1791 - juist de dag, waarop de eerste voorstelling van het Hoftheater onder Goethe plaats vond - hem nauwkeurig en duidelijk uiteenzet, hoe te Hamburg de contrôle tusschen kassier, controleur en 'Billeteur' geregeld is op een wijze, die elke vergissing terstond ontdekt en waarbij de verzoeking tot het plegen van oneerlijkheden tot een minimum is gereduceerd.[1)]

Het gezelschap, door Goethe bijeengebracht, bestond aanvankelijk uit niet meer dan 16 personen. Buiten de vijf of zes, welke reeds onder Bellomo te Weimar gespeeld hadden, waren de overigen voor het meerendeel uit Oostenrijk en het zuiden van Duitschland afkomstig. Zoowel de geringe middelen, waarover te beschikken viel, als de wensch van Goethe om vooral een deugdelijk ensemble samen te stellen, maakten, dat zijn keus minder op tooneelspelers van gevestigden naam dan op aankomende talenten gevallen was.

Met deze, quantitatief zoowel als qualitatief, bescheidene troep opende Goethe de 7en Mei 1791 het Hoftheater met de voorstelling van *Die Jäger*, tooneelspel van Iffland. Vooraf ging een proloog, van niet meer dan 35 regels, maar waarin de dichter al aanstonds zijn streven naar het verkrijgen van een goed ensemble uitspreekt. 'Dachten wij enkel aan ons zelf,' - zoo laat hij de tooneelspelers spreken - dan zouden wij wellicht met moed hier voor u optreden, ieder van ons met de hoop, dat zijn gering talent uw gunst zou mogen verwerven.

> Allein bedenken wir, dass Harmonie
> Des ganzen Spiels allein verdienen kann
> Von euch gelobt zu werden, dass ein jeder
> Mit jedem stimmen, Alle mit einander
> Ein schönes Ganzes vor euch stellen sollen:
> So reget sich die Furcht in unsrer Brust.
>
> Von allen Enden Deutschlands kommen wir
> Erst jetzt zusammen; sind einander fremd

1) Zie: Goethe's Theaterleitung in Weimar. In Episoden und Urkunden, dargestellt von Ernst Pasqué. I. 90.

Und fangen erst nach jenem schönen Ziel
Vereint zu wandeln an .....
Wir treten vor euch auf, und jeder bringt
Bescheiden seine Blume, dass nur bald
Ein schöner Kranz der Kunst vollendet werde,
Den wir zu eurer Freude knüpfen möchten.

Men ziet het: bescheidener kon het niet. Goethe's programma steekt gunstig af bij de snorkende beloften, welke zoovele andere tooneeldirecteuren, *at home and abroad*, vroeger en later, hebben gedaan, zonder ze te kunnen nakomen.

Ook verder getuigde zijn optreden van schrander overleg. Na de opening speelde hij voorloopig niet meer dan dertien avonden, waarna hij den schouwburg sloot, om gedurende de zomermaanden elders te spelen. In die voorstellingen, waarin, volgens de lijst door Dr. Burkhardt voor het eerst gepubliceerd, blijspelen, treurspelen, kluchtspelen en zangspelen elkander afwisselden, werd hoofdzakelijk het oude repertoire van Bellomo gevolgd en o.a. viermaal Kotzebue gespeeld. Was dit gemakzucht? Nam Goethe - zooals Laube beweert - aanvankelijk zijn taak op als een groot heer, zonder er zich veel aan te laten gelegen liggen? Of getuigt het niet veeleer van een verstandig inzicht, de elkander vreemde tooneelspelers allereerst zich aan elkaar te leeren gewennen en die ‘Harmonie des ganzen Spiels’, waarvan de proloog gewaagde, te doen bereiken in stukken, welke destijds tot het loopende repertoire van elken Duitschen schouwburg behoorden, en derhalve aan de meesten hunner bekend waren?

Na de veertien voorstellingen te Weimar werden het personeel en de requisieten over negen wagens verdeeld en ging het gezelschap, begeleid door den ‘Hof kammerrath’ Kirms, die Goethe krachtig ter zijde stond en zesentwintig jaar lang met hem den Weimarschen schouwburg bestuurd heeft, naar Lauchstädt. Lauchstädt, gelegen op weinige uren afstands van Merseburg en Halle, en van daar alleen per postwagen te bereiken, is thans een onbeduidende badplaats. In de 17e eeuw echter was het, nadat een keurvorstin van Saksen er genezing gevonden had, een modebadplaats geworden, waar in het badseizoen de hooge aristocratie bijeen placht te komen, en die ook door de studenten van Halle zóó druk bezocht werd, dat de professoren, den tijd van het jaar waarop hunne collegebanken het minst bezet

waren ‘die Lauchstädter Zeit’ noemden. Had reeds Bellomo des zomers te Lauchstädt een publiek voor zijne voorstellingen gevonden, de naam van Goethe was zeker wel geschikt om de badgasten en de studenten in nog grooter getale naar den schouwburg te lokken, al was ook het gebouw zóó bouwvallig, dat het er, zoowel op het tooneel als in de zaal, inregende, en de studenten uit Halle het een ‘Schafhütte’ noemden. Het succes liet zich niet wachten: de ontvangsten bedroegen meer dan het dubbele van die te Weimar, en - *on a souvent besoin d'un plus petit que soi!* - maakten het voortbestaan van het Hoftheater te Weimar mogelijk. Toen de troep, na nog te Erfurt eenige weken gespeeld te hebben, den 1en October te Weimar hare voorstellingen weêr aanving, bleek het dat men, met een bijdrage van het Hof van 1098 Thaler, zonder nadeelig saldo het nieuwe tooneelseizoen konde openen. Nu was het zaak, de onderneming voor goed te vestigen. Het Hof verdubbelde zijne bijdrage en Goethe trachtte, door het invoeren van een goedkoop abonnement, een grooter publiek uit verschillende standen van de bevolking en grooter voortdurende belangstelling voor zijn voorstellingen te winnen.

Weder werd de eerste voorstelling van het nieuwe seizoen met een proloog geopend. Al waren zij - zoo heette het - in zekeren zin te Weimar nog vreemden, die vreemden rekende het publiek reeds tot de zijnen. Wel had de kunst met groote moeielijkheden te kampen, maar het is beter dat het publiek daar niets van hoort en niets van ziet; in zooveel te vroolijker stemming komt het naar den schouwburg, hoort het hen aan en ziet het hen spelen... En dan weer op den eisch van een goed sluitend samenspel zinspelend:

> Alles geht natürlich,
> Als hätt' es keine Mühe, keinen Fleiss
> Gekostet. Aber dann, wenn eben das
> Gelingt, wenn alles geht, als müsst' es nur
> So gehn: dann hatte mancher sich vorher
> Den Kopf zerbrochen, und mit vieler Mühe
> War endlich kaum die Leichtigkeit erreicht.

Nog moest er met overleg gehandeld worden. De tooneelspelers moesten met een weekloon, dat zich tusschen vijf en acht Thaler bewoog, tevreden wezen. De koristen en figuranten

werden gerecruteerd uit gymnasiasten en seminaristen, tot groote ergernis van Herder, die, als ‘Ephorus’ van het Gymnasium en van de daaraan verbonden leerschool voor onderwijzers (Schullehrers-Seminarium), niet dulden kon, dat de aldus tot tooneeldiensten gepreste jongelingen hunne lessen herhaaldelijk moesten verzuimen en bovendien in het tooneelleven werden ingewijd op een leeftijd, waarop dit voor hen nadeelige gevolgen zou kunnen hebben.

Onder het personeel van deze allereerste jaren was geen talent van den eersten rang; Schiller noemt de Weimarsche tooneelspelers middelmatig. Ook het repertoire bleef in hoofdzaak bij het oude. Het eerste stuk, dat in Burkhardts ‘crononologisches Verzeichniss’ de aandacht trekt, is op den 29 November 1791 *Leben und Tod des Königs Johann*, een prozavertaling van Shakespeare's *King John*, waarin de zestienjarige Christiane Neumann (door Goethe, na haren vroegen dood, in het gedicht ‘Euphrosyne’ vereeuwigd) den Prins Arthur speelde. Slechts langzamerhand vinden wij in het winterseizoen van 1792 stukken van hooger gehalte tusschen het gewone repertoire: 7 Jan., *Clavigo* van Goethe; 28 Jan. *Hamlet*; 28 Febr. en 5 Mei *Don Carlos*; 17 Maart *Der politische Kannegiesser* van Holberg; 14 April en 19 Mei, *Heinrich IV* van Shakespeare.

Intusschen bleef het gezelschap vooral des zomers, maar ook nu en dan des winters, een reizend tooneelgezelschap, met al de nadeelen daaraan verbonden. Goethe echter zag van dat reizen enkel de lichtzijde en schreef: ‘Ons gezelschap had het groote voordeel, des zomers in Lauchstädt te spelen; wij moesten een nieuw publiek bevredigen, samengesteld uit vreemdelingen, uit het beschaafde gedeelte der bevolking van de omliggende steden, de geleerde mannen en de warm belangstellende studenten van een nabijgelegene academie (Halle). Nieuwe stukken werden niet geleerd, maar de oude werden nog eens in studie genomen, men had het dubbele voordeel, goede voorstellingen te verkrijgen - die slechts door vaak herhaalde opvoeringen verkregen worden - zonder het Weimarsch publiek te vervelen: en zoo keerde het gezelschap met nieuwen moed in October te Weimar terug’. En elders: ‘Dat onze tooneelspelers te Lauchstädt, Erfurt, Rudolstadt door allerlei publiek met vreugde ontvangen en door geestdrift bezield werden, dat zij door een goede behandeling in de achting voor zichzelven stegen, strekt

tot niet gering voordeel van ons tooneel en dient tot opwekking van een werkzaamheid, die, wanneer men steeds speelt voor een publiek, welks eigenaardigheid men kent, maar al te spoedig pleegt te verslappen.'

II.

De eigenlijke beteekenis van het tooneel te Weimar begint eerst met het oogenblik, waarop Goethe en Schiller, die, bij wederzijdsche vereering, elkander tot dusver niet hadden aangetrokken, elkaar eindelijk vonden en den grond legden tot dat innige verbond, tot die vriendschappelijke samenwerking, welke voor de Duitsche letterkunde van zoo onschatbaar gewicht geworden is.

In Goethe's woning werden de eerste repetitiën gehouden van Schiller's drama's; Goethe hielp Schiller bij de omwerking van zijn *Wallenstein*-trilogie en was de eerste die door zijne bespreking van het drama in de Allgemeine Zeitung voor het Duitsche volk de beteekenis van het stuk ontvouwde. Schiller op zijne beurt zette Goethe's *Iphigenie* en zijn *Egmont* in scène, en wist zonder ophouden de leden van het Weimarsche theater tot nieuwe werkzaamheid op te wekken.

Bij deze samenwerking kwam een belangrijk vraagstuk ter sprake: moet in het drama aan het vers of aan den prozavorm de voorkeur worden gegeven?

Lessing was, in zijn strijd tegen de Franschen, ook tegen het Fransche dramatische vers, den alexandrijn, te velde getrokken, en had getracht dezen door degelijk Duitsch proza te vervangen. Doch weldra was hij tot de overtuiging gekomen, dat de prozavorm, voor het burgerlijk drama toereikende, voor het drama van meer verheven inhoud onvoldoende was. Zijn *Nathan der Weise* (1779) schreef hij in vijfvoetige jamben, het vers dat sedert voor het drama in Duitschland algemeen aangenomen is geworden.

Toch bleef de vraag nog aan de orde. Schiller zelf stelde, te midden van het onbetwiste succes zijner drama's in verzen, zich telkens weder de vraag, of hij zijn volgend stuk toch niet liever in proza zou schrijven. Dat, meende hij, zou zijn in den geest van een groot deel van het publiek en zeker naar den zin van verreweg de meeste tooneelspelers zijner dagen.

Het groote publiek toch redeneerde aldus: het drama is de

voorstelling van een handeling, zooals die in het werkelijk leven is voorgevallen, en in dat leven spreekt niemand in verzen; het vers, de gebonden rede, maakt alles stijf en eentonig, in het proza kan men zich veel vrijer en vlugger bewegen; het proza verleidt niet, als het vers, tot holle declamatie, klinkende phrasen, oppervlakkige mooipraterij, maar is de natuurlijke vorm voor het eenvoudige, het werkelijke, het verstandige, het ware.

En de tooneelspelers? Bij zijn bezoek aan de groote Duitsche theaters, te Dresden en te Leipzig, had Schiller zich geërgerd aan de manier, waarop daar verzen werden voorgedragen. Het rythmisch gevoel ontbrak bij verreweg de meeste tooneelspelers zóó ten eenemale, dat men er naar raden moest, of hetgeen zij spraken proza of vers was. De besten kwamen er rond voor uit, dat zij het vers niet konden uitstaan. Iffland haastte zich wel om Schiller's drama's, zoodra zij te Weimar waren opgevoerd, ook voor het tooneel te Berlijn te verkrijgen - de ijverige tooneelbestuurder zou tot geen prijs bij Weimar hebben willen achterblijven; - maar al wie hem het drama in verzen hebben zien spelen, zijn het er over eens, dat deze beschaafde kunstenaar, een meester in de mimiek, van het spreken in verzen niet het minste begrip had. Rythmisch gevoel ontbrak hem volkomen en hij ontzag zich niet, aan een regel geheele woorden toe te voegen ten einde, zooals hij beweerde, er meer beteekenis in te leggen. Aan mishandeling van het vers maakten zich op datzelfde Berlijnsche tooneel een uitstekend kunstenaar als Fleck en een kunstenares van grooten naam als Unzelmann schuldig. Laatstgenoemde, wie het aan gevoel voor het muzikale in een vers scheen te ontbreken, liet in Schiller's drama's haar rol als proza uitschrijven, omdat de indeeling in verzen haar, bij het instudeeren van haar rol, hinderde in het natuurlijk spreken. Geen wonder dan ook, dat Schiller, mede op Humboldt's raad, den *Wallenstein* eerst in proza schreef en nog in November 1801 zich tegenover Körner aldus uitliet: ‘Der Jambe vermehrt die theatralische Wirkung nicht und oft genirt er den Ausdruck.’

Tegenover die richting nu, zooals zij onder een groot deel van het publiek en van de tooneelspelers, en in het bijzonder op het Hamburgsch tooneel, gehuldigd werd, maakte Weimar front. Reeds den 24en September 1791, dus nog in het eerste half jaar van Goethe's optreden, werd Schillers *Don Carlos* in

Erfurt opgevoerd in de nieuwe uitgaaf, ‘von dem Herrn Verfasser eigends ganz neu bearbeitet’ - zooals het op het affiche luidde, d.w.z. in verzen. In de volgende jaren wordt dit stuk herhaaldelijk vertoond, en treffen wij, te midden van de gewone Ifflandsche, Schrödersche en Kotzebuesche stukken, welke door talrijke opvoeringen van opera's, vooral van de Mozartsche, worden afgewisseld, voorstellingen aan van Shakespeare's *Hamlet, Heinrich IV* en *König Lear*.

Doch eerst na de komst van Schiller te Weimar, in 1799, kon er van een Weimarsche school, die zich krachtig gelden laat, sprake zijn. Het eerste grootsche plan, dat door de beide mannen wordt opgevat is de opvoering van de trilogie van *Wallenstein*. Reeds was den 12en October 1798 *Wallensteins Lager* opgevoerd tot opening van den nieuwen schouwburg. Schiller had toen den meesterlijken ‘Prolog’ geschreven waarin de beroemde gevleugelde woorden gevonden worden

> Dem Mimen flicht die Nachwelt keine Kränze.

en

> Dem wer den Besten seiner Zeit genug
> Gethan, der hat gelebt für alle Zeiten.

En hij had er duidelijk op gewezen, dat, aan het ernstig einde van de eeuw, voor de kunst de tijd gekomen scheen om een hoogere vlucht te nemen.

> Die neue Aera, die der Kunst Thaliens
> Auf dieser Bühne heut beginnt, macht auch
> Den Dichter kühn, die alte Bahn verlassend,
> Euch aus des Bürgerlebens engem Kreis
> Auf einen höhern Schauplatz zu versetzen,
> Nicht unwerth des erhabenen Moments
> Der Zeit, in dem wir strebend uns bewegen.
> Denn nur der grosse Gegenstand vermag
> Den tiefen Grund der Menschheit aufzuregen,
> Im engen Kreis verengert sich der Sinn,
> Es wächst der Mensch mit seinen grössern Zwecken.

Goethe had met groote opgewektheid *Wallensteins Lager* met zijn gezelschap ingestudeerd; Schiller, die voor de generale repetitie uit Jena overgekomen was, had zijn tevredenheid betuigd over hetgeen gepresteerd werd, en de voorstelling had

het publiek zeer geboeid en verlangend doen uitzien, naar de twee andere deelen van de trilogie. Deze volgden den 30^{en} Januari en den 20^{en} April 1799. Dat waren groote dagen voor het Weimarsche tooneel. Van alle kanten, uit Jena, waar de 'Wallenstein' ontstaan was, uit Gotha en Erfurt, kwamen velen over om het grootsche werk te bewonderen. De voorstellingen, niet het minst van *Wallensteins Tod*, maakten grooten indruk. Wel was nog niet alles zooals Schiller zelf het gewenscht had: in den Wallenstein, door Graff, naar Goethe's verlangen, met groote waardigheid en plechtigheid voorgesteld, miste Schiller dat vrije en natuurlijke, dat den Generalissimus, zooals hij zich dien gedacht had, niet mocht ontbreken. Maar, in tegenstelling met hetgeen zij elders hadden kunnen waarnemen, waren de toeschouwers getroffen door de nauwgezetheid, waarmede nagenoeg alle uitvoerenden de verzen behandelden, en door de gemakkelijkheid, waarmede zij zich in den rythmischen vorm schenen te bewegen.

Er moet ongetwijfeld heel wat gearbeid zijn, eer dit resultaat kon worden verkregen. De moeielijkheid lag niet in de opvatting der karakters, den toon en de houding der personages - deze toch boden menig punt van aanraking aan met die der ridderstukken van het oude repertoire -; de moeielijkheid lag in het dichterlijk rythmus, in de voordracht van Schiller's meesterlijke jamben. Wel had het optreden van enkele der kunstenaars in de opera het rythmisch gevoel bij hen ontwikkeld, maar met de toepassing daarvan op het gesproken woord was de proef nog niet genomen. Bovendien leverde het berijmde zoogenaamde 'Knittelvers' in *Wallensteins Lager*, met zijn ongelijkmatig rythmus, dubbele moeielijkheid op.

Dat alles niettemin zoo goed van stapel liep, was zeker wel te danken aan de wijze waarop door Goethe bij de instudeering van nieuwe stukken te werk werd gegaan.

Den grootsten zorg wijdde Goethe aan de leesrepetitie, die, waar het werken van dit gehalte gold, formeele leesoefeningen werden. Heel wat moeite kostte het, den tooneelspelers tot het rechte begrip van het rythmus te brengen. Wie niet h o o r e n wilde of kon, moest hier dikwijls v o e l e n . Althans men verhaalt, dat Goethe eens, in het vuur van zijn demonstratie, een der eerste en hoogstaangeschreven kunstenaressen - waarschijnlijk Caroline Jagemann, die later door den Hertog, wier hooge be-

scherming zij genoot, als Frau von Heygendorf in den adelstand verheven werd, - bij een arm nam en dien in de maat van de jambe heen en weer slingerde, ten einde haar zoo den rythmus begrijpelijk te maken.

Vaak lazen de beide dichters zelf het geheele stuk, op zangerigen toon, met veel pathos, een manier die Hertog Karl August, den grooten vereerder der wijze van voordragen van de Fransche tragediespelers, zeer aanstond.

Na een dier leesrepetitiën schrijft Goethe aan Schiller: ‘Mad. Teller las gisteren de Hertogin in zoover goed, dat zij niet valsch las, maar te mat, te “leseprobenmässig”. Zij verzekert, dat dit op het tooneel alles heel anders zal gaan. Daar dit een gewoon acteurspraatje is, kan ik het haar niet bijzonder kwalijk nemen, ofschoon deze dwaasheid oorzaak is, dat geen rol van beteekenis ooit goed geleerd wordt, en dat later zooveel van het toeval afhangt.’

Wat hij in dit opzicht, als vrucht van zijne ervaring en van zijne overdenking, in wijden kring bekend wenschte vatte Goethe saam in zijne belangrijke ‘Regeln für Schauspieler’ (1803).

Wie *Wilhelm Meister's Lehrjahre* las, weet hoe dit boek vol is van opmerkingen over het tooneel, over de opleiding van den tooneelspeler, over het spel, het repertoire, over Shakespeare (Hamlet) en zooveel meer. Doch de *Lehrjahre* verschenen in 1795 en 1796, nadat het boek reeds veel vroeger in handschrift voltooid was; wat Goethe hier dus mededeelt, zijn voornamelijk herinneringen en ervaringen uit een vroeger tijdperk, uit de ‘Zehn Jahre’, den tijd van het liefhebberijtooneel. Er blijkt echter uit, hoe hij lang en ernstig over het tooneel en zijne eischen had nagedacht; en vele van de ideeën, welke wij in de *Lehrjahre* reeds aangegeven zagen, vinden wij, uitgewerkt, scherper geformuleerd, in de ‘Regeln’ terug.

Van grooten invloed op hetgeen Goethe hier te boek stelde is ongetwijfeld ook geweest het zeer belangrijk opstel ‘Ueber die gegenwärtige französische Bühne’, in den vorm van een brief uit Parijs, gedagteekend Augustus 1799, voorkomende in het 3de deel van Goethe's tijdschrift *Propyläen* en toegeschreven aan Wilhelm von Humboldt.

Ziehier enkele van Goethe's ‘Regeln’:

> De kunst van den tooneelspeler bestaat in spraak en lichaamsbeweging.
> De spraak moet zijn dialectvrij, zuiver en

> volkomen, d.i. zóó dat elke letter haar waarde ontvangt. Het verkeerde van buiten-leeren is bij vele tooneelspelers oorzaak van een verkeerde uitspraak. Vóórdat men derhalve iets van buiten leert, leze men het langzaam en aandachtig; men vermijde alle passie, alle declamatie, alle spel der phantasie; men legge er zich enkel op toe correct te lezen en daarna nauwkeurig te leeren; op die wijze zal men menige fout zoowel van dialect als van uitspraak vermijden.

Na eenige opmerkingen over ‘Recitation,’ waaronder hij verstaat het eenvoudig voordragen van een vers met de daaraan passende uitdrukking, en over ‘Declamation’, waarbij men zijn eigen persoonlijkheid vergeten moet om zich geheel te verplaatsen in den toestand en in de stemming van dengeen dien men voorstelt, laat Goethe deze paragraaf volgen over ‘Rhythmischer Vortrag.’

> Al de regels en opmerkingen over declamatie gelden ook hier. Het eigenaardige van de rythmische voordracht is echter dat het stuk met nog verhevener, pathetischer uitdrukking gedeclameerd moet worden. Ieder woord moet er met een zeker gewicht worden uitgesproken.

Daarop volgen wenken over de houding en de beweging van het lichaam op het tooneel, over gebarenspel, groepeering, enz.

> De tooneelspeler bedenke wel dat hij de natuur niet enkel heeft na te bootsen, maar haar ook ‘idealisch’ voorstellen moet, en dus het ware met het schoone heeft te vereenigen. Daarom hebbe hij ieder lichaamsdeel in zijn macht, zoodat hij elk lid, naar gelang van de uitdrukking, welke hij beoogt, vrij, harmonisch en met gratie kan gebruiken.
> De houding van het lichaam zij rechtop, de borst naar buiten, de bovenhelft van den arm tot aan den elleboog eenigzins aan het lijf gesloten, het hoofd een weinig tot dengene gericht, met wien men spreekt, doch slechts zóó weinig, *dat steeds drievierde van het gelaat naar den toeschouwer gekeerd blijft*.
> Want de tooneelspelers moeten steeds bedenken dat zij er zijn ter wille van het publiek. Zij moeten daarom ook niet uit verkeerd begrepen natuurlijkheid onder elkander spelen, alsof er geen derde bij was.

Er komen in de 91 paragrafen waarin de ‘Regeln für Schauspieler’ bestaan vele verstandige en praktische wenken voor; maar er is ook veel schoolsch onder en men is niet in gebreke gebleven hierop te wijzen. Vooral de eisch dat de tooneelspeler zich zooveel mogelijk *en face* aan het publiek moest vertoonen, en, wanneer hij zich ter zijde wenden moest, steeds met drievierde van het gelaat naar den toeschouwer gekeerd moest blijven, is veel besproken. Sommigen beschouwden dit als een voorschrift van groot gewicht, en bleven er trouw aan vasthouden. Zoo verhaalt Laube, dat toen hij in 1850, bij het in-scène-zetten van *Julius Caesar*, het Romeinsche volk zóó om het redenaarsgestoelte van Marcus Antonius schaarde, dat het den rug keerde naar het publiek, een oud adept van de Weimarsche school, Anschütz, ernstig daartegen opkwam.

Uit dit voorschrift en uit vele andere bleek duidelijk dat Goethe, nog onder den invloed van het conventioneele uit de Fransche tragedie, het dramatische moment ondergeschikt rekende. Het gevolg kon niet anders zijn dan zekere stijf heid, die zoowel schilderachtige groepeering als een levendige, ongedwongen dramatische handeling buitensloot.

Dit hing samen met het niet te loochenen feit, dat het Goethe en Schiller in de voornaamste plaats te doen was om de Duitsche poëzie te verheffen en het geestelijk leven van het volk te veredelen. De litteratuur was bij hen doel, het tooneel middel, - niet, gelijk bij Shakespeare en Molière, doel en middel tevens. Van daar dat door hun optreden wel de litteratuur een hoogere trap bereikte, maar de tooneelspeelkunst weinig gebaat werd.

Doch al was dan ook het bestuur van een theater voor Goethe slechts het middel tot bereiking van een hooger doel, met onverzettelijke wilskracht en groote gestrengheid zou hij dat middel toepassen. Hij was de m e e s t e r en hij zou dat toonen zoowel tegenover zijn personeel als tegenover zijn publiek.

Tegenover zijn personeel kende hij slechts ‘den kurzen Imperativ’, gehoorzamen was het wachtwoord. De eerste leden van zijn gezelschap moesten, wanneer het noodig bleek, als figuranten dienst doen. Weerspannige dames strafte hij met kamerarrest, met een wacht voor de deur.

Hoe hij over het publiek dacht, blijkt uit hetgeen hij aan Schiller schreef: ‘Niemand kan twee heeren dienen, en onder

al de heeren, zou ik het publiek, dat in een Duitsch theater zit, het allerminst kiezen.'

Wanneer hij, op zijn vaste plaats midden in het parterre gezeten, zijn doordringenden heerschersblik om zich heen liet gaan, dan hield hij allen, hoog en laag, in bedwang. En hoe hij zijn gezag wist te laten gelden, wanneer men zich een vrijheid veroorloofde welke hij afkeurde, blijkt uit het voorgevallene bij de opvoering van *Alarcos* van Schlegel, toen hij het lachen van een opponeerend gedeelte van het publiek met een donderend 'Man lache nicht!!' tot zwijgen bracht.

III.

Reeds in den aanvang van Goethe's bestuur hadden enkele begaafde jongere leden van het Weimarsch tooneelgezelschap van oudere kunstenaars onderricht ontvangen. Zoo had de beroemde tooneelkunstenares en zangeres Corona Schröter, Goethe's eerste Iphigenie, die door den dichter aan het slot van *Auf Miedings Tod* verheerlijkt wordt, de leiding op zich genomen van de rijkbegaafde Christiane Neumann, die, jong gestorven, als Euphrosyne in Goethe's gedicht van dien naam is blijven voortleven.

Thans na den dood van Corona Schröter, achtte Goethe het raadzaam, zelf zich aan de opleiding van jonge talenten te laten gelegen liggen. In den loop van den zomer van 1803 kwamen er twee jongelieden naar Weimar met het doel om onder Goethe's leiding de tooneelspeelkunst te beoefenen. Hunne namen waren Pius Alexander Wolff en Franz Grüner. Goethe vond bij beiden grooten aanleg voor het tooneel. 'Ich beschloss sie fest zu halten' - schrijft hij - 'und weil ich eben Zeit hatte, auch einer heitern Ruhe genoss, begann ich mit ihnen gründliche Didaskalien, indem ich auch mir die Kunst aus ihren einfachsten Elementen entwickelte und an den Fortschritten beider Lehrlinge mich nach und nach emporstudirte, so dass ich selbst klärer über ein Geschäft ward, dem ich mich bisher nur instinktmässig hingegeben hatte. Die Grammatik, die ich mir ausbildete, verfolgte ich nachher met mehrern jungen Schauspielern: einiges davon ist schriftlich übrig geblieben.'

Zoo onstonden dus de 'Regeln für Schauspieler' en zoo ontstond, terwijl beproefde kunstenaars zich bij Goethe voegden,

allengs een aan den schouwburg verbonden school voor jonge tooneelspelers, van welke spoedig een goede naam uitging.

De aldus naar Goethe's methode gevormde jongelieden vormden weldra een geheel, waarmede men met recht verwachten kon aan de hoogere eischen van het hoogere drama te zullen kunnen voldoen.

Reeds was, na den goeden uitslag der Wallenstein-opvoeringen in 1798 en 1799, den 14en Juni 1800 Schiller's *Maria Stuart* ten tooneele gebracht, en in November 1801 was *Nathan der Weise* van Lessing gevolgd, door Schiller in scène gezet. Den 19en Maart 1803 wist Schiller belangstelling te wekken voor zijn *Braut von Messina* en den 23en April van datzelfde jaar werd zijn *Jungfrau von Orleans*, die reeds vroeger te Leipzig en Berlijn was opgevoerd, met grooten bijval vertoond, al liet de Hertog, die zich Jeanne d'Arc moeilijk anders kon denken dan als de ‘Pucelle’, naar de voorstelling van Voltaire, zich over Schiller's opvatting spottend uit. Aan Körner schreef Schiller na de derde voorstelling: ‘Ik heb met de repetities veel werk gehad, het stuk is echter ook charmant gegaan en heeft een buitengewoon succes gehad. Alles was er van geëlectriseerd. Ik wilde dat gij het had bijgewoond.’

‘Es wächst der Mensch mit seinen grössern Zwecken’, had Schiller in den ‘Prolog’ van *Wallenstein* gezegd en de Weimarsche tooneelspelers hadden de waarheid daarvan bevestigd. Het herhaald optreden van de ouderen in het hoogere drama, de voortdurende aanwinst van jonge krachten, die vooraf door Goethe ernstig geoefend, om niet te zeggen: gedrild werden, maakte een proef met een van Shakespeare's groote ‘Römerdrama's’ niet al te gewaagd, naar het scheen. ‘Ik heb’ - schrijft Goethe in 1803 aan A.W. von Schlegel - ‘sedert acht weken drie jongelui, die nog nooit of bijna niet op het tooneel geweest zijn, zoo “zugerichtet”, dat zij in Caesar “einklingend” konden optreden. Zonder die voorbereiding zou deze voorstelling niet mogelijk geweest zijn.’ Den 13en October 1803 wordt Shakespeare's *Julius Caesar* opgevoerd, in de vertaling van A.W. von Schlegel. Het groot aantal personen dat in dit stuk voorkomt, maakte dat de meeste medespelenden twee en een enkele zelfs drie rollen moesten vervullen. Schiller schreef reeds den dag na de opvoering aan Goethe: ‘Het is buiten twijfel dat de *Julius Caesar* alle eigenschappen bezit, om een steunpilaar

van het theater te worden; het heeft vis à vis het publiek een belangrijke handeling, afwisseling en rijkdom, een geweldigen hartstocht en zinnelijk leven - en tegenover de kunst heeft het alles, wat men maar wenschen kan... Voor mijn *Tell* is dit stuk mij van onschatbare waarde.' Toch werd het te Weimar slechts tweemaal gespeeld en het jaar daarna niet meer dan een enkele keer te Leuchstädt, waar sedert 1802 de 'Schaapskooi' door een fraaien schouwburg was vervangen. Na dien tijd komt onder Goethe, de *Julius Caesar* niet meer op het repertoire voor. Goethe was van meening dat het stuk, waaraan zooveel moeite was besteed, niet gunstig genoeg was ontvangen. Schiller vond het tooneel te Weimar te bekrompen voor de voorstelling van een dergelijk stuk.

Een belangrijke datum in de geschiedenis van het tooneel te Weimar is de 17e Maart 1804, de dag der eerste voorstelling van *Wilhelm Tell*, Schillers laatste groote oorspronkelijke werk, dat terstond diepen indruk maakte en, naar des dichters wensch, overal waar het werd opgevoerd, als volksstuk 'Herz und Sinne' wist te boeien. De 'poëzie der geschiedenis', de trouwe, 'herzliche' behandeling van het onderwerp, welke Schlegel er in roemde, vonden overal de warmste erkenning. De *Tell* bleef een geliefd repertoire-stuk.

Tusschen al deze Schillersche drama's vindt men nu een groot aantal vertalingen van Fransche stukken, zoowel van blijspelen van Picard en anderen, als van tragedies, de *Mahomet* van Voltaire, de *Mithridate* van Racine en eindelijk ook *Phèdre*. Den 30en Januari 1805, op den geboortedag van Hertogin Louise, gaf men *Phädra* in Schillers vertaling. De Hertog was een groot bewonderaar van de Fransche litteratuur en Goethe waardeerde in het Fransche treurspel den rustigen, geleidelijken gang der handeling, den strengen, edelen vorm, de welluidende, vloeiende versificatie. Beiden gaven Schiller menigen wenk, waarvan hij dankbaar gebruik maakte; en zoo ontstond een werk, dat het oorspronkelijk met groote nauwgezetheid weergaf; in zijn vloeiende rijmlooze jamben een stuk dramatische poëzie van hooge waarde, dat tot op het einde van Goethe's tooneeldirectie herhaaldelijk werd opgevoerd.

Toen kwam Schiller's dood - 9 Mei 1805 - eene gebeurtenis, die overal in Duitschland een diepen indruk maakte, en die, wel niet in het naaste oogenblik, maar zeker op den

duur zou blijken voor het theater te Weimar een onherstelbare ramp te zijn. Ter vereering van Schiller's nagedachtenis werd den 10en Augustus te Lanchstädt *Das Lied von der Glocke* gedramatiseerd voorgesteld: het tooneel gaf de werkplaats van den klokkengieter te zien; verschillende tooneelspelers stelden de klokkengieters voor en declameerden de zoogenaarade ‘Arbeitstrofen’, terwijl de overdenkingen, welke zich daarbij aansluiten, door de gezellen en negen in phantasie-kostuum gekleede dames werden voorgedragen. Hieraan sloot zich onmiddellijk de bekende ‘Epiloog’, waarin Goethe den gestorven dichter huldigt als den man, achter wien,

> in wesenlosem Scheine,
> Lag, was uns alle bändigt, das Gemeine.

In den aanvang scheen Goethe het zich tot een gewetenszaak te maken, het werk dat zij te samen zoo ernstig hadden opgevat, thans met dubbele kracht alleen voort te zetten. In Juni werd *Othello* van Shakespeare gegeven, het jaar daarop volgden *King John* in Schlegel's vertaling, Schiller's *Fiesco*, Goethe's *Stella* en *Der Cid* van Corneille. In het najaar van 1806 komt er een gewichtige stoornis in de voorstellingen. Den 13en October vinden wij de voorstelling vermeld van een opera van Himmel, *Fanchon oder das Leiermädchen*, en den dag daarna had de slag bij Jena plaats, waar het Pruisisch-Saksische leger door Napoleon verslagen werd. Te Weimar was de ontsteltenis groot; men bereidde zich op het ergste voor, want het was bekend, hoe hoog Napoleon het had opgenomen, dat de Hertog zich bij Pruisen aangesloten had. Terwijl de schouwburg tot hospitaal werd ingericht, gingen de inwoners van het kleine stadje onder den last der inkwartiering en onder de gevolgen der plunderingen van de Fransche troepen gebukt. Eerst in de laatste dagen van het jaar herstelde zich de toestand, en den 26en December konden de tooneelvoorstellingen weder een aanvang nemen.

Maar het scheen wel of de rechte stemming geweken was. Wel werd nog, op aandrang van de tooneelspelers zelven, in het begin van 1807 Goethe's *Tasso* opgevoerd, en maakte het stuk een goeden indruk, beter dan Goethe zelf, die het alleen tot oefening in het voordragen van verzen in studie genomen had, er van verwachtte; maar het bleek toch dat, na de ver-

schrikkelijke gebeurtenissen van het vorige najaar, de ware lust tot het bezoeken van den schouwburg bij de inwoners van Weimar nog niet was teruggekeerd. De dood van de Hertoginmoeder bracht in het voorjaar nieuwe verslagenheid in den kring, dien zij zoo lang met haar opgewekten en schranderen geest had bezield.

Er was dus iets noodig om den lust en den ijver bij de kunstenaars weder aan te wakkeren, en dit meende Goethe te zullen vinden door met zijn gezelschap Leipzig een bezoek te brengen. Hij kende Leipzig; hij wist dat hij daar een publiek zou vinden hetwelk in het tooneel belang stelde en mannen, wier kunstzin, wier fijne smaak hem een vriendelijke ontvangst en warme waardeering waarborgden.

De middelmatige troep, welke te Leipzig placht te spelen, had voor den zomer van 1807 Dresden als haar verblijf uitgekozen en de plaats was dus voor het Weimarsche gezelschap open.

Met zorg werd alles voorbereid, en vooral ook de voorwaarden, waaronder men te Leipzig zoude optreden, werden gewikt en gewogen, gelijk uit de tot in de kleinste bijzonderheden uitgewerkte contracten blijkt, welke tusschen de stad Leipzig en Goethe gesloten werden.

Te Leipzig betraden de Weimarsche kunstenaars voor het eerst een groot tooneel. De schouwburg kon 1100 personen bevatten, en Goethe was niet weinig bezorgd dat zijn tooneelspelers, gewoon in een zooveel kleinere ruimte te spreken, zich niet overal voldoende zouden kunnen doen verstaan. De vrees bleek echter ongegrond: de bewoners van Leipzig toonden groote welwillendheid en groote belangstelling. Goethe's eigen werken vonden bij dit zeer ontwikkeld publiek den levendigsten bijval. *Iphigenie, Tasso, Stella, Götz, Egmont* werden met geestdrift toegejuicht. En de hartelijke ontvangst, welke den kunstenaars op het tooneel te beurt viel, ondervonden zij ook daarbuiten. Zij werden in Leipzig op de handen gedragen. Na afloop van de voorstellingen schreef Goethe: ‘Zoo is dan onze onderneming te Leipzig gelukkig ten einde gebracht, met eer en voordeel beloond, en, wat mij niet minder aangenaam is, ik zie onze tooneelspelers na dezen tijd vroolijker, gewilliger, arbeidzamer.’

Intusschen, al hadden het hoogere poëtische leven dat uit de voorstellingen der Weimarsche troep sprak, hare ideale

opvattingen, de harmonie van haar optreden bij allen, die de groote litteraire kunst, welke Goethe en Schiller gebracht hadden, waardeerden, geestdrift gewekt, het had haar ook niet aan scherpe kritiek ontbroken. De vrienden van de op Lessing's en Schröder's beginselen gevestigde school, konden de manier van spelen van deze Weimarsche kunstenaars niet dulden. Deze ‘eentonige, zangerige declamatie’, deze ‘sylbenzählender Predigerton’, het afgemetene en ‘marionettenhafte’ van deze ‘Seminarkünstler’, ergerden hen bovenmate.

Het scherpst sprak de kritiek zich uit in een satirieke brochure, getiteld: ‘Saat von Goethe gesäet dem Tage der Garben zu reifen. Ein Handbuch für Aesthetiker und junge Schauspieler’ Volgens den schrijver moet, naar de regelen van de Weimarsche school, elk karakter op het tooneel niet slechts eenigszins veredeld (dat leerden reeds de domme realisten!), maar ‘vergöttert’ of althans ‘verheldet’ worden. In de ‘Geheimen Statuten oder Theatergesetze und Regeln des löblichen Idealisten-Ordens’ was als eerste regel vermeld, dat de passen van de spelers nauwkeurig afgemeten en zoo mogelijk met dik krijt gemarkeerd moeten worden. Verder moeten allen zich zoo langzaam en plechtig bewegen alsof zij reeds achter de baar liepen van den persoon, die in het 5de bedrijf onvermijdelijk sterven moet. Elk gebaar, elke toonschakeering, waardoor een karakter scherp geteekend zou kunnen worden, is streng verboden. Valt de handeling in Griekenland voor, dan moeten de vertooners zich bijzonder lief gedragen; moet de een of ander vergif innemen, dan behoort dit met de meest mogelijke fatsoenlijkheid te geschieden; eene kleine vertrekking van het gezicht, ongeveer zooals de kinderen doen, wanneer zij rabarber moeten innemen, kan men nu eenmaal niet verbieden, maar voor het overige wordt de grootste kalmte aanbevolen, daar de Grieken vergif plachten te nemen zooals onze dames een portie ijs. In Griekenland, behoeven de tooneelspelers zich van hun doen en laten volstrekt geen rekenschap te geven, maar kunnen zij hun zaakjes, zooals de Italiaansche zangers bij bravourarias, enkel en alleen met het parterre, de loges en de galerij afdoen. Al komen er ook tienmaal liefdesverklaringen en dergelijke zaken voor, de minnaar zwere slechts trouw aan het parterre. Het is geen treurspel-speler veroorloofd terstond zijn rede aan te vangen, wanneer de vorige spreker gedaan heeft. De

‘tragische Achtung’ eischt daar steeds een groote pauze, een tred achterwaarts en dan weer een tred voorwaarts, en eerst wanneer de tooneelspeler, naar goedvinden, den rechter- of den linkerarm in de hoogte gestoken en een leelijken blik om zich heen geworpen heeft, mag hij beginnen....

In dien toon gaat de schrijver voort, den vinger leggende op al de kwetsbare plekken van de Weimarsche school.

Een dergelijk warm onthaal als te Leipzig zou den Weimarschen tooneelspelers nog ééns ten deel vallen buiten Weimar, en wel in 1811 te Halle. De beroemde Akademiestad had in het begin van deze eeuw door haar zoutbaden zich in korten tijd een naam als badplaats gemaakt, en begon aan Lauchstädt reeds zooveel afbreuk te doen, dat het bezoek van den schouwburg er in de laatste jaren aanzienlijk minder was geworden. De inwoners van Halle wenschten niets liever dan Goethe's gezelschap van Lauchstädt naar Halle te zien verhuizen. Lang weerstond Goethe den aandrang, die van de zijde der baddirectie tot hem kwam, maar toen er te Halle een nieuwe schouwburg gebouwd was en het te verwachten stond, dat zich daar een eigen tooneelgezelschap zou vestigen, dat voor Weimar een geducht mededinger zou kunnen worden, besloot Goethe aan het herhaald verzoek gehoor te geven. Den 6en Augustus 1811 had de openingsvoorstelling te Halle plaats. Zij kwamen hier - gelijk Goethe in den onvermijdelijken ‘Prolog’ herinnerde - tot een publiek, dat hen reeds zoo menigmaal ‘in ferner Stätte’ was komen bezoeken:

> So kommen wir denn heute nicht als Bittende,
> Mit bänglicher Erwartung, in ein fremdes Land;
> Als Dankende begegnen wir Bekannten schon
> Und Gönnern, Freunden, längst erprobter Neigung froh.

Ook wat zij brachten was velen welbekend; maar de belangstelling bleek er niet minder om. Vier jaren achtereen keerden zij des zomers naar Halle terug, en met een geldelijk en artistiek resultaat, hetwelk voor dat te Leipzig niet behoefde onder te doen.

Doch toen, den 5en September 1814, te Halle de laatste voorstelling (*Don Carlos*) gegeven was, nam ook tevens het reizen een einde. Het aantal nieuw bestudeerde stukken was in de laatste jaren zeer afgenomen en Goethe's ijver tot het vormen

van een klassiek repertoire zeer bekoeld. Bovendien stelden de verheffing van het Hertogdom Weimar tot een Groothertogdom en de daarmede gepaard gaande verhooging van de geldelijke ondersteuning welke de schouwburg genoot, Goethe in staat om in Weimar zelf de inkomsten te vinden, welk tot instandhouding van het gezelschap noodig waren.

Intusschen was het duidelijk, dat de laatste jaren naderden. Goethe was vijf-en-zestig jaar oud, en al had hij, vooral uit de eerste jaren van zijn bestuur, de gelukkigste herinneringen aan het tooneelleven te Weimar, de teleurstellingen waren hem niet bespaard gebleven.

IV.

Men zou zich vergissen wanneer men meende dat het personeel van den Weimarschen schouwburg tusschen 1791 en 1817 veel kunstenaars en kunstenaressen telde van hoogen rang. Vier namen intusschen verdienen genoemd te worden: het zijn die van de reeds vermelde Corona Schröter en Christiane Neumann, van Pius Alexander Wolff en Caroline Jagemann.

Corona Schröter behoort eigenlijk niet meer tot den tijd van Goethe's tooneelbestuur; zij kwam op uitnoodiging van Goethe, die haar te Leipzig had bewonderd, in 1778 te Weimar, schitterde daar in concerten en bij de uitvoeringen van het Liebhabertheater, maar trad, hoewel zij toen eerst drieënveertig jaar oud was, niet tot het personeel van den Hofschouwburg toe. Als de vertolkster van zijn eerste *Iphigenie* is zij Goethe onvergetelijk gebleven, en wanneer hij in 1782 zijn genialen ‘Theatermeister’ Mieding herdenkt (*Auf Miedings Tod*), dan laat hij in zijne verbeelding ook Corona Schröter tot de lijkbaar naderen, en neemt hij hieruit aanleiding om de kunstenares, ook in haar karakter als mensch, in enkele regels te teekenen:

> Ihr Freunde Platz! Weicht einen kleinen Schritt,
> Seht, wer da kommt und festlich näher tritt?
> Sie ist es selbst; die Gute fehlt uns nie;
> Wir sind erhört, die Museu senden Sie.
> Ihr kennt sie wohl; sie ist's, die stets gefällt;
> Als eine Blume zeigt sie sich der Welt:
> Zum Muster wuchs das schöne Bild empor,
> Vollendet nun, sie ist's und stellt es vor.

Es gönnten ihr die Musen jede Gunst,
Und die Natur erschuf in ihr die Kunst.
So häuft sie willig jeden Reiz auf sich,
Und selbst dein Name ziert, C o r o n a , dich.
Sie tritt herbei. Seht sie gefällig stehn!
Nur absichtslos, doch wie mit Absicht schön.
Und, hocherstaunt, seht Ihr in ihr vereint
Ein Ideal, das Künstlern nur erscheint.

Corona Schröter trad na 1791 niet meer in het openbaar op, maar wijdde zich aan de opleiding van jonge talenten.

Toen in 1791 eenige leden van den troep van Bellomo aan het nieuwe Hoftheater verbonden werden, bevond zich onder hen een meisje van dertien jaar, dat reeds de lieveling van het Hof was en het spoedig ook van het publiek zou worden: Christiane Neumann, dochter van een kort te voren overleden tooneelspeler bij Bellomo's gezelschap. Er is maar één stem over de groote gaven van deze ‘enfant de la balle.’ Goethe liet zich veel aan haar gelegen liggen, en bestudeerde met haar, onder anderen, de rol van den jongen Arthur uit Shakespeare's *King John*, welke, gelijk hij schrijft, ‘wunderbare Wirkung that.’ Iffland zeide van haar: ‘Zij kan alles, want nooit zal zij tot sentimentaliteit vervallen, dat verfoeielijke gebrek van onze jonge tooneelspeelsters.’ En Wieland oordeelde: ‘Wanneer zij nog eenige jaren zóó voortgaat, zal Duitschland slechts ééne tooneelspeelster hebben.’

Maar Christiane Neumann zou van Goethe's onderricht en van haar steeds klimmend succes als tooneelspeelster niet lang genieten. Reeds op haar vijftiende jaar gehuwd met den tooneelspeler Becker, en na weinige jaren moeder van twee kinderen, werd zij op haar achttiende jaar door een borstziekte aangetast en overleed, in September 1797, negentien jaar oud. Goethe ontving het bericht van haren dood op een reis in Zwitserland. Aan Böttiger schreef hij uit Zürich: ‘Sie war mir in mehr als einem Sinne lieb. Wenn sich manchmal in mir die abgestorbene Lust, für's Theater zu arbeiten, wiederregte, so hatte ich sie gewiss vor Augen und meine Mädchen und Frauen bildeten sich nach ihr und ihre Eigenschaften. Es kann grössere Talente geben, aber für mich kein anmuthigeres... Liebende haben Thränen und Dichter Rhythmen zur Ehre der Todten; ich wünschte dass mir etwas zu ihrem Andenken gelungen sein möchte’.

En het is hem ‘gelungen’. In het heerlijke gedicht, dat Goethe aan Christiane Neumann wijdde en dat hij *Euphrosyne* noemde, naar de laatste rol, waarin hij haar gezien had, vlecht hij herinneringen aan zijn Zwitsersche reis met herinneringen aan de jonge doode dooreen. Op een late wandeling naar de alpenhut, waar hij denkt te overnachten, verschijnt hem op eens een lichtende wolk; ‘der rosige Strahl’ wordt ‘ein bewegtes Gebild’ - en Christiane staat voor hem. Zij herinnert den leermeester, den vriend, den vader aan al de uren, welke hij aan haar wijdde, aan bijzonderheden uit de rol in *König Johann* welke hij met haar bestudeerde, om ten slotte, wanneer het beeld op het punt is weêr in nevel te verdwijnen, hem toe te roepen:

> Lebe wohl! schon zieht mich's dahin in schwankenden Eilen.
> Einen Wunsch nur vernimm, freundlich gewähre mir ihn:
> Lass nicht ungerühmt mich zu den Schatten hinabgehn!
> Nur die Muse gewährt einiges Leben dem Tod.

Dit behoort tot de liefelijkste herinneringen van Goethe's tooneelleven.

Nog een van zijn leerlingen, Pius Alexander Wolff, die in October 1803 te Weimar voor het eerst optrad, strekte den meester tot groote eer. Wolff had zijn voorkomen niet in zijn voordeel. Hij was zeer mager, had een langen hals, een bleek ziekelijk uiterlijk en een niet zeer klankvol orgaan. Daarentegen was hij in het bezit van groote, sprekende, donkere oogen; terwijl zijn stem, die voor het weergeven van grooten hartstocht ontoereikend was, daar waar het aankwam op het uitdrukken van diep, innig gevoel aangenaam klonk. Man van scherp verstand en fijnen smaak, was Wolff in den volsten zin Goethe's leerling en de trouwste vertolker van Goethe's ideeën. Met Eckermann over Wolff sprekende, zeide Goethe: ‘Ik weet zeer goed, dat onze oudere tooneelspelers veel van mij geleerd hebben, maar in den eigenlijken zin kan ik toch alleen Wolff mijn leerling noemen’. En tot Lobe zeide Goethe van hem: ‘Ik heb nog geen tweeden tooneelspeler gezien, die in al zijn rollen zulk een waardigheid wist te bewaren’. Aan hem had Goethe het te danken dat zijn *Torquato Tasso*, waarin Wolff de titelrol vervulde, op het tooneel kwam. Het moest den Meester dan ook diep grieven, toen hij in 1815 vernam, dat de kunste-

naar, met wien hij twaalf jaar lang had gearbeid, en die hem zóó goed verstond, zonder hem te waarschuwen, achter zijn rug om, zich met 1 April 1816 (het tijdstip waarop Wolff's contract te Weimar afliep) aan den Berlijnschen Schouwburg had verbonden.

Toch zou Wolff nog te Weimar terugkeeren, maar om er in Augustus 1828, op een terugreis van Ems naar Berlijn, te sterven. Zijn vrouw, de tooneelspeelster Amalia Wolff, die ook veel van Goethe geleerd had - zij speelde Iphigenie, Clärchen en de Jungfrau von Orleans - overleefde hem lang. In 1841 vierde zij te Berlijn haar vijftigjarig kunstjubilé.

Het vertrek van het echtpaar Wolff was voor Goethe slechts ééne van de teleurstellingen welke hem in dezen tijd troffen. Vele waren er reeds aan voorafgegaan. Het was duidelijk, dat, hij als Intendant van den Hofschouwburg steeds minder op prijs werd gesteld en steeds minder invloed oefende. Hij was niet meer de man, dien hij zich in het gedicht *Seefahrt* tot ideaal had gesteld, en dien hij zich in zoo menig tijdperk van zijn leven getoond had te zijn:

> Er stehet männlich an dem Steuer;
> Mit dem Schiffe spielen Wind und Wellen;
> Wind und Wellen nicht mit seinem Herzen:
> Herrschend blickt er auf die grimme Tiefe,
> Und vertrauet, scheiternd oder landend,
> Seinen Göttern.

In Genast bezat het Weimarsche tooneel een regisseur, die veel ervaring had, goed wist te administreeren en zoo zuinig huis hield, dat er van de toelage uit de hertogelijke kas jaarlijks nog wat overschoot, maar onder wien de hoogere kunst niet tot haar recht kwam. Langzamerhand vormde er zich nu een partij, die zich ten doel stelde het bestuur van den Hofschouwburg voor Goethe ondragelijk te maken. Men begon met, op het eind van 1813, een tweeden intendant, Graf von Edeling, te benoemen om hem ter zijde te staan. Goethe bleef tegenover dezen maatregel een olympische kalmte bewaren: hij nam er geen notitie van en ignoreerde zijn nieuwen collega volkomen.

Maar zij, in wier raad zijn aftreden besloten was, hadden nog meer pijlen op hun boog.

Een van de meest invloedrijke leden van de partij, die tegen Goethe ageerde, was Caroline Jagemann, van al de leden van den Weimarschen schouwburg wellicht de rijkst begaafde. Hare zeldzame schoonheid, haar fraaie stem, haar dramatisch talent, haar geest en intelligentie deden haar, zoowel in de opera als in het drama en het blijspel, uitmunten. Goethe schatte haar talent zeer hoog. Het was, volgens hem, alsof zij op de planken geboren was, zoo gevoelde zij er zich te huis, zoo vlug en zeker bewoog zij er zich op. ‘Zij had mijn onderricht niet noodig; - zij deed alles instinctmatig zooals het wezen moest, wellicht zonder het zelf te weten.’

Doch reeds kort na haar optreden in Februari 1797 nam zij te Weimar een plaats in, welke op hare verhouding tot de overige leden van het gezelschap van nadeeligen invloed moest worden. De jonge Hertog, wiens levenslustig vurig karakter met het ernstige, koele van dat der Hertogin Louise weinig samenstemde, had al spoedig de mooie Caroline Jagemann onder zijne bescherming genomen, en het duurde niet lang of zij was als de ‘favorite’ van den Hertog te Weimar bekend.

De kunstenares liet niet na, van die positie gebruik te maken om tegenover het personeel zich een toon aan te matigen en een houding aan te nemen, welke tot herhaalde moeielijkheden aanleiding moesten geven. Allen, van den geringsten tooneelspeler tot den regisseur en den kapelmeester, moesten aan hare luimen toegeven, of wijken. Wie aan den schouwburg te Weimar zijne positie niet in gevaar wilde brengen, deed verstandig Caroline Jagemann te vriend te houden.

Al zal Karl August van zijn kant wel alles gedaan hebben om botsingen tusschen haar en zijn trouwen vriend te voorkomen, het kan niet anders of Goethe moet in den tijd van zijn bestuur, ten gevolge van hare machinatiën, menig moeielijk oogenblik hebben doorleefd. In zijne brieven heeft hij zich daarover, wellicht uit eerbied voor den Hertog, niet uitgelaten. Misschien komt uit het Goethe-archief, hetwelk door Goethe's kleinzoon, Walther von Goethe, aan de Groothertogin Sophie van Saxen-Weimar vermaakt, reeds over zoo menig punt uit Goethe's leven nieuw licht verspreidde, nog het een en ander te voorschijn wat hierop betrekking heeft. Eén ding mag Goethe getroost hebben: Caroline Jagemann, hoe zij ook voor het overige haar eigen weg mocht gaan, weigerde niet, zich

met haar groote gaven te voegen naar de kunstbeginselen van de Weimarsche school; de declamatorische wijze van voordragen, de rustige afgemeten bewegingen, welke Goethe zijn leerlingen inprentte, onderscheidden ook haar spel in het drama en de tragedie.

Langzamerhand echter zou ook Goethe persoonlijk de macht ondervinden van de door den Hertog als Frau von Heygendorf tot den adelstand verheven kunstenares. De aanstelling van den tweeden intendant, zoowel als andere benoemingen en besluiten, welke Goethe onaangenaam moesten zijn, waren het werk van Frau von Heygendorf. De beker liep langzamerhand vol; er was nog maar weinig noodig om hem te doen overvloeien.

Goethe's tegenstanders zochten slechts naar een aanleiding om hem te dwingen zijn ontslag te nemen. Het geluk diende hen. De geschiedenis met ‘Der Hund des Aubri’ is bekend. Een uit Frankrijk afkomstig melodrama, waarin een gedresseerde poedel de ontdekker en wreker van een moord wordt, had in Weenen en Berlijn veel publiek gelokt, en de tooneelspeler, die met den geleerden hond rondreisde, wenschte ook te Weimar zijn kunsten te vertoonen.[1)] Goethe verzette er zich tegen met een beroep op het tooneelreglement, dat bepaalde dat geen hond op het tooneel mocht worden toegelaten. Maar de ‘kliek’ wist den Hertog te bewegen, zich aan dit verzet niet te storen. De oppositie zegevierde. De voorstelling van ‘*Der Hund des Aubri de Mont-Didier oder der Wald bei Bondy*, historisch-romantischer drama in drei Abtheilungen’ had den 12en April 1817 plaats. Op den dag der eerste repetitie had Goethe Weimar echter reeds verlaten en was naar Jena vertrokken, waar hij in de bibliotheek het noodige te doen vond. Daar bereikte hem het volgende laconieke, officieele schrijven van den Hertog, gedagteekend 13 April 1817:

1) Het stuk van de Pixérécourt is ook in het Hollandsch bekend onder den titel: *Hondentrouw of de Moord in het Woud van Bondy*, en werd vertoond op den Amsterdamschen Stadsschouwburg den 19den Februari 1843. Morin, die thans nog deel uitmaakt van ‘Het Nederlandsch Tooneel’, vervulde er eene rol in. *De Spectator* zeide naar aanleiding van het optreden van den hond: ‘Bij den rampzaligen staat van het menschelijk personeel, gelooven wij dat er veel partij van het dierlijke personeel ware te trekken. Het vroegere vooroordeel tegen de dieren is reeds merkelijk verouderd, en de Kunst reeds in hooge mate verdierlijkt’.

Aus den Mir zugegangenen Aeusserungen habe Ich die Ueberzeugung gewonnen, dass der Herr Geheimrath von Goethe wünscht, seiner Funktion als Intendant enthoben zu sein, welches Ich hiermit genehmige.

Karl August.

Zoo eindigde Goethe's tooneelbestuur. Van nu af zou de door hem gestichte Hofschouwburg tot steeds lager peil afdalen. Al mocht men ook later trachten de traditie weder aan te knoopen en de beginselen, welke aan het Weimarsche tooneel ten grondslag gelegen hadden, in eere te herstellen, de krachtige hand, die het theater besturen, de hooge geest, welke het bezielen moest, bleef ontbreken.

Toen Goethe in later jaren met Eckermann den Weimarschen tooneeltijd herdacht, kon hij met rechtmatigen trots zeggen: ‘Ich will nicht leugnen, es war etwas’.

Inderdaad, het was iets, dat zesentwintig-jarig tooneelbestuur van Goethe. Niet door zijn ‘Regeln für Schauspieler’, noch door zijne methode van spel en voordracht heeft Goethe nuttig gewerkt. De declamatie, het galmend zangerige bij het opzeggen van dramatische verzen, het stijve en vormelijke, dat wij nog heden zoo telkens vooral bij Noordduitsche tooneelspelers aantreffen, stamt nog uit de school van Weimar; en wij, die de kunst uit den bodem van natuur en waarheid willen zien opwassen, kunnen met die wijze van spelen onmogelijk vrede hebben. Maar daar staat tegenover, dat Goethe door deze zelfde methode den adel en de macht der taal heeft doen gevoelen aan hen, die daarvan vroeger weinig besef hadden; dat hij den zin voor dramatische poezie heeft weten te wekken bij publiek en tooneelspelers beiden, en velen doordrongen heeft van het besef der waarde van de letterkunde voor het tooneel. Goethe's optreden, Goethe's voorbeeld hebben het tooneel in Duitschland een hoogeren rang doen innemen.

Nu er in dit jaar juist een eeuw verliep sedert de groote dichter zijn arbeid als tooneelbestuurder te Weimar aanvaardde, was een herinnering aan zijn belangrijke werkzaamheid wellicht enkelen welkom.

J.N. VAN HALL.

Omar Chajjam van Nischapoer en zijne plaats in de Perzische litteratuur.

Een Pantagruelist van het eerste water - als hier ‘wijn’ niet beter is; een ingewijde in de mysteriën van ‘la dive bouteille’; een Lucianist of Voltariaan van 't Mohammedanisme, Horatius en Lucretius in één type vereenigd; ziedaar O m a r C h a j j a m , niet de laatste onder de corypheeën van den Perzischen Parnas.

Sedert Alexander de Groote aan de poorten van het Morgenland klopte, zijn wij, Westerlingen, bij de kinderen van de opgaande zon diep in het krijt komen te staan; en het zal nog langen tijd een niet te beantwoorden vraag blijven of wij ooit in staat zullen zijn die rekening te vereffenen; want bijna altijd kwam Europa naar Azië om wat te halen: brengen deed het gewoonlijk kleinigheden of... niemendal.

Danken wij van de meer geestelijke zaken niet onzen godsdienst en de litteratuur, waarin hij vervat is, bijna geheel aan het Oosten? Heeft niet de Westerling zich reeds eeuwen lang vermaakt met tal van mythen, sprookjes en legenden, die hetzij millenniums geleden uit het Arische stamland medegenomen naar ons werelddeel, hetzij als de vertelsels van de ‘duizend en één nacht’, later overgewaaid zijn?

Maar daar is nog veel bijgekomen.

Want, nà den zeevaarder en den handelaar, kwam ook de geleerde en klopte op zijn beurt aan de poorten van Perzië en Indië - en ook hem werd ten laatste opengedaan.

Sinds A n q u e t i l D u p e r r o n in de laatste helft der vorige, baron V o n H a m m e r - P u r g s t a l l in de eerste helft van deze eeuw met grooteren ernst en langdurige toewijding de

studie der Oostersche talen ter hand namen, heeft zich voor de verbaasde oogen van het Westen nog een ander Morgenland ontrold, dan dat Oosten, hetwelk goed was voor rozenolie en vijgen, voor suiker en rijst. En niet alleen in de lusthoven der Zendtaal en van 't Sanskriet wandelen onze geleerden tegenwoordig rond, maar zelfs het vroeger zoo raadselachtige spijker- of keilschrift heeft reeds een groot deel van zijn geheimzinnigheid verloren, en wie daartoe lust heeft, kan ‘de Hellevaart van Istar’ in Duitsche overzetting genieten.

Aan A n q u e t i l komt de eer toe, ons een voor zijn tijd zeer te waardeeren vertaling te hebben geschonken van de religieuse litteratuur van het oude Parzisme of Mazdeïsme; V o n H a m m e r heeft als het ware in den lusthof der nieuwere Perzische litteratuur de bloemen uitgelezen, die hij op Duitschen bodem overplantte. Geen van beiden heeft monnikenwerk gedaan. Immers den eerste kunnen wij - en met zeer veel grond - beschouwen als den baanbreker voor onze hedendaagsche studie van Oostersche godsdiensten en hunne litteratuur, als den banierdrager van de vergelijkende godsdienstwetenschap; en de tweede heeft door zijn werken een heirleger van geleerde orientalisten als het ware bezield met den lust ook voor leeken de Perzische litteratuur toegankelijk te maken. Doch behalve deze verdienste, voorzeker geen geringe, komt v o n H a m m e r tevens de eer toe den grootsten dichter van den nieuweren tijd, G o e t h e , de aanleiding en de stof verstrekt te hebben voor zijn ‘West-östlicher Divan’, een werk, dat na den ‘Faust’ verscheen, en, als het daarmee te vergelijken ware, met recht een evenknie van dezen Bijbel der negentiende eeuw mocht genoemd worden. H e i n e , zeker niet een van de minst bevoegde beoordeelaars in dezen, zegt er o.a. van: ‘Het bevat het denken en gevoelen van het Oosten, in bloemrijke liederen en kernachtige spreuken; in dat boek geurt en gloeit het als in een harem, vol verliefde Odalisken met zwart gesminkte gazellenoogen en smachtend (sehnsüchtig) blanke armen. Den lezer wordt het daarbij zoo huiveringwekkend wulpsch (schauerlich lüstern) te moede, als den gelukkigen Casper Debureau, toen hij te Konstantinopel boven op een ladder stond, en *de haut en bas* datgene zag, wat de beheerscher der geloovigen slechts *de bas en haut* pleegt te zien. Dikwijls is het den lezer ook te moede als lag hij behaaglijk uitgestrekt op een Perzisch tapijt, uit een lang-

gesteelde waterpijp de gele tabak van Toerkestan rookend, terwijl eene zwarte slavin hem met een bonten waaier van pauweveeren koelte toewuift, en een schoone knaap hem een kop echte Mokkakoffie aanbiedt; - het meest bedwelmende levensgenot heeft Goethe hier in vers gebracht, en die verzen zijn zóó licht, zóó gelukkig, zóó vloeiend (hingehaucht), zóó doorzichtig (ätherisch), dat men er zich over verwondert, hoe iets dergelijks in de Duitsche taal mogelijk was. Tevens geeft hij ook in proza de allerschoonste verklaringen over de zeden en gebruiken in het Morgenland, en over het patriarchale leven der Arabieren; en daar is Goethe altijd zoet lachend en onschuldig (harmlos) als een kind, en wijs als een grijsaard. Dit proza is zoo doorzichtig als de groene zee op een helderen zomernamiddag bij ingevallen windstilte, wanneer men zoo duidelijk nederschouwen kan in de diepten, waarin de gezonken steden met hare verzwolgen pracht zichtbaar worden; - dikwijls echter ook is dat proza zóó betooverend, zóó vol van duistere voorspellingen (ahnungsvoll) als de hemel, wanneer de avondschemering is opgetrokken, en Goethe's groote gedachten treden dan te voorschijn, rein en schitterend, als de sterren. Onbeschrijfelijk is de betoovering, die van dit boek uitgaat; het is als een Selam (groet) die het Westen zond aan het Oosten, en er zijn hoogst potsierlijke (närrische) bloemen onder: zinnelijk roode rozen, hortensia's, blank als naakte meisjesboezems, snaaksche leeuwenbekken, purperen vingerkruid gelijk lange menschenvingers, kromme crocusneuzen, en in het midden, luisterend verborgen, stille Duitsche viooltjes.....'[1)]

Ziet, al was alleen deze de verdienste van Baron v o n H a m m e r , dan was ze reeds niet gering te schatten. Aan hem danken wij ook de vertaling van H a f i z , den Prins der Perzische dichters, als Firdousi hun koning-Homerus is. En waarmede laat zijn Schah-Nameh of Koningsboek zich beter vergelijken, dan met het woudfrissche, kinderlijk-naïeve doch indrukwekkend grootsche epos van den Griekschen zanger?

H a f i z is meer een Horatius, die, flink zich zelf en zijn waarde bewust, zingt wat er omgaat in zijn gemoed en zijn zinnen treft; die zijn meening zegt zonder aanzien des persoons;

1) Die romantische Schule, aan 't slot van 't eerste boek. Cf. Noten und Abhandlungen zum west-östlichen Divan, Abschnitt 'Von Hammer.'

die vindt dat goede wijn geen krans, en eene schoone vrouw geen kroon behoeft om vereerd te worden met de parelsnoeren van zijn lied. Als meer groote mannen verborg hij deze zijn hoogmoed niet onder stoelen of banken, doch sprak ze openlijk en vol gratie in zijne gedichten uit, zich er weinig om bekommerend of de ‘gulden’ middelmaat gaarne alles in haar Procrustesbed van pas zou willen maken.

‘Als Hafiz zingt, luisteren de Engelen, en Anaitis, de leidster van het sterrenheir, roept zelfs den Messias in den hemel ten dans.’

Van hem is het bekende gevleugelde woord:

> ‘Neen, de kopermunt der kennis
> Telt niet bij het goud der liefde.’

Doch behalve deze beide grootvorsten, kan men op den Perzischen Parnassus nog andere namen aanwijzen, hoewel niet alle even bekend. Nizami, Dschami (Jami), Saadi, Anwari, Dschelaleddin, ziedaar wie gemeenlijk voor de voornaamste onder die Plejaden doorgaan.

Een der laatst opgedolven overblijfselen uit den schoot der vergetelheid zijn de werken van den Perzischen sterrenkundige en dichter, wiens naam boven dit artikel prijkt; en zoo het spreekwoord *last, not least* ergens geldig is, dan is het zeker hier. Doch voor wij er toe overgaan de verdiensten van dezen, misschien wel wat te lang vergeten poëet ook in Nederland naar waarde in het licht te stellen, rest ons op eenige waarheden te wijzen, die zeer dienstig kunnen blijken om tot recht verstand van zaken te komen.

Er wordt wel eens gezegd, dat keizer Karel V de vader is van het gevleugelde woord: zooveel talen men kent, zooveel malen is men mensch. 't Komt mij voor, dat dit gezegde in onzen tijd niet meer dan half waar is, misschien zelfs minder. Mocht men ook in zijn tijd bijna niets van de deliciae, welke de litteratuur van vreemde volken oplevert, kunnen genieten zonder hunne taal te verstaan; mocht men zich toen ook al nergens bewegen kunnen zonder de landstaal of het latijn te spreken: - tegenwoordig is dat anders geworden, en wie slechts één der drie wereldtalen kent, is bij machte bijna al het ware, schoone en goede te genieten, wat vreemde denkers

en uitheemsche vernuften hebben voortgebracht. Maar, iets moet er bij komen. Om een of ander kunstgewrocht van uitheemschen oorsprong, zelfs al zijn het monumenten, goed te kunnen begrijpen en naar waarde te kunnen schatten is gewoonlijk een eerste vereischte, dat men in de mythische en echt-historische geschiedenis van het moederland geen vreemde zij; is het noodzakelijk, dat men de levensbeschouwing kent van het volk, dat den meester voortbracht; is het noodig, dat men eenigszins thuis zij in zijn denkwijze, om zijn beelden te begrijpen, zijn zinspelingen te verstaan.

Wanneer men nu te doen heeft met voortbrengselen van eene natie, waarvan de geschiedenis als het ware saamgeweven is met de onze; waarvan de mythen- en sagenkring ongeveer hetzelfde bevat als de onze; waarvan de beeldspraak met de onze overeenkomt, dan valt dat begrijpen meestentijds nog al licht. Anders wordt de zaak echter, wanneer men te doen heeft met de dichterlijke voortbrengselen van een volk, in verafgelegen oorden onder een ander klimaat wonend, met een geheel eigen geschiedenis, eigen levensbeschouwing en eigen beeldspraak. Dan dient men zich daar *in* te werken, vóór men al het schoone recht begrijpen, goed genieten kan.

Voor een litteratuur als de Perzische is dat de tol, dien men betalen, de Cerberus, die minstens zijn honigkoek hebben moet, voor men kan binnengaan.

De ligging en het klimaat van zijn land brengen mee, dat de Oosterling gemeenlijk veel minder thuis en veel meer *in* en *met* de vrije natuur leeft, dan wij, kinderen van een andere hemelstreek. Zijn huis is iets meer dan zijn slaapstede, véél meer niet. Het grootste deel van den dag brengt hij door onder den blauwen hemel, te midden van zijn boomen en bloemen, van zijn vogels en viervoeters, in het helderder schijnsel van zijn zon, zijn maan en zijn sterren. Eigenlijk is dat zijn huisraad. Hij kent ze, hij leeft er mee, hij verstaat hunne taal of gelooft ten minste, dat zelfs de levenlooze onder al deze dingen een taal tot hem spreken. Daarbij houdt hij van droomen *in 's Blaue hinein*, en leeft er onbezorgd op toe, want ‘iedere dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad.’ Twee dagen kent hij, die hem hoogst merkwaardig voorkomen; zijn geboortedag, ‘de dag van het lot’, en de oordeelsdag. Godsdienst en dichtkunst: ziedaar zijn beschaving; zijne weten-

schap is meestal beperkt tot wat de ondervinding hem leerde. Vandaag is hij niets, leeft van de hand in den tand, bedelt misschien; morgen zit hij als bijzonder gunsteling van schah of sultan in groote hoogheden, omgeven met al wat slechts Oostersche luxe en prachtlievendheid bedenken kan. En - zoo niet minder nog - binnen weinige maanden is hij misschien weder de arme bedelaar van vroeger. Dat alles leidt tot een groote mate van fatalisme, waarin hij nog versterkt wordt door zijn godsdienst, die het fatum, het noodlot, naast, zoo niet op den troon van God zet. Het Horatiaansche *carpe diem* is zijn hoogste philosophie, berusting in alles, vrede met alles wat het noodlot over hem beschikt. Ten duidelijkste komt dat uit in de zoo algemeen bekend geworden pessimistische canzone van Anwari Soheili, die geen Leopardi, geen Shelley, geen Lenau of Heine tot oneer zou verstrekt hebben.

‘Hast einer Welt Besitz du dir gewonnen,
Sei nicht erfreut darüber - es ist nichts!
Und ist dir einer Welt Besitz zerronnen,
Sei nicht im Leid darüber - es ist nichts!
Vorüber gehen Schmerzen sowie Wonnen,
Geh' an der Welt vorüber - es ist nichts!’[1)]

En mocht hij dit ook voor een oogenblik vergeten: zijn gewijde zoowel als zijn ongewijde Schriften zijn dáár om zijn geheugen op te scherpen, ja zelfs de inscripties op de mausolea van zijne voorzaten - en het Oosten is bijna één groot mausoleum, één tombe van ondergegane grootheid - zullen het hem herinneren. Want inscripties als deze, die de quintessens van Salomo's wijsheid in zich schijnen te bevatten, zijn in Perzië niet zeldzaam:

‘Er is slechts één God, die blijvend en eeuwig is.
Wie is de mensch die de gunst zoekt der fortuin? Welken

1) Ik herinner mij daarvan eene Nederlandsche vertaling gelezen te hebben, die aldus luidde:

Moog al wat d' aarde biedt u toebehooren,
Wees niet verheugd daarover: het is niets!
Hebt ge al wat de aarde bieden kan verloren,
Wees niet bedroefd daarover: het is niets!
Voorbij gaat elke vreugde, ons beschoren
En alle leed, het gaat voorbij, 't is niets!

sterveling is zij ooit getrouw geweest, om ons in den waan te brengen dat zij het ons zou zijn? Koning Salomo, ondanks de uitgestrektheid van zijne nasporingen, is tot stof vergaan; zijn rijk bestaat nog, maar wat is er geworden van Salomo zelven? Ik weet niet, of hij van zijn edelgesteenten en zijne onmetelijke schatten ook maar iets heeft medegenomen. Hij, die eenmaal nedergedaald is in den schoot der aarde, vergaat zelf tot aarde; en welk nut brengt het stof hem, die zelf verborgen is in het stof? Ieder boomblad draagt den afdruk van het gelaat van een beroemd man (wiens asch zijn wortelen voedt): elk stukje grond, dat de voet betreedt, bevat de asch eens konings. Leef tevreden met uw lot, als gij uwen Schepper wilt behagen. Eens zal Hij Zijn gelaat, stralende van goedheid, heen wenden naar den sterveling, die opgegaan is in goede werken.'[1)]

Wat den mythenkring der Perzen betreft: voor zooverre deze samenhangt met hun tegenwoordig geloof, het Islamisme, is hij in hoofdzaak dezelfde, als die van de geschriften van het Onde Verbond. Mohammed toch heeft veel aan de Joden en Christenen, waarmede hij omging, ontleend. Doch buiten hetgeen door den Profeet in den Koran is opgenomen leeft bij de Muzelmannen nog eene andere overlevering, die eerst later is te boek gesteld. Met waarlijk Oostersche fantasie hebben de kinderen der woestijn voortgeborduurd op het Oud-Testamentische canevas, en ze hebben daarbij grilligheid van teekening, kleurenpracht noch overdrijving gespaard.

Uit hunne legenden kan men precies leeren, op welken dag en welk uur Adam geschapen werd, en waar God de aarde vandaan nam om zijn verschillende ledematen te formeeren. Hij - de eerste mensch - was zoo groot, dat zijn hoofd reikte tot in den eerste der zeven hemelen. Zijn ziel bestond reeds lang vóór hem zelven, en God behoefde haar alleen te bevelen door Adams neus in hem te varen. Reeds terstond vernam hij, dat Mohammed de grootste der profeten is en na hem zou komen. Ook volgens de Mohammedaansche legende werd Eva uit een rib van Adam geschapen.

Iblis (de booze) echter zag met afgunst neer op het geluk

1) Inscriptie te Tschehel-Minar; bij Silvestre de Sacy, Mémoires sur diverses antiquités de la Perse.

der eerste menschen, en zocht toegang in 't Paradijs te verkrijgen om ze ten val te brengen. Door middel van den pauw zond hij een boodschap aan den koning der dieren, de slang, die toenmaals nog niet hare tegenwoordige gestalte had. Zij geleek op een kameel, had een kop als een robijn met oogen van smaragd. Hare huid had de allerschoonste kleuren en was zacht als een meisjeswang. Zij riekte als amber en muskus, haar geluid was lofzang.

Door haar te overreden gelukte het Iblis in het Paradijs te komen en uit haren bek sprekende, verleidde hij Eva eenige aren van den tarweboom (tot straf een kruid geworden) te plukken, en ook Adam ervan te geven. Lang weerstond deze, volgens sommigen een vol paradijsuur, dat naar de hedendaagsche tijdrekening niet minder is dan tachtig jaren. Doch ten slotte boog Adam voor de verzoeking; hij en Eva werden her- en derwaarts geslingerd uit het paradijs; de slang werd tot straf een gewone slang zonder pooten, en de pauw kreeg haar leelijke stem.

Op dergelijke wijs is ook de geschiedenis van Cain en Abel, van Henoch, Noach en Abraham door de Muzelmannen opgesierd. Vooral de omgang van den laatste met Nimrod, die hem wilde verbranden maar niet kon, daar het vuur op Abraham geen vat had, en zijn daaropvolgend huwelijk met Radha, Nimrods dochter, wordt erg fantastisch voorgesteld.

Ook de historie van Jozef en zijne broeders, die zoo sterk waren dat granietzuilen omvielen op den klank van hunne stem, begint bij de volgelingen van den Profeet groote gelijkenis te krijgen met de vertelsels uit de ‘duizend en één nacht’, en vooral in het verhaal van zijn verkeer met Zuleicha, Potiphars huisvrouw, komen tal van aardige trekjes voor. Ik wijs slechts op dit ééne:

De liefde van Zuleicha voor Jozef wordt door de gewone buurvrouwen-spionnage bekend. Men begint er over te spreken bij de bron. Zuleicha wil hare snappende buurtjes den mond snoeren, maar niet door te ontkennen. Zij noodigt ze dus ter koffietafel - als ik dit anachronisme eens gebruiken mag. Na afloop van den maaltijd wordt elk der vrouwen een oranjeappel en een scherp mes geboden....

Toen riep Zuleicha onzen Josef binnen en de schoonheid van den jongen Israëliet deed allen zoo opschrikken.... dat zij zich zonder onderscheid in de vingers sneden.

Ook de geschiedenis van Mozes heeft er als legende door toevoeging van wat Arabische arabesken niet op verloren; maar het schoonst van alle en het liefste rustpunt voor Oostersche phantasie werd ontegenzeggelijk de historie van Salomo met Balkis, de koningin van Scheba of Saba. Zijn macht over de winden, over alle dieren des velds en des hemels, over engelen en daemonen, dank zij de mystische kracht van zijn zegelring is den Muzelman een onuitputtelijke bron voor schoone mythen. Zijn reistochten in gezelschap van zijn geheele hofhouding op het door de daemonen geweven tapijt, gedragen op den adem der winden, eerst naar het koninkrijk der mieren - volgens de sage zoo groot als wolven, - dan naar de Kaaba te Mekka... ziet, men moet onder een Arabische zon geboren zijn om zoo iets uit te denken. Dan komt hem zijn gevleugelde grootvizier, de vogel hop, vertellen van de koningin van Saba, hare rijkdommen, wijsheid en schoonheid. En wanneer hij haar daarna uitnoodigt hem eens te bezoeken, dan moeten beiden elkaar eens op den tand voelen, om te weten, wie van beiden toch wel de meeste wijsheid in pacht heeft.

Door hunne wijze van zich te wasschen wist Salomo terstond de mannelijke, onbaardige slaven van de vrouwelijke, die zij hem allen gelijk gekleed tegemoet gezonden had, te onderscheiden, en ook de andere hem voorgelegde kunststukken bestond hij glanzend. Maar nog voor Balkis zelf aangekomen was, liet hij haar troon - die zij goed achter slot en grendel gesloten had - door de djins, de daemonen, ophalen en eenigszins in vorm wijzigen. En als hij op zijn vraag ‘of dat niet háár troon is?’ ten antwoord krijgt: ‘het schijnt wel dat hij 't is’, dan is de wijsgeerige koning van hare wijsheid overtuigd. Doch één ding moet hij nog weten, n.l. of het gerucht waarheid bevat, dat Balkis, van moeders zijde afstammend van eene djinn, eene harpij, ganzevoeten heeft? Zijn daemonen krijgen terstond bevel een zaal te maken met een kristallen vloer en de schoone koningin, binnenkomende, verbeeldde zich, dat zij door 't water waden moest, en tilde dus haar kleed een weinig op. De list was gelukt en Salomo, overtuigd, dat vrouw Fama ook ditmaal weder ganzevoetjes loog, waar allerliefste menschenvoetjes waren, nam Balkis tot gemalin.[1)]

1) Naar Dr. G. Weil, Biblische Legenden der Muselmänner, Frankfurt 1845.

Ook Maria en Jezus - volgens Mohammed de grootste profeet nà hem - komen nu en dan in de Muzelmansche overleveringen voor en tal van trekjes wijzen op een nader verband met de apocryfe evangeliën.

Wanneer men bij dit een en ander ook eenigszins bekend is met den inhoud van den Koran, met Mohammeds tochten op den hengst Borak - dan blijven er slechts eenige ongewijde sagen uit den voortijd over, die men ook nog dient te weten.

Vooreerst de geschiedenis van Djemschid, een machtig koning uit den mythischen voortijd, wiens regeering en heldendaden door Firdousi in zijn Schah Nameh worden bezongen; dan de legende van Behram met zijn zeven kasteelen, die elk hun eigen kleur hadden, overeenkomende met de zeven hemelen van den Koran; de geschiedenis van Rustum, den Perzischen Hercules, en zijn vader Zál, eveneens door Firdousi vereeuwigd; de schoone, bijna Christelijke figuur van Hatem Tai, die zoo uitblonk door edelmoedigheid, dat hij al zijn aardsche goederen, - en hij was rijk gezegend - uitdeelde aan wie 't noodig had:

> O Mawi (sprach zu seinem Weibe Hatem)
> Der Reichthum kommt und geht in Einem Athem;
> Er kommt und geht davon, und bleibt uns nicht;
> Das bleibt allein, was einst die Sage spricht.
> O Mawi, werden mir die Schätze frommen,
> Wann uns das dunkle Haus hat aufgenommen?
> O Mawi, wann ich werd' in Wüsten sein
> Ein Schatte, den nicht Wasser labt noch Wein;
> Dann wirst du sehn, das keineswegs mir habe
> Geschadet die Verschwendung meiner Habe;
> Dann wirst du sehn, dass ich, was ich gespart,
> Verlor, und nur, was ich verschenkt, bewahrt.[1)]

Eindelijk de fabelachtige Lokman, wiens wijsheid volgens de kinderen van 't Oosten met die van Salomo scheen te wedijveren; die, vroeger slaaf, door zijn meester in vrijheid werd gesteld, omdat hij een bitteren meloen opat zonder een zuur gezicht te trekken, en als reden daarvoor opgaf: dat hij zich

1) Enz. Deze, en andere poëtische bewerkingen van Arabische, Perzische en Indische sagen zijn te vinden bij Fr. Rückert, poëtische Werke, Band III en IV ed. 1868.

zou moeten schamen, als hij na zooveel goeds van zijn heer genoten te hebben, bij 't eerste bittere, dat hij ontving, terstond een scheef gezicht hadde getrokken[1)]

Ziedaar het voornaamste wat noodig en bijna onmisbaar is om Perzische poëzie te begrijpen en te genieten. De lezer neme mij dus niet kwalijk, dat ik deze inleiding meende te moeten schrijven, ten einde niet met de deur in huis te vallen.

'Ik heb veel reden te veronderstellen, dat onder duizend lezers misschien niet een iets van den merkwaardigen man weet, wiens dichterlijke nalatenschap de inhoud van dit boek vormt; doch even veel reden heb ik om aan te nemen, dat van duizend lezers nauwelijks één enkele den ouden Omar Chajjam weder vergeten zal, wanneer hij slechts eenigermate zijn groote beteekenis heeft gevat.

Dit echter staat vast, dat vele der gedichten van Omar Chajjam, welke niet op plaatselijke toestanden zinspelen, zoo ze in goed Duitsch vertaald aan onbevooroordeelde hoorders werden voorgelezen, zonder den naam des dichters te noemen, eerder voor nieuw ontdekte verzen van Goethe zouden gehouden worden dan voor voortbrengselen van een ouden Pers, die achthonderd jaren vóór ons leefde en reeds toen een zoo verheven wereldbeschouwing bezat, en reeds toen zoo diepe blikken in de natuur sloeg, alsof hij alle uitkomsten en hypothesen van onze philosophie en van de moderne natuurwetenschap met profetischen blik vooruit geweten hadde.'

Zoo begint de ons allen lief geworden Mirza Schaffy (Friedr. Bodenstedt) de voorrede voor zijne Duitsche bewerking van Omar Chajjams poëtische werken, waarvan onlangs de *vierde* druk te Breslau verscheen. En wijl het mij voorkwam, dat hetgeen Bodenstedt hier zegt, in alle opzichten waar is, en in Nederland, voor zoover mij bekend werd, nog nergens op de schoonheden van Omar's gedichten de aandacht is gevestigd, dacht het mij wenschelijk deze taak voor zooverre dit in mijn vermogen lag, op mij te nemen.

1) 't Is mij onbekend of dit de eenige grond is waarop de roep van Lokmans wijsheid steunt; zijn fabels o.a. uitgegeven door Cherbonneau, Paris 1864, geven er niet juist veel bewijs voor.

Omar Chajjam,[1] de meest beroemde Perzische astronoom van zijn tijd, werd geboren te Nischapoer in Chorassan, waarschijnlijk ongeveer op 't midden der elfde eeuw. Zijn vader was tentmaker, en daar Omar, naar wordt medegedeeld, ook een tijd lang dit bedrijf uitoefende om in zijne behoeften te voorzien, voegde hij den naam van zijn beroep (Chajjam) als takhallus (bijnaam) bij den zijnen, zooals vele Perzische dichters gewoon waren.

Zijn leven was op wonderlijke wijs als 't ware saamgeweven met dat van twee andere beroemdheden van zijn tijd, voornamelijk met dat van Nizam-el-Mulk, den om zijne wijsheid zoo bekenden grootvizier van Alp-Arslan, welke laatste met zooveel geluk en edelmoedigheid den Byzantijnschen keizer Romanus bevocht, en dat van diens zoon Malek-Schah.[2] Deze Nisam-el-Mulk liet als een soort van mémoires voor toekomstige staatslieden een testament na, dat opgenomen is in Mirkhond's Geschiedenis der Assassinen. Daaruit ontleenen wij:

‘Een van de grootste wijzen van Chorassan was de imam Mowaffak van Nischapoer, een man, grootelijks vereerd en geacht, - moge God zijn ziel verheugen; de jaren van zijn beroemdheid waren reeds meer dan vijf en tachtig en men geloofde algemeen, dat iedere knaap, die in zijne tegenwoordigheid den Koran las of de overleveringen bestudeerde, tot eer en geluk zou komen. Om deze reden zond mijn vader mij van Toes naar Nischapoer opdat ik mij zou bezighouden met de studie onder de leiding van dien beroemden leeraar. Altijd beschouwde hij mij met een welwillend en vriendelijk oog, en als zijn leerling voelde ik voor hem eene groote mate van toegenegenheid en eerbied, waarom ik vier jaren in zijn dienst doorbracht. Pas daar aangekomen vond ik twee andere leerlingen van mijn eigen leeftijd, eveneens nieuwelingen, n.l. Hakim Omar Chajjam en den beruchten Ben Sabbah. Beide waren begaafd met uitstekend vernuft en de grootste talenten des geestes, en wij drieën sloten een engen vriendschapsbond.

1) Volgens een vrij uitvoerig artikel in de Encyclopaedia Brittannica vol. XVII p. 771 (1884) luidt zijn volle naam: Ghiyáthuddín Abulfath Omar bin-Ibráhím al-Khayyámí. -
2) Vergl. Gibbon, History of the decline and fall of the Roman Empire, chap. LVII, p. 193 e.v. (ed. 1825), alsook 't reeds aangehaalde deel van Rückerts Werke.

Wanneer de imam zijne colleges staakte, waren zij gewoon zich bij mij te voegen, en wij herhaalden elkaar de lessen, welke wij hadden gehoord. Omar was geboortig van Nischapoer, terwijl Hassan Ben Sabbah's vader een zekere Ali was, een man met een strenge, asketische levenswijze, maar kettersch in geloof en leer. Eens zeide Hassan tot mij en Chajjam: men meent algemeen, dat de leerlingen van imam Mowaffak eens tot fortuin komen. Nu, mogen wij het ook al niet allen zoover brengen, dan toch zeker wel één van ons. Welke zal dan onze wederzijdsche verplichting en verhouding zijn? Wij antwoordden: welke gij wilt. Wel, zeide hij, laat ons de gelofte afleggen, dat wien dit geluk ook ten deel moge vallen, het gelijkelijk zal deelen met de overigen, en zich zelf op niet de minste wijze zal bevoordeelen. Zoo zij het, antwoordden wij beiden en gaven wederkeerig ons eerewoord ten pand. Jaren rolden voorbij; ik ging van Chorassan naar Transoxiana en trok van Ghazni naar Kaboel; en toen ik terugkwam werd ik bekleed met een ambt en klom op, tot ik administrateur van de zaken werd gedurende de regeering van Sultan Alp-Arslan.'

Verder deelt hij mede, dat na jaren beide schoolmakkers hem uitvonden, en kwamen om hun deel te vragen in zijn voorspoed, volgens de gelofte uit hunne leerjaren. De vizier was edelmoedig en hield zijn woord. Hassan vroeg een staatsbetrekking, welke de sultan hem verleende op voorstel van den vizier; maar ontevreden over de langzame bevordering bleef hij hangen in de mazen van een intrige, zoo algemeen aan Oostersche hoven, en niet slagende in de laaghartige poging om in de plaats te komen van zijn weldoener, viel hij in ongenade en kon gaan. Na allerlei tegenspoed en zwerftochten werd Hassan het hoofd van de Perzische secte der Ismaëlieten - een bende geestdrijvers, die reeds lang in 't geheim werkte, maar tot een groote mate van beruchtheid kwam onder de leiding van zijn slechten, maar ijzeren wil[1)]. In 1090 maakte hij zich meester van 't kasteel Alamoet ('Adelaarsnest') in de provincie Roedbar, in de bergstreek ten zuiden der Caspische zee gelegen; en van af dit bergslot ver-

1) Over de enorme uitbreiding en de ongehoorde macht, waartoe dit geheime genootschap gekomen is, vergelijke men het hierachter geciteerde werk van Prof. Müller, die ook de middelen schetst, welke tot het maken van proselyten werden aangewend.

kreeg hij die kwade beruchtheid onder de kruisvaarders als *'de Oude van den Berg'* en verspreidde vrees en schrik in de Mohammedaansche wereld; en het is nog altijd onzeker of het woord *Assassin* (sluipmoordenaar), een woord, dat zij als een erfstuk aan de taal van modern Europa overlieten, is afgeleid van het woord *hashish*, een opiaat van hennepbladeren, waarmede zij zich zelve krankzinnig maakten tot de kwaadaardige comble van Oostersche razernij, of wel van den naam des stichters dezer secte, dien wij in zijn rustige collegedagen te Nischapoer zagen. Eén van de ontelbare slachtoffers van dezen sluipmoordenaar was Nisamel-Mulk zelf, zijn onde schoolkameraad.

Omar kwam eveneens bij den vizier om zijn deel te vragen - maar niet om een titel of een ambt. 'Het hoogste goed dat ge mij kunt toedeelen', sprak hij, 'is, dat ge mij in een hoekje in de schaduw van uw geluk laat leven, om de uitkomsten der wetenschap zoo wijd mogelijk te verbreiden en te bidden voor het behoud van uw leven en voorspoed.' De vizier vertelt ons, dat hij, na zich overtuigd te hebben dat Omar zijn weigering ernstig meende, dezen niet verder lastig viel, maar hem een jaargeld van 1200 gouden mithkáls toestond, uit de schatkist van Nischapoer.

Zoo leefde en stierf dan Omar Chajjam te Nischapoer, zich bezig houdend met wetenschap te vergaderen op elk gebied, vooral in de astronomie, waarin hij het tot eene groote hoogte bracht[1)]. Onder de regeering van Malik Schah kwam hij naar Merv en werd hoog geprezen om zijne vorderingen in de wetenschap; de sultan overlaadde hem met gunsten.

Toen Malik Schah besloot den kalender te laten herzien (A.D. 1074), was Omar een van de acht geleerden, die daartoe uitverkoren werden; het resultaat was de zoogenaamde Dschalálitijdrekening (welke volgens Gibbon de Juliaansche overtreft en de nauwkeurigheid van den Gregoriaanschen stijl nabijkomt[2)]. Ook schreef hij eenige astronomische tabellen en in Frankrijk

1) Dezelfde biographische bijzonderheden zijn te vinden bij Prof. A. Müller, Der Islam im Morgen- und Abendland, II, p. 97, ff., die met groote waardeering over Omars levensbeschouwing en poëzie spreekt. (Deze, en de verwijzing naar de Encyclop. Britt., dank ik aan de welwillendheid van een onzer uitstekendste geleerden: Prof. de Goeje.)

2) Zij neemt een aanvang anno Hedschrae 471, of op den 15 Maart 1079 van onze tijdrekening. Vgl. Encyclopaedia Brittannica, in voce.

werd nog in 1851 zijn verhandeling over de algebra door Woepcke[1] herdrukt.

Volgens de chronieken overleed Omar anno 517 van de Hedschra (1123) te Nischapoer, en is, zooals hij zelf, ‘de koning der wijzen’ en ‘de uitstekendste van zijn eenw’[2], het vaak met een soort van voorgevoel voorspeld had, op een plekje begraven, waar Boreas rozen zou strooien over zijn graf[3].

Naar het schijnt zijn Omars gedichten, alleen bestaande in quatrains[4], zonder direct verband, meer door zijn vrienden opgeteekend dan wel door hem zelven gepubliceerd. En dat kon wel niet anders. Immers - ik noemde hem een Pantagruelist, en daar ging hem niets boven een goed glas wijn - wanneer hij opging ter taveerne ter vereering van zijn godin, dan rolden ze als 't ware uit zijn mond. En hunne Epicureïsche stoutheid van gedachte en uitdrukking, is zeker wel de reden, dat men moeite zal hebben op 't oogenblik zelfs in Perzië een naar volledigheid zwemend exemplaar van Omar's gedichten aan te treffen. De handschriften zijn zeer zeldzaam, en geen twee ervan bevatten een gelijk aantal coupletten[5].

Zooals dat in de middeleeuwen meer gebruikelijk was, zijn de verschillende quatrains - ook wegens de afwezigheid van eenig direct verband, volgens de aanvangsletters alphabetisch

1) In hoofdzaak volgens de manuscripten te Leiden en Parijs. Het Leidsche manuscript werd reeds besproken door Gerard Meerman in de voorrede van zijn *Specimen calculi fluxionalis* (1742).
2) Hyde (Veterum Persarum Religio) noemt hem met deze namen.
3) Eene afbeelding ervan vindt men voor in de verzamelde werken van Edw. Fitzgerald, den door zijn overzetting van Omar Chajjam zoo beroemd geworden Engelschen orientalist.
4) Vierregelige coupletten, waarvan gewoonlijk één, twee en vier op hetzelfde rijm uitgaan, terwijl de derde over 't algemeen niet rijmt.
5) Terwijl 't India House te Londen noch de Bibliothèque Nationale van Parijs een handschrift bezitten, heeft de Bodleyan library er een gedateerd Schiraz, 1460. Dit bevat slechts 158 Rubáiyút; te Calcutta is er een met 516 quatrains, welke echter vaak in herhalingen vervallen. Von Hammer zegt, dat zijn copie er ongeveer 200 bevatte, terwijl een manuscript te Lucknow 400 telt. Een eerste druk van Calcutta (1836), die zeer zeldzaam is, bevat er 438, met een appendix van 54 andere. Hoevele coupletten de uitgaven van 1857 en 1862 bevatten, die te Teheran verschenen, bleef mij onbekend. Fitzgerald's bewerking telt ongeveer 100 Rubáiyát; sommige ervan komen slechts in één der vier uitgaven voor. Bodenstedt's vertaling omvat 457, verdeeld in tien boeken, doch vaak kan een quatrain dat onder de rubriek ‘wijntje’ staat evengoed bij ‘Trijntje’ huisvesting vinden; hetzelfde geldt van de andere capita.

gerangschikt. Zoo bestaat er b.v. eene verzameling Liebeslieder van het eiland Rhodos, geschreven in de lingua franca van het oostelijk gedeelte der middellandsche zee, die alleen aan die rangschikking haren naam ‘alphabet der liefde’, *ΑΛΦΑΒΗΤΟΣ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ*, te danken heeft: en die titel is niet slecht gekozen[1)].

Moge Baron von Hammer-Purgstall in zijne Geschichte der schönen Redekünste Persiëns (1818) ook al eenigszins de aandacht op de schoonheden van Old Omar's poëzie gevestigd hebben, toch is deze ster van het Oosten in het Avondland niet eerder tot de beroemdheid gekomen, waarop hij met recht aanspraak mocht maken, dan toen Fitzgerald door zijn prachtige bloemlezing de algemeene opmerkzaamheid op hem vestigde[2)]. En toch heeft ook dat nog voeten in de aarde gehad!

Zijn roem schijnt nu echter, ook voor komende tijden, meer dan gevestigd. Er bestaat niet de minste vrees, dat de werken van dezen dichter ooit weder in die vergetelheid zullen terugzinken, waaraan zij zoo laat werden ontrukt.

In een artikel, over onzen dichter, in de *Encyclopaedia, Brittannica*, met de letters H.E. onderteekend, en waarschijnlijk door een specialiteit geschreven, die zich, naar mij voorkomt, hier en daar wel eens aan overdrijving - een gewoon specialiteiten-euvel - schuldig maakt, komt de volgende passage voor, die ik schoon genoeg vind om ze aan te halen, al ben ik het er niet in alle opzichten mede eens: ‘Alhoewel sommigen van zijn quatrains zuiver mystisch en pantheïstisch zijn, dragen de meeste een geheel anderen stempel; zij zijn als het getijboek van een radicaal vrijdenker, die in de krachtigste termen te velde trekt tegen bekrompenheid, bijgeloovigheid en de afstootende strengheid van de orthodoxgeloovige, en de excentriciteit, de veinzerij en het verwoede optreden van de geavanceerde Soufi's, welke hij - en met goeden uitslag - met hun eigen wapenen bevecht,

1) In het duitsch vertaald door Wagner; in het Italiaansch door Vito D. Palumbo, l'Alfabeto dell'Amore, con prefazione del prof. A. de Gubernatis, Lipsia 1882.

2) Sedert Fitzgerald is in Engeland eene secte van ‘khayyámisten’ ontstaan, die, hoewel noch geconstitueerd, noch bij de wet erkend, talrijke en *vurige* aanhangers telt. Ik wijs b.v. op het lofdicht op Fitzgerald van ‘Mim Kaf’, afgedrukt in het eerste deel van zijne verzamelde werken.

de geheele mystische terminologie alleen gebruikende, om het mysticisme bespottelijk te maken. In dit opzicht komt hij vrij wel overeen met Hafiz, maar Omar staat ongetwijfeld hooger, niet zoo zeer om zijne prioriteit, als wel om zijn helderder (more concise), eenvoudiger en toch oneindig veel krachtiger stijl (infinitely more energetic). Vaak is hij de Voltaire van het Oosten genoemd, en uitgekreten als materialist en atheïst. Voor zooverre het zuiverheid van dictie, fijne satyre, en scherpe spot aanbetreft, tegenover de in verdorvenheid en onwetendheid verzonken geestelijkheid, en een algemeen medegevoel voor de lijdende menschheid, herinnert Omar ons ongetwijfeld aan den grooten Franschman; doch daarbij houdt de overeenkomst ook op. Voltaire schreef nooit iets, dat Omar's betooverende rhapsodiën evenaart tot lof van den wijn, de liefde en alle aardsch genot; nooit iets, dat de innige uitstortingen van zijn hart, zoo vol van de teederste gevoelens en affecties op zijde streeft; nooit iets, dat de vergelijking kan doorstaan met Omar's hartstochtelijke klachten (denunciations) over het kwaadwillige en onverbiddelijke noodlot, dat al wat groot, goed en schoon is in deze wereld, doemt tot langzaam verval of plotselingen dood en eeuwige vergetelheid. Daar is iets van Byron, Swinburne en zelfs van Schopenhauer in vele van zijne Rubáiyát, wat duidelijk bewijst, dat de moderne pessimist allesbehalve een nieuw verschijnsel is op het gebied van philosophische gedachte en dichterlijke verbeelding.'

In de laatste helft van 1858 verscheen bij Quaritch in Londen een dun kwartijntje, dat den titel voerde 'Rubáiyát of Omar Khayyám, the Astronomer Poet of Persia', zonder dat naam van schrijver of vertaler er op was vermeld. Het publiek, als gewoonlijk ongezind iets te koopen, wat het niet kent, vooral als de prijs van weinige bladzijden niet minder dan vijf shillings bedraagt, onbekend met den schrijver, in twijfel of er wel ooit een persoon van den naam Omar Khayyàm geleefd had, in dubio of niet het geheele werkje een *supercherie littéraire* was, zooals er zoovele in de geschiedenis voorkomen - hield zich te verstandig of te dom om er ook maar notitie van te nemen, en de uitgever bleef met zijn geheele oplage zitten. Quaritch wist echter wel wát hij deed, toen hij korten tijd later de prijs van het boekje van vijf shillings op even zoovele centen bracht, en het in 'the box of cheap books' aan de deur zette

Het werd gekocht; onder de koopers bevonden zich o.a. Swinburne, kapt. Rich. Burton William Simpson, de welbekende artist van the Illustrated Londen News, en Dante Gabriël Rosetti.

Vooral door toedoen van den laatste werd de algemeene attentie op het werkje gevestigd, en weldra kwam het zoo *en vogue*, dat de oplage - klein trouwens - geheel uitverkocht was, terwijl het nog altijd bestellingen regende. Mr. Quaritch zag zich verplicht een nieuwe editie te geven, die echter door het talmen van den schrijver eerst tien jaren na de eerste verscheen; doch toen maakte het werkje, ofschoon weder op een flinken prijs gebracht, in den letterlijken zin furore. En niet alleen in Engeland. Eenige Amerikanen kochten een aantal exemplaren op en verdeelden ze aan hunne vrienden in de Vereenigde Staten. Daar werd het terstond naar waarde geschat en weldra verscheen een Amerikaansche nadruk. En het scheen wel of de naam van Old Omar een magischen invloed uitoefende: het geschiedde herhaaldelijk, dat alleen die naam, toevalliger wijze te pas gebracht in een gesprek in spoortrein of stoomboot, de grondlegger was van een vriendschapsbond als ware het een maçonnieke handdruk geweest. Vooral de lof, hem van over den Atlantischen Oceaan toegezwaaid, noopte den schrijver of vertaler zich bekend te maken: zoo erlangde Fitzgerald zijn welverdiende beroemdheid, en Omar zijne vereering. Het is hier de plaats niet om in bizonderheden te treden omtrent het leven en de overige werken van dezen Engelschman[1]; het zij voldoende mede te deelen dat tijdens zijn leven vier oplagen van zijn boekje het licht zagen en Mr. Quaritch het noodig oordeelde zijn verzamelde werken in 1887, vier jaren na 't overlijden van den schrijver in 8°. en 4°. verschenen, dankbaar op te dragen aan het Amerikaansche Volk.

Een niet gering deel van zijn beroemdheid heeft Fitzgerald stellig te danken aan de gelukkige wijze waarop hij de dichterlijke nalatenschap van den Pers bewerkte. Wat hij noodig

1) Fitzgerald, uit deftige familie gesproten, studeerde te Cambridge, waar hij onder zijn vrienden Tennyson en Thackeray telde. Uit zijn studie tijd deelt hij een en ander mede in zijn Euphranor. Ook vertaalde hij uit het Perzisch: Salámán and Absál van Dschami, dat wegens zijn mysticisme minder beroemd werd; Agamemnon van Aeschylus, en een vijftal drama's van Calderon.

oordeelde en gaf, was niet een letterlijke vertaling, niet iets geleerds. Hij dacht zich in in hetgeen de dichter wilde zeggen; hij vond er geen been in de gedachte, welke in twee of drie afzonderlijke coupletten was gelegen, in één enkel te vereenigen; hij vond het wenschelijk korte metten te maken met de herhaling van dezelfde idée in andere woorden, die eene letterlijke overzetting hier en daar vervelend zou maken; en vooral: hij zag er niet tegen op om daar, waar de dichter zelf, misschien uit vrees voor de Soufi's, zijne meer mystieke geloofsgenooten - wier credo op de keper beschouwd misschien niet grooter was dan het zijne - zijne gedachte niet geheel uitgesproken had, de denkbeelden van den tekst nog eenigszins te verscherpen. 't Spreekt van zelve, dat een anthologie op die wijze bewerkt naast de ontegenzeggelijke voordeelen ook nadeelen oplevert, n.l. dat men op sommige plaatsen meer kennis maakt met hetgeen er omging in de ziel van den vertaler dan in die van den dichter zelf; dat men soms méér verlangd had dan de bewerker noodig oordeelde, - maar toch geloof ik, dat deze de beste manier was om ons Westerlingen Old Omar te schetsen zooals hij was, en ons de vereering in te boezemen, die hij verdient.

Opmerkelijk is het, dat geen der vier uitgaven met elkaar overeenstemmen; altijddoor trachtte de schrijver zijn kunststuk te polijsten, te verfraaien. In de eene komen meer of andere coupletten voor dan in de andere, de eene getuigt soms van meer *hardiesse* dan de andere. Dat is de reden, waarom vooral de eerste editie tegenwoordig door Engelsche liefhebbers erg gezocht wordt, en bijna tegen goud wordt opgewogen.

Na Fitzgeralds eerste verscheen in '67 te Parijs eene tekstuitgave van Omar's werken met letterlijke fransche vertaling van de hand van J.B. Nicolas, onder medewerking van den Perzischen gezant Hassan-Ali-Chan; uit den aard der zaak was deze uitgave meer voor de geleerde wereld bestemd. Met recht wees Fitzgerald er later zelf op, dat de Heer Nicolas wel wat ver gaat, wanneer hij Omar ook tot de Soufi's rekent, en meent dat de Godheid bedoeld wordt, wanneer Omar in zijn Rubáiyát de wijn verheerlijkt. Men zou daarmee tot zonderlinge resultaten komen!

Bodenstedt's editie, waarvan de eerste druk in 1881 het licht zag bevat 457 coupletten - niet alle quatrains - en

schijnt dus vrij volledig te zijn[1]. Behalve het ook uit dezen arbeid sprekende dichterlijk talent, dat in geen van Bodenstedt's andere geschriften te miskennen valt, blijkt het mij, ook door vergelijking met de laatste tekstuitgave met vertaling van den Engelschen orientalist Whinfield (Londen 1883; Trübner en Co.[2] dat Mirza Schaffy zonder veel afbreuk aan de welluidendheid van de taal te doen, zooveel mogelijk den dichter op den voet gevolgd is.

Het zullen dus alleen Fitzgerald en Bodenstedt zijn tot wie wij ons zullen wenden ter kenschetsing van Omars dichterlijk genie, eensdeels omdat ook zij hun plaats op den Parnassus veroverd hebben, anderdeels omdat slechts hunne uitgaven voor de circulatie in de profane wereld bestemd werden[3].

Old Omar was van geboorte Mohammedaan; en noch de geschiedenis, noch zijne gedichten leeren, dat hij ooit aan het geloof zijner vaderen ontrouw is geworden. Van hem kan echter in zijne verhouding tot den godsdienst, waartoe hij behoorde, hetzelfde gezegd worden, als wat Henri Estienne indertijd van Rabelais (alias Alcofribas Nasier) getuigde: ‘Rabelais schijnt een van de onzen te zijn, maar toch gooit hij vaak steenen in onzen tuin.’ Met dat al, een Lucianist moge hij geweest zijn, een atheïst was hij niet:

‘Du in der ganzen Welt mein höchstes Ziel und Streben,
Mir theurer als das Licht der Augen, Seel' und Leben:
Schätzt man das Leben auch als höchstes Gut,
Mit Freuden hundertmal für Dich würd' ich es geben!’[4]

1) Thans is de 4e oplage verschenen. Breslau, Kurtze und Zemsch; fraai gebonden 6 Mark.
2) De vertaling was reeds in '82 afzonderlijk verschenen.
3) Ik zal daarbij trachten voor elk couplet van Fitzgerald het acquivalent van Bodenstedt te geven, wat echter om de bovenvermelde redenen vaak moeielijk, soms geteel onmogelijk is. De lezer zal dan met een van beide genoegen moeten nemen.
4) Ik vind bij Fitzgerald voor dit couplet geen aequivalent; de reden daarvan is, zooals ik reeds opmerkte, dat Fitzgerald niet meer dan een anthologie uit Omar Chajjam publiceerde, terwijl Bodenstedt alles gaf, wat hij vond. Voor andere alleen in 't Duitsch geciteerde Rubáiyát geldt dat eveneens.

‘Alle Geheimnisse kennt der Herr von Himmel und Erde,
Jegliches Haar auf dem Haupt und im Antlitz jede Geberde;
Magst Du durch Heucheln, o Thor, auch thörichte Menschen betrügen
Glaubst Du, dasz auch der Herr des Wissens getäuscht von Dir werde?’

‘Kann mein Gehorsam Deinen Glanz vermehren?
Kann meine Sünde Deine Macht versehren?
Verzeih' mir Herr! Ich weisz, Du bist allein
Langsam im Strafen, doch schnell im Verzeihn.’

Hij was echter met een diepen, hartgrondigen afkeer bezield tegen alle schijnheiligheid; hij haatte zijne geloofsgenooten, de Soufi's vooral, die als ze opgingen ter moskee, met hunne gedachten elders vertoefden; niet op uiterlijk vertoon, op de gezindheid des gemoeds kwam het hem aan; als die slechts goed was, dan kwam al 't andere van zelf.

‘Zur Ka'ba treibt's die Gläubigen des Propheten,
Den Kirchenglocken folgt der Christ zum Beten.
Kreuz, Rosenkranz und Kanzel will ich preisen
Wo sie den Weg zu Gott und Wahrheit weisen.’

Hier en daar stuit ik bij hem op coupletten, die op een pantheïstischen trek in zijne levensbeschouwing wijzen; zoo b.v. het volgende:

‘Bald verhüllst Du den Augen der Menschen Dich ganz,
Zeigst bald Dich in Bildern der Schöpfung voll Glanz.
Für Dich selbst schaffst Du Alles an Wundern so reich,
Bist Inhalt des Schauspiels, Zuschauer zugleich.’

Er is meer in zijne gedichten wat daarop doelt, doch vreezende voor het gevaar, dat hij onder zijne landgenooten zou loopen, wanneer hij de uitkomsten van zijne overpeinzingen, van zijn skepticisme, als ik 't eens zoo noemen mag, duidelijk uitsprak, heeft hij waarschijnlijk veel in 't diepst zijns harten verborgen gehouden. Wie zal hem daarin ongelijk geven? Immers niet ieder voelt zich geroepen om een martelaarskroon te dragen.

‘Nicht Jedem kann ich meine tiefsten Gedanken
Enthüllen: sie bewegen sich in Schranken,
Wo eingeweihte Geister nur sich finden;
Ich kann kein Licht anzünden für die Blinden.’

Godsdiensthaat en onverdraagzaamheid: ziedaar twee dingen die hem tegen de borst stuitten. Ik vermoed, dat ook hij van de meening was, dat deze beide uitvloeiselen van overdreven godsdienstijver juist het tegendeel zijn van Godsdienst.

‘So etwa zweiundsiebzig Secten die Welt der Glaübigen zählt[1)]
Als einziges aller Dogmen hab' ich die Liebe zu Dir erwählt;
Was ist mir Glaub' und Ketzerei? mein einziges Ziel bist Du!
Mag Jeder glauben, was er will: ich strebe Dir nur zu!’

De consequentie van al deze stoutigheden was natuurlijk, dat het *hominibus bonae voluntatis* eigenlijk precies hetzelfde is, waar zij hun God vereeren: na volbrachte dagtaak onder het genot van een glas fonkelenden wijn in de taveerne... Is niet een goed mensch *overal* goed?

‘Ich mag lieber *mit* Dir sein in der Schenke,
Um Dir Alles zu sagen, was ich denke,
Als *ohne* Dich vor die Kanzel treten,
In gedankenlosen Worten zu beten.’

't Is echter een onbetwistbaar feit, dat Omar veel, en aan veel heeft getwijfeld. Dat een wijs, een liefderijk God Zijn eigen schepselen - die toch stellig niet geheel volmaakt waren - wegens hunne misstappen zou straffen met de eeuwige hellepijn; of ze zou beloonen voor hunne goede daden met hemelsche gelukzaligheid: neen, niet zoo was het begrip van God, dat hij zich vormde. En zijne overtuiging, wat hel en hemel aangaat, doet m.i. niet voor die van de verlichtste moderne theologen onder. Fitzgerald heeft zijne min-orthodoxe opinies over dit onderwerp samengevat in een vijftal Stanzás[2)], die ik niet kan nalaten in hun geheel af te schrijven.

‘Oh threats of Hell and hopes of Paradise!
One thing at least is certain - This Life flies;
One thing is certain and the rest is Lies;
The flower that once has blown for ever dies.

1) Zoo meende men in Oud-Perzië. Wij 19e eeuwers zouden tot andere resultaten komen!
2) 4e éd. LXIII.-LXII. In de 1e éd. is alleen LXIII terug te vinden als No. XXVI.

Strange, is it not? that of the myriads who
Before us pass'd the door of Darkness through,
  Not one returns to tell us of the Road,
Wich to discover we must travel too.

The Revelations of Devout, and Learn'd
Who rose before us, and as Prophets burn'd,
  Are all but Stories, which awoke from Sleep
They told their comrades and to sleep return'd.

I sent my Soul through the Invisible,
Some letter of that After-life to spell:
  And by and by my Soul return'd to me,
And answer'd I Myself am Heav'n and Hell

Heav'n but the Vision of fulfill'd Desire
And Hell the Shadow, from a Soul on fire
  Cast on the Darkness into which Ourselves,
So late emerg'd from, shall so soon expire.'

Ofschoon ik gaarne toegeef, dat over kwestiën van smaak niet valt te twisten, zou het mij toch een wonderlijk verschijnsel lijken, wanneer een beschaafd mensch, met onze hedendaagsche levensopvatting, hetzij de gedachte, hetzij de taal van deze Rubáiyát niet schoon vond. 't Is waar, de gedachte is ietwat.... kettersch, maar, wat is dat tegenwoordig niet?[1)] Om echter het bewijs te geven van wat ik reeds opmerkte, t.w. dat de heer Fitzgerald de woorden van zijn origineel hier en daar wel eens verscherpte; en vooral om aan te toonen op welke wijs Fitzgerald met den tekst der gedichten omsprong, wil ik nu de geheel of gedeeltelijk overeenstemmende coupletten uit de strengere vertaling van Bodenstedt aanhalen; de lezer bepale dan zelf den maatstaf, die Fitzgerald aanbiedt voor de meeningen van Old Omar.[2)]

'Wer hat je, der den langen Weg gemacht
In's Jenseits, Kunde davon heimgebracht?
Verlasz Dich, Freund, hier auf kein Hoffnungsglück,
Denn, wenn Du scheidest, kommst Du nicht zurück.'

1) Tennyson noemt Omar dan ook ergens: 'the large Infidel'; elders weer wordt hij als 'the Persian Epicurus' betiteld.
2) Bij Bodenstedt achtereenvolgens IV, 14. X. 3.

‘Lasz Dich Tänzer und Wein und Huris erfreuen, wenns's deren giebt,
Sieh die Gräser und Blumen am schimmernden Bach sich erneuen, wenn's deren giebt,
Denn nichts Anderes können die Freuden des Paradieses Dir bieten,
Dabei lasz Dich getrost von den Strafen der Hölle bedräuen, wenn's deren giebt.’

‘Noch Keiner ist wiedergekommen
Von Allen, die uns genommen,
Uns zu sagen, wie ihm geschehn ist
Und was hinter dem Vorhang zu sehn ist.
O Frömmler, die Demuth allein,
Führt Dich in's Himmelreich ein,
Auf Gebete ist nicht zu zählen,
Wo Demuth und Wahrheit fehlen.’[1)]

‘Alle, die uns schon verlassen haben, o Freund!
Sind im Staube ihres Stolzes begraben, o Freund!
Trinke Wein und vernimm meine Worte der Wahrheit:
Wind war Alles, was sie geredet haben, o Freund!’

‘Selbst der Tugend und Wahrheit erhabenste Meister,
Die der Welt geleuchtet als Führer der Geister,
Vermochten keinen Schritt aus der Nacht zu thun,
Erzählten uns Fabeln und gingen zu ruhn.’

‘Ein jegliches Herz, das die Liebe verklärt,
Gleichviel welcher Glaube die Andacht nährt,
Hat die Leuchte zum Ziel alles Höchsten gefunden,
Hat Himmel und Hölle in sich überwunden.’

‘Um Höllenfurcht und Himmelshoffnung drehn
Sich Kirchen, Synagogen und Moscheen,
Doch wer gedrungen bis zum Quell des Lichts,
Macht sich aus Himmel und aus Hölle nichts.’

‘Nur als Gürtel schlingt das Weltall sich um unser dürftig Sein,
Eine Spur nur ist der Oxus unsrer blutigen Thränenpein.
Nur ein Funke ist die Hölle selbsterzeugten Qualgeschicks,
Und der Himmel nur der Segen eines ruhigen Augenblicks.’

1) Achtereenvolgens VII, 14; VII 41; X, 40; I, 31; V, 5; III 10.

Wanneer hier moet getwist worden om den krans der schoonheid.... 't komt mij voor, dat niemand hem Fitzgerald onthouden zou, en toch zou een eerlijk rechter ook aan Bodenstedt geen olijftak ontzeggen. 't Is, alsof twee schilders uitgegaan waren en beiden achtereenvolgens een paar Napolitaansche lazzaroni - d'een oud, vergrijsd, gebukt onder den last der jaren, d'ander in de kracht des levens - tot model kozen. De eerste zal zijn modellen drapeeren met den priesterlijken mantel en 't koninklijk purper; hij zet ze in een schoone, passende houding en eenmaal op 't doek getooverd ziet ge ...Oedipus en Tiresias. De ander daarentegen laat ook zijn sujetten een schilderachtige houding aannemen, maar daarbij blijft het: op zijn paneel komen twee Napolitaansche lazzaroni, getrouw naar de natuur, en meer niet. En toch kunnen beiden daarin evenveel talent ontwikkelen.

In vorige bladzijden wees ik er op, dat de Oosterling, door natuur en levensomstandigheden beide, gedreven wordt tot een groote mate van fatalisme, en dat ook het Mohammedanisme deze levensopvatting eer in de hand werkt dan tegengaat. Stellig had Omar 't aan zijn nachtelijke hemelbeschouwingen te danken, dat hij daarvan nog dieper doordrongen was, dan zijn geloofsgenooten. Als ware hij met de resultaten onzer hedendaagsche wetenschap bekend geweest, zoo was hij er van overtuigd, dat elk individu slechts een oneindig klein schakeltje vormt in den eeuwigen keten van oorzaak en gevolg, dat niettemin dáár is, omdat het dáár moet zijn; dat zijn rol speelt onder de heerschappij van diezelfde natuurwetten, volgens welke ook het heir des hemels - om nog eens een ante-Copernikaansche uitdrukking te bezigen - zijn banen beschrijft; dat geschrapt wordt uit het boek des levens zonder in hooger beroep te kunnen komen.

‘The Worldly Hope men set their Hearts upon
Turns Ashes - or it prospers; and anon,
  Like Snow upon the Deserts dusty Face,
Lighting a little hour or two - was gone.’

‘Think, in this batter'd Caravanserai[1)]
Whose Portals are alternate Night and Day,

1) Zooals bekend is, een Oase-herberg voor doorgaande karavanen.

How Sultán after Sultán with his Pomp
Abode his destin'd Hour, and went his way.'

'They say the Lion and the Lizard keep
The Courts where Jamshyd gloried and drank deep:
And Bahrám, that great Hunter - the Wild Ass
Stamps o'er his Head, but can not break his Sleep.'[1)]

'Into this Universe, and *Why* not knowing
Nor *Whence*, like Water willy-nilly flowing;
And out of it, as Wind along the Waste,
I know not Whither, willy-nilly blowing.'

'What, without asking, hither hurried *Whence?*
And, without asking, Whither hurried hence!
Oh, many a Cup of this forbidden Wine
Must drown the memory of that insolence!'[2)]

't Spreekt wel van zelf, dat onze dichter niet naliet het gevolg uit dit alles te trekken; hij meende - en misschien niet ten onrechte, dat wie *hier* beproeft 'de beste van twee werelden te maken', *zeker* niet aan 't slechtste part is.

'Ah, make the most of what we yet may spend,
Before we too into the Dust descend;
Dust into Dust, and under Dust, to lie,
Sans Wine, sans Song, sans Singer, and - sans End!'

Wat dan eigenlijk zijn verlangen, zijn *religion* was? Met bijna Anacreontische schoonheid is het uitgedrukt, wat hij wenschte na volbrachte dagtaak:

'A Book of Verses underneath the Bough,
A Jug of Wine, a Loaf of Bread - and Thou

1) Over Djemschid en Behram, zie pag. 513.
Bij Fitzgerald achtereenvolgens No. XVI, XVII en XVIII. Aequivalentes bij Bodenstedt VIII, 51; VIII 5; IX 100; VIII. 6.

2) 't Is een curieus feit, dat Sully, in zijn werk over Pessimisme, deze Rubáyyát aanhaalt ter staving van Omars Pessimisme, terwijl in geen enkele vertaling - noch van Nicolas, Bodenstedt noch Whinfield - gelijkluidende voorkomen. *Anklänge* vindt men bij Bodenstedt: VIII. 3; IX. 62; VIII. 68;

Beside me singing in the Wilderness -
Oh, Wilderness were Paradise enow!'

Doch, ik zou niet uitgeput raken, wanneer ik alle schoone paarlen van dit snoer stuk voor stuk toonen wilde, en toetsen; het geheele honderdtal, dat Fitzgerald heeft meegedeeld, behoort eigenlijk bijeen en 't zou jammer zijn als er voor den lezer ook slechts één enkele te loor ging. Het beste is dus: dat men zelf zich tot lezen zet. Hiervan zij men overtuigd, dat Omar's *perles d'amour* niet minder schoon zijn dan de rest, en zijne wijnliederen streven die van Anacreon op zijde. Maar, zal men zeggen, verbood niet Mohammed het gebruik van 't druivensap? Welzeker; doch men verwachte niet, dat Omar zich zelven ontrouw zou worden bij de behandeling van die kwestie:

'Der Wein ist verboten, das ist richtig,
Doch zu unterscheiden dabei ist wichtig:
Wer, wieviel und mit wem man trinkt?
Somit ist das Verbot für den Weisen nichtig.'

En daarom:

'Beim Becher, gefüllt mit rosigem Weine, zu weilen,
ist angenehm;
Beim Klange der Saiten nicht sehn, wie die Stunden
enteilen, ist angenehm;
Selbst der Heilige, der uns verwünscht mit all'unsern
Freuden,
Bleibt er fern von uns auf hundert Meilen, ist
angenehm.'

Een soort van beeldspraak, die bijna in alle litteraturen voorkomt, is de vergelijking van den mensch bij een pot of kruik, die ten laatste gebroken wordt en wederkeert tot het stof, waaruit hij gemaakt is. Reeds in de Oud-Testamentische boeken vinden wij daarvan herhaaldelijk voorbeelden. Ik wijs b.v. op

Jesaja XXX, 14: 'Ja Hij zal ze verbreken, gelijk eene pottenbakkerskruik verbroken wordt.....'

Jeremia XIX, 11: 'Alzoo zal Ik dit volk en deze stad verbreken, gelijk als men een pottenbakkersvat verbreekt, dat niet weder geheel kan worden.'

Ook in het Nieuwe Tesament komen dergelijke vergelijkingen veelvuldig voor:

II Timotheus II: 20. ‘Doch in een groot huis zijn niet alleen gouden en zilveren vaten, maar ook hòuten en aarden vaten, en sommige ter eere, maar ook sommige ter oneere.’

‘Indien dan iemand zich zelven van deze reinigt, die zal een vat zijn ter eere, geheiligd en bekwaam tot gebruik des Heeren, tot alle goed werk bestemd.’

Romeinen IX: 21. ‘Of heeft de pottenbakker geene macht over het leem, om uit denzelfden klomp te maken het eene vat ter eere, en het andere vat ter oneere?’

Ook Socrates, in Plato's Gorgias, gebruikt dezelfde beeldspraak op het voetspoor van den wijsgeer uit Groot Griekenland Philolaus[1)], en zelfs Aristophanes was zij niet vreemd.[2)] Niemand is het trouwens onbekend, dat zij in de moderne litteratuur als 't ware 't burgerrecht heeft erlangd. Dat Omar er veelvuldig gebruik van maakte is niet te verwonderen, daar er weinig vergelijkingen meer waar, meer gepast zijn.

Het was een schoone idee van Fitzgerald om al dit ‘Pottheïsme,’ als wijlen Carlyle het in tegenstelling met het Pantheïsme doopte, in ongeveer tien coupletten te vereenigen. In den eersten druk draagt dit gedeelte het opschrift ‘Kúza Nama,’ wat, naar ik vermoed, beteekent ‘pottenboek’; gedeeltelijk zijn het coupletten, die werkelijk alzoo in den tekst voorkomen; gedeeltelijk ook sprak Omar elders zelf de gedachte uit. ‘Eens’, zoo verhaalt hij, ‘'t was in de Ramazan, de maand der groote vasten, stond ik eens weder in de schuur van den pottenbakker, omringd door vaatwerk van allerhande soort. Sommige van die potten en kruiken waren spraakzaam; de anderen luisterden of zwegen.’

Maar de sprekers onder dat pottengilde, hoor, als philosofische pot-menschen of menschpotten beginnen ze te redeneeren over de groote vraagstukken van het *zijn*:

> Said one among them - ‘Surely not in vain
> My substance of the common Earth was ta'en
> And to this Figure moulded, to be broke,
> Or trampled back to shapeless Earth again.’

1) Plato, Gorgias p. 493.
2) Vespae I. 1435.

‘Then said a Second -’ Ne'er a peevish Boy
‘Would break the Bowl from which he drank in joy;
  And He that with his hand the Vessel made
Will surely not in after Wrath destroy.’

‘Whereat some one of the loquacious Lot -
I think a Súli pipkin - waxing hot -
  All this of Pot and Potter - Tell me then,
Who is the Potter, pray, and who the Pot?’

‘Why,’ said another, ‘some there are who tell
Of one who threatens he will toss to Hell
  The luckless Pots he marr'd in making - Pish!
He 's a Good Fellow, and 't will all be well.’[1)]

Maar om niet den lezer het geheele parelsnoer te geven, moet ik mij van verder citeeren uit den Engelschen tekst onthouden, waarin zelfs *nagemaakte* paarlen voorkomen, die voor *echte* konden doorgaan.

Een enkel staaltje daarvan zij dan ook het laatste, wat ik mij mag veroorloven:

‘I sometimes think that never blows so red
The Rose as where some buried Caesar bled;
  That every Hyacinth the Garden wears
Dropt in her Lap from some once lovely Head.’

Deze schoone en geheel in den tekst passende Stanza komt in geen enkele uitgave voor; wij moeten wel aan Fitzgerald het vaderschap toekennen. Dit staat echter bij mij vast, dat Omar in zijn land de paarlen voor de zwijnen geworpen heeft; want zijn eigen volk heeft hem niet op prijs gesteld, en latere dichters, die bij hem ter schole gingen en zijn gedachten in een mystischer kleed staken, werden geëerd met de eer, die hem toekwam. Hij zelf schijnt ook wel eenigszins die meening toegedaan te zijn geweest.

‘Am Himmel ist ein Sternbild “der Stier” genannt,
Ein andrer Stier ist unter der Erde bekannt;[2)]

1) Vierde editie LXXXII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVII, LXXXVIII.
2) Volgens de Perzische mythe rust de aarde op de hoornen van een stier, volgens Indische sagen op een olifant en schildpad.

Du öffne die Augen, um klar zu sehn,
Wieviel Esel zwischen diesen beiden Ochsen stehn!'

Dat dus zijn le vensbeschouwing optimistisch zou zijn, was niet te verwachten:

'Wenn mir das Schicksal gelassen die Wahl,
Nie wär' ich in diese Welt der Qual,
Des Guten und Bösen gekommen, zu leiden,
Darin zu weilen, daraus zu scheiden!'

'Unwissende giebt's, die nie auf der Wahrheit Bahn
Geforscht, nie einen Schritt aus sich selber gethan,
Doch die sich wie grosze Herrn kleiden und bläh'n
Und verdienstvolle Männer verkleinern und schmäh'n.'

Dat alles, hij zou 't gaarne eens veranderd hebben; er mee eens, was hij 't tenminste alles behalve. Vandaar de verzuchting:

'Könnt' ich walten wie Gott im Himmelszelt,
Ich hätt' es schon längst auf dem Kopf gestellt,
Um ein andres zu bauen, wie ich es verstehe,
Welches ganz nach den Wünschen der Menschen sich drehe.'

Gelukkig wist hij zich bij dat alles neer te leggen, wat voor melancholie behoedt. Hij kende voor alle kwalen des levens een panacée, en schijnt zijn eigen recepten gevolgd te hebben:

'Vergisz die Tage, die Dir verloren sind,
Fürchte die nicht, die noch nicht geboren sind.
Geniesze des Augenblicks Gunst und bedenke;
Dasz, die das Leben in den Wind schlagen, Thoren sind.'

'Zähl' das Leben nicht länger als sechzig Jahre,
Und immer die Liebe zum Weinkrug bewahre.
Bis dein Schädel einst selbst gemacht wird zum Krug,
Thust Du andern Krügen nie Ehre genug.'

't Wordt tijd te eindigen. Niemand zal voorzeker ontkennen, dat ik Omar met recht op de eerste bladzijde van dit artikel de namen Lucianist en Voltariaan gaf; niemand

ook, dat hij de litterarische typen van Horatius en Lucretius in zich vereenigde. Dat ik opwek tot kennismaking met zijn geheele nalatenschap, en liefst in de beide door mij aanbevolen vertalingen, spreekt wel van zelf. Pantagruelisten, die als wijlen hun grootmeester 'Abstracteurs de quinte-essence' zijn, zullen aan Fitzgeralds overzetting de voorkeur geven.... maar, *mij* zou het verwonderen wanneer ze zich ook niet eens laafden aan de Duitsche bron.

KD. OEGE MEYNSMA.

Eene nieuwe theorie over den oorsprong der offers.

Toen bestuurders van het fonds der ‘Burnett lectures’, in 1887, het besluit namen, om, gedurende drie achtereenvolgende winters, eene reeks van voorlezingen te doen houden over ‘de oorspronkelijke godsdiensten der Semitische volken, beschouwd in verband met de andere godsdiensten en met den geestelijken godsdienst van het Oude Testament en het Christendom’, was de persoon, aan wien zij die taak het best konden toevertrouwen, vanzelf aangewezen. Een meester op het gebied der Oud-Testamentische studie, heeft toch Robertson Smith - want deze was die persoon - zich getoond in zijne geschriften over de Profeten van Israël en over de Pentateuch-kwestie, over de vraag naar het ontstaan en den ouderdom van de verschillende bestanddeelen der vijf eerste Bijbelboeken, terwijl hij later zich als een zoo talentvollen beoefenaar van het Arabisch en - getuige zijn ‘Kinship and marriage in early Arabia’ - van de oud-Arabische beschavingsgeschiedenis heeft doen kennen, dat hem, na den dood van Wright, de door dezen bekleede betrekking van Hoogleeraar in de Oostersche talen aan de Universiteit te Cambridge werd opgedragen. - In den winter van 1888 op 1889, heeft Robertson Smith, in voldoening aan de door hem aanvaarde opdracht, te Aberdeen, de eerste reeks zijner voorlezingen gehouden. Deze lezingen, negen in getal, zijn, met een tweetal niet uitgesprokene vermeerderd, voorzien van aanteekeningen, kleinere aan den voet der bladzijden, grootere aan het slot, ten vorigen jare uitgegeven[1)].

1) Robertson Smith, Lectures on the religion of the Semites. First series: The fundamental institutions.

Het geheele plan van Robertson Smith omvat drie deelen: 1°. de beschrijving van de godsdienstige gebruiken; 2°. de bespreking van de natuur en den oorsprong der goden van de heidensche Semieten; 3°. de bepaling van den invloed, dien de Semitische godsdienst heeft gehad. Het voornemen, om voor elk dezer onderwerpen één winter te gebruiken, bleek onuitvoerbaar, daar het eerste zoo veelomvattend was, dat een gedeelte daarvan onafgedaan moest blijven. In het verschenen deel mist men dan ook de beschrijving van de godsdienstige feesten en van de priesterschappen. Volledig zijn daarin alleen, na de algemeene beschouwingen, de vraagstukken der heilige plaatsen en der offeranden behandeld.

Het is mijn doel niet, hier een uitvoerig overzicht te geven van het werk van Robertson Smith, evenmin een gedetailleerd oordeel daarover uit te spreken. Dat het zich door dezelfde eigenschappen onderscheidt, die de overige geschriften van den geleerden Schot kenmerken, rijk dus van inhoud, helder van vorm, streng methodisch van behandelingswijze is, moge hier alleen aangestipt worden. Bewonderen moet men verder de groote belezenheid en kennis van den schrijver en hulde doen aan zijne scherpzinnigheid en gelukkige gave van combinatie en coördinatie. Dat niet allen het altijd met hem eens zullen zijn, dat enkele van zijne conclusies en voorstellingen tot tegenspraak aanleiding zullen geven, is te verwachten. Doch zelfs bij eene afwijkende meening, zal men Robertson Smith voor menige leering en opwekking dankbaar moeten zijn.

Uitvoerig - het werd reeds door ons opgemerkt - is door Robertson Smith het vraagstuk der offeranden behandeld. Bijna de helft van het boek is aan de bespreking van dit onderwerp gewijd. In niet minder dan zes van de elf voorlezingen, heeft Robertson Smith eene ontwikkelingsgeschiedenis van deze instelling trachten te geven en daarbij onder meer eene theorie voorgedragen, die zeker in de hoogste mate scherpzinnig is, en, als eene poging tot oplossing van een belangrijk probleem der godsdienstwetenschap, onder de algemeene aandacht verdient te worden gebracht. Het zij mij vergund, dit bij de lezers van dit tijdschrift te doen. In de eerste plaats wensch ik in enkele hoofdlijnen het betoog van Robertson Smith weer te geven, om dan na te gaan welke bezwaren en bedenkingen daartegen kunnen worden aangevoerd.

I.

Van overoude tijden hebben offers bij de Israëlieten bestaan en bij de godsvereering eene gewichtige rol vervuld. Onder de als Mozaïsch voorgedragen, doch in werkelijkheid eerst in de ballingschap, omstreeks het midden der 5e eeuw v. Chr., door den priesterlijken wetgever vastgestelde, verordeningen, die te zamen den inhoud van Leviticus en van een deel van Exodus en Numeri vormen, vindt men de verschillende ritueele voorschriften daaromtrent. Zij betreffen de hoegrootheid en hoedanigheid van het offer, die naar gelang van de personen en de omstandigheden verschillen, de wijze waarop het offer moet worden gebracht, de keuze tusschen de verschillende soorten van offers, enz. Op eene minutieuse opvolging van deze voorschriften kwam het, voor de geldigheid der handeling, in de eerste plaats aan. Geheel anders was het vóór de ballingschap. Van het bestaan van een door Mozes namens Jahwe ingestelden en daardoor alléén-geldenden offer-ritus is, noch in de wetsverzamelingen[1], noch in de historische documenten uit dien tijd, iets te bespeuren. Het offeren moet dus toen naar regelen hebben plaats gehad, die niet gecodificeerd waren, doch mondeling van geslacht tot geslacht werden overgeleverd. Dat vele van die traditioneele regelen in den priestercodex zijn overgegaan, kan niet worden betwijfeld. Bij zijne werkzaamheid was toch de priesterlijke wetgever in het algemeen gebonden aan de opvattingen, die, onder den invloed zijner voorgangers in het priesterambt, allengs onder het volk ingang hadden gevonden.

Onder de vele soorten van offers, waarvan in den priestercodex gewag wordt gemaakt, behoort, tot de bloedige, ook het dankoffer. Van de overige offers onderscheidde het zich daarin, dat van het geslachte dier alleen eenige bepaalde stukken op het altaar kwamen, terwijl van het overige een maaltijd werd aangericht, waaraan de offeraars-zelven zich te goed deden. Uit de verschillende voorschriften blijkt ten duidelijkste, dat het offervleesch als heilig beschouwd werd, en het eten daarvan

1) Deze zijn, gelijk men weet, het zoogenaamde Bondsboek (Exodus XX - XXIII), afkomstig uit het midden van de 8e eeuw v. Chr., en Deuteronomium, waarvan de vervaardiging in het jaar 620 v. Chr. of daaromtrent heeft plaats gehad.

bepaaldelijk een deel van den ritus uitmaakte. Ook in den vóórexilischen tijd kwamen deze offers voor, ja werden zij aanvankelijk bijna met uitsluiting van alle andere gebracht. Waar geofferd werd, daar werd in den regel gegeten en gedronken. Eten en zich verheugen voor het aangezicht van Jahwe, waren dan ook tot Deuteronomium gewone uitdrukkingen voor offeren.

Het is niet alleen bij de Israëlieten, dat wij deze offermaaltijden aantreffen. Bij de oude Arabieren bestonden zij eveneens, terwijl wij straks in de gelegenheid zullen zijn, om nog meer volken te noemen, waar deze wijze van offeren wordt gevonden. - Hoedanig nu hebben wij dit gebruik te verklaren? Wat beteekent het eten van het vleesch van het aan de godheid geofferde dier? Ziedaar het zooeven door ons bedoelde probleem, waarvan Robertson Smith eene oplossing heeft trachten te geven. Ten einde zijne theorie te begrijpen, is het echter eerst noodig een tweetal door hem op den voorgrond geplaatste beginselen nader te beschouwen.

Alle gemeenschap, merkt Robertson Smith op, is in primitieve maatschappijen bloedgemeenschap, want alleen zij behooren bij elkander, die, door afstamming van dezelfde voorouders, hetzelfde bloed in hunne aderen hebben. De politieke eenheid is dus de familie, bij uitbreiding, de stam. Elke familie, elke stam is ook eene religieuse eenheid, daar alle leden daarvan denzelfden god vereeren. Die god is vader, niet in overdrachtelijken, in geestelijken zin, doch in de letterlijke, de naturalistische beteekenis van het woord: men nam, aanvankelijk althans, eene natuurlijke afstamming van, eene physische verwantschap met den stamgod aan, als men zichzelven zijn kind noemde. In dien zin is het dan ook, om hier slechts een paar voorbeelden te citeeren, te verklaren, dat Maleachi eene heidensche vrouw als ‘de dochter van een vreemden god’ voorstelde[1)], en de Moabieten in een Israëlitisch gedicht ‘de zonen en dochteren van Chemosh’ werden geheeten[2)]. In dien zin zijn ook de theophore namen op te vatten, welke zelfs nog in latere tijden bij de Semieten bestonden, en waarin de dragers als kinderen van de eene of andere godheid werden aangeduid. - Het gronddenkbeeld is dus, dat de goden en hunne aanbidders bij elkander

1) Maleachi II : 11.
2) Numeri XXI : 29.

behooren: door nauwe banden des bloeds verbonden, vormen zij te zamen ééne groep, ‘one natural family with reciprocal family duties to one another’, om de woorden van Robertson Smith te gebruiken[1]. Vanzelf is ook hierdoor het karakter van den eeredienst bepaald. ‘Primus in orbe deos fecit timor’, wordt vaak, in navolging van de ouden, beweerd. Dit is echter onjuist. De oorsprong van den godsdienst moet niet gezocht worden in het streven, om onbekende vijandige machten te bevredigen of te verzoenen. Van oudsher toch heeft men zich gewend tot bevriende en verwante wezens, die men ten volle begreep en door wie men wederkeerig begrepen werd, met wie men doorgaand op een goeden voet stond, wezens toch die wel, wanneer men zich tegen hen vergrepen had, eenen tijd konden toornen, doch die overigens vergevensgezind en toegevend van aard waren. Niet eene onbestemde vrees, doch eerbied en genegenheid voor en een blijmoedig vertrouwen op de goden, het besef één met hen te zijn, lagen aan den eeredienst van de oudste tijden ten grondslag.

De gemeenschap, door de goden en hunne aanbidders gevormd, omvatte - ziehier het tweede beginsel, waarop de door Robertson Smith voorgestelde theorie berust - in de oudheid nog eene andere categorie van wezens, de huisdieren. Deze waren minder het eigendom van den mensch, dan zijne nuttige vrienden, zijne verwanten. Een kameel, een rund, een schaap was een familielid, welks leven heilig was, even heilig als dat van eenen mensch. Zulk een dier te slachten, was ongeoorloofd: alleen in hoogen nood, wanneer alle andere levensmiddelen ontbraken, mocht men dit doen. Het duidelijkste voorbeeld van eene zoodanige heilighouding van de huisdieren, is, meent Robertson Smith, hetgeen Agatharchides van de Troglodyten, een rondzwervenden herdersstam langs de westkust der Arabische golf, in Aethiopië, mededeelt Volgens dezen schrijver leefden de Troglodyten alleen van hunne kudden: in den regentijd aten zij melk met bloed gemengd, dit laatste waarschijnlijk, zooals in Arabië pleegt te gebeuren, van het levende dier afgetapt, gist Robertson Smith, en dit zeker te recht, indien wij de mededeeling, dat zij niet anders dan in den zomer slachtten, als waar zullen erkennen. Alleen in den heeten tijd

1) Robertson Smith, blz. 31.

toch, zoo gaat Agatharchides voort, namen zij hunne toevlucht tot het vleesch van oude of zwakke beesten. Maar de slagers werden voor onrein aangezien. Voorts gaven zij den oudernaam aan geen menschelijk wezen, doch alleen aan stier en koe, ram en schaap, bok en geit, omdat zij van deze dieren hun levensonderhoud hadden. ‘Hier hebben wij’, zegt Robertson Smith, ‘alle trekken tot staving van onze theorie vereischt: de beesten waren heilig en den menschen verwant; zij werden alleen in tijd van schaarschte gedood, en de slagers waren onrein, wat inhoudt dat het slachten eene goddelooze handeling werd geacht’. Doch dit is niet alles. Zulk eene slachting was aanvankelijk nog iets meer dan eenvoudig een middel, om zich het noodige voedsel te verschaffen. Het blijkt toch, dat bij eenige volken de geheele stam aan de handeling moest deelnemen; en het vleesch niet door ieder afzonderlijk, doch gemeenschappelijk door allen, onder bepaalde formaliteiten, gegeten werd. In zekeren zin was op die wijze elke slachting eene religieuse plechtigheid, een offer. En nu zien wij hoe zelfs daar, waar dit geheel het geval was, waar een huisdier bepaaldelijk voor godsdienstige doeleinden gedood werd, deze daad als een moord werd beschouwd en gestraft. Het voorbeeld, dat Robertson Smith in de eerste plaats hiervoor aanhaalt, is aan iederen beoefenaar der klassieke oudheid bekend. Op de *diipolia*, een overoud feest dat telken jare te Athene gevierd werd, had er een offer plaats van een stier. Zoodra het dier geveld was, moest de priester, die den doodelijken slag had toegebracht, overhaast de vlucht nemen. In zijne plaats werd nu de offerbijl als de schuldige voor het gerechtshof gebracht, dat zitting placht te houden, om over levenlooze voorwerpen recht te spreken, die een mensch den dood berokkend hadden. Het slachten van het offerdier was dus eene strafbare handeling, en volgens Robertson Smith moet eenmaal op die wijze in Griekenland algemeen het denkbeeld hebben bestaan, dat een stier dooden eigenlijk moorden was. Het woord *bouphonia* toch, ‘stierenmoord’, dat in Athene gebruikt wordt als eene speciale benaming voor het offer op de *diipolia*, was in ouder Grieksch een algemeene term voor het slachten van een rund.

Uitgaande van de twee hierboven uiteengezette beginselen, tracht Robertson Smith de offermaaltijden te verklaren. Alle gemeenschap in primitieve maatschappijen is, gelijk wij gezien

hebben, bloedgemeenschap. Tot zulk eene gemeenschap behoort men echter niet alleen door geboorte. Ook het samen-eten doet haar ontstaan. Een vreemde, een vijand zelfs, die ons maal, ook tegen onzen zin deelt, wordt daardoor, tijdelijk althans, van ons bloed en ons vleesch, in de groep, waartoe wij door ons vleesch en ons bloed behooren, opgenomen. Zoover zien wij dit beginsel bij de Arabieren doorgevoerd, dat iemand zich de bescherming van een ander verzekeren kan, door iets, hoe weinig ook, van diens eten te bemachtigen. Zaid al-Chail, een dapper krijgsman uit den tijd van Mohammed, weigerde, toen hem zijne kameelen ontstolen waren, den bedrijver van het feit te dooden, omdat deze, den avond vóórdat hij den roof pleegde, uit den schotel met melk van zijn, Chail's, vader had gedronken. Nog heden ten dage wordt aan het samen-eten in Arabië eene groote waarde toegekend. Burckhardt, die daarover uitvoerig spreekt, deelt onder anderen een verhaal mede van iemand, die zijne invrijheidstelling wist te verkrijgen, door zich meester te maken van een stukje dadel, waarvan een Arabier van den stam, waarbij hij zich in gevangenschap bevond, had gegeten. Waar dergelijke beschouwingen bestaan, is het niet te verwonderen, dat aan de gemeenschappelijke maaltijden, bij het sluiten van bondgenootschappen, zoowel tusschen enkele personen als tusschen stammen, zulk eene gewichtige rol wordt toegekend. De bloedgemeenschap, op die wijze in het leven geroepen, is echter uit den aard der zaak niet duurzaam, doch dient telkens vernieuwd te worden. ‘Er was een bezworen verbond’, zegt een Arabisch dichter, ‘tusschen de Lihjanieten en de Mostalikieten. Zij plachten te zamen te eten en te drinken’. Men houde in het oog, dat, gelijk Robertson Smith dit zoo karakteristiek uitdrukt, ‘the essence of the thing lies in the physical act of eating together’[1]. Later eerst werd het gebruik, om het verdrag door eenen eed te bezegelen, gelijk dit ook, zooals uit den pas geciteerden versregel blijkt, bij de Arabieren geschiedde. Dat zulks ook bij de oude Hebreeën gedaan werd, dat bondgenootschappen evenzeer tot stand kwamen door eenen maaltijd en bekrachtigd werden door eenen eed, daarvan kunnen meerdere voorbeelden uit het Oude Testament ten bewijze strekken. ‘Toen namen de mannen van

1) Robertson Smith, blz. 253.

Israël', lezen wij onder anderen[1)], 'van den teerkost der Gibeonieten. En Jozua maakte vrede met hen en sloot met hen een verbond, en bezwoer dat met de vorsten der gemeente'.

De vraag is: hoe is die beschouwing te verklaren, dat door het gemeenschappelijk eten bloedgemeenschap ontstaat? - Ten einde deze vraag te beantwoorden, wil Robertson Smith de aandacht gevestigd hebben op eene andere, zeker meer oorspronkelijke wijze, om zulk eene gemeenschap tot stand te brengen, namelijk door het drinken van elkanders bloed. Bij tal van volken, in alle deelen der wereld, treft men dit gebruik aan. Ziehier een voorbeeld uit de velen, die voor het grijpen zijn. Wij verplaatsen ons in gedachten naar Borneo's binnenlanden, bij den stam der Kajan-Dajaks. Een vriendschapsverbond zou er gesloten worden tusschen Seldji, het hoofd van dezen stam, en den bekenden Britschen reiziger Dalton. Onder toevloed van duizenden toeschouwers, bestegen deze twee personen en een derde, die als priester fungeerde, eene stellage. Na eenige voorafgaande plechtigheden, nam de priester een kleinen beker, en Seldji met een lancet van bamboe in den arm prikkende, ving hij het uitvloeiende bloed daarin op. Daarop greep hij een tweeden beker en verrichtte aan Dalton dezelfde operatie. Nu werden de bekers omhoog geheven en alzoo aan het volk vertoond, dat ze met luid gejuich begroette, waarna de priester Seldji's bloed aan Dalton en Dalton's bloed aan Seldji te drinken gaf. Nogmaals werd daarop een der bekers half met bloed van Dalton en half met bloed van Seldji gevuld, en, nadat het was omgeroerd, aan ieder voor de helft te drinken gegeven, waarbij het gejuich der toeschouwers verdubbelde. Zoo werden het hoofd van den stam en de vreemdeling broeders. - Dat deze wijze om bondgenootschappen te sluiten, ook bij de oude Arabieren bestond, heeft Robertson Smith aangetoond. Nog heden ten dage komt het in den Libanon voor. Bij het aangaan van een bloedbroederschap, pleegt men elkander een ader te openen en het daaruit te voorschijn komende bloed op te zuigen. Niet altijd is dit echter zoo gebleven. Het spreekt toch vanzelf, dat waar niet enkele weinige, doch vele personen, geheele stammen bij voorbeeld, in de handeling betrokken waren, er veel bloed dus noodig was,

1) Jozua IX : 14-15.

dit alleen verkregen kon worden door een slachtoffer te maken. Dat slachtoffer moest natuurlijk een wezen zijn, hetwelk het bloed van den stam in zijne aderen had. En nu hebben wij gezien hoe een huisdier, een schaap of een kameel, naarmate de stam uit schapen- of kameelenherders bestond, ook zulk een wezen was. In plaats van een mensch, een stamgenoot, kon dus een dier gedood worden. ‘The victim’, men vergunne ons hier de woorden van Robertson Smith te gebruiken, ‘being itself included in the sacred circle of the kin, whose life was to be communicated to the new-comers, its blood served in all respects the same purpose as actual man's blood would have done’[1]. Door van het bloed en van het vleesch van het geslachte dier te drinken en te eten, werd men dus lid van den stam, in de bloedgemeenschap opgenomen. Ziedaar den oorsprong van het gebruik, om bondgenootschappen te sluiten door het houden van eenen maaltijd. Aanvankelijk was het dus een vereischte, dat hetgeen genuttigd werd vleesch was, en wel het vleesch van een als heilig beschouwd dier. Eerst later ontwikkelde zich de voorstelling, dat elk voedsel, hetwelk op die wijze genoten werd, in staat was, bloedgemeenschap te doen ontstaan.

Na het medegedeelde, kan de beteekenis van de offermaaltijden duidelijk zijn. Herinneren wij ons daartoe, hoedanig volgens Robertson Smith de verhouding is van de goden tot hunne aanbidders. De eersten staan niet buiten de groep, die de laatsten vormen, doch maken er physisch een deel van uit. Waar bondgenootschappen gesloten worden, zijn de goden er dus ook vanzelf in begrepen. Bij de maaltijden worden zij geacht tegenwoordig te zijn, al wordt niet altijd iets van de spijzen te hunnen behoeve afgezonderd. In dien zin zijn deze maaltijden reeds als offermaaltijden te beschouwen. Het zou nu voor de hand liggen aan te nemen, dat ook van de eigenlijke offermaaltijden, waarbij van het geslachte dier slechts eenige bepaalde stukken op het altaar worden gelegd, terwijl de rest door de offeraars-zelven verteerd wordt, de bedoeling is het sluiten van een bondgenootschap. Zeker was dit het geval bij de Israëlieten. ‘Verzamelt mij mijn gunstgenooten’, heet

1) Robertson Smith, blz. 300.

het bij den Psalmist, ‘die mijn verbond met offeranden sluiten’[1]. Doch deze opvatting van de offermaaltijden, welke mogelijk was bij de Israëlieten, die zichzelven immers, krachtens het op den Sinaï gesloten verdrag, als bondgenooten van Jahwe beschouwden, kan niet bestaan waar, gelijk bij de natuurvolken, de betrekking tusschen het Opperwezen en zijne aanbidders eene verwantschapsbetrekking heet te zijn. Van het aanrichten van eenen offermaaltijd voor een bondgenootschap, kan in zulk eene omgeving geen sprake wezen. Toch is er iets anders, waarom die maaltijden hier evenzeer noodig kunnen worden geacht. Hoe goed ook en vertrouwelijk de verhouding tusschen goden en menschen moge zijn, zoo vertrouwelijk en goed als dit slechts tusschen bloedverwanten denkbaar is, meet er toch voor gezorgd worden, dat er op den duur geene vervreemding plaats grijpe, dat de familiebanden niet verzwakken en afslijten, doch sterk en frisch blijven. Daarvoor nu moeten de periodieke offermaaltijden dienen. Het offer, natuurlijk ook in deze gevallen een dier, is dus geen gift aan de goden, doch een middel om de bloedgemeenschap, dat is de levensgemeenschap, want het bloed is het leven, met hen te onderhouden. Het eten van de offerspijzen door de offeraars maakt dus een deel uit van den ritus, vormt hiervan de eene zijde, waarvan de andere, het brengen van het voor de godheid bestemde deel op het altaar, is.

Het kan uit het aangevoerde gebleken zijn, doch verdient toch hier nog in het bijzonder op den voorgrond gesteld te worden, dat hetgeen bij de offermaaltijden aanvankelijk de meeste beteekenis had, de eigenlijke *res sacramenti* uitmaakte, het bloed van het offerdier was. Het was bloed, dat op het altaar kwam en ook door de offeraars gebruikt werd, terwijl het vleesch rauw, bloedend dus, moest worden gegeten. Zulk een offer wordt ons door Nilus (± 400 A.D.) van eenen stam der Arabieren beschreven. Deze Arabieren vereerden als eenige godheid de morgenster, en plachten haar, wanneer zij zichtbaar was, een kameel te offeren. Het dier werd bij een steenen altaar gebonden. In plechtigen optocht ging men er nu driemalen zingende om heen, waarna de hoofdman den kameel eene wonde toebracht en het uitvloeiende bloed opslurpte. Elk der aanwezigen sneed dan van het dier een stuk af en verslond

1) Psalm L : 5.

haastig het rauwe en bloedende vleesch. ‘One sees’, merkt Robertson Smith op, ‘how much more forcibly than any ordinary meal such a rite expresses the establishment or confirmation of a bond of common life between the worshippers, and also, since the blood is shed upon the altar itself, between the worshippers and their god’[1]. Later veranderde dit, werd het vleesch niet rauw meer gegeten en het bloed niet meer gedronken, doch alleen op de offeraars gesprengd. Eindelijk bleef ook dit gedeelte van den ritus weg, kwam al het bloed op het altaar, als het aandeel bij uitnemendheid van de godheid, terwijl het vleesch aan de offeraars verbleef.

II.

In de voorgaande bladzijden, hebben wij getracht, zoo goed als ons dit in zulk een kort bestek mogelijk was, een overzicht te geven van de theorie van Robertson Smith omtrent den oorsprong en de beteekenis van de offermaaltijden. ‘We may now take it as made out’, aldus luidt de conclusie van hem, die wij hier liever met zijne eigene woorden willen teruggeven, that throughout the Semitic field, the fundamental idea of sacrifice is not that of a sacred tribute, but of communion between the god and his worshippers, by joint participation in the living flesh and blood of a sacred victim[2]. Vinden wij dit door de waarneming bevestigd? Bestond werkelijk bij de Semieten de voorstelling, dat het offer geen gift aan de goden was, doch het middel om de levensgemeenschap, dat is de bloedgemeenschap, met hen te onderhouden, te versterken? Zeer zeker was dit zoo in latere tijden. “Weet”, zegt Maimonides, “dat de Çabiërs het bloed wel is waar verafschuwden, doch het niettemin aten, dewijl zij het als een voedsel van de geesten beschouwden en aannamen, dat men door daarvan te gebruiken, een broeder en genoot van de geesten werd.” Hetzelfde denkbeeld - Robertson Smith had hierop nog kunnen wijzen - van eene communio door spijs en drank, dat nog onbegrepen voortleeft in het sacrement van het heilig avondmaal, had Paulus op het oog, toen hij den Korinthiërs waarschuwde, geen offer

1) Robertson Smith, blz. 320.
2) Robertson Smith, blz. 327.

vleesch te eten, als het den schijn had dat men dit deed, òmdat het offervleesch was. “Hetgeen”, dus schrijft de apostel, “de heidenen offeren, offeren zij aan hunne gewaande goden en niet aan God; en ik wil niet dat gij met die goden in gemeenschap zijt. Gij kunt den drinkbeker des Heeren niet drinken en den drinkbeker dier goden te gelijk; gij kunt der tafel des Heeren niet deelachtig zijn, en te gelijk der tafel van zulke goden”[1]. Van meer belang zou het echter zijn - want het geldt hier de kwestie van de oorsprongen - ook voor de oudste tijden het bestaan van die voorstelling omtrent de offers aan te wijzen. Is het aan Robertson Smith gelukt dat te doen? Het komt ons voor, dat zulks niet het geval is. Noch van de Arabieren, noch van de Hebreeën, heeft hij een enkel positief bericht van dien aard weten aan te voeren. Intusschen mag dit geen reden zijn, om zijne theorie te verwerpen. Dat toch van den aanvang af het doel van den cultus is geweest het onderhouden en versterken van de bloed- of levensgemeenschap tusschen de goden en hunne aanbidders en daarvoor de offermaaltijden hebben gediend, wordt, dat moet zeker toegegeven worden, op volkomen logische wijze door Robertson Smith, uit de twee door hem op den voorgrond geplaatste stellingen, afgeleid. De juistheid dier stellingen dient dus vóór alles te worden onderzocht.

Dat, gelijk Robertson Smith aanneemt, in primitieve tijden, het denkbeeld van de volkseenheid gelegen was in het begrip van gemeenschappelijke afstamming, dat oorspronkelijk den mensch geene andere voorstelling van het maatschappelijk verband mogelijk was, dan onder den vorm van een familieverband, zal door weinigen betwijfeld worden. Daarmede is natuurlijk de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er vóór dien tijd andere toestanden bestaan hebben. Men zou met Darwin kunnen gelooven, dat de oudste vereenigingen niet veel hooger stonden dan die, welke wij bij de sociale dieren aantreffen, dat dezelfde aandrift, welke die dieren in troepen doet leven, aanvankelijk ook de menschen bijeengehouden heeft. Doch met dien hypothetischen natuurstaat hebben wij voor ditmaal geene rekening te houden. De oorspronkelijke politieke en oeconomi-

1) 1 Korinthe X: 20-21

sche eenheid was - met Robertson Smith zijn wij dat dus eens - de familie of de stam. Doch de stam, de familie was, meent Robertson Smith, ook eene religieuse eenheid. Zij, die daartoe behoorden, vereerden denzelfden god, en die god hing physisch samen met de familie, den stam, was door banden des bloeds met zijne aanbidders verbonden. De feiten, door Robertson Smith ten gunste van deze stelling aangevoerd, zijn niet talrijk, zijne bewijsvoering daardoor zwak. De leden van den stam - zegt hij, en licht dit met voorbeelden toe, waarvan wij boven reeds een paar citeerden - noemden zichzelven ‘zonen en dochteren’ van den stamgod, dien god ‘vader’, of waar, en dit zeker algemeen tijdens het matriarchaat, dat ook bij de Semieten de oorspronkelijke vorm van de verwantschap moet zijn geweest, eene godin vereerd werd, deze ‘moeder’. In die benamingen, aldus nu concludeert Robertson Smith, ligt het geloof aan eene physische afstamming van en eene natuurlijke verwantschap met de goden vanzelf opgesloten. Gaat het echter aan, dit zonder nader bewijs aan te nemen? Zou die nomenclatuur niet op eene andere wijze te verklaren zijn, evengoed overdrachtelijk zijn gemeend? Kan, vragen wij verder, de naam ‘vader’ niet als eeretitel zijn aangewend, gelijk dit, ik wil niet zeggen bij de Semieten, doch bij andere volken zoo vaak tegenover hoofden gebeurt? Toegegeven dient het echter te worden, dat er voorbeelden bestaan van personen, die zich naar den eenen of anderen god noemden, òmdat zij van dien god afstamden. Zoo beschouwden de koningen van Tyrus zich als nakomelingen van Baal. In overeenstemming daarmede, heette dan ook de vader van Hiram, den uit het Oude Testament bekenden bondgenoot van Salomo, Abibaal, dat is: mijn vader is Baal. Doch de voorbeelden van dien aard zijn weinig talrijk en behooren bovendien, gelijk het aangevoerde, allen tot den lateren tijd. Dit alles wil niet zeggen, dat wij het betwisten, dat aanvankelijk werkelijk het geloof heeft bestaan aan eene verwantschap tusschen menschen en goden, daar wij dit ook bij de hedendaagsche natuurvolken aantreffen. Hetgeen echter onzes inziens aan gewichtige bedenkingen onderhevig is, is de voorstelling, dat dat geloof ook in de practijk gevolgen heeft gehad. Het beheerschte, volgens Robertson Smith, de gansche verhouding van het opperwezen tot zijne aanbidders. Die verhouding was - wij duidden dit

hierboven reeds aan - zoo vriendschappelijk en vertrouwelijk als dit slechts tusschen bloedverwanten, tusschen vader, moeder en kinderen, mogelijk was. ‘We can hardly doubt’, aldus lezen wij onder anderen, ‘that the use of a name (dien van moeder namelijk) appropriated to the tenderest and truest of human relationships was associated in acts of worship with feelings of peculiar warmth and trustful devotion’[1]. Heet het niet bij den profeet: ‘Kan ook eene vrouw haren zuigeling vergeten, dat zij zich niet ontferme over het kind hares boezems? En al kon zij het vergeten, nog vergete Ik u niet’[2]. Schoon en dichterlijk zijn zeker deze woorden, doch mogen zij wel geciteerd worden als de uitdrukking van de gedachten ook van den heidenschen Semiet over zijne godheid? Is dit in overeenstemming met de werkelijkheid? - Afgaande op hetgeen wij nu bij de natuurvolken aantreffen, moeten wij dit wel eenigszins betwijfelen. Het kan zijn nut hebben, even onze aandacht bij deze volken te bepalen. Vergelijking kan hier misschien het gewenschte licht verschaffen.

Gelijk wij reeds opmerkten, komt het geloof aan eene verwantschap tusschen menschen en goden ook bij de tegenwoordige natuurvolken voor. Zoo vereeren de Alfoeren van de Minahasa, bepaaldelijk die van den stam der Tombulu, eene godin Lumimuut, die gezegd wordt uit de aarde te zijn voortgekomen. Door den Westenwind bevrucht, kreeg zij eenen zoon, Toar geheeten. Toen deze groot was geworden, verliet hij zijne moeder. Na eenigen tijd echter ontmoetten Lumimuut en Toar elkander weder, zonder elkander te herkennen, en werden man en vrouw. Uit dit huwelijk nu kwamen 39 zonen en 3 dochters voort. De eerstgenoemden werden *empung's* of goden, terwijl van de drie zusters er eene aangesteld werd als priesteres in de verblijfplaats dier goden, terwijl de twee anderen de stammoeders werden van de Alfoeren. Van deze zusters en dus ook van Lumimuut, weten de hoofden in de Minahasa nog heden ten dage hunne afstamming op te geven, volgens geslachtsboom. Eene dergelijke voorstelling - om hier nog een ander voorbeeld aan te voeren - vinden wij bij de Makassaren en Boegineezen. Aan het hoofd van de door hen vereerde geesten

1) Robertson Smith, blz. 58.
2) Jesaja XLIX: 15.

staan Batara-Guru, de god des hemels, met zijne vrouw de godin der onderwereld We-Njilitimo. Beiden hebben voorheen geruimen tijd op de aarde vertoefd en daar aan verschillende kinderen het aanzijn geschonken, die trouwden en op hunne beurt kinderen voortbrachten. Met Batara-Guru is dus het menschengeslacht verwant. Doch het zijn vooral de vorsten en de leden van den hoogen adel, die zich als afstammelingen van dezen god beschouwden, die beweren bloed in hunne aderen te hebben, dat nog wit, nog geheel hemelsch bloed is, volkomen vrij van vermenging met het roode bloed der wereldlingen. Op eene eigenaardige wijze komt deze beschouwing nog uit bij eene troonsbestijging. Schijnbaar wordt dan aan den nieuwen vorst de toegang tot het paleis geweigerd, terwijl men hem vraagt: waar hij vandaan komt? wie zijn vader is? en wat hem recht geeft in het paleis te willen wonen, de gewijde plaats, waar de rijkssieraden bewaard worden? Het antwoord nu, gegeven door hen, die den vorst vergezellen, luidt: ‘Luistert naar mijne rede. Het is een vorst gesproten uit het geslacht van Batara-Guru, die, uit den hemel nedergedaald, op aarde geleefd heeft met We-Njilitimo, de uit het schuim der zee verrezene. Hem staat het alzoo vrij om op te gaan in dit paleis, en zich, evenals zijne voorouders, eerbied en hulde te laten bewijzen’.

De beschouwing dat goden en menschen met elkander verwant zijn, de voorstelling dat de godheid in physischen zin de vader of de moeder van het volk is, behoort tehuis in de natuurgodsdiensten. Zij is hier eene uiting van den hoogsten trap van het fetisisme, de vereering van den zichtbaren hemel in verband met de aarde. Is de hemel, met zijn zonneschijn en regen, de vereenzelviging van de bevruchtende kracht, de aarde, welke in haren schoot de koesterende stralen en de vruchtbaar makende droppels ontvangt, is het van de voortbrengende; representeert de hemel het actief, verwekkend, telend principe in de natuur en kan hij derhalve niet anders dan mannelijk gedacht worden, de aarde vertegenwoordigt het receptief, ontvangend, barend beginsel en is dus eene vrouwelijke godheid. Alleenlijk uit de samenwerking, uit de vereeniging van die twee godheden, is het Al voortgekomen en wordt het Al in wezen gehouden, kan de vermenigvuldiging van het bestaande plaats grijpen. Bij de anthropopatische opvatting nu van de voorwer-

pen, welke fetistisch vereerd worden, is het geen wonder, dat men, ook aan den hemel en de aarde een persoonlijk aanzijn toekennende, zich die samenwerking, die vereeniging van beiden, waardoor de instandhouding van alle leven bewerkt wordt, gelijk voorstelt aan die, welke bij den mensch noodig is tot vermeerdering van het geslacht, met andere woorden, dat men die vereeniging als eene zuiver seksueele beschouwt. Ziedaar de mythe van het huwelijk van hemel en aarde, den grondslag van den eeredienst der meeste landbouwende volken: naast de opvatting van de aarde als moeder, staat die van den hemel als vader.

Het mag bijna onnoodig heeten, hier voorbeelden van die mythe aan te voeren. Wij vinden haar bij de Hindû-âryers, welke Dyaus, het uitspansel, als *pitar*, vader, en Prthivî, de aarde, als *mâtar*, moeder, aanriepen. En dat men de vereeniging van deze twee wezens als eene zuiver seksueele opvatte, getuigt het bij de Brahmaansche huwelijken gebruikelijke formulier, waarbij de bruidegom tot de bruid zegt: ‘Ik ben de hemel, gij zijt de aarde; kom, laat ons samen trouwen.’ In de klassieke oudheid treft men dezelfde voorstelling aan. Als de oude Grieken Ouranos en Gaea, Zeus en Hera, man en vrouw noemden, meenden zij daarmede de echtelijke vereeniging van hemel en aarde. Dit had ook Lucretius op het oog. ‘Immers’, zingt hij,

> ‘Immers zijn allen ten leste uit het zaad des hemels gesproten;
> Eén is van alles de vader, en de aarde, alvruchtbre moeder,
> Heeft haar 't stroomende vocht van des hemels liefde bezwangerd,
> Baart èn het goudene graan èn de vroolijk bloeiende struiken,
> Baart èn het menschelijk geslacht èn de talrijke soorten der dieren.’

Doch niet alleen in de oudheid, ook bij de tegenwoordige natuurvolken ontmoeten wij deze mythe. Onder de Polynesische stammen is zij algemeen verbreid. Nergens zeker treft men haar in meer eenvoudigen, kinderlijken, in meer doorzichtigen, dichterlijken vorm aan, dan in de Nieuw Zeelandsche legende van ‘de kinderen des hemels en der aarde’, welke van de voorstelling uitgaat, dat uit Rangi, den hemel, en Papa, de aarde, alle menschen en dingen voortgekomen zijn. Ook de volken van den Indischen Archipel moeten hier genoemd worden. Bij de Timoreezen, om hier een enkel voorbeeld slechts aan te

voeren, bestaat de vereering van eene hemelsche godheid, bepaaldelijk de zon, Usi-Neno, als vertegenwoordiger van het mannelijk beginsel, en van de aarde, Usi-Afu, aan wie het vrouwelijke principe toegekend wordt, uit wier verbintenis alles ontstaan is, en aan wier samenwerking al wat leeft vruchtbaarheid en groeikracht te danken heeft.

De hemel, de vader; de aarde, de moeder van hetgeen bestaat en zoo ook van den mensch, ziedaar de oorspronkelijke voorstelling. En dit is gebleven, nadat de hemel en de aarde opgehouden hadden fetistische godheden te zijn en geheel geanthropomorfeerde goden waren geworden. Aan Dyaus-pitar beantwoordt, gelijk men weet, Zeus-patèr, doch met Zeus-patèr bedoelden de Grieken niet meer, evenals hunne verwanten, de Hindû-âryers, met Dyaus-pitar, den zichtbaren hemel, als vader, doch den onzichtbaren god troonende in den hemel, de laatste oorzaak van alle hemelsche verschijnselen. Waar wij dus eene godheid ontmoeten, die in physischen zin beschouwd wordt als vader of als moeder, daar is die godheid uit de fetistische vereering van den hemel of van de aarde voortgekomen. Duidelijk zien wij dit ook bij de Noordelijke Semieten, bij wie deze godheid, immers Baal, hoewel niet meer de hemel-zelf, toch daaraan voor het oog der stervelingen den glans zijner heerlijkheid vertoont, terwijl de vruchtbaar makende regens eene openbaring zijn van zijne levenwekkende kracht. Zoo zijn, om op de twee zooeven door ons uit den Indischen Archipel geciteerde voorbeelden terug te komen, Batara-Guru en We-Njilitimo primitief zeker ook de god hemel en de godin aarde geweest[1)], en is het verhaal van Lumimuut, de uit de aarde voortgekomen vrouwelijke *empung*, die door den Westenwind, dat is door den regen - want de Westenwinden zijn voor de Minahasa de regenaanbrengende winden - bevrucht werd en aan goden en menschen het aanzijn schonk, niets anders dan de mythe van de godin aarde zich parende met den god hemel

1) Batara-Guru is eigenlijk de naam waaronder Çiva voorheen op Java vereerd werd. In enkele streken is echter die naam in gebruik gekomen voor eene inheemsche godheid. Met den naam Allah of Allah taâla is het evenzoo gegaan. Zie hierover mijne studie: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 162 en 218.

en als zoodanig de vruchtbare moeder van al wat leven heeft[1].

Het voorgaande behoort goed in het oog te worden gehouden, ten einde de verhouding tusschen de goden en hunne aanbidders, zooals die zich in den cultus openbaart, te verstaan. Volgens Robertson Smith is de strekking van den eeredienst vanzelf aangewezen. Van de hulp en den bijstand van hem, dien men zoo bij uitnemendheid 'vader', of van haar, die men zoo gaarne 'moeder' noemt, is men natuurlijk zeker. In de liefde en macht van zijnen god gevoelt men zich veilig en gerust. Offergaven, om de gunsten van dien god te koopen, of magische middelen, om dien god te dwingen zich naar den wil der menschen te voegen en dezen hetgeen begeerd wordt, te schenken, zijn in het geheel niet noodig en komen dan ook niet voor. Blijven de gunsten weg, treffen rampen en ongelukken het volk, dan is dit een bewijs, dat de god zich van zijne aanbidders vervreemd heeft, dat de familiebanden verbroken of verslapt zijn. Deze behooren slechts hersteld, nauwer toegehaald te worden, om de oude zegeningen weder deelachtig te worden. Van dit alles is echter in de werkelijkheid weinig te bespeuren. Integendeel treedt juist de magie bij den dienst van de uit de fetistische vereering van den hemel en de aarde voortgekomen, als vader en moeder beschouwde, goden sterk op den voorgrond. Wel verre van een vertrouwend afwachten, spreekt uit alle cultushandelingen een streven, om aan de goden, door de meest ruwe middelen, de begeerde gunsten af te dwingen. Men denke slechts aan de practijken om van den god hemel, later van den hemelgod, regen te verwerven. Wie de belangrijke rol kent, die de hypnose en de suggestie in de godsdiensten van de natuurvolken vervullen, zal zich over den aard dier praktijken weinig verbazen[2]. Gelijk men toch bij den in hypnose gebrachten *shaman*, vulgo tooverdocter of priester, allerlei handelingen kan suggereeren, zoo ook meent men door suggestie de godheid alles te kunnen laten doen wat men verlangt. Dit is ongetwijfeld de voorstelling, welke aan de zoogenaamde bezwering door sympathie ten grondslag ligt,

1) Zie dit uitvoerig aangetoond in mijne, in de voorgaande noot genoemde verhandeling, blz. 157 en 227 vlg.
2) Vergelijke hierover mijne studie: Het shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel, Bijdragen tot de T.L. en Vk. van Nederlandsch Indië, 5e volgreeks, dl. II.

waarbij men, hetgeen begeerd wordt, tracht te verkrijgen, door daarvan eene nabootsing te geven. Zoo beweert de geestenbezweerder bij de Alfoeren van Halmahera, regen te kunnen doen komen, door een bosje van zekere houtsoorten, onder het uitspreken van tooverformulieren, onder water te dompelen en de aarde daarmede te besprenkelen. Zoo ook tracht men op Flores bij droogte eene gunstige verandering in de weersgesteldheid te brengen, door geraas te maken op trommen en andere werktuigen, dus het gerommel van den donder, dat aan den regen voorafgaat, nabootsende. Bekend is het, hoe evenzeer in ons werelddeel, zelfs nog in latere tijden, aan de voorjaarsfeesten eene tooverwerking op de elementen werd toegeschreven, en het begieten met water, bij de Serviërs bij voorbeeld van een in bloemen en bladeren gedost meisje, als nabootsing van den regen en om dezen te verwekken, daarbij veelvuldig voorkwam.

Magische middelen, bezweringen, ontbreken - tal van andere voorbeelden zou ten bewijze daarvan nog kunnen worden aangevoerd[1] - dus niet bij den cultus van de godheid, die zoo bij uitnemendheid als vader beschouwd wordt, of met den teedersten aller namen, moeder, wordt aangeroepen. En deze bezweringen - uit het aangevoerde kan dit duidelijk geworden zijn - zijn niet eene latere verbastering. Zij behooren tehuis bij de fetistische vereering van den hemel en de aarde, kunnen alleen post gevat hebben, toen men nóg den zichtbaren hemel aanbad in het huwelijk verbonden met de tellurische massa, de physische aarde. Godsdienstige gebruiken zijn echter taaier dan godsdienstige voorstellingen. Hoe ook de beschouwingen omtrent de godheid gewijzigd worden, de cultus blijft vaak onveranderd dezelfde. Met de bezweringen moet het evenzoo gegaan zijn. Eenmaal verbonden aan den dienst van den hemel en de aarde, moesten zij deel van den cultus blijven uitmaken, ook toen deze godheden opgehouden hadden fetistische godheden te zijn, toen zij, van de natuur losgemaakt en vergeestelijkt opgevat, bovenzinnelijke wezens, werkelijke goden waren gegeworden.

De cultus is de rechtstreeksche belichaming van de gevoelens van den mensch tegenover zijnen god. Hoe weinig die

1) Zie hierover onder anderen mijne verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 150 vlg. en 152 vlg.

gevoelens zijn gelijk zij door Robertson Smith worden voorgesteld, een berustend en hopend afwachten op hetgeen door een liefderijken vader of eene zorgzame moeder zou worden beschikt, kan uit het hiervoren medegedeelde gebleken zijn. Doch er is meer. De goden, die zich uit de fetistische vereering van den hemel en van de aarde ontwikkeld hebben, zijn niet de eenigen met wie de mensch zich verwant gevoelt. In intiemer betrekking staat hij tot eene andere categorie van wezens, de zielen der afgestorvenen. Het geloof bestaat, dat de dooden met de wereld en met de levenden eene voortdurende gemeenschap blijven onderhouden, dat zij eene bovenmenschelijke macht bezitten, grooten invloed op de omstandigheden des aardschen levens uitoefenen, en het vermogen hebben, om bij gevaren te beschermen, in den oorlog hulp te verleenen, op zee voor ongelukken te bewaren, en bij vischvangst en jacht voorspoedig te maken. In het algemeen worden zij dus als beschermgeesten voorgesteld, als *lares privati* of als *lares publici*, naarmate zij tot de pas of tot de voorlang overledenen behooren. Zoo ergens, dan zouden bij de vereering van deze geesten het gevoel van piëteit, dat is van eerbied, vertrouwen en toegenegenheid, het verlangen naar gemeenschap en het besef van verplichting zich moeten openbaren, en zou hier de beschouwing moeten gelden, dat die geesten hunne gunsten verleenen, krachtens hunne verwantschapsbetrekking tot en uit liefde voor den mensch. - Wie niet geheel vreemdeling is op het gebied der ethnologie en eenige studie gemaakt heeft van de godsdiensten der natuurvolken, zal echter dadelijk weten te zeggen, dat dit in de werkelijkheid geheel anders is. Geen godsdienst der piëteit is de doodenvereering, doch een uit eigenbelang en vrees. De afgestorvenen zijn even zelfzuchtig als hunne nagelaten betrekkingen. Wat zij aan deze schenken, is slechts in ruil voor hetgeen zij-zelven ontvangen hebben, geheel krachtens het ‘do ut des’. Zonder offergave geen bescherming, geen hulp. Integendeel, wordt aan de dooden onthouden, waarop zij aanspraak hebben, wordt hun ontnomen, wat hun rechtmatig toekomt, dan straffen zij de nalatigen of de schuldigen met allerlei rampen. Vrienden zijn zij zeker, doch lastige en ijverzuchtige vrienden, die men ontzien moet en voor wie men dikwijls niet genoeg uit den weg kan blijven. Het is hier de plaats niet, dit uitvoerig aan te toonen. Toch mag eene nadere toelichting

door enkele voorbeelden, niet geheel achterwege blijven[1].

Naar de voorstelling van de natuurvolken, hebben de afgestorvenen dezelfde behoeften als de levenden, en in die behoeften moeten de nagelaten betrekkingen voorzien door het brengen van de doodenoffers. Zoolang men aan deze verplichting niet voldaan heeft - en de kostbaarheid van de offers maakt, dat er dikwijls jaren met het bijeenbrengen van het daarvoor benoodigde gemoeid zijn - heeft men de geesten te vreezen. Het is dus noodig zooveel mogelijk maatregelen te nemen, om aan hunne vervolgingen te ontkomen. In de eerste plaats tracht men dit te doen, door zich schuil te houden, door in het dorp of in huis, somtijds zelfs in een goed gesloten vertrek, te blijven of door zich te vermommen, door het aangezicht of wel het geheele hoofd te bedekken met eenen doek of eene kap, of kleederen te gebruiken in kleur of in vorm geheel verschillend van die, welke men gewoon is te dragen. Het laat zich verder hooren, hoe de beschouwing moet bestaan, dat, zoolang de ziel het haar rechtmatig toekomende deel nog niet ontvangen heeft, en zij dus, verstoken van hetgeen zij hiernamaals behoeft, gebrek moet lijden, het aan de achterblijvende verwanten niet betaamt, in overvloed en weelde te leven, doch zij integendeel door onthouding blijk moeten geven, dat het hun streven is, zoo spoedig mogelijk aan hunne verplichtingen te voldoen. Vandaar na een sterfgeval het afleggen van alle sieraden en het dragen van armoedige, dikwijls oude of gescheurde kleedingstukken; vandaar het nietgeven van feesten en het niet-deelnemen aan vermaken; vandaar ook het vasten, het gebruik om zich te onthouden van sommige spijzen, bij de volken van den Indischen Archipel bij voorbeeld van hetgeen in het dagelijksch leven het hoofdvoedsel is, de rijst, en om min geachte of zelfs weinig aangename zaken te nuttigen. Doch het is niet alleen om een blijk van goeden wil te geven, dat deze onthoudingsgebruiken in acht worden genomen. Men wil ook daardoor, door zich armoedig en ellendig voor te doen, het medelijden en de deernis van de geesten op-

1) Ik zal mij daarbij natuurlijk onthouden van het citeeren van de door mij gebruikte geschriften. Belangstellenden wensch ik echter te verwijzen naar mijne verhandeling: Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens.

wekken, voorkomen, dat hunne wangunst, hunne jaloezie gaande gemaakt wordt. Want ijverzuchtig zijn ook deze geesten op het geluk der menschen, en het minst gunnen zij dit geluk aan hen, die hun tijdens het leven het dierbaarst zijn geweest. Geen liefde, die sterker dan de dood is, die tot over het graf gaat, doch vrees voor de jaloezie van den overleden echtgenoot is het dan ook, die bij voorbeeld bij zoovele volken de weduwe verbiedt, eene tweede verbintenis aan te gaan, of dit althans binnen een zekeren tijd te doen. Bij ons komt dat verbod voor met het bepaalde doel de *confusio sanguinis* te voorkomen. Zoo was het ook bij de oude Romeinen, en evenzoo bij de Arabieren. Doch de behoefte om de *confusio sanguinis* te beletten, heeft aanvankelijk niet bestaan, en kan dus ook niet de oorspronkelijke bedoeling van het voorschrift zijn geweest, onder het matriarchaat niet, dewijl het kind toen vanzelf aan de familie der moeder behoorde, onverschillig wie de vader was, onder het patriarchaat aanvankelijk evenmin, daar niet de tijd van de conceptie, doch die van de geboorte, niet de vraag door wien het kind geteeld was, doch alleen het feit, in wiens bezit de vrouw bij den partus zich bevond, over het vaderschap besliste[1)]. Bij de Romeinen zien wij dan ook, hoe, zelfs nog in latere tijden, het verbod om binnen den *annus luctus* te hertrouwen, niet alleen *propter turbationem sanguinis* plaats had. Apuleius laat onder anderen, in zijne ‘Metamorphoses’, eene weduwe een huwelijksaanzoek afwijzen, door haar tot haren minnaar te doen zeggen, dat zij eerst het einde van het rouwjaar wilde afwachten, opdat niet, door een ontijdig huwelijk, de afgestorvene vertoornd zou worden en hun beider ondergang zou berokkenen. Zoo is het dan ook verklaarbaar, dat, wanneer, bij de Papoewas van de Dorci-baai op Nieuw-Guinea, eene weduwe hertrouwt, zij, bij hare eerste wandeling in het bosch, door eenige vrouwen gevolgd wordt, die met takjes en steentjes werpen, om den geest van den overleden man weg te jagen.

‘Primus in orbe deos fecit timor’, is onjuist, zegt Robertson Smith. In hoeverre vrees werkelijk de moeder van den godsdienst is geweest, behoeft hier niet te worden nagegaan; doch zeker

1) Uitvoerig heb ik dit punt behandeld in mijne studie: Ueber das Verbot der Wiederverheirathung der Wittwe während der Trauerzeit und die confusio sanguinis, als aanhangsel geplaatst bij mijne in de voorgaande noot geciteerde verhandeling.

is het - en het boven medegedeelde kan hiervoor reeds eenigermate ten bewijze strekken - dat vrees de mate en graad van vereering bepaalt, die de geesten genieten. ‘Een kenmerk van hun karakter’ - lezen wij onder anderen, in een geschrift van een bevoegd beoordeelaar, over de bewoners van het bij Sumatra gelegen eiland Nias - ‘levert de verhouding, waarin zij zich tegenover de door hen vereerde wezens plaatsen. Zoo duchten zij de minder in rang zijnde goden meer dan de hoogeren in rang, ook zelfs als deze laatsten sterker zijn. De geesten, die in den hemel verblijf houden, worden wel eens genoemd en bezongen, maar vrees koestert men voor hen niet, niet alleen dewijl zij meestal barmhartig gezind zijn, doch ook dewijl zij zoo hoog wonen. De geesten van de aarde en van de onderwereld echter zijn dichter bij, hebben de menschen meer in hunne macht en worden daarom ijveriger gediend.’ Zoo is het allerwege. Vrees is de gezindheid, die alles beheerscht. Men heeft die voor alle geesten, voor de kwade zoowel als voor de goede, en voor deze laatsten niet alleen wanneer men aanleiding heeft te denken, dat men hunnen toorn heeft opgewekt. In de oudheid geloofde men, dat de goden jaloersch, wangunstig zijn tegenover de menschen. Het was voldoende, dat iemand eene zekere hoogte van macht en geluk bereikte, om door de goden met schele oogen te worden aangezien. Het geluk op zichzelf, ook waar er geen sprake was van zonde of overmoed, wekte den goddelijken *φθόνος* op. Hetzelfde geloof - wij merkten dit reeds zooeven op van de zielen der afgestorvenen - treffen wij ook bij de natuurvolken aan. Hoe vele maatregelen worden er niet genomen, om, bij het smaken van geluk, den nijd der goden te ontgaan? Hoe moet men er zich voor wachten, iemand te prijzen of dit openlijk te doen, uit angst de jaloerschheid der onzichtbare machten op te wekken? ‘Beter benijd dan beklaagd’, pleegt men in het dagelijksch leven te zeggen. Tegenover de geesten is het juist omgekeerd: beter is het door hen beklaagd dan benijd te worden. Voorzichtig is het dus, het geluk zooveel mogelijk verborgen te houden, zich integendeel zoo voor te doen, dat men een voorwerp van medelijden worde. - Dit is de beschouwing, die allerwege bestaat. Nood en vrees zijn de factoren, waardoor het verkeer tusschen menschen en goden geregeld, het karakter van den eeredienst bepaald wordt. Bij

deze gevoelens treden alle andere, ook die welke uit het besef van verwantschap met het vereerde wezen voortvloeien, op den achtergrond.

Volgens de tweede, door Robertson Smith op den voorgrond geplaatste stelling, maken van de gemeenschap, waartoe de goden en hunne aanbidders behooren, ook de dieren een deel uit, bepaaldelijk de huisdieren, die minder het eigendom zijn van den mensch dan wel zijne vrienden en bloedverwanten. Vandaar dat deze dieren met eerbied behandeld, ja zelfs heilig gehouden worden, en men ze slechts in den uitersten nood of voor religieuse doeleinden doodt. 'The herd', zegt Robertson Smith onder anderen, 'and its members are objects of affectionate and personal regard, and are surrounded by sacred scruples and taboos. Among the Caffres the cattle-kraal is sacred; women may not enter it, and to difile it is a capital offence'[1]. Voorbeelden van dien aard zijn - het zal dadelijk blijken - gemakkelijk in menigte aan te voeren. Mag men echter, waar eene dergelijke heilighouding van huisdieren voorkomt, daaruit dadelijk concludeeren, dat zulks een uitvloeisel is van de beschouwing van die dieren als bloedverwanten, als stamgenooten? Onzes inziens gaat Robertson Smith te ver door dat te doen. Twee zaken heeft hij toch daarbij niet genoegzaam van elkander onderscheiden, het anthropomorphisme, beter de anthropopathische opvatting der dieren, en het totemisme.

De natuurmensch verwart - het is meermalen gezegd - hetgeen eene vrucht der verbeelding is met de werkelijkheid, het objectieve met het subjectieve, de uitwendige verschijnselen met zijn eigen geestesleven. Zoo waant hij dan ook, dat alle beweging en werking, die hij waarneemt, uitgaat van persoonlijke, denkende, willende wezens, schrijft hij aan dieren en planten, ja zelfs aan levenlooze voorwerpen, de eigenschappen toe, die hij-zelf bezit Talrijk en veelsoortig zijn de gebruiken, die uit deze animistische of anthropopathische opvatting der dingen voortvloeien. Merk slechts op, hoe de natuurmensch met de door hem geteelde gewassen omgaat. Voor den Javaan bij voorbeeld is de rijst bezield: hij kent haar menschelijke hoedanigheden toe. Het gewas wordt dus zorgvuldig als een

1) Robertson Smith, blz. 279.

mensch behandeld. Zoo doen ook de Makassaren en Boegineezen, die alles vermijden, wat de rijst zou kunnen beleedigen of ontstemmen. Door de Amboneezen wordt aan den kruidnagelboom een persoonlijk aanzijn toegeschreven, waarvan allerlei formaliteiten het gevolg zijn, vooral in den tijd, dat de plant in bloei staat. Men stelt haar dan gelijk met eene gravida, ontziet haar gelijk men eene gravida ontziet, en vermijdt alles wat haar, zooals het heet, zou kunnen doen schrikken, opdat de vruchten niet ontijdig afvallen. De arenpalm, waarvan de palmwijn verkregen wordt, is in de oogen van den Javaan eveneens bezield. Met verschillende ceremoniën gaat het tappen van den palmwijn gepaard. De *tiang-deres*, de palmwijntapper beschouwt de plant eerst als zijne bruid, later als zijne moeder, en spreekt haar aan en behandelt haar als zoodanig. Boomen, die geen vruchten willen dragen, worden geslagen en bedreigd. ‘Als ge niet beter oppast’, zegt de Javaan daarbij, ‘dan zal ik je omhakken en planken van je maken voor eene doodkist van den djaksa’. Is zulk eene bedreiging uitgesproken, dan zal de boom niet nalaten rijkelijk vruchten te geven, want niets is hem onaangenamer dan tot lijkkist te moeten dienen van den gevreesden inlandschen officier van justitie, den djaksa. Zelfs bij de hooger ontwikkelde volken, de Europeesche, ziet men, hoe, als een overblijfsel van dat oorspronkelijk animisme, die oorspronkelijke anthropopathische opvatting, om de woorden van Mannhardt te gebruiken, ‘der Mensch den Baum als eine ihm gleich stehende oder übergeordnete, mit individuell bestimmten Character, mit menschlichem Ethos begabte Persönlichkeit behandelt und anredet’[1)]. In Westfalen, behooren de vruchtboomen als het ware tot het gezin. Als de boer sterft, wordt hun hiervan kennis gegeven; men schudt ze en zegt: ‘de baas is dood.’ In het Westen van Engeland, trekt men op Kerstdag in optocht naar den grootsten boomgaard in het dorp, waar een boom, als vertegenwoordiger van allen, toegesproken en met cider of een anderen drank besprenkeld wordt. Niet altijd echter was de bejegening zoo vriendelijk. Men schudde de vruchtboomen wel eens of sloeg ze met een zweep, om ze beter te doen dragen.

1) Mannhardt, Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, blz. 9.

Ook ten aanzien van de dieren nu vindt men soortgelijke gebruiken. Het door Robertson Smith geciteerde voorbeeld van de Kaffers, die hunne kudden in zekeren zin heilig houden en met eerbied behandelen, staat niet op zichzelf. Analogieën kunnen, zelfs uit onze onmiddellijke omgeving, gemakkelijk worden aangevoerd. Waar de teelt van bijen bestaat, behooren deze dieren tot het gezin. Bij eene bruiloft worden zij aan de jongelieden gepresenteerd en daarbij aangemaand, dezen trouw te blijven. Sterft de huisheer, dan geeft men hun hiervan kennis. Als zij lui geweest zijn, houdt de immeker voor hen eene predicatie en vermaant hen, om vlijtiger honig voor de kinderen en was voor de kerk te verzamelen. Dezelfde anthropopathische opvatting bestaat ook tegenover andere dieren. Zij zijn de gelijken, soms zelfs de meerderen, van den mensch. Beleefd worden zij toegesproken, gelijk de Javaan dat bij voorbeeld doet, die tegenover zijn jachtpaard van de hoftaal gebruik maakt, de taal waarvan de kleine man zich bedient tegenover de hoofden en aanzienlijken. Uit de anthropopathische opvatting spruit ook de beschouwing voort, dat als er kwaad door een dier gedaan is, het dier-zelf de schuldige is en daarvoor gestraft moet worden, en niet de eigenaar, behalve als deze *in culpa* is, eene beschouwing die ook in het Romeinsche recht gehuldigd wordt. Het dier moet aan den benadeelde ter bestraffing worden overgegeven, tenzij de eigenaar dit voorkomt, door de schade te vergoeden[1)]. Naar de schuld van het dier dient behoorlijk onderzoek te worden gedaan. In het algemeen wordt aangenomen dat schuld alleen bestaat en dus ook alleen straf opgelegd resp. schadevergoeding gegeven moet worden, wanneer er *contra naturam* gehandeld is. Als wilde dieren dus nadeel teweegbrengen, is er geen actie, daar het immers niet *contra*, doch geheel *secundum naturam* is, dat zij dat doen. Anders echter bij huisdieren: tegen den loop der dingen en dus eene onrechtmatige handeling is het toch, als bij voorbeeld een paard, dat men streelt, trapt[2)]. Geheel anthropopathisch worden de die-

1) In het latere recht is dit juist omgekeerd: men begint met de schadevergoeding te eischen; doch zoo de gedaagde de schadevergoeding te bezwaarlijk vindt, kan hij deze voorkomen door het dier aan den benadeelde af te staan.
2) Dat een dier onrechtmatig zou kunnen handelen, wilde er echter bij de Romeinen, althans in latere tijden, niet geheel in. Vandaar dat men van *pauperies* spreekt, hetgeen Ulpianus omschrijft als ‘damnum sine injuria facientis datum’.

ren opgevat, wanneer gezegd wordt, dat, als er twee vechten, dat dier schuld heeft, hetwelk begonnen is, daar immers ‘vim vi repellere omnes leges permittunt’. Niet minder dan het Romeinsche, brengt het Mozaïsche recht het begrip van schuld op het dier-zelf over, en acht dit aansprakelijk. ‘En wanneer een stier eenen man of eene vrouw stoot’, luidt de bepaling van het Bondsboek, ‘dat hij sterve: die stier zal gesteenigd worden, en zijn vleesch zal niet worden gegeten; maar de heer des stiers zal onschuldig zijn’[1]. - Overigens kan hier gewezen worden op het bekende feit, dat, tot in betrekkelijk latere tijden, het in de verschillende Europeesche landen veelvuldig voorkwam, dat dieren, die schade hadden berokkend, volkomen als menschen, als misdadigers, behandeld werden en voor den gewonen strafrechter of voor de geestelijke vierschaar, met inachtneming van alle procesvormen, werden terechtgesteld. Vooral varkens, die men vroeger, zelfs in de steden, vrij hunnen weg liet gaan, zoodat menig kind het offer van hunne vraatzucht werd, waren het, welke vaak op die wijze, als schuldig aan verwonding, verminking of moord, tot de straf des doods veroordeeld werden, uit te voeren door ophanging. Tot aan de terechtstelling toe zat dan het veroordeelde dier in de gevangenis, waar hem het vonnis plechtig beteekend werd. Werd het nadeel - en dit kwam vooral bij veldvruchten voor - door een groot aantal dieren veroorzaakt, als muizen, kevers, slakken en wat dies meer zij, dan nam men zijne toevlucht tot den geestelijken rechter. De procesvorm was dan uitvoeriger, er werden conclusies genomen en pleidooien gehouden. Het einde was altijd, dat de schuldigen aangezegd werden, om de streek te verlaten, met bedreiging, bij verzuim, van excommunicatie. - Doch genoeg om te doen zien, dat wij, in de geschiedenis van de rechtszaken tegen dieren, een merkwaardig overblijfsel hebben van de gelijkstelling van dieren met menschen, zooals die algemeen bij de natuurvolken voorkomt. Hierin, in het algemeen in de anthropopathische opvatting van al wat bestaat, is - zooals Tiele dit ergens zoo juist heeft opgemerkt - de wilde gelijk aan het kind. Welk klein meisje, vraagt hij, dat met hare pop speelt, is zoo rationa-

1) Exodus XXI: 28.

listisch, om te gelooven dat die pop een dood, gevoelloos ding is? Welke kleine jongen, als hij hoort van Goeverneur's onsterfelijken poedel, zal niet ten volle overtuigd zijn, dat deze ondeugende melk-snoeper zich werkelijk, toen zijn witte baard in den kijker liep, ‘geducht heeft geschaamd’ en ook plichtmatig, als een brave poedel, zijn leven heeft gebeterd? Geheel ten onrechte is het dan ook als Oort[1)] aan de onderscheiding, waarmede bij de natuurvolken de huisdieren behandeld worden, in de eerste plaats de overwegingen en gemoedsaandoeningen ten grondslag wil leggen van den bij ons historisch geworden boer, welke het verlies van eene koe meer betreurde dan dat van zijne vrouw, omdat het hem minder zou kosten eene andere vrouw dan eene andere koe te krijgen.

Wij zien dus hoe de anthropopathische opvatting van het dier leidt tot de behandeling van dat dier als een mensch, tot de beschouwing dat het dier deel uitmaakt van de gemeenschap waartoe men zelf behoort. Dit sluit echter het begrip van eene physische verwantschap niet in. Een dergelijk begrip bestaat alleen bij het totemisme. Gelijk men weet, behoort het woord *totem*, waarvan de uitdrukking totemisme is gevormd, in Noord-Amerika tehuis bij de Indianen. Elke stam hier heeft, onder de benaming totem, het een of ander dier, dat als een fetis vereerd wordt, waarnaar de stam heet en waarvan zijne leden hunne afkomst afleiden. De Roodhuid, die den wolf bij voorbeeld als zijn totem erkent, heeft ook den wolf tot beschermgeest, draagt diens naam en beschouwt zich als aan de geheele soort verwant. De bekende wijsgeer Herbert Spencer wil het totemisme verklaren uit de vereering der afgestorvenen, in verband met de veelvuldig bij onbeschaafde en halfbeschaafde volken voorkomende gewoonte, om personen, naar hunne meest kenmerkende hoedanigheden, bijnamen te geven aan dierennamen ontleend, als wolf, tijger, beer, vos, enz. Evenals andere afgestorvenen, worden ook deze personen, na hunnen dood, vereerd, en wel bepaaldelijk onder die bijnamen. Men vereerde dus bij voorbeeld een grootvader Wolf. Aanvankelijk wist men, dat ‘wolf’ slechts een naam was; doch langzamerhand begon men bij het nageslacht dit uit het oog te verliezen en aan het

1) Zie zijne uitvoerige bespreking van het werk van Robertson Smith in het Theologisch Tijdschrift, jaarg. 1890, blz. 152 vv.

bestaan van eenen voorvader te gelooven, die werkelijk een wolf was. Zoo kwam men er toe, zich met de geheele diersoort als verwant te beschouwen en haar met eerbied te behandelen. Volgens Spencer is men dus, door hetgeen hij noemt ‘a misinterpretation of nicknames’, door eene verkeerde, eene letterlijke opvatting van aan dieren ontleende bijnamen, van de vereering der voorouders tot het totemisme gekomen. Tegen deze verklaring bestaat eene gewichtige bedenking. Men stelle zich toch een wilde voor, die zelf geheeten is naar een dier, wiens kinderen eveneens naar dieren genoemd zijn, wiens vader en grootvader, nog in leven, toegesproken worden met namen als Vos en Beer, en vrage zich af, of zoo iemand behoefte zou gevoelen, het feit, dat een zijner voorvaders Wolf heette, te verklaren door de hypothese, dat die voorvader werkelijk een wolf was? Onzes inziens moet het antwoord ontkennend luiden. Zulk eene ‘misinterpretation of nicknames’, in eene omgeving, waar het geven van ‘nicknames’ als regel bestaat, is niet denkbaar. Iets anders is het dan ook wat - althans bij de ethnologisch zoo belangrijke Indonesische volkerengroep - tot het totemisme gevoerd heeft. Het is bekend dat de natuurmensch zich voorstelt, dat de ziel van eenen overledene òf vrij en onbelichaamd blijft voortleven òf zich na langeren of korteren tijd verbindt met een ander organisme. Deze laatste voorstelling vormt het bekende leerstuk van de zielsverhuizing, welke, zooals wij duidelijk bij de verschillende stammen in Indonesië zien[1)], de verbindende schakel vormt tusschen de vereering van de afgestorvenen eener- en het totemisme andererzijds. Met de diersoort toch, waarin men zich de zielen der afgestorvenen bij voorkeur geïncarneerd denkt, moet men zich natuurlijk ook verwant gevoelen. Als de natuurmensch de overtuiging heeft, dat zijne voorvaderen zich in wolven belichaamd hebben, in wolven veranderd zijn - want niet zelden bestaat het geloof aan eene rechtstreeksche metamorphose - dan zal hij den wolf ook als voorvader beschouwen. En dit is niet overdrachtelijk bedoeld, doch, bij de bestaande anthropopathische opvatting der dieren, volkomen ernstig gemeend. Het totemdier wordt als een bloedverwant beschouwd en behandeld.

1) Men vergunne mij hiervoor te verwijzen naar mijne verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 67 vlg.

Onnoodig bijna te zeggen, dat men die dieren niet dooden zal, zelfs wanneer zij - zooals dit ook in Indonesië niet zelden het geval is - tot de verscheurende behooren, tijgers of krokodillen bij voorbeeld zijn. Slechts in één bepaald geval gaat men er toe over, om jacht op hen te maken, wanneer zij namelijk den mensch schade hebben berokkend, iemand verslonden hebben. Dan vordert het wraakrecht dat de schuldige gedood wordt. Allerlei formaliteiten moeten echter daarbij in acht genomen worden. De gedoode tijger bij voorbeeld wordt bij de Bataks op Sumatra beweend, speciaal door de leden van den stam, die den tijger tot totem heeft en den naam Babijat, tijger, draagt. Offers worden hem aangeboden, terwijl men hem herhaaldelijk den rechtsregel toevoegt: '*barangise na marutang sere digarar dohot sere, na marutang hosa digarar dohot hosa*', dat is: 'alwie goud schuldig is, moet met goud, alwie een leven schuldig is, met een leven betalen', om op die wijze te doen uitkomen, dat alleen het jus talionis den dood van hem noodig heeft gemaakt.

Het begrip van eene physische verwantschap tusschen dieren en menschen is dus aan de natuurvolken niet vreemd. Intusschen doet het zich betrekkelijk beperkt voor en alleen ten aanzien van eenige weinige bepaalde soorten. Het gaat daar ook zeker niet aan, zonder positieve bewijzen, tot het bestaan van die verwantschap te besluiten, gelijk Robertson Smith dat in vele opzichten gedaan heeft. Zoo ten aanzien van de Troglodyten. Voor het oogenblik aangenomen dat Agatharchides, aan wien de berichten ontleend zijn, werkelijk te vertrouwen is - wat, zooals Oort heeft aangetoond, niet zoo geheel het geval is - waaruit blijkt het, dat de Troglodyten zich als één van bloed met hun vee beschouwden? Want al hetgeen van hunne heilighouding der huisdieren gezegd wordt, kan evengoed slechts eene uiting zijn van de anthropopathische opvatting dier dieren, zonder meer. Ook dat de Troglodyten den oudernaam gaven aan stier en koe, ram en schaap, bok en geit - omdat, voegt Agatharchides er aan toe, zij van hen hun levensonderhoud hadden, dus uit eene soort van dankbaarheid - kan niet veel gewicht in de schaal leggen. Immers zoo noemt, gelijk wij zooeven zagen, ook de Javaansche palmwijntapper den arenpalm zijne moeder, en hier zeker is het begrip van physische verwantschap ten eenenmale uitgesloten'

daar wij er niets van vermeld vinden[1]. In het algemeen - wij merkten dit hierboven reeds op - heeft Robertson Smith anthropomorphisme en totemisme te weinig van elkander onderscheiden, door zonder meer uit gebruiken, die blootelijk een uitvloeisel kunnen zijn van het eerste, tot het bestaan van het tweede te concludeeren. Mag dit in het algemeen niet gedaan worden, allerminst zeker bij eene volkerengroep als de Semitische, waarvan het zeer twijfelachtig is, of zij ooit het totemisme gekend hebben. Wel heeft Robertson Smith, in een vroeger werk[2], met groote scherpzinnigheid gegevens trachten bijeen te brengen, die daarvoor zouden moeten pleiten, doch zij welke het meest bevoegd zijn, er een oordeel over uit te spreken, en onder hen Nöldeke en Wellhausen, achten de zaak verre van bewezen. - Evenmin - dit is dus onze conclusie - evenmin als van de eerste, kan van de tweede stelling, waarop de door Robertson Smith ontwikkelde offertheorie gebaseerd is, de juistheid erkend worden.

III.

Het offer is geen gift aan de goden, doch middel om levensgemeenschap met hen te onderhouden en te versterken. Wij hebben gezien hoe bestrijdbaar de twee stellingen zijn, die aan Robertson Smith tot uitgangspunt hebben gediend van deze theorie. Hetgeen de studie van de godsdiensten der natuurvolken ons leert omtrent de verhouding tusschen de godheid en hare vereerders, rechtvaardigt integendeel de aanneming, dat de strekking van het offer een ‘do ut des, do ut facias’ is. Men brengt offers om het een of ander van de goden of geesten te verkrijgen, om hunne gunsten te koopen, om hen niet door veronachtzaming te beleedigen. Bovendien kan een offer ook een tribuut zijn, waarbij men eenvoudig aan de godheid geeft, wat haar rechtmatig toekomt. Doch de vraag volgt nu vanzelf, hoe het te verklaren is, dat het offer, hetwelk eene gift aan de godheid is, door de offeraars-zelven gegeten wordt? Want werkelijk zien wij dat dit laatste in de meeste gevallen gebeurt. Van die vraag willen wij beproeven, in dit hoofdstuk het ant-

1) Physische verwantschap met planten is ook alleen mogelijk bij het totemisme. Eene plant kan toch evengoed een totem zijn als een dier.
2) Kiuship and marriage in early Arabia.

woord te geven. Speciaal zullen wij daarbij onze voorbeelden aan de Indonesische volken ontleenen, niet alleen omdat deze ethnologisch zoo belangrijk zijn, doch ook dewijl wij hier over een overvloed van deugdelijk materiaal te beschikken hebben, zooals er waarschijnlijk van geen andere volkerengroep is aan te wijzen.

Onder de wezens, die vereerd worden, van wie men zich afhankelijk gevoelt, en die men voor alles te vriend heeft te houden, nemen de zielen der afgestorvenen eene voorname plaats in. De aan dezen gebrachte offers behooren zeker tot de oudste, gelijk zij nu nog de meest belangrijke zijn. Het ligt dus voor de hand, om het eerst het karakter van deze offers na te gaan.

Naar de voorstelling van den natuurmensch, hebben - hierboven werd er reeds op gewezen - de afgestorvenen - die, voor zooverre zij onbelichaamd blijven voortleven, men zich vereenigd denkt in een bepaald oord, het zielenland - dezelfde behoeften als de levenden, en in die behoeften moeten de nagelaten betrekkingen voorzien door het brengen van offers. De wijze, waarop geofferd wordt, waarop men de zaken, die men aan den overledene wenscht te geven, in diens bezit, doet overgaan, wordt vanzelf bepaald door de met de anthropopathische opvatting samenhangende voorstelling, dat alles in de natuur, het levende zoowel als het levenlooze, het bewerktuigde zoowel als het onbewerktuigde, ieder voorwerp groot of klein, eene ziel heeft. Evenals men nu, bij een sterfgeval, slaven en pandelingen doodt, opdat hunne zielen in het schimmenrijk overgaan, om daar hun vorigen heer en meester verder te dienen, zoo ook doodt men het vee van den afgestorvene, en, overdrachtelijk gesproken, diens bezittingen, aanplantingen, huizen, gereedschappen, enz., dat wil zeggen men vernielt, beschadigt ze of geeft ze aan de vernieling prijs, opdat de zielen van deze voorwerpen, planten en dieren daardoor vrijkomen, den vroegeren bezitter naar het hiernamaals volgen en hem daar van nut zijn zullen. Ziehier een paar voorbeelden tot toelichting.[1)] Op het eiland Loewang, in de Banda-zee gelegen, is het gewoonte, om

1) Meerdere voorbeelden kan men vinden in mijne verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 87 vlg.

bij eene begrafenis een groot aantal dieren te slachten, waarvan - dit wordt uitdrukkelijk gezegd - de zielen voor den overledene bestemd zijn. Verder hakt men, als iemand sterft, eenige van zijne vruchtboomen om, opdat hij de zielen daarvan in het hiernamaals zal terugvinden, terwijl zijne potten, pannen, schotels, wapens, muziekinstrumenten, enz., stuk geslagen of in het graf gelegd worden, opdat de zielen van al deze zaken hem daar zullen toebehooren. Het vernielen van de bezittingen van eenen overledene heeft somtijds op groote schaal plaats. Zoodra iemand gestorven is, heet het van de bewoners van de Aroe-eilanden, worden alle goederen, die hij bij zijn leven verworven heeft, verbrijzeld. Zelfs de gong's (metalen muziekbekkens) worden tegen de steenen aan stukken geslagen, verstrooid en weggeworpen. In de nabijheid van hunne dorpen kan men groote hoopen porseleinen kommen en borden zien liggen, afkomstig van de nalatenschap van vroeger gestorvenen. De voorbeelden zijn talrijk, en in niet weinige gevallen blijkt nog duidelijk, dat, om met Tylor te spreken, het vernielen slechts is ‘a practical transmission of the spirit of the object, as a man is killed to liberate his soul’[1].

Van hetgeen geofferd wordt, is het dus alleen de ziel, welke den overledene ten goede komt. Hieruit volgt dat het onverschillig moet zijn, wat er met de zaak-zelve gebeurt, en dat er geen bezwaar bestaat, dat die door den mensch benuttigd wordt. Zoo wordt dan ook het vleesch van de geslachte dieren in den regel gegeten, en hieruit zijn de luisterrijke doodenmalen of doodenfeesten voortgekomen, die zoo kenmerkend zijn voor de begrafenissen bij zoovele onbeschaafde en half beschaafde volken. De doodenfeesten zijn niet anders dan doodenoffers. Het begrip dat van hetgeen geslacht en opgegeten wordt, de ziel voor den overledene is, vinden wij dikwijls uitdrukkelijk vermeld. Dit is onder anderen het geval bij den Dajakschen stam der Olo-Ngadju. Bij het doodenfeest worden eene menigte dieren gedood, buffels, varkens, enz., waaraan zich de talrijke genoodigden vergasten. De zielen nu van deze dieren worden gezegd in het schimmenrijk te komen en daar het eigendom te worden van den afgestorvene. Ook bij de bewoners van het eiland Roti - om hier nog een voorbeeld te citeeren - slacht men, bij de fees-

1) Tylor, Primitive culture, dl. I, blz. 483.

ten, waarmede elke begrafenis gepaard gaat, eene menigte van vee. Bovendien worden het rijpaard van den overledene en een hond gedood: het paard, om door den geest te worden bereden op reis naar zijne bestemming, de hond om hem ten geleide daarheen te verstrekken. Het vleesch wordt gegeten. Daar, beweert de Rotinees, alles bezield is, schaadt dit niet: de zielen van die dieren blijven toch aanwezig. - Hoewel dus van de doodenmalen de nagelaten vrienden en betrekkingen het genot hebben, komen zij toch den afgestorvene rechtstreeks ten goede. Vandaar het bijzondere gewicht, dat aan die maaltijden gehecht wordt, en het dikwijls fabelachtig groot aantal dieren - bij de Soembaneezen bereikt het wel eens het cijfer van driehonderd paarden en even zooveel buffels - dat daarbij geslacht wordt.

Het blijkt dus dat, ook bij het offeren aan de afgestorvenen, het offer gegeten wordt. Dat dit niet met eene bijzondere bedoeling geschiedt, kan echter duidelijk geworden zijn. Als men toch het offerdier doodt, is het niet om het vleesch, doch om de ziel van dat dier te doen, welke daardoor vrijgemaakt, naar het schimmenrijk overgaat, om den afgestorvene te behooren. Het maal, dat van het vleesch wordt aangericht, maakt dan ook niet een deel uit van den offerritus, gelijk er evenmin sprake van is, dat men het samen met den afgestorvene gebruikt. Men doet zich eenvoudig te goed aan hetgeen deze als onbruikbaar heeft achtergelaten. Dit is evenzeer het geval bij de eigenlijk gezegde spijsoffers, waarbij men dus rechtstreeks spijzen en dranken den geesten aanbiedt. Ook dan is het de beschouwing, dat de geesten - en nu hebben wij niet alleen de afgestorvenen, doch ook de andere wezens, die vereerd worden, goden, indien men ze zoo noemen wil, op het oog - van hetgeen voorgezet wordt de ziel genieten, zoodat wat overblijft, het stoffelijke, door den offeraar mag worden gebruikt. De oude Valentijn, die dit al heeft opgemerkt, maakt er op zijne eigenaardige wijze gewag van. Toen de sultan van Atjeh Iskander Tsani in 1641 stierf, lezen wij, ‘wierd hy van zyne wyven en byzitten beweend, en dagelyx van versche spys, drank en tabak, als of hy nog leefde, voorzien, maar als deze wyven wel uitgehuild hadden, wisten zy dagelyx, zoo lang dat weeklagen duurde, hare droefheid met het opeten van deze spyze (na dat 's Konings ziel, zoo zy zeiden, er de geest uit-

getrokken had) zeer wel en niet zonder vreugde te verzetten'[1]. Soms wordt niet van de ziel van het eten gesproken, doch gezegd dat de geesten daarvan het fijne, het onzichtbare, het substantieele, de quintessence, genieten. Natuurlijk dat hetgeen overblijft niet veel voedzaams en geurigs meer, zelfs voor het zooveel grover bewerktuigde verhemelte van den mensch, kan hebben. '*Wis hilang rasane*', dat is: 'de smaak is er af', beweert de Javaan als hij van de spijzen gebruik maakt. Wanneer bij de Tinguianen van Luçon geofferd wordt, en de dienstdoende priester meent, dat de geesten het hunne gehad hebben, geeft hij een teeken, waarop de aanwezigen dapper op de spijzen aanvallen. 'Und obwohl', zegt Professor Blumentritt, de uitstekende kenner van de Philippijnen, 'sich die Leute bis zum Uebermass damit vollstopfen, so behaupten sie dennoch, sie wären gar nicht gesättigt, da sie ja nur unsubstantielle Speisen zu sich genommen hätten'[2]. Elders, op Halmahera bij de Alfoeren, wordt de geurige wasem van het eten als het deel van de goden beschouwd. Zijn dus de spijzen koud geworden, dan mag de offeraar met de zijnen zich er aan te goed doen.

Ook bij de spijsoffers maakt dus het eten geen deel uit van den ritus. Zonder eenige formaliteiten of inachtneming van eenige ritueele voorschriften, worden die offers gebruikt, welke men, zoo de economie dat niet verbood, evengoed zou kunnen weggooien. Het zijn ook niet altijd de offeraars-zelven, die van het offer gebruik maken. Bij de Balineezen bij voorbeeld worden de offeranden, voor zoover die uit eetwaren bestaan, als men onderstelt dat de goden het onstoffelijke daarvan tot zich genomen hebben, uit den tempel gebracht en door de eigenaren weder naar huis genomen, om daar op de gewone wijze, dat wil zeggen als elk ander eten, te worden gegeten. Somtijds worden zij onder de *saja's*, de personen die heerendiensten hebben te verrichten bij die tempels, verdeeld. Bij andere offerplechtigheden pleegt men de offerspijzen, na ze een poosje op eene stellage tentoongesteld te hebben, in de rivier te werpen, waarop ieder der omstanders een deel van

1) Valentijn, dl. V, Beschryvinge van Sumatra, fol. 9.
2) Blumentritt, Die Tinguianen, Mittheilungen der Kais. Königl. Geographischen Gesellschaft in Wien, dl. XXX, blz. 76.

de drijvende lekkernijen machtig tracht te worden. Slechts bij weinige volken, zoo onder anderen bij de Javanen, kan het eten van het offer reeds gezegd worden tot den offerritus te behooren. Toch staat bij hen het begrip, dat men alleen eet, wat de geesten als onbruikbaar hebben laten staan, gelijk wij pas gezien hebben, nog duidelijk op den voorgrond.

Niet het denkbeeld van eene communio door spijs en drank ligt dus aan de instelling der offermalen ten grondslag. Dat dit - aan Robertson Smith komt de verdienste toe, dat duidelijk in het licht gesteld te hebben - wel eens het geval is, verdient nog te worden opgehelderd. En hier is het, dat wij rekening te houden hebben met het gebruik, om bondgenootschappen te sluiten door het samen-eten. Volgens de theorie van Robertson Smith, is dit gebruik in het wezen der zaak niet onderscheiden van dat der offermalen, doch daarmede geheel identiek. Bij de natuurvolken, speciaal bij de Indonesische, zien wij echter, hetgeen wij trouwens, na de wraking dier theorie bijna niet anders dan verwachten kunnen, hoe wij hier met twee geheel verschillende instellingen te doen hebben.

Het gebruik om bondgenootschappen aan te gaan door het houden van een gemeenschappelijken maaltijd, waarvan Robertson Smith het bestaan bij de Semitische volken heeft aangetoond, komt algemeen verbreid in Indonesië voor. Van de Bataks op Sumatra lezen wij, dat het sluiten van een bondgenootschap gepaard gaat met het slachten van een rund of eenen buffel, hetgeen op de markt geschiedt. Hier toch verzamelt zich veel volk en is het dus eene geschikte plaats, om kwesties te bespreken. De vergaderde hoofden en geringen, in eenen kring gezeten, zeggen nu, ieder op de beurt, hun gevoelen, en de zaak wordt gewikt en gewogen. Is men het eindelijk eens geworden, dan wordt het vleesch van het geslachte dier onder de aanwezigen verdeeld, en ieder, die daarvan gegeten heeft, wordt beschouwd als tot den bond te zijn toegetreden. Ook bij de andere Indonesische volken gebeurt hetzelfde, wordt er bij het sluiten van een verdrag een dier gedood en van het vleesch een maal aangericht. Intusschen is er nog iets, dat daarbij niet mag ontbreken. Het verbond dient ook te worden bezworen, gelijk dit eveneens het geval was bij de Arabieren en andere Semitische volken. De meening van Robertson

Smith, dat dit eene latere toevoeging zou zijn, is onzes inziens minder juist. Integendeel behoort de maaltijd tot den eed, dien men ter bezegeling van het verbond heeft af te leggen. Wanneer in vroeger tijden, aldus schrijft de Heer Van Hasselt van de Maleiers van Sumatra, twee of meer negariën (dorpsstaatjes) een verbond sloten, bevestigde men dit met eenen eed, welke plechtigheid gepaard ging met het slachten van eenen buffel, waarvan het vleesch zou dienen tot het houden van een gemeenschappelijk feestmaal. Men doet eigenlijk hier, wat men bij het afleggen van elken eed pleegt te doen. Bekend toch is het, dat men daarbij gewoon is, eene verwensching uit te spreken en die door de eene of andere handeling zinnebeeldig voor te stellen[1)]. Niet zelden bestaat dit daarin, dat men een dier doodt, als symboliseering van het lot, dat men in geval van meineed over zichzelven inroept. Zoo kan dus ook het dooden van eenen buffel, bij het sluiten van een bondgenootschap, eene dergelijke symboliseering zijn. Doch ook het opeten van het vleesch van het geslachte dier, kan denzelfden zin hebben. Vreemd is dit zeker niet bij volken, die de anthropophagie kennen, vooral krijgsgevangenen plegen te verslinden, gelijk immers de Bataks en enkele stammen van de Molukken. Niet onwaarschijnlijk is het dan ook, dat vroeger algemeen gebeurde, wat nu op de Timorlaoeteilanden plaats heeft, ter bezegeling namelijk van het verbond en als eene symboliseering van het lot, dat men over hem inroept, die daaraan ontrouw wordt, niet een dier, doch een mensch gedood en opgegeten wordt. - Door welke ceremoniën overigens het verbond-zelf tot stand komt, hebben wij hier niet na te gaan. Alleenlijk moet er op gewezen worden, dat het drinken van elkanders bloed, waarvan hierboven ook gesproken is, daarbij niet zelden eene rol vervult. Dat deze ceremonie met het maal niets te maken heeft, van dit laatste zeker niet, gelijk Robertson Smith dit wil doen voorkomen, als het ware, de prototype is, behoeft, na al hetgeen gezegd is, alleen opgemerkt, niet nader betoogd te worden. Waar zij plaats heeft, maakt zij alleen het gesloten verbond inniger, doet zij een bloedgemeenschap tusschen de partijen ontstaan.

1) Zie hierover mijne verhandeling: Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras.

Naar de gegeven voorstelling, was dus het samen-eten, de gemeenschappelijke maaltijd, oorspronkelijk slechts eene symbolische handeling, om het gesloten verbond te bekrachtigen. Van lateren tijd is de beschouwing, dat door den maaltijd-zelf, het samen-eten als zoodanig, het bondgenootschap tot stand komt. Zoo laat zich dan ook de toepassing van dit symbool in andere gevallen verklaren, bij voorbeeld bij huwelijksvoltrekkingen, gelijk bij de Romeinen, bij wie immers de confarreatio daarin bestond, dat bruid en bruidegom samen een offerkoek deelden, eene ceremonie, die nu nog bij tal van volken, ook in Indonesië, wordt aangetroffen. En nu is het duidelijk, dat waar het samen-eten reeds zulk een sacramenteele beteekenis verkregen heeft, dit ook op de offermalen van invloed moet zijn geweest, men er licht toe zal gekomen zijn, om hierin een middel te zien, ten einde eene gemeenschap met de goden in het leven te roepen en te onderhouden. Het denkbeeld van eene communio door spijs en drank, is dus, waar het aan die offermalen ten grondslag ligt, niet primair, doch secundair.

Wij zijn hiermede aan het einde gekomen van onze studie. Wij trachtten aan te toonen, dat de door Robertson Smith voorgedragen theorie hoe scherpzinnig en aantrekkelijk ook, met hetgeen de ethnologie, de godsdiensten der natuurvolken ons leeren, bezwaarlijk in overeenstemming is te brengen. Beter dan met een Tacitiaansch ‘ratio in obscuro’, het probleem verder te laten rusten, kwam het ons voor, zelf eene oplossing daarvan te beproeven. Aan den lezer de beslissing, in hoeverre wij hierin geslaagd zijn.

G.A. WILKEN.

Bibliographie.

Oom Dolf en zijn nichtje door W. de Vletter. 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1891.

Vous êtes orfèvre M. Josse! U is onderwijzer Mr. de Vletter, en dat blijkt uit haast elke bladzijde van uwen roman. De best geslaagde gedeelten van uw werk zijn die waarin de gebeurtenissen en de personen met de school in aanraking komen; uw best geslaagde figuur is de oude dorpsschoolmeester Voerman, en het is jammer dat deze brave ernstige man reeds op de helft van den roman van het tooneel verdwijnt, al hebben wij ook aan zijn verscheiden eenige schoone bladzijden te danken en al worden wij ook na zijn dood telkens weêr aan zijn voorbeeld en zijne lessen herinnerd. Maar, dit erkennend en erkennend bovendien, dat gij in uwe heldin Marie van Dalmen met hare voortreffelijke voornemens, die telkens èn door haar èn door anderer toodoen schipbreuk lijden, een persoon hebt geteekend, die voor u geleefd moet hebben en wier strijd wij medeleven, verzwijgen mogen wij niet dat gij om haar heen enkele personen hebt gegroepeerd, die òf met zoo weinig vaste hand geteekend zijn dat zij schimmen voor ons blijven (daartoe rekenen wij zoowel den majoor Doorne als Stuffers en ook Dr. Doorne die in het leven van uwe heldin nog wel zulk eene belangrijke plaats inneemt), òf wier eigenaardigheden en onaardigheden zoo overdreven zijn dat zij de caricatuur naderen, zooals o.a. herhaaldelijk met Ds. Weenink het geval is. En dan - ‘u is onderwijzer Mr. de Vletter!’ en in plaats van de feiten en de personen voor zichzelven te laten spreken, gaat gij telkens achter de catheder staan om de een of andere zedeles te prediken of een wijze spreuk ten beste te geven; ja, al zien wij uw personen zelf den mond openen, in hetgeen zij zeggen en in de wijze waarop zij dit doen, herkennen wij toch telkens weder uw stem. Dat is waarschijnlijk de reden, waarom uw roman iets eentonigs heeft.

Gij weet een tragisch tooneel: een sterfbed (van Voerman, van Ds. Weenink, van den socialist Denzen), een rit als die van Marie, wanneer zij haren vader tracht te achterhalen, met zin voor werkelijkheid te schetsen; maar waarom gebruiken uwe personages, en gebruikt gij zelf in uwe beschouwingen en natuurbeschrijvingen, telkens die onnatuurlijke, opgeschroefde taal, welke meer dan eens den goeden indruk van een aangrijpend tooneel of een belangwekkenden toestand komt bederven? Meent gij inderdaad dat de volgende ‘phrasen’ den indruk weêrgeven van een ‘droomerigen avond’:

‘Boomen en struiken vieren hun hoogtijd; in zoete geuren krioelen

liefdeboden dooreen ... Onbestemd klinken de flauwe, zwevende stemmen van de herlevende kastanje ... Door zachter, zoeter geuren brengen de bescheiden bloempjesder eereprijs elkander hunne liefste wenschen over. Zij behoeven geene doordringende, scherpe lucht zooals de grijsachtig witte lijsterbes om de *(sic!)* uitverkorene van hun hart te verkondigen, dat ze wachten zullen, trouw blijven tot in den dood.'

'Beheersch uw gemoed, of het beheerscht u', die les welke meester Voerman aan zijn kweekelinge gaf, geldt ook voor schrijvers. Met wat meer zelf beheersching zou de heer de Vletter een roman hebben kunnen schrijven van meer blijvende waarde dan wij aan 'Oom Dolf en zijn nichtje' meenen te mogen toekennen.

Novellen en Schetsen door Gustaaf D'Hondt. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier'. 1891.

De mooie jonker van het kasteel, die het argelooze burgermeisje ten val brengt, de grondeigenaar, die, ongevoelig voor hunne klachten, zijn pachters tot den laatsten penning afperst, de boerendochter, die den armen, leelijken boerenknecht, wien zij eens trouw zwoer, vergeet om met den rijken, schoonen molenaarszoon te trouwen, - die onderwerpen schenen den heer D' Hondt nog niet zóó versleten, dat hij niet beproeven zou, ze op zijne beurt tot motief voor novelle of schets te nemen. Ongelukkig is hij er niet in geslaagd, op deze onde onderwerpen een nieuw licht te werpen en ze aantrekkelijk te maken. Ook hier treffen wij in uitdrukking en voorstelling telkens zooveel onnatuurlijks en sentimenteels aan, dat personen en toestanden niet voor ons leven.

Dat gemis aan natuurlijkheid, dat gemaakte, verraadt zich al dadelijk in den dialoog. Reeds op de 3e bladzijde van den bundel laat de schrijver een man zijne vrouw, welke hem aanraadt voor zijne gezondheid naar buiten te gaan, aldus toespreken: 'Op eenige punten ben ik het volkomen met u eens, beste Melanie; doch alles zegt mij naar buiten te gaan, *terwijl ik, mijns erachtens, weinig vinden kan dat uwe gedachte rechtvaardigt*.'

Gelukkig is niet alles op dien toon en in dien trant geschreven. Er komen onder de stukken in dezen bundel een paar voor, waarin de sentimentaliteit en de opgeschroefde taal der overige hebben plaats gemaakt voor een gezond en sober realisme. Het zijn de schetsen '*t Was kermis* en *De deserteur*, vooral de laatstgenoemde. Het verhaal van den breed geschouderden, forsch gespierden jongen soldaat, die, om een gemeene deerne uit een kroeg te volgen, naar Frankrijk deserteert, door zijn 'lief' bedrogen wordt, en wanneer hij haar in zijn woede half dood geslagen heeft, weer terug vlucht naar zijn dorp, waar hij, door de gendarmen achtervolgd, in het diepst van de bosschen een schuilplaats zoekt, om, wanneer hij geen uitkomst meer ziet, door zelfmoord een eind aan zijn leven te maken, - dat verhaal, hetwelk niet meer dan 40 bladzijden beslaat, is met een ingehouden kracht en zelfbeheersching geschreven, welke het ongemeen aangrijpend maken. Uit *De deserteur* blijkt in welke richting de kracht ligt van Gustaaf D'Hondt. Hij sla voortaan geen anderen weg in, dan dien, welken hij hier met zooveel succes betrad.

Dr. Kollewijns Bilderdijk.

Bilderdijk. Zijn Leven en zijn Werken. Naar oorspronkelijke en voor een groot gedeelte onuitgegeven bescheiden samengesteld door Dr. R.A. Kollewijn Met Portretten. Twee deelen. Amsterdam, van Holkema & Warendorf. 1891. IX. 477 en 508 blz.

Is letterkundige kritiek in ons vaderland nog een fatsoenlijk bedrijf? Ook met het oog op deze boekdeelen, mag men nog altijd bevestigend antwoorden. In het onhebbelijke wordt hier geen kracht gezocht. Betweterij zit hier niet ten gericht. Het werk is niet geschreven ter wille van Dr. Kollewijn, maar wel degelijk ter wille van Mr. Bilderdijk. Zelfbezit toont van het begin tot het eind den schrijver van goeden huize, die de stem niet noodeloos verheft, die zijn gevoelen niet voor het eenig mogelijke houdt, die zich in alle opzichten gedraagt als honnête homme, dat is, als iemand die zelf beseft hoeveel er tegen zijn beschouwingswijs is in te brengen. Buiten exacte kennis is er slechts beschouwing, manier van de dingen te zien. Weinige jaren zijn dikwerf genoeg, om ons op een en hetzelfde een geheel ander oog te geven. In Italië en elders heb ik mij vaak uren en dagen rondom de standbeelden bewogen, of ik het voor mij gelukkigste standpunt vinden mocht. Als ik er terugkwam, zou ik mij dezelfde moeite geven. Ten aanzien van belangwekkende persoonlijkheden is nooit iets zóo, en volstrekt niet anders; geen oordeel juist, dat voor goed is afgesloten. Laten wij ten dezen niet zoeken naar de Nederduitsche vertaling van het barbaarsche woord objectief. Kunstkritiek is: faire le tour des choses. Met zekere traditioneele pedagogie moet worden gebroken. Het heet altijd: Wees u zelf! Ik zeg liever: Wees een ander en telkens een ander. Het heet altijd:

Zie door uw eigen oogen. Ik zeg liever: Zie de wereld aan ook en gedurig door de oogen van anderen. De wereld, de geestelijke wereld, is zoo groot, zoo samengesteld, zoo kaleidoskopisch, zoo belangwekkend; daarbij het leven zoo uiterst kort, en onze vatbaarheid zoo treurig beperkt, dat alleen de dunste opperhuid ons helpen kan aan die geestelijke endosmose, buiten welke de geestelijke wereld ons ontoegankelijk blijft.

Het is even waar, dat alle medeleven ijdel is, wanneer wij niet beginnen met in al zijn loodzwaarte aan onze vleugelen te hangen wat men terecht het brutale feit heeft genoemd. De ware historiograaf is Homerus, maar een Homerus die den rug heeft leeren krommen onder de tuchtroede van een Guizot en een Ranke en op de banken van de eene of andere École des Chartes heeft gezeten. Werkelijkheid is geen waarheid, maar zonder de eerste blijft de laatste ondoordringbaar, onvruchtbaar, immers buiten staat zich in dat kleed van waarschijnlijkheid te steken, dat haar vergunt de cel van den visionair te verlaten, zich onder de menschen te bewegen en daar geloof te vinden. Documenten en zifting van documenten: wie beide geeft, werkt voor den Homerus van onzen of van later tijd.

Dezen dienst heeft Dr. Kollewijn bewezen ten aanzien van Bilderdijk, en, zooveel mij bekend is, hij het eerst. Al wat er van den dichter in den gewonen zin van het woord te weten valt, is hier bijéengebracht; de bronnen worden opgegeven en gewaardeerd; de feiten uiteengezet en gerangschikt. De schrijver houdt zich aan de tijdsorde. Na een hoofdstuk over Bilderdijks ouders en voorouders, schildert een tweede ons Bilderdijks jeugd. Bilderdijk als boekhouder op zijn vaders kantoor, als student, als advokaat in den Haag. Bilderdijk te Hamburg, te Londen en te Brunswijk; Bilderdijk onder Koning Lodewijk Bonaparte, zijn de titels van evenzoovele achtereenvolgende hoofdstukken, die te zamen het eerste deel vullen. Het tweede teekent ons den dichter in de jaren van Hollands inlijving bij Frankrijk, in de eerste jaren van Koning Willems Regeering. Maar eer hij komt tot Bilderdijk, privaat-docent te Leiden, wijdt Dr. Kollewijn een hoofdstuk aan 's dichters geloof en filosofie. Hij neemt daarna den kronologischen draad weder op, en geeft ons Bilderdijk te zien te Leiden, gelijk reeds gezegd werd; daarna te Haarlem gedurende zijne laatste levensjaren, 1827-1831. Twee hoofdstukken: Bilderdijk als Mensch, en Bilderdijk als

Dichter, brengen het tweede deel dezer levensbeschrijving ten einde, waaraan twee Registers zijn toegevoegd, een van Persoonsnamen, en een ander van die Geschriften van Bilderdijk, die in den loop van het werk meer of minder uitvoerig werden vermeld.

Uit deze inhoudsopgaaf blijkt Dr. Kollewijns bedoeling. Hij heeft een volledig repertorium willen geven; een vasten grond onder de voeten van ieder die over Bilderdijk wil filosofeeren. De geleidelijke gang en de rustige toon van zijn verhaal winnen ons vertrouwen. Geen woord in dit duizendtal bladzijden wekt achterdocht; geen woord, of het steunt op aangewezen bescheiden, voor welker nasporing de auteur geen moeite heeft ontzien, terwijl zijn werk allerwege de blijken draagt van zeldzame belezenheid in Bilderdijk zelf en in hetgeen door tijdgenoot en nakomelingschap over Bilderdijk is geschreven. Aan deze zijde van Dr. Kollewijns werk heeft onze historicus, Professor Blok, reeds alle recht laten wedervaren. Het is geen geringe en tevens een welverdiende lof.

Misschien had de auteur beter gedaan, op elke bladzijde van zijn nauwgezetten arbeid duidelijker te doen uitkomen, dat hij vooralsnog naar geen hooger lof wilde dingen. Er is voor mij in zijn arbeid iets tweeslachtigs. Hij geeft te veel en te weinig; te veel, om zijn boek louter een repertorium; te weinig, om het in waarheid een biografie te kunnen noemen. Wanneer ik mij veroorloof dit mijn gevoelen met eenige uitvoerigheid toe te lichten, en de levendigheid der indrukken, die ik bij de lectuur ontving, niet poog te temperen, vraag ik Dr. Kollewijn dringend, tusschen de regels te willen lezen, dat mijn eerbied voor zijn aandurven van zulk een stof en mijn achting voor de kennis en het talent, daarbij ten toon gespreid, elke bedoeling verre van mij houden, om hem eenigszins te ontmoedigen. Mijne opmerkingen mogen, als hij ze bruikbaar vindt, veeleer strekken, om hem tot een vernieuwde behandeling van den dichter aan te sporen. Als zij hem niet bruikbaar schijnen, zal ik, met eerbiediging van zijn oordeel, uit deze ervaring de les putten, dat ik nog een opvatting van letterkundige biografie ben toegedaan, waaraan een veel jonger geslacht reeds is ontwassen. Mijn artikel wil een proefneming zijn: koesteren wij, de jonge auteur en zijn kritikus, in weerwil van een verschil, waarbij al het voordeel aan den kant des eersten is, nog dezelfde denk-

beelden omtrent letterkundige biografie? De proef zal, wegens de beperkte ruimte waarover hier kan worden beschikt, genomen worden naar aanleiding van slechts enkele gedeelten van zijn omvangrijk geschrift.

I.

Het leven van Bilderdijk is bij uitnemendheid onbelangrijk. Het laat zich in weinige woorden mededeelen: hij was advocaat in den Haag, balling in Duitschland, privatiseerend geleerde in Leiden en Haarlem; gaf tallooze werken uit; verloor tal van kinderen; worstelde met finantiëele moeilijkheden; overleefde zijn tweede vrouw ruim anderhalf jaar en stierf. Ziedaar nagenoeg alles. In geen enkele gebeurtenis van gewicht is hij betrokken geweest. De staatkundige geschiedenis van zijn tijd zou, wanneer hij nooit geleefd had, in geen enkel opzicht een andere zijn geworden. Geen daden staan van hem geboekt de gewichtigsten zijn ontelbare verhuizingen. Wat is er met zulk een naar het uitwendige volkomen onbeduidend leven aan te vangen? Wat gaat het ons aan, dat een zekere Bilderdijk in den Haag opgang en schulden maakt; dat hij zijn verwijdering uit Nederland min of meer uitlokt; dat hij zich te Londen met Juffrouw Schweikhardt niet verveelt; dat hij te Brunswijk allerlei lessen geeft voor den kost; dat hij te Amsterdam de tweede klasse van het Instituut presideert en uitscheldt; te Leiden aan eenige jongelieden Geschiedenis onderwijst; en eindelijk half kindsch te Haarlem een wereld vaarwel zegt, waarvan hij reeds dikwerf, maar zelden meenens, afscheid had genomen?

Al het belangrijke in Bilderdijks biografie moet komen van zijn persoonlijkheid: het overige kan slechts een kader zijn. De biograaf zal dus het kronologisch gezichtspunt èn moeten vasthouden èn artistiek hebben te omsluieren. Bilderdijks inwendig leven zal de hoofdzaak moeten blijven. Daarin kan onmogelijk alles dezelfde mate van zekerheid bezitten. Voor een deel moet het worden opgemaakt uit 's dichters eigen verklaringen; voor een ander deel bij gissing op zielkundigen grondslag gereconstrueerd worden; voor een derde deel, eindelijk, worden vermoed uit den algemeenen geest van Bilderdijks tijdgenooten. Hij, de vriend van reactie en paradox, zal dikwerf

zijn te kennen door bij hem het omgekeerde te onderstellen van den tijdgeest. Bij dezen drieledigen arbeid is het kompas een klaar besef van wat het eigenlijk is, dat den dichter belangwekkend maakt. Wanneer een auteur dit niet kan ontdekken of anderen niet helder voor oogen kan stellen, zal hij liever van zijn geheele onderneming afzien, die dan aantrekkelijkheid en nut verliest. Het uitwendige is bij Bilderdijk het tegenovergestelde van interessant; de biograaf, nemen wij aan, ziet het interessante van Bilderdijks innerlijk leven niet: waartoe dan over deze materie een boek geschreven? Een biografie van Bilderdijk moet òf niet zijn, òf een indruk achterlaten van liefde, van verontwaardiging, van tragische ontroering, van wat gij wilt, maar een indruk die onuitwischbaar is.

Reeds omtrent dezen eisch vrees ik den auteur niet aan mijn zijde te hebben. Ik wensch het aan te toonen met de twee hoofdstukken voor mij: Bilderdijk student te Leiden, en Bilderdijk advocaat te 's-Gravenhage (Deel I, blz. 138-227).

Vooreerst: het woord hoofdstuk is van mij. De schrijver heeft zijn werk niet zelf in hoofdstukken verdeeld. Hij heeft slechts afdeelingen, waarboven titels staan. Hij schijnt slechts een verzameling *Essays* te hebben willen geven die allen betrekking hebben op eén persoon. De waarachtige indeeling in hoofdstukken zou den schrijver hebben gedwongen tot grooter continuïteit, tot een ware ontvouwing van zijn stof. Zie hier wat ik bedoel.

Bilderdijk komt zoo goed als terstond na zijne promotie in den Haag en wij vragen natuurlijk: Wie is de Bilderdijk die zich daar vestigt? Wat heeft hij geleerd? Wat denkt en gevoelt hij? De voorafgaande Essay: *Bilderdijk Student* heeft het ons niet medegedeeld. De korte inhoud van dien Essay is eenvoudig deze:

Datum van inschrijving. Woonplaats en leeftijd. Uiterlijk. De reputatie die hij medebracht. Over zijn godsdienstige zienswijze. Een enkel woord over de voornaamste staatkundige partijen gedurende Bilderdijks jeugd. Zijne demokratische neigingen en zijn Oranjisme. Zijn vers op den slag bij Doggersbank in verband met zijn partijkiezen voor Engeland. Bij wien hij college hield. Wat hij studeerde. Zijn verkeer in de wereld. Zijn vrienden onder de studenten (o.a. van der Palm) en buiten den studentenkring. Hoe hij gewaardeerd werd. Zijn dichtoefeningen, inzonderheid *Mijn Verlustiging* (thans door Bilderdijk algemeen

verkrijgbaar gesteld), in verband met zijn vroeger afkeuren van wulpsche poësie. Zijne Leidsche liefde. Zijn zenuwlijden. Zijn betrekking tot Baronesse de Lannoy en tot Feith. Zijn promotie en vertrek naar Amsterdam.

Dit zijn al te gader wetenswaardige bijzonderheden, die niet beter tot een bundel konden vereenigd worden dan onder dat opschrift: *Bilderdijk Student*. Maar van een Leven, van een hoofdstuk, een integreerend deel eener Levensgeschiedenis, verlangen wij meer: verlangen wij inzonderheid te worden ingelicht omtrent de universitaire opleiding die Bilderdijk te Leiden had genoten, omtrent de geestelijke atmosfeer daar ingeademd; omtrent het punt in zijn ontwikkeling dat hij bij zijn vertrek had bereikt. Blz. 118 zegt ons: 'Als zijn eigenlijken leermeester in het vak der rechten beschouwde (Bilderdijk) Frederik Willem von Pestel... Ook had hij veel op met van der Keessel, een knap jurist... bij wien hij o.a. een privatissimum hoorde. Van der Keessel en Pestel waren de eenige professoren die Bilderdijk nu en dan bezocht. Hij trachtte (hen) uit te hooren, of liever tot op den grond van hunne leer door te zien. De vele colleges, die hij volgde, vermoeiden hem.... Ook op zijn kamer arbeidde hij met vlijt en inspanning, en menigmaal offerde hij zijn nachtrust aan de studie op. Natuurlijk hield hij zich hoofdzakelijk bezig met de rechtsgeleerdheid, enz.'

Een biografie kan met zulke opgaven niet volstaan. Wat heeft zijn 'eigenlijke leermeester' hem geleerd? Wat leverde dat 'privatissimum' voor hem op? Wat ontdekte hij 'op den grond van de leer' der beide genoemde hoogleeraren? Wij willen binnengeleid worden in hetgeen aangaande Keessel en von Pestel uit een juridisch oogpunt bekend is. Mannen tot 'den grond van wier leer' de vier en twintigjarige Bilderdijk het de moeite waard achtte door te dringen, kunnen niet slechts *pro memoria* worden vermeld. Bilderdijk, een *animal disputax*, moet voor twee derden te kennen zijn uit hetgeen men hem trachtte in te prenten; uit hetgeen zij, met wie hij in geestelijke aanraking kwam, hebben gedacht, en gepoogd van hem te maken. Een zoo schoone gelegenheid, om waar te nemen, uit welke gegevens Bilderdijks persoonlijkheid zich heeft opgebouwd, zou niet mogen worden verzuimd: het geestelijk signalement van de genoemde professoren niet mogen ontbreken.

Ook zou dit hoofdstuk eener biografie uitvoeriger moeten

stilstaan bij den bundel *Mijn Verlustiging*, om ons op de hoogte te brengen van wat Bilderdijk was als student. Dat er in den nieuwen druk wijzigingen werden aangebracht; dat de Regnilde, aan wie de bundel is opgedragen, niet een bepaalde schoone, maar al de 'schoone juffers' vertegenwoordigt; dat het vaderschap van deze gedichten, in weerwil van hun anonymiteit, niet onzeker is; dat er in *Mijn Verlustiging*, 'een paar stukjes *prijkten* (?) die zachtst genomen gewaagd waren'; dat Bilderdijk het noodig achtte zich wegens het althans schijnbaar onkiesche van menige bladzijde te verontschuldigen; dat zijn verdediging geen doel trof: kortom, alwat men voorloopig wil weten, vindt men bij Dr. Kollewijn. Wat van dien aard vindt men bij hem niet? Maar een ethische waardeering van *Mijn Verlustiging;* maar de overweging van de vraag naar het recht der zinnelijkheid in de kunst: waar blijft zij? Dr. Kollewijn bepaalt zich tot een aanhaling uit da Costa, die in een tamelijk gewrongen volzin beweert, dat, ten aanzien van die paar gewaagde stukjes, 'de groote dichterlijke verdienste voor een onloochenbaar vergrijp tegen de wet der kieschheid vergeefs om verschooning smeekt'; een zin, vrijwel zonder zin, want kieschheid is smaak, en hoe kan groote dichterlijke verdienste bezitten wat zich aan den smaak bezondigt?

De bundel *Mijn Verlustiging* blijft ongebruikt, ofschoon Dr. Kollewijn bij herhaling terugkomt op hetgeen hem bij Bilderdijk een eigenaardigheid toeschijnt. Deel II, 391, schrijft hij: 'de sexueele driften woedden sterk in hem.... Alles werkte samen om zijn gedachten in een sensueele richting te leiden.' Daargelaten, met welk recht Dr. Kollewijn dit beweert, aangezien hijzelf zich verplicht voelt te erkennen, dat Bilderdijk zich 'niet aan uitspattingen overgaf,' zal de bewering toch in elk geval een nadere omschrijving behoeven.

De kritici die heden ten dage iemand zinnelijkheid verwijten, plegen zich vaak aan te stellen alsof niets duidelijker ware dan het verband tusschen iemands zinnelijkheid en zijn zedelijk karakter. De meest alledaagsche moraal is hun daarbij genoeg en hun maatstaf geen andere dan die van den eersten den besten kruidenier: het burgerlijk huwelijk; een maatstaf, blijkbaar zoó gebrekkig, dat vrome en vroede mannen heden ten dage nog twisten over de zedelijke waarde van het Neomalthusianisme.

Maar onze auteur geeft een toelichting, en wel met woorden

van Dr. Swart Abrahamsz., thans een autoriteit in deze materie. De geachte geneesheer verklaart van Douwes Dekker: ‘uit een wetenschappelijk oogpunt is zelfs de veronderstelling gewettigd, dat deze overprikkeling der sexueele centra de primaire oorzaak was, met alle symptomen: grootheidsphantasieën, vervolgingsangst... tot secundaire gevolgen.’ Dit zuiver pathologisch verschijnsel heeft de medicus bij zijn tijdgenoot wetenschappelijk kunnen waarnemen. Maar hoe ter wereld is Dr. Kollewijn er achter gekomen bij wijlen Bilderdijk? Droeg men een honderd jaar geleden al kennis van die ‘sexueele centra’? en was men destijds reeds in staat hun overprikkeling in dier voege te constateeren dat zij, naar ‘eene uit een wetenschappelijk oogpunt gewettigde veronderstelling’ tot ‘de primaire oorzaak’ van wat dan ook kon worden gemaakt?

In elk geval had de bundel *Mijn Verlustiging* over Bilderdijks ‘woedende sexueele driften’ licht kunnen verspreiden en met vrucht gelegd kunnen worden naast zekere gedichten die negen jaar later het licht zagen: de Venetiaansche Epigrammen, bij den auteur van welken bundel de faculteit misschien evenzeer ‘overprikkeling der sexueele centra’ heeft waargenomen. Waartoe kan het dienen bij de sensualiteit, niet van iemands poësie, maar van zijn persoon te vertoeven? Ik acht Dr. Kollewijn te goed, om mede te doen aan het tegenwoordig geteem over intieme voorvallen uit iemands bijzonder leven, die ons altijd te weinig bekend zullen blijven, om ons een besluit tot iemands moraliteit te vergunnen. Men kan er de wetenschap wel bij halen, maar zij heeft hier niets te doen, want zij werkt alleen met wel geconstateerde feiten. Hier zijn geen feiten, want het beslissend feit ontbreekt; het feit dat antwoord zou moeten geven op de vraag die, bij minnehandel gelijk bij twist, sterk overwegend belang heeft: Wie is begonnen? De man of de vrouw? Aan welke zijde was de verleiding? Het is ongerijmd van den man altijd als van den verleider te spreken. Ook een man kan bezwijken, en dat bezwijken het gevolg zijn van een edelmoedigheid die opweegt tegen de deugd van Jozef. Maar wat dwingt men ons in zulke altijd eenigszins belachelijke casuistiek af te dalen? Men vrage alleen wat de sensualiteit van een dichter geweest is voor zijn kunst. Onze psychologie is niet ver genoeg gevorderd, om zelfs bij benadering te kunnen bepalen welke deugden of ondeugden de sensualiteit of hare

afwezigheid al dan niet insluiten voor den mensch in het algemeen. Zij, die de moraliteit laten opgaan in overeenstemming met een wetsbepaling, bewegen zich in deze kwestie met het uiterste gemak; zij, die de zedelijkheid zoeken in de verwezenlijking van een zelfstandige (autonome) Ethiek, zullen het oordeel opschorten en nooit verzuimen zich te herinneren, dat: ‘Wie van u zonder zonde is,’ en: ‘haar zal veel vergeven worden omdat zij veel heeft liefgehad,’ niet juist woorden zijn van moderne wuftheid.

Ook ten aanzien van de tweede periode, de dertien jaar in den Haag, is al het uitwendige met groote vlijt door Dr. Kollewijn bijeenverzameld en even duidelijk als onpartijdig voorgesteld. Maar indien er van 1782 tot 1795 geen andere Bilderdijk is geweest dan dien hij ons teekent, loont het weinig de moeite bijna honderd bladzijden over hem vol te schrijven. Het is of Dr. Kollewijn opzettelijk de gelegenheid heeft vermeden, om zijn held in een eenigszins belangwekkend licht te plaatsen. Hij noemt den dichter gaarne bij den voornaam: ‘De ouders hadden wel gewenscht, dat hij bij hen kwam inwonen. Maar Willem .. drong er op aan enz.’ Straks: ‘Willem kreeg zijn zin, ofschoon er een niet gering bezwaar aan zijn plan verbonden was: waarvan zou de jonge advocaat aanvankelijk moeten leven? Er zat niet anders op, dan dat vader Bilderdijk nog weer eens in de beurs tastte. Hij onderhield zijn zoon dan ook het eerste jaar... Daarna kon Willem in zijn eigen onderhoud voorzien.’ De auteur heeft blijkbaar niet het voornemen gehad, juist den epischen toon aan te slaan. Dat behoefde dan ook niet. Ook het huiselijke heeft zijn waarde en zijn gewicht. Waar een man van zeven en twintig jaar, van ongemeene bekwaamheid, zonder kind of kraai, in den Haag van rond zal komen, is een vraag die zeker wel eenige aandacht verdient. Er zijn evenwel vragen, naar ik meen, die ons in grooter spanning brengen.

De gemeenzame toon van den schrijver past zeker wel bij het kroniekmatige dat ook dit hoofdstuk kenmerkt, en waarvan de volgende aanhalingen een denkbeeld kunnen geven: ‘Hij huurde dadelijk na zijn komst in de residentie een kamer..., en legde 19 November 1782 den eed af..., hij verwierf zich vrij spoedig een grooten naam en een drukke praktijk. Tot de kennissen die Bilderdijk maakte moeten... de gebroeders van

der Linden gerekend worden... ook kwam B. wel in aanraking met R.M. van Goens... B. beleefde in den Haag een tijd die vooral rijk was aan politieke processen. Steeds dreigender stonden de Patriotten en de Oranjemannen tegenover elkaar... de stadhouder was de persoon niet om den toestand te beheerschen... alle regeeringstalent ontbrak hem. Een geheel andere figuur was... Prinses Wilhelmina... een vrouw van buitengewone gaven en van een fier doch edelmoedig karakter.

Van heerschzucht was zij echter niet geheel vrij; vandaar ook dat zij veelal op handelen aandrong als haar gemaal wilde afwachten. Het ligt in den aard der zaak dat de stadhouderlijke partij zich in deze omstandigheden in twee... fraktieën splitsen moest: een Prinsgezinde en een Prinsesgezinde. B... sloot zich bij de Prinsgezinden aan. Het denkbeeld, dat een vrouw, en nog wel een vreemdelinge, de eigenlijke heerscheresse in de republiek zou zijn, stuitte hem. De studie van de geschiedenis des Vaderlands bracht hem er toe een ideaal te zien in den staat in het leenstelsel onder de oude graven; toen was Holland een zwaardleen en de Gravinnen, die nogtans aan het bestuur waren gekomen, hadden slechts rampen over het land gebracht.'

Dit zijn nauwlijks meer dan losse aanteekeningen en die bovendien onverklaard laten wat wij het liefst verklaard hadden willen zien. De auteur licht betrekkelijk uitvoerig toe waarom Bilderdijk geen Prinsesgezinde was maar een Prinsgezinde; ofschoon hij niets doet, om het hem bekende oordeel van Jorissen te wraken volgens hetwelk dat onderscheid al van zeer weinig beteekenis zou geweest zijn. Maar Dr. Kollewijn beproeft in geen enkel opzicht ons rekenschap te geven van Bilderdijks beslist partijkiezen in den veel gewichtiger strijd tusschen den Prins ter eene, en de Aristocraten en Democraten ter andere zijde.

Een biografie van den dichter zou natuurlijk bij dien strijd verwijlen; zou ons in staat stellen, op onze beurt mede te gevoelen wat bij ons voorgeslacht van een honderd jaar geleden is omgegaan, hun liefde en hun haten; zou ons hun gewaarwordingen omtrent het nationaal verleden, hun aspiratieën omtrent de nationale toekomst doen kennen en ons doen begrijpen wat een jonge man als Bilderdijk bewogen kan hebben zich onvoor-

waardelijk tegen de opkomende revolutie te keeren. Wij lezen nu bij Dr. Kollewijn (I, 142):

‘Het spreekt van zelf, dat Aristocraten en Democraten in hem een onverzoenlijken vijand zagen.’ Waarom spreekt dit vanzelf? De auteur heeft ons nog niets anders medegedeeld dan dat Bilderdijk Prinsgezind was; dat hij in 1783, ‘toen de troubles begonnen door te zetten, er aan dacht... zich aan de Kaap te vestigen; meer om uit de voeten te zijn dan uit eenig bepaald inzicht’, en voorts, dat hij zich vermaakte met ‘de Patriotten aan te vallen waar hij kon tot zelfs in diligences.’ Hierop wordt aanstonds een stuk vermeld ‘van Patriottiesch standpunt gezien, nogal compromitteerend,’ en welks auteur van Bilderdijk als van zijn ‘halsvrind’ spreekt. De geringe politieke strijdlust dien Bilderdijk in 1783 bleek te bezitten; zijne sarkastische aanvallen op de Patriotten in diligences, en die titel van ‘halsvrind’, dien hij zich moest laten welgevallen; is dit een en ander nu voldoende, om te verklaren, dat de breuk tusschen Bilderdijk en de tegenpartij onherstelbaar was? Laat dit een en ander niet al te zeer in het duister, hoe reeds in 1784 den jongen man kon worden toegezongen:

> ‘Zoo is het Bilderdijk! die eer en plicht blijft achten
> Wordt thans bespot, gehoond.’

In datzelfde jaar 1784 schreef Bilderdijk: ‘Mijn hart breekt over het lot der rampzaligen die om hunne trouw aan 't Vaderland en Oranje en God tot een slachtoffer van de woedende vervolgzucht worden; maar het schroomt niet hun aantal te vermeerderen enz.’

Wij vinden hier, vijf jaren voór het uitbreken der Fransche revolutie, reeds de bekende formule der legitimisten: l'autel et le trône, immers de zaak van Oranje en van God geheel vereenzelvigd. Geschiedt dit hier voor de eerste reis? Is de uitdrukking van Bilderdijks vinding? En zelfs wanneer dit niet het geval is, zijn de staatkundige en godsdienstige overtuigingen van Bilderdijk reeds in 1784 zoo onderling samengegroeid als deze formule doet onderstellen?

Hetgeen bij Dr. Kollewijn vooraf is gegaan, heeft ons op deze legitimistische theorie niet voorbereid, evenmin als op een Bilderdijk, antirevolutionair *avant la lettre*, die in 1785 rijmde:

‘Aan Zijn eed getrouw te wezen,
God, en Hem alleen te vreezen,
Toont een Prinsgezinde aan.
Maar voor dwangzucht slaafsch te bukken
En de zwakheid te onderdrukken,
Al te vreezen buiten God,
Maakt den nieuwen Patriot.’

Dr. Kollewijn gaat langs deze regels voorbij en laat er onmiddellijk op volgen: ‘Bilderdijk was, toen hij deze regels schreef, sedert kort nader aan de zaken van den stadhouder verbonden.’ Wij vernemen het gaarne, maar de vragen die hier van zelf opkomen, raakt het blijkbaar niet. Na de vermelding van het pleidooi voor Kaat Mossel wordt de staatkunde van Bilderdijk niet verder aangeroerd en de kroniek voortgezet met deze woorden: ‘Slechts weinig gedichten heeft Bilderdijk in het begin van zijn verblijf in den Haag vervaardigd’ enz., welke mededeeling straks gevolgd wordt door deze andere: ‘dat hij door de schoonen, die bij zocht te boeien, zelf geketend kon worden, zou spoedig blijken.’

Deze woorden maken natuurlijk den overgang tot de vermelding van Bilderdijks betrekking zoowel tot Catharina Rebecca Woesthoven als tot Anne Luzac ‘voor welker gelijktijdigheid,’ volgens Dr. Kollewijn, ‘als verzachtende omstandigheid kan worden aangevoerd, dat hij in kalme oogenblikken tot bewustzijn zal zijn gekomen, dat juffrouw Woesthoven toch eigenlijk niet de vrouw was om hem gelukkig te maken; dat zijn verlangen naar liefde derhalve niet voldoende kon worden bevredigd, terwijl nogtans zijne zinnelijkheid hem belette van het mooie schepseltje afstand te doen.’

De auteur komt ten slotte tot een edelmoedig oordeel: Hij acht het (bl. 163) ontwijfelbaar, dat ‘de omstandigheden’ en niet de een of andere laaghartige bedoeling er Bilderdijk toegebracht hebben twee aanstaanden tegelijk de verzekering van zijne liefde te schenken. Men kan hier weinig op tegen hebben. De ‘omstandigheden’, - wij denken aan de bekende fabel van Lafontaine, - plegen bij iedere begeerlijkheid, vooral bij iedere liefdesbetrekking, veel op haar geweten te hebben, en ik meen met eenige zekerheid te kunnen bevestigen, dat, als ‘juffrouw Luzac’ en ‘juffrouw Woesthoven’ tegenvoeters waren

geweest, zij allicht niet tegelijk Bilderdijks liefdesbetuiging hadden ontvangen.

Er is waarlijk groot geduld noodig geweest voor het samenstellen van zulk een uitvoerig werk over een persoon van wiens belangrijkheid de auteur ons zoo weinig doordringt. Wat gaat het ons alweder aan, dat een eeuw geleden een zekere jonge man in den Haag de zaak van God en van Oranje vereenzelvigd, en in zijne betrekking tot twee juffrouwen zoo lang mogelijk een slag om den arm heeft gehouden, wanneer deze en soortgelijke bijzonderheden niet onder een algemeener gezichtspunt kunnen worden gebracht? Te dikwerf wordt bij het schrijven van biografieën uit het oog verloren, dat zij hare belangrijkheid niet enkel kunnen ontleenen aan de beroemdheid van den persoon dien zij tot onderwerp hebben. De zucht, van zulk een persoon alles te weten, verheft zich in niets boven de banale nieuwsgierigheid die een toerist er toe kan leiden, de kamer te gaan zien waar de een of andere beroemdheid geboren of gestorven is.

What am I to Hecuba and what is Hecuba to me? De belangrijkheid van een biografie ligt zoo goed als uitsluitend in de conceptie die de auteur heeft van zijn held. Alleen met die conceptie, die in alles moet doorstralen, kan een auteur spreken tot onzen geest en iets meer doen dan onze weetgierigheid prikkelen. De persoonlijkheid, die ons beschreven wordt, willen wij overzien, en bij elke bijzonderheid beseffen, dat hare vermelding onmisbaar is, om de algemeene conceptie te rechtvaardigen.

Een biografie moet deductief te werk gaan: het bijzondere, afleiden uit het algemeene dat de auteur beter dan wij heeft begrepen. Op dezen regel is slechts eene schijnbare uitzondering. In één geval kan de zuiver induktieve weg worden gevolgd, namelijk, wanneer men schrijft als ooggetuige van iemands leven, en bovendien Boswell of Eckermann heet. Zulke biografen kunnen, al voortvertellende, en zelfs alleen daardoor, ons een volledig beeld geven van een groot man omdat zij, zonder het te weten, zulk een beeld in zich dragen. Een buitengewoon talent van vertellen is hiervoor onmisbaar. Dat talent komt hoogst zelden voor, en, naar ik meen, nooit bij hem die zelf zijne kennis heeft moeten putten uit de tweede of derde hand. Het voorbeeld van Dr. Kollewijn schijnt mij

niet in staat mijne meening ten dezen aan het wankelen te brengen. Door de gaaf van vertellen blinkt hij niet uit. Hij wordt niet medegesleept en sleept niet mede. Een goed verteller moet den draad nooit laten vallen, voor het minst den schijn wekken, dat hij altijd voortspint. Groote menschen luisteren juist onder dezelfde voorwaarden als kleine kinderen, en een dier voorwaarden is, dat zij aan de alwetendheid van den verteller gelooven, dat zij hem nooit in de kaart zien.

Bij onzen auteur zien wij te veel de aanteekeningen liggen. Wanneer een zeker gedeelte daarvan is verbruikt, blijven er nog over die ergens een plaats moeten vinden. Op blz. 171 is de trouwplechtigheid van Bilderdijk met Catharina Rebecca afgehandeld. Wij zijn 21 Juni 1785 's morgens om half acht, zegge om half acht, in de Oude Kerk te Amsterdam geweest, onder het gehoor van Ds. Calkoen, die het huwelijk heeft ingezegend. Wij hebben daarna aangezeten aan den bruiloftsdisch, onder het genot van gelegenheidsgedichten, van onder anderen één, dat van Francq van Berkheij, ‘niet minder dan dertig bladzijden lang.’ De jonggehuwden zijn vertrokken. Wij staren hen na, en denken aan het goddelijk ongeduld waarvan zij blijken hebben gegeven eer zij om den goddelijken zegen baden... ‘Het is hier de plaats, om iets te zeggen van de twee bundels Minneliederen.’ Met deze woorden doet Dr. Kollewijn ons opschrikken uit onze gepeizen.

De auteur zal zelf niet tegenspreken, dat zijn ‘het is hier de plaats’ weinig geloof bij ons kan vinden, en slechts een afgesleten vorm is, om een aanteekening die men nog in portefeuille heeft, in te kunnen lasschen. De auteur zegt wel terstond, dat die Minneliederen ‘grootendeels een uitvloeisel zijn geweest van Bilderdijks liefde voor Mejuffrouw Woesthoven.’ Maar wat baat dit, daar hijzelf ze in geenen deele in dat licht toont te zien, en vier bladzijden lang, van bl. 171 tot 175, over die bundels handelt, zonder een poging te wagen, om Bilderdijks liefde voor Catharina Rebecca eenigszins uit de bundels zelf te kenschetsen. Indien hij, om de een of andere reden, zich van die poging onthoudt, waarom is het dan ‘hier juist de plaats om van deze bundels iets te zeggen.’ Onze Nederlandsche stijl vermeit zich nog te dikwerf in zulke redekunstige figuren waarvan niemand de dupe is. De meest geliefkoosde, maar ook de onuitstaanbaarste is: ‘Wij spraken

daareven van enz.', om te kunnen doen wat de Duitschers zonder blikken of blozen 'nachholen' noemen of ook: 'nachträglich etwas bemerken.' Ik weet wel, dat het niet genoeg, is de overgangen te verbergen, om een letterkundige compositie te leveren. Maar van letterkundige compositie kan zeker geen sprake zijn, wanneer de overgangen worden verwaarloosd. En zij worden verwaarloosd, wanneer de lezer niet van zelf uit het eene in het andere komt; wanneer er niet een versmelting der bouwstoffen plaats heeft of, vergunt men een ander beeld, wanneer ons opstel niet een kleed is zonder naad. In de kunst van overgangen maken, gaat de kunst van schrijven bijna op. Het overwinnen der moeilijkheid wordt altijd ruim beloond. Door die overwinning wordt de aandacht van den lezer geboeid. Een lezer of hoorder is iemand die niet losgelaten wil worden, en zich losgelaten voelt, zoodra hij bespeurt, dat men hem op een gegeven oogenblik even goed iets anders had kunnen zeggen dan men hem zegt. Het boeiende van een schrijver of een spreker ligt in de werkelijke of schijnbare noodzakelijkheid van den weg dien hij ons doet afleggen.

De bespreking van de twee erotische Bundels eindigt met de stelling, dat Bilderdijks *Verrukking*, 'stellig reeds vóor het huwelijk van Catharina Rebecca gedicht (wij mochten het eens vergeten!), de zinnelijkste misschien, maar ook de schoonste van al Bilderdijks minnezangen is.' Deze verzekering is van dezelfde soort als de hierboven vermelde, volgens welke er twee gewaagde gedichten 'prijkten' in den bundel *Mijn Verlustiging*. De twee uitspraken zijn voor mij even onbegrijpelijk. Als het waar is, dat het gedicht *Verrukking* zoowel de schoonste als de zinnelijkste minnezang is van Bilderdijk, moet sterke zinnelijkheid onfeilbaar behooren tot de schoonheid van erotische dichtkunst. Wat is dat voor een Esthetiek die in een gegeven dichtsoort het hoogste Schoon bereikbaar acht ten koste van iets dat het zedelijk gevoel op prijs stelt; of ook: wat is dat voor een zedelijk gevoel, dat, als het gekwetst is, in ons gemoed plaats laat voor bewondering van iets moois! Een professor in de theologie uit mijne jonge jaren pleegde van de apokatastasis (de leer van de eindelijke wederoprichting aller dingen) te zeggen: 'een heerlijk denkbeeld, maar niet evangelisch'; waarmede zeker aan den aard van het 'evangelische' een niet zeer vleiend compliment werd gemaakt. Zou men in

navolging van dien hoogleeraar (zijn asch ruste voor het overige in vrede!) willen zeggen: een heerlijk schoone minnezang, maar niet zedelijk, van het zedelijke daarmede ingewikkeld te kennen gevende, dat het iets heerlijk schoons buiten kan sluiten? Ik geloof niet, dat Dr. Kollewijn het zou willen zeggen. Evenwel, die wending: ‘de zinnelijkste *maar* ook de schoonste’ geeft aanleiding het tegendeel te vreezen. Ik wensch hem ten opzichte van de zinnelijkheid geenerlei meening op te dringen. Ik ben alleen zoo vrij, ieder die zich inlaat met kunstkritiek, tot klare bewustheid te roepen van zijn bijzondere meening, opdat hij den moed hebbe te schrijven, òf: *Verrukking* is een leelijk gedicht, want het is zoo zinnelijk; of wel: de *Verrukking* is de zinnelijkste en dus de schoonste van al Bilderdijks minnezangen. Twee eigenschappen kunnen niet in zeer hooge mate het deel van iets of van iemand zijn of die twee eigenschappen moeten beide gelijkelijk hetzij prijzens- hetzij afkeurenswaard zijn. De aarzeling van onzen auteur op dit punt is, dunkt mij, het gevolg van de duisternis waarin de leeraren der ethische wetenschap ons laten ronddwalen. Een biograaf is niet gehouden een zelfstandig oordeel gereed te hebben over alle wetenschappelijke kwestiën waarmede zijn werk hem in aanraking brengt. Ook de Ethiek is een wetenschap, en ook ten haren aanzien moet de biograaf zich kunnen beroepen op hetgeen in een gegeven tijd onder de deskundigen algemeen is aangenomen. Maar ziedaar juist de moeilijkheid. Wat is in de Ethiek algemeen aangenomen? Als het dan een dichter raakt, zien wij de kritici zich behelpen met de gewone halfheid die de zedelijke oordeelen der Protestantsche wereld pleegt te kenmerken, waaraan tegenwoordig de ‘sexueele centra’ of soortgelijke dingen een wetenschappelijken tint moeten geven.

Op de zinsnede over Bilderdijks minnelied *Verrukking* volgt onmiddellijk: ‘In 1784 was Bilderdijk van den Nieuwen Uitleg naar de Papenstraat verhuisd.’

II.

Om mijn kritiek onvermijdelijke herhalingen te besparen, zal ik van nu aan het eigenlijke historische laten rusten, na op nieuw mijne ingenomenheid te hebben betuigd met den grooten

ijver en de nauwgezetheid, door Dr. Kollewijn aan dit gedeelte van zijn taak besteed. Maar ik zou gaarne nog opzettelijk stil staan bij de afdeelingen van meer wijsgeerigen aard: *Bilderdijks geloof en philosophie; Bilderdijk als Mensch; Bilderdijk als Dichter*.

Aan het eerstgenoemde onderwerp zijn niet minder dan drie en zestig bladzijden besteed. Ik mag niet zeggen hoe ik over die bladzijden denk, zonder het vooraf met nadruk in den auteur te huldigen, dat hij Bilderdijks geloof en filosofie een uitvoerige behandeling heeft waardig gekeurd. Ik heb er voor eenigen tijd reeds op moeten wijzen hoe in het *Archiv für Geschichte der Philosophie* van Ludwig Stein over de houding der Nederlanders ten aanzien van de Kantiaansche wijsbegeerte kon worden geschreven, zonder dat de naam van Bilderdijk zelfs werd genoemd, alsof niet juist zijn oordeel over Kant het allerbelangrijkste was waarop het bedoelde artikel, dat zooveel miskenning van Kant moest wraken, had kunnen wijzen. Dr. Kollewijn heeft Bilderdijk van het destijds gepleegde onrecht gewroken, en niet verzuimd Bilderdijks filosofie uiteen te zetten. Ik heb vroeger in dit eigen tijdschrift naar vermogen hetzelfde beproefd, en mag mij daarom ontslagen rekenen van Dr. Kollewijns voorstelling van 's dichters wijsbegeerte thans te bespreken. Zijne uiteenzetting van Bilderdijks godsdienstige denkbeelden wensch ik echter niet stilzwijgend voorbij te gaan.

De auteur begint met te zeggen, dat ‘het godsdienstig geloof op Bilderdijks geheele bestaan een overwegenden invloed heeft gekregen vooral sedert het jaar 1816,’ en ‘dat de uiteenzetting en beschouwing van de religieuse en de philosophische meeningen des dichters’ hem om die reden op deze plaats noodzakelijk voorkomt.

Een plotselinge bekeering heeft er, volgens den auteur, niet plaats gegrepen, ‘maar, gaat hij voort, na de grievende teleurstelling die van Capelle's benoeming tot hoogleeraar te Amsterdam (Bilderdijk) veroorzaakte, verdween zijne hoop om zich op aarde ooit, al was het ook in bescheiden mate, gelukkig en tevreden te gevoelen. Geheel de maatschappij vervulde hem, meer nog dan vroeger, met afkeer en haat. Op weinige uitzonderingen na zag hij in zijne medeschepselen werktuigen der hel, die weldra door Gods geweldige wraak zouden worden

getroffen. Had hij om deze reden liefst met al het aardsche gebroken, hij was te veel kunstenaar, had te hooge aspiraties om niet aan de verwezenlijking zijner idealen te gelooven. Vandaar dat de kracht van zijn geloof, zijn liefde voor God, zijn verlangen naar het hiernamaals moesten toenemen, naarmate hij zich losmaakte van het wereldsche.'

Het verdient goedkeuring, dat de schrijver gepoogd heeft de grootere innigheid van Bilderdijks godsdienstig gevoel sedert het jaar 1816 met 's dichters levenservaring in verband te brengen. Maar waarom wordt voor dit verband, gelijk het door Dr. Kollewijn werd opgevat, geenerlei verklaring van den dichter zelf aangevoerd? Nu moet het alleen naar zijn innerlijke waarschijnlijkheid beoordeeld worden. Is het waarschijnlijk, dat een man als Bilderdijk op zijn zestigste jaar, bij een benoeming tot hoogleeraar voorbijgegaan, alle hoop zelfs op een bescheiden geluk hier op aarde heeft laten varen, misanthroop is geworden, gaarne met al het aardsche zou hebben gebroken maar, door zijn artistieken zin daarin verhinderd, meer liefde voor God en het hiernamaals heeft leeren gevoelen? Ik heb eenige moeite mij van dezen psychologischen ontwikkelingsgang een heldere voorstelling te maken. Ik word achteraangesteld; ik haat geheel de maatschappij; ik zou het liefst met al het aardsche breken; maar ik ben te veel kunstenaar, om niet aan de verwezenlijking mijner idealen te gelooven. Resultaat: mijn wrevel tegen het wereldsche doet de kracht van mijn geloof en de zucht naar God en naar den hemel toenemen! De voorstelling is niet volkomen in overeenstemming met de Nieuw-Testamentische, volgens welke het onmogelijk is God lief te hebben dien men niet ziet, als men de menschen haat die men wel ziet. Wat wil het bovendien zeggen, dat iemand liefst met al het aardsche breekt, en tevens aan de verwezenlijking zijner idealen gelooft? Die idealen zullen toch wel te midden van het aardsche verwezenlijkt moeten worden. Indien Bilderdijk dan op aarde aan een betere toekomst vasthoudt, hoe kan dan weder hiervan het gevolg zijn, dat iemands 'verlangen naar het hiernamaals toeneemt.' Wat er eigenlijk in de ziel van Bilderdijk na 1816 heeft plaats gegrepen, blijft dus vooreerst in het duister. Misschien draagt het nevelachtige van het begin der uiteenzetting hiervan de schuld. 'Het godsdienstig geloof' zal op Bilderdijk

een overwegenden invloed hebben verkregen. De uitdrukking is veel te weinig bepaald. Wij weten eigenlijk niet wat hier invloed heeft moeten oefenen. Is het een gevoel, is het een dogmatiek? Het laatste zou men bijna gissen als Dr. Kollewijn ons zegt, dat hij het hier de plaats acht van Bilderdijks ‘religieuse en *philosophische* meeningen’ rekenschap te geven. Ook hier zou ik Dr. Kollewijn willen vragen: zijt gij in uw onderwerp diep genoeg doorgedrongen? Hadt gij niet een keus moeten doen: òf Bilderdijks theologische filosofie als onbeteekenend en verouderd moeten voorbijgaan, òf daarvoor in het gemoedsleven van den dichter een ernstiger en vooral belangrijker beweegreden moeten zoeken dan gekwetste ijdelheid en daaruit voortspruitende menschenhaat; aandoeningen, waarvan ik voor het overige nooit gehoord heb, dat zij bijzonder geschikt zijn een innige religieuse stemming te kweeken.

Maar, hoe dan ook ontstaan of bevorderd, het godsdienstig geloof van Bilderdijk zal ons in deze afdeeling worden ontvouwd en wij vallen vooreerst den schrijver niet weder in de rede. Hij geeft ons in de hoofdzaak het volgende te lezen:

‘De gedachte dat God alles, tot in de geringste bijzonderheid bestuurt en leidt, dat smarten beproevingen zijn en als zoodanig zegeningen en blijken van genade; dat al het aardsche in den grond der zaak nietig is en alleen het hemelsche een bron kan zijn van rust, die gedachten werden Bilderdijk in zijn somber, door onophoudelijke kwalen bijna ondraaglijk leven, tot een bron van onuitputtelijken troost... het wisselvallige, het ijdele van welgesteldheid, aanzien en zelfs roem is hem duidelijk geworden, zijn eigen zwakheid heeft hij leeren kennen, zijn droombeelden van aardsch geluk zijn door droombeelden (?) van hemelsche zaligheid vervangen. Van het zoeken naar een godsdienstigen vorm kon daarbij geen sprake zijn, die bestond voor hem in de orthodox-kalvinistische leer, waaraan hij nooit ernstig had getwijfeld... hij komt meer en meer tot de overtuiging, dat de ware Christen niet zoozeer tracht God en zijnen weg in onze verlossing met het verstand te bewijzen dan wel met het hart te gevoelen, Jezus Christus en dien gekruisigd luidt sedert zijne geloofsbelijdenis..... De studie van Kant en eigen nadenken hebben hem helder doen inzien dat de menschelijke rede niet in staat is tot objectieve of absolute waarheid door te dringen... De zucht om in die oneindige

onzekerheid iets vasts te kunnen aangrijpen voerde hem steeds met vernieuwde kracht terug naar het geloof aan een goddelijke openbaring, toetssteen voor ons denken en waarmede wij, ten minste eenigermate, God leeren kennen. Daarom wordt Bilderdijks leuze vasthouden aan God, zich laten leiden; niet meer dan een werktuig zijn in Zijn hand.'

Na dit een en ander te hebben medegedeeld, zegt de auteur: 'Beschouwen wij thans Bilderdijk meer in bijzonderheden,' en hij gaat daarop voort met te wijzen op 's dichters theologie op zijn 'geloof (ik kort sterk af) aan Gods eeuwigheid, zelfbewustheid, almacht, geestelijke natuur, eenheid en volmaaktheid; op zijn geloof aan de Triniteit, aan Gods scheppen van engelen en menschen, aan den zondeval en zijne gevolgen voor den mensch gelijk voor de natuur; aan de erfschuld en de erfzonde en Gods deernis met der menschen ongeval; aan het plaatsvervangend lijden van Christus en zijne menschwording; aan de noodzakelijkheid, om door geestelijke eenheid met Christus van ons eigen straflijden te worden bevrijd; aan de uitverkiezing; aan het innig verband tusschen moraliteit en Christendom; aan de behoudende kracht van het berouw; aan de eeuwige straf; aan een etherisch omhulsel voor de gezaligden, waarin dezen, naar het schijnt des verkiezende, zich kenbaar kunnen maken aan den levenden mensch: de geesten toch zijn deelnemende aanschouwers en werkzame deelnemers hunner nog levende broederen.' Bij Bilderdijks spiritisme wordt door den auteur uitvoerig stilgestaan evenals bij 's dichters beschouwing 'van het ongeloof als louter vrucht van hoogmoed en zijne met deze beschouwing samenhangende onverdraagzaamheid: een kerk die verdraagzaamheid predikt en niet eenigheid is voor hem geen kerk. In de toenemende Godslastering zag Bilderdijk evenwel voorbereiding van Jezus' wederkomst, ter verplettering der wederstrevenden, ter redding der zijnen. Goddeloos is in zijn oog de scheiding tusschen kerk en staat en hij vreest niet den wereldlijken arm in te roepen ter bescherming van de zuivere hervormde leer. Bij dat al had hij eigenaardige sympathieën voor de Katholieken, van wie hij wenscht, dat zij en de Protestanten tot een vergelijk mogen komen. Het gezag en de onfeilbaarheid van den Paus bleven evenwel voor hem steenen des aanstoots en onoverkomelijke steenen, terwijl hij de Nederlandsche oud-Katholieken juist daarom met meer

sympathie bejegende.' Met deze laatste opmerking is de uiteenzetting van Bilderdijks geloof ten einde, en begint die van zijne wijsbegeerte. Ik geloof niet, dat ik in mijn saamgeperst verslag iets wezenlijks heb achterwege gelaten.

Vergis ik mij wanneer ik ook hier aanneem, dat de auteur niet eigenlijk biograaf heeft willen zijn? En stemt hij mij niet zelf toe, dat de biografie van een dichter zich onmogelijk met zulke dorre gegevens zou kunnen tevreden stellen? Ook hier schijnt de titel al te veel te beloven. Wat wij van Dr. Kollewijn ontvangen, bestaat uit eenige mededeelingen omtrent de voornaamste dogmatische inzichten van Bilderdijk, terwijl de titel aankondigt: Bilderdijks 'geloof'! Zijn geloof! Eens dichters geloof! Het geloof van een dichter die, geboren toen de achttiende eeuw uit een geestelijk oogpunt eerst recht de achttiende eeuw begon te worden, in 1816, die eeuw met haar verlichting, haar deïsme, hare anti-katholieke vooroordeelen, hare groote revolutie, hare verkondiging van den godsdienst der Rede, maar ook met hare *Confession du vicaire Savoyard* en haar *Génie du Christianisme* reeds achter zich heeft! Gedachten rijzen aan iets treffenders en aangrijpenders dan ons van bl. 83 tot 113 wordt aangeboden? Wanneer men zegt, dat niemand het 'geloof' van Bilderdijk treffender en aangrijpender maken kan dan het is, en dus ingewikkeld te kennen geeft, dat er niets meer van dat 'geloof' mede te deelen valt dan onze auteur heeft medegedeeld, moet mijn wederantwoord luiden: waartoe ons dan genoodzaakt dezen katalogus van eenige zonderlinge theologische meeningen te lezen? Er zijn menschen genoeg die evenals Bilderdijk aan de Triniteit geloofd hebben of nog gelooven; die zich van het leerstuk der pauselijke onfeilbaarheid een even averechtsch denkbeeld maken als hij; die even weinig voldoende doorgedrongen zijn in de geschiedenis der europeesche menschheid, om van de Oud-Katholieke beweging, hoe eerbiedwaardig ook in zich zelf, iets voor de toekomst te verwachten. Bilderdijk geloofde aan de helsche straf. Het is mij wel, maar ik hoor liever hoe Dante zich die straffen heeft voorgesteld. Bilderdijk geloofde aan de predestinatie, maar over dit onderwerp hoor ik liever Thomas van Aquino of Kalvijn. Als het belangrijk zal wezen; - ik ben er mede verlegen, dat mijne kritiek in den grond der zaak altijd dezelfde opmerking moet herhalen; - als het mijne aandacht waarlijk

verdient, dat ik van Bilderdijks theologische denkbeelden kennis neem; als ik in ernst uitgenoodigd word mijn goeden tijd hieraan te geven, moeten Bilderdijks godsdienstige meeningen, zijne vooroordeelen, zijne bijgeloovigheden, zijne idiosyncrasiën onder het licht worden gebracht van een idee die mij althans tijdelijk imponeert. Ik moet gedompeld worden in Bilderdijks gemoedsleven, al zal ik, mij met hem in dat sop bewegende, misschien allerlei wonderlijke zeeprodukten zien opduiken: hier een wrak van het oude trinitarische dogma, daar een stuk van het patristisch geloof aan demonen in dieren, ginds een brok van kalvinistisch antipapisme.

Ik vrees, dat Dr. Kollewijn het slachtoffer is geworden van een zekere voorliefde voor indeelingen. Wij weten reeds, dat hij afzonderlijk heeft gehandeld over Bilderdijk als mensch, over Bilderdijk als dichter, gelijk hier over Bilderdijk als geloovige. Laat het mogelijk zijn, den geloovige van den mensch te onderscheiden: in elk geval schijnt het mij volkomen onmogelijk toe, den dichter en den geloovige uit elkander te houden. Door dit te beproeven heeft Dr. Kollewijn wel een geloof beschreven, maar ons in het geheel niet doen gevoelen dat dit het geloof, niet van een theoloog, maar van een dichter was. Ik ben bijna zeker, dat de auteur vroeg of laat zijne schade zal willen inhalen; dat hij het benijdbaar oogenblik zal willen kennen waarop hij andermaal aan het hoofd van een wit blad papier zijn titel *Bilderdijks geloof* plaatst. Dan zal hij zich de gelegenheid niet laten ontnemen, om ons in te leiden in het eigen wezen van de dichterziel. Dichter zijn is geloovig zijn; is een onbewijsbare zekerheid bezitten die niet anders dan door inboezeming, door overstorting kan worden medegedeeld. Dichter zijn is zien, is bevestigen, is verzekeren; is, niet den twijfel het zwijgen opleggen, maar den twijfel niet gevoelen; is geheel een metafysische wereld, niet bezitten als verworven goed, maar dragen in eigen zelfbewustheid, zoodat ook het getuigen van eigen geloof voor den dichter niet het verkondigen is van meer of min betwistbare stellingen, uitkomsten van een meer of min grondig onderzoek, maar het getuigen van eigen bewustheid en eigen innerlijk leven. Dat dit leven de vormen aanneemt die door tijd, opvoeding, omgeving, openbare meening, of ook het tegendeel, gegeven zijn, spreekt van zelf en werd, gelijk wij hoorden, reeds door Dr.

Kollewijn erkend. De eenige wijs waarop het mij mogelijk schijnt ‘Bilderdijks geloof’ boeiend uiteen te zetten, is ons in het hart van zijn innerlijk leven te verplaatsen, zoo men althans meent, dat hij het bezat. Onder de misschien al te vage uitdrukking: innerlijk leven, versta ik eenvoudig wat op het gebied van gedachten en gezindheden een ernstig man ernstig wil, of, misschien nog duidelijker, niet wil. Want het is opmerkelijk, dat, tenzij wij met geesten van den allereersten rang te doen hebben; geesten, die met scheppingskracht zijn bedeeld, - en tot dezen kan Bilderdijk zeker niet gerekend worden, - het ons veel lichter valt, achter iemands diepste antipathieën te komen dan achter hetgeen hij in de plaats wil stellen voor hetgeen hij verwerpt. Een juiste en leerzame opvatting van Bilderdijks innerlijk leven zou dus vooral van negatieven aard moeten zijn; zou moeten vragen, niet wat hij ten aanzien van het bovenzinnelijke heeft geleerd en onder welke formulen hij dat heeft gebracht, maar wat hij onvoorwaardelijk niet heeft willen leeren, wat hij tot elken prijs heeft willen zien loochenen, wat hij heeft gehaat met zijn geheele ziel. Dezen maatstaf hebben wij aan te wenden bij alle denkers van den tweeden en derden rang. Deze monistische schrijver is vol paralogismen en zwakke bewijzen: leer, dat hij zich van alle dualisme heeft afgewend en doe uw voordeel met de hoogst waarschijnlijk zeer juiste kritiek die hij van het dualisme heeft geleverd. Gene is idealist en behelpt zich met een betoog dat u gemelijk maakt: wees verstandig, schenk hem zijn gehaspel, en laat u onderrichten in hetgeen hoogst waarschijnlijk volkomen terecht door hem als de leemten van het materialisme wordt gekenschetst. Zelfs een Kant - al wil ik natuurlijk niet hier in het voorbijgaan zijn rang als denker aanwijzen, - is veel belangwekkender in zijn afkeer van het zedelijk determinisme en van een eindig bestaan van den geest dan in zijne strompelende argumenten ten behoeve der wilsvrijheid of der onsterfelijkheid.

Om nu te weten te komen wat Bilderdijk niet heeft gewild, wat hij, - bij een dichter is de uitdrukking niet te sterk, - hartstochtelijk heeft gehaat, en waarvan hij dus, zoo goed en zoo kwaad als het gaan wilde, juist het tegendeel in een te lang miskenden luister voor zijne tijdgenooten heeft willen herstellen; om dát te weten te komen, is het onmisbaar de

hoofdgedachten van die tijdgenooten te bestudeeren, de openbare meening onder de wijzen en verstandigen van zijn eeuw te kenschetsen. Hier, vooral hier, mis ik in de beeltenis die Dr. Kollewijn ons geeft den onmisbaren achtergrond. Wij zien bij hem veel te veel alleen Bilderdijk.

Bovendien mis ik nog iets anders. Bilderdijk mag niet losgemaakt worden van zijn tijd, maar, wanneer men hem eens voor belangwekkend houdt, mag hij evenmin losgemaakt worden van hetgeen voor hem toekomst was. In mijne *Oudere Tijdgenooten* heb ik, en, zoover ik weet, zonder iemands tegenspraak daardoor uit te lokken, Bilderdijk den vader van het Réveil genoemd. Ik had te minder tegenspraak te vreezen omdat Willem de Clercq, die het beter dan iemand weten kon, in zijn Dagboek Bilderdijk op gelijke wijze kenteekent. Het is mij niet bekend, of Dr. Kollewijn zich met deze kwalificatie kan vereenigen, en het komt natuurlijk niet bij mij op dit van hem te verlangen. Maar is mijn wensch onbillijk, dat hij dit punt uitvoerig, en niet slechts in het voorbijgaan, ter sprake had gebracht? Men moge het aangenaam vinden of niet; men moge het desnoods aan lagere beweegredenen toeschrijven: het valt nu eens niet te ontkennen, dat er sedert het midden dezer eeuw een opmerkelijke herleving heeft plaats gegrepen van de geloovige beschouwing der dingen, van de bovennatuurlijke opvatting der wereld; in eén woord, van godsdienst en theologie. De macht van de kerk, als geestelijke, immers de geesten beheerschende, macht, is in verrassende evenredigheden toegenomen. De herleving heeft plaats gehad niet alleen in Nederland, maar in vele landen daarbuiten, ten westen, ten oosten en ten zuiden. Zij heeft plaats gehad, niet alleen in de Protestantsche, maar evenzeer in de Katholieke wereld, en als ik wel zie, is er niets dat haar aanstaande kwijning voorspelt. Wat ik wensch, is, niet dat de historicus zich in deze herleving verheuge of zich over haar bedroeve; maar dat hij met haar rekening houde als met een onomstootelijke en beteekenisvolle gebeurtenis, te beteekenisvoller omdat hare wording gelijk haar onverminderd krachtig bestaan uit de populair geworden wetten van de geschiedenis der menschelijke beschaving waarlijk niet aanstonds kan worden verklaard; meer nog: zich daarmede in zulk een openlijken strijd bevindt, dat de wijsheid van oppervlakkige publicisten zich niet anders dekken kan

dan door die herleving met het banale en niets verklarende woord Reactie te bestempelen.

Wanneer ik nu, mij inzonderheid tot Nederland bepalende, na het eerste derde dezer eeuw een man als Bilderdijk zie sterven, wiens ‘geloof’ door den geest van zijn tijd weinig anders werd geacht te zijn dan een spooksel in een verlaten woning, kinderen en zwakhoofden in de buurt tot schrik, den verstandigen tot spot; wanneer ik verder waarneem, dat dit spooksel later vleesch en been heeft aangenomen, er welvarend uitziet, krachtige armen heeft aan het lijf en daarbij een stevig kroost dat voor geen klein gerucht is vervaard, dat een poos onze politiek forsch heeft omgezet, dat het neutraal onderwijs als idool heeft doen vallen, en misschien, krachtens de vrees die het den wijzen inboezemt, de liberale staatkunde nog beheerscht, immers haar belet met ingenomenheid een kiesrecht in te voeren, dat de menigte aan het woord, of althans aan de stembus kan laten komen; - wanneer ik dit alles waarneem, en er bovendien getuige van ben, dat die zoogenaamde reactie den uitgebreidsten invloed heeft geoefend op de letterkunde die weder zielen teekenen; op de kunstwetenschap die weder de middeleeuwen bewonderen; op de historiografie die weder de groote mystieken in hun volle licht plaatsen durft, zoodat elk man van beschaving zich thans de laatdunkendheid schamen zou die vóor een halve eeuw een groot taalgeleerde zonder blozen kon toonen jegens studiën als die van Moll over de eerste Kristeneeuwen, - dan, of vergis ik mij? wil het mij toeschijnen, dat over het ‘geloof’ van dien Bilderdijk, dien zoovele vrienden dier herleving als hun geestelijken vader noemen, roemen, vereeren, neen, op het innigst liefhebben en danken, nog wel een hoofdstuk te schrijven zou zijn dat den indruk kon maken van een gewichtige bladzijde te wezen uit de beschavingsgeschiedenis van Nederland.

Maar ziedaar! Zoo is het onder ons! Er is in Nederland menige bewering waarvan niemand de waarheid, maar waarvan de openbare meening u gaarne het recht betwist haar uit te spreken. Het zijn in den regel die beweringen die men vreest dat de tegenpartij in haar voordeel zal kunnen gebruiken, terwijl wij de zonderlinge gewoonte hebben in ons genoegelijk Nederland als tegenpartij te beschouwen, niet zoozeer allen wier denkbeelden of beginselen met de onzen in strijd, dan

wel hen wier manieren ons niet aangenaam zijn. Dit laatste geeft soms uitsluitend den doorslag. Wij verheffen ons niet tot de historische, en dus wijsgeerige, opvatting van de stroomen die onzen eigen tijd bewegen, maar begaan de kinderachtigheid allereerst te vragen of een beweging ons al dan niet pleizier doet. Alsof de dingen er waren om ons met sympathie te vervullen! Menigeen zou het socialisme zijn aandacht nog wel waardig keuren, indien hij niet daarin verhinderd werd door de onpleizierige luidruchtigheid van het optreden der socialisten. Menigeen zou de Protestantsche orthodoxie op godsdienstig gebied nog wel willen nagaan in hare verlevendiging en zeldzaam populaire kracht, indien deze orthodoxie zich slechts niet op het alleronpleizierigst vermengde met de politiek, in stede van uitsluitend hare aanbeveling te zoeken in een vroomheid wier stilheid op zijn hoogst alleen door psalmgezang wordt afgebroken. Ook ligt er aan ons liberalisme al te zeer ten grondslag de wel eenigszins potsierlijke zekerheid, dat wij het zijn die met hetgeen wij voor mogelijk en niet mogelijk houden, voor geoorloofd en niet geoorloofd, voor schoon en leelijk, voor verstandig en bijgeloovig, de hoogste thans bereikbare beschaving vertegenwoordigen; zoodat het toch eigenlijk niet de moeite waard is ons ernstig in te laten met hetgeen hetzij beneden dat peil wil blijven, hetzij door zijn ontevredenheid en onrust toont aan dat peil niet genoeg te hebben. Wij willen al wat tegen de meening onzer coterie indruischt erkennen en verdragen en waardeeren, want dat alles doet aan onze meerderheid niet te kort. Dat hatelijk, dat beleedigend waardeeren! Dat het ophield, in naam van het beginsel: wat gij niet wilt dat u geschied'! Wie onzer is er op gesteld zelf het voorwerp van waardeering bereid te zijn en in eigen leven en streven iemand te dulden, rondsnuffelend naar hetgeen hem goed en bruikbaar en alleszins achtenswaardig voorkomt, om al het overige neuswijs en met een viezen mond te laten liggen? Zijn wij dan, voor zoover het de moeite loont zich met ons in te laten, niet een geheel? een ondeelbaar geheel? als geheel, noodwendig zóo en niet anders, omdat het diepste van ons wezen, onze wil, zoo en niet anders is, en wij aan niemand, zelfs niet aan de openbare meening in een gegeven tijd, het recht toekennen een rekening-courant met ons te openen, waarin zij ons crediteert voor het ‘vele goede’ dat wij mogen hebben, om hetgeen

haar, in hare gewone kortzichtigheid, het verkeerde in ons dunkt, te boeken aan de tegenovergestelde zijde!

Ik haast mij te kennen te geven, dat deze algemeene opmerkingen geenszins hare toepassing vinden op het werk van Dr. Kollewijn. Ook in zijn hoofdstuk over den godsdienst van Bilderdijk is hij getrouw gebleven aan hetgeen blijkbaar zijn leus was: Sine ira et studio. Maar van de andere zijde kan ik niet nalaten te gelooven, dat dit hoofdstuk met meer warmte, van uit een algemeener gezichtspunt, en bovenal veel meer met het oog op hetgeen na Bilderdijk in de beschavingsgeschiedenis van Europa is voorgevallen, geschreven zou zijn, indien niet ook onze auteur in zijne mate was, wat wij allen in zekere mate zijn: het slachtoffer van de geestesrichting die in de voorafgaande opmerkingen werd gekenschetst. Zij is het die ons dikwerf verhindert onzen eigen tijd zóo te beoordeelen, dat wij den samenhang van dien tijd met de geschiedenis in haar geheel levendig toonen te beseffen. Als wij over onze tijdgenooten handelen, ouderen of jongeren, moeten wij ons gevoelen historici te zijn. In de politiek, dat treurig gebied waarop ieder gedoemd is gelijk te willen hebben en zijn haan viktorie te doen kraaien, mag men zich boos maken: het is een middel gelijk ieder ander om den tegenstander den voet te lichten of althans onschadelijk te maken. Maar wat is een historicus die boos wordt? Een even onzinnig wezen als een fysicus die zich ergert aan het bestaan van een bepaalde chemische verwantschap. Het welgevallen of de weerzin, door de richtingen in onzen tijd bij ons gewekt, hebben geene wetenschappelijke beteekenis. Het eenige dat wij te doen hebben, is de richtingen te schatten naar de kracht die zij bezitten ter bepaling van de toekomst. Ik wil met alle nauwkeurigheid weten wat er is in mijn volk, om met de meest mogelijke nauwkeurigheid te kunnen voorspellen wat er in mijn volk zijn zal. Waarom dan de oogen toegeknepen en gansche kringen geïgnoreerd die buiten den toongevenden kring zijn gelegen? Waarom hoogstens slechts met één oog en achteloos waargenomen? Waarom, in het beste geval, ons slechts laten afpersen de erkenning van het bestaan en de welvaart ook van hetgeen wij verwerpen of anders zouden wenschen? Waarom ons opgedrongen, dat iets voorbijgaande moet zijn, wanneer het nog in geen opzicht veege teekenen toont? Het is niet alleen

liefde voor de wetenschappelijke beschouwing die ons zoo doet spreken; het is liefde evenzeer voor de richting waarin wij persoonlijk wenschen, dat de beschaving zich ontwikkele; een richting, die wellicht door niets zoozeer benadeeld kan worden als door voornaam ignoreeren of hooghartig miskennen.

De historische zin dien wij aanbevelen en die tevens de wijsgeerige zin is, heeft in mijn oog niets uit te staan met een scepticisme dat zich alles laat welgevallen en den loop der dingen gadeslaat als een schouwspel waarvan de verscheidenheid behaagt alleen omdat zij verscheidenheid is. Integendeel; die historische zin vindt zijn eigenlijk voedsel in de overtuiging, dat alwat wij kennen, bezitten en beproeven, slechts ten deele is; dat het stukwerk van ieder onzer dringend aanvulling behoeft, en zelfs heilzame af kapping door hetgeen anderen ondernemen. Aan niemand onzer is het gegeven op geestelijk gebied een symfonie, het is op zijn best enkelen gegund een partij te schrijven voor een enkel instrument. Aangezien ons werk toch nooit in den eigenlijken zin des woords ons werk is, zullen wellicht eens velen dier losse partijen bevonden worden de samenstellende deelen te zijn van een schoon Te Deum, dat ons hart in oogenblikken van verheffing nu reeds tegenklopt als het loflied waarin al de moeitevolle arbeid van der menschen geest zijn oplossing moet vinden.

Ik begeer met dit allerlaatste geenszins aan het ethisch scepticisme een zekere wijding te geven die het niet behoeft, om eerbiedwaardig te zijn. Dat scepticisme is niet een misdaad; het is een noodzakelijkheid, en scepticisme staat hier alleen als de populaire naam voor die beschouwing der dingen die met een kunstterm kritische filosofie wordt genoemd; een filosofie, die op het persoonlijke van al onze voorstellingen den nadruk legt en dit zelfs doet ten aanzien van die natuurwetenschappelijke theorieën, die iets meer zijn dan de omzetting in een formule van hetgeen de methodisch geconstateerde waarneming heeft geleerd.

Van uit het sceptisch gezichtspunt heeft elke ernstige beschouwing der dingen een soeverein recht van bestaan, terwijl de ernst van elke beschouwing blijken kan hetzij uit den ernst van den persoon die haar voordraagt; hetzij uit de gronden van meerdere of mindere waarschijnlijkheid die zij voor zichzelf aanvoert; hetzij, ik schroom niet het uit te spreken, uit het groote en telkens zich vernieuwend aantal dergenen, de

behoeften van wier verstand of van wier gevoel onwedersprekelijk blijken door haar bevredigd te worden. De herleving dier zienswijze die tegen het uitsluitend rationalisme onzer wetenschap is gekant, is dus eene gebeurtenis aan welker wetenschappelijke beschrijving en ontleding elk het een voorrecht moet achten gelijk een plicht zijn zorg te wijden, elk die op uitgebreide schaal zich bezig houdt met de beschaving uit het begin dezer eeuw. Toen, - want niemand zal de negentiende eeuw met het jaar achttien honderd en één willen doen beginnen, - toen zijn de kiemen gelegd van wat wij later tot wasdom en rijpheid hebben zien komen, of, beter gezegd, tot zulk een krachtige ontwikkeling, dat wij zijn vruchten kunnen tegemoet zien, en dus bij benadering kunnen bepalen, wat de eerstvolgende toekomst voor de europeesche menschheid zal opleveren. Voor het recht verstand der negentiende en het trekken van den horoskoop der twintigste eeuw, acht ik niets belangrijker dan de gezette en gedurig herhaalde bestudeering van de mannen, als de aanvoerder van wier koor, in het algemeen gesproken, Rousseau moet worden genoemd. Even goed als met Lavoisier op natuurwetenschappelijk gebied, met Kant op wijsgeerig gebied, is met Rousseau op ethisch gebied de negentiende eeuw begonnen, met hem van wien Mad^{me} de Staël heeft gezegd ‘qu' il a tout enflammé’. Naast en achter hem zie ik een Chateaubriand, een Lamartine, een Da Costa en de Clercq, een Coleridge en Jacobi, zie ik nog anderen, elk naar zijn rang, allen met hun zeer verschillende beteekenis en luister. Naar deze soort van geesten zoek ik voór de achttiende eeuw te vergeefs. In de eigenlijk gezegde achttiende eeuw, wanneer wij Lessing in Duitschland en Young in Engeland als hun voorloopers begroeten, valt er in het geheel niet naar te zoeken. In dat koor neemt Bilderdijk, al heeft hij den leider meer dan eens verguisd, zijn eigen plaats in; een plaats, die minder bescheiden had kunnen zijn, vooreerst, wanneer hij een taal had gesproken die men buiten onze enge grenzen wilde lezen; en vooral wanneer hij grooter genie was geweest, dat is, meer geheel alleen zichzelf had durven zijn. Ik heb er reeds vroeger op gewezen, dat Bilderdijk niet met geheel zijn ziel, met geheel zijn wezen dichter is geweest. Om zijn beteekenis in onze beschavingsgeschiedenis te bepalen, behooren wij dus te doen wat hij zelf niet kon doen, de lijnen van zijn

eigenlijk wezen, van zijn dichternatuur, niet het minst gelijk deze zich in zijn religie en filosofie openbaart, door te trekken naar al de punten van de periferie van zijn bestaan. Men zou, met allen eerbied voor de Providentie die hem schiep gelijk hij was, zoo graag een nieuwen Bilderdijk dichten, hem isomerisch van nieuws willen opbouwen, niet meér daartoe gebruikende dan de gegevens die hij bezat, maar om een andere verbinding te bereiken. Dat Bilderdijk dezen lust opwekt, zelfs een zestig jaar na zijn dood, verklaart mij de afgodische liefde die Bilderdijk een kleine schare heeft ingeboezemd. Thans kunnen wij hem natuurlijk niet anders gadeslaan dan als iemand wiens ontwikkeling voor goed is gesloten, als iemand wiens rekening is opgemaakt. Maar zijn tijdgenooten behielden altijd het recht, en ook dikwerf aanleiding! nog weder een nieuwe, een heerlijker, voller, harmonischer openbaring van zijn eigenlijk wezen te verwachten. Gelukkig, beide, en ongelukkig hij, die zulk een verwachting opwekt: hij plaatst een Jacobsladder op aarde, hij ontsluit poorten des hemels. Maar als zijn taak is afgeloopen, ligt die ladder weer tegen den grond en stuiten wij, omhoog ziende, weder op dezelfde grijze lucht.

III.

Ook Dr. Kollewijn heeft in zijn beide laatste hoofdstukken, van bl. 379 tot 484 in zijn *Bilderdijk als mensch* en *Bilderdijk als dichter*, op dat gebrek aan innerlijke harmonie gewezen, en hij heeft gepoogd het te verklaren.

Hij stelt deze zijne beide beschouwingen als onder de bescherming van de volgende opmerking, waarmede hij aanvangt;

‘Dagelijks oordeelen wij over het karakter onzer medemenschen, zonder te bedenken, hoe uiterst moeilijk het is, dat samenstel van voorstellingen, begrippen, gevoelens, neigingen, hartstochten en wilskracht te begrijpen, hetwelk iemands persoonlijkheid uitmaakt.’

Ik wil daarlaten of dit ‘samenstel’ in waarheid onze persoonlijkheid ‘uitmaakt’, of deze niet veeleer zich in de eigenaardigheid van dat samenstel openbaart. Maar de auteur heeft wijs gehandeld; wijs, vooral in aanmerking genomen zijn onderwerp; met op de groote moeilijkheid van alle psychologie de

aandacht te laten vallen. ‘Bij Bilderdijk, zegt hij, die weinig karakter in engeren zin bezat (in den zin van een bewust, volhardend willen, of liever van de vrucht van zulk een willen) spelen opwellingen veelal voortvloeiende uit lichaamsaandoeningen: pijn, zenuwachtigheid, zwakte, vermoeienis, enz. een groote rol en daaraan zal het wel voornamelijk zijn toe te schrijven, dat men over dezen buitengewonen en zonderlingen man zoo uiteenloopend geoordeeld heeft en nog oordeelt.’ Want Dr. Kollewijn is van gevoelen, dat die ‘oogenblikkelijke opwellingen niet zelden tot woorden en daden voeren, die men weldra betreurt, maar toch - om niet onredelijk te schijnen - voor zichzelf en anderen verdedigt. De vrees voor inconsequentie, en weldra de gewoonte, kunnen veroorzaken dat dergelijke uitingen en handelingen worden herhaald, al vaker en gemakkelijker, tot zij een belangrijken invloed verkrijgen op het wezen van iemands persoonlijkheid.’ De auteur haalt verder met instemming het woord van Hartmann aan: De hedendaagsche mensch brengt het voornaamste deel van zijn karakter (in den ruimeren zin) mede op de wereld. Dr. Kollewijn gelooft met velen aan den invloed van de erfelijkheid en hij ‘betreurt daarom dat wij van Willem Bilderdijks ouders zoo weinig volkomen vertrouwbare berichten hebben.’ Nu toch weten wij niet ‘welk deel van zijn karakter Willem Bilderdijk van elk zijner ouders heeft geërfd’. Hij neemt evenwel ‘als zeker aan dat de dichter met een sterken aanleg voor neurasthenie, een erfenis zoo niet geheel dan toch grootendeels van zijne moeder, het leven is ingegaan’, terwijl ‘die aanleg ruimschoots gelegenheid vond om zich te ontwikkelen..... Een zenuwzieke, besluit hij, is Bilderdijk zijn leven lang geweest.’

Ik stelde er hier vooral prijs op de eigen woorden van den auteur terug te geven omdat ik ze niet ten volle begrijp. Longziekte is een toestand der long die hare volle bruikbaarheid niet meer heeft. Dezelfde praktische bepaling kunnen wij geven van alle met ziekte samengestelde woorden zoodra het andere deel der samenstelling het een of andere orgaan van het lichaam aanduidt. Kan ik nu in overeenstemming met deze etymologie, die wel geen tegenspraak zal vinden, ook het woord neurasthenie verklaren, het woord dat thans zoozeer aan de orde is? En is dus een zenuwzieke iemand die zich niet in de volle bruikbaarheid van zijn zenuwen kan verheugen?

Er is niets tegen, wanneer men althans ons met juistheid zeggen kan waartoe ik mijne zenuwen moet kunnen gebruiken. De longen dienen tot ademhalen, de ooren dienen tot hooren, de oogen tot zien: longziekte, oorziekte, oogziekte zijn dus voor den leek volkomen verstaanbare woorden. Maar waartoe dienen de zenuwen? Wat is de bepaalde functie die ik aan de zenuwen op kan dragen? Het komt mij voor, dat hier slechts een antwoord mogelijk is dat veel, en juist daarom niets zegt. De zenuwen dienen tot alles! Ik kan mij geen gewaarwording, geen gedachte, geen beweging, geen aandoening of uiting van welken aard voorstellen zonder dat de zenuwen er mede gemoeid zijn, er bij te pas komen. Het is uit hoofde van die onoverzienbare veelheid en verscheidenheid der verrichtingen die aan de zenuwen zijn toevertrouwd, dat ik, als leek in de fysiologie, en dat zijn wij als letterkundigen toch al te gader, in de verte niet begrijp, welk duidelijk denkbeeld men met het woord ‘zenuwzieke’ verbinden kan. Dr. Kollewijn geeft een voorbeeld (bl. 385): ‘dat Bilderdijk - ook in zijn besten tijd - voortdurend vreesde gek te zijn en te zullen worden is een, bij lijders aan neurose, niet ongewoon verschijnsel.’ Maar aan deze kennis hebben wij niet veel. Kan ik het omkeeren en zeggen: ieder die vreest gek te zijn of het te zullen worden, is een zenuwzieke? Was King Lear een nevropaath? Met andere woorden en nog eens: wat is nevrose in zichzelf, wat is het waarin ik door deze ziekte gehinderd word? Wie zegt mij, dat dezelfde toestand van mijn zenuwgestel die, om bij het gekozen voorbeeld te blijven, mij vrees voor krankzinnigheid inboezemt, niet tevens de oorzaak is van een gevoeligheid en een aandoenlijkheid die mij allerlei doen waarnemen of vermoeden waar een man ‘zonder zenuwen’, gelijk men wel zegt, niets hoegenaamd van bespeurt? Zijn er niet schakeeringen, zijn er niet geheimzinnige betrekkingen tusschen de dingen, zijn er niet voorgevoelens, zijn er niet onverklaarbare sympathieën en antipathieën, zijn er niet fijne perceptiën, waardoor ik het ver van elkander gelegene met elkander in verband breng; waardoor ik beelden en vergelijkingen ontdek, treffend juist, al zijn zij niemand vóor mij ingevallen, en is dit alles niet het gevolg van een overprikkeling van het zenuwgestel, waarvan een gewoner constitutie misschien niet het slachtoffer zou willen zijn, maar die mij dierbaar, immers onmisbaar is,

en zonder welke mijn artistiek leven niet zijn zou wat het is. Zoolang men niet heeft bewezen, dat het genie mogelijk is met zoogenaamd gezonde zenuwen, gaat het toch waarlijk niet aan, als een ziekte te brandmerken een zenuwtoestand die waarschijnlijk een der hoofdvoorwaarden is van artistieke voortbrenging en van artistieke voortbrenging niet alleen. Wie zegt mij, dat de grootere humaniteit van ons geslacht niet een vrucht is van neurasthenie? Volgens Lombroso en Ottolenghi zijn in menig opzicht de zenuwen der misdadigers weinig prikkelbaar. Nu ja! ik heb een zwak zenuwgestel, maar wat indien het mij verhindert zelfs dieren te kwellen, laat staan een Torquemada te wezen? Nu ja! ik ben een zenuwzieke: maar wat ziekte is dit, waarvan ik tot geen prijs zou willen genezen!

Een beroep op nevrose, thans zoo veelvuldig, heeft geen zin, tenzij men bereid is de geheele psychologie in de leer der zenuwen te doen opgaan, want waar is de grens tusschen beide, en met welk recht zal men een vonk van het genie onderkennen van den elektrischen vonk waaraan een zenuwdraad tot geleider verstrekt? Er is nu een hinken op twee gedachten, dat het verklaren van groote geesten slechts belemmeren kan, of liever een gedurig overspringen van het materialistische op het spiritualistische gebied en van dit weder op het eerste; een overspringen, dat den onderzoeker ongeduldig maakt. Ik schrijf de negende symfonie en, terwijl ik daarmede bezig ben, brengt een overbodige vraag van mijn huisknecht mij buiten mijzelf van drift. Terstond staat er een kriticus achter mij die zijn kornuiten toefluistert: Ziet gij wel, dat hij een zenuwzieke is. Alsof het eene af te scheiden viel van het andere. Geen wetenschappelijk man kan er op tegen hebben, dat alle zoogenaamde geestelijke verschijnselen uit stoffelijke oorzaken worden gezien. Maar dat men partij kieze. 's Menschen kop is nu eens een heksenketel waarin de wonderlijkste elementen koken en opborrelen: nu een gedachte die door haar juistheid aller instemming verovert, dan, en wellicht juist dientengevolge, de gedachte, dat men gek is of het worden zal.

Ter verklaring van den mensch in Bilderdijk wijst Dr Kollewijn verder ‘op de ziekelijkheid en zwakheid van het kind, zijne opvoeding, zijne vroegtijdige rijpheid’, gepaard aan zijne ‘onbeholpenheid een zelfstandigheid in alle zaken van het gemeene leven.’ Hij was een vreemdeling in de wereld die niet

veel kon ophebben met wat anderen pleizier noemden. ‘Hij genoot niet van de natuur... Zij vervulde hem als een van Gods schepping verbasterd werkstuk met de diepste neerslachtigheid’.. ‘Heden morgen opstaande, schreef hij eens op een kerstdag aan een vriend, vond ik een afgrijslijken zonneschijn, die mij oogen en zenuwen zoodra de kamerdeur openging derwijze aandeed, dat de schok mij geheel buiten mijzelven bracht’... ‘In de oogenblikken waarin de zwartgalligheid hare prooi losliet, kon hij zachtzinnig wezen en menschlievend ja opgewekt.’

Met aanhaling van Goethe's bekende woorden zegt Dr. Kollewijn ten slotte: ‘de stroom der wereld heeft hem niet, in den edelen zin van het woord, tot een karakter gevormd. Maar krachtig ontwikkelde zich in de stilte zijner studeerkamer zijn talent.’ En (waardoor eenigszins vergoed wordt wat wij bij de ontvouwing van Bilderdijks religie en filosofie misten): ‘Een niet gering gedeelte van zijn beteekenis ontleent Bilderdijk aan zijn originaliteit. Door het nuchtere, zelfgenoegzame rationalisme der achttiende eeuw liet hij zich niet meesleuren. In den tijd, waarin men zijn afgod maakte van het verstand, stichtte hij een altaar voor het gevoel. Hij heeft stellingen verkondigd, welke men algemeen als weinig beter dan uitingen van zinneloosheid beschouwde, maar die thans door geheele partijen - hetzij de anti-revolutionaire, hetzij de sociaal-democratische - onomstootelijke waarheden worden genoemd.’

Al is het mij niet recht duidelijk hoe deze opmerking te huis behoort in een afdeeling die ons met ‘Bilderdijk als mensch’ bekend zal maken, en al hadden wij gaarne die ‘stellingen’ nader gekenschetst gezien, het verdient erkenning, dat deze waarheid door Dr. Kollewijn wordt uitgesproken. Minder vrede zou ik kunnen hebben met het volgende. Na van Bilderdijks dialektische kunst te hebben gesproken, gaat Dr. Kollewijn voort:

‘Een neiging om tegen te spreken of omtrent alles een bijzondere meening te zijn toegedaan, stond met (zijn) zucht om paradoxen te verkondigen in verband. Bilderdijk was zich zeer goed daarvan bewust. Ter verontschuldiging wees hij er wel eens op, dat hij in 't metier van Advocaat, zoo lange jaren aan tegenspraak gewend en daarin geoefend geworden (was). Maar de zaak zat dieper; opvoeding en ijdelheid, gevoel van meerderheid in het disputeeren hadden zeker nog meer schuld dan de gewoonte. De geest van tegenspraak zat hem in merg

en bloed. Men verzekert, dat hij wel eens gezegd zou hebben: Siegenbeeks spelling is zoo kwaad niet, maar als men *mijne* spelling met openbaar gezag wilde *ijken* en *decreteren*, ging ik er morgen tegen schrijven.'

Ik kan niet gelooven, dat de heer Kollewijn deze laatste uitspraak recht laat wedervaren wanneer hij daaruit afleidt, dat 'de geest van tegenspraak Bilderdijk in merg en bloed zat.' Het wil mij zelfs voorkomen, dat de auteur hier een schoone gelegenheid verspeelt, om op een gezindheid de aandacht te vestigen waarin Bilderdijk ongetwijfeld zijn tijd vooruit was. De aanhaling is hier verkeerd geplaatst; zij had te huis behoord onder hetgeen door den auteur ter kenschetsing der filosofie is aangevoerd, en had, naar ik meen, daár op een der eerste rangen moeten staan. Als Bilderdijk belijdt tegen zijn eigen spelling van het Nederlandsch te zullen opkomen zoodra het openbaar gezag goed mocht vinden haar te ijken en te decreteren, toont hij, al is het op zijn eigen forsche wijs, dat hij in de orthografie van de taal een wetenschap; haar als wetenschap geëerbiedigd, en daarom voor niets ter wereld het onderzoek der taal door eenig gezag, allerminst door dat van den staat, voor goed afgesloten wil zien. Er kan geen officiële wetenschap zijn, volgens hem: hoe zou er dan (wij voegen er bij: anders dan uit een utilistisch oogpunt?) een officiële orthografie wezen? Bovendien geeft Bilderdijk hier te kennen, dat zijne eigene spelling voor hem geen dogma is; dat hij beseft aan hoevele bezwaren; vooral bij den toestand der taalwetenschap in zijne dagen, toen de vergelijkende taalstudie eerst begon te stamelen; elke, en dus ook zijne spelling onderhevig was, zoodat al wat hij in zijne orthografie lief mocht hebben, door een officiëelen ijk terstond voor hem bedorven zou worden. Ik ben bijna zeker, dat Dr. Kollewijn bij nader inzicht zich met mijne opvatting van Bilderdijks woorden zal vereenigen, en zelfs die woorden van heeler hart zal onderschrijven. Wanneer hij het van den aanvang had gedaan en dus had erkend, dat Bilderdijk hier het kritisch en progressief karakter der wetenschap luide heeft verkondigd, had hij waarschijnlijk niet verzuimd van deze aanleiding gebruik te maken, om deze uitspraak van den dichter tegen hem zelf te keeren en hem toe te voegen: Indien gij zelfs geen staatsorthografie begeert, hoe kunt gij dan op godsdienstig gebied staatsorthodoxie begeeren? Niet Siegenbeek, en wèl Bogerman?

Dr. Kollewijn had hier op een beter spoor kunnen worden gebracht door hetgeen hij zelf van Professor Tydeman aanhaalt op bl. 397. Professor Tydeman, zegt hij, deelt mede, dat Bilderdijk een ‘blijkbaar genoegen (vond) in die kunst van paradoxen, van welken aard ook, staande te houden,’ en meesmuilde, als hij zag, dat zwakhoofdige bewonderaars zijne uitspraken als orakeltaal aannamen. Welk een partij had Dr. Kollewijn niet van deze aanhaling kunnen trekken! Hij laat er nu alleen op volgen: ‘Het is het waarschijnlijkst, dat hij zelf niet altijd wist, of hij geloofde, wat hij beweerde. Hij gaf gaarne toe aan zijn neiging om door te draven, om zonderlinge denkbeelden, die even opdoemden, vast te grijpen, om aan invallende gedachten meer waarde toe te kennen dan zij verdienden. Dit laatste werd zeer in de hand gewerkt door zijn overtuiging, dat een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden.’

Hier schijnt mij de auteur een weinig zwaar op de hand, terwijl hij het hier juist allerminst had mogen zijn. Zou hij dan waarlijk geen hart hebben voor de ironie die aan alle groote geesten eigen is? Het is of Plato nooit heeft geschreven, nooit Sokrates heeft doen spreken! Dr. Kollewijn weet toch even goed als ik, dat men bij Plato misschien er nooit zeker van is ‘of hij geloofde wat hij beweerde.’ Wie draaft sneller door en onstuimiger en onverbiddelijker; wie hecht op het oogenblik dat zij hem invallen, aan invallende gedachten meer waarde, en een grooter dan zij verdienden; wie meer dan de wijste uit heel Griekenland? Neem uit den Menexenus de inleiding weg, waarin Sokrates zelf meedeelt, dat hij een soort van kinderspel drijft, en de scherpzinnigste onder ons zal nooit vermoeden, dat Aspasia's lofrede op Athene niet ernstig gemeend is. De Sokrates van Plato's Fedrus ziet zelfs geen kans om met eenig geschreven werk volkomen ernst te maken. Als Bilderdijk ‘meesmuilt, zoodra hij ziet, dat zwakhoofdige bewonderaars zijne uitspraken als orakeltaal aannemen,’ doet hij ons immers duidelijk genoeg verstaan, dat wij zijne uitspraken naar zijne eigene bedoeling lang niet allen als weloverwogen verklaringen hebben op te vatten! Waar moet het heen, wanneer aan de ironie het zwijgen wordt opgelegd; wanneer men niet met Pascal mag verheffen wat de menigte vernedert, niet mag vernederen wat een dwaze openbare meening verheft? Waar moet het heen, wanneer de maatstaf voor het geoorloofde onzer taal liggen zal in hare

verstaanbaarheid voor ieder burgermansverstand; wanneer, als de geest van den schrijver vaardig over hem wordt, die geest telkens zal moeten worden gekortwiekt door de overweging, dat hij zich aan misverstand blootstelt! Zijn de groote geesten dan in de wereld gezonden, om door de kleinen begrepen te worden, om populair onderwijs te geven? Alle eerbied voor de schoolmeesters, voor hun leven van zelfopoffering en toewijding! Maar ik kan er mij niet van overtuigen, dat wij allen schoolmeesters behooren te worden, op straffe van onze roeping te verzaken. En dat in een land waar men, jaar in jaar uit, Zondag aan Zondag, heeft doen voorlezen van een groot menschenvriend die sprak gelijk hij sprak, opdat zij, ziende, niet zouden zien en, hoorende, niet zouden verstaan! Ironie is het eigen merk van verheven geesten. Gij weet niet of zij altijd gelooven wat zij beweren. Is dat zoo slim? Weten zij het dan zelf altijd? Kunnen, mogen zij dan niets beweren, dat nog geen overtuiging bij hen is geworden en het misschien nooit worden zal, omdat het ver boven henzelf staat, omdat zij het in een stikdonkeren nacht bij weerlicht hebben gezien; o gezien met de duidelijkheid waarmede gij en ik een stoel zien, maar zoó snel, dat het niet kon worden onderzocht. En staat het dan aan ons, den ziener ter zijde te nemen, en hem met het nuchterst gezicht ter wereld te zeggen: Vriend, vriend, gij beweert dit of dat gezien te hebben, maar gelooft gij zelf wel wat gij beweert? Het eenige dat wij bereiken zullen, is een trek van onbeschrijflijken weemoed op zijn gelaat als hij ons antwoordt: wat doet gij mij moeite aan! Een God heeft u mijne bewering gegeven: doe er uw voordeel mede, en laat het een zaak blijven tusschen Hem en mij in hoever mijn geloof reeds op de hoogte van mijn eigen bewering staat.

Het is, naar ik meen, niet mijne schuld, dat er velerlei van algemeene strekking van zelf bij het boek van Dr. Kollewijn ter sprake komt. De schuld, als er schuld is, ligt aan het veel omvattende van zijn arbeid, dikwerf aan zijn titels, en ook aan den toon van sommige zijner uitspraken. Wat deze laatsten betreft: wil de auteur mij vergunnen hem openhartig te zeggen, dat ik bij het lezen en herlezen van zijn boek vaak op mijn lippen heb gevonden dat bekende uit Goethe's Ifigenia:

> ‘Du sprichst ein groszes Wort gelassen aus.’

Waar men althans eenige uitweiding zou verwachten en begeeren, bepaalt Dr. Kollewijn zich vaak tot een bevreemdend lakonisme. Reeds de laatste aanhaling geeft mij deze twee voorbeelden.

‘Het is het waarschijnlijkst dat Bilderdijk zelf niet altijd wist, of hij geloofde wat hij beweerde.’

‘(Het was Bilderdijk's) overtuiging dat een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden.’

Ieder heeft zeker zijn eigen manier van stellen, en ik neem gaarne aan, dat een leuke stijl dikwerf, zelfs in een letterkundig werk, boven een hartstochtelijken stijl voorkeur kan verdienen, maar hier schijnt mij de maat eenigszins overschreden. Over de eerste der beide aangehaalde volzinnen heb ik reeds gehandeld. De tweede behelst eene opmerking, waarbij het toch wel de moeite waard zou zijn geweest, eenige toelichting te geven of althans een oogenblik stil te staan, om niet den schijn te wekken, dat men de wijsgeerige strekking van de algemeene opmerking die men heeft gemaakt, niet zou hebben beseft. Als iemand, in den gewonen zin, zelf niet weet of hij gelooft wat hij beweert, heeft hij dat òf met groote geesten gemeen, gelijk hierboven werd herinnerd, òf met het veel minder eerbiedwaardig geslacht dergenen die het Fransch farçeurs pleegt te noemen. Evenzoo: als iemand beweert, dat ‘een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden’, geeft hij òf blijk van de zwakhoofdigheid die het gemakkelijker vindt met vage gewaarwoordingen te schermen dan ernstige bewijzen te zoeken, òf van over ons kenvermogen niet weinig te hebben nagedacht. Wij zijn natuurlijk van te voren geneigd bij een man als Bilderdijk het laatste te onderstellen. Dr. Kollewijn zegt hier niets waaraan wij de juistheid van deze onderstelling kunnen toetsen. Het verwondert mij, dat de auteur hier in het geheel niet verwijst naar hetgeen hij zelf (blz. 114 vlg.) over ‘Bilderdijk's pleidooien voor de rechten van het gemoed’ heeft medegedeeld.

Hij heeft daar, ofschoon weder zonder eenigen kommentaar, diepzinnige woorden van den dichter aangehaald als: ‘Volstrekte blijkbaarheid behoort tot het verstand niet, maar tot het zelfgevoel;’ of: ‘Wat het verstand op zijn hoogst vermag, is, te onderscheiden door uiteenzetting, wat in het gevoel tegelijk en op eens, in de hoogst volkomen samensmelting, begrepen

is;' of (blz. 118) 'Alle wezenlijke waarheid wordt als zoodanig gevoeld; wat men verstandelijk bewijst, is alleen relatieve waarheid.' Het is mij niet recht duidelijk hoe iemand die van dit een en ander op bl. 114 vlg. melding heeft gemaakt een kleine driehonderd bladzijden verder zich veroorlooven wil van Bilderdijks gevoelstheorie te spreken op een wijs die haar alleen in een eenigszins belachelijk licht kan stellen. Na te hebben gezegd, dat voor Bilderdijk een waarheid meer gevoeld dan begrepen moet worden, schrijft Dr. Kollewijn: 'Zoo zeide hem bijvoorbeeld het innigst zelfgevoel dat Gods vloek alomme rustte op den koopmansstand; dat de duivel inzonderheid zijn zetel had gevestigd in Amerika, enzoovoort.' Ik heb er natuurlijk niets op tegen, dat men in een biografie ook zulke eccentriciteiten vermeldt. Maar nu Dr. Kollewijn zelf heeft doen uitkomen hoezeer Bilderdijk in vollen ernst aan het innigst zelfgevoel een ongewone waarde hechtte, schijnt het mij bedenkelijk, bij de opzettelijke kenschetsing van Bilderdijk als mensch, aan deze zijne hoogschatting van het gevoel niet de eerste plaats toe te kennen en van dit hoofdpunt de aandacht zelf af te leiden door slechts de eenigszins komieke zijde van deze hoogschatting te doen zien. Want het blijft bij het in de laatste plaats aangehaalde niet. Er worden nog meer vermakelijke voorbeelden van Bilderdijks zelfgevoel gegeven, 'dat bijwijlen zelfs zijn waarheidszin kon benevelen, en aan zijn zelfkennis niet bevorderlijk was,' terwijl Dr. Kollewijn bl. 419 van oordeel is, dat met Bilderdijks overschatting van dat gevoel een zwakke wil gepaard heeft moeten gaan, openbaar in een zekere zorgeloosheid en besluiteloosheid, evenzeer als in overhelling tot dweperij.

Na de schildering van Bilderdijk als mensch ten einde te hebben gebracht, noemt onze auteur het een '*wonderlijk* verschijnsel, dat Bilderdijk, die over het geheel veel meer *een onpleizierig mensch in den omgang* was dan een aantrekkelijke persoonlijkheid,' op zoovelen zijner tijdgenooten zoo 'groote bekoring' heeft geoefend. 'Da Costa verzekert dat zijn leidsman hem als mensch nog eindeloos meer het hart raakte dan als dichter. Professoor Kesteloot rekende de uren, met Bilderdijk doorgebracht, tot de genoegelijkste van zijn leven... Willem van Hogendorp... schrijft: dat wij... ons zoo geheel met zijne wijze van zien en denken vereenigd hebben, is enkel het

gevolg van den persooneelen omgang.' Dr. Kollewijn tracht deze werking te verklaren door 'de groote openhartigheid, innigheid en teederheid, die (Bilderdijk) in zijne goede oogenblikken eigen kon zijn. (De dichter) uitte dan wat er in hem omging; zonder zijn gevoel aan de waarheid te toetsen, het is zoo, maar *des te warmer kwam het er ook uit*.'

'Dàt voelden zijn vrienden, en zij hadden er hem lief om, al begrepen zij, nu en dan, dat de dichter zichzelf bedroog.' In éénen adem met dit laatste zegt Dr. Kollewijn verder: 'Als de Da Costa's zijn gedoopt en Bilderdijk *in een groote verrukking* de nieuwe lidmaten der kerk aanstaart, roept hij uit: ja, onze godsdienst is inderdaad een vroolijke godsdienst!' Prijzenswaard is het in Dr. Kollewijn, aan wien in het gemeen de eer toekomt van geen enkel punt te hebben overgeslagen, dat hij ook het intieme in Bilderdijks persoonlijkheid heeft aangeroerd, waardoor deze sommige vrienden zoo innig aan zich wist te binden. Maar is hijzelf tevreden met de mate waarin hij de onderscheidene trekken, zoo naarstig door hem verzameld, tot de eenheid heeft gebracht waarvoor zij vatbaar waren? Moet een biograaf op blz. 423 van zijn tweede deel nog zelf in zijn held voor 'een wonderlijk verschijnsel' staan? Hoe? De betoovering die van Bilderdijk uitging, - het allerbeste dat van iemand uitgaan kan, - komt u, biograaf, zelfs nu nog raadselachtig voor; en gij weet het alleen daaraan toe te schrijven, dat bij Bilderdijk in zijn goede oogenblikken het innerlijk 'gevoel (er) des te warmer uitkwam, naar mate hij het minder aan de waarheid toetste.' Het klinkt mij alsof gij spreekt, niet van de Charis eens dichters, die schoonste gaaf der Godheid, en die van alle gaven het onmiskenbaarst haren oorsprong openbaart, maar van een matroos aan wiens aantrekkelijke rondborstigheid men gaarne de veronachtzaming der nuances vergeeft en van wien men niet pleegt te vergen, dat hij op den duur 'in den omgang' zij wat men 'een pleizierig mensch' noemt.

Hier toont zich op het scherpst, en daardoor voor mij op het pijnlijkst, het verschil dat tusschen een jongere school in Nederland en den schrijver dezer regelen ten aanzien van een ideale biografie aanwezig schijnt te zijn. Eer, in dit verband, - dat aan het vulgus het recht schijnt toe te kennen, een man als Bilderdijk naar zoo alledaagsch een maatstaf te taxeeren, - die uitdrukking: Bilderdijk, een onpleizierig mensch in den omgang, mij uit de

pen had gewild! Indien er destijds een wereld was, die hem naar dien maatstaf beoordeelde, had zij immers hoe eer hoe beter moeten leeren, liever één uur met hém te zijn dan tien gezellige avonden door te brengen met haarsgelijken, menschen zooals Goethe zegt, die, als het boeken waren, nooit door hem zouden worden gelezen. Maar vooral! Er is dan toch iets in de kunst dat eenheid van toon heet.

Dr. Kollewijn roept zelf mij een beeld voor den geest, dat ik niet aan kan zien, zonder geheel die onderscheiding van pleizierig en onpleizierig, die in het gewone leven zulk een onbetamelijke rol vervult, ver achter of beneden mij te gevoelen. Voor mijn verbeelding stelt hij een man, een dichter, door mannen van het rijkste zieleleven om strijd op het innigst bemind; een man, zóo ongemeen, dat hij, met zestig jaren achter zich van allerlei ontnuchtering en teleurstelling, nog een ziel heeft, versch genoeg, om met ‘groote verrukking’ twee hem oorspronkelijk vreemde Israëlieten te kunnen ‘aanstaren’ als de doop zijner religie op hunne voorhoofden nederdrupt; voor mijne verbeelding wordt gesteld een man, in alles verzocht, door alles bedorven, door ‘zenuwziekte’ geplaagd, door vrees voor krankzinnigheid vervolgd, maar die, plotseling opgestegen uit zijn poel, de zonnigste toppen bereikt, en, met zijn God in het aangezicht, jubelt als een kind: onze godsdienst is een vroolijke godsdienst! Ik keer tot mij zelf in, en bloos over zooveel goedkoope vriendelijkheid, zooveel sceptische humaniteit, zooveel banale beleefdheid als wij bij wege van premie plegen te betalen voor de verzekering van een rustig leven; ik voel ontzag voor den menschenschuwe, den zonderling, den eenzame, ‘le solitaire’, evenals de bekende diamant! Bloos niet, zeg ik evenwel tot mijzelf; benijd niets: Bilderdijk was ‘een onpleizierig mensch in den omgang.’ In den omgang!

Ik gevoel mij aanmerkelijk gerustgesteld. Het is toch beter dat wij niet leeren ophebben met dien misanthroop. Hij blijft een gevaarlijk sujet. Ik ken er een, nog gevaarlijker; iemand, die van een plek, groot als Sloterdijk, een Ilium heeft gemaakt en van een onpleizierigen driftkop den Peleuszoon wiens toorn nog wel een Godin moest bezingen. En met dien Homerus worden onze onbedorven knapen nog altijd groot gebracht! Dien onverbeterlijken idealist moeten zij nog altijd in het zweet huns aanschijns vertalen, en door hem zich laten

diets maken, dat er wonderen gebeuren; dit wonder, onder meer, dat een man, zoo zelfzuchtig als Achilles, een vriend heeft gehad, zoo innig aan hem verknocht als Patroklus. Het schijnt zelfs, dat men ons opkomend geslacht thans wil vergiftigen met kunstgeschiedenis, en het wil voeren voor dat schilderstuk van Ghirlandajo: een knaap met de innigste liefde het dankbaar tintelend oog opslaande tot zijn leermeester, een priester, behept met een grooten, alleronpleizierigst rooden neus. Kan men knapen dan niet beter leeren waarnemen?

Deze en soortgelijke opmerkingen treffen natuurlijk in het allerminst geen doel wanneer kunst slechts weelde is, en poësie niets dan, naar de verwijtende uitdrukking van Willem de Clercq, ‘gepermitteerde exageratie’. Zij treffen geen doel wanneer het onwaar is, dat, als wij bidden om ons dagelijksch brood, wij eigenlijk bidden om kunst en poësie; wanneer het onzin is te zeggen, dat alwat niet uit het innigst artistiek gevoel in ons voortvloeit, ons vernedert, tenzij deze vernedering een zelfverloochenend aanvaarden is van het proza en een door liefde geadelde onderwerping aan voorwaarden van het bestaan die de eindige mensch zichzelf niet heeft gesteld.

Heeft de poësie die 's menschen wezen is, hem dan te leiden tot een soort van bedwelming of verblinding ten aanzien der werkelijkheid; tot een sentimenteel idealiseeren van een wereld waarin hij niet de kracht gevoelt te wandelen met open oogen; tot een weggoochelen van wat hem zou kunnen storen in de laffe zelf behagelijkheid van een valschelijk dusgenaamd contemplatief leven? Ik schaam mij bijna deze vragen op te werpen. Die het zich in het hoofd praat, om eigen vulgariteit den schijn te geven van praktischen zin, prate het zich in het hoofd, en zij gelukkig, en ontwijde nooit met zijn grove voetzolen den bodem van eenige zaal waarin onze Hollandsche schilderschool te vergeefs voor hem is tentoongesteld. Niet dit is het onartistieke: het leelijke, het onpleizierige, het gebrekkige, het pijnlijke te zien; maar het zoo en onder zulk een licht te zien, dat wij het meenen te moeten vergoelijken, dat het hangen blijft in een empirische wereld, terwijl wij buiten staat blijven het op te nemen in dien kosmos die nooit iets anders kan zijn dan het spiegelbeeld van ons gemoed en waarin plaats is ook voor den alleronpleizierigsten Bilderdijk, gelijk in het Epos voor den zelfzuchtigsten Achilles. In dien kosmos

is voor alles plaats..... misschien alleen niet voor die zedelijke rekening-courant die Simon Gorter ons aanbood toen hij ten aanzien van Bilderdijk zeide: ‘beurtelings moeten in den denkenden lezer post vatten, korter of langer standhouden, elkander verdringen nu, neutraliseeren straks, de gevoelens van verontwaardiging, toorn, wrevel, medelijden, bewondering, eerbied tot ontzag, vereering bijna tot liefde klimmende.’ Neen, voor zulk een chaos van gewaarwordingen is in dien kosmos geen plaats. Zou Dr. Kollewijn deze woorden van Gorter waarlijk met instemming aanhalen? Wie onzer ontkent, dat zulk een chaotisch ‘elkander verdringen en neutraliseeren’ van aandoeningen ten aanzien van hetzelfde verschijnsel of denzelfden persoon negen keer van de tien onze kwelling en onze schande is? Maar dit met schaamte te erkennen is toch geheel iets anders, dan het uit te geven voor het laatste woord der letterkundige kritiek. Zoolang deze niet tot de fusie en harmonie is gekomen waartoe alleen het levendigst artistiek gevoel haar in staat kan stellen, zal zij zich nooit verheffen boven het waterpas der waggelende oordeelvellingen waarop een babbelende wereld ons pleegt te onthalen.

Wij blijven van onzen auteur een vervolg op zijn nuttig werk te gemoet zien; een vervolg, waarin hij niets behoeft terug te nemen, zelfs niets behoeft te verzwijgen van hetgeen hij ons in deze studie met die boekhouders-nauwkeurigheid heeft doen kennen, die in wetenschap en wijsbegeerte even volstrekt onmisbaar als volstrekt onvoldoende is. Maar de betrekking tusschen deze studie waarvoor ik hem dank, en dat vervolg waarnaar ik blijf verlangen, moge de betrekking zijn tusschen een fotografie en een geschilderd portret, tusschen een beoordeelend verslag en een kunstschepping, tusschen wat men haalt uit de documenten en wat men haalt uit zijn ziel. Ik durf de voorspelling wagen, dat Bilderdijk hem niet los zal laten. Hij zal blijven worstelen totdat hij op zijne wijs de formule zal hebben gevonden, of beter: totdat hij den kus der fee heeft gevoeld, die al de door hem trouwhartig bijeengebrachte steenen op de maat van ik weet niet welke muziek tot elkander doet naderen, zoodat een architektonisch geheel verrijst.

Het laatste woord van den auteur zal dan anders waarschijnlijk luiden dan het hoofdstuk *Bilderdijk als Dichter*, dat zijne tegenwoordige studie besluit.

In de vijftig en zooveel bladzijden, thans door Dr. Kollewijn aan dat onderwerp gewijd, heeft hij zich tot het volgende bepaald.

De auteur wijst op de vorming van Bilderdijk door de dichtgenootschappen zijner jeugd, door de poëten der zeventiende eeuw, door de oude ‘classieken’, door de Engelsche romantiek, door zijn ontwakende ‘zinnelijkheid’; eindelijk door allerlei ervaringen van zijn gemoedsleven. Hij laat den dichter zijn hoogtepunt bereiken na de terugkomst uit Brunswijk, en noemt de wijsgeerig didaktische gedichten als het karakteristiekste voor zijn talent. Zelfs op dit hoogtepunt acht hij Bilderdijk niet geheel ontkomen aan breedsprakigheid, vermoeienden omhaal en theatralen schijn. Na de vestiging te Leiden begint Bilderdijks achteruitgang die in zijn allerlaatste levensjaren zijn poësie tot rijmelarij maakt. ‘Het aantal der goede overtreft dat der middelmatige en slechte verzen niet.’

Er volgt 1° een opsomming van 's dichters esthetische uitspraken (waarom werden zij niet opgenomen bij de ontvouwing van Bilderdijks filosofie?); 2° een aanhaling van H.W. Tydemans interessante beschrijving van de manier waarop Bilderdijk gewoon was te dichten (zij staat met het onderwerp slechts in zijdelingsch verband); 3° een kritiek van de pogingen, om Bilderdijks poësie in tijdvakken te verdeelen; 4° eenige mededeelingen over zijne dichterlijke vertolkingen, over zijne waardeering van oudere Nederlandsche en andere dichters, al hetwelk achttien bladzijden inneemt. Eerst daarna komt onze auteur (bladzijde 451) tot een opzettelijke karakteristiek van Bilderdijks poësie: ‘hij heeft het meest in de lyriek, het minst in het drama uitgemunt... behalve in het descriptieve genre schitterde hij in het bespiegelende, wanneer hij verschijnselen, die hem boeiden, te beschrijven vond en aanleiding had om er over te philosopheeren, ze van een geheel anderen kant te bekijken en vooral ze in verband te brengen met zijn godsdienstige inzichten, dan... verhief zich zijn poëzie het hoogst... Slechts zeer zelden is dan ook bij Bilderdijk sprake van het concipieeren van een grootsch geheel... Zijn woordenkeus, zijn macht over de taal zijn ongeëvenaard.’ Niettemin wordt hij van smakeloosheid en onnauwkeurigheid niet geheel vrij gepleit. ‘Hij is een oorspronkelijk kunstenaar’, maar met vele banaliteiten; ‘hij is verheven en plat, diepzinnig en onbeduidend; hij wekt bewondering en minachting; hij trekt aan en stoot

af.' In overeenstemming met dit antithetisch schema zegt de auteur: 'wij hebben thans het oog te vestigen eerst op het magistrale, daarna op het gebrekkige in Bilderdijks poëzie.' Het magistrale vindt Dr. Kollewijn in 'melodie en artistieken vorm'; in 'het niet zelden hoog dichterlijke van zijn uitdrukkingen en beelden'; in 'zijn vernuft, bevalligheid en stoutheid.' 'Er zijn oogenblikken waarin de bezielde taal eens profeten van Bilderdijks lippen vloeit.'

Het gebrekkige, daarentegen, bestaat in 'zekere conventioneele stijfheid... in het misbruiken van herhalingen, in deftigheid, in voorliefde voor klinkende woorden, in rhetoriek, in hoogdravende vormen die in tegenstelling met het eenvoudige der gedachten een ongewoon comisch effect teweegbrengen, in overdrijving, in de afwezigheid van nagenoeg allen zin voor het comische en het grappige.' Van ongunstige 'aanmerkingen' die sommigen op Bilderdijk hebben gemaakt, verzekert Dr. Kollewijn, dat zij 'evenveel recht van bestaan hebben als de lofspraken die andere kundige en dichterlijke mannen voor Bilderdijks poëzie' hebben overgehad. En de slotsom luidt: 'wie ernstig getracht heeft Bilderdijk te leeren kennen, zal niet loochenen dat deze, ondanks zijne fouten, een kunstenaar van beteekenis is geweest'... 'Wie zich de moeite getroost, het edele metaal (in Bilderdijk) van de slakken te scheiden, zal niet over verloren arbeid klagen.'

En daarmede moeten wij het stellen; daarmede zal Bilderdijk als dichter zijn gekenschetst. Wat zijn poësie is; wat de aard is van zijn 'maaksel', wordt niet gezegd, evenmin als wat Dr. Kollewijn ooit voor zich aan die poësie heeft gehad. Zegt men, dat Bilderdijks 'maaksel' ons reeds werd getoond, toen zijn geloof, zijn filosofie, zijn menschheid werden geteekend? Vooreerst is dat niet waar. En als het waar was, zou het tegen den aanleg van dit boek getuigen. Bilderdijks poësie zou dan reeds gekenschetst zijn geworden, eer hij zelf als dichter werd beschreven.

Deze laatste afdeeling is ook weder in dien ongelukkigen trant van een debet- en creditopgaaf met geen ander batig saldo dan dit matte: 'Bilderdijk was ondanks zijn fouten een kunstenaar van beteekenis.' Ook zonder de uitgebreide studiën van Dr. Kollewijn te hebben gemaakt, misschien wel zonder Bilderdijk ooit te hebben ingezien, zou, verbeeld ik mij, menigeen reeds iets van dien aard hebben vermoed.

Het eenige dat zich boven dit peil verheft, is Dr. Kollewijns verzekering: ‘Er zijn oogenblikken waarin de bezielde taal eens profeten van Bilderdijks lippen vloeit.’ Maar deze verzekering staat geheel op zichzelf. De vraag rijst of de auteur zelf hare strekking heeft gevoeld, heeft overzien? Niets wordt beproefd, om ons te overtuigen van de juistheid dezer uitspraak, die toch geen waarheid kan bevatten, zonder Bilderdijk te stempelen tot een dichter van den allereersten rang; zonder tevens, gelijk reeds het voorbeeld van Israëls profeten bewijst, de sleutel te zijn tot het recht verstand van de ‘breedsprakigheid, platheid’ en andere ondeugden die de auteur Bilderdijk ten laste legt.

Waarom heeft Dr. Kollewijn, ter waardeering van Bilderdijks pogen en bedoelen als dichter, zich het genoegen ontzegd, partij te trekken van het bekende groote vers uit de *Mengelingen*, dat *De Poëzy* tot onderwerp heeft? Waarom heeft hij dat vers niet ontleed, of, wat nog beter was geweest, vertaald? Want Bilderdijk moet even goed vertaald worden als Eschylus. Het is nu vier en tachtig jaren geleden, dat dit gedicht werd geschreven. Zijn vorm is dus even weinig aantrekkelijk als het toilet op de portretten onzer grootmoeders. Een jonge man uit onzen tijd zal nauwelijks een glimlach kunnen onderdrukken als hij lezen moet:

> ‘Het aardrijk daavre en dreun'; de hel en hemel scheuren,
> En splijten 't diamant van de onbeweegbre deuren,
> Wanneer Homeer zijn toon op Mavors' krijgsgalm zet,
> Virgyl...’

Enzoovoort. Dat straks de ‘veldtrompet’ op het appél niet zal falen, spreekt van zelf; evenals dat

> ‘Euterpe spann'de luit voor liefde en mingenuchten’

een niet verwaarloosde aanleiding is, een volgenden regel te doen eindigen op: Zuchten. Bilderdijk dacht waarschijnlijk zijn lezers van 1807 genoegen te doen, met te vragen:

> ‘Wie is de Godheid toch, die 't hart *als met de handen*
> Naar willekeur verkneedt, en brein en ingewanden
> Beroert, bedwelmt, en schokt, en pijnigt, en doorwroet?
> Van onze wellust schikt, ons leven, ons gemoed?
> Die, 't muitend hart ter spijt, den deernistraan doet vloeien;
> Bevrozen boezems stooft, en, *wil zij 't*, dwingt te gloeien;

De *schucht're* zedigheid met dartle rozen tooit;
Den sluier om de borst der *wulpsche* weelde plooit;
En, in Tyrtéus toon, leert sterven en verwinnen!
Wie is die Godheid toch die ziel beheerscht en zinnen?'

Voor het opgeven en overdenken van zulke raadsels; voor het gebruiken van zoovele woorden, om niets belangrijks te zeggen; voor het moeitevol opvullen van zoo tallooze alexandrijnen; - een bezigheid, ten gevolge waarvan ons niet gespaard wordt, dat de Godheid het hart kneedt 'met de handen'; dat zij dit niet alleen 'naar willekeur' doet, maar bovendien 'wil zij 't', dat hart dwingt te gloeien; een bezigheid, ten gevolge waarvan wij zelfs behoed worden van ons de zedigheid niet 'schuchter', en de weelde der zinnen niet 'wulpsch' voor te stellen, - voor dit en zoo veel meer leven wij thans te Amerikaansch snel; of liever, daarvoor leven zij te snel, die, aan eigen studie en bespiegeling vreemd, het voedsel voor hun geestelijk leven uit de tweede hand moeten ontvangen en toch altijd lichter tijd vinden om twee deelen over Bilderdijk te lezen dan de twaalf deelen zijner dichtwerken en de verzameling zijner prozaschriften en Brieven. Maar rust dan niet op hen die over den dichter schrijven, de plicht, na zelf den geheelen Bilderdijk in zich te hebben opgenomen, na zelf zich rekenschap te hebben gegeven van den dienst dien hij aan hun innerlijk leven kan hebben bewezen, hem over te zetten in de taal van hun tijd? En wat ik hier omtrent *De Poëzy* of *De Kunst der Poëzy* en soortgelijke gedichten vraag, ik zou het in het algemeen begeeren van de historiografen der Letterkunde! Zij bewegen zich nog te dikwerf in allerlei conventioneele interessantigheden, waarvan de kennis ons niet veel verder brengt. Wat hebben wij ten slotte in de geschiedenis der letterkunde aan al die obligatoire 'invloeden': invloed van ouders die wij niet kennen; van klassieken, misschien nooit in het oorspronkelijk gelezen; van ervaringen, die altijd meer of min op goed geluk ondersteld moeten worden van veel beteekenis te zijn geweest; wat hebben wij zelfs aan de verzekering, dat een schrijver honderdwerven beneden zichzelf is gebleven? Aan Galignani die den dichter gemeld had, dat hij slechts de helft van *Childe Harold* kon bewonderen, berichtte Byron zich zeer gevleid te gevoelen, daar hijzelf geen enkel gedicht kende dat hij voor de helft mooi vond. Geef ons den

persoon zelf over wien gij spreekt; geef ons het eenige dat van hem blijft, zijn ziel. Hij moge Nederlandsch of Grieksch hebben geschreven; vertolk hem met het beste in uw eigen gemoed. Geleerdheid en nog eens geleerdheid, maar enkel als middel, niet als doel! De tolk van zielen te zijn die zij zelf belangrijk acht, dat is ten slotte de taak der letterkundige kritiek, die groote en edele kunst die onze tijd eerst heeft geschapen, die onze tijd eerst scheppen kon. Zij beure ons op door ons te verhalen van ongemeene zielen.

Ten aanzien van Bilderdijk zal dit de moeite loonen. Het valt licht genoeg op hem te smalen. Maar het is tijdverlies. Waarom niet liever ons bezielend verhaald van den man die zijn eigen weg heeft gezocht; die den standaard der Nederlandsche overleggingen heeft verhoogd; die in onze lage landen zich op zijn wijs ontworsteld heeft aan het bedrog dier zoogenaamde objektieve wereld met hare vaste eigenschappen en scherpe tegenstellingen, de laffe klaarblijkelijkheid van nuchtere geesten; die behoefte heeft gevoeld aan een ruimen gezichtseinder, en altijd hart gehad en getoond heeft voor onze taal, welker helderheid, nauwkeurigheid, innigheid, zwier, schittering en macht door eigen arbeid te mogen bevorderen, een voorrecht is dat niemand kan te beurt vallen, zonder hem voor den geest te brengen wat Vondel en Bilderdijk hebben gedaan voor dat onwaardeerbaar instrument, evenzeer bron als maatstaf onzer volkswaarde.

Het einde van mijn artikel luide evenwel gelijk de aanvang: om de hierboven beschreven proefneming is het mij te doen geweest. Ik heb ernstig gepoogd Dr. Kollewijns opvatting van zijn taak en een oudere opvatting duidelijk tegenover elkander te plaatsen. Mocht ik tegen mijn wil in de getrouwe beschrijving van de zijne hebben gefaald, en hem dientengevolge, in welk opzicht dan ook, niet volle recht hebben laten wedervaren, hij neme deswegens bij voorbaat mijn oprecht gemeende verontschuldiging aan. Om gelijk krijgen is het hem noch mij te doen. Wij vragen slechts naar de beste Esthetiek, dat is, naar het meest doeltreffend middel, om de verschijnselen der geestelijke wereld te onderkennen en in ons op te nemen.

A. PIERSON.

Hollandsche dijken op Franschen grondslag.

Histoire du desséchement des lacs et marais de France avant 1789, par M. le Comte de Dienne (Ouvrage couronné par la Société Nationale d'Agriculture de France). Paris, Champion - Guillaumin et Cie, 1891.

Toen niet lang geleden een Fransch ingenieur mij ongezocht den lof verkondigde van een welbekend landbouwer uit de Haarlemmermeer, die - redder in den nood - eindelijk den Crau-polder tot bevredigende opbrengst wist te dwingen[1)], was het hem evenmin als mij bekend, dat dit verre van de eerste maal was, dat Hollandsche droogmakers in Frankrijk hunne kunst beoefenden.

En nog wel zeer nabij diezelfde Crau, de uitgestrekte moerassige vlakte op den linker Rhône-oever, bezuiden Arles! En niet minder gewaardeerd!

Want toen in September 1652 de Amsterdammer Jan van Ens, heer van Fontaine-le-Comte, te Arles overleed, na een noodlottigen val op het ijs, tijdens een dienstreis in de omliggende moerassen, werd als rouw over hem - den vreemdeling en protestant - zes maal de doodsklok geluid van de hoofdkerk der stad, de aan alle reizenden wegens het fraaie portaal en de tooverachtige kruisgang welbekende St. Trophime.

En gelijk het stoffelijk overschot van den dijkgraaf Tobias de Coene als een palladium was bijgezet in de kerk van de onder diens bestuur drooggelegde en verkavelde Beemster (1618), zoo werd dat van Jan van Ens ingemetseld in eene nis van de voorhal van het dijkshuis der tusschen Arles en Tarascon door dezen ingepolderde vlakte.

1) Eene belangrijke beschrijving van dit werk komt voor in de *Mémoires de la Société des Ingénieurs Civils* over 1889 (Mei).

Doch niet alleen Arles herdacht dankbaar een Nederlandsch waterbouwkundige. Het eertijds door verpestende moerassen omringde Bordeaux noemde een harer straten naar den in 1625 overleden Conrad Goossens, die haar door zijne werken van deze plaag verlost had.

Nog vele andere overwinningen behaalden onze voorvaderen op Franschen bodem. De Gironde afvarende, wordt niet ver van de monding, op den linkeroever, ter plaatse waar eertijds het moeras van Lesparre lag, een polder aangetroffen, welke nog steeds ‘de Hollandsche polder’ wordt genoemd. Leeghwater werd indertijd over de drooglegging geraadpleegd (1627); Cat en van Bom(m)el hebben haar uitgevoerd.

Noordwaarts de kust langs trekkende, wordt tusschen Rochefort en Muron de polder ‘klein Vlaanderen’ gevonden (1610); nog noordelijker - tusschen Marans en Luçon - herinnert de vele kilometers lange ringvaart: *la ceinture des Hollandais* (1643) van den uitgestrekten polder ‘klein Poitou’ aan het bedrijf onzer vaderen.

En de buitengewone netheid van zelfs de armste boerenhuizingen, het blankgeschuurde vaatwerk, en bovenal de plassen water waarmede de tegelvloeren onbarmhartig geboend worden, bewijzen den verbaasden Franschman, dat ook thans nog Hollandsch bloed door de aderen der bewoners stroomt, dat bloed van smetten zoo al niet vrij, van smet in alle geval buitengewoon afkeerig.

Stevent men de Seine binnen, dan brengt niet ver van de monding, op den linkeroever, westwaarts van Quilleboeuf, de 6½ kilometer lange *Digue des Hollandais* (1618) het vaderland in herinnering.

En wie van Brussel naar Parijs stoomt, verzuime niet halverwege Compiègne en Creil, tegenover Pont-Ste Maxence den blik westwaarts te slaan. Op nog geen kilometer afstand ligt daar een moeras, eenmaal een bloeiende groentetuin van ruim 1000 Hectaren (1600-1627), waaraan de namen van van Dale, van Ens, Hoeufft en Fabrice ten zeerste verbonden zijn.

Aan den Heer de Dienne komt de eer toe met taai geduld uit de archieven van provinciën, steden en polders, en niet het minst uit het rijke familie-archief van Jhr. Mr. H. Hoeufft van Velsen te Amsterdam, de namen en bedrijven der Nederlanders

te hebben opgespoord, die op het einde der zestiende en in de eerste helft der zeventiende eeuw in verschillende deelen van Frankrijk inpolderingen ondernomen en tot een min of meer goed einde hebben gebracht.

In het zeer lijvig boekwerk, waarvan hierboven de titel werd afgeschreven, zijn de verschillende inpolderingen naar de landstreek geordend en geschiedkundig behandeld, terwijl een overzicht op de wetgeving van het Fransche polderwezen het werk besluit. In een aanhangsel worden enkele archiefstukken medegedeeld, een woordenlijst gegeven der technische provincialismen, alsmede een uitvoerige alfabetische bladwijzer, waarin tal van Nederlandsche geslachtsnamen (vele natuurlijk van uitgeweken Franschen) voorkomen.

Dat kaarten genoegzaam geheel ontbreken, is begrijpelijk waar de Fransche Ministeriën (de Nederlandsche nemen zich dit tot voorbeeld!) voor uiterst geringen prijs in deze behoefte voorzien[1)]. Dat het technisch gedeelte slechts ter loops, en het landbouwkundig gedeelte in het geheel niet is behandeld, is een niet-technicus, niet-landbouwer bezwaarlijk euvel te duiden, terwijl ook de aard van het onderzoek: archieven-studie, daartoe den lust niet aanwakkerde.

Toch zal de Nederlander, wien, om 't even welk vak hij beoefent, het hart sneller klopt wanneer hij den vreemdeling den lof onzer voorvaderen hoort verkondigen, in het werk van den Heer de Dienne stof te over vinden zijne belangstelling waardig, en gaarne aan den krans der Fransche Landbouwmaatschappij een loover toevoegen.

Men neme hier echter het woord Nederlander niet in de hedendaagsche, enghartige beteekenis; het onderscheid tusschen flaminganten en die van dezerzijds de Maze - in hoofdzaak het langzaam gevolg der staatkundige scheiding - was in de 16e en de eerste helft der 17e eeuw nog betrekkelijk gering, en Brabanders en Hollanders doorwaadden dan ook eendrachtiglijk de Fransche moerassen.... Ei lieve, is dit onderscheid zelfs thans wel zoo aanzienlijk als nationaal vooroordeel meent?

1) De kaarten van *le service vicinal* (28 cM. bij 38 cM.) op de schaal van 1/100 000, in vijf kleuren gedrukt, kosten per blad slechts 75 centimes. De zincografische afdrukken van de stafkaart op de schaal van 1/80 000 (50 cM. bij 80 cM.) nog minder.

Een Parijzenaar, die onlangs Holland doorreisde, en tot wien men, daarna door Brussel rijdende, de opmerking richtte dat stad en bewoners iets fransch hadden, antwoordde verbaasd: Wel neen, zuiver Hollandsch! Ik zie bijna geen verschil tusschen een Brusselaar en een Amsterdammer!

Worden trouwens nabestaanden niet het meest getroffen door hetgeen hen onderling onderscheidt, en zijn vreemden niet de beste beoordeelaars eener familiegelijkenis?

Uit welk deel dezer lage landen die Nederlanders der 16e eeuw dan ook geboortig waren, in alle geval was het de ondervinding in onze polders, gorsen en wadden verkregen, welke hen met triomf in Frankrijk deed binnenhalen. Doch broeders technici, wordt niet te hoovaardig! De Nederlandsche waterbouwkundigen zouden zonder Nederlandsch geld weinig wils van hun pogen gehad hebben.

'Nademaal geen onzer onderdanen' - zoo zucht Hendrik IV van Frankrijk in den aanhef van het edikt van 8 April 1599 - 'zich aanbiedt tot het ondernemen van dergelijke werken, van wege de vele moeielijkheden, de risico, de groote kosten, of om andere reden, zoo hebben wij op het vernemen van de geschiktheid, ervarenheid en bekwaamheid in de kunst en het beroep van dijkmeester van onzen welbeminden Humfrey Bradley uit Bergen-op-Zoom, in het hertogdom Brabant, en van diens aanbod in dezen - hetwelk voor ons en het algemeen voordeeliger is dan eenig ander - genoemden Bradley voor ons doen verschijnen en hem onze voornemens bekend gemaakt.

Waarop hij, na een groot getal der moerassen in oogenschouw te hebben genomen, heeft aangeboden die voor eigen rekening en risico droog te leggen ... *zonder eenig voorschot dezerzijds*.'

Nederlandsch geld en Nederlandsche wetenschap, ziedaar dus wat onze landgenooten den toegang tot het door godsdiensttwisten verarmde Frankrijk opende.

I.

Gaan wij in de eerste plaats na, wie de mannen waren, die de Heer de Dienne voor ons uit het stof doet verrijzen.

Van Humfrey Bradley, de man ten wiens behoeve het

bovengenoemde, eerste edikt betreffende de droogleggingen wordt uitgevaardigd, en die ook in de latere edikten den hoofdrang inneemt, weet men weinig. Blijkens den door Hendrik IV toegezwaaiden lof was hij een ervaren en kundig dijkmeester (*maistre des digues*); een ingenieur derhalve, even als Leeghwater zulks was, die trouwens op het titelblad van zijn Haarlemmermeerboek zich zelf ingenieur (en molenmaker) noemt.[1)]

In het volgend edikt (1607) wordt Bradley nader als Brabantsch edelman, geboortig uit Bergen-op-Zoom aangeduid, en *'nostre' maistre des digues* - het nietszeggend lidwoord is door een beteekenisvol voornaamwoord vervangen - nogmaals wegens zijne ervarenheid in het droogleggen en bedijken geprezen. Vier jaar later neemt Bradley zelf het woord en betitelt zich in een rekwest aan den Koning als *maistre des digues de France*. Duiden deze schakeeringen op eene trapsgewijze bevordering, en is de eenvoudige ingenieur tot generaaldijkmeester van Frankrijk opgeklommen?

Bekwaam en ervaren was hij ongetwijfeld. Zijn de koninklijke loftuigingen wellicht niet geheel zonder bijbedoeling zoo kwistig gegeven, moeten zij misschien dienen om de goegemeente des te meer uit te lokken tot het openen der beurs ten behoeve van de ondernemingen, welke zulk een kundig persoon zoude leiden, de edikten welke niet anders zijn dan door den dijkmeester zelf in de pen gegeven concessie-voorwaarden, getuigen van uitgebreide technische en administratieve kennis.

De Montalivet, die in 1807 het Wetgevend Lichaam eene nieuwe wet op de droogmakingen aanbood, moge in bloemrijken stijl die edikten als aanslagen op den eigendom aan de kaak stellen[2)], wie het doel wil, kan niet anders dan de middelen prijzen aan welke Hendrik de koninklijke sanctie gaf.

't Is waar, dat de Vorst, die de edikten teekende, niet

1) Dat dijkmeesters werkelijk waven, wat men tegenwoordig ingenieurs noemt, bewijst o.a. een door Bouma 'de Beemster' blad. 111 medegedeeld schrijven, waarbij het dijksbestuur gemachtigd wordt het advies van dergelijk persoon in te winnen.

2) Deze rede is opgenomen in het werk van Poterlet (1817): Code des desséchements ou receuil des réglements rendus sur cette matière depuis le règne d' Henri IV, jusqu'à nos jours, waarvan o.a. een exemplaar op de Leidsche universiteitsbibliotheek berust, mij welwillend ter raadpleging afgestaan.

minder buitengewoon was dan de vreemdeling, die ze uitlokte; een Koning naar het hart der Hollanders! Niet slechts had hij zijne jeugd in de moerassen van Gascogne (*landes*) doorgebracht; vóór zijne troonsbestijging langen tijd in de moerassen van Aunis en Poitou (omtrent la Rochelle) krijg gevoerd, maar.... hij had het polderland lief!

'Eens kwam ik s' avonds te Marans' - zoo schrijft hij in 1586 aan een zijner hartsvriendinnen - 'ten einde de weerbaarheid te onderzoeken, 't Is een eiland, te midden van houtrijke moerassen; om de honderd schreden door kanalen doorsneden, ten einde het hout met schuiten te kunnen vervoeren. Het water is helder, weinig stroomend, en de kanalen hebben allerlei afmetingen. De tuinen in die vlakten kan men slechts per schuitje bereiken. Het eiland heeft twee mijlen in omtrek, en eene rivier stroomt langs den voet van het kasteel, in het midden der stad. Het kasteel is even goed bewoonbaar als Pau. In de meeste huizen stapt men zoo van uit de deur in het schuitje. De rivier heeft twee armen, welke niet slechts door groote schuiten bevaren worden, maar zelfs door schepen van vijftig ton! De afstand tot zee bedraagt slechts twee mijl. Waarlijk 't is geen rivier, maar een kanaal! en stroomopwaarts bevaarbaar tot Niort, op twaalf mijl afstand!'[1)]

Wijs mij een Hollander, die zijn hart in zulk een kanalenrijken stijl uitstort!

Trouwens ook in Frankrijk zal men niet licht een tweede voorbeeld van dergelijk enthousiasme vinden.

'Ik ben ellendig behuisd,' - schrijft een ander in 1609, eveneens aan een vrouwe van hoogen rang. - 'Nergens kan ik vuur aanleggen, van wege den rook. Dit is waarlijk de leelijkste streek van Frankrijk; de meest modderige welke men bedenken kan. Nergens kan men wandelen; er is hier geen tuin, geen laan, letterlijk niets, zoodat ik in mijn huis als in eene gevangenis ben opgesloten.'

Zoo oordeelt de opvolger van Hendrik IV: Richelieu, over zijnen toenmaligen bisschopszetel: Luçon, niet ver van Marans

1) *Certe, c'est un canal, non une rivière*, luidt de text. Hendrik IV wil hiermede zeggen dat de rivier zoo goed bevaarbaar was, dat zij een kanaal scheen. Rivieren als de Sèvre, welke hier bedoeld wordt, zijn toch in den regel door den geringen waterafvoer in drooge tijden en de vele zandbanken weinig voor de scheepvaart geschikt.

gelegen. Zoude deze slechte stemming niet ten deele zijne latere staatkunde, zijn strijd tegen de bewoners van dat polderland kunnen verklaren?

Op en top waterlander, was Hendrik IV juist de man om met alle kracht de drooglegging der moerassen te bevorderen en Bradley in zijne pogingen te steunen. Niemand kon beter dan hij de nadeelen en gevaren der moerassen beoordeelen, en de inleiding van het reeds aangehaalde edikt van 1599 is zeker uit zijn hart gegrepen.

Na daarin herinnerd te hebben dat de landbouw de hoofdbron van welvaart zijner onderdanen is, - welke landbouw op zijn beurt den handel met het buitenland: den ruilhandel van producten, mogelijk maakt, - wijst hij er op, welke aanzienlijke oppervlakten nagenoeg waardeloos moeras het koningrijk noodeloos verkleinen; hoe gevaarlijk de uitwasemingen dier moerassen zijn en hoezeer zij de gemeenschap bemoeielijken.

Geene zinledige woorden voorwaar! Aan het werk van Poterlet is een staat toegevoegd van de moerassen, welke nog in 1817 in Frankrijk werden gevonden. Niet minder dan 34 met kleine letter bedrukte bladzijden beslaat de opsomming van die moerassen, waarvan enkele bijna zoo groot zijn als het Haarlemmermeer.

Ook met de uitwasemingen viel niet te spotten. Hoewel minder vleiend voor ons, merkt Elisée Reclus in zijne Algemeene Aardrijkskunde wellicht niet geheel ten onrechte op, dat de Hollandsche steden, zoo blinkend gepoetst, onder eene andere dan de kille noorderzon, ware pestholen zouden wezen, en zijne sterftekaart van de moerassige kuststreek van Hérault (Zuid-Frankrijk), alwaar ook nu nog de gemiddelde levensduur 10 tot 19 jaar korter is dan in het overige Frankrijk, bewijst hoe vergiftig zonnestralen in een waterland kunnen zijn.

En hoezeer poelen en moerassen de gemeenschap kunnen bemoeielijken, behoeft men aan de bewoners van het land, waar de weg van Meijel op Sevenum spreekwoordelijk is geworden, niet verder duidelijk te maken!.....

Doch keeren wij tot Humfrey Bradley terug, wiens naam en voornaam zoo echt Engelsch klinken, dat men niettegenstaande hij een Brabantsch edelman, geboortig uit Bergen op Zoom wordt geheeten, geneigd is hem te houden voor een

officier van het Britsche garnizoen, dat langen tijd in genoemde stad heeft gelegen. Wellicht dat hij door zijn vak met het graven van grachten en het opwerpen van wallen vertrouwd, door het zien der Zeeuwsche inpolderingen de roeping tot dijkmeester voelde ontwaken. Dit bloot vermoeden omtrent zijne afkomst wordt eenigszins bevestigd door de welwillende nasporingen van den Heer Bibliothecaris der Leidsche Universiteit, Dr. W.N. du Rieu, omtrent het geslacht Bradley. Hij vond een vaandrig Eduard Bradley, geboortig uit Engeland, die in 1619, te Heusden - eveneens een Britsche garnizoenplaats, - een Hollandsch meisje huwde, terwijl verscheidene anderen van dienzelfden geslachtsnaam in de Amsterdamsche registers van de 17^{e} eeuw voorkomen, en eveneens min of meer uitheemsche voornamen dragen.[1)]

Naar alle waarschijnlijkheid was Humphrey dus een verhollandschte Engelschman. Was er niet reden om straks de Vlamingers niet uit de gemeenschap te stooten, nu zelfs aan een Brit de eer der Hollandsche natie in den vreemde moet worden toevertrouwd!

Persoonlijk schijnt Bradley geen der Fransche inpolderingen geleid te hebben. Hij komt even kijken, geeft een advies of stelt iemand tot uitvoerder aan, om vervolgens weder naar het Hof terug te keeren. *Un brasseur d'affaires* derhalve! Van zijn persoon vindt men dan ook slechts sporen. Naar Bordeaux begeeft hij zich op uitdrukkelijk verlangen van den Koning (1599), en stelt daar den reeds genoemden Goossens tot uitvoerder aan; door eene deputatie aangezocht Arles te bezoeken, doorkruist hij de omliggende moerassen drie dagen met een roeiboot (1606), en zendt - doch eerst 3 jaar later - zijn vennoot Coijmans als zijn gemachtigde daarheen. In 1622 is hij tegenwoordig bij het wijzen van een vonnis in zake de drooglegging van het moeras Vernier, doch daarna verdwijnt hij uit de archieven. Sterfteplaats en sterftejaar (tusschen 1625 en 1639) zijn onbekend. Als een schim waart hij derhalve in de geschiedenis onzer waterbouwkunde rond, en alleen de zoo kranig door hem gestelde edikten doen zijn naam leven.

Na Bradley zijn in de eerste plaats zijne vennooten te noemen. Die van de eerste ure zijn ons niet bekend; in het eerste edikt (1599) wordt enkel van '*ses associéz*' gewag gemaakt.

1) Een onderzoek door den Heer Rijksarchivaris in Noord-Brabant, Mr. A.C. Bondam, te Bergen-op-Zoom bereidwillig ingesteld; leidde tot geen uitkomst.

In het edikt van 1607 wordt medegedeeld dat Bradley, sterk door het edikt 1599, verschillende inpolderingen had ondernomen, doch zooveel tegenwerking ondervond, dat hij de werken moest staken en zijn arbeid grootendeels vruchteloos was geweest. Ter wille van meerderen zedelijken en geldelijken steun had hij zich derhalve verbonden met mannen van aanzien en vermogen, van wie met name in het edikt genoemd worden: Hyerosme de Comans, koninklijke raad en hofmeester, Marc de Cosmans, de kinderen van wijlen Gaspart de Cosmans - alle Brabantsche edellieden -, François de la Planche, Vlaamsch edelman, en Hyerosme Vanuffe, Brabantsch edelman.

De drie gebroeders Coymans (want zoo schijnt de naam eigenlijk gespeld te worden) waren in 1601 uit Antwerpen naar Frankrijk getrokken, ten einde daar, even als hun landsman de la Planche, tapijtweverijen op te richten. Zij stonden bij Hendrik IV in hoogen gunst, werden in den adelstand verheven en verkregen vele voorrechten, onder welke de voor Vlaamsche keelen zoo streelende van overal bierbrouwerijen te mogen opzetten. De Coymans en de la Planche huwden onderling en namen ijverig deel aan de verrichtingen der ‘Maatschappij tot droogmaking der Fransche meeren en moerassen’, gelijk de uit het edikt van 1607 ontsproten vennootschap zich betitelde. Van den deelnoot van Uffe is niets bekend.

Deze industrieelen, wier tapijtweverijen ook dikwerf aan geldgebrek leden, konden de droogmakerijen niet zonder de geldelijke hulp van anderen ondernemen. Zij wendden zich dus tot verscheidene geldmannen, onder wie de voornaamste waren Jean Hoeufft, de broeders d' Herwart (of Herwarth) en Gaspard van Gangelt.

De oudste dezer is Jean Hoeufft (geboren in 1578-kinderloos overleden in 1651), gesproten uit een Roermondsch geslacht. Te Luik geboren, had hij van wege het protestantsch geloof, veel met zijn vader rondgezworven, en zich eindelijk te Rouaan gevestigd, waar hij in 1601 genaturaliseerd werd. Tot koninklijken raad en secretaris benoemd, verhuist hij naar Parijs, treedt daar tevens op als finantieel agent onzer Republiek, schiet den Koning herhaaldelijk geld voor, en neemt deel aan belangrijke finantieele operatiën, gelijk o.a. de archieven van Mazarin en van het huis van Oranje uitwijzen.

In de voornaamste droogmakerijen is hij voor groote sommen betrokken, terwijl zijn broederszoon Jean Hoeufft de jongere,

en diens zwagers de Strada en de la Croix, alsmede de zoon zijner zuster, Otto Fabrice de Gressenich, een werkzaam aandeel in de uitvoering nemen.

De gebroeders Herwarth, van Augsburg afkomstig en te Lyon geboren (1607 en 1609), treden eerst in later jaren als geldschieters en uitvoerders op. Ook zij stonden bij het Fransche hof in hooge gunst.

Van Gaspard van Gangelt († 1681) wordt weinig vermeld. Verder worden nog als bankiers genoemd o.a. Henri Vlamin uit la Rochelle (blijkbaar een Vlaminger) en de gebroeders Crucius, Jean en Adrien de la Croix, geboortig uit Amsterdam, genaturaliseerd in 1645. Deze, die zich eveneens in la Rochelle vestigden, richtten aldaar de eerste Fransche suikerraffinaderij op.

Van al de bovengenoemden heeft Octavius de Strada de meest technische rol gespeeld. Gesproten uit een Mantovaansch geslacht dat in Oostenrijk zeer tot aanzien kwam, vluchtte hij in den aanvang van den dertigjarigen oorlog om staatkundige redenen naar Nederland (1620). Daar verbleef hij zeven jaar, en aangezien hij, nog te Praag zijnde, reeds werktuigkundige teekeningen van een zijner voorvaderen had uitgegeven (onder welke bijv. schetsen van verschillende soorten pompen en molens tot het opheffen van water), zoo ligt het voor de hand, dat hij, het hartje van ons polderland bezoekende, - te Leiden gaf hij o.a. een geneologisch werk uit, - zich in het bijzonder met onze waterbouwkundige werken vertrouwd maakte. Het eerst komt zijn naam voor bij de drooglegging (1629) van het meer van Sarlièves (bij Clermont-Ferrand), later wordt hij zoowel dijkgraaf (directeur) van den polder van klein Poitou (bij Luçon) in het westen, als van de drooggelegde moerassen van Arles in het zuiden van Frankrijk. Hij trouwde een der zusterskinderen van Jean Hoeufft, en werd zoodoende de zwager van David de la Croix, die, met nog een anderen neef van Hoeufft: Hillinsberg (of Heilsberg), bij gelegenheid van een woordentwist bij het openvallen der erfenis van hun oom, rampzalig om het leven kwam.

En waar blijven nu de eigenlijke ingenieurs? De Heer de Dienne, die met haast al te groote vrijgevigheid den lezer alles mededeelt wat hij omtrent de geldmannen en hunne familie uit de archieven heeft opgespoord, geeft slechts spaarzame in-

lichtingen over de technici. Ten deele is dit te verklaren door de vermoedelijk zeer ondergeschikte plaats, welke de eigenlijke technici bij deze werken innamen. Gaat men na hoe zelden nog hier te lande en zelfs in de latere jaren, bij droogmakerijen en inpolderingen de hulp van ingenieurs wordt ingeroepen, dan kan het niet bevreemden dat de heeren bedijkers der 17e eeuw zich en hunne familieleden voldoende bekwaamheid toerekenden om de uitvoering zelf te leiden.

Trouwens aangezien het den ondernemers natuurlijk alleen om winst te doen was en er moerassen te kust en te keur waren, kozen zij in den regel liefst die uit, welker drooglegging geen aanleiding gaf tot groote technische moeielijkheden. Poterlet maakt hen hiervan zelfs, m.i. ten onrechte, een verwijt[1)], doch in alle geval is het merkwaardig dat bij geen der drooglegginge de Hollandsche watermolen te pas is gekomen, hoewel in de edikten blijkbaar op dergelijke werktuigen gedoeld wordt.

Toch moet men de technische taak der bedijkers niet onderschatten. De reeds genoemde eerbewijzen, de vele voorrechten den bedijkers geschonken, bewijzen dat uit een toenmalig fransch standpunt beschouwd, hunne kunst buitengemeen was. Een sterk sprekend voorbeeld hiervan levert de drooglegging van het meer van Marseillette (ten O. van Carcassonne). Jaren lang hadden belanghebbenden vruchteloos gepoogd dit meer droog te maken, eindelijk, den strijd moede, oiedt men de Maatschappij tot droogmaking der Fransche meeren en moerassen elf-twaalfde der droog te leggen vlakte aan - wel een teeken dat men het werk onuitvoerbaar waande!..... en binnen drie jaar tijds werd het werk voltooid!

Het opvangen van het water, dat van de omliggende hoogere gronden afvloeide, in ringvaarten; het maken van dijken tot keering van overstroomingen; het afvoeren van het polderwater naar zee of rivier door breed vertakte kanalen; het verbouwen van gewassen geschikt voor den pas drooggelegden grond, ziedaar de eenvoudige middelen, welke den bedijkers ten dienste stonden, doch die ook voldoende waren om de ondernemingen te doen slagen.

1) Poterlet, bladz. 17I: Des Mémoires authentiques, que l'auteur a été à même de consulter, constatent que le desséchement ne se faisait souvent que d'une manière très-incomplète, et dans la partie la plus facile, la plus productive du marais, et il est résulté de ce système vicieux que les travaux exécutés anciennement sont aujourd'hui un obstacle à un parfait desséchement.

II.

Ondervraagt men de kaarten ten einde zich een denkbeeld te vormen van de gevolgde werkwijze, dan doemt van lieverlede een landschap op, niet ongelijk aan de naaste omgeving van 's Hertogenbosch. Slechts enkele gedeelten van de moerassige vlakten staan het geheele jaar onder water (*marais clar* d.i.: *eau claire*), grootendeels zijn zij in de warmere jaargetijden droog en leveren aan stoelenmatters en dakdekkers het noodige riet (*marais en saigne* d.i. met rietgewas), terwijl het vee der omliggende bewoners er een schraal voedsel vindt. Tusschen die lage gedeelten verheffen zich hier en daar hoogere vlakten, kenschetsend ‘eilanden’ genoemd, welke min of meer beboscht zijn, en kloosters of gehuchten, al naarmate de grootte, dragen.

Geheel waardeloos waren dus de droog te leggen gronden niet, doch van te weinig waarde dan dat de eigendom scherp afgepaald zoude zijn, of dat zich niet door verloop van tijd allerlei ongeschreven rechten op dien grond konden vestigen. Geen wonder dan ook dat de droogmakers hevigen tegenstand ondervonden van allen, die van den bestaanden toestand voordeel trokken, en telkens onverwachts eigenaars opdoken, die wakker geschud door de waardevermeerdering van den grond, den ondernemers de vruchten van hunnen arbeid afhandig zochten te maken.

Hoe de edikten deze gevaren trachtten af te wenden, zal later worden nagegaan, maar zeker is het dat den ondernemers de processen niet gespaard bleven, en hierin wellicht de reden te zoeken is, dat sommige aanvankelijk goed geslaagde ondernemingen wederom te niet zijn gegaan.

Doch ook andere redenen van teleurstelling zijn niet ver te zoeken. Gronden droog te leggen, welke slecht afwateren, is, vooral als de natuur door heete zomers de behulpzame hand biedt, betrekkelijk niet zoo moeielijk, als wel die voortdurend droog te houden. Dit laatste vereischt een doorloopend toezicht op het ruimen der watergangen, eene onderlinge samenwerking der belanghebbenden tot het regelen der waterloozing, tot het bewaken en onderhouden der dijken, een gezag en eene eendracht, welke op den duur niet altijd gevonden worden. Komen daarbij zeer natte jaren, zijn de afmetingen der kanalen niet op hooge vloeden berekend, dan zal allicht op een aanvankelijk slagen, de ondergang volgen.

Zoo is bijv: de straks genoemde, uiterst voorspoedige drooglegging van Marseillette (3000 Hectaren) binnen enkele jaren door zwaren regenval, welke de dijken wegsloeg en de kanalen verzandde, wederom voor goed te loor gegaan. Zoo veranderde de polder van Sacy-le-Grand (bij Pont Ste Maxence, in het noorden van Frankrijk) groot 1000 Hectaren, van lieverlede weder in een moeras, en wordt thans op de kaart nog enkel door twee rechthoekig elkander kruisende kanalen aangeduid.

Van de meer binnenlands gelegen droogleggingen is alleen die van het meer van Sarlièves (een uur gaans zuidwaarts van Clermont-Ferrand) in stand gebleven, en behoorde tot in den aanvang dezer eeuw aan de nakomelingen van den droogmaker de Strada. Toch was ook hier de afwatering nog gebrekkig, en heeft men bijv. een halve eeuw geleden nog 20.000 kubiek meter grond uit de kanalen moeten verwijderen om deze beter afhellende te maken.

Waarom het moeras Vernier, aan de monding der Seine gelegen, na drooggemaakt te zijn, wederom aan de zee is overgegeven, wordt door den heer de Dienne niet medegedeeld, en de kaarten geven ons geen bescheid. Het moeras heeft ongeveer den vorm van een halven cirkel, en dringt met de bolle zijde landwaarts in. Langs de middellijn is de *digue des Hollandais* gespannen, welke tegen wederzijds gelegen hoogten aansluit. De dijk heeft een groot voorland en is slechts op een paar plaatsen doorgebroken.[1)]

De uit een technisch oogpunt meest belangrijke onderneming is de droogmaking der moerassen van Arles. Zij liggen op den linkeroever van den Rhône, boven en beneden de stad, in lange, doch betrekkelijk smalle strooken.

Reeds in de 13e eeuw en nogmaals in den aanvang der 15e eeuw hadden de Benedictijnen die moerassen ingepolderd, doch telkens hadden overstroomingen de werken verwoest; in 1458 gaf koning René aan de eigenaren, die zich vereenigd hadden tot een soort waterschap (*Corps de vuidange*), zelfs het recht om - evenals onze polderbesturen - omslagen te heffen op de wijze van belastingen, *more fiscalium debitorum*; wèl werden eenige werken uitgevoerd, en meerdere ontworpen, doch geldgebrek

1) Naar de kaart *du service vicinal* te oordeelen, is de dijk thans weder gedicht.

verhinderde dat werkelijk afdoende maatregelen genomen werden.

Eindelijk, in Juni 1601, hoort de aartsdeken van Clavel te Aix van den president du Vair dat er aan het Hof een Hollander is, die onder beding dat hem een derde deel van het land wordt afgestaan, moerassen drooglegt. Dadelijk deelt de aartsdeken dit heugelijk nieuws aan het bestuur van het Waterschap mede, een deputatie wordt zelfs naar Aix gezonden ten einde nadere inlichtingen en een aanbevelingsbrief voor dien Hollander - Humphrey Bradley - te verkrijgen; lange beraadslagingen worden gehouden - waarom toch een vreemdeling in te halen, als men zulke knappe landgenooten heeft? - met echt meridionalen ijver tijgt men zelf aan den arbeid, om te bewijzen dat vreemden niet van noode zijn ... en nadat de ijver uitgegloeid heeft, verzoekt men Bradley over te komen (1606). De onderhandelingen liepen niet vlug van stapel. Marc de Coymans, als gemachtigde van de Maatschappij tot drooglegging der Fransche moerassen en meeren, eischt (1609) dat hem na de voltooiing zal afgestaan worden 1/10 van de rietvelden en plassen, ⅓ van de eigenlijke moerassen, ¼ van de slecht afwaterende gronden, benevens de tienden der gewassen van de overige landen gedurende 29 jaar. Alle kanalen, zoowel de vaarbare als nietvaarbare, moeten tevens het eigendom der Maatschappij worden, welke op deze voorwaarden de droogmaking en het onderhoud gedurende de eerstvolgende drie jaren op zich wil nemen.

Deze voorstellen schijnen ontnuchterend gewerkt te hebben, althans hoewel Coymans drie jaar later nogmaals terugkeert - en nu met den eisch tot registratie der edikten door het Parlement van Provence - heeft men geen neiging om de onderhandelingen voort te zetten. Ongetwijfeld - zoo verklaart het waterschapsbestuur - is men aan die edikten, welke het droogleggen van moerassen onafhankelijk maakt van den wil der eigenaars, gehoorzaamheid schuldig, en... doch welbeschouwd, zijn die moerassen van Arles eigenlijk geen moerassen, en...daarenboven zoo goed als droog!

Tegen dergelijke zuidelijke welsprekendheid, die wanneer men haar den teugel had gelaten, waarschijnlijk de moerassen van Arles onder de dorre hoogvlakten had gerangschikt, was de Nederlander natuurlijk niet bestand, en Coymans trok zich wijselijk terug.

In 1642 vergezelde Jan van Ens, Koninklijke Raad, inten-

dant en controleur van Zijner Majesteits Zilverwerk en Kleinoodiën, Lodewijk XIII op diens krijgstocht in Languedoc. Waar hij zijn technische kennis had verkregen, wordt niet vermeld, doch zijne familie was reeds geruimen tijd bij de drooglegginge betrokken. Een zijner bloedverwanten, Albert van Ens, Koninklijke Raad, Controleur-generaal en provinciaal van Oorlog voor '*Ile de France*,' had met 'den Hollandschen ingenieur' Josse van Dale en eenige anderen indertijd het reeds vermelde moeras van Sacy-le-Grand droog gemaakt, en aldaar de heerlijkheid van Fontaine-le-Comte geschapen. Zij bracht hem echter geen geluk aan, want hij liet een berooiden boedel na, dien Jan van Ens beredderde. Deze nam de heerlijkheid over, en niet onwaarschijnlijk is het dat dit bezit en zijne werkzaamheden in den polder den lust wakker maakten om het voorbeeld van zijn waterbouwkundigen bloedverwant te volgen, waarin hij dan ook - het failliet incluis - ten volle is geslaagd.

Doch dat het zoo slecht met hem zoude afloopen, kon hij in 1642 niet voorzien, en toen dan ook het bestuur der stad Arles en dat van het Waterschap, vernemende dat van Ens zich te Lunel ophield, hem aanzochten de droogmaking der moerassen van Arles te ondernemen, was hij dadelijk bereid over te komen, en nam kort daarna het werk op zich. De voorwaarden waaronder hij zulks deed, zijn voor de eigenaren niet gunstiger dan die, welke zij vroeger hadden afgewezen. Twee derde - in plaats van één derde - der plassen en moerassen moeten zij van Ens afstaan, terwijl van de overige landen, wier afwatering verbeterd wordt, hem een jaarlijksche, altoosdurende cijns te betalen is. Daarentegen neemt van Ens op zich om binnen 4 jaar het werk op zijne kosten te voltooien en twee jaar te onderhouden, en, ten bewijze dat de uitvoering deugdelijk zal zijn, verklaart hij zich bereid zoowel de te maken als de bestaande en te verbeteren werken gedurende de daaropvolgende tien jaren te onderhouden voor de betrekkelijk geringe som van 8000 *livres*.

De taak welke de Amsterdammer op zich nam, was verre van gering. De moerassen besloegen eene oppervlakte van ruim 16000 Hectaren, de diepe plassen daarenboven 3000 H.A., en de kosten der drooglegging hebben ten slotte meer dan 1.200.000 *livres* bedragen, eene som, welke, de verandering in waarde van het geld in aanmerking nemende, met

twaalf millioen franken hedendaagsche munt overeenkomt.

Aanvankelijk vorderde het werk goed, door droogte bespoedigd. Eerst werd een dam opgeworpen ten einde het water tegen te houden dat van het Landschap van Tarascon naar de moerassen van Arles vloeide. Om dit water te leiden naar de meeren, welke nabij de monding van den Rhône in open gemeenschap staan met de zee, legde van Ens een kanaal over het hoogste gedeelte, of den rug, van de moerassen. Dit kanaal, het Landschapskanaal geheeten (*Canal du Vigueirat*), verkreeg een lengte van 38 Kilometer en was in den bodem 13 meter breed.

Aangezien de moerassen zelve in dit kanaal, ‘dat - gelijk een bewonderaar getuigt - als het ware boven de andere waterleidingen was opgehangen’, wegens hunne lagere ligging niet konden loozen, werd op betrekkelijk geringen afstand, en nagenoeg evenwijdig daarmede oostelijk een tweede kanaal aangelegd, het Loozings-kanaal geheeten (*Canal de la Vuidange*), waartoe zoo veel mogelijk van een gelijknamige waterleiding werd gebruik gemaakt, welke van de 12^{e} eeuw dagteekende. Ook dit kanaal had aanzienlijke afmetingen en deed over de laatste 28 kilometer lengte niet voor zijn metgezel onder. - Tot opvanging van het water dat door de dijken van het Landschapskanaal kwelde, werden ter weerszijden langs den binnenteen der leidijken bermslooten gegraven, welke door steenen grondduikers in onderlinge verbinding stonden en ten slotte afwaterden op het reeds genoemde Loozingskanaal. Daarenboven werd op onderscheiden plaatsen het polderwater onmiddellijk door dwarskanalen naar den Rhône geleid, aangezien de rivierstand dergelijke loozing in de droogere jaargetijden toelaat. Aan de monding dierd warskanalen gelegen duikers, al naarmate de grootte voorzien van schuiven, kleppen of puntdeuren, verhinderden dat bij wassende rivier de polder onverhoeds zoude inloopen.

Reeds in 1646 kon de landmeter Jan Voortcamp, ‘ingenieur van den prins van Oranje’, een drooggelegde vlakte van 1600 Hectaren afpalen, maar kort daarna braken de kwade tijden aan. Hevige regens zetten het Landschap van Tarascon onder water, en de bewoners vernielden de waterkeering aan het boveneinde van het Landschaps-kanaal, later zelfs den dam, welke de moerassen van Arles tegen dat water verdedigde. Allerwege werden dijken doorgestoken; de eigenaren, die zich verbonden hadden voor hunne landen cijns te betalen aan de droogmakers, wei-

gerden hunne bijdragen, en de regen der processen ving aan.

Met engelengeduld bracht Jan van Ens telkens de gemoederen tot bedaren en herstelde de geleden schade, bij dit alles - voor zoover de onvolledige documenten veroorloven zulks na te gaan - zich een goed ingenieur en administrateur betoonende. Een noodlottige val op het ijs wierp hem op het ziekbed, en sleepte hem na een lijden van negen maanden ten grave (1652).

Zijn onvermoeid streven vond veel waardeering, doch geen belooning. Hij liet zijne weduwe in een zoo desolaten boedel achter, dat zijne vennooten zelfs op het hem toekomend aandeel in de drooglegging wegens wanbetaling beslag legden. Doch hij werd - gelijk in den aanvang van dit opstel reeds is medegedeeld - met ongebruikelijke eer bijgezet. Het dijkshuis waarin zijn stoffelijk overschot werd ingemetseld, is echter afgebroken, en graf en grafschrift zijn verdwenen. Maar... in het register van den koster van de St. Trophime leeft zijn naam voort! Na in dit boek aangeteekend te hebben dat zesmaal met de doodsklok geluid is op den dag der begrafenis, voegt de koster er aan toe: ‘Hij was hier getrouwd en had zich hier ter woon gezet ten einde onze moerassen droog te leggen, *wat hem nogal goed gelukt is*.’ Is deze onverwachte en onverdachte lof van iemand die er ‘zoo velen heeft begraven’ niet meer waard dan de hoogste onderscheiding?

Trouwens, hoewel de door van Ens aangelegde werken door gebrekkig onderhoud later te niet zijn gegaan, telkens wanneer tot hernieuwde drooglegging der moerassen werd besloten, zijn zijne plannen wederom voor den dag gehaald, en toen eindelijk in deze eeuw de afwateringsmiddelen, door den aanleg van een groot scheepvaartkanaal van Arles naar zee, voor goed werden verzekerd, heeft men weinig anders gedaan dan op vergroote schaal het werk van van Ens opnieuw uit te voeren.

En ook thans is hij niet vergeten. Een der hoofd-waterleidingen van het in 1850 drooggelegde moeras van Baux (ten oosten van Arles), een werk dat van Ens door den hevigen tegenstand der omliggende bewoners reeds na de eerste onderhandelingen moest opgeven, draagt zijn naam. Een dergelijke late hulde aan een door het noodlot overwonnen waterbouwkundige is voorwaar beteekenisvol genoeg en geeft het vaderland recht trotsch op dezen zoon te zijn.

Stierf Jan van Ens insolvent, Lucas en Genoijer, - twee andere vennooten, - waren weinig gelukkiger, zoodat ten slotte de erfgenamen van Jan Hoeufft, (die van Ens in het graf was voorgegaan), de Herwarths en de Strada de eenige overgebleven deelnooten waren.

De Strada werd in de plaats van van Ens tot dijkgraaf benoemd, doch stierf weinige jaren later, waarna Jean Henri d'Hervart[1)] het werk in handen nam, terwijl de erfgenamen van diens voorganger hun aandeel in de moerassen van de hand deden.

Zoo waren dus ten slotte de eigendommen der vennootschap geheel aan de erfgenamen van Hoeufft en de Herwarths gekomen; doch die eigendom was zeer in waarde gedaald. In een schrijven van 1659 schat de Fabrice de gronden op 250.000 *livres*, en voor geen enkelen prijs verkoopbaar. En kort na de drooglegging hadden zij 100.000 livres per jaar opgebracht! Daarbij kwam dat de erfgenamen van Hoeufft, wijd en zijd verspreid en meerendeels in Nederland woonachtig, het bestuur geheel aan de Herwarths moesten overlaten, die naar het schijnt niet voor die taak waren opgewassen.

Daarenboven dwong de opheffing van het edikt van Nantes de Herwarths in 1685 het land te verlaten, terwijl hunne goederen verbeurd verklaard werden. De bezittingen der erfgenamen Hoeufft, welke toenmaals onaangetast bleven omdat de verbeurdverklaring der goederen van Protestanten niet op die van in den vreemde gevestigden toepasselijk was, werden in 1703 volgens oorlogsrecht in beslag genomen als toebehoorende aan onderdanen van een staat, waartegen Frankrijk krijg voerde. Wel werden deze goederen bij de vrede van Utrecht teruggegeven, maar het onderhoud was intusschen verwaarloosd, de gronden brachten minder en minder op, en eindelijk gaf de groote overstrooming van den Rhône in 1755 aan het werk van van Ens den genadeslag.

Op welke wijze, na tallooze teleurstellingen, de moerassen later weder boven water gebracht zijn, is uit een Nederlandsch

1) In de spelling der namen heerschte eene hopelooze verwarring. Van Ens heette somwijlen Vannais, trouwens op de stafkaart der omstreken van Arles vindt men Canal Wan-Ens geschreven. Hoeufft wordt zelfs in een giftbrief van Lodewijk XIII, Oeuf genoemd!

oogpunt zonder belang, en liever haasten wij ons naar het westen van Frankrijk om den lezer eindelijk eens te verkwikken met het aanschouwen eener blijvende overwinning onzer voorvaderen.

Ontvouwt men het blad Fontenay-le-Comte (eene stad noordelijk van la Rochelle) van de kaart *du service vicinal*, dan waant men zich plotseling in het harte van Holland. Een netwerk van elkander rechthoekig, om de 300 à 400 meter kruisende waterleidingen verdeelt de groene oppervlakte in boter-, melken kaasvakken, en worden hier en daar ter afwisseling doorsneden door kilometers lange kanalen - welke zóó recht zijn als alleen een Nederlander die trekken kan.

Twee dezer kanalen, elk lang ongeveer 13 kilometer, waarvan de meest westelijke het Vienne-kanaal, het andere het Clain-kanaal heet (in vromer tijden kanaal van St. Radegunde genoemd), trekken de aandacht omdat zij op hetzelfde punt, ¾ uur afstand van zee, in de Sèvre Niortaise uitmonden. Noordwaarts zich uit elkander verwijderende, sluiten zij een driehoek in, waarvan de derde zijde - 6 kilometers lang - gevormd wordt door het van oost naar west loopende middenste deel van *la ceinture des Hollandais*.

Deze ‘Hollandsche ringvaart’ vereenigt zich 5½ kilometer westelijk van den driehoek met het kanaal van Luçon, dat van deze stad af in nagenoeg zuidelijke richting naar zee loopt. Oostelijk van den driehoek behoudt de ringvaart over den afstand van ongeveer een uur gaans hare aanvankelijke richting om vervolgens zuidwaarts om te buigen en zich met het kanaal der Vijf Abten te vereenigen, dat zeer nabij de kanalen van Vienne en Clain in de Sèvre uitmondt.

De oppervlakte begrepen tusschen het kanaal van Luçon, de Hollandsche ringvaart en het kanaal der Vijf Abten, bestond in den aanvang der 17e eeuw grootendeels uit moerassig land dat aan hooge geestelijke heeren uit den omtrek toebehoorde. Pierre Siette, ingenieur en geograaf des konings, aan wien na den dood van Bradley en den afloop van diens octrooi, het uitsluitend recht op het droogleggen van moerassen in Poitou, Saintonge en Aunis werd gegeven, vormde eene maatschappij waarin Octavius de Strada, diens zwager de la Croix en Jan Hoeufft de jongere deelnamen. Op vrij voordeelige voor-

deelige voorwaarden - tegen betaling van een cijns, en het geven van tienden - werd door deze Maatschappij achtereenvolgens in korten tijd de polder van Klein-Poitou (1643-1646) en die van Champagné (1651-1658) geschapen. In den eerstgenoemden polder konden de deelgenooten ongeveer 5000 H.A. bij het lot verdeelen, in den laatstgenoemden ongeveer 1200 H.A. Technische wederwaardigheden bleven aan deze droogleggingen gespaard; trouwens hier werd niet als bij Arles door de grillen van een hoofdrivier telkens het bestaan der inpolderingen in gevaar gebracht. Processen daarentegen konden natuurlijk niet vermeden worden, doch zij hadden een goedig verloop. Gelukkig de polders - even als de volken - welke geen geschiedenis hebben! En dit was hier - de lezer zij er dankbaar voor! - het geval. Met de mededeeling dat de Nederlander Slicher, gemachtigde der Hoeuffts, heerlijke asperges teelde op den aan de baren ontwoekerden grond, dat nog heden ten dage een door de droogmakers ingevoerd krachtig schapenras, den Vlaamschen naam draagt, en dat de Statuten van Klein Poitou tot voorbeeld hebben gestrekt aan die van latere Fransche inpolderingen, kan dan ook dit overzicht der technische bedrijvigheid onzer voorvaderen gesloten worden.

III.

Van de drie phasen, welke men bij dergelijke ondernemingen kan opmerken: de finantiëele, de technische en de processuëele, is de laatste door de Edikten, Besluiten en Verklaringen van Hendrik IV en zijnen opvolger niet zóózeer bekort als men na 't enkel lezen dier staatsstukken zoude vermoeden. Want waarlijk, indien niet bij alle zaken en niet het minst bij Wetten en Verordeningen de nuchtere duitsche opmerking gold, dat tusschen keukenfornuis en etenstafel de spijzen aanmerkelijk afkoelen (‘Es wird nichts so heiss gegessen, wie es gekocht’), men zoude wanen in plaats van een monarchale beschikking uit het einde der 16^{e} eeuw, een republikeinsch decreet uit den aanvang der 20^{e} eeuw voor zich te hebben, bij het doorloopen van de 21 artikelen welke het door Bradley gevraagd octrooi uitmaken.

Het edict (of *octrooi* zooals in Nederland voorheen de gebruikelijke titel was) van 1599 verleent enkel voorrechten, welke den gever niets kosten - overeenkomstig de bereidverklaring van Bradley om de drooglegginge voor eigen risico te ondernemen. Het is in hoofdzaak bestemd om onwil en tegenstand te breken, en bovenal om aan de kwalijk gezinden dat krachtigste van alle verweermiddelen: het uitstel, te ontnemen. Een kort overzicht der voornaamste bepalingen zal dit duidelijk maken.

Na buitengesloten te hebben de zoutmeeren, de wateren noodig tot verdediging van sterkten en steden, de bij zee gelegen oppervlakten of kommen, welker vulling bij vloed en lediging bij eb de waterbeweging doen ontstaan noodig tot het op diepte houden der riviermondingen, maakt het edikt onderscheid tusschen de domaniale en de overige aan instellingen of bijzondere personen toebehoorende moerassen. In beide gevallen wordt aan Bradley de helft van de droog te leggen oppervlakte toegekend (onder gehoudenheid de gebruikelijke lasten te dragen), doch van de niet-domaniale moerassen alléén voor zooveel de eigenaren niet binnen twee maanden nà afkondiging van het edict officieel verklaard hebben zelf de droogmaking ter hand te willen nemen (art. 2). Willen zij in laatstbedoeld geval den bijstand van Bradley inroepen, dan is deze verplicht zich zelf of een zijner adjuncten ter beschikking te stellen. Hiervoor ontvangt hij dan een voorgeschreven belooning, in verhouding tot de grootte der drooglegging (art. 5).

Dergelijke voorschriften zouden echter allicht een doode letter blijven, indien niet tevens was bepaald dat omtrent de al dan niet eigen uitvoering door de eigenaren, de meerderheid van stemmen beslist (art. 5) en dat, wanneer tot dergelijke uitvoering besloten is, binnen drie maanden na die beslissing met de werken een aanvang is te maken, terwijl deze zóó krachtig zijn voort te zetten, dat die droogmaking voltooid wordt binnen den door den opperhoutvester of den provincialen houtvester te stellen termijn (art. 4).

Is op deze wijze gezorgd dat de belanghebbenden Bradley niet aan 't lijntje kunnen houden, andere bepalingen zorgen er voor dat de aan hem toegedachte helft geen denkbeeldig bezit wordt.

Hij alleen nl. beoordeelt - en zulks *zonder dat tegenspraak*

veroorloofd wordt, of het werk voltooid is en derhalve tot verdeeling kan worden overgegaan. Alsdan scheidt hij het terrein in twee, zooveel mogelijk gelijke, deelen, en laat de keuze aan de oorspronkelijke eigenaren (Art. 7). Is deze keuze niet geschied binnen veertien dagen nadat de voorgeschreven aankondigingen in de omliggende Kerspelen hebben plaats gehad - om 't even of zulks door den dood, de afwezigheid van belanghebbenden, of door andere redenen belet werd - dan geschiedt de deeling door de koninklijke houtvesters (art. 9) voor zooveel het niet-domaniale moerassen betreft, terwijl voor de deeling der domaniale moerassen bepaalde ambtenaren zijn aangewezen (art. 18).

Aan de andere zijde was te zorgen dat Bradley geen verdeeling zoude eischen, voordat de drooglegging werkelijk voltooid ware. Dit wordt door de volgende vernuftige bepalingen bereikt. De belanghebbenden kunnen vorderen dat Bradley, van den dag der deeling af, gedurende zeven achtereenvolgende jaren hun deel pacht voor ¼ meer dan de opbrengst van het totale moeras vóór de drooglegging, - waarbij Bradley's helft tot onderpand van de pacht strekt (art. 10). Ongeacht deze bepaling is de *maistre des digues* daarenboven verplicht alle werken gedurende de eerste drie jaren na de verdeeling te onderhouden (art. 11).

Ten slotte hebben de oorspronkelijke eigenaren van het moeras het recht Bradley's helft te naasten, en de wijze waarop dit recht wordt uitgeoefend, neemt alle onbillijkheid voor beide partijen weg. Binnen twee maanden na de verdeeling moet nl. Bradley zijn deel schatten, en alsdan staat het ter keuze van de eigenaren òf Bradley's helft voor de geschatte waarde over te nemen, òf *hunne* helft aan hem over te doen tegen ⅕ meer dan die geschatte waarde. - Zoodoende is dus gezorgd dat Bradley evenmin te hoog als te laag zal schatten, terwijl daarenboven wijselijk is bepaald dat de keuze binnen twee maanden na de schatting dient te geschieden, de betaling binnen twee jaar na de keuze, en dat tot aan de volledige afbetaling ieder der partijen in het rustig bezit harer helft blijft gehandhaafd. Zijn de gestelde termijnen eenmaal verloopen, dan is Bradley voor goed eigenaar van zijn deel (art. 12).

En opdat werkelijk die helft een onaantastbaar bezit zij, is bepaald dat alle schulden, hypotheken, alle rechten van vruchtgebruik enz., welke op het oorspronkelijk moeras rustten, uit-

sluitend zullen kleven op de helft, welke niet aan Bradley is toebedeeld. Alleen wanneer de eigenaren Bradley's helft volgens de bovenstaande bepalingen terugkoopen, vervalt dit onderscheid (art. 13). Schijnbaar onbillijk tegenover de hypotheekhouders, enz. is deze bepaling het in werkelijkheid niet, omdat tengevolge van de drooglegging de waarde van het nieuwe onderpand: de helft van het drooggelegde land, die van het oorspronkelijk onderpand: het geheele moeras, verre overtreft.[1)]

Gelijk men ziet, zijn zoowel de rechten der eigenaren als die van Bradley scherp afgebakend, en wegen zij billijk tegen elkander op. Voor alle besluiten zijn korte termijnen gesteld, terwijl daarenboven telkens bepaalde personen zijn aangewezen om voor de behoorlijke naleving der voorschriften te waken. Spoed en nogmaals spoed, is de hoofdgedachte van het edikt. Om deze reden zijn dan ook alle twistgedingen waartoe dit edikt aanleiding mocht geven, ter berechting opgedragen aan den Opperhoutvester en diens officieren, met beroep op de verschillende Parlementen. Daarenboven zijn de beslissingen bij voorbaat uitvoerbaar - voor zoover nl. door die uitvoering herstel in den oorspronkelijken toestand niet voor goed onmogelijk wordt - en minstens vijf rechters zitting namen (art. 19). Eveneens zijn ter bevordering van spoed alle houtvesters aangeschreven, ieder in zijn dienstkring onverwijld alle moerassen op te nemen en binnen veertien dagen na afloop van het onderzoek een uitgebreid verslag naar Parijs te zenden betreffende de gesteldheid, de meerdere of mindere wenschelijkheid der drooglegging, de gevolgen der drooglegging, de bezwaren der belanghebbenden, enz. enz., terwijl het aan Bradley veroorloofd wordt op zijne kosten ten allen tijde van die verslagen afschrift te nemen (art. 17).

Veertien dagen! Veeertien dagen! Is het niet als of voorboden van stoom en telegraaf den onstuimigen Hendrik door 't hoofd spookten!

Scherpe tegenstelling met dezen spoed vormt de traagheid waarmede de hooge staatslichamen het edikt registreerden - door welke registratie eerst, gelijk men weet, de uitingen van den koninklijken wil binnen het gebied van het betroffen

1) In het edikt van 1607 wordt, naar aanleiding van een soortgelijke bepaling, bovenstaande verklaring gegeven.

staatslichaam rechtsgeldig werden.[1] Het edikt dat Hendrik IV den 8^{en} April 1599 onderteekende, is niet vóór den 15^{en} November van dat jaar door het Parlement van Parijs geregistreerd, door de Rekenkamer niet vóór den 2^{en} April 1600, en door de *Cour des Aydes* niet vóór den 16^{en} December 1601[2].

Trouwens niet zonder belangrijke wijzigingen te ondergaan[2]. Bij de registreering in het Parlement van Parijs wordt bepaald dat de gewone rechter - en niet, gelijk de Koning wilde, de Houtvesterij - van de geschillen kennis zal nemen. En de Rekenkamer gaat niet tot registratie over vóórdat Bradley zich verbonden heeft, ingeval hij eenig werk staakt om welke reden dan ook, voor zijne rekening den oorspronkelijken toestand te zullen herstellen; eene verbintenis welke tegen art 6 van het edikt indruischt, daar hierbij bepaald werd dat ingeval de

1) *Warnkoenig* en *Stein, Französische Staats- und Rechtsgeschichte* I, 1875. Aanvankelijk werden alle staats- en rechtszaken door den koning behandeld in een raad van rijksgrooten, hofbeambten en geestelijken (curia regis) welke van lieverlede met den naam Parlamentum werd aangeduid (oorspronkelijk de algemeene naam voor alle beraadslagingen van lichamen) (blz. 333). In de 13e eeuw scheidde de Curia regis zich in twee afdeelingen, van welke *le Conseil du Roi* de staatszaken, het tweede, dat den naam van Parlement bleef voeren, de rechtszaken behandelde (blz. 338). Het Parlement, dat Parijs tot vasten zetel kreeg, bleef overeenkomstig zijne oorspronkelijke bestemming als Curia regis de Koninklijke machtsuitingen vóór hare publiekwording onderzoeken, den koning des noodig op gebreken en onvolledigheden wijzende. Aangezien de lagere rechters (*Baillis* en *Sénéchaux*) hunne instructiën van het Parlement als hoogste gerechtshof ontvingen, bleven bij niet-registratie van de koninklijke besluiten de rechters van die besluiten onkundig en konden die dus niet toepassen. De registratie was dus de eigenlijke afkondiging (blz. 439), welke de besluiten rechtskracht verleende. Natuurlijk kon de Koning door een krachtige uiting van zijn wil *(lit de justice)* den lijdelijken tegenstand opheffen en de registratie bevelen. Naarmate het rijk zich uitbreidde, werden nieuwe parlementen opgericht in die provinciën, waar de vroegere heerschers hoogste gerechtshoven hadden ingesteld (blz. 441-593). Dit maakte de registratie der edikten in andere Parlementen dan dat van Parijs noodig. Zoo werd blijkens Poterlet, het edikt van 1599 in het Parlement van Dyon geregistreerd en in het *Baillage et Siège Présidial* van Provins.

2) Poterlet deelt den text der registreeringen mede. De Rekenkamer was een uit het Parlement voortgekomen finantieel lichaam, waaraan alle rekenplichtige ambtenaren des Rijks, de Ministers en Koninklijke Schatmeesters daaronder begrepen, verantwoording schuldig waren (W. en St. bladz. 471 en 617). De *Cour des Aides* was het hof van appel in belastingzaken (bladz. 615). Beiden stonden in onafhankelijkheid en recht van remonstratie bij het Parlement niet achter. Aangezien de edikten betreffende de droogmakerijen finantieele vrijstellingen en andere fiscale onderwerpen inhielden, welke de bedijkers in aanraking moesten brengen met de onder de *Chambre des Comptes* en *Cour des Aides* ressorteerende ambtenaren, zoo was registratie bij deze lichamen van zelve noodig.

2) Poterlet deelt den text der registreeringen mede. De Rekenkamer was een uit het Parlement voortgekomen finantieel lichaam, waaraan alle rekenplichtige ambtenaren des Rijks, de Ministers en Koninklijke Schatmeesters daaronder begrepen, verantwoording schuldig waren (W. en St. bladz. 471 en 617). De *Cour des Aides* was het hof van appel in belastingzaken (bladz. 615). Beiden stonden in onafhankelijkheid en recht van remonstratie bij het Parlement niet achter. Aangezien de edikten betreffende de droogmakerijen finantieele vrijstellingen en andere fiscale onderwerpen inhielden, welke de bedijkers in aanraking moesten brengen met de onder de *Chambre des Comptes* en *Cour des Aides* ressorteerende ambtenaren, zoo was registratie bij deze lichamen van zelve noodig.

werken door overmacht onvoltooid blijven, Bradley enkel de reeds gemaakte onkosten behoeft te dragen, doch geen schadeloosstellingen verschuldigd is, blijvende evenwel de ondergrond aan de oorspronkelijke eigenaars.

En toch is deze registratie betrekkelijk niet onvoorspoedig verloopen! Het volgend edikt betreffende de droogleggingen, dat in Januari 1607 te Parijs werd gegeven (de dagteekening ontbreekt, werd eerst den 23 Augustus 1613 in het Parlement van Parijs geregistreerd en niet dan op uitdrukkelijk bevel des Konings!

Dit tweede edikt geeft al die vrijdommen van belastingen en verdere voorrechten, welke men reeds in het eerste edikt had verwacht. Want behalve kostelooze naturalisatie van de Hollanders en andere vreemdelingen, die twee achtereenvolgende jaren in de droogleggingen zijn werkzaam geweest, het recht van vrije beschikking bij versterf[1)], het vijftienjarig monopolie der gebezigde hulpmiddelen en werkwijzen (art 20) worden in het eerste edikt aan Bradley geen gunsten toegekend. Heeft deze zijnen koninklijken beschermer door meerdere eischen niet reeds in den aanvang willen ontstemmen, of oordeelde hij dat het bezit van de helft der moerassen eene genoegzaam ruime winst zoude opleveren? Het is moeielijk te zeggen, omdat de geschiedenis der vóór de uitgifte van het tweede edikt drooggelegde moerassen, ons niet bekend is. Aangezien echter in den aanhef van het edikt van 1607 wordt medegedeeld dat Bradley met veel tegenspoed te kampen heeft gehad, en dat hij zich derhalve tot personen van aanzien en vermogen heeft moeten wenden, zoo is het niet onwaarschijnlijk dat de noodzakelijkheid om zijn geldschieters grootere, tastbare voordeelen te kunnen voorspiegelen, en zoodoende tot meer algemeene deelname uit te lokken, den Dijkmeester tot het aanvragen van een vollediger octrooi heeft genoopt.

Gerustheidshalve wordt bij het edikt van 1607 aan dat van 1599 een duur van twintig jaren toegekend, te rekenen van den dag der registratie van het onderhavige edikt - iets, wat zooals wij later zullen zien, het leven van het octrooi tot den 18^{en} Juli 1638 heeft gerekt. Geestelijken, edelen, ambtenaren en burgers kunnen tot de Maatschappij tot drooglegging

1) Stierf een vreemdeling, dan had de heer van het land recht op zijne aldaar gelegen bezittingen, enz. *Droits aubenaux*.

der meeren en moerassen toetreden zonder hun stand te verliezen (*sans déroger*), ja, aan het slot van het edikt (art. 25) wordt zelfs als een soort premie beloofd dat twaalf stuks ondernemers ‘ter aanmoediging’ in den adelstand zullen verheven worden! Zij, die den meesten ijver betoonen, komen het eerst in aanmerking, en de eenige voorwaarde die zij vervullen moeten, is nà de verheffing geene daden te verrichten, hun nieuwen staat onwaardig. Zelfs wordt tot bevrediging van aller eerzucht er bij gevoegd dat des noodig het dozijn zal uitgebreid worden.

Dergelijk premie-stelsel schijnt goed gewerkt te hebben, ten minste in het eveneens door Poterlet medegedeelde edikt van 1644 betreffende het scheepvaartkanaal in Languedoc, enz., wordt belanghebbenden dezelfde eer toegedacht. Slechts is het getal tot zes ingekrompen, en een termijn gesteld, op de wijze als zulks bij bestekken gebruikelijk is. Reflecteerenden moeten vier mijlen kanaal tot zoodanige afmetingen opleveren, dat schepen van een bepaalde tonnenmaat het bevaren kunnen. Daarenboven is deze adeldom opzegbaar: is binnen 6 jaar na dato het kanaal niet voltooid, dan zijn de aannemers door het enkel verloop van den termijn uit hunnen nieuwen stand vervallen (art. 19).

Onzer vaderlandsche regeering, die eerst onlangs - nu alle groote werken zoo goed als afgeloopen zijn - een aannemer het ridderkruis van den Nederlandschen Waterleeuw waardig oordeelde, wordt waarlijk door den Franschen koning een riem onder 't hart gestoken! Doch ook meer stoffelijke voordeelen worden aan de droogleggers toegekend. Tolvrijheid voor de bouwstoffen (art. 5); vrijstelling van belastingen (*tailles*) voor den tijd van 20 jaren (art. 12); vrijdom van tienden voor 10 jaar - voor zoover de landen tiendplichtig zijn - terwijl vervolgens slechts de vijftigste garve is af te staan (art. 15), blijkbaar omdat de drooggemaakte landen geacht kunnen worden door de drooglegging minsten vijfvoudig in waarde te zijn gestegen;[1)] recht van tolheffing op de door hen aan te leggen kanalen, (art. 16) *in evenredigheid tot de kosten van aanleg en onderhoud*

1) Om deze reden is dan ook vermoedelijk de tiendvrijheid toepasselijk op alle landen, om 't even aan wien de tiend verschuldigd is. In Noord-Holland werden daarentegen oudtijds alleen de aan den Staat toekomende tienden kwijtgescholden.

(is dit niet wederom der 20e eeuw afgekeken!); vrijheid tot het stichten van dorpen en parochie-kerken; tot het instellen van markten (art. 9) mits op de marktdagen vier mijlen in 't rond geen markt elders wordt gehouden; ziedaar voorzeker geene te versmaden voorrechten.

Verschillen de bovengenoemde vrijheden en vrijstellingen weinig van die, welke vroeger en later ook in Holland aan bedijkers geoctroyeerd werden[1)] - ook in Frankrijk duurt de tiendvrijheid korter dan de vrijstelling van verponding[2)] - een zeer eigenaardig licht op de toenmalige Fransche toestanden werpt art. 8., hetwelk uitsluitend betrekking heeft op de aan den Staat toebehoorende moerassen. Deze gronden worden adellijk verklaard (*nobles*) en aan de ondernemers het hooge, middelbare en laag gerecht toegekend, onder voorwaarde dat de Koning als heer gehuldigd wordt.... en de daarmede in verband staande rechten betaald worden. Met het oog op de omstandigheid dat deze moerassen als het ware onmiddellijk van den Koning afhingen en door hem in leen werden gegeven, laat zich deze verheffing tot adellijk goed geredelijk verklaren; doch karakteristiek is het dat de bedijkers in de gelegenheid worden gesteld, ieder voor zijn deel voor dit voorrecht te bedanken, en zijn goed schotplichtig te maken (*mettre en censive et roture si bon lui semble*). Een bewijs dus dat de lusten en lasten van adellijke en van schotplichtige goederen vrij wel tegen elkander opwogen. - De heer de Dienne brengt hierbij in herinnering dat de adellijke goederen huldigingsrechten moesten betalen (*la foi et hommage, le dénombrement*), een recht op den overgang in de zijlinie (*droit de relief*), een vijfde penning bij verkoop (*droit de quittance*), terwijl daarenboven de suzerein het recht van nakoop had (*droit de retrait féodal*). Bij majesteitsschennis gepleegd door den eigenaar, kon daarenboven het adellijk goed verbeurd verklaard worden (*droit de commise*).

De schotplichtige goederen - een beter Hollandsch woord voor '*en roture*' is mij niet bekend - waren daarentegen onderhevig aan de verpondingen en grondlasten (*tailles, cens*

1) Vrijdom van accijnsen gedurende de droogmaking, hier te lande zoo algemeen, wordt alleen bij den aanleg van het kanaal van Languedoc gegeven (art. 16).
2) De Vries, Dijk- en molenbestuur van Hollands Noorderkwartier (bladz. 421), deelt mede dat de vrijdom van tienden, gewoonlijk tien jaren, die van verponding tien tot dertig jaren gold.

annuel), alsmede aan de overdrachtsrechten (*lods et ventes*), welke ongeveer 12 % der verkoopwaarde bedroegen.

Men mocht dus tusschen twee kwaden kiezen, waarbij in het oog is te houden dat het bezit van een adellijk goed den schotboortige (*roturier*) niet tot edelman maakte.

Voor de moerassen, welke niet aan den Staat toebehoorden, golden de bepalingen van art. 8 natuurlijk niet. De adellijke goederen behielden daar ook na de droogmaking hunne schotvrijheid, de andere bleven cijnsplichtig, en alleen die goederen, welke hoewel cijnsplichtig, geen belasting opbrachten omdat zij in den oorspronkelijken toestand geen vruchten afwierpen, bleven voor de helft vrij van grondlasten (*tailles*) ten eeuwigen dage, de wederhelft voor twintig jaar (art. 14).

Doch niet slechts worden aan de bedijkers vele voorrechten geschonken, hun wordt ook meerdere vrijheid bij het onderhandelen met de oorspronkelijke eigenaren gelaten dan het Edikt van 1599 gaf. Dat edikt zette den eigenaren het mes op de keel: òf zelf droogmaken - en dan binnen den kortst mogelijken tijd, - òf de moerassen volgens bepaalde voorwaarden aan Bradley afstaan; thans is het den Dijkmeester veroorloofd van de gestelde voorwaarden af te wijken en naar onderling goedvinden met de eigenaren overeenkomsten te sluiten (art. 3). Maar ook hierbij is, ten einde obstructionisme te keer te gaan, bepaald dat wanneer de meerderheid (grootste helft) der eigenaren eene overeenkomst heeft aangegaan, de goederen der minderheid, bij weigering tot toetreding, onteigend kunnen worden tegen een prijs door den plaatselijken rechter te bepalen, deskundigen gehoord. Een geheel moderne onteigening zelfs, uitvoerbaar bij voorbaat, ongeacht hooger beroep, mits de betaling vóór de inbezitname geschiede, of bij weigering der aangeboden penningen, deze geconsigneerd worden (art. 4).

Dit flinke artikel heeft blijkbaar veel kwaad bloed gezet en zal dan ook wel een der hoofdoorzaken zijn der vertraagde registratie van het edikt. Zelfs is op grond van bezwaren te berde gebracht door het Parlement van Parijs, in de declaratie van Lodewijk XIII van 5 Juli 1613, - welke de registratie beveelt, - de vereischte meerderheid van eigenaren van de grootste helft gebracht op ⅔, terwijl de bezitters van het overig ⅓ deel niet langer met onteigening worden bedreigd, doch

de waarde hunner goederen geschat zal worden vóór en na de drooglegging, waarna hun de keuze wordt gelaten òf het verschil in waarde aan de bedijkers te betalen, òf tot de aanvankelijke overeenkomst toe te treden.

Wordt zoodoende het voorbereiden der droogleggingen mogelijk gemaakt, de ervaring heeft vermoedelijk tusschen 1599 en 1607 geleerd dat meerdere rechten noodig waren om de uitvoering zelve te verzekeren.

Een door de hedendaagsche Fransche wetgeving niet veel beter dan door de onze geregeld, noodzakelijk recht betreft het betreden van naburige erven tot het doen van opmetingen en het stellen van merkteekenen[1]. Art. 17 van het edikt waarborgt den ondernemers dit recht uitdrukkelijk, en schrijft voor dat het bedrag der schade, zoo niet in der minne bepaald, door den rechter of den daartoe aangewezen Koninklijken Commissaris zal worden vastgesteld. Niet minder noodzakelijk is het recht bij art. 21 gegeven, om alles weg te nemen wat het droogleggen kan belemmeren (sluizen, molens, enz.); zelfs hebben de ondernemers blijkens de (later te behandelen) ‘Verduidelijking’ van het edikt, gegeven in 1611, het recht om wegen, dijken en kanalen op de omliggende erven aan te leggen, indien dit voor de droogmaking noodzakelijk is. Een en ander natuurlijk behoudens schadeloosstelling, des noodig door den rechter te bepalen, doch met de uitdrukkelijke vermaning, den voortgang der werkzaamheden in geen geval te stremmen.

Dat gelijke omstandigheden gelijke maatregelen noodig maken, bewijst het aanvullings-octrooi van de Beemster van 13 Maart 1608, waarbij onder soortgelijke voorwaarden het leggen van den ringdijk en het maken van waterleidingen op naburige erven wordt toegestaan.

Karakteristiek is het recht den bedijkers verleend om op

1) *G. Lechalas. Droit administratif* 1889. I. bladz. 344. Cette pénétration (dans les propriétés prívées) soulève une grave difficulté de principe, aucun texte ne l'autorisant, mais la jurisprudence a dû, par la force des choses (!!), reconnaître le droit de l'administration de faire procéder dans des conditions satisfaisantes aux études des travaux projetés.
De schadeloosstellingen worden bepaald overeenkomstig de regelen geldende voor de ‘occupations temporaires.’
Hier te lande behelpt men zich met art. 9 der onteigeningswet.

kerkelijke feestdagen te mogen werken, Zondagen en enkele Hoogtijden uitgezonderd. Een niet te versmaden recht, want eertijds bevatte het jaar honderd werkdagen minder dan thans, te weinige derhalve voor het uitvoeren van waterbouwkundige werken, daar deze in den regel in korten tijd zijn te voltooien. De omstandigheid dat de bedijkers meerendeels Protestanten waren, zal vermoedelijk tot deze vrijgevigheid wel het hare hebben bijgedragen.[1)]

Ten einde nog meerdere ruimte van tijd te bekomen, werden daarenboven de bewoners der polders vrijgesteld van de toenmaals weinig aangename taak van schatter en ontvanger der belastingen, en behoefden zij geen schuttersplichten te vervullen, noch als voogd of curator op te treden, behalve ten behoeve van andere polderbewoners (art. 13).

Tegen deze vrijstellingen heeft echter het Parlement van Parijs zóózeer bezwaar, dat vóór de registratie van het edikt, bij declaratie van 5 Juli 1613, de Koning haar uitsluitend tot de vennooten en hunne afstammelingen in den eersten graad beperkt, eene beperking die op hare beurt, gelijk Bradley opmerkt, het voorrecht waardeloos maakt, aangezien de vennooten - groote heeren en geldmannen - geenszins voornemens zijn zelf de polders te bewonen. Daarom wordt dan ook bij eene tweede koninklijke declaratie van 19 October 1613 dit privilegie wederom uitgestrekt tot hen, die poldergrond van de vennooten koopen.[2)]

Uit een administratief oogpunt zijn de artikelen 17 en 19 van het edikt van 1607 belangrijk; want bij het eerstgenoemde worden de ondernemers niet-rekenplichtig verklaard tegenover den Staát, terwijl het tweede hun de bevoegdheid geeft keuren te maken betreffende de uitvoering en het onderhoud der werken, met het voorbehoud, dat deze keuren alleen dan tegenover derden rechts-

1) Bersier acht de meerdere werkdagen een der hoofdredenen van de grootere welvaart welke de Fransche Protestanten in de 17e eeuw van hunne Katholieke tijdgenooten onderscheidt.

2) Zelden heeft een wetgever zoo openhartig zijne feilbaarheid erkend, als de dertiende Lodewijk in dit Staatsstuk. Aangezien - zoo luidt de aanhef - Humphrey Bradley c.s. eerbiedig hebben doen opmerken dat de Declaratie (van Juli 1613) niet duidelijk was: ‘n'était assez intelligemment exprimée....’ Het woord ‘duidelijk’ was een euphemisme; de nieuwe declaratie diende om bokken te herstellen.

geldig zullen wezen, indien zij door den Raad van State zijn bekrachtigd. Ook tegen deze bepaling maakt het Parijsche Parlement bezwaar, hetgeen ten gevolge heeft dat bij de Declaratie van Juli 1613 in plaats van de bekrachtiging door den Raad van State, de bekrachtiging door den plaatselijken rechter wordt voorgeschreven, de substituut van den procureur-generaal gehoord.

Zeer belangrijke aanvullingen van deze rechten geeft het Koninklijk arrest en reglement van 22 Oct. 1611, waarbij de ondernemers gemachtigd worden om - aangezien dijkroovers en dijkschenders bezwaarlijk op heeter daad te betrappen zijn, - de eigenaren der omliggende gronden voor het doorsteken van den dijk verantwoordelijk te stellen, daar tegen dezen het kwaad vermoeden bestaat dat zij door dien braak het water van hunne landen op den polder willen loozen. Wijders worden de omliggende eigenaren verplicht bij te dragen tot het onderhoud der wegen en dijken van den polder, in evenredigheid tot het belang hetwelk zij bij deze werken hebben, ter schatting door den bevoegden autoriteit.

Tot meerdere bescherming tegen kwaadwilligen had trouwens het edikt van 1607 de ondernemers en hunne onderhoorigen het dragen van vuurroeren toegestaan; doch slechts voor den tijd van zes jaren, aangezien overwogen werd dat na den afloop van dien termijn de polder voldoende bewoond zoude zijn, om dergelijken buitengewonen maatregel overbodig te maken (art. 7). Want deze maatregel was werkelijk zeer buitengewoon, wijl bij een edikt van 1598 aan een ieder - de geregelde troepen uitgezonderd (en deze nog wel alleen tijdens den dienst!) - het dragen van vuurwapenen was verboden. Het is zeker weinig bemoedigend voor den Nederlandschen wetgever van den jongsten tijd, te bedenken dat dit kras besluit van den Franschen Koning de burgeroorlogen van de eerste helft der 17e eeuw niet heeft voorkomen, noch de hand van Ravaillac kon tegenhouden.

Aan de vreemdelingen schenkt het edikt van 1607 daarenboven bijzondere voorrechten. Zij zijn van rechtswege genaturaliseerd en mogen niet slechts in de drooggelegde vlakten elk beroep uitoefenen, doch ook overal elders waar zij zich in Frankrijk vestigen, na een driejarig verblijf in den polder (art. 11). Daarenboven zijn zij bij uitsluiting gerechtigd om gedurende de eerste twintig jaren in den polder turf te steken,

suikerriet, rijst en meekrap te telen of milaansche kaas te bereiden (art. 26).

De mogelijkheid dat men den ondernemers hunne werklieden zoude aftroggelen, was geenszins buitengesloten. Vandaar dat art. 24 eene boete van 1000 pond op deze handeling stelt, en aan de werklieden, die door de ondernemers uit den vreemde betrokken zijn, verbiedt om in de eerstvolgende drie jaren anderen te dienen of elders droogleggingen te ondernemen, terwijl hunne meesters hen met den sterken arm tot terugkeer kunnen dwingen.

Doch wat zouden al deze voorrechten en gunsten baten, indien er geen rechtszekerheid werd gegeven betreffende het door de ondernemers verworven bezit? Immers zouden - gelijk reeds vroeger werd opgemerkt - allicht door de aanzienlijke waardevermeerdering, welke de gronden door de drooglegging verkregen, slapende rechten wakker gemaakt worden!

Ook in dit opzicht is voortreffelijk voor de belangen der bedijkers gezorgd. Gronden, welke, hetzij volgens de regelen van het Edikt, hetzij bij minnelijke overeenkomst, aan de ondernemers worden afgestaan, zijn vrij van alle schulden, hypotheken, uitkeeringen, enz., behoudens het recht der schuldeischers tot verhaal op dat gedeelte, hetwelk aan de oorspronkelijke eigenaars verblijft (art. 22). Voor zooveel gronden door de ondernemers tegen geld worden overgenomen, is de hypotheek uit de kooppenningen te kwijten, waartoe consignatie dier penningen bevolen wordt, terwijl verschillende andere maatregelen zijn voorgeschreven in het belang der schuldeischers.

Niet minder belangrijk is de bepaling van het reeds aangehaalde Koninklijk Reglement van 1611 waarbij ook zij, die eerst later mochten blijken de werkelijke eigenaars te zijn, gebonden zijn door de overeenkomsten, welke de ondernemers gesloten hadden met hen die, zij het ook onrechtmatig, tien jaar in het ongestoord bezit der gronden waren geweest. Bij datzelfde Reglement worden steden en gemeenten bevestigd in den eigendom van alle moerassen, welke zij sedert 50 jaren bezitten, opdat zoodoende de ondernemers met deze lichamen met meer gerustheid kunnen onderhandelen, een zaak van te meer gewicht omdat de meeste moerassen, hetzij oogluikend, hetzij te goeder trouw door de bewoners der omliggende plaat-

sen als gemeene weiden gebezigd werden, gelijk herhaaldelijk uit processen blijkt.

Doch reeds te lang voor dit kort bestek, is bij de octrooien en declaratien verwijld. Haasten wij ons dus dit overzicht te besluiten met de mededeeling dat de privilegiën aan Bradley en zijne vennooten verleend, niet weder vernieuwd zijn na het eindigen van den twintigjarigen termijn, - welke door eene administratieve handigheid gerekend werd eerst aan te vangen met het tijdstip der registratie in de *Cour des Aydes*..... elf jaar na de uitgifte! De latere octrooien (1639, 1641) zijn van lokalen aard, terwijl in 1643 bij Koninklijke Declaratie aan alle eigenaren van moerassen zonder onderscheid, bij droogmaking nagenoeg dezelfde vrijdommen werden verleend als indertijd aan Bradley waren toegekend. Deze eerste poging tot eene algemeene wetgeving op het droogleggen der moerassen werd in 1764 bij Koninklijke Declaratie herhaald - op grond dat de vorige declaratie geheel in het vergeetboek was geraakt en aan de meeste Parlementen niet was toegezonden of daar niet was geregistreerd - uit slof heid, zegt Lodewijk XV, doch vermoedelijk ware het juister geweest te erkennen dat de ondernemingsgeest na den dood van Bradley en de andere Nederlanders te zeer verflauwd was om die registratie noodig te maken. Eindelijk werd in 1791 bij eene wet, welke in 1807 door eene andere, thans nog geldende[1)], werd vervangen, het onderwerp in den ganschen omvang geregeld. - Maar zeer opmerkelijk is het dat tot zelfs in de jongste staatsstukken vele sporen zijn overgebleven van de voorwaarden, welke Humphrey Bradley indertijd aan zijne koninklijke begunstigers stelde.

Sleehts in één opzicht wijzigde de toestand zich van lieverlede. Hadden de Parlementen zich - gelijk hierboven werd aangestipt - steeds met hand en tand verzet tegen het registreeren van bepalingen, welke inbreuk maakten op het gezag van den gewonen rechter, ten langen leste heeft de administratie gezegevierd. Dat bij vele artikelen der edikten aan de rechtzoekenden de keuze werd gelaten tusschen den plaatselijken rechter en de koninklijke commissarissen (*à ce ordonnés*) heeft

1) Aangevuld door de wet van 1865 op de *associations syndicales*.

als een wigge beide machten gescheiden, en alle twistgedingen - behalve die, welke den blooten eigendom betreffen - zijn dan ook langzamerhand in de 17e eeuw overgebracht naar den Raad van State, welke deze ook thans steeds berecht.

Is zulks te loven of te laken? Beheerschen in logische en historische volgorde de meeste maatschappelijke verrichtingen eerst ruw geweld en willekeur, dan administratieve beschikkingen, eindelijk rechterlijke beslissingen, niet licht zullen landveroveringen en wateroorlogen - want als zoodanige zijn droogleggingen te beschouwen - uit den tweeden rechtstoestand in den derde overgegaan, zelfs als een latere eeuw rechters baart met wetgeleerdheid, administratief beleid en technische kennis in even buitengewone mate begiftigd.

Doch het betaamt niet dit overzicht van de geschiedenis der fransch-hollandsche dijkagiën met deze verzuchting te besluiten. De schimmen van Bradley en zijne vennooten zullen zich trouwens wel niet om zulke spitsvondigheden bekommeren. Zoo iets hun voldoening kan schenken, dan zeker wel dat alle door hen ondernomen droogleggingen ten slotte tot een goed einde zijn gebracht. Wellicht dat het hun niet ongevallig zoude zijn tevens in krachtiger omtrekken voor den nazaat op te doemen, want dat het de lijnen hunner gestalte aan scherpte blijft ontbreken, zal hun geleerde geschiedschrijver zeker wel de eerste zijn om te erkennen.

Maar wat nood voor ons, hunne landgenooten, zelf op den drassigen polderbodem getogen, op dien grond, welke eenmaal onze wieg deed trillen en waarin ons lichaam eenmaal zal verzinken! Die voorvaderen en hunnen strijd met elementen en menschen kunnen wij immers - zoo ons slechts een enkele vingerwijzing gegeven wordt, - tot in de kleinste kleinigheden uit eigen ervaring weder opbouwen? En wat aan die ervaring ontbreekt, verschaffen dat niet de jaarboeken onzer Waterbouwkunde?

Wie gevoelen wil hoe geringe, omwonende lieden te moede zijn als machtige bedijkers - groote heeren en geldmannen - hunne rechten verkorten, hij herleze den brief, welke de Oosthuizers tot de droogmakers van de Beemster richtten; eindigende

‘en tusschen ons en Uwer Ed zijde den almachtigen God rechter! Vaarwel!’[1)]

Wil hij omgekeerd weten, hoe bedijkers zich verdedigen waar anderen - te recht of te onrechte - hun de karige vruchten van den noesten arbeid betwisten, hij doorloope het ziedende en kokende geschrift van den Heemraad van Waard en Groet[2)].

Wat angst en zorgen de strijd tegen de elementen kan baren, waar - zooals gewoonlijk - slechts onvoldoende hulpmiddelen ten dienste staan, daarvan legt datzelfde geschrift een welsprekend getuigenis af. Welke grievende teleurstellingen, ook waar het bedijken zelf voorspoedig verloopt, de ondernemers kunnen ondergaan, maken de jaarverslagen betreffende den nevenliggenden Anna-Paulownapolder maar al te duidelijk.[3)]

Is het eene ware verademing na al deze jammerkreten de wèlgeslaagde beschrijving der wèlgeslaagde droogmaking van het Haarlemmermeer door Jh^{r}. m^{r}. Gevers van Endegeest te lezen, ook dit openhartige boek leert, dat zelfs waar de meest krachtige steun geschonken wordt, den uitvoerders van dergelijke ondernemingen de moeielijkheden niet gespaard blijven. - Geen hardnekkiger strijd dan die, welke tegen het weerbarstig stoomwerktuig van den Spaarndamschen watermolen was te strijden, en zoo de schrijver luide jubelt als de aan Lipkens en Simons tot monument strekkende Leeghwater zich statig in beweging stelt, de bladzijden van het geschrift aan dien triomf gewijd, wijzen maar al te duidelijk uit dat men de zege niet zoo innig genoten zoude hebben, indien niet zóó vele gevoelige nederlagen haar vooraf waren gegaan.

Zij, wier landstaal al deze werken rijk is, en die daarenboven de administratieve geschiedenis van het polderland uit een werk als dat van Mr. G. de Vries Az. kunnen leeren, verlangen geen meer licht dan de heer de Dienne hun heeft gegeven....

Meestal wanneer tegen het vallen van den avond de wandelaar, op den Hollandschen duinrand gezeten, westwaarts

1) Bouwman, de Beemster. blz. 106.
2) Sloos, Geschiedenis van den polder Waard en Groet.
3) O.a.: het vierde jaarlijksche verslag (met kaart).

schouwt, zal hij zee en lucht tot een grauwe, troostelooze massa ineen zien vloeien, en schijnt hem de kim tot op kleinen afstand van het strand genaderd. Schiet dan plotseling een zonnestraal door de wolken, dan schittert de woelige watervlakte, en wordt hare onmetelijkheid geopenbaard en afgebakend door de kleine scheepssilhouetten - bijna stippen - welke hier en daar zich tegen het glanzende, hoog boven haar opdoemend vlak afteekenen. Een oogenblik: de zonnestraal gaat wederom schuil, en de grauwe tint sluit als een voorhang de ruimte op nieuw af.... Maar het netvlies houdt nog een wijl den indruk van die nauw merkbare beelden, en de beschouwer verblijft onwillekeurig met zijne gedachten bij die vaartuigen, waarop menschenharten kloppen, gelijk aan het zijne, waaraan andere menschen denken - niet zooals hij, met onverschilligheid - doch met hartelijke belangstelling, vervuld met hoop of angst; en hij voelt zich klein te moede, een gansch onmerkbare stip op den wereldoceaan, en in die kleinheid sluit hij zich in gedachte nauwer aan die anderen aan, daar ver weg op zee, hem wel onbekend, doch.... òòk menschen.

Dergelijke lichtstraal deed de arbeid van den heer de Dienne vallen op onze bedrijvige voorvaderen in den vreemde, en na het boek te hebben neergelegd, blijven wij nog een poos mijmeren over al dat zwoegen, dat lief en leed, dat hen op den Franschen bodem trof, die grieven en twisten, al zoolang vergeven en vergeten, en wij gevoelen ons klein, kleiner dan klein, op die wereldzee, welke reeds zoo velen heeft gedragen en naar hunne bestemming heeft gevoerd. En nader doet ons dit aansluiten bij hen allen: Bradley, van Ens, de Hoeuffts, de Strada, in tijd en omstandigheden - wel beschouwd - zoo weinig van ons verwijderd, in werken en streven ons zoo nabij. En te meer zeggen wij den onvermoeiden arbeider dank, die deze, onze onbekende verwanten, voor ons uit de archieven heeft opgespoord.

Moge het hem met ons gegeven zijn ooggetuigen te worden van de stoutste overwinning, welke Nederland op waterbouwkundig gebied kan behalen. Niet licht toch zullen de jaarboeken van vreemde landen wederom namen van Hollandsche bedijkers vermelden, doch eene Goedertierene Beschikking wijst op den eigen Nederlandschen bodem eene zoo grootsche en eenige taak aan, dat meerdere arbeid en andere roem ontbeerd kunnen

worden. Was het voor geen mannelijken telg van ons Vorstenhuis weggelegd de grenzen van het Koninkrijk der Nederlanden uit te breiden, dat de twintigste eeuw aan de jeugdige draagster der Kroon als bruidschat uit de golven de drooggelegde Zuiderzee brenge!

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Naar aanleiding van het 21ste Noord- en Zuid-Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres.

Geregeld medewerker aan dagbladen te zijn is, voor wie graag schrijver wil wezen, in ons land een gedurige beproeving. Er moet te veel en te snel gewerkt worden, en de samenstelling van ten minste een dozijn grootere en kleinere artikelen per maand vreet niet alleen gedachten en denkbeelden, ook stijl en taal. Wie buiten de plichten en beslommeringen van den journalist zich houden kan, en toch de gelegenheid vindt om wat hij te zeggen heeft onder de oogen van een groot publiek te brengen - aldus invloed oefenend op de menschen om hem heen - is een benijdenswaardig mensch. Maar hoe dikwijls ik ook den wensch in me op voel komen, van den last der journalistiek ontslagen te zijn, - zoo nu en dan ontdek ik in mijn werkkring toch ook een voordeel, dat er me wat mee verzoent.

Eén er van is me tijdens het jongste Taal- en Letterkundig Congres te Gent weer geopenbaard. Ik was er heengegaan als vertegenwoordiger van mijn blad, de Haarlemmer Courant, en had mij alleen tegelijk doen inschrijven als lid, in de meening dat mij dit lidmaatschap soms meer gemak van beweging zou bieden. Tot eer der Gentenaren dien ik onmiddellijk te zeggen, dat dit allerminst het geval was. De vertegenwoordigers der pers genoten van dezelfde voorrechten als de leden zelf. Toch vond ik mijn dubbele positie ditmaal bizonder aangenaam. Ik maakte deel uit van het Congres, en had dus recht om, wanneer ik daartoe aanleiding vond, mijn meening in de vergaderingen zelve te zeggen. Maar ik stond er tegelijk zoo ver buiten, dat ik met gemak het geheel kon overzien en mijn indrukken er van, zoo al niet onpersoonlijk, toch onvermengd van partijdrift houden. Mijn aandeel aan de werkzaamheden

was zoo onbeduidend gebleven, dat ik er geen zweem van verantwoordelijkheid voor draag en mijn recht om later mijn oordeel over dien arbeid te zeggen er niet door gewraakt kon worden. Van dat recht heb ik dan ook een vrij gebruik gemaakt; ik zal het opnieuw doen, nu ik op verzoek van de redactie van dit tijdschrift mijn reeds in de Haarlemmer Courant uitgesproken oordeel ook onder de oogen van de *Gids*-lezers ga brengen. Mogen zij, die mijn dagblad-artikelen lazen, mij vergeven, dat ik hun tweemaal ongeveer hetzelfde voorleg. De schuld is niet aan mij.

I.

Het houden van nationale en internationale congressen van allerlei aard is in de laatste jaren zoo toegenomen, dat er haast geen bijhouden aan is. De laatste weken hebben we kunnen lezen - als we er lust in hadden - van een Orientalistencongres in Londen, een juristencongres in Christiania, een socialistencongres in Brussel, een taal- en letterkundig congres te Gent, een landbouwcongres in Den Haag. Zóó veelvuldig worden ze, dat een wetenschap, die niet haar internationale samenkomst van haar beoefenaars heeft, bijna gerekend wordt niet mee te tellen. 't Is een mode, een ziekte geworden. Maar wie met een algemeen verschijnsel meent afgedaan te hebben, door het spottend een ‘mode’ te noemen, is inderdaad halverwege in zijn verklaring van dat verschijnsel blijven staan. Hoe groot de zucht tot navolging in de menschen ook is, wie waarneemt dat zij zich lang niet altijd openbaart, moet tot het besef komen dat er zekere stuwende oorzaak noodig is om haar in gang te brengen. Dat iets op zekeren tijd ‘mode’ wordt, is niet alleen een toevalligheid. De Congressen zijn op zichzelf niet nieuw; al in 1849 werd het eerste van de Noord- en Zuid-Nederlandsche taal- en letterkundigen gehouden. Zoo de beoefenaars der meeste andere wetenschappen daar eerst nu in de latere jaren den smaak van hebben beetgekregen, bewijst dit dat er eerst nu een oorzaak aan het werk is gegaan. Zoeken wij die, dan vinden we het toenemend besef van het gemeenschappelijke in de bizondere nationale belangen. Zoowel de practici als de geleerden voelen nu dat het niet langer aangaat zich binnen de grenzen van het eigen land op te sluiten;

ook dat een persoonlijk ontmoeten en kennismaken met de collega's uit verschillende landen, om samen over de gemeenschappelijke belangen te spreken, den eigen blik helpt verruimen, en de toepassing van veel wat in studeerkamer of laboratorium gevonden is, vergemakkelijkt. Want tegelijk openbaart zich meer en meer de behoefte om de winst der wetenschap onmiddellijk ten voordeele van de levenspraktijk te brengen. De boekengeleerdheid raakt in miscrediet. Bespiegelingen zijn heel goed, vinden wij nog, mits zij middellijk of onmiddellijk van invloed kunnen zijn op de oplossing van de vele moeilijkheden die ons in het gewone leven hinderen. Een nuchterder opvatting van het doel der wetenschap, maar die in dezen tijd niet anders verwacht kan worden, nu wij zooveel met de maatschappelijke vraagstukken te doen hebben. Zelfs de kunst blijft niet ongemoeid op haar rots, hoog boven het gegolf van de onrustige levenszee; de vraag wordt gedaan of het niet nuttiger is de onwetende kinderen te gaan onderwijzen, dan schilderijen te maken.[1)]

Het verbreken van die twee Chineesche muren, tusschen de wetenschap en het leven, tusschen de beoefenaars derzelfde wetenschap in verschillende landen, is dus wat met die congressen beoogd, wat meer of minder bereikt wordt. De vraag of zij onmiddellijk nut stichten, bedoeld in dien zin of de daar gevoerde besprekingen onmiddellijk in practische hervormingen zich zullen omzetten, moet natuurlijk ontkennend beantwoord worden. Een direct wetgevende macht zouden zij niet kunnen bezitten, zelfs al waren hun leden al-te-maal in hun eigen land regeeringspersonen. Een Unie van de Europeesche Staten met één wetgevend lichaam voor de gemeenschappelijke belangen - gelijk Noord-Amerika heeft - zal nog wel vooreerst een utopie blijven. Zoolang de staatsbesturen in de verschillende landen ingericht zijn als nu, zullen deze internationale samenkomsten niet meer dan ‘wenschen’ kunnen uitspreken en het vervullen daarvan overlaten aan de verschillende regeeringen. Doch indien de leden van zoo'n congres inderdaad de voornaamste mannen van hun land in die bijzondere wetenschap zijn, zullen hun eenstemmig genomen besluiten kunnen helpen de openbare meening te vormen en te leiden en aldus de toe-

1) Tolstoï: ‘Die Bedeutung der Wissenschaft und der Kunst’ - Garschin: ‘De Kunstenaars’, novelle.

passing van hun wenschen helpen voorbereiden. Dat het ontmoeten van gezicht tot gezicht, het samenzijn, samenspreken - ook buiten de officieele samenkomsten - voor elk der congressisten in het bijzonder tot nut en genoegen kan worden, en aldus de verbroedering bevorderen, heb ik niet aan te toonen. Ik doe het alleen opmerken om te verklaren, waarom ik geen spot kan zien in het zeggen van zoovelen, dat het belangrijkste deel van de congressen de gezellige samenkomsten en de feesten zijn. In een opgewekte stemming wordt men gemakkelijker met elkaar vertrouwd en bespreekt de dingen, daar men stil van vervuld is.

II.

Wat ik hierboven over de congressen in het algemeen gezegd heb, wil ik als achtergrond doen dienen voor het beeld, dat ons jongste taal- en letterkundig congres bij mij heeft achter gelaten, en dat ik nu voor mijn lezers wil gaan afteekenen.

Vóor ik dit doe, twee historische herinneringen.

Toen in 1850 het programma voor het tweede, in Amsterdam te houden congres verzonden werd, hadden de ontwerpers daarin twee bepalingen opgenomen, die toonden hoe zij het doel dezer samenkomsten van Noord- en Zuid-Nederlanders juist begrepen hadden. Zij luidden, ‘dat geen beraadslagingen over de vraagstukken der wetenschap-zelve zullen worden gevoerd, dan in zooverre zij van onmiddellijk *practisch* belang zijn’ en ‘geen onderwerpen zullen besproken, geen besluiten genomen worden, dan die het belang der *beide* deelen van Nederland betreffen’. Er was in dien tijd dan ook nog geen sprake van een verdeeling der leden in secties, en de al te bizondere onderwerpen van bepaald wetenschappelijken aard, - hoewel ze niet ontbraken - bleven toch ver in de minderheid. Men had het te druk met het bespreken van andere onderwerpen, over het bijeenbrengen van woordenboeken, het verkrijgen van spellingeenheid, waardoor het verschil tusschen de Vlaamsche en Nederlandsche schrijftaal moest verdwijnen en de auteurs uit beide streken in beide streken gelezen zouden kunnen worden. Ook het vergemakkelijken van de boekverzending heen en weer, de verzekering van vertalings- en eigendomsrechten hielden de aandacht bezig. Van letterkundig-aesthetischen aard werd niets

besproken - al werd er menig gedicht opgesneden; alleen betuigde een Brusselsch werkman, dat het volk dringend behoefte had aan lectuur, om den leeslust gaande te houden en op te wekken en aldus ook het gebruik van de eigen taal in Zuid-Nederland te bevorderen.

Mijn tweede herinnering is die aan het Congres te 's-Hertogenbosch. Hier kwam een nu vergeten Belg, de heer Ecrevisse van Eecloo, een in bizonderheden uitgewerkt voorstel verdedigen, dat ten doel had ‘de verbroedering van Holland en België in den volsten zin des woords te bevorderen’. Hij wilde een tolverbond, en zoo dit niet ging, ten minste een handelsverdrag tusschen beide natiën op den breedsten en liberaalsten voet, en als voorbereiding daartoe vermenigvuldiging van de verkeerswegen, vergemakkelijking van het briefverkeer, gelijkheid van muntwezen, afschaffing van paspoorten, eenheid van spelling, instelling van eene Nederlandsch-Belgische akademie van letterkunde en wetenschappen, en zoo meer. In zijn toelichting sprak hij de overtuiging uit, dat zijn wenschen in vervulling dienden te komen en de instemming van het congres van grooten invloed op de regeeringen van beide landen zou kunnen wezen. Doch hij had buiten de voorzichtige bedachtzaamheid vooral van de Noord-Nederlanders gerekend en met een beroep op het programma wist de heer H.J. Koenen het congres er toe te bewegen deze vragen, als buiten de bevoegdheid gaande, onbesproken te laten.

III.

Het jongste Congres te Gent is in menig opzicht een afdruk geweest van al de vorige. Nog altijd diezelfde onbeperkte toelating van iedereen, wien het belieft zich taal- of letterkundige te noemen, of daartoe door het lidmaatschap van gulle Maatschappijen als onze Leidsche zich gerechtigd acht. Niet éen van onze jongere taalkunstenaars; veel schoolmeesters; weinig mannen van het practische leven. Daarentegen, de oude garde der congressisten òf uitgestorven, òf zich langzaam retireerend; hun plaatsen overlatend aan de mannen van middelbaren leeftijd; en aan de jongeren, die ze meest onbezet lieten. Onder de Noord-Nederlanders, die als mannen van studie recht hadden tot meespreken, in het algemeen een hangen tusschen

ijver voor den arbeid en twijfel aan zijn ernst; geen zweem van veete tegen de nakomelingen der mannen van 1830, doch ook geen bijzondere geestdrift voor de gedachte der verbroedering. Zij vonden de meeste Vlamingen hartelijk; en waar zij in dezen of genen een persoonlijk geestverwant ontdekten, was er in hen niets dat hen van het sluiten van vriendschapsbanden met dezen een oogenblik zelfs afhield. Voor bespeurde eigenaardigheden, die wij Noordelijken den Vlamingen benijden konden: lichte ontvlambaarheid tot geestdrift, liefde voor de mooie oude volksliederen, vaardigheid in het voordragen er van, hadden zij hun waardeering te geef en hun erkentelijkheid voor de ondervonden gulle gastvrijheid was niet minder ongeveinsd. Doch of er velen zullen geweest zijn, die uit België terugkwamen met een krachtige sympathie in zich voor de Vlaamsche beweging als geheel, mag worden betwijfeld. Wij Noord-Nederlanders hebben ons in het algemeen aan dien taalstrijd in het Zuiden weinig laten gelegen zijn. Wat wij er voor deden, was niet meer dan het ons laten aanleunen, zoo de Vlamingen de taalcongressen als een krachtig hulpmiddel voor hun propaganda gebruikten, - gelijk de voorzitter jhr. de Maere Limnander in zijn openingsrede erkende, hoeveel deze samenkomsten met de Noord-Nederlanders de Vlaamsche beweging steeds vooruit gestuwd hebben. Deze lakschheid is niet alleen te verklaren uit onze bekende volkslauwheid, of ons onverschillig blijven voor een ideaal goed. Zij heeft haar oorzaak in den twijfel van zeer velen onzer omtrent de beteekenis van die beweging voor onze eigen cultuur. Dat er nog drie millioen menschen zijn die in vrij sterke dialectische afwijkingen onze taal spreken, laat als feit ons terecht onverschillig, zoolang het allergrootste deel van die drie millioen menschen niet genoeg ontwikkeld is om met ons, als cultuurvolk, mee te leven. Voor onze boeken een uitgebreider lezerskring te vinden dan binnen ons eigen land mogelijk is, zou ons hoogst welkom zijn; maar in dit opzicht heeft de Vlaamsche beweging ons nog weinig gebaat. De boeken, tijdschriften en dagbladen, hier te lande uitgegeven, vinden in België nog maar weinige koopers, een gevolg hiervan dat de meer ontwikkelden en beschaafden, zelfs onder de Vlaamschgezinden, binnenshuis alleen Fransch spreken en Fransch lezen. De gegoede Belgen in de Vlaamsche gewesten kennen, aldus werd mij verzekerd, zelfs de namen van

de Zuid- en Noord-Nederlandsche schrijvers ter nauwernood. Vandaar dan ook, dat de eerste, voor zooverre zij niet als ‘strijders’ optreden, doch studies, schetsen en gedichten schrijven, deze bij voorkeur in onze Noord-Nederlandsche tijdschriften plaatsen waar zij - - ten minste ook kans op een eenigszins behoorlijke belooning voor hun arbeid hebben. Ik zeg dit laatste niet als een verwijt. Integendeel. De eenige winst, die wij voorloopig van de beoefening onzer taal in Zuid-Nederland mogen verwachten ligt in den arbeid van daar wonende denkers, studeerenden, kunstenaars. Dat dr. Max Rooses, mej. Loveling, Hélène Swarth, Cyril Buisse in het Nederlandsch en niet in het Fransch schrijven is onze letterkunde en dus onze beschaving tot voordeel geworden en ik hoop dat eenigen der jongeren de verwachtingen, die ik van hen als auteurs heb, zullen vervullen. Doch deze artiestenarbeid staat met de Vlaamsche beweging slechts zoover in verband, als deze in het algemeen tot de beoefening van de Nederlandsche taal heeft opgewekt en - door middel van de congressen, die telkens en telkens weer op eenheid van taal voor Noord en Zuid, ook in haar uiterlijk kleed, hebben aangedrongen, - de Vlaamsche schrijvers er toe gebracht heeft hun dialecten zóo ver voor de algemeen geldende Nederlandsche schrijftaal te verzaken, dat Noord-Nederlandsche lezers met gemak en genoegen de werken der Vlamingen konden lezen. In zich zelf is die Vlaamsche beweging geen litteraire; veeleer heeft zij menigeen van het maken van letterkundige kunst afgehouden door hem in den strijd te lokken en hem tot gelegenheidsschrijver en -dichter te verlagen. Ook in dien zin heeft zij de letterkundige voortbrenging geschaad, dat zij in iederen schrijver allereerst een steun voor haar taal-agitatie zocht. Het is den Flaminganten vergaan als een burgerfamilie, die zich gereleveerd voelt door het talent van één harer leden en het daarom als zoo machtig mogelijk uitbazuint. Elke schrijver, eigenlijk elk kunstenaar van eenige beteekenis, was hun een welkom voorwerp om mee te paradeeren tegenover de Walen, waarvan velen met minachting over de Vlaamsche taal, Vlaamsche litteratuur, Vlaamsche kunst spraken. Zoo kon het niet anders of zij vervielen in een familiebewondering, waarbij de nationale ijdelheid het kritisch onderscheidingsvermogen omnevelde; overschatting van waarde een alledaagsch verschijnsel werd; de kunstenaars zelf omtrent hun

tekortkomingen bedrogen en hun ijver om die te overwinnen verflauwd werd; en - ergst van al - de middelmatigen en de beunhazen gelegenheid vonden om zich ook te doen gelden. Het ongeluk van iedere agitatorische beweging is ten allen tijde de onmogelijkheid geweest om kieskeurig te zijn en door een zifting onder de partijgenooten zich voor het indringen van mingewenschte elementen te vrijwaren. Ook de Vlaamsche beweging is daarvan niet vrijgebleven en naast hen, die door kunde, karakter, eerlijkheid van overtuiging en toewijding aan de goede zaak recht op onze waardeering hebben, zijn er ook heeren onder de partijgenooten, die de beweging meer kwaad dan goed doen. Niet alleen doordat zij - gelijk enkelen - zich er van bedienden om bovenop een zetel te komen, maar ook - zooals anderen - door hun goedmoedigheid in het beoordcelen en hun aankweeken van de beunhazerij; door hun dwepen, dat tot bekrompen opvatting leidde.

IV.

Schijnbaar afdwalend, ben ik hier terechtgekomen op een punt, waar ik wezen wilde, om op de verhouding der Noord-Nederlanders tot de Vlaamsche beweging, gelijk zich die tijdens het jongste congres geopenbaard heeft, het goede licht te kunnen laten vallen.

Ik denk hierbij aan twee momenten uit de Algemeene Vergadering.

In de eerste gemeenschappelijke samenkomst op Maandag 24 Augustus werd door Prof. Jan ten Brink een kwestie besproken, die schijnbaar niets dan een woordenspel was. Zijn voorstel luidde, dat voortaan niet meer van *Vlaamsche* taal, *Vlaamsche* letterkunde, *Vlaamsche* beweging gesproken zou worden, maar men hier overal den term Vlaamsch door ‘Nederlandsch’ vervangen zou. Zoo zouden de Nederlandsche Belgen geschut zijn tegen de minachtende spotternijen der Walen, dat zij voor een dialect ijverden, geen litteratuur bezaten, en in een klein kringetje van dilettantisme zich dood liepen.

Dit voorstel deed een beving van geestdrift door de Zuid-Nederlanders gaan! Ja, dàt was het wat zij noodig hadden om zich te verheffen: het gevoel versterken dat zij deel hadden aan de algemeene Nederlandsche beschaving, aan het geestes-

leven van het Nederlandsche volk! Al zou die naam nog pas het symbool van deze gemeenschap zijn, hij zou het besef doen dóordringen, dat men die richting uit moest: uit den beperkten kring van drie millioen Vlamingen treden om er een van zeven millioen Nederlanders te helpen vormen. Wie, aanvankelijk zeker, de winst van deze samensmelting zouden genieten, waren de Zuid-Nederlanders, die immers eerst sints het begin van deze eeuw aan het weder opbouwen van hun nationale beschaving waren gegaan en aldus wel ten achter moesten staan bij ons Noordelijken, die nu al eenige eeuwen achtereen daaraan hadden kunnen werken en van de gelegenheid om uitheemsche beschaving met de onze te assimileeren steeds een ruim gebruik hadden gemaakt.

Daarom klonk het zonderling, een Noord-Nederlander als Prof. Spruijt zich tegen dit aanbod van zijn collega Ten Brink te hooren verzetten. Zijn meening, dat de laatste naar zich toegerekend had en voor ons Noord-Nederlanders de vruchten van een inspanning wilde plukken, die alleen de Vlamingen zich getroost hadden, mocht geschikt zijn om de ijdelheid der laatsten kortstondig te vleien; wie, onder hen, te midden van de ontroering van het debat, helder bleven zien, lieten zich niet begoochelen. Zij begrepen dat het voorstel van Prof. Ten Brink meer gaf dan het nam. Zij zagen ook in - wat Prof. Spruijt, zonderling genoeg, niet schijnt vermoed te hebben - hoe zijn verzet den Vlaamschen particularisten in de kaart speelde. De Gentsche geestelijke, dr. Claeys, verzuimde dan ook niet het voordeel, hem door Prof. Spruijt bezorgd, op diplomatieke wijze te gebruiken. Hij constateerde, dat het ‘volk’ aan den term ‘vlaamsch’ gewend en gehecht was; het voelde iets voor zijn eigen dialect, een algemeen Nederlandsche taal liet het onverschillig. Dat hij den bestaanden toestand juist kenschetste, kon niet ontkend worden. Doch juist dien te veranderen in de richting, welke het voorstel van Prof. Ten Brink aanwees, was de wensch van die Vlamingen, die in dit vasthouden aan het dialect het middel wisten om de bewoners der verschillende Vlaamsche dorpen aan den invloed eener algemeene beschavingsbeweging te onttrekken. De heer Spruijt reikte den domper weer aan, dien de heer Ten Brink zoo juist had weggezet; en dr. Claeys nam hem handig over, terwijl dr. Schaepman hem stevig hielp bevestigen. - Een

spelletje, waarvan niet alle toeschouwers de beteekenis bleken te begrijpen; daar anders stellig ook de meeste Noord-Nederlanders niet zouden nagelaten hebben, hun landgenoot uit Leiden te steunen.

Ik noemde zoo juist dr. Schaepman. Zelden was deze politieke litterator, groot-spreker van forsche termen, zoo ongelukkig als op dit congres. Dat hij, geroepen onze regeering te vertegenwoordigen, tweemaal ontbrak waar hij had moeten vertegenwoordigen, was het ergste niet. Maar in den hortenden gang van zijn improvisatie liet hij zich in het debat over het voorstel van Prof. Ten Brink een uitdrukking ontvallen, die geen Noord-Nederlander, regeeringsvertegenwoordiger of niet, had mogen bezigen. Allerminst aan ons staat het, de Vlaamsche beweging te beschouwen en dan te steunen als een strijd tegen de Walen. Afgescheiden van onze cultuur-belangen kunnen wij, indien we democraten zijn, - en wie is het met 't oog op buitenlandsche toestanden niet? - sympathie betuigen met het sociale element in dien Vlaamschen taalstrijd. Ons rechtvaardigheidsgevoel zegt ons dat er schreeuwende onbillijkheid ligt in een regeling, die het Vlaamsche volk rechtsspraak en onderwijs in een vreemde taal wil opdringen; van het volk vergt dat het Fransch gebruike ten gerieve van de Waalsche beambten in zijn eigen land, in stee van dezen de verplichting op te leggen, de taal te spreken van het volk, dat zij geroepen zijn te dienen. De Vlaamsche bevolking, die geen Fransch verstaat, heeft er recht op dat de regeering en al haar dienaren zich tot haar wenden in de eigen taal. Doch wat een billijke, een sympathieke strijd om recht en gelijkheid is, mag allerminst door een Noord-Nederlander gesteund worden als een strijd *tegen* het andere deel van het Belgische volk. Hier past ons niet alleen een strenge onthouding; wij zijn zelfs verplicht onze stamgenooten in België voor een ontaarden van hun strijd te waarschuwen. Dat zij, die in de hitte van het gevecht staan, zich laten bedwelmen door ondervonden tegenstand en stille vijandschap kweeken, die tot vóóroordeel voert, kunnen wij begrijpen en vergeven. Wij mogen daarin niet meegaan. Niet alleen om politieke overwegingen, die een inmengen in de zaken van een ander, ons bevriend volk ontraden; meer nog om den wijderen blik waarmee het ons voegt den strijd te overzien. Zoo min de Walen als de Franschen hebben wij van

ons te vervreemden; hun beschavingsarbeid, waarvan wij eeuwen lang zooveel - soms, ik erken het te veel; vaak te oppervlakkig - genoten, moet ook in de toekomst den onzen blijven stennen. ‘Vóór het Vlaamsch’ mag bij ons geen: ‘weg met de Walen’ of ‘weg met het Fransch’ worden!

V.

Hier kan ik even op adem komen. Want na al het voorafgaande zal ik weinig woorden meer noodig hebben om mijn lezers te doen gevoelen, hoe jammer het was, dat niet een reglementaire bepaling als van het tweede Congres dr. Max Rooses belette een vraagstuk van uitsluitend vlaamsch-partijbelang in deze gemengde vergadering van Noord- en Zuid-Nederlanders in te leiden en haar een beslissing er over te ontlokken.

De stelling, die dr. Rooses het Congres voorlegde en die hij later omzette in een bepaald besluit, waarbij een wettelijke regeling tot het uitvoeren van zijn stelsel ‘wenschelijk’ werd verklaard, deze stelling luidde wat het eerste deel betreft: ‘Het aanleeren eener tweede taal in het lager onderwijs is schadelijk voor de ontwikkeling van ons volk.’ Wat hij als toelichting voorlas, was voor de lezers van het onderwijs-tijdschrift ‘De Toekomst’ oud nieuws. Al in het vorig jaar had dr. Rooses immers een artikel daarin geplaatst om te betoogen, dat het behoud van het Fransch als verplicht leervak op de lagere school in Vlaanderen onnoodig en onnuttig is, en het daarin gegeven onderwijs, tijd in beslag nemend die voor ander onderricht kon gebruikt zijn, derhalve schadelijk werkt op de ontwikkeling. De bevolking van de dorpen en kleinere steden in Vlaamsch-België heeft in de praktijk van het leven de kennis van het Fransch niet noodig. Wat het nu op de lagere school er van leert blijft onvoldoende om er eenig profijt van te trekken. Als de kinderen de school verlaten kunnen zij zoo min Fransch spreken als lezen. En aldus is er van de weinige leerjaren veel tijd besteed tot het inpompen van een beetje oppervlakkige en nuttelooze kennis, terwijl die zoo goed gebruikt had kunnen worden om in andere vakken van onderwijs, allereerst de moedertaal, verder te komen. - Of de werkelijkheid het beweren van dr. Max Rooses ten aanzien

van de geringe uitkomsten van het Fransch onderricht in de Vlaamsche dorpen staaft, kan natuurlijk niet één Noord-Nederlander weten. En als het zoo is, kunnen *wij* er niet aan veranderen. Toch was het een als het ander noodig geweest om een uitspraak onzerzijds in dezen te wettigen. Het eenige, wat wij hadden mogen doen, was dr. Rooses te kennen geven, dat wij - akte nemend van zijn beweren - in zijn gevolgtrekking omtrent den slechten invloed van zulk oppervlakkig onderwijs nog wel konden komen. Maar, zoo hadden wij er moeten bijvoegen, dit is een vraagstuk van paedagogiek, door u best met uw mannen van het onderwijs uit te maken. Overlegt met hen, hoe dit onderricht in het Fransch zóo in te richten, dat de kinderen er meer profijt van trekken en het beoefenen van andere vakken er niet door geschaad wordt....

Of dr. Rooses dit wel niet zelf begrepen heeft? Natuurlijk. Het plaatsen van zijn artikel in het Vlaamsch onderwijstijdschrift *De Toekomst* bewijst het. Maar er zat een aap achter de paedagogische mouw, waaruit hij langzamerhand zijn toelichting liet glijden. Dr. Rooses had als tweede deel van zijn stelling geschreven: ‘Het aanleeren van die vreemde taal is gevaarlijk voor het behoud en den bloei onzer taal.’ Een leelijke aap! - Het is waar, uit de latere toelichting bleek dat de heer Rooses zijn bedoeling juister zou hebben weergegeven door een heel andere redactie van zijn stelling. Hij wilde vooral opkomen tegen het *verplichte* aanleeren van het Fransch ten nadeele van het onderricht in de moedertaal. Maar zooals die stelling zelf luidde en toch ook uit de toelichting doorschemerde, zag hij ook dáarom liefst het Fransch uit de Vlaamsche volksschool verbannen, omdat dit in de toekomst de verfransching van het Vlaamsche volk dreigde voor te bereiden. Dat het volk, zij het voorloopig uit ijdelheid, graag Fransch leert, werd erkend; er werd ten minste niet beweerd, dat van uit de Vlaamsche bevolking zelf de wensch was opgekomen om het Fransch te weren. Zoo kon op den onpartijdigen toehoorder het voorstel van dr. Rooses geen anderen indruk maken, dan dat hij met behulp van den wetgever het Vlaamsche volk wilde dwingen getrouw te blijven aan zijn eigen taal.

Alweer moeten wij Noord-Nederlanders de vóóropstelling van dr. Rooses laten voor wat zij is. Of inderdaad het Vlaamsche

volk tot verfransching neigt, kunnen wij niet beslissen. Wel echter moeten wij vragen, of de Vlaamsche beweging iets meer is dan een kunstmatig geleid stroompje, wanneer de hoogere standen zich er buiten houden en het volk haar niet stuwt. En wij moeten haar tweemaal streng vragen naar haar recht van bestaan, wanneer men uit haar naam onze instemming verlangt voor een wettelijken dwang tegen den wensch der bevolking in. Ik voor mij zou zeggen, dat het nooit gerechtvaardigd is, zich als voogd te stellen over een volk en dit te dwingen een zelf niet gewenschte richting in te slaan.

> ‘Wil 't beste deel des volks verheerd zijn van tirannen
> Het oordeel staat aan haar; des, dulden zij, elkeen
> Die dulde dan met haar of geef zich elders heen’ -

aldus luidt de zuiver democratische uitspraak omtrent de vrije wilsbeschikking van een volk, die onze wijsgeerig-voorzichtige Hooft al zijn Ghijsbrecht van Aemstel heeft doen zeggen[1)]. Wij kunnen er nóg een les uit leeren en ons er naar voegen. Bevredigt de al te lijdelijke berusting er van ons niet, we mogen haar uitstrekken tot ons eigen goed recht om het volk van *zijn* onrecht te o v e r t u i g e n . De vraag, of het behoud van de eigen taal inderdaad van zoo groot belang voor een klein volk is, behoef ik hier niet te behandelen. Zij is er een van gelijke orde als die van het belang der handhaving van de verschillende nationaliteiten; van onze eigen persoonlijke kantigheid midden onder de afslijpende algemeene beschavingsbeweging onzer dagen. De eene als de andere zijn gevoelskwesties; het wijsgeerig onderzoekend verstand alleen zal het nooit verder kunnen brengen dan tot de slotsom, dat al deze afzonderingen binnen de enge grenzen van een land en een taal historische verschijnselen zijn, die aldus natuurlijk hun recht en rede van bestaan hebben, maar evenzeer aan mogelijke wijzigingen onderhevig zijn. Zoo goed als uit de verschillende staatjes van Duitschland en Italië twee groote staten gegroeid zijn; de bestaande machtige talen de kleine dialecten hebben ingeslokt, zoo goed zou het mogelijk wezen dat eenmaal uit het verdeeld Europa één vereenigd Europa geboren werd. Niet

1) Zie zijn ‘Floris de Vijfde’, IIIe Bedrijf.

of ons gevoel ons dit denkbeeld doet verkiezen dan verwerpen zal over het al of niet verwezenlijken beslissen; - sympathie en antipathie kunnen het ‘worden’ wel bespoedigen of vertragen, nooit beletten; - alleen de strijd der verschillende cultuurmachten zal in zijn afloop de uitkomst meedragen. - Wij hebben niets anders te doen, dan aan die verschillende machten de meest volkomen vrijheid ter ontwikkeling te waarborgen. Laten Vlamingen en Nederlanders, die daartoe den hoogen drang in zich voelen, hun taal, dat is hun beschaving, zoo wijd mogelijk trachten te verspreiden. Laten zij alles in het werk stellen om de litteraire kunst in hun taal tot bloei te brengen, want de litteratuur meer nog dan de wetenschap doet een taal liefhebben door het volk en beoefenen door anderen. Een taalpropaganda, die de mooie oude volksliederen onder de menigte wil verspreiden (voorstel Ernest Pallemaerts in de 3e sectie); die daartoe aangelegde schrijvers opwekt om voor het volk te schrijven, gelijk Conscience deed - dat, bij de toenemende neiging om kunst-letterkunde te maken de kans niet groot is van velen naar de stem van dr. Claeys te hooren luisteren, is een andere zaak -; die de schrijvers goed wil beloonen, en hen aldus in staat stellen zich geheel aan hun kunst te wijden, zulk een propaganda kan goede vruchten dragen en zal aller sympathie vinden. Stel het volk in staat tot lezen, wek het er toe op, door de inrichting van openbare boekerijen (voorstel Tsjoem, 3e afd.) en verzuim niet zijn liefde voor de tooneelkunst als een middel te gebruiken om het, door zijn eigen taal als medium, fijner te leeren gevoelen, en het mooie te leeren genieten. Draag zorg dat het niet langer grove en zinnelooze taal in vertalingen hoort, noch onthaald wordt op het kunsteloos slap gewauwel van schrijvers, wier geringe verdienste eenig in het gebruiken der Nederlandsche taal bestaat. - Wilt ge door de onderwijzers in uw scholen in de kinderen liefde doen opwekken voor de eigen letterkunde, (voorstel Hipp. Meert, 1e afd.)... zoo zij daarin slagen, waarom zouden wij de winst niet toejuichen? Maar - niet uw onderwijzers tot partijmannen gemaakt (dezelfde, id.); niet, door hén, afkeer laten kweeken tegen de andere helft van uw volk en háar taal. Niet ook de lagere standen het middel der vreemde taalkennis onthouden, waardoor zij zich met hun broeders in het Zuiden kunnen verbroederen; deel krijgen aan

een nog algemeener beschaving dan de onze. Deze tijd is er een, waarin allen tot allen neigen; uit de laagste klassen des volks vaak de mannen voortkomen, die den machtigsten invloed op den beschavingsgang oefenen; - wij weten niet wat de dag van morgen brengen zal. Daarom hebben wij geen recht om met dr. Rooses te verklaren: de plattelandsbevolking heeft aan de kennis van het Fransch geen behoefte; nog minder recht haar die, tegen haar eigen wensch, te onthouden, uit vrees voor de toekomst van onze taal. De bedoeling van dr. Rooses moge niet zóo ver zich hebben uitgestrekt - hij heeft het later verklaard en van een helderziend man als hij was het ook moeilijk aan te nemen -; dat hij deze kwestie in het Congres heeft gebracht, dat hij het in dien vorm heeft gedaan en ten slotte een voorstel daaromtrent doen aannemen, is een betreurenswaardige onvoorzichtigheid geweest. Hij heeft de dweepzucht van de fanatici onder zijn partijgenooten opgewekt - de wijze waarop zijn tegenspreker bejegend werd was een treurig proefje van partijverblinding en onbeschaafdheid -; aanleiding gegeven tot misverstand en veroordeeling bij alle buitenstaanders, en ons Noord-Nederlanders een ernstige les gegeven om er voor te waken, dat op toekomstige congressen nooit meer eenig vraagstuk van uitsluitend Vlaamsch partijbelang aan de orde worde gesteld, om mede door ons beslist te worden.

VI.

De bepaling in het reglement van het tweede Congres, die voor alles *praktisch* nut in debatten en besluiten eischte, zou ook op 't jongste Congres goed gewerkt hebben.

Voor alles zou zij ons de behandeling van ‘kunst’vragen bespaard hebben, die in zoo gemengde vergaderingen als deze niet te pas komt en absoluut onnuttig is, waar zij ten doel heeft de kunstenaars voor te schrijven hoe zij nu eigenlijk moesten doen om het hart der vergadering te winnen.

Stel u voor, dat de verschillende teekenmeesters, leeraren in kunstgeschiedenis, conservatoren van musea en eenige liefhebbers van de schilderkunst bij elkaar kwamen en na een ampel debat een motie aannamen: ‘het is met het oog op de resultaten van het teekenonderwijs aan de lagere en middelbare

scholen wenschelijk, dat onze schilders ophouden impressionistische kunst te maken.'

Wij zouden de wijsneuzen immers uitlachen en - onze schilders zouden ongestoord voortgaan hun visies van de werkelijkheid of hun gedroomde visioenen weer te geven zooals zij tot nu toe gedaan hebben, d.i. zóo mooi als zij het wilden en konden.

Want al wil ik niet gezegd hebben, dat zelfs de grootste kunstenaars niet werken onder invloeden van anderen; noch dat velen in hun zoeken en grijpen naar het mooie, dat zij zouden willen maken, niet dikwijls mistasten, - die invloed zal zich toch bijna geheel bepalen tot dien van hun medeartiesten en een enkel kunstbepeinzer, die in dit zoeken en tasten den weg ziet nog eer de kunstenaar zelf het doet. En het correctief tegen het voorbijstormen van het doel ligt alleen in den tijd, die den kunstenaar losmaakt van zijn werk en 't hem dan doet zien met nuchterder-klaarheid, in hem wekkend het besef van wat hij eerst verkeerd heeft gedaan. Maar op die loutering en ontwikkeling van het innerlijkst leven der kunstenaars hebben besprekingen en besluiten van vergaderingen als onze congressen geen macht. Zoo ze iets doen, dan is het de kunstenaars verharden in wat hun slechtheid is verklaard. In elk modern artiest leeft een zekere neiging om den bourgeois een beetje te ergeren en tegen zich in te nemen. Dat is ook wel amusant.

Er zijn intusschen op onze taal- en letterkundige congressen altijd eenige heeren die niet kunnen nalaten als vriendelijke raadgevers of bedillers van de kunstenaars op te treden, hoewel zij bovendien kunnen weten, dat niet een van deze onder hun gehoor is en zij, die er niet zijn, er ook niet naar zullen vragen. - Zoo kwam een Leuvensch hoogleeraar, die een beroemden familienaam draagt, Dr. Paul Alberdingk Thijm, in de derde afdeeling met een conclusie voor den dag: 'Het is raadzaam bij het schrijven en opvoeren van Nederlandsche stukken den ouden draad van ons nationaal tooneel op te houden of weer op te vangen, met inachtneming van de behoeften van den nieuweren tijd.' Voor lezers, die niet begrijpen wat met deze raadzame draadopvangerij bedoeld wordt, wil ik hier zeggen, dat de heer Alberdingk Thijm niet alleen de oude kluchten en drama's wilde doen opvoeren, maar ook

nieuwere in dien zelfden trant doen schrijven. Er was in dien wensch, in zekeren zin, iets zeer aannemelijks. Die oudere kluchten zijn uit het volk voortgekomen, beelden de volkszeden komisch uit; zij moeten dus het volk behaagd hebben. Wie nu een volkstooneel wil, moet dus soortgelijke stukken wenschen. Best. Maar juist hier zijn we aan het einde van ons latijn gekomen. Want, al schrijven we zelfs prijsvragen uit om dergelijke stukken te krijgen, dat zal niet helpen. Een kunstwerk moet door een kunstenaar gemaakt worden. Is er nu een in België of in ons land, die de neiging in zich voelt en de macht heeft om zulke volkskluchten te schrijven, dan zal hij het ook wel uit zichzelf gaan doen. Maar wie een salonstuk of een historisch drama wil en kan schrijven, zal niet door een congresverklaring er toe gebracht worden, een volksstuk te gaan maken. Of - en daarin ligt het gevaar van zulk een wensch-uiting - hij zou, wetend dat hij de meeste kans had om zoo'n volksstuk gespeeld en dus zijn moeite beloond te krijgen, er toe kunnen komen dááraan zijn gave en zijn tijd te wijden en - beide misbruiken om tot een treurige uitkomst te geraken, terwijl hij anders, zijn eigen gang gaande, iets moois had kunnen scheppen. ‘Kunst is teer’ - en al zijn er voorbeelden dat zekere dwang of invloed op een kunstenaar hem tot het openbaren van nieuwe kanten van zijn talent gebracht heeft, - wij moeten hierbij heel voorzichtig zijn. Elke bemoeiing van onbevoegden - ook van den Staat - kan tot groot nadeel werken. Zoo als ook bij het debat in de derde sectie er op gewezen werd, dat de verplichting, den Vlaamschen tooneeldirecteuren bij hun cahier des charges opgelegd, om jaarlijks zooveel akten van Vlaamsche schrijvers te spelen, aanleiding wordt dat allerlei rommelzoo van oorspronkelijk werk daar op de planken komt. Natuurlijk tot nadeel van de kunst; van onze litteratuur en haar roep onder de meer beschaafden; van het volk dat al die fraaiigheid aan moet hooren. Zoo heb ik te Gent dan ook de wetenschap opgedaan, dat er in Vlaanderen genoeg tooneelschrijvers zijn om hen in een bond te vereenigen. - Een broeikastkweekerij, waarvoor wij verschoond mogen blijven! Maar in Zuid-Nederland schijnen veel tooneelvrienden den stand der oorspronkelijke sellitteratuur af te lezen naar het getal der vertoonde akten, niet naar het gehalte; en van oordeel te wezen, dat elk beginneling aanmoediging verdient, zelfs al

toont hij van den beginne af behalve gemis aan dramatische vaardigheid ook dat aan allen kunstaanleg.

Het tweede geval was van eenigszins anderen aard. De heer dr. E.B. Koster van Doetinchem, wiens naam in verband met eenige doodgeboren tijdschriften, als ‘Holland-Vlaanderen’ genoemd is en die ook een bundel gedichten heeft uitgegeven, sprak in de 1e Afdeeling van het Congres over ‘Critiek en Aesthetiek in de nieuwere Letterkunde.’ Of juister, over de stichters van *De Nieuwe Gids*, hun manier van kritiek oefenen op anderen, en hun eigen producten. Nu spreekt het van zelf, dat iedereen, die er lust toe heeft, het recht bezit om op zijn beurt recensent ook der recensenten te spelen, en zijn verontwaardiging over de hatelijkheden, zijn afkeuring over de inconsequenties van de Nieuwe Gidsers te betuigen. Doch zoo iets doet men onderhands, in een onder-onsje; zoolang een congres als dit niet als hoogste rechtbank vonnis zou kunnen vellen en de aangeklaagden hun snood bedrijf beletten, zoolang behoort een requisitoir als van den heer Koster daar ook niet thuis, of blijft een persoonlijk aardigheidje. Bovendien, de taak van den criticus tegenover de openbaringen eener nieuwe kunst om hem heen was door den inleider, ondanks zijn uitvoerig betoog omtrent de eischen van een ‘redelijke en zedelijke’ kritiek - waarschijnlijk juist daardoor - zoo min theoretisch begrepen als in eigen praktijk toegepast. Wat de beoordeelaar te doen heeft is: de kunstwerken geheel vrij op zich laten reageeren; zijn indrukken niet te laten verstoren door aesthetische vooroordeelen, ten einde goed te kunnen gaan begrijpen wat de kunstenaar wilde zeggen. Is hij zoover gekomen, dan mag hij op zijn beurt tot zijn lezers gaan spreken, hun vertellen wat de kunstenaar gewild heeft en welke indrukken hij zelf van diens werk heeft ingenomen. Hij is de uitlegger, de tusschenpersoon; hij moet ophelderen en kenschetsen; op het eigenaardig wezen van het werk licht laten vallen; zeggen wat hem heeft aangedaan als mooi en wat als leelijk; hoever het kunnen van den artiest zijn willen gesteund heeft, en het ‘willen’ tot ‘doen’ geworden is. Zonder bij dit alles één oogenblik te verhelen dat al wat hij zegt, de ontleding van een louter persoonlijken indruk is, onder den invloed van zijn vroeger ontvangen impressies van andere kunstwerken. Had de heer Koster zijn taak aldus begrepen, het

zou misschien de moeite geloond hebben voor de aanwezige Zuid-Nederlanders, die in het geheel van onze jongere kunst weinig of niets weten, daarover te spreken; het verschil tusschen deze en den arbeid der oudere schrijvers te kenschetsen; de verscheidenheid van strooming, die zich in dat nieuwere openbaart - door den inleider als inconsequentie berispt! - na te sporen en aan te wijzen; te doen uitkomen, hoe een gestadige evolutie, die aan het leven, dus ook aan het kunstleven inhaerent is, de werken van heden tot geheel iets anders dan die van vijf jaren geleden heeft doen worden; te doen gevoelen wat er mooi en oorspronkelijk, wat aan Engelsche of nieuwere Fransche schrijvers in dat nieuwere ontleend is, om aldus aan te sporen tot kennismaking en wellicht te profeteeren aangaande de toekomst. Zulk een uitdiepende studie - die niet uitvoeriger dan het nu voorgelezen oppervlakkig requisitoir had behoeven te zijn, en te krachtiger zou gewerkt hebben naarmate de trekken van het beeld precieser en scherper omlijnd waren geweest - zou vanzelf de overdrijving, de verkeerde toepassing van goede beginselen hebben doen uitkomen. Niet met het doel om daarover te rechten; maar als onvermijdelijk gevolg, gelijk bij het opheffen van den soeplepel het schuim mee wordt opgenomen. Een dusdanige studie, vrucht van een aandoenlijk gevoel en scherpscheidende ontleedkunst zou menig Congreslid wijzer naar huis hebben doen gaan dan hij gekomen was; hem wellicht genezen hebben van de dwaasheid eener blinde vooringenomenheid en hem het onwijsgeerige van een door wraakzucht ingegeven litteraire opinie doen inzien. Zij zou hebben doen begrijpen - wat ook een der medestanders van dr. Koster niet vatte - dat afkeuring, al dan niet gerechtigd, van een te scherpe kritiek over het werk van anderen, zich niet dient te vermengen met de impressie van een kunstenaarsarbeid; allerminst wanneer beoordeelaar en schepper twee geheel verschillende personen zijn. En zij zou, ten slotte, - want mijn opsomming van haar winst dient tot een einde te komen - er mede iets toe hebben bijgedragen om dit Congres te onttrekken aan de sleur van het oude, waarin het omstrikt lag en die het vaalbleek maakte, als een halfdoode. Zelfs het kunstgenot, dat ons werd aangeboden, was uit de oude doos gehaald. En hoe mooi ik sommige van die oude volksliederen ook vind; - daar zijn er bij die in

eens in de ziel grijpen met hun eenvoudige expressie van echt naïf gevoel - ik zou gewild hebben dat men tusschen dat oude mooi ook iets van het nieuwe mooi aan onze Congresleden en hun dames had doen genieten. Er waren er stellig onder, die voor dat genot ontvankelijk zouden zijn geweest.

VII.

> ‘Want de mensch zal in het zand niet schrijven
> Als daar een storm waait, zwaar en bang!’

Deze twee regels uit Van Looy's vertaling van de Musset's ‘Nuit de Mai’ hebben mij, terwijl ik in Gent zat te luisteren, telkens door het hoofd gespeeld. Den Zondag van onzen curieusen tocht door de straten van Gent, waarvan heel de bevolking uitgeloopen scheen om ons aan te gluren, was des ochtends nog een andere optocht door Gent getrokken. Het waren de socialisten, van hun Brusselsch Congres gekomen om er de merkwaardige inrichtingen van de vereeniging ‘Vooruit!’ te bezichtigen. Zij waren dagen samen geweest om over de eerste belangen van het grootste deel onzer medemenschen te spreken en samen te overleggen omtrent de beste middelen, die naar hun eerlijke overtuiging konden strekken om de niet meer geloochende sociale onrechtvaardigheid te doen eindigen en het lot van velen, die lijden, menschelijker te maken. Het was al heel mooi, dat men hen vrij liet gaan. Maar wij, we werden officieel ontvangen, met champagne en speechen, in die statige hal van het Gotisch stadhuis! De burgemeester en schepenen der stad, de gouverneur der provincie, beijverden zich om ons te toonen dat zij ons bezoek op prijs stelden. En wat kwamen *wij* doen? Moest er niet schaamte in ons wakker worden, als wij bedachten welk menu óns was beloofd? Zandschrijvers midden in den storm, die gaat opsteken uit de scharen van hen, die het leven alleen als een lijden kennen - wanneer, wij daar over zoo velerlei kleine belangetjes van boekengeleerdheid zouden gaan handelen: over versmaten en taalregels; over een oude dichteres uit de 15e eeuw, die Anna Bijns heette; over nog een 17e eeuwsch schrijver, Huyghens; over de te scherpe kritiek van eenige jongere beoordeelaars; over zachtlange en gemengde e's; afknottingen in de taal en beschaafde

uitspraak van de taal; over tegenstrijdigheden in de spraakleer en nog zoo iets. Dan, geschiedkundige vragen; wat Brandenburg aan de Nederlanders te danken had; over 't uitgeven van handschriften en geschiedenissen; over verkeerde strekking van jongere Vlaamsche schilders. - En zoo meer! Alleen de derde afdeeling, waar over volksboekerijen, volkstooneel, verspreiding van volksliederen werd gesproken, raakte het leven, het lot der misdeelden. - Laat ik precies zeggen wat ik denk. Ik acht de wetenschap niet gering; de kennis der waarheid omtrent wat het ook zij hoog; - het streven er naar hooger! - De taal te doorgronden in haar wezen en vervorming om daaruit de wordingsgeschiedenis der menschheid en haar beschaving te leeren kennen; de letterkunde als kunstopenbaring en kenteekenen van onze cultuur te beoefenen; de geschiedenis na te vorschen om uit het verleden het heden te begrijpen en in de toekomst te zien, waarom zou dit onwaardig zijn de hoogste inspanning van den menschelijken geest? - Om het gebouw van onze kennis hoog op te richten, is de kleinste bizonderheid zelfs niet zonder nut - wie het betwijfelt, moet Huet's ‘Land van Rembrandt’ gaan lezen en ondervinden hoe een geest als de zijne het schijnbaar nietigste tot bouwsteen weet te gebruiken. Maar er is een soort van arbeid, die binnen de vier muren van onze studeerkamers moet blijven; een oogst, die in de schuren van tijdschriften en boeken bewaard moet worden, waar de groote geesten, die de machtige gebouwen der wetenschap optrekken, de grondstoffen komen zoeken en kunnen vinden. De bouwlieden omheinen de plek, waar zij heien en metselen; zoo ook moeten de mannen der wetenschap doen. Niet in het openliggend zand moeten zij hun beuzelingen gaan schrijven in tijden van opkomenden storm, als wij nu beleven. En wanneer van Noord en Zuid een groot aantal m a n n e n samenkomen om daar te spreken voor het luisterend oor der wereld, dienen zij alleen de g r o o t e g e m e e n s c h a p p e l i j k e b e l a n g e n der b e i d e volken te bespreken. ‘De taal is gansch het volk, zij is de natie zelve’ luidt een zoo vaak misbruikte spreuk, dat zij tot banaal afgeslepen pasmunt is geworden. Over haar juistheid wil ik hier niet rechten; alleen zeggen, dat, indien zij waar is, wij onze taalzaak dan ook tot eene volkszaak dienen te maken. Wat te behandelen valt, zijn de *groote* vragen, die de

volksbeschaving beheerschen. Dat een aantal bizondere personen geld hebben willen geven voor een ‘ideëel goed’ als het eenmaal gereed gekomen Woordenboek zal zijn, vind ik heugelijk en het blijft tot nu toe de voornaamste titel van de congressen op onze waardeering, dat zij het aanvangen en voltooien van dezen reuzenarbeid hebben helpen verzekeren. Maar waar blijven de vruchten van dezen arbeid voor de ontwikkeling van ons volk? - Behalve de straks door mij opgesomde futiliteiten, waren er andere vragen van verre strekking en practisch belang op de dagorde gebracht. Maar wie is de verlegenheid ontgaan, waarmee dit congres, evenals dat van 1860, de kwestie van een politiek verbond tusschen Noord- en Zuid-Nederland; van een tolverbond der beide landen; van de verzekering der kostelooze rechtsverkrijging aan de behoeftige onderdanen in beide landen - waarbij mr. Périer met zulk een gloed van overtuiging voor het recht van den arme pleitte - heeft aangeraakt? 't Was als kraakporcelein in de handen van kinderen gegeven. Ik kreeg den indruk van een gevoel van machteloosheid dezer boekenmenschen tegenover de vraagstukken van het reëele leven. Daarom wordt het tijd dat deze congressen, wil men ze behouden, van den grond uit hervormd worden. Laat ze, zoo men dat wil, samenkomsten van niet anders dan taal- en letterkundigen blijven, als gelegenheden om elkaar van Noord en Zuid te ontmoeten; maar maak er dan ook onder-onsjes van, zonder het pompeus vertoon van regeeringsvertegenwoordigers, officieele ontvangsten, dagbladverslagen. Laat het 't kalm plezierig samenkomen zijn van de leden eener vereeniging, die een paar aangename dagen met elkaar willen doorbrengen en, om hun uitgaan voor moeder de vrouw te rechtvaardigen, meteen twee, drie uren per dag besteden aan het vergaderen over eenige onderwerpen die hen onderling interesseeren. Of, wilt ge dat niet en het meer pompeuse karakter er van behouden, laat het dan een samenkomen wezen van een goed georganiseerde vereeniging, die de groote gemeenschappelijke beschavingsbelangen van Noord- en Zuid-Nederland wil en durft behandelen en invloed heeft om haar besluiten door beide regeeringen te doen uitvoeren. Laat het al te bizonder taal- en letterkundige weg; ruim de sectie-vergaderingen weer op, en zorg dat de mannen, die het maatschappelijk en politiek leven kennen, niet meer behoeven te vreezen om aan de beraadsla-

gingen deel te komen nemen. En ten slotte: Wees niet uitsluitend, maar noodig ook het Waalsche deel der Belgische bevolking op die samenkomsten, waar de belangen der beide *naties* besproken moeten worden. Meer dan ooit erkennen de liberale Walen, dat de afscheiding van Noord-Nederland een fout is geweest - en hoe beter zij ons volk leeren kennen, des te eer zullen zij geneigd zijn, den Vlamingen in hun eigen land recht te doen wedervaren. De eerste congressen hebben meegewerkt om de oude veeten tusschen Noord en Zuid te doen vergeten; nu het gemeenschapsgevoel tusschen Nederlanders en Vlamingen zoozeer versterkt is, dat het zelfs moeilijk valt er langer met eenigen kans op succes op te toosten - moet dat tusschen Nederlanders en Belgen aangekweekt worden. Wil men dus deze congressen behouden en ze weer beteekenis geven, dan dient men ze te hervormen *tot samenkomsten van de leden eener goed georganiseerde vereeniging ter bevordering van de groote gemeenschappelijke beschavingsbelangen van de Nederlanders en de Belgen* - om overtuigingen daaromtrent te vestigen en te verbreiden.

VIII.

Ik heb zooveel over het ‘werk’ van dit congres gezegd, dat ik ruimte te kort kom om lang over het plezier te spreken. We hebben ook telkens veel te lang vergaderd; iederen ochtend en iederen middag, en hadden tweemaal een redevoering van één uur aan te hooren, wat feitelijk geheel in strijd met het reglement was. Maar al toonden enkelen zich onder de hand wat ongeduldig en schuifelden of liepen weg, zoowel dr. Rooses als Prof. Spruijt, de laatste docent in de land- en volkenkunde geworden, leerarend met een landkaart en een vervaarlijk langen stok, hielden de meesten tot vijf uur bijeen, twee dagen achter elkaar. Daarna was het een reppen voor de maaltijden, bij den Voorzitter van het Congres, den Burgemeester van Gent, *het* Congresdiner; voor de avondfeesten en recepties; ten slotte voor de gezellige samenkomsten in 't Gebouw der Maatschappij l'Union op den kouter, met dames, waar gezongen en getoost werd; het laatste in eindelooze variaties op het thema: ‘verbroedering van Noord en Zuid.’

Veel tijd tot onder-onsjes bleef er dus niet. Toch heb ik

de gelegenheid gehad, enkelen der Scheldebroeders persoonlijk te leeren kennen.[1)] Daar was, onder de jongeren, Pol. de Mont, die pas drie en dertig jaar telt en onnoemelijk veel geschreven heeft. Het uiterlijk van een man van de wereld met zijn ietwat bleek, lang gezicht, door een gepunt zwart baardje omringd; iets vermoeids en energieloos in de uitdrukking, behalve wanneer hij zich opwindt of toosten moet. Dan spreekt hij heel gemakkelijk, de woorden glijden van de lippen, aardige krulletjes van zinnen makend, als de rookkringetjes die een genietend rooker uitblaast. Ze zijn van binnen hol; maar het kind Publiek vindt ze toch leuk en wordt er geestdriftig van. Hij kan ze zoo serieus uitblazen, altijd maar voort, met een sterke stem en dan schijnen ze iets te zijn. Met zijn verzen is 't precies even zoo. Ze klinken luchtig gedeund; in allerlei wendingen kronkelen ze rond; kunststukjes met rijm en maat. Hij bekent zich dan ook een aanhanger van de school der Fransche Parnassiens, dichters voor wie het rijm en de klank alles is, vorm-verfijners, vers-technici. Als ge er zoo tegen slaat, hoort ge een helder geklinkklank: er zit van binnen weinig. Maar hij is echt *un homme bon enfant;* hij houdt er van het leven aangenaam te nemen, met vlaagjes van weemoedigheid, die belangwekkend maken, vooral voor de dames. In gezelschap een prettig prater, met iets mousseerends als heel, heel lichte champagne. Een vlug werker, die veel kan afdoen, al gaat het wat met den Franschen slag en met eenige van die schuimwoordjes, daar veel Flaminganten zich aan verslaafd hebben. ‘Een p u i k Congres’, schreef hij na den eersten dag in het Handelsblad hier, hoewel 't wezenlijk maar zóo zóo was. Dat teekent den invloed, dien hij van het beperkt gezin der Vlaamsche litteratorenwereld heeft ondergaan. Er zijn daar zoo weinig schrijvers en dichters, die wezenlijk iets kunnen en zoo'n menigte machteloozen. Die laatste nu hebben altijd zeepsop bij de hand om blaasjes van lof te maken; kleine voor zichzelf en voor de menschen die wat beteekenen dadelijk heel groote. Daar zijn ze gul mee. Stel u voor, dat men door een kritisch oogglas ging kijken; dan zou

1) De hier volgende schetsen van Congres-persoonlijkheden hebben al een plaats gevonden in een mijner feuilletons in het Zondagsblad van het Nieuwsblad voor Nederland. Ik neem ze, met eenige wijzigingen en aanvullingen, op verzoek, hier over.

men van de meesten heelemaal niets meer zien. Natuurlijk is die lofblazerij het bederf voor de beginnenden, die hun weg nog zoeken moeten. Pol de Mont is, jammer voor hem, daar niet aan ontkomen. Hij heeft zich niet tijdig genoeg uit de sloot der flaminganterij teruggetrokken en is nu al te licht boven blijven drijven op het troebele en drassige water onder hem.

Het geslacht, dat op hem volgt, is zoo gelukkig geweest beter kijk op den toestand te krijgen. Ze zijn nog jong, de drie, vier, daar ik nu aan denk; de oudste, geloof ik, even drie en twintig. Maar zij houden zich buiten den taalstrijd, doen niet mee aan de onderlinge aanbidding, en willen rustig gaan arbeiden om mooi serieus kunstenaarswerk te doen. Zij zijn nog aan het zoeken; maar in hun zoeken trachten zij te eener aansluiting te vinden bij de jongere Nederlandsche generatie, te anderer bij de jongere Waalsche; zij reiken de rechterhand aan *De Nieuwe Gids*, de linker aan *la Jeune Belgique*, het tijdschrift der jonge dichters en prozaschrijvers van Brussel, die zich van het Fransch bedienen. Toch blijven zij zelfstandig Vlaamsch. De één, als Cyril Buisse, die voor een poos in *De Nieuwe Gids* die mannelijk forsche misdadigers-studie ‘De Biezestekker’ schreef, is naturalist, teekenend het ziele- en het zinnelijk leven in-één; de waarheid omtrent het diermensch, dat hij gezien heeft, zeggend in een kruimige, hard kleurige taal; met klodders werkend. Dàn: Emmanuel de Bom, van wien de *Spectator* kortelings de schets: ‘Onmachtig’ gegeven heeft. Hij houdt zich als realist, ook aan het leven, dat hij om zich heen kan waarnemen, maar zoekt vooral het fijndradig weefsel van de menschenziel te ontspinnen en heel voorzichtig uiteen te leggen; zijn taal is meer verfijnd, langzaam gecadenceerd, met glansjes van beeldspraak opgesierd: de meer mannelijk gelijke van onzen Couperus. Met deze twee gaat August Vermeijlen zich inspannen; en ook hij begint met waar te nemen en te schilderen het leven dat hij voor zijn oogen bewegen ziet. En er is in hen allen een aangenaam bewustzijn van nog te tasten, te zoeken; een moed om aan te pakken en zich een weg uit te houwen. Een aangenaam gemis ook van de kleinzieligheid der in hun eng kringetje rondwandelende flaminganten, die bij een bepaald stukje partij behooren en zich zelf en het volk willen opsluiten in hunne beperkte beschaving.

Als ik ietwat geringschattend over Flaminganten spreek, dan denk ik daarbij aan de tallooze schoolmeesters en knutselschrijvers in dat leger, die hopen op een hoogtetje geheven te worden, meegaand op de golven der beweging.

Maar niet aan mannen als de drie, wier portret ik u nog even, en met sympathie, wil teekenen.

Daar is de voorzitter van het Congres geweest, jhr. de Maere Limnander. Een oudere heer, die het hoofd wat achterover draagt, de kin vooruitstekend, - zoodat zijn lornjet in het lood van zijn lichaam staat; de schouders omhoog getrokken. Zijn spreken is als het vloeien van een kleine, ondiepe rivier; langzaam, met tusschenpoosjes, in een toon van gulle gemoedelijkheid, zonder een zoeken naar afpunting, maar met een zich zelf gevende geestigheid van woordspelingen en zetten. Een tintje van burgerlijkheid in het gemeenzame van zijn toespraak en 't ongeneerde van zijn houding. Hij is geen letterkundige, noch wetenschappelijk noch artistiek, en beproeft het ook niet te schijnen. Maar ook geen drijver. Alleen een kalm overtuigde. Daarom kan hij het met een ieder vinden en is hij juist de man om door de twee anders zoo scherp tegenover elkaar staande Vlaamschgezinden, clericalen en liberalen, als leider geduld te worden. Voor ieder vindt hij bovendien een goed woord op een goede plaats, en als gastheer maakt hij het een elk aangenaam door zich zelf op zijn gemak te toonen.

Naast hem heeft Prof. Paul Frédericq een eereplaats ingenomen. Hij ook is een overtuigd man, een echte Geus, zich één gevoelend met de oude strijders voor de vrijheid. Die vrijheid leeft zoo in hem, dat hij ze ieder gunt. Om partijman te wezen ziet hij te helder en voelt hij te fijn. Als er scherpe punten in een debat moeten afgeslepen worden, is zijn voorname hoffelijkheid de altijd gereede slijpsteen. Het weeke en toch klankrijke timbre van zijn stem is in harmonie met de zachte doch mannelijke uitdrukking van zijn gelaat, het geruischlooze van zijn bewegingen. Weinigen verstaan, als hij, de kunst van druk te zijn zonder dat men hem hoort. Men ziet hem, als algemeen secretaris, nu hier dan daar; hij geeft inlichtingen en neemt het woord voor moties van orde. Maar niemand krijgt den indruk, dat hij zich op den voorgrond stelt, zijn meening opdringt. In zijn zekerheid blijft hij bescheiden. Bescheiden is hij ook, als men hem oproept, hem dwingt om Oud-Neder-

landsche liederen te zingen. Hij neemt ze zoo in zich op, dat ze als één worden met hém; en ge hoort naar de liederen, luisterend naar den zanger. Zijn voordracht wisselt van weemoed, naïeveteit, tot mannelijke kracht en warmte van overtuiging. In zijn mond is het Wilhelmus een lied van deemoedige devotie, van zelfbewust goed recht, van volharden en strijden; zijn arm sterkt de spieren strak, zijn vuist balt zich; beide spreken mee. En zijn mooi, warm getimbreerd geluid wordt nog welsprekender door de muzikale oneffenheden. Zijn zingen is gedragen zeggen; zingend voordragen, met meegevoel; het heeft niets van het gelikte van den opera-zang.

Bescheiden, heel op den achtergrond houdt zich mr. Jules Obrie, Gentsch rechter en door deze positie man van groote beteekenis voor de Vlaamsche taalbeweging, van wie hij zelf niets te vragen heeft, maar waaraan hij geeft door zijn voorgaan. Hij spreekt niet vaak en dan nog weinig, langzaam, vloeiend met een week geluid. Zijn matbleek gelaat, door een blonden baard omlijst, spreekt voor hem. We zien er den man van voornaamheid uit, maar een voornaamheid, die niet afstoot, doch aantrekt en vereenigt. Zijn invloed heeft de clericalen en liberalen in het Vlaamsche Gent tijdelijk verzoend en aldus het Congres mogelijk gemaakt. Maar nu hij dit gedaan heeft, gaat hij weer heel rustig, geluidloos naar achteren. Paul Frédericq moge het piano op dit Congres zijn geweest; hij was er het pianissimo van, dat alleen zeer fijn luisterende ooren vernamen, maar dat toch als begeleiding niet gemist had kunnen worden.

En de dames? - Zij hebben zich zoo bescheiden op den achtergrond gehouden, dat ik maar van zeer weinige iets bemerkt heb. Zij bepaalden zich tot luisteren, zonder aan de openbare debatten deel te nemen, die soms - als in de derde afdeeling - levendig, persoonlijk en.... wat verward waren. Onder haar allen was mej. Virgine Loveling de meest gezochte. Een statige vrouw van gezette, afgeronde vormen, een hooge gestalte, het gezicht levendig door het helder glanzen van het oog, regelmatig van vorm en lijnen, al eenigszins eerbiedwaardig onder het grijzende, opgebonden haar. Om den mond ligt een uitdrukking van wat loome affectatie, die ook in haar langzaam slepend spreken en bewegen uitkomt, als van een vrouw, in wie het bloed trager gaat vloeien en moeilijker

tot de hersenen stijgt. Zij bekent zich dan ook lui, een liefhebster van een kaartje spelen, laat in den avond; van een gemoedelijk eenvoudig leventje, zonder sterke emoties. Maar zij blijft rustig en zeker om zich heen zien en laat zich de hoffelijke hulde der congressisten met een vriendelijk stijf lachje van zelf-welbehagen gevallen.

Naast haar beeld heb ik dat van onze geestige gastvrouw mevrouw de Burgemeestersche, bewaard. Om ons te kunnen ontvangen, was mevrouw Lippens opzettelijk uit Zwitserland teruggekomen, doch zoo haar dit al een opoffering gekost had, zij liet er niets van merken. Het levendige en spontane van haar gebaren en gelaatsuitdrukking vormde een sterke tegenstelling met de rustige geposeerdheid van mej. Loveling, hoewel ook zij niet zoo heel veel jaren jonger moet geweest zijn en haar gestalte in welgevulde ronding de ander overtrof. Haar lach klonk gul, hartelijk, met een helder zacht geklank, zonder gemaaktheid, uit den vollen aandrift van haar temperament; of wel hij opende alleen de lippen en bolde de wangen, met een sterk ontblooten van het gebit. Zij schonk zich weinig rust; vriendelijk glimlachend tot ieder die haar naderde, onmiddellijk gereed om een luchtig gebabbel op te zetten; de hoffelijkheden van haar gasten beantwoordend met een lichte buiging, een flauwglanzend glimlachje, een getwinkel van het oog; eenmaal voor 't onderwerp van het gesprek geïnteresseerd geheel er zich aan gevend, met een vooroverbuigen van hoofd en bovenlijf. En wie van haar gasten er in geslaagd was, in den kring te komen, die haar omgaf, vergat geheel dat hij daar was als lid van een *Nederlandsch* Congres en sprak.... Fransch. Gelukkig voor de Vlaamsche beweging, dat haar leiders niet iederen dag bij een geestige Française als mevrouw Lippens te gast zijn... Er zou, na deze verzustering met de Franschen, van de verbroedering met ons Noord-Nederlanders misschien weinig overblijven!

En wat moest er dan van ónze Congresgangers worden?

L. SIMONS MZ.

Dwaallichten.

Aristotle on the Constitution of Athens, edited by F.G. Kenyon, M.A., Second Edition, 1891.
Die Demokratie von Athen, von Julius Schwarcz. (Neue billige Ausgabe). Leipzig, 1891.

I.

Het lijdt geen twijfel of de wind waait tegenwoordig in den klassieken hoek. Met krachtigen ademtocht in die landen van ons werelddeel, welke heden ten dage in zaken van beschaving den toon aangeven, Duitschland, Frankrijk, Engeland, bescheidener, kalmer, maar in gelijke richting ook ten onzent. Het zeventiende-eeuwsche versje met zijn aan minachting grenzende gemoedelijkheid heeft voor een poos opgehouden de geloofsbelijdenis der letterkundigen en der beschaafden te zijn.

> Ils devaient, *ces auteurs*, rester dans leur grec,
> Et se contenter du respect
> De la gent qui porte férule.

Scheen een halve, scheen nog een kwart eeuw geleden zelfs aan de namen der klassieken - laat ik kortheidshalve de schrijverswereld van Hellas en Latium met deze vrij nietszeggende uitdrukking mogen aanduiden - zich een muffe schoollucht vast te hechten, die men zich haastte tegelijk met het schoolstof te laten verwaaien, de thans levenden beschouwen dit als een vooroordeel en zetten er zich over heen. Ze treden weer eenmaal uit hun Grieksch, die eindelijk voor goed doodgewaande schrijvers, en nog anderen dan schoolmeesters dragen hun eerbied toe. De romantiek, die bij heugenis onzer grootvaders het classicisme op de vlucht had gejaagd, is thans op hare beurt en met even groote eenzijdigheid van prinses tot

asschepoetster vernederd. De klassieke archaeologie, door Schliemann in de mode gebracht, telt als elke mode zelfs dames onder hare priesterschaar. De regeeringen, - de Nederlandsche houdt zich ook in dezen bescheiden op den achtergrond, - stellen subsidiën beschikbaar voor opgravingen in den bodem van wat eens de oude wereld was, vestigen voor onderzoekingen *in loco* blijvende scholen te Rome en te Athene, ruimen bij voortduring de schoonste zalen hunner musea in om de aan het licht gebrachte overblijfselen van oude kunst en industrie, ook waar deze alleen leerzaam zijn, een hunner waardige plaats aan te bieden. De schaarsche getuigen van wat eenmaal de schilderkunst der Grieken op paneel heette, worden, aan de Aegyptische graven onttrokken, overal in Europa met aandacht bezichtigd. Vertalingen uit het Latijn, vertalingen uit het Grieksch vooral, blijken eensklaps weer een dankbaar onderwerp, dat zijn lezers en lezeressen bij honderden telt. Opvoeringen van antieke dramaas slagen er in, zelfs den nuchteren Nederlander tot bewondering en aandoening te stemmen. De aan de wereld der klassieken ontleende romans van Hamerling, van Ebers, van Felix Dahn, van Ernst Eckstein, vinden bij voortduring een lezerskring, meer dan geëvenredigd aan hun intrinsieke verdiensten. Werken over de staatkundige geschiedenis, over de beschavingsgeschiedenis, over letteren en kunst der oudheid kunnen, wanneer slechts de vorm eenigermate den kunstenaar verraadt, op eene belangstelling rekenen, die zich geenszins binnen de betrekkelijk altijd beperkte groep der internationale vakgenooten besluit. Een man als Mommsen is zelve een klassieke figuur geworden. En wanneer de dagbladen de ontdekking vermelden van het een of andere tot dusverre verloren gewaande geschrift van Griekschen of Romeinschen oorsprong, dan maakt deze tijding voor een oogenblik algemeen sensatie, dringt het laatste schandaalproces of den laatsten moordaanslag wel veertien dagen lang op den achtergrond, en geniet de eer eener vluchtige kennisneming zelfs van hen, die zeer verlegen zouden zijn met het antwoord op de vraag, of het hervonden werk het geestesgewrocht is van een Romein of een Griek, en t' huis behoort in de zooveelste eeuw *voor* dan wel *na* Christus.

De beoefenaars der oude letteren zouden hun belang al zeer weinig verstaan, indien zij de krachtig ontwaakte deelneming der leekenwereld in hun arbeid slechts met het aan ingewijden

eigene medelijdende lachje begroetten. Alleen zal het den deskundigen, bij alle waardeering van de goede bedoelingen des publieks, moeilijk vallen geheel en al de overtuiging te onderdrukken dat deze zijne liefde de eigenaardigheden van elke liefde deelt, en aan oprechtheid een zekere dosis blindheid paart. Aan de papyrussen, door den aartshertog Rainer uit El-Fayûm medegebracht, werd buitenaf voor de klassieke letteren een gewicht toegekend, dat de vakmannen geenszins geneigd waren voor hunne rekening te nemen. Doch dit is een kleinigheid bij wat wij nu eenige maanden geleden hebben waargenomen. Toen in den aanvang dezes jaars de *Times* verkondigde en de gansche dagbladpers van Europa herhaalde, dat in een op tot dusverre onbekende wijze in het British-Museum belanden Aegyptischen papyrus het grootendeels volledige geschrift van Aristoteles over den *Staat der Atheners* was ontdekt, toen met loffelijken spoed nog in dezelfde maand Januari door de goede zorgen van den heer Kenyon, een der beambten bij de afdeeling handschriften van het Museum, de uitgave van den tekst gevolgd was, naar Engelsch gebruik keurig uitgevoerd, met uitmuntende noten verrijkt en door een veelszins voortreffelijke inleiding voorafgegaan, - toen had er iets ongehoords plaats op het in den regel kalme gebied der klassieke studiën. De eerste uitgave, duur als ze - insgelijks naar Engelsch gebruik - door de uitgevende corporatie gesteld was, bleek reeds binnen enkele weken geheel uitverkocht. Niet lang daarna was een exemplaar der tweede editie op het vasteland slechts met moeite verkrijgbaar. De mannen van het vak togen met vurigen ijver aan den arbeid, om van historisch, antiquarisch, grammatisch, critisch, palaeographisch standpunt uit de nieuwe bron te putten wat er uit te putten viel. De philologische tijdschriften, de Engelsche vooraan, vulden maand aan maand hunne kolommen met proeven van tekstverbetering, van aanvulling der talrijke lacunes, met allerhande beschouwingen over het steeds aan de orde blijvende onderwerp. Terwijl ik schrijf verscheen een nieuwe tekstuitgave in Griekenland, verschijnt er eene in Duitschland door de professoren Kaibel en Von Wilamowitz-Möllendorf bewerkt, en wordt door de heeren Van Herwerden en Van Leeuwen hier te lande nog eene andere voorbereid, om binnen kort het licht te zien. Intusschen stelden de dagbladen plaats beschikbaar voor mededeelingen in de verschillendste vormen, als

ingezonden stukken, als verslagen, als feuilletons. Niet slechts in geleerde genootschappen maar ook in meer gemengde bijeenkomsten was het aangewezen onderwerp voor lezingen Aristoteles en zijn geschrift. Een duitsche vertaling van de hand der heeren Kiessling en Kaibel bleek even spoedig uitverkocht als de Engelsche uitgave van het oorspronkelijke. Een overstrooming van brochures, verhandelingen en boeken is losgebroken, en het laat zich nog niet aanzien dat in de eerste maanden de onmatig aangezwollen vloed binnen de gewone oevers teruggedrongen zal worden.

Wettigt de geheel eenige beteekenis van het gevondene de geheel ongeëvenaarde beweging die er over gemaakt wordt? Mijns bedunkens niet geheel en al. Hoe hoog men ook *a priori* geneigd mocht zijn de waarde der gedane vondst aan te slaan, zelfs de geestdriftigste bewonderaar zal niet in ernst volhouden dat die belangrijker is dan - om iets te noemen - de ontdekking in 1816 van Gajus, die een omwenteling te weeg bracht in de historische beschouwing van het Romeinsche recht; dan de ontdekking der uitgebreide fragmenten van Grieksche historici, Polybius, Dionysius van Halicarnassus, Diodorus Siculus, Dio Cassius, in 1827 door Angelo Mai uit Italiaansche palimpsesten te voorschijn gelokt; dan die van Cicero's *De Republica* in 1822; die der fabels van Babrius in 1844; die van de hymne aan de Dioscuren van den lierdichter Aleman in 1855; die der hymnen van Mesomedes met in de oudheid neergeschreven toonzettingen; die van vier min of meer volledige redevoeringen van Demosthenes' tijdgenoot, medestander en lateren aanklager Hyperides, in 1847 en 1856, welke eerlang door de bekendmaking van nog meerdere redevoeringen van denzelfden staatsman heet gevolgd te worden. Ik zwijg van de vondst der wetstafelen van Gortyn op Creta, pas eenige jaren geleden gedaan, en van zoovele andere duizenden en nogmaals duizenden opschriften op steen en metaal, uit den onuitputtelijken bodem van Griekenland, Italië, Klein-Azië, in deze eeuw opgedolven. Nog aanhoudend viert de ondergegane Grieksch-Romeinsche wereld haar verrijzenis. Doch het meeste van dat alles kwam zwijgend aan het daglicht, en zoo er opgetogenheid heerschte, ze bleef beperkt tot de gelederen der vakmannen, zonder hare beweging aan breedere kringen medete deelen. Welke schok heeft ditmaal ook deze laatsten in beroering gebracht?

Een weinigje de geest van navolging. Wie hoort juichen, juicht onwillekeurig mede. Een weinigje ook de reclame. Evenwel, de waarheid gebiedt te erkennen dat diepere en rechtmatiger oorzaken mede aan het werk zijn geweest. De beste reclame voor het ontdekte geschrift maakte de naam van den auteur en de aard van het onderwerp. De schrijver heette Aristoteles. Zijn werk handelde over de staatsregeling van Athene.

De man Aristoteles behoort onder die weinige uitverkorenen, voor wie de wet van vergaan en vergeten worden, het algemeene lot voor al het geschapene, niet geschreven schijnt te zijn. In onuitwischbare letterteekens heeft deze man zijn naam gegrift in den geest der nakomelingschap, en geen tijdsverloop, geen omwentelingen, geen opkomen en verdwijnen van natiën en beschavingen zijn tot dusverre bij machte geweest dien uit hare herinnering uittewisschen. Iedere generatie van het blanke menschenras levert zijn roem aan de volgende over. En hoewel zijn invloed, gelijk elke andere, geenszins ontsnapt is aan den onvermijdelijken keer van rijzing en daling, voor algeheelen ondergang schijnt hij ook in de toekomst voldoende gewaarborgd. De wijsgeerige bespiegeling van latere eeuwen zal met zijne opvattingen en zienswijzen rekening behooren te houden, gelijk de voorgeslachten tot op onze dagen genoodzaakt waren te doen. Aristoteles is een deel van het menschelijk denken zelve.

Een leven van weinig meer dan zestig jaren (384-322 v. Chr.) is voor het bereiken dezer hoogte voldoende geweest. Een ook uiterlijk tamelijk veelbewogen leven, zooveel wij nog kunnen waarnemen. Niets minder dan dat van den middeleeuwschen geleerde, kluizenaar in een voor het gewoel der wereld ontoegankelijke cel. Op zeventienjarigen leeftijd zien wij den zoon van den Stagiritischen geneesheer, den lijfarts der Macedonische koningsfamilie, als leerling van Plato te Athene. De overlevering wist te verhalen dat de leermeester de geweldige gaven van zijn leerling alras ontdekte en hem de ziel zijner school placht te heeten. Hij zou weldra meer en iets anders worden. Aan zijn scherpziend oog waren de bedenkelijke kanten van de leer zijns voorgangers geenszins ontsnapt, en zijn ongewone geest zocht en vond in korten tijd eigen wegen. Zoolang evenwel Plato leefde vermeed Aristoteles het openlijk zelfstandig op te treden. Eerst toen Speusippus, de onbeduidende neef van een groot man, het bestuur der Academische school had overgeno-

men, maakte Aristoteles zich voor goed van de inrichting los en verwijderde hij zich uit Athene. Niet lang duurde het, of het vertrouwen van Philippus van Macedonië riep hem tot de opvoeding van den troonopvolger, die later Alexander de Groote werd. Ook na afloop zijner eigenlijke taak bleef hij nog een poos aan zijn koninklijken leerling verbonden. Eerst toen deze zich tot zijn zegetochten in Azië gereed maakte verliet Aristoteles de Macedonische hoofdstad, en trad thans te Athene in het aan Apollo gewijde Lyceïsche gymnasium als zelfstandig schoolhoofd op (335 v. Chr.). Daar werkte hij dertien jaren lang, te midden van een uitgebreiden kring leerlingen uit Hellas en zijne koloniën van alle zijden samengestroomd, en vormde hij een aantal mannen die in zijn geest op ieder domein van menschelijk weten werkzaam zouden zijn, zelve door geen ander leed getroffen dan door het verlies zijner - alweer, naar het schijnt - vorstelijke gemalin Pythias. Na den dood van Alexander (Juli 324 v. Chr.) veranderde de toestand. De heftige anti-macedonische gezindheid, thans te Athene overheerschende, dwong hem zijn leerambt vaarwel te zeggen en op zestigjarigen leeftijd zich een nieuwe woonplaats te gaan zoeken. Hij vond haar te Chalcis op Euboea, alwaar hij in het najaar van 322 v. Chr. aan een chronische maagkwaal bezweek.

De overlevering, altijd tuk op het pikante en dramatische, spreekt van eene aanklacht wegens goddeloosheid, van een heimelijke vlucht, van het innemen van een doodelijk vergif, - zooals een weinig daarna, nog in hetzelfde jaar, inderdaad Demosthenes op gelijke wijze een eind aan zijn leven maakte. Dezelfde overlevering, - hierin zeker niets dan de echo van de verzinsels der in Griekenland bijzonder driest optredende verdachtmaking, uitgaande van naijverige vakgenooten en ontevreden leerlingen - dezelfde overlevering heeft op zijn zedelijk karakter niet weinig aan te merken. Zij spreekt van oneerbiedige aanmatiging tegenover zijn grijzen leermeester, van kunstgrepen en hooghartigheid, van onmatige eerzucht en onwijsgeerige genotzucht. Het is voor ons ondoenlijk na te gaan, op hoeveel grond deze aantijgingen berusten, en welbeschouwd kan de al of niet geloofwaardigheid in bijzonderheden van dezen *Klatsch* ons onverschillig zijn. Aristoteles is geen kunstenaar, die in zijn werken zijne ziel voor ons uitgestort heeft. Slechts zijn denkvermogen is aan het woord, en alleen wat dat zegt is voor

ons van belang. In zijne geschriften, - het eenige waarmede wij te doen hebben, - treft ons één zedelijk gebrek, een gebrek evenwel dat eerst ons als zoodanig voorkomt, en dat daarenboven in meerdere of mindere mate aan alle abstracte denkers eigen is. Aristoteles is harteloos, - nauwkeuriger gezegd, zijne theorie is het. Om het algemeene met één voorbeeld toe te lichten: Aristoteles heeft den gruwel der slavernij niet slechts aanvaard, maar op wijsgeerige gronden zoeken te verdedigen. Zóózeer is ook de voortreffelijkste mensch het kind van zijn tijd.

Doch niet op het gebied van het zuivere denken. Het hoogst bereikbare daarin te bereiken schijnt onafhankelijk van elke maatschappelijke ontwikkeling, van alle moreele en physieke voortreffelijkheid. De hoogte, waartoe vooral de beide groote meesters van de wijsbegeerte der oudheid zijn opgevaren, is eenvoudig duizelingwekkend. Toegegeven dat zij op anderer schouders staan, blijft de bewondering der nakomelingschap hun even zeker gewaarborgd. Om hun beteekenis te meten is het onnoodig hunne stelsels doorgrond te hebben. Het is voldoende te hebben opgemerkt, dat Plato en Aristoteles, Aristoteles en Plato, beurtelings geheel het denkvermogen der Europeesche menschheid beheerscht hebben. Zij hebben het wakker geroepen, en geoefend, en gekneed als was in hunne handen. En nooit was hun macht grooter en hun werkkring vèrstrekkender, dan toen deze menschheid christelijk geworden was. Onder de gedenkwaardige lotswisselingen van hun beider leer is deze trek niet de minst gedenkwaardige.

Ook dit is het, dat het nadenken der lateren zich telkens geprikkeld heeft gevoeld tusschen hen beiden een parallel te trekken. De vraag naar beider betrekkelijke grootheid is een ijdele vraag, geschikte bezigheid voor de kinderkamer. Maar niet van beteekenis ontbloot is de opmerking, dat van de twee titanen der antieke gedachte Plato verreweg de ontzagwekkendste schijnt. Geen geest is ooit met geweldiger adelaarsvlucht omhoog gestegen, geen heeft met grooter diepzinnigheid het bestaande in al zijn onvolkomenheden doorgrond. Ontevreden met den chaos der realiteit schiep hij zich een eigen wereld van ideaallogische volmaaktheid, waarvan het werkelijk bestaande hem slechts de flauwe, verbleekte afdruk dacht. Zijn machtige dichtergave bezielde voor hem de vormlooze abstractie en deed hem

aanschouwen wat zijn denken als noodzakelijkheid eischte. Aristoteles daarentegen, in geen enkel opzicht dichter of fantast, verwierp alle schepping eener bloot gedroomde werkelijkheid. Hij nam als uitgangspunt de wereld van het inderdaad bestaande, als doel van zijn onderzoek de navorsching van het *waarom* der opgemerkte verschijnselen, en streefde er naar, gansch de oneindige verscheidenheid van het waarneembare in zijn geest samen te vatten, al diens openbaringen te doorgronden en zich van den samenhang van al wat is te doordringen. Nogmaals: wie zal uitmaken welk gezichtspunt grootscher was?

'Aristoteles,' zegt Goethe, 'staat tot de wereld als een bouwmeester. Hij bakent een geweldig grondvlak af ter oprichting van zijn gebouw, brengt van alle zijden bouwstoffen te zamen, rangschikt ze, stapelt ze opeen en stijgt zoo in regelmatigen vorm als een pyramide in de hoogte, terwijl Plato, een obelisk, ja, een spitse vlam gelijk, den Hemel zoekt.' Negen eeuwen te voren had Johannes Erigena ongeveer hetzelfde verklaard. Hij noemt Plato 'den grootsten van de wijsgeeren der aarde,' en Aristoteles 'den scherpzinnigsten navorscher onder de Grieken van den verschillenden aard der dingen van de natuur.'

Dit laatste was het, wat de groote mannen der middeleeuwsche scholastiek, Albertus Magnus, Thomas van Aquinum, Duns Scotus, Roger Bacon, Occam, in de armen van den heidenschen wijsgeer van Stagirus voerde. Men had den Bijbel, genoeg voor het geloof, langzamerhand onvoldoende geacht voor het ontwakende denken en weten. Men wenschte de kerkleer, tot nog toe zaak van overtuiging, ook voor de nieuw optredende vierschaar van het bloot menschelijk verstand gerechtvaardigd. Men eischte daarenboven inlichting omtrent, een handleiding bij, die wetenschap waarover de Bijbel zwijgt en die nadrukkelijk van deze aarde is. Om raad en bijstand in beide deze opzichten wendde men zich tot Aristoteles, dien men eerst door de Arabische vertalingen en commentaren van Avicenna (+ 1031 n. Chr.) en Averroës (+ 1217 n. Chr.), - zooals de vergriekschte naamsvormen der beide oostersche wijsgeeren luiden, - vervolgens ook in de oorspronkelijke taal had leeren kennen, en wiens wetenschappelijke orakelen men thans met voorbeeldelooze inspanning bevraagde. Nooit,

zelfs niet in de dagen zijner persoonlijke werkzaamheid, was Aristoteles met zoo onbegrensd gezag bekleed geweest. Hij werd gelezen, gecommentariëerd, in de universiteiten ten grondslag aller wetenschap gelegd, verkort, verlengd, vervormd. Zijn woord was wet. Zijn geschriften boogden op weinig minder dan canonische heiligheid. Zijn persoon gold met Johannes den Dooper als een der voorloopers van Christus. Een zijner uitspraken in twijfel te trekken heette ketterij. Niemand meer dan hij zelf zou zich er over verbaasd en geërgerd hebben, dat het eindresultaat zijner leer tengevolge had den vrijen vleugelslag van het wijsgeerig denken te verlammen, en dat de nachtmerrie zijner uitspraken elke ruimere opvatting, elke onafhankelijke overtuiging op wetenschappelijk gebied de keel toesnoerde. Zoo kwam het evenwel, het sterkst van de dertiende tot de vijftiende eeuw. Het heeft een reusachtige inspanning van velerhande krachten, het heeft een zeldzamen samenloop van gunstige omstandigheden vereischt, om dat ondragelijk geworden juk eindelijk af te schudden. De hervorming gaf zijdelings tot het bereiken ook van dit doel den vereischten stoot, en hielp met het gezag van Rome dat van den onwillekeurigen medestander der Roomsche kerkleer verwerpen. Eerst in de zestiende eeuw was de zege bevochten, en nog geruimen tijd daarna gold Aristoteles als het inbegrip van bekrompen spitsvondigheid, als de verpersoonlijking van doodsch formalisme, als de vorst der duisternis, na wiens eindelijken ondergang eerst het licht was geworden voor den menschelijken geest.

Dat dit het gevoelen werd van de voorgangers op het pad van verlichting en ontwikkeling is wel het zonderlingste in geheel deze zonderlinge opkomst en val. De coryphaeën der middeleeuwen hadden in Aristoteles voornamelijk den wijsgeer gewaardeerd, die met onvergelijkelijke scherpzinnigheid de wetten van het menschelijk denken opgespoord, tot een welsluitend stelsel vereenigd, en de grenzen er van voor altijd - naar men waande - afgebakend had. Doch alleen geleid door hun behoefte aan een wetsteen voor hunne bij voorkeur dialectische geestesrichting, en aan een betrouwbaren gids in de doolhoven der menschelijke redeneering, gedreven daarenboven door een instinctmatige behoefte aan een gezaghebbenden naam tot schild voor hun niet altijd even orthodoxe bespiegelingen,

hadden zij slechts ééne zijde zijner bij uitstek veelzijdige werkzaamheid in het oog gevat, deze met de gewone buitensporigheid van leerlingen overdreven, en haar ten slotte juist bij de vooruitstrevendste denkers eener minder gebonden eeuw in minachting gebracht. Inderdaad was Aristoteles niets minder dan een onbuigzame dogmaticus. Hij mocht leeren dat de ideale wetenschap die is, welke uit enkele eeuwige grondwaarheden de oneindige wereld der verschijnselen opbouwt en verklaart, daarnevens erkende hij dat het menschelijk denken genoodzaakt is den omgekeerden weg inteslaan en van het bijzondere opteklimmen tot het algemeene. Voor zelfs de vluchtigste uiteenzetting der Aristotelische wijsbegeerte is hier geene plaats, doch reeds deze ééne opmerking volstaat om te doen inzien, dat de grondslag zelve zijner theorie hem dwong aan de concrete werkelijkheid niet achteloos voorbijtegaan. Zoo werd hij niet slechts de stichter der peripatetische school van wijsbegeerte, maar tevens de grondlegger van alle methodisch, langs empirischen weg verworven weten bij de Grieken. Hij zag in, dat het *waarom* waarnaar hij zocht voor ons menschen alleen bereikbaar is na zooveel mogelijk volledige kennisneming van het werkelijk op aarde bestaande. Zijn schriftelijke nalatenschap, omvangrijk als ze tot ons is gekomen, reikt niet toe om ons deze zijne werkzaamheid op ervaringsgebied in alle bijzonderheden voor oogen te stellen. Zeer veel van wat hij deels in meer populairen deels in streng wetenschappelijken vorm geschreven heeft, is op den titel na verloren gegaan. Maar zooveel weten we, dat hij niet slechts de ontleder was van het menschelijke denkapparaat, niet slechts de navorscher van de grondslagen der welsprekendheid en dramatische poëzie, maar tevens direct de grondlegger der wetenschappelijke dierkunde, indirect der wetenschappelijke botanie. Dat hij het was, die uit de waarnemingen der voorgeslachten omtrent geologie en meteorologie een, zij het ook in later tijd onvoldoend gebleken stelsel had trachten te vormen. Dat hij wederom het was, die in de acht boeken zijner *Politica*[1] naar de wijsgeerige grondslagen van het staatswezen zocht

1) De radicale meening, ten onzent door Mr. B.J. Polenaar in zijn proefschrift voorgestaan, dat ook de *Politica*, zooals wij die bezitten, geen echt werk van Aristoteles zoude zijn, maar uit echte geschriften zijner hand onhandig bijeengeflanst, noem ik hier slechts pro memorie.

voor zooverre hij het voornamelijk op Griekschen bodem had leeren kennen, en naar het recht van bestaan, naar de behoorlijke inrichting, en de betrekkelijke waarde der inderdaad aanwezige staatsvormen. En om ook in dezen aangaande de werkelijkheid zoo volledig en veelzijdig mogelijk ingelicht te zijn, ontwierp hij, naar het getuigenis van een aantal berichtgevers uit de oudheid, een korte beschrijving der feitelijk in zwang geweest zijnde staatsregelingen - *Politeiai* - van niet minder dan honderd-acht-en-vijftig grootendeels Grieksche staten en staatjes. Vooraan in de breede lijst, waarschijnlijk de uitvoerigste en ongetwijfeld de gewichtigste, stond de geschiedenis der Atheensche staatsvormen en staatsinstellingen, - de *Athênaiôn Politeia*.

Zoowel deze als die der 157 andere staten werd tot op dit jaar als verloren beschouwd. Van enkele kende men de titels, van enkele de rangorde die zij eenmaal in de reeks besloegen - wij weten dat de Atheensche de eerste was in de rij, die van Ithaca de twee-en-veertigste, - en aanhalingen en fragmenten bij latere schrijvers, vooral grammatici, ontbraken niet geheel. Vergelijkenderwijze het best bekend was reeds tot dusverre de *Politeia* der Atheners. Plutarchus, Pollux, Harpocration, Photius en meer jongeren hadden er zich herhaaldelijk op beroepen, een en andermaal ook enkele zinsneden er uit aangehaald. Niet voldoende om ons een helder inzicht in den omvang van het werk te verschaffen, maar juist genoeg om zich van het verlorene een tamelijk idealistisch gekleurde voorstelling te maken. De Latijnsche verzuchting van Neumann, die in 1827 de bestaande fragmenten systematisch geordend uitgaf: ‘helaas, verloren is voor immer dat voortreffelijke werk, tenzij het wellicht uit het een of andere palimpsest eenmaal opgedolven wordt’, - deze elegische klacht was waarlijk niet bloot aan de borst der onbevredigde verzamelzucht ontvaren. Ze vloeide voort uit een algemeen erkend gem is en uit een naar men gelooven mocht gerechtvaardigde verwachting. Hoe geheel anders zou onze kennis der Atheensche geschiedenis er uitzien, indien we te rade konden gaan met de volledige inlichtingen van een man als Aristoteles, zoo scherpzinnig, zoo zaakkundig, zoo onbevooroordeeld!

Want, gewichtig als in het geheel der Grieksche geschiedenissen die van Attica is, betrekkelijk volledig als ons

zijne litteratuur bewaard is gebleven, onze kennis der lotgevallen van den belangwekkendsten staat van Hellas, zoowel van het uiterlijk verloop zijner zaken als van zijn staatkundige lotswisselingen, is slechts uitermate beperkt. Een dergelijke uitspraak klinkt alleen bevreemdend in de ooren van hen, die zich geschiedenis liefst denken als een zoo beknopt mogelijk lijstje van jaartallen, regeeringen en veldslagen, en die een werk als de twaalf deelen van Grote's *History of Greece* een bijkans niet te doorworstelen leestaak achten. Doch klaagt niet dezelfde Grote op meer dan ééne plaats over de onvolledigheid van ons weten, waar het geldt levende gestalten naar waarheid uit den afgrond van het verledene te doen oprijzen en de duizendjarige geraamten opnieuw met vleesch en bloed te bekleeden?[1)] Slechts omtrent enkele tijdvakken, als de eerste twintig jaren van den Peloponesischen oorlog, geeft ons Thucydides in hun samenhang volkomen verstaanbare berichten, en toch - hoe gaarne zouden wij ons in staat zien gesteld, zelfs die berichten aan de voorstelling van andere zegslieden van gelijke beteekenis te toetsen! Wat zouden wij het op prijs stellen, het bij hem ontbrekende of al te vluchtig aangestipte van elders aantevullen of uittebreiden! Aangaande den worstelstrijd tegen Xerxes licht Herodotus ons in, maar onze dankbaarheid geldt niets minder dan het pragmatische zijner mededeelingen. Over het onbevredigende van Xenophon's *Hellenica*, welk werk de lotgevallen der staten van eigenlijk Hellas gedurende de halve eeuw van 410 v. Chr. tot den slag van Mantinea (362 v. Chr.) behandelt, is ten allen tijde onder de geschiedvorschers maar ééne stem geweest. Voor de rest zijn wij tot zeer afgeleide, zeer onkritische, zeer weinig rijkelijk stroomende bronnen aangewezen. Wij hebben ons heil te zoeken bij de levensbeschrijvingen van Plutarchus, bij de magere excerpten van Diodorus Siculus, en, waar ook deze ons begeven, bij de onsamenhangende uitlatingen van grammatici, scholiasten en woordenboekmakers. Van Diyllus, Philistus, Theophrastus, Theopompus, van de gedenkschriften van Ion van Chios, den tijdgenoot van Pericles, van de talrijke oudere biografen van

1) ‘Unfortanately, our scanty knowledge of the history of Athens brings before us only some general causes and a few marked facts: the details and the particular persons concerned are not within our sight.’ Dl. V, bl. 365 (Amerik. ed.), en herhaaldelijk elders.

beroemdheden op het gebied van kunst en wetenschap, van de zoogenaamde Atthiden-schrijvers, Clidemus, Demon, Ister, Phanodemus, Androtion, Philochorus, die de topografie, de gebruiken, de instellingen, geheel het inwendige leven van Attica met meer of minder uitvoerigheid hadden behandeld, - van deze allen weten wij niet veel meer dan dat zij eenmaal bestaan hebben. Is het toeval ons eens bijzonder gunstig geweest, dan kunnen wij van heinde en verre een tiental bladzijden fragmenten bijeenschrapen, waaruit de bewonderenswaardige vindingrijkheid vooral der Germaansche philologen nog altijd een tamelijk toonbaar geheel heeft weten samentestellen. Een geheel met dat al, de wrakheid van welks grondslagen allerminst voor de bouwmeesters zelven een geheim is, en waarvan het getimmerte voor het grootste deel uit niet onmogelijke mogelijkheden is opgetrokken. Konden ze anders? Wat is onze gansche voorraad bouwstoffen voor de Grieksche geschiedenis in vergelijking van den bijkans verbijsterenden overvloed der in bonte verscheidenheid voorhandene berichten, waaruit wij onze kennis der moderne en zelfs van eenige tijdperken der middeleeuwsche geschiedenis putten? Wat bieden al onze gegevens te zamen, om van de in een zoo bewegelijke democratie als de Atheensche ons telkens te gemoet tredende nieuwe namen iets meer dan de namen te leeren kennen? Wat, om de toespelingen der comici en de beweringen der redenaars tot hun juiste waarde terugtebrengen? Bij ontstentenis van andere doen deze laatsten vaak zelf als bronnen dienst.

Niet gunstiger staat het geschapen met de geschiedenis der staatsinstellingen. Aangaande dit onderwerp zijn de oude historieschrijvers al bijzonder weinig mededeelzaam. Voor hen bepaalt zich de geschiedenis van een volk bijna uitsluitend tot de rol die het tegenover andere volken speelt, en tot de lotswisselingen zijner macht in deze doorgaans onafgebroken worsteling. Trekt daarnevens iets anders de aandacht, zooals inderdaad bij Herodotus het geval is, dan zijn dit bodem en klimaat, vreemdsoortige voortbrengselen en vreemdsoortige gebruiken - van niet-Hellenen. Thucydides alleen, staatsman als hij is, verwaardigt zich nu en dan ook van de Atheensche constitutie melding te maken, te schaars en onstelselmatig evenwel en doorgaans slechts wanneer hij een gewelddadige wijziging er van te berichten heeft, De volhardende ijver der moderne geleerden, der Duitsche

bovenaan, heeft beproefd te geven wat de Grieksche oudheid zelve ons onthouden had. Geen gouddelver kan met hartstochtelijker inspanning naar edele metalen zoeken, dan de oudheidkundigen dezer eeuw naar de overblijfselen op brons en steen, naar wetten, volksbesluiten (*psephismata*), staatsrekeningen, lijsten, grafschriften hebben gevorscht, die nog bij duizenden en duizenden in den herbergzamen schoot dezer voormalige kweekplaats eener voorbijgegane beschaving bedolven lagen. Voor het meerendeel was dat alles beschadigd en verminkt. Doch met ongeloofelijke scherpzinnigheid heeft men gepoogd, met behulp dezer stomme en grootendeels onvolledige getuigen, zich een beeld te vormen van de regeering, de financiën, het krijgs-, zee- en rechtswezen, het huiselijk en godsdienstig leven, de kunst en industrie, van het gansche maatschappelijk verkeer in zijn bonte verscheidenheid van althans één Helleenschen stam, van den Attischen. Inderdaad is over menig punt verrassend licht opgegaan. Maar wat de fragmentaire monumenten niet kunnen openbaren, is de samenhang der verschijnselen, is de wording, de werking, het leven. Stellen we ons voor, dat na eenige duizenden jaren niets dan ettelijke bladzijden onzer grondwetten, onsamenhangende deelen onzer staatsbladen, verspreide stukken der Nederlandsche en Indische staatsrekeningen aan een algeheelen ondergang ontkomen waren. Zou iemand kans zien, met dergelijke gebrekkige en ongelijksoortige hulpmiddelen een bevredigende geschiedenis onzer parlementaire ontwikkeling tot stand te brengen?

Toch heeft er ook over dit onderwerp eenmaal een vrij uitgebreide litteratuur bestaan. Maar de fortuin is ons hierin niet gunstig geweest. ‘Die Erzeugnisse der antiken Literatur über die Verfassung, Gesetzgebung und Einrichtungen des Staats Athen sind bis auf etliche höchst seichte Fragmente und höchst armselige Berufungen untergegangen,’ zegt Julius Schwarcz zonder eenige overdrijving. Eenmaal bezat men de reeds gemelde Atthiden-schrijvers, onder welke vooral Philochorus geroemd werd om zijn nauwgezette, veelzijdige zaakkennis. Men bezat politieke geschiften van Stesimbrotus van Thasos, van Critias, den leider der zoogenaamde dertig tyrannen, van Idomeneus van Lampsakos, van Demetrius van Phaleron, zelf in den Macedonischen tijd tien jaren lang (317-307 v. Chr.) regent (epimelêtês) van Athene; daarna de verzameling van officieele

documenten door Craterus, geleerde verhandelingen van Telephanes, van Telephus van Pergamum, van den reiziger Polemo, van Asclepiades van Myrlea, tegen wien weer Didymus van Alexandrië schreef, de vruchtbaarste polyhistor dien Griekenland ooit voortbracht, en nog tientallen anderen. Thans is onze eenige schat de zoo goed mogelijk aaneengehechte brokstukken eener giftige diatribe tegen de Atheensche democratie, onder de geschriften van Xenophon opgenomen, maar door de Duitsche geleerden aan een onbekenden ouderen auteur, tijdgenoot van den Peloponesischen oorlog, toegeschreven. Al de rest is op luttele overblijfselen na verdwenen. En wat men dieper dan al het overige betreurde, ook het werk van Aristoteles over den staat van Athene, waarop zoovele lateren zich telkens beriepen, werd als geheel verloren geacht, totdat de *Times* van Januari dezes jaars de herleving van het bijna volledige geschrift verkondigde.

Dit alles behoort men in het oog te houden, om de blijde verrassing te begrijpen, waarmede het bericht der ontdekking de gemoederen der gezamenlijke philologen van Europa voor een wijle heeft vervuld.

II.

Ja, de jubel was groot en algemeen. Zoo iets de ongewone nieuwsgierigheid en belangstelling van het beschaafde publiek behoefde te verontschuldigen, het zou de verrukking der vakmannen zijn. Het bescheidenst had zich de uitgever zelve uitgelaten. ‘Smaken zullen verschillen omtrent de wenschelijkheid dat misschien eenig ander verloren werk der Grieksche letteren liever dan dit tot ons teruggekeerd ware.’ Doch de Fransche geleerden begroetten met enkele fijn gestileerde uitdrukkingen de gewichtige vondst. Uitbundiger naar den aard des volks uitten zich de vreugdekreten der Duitsche vakmannen. ‘Der geschichtlichen Alterthumswissenschaft ist ein unermessliches, ungeahntes Heil wiederfahren.’ ‘Waar zulk eene zon opgaat’, zegt Diels ‘daar verstuiven de duizenden historische hypothesen als vledermuizen.’ Niet anders drukt zich Friedrich Blass uit. ‘Ons geschrift,’ verzekert hij, ‘is bestemd om licht te doen opgaan over veel wat duister was, om hypothesen weg te vagen en weten in de plaats van vermoedens te stellen, in bewonderenswaardige en onverwachte mate.’

Laat ons het veel bewonderde geschrift eens nader bezien.

Bij den eersten aanblik is het duidelijk, dat de inhoud in twee afdeelingen vervalt, een historisch en een systematisch deel. De groote belangstelling der vakmannen gold en geldt, ten onrechte mijns inziens, bij voorkeur de eerste, historische helft. Wat heeft deze ons te melden?

De aanhef van het werk ontbreekt. Evenzoo het overzicht van den toestand van Athene onder zijn mythische of half historische koningen, de langzame vereeniging van het verbrokkelde landje tot een geheel, het geleidelijk verdwijnen der koninklijke waardigheid, - een gewoon verschijnsel in alle Helleensche staatjes, - en hare aanvankelijke vervanging door de heerschappij der Eupatriden, de adellijke geslachten die hun oorsprong van goden afleidden. Terloops vernemen wij een voorstelling van dezen ommekeer, die in geloofwaardigheid boven de gangbare uitmunt. De troon bleef in het huis van Codrus, de dignitaris behield den koninklijken titel, behield zijn waardigheid levenslang, doch telkenmale wanneer een voorganger gestorven was schijnt door de almachtige aristocratie, in den raad op den Areopagus vereenigd, de opvolger uit de familie der Codriden *gekozen* te zijn. Tegelijk werden nevens den koning en tot beperking zijner macht twee nieuwe overheden gesteld: de Polemarch en de Archon. Van de woelingen dezer tijden weten we niets. Dat er woelingen waren is ontwijfelbaar, daar zeker niet zonder tegenstand in 752 v. Chr. een verdere wijziging haar beslag kreeg, daarin bestaande, dat het levenslange koningschap geheel werd afgeschaft, dat de Archon, - aanvankelijk uit een bepaalde familie, daarna uit alle eupatridische huizen voor een tijdvak van tien jaren gekozen, - thans de eerste plaats in de regeering bekleedde, en eerst na hem de koning (basileus) kwam, vervolgens (in 682 v. Chr.) zelfs het archontaat, thans over negen personen verdeeld, een jaarlijks wisselende magistratuur werd, zoodat in werkelijkheid alle bestuursmacht berustte bij den Areopagus, die de verschillende overheden aanwees en zelve de telken jare aftredende archonten in zijn midden opnam.

Zoo gingen eeuwen voorbij, die wel wijzigingen in den heerschenden stand der eupatriden teweeg brachten, maar waarschijnlijk slechts voordurend knellender wordende onderdrukking en financieelen nood voor de massa der bevolking. Even-

als te Rome schijnt te Athene een eeuwenlange strijd tusschen een heerschenden en vermogenden adel en een zoo goed als rechtelooze volksmenigte bestaan te hebben. Evenals te Rome werd bij wanbetaling de schuldenaar en zijn huisgezin tijdelijk slaven (nexi) van den geldschieter. Met de onderdrukking van den opstand van Cylon, die ongeveer 630 v. Chr. door middel der ontevreden volksklasse de tyrannis hoopte te bemachtigen, begint voor ons Aristoteles' geschrift. Kort resumeert hij wat reeds bekend was: dat de opstand mislukte, Cylon zelf ontkwam, de adellijke geslachten, het machtige huis der Alcmeoniden vooraan, zich aan zijn volgelingen vergrepen en daardoor op zich en het volk een bloedschuld laadden, waarvan eerst later Epimenides van Creta naar het bijgeloof van dien tijd den staat kwam reinigen. Oproerige bewegingen hielden aan, totdat de eupatriden omstreeks 624 v. Chr. er in toestemden dat er een geschreven wetgeving zou komen, en dat Draco, van wien wij nog altijd niets dan den naam weten, met de redactie daarvan zou worden belast.

Eene uiteenzetting van de ‘wetgeving’ van Draco volgt, zóó wonderlijk dat ze alle daaromtrent tot nog toe gangbare voorstellingen, omverwerpt, en waarop het geraden zal zijn later terug te komen. Het beoogde doel mislukte. De troebelen bleven voortduren, de nooden der volksklasse bleken niet gelenigd, de bezittingen van het landje gingen aan zijn vijanden verloren, zoodat de partijen, waarschijnlijk voor een algeheele ontbinding van het staatsverband beducht, ‘gemeenschappelijk tot hun bemiddelaar en bestuurder Solon kozen.’ Solon gaf inderdaad een uitgewerkte constitutie, waarvan een aantal bepalingen worden vermeld, - met gebruikmaking niet het minst van aanzienlijke fragmenten uit Solon's gedichten. De schuldenlast werd gedelgd door wat de wetgever zelve *Seisachtheia* (afschudding van den last) heette, de politieke bevoegdheid door verdeeling van het gansche volk in vier vermogensklassen, in plaats van gelijk tot dusverre aan den geboorteadel, aan het grondbezit vastgekoppeld, en daarenboven een groot aantal zeer in bijzonderheden afdalende voorschriften gegeven, die zelfs diep in het dagelijksche leven der burgerij ingrepen, maar waaromtrent onze kennis door de nieuwe bron niet noemenswaard uitgebreid wordt.

Ook deze wetgeving bracht den staat geen rust. Opnieuw

volgden beroeringen, daaronder de tot nog toe onbekende poging van den eersten archon Damasias om te doen wat Solon beneden zich geacht had, en onder begunstiging van den ontredderden toestand des lands het dien regeeringsvorm optedringen, welken het Grieksche gemoed van allen het sterkst verafschuwde, de tyrannis (582/81 v. Chr.). De poging werd verijdeld, maar de onbehagelijke stand van zaken bleef. Allerlei verschillende combinatiën werden beproefd, zoowel van regeering als van partijvorming, totdat ten slotte aan Pisistratus gelukte wat tot op hem aan geen partijhoofd gelukt was, het vestigen van een algemeen erkend, krachtig despotisme, dat - niet zonder tusschenpoozen evenwel - een halve eeuw overeind stond, na den dood van den stichter onbetwist overging op zijne zonen, en slechts met behulp eener vreemde macht ten slotte kon worden omvergeworpen.

Ook onze kennis van de Pisistratische heerschappij vindt in de nieuw ontdekte *Politeia* - laat ik kortheidshalve het boek zoo mogen noemen - geen noemenswaarde vermeerdering. Slechts zien we uit medegedeelde anecdoten bevestigd wat we alweer van elders wisten: dat later nog bij de lagere volksklasse de regeering der Pisistratiden als een gouden eeuw gold. Na hun val ontbrandde de strijd onder de adellijke huizen om den voorrang met vernieuwde woede. Tegenover elkander stonden vooraan Isagoras en Clisthenes. De laatste, geleid door het voorbeeld der Pisistratiden en van zijn eigen grootvader, die zelve heer van Sicyon geweest was, wist wat hem te doen stond om eigen macht te grondvesten. Hij sloot zich zoo nauw mogelijk bij de belangen en wenschen der volksmenigte aan. Na de gewelddadige onderdrukking van de door Sparta gesteunde partij zijns tegenstanders werd de wel telkens naar de tijdsomstandigheden gewijzigde, maar nooit officiëel afgeschafte staatsregeling van Solon thans in veel democratischer geest hervormd. In stede der oude vier, met allerlei godsdienstige en mythische herinneringen samenhangende locale stammen (phylen) riep hij er tien nieuwe met bijbehoorende onderverdeelingen in het leven, die bestemd waren in de allereerste plaats het aloude stamverband met zijn overwicht der landelijke aristocratie te breken. Daarnevens trad een geheel andere samenstelling van den raad (de boulê), die van vier- op vijfhonderd naar de nieuwe indeeling gekozen leden gebracht werd,

kwam de eigenaardige instelling van het ostracisme, oorspronkelijk tegen de familieleden en aanhangers der verdreven tyrannen bestemd, later een gevaarlijk wapen in de handen van elke staatkundige part ij, kwam eindelijk de directe keuze der archonten en verdere hoogere overheden door de volksvergadering. ‘Door deze maatregelen’, zegt Aristoteles ‘werd de staatsvorm veel democratischer dan onder Solon het geval was geweest.’

Er volgde een tijdvak van betrekkelijke rust en van in- en uitwendige ontwikkeling. De storm der Perzische oorlogen, die boven alles de vernietiging van Athene beoogde, had de tegenovergestelde uitwerking. Athene, tot dusverre zonder veel gewicht in het geheel der Grieksche stammen en staten, trad plotseling op den voorgrond. Want vooral Athene was het geweest dat met zijn eigen grondgebied het gansche stamland en het hellenisme van den aanrollenden stortvloed der Aziatische overheersching gered had. De eerwaardige raad van den Areopagus was daarbij voorgegaan, doch evenals de opofferende toewijding en de beslissende daad het werk geweest waren van de burgerij, zoo waren de geestkracht en het zelfgevoel der menigte op ongekende wijze toegenomen. Het is het plotseling maar kort opbloeiende heldentijdvak der Pallasstad, dat van haar eensklaps optreden, eerst als hoofd van een machtigen zeebond, weldra als beheerscheresse van een naar verhouding uitgestrekt eilandenrijk. Het is de tijd van Athene's groote mannen, op wie in latere dagen door dichters en redenaars met onhistorische bewondering werd teruggezien, die van de legendarische heldenfiguren der ‘Marathonstrijders’ en hun onmiddellijke opvolgers. Het is daarnevens de tijd van den steeds beslister wasdom der democratische beginselen. Volgens de nieuwe bron is zelfs de conservatiefste der toenmalige staatslieden, Aristides, werkzaam geweest voor de uitbreiding der volksmacht. Na hem gingen in gelijke richting en onder aanhoudenden politieken strijd Themistocles, Ephialtes, Pericles voort en verder. De beslissende stap in die richting was de algeheele opheffing der staatkundige macht van den Areopagus, wien uit eerbied voor heilige oude overleveringen althans een beperkte rechterlijke bevoegdheid, voornamelijk in zaken van moord, werd gelaten. Sedert 462 v. Chr. is Koning Demos onbeperkt heer en meester in zijn eigen huis.

Hij bleef het tot op 411 v. Chr. Veertig jaren lang onder de tegelijk schitterende en behoedzame leiding van Pericles, na

zijn dood onder volksleiders van mindere bekwaamheid en onaanzienlijker afkomst, mannen als Cleon en Cleophon. De rampen door dergelijke mannen over den staat gebracht, de nog grootere onheilen van den Peloponnesischen oorlog, dien broederkrijg die Griekenlands merg verteerde, in nog erger mate dan in latere eeuwen de dertigjarige het Duitschland deed, de verpletterende nederlaag op Sicilië geleden bovenal, hadden de gaandeweg van allen staatkundigen invloed beroofde en iu duistere eedgenootschappen of clubs - hetairieën - voortwroetende aanzienlijken en vermogenden tot het wagen van een staatsgreep aangemoedigd, waarbij zich als altijd allerhande ontevredenen en politieke plannenmakers aansloten. Onder den druk van een voorloopig schrikbewind, dat als een veemgericht te werk ging, werd een volkomen ommekeer der staatsregeling in gematigd aristocratischen geest doorgedreven. De beweging was begunstigd door de afwezigheid van het zeer democratisch gezinde scheepsvolk voor Samos, en zoo trad op de puinhoopen der oude constitutie een tamelijk ingewikkelde regeeringsvorm te voorschijn, waarvan een raad van Vierhonderd, in welken Antiphon, Pisander, Phrynichus en Theramenes de het meest op den voorgrond tredende persoonlijkheden waren, hoofd en middelpunt was.

Vier maanden later was dit zwakke bewind omvergeworpen. Oneenigheden in eigen boezem, gepaard met oorlogsrampen die het niet had kunnen verhoeden, sloopten het nog voor het recht opgetreden was. Na een schaduwachtigen tusschenvorm, waarbij de souvereiniteit bij een lichaam van vijf duizend gewapende burgers zou berusten, keerde - we weten niet onder welke omstandigheden - de zuivere democratie tot haar voormalig overwicht terug. Niet ten voordeele van het algemeen belang, - althans volgens Aristoteles' inzicht. De herstelde democratie beging, zegt hij, weldra een misdaad en een fout. Een misdaad, door het onwettig veroordeelen der veldheeren, die den slag bij de Arginusische eilanden gewonnen maar de daarbij verdronkenen niet begraven hadden. Een fout, door kort daarop aannemelijke vredesvoorwaarden der Spartanen op aansporing van Cleophon van de hand te wijzen. Een jaar later (405 v. Chr.) maakte de nederlaag bij Aegos Potamos en het daarop gevolgde beleg van Athene door Lysander voor altijd een einde aan de Attische hegemonie, voor een tijd ook

aan de Attische democratie. De bloedige aristocratie der zoogenaamde dertig tyrannen werd aan het uitgeputte volk door de dubbelzinnige houding van Theramenes, door het geheime drijven der aanzienlijken en de gebiedende stem van den Laconischen overwinnaar opgedrongen. Een jaar van zelfs in Griekenland ongewoon bloeddorstige vervolging, te vergelijken met de heerschappij der *Terreur* in Frankrijk, brak thans aan. Doodvonnissen, eerst na een schijnproces, daarna eenvoudig langs administratieven weg, volgden elkander met ongekende snelheid en in ongehoorde menigte op. Gegoedheid was een voldoende grond voor aanhouding, en - evenals in Frankrijk - de aangehoudene wist dat zijn laatste uur geslagen was. Zelfs de metoeci (de vrije niet-burgers) waren niet meer veilig. Zoo woedde het despotische bewind, totdat de machthebbers onderling in oneenigheid geraakten. Er ontstond een open botsing tusschen Theramenes, wien, hoe beginselloos hij ook was, het eeuwige doellooze bloedvergieten tegen de borst stuitte, en den talentvollen geweldenaar Critias, die cynisch verkondigde dat in tijden van omwenteling er bloed en steeds meer bloed behoorde te vloeien. Theramenes viel, gelijk vele eeuwen na hem Danton viel, als offer der door hem zelf ontketende booze geesten. Ook ditmaal echter regeerden - naar de oude volksspreuk - de strenge heeren niet lang. Het gelukte den warmen democraat Thrasybulus een vast punt in het Noorden te bezetten, zich na eenige voorspoedige gevechten in den Piraeeus te nestelen, en in een daarop gevolgden slag de hoofden der Dertig te doen sneuvelen. De overigen werden afgezet en een nieuw college van tien mannen gekozen, dat evenwel in de voetstappen der Dertig trad en den strijd tegen de democratisch gezinden binnen en buiten de stad voortzette. Doch de meerderheid der bevolking had genoeg van den burgerkrijg, en wie kon was naar den Piraeeus en naar het kamp der patriotten uitgeweken. Toen werd een nieuwe commissie van tien aangesteld, en deze slaagde met den Spartaanschen koning Pausanias en tien Lacedaemonische commissarissen er in, een aannemelijken vrede tusschen de beide staatspartijen tot stand te brengen, welks voorwaarden door Aristoteles in den breede worden medegedeeld. Aan de overgeblevenen der Dertig en der gelijkgezinde Tien werd met hun aanhang het stadje Eleusis ingeruimd, den overigen door Archinus een vèrstrekkende

amnestie gewaarborgd, en nadat twee jaren daarna ook de mannen van Eleusis in het gemeenschappelijke staatsverband waren teruggekeerd, en de aloude democratie met enkele noodzakelijk gebleken wijzigingen opnieuw was gevestigd, kon men het nog ten tijde van Aristoteles er voor houden dat de reeks van omwentelingen te Athene voor goed afgesloten was. ‘Het volk stelde voor zich toenmaals den nog thans bestaanden staatsvorm vast.’

Het was na het mythische koningschap, door Aristoteles als den grondvorm der verschillende Atheensche ‘constitutiën’ aangenomen, de *elfde* wijziging, waarmede hij zijn schets besloot. Dat het toch niet de laatste zou zijn, dat kort na zijn overlijden het Atheensche staatsbestuur opnieuw nog met allerlei wederwaardigheden te kampen zou hebben alvorens ten slotte in het Romeinsche wereldrijk op te gaan, kon Aristoteles bezwaarlijk vermoeden. Ook indien hij het had kunnen weten, zou hij waarschijnlijk kort verwijld hebben bij die van buiten af opgedrongen ‘hervormingen’, en ten spoedigste zijn overgegaan tot zijn tweede of systematisch gedeelte: de gedetailleerde beschrijving der ten zijnen tijde in Athene nog heerschende staats- en rechtsinstellingen. Ongelukkig is deze afdeeling, mijns bedunkens gewichtiger dan de voorafgegane historische schets, in den papyrus veel onvolledi ger bewaard gebleven. Zooveel zien we evenwel, dat na een korte opgave van de wijze waarop de jeugdige Athener, ten einde mettertijd zijn volle burgerrechten te kunnen uitoefenen, in het staatsverband behoorde te worden opgenomen, de uiteenzetting volgt van de functiën der volksvergadering (ekklêsia), van den raad (boulê), van de overheden en de rechtbanken.

De heer Kenyon, wiens doorzicht en objectiviteit zijn groote gaven voor ontcijfering en zijn ongemeen schrijverstalent ten volle evenaren, heeft met zeldzame onpartijdigheid op eene leemte van het door hem uitgegeven geschrift zelve den vinger gelegd. ‘Wat wij door de gansche verhandeling heen,’ zegt hij, ‘en bijzonderlijk in het tweede deel ervan missen, is elke bespreking van den geest en de grondbeginselen der Atheensche constitutie.’ Een ieder, die het nieuw ontdekte werk met onbevangen blik beschouwt en zich niet reeds wegens den naam des schrijvers tot onvoorwaardelijk bewonderen verplicht acht, zal deze grief van den uitgever beamen. Hij zelf is geneigd alle schuld van de

schouders des auteurs af en op zijn plan te wentelen. De *Politieën*, waarvan de thans hervondene er een is, waren - zegt hij - slechts bestemd een reusachtige verzameling van feiten te geven. De daaruit te trekken en daarmede toetelichten beginselen en algemeene gezichtspunten bleven aan het wijsgeerige geschrift der acht boeken *Politica* voorbehouden. Doch met het aannemen dezer verzachtende omstandigheid dunkt mij de auteur der *Athénaiôn Politeia* niet vrijgesproken. Ook al verboden het gezond verstand, de omvang van het ontdekte, en de wetenschap dat de ouden aan geschiedenis minder ideale eischen stelden dan wij, ons *a priori* aan een wijsgeerigrechterlijke behandeling te denken, welke - laat ons zeggen - die van Hallam's *Constitutional History of England* nabijkomt, toch hadden we recht van Aristoteles' wereldroem meer en beter te verwachten dan ons thans in zijn naam geboden wordt. Er ligt een gemakkelijker waar te nemen dan te beschrijven waas van kleingeestigheid over de gansche studie verbreid. De belangwekkende stof is niet belangwekkend behandeld. Een wijsgeerig plan, een leidende gedachte ontbreekt. Al te vaak nemen onbeduidende anecdoten de plaats in van in een *Verfassungsgeschichte* onmisbare technische bijzonderheden. Een en andermaal wordt tegen Herodotus en Thucydides in 't voorbijgaan gepolemiseerd, eens zelfs Herodotus met name genoemd - om in een voor de constitutioneele en iedere geschiedenis volmaakt onverschillig detail naast zijn bericht een afwijkend te plaatsen. Trots deze nauwkeurigheid in het kleine, zijn de ingevlochten anecdoten doorgaans slecht verteld, eenmaal zelfs is er eene verkeerd begrepen. Staatsstukken worden noch verkort noch volledig medegedeeld op één na, en ook dit eene bewijst mede de thans te berde gebrachte grief tegen het werk, die van een averechtsch inzicht in hetgeen gewichtig is en hetgeen niet. Het bedoelde document is het verdrag, krachtens hetwelk in 403 v. Chr. de zegevierende democraten aan de overblijfselen van den aanhang der Dertig Eleusis als afzonderlijke woonplaats inruimden, waardoor slechts een geheel voorbijgaande toestand geschapen werd die drie jaren later reeds ongemerkt verdwenen was. In plaats van aanhalingen uit de wetten van Solon, die ten tijde van Aristoteles nog bereikbaar waren, gelijk na hem Didymus, tijdgenoot van Augustus, er gebruik van heeft gemaakt, ontvangen wij op zichzelf

hoogelijk te waardeeren fragmenten uit Solon's gedichten. In plaats van een helderder inzicht in de leidende mannen en de bewegende krachten der Atheensche democratie, schenkt men ons voor het meerendeel oud nieuws, uit de voorlang bekende bronnen geput, opnieuw gebotteld, maar zóó dat doorgaans alle aroma zich vervluchtigd heeft.

Want ook in den vorm zie ik weinig te loven. De heeren Kaibel en Von Wilamowitz verklaren in het voorwoord hunner zoo even verschenen uitgave, dat zij met bijzonder groot genot het nieuw ontdekte boek gelezen hebben. Vóór hen hadden andere Duitsche geleerden, mannen van beteekenis, hetzelfde verklaard. Met bewondering had Blass in het geschrift isokrateischen rhythmus ontdekt. Met niet minder weldadig aandoende verrassing had Diels waargenomen, ‘dat Aristoteles zoo schoon afgerond, zoo wel geordend, zoo voornaam eenvoudig in een slechts voor een engen kring bestemd werk geschreven heeft.’ Over smaak valt niet te twisten, en zoo zullen de heeren Von Wilamowitz en Kaibel, Blass en Diels het mij wellicht ten goede houden, wanneer ik in alle bescheidenheid verklaar dat mijn indruk een geheel andere is. Omtrent den isokrateischen rhythmus laat zich hier niet wel redetwisten. Maar aangenomen dat deze geheel uiterlijke stilistische eigenaardigheid in de voor ons liggende verhandeling onwederlegbaar aanwezig ware, zou zij alleen volstaan om het werk tot een kunstwerk te stempelen? Dit geschrift een kunstwerk? Op grond van welke verdiensten? Er is noch kunstvolle groepeering van de stof in noch schildering hoegenaamd, hetzij der personen, hetzij der gebeurtenissen. Het gaat niet aan, het ten opzichte der inkleeding zelfs met eenig geschrift van Xenophon te vergelijken, laat staan met Herodotus of Thucydides. Het is wat het zijn wil, een leer- en leesboek. De stijl, - het is waar - vloeit gemakkelijk, zonder de hinderlijke sprongen en ingewikkelde constructiën, waaraan de andere geschriften van Aristoteles den lezer gewend hebben. Maar ook het grootsche der gedachten, de koninklijke wijsheid, het soms pikante der dictie ontbreekt. Alles gelijkvloersch.

Nemen we één voorbeeld, datgene wat in hoofdst. 27 over Pericles gezegd wordt. Ieder kenner van het oorspronkelijke zal toegeven dat de keus eerlijk is gedaan en het betreffende gedeelte een betrouwbare proef oplevert van den gemiddelden

vorm des geheels. ‘Hierna, toen Pericles als volksleider optrad en zich het eerst, nog als jong man, hoogelijk onderscheidde door zijne aanklacht tegen Cimon bij gelegenheid dat deze als strateeg rekening en verantwoording deed, toen geschiedde het dat de vorm van het staatswezen nog democratischer werd. Want hij ontnam aan den Areopagus eenige zijner voorrechten, en vooral spoorde hij den staat tot ontwikkeling zijner zeemacht aan, hetgeen ten gevolge had dat de volksmenigte, grooter zelfvertrouwen gekregen hebbende, het gansche staatsbestuur meer aan zich trok. Daarop, in het 49^{e} jaar na den zeeslag bij Salamis, onder het archontaat van Pythodorus, brak de Peloponnesische oorlog uit, gedurende welken het volk, binnen de stadsmuren opgesloten en ten gevolge der aanhoudende veldtochten gewoon geraakt aan het ontvangen van soldij, deels vrijwillig deels door den nood gedwongen verkoos zelve het staatsbestuur in handen te nemen. Ook was het Pericles, die tegenover Cimon's vorstelijk vermogen een middel zoekende om zich de volksgunst te verzekeren, het eerst de rechtbanken bezoldigd heeft.’

De figuur van Pericles straalt - het blijkt zonneklaar - bij den geschiedschrijver der Atheensche staatsinstellingen lang niet in den schitterenden lichtglans, waarin onder de ouden inzonderheid Thucydides, en op diens voetspoor de meerderheid der moderne geschiedschrijvers van Hellas - zoover wij zien kunnen, met recht - hem gehuld hebben. Het is er namelijk verre vandaan dat Aristoteles een onbepaald aanbidder der zuivere democratie van Athene zou zijn. ‘*Aufrechten Hauptes steht er da, jeder Zoll ein Aristokrat*’, heet het omtrent hem bij Diels met dat eigenaardige Germaansche pathos, dat wij, onaandoenlijke Nederlanders, met half spottende, half wanhopige bewondering plegen aantestaren. De mannen naar zijn hart zijn geenszins Themistocles en Pericles, - om van de mindere grootheden, Cleon, Cleophon, Alcibiades, Hyperbolus, Thrasybulus, niet te gewagen - maar, gelijk wij ook ditmaal reeds van elders wisten, Nicias, Thucydides Melesias' zoon, en Theramenes, zelfs Theramenes, deze ‘*politische Jammergestalt*’, gelijk Schwarcz (bl. 335) hem noemt. Niemand heeft het recht het Aristoteles ten kwade te duiden, zoo hem de Atheensche democratie en hare meer of minder eminente leiders niet naar den smaak waren. Alleen bevreemdt het, den overtuigden aristocraat daarnevens te hooren gewagen van de ‘gewone goedertierenheid

van den Demos', en aan het slot der eerste afdeeling, wanneer de verschillende wijzigingen zijn opgeteld die de Attische staatsregeling in den loop der tijden heeft ondergaan, letterlijk het volgende te lezen. 'Het volk heeft zich zelven tot den eenigen souverein gemaakt en bestuurt alles door middel zijner volksbesluiten en rechtbanken, waarin de mindere volksklasse overheerschend is; want ook de vroegere rechtsbevoegdheid van den raad is aan het volk gekomen. *En daarin schijnt het goed gehandeld te hebben: immers, de weinigen schijnen lichter om te koopen, èn door geld èn door gunsten, dan de menigte*.'

Het zal een onvoorwaardelijk bewonderaar van Aristoteles geen moeite kosten, in deze beide ontboezemingen blijken te zien eener hooge onpartijdigheid. Doch zal hij daarvan kunnen blijven gewagen tegenover de wijze, waarop van enkele in aristocratische oogen bijzonder beruchte volksleiders, inzonderheid Cleon en Cleophon, in de nieuwe bron melding wordt gemaakt? Cleon, de lederfabrikant, - heet het - trad voor de volksvergadering op met zijn schootsvel aan, van de tribune af schreeuwende en schimpende. Cleophon, gepantserd en dronken in de ekklêsia verschenen, verhinderde het tot stand komen van een vrede met de Lacedaemoniers op redelijke voorwaarden tegen het einde van den voor Athene zoo onheilvollen Peloponnesischen oorlog. Evenwel, - lezen we verder - hij zoo zoo goed als andere volksmannen van hetzelfde gehalte ontvingen behoorlijk loon naar werken. Cleophon werd later ter dood veroordeeld. 'Want de volksmenigte, ook al wordt ze misleid, pleegt daarna hen te haten die haar aangespoord hebben iets onbehoorlijks te doen.' Zullen we thans, wegens het 'overweldigende gezag', dat vooral Duitsche geleerden geneigd zijn aan elke uitspraak van Aristoteles toetekennen, onze tot dusverre na grondig onderzoek aangenomen kennis der Atheensche geschiedenis op velerlei punten wijzigen, en met name Cleophon's gerechtelijken moord op den breeden rug der Atheensche democratie schrijven? En zullen we dien anderen gerechtelijken moord, waaraan ditmaal ontegenzeggelijk de demos de schuldige is, de terechtstelling der veldheeren welke de overwinning bij de Arginusische eilanden behaald, maar de daarbij verdronkenen niet ter begrafenis opgevischt hadden, zullen wij ook dezen, op *zijn* woord afgaande, nog zwarter maken dan hij reeds is, door voortaan te leeraren dat ze alle tien

ter dood gebracht zijn? ‘Aristotle is certainly inaccurate here,’ luidt het oordeel van Kenyon, bescheiden maar bondig.

Doch onze schrijver vergist zich niet slechts daar waar partijdigheid de ongeëvenaarde scherpte van zijn blik tijdelijk kan beneveld hebben. Hij maakt ook geheel onbevooroordeelde fouten. Bij zijne voorstelling van de list, waardoor Pisistratus de burgerij van Athene ontwapend en zoodoende tegen zijne tyrannis weerloos zou gemaakt hebben, laat hij - ten onzent heeft prof. van Leeuwen reeds op dit raadsel gewezen - de in beslag genomen wapenen wegbergen in het Theseum, dat - eerst een halve eeuw na Pisistratus door Cimon is gesticht. Nog zonderlinger is, wat ons thans bericht wordt nopens de wijze waarop de Areopagus, ten einde plaats te maken voor de zich ontwikkelende democratie, van zijn staatkundig overwicht werd beroofd. Tot dusverre nam men niet zonder reden aan, dat dit geschied was door Ephialtes met bijstand van den langzamerhand invloedrijk wordenden, maar nog jeugdigen Pericles, en in het jaar v. Chr. 462. Het jaar blijft ook in ons geschrift hetzelfde. Maar in plaats van Ephialtes, bijgestaan door Pericles, lezen we thans dat dienzelfden staatsman voor diezelfde staatsstreek de ondersteuning te beurt viel van Themistocles. Onmogelijk! moeten we wel zeggen. Langs drieërlei weg, door combinatie van alle bekende feiten zijn berekening steunend, komt Friedrich Cauer[1)] tot het besluit dat de tot nog toe gehuldigde opvatting juist is en Themistocles reeds negen jaar te voren (471/70 v. Chr.) uit Athene verbannen was. Bij het tijdrekenkundige monstrum komt nog, dat het verhaal zelve bij Aristoteles in hooge mate verward en gedwongen is. Slechts zooveel maken wij er uit op, dat Themistocles, zelve lid van den Areopagus, een dubbelzinnige rol speelde door Ephialtes tegen de voornemens van den Areopagus, den Areopagus tegen de plannen van Ephialtes te waarschuwen, en dat hij zoodoende dezen laatsten er toe bracht om te slaan, alvorens zelve geslagen te worden. Wij zullen voorzichtig handelen met voorloopig aan deze inkleeding der zaak geen plaats te verleenen in de handboeken voor Grieksche geschiedenis.

Niet minder raadselachtig is wat van de wetgeving van Draco

1) F. Cauer: *Hat Aristoteles die Schrift vom Staate der Athener geschrieben?* 1891. bl. 25-28.

bericht wordt. Tot dusverre werd algemeen aangenomen, en direct zoowel als indirect vond men deze opvatting ook door het gezag van niemand anders dan Aristoteles bevestigd, dat Draco enkel het vooral lijfstraffelijke, gewoonterecht gecodificeerd, maar geen wijzigingen in de ten zijnen tijde bestaande orde van zaken gebracht had. Ons geschrift komt niet slechts die rustige overtuiging storen, maar brengt ons zelfs het schema eener geheel uitgewerkte staatsregeling. En welk een voor die tijden geheel ongehoorde staatsregeling! De souvereiniteit in handen gelegd der wapenen bezittenden. De staatsbeambten aan een op geldswaarde te schatten census gebonden. Een senaat van vierhonderd-één leden, door het lot uit de klasse der volle burgers aangewezen. Indien een raadslid een zitting van senaat of volksvergadering verzuimt, eene boete van drie drachmen voor wie tot de hoogste vermogensklasse, die der Pentekosiomedimnen, behoorde, van twee drachmen voor wie tot de tweede, van één drachme, voor wie tot de derde klasse, die der Zeugiten, gerekend werd. Daarnevens bepalingen omtrent den ouderdom en de aan alle rechthebbenden op hunne beurt gewaarborgde verkiesbaarheid voor de verschillende magistraturen. Eindelijk, de Areopagus bestemd tot oppersten hoeder aller wetten en overheden.

Bijna gelijktijdig hebben in Duitschland Friedrich Cauer, in Engeland de heer Headlam in den breede uiteengezet, hoe geheel onmogelijk deze constitutie is voor den tijd waarin ze ontworpen en waarvoor ze bestemd heet te zijn. Hoe ze strijdt met al wat we van de toenmalige Atheensche maatschappij, hare zeden en instellingen hetzij van elders weten, hetzij daaromtrent op goede gronden mogen aannemen. Hoe ze boeten in geld taxeert. Hoe ze van de archonten en schatmeesters een vermogen eischt, niet slechts alweder naar geldswaarde berekend, maar - wat nog wonderlijker klinkt - tienmaal minder dan voor de strategen en hipparchen (bevelhebbers der ruiterij) wordt gevorderd, en dat, terwijl toenmaals het ambt van archon het eerste was in den staat, en daarentegen de strategen waarschijnlijk eerst door Clisthenes ingesteld, maar in allen gevalle pas na de Perzische oorlogen van den Polemarch (den derden Archon) onafhankelijk zijn geworden. Hoe de vermogensklassen der Pentekosiomedimnen en drie volgende, wier instelling en namen tot dusverre terecht aan Solon werden toegeschreven, hier als reeds aan Draco bekend worden verondersteld. En zoowel de Duitsche

als de Engelsche geleerde is van oordeel, en ik voor mij sluit mij gaarne bij hen aan, dat deze geheele zoogenaamde wetgeving van Draco apocrief is, en inderdaad gemodelleerd op wat eerst twee eeuwen na hem voor een oogenblik werkelijkheid is geworden: op het oligarchisch ontwerp, krachtens hetwelk de zoogenaamde Raad der Vierhonderd in 411 v. Chr. werd ingesteld om weldra weer te verdwijnen[1)].

Indien de zaak zoo staat, rijst vanzelf de vraag hoe dit verdachte stuk staatsgeschiedenis in ons geschrift gekomen mag zijn. Aan een eigen mystificatie van den schrijver mogen we niet denken. Zijn eerlijkheid en goede trouw trekt geen zaakkundige ook maar van ter zijde in twijfel. Maar is het hoofdstuk later door een averechtsch uitbreidende hand ingelascht? Is het bij toeval te dezer plaatse gekomen? Of is - wat mij de eenig ware oplossing dunkt - de auteur onzer verhandeling zelf tegelijk bedrogene en schuldige, in zooverre dat hij bij ‘vergissing’ uit een onbetrouwbare bron een onhistorisch document als geloofwaardig aangenomen heeft?

Een ding is zeker: zulke ‘vergissingen’ manen tot behoedzaamheid in het gebruiken der nieuwe vondst. De zon, die naar de verwachting van Diels alle veronderstellingen zou verstrooien, blijkt zelve nog altijd door tal van nevelen omsluierd. Zelfs niet al de beweringen van het tweede, systematische gedeelte schijnen boven gegronde verdenkingen verheven beschouwd te mogen worden[2)]. De berichten van het historische deel -

1) De slotsom, waartoe Mr. Headlam komt, luidt in zijn eigen woorden: ‘The fact is that the whole of this constitution is a complete anachronism. It shows in every line the influence of the political principles, which prevailed among the moderate aristocratic party at Athens from the end of the 5th century.’ (Class. Rev. April, p. 168.) Evenzoo Cauer: ‘Die angebliche Verfassung Drakons entspricht den Zuständen, die gegen Ende des fünften Jahrhunderts bestanden, und ist dem von den Oligarchen des Jahres 411 ausgearbeiteten Entwurfe nachgebildet. Sie ist dem Streben entsprungen, was man in der Gegenwart für wünschenswert hielt, in der Vergangenheit als wirklich nachzuweisen’ (blz. 71). Niet anders oordeelde Théod. Reinach in de *Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres*, zitting van 5 Juni 11.

2) Hoofdst. 60 (p. 148 Ken.) lezen wij van de heilige olijfboomen in het bezit van den staat: ‘vroeger verkocht de staat zelf de opbrengst; en zoo iemand een heiligen olijfboom uitgroef of brak, kwam de zaak voor de rechtbank van den Areopagus, *en zoo er veroordeeling volgde, strafte deze den schuldige met den dood*.’ Wij bezitten nog eene redevoering van Lysias, waarin een van dergelijk vergrijp beschuldigde zich voor den Areopagus verdedigt. Doch de daar genoemde straf is niet de dood, maar ballingschap met verbeurdverklaring van goederen.

overeenstemming hieromtrent onder de deskundigen zal zich zeker niet lang laten wachten - behooren aangenomen te worden met eene bereidwilligheid, die de strengste controle niet uitsluit. Het ware onbillijk te ontkennen, dat onze wetenschap der Attische geschiedenis en oudheden door de *Athênaiôn Politeia* in menigerlei opzicht uitbreiding en aanvulling ontvangt. We leeren zoowel indirect als direct. Indirect, omdat we nu kunnen nagaan wat onze tot nog toe gebezigde afgeleide bronnen wèl en wat ze niet aan Aristoteles ontleend en hoe ze het ontleend hebben. Direct, omdat ons velerlei stof geboden wordt, minder voor onomstootelijke wetenschap dan wel voor die min of meer aannemelijke hypothesen, waaruit immers voor een goed gedeelte het gansche kaartenhuis onzer kennis van de oude geschiedenis is opgetrokken. De gegevens van het nieuwe werk zijn ons welkom, mits de scheidende en verbindende kritiek der deskundigen slechts de handen vrij houde. En inderdaad, waarom zou aan dit compendium een gezag ingeruimd dienen te worden, dat de moderne wetenschap soms wel wat eigenwijs aan de geschriften van Herodotus en Thucydides ontzegt? Onze vrijheid van oordeelen herwonnen te hebben, ons eigen op goede gronden berustend inzicht niet te behoeven prijs te geven aan eene *überwaltigende Autorität*, zietdaar eene winst, die waarlijk niet zoo heel gering aanteslaan is. We danken haar aan grove fouten, maar al mompelend dat we zoo iets nooit van den grooten Aristoteles hadden vermoed, verzuimen we niet met de daardoor herkregen zelfstandigheid ons voordeel te doen. Dat is de erkentelijkheid der wetenschap.

III.

Onwederlegbare waarheid blijft het met dat al, dat de ‘vergissingen’ er zijn, en dat ze van die soort en in die mate in een man als Aristoteles ten hoogste bevreemden. Geen wonder derhalve, dat bijna tegelijkertijd èn in Nederland èn in Engeland èn in Duitschland de kwestie der echtheid werd opgeworpen.

Is misschien - zoo hebben in den aanvang de sceptische geesten zich afgevraagd - is misschien de gansche hoog opgevijzelde ontdekking niet een heel modern bedrog? Waarlijk, de philologen hebben door een oogenblik aan dien twijfel voet

te geven, zich nog geenszins aan hypercritiek schuldig gemaakt. Een reeks van met meerdere of mindere schranderheid overlegde bedriegerijen in de laatste jaren gepleegd en eerst na langer of korter tijdsverloop ontdekt en bewezen, hebben hen door schade en schande geleerd op hun tellen te passen. Wij Nederlanders denken aanstonds aan de beruchte geschiedenis van het Oera-Linda-boek. De Engelschen hebben zich kunnen spiegelen aan de Bijbel-vervalsching van Shapira. Duitschland heeft zich een tijdlang vergaapt aan de zoogenaamde oud-Grieksche handschriften van Simonides, en Frankrijk aan de wiskundige documenten van zeventiende-eeuwsche wijsgeeren, door Vrain-Lucas vervaardigd. Zelfs de leek, die een opmerkzaam lezer is geweest van Gustav Freitag's *Verlorene Handschrift* en van Daudet's *Immortel*, weet waartegen men ten dezen opzichte altijd op zijn hoede moet zijn. De geheimzinnigheid daarenboven, waarmede bestuurderen van het British Museum de plaats en nadere omstandigheden der vondst blijven geheim houden, een stilzwijgen dat ongetwijfeld zijn gegronde redenen heeft, was en is evenwel weinig geschikt booze vermoedens het stilzwijgen opteleggen. Een vermoeden als het volgende heeft niets gezochts en niets onwaarschijnlijks. De papyrus - het heeten vier verschillende strooken te zijn, waarvan de voorzijde, het *recto*, rekeningen uit het elfde jaar van keizer Vespasianus (78/79 n. Chr.) het *verso*, in *vier*, of volgens de jongste Duitsche uitgevers in *twee* verschillende handen geschreven, onze verhandeling bevat, - de papyrus en de oorspronkelijk zich daarop bevindende bescheiden kunnen zeer wel echt, en toch de aan de achterzijde gevonden *Athênaiôn Politeia* een zeer moderne vervalsching zijn. Het ware volstrekt niets ondenkbaars dat een geslepen en bekwaam falsaris, - er zijn er zoo - bij toeval in het bezit der ontwijfelbaar oude en slechts aan de *recto*-zijde beschrevene papyrus-strooken geraakt, deze gebezigd had om aan zijn eigen verzinsels een valschen schijn van hooge oudheid te geven. Ook het feit dat de *Athênaiôn Politeia* acht-en-vijftig maal bij de oude schrijvers, historici en grammatici, met name wordt aangehaald, en dat van deze acht-en-vijftig aanhalingen niet minder dan vijf-en-vijftig in het thans bijna volledig teruggevonden werk inderdaad aangetroffen worden, - ook deze omstandigheid is evenmin als de authenticiteit van het materiaal op zichzelve reeds een onomstootelijk bewijs

voor de echtheid. De eerste zorg toch van een vervalscher zou zijn geweest, deze in allen gevalle echte fragmenten in eigen arbeid intelijven, alweder om door het bekende gezag bij te zetten aan het tot dusverre onbekende, en in de uitgave der Aristotelische fragmenten door Valentin Rose had hij al wat hem van dienst kon zijn slechts voor het grijpen. Men ziet: om zelfs tegenover het gezag van het British Museum en den verdienstelijken uitgever aan een moderne mystificatie te denken, behoefde men nog geenszins een Pyrrhonist, een Mefistofeles, een ongeloovige en overgegeven twijfelaar te zijn.

In werkelijkheid staat de zaak evenwel gunstiger, èn voor de autoriteit der Engelsche uitgevers èn voor de bruikbaarheid van het uitgegevene. Het schrift schijnt alle waarborgen van oudheid en echtheid op te leveren. Al diegenen, die in de gelegenheid waren hetzij het oorspronkelijke, hetzij de facsimiles te raadplegen, schijnen overtuigd dat ook de *verso*-zijde in dit opzicht niets verdachts aanbiedt. Hetzelfde kan veilig verzekerd worden van inhoud en taal. Juist de verkeerdheden, hierboven in den inhoud blootgelegd, zijn van dien aard dat een bedrieger, die zijne waar onder de vlag van Aristoteles aan de markt wilde brengen, ze zorgvuldig zou hebben vermeden. Aan den anderen kant weet hij wat wij modernen niet kunnen weten, en ignoreert hij omgekeerd allerlei wat scherpzinnige combinatiën der hedendaagsche geleerden als voorloopige waarheid hebben doen aannemen. In de taal hebben Engelsche vakmannen verscheidene afwijkingen van het Aristotelische spraakgebruik trachten aantetoonen. Ook tegen dergelijke, aanstonds verdenking wekkende eigenaardigheden zou een falsaris angstvallig hebben gewaakt. Een zijdelingsch bewijs, maar ook niet meer dan dit, voor de opvatting dat het geschrift werkelijk uit de oudheid stamt, vind ik daarenboven in deze omstandigheid. Van een paar bladzijden van het werk bezitten we een tweede handschrift, reeds sedert 1884 bekend. Twee papyrusstrooken, natuurlijk van een gansch andere copie der *Athênaiôn Politeia*, kwamen terecht in de Berlijnsche bibliotheek, en werden door Th. Bergk met bewonderenswaardige scherpzinnigheid als tot dit geschrift van Aristoteles behoorende herkend. De bladen waren in betreurenswaardigen toestand, beschadigd en vol gaten. Ze werden ontcijferd en aangevuld, eerst door Blass, daarna door Bergk, bedachtzamer door den eersten, met geniale

vermetelheid door den laatsten. Vergelijken we nu deze door moderne gissing verkregen aanvullingen met de lezingen van datzelfde gedeelte in den Engelschen papyrus, die juist hier ter plaatse bijzonder goed bewaard is gebleven, dan biedt in mijne oogen de eenvoud van den daarin overleverden tekst tegenover de gekunsteldheid, welke de gissingen der Duitsche geleerden noodzakelijk aankleeft, een niet ganschelijk te verwerpen gunstig getuigenis voor de authenticiteit van het geheel. Ook de behandeling van dit fragment dunkt mij voor de waarheid te pleiten der bewering: wanneer modernen gissen, verdichten, stileeren, dan doen ze het anders.

Tot zoover heeft dus de heer Kenyon zijn pleit glansrijk gewonnen. Wij zijn wel genoodzaakt met zijne opvatting mede te gaan dat het boek hetwelk hij ons aanbiedt een echt overblijfsel uit de 4^{e} eeuw v. Chr. is. We behooren ons geheel gewonnen te geven wanneer hij betoogt, dat zijne *Athênaiôn Politeia* hetzelfde geschrift blijkt dat de oudheid als zoodanig las, gebruikte en aanhaalde; hetzelfde werk, ‘dat misschien in de bibliotheek van Cicero aanwezig was; dat geciteerd wordt door Plutarchus in de eerste eeuw na Christus; dat druk gebezigd werd door Pollux in de tweede; waarvan de titel voorkomt in den catalogus eener boekverzameling uit de derde; dat in de vierde telkens aangehaald wordt door Harpocration; en dat in de zesde eeuw n. Chr., gelijk we uit Photius weten, gebruikt werd door den rhetor Sopater.’ Ook dit stemmen we hem toe dat, daar de patriarch Photius in de negende eeuw het werk slechts uit aanhalingen schijnt te kennen, het evenals zoo vele andere voortbrengselen der klassieken hoogstwaarschijnlijk tusschen de zesde en negende eeuw n. Chr. is verloren gegaan. Verder is het zeer vernuftig opgemerkt, dat de particulier, die voor eigen gebruik deze copie van het Aristotelische boek vervaardigde en liet vervaardigen, een zuinig mensch moet geweest zijn, die scheurpapier tot nuttige doeleinden wist aan te wenden en, om in een klein bestek zooveel mogelijk stof samen te persen, een niet onaanzienlijk aantal verkortingen onder het schrijven bezigde. Een onbekende Aegyptische Griek heeft zonder het te weten of te willen aan de wetenschap dezer eeuw een grooten dienst bewezen door haar van uit zijn verre graf dezen twistappel toe te werpen.

Want met al wat tot dusverre is aangevoerd is de oudheid

van het geschrift bewezen, is bewezen dat latere schrijvers het als een echt werk van Aristoteles beschouwden en gebruikten, maar geenszins dat ook wij genoodzaakt zijn het zonder aarzelen als door Aristoteles zelven samengesteld aan te merken. Integendeel, al wat omtrent de lotgevallen van Aristoteles' werken ons bericht wordt maant tot voorzichtigheid. Men verhaalt dat ze jaren lang verborgen gebleven of althans slechts in beperkten kring bekend geweest, en plotseling te voorschijn gekomen zijn. De lijsten zijner geschriften, ons uit de oudheid overgeleverd, stemmen noch onderling, noch met wat ons bewaard is gebleven volkomen overeen. Hem wordt zulk een ongeloofelijk uitgebreide letterkundige werkzaamheid toegekend, dat het bijna ondenkbaar schijnt dat ook de onvermoeidste werkman dat alles alleen kan hebben voltooid. Alleen reeds het voorbereiden en uitwerken der schets van honderd-acht-envijftig staatsregelingen is meer dan redelijkerwijze van één man die geen hoogen ouderdom bereikte kan worden verwacht; en toch - welk een gering gedeelte is die arbeid van het geheel der zijn naam dragende schriftelijke nalatenschap! Aan den anderen kant pleiten overlevering en waarschijnlijkheid voor iets dergelijks als ook thans nog juist de vermaardste der Duitsche geleerden doen: dat Aristoteles, evenals zij, in zijn hoedanigheid van schoolhoofd onderdeelen van zijn reusachtigen letterarbeid onder zijn toezicht aan sommige zijner leerlingen ter uitwerking opgedragen heeft. Onder deze omstandigheden is tegenover een tot nog toe onbekend gebleven werk, dat zich als Aristotelisch aankondigt, twijfel gewettigd en nader onderzoek plicht.

Ten onzent is, ofschoon in zeer behoedzame bewoordingen, de vraag der echtheid in ontkennenden zin besproken door prof. Van Leeuwen in eene lezing, voor de letterkundige afdeeling der Koninklijke Academie van Wetenschappen gehouden. De spreker doet al de zonderlinge ‘vergissingen’ uitkomen, die in het weinig uitgebreide geschrift worden aangetroffen: het Theseum, dat reeds ten tijde van Pisistratus heet te bestaan; de t i e n veldheeren, na den slag bij de Arginusen ter dood veroordeeld; de ongehoorde staatsregeling van Draco. Hij wijst er op dat sommige losse uitvallen van comici, zooals de twintigduizend burgers die in den bloeitijd der democratie aan de staatsruif gevoed werden, hier geboekstaafd zijn als

waren het even zoovele voor de wetenschap vaststaande feiten; wijst op de partijdigheid, ten gunste der Atheensche aristocratie, ten nadeele der Atheensche democratie overal doorstralende, een partijdigheid die tot verkleinen van den een, tot verzwijgen zelfs van den naam des anderen heeft geleid; eindelijk, op den in een *Verfassungsgeschichte* bedenkelijken overvloed van anecdoten. Zijn slotsom is een bescheiden vraag. ‘Zou er niet veel te zeggen zijn voor de meening dat het werk niet is te beschouwen als een wel afgerond geheel, maar veeleer als een verzameling van materiaal, door of ten behoeve van Aristoteles bijeengebracht, waaraan later zoo goed mogelijk een vorm is gegeven, die wellicht nog verschillende wijzigingen kan hebben ondergaan?’

Een aantal Engelsche geleerden, wier meeningen in opeenvolgende afleveringen der *Classical Review* van dit jaar een onderkomen hebben gevonden, uiten zich nog onomwondener tegen het aannemen van Aristoteles als vervaardiger onzer schets. Velen hunner hebben zich beijverd talrijke verschillen bijeen te brengen in woordenkeus en woordschikking tusschen ons geschrift, en de als ontwijfelbaar echt erkende Aristotelische werken die nog in ons bezit zijn. Het uitvoerigst is het zaakrijk, behoedzaam en smaakvol geschreven artikel van W.L. Newman in het Aprilnommer van het reeds genoemde tijdschrift. Ook Newman legt den vinger op vele der ons reeds bekende verkeerdheden, en verwijlt buitendien bij enkele uitlatingen, die in strijd zijn of schijnen met wat ons de acht boeken *Politica* als de meening van Aristoteles leeren kennen; bij andere, waar de feiten een gedaante aannemen, afwijkende van die welke in diezelfde *Politica* er aan gegeven wordt; eindelijk, bij den indruk dien de stijl onzer verhandeling in zijn geheel beschouwd op hem maakt. Hem dunkt die, evenals mij, klaar en nauwkeurig, maar dun en kleurloos, - k a a l (*bald*), zegt hij. Ook zijn resultaat is, - het zal best zijn, het in zijn eigen woorden te geven, -: ‘*on the whole, there seem to be many chances against the view that the treatise is from Aristoteles' pen*.’

Doch van allen die tot nog toe opgetreden zijn om de echtheid der *Politeia* te betwisten, is de uitvoerigste en onverbiddelijkste Friedrich Cauer, privaatdocent der oude geschiedenis aan de universiteit Tübingen. *Heeft Aristoteles het werk over*

den Staat der Atheners geschreven? vraagt hij op het titelblad zijner brochure. En met luider stemme roepen de bladzijden dier brochure een forsch n e e n ! Hij begint met er aan te herinneren dat reeds Valentin Rose, de beproefde kenner van Aristoteles en zijn schrijfwijze, op grond der door hem verzamelde en gerangschikte fragmenten de echtheid der *Athênaiôn Politeia* in zijn *Aristoteles Pseudepigraphus* (1863) ernstig in twijfel getrokken had. Rose was vooral ongunstig getroffen geweest door het bloot verhalende, het anecdotische, dat hij in de hem toegankelijke brokstukken waarnam. Evenals van Kenyon na hem had het ook zijne verbazing gaande gemaakt, dat in het geschrift van een zoo fijn denker geen enkele maal eene poging zichtbaar is om de verzamelde stof aan wijsgeerige deductiën van algemeenen aard dienstbaar te maken. Deze twijfel bracht hem er toe, naar eenig tastbaar bewijs van onechtheid omtezien, en waarlijk, hij meende zoo gelukkig te zijn er een te vinden. Kenners der Attische geschiedenis weten, dat de staat sedert onheugelijke tijden twee heilige adviesjachten bezat, de *Paralos* en de *Salaminia*. Ook ons geschrift noemt die twee, doch met de namen *Paralos* en *Ammonias*. Daar nu in officieele documenten van het jaar 323/22 v. Chr., dus nog n a den dood van Alexander den Groote, de naam *Salaminia* gebezigd wordt, kan de verandering in *Ammonias*, welke toch klaarblijkelijk een beleefdheid was voor Alexander, die zich gaarne voor een zoon van den God Ammon liet doorgaan, niet vóór het najaar van 322 v. Chr. in zwang gekomen zijn. Want onmiddellijk na Alexander's overlijden was de stemming te Athene heftig anti-macedonisch, en dus voor een dergelijke naamswijziging allerminst reden. Maar in het najaar van 322 veroverden de Macedonische troepen van Antipater de Attische havenstad Munichia, en eerst nu kon er voor dergelijk achteraan komend huldebetoon plaats zijn. Juist om dienzelfden tijd - October 322 - is Aristoteles te Chalcis overleden. Hem kan de naamsverandering ternauwernood ter oore zijn gekomen; een geschrift dat haar bezigt is derhalve niet van zijne hand.

Cauer is eerlijk genoeg er voor uittekomen, dat ééne omstandigheid, door Rose inderhaast over het hoofd gezien, aan diens schijnbaar onwederlegbare redeneering al het klemmende ontneemt. Het document van 323 v. Chr. noemt werkelijk de *Salaminia*, maar - als onzeewaardig wrak. Niets belet dus

dat de naamsverandering nog tijdens het leven van Alexander plaats gegrepen, Aristoteles er kennis van gedragen, en - zooals we zien - ter zijner plaatse het bedoelde vaartuig met den naam *Ammonias* genoemd heeft. Desniettegenstaande neemt Cauer de opvatting van Rose geheel voor zijne rekening, houdt met hem de *Athênaiôn Politeia* voor een ondergeschoven stuk, doch komt, '*da die äusseren Merkmale nicht ausreichen um sicher zu entscheiden ob Aristoteles der Verfasser der ihm zugeschriebenen Politieën ist*,' met gansche karrevrachten zoogenaamde inwendige argumenten aandragen. Alles is van zijne gading. Geen grond wordt versmaad, mits hij slechts tegen de echtheid kunne dienen. Natuurlijk vinden we zonder uitzondering al de bezwaren tegen den inhoud terug, die reeds in de voorafgaande bladzijden een en andermaal ter sprake zijn gebracht. Maar de heer Cauer laat het hier niet bij. Niet tevreden met het bijbrengen van steekhoudende argumenten vit hij op kleinigheden of bedient hij zich van redeneeringen die niet door den beugel kunnen. Hij duidt den auteur het verwaarloozen van uit opschriften te verwerven kennis ten kwade, verwijt hem dat hij ons niet voldoende omtrent economische vraagstukken inlicht, maar valt zich zelven in de rede met te erkennen, dat zoodoende door hem aan een antieken geschiedschrijver geheel moderne eischen gesteld worden. Hij maakt het bericht belachelijk, dat Aristides den Atheners zou hebben aangeraden zich met terzijdestelling van den landbouw meer naar de stad te begeven. Op welke wijze, vraagt hij, kon Aristides een dergelijke ontwikkeling van het stadsleven bevorderen? Door de boeren een voor een aan te spreken? Of door een rede in de volksvergadering te houden? Hij vindt overeenkomst tusschen de fragmenten van den Atthiden-schrijver Androtion en onze verhandeling, - inderdaad bestaat er, gelijk reeds Kenyon behoorlijk in het licht gesteld heeft, treffende overeenstemming tusschen de beiden op maar ééne plaats, - en hij besluit, niet, dat Androtion nevens andere bronnen ook uit ons werk of dat beiden uit dezelfde bronnen geput hebben, maar dat omgekeerd Androtion, wiens ruim tachtig fragmentjes tot geen ontwijfelbaar besluit in welken zin ook machtigen, de gids van onzen schrijver is geweest! Natuurlijk; want als naar den n a Aristoteles levenden historicus is gearbeid, kan Aristoteles bezwaarlijk langer voor den

schrijver der *Athênaiôn Politeia* gelden! Cauer grijpt de overspannen hymnen van Diels op den voortreffelijken stijl van de schets, een stijl zooals van Aristoteles nimmer verwacht was, gretig aan, - er is reeds op gewezen wat van deze vormschoonheid te denken is, - natuurlijk alweer om er aanstonds de gevolgtrekking aan te ontleenen, dat een zoo meesterlijk geschreven boek dan ook bezwaarlijk door Aristoteles geschreven kan zijn. Cauer is wel zoo vriendelijk van in ons geschrift ook veel wat juist bericht en behoorlijk opgemerkt is te erkennen. Doch ook wat er goeds in is komt den auteur niet ten goede. ‘Zijn goede gedachten zullen, evenals zijn goede berichten, op rekening van zijn leermeester en van zijn goede bronnen te stellen zijn, terwijl zijn slechte berichten ten laste komen van zijn slechte bronnen en zijn eigen gemis aan oordeel’ (blz. 42). De gevolgtrekking uit dat alles ligt voor de hand: niet aan Aristoteles is het boek over den staat der Atheners toetekennen, maar aan een zijner leerlingen, en wel aan een echt stumperig leerling.

Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Zullen wij ze, gelijk Bruno Keil gedaan heeft, beantwoorden met eene machtspreuk? ‘*Dasz das vorliegende Buch von Aristoteles stammt, ist über allem Zweifel erhoben*.’ Zullen wij, evenals de heeren Kaibel en Von Wilamowitz in de voorrede hunner pas verschenen uitgave, ons boos maken, hun die de echtheid ontkennen jacht op sensatie voorwerpen, en vragen of dan Aristoteles zelve nooit gedwaald kan hebben? Wat mij persoonlijk aangaat: ik erken volmondig dat een onomstootelijk bewijs van onechtheid tot heden toe niet gebracht is, en mijns bedunkens ook niet licht gebracht zal worden. De argumenten aan de verschillen in taal ontleend zijn er, maar zijn schrikbarend breed uitgemeten. Het verschil in stijl onttrekt zich aan een afdoende beslissing, daar de zoogenaamde exoterische werken van Aristoteles, die, welke voor een gemengd publiek waren bestemd, voor ons zijn verloren gegaan. De inachtneming in ons geschrift van isocrateische rhythmen en van de aan dezen stilist afgeziene vermijding van den hiatus, is almede een te weinig standvastig verschijnsel om daaruit eenige onwrikbare gevolgtrekking afteleiden. De verschillen met de *Politica* zijn almede niet beslissend. Er is in de geheele verhandeling niets dat in strijd zou kunnen geacht worden met de tijdsomstandigheden waaronder

ze heet te zijn ontworpen. In 307 v. Chr. werd het aantal phylae (stammen) van Attica op twaalf gebracht; de *Politeia* kent slechts de aloude tien. Zelfs de wijziging, aanstonds na Aristoteles' overlijden door den Macedonischen overwinnaar voorgeschreven, de uitsluiting van het staatsburgerschap van hen, die geen tweeduizend drachmen bezaten, - zelfs dit zoo goed als gelijktijdig feit blijkt den schrijver onbekend. Zoo komt het vraagstuk, naar mijne opvatting althans, geheel neer op ééne feitelijke vraag. Zeker, ook Aristoteles was een mensch en is niet onfeilbaar geweest. Maar is er niet vergissing en vergissing? Is het aan te nemen, dat een der grootste denkers van alle eeuwen een werk zou vervaardigd hebben, waarvan de totaalindruk zóó flauw, zóó gelijkvloersch, zóó weinig ongemeen is? Dat bij hem een zoo grove partijdigheid ten gunste van den aristocratischen regeeringsvorm gepaard zou gaan met enkele loftuitingen *à bout portant* aan het adres der Atheensche democratie? Dat hij zich schuldig zou hebben gemaakt aan misvattingen, die wij nog op het eerste gezicht als zoodanig erkennen, met behulp van dienzelfden Thucydides en dienzelfden Xenophon, die ook door hem klaarblijkelijk geraadpleegd en gecontroleerd zijn? Dat hij een zoogenaamde constitutie van Draco zou hebben opgenomen, waarvan het onhistorische aan zijn ongeëvenaard scherpen blik zich aanstonds moet hebben geopenbaard?

Op deze gronden sluit ik voor mij me liever aan bij Newman, Cauer, Whibley, die als den vervaardiger van ons geschrift niet Aristoteles, maar veeleer een leerling of aanhanger der peripatetische school meenen te moeten aannemen. Hun meening wordt door mij gedeeld, al wordt het daarbij nogmaals uitdrukkelijk verklaard dat tot staving van dit gevoelen wel waarschijnlijkheden maar geen onwederlegbare bewijzen kunnen worden bijgebracht. Echter zie ik in ons geschrift geen bloote verzameling van stof tot eigen gebruik van meester of leerlingen. Veeleer schijnt mij de zorg, aan den stijl besteed, te pleiten voor de opvatting dat het van den aanvang af door den schrijver, die misschien zelve een Athener was, bedoeld is geweest als boek voor den toenmaligen beschaafden lezerskring bestemd. Eindelijk acht ik het, èn op grond der plichtplegingen een en andermaal der Atheensche democratie gemaakt, èn om het stilzwijgen over de ‘hervorming’ van Antipater, waarschijnlijk dat het misschien nog

bij het leven van Aristoteles is aangevangen, maar in allen gevalle kort na diens overlijden voltooid en uitgegeven.

Is de behandeling dezer twistvraag bloot een privaat genoegen van in tekstkritiek zwelgende philologen? Ook reeds in dat geval dunkt ze mij van voldoend belang om niet onbesproken te blijven. Doch de bijna afgodische eerbied, door sommigen ook der uitstekendsten en bevoegdsten op het gebied van oude letteren en oude geschiedenis voor elke uitspraak van Aristoteles gekoesterd, schenkt aan iedere poging om dit netelige vraagstuk nader tot zijn oplossing te brengen een wijdere strekking. Ze moet ons den weg banen voor een rechtvaardige schatting van het ons zoo onverwacht geschonkene. Het wegwerpend oordeel van Julius Schwarcz, enkel op de toenmaals bekende fragmenten gegrondvest: ‘aan de Politieën van Aristoteles onder de overzichten van wetten en staatsinstellingen der oude wereld eene eerste plaats in te ruimen, schijnt in allen gevalle een weinig gewaagd; althans de overblijfselen er van bevatten veel meer mythisch-legendarisch gebazel dan bouwstof van waarde voor de geschiedenis der staatsinstellingen’ (bl. 596), - zulk eene uitspraak, gevolg zijner geringe ingenomenheid met Aristoteles als staatsleeraar in 't algemeen, is in hare eenzijdigheid even onbillijk als onvriendelijk. Het enthousiasme van Diels en Blass slaat over naar het andere uiterste. De waarheid, als altijd in het midden gelegen, dunkt mij deze, dat het uit de dooden herrezen geschrift als kunstwerk niet bijzonder hoog, en als historische bron gelijk staat aan alles wat van dien aard uit de oudheid tot ons gekomen is. Het zijn in onze oogen allen bouwsteenen en geen gebouwen, orakels en geen notarieele bescheiden. Van allen, ook van de artistiek volkomenste, geldt wat Mommsen van de pas ontdekte fragmenten van Licinianus, een Romeinsch annalist van de mindere soort, indertijd verklaarde: ‘dat ze onze historische kennis in menig opzicht belangrijk verrijkt, maar ons ook steeds voor nieuwe raadselen geplaatst hebben.’

(*Slot volgt*).

H.J. POLAK.

Johannes Bosboom.
18 Feb. 1817-14 Sept. 1891.

Ter herdenking van het groote verlies, dat onze kunst leed door den dood van Bosboom, laten wij hier eenige, voor het grootste gedeelte nog onuitgegeven, bladzijden volgen, ontleend aan het prachtwerk: J. Bosboom en A.L.G. Bosboom-Toussaint door H.L. Berckenhoff (met 12 etsen van Wm. Steelink en facsimiles naar studiën en teekeningen van den Meester. Amsterdam, J.M. Schalekamp.) ons, op ons verzoek, door den schrijver welwillend ter plaatsing afgestaan.

De Redactie.

Den 14^{den} September overleed Johannes Bosboom, na een langdurig lijden, op 74-jarigen leeftijd; den 17^{den} daaraanvolgende werd zijn stoffelijk overschot bijgezet naast dat zijner vrouw, op de Algemeene Begraafplaats te 's-Gravenhage.

Bosboom, over de kunstenares schrijvende of sprekende, die jarenlang zijne levensgezellin geweest is, duidde haar altoos aan met Bosboom-Toussaint of Toussaint. Ontglipte in geschreven stukken, brieven enz., aan zijne pen het ‘mijne vrouw,’ dan schrapte hij later deze woorden en stelde er boven B.T. Men zie in den Ned. Spectator van 20 September jl. het geautographeerde handschrift van Bosboom, alwaar eene dergelijke kenschetsende overschrijving is aangebracht. Voor ‘Bosboom en zijne vrouw’ kwam in de plaats: ‘het echtpaar Bosboom-Toussaint’. Deze gewoonte van Bosboom om zijne vrouw - zoodra hij over de kunstenares handelde - te individualiseeren, teekent op eigenaardige wijze beider verhouding. Nog iets, dat hiermee in betrekking staat. Bosboom heeft eene autobiographie nagelaten: ‘Een en ander betrekke-

lijk mijn loopbaan als Schilder.' Op de laatste bladzijden schrijft hij het volgende: 'Alvorens te eindigen nog dit: In 1846 toen *de Graaf van Leycester in Nederland* was verschenen, mogt ik kennis maken met de Schrijfster aan wier pen Nederland - om slechts dit te noemen - reeds het *Huis Lauernesse* dankte. Zij woonde in Alkmaar, haar Geboorteplaats, maar vertoefde gedurende de zomermaanden van gemeld jaar te 's Gravenhage.

Mijne *Kerk te Beverwijk* in '50 aldaar ontworpen, voltooide ik in '51, nadat mijn Huwelijk met Mej.: A.L.G. Toussaint, op 3 April 1851, in de Groote kerk te Alkmaar plechtstatig was voltrokken.

Sints mogten wij - te zamen tot heden toe - ons beider loopbaan met ijver blijven voortzetten. De *mijne* heb ik door "een en ander" in de voorgaande bladzijden geschetst.'

Dit is alles wat in de levensschets, omtrent des schilders huwelijk voorkomt.

Niet om te wijzen op de soberheid, waarmede deze mededeeling is ingekleed, of op het eigenaardige, dat Bosboom gedenkwaardige voorvallen in zijne levensgeschiedenis steeds in betrekking brengt met belangrijke feiten uit zijn loopbaan als kunstenaar, gelijk de geschiedkundige dit doet, door bijv. te schrijven: 1648, het jaar van den Munsterschen Vrede, of: 1815, het jaar van den slag bij Waterloo, stel ik deze, voor menigeen misschien onbeteekenende, bijzonderheden in het licht, maar omdat zij kenschetsend zijn voor den aard van Bosboom's samenleven met zijne gade. O zeker, ten volle is aan het echtpaar Bosboom-Toussaint in vervulling gegaan, wat door Ds. Oosterzee, bij de inzegening van hun huwelijk in 1851, voor hen werd afgebeden. Zoo sprak hij o.a. - volgens het door Mevrouw Bosboom-Toussaint trouw bewaarde handschrift van de toespraak -: 'In verschillenden kring was uw leven tot nog toe der schoone kunsten gewijd, en dierbaar - ik weet het - zullen zij u blijven tot den jongsten ademtocht. Maar weet gij wel, dat ook het *Christelijk huwelijksleven*, waartoe gij u heden onder Gods heilig oog zult verbinden, eene kunst bij uitnemendheid heeten mag? Komt, laat mij tot die nieuwe kunst, de hoogste des levens, u mogen wijden en sterken; geve God ons, u een en ander broederlijk op het hart te leggen, opdat het u later den roem doet verdienen: in deze kunst staan beiden

nog hooger, dan zij in éénige andere stegen!' En verder hooren wij, in Oosterzee's toespraak, Paulus deze woorden zeggen tot den *man*: 'Gelijkt uwe vrouw eene zeldzame, meer teedere bloem, laat uwe, liefde zoo zacht, zoo teeder, zoo voorkomend en verschoonend zijn, als de Goede Herder aan het zwakste deel zijner kudde betoont. En gij, *vrouw*, heeft God u vele gaven gegeven, vergeet niet, dat de liefde de meest uitnemende is en dat de uitstekendste mensch dikwijls de meeste toegevendheid noodig heeft. Gij, *man en vrouw* beiden, wedijvert dan te zamen, wie het meest in die dienende liefde zal uitmunten, en worde het apostolisch woord de zinspreuk van geheel uw huisselijk leven: "door ootmoedigheid achte de een den ander uitnemender dan zichzelven."'

Toch vatte men hun huwelijk niet op als een volkomen opgaan in elkander van twee persoonlijkheden. En ik herhaal, dat het voor de kennis van beider karakter, ook als kunstenaars, van onmiskenbare waarde is, een blik te hebben mogen slaan in het samenleven dezer echtgenooten. Het huwelijk van Johannes Bosboom en Anna Louisa Geertruida Toussaint, is geweest een band, geheiligd door de innigste hoogschatting en de zuiverste Christelijke gehechtheid, gelijk Mevrouw Bosboom zelve in *Gideon Florensz* zich ergens uitdrukt, en tot het einde toe is Bosboom - ook toen zijne echtgenoote van hem weggerukt was - in den geest met haar blijven samenleven. Diep treffend was het met hem de werkkamer zijner vrouw te betreden in het huis op de Toussaintkade, waar zij beiden naast en toch onafhankelijk van elkander hunne kunstwerken hebben tot stand gebracht. Het scheen of men met hem den geheiligden drempel van eene kerk overschreed. Ik bezig dit beeld bij voorkeur. Onlangs met een der trouwste vrienden van het echtpaar sprekende over de wijding, die aan het huwelijk van onze kunstenaars eene zoo eigenaardige beteekenis verleende, zeide hij: wat zij was voor hèm, is met een paar woorden uit te drukken: 'voor hem was zij eene kerk.' Alles in deze kamer was behouden in den toestand van het oogenblik waarop der schrijfster de pen ontgleed. Die kamer in haar stemmigen eenvoud, hare calvinistische warschheid van uiterlijke praal, vervolledigt het beeld dat van Mevrouw Bosboom-Toussaint in ons bewaard gebleven is.

Maar wàt moest vooral dengene treffen, die gewoon is ver-

band te zoeken tusschen de feiten, die zich aan zijnen geest voordoen? Het is de groote tegenstelling van stemmigen eenvoud dezer omgeving, omsloten door de enge grenzen van eene kleine, lage bovenvoorkamer, - met de werkplaats van Bosboom zelven, achter het huis gelegen, zoo artistiek ingericht, en in zijne geheimzinnige lichtverdeeling de eigenaardig mystieke stemming uitdrukkende, die aan de werken zelf des meesters ontvloeit.

De verschillende behoeften van den schilder en de schrijfster, ten opzichte der omgeving, waarin zij arbeidden, teekent beider kunstopvatting en hoewel *hij* als dichter, *zij* als dichteres van het protestantisme, in één gedachtenbeeld kunnen worden samengevat, behoort toch de groote zelfstandigheid, die zij ieder voor zich als kunstenaar hebben weten te bewaren, tot een der meest kenmerkende trekken van dit kunstenaarshuwelijk. Dit sluit de mogelijkheid niet uit, dat de kunst, vooral het karakter, des eenen van invloed is geweest op de kunst en het karakter der andere; die (indirecte) invloed is voor ons niet aan twijfel onderhevig. Wie hetgeen mevrouw Bosboom-Toussaint schreef vóór of in den aanvang van haar huwelijk, vergelijkt met de latere werken, zal zeker niet vergeefs naar sporen van dien invloed zoeken. Er bruist een breedere levensstroom door haar latere werken. De schrijfster, door haren echtgenoot in betrekking gebracht tot het leven buiten haar, in de natuur, in de maatschappij, wint in de opvatting van het menschelijk leven in frischheid en breedheid van inzicht. Tegenover Jan Woutersz. van Cuyk, kunstschilder en martelaar, een meesterstuk van strenge karakterontleding, van stoute bewijsvoering, die leiden tot de zedelijke rechtvaardiging van Van Cuyk's ondergang, komen later de milder opgevatte karakters van Maria van Oosterwijk, Willem van Aelst, waarin met voorliefde de kunstenaars geteekend worden. ‘De Heer - die u tot mij voerde om mijn leven met licht en vrolijkheid te verhelderen’ - schreef Bosboom-Toussaint in hare ‘Toewijding aan mijnen echtgenoot’ der Schetsen en Novellen (1854); en deze woorden duiden eene veranderde stemming aan. Ook staat het bij mij vast, dat de humoristische ader in *Majoor Frans* (Rolf), in *Langs een Omweg* (Freule de Haubertin), door het verkeer met Bosboom, die veel oog had voor het komische in en den humoristischen kant van het leven, rijker is gaan vloeien. En omgekeerd is bij Bosboom, door den omgang met Tous-

saint, de gezichtskring in zooverre verwijd, dat zij in hem, die van nature aangetrokken werd door het karakteristieke van het oude, den zin gewekt heeft voor hetgeen historische waarde heeft. Doch aan geen twijfel onderhevig is, dat ‘door ootmoedigheid de een den ander geacht heeft uitnemender dan zichzelven’; dat het streven van Bosboom steeds was, zijne vrouw, zooveel mogelijk bevrijd van zorgen, in de gelegenheid te stellen, geheel zich zelve te zijn en hare taak als kunstenares naar den haar door zich zelf gestelden eisch te vervullen.

Men vergunne mij om het buitengewoon sterk ontwikkeld gevoel van zelfstandigheid, dat in Mevrouw Bosboom woonde, nader te schetsen, te wijzen op de merkwaardige inleiding voor den derden druk van ‘De Delftsche Wonderdokter’. Ik bedoel de verklaring, waarom zij haar hartewensch om dit boek op te dragen aan het echtpaar *Groen van Prinsterer* heeft onderdrukt.

‘Mr. Groen van Prinsterer was nog iets anders dan een rijk Heer, die onbekrompen liefdadigheid oefende, nog iets anders dan de uitstekende historieschrijver, dan de uitgever der Archieven van het Huis van Oranje, een reuzenwerk, waarmede hij zoowel onze vaderlandsche als de buitenlandsche geschiedschrijvers onschatbare diensten heeft bewezen; hij was ook een staatsman, een consequent voorvechter en leider eener partij, die hij zelf de Anti-Revolutionaire heeft betiteld. Of hij wilde of niet, hij was *partijhoofd*.... En ik had kunnen zeggen wat ik wilde: eene opdracht aan de echtgenooten *Groen van Prinsterer* had mijn boek tot het boek eener partij gestempeld en dat mòcht niet.... Zeker, menige regel in de Nederlandsche Gedachten was als uit mijn hart gegrepen; zeker, ik achtte het een voorrecht op menig punt één te zijn in geloofsovertuiging met een man als Groen van Prinsterer en zijne edele gade, maar ik wilde niet vereenzelvigd zijn met hunne partij; ik wilde niet gemijnd wezen door welke partij ook. Ik heb altijd getracht mijne onafhankelijkheid te bewaren op litterarisch gebied, al moest ik daardoor misschien een weinig te veel op mijzelve staan. In dit isolement voelde ik mij vrij, en in die vrijheid vond ik mijne kracht.’

Voorwaar - wat ook in hare werken, voor toekomende geslachten verouderen moge, wat ons zelven daarin, van een zuiver artistiek standpunt beschouwd, niet langer moge toespreken

met dezelfde kracht, als waarvan het de uiting is - het kan niet anders of de machtige persoonlijkheid van de schrijfster, die in haar arbeid naar voren treedt, moet de belangstelling blijven wekken door alle tijden. Er zal steeds eene kracht en bezieling van uitgaan, die vooral in perioden van verslapping nieuw leven wekken kan.

Bosboom erkende deze zelfstandigheid van zijne echtgenoote. Hij zag tegen de kunstenares op met eerbiedige liefde. Hij wilde zich geen deel toeëigenen van een leven, dat in hare eigen individualiteit zijn oorsprong en zijne stuwkracht vond. Maar omgekeerd is ook hij van zijne zelfstandigheid als kunstenaar geen haarbreed afgeweken. Wij achten onder gewone omstandigheden geen gevaarlijker buurschap denkbaar, dan van een schilder en een schrijver. Hoe licht wordt de een verlokt het terrein te betreden van den ander! Het echtpaar Bosboom-Toussaint is glansrijk aan dat gevaar ontkomen. Gelijk hij tot het einde *schilder* is gebleven - was zij eene *schrijfster*, die nimmer heeft beproefd haar talent te dwingen tot het schilderen van dingen en toestanden, welke buiten het gebied der letterkundige kunst liggen. Haar proza bereikt in zijne beste oogenblikken het tastbaar relief der plastiek. Het schijnt gebeiteld. Wat eene zekere richting in de litteratuur, verstaat onder ‘schilderen met klanken’, moet men bij haar niet zoeken. Komen in hare boeken uitweidingen voor, die den lezer vermoeien tot ongedurigwordens toe - het eerste deel van *Leycester in Nederland* is één en al voorbericht; langwijliger openingsrede dan die, welke zij in *Een Leidsch student* ons te verduwen geeft, moet nog geschreven worden, - daarnaast bewondert men een rijkdom van dramatisch leven, dat de handeling opstuwt tot den hoogsten climax, en waarbij zij de beste romanschrijvers naar de kroon steekt. Bosboom heeft hare werken bewonderd, in zich opgenomen, doorleefd - maar nimmer getracht met *zijne* kunst de hare te naderen. Bosboom heeft nooit dramatisch trachten te wezen - hij is altoos pittoresk, schilderachtig. Geen spannende episode, als het tooneel uit ‘De Delftsche Wonderdokter’, waar Juliaan den bijbel van Bastiaan in de vlammen werpt, of het sterf bed van de weduwe Bakelsz uit ‘Het Huis Lauernesse’, mocht zijn schildersziel verlokken haar in verven af te malen. Eénmaal in zijn leven waagde hij bij een roman van Toussaint een prentje te tee-

kenen, het titelplaatje voor Gideon Florensz. Maar het is eene proeve van zijn talent in deze richting, die niet naar meer doet vragen.

Wat Toussaint in hare romanfiguren als een der hoogste eischen des levens voorstelt: het streven naar zelfstandigheid, het handhaven van de persoonlijkheid, een liever zich opofferen voor een beginsel, dan het prijs geven - ieder voor zich, Bosboom en Toussaint, beiden hebben zij aan dien eisch, in de vervulling hunner levenstaak recht doen wedervaren. Daardoor hebben zij, ieder eene kracht vertegenwoordigende, elkander kunnen steunen, troosten, opbeuren, in de dagen van strijd, van teleurstelling en moedeloosheid, die zoo vaak terugkeeren in het leven van kunstenaars, en mochten zij elkander wederkeerig tot bezielend voorbeeld zijn, ook in de dagen van voorspoed en vruchtdragenden arbeid. Zóó vormden zij te zamen toch eene eenheid, maar eene waarin de zielen elkander ontmoeten, als ze eerst gelouterd zijn in het vuur van den levensstrijd.

Zoo goed als van al onze moderne meesters, is de stamboom van Bosboom's kunst geplant in den bodem der 17de eeuw. Men herkent er op het eerste oog Rembrandt's bloed in. En al blijkt Rembrandt in rang ver boven Bosboom verheven, dat er verwantschap is tusschen beider kunst, heeft nauwelijks bewijzen noodig. Het licht, dat door de hooge vensters in Bosboom's kerken stroomt en heilig leven wekt in het doodsche *stuc* der breede pijlers, is overtogen met een glans uit dien hoogen sfeer, waaraan het Rembrandtieke zijnen luister ontleent. Dat licht roept overal de dommelende schaduwen wakker en doordringt ze van zijn gouden schijnsel, zoodat het diepste donker doorzichtig blijft en warmte uitstraalt. Ook in de opvatting zijner stof, in het zien der dingen, zóó dat het schijnbaar geringe, eene schilderachtige beteekenis erlangt, het doordringen van de werkelijkheid met een groot gevoel, waardoor de grenzen van het waarneembare zich uitzetten, toont Bosboom Rembrandtieke neigingen. Wie Bosboom's serie aquarellen kent naar het ‘Hofje van Niekoop’, zal begrijpen wat wij bedoelen. Ze waren voor de schilders zelven, leden van het genootschap *Pulchri Studio*, die er jaren achtereen hunne kameraadschappelijke bijeenkomsten hielden en het antieke gebouw van onder tot boven

kenden, eene openbaring. Nooit nog hadden zij het pittoreske van het hofje in zijne gangen, hoekjes, trapgewelven zóó gezien, zóó gevoeld als Bosboom het in zijne teekeningen wist voor te stellen. Evenzoo bestaat er eene verzameling teekeningen van kijkjes in zijn atelier, van gezichten uit den huize *Saxenburg* op de Keizersgracht te Amsterdam, woning van zijnen vriend Mr. G. van Tienhoven. En elke greep, elke schets is onder zijne opvatting eene schilderij geworden; een blaker op een hoektafeltje waarvan een scherp kantlicht wordt teruggekaatst, een keukengang, een trapportaal. De kunstenaar wist zijn onderwerp steeds zóó voor te stellen, dat er een kompleet kunstwerk uit groeide, waarin niets ‘te weinig’ aan een zorgelooze schets doet denken, niets ‘te veel’ den indruk van het spontane schaadt. Dat komt dewijl hij in het hart der dingen tastte en zijn onderwerp in een kader wist te vatten, waardoor het geringste tot iets in zich zelf volkomens omgeschapen wordt.

En alles wat hij nadert, benadert zou men mogen zeggen: een boerendeel uit Gelderland, eene oude gracht uit Utrecht, eene kloosterpoort uit Brabant, wordt door zijne kunst verheerlijkt.

H.L. BERCKENHOFF.

Cromwell's streven naar eene coalitie tusschen de Nederlandsche en de Britsche republiek.

Englisch-Niederländsche Unionsbestrebungen im Zeitalter Cromwells von Gempachi-Mitsukuri Dr. phil. Rigakushi aus Japan. Tübingen. 1891.

De verschijning van een boekwerk over een punt in de geschiedenis der Nederlandsche Republiek, door een' Japanner in eene Europeesche taal (het Hoogduitsch) geschreven, is een te merkwaardig feit om onvermeld te blijven, allermeest voor den Nederlander. De auteur heeft waarlijk aanspraak op eenige en niet geringe erkentelijkheid van de zijde van ons volk, en die wensch ik hem toe te brengen, daar zijn werk niet alleen van ernstige belangstelling in de geschiedenis der Europeesche volken, maar ook van zaakkennis getuigt, en van een juist oordeel over de min of meer verborgen drijfveeren der handelende personen en over de hier optredende natiën.

Zijn onderwerp is het in Cromwell's tijd bestaande streven om eene samensmelting van de Engelsche met de Nederlandsche Republiek tot stand te brengen, en zijne stelling is, dat bij Cromwell en zijne medestanders van den aanvang aan het denkbeeld gegolden heeft en ten slotte slechts noode als onverwezenlijkbaar opgegeven is, dat de Staat der Vereenigde Provinciën zich ten nauwste met de nieuwe Engelsche Republiek te vereenigen had tot gemeenschappelijk optreden tegen de vijandelijkheid eener macht, die men meende, op grond van het ware Geloof, te bestrijden te hebben.

Deze stelling bepleit hij met bekwaamheid, door de onderhandelingen tusschen de beide Republieken en de uitlatingen der handelende staatslieden na te gaan. Hij maakt nagenoeg uitsluitend van gedrukte bronnen gebruik en wel alleen van de meest voor de

hand liggende: want de onuitgegeven staatsstukken schijnt hij slechts uit de geschriften van Wicquefort en Aitsema te kennen. Evenmin als ik hem hiervan een verwijt wil maken, ben ik geneigd de door hem in zijn geschrift verdedigde stelling, als ware zij aan gegronden twijfel onderhevig, te bestrijden. Integendeel: ik acht haar klaarblijkelijk.

Stellen wij ons de stemming en den toestand voor, waarin de bewerkers van de omwenteling met Cromwell aan het hoofd verkeerden, dan beseffen wij gereedelijk, dat zij samenwerking met de Republiek der Vereenigde Nederlanden niet alleen als wenschelijk, maar ook als noodzakelijk en als zonder veel moeite te verkrijgen moesten aanmerken. Hen bezielde de overtuiging, dat hun de kennis en de ervaring der Waarheid op godsdienstig gebied gegeven was, en dat zij zich niet onttrekken mochten aan de verplichting om die in de gansche wereld te doen triomfeeren. De Katholieke Kerk beschouwden zij als eene verdoemelijke Macht, die zij van Gods wege geroepen waren te bestrijden en te verdelgen. Nog na dat de beide Republieken elkander gruwelijk bestreden hadden, hoorde men Cromwell, hopende dat, zoo als meer gebeurde, de vriendschap na den strijd inniger zou wezen, met zoo vele woorden verklaren, dat men, tot de uitbreiding van het Rijk van Christus geroepen, niet aan zich zelven alleen, maar ook aan de nakomelingen moest denken: immers wist men niet, zeide hij, wat God de Heer door de twee Republieken tot verheerlijking van Zijnen heiligen naam en verlossing der vele onder het Pausdom zuchtende natiën voorhad te bewerkstelligen.

En al hadden de omwentelingsmannen het er niet alreede op dezen grond voor gehouden, dat zij eenen strijd met de Katholieke Mogendheden hadden aan te binden, hunne binnenlandsche tegenpartij, de aanhangers van het koningschap der Stuarts, en de on-gereformeerde ingezetenen, steeds geneigd om met het buitenland tot omverwerping der nieuwe orde van zaken samen te spannen, maakte het hun noodzakelijk den binnenlandschen vijand door de nederlaag van het vijandelijk buitenland te fnuiken. En nu, te midden van de nagenoeg algemeen als vijanden te beschouwen natiën van het vasteland deed zich de Nederlandsche Republiek voor hen op als de Macht, die denzelfden vijand, welken zij tegenover zich zagen, te bestrijden had gehad: wel had zij over hem gezegevierd, maar steeds had zij zijne wraak te duchten, en, even

als hare Engelsche naburen, was zij naar hun gevoelen geroepen om de Evangelische waarheid op den val van het Pausdom tot het wereldgebied te verheffen.

Juist trof het, dat de Hollanders eenen aanslag van den Prins van Oranje tegen hunne vrijheid af te weren hadden gehad. Die Prins was dezer wereld overleden, en thans waren zij ijverig aan het werk om hunne zelf-regeering te bevestigen. Voorzeker wrokten en woelden in hun midden de aanhangers van het met de Stuarts vermaagschapte Huis van Oranje; doch deze omstandigheid bracht juist teweeg, dat zij met de nieuwe Britsche Bewindhebbers eenen zelfden binnenlandschen vijand te bestrijden hadden; juist dit derhalve moest hen, naar de meening der Engelschen, te eerder tot innige verstandhouding en aaneensluiting doen besluiten.

Wel begrepen de Engelsche Bewindslieden, dat de Nederlanders, de wereldsche goederen niet versmadend, hunne stoffelijke belangen niet licht om het bejagen van een geestelijk doel in de waagschaal zouden stellen; maar hier meenden zij in staat te zijn om de Nederlanders door middel van hun stoffelijk belang tot de vervulling eener hoogere roeping te bewegen. Immers hadden de Hollanders, bij het bewind der Engelsche koningen, in de laatste plaats der Stuarts, steeds tegen de eischen, welke hun het gebruik der vrije zee en bij gevolg het recht der visscherij in de Britsche wateren betwistten, en tegen eene uit naijver voortvloeiende vijandelijke gezindheid der Engelschen in Oost-Indië en in de Oostzee te strijden gehad.

Welnu, Engeland had zijnen Koning gevonnisd en het Koningschap afgeschaft, en was geneigd aan de Republiek der Vereenigde Provinciën dat alles te schenken wat de Engelsche Koningen haar onthouden hadden. Voor dezen prijs moesten zij, docht der heerschende Republikeinsche partij, wel te winnen en tot eene samensmelting, eene volstrekte eenheid tusschen de beide Staten, te bewegen zijn. Deed de Engelsche Republiek afstand van alle bijzondere eischen, dan veronderstelde dit immers, dat zij geene belangen, van die der Bataafsche zuster onderscheiden, meer te gelden zou doen hebben, en dat de beide Republieken, zonder eenigen onderlingen naijver als één volk in éénen geest gezind en bekwaam zouden zijn om als het echte volk Gods de misleide volken der wereld zich voor een rechtmatiger gezag te doen buigen.

Doch zij, die dus dachten, vergisten zich grootelijks ten aanzien

van den geest en de gezindheid der mannen, die in de Nederlandsche Republiek het beleid der zaken in handen hadden. Konden dezen met de Engelsche Bewindhebbers van het oogenblik een gelijk doel beoogen en zich getroosten daartoe met hen gelijke hachelijke kansen te loopen?

Verre vandaar! Zij bevonden zich aan het hoofd van eenen Staat, die kortlings na een langdurigen, eervol geëindigden oorlog een' erkenden rang onder de volken had ingenomen. Zouden zij nu deze uitkomst weder op het spel zetten door aan de Mogendheden, met welke zij zich onlangs verstaan hadden, den handschoen toe te werpen? En tot welk einde zou een nieuwe strijd moeten strekken? Immers om aan eenen bepaalden vorm van godsdienst en aan zekere opvatting van godsdienstige geloofswaarheden algemeen gezag in de wereld te verschaffen. Tot zulk een doel konden zij niet begeeren mede te werken. Integendeel, zij hadden genoegzaam leeren inzien, dat, zoo de belijders van eenigen vorm van godsdienst, met het doel om dien vorm te doen heerschen, het richtsnoer van staatkundige handelingen in handen nemen, zulks op gewetensdwang moet uitloopen, onverschillig of de Kerk van Rome, dan wel eene gemeente van Puriteinen de bezitster der waarheid, aan welke uitsluitend gezag toekomt, meent te wezen. Doch zelfs in den geest der leidslieden van het Protestantsche volk bedroog zich de Engelschman. Dat volk was ingenomen met het denkbeeld eener persoonlijke vorstenmacht, en liet zijnen haat tegen de vertegenwoordigers der Engelsche Republikeinsche Regeering, wien zij den scheldnaam van Koningsmoordenaars gaf, duidelijk blijken. Nog bij de vermoording der gebroeders de Witt hoorde men eene stem uit het volk, die hun verweet, dat zij, huiverig om tegen Cromwell eene vloot in zee te brengen, daartoe vaardig genoeg geweest waren, toen het er op aan kwam in Karel den tweeden een' wettig Koning te bevechten.

En bovendien, ging de Staat der Vereenigde Provinciën met de Engelschen een bondgenootschap aan van dien aard, dat zij met die natie eene eenheid zouden uitmaken, dan was het immers te voorzien, dat van de beide thans zelfstandige natiën de Engelsche, als de grootste, het meest zou gelden, en de Nederlandsche Republiek hare zoo duur verkregen zelfstandigheid zou verliezen. Zou de zegevierend doorgezette opstand tegen Spanje er dan toe geleid hebben om haar tot de gehoorzame volgster eener Macht te maken,

die eene nieuwe en nog bedenkelijker algemeene tirannij zou invoeren onder de leus der prediking en uitbreiding van de ‘waarheid Christi’? Immers betrof het hier niets minder dan de vestiging eener Gereformeerde Kerk met gelijke aanspraak op algemeene heerschappij over de zielen, als de oude Katholieke Kerk steeds doet gelden. Neen! zoo dachten de Hollandsche staatslieden, dát nimmer! en de hun toegezegde bevredigende vereffening der geschillen, welke tusschen de Vereenigde Nederlanden en de Britsche Koningen onmin te weeg gebracht hadden, niet tellende, hadden zij geen oor voor het gefluit van den Engelschen vogelvanger, en toen deze besloten had de Republiek, die zijne vriendelijke aanbiedingen versmaadde en haar eigen goddelijke taak en wereldsch belang bleek niet in te zien, met geweld te bedwingen, toen hadden zij er een' ontzettend hachlijken worstelstrijd voor over, en ontzagen tevens niet, dat de pas onder bedwang gebrachte binnenlandsche tegenpartij zich door den oorlog nieuwe uitzichten geopend zag.

Zoo gingen dan de beide Protestantsche Republieken een' gruwelijken oorlog aan, en de Katholieke Mogendheden konden zich voor het wapengeweld van de Britsche omwentelingsmannen veilig achten, en er zich in verheugen, dat de beide Kettersche Mogendheden elkander verzwakten en bezig waren elkander te vernielen. Mocht Cromwell in den strijd tegen Holland overwinnaar blijven, dan voorzeker zou hij voor dubbel sterk te houden zijn; maar de Katholieke Regeeringen hadden in zijn optreden eene aanmaning gezien om hare onderlinge veeten bij te leggen. Lang zou dan ook de vrede tusschen Frankrijk en Spanje niet meer uitblijven, en ving de Engelsche overweldiger den strijd met de Katholieke Kerk aan, dan zouden de Katholieke volken voorzeker hunne uiterste kracht tegen hem inspannen: want langer was de tirannij niet te dulden, waarvoor de Hertog van Savoie, en zelfs de Koning van Frankrijk geweken was, toen zij bloot op Cromwell's woord eenen voorgenomen en aangevangen maatregel tegen Protestantsche onderdanen gestaakt hadden.

Weldra zag Cromwell in, dat de Nederlanders zich niet lieten wingen en dat de inspanning, tot den zeeoorlog vereischt, tot verzwakking leidde van het landleger, hetwelk hij volstrekt noodig had om den tegenstand te fnuiken, dien hij, tot in zijne eigen partij toe, begon te ondervinden. En moest hij niet gewaar worden, dat zijne volgelingen eenen oorlog tegen geloofsverwanten

misdadig achtten. Of heeft niet later nog de dichter Dryden gemeend door gedichten en comedies zijne landgenooten met het denkbeeld van eenen oorlog tegen de Hollanders te moeten verzoenen? Dus maakte de Protector vrede met de Republiek der Vereenigde Provinciën. Hij begreep, dat hij om zijn gezag op eigen gebied staande te houden, zich ontzien moest eenen strijd met gansch Europa aan te binden.

Alzoo had de Nederlandsche Republiek de wereld bewaard voor een' religieoorlog, die erger dan ooit dreigde te zijn.

Die vrede werd door Nederland mede door de acte van seclusie gekocht. Maar in de Witt veroordeele men niet, dat hij, ten einde, bij volkomen behoud van nationale zelfstandigheid en onafhankelijkheid, vrede te verkrijgen, een besluit heeft genomen, waarbij Holland zich door eene buitenlandsche Macht ten nadeele van den jeugdigen Prins de handen liet binden. Immers was bij voortzetting van den oorlog de ondergang van den ganschen Staat te wachten. En bijaldien de Hollanders aan den voorslag tot samensmelting der beide Republieken het oor geleend hadden, zoo ware voor het Huis van Oranje het lot bereid geweest, dat de Stuarts in Engeland getroffen had. - Daarvoor had de staatkunde, wier uitstekende vertegenwoordiger de Witt is geweest, den Prins en het Vaderland bewaard.

W.G. BRILL.

G.A. Wilken.
1847-1891.

Gelijk een kunstkring op eene tentoonstelling zijner werken de laatste schets van eenen ontijdig weggeroepen kameraad omhangt met krip of immortellen, zoo had eene maand geleden de Gidsredactie, ware haar de tijd gegund, wel gaarne een woord van hulde en rouw vooraf doen gaan aan het laatste werk van haren diep betreurden mede-arbeider: Dr. W i l k e n . Een doode echter als deze wordt niet zoo snel vergeten, of een eenvoudige krans kon ook nog eenige weken later wel worden neêrgelegd op zijn graf. Ja, het heeft iets vóór, pas dan te spreken, als voor zijne vrienden de eerste dagen van diepe verslagenheid voorbij zijn.

Wilken was een ver van enkelvoudig man. Zoo ruim en rijk als zijne belangstelling en zijne gaven, zoo uiterst prikkelbaar was zijn gevoelsleven. In zijnen omgang met anderen gelijk in zijn werken liet letterlijk niets hem koud. Hoe trouw vertolkte, in dat opzicht, zijne beweeglijke verschijning het veelzijdig leven in de teerbesnaarde ziel! Het gelaat, sprekend, sympathiek, zelden effen, vertoonde U als eene mengeling van trekken, anders slechts aan verschillende rassen en volkeren eigen; eene physionomie kortom, die haren bezitter scheen te hebben voorbestemd tot ethnograaf. De schitterende oogen spraken beurtelings, ja gelijktijdig, van schuchterheid en koen zelfvertrouwen. Rondom den uiterst kleinen mond speelde gewoonlijk het begin (meer niet) van eenen ironischen glimlach. En wie van die hem kenden vergeet de onrust zijner lenige gestalte; in stem en houding en gebaren, ook bij het eenvoudigste gesprek, dat stootend zoeken, afgebroken jagen, als ware het overspannen lichaam verlegen met den onbuigzamen wil, den beslisten geest, den

stalen man kortom, die erin huisde? ‘Mijn broeder ezel’, zoo noemde schertsend de grootste heilige der middeleeuwen het stoffelijk deel, waaraan zijne ziel in dit leven was gebonden. Ook Wilken mocht daarvan hebben gesproken. Want inderdaad: hij heeft zijn arm, zwak, gewillig grauwtje doen zwoegen en slaven in den dienst van zijnen levensarbeid tot bezwijkens toe.

Overigens: hoe veelszins deze man tegen zich zelven mocht zijn verdeeld, één was zijne taak, zijn werk; aan versnippering maakte hij minder dan iemand zich schuldig. Hij behoorde tot de zeer weinigen, wien te leven in en voor het gekozen levensdoel geen ijdel woord maar ernstige waarheid is. Altijd wakker en op den uitkijk, hield hij den ontzagwekkenden voorraad van wetenschappelijke bouwstoffen, dien zijn geheugen omvatte, zoo streng gerangschikt en zoo frisch in orde, dat hetgeen hij uit dien rijkdom noodig had van oogenblik tot oogenblik hem nooit ontging maar aanstonds bij de hand was. Wat naar miskenning van zijn studievak ook maar zweemde was hem eene diepe grief. Gold het de belangen van dat vak te dienen of te verdedigen, hem vond men op zijnen post. Helaas, welk eenen schat van bezieling had het voorbeeld van dezen leeraar nog kunnen overstorten in geslachten op geslachten van kloeke, uitgelezen discipelen!

Wat, ondanks de kortheid van zijn leven, de wetenschap hem dankt, daarvan mogen meer bevoegden getuigen. Reeds hebben sommigen ons erop gewezen, hoe zijn talent voor schiften en sorteeren, zijne gave bovenal om te verklaren wat nog slechts verzameld -, om te begrijpen hetgeen vóór hem alleen beschreven was, het leeuwendeel gehad heeft aan de verheffing van de studie onzer Indiën tot den rang van een der degelijkst doorwerkte hoofdstukken in de gansche volkerenkunde. Voor onze toekomst in die verre landen kan van Wilken's arbeid, zoo wij de vruchten weten te gebruiken, een zegen uitgaan, die, zelfs als het daartoe komt, slechts bij benadering zal te waardeeren zijn. Hier zij nog slechts met diepe erkentelijkheid één andere trek vermeld van zijnen arbeid. Hij had zijn werk te lief, hij kende ook zijnen tijd te goed, om erin te berusten dat zijne ontdekkingen alleen den vakmannen ter ooren kwamen. Neer te dalen af en toe tot de onkundigen achtte hij geenen roof aan zijne kostelijke werkuren. Het blijft voor *de Gids* eene eer, het orgaan te hebben mogen zijn, waardoor Wilken zich richtte tot de lezende leekenwereld.

Wij hebben van Wilken geleerd de oudste doodenvereering der ontwakende menschheid te verklaren uit zekere vrees die de levenden koesterden voor de ijverzucht der gestorvenen. Eene hulde in dien trant zou hij wel nooit hebben begeerd. Jaloersch zelfbehagen was hem vreemd, en boven bloot persoonlijke geraaktheid wist ieder hem verheven. Maar wat hij begeerlijk zou hebben geacht en wat hem ten volle toekomt, het is een rouw, als waaraan dit eenvoudig woord uiting zocht te geven: een kreet van diep gevoelde deernis met wat zijn werk, het studievak zijner keuze in dezen zeldzaam rijk begaafden arbeider verloor.

W. VAN DER VLUGT.

[Gedichten van Hélène Swarth]

Heidelied.

O de wijde blijde heide, die zoo weidsch haar rijken mantel
over vlakte en heuvlen spreidt,
Waar de grijze wolken zeilen, waar de vrije vogels drijven,
stijgen in de oneindigheid!

O de reine wind der heide, pijnaromen van de boomen
brengend die in 't mastwoud staan!
O de stille blonde middag! o de gouden zonneglorie!
o de zilvergloed der maan!

't Heilig hart der maagdlijke aarde, nog tot bouwland niet vernederd,
niet ontwijd door menschenwerk,
Klopt mijn hoofd dat zoekt naar koelte, klopt mijn hart dat vraagt om
vrede,
troostrijk tegen, kalm en sterk.

Ongerepte Jonkvrouw! Heilge Moeder van de levensmoeden!
neem uw kwijnend kind op schoot!
Zinge uw wind een wiegewijze! toovere op mijn bleeke wangen
nieuwen blos uw avondrood!

Rustende aan uw breeden boezem, droomloos slapend, zal ik drinken
Heide's heildronk onbewust.
Rein, veerkrachtig zal 'k verrijzen uit de omarming en u prijzen,
om den moed mij ingekust.

Avondrood.

In 't bruine pad staan blank de wagensporen,
Vol drijvend grijs en bevend bloesemrood.
Fluweelen schaduw vult de donkre voren,
Waar diep de ploeg doorgroef der landen schoot.

Als tuilen groen uit brons van ranke vazen,
Verrijzen hoog en spreiden wijd hun vlucht,
Tot aan 't verschiet vol violette wazen,
De stille boomen op de lichte lucht.

Een zaalge vrede uit verre kinderjaren
Zweeft, frisch en rein, op d'adem van den wind,
Verkoelt mijn hoofd, omspeelt en streelt mijn haren,
En 'k voel mij weer een vroom eenvoudig kind.

Rein ruischt de wind zijn lied door 't loof der kruinen.
't Is me of ik nu den waren zin verstond:
- ‘Den reine alleen ombloeien rozentuinen,
De vrucht der vreugde is voor een kindermond.’

Ons eden.

Omrankt van roode rozen, lokt en lacht
Het lage landhuis met zijn open ramen.
En de oude laan, die ons al lang verwacht,
Vlecht tot een eereboog haar takken samen.

Waar 't planken brugje 't water overspant
En 't bootje wiegelt onder blanke berken,
Drijft zomerkoelte aromen over 't land
Van dennenwouden en van rozenperken.

Met breeden wiekslag rijzen hoog in 't blauw
Sneeuwblanke duiven, als een zwerm van droomen;
Op 't koelgroen grasveld pronkt een blauwe pauw;
En schuchtre hazen vluchten als wij komen.

Een melkwit geitje eet loover uit mijn hand,
Een plonsende eend spat water op mijn wangen.
Traag daalt de zon, de wolken staan in brand
En al de vogels zingen liefdezangen.

O kom nu mee op 't roze-ombloeid balkon!
Daar ziet m'een zee van zachtbewogen loover
En vorstlijk werpt de rosblonde avondzon
Een stroom van goud ons lieflijk Eden over.

Septemberdag.

Trotsch heft de stokroos ranke bloemenstaven
Naar 't smeltend blauw, waar perelwolken zeilen.
Op 't lokkend rood der bessen, die hen laven,
Dalen de lijsters als gewiekte pijlen.

Lichtlila, hagelblank en rood als rozen
Of streng in violetten rouw, ontluiken
De prachtige asters, waar de vlinders kozen.
En zwaar van bloemen zijn de dahliastruiken.

Zich dronken zuigend, zwermen bruine bijen
En blonde wespen om de blauwe pruimen.
Wij willen ook ons dankbaar mee vermeien
In lieven Zomers laatste, goede luimen.

Wij willen zwerven hand in hand en vragen
Aan 't stralend goudgelaat der zonnebloemen
(Dat kijkt zoo wijs!) of ik het wel mag wagen,
Ons stil geluk de wereld luid te roemen.

Op liefde's Eden dichtte ik duizend oden,
Zei niet de bloem hoofdschuddend: ‘Neen, wees schrander!
Zwaar treft de wraak van menschen en van goden
Wie aarde en hemel vinden in elkander!’

Sterren.

O de heilige onsterflijke sterren, hoog boven mijn sterfelijk hoofd,
Waar 't geloof met zijn kindervertrouwen mij een Eden eens had beloofd,
Als deze oogen zich sluiten voor eeuwig en dit lijf wordt ten grave gebracht!
O de stille onbegrijplijke sterren! o 't mysterieënheir van den nacht!

Lief, de dag is zoo nuchter, zoo druk, zoo voor 't kleine en voor 't stofflijke alleen!
En de menschen verloochnen hun ziel en naar 't eeuwige leven vraagt geen.
Kom met mij, waar de heilige nacht met haar oogen van sterren ons wenkt,
Waar een adem van liefde ons omzweeft en de hoop uit haar beker ons drenkt.

Lief, eens moeten wij sterven, wij beiden, wij samen of ieder alleen.
En het graf is zoo diep en de hemel zoo hoog en of God leeft weet geen....
En 'k heb niets dan de stem van mijn hart, die mij 't eeuwige leven belooft
En de heilige onsterflijke sterren, hoog boven mijn sterfelijk hoofd!

HÉLÈNE SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Le livre de la pitié et de la mort, par Pierre Loti, de l'Académie française. Paris, Calmann Lévy. 1891.

De jongste der Fransche Académiciens - jongste in jaren zoowel als naar den tijd van zijn benoeming - de luitenant ter zee Jules Viaud, *en littérature* P i e r r e L o t i, is tevens de modernste der leden van de achtbare Akademie. Het zou niet zonder belang zijn, wanneer men kon te weten komen, aan welke eigenschappen van zijn persoon of van zijn werk Loti zijne opneming onder de Onsterfelijken heeft te danken, waardoor of het hem gelukt is, van deze mannen, die de deuren van hun heiligdom zoowel voor de overweldigende kunst van Emile Zola als voor de teedere kunst van Alphonse Daudet gesloten houden, de meerderheid te doen buigen voor zijn kunst, welke in diepte van opvatting, in breedte van vlucht, in volkomenheid van uitvoering toch zeker staat beneden die van de schrijvers van *Germinal* en van *Jack*. Merkwaardig is ook het feit, dat de groote Fransche critiek, in hare meest uiteenloopende vertegenwoordigers - Schérer, Brunetière, Lemaître - nagenoeg eenstemmig is geweest in waardeering van Loti's talent.

Het schijnt wel, of zij allen, de leden der Fransche Akademie en de critici, die ik noemde, zich niet hebben kunnen onttrekken aan de bekoring, welke de geschriften van dezen jongen zeeofficier op hen oefende. Er gaat dan ook inderdaad van de werken van Loti, welke zich tot reisherinneringen, schetsen en novellen bepalen, - aan den eigenlijken roman, die grooter talent van compositie vordert, waagde de schrijver zich tot heden niet - een zekere bedwelming uit; men ontvangt onder het lezen een reeks van

liefelijke en weemoedige indrukken, die u, nadat ge zijn boeken gesloten hebt, nog lang bijblijven. En toch kan men niet zeggen, dat de schrijver het er op schijnt aan te leggen, deze ontroering bij den lezer op te wekken, hem al die verschillende ongewone aandoeningen te doen doorloopen, hem onder die soort van hypnose te brengen, welke velen na de lezing van zijn boeken ondervinden.

Er is toch, bij alle teêrheid van toets, bij al de verfijning waarmede sommige detailteekeningen verricht zijn, in den grond van deze schetsen iets zoo eenvoudigs en natuurlijks, iets zoo weinig gereedgemaakts, zulk een volstrekte afwezigheid van alles wat 'school' is, dat men begrijpt, hoe Edmond Schérer verklaren kon: 'Loti blijft voor mij een raadsel. Hoe legt men het aan om zóó te schrijven, wanneer men niet van het vak is, en waarom is het voor hem, die tot het vak behoort, onmogelijk om zóó te schrijven?'

In alles wat Loti geschreven heeft, vindt men een medeleven en medelijden met de zwakken, de misdeelden, en, op den achtergrond, de gedachte aan den dood, niet als verschrikker, maar als verlosser. Zijn beste boeken - men denke aan zijn meesterwerk: *Pêcheur d'Islande* - zijn zulke 'livres de la pitié et de la mort', gelijk hij er ons thans weder een aanbiedt.

Ditmaal is, met een enkele uitzondering *(La chanson des vieux époux)*, het tooneel geen vreemd land, maar òf het schip (in *Chagrin d'un vieux forcat, Viande de boucherie)* of, gelijk in de beide grootste stukken van den bundel *(Vies de deux chattes* en *Tante Claire nous quitte)*, het ouderlijk huis, voor den zwerver niet alleen een rustplaats, waar hij krachten gaart voor nieuwe tochten, maar een wereld in 't klein, niet minder rijk aan aandoeningen en telkens terugkeerende genietingen dan die groote wereld daarbuiten, op den oceaan, in verre luchtstreken, waarin Loti een groot deel van zijn leven heeft doorgebracht.

'Ce livre est encore plus moi que tous ceux que j'ai écrits jusqu'à ce jour', zegt de schrijver in een 'Avertissement' waarmede hij zijn boek inleidt. En het is of hij, op het oogenblik waarop hij die bladzijden aan de openbaarheid, prijs zou geven, is teruggeschrikt bij de gedachte, hoevelen, die in levensbeschouwing en kunstopvatting mijlen ver van hem afstaan, een onverschilligen of misschien een spottenden blik zullen slaan op wat hem heilig is boven alles. 'Doet mij het genoegen', roept hij hun toe, 'dit boek

niet te lezen, het bevat niets voor u ..., en als ge wist hoe het u vervelen zal!'

Waarom hij deze intieme bladzijden dan toch het licht deed zien? Hij schreef ze, zegt hij, voor die onbekende vrienden, in wier herinnering de beelden, welke hij er in grifte, wellicht zullen blijven leven, als hij er niet meer wezen zal. 'Ce besoin de lutter contre la mort est d'ailleurs - après le désir de faire quelque bien si l'on s'en croit capable - la seule raison immatérielle que l'on ait d'écrire'.

Loti zegt dit alles eenvoudig, zonder veel omhaal; maar zóó, dat men onder den indruk geraakt van zijn woorden, en het boek opneemt met dien zekeren eerbiedigen schroom, waarmede men een kathedraal, een kunstmuseum, de woning van een groot en goed man binnentreedt. En is het toch niet eigenlijk in die stemming, dat elk ernstig boek, elk 'livre de bonne foy', gelezen behoort te worden?

Pierre Loti heeft met vele fijn bewerktuigde, sensitieve naturen zijn liefde voor, zijn innige gehechtheid aan dieren gemeen. 'J'ai vu souvent' - zoo vangt *Vies de deux chattes* aan - 'avec une sorte d'inquiétude infiniment triste, l'âme des bêtes m'apparaître au fond de leur yeux; - l'âme d'un chat, l'âme d'un chien, l'âme d'un singe, aussi douloureuse pour un instant qu'une âme humaine, se révéler tout à coup dans un regard et chercher mon âme à, moi, avec tendresse, supplication ou terreur.... Et j'ai peutêtre eu plus de pitié encore pour ces âmes des bêtes que pour celles de mes frères, parce qu'elles sont sans parole et incapables de sortir de leur demi-nuit, surtout parce qu'elles sont plus humbles et plus dédaignées.'

Hij voelt het bittere verdriet van den zeventig-jarigen galeiboef, die, voor de vijfde of zesde maal voor landlooperij en diefstal veroordeeld, als een gunst verzocht had, datgene, wat hij het dierbaarst op aarde bezat: een musch in een kooitje, naar Caledonië te mogen meênemen; en die, als bij een schok van het schip het deurtje van de kooi openspringt en hij het gekortwiekt vogeltje in zee heeft zien vallen, nu voor altijd, wanhopig alleen, zijn ellendig leven zal moeten voortslepen.

Een klein drama vol roerende bijzonderheden is de dood van die oude onoogelijke, schurftige kat, over wie Loti zich ontfermt en die hij door chloroforme aan haar lijden tracht te onttrekken. En niet minder treffend is, in *Viande de boucherie*, de beschrijving van het

slachten op het schip, van den voorlaatste der magere ossen, op een triestigen avond als de wind begint op te steken. Van de twee nog overgeblevenen haalt men den zwakste en magerste, een die reeds half stervende is en die zich dan ook, zonder tegenstand te bieden, laat meesleepen. ‘Toen draaide de ander langzaam zijn kop om en volgde hem met een weemoedigen blik; en toen hij zag dat men zijn makker bracht naar dienzelfden onheilsplek, waar al de vorigen gevallen waren, *begreep hij*; er flikkerde iets in zijn arm gedrukt brein van herkauwend dier, en hij liet een angstig geloei hooren. O, die kreet van dat beest!... Er klonk iets in als een zwaar verwijt tegen ons, menschen, en ook iets als een hartverscheurende berusting: iets ingehoudens, gesmoords, als gevoelde hij diep dat zijn loeien vergeefsch was en dat toch niemand naar zijn noodkreet hoorde.’

Maar het mooiste van deze schetsen, waarin de dieren een hoofdrol vervullen, is zeker wel *Vies de deux chattes*, de levens van ‘Moumoutte Blanche’, de huiskat, een prachtige Angora, wit met zwarten kraag, zwarte ooren en een zwarten pluimstaart, gevuld, glanzig, en van ‘Moumoutte Chinoise’, de kleine gele kat, laag op de pooten, met rechtstaande ooren en Chineesche oogen, vol intelligentie, de melancolieke en in zichzelf gekeerde kat, die eens in de golf van Peking, na een of andere bloedige schermutseling, een schuilplaats in Loti's kooi was komen zoeken, en niet wie hij sedert een innige vriendschap sloot. Men moet het lezen, met welk een liefde, met welk een overvloed van kleine bijzonderheden het leven van deze katten is geteekend; een wereld op zich zelf, en toch weer, zoo begrepen en verklaard als hier, een wereld van gedachten en indrukken, die zeer dicht staat bij de onze, - ‘effroyablement près de nous’, zooals Loti zegt. Om die twee ‘moumouttes’ bewegen zich, in Loti's ouderlijke woning, waarin men zich langzamerhand thuis begint te gevoelen, die twee sympathieke figuren: Loti's moeder, die nog in leven is, en aan wie hij dit boek opdraagt, ‘sans crainte parce que la foi chrétienne lui permet de lire avec sérénité les plus sombres choses,’ en zijn tante Claire, wier dood hij ons in een ander hoofdstuk beschrijft; de twee oude dames, met de witte haren, beiden altijd hetzelfde gekleed in de onberispelijke zwarte japonnen, telken jare wat langzamer van gang, wat gebogener van houding, maar zonder welke hij zich dit midden niet denken kan, en van wie, ook wanneer zij zullen zijn heengegaan, iets zal achterblijven in de groene

laan die haar dagelijksche wandeling was, en in de planten welke zij verzorgd hebben.

Van die beiden is er een, tante Claire, reeds gestorven. ‘Tante Claire nous quitte,’ heet het roerende hoofdstuk, aan haar gewijd. Het zijn die bladzijden, welke Loti eerst liuiverig was, voor vreemden en onverschilligen te doen drukken. En inderdaad, wanneer men al deze treffende, intieme bijzonderheden leest over die vrouw, die stil en vergeten voor zich heen leefde, zeker niets liever wenschend, dan na haren dood enkel nog maar te blijven voortleven in de herinnering van de twee of drie, die haar kenden en liefhadden, en men bedenkt daarbij dat alles wat ons hier verhaald wordt, nog slechts weinige maanden geleden plaats vond, in de koude wintermaanden van 1890 op 1891, dan heeft men een gevoel alsof men zich aan onbescheidenheid schuldig maakt, met aan de hand van Loti die ziekenkamer binnen te treden, dat doodsbed te naderen.

Wij, Nederlanders, plegen, zoodra het niet een van onze vrienden of verwanten geldt, onverschillig het huis voorbij te loopen, waar de dood is binnengetreden, zonder blik of groet de lijkstaatsie van een vreemde ons voorbij te laten gaan. De Franschman heeft onder zijn aantrekkelijke eigenschappen ook die van eerbied voor den dood in elken vorm en voor den doode, wie hij ook zijn moge. Toch verwacht ik, dat de Nederlandsche lezer, die dit ‘boek van het mededoogen en van den dood’ ter hand nam, voor een enkele keer, aan eene onbekende doode zijn eerbiedigen groet niet zal onthouden, en, onder den indruk van Loti's in zijn grootschen eenvoud zoo treffende schildering, het beeld van ‘tante Claire’ in zijn hart zal bewaren.

Vosmeer de Spie. *Een passie*. Analyse van een gemoedstoestand. Amsterdam. D. Buys Dz.

Wanneer een jong schrijver zijn eersten roman voltooid heeft, een werk waarin hij al het talent legde waarover hij te beschikken heeft, een boek dat hij met zijn hart schreef, en hij moet dan zesmaal achtereen van verschillende uitgevers, aan wie hij de vrucht van zijn werken ter uitgaaf aanbood, een weigerend antwoord ont-

vangen, op grond dat zijn roman ‘onzedelijk’ is, dan is het te begrijpen dat hij zich ontstemd voelt en onder den eersten indruk van hetgeen hem een verongelijking dunkt, de pen opneemt om zich op eene dergelijke beschuldiging te verdedigen. In zooverre is de voorrede, welke V o s m e e r de S p i e aan *Een passie* vooraf laat gaan, te verklaren.

Toch zou de schrijver zichzelven en zijn roman een dienst hebben gedaan met die voorrede ongeschreven te laten. Het oude vraagstuk van de zedelijkheid in de kunst is niet in enkele bladzijden op te lossen, en met machtspreuken als: ‘De kunst heeft met deugdzaamheid, zelfs met “goede zeden” niets te maken’ brengt men deze quaestie geen stap verder. Al wat de schrijver met het drukke gepraat, dat zijn voorrede vult, zal kunnen bewerken is, bij op schandaal en pikante lectuur beluste lezers reclame te maken voor zijn boek, en den ernstigen lezer tegen dit boek in te nemen. En daarvoor is *Een passie*, al vind ik het geen mooi boek, naar mijn oordeel veel te goed.

Laat ik maar dadelijk zeggen, al zal het Vosmeer de Spie volmaakt onverschillig laten: indien men de boeken, naar hunne strekking, in zedelijke en onzedelijke verdeelt, dan krijgt *Een passie* - al is het geen jongemeisjes-lectuur - een bescheiden plaatsje onder de zedelijke.

De schrijver had als motto boven zijn werk de bekende regels van de Musset, uit *La coupe et les lèvres*, kunnen schrijven:

> Ah! malheur à celui qui laisse la débauche
> Planter le premier clou sous sa mamelle gauche!
> Le coeur d'un homme vierge est un vase profond:
> Lorsque la première eau qu'on y verse est impure,
> La mer y passerait sans laver la souillure;
> Car l'abîme est immense, et la tache est au fond.

Voor wie *Een passie* met ernst leest, bevat het boek zulk een waarschuwing.

De hoofdinhoud kan, gedeeltelijk met de eigen woorden van den schrijver, aldus worden geresumeerd:

Een jong man, zoon uit een burgergezin, Cornelis Verbruggen genaamd, is langen tijd rein gebleven - in naam uit kracht van een hoog ideaal van liefde, dat hij met mooie phrasen opsmukt, maar in werkelijkheid omdat zijn temperament, versterkt door de

verstandige opvoeding, welke zijn moeder hem gaf, hem toelaat rein te blijven, - totdat hij een beroemde tooneelspeelster, Ida Munck, ontmoet, in welke vrouw hij meent het ideaal, hetwelk hij zich van 'liefde' gemaakt heeft, verwezenlijkt te zullen zien. Het blijkt echter al spoedig, dat voor haar, van wie Verbruggen verwachtte, dat zij een nieuw leven in hem zou opwekken, hare kunst hoofdzaak is, en datgene, wat hij en anderen 'liefde' gelieven te noemen, niet meer dan een tijdverdrijf. 'Lief heb ik alleen mijn kunst' - zegt zij - 'en ik geloof dat die mij belet iets of iemand anders lief te hebben.' Verbruggen is dus gewaarschuwd, en wanneer hij zich niettemin door zijn hartstocht voor Ida Munck laat overheerschen en al lager en lager zinkt, zoowel zijn moeder, de hulpelooze, verlamde vrouw, die haren eenigen zoon aanbidt, als het buurmeisje, dat hem in stilte liefheeft, hopeloos ongelukkig makende, dan geeft dit verloop der handeling, met haar tragisch slot, den indruk van het onvermijdelijke.

Tegen den gang van het verhaal, den langzamen ondergang van dezen zwakken jongen man, is dan ook weinig in te brengen. Bovendien, hetzij zij direct geobserveerd zijn, of, zooals de schrijver dit noemt, 'in zijn gemoedsverstand gereflecteerd', er komen in *Een passie* gedeelten voor: hoekjes uit het leven in den fatsoenlijken burgerstand (indien dit gedachteloos en nutteloos vegeteeren 'leven' heeten mag), brokjes gesprek, spontane kreten uit het hart (of uit hetgeen voor 'hart' doorgaat), die, zooals men met een term uit de schilderwereld zegt, 'het doen.' Het gezin op het tweede bovenhuis op de Stadhouderskade (huurprijs ƒ 400), waarin Jozefine Berk, tusschen haar romanverslindende moeder en haar tante Net met het nooit voltooide haakwerk, haar jeugd vreugdeloos verslijt, de moeder van Ida Munck, een Hollandsche 'Madame Cardinal', Ida-zelf in haar volslagen zedelijke kleurenblindheid en daaruitvolgende cynische openhartigheid, zijn zooals zij wezen moesten. In dat typeeren, in het teekenen van die werkelijkheid, openbaart Vosmeer de Spie een wezenlijk, verrassend talent.

Maar - met dien lof zal hij waarschijnlijk niet tevreden zijn. 'Analyse van een gemoedstoestand' staat er op den titel van zijn roman; als psychologisch romanschrijver wenscht de jonge auteur derhalve beoordeeld te worden. En nu komt het mij voor, dat die moeielijke kunst inderdaad nog zijn krachten te boven gaat. Dat komt, dunkt mij, het duidelijkst uit, wanneer men Cornelis Ver-

bruggen, zooals hij ons door den schrijver *beschreven* wordt, vergelijkt met denzelfden jongen man, zooals hij in den loop van den roman voor ons *optreedt*.

'Hij had veel gelezen en veel nagedacht' - lezen wij op blz. 63 - 'zich eene pantheistische wereldbeschouwing gevormd, waarin hij de deugd als de ware godheid vereerde en haar lief had om haar zelfs wil. *Hij droeg zich zelf hoog in de borst*, en vroeg zich, voor levensvragen geplaatst, telkens af welk antwoord zijner waardig was.' En verder; 'Die krachtige zelf beheersching, die hij de deugdzelve vond en waarin hij zich oefende, had tot doel zich waardig te maken voor de liefde, zooals hij zich die voorstelde: souverein, in zich opnemend zijn geheele leven; eene liefde groot allesomvattend; een imperatief licht, die al het menschengeluk absorbeerde, maar het klaarder, onstoffelijker, inniger teruggaf; een geluk, dat onbereikbaar was, indien men het niet had voorbereid door een zich-reinhouden van geest en lichaam.'

Dit alles kon misschien wat minder hoogdravend, wat duidelijker en in fraaier Hollandsch gezegd zijn, maar het is toch wel geschikt om belangstelling in den held te wekken en naar nadere kennismaking met hem te doen verlangen. Maar hoe burgerlijk-onbeduidend vertoont zich nu deze Cornelis Verbruggen zoodra hij den mond open doet! Waar blijft de man, 'die zich zelf hoog in de borst droeg,' zoodra hij tegenover Ida Munck geplaatst is; tegenover haar, die, hoe lichtzinnig ook, hem van den aanvang af zoo duidelijk mogelijk te kennen gaf, wat hij van haar had te verwachten? En dan, hoe vertoont zich die man tegenover zijn ongelukkige moeder, van wie de schrijver ons vertelt, dat zij zoo één met hem was geworden, 'dat zij onbewust meermalen in haar denken, in haar gevoelen met hem opleefde', terwijl hij 'naarmate hij ouder werd, haar met meer overtuiging deelgenoot maakte van zijne ervaringen, zijne verwachtingen, zijne teleurstellingen'? Wat moeten wij van die beweringen gelooven, wanneer wij, zoodra hij, van wien ons dat alles verteld wordt, voor ons optreedt, hem geen enkel teeder woord tot die moeder hooren richten, geen enkele opwelling van innige toewijding of van kinderlijke hartelijkheid van zijne zijde bespeuren?

Het is of elke gelegenheid om ons den jongen man sympathiek te maken, en ons daardoor inniger met hem te doen medeleven en medelijden, als met opzet vermeden wordt.

De 'analyse van een gemoedstoestand' in den vorm van een

roman kan en mag niet enkel de beschrijving zijn van dien toestand op een gegeven oogenblik, maar moet noodzakelijk ook zijn de beschrijving van een gemoeds*strijd*. Welnu, wij vernemen wel de onaangename gewaarwordingen welke Cornelis Verbruggen ondervindt bij hetgeen hem overkomt; wel krijgen wij de bedenkingen en bezwaren te lezen, die zich in zijn brein verdringen voor en na de gebeurtenissen, welke over zijn leven beslissen; maar van een worstelstrijd van 's mans beter Ik tegen zijn hartstocht, van pijnigend zelfverwijt, van een poging om zich te ontrukken aan den demon, die hem in zijn macht heeft, bespeuren wij slechts nu en dan als een enkele voorbijgaande flikkering. In den regel ondergaat hij willoos, haast zonder er zich rekenschap van te geven, zijn lot.

Over den litterairen vorm van *Een passie* weid ik niet uit. Wel is er voor mijn gevoel iets zeer onverkwikkelijks in dat schermen met kleuren om den indruk van een geluid weer te geven, waarmede Vosmeer de Spie het zich en zijn personages bijzonder druk maakt; - bijvoorbeeld: ‘de menschenstemmen blauw-rood-aankomend en hèl-wegbleekend, het geratel van een rijtuig groen-grijs, het gonzen van de wielen der trams over de rails rood-bruin, het kwingelen der trambellen glimmend zilver, het verschuiven van een stoel groenzwart, het open- en dichtslaan van een deur blauw-wit, dat alles wordt versmolten in haar gouden denken;’ - maar sinds het vaststaat dat er verstandige menschen zijn, welke op die manier de kleuren hooren of de geluiden zien, en daarin een bron van genot vinden, is het voor een kleurendoove of geluidenblinde zeker verstandiger hierover niet te twisten en rustig af te wachten, op wat voor wijs grooter stilisten dan de schrijver van *Een passie* hiervan partij zullen weten te trekken tot verrijking van de taal en van den literairen kunstvorm in het algemeen. Alleen zou ik wel willen weten hoe het mogelijk is, dat het gegons van de trams de eene keer roodbruin (pag. 95), een andermaal bruin-grijs (pag. 160), en het geluid van de trambel nu eens glimmend zilver (pag. 95) en dan weer rood-oranje (pag. 161) gezien wordt.

Vosmeer de Spie heeft, toen hij een psychologische studie in romanvorm wilde geven, zijn krachten overschat, en de oppervlakkigheid, waaraan dit gedeelte van *Een passie* mank gaat, heeft zich gewroken op den vorm, die noch op oorspronkelijkheid noch op eenheid aanspraak mag maken, maar van verschillende jongeren, als Van Deyssel, Van Groeningen, Couperus, afgekeken schijnt.

Eigen werk, en zeer goed werk, levert de schrijver alleen daar, waar hij zich binnen het terrein der klein-burgerlijke novelle blijft bewegen en zich tot typeering en novellistisch schetsen bepaalt. Met dat werk, waarvan wij de voortzetting verlangend tegemoet zien, stelle zich zijn eerzucht voorloopig tevreden.

Bibliographie.

Huwelijkspoëzie. Herinneringen en beelden, door Ebba. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In het land, dat De Veer's ‘Trouringh’ tot den rang van een half-classiek werk verhief en aan Ritter's ‘Paedagogische fragmenten’ een buitengewoon succes verschafte, moet *ondanks*, of misschien wel mede *door* zijn ouderwetschen titel een boek als ‘Huwelijkspoëzie’ opgang maken.

De huiselijke tooneeltjes tusschen den jongen dokter en zijn ‘Tine’, de kleine jaloerschheden met en zonder reden, de plagerijen met en zonder succes, de lesjes van de vrouw aan den man, *vice versa*, het vrouwelijk pruilen en de mannelijke koppigheid, welke wij hier bijwonen, zijn in anderen vorm reeds herhaaldelijk voorgesteld; men kent dat spitsvondig disputeeren, dat min of meer vriendschappelijk vitten en min of meer beminnelijk haarkloven. Maar aan Ebba mag de eer niet onthouden worden, dat zij - zij het ook op wat al te breedsprakigen trant - het bekende met smaak heeft weten te variëeren en in onberispelijken vorm te gieten. En ook waar zij den toon wat hooger stemt en uit den schat van eigen of anderer ervaring opvoedkundige wenken geeft, zooals in ‘Booze humeuren’, spreekt zij met zooveel menschenkennis en gezond verstand dat het de moeite loont er goed naar te luisteren. Van scherp analyseerend vermogen en een fijn gevoel getuigt vooral het laatste stuk: ‘Niet begrepen’, een schets dieper van opvatting en dramatischer dan een der overigen, waarin de schrijfster de ontleding van toestanden en karakters, die weêr al te uitvoerig dreigde te worden, heeft weten af te wisselen door die toestanden en karakters, meer verhalend, voor ons in beeld te brengen en te laten leven.

Aan het slot van een harer schetsen merkt Ebba op, dat, al zullen betoogen en verhandelingen als de hare de wereld niet veranderen, er soms voor hen die zoeken maar een klein lichtje noodig is om hen op den weg te brengen. En dan vervolgt zij: ‘Laat ik dan het dwaallichtje wezen, dat door de velden dwaalt; licht dat een zoekende het flauwe schijnsel volgt en het doel vindt, waarnaar hij streefde.’ Wij helpen het haar wenschen.

Waarheid en Droomen, door Jonathan. Achtste druk. Leiden, E.J. Brill.

Boeken hebben hun lot en hunne lotgevallen. Wat het lot van ‘Waarheid en Droomen’ geweest is, vinden we op de allereerste bladzijde vermeld, waar te lezen staat ‘a c h t s t e d r u k’; en wat zijn lotgevallen waren, dat kunnen de laatste bladzijden van

deze jongste uitgaaf ons leeren, waar de schrijver, uit de volheid van zijn herinneringen, ‘losse bladen uit de geschiedenis van het boek’ voor ons openlegt.

Niet enkel die geschiedenis verhaalt Jonathan ons; soms gaat hij ook ‘buiten zijn boekje’ en, zich door andere herinneringen meê latende slepen, vertelt hij ons bijv. hoe hij, in 1842, vijf minuten lang, een politiek persoon is geweest, toen hij, in plaats van den zieken Burgemeester, Koning Willem II te Heilo mocht complimenteeren. Wie hem voor deze en dergelijke uitweidingen ‘bejaarden praatvaâr’ schelden, zooals hij zichzelven betitelt, wij niet, die de helderheid van hoofd en van hart, welke meer dan een geslacht in Jonathan getoond heeft te waardeeren, ook in deze bladzijden onverminderd aantreffen, en die nog altijd tijd en lust vinden, zoowel om zelf te luisteren naar hetgeen de beminnelijke grijsaard ons te vertellen heeft, als om anderen op te wekken het op hunne beurt te doen.

Multatuli, door A.J. Bussum, J.C. Loman Jr., 1891.

Wanneer eens de volledige verzameling Brieven, van welke thans drie deelen het licht zagen, zal verschenen zijn, dan zal een nieuwe studie over Multatuli mogelijk en noodig, en tevens een dankbare taak zijn voor een man van talent. Maar thans, naar aanleiding van slechts twee der verschenen deelen, en over niets anders, een boek van 235 bladzijden te schrijven, en dat boek eenvoudig weg *Multatuli* te betitelen, dunkt ons even voorbarig als aanmatigend. In een stijl en een betoogtrant, welke omslachtig en zwaar op de hand mogen heeten. en waarin de schrijver zelf nu en dan verward raakt (als voorbeeld wijzen wij op de alinea, welke onder aan blz. 54 aanvangt), geeft A.J. een reeks uittreksels en paraphrases van de belangrijke briefverzamelingen, waaraan hij enkele opmerkingen vastknoopt om de houding van Tine's familie te verklaren. Daarop volgt echter een hoofdstuk, waarin de schrijver aan het phantaseeren gaat over ‘Multatuli en de vrouwen’, o.a. bewerend dat Tine ‘van huis uit vroom’ moet geweest zijn, ‘in den ouderwetschen, kerkschen zin van het woord’ en dat het Dekker geweest is, die het geloof van zijn vrouw zoowel als hare denkbeelden over de liefde heeft uitgeroeid. A.J. spreekt vervolgens van Multatuli's ‘opeenvolgende minnaressen’, en ontziet zich niet daaronder, behalve de uit den eersten brievenbundel bekende Eugénie, de in den tweeden bundel herhaaldelijk genoemde Sietske te begrijpen, al erkent hij ook: ‘een muur scheidt deze in alle opzichten reine, ideale relatie van de zooeven behandelde drie andere’. De geheele wijze, waarop dit teêre onderwerp, Multatuli's verhouding tot Tine en tot andere vrouwen, waarvoor eerst latere brieven en onthullingen de volledige, betrouwbare bouwstoffen zullen kunnen leveren, behandeld is, schromen wij niet oppervlakkig, grof, smakeloos te noemen.

Voor de litteratuur over Multatuli achten wij dit boek geen aanwinst.

Helena Bixs, door J.B. Meerkerk. 2 dln. Nijmegen, H.C.A. Thieme. 1891.

Een jongman, die zich geplaatst ziet tusschen twee meisjes, welke beiden, elk op hare wijs, verliefd op hem zijn: een jong meisje, dat hare liefde tegenover dien man niet weet te verbergen, maar in haar hartstocht zoover gaat van zichzelve hem aan te bieden, - zulk een hachelijken toestand aannemelijk te maken, dat jonge meisje sympathiek te doen blijven, was de zware taak, welke de schrijver van *Helena Bixs*

zichzelven oplegde, of - indien wat hij in een voorrede meedeelt meer is dan een letterkundige *truc* - zich opgelegd zag.

Wij zouden te ver gaan met te beweren dat hij de moeielijkheid volkomen overwonnen heeft, maar te erkennen, dat hij er in slaagde

ons voor de personen uit zijn roman belang in te boezemen en ons te boeien door levendigheid van voorstelling, oorspronkelijkheid van vorm (zij 't ook dat die oorspronkelijkheid soms wat gezocht is) en zuiverheid van taal, is niet meer dan billijk. Indien de heer Meerkerk hier voor het eerst als romanschrijver optreedt, dan is zijn debuut een belofte.

Studies over Potgieter.
De jeugd en de jongelingsjaren.
(1808-1831.)

Voor ons is Potgieter geen vreemdeling meer. Zijne genialiteit, zijn denken, de diepte van zijn geest, zijne oorspronkelijkheid hebben hem gemaakt tot een der merkwaardigste mannen, aan wien men eene voorname plaats in onze letterkundige geschiedenis heeft moeten toekennen. Hij behoort niet tot de schrijvers, wier werken het onderwerp van dagelijksche gesprekken uitmaken, maar tot hen, naar wie men van tijd tot tijd den blik slaat en van wier talent men nu eens deze, dan weder gene zijde beschouwt, omdat hunne werken veel inspanning eischen en eerst na veel toewijding en studie in hunne schoonheid en waarde worden gekend.

Niemand heeft zijne geheele werkzaamheid nagegaan, den aard van zijne talenten volledig bepaald en aldus nauwkeurig zijne beteekenis aangetoond.

Dat ik het waag om, na het vele reeds over hem geschreven, op nieuw de aandacht voor hem te vragen, spruit voort uit den hoogen eerbied dien ik voor hem koester en uit leedgevoel over het onvolledige van alle aan hem gewijde beschouwingen, ondanks de vele verdiensten, die sommige bezitten. Hem beter te doen kennen dan nu het geval schijnt te zijn is in hoofdzaak de strekking van hetgeen volgt.

Het spreekt wel van zelf, dat ik hiervoor mijn eigen weg zal bewandelen en van het aangaande hem medegedeelde slechts in zoover gebruik maken, als het belang van het onderwerp

medebrengt. Ik vang dan ook aan bij het begin en deel alleen mede hetgeen een nader ingesteld onderzoek en de lezing zijner werken mij hebben geleerd.

Maar iets vooraf.

Het is als een der groote verdiensten van Potgieter aangemerkt, dat er bij hem bestaat eenheid van kunst en karakter, dat het laatste de eerste heeft beheerscht. Dit noodzaakt ons om zijne weinige levensbijzonderheden streng in het oog te houden en zijn innerlijk leven te leeren kennen. Met het een zoowel als met het ander zal ik trachten rekening te houden.

Een vluchtig overzicht van zijn leven en zijne werken doet ons zien, dat zijne werkzaamheid niet is te behandelen als een doorloopend verhaal, maar zich laat verdeelen in eenige perioden, die ieder een zekeren stempel dragen. Voor de richtige behandeling der stof zal het noodig zijn die aan te nemen en aan ieder tijdperk afzonderlijke studies te wijden.

Ik meen dat zij vier in getal zijn:

1e dat van afhankelijkheid, van 1808-1831.

2e dat van overgang, van 1831-1836.

3e dat van bloei, van 1837-1865.

4e dat van de grootste kracht, van 1865-1875.

Ik zal niet de reden uiteenzetten, die mij tot deze verdeeling heeft geleid, noch de benamingen toelichten[1]. Bij de achtereenvolgende behandeling komt dit van zelf aan het licht en daarin hoop ik mijne rechtvaardiging te vinden.

I.

A self made man! Van weinigen kan men dit met meer recht getuigen dan van Everhardus Johannes Potgieter. Hij werd geboren te Zwolle den 27 Juni 1808 en behoorde tot een oud geslacht in Overijsel[2], dat mannen heeft opgeleverd die zich hebben onderscheiden[3]. Zijn grootvader,

1) Vgl. hetgeen ik hierover schreef in 'De Tijdspiegel', jrg. 1890, afl. Juli.

2) Vgl. Catalogus der Archieven van het Groote (vroeger Heilige-Geesten-) en Voorster Gasthuis te Deventer (1267-1815) door Mr. J.I. van Doorninck. Zwolle 1878-1880. Daaruit bleek mij, dat in de middeleeuwen de geslachtsnaam Potgieter reeds bekend was.

3) B.v. de te Munster in 1574 gehoren Mr. Barend Jansz. Potgieter, die als scheepschirurgijn de ontdekkingsreis door de Straat van Magellaan medemaakte. Zijn portret is beschreven in den Catalogus van F. Muller, onder No. 4281. Potgieter beweerde van hem af te stammen.

Everhardus Potgieter, een welgesteld en geacht lakenkooper, die een warm voorstander was van de vrijheidsbegrippen der vorige eeuw en zich zelfs een korten tijd op staatkundig gebied verdienstelijk heeft gemaakt, bezat uit zijn eerste huwelijk vier kinderen, genaamd: Hermanus, Hendrikus, Johannes Leonardus en Johanna, en uit het tweede een zoon: Everhardus Johannes, die gewoonlijk, ter onderscheiding van zijn neef, zich daarbij noemde Everharduszoon. De derde en de jongste zoon, die zich aan den handel hadden gewijd[1)], vestigden zich later te Amsterdam, waarheen, na het overlijden van den heer Potgieter, ook zijne weduwe en zijne eenige dochter vertrokken. De oudste zoon bleef te Zwolle en zette den welbekenden handel zijns vaders voort. Hij huwde Berendina Margaretha van Ulsen, dochter van den burgemeester zijner woonplaats. Deze bezat, behalve haar, nog drie kinderen, genaamd: Wilhelmina Geertruida, Johannes en Hermanus Nicolaas.

Potgieter was het oudste kind uit dit huwelijk gesproten. Na hem volgden zeven kinderen, van welke vier op jeugdigen leeftijd overleden, twee broeders den middelbaren leeftijd bereikten, en alleen de jongste zuster, die in latere jaren met hem samenwoonde, nog in leven is.

Van de invloeden die het meest beslissend voor zijn volgend leven zijn geweest, komt voornamelijk die zijner moeder in aanmerking. Het was wel op hare aansporing dat hij, nog jong, werd gezonden naar de fransche school van den heer Quanjer en tevens naar de avondschool der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, aan wier hoofd de heer Spijkerman stond. Deze scholen werden in 1819 verwisseld voor die van den heer Van Schouwenburg, waar hem de moderne talen werden onderwezen. Zijn latere afkeer van de Nuts-scholen en de vriendelijke herinnering, die hij van den laatsten onderwijzer heeft medegedeeld[2)], wettigen het vermoeden, dat het eerste hem verstrekte onderwijs van middelmatig gehalte is geweest. Reeds

1) Vgl. Naamwijzer en Adresboek der Leden uitmakende het Stedelijk Bestuur van Amsterdam, jrg. 1831. Te Amsterdam, bij P. den Hengst & Zoon.
2) Vgl. de beoordeeling van A. Loosjes Pz., Het Leven van Maurits Lijnslager in ‘De Gids’, jrg. 1856. Dl. I. bl. 295.

toen gaf hij blijken van bijzonder bevattelijk te zijn[1] en gehecht aan zijne meesters[2].

Zoover mij bekend is, bestaat er geen kinderportret van hem. Wij mogen echter aannemen dat hij welgevormd en gezond van lichaam was en dat zijn zacht karakter, zijn levendige aard, zijne natuurlijkheid en zijn lust in echte jongensontspanningen hem de genegenheid van ouderen en de vriendschap van jongeren hebben verzekerd. Later zinspeelde hij in een gedicht, '*Wilhelm's Reize*', op zijne kinderlijke genoegens, toen hij schreef:

> - maar waar de breede gracht
> De lieve beek geweest, waarop, in kindsche dagen,
> In ranke en kleine boot hij zich een Zeeman dacht,
> Die onversaagd den togt om 't wereldrond ging wagen,
> Als hij gebloemte en visch bij 't keeren met zich bragt...

Daarbij was hij zeer ontvankelijk voor indrukken, afkeerig van onoprechtheid en eenvoudig. Wij kunnen ons bij gemis van een beeld eenigermate eene voorstelling van hem maken, wanneer wij aandachtig lezen de toelichtingen op '*De Nalatenschap van den Landjonker*', die, weliswaar, naar zijne mondelinge verklaring, autobiographie en fantasie bevat, maar waarin beiden toch met eenige moeite uit elkander te houden zijn.

De druk der tijden deed zich, gelijk overal, ook gevoelen in het bedrijf zijns vaders. Dit oefende niet alleen een somberen invloed op den huiselijken kring, maar maakte het ook al spoedig wenschelijk, dat de oudste zoon, hoewel hij nauwelijks dertien jaar oud was, het ouderlijk huis verliet om zijn eigen weg in de wereld te vinden. Gelukkig deed zijne tante, Wilhelmina van Ulsen, die te Amsterdam woonde met hare vriendin mejuffer Elisabeth van Hengel, op den O.Z. Voorburgwal bij de Hal, alwaar deze laatste een lederhandel dreef, het voorstel

1) Ik heb ter inzage gehad een 4o. schrijfboekje, waarin zes door Potgieter geteekende kaartjes van Palestina, Griekenland enz. voorkomen. Zij zijn met zorg bewerkt en netjes gekleurd.

2) In een fransch briefje, dd. 20 Mars 1822, aan zijn vriend J.H. Wenink te Zwolle, lees ik: 'Faites mes compliments à Mrs. Pelkwijk, Spijkerman, Quanjer et faites votre mieux pour me dire leurs jours de naissance.' Elf jaar later schreef hij in zijn 'Copieboek van vriendschappelijke Briefwissel. 1833', Amst. 25 Febr. 1833, juffr. W. van Ulsen bij haar vertrek naar Zwolle medegegeven: 'Klagt en Troost en Zorgeloosheid. Den Heer G. Spijkerman. Ter Gedachtenis van een dankbaren leerling. De schrijver.'

dat hij naar Amsterdam zou komen om in deze zaken te worden opgenomen. Na slechts twee jaar eenigermate goed onderwijs te hebben genoten, nam dit reeds een einde en daarmede ook de voor andere knapen van zijn leeftijd nog vroolijke en onbezorgde jeugd. Hij zou opgroeien ver van zijne moeder, in wier liefde hij zich gelukkig gevoelde, zooals spreekt uit deze regels van het zooeven aangehaalde gedicht:

> Aandoenlijk toch is 't oord waar ons een moeder leidde,
> Waar, als het zonnelicht te fel zijn stralen schoot,
> Haar teêrbezorgde hand de wieggordijnen sloot,
> De plek waar 't eerst en 't laatst ons oog onschuldig schreidde!
> De rozenknop het beeld van ons ontluiken bood,
> De vreugde, 't moede lijf een lieflijk leger spreidde
> Daar 't hart nog vreemd'ling was van wroeging, angst en nood;

en ver van hetgeen hij in deze jaren had liefgekregen zoowel in als buiten het ouderlijk huis. Potgieter heeft in zijn volgend leven zijne ouders weinig kunnen zien; zijn weg voerde hem nu hier dan daarheen, zoodat het voor hen onmogelijk werd om bij hun begaafden oudsten zoon, op wien zij trotsch waren, te blijven.

Zijne moeder overleed in 1840; zijn vader in 1844.

II.

Potgieter heeft door den loop der omstandigheden veel verplichting gehad aan mejuffer van Hengel, maar meer nog aan zijne tante die hem tot zich nam. Deze inderdaad zeer verstandige vrouw vervulde op liefdevolle wijs de taak, door haar aanvaard, en heeft een gelukkigen invloed op hem geoefend. Het was een groot voorrecht voor Potgieter onder hare leiding verder te mogen opgroeien. Met kinderlijken eerbied en liefde heeft hij die zorgen gewaardeerd en levenslang, zoowel in het openbaar als onder vier oogen, haar vereerd en gedankt voor de onverdroten toewijding in het banen van zijn weg. Ja, op menig gewichtig besluit, dat hij later nam, zijn de gedachte aan haar en zijn gevoel van verplichting van invloed geweest. En zij is nimmer afgeweken van hetgeen zij eenmaal op zich had genomen. Met de vele gaven haar bedeeld, trachtte zij hem van dienst te zijn, en, al werd ieder jaar de afstand tusschen

beider geestesontwikkeling grooter, zij bleef een onverzwakt belang stellen in hetgeen hem vervulde. Omgekeerd, meende hij, hoe ver boven haar in ontwikkeling verheven, niets te mogen ondernemen, zonder daarover vooraf met haar van gedachte gewisseld en haar oordeel vernomen te hebben.

Zoover mijne kennis aangaande de letterkunde over Potgieter reikt, bestaat er geen schets van hare persoonlijkheid in de eerste jaren hunner samenwoning. Hij zegt wel in een onuitgegeven gedicht[1], de eenige maal dat aldus tot beide 'tantes'[2] het woord wordt gericht:

> Lieven! sints mijn kindsche dagen
> Staat g'onschendbaar voor mijn geest
> Zijt gij alles mij geweest.

doch dit is te weinig en misschien een te partijdig (maar dan hem kenmerkend) oordeel om als kenschetsing te kunnen dienen. Ons voorstellingsvermogen zal dus het gemis aan juiste mededeeling moeten vergoeden. En dan meen ik dat, zoowel deze regels, als haar portret op gevorderden leeftijd, door Busken Huet zoo fraai geteekend[3], tot grondslag van iedere voorstelling moet dienen.

Onder de leiding van deze voortreffelijke vrouwen ving Potgieter zijne werkzaamheden in den handel aan. Het begin was zeer bescheiden. Hij verrichtte bezigheden op het kantoor, leerde de geheimen van het pakhuis kennen; kortom, volgde de destijds algemeen toegepaste leerwijs voor aanstaande kooplieden, die uiterst geschikt was om practische mannen te vormen, maar niet het middel kan genoemd worden om denkende hoofden te verkrijgen. Doch het ontbrak hem niet aan talent, ijver en kennisdorst om dat te worden. Zijne vrije uren werden besteed aan het leeren van de duitsche en engelsche talen onder de leiding van meesters, wier beeld hij ons heeft geschetst[4], en aan het nemen van teekenles bij Dawaille. Ter ont-

1) Vgl. mijne Bibliographie der werken van Potgieter. No. 587.
2) Potgieter sprak beide dames kortheidshalve altijd met 'tante' aan.
3) Vgl. Cd. Busken Huet. Potgieter 1860-1875. Persoonlijke Herinneringen. Amst. 1877. bl. 69. v.
4) Vgl. Het Leven van Bakhuizen van den Brink. bl. 61. v. Bibliogr. No. 560. c. Ik gebruik deze uitgaaf in het vervolg.

spanning bracht hij vaak een zekeren tijd in gezonde lichaamsbeweging door, gelijk wij in het gedicht '*Wilhelm's Reize*' vinden herinnerd:

Wel scheen zijn ziel bewogen
Bij 't weerzien van 't kristal waarop hij vroeger gleed[1)]
Toen 't honderd arren droeg.

Op zijn veertiende jaar begon hij zich te oefenen in de poëzij. Er zijn uit dien tijd drie brieven bewaard, waarvan twee in het fransch, gericht aan zijn vertrouwden vriend[2)]. Deze leeren ons zijne toenmalige gemoedsstemming en zijne eerste dichtproeve kennen. Hij schreef over godsdienstige onderwerpen en eene sekte, die te Amsterdam veel van zich deed spreken. Knapen van zijn leeftijd hebben gewoonlijk geheel andere mededeelingen te doen dan blijkbaar met hem het geval was. Zijn toon ademt den ernst en vromen zin, die hem leven slang zijn bijgebleven, en, in plaats van, bijvoorbeeld, te berichten hoe het leven in zijne nieuwe woonplaats en zijn werkkring hem bevallen, schreef hij in den laatsten brief alleen over den intocht van den koning en dat hij somtijds een versje vervaardigde. Ten overvloede volgt daarop een gedicht van vijf coupletten, getiteld: '*Menschenwaarde*'[3)], verdedigd met dezen uitroep: Quel sujet est plus digne de le chanter? De volgende regels geven den inhoud en het meest aantrekkelijke weder.

1.

Wat ook verander 'k voel mijn waarde
Als mensch bewoner van deez' aarde
Als schepsel van een liefd'rijk God.
'k Ben in mijn kleine schaam'le woning
Zoo rijk als d'allergrootste Koning
Ik smaak een even zalig lot.

1) De dichter teekende hierbij aan: 'In de koude winter, ik meen van 1823.'
2) De heer J.H. Wenink te Zwolle, die de goedheid had ze mij ter inzage te verstrekken. De brieven zijn gedagteekend: 4 Februarij 1822, 20 Mars 1822 en Avril 1822. Vgl. hetgeen E(lberts) hierover schreef in de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant. jrg. 1887, no. 195.
3) Toen mijne Bibliographie ter perse ging, kende ik dit stukje te zeer bij benadering om daarvan met eenige zekerheid melding te durven maken. De volgende aanhaling is naar het oorspronkelijk.

2.

Wil ik m' als Jezus leerling roemen
Dan moet 'k wat mensch heet Broeder noemen
En helper zijn in druk en nood.

5.

Neen neen hij mag geen Christen heeten,
Bezit geen hart, heeft geen geweten,
Die zijn natuurgenooten doemt.
Die zijnen meêmensch durft verachten
Mag nimmer Godes zegen wachten,
Schoon hij zich Jezus leerling noemt.

Uit deze nog zeer bescheiden proeve spreekt de vaste, ootmoedige en practische godsdienstigheid, volgens prof. van Kampen[1)] de grondtoon der toenmalige nederlandsche poëzij. Hij bezat haar van nature, maar zij was bovendien aangekweekt geworden in zijne nieuwe omgeving. Dat zij derhalve werd uitgedrukt in zijne eerste gedichtjes is alleszins verklaarbaar, en hij deed het te vrijmoediger, omdat de kunstopvatting van Feith en diens volgelingen, met wier poëzij hij dweepte, naar dezelfde richting leidde.

Eenige jaren later, omstreeks 1825, wendde hij zich met zijne proeven tot Barend Klijn, wiens gedichten een diepen indruk op hem hadden gemaakt[2)]. Klijn en zijn broeder Harmen behoorden met Zimmerman en anderen tot de leden van het deftige poëtengild te Amsterdam. Zij waren daarbij in

1) In de redevoering: Over den geest der Nederlandsche Letterkunde, vergeleken met die van andere volleen, ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt in 1829.

2) De gedachte, die men in het zooeven medegedeelde stukje aantreft, wordt ook gevonden in een gedicht van Barend Klijn, getiteld: '*Gevoel van Eigenwaarde*' (Ged. van B. Klijn Bz. Amst. 1828, dl. III, bl. 89). Reeds de aanhef duidt overeenkomst aan:

'k Ben mensch! 'k besef, 'k gevoel mijn waarde,
Als schepsel van den hoogen God.

Ofschoon men, lettende op het jaar van uitgaaf van dezen bundel, Potgieter niet van plagiaat kan beschuldigen, zoo is toch de gelijkheid opmerkelijk en het als zeer waarschijnlijk aan te nemen, dat beide gedichten in denzelfden tijd zijn geschreven. Het tweede deel van Klijn's bundel was in 1821 verschenen. Later ontstonden de stukken in het derde deel voorkomend. En daarin vindt men geen dagteekening. In ieder geval is hier duidelijk merkbaar dat zij in éene richting arbeidden.

den handel werkzaam. Dat dienen van twee goden moest natuurlijk een jonkman als Potgieter vervullen van eerbied voor hunne talenten. Misschien heeft hij zich in stilte het ideaal voorgesteld om eenmaal hen te mogen evenaren, want zij smaakten, in tegenstelling van menig onsterfelijk poëet, de genietingen eener bescheiden welvaart en oogstten daarbij roem met hunne werken; reden te over derhalve om den handelsstand hoog te achten en kooplieden zooals zij waren te bewonderen en hun voorbeeld na te volgen.

De raad, dien de broeders Klijn gaven, hield in het aankweeken van godsdienstigheid, vaderlandsliefde, huiselijkheid, bewondering voor Amsterdam, wijsgeerigheid. Zij legden er vooral den nadruk op, dat de mensch niet anders mag zijn dan de dichter en de dichter niet anders dan de mensch[1]. Hunne vrienden voegden hieraan niets toe.

Ook dit deed, naar men gevoelt, de ontwikkeling van Potgieter blijven binnen zeer enge perken. Zijne gebrekkige kennis, hoofdzakelijk bestaande uit eene zekere belezenheid in rijpe en onrijpe lettervruchten, die derhalve een degelijken grondslag miste, en zijne omstandigheden beletten ieder helder oordeel over waarheid en schijn en deden hem de gestelde eischen, bovendien geheel overeenstemmend met zijne persoonlijkheid, onvoorwaardelijk aannemen. Hoe groote achting en liefde hij voor zijne raadslieden koesterde, blijkt uit een vers, getiteld: '*Opwekking tot zingen*'[2], vervaardigd voor Harmen Klijn, toen deze, in rouw over een smartelijk verlies, het voornemen scheen te hebben om de lier aan de wilgen te hangen. In dit stuk, hetwelk hij onderteekende: 'Een jong menschenvriend,' spreekt hij zijn leidsman aldus toe:

> Eens werpt die blijde morgenstond[3]
> Voor U ook 't helderst licht in 't rond,
> Ontvlam, zoo lang uw geest nog bij ons toeft op aarde,
> Ons hart, in heilig reinen gloed,
> Voor plicht; voor deugd; voor menschenwaarde;
> Maar meest voor d' Oorsprong van het goed.

1) Vgl. het opstel van Jer de Vries: Barend Klijn Bz., bijzonder uit het oogpunt van nationaliteit beschouwd, in Holl. Magazijn van Letteren, Wetenschappen en Kunsten. 1831, dl. I, bl. 105.
2) Bibliogr. No. 565.
3) Nl.: het ontwaken hiernamaals.

Is 't waarheid dat in iedre kring,
Elk met het licht dat hij ontving,
Zoolang moet werkzaam zijn, als mooglijk is in 't leven,
Hervat dan 't speeltuig, Eedle Klijn!
Blijf onzer jeugd, Uw' lessen geven,
En 't Vaderland ten nutte zijn.

Elke eedle zucht, die G' in 't gemoed,
Eens stervlings wekt, ontkiemen doet,
Elke eedle neiging, die uw zang meer doet ontwaken,
Zal in het eeuwig, bloeijend oord,
Uw ziel een hooger vreugd doen smaken;
Daar 's broeders dank, dien heilstaat schoort.

en ten slotte:

Welaan, herneem in 't tempelkoor
Uw plaats, ga weer de jongren voor
En kan uw hand de snaar der vreugde niet meer klemmen,
Durf dan, schoon d' aard geen heil u biedt,
Den toon voor hooger kringen stemmen,
Waar 't oog verklaard d' Aartsgoedheid ziet.

Het zal hieruit ieder duidelijk zijn, dat de invloed van Potgieter's eerste leidslieden op dichterlijk gebied den kring zijner gedachten niet heeft verruimd en zij alleen zijne meerdere vaardigheid in den vorm heeft aangekweekt. Men mag daarom beweren: zijn verlaten van de ouderlijke woning heeft hem wel eene maatschappelijke betrekking verzekerd en de onveranderlijke gehechtheid van eene eerbied waardige vrouw, maar daarmede is ook alle goed, hetwelk men van deze verandering in zijne omstandigheden mocht verwachten, genoemd. Want het is de vraag of men, lettende op hetgeen hij aangaande zijne meesters heeft geschreven en overwegende de waarde van zijn eersten letterkundigen omgang, eigenlijk wel van opvoeding en goeden invloed kan spreken, en of men niet veel meer tot de erkenning moet komen, dat wederom allerlei omstandigheden buiten zijne schuld een voor ieder waar te nemen aanleg in zijne gezonde ontwikkeling hebben belemmerd.

III.

Gelukkig bracht het jaar, waarin dit gedicht aan Klijn is

ontstaan (1826), eene verandering, die aan zijn weinig opwekkelijken toestand een einde maakte. De handel te Amsterdam ging achteruit[1] en naar aanleiding daarvan besloten de dames van Hengel en van Ulsen zich te Antwerpen metterwoon te vestigen. De jonge Potgieter ging mede.

Dat men zich juist daarheen verplaatste was alleszins begrijpelijk. Geen stad in de zuidelijke Nederlanden is meer gebaat geworden door het besluit, waarbij aan Oranje het bewind over de vereenigde Nederlanden werd opgedragen, dan deze. Napoleon had haar handel als van ondergeschikt belang beschouwd en naar zijne bevelen moest de daarvoor juist gunstig gelegen plaats dienen als het punt van waar de krijgsverrichtingen te land en ter zee konden uitgaan. Maar Willem I nam zich voor aan dien toestand een einde te maken. Hij stelde alle pogingen in het werk om het verlorene te herwinnen en dit gelukte boven verwachting. Het was weldra te bespeuren dat matiging in alle begrippen, verzoening van verschillende denkwijzen, het toeleggen op edele ontwikkeling, de gelukkige gevolgen van het wijze regeeringsbeleid, te Antwerpen den handel en de wetenschap tot hooger peil deden stijgen[2]. Dit bleef niet zonder invloed op den gang van zaken te Amsterdam en velen besloten naar het zuiden te vertrekken. Terecht zong Potgieter een paar jaar later in zijn gedicht: '*Aan de Bataven in België*'[3]:

> Weer mogt op Vorstengunst de taal der Vaad'ren bogen,
> 't Was of de Handelgod zijn staf aan 't Zuiden schonk,
> En, als een bijenzwerm, naar 't bloemenperk gevlogen,
> Koost gij, Oud-Hollandsch kroost, in België have en haard.

Zimmerman meende[4], op zeer aannemelijke gronden, dat onze dichter de verandering in zijne omstandigheden heeft toegejuicht, en deze verklaarde in zijne laatste levensjaren[5]: 'Afwisseling van gezichteinder was hem (mij) op ieder gebied levenslang

1) Vgl. Leven van Bakhuizen van den Brink, t.a. p. bl. 47-50.
2) Vgl. F.H. Mertens en K.L. Torfs: Geschied. van Antwerpen sedert de stichting der stad tot onze tijden. Antw. 1853, dl. VII, bl. 163, v. In Potgieter's gedicht '*Antwerpen*' wordt ook van dien vooruitgang melding gemaakt.
3) Bibliogr. No. 41.
4) Vgl. Potgieter's Verspr. en Nagel. Werken (Bibliogr. No. 10) Poëzij, dl. II, Narede bl. 426.
5) Vgl. Leven van Bakhuizen van den Brink, t.a. p. bl. 186.

lief.' Wij mogen dus aannemen dat de wijziging in zijn levensloop hem geen leed heeft berokkend; ook niet omdat het in zijn aard lag iedere noodzakelijkheid moedig aan te durven. Hij heeft zijne nieuwe woonplaats in een fraai lied bezongen[1)], waaruit ons duidelijk blijkt hoe tevreden hij zich daar gevoelde. Van een heimwee naar Amsterdam was geen sprake.

Het vertrek van Potgieter viel voor in een der laatste maanden van 1826 en zijne komst te Antwerpen of, waarschijnlijk de opening zijner zaken, thans een handel in suiker, in de eerste dagen van het volgende jaar[2)].

Met alle energie, waarover de opgewekte, veerkrachtige jonge man kon beschikken, wijdde hij zich aan zijn nieuwen werkkring. En voor dezen was hij als aangewezen. Te opgewekt van aard om afgezonderd te leven in de stille studeerkamer, bewoog hij zich het liefst midden in de woelige, bedrijvige wereld. Daar werden zijn geest en zijne fantasie gevoed. Geen beter betrekking bestond er voor hem dan zoodanige, waardoor hij met allerlei personen in aanraking kwam, allerlei wetenschappen moest beoefenen, en in allerlei toestanden geraakte, waarvoor hij vlug en veel moest werken en zijne moeite goed werd beloond.

> Hoe godd'lijk is des Handels magt!

zong hij een jaar later en geheel zijne overtuiging, al zijne wenschen lagen in die woorden opgesloten.

Eene groote rij kooplieden schaarde zich dientengevolge allengs om hem. Men gevoelde sympathie voor den voortvarenden, levendigen, dichterlijken vakgenoot. En hij, al ergerde hem ter beurze het geledebraakte Fransch, ontving vele indrukken, die hij in zich opnam en waarover hij nadacht. Hij vergeleek België met Holland, merkte op hoe verschillend van

1) Bibliogr. No. 43.

2) Een der portefeuilles, inhoudende Potgieter's aanteekeningen van die dagen, is gemerkt: 1827-1830. I. Octoberdagen 1830 Antwerpen. Een zich daarin bevindenden omslag: 2. Antwerpen 1827-1830. Deze jaartallen kunnen zoowel op het een als op het ander betrekking hebben. In het Leven van Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 186 schreef Potgieter dat hij vroeger de omstreken van Aken des zomers heeft gezien. Dit kan tot het vermoeden leiden dat hij hiermede bedoelde zijn heenreis naar Antwerpen. Ik geloof echter dat hij hier het oog heeft op iets anders, een uitstapje misschien, en dat hij werkelijk reeds in 1826 Amsterdam heeft verlaten. Trouwens Zimmerman, die goed op de hoogte was, geeft dit jaar op.

ons daar het heden werd opgevat, en beantwoordde in dezelfde mate de genegenheid waarmede men hem bejegende.

Ik geloof dat, ondanks zijne goede eigenschappen en zijn sterk ontwikkeld plichtgevoel, de zaken van Potgieter niet hebben gebloeid. Dit kan niemand bevreemden. Zijn vreemdelingschap, zijn gemis aan handelsbetrekkingen en de zich meer en meer ontwikkelende staatkundige woelingen waren nadeelig voor hem. En wanneer men daarbij in aanmerking neemt dat hetgeen hij verdiende ook der dames ten goede moest komen, dan ligt het voor de hand, dat in de eerstvolgende jaren zijne stoffelijke belangen veel zorgen hebben moeten vereischen.

Daarentegen was hij gelukkig ten opzichte van zijne geestelijke ontwikkeling.

Weinig maanden na zijne vestiging werd Dr. Pierre Jean Jacques Mounier Pierre fils bevestigd als predikant bij de Protestantsche gemeente. Potgieter leerde den jeugdigen nieuwen leeraar kennen. Ook met Pierre Jacques Marcus, in het laatst van 1828 tot hulpprediker aangesteld, kwam hij in aanraking. En allengs veranderde de oppervlakkige bekendheid met beiden in eene warme vriendschap, levenslang onderhouden, hoewel latere omstandigheden hunne wegen uiteen deden gaan. Die omgang was voor hem een bron van wezenlijk genot[1)]

1) De door Mounier gehouden rede ter bevestiging van Ds. Marcus bevindt zich onder Potgieter's papieren van die dagen. Een ander, treffender bewijs van hetgeen ik hier mededeel vond ik in een briefje, dd. 18 Januari 1875, door Marcus aan Potgieter geschreven, in dank voor de toezending van het 2e deel zijner poëzij. Ik mag het niet nalaten om deze treffende hulde openbaar te maken. ‘Hetgeen vooral de waarde van uw present verhoogde,’ dus las ik, ‘was uw zoo wel gelijkend portret. Hoe vele jaren er ook mogen verloopen zijn, sinds ik u de laatste maal even mogt zien, ik had geene de minste moeite u terstond te herkennen en riep dadelijk uit: “Ja, dat is hij”. Het is nog altijd dat verstandige, goede en vriendelijke gelaat, dat mij zoo dierbaar was, sinds ik u in Antwerpen leerde kennen en dat in mijne herinnering bleef leven, wat er ook sedert dien tijd in beider omstandigheden of omgeving moge veranderd zijn. O, hoe gaarne zou ik, indien dit mogelijk ware, die dagen van onze eerste jeugd nog eens weder doorleven, toen wij zamen in gezelschap van uwe lieve, onvergetelijke tantes, zoo konden keuvelen, vriendelijk disputeeren over theologie of politiek en toen de eerstelingen van uwe Muse reeds deden vooruitzien welk eene hoogte gij later als dichter bereiken zoudt. Ja, die tijd blijft mij, ondanks de treurige herinneringen aan de gebeurtenissen die ons van elkander moesten doen gaan, steeds eene der aangenaamste in mijn leven; en het bleef mij een streelend genot van tijd tot tijd te bemerken dat ook gij mij niet vergeten waart.’

en heeft vermoedelijk de studie der wijsbegeerte opgewekt, waaraan hij zich eenigen tijd heeft gewijd. Hiervoor miste hij evenwel den aanleg. Zijn geest was te levendig voor veeleischenden denkarbeid, en hij verlangde meer zijne belezenheid uit te breiden. Zoo werd de grondslag gestevigd voor iets, later door ieder bewonderd, waardoor hij aan zijne werken de kernachtigheid wist te geven, die inspanning van den lezer vraagt, en de aantrekkelijkheid, welke ze telkens opnieuw ter hand doet nemen.

Meer dan deze was de kennismaking met Jan Francies Willems, den vader der Vlaamsche beweging, een zeldzaam voorrecht en beslissend voor hem. Willems, die, ter waardeering van zijn ijveren, was aangesteld geworden als ontvanger der registratie-rechter te Antwerpen, kon zich in dien tijd ongestoorder aan zijne studiën wijden dan vroeger. De aanvallen zijner tegenstanders waren zeer verzwakt en zijne verlichte levensbeschouwing en gematigde begrippen, die het eendrachtig samenwonen van de verschillende partijen mogelijk deden zijn, maakten de aantrekkingskrachten uit tot zijn huis, (hij was sedert 1818 gelukkig gehuwd) waar talentvolle mannen samenkwamen. Voor Potgieter, een Noord-Nederlander, dit was reeds genoeg, werd die kring met heuschheid ontsloten, en de talrijke leden van het gezin behoorden sedert tot zijne beste vrienden. Aan dat verkeer dankt hij den eersten grooten invloed op zijne vorming geoefend.

Willems, de onvermoeide arbeider aan de herleving der Vlaamsche letteren, bezield door liefde voor taal en vaderland, de middelaar tusschen Noord en Zuid, eerbiedwaardig om den adel van zijn hart, den rijkdom zijns geestes en het roemrijke van zijn streven, gaf zijn jongen vriend lessen van levenswijsheid. Hij wist de sluimerende talenten te doen ontwaken, hem te bezielen, zijne oogen te openen voor den veredelenden invloed der litteraire critiek en haren eisch van objectiviteit, en ontvonkte door de onverschrokkenheid waarmede hij zelf pal stond voor zijne beginselen den moed van ieder, die gevoelde dat hij iets aan zijn tijd te geven had.

Zoomin als Willems een eigenlijk gezegde school heeft gesticht, zoomin is Potgieter ooit zijn leerling geweest. Willems stond te hoog boven het peil der algemeene beschaving en zijn ideaal lag in die richting niet. Zijne geschriften waren ongeschikt

om rechtstreeks te werken op de loutering van den smaak. Populariteit begeerde hij niet; alleen het toenemen van den invloed zijner beginselen. Derhalve konden slechts enkele punten beide mannen, onderscheiden van gaven, uiteenloopend van aanleg en karakter, tot bondgenooten maken. Maar daarin waren zij dan ook één. Overigens bleef ieder op zijn gebied zelfstandig werkzaam, ieder zijne godsdienstige en staatkundige opvattingen behouden; en alleen de jongere gevoelde hoe door den omgang met den veelzijdig begaafden ouderen zijn beperkte blik werd verruimd en hem een kring van rijke gedachten werd ontsloten, waarvan hij te Amsterdam slechts een flauwen omtrek had gezien. En juist daarom had Willems zooveel waarde voor den jongen Potgieter. Want deze kon zijn voordeel doen met op te merken, hoe de oudere zich kweet van eene taak, waartoe hij later op ongeveer dezelfde wijs, maar onder andere omstandigheden, zou worden geroepen.

Van dien aard was, geloof ik, de innige vriendschapsband die sedert tusschen den jongen Noord-Nederlander en den Belg heeft bestaan[1] en nimmer is verbroken, niettegenstaande het ideaal van Willems niet verwezenlijkt scheen te worden en Potgieter later meer en meer eene andere geestesrichting werd toegedaan. Naar waarheid kon de laatste getuigen: ‘Heil, wie een Willems vinden mag! Ik reken het mij tot eer met hem bekend te zijn, het maakte een mijner grootste genoegens te Antwerpen uit, dat ik er hem mogt leeren kennen. Terecht noemt men hem een voortreffelijk dichter, maar wie, als ik, het genoegen had een halfjaar met hem om te gaan, schat daarbij zijn goed hart eerst op de rechte waarde.’[2]

Allereerst zal Willems aan Potgieter het vrij gebruik hebben toegestaan van zijne aanzienlijke bibliotheek, waardoor zijn jonge vriend zich kon wijden aan de voor hem noodige studie van goede modellen uit alle tijdperken onzer letterkunde. Hij zal hem daarbij hebben gewezen op Bilderdijk, voor wien hij,

1) Vgl. het opstel van A. Bechger in het Oost-Vlaamsche Tijdschrift ‘*Het Belfort*’. Juli en Augustus 1888. Zie ook Leven van Bakhuizen van den Brink, t.a. p. bl. 157. v.

2) Vgl. Dr. v. Vloten, Dicht en Ondicht. II, bl. 374. De kennismaking met Willems zou, krachtens het daar medegedeelde, moeten worden gesteld op omstreeks December 1827.

naar zijn zeggen, altijd partijdig was en bleef[1)], en menigmaal hebben gesproken over de werken van zijn boezemvriend Jeronimo de Vries te Amsterdam, met wien hij eene drukke briefwisseling onderhield[2)]; en daarna, bemerkende welken aanleg Potgieter bezat, hem hebben aangemoedigd om alle aarzeling te overwinnen en zijne dichterlijke eerstelingen naar de redactie van eenig tijdschrift ter plaatsing te zenden.

Hiervoor bestond juist eene goede gelegenheid. Den 4 December 1827 was te Amsterdam verschenen het proefnummer van een weekblad, getiteld: 'Apollo. Tijdschrift voor den beschaafden Stand'. De onbekende redactie (bestaande uit Jacob van Lennep en Adriaan van der Hoop Jr.) bood hare schepping het publiek aan door middel van eene lange, onbeduidende inleiding, waarin moeilijk een ernstig motief voor de onderneming is te vinden. Men kon daarom geen hooge verwachtingen koesteren. Hoe onbepaald het karakter van het tijdschrift was, blijkt wel hieruit, dat het, naast ongenietbare balladen, onbeduidende verhalen en halfslachtige recensies, een gunstig oordeel opnam over de Nieuwe Gedichten van Staring[3)]. Dit laatste is wel zijne grootste verdienste geweest.

Aan dat twijfelachtige orgaan vertrouwde Potgieter een der eerste liederen zijner Muze. Het werd daarin gedrukt en sedert behoorde hij tot de ijverigste medewerkers.

Een vluchtig overzicht van die bijdragen doet ons zien, dat zij alle kenmerken van eerstelingen dragen. Duidelijk bemerkt men, dat Potgieter er naar streefde om der volmaaktheid nabij te komen. Die te groote ijver deed hem vervallen in de fouten om, terwille van sterk gekleurde uitdrukkingen, zich soms te bedienen van eene minder gelukkige woordenkeus en de zakelijkheid voorbij te zien. Zulke gebreken kleven alle eerstelingen aan en kan men allerminst hem kwalijk nemen, die in de zijne overigens bewijzen van veel talent en veel gevoel heeft gegeven. Van iets geniaals getuigen zij niet, maar zij doorstaan glansrijk den toets van vergelijking met die zijner tijdgenooten. De Deen Oehlenschläger b.v., als dichter ontegenzeggelijk zijn meerdere, schreef in zijne jongelingsjaren zwakker proeven.

1) Brieven van J.F. Willems, uitg. Max Rooses, bl. 104.
2) Willems laat zich in zijne brieven niet over Potgieter uit.
3) Apollo. No. 10. Vgl aldaar bl. 74. kol. 1.

Uit die verzen spreekt nog altijd een ernstige, godsdienstige toon. Het leven had hem somber gestemd en in den godsdienst vond hij blijkbaar zijn eenigen troost, hoewel hij ergens verklaart[1] dat hij, voorzeker tengevolge van schier overmachtig leed, wel eens heeft getwijfeld. Aan godsdienstige onderwerpen zijn dan ook de meeste gedichten gewijd. Ik meen uit den inhoud daarvan te mogen beweren dat hij gematigd orthodoxe gevoelens is toegedaan geweest[2]. Men vindt zijne overtuigingen, naar mij voorkomt, het zuiverst weergegeven in het gedicht '*Hulde en Geloof*'[3], eene verbeterde omwerking van het genoemd '*Menschenwaarde*', dat bovendien als de beste proeve zijner religieuse poëzij mag worden aangemerkt en het vermoeden opwekt of het geschreven is onder den indruk van Vondel's verzen[4]. Te midden van die herhaalde uitingen over den godsdienst, maakt het politieke gedicht '*Nederland*'[5] een eigenaardigen indruk. Er spreekt overtuiging uit en het vertoont de kiem van zijne latere bewondering voor de vaderen der zeventiende eeuw. Het bewijst zelfstandigheid van opvatting en trekt aan door het gespierde van den vorm en den opwekkenden, levendigen inhoud[6]. Het '*Lied der Belgen aan de Bataven*'[7] van Willems over hetzelfde onderwerp staat ten achter bij dit. Willems was een bescheiden zanger, gelijk zijne tot dien tijd verschenen poëzij, zelfs die met Eijn

1) Zie het gedicht '*Godsdienst*' (Bibliogr. No. 37). coupl. 5.
2) Mijn beweren stemt niet overeen met hetgeen ik las in een brief van iemand, die indertijd bekend was met Ds. Mounier, aan een zijner vrienden gericht. Daarin komt deze mededeeling voor: Toevallig sprak ik dezer dagen Ds. Mounier. Hij verhaalde mij nog een en ander uit Potgieter's jeugd te Antwerpen o.a. dat hij in die dagen orthodoxer was dan Mounier zelf. Na een avondmaalsviering was het: 'Gij maakt daarvan alleen een herinneringsmaal; voor mij is het meer! etc.' Hoewel ik geenszins aan de waarheid van dit verhaal twijfel, ja, in de Hymne '*De Komst der Lente*' (Bibl. No. 28) regels aantref die het geschrevene bevestigen, zoo zal men het verschil tusschen den inhoud van zijne poëzij en zijn spreken in het dagelijks leven moeten verklaren uit den invloed van vrienden, of men behoort die verhoogde orthodoxie aan te nemen als stemmingen van een oogenblik en dus van voorbijgaanden aard.
3) Bibl. No. 24.
4) Vgl. b.v. Vertroostinge aen Geeraerd Vossius: 'Wat treurt ghij hooghgeleerde Vos', enz.
5) Bibl. No. 25.
6) De coupletten 4, 6 en 13 prijs ik als het fraaist.
7) Keus uit de Dicht- en Prozawerken van Jan Frans Willems. Verzameld door Max Rooses. Gent 1873, dl I bl. 123.

streven in rechtstreeksch verband staat, getuigt. Hij deed in dezen zang een bescheiden vraag; Potgieter daarentegen verdiepte zich in bespiegeling. Het gedicht van den eersten was verstandelijk, nuchter; dat van den laatsten hartstochtelijk. Beide drongen aan, dat Noord en Zuid één zouden zijn; de oudere noodde:

> Geen verschil in onz' belangen!
> Geen verschil in Zuid of Noord!

maar de jongere dreigde:

> Vereend zijn Noord en Zuider streken.
> Wie snood dien heilgen band wil breken
> Uw vloek storte op zijn schedel neer!

Na dit gedicht, eene schoone belofte voor de toekomst, waarbij ik terloops de aandacht vestig op het lied '*Aan Xerxes bij zijnen Terugtogt over den Hellespont*'[1] dat, naar mij voorkomt, meer als eene allegorie op Napoleon dan als de behandeling van een onderwerp uit de oude geschiedenis moet worden beschouwd[2], wijs ik nog op het versje '*Aan Lotje*'[3], een der kernachtigste stukjes. Het getuigt van menschenkennis, het is natuurlijk, gezond, levendig, bevallig en overtreft in menig opzicht het sentimenteele, onnatuurlijke '*Denkt gij er aan*?'[4] van H. M(aronier?), door de redactie zoo fraai gevonden, dat zij den dichter om verdere bijdragen verzocht.

Potgieter heeft, vergeleken met hetgeen door anderen is geleverd, zich ten opzichte van 'Apollo' verdienstelijk gemaakt. Zijne bijdragen munten uit boven die van het meerendeel der medewerkers. Wel overtreft men hem een enkele maal[5], doch dit is uitzondering. Hij gaf bewijzen van een gevoelige natuur te bezitten, maar op andere eigenschappen, voor poëzij ver-

1) Bibliogr. No. 27.
2) Men leze eigennamen, die aan Napoleon en zijne omgeving herinneren, in de plaats van de voorkomende, of, b.v. na couplet 10 van '*Nederland*', dit gedicht, dan zal men, geloof ik, mijne onderstelling bijvallen.
3) Bibl. No. 32.
4) 'Apollo', No. 3. Zie ook de Correspondentie aldaar.
5) Bijv. L. van den Broek met zijn '*Bij den Aanvang des jaars* 1828', dat meer verdienste bezit dan Potgieter's '*Hymne aan de Lente*'.

eischt, kon hij in mindere mate bogen. Dit was ten deele te wijten aan zijne gebrekkige ontwikkeling en aan de eenzijdige richting in welke zijne levensbeschouwingen tot heden waren geleid[1].

De medewerking aan ‘Apollo’ duurde niet lang. In nummer 39 vindt men een ‘Belangrijk Berigt’ naar aanleiding van een twee dagen vroeger door de uitgevers verspreiden open brief, waarin het ophouden van het blad en de verschijning van ‘Argus’ door F. Reland[2] werd aangekondigd. Hoewel deze mededeeling het gerucht tegensprak, verscheen de ‘Apollo’ niet meer, maar zag daarentegen het nieuwe weekblad wel het licht. Het eerste nummer hield in een beslist programma en eene aardige lijkrede op den voorganger, waarin deze zeer juiste opmerking voorkomt: ‘De wil was bij Apollo niet slecht, maar de krachten ontbraken hem.’ De ondeugende lijkredenaar overleed echter reeds na eenige weken. Zijn toon had weinig sympathie gewekt en voor het nageslacht heeft zijn blad slechts waarde voor zooveel het beoordeelingen over personen en onderwerpen van den dag inhoudt.

Potgieter heeft, naar mij bekend is, aan ‘Argus’ niet medegewerkt. Reeds had hij eene bijdrage, bestemd voor ‘Apollo’, doch daarin niet opgenomen[3], gezonden aan de redactie van het ‘Algemeen Letterlievend Maandschrift’ en betrekkingen aangeknoopt met ‘De Vriend des Vaderlands’. Hij werd medewerker aan deze twee veelgelezen tijdschriften. In het laatste verscheen een gedicht op Willem den Zwijger[4] met eene enkele toespeling op de bekende toestanden, die ons vaderland sedert de fransche overheersching drukten, en een woord van lof op den eersten koning. Meer belangstelling verdienen de vertalingen aan het eerste blad afgestaan[5], waarvan vooral die van ‘L'Enthousiasme’, een der Méditations poétiques van

1) Zie het oordeel der redactie over de poëzij van Potgieter: ‘Apollo’ No. 10 Correspondentie.
2) In het door mij gebruikte exemplaar van ‘Argus’, waarschijnlijk behoord hebbende aan J.J.F. Wap, den redacteur van den Belgischen Muzen-Almanak, vond ik aangeteekend dat de naam Reland maar gekozen was als redactienaam, om iets te noemen. De inhoud bestaat uit eene samenkoppeling van allerlei bijdragen door een vriendenkring te 's Gravenhage geleverd.
3) Vgl. ‘Apollo’ No. 10. Correspondentie.
4) Bibl. No. 36.
5) Bibl. No. 33-35.

De Lamartine, moet geroemd worden om hare getrouwheid, bevalligheid en de fraaie uitbreiding aan het zesde couplet gegeven. De dichter schreef in zijne latere uitgaaf dezer verzen[1]: 'Il ne faut pas chercher de philosophie dans les poésies d'un jeune homme de vingt ans.... La poésie pense peu, à cet âge surtout; elle peint et elle chante'. Dat waren ook voor Potgieter de groote eischen en in zijne vertolking heeft hij daaraan loffelijk voldaan.

Zoo vol van ijver als hij was in het eerste jaar van zijn dichterleven, zoo weinig liet hij van zich hooren in het volgende. Ja, wanneer men bedenkt dat de bijdragen voor de drie voornaamste almanakken in 1829 verschenen[2] in het daaraan voorafgaande jaar moeten zijn geschreven, dan blijkt zijne werkzaamheid daarna uiterst gering te zijn geweest. Wat daarvan de reden is geweest, bleef mij onbekend. Misschien eischte zijn beroep meer van zijn tijd; misschien - en dit komt mij waarschijnlijker voor - was de sombere stemming, die uit zijn gedicht '*Lotbeschikking*' spreekt:

Dartele Geluksgodin!

Wacht van mij noch lof noch zegen,
Neen, gij lacht te schaars mij tegen,
Doorn en distel voelt mijn voet!

nog niet geweken. Evenwel, dit jaar was belangrijk voor hem omdat zijn arbeid openlijk werd beoordeeld. In de maandschriften werden de almanakken besproken en de recensent wijdde, gelijk men gewoon was, aan iedere bijdrage een enkel woord. Zoo behandelde men ook de verzen van Potgieter. Onder instemming met hetgeen over twee daarvan werd geschreven[3], haal ik aan het oordeel over een derde uitgebracht

1) Commentaire sur Médit, X. Oeuvres Complètes de M. de Lamartine. Paris 1853, Tome I, p. 172.
2) De gedichten: *'Godsdienst', 'Lotsbeschikking'* en '*Wellust*'. (Bibl. Nos. 37-39).
3) Kritiek op het gedicht '*Godsdienst*': 'Vaderl. Letteroefeningen.' jrg. 1829, dl. I, bl. 37 en 'De nederlandsche Mercurius.' Tijdschrift, aan de Beoefenaren van fraaije Kunsten en Wetenschappen gewijd. Amsterdam 1829. No. 24, bl. 365.
Kritiek op het gedicht '*Wellust*': 'Vaderl. Letteroeff.' t.a. p. bl. 85 en 'De Nederl. Mercurius' t.a. p. No. 28, bl. 438.
Een algemeen oordeel over den Belgischen Muzen-Almanak vindt men in het 'Algemeen Letterlievend Maandschrift.' Dl. 13, afdlg. I, bl. 59. v.

in den op den 10den September 1828 te Rotterdam verschenen ‘De nederlandsche Mercurius. Tijdschrift, aan de Beoefenaren van fraaije Kunsten en Wetenschappen gewijd’[1]. De onbekende redactie had zich in dat nummer tot het publiek gewend met een geestig artikel, de herlezing overwaard, dat haar program bevatte, en waarin ‘Apollo’ de les werd gelezen over den veranderden toon zijner uitspraken en ‘Argus’ over zijne bitsheid. Nauwelijks was de Muzen-almanak van dit jaar verschenen of Jacob van Lennep[2] plaatste in het nieuwe tijdschrift een artikel, in den vorm van eene ‘dramatische voorstelling’, getiteld: ‘De Musen en de Musen-Almanak’, waarin hij Clio en hare zusteren een gesprek laat houden over de bijdragen in het aan haar gewijde jaarboekje. Over het vers van Potgieter wordt geen oordeel uitgesproken; alleen laat de schrijver Clio eenige regels van het tweede couplet voorlezen en vragen of iemand die begrijpt, waarop Urania antwoordt: ‘Wat is dat voor mallepraat! Zien wij verder’. Voorzichtiger en wijzer dan deze grappige schrijver oordeelde een onbekend recensent in ‘Algemeen Letterlievend Maandschrift’[3] en zeer terecht merkte een ander op in ‘Vaderlandsche Letteroefeningen’[4]: ‘Lotbeschikking’ van den Antwerpschen Potgieter toont eenen goeden aanleg, die slechts ontwikkeling en oefening noodig heeft.

Hetgeen men over deze stukjes schreef was weinig, maar het moet een streelend genoegen en eene aanmoediging zijn geweest voor den een-en-twintigjarigen dichter, die indertijd aan de redactie van ‘Apollo’ bescheiden om een oordeel had gevraagd, dat zijne eerstelingen werden opgemerkt en aldus werden gewaardeerd.

Ook in een ander opzicht was dit jaar belangrijk. Allengs werd, gelijk algemeen bekend is, de verhouding tusschen Noord- en Zuid-Nederland meer en meer gespannen. Sedert Willem I voor de laatste maal, in Mei 1829, Antwerpen had bezocht om zich van den toestand der gemoederen te verge-

1) Eerst bij L. Vermeer aldaar, later te Amsterdam bij P. Meijer Warnars.
2) Zie het nummer van 7 Januari 1829, bl. 269. Dat Van Lennep de schrijver was van dit luimige stukje, bleek mij uit het exemplaar, behoorende tot de bekende verzameling van den heer Knoll, thans eigendom van de bibliotheek der Koninkl. Akademie.
3) Dl. 13, 1e afdlg., bl. 22.
4) Jaargang 1829, dl. I, bl. 31.

wissen en vertrokken was met de overtuiging dat er geen ontevredenheid over zijne regeeringsdaden bestond, bleek het uit niets dat de vorst juist had geoordeeld. Zooals men hem in België vroeger verheerlijkte, werd hij nu als een dwingeland beschouwd. In die dagen van toenemende gisting had Potgieter in zijn '*Noord en Zuid onder Willem I*'[1] zich ernstig waarschuwend doen hooren en andermaal tot eenheid opgewekt:

> Een rustig huisgezin, waar liefde 't al bestiert,
> Ziedaar wat *Nederland* door Vader *Willem*, wierd,
> Hij, die ten zetel steeg, toen alles wrokte en morde!
>
> Geschiedenis gouden stift, regtvaardig nageslacht!
> Gij zult zijn groote ziel naar eisch aan de aard' doen kennen:
> Maar 't offer, kindren waard, zij Hem door ons gebragt.
> Geen wierook, die vervliegt, noch schelle jubelstemmen:
> Door ons zij meer en meer en Noord en Zuiden één!
> Dat is zijns boezems wensch, het voorwerp zijner beên;
> Wie zou voor zulk een vorst niet meê ten doelwit rennen?
>
> De statige ernst van 't Noord, de blijde geest van 't Zuid,
> Dat nog ons scheidt en deelt; o doen wij 't zamen vloeijen!
> Elk doove 't ijvervuur, waar 't nog mogt smeulen, uit!
> En schittrend moge alom de plant der liefde bloeijen!

Maar niemand lette op bezadigde woorden en het beruchte staatsstuk, de boodschap van 11 December 1829, door Willems bewonderd, door Potgieter, afgekeurd[2], had den toestand verergerd.

Daar brak in Juli 1830 de omwenteling te Parijs uit. De schok, die Karel X van den troon stootte, trilde tot in België hevig voort. Reeds een maand later werd te Brussel de vaan van den opstand ontrold. Tijdens de Septemberdagen zag men het pleit beslissen en op 4 October 1830 erkende het nieuwe staatsbestuur België als een onafhankelijk rijk. Het baatte weinig dat de koning dien dag den Prins van Oranje belastte met de regeering over de gewesten, waar men zijne macht nog erkende. De komst van den vorst werd met wantrouwen tegemoet gezien en voor Antwerpen, waar hij zijn verblijf moest vestigen, braken banger dagen aan dan men in het centrum der beweging had gekend.

1) Bibliogr. No. 40.
2) Vgl. Leven v. Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 157.

Potgieter heeft dien somberen tijd doorleefd. Hetgeen in zijne onmiddellijke omgeving plaats greep, maakte een diepen indruk op hem en zijne gedachten daarover zijn later ten deele te boek gesteld, toen hij voor de samenstelling van het '*Leven van Bakhuizen van den Brink*' die dagen nog eens voor zijn geest liet voorbijgaan. Dat verhaal is bovendien ook geput uit het destijds door den biograaf gehouden dagboek, bevattende aanteekeningen sedert Zondagmiddag 24 October 1830, alzoo loopende van den dag waarop de kroonprins, inziende dat zijne ter goeder trouw genomen maatregelen tot herstel der orde niet werden goedgekeurd, zijne zending als geëindigd beschouwde en naar Engeland vertrok, tot na het bombardement. En meer dan één zinspeling wordt in dat boek gemaakt op het niet genoemde, vermoedelijk onvoltooid gebleven gedicht, destijds ontstaan[1]: '*Drie Nachten in Antwerpen*', waarin de toestand schilderachtig wordt voorgesteld. Men vergunne mij daaruit eenige aanhalingen te doen, te beginnen met den eersten zang, getiteld:

Het vertrek van den Prins van Oranje.[2]

Daar ligt z'in al de pracht, de Bruid des handels eigen[3],
Tot wie de schatting stroomt van Oost- en Westerkust,
En zag zoo onbezorgd de zon ter kimme neigen,
Haar Ridder[4] waakt voor haar, dies is zij zoo gerust.

Al vielen Orde en Wet bij zust'ren harer jaren,
De paarlen in de kroon van Neerlands wettig vorst,
Nog doet zij in haar vest ze stoel en staf bewaren,
Haar Ridder zwoer haar trouw; geen vrees benauwt haar borst.

Hem roemt de Spaansche Maagd, hoort zij van helden spreken,
In 's levens eersten bloei gehard in 't oorlogsvier;
En toen Euroop zich hief om troon en boei te wreken
Omzweefde op Waterloo de glorie zijn banier.

1) Bibliogr. No. 573. Vgl. de daar gemaakte opmerking.
2) Met deze regels als motto:

In 't diepst en innigst van ons harte
Daar ligt de wel van wee en smarte
Naast die der roersels onzer daên,
Maar in dien doolhof door te dringen
Heeft God geen vreemde toegestaan.

3) Antwerpen. Zie het aan deze stad gewijde gedicht (Bibl. No. 43).
4) De Prins van Oranje.

Zijn naam werd nooit genoemd door Staats- of landsverraders
Zijn heerlijk voorgeslacht leeft in der dicht'ren lied,
Zijn moed is die eens leeuws als blinkt op 't schild zijns vaders
Hij gaf zijn ridderwoord - dus vreest ze 't morgen niet.

Maar waarom, zoo zijn arm voor haar ten strijd wil rukken,
Wordt dan de gouden kelk en 't vloerkleed van sammeet
Waar hij alleen uit drinkt, 't geen slechts zijn voeten drukken,
Nu in die boot gebragt tot haar vertrek gereed?

Op denzelfden vragenden toon wordt over de toebereidselen tot des prinsen vertrek voortgegaan. Dan vervolgt de dichter:

Rijs, Bruid des Handels! rijs, of vreeslijk zult gij vallen.
Wie u beschermen zou, wil aan uw vest ontvliên
En 't schittrend morgenrood zal op uw grijze wallen
Welligt een andre vaan dan die uws Ridders zien.

Maar deze heeft het besluit om te gaan na een hevigen strijd genomen:

En beurtlings grijpt hij woest naar d'onbesmetten degen
Of luttle bladen schrifts; nog schijnt hij onbeslist.
't Is of zijn harte krimpt bij 't vreeslijk overwegen,
't Is of zich liefde en pligt den rang er in betwist.

Hij blijft alleen.....

Hij waant een oogenblik zijn vaad'ren te zien dalen
't Getrappel van zijn paard breekt die vervoering af.

En 't 'God, het is beslist!' ontrolt zijn bleeke lippen
En nu eerlang vaarwel aan haar die hij verzaakt
Terwijl een stille zucht zijn boezem schijnt t'ontglippen.

'De Prins van Oranje', vermeldt het dagboek, - het proza verraadt nog niet den toekomstigen meester -, 'was 's nachts met de stoomboot vertrokken. 's Ochtends... bragt ik mijne geliefde tante naar de diligence[1],... Te huis gekomen deed

1) Hier wordt bedoeld Mej. van Ulsen. Zij vertrok onder geleide van Ds. Marcus, gelijk eene aanteekening in Potgieter's MSS mij leerde. Vgl. Leven v. Bakhuizen v.d. Brink t.a. p. bl. 180-185. Mej. van Ulsen woonde eerst bij den heer Gerrit Glasius en later bij den heer van Heijningen op de Keizersgracht. Beide heeren waven familie van de dames.
In verband met die gastvrijheid staat het fraaie gedichtje, bedoeld in Bibliogr. No. 603.

zich een vreeselijk geweervuur hooren... De strijd was zwaar... Reeds begon men op verscheiden plaatsen barricaden te maken.... Het was 's avonds half elf uren, een hevig schellen deed zich aan onze huisdeur hooren. Men was bezig in de buurt met het maken van barricaden en men eischte mijn medehulp. Volgaarne verleende ik die en tot half een gewerkt hebbende ging ik een oogenblik te huis eten, doch werd dadelijk weder gescheld en werkte toen tot twee uren.....'

De gebeurtenissen van dezen nacht leverde de stof op voor den tweeden zang van het gedicht. Hij is getiteld:

De Barricades[1].
I.

Neen, ga niet vriendlijk op, o maan!
Laat u door 't neev'lig luchtfloers dekken,
Uw vreedzaam licht zou huivring wekken
Waar d' oorlogsgod is opgestaan.
Wat zoudt g' op straat en markt ontmoeten?
Geen jeugdig, zich beminnend paar,
De jeugd zet in geen bloed haar voeten,
Geen krijgstooneelen streelen haar.

1) Met deze regels als motto:

De zonderlingste nacht mijns levens,
Waarin ik beurtlings lach en traan
En enkle malen beide tevens
Noch kon bedwingen noch weerstaan,
Waarin mijn jeugdig Hollandsch harte
In een kromp van de wreedste smarte
En z' uiten mogt in kreet noch klagt.
Ziedaar de Barricaden-nacht.

'Fragment,' staat er boven den titel geschreven. Dat is deze zang inderdaad gebleven. Het aanwezige bestaat uit zes deelen. Deel II is door Potgieter onleesbaar gemaakt. De deelen III en V zijn niet geschreven. Deel VI is onafgewerkt. De deelen I en IV schijnen afgewerkt te zijn. Is mijn vermoeden juist en het geheele gedicht nimmer voltooid, dan zien wij in deze fragmenten de wijze waarop Potgieter werkte. Van de oogenblikkelijke inspiratie werd gebruik gemaakt. In één adem wierp hij zijne verzen op het papier; later werden zij beschaafd.

Sints gister zijn aan Antwerps wallen
De vreê, de rust, de vreugd ontvloôn;
D' Oranje vaan zal spoedig vallen
De straten zijn bedekt met doôn.

En toch zien de maan en de sterren naar de aarde, als deerde het gewoel en de strijd omlaag hen niet.

Maar waar dool ik? vraagt de dichter daarna. De bodinnen van den nacht hebben een hooger doel dan neer te zien op ons woelen. Daarom:

Wijk, denkbeeld dat mij dwaas vervoerde,
Alsof een ons onzigtb're band
Den hemel nog aan d' aarde snoerde
De mensch aan d' Engel waar verwant.
De maagden, die daar boven zweven,
Zij houden 't immer glinstrend oog
Naar Hem en Hem alleen geheven
Die z' uit het niet in 't aanzijn toog.
En stond het al aan haar te kiezen
Naar Hem te zien of op ons lot,
Wie koos het laatst, wie zich verliezen
En zich hervinden mogt in God?

Het is na deze inleiding, waaruit zijne droefheid en moedeloosheid, opgewekt door hetgeen om hem heen voorviel, spreekt, moeilijk na te gaan waarheen de dichter ons in dezen zang wil voeren, omdat het volgende deel niet meer bestaat en wij, op de plaats van het derde deel lezen[1]: ‘Hier zoude eene luimige beschrijving der barricades moeten volgen; de luim is mij echter zelden eigen en in de laatste dagen voelde ik haar aandrift niet’. Evenwel wij leeren veel kennen uit deel

IV.

En toch, het was een vreeselijk uur
Waarin mijn hand zich moest bevlekken
En tegen eigen volk den muur
Den helschen scheidsmuur op gaan trekken.

1) Zie eene verklaring van het schijnbaar zonderlinge der volgende woorden in: Leven van Bakhuizen v.d. Brink t.a. p. bl. 181. Wij leeren er tevens uit zien dat Potgieter in later jaren nog onveranderd dacht over dezen nacht.

Hadden de Belgen met reden om vrijheid geroepen, dan had hij gaarne medegedaan:

't Ontwaken van den vrijheidsgeest
Was m' een waarachtig feest geweest.

omdat ieder die zijn volk uit de boeien verlost, de kroon des hemels verwerft, gelijk hij oordeelde.

Maar nu. - Ik sloeg mijn oogen rond
Wat zag ik? louter heiligschenners;
De leus der vrijheid in den mond;
De prooi van enkle sluwe menners;
Een volk dat eigen heil vernielt
En zinloos voor zijn priesters knielt.

Het bloeide - en 't had aan bloei genoeg
Voor dat de trits het onkruid strooide,
De geestlijkheid 't in 't harnas joeg
En 't aangevangen werk voltooide.
En 't zal gesneld zijn in de val
Voor het den strik ontdekken zal.

Het vijfde deel zou tot onderwerp hebben gehad den strijd aan de poorten en den intocht, en het zesde deel ware misschien een overgang geweest naar het gebeurde op Woensdag 27 October, waaromtrent in het dagboek, onder meer, wordt medegedeeld:

'Moeijelijk is de algemeene vreugde te beschrijven, waarmede ieder zich op dien morgen van de Belgische cocarde voorzag. Moeijelijk die algemeene blijdschap af te malen die des avonds in zoo vreeselijk een ellende verkeeren moest... Men sprak van een arrangement met den gen. der Citadel... Om half vier was de vloed hoog. De citadel gaf het teeken en deze en de fregatten begonnen het bombardement... Tegen 1 uur werd het nog heviger en met een vriend sloten wij de deur en begaven ons in de kelder[1]. Banger uren heb ik in mijn leven niet gesleten... Eensklaps werd er gescheld en drie volontaires van Diest vroegen om huisvesting. Wie zoude die in zulk een oogenblik niet gewillig geven?... Tot half twee uren toe zaten

1) Vgl. ook Leven v. Bakhuizen v.d. Brink t.a. p. bl. 182.

wij in de kelder en telkens was 't alsof men nog een schot hoorde. Toen ging de familie slapen; ik bleef waken tot vier uren en sluimerde toen van overspanning tot 6 uren toe.'

Die nacht werd bezongen in den slechts fragment gebleven derden zang, getiteld:

Het Bombardement.

De zoete rust keerde in den boezem weer
't Verdrag was met het hoofd van Hollands volk gesloten,
Nog klonken enkle vreugdeschoten,
Maar langer vreesde men geen nieuwe slagen meer.

Hier hief een weenend moederoog
Zich vurig dankend naar omhoog
En drukte 't kroost aan 't hart en zegende Marije
Wier ernstig voorgebed der kindren schuldloos bloed
Gespaard had en de vest behoed.
Dra geeft men haar het kleed van goud en kostbre zije
En honderd kaarsen op 't altaar
Die 't vrome hart versprak. - Wat klonk daar dof en zwaar?
Verbeelding! Nog heeft d' angst den boezem niet verlaten
En 't is toch of op nieuw. - Neen 't is geen krijgsgenet
Geen paard dat d' opgebroken straten
Den vluggen rit belet.
En toch, hoort, hoort, daar klinkt op nieuw de krijgstrompet!

Eenige lieden hadden dartel feest gevierd en misschien door onvoorzichtigheid een schot gelost. Het kanon begon te bulderen. De dichter verklaarde dat de wekbazuin van het jongste gericht:

Wekt minder vreeze, minder schrik
Dan dit ontzettend oogenblik.

Wie het rustig kan aanzien dat allen vluchten; wien de smartkreten niet treffen; wie zonder medegevoel daar kan staan:

Hij schilder 't al in zang en lied
Voor mij, Goddank! ik kan het niet.

En toch rijzen die tooneelen telkens op nieuw voor zijn oog, en alleen:

.... menig blijk van teedre min
En echt geloofs- en Christenzin

Verzoenen met dat oogenblik.

Deze ontboezeming is niet afgewerkt. De dichter vervolgt een weinig verder zijn verhaal:

En onophoudlijk klonk het woest gesis der bommen
Het snorren van de pijl, het buld'ren van 't kanon
De vreeze deed den mond verstommen
En 't aaklig uur des doods begon.

Het scheen of de voorhang, die het volgend leven voor ons verborgen houdt, verscheurd was. De booze boog het hoofd, de goede zag opwaarts en de storm der hartstochten zweeg. Maar de liefde en de vriendschap weken niet en het gevoel, waarmede men elkander het vaarwel toeriep, was nimmer oprechter gemeend.

Na dit onvoltooide gedeelte, waarvan ik, gelijk elders, den inhoud met gebruikmaking van des dichters woorden in proza heb wedergegeven, volgt een romantisch getint deel dat, eveneens onafgewerkt, had moeten dienen als overgang tot het slot des geheels.

Indien, gelijk ik vermoed, dit dichtstuk nimmer voltooid werd, is dit te betreuren zoowel om den inhoud, een verdienstelijk weefsel van werkelijkheid en fantasie, als ter wille van eene vergelijking, die wij in dat geval met meer recht zouden kunnen maken dan nu. Immers C.G. Withuijs leverde in zijn '*Het Bombardement van Antwerpen*'[1], door het Algemeen Letterlievend Maandschrift geprezen[2] als 'een schitterend juweel aan de dichtkroon van Nederland', een tegenhanger, waarmede het behandelde den toets der vergelijking kan doorstaan. Potgieter, die de gebeurtenissen bijwoonde, bepaalde zich uit de overvloedige stof tot de drie merkwaardigste nachten, den toestand waarin de stad toen verkeerde. Zelden raakt hij de politiek rechtstreeks aan. Withuijs daarentegen ontwierp een omvangrijker tafereel. Hij, die de voorvallen van verre gadesloeg,

1) Vgl. Proza en Poëzij van C.G. Withuijs, Amsterdam 1856.
2) Jaarg. 1831. I, bl. 257. Een juister oordeel vindt men in 'De Vriend des Vaderlands,' jaarg. 1831, bl. 472.

verhaalt nagenoeg het geheele verloop van den opstand, alvorens tot de behandeling van het bombardement over te gaan. Hij beoordeelt den toestand naar de buitenzijde. Beider arbeid draagt het kenmerk van den invloed waaronder ieder leefde; daarom is het gedicht van Withuijs, geschreven in gladde verzen en zeer kroniekmatig, dieper; maar dat van Potgieter, te oordeelen naar het voor mij liggend fragment, karakteristieker en meer fantastisch.

De dagen, volgende op den laatsten dezer nachten, waren voor Potgieter somber. Hij schreef in zijn dagboek dat hij de stad had doorkruist en vrienden bezocht, en schetste een tooneel van den verschrikkelijken aanblik dien de verwoesting bood. De burgers verlieten de stad en mejuffer van Hengel vertrok den 29sten October met Ds. Mounier, die den 7den Juli 1830 naar Amsterdam was beroepen. Potgieter bleef nu alleen. Hij gaf zich aan voor de garde urbaine. Twee dagen later, nadat inmiddels geen bijzondere voorvallen hadden plaats gegrepen, teekende hij aan: ‘Evenals de vorige avonden was zeker iemand zeer moedeloos. Over Aken naar Amst. geschreven aan W.G.v.d.M.’ Ik geloof dat hier bedoeld wordt: W.G. van der Muelen te Amsterdam, administrateur der Trip'sche goederen, een handelsvriend van de dames[1]. Die mij onbekend gebleven brief

1) Potgieter zond den 11 Maart 1832 een gedichtje aan den heer V.d. Muelen. (Bibl. No. 598.) Daarin zegt hij:

Vriendschap is geen zwakke plant,
Die verkwijnt in vreemde streken;
Winterkou noch zonnebrand,
Kunnen haren stengel breken.
Waar zij eenmaal wortel sloeg
Groeit zij trots der stormen vlagen
Om te schooner vrucht te dragen
Naar het lot te wreeder joeg.

Dat getuigen zeven jaar,
Dan vol wee en dan vol weelde
Maar waarin steeds gul en waar
De uwe mij vereerde en streelde.

Deze regels hebben bij mij het vermoeden opgewekt of de heer Van der Muelen de dames behulpzaam kan zijn geweest in de dagen van hun vertrek naar Antwerpen. Nu ik in het dagboek eene vingerwijzing vind, is, naar mij voorkomt, het hier de meest geschikte plaats over deze onderstelling te spreken. Onwaarschijnlijk acht ik het niet. De heer Van der Muelen zal over genoegzame handelskennis hebben beschikt om met grond de aandacht op Antwerpen te durven bepalen en blijkens dit versje kende men elkander dus reeds sedert het jaar 1825.

zal hebben ingehouden een verzoek om raad hoe te handelen in de gegeven omstandigheden.

De aanteekeningen in het dagboek over de volgende dagen bevatten weinig bijzonderheden. Tengevolge van het ongeregelde verkeer tusschen Holland en België bleef Potgieter verstoken van berichten aangaande zijne betrekkingen, hetgeen hem zeer ontrustte. Hij vernam dat de consul van Frankrijk ieder afried in de stad te blijven en teekende verder eenige plaatselijke bijzonderheden aan: beursberichten en mededeelingen aangaande zijn dienst als militair.

Tot den 8sten November 1830 is het journaal gehouden. Gedurende de volgende dagen werd hij misschien verhinderd of viel er niets vermeldenswaard voor. Het schijnt dat hij voortdurend met militairen in aanraking is gebleven[1)].

Tengevolge van het bombardement had de handel gevoelig geleden. Potgieter verloor dus, naar ik mij voorstel, middellijk zijne broodwinning en beliep misschien zelfs de kans om in moeilijkheden te geraken. Zijne anti-omwentelingsgezinde gevoelens, - ik herinner aan het scherpe gedicht '25 *September* 1830', - waren te zeer bekend, dan dat hij er op mocht rekenen te zullen worden verdragen. Zijne bloedverwanten en vrienden waren naar Amsterdam vertrokken en ongetwijfeld daar reeds werkzaam om een hem passenden werkkring te vinden. Daarom kon hij den 7^{den} November in zijn dagboek schrijven een brief van zijne familie te hebben ontvangen, 'die hem het grootste genoegen verschafte' en den volgenden dag te verlangen 'naar nader bericht zijner familie.' Er was dus geen reden noch mogelijkheid te blijven[2)] en op Vrijdag 19 November 1830 vertrok hij[3)], na vooraf zijne zaken te hebben geregeld.

Het laatste jaar door Potgieter te Antwerpen doorgebracht, was een veelbewogen jaar. In zijne omstandigheden kwam weder-

1) Naast mij liggen eenige schrijfboekjes, waarin fransche versjes, bestemd om te zingen, zijn geschreven. Daarbij staat aangeteekend: 'In Nov. 1830 van een soldaat gecopiëerd.'
2) Vgl. Leven van Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 184.
3) Voor mij ligt een blad papier, waarop Potgieter heeft geschreven: 'Noten mijzelve betreffende.' Deze en andere mededeelingen komen daarin voor.

om eene belangrijke verandering. Hij moest naar het oude terugkeeren; eene maatschappelijke positie, waarvoor hij had geijverd, zien vernietigen; vriendschapsbanden verbreken; zijn levenstaak van nieuws af weder beginnen. Is het te verwonderen dat eene sombere stemming hem moest blijven vervullen? al waren deze regels uit zijn versje '*Leven*'[1], in de Nederlandsche Muzen-Almanak geplaatst, op hem toepasselijk:

> Zonder rouwe, zonder schrikken,
> Op 't vervlogen uur te blikken,
> Hoogt de vreugde, stilt den druk;
> Is in voor en tegenheden
>
> 's Menschen best en rein geluk.

Ofschoon de veelbewogen tijd hem het geregelde werken moest beletten, heeft hij nog gelegenheid gevonden om zijne letterkundige betrekkingen te onderhouden en zijne dichtoefeningen voort te zetten. Voor de eerste maal werkte hij mede aan het grooten invloed oefenende, gematigd liberale tijdschrift 'De Vaderlandsche Letteroefeningen' met eene vertaling in proza. Aan de beide andere maandbladen zond hij vertalingen naar Victor Hugo en Byron. Een weinig later dan Jacob van Lennep met zijne '*De Abydeensche Verloofde*', boog Potgieter zich naar het ontluikend licht in den vreemde; wel opmerkelijk wanneer men zijne gebrekkige ontwikkeling in aanmerking neemt, en ongetwijfeld een bewijs voor zijn zelfstandigen, goeden aanleg en zijn inzicht. Van hetgeen in portefeuille bleef, werden drie stukjes na zijn overlijden in 'De Werken' opgenomen[2]. Een dezer, het gedicht '*De droeve Zanger*', geeft naar mijn inzien volkomen weder den somberen toestand waarin de dichter toen verkeerde. Een ander, het gedichtje '*Fragment*', is, gelijk wij het kunnen lezen, oppervlakkig beschouwd van weinig beteekenis. Toch geloof ik dat het inderdaad meer is dan een losweg geschreven couplet. Had de bezorger der werken de volgorde, waarin hij beide opnam, omgekeerd en dit aan het zooeven genoemde laten voorafgaan, misschien ware dan ongezocht de beteekenis van dit 'Fragment' door hetgeen

1) Bibliogr. No. 42. De Vaderl. Letteroef. jrg. 1830, boekbeoord. bl. 39, meende dat dit stukje dubbel zijn plaats verdient.
2) Bibl. Nos. 48-51.

dan zoude zijn gevolgd verklaard geworden. Ik wil hiermede niet voor goed beslissen, dat nu aan de historische waarheid niet is voldaan, want daarvoor ontbreken mij de gegevens. Maar ik geef deze onderstelling slechts aan, omdat ik bij de beschouwing van het handschrift langen tijd heb getwijfeld of hier alleen aan fantasie dan aan werkelijkheid gedacht moet worden en ik nog huiverig ben het onbepaald voor het eerste te houden.

Hetgeen is blijven liggen[1)], werd gedeeltelijk te Antwerpen geschreven. Daarover volledigheidshalve nog een enkel woord.

'*Ipsara*.' Aldus luidt de titel van een gedicht, vertaald uit het fransch van den naar België gekomen dichter Charles Froment[2)]. Hierin wordt bezongen de verwoesting van het eiland Ipsara, in Juli 1824, door de Turken, gedurende den griekschen bevrijdings-oorlog. De vertaling, op weinig versregels na geheel tot ons gekomen, is zeer verdienstelijk en bezit even goede hoedanigheden als het oorspronkelijke gedicht over hetzelfde onderwerp door een onbekende 'S' in 'Euphonia' van 1825[3)] geplaatst. De opvatting van Froment-Potgieter is, dunkt mij, fraaier.

Over '*Tassoos tweede Nachtwaak*' behoef ik niet lang uit te weiden. Het bleek mij te zijn eene vertaling op rijm van: Le Veglie di Tasso, zooals deze door M.B. Barère in het fransch zijn overgebracht[4)]. Potgieter schreef er onder: 'Mislukte proef eener overbrenging in verzen.' Deze zelfkritiek is zeer bescheiden en zullen wij op zijn gezag aannemen. Wij mogen evenwel het feit vaststellen, dat hij door dezen arbeid bewees verlangen te koesteren naar de italiaansche letterkunde. Zelfs zou het mij niet verwonderen dat dit boek heeft gediend voor zijne eerste zelfstandige oefeningen in die taal van het zuiden[5)].

1) Bibl. Nos. 568-572. No. 573 is reeds hierboven behandeld.
2) Van Froment ken ik: Poésies. Bruxelles 1826. Hierin komt 'Ipsara' voor. Ook schreef hij: Poëme sur la réunion de la Hollande et de la Belgique, bekroond door het Kon. Genootschap van Taal- en Dichtkunde te Antwerpen.
3) Bl. 91.
4) Les Veillées du Tasse, traduites en Français avec le texte en regard, par M.B. Barère, précédées de mémoires historiques et de recherches littéraires sur la vie du Tasse. Bruxelles 1826.
5) Ik kom tot deze onderstelling na de lezing van den Catalogus zijner boekerij. Heb ik gelijk, dan moeten wij eerbied hebben voor Potgieter's volharding en vlijt, die met gebrekkige middelen en onder veel zorgen zich zoo veelzijdig wist te ontwikkelen en dat op zoo jeugdigen leeftijd.

Van gansch ander belang is de cantate '*Winterarmoede*'. Het oorspronkelijk van dit stuk is vermoedelijk geschreven voor de koninklijke maatschappij 'De groote Harmonie', waarvan Potgieter sedert 1828 'Membre honoraire' was. Deze 'société'[1], door den deftigen burgerstand druk bezocht, schreef meer dan eens een wedstrijd uit en werd in 1830 te Brussel met den eersten prijs bekroond. De fransche tekst[2] zou dan daar zijn gezongen en, op verzoek van den componist Janssens[3], misschien voor een ander doel, door Potgieter zijn bewerkt. Hij heeft zich van deze taak verdienstelijk gekweten. Het zangstuk vangt aan met een recitatief, waarin de nooden van den winter worden geschetst. Na eene aanroeping: 'Almogendheid! verhoor ons smeeken,... enz.', volgt eene romance, waarin deze regels voorkomen, die wij in onze dagen den hervormers onzer sociale toestanden ter overweging wenschen aan te bevelen:

O, zoet den rijke 's wintersdagen,
Verdraaglijk hem die beed'len dorst,
Maar ons, wij die niet durven vragen,
Ons prangt een feller wee de borst.

Wij zien bedrukt de morgen rijzen
En droever zinkt ons d' avondzon
Of zou de nacht hem niet doen ijzen
Wie 't kroost noch voên, noch dekken kon?

Ellendig wie behoefte binnen
En niet de schaamte buiten sloot.

Daarop volgt weder een recitatief, eene opwekking om moed te houden:

't Is liefde en liefde alleen,
die uit uw nooden redt.

1) Vgl. Mertens en Torfs. Gesch. van Antwerpen. t.a. p. dl. VII, bl. 163 v.
2) Vgl. hetgeen ik hieromtrent schreef in mijne Bibliogr. bij No. 571. Het origineel vond ik onder Potgieter's papieren.
3) Vgl. over den componist, notaris Jean François Joseph Janssens, Mr. Henri Viotta. Lexicon der Toonkunst. Dl. III, bl. 210. v. Maar vooral: Van der Straeten, J.F.J. Janssens, compositeur de musique. Bruxelles 1866.

Want in Nederland is de weldadigheid groot. Het daarna invallende koor zingt haar dan ook toe:

> Weldoen! gij verdrijft het duister,
> Menschheid jubelt als gij daagt;
> Zegen stort gij uit uw horen
> Moed hervoert g' in 't zuchtend hart.

In een duo wordt vervolgens de dank der beweldadigden uitgesproken en het slotkoor zingt den wensch dat de menschenliefde op ons erf moge wonen.

Na de twee overblijvende gedichten te hebben onopgemerkt gelaten, omdat zij geen stof ter bespreking opleveren, keer ik nog even tot Potgieter terug.

Ik maakte reeds gewag van twee gedichten, die, naar mij toeschijnt, geschreven zijn onder den indruk van zijne teleurstellingen en sombere omstandigheden en alzoo rechtstreeks op hem wijzen. Hetgeen men daar vluchtig vindt aangeduid, wordt onomwonden gezegd in het gedicht '*De Twintigjarige* (*Klagt*)', in denzelfden tijd geschreven en opgenomen in den Almanak voor het Schoone en Goede voor 1831[1]. Potgieter gaf later eene omwerking daarvan. In dien tweeden tekst is de sluier over zijne bedoeling gespreid dichter, doch geenszins ondoorzichtig. Dit bewijst, dunkt mij, dat het nimmer zijn verlangen kan zijn geweest om, gelijk men wel eens heeft gemeend, die eerste dichtproeven te laten worden een boek met zeven zegels gesloten; maar dat hij openlijk tot tweemaal de redenen zijner toenmalige sombere stemming heeft willen kenbaar maken.

Ik heb thans mijne aandacht gevestigd op den oudsten tekst, omdat wij bespreken hetgeen in zijne jeugd is ontstaan. Later komen de omwerkingen van zelf ter sprake[2]. Wat vernemen wij uit zijne klacht? De smart die hij draagt over eene droevige jeugd en teleurstellende omstandigheden, zijn harteleed (Busken Huet heeft, geloof ik, juist gezien) en zijn verlies van vertrouwde vrienden. Dat te zamen was het leed van dien tijd. Hij vraagt niet meer naar liefde, rijkdom of lof:

> 't Zijn golven die schitt'ren op 't zonnige meer,
> En straks op de rotsen verspatten.

1) Bibl. No. 52. Kritiek van dit gedicht: 'Vaderl. Letteroeff.' jrg. 1831. boekb. bl. 91.
2) Ik schreef hierover een enkel woord in 'De Tijdspiegel' 1890, afl. 7, blz. 352.

Hij is gebogen en wanneer de lente weerkeert:

Dan worden zijn oogen hem duister!...

Spreekt men van moed en vertrouwen, dan roept hij schreiend uit:

..... Staart eerst op de zinkende kiel,
Schouwt vruchtloos naar haven of kusten,
En leert, als u all' wat gij mindet ontviel,
Wat g'eischt in 't geloovig berusten!

Doch als hij zijn hart heeft uitgestort, herleeft in hem de oude veerkracht; hij gevoelt niet goed te hebben gehandeld met te wanhopen:

Neen! neen! het vernielende vuur van 't verdriet
De hoop maar alleen kan het dooven;
Hoe donker 't verleden, hoe somber 't verschiet,
Zij heft er verhemelend boven;
Door deze gesterkt, hoe de smart dan ook nijpt,
Is 't dat hij het kruis der verlossinge grijpt,
En 't als overlaadt met zijn kussen! -

En dan, maar ook eerst dan, tot God

slaat hij biddende de oogen!

Zóó verliet hij Antwerpen. Hij was daar gekomen met blijde vooruitzichten; hij vertrok na die te hebben verloren. Alleen voor zijne vorming had hij iets gewonnen, al het overige ging te niet; het was teleurstelling en nog eens teleurstelling geweest, waartegen hij niet altijd bestand is gebleken.

IV.

Vergezeld van een vriend[1)], omtrent wien ik ter voltooiing mijner schets gaarne eenige inlichtingen had willen ontvangen, aanvaardde Potgieter, die niet meer bezat dan zijne kleine boekerij en de voorloopig achtergelaten meubels[2)], de reis naar het vaderland. Hij scheidde zonder leedgevoel van eene om-

1) Vgl. Leven van Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 185.
2) Brieven van Jan Frans Willems. uitg. Max Rooses. bl. 110.

geving, die hem door de jongste gebeurtenissen vreemd was geworden, hoewel niet kan ontkend worden dat het verbreken van zijne letterkundige betrekkingen en vele vriendschapsbanden hem pijnlijk aandeed. Het deed hem vooral leed dat hij voortaan den hartelijken omgang met Willems zou missen. Hun gelukkig samenzijn toch was geweest als de eerste nadering van den dageraad, die een schoonen dag voorspelt.

Wetende dat Potgieter eene onzekere toekomst tegemoet ging, kon Willems niet nalaten bij zijn vertrek hem iets mede te geven. Het waven twee brieven van aanbeveling. De een was gericht aan Willem Bilderdijk[1)], de andere aan den Griffier en Chef van 't Secretariaat op het stadhuis te Amsterdam, Mr. Jeronimo de Vries[2)]. Hij verrichtte daarmede eene bewonderenswaardige daad, getuigend van waarachtige vriendschap en rechtschapen vereering[3)].

Het plan van Potgieter om den kortsten weg, over Rotterdam, te nemen, ten einde Bilderdijk te bezoeken, kon niet worden uitgevoerd, omdat alleen over Aken het vaderland was te bereiken[4)]. Daardoor verviel de gewenschte ontmoeting, die, naar ik geloof, later nooit heeft plaats gehad[5)]. Althans, het komt mij voor, omdat Bilderdijk nimmer aan Willems over Potgieter heeft geschreven. En omgekeerd moet Potgieter, eenmaal te Amsterdam zijnde, beperkt door velerlei bemoeiingen en toegelaten in een aangenamen kring, weinig opgewektheid hebben gevoeld om den toen tijdroovenden en kostbaren tocht naar

1) Brieven, als voren, bl. 104.
2) Brieven van Willems, als voren, bl. 103. In een belangrijken brief van Jeronimo de Vries, waarop ik later zal terugkomen, gericht: ‘Aan den heer E.J. Potgieter wegens zijne beoordeeling van den St. Paulus Rots van Ds. B. ter Haar in de Gids,’ dd. Mei 1848, las ik: ‘Met het innigst genoegen breng ik mij toch voor den geest, hoe gij, mij door den besten J.F. Willems aanbevolen, bij uw komst of wederkomst van Antwerpen in onzen huizelijken kring wel wildet deelnemen..... enz.’
3) A. Bechger. E.J. Potgieter, een Nederlandsch criticus, in Het Belfort, Tijdschrift toegewijd aan Letteren, Wetenschap en Kunst. Gent, 1888, afl. Juli en Augustus, bl. 88 v.
4) Vgl. Leven v. Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 185. v. Ik leid af uit het daar geschrevene dat Potgieter nog eens te Aken is geweest. Zeker niet op de heenreis naar Antwerpen, die in een der wintermaanden plaats greep. Maar wanneer dan, en om welke reden?
5) Naar aanleiding van hetgeen ik over dat bezoek schreef in ‘De Tijdspiegel,’ jrgg. 1889, ontving ik van wel ingelichte zijde de mededeeling, dat het aldaar genoemde opstel ‘Een bezoek bij Bilderdijk’ is geschreven door Warnsinck.

Haarlem te ondernemen, ter wille van een man, dien hij maar zelden onvoorwaardelijk bewonderde[1]. De aanbevelingsbrief van Willems had misschien meer de zijdelingsche strekking om, zoo noodig, Potgieter den steun van Bilderdijk te verzekeren, dan de rechtstreeksche om het aantal discipelen van den grijzen meester te vermeerderen.

Aan de reis naar het vaderland heeft Potgieter eenige fraai geschreven bladzijden gewijd[2]. Hij keerde den 25sten November 1830 in den kring der zijnen terug en nam zijn intrek bij mevrouw de weduwe Potgieter door hem als grootmoeder beschouwd. Hij ging ter catechisatie bij Ds. Simon Dirk de Keizer en werd door dezen kort daarna bevestigd als lidmaat van de Hervormde gemeente. Eenigen tijd later overleed mevrouw Potgieter, aan wier nagedachtenis hij een gevoelig lied wijdde[3].

Zijne eerste zorg was om te zien naar een middel van bestaan. Hij vervoegde zich bij den heer Van der Muelen en deze stelde hem voor eene zending op zich te nemen ten behoeve van de familie Trip, wier belangen aan zijne zorgen waren toevertrouwd. Daarvoor zou een reis naar Zweden noodig zijn. Potgieter nam deze moeilijke, maar eervolle opdracht aan en legde zich onmiddellijk met ijver toe op de verkrijging van de noodige practische kundigheden[4].

Vervolgens bracht hij een bezoek aan Jeronimo de Vries om dezen het schrijven van Willems te overhandigen. Hij werd vriendelijk ontvangen en verwierf den toegang tot het huis op de Heerengracht over de Spiegelstraat, 't geen hem, zooals hij zich later dankbaar herinnerde, de zoetste heugenis-

1) Leven van Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 23.
2) Leven als voren, bl. 187 v.
3) Bibliogr. No. 584.
4) Twee der anderen ‘Noten mij zelve betreffende’ waren deze: ‘In de Amsterdamsche Courant van Vrijdag 3 December 1830 een Zweedsch meester gevraagd,’ en ‘Amsterdamsche Courant v. 10 Februari 1831 een reis advertentie geplaatst.’ Beide advertentien heb ik niet gevonden. Gaat men na welke boeken hij, blijkens den catalogus zijner bibliotheek, in die dagen over de Scandinavische taal bezat, en ook het weinige door mij van deze studie onder zijne aanteekeningen gevonden, dan vermoed ik dat hij die talen door eigen studie heeft moeten aanleeren. Trouwens dat was geen bezwaar voor hem. En bovendien zijne oefening had meer een practisch belang dan iets anders.

sen uit dat tijdperk van zijn leven achterliet en voor hem in velerlei opzicht eene onvergetelijke school is geweest[1]. Inderdaad, geen gelukkiger vergoeding voor het gemis van den omgang met Willems kon hem worden geschonken. Jeronimo de Vries, vermaagschapt aan en een leerling van Jeronimo de Bosch, had niet alleen van dezen den hem kenmerkenden kunstsmaak en geestesrichting overgenomen, maar door zijne gaven van verstand en hart een zekeren invloed verkregen en een kring om zich gevormd, waarvan leven uitging. Hoe bont het gezelschap ook was dat ten zijnent bijeenkwam, hij mocht zich op ieders vriendschap beroemen. Om het zeerst bewonderde men zijne veelzijdigheid, zijne werkkracht, zijn levendig schoonheidsgevoel, zijn zachtmoedigen en verdraagzamen geest, zijn takt en zijne gaven om te, vormen[2]. Het viel De Vries niet moeilijk om het vertrouwen van Potgieter te winnen. Avond aan avond verscheen de nieuwe gast in dien kring en ontmoette er vermaarde mannen, vrienden van den gastheer, en veelbelovende jongelieden, medegebracht door de beide zoons. Men riep hem het welkom toe en luisterde gaarne naar het verhaal zijner ervaringen in de bange dagen binnen Antwerpen gesleten. Scherp, den toekomstigen criticus verradend, mocht hij zijn in zijn oordeel over het politiek beleid der regeering; hem sprongen de tranen in de oogen bij de gedachte dat hij niet mocht uittrekken om de eer der hollandsche vlag te helpen verdedigen. De aanwezigen gevoelden sympathie voor den geestdriftigen jongen man, en wanneer iemand, zich herinnerende dat hij poëet was, vroeg om een vers, dan sprak hij met zijn hem altijd bijgebleven overijselschen tongval[3]:

Zoo ik het vermetel wage
Hier de doffe luit te slaan,
Waan niet dat ik mij behage
Noch U vraag om lauwerblaân.
Ach! hij moet uw vonnis duchten
Wie voor rijpe boomgaardvruchten
In de milde zuiderluchten
Door de rijkste zon gestoofd,

1) Leven v. Bakhuizen v.d. Brink t.a. p. bl. 22 v.
2) Vgl. B. ter Haar. Leven- en karakterschets en letterkundige verdiensten van Mr. Jeronimo de Vries. Handelingen v.d. Maatsch. der Ned. Letterkunde in den jare 1853.
3) Bibl. No. 575.

Blaad'ren biedt in najaarsdagen,
Door der stormen gure vlagen
Van den heester afgeslagen,
Die niet boogt op geurig ooft.

Maar gelijk in vroeger tijden,
Toen de harp, nog frisch en jong,
Arthurs moed en Berthaas lijden[1],
Ridderen en maagden zong;
Vaak een zanger, blond van haren[2],
't Eerste lied zijn luit ontvaren,
De eerste klanken zijner snaren,
Slechts aan juffren ooren bood;
En zich met de zege streelde
Zoo, wanneer zijn cither speelde,
Soms een traan van smart of weelde
In haar minlijke oogen schoot!

Zoo alleen wensch ik mijn zangen
Hier der vriendschap aan te biên,
Die voor mij heeft aangevangen
Sints ik 't lief gezin mocht zien.
Gaan ook voor haar keurige ooren
Feil en zwakheen niet verloren,
O, Haar wijzen raad te hooren
Zij des jongen zangers loon,
Die zoo graag in later dagen
Van die goedheid zou gewagen,
Door een luit meer rein geslagen,
Op een meer gekuischten toon!

En in dat eenvoudige lied, die dichterlijke zelfkritiek, openbaarde hij niet alleen zijne wenschen, maar gaf hij ook de omtrekken aan van de verhouding, die later tusschen De Vries en hem bleek te bestaan.

Geheel verschillend van den omgang met Willems heeft die met De Vries op hem gewerkt. Er was iets grootsch in den Zuid-Nederlander; er was een streven naar diepte in den Amsterdammer. Gene was een idealistische natuur; deze was een

1) Potgieter zinspeelt hier, dunkt mij, op Van Lennep's Nederlandsche Legenden, Jacoba en Bertha, in 1829 verschenen.
2) Hier wordt van Lennep bedoelt. Vgl. Leven van Bakhuizen van den Brink. t.a. p. bl. 202.

wijsgeerige. Dit onderscheid van aanleg en gaven deed beider invloed verscheiden zijn. Beide waren het middelpunt van een kring, maar met dien verstande: die van De Vries was enger, inniger. Zoowel Willems als een Israëliet, Bilderdijk zoo goed als een dichter van den tweeden rang behoorden er toe. Maar van Willems ging een groote beweging uit, voor welker omvang zijne krachten alleen te kort schoten. Zij zoude mislukt zijn ware hem geen hulp toegestroomd[1]. Er kwam in het leven van Willems een oogenblik, waarin hij, ziende op zijn arbeid, moest uitroepen: 'Ik ben diep ongelukkig!'[2]. Dat heeft De Vries nooit ervaren en niet kunnen ervaren.

Potgieter onderging alzoo nu den invloed van een man, die, klassiek ontwikkeld, dieper in het wezen der dingen doordrong, terwijl Willems meer op zijne fantasie had gewerkt. Hij werd wijders bevriend met Van Lennep en vooral met Withuijs, zooals ons blijkt uit dit versje aan den laatste gericht[3]:

Mijn luite zegt op 't volgend blad,
Wat vriend mijn eerste jeugd bezat
O Withuijs! zoo g' in 't needrig lied
Geen harte 't Uwe onwaardig ziet,
Kom reik mij dan de broederhand
En sluiten wij gelijken band.

De band van vriendschap met Harmen Klijn (zijn broeder was reeds overleden) en anderen werd hernieuwd, maar niemand was meer zijn vertrouwde dan zijn beminnelijke gastheer[4]. Ik heb voor mij liggen een briefje, den 26sten Februari 1831 door Potgieter aan dezen geschreven. Daarin lees ik: 'Was UEd. briefje van gister mij een nieuw en hoogst aangenaam bewijs uwer belang-

1) Willems schreef aan De Vries in 1830, brieven als varen, bl. 83: Wat mij betreft, ik word hier openlijk uitgelachen, en daarmede is mijn rol ten einde. Ik zal mij wel wachten van mij nog met taal en verbroedering der Nederlanden in te laten.
2) Willems, Brieven als voren, bl. 115.
3) Bibl. No. 580. Gedagteekend: 1 April. Het versje ging vergezeld van een overdrukje van zijne straks te noemen stukjes in het Hollandsch Magazijn. Hieruit blijkt wel hoe hoog hij Withuijs achtte. Ook later in het Leven van Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 225 erkende hij nog zijne verdiensten.
4) Willems schreef den 31 Januari 1831 aan Potgieter (Brieven als voren bl. 110): Ik ben blijde dat Gij in hem (De Vries) den man hebt aangetroffen, dien ik er in meende gevonden te hebben.

stelling, ik heb mij heden gehaast om zoo goed Hollandsch te schrijven, als mij mogelijk is.... De veranderingen die U gevallen, zijn stellig verbeteringen.... Uw goede raad zal stellig opgevolgd worden.' En dat geschrevene was het uitvloeisel van de in den daaraan voorafgeganen tijd door De Vries betoonde oprechte vriendschap.

De werkzaamheid, die Potgieter tijdens zijn verblijf te Amsterdam heeft ontwikkeld, is niet gering. Den 6 Februari 1831 verscheen 'De Atlas. Amsterdamsche Zondags-Kronijk'[1], onder redactie van Withuijs en mr. S.P. Lipman. Het werd opgericht, gelijk de Inleiding leert, om het meest belangrijke van iedere week, juist beoordeeld, te verhalen. De hoofdzaak zou zijn het Algemeen Overzicht, en daarnevens wetenschap, kunst en smaak, alsmede belangwekkende lectuur voor vrouwen. De betrekking tot het nieuwe blad werd door Potgieter, krachtens zijne bekendheid met Withuijs, gemakkelijk aangeknoopt. Vijf gedichten[2] zagen daarin het licht. Slechts een, getiteld: '*Wilhelm's Reize*' trekt de aandacht. Het is hoogst opmerkelijk, voornamelijk omdat het op bijzondere wijs den indruk geeft van eene autobiographie te zijn. Twee jaar later verscheen in 'De Vaderlandsche Letteroefeningen' een gedicht van gelijken titel, betrekking hebbende op denzelfden tijd als dit. Leest men beiden, door den schrijver voor fragmenten uitgegeven en wel in omgekeerde orde na elkander, dan behoeft er niet gevraagd te worden, welke beteekenis zij bezitten; het is zoo duidelijk mogelijk. De teleurstellingen, waarmede hij ons reeds in '*De Twintigjarige*'[3] vertrouwd heeft gemaakt, worden hierin weder verhaald, maar nu vernemen wij ook dat hij met het verleden heeft gebroken en opgewekt, moedig en met een gezond hart de toekomst tegengaat. Het fragment, opgenomen in 'De Atlas', bezit de meeste beteekenis. Men kan daarbij meer dan één commentaar schrijven. Het is opmerkelijk, om mij slechts tot dit te bepalen, welk eene groote overeenkomst er

1) Kritiek over dit blad in Leven van Bakhuizen van den Brink t.a. p. bl. 21, v.
2) Bibliogr. No. 59-63.
3) Leest men den laatsten tekst van 'De Twintigjarige' en vergelijkt men dien met het in den 'Atlas' voorkomende gedicht, dan bespeurt men dat het laatste voor de omwerking van het eerste heeft gediend.

bestaat in den vorm[1] tusschen dit en '*Gedroomd Paardrijden*' uit '*De Nalatenschap van den Landjonker*', den laatsten voltooiden dichtcyclus. Beschouwen wij van beide ook den inhoud, dan valt dit nog meer in het oog, zoodat men niet zonder reden de vraag kan stellen: of er verband bestaat tusschen die twee, zij het ook slechts in zooverre, dat het plan van 'De Nalatenschap van den Landjonker' reeds in die dagen Potgieter voor den geest heeft geschemerd. Naar mijne overtuiging bestaat dat verband ongetwijfeld.

Met dat gedicht, ontegenzeggelijk het beste en fraaiste dat Potgieter tot dien tijd had geschreven, was zijne medewerking aan 'De Atlas' geëindigd. Zijne weinige, bescheiden, bijdragen kunnen wij niet met die van anderen vergelijken. De dichters waren destijds te veel vervuld van hetgeen er op staatkundig gebied plaats greep, om onmiddellijk de aandacht te wijden aan het gemoedsleven. En voor Potgieter trad juist dit beslist op den voorgrond.

In den genoemden brief van 26 Februari 1831 werd ook nog aan De Vries geschreven: 'Het hierbijgaande stukje aan Willems zag ik gaarne in het een of ander Maandwerk geplaatst (onder Uwe approbatie altoos). Ik verbeeld mij, dat het Willems waarborgen zal tegen aanvallen als onlangs het Avondblad tegen hem moet hebben ingehouden en hem doen kennen als dien waarachtigen Nederlander met welk ideaal hij zoo hoogliep. Kan het dit niet, dan blijve het ongedrukt, want het is niet meer dan een gelegenheidsstukje.' Het gedicht, waarvan hier sprake is, draagt den titel: '*Mijne Stemming*,' den lezers van de uitgaaf der werken welbekend[2]. Dat de toon in dezen groet aan den besten vriend

1) De vergelijking van versmaat, waarin dit deel van 'Wilhelm's Reize' is geschreven en het latere 'Gedroomd Paardrijden' leert ons: De coupletten zijn samengesteld uit drie op elkander rijmende verzen; het eerste uit 3 × 3, het laatste uit 2 × 3 zulke regels, in beide met hetzelfde aantal voeten. Door verschikking van de orde en het voor- of inspringen der regels wordt in het een zoowel als in het ander eene nieuwe strofe aangeduid.
Verder trof het mij dat Potgieter in beide gedichten de verdichte held, d.i. zich zelf, voorstelt als te paard zittend en wedergeeft hetgeen de denkbeeldige ruiter heeft gedacht en gezien. De aanspraak van dezen tot het paard, waarmede het gedicht geopend wordt, is voortreffelijk en geeft veel stof tot denken.

2) Willems antwoordde den 7den Januari 1831 hierop (Brieven t.a. p. bl. 107): 'Dank voor uwen lieven brief en vooral voor de dichtregelen, waarmede die eindigt! Ik heb thans geen woorden om U te antwoorden op zulke hartelijke betuiging van vriendschap.' Het was geen wonder dat de woorden van Potgieter goed deden, want onmiddellijk volgde deze mededeeling: 'Ik schrijf U dezen om u te melden, dat ik door het Gouvernement van België gedisgraciëerd ben en naar Eekloo boven Gent word verplaatst.'

niet opgewekt is, spreekt wel van zelf. Hij gewaagt van het gemis aan huiselijk geluk, van eene donkere baan die vóor hem ligt, van den drang der plichten die hem aan Amsterdam binden, op een oogenblik dat ieder rechtgeaarde het zwaard aangordt om ten strijde te trekken, verdrietelijkheden tegen welke de dagen die achter hem liggen helder afsteken. Zeer juist, kort en krachtig, schetst hij wat zijn verblijf in Antwerpen voor hem is geweest in deze regels, waarvan ieder woord beteekenis heeft:

> Ik dartel, aan verbeeldingshand,
> Niet langer 't ruim der toekomst in;
> Maar zie met smart naar 't gulle land,
> Mij land der kunde, land der min,
> Waarin mijn hart het uwe vond
> En vriendschap ons verbond!

En dat alles heeft hij verloren en mist hij. Oogenschijnlijk is deze gemoedstoestand niet in overeenstemming met dien, opgemerkt in ‘Wilhelms Reize’. Maar men bedenke dat het hiervoor besproken stuk is ontstaan toen de toekomst voor hem reeds helderder zal zijn geweest, en dat hij een maand na zijn terugkeer niet dan onder den indruk kon verkeeren van hetgeen hem wedervaren was, en nog geslingerd werd tusschen hoop en vrees, wanneer hij aan zijn volgend leven dacht. Een gelegenheidsstukje noemde hij het. Kan het gedrukt worden, goed; kan het niet - ook goed. Verre van met deze zelf-kritiek in te stemmen nam De Vries het in zijne bijzondere hoede. Wij zijn hem daarvoor dankbaar, want rechtstreeksche uitingen aangaande zich zelf, gelijk deze, vernemen wij van Potgieter zelden. En het is ons juist te doen om, hetzij door hem, hetzij uit zijne werken, zoo dikwijls mogelijk een blik in zijn gemoedsleven te slaan, ten einde het verband tusschen dit en die werken volkomen te leeren kennen.

De Vries handelde als een oprecht en belangstellend vriend. Hij plaatste het gedicht in het ‘Hollandsch Magazijn van Letteren, Wetenschappen en Kunsten.’ Het bekende Magazijn,

door N.G. van Kampen geredigeerd, wilde men eene verandering laten ondergaan, hoofdzakelijk ten gerieve van de inteekenaren. De redacteur wist De Vries over te halen om zijn medewerker te worden en zoo verscheen het tijdschrift in een anderen vorm, onder den zooeven gemelden titel. Het werd gesteund door bijdragen van David Jacob van Lennep, Klijn en anderen. De nieuwe onderneming kon slechts een jaar blijven bestaan om toen voor goed te verdwijnen. Potgieter, die in dien tijd Amsterdam weder verlaten had, is de ijverigste dichterlijke medewerker aan het hervormde tijdschrift geweest; zijne stukken waren in dezen tijd ontstaan. Niet onbelangrijk dunkt mij de vergelijking waartoe de lezing van die velerhande poëtische bijdragen verlokt. Men beoordeele b.v. het gedicht van Klijn '*Neerlands Grootheid bij den aanvang van* 1832' en dat van den vroeger door hem begunstigde, getiteld: '*Aan de Franschgezinde Belgen*', om op te merken hoe gunstig het laatste zich onderscheidt van het bombastische eerste en hoever de leerling den meester reeds overtrof. Of men leze de bijdrage van Withuijs: '*Aan Holland, bij den aanvang des jaars* 1831,' waarin onder meer deze banale regels voorkomen:

> Ga voort, mijn Vaderland! ga voort,
> Bewaar den stand die u behoort,

voor of na het lied van Potgieter met zijnen gloedvollen, opwekkenden aanhef:

> Terug uit den voorhof der vrijheid, o Belgen!
> De baatzucht is vreemd aan haar edel gemoed..

om te ontwaren welk eene eigenaardige plaats de laatste inneemt naast die kunstbroeders. Men gevoelt het na de lezing van deze en andere stukken, dat het niet lang meer zal duren of hij wordt ongeduldig wanneer De Vries de verdienste van Klijn in het breede uitmeet[1)], omdat hij iets anders zoekt voor geest en gemoed. Het telkens terugkeeren op zijne teleurstellingen, nu weder duidelijk in '*Klagt en Troost*', waaruit eenvoud en reinheid van gedachte spreken, en straks in '*Vriendschap*', een sentimenteel stukje, verraadt weliswaar zwakheid, het gebrek ook van de liedekens, die in de 'Vaderlandsche Letter-

1) Vgl. 'Holl. Magazijn', I, bl. 105. v.

oefeningen' en 'De Vriend des Vaderlands' van dit jaar werden opgenomen; maar hoe geheel anders is zijne poëzij reeds geworden! Hij staat nog wel onder toezicht, maar toch laat de drang om de vleugels uit te slaan zich onafwijsbaar gelden. Hij heeft er behoefte aan zelfstandig te wezen. Zijn geest is rijp om òf aan een nog krachtiger, omvattender onmiddellijken invloed onderworpen te worden, òf zich geheel vrij te bewegen. Hoe voortreffelijk De Vries moge geweest zijn, het stond niet in zijne macht te geven wat Potgieter meer en meer behoefde; deze moest in eene andere atmosfeer worden verplaatst.

Waar zou hij dat onontbeerlijke vinden?

In de geletterde kringen, die, ondanks den veelbewogen tijd bloeiden? Eene groote verscheidenheid toch boden deze aan. Da Costa, in vele opzichten een man van de toekomst, opende juist zijne voordrachten over de vaderlandsche geschiedenis. Zij werden bijgewoond door mannen, die tot hem terugkeerden, nu het gebleken was dat vele zijner vroegere stoute uitspraken verwezenlijkt werden. Hij was de baanbreker van het Réveil geworden en wist met zijne levendige voordracht, waarvan oudere tijdgenooten kunnen getuigen, op dat oogenblik de schare weder geheel voor zich te winnen.

Zal Potgieter het gesprokene beamend hebben aangehoord? Ik betwijfel het. Bewonderend dan? Voorzeker meer; want zijn scherp verstand en levendig gevoel moeten getroffen zijn geworden door den genialen aanleg, waarvan de redenaar bewijzen gaf en het vuur, waarmede hij ijverde voor opvattingen, die later tot de belangrijkste voor den tijdgeest zouden behooren. Potgieter stond niet op eene hoogte die hem in staat stelde het willen en bedoelen van Da Costa te overzien, maar hij ontleende aan die voordrachten iets wat voor zijne ontwikkeling onontbeerlijk was: bezieling.

Genoot hij dan meer van de voordracht in de Hollandsche Maatschappij, wanneer Van Lennep optrad? Slechts in zoover, omdat zij stof te over aanbood voor beoordeeling. Want dat hij toen met het gehoorde zal hebben ingestemd, mag, zijne alle gemakkelijkheid schuwende natuur in aanmerking genomen, worden betwijfeld, al zal ook hij na eenige overweging hebben moeten erkennen, dat de bewonderde en geliefde spreker niet geheel onverdiend werd gehuldigd. Zijne eigen dichtproeven vertoonden reeds de sporen van hoedanigheden, waardoor zij

nimmer populair konden worden. Hij bezat meer, gelijk Da Costa, een aanleg om te ijveren voor de verwezenlijking van een beginsel, dan dat hij er op berekend was om zich, hoe ook, te buigen voor het publiek. Daarom kon hij een leider worden en stond hij tegenover Van Lennep die, de beminnelijkheid zelf, met onbetaalbaren humor de lachers aan zijne zijde kreeg, maar nimmer de schare louterend tot zich ophief.

Gaven dan de avonden doorgebracht in 'The English Literary Society', waarvan hij een gast was, hem meer van wat hij zocht? Hij trof in dien kring Prof. van Kampen, kooplieden en vooral jongelieden aan. De toon, die er heerschte, was niet gezellig, maar een onvermengd genot voor den geest werd den verzamelden aangeboden in de voordracht van brokstukken proza en poëzij uit de Engelsche letterkunde van vroeger en toen. Daar werd de zin opgewekt voor al wat engelsch was, waardoor hij zich later heeft onderscheiden. Daar werd zijn geest nader gevoerd tot Byron en de hem omstuwenden, tot Shakespeare en de klassieken. Die avonden hebben ongetwijfeld nut voor hem gehad en het gehoorde is niet onopgemerkt gebleven; meer dan de avonden in deze of gene vereeniging gesleten ter viering van de zaak des vaderlands, of eene lezing van den wijsgeer Kinker in Felix-Meritis.

Zijn verkeeren in velerlei kringen vulde ten deele aan wat hem ontbrak. Dit geheel vergoeden, kon het niet. Er werd slechts eene vingerwijzing gedaan, waar ik hem had toegewenscht dat een beslister leiding zijn deel had mogen zijn. De gelegenheid om zijn naar kennis dorstenden geest onbeperkt te kunnen verrijken, was ook nu nog niet voor hem geopend. Van alle wetenschap bleef hij verstoken. Zijne fantasie alleen werd gevoed.

Achter dat spaarzaam verlichte beeld ontwaren wij zijne weinig opgewekte levensomstandigheden. De voorbereidingen voor zijn aanstaand vertrek eischten het leeuwendeel zijner inspanning. Al dichtte hij, hij moest eenige verdienste zoeken; hij was koopman en moest het ook blijven, want de letterkunde behoorde niet tot de vakken die een bestaan konden verschaffen.

Den mensch komt niet zelden in beslissende oogenblikken een reddende hand te hulp. Potgieter ondervond dat niet rechtstreeks. Het leven dreef hem voort. Voornamelijk door de omstandigheden was hij tot heden gevormd; zij zouden hem

ook verder leiden en een beslissenden omkeer, zoowel ten opzichte van zijne positie in de maatschappij als ten opzichte van zijne talenten, te weeg brengen. De heer Van der Meulen had hem, gelijk wij vernamen, met eene zending naar Zweden belast. Tengevolge van die opdracht verliet hij in April 1831 Amsterdam en zond, op het punt staande om te vertrekken, aan De Vries een afdruk der eerste in het ‘Hollandsch Magazijn’ opgenomen dichtstukjes met dezen afscheidsgroet[1]:

U Wijsgeer! wien geen stelsel bindt,
U Regter! wien twee kunsten roemen,
U Schrijver! dien w' een voorbeeld noemen,
U brave man en trouwe vrind,
U toon dit opschrift dezer blaên
Mijn dankbaarheid en achting aan.

De Vries is, zoomin als Willems, naar Potgieter's meening, een leermeester voor hem geweest, gelijk hij vroeger meende in Klijn te vinden. Sedert zijne komst te Antwerpen stond hij op zich zelf, maar leerde in de verschillende omgevingen waarin hij verkeerde veel. De heerschende smaak oefende een overwegenden invloed op hem, en in dat opzicht was hij dus alleen afhankelijk. In het Zuiden werd zijne bezieling aangekweekt, en in den beminnelijken kring, op de Heerengracht ten huize van De Vries vergaderd, werd de zin aangewakkerd om aan zijn werk dieper beteekenis te geven.

Het eerste gedicht dat wij in ‘Apollo’ aantreffen[2], vangt aldus aan:

Kruipen, kruipen in het stof,
Met een' hemel in den boezem?
Dorren in des levens hof
Als een afgevallen bloesem?

Neen, dit duldt dat harte niet,
Dat, van heilige aandrift blakend,
En in 't ondermaansch gebied
Reeds een reinen wellust smakend,

1) Bibliogr. No. 579.
2) Dichterlijke zucht door C. ‘Apollo’, bl. 8.

Steeds naar hooger werkkring trekt,
En eene ongeziene wereld,
Met der waarheid glans bepereld,
Aan het starend oog ontdekt.

De redactie heeft met het opnemen dezer regels te kennen gegeven welke eischen zij in het algemeen aan poëzij en dichters meende te moeten stellen. Of zij daaraan getrouw is gebleven? Die vraag heb ik reeds ontkennend beantwoord. Maar afgescheiden daarvan, komt het mij voor dat Potgieter bij zijn vertrek naar Zweden op eene hoogte stond, waardoor hij uit den grond zijns harten deze woorden tot de zijne heeft kunnen maken, gelijk zij volkomen op hem toepasselijk waren. Daarom was zijn vertrek naar een vreemd land, welks letterkunde vroeger dan de onze den ontwikkelingsgang van den tijd had gevolgd, zoo gelukkig voor zijne ontwikkeling. Hoe moeilijk die weg mocht zijn, daarlangs alleen kon hij oorspronkelijk en vrij worden; zijn geest zou zich versterken in de frischheid van het noordsche geestelijk leven; die pas herboren beschaving, doortinteld van het nieuwe leven uit Duitschland, waarvan Henrik Steffens de theorie naar Scandinavië had gebracht, zou hem wijding geven.

Zijne werkzaamheid tot zoover wij haar hebben gevolgd, droeg het kenmerk van zijn tijd en van de invloeden, waaraan hij achtereenvolgens is onderworpen geweest. Daarom is het beschouwde tijdperk te karakteriseeren als dat van afhankelijkheid. Maar uit zijn arbeid blijkt tevens dat hij niet alleen den aanleg bezat om dichter te worden, maar het ook geheel en volkomen wilde zijn. En nu rijst de vraag: zal dat blijven? zal het nieuwe leven hem niet dwingen zijn aanleg geheel of ten deele te verloochenen?

Wat mogen wij wenschen?

De beantwoording dezer vragen moet in een nieuw hoofdstuk geschieden.

J.H. GROENEWEGEN.

Schweizeriana.

O mein Heimatland! o mein Vaterland!
Wie so innig, feurig lieb ich dich!
Schönste Ros' ob jede mir verblich,
duftest noch an meinen öden Strand.
Als ich, arm doch froh, fremdes Land durchstrich,
Königs-glanz mit deinen Bergen mass,
Thronen-flitter bald ob dir vergass;
Wie war da der Bettler stolz auf dich!
Als ich fern dir war, o Helvetia,
fasste manchmal mir ein tiefes Leid;
doch wie kehrte schnell es in Freuden sich,
wenn ich einen deiner Söhne sah!
O mein Schweizerland, all mein Gut und Hab,
wenn dereinst mein banges Stündlein kommt,
ob ich, Schwacher, dir auch Nichts gefrommt;
nicht versage mir ein stilles Grab!
Werf ich ab von mir dies mein Staubgewand,
beten will ich dann zu Gott dem Herrn:
Lasse strahlen deinen schönsten Stern
nieder auf mein irdisch Vaterland,
auf's Schweizerland, auf's Heimatland,
auf's Vaterland!

Zoo zwol in breede strofen de hymne Gotfried Keller uit het hart. Iedere Zwitser, van den kleinen knaap tot den ouden man, kent dit lied van buiten, en de toon van dien zang geeft zoo juist terug, wat er bij hen omgaat als zij aan hun heerlijk vaderland denken, dat de dichter van dien oogenblik en zoolang Helvetia's bergen staan, door zijn lied onsterfelijk leeft onder zijn landgenooten.

Weinig dichters van nationale hymnen zijn zoo gelukkig geweest in het treffen van den toon, hebben zoo geheel uit het hart van de menschen gezongen. In die twee woorden: ‘innig und feurig’ is inderdaad de aard der liefde, die een Zwitser zijn vaderland toedraagt, aangrijpend, eenvoudig en zuiver geteekend. Zij maken er geen ophef van; hun vaderlandsliefde galmt niet, schettert niet, oreert niet, maar het gaat bij hen zeer diep, en zij sluiten het op den bodem van hun hart.

Geen koningstroon kan in de schaduw staan van hun trotsche bergen, zelven zooveel zilveren tronen, die ten hemel reiken. Waar de natuur zoo grootsch en dreigend is en zulk een majesteit ontvouwt, wordt een vorstenstoel zoo belachelijk klein en nietig. Er is geen plaats voor opzien tegen een vorst, waar heel het volk met huivering opziet naar de ontzettende machtsvertooning der scheppingskrachten, en de doffe donder der lawinen in het dal weergalmt. Eéne heerscht hier oppermachtig en in woeste, zwijgende pracht: de natuur, die hen omringt. Zij overstelpt hen dagelijks met den indruk van macht en majesteit. Aan haar hemelhoogte gemeten, verdwijnen de afstanden tusschen mensch en mensch. Zij draagt haar kinderen aan haar hart, allen even groot of klein in *haar* nabijheid, allen hare vrijgeboren zonen. ‘Wie war da der Bettler stolz auf dich!’ roept Gotfried Keller. Niet op den luister van een eeuwenouden koningsnaam, vertegenwoordiger van roemrijke herinneringen en glorierijke daden, niet op de instellingen van een vrijen staat, noch op een vergevorderde beschaving, neen, op u, op u, Helvetia!

Op u, Helvetia! Daarmede zegt Gotfried Keller en spreekt hij het uit wat eigenlijk het kenmerk is van die vaderlandsliefde der Zwitsers. Die liefde is in de allereerste plaats liefde voor den bodem, voor de natuur van zijn geboorteland, voor de lucht, voor het licht, voor de kleur en de sneeuw van zijn bergen. Zij kan niet slijten of verflauwen, want zij is onafhankelijk van de toestanden in het land, van veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen of in den regeeringsvorm. Zij is een vrucht van den bodem zelven; zij komt met de lucht, die hij ademt, in zijn bloed. Zij is noodlottig, ik zou bijna zeggen physiek, en blijft hem bij, waarheen hij gaat, hoever hij trekt en waar hij zwerft op den aardbodem.

Het land is arm; de Zwitsersche jongen moet de wijde wereld in, zijn brood verdienen. Zij doorreizen ‘fremdes Land, froh und arm.’ Maar overal, waar zij een landgenoot ontmoeten, daar is het niet het geluk een man van hetzelfde ras te vinden en weder eens hun oorverscheurend, hun afschuwelijk Schweizerisch te mogen koeteren, neen, dat is het niet in de eerste plaats, wat hen zoo diep ontroert. Die broeder brengt een groet van den geliefden grond. Zoodra ze hem zien, aanschouwen ze hun bergen, snuiven zij de lucht der Alpen op, hooren zij het bruisen en het donderen hunner bergstroomen, het ting, ting, ting der klokjes in het dal. De oogen schieten vol tranen van verlangen, de borst verheft zich zwoegend. ‘O, wie innig, feurig lieb ich dich!’

Wanneer de Engelschman buitenslands een kringetje Engelschen om zich heen verzameld heeft, wanneer hij zijn church en zijn clergyman tot zijn beschikking ziet en een miss zich aanbiedt, die het orgel spelen wil; wanneer hij zijn huis op Engelsche wijze heeft ingericht, zijn vleesch op zijn Engelsch roostert, zijn eigen thee zet en zijn Times kan lezen iederen morgen, wel, dan is John Bull in Engeland. het zou een zotte vertooning zijn onzen vriend het heimwee te zien krijgen naar Lancastershire of Staffordshire. Van den Duitscher moet het ons niet verwonderen als hij in den vreemde, waar hij niet gemassregelt wordt, waar hij zijn eigen bier kan drinken en met Duitschers kan vergaderen zonder polizeilich op den schouder getikt te worden als hij zich eens voorbij praat, van dien Duitscher moet het ons niet bevreemden, wanneer hij zich in den vreemde te huis gevoelt. Hij vergeet zijn land niet, steekt zijn trots op Kaiser en Reich niet onder stoelen en banken. Zijn geestdrift voor de Duitsche machtsontwikkeling en zijn voorkeur voor alles wat Duitsch is geeft hij onbekommerd lucht. Maar hij leeft ondertusschen zeer tevreden buiten de grenspalen van het Rijk. Wat ons Nederlanders betreft, het komt mij voor, dat onze liefde voor ons land voor een groot deel wortelt in de gehechtheid aan geheel een stel van gebruiken en gewoonten, die we in den vreemde moeielijk medenemen of overbrengen kunnen, omdat ze onafscheidelijk zijn van den aard van onzen bodem en van ons klimaat. Wanneer wij de vele eigenaardige bestanddeelen, waaruit dat Hollandsche leventje

bestaat, zoo karakteristiek, zoo lief en goed en vol van een, voor ons alleen genietbaren humor, wanneer wij die in het buitenland terugvonden, zouden wij daar beter aarden, al vergaten wij het lieve vaderland niet. Zondert men de landgenooten uit die ons wonderschoone landschap met het oog van een kunstenaar zien, dan zal het verlangen naar de natuur, naar de lucht en naar het klimaat, het verlangen naar den eigenlijken geboorte*grond* op zich zelf geen overwegenden factor uitmaken in ons vreemdelingschapsgevoel. De Zwitsers hebben niet dat karakteristieke, scherpgeteekende, onmiskenbaar nationale, dat ons Hollanders onderscheidt. Zij spreken Hoogduitsch of Fransch of beide talen; geen van beiden fraai. Hun Schweizerisch, het vreeselijk idioom dat Jacob Geel het kippevel aanjoeg, kan men toch geen taal heeten. In Basel, Zürich en Bern gaan de heeren ter ‘Kneipe’ en drinken hun ‘Früh- en Abendschoppe’ als de Beier en de Saks en de Pruis. De dames hebben koffiekransjes als haar zusters in het groote Duitschland; de inrichting van het leven in de Duitsche cantons verschilt niet zooveel van hetgeen men over de grenzen ziet. In de Fransche drong met de Fransche taal en de Fransche letterkunde noodwendig veel van de Fransche gewoonten en de Fransche levenswijze binnen. Een Züricher of Berner kan zich in Stuttgart of in Frankfort niet als onder vreemden, eenzaam en verlaten gevoelen. Een man uit Neufchatel of uit Genève heeft geen ballingschapsgevoel in Frankrijk, in Parijs. Beets of Potgieter zal men in Berlijn niet voor Duitsche schrijvers houden. Vinet, een Zwitser, houden alle Franschen voor een Fransch auteur. Geen volk is zoo geschikt, zouden wij meenen, als de Zwitsers om in den vreemde te leven. Zij liggen tusschen twee groote, machtige cultuurvolken. De stroomen der Fransche en Duitsche beschaving kruisen zich over hun land. Zij baden zich daarin naar hartelust en nemen daarvan op, zooveel hun lust. Met dat al is niemand zoo aan zijn land verkleefd als de Zwitser, noch heeft iemand een teerder gevoel voor de ‘Heimat.’ Men kan zeggen dat hij nooit zich in den vreemde schikt, noch het vreemde land zich aan laat passen of 't zijn eigen waar. Altijd steekt hem dat weemoedige verlangen en het heimwee ligt altijd op den drempel van zijn hart. Die fortuin verwierf in den vreemde komt naar de Schweiz terug, bouwt zich een woning op den vaderlandschen grond, liefst in zijn eigen canton, in zijn eigen

dorp of stad. De Zwitsersche natuur heeft een demonischen invloed op haar zonen. Zij is niet alleen hun moeder, zij is meer; zij is hun geliefde, hun bruid. ‘O, wie innig, feurig lieb ich dich!’

Gotfried Keller had niets anders behoeven te dichten dan dit eene lied om de populairste man in Zwitserland te worden. Den ouden zonderling, den vrijgezel met zijn vreemde levenswijs en wonderlijke eigenaardigheden kende iedereen in zijn vaderstad Zürich. Hij was het troetelkind van de Zwitsers; zij hadden hem lief op hun eigenaardige leuke, trouwe manier.

Hij kon geen kwaad doen, en schoon Zwitserland volstrekt het land niet is voor de Bohème, Zürich Luthersch stemmig, mocht hij ‘kneipen’ op zijn ouden dag, zooveel hij wilde, en niet altijd onbeneveld weêr naar huis gaan. Gotfried Keller was het die het deed en Gotfried Keller was ook niet iedereen; die mocht een potje breken. Zijn excentriciteiten deden de ronde en ook nu nog, nu hij dood is, worden ze opgehaald en verkwikken zich de Zwitsers daaraan. Het plekje in de ‘Kneipe’ waar hij gaarne zat, en met de studenten, die den ouden heer op de handen droegen, aanstootte, is heilig. Naar het huis waar hij woonde ziet een Züricher met aandoening op. Het groote kind, dat voor hen heeft gezongen, ligt in hun hart bedolven. Ieder vertelt u gaarne hoe Keller, op een avond in den nevel uit de ‘Kneipe’ komend, zijn kwartier niet vinden kon. De dichter richtte zich tot een politiedienaar: ‘zeg me eens waar Godfried Keller woont, mijn vriend.’ - ‘Wel mijnheer Keller zou ik u niet kennen?’ riep de agent. - ‘Ik vraag niet wie ik ben, maar waar ik woon’, was 't antwoord van den dichter.

In zijn laatste levensjaren was hij dikwijls stil en somber; zijn geest verzwakte. De kleine badplaats Baden bij Zürich telde hem toen des zomers eenige weken lang onder zijn gasten. Daar zat hij dan, in de warande van het hôtel, voor zich henen te staren, uren lang. De gasten liepen voorzichtig en praatten zacht om den ouden dichter niet te hinderen. Op een dag verstoutte zich een Bazeler, zich aan Keller te laten voorstellen. De oude heer hief het hoofd op, en zeide met zijn sarcastischen glimlach: ‘mijnheer, ik ben nu zeventig jaar geworden zonder u te kennen; mij dunkt ik zal het nu verder ook wel zonder dat voorrecht kunnen stellen.’ De gulle, joviale man was

vreemd en menschenschuw geworden. Toen iemand eens uit beleefdheid zijn hoed voor hem opraapte, keek hij dien iemand met vlammende oogen aan en donderde hem tegen, zóó dat de heele zaal het hoorde: ‘wie is dat impertinente individu?’ Dat impertinente individu was een aanzienlijk Zwitsersch burger.

Het was geen schoone zonsondergang, het was geen Alpenglühen. De wolken zonken om het grijze hoofd als de nevelen zich legeren om het hoofd van den Pilatus. Zoo ging de lamp uit, die onder de Zwitsers had gelicht. Maar zij zien hun dichter bewogen na, want zij hadden hem lief en zijn woorden gaan hun gemoed voorbij als hoorden ze hem die uitspreken.

> Werf ich ab von mir dies mein Staubgewand,
> beten will ich dann zu Gott dem Herrn:
> Lasse strahlen deinen schönsten Stern,
> nieder auf mein irdisch Vaterland,
> auf's Schweizerland, auf's Heimatland,
> auf's Vaterland!

Het lied van Keller is in Augustus, bij de feesten van het zeshonderdjarig bestaan van het eedgenootschap, op verschillende plaatsen door voortreffelijke koren gezongen. Want de Zwitsers zijn een volk dat zingt; zij hebben metaal in hun rotsen en in hun stemmen. Die feesten werden overal gevierd tot in de kleinste plaatsjes. De allerarmste had er zijn pennigske voor geofferd en zijn huisje versierd. Op de hoofdplaatsen, vooral in Schwyz, waren zij indrukwekkend. De majestueuse natuur, die er uit de hoogte bijna dreigend op neer zag, gaf aan deze plechtigheden een karakter, waarvan men vergeefs in Europa de wedergade zoekt. Ziekte belette mij gebruik te maken van de uitnoodiging die Schwyzer feesten bij te wonen, mij, door vriendelijke bemiddeling van onzen minister van buitenlandsche zaken, Jhr. Hartsen, namens de feestcommissie toegezonden. Voor een burger van het oude land, waar zich de liefde voor het vorstenhuis zoo diep met die voor het vaderland versmolt, ware het van belang geweest die oude republiek zich zelve te zien eeren. Voor mijn oogen stond nog het tooneel op het Damrak bij het bezoek des Duitschen keizers aan de hoofdstad: al die duizenden en duizenden zakdoeken uit de open vensters wuivend naar het rijtuig, waar het blonde kinderhoofdje zichtbaar werd, waarop de kroon der vrije Nederlanden rust. De

burgervrouw was mij nog voor den geest, die, op iederen arm een wicht, uren lang in het gedrang gestaan had, niet, gelijk ze zeide, ‘om dien Duitscher. Wat kon haar die Duitscher schelen! Neen, maar om *ons* kind.’ Ik weet niet of het gelukken zal een Zwitser goed aan het verstand te brengen wat dit woord beteekent in den mond van een vrouw uit het volk: ‘*ons* kind,’ hoe aardig, en hoe aandoenlijk het is. Niet allen zouden u begrijpen en ik vrees bij velen zaagt ge een zweem van een glimlach over de gezichten strijken.

‘Denk een man uit het bloed van Tell of uit het bloed van den eenen of anderen uwer helden op den presidentsstoel uwer republiek.’ - ‘Wel,’ kon het antwoord luiden, ‘wij zouden hem evenveel en hooger eeren als hij, een eenvoudig burger, onder ons zijn zaken dreef of zijn land beploegde.’ Vroeg men hun op den man af, dan zouden zij misschien ons patriotisme een weinig van den ouden stempel, een weinig kinderachtig vinden, wij het hunne wel wat burgerlijk en nuchter. De loop dien beider geschiedenis nam, de afwijkende groei van beider staatswezen, maken dat de een niet meer geheel en al in het gevoel des anderen kan komen. Wij kunnen dat alleen, om zoo te zeggen, bij benadering. Zij, wanneer zij de idee van huisgezin met het begrip van staat trachten samen te smelten. Wij, wanneer wij het gemoedelijke en symbolische in hun patriotisme zoeken in dien nauwen, dweependen band met de natuur van hun geboorteland.

Hun koningen en koninginnen, dat zijn de Alpen.

Het is gelukkig, dat wij niet behoeven te kiezen, dat het zelfs aan ons niet staat te kunnen kiezen tusschen monarchie en republiek. Wanneer het droge, wikkende en wegende verstand overal den doorslag gaf, hoe ondragelijk vervelend zou de wereld worden. Er zijn gelukkig nog motieven, waarvan men zich geen rekenschap geeft, traditieën, die in de volken voortleven, zonder dat zij het weten bijdragen tot hun aantrekkelijkheid, verhinderen dat zij uiteen vallen. De droom der Jacobijnen van voorheen en thans: alle menschenrassen naar een zelfde schoolmeesterspatroon te knippen, geen natieën meer, maar burgers van de zoo- en zooveelste republiek, zal nimmer verwezenlijkt worden. Daarvoor zorgt moeder natuur. Neem vier beschaafde Europeanen, een Duitscher, een Italiaan,

een Zwitser en een Franschman. Hoor hen met elkander spreken. Zie hen met elkander omgaan. Waar is het onderscheid? Door dezelfde beschaving gepolijst, lijken de ontwikkelde lieden op elkander als het eene ei op het andere. Breng die zelfde mannen in de maatschappij, laat hen handelend optreden, organiseeren, besturen, beginselen toepassen, ieder doet het dadelijk anders. De Engelschman handelt als een Engelschman, de Duitscher als een Duitscher. De stempel der nationaliteiten komt onmiddellijk aan den dag. - De Zwitser is dapper, onverschrokken. Maar de Turk is het ook. Beiden vertoonen, aangevallen, denzelfden hardnekkigen moed. Maar de Zwitser vecht voor zijn land, de Turk voor zijn ras en voor den Islam. Hij was van oorsprong een nomade; hij is het nog. De vaan van den profeet is altijd mobiel; hier verdreven slaan zij hun tenten elders op, ‘Het land kan men nemen,’ zei een pascha, ‘het volk krijgt men nooit.’ ‘Liever sneuvelen tot den laatsten man dan ons land overgeven,’ zou de Zwitser zeggen. Die verschillende physionomie der natieën is een onontbeerlijke factor in het leven der maatschappij. Het houdt de belangstelling in elkander gaande. Stel u een gezelschap voor, waar ieder het zelfde hoofd op den romp, dezelfde gelaatstrekken, stem en gebaren had! Volken mogen van elkander overnemen wat hun bij den buurman heilzaam en rechtvaardig voorkomt. Zoo namen de Franschen van den Duitscher den dienstplicht over. Men behoeft daarom de sprekende trekken van zijn nationaliteit niet te laten uitwisschen. Ieder geeft aan de dingen zijn eigen snit. Men kan van den vreemdeling leeren zonder zijn aap te worden.

Dikwijls wordt dit anders opgevat. De een zou den vreemdeling 2zijn instellingen willen opdringen; de ander alles gladweg overnemen, wat hij in het buitenland ziet. Daaruit ontstaat veel ergernis en veel gekibbel, want in het buitenland noemt men dit ‘stramme’ patriotisme grenzenlooze aanmatiging; te huis beschuldigt men den dweper met het vreemde van gebrek aan vaderlandschen zin. Ik hoorde een Noordduitscher, onder Zwitsers, uit de hoogte over het Zwitsersche leger oordeelen. ‘Waren dat nu soldaten? Het geleken veeleer jagers, die van de jacht te huis komen. Draagt een militair zijn geweer en bandouillère over den schouder? En dat loopt maar hot en

haar! Is dat marcheeren?' De Zwitsersche heeren waren zeer op hun paardje over dien uitval. Men deed den Duitscher opmerken, dat de Zwitsersche soldaten geen parade houden, dat zij allereerst bestemd zijn bergpassen te verdedigen, bijgevolg hun stap veel meer is ingericht op klimmen dan op loopen op den vlakken grond. 'Zij droegen, ja, hun geweer wat nonchalant, maar laten ze dit geweer eens aan de wang brengen, dan zal men zien hoe doodelijk en geducht dit wapen in hun handen wordt. Want ieder man is een geoefend schutter; de jongen van twaalf jaren raakt reeds het wit.' De Duitscher deed er nu het zwijgen toe. Men kon hem echter aanzien dat hij dit marcheerende Zwitsersche bataillon een erbarmelijke vertooning vond. Een Nederlander, die zich in hetzelfde gezelschap bevond, was van een tegenovergestelde meening. 'Zoo moesten *wij* ze hebben, zóó, op zijn zuinigst en goedkoopst gekleed. Een volksleger, dat is het ware; geen "panache", geen militair vertoon, geen kostbare luxe!' Daar hadden we nu een Duitscher, die den Zwitsers Pruisische helmen opzetten en Pruisische wapenrokken aantrekken wil, hun Pruisische beenen maken, en een Nederlander, die de Nederlandsche uniformen op een hoop wil gooien en de Hollandsche jongens in die slobberige, zakkige, grauwe pakken van de Zwitsers steken. Ons leger heeft een andere taak te verrichten dan het Zwitsersche. Daarom zal het dan ook waarschijnlijk wel een ander leger zijn. En zou het 'zoo'n zonde en schande' wezen, als mijn landgenoot het vond, wanneer wij *onze* soldaten op *onze* manier bleven kleeden, een weinig netter, vroolijker? Mag dat niet in onze grauwe lucht?

De Zwitsersche troepen maken den indruk van een schutterij. Maar het *is* dan ook een schutterij, een armee van geoefende scherpschutters, weerbare mannen, die de buks van het rek nemen, huis en hof, vrouw en kind verdedigen kunnen als een vijand over hun grenzen trekt. Ik weet niet welk een vreemd gevoel - is het schaamte? - komt bij u op, wanneer men hen hoort spreken over weerbaarheid als over de eenvoudigste zaak der wereld, als over den plicht van iederen kloeken man. 'Ieder man moet een wapen hanteeren kunnen', zei mein Wirth, 'anders is hij geen man. Verbeeld u een volk dat, op een rij gesteld, voor de helft zou omvallen als zij

een buks moesten afschieten. Wat zou men aan zulke sukkels hebben in oogenblikken van gevaar? Ze zouden ongeveer van denzelfden dienst wezen als een leger van oude juffrouwen.'

Het is ook niet de technisch uitgemaakte, door een minister in een parlement plechtig bezworen zekerheid, dat Zwitserland verdedigd worden kan, die den Zwitser zoo gerust maakt en zoo kalm en vastberaden de mogelijkheid van oorlog te gemoet doet zien. Neen, het is het gevoel: zeker te zijn van zijn schot, zich zelven, desgevorderd, te kunnen verweren. Hun zelfvertrouwen rust niet op strategische gronden, op geruststellende uitleggingen en verklaringen van generaals, maar op ieders physieke weerbaarheid. De eigenaardige samenstelling van hun leger geeft tot kluchtige tooneelen aanleiding, die aan dergelijke bij de Nederlandsche schutterij herinneren. Een kapitein geeft een soldaat een uitbrander over zijn ellendig marcheeren. 'Dat komt van de ellendige schoenen, die u voor mij hebt gemaakt, kapitein', zegt de soldaat. De kapitein was schoenmaker.

Zoo iets mag niet in de orde zijn bij de legers der groote militaire staten, maar die gewapende burgers kunnen in hun bergpassen, achter de borstwering hunner rotsen, een geducht ontzag inboezemen, zelfs aan goed gedrilde troepen van de groote militaire staten. De Zwitsers weten dit. Zij wachten af wat komen kan. Zij doen dit kalm, en onderwijl nemen zij hun maatregelen en bereiden zich op alle gebeurlijkheden voor. Het is nog slechts korten tijd geleden, toen het lid van den bondsraad Welti op de Gothard-passen wees en op het gevaar dat van Italiaansche zijde dreigde, bij een gecombineerde beweging van de Italianen met de Duitschers tegen Frankrijk. Men spotte toen met den alarmist. Nu lachen zij niet meer. Den vorigen zomer hoorde men in Andermatt het knallen van de dynamietpatronen. In de rotsen werden de geschutpoorten geopend, waaruit men koning Humbert's leger zal verwelkomen, mocht hij lust bekomen over Zwitserland te gaan. De gespannen toestand in Europa gaf aan de herinneringsfeesten dezen zomer een eigenaardigen ernst en pathos. Zij vierden die, de Zwitsers, tusschen bossen Duitsche en Fransche bayonetten, flikkerend aan hun grenzen. Zij stonden op

de Rütliweide, schouder aan schouder, en staken weder in gedachte de handen op: moriamur pro libertate nostral

Op dit voorname punt: jaloersche zorg voor de nationale onafhankelijkheid, halsstarrig afwijzen van iedere vreemde inmenging in hunne zaken, begrijpen wij, Nederlanders, de Zwitsers goed. In andere opzichten wijken hunne democratische instellingen en zeden, de geheele bouw van hun staatswezen te veel van hetgeen wij bij ons vinden af, dat wij ons nauw aan hen verwant kunnen gevoelen. Duitschers, Italianen en Franschen bevat de kleine republiek. Het is een eedgenootschap, het is geen volk in den zin, waarin wij Nederlanders een volk zijn. Voor ons is er iets ongezelligs, droogs en stroefs in de verhoudingen. Men merkt zeer weinig, of bijna niets, van een centrale leiding en beweegkracht; het cantonnale leven, de cantonnale belangen treden sterk op den voorgrond. Dit geeft aan de openbare zaak bij hen en aan de wijze, waarop zij die behandelen, hoe zal ik het uitdrukken?..... iets provinciaals. Men kan niet lang in Frankrijk wonen of de voornaamste politieke personen zijn u bekend. Hun physionomie, hun eigenaardigheden, hun karakter, teekenen zich scherp tegen het breede vlak der natie af. Het leven van de Fransche republiek trekt zich in personen samen, valt door die persoonlijkheden als door prismas in kleuren uiteen.

Langen tijd kan men in Zwitserland vertoeven zonder iets te merken van mannen, waarom zich de natie in haar geheel of de verschillende bestanddeelen in de natie groepeeren. Het volk der Alpen is, als volk, en uitde verte gezien, een groote vlakte. Niets, zou men zeggen, breekt voor den vreemdeling die eentonigheid.

Dit ligt hoofdzakelijk aan de versplintering in cantons en aan den loop, dien de democratie in Zwitserland genomen heeft sints 1848. Vóór dien tijd was Zwitserland een federatie van onafhankelijke republiekjes, die elkander op gezette tijden in een soort van landdag ontmoetten. Ieder canton bracht zijn stem uit; een kamer van afgevaardigden, een centrale regeering als zoodanig bestond niet. In die republiekjes waren de aanzienlijke geslachten, wij zouden zeggen: de provinciale aristokratie, aan het roer. De heeren moesten 't wijzen in de Zwit-

sersche cantons, gelijk eertijds in de Nederlandsche staten en steden. Het revolutiejaar bracht hierin verandering. Sedert werd de bond gevestigd op den voet, waarop hij nu nog bestaat: twee kamers, een uitvoerend bewind en een bondsgerechtshof. Het cantonnale bestuur bleef daarnaast bestaan; het eene werkt op het ander, beiden zijn bestemd op hunne beurt elkander voortte drijven. Maar den eigenlijken stoot kreeg Zwitserland van het algemeen stemrecht. De democratie, als een sneeuwbal losgelaten, ging aan het rollen en werd een lawine, die door niets meer tegen te houden is. De familieregeeringen verdwenen onmiddellijk en werden door rechtstreeks verkozen lichamen vervangen. Dit was de eerste wenteling van den bal. Maar ook deze verkozene lichamen konden, eenmaal zetelend, zich gedurende kun zittingstijd aan de controle van het kiezersvolk onttrekken. Daarom eischte en verkreeg het volk, d.w.z. de getalsmeerderheid, het recht van referendum. Hebben de afgevaardigden een wetsontwerp behandeld en aangenomen, dan mogen de kiezers hen op den schouder tikken en zeggen: ‘Laat eens zien of uw werk wel goed is en ons bevalt. Wij zullen er onder ons nog eens over stemmen.’ Eerst was de getalsmeerderheid tevreden met de mogelijkheid, een plebisciet te kunnen eischen, als de cantonnale of de federale afgevaardigden en regeeringen het haar niet naar den zin maakten. De Duitsche cantons, de machtigste, vonden evenwel dat de menigte niet slechts moet *mogen*, maar eischten dat zij ook zal *moeten* stemmen over iedere wet en wetsvoorstel en iederen maatregel van eenig gewicht, dien de regeering nemen wil. In sommige cantons is dit stelsel ingevoerd; in bijna allen bestaat het referendum in den eenen of den anderen vorm. Voor zaken, den bond in zijn geheel betreffende, mag, gelijk men weet, een volksstemming worden aangevraagd, wanneer dertig duizend burgers dit verlangen.

Het volk wandelt dus onophoudelijk achter de wetgevende macht heen en weder, als een onderwijzer die zijn klasse surveilleert. Is de thema af, dan kan het die over de gebukte hoofden heen van de tafel nemen, en bevat die thema te veel fouten naar zijn zin, haar in stukken scheuren, om ze den jongens op nieuw voor te leggen. Wat belet de groote menigte, daar ze wetten naziet, zich in de plaats der afgevaardigden te stellen, wat belet dat ze zelve ook wetten *make*? Deze gevolg-

trekking ligt voor de hand en is door de Zwitsersche demokratie dan ook gemaakt. In de meest vooruitstrevende cantons heeft men het recht van initiatief. Dit kent aan de menigte de bevoegdheid toe wijziging van wetsartikelen te vragen, of, waar het hun goeddunkt, wetsvoorstellen in te dienen. Waar het de belastingwetten raakt, heeft, gelijk men denken kan, dit recht een verre strekking.

Het zwaartepunt wordt dus geheel uit de stilte der vergaderzaal naar de rumoerige agora verplaatst. De afgevaardigden verliezen onder het toezicht en de censuur, de bedillende tusschenkomst der kiezers, voet voor voet hun vrijheid en zelfstandigheid, hun prestige en ten slotte zelfs hun reden van bestaan. Zij worden de klerken van de kiezers. Het kiezerscorps is altijd mobiel, kan ten minste ieder oogenblik mobiel gemaakt worden.

Onophoudelijk kunnen de burgers van hun werk en uit hun zaken geroepen worden om te oordeelen en te stemmen over allerlei dingen, die de groote meerderheid niet begrijpt en niet begrijpen kan: ingewikkelde finantiëele maatregelen, zaken hooger onderwijs betreffende, administratieve zaken, regeling van onderdeelen in het spoorwegwezen. Gegeven nu de aangeboren traagheid van de menschelijke natuur, is het wel te verwachten, dat een menigte van kiezers stilletjes tehuis blijven of zich onbevoegd verklaren zal, overal hun neuzen in te steken. Daarom eischen nu de drijvers dat het stemmen voor den burger verplichtend worde gemaakt, ieder die te huis blijft met een meer of minder zware boete worde getroffen. Het staat u niet meer vrij een meening te hebben; gij *moet* een meening hebben. De timmermansknecht en de sjouwerman bijvoorbeeld *moeten*, in casu over het belastingstelsel en de tarievenwetten, een beslissende uitspraak kunnen doen.

Hoort men de beschaafde Zwitsers, dan is, naar het mij voorkwam, de opinie verdeeld. De meerderheid, geloof ik, is over de beweging, die niet meer tegen te houden is, daar het volk wat het eenmaal vastgreep zich niet meer ontnemen laat, diep bezorgd. Hun eenige hoop is dat de betrekkelijk hooge graad van ontwikkeling en de bezadigdheid der natie haar voor uitspattingen en verkeerd gebruik van hare rechten zal

bewaren. Zij wijzen er op hoe de décentralisatie den onderlingen naijver der cantons in de hand werkt, onvermijdelijk aan de stemming over algemeene bondsbelangen een cantonnale kleur moet geven. In de wetgevende vergadering staan de afgevaardigden op een neutraal terrein; zij zien de dingen niet meer, kunnen de dingen niet meer zien, zoo uitsluitend uit een plaatselijk oogpunt. Zij leeren elkander kennen; in de wrijving der belangen stompen zich de scherpe kanten dier belangen af. Het volk, als rechter in laatste instantie, heeft dien wijderen gezichtskring niet. Het blijft waar het is; het stemt van zijn plaats in dit canton, in deze stad, onder den uitsluitenden invloed van de cantonnale atmosfeer. Het eene canton wil niet minder zijn dan het andere, de eene stad voor de andere niet onderdoen. Algemeen stemrecht, dat den wil der massa wet maakt, referendum, recht van initiatief geven hun de middelen in handen te verkrijgen wat zij willen. Een progressieve inkomstenbelasting (in Zürich neemt men - als ik mij niet vergis - tien procen van het inkomen van de rijkere burgers) snijdt de koorden van de beurzen der bezitters door en vergunt dat men er diep intaste.

Wintherthur wordt dan als voorbeeld aangehaald, eerst een rijke bloeiende stad met uitstekende finantiën, nu bankroet, bedolven onder schulden. Men wilde een kruispunt van spoorwegen zijn, gelijk andere zustersteden. Leeningen werden gevoteerd; men bouwde in het wilde sporen, die geen rente geven. Het einde moest natuurlijk den last dragen. - Ieder canton zou gaarne eene universiteit hebben. Er zijn nu zes universiteiten in het kleine land. En zoo kan het overal gaan, zegt men; hier vindt de menigte het wel aangenaam elektrische klokken te hebben, ginds zou een muziekkorps het volk niet ongevallig zijn. Niets is verleidelijker, niets is gemakkelijker. Het volk is de meerderheid; de meerderheid stemt; de rijke moet betalen.

Anderen zien de toekomst niet zoo donker in. Het volk heeft nieuwe rechten in handen gekregen, die het nog moet leeren gebruiken, spreken zij. Dat het in den beginne, en dan nog niet overal, maar slechts op enkele plaatsen, er wat wild op inhakt, is niet te verwonderen. Het zal zich nog herhaalde malen in de vingers snijden; doch dit is het eenige middel om het mondig te maken. Zorgen wij, Zwitsers, maar geen geld te sparen aan ons onderwijs. Iedere verbetering in deze richting

iedere stap tot hoogere volksontwikkeling snijdt den pas af aan gevaren, die men voor de welvaart en de rust der natie, van het zelfbestuur der natie vreest. Men morde onder de voogdij der leidende en besturende middelstanden. Niets, wat die standen deden, deugde. Onthef het volk van de voogdij; leg de verantwoordelijkheid der fouten, die begaan worden, op hun eigen schouders. Laat hen zelf eens merken, wat het zegt en wat het inheeft: goed besturen. Dit is het eenige middel om aan het gemor een einde te maken.

Zoo roekeloos het schijne al die nieuwe rechten aan de menigte toe te kennen, zoo nadeelig en onaangenaam dit voor de hoogere klassen tijdelijk wezen moge, zoo tiranniek dat ingrijpen der menigte hun in den beginne voorkome, het is de weg en de eenige weg, gelijk de zaken staan, tot den maatschappelijken vrede. Het volk zal leeren zien en tasten wat bereikbaar is, wat niet. Hun achting voor de intelligente krachten in de natie moet er door rijzen in plaats van afnemen. Hun zal met de proef op de som bewezen worden, hoe noodig zij de hulp dier klassen hebben.

Wie van beiden heeft gelijk? Mag men stad en land aan zulke proefnemingen wagen? vragen de tegenstanders. - Of wij dit mogen is geen vraag meer, luidt het antwoord, wij moeten. Hoe eerder en gracieuser wij het doen, hoe beter. Het nuchtere gezond verstand van onze Zwitsers staat ons borg dat zij hun rechten verstandig zullen gebruiken en tot geen dwaasheden overslaan. Een groot voordeel moeten wij er uit trekken: wij zullen in ons kleine land het volk een politieke opvoeding geven als het in geen anderen staat ontvangen heeft, en misschien ook niet verkrijgen kan.

Misschien, misschien, is het wederantwoord van de meer bezadigden, - en dan..... tot welk een prijs?

Hoe dit zij, dit kleine landje is bezig een proef te nemen, die de aandacht van de andere staten trekt. Men verlaat dit nijvere, dappere volk met het gevoel, dat Zwitserland, ook nog om andere dingen dan om zijn bergen en zijn meren, de belangstelling van den vreemdeling verdient.

J.H. HOOYER.

Een reisje naar de Zuidkust van de Preanger.

I.

Tjiratjap, 20 Augustus 1890.

Eergisteren ochtend vertrokken de heer B. en ik uit Soekaboemi, ten einde naar de Zuidkust der Preanger regentschappen te rijden. Daar hoop ik eindelijk in het bezit te geraken van de reeds lang door mij begeerde embryonen der zeeschildpadden, ten einde daaraan de ontwikkelingsgeschiedenis dier merkwaardige dieren te kunnen bestudeeren. Reeds dadelijk na mijn aankomst op Java heb ik daartoe pogingen in het werk gesteld, maar tot dusverre te vergeefs. Al spoedig vernam ik, dat alleen aan de zuidkust legplaatsen der zeeschildpadden gevonden worden. Bij een bezoek aan de Wijnkoopsbaai, waar ik in den Pasangrahan van Pelaboean een paar weken doorbracht, werd mij meegedeeld, dat de naastbijzijnde legplaats der zeeschildpadden zich verder zuidwaarts bevond, aan de uiterste punt der voortzetting van de oostkust der baai. Een daarheen gezonden prauw keerde eerst na een week terug met een mand vol eieren, die echter alle afgestorven bleken, waarschijnlijk tengevolge van het vervoer. Het was dus duidelijk, dat ik op de plaats zelve de eieren in hunne verschillende ontwikkelingsstadiën diende te gaan opzoeken.

Door uitvoerige inlichtingen, die ik ontving van den houtvester bij het boschwezen, den heer H.C. Koorders, die in 't belang van 't boomflora-onderzoek van Java het zuiden van de Preanger heeft bereisd, ben ik tot de overtuiging gekomen, dat juist de genoemde legplaats ten zuiden van de Wijnkoopsbaai een geschikt punt voor mijn onderzoek zijn kan. Deze inlichtingen leerden mij, dat de legplaats aan 't strand den

naam Panoembahan draagt, maar dat aldaar slechts één enkel hutje staat, zoodat ik voor een eenigszins langdurig verblijf een onderkomen moet zoeken in den kampong Tjidarengoh, die een paar paal landwaarts in van de bedoelde plek ligt. In dien kampong moeten wel meer Europeanen komen, in 't bijzonder de heeren theeplanters uit de Preanger, omdat hij een geschikt punt van uitgang vormt voor de jacht op bantengs (wilde runderen) en ander grof wild. Er moet zelfs een huis ter herberging van Europeesche bezoekers zijn ingericht.

Wat de schildpadden aangaat, deelde de heer Koorders mij mede, dat zij het geheele jaar door iederen nacht uit zee opkomen om hare eieren in het zand te begraven en dat deze eieren elken morgen worden opgezocht en verzonden naar Soekaboemi. Dit geschiedt door inlanders, daarmee belast door een Chinees, die het recht van eierrapen gepacht heeft van het Gouvernement.

Door de vriendelijke medewerking van den Assistent-resident van Soekaboemi, den heer Harders, heb ik mij in betrekking kunnen stellen met dien Chinees, en deze heeft mij gemachtigd om zooveel nesten, als mij gewenscht voorkomt, ongestoord te laten, teneinde in het bezit der opvolgende ontwikkelingstrappen te komen. Ook heeft de heer Harders mij met bijzondere welwillendheid alle inlichtingen verschaft, die ik noodig had, koelies voor mij laten huren en gezorgd dat de inlandsche hoofden langs den weg, dien wij te volgen hadden, van onze komst verwittigd waren. De groote beteekenis daarvan hebben wij de twee laatste dagen ruimschoots ondervonden, overal zijn wij goed ontvangen en konden wij zonder moeite en tegen billijken prijs koelies en paarden verkrijgen.

Een gelukkig toeval heeft mij in 't Laboratorium van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg een reisgenoot doen vinden, n.l. den heer B., een Hollandsch landbouwkundige, thans student aan de Hoogeschool te Halle, en op 't oogenblik tijdelijk naar dit zijn geboorteland teruggekeerd om de Sereh-ziekte van 't suikerriet te bestudeeren. Zijn besluit om mij voor korten tijd te vergezellen is mij hoogst welkom, want behalve het aangename vooruitzicht om tenminste de eerste dagen niet geheel alleen te zijn, geniet ik tevens het voordeel van zijne bekendheid met de Maleische en Soendaneesche talen en met de toestanden en eigenaardigheden op Java.

Zoo aanvaardden wij dan in den morgen van den 18^{den} Augustus blijmoedig onzen tocht, gezeten in een tweewielig karretje met drie paardjes, gevolgd door een dergelijk voertuig met onze bedienden, terwijl een achttal koelies reeds vooruit was gestuurd met onze bagage. Volgens het reisplan, dat men ons aangeraden had, gingen wij met die rijtuigjes eerst langs den grooten postweg westelijk, om daarop zuidwaarts af te slaan naar Padabungar, een overzetplaats over de rivier Tjimandiri. Vandaar moesten wij te paard langs Bodjong-Lopang, Lengkong, Tjitjoeroeg en Tjiratjap naar Tjidarengoh rijden, een afstand, dien wij, al naar het mee- of tegenliep, in drie of vier dagen konden afleggen.

Een grauwe wolkensluier breidde zich over het kale heuvellandschap uit, waardoor de weg naar Bodjong Lopang ons voerde; hij beschermde ons tegen de zonnestralen en maakte het mogelijk om het oog vrij rond te laten dwalen langs de scherp ingesneden zijdalen, die den bergrand aan den zuidelijken oever van de Tjimandiri in regelmatige heuvelkammen deelen. Omkijkend ontwaarden wij den hoogen kegeltop van den Pangerango, die zwart en groot in de lucht zweefde boven een witten krans van stapelwolken en door die schijnbare afsnijding van zijn breede basis veel hooger leek, dan wanneer het felle zonlicht de dichte wouden, die hem tot aan zijn top bedekken, tot op verren afstand zichtbaar maakt. Het heerlijk koele weder en de frissche berglucht verhoogden nog de opgewekte stemming, waarin wij bij den aanvang van onzen tocht verkeerden; zelfs het horten en stooten van ons ellendig rijtuigje, waarin wij niet rechtop konden zitten, vermocht die stemming niet te bederven. Toch begroetten wij met vreugde het oogenblik, waarop wij langs een geduchte steilte over een uitgeregenden weg met kar en paarden ongeveer naar beneden tuimelden, teneinde aan den oever der Tjimandiri te komen. Op een vlot staken wij (bij Padabungar) die schoone rivier over en daarop bestegen wij de paardjes, die aan den anderen oever voor ons en onze jongens bleken gereed te staan. Er was echter geen begeleider te paard bij; een verzuim, waarvan wij later den last ondervonden. Wel waren er een aantal koelies uit Lengkong, 't geen een gelukkige omstandigheid was, want onze bagage bleek zwaarder en omvangrijker dan waarop wij bij 't huren der Soekaboemische koelies hadden gerekend.

Nu ging het bergop het Djampang-gebergte in, langs een volkomen kalen weg, die aan beide zijden door alang-alang-velden begrensd werd. Gelukkig hadden wij bij de bedekte lucht geen schaduw noodig en konden ongestoord genieten van het heerlijke uitzicht over het diepe en breede rivierdal. Voor ons uit strekte zich tot aan den verren horizont een heuvelachtig hoogland uit; hier en daar verrezen hoogere bergen, vooral aan onze rechterhand, maar deze verborgen hunne toppen in dikke wolken-koppen. Een oogenblik meende ik tusschen de heuvels ter rechterzijde de zee te zien; was dit juist, dan moet het de Noordoosthoek van de Wijnkoopsbaai bij Pelaboean geweest zijn.

Weldra bereikten wij Bodjong-Lopang, waar wij bij den controleur, den heer Van Dijk, een gastvrij onthaal vonden. Maar juist tengevolge daarvan ging de tijd ongemerkt voorbij, en was het reeds over vier uur, toen wij weer te paard stegen. Onze gastheer gaf ons tot afscheid den raad mede, om wat aan te rijden, daar de afstand tot Lengkong nog 14 paal bedroeg en in de streek, die wij door moesten, nog al tijgers voorkwamen. De raad was zeker welgemeend, maar moeilijk op te volgen, daar het terrein sterk daalde en steeg, en Indische paarden hun eigen gang hebben, waarvan zij niet dan met de grootste moeite zijn af te brengen.

Door de bewolking van den hemel was er schijnbaar eene lange avondschemering, die de stille, weemoedige bekoorlijkheid van het landschap zeer verhoogde. Wij waren spoedig na het verlaten van Bodjong Lopang in het bosch gekomen, en reden ongestoord en zwijgend langs het volkomen eenzame, sterk slingerende pad. Geen windvlaagje bewoog de takken, geen vogel verbrak de stilte, nergens was een huis of ander spoor van bewoners te ontdekken; de grauwe hemel scheen als met looden zwaarte op de omliggende heuvelklingen te rusten. Somtijds vormden de boomen ter weerszijden van den weg eene fraaie laan, die prettige herinneringen aan oudvaderlandsche dreven bij ons wakker riep.

Langzaam, bijna onmerkbaar, werd het donkerder; de plechtige stilte en de indrukwekkende schoonheid van het landschap beheerschten onze stemming zoo geheel, dat de gedachte, om Lengkong niet meer voor donker te kunnen bereiken, ons geen onrust vermocht aan te jagen, al blikten wij ook van tijd tot tijd wantrouwend naar de boschjes ter weerszijden.

Eindelijk echter werd het geheel donker en wel zoo volkomen, dat men in waarheid geen hand voor oogen zien kon. De sterren waren door een dicht wolkenfloers verborgen en de maan scheen niet. Het was niet slechts onmogelijk om iets van den weg te onderscheiden, maar zelfs om de grens tusschen lucht en aarde te ontdekken; het donkergrauwe hemelgewelf smolt met den pikzwarten grond samen tot eene zoo tastbare duisternis, dat ik eene gewaarwording gevoelde, alsof ik tegen een muur van inkt inreed, die mij het voortgaan belemmerde. Ik kon nu in werkelijkheid uitvoeren wat men zoo dikwijls in verhalen leest: de teugels op den nek van mijn paard leggen, en het zijn eigen gang laten gaan, in 't vertrouwen dat het den weg naar zijn stal ook in donker zou weten te vinden. Mijn blesje had, zoodra licht en warmte van den dag verdwenen, zijn stap zonder aansporing versneld, en ging met bedaarde zekerheid voort. Dit en het geluid der hoefslagen achter mij, maakte dat ik mij niet ongerust gevoelde, al keek ik met eenig verlangen uit naar eenig licht, dat ons de nabijheid van Lengkong zou verkondigen. Nu, lichtjes waren er genoeg, want duizenden vuurvliegen zweefden tusschen het geboomte; maar het telkens verdwijnen van haar blauwen gloed, en de onzekerheid harer rondwarende beweging, maakten dat onze turende blik nog meer verwilderd werd, dan door de volstrekte duisternis rondom. Telkens riep een van ons beiden: ‘ik zie een licht,’ maar altijd weer begon het te huppelen en verdween in de koolzwarte massa's der boomen, wier omtrekken wij flauw begonnen te onderkennen tegen het wijkende grijszwart van den hemel.

Naar den vasten tred onzer paarden te oordeelen, bleef de weg goed, maar vertoonde sterke stijgingen en dalingen; soms klonk de hoefslag helder, waaruit wij begrepen, dat het gesteente blootlag; dan weer was hij bijna onhoorbaar en reden wij dus blijkbaar over gras. Op eens maakte mijn paard en dus waarschijnlijk ook de weg een scherpen draai en plotseling kon ik nu een steile helling voor mij uit naar beneden zien schieten, waar een aantal roode lichten het omringende bosch met fantastischen gloed beschenen. Omtrent den waren aard dier lichten kon ik mij niet dadelijk rekenschap geven; een oogenblik dacht ik, dat wij bij Lengkong waren en dat aldaar een of ander feest gevierd werd, maar in het volgende oogenblik

zag ik, dat de lichten vlammen waren, en het bosch in brand stond, waaruit ik opmaakte, dat op die plaats een koffietuin werd aangelegd. De roode vurige tongen likten om de gitzwarte stammen en de geblakerde takken staken kronkelend als stuiptrekkende reuzenslangen tegen den gloed af. Niettegenstaande het verblindend licht der flikkerende vlammen klauterde mijn paard zonder aarzelen de steile helling af. Uit de groote diepte, waartoe wij afdaalden, begreep ik reeds, dat wij het dal eener rivier voor ons hadden, en al spoedig zag ik dan ook den vuurgloed der brandende rimboe weerkaatsen in water. Het vooruitzicht om bij die onzekere verlichting de kali te doorwaden trok mij weinig aan, en daarom keek ik verheugd op, toen ik bij datzelfde schijnsel een bamboebrug ontdekte, wier sierlijk gebogen spanningen zich tegen den koolzwarten achtergrond duidelijk afteekenden. Ik reed er onmiddelijk op aan zonder af te stijgen, maar toen ik eenmaal op de brug was, berouwde mij die haast wel een weinig, daar het ding zoo smal bleek te zijn, dat ik met beide beenen de zijwanden aanraakte, Omkijkend bemerkte ik dat mijn reisgenoot in jeugdigen overmoed vlak achter mij aan kwam, welke waarneming de onplezierige gedachte bij mij wakker riep, dat het hoogst primitieve bruggetje waarschijnlijk niet op het gewicht van twee met Europeanen beladen paarden was berekend, en wij, in geval het bezweek, vermoedelijk van een vrij aanzienlijke hoogte op de steenen zouden neerkomen, daar de Indische riviertjes gewoonlijk weinig aan waterrijkdom lijden. Voor het geval dat wij daarbij niet onmiddellijk onzen nek braken, konden wij dan zien hoe aan de schoppen onzer spartelende paarden te ontkomen.

Onder deze zeer opwekkende overdenkingen had ik reeds bijna den overkant bereikt, toen ik een hevig gekraak om mij heen hoorde, vlechtwerk links en rechts zag uitwijken en een klap op mijn schouder kreeg als van een gespannen touw, dat lossprong. Tot mijn verbazing viel ik echter niet, maar stapte mijn paard verder den weg op. Mijn reisgenoot steeg af en ging de oorzaak van het geraas onderzoeken; hij ontdekte, dat de brug aan 't eind met een gevlochten klapdeur was afgesloten geweest, die mijn paard in elkaar had gereden, daar zij in de duistere slagschaduwen niet te onderscheiden was geweest. Na eenig geschreeuw kwamen onze jongens ook over de brug

en spoedig waren wij weder in ondoordringbare duisternis gehuld. Eindelijk echter zag ik tegen den flauw te onderkennen horizont een rood licht, dat zich niet bewoog en dat dus de nabijheid van een huis of kampong verraadde. Maar de weg daalde op nieuw en het licht verdween weer uit het gezicht; daarentegen begon ik in de diepte een onduidelijke grauwe streep te onderkennen, waarvan ik vermoedde dat het water was. Vlak voor de streep hield mijn paard stil en was niet vooruit te krijgen; den overkant konden wij niet onderscheiden. Gelukkig was het bladstil weder, zoodat wij met behulp van lucifers konden ontdekken, dat wij voor een smal en kalmvlietend stroompje stonden. Dies noopten wij met welgemeende stokslagen onze rosjes om zich te water te begeven en waren bijna onmiddellijk aan de overzijde, waarop wij vol verwachting de tegenoverliggende helling beklommen. Spoedig bemerkten wij aan het hoefgekletter op steenplaveisel en aan doffe slagen op een bedoeq, die uit een onzichtbaar gardoehuis moesten voortkomen, dat wij in een kampong waren aangekomen; hier en daar gloorde ook een lichtschijnsel door reten in vormelooze zwarte massa's, die waarschijnlijk huizen waren. Wij hoorden stemmen; onze paarden begonnen luide te hinneken, wat van verschillende zijden beantwoord werd en op ons herhaald geroep kwamen menschen met lampjes aanloopen, zoodat wij voor 't eerst na twee uur van blinde duisternis weer iets konden zien. Alsof hij uit den bodem rees, dook in den lichtschijn een persoon op, die zich bekend maakte als de Tjamat van Lengkong, en die met vele verontschuldigingen zijn spijt betuigde, dat hij ons niet te gemoet had kunnen komen. Nu, achteraf bekeken, bleek mij dit niet weinig noodig, want de goede afloop onzer nachtelijke cavalcade was waarlijk niet aan onze bedachtzaamheid en terreinkennis te danken.

Spoedig strekten wij onze door den rit verstijfde leden op de luierstoelen van Lengkong's pasangrahan (vreemdelingenhuis) uit, en voelden met welbehagen de moeheid als 't ware uit ons wegvloeien, terwijl de mandoer zich repte ons met thee te laven. Slechts korte oogenblikken vermocht de smakelijke rijsttafel en een goed glas wijn ons nog kracht te geven om tegen den slaap te worstelen; zelfs het uitblijven van al de Soekaboemische koelies met de helft onzer bagage kon ons niet voldoende verontrusten om ons te beletten onmiddellijk den slaap

te vatten: onder kletterend regengedruisch gingen wij ter ruste; dankbaar opmerkend, dat wij heelhuids en nog juist droog waren aangekomen.

Den volgenden morgen werd onze tocht weer naar behooren georganiseerd: de Loerah van Lenkong (het door de bevolking gekozen dessahoofd) stelde zich aan het hoofd als gids, gedekt met zijn grooten schijfvormigen hoed, die met zwarte, roode, gouden en groene ringen beschilderd was. Wij reden door een prachtig gebergte, dicht begroeid met zware wouden, waartusschen zich telkens de heerlijkste vergezichten op het zuidelijk deel van den Preanger openden. De weg kronkelde zich langs de zijde van een hoogen berg en werd over vele mijlen afstand steeds begeleid door een gegraven beek, waardoor het water, dat anders langs het ravijn onmiddellijk in de diepte van het dal zou gestort zijn, kunstmatig op de hoogte gehouden werd, om ver aan de zuidhelling van het gebergte zich over sawahs te verspreiden.

Naarmate wij die zuidzijde naderden, werd het bosch lichter om ten slotte geheel te verdwijnen en nu lag een uitgebreid heuvelland voor ons, geheel begroeid met grijsgroen alang-alanggras, waartusschen slechts hier en daar het donkergroen van kleine plekjes bosch uitstak. Tegen den middag kwamen wij in Tjitjoeroeg, waar wij gastvrij ontvangen werden in het huis van den Wedana en verder den dag doorbrachten, omdat onze koelies achter waren en het voortdurend regende. De Tjamat van Tjiratjap kwam ons hier tegemoet.

Van morgen zijn wij van hem vergezeld uit Tjitjoeroeg vertrokken, en daarstraks hier aangekomen. Zoo boschrijk als het gebergte tusschen Bodjong Lopang en Tjitjoeroeg was, zoo kaal bleek het heuvelland tusschen laatstgenoemde plaats en Tjiratjap. Alang-alang bedekte alom den bodem, de weinige sawah's en tuinen vermochten den treurigen indruk van het kale en eenzame landschap niet te verbeteren. Wij vonden echter ruimschoots afleiding in de paarden van den Wedana, die door kracht en vuur een welkome tegenstelling vormden met de makke en trage beestjes, die wij de twee vorige dagen bereden hadden. Galoppeeren scheen hun lust en leven, tegen stappen koesterden ze blijkbaar een ingekankerden haat. Maar hun meest geliefkoosde gang bleek een soort danspas te zijn, een zenuwachtig gehuppel, half draf half galop, uitermate geschikt om

iemand zeeziek te maken. Te oordeelen naar het rijden van den begeleidenden Loerah was deze gang blijkbaar de normale onder de inlanders. Ros en ruiter waren in dezelfde schokkend-trillende beweging, de laatste hield de beenen wijd uitgespreid en naar voren gestoken, terwijl hij het boogijzer der stijgbeugels tusschen den grooten en den tweeden teen klemde; ook beide armen van 't lichaam afgevoerd en daarbij in de elleboog gebogen, 't geen een bijzonder leelijken indruk van machteloosheid dier ledematen gaf. Inhouden noch aansporen hielp om onze paardjes aan 't verstand te brengen dat hun paradepas niet in onzen smaak viel; integendeel zij werden hoe langer hoe zenuwachtiger en dansten met hoog opgeworpen hoofd, snuivend en brieschend al traverseerend over den weg. In klare wanhoop over de onmogelijkheid om te ontsnappen aan de gewaarwording als werden wij levend gekarnd, lieten wij ze maar telkens in den galop vallen, doch ten slotte bleek zelfs hun vuur en kracht niet bestand tegen 't gewicht van Europeesche ruiters, zoodat zij hijgend en blazend tot een bedaarden stap overgingen.

De weg leverde weinig merkwaardigs, behalve bij den overgang van de rivier Tjikarang: een heerlijk schoonen stroom te midden van dicht begroeide rotsachtige oevers, dien wij op een vlot overstaken. Het trof ons, dat zijn water een grijsblauwe kleur had, in tegenstelling met het wankleurige schuimende bruine brouwsel, dat wij in al de rivieren ten noorden van den Salak en Gedeh gezien hadden. Statig vloeiden de kalme wateren zeewaarts, maar op het oogenblik ziet het er zeker anders uit, want daareven zijn de bedienden van den Wedana met onze paarden hier weergekeerd, omdat zij niet naar Tjitjoeroeg terug konden wegens het bandjiren van den Tjikarang.

Onze blijde inkomste in Tjiratjap daareven geleek wel iets op de wilde jacht: in woesten galop onder geschreeuw, gehinnik, en het zweepgeknal van den Tjamat, stormden wij op den Pasangrahan af, waar ik afsteeg met een gevoel van zelfvoldoening en verbazing dat ik tegelijk met mijn paard aankwam, en van spijt dat de opwekkende rit reeds voorbij was. Nauwelijks waren wij aan de rijsttafel gezeten, of de sluizen des hemels openden zich, en nog steeds stortregent het zoo, dat van doorgaan naar Tjidarengoh geen sprake is. Dus blijven wij van nacht maar hier en zal ik eerst in een volgenden brief mijn aankomst aan 't einddoel van mijn tocht kunnen berichten.

II.

Tjidarengoh, 28 Augustus 1890.

Morgen denkt de heer B. te vertrekken en heb ik dus gelegenheid om een brief te verzenden, 'tgeen anders niet gemakkelijk gaat. Wij zitten hier juist een week en 't bevalt ons hier zoo goed, dat B. met spijt weggaat. Mij spijt het natuurlijk dubbel, want behalve een aangenamen metgezel, verlies ik in hem ook mijn tolk in mijn verkeer met de bevolking, die niets dan Soendaneesch verstaat. In 't vervolg moet ik dus trachten mijn verlangens in 't Maleisch eerst duidelijk te maken aan mijn jongen, die ze dan aan de dorpbewoners moet overbrengen. Ik zal hier echter nog geruimen tijd moeten blijven, want pas vandaag is mij eindelijk voor 't eerst gelukt de kiem van 't jonge schildpadje op den eidooier te ontdekken en heb ik dus gegronde hoop gekregen, dat ik de geheele reeks ontwikkelingsstadiën zal kunnen verzamelen.

Ik hervat mijn reisverhaal bij onze komst in Tjiratjap, waar wij den nacht moesten doorbrengen. Dit zou verder geen bezwaar hebben opgeleverd, ware het niet, dat de witte mieren haar vraatzucht hadden gekoeld aan de onderliggers van mijn bed, tengevolge waarvan ik mij midden in den nacht in toegevouwen toestand terugvond tusschen den matras, welke houding niet bijzonder geschikt bleek om van de vermoeienissen van een rit uit te rusten.

's Morgens vroeg ging het eindelijk op Tjidarengoh af, op paardjes van den Tjamat, die evenmin met onze zwaarte ingenomen bleken als wij met hunne zwakte, maar die toch eene taaie volharding ontwikkelden, welke men achter zulke kleine beestjes niet zou hebben gezocht. De stortregens van den vorigen dag hadden de rivieren sterk doen zwellen, bij sommige gingen de paarden tot aan den zadelring in 't water. Het landschap bestond meerendeels uit lage kale heuvels met alang-alang begroeid, maar was toch vol afwisseling door talrijke dichte donkergroene plekjes hoog bosch, die schilderachtig de dalen vulden en de heuvelkammen bekroonden. Een troep apen zat rustig in een dier boschjes te ontbijten en liet zich door onze nadering niet verschrikken, maar keek blijkbaar met verachtelijk medelijden op ons neer, als op diep ontaarde

familieleden, die zich voor hunne toch reeds zoo gebrekkige voortbeweging op den vlakken grond nog van paarden moesten bedienen.

Behalve door een enkelen grooten fraaien kampong voerde de weg door bijna onbewoonde en onbebouwde streken; in stille verlatenheid verhief zich heuvel-achter heuvelrug, tot de blik ten slotte rustte op een grauwe rechte streep aan den horizont, die blijkbaar de zee was. Om elf uur 's morgens reden wij Tjidarengoh binnen, een kleinen kampong van 13 lage en armelijke hutten. De eerste indruk was verre van gunstig: een smal recht pad met ruwe hekken ter weerszij en op kleinen afstand links en rechts een rij hutten op paaltjes uit den grond gebouwd, met eenige rijstschuurtjes er achter, wier schilderachtige vorm aangenaam afstak bij de schamele leelijke woningen. Het grootste huis bleek voor ons bestemd: het bestond uit ééne kamer zonder ramen, maar met twee heusche bedden, en uit een voorgalerijtje. Voor dit laatste was nog op den vlakken grond een tentje gebouwd, waarin een groote tafel stond. Blijkbaar moest dit ons overdag tot woonkamer dienen. Na eene vluchtige voorloopige opname kon ik mijne nieuwsgierigheid naar het eigenlijk doel mijner reis niet langer bedwingen, en zoo steeg ik snel weer te paard en reed, slechts vergezeld van mijn jongen, naar Panoembahan, het plekje aan de kust, waar de schildpadden hare eieren komen leggen. Onze weg voerde nog een korten tijd door hetzelfde landschap als te voren: golvende alang-alangvelden afgewisseld met boschjes, maar drong toen opeens in een hoog woud door, waarin duisternis en stilte heerschten en eene vochtige warmte benauwend op de ademhaling drukte. Onder de hooge zware boomen groeide als 't ware een tweede bosch van palmen en lianen: lange dunne bedoornde rottanranken hingen geniepig dreigend boven het pad. De weg, tot nu toe fraai en glad, werd vreeselijk modderig en mijn arm paard zat in een oogenblik vol horzels. Enkele groote bonte vlinders dartelden op de plekjes, waar de zonnestralen tusschen 't dichte lover wisten door te dringen; verder was bijna geen dierenleven te ontdekken. Voor mij uit begon ik echter spoedig een zwaar dreunend gebrom te hooren, dat zich soms tot doffe donderslagen verhief en mij verried, dat ik de kust naderde. Na een half uurtje plassen door den modder, opende zich het woud en over een alang-

alangveld heen zag ik het dak eener hut, links en rechts geflankeerd door eenige klappers, en daarachter hoog opspuitende en weer neerdalende kuiven van wit schuim. Van de zee zelf was nog niets te ontdekken, maar spoedig dook zij als een blauwe rand boven het schuim der branding op. Ik kwam aan op een klein erf vóór de hut, waar blijkbaar de schildpadeieren verpakt werden en bereikte daarop een vlak zandstrand, geheel omzoomd met dicht boomgewas en welks witte lijn zich links en rechts uitstrekte tot aan twee in zee uitstekende punten, welke het vergezicht in die richtingen beperkten.

Daar de schildpadden alleen 's nachts hare eieren leggen, en die van den afgeloopen nacht reeds alle waren opgegraven en weggenomen, zoo kon men mij niets anders wijzen dan de geledigde kuilen en de voetstappen der reusachtige dieren in het zand. Ook zagen wij in de doorschijnende golven der branding een schildpad rondzwemmen, die blijkbaar den volgenden nacht afwachtte om aan land te gaan.

In Tjidarengoh teruggekeerd, vond ik een rijsttafel voor ons gereed gezet, die omtrent de ons wachtende gastronomische genoegens geen grootsche verwachtingen opwekte. Toch vernamen wij van den ons vergezellenden Tjamat van Tjiratjap, dat wij een zoo uitgewerkten maaltijd alleen te danken hadden aan zijn vaderlijke zorg, want dat door hem eene kokkie uit zijne residentie met echtgenoot en kinderen opzettelijk in Tjidarengoh was gedetacheerd voor den tijd van ons verblijf. Dankbaar voor deze en vele andere goede zorgen, die de Tjamat ons bewees, aten wij in stille gelatenheid op, wat ons werd voorgediend, kracht zoekend in de gedachte, dat wij in Buitenzorg ons ruim voorzien hadden van busjes met meer Europeesch smakend voedsel.

Wij stelden ons vervolgens meer in bijzonderheden op de hoogte van ons verblijf. Ons hutje had evenals de andere een vloer gevlochten van bamboe, op een paar voet boven den beganen grond aan de opstaande stijlen vastgehecht. Ook de wanden waren van vlechtwerk, maar ter eere van ons hoog bezoek evenals de dakspanten behangen met een soort weefsel, dat mij deed denken aan die eerwaardige oude scheepsvlaggen, welke de zolderingen van sommige onzer museumvertrekken in een lompenmagazijn herscheppen. Bij den flauwen lichtschemer, die door de geopende deur kon binnenvallen, ontdekten wij verder twee bedden uit bamboestijltjes opgebouwd en omgeven

door kelamboe's, die wel is waar van voren niet dicht konden, maar toch aan ons verblijf een beschaafd, om niet te zeggen chic uiterlijk gaven. Met eenige omzichtigheid strekten wij ons op de wankelbare legersteden uit, wat niet belette dat de mijne een onheilspellend gekraak deed hooren. Juist dachten wij na den langen rit lekker in te slapen, toen wij opgeschrikt werden door eene beweging, die iets van eene goedmoedige aardbeving had, maar die wij na eenig nadenken toeschreven aan het feit dat er buiten iemand tegen ons huis had gestooten.

Gelijk met alle ware deugden, zoo bleken echter ook de goede eigenschappen onzer woning niet op het eerste gezicht in het oog te vallen, maar eerst bij nauwkeurige kennismaking zich in hare volle waarde te vertoonen. Thans zijn wij dan ook zeer met onze stulp ingenomen. De bouw is wel licht maar stevig, en bovenal, het dak van alang-alang gemaakt is dicht, wat een onwaardeerbaar voordeel blijkt, want het heeft hier tot nu toe iederen dag geregend. Geen andere levende wezens dan wij zoeken een onderkomen onder dit gastvrij dak, behalve wat mieren en eenige goedige muizen, die bescheiden genoeg zijn, om zich met onze pisangs tevreden te stellen. Muskieten noch kakkerlakken, duizendpooten noch scorpioenen, slangen noch vleermuizen vereeren ons met hun bezoek, gelijk anders in elke beschrijving van een verblijf in tropische wildernissen in den breede wordt uitgemeten.

Toch zijn aan het wonen hier eenige eigenaardige bezwaren verbonden, die evenwel volstrekt niet overwegend zijn. Wij bezitten b.v. kommen noch kannen, maar weten ons te behelpen met mijn groote conservatieblikken, die ons ook als gajong dienen bij het baden in de kali achter 't huis. Dat riviertje is zoo ondiep, dat wij er niet in kunnen zwemmen; soms echter zwelt het geweldig aan door regenbuien in 't bovenland, maar dan gaat er zulk een stroom, dat daartegen niet op te werken valt. Als wij willen gaan baden, moeten wij eerst de kampongbewoners laten verwijderen van het eenige plekje aan den steilen oever waar gelegenheid tot afdalen en uitkleeden is, en die verwijdering lokt altijd eenig protest van de zijde der Tjidarengoh'sche dames uit, 't geen mijn Buitenzorg'schen jongen aanleiding geeft om iets te mompelen van ‘orang goenoeng, tida ada adat’ (bergmenschen, zonder manieren). Werkelijk kent de bevolking hier al heel weinig de vormen van beleefdheid of

onderworpenheid, die in de overige streken van de Preanger den nieuweling zoo sterk in 't oog vallen.

Overdag huizen wij in het tentje voor ons huis, de eenige plaats waar wij voldoende licht hebben, maar wij regenen daar wel eens nat en van tijd tot tijd waait de lamp uit. Sedert twee dagen waait een zoo sterke wind als ik hier op Java nog niet heb bijgewoond. Het weder is merkwaardig koel, soms zelfs te koud; er zijn dagen geweest, dat wij de zon niet gezien hebben.

Beperken mijne wenschen zich tot het kalme en gevaarlooze onderzoek der schildpadontwikkeling, mijn reisgenoot B. heeft getracht dood en verderf te verspreiden onder het wild, dat in de dichte bosschen van den omtrek huist. Tot dat doel had hij met den Tjamat afspraken omtrent jagers en drijvers gemaakt, tengevolge waarvan in de eerste dagen van ons verblijf verscheidene inlanders, gewapend met oude voorlaadgeweren uit naburige kampongs, zijn komen opdagen. Met deze orang-bedil als jagers en met de geheele mannelijke bevolking van Tjidarengoh als drijvers zijn wij ter jacht getogen. Onze stoet leverde een fieren aanblik op, wel geschikt om zelfs een tijger tot bedachtzaamheid te stemmen. Voorop de Kokollot (dorpoverste) van Tjidarengoh, versierd met een kleurig geringden hoed. Dan de geweerdragende inlanders met hunne lange snaphanen, wier onderdeelen met rottantouwtjes werden bijeengehouden, zoodat ik mij ernstig had voorgenomen om steeds op eenigen afstand te blijven, als zij van plan waren te vuren. Trots hun woest uiterlijk, waardoor zij ons steeds aan een bende roovers deden denken, waren zij uiterst goedmoedige menschen. Achter hen reden wij tweeën op de paardjes, die de Tjamat ten onzen gerieve had achtergelaten, en vervolgens kwam een lange tros van inlanders voorzien van korte bamboepijpen, die als geraasmakende instrumenten dienden. De Kokollot wees den weg door dichte bosschen en blinkende alang-alangvelden, dwars door riviertjes en over lage heuvels, terwijl de jagers naar sporen van herten, wilde varkens en bantengs zochten. Ten slotte werden wij in een halven kring om 't een of ander boschje geposteerd, waarin naar hunne meening het wild zich ophield, en daar wachtten wij geduldig, terwijl de middagzon ons gezicht en hals blakerde, tot wij het eentonig geraas der drijvers hoorden naderen. Vol verwachting

hield ik mijn blik onafgewend op den dichten boschrand gevestigd, niet anders denkend, dan dat weldra scharen herten en varkens daaruit zouden te voorschijn komen. Voorloopig bleef alles rustig, tot ik ten slotte iets bruins zag bewegen in de rimboe. Reeds haalde ik den haan over, toen ik bij nauwkeurig toekijken een hoofddoek in plaats van een gewei boven op het bruine voorwerp onderscheidde, 't geen mij minder wenschelijk deed voorkomen om het tot mikpunt te kiezen. Ik begaf mij dus achterwaarts naar mijn paard, meenende dat de jacht op deze plek was afgeloopen, toen een geschreeuw van mijn jongen en een geweldige verheffing van het geraas der drijvers mij plotseling deden omkijken, juist tijdig genoeg, om iets dat op een hertekop geleek in het dichte struikgewas te zien verdwijnen. Het zelfverwijt, dat ik te vroeg mijn post had verlaten, werd aanmerkelijk getemperd door de overweging, dat ik toch niet had mogen schieten in de richting waarin het hert was gevlucht, wilde ik niet de kans loopen, om een bruinen broeder in plaats van een bruinen viervoeter als jachttrophée naar huis te kunnen piekelen.

Laat ik het maar dadelijk bekennen: het succès van onze verdere jachten heeft van dat dezer eerste slechts in zooverre verschild, als de herten gewoonlijk geheel ontbraken. Waren zij echter aanwezig, dan hadden zij het gezond verstand om tot het laatste oogenblik in de rimboe verscholen te blijven en dan tusschen de drijvers door te breken. Slechts eenmaal kwam een hert in de richting naar onze standplaatsen aansnellen; met prachtige geweldige sprongen doorkliefde het schoongevormde dier de hooge alang-alang. Onze postenlijn was echter dien keer over een veel te grooten kring uitgezet, zoodat de tusschenruimten het hert overvloed van plaats schonken om ver van ons verwijderd te blijven, en gelukkig aan onze schoten te ontkomen.

Al leverden de jachten ons geen buit op, wat zeker met het oog op onze schamele keuken dubbel te betreuren was, zoo waren de tochten op zich zelf toch een groot genot. Ofschoon het aardiger zou geweest zijn om met rijken buit den kampong binnen te trekken, zal ik toch zeker met genoegen blijven denken aan die terugtochten, wanneer de schuine stralen der dalende zon de golvende alang-alangvelden in gelen gloed deden blinken, en de frissche zeewind ons na de zengende middag-

hitte verkwikkend te gemoet woei. Tengevolge van de vermindering der hoeveelheid licht, maakte de sombere zwartheid van den dichten woudrand plaats voor allerlei tinten en schakeeringen van groen, waarop het oog zonder pijnlijke vermoeienis kon rusten. Scheen de natuur een paar uur te voren geheel uitgestorven, tegen den avond kwam er leven over veld en woud: vluchten van groenbonte duiven ijlden van bosch tot bosch en zwarte neushoornvogels stoomden met bonzend geblaas door de lucht. Hun groote snavel, gekroond door den even zwaren neushoorn, hunne uit elkaar gespreide slagpennen en lange vierkante staart deden hen gelijken op heraldieke adelaars, weggevlogen uit hunne wapenschilden.

Bijzonderen indruk heeft op mij een rit gemaakt, ondernomen ten einde een banteng (wild rund) te gaan halen, die door de inlanders geschoten was. In het zuiden van den Preanger komen nog vele bantengs voor en de jachtlief hebbers reizen bepaaldelijk naar Tjidarengoh, ten einde die prachtige en gevaarlijke dieren te kunnen jagen. Ook ons bekoorde de gedachte aan zulk een jacht wegens haar avontuurlijkheid, ofschoon ik achteraf geloof, dat noch onze bewapening, noch onze vaardigheid in 't schieten voldoende waren om zulke groote en woeste dieren te jagen. Maar de kans om met hen in strijd te geraken werd ons bespaard, want onze inlandsche jagers, vooruitgezonden om bantengsporen te zoeken, lieten ons kalm in den steek, en toen wij na uren wachtens en eenige mislukte pogingen om herten op te drijven, eindelijk naar den kampong waren teruggekeerd, verschenen zij daar zegevierend met de mededeeling, dat een hunner een banteng had geschoten. Ons bleef niets anders over dan mee te gaan om het gevallen dier te halen: een lange en zware rit door dicht en indrukwekkend oerbosch, vol rottans en lianen, palmen en varens. Te midden van die zee van groen lag daar het geweldige dier: de fijn gevormde kop met het lichte gewei (het was een volwassen koe) nog in den nek geworpen, zooals het dien houdt bij zijn vlucht door het dichte struikgewas. De geheele mannelijke bevolking was met ons meegetogen, en weldra aanschouwden wij een bloedig en merkwaardig tafereel: het villen en slachten van het rund. Met hunne lompe gollokh's (kapmessen) togen de kampongbewoners aan het werk en verbazend snel en handig wisten zij de huid af

te stroopen en het groote beest te verdeelen in stukken, licht genoeg om door twee mannen aan een boomtak te worden weggedragen. Niets bleef achter dan wat bloed en de inhoud van den zooals bekend viervoudigen maag: een inhoud zoo reusachtig, dat alleen de aanblik dier grasmassa voldoende scheen om iemand een indigestie te bezorgen. In langen optocht keerden de mannen met al die bloedige stukken vleesch in den kampong terug, waar alles eerlijk werd verdeeld en 's avonds feestmaal gehouden. 't Was de eerste maal sedert onze aankomst, dat wij eetbare soep kregen, welk gerecht gevolgd werd door biefstuk van den haas. Mogelijk was het vleesch nog te versch, zeker echter is het, dat de smaak niet meeviel en vooral de eigenaardige wildgeur en bijsmaak onaangenaam waren.

Morgen is het groote exodus, want met den heer B. vertrekken ook de inlandsche jagers naar hunne kampongs. Een hunner Pa-djoelit is met lauweren gekroond, omdat hij het is, die den banteng geschoten heeft. Van avond houdt B. algemeene uitbetaling aan jagers en drijvers, zoodat de geheele bevolking op hare hurken rondom onzen pondoq zit. Bij 't afroepen der namen treft het mij hoe zij bijna allen met Pa beginnen: ik hoor dat dit evenals bij ons vader beteekent, en dat de verdere lettergrepen den naam van het eerste kind der gelukkige papas vormen, zoodat de naam van een getrouwd man verandert, zoodra zijn vrouw hem een kind heeft geschonken.

III.

Tjidarengoh, 5 September 1890.

Mijn laatste velletjes briefpapier ga ik beschrijven, omdat er morgenochtend gelegenheid is brieven naar Tjiratjap te verzenden met een bode van den Tjamat, die mij allerlei geriefelijkheden, zooals een waschkom, een lampeglas, eieren en zout heeft gebracht; en ook centen, want in den geheelen kampong is geen kopergeld, en het lust mij niet voor ieder insect, dat de kinderen mij brengen, een dubbeltje te geven. Wie mij hier zag zitten, zou zich zeker ten hoogste verbazen, want ik ben gehuld in een ouden dikken caoutchouc regenjas, met de kraag op, en ik heb een vilten hoed over mijn ooren getrokken, alles vanwege de koude. De temperatuur is vandaag niet hooger geklommen dan 23°,5 C.; het heeft voortdurend geregend en nu

waait het zoo, dat de lampen telkens uitgaan. Met oude lappen en matten laat ik mijn tentje zooveel mogelijk dicht maken. De inlanders stoken vuurtjes naast hunne hutten en zitten daar dicht omheen gehurkt zich te warmen. Met elken dag wordt het weer slechter en de hoeveelheid regen, die nederplast, is ongeloofelijk. In Holland zou men zulk een dag een naren somberen herfstdag noemen. Natuurlijk wordt ook de weg naar Panoembahan met den dag modderiger, wat echter voor mijn paard erger is dan voor mij. Met weemoed heb ik mijn opgewekten metgezel, den heer B., zien vertrekken; toen ik alleen terugreed van het riviertje, tot waar ik hem uitgeleide deed, had ik eenigszins het gevoel van iemand, die in den vreemde in ballingschap verkeert. Sedert zijn vertrek is mijne levenswijze zoo regelmatig geworden als van een kluizenaar. Iederen morgen bestijg ik het paardje van den Tjamat en rijd naar Panoembahan om schildpadeieren te halen. De rit door het zware, sombere bosch, dampend van witte morgennevels, is een telkens terugkeerend genot. Aan 't strand worden de nesten, die ik heb laten merken, één voor één opgegraven en uit elk eenige eieren genomen, waarop het gat zoo spoedig mogelijk weer gesloten wordt, opdat de overige zich ongestoord zullen kunnen ontwikkelen. Die eieren worden in vochtig zeezand en bladeren verpakt, zoo snel mogelijk naar Tjidarengoh vervoerd, waarheen ik ook onmiddellijk terugkeer, om dadelijk na aankomst der eieren ze te openen en de kiemen in rottingwerende vloeistoffen over te brengen. Dat opzoeken der kiemen heeft mij in 't begin heel wat moeite en hoofdbrekens gekost en nog kan ik de jongste ontwikkelingsstadiën niet onbeschadigd van den dooier loskrijgen. Gedurende de eerste acht dagen gelukte het mij niet een enkele kiemschijf te ontdekken en reeds begon ik te wanhopen aan het slagen van mijn onderzoek. De eieren dier schildpadden zijn kogelrond; die der hier voorkomende soorten hebben ongeveer den omvang van een kleinen biljartbal; hun schaal is niet hard, maar leerachtig en roomwit gekleurd. Daarbinnen vindt men bij het versch gelegde ei een volkomen doorschijnend, geleiachtig wit, dat zich als een klomp gelatine laat verwijderen van den dooier die flauwgeel gekleurd is en uiterst licht vervloeit, terwijl het dunne dooiervlies bij den minsten stoot breekt. Trots alle moeite gelukte het mij in 't eerst niet om op den voorzichtig

van het wit ontdanen dooier het kiemschijfje, dat den aanleg van 't jonge schildpadje vormt, te ontdekken. Telkens brak ten slotte het dooiervlies en stroomde de inhoud over mijn praepareerglazen en tafel, tot ik in arren moede de geheele vuile boel aan de gladdakkers (kamponghonden) toewierp, die al spoedig na mijn aankomst bemerkt hebben, dat er om en in mijn woning wat te halen valt en daarom mijn pendoppo met hun onafgebroken aandacht vereeren.

Gedurende de eerste acht dagen deed ik allerlei vergeefsche pogingen om den dooier in een voor onderzoek geschikten toestand te brengen. In alcohol beliefde hij niet te stollen, in chroomzuur bereikte hij wel een voldoenden graad van hardheid, maar werd zoo bros, dat de minste poging om op zijne oppervlakte de kiemschijf te zoeken, hem in korrelige brokjes deed uiteenvallen. Koken met water of met alcohol gaf geene betere resultaten; in sterke sublimaatoplossing verkreeg ik slechts een zanderigen onhandelbaren klomp. Op den zevenden dag na den aanvang van mijn onderzoek zat ik weer in doffe vertwijfeling over al die mislukte pogingen de eieren in verschen toestand open te knippen, terwijl de heer B. uit was op een laatsten tocht om bantengs onder schot te krijgen. Ik beproefde nu, om tegen een zwarten achtergrond de kiemschijf op den verschen dooier te ontdekken, toen bij het barsten van het dooiervlies, waardoor de gele olieachtige inhoud mijn achtergrond en instrumenten bemorste, plotseling een zeer klein doorschijnend lichaampje drijvend in die massa, mijn aandacht trok. Snel vischte ik het uit de gele pap, en wie beschrijft mijne vreugde, toen ik de vormen van een jeugdig embryo onderscheidde, welks wazige doorschijnendheid in den sterken alcohol, waarin ik het overbracht, spoedig tot ondoorzichtig wit overging. Nu was de ban gebroken, die tot hiertoe mijn onderzoek scheen te fnuiken. Door het toevallig breken van het dooiervlies was eene methode gevonden, die hoe ruw zij ook moge schijnen, toch ten slotte de beste bleek te zijn, om de kleine en zeer doorschijnende embryonen te vinden. Ik had eenvoudig in de lederachtige schaal eene opening te knippen, waardoor wit en geel naar buiten kwamen puilen en dan in deze beide een forsche knip te geven, waardoor de eïinhoud met kracht naar buiten spoot. Opgevangen in eene schaal met zwarten bodem, gelukte het mij nu in de meeste gevallen in de dunne

laag geel het blauwe doorzichtige diertje te ontdekken, dat den eersten aanleg vormt voor een reuzenschildpad, die twee inlanders slechts met inspanning van al hunne krachten kunnen omkantelen.

Sedert heb ik iederen dag tal van eieren opengeknipt en nu is de groei der embryonen al zoover gevorderd, dat ik ze onmiddellijk zonder moeite in den dooier vinden kan. Met dat openen der eieren en conserveeren der kiemen gaat de morgen voorbij, en als de tafel opgeruimd is, komt mijn jongen met het eten aandragen. Die maaltijden zijn de bête noire van mijn verblijf alhier; ik kan het slechte eten bijna niet meer binnen krijgen. Ik heb al eens beproefd om zelf een kip te braden, of liever te bakken, maar de hoenders zijn hier van zulk een eerbiedwaardigen ouderdom, dat zij over den zondvloed als over eene aangename herinnering uit hun jeugd kakelen. Eierleggen beschouwen ze als eene onzedelijke uitvinding der beschaving, zoodat ik slechts een enkele maal een paar spiegeleitjes kan laten toebereiden. Het menu beperkt zich dus tot rijst met sambal, 's morgens, 's middags en 's avonds. Nu is de kokkie ongetwijfeld eene brave huisvrouw en moeder, die zelfs de Tjiratjap'sche elegantie in dezen eenvoudigen kampong heeft gebracht, daar zij alle dames van Tjidarengoh de oogen uitsteekt met een wonderschoon rood en geel gestreept baadje. Maar zij heeft eene manier om alle dingen oneetbaar klaar te maken, die een mensch er toe zou brengen om met den ‘bilious gentleman’ uit Dickens' American Sketches uit te roepen: ‘I say cook, do you call this fixing God Almighty's victuals.’

Gelukkig heb ik onder 't eten eenige afleiding in de gladdaks, waarvan een drietal geregeld hunne opwachting maakt, zoodra de tafel gedekt is. Bij elken uitgang der pendoppo posteert zich er één, en zoodra ik naar ze kijk kwispelen ze vriendelijk en aanmoedigend met hun staart. Blijkbaar koesteren ze voor het mij opgedischte eten geheel andere gevoelens dan ik, en door de graagte, waarmee zij al wat ik hun toewerp verslinden, wekken zij mijn kwijnenden eetlust een beetje op. Ik voer zelfs zeer onderhoudende tafelgesprekken met hen, waarbij zij op mijn Hollandsche opmerkingen antwoorden weten te geven, die van eene ontwikkeling getuigen, welke men niet achter gemeene kamponghonden in dezen uithoek der wereld

zou zoeken. Voor mijn jongen zijn zij natuurlijk een gruwel, en als hij kan geeft hij ze een trap, maar over die wederwaardigheden zetten zij zich met wijsgeerige kalmte heen. Twee hunner gedragen zich hoogst beschaafd, maar de derde maakt zich aan overdrijving en onbescheidenheid schuldig, daar hij steeds zijne meening uit, zonder dat ik er hem naar vraag, welke meening onveranderlijk hier op neerkomt, dat hij meer kluifjes en eierdoortjes verlangt. Wegens deze doorloopende ontevredenheid, waaraan hij in onophoudelijk recitativisch gehuil lucht geeft, heb ik hem het ‘klavier der volksconscientie’ gedoopt. Ook de anderen hebben namen gekregen volgens het beroemde kinderliedje:

> Lieve poesjes, wacht eens even,
> 'k Zal u fraaie namen geven.

De een heet de scharminkel, wegens zijn phenomenale magerheid; de naam des derden en meest gewaardeerden tafelgenoots berust op een minder fraaien toestand van Zijn Edeles neus.

Van middag nu zag ik een inlander het klavier der volksconscientie wegvoeren aan een bamboetje waarschijnlijk om met hem op de jacht te gaan; het was aandoenlijk te zien, welke diep smartelijk blikken hij naar mijne woning wierp en hoe hij tegenspartelde om los te komen. Zijn vriend met den geschonden neus deed hem uitgeleide niettegenstaande den kletterenden regen en de lekkere schildpadeitjes, die ik wegwierp. Eerst twee uur later kwam hij thuis en maakte druipnat zijne opwachting: is dat geen bewijs van hechte vriendschap?

Na het middageten stijg ik weer te paard en rijd opnieuw naar Panoembahan, maar nu met het doel om zeedieren te zoeken op een strandrif, dat zich uitstrekt ten zuiden van de plek waar de schildpadden hare eieren komen leggen. Dit rif is anders dan de riffen, welke ik in de baai van Batavia heb leeren kennen, want het bestaat geheel en al uit doode koraal, waarop slechts hier en daar een jonge kolonie van een in kogelvorm uitgroeiende koraalsoort zich heeft gevestigd. De oppervlakte is dan ook grootendeels bedekt met fijn zand, waaroverheen ontelbare brokken doode koraal verspreid liggen, die er door de golven der branding opgespoeld zijn. Op enkele

plaatsen vindt men zeer groote dergelijke brokken, zóó hoog dat zij boven hoog water uitsteken; ik vermoed, dat deze op het rif gezet zijn door den vloedgolf bij gelegenheid der Krakatau-uitbarsting. Van die eruptie dagteekent ook de massa puimsteen, welke het geheele zandstrand bedekt.

Onder en tusschen die losse brokken koraal leven eene menigte soorten van zeedieren, en deze te zoeken is mijn dagelijksche middagtaak. De eentonigheid, om elken dag dezelfde plaats te doorzoeken, wordt wel opgewogen door het voordeel, dat ik een goed inzicht krijg in de levenswijze der rifbewoners en hunne verspreiding over het rif. Zoo heb ik b.v. kunnen opmerken, dat van de zeeegels, die in vele soorten en tallooze exemplaren de oppervlakte van het rif bewonen, díe vormen, welke dikke harde stekels en schalen bezitten, aan den buitenkant van het rif te vinden zijn, waarop de branding onophoudelijk beukt en schuurt - maar dat meer binnenwaarts in het kalme ondiepe water boven het rif andere soorten voorkomen, wier stekels zeer lang en dun zijn en dus bij den minsten golfslag zouden breken. De gemakkelijke breekbaarheid hunner stekels is zelfs voor deze dieren een verdedigingswapen, want raakt men ze onvoorzichtig aan, dan dringen de fijne punten onmiddellijk in de huid en knappen tegelijk af, 't geen een hevige en lang aanhoudende pijn veroorzaakt.

Weer andere soorten van zeeegels verschuilen zich niet alleen onder steenen, maar weten daarbij hunne buitenvlakte te bedekken met stukjes koraal, schelpjes, brokjes zeewier en andere omliggende voorwerpen, die zij vastklemmen met hunne zuigpootjes en waardoor zij zoo bedriegelijk op de omgeving gelijken, dat men ze bijna niet onderscheiden kan.

Een nog merkwaardiger nabootsing van de plaats, waar hij zich ophoudt, levert de inktvisch, waarvan ik enkele exemplaren op het rif aantrof. Men ziet het dier zich snel over en tusschen de steenen voortbewegen door middel zijner lange armen, die met zuigschijven bezet zijn. Opeens houdt het stil: het heeft zijn vijand ontdekt. Men nadert en bekijkt het komische schepsel, om een plek te vinden waar men het zal aanvatten. Onder zijne oogen ziet men het dier als 't ware wegsmelten; het verbleekt als het lichtbeeld, dat een scioptikon op het scherm werpt, en is ten slotte verdwenen zonder dat men het heeft zien wegkruipen. Kijkt men lang en scherp toe, dan ziet men

plotseling de vormen van den inktvisch terug; hij is er nog, maar heeft zijn huidkleur zoo weten te veranderen, dat hij volmaakt de tinten der omgeving heeft aangenomen. Raakt men hem aan, dan begint plotselings een levendig kleurenspel, donkere en lichte kleurgolven schieten over de oppervlakte van lichaam en armen, totdat opeens een zwarte inktstroom zich uit de trechteropening in den mantel van 't dier ontlast en het omringende water geheel ondoorzichtig maakt. Op dat oogenblik moet men den slimmen rakker weten te grijpen, anders ontsnapt hij in de zwarte massa en nestelt zich snel in een ander hoekje, met welks kleur hij onmiddellijk zijn huid in overeenstemming brengt.

Behalve deze dieren verzamel ik zeesterren, zeekomkommers, krabben, kluizenaarkreeften, borstelwormen, zeeslakken en enkele visschen, zoodat ik meestal met goeden buit beladen tegen zonsondergang naar Tjidarengoh terugkeer. Het conserveeren der vangst en het bijhouden van mijn dagboek nemen den tijd in tot aan het avondeten, dat spoedig verorberd is; daarna overmant mij weldra de slaap, en doof ik het laatste licht in den kampong. Doodelijke rust en stilte heerschen alom, zoodat het doffe rollen der branding op de kust veel dichterbij schijnt dan overdag.

IV.

Tjidarengoh, 18 September 1890.

'Les jours se suivent et se ressemblent', behalve dat het den eenen dag nog harder regent dan den anderen. Het blijft hier het somberste herfstweer, dat men zich kan denken; wel verre van onder de warmte te lijden, heb ik enkel last van de koude. Tegen den voortdurenden Zuidoosten zeewind moet ik mijn pendoppo telkens met matten en lappen laten behangen, en 's nachts is het zoo koel, dat ik onder mijn plaid slaap. Gaat de wind liggen, dan begint het met verdubbelde kracht te regenen; er zijn vele dagen dat de zon onzichtbaar blijft. Dit is ook daarom lastig, omdat wij dan heelemaal geen tijd kunnen bepalen: mijn horloge gaat reeds lang niet meer. Welken dag het is, weet ik alleen door mijn dagboek, maar ik ben niet zeker of ik in 't begin den tel niet eens kwijt ben geraakt.

Nu het nieuwtje er af is en land en zee weinig verrassingen meer voor mij opleveren, begint de eenzaamheid en de eentonigheid van mijn verblijf mij wel een weinig te drukken. Ik zie met verlangen naar het einde van mijn kluizenaarstijd uit en betrap mijzelf dikwijls, wanneer ik op mijn paardje door het stille woud rijd, dat ik aan 't droomen ben over de genoegens van den terugrit naar Soekaboemi. 't Gaat mij hier anders goed; van de koortsachtigheid der streek, waartegen men mij gewaarschuwd had, bemerk ik niets; de schildpadden ontwikkelen zich geregeld ofschoon langzaam; mijn huis blijft waterdicht en de menschen van den kampong voorzien mij van het noodige en brengen nog al wat dieren, maar niet veel bijzonders. Nog steeds blijf ik verbaasd en teleurgesteld over de moeilijkheid om in deze natuur te verzamelen en waar te nemen. Van den beganen weg afwijken en in het bosch doordringen is dikwijls onmogelijk en altijd bezwaarlijk; het levert bovendien meestal niets op, want men heeft zooveel werk om zich met een kapmes door de doornen en lianen heen te werken, dat men moeilijk nauwkeurig om zich heen kan kijken, terwijl men door 't leven en de beweging, die men maakt, de dieren verjaagt. Men doet dus het beste op den weg te blijven, maar wegen zijn hier dun gezaaid en dan nog dikwijls onbegaanbare modderpoelen. De meeste aantrekkingskracht oefent de zee met haar strandrif op mij uit, en als het weer en de branding het toelaten, loop ik gaarne daar te zoeken, maar het is in de laaste week meestal te koud om nat van 't zeewater in slaapbroek en kabaai gedurende eenige uren rond te dwalen. Die zee, waarop nimmer en nimmer een scheepje te ontdekken is, en die altijd met hare zware lange rollers op het strand losbeukt, stemt mij wel wat somber, vooral als dikke zwarte wolken laag op het water neerhangen, maar er is veel genot in dien somberen aanblik, omdat hij mij zoo aan de Noordzee op onze Hollandsche kusten herinnert.

Ofschoon het dagelijksch openknippen van een dertigtal eieren de eentonigste bezigheid schijnt, die men zich denken kan, zoo levert mij dat werk toch ook veel genoegen, daar ik de ontwikkeling van de schildpad binnen het ei als onder mijn oog zie voortschrijden. Iederen morgen is de aanblik van het eerste embryo, dat ik uit den dooier opvisch, eene verrassing, want telkens

ontdek ik een nieuw teeken van vooruitgang. Het zwart worden van het eerst kleurlooze oog, het uitgroeien van stompjes der ledematen, het uitrekken van den hals, het naar voren treden der lippen, waardoor het aangezicht iets van het vogeltype krijgt, het optreden van een helder witte streep over den rug, die den eersten aanleg van 't rugschild vormt, de zijdelingsche verbreeding van dat schild, de eerste sporen van gekleurd schildpad op deszelfs oppervlakte: dat alles vertoonde zich achtereenvolgens, en zoo zag ik in den loop van 4 weken een dun rond wurmpje van een paar m.M. lengte veranderen in een aardig dwergachtig schildpadje, met gedrochtelijk groote oogen, een kinderlijk spits snaveltje, keurige fijne voorvinnen en achterhandjes, en een vroolijk gekruld staartje.

Ik heb hier nu een schoone gelegenheid om het leven der Soendaneesche kampongbewoners van nabij gade te slaan. Hoe rustig en gelukkig zijn deze menschen, maar ook hoe klein en onbeduidend is hun bestaan. De mannen leggen te midden der bosschen ladangs (droge rijstvelden) aan, de vrouwen stampen rijst en zitten in de voorgalerijtjes der hutten te spinnen of te weven. Het eentonig geklik-klak der weefhouten is meestal het eenige geluid, dat in den kampong gehoord wordt.

Ik vraag mij gedurig af: waarom zijn deze menschen zoo arm aan stoffelijk eigendom? Zij konden, dunkt mij, alles hebben wat zij verlangden, wanneer zij iets meer arbeidden, of eigenlijk zich iets meer moeite gaven. In Tjidarengoh zijn zoo weinig klappers dat er geen klapperolie is, en zoo weinig pisangboomen dat ik dikwijls geen bananen kan krijgen, ofschoon de Kokollot er happig genoeg op is, om ze mij te verkoopen. Toch groeien de weinige klapper- en pisangboomen, die er staan, uitstekend en ook verschillende soorten van citroen- en chinaasappelboomen willen hier gaarne groeien en bloeien, maar worden niet aangeplant. Met wat meer moeite konden deze menschen in groote huizen wonen, want grond noch bamboe ontbreekt; allerlei vruchten oogsten, die ze slechts te planten hadden; kippen, eieren, visschen, duiven, geiten en sappis eten, wanneer zij die maar fokken wilden. En toch is er bijna niets van dat alles, zelfs rijst is er te weinig. Turksche tarwe en groenten ontbreken geheel. Wel is er een heele bende karbouwen, die iederen morgen naar de alang-alangvelden worden gedreven en iederen avond weer naar hun modderpoel naast den

kampong terugkeeren, maar waarvoor die ongure beesten eigenlijk dienen is mij nog niet helder. Enkele worden gebruikt om te ploegen, maar niet in vergelijking tot het aantal, dat hier vegeteert. Karren zijn er niet en evenmin bestaat er houtvervoer uit de bosschen. Er is één paardje, dat, zoover ik kan nagaan, tot niets dient.

Maar wanneer ook al de energie dezer menschen hoogst gering schijnt te zijn, en de prikkel om hun bestaan te verbeteren schijnt te ontbreken, zoo staan daar vele deugden tegenover, ofschoon meest van negatieven aard. Nooit hoort men standjes, nooit een hard of ruw woord, nimmer bemerkt men dat eene vrouw door haar man of dat kinderen door hunne ouders worden mishandeld. Nooit vermaken de mannen zich op gemeene of onhebbelijke wijze. Van dronkenschap is natuurlijk in 't geheel geen sprake, en opium moet naar ik hoor deze afgelegen streken niet bereiken. Behoefte aan rijkdom of aan prikkels schijnen deze menschen niet te kennen, maar armoede waarschijnlijk evenmin, want hunne dagelijksche benoodigdheden vinden zij met de allergeringste moeite vlak om zich heen.

Rustigheid en stilzwijgendheid zijn dit ras aangeboren. Ik heb nog niet gezien, dat de kinderen met elkaar speelden, en in allen gevalle juichen of schreeuwen zij daarbij niet, want dat zou ik dadelijk hooren. Speelgoed schijnen zij niet te bezitten, of voor zichzelf te maken; huilen behoort tot de zeldzaamheden.

Men heeft mij in Buitenzorg gewaarschuwd, dat het hier ongezond was, maar tot nog toe gevoel ik mij heel wel. Het is echter een feit, dat de inlandsche bevolking er slecht uitziet, maar dit ligt waarschijnlijk grootendeels aan de armelijke levenswijze en de erfelijke kwalen dezer menschen. Men ziet zeer velen, vooral kinderen, die hevig aan huidziekten lijden; verwaarloosde beenwonden zijn talrijk; de meeste kinderen zijn slecht gevoed en klierachtig. Een paar malen heb ik aan inlanders kinine gegeven, omdat zij de koorts hadden. De kerels beefden van angst, wanneer ik hun den thermometer aanlegde, en zij beten op de kininekapsules, zoodat zij de afgrijselijkste gezichten trokken wegens den bitteren smaak.

Het is een feit, dat ik sedert zes maanden, toen ik Holland verliet, voortdurend van klimaat heb verwisseld, warmte en koude heb geleden, op den tocht heb geslapen, bezweet en met

natte voeten heb stilgezeten, kortom mij op allerlei manieren aan ongunstige invloeden heb moeten blootstellen, zonder dat ik verkouden ben geworden. Zou dit nu daaraan toe te schrijven zijn, dat de besmetting ontbrak?

Dat ik niet erg geschikt ben voor de eenzaamheid, merk ik ook daaraan, dat ik telkens hardop zit te denken. Praten kan ik ook bijna niet, want de eenige, met wien ik een paar woorden kan wisselen, is mijn jongen, en met hem beperkt zich het gesprek tot het allernoodigste, omdat ik nog bijna geen Maleisch ken, omdat hij verder een saaie, weinig aantrekkelijke persoon is en het bovendien geen pas geeft om met zijn bediende te converseeren.

Het verkeer met mijne vrienden, de gladdaks, is uit den aard der zaak eenzijdig, daar hun antwoorden zich beperken tot een aanmoedigend gejank. Voor een week ongeveer zat ik rustig eitjes open te knippen, toen een welbekend geluid mij deed opkijken en ziet daar stond:..... het klavier der volksconscientie, teruggekeerd in Abraham's schoot. Het doet mij echter leed te moeten vermelden, dat de begroeting van de zijde des heeren stukneus niet zoo vriendschappelijk was als het afscheid had doen vermoeden; het tweetal vloog elkaar onmiddellijk in de haren en de neus des klavieren verkeerde spoedig in heel wat droeviger toestand dan die van zijn kameraad. Van stonde aan verschijnt hij echter weer bij mijne maaltijden en jammert er lustig op los.

V.

Panoembahan. 23 Sept. 1890.

Dezen brief schrijf ik in een tamelijk ongemakkelijke houding, n.l. als een Turk op den grond zittend, naast een baleh-baleh (rustbank) als schrijftafel en het papier op een blikken schaal als onderlaag. Ik zit n.l. op dezen avond in het hutje van den eierenmandoer aan het strand, en zal hier den nacht doorbrengen, ten einde bij het schijnsel der maan de reuzenschildpadden uit zee te zien opkomen en ze hare eieren te zien leggen.

Het huisje staat op hooge palen en bestaat uit één vertrekje met een voorgalerijtje en een groote ruimte daaronder op den vlakken grond, welke rondom met matten is afgeschoten. In die ruimte

zitten een aantal koelies om een groot vuur: een zeer fantastisch gezicht. Door de reten van den gevlochten vloer kan ik het schijnsel van het vuur zien, en daar mijn rustbank er vlak boven is, zal ik morgenochtend waarschijnlijk sterke overeenkomst vertoonen met een Westphaalsche ham. Aan den anderen kant is die rook misschien uitstekend tegen de muskieten. Buiten ruischt en bruist de branding en tsjirpen de cycaden. Het is heerlijk weer, sedert eenige dagen regent het niet meer en wordt het 's middags werkelijk warm, maar toch is het hier zóó koel, dat toen ik straks bij 't ondergaan der zon het strandrif verliet, na eerst nog even te hebben ondergedoken in de branding, eenige rillingen mij bevingen en ik langs het strand ben gaan draven om warm te worden. De zonsondergang was schoon, vooral door de volkomen eenzaamheid van 't witte strand met zijn zoom van dicht woud. Terwijl ik zoo naar den horizont stond te kijken, kreeg ik opeens een groot verlangen om weer op zee te zijn en naar huis te varen. Voorloopig zal ik mij echter beperken tot den terugtocht naar Buitenzorg; ik heb plan om over eenige dagen het verzamelen te staken. Het zal mij ten slotte spijten van 't stille, goedige Tjidarengoh te scheiden. Hoe geregeld leeft men hier, zonder klok, zonder courant, zonder post, zonder telegraaf, zonder societeit, zonder spoortrein of stoomboot: alleen met eene bevolking, die men niet verstaat. Soms verbeeld ik mij, dat ik met een bekwamen kok, wat boeken, en een huis met ramen het hier bepaald jaren zou kunnen uithouden, en veel werken.

In den kampong is een groote gebeurtenis op til, n.l. een huwelijk. Ik had in den laatsten tijd al veel bezoek opgemerkt en een paar maal een koopman met sarongs en rijstmandjes. Gisteren avond gingen al de vrouwen van 't dorpje bij maanlicht rijst stampen onder gezang, waarbij zij de stampers niet zoo als gewoonlijk afwisselend, maar alle tegelijkertijd deden neerkomen. Eéne stem zong eindelooze recitatieven (zoogenaamde pantongs) en allen vielen met een refrein in. Ofschoon de wijzen eentonig en klagend waren en de stemmen schel, zoo klonk het gezang toch wel aardig uit de verte, in den stillen nacht bij het zachte zilveren maanlicht.

Gisteren bracht een man uit Tjiratjap mij een vliegenden vos: een soort van half-aap met een valscherm, waarmee hij van boom tot boom kan zweven. De geheele kampong liep

uit om het wonder te zien, en de grootmondige, lachende vrouwengezichten over den rand van het schutsel mijner pendoppo waren bijna zoo aardig als de verschrikte oogen van het blazende dier.

Tjidarengoh 24 September.

Alles is naar wensch gegaan; het opkomen der groote zwarte schildpadden uit de schuimende golven over het witte strand, bij 't zachte schijnsel der maan was een wonderlijk indrukwekkend gezicht. De natte rugschilden der reusachtige dieren blonken in het witte licht als de harnassen van dolende ridders. De aanblik van zulke groote plompe dieren op het lange eenzame strand, met zijn zoom van grillige pandanen, die door hunne luchtwortels als op stelten schijnen te loopen en tusschen wier harde lange stekelbladen reusachtige roode vruchten uitkijken, deed mij denken aan de plaatjes in werken over de voorwereld, waarop landschappen uit vroegere geologische tijdperken worden voorgesteld. Langzaam en met schokken kropen de schildpadden voort en wanneer zij hoog genoeg waren, begonnen zij zich in te graven door te maaien met hare lange vinvormige voorpooten en hare korte meer handvormige achterpooten. Na op die wijze een grooten kuil te hebben gemaakt, waar zij zelf midden in lagen, maakten zij aan 't achtereinde een klein, diep gat, door hare achterpooten als handen te gebruiken en afwisselend met den rechter en den linker een schepje zand op te nemen en weg te werpen. De andere poot hield daarbij het omliggende zand op en belette het in den kuil terug te rollen. Was dit gat diep genoeg, dan begon het eieren leggen. Tot groot vermaak der inlanders ontstak ik daarbij een lucifer en bracht dien onder het dier in den kuil, zoodat wij de intieme geheimen der plechtigheid konden bespieden, De eieren volgen vrij snel op elkaar, ongeveer om de tien seconden en vallen los in het gat. Elk dier legt er van vijftig tot honderd-en-vijftig. Is het leggen afgeloopen, dan schuift het dier met de achterpooten het gat zorgvuldig dicht en begint vervolgens weer met de voorpooten te maaien, waarbij het nu echter niet meer zichzelf dieper ingraaft, maar zich naar voren verplaatst, zoodat de plek waar de eieren gelegd zijn, hoog met zand wordt overworpen, terwijl de kuil naar voren wordt verlegd. Dan kruipt de schildpad uit

den kuil en keert snel naar zee terug. Bij dien terugtocht maakten we het den dieren lastig door op hun rug te gaan zitten: ééne schildpad kroop weg met twee inlanders te paard boven op haar.

Van een ooggetuige heb ik omtrent het eierleggen der schildpadden de volgende vermakelijke geschiedenis gehoord. Hij reed langs een strand, en zag eene schildpad bezig met eierleggen. Achter het dier zat een troep apen, die beproefden de eieren in hun hand op te vangen, om ze te verorberen. Maar daar allen even begeerig waren, trokken ze elkaar weg van het bevoorrechte plaatsje en was het vlak achter de logge hulpelooze schildpad een woest gestoei en gevecht.

De nacht op mijn gevlochten baleh-baleh, zonder matras, is vrij goed geweest, maar tegen den morgen heb ik weer erg van de koude geleden, ofschoon ik onder mijn dubbelgeslagen plaid lag. Door de reten in den wand zag ik de zee, overgoten van zilveren maanlicht, en daar de koude mij het slapen belette lag ik te luisteren naar het doffe bruisen der branding, tot eindelijk het grauwe daglicht den zilverglans doofde en het gestommel der koelies beneden mij de nachtelijke stilte verstoorde. Toen ik buiten kwam, was alles sterk bedauwd en alle koelies hurkten dicht opeen om het vuur, terwijl ik al rillende naar een pantjoeran (waterstraal) liep, om te baden. Een uur later was het geducht warm, want het weer is mooi en droog geworden. Het bleek mij dat de nachten aan zee nog veel koeler zijn dan hier, een uur landwaarts in.

Morgen is de bruiloft: van avond ben ik de bruid tegengekomen, sierlijk uitgedoscht terugkeerend uit een naburigen kampong, onder begeleiding van drie dames en twee heeren, die natuurlijk allen achter elkaar wandelden. Ofschoon de zon reeds onder was, hielden de dames groote, lichtgroene Europeesche parasols boven haar hoofd, terwijl zij anders op 't heetst van den dag blootshoofds rondloopen. Zoodra zij mij zagen aankomen gingen de pajongs dicht, als beleefdheidsbetuiging.

Behalve wegens de bruiloft is er toch in den laatsten tijd groote drukte in den kampong, door allerlei verbeteringen en uitbreidingen. Het terrein achter de huizen is opengekapt en ompaggerd geworden, het doode hout is verbrand en de grond met pisangs beplant. Ook groentetuinen worden aangelegd,

de middenweg is verbeterd; kortom een geest van werkzaamheid schijnt in de Tjidarengohers gevaren. Naar ik hoor heeft de Tjamat van Tjiratjap bevel gegeven tot deze hervormingen, welk bevel weer van hooger op ingegeven is door de vaderlijke zorg van het Nederlandsch binnenlandsch bestuur, en zoodra zulk een printah gekomen is, gaan de inwoners over tot die verbeteringen van hunne onmiddellijke omgeving, welke iedere niet-inlander zeker lang uit eigen beweging zou hebben bedacht en uitgevoerd.

Bij deze gelegenheid wil ik nog vermelden, dat op eenigen afstand van hier een drietal koffietuinen liggen van de Gouvernements-koffiecultuur, die er heel goed uitzien, vooral de jonge Liberia-aanplant. Deze tuinen zijn het eenige spoor van bebouwing, dat men tusschen hier en Tjiratjap aantreft; uit eigen behoefte heeft de inlandsche bevolking niet anders gedaan, dan de bosschen wegkappen en den grond gedurende een paar jaar met rijst beplanten, waarna de akkers tot alang-alangvelden zijn verwilderd.

VI.

Soekaboemi 29 September.

Hier zit ik weer in de beschaafde wereld, waar ik eergisteravond ben komen binnengaloppeeren. Ik ben eerder uit Tjidarengoh vertrokken, dan ik gedacht had, daar ten slotte al de schildpadeieren, die nog in het zand zaten, zijn afgestorven. Ik had ze er een oogenblik laten uitnemen, ten einde het nog beschikbare aantal te kennen, om daarna het aantal dagen te bepalen, die ik nog aan het inzamelen dacht te besteden. Den volgenden morgen bleek, dat zij deze korte blootstelling aan de buitenlucht niet hadden kunnen verdragen: de schalen vertoonden saffraangele vlekken en bij het openknippen bleken de jeugdige schildpadden daarbinnen verbloed en afgestorven te zijn. Het deed er voor het welslagen van mijn onderzoek gelukkig niet veel toe, daar ik alle belangrijke ontwikkelingstrappen reeds bezat en toch van plan was het verzamelen binnen weinige dagen te staken.

Zoo pakte ik dan mijn rommel bijeen en vertrouwde dien toe aan tien kereltjes uit den kampong, die beloofden hem in drie dagen naar Soekaboemi te piekelen. Ze hebben er vier over gedaan, en mijn arme vliegende vos is onderweg gestorven.

Op den laatsten dag van mijn verblijf had ik lange overleggingen met den Kokollot, tevens mijn huisbaas, over de gemaakte onkosten. Wat men in zulk een armoedig en afgelegen nest niet verwacht zou hebben, de burgervader bleek een man van de pen te zijn; hij had zeer uitvoerig en overzichtelijk een groote lijst opgemaakt, waarin al het voor mij verrichte werk naar de personen en de werkdagen gespecificeerd was. Daarop kwamen dagtaken voor, die zeker de krachten van een volwassen man verre te boven gingen, o.a. had één Tjidarengoher iederen dag in het zweet zijns aanschijns zich ingespannen, om voor mij twee kippeneieren te zoeken; een ander had mijn huis bewaakt tegen mensch en dier, wanneer ik mij met mijn jongen had verwijderd; een derde had wijd en zijd de wildernis doorzocht om brandhout aan te slepen voor mijne Lucullische maaltijden. Kortom het scheen dat de geheele bevolking ten mijnen behoeve van den morgen tot den avond had moeten arbeiden. Aan de schoone verwachtingen, die blijkbaar op deze lijst waren gevestigd, sloeg ik wreedaardig den bodem in door mee te deelen, dat ik een vast daggeld voor woninghuur en voeding zou betalen, overeenkomend met hetgeen men voor het verblijf in een pasangrahan geeft. De goede verstandhouding werd hierdoor echter niet gestoord; integendeel kwam men mij beleefd verlof vragen om bij gelegenheid van de bruiloft den gamelang te mogen laten spelen. Ofschoon ik begreep dat mijn nachtrust daarmee gemoeid zou zijn, verzette ik mij niet tegen de feestvreugde, alleen verzocht ik, dat er 's nachts niet zou worden geschoten. De Kokollot verzekerde, dat daarvoor geen gevaar bestond, want dat het kruit op was. Als om hem te logenstraffen, ging op hetzelfde oogenblik in onze onmiddellijke nabijheid een zwaar schot af; het verschrikte en verlegen gezicht, dat hij dientengevolge trok, was hoogst vermakelijk.

Ik had reeds iets vernomen van de eigenaardige tandak-partijen dezer Djampang-koelonbevolking, waarbij de rol der danseressen niet vervuld wordt door betaalde ronggengs, maar door dilettanten uit de vrouwen van de dessa's, welke wegens hare bekwaamheid als zoodanig hoog in eere zijn, terwijl daarentegen de dansmeisjes van beroep buiten de maatschappij staan en veracht worden. Tegen den avond zag ik dan ook eene sierlijk gekleede vreemdelinge aankomen, vergezeld van eenige kleine meisjes en een drietal muzikanten. Een armzalig afdakje was

opgeslagen, waaronder de feestelijkheid zou plaats vinden. In lange rijen kwamen de bewoners van naburige kampongs aangewandeld, allen in hunne fraaiste baadjes en sarongs gekleed; zij schreden zoo stilzwijgend voort als gingen zij ter begrafenis. Mijn jongen deelde mij mee, dat hij op de bruiloft genoodigd was, 't geen mij ook bleek uit een schotel met eenig lekkers, die voor hem bezorgd werd; hij wenschte nu ook een geschenk terug aan te bieden, maar, zeide hij op verachtelijken toon, een kwartje was genoeg bij dit soort menschen. In Buitenzorg onder zijne beschaafde stadgenooten, zou hij minstens twee kwartjes gegeven hebben. Hij vond het echter toch wenschelijk, dat bedoeld kwartje door mij werd verschaft.

Ofschoon ik geen bord met lekkers had ontvangen, achtte ik het geschikt, om ook mijnerzijds een klein blijk van belangstelling te geven, en ging ik meteen eens kijken naar het feest. Onder het afdakje, zoo groot als een tafel, draaiden de schoone vreemdelinge met hare kleine gezellinnen in een nauwen kring langzaam rond, vis à vis met een paar Tjidarengoh'sche jongens als hun cavaliers. Van tijd tot tijd stootte de danseres een langgerekt, klagend en schel recitatief uit, terwijl de armzalige gamelang van drie instrumenten eindelooze eentonige danswijzen tjingelde. Een enkel walmend oliepitje verlichtte dansplaats en omgeving. Op een matje zaten bruid en bruigom te kijken naar het tandakken, dat te hunner eer geschiedde, en rondom de bevolking en de gasten, allen even stil en schijnbaar onverschillig. Maar toch scheen het feest een groot genoegen voor deze menschen te zijn: tenminste Handi, het jongemensch dat voor mijn paard zorgde, had mij 's morgens bij het eierhalen met stralende oogen meegedeeld dat er 's avonds gedanst zou worden, daarbij tevens bescheidenlijk te kennen gevend dat hij zeer gevoelig zou zijn voor de ontvangst van twee dubbeltjes, ten einde deze wereldsche vermaken te kunnen betalen.

Zoozeer scheen ik aan de stilte van mijn hermitage gewoon geraakt, dat zelfs het zachte en eentonige gebengel van den gamelang voldoende was om mij uit den slaap te houden. Tot bij het morgenkrieken hoorde ik onafgebroken het dreunen van den gong, het tinkelen der tympanen en het klagend neusgeluid van den rebab (inlandsche viool), waarboven het zingen der ronggeng zich telkens in lange klaagtonen verhief. Eindelijk werd alles overstemd door een kletterende regenbui, die

echter niet vermocht de danslustigen te verjagen. Toen ik den volgenden morgen uitreed was het afdakje omgezakt en de bodem rondom tot een modderpoel omgewoeld.

Den 26sten September was ik lang voor 't aanbreken van den dag op, daar ik besloten had te beproeven, den thuisrit in twee dagen te verrichten. Het weder was tot zijn gewonen doen teruggekeerd: afgrijselijke regen en griemelige, koude nevel, zoodat ik Tjidarengoh verliet als een monnik gehuld in mijn zwarte regenjas met kap. Ik vrees zelfs, dat wie mij had zien uittrekken op het armzalige oude paardje dat de Tjamat mij gestuurd had, nadat ik zijn beide andere paarden had wondgereden - en wie daarbij een kijkje had gekregen van den toestand, waarin mijn kleeren en schoeisel door een verblijf van zes weken in de wildernis waren geraakt - mij zou vergeleken hebben met een bedelmonnik. Zelfs mijn bediende vermocht aan onzen uittocht geen meerderen luister bij te zetten, want hij zat op een paardje zoo groot als een nuchter kalf, dat niettegenstaande deze merkwaardige kleinheid toch reeds moedervreugde had gesmaakt, waarvan het levend bewijs, nat, ruig, onbevallig en gedisproportioneerd als een veulen is, achteraan huppelde. Stroomen regens beletten mij op of om te kijken, en een laatsten blik op mijn stulp te werpen, waarin ik zulke kalme, genoegelijke dagen had gesleten, en waar ik een jaren gekoesterden wensch eindelijk had kunnen verwezenlijken.

Tot Tjiratjap leverde de rit weinig belangrijks. Een oogenblik verkeerde ik in ongerustheid, dat ik den weg te voet zou moeten afleggen, want bij het oversteken van een kalietje met zeer steile oevers, waarbij ik afstijgen moest, liet ik onnadenkend mijn paard een oogenblik los, en hiervan maakte de schelm gebruik om er van door te gaan, juist zoo hard loopend, dat ik hem niet kon krijgen. Mijn jongen kwam mij te hulp en zette hem te voet achterna, terwijl ik pogingen deed om op zijn paardje te klimmen. Het halfvergane lederwerk van den zadel bleek echter tegen Europeesch lichaamsgewicht niet bestand: beide stijgbeugelriemen knapten af, en toen ik zonder hulp der beugels op den rug van 't beestje sprong, knikte het bijna onder mij te zamen. Gelukkig liet mijn paard zich door luiheid en gulzigheid verleiden om onderweg te gaan staan grazen, waarbij mijn jongen hem wist te verrassen.

Druipnat en koud kwamen wij in Tjiratjap aan, waar nie-

mand van mijn vervroegde afreis was onderricht, zoodat de Tjamat op tournée was gegaan en wij geen andere paarden konden krijgen. Na een uur rust besloot ik toen maar door te rijden, ofschoon het vooruitzicht om op mijn zwakken ouden rossinant nog 14 paal verder te moeten sukkelen, weinig vermakelijk was. ‘Jehnun, man trägt, was man nicht ändern kann’; dat zal mijn paard misschien ook gedacht hebben, en met meer recht dan ik, toen wij in regen en door modder weer op weg gingen. In allen gevalle verloochende hij zijn Preanger aard niet, want niettegenstaande zijn ouderdom en zwakte veroorloofde hij zich de weelde om voor den lichtgekleurden pajong van een voorbijganger te schrikken en er in galop van door te gaan. Zulk een vaart was juist wat ik wenschte en ik moedigde hem dus ten sterkste aan om dat tempo nog eenigen tijd vol te houden. Maar daartoe ontbrak hem alle lust en dus maakte hij een geheel onverwachten zijsprong, waardoor ik mijn evenwicht verloor en vooruit uit den zadel schoot. In 't voorbij vliegen kreeg ik echter met mijn linkerbeen zijn hals te pakken en vreezende voor een herhaling zijner échappade vóór Tjiratjap, klemde ik mij aan zijn nek vast. Tegen zulk een gewicht was echter zijn kracht niet bestand en in 't volgende oogenblik lagen wij gemoedelijk in vriendschappelijke omhelzing in het natte gras. Met deze buiteling waren zijn laatste vonken van vuur en kracht uitgedoofd: het vervolg van mijn rit was een doorloopend aandrijven en aanmoedigen, zoodat ik begon te wanhopen of ik Tjitjoeroeg wel halen zou. Na 't oversteken van den Tjikarang was mijn jongen achtergeraakt en hoe langzaam ik ook vorderde, ik zag hem niet achter mij aankomen. De weg, ofschoon goed en breed, kwam mij hoe langer hoe onbekender voor, zoodat ik begon te vreezen, dat ik verdwaald was. Onder vreeselijke regenvlagen trok ik door een onbekenden kampong heen, en dit gaf mij de zekerheid dat ik verdwaald was. Daar ik geen Soendaneesch ken, zag ik weinig kans om naar den rechten weg te vragen. Gelukkig ontmoette ik een klontong (rondtrekkenden koopman), die mij vertelde, dat de weg, waarop ik mij bevond, naar Tjitjoeroeg leidde, en de afstand nog 5 paal bedroeg. Met vernieuwden moed spoorde ik mijn arm paard op alle manieren aan, en na nog een uurtje rijdens, zag ik een kruispunt van wegen voor mij, en daarop liep mijn jongen zonder paard en voor mij uit. Ik begreep nu,

dat ik een omweg had gemaakt, maar die ten slotte toch naar Tjitjoeroeg voerde, terwijl mijn jongen den juisten weg had gevolgd, met achterlating van zijn uitgeput paard. Tegen twee uur strompelde mijn schimmeltje eindelijk den kampong binnen en hield hijgend en trillend van moeheid voor het huis van den Wedana stil. Ik was zeer verheugd, dat het paard den tocht uitgehouden had, daar ik de laatste uren steeds in angst was geweest, dat hij onder mij bezwijken zou. De Wedana was gelukkig t'huis en ofschoon ik onaangemeld kwam, ontving hij mij zeer voorkomend en zat ik geen uur later voor een goed maal. Het was een waar genoegen na 6 weken weer eens behoorlijk voedsel te krijgen. Ook hernieuwde ik de kennis met klokken, spiegels, badkamers en andere uitvindingen der beschaving, waarbij ik bemerkte, dat ik mij in den tel der dagen vergist had, want terwijl ik dacht dat het Vrijdag was, bleek het eerst Donderdag te zijn. Aldus voor het bedrag van één dag verjongd, en heerlijk uitgerust door 't slapen op een goed bed, besteeg ik den volgenden morgen een onzer oude kennissen, den vurigen Sandelwood-schimmel van den Wedana, en genoot weer voor eenige uren van het rijden op dit edele dier. Het weder was opgeknapt, de heerlijkste zonneschijn verlichtte de prachtige zuidhellingen van het Djampang-gebergte; de frissche berglucht woei mij te gemoet en nam zelfs de gedachte aan warmte of vermoeienis weg. Te spoedig naar mijn zin was Lengkong bereikt en dus het schoonste gedeelte van den rit achter den rug; met spijt verwisselde ik het prachtige paard van den Wedana voor een minder edel dier van den Tjamat. Vervolgens doorreed ik het eind weg, dat wij op de heenreis in donker hadden afgelegd. Toen wij bij het bamboebruggetje kwamen, reed ik er weer op toe, maar een geschreeuw achter mij deed mij stilhouden en nu vernam ik van den begeleidenden Loerah, dat dit bruggetje alleen voor den postlooper bestemd was, wanneer bandjirs het doorwaden der rivier beletten. Met een griezel zag ik het zwakke ding aan, waarop wij ons in den donker met twee paarden tegelijk hadden gewaagd.

Reeds te twee uren kwam ik in de gastvrije woning van den controleur van Dijk te Bodjong Lopang aan, waar ik niet minder voorkomend dan de eerste maal werd ontvangen. Om vier uur verliet ik het plaatsje weer, en bij 't ondergaan der zon had ik den Tjimandiri weer overschreden. De blik van

de Djampang'sche heuvels in het breede groene dal zette de kroon op al het natuurgenot, dat ik dien dag had gesmaakt; de kale toppen gloorden in het gulden avondlicht, terwijl over de sawah's en tuinen in de diepte reeds wazige schaduwen lagen; de hemel vlamde in purper en goud, waartegen de groote massa's van den Gedeh geweldig uitkwamen.

Toen ik den grooten postweg bereikte, was de avond reeds gevallen, maar het stille maanlicht maakte het verder rijden gemakkelijk. Tegen half acht heetten de lichten van 't chineesche kamp te Soekaboemi mij welkom, en spoedig daarop steeg ik voor 't hotel af, juist 12 uur nadat ik in Tjitjoeroeg in den zadel was gekomen. De reis was afgeloopen; met spijt besefte ik, dat ook deze schoone tijd al weer achter mij lag. Maar 't genotene blijft, want het grootste genot ligt in de herinnering.

Dr. J.F. VAN BEMMELEN.

Van den Vliehors.

Zij kwam ‘iewers van 't vaaste laand, dat gaf altied nog zoo'n soortiment vremdigheid, wat angaet de dracht en de sproake wet oe, moar aanders, ze weunde d'r al zoo laank,’ - van haar dertigste jaar af, nu was zij reeds bij de tachtig - en wat haar, behalve de genegenheid, ook het medelijden der dorpelingen verzekerde: zij was ‘zoo biester ongelukkig, 'n mins had 'r mit te doen. Stekeblind en tot euvermaet, niet al te wol bie 't heufd.’

Haar huisje stond juist op het einde van het dorp, met den achtergevel leunend als 't ware tegen het duin, de vóórzijde wegschuilend in de schaduw van twee breede Amerikaansche populieren. Haar woonvertrekje, koepelvormig, zag met een zijvenster in de dorpsstraat terwijl het middenraam, waarvoor zij altijd plag te zitten een eentonig vergezicht bood op ‘den Vliehors’, onafzienbare zandplaat, eenzaam en wijd, aan de ééne zijde eene lage rij met wat helm begroeide duinen, aan de andere zijde zware steenklompen, zeewier en schelpen en daarachter.... de zee.

't Huisje zag er van buiten helder en lief uit, met de kleurige vensterblinden en de roode, in witte lijst gevatte steentjes. Ook van binnen mocht men het zien, doch dat aanzien dankte het aan de zorg van de buren die het ‘op beurt’ in orde hielden, de bewoonster zelve was er niet toe in staat. Zij was ‘och zoo minnig, zoo gebrekkelijk.’

Als niet de een haar tuintje had gewied, de ander haar huisje had schoongehouden, een derde haar het eten had gebracht, zou ‘blinde Triene’ reeds lang van honger en ellende zijn omgekomen.

De menschen zeiden dat zij zich had blind geweend.

Waarom en hoe, daarover liepen de lezingen nog al uit één. 't Was ook al zoovele jaren geleden en slechts de oudsten onder de dorpsbewoners konden u iets van de waarheid vertellen. Het jongere geslacht kende haar bijna niet anders dan daar zittend voor het venster harer kleine, half in 't groen verscholen woning, een steenen beeld gelijk, het matte, grijze hoofd op de borst gebogen, de dorre beenige handen gevouwen in den schoot, starende, altijd starende met glazen blik naar de verte, naar die vage stip - silhouet van een vuurtoren - waar het eilandje eindigde, waar de gele, eenzame zandplaat zich in zeegrauw en nevelen verloor.

Blind was zij niet, al noemde men haar op het eiland ‘blinde Triene.’ Wel tastte zij met de handen voor zich uit wanneer zij ging en stiet zich somwijlen aan de voorwerpen in hare onmiddellijke nabijheid, maar op verren afstand kon zij alles zeer duidelijk onderscheiden. Vaak als links van ‘den Vliehors’ op het wijde bruisende vlak een zeil zich afteekende tegen den horizont of als op den mast van de postschuit het vlaggetje woei - een teeken voor ‘Jannes’ dat hij ‘mit de waegen’ moest komen, wijl er zich een passagier aan boord bevond - dan rees zij bevende op van haar stoeltje en strompelde naar de deur, dan bracht zij de tanige hand boven de verglaasde oogen, dan kwam er iets van leven in dien doffen blik, iets van kleur op die verdorde wangen. ‘Hij komt’ prevelde het dan van hare lippen, en die stem kwam als uit een graf. ‘Hij komt weerom... Eindelijk... Hij komt om te zeggen dat het niet waar is... Hij komt om te zeggen dat ik geen... slechte moeder ben’.....

Maar, als dan het zeil weêr voorbijgleed, als de postschuit weêr was afgevaren en de aangekomen passagier niet de lang verwachte bleek te zijn, dan wankelde zij terug naar haar hoekje bij het raam, dan verglaasde weêr haar blik, dan zat zij daar weêr als te voren in haar stoeltje, roerloos, verweerd, versteend, een mummie, een beeld van smart.

't Was op een Woensdag geweest en kermis in het dorpje, vele, vele jaren terug. O! die dag, hoe ‘old en minnig van heufd’ moeder Triene ook is, die dag staat daar als eene zuil in hare herinnering. Zij was alleen in huis, haar man loods

van beroep, was dien morgen reeds vroeg uitgevaren. Zij was bezig met een schaartje de bloemen op het plankje voor het venster van de uitgebloeide stengels te ontdoen en luisterde naar het gepijp van een troepje straatmuzikanten, die ginds een paar deuren verder, in hunne groene jassen, met bolle wangen stonden te blazen. Die muziek klonk zoo roerend door de, ondanks de kermisvreugde, toch zoo stille dorpsstraat. De zandplaat lag daar nog gloeiend van zonnehitte, sluimerend in de lauwte van de zoele namiddaglucht. Het gebruis van de zee drong tot haar door uit de verte en het dorpsklokje tampte zijn zilver lied over heel het eilandje heen.

Zij was wat zenuwachtig, wat gejaagd; Daniel was dien morgen óók al niet prettig heengegaan. Bij de deur was hij nog even omgekeerd als had hij nog iets te vragen. Toen had hij haar nog eenmaal vaarwel gekust, stond nog een wijle weifelend op den drempel en ging....

Ach! Er was iets wat het ouderhart drukte, een vage angst, eene ongerustheid die zij voor elkander niet wilden weten, doch die zij, hoewel onuitgesproken, lazen in elkanders oog.

Er was in zoo langen tijd geene tijding van Geertje gekomen en op den brief, dien Daniel nu reeds eene week geleden op de post had gedaan, was nog geen antwoord. Als haar maar niets overkomen is!... O, zij maakte zich somwijlen zoo ongerust! Geertje was hun eenig kind, hun oogappel, het zonnetje in huis en hart, de hoop van hun leven... Het was zoo stil geworden in die kleine woning sinds Geertje daar niet meer was... Daniel was soms dagen achtereen op zee. O, en dan miste zij zoo haar lief, vroolijk dochtertje... Die volle welluidende stem, die helder klaterende lach, die geur van jeugd en frischheid, welke van haar uitging, de gezelligheid die zij om zich henenspreide - 't was of hun huisje meer gevuld was, toen hun kind het nog met hen bewoonde... Er heerschte meer bedrijvigheid, er was meer leven, meer warmte meer kleur... De zon scheen vriendelijker door de ruiten, de bloemen voor het venster, geurden liefelijker... En dàn... Gij had Geertje moeten zien!... Als zij daar, in den laten namiddag, wanneer de dagelijksche werkzaamheden waren afgeloopen, aan het venster zat, bezig met eenig brei- of naaiwerk, als zij dan de mooie oogen zoo eensklaps opsloeg en naar buiten staarde, naar het purperend westen, het bruine haar in

eene dikke vlecht over den schouder naar voren vallende, vattend het mooie hoofdje in eene breede, donkere lijst, - o, hoe vaak had dan Daniel haar heimelijk aangestooten: ‘Triene, Triene, zie toch ons kind!’ En zij - Geertje - 't was of zij het voelde hoe zij door vader en moeder werd aangekeken; dan gleed er een glimlachje langs dien mooien mond, dan werden die helder witte tanden even zichtbaar, dan boog zij zich dieper over haar werk, terwijl een licht blosje, een blosje van genot, haar de frissche wangen kleurde. Och, zij wist het wel dat zij mooi was en.. zij wist ook wel hoe zij de vreugde, de trots was van hare ouders.

Helaas, het vogeltje wilde vliegen toen het slagpennen had. Het wilde de wijde wereld in: de woning, het dorp, heel het eilandje was Geertje te klein. Zij had er reeds zoo lang over gepraat, maar moeder had het nog altijd weten tegen te houden. ‘Zij wilde eens wat van de wereld zien, wat ondervinding opdoen... Zij wilde leeren op zichzelf te staan, als vader en moeder er eens niet meer wezen zouden. Zij kon op dit afgelegen eilandje toch niet eeuwig blijven... Daar had je nu Anna van meester Brink die was toch óók wel in betrekking gegaan... Die was nu op een atelier in Groningen, en had het nu maar wàt goed.’ Zoo trachtte Geertje hare ouders te overreden en wist in 't eind toch haar willetje door te zetten. Moeders zin was het niet, maar haar vader, gewoon in alles de luimen van zijn kind te volgen, had ten slotte toegegeven en bij moeder voor haar gepleit. ‘Geertje had toch wel in zóó verre gelijk, 't had wel wat vóór eens onder de menschen te komen’, had hij ten slotte gezegd. En Geertje was vader om den hals gevlogen, hem dankend voor zijne hulp, hem belovend dat ‘haar best vadertje er nooit spijt van zou hebben.’ Toen werden er couranten besteld en gelezen, brieven opgemaakt en verzonden en... twee maanden later was Geertje het huis uit.

Nu was zij reeds meer dan een jaar lang onder de menschen en - ‘wat was zij daar nu beter mee?’... Nog pas even achttien jaren en reeds geheel aan moeders wakend oog onttrokken.... 't Had maar den schijn of zij het zoo noodig hadden dat hare dochter bij anderen in dienst moest zijn... Was het geen zwakheid geweest van Daniel om te zwichten voor den wil van zijn kind, dat kon geen liefde heeten, ten minste geen verstandige... Was het in alle opzichten niet beter geweest

als Geertje hier was gebleven? Nog kortelings had Aalderts Karel zoo met belangstelling naar haar gevraagd en lang niet onduidelijk laten doorschemeren dat hij haar wel lijden mocht... Karels vader had een stal met veertig beesten en Karel was de eenige zoon. Als Geertje thuis was gebleven... wie weet?... En was dan zoo iets niet veel beter dan zoo ver van huis en bij vreemden... Daar had je 't nu al... Nu was zij het ouderlijk huis al vergeten, nu bleven de brieven al weg... Wat daarvan de reden ook zijn mocht, een goed teeken was het niet. Er was iets niet in den haak, dat had zij trouwens in Geertjes laatste brieven al meenen te bespeuren. In die brieven, vooral in den allerlaatsten was niet, neen lang niet, de vroegere opgewekte toon... Daniel ‘kon dat zoo niet vinden’ had hij gezegd, maar zij... Och, een moederoog ziet zoo scherp!

Nu, als Daniel dezer dagen thuis kwam en er was dan nòg geene tijding, dan ging zij er zelve eens heen, die ongerustheid hield zij niet langer uit... zij wilde weten... zij moest weten...

Zoo peinsde en mijmerde de bezorgde moeder, toen zij eensklaps uit hare mijmeringen werd opgeschrikt door het lichten van de deurklink... Het deurtje vloog open en... op den drempel stond Geertje....

De zon, - een bol van vuur, - boven gindsche duinenrij in prachtige, met goud omzoomde wolken langzaam wegzinkende, goot een stroom van rozig licht door de deuropening naar binnen en vergulde de rijzige gestalte die daar op den drempel stond.

In dat licht zag vrouw Meerkamp hare dochter en zóó zou zij haar kind zien tot aan haar jongsten dag.

.... Was dat Geertje?... die... die vrouw?... De kreet van vreugde bestierf haar op de lippen... ‘Geertje!... Kind... Wat onver... wacht!... Kind, waarom?’...

Verder bracht zij het niet. - Uitbarstende in een hevig snikken was het meisje hare moeder om den hals gevallen, het bruingelokte hoofdje verbergende in de plooien van moeders jak.

In het dorp had het nieuws van Geertjes terugkomst reeds de ronde gedaan. Dirk de postschipper had het aan Jannes den bode verteld en hem haar aangewezen, toen zij zich voortspoedde

over ‘den Hors’. Jannes, getrouwe aanbrenger van de nieuwtjes, had voor de onmiddellijke verspreiding door het dorpje zorg gedragen. ‘En vremd da z'er uutzag man, vremd,’ zei hij tegen Govert, ‘'n gaansch aere minse as toe zie weggoeng.’ ‘Wat heur ik oe doar zeggen Jannes?’ vroeg vrouw Lubbers in 't voorbijgaan. ‘Is Meerkamps Geertien t'rog?’ ‘Joa en da z'er zoo vremd uutzag zeg ik doar juustement te'en Govert, 't had 'r veules van wegt of doa zie zwoar ziek woar 'ewest. Dirk heft 'r nog 'evroege wat of t'r an skeelde moar doar gaf zie niet biester veule antweurd up. Wat za'k oe zeggen, bint ze ienmoal up 't vaaste laand 'ewest, 't is krek of da zie dan zoo'n beetien ien de greutheid bint. Allevel, Geertien heft altied 't haart ien beetien hog draege, zie woar altied al zoo'n beetien noffig. Watte?’

Vrouw Lubbers antwoordde slechts met een luchtig schouderophalen en ging haars weegs. Zij ‘meugte Jannes niet biester, van elkendeen had ie wat. Geertien woar altied in hoar oog 'n broaf kiend 'ewest en nou zoo up iens t'rog, wa zol d'r an skelen? Ze zal er thuus Driek eens noar vraegen, meug'lijk heft ie 'r wel wat van 'eheurd.’

Wat er dien namiddag daar in het koepelkamertje tusschen moeder en dochter verhandeld is, geen der dorpelingen heeft het ooit geweten. Zij hebben zich later verdiept in velerlei gissingen. De een heeft er dit, de ander dat van verteld, sommige lezingen zijn de waarheid nabij gekomen, maar... het rechte hoorde men nooit.

Driek Lubbers, de wagenmaker, op het eilandje meer bekend onder den bijnaam van ‘kromme Driek’ had ‘upeens iets zooveul as 'n gil verneumen.’ Daarop was hij naar Trienes woning gegaan en had een tijdlang door het venster staan gluren: Zoo'n toertien mit 't gezichte deur de bloemgies hin. 't Woar ien 't kamertien deudstille. Vrouw Meerkamp zat veur de tafel 't heufd up de haanden en 't liek wol of da zie griende. Geertien stond doar bie de kaaste en proatte òk gien weurd. Wol 'n olf uur laank is 't deudstille 'ewest. Doarop is Geertien upiens vlaak veur d'r moeder goan stoan en spreuk 'n poar weurden, 'k kos niet heuren wat, moar wa 'k duidelijk heurd hef ie dat Triene Geertien hef weg'ejoagd, vort,as 'n hond de deur uut.

En wat Driek de wagenmaker aan de nieuwsgierige dorpelingen vertelde, was de waarheid.

Met een gil van ontzetting was vrouw Meerkamp, bij het verhaal dat hare dochter haar gedaan had, neergevallen in haar stoel en zat daar de ellebogen op tafel, het gelaat verborgen in de beide handen. Met den rug geleund tegen moeders linnenkast stond Geertje daar, de armen over de borst gekruist, de lippen geperst op elkaâr...

Zij had moeder... alles verteld... alles....

In het kamertje hoorde men niets dan het hijgen van het meisje en het tikken van de klok... De atmosfeer was er zwaar... de spanning als 't ware tastbaar. Van uit de verte gromde de zee en suisden mommelende stemmen. 't Was kermis daarbuiten, een zachte galm van fluit en vedeltonen drong door het geopend venster, waardoor ook een zoele geur van bloemen naar binnen woei. - ‘Moeder!’ klonk het zacht, bijna onhoorbaar van Geertjes lippen, ‘Moeder’....

‘Weg!!’ - siste het - Weg!!... Uit mijn' oogen... Monster!....

Een rilling voer het meisje bij dat woord door de leden. En de handen wringende in vertwijfeling viel zij op de knieën en kroop naar moeders stoel. - Zij wilde moeders hand vatten in de hare, maar die hand stootte haar als met afschuw van zich af....

Toen, als door eene plotselinge gedachte, als door eene geheime kracht bezield, richtte Geertje zich op uit hare knielende houding en stond daar, fier, in haar volle lengte, midden op het gebloemde karpet.

‘Dus moeder,’ klonk het zacht, maar met nadruk, terwijl tranen haar de stem verstikten, ‘Dus - moe-der ook U.’...

‘Weg!!... Weg!!’...

Toen ging Geertje met vasten tred naar de deur, lichtte de klink en trok haar open. Van uit eene ovale lijst aan den wand schenen twee oogen haar terug te roepen, maar zij zag niet om, zag die oogen niet en ging.

Daar buiten was het koeler geworden. De schemering daalde; het westen zwom nog in purperrood. In de dorpsstraat walmde hier en daar reeds een enkel geelachtig licht; op het marktpleintje stonden een paar kramen en juichte de dorpsjeugd.

Hierheen - hier, achterom, niet daar door die drukte!

.... En 't werd Geertje eensklaps als was zij nog kind. Als ging zij daar weer naast hare moeder kerkwaarts. Moeder op het effen grintpad, zij op die rij gele steentjes daarnaast. Wat blonk dan het gouden slot van moeders kerkboek in de zondagszon... Wat lag er dan een zondagswaas over alles, over de straat, over de huizen, over de landen. Hoe netjes zagen de dorpelingen er dan uit, de boeren in hunne zwarte jassen, met groote gouden horlogiekettingen op de borst. De boerinnen in gekleurde japonnen, op het hoofd het gouden ijzer onder de gepijpte kanten muts. En zij zelve droeg toen een groen jurkje en daarbij een hoedje met groene veer.

Hoe riep hen dan het klokje met zilveren stem. Hoe vredig zaten daar dan de spreeuwen en musschen op de vorsten van het blauw leien kerkdak. Hoe kon dat paard van den dokter daar staan trampelen van ongeduld, borst en voorpooten vol groote vlokken schuim. Eénmaal, bij het uitgaan van de kerk had zij het dier gestreeld en toen had moeder nog zoo op haar geknord omdat er toen wat van dat witte schuim op haar jurkje gekomen was. ‘Moeder’.... O! Bij dat woord krimpt zij inéén. Met verpletterende helderheid keeren hare gedachten van uit het zoet verleden op het vreeselijk heden terug.... Zij óók is moeder, maar haar kind heeft ze.... O, God!.... Weg.... Weg....

Dáár achter ‘den Hors’ ligt de wijkplaats, de groote, wijde, diepe zee.... Maar dan zullen groote visschen haar gedeeltelijk verslinden, dan zal haar verminkt lijk daar drijven langs de kust, dan zullen de dorpelingen, dan zal vader wellicht haar morgen daar zien. O! neen, neen, de zee niet,.... niet de zee!... En toch zij moet ‘weg zijn’, dat is - dood zijn... - ‘Dood?’ Toen zij nog kind was is er eens een kuikentje van haar gestorven en eens een konijntje en zij heeft die doode beestjes in de hand genomen, gestreeld, gewarmd, weêr op den grond gezet om ze te laten loopen; maar dat deden zij niet en toen heeft zij hare kinderhersentjes geplaagd met het vraagstuk wat dat toch zijn zou.... ‘dood’.... Dood.... dat was zoo iets leegs, zoo iets duisters, iets ondenkbaars. - Dood - dat was... En zij rilt, want zij voelt weer de koude van dat lichaampje, toen zij het wegdroeg om het te verstoppen. Zij voelt weer dat hoofdje, hoe het knikkend op zij viel met een

doffen smak tegen hare borst. O! over haar leven heeft zij altijd, zelfs toen zij nog kind was, iets voelen hangen, iets zwaars, iets waaraan zij geen naam kon geven, maar dat haar bang maakte... Zou het *dàt* zijn geweest?... Het onbewust voorgevoel van *dàt* uur... dat zoo verschrikkelijk, zoo onzegbaar verschrikkelijk was...

Zou het waar zijn dat er een God was en een hemel en een hel?... Zou het waar zijn dat zij dat kleine wezentje zou weerzien? Zou dat dáár tegen haar getuigen?...

Zou zij ook eenmaal hèm weerzien, die van haar was heengegaan, hèm wiens woord een leugen, wiens kus een judaskus was geweest?... Of zou er misschien niets wezen, heelemaal niets? Zou *dood zijn* ook beteekenen *niet zijn*?... Zou zij, als zij straks was ingesluimerd... weêr zijn, wat zij was voor ruim achttien jaren..... *niet*?..... Dan zou het ook *niet meer waar zijn*... dat vreeselijk uur... die kreten... de koude van dat lichaampje. Dan zou het niet meer waar zijn, dat *hij* haar had bedrogen, niet meer waar, dat hare moeder haar had gevloekt!.....

En als er dan tòch een God was, voor wiens troon zij zou verschijnen, dan was dat ook een God van liefde, een God die alles wist, die de harten kende, en de nieren proefde, die alles woog mèt de weegschalen der gerechtigheid. Die God wist dan ook hoeveel zij had geleden, hoe zij alleen was geweest in die vreeselijke ure, in de stilte van den nacht, hoe zij geen hulp roepen dorst of mocht, hoe die eerste kreten haar het bloed in de aderen deden stollen, hoe zij niet wist wat zij deed, toen zij die kreten wilde smoren, toen zij... En 't werd haar op eens eene zoete gedachte te verschijnen voor den troon van dien God... Als misdadige ja, maar die zich zelve had gestraft, die aan zich zelve het doodvonnis had voltrokken. Bij hare moeder had zij het niet gevonden, maar dáár, dáár zou het wel zijn: genade... ontferming... vergiffenis.....

En, o, zij weet een plekje waarheen zij vluchten kan. Waar niemand haar zal bespieden, niemand zien zal wat zij gaat doen. 't Is achter Aalders erf, aan de overzijde van den grintweg, bij de schapenbocht, waar zij als kind zoo dikwijls heeft gespeeld. En voort... voort holt de ongelukkige, ongezien op den hollen zandweg, beschut door de invallende duisternis.

Een uur of langer misschien, had vrouw Meerkamp daar gezeten, nadat hare dochter was heengegaan. Toen, als uit een benauwden droom ontwakend, streek zij zich met de hand over het voorhoofd. Waar was zij? Wat was er gebeurd?... O! Ja, Geertje was hier geweest. En eensklaps met akelige helderheid treedt haar de waarheid voor oogen, maar... in een ander licht: de rampzalige, zij had haar verstooten! Toen zij om bijstand, om ontferming smeekte, had zij haar weggejaagd... En bij wie zou de ongelukkige dan troost vinden, vergiffenis, indien niet bij haar, bij hare moeder! En een grenzeloos medelijden vervult haar de ziel. - ‘Monster’ heeft zij hare dochter genoemd... toen is Geertje heengegaan... Hoe kalm... hoe vastberaden ging zij... O God! als zij eens...

Zie eens hoe duister het reeds is daarbuiten en hoor, in de verte dondert het. En in koortsachtige haast werpt zij zich een doek over het hoofd en ijlt de deur uit. Wat is de lucht zwart in het oosten, het begint te regenen, daar flitst de bliksem, geen twijfel, er komt zwaar weer. En overal vragende, roepende om Geertje, snelt vrouw Meerkamp de dorpsstraat in. ‘'k Hef d'r 'n uurtien 'eleden dien kaant up zien goan, 't zaandpad laanges,’ zegt Driek de wagenmaker en de beangste moeder ijlt voort in de aangeduide richting. ‘O God! Daniel, ons kind!’ snikt zij luid.

De bui uit het oosten drijft nader, de regen valt bij stroomen neer. - Wat is dat?... dáár in de verte?... Dat kan toch geen der kustlichten zijn?... Zou zij verkeerd zijn geloopen?... Zie... het licht beweegt zich... Zou het een rijtuig wezen op den grooten weg daar ginds?... Maar... 't is hier op het zandpad... 't komt naderbij... Dáár hult de bliksem één ondeelbaar oogenblik den ganschen omtrek in een schel, blauwachtig licht. Maar dat oogenblik, hoe kort ook, vrouw Meerkamp heeft gezien... Een drietal mannen, dragende een donker voorwerp... een lichaam... een lijk misschien!.....

En een groote onbestemde angst over zich voelende komen, ijlt zij terug naar huis. Daar werpt zij zich neer op een stoel, vér van het venster, en trekt de omslagdoek over de oogen om niet te zien. Wat daar aankomt op den weg, zij wil het niet weten, zij durft het niet...

Maar een driftig en aanhoudend kloppen op de deur noodzaakt haar, open te doen.

Bij het gele licht, uitstralend van het lantarentje dat bengelt aan de jas van een der mannen, ziet zij en... herkent. Zij grijpt zich vast aan de deurpost en sluit de oogen... even maar. Dan, sterke vrouw als zij is, herstelt zij zich en komt over haar eene ijzige bedaardheid.

‘God! moeder Triene wat 'n toestaand. Ikke en Koarel, we hoalden de fuuken binnen an de geul bie den Schoapenbocht en doar vonden we haar, mit 't heufd veurover ien den modder. Docter Bregge is al ewoarskouwd, moar 't is te laet, de deud is 'r mit 'emeuid, moeder Triene, God geft oe kracht’...

En God hàd kracht geschonken. Zie die vrouw eens, hoe bedaard. ‘Hier mannen, hierheen, zóó ja... haar hoofd op dat kussen.....’

En, de petten in de hand, eerbiedig zwijgend, terwijl het water hun uit de kleederen druipt, staat daar het drietal dragers bij het lijk, waarbij de moeder op de knieën ligt, strijkende de natte haren van dat koude voorhoofd weg.

‘O, moeder Triene!’ snikt er een uit het drietal. Het is Aalderts Karel, dezelfde jonge man, die haar zoo dikwijls gevraagd had, hoe Geertje het toch wel maakte... ‘O, moeder Triene!...’ en hij wil nog wat zeggen, maar stikt in zijn tranen.....

Een bliksemstraal, heller dan de vorige, verlicht de sombere groep. Een ratelende donderslag doet het huisje schudden.

Weinige oogenblikken later is vrouw Meerkamp met de doode alleen. Het geroep van ‘brand!’ heeft het drietal mannen spoediger hare woning doen verlaten dan anders het geval zou zijn geweest. De bliksem was ingeslagen. Drieks woning stond in ‘lichte laaie’.

Alléén... en vrouw Meerkamp grendelt de deur en doet de pennen op de ramen. Niemand mag haar storen nu zij met hare doode is. Daar buiten klettert de regen, huilt de wind, kraken de vlammen. De brand daarginds begint den ganschen omtrek te verlichten, 't Is of het dag is in het kleine vertrek.....

En schimachtig wit, in den rossen vlammenschijn, ligt daar Geertjes lijk, - koud... zwijgend. Het bleek gelaat in een vloed van bruine lokken, slijknat en zwaar.....

En bij het lijk zit de moeder in haar leunstoel en wringt zich de handen... Wat daar ligt op den grond, wat die mannen daar hebben binnengedragen, zij begrijpt het niet goed... Was Daniel maar t'huis!... Want - ze voelt het komen... dáár van binnen. Zij voelt dat er een storm zal opsteken in hare ziel, een storm van droef heid, die haar breken zal. Déze kalmte is er de voorbode van. En langen tijd zit zij daar en staart als wezenloos vóór zich.

Ginds kraakt en knettert het vuur; een vonkenregen daalt van de overzijde neer op het rieten dak van haar huisje; stukken brandend hout vliegen tegen het raam, - maar het deert haar niet, zij let er niet op. Zij ziet alléén daar vóór haar op dat witte kussen, dat bleek gezichtje in het bruine haar. Welk een smartelijke trek ligt daar met diepe voren gegrift om die marmeren lippen, om dien mond die... een uur geleden... Stil!... Wat vertelde zij ook weer?...

Zij sprak van hèm... van zijne beloften... van de ongekende kracht die zij in zich had voelen ontwaken toen hij haar van liefde sprak. Zij vertelde van... hare zwakheid, van zijn heengaan, van haar angst. Zij sprak van dat uur in de stilte van den nacht, hoe zij alléén was, zonder hulp, zonder bijstand.....

En, voor de geschokte vrouw verrijzen beelden uit een lang verleden. Zij ziet de dagen weer, toen *zij* die stond verwachtte, toen Geertje komen moest. Tòen werd dat uur niet tegemoet gezien met angst en ontzetting, neen, het werd de vervulling van een lang gekoesterde hoop. Hoe onstuimig had hij, Daniel, haar aan het hart gedrukt toen zij, de armen om zijn hals gestrengeld, hem in 't oor had gefluisterd dat het ‘zoo was’... Hij stond juist gereed om weg te gaan, zee in, maar hij wilde toen dat zij nog eerst te zamen knielen zouden. God danken voor dàt geluk, bidden voor zijn behouden t'huiskomst, en... sprak zij, voor... voor... Toen sloot hij haar den mond met zijn kussen. Sinds was hij t'huisgekomen en weêr uitgevaren en toen zij den grooten dag voelde naderen - o, 't heugt haar nog als van gisteren! - toen was hij óók weer op zee. In welk eene spanning, met welk een heerlijk ongeduld verbeidde en berekende zij den dag van zijne t'huiskomst! Zou hij er zijn als dàt oogenblik kwam; als de smart haar het lichaam pijnde, zou hij daar dan staan voor

haar bed?... En, o Goddank! hij was er, toen het uur van de smart was aangebroken, toen stond hij daar.

Met welk een blik zag hij haar aan toen zij, afgetobd, de oogen tot hem opsloeg.....

'Daniel... daar ligt... ons kind!' - En met trots wees zij hem hun Geertje.

'Hun Geertje.' - - Eene huivering doorvaart haar. Hun Geertje - - daar lag ze! - De ongelukkige, ook voor haar was dat uur gekomen, maar geen man stond haar ter zij. Geen trots vergoedde haar het lijden. Slechts schande wachtte haar - -

Wanhoop - Vrees voor die schande... O God 't was wel ijselijk, maar.... toonde de menschelijke rechter niet dikwijls deernis met dergelijke rampzaligen? Werd er door den verdediger niet immer verzachting gepleit voor de... kindermoordenares?... Zou God daarboven geen genade .....?

En moest dan eene eigen moeder haar kind verstooten... haar... 'monster' noemen... haar wegjagen toen zij om ontferming vroeg! Moest eene eigen moeder... O! maar dat was in haar drift, in het eerste oogenblik van schrik en ontzetting geweest. Daar had zij ook aanstonds berouw van... Berouw... maar... Wat daar ligt aan hare voeten... O God! Daniel!... help!!... help!! daar komt hij... de storm!..... 'Moeder... dus - ook - U'... Dat heeft Geertje gezegd dezen namiddag. Die woorden heeft zij uitgesnikt bij het heengaan... O! nog eenmaal... nog éénmaal slechts die woorden... Nog éénmaal dat gloeiende, natgeschreide hoofdje, hier tegen hare borst... Die tranen... nog éénmaal die tranen... Haar bloed voor die tranen.....

Te laat!.....

En in wilde, ontzettende smart, stort zich de arme moeder op het lijk van haar kind.

En langen tijd glansden daar, in het reeds flauwend vlammenlicht, twee bleeke gezichten. Het éene, dat eener van smart schier waanzinnige, neêrgeploft in radeloosheid op den harden grond. Het andere - schimmig wit, op het witte kussen - vredig in den slaap des doods.

Het onweêr daarbuiten bedaarde, de regen hield op. Ook de vlammen daarginder doofden - de brand had uitgewoed. En

hoog over de kleine koepelvormige woning goot de maan haar koud wit licht.

Toen de dag aan den hemel stond bleef Trienes woning gesloten. Aan de overzijde stegen nog kleine rookwolkjes op uit het puin. ‘Drieks’ hoeve was tot den grond toe afgebrand. In de eerste ontsteltenis bij deze nieuwe ramp en door de zorgen voor ‘Drieks’ huisgezin had niemand meer om Triene of Geertje gedacht. Niemand zelfs had bijzondere aandacht geschonken aan het verhaal van de drie jonge mannen die Geertjes lijk hadden gevonden en t'huisgebracht. Een ieder was te veel begaan met de ongelukkigen, die daar jammerend stonden, van have en goed beroofd. Maar toen later op den dag de buren Trienes woning binnendrongen, vonden zij vrouw Meerkamp bewusteloos liggen op den grond, naast het lijk van Geertje.

Bijgebracht en te bed gelegd, begon zij vreeselijk te ijlen en riep onophoudelijk om Daniel.

En toen zij drie dagen later weer tot zich zelve kwam, was het lijk van Geertje reeds weggebracht naar ‘Duinrust’, den stillen doodenakker.

Hare eerste vraag, toen zij rond zich blikte, was of Daniel nog niet was t'huisgekomen. ‘Neen nòg niet, maar morgen zou hij toch wel komen.’

En ‘morgen’ kwam en Triene zat in haar leunstoel voor het raam en zag hem komen. Vrouw Koning, die haar oppaste, was juist even naar huis om voor de middagpot te zorgen. Triene was dus alleen.....

't Was haar of het reeds zoo lang was geleden... dat... van Geertje... 't Was haar of daar reeds jaren tusschen lagen, of zij oud was geworden in dien tijd...

Maar..... daar kwam Daniel: de ankerknoopen van zijn uniformjas vonkelen in het goud van de zon..... Zij zal hem dadelijk alles zeggen... àlles. Dat zij Geertje de deur uit heeft gejaagd in eene opwelling van verontwaardiging, van schrik, van ontzetting bij het vernemen van... ja! ja!... ook dàt zal zij hem zeggen. Zij zal hem zeggen, dat zij een uur nà Geertjes heengaan berouw kreeg over hare woorden, dat zij den weg op is gegaan om Geertje terug te roepen, maar dat het toen reeds te laat was. Zij zal hem zeggen, dat zij voor dat oogenblik van hardheid reeds zoo

zwaar is gestraft, dat zij ziek is van smart... Zij zal hem bekennen dat zij schuld heeft aan den dood van hun kind, maar zij zal zich voor zijne voeten werpen en hem smeeken om vergiffenis... Dan zal hij haar opbeuren en met haar weenen en samen zullen zij bloemen dragen naar Geertjes graf. O! het zal haar zoo verlichten als zij hem alles gezegd heeft: hare smart zal niet meer zoo scherp, niet zoo vlijmend meer zijn als hij die met haar deelt. Hare tranen zullen wel weer vloeien als zij de zijnen vloeien ziet, als zij dáár vóór Geertjes beeltenis te zamen knielen, te zamen haar smeeken om vergiffenis.....

Maar zie! hoe wankel is Daniels gang. Zoo zij niet beter wist, zou zij zeggen dat hij dronken was. Zijn knieën knikken. O God! hij weet het reeds, de dorpelingen hebben het hem reeds verteld. Maar... *àlles* kan hij toch niet weten, want *wàt* Geertje hare moeder verteld heeft, dat weet niemand. Daar spreekt Govert hem aan en legt de hand deelnemend op zijn schouder, treurig schudt Daniel het hoofd... Nu vervolgt hij zijn weg... hij nadert... zij hoort zijn voetstap weerklinken in de straat... Nu is hij bij den hoek... Nu... bij het bloemperkje... Bij de deur... Zij wil opstaan en naar hem toevliegen... Een ijskoude blik treft haar... Een blik als van staal... Zij wil zich aan zijne voeten werpen... Zij kàn niet... Zijn blik verbiedt het haar. Zwijgend werpt Daniel het pakje goed, dat hij onder den arm droeg, op een stoel, zwijgend ziet hij de kamer rond, gaat links in den hoek de steektrap op, duwt met het hoofd het luik omhoog en begeeft zich op den zolder. Wat stommelt hij daar. O God! Welk een t'huiskomen. Wat deed hij vreemd. Hoe vreemd flikkerde het daar zooeven in zijn' oogen. - Zou hij... Zou de smart, de onverwachte slag hem misschien...? God, ook dàt nog!...

Triene zit daar en luistert naar het gestommel boven haar hoofd. Zij snakt naar adem. Zal zij óók naar boven gaan, hem, al stoot hij haar van zich af, toch alles zeggen, hem zeggen dat de dorpelingen het hem niet verteld hebben zooals het *is*, dat zij *alléén* hem dat vertellen kan. Ja zij zal gaan.... zij zal.... helaas zij kàn niet, de schrik heeft haar de beenen als verlamd. Boven kraakt eene deur... nu is hij op het kamertje waar Geertje, toen zij nog t'huis was, altijd geslapen heeft.... Hoort zij hem daar schreien?... ‘Daniel!’ wil ze

roepen, - maar de tong weigert haar den dienst. Daar komt hij weer de trap af, in de ééne hand een klein pakje.... Hij draalt... Nu zal hij toch zeker spreken... haar bittere verwijtingen doen... haar vloeken,... misschien... haar slaan..?

Hij gaat tot dicht bij de bedstede, in angstige spanning volgt zij elk zijner bewegingen.... Van den wand neemt hij een schilderijtje, 't is Geertjes beeltenis. Met zijn zakmes snijd hij de blauw papieren achterkant open, neemt het portretje er uit en steekt het bij zich.... Dáár o! Goddank, daar komt hij naar haar toe.... Nu zal hij haar slaan, haar hart bonst hoorbaar... Maar Daniel slaat niet. - Met de vingerknokkels der krampachtig gesloten handen op de tafel leunende staat hij daar, recht tegen haar over. Dàn buigt hij zich dichter tot haar en ziet haar aan... lang... vreemd.... zijne mondhoeken trillen. Twee groote, dikke tranen glijden langs zijn wangen en verdwijnen in zijn baard.....

Daar bewegen zich zijne lippen en sist er iets tusschen zijne tanden door. Snijdend als tocht, scherp als een door een scheur geperste waterstraal. ....'Slechte moeder' vlijmt het. En als door een mes in het hart gestoken, krimpt haar het lichaam bij die woorden ineen. -

Daniel steekt het pakje bij zich dat op de tafel ligt, knoopt zijn jas toe, drukt de pet diep in de oogen en verlaat het huis.

'Slechte moeder'... En de wind, suisend in de populieren vóór het huisje, ruischt het nà... En de oude hangklok tikt het: 'slech-te - slech-te -' .... Daniel! terug... dat woord... terug!! - - -

Is dat een slechte moeder die haar kind de knietjes leerde buigen en voor vader bidden toen het nog slechts stamelen kon; die, als het avondgebedje niet wou vlotten naast haar kindje knielde en mèt haar bad: 'Kom Geertje nu nog eens samen voor vader, vader is op zee kind en 't stormt zoo'... Zie daar is het plaatsje nog, vóór de bedstede, waar zij dan samen baden. Daarboven hangt nog die schilderij van, den grooten Nazarener die de handen zegenend legt op de hoofden der kleinen. 'Leer liefhebben als hij, Geertje, tracht zijn voorbeeld te volgen.' - -

Is het eene slechte moeder die, waar de vader zwak genoeg is zijn kind in alles den zin te geven, zich tegen vader en kind

verzet, met tranen in de ziel soms, maar tòch verzet, omdat haar plicht het haar gebiedt in het belang van dat kind. Zeg, Daniel, is dat een slechte moeder?

Maar Daniel hoort niet meer. Voort ijlt hij, voort, zonder omzien over de lange zandplaat, gloeiend in de heete Augustuszon. O! geen twijfel meer, hij is krankzinnig....

En Triene... zoolang zij kan, staart zij hem na. Zal hij nog keeren? Vaag en vager wordt zijn beeld... Nu is hij bij den vuurtoren.... een kleine donkere stip.... klein.... kleiner.... klei..... En Triene blijft turen in de verte....

Toen vrouw Koning terugkwam om haar op te passen vond zij haar starende.... de oogen vol brandende tranen....

Aanvankelijk hadden de buren nog wel de terugkomst of ten minste eenige tijding van Daniel verwacht. Niemand wist waar hij was heengegaan. Of hij zee in was geroeid en zich door de eene of andere boot had laten opnemen dan wel of hij... misschien... Wie weet....? Evenals Geertje....

Geen die het zeggen kon.

‘Hie liek mien al zoo vrèmd toe ik 'm ansproak,’ zei Govert.

En elken dag, als de postbode met zijn karretje zonder veeren over het harde schelpenpad kwam aanrijden, ging vrouw Koning, terwille van haar buurvrouw naar buiten en vroeg of er ‘altemet taijding was’... ‘Gien taijding moeder, mins, 'k hef t'r mit te doen.’

En weken, maanden, jaren gingen en... ‘Gien taijding’...

En altijd zit Triene daar en staart naar de verte, koesterende een hope, die haar manie werd.

De Vliehors, een woestijn bij zomerhitte, bij winterkoû een ijsveld, ondergaat, sinds zij daar zit, die verandering reeds meer dan dertig malen.

Of hij nog keeren zal? - -

L.C. STEENHUIZEN.

Onzekerheid van den grondeigendom en de werking van het torrensstelsel.

I.

Grondeigendom en door verband op vast goed verzekerde schuldvorderingen gelden algemeen als de meest solide kapitaals-belegging. De gevaren, aan die belegging verbonden, zijn weinig bekend. Zij bestaan er echter niet te minder om en hangen samen met de onzekerheid van het eigendomsrecht zelf.

Hij, die onroerende zaken in zijn macht heeft, ze ter goeder trouw bezit, is tengevolge daarvan nog geen eigenaar, hij kan, met andere woorden, al vermoedde men in zijn omgeving het tegendeel, geheel onbevoegd zijn tot vervreemden of bezwaren. Ieder, gezind huizen of landerijen te koopen of geld te schieten op vast goed, dient zich dus tijdig te vergewissen omtrent de rechten van hem, met wien hij handelt. Het verkeer eischt daartoe eenig hulpmiddel, aanwijzende wie eigenaar is en als zoodanig over het recht tot vervreemden beschikt.

Door alle tijden heeft de wetgever hier te lande deze behoefte gevoeld en op zeer verschillende wijzen getracht er aan te gemoet te komen. Ons oud-vaderlandsch recht immers is rijk aan zinnebeeldige handelingen, die de overdracht moesten aanschouwelijk maken en den verkrijger, wanneer zijn recht binnen bepaalden tijd niet was betwist, onherroepelijk het karakter van eigenaar gaven.

Zoo vindt men in een studie van Mr. M.C. van Hall[1)] ontwikkeld, hoe, volgens de aloude wetten en gewoonten onder de Germaansche en Noordsche volken, bij het aangaan van verbintenissen werd gebruik gemaakt van een halm, dien de vervreemder wegwierp. Bij verkoop, schenking of verpanding van

1) Rechtsgeleerde Bijdragen van 1835: Over het Zinnebeeldige in de Oud-Nederlandsche Rechten, blz. 156.

landerijen werd door den verkooper of door den schuldenaar een stroo- of grashalm op den schoot of ‘in den boezem’ van den verkrijger of pandnemer geworpen, terwijl bij huizen een splinter den halm verving. Gemakkelijk valt hieruit te verklaren, dat later de rechter (na drie Zondagsche geboden in de kerk) met hand, halm en monde den eigendom overdroeg, waarna de verkooper uit, de kooper in het erf werd gebannen. In talrijke handvesten en costumen van de 13e en 14e eeuw vindt men soortgelijke bepalingen[1]. Het wegwerpen van den halm werd, als overbodige formaliteit, reeds weggelaten bij overdracht voor het gerecht, toen men daarvan een oorkonde beschreef[2]. Terwijl vroeger, vóór de schrijfkunst algemeen werd, juist de plechtigheid der wegwerping indruk moest maken op de getuigen en hun moest bijblijven, verviel deze, zoodra bij geschrifte de overdracht geconstateerd werd. Was binnen ‘jaar en dag’ het bezit niet gestoord door anderen, wier recht steunde op vroegere oorkonden, die dus oudere brieven hadden, dan kon de verkrijger zich beschouwen als eigenaar en behoefde hij voor niemands aanspraken meer te wijken. In de verschillende streken werden deze oorkonden opgemaakt, hier door het gerecht[3], daar door pastor en kerkvoogden, elders weer door dijkgraaf en heemraden.

Buitengewoon eigenaardig, ook omdat ze zeer lang heeft stand gehouden, is in Drente de plechtigheid der stoklegging[4]. Aanvankelijk had op het goed zelf overreiking plaats van een daar gegroeiden boomtak, waarbij het product van den grond weder het goed als het ware vertegenwoordigde. Hetzij nu, dat men in verlegenheid kwam als het grondstuk geen houtgewas opleverde, hetzij men eenig weeldevertoon noodig achtte, het product geraakte op den achtergrond en men verving den tak door een fraai bewerkte houten staaf. Zulke

1) Mr. M.S. Pols. De Openbaarheid des Eigendoms en der Zakelijke Rechten: Leiden 1854.
2) Mr. J.D. Meijer. Rechtsgeleerde Bijdragen 6e deel, blz. 74.
3) Eenige belangwekkende voorbeelden van oorkonden, de oudste van 1377, opgemaakt door schepenen van Leiden, vindt men afgedrukt achter de dissertatie van. Mr. J. Wessels Boer: Bijdrage tot de kennis van de Ontwikkeling der Eigendomsoverdracht van Onroerend Goed in Nederland.
4) Men raadplege de zeer lezenswaardige verhandeling van Mr. Seerp Gratama, in het Rechtsgeleerde Magazijn van 1886: Ook eene Methode van Beoefening der Nederlandsche Rechtsgeschiedenis.

houtrollen moeten hier en daar, bij echte Drentenaren, nog wel te vinden zijn, hoewel het langzamerhand voor den gelukkigen bezitter een open vraag wordt, waartoe dat versierde stuk hout mag gediend hebben.

Een soortgelijke symbolieke handeling, al is ze van andere afkomst, vindt men weder in het optreden van den deurwaarder onzer dagen, die, een stuk gronds in beslag nemende, zich persoonlijk op dat stuk behoort te begeven, al ligt het nog zoo afgelegen en al ziet hem niemand. Het is een overblijfsel van het oud gebruik, dat hem verplichtte een stroowisch, aan een staak gebonden, daar te doen prijken, als kennisgeving aan ieder voorbijganger, hoe het met den rechtstoestand van dat grondstuk voor het oogenblik geschapen stond.

Trouwens men trachtte niet alleen openbaarheid te bevorderen, wat betreft de gevestigde rechten zelf. Voor den grondeigendom werd er bovendien op zeer bijzondere wijze naar gestreefd ook de openbaarheid der grenzen te huldigen. Hadden deskundigen een grensbepaling te verrichten, dan werd in de eerste plaats de tegenwoordigheid van magistraatspersonen vereischt. Verder waren omtrent de wijze, waarop de grenssteenen werden gelegd, allerlei gebruiken in zwang, met het doel om het gemakkelijk terugvinden in de hand te werken. Men zorgde, dat behalve de heeren van den gerechte, jonge personen, kinderen, tegenwoordig waren, die vermoedelijk hun leven in de buurschap zouden slijten. Tot in lengte hunner dagen zouden die kunnen getuigen en aan hun kindskinderen kunnen verhalen, dat, waar en hoe de steenen geplaatst waren. Om hun geheugen voor te bereiden op de taak, die er van verwacht werd, kwam nu een probaat middel in toepassing. Flink en stevig werden de heertjes aan hun ooren getrokken. Zulk een gebeurtenis, zoo rekende men, zou wel den meesten indruk maken en hun zóó goed bijblijven, dat zij er verdere herinneringen best aan konden verbinden.

De aangehaalde voorbeelden mogen in herinnering brengen, hoe de oude Nederlandsche rechten er naar streefden om door openbaarheid van alles wat met den grondeigendom in verband stond, aan de eischen van het verkeer te gemoet te komen.

Wat werd nu in de plaats gesteld voor hulpmiddelen als de bovengenoemde, toen, na het heerschen der Fransche wetgeving, ons burgerlijk wetboek een quasi-nationale regeling bracht?

Volgens ons wetboek is, behalve verjaring, erfopvolging enz., een der middelen tot het verkrijgen van onroerende zaken, de levering ten gevolge van een rechtstitel van eigendomsoverdracht, afkomstig van dengene, die gerechtigd was over den eigendom te beschikken. Levering van onroerende zaken, zoo schrijft art. 671 verder voor, geschiedt door de overschrijving der akte in de daartoe bestemde openbare registers. Reeds dadelijk merkt men op, dat de uitdrukking akte hier eenigszins vaag is. Juist dat vage trouwens vormt een der meest karakteristieke eigenschappen van ons stelsel. De bewoordingen zijn dan ook blijkbaar zóó gekozen om den aard van het geschrift geheel in het midden te laten, nadat in de opvolgende wetsontwerpen verschillende andere termen waren voorgesteld. In de eerste redactie was sprake geweest van 'titel van aankomst'; men schrapte de helft, hield 'titel' over en geraakte ten slotte tot den reeds vermelden vorm[1)]. Zoo als de uitdrukking nu luidt, geeft zij aanleiding tot het overschrijven van alle daartoe aangeboden akten betrekkelijk onroerende zaken, zonder dat de minste beoordeeling van de zijde van den ambtenaar mag voorafgaan, noch omtrent den inhoud, noch omtrent de juistheid van het in de akte vermelde. Deze overschrijving heeft plaats aan een der 34 kantoren van bewaring der hypotheken en van het kadaster, gevestigd in de hoofdplaatsen der arrondissementen van de vroegere rechterlijke indeeling. Ons burgerlijk wetboek bepaalt niet aan welk dier 34 kantoren de overschrijving behoort te geschieden. Alleen de fiskale wet van 16 Juni 1832 S. 29, wijst hiervoor het kantoor aan, binnen welks kring de goederen gelegen zijn. Laatstgenoemde wettelijke voorschriften hebben ten doel de heffing van indirecte belastingen te regelen en bevatten, als strafbepalingen tegen niet naleving, volkomen in hun kader passende bedreigingen met geldboeten. Overigens kunnen ze echter niet ingrijpen in onderwerpen, waarin het burgerlijk wetboek voorziet. Door deze voorschriften wordt dan ook volstrekt niet belet dat, om een concreet geval te stellen, goederen gelegen onder de gemeente den Helder kunnen geleverd worden door overschrijving te Maastricht, zoowel als aan elk ander kantoor van bewaring.

1) De geschiedenis van het artikel vindt men o.a. in het proefschrift van Mr. M.F. Boonzajer M. Fzn. Levering van Onroerende Zaken naar Nederlandsch Recht.

Op 34 plaatsen in ons land vindt men dus bergen[1] van openbare registers met afschriften, die elken dag aangroeien, en waaruit ieder op eigen rekening en risico, tegen een vast recht per akte, kan naslaan wat hij begeert te weten, of liever wat hij er uit vinden kan. Wel heeft de wetgever de eigendomsoverdracht afhankelijk gesteld van de overschrijving, heeft hij deze laatste geischt om de overdracht volledig te maken, maar daaruit valt volstrekt niet af te leiden, dat overschrijving overdracht bewijst. Op zich zelf heeft overschrijving geen rechtsgevolg hoegenaamd[2]. Om te weten of een overschrijving werkelijk strekt tot voltooiing eener eigendomsoverdracht, dient voor elk geval te worden nagegaan of de vervreemder over de noodige bevoegdheid kon beschikken. Wil men zich omtrent die bevoegdheid zekerheid verschaffen, dan is het onvermijdelijk noodig op te klimmen tot telkens vroegere overdrachten. Gelukt het met behulp der registers van overschrijving deze te volgen, dan moet bovendien rekening gehouden worden met feiten, die in de registers geen, of althans niet steeds vermelding vinden. De voorbeelden zijn voor het grijpen. Men denke slechts aan minderjarigen en curandi. Waar twijfel rijst of de vervreemder wel meerderjarig was bij het sluiten der overeenkomst, of een onder curateele-stelling inderdaad was opgeheven op het oogenblik der handeling, daar biedt het register geenerlei middel aan om die onzekerheid op te heffen. Bij onderhandsche akten kan men twijfelen aan de identiteit der handelende personen, men kan vermoeden dat de handteekeningen valsch zijn geweest; het register van overschrijving brengt niets bij om het vermoeden weg te vagen of er zekerheid voor in de plaats te stellen. Een middel om uit de registers te weten te komen of een man, die als hoofd der huwelijksgemeenschap goederen

1) Van 1 Oct. 1838 tot midden 1889 waren in het geheel volgeschreven 19002 boekdeelen van 400 folio bladzijden elk. Aan de verschillende kantoren variëerde dit getal tusschen 217 te Brielle en 1837 te Amsterdam; opeengestapeld zouden deze registers aan de beide genoemde bewaringen een hoogte bereiken, respectievelijk van 9.76 en van 62.14 meter.

2) Mr. M.S. Pols t.a. p. blz 98.
In gelijken zin verklaart Mr. van Boneval Faure in de Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving van 1863, op blz. 473, in een studie over Openbaarheid van Eigendom en Zakelijke Rechten, dat het denkbeeld van overgang, dat in de levering ligt, ten onrechte soms werd overgebracht op de overschrijving, waarin het niet ligt en door de wet zelve ook niet gelegd wordt.
Arresten van den Hoogen Raad, welke deze opvatting nader bevestigen, bleven niet uit. Vergelijk de arresten van 23 Jan. 1874, W.v.h.R. 3086 en van 7 Nov. 1887 W. 5495.
Het laatst arrest van dien aard, van 17 April 1891, vernietigde een vonnis der Arrondissements Rechtbank te Amsterdam, van 13 Febr. 1890 en een arrest van het Gerechtshof aldaar, van 10 Oct. 1890. Opnieuw bleek, dat de van de titels van eigendomsovergang opgemaakte akten niet voldoende zijn voor het bewijs van het eigendomsrecht op het daarbij overgedragen onroerend goed, al heeft de overschrijving overeenkomstig art. 671 B.W. plaats gehad, indien niet blijkt dat die overdracht door den eigenaar is gedaan. Ingevolge art. 1902 B.W. moet de eischer, die een revindicatoire actie heeft ingesteld, het eigendomsrecht, waarop zijn vordering steunt, bewijzen, en dus aantoonen, wanneer het ontkend wordt, dat de titels, waarop hij zich beroept, van den eigenaar afkomstig zijn. De wet vordert voor eigendomsverkrijging, behalve rechtstitel en levering. dat de titel afkomstig zij a domino.

verkoopt, door zijn vrouw daarin aangebracht, werkelijk in gemeenschap is gehuwd, bestaat ten eenenmale niet.[1)].

Trouwens deze laatste opmerking leidt tot een andere van ruimer strekking, dat namelijk de registers geheel zwijgen omtrent boedelmenging bij huwelijk[2)], omtrent erfopvolging en, uit den aard der zaak, omtrent verjaring, toeëigening en natrekking. De reeks bezwaren is hiermede echter niet gesloten. Wordt een testament overgeschreven, dan kan daardoor levering

1) Wel kunnen andere registers, ter griffie der rechtbanken, in dit geval eenig licht verschaffen, maar hij die dit licht behoeft, moet zelf maar zoeken waar het schijnt. Voor iemand, die niet weet binnen welk arrondissement het huwelijk gesloten werd, blijft dit vaak een onoplosbaar raadsel.
Nog bestaat de mogelijkheid, dat wel huwelijksche voorwaarden zijn opgemaakt, maar dat zij niet werden overgeschreven. Ze missen dan alle werking tegenover derden (art. 207 B.W.); kunnen echter elk oogenblik ter griffie worden aangeboden en dan het bewijs leveren van een toestand, geheel anders dan iemand buiten partijen ooit vermoedde. Waande een derde belanghebbende zich dus veilig op grond van een onderzoek, heden ten einde gebracht, omtrent een echtpaar dat reeds geruimen tijd geleden getrouwd is, dan kan morgen, nog voor het sluiten der overeenkomst, overschrijving plaats hebben van huwelijksche voorwaarden en buiten weten van den onderzoeker een geheel andere toestand intreden.
Verzuim dezer overschrijving heeft door onachtzaamheid van den notaris meermalen plaats gehad en even zoo vele malen de grootste moeilijkheden veroorzaakt.

2) Een vrouw, in werkelijkheid en ook volgens de overgeschreven akte ongehuwd terwijl zij vast goed aankocht, kan sedert getrouwd zijn en dus de bevoegdheid verloren hebben, om zonder bijstand van haar echtgenoot, te vervreemden.
Kan dit reeds moeilijkheden veroorzaken, veel erger en vaker voorkomend is het geval, dat de kooper niet weet hoe hij staat tegenover den mannelijken verkooper. Een man, langstlevend echtgenoot kan, wegens het bestaan van minderjarige kinderen, sleehts medeëigenaar zijn in vast goed, terwijl men meent dat hij nog over het geheel te beschikken heeft. Niet altijd, vooral niet na tweede en verder huwelijk, zijn deze gevallen eenvoudig; soms zelfs ontstaan er zeer ingewikkelde verhoudingen uit.

plaats hebben, maar wie waarborgt dat er geen latere testamenten bestaan, houdende vernietiging van het overgeschrevene, indien men al aanneemt, dat de bekende beschikking door wetsovertreding niet op zich zelf nietig en van onwaarde is? De zekerheid van den grondeigendom wordt voor een groot deel beheerscht door de vraag of de opeenvolgende koopers den koopprijs hebben voldaan. Kwijting, in de akte opgenomen, levert echter nog niet het bewijs, dat de penningen waarlijk zijn voldaan, derden moeten met het maken van gevolgtrekkingen uit zulk een verklaring voorzichtig zijn[1)].

Geeft de overgeschreven akte van onderhandschen verkoop geen zekerheid omtrent de voldoening der kooppenningen, die onzekerheid bereikt haar toppunt bij akten van publieken verkoop. Betaling volgt meestal eerst maanden nà de toewijzing, zoodat het proces-verbaal van veiling slechts bij hooge uitzondering, wanneer de koopsom een enkel maal dadelijk is voldaan, dit feit kan constateeren. Dat het register van overschrijving er dus in den regel over zwijgt, is duidelijk. In sommige gedeelten van ons land stelt men de kwijting meestal op de grosse en kan met deze akte elke schriftelijke herinnering aan de betaling verloren gaan. Zeer vaak wordt echter voor de kooppenningen quitantie gegeven op een los stuk papier en hoe licht dat verloren raakt, behoeft wel geen betoog. Maar al bewaart de gedechargeerde kooper het nog zoo zorgvuldig, hij geeft het toch niet steeds met de overige eigendomsbewijzen aan een volgend kooper af, zoodat voor dezen een leemte bestaat in de bewijsstukken zijner rechten. Bij kwade trouw kan dit zelfs een middel worden tot bedriegelijk afpersen van geld. Hypotheekbanken stellen tegenwoordig soms als voorwaarde, dat de quitanties overgelegd en onder bewaring der instelling gegeven moeten worden. Dit is een prikkel, waardoor meer dan vroeger aan de kwijting gedacht wordt. Weinige jaren geleden veronachtzaamde men die, bij veilingen in Noord-Holland, zoo goed als geheel.

1) Een sterk sprekend voorbeeld uit den laatsten tijd vindt men in het vonnis der Arrondissements-Rechtbank te Utrecht, van 27 Nov. 1889. In strijd met de oorspronkelijke overeenkomst, zooals die te boek stond in de overgeschreven akte, was hij latere akte bepaald, dat de kooper een gedeelte van den in de eerste akte als betaald vermelden koopprijs zou voldoen in den vorm eener lijfrente. Zekerheidstelling voor die lijfrente bleef achterwege en betaling evenzoo. De koop werd door de Rechtbank wegens wanbetaling vernietigd.

Uit het voorgaande blijkt voldoende, dat zelfs het meest nauwgezet onderzoek in de kostbare registers van overschrijving slechts bij uitzondering tot stellige resultaten kan leiden. In den regel toont zulk een onderzoek op nieuw aan, dat bij ons stelsel van verkrijging van onroerende zaken geen onaantastbaar eigendomsrecht bestaat, en dat slechts sprake kan zijn van een beter recht voor hem, wiens aanspraken het meeste gewicht in de schaal leggen.

Nu vergete men niet, dat de gevolgen van elken twijfelachtigen toestand in latere overdrachten blijven voortwoekeren en dat men zich, na verloop van jaren, al moeilijker en moeilijker van de juiste toedracht kan rekenschap geven. Steeds hangt den bezitter, hoewel hij meent eigenaar te zijn, als een zwaard van Damocles de mogelijkheid boven het hoofd, dat aanspraken, welke lang geslapen hebben, wakker worden en zich krachtig doen gelden.

Oppervlakkig beschouwd, schijnt deze regeling, die den bezitter van min volledige rechten, al heeft hij van deze onvolledigheid nooit kennis gedragen en steeds gemeend dat zijn aanspraken onbetwistbaar waren, doet wijken voor plotseling opgekomen vorderingen van onbekenden, nog zoo verwerpelijk niet Hoogstens denkt men aan een noodzakelijk kwaad. Tweeërlei bezwaren laten zich hiertegen echter gevoelen. Ten eerste leert zoowel de praktijk als nader indenken in het onderwerp, dat de toepassing van dit beginsel moet leiden tot groote verwikkelingen, tot depreciatie van vast goed, tot belemmering van het grondcrediet. Ten tweede is een regeling, welke deze verwikkelingen voorkomt, mogelijk en, gelijk nader zal behandeld worden, elders reeds meer dan dertig jaren tot algemeen genoegen in werking.

Wil men een sprekend voorbeeld tot toelichting der bedoelde verwikkelingen, dan heeft men slechts te denken aan het geval met den rechtzoekenden Pruis, zoo levendig weergegeven door Mr. B.J. Gratama, in een hoogst belangrijke verhandeling: ‘Hervorming van ons Zakelijk Recht aan Grond en Bodem.’ Toen de bedoelde persoon had verkregen wat hij zocht, moest de schrijver, die nog wel als advocaat in de behaalde overwinning deelde, volgens zijn eigen verklaring, diep het grievende gevoelen van het summum jus, summa injuria.

Ziehier het voorbeeld, Prof. Gratama verkort naverteld.

Onder de Nederlanders, die in den tijd van Napoleon I, na lange omzwervingen in den vreemde, nimmer hun vaderland

terug zagen, behoorde de zoon van een klein grondeigenaar. Na den dood van dezen laatste hadden de overige broeders van den vertrokken krijgsman, vast meenende dat hij sedert lang moest zijn omgekomen, den grond verkocht en de opbrengst onder elkander verdeeld. Arm als zij waren, vond het geld spoedig zijn weg en was het binnen korten tijd geheel verteerd. Inmiddels hadden de nieuwe eigenaars van den grond of zij die meenden dat te zijn, hun rechten aan anderen overgedragen en was het goed vier- of vijfmaal in verschillende handen geraakt. Men begrijpt, dat het niet lang duurde of de latere bezitters hadden, indien hun daar ooit iets van was ter oore gekomen, het uittrekken van den verdwenen strijder geheel vergeten. Toch zouden zij er op zeer onaangename wijze aan herinnerd worden, zij het dan niet door den doodgewaande in persoon. Deze was werkelijk gestorven, maar zijn overlijden had eerst plaats gehad, nadat hij, als krijgsgevangene in het binnenland van Rusland terecht gekomen, tweemaal gehuwd was geweest en uit beide huwelijken nakomelingen had verwekt. Ook zijn zonen en dochters waren niet meer allen in leven. Een der dochters had tot erfgenaam nagelaten haar man (een Pruis) en jonge kinderen. Deze Pruis, die evenmin vervaard schijnt geweest te zijn voor een flinke verhuispartij als voor procesvoeren, zou de rust der vreedzame bezitters komen storen. Met de minderjarigen gaat hij in Nederland wonen en ontdekt hier, bij een onderzoek naar den grootvader zijner vrouw, dat de verschillende erfgenamen van den indertijd doodgewaande nog aanspraken kunnen doen gelden op de nalatenschap van diens vader. Te weten wat hij kan vorderen en er voor te strijden, is bij hem één. Wel heeft hij met allerlei moeilijkheden te kampen, wel worden identiteit en afstamming in twijfel getrokken, wel ziet hij zelfs de wettigheid van zijn huwelijk betwist, maar het gelukt den doorzettenden man al die bezwaren te boven te komen. Het inroepen der verjaring door de tegenpartij leidt tot niets. Er waren zoo vaak minderjarigen in het spel geweest en de verjaring was dus zoo herhaaldelijk geschorst, dat zelfs de ononderbroken termijn van twintig jaren niet is volstreken, voor geen der tegenwoordige bezitters van het onroerend goed. Toch is het dat goed, waarop de schade moet verhaald worden. De broeders van den overleden strijder en hun nakomelingen immers zijn zoo arm, dat aan een persoon-

lijke vordering niet valt te denken. Na lang pleiten ziet de Pruis zich dan ook zijn eisch toewijzen, waarbij hij had verklaard genoegen te nemen met een uitkeering in geld door de tegenwoordige bezitters. Zeker behoorde deze ervaring niet tot de aangenaamste van hen, voor wie het op betalen uitliep. Bovendien ontbrak alle zekerheid, dat van den oorlogsheld geen andere onbekende nakomelingen meer in leven waren. Voorloopig gaf de Pruis kwijting voor de penningen, kwamen er nog andere rechtsopvolgers van den vader zijner vrouw opdagen, dan beloofde hij met deze af te rekenen. Verder kon de verliezende partij afwachten wat de toekomst mocht brengen.

Wie gevoelt niet, met Prof. Gratama, dat men hier te doen heeft met de gevolgen van een gebrek in onze rechtsinstellingen en wie betreurt niet met den hoogleeraar, dat de strenge toepassing onzer wettelijke bepalingen recht en billijkheid zoo tastbaar met elkander in strijd kan brengen?

Onverschillig of gevallen als het ontwikkelde zich na tijden van oorlog of emigratie in grooter of in kleiner aantal zullen voordoen, toonen zij de zwakke punten van ons stelsel ten overtuigendste aan.[1)] Minder samengestelde gevallen zijn natuurlijk gemakkelijker op te lossen, maar komen dan ook zooveel te vaker voor. Zelfs aan lieden, die hun zaken met orde beheeren en zich te dien opzichte niets te verwijten hebben, kunnen zulke gevallen aanzienlijke schadeposten veroorzaken, met al het onheil dat een onverwachte ramp steeds na zich sleept.

Waar sprake is van schadeposten op grondeigendom, denkt natuurlijk ieder in den tegenwoordigen tijd, nu het grondcrediet een steeds hooger vlucht neemt, aan het leenen van geld op hypotheek. Terwijl het bezwaren van vast goed vroeger tot een schande werd gerekend, komt het thans dag aan dag voor,

1) Hoewel handhaving van ons stelsel, dat in vele gevallen zoo zeer doet denken aan stelselloosheid, alle ingrijpende verbeteringen buitensluit, kon aan enkele bezwaren bij afzonderlijke wet of door aanvulling van enkele artikels van ons burgerlijk wetboek worden te gemoet gekomen.
Zoo kon voor de quitanties der koopprijzen bij veilingen van vast goed, overschrijving worden bevolen.
Zoo kon een wetsbepaling voorzien in de leemte, dat men nu afgiften van legaten in de registers van overschrijving niet behoeft aan te treffen. Bij arrest van den Hoogen Raad van 19 April 1861 immers werd uitgemaakt dat, volgens het bestaande recht, de overschrijving dezer afgiften geen vereischte is.

als middel tot uitbreiding van zaken, als de meest gewone handelstransactie. En terecht. Niemand moet als het ware gebonden zijn door den aard zijner eigendommen, zelfs niet wanneer die, als vast goed, misschien van ouder tot ouder voortkomen uit de nalatenschap zijner vaderen. In de eerste plaats moet de eigenaar, zoowel als ieder ander, zich steeds overtuigd kunnen houden, dat vast goed gemakkelijk door verkoop in geld is om te zetten. Maar in de tweede plaats moet de persoon, het goed als het ware beheerschende en terwijl hij den eigendom blijft behouden, er op een gegeven oogenblik het middel aan kunnen ontleenen om bij voorbeeld een huis te bouwen, vee te koopen, een fabriek op te zetten of te vergrooten. Tot het in te roepen crediet moet hem krachtiger steun schragen dan persoonlijke betrouwbaarheid. Verbindt hij zijn onroerende zaken, dan moet zijn grondcrediet niet rusten op de onderstelling, dat hij wel eigenaar zal zijn, en dat het wel waar kan wezen, dat mogelijk vroeger verbanden zijn opgeheven. Er dient zekerheid te bestaan tot verhaal op het verbondene en de geldschieter moet zich van die zekerheid gemakkelijk kunnen vergewissen. Slechts dan is het crediet niet meer van persoonlijken aard, maar werkelijk zakelijk gevestigd. Dit nu laat bij ons te lande nog veel te wenschen over. Ten eerste ontbreekt de vaste grondslag, het bewijs namelijk, wie als eigenaar over alle rechten tot vervreemden en bezwaren te beschikken heeft; zelfs kan de aanstaande crediteur den toestand onmogelijk in een oogenblik overzien[1)].

Dan komt nog de vraag of er geen vroegere verbanden op het goed rusten.

Nu bepaalt art. 1224 van ons burgerlijk wetboek, dat inschrijving der hypothecaire verbanden moet geschieden in de daartoe bestemde openbare registers en dat, bij gebreke van die inschrijving, de hypotheek geen kracht heeft hoegenaamd. De inschrijving moet plaats hebben ten kantore der hypotheken en van het kadaster, binnen welks kring de goederen gelegen zijn, en wordt verricht op verzoek van of namens

1) Zeker waren de geldschieters daartoe niet in staat, die met den kooper van de goederen onder Zeist, bedoeld in de noot op blz. 313, als eigenaar hadden gehandeld, maar bij hetzelfde vonnis van 27 Nov. '89, doorhaling van hun inschrijvingen bevolen zagen.

den schuldeischer. Dit verzoek, vermeld in bepaaldelijk daartoe opgemaakte borderellen, is voldoende voor de inschrijving. De notariële akte, waarbij het verband is aangegaan, de oorzaak dus der hypotheek, wordt niet overgelegd, zoodat het per slot van rekening op goede trouw berust, wanneer geen valsche inschrijvingen worden genomen. Ontmoet men dus moeilijkheden bij het ontstaan der hypotheken, niet minder doen zich deze gevoelen bij het tenietgaan der onderzettingen. Dit toch heeft plaats door het vervallen der hoofdschuld. Het bestaan der inschrijvingen toont dus alleen aan dat ze genomen en nog niet doorgehaald werden, maar bewijst volstrekt niet, zelfs niet al waren ze oorspronkelijk juist, dat het verband nog bestaat. Omgekeerd kan doorhaling ten onrechte den schijn te weeg brengen, dat het verband zou zijn opgeheven, wanneer de doorhaling werd verricht krachtens toestemming van een onbevoegde[1].

Niettegenstaande deze ernstige bezwaren tegen ons hypothecair stelsel, - nog talrijke andere zijn opgesomd in verschillende geschriften[2], - gebeurt het bij zeldzame gelegenheden, dat men enkele lofredenen op het stelsel hoort verkondigen. Zoekt men trouwens de aanleiding tot dezen overdreven roem, dan vindt men, dat vergelijking der hier bestaande instellingen

1) De doorhaling eener hypotheek strekt slechts om haar opheffing, zoo zij werkelijk is te niet gegaan, openbaar te maken, maar bewerkt die opheffing geenszins. Rechtbank Rotterdam, 6 Januari 1888, Hof te 's Gravenhage, 19 November 1888.
De hypothecaire inschrijving gaat alleen dan te niet, indien de doorhaling geschiedt met toestemming der daartoe bevoegde personen. De hypotheekbewaarder heeft in geen onderzoek te treden van die bevoegdheid, maar is tot doorhaling verplicht, indien bij behoorlijke akte toestemming is verleend. Rechtbank, 's-Gravenhage 2 Maart 1888.
Dit laatste vonnis werd bekrachtigd bij arrest van het Hof van 4 Febr. '89, uitmakende dat de hypothecaire inschrijving ten laste van den voogd niet te niet gaat door de toestemming tot doorhaling, welke door den toezienden voogd onbevoegdelijk is verleend.
(De aangehaalde rechterlijke uitspraken en gewijsden zijn overgenomen uit de Aanteekeningen op de Nederlandsche Wetboeken van Mr. W.C.J.J. Cremers en uit het Weekblad voor Notarisambt en Registratie.)

2) Zie onder meer: Over het groot gevaar om geld onder hypotheek te plaatsen of vaste goederen te koopen in Nederland, door een ambtenaar bij het vak der hypotheekbewaring, 's Gravenhage 1842 en Mr. R.A.J. Colenbrander: Opmerkingen betreffende Verbetering van het Hypothecair stelsel in Nederland. Amsterdam, 1856.

met nog bedroevender toestanden in andere landen, slechts goed deed schijnen, wat op zich zelf zeer gebrekkig is.

In het groote Frankrijk is de toestand allertreurigst en in België is het niet veel beter gesteld. Men beschikt in beide rijken, ook voor de laatste vijftig jaren, over geenerlei middel, dat ergens naar gelijkt, om de geschiedenis van een perceel onroerend goed te volgen. In Nederland is dat mogelijk onder allerlei voorbehoud: dus, zoo redeneert men, is in Nederland de toestand al heel mooi. Deze gevolgtrekking moet natuurlijk onjuist genoemd worden. Al acht éénoog zich koning in het land der blinden, hij heeft daarom geen ruimen blik. En wie verbetering tegenhoudt, omdat het bestaande nog slechter kon zijn, mag wel tot de conservatieven quand-même gerekend worden.

Maar ook dit schijnargument, ter verdediging onzer bestaande regeling van den grondeigendom, staat op vallen. De laatste Fransche wet op de middelen, van 26 December 1890, opende een crediet van een millioen francs, ter voorbereiding, door onderzoek en proefnemingen, der invoering van een houdbaar stelsel, waaronder mede een geheel nieuwe kadastreering is te verstaan. Een uitvoerig verslag, dd. 29 Mei 1891, openbaar gemaakt in het *Journal officiel*, gaf aanleiding tot het instellen, bij Besluit van den President der Fransche Republiek, van den 30^{en} daaraanvolgend, eener commissie, wier taak het zal zijn, ingrijpende veranderingen in de burgerlijke wetgeving te overwegen, de noodige technische maatregelen te nemen en de middelen te vinden ter bewaring van het evenwicht tusschen de belangen der schatkist en die van het grondcrediet.

Dat deze commissie, bij het vergelijken der verschillende stelsels, in andere Rijken in werking, zich niet meer in hoofdzaak zal te bepalen hebben tot het Duitsche grondboekstelsel, waartoe haar keus, weinige jaren geleden, vrijwel beperkt zou gebleven zijn, is toe te schrijven aan geheel iets anders dan overdreven nationaliteitsgevoel. Zeker, de opmerking blijft juist, de tegenwoordige Duitsche regeling was ‘une grande et salutaire réforme’ en terecht besluit deze aanhaling uit den mond van een Fransch Hoogleeraar[1)] de voortreffelijke studie van den heer Armand Sassen, in 1876 afzonderlijk verschenen onder den titel ‘Het Pruisische Grondboekstelsel (Een belangrijke econo-

1) Paul Gide, Professeur à la faculté de droit de Paris. La réforme hypothécaire en Prusse. Paris, 1873.

mische en juridische hervorming).' Maar van niet minder belang is het feit, dat thans reeds gedurende ruim drie en dertig jaren in ver verwijderde streken een nog aanbevelenswaardiger systeem in werking is, waaromtrent Mr. C. Asser[1] getuigt, dat het de voordeelen oplevert van de meest uiteenloopende regelingen, met vermijding zooveel mogelijk der daaraan verbonden nadeelen. Opgebouwd door kolonisten, die hun kennis van den toestand van het grondcrediet in de verschillende deelen der aarde dienstbaar maakten aan het ontwerpen eener eigen regeling, ontstond in Zuid-Australië een stelsel, dat door zijn vele voortreffelijke eigenschappen, de aandacht der Europeesche wetgevers overwaard is[2].

II.

Was het Torrensstelsel tot voor enkele jaren zeer weinig bekend, die onbekendheid begint reeds meer en meer plaats te maken voor een welverdiende populariteit. Dat men er, als sociaal verschijnsel van den tegenwoordigen tijd, algemeen rekening mede gaat houden, blijkt onder anderen uit een uitvoerig artikel, opgenomen in het tweede supplement der zoogenoemde Faits Contemporains van de Fransche Encyclopaedie van Larousse.

Alvorens het stelsel zelf te bespreken, moge 't een en ander betrekkelijk zijn geschiedenis vermelding vinden en een woord worden gewijd aan den man, die er de schepper van is, die het heeft ingevoerd in verschillende landen en het ook heeft beschreven in een werkje, omstreeks[3] 1882 uitgegeven door de Londensche Cobdenclub: 'An Essay on the Transfer of Land by Registration under the Duplicate Method, operative in British Colonies, by Sir Robert Torrens.' Reeds lang had die naam een goeden klank. Torrens-meren en Torrens-rivieren vindt men op elke goede en uitvoerige kaart van Australië aangegeven. Ze heeten naar Kolonel Torrens[4], een der stichters

1) Handleiding tot de Beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht, Tweede Deel, blz. 344.
2) De heer Emmanuel Besson, Sous-Chef à la Direction Générale de l'Enregistrement te Parijs, spreekt in zijn laatste door de juridische faculteit met een prijs van 3000 francs bekroond werk de verwachting uit, dat de naaste toekomst een internationale codificatie zal brengen in den geest van dit stelsel.
3) Op het titelblad komt geen jaartal voor.
4) Nadat in 1834, met de krachtige medewerking van den Hertog van Wellington, de wet was tot stand gekomen ter oprichting der Engelsche kolonie Zuid-Australië, werd een commissie benoemd om de uitvoering dier wet ter hand te nemen.
Voorzitter was kolonel Torrens F.J.R.S. en secretaris Rowland Hill, later als Sir Rowland Hill bekend om zijn verdiensten als invoerder van het stuiversport.
Deze en meer andere bijzonderheden blijken uit het 'Handbook of South Australia in 1887-88', ten geschenke ontvangen van den heer Agent-Generaal van Zuid-Australië te Londen, ingevolge goedgunstige tusschenkomst van Z. Exc. den Engelschen Minister van Koloniën.

van de kolonie Zuid-Australië. Van dezen hoofdofficier, ook hier te lande bekend, wijl hij in 1810 de expeditie op Walcheren medemaakte, was Sir Robert een zoon. In 1814 te Cork geboren, ontving hij zijn opvoeding in Trinity College, Dublin, en behaalde daar den graad van 'Master of Arts.' Op 25jarigen leeftijd huwde hij Barbara, dochter van Alexander Park of Selkirk (North-Britain) 'Writer to the Signet'. Drie jaren later, in 1841, was Torrens werkzaam in staatsdienst, als Collector of Customs in Zuid-Australië, in welke betrekking hij alle gelegenheid had de overdracht van schepen te bestudeeren. Daarna werd Torrens Treasurer en kwam hij vervolgens, als Registrar General, aan het hoofd te staan van een inrichting, het nauwst verwant met hetgeen hier te lande hypotheekbewaring heet. Tijdens het bekleeden van laatstgenoemde betrekking, in 1856, werd zijn aandacht getrokken door een artikel in een te Adelaïde verschijnend dagblad 'the South Australian Register', waarin werd aangetoond hoe duur en hoe omslachtig de regeling der verkrijging van onroerende zaken en van het grondcrediet was, en waarin de vraag werd geopperd of er geen mogelijkheid bestond, daarvoor eenig sneller werkend middel in de plaats te stellen. Getroffen door het goede recht van den schrijver, die zaken behandelde, zoo nauw verwant aan de ambtelijke bemoeiïngen welke Torrens zich toevertrouwd zag, ontwierp laatstgenoemde een nieuw stelsel, waarbij hij zich grootendeels liet leiden door zijn kennis der wijze van overdracht van schepen.

Een buitengewoon gunstig onthaal viel aan deze schets niet ten deel. Bevoegden en invloedrijken[1)], wier meening Torrens inriep, - zijn vader in de eerste plaats - verklaarden als om strijd, dat een dergelijk ontwerp niet voor toepassing vatbaar was.

1) Met name mag onder hen genoemd worden de Chief Justice, Sir Charles Cooper.

Juist in die dagen trad in Zuid-Australië het stelsel van volksvertegenwoordiging, krachtens de grondwet van 1856, in werking en moesten er, voor de eerste maal, afgevaardigden worden gekozen. Torrens, wel verre van terneêrgeslagen, veeleer geprikkeld door het ongunstig oordeel dat men over zijn werk had geveld, waagde het zich candidaat te stellen te Adelaïde, terwijl hij tot leus koos: 'Herziening van de Wetten op den Grondeigendom.'

Het gaat niet aan te trachten de toespraken weer te geven, tintelend van vernuft, waarmede Torrens, tijdens den verkiezingsstrijd, de kiezers voor zich won. Genoeg zij het te zeggen, dat hij gekozen werd niet alleen, maar dat het hem na harden strijd gelukte om de nieuwe wet op den grondeigendom, 'the Real Property Act of 1856 no. 380', volgens zijn ontwerp door den Zuid-Australischen wetgever te doen aannemen. Invoering volgde op 1 Juli 1858[1)]. Torrens had inmiddels ontslag genomen als afgevaardigde, ten einde als hoofd der nieuwe inrichting, deze persoonlijk op gang te brengen. Dit gedaan zijnde, vroeg en verkreeg hij een verlof, dat gebruikt werd om de andere Australische kolonies rond te reizen en er propaganda te maken voor zijn stelsel. Torrens zag dezen tocht met een uitnemend welslagen bekroond en had de voldoening het stelsel al spoedig aangenomen te zien, zoowel in de koloniën waar hij persoonlijk was rondgegaan, als ver daar buiten. Achtereenvolgens had invoering plaats in Britsch Columbië, in Queensland, in Tasmanië, in Victoria, in Nieuw-Zuid-Wales, in Nieuw-Zeeland en in West-Australië. Vóór zijn dood, in 1884, werkte het bovendien op de Fidsji-eilanden en in den Noord-Amerikaanschen staat Jowa.

Voor Tunis werd bij de wetten van 1 Juli 1885 en van 16 Mei 1886 een soortgelijke regeling der verkrijging van grondeigendom vastgesteld. Nog wachtte de invoering daar op het pasklaar maken van enkele onderdeelen, toen de regeering den hoogleeraar Alfred Dain, van de Algiersche Ecole de Droit, belastte met het uitbrengen van een verslag omtrent het stelsel en omtrent plaatselijke toestanden, ten einde het ook in Algerië over te planten. Dit ver-

1) Volgens J.H. Heaton, Australian Dictionary of Dates and Men of the Time, containing the History of Australasia, From 1542 to Date, London enz. 1879, werd de bekrachtiging van den Gouverneur eerst verleend op 2 Juli. Elders in hetzelfde werk vindt men daarvoor echter aangegeven 27 Januari.

slag, als overdruk uit het Algerijnsch en Tunesisch Tijdschrift voor Wetgeving en Rechtspraak afzonderlijk verkrijgbaar, was gunstig en heeft niet weinig bijgedragen tot het meer algemeen bekend raken van het stelsel.

Nog is het thans ingevoerd in Brazilië, in de Straits Settlements en op de Philippijnsche eilanden. Behalve in Algerië, wordt invoering tegemoet gezien in Canada in Manitoba en in Spanje[1].

In Engeland en vooral in Ierland vond Torrens, die zich in 1863 weder in Engeland vestigde, veel bijval voor zijn stelsel. Niettegenstaande de wetten, uitgelokt door den lord kanselier Westbury, in 1862, en door diens opvolger lord Cairns, in 1875, mocht het tot dusver niet gelukken, althans niet algemeen, het stelsel daar in te voeren. Zelfs het lidmaatschap van het Parlement, waarin Torrens voor Cambridge zitting kreeg, bracht hem geen voldoenden invloed om zijn hervormingswerk in het moederland door te zetten. Een nieuw wetsontwerp, aan het Lager Huis aangeboden op 23 Febr. 1888, is thans in behandeling. De gewijzigde tekst, met de verbeteringen door de commissie in het Hooger Huis, werd den 16^{en} Mei 1889 rondgedeeld.

In Frankrijk werd op een der internationale tentoonstellings-congressen te Parijs, van 8 tot 14 Augustus 1889, de wenschelijkheid van aanneming der grondslagen van het Torrensstelsel besproken en in beginsel vastgesteld. De aandacht was er daar te lande het eerst op gevestigd in 1862 en wel door den tegenwoordigen Franschen minister van openbare werken, Yves Guyot, toen een bekend journalist, die in dat jaar in het tijdschrift *Le Globe* aan het onderwerp een reeks artikelen had gewijd, welke zeer veler belangstelling wekten.

Naar aanleiding der mededeelingen van Yves Guyot valt een eigenaardige opmerking te maken. Door dien schrijver werd de wet, zooals ze in Queensland is ingevoerd, aangezien voor de oorspronkelijke Zuid-Australische. Onder dit opschrift althans gaf hij er een vertaling van in *Le Globe*. Toen nu de zooeven genoemde verslag-uitbrenger, Prof. Dain te Algiers, aan zijn beschouwingen een vertaling der wet wilde toevoegen, nam hij eenvoudig die van Yves Guyot over, en schreef daar weer trouw boven: ‘Wet

1) De Spaansche Volksvertegenwoordiging besloot, 19 Febr. 1890, om het, op de zaak betrekking hebbende, wetsvoorstel van Graaf San Bernardo in overweging te nemen.

in Zuid-Australie,' hoewel het, gelijk gezegd is, de Queenslandsche was.

Deze vergissing is echter van geheel ondergeschikt belang en de verdiensten van Yves Guyot op dit stuk blijven groot. Aan hem immers is het voor een goed deel te danken, dat de belangstelling voor het Torrensstelsel in Frankrijk in hooge mate is opgewekt. Zoo groot is thans die belangstelling, dat Prof. Charles Gide te Montpellier, aan wiens brochure 'Étude sur l'Act Torrens' de meeste dezer geschiedkundige bijzonderheden zijn ontleend, verklaren kon, dat het tegenwoordig niemand in Frankrijk zal invallen over den grondeigendom in het openbaar te spreken of te schrijven, zonder, al is het slechts bij name, het Torrensstelsel aan te halen.[1)]

De artikelen van Yves Guyot trokken ook lezers in Nederland en men kan van het Torrensstelsel, onder aanhaling van dien schrijver, bij voorbeeld gewag gemaakt vinden in het proefschrift van Mr. A.E.H. Goekoop 'De Staat als Grondeigenaar,' Leiden 1888. De eer, in ons land het eerst uitdrukkelijk de aandacht op het Torrensstelsel gevestigd te hebben, komt echter toe aan den heer I. Boer Hzn. Zijn eerste mededeelingen werden gegeven in de Vergadering der Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde van 20 Augustus 1888, waarvan men een overzicht aantreft in het Tijdschrift der genoemde Vereeniging, deel IV, blz. 178. Breedvoerige uiteenzettingen omtrent wording en werking van het stelsel, met volledige verklaring der wijze, waarop verkrijging en overdracht van vast goed plaats heeft in de staten waar het is ingevoerd, ontwikkelde de heer Boer in een vergadering der Notariële Vereeniging te Amsterdam, in April 1889. Opgenomen in het Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde, waarvan de heer Boer redacteur is, trok zijn verhandeling terecht veler opmerkzaamheid. Dit gaf aanleiding tot een afzonderlijke uitgaaf, in 1890 verschenen bij Gebrs. Belinfante te 's-Gravenhage, onder den titel 'Verkrijging van Onroerende Zaken, Beginselen van het Negatieve-, het Torrens- en het Grondboekstelsel.'

De bronnen voor genoemde studie, bestaande uit den oor-

1) Het werk van den heer Emmanuel Besson: Les livres fonciers et la réforme hypothécaire, Paris, Delamotte, 1891, levert weder een schitterend bewijs te meer van de juistheid dezer opmerking. Gelijk werd opgemerkt is de heer Besson een beslist voorstander der beginselen van het stelsel.

spronkelijken tekst van wetten, blauwboeken enz., meerendeels aangekocht voor de bibliotheek der meergenoemde Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde, werden door den heer Boer welwillend beschikbaar gesteld, om er ook voor dit overzicht uit te putten.

Geen beter middel om het stelsel te leeren kennen, dan een verplaatsing, in gedachten, naar onze tegenvoeters.

In elk der genoemde staten, waar de Torrens-wet is ingevoerd, vindt men ter hoofdplaats het kantoor van den ‘Registrar General’ of ‘Recorder of Titles.’ Daar worden de titels van den vollen eigendom, of van zakelijke rechten, eens voor al opgemaakt, en daar moeten alle latere overgangen of vestigingen van rechten worden overgeschreven, willen zij tegenover derden geldig zijn.

In de eerste plaats heeft men dus te doen met een soort van algeheele zuivering en met het opmaken van nieuwe, door den staat gewaarborgde eigendomsbewijzen, waarop alle latere rechtshandelingen met het goed, dat onder de werking der wet gesteld is, zullen steunen.

Hij, die voor zijn goederen of voor die zijner pupillen of curandi de bedoelde zuivering verlangt, heeft een aanvraag in te zenden aan het kantoor van grondeigendom. Niemand wordt evenwel tot zulk een aanvraag verplicht. Zonder die aanvraag, welke echter alleen zij zullen achterwege laten, die hun belang niet begrijpen, blijft de gewone burgerlijke wet evenzeer van toepassing, als wanneer op de aanvraag geen fiat volgt.

Al dadelijk maakt men kennis met een paar uitmuntende eigenschappen van het stelsel: den geest tot vereenvoudiging en de strekking om bijstand van notarissen enz. tot een minimum te herleiden. Men ziet toch dat voor deze aanvraag wordt gebruik gemaakt van een daartoe ingericht en algemeen verkrijgbaar gesteld formulier. Dergelijke formulieren komt men evenzoo tegen bij alle latere rechtshandelingen, die met het goed kunnen plaats hebben. Bij de wet zijn deze formulieren vastgesteld, waarin men dus den tekst kan raadplegen; Fransche vertalingen treft men aan bij Yves Guyot en ook in het meer genoemd verslag van Prof. Dain.

In het formulier, dat thans aan de beurt is, wordt de hoedanigheid van den aanvrager ten opzichte der onroerende

zaak, die men onder de werking der wet wenscht te brengen, nauwkeurig omschreven. Kleeft er hypotheek op het goed, dan is het wenschelijk dat de schuldeischer in margine de verklaring stelt: ‘Ik stem hierin toe.’ Behalve een door een bevoegd deskundige opgemaakte terreinteekening, levert de aanvrager nog een overzicht in van de rechtsgeschiedenis van het goed, zoo mogelijk met de adressen der in dat stuk genoemde personen en lichamen. Tevens zendt hij al zijn oude eigendomsbewijzen aan het kantoor op. De aanvraag zelf wordt onderteekend in bijzijn van een kantonrechter of, wanneer de aanvrager ze persoonlijk indient, in bijzijn van den Registrar General.

Bij het onderzoek, dat deze ambtenaar, na ontvangst der omschreven stukken, heeft in te stellen, wordt hij bijgestaan door juridische en technische deskundigen en kan hij gebruik maken van verschillende rechterlijke bevoegdheden. Waar dat noodig blijkt, kunnen b.v. getuigen opgeroepen en onder eede gehoord worden. Strafbepalingen waken er voor, dat de opgeroepen personen behoorlijk verschijnen en dat zij de onder hen berustende stukken, waarvan overlegging is bevolen, meebrengen. In één woord, het is een onderzoek, zoo uitvoerig en zoo volledig, als waarnaar particulieren in voorkomende gevallen slechts vruchteloos kunnen streven; de Registrar General immers heeft over beter en krachtiger hulpmiddelen te beschikken, dan een particulier ooit ten dienste staan.

In hoofdzaak wordt den deskundigen de beantwoording opgedragen van de volgende vragen[1)].

1°. Is de beschrijving der perceelen gronds helder en klaar en worden de grenzen scherp aangegeven?
2°. Is de aanvrager in onbetwist bezit van zijn eigendom?
3°. Schijnt hij daartoe naar recht en billijkheid bevoegd?
4°. Valt uit de overgelegde stukken te besluiten dat niemand een bevel tot uitzetting tegen hem kan verkrijgen?

Is de uitslag van dit onderzoek geheel ongunstig, dan wordt de aanvraag, behoudens beroep op den rechter, afgewezen.

Vinden de deskundigen daarentegen alles in voldoende orde, dan adviseeren zij den Registrar General om het goed te brengen onder de werking der wet.

1) Deze vragen zijn overgenomen uit de ‘Schets’ door Torrens zelf van zijn stelsel in druk gegeven en op blz. 320 genoemd.

Was de toestemming van een eventuëelen hypotheekhouder verleend en zijn de titels geheel volledig, dan volgt aankondiging van de voorgenomen toepassing der Torrenswet, eenmaal in het staatsblad en driemaal in een nieuwsblad.

Ontbrak die toestemming, of waren de titels onvolledig, dan wordt de aankondiging herhaald in meer en in verschillende, door de deskundigen aan te geven plaatselijke nieuwsbladen. Tevens wordt een langer termijn, hoogstens drie jaar, gesteld, binnen welken termijn belanghebbenden in verzet kunnen komen. De adressen, gevoegd bij het beredeneerd overzicht der oude titels van den aanvrager, bewijzen goede diensten om directe kennisgevingen te kunnen verzenden aan personen, wier woonplaatsen anders wellicht onbekend zouden zijn. Nog worden kopieën van de overgelegde kaart en van de aanvraag aangeplakt op enkele openbare plaatsen, die de aankondigingen in de bladen nader omschrijven.

Verschaft het stelsel aan de onroerende zaak als het ware een vasten burgerlijken stand, dien ieder kan raadplegen en waarvan de belanghebbende al zeer gemakkelijk de bewijsstukken met zich kan dragen - de algemeene bekendheid, gegeven aan het voornemen tot het onder de werking der wet stellen eener onroerende zaak, doet denken aan de huwelijks-afkondigingen bij ons. Eer het goed als het ware vereenigd wordt met het stelsel, welke vereeniging volkomen en onvernietigbaar zal zijn, staat ook hier voor belanghebbenden de gelegenheid open tot stuiting, tot in verzet komen.

Zulk een verzet wordt, als meer dergelijke protesten in de Engelsche rechtsvordering, een *caveat* genoemd, naar het Latijnsche caveo, cavere, zich wachten, hoeden, in acht nemen. Blijkt het al te duidelijk dat een caveat geen reden van bestaan heeft, geheel ongegrond is, dan kan de Registrar General het dadelijk ter zijde leggen en daarvan den inzender in kennis stellen, die desverkiezende den genoemden ambtenaar voor den rechter dagvaart. Anders wordt een bepaalde termijn afgewacht, na verloop waarvan de inzender van het caveat zijn vordering bij den rechter moet aanhangig gemaakt hebben, of zijn verzet ziet doorgehaald.

Is eindelijk de laatste termijn tot verzet verstreken, of zijn de vonnissen, uitgesproken ingevolge vorderingen, door caveats aangekondigd, in kracht van gewijsde getreden, dan gaat de

Registrar General over tot uitreiking van het certificaat. In zulk een certificaat worden de rechthebbende en de onroerende zaak behoorlijk omschreven, waartoe de perceelnommers - en verdere verwijzing naar de plans ten kantore van den Landmeter Generaal - niet achterwege blijven. Slotzin en hoofdinhoud van het stuk vormt de verklaring dat, voor dit goed, de bepalingen der (behoorlijk met vermelding van jaar en datum harer in werking treding aangehaalde) Real Property Act, van toepassing zijn.

Een gelijktijdig opgemaakt dubbel van het certificaat wordt gevoegd bij de overige dubbelen, die, tot deelen bijeengehecht, samen een grootboek van den grondeigendom vormen.

Behalve het certificaat ontvangt de aanvrager zijn oude akten, zooals ze, tot staving zijner verklaring, indertijd zijn ingeleverd, alle terug. Vooraf worden ze echter door den Registrar General stuk voor stuk afgestempeld en van de aanteekening voorzien, dat ze vervallen zijn door de verrichte inlijving in het grondregister.

Voortaan toch wordt de onroerende zaak vertegenwoordigd door het certificaat en zal dat, en dat alleen, den daarin genoemden houder tot genoegzamen en volkomen waarborg zijner rechten strekken. Raakt het door brand of ongeval in het ongereede, dan blijft het dubbel bovendien steeds ten kantore aanwezig om die rechten aan te toonen en, met inachtneming van eenige formaliteiten, kan een nieuw certificaat worden afgegeven. Het is eenigszins als met de postspaarbankboekjes hier te lande en met hun welbewaarde dubbelgangers te Amsterdam. Ook hier wordt het voordeel gewonnen, voor het geval onverhoopt het geheele kantoor afbrandde, dat de schade wederkeerig uit de verspreide bescheiden kan hersteld worden. De houders der certificaten toch hebben er zelf het meeste belang bij, om met hun stukken van alle kanten de bijdragen te komen leveren, waaruit het grondregister opnieuw wordt opgebouwd.

De vergelijking met onze, terecht zoo populaire, postspaarbank blijft opgaan, wat betreft de onvoorwaardelijke staatsverantwoordelijkheid. Zoo ver strekt die waarborg dat, wanneer niettegenstaande al de genomen voorzorgsmaatregelen, rechten van anderen, buiten hun schuld, zijn te kort gedaan, de staat èn tegenover deze èn tegenover den houder van het certificaat

aansprakelijk blijft. Krachtens het hoofdbeginsel der onaantastbaarheid van de certificaten ‘the indefeasebility of titles’ blijft hij, op wiens naam de onroerende zaak gesteld is, gehandhaafd, en moet de schadeloosstelling voor den verongelijkte den vorm aannemen eener uitkeering in geld. Rechtsvorderingen tot wederopeisching der onroerende zaak zijn slechts toegelaten in enkele bepaald aangewezen gevallen, hoofdzakelijk doelende op certificaten, welke door bedrog verkregen mochten zijn.

Ten einde voor uitkeeringen als bovenbedoeld een afzonderlijk fonds te vormen, heft de staat op de certificaten een recht van een halve penny per pond sterling, dat is 5/24 of ongeveer ⅕ pCt. van de waarde der onroerende zaak. Het waarborgfonds, uit deze penningen ontstaan, groeit in de praktijk voortdurend aan, want er komt steeds bij, terwijl het tot de hooge uitzonderingen behoort, dat men er iets uit behoeft te nemen. Bleek het intusschen ontoereikend, dan zou de schatkist de schade moeten dragen. Hoe weinig gevaar daarvoor echter bestaat, blijkt ten duidelijkste als men de verzekering van Torrens verneemt, die men in de officiëele rapporten bevestigd ziet, dat in 1881 nog slechts enkele vergissingen waren voorgekomen, niettegenstaande voor ⅙ van Ierland onaantastbare titels waren afgegeven door de zoogenoemde Estate Courts en in de koloniën 152000 dergelijke certificaten[1)], welke in sommige dier staten nagenoeg alle in privaat bezit zijnde gronden omvatten, in omloop waren.

Om het voordeel, dat een onaantastbare titel met zich brengt, aan te toonen, maakt Torrens een vergelijking. Wanneer ieder kooper opnieuw en voor eigen rekening heeft te onderzoeken of de verkooper wel tot vervreemden gerechtigd is, en als hij daartoe terug moet gaan tot de rechtsvoorgangers van de rechtsvoorgangers enz. enz. van dien verkooper, - stel dat hij in staat is zulk een onderzoek behoorlijk in te stellen en ten einde te brengen, - dan ziet hij ten slotte een ketting van overdrachten voor zich. De sterkte van dien ketting bepaalt tevens hoe sterk de rechten zijn, die hij zal kunnen uit-

1) Volgens het ‘Handbook of South Australia in 1887-88’, Adelaïde 1888 was toen het aantal transacties onder de werking der Torrenswet reeds grooter dan 301000, buiten en behalve het aantal oorspronkelijke certificaten, waarvan er 123900 waren afgegeven.

oefenen. Ongelukkigerwijs breekt echter elke ketting, als de zwakste zijner schalmen bezwijkt, en wordt dus zijn kracht door deze bepaald. Zoo ook hier. Schuilt er tusschen de overgangen één, waarbij niet alles volkomen in orde was, dan kan dat elk oogenblik het geheel of gedeeltelijk verlies der rechten van den laatsten houder ten gevolge hebben. Geheel anders is het bij een onaantastbaren titel, die tegen zulke onaangename ervaringen volkomen waarborgt.

Nu zou men zoo meenen dat deze opmerking een ieder moest overtuigen.

Dat schijnt echter niet het geval te zijn. Prof. Stanley Jevons althans, een der tegenstanders der invoering van het Torrensstelsel in Engeland, heeft het volgende bezwaar. Een van beiden, zegt hij, een titel is goed, of hij is slecht. Goede titels nu, behoeven den steun van den staat niet. Ze onder de werking der wet te brengen ware derhalve noodelooze omslag en dwaasheid. Slechte titels daarentegen wijst ge af en kunt ge niet goed maken. Waartoe, zoo vraagt Prof. Jevons, waartoe dient het stelsel dan eigenlijk?

Voor een hoogleeraar, die nog wel een boek over logica geschreven heeft, schijnt deze redeneering, als men denkt aan den ketting van zooeven, zeker wel wat vreemd. Torrens kon dan ook dezen aanval, voorkomende in den Fortnightly, gemakkelijk afslaan.

Och Professor, zoo redeneert hij ongeveer, er is ter wereld zoo weinig volmaakt! Volkomen goede titels zijn al evenmin regel als volkomen slechte. Aan de meeste hapert een kleinigheid. Hier bestaat strijd over een erfdienstbaarheid, ginds zijn misslagen in een akte, waardoor zij op meer dan een wijze kan uitgelegd worden of, erger nog, zijn er gebreken in vorm of inhoud, die haar ongeldig kunnen maken. Voor deze ziet ge het nut van mijn stelsel dus in, want dergelijke onzekerheden verdwijnen als mijn Real Property Act wordt toegepast.

Bij slechte titels is de afwijzing een prikkel te meer om door dading als anderszins een loopenden strijd te beëindigen. Blijven dus over de volmaakt goede titels. Deze kunnen vergeleken worden met staven of baren van zuiver goud. Bij elke overdracht wordt zulk een staaf echter op nieuw onder-

zocht.[1)] Buiten en behalve het afslijten van het metaal, wordt er telkens en telkens weer een monstertje afgenomen en kan het dus niet missen of de waarde vermindert. En die vermindering duurt voort juist zoo lang tot de staaf te land komt in 's rijks munt, waar de stempel er voor het vervolg een einde aan maakt. Eerst daarna zal de overgang van hand tot hand de geldstukken in hun onverkorte waarde laten.

Alvorens de lotgevallen te volgen van een onroerende zaak, als zij onder de werking der wet gebracht is, - waarbij nader zal blijken hoe volkomen recht Torrens had, toen hij zulk een onroerende zaak met gemunt geld vergeleek, - valt nog een kleine opmerking te maken.

Het moet namelijk wel in het oog gehouden worden, dat de zoo hatelijke staatsdwang zich bij de toepassing van het Torrensstelsel niet doet gevoelen. Het stelsel biedt zich aan, maar dringt zich niet op. Men is vrij zijn goederen onder de werking der wet te stellen; niemand wordt er echter toe gedwongen, het blijft geheel facultatief. De staat althans verplicht er niemand toe. Dat de samenleving het doen zal, dat bijv. de geldschieter, die om hypotheek wordt aangezocht, als voorwaarde eischt dat een Torrenscertiticaat moet bestaan, is een geheel ander ding en pleit voor het stelsel. Het bewijst althans dat men het waardeert. Zoo pleit er ook de bijvoeging voor, die men telkens en telkens weer aantreft in advertentiën omtrent goederen, welke te koop worden aangeboden, of waarop men hypotheek vraagt, b.v. in de bladen te Sydney: ‘Torrenscertificate always put.’

Volledigheidshalve zij hier aan toegevoegd dat in de koloniën, waar Torrens' Real Property Act is aangenomen en de staat oorspronkelijk land uitgeeft, die uitgifte geschiedt door middel van een certificaat.

Bij overdracht van onroerende zaken komt men in de eerste plaats weer in aanraking met de gedrukte formulieren. Zulk een formulier schaft men zich aan, b.v. bij een boekhandelaar,

1) Ter wille der beeldspraak is de uitdrukking zuiver goud overgenomen, hoewel zulk goud nimmer bij staven in den handel komt. Verder mogen de heeren van den waarborg vergeven, dat bij deze vergelijking geen rekening gehouden wordt met hun meesterteeken. De vergelijking is van Torrens zelf en valt dus misschien in Australië zonder tegenspraak uit te werken in den trant als boven. Bij toepassing op Nederland kan men dan het meesterteeken gedeeltelijk met den stempelslag gelijk stellen.

vult het in en voegt er, desverkiezende, enkele korte bepalingen aan toe. Vervreemder en verkrijger onderteekenen en zenden deze akte, met het certificaat, naar het kantoor van grondeigendom.

Notariëele hulp is geheel overbodig. Ze kan alleen dienen om de verklaring te geven, dat de handteekeningen echt zijn en afkomstig van meerderjarige partijen, die met vrijen wil optreden. Tot het stellen dezer verklaring is echter eveneens bevoegd ieder kantonrechter, zoowel als de Registrar General. Zijn partijen bij geen dezer ambtenaren bekend, dan is de verklaring van een attesteerend getuige voldoende, mits deze door een bevoegd ambtenaar gedekt zij.

Na ontvangst der akte levert de Registrar General, als het goed gedeeltelijk verkocht is, een nieuw certificaat af aan den verkrijger, waarvan weder behoorlijk een dubbel in het register wordt ingelijfd. Het oude certificaat blijft aan het kantoor achter; althans ingeval ook aan den verkooper een nieuw certificaat wordt verstrekt, anders wordt de verkoop van een gedeelte er op aangeteekend. Bij terughouding van een certificaat wordt ook het dubbel afgestempeld als vervallen, onder verwijzing naar de koopakte, het memoriaal waar die te vinden is en naar het nieuw certificaat. Gelijke terugwijzing naar de eerste toepassing der wet op het goed, naar het eerste dubbel dus en naar het memoriaal van akten, heeft plaats op het nieuw certificaat.

Is daarentegen het goed geheel verkocht, dan kan de Registrar General in sommige koloniën volstaan met een endossement op het oude certificaat en op het dubbel. In andere koloniën eischt de wetgeving, die op dit punt niet overal gelijkluidend is, de afgifte van een nieuw certificaat. De verkrijger ontvangt in elk geval een bewijsstuk en weet dat een dubbel aan het register gehecht is, waarop de overgang staat vermeld.

Er kunnen echter gevallen voorkomen, waarin door toepassing der ingekomen akten zou te kort worden gedaan aan rechten van derden, verkregen buiten het grondregister om, door overeenkomst, nog niet geregelde erfopvolging, als anderszins. Een eigenaardig middel hebben deze derden in handen, dat, mits tijdig te baat genomen, hen volkomen vrijwaart voor beleediging hunner rechten. Het is weder het stelsel der caveats, die, door hun stremmende kracht, de nadeelige werking tegenhouden van akten met beschikkingen van onbevoegden. Van de ont-

vangst van zulk een caveat, gesteld op een eenvoudig gedrukt formulier, geeft de Registrar General per aangeteekenden brief kennis aan den eigenaar. Aan een vordering tot schadevergoeding staat hij bloot, die, zonder voldoenden grond, durft over te gaan tot het inzenden van een caveat. Maar, zoolang dit op de onroerende zaak drukt, verricht de Registrar General in de onder hem berustende dubbelen en op de certificaten, als die ingezonden mochten worden, geenerlei handeling, door het caveat verboden ten opzichte der daarin aangewezen grondstukken.

Zóó volledig wordt de burgerlijke stand der vaste goederen, om het zoo eens te blijven noemen, en zijn voorstelling op certificaat en dubbel, dat men in den loop der drie en dertig jaren, gedurende welke het stelsel nu in werking is, reeds de photographie heeft te hulp geroepen om het certificaat volkomen indentiek te houden met zijn dubbelganger in het grondregister. Tegen overlading is intusschen gemakkelijk te waken en wordt ook gewaakt door, als men dat verlangt, het certificaat te vervangen door een nieuw, houdende alleen den tegenwoordigen toestand.

‘Waar zonder omslag een paard of een schip wordt overgedragen en deze zaken toch soms hoogst aanzienlijke sommen vertegenwoordigen, daar is allerlei omhaal en zijn hooge kosten noodig om een stuk vast goed te verkoopen, al heeft het nog zulke geringe waarde.’ In dergelijken zin sprak Torrens toen hij zijn stelsel ingang trachtte te doen vinden. Men ziet, dat hij deze bezwaren op inderdaad schitterende wijze heeft overwonnen. Ook de kosten toch, die voor het assurantiefonds daaronder begrepen, zijn zeer laag. Het tarief vindt men bijv. in het verslag van Prof. Dain, gelijk het gehecht is achter de wet van Queensland.

Om hypotheek te vestigen wordt de overeenkomst, de obligatie, ook weer bij onderhandsche akte, gesteld op een eenvoudig formulier in dubbel. Met en benevens het certificaat worden beide exemplaren opgezonden aan den Registrar General. Na aanteekening van dag en uur van ontvangst, stuurt deze een exemplaar aan den schuldeischer, terwijl hij het tweede exemplaar ten kantore bewaart. Van een en ander wordt verder op certificaat en dubbel melding gemaakt. Zoo althans ongeveer waren de oorspronkelijke voorschriften. De

praktijk brengt echter mede dat men vaak anders handelt. Als toch de eigenaar het certificaat niet in zijn bezit heeft en niet kan opzenden, dan bestaat er, juist voor zoolang hij in die onmogelijkheid verkeert, ook geen gelegenheid tot vervreemden of bezwaren. De geldschieter is dus voldoende gewaarborgd als hij het certificaat in pand bekomt, en feitelijk neemt hij daar ook genoegen mede. De sanctie van den wetgever is niet uitgebleven en de jongste wetgeving van Zuid-Australië regelt de pand-hypotheek uitdrukkelijk. Zelfs is, met het oog op in pand geving van het certificaat voor een eerste hypotheek, toch het middel opengehouden om een tweede te kunnen sluiten. Op vernuftige en zeer eenvoudige manier wordt hiertoe weder het caveat-stelsel toegepast.

De vestiging van zakelijke rechten wordt op het certificaat aangeteekend; de overdracht dier rechten kan geschieden door endossement op de akte, waarbij de rechten gevestigd zijn.

Aanteekening omtrent huwelijksgemeenschap enz. wordt eveneens op de stukken gesteld.

Van alle bescheiden ten kantore van den grondeigendom zijn uittreksels te bekomen tegen vast tarief.

Een bijzonder soort uittreksel, bepaaldelijk tot dat doel afgegeven, stelt hem, die zich b.v. naar een ander werelddeel begeeft, in staat om overdracht te bewerkstelligen zonder dat aanteekening, dadelijk aanteekening althans, ten kantore noodig is. Vóor de Registrar General overgaat tot het behandelen van overdracht der onroerende zaken, betrekkelijk welke zulk een uittreksel is gelicht, wacht hij de wederinlevering van dat uittreksel af.

In het algemeen is in de verschillende Real Property Acts, waarbij het Torrensstelsel werd ingevoerd, op uitstekende wijze het belang bevorderd van afwezigen, minderjarigen en curandi.

Alle bijzonderheden te noemen gaat echter moeilijk, wijl het stelsel in de verschillende landen, waar het is ingevoerd, wat sommige kleine onderdeelen betreft, verschillend geregeld is. Bij het geleverd overzicht is voornamelijk gevolgd de thans bestaande regeling in Zuid-Australië.

Vraagt men zich af wat de voordeelen zijn, die het stelsel aanbiedt, dan kan het antwoord luiden, dat elke karakteristieke

eigenschap een voordeel te meer vertegenwoordigt. Men denke slechts aan de onaantastbaarheid der titels, aan den staatswaarborg, aan de vereenvoudiging der overdrachten, aan het stelsel der dubbelen.

Hoe het stelsel werkt en hoe gunstig het in de praktijk voldoet, blijkt ten overtuigendste, als men de verschillende blauwboeken met officiëele verslagen raadpleegt. Alle berichtgevers laten zich met den meesten lof uit over de regeling van den grondeigendom in de landen hunner inwoning, waar het Torrensstelsel is ingevoerd.

Slechts een enkel punt laat te wenschen over, en dat geldt niet het stelsel, maar de grondteekeningen, indien goede plans, zooals op vele plaatsen het geval is, ontbreken.

Juist hetzelfde zou men bij de invoering van het Torrensstelsel in Nederland te wachten hebben, wanneer althans niet van te voren, gelijk voor de hand ligt, op de grondslagen der nieuwe secundaire driehoeksmeting een kadaster was gebouwd met rechtsgeldige bewijskracht. De kosten van zulk een onderneming worden gewoonlijk overschat. Zij bestaan eigenlijk meer in naam dan in werkelijkheid. Feitelijk worden geen buitengewone geldelijke opofferingen vereischt, maar is slechts omzetting noodig van uitgaven die toch plaats hebben. Ook het partiëel vernieuwen van kadastrale plans, op den bestaanden voet kost geld. De rijksschatkist, waarop het ten slotte aankomt, zou er grooter voordeel uit trekken dan zich oppervlakkig laat aanzien, wanneer te beschikken viel over een kadaster dat aan waterstaat, spoorwegen en zooveel andere takken van openbaren dienst al het gerief bezorgde, dat nu zoo vaak te vergeefs bij de bestaande instelling gezocht wordt. Een meten en hermeten, nu eens voor deze, dan weer voor gene administratie, alle onderdeelen van eenzelfde staatsbestuur, zou overbodig worden als men zich kon verlaten op kadastrale plans van erkende deugdelijkheid. Uitvoering van openbare werken kon, door bekorting van den voorbereidenden arbeid, in vele gevallen spoediger en voor minder geld plaats hebben dan thans. De uitgaven voor een geleidelijk uit te voeren nieuwe kadastreering zouden dus opgewogen worden door vermindering der behoeften van andere takken van staatsdienst.

Een eigenaardig bezwaar, dat overal waar het Torrensstelsel

later ingang vond, aanvankelijk is opgeworpen, kon men ook hier te lande reeds vernemen. Bij gelegenheid eener bespreking in den Tijdspiegel van de studie van den heer Boer, werd het zelfs voorgesteld als een nieuwe opmerking. Tal van processen, zoo vreest men, die nu niet op touw worden gezet, zouden uitbreken bij invoering van het stelsel. Het bezwaar is echter zeer gemakkelijk te weerleggen.

De hoofdzaak, dat de gebreken in de titels reeds aanwezig zijn, wordt erkend. Wat men vreest is dus niet het ontstaan, maar het aan het licht komen der moeilijkheden. Alsof het constateeren eener besmettelijke ziekte een ramp ware. De ziekte zelf is de ramp, het constateeren moet aan de toepassing der middelen tot herstel voorafgaan, wil de kwaal niet verder en verder voortwoekeren.

Maar, zoo zegt men, talrijke processen zouden niet alleen worden uitgelokt, ze zouden samenvallen en zich opeenhoopen.

Het antwoord kan alweer zijn een verwijzing naar de feiten, die leeren dat de vrees voor processen, in de landen waar het stelsel is ingevoerd, ijdel was.

Blijft dus over de bedenking, dat het meer verbrokkeld grondbezit in de Europeesche staten een hinderpaal in den weg zou leggen, waarop elke poging tot invoering, gelijk eenige tegenstanders van het stelsel beweren, zou moeten afstuiten.

Nu zijn Melbourne en Sydney[1)], een paar der aanzienlijkste plaatsen waar het stelsel zulke gunstige uitkomsten oplevert, zeker te rekenen onder de Australische steden, die het meest doen denken aan Europeesche toestanden en kan de ervaring, daar. opgedaan, zeer wel dienen als voorbeeld der vermoedelijke werking in Nederland. Bovendien ziet men echter over het hoofd, dat het beginsel om de toepassing der Torrenswet facultatief

1) Als plaatsen, aangelegd in den nieuwsten tijd, zullen Melbourne en Sydney, zich onderscheiden door regelmatiger bouw, dan men aantreft in oudere Nederlandsche steden. Maar ook hier zijn gebouwen, waarvan een verdieping inschiet in een belendend huis, zeldzamer dan in het buitenland. In een der overwegingen van een Arrest van het Gerechtshof te Amsterdam, van 27 Juni 1890 wordt dit uitdrukkelijk geconstateerd. Trouwens al ware dit anders, een bezwaar tegen het Torrensstelsel kan het nooit zijn, en als bezwaar tegen een rechtsgeldige kaart heeft het daarom minder gewicht, omdat dergelijke gevallen steeds uitzondering blijven op de massa en niet beletten dat de platte grond van het terrein met alle nauwkeurigheid kan worden opgemeten, gelijk men er voor vele Duitsche steden het bewijs van heeft geleverd.

te laten, een geleidelijke invoering in de hand werkt, die het ontstaan van schokken vrij wel buitensluit. Wat dit betreft, zou het eenig verschil tusschen den toestand, die kan intreden na afkondiging eener Torrenswet en de tegenwoordige regeling, daarin bestaan, dat dan de zuivering der eigendoms- en andere rechten kon plaats hebben langs een methodischen weg, waaraan nu niet te denken valt. Zooals de toestand nu is, zou ieder, die een proces over grondeigendom te voeren heeft, gevoegelijk een bord aan de deur kunnen zetten, in den trant der doodsplanken voor de sterfhuizen in enkele Brabantsche steden. Hodie mihi, cras tibi, zoo grijnst het den voorbijganger tegen. Dezelfde bedreiging, waarschuwing zoo men wil, kan met hetzelfde recht iederen grondeigenaar toegevoegd worden, wiens rechtstitels niet zoo vast staan, dat ze aan elken aanval weerstand kunnen bieden. De gebreken van uw titels, zoo kan men hem toeroepen, zullen tot moeilijkheden aanleiding geven. Wanneer het uw beurt zal zijn om van die moeilijkheden last te ondervinden, kan niemand voorspellen, maar, tenzij een verjaring met al haar wisselvalligheden u mocht redden, eenmaal komt die beurt. Het tijdstip hangt slechts af van hem, die aanspraken op uw bezittingen kan doen gelden. Laksheid, onverschilligheid of vreedzame zin, die hij steeds betoont, waarborgen u niet dat zijn reçhtsopvolgers er evenzoo over zullen denken. Hun vorderingen kunnen u komen kwellen op het oogenblik, dat ge ze het minst verwacht.

Een ander bezwaar, dat meer elk mobilisatiestelsel en verwante regelingen geldt, hoort men soms aanvoeren en verdient een woord van weerlegging. Vast goed, zoo beweert men, moet zich kenmerken door de moeilijkheid om het lichtvaardig te vervreemden; althans moet het eigendomsrecht van minderjarigen zooveel mogelijk worden beschermd. Toegepast op het Torrensstelsel wederlegt dit argument echter zichzelf. In onze openbare registers zoekt men, gelijk gezegd is, vergeefs naar vermelding der wijzigingen in rechtstoestanden, waar die voortspruiten uit boedelmenging bij huwelijk, zoowel als uit erfopvolging. Voor zoover de Australische wet hieromtrent geen aanteekening vordert op certificaat en dubbel - waarna het ondoenlijk wordt andere toestanden voor te wenden dan geboekt staan - beschikt het Torrensstelsel, gelijk werd uiteengezet, over een middel bij uitnemendheid, dat minderjarigen

voor schade vrijwaart. Tijdig ingediend, kan een caveat hun rechten veel beter steunen, dan eenig middel bij ons in staat is te doen.

Ten slotte kan men zich afvragen of de uitmuntende eigenschappen van het Torrenstelsel het wenschelijk maken dat de Real Property Act, in den vorm bijvoorbeeld zooals die wet na de laatste omwerking van 1886 van kracht is voor Zuid-Australië, ongewijzigd voor Nederland wordt overgenomen, zoodra het materiaal aan kadastrale plans daarvoor geen hinderpaal meer in den weg legt. Natuurlijk zal men dan inzien, gelijk men het ook voor Algerië heeft begrepen, dat andere plaatselijke toestanden voor sommige onderdeelen andere bepalingen noodig maken. Spoedbevorderende maatregelen, als bijvoorbeeld omtrent het erfrecht in de laatste Zuid-Australische wet ter regeling van het stelsel zijn voorgeschreven, zouden misschien moeilijk ingang vinden in ons land. Ze zijn hier in elk geval ook minder noodig, dan voor de meer vlottende Australische bevolking.

Zoo zullen er nog wel meer opmerkingen omtrent onderdeelen te maken zijn.

Geen beter middel om van het Torrensstelsel, dat in velerlei opzicht het stelsel der toekomst schijnt, de invoering in eenig rijk voor te bereiden, dan nadere bestudeering van dit stelsel op de plaatsen waar het reeds werkt, door iemand die den toestand kent in het land waar men de nieuwe regeling wil toepassen. Dan kunnen beter vergelijkingen gemaakt worden dan die, welke slechts voor de eene helft steunen op ervaring, maar voor de andere helft alleen gebouwd zijn op kennisneming van wetten, voorschriften en verslagen. Betrouwbare verslagen kunnen veel licht geven, maar wetten leven slechts daar, waar zij hun dagelijkschen invloed doen gevoelen, en kunnen dan ook slechts daar naar het leven worden bestudeerd.

A.C.W. VAN WOERDEN.

‘Dieu.’

Dieu, par Victor Hugo. Paris, Quantin. 1891.

De groote fransche dichter, die in zoo aangrijpende strophen de duldelooze marteling en den woesten rit van Mazeppa hernieuwt, schijnt zijn eigen beeld te hebben geteekend, toen hij bij den ongelukkigen zoon der steppen den man vergeleek, die, aangegrepen door het genie, zijns ondanks wordt meegesleurd en zich verheft boven de grenzen der stoffelijke wereld. Evenals deze Mazeppa, wiens aan flarden gescheurd lijf bloedige sporen achterlaat op den doornigen weg, betaalt de mensch de aanraking van den goddelijken adem met oneindig lijden. Duizenden onreine geesten fladderen om hem heen en volgen hem, gelijk de roofvogels het lichaam van den toekomstigen Hetman der kozakken. Maar evenals dezen laatste, wacht ook hem aan het einde der foltering een kroon. Niets is voor hem verborgen; geene grenzen stuiten zijn doordringenden blik; het onmetelijke wordt door hem gepeild, het ondoorgrondelijke overdacht.

Il traverse d'un vol, sur des ailes de flamme,
Tous les champs du possible et les mondes de l'âme,
  Boit au fleuve éternel;
Dans la nuit orageuse ou la nuit étoilée,
Sa chevelure aux crins des comètes mêlée,
  Flamboie au front du ciel.

Van zijne kracht bewust, zich rekenschap gevend van de groote verplichting, die zijne buitengewone gaven hem opleggen, stelt Victor Hugo zich steeds hooge eischen. Hij ver-

diept zich bij voorkeur in de groote vraagstukken, die, telkens op nieuw ontwikkeld, nimmer opgelost zijn. Den nutteloozen zanger minacht hij; in zijn oog is de dichter, aan wien hij gaarne den naam van *ziener* toekent, een herder der zielen, een zaaier, die den akker der menschheid met vruchtbare kiemen vult, een fakkeldrager, die in de diepste duisternissen licht moet brengen. Het goddelijke talent moet hoogen interest afwerpen. Door den mond van den zanger moet de menschheid spreken, in *zijn* hart haar aderklop worden gevoeld. ‘Ieder dichter,’ - aldus omschrijft hij den eisch, waaraan de gunsteling der Muzen moet voldoen, - ‘ieder dichter moet de som der gedachten van zijn tijd bevatten.’

Zoo ooit in eenig werk ‘de som der gedachten van zijn tijd’ door den schrijver werd neergelegd, is het zeker in het dichtstuk *Dieu*, dat voor eenige maanden door de exécuteurs testamentaires van Victor Hugo's letterkundige nalatenschap werd openbaar gemaakt. Geschreven in 1853, bleef het onder de papieren van den dichter berusten, om eerst in het licht te verschijnen, wanneer op de *Légende des Siècles La Fin de Satan* zou zijn gevolgd. De som der gedachten van zijn tijd, waar het betreft de groote vragen van dood en onsterfelijkheid, van het al of niet bestaan eener hoogere macht, werd wellicht nimmer volledíger weergegeven. Wij vinden er naast eene uiteenzetting der verschillende systemen, waarmede de philosophen van alle eeuwen getracht hebben onzen dorst naar waarheid te stillen, het trotsche woord van den godloochenaar, het schouderophalen van den scepticus, de ootmoedige bede van den eenvoudigen geloovige.

Is er een God? En zoo hij bestaat, hoe is zijn wezen? Ziedaar vragen, welke menschelijke lippen nimmer opgehouden hebben te stamelen. Mozes bede: ‘Toon mij uwe heerlijkheid’ rijst nog steeds op uit de harten van millioenen onder de kinderen der aarde. De dichter maakt zich tot den tolk dezer verzuchting; hij wil de echo zijn der groote stem, die van de aarde opstijgt. De meest ernstige vragen woelen door zijn brein, hij wil zich verdiepen in hetgeen den boezem der menschheid beweegt; de oneindige begeerte om te *weten* wil hij trachten te bevredigen en aan de angstige stervelingen het

antwoord brengen, dat rust zal geven en vertroosting. Zijne gevleugelde gedachte heft hem van de aarde op en voert hem mede door de oneindige ruimte in duizelingwekkende vlucht.

Plotseling strekt eene hand zich naar hem uit en houdt hem tegen. Een vreemde figuur, een wezen als overzaaid met oogen, monden, vleugels vertoont zich voor zijn blik en verspreidt rondom hem licht en duisternis te gelijk. Het is de *Menschelijke Geest*, voor wien alle mysteriën zijn ontsluierd. Hij biedt den dichter aan, hem de geheime krachten der natuur te doen kennen. Wat begeert hij? Hij behoeft maar te spreken; zijn wensch zal worden vervuld.

> .... Faut-il qu'on te montre
> Comment l'aurore arrive et vient à la rencontre
> Du parfum de la fleur et du chant des oiseaux?
> Veux-tu que nous prenions la tempête aux naseaux
> Et que nous roulions tous deux dans la tourmente
> Quand la meute du vent court sur l'onde écumante
> Et quand l'archer tonnerre et le chasseur éclair
> Percent de traits la peau d'écailles de la mer?

Maar de dichter wil meer dan dat. Zijne wenschen strekken zich verder uit dan de geheimen der natuur. Op de herhaalde vraag van den Geest: ‘wat verlangt ge?’ antwoordt hij:

Hem wil ik zien!

Ternauwernood zijn deze woorden uitgesproken, of alles verdwijnt rondom hem; stikdonkere nacht vervangt het schemerende daglicht en een schaterlach, die door de echo tot aan de uiterste sferen der onmetelijke ruimte wordt weerkaatst, breekt de angstige stilte af.

De dichter blijft ongeschokt. Zijne gedachte vervolgt haar doel: aanschouwen, kennen, weten! Langzamerhand wordt de duisternis minder, zij wordt *zichtbaar* en het verwonderlijk wezen, dat tot den ziener gesproken heeft, keert terug, maar tot verschrikkens toe vergroot. Het luchtruim schijnt vol aangezichten; millioenen oogen richten zich op den dichter en tallooze stemmen, die uit het monster voortkomen, schateren en krijschen hem toe met schrikbarend geweld.

Deze stemmen, wel verre van hem te openbaren, wat hij zoo vurig begeert te weten, trachten hem van zijn vermetelen wensch af te brengen. Zoolang de wereld bestaat, hebben de

besten onder de menschenkinderen, de sterken naar den geest, den sluier willen verscheuren, die *het Onbekende* verbergt. Wat is het resultaat van al hun pogen? Meent de dichter dan, dat hij vinden zal, wat anderen te vergeefs hebben gezocht? De zoo hoog opgevijzelde menschelijke wijsheid heeft niet eenmaal met zekerheid kunnen uitmaken, dat God bestaat, dat 'boven den onmetelijken graf kuil, waarin het schepsel verzinkt, een *levend wezen* wordt gevonden.' Is de mensch van iets, zelfs van het geringste, zeker? En waartoe dient het, een God te hebben? Zoodra de mensch meent, dat hij dien gevonden heeft, bekleedt hij hem met den mantel zijner eigen gebreken,

> Et, dans l'abjection de ses passions vaines,
> Instinct, science, amour, colère, guerres, haines,
> Il pétrit de la terre avec l'éternité
> Et se fait de sa fange une divinité.

Ieder volk heeft zijn god; nieuwe tijdperken kiezen andere voorwerpen van vereering. Hun aantal is legio. Welken god bedoelt de dichter?

En het antwoord, door dezen vol angstige verwachting gegeven, luidt:

> Je veux le nom du vrai.....
> Pour que je le redise à la terre inquiète.

De stemmen zwijgen. Het monster verdwijnt en wordt opgevolgd door eene reeks sombere vogels. Allereerst doemt de *Vleermuis* op, symbool van het Atheïsme. Hoort, hoe zij spreekt:

Al wat de mensch meent te zien, al wat lichtend is, alles wat beweegt, de hemel, de mensch, - dat alles is *nacht*. Al het geschapene, met wat het oog aanschouwt, met wat de tong kan noemen, is slechts een uitbraaksel van schaduw in de oneindige ruimte. Die schaduw, die donkerheid heeft zij onderzocht. Tot in de diepste diepten is zij doorgedrongen, maar niemand heeft zij gevonden. Niemand in die duisternis spreekt het woord: *Ik!*

> L'univers est un monstre et le ciel est un rêve;
> Ni volonté, ni loi, ni pôles, ni milieu;
> Un chaos composé de néants; - pas de Dieu.

En de nachtvogel verdwijnt in de angstwekkende duisternis met den kreet:

Dieu n'est pas! Dieu n'est pas! Désespoir!

De *Uil*, het zinnebeeld van het scepticisme, komt aangevlogen.

Hij ook heeft God willen zoeken. Maar wie bewijst, dat God bestaat? Wie heeft hem gezien? Eene ondoordringbare schaduw strekt zich als een sluier uit over al wat sterft, gelijk over al wat leeft. Waartoe getracht die op te heffen? Het eind van alle onderzoek is valsche waan, rook, dwaling. De illusie met haar grijnslach komt uit de duisternis te voorschijn, schrijft het woord ‘Einde’ neder en sluit het boek der menschelijke pogingen. Neêrdalen of opstijgen, het is alles verloren moeite. Goed is het, niet te willen; niet te kunnen, is beter. Wees afgunstig op den blinde. Sluit uwe oogen, doe den mond niet open. Menschelijke woorden kwetsen de dreigende onmetelijkheid der hemelen. Zoeken is beleedigen; beproeven eene terging en weten wil zeggen: niet weten.

En toch doet een *wezen* zich gevoelen in de oneindigheid, een stom spooksel, dat verborgen is achter dezen stikdonkeren nacht. Maar bestaat het in waarheid? Altijd weer op nieuw doet de bittere twijfel zijn stem hooren.

Oh! si je trouvais Dieu! Si je pouvais.....

Déchirer l'ombre, voir ce front, et le voir nu,
Oter enfin la nuit du visage inconnu!
Mais rien. Le ciel est faux, l'astre ment, l'aube est traître!

Je n'ai qu' un seul effort, je me cramponne à l'être,
Je me cramponne à Dieu dans l'ombre sans parois....
Si Dieu n'existait pas? - Oh! par moments je crois
Voir pleurer la paupière horrible de l'abîme! -

Si Dieu n'existait pas? si rien n'avait de cime?
Si les gouffres n'avaient qu'une ombre au milieu d'eux?
Oh! serais-je tout seul dans l'infini hideux?

O vous, les quatre vents soufflant dans le prodige,
Est-il? est-il? est-il? est-il? Moi-même suis-je?
Ne verrai-je jamais blanchir les bleus sommets?
Oh! devons-nous rester face à face à jamais,
Sous l'énigme, idiote et monstrueuse voûte,
Lui qui s'appelle Nuit, moi qui m'appelle Doute?

Maar de stilte alleen antwoordt op dezen wanhopigen kreet en sidderend van woede en met saamgetrokken klauwen vervolgt de vogel zijn vlucht.

Na den Uil, de *Raaf*, die het zedelijk dualisme voorstelt. Zij spreekt over de ontzettende antithese van goed en kwaad, tusschen den dag en den nacht, het leven en den dood. Twee gelijke machten worstelen te zamen; boven hen is er niets. De eene, gelijk aan een adelaar met vlammend oog brengt leven aan, schept en verlicht; de andere waart rond ter verderving, als een reusachtige spin, en vergiftigt het bloed der menschheid. Windsel en lijkwade, liefde en haat, vrede en krijg, ziedaar de twee strijders: Ormuzd en Ahriman, god van het licht en god der duisternis.

Arimane aux yeux d'ombre attend qu' Ormus s'endorme.
Ce jour-là, le chaos et le mal le verront
Saisir dans ses bras noirs le ciel au vaste front
Et, fouillant tout orbite et perçant tous les voiles,
De ce crâne éternel arracher les étoiles.
Ormus, tout en dormant, frémira de terreur.
L'immensité, parcille au boeuf qu'un laboureur
A laissé dans un champ ténébreux et qui beugle,
O nuit, s'éveillera le lendemain aveugle,
Et dans l'espace affreux sous la brume enfoui,
L'astre éteint cherchera le monde évanoui!

Het Paganisme verschijnt in de gestalte van den *Gier*.

Wat is de wereld anders dan donkerheid en beroering? Hoog daarboven schittert de Olymp, waar de goden, in alles aan de menschen gelijk, maar onsterfelijk, het leven afspiegelen in zijne veelzijdige openbaringen. De mensch is niets; hij is

slechts de speelbal der monsters. Gemaakt uit een weinig slijk, door Jupiter verloren, heeft hij noch wet, noch vrijheid, noch recht, noch kracht om zich te verzetten. Waartoe dient het, ernstig te leven, deugdzaam te zijn? Het noodlot houdt den vinger boven de stervelingen opgeheven: niemand is ook maar één enkel oogenblik vrij onder den hemel. Het streven van giganten en menschen is ijdel.

Maar Prometheus heeft den mensch een vonk van het goddelijke vuur gegeven. Deze vonk is op de aarde gebleven en moet door den zwakken sterveling worden gezocht. Haar te bezitten wil zeggen grooter worden, wil zeggen in waarheid leven. Nimmer moet de gewijde fakkel worden uitgebluscht, want hij ontsteekt in den mensch iets, wat grooter is dan de mensch. Het licht, dat de aardbewoner zoo angstig zoekt, is saamgesteld uit twee stralen van omhoog: macht en schoonheid.

'Zeg mij, waar het te vinden is!' smeekt de dichter.

Maar de vogel is aan zijn gezicht onttrokken en de echo alleen geeft antwoord op de dringende bede van den onderzoekenden geest.

De dikke schaduwen, die de ruimte vullen, worden langzamerhand doorzichtig. Een bleekachtig schijnsel zweeft er tusschen door. Zou de ziener *het licht* naderbij komen, het *ware licht*, waarheen zijne begeerte zich uitstrekt?

Plotseling klinkt er een stem en de *Adelaar*, symbool van het Mozaïsme, doet zich hooren:

Wie durft beweren dat *hij* niet bestaat? Wie, dat er twee, dat er honderd, dat er duizend goden zijn? Ik zeg u dat *hij bestaat* en dat hij is een *eenig* God.

Ik heb hem gezien, den Almachtige, den Heer der heirscharen, voor wien Leviathan siddert. De mensch is een schijnbeeld. *Hij* alleen bestaat. Hij *is*, dat is voldoende. Hij spreekt: Ik ben, die ik ben. Alles wat leeft, al wat is, schiep hij door het woord zijner kracht.

> ..... les cieux, les monts, les bêtes,
> Tout, même votre bruit et l'ombre que vous faites;
> Donc il ouvrit la main, le semeur éternel,
> Et sema dans l'espace à tous les vents du ciel

Les étoiles, poussière ardente, cendre ignée,
Tout ce que vous voyez la nuit.

Cette poignée
De graines d'or, jetée au sillon de clarté,
Tombe dans l'infini pendant l'éternité.

Wee hem, die twijfelt, want hij is een geweldig God, die straft en wreekt.

Il poursuit à travers les siècles effrayés,
Ainsi qu'on traque un loup de repaire à repaire,
Vingt générations pour le crime du père.
O passants de la nuit, marcheurs des noirs sentiers,
Hommes, larves sans nom, qui mourez tout entiers,
Dieu montre brusquement sa face à qui l'outrage;
Et, quand vous l'insultez dans votre folle rage,
Comme le grand lion surgit dans la forêt,
Adonaï s'efface et Sabaoth paraît.

Met woeste vlucht verheft zich de Adelaar en wijd en zijd schatert zijn triomfkreet:

Saint, saint, saint le seigneur mon Dieu. Silence, abîmes!

Dat is dus het einde? Aan wanhoop en twijfel ontkomen, vinden we als resultaat van ons angstig strijden en zoeken een geloof vol vrees en beving? We zijn dus niet anders dan ellendige aardwormen, verpletterd onder den toornigen blik 2van een God zonder medelijden en erbarming? Die God, die ons naar zijn beeld schiep, heeft zijne gelijkenis met den mensch verloren? Wat dezen boven zichzelf verheft, de liefde, het medelijden, de drang om te vergeven, zou bij dien God onbekend zijn?

Maar de sluiers van den nacht scheuren van één; het begint te lichten aan den gezichteinder. Het is nog niet de gouden zonneglans van den middag, maar het zachte schijnsel, dat den dageraad vergezelt. Men gevoelt het, het gelaat des aardrijks verandert, een nieuw tijdperk breekt aan. Op den

heuvel van Golgotha rijst een kruis omhoog en woorden van vrede en vergiffenis dalen van dat kruis neder op de verjongde aarde.

De mensch - aldus spreekt het christendom bij monde van den *Griffioen* - sterft niet geheel. Zelfs de dood roept hem toe: Hoop en bid! Zoo hij inkeert in zich zelf en berouw heeft, houdt hij in zijne handen den sleutel van eene betere toekomst. Een enkele traan is voldoende, om in den God, die de wereld bestuurt, den *Vader* terug te vinden. Om de menschheid te redden, sprak Hij tot zijn zoon: ‘Ga’, en zijn zoon ging.

Het groote verlossingswerk is aangevangen. Een opstandingslied ruischt over de aarde. Uit de plooien van Christus' lijkwade komt het leven te voorschijn; in zijn stervend oog begint de eeuwigheid te lichten. De Schepper maakt plaats voor den Verlosser, die onze tranen stort, onze smarten lijdt, aan onze wonden bloedt. In den moeilijken strijd van het menschenhart, op den tweesprong van het leven, strekt het kruis zijne armen uit en toont den weg naar het Licht en den weg naar de Duisternis. Geen wraak maar verzoening, geen straf maar vergiffenis, geen toorn maar welbehagen predikt dit kruis. Zoo God niet vergaf, zou Hij Zichzelf straffen. Zijn wezen is erbarming, zijn hemel een lankmoedige blik.

Qui que tu sois, esquif, tourne vers Dien ta proue.
Il est le véritable! Il vit. Il est présent.
Comme il est l'invisible, il est l'éblouissant.
Il a créé d'un mot la chose et le mystère,
Tout ce qu'on peut nommer et tout ce qu'il faut taire.
Quand l'homme juste meurt, il lui ferme les yeux;
Le beau jardin azur est plein d'esprits joyeux,
Ils entrent à toute heure et par toutes les portes.
Dieu fait évanouir les gonds des villes fortes;
Entre ses doigts distraits il tord le pâle éclair;
Le grand serpent lui semble un cheveu dans la mer.
Il est le grand poëte, il est le grand prophète.
Il est la base, il est le centre, il est le faîte.

O Dieu! roi! père! asile! espoir du criminel!
Eternel laboureur! moissonneur éternel!
Maître à la première heure et juge à la dernière!
C'est lui qui fit le monde avec de la lumière.

Le firmament est clair de sa sérénité.

Par moments, dans l'azur splendide et redouté,
O mystère! il se fait des silences d'une heure;
Personne en haut ne chante et nul en bas ne pleure;
L'ange abaisse, pensif, son clairon éclatant;
Dieu médite; le ciel rêve; l'enfer attend....
Et c'est ce mot qui sort de l'ombre:
- Je pardonne.

Men zou kunnen meenen, dat Victor Hugo hier zijne pen had neergelegd en zijn gedicht geëindigd. Dit is echter niet zoo. Hoewel hij deïst is, ofschoon hij den *godsdienst* vereert, heeft hij den staf gebroken over *de godsdiensten*. Dat wisten we reeds door het gedicht *Religion* et *Religions*, dat in 1880 door hem werd voltooid. Een hedendaagsch wijsgeer, de heer Renouvier, zegt van hem, ‘qu'il s'est constamment préoccupé des problèmes de la vie et de la destinée; qu'il a eu des sentiments ardents, puissants, sincères et des idées aussi arrêtées, parfois aussi contradictoires entre elles, que les plus fameux philosophes, les penseurs en titre de son époque. Seulement c'étaient là des produits spontanés de son âme, indépendante de toute culture.’ Zijn geloof wil niets te maken hebben met de grenzen, die aan deze of gene godsvereering zijn gesteld. Hij gelooft in God; in al zijne werken spreekt hij het uit en beslister, naarmate het aantal zijner levensjaren toeneemt.

Mais nul cri d'homme ou d'ange, nul effroi,
Nul amour, nulle bouche, humble, tendre ou superbe,
Ne peut balbutier distinctement ce verbe!
Il est, il est, il est, il est éperdument!

Il est! il est! il est! sans fin, sans origine,
Sans éclipse, sans nuit, sans repos, sans sommeil.

Renonce, ver de terre, à créer le soleil[1)].

1) Religion et Religions. Conclusion.

In het dichtstuk *Dieu* vindt ge herhaaldelijk Victor Hugo's onwankelbaar geloof in het bestaan van God uitgedrukt. Maar het komt ons voor, dat hij zelden zijne overtuiging beslister heeft uitgesproken en zijne poëtische kracht op grootscher wijze geopenbaard, dan in de onvergelijkelijke bladzijden, die het werk van eeuwen en eeuwen voor den geest terugroepen en de wording der Pyreneeën beschrijven.

De groote dichter, met zijne voorliefde voor treffende tegenstellingen, neemt een druppel water en een muur van graniet, tien duizend voet hoog, tien uur breed en, van Oceaan tot zee, Spanje scheidend van Frankrijk. Boven den muur pakken de wolken zich saâm; het regent. De wind zweept het water over den reuzendam, maar één druppel blijft en boort in de harde korst. Eeuwen gaan er over heen; iedere regenvlaag, iedere nevel brengt een nieuwen druppel aan, die het werk der vernieling voortzet. Langzamerhand wordt de muur uitgehold; een bekken vormt zich in zijn rug van graniet. Eindelijk, na duizenden jaren, strekt zich voor de verwonderde oogen van den nietigen mensch de Gavarnie-cirkel uit, reusachtig hippodroom, onmetelijk amphitheater, waar Stamboul en Tyrus, Memphis en Babylon, Londen en Parijs met hunne millioenen inwoners plaats konden vinden.

De waterdruppel, waaraan de kleinste onder de vogels ternauwernood zijn dorst kan lesschen, heeft een reuzenwerk volbracht; het atoom schiep het onmetelijke.

‘Ziedaar de scheppende kracht; het oneindig-kleine voortbrengend het oneindig-groote. Ik ruil dien waterdruppel niet voor den God, dien gij zoekt’, krijscht eene stem den naar licht snakkenden onderzoeker in de ooren.

Deze richt het hoofd op en uit den grond zijns harten stijgt de kreet naar boven:

‘Maar dien waterdruppel, zeg, wie heeft *dien* gemaakt?’

Uit de mozaische en christelijke godsdiensten ontwikkelt zich een verhevener godsbegrip. Het Rationalisme, in de gedaante van een *Engel* met een palmtak in de hand, houdt den dichter een hooger doel voor oogen. Het ware koninkrijk van vrede en geluk, van licht en gerechtigheid moet de mensch op aarde stichten. De wereld is vol onopgeloste

vragen. Kunnen de verschillende godsdiensten er een antwoord op geven? Waartoe de smart? Waartoe de zwakke door den sterke verdrukt; het kind lijdende voor de zonden van den vader? *Het ware*, ziedaar God. Wraakzucht en edelmoedigheid zijn hem onbekend. Hij is rechtvaardig. Eene beleediging wreken wil zeggen: de beleediging erkennen en verdienen. Schuld vergeven is onrecht plegen tegenover hen, die geen vergiffenis erlangen. Een eeuwige hel bestaat niet. Zou Gods rechtvaardigheid de misdaad van één oogenblik kunnen straffen met nimmer ophoudende pijniging? Is hij, de Oneindige, een beul, die den zwakken mensch verbrijzelt?

Hooger op moet de menschelijke geest! Naar het licht moet hij zich uitstrekken en trachten te doorgronden. De wetenschap moet den mensch nader brengen tot God en het onmetelijke beeld, dat Waarheid heet, met forsche slagen uit het marmer optrekken.

> Monte, esprit. Dieu t'attend. Dans ses deux mains de flamme,
> Equilibre, il tient l'astre, et justice, il tient l'âme;
> Et l'univers ayant ce but: voir et savoir,
> Pour l'astre et pour l'esprit rayonner est devoir.
>
> L'étincelle de Dieu, l'âme, est dans toute chose.
> Le monde est un ensemble où personne n'est seul;
> Tout corps masque un esprit; toute chair est linceul
> Et pour voir l'âme on n'a qu'à lever le suaire.
>
> Toute cité, d'en bas ou d'en haut, est Sion;
> Tout être, par l'effort du labeur volontaire,
> Sort de l'épreuve, et rentre au bouheur; toute terre
> Doit devenir éden et tout ciel paradis.

De engel verdwijnt, gelijk boven den Vesuvius de rook zich oplost in de blauwe lucht. Hij heeft het woord niet gesproken, dat het raadsel moest oplossen. De dichter blijft achter met zijn angstig begeeren en zijn brandenden dorst naar waarheid. Wie zal hem den Onbekende doen zien, dien alle schepsel noemt?

Inmiddels is een schitterende dag geboren uit de diepten der onmetelijke ruimte. De hemel straalt. Het licht is overal.

Dat *Licht* zal den onvermoeiden onderzoeker God openbaren. Ziehier hoe het spreekt:

Hij *is*; tracht niet verder door te dringen. Al wat bestaat, dat is *hij*. Hij, de Ongeschapene, is van alle eeuwigheid de Schepper van al wat bestaat. Hij is de groote Onbekende, de groote Waarachtige. Heel zijn wezen lost zich op in teederheid. Op aarde is zijn naam Jezus; buiten de aarde is Hij de Ongenoemde. Hij is de *volle goedheid*, de tak, waarop iedere vogel zich kan neerzetten.

.... . Tout dans sa bonté calme vient s'engouffrer.
On ne sait où l'on vole, on ne sait où l'on tombe,
On nomme cela mort, néant, ténèbres, tombe,
Et, sage, fou, riant, pleurant, tremblant, moqueur,
On s'abïme éperdu dans cet immense coeur!

Dieu n'a qu'un front: Lumière! et n'a qu'un nom: Amour!

'Is dat alles, o Licht! is dat alles?' stamelt de dichter. En het antwoord luidt:

..... Silence! Le prodige
Sort éternellement du mystère.....
Aveugle qui croit lire et fou qui croit savoir!

Op dat oogenblik doemt eene vreemde verschijning, wier aanblik hem het bloed in de aderen doet verstijven, voor den ziener op. Zij heeft den vorm eener onmetelijke lijkwade, welker plooien een reuk des doods verspreiden. Zij wendt zich tot den vermetelen navorscher en zegt:

.... Tu n'as vu jusqu'ici que des songes,
Que de vagues lueurs flottant sur des mensonges,
Que des aspects confus qui passent dans les vents
Ou tremblent dans la nuit pour vous autres vivants.
Mais maintenant veux-tu, d'une volonté forte,
Entrer dans l'infini, quelle que soit la porte?

Veux-tu planer plus haut que la sombre nature?
Veux-tu dans la lumière inconcevable et pure
Ouvrir tes yeux, par l'ombre affreuse appesantis?
Le veux-tu? Réponds.

- Oui! criai-je

Et je sentis
Que la création tremblait comme une toile.

Alors, levant un bras et, d'un pan de son voile,
Couvrant tous les objets terrestres disparus,
Il me toucha le front du doigt.

Et je mourus.

Ziedaar het gedicht van Victor Hugo. Het brengt ons de oplossing niet van het raadsel, dat de menschheid eeuw en eeuw uit heeft willen doorgronden: *Hoe is Gods wezen?*

'De mensch moet sterven; de dood alleen kan den sluier verscheuren, die onze oogen bedekt. Wij zullen het Oneindige niet eerder binnentreden, niet eerder het ondoorgrondelijke en reine licht aanschouwen, dan wanneer we ontdaan zijn van dit stoffelijke lichaam, dat onze geest met zich voortsleept als een slaaf zijn keten.' Inderdaad, dat wisten we reeds; dat is niets nieuws. Dat is reeds op verschillende wijzen en in eenvoudiger vorm gezegd. Ik denk aan het oude verhaal, dat ik niet nalaten kan hier neer te schrijven en naast het ontzaglijke werk van den grooten franschen dichter te plaatsen, waaraan het zeer zeker ten grondslag heeft gediend:

Toen zeide Mozes: Toon mij nu uwe heerlijkheid.
Doch Hij zeide: Ik zal al mijne goedigheid voorbij uw aangezicht laten gaan en zal den naam des Heeren uitroepen voor uw aangezicht; maar Ik zal genadig zijn, wien Ik zal genadig zijn en Ik zal mij ontfermen over wien Ik mij ontfermen zal.
Hij zeide verder. Gij zoudt mijn aangezicht niet kunnen zien, *want mij zal geen mensch zien en leven*.
De Heer zeide verder: Zie er is eene plaats bij mij: daar zult ge u op de steenrots stellen.
En het zal geschieden, wanneer mijne heerlijkheid voorbij zal gaan, zoo zal Ik u in eene kloof der steenrots zetten; en Ik zal u met mijne hand overdekken, totdat Ik zal voorbijgegaan zijn.

> En wanneer Ik mijne hand zal weggenomen hebben, zoo zult gij mijne achterste deelen zien, maar mijn aangezicht zal nooit gezien worden.

Noch de mozaïsche godsdienst, noch het christendom in zijne oorspronkelijke, eenvoudige gedaante hebben ons Gods wezen tot in de kleinste bijzonderheden willen schetsen. Men zou daarom kunnen vragen, waarom deze beide vormen van aanbidding en vooral de laatste Victor Hugo niet voldeden. De geleidelijke ontwikkeling van het godsbegrip, van de volledige ontkenning af tot aan de aanbidding in geest en in waarheid, die de kenmerkende karaktertrek is van het christendom, wordt in het gedicht met meesterhand geschetst. Daarna schijnt de poëet grond te verliezen. Zijne ideeën worden minder helder, vaag, nu en dan zelfs duister en daar, waar zij op nieuw in vollen glans schitteren, doen zij niet anders dan het licht terugkaatsen, dat van den Sinaï en van den Golgothaheuvel afstraalt.

Dieu n'a qu'un front: Lumière et n'a qu'un nom: *Amour*, wat wil dat anders zeggen, dan dat God ‘licht is en er gansch geen duisternis in Hem wordt gevonden,’ dat Hij is ‘te rein van oogen om het kwade te aanschouwen,’ dat Hij ‘het gekrookte riet niet verbreekt en de rookende vlaswiek niet uitbluscht?’ Het eindresultaat, waartoe de dichter komt, had hij dus kunnen vinden in den christelijken godsdienst, waaraan hij zulk een groot deel zijner denkbeelden verschuldigd is en waarvan hij eenige brokstukken tot een deïsme te zamen voegde, dat hij zijn leven lang met warmte heeft verdedigd.

Toen, een vorig jaar, de Comédie française eene reprise gaf van *la Fille de Roland*, vergeleek Jules Lemaître, de tooneel-criticus van het Journal des Débats, op de volgende wijze het dramatisch vers à courte haleine van Henri de Bornier met de machtige ontboezemingen van Victor Hugo: ‘Ce qui manque dans *la Fille de Roland*... ce sont, les nappes largement épandues et tour à tour les retentissantes cataractes d'alexandrins des *Burgraves*; c'est l'abondance jamais épuisée et l'éclat souverain des images, le lyrisme et le pittoresque énorme et comme

la gesticulation d'armures; c'est la longueur de l'haleine épique, le jaillissement continu du verbe et, pour ainsi parler, l'incapacité d'être essoufflé'[1].

Welnu, die bruisende cataracten van alexandrijnen, dat onafgebroken opborrelen van nieuwe beelden, die nimmer-vermoeidheid van tong vindt ge hier in wonderbare mate. En meen niet, dat die alles overstroomende zondvloed van woorden dienen moet, om eene treurige armoede van gedachten te verbergen.

Neen; al kan de dichter ons niet meer geven dan den mensch wordt toegestaan te weten; al staat hij tegenover het groote raadsel even klein, even nietig als de eenvoudigste onzer, hij heeft toch het licht van zijn geest doen vallen op de edelste aspiratiën van den mensch en met de groote gaven van zijn hoofd en hart die op ongeëvenaarde wijze bezongen. *De som der gedachten van zijn tijd* heeft hij uitgedrukt in de vijf duizend alexandrijnen, die slechts een klein deel uitmaken van Victor Hugo's kolossale nalatenschap en die alleen voldoende zouden zijn, om hem, zoo zulks nog noodig ware, den welverdienden naam toe te kennen van den grootsten dichter van zijn tijd.

Parijs.

A.J. BROUWER.

1) Jules Lemaître. Impressions de Théâtre 5me série, p. 235.

Sonnetten.

I.

Nu rijpt de herfst de rijkgebronsde peren;
De sappige applen glansen, rood en goud,
En prachtig prijkt, gelijk een tooverwoud,
Het bosch, dat groen in purper doet verkeeren.

Krachtige balsemgeur uit kreupelhout
Van eiken stroomt mij tegen, zilvren veêren
Doorstrepen 't reine luchtblauw en vermeeren
Tot één wolk, die de zon gevangen houdt.

Nu vul die vaas met gele October-rozen,
Leg blauwe druiven op die blanke schaal,
Tusschen de trossen laat de perzik blozen
Als avondrood, en loof als bloedkoraal
Van wilden wingerd blij mijn blik verpoozen,
Die symphonieën zoekt in kleurentaal.

II.

O donkere achtergrond van zonde en smart,
Waarvoor het Leven schoof zijn schoon gordijn,
Ik, die niet leef van logen maar van zijn,
Licht op den voorhang en zie 't Leven zwart.

Verschalke de arglooze onschuld uw festijn,
O valsche Wereld die mijn zinnen tart!
't Verzadigt nooit mijn uitgehongerd hart:
't Is ooft der Doode Zee en gif voor wijn.

Zwaar van gedachten, buigt naar 't groene dons
Dat, koel en zacht, der bosschen grond bekleedt,
Dit tranendronken, smartgewijde hoofd.

O woud! is daar geen plek in 't levend brons
Van uw herfsttempel, waar van 's levens leed
Ik ruste en weene om vreugde, mij ontroofd?

III.

Toen nam mijn Smart me in de armen en zij droeg
Mij over 't ruischen van de bosschen heen
En over al de ellende en al 't geween
Van waar de menschen wonen. En ik vroeg:

- ‘Zijt gij zoo groot of is nu de aard zoo kleen?’
Terwijl ik de armen om haar schouders sloeg,
Als 't kind, gewekt door moeder, 's morgens vroeg,
Nog dronken van zijn droom, die pas verdween.

Zij breidde wijd haar reuzevleuglen uit,
In plechtig zwijgen voerend mij omhoog.
De wolken weenden en de storm was luid.

Doch prachtvol rees voor mijn beneveld oog
De brug van licht die op verzoening duidt,
Gods ring van trouw, de heilge vredeboog.

IV.

O lelie van mijn liefde, in blanken pracht,
Uit donkre diepten van mijn ziel, gevoed
Met al het purper van mijn hartebloed,
Uw bloemkroon beurende in den sterrennacht!

Geen roos van weelde ontluikt in passiegloed,
Bedwelmend aadmend geurend smeltend zacht.
Voor 't Paradijs houdt de Engel streng de wacht;
Zijn oogen vonklen en zijn zwaard is goed.

O lelie van verlangen onvervuld!
O blanke vlam van kuischheid ongerept!
O reine droom van liefde zonder schuld!

Klop trotsch, mijn hart, wijl we uitverkoren zijn,
Gelijk een aadlaar met de vleugels klept,
Ten hemel stijgende in den zonneschijn!

V.

Nu juich, mij u lief, in liefde's zegepraal
Over het lijden van dat scheidingsuur!
Zeer groot moet zijn de vreugd, die ik zóo duur
Met tranenvloed en hartebloed betaal.

Dit is geen hel, dit is het vagevuur,
En 't vagevuur is 't hemelvoorportaal.
'k Hoor vleugelruischen al en englentaal,
Ik zie Gods kleed door spleten in den muur.

Wij vonden liefde, een blanke wonderbloem,
Tot plukken noodende op ons winterpad.
Wij plukten snel, niet droomend noodlots doem.

Mystieke lelie! levens eenge schat!
In 't hart der vlammen bloeit gij tot Gods roem
En 't loutringsvuur verzengt geen enkel blad.

HÉLÈNE SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Grand Théâtre, Amstelstraat. De Vereenigde Rotterdamsche Tooneelisten; Directie Le Gras & Haspels: Een Liefdesduel (Bataille de dames) van Scribe en Legouvé, vertaald door P. Cocheret. - Aleid van Multatuli.

Het seizoen 1891-1892 belooft voor de Nederlandsche tooneelspeelkunst in de Hoofdstad weinig goeds. De ‘Koninklijke Vereeniging’, door tegenspoed achtervolgd, heeft, ten einde raad, haar toevlucht gezocht in het Paleis voor Volksvlijt, in een tot schouwburgzaal ingerichte ruimte, welke door de indeeling en de beschildering der wanden den indruk geeft van een groote kermistent. In die ruimte, welke acoustisch zoo gebrekkig is, dat de tooneelspelers, wanneer zij gewoon luid spreken, niet te verstaan zijn, en wanneer zij zeer hard spreken, een verward galmen doen hooren, zijn de artisten bezig hun stem te bederven en wellicht hun talent te - verspelen. Men ziet de directie rechts en links grijpen naar stukken van allerlei, vaak ook van geen gehalte, en haar toevlucht nemen tot grove kunst, en men schrikt bij de gedachte aan hetgeen een langdurig verblijf in deze kermiszaal en het spelen voor een publiek, zoo gemakkelijk te voldoen als dat van het ‘Paleis’, maken moet van een gezelschap, dat, ook nadat eenige talentvolle jongeren het verlieten, nog een aantal geroutineerde talenten en een tweetal artisten van hoogen rang in zijn midden telt.

De overige Amsterdamsche tooneelgezelschappen zijn zóó gebrekkig samengesteld, dat er bij hen van voorstellingen van eenige artistieke beteekenis bezwaarlijk, althans niet dan bij hooge uitzondering, sprake zal kunnen zijn.

En zoo zouden dan zij, die aan het tooneel, als aan een ernstige kunstuiting, eischen van geest en goeden smaak plegen te stellen, gedwongen worden, aan de Hollandsche schouwburgen te Amsterdam den rug toe te keeren met de verzuchting, dat er onder de tegenwoordige omstandigheden van het tooneel niets goeds meer te wachten is, - indien, gelijk Parijs Frankrijk, Amsterdam Nederland ware, en het Nederlandsch tooneelleven zich te Amsterdam geconcentreerd had. Doch dat is niet zoo. Rotterdam is niet enkel op handelsgebied een mededingster van de Hoofdstad, ook op het gebied van het tooneel heeft zij lang met Amsterdam gewedijverd, en dikwijls met goed gevolg. De 'negentigjarige'[1], die in 1839 aan de redactie van *De Gids* een brief schreef over 'Ons tegenwoordig tooneel', zeide het reeds: 'Ik heb altoos een kwaad oog op de vaderstad van Dirk Smits gehad. De Rotterdammers wilden onze talenten naar hunne stad lokken. Onzen Punt benijdden zij ons, geloof ik.' Inderdaad was Punt, na den Amsterdamschen schouwburgbrand van 11 Mei 1772, in den aanvang van het volgende jaar naar Rotterdam vertrokken en had hij er het eerste vaste tooneelgezelschap opgericht. Maar Rotterdam stond op hare beurt in 1780 de achttienjarige, en toen reeds veel belovende Johanna Cornelia Wattier aan Amsterdam af, en veertien jaar later moest Rotterdam het aanzien dat Snoek met zijn gezelschap naar Amsterdam verhuisde.[2] Het zal derhalve niets ongehoords zijn, indien de Amsterdamsche tooneelvrienden dit jaar hun kunstgenot uit Rotterdam ontvangen; en wanneer dan dit genot van de soort is als waarop den 15den October jl. het gezelschap Le Gras en Haspels ons onthaalde, dan zal het Rotterdamsch tooneel, in Amsterdam zelf, de tekortkomingen van het Amsterdamsch tooneel weten goed te maken.

En waarmede werd het succes van deze eerste voorstelling behaald? Met een eenvoudige comedie, weinig meer dan een groote vaudeville, van Scribe en Legouvé[3]; een stuk zonder diepgaande

1) Bakhuizen van den Brink.
2) Zie over een en ander: De Oude Rotterdamsche Schouwburg, door P. Haverkorn van Rijsewijk. Rotterdam. 1882.
3) De medewerking van Legouvé zal zich wel hoofdzakelijk bepaald hebben tot het mede ontwerpen van de fabel der comedie. De m a n i e r is volkomen Scribe en, zoowel bij de eerste voorstelling als hij latere reprises, heeft men steeds van Scribe als van den eigenlijken auteur gesproken.

intrige, zonder karakterschildering van eenige beteekenis, waarin van geen enkel ‘probleem’ de oplossing beproefd wordt; - en daarbij veertig jaar oud: voor een vaudeville zeker een respectabele leeftijd, dien weinigen bereiken.

De grieven, welke men tegen Scribe heeft, zijn bekend: ‘Scribe is niet meer dan een handig en vernuftig knutselaar, die in kleine kunstjes zijn heil zoekt; wat hij te zien geeft zijn weinig anders dan Chineesche schimmen, marionetten; zijn rijke erfgenamen, zijn kolonels zijn allen naar een bepaald model geknipt, geen menschen van vleesch en been, geobserveerd en uit het volle leven op het tooneel gebracht; stijl moet men bij Scribe niet zoeken, zelfs zijn taal is gebrekkig, slordig en zonder kleur ...’

Waarheid is het, dat Scribe's grootere en kleinere stukken louter intrigestukken zijn, vernuftig verwarde kluwens, welke het de kunst is, handig te ontwarren; waarheid is het, dat er van karakters, die zich in en door de handeling ontwikkelen bij Scribe geen sprake is: de personen, welke hij ons vertoont, zijn aan het eind van het stuk volmaakt dezelfden, die zij bij het opgaan van het scherm waren, en het zijn alleen de kleinere en grootere moeilijkheiden, waarin zij zich verwarren, welke hen voor ons belangrijk maken. Maar waarheid is het ook, dat Scribe in dit inferieur genre superieur geweest is, dat hij, toegerust met een kennis van het tooneel en van de tooneel-optiek, met een *flair* van hetgeen op een publiek van gewone intelligentie indruk moet maken als vóór hem weinigen bezaten, stukken heeft weten te schrijven, welke, al is ook de intrige verouderd, nog hun effect behouden en van het begin tot het eind amuseeren.

Neem *Bataille de dames*, de geschiedenis van den Bonapartistischen officier, Henri de Flavigneul, die, achtervolgd als hoofd van een samenzwering, vermomd als kamerdienaar, in het kasteel van een vriendin zijner familie, de gravin d'Autreval, een schuilplaats zoekt en vindt, en wien daar het voorrecht te beurt valt, door twee vrouwen, de dertigjarige gravin en haar achttienjarig nichtje Léonie, elk op hare wijs, bemind te worden.

Wanneer Scribe een karaktercomedie had willen en kunnen schrijven, dan zou hij ons getuigen hebben moeten doen zijn van den strijd tusschen de nog zeer bekoorlijke gravin, met hare ervaring, hare scherpzinnigheid, hare coquetterie tot bondgenooten, en de niet minder bekoorlijke Léonie, alleen gewapend met haar jeugd,

haar onhandige blooheid, haar eenvoud. Maar, al zou de titel van de comedie iets dergelijks doen verwachten, van zulk een strijd bespeuren wij niets. De personages van Scribe plegen hun ziel in lijdzaamheid te bezitten, en te ondergaan wat hun wordt opgelegd; zij beheerschen de omstandigheden niet, maar worden er door beheerscht. En zoo is dan in den regel het eenige waarvoor onze belangstelling gevraagd en zonder moeite verkregen wordt, dit: hoe handig en met hoeveel geest, door welke kunstmiddeltjes zij zullen weten te ontsnappen aan de moeilijkheden, waarin de auteur hen gewikkeld heeft.

Zoo ook hier. Wat ons drie bedrijven lang bezighoudt, en alleraangenaamst bezighoudt, is de vraag: hoe Henri de Flavigneul het zal aanleggen om onder zijn vermomming niet herkend te worden door den prefect van Lodewijk XVIII, den baron de Montrichard, die in hoogst eigen persoon op het kasteel van de gravin is gekomen om hem te zoeken. Hoe houden wij ons hart vast dat de man zich verraden zal en hoe ergeren wij ons over die onnoozele Léonie, die, in haar angst, zich allerlei onvoorzichtigheden laat ontvallen, welke den prefect op het spoor moeten brengen van den vluchteling. Maar wat hebben wij ook telkens weêr kinderlijk schik, wanneer, bij dit verstoppertjespelen, op het oogenblik dat de zoekende zich ‘brandt’, Scribe door een handigen zet het gevaar afwendt en den vervolger het spoor bijster maakt.

Toegegeven dat dit alles kleine kunst is, er behoort ongetwijfeld groot talent toe, heel wat vernuft en heel wat geest, om, met dergelijke gegevens, drie bedrijven lang zijn publiek in gespannen aandacht te houden, zonder het den tijd te laten van zich te ergeren aan het conventioneele, het onwaarschijnlijke van den toestand. Het is dan ook geen toeval, dat een stuk als *Bataille de dames*, waarvan de eerste voorstelling den 17^{den} Maart 1851 plaats had in het toen als ‘Théâtre de la République’ bekende Théâtre français, veertig jaren lang een repertoirestuk van dienzelfden schouwburg is gebleven, waarin Régnier, Provost, Mme Allan, Delphine Fix, later Mme Plessy, Madeleine Brohan, Got, en in onzen tijd Mlle Broisat, Mlle Reichemberg, Thiron en Féraudy, - derhalve *le dessus du panier* van de Comédie française, - optraden, en dat als onderhoudend, vermakelijk schouwspel zijn effect nooit mist.

En laten de tooneelspelers het ons eens zeggen, met welk een ust zij die Scribe'sche stukken spelen. Is dat misschien omdat

Scribe geen bijzondere studie, geen zich verdiepen in hun rol van hen vergt; of zou het ook, voor een deel althans, zijn, omdat hij, 'l'homme-théâtre', die het leven als één groot tooneel scheen te beschouwen, met de natuur als decoratief, zulke bij uitnemendheid speelbare en dankbare rollen heeft geschreven, waarin elk geroutineerd tooneelspeler zich terstond tehuis gevoelt, en waarvoor hij het de moeite waard acht, zijn beste beentje voor te zetten?

Wanneer zij, die in ons land nu en dan voor het tooneel schrijven, slechts een honderdste deel bezaten van Scribe's gaaf van dramatische vinding en dramatische samenstelling, van zijn talent om de personen zich op het tooneel te laten bewegen, dan zouden tal van oorspronkelijke tooneelstukken, waaraan heel wat talent van observatie en van karakterteekening *en pure perte* is ten koste gelegd, van een vroegen dood gered hebben kunnen worden.

De heeren Le Gras en Haspels wisten wat zij deden, toen zij voor hun eerste optreden van den winter, naast het interessante fragment van Multatuli, *Aleid* - waarover ik na de eerste voorstelling te Rotterdam schreef[1] -, Scribe's *Bataille de dames* kozen; en het was een lust te zien, met welk een opgewektheid deze kleine comedie door de Rotterdamsche kunstenaars werd gespeeld.

Mevrouw van Eysden-Vink (de gravin d'Autreval) bezit eene natuurlijke distinctie - geen tooneeldistinctie -, die op ons tooneel een zeldzaamheid is, en Alida Klein (Léonie), wier zuivere dictie en intelligente voordracht van het beschavend onderwijs getuigen, dat zij op de Tooneelschool genoot, heeft van het voorrecht, aan een gezelschap verbonden te zijn, waar men haar talent waardeert en er partij van weet te trekken, gebruik gemaakt om zich in een goede richting te ontwikkelen. Welk een genot, op de planken Jeugd te zien in haar vollen bloei en haar volle natuurlijkheid!

Wij hebben den hervormer Ibsen bewonderd om de stoutheid, waarmede hij, in *Spoken* en elders, het vraagstuk van de erfelijkheid op het tooneel durfde brengen, maar weten wij wel dat de ouderwetsche Scribe, de man van de conventie, reeds in 1851 dit vraagstuk aanroerde in den persoon van Henri de Grignon, die, hoewel met de intrige van het stuk slechts losjes verbonden, tot de grappigste rollen behoort van Scribe's uitgebreid repertoire?

1) In *De Gids* van Maart jl.

De Grignon heeft van zijn moeder moed en van zijn vader voorzichtigheid geërfd, en nu zien wij den sukkel tusschen deze twee neigingen steeds op de koddigste wijze heen en weer slingeren. Scribe heeft van die gegevens uitnemend partij weten te trekken, en, door den man, telkens weer in verschillende toestanden, hetzij met zijn moed, hetzij met zijn angst overhoop te doen raken, aan deze stereotiepe en conventioneele figuur een uiterst komisch *relief* gegeven, tegelijkertijd alweder een dankbare rol scheppend voor een intelligent tooneelspeler.

Toen in 1881 Féraudy, de leerling van Got, de rol, waarin zijn meester geschitterd had, van dezen had overgenomen, schreef Sarcey: ‘Ik vrees, dat het hem aan jeugd en aan *verve* ontbreekt. Noch zijn gelaat, noch zijn houding, noch zijn gebaren zijn vroolijk. Het is zeer goed gespeeld, maar *en demi-teinte*.’ Haast woordelijk hetzelfde zou men van Henri de Vries kunnen zeggen. Hij speelt den Grignon met groote intelligentie, geestig, maar wat mat, wat vermoeid, *en demi-teinte*.

Indien ik voor den goeden dunk, dien ik van het Rotterdamsche gezelschap koester, nog bevestiging noodig had, dan zou ik die gevonden hebben in de wijs waarop *Aleid* van Multatuli gegeven werd. Wij zijn er aan gewoon geraakt, en wij hebben daarvoor allerlei, natuurlijk onwederlegbare, verklaringen moeten aanhooren, dat bij de ‘reprise’ van een stuk alles even los in elkander zit als bij een eerste voorstelling; dat men, na verloop van eenige maanden een stuk terugziende, geen meerdere rolvastheid, geen volkomener ensemble bespeurt. Ook op dit punt schijnen de Rotterdammers zich gunstig te onderscheiden van hunne Amsterdamsche collega's. De *Aleid*, die ik in Februari te Rotterdam zag, was door het intelligent spel der vertooners reeds buitengewoon aantrekkelijk en belangwekkend. Maar in deze voorstelling sloot alles nog veel beter in elkaar, ging alles nog natuurlijker, nog ongedwongener toe. Henri de Vries, die destijds van de rol van Frits de Keltenaar weinig terecht bracht, had zijn voordeel gedaan met de opmerkingen, welke hem niet gespaard waren, en van zijn rol een geestige creatie gemaakt. Wel ontbrak nog het spontane, naar-buiten-slaande, overmoedig-studentikoze, maar het doffe, vermoeide, geblaseerde in klank, houding en stem, dat ook den Grignon van De Vries kenmerkte, blijkt wel te zeer inhaerent aan de persoon van den jongen kunstenaar dan dat men er hem een grief van zou mogen maken.

Voorstellingen als deze, waarin men geestig, beschaafd comediespel te genieten krijgt, en door welluidende stemmen zuiver, dialectvrij Nederlandsch hoort spreken, zijn wel geschikt om het vertrouwen in de Nederlandsche tooneelspeelkunst, dat door menige teleurstelling geschokt werd, te doen herleven.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Molière. '*Le Misanthrope' en 'Amphitryon*.' Vertaald door Antonie Ooms, Leeraar aan het Gymnasium en de H.B.S. te Deventer.

'Och die vertaalde Molières!'

Het is vijftien jaar geleden, dat met dezen uitroep een bestuurslid van het Tooneelverbond, naar ons destijds door den algemeenen Voorzitter van de Hollandsche maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen werd meegedeeld[1)], ten huize van zijn vriend Edsard een hoopje boeken op tafel wierp, dat bij nadere kennismaking uit vier vertalingen van *Le misanthrope*, één van *Tartuffe* en één van *Les femmes savantes* bleek te bestaan.

Sedert de man dien wanhoopskreet uitte, is de reeks Molière-vertalingen in ons land nog aangegroeid. Alberdingk Thijm vertaalde *Tartuffe* en *Misanthrope*, de heer Antonie Ooms, leeraar aan het Gymnasium en aan de Hoogere Burgerschool te Deventer, liet een vertaling van *Tartuffe* drukken, en dezelfde voltooide kort geleden zijn overzetting van *Le misanthrope* en van *Amphitryon*.

'Och die vertaalde Molières!' Wat een moeite kosten zij en wat beleeft men er weinig pleizier van! Met het doel om ons tooneelrepertoire te verrijken, behoeft men zijn talent aan dezen arbeid niet te besteden: met dien zekeren 'garçon nommé Molière, (qui) a fait des pièces où il y a de l'esprit' - zooals Tallemant des Réaux hem aanduidde - houden onze tooneeldirectiën zich niet druk bezig, allerminst de groote. Wat dan wel het motief

1) Molière en het Nederlandsch tooneel. Redevoering uitgesproken door A.G. van Hamel bij de opening van de algemeene vergadering der Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, gehouden te Rotterdam, 15 September 1876.

mag zijn dat, om een voorbeeld te noemen, na mr. C.H. Perk I.M. Calisch, na Calisch W.J. van Zeggelen, na van Zeggelen Alberdingk Thym, en thans na Alberdingk Thym de heer Ooms met een vertaling van *Le misanthrope* voor den dag treedt? De omstandigheid dat deze vijf mannen juist hetzelfde stuk ter vertaling kozen, doet vermoeden, dat de lust om het werk van de anderen te verbeteren den meesten de pen in de hand gaf, en dit vermoeden krijgt ten opzichte van den jongsten Misanthrope-vertaler schijn van zekerheid, wanneer men vooreerst hem in eene voorrede hoort verklaren, dat zijn vertaling zeker niet in een leemte voorziet, '*wanneer er onder de vorige vertalingen goede zijn*', en verder: 'De laatste jammerlijke vertaling van Alberdingk Thym is hoofdzakelijk geschikt om een stuk van matige opvoerbaarheid geheel onmogelijk te maken.'

Men heeft het gehoord: de Misanthrope-vertaling van Alberdingk Thym is 'jammerlijk'. Het minste wat men dus verwachten mag van den man, die zoo kras beschuldigt, is dat hij beter werk levert dan de voorganger over wien hij zich aldus uitlaat.

'De man van het Tooneel', die ons in de redevoering van den heer Van Hamel wordt voorgesteld, zegt volkomen juist: 'Wie als vertaler van Molière optreedt, moet in de allereerste plaats zorg dragen, dat hij de passages die ieder kent, en de meesten van buiten kennen, nauwkeurig, behoorlijk en genietbaar teruggeeft.' Dergelijke passages en versregels vindt men reeds aanstonds in het eerste bedrijf van *Le misanthrope* te kust en te keur. Bijvoorbeeld in het allereerst dispuut tusschen Alceste en Philinte, waar Alceste zijn tirade tegen de allemansvrienden eindigt met dezen regel:

> L'ami du genre humain n'est pas du tout mon fait.

Alberdingk Thym vertaalt kort en kernig:

> En 's menschdoms boezemvriend - die kan mijn vriend niet zijn.

De heer Ooms kan het in één regel niet af, maar maakt er van:

> En 'k heb te lang met hem verkeerd,
> Die over éénen kam het gansche menschdom scheert.

Een moeielijke regel, waarover veel vertalers gestruikeld zijn, is de tweede uit het bekende gezegde van Philinte tot Alceste:

> Et je crois qu'à la cour de même qu'à la ville
> Mon phlegme est philosophe autant que votre bile.

De heer Ooms weet er geen weg meê, en vertaalt even omslachtig als stroef:

> En waar het wijsheid geldt, in steden of aan hoven,
> Denk 'k niet dat al uw gal mijn kalmte gaat te boven.

Alberdingk Thijm daarentegen geeft het kort, krachtig en nauwkeurig aldus weer, - vooral de tweede regel, waar het op aankomt, kon niet gelukkiger -:

> En 'k meen dat, in den kring van laag- als hooggeboornen,
> Mijn kalmte wijsheid is; zoo wijs licht als uw toornen!

Een derde voorbeeld, altijd nog uit datzelfde eerste tooneel van het eerste bedrijf. Alceste kent Célimène's gebrek slechts al te goed, maar, ondanks alles, blijft hij haar liefhebben. *Sa grâce est la plus forte*, is de gelukkige uitdrukking, waardoor hij zijn zwakheid poogt te verklaren.

De geheele tirade luidt bij Alberdingk Thym:

> Maar ondanks alles, en ten spijt van 'ternstigst pogen,
> 'k Erken mijn zwakheid: zij verrukt mij met hare oogen,
> Ik zie haar fouten; 'k moet ze laken, en nochtans
> 'k Moet haar beminnen: *want haar gratie heeft een glans*
> *Die alles overstraalt*.....

De heer Ooms vertaalt:

> Maar och! 'k beken mijn feil, wat zal 'k er over klagen,
> Zij heeft verlokslen, die mijn broze hart behagen;
> Zij doet verkeerd, ik zie 't en keur het af, 't is waar,
> Doch tegen wil en dank, beminnen moet ik haar;
> *Zij is te aanvallig schoon*.....

Ik zet de vergelijking niet verder voort: dat de jongste Misanthrope-vertaler niet het recht had om het werk van zijn voorganger ‘jammerlijk’ te noemen, zal wel reeds duidelijk genoeg gebleken zijn.

Op één regel uit de vertaling van den heer Ooms wil ik echter nog wijzen als op een waarschuwend voorbeeld tegen zekere manier om zich door zoogenaamd ‘vrij’ vertalen uit moeielijkheden te redden. Bekend is Alceste's antwoord, wanneer hij, na eerst getracht te hebben zijdelings aan Oronte te doen verstaan, hoe hij over zijn sonnet denkt, eindelijk gedrongen wordt om zich ruiterlijk uit te spreken:

Franchement, il est bon à mettre au cabinet.

Over de beteekenis van dat ‘cabinet’ heerscht eenig verschil van gevoelen. Van een man als Alceste, die, ondanks al zijn stekelige openhartigheid, ‘homme du monde’ blijft, kan intusschen niet verwacht worden, dat hij hier het woord in zijn platste beteekenis zal hebben gebezigd; en de meeste Molière-verklaarders en vertalers vatten dan ook ‘cabinet’ op in den zin van *secrétaire*, waarin men zijn papieren pleegt weg te bergen[1)]. Alberdingk Thym vertaalt ook zeer vrij, maar toch, waf den zin betreft, nauwkeurig:

Ronduit gesproken - leg ze kalm en wel ter zij.

Maar wat doet de heer Ooms? Naar het schijnt vat hij ‘cabinet’ in de meer triviale beteekenis op, maar daar hij Alceste te fatsoenlijk acht om dat woord in den mond te nemen laat hij hem, die, na zich lang ingehouden te hebben, nu eindelijk ‘franchement’ zal zeggen waar het op staat, aldus uitvallen:

Och! wat ik er mee deed - d a t z e g i k l i e v e r n i e t.

Wat ik van dien regel denk - dat zeg ik liever niet. Men mocht eens gaan meenen, dat ik de vertaling van den heer Ooms voor een ‘jammerlijke vertaling’ houd, en, hoeveel ik ook op zijn werk heb af te dingen, met zulk een epitheton zou ik het niet gaarne willen brandmerken.

Amphitryon neemt in het werk van Molière een eigene plaats in. Wat den vorm, den toon, de opvatting betreft, staat deze comedie, door den aard van zijn onderwerp, ver van die breede karakterschilderingen, welke den naam dragen van *Tartuffe* (in hetzelfde jaar 1667, waarin *Amphitryon* geschreven werd, voor het eerst vertoond), van *L'avare, Les femmes savantes, Le misanthrope*. Maar Molière's vernuft, zijn geest, zijn phantasie, en vooral ook zijn dichterlijk talent, blonken nooit schitterender dan in dit mythologisch blijspel, dat tweehonderd jaar vóór *Orphée aux enfers*, en zonder de hulp van een Offenbach, de goden van den Olymp op de vermakelijkste wijze op het tooneel, in hunne menschelijke zwakheden ten toon stelde.

1) De allernieuwste Duitsche vertaling, die van Ludwig Fulda, voorkomende in *Nord und Süd* van October jl. heeft:

Nun - bergen Sie's im tiefsten Schranke nur.

Men heeft op allerlei wijs het ontstaan van *Amphitryon* trachten te verklaren. Bladzijden vol zijn geschreven om de bewering te verdedigen, dat Molière in Jupiter, die, tijdens de afwezigheid van Amphityron, bij Alcmene in de gedaante van haren gemaal diens plaats vervult, niemand minder dan Lodewijk XIV in zijne betrekking tot madame de Montespan zou hebben geschilderd, tegelijk die betrekking tot op zekere hoogte verheerlijkende, althans voor den bedrogen echtgenoot vergoelijkende met de verzekering, dat

> Un partage avec Jupiter
> N'a rien du tout qui déshonore.

Men behoeft echter bij Molière zóó ver niet te zoeken. Molière - men vergete het niet - was tooneeldirecteur, en het succes, artistiek zoowel als materieel, van zijn troep ging hem zeer na ter harte. Nu had hij in dit jaar 1667 een groote teleurstelling ondervonden. *Tartuffe*, het werk, dat hij reeds in verschillende kringen met grooten bijval had voorgelezen en waarvan hij bij de openbare vertooning een niet minder groot en bovendien winstgevend succes mocht verwachten, was na de eerste voorstelling van 5 Augustus 1667 verboden. Zeven weken verliepen er eer de gewone voorstellingen weer hervat werden, en daarna sukkelde men voort tot het midden van December met ontvangsten, die tot de laagste behooren, welke men in het bekende register van Lagrange vindt opgeteekend. Molière moet de behoefte gevoeld hebben ‘de frapper un grand coup’, en hebben omgezien naar een onderwerp, dat zoover mogelijk afstond van dien *Tartuffe*, die hem zooveel verdriet had bezorgd. In die dagen heeft hij in Plautus gebladerd en daarin twee stukken gevonden, welke voor zijn doel geschikt gemaakt konden worden: *Amphitruo* en *Aulularia*. Van laatstgenoemde comedie zou hij in 1668 *L'avare* maken. *Amphitruo* herinnerde hem aan het succes dat Rotrou met *Les Sosies* behaald had, een succes, dat, in 1636 aangevangen, in 1650 nog niet was uitgeput, toen het stuk met schitterend decoratief, met ‘kunst en vliegwerk’, onder den titel van *La naissance d'Hercule* vertoond werd.

Gewoon, waar hij iets van zijn gading vond, het zich niet te laten ontsnappen - men kent de uitdrukking: ‘je prends mon bien où je le trouve’ - zette Molière zich aan het werk, en schreef *Amphitryon*.

Sommige Molièristen, o.a. Mahrenholtz[1], hebben het voorgesteld alsof Molière Plautus' *Amphitruo* op de meest oorspronkelijke wijze zou hebben omgeschapen, zonder daarbij, anders dan op een enkele plaats, een van Plautus' Fransche, Italiaansche of Spaansche navolgers op zijne beurt te hebben nagevolgd. De bewering is op afdoende wijs weêrlegd door N. Bock in een opstel: 'Molière's Amphitryon in Verhältnis zu seinen Vorgängern', voorkomende in het *Zeitschrift für neufranzösiche Sprache und Litteratur*[2]. Met tal van voorbeelden wijst Bock aan, dat, al week Molière in de opvatting van zijn onderwerp verder van Plautus af dan van Rotrou, die nog op den bodem der klassieke mythologie blijft staan en zich niet dan in bijzonderheden afwijkingen van het oorspronkelijke durft veroorloven, hij toch, wat den vorm zijner verzen en speciaal wat het rijm betreft, aan zijn voorganger veel te danken heeft. Soms wordt het rijm enkele regels achtereen woordelijk van Rotrou overgenomen. Als wij in de *Sosies* lezen:

- Mais pour quelle *raison*
Me met un étranger hors de notre *maison?*
- Hors de ta maison, *traître*?
- Oui, puisque j'y demeure et qu'elle est à mon *maître*, -

vinden wij in het 1e bedrijf van *Amphitryon*, in het gesprek van Mercure en Sosie het volgende:

O le *traître!*
Tu te dis de cette *maison?*
- Fort bien. Amphitryon n'en est-il pas le *maître?*
- Hé bien! que fait cette *raison?*

En zoo zijn er voorbeelden bij de vleet, die aantoonen, dat Molière, wat hem te pas kwam, eenvoudig aan Rotrou ontleende. Amphitryon-Rotrou mocht het zich tot een eer rekenen, dat Jupiter-Molière zich wel verwaardigen wilde, zijn trekken aan te nemen. Zeker zou Molière dit niet gedaan hebben wanneer hij niet in Rotrou, als vertaler en navolger van Plautus, een man van groot talent erkend had. Toch, hoe groot de verdiensten ook waren van *Les Sosies*, dat zich zoolang op het tooneel staande hield, niet zoodra was Molière met zijn *Amphitryon* verschenen, of men hoorde van

1) Molière's Leben und Werke. Heilbronn. 1881. p. 226.
2) Band X. Abhandlungen. Oppeln und Leipzig. 1888.

Rotrou's comedie niet meer spreken. Hier gold - en dit mag ook het antwoord zijn aan hen, in wier oogen de verdiensten van Molière als dichter van *Amphitryon* minder groot schijnen, nu men weet, dat hij zooveel van Rotrou heeft afgekeken -:

> Le véritable Amphitryon
> Est l'Amphitryon où l'on dîne.

En een kostelijker, fijner gekruid maal dan bij Molière, vindt men noch hij Plautus noch bij Rotrou, noch bij eenig ander van de tooneeldichters, die dit onderwerp behandelden. Molière zag terstond met den blik van het genie, wat er voor zijn tijd nog van de Amphitryon-sage behouden kon worden; hij begreep hoe het scabreuse onderwerp alleen te redden was door den hartelijken, gezonden lach van den komischen dichter, door een levendigheid van voorstelling, die voor een kalme beredeneering plaats noch tijd overliet en tegelijkertijd door een vorm, welke door nieuwheid treffen moest. Al zouden wij niet, met den heer Ooms, durven spreken van *Amphitryon's* ‘nergens onvoegzame’ wuftheid - hij zelf heeft gemeend in zijne vertaling enkele uitdrukkingen te moeten verzachten -, er is zeker veel waars in hetgeen Dumas in de voorrede van *L'Etrangère* schrijft: ‘... Les merveilleuses scènes d'Alcmène et d'Amphitryon, de Cléanthis et de Sosie, où l'auteur force tous les spectateurs à voir ce qu'il ne veut pas leur montrer, et à rire de ce qu'il ne leur dit jamais, resteront les exemples achevés, éternels, et probablement inimitables, de l'art de tout dire devant un public qui ne doit pas tout entendre.’

En dan de vorm! Het is negen jaar geleden dat er in het kamp der Molièristen groote verontwaardiging gewekt werd door een artikel van Schérer in de *Temps*, hetwelk hij zelf ‘Een letterkundige ketterij’ betitelde en waarin hij Molière een uiterst slordig dichter noemde, wiens verzen vol stoplappen, vol herhalingen, vol zinnen, welke geen verband met elkander houden, moeielijk te lezen zijn. Schérer beschuldigde Molière verder van langdradigheid en gemaaktheid, en paste op hem de woorden toe van Bélise uit de *Femmes savantes:*

> Et les pires défauts de ce puissant génie
> Sont ou le pléonasme ou la cacophonie.

Slechts voor één van Molière's scheppingen maakte de strenge criticus van de *Temps* eene uitzondering, voor *Amphitryon*. ‘Daar’ zegt hij, ‘zijn, als met een tooverslag, al de fouten verdwenen, waarop wij opmerkzaam maakten. In vrije verzen schrijvende, meester van zijn maat, vrij om het rijm te plaatsen waar het hem lust, gebruikt Moliere geen stoplappen meer, en treedt hij niet meer in herhalingen. Le jet du métal n'est plus déshonoré par les bavures. En met welk een gratie speelt de schrijver met zijn onderwerp! Hoe vlug loopt de phrase, hoe duidelijk en hoe schitterend is elke trek!’

Maar welk een taak wacht hier dan ook den vertaler!

In de bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde bevonden zich in 1877, blijkens den toen verschenen Catalogus, 63 verschillende Molière-vertalingen. Maar onder de Nederlandsche dichters, of wie er voor wilden doorgaan, van vroeger of later tijd, welke aldus hun vertaallust aan Molière botvierden, schijnt er vóór den heer Ooms slechts een enkele geweest te zijn die zich aan *Amphitryon* gewaagd heeft. De alexandrijn van Molière, zoo goed en zoo kwaad als het ging, te vertalen, daartoe zag men nog wel kans; die versvorm ging den meesten zoo gemakkelijk af dat men, in de 17e en het begin der 18e eeuw, zelfs prozastukken van Molière, *L'avare* en *Georges Dandin*, in alexandrijnen vertaalde; maar aan het vrije vers van *Amphitryon*, daaraan waagde er zich slechts een[1)]. Het stuk kwam uit in 1670 en is, als ik wel zie, de oudste bekende Nederlandsche Molière-vertaling. De titel luidt: *Amphitryon. Bly-eynde-spel. In 't Frans gestelt door Mollière. Ende nu in 't Nederlandts vertaelt. Anno* 1670. De naam van den vertaler wordt niet vermeld, maar in de Bibliotheek van Letterkunde vindt men het stuk met andere in één bundel bijeengebonden, onder den algemeenen titel: ‘Adriaan Peys. Tooneelpoëzy. I Deel,’ en in den catalogus wordt dan ook A. Peys als de vertaler genoemd.

1) In de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde komt ook nog voor: *Amphitryo*. Blijspel van D. B(uysero). Amst. 1679. De drie bedrijven der comedie van Molière, die op den titel niet genoemd wordt, zijn door weglating van verschillende tooneelen, door wijziging en verkorting van andere, tot één enkel bedrijf samengeperst. Op enkele regels na in het laatste tooneel (waarin D.B. Kupido laat optreden!), is het geheel in alexandrijnen geschreven. Een vertaling van *Amphitryon* mag dit dus niet heeten.

Intusschen, hoe de man ook heeten moge, talent had hij ongetwijfeld. Hij volgt het oorspronkelijke zoo veel mogelijk op den voet en weet die nauwgezetheid in den regel met smaak en losheid te vereenigen, al vergist hij zich een enkel maal in de beteekenis van de Fransche uitdrukking en al laat de zuiverheid van taal te wenschen over. Regels als:

> Die Signor Jupiter kan 't pilletje vergulden,

en de slotregels:

> Daer soo do saecken zijn gegaen,
> Die 't minste seyt, heeft best gedaen,

zou iedere moderne vertaler van hem kunnen overnemen. In nauwgezetheid overtreft de vertaler van 1670 ongetwijfeld zijn opvolger van 1891, die, gelijk hij 't ook in zijn vertaling van den *Misantrophe* deed, er niet tegen op ziet, om, als dat hem gemakkelijker voorkomt, uitdrukkingen en beelden te gebruiken, waarvan bij Molière niets te vinden is.

In den aanhef van den bekoorlijken proloog, de samenspraak tusschen Mercurius en de Nacht, geeft Molière al aanstonds den toon aan van het geheel. Wanneer, bij het opgaan van het scherm, men Mercurius op een wolk ziet rusten, terwijl de Nacht komt aanrijden in een karos, met twee paarden bespannen, wordt men terstond reeds in de rechte stemming gebracht door deze regels:

> - Tout beau! charmante Nuit, daignez vous arrêter,
> Il est certain secours que de vous on désire;
> Et j'ai deux mots à vous dire
> De la part de Jupiter.
>
> - Ah! Ah! c'est vous seigneur Mercure!
> Qui vous eût deviné, là, dans cette posture?

De vertaler van 1670 tracht dit zoo weêr te geven:

> - Al sachjes schoone Nacht, verhaest u niet soo seer,
> Gy kont een grooten dienst aen Jupiter bewijsen,
> En ik kom hier seer spoedig rijsen,
> Om u te seggen sijn begeer.
>
> - Ha, ha, zijt gij 't mijnheer Mercuer,
> Wie had u ooyt gedacht te zien in dat Postuer.

De heer Ooms maakt dezen luchtigen, lossen aanhef zwaar en deftig. Hij deelt ons mede, dat hij den Nacht naar het tegenwoordig taaleigen mannelijk gemaakt heeft, en voegt er bij: ‘ik hoop, dat de poëzie er niets bij verloren heeft.’ Intusschen is dat wel degelijk het geval: de proloog, opgevat als samenspraak tusschen twee mannelijke wezens, verliest een groot deel van zijn eigenaardig karakter. De ‘charmante Nuit’, die het doet voorkomen of zij zich een beetje schaamt over het werk dat Jupiter haar opdraagt, en die daarop van Mercurius het verwijt moet hooren, dat zij den naam heeft van zoo preutsch niet te zijn, ‘de n'être pas si renchérie’, wordt een ‘Waarde Nacht’, die ‘den naam heeft van een oudgediende’. Statig klinkt dan ook de aanhef, waarin het ‘Tout beau!’ niet tot zijn recht komt:

> Gegroet, o Waarde Nacht! ga niet te ver;

en zwaar en omslachtig antwoordt de Nacht:

> 'k Zie, Waarde Heer! dat gij geen zetel zult versmaden;
> Wie had Mercurius op zulk een stoel geraden?

Dat is de groote grief, welke ik heb tegen deze vertaling van *Amphitryon*: den vertaler ontbreekt die fijnheid en lichtheid van toets, die vaardigheid, welke Molière vergunt de geestige gedachte in grillige arabesken te slingeren, het ondeugende te ‘enleveeren’, het ‘glissez, mortels, n'appuyez pas!’ toepassend op het glibberige terrein der scabreuse anecdote.

Liever dan voorbeelden aan te halen van Ooms' tekortkomingen in dit opzicht, wijs ik ten slotte op datgene, wat zijn vertaling onderscheidt. De heer Ooms heeft den komischen vorm trachten te vinden door de keus van zijn rijmwoorden, voornamelijk door het veelvuldig gebruik van dubbelrijmen, en hij is daarin herhaaldelijk goed geslaagd. Als dubbelrijmer - indien dit woord gebruikt mag worden - ontwikkelt hij een groote virtuositeit. Zoo laat hij in het komische tooneel tusschen de twee Sosia's (I. 2), nadat Mercurius den waren Sosia heeft afgeranseld, dezen laatsten zeggen:

> Je weet nu eenmaal, 'k ben niet strijdbaar,
> En zege is dàn alleen benijdbaar,
> Wanneer men vecht met worstelaars;
> Doch 'k vind, dat 't winnen maar zoo zoo is,
> Als ge, overtuigd dat iemand bloo is,

Hem aanpakt, - dat kan iedereen.
't Is flauwe bluf, als je iemand aankunt;
En ranslen wien je veilig slaan kunt,
Dat noem ik door en door gemeen.

En wanneer Sosia zijn meester Amphitryon vertelt wat hem weêrvaren is, laat de heer Ooms hem aldus spreken:

Nu wees verzekerd, dat het moeite mij gekost heeft; -
Toen ik een tweeden zag voelde ik mij diep gekrenkt
En dacht: Wie is de fielt die mij hier afgelost heeft?
Toch weet hij best hoe ge iemand overtuiging schenkt;
Het heugt mij nog hoe hij mij afgerost heeft; -
Maar deftig was hij; flink gebouwd,
Innemend, knap, - als ik; dat de overeenkomst juist was
En sprekend, heb ik zelf aanschouwd;
Het blijkt, dat eerst mijn oordeel onbesuisd was,
En ware 't niet dat hij zoo hard van vuist was,
De ontdekking had mij niet berouwd.

Met dit al, een modelvertaling van *Amphitryon* gaf de Deventer leeraar ons niet. Voor een dergelijke vertaling, die ook in muzikaal en dichterlijk opzicht het oorspronkelijk niet al te ver achter zich zou mogen laten, worden eigenschappen gevorderd, welke de heer Ooms in den arbeid, dien hij tot dusver leverde, zorgvuldig verborgen hield.

Bibliographie.

Woordenboek der Nederlandsche Taal. Tweede reeks. 11de Afl. Ongekorven-Onpartijdig. Bewerkt door Dr. A. Kruyver. - Tweede deel. 4de afl. Angstvalligheid-Argwaan. Bewerkt door M. de Vries, 's Gravenhage en Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff. 1891.

Men behoeft thans niet meer te vragen: Wat wordt er van het Woordenboek? Men ziet het worden, en het wint in krachten onder het gaan. Na den stoot, dien het Amsterdamsche congres van 1887 aan de zaak gaf, is het werk, gesteund door inschrijvingen, van particulieren en door subsidies van den Nederlandschen en van den Belgischen staat, zoo flink vooruitgekomen, dat de toekomst van het Woordenboek verzekerd mag heeten. Dat hebben de bezoekers van het in Augustus gehouden congres te Gent het eerst uit het daar uitgebracht officieel verslag van de Commissie van Bijstand mogen vernemen. Daar is hun medegedeeld, dat Matthijs de Vries thans een staf van vijf mannen om zich geschaard mag zien (de hh. Dr. A. Kluyver, Dr. J.W. Muller, Dr. A. Beets, Dr. C.C. Uhlenbeck en Willem de Vreese) die in een groot lokaal in het gebouw der Universiteitsbibliotheek te Leiden hunnen arbeid onafgebroken voortzetten: Prof. de Vries werkende aan het laatste gedeelte van letter A, Dr Muller aan een nieuwe letter B, Dr. Beets aan de letter G, en Dr. Kluyver met de nieuwe redacteuren Uhlenbeck en de Vreese aan de letter O. Blijft de redactie voltallig, dan zullen na 1 September 1893 - wanneer de nieuwe redacteuren hnn voorbereidingstijd volbracht hebben - elk jaar zeven afleveringen kunnen verschijnen, en zal op die wijs over ruim 25 jaar het geheele werk, in 13 deelen, voltooid zijn.

En nu, nadat kort geleden een aflevering van de O, door Dr. Kruyver bewerkt, verschenen was, ligt daar weder een nieuwe vóor ons, bewerkt door Prof. De Vries, die, in spijt van de wet, welke hem rustend hoogleeraar noemt, rusteloos blijft arbeiden aan het groote werk, dat zijn naam zal doen leven, zoolang er Nederlandsch geschreven wordt. Men heeft deze aflevering slechts vluchtig te doorbladeren om, ook als leek, een indruk te krijgen van de geweldige somme arbeids, welke aan de samenstelling van deze 160 kolommen besteed is. Het diepst is die indruk wel, wanneer men de studiën leest op de woorden a n k e r , a n t w o o r d , a p p e l en a r b e i d .

Vermeldt de bewerker bij ‘arbeid’ de tweeledige opvatting, waarin dit woord van ouden tijd af heeft gegolden: een passieve, ter aanduiding van de moeite die iemand

lijdt, en een actieve, ter aanduiding van die welke hij aanwendt, in beide beteekenissen zal men zeker mogen spreken van den arbeid van de Vries, als hoofdleider van het Woordenboek. Doch hoe zwaar die arbeid ook wezen moge, en al zullen volgende geslachten eerst het volle genot hebben van dit werk, als de grijsaard uit de fabel ziet De Vries, den boom dien hij plantte, zonder ongeduld groeien, tevreden bij de gedachte:

Mes arrière-neveux me devront cet ombrage.

Nederlandsch Liederboek uitgegeven door het Willemsfonds, 1e deel. Vaderlandsche en plaatselijke liederen. Gent, J. Vuylsteke, 1891.

Gaf het Amsterdamsch Congres van 1887 den stoot aan de voortzetting van het Woordenboek, het is te verwachten, dat het Gentsche Congres van 1891 een even krachtigen stoot zal hebben gegeven aan de verspreiding van het Nederlandsche lied. Toen Paul Fredericq, bij zijne eerste bezoeken aan Noord-Nederland, ons de oud-Nederlandsche liederen voorzong, was dat voor velen een openbaring en wenschten wij, dat de frissche zangwijzen en de opwekkende woorden meer bekend mochten worden en onder het bereik mochten komen van zoovelen onder het volk, die, bij gebrek aan beter, zich met laffe en platte straatdeunen behielpen. De vervulling van dien wensch is thans, dank zij de zorgen van het Willemsfonds, mogelijk geworden.

In dit eerste deel van het Nederlandsch Liederboek, waarin 43 ‘Vaderlandsche en plaatselijke liederen,’ voorzien van eene gemakkelijke pianobegeleiding, zijn bijeengebracht, vinden wij o.a. de oude wijs van ons Wilhelmus, die gelukkig op weg is de zooveel mindere moderne lezing van dit lied te verdringen, het ‘Helpt nu u zelf,’ de fraaiste liederen uit den ‘Gedenckclank’ van Valerius, naast de bij onze jeugd zoo populaire liederen van de Zilvervloot, van Koppelstuk, het Vlaggelied: en bovendien tal van nieuwere Vlaamsche liederen, waaronder het Kaerelslied als krachtige uiting van een levendig nationaal bewustzijn, ons bijzonder trof. Het is een schat van, voor het grootste deel fraaie melodien en - op een enkele uitzondering na, waar de politieke hartstocht tot grofheid overslaat - flinke, frissche, mannelijke gedichten, welke hier, voor 60 centen, onder ieders bereik wordt gebracht. Deze liederen behooren dan ook gevonden te worden en gezongen te worden in elk Nederlandsch gezind huisgezin, waar men in het bezit is van heldere stemmen en van een klavier, en verder op onze scholen, in onze volkszangvereenigingen, opdat zij, waar in feestlokalen of in de open lucht mannen en vrouwen van allerlei rang en stand bijeen zijn, door allen gekend, luid en helder mogen klinken, en straks - naar de Génestet's wensch - de

vaderlandsche zangen
Voor vrij eid, liefde en vreugd den schorren
toon vervangen,
Die langs de straten krast en krijscht.

Het nieuwekamerlid. Roman door James Waldon. Amsterdam. S.L. van Looij, 1891.

Een roman in brieven met al de nadeelen, - als daar zijn: langdradigheid, herhalingen, gemis aan plastische voorstelling en scherp belijnde karakterteekening, - en geen dor voordeelen van het genre. De titel belooft - of bedreigt met - een politieken roman, of althans een roman met politiek; maar eerst wanneer wij in dit boek van 263 bladzijden tot bladzijde 162 genaderd zijn, hooren wij van een kamerlidmaatschap gewagen. En dan blijkt het al spoedig, dat wat er verder volgt een satire moet heeten op de wijze, waarop men bij ons lid van de volksvertegenwoordiging wordt, en op de manier waarop de zaken in de Staten-Generaal behartigd, of niet behartigd worden. Die satire schijnt te willen aantoonen, ‘dat een eerlijk, kundig, doch niet

door een hooge positie, een groot vermogen of invloedrijke vrienden gesteund man onmogelijk op eerlijke wijze lid van de Tweede Kamer kan worden', en verder, dat een dergelijk eerlijk, kundig enz. man in die Tweede Kamer, waarin hij dan op oneerlijke wijs zich een zetel zal hebben weten te bemachtigen, niet op zijn plaats is, en dus niets beters te doen heeft dan wêer zoo spoedig mogelijk zijn ontslag te nemen. Maar de satire is zoo plomp en grof, zoo onhandig opgezet en uitgewerkt, - men lette bijv. op de zoogenaamde verslagen uit zeven couranten van verschillende richting, allen denzelfden candidaat aanbevelende, waarin niets karakteristieks is, niets dat op een toch zoo gemakkelijke parodie lijkt van onze journalistiek in den verkiezingsstrijd - dat men deze poging om 'lachende de waarheid te zeggen' gerust als mislukt mag beschouwen.

Tante Lena. Roman door H.G. Roodhuyzen. Dordrecht, J.P. Revers.

De ongetrouwde tante, die door een ongelukkige liefde, of duidelijker: door de onwaardige behandeling welke zij indertijd van haren minnaar heeft ondervonden, scherp en bitter is geworden en het daardoor hare omgeving lastig en onaangenaam maakt; maar die, zelf het meest lijdende onder de verbitterdheid van haar gemoed, ten slotte blijkt veel beter te zijn dan zij zich voordoet, is een in de romanwereld niet onbekende figuur. De heer Roodhuyzen plaatst haar in een Nederlandsche, speciaal Amsterdamsche omgeving en vindt daardoor gelegenheid om hare lotgevallen en die van hare huisgenooten nu en dan wat belangwekkender te doen schijnen dan zij in werkelijkheid zijn. Zeer diep heeft de schrijver zijn onderwerp niet opgevat. Anders zou hij ons een kijkje hebben moeten gunnen in het jonkvrouwelijk gemoed van Lena Norendorp op het tijdstip dat zij haar hart aan een onwaardige wegschonk. Dat zou aan hare persoonlijkheid in den roman *relief* hebben gegeven; daardoor zou de roman van haar leven en haar geheele gemoedsbestaan ons zijn gaan interesseeren, terwijl dat ons nu tamelijk koel laat.

Indien de schrijver zijn roman, eer hij hem liet drukken, nog eens aandachtig had overgelezen of aan een man van smaak te lezen had gegeven, dan zou hij wellicht tot de ontdekking zijn gekomen, dat de variatiën op 'het eeuwig vrouwelijke', welke hij met kwistige hand door zijn roman gestrooid heeft, door de eindelooze herhaling niet winnen in geestigheid en dat aardigheden als 'Klompenburg', 'Laarzenburg' en 'Dansschoentjesburg' toch waarlijk al te laf zijn. Wellicht zou zijn aandacht dan tevens op enkele anachronismen zijn gevestigd, en zou hij begrepen hebben, hoe moeielijk het aan te nemen is, dat in een tijd waarin Middelburg nog niet was aangesloten aan het spoorwegnet (p. 223), Tante Lena te Amsterdam aan het Centraalstation afstapt en in een coupé rijdt met caoutchouc vellingen om de wielen.

Zij die er van houden, zich door kleine familietafereelen, in een bekende omgeving voorvallende, zacht te laten roeren, onder voorwaarde dat alles terecht komt en op zijn minst met één huwelijk, zoo mogeijk met de geboorte van een 'krullekopje met heldere kijkertjes' eindigt, vinden hier hunne gading.

Een vrouw fin de siècle.
Madame du Deffand.

Daar is misschien nooit een eeuw geweest, die zoo bewust ten einde liep als de onze. Die eeuw is zoo van zich zelve vervuld dat zij, bij monde van de geestigsten harer zonen, de Franschen, den geduchten indruk, dien haar eigen heengaan op haar maakt, in een nieuwe bijvoegelijke uitdrukking vertolkt. Zij spreken aan de Seine van *idées fin de siècle, moeurs fin de siècle*; ook de snit van uw rok of de knop van uw rotting kan *fin de siècle* zijn. Daarbij denkt men dan aan iets geblaseerd voornaams, of stelt zich voor iets interessant bedorvens, iets wegsleepends maar dat huiveren doet, iets verrukkelijks en demonisch tegelijk, quelque chose d'innommé. Of men bergt onder die uitdrukking alles wat een exentrieken bijsmaak heeft. Het woord is een modewoord geworden, een soort van *volant*, dien men elkander plagend toekaatst. Het helpt schrijvers aan sensatiestof, en de modemagazijnen aan nieuwigheden.

Maar, - en dit mag verwonderen van een eeuw, zoo trotsch, die zooveel gedruisch maakt en zich beroemt de beschavingseeuw bij uitnemendheid te zijn - zij houdt, wanneer zij over haar uiteinde aan het bespiegelen gaat, of zich aan voorspellingen omtrent haar doodstrijd waagt, altijd het oog op de achttiende gevestigd. Vele stellingen en stemmingen, die men *fin de siècle* noemt zijn inderdaad niet anders dan de opgewarmde schotels uit het eind der achttiende. Taine laat u zien hoe de brave burger der moderne staten van het hedendaagsch Europa zit te ijzen voor de marionetten van 1795, aan wier touwtjes de hedendaagsche demagogen trekken.

Het pleit niet voor de oorspronkelijkheid en de frischheid der verbeelding onzer democraten, wanneer zij hun zinnebeelden en veldteekens gaan zoeken in een grafgewelf, onder de stoffige reliquien van de Fransche revolutie. Zien wij dien democraat, in plaats van eigen vlag te hijschen, in plaats van een nieuw symbool te scheppen uit den warlstroom van hartstochten en denkbeelden die voorbij hem schiet, een museum van antiquiteiten binnengaan en er uit terugkomen met de roode muts en de verroeste piek der Jacobijnen, dan heeft dit veel van een pose. Er zijn er dan ook, die aan het einde van de negentiende een herhaling in het groot verwachten van de schriktooneelen der achttiende. Onze eeuw doet denken aan den man, die zegt: mijn vader is aan een beroerte gestorven, dus zal ik ook aan een beroerte sterven.

Dergelijke voorspellingen worden meer gedaan, maar ze komen niet altijd uit. De loop der geschiedenis is niet met dezelfde wiskunstige zekerheid te bepalen als een chemisch proces.

Hoe dit zij, het einde van de achttiende eeuw zwerft velen onzer tijdgenooten min of meer bewust voor oogen, als zij aan hun eigen tijd denken, aan de benauwende vraagstukken, van dien tijd. Er wordt geschermd in het wilde met die achttiende eeuw. In Frankrijk coquetteert men met de bloedige schimmen, die zij oproept. Maar in het algemeen moet er een grond zijn waarom zij als de geest van Banquo aan het gastmaal dezer dagen oprijst. Die grond ligt niet alleen in het besef van het onhoudbare van sommige maatschappelijke toestanden. Hij ligt nog dieper, meen ik, hij ligt in de overeenkomst tusschen zekere verschijnselen in den geestelijken dampkring van het eind der vorige eeuw en van de onze. Bij al het verschil is er een gelijkheid op den bodem van het zieleleven, ik bedoel een stoornis in dat zieleleven, die verdwenen wereld eigen, ons niet vreemd. Ik heb het gewaagd een vrouw op te roepen uit den doode, die het merk der achttiende eeuw zeer duidelijk op het voorhoofd draagt. Haar correspondentie vult boekdeelen, doch de moeite die doortelezen wordt beloond. Want een blik in het intieme leven van anderen slaan heldert dikwijls op hetgeen er duister is in eigen binnenste. Waaraan het bij ons zelven hapert wordt ons zelden recht-

streeks aangewezen, neen, het wordt teruggespiegeld. Ik bedoel geen grondige, volledige, diepzinnige karakteristiek der achttiende eeuw. Daartoe is de plaats te klein en zijn mijn krachten ontoereikend. Ik ben geen historicus. Wat ik trachten wil te doen is: den indruk weêrtegeven, dien het lezen dezer brieven bij mij naliet. Zij zullen van tijd tot tijd een kijkje openen, tusschen de geel geworden bladen door, in de tijden, die hen zagen ontstaan. Er is altijd iets treffends in brieven, in die stemmen uit vervlogen dagen, heen en weder gaande tusschen vrienden, die elkaar vertrouwen en zich op die vliegende blaadjes aan elkander geven zonder maskers. Niets gelijkt zoozeer op een verschijning uit de dooden als een correspondentie. Men loopt die regelen door met een gevoel van ontzag als raakte men de dooden zelven aan, als schond men een geheim.

Marie de Vichy-Chamrond werd in 1697 geboren. Zij was de dochter van den graaf de Vichy-Chamrond en ontving haar opleiding in het klooster der Madeleine te Parijs. Hoe die opleiding van de dochters van den adel was leert de litteratuur dier dagen. Zij was geheel ingericht op het leven, waarvoor de kweekelingen bestemd waren: het leven in de wereld en aan het hof. Zij hield het midden tusschen de afzondering eener non en de ijdelheden eener mondaine. Zij was half salon, half bidkapel. Van het gebedenboek en de vrome bespiegelingen bracht men de meisjes naar den dansmeester.

Madame du Deffand heeft zich later met veel bitterheid over die kloosteropvoeding uitgelaten. De goede kloosterzusters van haren kant hadden weinig reden zich geluk te wenschen met de novice. Deze bleek te zijn een weerspannige en onhandelbare geest, bezeten door een onbedwingbaren lust om alle dingen, zoo gewijde als profane, met haar vrijpostig gezond verstand te doorsnuffelen en uittepluizen.

Het kleine meisje was een kompleete vrijgeest; zij joeg de vrome zusters rillingen aan. Niemand minder dan de groote Massillon kwam er aan te pas. Maar het juffertje stond Massillon. De beroemde redenaar en godgeleerde moest het opgeven en zijn antwoord op de angstige vraag der priores: wal nu te

doen met Marie Chamrond, was niet veel meer dan een schouderophalen. Hij had niet alleen niet overtuigd, hij had, en dit moet een harde proef geweest zijn voor zijn redenaarsijdelheid, hij had geen indruk hoegenaamd gemaakt.

En toch, wanneer men het geduld bezit de brieven van dien vrijgeest doortelezen, dan ziet men dat er ergens in die weerspannige natuur een toegang voor de hoogere dingen moet geweest zijn. Den sleutel tot die deur bezat de priester niet, dien sleutel had alleen de moeder kunnen vinden. Madame du Deffand behoorde tot de meisjes, die met de uiterste voorzichtigheid en tact moeten worden opgevoed, altijd onder moeders oogen. Het was een fijn plantje, maar dat plantje eischte den kundigsten onder alle kundige hoveniers, het vorderde een zachte hand, die geduldig en met liefde kweekte. Dezelfde vrouw, die, nog een kind, een Massillon deed afdeinzen, heeft naderhand gehunkerd naar geloof. Den weg daartoe heeft ze nimmer kunnen vinden; die was verstopt, hij lag vol zand. De woestijnwind van Versailles had er over geblazen.

Zij trouwde op haar een en twintigste jaar, laat voor dien tijd. De meeste dochters van den adel trouwden dadelijk na haar tehuiskomst uit het klooster. Dit huwelijk was, gelijk de meeste huwelijken in de hoogere kringen, louter een koppeling van twee fortuinen, twee namen, twee familiebelangen. Als een staaltje hoe het toeging bij de echtverbintenissen in de groote wereld diene een curieus verhaal: het kort relaas van de manier, waarop madame d'Houdetot aan haar man kwam. - Een zekere heer de Rinville komt op zekeren dag bij den heer de Bellegarde en stelt hem voor zijn dochter Mimi uittehuwelijken aan des heeren de Rinville's neef, den markies d'Houdetot.

Top! zegt de vader van het meisje, en, om er nu maar geen gras over te laten groeien, proponeert hij nog denzelfden dag met zijn dochter en zijn gansche familie bij den heer de Rinville te komen dineeren. De neef in quaestie moest er dan ook wezen; men kon de jongelui naast elkander zetten, zien of ze elkander bevielen, en, was dit het geval, de zaak beklinken. Zoo gezegd, zoo gedaan! Mimi, die soezig van aard is, wordt gewaarschuwd dat ze nu van daag eens letten moet

op den heer, die naast haar zit. Het meisje krijgt een kleur als ze naast den onbekenden jongen man gaat zitten. ‘Kijk’ zeggen de ouders, ‘zij houden al van elkander, nu moesten wij, op het dessert, de zaak maar in orde brengen’. Men staat van tafel op, bepaalt terloops den bruidschat, laat een notaris komen, teekent het contract, féliciteert de jongelui en..... overmorgen bruiloft.

Zulk een huwelijk *full speed* was het huwelijk van Marie Chamrond met den markies du Deffand wel niet; het was er niet gelukkiger om. Huwelijksgeluk en huwelijkstrouw werden in de hofkringen algemeen beschouwd als zaken voor de burgelui.

Er waren vele en gelukkige uitzonderingen, vooral in de provincie, doch er behoorde moed toe voor een man van de wereld om voor een conjugale passie uit te komen. Men stak daarmede den gek en er bestaan voorbeelden, dat een man zijn vrouw beleefd verzocht toch nooit op hem verliefd te worden.

Madame du Deffand schitterde niet door de onbesprokenheid van haren wandel. Wat zal men zeggen! Zij was niet beter en niet slechter dan de meesten van haar kring en van haar stand. In allen gevalle niet slechter. Zij was geen loshoofd. Zij muntte uit door klaar verstand en bezonnenheid. Dergelijke vrouwen hebben behoefte aan orde zoowel in haar gedrag als in haar denkbeelden. Natuurlijk kreeg zij spoedig twist met haar gemaal. Men koos de wijste partij, men scheidde. Maar, en dit werpt een eigenaardig licht op het karakter dezer vrouw, zij riep haar man terug. Zij deed iets, waardoor zij zich blootstelde aan het ergste, dat een vrouw van de wereld overkomen kon: ridicuul te worden. Romaneske drijfveeren waren hier niet in het spel. Haar brieven geven den sleutel tot dien stap, al spreekt zij er nergens rechtstreeks over. Het was de opwellende behoefte aan degelijkheid, wij zouden zeggen aan ordentlijkheid in haar bestaan. Los leven stond haar tegen; zij was geen studentikoze vrouw. Ook is het niet alleen hierop: dat zij haar man terug riep, waarop wij den nadruk laten vallen. Wat haar kenschetst is vooral haar manier van doen; hoe zij het durfde doen in het aangezicht van eenen vormendwang, zoo tyranniek als die der groote wereld. - Om aan de zaak een houding

te geven werd bepaald dat de markies..... een noviciaat van enkele maanden zou in acht nemen en dien tijd op het kasteel zijns vaders zou gaan doorbrengen. Maar madame du Deffand, toen zij zich eenmaal in het hoofd gezet had dat haar man moest terugkomen, vroeg zich af, waartoe dat uitstel diende. Daar zij er geen redelijken grond voor zag, besloot zij zich aan de vormen niet te storen Zij wilde haar markies terug hebben en zij verkoos hem dadelijk te hebben. De heeren te Versailles amuseerden zich kostelijk met de geschiedenis; de dames riepen moord en brand over die schending der welvoegelijkheid. Zij liet de heeren schateren en de jaloersche dames schreeuwen en haalde haar markies naar huis. Die markies, in het voorbijgaan gezegd, moet een soort van schaap geweest zijn. Wat zij ook was, madame du Deffand, zij was iemand. De gevierde vrouw, de star uit Versailles, verloochende de kleine Marie Chamrond uit het klooster niet. Niemand kreeg haar er onder, de wereld evenmin als Massillon. D'Alembert en de encyclopedisten evenmin als de wereld, Voltaire evenmin als de filosofen. Zij bleef tegen alles en tegen allen haar scherp gesneden persoonlijkheid, de volstrekte onafhankelijkheid van haar geest en oordeel handhaven.

Zoo had ze dan den gewilligen markies weêr bij zich. Dat ging eenige weken goed. Man en vrouw dineerden en soupeerden met elkander in gezellig tête à tête, tot onuitsprekelijk vermaak van het hof.

Toen op eens begon haar de markies zoodanig tegen te staan en de keel uit te hangen, dat ze zijn gezicht niet meer kon zien. Hem niet willende kwetsen door hem ten tweede male weg te jagen, liet ze hem zitten en vluchtte naar haar vader. Homerisch gelach te Versailles; de jaloersche damesoogen vroom ten hemel over dit schandaal! Uit die anecdote spreekt de vrouw. Goede opwellingen, maar een verregaande ongedurigheid en wispelturigheid en geen flauw besef van plicht. Vooral dit laatste treft. In de honderden brieven, die ik voor mij had, komt het woord niet voor, straalt het gevoel niet door, geen enkele maal! Welwillendheid, voorkomenheid genoeg, maar nooit een flauw besef dat men iets doen moet wat onaangenaam is, eenvoudig omdat het *moet*. Behoefte aan genegenheid, aan hartelijkheid van anderen, bij tijd en wijlen

aanvallen van een soort van geeuwhonger naar liefde en sympathie, maar nooit het stille geluk van lief te hebben zonder dadelijk wederliefde te eischen! Anderen tot zich trekken, nimmer zich zelve geven! Dat was wel de vrouw, die van zich zelve getuigde: Je ne pénètre jamais, j'effleure.

Hetgeen zij bij haar man niet vond, zocht zij bij een vriend, den bekenden president Hénault, een bel esprit, vriend der filosofen, aan het hof gezien. Die president Hénault was een hoffelijk man en bij de dames zeer in trek. Hoe ver zijn beleefdheden gingen, leert zijn handelwijze tegenover mevrouw de Civrac. Deze dame moest naar de baden. De galante president draagt zorg dat zij op iedere halt van haar badreis een feestje vindt. Op de eene plaats stond een gecostumeerde troep gereed, die aardige coupletten voor haar zong. Weder op een andere vond zij een landelijken optocht, of een keurig souper, of een klein ballet. Mevrouw de Civrac overleed spoedig daarop.

Geen wonder!

De gevoelens van den president voor zijn vriendin waren niet bepaald teeder. Madame du Deffand, in een harer brieven over het huwelijkslot van een harer vriendinnen sprekend, zegt: Elle n'aime pas son mari, c'est un malheur..... assez général. Maar wat te denken van de hartelijkheid eens minnaars, die zijn geliefde toeduwt: ‘A vrai dire je commence déja à beaucoup m'ennuyer, vous m'êtes *un mal nècessaire*’. Vous m'êtes un mal nécessaire! Madame du Deffand kon het er meê doen. Na zulk een openhartige verklaring maakt men zich geen illusies meer.

Nu was, in dit opzicht van haar meening scherp te zeggen, zijn vriendin aan den oprechten president gewaagd. Madame du Deffand bezit een opmerkingsgave van den eersten rang. In het teekenen van menschen met enkele vlugge trekken is zij een meester. Zij anatomiseert op het levend model met een vastheid van hand, met een brio, die bewondering zouden verdienen, als men zulk een wreede kunst ooit bewonderen kon. Deze aangeboren gave vond een oefeningsveld als nimmer aan

een andere vrouw, in andere tijden werd gegund. Zij sleep haren geest aan de wereld te Versailles. Sedert Lodewijk XIV zich op den top van zijn pagode had neergezet en den Franschen adel van het platte land uit zijn kasteelen, uit zijn natuurlijke bezigheden, plichten en verhoudingen om zijn almachtigen persoon had samengetrokken, was de maatschappij een salon geworden. Dáár was elken dag gelegenheid menschen te observeeren. Alle hartstochten woelden hier in kort bestek dooreen. Het ontbrak er niet aan documents humains. De eerzucht worstelde met de eerzucht om den prijs, de afgunst spande strikken aan het succes, de vleierij kroop voor de macht, en de nijd bood het geluk een adder onder rozen. Hier droeg alles maskers; het was de kunst ze elkander af te lichten. De intrigues slopen in het duister rond, ontmoetten elkander op haar onderaardsche kronkelwegen, slingerden zich dooreen, of spatten de een op de andere stuk. Hier kon men menschen leeren kennen: hun laagheid, de plooien, waarin zij zich wringen, de listen, die zij te baat nemen, de sluipwegen, die zij gaan, de schelmerij, waartoe zij in staat zijn, hun karakterloosheid, hun duivelsche zelfzucht en de valschheid van hun hart en van hun tong. Aan dit hof, aan zulk een hof, in die vergulde broeikas van bederf der Lodewijken, waar alles wat er goed was in de menschen onderging en al het slechte boven kwam maakte, madame du Deffand haar studiën. ‘Alles wat ik zie’, schrijft zij, ‘doet mijn hart verdorren. Ik vind bij niemand eerlijkheid, noch openhartigheid, noch eenvoud. Ik verkeer onder menschen die elkander haten en verfoeien. Ik moet voortdurend op mijn woorden passen en mijn gedachten verbergen. Iedere partij neemt mij beurtelings in het vertrouwen, maar het geschiedt alleen uit ijdelheid.’ Dat zij niet alle geloof in alle goed in den mensch verloor, dat zij, ondanks haar lange ervaring van de wereld, met zoo klaren, onbenevelden blik den man van eer en de brave vrouw bleef onderscheiden van dien hoop; dat zij tot aan haar dood een hertogin de Choiseul, den abt Barthélémy aanhing, vereerde, beminde, voor zoover zij liefhebben kon, pleit voor den buitengewonen geest dier vrouw, voor de zelfstandigheid van dien geest en ook, laat ons dit woord gebruiken, voor haar liberale natuur. Die natuur was niet diep, maar zij was ruim. Zij was niet warm en teeder, maar zij was ook niet geveinsd en dubbelhartig.

Zij haatte schijn en verachtte de zelf begoocheling. Haar eigen portret werd even onmeedoogend door haar gegraveerd als dat van anderen. Indien zij aan velen een hekel had, dan kon zij zich beroepen op den hekel, dien ze dikwijls aan zich zelve had. Al de welsprekendheid van Massillon had eens het kind niet kunnen overtuigen, dat de dogmen van de Roomsche kerk waar waren. Al het cynisme van de bedorven wereldlingen kon de vrouw niet overreden, dat er geen eerbiedwaardige dingen en geen deugden waren. Al de slechtheid om haar heen kon haar niet tot een menschenhaatster zonder voorbehoud, en al het praten en het spotten der filosofen niet tot een godsdiensthatenden wijsgeer maken. Niemand *had* haar, door niemand liet zij zich inpalmen. Voor geen gezag boog zich dit taaie, tyrannieke verstand, ook niet voor het gezag van haar geweten, ook niet voor het kermen van haar hart. Wat zij niet dadelijk in duidelijke begrippen kon samenvatten wierp zij weg. Zij wilde God wel aannemen, mits Hij haar eerst Zijn schepping verklaarde. En toen men haar eens uit de brieven van Paulus voorlas, sprong zij op en riep den lezer toe: ‘lieve hemel! wat beduidt dit alles? Begrijpt gij daar iets van? Het is wartaal wat gij daar leest!’

Ja, Voltaire was het niet!

De portretten, die aan de scherpe pennepunt van madame du Deffand bleven hangen, wanneer zij voor haar lessenaartje zat en haar oogen in het ronde sloeg, zijn min of meer uitvoerig afgewerkt; zij verraden allen, zonder onderscheid, dezelfde losheid van trek. Het zijn ondeugende croquis, als deze los daarheen geworpen omtrek eener dame, die aan mad du Deffand was voorgesteld: ‘Zij spreekt zoo rad tusschen hare lippen, tusschen hare tanden durf ik niet zeggen (de rateliers waren nog niet uitgevonden), dat ik geen syllabe van haar discours verstond. Zij vertelde mij, geloof ik, dat zij het geluk had zich nooit te vervelen.’ En nu komt de pointe... ‘ce n'est pas en elle un bonheur... communicatif’. - Of die andere: ‘c'est un bonhomme, qu'on aime bien... quand on ne le voit pas’. Of het zijn sarcastische zetten als deze striem aan het adres van vriend Voltaire, die haar een brief van beklag geschreven had, toen zij ziek en gebrekkig geworden was. ‘Voltaire’ zegt zij, ‘houdt niet op zich *naar* te maken over den droevigen

staat, waarin ik verkeer. Men verergert de smart, die men wil verzachten, door... een overmaat van medelijden.' En dan komt de steek: 'on est toujours maladroit, quand on feint des sentiments qu'on n'a pas.' O, indien de sluwe wijze van Ferney de oude dame zand in de oogen dacht te strooien, dan had hij het mis! Die oogen doorzagen hem.

Of het zijn secties op de snijtafel als deze schets ten voeten uit van Voltaire's maîtresse, de befaamde madame du Châtelet:

'Stel u voor een groote, dorre vrouw, zonder heupen, de borst ingedrukt, lange beenen, groote voeten, een klein hoofd, een spitsen neus, fleschgroene oogen, een platten mond met gapingen tusschen de tanden. Madame du Châtelet schikt zich zelve op..... omdat de natuur in gebreke bleef het haar te doen. Daar zij geen fortuin heeft en toch goed gekleed wil gaan is zij soms genoodzaakt zich van enkele... onbeduidendheden te spenen als daar zijn: kousen, hemden, zakdoeken.'

Hier snijdt de tong van madame du Deffand als een scheermes. Er is jalouzie in het spel. De satire overschrijdt de perken van den goeden smaak. Het wordt bijna bijten.

'De goddelijke Emilie', gaat madame du Deffand voort te vlijmen, 'de goddelijke Emilie heeft zoolang haar best gedaan te schijnen wat zij *niet* is, dat ze nu vergeten heeft hetgeen zij *wel* is. Haar gebreken zelfs behooren haar niet toe; zij behooren bij haar pretensies. Zij is onbeleefd en uit de hoogte omdat zij zich verbeeldt een prinses, zij is dor en afgetrokken omdat zij zich verbeeldt een geleerde vrouw te zijn, en zij giegelt mal, wringt zich in bochten en trekt gezichten omdat zij zich verbeeldt een mooie vrouw te wezen. Alles wat zij is dankt zij Voltaire. Hem is zij verschuldigd dat zij zal leven in de toekomende eeuw..... In afwachting daarvan *leeft zij van hem in de tegenwoordige*.'

Die laatste trek vooral is wreed. Het is de genadeslag. Men bedenke dat deze geschreven portretten van hand tot hand gingen, dat uwe kennissen, uwe beste vrienden er bij zaten te grinniken en zich in de handen te wrijven, en men zal beseffen

wat het voor een ijdele vrouw als madame du Châtelet moest beteekenen: madame du Deffand tot vijandin te hebben.

Fijner is de volgende teekening. Zij bevat het beeld van de hertogin de Chaulnes:

‘De geest van madame de Chaulnes is zoo zonderling dat het niet mogelijk is er een definitie van te geven. Men zou dien het best kunnen vergelijken bij de ruimte. Hij heeft er al de eigenschappen van: de diepte, de uitgebreidheid en.... de *ledigheid*. Hij neemt alle vormen aan en behoudt er geen enkele. Rede, oordeel, gevatheid, al die eigenschappen merkt men in haar op, maar het is op de wijze van een tooverlantaarn. Zij verdwijnen naarmate zij verschijnen. Al het goud van Peru vloeit door haar handen; zij wordt er niet rijker door. Ontbloot van hartstocht en gevoel is haar geest slechts een vlam zonder gloed, maar die licht verspreidt. *Haar ziel gelijkt op de gelagkamer van een herberg*. De muren zijn beplakt met centsprenten.’

Wilt gij zien, hoe Jean Jacques er afkomt onder het mes van madame du Deffand?

‘Zijn geest is valsch! Welsprekendheid kan men hem niet ontzeggen; maar die welsprekendheid vermoeit en maakt op den geest den indruk van een muziek vol dissonanten. Hij is een man met twee aangezichten; hij predikt u de deugd; gij volgt het spoor, dat hij u wijst... en komt bij de ondeugd uit. Hij is een krankzinnige. Het zou mij niet verwonderen indien hij opzettelijk een misdaad beging die hem op het schavot bracht, wanneer hij meende dat zijn vermaardheid er door zou toenemen. Rousseau geeft licht, maar het is weerlichtgeflikker; hij geeft warmte, maar het is de hitte van de koorts.’

‘Point de véritable esprit sans ordre et sans lumière; c'est là l'oeuvre de la création’ zegt Madame du Deffand. Wij behoeven niet te vragen hoe de schrijver naar haar hart heette. Men zou zich evenwel bedriegen indien men meende dat zij met Voltaire door dik en dun ging of met vrouwelijke ingenomenheid in deze zon geen vlekken zag. Zij critiseert Voltaire

in haar brieven onophoudelijk met volkomen onbevangenheid van oordeel. ‘L'éloge de Racine’ vindt zij beneden het middelmatige. Van de ‘Pélopides’ zegt zij: ‘Of Voltaire dit voor zijn eigen pleizier geschreven heeft, weet ik niet; één ding is zeker, dat hij het niet schreef voor het pleizier van anderen.’ ‘Voltaire’, schrijft zij aan de hertogin de Choiseul, ‘is geen groot wijsgeer; hij zou een groot wijsgeer zijn als hij een beter karakter had.’ Dit sluit niet uit dat de prins der Fransche letteren en nog andere letterkundige grootheden zich gaarne in het gezelschap van madame du Deffand bevonden. Om van haar geest niet eens te spreken, zij bezat de gave, bovenal door deze soort van heeren gewaardeerd, de gave om naar hen te luisteren. In tegenstelling van de hertogin de Maine, die naiefjes zeide ‘j'aime beaucoup la société, tout le monde m'écoute et je n'écoute personne’, verstond madame du Deffand de zeldzame kunst anderen tot spreken uit te lokken, anderen te laten *uitkomen*. Zij maakte zich niet van het gesprek meester, maar hield het roer en stuurde de conversatie, zorgde dat zij kleur had, in beweging bleef. ‘Zij is een jachthond, die veel wild opjaagt’, zegt van haar een geestig tijdgenoot.

Die soort van jachthonden bestaan in onze maatschappij bijna niet meer.

L'esprit zoo heette het rijk, waar madame du Deffand een toongeefster en wetgeefster was.

L'esprit! Niets is moeielijker te omschrijven, want niets is zoo fijn, zoo lichtgewiekt, zoo buiten het bereik van wie het in de vlucht zou willen grijpen: een zeepbel, die schittert van purper en goud, een geurig schuim, dat prikt op de tong, een lichtje, dat voorbij danst op de punt van een golfje. L'esprit! Al de gaven van den Franschen geest, en die geoefend elken dag in een buitengewone samenleving, gelijk er maar eenmaal heeft bestaan en nooit meer komen zal, dat is l'esprit. De salon gewijd ten tempel van den goeden smaak, de conversatie eeredienst geworden! Alles wat uitmunt en schittert door gratie, door schoonheid, door rang en door vernuft tusschen vier muren vereenigd! Een wereld, die niets anders doet en niets anders te doen heeft dan onderhoudend te zijn, te boeien, te prikkelen en aan te vuren, te plagen, te lokken, uit te vallen, te riposteeren, tot de eene geest vonken uit den anderen

slaat, en alles wat er in den mensch zit uit hem komt.

Een tournooiveld, waar alles wat Frankrijk bezit aan schoone en geestige vrouwen, aan kennis en vernuft zich met elkander meet, zich aan elkander wet.

Ziedaar het terrein, waarop zich het verschijnsel heeft ontwikkeld, dat de achttiende eeuw l'esprit noemt!

De vrouwen brengen haar bevalligheid, haar zucht om te behagen, haar fijn instinct voor het geheim van den goeden toon en de beschaafde vormen. De mannen schitteren met het vuurwerk van hun vlug vernuft, hun aangename buigzame manieren en met een houding even vrij van dwang als zij van aanmatiging vrij is. Al die krachten samenwerkend tot één doel: de wellevendheidskunst tot het toppunt van volkomenheid te brengen. Er bestaat in die kringen een ongeschreven wet, eerder met de fijnste punten van de zenuwen te voelen dan met het begrip te vatten. Die wet heeft vele artikelen, artikelen, die niet onder woorden te brengen zijn, omdat zij bestaan uit honderden schakeeringen en overgangen, halve en tusschen-tinten in de houding, de manieren, de wijze van zich te gedragen en zich uit te drukken bij den man en bij de vrouw. Het gesprek wordt opgeheven uit het peil van tijdverdrijf tot de rij der schoone kunsten; zooveel smaak en tact vereischt die conversatie, zooveel tegenwoordigheid van geest en zelfbeheersching en gevatheid bij het schuren van de degens tegen elkander, bij het toebrengen en het pareeren van den stoot; zooveel zin voor het schilderachtige en zooveel fijn begrip der juiste evenredigheden bij het aanbrengen van de toetsjes, bij het plaatsen van de pointe. En gelijk zij spreken, zoo vloeiend, zoo los, zoo onderhoudend, zoo prikkelend, zoo klaar en zoo kernig, zoo natuurlijk schijnbaar en toch zoo onbeschrijfelijk kunstig, schrijven zij. De brief is de salon op reis, de salon op wielen; hij trekt den drempel van de zalen der kasteelen in de provincie aan den drempel der Parijsche gezelschapskamers. En zoo wordt geheel Frankrijk één groot salon.

Maar l'esprit heeft een groot gebrek. Hij blijft niet middel; hij wordt doel. Hij is iets, hij wil alles zijn, en omdat hij alles wil zijn wordt hij een dwingeland; van vleugel voor den geest een bagno voor den geest. Madame du Deffand spreekt van ‘les galères de l'esprit’. - ‘Ik verfoei die beleefde menschen’, roept zij uit, ‘je hais le bel air!’

L'esprit kwam niet uit de benauwde salons in de frissche lucht. Hij werd niet gedragen door beginselen, niet gevoed door het hart. Daar is geen gevoel van plicht en verantwoordelijkheid bij die wereld te Versailles, geen gevoel van gemeenschap met de wereld, die buiten de gezelschapszalen leeft en werkt en zwoegt en lijdt. Er is geen deernis met de nooden van het volk bij die elegante causeurs, en bloedde hun hart, dan bloedde het uit de wonden hunner ijdelheid. Intrigeeren, schitteren en genieten wordt de eenige hartstocht, prikkeling van het verstand de eenige hoogere drift. Daar is geen toewijding, geen geestdrift, geen warmte voor iets bij die menschen. In al de brieven van madame du Deffand komt het woord ‘patrie’ niet voor.

En wil men een staaltje van de harteloosheid, ik zou haast zeggen van het beestachtige egoïsme, waartoe die beschaving verviel, hoor dan wat madame du Deffand, met akelige naïveteit aan haar Engelschen vriend Crawfurd schrijft. ‘Zullen wij oorlog krijgen? Vraagt ge het mij dan denk ik dat wij oorlog krijgen. Maar ik verzeker u dat ik den oorlog niet vrees om de ellende die hij aanricht, maar om de leegte, die hij brengt in de gezelschappen.’

De rampen van den oorlog trekt zich de geestige vrouw niet aan. Daarover te tobben, c'est bon pour la canaille. Zulk een frase opgevangen uit een briefwisseling zegt meer dan boekdeelen kunnen beschrijven. De markiezin du Deffand, Voltaire's vriendin, de ster van Versailles, schreef die hardvochtige zinsnede zonder zelfs den zweem van een besef, dat zij zich daarover, en als vrouw en als Française, diep moest schamen.

Omdat het hart niet klopt en het gevoel niet stroomt en het geweten zwijgt, verfrischt de ‘esprit’ niet, hij verdroogt en verschroeit den mensch. Hij wordt in plaats van de bondgenoot, de natuurlijke vijand van den eenvoud en de waarheid. ‘Het zijn niets dan maskers die men hierziet’, schrijft madame du Deffand; ‘o, kon ik den tijd, die mij nog rest, aan de waarheid wijden, zeggen alleen wat ik meen, uitspreken alleen wat ik gevoel, geen actrice meer zijn, geen valsche munt meer uitgeven.’ De esprit komt in dienst van alle lage hartstochten, van den nijd, van den laster. ‘Ik word wee’, zoo luidt

het ergens, ‘wanneer ik zie hoe de lieden de menschen, die zij in het openbaar met plichtplegingen en liefkoozingen overladen, achter hun rug lasteren en verscheuren.’

Bestemd om den ernst van het leven te verhelderen, verschijnt de esprit als de stelselmatige onderdrukker en verwoester van den ernst. Hij begint zich in te dringen in alles wat buiten zijn gebied ligt. De schelletjes van zijn narrenkap rinkelen in de tempels van de wetenschap en van den godsdienst. Alles moet amusant en luchtig behandeld worden; de smart wordt weggeschertst, den dood geeft men kushandjes, men coquetteert met vriend Hein. De salon wordt voortgezet tot op het doodbed. Madame de Pompadour laat zich rouge op de wangen smeren als zij sterft. De doodskleur staat zoo leelijk. Zij scheidt van het leven met een aardigheid. ‘Dokter’, zegt ze stervend tot haar geneesheer, die zich gereed maakt heen te gaan, ‘dokter, wacht een oogenblikje ..., dan gaan wij samen.’ Een andere grande dame zucht verscheidend; ‘je me regrette!’ - Zich over alles heen te zetten met een grap, het gevoel, zoo mogelijk, dood te knijpen omdat het smart veroorzaken kan, wordt de levensfilosofie. ‘Ik doe mijn best’, schrijft madame du Deffand aan Crawfurd, ‘mij zelve regels voor te schrijven die vroeg of laat mij er toe brengen zullen mij van alles los te maken, *gelijk dat aan mijn leeftijd past*. Ik geloofde vroeger dat men niet gelukkig kon wezen indien men niet althans iets beminde; op het oogenblik schrik ik er niet meer van terug onverschillig te worden voor alles. *Iedereen is dat*.’ Let op de twee cynische zinnetjes, hamerslagen die door merg en been gaan. L'esprit wordt de troost in lijden en sterven. Wanneer mevrouw du Deffand blind geworden is en de duisternis, die om haar henen valt, haar bijna tot vertwijfeling brengt, komt vriend Voltaire haar met een vleierijtje en een geestig komplimentje troosten.

La perte des yeux de Thémire
  Affligerait moins son esprit,
Si les choses qu'elle entend dire
  Valaient celles qu'elle nous dit.

Madame du Deffand is nooit een aanhangster geweest van de materialistische en cynische filosofie van haar tijd. Een andere levensbeschouwing kan men evenmin zeggen dat zij had, het moest zijn bij stukken en brokken. Zij maakt onophoudelijk den indruk van de moraal te nemen, wat haar aanstaat, zonder zich ooit te verwaardigen, zij, de grande dame, rekenschap te geven aan Voltaire... et à sa livrée, gelijk de markiezin de heeren letterkundigen en wijsgeeren noemde in haar adeltrots. Zij haatte de wereld, maar die wereld was haar door de lange gewoonte onmisbaar geworden. Zij doorzag de buigende menschen en peilde hun laagheid tot op den bodem, buiten hen kon zij niet. ‘De dingen, waar men niet om geeft, kan men het minst ontberen... Ik vind er een soort genoegen in den trots en de ijdelheid van iedereen te bespieden. Er is bijna niemand zoo onbeteekenend en zot of hij verbeeldt zich een rol te spelen. Er zijn weinig goede acteurs.’ Zoo was het. De menschen waren de poppen, waarmede dit volwassen kind speelde. Zij nam haar poppen uit elkander, zette ze weder in elkaar, sneed ze open, ‘kijk, dat zit er in deze en dat zit er in die!’ Het was geen edel vermaak, vooral voor een vrouw, doch het was het eenige wat haar interesseerde. Bovendien, het leidde haar van haar gedachten af. Wat moest zij met haar onrustig ‘zelf’ beginnen. Ze had man noch kind, noch iemand dien zij waarlijk beminde, noch iets waarvoor zij genoeg voelde om er zich aan te wijden. Madame du Deffand heeft het in de provincie beproefd, maar zij kon het bij haar broeder op het platte land niet uithouden. Toen de prikkels van Versailles en Parijs ophielden te werken, toen zij geen menschen meer kon observeeren en ontleden, geen bezoeken meer kreeg, geen soupers meer gaf en ontving, zonk zij ineen. Ze werd prikkelbaar, had nergens rust; zij moest terug naar Parijs. De esprit werkt op degenen, die er zich aan overgaven, als een narcoticum. De morphinisten vloeken hun rampzalige gewoonte. Iedere nieuwe toevlucht tot het heillooze spuitje is een stap nader tot den ondergang. Zij weten het, maar de gewoonte is hun te sterk. Zulk een dosis opium was de wereld te Versailles voor mevrouw du Deffand. Het verkeer onder menschen, die zij verachte en haatte, vergiftigde haar hart. Het wroeten in maatschappelijk bederf, het uitpluizen der karakters en karaktergebreken pompte de levenslust uit haar borst, tot zij

eindelijk in de menschen niets meer zag dan ledepoppen en anatomische preparaten. Maar de ijdelheid, de wereldzin, de sleur, de draai, die haar verstand had aangenomen, waren machtiger dan haar voornemens en opwellingen. Zij had nooit vrede met zich zelve, zij vocht met zich zelve en haatte haar eigen beeld, maar zij kon haar egoïsme niet meester worden. Iedere poging daartoe veroorzaakte haar een onbeschrijfelijke pijn en dan greep zij maar weer naar het morphinespuitje en ging zich verdooven in de wereld. ‘Je tue mon temps’, zegt ze, ‘en attendant qu'il me tue’.

De ziekte, waaraan deze vrouw leed, was de ziekte van haar tijd, de worm in het hart van de roos dier beschaving, een soort van zielsversterving, een onuitsprekelijke, een doodelijke verveling. Het was de oververzadiging van genot, die het genot zelf tot een last en pijniging maakte. Het was de overprikkeling van het verstand tot het krijschte als een valsche snaar, pijn deed als een zieke zenuw. Het was het eeuwige verslinden van boeken, boeken, boeken tot haar eindelijk van boeken walgde. Het was de verdorring van den innerlijken mensch in een beschaving, die geen ander genot kende dan door hersenen en zenuwen, die geen andere plichten voorschreef dan de wetten van den goeden toon, die geen hoogere eigenschappen in den mensch waardeerde, dan geest en fraaie manieren.

Deze ziekte had twee aangezichten. Zij was een ziels- en een zenuwziekte, beiden te gelijk. Men noemde de eene ennui; wij spreken van levensmoeheid, pessimisme. De zenuwziekte heette vapeurs; wij spreken van nevrose. De heele wereld leed er aan in meer of mindere mate en de heele wereld zocht er heul voor, overal, bij de faculteit en bij de wonderdokters, alleen niet bij hun eigen wilskracht. Vooral de vrouwen werden door ennui en door vapeurs gefolterd, omdat de vrouwen, zooveel minder dan de mannen, naar buiten worden afgeleid en zij het minder dan de mannen buiten het gemoedsleven kunnen stellen. Een zwerm van geneesmeesters op eigen hand, streek neder op die zieke maatschappij. Men had geen pastoor Kneipp, die de menschen op bloote voeten door het natte gras, men had een wonderdokter, die mevrouw de Pompadour en de markiezinnen met zware gewichten aan haar voeten over het salon-

tapijt liet loopen. Daar was Sutton en daar was Pomme, Pomme tot wien mevrouw du Deffand haar toevlucht nam. Pomme verklaarde de ziekte van den tijd aldus: De zenuwen in haar gezonden staat moet men vergelijken bij een week en vochtig perkament; nu kwamen de vapeurs van een verhoorning of verkorreling der zenuwen. Wat had dus de wetenschap te doen? Doodeenvoudig de vochtigheid teruggeven aan het zenuwweefsel. En daarom ordonneerde Pomme: natte compressen, natte compressen en nog eens natte compressen, besproeiingen van de huid, lauwe baden, baden van vijf, van zes, van zeven uur. De dames zaten halve dagen in het bad. Met water zal Pomme alle kwalen genezen. Met water geneest Pastoor Kneipp alle kwalen. Men dweepte met Pomme. Nu gelooft men in Kneipp. En dan Tronchin te Genève, de Metzger van zijn tijd. De groote wereld stroomde naar Tronchin, gelijk in onzen tijd de groote wereld stroomde naar Metzger te Amsterdam. Hij hield er een natuurgeneeswijze op na en liet de grande dames meidenwerk doen. Eindelijk de Sequah van de achttiende eeuw, mijnheer Printemps, een gepasporteerd soldaat, die aan de zieke wereld een afkooksel van stroo verkocht en er een fortuin mede maakte.

De ennui spreekt zich uit in de onrust der vrouwen, zij kunnen niet meer tehuis blijven; het huisgezin en het huiselijk leven wordt der vrouw te min. Zij gaan studeeren, zij loopen door de hospitalen, zij dringen in de gehoorzalen. De anatomie wordt de lievelingswetenschap der dames. Juffrouw Bicheron heeft een glazen kast vol lijken in was geboetseerd. De jeugdige madame de Coigny voert preparaten van de snijtafel mede in haar reiskoffer.

Er zijn in dezen tijd bekrompen manspersonen, die het er voor houden dat dit optreden van de vrouwen in het publiek een teeken is van ziekte en ontbinding in de maatschappij. Zij worden door de ‘vrije vrouwen’ van het einde der achttiende natuurlijk voor tirannen, slaapmutsen en achterblijvers uitgemaakt. ‘Blijft toch op uw eigen terrein en bij de bezigheden voor uw geslacht geschikt’, roept de abt Garnier. De dames protesteeren en geven hoog op van de ‘rechten der vrouw,’ van haar roeping om met den man te wedijveren. Een menigte vrouwen zoeken, het bij de ziekenverpleging, bij het krankenbezoek, bij

bekeeringswerk in de gevangenissen. Eindelijk schieten op dezen, door Voltaire van het bijgeloof gezuiverden en gladgeschaafden bodem de ‘sciences occultes’ op. Parijs wordt overstroomd met Amerikaansche mediums, - ik vergis mij, ik verbeeld mij ieder oogenblik in de negentiende eeuw te zijn! - met Italiaansche necromanten. Nu l'esprit begint te vervelen zoekt men het bij les esprits; maar hun geesten hebben geen geest evenmin als de onzen. Een clubje dames maakt partij om den duivel te gaan zien. Zij zien den duivel ook, doch haar juweelen zijn.... au diable.

‘Wat die geestverschijningen betreft,’ schrijft madame du Deffand aan haar vriendin Choiseul, ‘dit stelsel is allicht zoo goed als een ander. Het schijnt mij volstrekt niet tegen de rede in te druischen dat er wezens bestaan, die wij met onze zinnen niet kunnen waarnemen.’ Haar houding tegenover het spiritisme is geheel dezelfde als die der sceptici van onzen tijd. Waar zij die dingen aanroert, geschiedt dit altijd uit de hoogte van haar voorname onverschilligheid. Zij heeft evenmin getracht in de een of andere exentriciteit aan haar verveling te ontsnappen. Voor het een of ander een hartstocht optevatten gelukte haar evenmin. Met het spel beproefde zij het, maar het liet haar koud. ‘C'est une vilaine passion’ zegt ze. Mystieke aders had zij niet. Zoo bleef zij bespiegelen, bespiegelen, bespiegelen - tot haar dood. Madame du Deffand is de dichteres van de ennui. Geen brief aan de hertogin de Choiseul of hij schildert het lijden der schrijfster en den wanhoop, waartoe het haar brengt. Zij zoekt onophoudelijk naar nieuwe beelden en uitdrukkingen om de kwellingen der verveling aan een ander duidelijk te maken. Nu eens vergelijkt ze haar lijden bij een hydra met vele koppen; slaat men er een af, dan groeit dadelijk weêr een nieuwe. Soms is de ‘ennui’ een worm die altijd knaagt, altijd knaagt, een verschroeiende sirocco, of, (en dit is een beeld dat dikwijls wordt gebruikt) *ons aller vader: het Niet*. ‘Je sors du néant; je suis dans le Néant!’ Niets schijnt zoo treffend de ellende te beschrijven, waaraan die wereld zich voelde vergaan dan dat sombere woord: le néant. Het was een wegzinken van allen lust in het leven, van alle belangstelling in het leven, een flauwte van de ziel. ‘De gezelschappen’, schrijft zij, ‘zijn niets dan een wederzijdsche uitwisseling van verveling. Men brengt verveling aan, men krijgt in ruil verveling.... en zoo

gaat dan het leven voorbij.' - 'Ach,' zucht zij in een anderen brief, 'kon ik mij zelve maar kwijt raken! Wat zou ik goede zaken doen! Wat blijft mij over van alles wat ik gedaan heb, gehoord heb, gezien heb, niets! niets!' En op een andere plaats deze wanhopige klacht: 'Adieu, ik eindig, want ik hen ellendig, niet om de een of andere reden.... *maar omdat ik besta*. Was ik maar een eik of een olm, ik verbeeld mij dat zij tevreden zijn met hun lot, *vooral als zij midden in een bosch staan*. Zij hebben maar één verdriet, zij worden oud. Maar de verveling, neen, de verveling kennen zij niet.'

De brieven, aan welke ik deze citaten ontleen, werden allen verzonden uit St. Joseph, een klooster te Parijs, waar madame du Deffand apartementen had betrokken, die zij het vierde van een eeuw bewoonde. Zij had een secretaris, aan wien zij haar brieven dicteerde, want het laatste gedeelte van haar leven was zij blind. Ilet blanketsel, zegt men, tast de oogen aan. In die apartementen van St. Joseph hield zij haar recepties, alleen bezocht door den ouden adel. Madame du Deffand liet de letteren niet toe in haar intiemen kring. De mannen van letteren waren haar te gekunsteld, te verwaand, te veel uit op effectbejag. Hun laffe en somtijds kwaadaardige ijdelheid kon zij niet uitstaan. De beaux esprits moeten menigen veer bij haar laten.

Hier, in St. Joseph, heeft zij de trage jaren van een hoogen ouderdom doorleefd, ik mag wel zeggen, doorleden, want ongelukkiger oude vrouw dan deze eens beroemde schoonheid; deze vermaarde schrijfster en spreekster harer fraaie taal, kan ik mij niet voorstellen. Zij zat, gelijk meer oude dames te dier tijde, in een stoel van eenigzins eigenaardigen vorm, tonneau genaamd. Om die tonneau der blinde, verzamelde zich haar kring, bewoog zich haar gezin: het knechtje Pompon, het hondje Tonton en haar gezelschapsjuffer Senadon. Of die arme juffrouw Senadon op rozen heeft gewandeld? Bij haar tonneau zat verder de doove president Hénault, haar vriend Pont de Veyle, over wiens irriteerend en haar zenuwen prikkelend hoesten zij zich herhaaldelijk beklaagt; zaten, met lange tusschenpoozen, twee mannen voor wie zij iets voelde, de Engelschen Crawfurd en Horace Walpole. Daar kwam ook de wereld

haar bezoeken, buiten wier gekeuvel zij niet kon. Naarmate de onbeleefde dood de rij harer kennissen dunde, moest de blinde vrouw nieuwe menschen aanhalen en tot zich lokken met haar reputatie van femme d'esprit en, ging dit niet langer.... met lekkere soupers. Op de lange dagen volgen eindelooze nachten, slapeloos doorgebracht. Zij laat zich voorlezen en weet op het laatst niet meer wat zij lezen zal. In het holle van den nacht wekt zij haar secretaris en begint te dicteeren: een brief aan de Choiseuls, aan Walpole, aan Voltaire. De brief is nog niet weg of ze hunkert naar antwoord, en telt de dagen, de uren die verloopen moeten voor dit antwoord komt. Zij *kan* niet alleen zijn want haar binnenste is ‘dor als de woestijn.’ De angst vervolgt haar, dat de wereld haar aan haar lot zal overlaten. Zij moet amuseren; zij moet petilleeren, anders komen de menschen niet meer. Haar blinde oogen zien gelukkig niet hoe men elkander aankijkt, glimlacht, gaapt misschien. Horace Walpole zal het ons vertellen, waar hij aan Crawfurd schrijft: ‘O! die menschen! Zij eten haar soupers op als zij nergens anders beter terecht kunnen, om daarna den gek te steken met de blinde vrouw, haar te bedriegen, haar hare vrienden af te troggelen. Zij stoken dien ouden wauwelaar van een president Hénault tegen haar op, zoodat hij haar behandelt als een hond. De barbaarschheid waarmede men die oude vrouw behandelt, is wezenlijk ongeloofelijk. Een van die dames, een ware pest, madame Lambert, is gelukkig dood.’

Dat was de ouderdom eener vrouw die volop genoten had, waar velen van haar geslacht in onze dagen naar hunkeren, die geschitterd had, gevierd was, in de hoogte gestoken door het publiek; die zich een naam gemaakt had en in geen banaal en laagvloersch huiselijk leventje had behoeven te verkwijnen. Zij is zoo hopeloos alleen en eenzaam en verlaten, zij wordt zoo gefolterd door dien dorst van alle egoïsten met levendig gevoel, van alle impressionable egoïsten, den dorst niet om lief te hebben, maar om liefde te ontvangen. Zij wordt daardoor bij wijlen soms zoo opdringend, zoo veeleischend, en is dan weder zoo bang te veel te vergen. Zij klemt zich zoo wanhopig aan haar vrienden vast, en smeekt zoo nederig om een aalmoes hunner hartelijkheid, en schaamt zich dan weer zoo de hand te hebben uitgestoken, dat ik u verzeker: er zijn

weinige tragedies die bij deze halen. De vrouw uit het volk, die door haar man mishandeld wordt, die koude en honger lijdt op een ellendige vliering en haar kind verwarmt in de lompen om haar borst, is gelukkig, vergeleken bij deze grande dame.

De eenige, die zij ten volle vertrouwt, haar vrienden Walpole en Crawfurd uitgezonderd, de eenige die zij verafgoodt en met de uitbundigste vriendschapsbetuigingen overstelpt is de bevallige, zachtzinnige, deugdzame hertogin de Choiseul. De hertog de Choiseul, eens de machtige minister, werd door Lodewijk XV weggezonden, omdat hij den trotschen nek niet wilde buigen voor madame Dubarry. Men kent het verhaal, hoe Dubarry, bij een tête à tête met den koning een sinaasappel van de schaal nam, die omhoog wierp, weder opving en, den koning toelonkend: saute Choiseul! De willenlooze vorst liet eindelijk zijn bekwamen dienaar vallen. Choiseul ontving het papier, waarbij hij van zijn ambt ontzet en naar zijn landgoed Chanteloup verbannen werd, te bed. Hij opende de gordijnen, las het stuk, gaf het terug, sloot de gordijnen, keerde zich om en sliep rustig verder, zijn bittere verachting voor de koninklijke vriendin en haren gekroonden speelbal daarmede voor een ieder duidelijk makend. De familie de Choiseul, in ongenade, woonde sedert op haar vorstelijk kasteel Chanteloup, waar zij een soort van open hof hield. Bij wijze van demonstratie tegen Dubarry ontstond er een uittocht van den adel uit Versailles naar Chanteloup. Statiekoetsen zonder tal bewogen zich naar het kasteel van den gevallen minister. Als de eene reeks gasten verdwenen was kwam een andere serie. Chanteloup was des zomers bijna altijd vol menschen. Het geleek veel op de hofhouding der Napoleons te Compiègne. Alleen een fortuin, zoo reusachtig als dat der familie Choiseul, kon aan de ontzaglijke uitgaven, die dit met zich sleepte, wederstand bieden. En, ten laatste ging het vermogen er grootendeels in onder. De hertogin de Choiseul had haar gemaal een groot vermogen mede ten huwelijk gebracht, maar de grootste schat, dien zij hem aanbracht was zij zelve. Geestig, wijs, vol gratie, een ongemeene lieftalligheid, aan welker bekoring niemand ontsnapte, vereenigend met een waardigheid als vrouw, waartegen ieder opzag, ging zij door het meest bedorven hof der wereld en bleef een reine vrouw. Welke

vrouw, zoo hoog geplaatst, echtgenoot van den machtigen en veel gehaten minister, kon den laster ontkomen! Zij ontsnapte den laster; geen smet zelfs heeft de politieke hartstocht durven werpen op het kleed der hertogin de Choiseul. Zij had veel verdriet gehad in haar leven; de hertog, ofschoon hij haar bewonderde en haar met de fijnste galanterie behandelde, was geen man van strenge zeden. Zij verkropte haar leed en besloot haar man niet los te laten. Zij leefde voor hem, uitsluitend voor hem; zij maakte hem de ballingschap zoet. Zij dwong haar gestel de zware eischen, die het gezelschapsleven aan haar zwakke krachten stelde, te weêrstaan. Zij hield niet van de wereld en zij was den ganschen dag in de wereld... om hem. Zij ontving zijn gasten, zij representeerde zijn huis, zij hield zijn eer en naam hoog op met al haar bevalligheid, haar ongekunstelde minzaamheid en fijne beschaving. Zij stond hem ter zijde met haar buitengewoon verstand en menschenkennis, boeide hem door haar geest en levendigheid en troostte hem in zijn val door haar trouwe, blijmoedige, zich zelve geheel vergetende toewijding. De hertogin de Choiseul, al hing ook over haar ziel de wolk van droefgeestigheid, die zoovelen harertijdgenooten benauwde, is een van de beminnelijkste Fransche vrouwentypen, gratieus zonder coquet te zijn, begaafd zonder ijdelheid, teerhartig en gevoelig zonder sentimentaliteit, natuurlijk, oprecht en waar zonder scherpe kanten, een vrouw van de wereld zonder lichtzinnigheid. Haar brieven aan madame du Deffand zijn een genot om te lezen. Beminnelijke chatelaine, was zij tevens de weldoenster en de moeder harer onderhoorigen. ‘Daar is maar één mensch volmaakt gelukkig,’ schrijft madame du Deffand, ‘en dat is zij. Zij heeft zich zelve niets te verwijten. Zij is aan haar deugden het geluk dat zij geniet verschuldigd en ik, rampzalige die ik ben, ik verkwijn, van haar gescheiden en verfoei het leven dat ik leid. Ik sta verre beneden haar... *ik heb de tengels van mijn geest niet in handen*.’ Een der beminnelijkste trekken in het beeld der hertogin de Choiseul is haar geduld, haar mededoogen met de egoïste, blinde oude vrouw op haar kamers in St. Joseph. Te midden van haar roezig leven op Chanteloup vindt zij tijd om lange brieven aan madame du Deffand te schrijven, de oude dame op te beuren en te troosten. Zij leest met onverstoorbare en barmhartige, met bewonderingswaardige lankmoedigheid en

geduld de eindelooze klachten van de blinde en antwoordt altijd zacht en liefderijk op de argwanende en onredelijke opvattingen der prikkelbare oude vrouw. Madame du Deffand, oud, blind, ziekelijk, slapeloos, verzadigd van het leven, walgend van de menschen, klemt zich wanhopig aan deze ééne vast. Zij wringt zich als het ware aan de voeten dezer vrouw, zooveel jonger dan zij, zooveel sterker dan zij, zooveel beter dan zij. Het is aandoenlijk om te zien hoe de zeventigjarige met al haar helder verstand en haar groote geestesgaven leeft, letterlijk leeft van de kruimels van liefde, die er vallen uit de brieven van Chanteloup. Die brieven komen nooit druk genoeg naar haar zin. Dan begint zij te tobben, dan wordt zij veeleischend en lastig, dan schrijft zij den abt Barthélemy, die op Chanteloup woonde: ‘waarom heeft ieder hier brieven van Chanteloup, ik alleen niet? Wat is er gaande? Meent men dat ik onverschillig ben of wordt men het misschien voor mij?’ De hertogin de Choiseul bleef zich over de blinde ziel ontfermen, blinde ziel in dubbelen zin. Zij schrijft altijd maar weêr. Zij weet den hertog van tijd tot tijd een briefje af te troggelen voor de oude vrouw, waarmede deze in de wolken was. Zij stuurt den abt, Barthélemy naar St. Joseph. Zij zendt vruchten en bloemen en kleine attenties naar St. Joseph. Zij vraagt haar te logeeren en wordt niet ongeduldig over de bezwaren zonder eind. Zij plaagt haar gemaal dat hij eens bij de oude dame zal aangaan en de hertog is zoo goed niet of hij moet het doen. Zij heeft aan madame du Deffand den hemel verdiend en de Christus der overlevering zou tot haar gezegd hebben: ‘wat gij aan deze ongelukkige hebt gedaan, dat hebt ge aan mij gedaan.’

Madame du Deffand is tachtig jaar moeten worden. Zij wilde het leven uit, zij verachtte den zelfmoord en... het leven wilde haar niet loslaten. Tachtig jaren moest het duren voor zij een bestaan verliet, welks heiligste vreugden zij niet heeft gekend, welks doel zij met al haar verstand niet heeft begrepen of, wanneer zij het al met haar verstand begreep, met haar zwakke wilskracht niet heeft kunnen bereiken. Zij had een afschuw van den dood: ‘foei, foei, spreken wij daar niet van!’ kon zij zeggen. Eindelijk kwam hij toch en ontbond de rustelooze ziel. Voor een geest als den haren zouden wij

wenschen, dat het haar eenmaal duidelijk mocht zijn geworden, waartoe de bittere school die zij moest doorloopen heeft gediend.

Madame du Deffand is gestorven voor de orkaan losbrak. Er zijn sombere weerprofeten die voorspellen dat het onweder terugkomt, met verdubbelde woede voor het laatste tiental jaren onzer eeuw ten einde is. Indien zij gelijk hebben, dan heeft ook Renan waarheid gesproken: er zou reden zijn te wanhopen aan de beschaving. Heeft daarom onze eeuw zooveel gedacht en gearbeid, zooveel gedaan voor menschenreh t en menschelijkheid, heeft zij daarom op de willekeur, het vooroordeel en het brutaal geweld haar eervolle overwinningen behaald, het vrije woord, de vrije zelfregeling, het vrij verkeer veroverd voor de volken, opdat bij iedere nieuwe groote stoornis in den gang van het maatschappelijk raderwerk, de menschen naar de middelen der wilden zouden grijpen en elkander als wolven verscheuren? Als al het bloed der Fransche revolutie ons niet aan het ideaal van staat en maatschappij geholpen heeft (en, wie weet, wij waren misschien verder in Europa, had de vrijheid in het begin der vorige eeuw zich den volken voorgesteld zonder bloed aan haar handen), zal nog meer bloed er ons aan helpen? Het antwoord op het Fransche schrikbewind was: Napoleon. Het antwoord op het Europeesche schrikbewind zou misschien wezen: de knoet van den Czar over Europa.

Zulk een moedelooze voorstelling komt in hypochondre oogenblikken, niet bij een krachtigen en gezonden geestestoestand op. De geschiedenis moet een opvoeder, een wegwijzer, een waarschuwer zijn voor den mensch. Op dergelijke wijze geraadpleegd, zou het verleden een verlammende nachtmerrie worden. Wie zijn noodlot aan den wand schildert roept het noodlot over zich. Wil men profeteeren dan kan men toch met evenveel recht voorspellen, dat de ontzaglijke som van nadenken, die onze eeuw ter erfenis nalaat aan de volgende, al de middelen, openingen, wegen ons ten dienste en waarover voorgeslachten niet beschikten, ons behoeden zullen voor een terugvallen in het vuistrecht en in de barbaarschheid. Onweders zijn er altijd geweest; zij zullen altijd blijven opkomen, zoo-

wel in den maatschappelijken dampkring als in de natuur. Maar de mensch bleef toch niet, eeuw in eeuw uit, hulpeloos staan tegenover den bliksemstraal. Hij vond in zijn geest het middel om het vuur uit den hemel op te vangen, af te leiden, eer het huis en hof verwoestte. En zoo doet de vonk haar plicht, zonder groote onheilen aan te richten; Zij zuivert de lucht.

Eén ding is zeker: zal er een nieuwe, betere maatschappij komen, dan kan die alleen komen door een vernieuwing van den mensch. De sociale quaestie, in haar diepsten grond, is een zedelijke quaestie. Dit wordt voortdurend door ons allen over het hoofd gezien. Hoort men de menschen tegenwoordig spreken, dan heeft het wel den schijn of men een hervorming van de wereld blijft verwachten van bepalingen en wetten, van uitwendige maatregelen en schikkingen, van decreten op papier alleen. Horatius heeft reeds den staf gebroken over dergelijke illusieën, toen hij uitriep: ‘Wetten? Wat zijn wetten zonder zeden!’ Verander honderdmaal het raam der maatschappij, wanneer gij er geen betere menschen in kunt plaatsen, zullen de oude hartstochten weder opwakkeren onder de nieuwe instellingen en deze naar hun willekeur, tot hun gebruik verbuigen en verwringen. Het onrecht zal zich verplaatsen, onder andere namen voortbestaan; gij zijt ten slotte geen stap verder. Een betere wereld komt niet door verandering en verschikking van uitwendige verhoudingen; zij komt door een beweging die van binnen uitgaat, zij komt door een beweging, die de groote motoren van iedere waarachtige beschaving: plichtbesef, geloof en liefde op haar oude gewijde plaats herstelt.

Onze tijd lijdt aan de ziekte, welke madame du Deffand en haar wereld teisterde. De menschen worden gekweld door een eeuwige onrust. La grande névrose heeft de meesten aangetast, min of meer. Zij zoeken het in alles behalve in zich zelven, want in het diepst van hun wezen vervelen zij zich omdat zij in het diepst van hun wezen eenzaam en alleen zijn. Dit is niet het gevolg der beschaving, - wie dat zegt lastert het licht - maar van overbeschaving, d.i. van een beschaving die ons wezen naar ééne zijde onevenredig ontwikkelde en de diepste behoefte onbevredigd liet, die de sensueele en verstandelijke

prikkels uitermate aanzette en opscherpte en zich over de moreele beginselen heenzette.

De zedeleer wordt een zaak van conventie, de geduldige dienstmaagd van eens ieders willekeurige interpretatie. Zij staat niet streng en onaantastbaar boven den mensch, zij staat beneden hem en buigt voor zijn sceptisch verstand. De letterkunde legt den levenden mensch op de ontleedtafel en wroet in hem met haar koud stylet. Zij pluist de gewaarwordingen uit, en rafelt de hartstochten uiteen tot er alle frischheid, alle eenvoud af is. Zij beurt ons niet meer op, verheft ons niet meer boven onze ellenden, helpt ons niet meer het leven dragen. Het tegenwoordig geslacht is een hypochondrist, het ontleedt zijn eigen kwalen. ‘Qui se regarde vivre s'entend mourir.’

De melodie verdwijnt uit de muziek; het toonwerk wordt geleerd en ingewikkeld. Het richt zich tot het verstand en tot het zinnelijk oor. Het heeft niets meer te zeggen tot het gemoed. De schilderkunst begint het te versmaden door de teekening en de lijnen te spreken tot den geest. Zij jaagt sterke, plotselinge indrukken na; zij wil zwijmelen in een roes van kleur. Wat Jacob Geel in ‘Onderzoek en Fantasie’ voorspelde, komt in vervulling: de muzen verwisselen van maskers, de grenzen tusschen de kunsten worden uitgewischt. De muziek grijpt naar het penseel, de muziek wil schilderen. De schilder schrijft met kleuren een symphonie. Een vers maakt den indruk van een aangelegde schilderij en het doek moet lyrisch aangrijpen. Er is onder dat alles veel schitterends, maar weinig verwarmends en veel verwards. In alles wat wij doen is een gejaagdheid, een overdrijving, een opwinding, een overprikkeling van verstand en zinnen. Ons geslacht wil genieten, het haakt naar prikkels; wanneer de oude verstompen, verlangt het naar nieuwe. Onder al het haken naar emoties, al het jagen naar verandering, onder het verstrooien en versnipperen van ons zelven, sterft de echte, de gezonde levenslust.

De menschen willen iets artistieks van hun leven maken, allen dwang en regelen afschudden, zich verheffen boven het ordinaire, mooi leven, mooi denken, mooi voelen. Mooi en interessant moet alles zijn, en zij vergeten dat de vatbaarheid voor elk genot zeer enge grenzen heeft en slechts bestendigd wordt door tucht en eenvoud en door zelfbeheersching.

Onze tijd is druk en geagiteerd, maar al het gedruisch, de beweging om ons henen, al de jacht naar vermaak en uitspanning, kunnen den ernst van het leven niet weggoochelen, noch de bittere smarten stillen, noch de angstige vragen der ziel tot zwijgen brengen. Hoe meer het wachtwoord wordt: genieten! hoe droeviger en somberder het leven wordt.

Wat helpt het ons of onze kennis van het eindige steeds grondiger, volledіger en vaster wordt, indien onze ziel haar steunpunt in het oneindige verliest? Wat helpt het of het hoofd verlicht wordt en verhit, als het hart verschrompelt? Wat helpt het of de natuur ons één voor één haar geheimen ontsluit, zoo wij geen antwoord krijgen op de vraag omtrent ons eigen leven: wie wij zijn, waarom wij bestaan, waartoe het lijden, en waarheen wij gaan? Daar is niets zoo uitputtend, zoo vermoeiend, zoo wanhopig als het scepticisme waartoe duizenden in onzen tijd gedoemd zijn. ‘De naakte waarheid, het moet erkend worden’, zegt Emile Zola, ‘brengt den mensch tot wanhoop.’

De beschaafden in onzen tijd hebben een woord, waarmede zij dwepen: humaniteit. Met humaniteit, die alleen op verstandsbeschaving rust, die uit een sceptische welwillendheid jegens allen voorkomt, is weinig uit te richten tegen de hartstochten en den woedenden strijd der belangen. Het is niet gemakkelijk van de menschen te houden. Verschil van eigenaardigheden, temperament en neigingen, verschil van spraak en van manieren, zijn reeds voldoende om ons van elkander af te stooten. Ik spreek niet eens van den nijd, de ijdelheid en het eigenbelang. Hoe meer men zich verfijnt in een beschaving, zonder geestdrift voor iets hoogs en heiligs, zonder diepgaande en verheffende aandoeningen, hoe exclusiever men wordt. Wij menschen voelen eerst onze nauwe verwantschap wanneer wij allen te zamen voor iets lijden, voor iets buigen en aan iets gelooven, dat ons allen heilig en dierbaar is. Het aanrakingspunt ligt boven deze wereld en haar belangen, boven de materie. Wij kunnen in de stoffelijke wereld maatschappelijk geen broeders zijn, tenzij onze zielen elkander hebben aangeraakt, omvangen in een hoogere. Wie broederschap stichten wil op aarde moet het middel vinden, dat den trots van den enkelen mensch breekt en hem loutert in den strijd

met zijn driften, die moet de macht bezitten hem te overtuigen dat hij meer is dan een dier en het heelal vol licht en zonnen de eeuwige woning, niet het sombere graf is van zijn geest.

Waar is de man die het woord van zijn tijd zal uitspreken, die ons allen zal medesleepen en met macht zal zeggen tot den geest die slaapt: ontwaak! Niet de wijzen uit het Oosten, maar de wijzen uit het Westen zien uit naar een star, als eertijds opging boven Bethlehem. Gelooven aan haar herrijzenis, is ook gelooven. Het oude sterft langzaam af, het nieuwe is nog niet rijp, maar het rijpt in den schoot van den tijd. Onze eeuw die sterft, onze eeuw met al haar worstelingen haar zoeken en haar lijden, werkt mede aan het groote werk der toekomst; de verwezenlijking van de idee der menschheid onder hooger licht, dat langzaam opgaat over verstand en hart. Wij worden gevoerd door een onbekende macht langs paden die wij niet begrijpen, zelfs niet zien, naar eene ontknooping, die wij ons niet kunnen voorstellen. Maar onder al ons twijfelen en tobben is er toch iets dat zegt, dat deze macht geen macht kan zijn van duisternis en wanorde, dat zij moet zijn, doch in veel verhevener zin dan madame du Deffand het bedoelde: ‘un esprit d'ordre et de lumière: c'est là l'oeuvre de la création.’

J.H. HOOIJER.

Gerard Bilders.

I.

De tentoonstelling van kunstwerken door J.W. Bilders, in de maand Mei jl. in *Arti et Amicitiae* gehouden, zal bij sommigen de herinnering hebben verlevendigd aan Bilders' zoon, Albert Gerard, den veelbelovenden kunstenaar, die te vroeg gestorven is om zijn talent tot rijpheid te doen komen, en zijnen naam te verbreiden buiten den engen kring zijner vrienden en bekenden. Den 8sten Maart 1865, pas 26 jaren oud, kwam de dood hem verlossen, want zijn leven is eene zware worsteling geweest van een naar idealen smachtenden geest met de teleurstellingen en de verzoekingen der werkelijkheid.

Er waren op de tentoonstelling in *Arti*, naast een groot aantal werken des vaders, ook eenige schilderijen, studies en potloodschetsen van den zoon aanwezig. De schilderijen - landschappen uit Zwitserland voorstellende - zijn in den trant dier dagen zeer uitvoerig behandeld en doen denken aan de geglaceerde kunst van Calame. Onder de studies echter vond men er, die in hare kloeke kleuropvatting, bij den schilder krachtige natuurindrukken tot voorwaarde stellen. De potloodschetsen eindelijk wezen op eene groote vastheid in het hanteeren van de teekenstift. De omtrekken zijn met groote gemakkelijkheid ‘neergeschreven’. Teekenen is de schrijfkunst van den schilder. Gelijk de mensch in zijn schrift, zoo spreekt de kunstenaar zijn karakter uit in de op- en neer halen zijner teekenpen. Velen brengen het niet verder dan tot de geijkte schoolmeestershand. Dit zijn de eunuchen in de kunst.

Hoe men nu over het schilder- en teekenwerk van Gerard Bilders moge oordeelen, zelfs zij die daarin de belofte zien eener

schoone toekomst, zullen toegeven, dat zijne kleine nalatenschap niet belangrijk genoeg is om, op zich zelf beschouwd, recht te kunnen doen gelden op meer dan voorbijgaande aandacht. Maar Bilders heeft ons zijn artistieken aanleg nog in eene andere richting geopenbaard, als schrijver namelijk. In zijne ‘Brieven’ en zijn ‘Dagboek’ vult hij aan, wat in zijn schilderwerk òf ontbreekt òf zich slechts laat voorgevoelen. Als prozaschrijver legt hij een talent van schilderen aan den dag, een dichterlijk waarnemingsvermogen, eene diepe opvatting van de betrekkelijke waarde der dingen, die geen twijfel kunnen laten aan de superioriteit zijns geestes en wanneer zijne schilderijen en vooral zijne studies mij persoonlijk zeer lief geworden zijn en gewaarwordingen bij mij wekten, die in de algemeene kunstwaarde dier werken niet hare verklaring vinden, dan komt dit, dewijl de *schrijver* het bestaan der hooge aspiraties, die in den arbeid van den schilder onuitgesproken bleven, buiten twijfel stelt. Ik zie er alles in, wat hij gewild heeft en bereikt zou hebben, als hem door het leven genoeg respijt gelaten ware om zijne krachten als schilder te verzamelen en hetgeen zijne ziel bewogen heeft als in een droom, met manlijk zelfbewustzijn, met vast geloof en onomstootelijke overtuiging te verwezenlijken; als hij in dien zin zich zelf geworden ware, dat hij ‘zijne oprechte natuur had durven vrij verklaren van traditie en conventie, om zich te werpen in de armen der waarheid’, gelijk hij zelf het uitdrukt in zijn dagboek.

De letterkundige nalatenschap van Gerard Bilders is vereenigd in twee boekdeeltjes, het eene de bloemlezing behelzend der brieven, die hij van December 1856 tot 27 Februari 1865 schreef aan den heer J. Kneppelhout, terwijl het tweede ons zijn Dagboek doet kennen, dat, met groote sprongen dikwerf, ons zijne geschiedenis van 1860 tot 1863 doet kennen. Vooraf gaan nog eenige fragmenten, invallende gedachten, geschreven op ongeveer vijftienjarigen leeftijd, alles bijeenverzameld na zijnen dood. De beide boekdeeltjes, waarvan de uitgave reeds in 1876 door den heer Kneppelhout werd bezorgd, waren niet bestemd ter openbaarmaking in wijder kring dan dien der vrienden van Bilders. Nu èn de heer Kneppelhout, die aan zijne antwoorden op Gerards epistels in den bundel Brieven eene ruime plaats verleende, èn Gerards vader, zij, die recht hadden de nalatenschap als hun persoonlijk eigendom te beschouwen

en te bewaken, beiden overleden zijn, is de kunst hunne natuurlijke erfgename geworden, en meen ik uit haren naam het Dagboek voor de lezers van *De Gids* te mogen ontsluiten en aan de Brieven te ontleenen, wat mij noodig voorkomt tot kenschetsing van Gerards karakter.

Indien er iets is, waarmede ik mij, onder het lezen van Gerards dagboek, niet heb kunnen verzoenen, het is met het denkbeeld, dat een zóó begaafd Nederlander, in onzen eigen tijd, in onze onmiddellijke omgeving, gewerkt en geworsteld heeft, zonder dat wij ons van zijn bestaan meer bewust waren dan dat hij zoo jong gestorven is. Want hoewel moeilijk kan worden vastgesteld, in welke hoedanigheid Gerard Bilders onze kunst de meeste eer zou hebben bewezen: als schrijver of als schilder; hoewel hetgeen hij mocht voortbrengen den stempel draagt meer van rusteloos zoeken, dan van zelfbewust vinden, boven kijf is dat hij in onze kunst zich het recht op eene eigen plaats zou hebben veroverd.

Er komen in het Dagboek fragmenten voor zóó rechtstreeks uit de ziel ontsprongen en er de wisselende stemmingen van weerspiegelende, dat gij van de bekoring, die zij wekken, u niet kunt losmaken. Van de eerste tot de laatste bladzijde, ziet gij u in betrekking gebracht tot eene ongewone persoonlijkheid, tot een naar idealen zoekenden geest, maar die in dit zoeken zelf zich een bron van eeuwige teleurstelling heeft geschapen.

Nu zouden de schilderingen van zijn gestadig worstelen met zich zelf, van zijne twijfelzucht aan eigen kracht - oorzaken van de sombere, hopelooze stemming waarin het dagboek gehouden is - weinig aantrekkingskracht op den lezer oefenen, als de inkleeding van Gerards bekentenissen niet een dichterlijken stempel droeg en daarbij niet tevens elk denkbeeld aan voorgewende smart was uitgesloten. In den humor, waarmede hij beproeft zich boven zijn leed te verheffen, in het cynisme, waarmede hij in onverwachte wendingen zijne gekoesterde idealen en goede voornemens bespot of voor onuitvoerbaar verklaart, doet hij aan Heine denken, maar wat vooral bij den lezer de overtuiging vestigt, dat hij niet te doen heeft met een ingebeeld genie, dat zich miskend acht, is het gevoel van verantwoordelijkheid en de zelfkennis, die aan Gerards ontboezemingen ten grondslag liggen. Iemand, die - gelijk uit de

volgende aanhaling blijkt en er zijn wel tien plaatsen te citeeren, die denzelfden geest ademen - iemand die zóó oprecht voor zich zelf bekent, dat hij poseert, poseert juist niet. ‘Ik ben’ - schrijft Gerard in October 1862 - ‘ik ben voor mijzelven een ander mensch dan voor de wereld. Het is altijd min of meer poseeren, dat ik doe; ik stoor mij aan hetgeen anderen van mij zouden kunnen zeggen; de waarheid is het, die mij ontbreekt. Hoe benijd ik sommigen, die zich rondweg zoo vertoonen als zij wezenlijk zijn, die geen kleed behoeven om mede onder de menschen op te treden! zij zijn de wezenlijk moedigen; zij komen met hunne liefde te voorschijn, als zij liefhebben; zij zijn sterk, omdat zij zich vertoonen met al hunne zwakheden, met al die soort van kinderachtigheden, die eigenlijk een ieders deel zijn, maar die de meesten hun uiterste best doen te verbergen. Het is juist dat verbergen en verstoppen van karaktertrekken en hoedanigheden, schuldige of onschuldige, van kleingeestigheden of dwaasheden, die den mensch noodzaken eene rol te spelen tegenover zijne naaste omgeving en hem in eene valsche positie brengen - .... Altijd getuigt het van zwakheid, zich op die wijze te kneden ter wille van anderen, die misschien in denzelfden toestand verkeeren, en het is zeker al heel verkeerd begrepen, de achting, de vriendschap of de bewondering der menschen op die wijze te willen verdienen. Maar het schijnt nu eenmaal eene noodlottige gewoonte geworden, niet den rechten, natuurlijken weg te gaan, maar liever duizend kronkelingen te maken, ten einde anderen te overrompelen en eigenlijk om den tuin te leiden. Men ziet niet in, dat juist dit de kracht der kinderlijke naturen maakt, dat zij onbewust en uit ingeschapene neiging spreken en handelen, zooals hunne natuur en hun oprecht gemoed hun ingeven. Zij die zich niet laten kennen gelijk zij zijn, verliezen ten laatste het geloof aan zich zelven, evenzoo als zij ook op anderen niet vertrouwen, dewijl ieder zijn naasten beoordeelt naar zijn eigen inwendig bestaan, dus ook in hem iemand verwacht, die, even als hij, zich achter een mom verschuilt. Die treurige richting, die valsche schaamte, zijn de doodvijanden van alle vertrouwen en vriendschap. Maar ik geloof niet dat de kinderlijk oprechten op den duur het slachtoffer der comedianten zijn. Er is iets in een eerlijk, een waar mensch, dat sympathie inboezemt; met hem gevoelt men zich rustig en

geneigd zich te openbaren, hem zijn lief en leed toe te vertrouwen....'

En nadat hij bekend heeft, hoe menigmaal hij zich reeds voornam zich te toonen, zooals hij is, maar daarbij zich te matigen, af te ronden, waar hij anderen pijn zou kunnen veroorzaken, 'omdat de ware mensch den anderen en zichzelven te zeer eerbiedigt, dan dat hij de oprechtheid tot hardheid en meedoogenloosheid verbasteren zou en de vormen der beschaving uit het oog verliezen,' roept hij: 'Maar het bleek alles nuttelooze theorie. Het karakter, dat ik mij gefatsoeneerd heb, kwam boven en verdrong iedere betere, zachtere stem. O gemaaktheid, wat zijt gij een hatelijke last! Overal zijt gij in doorgedrongen, alles maakt gij dor en vreugdeloos, alles wordt eentonig en vervelend onder uwen overheerschenden invloed. Men betreurt het derven eener oprechte natuur en toch durft men zich niet van u vrij te verklaren en zich te werpen in de armen der waarheid.'

Is deze bladzijde niet meer eene zelfbeschuldiging, dan eene aanklacht in den stijl van zwarte-tijds-poëten? Gaat er geen gezonde stroom van levenskennis door deze regelen? Is er niet veel in deze gemoedservaringen, waar wij ons zelf in terug vinden en die den grondslag vormen eener litteratuur, welke, een kwarteeuw na het door Gerard Bilders te boek gestelde, het uitgangspunt zou worden eener evolutie van vèrdragende beteekenis? Is het niet het ronde en gezonde beginsel van de Noorsche kunst der Ibsens, die hier in het hart van den 23-jarigen Hollandschen kunstenaar als kiem zich openbaart? Ibsen werd tien jaar vóór Bilders geboren en de litteratuur-geschiedenis is rijk aan voorbeelden, hoe de tijdgeest zich in verschillende richtingen zoekt te openbaren en eene zelfde stemming het denken en gevoelen beheerscht van fijngevoelige naturen, onbewust van elkanders bestaan en door verre afstanden gescheiden.

Ik heb nog niet medegedeeld, hoewel sommigen het reeds begrepen zullen hebben, dat Gerard Bilders een der beschermelingen was van den heer Kneppelhout, die mij toeschijnt bij al zijne welmeenendheid, juist niet voor paedagoog in de wieg te zijn gelegd geweest. De heer Kneppelhout somt verschillende oorzaken op, die hebben samengespannen tot Gerards ongeluk:

'Gerard was op zeventienjarigen leeftijd' - schrijft hij in

de inleiding tot de Brieven - ‘een onbesnoeid, maar ook volstrekt onbedorven natuurkind. Wat handschoenen waren wist hij nauwelijks, verder dan een pet ging zijne voorstelling van eene hoofdbedekking niet. Hij deed aan een kweekeling van Zeemanshoop denken. Over zijn effen voorhoofd was nog geen ramp gegaan. Van de wereld, het leven en de menschen wist hij geen kwaad, het was eene frissche, heldere ziel.’ Zóó was Gerard, toen de heer Kneppelhout hem tot zich nam, om de ontwikkeling van den knaap te leiden, hem op te voeden tot een man, een kunstenaar. En hoe is het oordeel van dienzelfden heer Kneppelhout over den hem toevertrouwden en allengs op mannelijken leeftijd gekomen Gerard, als hij hem beschouwt in het licht der resultaten van zijne bemoeiingen? ‘De arme Gerard is bestemd geweest een waar ongelukskind te wezen. Hij had dan ook een *vrai déplaisir* in zichzelven gekregen. Onvoldaanheid, ontevredenheid, machteloosheid tegen het kwade, waren de grondtoon van zijn beurtelings verbolgen en verslagen gemoed en deden hem voor het harde noodlot zwichten en zichzelven verfoeien en tot uitersten van zelfverwijt en zelfmishagen vervallen, die den Christen onwaardig zijn.’ De tegenstelling is kras en de vraag die zich onwillekeurig aan ons opdringt is: ‘hoe kon uit den frisschen, gezonden jongeling, een - volgens den heer Kneppelhout - zoo bedorven mensch groeien?’ Het antwoord van Gerards beschermer luidt: ‘drie groote oorzaken hebben tot zijn ongeluk zamengespannen: zijne minder ernstige studiën, zijne vriendschapsbetrekking met den graaf de Pourtalès; zijne ontmoeting der Parijsche heertjes te St. Ange’. Gelijk uit geheel de betrekking, die volgens de briefwisseling tusschen de heer Kneppelhout en Bilders heeft bestaan, aan ieder blijken moet, dat de mentor zijnen pupil nooit goed heeft begrepen en gekend, zoo blijkt uit de opsomming der ‘drie groote oorzaken, die tot zijn val hebben samengespannen’, dat de heer Kneppelhout in zijne beoordeeling van Gerard, alleen stilstaat bij de uiterlijke omstandigheden, die op zijn gemoed kunnen hebben ingewerkt. Wat van Gerard zou geworden zijn, indien zijn geest in andere richting ware geleid of liever nog zich in vrijheid hadde kunne ontwikkelen, is niet te voorspellen, maar dat de leiding, die den jongeling door den heer Kneppelhout is opgedrongen, geen juiste opvatting verraadt van het karakter en de neigingen des leerlings, staat vast. Natuurlijk, de heer Kneppelhout heeft het beste met

Gerard vóór gehad en niets zou minder passen, dan zijne nagedachtenis met verwijten te vervolgen - maar wij mogen als onze innige overtuiging niet verzwijgen, dat aan de wijze waarop de heer Kneppelhout het ambt van kunstbeschermer meende te moeten uitoefenen, voor jonge menschen gevaren zijn verbonden, die het door hem gegeven voorbeeld niet navolgenswaard doen zijn. De heer Kneppelhout heeft Gerard, reeds van den aanvang af, niet doorgrond. Op zeventienjarigen leeftijd gaf Gerard hem den indruk van een onbesnoeid, maar ook volstrekt onbedorven natuurkind. Van de wereld, het leven en de menschen, wist hij geen kwaad. Hoe de heer Kneppelhout op deze vergissing niet is teruggekomen, na kennisneming van Gerards Dagboek, is onverklaarbaar. Lang vóór de heer Kneppelhout zich zijner aantrok en hem ter ontbolstering, onder het opzicht van een docent aan het gymnasium te 's Hage stelde, om een beschaafd mensch van hem te maken, - lang vóór dien tijd, op vijftienjarigen leeftijd, placht Gerard in schrift te brengen, wat zijn hart beroerde en hem aan invallende gedachten door het brein kruiste. Welnu, eene dier ‘gedachten’, gedrukt op de eerste bladzijde van het Dagboek, luidt als volgt:

‘Even als de hond aan de keten ligt, zoo ligt de mensch aan de vermakelijkheden der wereld gekluisterd, met die uitzondering, dat de hond zich van de keten wil loswringen en de mensch zich hoe langer hoe vaster aan de wereld bindt. Ach! mocht de mensch, even als de hond, meer het instinct hebben zich van die knellende keten te willen losmaken.’ In deze gedachte van den vijftienjarigen jongeling, ligt voor ons de sleutel van zijn volgend leven. Door het gansche dagboek hoort men hem rammelen aan de keten en zijne krachten hebben hem te snel begeven om de boeien te kunnen slaken. Eene tweede vergissing was, den jongen Bilders aan zijne omgeving te onttrekken en een ‘mensch, een beschaafd mensch’ van hem te willen maken. ‘Albert Bilders wies te Oosterbeek op te midden der natuur en onder den invloed der kunst, die hem reeds in het bloed zat en hem van alle kanten uit zijne omgeving aanwoei’, maar de heer Kneppelhout wist niet beter te doen, dan den aankomenden kunstenaar, deze omgeving hoe eer zoo beter te doen verwisselen met het huis van den heer Dirksen, docent aan het gymnasium te 's Hage. ‘De jeugdige woesteling

kwam er na anderhalf jaar vandaan als een jong mensch, waarmede men te voorschijn kon komen', getuigt alweder de heer Kneppelhout, in zijne welmeenende kortzichtigheid zeer verheugd over die gedaantewisseling. Ach hadde hij dit 'natuurkind' onaangeroerd gelaten, het althans niet willen herscheppen tot wat hem het ideaal van een beschaafd man toescheen; met het gevolg, dat Gerard omtrent zijne natuur zelf op een dwaalspoor gebracht en in zijne zwakke neigingen gevoed werd!

Wie den oorsprong kennen wil van ontboezemingen als wij boven citeerden uit het Dagboek en waarin Gerard bekent: 'ik ben voor mij zelven een ander dan voor de wereld.... de waarheid is het die mij ontbreekt', zoeke die voor een deel in de lessen den jonkman door den heer Kneppelhout op zijne levensreize medegegeven. Als de heer Kneppelhout oordeelt, dat Bilders bij den heer Dirksen genoeg geleerd heeft van hetgeen hij in een man van beschaving eischte, beschikte hij weder op andere wijze over zijnen pupil en doet hij hem in de leer bij den dierenschilder Humbert te Genève. Dit is misschien nog wel de grootste vergissing geweest, maar daarover later. Onder de Brieven vinden wij er een, dd. 29 Januari 1858, van den heer Kneppelhout aan Gerard, waarin o.a. het volgende: 'Nu hoop ik maar, dat gij u uw verblijf in die zoo belangrijke stad (Genève) zult ten nutte maken, ook om u als mensch te ontwikkelen. Tot nog toe hebt ge u een jongen gevoeld en als een jongen gedragen; dit moet nu uit raken; gij moet leeren handschoenen dragen en een hoed opzetten. Denk niet, dat die kleinigheden dwaasheden zijn, die er voor een artiste niet op aan komen, dat het talent alles moet goed maken. Dit is eene dwaling. Als een jong kunstenaar zich lief en gunstig presenteert, aanbeveelt door goede manieren, flink en aardig weet te praten, brengt hem dit een geducht eind in de opinie vooruit. Zet dus het zwijgen op zij, beweeg u vrij onder de menschen, wees een beetje buigzaam, niet meer zoo stug als uw karakter meebrengt, en, als *mensch* bij de menschen geaccueilleerd, zult gij zien, dat uw talent, zonder intrigues noodig te hebben, er wèl bij varen zal. Zie Pieneman eens! Voor de helft heeft zijn opgang in zijn omgang gelegen....' Tot zoover, want het is teekenend genoeg voor de richting van 's heeren Kneppelhouts opvoedkundige denkbeelden. En wat antwoordde Gerard, dd. 5 Februari d.a.v. 'U zegt, het moet uitraken langer

jongen te willen zijn. Ja, het moet uitraken, ik gevoel het zelf. Ik zou mij belachelijk en ongeschikt maken voor de zamenleving, bleef het zoo. Ik wil trachten mij meer als mensch te gedragen en mijne beschroomdheid af te leggen. Ook, mijne stugheid zal ik zoeken te overwinnen. Sommigen beoordeelen mij uit dien hoofde als onbuigzaam en ongevoelig. Wat het eerste betreft, hierin geloof ik wel, dat men gelijk heeft, te meer daar het ook u heeft getroffen, hetgeen mij spijt, maar dat men mij voor ongevoelig houdt, doet mij zeer tot in het hart. Ik houd er niet van met mijn gevoel te koop te loopen; het is mij zoo iets dierbaars, dat ik het liever in mijn boezem bewaar en er mij in de eenzaamheid geheel aan overgeef. Aan zeer enkelen slechts zou ik het willen mededeelen, en de Hemel weet, hoe dikwijls ik reeds vurig gewenscht heb, dat ik toch aan u alles wat ik gevoel, kon toevertrouwen. Maar ik kan het niet, het is mij alsof de woorden mij niet uit de keel willen, als ik spreken zal, noch uit de pen, als ik schrijf. Maar gelukkig zal ik mij rekenen, wanneer ik weet, dat degenen, die ik liefheb, aan wie ik met hart en ziel gehecht ben en waaronder u eene allereerste plaats bekleedt, wanneer ik weet, dat die mij kennen en beoordeelen zooals ik ben en houden voor wien ik ben.

P.S. Ik had bijna vergeten u te zeggen, dat ik van tijd tot tijd een hoed draag en altijd handschoenen.'

Zie Pieneman eens! Voor de helft heeft zijn opgang in zijn omgang gelegen. Verdienen deze woorden niet eer als eene waarschuwing te worden geschreven op de muren van elk kunstenaarsatelier? En de heer Kneppelhout riep ze den aankomeling toe in de moeielijke jaren zijner worsteling om zich zelf te worden, als eene leuze, waarnaar hij zijn leven had in te richten! Niet, dat wij laag neerzien op uiterlijke beschaving, maar den kunstenaar zulk eene beschaving op te dringen en het meerdere voor het mindere te doen wijken, is de roeping, die hem te bezielen heeft om zich te geven gelijk hij is, om in alles wat hij voortbrengt, waar en oprecht te zijn, voorbijzien, althans aan het wankelen brengen. Een kunstenaar te zijn! Is er hooger eeretitel denkbaar? Is hij niet zichzelf genoeg? En veronderstelt het kunstenaar-zijn, ik bedoel het waarachtig kunstenaar-zijn uit inspiratie, uit onverstaanbare behoefte om vorm te geven aan het beste en edelste, dat in een menschenziel kan wonen, niet het bezit eener beschaving,

die haren oorprong vindt in de voldoening aan eene hoogere behoefte, dan het dragen van een kachelpijp? En met name Gerard Bilders, had deze jonge man die aanprijzing van een conventioneel fatsoensbegrip niet minder dan iemand noodig? ‘Gerard was op zeventienjarigen leeftijd’ - wij herhalen wat de heer Kneppelhout van hem schreef in November 1856 - ‘een onbesnoeid, maar ook een volstrekt onbedorven natuurkind. Wat handschoenen waren wist hij naauwelijks....’ Den 15^{den} December van datzelfde jaar, toen Gerard pas veertien dagen bij den heer Dirksen te Leiden was, vinden wij in een schrijven van den heer Kneppelhout deze waarschuwing tot hem gericht: ‘Ik hoop ook, telkens vergat ik u dit te zeggen, dat gij uwe groene boekjes van Heine niet meer in de hand neemt. Dat geestige vergif is de pest voor iedereen, maar vooral voor iemand, die jong en levendig van gedachte is....’ Gerard bleek dus, eer de heer Kneppelhout zich over hem ontfermde, eene mate van ontwikkeling te bezitten, die hem in staat stelde Heine te lezen. Trouwens, reeds 2 Mei 1857 kon Gerard schrijven: ‘Met mijn Engelschen meester ben ik aan Byron begonnen. Het is zeer moeijelijk, maar toch heb ik er bijzonder veel genoegen in. Eene nieuwe wereld van poëzy gaat mij open.’ Acht-en-twintig October daaraanvolgende vinden wij hem verdiept in de romans van Walter Scott en in het testimonium, dat de heer Dirksen den 20sten Februari 1858 omtrent Gerard aan den heer Kneppelhout geeft, lezen wij: ‘Hij heeft Byron bijna geheel gelezen en bestudeerd, is nu bezig met Moore, leest voor zich Walter Scott en zou, dunkt mij, Shakespeare wel kunnen verstaan. Ik geloof, dat hij - in het Engelsch, evenals in het Fransch en Duitsch, - geene moeite zou hebben zich op schrift of mondeling uit te drukken.’ In nauwelijks anderhalf jaar gelukte het den jongen, een onbesnoeid, maar ook volstrekt onbedorven natuurkind, gelijk de heer Kneppelhout in 1856 van hem schrijft, te vormen tot een ‘jong mensch, waarmede men voor den dag kon komen’. Helaas, hij deed niet meer denken aan een kweekeling van Zeemanshoop; de kunstmatige ‘training’ van zijnen geest, die geniaal als hij aangelegd was, alles spelende in zich opnam wat men hem voorzette, had van den robusten jongen - een ‘woesteling’ volgens den heer Kneppelhout - met zijne frissche, heldere ziel, een menschje gemaakt, dat netjes geganteerd en met een gibus onder den arm, in het deftigste salon gerust kon worden toegelaten!

Het stelsel eener kunstmatige ‘training’, van eene africhting, ten koste der vrije, natuurlijke ontplooiing van zijne gaven, is de fout geweest in Gerards opvoeding - ook als schilder. Bleek bij het onderwijs, dat hem onder toezicht van den heer Dirksen werd toebedeeld, de beoefening onzer eigen litteratuur, de studie van een Vondel, Hooft en Bredero, om die schrijvers te noemen, in wier werken de frissche degelijkheid, het zich zelf bewuste van onzen volksaard en onzen volksgeest, in hunne meest karakteristieke eigenschappen, het klaarst tot uiting komen, stelselmatig uitgesloten, het lag voor de hand, dat de heer Kneppelhout, ook met het oog op Gerards ontwikkeling als schilder, den verkeerden weg zou inslaan. Hij zond hem naar den Geneefschen schilder Humbert. Uit het land van *Rembrandt* werd de jonge man gestuurd naar het land van.... *Calame*! O, indien Calame - deze Zwitser in merg en been - die zijn leven lang gestreefd heeft naar de toonbehandeling, welke hij in de schilderijen onzer oude meesters zoozeer bewonderde - indien hij had kunnen vermoeden, dat een Nederlander voornemens was, een hem toevertrouwden jongen kunstenaar naar Zwitserland te zenden om er zich zijne schildersnatuur te laten ontwikkelen - hoe vol overtuiging zou hij hem deze gevaarlijke proefneming hebben ontraden! ‘La Hollande’ - zegt hij - est un pays qui oblige l'art à se développer dans le sens de la finesse. Il en est bien peu où la nature offre un moins grand nombre de couleurs tranchées et contrastantes et il n'est rien tel que d'être ainsi réduit à deux ou trois couleurs pour apprendre à sentir les nuances. C'est le grand nombre des couleurs qui rend insensible à la nuance.

‘Notre pays (la Suisse), avec les accidents de ses montagnes neigeuses, avec les lacs qui brillent au fond de ses vallées, avec ses sapins sur les pentes, avec la diversité de ses cultures et de ses terrains, avec ses roches d'espèces variées, calcaires ou primitives, qui hérissent la surface du sol, est un composé de toutes les couleurs; de partout, en Suisse, on voit du blanc et du noir, du vert et du bleu, du jaune et du violet: nature de perroquet, splendide mais qui gâte les yeux’.[1)]

Gerard Bilders is te kort in Zwitserland gebleven (Mei-Nov. 1858) om de Alpennatuur in hare schier totale onbruikbaarheid

1) Alexandre Calame, sa vie et son oenvre. Paris 1884 p. 105.

voor den schilder - hoe grootsch van lijnen en ontzagwekkend van karakter zij, voor het overige, moge zijn, of misschien is zij wel dáárom juist niet pittoresk - te leeren doorgronden. Maar onbewust voelt hij toch hare ongeschiktheid voor zijne kunst. Zoo schrijft hij 28 Juli 1858, op een uitstapje door een gedeelte van Zwitserland: ‘Te Meyringen wilden wij een paar dagen vertoeven om eenige studiën te maken. Daartoe beklommen wij den volgenden dag den berg van waar de Reichenbach zich naar beneden stort. Die natuur was evenwel zoo geweldig, dat ik er maar niet toe komen kon iets dragelijks te fabriceeren. Ik bevond mij in een staat van domme verwondering en was onbekwaam iets van die verschrikkelijke bergen te maken’ - en verder: ‘Ontegenzeggelijk is Zwitserland schoon, grootsch en deftig, doch als ik denk aan de Geldersche landschappen en beesten, en de zachte, liefelijke omstreken van 's Gravenhage en het donkere eikengroen, dan gevoel ik in mijn hart, dat ik Hollander ben en Holland schilderen wil, en er al het schoone in opzoeken, dat er te vinden is. Ik begrijp die bergen zoo niet, en onwillekeurig zoek ik in de Zwitsersche natuur wat mij aan Holland herinnert.’

Niemand kan zeggen, hoe groot een aandeel in de verdrietelijkheden van zijn verder leven, moet worden toegewezen aan de inspanning, die het hem gekost heeft om zich in zijn schildertrant aan den invloed van den Zwitserschen studietijd te ontworstelen!

II.

Niet alleen echter de strijd met zijn Zwitsersch verleden, ook die met de kunstopvatting, gelijk zij in Nederland zelf dogma geworden was, heeft Gerards kortstondig leven in beroering gebracht. De ontwikkeling der kunst wordt door alle eeuwen heen door gelijksoortige invloeden beheerscht en er treden in hare voortschrijdende en teruggaande bewegingen, steeds verschijnselen van dezelfde orde op den voorgrond.

Alle ware kunst is individueel. Het is altoos de persoonlijkheid des kunstenaars, die er zich in zoekt uit te spreken. In dit opzicht is de bron waaruit de kunst ontspringt, dezelfde in elke kunstperiode, hetzij wij haar onder den naam

eener klassische, romantische of realistische in het boek der kunsthistorie chronoliseeren. Die persoonlijkheid des kunstenaars staat echter weder onder invloed van den geest en den beschavingsvorm van het tijdperk, waarin hij leeft. En die invloed - waaraan niemand zich onttrekken kan - bepaalt het algemeen karakter der kunst van een gegeven tijdvak en leidt tot eene zekere klassificatie, tot eene ordening onder titels en kapittels. Er is natuurlijk niets tegen eene dergelijke schifting der kunst in perioden, waarin dezelfde verschijnselen tot dezelfde oorzaken worden in betrekking gebracht, doch men wake tegen eene te scherpe begrenzing. Evenals het volgende tijdvak altoos zijne verklaring vindt in het voorafgaande, zoo vloeien hunne kaders ineen. Op de scheidingslijn staat altoos een kunstenaar, die als de verpersoonlijking gelden kan van al het blijvend karakteristieke in zijn volkomensten vorm, dat zijne eigen eeuw kenmerkt en in hem als het ware gesublimeerd is, maar in zijn werk tevens de toekomst doet voorgevoelen.

Rembrandt, Goethe, Beethoven, Shakespeare, Wagner, zij vertegenwoordigen ieder in hunne richting het hoogst bereikbare. Tot hun ontstaan hebben alle krachten, die eene eeuw aan haren bodem heeft mogen onttrekken, dank zij den arbeid van geheel het geslacht dat zij geboren zag worden, medegewerkt. Zoo is Rembrandt de geestelijke zoon van die breede rij van schilders, die onze zeventiende eeuw door hunne kunst verheerlijkt hebben - maar een zoon, die zijn vaders over het hoofd is gegroeid omdat zij allen het hunne tot zijn ontwikkeling hebben bijgebracht.

Dat steeds na eene periode van hoogen bloei, een tijdperk van verval intreedt, is verklaarbaar. De grootste krachtsinspanning wordt op den voet gevolgd door krachtsuitputting. Het schijnt wel of ten onzent, na de in elke richting zich zoo krachtig ontwikkelende 17de eeuw, de 18de eeuw van nature gedoemd werd tot een eeuw van rustige rust, met nu en dan eene opflikkering van leven, maar in het algemeen zonder zich door groote passies tot buitensporigheden te laten verleiden. Het liefst teerde zij op den rijken oogst, haar door de voorafgaande eeuw vermaakt, waaruit zij, met het oog op haar verslapt organisme, niet verzuimde met zorg datgene te kiezen, wat de minste kans gaf in hare digestie stoornis te brengen. Nog ijdens Rembrandts leven, deden de voorteekenen van het

naderend verval zich onderscheiden. Gerard de Lairesse, de auteur van het ‘Groot Schilderboek, waarin de schilderkunst in al haar deelen grondig werd onderwezen’, stelde zijnen lezers Rembrandt ten afschrikkend voorbeeld en was de eerste, die door de kunst van schilderen onder regelen te brengen en de opvatting, die uit het werk van oude en nieuwe puikschilderen sprak, in vaste theorieën saamtevatten, de kunst dogmatiseerde. Laraisse's dogma's hebben ten onzent de schilderkunst van geheel de 18de en het begin der 19de eeuw beheerscht. En zoo zal straks, als het kenmerkend individueele in het werk onzer moderne schilders, vertegenwoordigd door een Jacob, een Willem Maris, een Josef Israëls, Albert Neuhuijs, onder regelen gebracht en in een systeem is samengevat, ook hunne kunst weer leiden tot het doen ontstaan van conventies en tradities. De waarheden van heden, gelijk zij uit de frissche bron van het leven zelf ontspringen, zijn altoos voorbestemd de dogma's van morgen te worden.

Gerard Bilders nu aanvaardde zijn loopbaan in eenen tijd, dat de schilderkunst in het stelsel eener overgeleverde kunstleer vastgeklonken, een eentonig bestaan voortsleepte.

De schilders waren elkaar van geslacht tot geslacht opgevolgd, de een terende van de erfenis des voorgangers en zich voegende naar diens smaak en inzichten. Zoo was de kunst allengs vervallen tot eene telkens zwakkere nabootsing van hetgeen voorafgaande schilders gewrocht hadden. De een voor den ander verzuimde de kunst te verfrisschen, door haar nieuwe elementen uit de bron zelve, de natuur, toe te voeren. Men bestudeerde meer elkaar - de leerling zijnen meester - dan dat de eerste zelf op ontdekking uitging in de wereld der werkelijkheid, om te trachten zich eene zelfstandige opvatting te verwerven. Want op het gebied der kunst worden wij niet door andere wetten geregeerd, dan op elk ander gebied van weten en werken. Overal is zelfvernieuwing noodig en wie eenvoudig in de stappen treedt zijns voorgangers, verslijt nutteloos zijne schoenen.

Maar evenals het oogenblik van teruggang op kunstgebied samenvalt met het voorafgaande tijdstip der hoogste verheffing, zoo wordt de periode van verval altoos gevolgd door die eener herleving, eener wederopstanding. In de jaren, dat Gerard Bilders tot het oordeel des onderscheids kwam, was het keer-

punt, de kentering bereikt. Het jonge schildersgeslacht voelde in zich de kwellingen der onvoldaanheid met het bestaande en de behoefte om, onder den invloed ook van de evolutionaire beweging in de Fransche schilderkunst, zich los te maken uit het procédé der oudere schilders, zijne meesters, en zich een eigen taal te scheppen ter uitdrukking van zelf doorleefde gevoelens en gemoedservaringen. Bilders noemt in het Dagboek en de Brieven weinig namen van schilders, met wie hij in betrekking stond, of wier werk hem boeide. En die hij noemt staan vaak zoo vreemd door elkaar, dat men terstond tot de gevolgtrekking komt, dat zijn geest nog zoekende was en eerst na veel worstelen tot vastheid komen zou. In 1858 de tentoonstelling op *Arti* bezoekende, is het vooral eene groote schilderij van Schwartze, die hem bekoort. Iets later noemt hij de aquarellen van Rochussen, Bosboom en Schelfhout in één adem - trouwens Bosboom stond ook toen nog niet geheel buiten den invloed der school. Over Israëls vinden wij meegedeeld, dat Gerard dien te Amsterdam ontmoette bij prof. Moll en op de tentoonstelling in den Haag in 1861 ‘twee meesterstukken’ van hem heeft gezien. Van Aug. Allebé stipt hij ‘drie uitstekende schilderijtjes’ aan, Mauve wordt terloops genoemd. Maar kenschetsend is hetgeen hij in een brief van 27 Juni 1863 schrijft: ‘Wat zegt u van de Haagsche tentoonstelling? Ik heb er vele en velerlei berichten van gehad, mondelinge en gedrukte. Men heeft mij verhaald van eenige pogingen in mijn genre, door zekeren Marits - er zijn drie schilders van dien naam, broeders, geloof ik, allen jongens van talent.’ Bedoeld zijn natuurlijk Matthijs, Jacob en Willem Maris. Ons geeft deze zinsnede - in verband met de studies, die wij van hem onder de oogen kregen, de richting aan, waarin Gerard Bilders, ware hem een langer leven gegund geweest, zich als schilder zou hebben ontwikkeld. Van niet minder belang is de indruk, dien hij, gedurende een kortstondig verblijf in 1861 te Brussel, ontving van het werk van Troyon, Courbet, Breton. In zijn dagboek somt hij deze namen op, zonder verdere toelichting, tenzij men die zoeken wil in de volgende sentenzen: ‘21 October. Reis naar Brussel... Maar neen! reisbeschrijvingen maak ik niet: *das ist zu arg*.

1. Troyon, Courbet, Breton, enz.
2. Moed hebben vele jonge schilders.

3. Ik heb geen moed.
4. Slotsom: ik ben een lor.
5. Verder heb ik veel cognac gedronken en ook al veel naar den weg gevraagd, in de hoop van op den slechten te komen. Ik kocht ook eene pijp.' Dergelijke plotselinge overgangen van den een en in den anderen toon, die ook in Heine's natuur lagen, vindt men bij Bilders vaak. Wat echter in het Dagboek gemist wordt, vinden wij door de Brieven aangevuld. In een schrijven omstreeks October, ook uit Brussel, lezen wij: 'Ik heb hier schilderijen gezien, waar ik niet van droomde en al datgene in vond wat mijn hart begeert en ik bijna altijd bij de Hollandsche schilders mis. Troyon, Courbet, Diaz, Dupré, Robert Fleury, Breton hebben een grooten indruk op mij gemaakt. Ik ben dus nu goed Fransch, maar, zooals Simon van den Berg zegt, juist door goed Fransch te zijn ben ik goed Hollandsch, dewijl de groote Franschen van tegenwoordig en de groote Hollanders van voorheen veel met elkander gemeen hebben. Eenheid, rust, ernst en vooral eene onverklaarbare intimiteit met de natuur, troffen mij in die schilderijen. Er waren zeker ook eenige goede Hollandsche stukken, doch over het algemeen missen zij het lekkere en mollige, datgene wat, om zoo te zeggen, op breede orgeltonen gelijkt, wanneer men ze naast de groote Parijzenaars ziet. En toch uit Holland, uit het dampige, vetgekleurde Holland, is oorspronkelijk die welige opvatting voortgekomen! Het waren courageuse schilderijen, er was een hart en eene ziel in.' Welk een juiste kenschets in zoo eenvoudige bewoordingen. Trouwens, ik geloof niet, dat er in de jaren 1860/65 ten onzent juister dingen over schilderkunst geschreven zijn, dan Bilders' brieven en dagboek te lezen geven. Zij leeren ons Bilders kennen als een modern voelend kunstenaar, wiens pen echter het penseel in kracht van uitdrukking, op verren afstand achter zich heeft gelaten; een afstand die zou zijn gekrompen, naar mate hij als schilder meer macht had kunnen krijgen over de techniek van zijne kunst.

Een man, die ongetwijfeld grooten invloed heeft geoefend op sommige zijden van Gerards ontwikkeling, is zijn vader, de 29 October 1890 te Oosterbeek overleden schilder Johannes Warnardus Bilders. Ik bedoel hier niet den directen invloed van een meester op zijn leerling, - van dezen invloed is weinig merkbaar en het karakter van Gerard doet in hem geen

gehoorzaam, allerminst een onderdanig zoon vermoeden, - maar de onwillekeurige inwerking van den geest des vaders op zijn kind, van nature en krachtens hunne bloedverwantschap. J.W. Bilders is een der eersten en der weinigen geweest, onder de voorgaande generatie van schilders, die de behoefte aan eene hernieuwde en zelfstandige studie der natuur gevoeld hebben. Een heimelijk gevoel van ontevredenheid met zijn werk, dat voor het overige bij het hem waardeerend publiek koopers vond, dreef hem uit Utrecht naar Oosterbeek. Dat later door zoo velen onzer schilders geliefkoosde oord, werd dus door Bilders ontdekt. En in zooverre heeft hij werkelijk éclaireurs-diensten bewezen aan onze moderne schilderkunst. Bovendien was hij een man van fijn sentiment, van gekuischten smaak in het litterarische. De oude Bilders was door en door *artist*, al heeft hij zich als zoodanig niet het gelukkigst uitgesproken in zijne schilderijen.

Wie in Gerards dagboek de bladzijden leest, vol smachtend verlangen naar de natuur, vol dichterlijke erkenning van hare onmisbaarheid voor den schilder, moet gevoelen, dat bij vader en zoon de natuuraanschouwing en opvatting van dezelfde orde was. Op den ouden Bilders waren toepasselijk de verzen uit Wordsworth's *Intimitations of Immortality:*

> ‘To me the meanest flower that blows can give
> Thoughts that do often lie too deep for tears.’

Sprekende over de macht der muziek, roept Gerard: ‘Violen o, het is alsof ze eene stem hebben ontvangen om te klagen, te lachen, te spreken van vroomheid, liefde of lust! Er zijn tonen van ruischende dennebosschen in. Dennebosschen! ik verlang naar u! In lang heb ik ze niet gezien, die deftige, droevige boomen met gebogene hoofden, gloeiend in de avondzon, ernstig en zacht fluisterend. Ik verlang naar den geur en de schaduw dier plekken en de heerlijke natuur hulde te brengen en meer dan ooit lief te krijgen, om er door opgebouwd te worden en er zich die liefde, dat gevoel door te doen ontwikkelen, dat men noodig heeft om haar zoo goed mogelijk te verstaan en te vertalen.’ En op eene andere plaats heet het: ‘Als men gedurende vele jaren een goeden, deugdelijken grond van studie gelegd heeft, dan geloof ik, dat men slagen kan eene verstandige en beredeneerde schilderij te maken, waarin

men in staat is, al het gevoel en hart te leggen, waarover men te beschikken heeft, maar ik geloof, dat dergelijke schilderijen toch altijd de *charmes* der natuur zullen missen. De *tableaux de convention*, hoe ze ook van kunstvaardigheid mogen getuigen, dragen al te duidelijk de teekenen, dat men de natuur heeft op zij gezet, en bezitten zeldzaam die naïeviteit, die zedigheid, welke voortspruiten uit de intieme natuurwaarheid en de trouwe herinnering aan hetgeen de natuur zelve u verhaald heeft, toen ge aandachtig luisterdet. Ik heb eene neiging om drooge, dorre schilderijen te maken, maar zou vreezen het weelderige en malsche nog meer te gaan verliezen, indien ik niet iederen zomer aan de ondeugden in mijn werk en de deugden in de natuur, duidelijk herinnerd werd. Hoe toch zal in mijn atelier die lust tot produceeren worden opgewekt, die ik altijd, in spijt van mijn traagheid, gevoel onder de schaduw der wilgen en aan de belommerde slootkanten? Zal ik niet moeten zien en erkennen, dat ik mijn schilderijen niet gedroomd heb, terwijl ik in het gras lag en met liefde de beweging der wolken volgde, de schaduwen en hare koelheid mijn hof maakte en met wellust luisterde naar het ruischen der lange biezen en grashalmen aan den waterkant, waarin de nederhangende wilgentakken hunne zilvergrijze bladeren doopen? Ik zal aan die riethalmen, planten en bloemstengels niet met zooveel dankbaarheid kunnen denken, omdat ze mij het gelaat niet tot droomerig wordens toe hebben gestreeld....'

In de natuuraanschouwing van den vader en den zoon, openbaart zich de romantische opvatting, die aan de ten onrechte realistisch gedoopte moderne schilderschool, een zoo emotioneel, een zoo hartstochtelijk karakter verleent.

De moderne schilder legt eene ziel in elk voorwerp dat zijn kunstenaarsoog aanschouwt. 'Elk voorwerp in de natuur vertoont voor den modernen kunstenaar in leesbaar schrift, de geschiedenis zijner geboorte en van zijn leven, van zijne krachtsinspanning om tot aanzijn en blijven te geraken, van den moeizamen arbeid zijner inwendige gedaantewisseling, van die onbestemde maagschap, welke de onbezielde wezens in sommige opzichten tot bloedverwanten der bezielde maakt. Elk gewrocht der natuur is in zich zelf volledig als een mensch, kan tragische of zachte aandoeningen uitdrukken, is met een algemeen karakter toegerust, hetwelk de kunst kan losmaken uit de bij-

zonderheden, kan verhoogen, kan doen voor- en in het licht komen, zoodat het een wezen te midden zijner omgeving, een persoon in zijn groep, een koryfee in zijn koor wordt.' (Taine.)

Beide, het Dagboek en de Brieven, zijn rijk aan bladzijden, waaruit Gerards dichterlijke opvatting der natuur ten duidelijkste aan het licht treedt en daarmede in verband zijn juist inzicht van hetgeen eene schilderij maakt tot een bezield kunstwerk. 'Ik geloof,' - schrijft hij 13 Mei 1861 - 'wanneer men zich eenmaal heeft voorgenomen landschapschilder te worden, men zooveel mogelijk leven moet onder den blooten hemel, eten en drinken, lezen en slapen onder de boomen en in het gras'; - en in een volgenden brief: - 'Er zijn oogenblikken, dat de gansche schilderkunst mij eene dwaasheid schijnt, een streven naar het onmogelijke, eene eindelooze worsteling, een aaneenschakeling van nederlagen. Het is mijn doel niet eene koe te schilderen om de koe, noch een boom om den boom; het is om door het geheel een indruk te weeg te brengen, dien de natuur somtijds maakt, een grootschen, schoonen indruk, ook door de eenvoudigste middelen. En zie, dat is mij nog nooit gelukt. Men heeft altijd gezegd: een aardig koetje, een lief schaapje, maar dit gaat mij volstrekt niet aan. Dit bedoel ik niet, dit is geen kunst.' In een brief van 6 Juni 1862, schrijft hij: 'Het zou misschien goed wezen, als ik iets had van de gemoedelijkheid van Liestes talent, maar dat kan niet, omdat ik zijn talent niet genoeg erken. Zijne avondstonden zijn voor mij bleeke afdrukken van flauwe indrukken. Hij heeft noch het ernstig rustige, noch het gloeiend hartstochtelijke van den avondstond vermogen uit te drukken, noch die stemming, die geloovig en beter maakt en schoone voornemens en reusachtige, onverklaarbare verlangens in het leven roept, noch die groote smart, die in zulke plechtige oogenblikken de ziel aangrijpt, eene smart, men weet niet waarom noch waarvoor, maar die tranen in de oogen brengt en tot nadenken dwingt.

Maar ik maak een booze kritiek, die eigenlijk op mijzelven toepasselijk is. Het komt eenvoudig hierop neer, dat ik in mijn schilderijen meeslepend gevoel mis, geene sympathie weet op te wekken. Ze zien er pedant-verstandig uit, de jeugd ontbreekt, en met haar is ook de grillige fantasie afwezig; zij lijken gemaakt door een ouden vent, die het nooit ver gebracht heeft. Dat verontrust, kwelt, pijnigt mij. Ik wenschte,

dat ik onder de evenachtslijn geboren ware en een hart vol vuur en zonnegloed gekregen had. Ik wilde, dat die gloed overal vonken spatten en vlammen schoot, en stralende, jeugdige beelden te voorschijn riep. Maar ik zag, helaas! te Utrecht het eerste levenslicht, en daar kan men geen eieren koken in het zand, en in de schaduw van dien langen, vervelenden domtoren blijft men altijd koud.' Het is verwonderlijk te ontwaren, hoe deze vierentwintigjarige kunstenaar met een echt schildersoog de poëzie van het Hollandsch landschap, juist in die streken, waar het misdeeld schijnt van natuurschoon, wist te ontdekken; hoe weinig hij derhalve aan de oppervlakte der dingen bleef hangen of behoefte had aan de verrassingen van een voor het groote publiek aantrekkelijke mise-en-scène van hoogten en laagten, bosschen en watervallen. 'Het landschap rondom Amsterdam', lezen wij in een brief van April 1862, 'is zedig en maakt volstrekt geen aanspraak op groote schoonheden, maar de dampkring is zoo vet en mollig, dat de eenvoudigste plekjes een eigenaardig schoon erlangen. Het scherpe en harde, dat de natuur wel eens wat te veel in Gelderland heeft, is hier niet aanwezig.' Er zijn ten onzent heel wat aardigheden ten beste gegeven op de 'grijze school', totdat de critiek ten laatste verstomde voor het aangezicht der kunstgewrochten, die uit die school zijn voortgekomen (de werken van Mauve, Jacob Maris enz). Welnu, het is alweer Gerard Bilders, door wien het vruchtbaar streven der 'grijze school' met groote juistheid is voorgevoeld en die er de strekking van begrepen heeft. 'Ik zoek naar een toon,' schrijft hij (Juli 1860), 'dien wij gekleurd-grijs noemen; dat is alle kleuren, hoe sterk ook, zoodanig tot één geheel gebracht, dat ze den indruk geven van een geurig, warm grijs. Doch ik voor mij vind nog maar altijd grijs van keukenmeiden-japonnen, wit en zwart, peper en zout of op zijn hoogst een slap melkchocoladekleurtje. Om het *sentiment* van het grijze, zelfs in het krachtigste groen, te houden is verbazend moeielijk en die het uitvindt is een gelukkig sterveling.' Eindelijk, waar wij thans in Jacob Maris, den schilder vereeren, die het eerst - want geen onzer 17de eeuwsche kunstenaars bevredigt ons in dit opzicht - die het eerst - zeg ik - de grillige romantiek van een Amsterdamsch stadsgezicht heeft weten uittedrukken, daar mogen wij niet

vergeten, dat hetgeen Maris verwezenlijkte, ook Gerard Bilders als een droombeeld voor den geest heeft gezweefd: ‘ik zie meer en meer, dat Amsterdam eene schilderachtige stad is bij uitnemendheid, zoowel wat aangaat vormen als kleuren, en ik zie tevens, dat onze stadsgezichtschilders, de beste niet uitgezonderd, wel een aardig geveltje of poortje op hunne schilderijen kunnen timmeren en metselen, maar dat zij geheel en al die weelderige, vette toonen en kleuren, die grillige en fantastische vormen en lijnen missen, die te Amsterdam zoo bijzonder treffen en er eigenlijk de *couleur locale* van zijn’. (Brieven blz. 293) Ook Breitner in zijne beste oogenblikken is het ideaal van Bilders in dit opzicht nabij gekomen.

Een dichterlijke geest, ten prooi aan de slingeringen van den twijfel, telkens terugkomende op de beste voornemens bij gebrek aan de noodige wilskracht om in daden om te zetten, wat de verbeelding in haar krachtig conceptievermogen zich nobels en verhevens durfde scheppen - Gerard Bilders zelf, in zijne bekentenissen, bezorgt ons de elementen voor eene zoodanige karakterschets. Niemand beter dan Bilders wist wat hem ontbrak om te bereiken wat de ware kunstenaar zich ten doel heeft te stellen[1)]; niemand beter dan Bilders welk eene vastheid van overtuiging, welk eene volharding noodig zijn om tegen den heerschenden smaak van het publiek, den strijd vol te houden en het te dwingen om in te gaan en zich te onderwerpen aan de meerderheid des kunstenaars. ‘Ik moet op eene expeditie uit, een schilderijtje zoeken te verschaggelen voor verw.... Mislukt! - Niet uitvoerig genoeg, uitvoerigheid! Plaag van alle schilders, wreede vervolgster, wapen der liefhebbers om zich tegen de kunstenaars te verdedigen, verontschuldiging om niet te koopen, épiciers-vereischte, verwenschte streepjes-manier, wanneer zal uw gehaat rijk eindigen?’ (Dagboek, 6 Maart 1860). ‘Gisteren ben ik aan mijne schilderij met schapen begonnen en tracht er zooveel mogelijk de gewenschte en verwenschte uitvoerigheid aan te geven, hetgeen

1) ‘Dikwijls overvalt mij een brandende eerzucht, een geweldige drang om iets voort te brengen, maar het blijft altijd hij voornemens en woorden, de uitvoering blijft achterwege. Ieder mensch is op overeenkomstigen leeftijd tamelijk gelijk aan den anderen en ik begrijp alle woelen, droomen, sluimeren, losbreken, jagen. Maar ik zie ook, dat *rust en eenheid* in het leven zoowel als in de kunst, het doel moeten zijn, waarnaar men tracht.’ (Brieven, bladz. 273).

dan ook maakt, dat ik met de tong uit den bek heb geschilderd. Iets uitvoerig te moeten maken, doet mij rillen op mijn stoel, en er is als eene stalen veer in mij, die mij elk oogenblik doet opspringen als een pierlala.' (Ibid, 13 Maart 1860). Nochtans maakte Bilders zich niet schuldig aan de begripsverwarring van sommige jonge schilders uit onze dagen, die breedheid van schilderen verwarren met slordigheid en uit machteloosheid het onafgewerkte tot een deugd verheffen. 'Zij persifleeren zichzelven en pronken met lorren, bij gebrek aan mooije kleeren.' (Dagboek blz. 34). 'Aanleggen is pleizierig genoeg; men geeft van weinig rekenschap, en iedere fout vindt ligt verschooning. Afmaken, daarbij de grondgedachte volhouden, veredelen, voltooijen, is moeielijker. Het schetsachtige heeft zeker zijne verdiensten, maar het voltooide staat er toch boven. Men moet daarbij de zaken grondig kennen, de gedachten in alle bijzonderheden volhouden en er daardoor meer volledigheid, volkomenheid en weelderigheid aan geven. Dat men veel goede stukken in aanleg heeft, komt zeker, omdat men den moed heeft de verw en de penseelen te gebruiken, doch tevens profiteert men ook veel van toevalligheden. Een beredeneerde aanleg zou veel missen van de *charmes*, die een stout er op geworpene heeft.' (Ibid, blz. 49). Zoo vloeien het Dagboek en de Brieven over van kortere en langere beschouwingen, puntige gezegden, aphorismen, die verdienen in een vademecum voor den schilder te worden saamgebracht: 'Eene compositie, die er niet de pretenties, maar toch de deugden van heeft, is mijn vraagstuk'. - 'Hatelijk zijn schilderijen, die de leeken vereeren met den naam van netjes.' - 'Het is een vaste regel, dat men eerst morgen kan oordeelen over eene lucht, die heden werd geschilderd. Morgen weet ik dus pas wat ik vandaag gedaan heb.' - 'Al geeft men de natuur ook letterlijk weder, dan is men nog niet zeker zijn gevoel wedergegeven te hebben, en dat laatste is het voornaamste, men moet in zijn werk vooral zichzelven trachten te weerspiegelen.' (Ibid, blz. 96). Maar om 'zichzelven te weerspiegelen,' daartoe is eerst noodig, dat men zichzelven heeft gevonden: 'Als ik eens *wilde* willen! Willen die groote kracht, waarmede men bijna alles kan! Een der eerste studiën en oefeningen moest wezen wil te verkrijgen. Wil, hoogste inspanning van alle intellectueele krachten, doorzetting, volharding en onoverwinnelijke moed! Men kan zich

wel iets voornemen, maar dit geeft niets. Willen is vooral *doen*!' Bilders had voor alles noodig zijn karakter te vormen, door de beste, de edelste krachten, die hij in zich had, te dwingen in ééne richting; dan eerst zou het hem gelukt zijn als kunstenaar den eisch der oorspronkelijkheid te vervullen, dien hij aldus omschrijft: 'Se reproduire soi-même, voilà. la vraie originalité, et tant qu'on ne s'est pas créé un caractère, à force d'approfondir la nature et ses propres senliments, tant qu'on ne comprend pas sa personnalité, on.... Enfin, quelle foûtue histoire!' Het dagboek is doorloopend in het Nederlandsch gesteld. Slechts op ééne bladzijde is daarvan afgeweken.

III.

In den aanvang van dit opstel hebben wij als onze meening uitgesproken, dat de omstandigheden, waarin Bilders tijdens zijne ontwikkelingsjaren geplaatst werd, er geenszins op berekend waren om de gevaarlijke neigingen van zijne natuur te helpen onderdrukken, maar dat de richting welke men met zijne opvoeding heeft ingeslagen aan zijne karaktervorming niet ten goede is gekomen. Uit de reeks invallende gedachten, door Gerard op ongeveer vijftienjarigen leeftijd te boek gesteld, citeerden wij er eene, welke ons een inzicht geeft van hetgeen op den bodem van zijn jong gemoed verscholen lag. Ook als gevolg van zijn artistiek temperament, begaafd met een op weelde gerichten geest, heeft hij steeds armoede, ontbering, bekrompen levensomstandigheden, als een vloek van het menschelijk bestaan beschouwd. En het is deze karaktertrek, die zich maar al te welig ontwikkeld heeft onder de grootscheepsche opvoeding, welke hem ten deel viel, nadat een kunstmaecenas als de heer Kneppelhout, den aankomeling onder zijne bescherming nam. De heer Kneppelhout heeft dit - blijkens hetgeen hij schrijft in de inleiding tot de uitgave der brieven - later gevoeld. Men oordeele. 'Gerard woonde te Genève bij zekeren heer Franzoni, die ook andere jongelieden huisvestte; onder deze bevond zich een jonge graaf de Pourtalès, van dezelfde jaren als Bilders. In weerwil van het groot verschil in stand, vond hij in dezen dadelijk een vriend. Heeft deze betrekking tot Gerards geluk gestrekt? Heeft hij geene moeite gehad, uit het rijke en gemakkelijke leven, waaraan hem vaak

werd toegestaan deel te nemen, tot zijn beperkten burgerleeftrant, tot zijn behelpen en sparen teruggekeerd, zich het genotene uit het hoofd te zetten en in zijn strijd met teleurstelling en gebrek, niet menige zoete herinnering te verwijderen en menige diepe zucht naar het verwekelijkende kasteel op te zenden, waar hij menige voor zijn karig bestaan verderfelijke gewoonte had aangenomen en eene wereld leeren kennen, die niet tot hem had behooren te komen voordat hij ze voor zijne erkende verdiensten, had mogen te veroveren? Ik vrees het maar al te zeer.' Wij ook, maar behalve in zijn omgang met graaf de Pourtalès en de Parijsche heertjes, jonge schilders bij wie hij zich in Zwitserland aansloot, zien wij bedenkelijks in geheel de wijze, waarop men gemeend heeft Gerards ontwikkeling, zijne opvoeding tot een 'beschaafd mensch met hoogen hoed op en handschoenen aan', te moeten leiden. Na vier jaar te hebben gestudeerd, te 's Hage bij den heer Dirksen, te Genève bij den schilder Humbert, kwam er een einde aan de financieele betrekking tusschen Gerard en den heer Kneppelhout. Terecht oordeelde deze laatste dat de tijd gekomen was, Bilders op eigen beenen te leeren staan. Maar hiertoe bleek hij de kracht niet te bezitten. Het was te laat, nu Gerard gedurende vier jaren, ten gevolge der omstandigheden waaronder hij kou leven, geleerd had violen te laten zorgen. Reeds op de tweede bladzijde van het Dagboek (5 Maart 1860) ontmoeten wij de mededeeling, dat hij geld leent om naar de komedie te gaan en hij voegt hier aan toe: 'Hoe gemeen! Schilders zijn geringe lui. Hard!' Het is de minachting van den aan lager wal geraakten *grand seigneur*, die wij in de woorden 'hard!' en 'geringe lui' hooren klinken. Welk eene bitterheid ook in de volgende verzuchting. (Dagboek bldz. 56): 'De nieuwe maand is begonnen met hemelsch weder en slechte zaken. Wat de hemel geeft aan allen te zamen en in het algemeen, is goed en heerlijk, wat de menschen elkander geven en in hun particulier is bitter weinig goeds, veel haat, veel kwade trouw.

Hoe gelukkig zou men wezen, als men alleen noodig had, wat de hemel ons direct toebedeelt en niet behoefde afhanke lijk te zijn van de menschen.

Gekrenkt te worden in het gevoel, in het talent, in den geest, is zwaar en moeielijk te verdragen, doch hoeveel zwaarder

wordt die last, als zulks ook tevens noodlottig werkt op het maatschappelijk bestaan! Verworpen worden en arm zijn! Wat wordt men republikeinsch van zin; welk een haat en wrok ontstaat er tegen alle wetten en regels, die in de maatschappij zijn aangenomen! Werken, zwoegen, lijden, verachting en smaad tot loon, terwijl anderen lachend en genotvol op een bloemenpad voortwandelen en het voor eene voorname fatsoenlijkheid houden, eene medelijdende verachting of een verachtend medelijden over te hebben voor de minder begunstigden. De glimlach, de beleefde glimlach van een fatsoenlijk, gezeten man, geeft een gewaarwording, alsof men op eene slang had getrapt'. Hoe goed kende Bilders zich zelven, hij die volgenderwijs zijn doopeeel ligt: '*Au fond* heb ik veel trots, die in staat zou wezen groote ambitie bij mij op te wekken, wanneer die vervloekte luiheid er zich maar niet eeuwig in mengde. Roem is datgene, wat mij het meest prikkelt. De Hemel gave mij wat meer ijver! Men zegt, dat alles ijdelheid is, maar het maakt toch het leven te schooner, en een schoon leven hier op de wereld ...! Maar ik ben schrikkelijk ziek. De koesterende zonnestraal van den voorspoed wekt en verlicht bij mij alleen mijn slechtere hoedanigheden. Gewoonte wordt behoefte en behoefte wordt gewoonte.' Ik vraag of in deze, in zijne natuur worstelenden, door zijne opvoeding gekweekten en ontwikkelden afkeer van ploeteren en sjouwen, zwoegen en tobben om den broode, dewijl er een reuk aan is van sjofelheid en zich arm-burgerlijk-behelpen, niet de verklaring kan gezocht worden van eene bekentenis als op bladz. 48 van het dagboek: 'Men wil *à toute force* behagen, den geest van het publiek captiveren, daardoor verkoopen, en men verliest zichzelven in die rampzalige poging', of van eene zelf beschuldiging als op bladz. 52: 'Ik geloof, dat de gedachte eene schilderij te moeten verkoopen zoodanig, ondanks mijzelven, grond heeft gewonnen, dat zelfs de natuurlijke neiging van mijn geest geweken is. Toch zal ik eens trachten te schilderen, alsof niemand mijne producten zou zien, veel minder koopen', of het honend zelf verwijt op bladz. 71: 'Altijd te moeten opzien tegen iets dat ƒ 1.50 kost, maakt mij zoo klein, dat ik volstrekt alle grootere *Ansichten* verlies. Het demoraliseert mij geheel. Dit is het grootste bewijs voor mijne zwakheid van geest, dat hij zichzelf niet

kan staande houden, indien hij niet door geld gesteund wordt. En omdat ik er niet buiten kan, haat ik het geld; ik haat het als een dwingeland en heb het tevens lief als iemand, die mij als oud vuil behandelt. Zoo maakt het gebrek mij klein en tot een lafaard, en in ernst reken ik mijzelven nooit meer waard te zijn dan de som, die zich in mijne beurs bevindt'. Hoe Bilders onder de ellende van een schier voortdurend geldgebrek - en als hij geld had gleed het hem dadelijk door de vingers - nog zekeren humor wist te bewaren, bewijst de volgende aanhaling uit het Dagboek:

De maand Maart houdt haar karakter goed vol en overtreft zichzelve. Het is afschuwelijk weer voor wandelaars. De katten houden zich goed.

'Daar komt mij iets kapitaals in de gedachte: 15 Maart moest een wissel verschijnen. Te bliksem! hoe sidderde ik, zoo dikwijls ik de bel hoorde gaan en somtijds eene ernstige stem vroeg: - Is mijnheer... te huis? - Ik kon den naam van den gevraagden heer maar nooit verstaan, doch meende steeds den mijnen te hooren. Welk een schrikkelijke pil is een wissel, dien men waarachtig niet betalen kan. Het is een gloeijend kolenvuur, eene graat in de keel, een haar in het oog, een rozijnenpit in eene holle kies. Ik wachtte, vreesde, sidderde, schrikte, kwam weêr bij; dat programma keerde nog verscheidene keeren van voren af aan terug, en 15 Maart was voorbij. Goddank! En de wissel vertoonde zich niet. Zal hij nu spoedig komen? o, erger pijn dan liefdesmart, heviger dan het steken van eksteroogen! O wissel, nagel in het vleesch, knellende schoen, kous met een gat, plaag van mijn leven, o wissel, wanneer zal ik u kunnen betalen? Antwoord, o Wissel-ingh!' Het komische dezer verzuchting kan alleen ten volle gevoeld worden, indien men weet, dat de heer Van Wisselingh een bekend kunstkooper in den Haag was, een van de nobelste soort, voeg ik er bij, die steeds meer de kunst dan zijn eigen geldelijk voordeel heeft gediend. De tegenwoordige firmant, thans naar Londen verhuisd, drukt de voetstappen zijns vaders.

In het voorbericht tot de Brieven spreekt de heer Kneppelhout van den 'buitengewonen, mogelijk al te zeer over allerhande vakken van kunst verstrooiden aanleg' van Gerard Bilders. Wij hebben reeds vaak genoeg, in den loop van den

opstel, twijfel geopperd aan de juistheid van de op Bilders toegepaste opvoedkundige methode, dan dat wij anders dan terloops behoeven aan te stippen, hoe ook de wetenschap, dat zijn buitengewone aanleg hem ontvankelijk maakte voor de bekoring van ‘allerhande’ kunst, het tot een eisch der voorzichtigheid maken moest, zijn vruchtbaren geest niet in meerdere richtingen te gelijk te beploegen. Herhaaldelijk blijkt uit de brieven van den heer Kneppelhout aan zijnen pupil, dat eerstgenoemde hem niet ongaarne het penseel met de pen zou hebben zien verwisselen. Dit hinken op twee gedachten bij den mentor, heeft zeer zeker niet medegewerkt om aan Gerards overtuiging meer vastheid te geven. Voor het overige zijn wij het eens dat in Gerard een schrijver van talent stak en erkennen wij de juistheid van de volgende regelen, in een brief van Januari 1862 tot laatstgenoemde gericht: ‘Ik moet bekennen, dat ik haast geen kans zou zien het tegen u in, aardige wendingen en telkens nieuwe inkleeding uit te houden, waardoor een afgedragen rok er uitziet alsof hij zoo aanstonds van den kleermaker was gekomen. Ook dit is eene bijzondere gave van u. Gij schrijft gemakkelijk, levendig, bevallig. Gij hebt gedachte, en juiste beelden zijn u niet vreemd. Ik geloof, al is uw stijl wel eens wat slordig, dat uw pen misschien iets oorspronkelijkers zou kunnen leveren dan uw penseel. Wie weet of gij, evenals Cremer, vroeg of laat uwe ader nog niet ontdekt. Knoop dit eens in uw oor....’ Gerard antwoordde op die verlokking om de kunst, die hij boven alles lief had, ontrouw te worden: ‘U zegt, dat ik misschien iets kon beproeven op letterkundig gebied. Maar op dat veld voel ik geheel mijn zwakheid. Evenwel, ik heb de letteren even lief als de beeldende kunsten en besteed er maar al te veel tijd aan, zeggen mijne schilderijen, die af konden zijn, als er geene boeken bestonden.’ Reeds vroeger, Maart 1861, had hij over dat boekenlezen zijne meening al eens geschreven: ‘Twee-en-twintig jaar en dan somber! Het is bespottelijk, ongeloofelijk. Maar een groot gedeelte van die 22 jaren heb ik boeken gelezen en gedroomd; daar zal de fout liggen. Ik zou iedereen het lezen en fantaseeren willen afraden. Men vindt gevaarlijke waarheden uit; gevaarlijk, omdat zij komen door het kanaal der kunst en niet uit eigene ondervinding. De verschrikkelijkste en toch de schoonste waarheid in het leven, en te leven is de grootste

kunst.' Hoe hij over zijne roeping nochtans voortdurend in tweestrijd blijft verkeeren, blijkt uit de behoefte, die hij meermalen gevoelt, zich aan te gorden om zich in de eens gekozen richting voort te bewegen. Zoo o.a. dato 26 Juli, in het Dagboek: 'Neen, het schilderen vaarwel zeggen, omdat de stoffelijke voordeelen gering zijn, kan ik niet. Ik geloof, dat ik eerst zien zou, hoe lief ik de kunst had, nadat ik haar had vaarwel gezegd.... De luiheid is het, die mij in hare strikken gevangen houdt; ik bemin eene soort van bespiegelend leven, maar alleen, omdat het zoo gemakkelijk is. Ik bemoei mij gaarne zoo wat met alles, snuffel overal in het rond en vergeet op die wijze hetgeen hoofdzaak voor mij zijn moest. Overal bespeur ik dezelfde kwaal: gemis van beginsel, richting, doel. Daardoor, onbeslotenheid, veranderlijkheid, allerlei beschouwingen en een eeuwig *far niente*.'

Intusschen, de omstandigheid, dat Bilders reeds op vijftienjarigen leeftijd behoefte gevoelde zijne gedachten op papier te zetten en later een dagboek aan te leggen, bewijst, dat het bloed kroop waar het niet gaan kon en de wijze, waarop hij zijne denkbeelden wist in te kleeden, verheft hem, den dilettant-letterkundige, ver boven menigen schrijver ten onzent, die waardig gekeurd is in de Keysers Panthéon van Nederlandsche letterkundigen te prijken. Ik mag mij en den lezer het genoegen niet onthouden, hier nog eenige bladzijden uit Bilders' Brieven en Dagboek te laten volgen, al ware het alleen om samenstellers van bloemlezingen uit de werken onzer auteurs, in de gelegenheid te stellen, ook aan Gerard Bilders de plaats te geven, die hem toekomt. Bilders is over het algemeen zeer plastisch in zijne beschrijvingen en weet in weinig trekken een toestand te teekenen. Zoo o.a. de beschrijving van een boerenfeest in de omstreken van Leiden, (Brieven, bladz. 96): Het is werkelijk een feest voor mij, als het maandagmorgen is en ik weder naar den boer stap. Zoo werd het dan ook onlangs een feest in den rechten zin van het woord, want het was de dag, dat het hooijen zou afloopen en men 's avonds den laatsten wagenvol binnenhaalt. Met alle knechts, meiden en de familie ben ik op den boerenwagen geklommen, om dat laatste hoopje hooi te halen; wij zaten op de zijwanden van den wagen, die door het weiland hobbelde en hotste, zoodat men een eenigszins pijnlijke houding niet

kon verbergen. Met veel gezang en geschreeuw, groene takken, vlaggen en jenever met stroop - een wonderbaar leelijke drank, - wordt dat laatste beetje hooi naar huis begeleid. Er werden bij het ophalen natuurlijk schrikkelijk laffe grappen door de boerenknechts verkocht, eeuwenheugende uijen voor splinternieuwe en vrij ruwe aardigheden uitgekraamd, waarvan ik deze nog al opmerkelijk vond, om elkander met levende kikkers te gooijen en die beestjes een ander in den hals te stoppen, en al wat men zoo met een kikker doen kan. Te huis begon eerst de rechte pret, altijd onder het drinken van jenever met stroop zingen, stoeijen en dansen of liever springen en wat men te Rotterdam hossen noemt. Het spreekt van zelf, dat ik heb meegeschreeuwd en gesprongen, ongemakkelijk blaauwe plekken aan de beenen heb opgedaan en ook aan anderen uitgedeeld.

‘Het feest werd besloten door een souper, bestaande uit ongehoorde schotels pannekoeken met krenten en tot toegift even groote schotels zuren room, wat ik wel eens hangbast heb hooren noemen. Ik kwam 's avonds tegen half twaalf thuis en bemerkte, dat pannekoeken met krenten en hangbast door elkander een bezwarend eten is.’

In een anderen brief (Febr. 1860) vinden wij de volgende humoristische beschrijving, als antwoord op de mededeeling van den heer Kneppelhout, dat hij een kwade kies moet laten trekken: ‘Kiezen trekken is iets gruwelijks. Zoo'n chirurgijn boven op een stoel, om met groote oogen in iemands keelgat te kijken, nog eens even het genoegen smakend van een fermen stomp met den wijsvinger tegen de zieke kies te geven, een chirurgijns leerling met studie kijkend hoe de meester het koele ijzer om de kies sluit.... Brr!! Dat ijzer, die koude! een wonderbaarlijk gevoel! Als ik mij het vagevuur wilde voorstellen, zou ik dat koude gevoel aan alle kiezen en tanden tegelijk, een passend beeld vinden. Twee knepen, een pistoolschot, dan eene ledige ruimte, die eene doorsnede schijnt te hebben van eene Nederlandsche el en waarin de tong zich keert en draait als in eene woestijn. Eindelijk drie dagen lang een horribel flauw gevoel, wanneer men slikt en de lucht in de opening dringt....’

Onlangs hoorde ik eene redeneering over een buitengewoon klein schilderijtje, genrestukje: eenige dames in een vertrekje. De spreker wenschte hier en daar nog een stoel en eene stoof;

vooral moest de deur van het kamertje om der gezelligheidswil goed gesloten - de schilder was dom genoeg geweest dat niet te doen: mogelijk vond hij het behagelijker en koeler de deur op een kier te laten - en dan moest iedere dame een kopje thee voor zich hebben - het kopje kon onmogelijk grooter worden dan een kersenpit - ten bewijze dat er thee gedronken werd - met of zonder suiker liet de liefhebber aan den schilder over. Ik behoef u niet te zeggen, dat de langharige kunstenaar er dadelijk eene allerhuiselijkste theevisite van maakte.

'Ik weet eigenlijk niet waarom ik u daar zulk eene afschuwelijke historie heb verteld; evenwel, als ik zoo straks voor mijn schilderij kom, zal ik mogelijk den sleutel van het raadsel wel vinden. Mijn schilderij... Zoo kom ik altijd weer op het oude en eeuwige thema van schilderijen, altijd schilderijen. Ik zou wel eens willen weten of, b.v. een timmerman veroordeeld is om in iederen boom, al is het een pas geplante schietwilg - zoo die niet alleen voor klompen diende - mooie planken voor eene tafel te zien, even als wij gedoemd zijn om in alles schilderijen op te merken, kleur of teekening of geestige vormen waar te nemen, tot zelfs in het afgebeten kadetje van ons ontbijt. Een mooi meisje heet altijd een geestige *type*; van eene zittende dame zien wij altijd de *geestige* plooien in den rok; eene brug met een paar oude palen en een huis met een rood dak wordt een *Weissenbruchje*; bij een magere koe denkt men altijd aan Potter, en geene donderbui, waarbij niet bijna onhoorbaar gefluisterd wordt: Gudin! Het is verschrikkelijk zoo onder de plak van een vak te zitten....' (Brieven, bladz. 148-149).

'Ik rommel dikwijls in mijne herinneringen' - schrijft Bilders - 'zoo als men het somtijds in oude kisten en kasten doet, hopende er nog iets goeds in te vinden. Zooals men van die oude kisten terugkomt, te weten zonder veel bijzonders, maar met vuile vingers en met stof bedekt, zoo kom ik van het nazoeken mijner herinneringen terug, zonder iets anders te hebben gevonden dan verknoeid genoegen, bedorven oogenblikken en spijt'. Met dat al danken wij aan dat 'rommelen in zijne herinneringen' eene bladzijde als de volgende: 'O! Logchemsche zondagen, wat schijnt gij mij ook na mijne terugkomst onbehagelijk!' - Bilders had er in 1862 eenige weken vertoefd om studies te maken - 'Ik voel nog hoe on-

gezellig ik op die kleine bovenkamer zat, uitziende op den modderigen straatweg, over eene doornheg en in een tuin, waar geene appelen aan de boomen hingen en waarin nu en dan eene oude dame te vergeefs rondzocht naar bloemen of vruchten. Ik zie nog die flinke plassen op den weg, die steeds in oppervlakte en diepte door den nederstroomenden regen toenamen; hoe kinderen en kippen daarin rondploeterden, hoe de boeren hunne zondagsche broeken van onder hadden omgeslagen en met hoeveel voorzorg en omzichtigheid boerinnen hare groote voeten nederzetten op de droogste plekjes en op de onbevalligste wijze hare rokken optilden. Een enkele huismusch had pret in de overvulde goot voor het druilige logement. Ik ben nog onder den onaangenamen indruk, die het zien van den grijze lucht, waarin maar geene beweging wilde komen, op mij maakte. Iedereen hoopte op het middaguur. Dat zou mooi weer brengen! Maar ach! toen het gewenschte uur sloeg, kwamen er veel zwartere wolken uit het Noord-Westen aanzetten, het werd duisterder, harder kletterde de regen, het schuim dreef over den weg, groote bellen vormden de vallende droppels in de zwellende plassen. Stralen water schoten van de daken, de goten liepen over, het lekte in huis, men greep naar emmers, potten en dweilen; het lichte zomerkleedje van Jette, de dochter des huizes, werd slapper; wanhopig fladderde het anders zoo goed gestevene rokje om de aardige beentjes. De bladeren der appelboomen waren spiegels geworden en weerkaatsten het bordpapieren grijs des hemels. Iedere boom leek een reusachtigen gieter. De voorbijgangers werden zeldzaam. Druipnatte, glimmende koetsiers zaten op bokken van bewaterde rijtuigen; zweet en regen hadden de bruine paarden zwart geverfd. En altijd hetzelfde gekletter! De kippen vonden het ook niet pleizierig meer en scholen onder de doornheg. Ze hadden de koppen in de veeren gestoken, de haan had het ook gedaan en stond op één poot. Hij was een gedrocht geworden. De herbergier vertoonde zich met een akelig zondagsgezicht in de gelagkamer en keek uit het venster, maar er kwamen geene klanten. Ik trachtte Shakespaere te lezen, maar had geene aandacht; toen viel het mij in, dat het zondag was en dat het regende....'

Ik noem dit schetsje, in zijn eenvoud uitmuntend door juiste observatie. Wie zóó met enkele trekken, op ongezochte

wijze, den indruk weet weer te geven van een naargeestigen zondag buiten, zoo volledig is zonder in uitvoerigheid te vervallen, is een geboren schilder, althans met de pen.

Ik moet het hier bij laten al vloeien èn het Dagboek èn de Brieven over van kunstbeschouwingen, schetsjes, invallende gedachten, die het overschrijven waard zouden zijn. Onder de lezing wordt gij dikwijls aangegrepen door diepen weemoed, over den bitteren strijd met zich zelven en de wereld, waarin Bilders is ondergegaan. ‘Mijne begeerten en wenschen zetten zich in bed, door het broeden onder de dekens, onmatig uit. Hoeveel vuiligheid zou men uit dekens kunnen wringen, indien ze alles wat er onder bedacht en begeerd wordt als uitwaseming in zich opnamen!’ roept hij ergens. Men zij gerust; er komt geen gedachte in het dagboek voor, die hoe ruw soms uitgedrukt, niet aan een edele ziel ontweld is, de ziel van eenen mensch, met hooge aspiraties, maar die in hare hartstochtelijke uitingen, in haar buitensporig om zich heengrijpen, het lichaam zelf van dien mensch hebben overweldigd en na zevenentwintig jaren levens neergeveld.

Den 27 Februari 1865, schrijft hij van zijn ziekbed aan den heer Kneppelhout: ‘Hoe gelukkig maakt het mij u te kunnen zeggen, dat er een veel betere toestand in mijn gemoedsleven is gekomen. Laat het niet voorbarig of vermetel schijnen wat ik zeg. Ik gevoel mij tevredener en gelatener; ik heb het hoofd gebogen en de belooning ontvangen. Goddank, ik ben wat opgeruimder, ik gevoel mij als meer gestemd in mijn geest, zie minder zwaar in de toekomst, daar ik die met onderwerping wil en moet aannemen. O, kon ik u eens zeggen welke schoone illusiën ik mij somtijds maak over aanstaanden zomer. Dat zalige gevoel van langzaam beter en sterker te worden tusschen het jonge groen, kleine lentewandelingen met schitterende luchten en helderen, verwarmenden zonneschijn in Oosterbeeks heerlijke dennen- en eikenlaantjes, en bij dit alles, beter worden, beter worden! Zou 't misschien nog voor mij weggelegd zijn? Zoo niet, ook over die zijde van het blaadje heb ik tijd gehad na te denken en rustiger en kalmer te zijn.’

Dit is zijn laatste brief. Daarna komt een schrijven van zijnen vader: ‘Gerard verkeert in een hoogst zorgvollen toestand. Hij ligt in dezen oogenblik in volstrekte bewegingloos-

heid. Zijne kalmte, zijne berusting zijn bewonderenswaardig; alle nieuwe bezwaren en smarten zijn niet in staat, zijn onderwerping te schokken; er moet wel iets merkwaardigs in den mensch voorvallen, dat zoo iets in hem plaats grijpt; in één woord, het is alsof de barmhartigheid Gods, mijn lief kind overschaduwt en hem vrijwaart tegen alles, wat zijn zielerust, zijne vrede zou kunnen verstoren.'

Den 8sten Maart volgt de doodstijding: 'Het pleit is beslist. Gerard is niet meer. God heeft mijn lieveling, mijn eerstgeborene heden middag half vijf ure tot zich genomen. Ontvang zijne laatste groeten; schrijven kan ik niet.'

'Ontvang zijne laatste groeten!' In weerwil van de vele zwakheden, die Gerard Bilders eigen zijn geweest, blijft hij ons lief om de zedelijke hoogheid, die het hem beneden zich deed achten elders, dan in eigen tekortkomingen de oorzaak te zoeken van de teleurstellingen, welke zijn deel geweest zijn. Al de klachten, die hij in zijn dagboek uit, zijn gericht tegen hemzelven: 'levensmoed ontbreekt mij; ik vrees voor het gewicht der zorgen, die de jaren zullen aanbrengen, en wanhoop aan mijzelven en daarom aan de wereld en hare vreugd.' Niet de menschen zijn het, die hem hunne liefde hebben onthouden, neen hij is het, die zich niet ontvankelijk heeft getoond, zijn hart gesloten heeft gehouden voor de genegenheid, welke men hem toedroeg. In bewijzen van wederliefde te zijn tekort geschoten tegenover zijne vrienden, is hem oorzaak van gestadig berouw: 'men moest alle menschen liefhebben alsof ze *à la veille* van hun dood waren.'

Zijne betrekking tot den heer Kneppelhout is tot het einde toe dezelfde gebleven en er valt geen ouderscheid van toon op te merken, tusschen de eerste en latere brieven, ik bedoel die, welke geschreven zijn na het tijdstip, dat de heer Kneppelhout hem geschikt oordeelde zijn eigen brood te verdienen.

Ook wij zijn overtuigd, dat er geen laffer levensbeschouwing denkbaar is, dan ter verontschuldiging van eigen zwakheden, zich te beroepen op oorzaken buiten ons, doch dat uiterlijke omstandigheden van invloed zijn op onze vorming, dat zij ons den strijd met onszelven moeilijker kunnen maken, staat toch vast. Het meer of minder gewicht dier omstandigheden, blijkt echter eerst als de strijd gestreden of geleden is. En wij, die

aan de hand van de Brieven en het Dagboek ons kunnen indenken in den toestand, waarin Gerard Bilders verkeerd heeft, onbevooroordeeld waardeeren, naast de bedoelingen waarmede zijne opvoeding in eene bepaalde richting is geleid, de resultaten, die verkregen zijn, wij hebben recht onze conclusiën te trekken, met de kans tot eene slotsom te komen, welke door Bilders en den heer Kneppelhout beiden, niet zijn vermoed. En wanneer de heer Kneppelhout in het voorbericht van de Brieven, de uitgave verdedigt omdat ‘de strijd en het lijden, dat zoo pijnlijk uit volgende bladen spreekt, den jongeling leerzaam kan zijn, die op den driespong des levens zich afvraagt, welken weg hij zal te volgen hebben, dien van het vaderlijk of eenig ander beroep, of dien, waarop zich dichterlijke sirenenzangen verleidend doen hooren en hij in een verren, doch glansrijken nevel, eerekransen en ridderkruisen ziet schitteren’, - dan komt het ons voor, dat de schrijver, vergeet te zeggen voorwien ‘de strijd en het lijden’ in de eerste plaats leerzaam geweest behoorde te zijn. Voor hem zelven, dunkt ons; voor den kunstbeschermer, die - zij het ook bezield met de beste voornemens - ondoordacht grijpt in het leven van den jongen kunstenaar en zijne ontwikkeling dwingt in eene te voren afgebakende richting, òf tegengesteld aan de natuurlijke neigingen van den jongen man, òf zijne zwakheden de gunstigste ontwikkelingsvoorwaarden biedend!

Kunst is geen vak, dat men kiest en beoefent, gelijk een handwerk of een wetenschappelijk ambt. Kunstbeoefening is roeping, kunstenaar-zijn, uitverkoring. Het is mijne vaste meening, dat niemand zich heeft te stellen tusschen den kunstenaar en zijn ideaal, noch kunstbeschermer, noch kunstprofessor. Die zich geroepen voelt, moet in eigen overtuiging de kracht zoeken om het ideaal te naderen, het als ware het eene ster van den hemel te grijpen, op gevaar van machteloos en met ledige hand weer naar omlaag te ploffen.

H.L. BERCKENHOFF.

Het Noord-Borneo tractaat.

‘Eén alleen zaligmakende kerk, buiten welke geen behoud; eene gemeenschap aller Christenen, buiten welke geen bindend volkenrecht.’ Zóó ongeveer zou men de koloniale politiek der westersche mogendheden tegen het einde der middeleeuwen kunnen kenmerken; eene politiek die den Paus de bevoegdheid toekende, alle nieuw te ontdekken landen, mits hunne bewoners bekeerd werden, aan Spanje en Portugal te schenken, en veel later nog aan Elizabeth van Engeland haren vlootvoogd Sir H. Gilbert deed gelasten bezit te nemen van alle landen, niet door onderdanen van eenen christelijken vorst bezet! De Roomsch Katholieke kerk hield op, alle christenen in haren schoot te bevatten, maar het begrip eener volkenrechtelijke gemeenschap, uitsluitend der christelijke natiën, bleef nog geruimen tijd bestaan, om vervolgens in het besef eener gemeenschap der Europeesche volkeren en later der beschaafde natiën overtegaan. Altijd bleef dus een deel der bewoners van onzen aardbol buiten die gemeenschap gesloten; eerst om redenen van geloof, later omdat men begreep dat het volkenrecht plichten oplegt die, afgescheiden van godsdienstige begrippen, toch eenen zekeren graad van ontwikkeling en eene gelijkheid van denkbeelden onderstelt, welke bij wilde en halfbeschaafde stammen ontbreekt. Waar nu dat volkenrecht voor vermeestering van territoir op door dat recht erkende staten de opvolging eischt der voorschriften van het aan bepaalde regels gebonden oorlogsrecht, en voor het verkrijgen van zulk grondgebied, wil dit rechtens worden erkend, eene bevestiging der verovering door tractaat vordert, gaat men vaak bij de inlijving van grondgebied, aan wilde of half beschaafde stammen toebehoorende, op veel een-

voudiger wijze te werk en bepaalt men zich tot de *occupatie* van zoodanige landstreken. Onder zoodanige occupatie verstaat men de vestiging van staatsgezag, waar die vroeger niet bestond. Doch het begrip ‘staatsgezag’ is vrij onbestemd; langen tijd was men dan ook de meening toegedaan dat eene inlandsche organisatie niet als zoodanig behoefde te worden aangemerkt; de gewelddadige verovering van inlandsche rijken, aan wier bestuur men een einde maakte, gold voor occupatie. Ofschoon later de mildere opvatting doordrong dat de aanwezigheid van inlandsche organen, die een geregeld staatsbestuur vormen, hoezeer niet zóó ontwikkeld als bij Europeesche staten, het recht van occupatie uitsluit, en dit recht alleen tegenover wilde, zwervende barbaren zonder erkend staatsgezag geldt, is het er echter verre van af, dat deze zienswijze de alleen geldende geworden is. Toen toch tijdens de conferentiën over het zoogenaamde Congo-tractaat (1885) de Amerikaansche gezant er op aandrong, het begrip occupatie duidelijk te omschrijven, en voorstelde de ongeldigheid te bepalen van eene inbezitneming van eene landstreek zonder de vrije toestemming der betrokken inlandsche stammen, tenzij dezen een oorlog hadden uitgelokt, en verlangde, dat de conferentie zou bepalen, dat alleen een verlaten gebied mocht worden geoccupeerd, of een landstreek, bewoond door wilden, zonder maatschappelijke organisatie; - toen verklaarde de conferentie, dat het hier eene zóó teedere kwestie gold, dat zij er zich geen oordeel over mocht aanmatigen[1)].

De uitoefening van dat recht van occupatie gaf aanleiding tot tal van moeielijkheden. In de eerste plaats wel, omdat het niet vaststond, wanneer er eene rechtsgeldige occupatie plaats greep. Soms meende men dat het hijschen eener vlag of het plaatsen van merkteekenen voldoende was, of dat de eerste ontdekking van eene landstreek daarmede gelijk stond; van den anderen kant werden daadwerkelijke machtsuitoeefning en vestiging van een geregeld gezag als vereischten eener occupatie aangemerkt. Hoogloopende twisten tusschen enkele volkeren waren daarvan het gevolg; - men denke slechts aan den strijd over de Carolinen- en Peleweilanden tusschen Duitsch-

1) A.M.D. Sweerts de Landas Wyborgh. Het Berlijnsche traktaat van 26 Febr. 1885. 's-Grav. 1886. p. 146.

land en Spanje. Het Congo-tractaat, dat echter alleen voor nieuwe nederzettingen aan de kusten van Afrika geldt, eischt terecht dat elke inbezitneming en aanvaarding van protectoraat vergezeld zal gaan van eene notificatie aan de mogendheden, mede-onderteekenaars van het tractaat, om hen in staat te stellen daar tegen op te komen. Geheime occupatie werd dus voortaan uitgesloten. En voorts wordt als minimum der voorwaarden voor de occupatie geëischt het bestaan van een gezag, voldoende om de verkregen rechten te doen eerbiedigen, en wanneer vrijheid van handel en doorvoer bedongen is, die te handhaven zooals men daaromtrent is overeengekomen. Mochten deze bepalingen, hoe vaag ook en voor verbetering vatbaar, als algemeene regelen eener volkenrechtelijke politiek gelden, menige twist zou dan allicht worden voorkomen.

Eene andere, niet minder groote moeielijkheid zouden zij echter dikwijls niet kunnen oplossen, de vraag namelijk, hoever het geoccupeerde gebied zich uitstrekt. De vreemde, natie vestigt zich aan de kust, en neemt bezit van het rijk van een inlandsch vorst, dat zich ver in de binnenlanden heet uit te strekken, maar zonder dat de juiste omvang van dat gebied bekend is. De rechten van eenen zoodanigen vorst zijn daar vaak onbestemd, lossen zich dikwijls alleen op in het heffen van belastingen, wanneer hij die kan innen, en hebben niet die bepaaldheid, welke voor het uitoefenen van territoriale rechten gevorderd wordt. Allicht zijn de bewoners der binnenlanden zwervende stammen, die geen begrip van vast grondgebied hebben; meermalen zijn die binnenlanden woest en zoo goed als onbewoond, en maakt het moederland aanspraak op die landstreken, zonder dat de voet van een Europeaan deze heeft betreden, en zonder dat er eenige poging tot opneming en grensbepaling heeft plaats gehad. Niet weinig werkte tot die onzekerheid mede de stelling, die door velen als een volkenrechtelijke regel werd verkondigd, dat de occupatie van de monding eener rivier het territoriaal bezit van de stroomopwaarts gelegen streken in zich sluit; eene bewering, die nog in 1846 tusschen Engeland en de Vereenigde Staten in een strijd over het gebied van den Oregon werd uitgesproken.

Is een groot gedeelte van het koloniaal bezit der Westersche mogendheden door occupatie verworven, de thans ‘meer en meer gebruikelijke weg’ om dat bezit te verwerven, is het sluiten van

tractaten met de inlandsche, min of meer barbaarsche vorsten, zooals Zoeloe- en andere Afrikaansche Koningen en Indische Sultans en Radja's. Het maakt zeker een komischen indruk, wanneer men het sluiten van zulke verdragen, waarbij uitgestrekte landstreken voor een appel en een ei aan den vertegenwoordiger van den een of anderen staat[1)], - soms aan avonturiers, - worden afgestaan als een vooruitgang in humaniteit en beschaving hoort bestempelen. Voorzeker, als zij dan toch gegeten moeten worden, is deze soort van saus aangenamer voor de inlandsche hoofden dan de uitoefening van het recht van occupatie, dat hen zonder vergoeding uit het bestuur verjaagt! Maar de vaak daarbij gespeelde komedie ernstig op te vatten, dit is wel wat veel gevergd! In één opzicht is deze weg toch een meer verkieslijke: zij geeft een houvast aan de koloniseerende mogendheid om de prioriteit van de vestiging te bewijzen: althans wanneer niet, zooals vaak geschiedt, de geldigheid van het tractaat wordt betwist, of het blijkt, dat de vorst reeds op dezelfde ‘volkenrechtelijke’ wijze over zijn grondgebied heeft beschikt.

Het spreekt van zelf dat ook bij deze wijze van verkrijging van koloniaal bezit zich dezelfde moeielijkheden kunnen voordoen voor de bepaling der grenzen van het verkregen gebied, als bij occupatie het geval is. De inlandsche vorst toch, die zijn rijk geheel of gedeeltelijk bij tractaat afstaat, verkeert vaak geheel in onzekerheid omtrent de uitgestrektheid van zijn land, en maakt aanspraken op een terrein waarop anderen recht beweren of uitoefenen, waarbij dan de wederzijdsche partijen in den regel argumenten aanvoeren, welke misschien voor hen steekhoudend zijn, maar die, aan de Europeesche volkenrechtelijke begrippen getoetst, al zeer weinig gewicht in de schaal leggen.

In vroegere tijden berustten de koloniseerende mogendheden gewoonlijk zonder bezwaar in dezen staat van zaken. Afbake-

1) Zooals het contract tusschen Koning Jozef Frederiks en Lüderitz, waarbij 10 Duitsche vierkante mijlen ‘met alle souvereine rechten’ op de kust van Angra Pequena voor 200 oude geweven en 2000 mark werden afgestaan; de verdragen tusschen Dr. Peters en 10 onafhankelijke sultans op de Oostkust van Afrika, inhoudende den afstand van ongeveer 2500 vierkante mijlen tegen een mondeling afgesproken rente; en de later te bespreken afstand van geheel Noord Borneo tegen 20000 dollars 's jaars aan den heer A. Dent.

ning van het grondgebied werd slechts dan noodig geoordeeld wanneer eene bepaalde landstreek om de een of andere reden begeerlijk werd, maar als volkomen overbodig gerekend wanneer de binnenlanden, zooals meestal het geval was, woest en onbebouwd, en met ondoordringbare wouden bedekt waren en dus als van weinig waarde werden beschouwd. Hoogstens vergenoegde men zich als grensscheiding de een of andere rivier aan te nemen, van welke de benedenloop wel bekend, maar de bovenloop vaak in het geheel niet onderzocht was. Dikwijls gingen er tientallen van jaren, soms eeuwen voorbij, zonder dat men er aan dacht de grenzen te bepalen, zelfs ook dan niet, wanneer eene andere koloniale mogendheid zich in de nabijheid vestigde, die meermalen even weinig den omvang van haar gebied kende, zoodat soms de beide moederlanden zich meester waanden van hetzelfde gebied, dat echter te weinig waarde had om het elkander te betwisten. Talrijk zijn de voorbeelden eener dergelijke onbekendheid der grenzen; men denke slechts aan de Nederlandsche, Fransche en Engelsche koloniën in Noord-en Zuid-Amerika; aan de twisten tusschen de koloniseerende mogendheden in Afrika; en aan onze geschillen met Engeland en Portugal in den Indischen Archipel, die het gevolg dier onbepaaldheid waren.

Want die onbepaaldheid, welke tijden lang geen bezwaar oplevert, kan plotseling zeer drukkend worden. Meermalen toch komt het voor dat de streek, die aan den buitenkant der kolonie ligt en waardeloos scheen, plotseling zeer begeerlijk wordt door de ontdekking van rijke bronnen van welvaart, zooals de goudmijnen te Suriname, of dat zich daar Europeanen gaan vestigen, die er landbouw willen uitoefenen; dan wordt het bezit van een dergelijk gebied een voorwerp van een internationaal geschil, dat te moeielijker is uittemaken, naarmate de bepalingen van het volkenrecht te dien opzichte onbestemder, de rechtstitels, waarop men zich baseert, onbepaalder, en de kennis van het land geringer zijn. Ook komt het wel voor dat zeeroovérijen, door bewoners van eene kolonie op vreemd gebied gepleegd, door de vreemde mogendheid gestraft worden, zonder dat deze wist dat zij onder de regeering van eene andere Europeesche natie staan, zoodat er dus door die tuchtiging eigenlijk een inval op het gebied van den westerschen staat heeft plaats gehad. Vroeger was dat van minder belang, daar het bestuur van het moederland niet altijd solidair was

met dat der kolonie, zoodat de Nederlanders en Engelschen elkander in 1619 in den Indischen Archipel bestreden en zeeslagen leverden, terwijl de beide rijken in Europa in vollen vrede verkeerden. Doch thans wordt dit niet meer zóó kalm opgevat; een dergelijke strafoefening geeft aanstonds aanleiding tot protest van de mogendheid, wier onderdanen aldus zijn behandeld en zou, bij herhaling, niet nalaten ernstige botsingen, misschien zelfs een oorlog tusschen de moederlanden te veroorzaken. Ook in zulk een geval wordt het noodzakelijk de grenzen van het koloniaal gebied nauwkeurig te omschrijven, en de rechtstitels te herzien, omdat men juist dient te weten voor welke handelingen het moederland aansprakelijk is, wiens belangen het moet verdedigen, wiens misdrijven het straffen moet.

Ook Nederland heeft ruimschoots aandeel gehad in de bezwaren die de onbestemdheid der grenzen van vele koloniën oplevert. Reeds Baud schijnt kort na zijn optreden als minister van koloniën (1840) getroffen te zijn door de onzekerheid, waarin men verkeerde ten opzichte van den omvang van ons Oost-Indisch gebied en van de rechten, welke ons in de verschillende deelen van dat gebied toekwamen. Aanleiding schijnt daartoe gegeven te hebben het feit, dat de bewoners van het eiland Galam, in den Riouw-Lingga Archipel gelegen, in 1836 door Britsche schepen wegens zeeroof waren getuchtigd, en van onze zijde daartegen werd geprotesteerd omdat dat eiland onder ons oppergezag stond. Het Britsch-Indisch bestuur vroeg toen een opgave van de onder Nederlandsch gezag staande natiën, stammen en hoofden in den Indischen Archipel, maar onze regeering onthield zich van het geven van een antwoord, omdat zij daartoe niet in staat was. Het kwam Baud nu voor, dat het niet pastte in de onzekerheid te blijven omtrent de uitgestrektheid van onze rechten en dat het vast moest staan, welk gebied onder den naam van Nederlandsch Indië bedoeld werd. De aanschrijvingen, tijdens zijn ministerie[1)] aan den Gouverneur-Generaal Merkus gegeven, om de grenzen onzer heerschappij en gezag op de Buitenbezittingen, waar deze niet juist of voldoende aangegeven waren, door merkteekenen te verduidelijken, of onze titels, waar die twijfelachtig waren, te bevestigen, konden, hoe goed ook gemeend, weinig tot het invoeren eener betere

1) Mr. P. Mijer. J.C. Band. Utrecht 1878 p. 559.

orde van zaken bijbrengen, daar op vele plaatsen de moeielijkheid juist hierin bestond om te weten, hoever ons gebied zich uitstrekte. Niet lang daarna kwamen wij, op dezelfde wijze als Engeland in 1836 tegenover ons, in botsing met Spanje, door eene expeditie tegen de Soeloe-eilanden, die bleken onder het gezag van die mogendheid te staan. Ook op Timor had de onzekerheid van ons koloniaal bezit soms droevige gevolgen; in de vorige en in deze eeuw gaf zij aanhoudend aanleiding tot weinig verkwikkelijke twisten met onzen Portugeeschen nabuur, die gelukkig door het tractaat van 1859 voor goed werden beëindigd. Maar vooral met Engeland hadden wij herhaaldelijk hooggaande onaangenaamheden over territoriale vraagstukken. Voor een deel uit den weg geruimd door het tractaat van 17 Maart 1824, rezen daarna opnieuw geschillen op, die vooral betrekking gehad hebben en nog betrekking hebben op het grootste eiland van den Indischen Archipel: op Borneo.

I.

Zelden heeft een tractaat met de beste bedoelingen door de beide contracterende partijen gesloten, tot zulke twisten en elkander vierkant tegensprekende uitleggingen aanleiding gegeven als dat op 17 Maart 1824 te Londen gesloten, en waarvan toch de onderhandelaars eenstemmig getuigden: ‘dat daardoor een einde gemaakt zou worden aan de oneenigheden welke, gedurende twee eeuwen, onderscheidene malen aanleiding hadden gegeven tot meer of min ernstig ongenoegen.’ Door ruiling van grondgebied op Sumatra, het vasteland van Indië en het schiereiland Malakka, en door het afzien van alle vertoogen tegen het bezetten van Billiton en Singapore, hoopten de Nederlandsche en Engelsche onderhandelaars de botsingen te voorkomen, die tijdens het bestuur van Raffles over Benkoelen een zóó hatelijk karakter hadden aangenomen. Terwijl van onze zijde beloofd werd dat wij op het schiereiland Malakka geen kantoor zouden oprichten, noch aldaar eenig tractaat met een inlandschen vorst, opperhoofd of staat zouden sluiten, nam Engeland dezelfde verplichting op zich met betrekking tot Sumatra. Op de meest ondubbelzinnige wijze werd hierdoor Engeland van alle territoriaal bezit op dat eiland uitgesloten en Sumatra aan zijne sfeer van actie onttrokken.

Maar, zoo werd weldra gevraagd, behoort datzelfde ook niet het geval te zijn met de overige eilanden van den Indischen Archipel, en sluit het genoemde tractaat Engeland niet geheel buiten die eilandenwereld? Zij, die op deze vragen een bevestigend antwoord gaven,[1] - en tot hen behoorde ook onze regeering, - beriepen zich op den geest en de letter van dat tractaat. De aanleiding toch tot het sluiten van deze volkenrechtelijke overeenkomst, zoo zeggen zij, was de wensch, aan beide kanten bestaande, om voor het vervolg de twisten te voorkomen, die tengevolge der intrigues van Raffles ontstaan waren op een eiland, waar Nederlandsche en Engelsche bezittingen aan elkander paalden. Zoodanige oneenigheden zijn bijna onvermijdelijk, wanneer de Britsche en Nederlandsche machten op één eiland gevestigd zijn; derhalve heeft bij de onderhandelaars over het traktaat de wil voorgezeten, om dit ook in het vervolg te voorkomen, en daardoor werd aan Groot-Britannië het vasteland van Indië als terrein van actie aangewezen, met uitsluiting van den Indischen Archipel, die aan Nederland werd toegekend.

Deze gedachte werd, naar hunne meening, belichaamd in art. 12 van genoemd tractaat, waarbij zijne Gr. Brit. Majesteit zich verbond ‘geen Britsch kantoor op te richten op de Karimons eilanden of op de eilanden Battam, Bintang, Lingin of op eenig der andere eilanden, liggende ten Zuiden van Straat Singapore en beloofde dat met derzelver opperhoofden geene tractaten onder Britsch gezag gesloten zullen worden’. De beteekenis dezer woorden zou dan de volgende zijn, dat er een lijn getrokken werd, die, van Straat Singapore uitgaande, zich oostwaarts over den geheelen Archipel zou uitstrekken, terwijl alle eilanden, welke geheel of voor een gedeelte ten zuiden van die lijn gelegen waren, onder de bepaling van art. 12 zouden vallen, met dien verstande, dat Engeland daar noch middellijk, noch onmiddellijk eenig gezag mocht vestigen. Met overtuiging werd die stelling door den Nederlandschen gezant Dedel in 1845 tegenover Lord Aberdeen

1) Zie o.a. Lauts, Onderzoek naar geest en strekking van het traktaat van 17 November 1824, Amsterdam 1837. (Bochussen), Verdediging der regten van Ned. tegen de aanmatigingen van Groot-Britanniën. Amst. 1836. Elout, Bijdragen t.d. gesch. der onderhandelingen met Engeland. 's Grav. 1863. L.v. W.v. Vliet, Regtsvragen over nederzettingen van niet-Nederlanders, 's Grav. 1879.

verdedigd,[1] toen J. Brooke zich te Serawak had gevestigd, en ook op de Oostkust van Borneo Erskine Murray datzelfde had beproefd, doch dit met zijn dood had moeten bekoopen. Niet zonder reden, - de latere gebeurtenissen hebben dit bewezen, - zag onze regeering daarin de voorbode van eene vestiging van het Engelsche gezag, en protesteerde onmiddellijk tegen zulke handelwijze, door de ondervinding omtrent Singapore wetende, dat het beletten van eene Engelsche nederzetting in den Archipel misschien mogelijk zou zijn, maar dat het hoogst moeielijk zou blijken Engeland overtehalen een verkregen bezitting prijs te geven. Maar de Engelsche minister Lord Aberdeen kwam met niet minder kracht tegen de uitgesproken stelling op en beweerde van zijnen kant, dat er in 1824 nimmer sprake was geweest om eene dergelijke lijn te trekken en dat het Engeland dus vrij stond, desverkiezende zich op het niet door Nederland geoccupeerde gedeelte van Borneo te vestigen; - onder mededeeling echter dat het voornemen daartoe op dat oogenblik in het minst niet bestond.

In het midden latende, of dit laatste werkelijk de volle waarheid bevatte, schijnt het dat er inderdaad alle grond bestaat om overigens met de bewering van den Engelschen staatsman in te stemmen en aan te nemen, dat er noch in het tractaat zelf, noch in de overige stukken, die openbaar gemaakt zijn, vaste steunpunten voor onze aanspraken te vinden zijn. En toch zal men wel willen toegeven, dat deze alleszins noodig zouden zijn om Engeland te doen erkennen dat het zich in 1824 heeft willen laten uitsluiten uit het geheele gebied van den Indischen Archipel, en dit zonder voorbehoud; onverschillig of Nederland het onbezet gedeelte in beslag nam, dan wel braak liet liggen, en zulks zelfs in het toen reeds mogelijk geachte geval, dat een andere mogendheid aanstalten maakte om zich in het niet geoccupeerde terrein te vestigen. Want dit vergete men niet bij het beoordeelen van onze aanspraken; indien Engeland zich tegenover ons had verbonden, nooit in den Archipel koloniën te vestigen, dan zou deze verbintenis niet alleen ten onzen bate hebben gestrekt, maar allicht in het voordeel van andere natiën zijn nedergeschreven, die toch nim-

1) Zie de gewisselde nota's bij Steyn Parvé. De handelingen van Sir J. Brooke op Borneo. Haarlem 1859.

mer door de bepalingen van een Engelsch-Nederlandsch tractaat konden worden gebonden. Om zulke gewichtige gevolgtrekkingen te kunnen maken moet men meer kunnen doen dan zich beroepen op den altijd onzekeren ‘geest die de onderhandelaars bezielde’; hier gelden zeker ook de woorden, welke Palmerston in 1841 aan de Glasgow Association toeriep, die zich over handelingen van onze regeering beklaagde: ‘a treaty can only be interpreted according to the literal meaning of the terms in which it is written and not according to what every party may choose to infer to have been the original intention with which such treaty was concluded.’[1)]

Maar zelfs wanneer het in zulk een geval aanging, om zich op de bedoelingen der onderhandelaars te beroepen, dan nog zou, naar ik meen, datgene wat tot heden gepubliceerd is, meer tegen onze aanspraken strijden dan daarvoor pleiten. Voor zoover kan worden nagegaan, is men zelfs van onzen kant bij de onderhandelingen uitgegaan van het denkbeeld, Engeland's sfeer van handelen alleen voor het eiland Sumatra en den Riouw Lingga Archipel te beperken, en derhalve nederzettingen van dat Rijk inderdaad uitsluitend ten zuiden van Straat Singapore te beletten. Daarvoor was inderdaad voldoende reden; de twisten over het territoriaal bezit hadden enkel over die eilanden geloopen en die voor goed af te snijden, was hoofdzakelijk het doel, dat men zich voorstelde. Het valt dan ook op, dat art. 7 der voorloopige instructie van de Nederlandsche gevolmachtigden (Elout p. 86) uitgaat van het denkbeeld eener ruiling van de Nederlandsche bezittingen in Voor-Indië tegen het toen door de Engelschen bezette Bengkoelen, onder bijvoeging dat, *zóó mogelijk*, er dan ook voor gezorgd moest worden dat de Engelschen in geen gedeelte van Sumatra anders dan als handelaren zullen verschijnen In geen van de beide voorloopige ontwerpen, door de wederzijdsche gevolmachtigden overgelegd (Elout p. 110-115), is er sprake van, den Indischen Archipel geheel voor Nederland te reserveeren: zóó weinig was dit het geval dat Canning, de mogelijkheid eener teruggave van Singapore aan Nederland aannemende, ons voorstelde in dat geval aan Engeland een station voor hare vaartuigen, oostelijk van Straat Malakka, af te staan.

1) De Waal, Onze Indische financiën. I. p. 41. 's Grav. 1876.

Tegen een zoodanige vestiging *op Nederlandsch gebied* verzetten zich echter onze onderhandelaars, die terecht daarin een ruime bron voor allerlei geschillen zagen. In de depêche van Januari 1824 verdedigden onze gezanten den voorgestelden afstand van het Nederlandsche Malakka, in ruil voor Bengkoelen door de overweging, dat men dientengevolge op Sumatra de vrije hand zou krijgen (Elout p. 176); terwijl in de memorie van toelichting op het traktaat eveneens alleen gesproken wordt van de verwijdering van het Britsche gezag uit dat eiland. Niet minder belangrijk mag het feit genoemd worden, dat art. 12 van het tractaat door de Nederlandsche gevolmachtigden genoemd wordt een omschrijving der Djohorsche eilanden (Elout p. 216), dat wil zeggen de Linga Riouw archipel, die voor 1824 met Malakka één rijk, dat van Djohor, uitmaakte. Wel werd later door Dedel beweerd dat men in het tractaat alleen die eilanden had opgenoemd, omdat zij in geschil waren, en van de anderen, met name van Borneo, gezwegen had, omdat dit met dezen niet het geval was; - maar even goed had men kunnen beweren, dat men in 1824 alleen die eilanden op het oog had, en ze bepaaldelijk noemde, omdat de hoofdzetel van het rijk van Djohor - namelijk Malakka - in Engelsche handen zou overgaan, en men dus bij voorbaat alle aanspraken van Engeland op het zuidelijk gedeelte van dat rijk, dat Nederlandsch bleef, wilde afsnijden.

Met het bovenstaande wordt echter niet beweerd dat in 1824 niemand er aan dacht, om door het trekken van een grenslijn Engeland buiten den Indischen Archipel te bannen. Elout, die wel is waar geen deel had aan de onderhandelingen in 1823 en 1824, maar eenige jaren te voren als gevolmachtigde naar Engeland was gezonden, om het sluiten van een traktaat voortebereiden en ook later grooten invloed bleef uitoefenen, schijnt niet afkeerig van dat denkbeeld te zijn geweest. Misschien kwam het reeds in 1819 bij hem op, hoewel het waarschijnlijker is dat hij toen alleen dacht aan uitsluiting van Engeland buiten Sumatra (p. 53), maar in zijne depêche van Jan. 1824 bespreekt hij wel degelijk de wenschelijkheid, den invloed van Engeland verder te bepalen en maakt daarbij zelfs van Borneo gewag (p. 181). De waarnemende minister van Buitenlandsche Zaken, Reinhold, antwoordde hem, dat de overeenkomst, zooals zij door de plenipotentiarissen was ontworpen,

de afscheiding tusschen onze en de Engelsche bezittingen nauwkeurig bepaalde, en een einde maakte aan vele onzekerheden, waaruit nieuwe twisten zouden kunnen ontstaan (p. 190). Het is echter hoogst onzeker of deze staatsman op iets anders, dan op Sumatra het oog had; de depêche der Nederlandsche gevolmachtigden schijnt ook weder alleen op Malakka en Benkoelen te zien (p. 195), zoodat zij uitdrukkelijk verklaren dat ‘door de ruiling dier landen het aannemelijke denkbeeld, om den invloed van de Britten en van de Nederlanders tot sommige gedeelten van Indië te bepalen,’ genoegzaam was uitgevoerd, en zonder dat zij daarbij naar de grenslijn van art. 12 verwijzen, die elders wordt behandeld, en volgens hunne verklaring dienen moest ‘om te voorkomen dat niet ter eeniger tijd ons afzien van alle reclamatie omtrent Singapore zóó uitgelegd worde dat de Engelschen ook eenige connexie of invloed zouden kunnen pretendeeren met of op de eilanden Lingin, Rio en de Carimons.’ Van hoog belang is ook in dit opzicht de mededeeling van den heer Smulders[1)], dat men tij lens de onderhandelingen te Londen van deze en gene zijde had voorgesteld om de denkbeeldige lijn verder door te trekken, zoodat Balembangan met helgeen daaronder behoort op de kust van Borneo mede daarin begrepen werd, doch dat onze gezanten zulks minder raadzaam oordeelden, vooreerst omdat de afstand van geheel Sumatra eene groote toegeeflijkheid was van den kant der Engelschen en dus het voorstel om gansch Borneo tevens aan onzen invloed te onderwerpen gevaarlijk kon genoemd worden; ten andere had Nederland op Borneo, - ten minste het Noordelijk gedeelte, - nooit eenige uitsluitende rechten geoefend of geëischt, en was er zelfs nooit gevestigd geweest.

Er bestaat echter eene verklaring, afgegeven door een man, die van Nederlandsche zijde bij de onderhandelingen in 1824 betrokken was, uit welke zou volgen dat inderdaad de bedoeling der onderhandelaars zou zijn geweest om de lijn wel degelijk over den geheelen Archipel uittestrekken. De heer Hora Siccama, amanuensis van onze gevolmachtigden, schreef in 1858 het volgende aan het lid der 2e Kamer Jhr. Elout: ‘De heer Falck

1) Smulders. Gesch. en verklaring van het tractaat van 17 Maart 1824. Utr. 1856. p. 130.

eens tehuis komende van eene conferentie met de Heeren Canning en Wijnn, de Engelsche gevolmachtigden, verhaalde aan kapitein Elout in mijne tegenwoordigheid, dat men het nu over een groot beginsel eens was, namelijk dit: dat Nederland ten behoeve van Engeland zoude afzien van alle bezittingen op de vaste kust van Indië, en Groot-Brittanje zich daarentegen zoude terugtrekken van de eilanden. De Heer Falck trok hierop met potlood eene lijn op de kaart tot verduidelijking van zijn gezegde. Deze lijn liep, ik herinner mij zulks duidelijk, ten naaste bij van de noordelijke punt van Sumatra door de straat van Malakka onder Djohor om, verder noordwaarts. Z. Exc. voegde daarbij dat het nu te verstaan was dat wat boven die lijn lag aan Engeland, wat daar beneden lag aan Nederland verblijven zoude. Ik maakte toen de aanmerking, dat Borneo dan ook beneden de lijn viel. “Ja,” zei Falck, “maar wij zullen ons wel wachten om daarvan in het tractaat te spreken. De Engelsche ministers zullen in het Parlement al moeite genoeg hebben, en mocht daar later kwestie over komen, dan zal het tijd genoeg zijn, onze rechten te laten gelden; voor het tegenwoordige is het ons genoeg dat de Engelsche staatslieden geene verdere uitbreiding wenschen van de bezittingen der O.I. Compagnie en dat het hun ernst is om voor het vervolg alle aanleiding tot collisie tusschen de beide gouvernementen eens voor al af te snijden.”’

Terwijl het van zelf spreekt dat wij de waarheidsliefde van den heer Hora Siccama in geen enkel opzicht in twijfel trekken, is het even natuurlijk dat eene zoodanige verklaring van één persoon, en dat nog wel uit de tweede hand, in een volkenrechtelijk debat moeielijk als bewijs kan worden aangevoerd, te minder omdat zij eerst 34 jaar later werd afgegeven en vergissing dus geenszins is uitgesloten Dat de Engelsche staatslieden niet zoo angstig waren, om voor hunne meening in het openbaar uit te komen, moet door hen worden toegegeven, die beweren, dat de uitspraak van Canning, bij de verdediging van het tractaat in het Parlement ‘a line of demarcation was drawn separating our territories from theirs,’ op de verlengde grenslijn betrekking heeft. Zij kan echter even goed slaan op de grensbepaling uitsluitend ten zuiden van den Riouw-Lingga archipel, die inderdaad de *toenmaals* door Engeland geoccupeerde streken van onze bezittingen afscheidde, zonder dat het noodig is daaruit af te

leiden, dat ditzelfde voor nog niet bezette landstreken zou gelden. Maar hebben de heeren Hora Siccama of Falck zich niet vergist, en is werkelijk die verklaring door de Engelsche staatslieden uitgesproken, dan weet men waarlijk niet hoe men over het beleid onzer gevolmachtigden moet denken, die, naar het schijnt, niet eens een protokol der onderhandelingen opmaakten, en verzuimden acte te nemen van deze gewichtige mededeeling. Ja, zij gingen zelfs verder, en verklaarden uitdrukkelijk (Smulders, p 73) in eene officieele nota, dat Nederland in geenen deele streefde naar politieke overmacht in den Indischen Archipel, - eene verklaring die wel lijnrecht in strijd is met eene uitsluiting van Engeland, zooals, volgens sommigen, het tractaat van 1824 zou bedoelen. Te meer klemt deze opmerking omdat de Engelsche onderhandelaars in de eerste bijeenkomsten reeds beweerden, dat wij ons een uitsluitende macht in den Archipel schenen aan te matigen; tegen welke voorstelling onze gezanten krachtig opkwamen (Elout 134, 135). Daarvan werd van Engelsche zijde wel degelijk nota genomen (Elout 140), en daarop werd dezelfde verklaring door de onzen nogmaals herhaald (El. 142). Wel is waar kwamen ook de Engelsche afgevaardigden op tegen het denkbeeld, dat Engeland ooit zou willen uitbreiding van grondgebied ‘for the mere sake of territorial aggrandizement’ (El. p. 140), maar dit sloot, zooals van onzen kant terecht werd opgemerkt (El. 148), geenszins eene dergelijke handeling uit in het belang van den Engelschen handel of nijverheid.

Zoo schijnt het, althans voor zoover de gepubliceerde bescheiden licht verschaffen, hoogst twijfelachtig of er van Engelsche zijde in 1824 ooit over gedacht is, zich uit den Indischen Archipel te laten uitsluiten, en is het zelfs zeer onzeker of zoodanige bedoeling bij onze onderhandelaars heeft voorgezeten. Zeer moeielijk is het ook om te weten, wat in dat jaar de meening der Nederlandsche regeering was. Wel wordt in de instructie aan den Gouverneur-Generaal (El. p. 246) gezegd: ‘zoodat er ten Zuiden van straat Singapore geen Britsch gezag bestaat’; maar ook deze uitstrekking schijnt uitsluitend in verband met den Riouw-Lingga Archipel te moeten worden opgevat.

Dat onze regeering echter later tot eene vaste meening op dit punt kwam, heb ik boven medegedeeld. Maar ook Enge-

land[1)], handhaafde zijne zeker niet moeielijk te verdedigen stelling dat er, om alleen Engeland uit te sluiten uit een onmetelijk groot gebied, voor alle andere mogendheden openstaande, meer noodig was dan een beroep op de bedoeling, bij het sluiten van het tractaat van 1824 misschien bestaande, maar die uit geen enkel officieel stuk ondubbelzinnig kon worden aangetoond[2)], Een voorstel, door het Britsche gouvernement in 1843 gedaan, om tot eene overeenstemming tusschen de beide regeeringen te komen omtrent de aangelegenheden in de Oostersche zeeën, werd van onzen kant afgeslagen omdat, naar Lord Aberdeen beweerde, de Engelsche regeering weigerde de rechten op de Hollandsche boter en kaas bij den invoer in Engeland te verlagen! De nota's, in 1846 tusschen de beide rijken gewisseld, leverden geen resultaat op; na dien tijd is deze aangelegenheid herhaalde malen ter sprake gekomen, o.a. bij de behandeling van de tractaten van 1870 tot afstand van de Nederlandsche bezittingen ter kuste van Guinea[3)], en later in 1879 en volgende jaren, doch steeds zonder vrucht Geen bevreemding kan het dus baren, wanneer wij vernemen, dat onze regeering zich eindelijk bij de Engelsche opvatting heeft nedergelegd; de officieele verklaring daarvan heelt zij onlangs afgelegd bij de memorie van toelichting op het traktaat van 20 Juni 1891[4)]. ‘Toen’, zoo lezen wij daar ‘voor het eerst sprake was van Britschen invloed in het niet aan ons gezag onderworpen noordelijk deel van Borneo, werd van Nederlandsche zijde de meening voorgestaan, dat het in strijd zou zijn met den

1) O.a. in de depêche van den markies van Salisbury aan den Eng. gezant in 's-Hage v. 24 Nov. 1879, waarin deze minister verklaarde, in geen enkel opzicht te kunnen afwijken van de taal te dier zake door Lord Aberdeen in 1846 gevoerd. Zoo ook zijn opvolger Lord Granville, depêche 21 Juli 1880 en 7 Jan. 1882.
2) ‘For had it been the intention of the contracting Parties to lay down a principle so important and one capable of being so distinctly expressed, surely such intention would have been recorded in a manner admitting of no further doubt and dispute and would not have been allowed to remain matter for inference and speculation.’ Lord Aberdeen bij St. Parvé p. 283.
3) ‘Naar aanleiding van deze vraag ontstond eene woordenwisseling over Borneo en werd van de zijde der Ministers te kennen gegeven, dat de verhouding met de overge gedeelten van den Archipel bij de gevoerde onderhandelingen niet uit het oog is verloren, maar dat de bespreking van dat onderwerp geen resultaat heeft opgeleverd.’ Bijbl. St.-Ct. Bijlagen 2e Kamer 1870/71, 1792.
4) Bijbl. St.-Ct. 1890,91. Bijlagen 187. 3. p. 3.

geest en de strekking van het Londensche tractaat van 17 Maart 1824, wanneer op een eiland van den Indischen Archipel, waar het Nederlandsche gezag gevestigd is, daarnaast het Britsche gezag gevestigd werd. Deze opvatting van het tractaat heeft sedert 1845, toen de heer Brooke zich in Serawak vestigde, herhaaldelijk een punt van gedachtenwisseling tusschen de Nederlandsche en Britsche regeeringen uitgemaakt, doch deze heeft zich nimmer daarmede kunnen vereemgen en na hetgeen is voorgevallen ten opzichte zoowel van Serawak als van Broenei en laatstelijk van de Britsche Noord Borneo-Maatschappij, mag veilig worden aangenomen dat het debat met Engeland over dit punt uitgeput is. Toen de Britsche regeering het protectoraat over de in het Noorden van Borneo gelegen staten in 1888 aanvaard, en daarvan in het begin van 1889 aan de Nederlandsche Regeering mededeeling gedaan had, meende de Regeering zich niet tegen dat protectoraat te moeten verzetten, omdat daardoor geen recht van Nederland aangerand en geene tractaatsbepaling geschonden werd en het opnieuw te berde brengen van de zooeven bedoelde interpretatie van het tractaat van 1824, natuurlijk evenmin als vroeger eenig resultaat zou opleveren.’

Na deze verklaring mag men wel aannemen, dat inderdaad het debat over deze zaak gesloten is, en dat Nederland niet meer het recht van Engeland betwist, zich te vestigen op dat gedeelte van Borneo, 't geen onze souvereiniteit niet erkend heeft. Maar is dit beginsel aangenomen, dan dringt te meer de noodzakelijkheid uit te maken, wààr Engeland, wààr Nederland de heerschappij zal uitoefenen, en de grenzen tusschen beider gebied te bepalen. De pogingen die daartoe zijn aangewend, en vermoedelijk op het punt zijn haar beslag te krijgen, mogen thans worden besproken.

II.

Nadat het in 1840 aan den Engelschman James Brooke gelukt was zich op Borneo te vestigen en daar een eigen rijk, Serawak, te stichten, dat eerst in naam althans in leen van den Sultan van Broenei werd gehouden, doch later zoo goed als onafhankelijk werd, zag zich ook weldra het Britsche gouvernement in de aangelegenheden van Borneo betrokken. Nadat

Brooke in 1845 den afstand van het eiland Laboean voor Engeland van dien Sultan had weten te verkrijgen, - een geschenk dat aanvankelijk met weinig ingenomenheid door de Britsche Regeering werd begroet, - geraakte deze inlandsche vorst onder den invloed eener partij, die den Europeanen vijandig was toegedaan, en kwam daardoor in botsing met Brooke en den bevelhebber van het Engelsche eskader, Cochrane, die tot eene expeditie tegen Broenei leidde, waarbij de Sultan het onderspit moest delven. Een verdrag, den 16 December 1846 met hem gesloten, bevestigde den afstand van Laboean, en werd gevolgd door een tweede tractaat, den 27sten Mei 1847 geteekend[1], waarbij het aan de Britsche onderdanen werd toegestaan om door koop, huur of andere wettige wijze alle soorten van eigendom in Broenei te verkrijgen (art. 3), en tevens aan den Sultan de verplichting werd opgelegd, geen grondgebied, in welk deel van zijn rijk ook, aan eene andere natie of aan hare onderdanen of burgers aftestaan, zonder vergunning van Hare Britsche Majesteit (art. 10).

Met dit tractaat in de hand zou het aan Engeland weinig moeite gekost hebben, zich te Broenei te vestigen. Maar naar het schijnt had de Britsche regeering toen ter tijde inderdaad niet veel lust, grondgebied in den Indischen Archipel te verwerven. Behalve enkele, weinig beteekenende maatregelen liet zij Broenei en Serawak aan zich zelven over, en geruimen tijd scheen het zelfs dat Nederland, in stede van de Engelschen, geheel andere naburen op Borneo zou krijgen. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika toch hadden het voorbeeld van Engeland gevolgd, een verdrag met Broenei gesloten en een consul aldaar benoemd. Deze wist voor zich zelven van den Sultan en een zijner rijksgrooten, den Pangeran Toemengoeng, tegen toezegging eener jaarlijksche rente, een drietal concessies van territoir op Noord-Borneo te verkrijgen, die voor tien jaar geldig zouden zijn, maar daarna voor verlenging vatbaar waren[2]. De contractant droeg zijne rechten over aan een door hem gevormde naamlooze vennootschap, de ‘American trading Company,’ die uit

1) Martens. Nouveau Recueil des traités XI. 254. Gottingue 1853.
2) J. Hatton The new Ceylon, London 1881. p. 10. Handbook of British North-Borneo, London 1890. p. 2. E. de Waal. Onze Indische financiën 's Gravenhage 1879 III. p. 187.

Amerikanen en eenige Chineesche kooplieden te Hongkong bestond. De ziel der maatschappij was de heer Torrey, handelaar te Hongkong, later Amerikaansche vice-consul te Bangkok. In November 1866 verkreeg zij eene acte van den Sultan, door al de rijksgrooten onderteekend, en waarbij de schenking van het grondgebied herhaald werd en zeer uitgebreide rechten aan de maatschappij werden geschonken. Volgens een prospectus toch, door haar uitgegeven, bezat zij in volle souvereiniteit het geheele noordelijke gedeelte van Borneo, te beginnen bij de oostzijde van de Soeloe-zee op ongeveer 5°. N.B., zich verder noordwaarts uitstrekkende over de noordelijke eilanden tot 12°. N.B. en eindigende bij 6°. N.B. aan het westerstrand der Chineesche zee; alles met het recht ‘wetten te maken, belastingen te heffen en uitsluitende rechten uit te oefenen op alle landen, havens, inhammen en rivieren, mijnen en parelvisscherijen en alle producten, die zij geschikt rekent als monopolie aan zich te trekken’. De maatschappij begon op de kust handel te drijven en met behulp van Chineesche werklieden uit Hongkong eene nederzetting te vestigen aan de Kimanis (Noordwestkust), op ongeveer 60 mijlen van Laboean. Maar het ontbrak haar aan kapitaal; de vestiging werd verlaten, en de maatschappij bepaalde zich er toe, hier en daar aan de kust eenigen handel te drijven Waarschijnlijk zou zij te gronde zijn gegaan, en met haar de rechten over het afgestane gebied, ware het niet dat een man van groote energie op Borneo verschenen was, die, waarschijnlijk wel tegen zijn aanvankelijk opgevat voornemen, de wegbereider voor Engeland zou worden.

De baron van Overbeck, consul-generaal van Oostenrijk te Hongkong, maakte daar kennis met Torrey, de eenig overgeblevene van de aandeelhouders der Amerikaansche maatschappij. Het bleek hem spoedig dat deze gaarne zijn rechten wilde overdoen. Aanvankelijk schijnt v. Overbeck getracht te hebben de Oostenrijksche regeering voor eene vestiging op Borneo te winnen; de verschijning van het Oostenrijksche korvet de ‘Erzherzog Friedrich’ in de wateren van dat eiland, heeft daarmede waarschijnlijk zamengehangen. Maar zoo dit plan bestaan heeft, van de uitvoering kwam niets; v. Overbeck zag nu naar de hulp van anderen uit, die hij ook vond bij het hoofd van een handelshuis te Hongkong, Alfred Dent. Beiden

vestigden een ‘private association,’ die de rechten er Amerikaansche Maatschappij tegen zekere betaling overnam.

Het kwam er nu op aan, die rechten door den Sultan van Broenei, een ‘suffenden, stokouden man’, te laten bevestigen; v. Overbeck ging daartoe naar Borneo op reis, en den 29sten December 1877 gelukte het hem inderdaad, het zegel van den Sultan op een viertal acten van schenking te verkrijgen[1)], die de ‘association’ voor 15000 dollars 's jaars, - later bij overeenkomst tot 7500 dollars verminderd, - de volle souvereiniteit over Noord-Borneo, van de Kimanis aan de Westkust tot de Siboekoe aan de Oostkust verschafte. Bovendien benoemde de Sultan zijnen getrouwen en welbeminden vriend baron v. Overbeck tot Maharaja van Saba en Raja van Gaya en Sandakan.

Doch hiermede hadden de beide heeren hun doel niet volkomen bereikt. Door den afstand van de genoemde landstreken toch was inbreuk gemaakt op de rechten, die een andere inlandsche potentaat, de Sultan van Soeloe, op de Oostkust van Borneo beweerde te bezitten[2)]. Ook deze vorst werd bezocht en met hem den 22 Januari 1878 eene overeenkomst gesloten, waarbij hij voor 5000 dollars 's jaars al zijne rechten, hoe ook genaamd, op de Noordoostkust van Borneo, van de Pandasjan tot de Siboekoe, aan v Overbeck en Dent overdroeg en eerstgenoemde tot Datoe bendara (havenmeester) en Raja van Sandakan benoemde, met de bijvoeging, dat die rechten nimmer zonder toestemming van de Britsche regeering aan eene andere natie of vreemde maatschappij zouden mogen worden afgestaan.

1) Zij zijn: 1e: de acte van schenking, dd. 29 Dec. 1877, waarbij de Sultan van Broenei, Abdoe'l moemin ibn Marhoem Maulana Abdoe'l wahab voor de som van 4000 d. al zijne rechten, hoe ook genaamd, op de Westkust van Borneo, van Kaap Gaya tot Punt Sontoet, overdraagt aan v. Overbeck en Dent. 2e: de acte van denzelfden datum waarhij de Sultan voor 6000 d. 's jaars al zijne rechten overdraagt op de Noordoostkust van Borneo, van de Soelamanrivier tot de Paitau-rivier. 3e: acte als voren met afstand van het gebied ter Noordoostkust van Borneo, van de Paitan tot de Siboekoe. 4e: acte van schenking van 29 Dec. 1877, waarbij de Pangeran Toemengoeng van Broenei. Sahib'oel Bahar ibn al Marhoem Sri Padoeka Maulana al Soeltan Omar Ali Saif'ed din vo r 3000 d. 's jaars, al zijne rechten overdraagt op de provinciën Kimanis en Benoni op de Noordwestkust van Borneo.

2) De concessies, aan de ‘American trading company’ gedaan, strekten zich minder ver uit, dan deze afstand van grondgebled en bevatten niet het later door ons aan de British N. Borneo Comp. betwiste gebied. Dit feit zou des noods als een argument voor onze aanspraken kunnen worden aangevoerd.

Maar door deze overeenkomst kwam de association in botsing met eene Europeesche mogendheid, - Spanje. Dat rijk toch was de leenheer van den Sultan van Soeloe; hij en zijne rijksgrooten hadden zelfs in 1851 plechtig beloofd, dat zij het grondgebied van Soeloe en zijne onderhoorigheden ongeschonden zouden bewaren, als uitmakende een gedeelte van de aan Spanje behoorende Archipel[1].

De Spaansche regeering trad dan ook krachtig tegen de handelingen van v. Overbeck op; de Sultan van Soeloe, die beweerde nimmer het voornemen gehad te hebben, zijne sou vereiniteitsrechten over te dragen, en aan v. Overbeck, blijkens de hem verleende titels van ‘havenmeester’ en ‘gouverneur’, slechts eene ondergeschikte stelling te hebben geschonken, liet de vlag der ‘association’ nederhalen, en sloot op nieuw den 22sten Juli 1878 een tractaat met Spanje, waarbij hij zich geheel en al aan de opperheerschappij van dat rijk onderwierp. Voor Borneo had dit echter geene gevolgen; na eene langdurige onderhandeling, bij welke ook Duitschland betrokken was, teekenden de drie mogendheden op 7 Maart 1885 eene overeenkomst[2] waarbij de Spaansche regeering, - *doch alleen tegenover Engeland*, - afzag van alle aanspraken op de souvereiniteit over het vaste land van Borneo en over alle eilanden binnen drie zeemijlen van de kust gelegen en onder het bestuur der British North Borneo Company gesteld (Art. 3).

Na het sluiten dezer contracten schijnt de leiding der zaken geheel te zijn overgegaan in handen van den heer A. Dent, die nu ook Borneo bezocht. Na zijne terugkomst stelde hij zich in betrekking met de heeren Sir R. Alcock, den Admiraal Sir H. Keppel, Admiraal R.C. Mayne, W.H. Read en R.B. Martin, die te zamen de ‘British North Borneo provisional association’ oprichtten, welke voorloopig een geheel privaatrechtelijk karakter had, en in geene betrekking tot de regeering stond (1831). Doch dit zou niet lang het geval zijn. Reeds den 26sten Maart 1879 hadden de bij de onderneming betrokken personen, eene vergadering met een aantal belangstellenden gehouden om de aandacht van het publiek op de rijk-

1) J.E. de Sturler. Het grondgebied van Ned.-Oost Indië. Leiden 1881. p. 267.
2) O.a. te vinden in M.v. Koschitzky. Deutsche Kolonial Geschichte. Leipzig 1888. II. 283.

dommen van Borneo te vestigen. Dáár waren verscheidene besluiten genomen, en o.a. ook dit, dat men aan de regeering zou verzoeken een eventueel op te richten maatschappij te ondersteunen en aan te moedigen, om het haar mogelijk te maken, op een gezonden grondslag de ontwikkeling van het verkregen gebied dienstbaar te doen zijn aan de Engelsche belangen. Lang schijnt de regeering geaarzeld te hebben, doch de aandrang op haar uitgeoefend was zóó sterk, dat zij den 1sten November 1881 er toe overging aan de voorloopige maatschappij een koninklijk charter[1] te verleenen, dat op de in Mei 1882 definitief gevormde British North Borneo Company overging. Volgens de bepalingen van dit charter moest de maatschappij aan welke het verleend werd een uitsluitend Britsch karakter hebben, en in Engeland gedomicilieerd zijn; de leden van haar bestuur moesten Britsche onderdanen wezen. De voornaamste vertegenwoordiger der maatschappij zou benoemd worden onder goedkeuring van den Engelschen Minister; wanneer de Britsche regeering dit wenschte, had zij het recht om de rechtspleging te regelen en ambtenaren der Company, op kosten der maatschappij, tot rechterlijke en andere betrekkingen te benoemen. Geschillen tusschen de inlandsche Sultans en de Company zouden aan de beslissing van de Britsche regeering moeten worden onderworpen; zoodra de Minister bezwaar maakte tegen handelingen van de maatschappij tegenover eene vreemde mogendheid, zou zij zijne wenken moeten opvolgen.

Zoolang de nieuwe onderneming geheel buiten betrekking tot het Britsch Gouvernement stond, meende de Nederlandsche regeering dat er voor haar geen aanleiding was om zich deze zaak aan te trekken. Doch zoodra zij vernam dat het voornemen bestond, aan de maatschappij een koninklijk charter te verleenen, besloot zij ten dien opzichte te Londen vertoogen in te dienen. Eene vrij omvangrijke wisseling van stukken was daarvan het gevolg; de correspondentie, tusschen beide regeeringen gevoerd,[2] geeft een zeer onverkwikkelijk schouwspel van Engelsche hooghartigheid, - om geen sterkere uitdrukking te gebruiken, - tegenover eene kleine natie, die niet in staat was krachtig op te treden. Nadat Lord Salisbury in

1) O.a. afgedrukt in Handbook of B.N. Borneo p. 119.
2) Gepubliceerd in een ‘bluebook’. Maart 1882.

Sept. 1878 geneigd scheen te zijn de bijzonderheden der overeenkomsten, tusschen v. Overbeck en de Sultans gesloten, aan ons Gouvernement mede te deelen, verklaarde dezelfde staatsman een jaar later, dat hij geen besluit zou nemen zonder te hebben kennis gekregen van eene depêche, waarin de Nederlandsche regeering hare gevoelens zou uiteenzetten, doch zonder daarbij den inhoud dier overeenkomsten aan te geven. Terecht antwoordde onze Minister v. Buitenlandsche Zaken, Baron v. Lynden v. Sandenburg, dat eene zoodanige depêche niet op geruchten kon worden opgemaakt, en verzocht hij de noodige inlichtingen om te beoordeelen of die overeenkomsten strijdig waren met de rechten en belangen van Nederland en of er aanleiding bestond om ernstige bezwaren te opperen ten aanzien van den steun, door de Britsche regeering aan v. Overbeck te verleenen (11 Nov. 1879).

Onder opmerking, dat hij geenerlei uitsluitend recht van Nederland op geheel Borneo erkende, en dat rijk dus alleen beschouwde in het karakter van eene mogendheid, wier gebied aan de afgestane landstreken paalt en die dus terecht eene levendige belangstelling stelt in de toekomst dier gewesten, berichtte Lord Salisbury den Nederlandschen gezant mondeling, dat hij geen wensch koesterde eenige geheimzinnigheid te betrachten ten aanzien van de rechten, door de Britsche regeering te verleenen. Bovendien verklaarde de Engelsche minister, dat er vooreerst geen voornemen bestond om een protectoraat te vestigen of verder te gaan dan gerechtvaardigd werd door de precedenten van Sir J. Brooke te Serawak, of van de geoctroyeerde maatschappijen, die Engeland vroeger in verschillende werelddeelen vestigde, zonder aan uitbreiding van grondgebied te denken. Het verzoek om mededeeling der overeenkomsten werd echter afgeslagen met de opmerking dat dit documenten van v. Overbeck waren, die niet aan de Engelsche regeering toebehoorden. (Depêche aan den Britschen gezant te 's Hage, 24 Nov. 1879.)

Het Ministerie Salisbury trad spoedig daarna af; zijn opvolger (April 1880) Lord Granville antwoordde evenmin schriftelijk op het verzoek om nadere inlichtingen, en bepaalde zich er toe, den Nederlandschen gezant te Londen, graaf v. Bylandt mede te deelen, dat het Britsche gouvernement besloten had, een koninklijk charter aan de Engelsche maatschappij te verleenen. Onze Minister gaf daarover zijne be-

vreemding te kennen en verzocht graaf v. Bylandt, ophelderingen te vragen, vooral ook over de kwestie, waarom het noodig was, aan een geheel particuliere onderneming een koninklijk charter te geven, en welke de strekking en aard van dat stuk zouden zijn (2 Aug. 1880). Nu berichtte graaf Granville den Engelschen gezant, dat hij weigerde het recht te erkennen van Nederland, om alle inlichtingen, betreffende de handelingen van Engeland op Borneo te ontvangen; uit beleefdheid en vriendschap wilde hij echter wel mededeelingen over het charter verstrekken.

Doch toen in Januari 1881 die inlichtingen nog niet waren ontvangen, kon de heer v. Lynden van Sandenburg aan onzen gezant mededeelen, dat hij de overeenkomsten met v. Overbeck gesloten reeds op eene andere wijze in handen had gekregen (22 Januari), terwijl in April van dat jaar door den heer Dent zelven eenige bescheiden, voor een beperkten kring gedrukt, aan de Nederlandsche regeering op haar verzoek werden toegezonden. Daaruit bleek, dat reeds op 2 Dec. 1878 de bewilliging van een koninklijk charter was aangevraagd, onder opgave der bepalingen, die de H.H. van Overbeck en Dent daarin wilden doen opnemen, en dat de Britsche regeering op 16 Dec. 1880 had geantwoord, dat zij gezind was hun aanzoek ter gunstige overweging aan de Koningin aan te bevelen, met de bepalingen in 1878 voorgesteld; - en dat, terwijl Lord Granville aan onze regeering op 25 October 1880 bericht had, dat hij niet bij machte was, de gevraagde inlichtingen te verstrekken, daar het ontwerp-charter niet aan de goedkeuring der Britsche regeering was onderworpen. Geen wonder, dat ons Gouvernement daarover op nieuw zijne ‘bevreemding’ te kennen gaf (8 April 1881), en in afwachting der toezending van het ontwerp-charter, vast eenige bezwaren mededeelde. Aldus in de engte gebracht, antwoordde Lord Granville den 27 Mei 1881 met een verwijt dat de Nederlandsche regeering in stede van te wachten op het officieele stuk, zich beroept op niet-officieele bescheiden, - en eindigde, doch eerst den 29sten Juli 1881, met de mededeeling van het ontwerp charter. Hoe weinig ernst het den Engelschen minister was met de vroeger gedane toezegging, eventueele bezwaren van Nederland in ernstige overweging te zullen nemen, bleek wel uit het bericht aan onzen gezant, den 8sten Augustus gedaan, dat den 13den van die maand eene vergadering van den geheimen raad zou

gehouden worden om het charter vast te stellen. De bezwaren, door onzen minister den 11 Aug. 1881 tegen het charter ingebracht, en die vooral het politieke karakter van dat stuk betroffen, hebben dan ook geen den minsten invloed uitgeoefend. Het charter werd vastgesteld, zonder dat op de bezwaren der Nederlandsche regeering werd geantwoord, en eerst daarna (12 Nov. 1881) werd haar medegedeeld, dat deze ongegrond waren bevonden. Volgens het oordeel toch der Britsche regeering oefende zij, volgens het charter, geene souvereine rechten hoegenaamd op Borneo uit; dit bleek uit de aanstelling van hare consuls op het grondgebied der maatschappij en uit de erkenning van de Souvereiniteit der inlandsche Sultans.

Naar het schijnt meende de Nederlandsche regeering dat hierdoor het privaatrechterlijk karakter der onderneming voldoende was gewaarborgd. De Minister van Koloniën verklaarde althans[1)] dat ‘ofschoon de bevoegdheid en de macht, welke de Britsche Noord-Borneo maatschappij bij charter heeft verkregen, verder reiken dan naar het oordeel van den ondergeteekende voor eene handelsvereeniging noodig of gewenscht is, hij moet opmerken dat slechts sprake is van eene private onderneming. Men vat het charter verkeerd op, wanneer men spreekt van Engelsch gebied op de West- of Oostkust van Borneo, of meent dat de onderneming is gelijk te stellen met eene nederzetting onder Britsch gezag.’ Voorzeker een vrij magere troost voor hen, die meenden, dat het tractaat van 1824 zich tegen de vestiging der Britsche macht op Borneo verzette, daar het voor de praktijk vrij onverschillig was, of dit door dien staat geschiedde dan wel door eene maatschappij, die geheel onder den invloed der Engelsche regeering stond. Hoogstens kon men er zich op beroemen, den vorm te hebben gered; meer was, ook naar mijne overtuiging, aan onze diplomatie niet mogelijk geweest, daar zij van een niet met vrucht te verdedigen stelling uitging. Doch ook die vorm zou weldra moeten worden prijs gegeven: in 1888 toch deed de Engelsche regeering een stap, die de Britsche vestiging op Borneo het onmiskenbaar karakter eener publiekrechtelijke inbezitneming gaf. Op 12 Mei 1888 immers werd tusschen de

1) Begrooting van N.I. voor 1882. Memorie van beantwoording op het V.V. der Eerste Kamer.

Kroon en de maatschappij eene overeenkomst[1] aangegaan, waarbij laatstgenoemde haar grondgebied, waarover zij alle souvereiniteitsrechten uitoefende, onder de bescherming van Groot-Britannie plaatste.

Ofschoon krachtens die acte van vestiging van het protectoraat de Britsche regeering geen meerderen invloed op de binnenlandsche aangelegenheden van dat grondgebied zou uitoefenen, dan te voren het geval geweest was, en ook voortaan nog Engelsche consuls aldaar zouden kunnen worden aangesteld, moest de 'beschermde onafhankelijke staat' (Protected Independent State), zooals het grondgebied der maatschappij voortaan genoemd zou worden, de leiding van de buitenlandsche aangelegenheden geheel aan de Kroon overdragen, aan wier beslissingen bij geschillen met vreemde staten zij zich onvoorwaardelijk zou hebben te onderwerpen.

Den 14^{den} Juni volgde de staat van Serawak hetzelfde voorbeeld, en den 17^{den} September de Sultan van Broenei. Hiermede was het geheele gedeelte van Borneo, dat niet onder Nederlandsche opperheerschappij stond, in werkelijkheid Britsch gebied geworden, want ofschoon de drie rijken 'onafhankelijke staten' genoemd worden, kon de vestiging van een protectoraat volkenrechtelijk moeielijk anders verklaard worden dan als de bezitname van het beschermde gebied door de beschermende mogendheid, behoudens de vrijheid aan het bestuur van dat gebied gelaten, om de inwendige aangelegenheden zelfstandig te behartigen, althans voor zoover dit tegenover den machtigen beschermer mogelijk blijkt.

Nadat de overeenkomsten door Lord Salisbury waren goedgekeurd, werd in het begin van 1889 aan de Nederlandsche regeering kennis gegeven van de vestiging van het protectoraat. Daar deze gemeend heeft geen termen te kunnen vinden om zich daartegen te verzetten blijkt het, dat zij de aanspraken, van onze zijde zóó dikwijls uit het tractaat van 1824 afgeleid, heeft opgegeven. Maar door het gebeurde zag zij zich voortaan in geschillen van volkenrechtelijken aard niet meer tegenover het bestuur der maatschappij, maar onmiddellijk tegenover Haar Majesteit's Gouvernement geplaatst. Een dergelijk ge-

1) O.a. te vinden in N.B. Handbook p. 139, evenals de beide later te vermelden acten van vestiging van protectoraat.

schil was reeds geruimen tijd aanhangig; na de kennisgeving van de vestiging van het protectoraat deed zij terstond de noodige stappen om dit uit den weg te ruimen en verbond daaraan het voorstel, om de grensscheiding tusschen het Nederlandsche en Engelsche gebied over de geheele breedte van Borneo te regelen. Ons rest thans nog den aard van dat verschil aan te duiden en de oplossing te bespreken, die door het tractaat van 20 Juni 1891 daaraan is gegeven.

III.

De rechten, die Nederland op de Oostkust van Borneo uitoefent, steunen hoofdzakelijk op contracten, met de inlandsche vorsten aldaar aangegaan. Onder de staatjes, die op dat eiland ons gezag erkennen, behoort ook Boelongan, dat het stroomgebied van de Kajan en de nog meer noordwaarts gelegen Tidoengsche landen omvat, en welks Sultan in 1834 den eed van getrouwheid aan het Nederlandsch gouvernement had afgelegd. Na den moord op Erskine Murray werd een expeditie onder Weddik in 1846 naar de Oostkust gezonden; ter handhaving onzer souvereiniteit in die streken werden bij Indisch regeeringsbesluit van 28 Febr. 1846 al de Berousche landen en ook Boelongan tot onderhoorigheden van Nederland verklaard (Java Courant, 7 Maart 1846 no. 19)[1]. In de toen uitgevaardigde publicatie werd een groote fout begaan, die wrange vruchten zou opleveren; als grensscheiding van ons gebied werd de Atas of Apasrivier opgegeven, en de ligging van den mond dier rivier verkeerdelijk op 3' 20′ N.B. gesteld[2]. De Nederlandsche ambtenaren op Borneo kwamen terstond tegen die dwaling op, en gaven de juiste ligging (4° 20′) aan[3]; de regeering bekreunde zich echter niet daarover, en herstelde de dwaling niet op officieele wijze. Eerst in 1849 werd, - doch slechts in het voorbijgaan, - 4° 20′ als grens

1) Uitdrukkelijk echter wordt in de publicatie gezegd: - ‘Zonder dat de aanspraak, welke Nederland op eenige buiten de daarbij genoemde landen of districten mocht willen doen gelden, door die omschrijving of grensbepaling in het minst wordt verzwakt of daaraan gederogeerd.’
2) 3' 20′ N.B. is ongeveer de noordelijke grens van Boelongan, doch zonder de onderhoorigheid Tidoeng (Wijnen).
3) Oud-resident Gysberts in de Indische Tolk 22 Sep.t 1891.

aangegeven[1)], maar bij de verdeeling van het eiland Borneo in twee afdeelingen (S. 1849, 40) als noordelijke grens slechts de Soengei Atas genoemd, zonder de ligging daarvan aan te duiden. In een contract met Boelongan, den 12den Nov. 1850 gesloten, werd, volgens opgaven van den Sultan, de Tawao, die inderdaad op 4° 20′ ongeveer gelegen is, benevens de hoek Batoe Tinagat, op die hoogte aan zee gelegen, als grens aangewezen. Doch onze regeering gaf geen kennis van dit contract aan het Engelsche gouvernement, ofschoon art. 3 van het tractaat van 17 Maart 1824 mededeeling gelast van alle tractaten of verbintenissen, tusschen Engeland of Nederland aan de eene zijde en eenige inlandsche regeering in de Oostersche zeeën gesloten. Zij stond toen de vreemde redeneering voor dat dit artikel de mededeeling niet vorderde van die contracten, welke strekten tot bevestiging van rechten, vóór dat tractaat verkregen[2)]. Dit verzuim was zeer te betreuren, want nu kon van tegenovergestelde zijde, met eenigen schijn van recht, bij de weldra rijzende verschillen worden volgehouden, dat Engeland alleen die grenslijn behoefde te erkennen, welke de publicatie van 1846 had aangegeven[3)]. Dat onze regeering echter wel degelijk de meening was toegedaan, dat de Tawao rivier aan Nederland behoorde, bewees de omschrijving van het grondgebied der Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (S. 1877.31), welke het eiland Sebittik, dicht bij die rivier gelegen, onder het Nederlandsch grondgebied opnam.

Doch de juistheid van dit feit werd van Engelsche zijde betwist. Gelijk boven werd medegedeeld had de ‘association’ van de Sultans van Broenei en Soeloe den afstand verkregen van de Oostkust tot Siboekoe, een rivier, zuidelijker dan de Tawao gelegen, en dus van een grondgebied, dat volgens de beweringen onzer regeering aan haren leenman, den vorst van

1) Kol. Verslag 1849/50, p. 24.
2) Memorie van toelichting op het tractaat van 20 Juni 1891 Bijbl. Staatsc. 2e kamer Bijlagen. 187.3.
3) Werkelijk is dan ook bij den bundel stukken, aan het Parlement in Maart 1882 overgelegd, een kaart gevoegd, waarop is aangegeven de grens ter Noord-oostkust van Borneo, vastgesteld bij besl. van den G.G. d.d. 28 Febr. 1846 en de *nieuwe* grens, verder noordelijk tot 4° 20′ N.B., waarop Nederland toen aanspraak maakte, onder bijvoeging dat deze aanspraak door Engeland *niet* is erkend.

Boelongan behoorde. Toen ons gouvernement kennis had gekregen van het verleenen dier concessiën, stelde het terstond een onderzoek in, of daardoor niet de grenzen waren overschreden, door onze contracten met Boelongan gesteld. Nadat het de zekerheid had verkregen, dat dit inderdaad het geval was, trad het krachtig op; de Nederlandsche vlag werd in 1879 op Batoe Tinagat, - gelegen aan de door ons aangenomen grensscheiding, - geheschen, een steenkolen-depot en grenswacht aan den mond der Tawao geplaatst, een controleur aldaar aangesteld[1)], en ter bewaking een gewapende boot in de St. Lucia-baai, die tot ons gebied werd gerekend, achtergelaten. Een nieuw contract eindelijk, den 2den Juni 1878 met Boelongan[2)] gesloten, bevestigde de bepalingen van de overeenkomst van 1850 en werd nu wel aan de Engelsche regeering medegedeeld, en tevens haar bericht, dat in den afstand van grondgebied door de Sultans van Broenei en Soeloe Nederlandsch territoir was begrepen. Natuurlijk bleef de British North Borneo Company niet in gebreke, om hare vermeende rechten te handhaven; bij schrijven van 4 Juli 1880 werd door een der ambtenaren dier maatschappij uitdrukkelijk tegen de inbezitname van Batoe Tinagat geprotesteerd, en zelfs op 7 Sept. 1883 hare vlag op een punt, ongeveer 4° N.B. gelegen, geheschen. Door het charter, aan de Company verleend, werd de behandeling van grensgeschillen aan haar bestuur ontnomen en aan de Britsche regeering opgedragen; tusschen haar en de Nederlandsche diplomatie werden nu verschillende nota's gewisseld, die echter tot geen resultaat leiden mochten. Kenmerkend voor de houding der Engelsche staatslieden schijnt de verklaring onzer regeering[3)] dat op hare laatste nota van 13 Maart 1884 niet meer geantwoord werd.

Inmiddels was er tusschen beoefenaars der aardrijkskundige wetenschap een strijd ontstaan over de vraag, welke de juiste grensscheiding op Oost-Borneo was. Van onzen kant was het vooral de voorzitter van het aardrijkskundig genootschap W.F. Versteeg,

1) De plaatsing van een controleur aldaar is thans ingetrokken, omdat het oord ongezond en onbewoond was, en een waar verbanningsoord voor een jong ambtenaar.
2) Bijbl. Staats-Cour. 2e Kamer 1879/80, 86.21.
3) Memorie v. Toel. op het tractaat 1891 p. 3.

die met groote kennis van zaken onze rechten verdedigde.[1] Aanleiding daartoe vond hij in een hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van Borneo, door een ambtenaar der Company D.D. Daly gepubliceerd.[2] Bij dat stuk was een kaart gevoegd, die, wat de besproken gedeelten van Borneo betreft, grootendeels de verzamelkaart van den Nederlandschen zeeofficier Lange[3] volgde, maar de grens van het gebied der Company aanmerkelijk meer zuidelijk stelde dan daar gedaan was, en de rivier Siboekoe als scheiding aannam. Natuurlijk grondde die opgave van Engelsche zijde zich op den afstand van het grondgebied door de beide Sultans. Naar het oordeel nu van den heer Versteeg was echter bij die overdracht eene andere rivier bedoeld, en wel de Belikan of Nagas; - eene opvatting, die volkomen overeenstemt met de grens, in de Nederlandsche stukken aangenomen. Deze meening verdedigde hij door te wijzen op de groote onzekerheid, waarin men in 1878 ten opzichte van de juiste ligging der Siboekoe-rivier verkeerde, en waarvan hij belangrijke voorbeelden bijbracht. Maar de maatschappij bleef het antwoord op dit stuk, ook in de Engelsche Proceedings geplaatst, niet schuldig. De heer Kinderley toch wees[4] op de grenslijn in 1846 aangenomen, en op de omstandigheid, dat ‘voor zoover het mogelijk geweest is dit uit te maken, sedert dien tijd geen officieele kennisgeving aan Groot-Britannië, Spanje of eene andere vreemde mogendheid van eenige verandering in die grens is gedaan, ofschoon particuliere geographen, Nederlandsche en andere, kaarten hebben uitgegeven, die de Nederlandsche grens op goed geluk af een graad, soms iets meer, soms iets minder benoorden de Atasrivier (?) verplaatsten.’ Voorts beriep hij zich op een ‘officieele’ kaart van 1857, welke de grens van 1846 nader zou hebben geregistreerd. Het viel den heer Versteeg niet moeielijk aan te toonen, dat die officieele kaart alleen in de verbeelding van den Engelschman bestond; het betoog van den heer Kinderley werd ook niet weinig verzwakt door het beroep van den Nederlandschen schrijver op de latere mededeelingen onzer regeering,

1) Tijdschr. v.h. Kon. Aardr. gen. Tweede Serie V. Afd. Verslagen p. 248; VI. p. 47.
2) Proceedings of the R. geogr. society X (1888) p. 1.
3) Gepubliceerd Tijdschr. Aardr. gen. VII.
4) Proceedings 1888 p. 594.

en op het voorbehoud door onze regeering in de publicatie van 1846 gemaakt. Kenschetsend is nu ook weder het feit, dat het bestuur van de R. Geogr. Society weigerde, het artikel van den heer Versteeg optenemen ‘daar beide partijen over het eigenlijk geographische vraagstuk hunne meening gezegd hadden en de zaak nu tusschen de beide regeeringen moest worden uitgemaakt.’

Dit laatste zou dan ook weldra geschieden. Nadat het aan de Nederlandsche regeering gebleken was dat bij schriftelijke behandeling geen eenstemmigheid te verkrijgen zou zijn, deed zij aan het Britsche gouvernement het voorstel om het vraagstuk der grensregeling op Borneo te doen bespreken in een commissie van gedelegeerden der beide staten. Dit voorstel werd aangenomen; in Juli 1889 had de conferentie plaats. Maar het bleek zeer spoedig, dat, bleven beide partijen op hun stuk staan, evenmin overeenstemming te bereiken was, daar Nederland volhield dat het gebied tusschen de Tawao en Siboekoe rivieren zijn territoir was, terwijl van Britsche zijde beweerd werd dat het bedoeld gebied deel uitmaakte van het rijk van Soeloe en dat de afstand daarvan aan de Company, dagteekenend van 22 Januari 1878, van vroegeren datum was dan het contract tusschen Nederland en Boelongan van 2 Juni 1878, ‘zijnde dit het eerste contract met dien Sultan, dat door de Nederlandsche regeering aan de Britsche was medegedeeld’ In dien stand van zaken moest òf de conferentie vruchteloos afloopen òf eene schikking gevonden worden. Toen nu de Britsche gedelegeerden dat laatste denkbeeld opwierpen, nam de Nederlandsche regeering dit gaarne over, omdat het bovenal wenschelijk was tot eene vaste scheiding over de geheele breedte van Borneo te komen. Na eenige onderhandelingen gelukte het eindelijk, tot eenstemmigheid te geraken en een tractaat te sluiten, dat den 20sten Juni 1891 te Londen onderteekend werd, en thans aan de goedkeuring der Staten Generaal is onderworpen.

Wat de Nederlandsche regeering in de eerste plaats wenschte, - afbakening van het wederzijdsche gebied over de geheele uitgestrektheid van Borneo, - werd daardoor verkregen. Voor zoover het Serawak, Broenei en het verst van de zee verwijderde gedeelte van het territoir der Company betreft, is, op verlangen van onze regeering, de waterscheiding als grens aangenomen, en daarmede de feitelijk bestaande toestand volken-

rechtelijk bekrachtigd. Voor het betwiste gebied is eene lijn aangenomen die dit verdeelt; het noordelijk gedeelte aan Engeland, en het zuidelijk deel aan Nederland toewijst, en op 4° 10′ N.B. bij Broershoek ter Oostkust aanvangt. Bij de vraag hoe die lijn verder door te trekken stuitte men op een verschil van opvatting. Van onzen kant verlangde men die te doen doorloopen tusschen een tweetal rivieren de Simengaris (4° 15′N.B.) en de Soedang (4° 10′ N.B.), - beiden in de Lucia baai uitmondende - tot aan het centraal gebergte dat de waterscheiding op Borneo vormt. Doch dit voorstel werd van Britsche zijde niet aangenomen, omdat het bestuur der Company van meening was, dat alle rivieren, in de Lucia-baai uitloopende, haren oorsprong ver in het noorden hebben. In dat geval zou natuurlijk die grens in de binnenlanden diep in het gebied der Company doordringen, in stede van zooveel mogelijk de lijn van 4° 10′ N.B. te volgen. Wel werd van onzen kant opgemerkt dat, volgens de opnemingen in 1883 en vroeger gedaan, de beide rivieren in zuidoostelijke richting naar zee stroomen, en waarschijnlijk niet ver van hare monding ontspringen en er dus geen gevaar bestond, dat die lijn ver naar het noorden zou worden verplaatst, maar het was haar onmogelijk bij de geheele onbekendheid en de ongenaakbaarheid van het binnenland van Borneo te dier plaatse, daarvan het onomstootelijke bewijs te geven. Van daar dat op haar voorstel eene in noordwestelijke richting loopende rechte lijn is aangenomen[1)], die, als de meening onzer regeering omtrent den korten loop der rivier Simengaris juist is, genoegzame zekerheid aanbiedt dat deze geheel binnen ons gebied zal vallen. Maar daar het geval zich zou kunnen voordoen dat de Simengaris, of eenige andere stroom, op ons grondgebied in zee vallende, zoodanige bochten maakt dat de aangegeven grenslijn op sommige plaatsen door die rivieren wordt overschreden, is de bepaling opgenomen dat het door haar ingesloten gebied, ofschoon ten noorden dier lijn vallende, toch Nederlandsch zal zijn, mits dit zich niet verder noordwaarts dan 5 geographische mijlen uitstrekt. Hetzelfde

1) ‘De grenslijn zal van 4° 10′ N.B. westwaarts vervolgd worden en in eene W.N.W. richting loopen tusschen de Simengaris en Soedang rivieren tot het punt waar de meridiaan van 117° O.L. de parallel 4° 20′ N.B. snijdt met het doel de Simengaris tot het Ned. gebied te doen behooren.’

geldt in het belang van Engeland voor de rivieren ten noorden van 4' 10' N.B. uitmondende, voor zooverre zij bochten ten zuiden dier lijn vormen[1)]. Eene kleine moeielijkheid deed zich voor omtrent het eiland Sibittik, dat door die lijn in twee helften wordt gesneden. De Britsche regeering wilde des noods het geheele eiland aan ons afstaan, mits Nederland het noordelijk gedeelte in eeuwigdurende erfpacht aan de Company tegen een nominale pachtsom afstond en haar het rustig genot daarvan waarborgde. Terecht weigerde onze regeering die verantwoordelijkheid op zich te nemen; dientengevolge zal het noordelijk gedeelte van dat eiland aan Engeland, het zuidelijk deel aan Nederland behooren. De juiste ligging van de grenslijn zal later in onderling overleg der beide gouvernementen worden aangewezen op de tijdstippen, die zij daarvoor geschikt zullen oordeelen.

Wordt dit tractaat door de Staten-Generaal goedgekeurd, dan zal dus reeds thans in beginsel de grensscheiding vast staan, en naar te hopen is binnen niet te langen tijd nauwkeurig zijn aangegeven. Dat dit laatste niet zeer spoedig het geval zal zijn, spreekt wel van zelf; de binnenlanden van Borneo zijn thans nog grootendeels ontoegankelijk. Waarschijnlijk is het dan ook de bedoeling, dat de lijn zal worden afgebakend, naarmate de Europeanen meer in de binnenlanden doordringen; dan toch eerst zal er behoefte bestaan, die grenzen nauwkeurig aan te geven.

Zullen, zoo vraag ik mij ten slotte af, door de goedkeuring van dit tractaat onze belangen behoorlijk worden behartigd?

1) Zoo ten minste zal art. 3 van het tractaat wel bedoeld zijn. De woorden zijn: ‘met dien veistande, dat ingeval de Simengaris rivier of eenige andere rivier, welke ten zuiden van 4° 10′ N.B. in zee valt, na opneming, de gestelde grenslijn blijkt te overschrijden binnen een afstand van 5 geogr. mijlen, die lijn zondanig zal gewijzigd worden dat zulke kleine gedeelten of bochten van rivieren in het Ned. grondgebied worden ingesloten. De redactie is echter niet geheel duidelijk. Er zou toch beweerd kunnen worden, dat deze bepaling niet geldt, wanneer de rivier, zij het dan ook maar eens de 5 geogr. mijlen overschrijdt en dat dan die bochten Engelsch blijven. Ofschoon de bedoeling wel ongetwijfeld zal zijn om *alte bochten der rivieren, binnen de* 5 *geogr. mijlen noordelijk van de getrokken lijn vallende*, Nederlandsch te maken, zelfs al mochten die rivieren hier en daar zich noordelijker uitstrekken,’ zou het met het oog op zekere eigenaardighelen der Engelsche politiek wellicht niet ondienstig zijn, eene officieele verklaring te dien opzichte van Engeland uit te lokken.

Naar ik geloof zal dat, in dezen stand van het vraagstuk, inderdaad het geval zijn. Wel gevoel ik veel voor de teleurstelling van hen, die, zooals de heer Wijnen in warme bewoordingen het uitsprak[1], zouden willen opkomen voor ons recht en voor onze nationale eer, die zij geschonden achten door het gesloten tractaat, dat ons zal noodzaken de vlag te Batoe Tinagat in te halen en onze nederzetting te Tawao te verlaten.[2] Maar hoezeer even goed als iemand geneigd, die eer zooveel mogelijk te handhaven, zie ik niet in hoe zij door eene volkenrechtelijke overeenkomst wordt geschonden, waarbij beide partijen vrijwillig iets van hunne aanspraken laten vallen. Want al mogen van Nederlandsche zijde onze aanspraken als buiten twijfel verheven worden voorgesteld, te ontkennen schijnt het mij niet, dat door de ongelukkige fout in de publicatie van 1846, die volkenrechtelijk vóór 1878 niet geheel is hersteld, aan de North Borneo Company ten minste een schijn van recht is gegeven. Getoetst aan de eenige volkenrechtelijke acte, die voor het verwerven van koloniën regels stelt, - de Congo-acte, - zouden onze aanspraken zeker niet sterk geacht worden. Een mededeeling van de inbezitneming van het nu betwiste territoir heeft vóór 1878 niet plaats gehad; trouwens zij was toen niet algemeen gebruikelijk. Maar vooral zou het ons moeielijk zijn te bewijzen, dat wij er een gezag hebben gevestigd, voldoende om de verkregen rechten te doen eerbiedigen. Nu is het waar dat die acte alleen op Afrika betrekking heeft, maar zij drukt toch de meer en meer toenemende overtuiging uit, dat uitoefening van gezag een vereischte voor geldige occupatie is, en zou waarschijnlijk bij een scheidsgerecht, dat door sommigen voor deze zaak verlangd wordt, wel degelijk in aanmerking worden genomen. Over verreweg het grootste gedeelte van het gebied dat het tractaat aan Engeland overlaat, oefenen wij zelfs geen schaduw van gezag uit. Belangrijk is in dit opzicht de verklaring van een onzer meest bekwame ambtenaren, de heer S.W. Tromp, die in 1885 de bovenlanden van Koetei bereisde. ‘Ik moet’ - zoo zegt hij - ‘nog

1) Indische tolk, 8 Sept. 1891 en Handelingen Ind. Genootschap, 12 Febr. 1889. Tegen den heer Wijnen zie den heer Gijsberts t.a.p.
2) Dat dit laatste reeds geschied is, werd boven vermeld. Het is zeker merkwaardig, dat dit feit samenvalt met het sluiten van het tractaat en daarop als het ware vooruitloopt.

opmerken, dat gewoonlijk op kaarten de bovenlanden van Boelongan geteekend staan als behoorende tot dat rijk. Niets is minder waar dan dat. Zelfs de stam der Segang Dajaks, beneden de Kenja's woonachtig, is geheel onafhankelijk. Wil de Sultan van Boelongan in het door de Segang's bewoonde gebied rotan of getah laten inzamelen, dan moet hij daartoe van dezen vergunning hebben en daarvoor een tiendrecht betalen'[1]. De bewoners van de aan de Noordoostkust gelegen eilanden zijn dan ook gewoon in het betwiste gebied boschproducten te halen, zonder zich in het minst om den Sultan van Boelongan te bekommeren. Geen wonder dat onze regeering, bij ontstentenis van een document omtrent de bepaling van de grens tusschen de Sultans van Boelongan en Soeloe aarzelde om te sterk aan te dringen op hetgeen zij slechts *meende*, dat haar recht was. En evenmin zal het bevreemding baren dat de Sultan van Boelongan, die toch in de allereerste plaats bij de zaak betrokken was, geen het minste bezwaar maakte tegen de schikkingen door Nederland en Engeland te treffen, en alleen verzocht, dat zijne onderdanen nog 15 jaar het recht zouden hebben op het aan Engeland toegekende gebied boschproducten in te zamelen; - iets, waarvoor het tractaat zorg draagt. In dezen stand van zaken geloof ik, dat inderdaad onze eer geen schade zal lijden, indien wij aan zekerheid van beperkter gebied de voorkeur geven boven het bezit van een uitgebreider terrein, dat ons steeds dreigt in botsing met onze naburen te brengen.

Ook onze materieele belangen schijnen door het tractaat niet te worden benadeeld. Het terrein in kwestie is geheel woest, laag en moerassig; geruchten, dat er goud zou zijn gevonden, werden niet bevestigd. Er wordt zelfs verzekerd dat de Company alleen daarom aan hare grenslijn vasthield, omdat zij nu eenmaal tegenover hare aandeelhouders door de acten van afstand en door haar prospectus gebonden was. Waarschijnlijker is echter het gevoelen, dat zij daarom op het bezit van een strook aan de Lucia-baai gesteld was, om een veilige haven voor mogelijke afvoer van producten te bezit-

1) Tijdschrift van het Bat. Genootschap XXXII. p. 289. Dat de aanspraken van den vorst van Soeloe op geene betere gronden steunden, spreekt wel van zelf; in 1883 verklaarde hij aan een onzer zeeofficieren, dat hij de grenzen van zijn rijk niet wist.

ten. Naar men mij verzekert is ook het gedeelte der baai, 't welk wij zullen behouden, voor dat doel geschikt.

Wat naar het mij toeschijnt bij de beoordeeling van het tractaat den doorslag moet geven is wel dit, dat daardoor ons bezit van het grootste gedeelte van Borneo zekerder is geworden, daar verdere twisten over grensscheiding worden afgesneden; - twisten, die tot allerlei onverwachte verwikkelingen en verrassingen aanleiding kunnen geven.[1] Dit verwerven wij zonder opoffering ook van het minste gedeelte onzer nationale eer, en voor den afstand van onze rechten, - welke die dan ook zijn, - op een deel van Borneo dat wij toch vooreerst niet kunnen ontwikkelen. Hetgeen ons rest is groot genoeg om al onze krachten te vorderen; in dat opzicht mogen wij aan de Company een voorbeeld nemen, wier energie allen eerbied verdient[2], en die haar zinspreuk ‘pergo et perago’ eer schijnt aan te doen. Wordt deze spreuk ook het richtsnoer onzer koloniale politiek, dan zal onze nationale eer daardoor meer worden gebaat dan door het vasthouden aan betwistbare aanspraken op een grondgebied, zonder willens of bij machte te zijn, dáár te verrichten, wat onze hand ook elders zoo ruimschoots vindt om te doen.

P.A. VAN DER LITH.

1) Een der stichters der Company, admiraal Maine, verklaarde dan ook in Mei 1885, dat de voortduring der onzekerheid voordeelig voor de Engelsche belangen was.
2) Zie o.a. de statistieken in de North Borneo Herald van dit jaar.

Een huwelijk.

I.

Speelsch en grillig kronkelden zich de gasvlammetjes in den koperen salonhaard en tooverden een flikkerenden weerschijn in de groote donkere oogen eener jonge vrouw.

Onbewegelijk en geheel in gedachten verzonken, zat zij geruimen tijd die krullende, huppelende vuurtongetjes gade te slaan, totdat zij eindelijk, als vermoeid van dat aanhoudend staren in den dansenden gloed, zich in haar lagen, gemakkelijken stoel meer en meer achterover liet zakken, voor haar hoofd een rustpunt zoekend op de leuning, haar vingers werktuigelijk spelend met de kwasten van den fauteuil, het donkere kopje thans geheel door de gaskroon verlicht.

Het was ongemeen schoon dat kopje, maar niet regelmatig schoon, veeleer pikant, boeiend. Om den zeer kleinen mond vertoonde zich een scherpe, hooghartige trek, die, wanneer het gelaat in volkomen rust was, eerder afstootte dan aantrok. Hoewel bleek, had het fraaie matte teint toch die eigenaardige warme tint het echte brunette-type eigen. De neus met de fijne bewegelijke neusvleugels was onberispelijk gevormd. De donkere, scherp geteekende wenkbrauwen verlengden zich tot langs de slapen. Een waas van ontevredenheid en lusteloosheid lag als een schaduw over het gelaat, het hooghartige der trekken nog meer accentueerend, maar dit verzachtte zich onmiddellijk zoodra - hetgeen in den loop harer overpeinzingen een paar maal geschiedde - een glimlach de lippen plooide. Dan kreeg de mond met de kleine witte tandjes iets naïefs, iets kinderlijks bijna, dan veranderden al de trekken, was er iets ongemeen bekoorlijks in de

tegenstelling van de strenge schoonheid van voorhoofd en wenkbrauwen met de echt vrouwelijke weekheid van dien zeldzamen, eigenaardigen lach.

Een kwartier, een half uur ging voorbij, en nog altijd lag zij droomend en mijmerend naar de zoldering te turen, toen het plotseling openen der kamerdeur en een vrij luidruchtige mannenstap haar ongeduldig de wenkbranwen deed fronsen.

‘Zoo, vrouw, in je eentje een uiltje geknapt?’ klonk een joviale, opgeruimde basstem achter haar. ‘Hé! wat is het hier lekker. Uitstekend dat je een vuurtje hebt gemaakt. Die lieve meimaand doet ons als gewoonlijk weer bevriezen. Op mijn bureau was de kachel uitgegaan.... ik kan je zeggen dat ik verkleumd ben!’

En notaris Maartens begaf zich hoorbaar bibberend en onder een energiek handenwrijven naar den haard, waar hij zijn stevige, korte, dikke persoonlijkheid met blijkbaar welbehagen aan den gloed van het gas verkwikte, en zijn vrouw, die langzaam en met een nerveus geeuwen uit haar liggende houding oprees, vriendelijk toeknikte.

‘Dat meivuurtje zal onzen Zuiderling ook welkom zijn als hij straks komt,’ ging de spreker voort. ‘Hij treft het vervelend juist met een zoo koud voorjaar weer in het land te komen.’

‘Hij is toch geen teringlijder!’ sprak de jonge vrouw schouderophalend. ‘Laat hem maar eens wat frissche koude lucht inademen, dat zal hem goed doen.’

‘Waarom zal hem dat juist goed doen?’ vroeg haar man, verwonderd over haar bitsen toon.

‘Och, ik weet het niet.... ik zei het maar zoo,’ antwoordde zij, opstaande om voor de thee te schellen. ‘Die Zuiderlingen, zooals je ze noemt, worden op den duur zoo verweekelijkt en traag en verwijfd, en verbeelden zich, als zij eenige jaren onze noordelijke winters hebben ontloopen, niet anders meer dan in een tropische atmosfeer te kunnen ademen.’

‘Wat een idee! Ik zie wel dat je hem niet kent, Tilly; Carel Mentorff verweekelijkt en verwijfd! Neen, waarachtig daar is geen nood voor; schort je oordeel maar op, vrouwtje, totdat je hem ziet en spreekt.’

‘Ik ken hem nog wel van vroeger,’ zei zij onverschillig,

terwijl de huisknecht binnenkwam en de theetafel gereed zette. Zij stond voor een pluche penantlafeltje met den rug naar haar man en zette daar eenige snuisterijen terecht.

Het gelaat van notaris Maartens teekende een naïeve verbazing, maar hij zeide niets voordat de knecht de kamer uit was.

'Wat zeg je, Tilly? Ken je Carel?' vroeg hij zoodra de deur was gesloten.

'Jaren geleden, lang voor ons huwelijk, heb ik hem eens ontmoet. Hij was toen nog officier, meen ik.'

'Maar dat begrijp ik niet. Van morgen, toen ik uit de societeit kwam en je vertelde....'

'Schoot me die naam niet weer zoo dadelijk te binnen, vind je dat zoo vreemd?'

'Wel, en hoe vond je hem dan toen? Welken indruk maakte hij op je?'

'Goede hemel!' klonk het ongeduldig, 'denk je dat ik me daar nog iets van herinner, zoo lang geleden? Verbeeld je dat ik nog eens al de indrukken moest weten, op mij gemaakt door al de jongelui die ik in mijn leven heb ontmoet!'

'Neen, natuurlijk niet, Tilly lief, maar ik dacht.... omdat ik je zoo vaak over dien vriend uit mijn jeugd had gesproken....'

'Zoo vaak!' viel Mathilde in, bezig thee te zetten, en haar man, die nog steeds voor den haard stond, over haar schouder heen aanziende. 'Zoolang wij getrouwd zijn, heb je hem misschien tweemaal genoemd.'

Ieder ander zou op die aanmerking waarschijnlijk de vraag hebben doen volgen:

'Hoe weet je dat zoo precies, als zijn naam je niet eens te binnen schoot?' Niet alzoo Willem Maartens. Zijn breed goedig gelaat gaf veeleer schuldbesef dan zegepralende ironie te kennen.

'Heb ik zoo zelden over hem gesproken? Ja, het is mogelijk. Wij mannen loopen zoo niet met onze gevoelens te koop, zie je; wij voeren geen drukke correspondentie, maar ondanks tijd en afstand blijft toch de oude vriendschap pal staan. Enfin, je weet hoeveel pleizier het me deed hem van morgen zoo onverwachts in levenden lijve voor mij te zien. - A propos, hij zal wel spoedig komen, denk ik, maar toch zou ik wel alvast een warm kopje thee willen hebben, daar snak

ik naar, al was het slechts om het ontdooiingsproces te volmaken.'

Al sprekende was Willem Maartens naar de tafel bij de canapé gegaan, waar de knecht het avondblad van de Nieuwe Rotterdammer had gereed gelegd, draaide zijn fauteuil zóó dat het licht van de gaskroon op zijn courant kon vallen, ging zitten, schoof zijn bril terecht en was weldra in zijn lectuur verdiept.

'Nu, als je dan niet de beleefdheid hebt te wachten totdat je Pylades verschijnt, ziehier dan een kopje.'

Zij zette het niet, zooals anders, op tafel, maar bracht het hem, en deze liefheid, waaraan hij niet gewoon was, deed Maartens uit zijn politiek overzicht opzien en de courant op zijn knie neerleggen.

'Wel Tilly, kindje, door zoo schoone hand toegereikt, zal deze dronk mij zeker dubbel lekker smaken.'

En met de eene hand het kopje aannemend, bracht hij met de andere haar vingers in schertsende hoffelijkheid aan de lippen.

Half lachend wilde zij hem afweren, maar op hetzelfde oogenblik sloeg hij zijn linkerarm liefkoozend om haar heen en trok haar naast zich op de leuning van den fauteuil, waar hij haar stevig vasthield.

'Willem, wees toch zoo dwaas niet, de bedienden kunnen binnenkomen.'

'Welnu, mag ik, je eigen man, niet eens doen wat de eerste de beste cavalier op een bal ...'

'We zijn nu niet op een bal.'

'Neen, Goddank niet. Maar zeg eens, poesje, wat ben je beelderig van avond! dat merk ik nu pas. Een keurige japon! Heb ik die wel ooit van je gezien? Ik geloof het niet. Dat is weer die prettige, gezellige stof, die je wel meer draagt,' vervolgde hij, met zijn korte dikke vingers, waaraan een buitengewoon massieve trouwring prijkte, over haar arm strijkend. 'Is het voor mijn vriend dat je je zoo mooi hebt gemaakt?'

Mathilde rukte zich met een zoo ongeduldige beweging los, dat haar echtgenoot eenigzins onthutst naar zijn kopje thee staarde, dat in zijne rechterhand rinkelde en dreigde om te vallen.

'Wat kan je toch gekke vragen doen, Willem! Vooreerst

is deze japon een huistoilet, dat ik, strikt genomen, niet eens 's avonds mag dragen, en ten tweede, maak ik me nooit “mooi” voor iemand anders dan voor mij zelve!’

‘Jawel, kindje, jawel kindje, word maar niet boos, ik zeide het immers maar om je te plagen,’ zeide hij sussend. ‘Maak je zoo mooi als je wil voor jezelve, als ik er dan maar mee van mag genieten,’ en hij volgde met de oogen hare slanke, buigzame gestalte, terwijl zij zich door het ruime salon bewoog. Het toilet door hem bewonderd, was een zoogenaamde *tea-gown* van violetkleurig pluche met geelwitte kanten opgemaakt en waarvan de lange sleep in bevallige plooien over het smyrnaasch tapijt golfde.

‘Die mooie japon brengt mij zoowaar op een denkbeeld,’ ging Maartens na een kleine pauze voort, terwijl hij de courant weer op zijn knieën liet zakken. ‘Je moest je eens door een goed schilder laten portretteeren, hè! wat zeg je daarvan? Maar dan geen buste - geheel ten voeten uit, juist zooals je daar staat, in je volle lengte. Zoo'n midden doorgesneden vrouwenfiguur kan me niet bekoren. Nu, wat zeg je van mijn idee?’

‘Och neen, wat mij betreft liever niet. Dat poseeren is zoo vervelend.’

‘Kom, gekheid, dat moet je er voor over hebben. Die stof - fluweel heet het immers - eigent zich zoo bijzonder voor een portret, dunkt me. Er vallen zulke mooie lichtjes op de ronding der plooien; een schilder moet daar dunkt me uitstekend partij van kunnen trekken; en de tint, de vorm... enfin het geheel flatteert je geweldig.’

‘Hoe kom je toch van avond zoo artistiek gestemd? Ik herken je nauwelijks,’ klonk Mathilde's spotachtige opmerk ng.

‘Vind je me zoo artistiek gestemd? Nu, tant mieux, het overkomt je niet dikwijls dat te vinden,’ antwoordde haar echtgenoot met zijn goedigen, ronden lach. ‘Dus dat is afgesproken. Je komt er niet meer van af, hoor! De vraag is nu maar wien wij nemen zullen... liefst een schilder in den Haag, dat is het dichtst bij en...’

‘O, dat is van later zorg,’ zeide zij lusteloos, ‘ik ben nog lang niet met het denkbeeld verzoend, dus wat de keuze van een schilder betreft....’

‘In geen geval wil ik er een van de zoogenaamde jonge

school, daar sta ik op. Geen impressionist, of realist of vingtiste of hoe al die isten verder heeten mogen. Ik wil een mooi, geïdealiseerd, zuiver, netjes afgewerkt portret van je hebben.'

Mathilde haalde bijna onmerkbaar de schouders op en wierp den spreker, die zijn courant weer had opgenomen, een diep geërgerden blik toe.

Juist opende zij de lippen om te antwoorden toen de voordeurschel door het huis klonk.

'Daar zal je Carel hebben!' riep Maartens.

'Doe me het plezier, Willem,' zeide zijn vrouw op een toon van haastig ongeduld, 'niet noodeloos openhartig te zijn en niet dadelijk tegen je vriend te zeggen dat ik meen mij hem nog van vroeger te herinneren. Misschien weet hij er niets meer van, en dan zou je mij een gek figuur laten maken.'

'Begrepen, ijdeltuitje! begrepen, begrepen!' lachte Willem, terwijl een stap in de gang en op de trap hoorbaar was en bijna op hetzelfde oogenblik de kamerdeur door den knecht werd geopend.

'Wel, Carel, oude jongen, welkom thuis,' zeide Maartens, den binnentredende hartelijk de hand schuddend. 'En hier heb je nu mijn vrouwtje,' vervolgde hij, met een zekeren trots Mathilde bij de hand nemend en zijn andere hand om haar schouder slaande als had hij een kind voor te stellen, 'mijn vrouwtje, dat even als ik er op rekent dat je ons *home*, zoolang je in het vaderland blijft, als je eigen zult beschouwen.'

Carel Mentorff, een man van middelbare lengte, met een eenigszins stroef, ernstig voorkomen, boog diep voor de jonge echtgenoote zijns vriends, die hem met een innemenden glimlach de hand reikte.

'Maartens is mij te vlug af, mijnheer Mentorff; wat kan ik hier nu nog bijvoegen?'

'Ja, hij maait iemand altoos het gras voor de voeten weg, mevrouw, dat weet ik nog van ouds, uit onzen jongenstijd,' zeide Mentorff, in den hem toegeschoven fauteuil plaats nemend.

'Omdat jij, droomer, altijd met de trekschuit achteraan kwam,' zeide Maartens lachend.

‘Juist; voor dat oud vaderlandsch vervoermiddel heb ik altoos een oud zwak behouden.’

‘Waarlijk?’ merkte Mathilde aan. ‘Dat zou ik nooit gedacht hebben van iemand, die, als een van Verne's helden steeds onze planeet rondvliegt.’

‘Rondkruipt... mevrouw. Ik kruip de wereld en het leven door en kom toch nog overal te vroeg.’

‘Te vroeg.... jawel, begrepen!’ mompelde zijn vriend hoofdschuddend, ‘maar in practische zaken kom je altijd te laat.’

‘Niet alleen te laat, ik kom in het geheel niet, wil je zeggen.’

‘Dat is nog juister uitgedrukt, maar de beleefdheid stelt toch zekere eischen! Intusschen,’ schertste Maartens voort, ‘merk ik met genoegen op, Carel, dat je op je zwerftochten ten minste een zekere dosis zelfkennis hebt opgedaan.’

‘Natuurlijk. In de eerste plaats deed ik menschenkennis op, wat meestal met zelfkennis gepaard gaat, en noch het een noch het ander kan gemakkelijk aan het hoekje van den haard verkregen worden.’

‘Hoor je dien steek onder water, Tilly?’ riep Maartens met zijn luiden lach. ‘Je begrijpt hoe de wereldreiziger van een duizelingwekkende hoogte op ons provincieluidjes neerziet.’

‘Dáárvoor behoeft men nog juist zoo heel hoog niet te klimmen,’ zeide Mathilde, op een toon zóó spottend en veelbeteekenend, dat Mentorff haar snel aanzag.

Hij had diepe, grijze, intelligente oogen, waarin nu en dan, wanneer op bijzondere wijze zijn aandacht werd getrokken, een plotselinge flikkering zichtbaar was. Scherp en onderzoekend bleven die oogen op de jonge vrouw rusten, die, na voor den bezoeker een kopje thee te hebben ingeschonken, een handwerk had opgenomen en thans daarover het hoofd gebogen hield. Maar toch voelde zij dien blik die langs haar gleed, die een seconde lang haar als het ware scheen te omvatten.

‘Carel ziet je verbaasd aan, Tilly,’ sprak Willem op plagenden toon. ‘Ja ja, vriend, mijn vrouw, telle que vous la voyez, is ook een echte weerspannelinge, een droomster, een idealiste in haar soort, een ongedisciplineerd wezen, net als jij. Gelukkig dat zij zoo'n nuchter practisch man als ik tot heer en meester heeft gekregen, niet waar, kindje? Ik weet

anders waarlijk niet wat er al in dat dwaze opgewonden hoofdje zou spoken. Maar mijn kalmte houdt den wagen recht.'

Mathilde sprak geen woord.

'Natuurlijk. Daarom moest gij beiden elkander in het leven vinden,' merkte Carel Mentorff met een glimlach aan. 'Het geijkte gezegde aangaande contrasten bevat veel waarheid; zoo blijft de natuur in evenwicht.'

En het niet minder geijkte: 'Soort zoekt soort,' wat blijft daar dan van over? vroeg de jonge vrouw zonder op te zien.

'Dat wordt uitsluitend gebezigd in ongunstigen zin; de term alleen duidt het reeds aan.'

'Zeer ten onrechte, vind ik. Die uitdrukking is, hoewel platter, veel kernachtiger en.... juister.'

Mentorff boog even voor de jonge vrouw als om te kennen te geven, dat hij zich bij haar uitspraak onvoorwaardelijk nederlegde, maar het spotachtige trekje om zijn lippen ontging haar niet en riep een donkerder tint op haar wangen te voorschijn.

Zij liet haar echtgenoot verder alleen het gesprek voeren, dat weldra over allerlei onderwerpen liep die haar niet het minste belang inboezemden. Oude herinneringen werden opgerakeld, gemeenschappelijke vrienden en kennissen ter sprake gebracht en zoo kwam het discours langzamerhaud vanzelf op quaestiën van meer algemeenen aard, op de politiek van den dag, de richting des tijds, hetgeen de jonge vrouw haar eigen gedachtenloop deed afbreken om weer opmerkzamer te luisteren.

'En jij, Willem, behoort tegenwoordig tot de Edel-Achtbaren dezer gemeente, niet waar? Verbeeld je, een jaar geleden vond ik toevallig je verkiezing tot raadslid vermeld in een oud "Vaderland", in een hotel te Algiers verdwaald. Kan je wat goeds in den Raad uitrichten?'

'Zoo, zoo... niet zooveel als ik zou wenschen. Ik sta te veel alleen.'

'Dus het: "In mijn isolement ligt mijn kracht" ben je niet geneigd te onderschrijven?' klonk de lachende vraag.

'In dit geval niet precies.'

'In mijn stilzwijgen ligt mijn kracht,' viel Mathilde in; 'niet waar, Willem, dit is jou motto?'

‘Zeker. Als ik vooruit weet machteloos te zijn en door niemand te worden ondersteund, zwijg ik.’

‘Dat ben ik niet met je eens, Willem,’ hernam Mentorff. ‘Het uiten van eene opinie kan op zich zelf waarde hebben, ook al blijven de resultaten voorloopig uit. Frappez, frappez toujours, dat kan nooit kwaad.’

‘Welke beeldstormende hervormingen dicht u hem toch toe, mijnheer Mentorff?’ klonk het thans spotachtig van de lippen der jonge vrouw. ‘Hij is zoo volkomen tevreden met al het bestaande, niet waar, Willem? Elke verandering zou vandalisme zijn.’

‘Hervormingsplannen misschien niet, mevrouw,’ antwoordde snel haar bezoeker voordat Willem nog iets had kunnen zeggen. ‘Maar stricte eerlijkheid, stricte loyauteit staan in deze wereld helaas meestal alleen. Ziedaar waarom Willem zich werkelijk geïsoleerd kan noemen.’

Mentorff had die woorden met zooveel ernst en nadruk uitgesproken, dat Mathilde een oogenblik haar donkere oogen uitvorschend op hem sloeg. Tegelijkertijd rukte zij met een zenuwachtige beweging aan haar draad, die tot een knoop was verward geraakt.

‘Je moogt me niet zoo in het zonnetje zetten, Carel!’ riep Willem opstaande en zijn vriend op den schouder kloppend. ‘En toch, waarachtig, het doet wel eens goed zoo iets te hooren. Je begrijpt er komen juist met die gemeentezaken soms dingen voor die drommels vervelend zijn - dingen die.... niet altijd het daglicht kunnen verdragen; en als ik dan wel eens onomwonden mijn meening zeg, is alles wat ik er mee win, dat ik achter mijn rug word uitgelachen.’

‘Nu, daar acht je je boven verheven, of je zoudt, sedert wij elkander uit het oog hebben verloren, al heel erg veranderd moeten zijn. Te dien opzichte zult gij bovendien wel krachtigen steun vinden bij mevrouw,’ ging de spreker voort. ‘Niet waar,’ hier wendde hij zich geheel tot Mathilde, ‘ik geloof niet dat medegaan met den grooten stroom juist uw wachtwoord is?’

‘Steun zoeken... bij mij? Willem, hoor je dat?’ vroeg zij kalm, even naar haar man opziende, die, met de armen over den rug gevouwen, de kamer op en neder wandelde. Zijn drukke beweeglijkheid veroorloofde hem zelden lang achtereen te blijven zitten.

‘Denk je dat ik met dergelijke dingen bij mijn vrouw aankom?’ luidde het antwoord. ‘Neen, neen, ieder zijn departement. Ik van mijn kant bemoei me ook niet met haar huishoudelijke zorgen en onaangenaamheden. Daardoor juist kunnen wij het zoo best samen vinden. Eenmaal thuis heb ik met de buitenwereld afgedaan. Als ik den drempel heb overschreden, laat ik de zware huisdeur met een bons in het slot vallen; dat geluid doet mij prettig aan. Ziezoo, weg met alle soesa, buitengesloten alle muizenissen en onaangenaamheden. Hier binnen niets dan het zonnetje van geluk en gezelligheid! Zie je, dat is nu mijn levensphilosophie, en ik bevind mij daar opperbest bij.’

Met een zekere opgewondenheid sprekend, was Maartens, na zijn kamerwandeling, achter zijn vrouw blijven staan, legde de hand op de rugleuning van haar stoel en zag met een uitdrukking van naïef egoïstische zelfvoldoening op haar gebogen hoofd neder.

Onwillekeurig volgde Mentorff dien blik en ook zijn oogen rustten even op de jonge vrouw, die met veel aandacht eenige strengetjes zijde met elkaar vergeleek en de ontboezeming van haar echtgenoot onbeantwoord liet.

In dat eene oogenblik, korter dan een seconde, gleed zijn blik onderzoekend en scherp als een ontleedmes langs haar henen, haar geheel analyseerend: haar slanke en toch weelderig gevormde gestalte, de aristocratische handen en voeten, het warm-bleeke teint door het gitzwarte haar omlijst, het intelligente voorhoofd, de breede wimpers, die zware slagschaduwen over de groote donkere oogen wierpen, waardoor zij nog dieper schenen. En vlak daarboven het goedig maar grof, alledaagsch gelaat van den man, wiens leven aan het hare was gesmeed.

‘Hoe is het? Je gaat toch nog niet heen?’ vroeg Maartens teleurgesteld, toen Mentorff plotseling op zijn horloge keek en opstond.

‘Ja, ik moet om negen uur aan mijn hotel wezen.... een afspraak met een ouden kennis dien ik gisteren in den Haag ontmoette en die voor vierentwintig uren in Dalburg komt.’

‘Dat treft ellendig. Maar weet je wat, kom morgen middagmalen, dat is nog ruim zoo gezellig, en dan maken wij 's avonds een ouderwetsch hollandsch partijtje.’

‘Een partijtje!’ lachte de ander. ‘In geen jaren heb ik kaarten in handen gehad.’

‘Schande genoeg! Dat komt van dat eeuwig reizen en trekken. Wanneer zal je eindelijk rust vinden?’

‘Nooit, geloof ik. Wat zou ik hier in Holland met mijzelven aanvangen?’

‘Wat je hier zoudt aanvangen? Trouwen natuurlijk en een nuttig lid der maatschappij worden. Wat drommel! de wilde haren moeten er nu eindelijk eens uit zijn, zou ik denken; wat zeg jij, vrouw? Jammer dat Tilly geen jonger zusje heeft!’

‘U ziet, mijnheer Mentorff, uw geheele levensprogramma is al klaar, u behoeft maar op te treden,’ zeide thans de jonge vrouw eveneens opstaande. ‘Wat wordt het u gemakkelijk gemaakt?’

Weer lag dat spottende in haar toon, waarmede zij elk gezegde van haar echtgenoot als het ware had onderstreept en dat voor den persoon wien het gold, blijkbaar geheel verloren ging.

‘Maar voor wij zoover zijn,’ ging zij dadelijk op geheel anderen toon voort, ‘zullen wij, hoop ik, wel eens iets van uw reis-indrukken vernemen. Als u, in plaats van uit Egypte, per diligence uit het naaste dorp waart gekomen, zouden wij niet minder hebben kunnen hooren dan nu.’

‘Van zijn eigen reizen verhalen, mevrouw, staat mijns inziens gelijk met het bekijken van photographieën na het diner. Een ware uitkomst, wanneer gedachtenwisseling ontbreekt. Zoolang ik niet als een tweede Stanley “Afrika's donkerste wildernissen” heb doorkruist en zoolang ik op de banaalste wijze de oude platgetreden reisroutes volg, verwijs ik een ieder naar de bestaande reisbeschrijvingen, die veel meer belangwekkends bevatten dan mijn trage geest ooit kan opdisschen.’

‘Dat beaam ik volkomen,’ zeide Maartens. ‘Ik beken ronduit dat ik nooit goed naar reisverhalen heb kunnen luisteren. Nu ja, goede menschen, denk ik altoos bij mijzelven, schei nu maar uit met vertellen. Als ik er meer van weten wil, ga ik dat alles liever met eigen oogen bekijken. Ik maak echter een uitzondering als de verteller over een zekere dosis humor kan beschikken...’

‘En je weet hoe stiefmoederlijk de natuur mij in dat opzicht bedeeld heeft!’ lachte zijn vriend. ‘Dank voor de waarschuwing. Nu hoor je stellig niets van me.’

‘Als u voor mij dan een uitzondering zoudt willen maken...’

zeide Mathilde zacht en ernstig terwijl zij de oogen langzaam tot hem opsloeg en hem tot afscheid de hand reikte. ‘De indrukken van iemand, die niet gaarne van zijn reizen vertelt, zullen voor mij dubbele waarde hebben. Dus tot morgen, niet waar?’

Willem liet zijn vriend uit en kwam weer binnen.

‘Altoos dezelfde, die Mentorff.... een beste uitstekende kerel! Wel komt hij mij voor wat stiller, wat diplomatischer te zijn geworden dan vroeger... De jaren zeker. Over het geheel vind ik hem bepaald verouderd. A propos, vrouwtje, jou geheugen is beter dan het zijne. Het was duidelijk dat hij zich niets van een vroegere ontmoeting herinnerde.’

‘Neen, dat dacht ik wel,’ klonk het op onverschilligen toon gegeven antwoord. ‘Mijn geheugen is daarom misschien beter, wijl ik later toevallig hoorde, dat hij op eens zoo'n kolossaal vermogen erfde.’

‘Ja, van een verren neef dien hij nauwelijks kende, een gierigen misanthroop die zijn laatste levensjaren niets anders deed dan zijn schatten opstapelen.’

‘Juist, bij die familie waar ik hem toen ontmoette, werd daar later wel over gesproken.’

‘Geen wonder! Dat fortuin kwam dan ook letterlijk uit de lucht vallen. Wat hij toen gauw zijn ontslag uit den dienst nam! Dit geschiedde juist in de eerste dagen van ons engagement, ik herinner het mij nog heel goed. Uit den Haag, waar hij in garnizoen was, schreef hij mij een felicitatie-brief en vertelde mij daarin zijn plan om, behalve Europa, ook nog de vier andere werelddeelen eens te gaan bekijken. Eenige weken later kwam hij over om afscheid te nemen, en gevlogen was hij. Nu, een meer anti-militaire geest dan de zijne is ook niet denkbaar.’

‘Waarom koos hij dan dat vak?’

‘Hij koos niet, de arme jongen! Hij had geen ouders meer en bezat geen cent op de wereld. Zijn voogd zond hem dus maar naar Kampen, dan kwam hij het gemakkelijkst van hem af. Jammer! Er heeft altijd zoo'n flinke kop op hem gezeten. Het weinige zakgeld dat hij in dien tijd bezat, werd besteed aan boeken, meest philosophische werken, dat was zijn groote liefhebberij; en dan 's nachts, in de kazerne, in plaats van te slapen, studeerde hij als een bezetene, bij het licht van een

vetkaars, de eenige weelde die hij zich kon veroorloven. Zijn ideaal was altijd naar de academie te gaan, om in de wijsbegeerte te studeeren; maar toen nu vier jaren geleden het gouden manna op hem nederdaalde, scheen op eens een lust tot reizen en trekken in hem te ontwaken, dien ik vroeger nooit bij hem had bespeurd. Trouwens om op zijn leeftijd nog van voren af te beginnen.... toen was het te laat, dat begrijp je.'

'Ja, toen was het te laat!' herhaalde de jonge vrouw droomerig voor zich uitstarend, terwijl haar echtgenoot zich weder in zijn courant verdiepte.

II.

Zij bevond zich alleen in haar boudoir, waar de voorjaarszon door de half neergelaten roode stores scheen en haar en alles wat haar omringde in een rozigen gloed dompelde. Zij zat op een laag stoeltje, met een opengeslagen boek op den schoot, waarin zij niet las, volgend met een afgetrokken glimlach het spel der takken van een kastanjeboom, die, in den tuin, op korten afstand van het venster, zijn groenende twijgen wiegelde. Heden was de lustelooze ontevreden trek van haar gelaat verdwenen; heden niet die wanhopige verveling, die innerlijke levenswalging, die, zoodra zij aan zichzelve was overgelaten, als een slang langs haar opkroop, haar tot stikkens toe omkronkelend. Heden genoot zij van dit alleenzijn in het rustige middaguur. Zij had den tijd wel tot in het oneindige willen rekken, wegdenkend de realiteit, steeds droomend, mijmerend, met dat ééne beeld voor oogen, dat schaduwbeeld uit het verleden, zich thans voor haar vormend tot klare duidelijke trekken, zich indrukkend in het diepst van haar wezen.

Aan den afgeloopen nacht wilde zij niet meer denken. Met een soort van inspanning onderdrukte zij de herinnering aan dien bangen doorwaakten nacht, met zijn tergende, martelende spookgestalten, in het nachtelijk duister voor haar opgedoemd. Het denkbeeld alleen dat zij konden terugkeeren, deed haar huiveren van angst. Maar dit zou niet gebeuren, neen, dit alles was nu voorbij. Het onweer was afgedreven, de zon doorgebroken. Nu lachte zij om die verschrikkingen door haar eigen ziekelijke gedachten opgeroepen, zooals een kind lacht

om zijn angst wanneer het ratelen en rollen van den donder heeft opgehouden en alles zich weer baadt in vroolijk tintelend zonnelicht.

Zij zag om zich heen met een nieuwe vreemde gewaarwording. Het was alsof zij alles wat haar omringde nu pas voor het eerst onder de oogen had. Voor het eerst doorstroomde haar een welbehagelijk gevoel in dit vertrek, in dit gezellig coquet nestje met zijn zachtrooden schemer, met zijn oostersche stoffen, zijn ineensmeltende tinten, zijn bloemen en waaiers en planten en ontelbare snuisterijen - een verzameling souvenirs en geschenken van voorheen en thans. Ja, eenmaal, kort na haar huwelijk, had zij met een zekere voorliefde dit alles gerangschikt, maar later was ook hier de grauwe verveling haar als een onafscheidelijke schaduw nageslopen, over alles haar doffen, naargeestigen sluier spreidend.

Zij ging naar een bloemstuk op een schilderezel geplaatst, om iets te verschikken aan een draperie, er los en bevallig om heen geplooid.

Waarom was hij gekomen?

Bij die inwendige vraag vielen een oogenblik haar handen slap en werkeloos neder. In haar ooren suisde het als een woelige zee, haar overstelpend met een oneindigheid van hoop.

Dan schudde zij onwillig het hoofd.

Neen, neen, geen hersenschimmen oproepen, die de realiteit met een spotlach had uiteengejaagd. Maar één ding toch wist zij: hij had niet vergeten, evenmin als zij. Juist dat zwijgen, dat systematisch zwijgen was immers zoo welsprekend! Een gewone banale phrase tegen Willem of tegen haar zelve over een vroegere ontmoeting... en zij zou geweten hebben dat het verleden bij hem geen enkel spoor had achtergelaten, maar thans....

Zij boog zich een weinig ter zijde om de gemaakte verandering in oogenschouw te nemen, ging naar haar werktafeltje om een paar spelden te krijgen en begon ook den anderen kant op nieuw te drapeeren.

Welke wondere geheimzinnige macht had haar juist de laatste weken zoo aanhoudend zijn beeld voor den geest getooverd? In geen jaren had zij iets van hem gehoord. Willem had nooit meer zijn naam genoemd, de herinnering begon te verflauwen, toen, zonder aanleiding of oorzaak, in de grijze eentonigheid van haar bestaan hij als een visioen was opge-

rezen, in hare ziel verlangen, heimwee, berouw wekkend als nooit te voren!

En zij had afleiding, verstrooiing gezocht, het hunkeren van haar ziel trachten te onderdrukken totdat.... totdat Willem gisteren onverwachts uit de societeit was thuisgekomen met de mededeeling: 'Verbeeld je, welk een verrassing! Mijn oude vriend, Carel Mentorff, is in de stad, rechtstreeks uit Caïro gerepatrieerd! Ik heb hem gesproken. Hij komt van avond bij ons.'

Wat er in die enkele seconden in haar was om gegaan, zij wist het zelve niet meer. Zij had naar een paar gewone nietszeggende volzinnen gezocht en aan tafel zich ingespannen om niets van haar afgetrokkenheid te laten merken. Na het diner was Willem naar zijn bureau gegaan en had zij in de eenzaamheid drie weken uit haar verleden nogmaals geheel doorleefd, dag na dag, uur na uur, met een intensiteit die haar zelve verschrikte, en toen....

Door den bruisenden stroom harer gedachten als voortgedreven, had zij werktuigelijk op en neer geloopen, nu echter stond zij stil.

En toen... toen was niet hij verschenen maar een ander, niet de jonge, blonde officier dien zij zich herinnerde, met den peinzenden, doch warmen oogopslag, met dat bescheiden eenigszins verlegen optreden, dat bij intelligente mannen onwillekeurig sympathie wekt, maar een ernstig afgemeten mensch, veel ouder dan zijn leeftijd, tegenover wien zij zich links en onbeholpen gevoelde, wiens hoog denkend voorhoofd reeds een begin van kaalheid vertoonde, wiens streng onderzoekend oog, de enkele keeren dat hij zich tot haar wendde, ijskoud op haar rustte.

IJskoud?

Snel, als uitdagend trad zij voor een grooten penantspiegel die haar ten voeten uit weerkaatste en glimlachte tegen haar eigen beeltenis.

Kon een mannenoog ooit op haar rusten en koud zijn.... koud blijven? Had de ervaring haar dit geleerd?

Langen, langen tijd stond zij verdiept in hare beschouwing, met een naïef overmoedigen glimlach om de lippen, die steeds meer zelfvoldoening teekende.

Nooit nog was zij zoo schoon geweest als op dit oogenblik,

nu de anders zoo matte uitdrukking van haar trekken was verdwenen, nu het leven in haar bruiste met hoog opgaande golvingen. Nooit was zij zoo schoon geweest als in deze ure met dien flikkerenden goudglans in de donkere diepten harer oogen. Nooit had zij de almacht van vrouwelijk schoon zoo gevoeld, er zoo van genoten als nu!

Daar eensklaps verduisterde haar gelaat, en het was als een wolkschaduw die pijlsnel over een zonnig landschap streek; zij wendde zich van den spiegel af en zonk op een divan neder, met wijdgeopende oogen moedeloos voor zich uitstarend.

Neen, schoonheid zou over *dien* man geen macht hebben, en dan.... was dat haar doel, was het dat wat zij hoopte? Welk een armzalige gedachte! Neen, het was haar ziel, haar hongerige, dorstende ziel die naar lafenis smachtte, die hem te gemoet vloog, hem den eenigen met wien zij ooit gelukkig had kunnen worden!

O God! Zij kromp ineen en drukte haar hoofd in de kussens. Daar kwamen zij weer nader de grauwe schimmen van den nacht, spotlachend, grijnzend, haar betastend met kille beenige vingers, haar de keel dichtdrukkend totdat zij naar adem snakte.

Weg er mede! Zij wilde niet meer denken aan wat had kunnen zijn. Te luisteren naar al die spottende, tergende stemmen als furiën op haar aangehitst, zij *wilde* het niet. Berouw! het vreeselijkste wat er bestond.... berouw over het onherstelbare! Zij kon het niet verduren zonder krankzinnig te worden.

Zij hief het hoofd weer op, hulpeloos rondziende naar al de haar gemeenzame voorwerpen, benijdend hun doodsche rust en onbewegelijkheid, luisterend naar het vroolijk getjilp der vogels daarbuiten in de zon, een bijna physieke pijn gevoelend onder den ijzeren greep harer eigen radelooze gedachten.

Eindelijk stond zij op, diep ademhalend, haar ijskoude handen tegen 't gloeiend gelaat drukkend.

Waartoe die nuttelooze zelfkwellingen? Zij was overspannen. Haar zenuwen waren na dien slapeloozen nacht ziekelijk geprikkeld en daarom maakte zij zich overstuur met de ijle spoken hare fantasie.

Wat is, moet wezen. Zij met haar fatalisme, met haar vast geloof aan de wetten van een onveranderlijk noodlot, hoe kon

zij zoo dwaas wezen te denken, dat een momentaneele wilsopwelling den loop harer levensomstandigheden vermocht te keeren! Dus niet meer aan het verleden gedacht, maar aan de toekomst. Datzelfde noodlot, eenmaal zoo wreed jegens haar, scheen thans moede haar nog langer te pijnigen. Nog eenmaal voerde het haar den man tegemoet, dien zij eens in jeugdige roekeloosheid was voorbijgegaan en die haar nu vergoeding zou schenken voor al het doorgestane leed. Want hoe koel en streng ook zijn blik langs haar was heengegleden, zij wist immers welk een ziels-affiniteit er tusschen hen bestond!

Hoe herinnerde zij zich nog elk woord vroeger tusschen hen gewisseld over dingen, verschijnselen, raadselen, levensproblemen, die zij later nooit meer met één sterveling had kunnen aanroeren!

Toen begreep zij nog niet dat er een levensbloem was zoo zeldzaam en kostbaar, dat ieder mensch die slechts eenmaal op zijn weg mocht plukken, daarom had zij die achteloos vertreden.

Maar nu wist zij, en nu zou zij die bloem, de eenige die het leven waarde schonk, liefhebben en koesteren en eeren, haar een altaar oprichten in het binnenste heiligdom harer ziel.

Daar rees zijn beeld weer voor haar op in al zijn stroeven ernst. Wat was het toch, dat ijzige, dat vreemde in hem dat zich tusschen hen plaatste, haar scheen terug te dringen bijna? En waarom ging er van dien man een macht uit, oneindig grooter dan die welke de jonge sympathieke officier, in wiens oogen zij eens zooveel liefde en bewondering had gelezen, ooit op haar had uitgeoefend?

Zij sloeg de handen voor het gelaat, duizelend bij het fantastisch spel harer eigen gedachten.

Zij had zich den vorigen avond in zijne schatting diep benadeeld, dit besefte zij maar al te goed; maar zij zou terugwinnen wat zij had verloren. Hoeveel kleinachting was achter zijn stijve hoffelijkheid verborgen geweest. Zij had gezien, gevoeld, hoe, bij elken scherpen uitval tegen haar echtgenoot, zij al lager en lager in zijn oogen zonk, en toch was zij er mede voortgegaan omdat.....

Een gloed van schaamte steeg haar naar het voorhoofd.

Omdat zij vóór alles hem wilde doen weten wat zij zoo zorgvuldig voor ieder ander verborgen hield: hoe hun echt een schijn, een leugen was, hoe zij geestelijk en intellectueel mijlen ver verwijderd was van den man wiens naam zij droeg.

Wel had zij op hetzelfde oogenblik gevoeld, hoe klein, hoe lafhartig zij handelde, maar het was alsof een heirleger daemonen haar voortjoeg in blinde, woeste vaart.

‘Carel..... denk niet te hard over me!’ steunde zij, de oogen vol brandende tranen. ‘Ik ben zoo gestraft vele jaren lang..... ik ben zoo ongelukkig! Ik ben zoo alleen!’

III.

Het middagmaal was afgeloopen.

‘Het spijt me geweldig, maar jelui zult het een half uurtje buiten mij moeten stellen,’ zeide Willem Maartens terwijl hij haastig zijn koffie uitdronk. ‘Er is juist in deze voorjaarsdagen zoo'n verwenschte drukte, ik moet even naar mijn bureau. Weet je wat, Carel, neem die gelegenheid te baat om je reisthema te entameeren, dan is die heele boel afgehandeld als ik terugkom’

‘Of in het ergste geval kunnen wij nog platen en photographieën te voorschijn halen,’ zeide Mathilde lachend.

‘Uitstekend!’ En Maartens, die reeds half de kamer uit was, stak schertsend zijn hoofd nog eens om de deur. ‘Zij zijn, geloof ik, in de lade van mijn boekenkast. Dus als jelui ten einde raad bent, heb je den knecht maar te zenden om ze te halen. Tot straks.’

Zij bevonden zich weer even als den vorigen avond in het salon. Mentorff, tegen den schoorsteenmantel geleund, hield een sigarette in de hand die hij, toen zijne vriend de kamer verliet, ongemerkt nederlegde. Mathilde zat midden in de kamer op een groote pouff. Zij had een zeer eenvoudig grijs wandeltoilet aan en haar gelaat, zich duidelijk afteekenend tegen het donkere terra-cotta-kleurige bekleedsel waarop het hoofd rustte, scheen nog bleeker dan gewoonlijk.

‘Ja, u moet aan het vertellen,’ zeide zij zoodra de deur achter haar echtgenoot gesloten was; ‘dit vind ik altoos zoo'n prettig uurtje om te luisteren, zoo geheel passief, elke inspanning aan anderen overlatend, en met onmeedoogende zelfzucht offer ik u aan dit genoegen op. Maar niet over uw reizen, nu niet. Dat houd ik in petto voor later. Mag ik het onderwerp kiezen?’

Zij had al sprekend voor zich gezien, doch hief bij die laat-

ste vraag plotseling de oogen tot hem op. Om haar lippen lag de kinderlijke onschuldige glimlach, die haar tij oogenblikken zoo betooverend maakte.

‘Onder voorbehoud dat het gekozen onderwerp niet mijn krachten te boven gaat,’ klonk het antwoord.

‘Neen, neen, het onderwerp dat ik op het oog heb zal u niet te moeielijk zijn. Ik zou zoo graag eens iets hooven uit uw jeugd, uit uw jongenstijd en dien van Willem, en hoe gij beiden, met uwe zoo geheel verschillende karakters en naturen, als het ware van kind af tot elkander werdt getrokken. Want hoewel gij niet druk hebt gecorrespondeerd, is uw vriendschap er werkelijk eene die tijd en afstand trotseert. Zijt gij niet alleen om hem hier teruggekomen?’

‘Ja, hoofdzakelijk om hem.’

‘Inderdaad, dat moet wel zijn; wat zoudt gij anders, gij wereldreiziger, in dit afschuwelijk geestdoodend nest komen doen? Nu moet u echter weten dat ik niets zoo interessant vind als zielkundige raadselen op te lossen. Help mij dus eens op den weg. Zijt gij beiden misschien pas op lateren leeftijd zulke verschillende richtingen uitgedwaald, of waarop berust uw sympathie?’

‘Heeft u Willem die vraag niet gesteld? Mij dunkt, als u dit interesseert, dat die weg de kortste was.’

‘Een vraag met een vraag te beantwoorden, gaat niet aan, Mijnheer Mentorff,’ zeide zij lachend, ‘dat is ten eenenmale tegen onze afspraak. Maar ik wil eens heel grootmoedig zijn. Ja, ik heb het Willem gevraagd, nu niet, maar vroeger. Hij heeft mij echter geen uitsluitsel gegeven, er zich met een aardigheid van afgemaakt.’

Dat ‘vroeger’ sprak zij zoo eenvoudig uit alsof het niet de minste beteekenis voor haar had. Onderwijl bleef zij hem onafgewend aanzien, maar geen spier van zijn gelaat vertrok. Hij stond bij den schoorsteen, onbewegelijk, steeds met dezelfde koel beleefde uitdrukking op zijn gedistingeerde trekken.

‘U geeft mij daar een uitmuntend middel aan de hand, Mevrouw. Als ik er mij ook eens met een aardigheid van afmaakte?’

‘Dat zou u niets baten. Willem wilde ik er niet langer mee plagen, wijl het oplossen van psychologische raadselen minder op zijn weg ligt, maar u komt er niet zoo gemakkelijk af.’

‘U zoekt geloof ik te diep. Psychologie heeft er niets mede te maken. Mijn vriendschap voor uw man berust eenvoudig op bewondering en dankbaarheid, de zijne op een soort van medelijden, denk ik.’

Hij had een lichten, bijna onmerkbaren nadruk op het woord ‘bewondering’ gelegd, en zijn bedoeling, die zij zoo duidelijk vatte, deed een vluchtigen blos naar haar wangen stijgen.

‘Ziet u wel dat ik goed geraden had,’ sprak zij kalm, ‘en dat er een bijzondere oorzaak voor uw sympathie moest bestaan? Vertel nu verder.’

‘Dan noodzaakt u mij misschien wel een half uur lang over mijzelf te spreken.’

‘Een vrouw die haar nieuwsgierigheid bevredigd wil zien, kent geen deernis, mijnheer Mentorff; dit moet u toch al lang weten, dunkt me.’

‘Welnu, ziehier dan de oplossing van een raadsel, dat u blijken zal geen raadsel te wezen. Toen ik als een kleine tengere knaap van twaalf jaren van school verwisselde en onder nieuwe kameraden kwam, was Maartens, hoewel slechts anderhalf jaar ouder, een flinke, krachtige jongen, lichamelijk en geestelijk veel meer ontwikkeld dan ik. Een echte stumperd was ik, steeds achteraan komend, steeds droomerig en afgetrokken, in de aardrijkskundige les over een geschiedkundig opstel soezend, en bij het rekenen mijlen ver afdwalend van de sommen die ik voor mij had. Ik was dan ook een ieders souffre-douleur en werd door mijn kameraden geplaagd, bespot en mishandeld... totdat op zekeren dag, tot blinde woede getergd door een veel grooteren jongen, een langen slungel, wegens zijn kwaadaardigheid “tijger” bijgenaamd, ik mij in razernij op hem wierp en zeker leelijk zou zijn toegetakeld, als niet plotseling Willem Maartens zich als mijn kampioen had opgeworpen, eerst mijn tegenpartij tegen den grond smakkend en vervolgens - zooals ik later pas hoorde - achter mijn rug tegen de gezamenlijke klasse een speech houdend, die op eenmaal aan het recht van den sterkste alle prestige ontnam. Van dat oogenblik af kwam er een geheele omkeer in de gemoederen. De meesten zagen hun lafheid in, de anderen volgden de meerderheid, en zoo werd ik, de zwakste van allen, van stonde af door de geheele klasse onschendbaar verklaard.’

‘Hoe flink van Willem!’ klonk het rustig van de lippen der luisterende.

‘Maar dit is nog lang niet alles,’ ging Mentorff schielijk voort als iemand die vreest in de rede te worden gevallen. ‘Van het oogenblik dat hij mij aldus openlijk in bescherming nam, stond hij mij steeds ter zijde, schudde mij wakker als ik onder de lessen die mij geen belang inboezemden, afdwaalde. Met zijn helder practisch hoofd was hij vooral een matador in het rekenen, en in dat vak, waarin ik erg ten achteren was, hielp hij mij trouw voort, al zijn werk met mij samen makend en mij aldus een heilzame stimulatie opdringend. Bovendien bracht hij mij, daar ik bij mijn voogd een treurig leven had, bij zijn ouders aan huis, vroeg mij in de groote vacantie te logeeren, ook toen ik later in Kampen was. Kortom, hij was voor mij als een zon die geheel mijn koude vreugdelooze jeugd bestraalde en de eenige die mij misschien belet heeft een ongeneeselijke menschenhater te worden.’

Scherp en bitter werden die laatste woorden door den spreker geuit.

‘Een menschenhater... Mijnheer Mentorff? Daar zegt u een sterk woord,’ zeide Mathilde, terwijl zij zonder op te zien met het gitten garnituur van haar japon speelde, ‘want al beweert u het thans niet te wezen, men neemt dat woord niet op de lippen, als men niet een zeer sterke neiging in die richting heeft te onderdrukken.’

‘Wie weet? ...’ zeide hij met een koelen, onverschilligen glimlach, als iemand die alleen uit beleefdheid antwoordt. ‘De neigingen die in mij huizen, ken ik misschien zelf niet. Ik ben niet gewoon mijn eigen ik zoo te analyseeren.’

‘Denkt u dat werkelijk?’ klonk de schalksche vraag. ‘O, mijnheer Mentorff, wat is u diplomatisch geworden! Vier jaren geleden, toen ik u bij onze vrienden Walters leerde kennen, was er geen zweem van diplomatie noch van menschenhaat bij u aanwezig. Hoe is u toch zoo veranderd?’

Bij die rechtstreeksche zinspeling op het verleden had hij een bijna onmerkbare beweging gemaakt, maar zich onmiddellijk weer hersteld.

Hij nam een fraai Saksisch statuetje van den schoorsteenmantel, bekeek het met kennersblik aan alle kanten en zette het toen weer neder. Gedurende die kleine pauze had de jonge vrouw hem onafgewend aangestaard.

‘Mevrouw, u is werkelijk onmeedoogend,’ sprak hij eindelijk, ‘u noodzaakt iemand of onbeleefd te zijn of steeds en steeds weder over zichzelf door te praten. Er is niets wat den mensch zoo belachelijk maakt als dat.’

‘Over uzelf? Ik meende dat u al dien tijd over Willem gesproken had,’ zeide zij op naïef verwonderden toon, ‘maar u zoekt u op die wijze een eervolle retraite te verzekeren; het zij zoo. Als een oude kennis u echter uit belangstelling vraagt wat u in enkele jaren tijds zoo ontzettend veranderd heeft, vind ik er niets belachelijks in daarop te antwoorden. Doch die oude kennis was wellicht onbescheiden ... vergeef het haar, zij neemt haar vraag terug.’

Hier wachtte zij even als om den ander gelegenheid te geven iets te antwoorden, maar Mentorff bleef zwijgen.

‘Die tijd onzer eerste kennismaking is u waarschijnlijk geheel uit het geheugen gegaan,’ hernam zij na eenige oogenblikken; ‘voor u ligt een veelbewogen leven tusschen toen en nu, maar voor mij niet. Voor mij heeft niets de doodsche eentonigheid verbroken, en ik hecht dus nog een zekere waarde aan oude herinneringen.’

Zij haalde diep adem en boog het hoofd met een zenuwachtig plukken harer vingers aan de knoopjes van het ameublement Een stikkend gevoel schroefde haar de keel dicht en deed haar vreezen plotseling in tranen te zullen uitbarsten. De angst hiervoor was zoo vreeselijk, dat het in haar ooren suisde als de branding der zee. Zij klemde de tanden op elkaar, al haar trots en zelfbeheersching te hulp roepend.

Doch daar werd de benauwende stilte verbroken. Zijn stem die haar koel en nuchter in de ooren klonk, gaf haar eensklaps haar bezinning weder.

‘Ja, het was een groote overgang voor u, die altijd in den Haag gewoond heeft,’ sprak hij. ‘Ik voor mij hecht nog al aan dit plaatsje, omdat ik hier lang in garnizoen was en er eenige goede vrienden heb; maar in een grootere stad heeft men natuurlijk veel meer ressources, een levendig wereldsch verkeer, goede muziek, en dan vooral in den Haag de nabijheid van de zee, de luxe en drukte van een badplaats.’

Bij dit gezocht banaal antwoord doorvoer een schok hare leden als had zij een wespensteek gevoeld. Zij sloeg de donkere

oogen op en er was bijna iets uittartends in de wijze waarop zij hem aanzag en langzaam en duidelijk sprak, alsof elk woord een scherp wapen was, waarmede zij een ijzeren pantser wilde doorboren:

‘Neen, ik had met mijne verzuchting niet juist al de door u opgenoemde “ressources” van mijn vroegere woonplats op het oog. Ik dacht niet aan de woelige drukte van een badplaats, maar aan geheel andere dingen die.... ik hier mis - aan geestverwantschap, aan sympathie van denkbeelden, aan al datgene wat gij hier ook te vergeefs zoudt zoeken en wenschen, wanneer gij veroordeeld waart in dit stadje uw leven te slijten.’

‘Ik voor mij zoek of wensch niets, Mevrouw. De mensch echter die zoeken wil, zoeke niet buiten maar in zich zelf, dan is hij zeker altoos te vinden.’

‘Wanneer men krachtig genoeg is voor zoo'n geestelijke eenzaamheid.....’

‘Geestelijke eenzaamheid *maakt* krachtig. “De sterkste mensch is hij die 't meest alleen staat,” zegt Ibsen.’

‘Foei, mijnheer Mentorff, acht u het geen heiligschennis het motto van uw geliefden dichter als paradox te bezigen!’ zeide Mathilde op een toon van zacht verwijt. ‘Want toegepast op mijn toestand, verlaagt u het werkelijk daartoe. Of is u, die mij het eerst met de schatten der Scandinavische litteratuur bekend maakte, die goden ook al ontrouw geworden? Ik weet nog hoe u in dien tijd, toen hier te lande bijna niemand Ibsen nog kende.....’

‘Ibsen.... goede hemel, heb jelui het over Ibsen?’ riep Willem, die juist op die woorden met zijn gewone woelige levendigheid binnenkwam. ‘Het stokpaardje van mijn vrouw! Zij is totaal behept met de Ibsen-manie. Ken je die ziekte hier in Holland? Goddank zijn de verschijnselen nog maar sporadisch, maar zij kunnen epidemisch worden. Ik schrik al als ik den naam hoor. Zoodra een Amsterdamsch tooneelgezelschap Ibsen komt opvoeren, sleept Tilly er mij heen!’

‘Neen, Willem, dat doe ik niet. De verzoek je juist altijd mij toch alleen te laten gaan.’

‘Alleen! Dat kan niet, dat staat niet. Het zou wat moois wezen. Maar het *is* voor een verstandig man een opoffering al dien ziekelijken onzin te moeten aanhooren. Zoo kreeg ik

achtereenvolgens “Nora” te genieten en de “Wilde Eend” en “Spoken!” Brr... één verdienste had dit laatste stuk ten minste - den titel! Nu wist het publiek althans vooruit waar zich aan te houden, ha! ha!’

‘Zoo, zijn al die stukken dus opgevoerd! Wel, wel, ons landje valt me mee. Ik had nooit gedacht dat Ibsen in betrekkelijk zoo korten tijd hier zijn weg zou maken.’

‘Zijn weg hier maken... waarachtig niet! Het was een schitterend fiasco, althans hier in Dalburg. Maar je bent er nog niet. Drie maanden geleden hebben wij ook nog “Hedda Gabler” moeten genieten, en zie je, dàt deed de deur toe! Bij passages die, geloof ik, hoogst tragisch bedoeld waren, zat een groot gedeelte van het publiek te schateren, en met alle recht.’

Zijn vrouw sprak al dien tijd geen woord mede. Zij hield zich bezig met haar theeblad, en nu en dan slechts even het hoofd opheffend, zag zij beurtelings de beide mannen aan die naast elkander bij den haard stonden.

‘En met dat al,’ zeide Mentorff, ‘zou je Ibsen zeer goed kunnen begrijpen, als je je slechts een beetje moeite zoudt willen getroosten.’

‘Dank je hartelijk. Naar de comedie gaan, moet voor mij ontspanning, geen inspanning zijn.’

‘Goed, lees hem dan, lees zijn werken een paar maal over; spreek daarna eens over het gelezene met iemand die Ibsen heeft leeren bewonderen en ga daarna zijn stukken zien. Ik voorspel je dan een zeldzaam genot.’

‘Het is alsof ik Tilly hoor spreken.... Maar nog eens, literarische studiën liggen niet op mijn weg. Dat is goed voor lieden van het vak, mij trekken ze niet aan. Hè, vrouw, wat zeg je van zoo'n Ibsen-vereerder! Dat is net een kolfje naar jou hand! Ik vind je eigenlijk geen goed gezelschap voor haar, Carel! Jelui helpt elkaar van den wal in de sloot. Er gaat toch al veel te veel in dat dwaze hoofdje om. Je hadt haar moeten zien bij Hedda Gabler. Dat karakter is juist iets om mijn grillig, lastig kindje belang in te boezemen. Zij zat daar zoo bleek en ontdaan en zenuwachtig, met dikke tranen in de oogen. letterlijk heelemaal overstuur. En 's avonds thuiskomende, hoofdpijn natuurlijk en den dag daarop ziek! Een alleraangenaamst resultaat als men voor zijn plezier naar de comedie gaat! En dat waarom? Omdat Ibsen, met zijn

ziekelijke verbeelding ons een duivelin gelieft te schetsen, een vrouwelijk monster, wier eenig genot is onheil te stichten.....'

'Wel neen, hoe kom je aan zoo'n averechtsche opvatting?' zeide Mentorf. 'Hedda Gabler is eenvoudig de tragedie der verveling, met meesterhand geschetst. Zij is volstrekt geen duivelin, geen monster; zij is een vrouw die een te levendigen geest, een te hartstochtelijk vurig temperament bezat om een gewoon vrouwebestaan te leiden, terwijl een latente energie in haar nooit op gezonde normale wijze was geleid en ontwikkeld. Zij verveelde zich dus. Zij verveelde zich als jong meisje, zij verveelde zich als jonge vrouw, wijl zij den man dien zij uit désoeuvrement huwde niet lief had en dientengevolge ook het moederschap verfoeide, en zij bleef zich vervelen, kwaad stichtend uit verveling, steeds erger en erger, totdat zij eindelijk, zich overcompleet voelend, de wijste partij koos, de eenige die haar overbleef en de wereld verloste van haar.....'

Een harde rinkelende slag brak eensklaps des sprekers woorden af. Een kopje thee was met zijn kokenden inhoud Mathilde uit de handen gegleden en lag in scherven op het tapijt.

'Hoe erg onhandig van me!' steunde de jonge vrouw, die bevende zich aan de tafel vasthield.

'Maar, Tilly, schrik je daar nu zoo van?' zeide Willem goedig, terwijl hij een bediende schelde, 'zoo iets kan de beste overkomen O, o, het is mijn kopje nog wel, van zus Emma gekregen! Nu, ik zal niet knorren, hoor, wees maar gerust,' vervolgde hij schertsend, terwijl hij naar haar toeging en haar liefkoozend op den wang tikte. 'Wat een dwaas, zenuwachtig kindje! Zij ziet er heelemaal bleek van. Dat is allemaal de schuld van dien verwenschten Ibsen! Laten wij toch hoe eerder hoe beter over den man uitscheiden, wil je? Waarachtig ik zal nog liever den geheelen avond reisverhalen aanhooren.'

'Ja, dat komt er van mijn verhaalwoede te willen beteugelen!' lachte zijn vriend. 'Nu ben je van Scylla in Charybdis gevallen; eigen schuld! Ik zou veiligheidshalve nu maar een speeltafeltje te voorschijn halen en de laatste herinnering aan dien verschrikkelijken Ibsen weg whisten.'

IV.

‘Mag ik binnenkomen?’ klonk het in de deur, die geopend werd zonder dat de bezoeker nog zichtbaar was.

‘Zeker, wie gij ook wezen moogt, gij zijt welkom!’ riep Mentorff, die met een boek in de hand languit op de canapé lag.

Thans vertoonde zich op den drempel een rijzige militaire gestalte in het majoorsuniform der grenadiers, die met een uitroep van verrassing werd verwelkomd.

‘Zoo, Van der Pelz, ben jij het? Wel kerel, dat doet me plezier!’ zeide Mentorff opstaande en hem hartelijk de hand drukkend. ‘Ik meende reeds je stem te herkennen. Hoe kom je dezen kant zoo uitgewaaid?’

‘Ik moest in de buurt wezen en had juist een paar uren tijd om in mijn oude garnizoensplaats een trein over te blijven en jou en Maartens op te zoeken. Maar ik was alles behalve zeker je nog hier te vinden, dat valt dus mee. Je bent in langen tijd niet zoo hokvast geweest, dunkt me. Hoe lang reeds geniet Dalburg de eer je binnen haar muren te hebben?’

Een week of zes, geloof ik. Och, waar zou ik anders heen? Of ik hier ben of elders, het doet er niet toe. Men moet zich toch ergens vervelen.

Van der Pelz zag hem hoofdschuddend aan en liet zijn oogen door de ongezellige banale hotelkamer dwalen.

‘Dat je er zoo over denkt, is juist het ongeluk. Maar, zeg eens, je installatie hier is ook niet geschikt iemand op te vroolijken. Hoe kan je het zes weken lang tusschen die vier kale wanden uithouden?’

Mentorff haalde onverschillig de schouders op.

‘Het zijn de beste kamers die “De Zwaan” oplevert en goed genoeg om er te bivouakeeren. Eigenlijk blijf ik hangen van den eenen dag op den anderen. Mijn koffers staan altoos gepakt.’

‘Wil ik je eens wat zeggen.... Je hadt nooit uit den dienst moeten gaan,’ zeide Van der Pelz, een stoel nemend en zijn vriend, die neerslachtig en afgetrokken voor zich uitstaarde, met een zekere meewarigheid opnemend. ‘Reizen, de wereld zien, het klinkt heel mooi, maar zie je, dat leegloopen deugt niet voor je. Je hadt als militair een prachtige carrière kunnen maken.’

‘Dat geloof ik juist niet .... maar nu deug ik in 't geheel voor niets meer, wil je zeggen. Je hebt gelijk. “Rust roest” en ik ben na die vier jaren van niets-doen zoo totaal verroest tot in merg en been, dat ik totaal onbruikbaar ben geworden.’

‘Daar ben ik nog zoo zeker niet van. Je bent altijd een studiosus geweest en die hebbelijkheid zal je op je reizen wel niet hebben verloren. Weet je nog wel hoe je vroeger onder de kameraden altijd “de philosoof” genoemd werd?’

‘Och, wat geven al die doellooze studiën, die toch tot niets leiden?’

‘Studeer dan door, word doctor in de wijsbegeerte, help anderen ontwikkelen, doe ten minste iets wat je op den duur gelukkiger kan maken.’

‘“Zalig zijn de armen van geest,” heeft Paulus gezegd. Hoe meer er gegeten wordt van den boom der kennis en naar de problemen des levens gezocht, hoe minder de mensch zich bevredigd zal gevoelen, hoe onrustiger het in zijn binnenste zal toegaan. Ik voor mij wil daartoe geen enkel steentje helpen bijdragen.’

‘Je meent geen woord van wat je daar verkondigt. Allemaal paradoxen, om een ander het zwijgen op te leggen.’

‘Ik meen het wel degelijk, maar .... laten wij niet te diepzinnig worden op den vroegen middag. Ik heb je nog niet eens gezegd, hoe het mij speet je op mijn laatste uitstapje naar den Haag niet te vinden. Ik kwam er hoofdzakelijk om jou.’

‘Maar je trof ten minste mijn vrouw en dochter. Hoewel je het volstrekt niet verdient, zwartgallige pessimist, heb je weer op nieuw beider conquête gemaakt, vooral van het kleine ding. Laura's mond stond letterlijk niet over je stil.’

‘Ja, dat kan ik me voorstellen! Zoo'n oude kaalkop als ik!’ lachte Mentorff. ‘Maar je kleine Laura is aardig opgegroeid. Zij was toen ik wegging nog een schoolkind en als een jeugdige *beauty* vind ik haar terug. Jongens, wat worden we toch oud! Nog een paar jaar en je kunt grootvader zijn!’

‘Er ligt waarachtig Schadenfreude in je toon, dat is gemeen van je!’ zeide de ander, naar den spiegel gaande en zijn zwaren donkeren knevel opstrijkend met een gebaar, dat niets grootvaderachtigs had, terwijl hij met een welbehagelijken glimlach zijn flink krachtig uiterlijk monsterde. Op mijn drieën-

veertigste jaar grootpapa! Het is een pleizierig vooruitzicht. Maar het zal zoo'n vaart niet loopen. In mijn oogen is Laura nog heelemaal een kind. Ja, ja, dat komt er van zoo vroeg in het huwelijksbootje te stappen! Maar jij stapt er te laat in, dat is nòg erger!

'Ik .... de hemel beware me er ooit in te stappen!'

'Meen je dat nu werkelijk? Heb je dan nog niet genoeg van dat eeuwig zwerven?'

'Ik heb genoeg van alles, zelfs van het leven, maar daarom behoeft men nog niet zijn toevlucht te nemen tot de allerergste dwaasheid waartoe de mensch kan vervallen.'

'Hm! het zijn alleen Don Juan's die zoo spreken! Ja, je bent ongelukkigerwijze te rijk geworden en daardoor geblaseerd van alles. Je hebt het leven te veel genoten.'

'Dat heb ik .... als je ten minste het koopen van wat overal voor geld te krijgen is genot kunt noemen. Maar om nog eens op het huwelijk terug te komen ....' hier nam Mentorff het boek op, dat hij bij de komst van zijn bezoeker had neergelegd, 'zie eens hier: het laatste nummer van een der beste Engelsche tijdschriften; ik zat er toevallig een artikel in te lezen - het kraste wat ik nog over die quaestie onder de oogen kreeg. Daarin wordt het hedendaagsch huwelijk in meer dan een opzicht onzedelijk genoemd. Aan de overzijde van het Kanaal durft men goddank sedert jaren schrijven en bespreken wat men in ons landje nauwelijks durft denken. Kluchtig, die angst van onze tijdschriften om zich aan koud water te branden! De denkbeelden van onze buren vertalen, dat gaat nog, maar zelf een stroom jonge frissche opvattingen door den lande stuwen, dat nooit. Wel is het geoorloofd in het verborgen dagelijks de voorgeschreven zedelijkheidswetten met voeten te treden, doch waagt men het ook maar één pas buiten het geijkt optimistisch getint gedachtenkringetje te zetten, dan wordt men onherroepelijk in den ban gedaan.'

'Daar is wel iets van aan,' zeide Van der Pelz, peinzend een sigaar nemend uit den koker dien zijn vriend al pratende hem toeschoot, 'maar jij maakt wat al te groote passen er buiten. Daar heb je nu bijvoorbeeld dat artikel .... het huwelijk onzedelijk! Wat wil dat nu zeggen? Wat zouden zij dan willen? Geen huwelijk? Het zou wat moois worden! Ik

zie in mijn verbeelding reeds al die ongelukkige verlaten vrouwen en kinderen!'

'Het gewone argument .... van een Hollander ten minste. Een Franschman daarentegen zal zeggen: "Geen huwelijk? Maar dan zijn wij geen oogenblik meer zeker van onze vrouwen!" Karakteristiek verschijnsel!'

'Omdat een Franschman openlijk of in het geheim zooveel coups de canif dans le contrat op zijn geweten heeft, dat hij wederwraak ducht.'

'Wel mogelijk. Welke ideale toestanden', merkte Mentorff spottend aan. 'Intusschen, die vrouwen en die mannen die alleen door een stukje papier op het stadhuis onderteekend zich malgre eux gebonden achten, zijn het vasthouden niet waard, geloof me. Ik feliciteer hun respectieve echtgenooten met hun eventueele verdwijning.'

'Maar nog eens, wat wil je dan eigenlijk? Vrije liefde, zoo maar, sans bride ni frein? Het zou er mooi uitzien.'

'Dus, als een architect een slecht, ongezond, onpractisch huis gebouwd heeft, zonder lucht of licht, en je zegt er niet in te willen, zou hij volgens jou het recht hebben te antwoorden: Wat wil je dan .... geen huis, vind je beter voortaan onder den blooten hemel te slapen? Neen, dan zoekt men met vereende krachten de fouten en gebreken er van en bouwt een ander. Daarmede zijn nu alle verlichte denkende menschen bezig. Misschien zullen wij daar wel eeuwen voor noodig hebben, vooral wanneer vier vijfden van het menschdom, half blind door het lang turen in het duister, voortgaan de ijverige arbeiders met steenen te werpen.'

'Ja, ja, alles goed en wel, maar je kunt toch geen eeuwen overspringen; je doet dus beter de baken naar het getij te verzetten en je naar onze nu eenmaal bestaande wetten te voegen. Dat niet willen trouwen is au fond niets dan egoïsme.'

'Neen, jou optimisme is egoïstisch, wat trouwens alle optimisme is. Omdat jou huwelijk nu toevallig gelukkig is....'

'Toevallig - Toevallig! Omdat ik goed uit mijn oogen heb gekeken!'

Mentorff zag den spreker spotachtig aan.

'Ja, parlez-en! je was wel in staat goed uit je oogen te kijken op je vierentwintigste jaar, toen het eerste het beste mooie gezichtje je in vuur en vlam zette. Neen, je hebt dom

geluk gehad; wees daar dankbaar voor in allen ootmoed, maar bluf niet op je scherpziendheid in die periode van je leven.'

'Maar jij bent nu geen vierentwintig jaar meer, zou ik meenen. Zet dus nu je scherpsten bril op om te zoeken.'

'Wees toch zoo jong niet, aspirant-grootvader. Niet één vrouw die waarachtige mannenliefde waard is!'

'Aha! ik wist wel dat ik eindelijk je Achilles-hiel zou ontdekken. Een vrouwenhater! ergo verbitterd.... bedrogen misschien?'

'Neen, ik Goddank niet; het zijn de echtgenooten die bedrogen worden,' zeide Mentorff op scherpen sarcastischen toon. 'Als zij ongelukkigerwijze rijk en geen Don Juan's zijn, huwen zij meestentijds een vrouw, die met een andere verborgen liefde in het hart, zonder blikken of blozen met hen voor het altaar treedt en zich daarna poseert en femme incomprise, zich beijverend den man die haar zijn naam en fortuin schonk ridicuul te maken.'

'Zoo zijn er, dat is zeker, maar er zijn ook anderen. Mijn Anna bijvoorbeeld had een veel rijkeren aanbidder afgewezen toen zij mij, armen luitenant, het jawoord gaf.'

'Zoo zijn er ook, maar ik heb nu juist de anderen op het oog. En nu moesten wij maar liever van dat onderwerp afstappen, je bekeert mij toch nooit. Zoolang er onbemiddelde werkelooze vrouwen op de wereld bestaan, voor wie het huwelijk eenvoudig een kostwinning is, en zoolang twee menschen levenslang de slachtoffers blijven van wat niet zelden de waan, de begoocheling is van één oogenblik, zoolang zal ik zorgen niet zelf een rol in dat hoofddrama onzer menschelijke dwalingen te vervullen.'

'Die beschouwing is verregaande eenzijdig. Het ideale element der quaestie schijn je geheel te willen wegcijferen. Je weet wat Dumas fils zegt: "Il n'y a qu'une façon de prouver à, la femme qu'on l'aime, c'est de lui donner son nom et de travailler pour elle. En dehors de cette preuve, fausseté, égoïsme et libertinage." Dat is zoo juist en waar gezegd. Werken voor haar die men lief heeft, dàt moet de basis zijn en blijven van elke verbintenis tusschen man en vrouw. Maak alle vrouwen onafhankelijk, schaf het huwelijk af en je ontneemt ons mannen den edelsten prikkel ons geschonken. In onze jeugd is het juist dat krachtig zelfbewustzijn, dat ons werkelijk beter maakt.'

- ‘Misgeredeneerd, oude jongen. De causaliteitswet schijnt je niet helder voor den geest te staan; je verwart oorzaak en gevolg. En waar blijf je dan met al de mannen die fortuin hebben of een vrouw huwen die fortuin heeft? Neen, neen, een goed mensch zal niet minder goed wezen, omdat hij toevallig *niet* voor een vrouw behoeft te werken; en een geboren egoïst, een laag onmannelijk karakter zal door de thans bestaande orde van zaken en den treurigen toestand van alle afhankelijke werkelooze vrouwen in de maatschappij toch nooit in een rechtschapen, eerlijk, weldenkend man worden omgevormd. Die zal wel zorgen zóó door het leven te manoeuvreeren, dat het werken voor een vrouw hem te allen tijde bespaard wordt. Neen, dwang werkt moordend op alle affectie. Deze mag niet berusten op een geldquaestie, niet op het recht van den sterkste of het recht van den kooper, dat is een immoraliteit. Werken is goed, maar werk dan voor je kinderen, met je vrouw als je gelijke naast je, om die taak te deelen. Het ideale element der liefde zal daar niets bij verliezen, integendeel; maar je mannelijke ijdelheid misschien des te meer.’

Van der Pelz lachte.

‘Geloof me, Mentorff, je overdrijft, of beter gezegd je idealiseert het menschelijk geslacht. Het menschdom, in massa genomen, moet met een ijzeren roede worden in toom gehouden, anders loopt alles in het honderd. Er zijn loyale, eerlijke naturen genoeg, die geen huwelijkswetten behoeven om jegens hun vrouwen hun plicht te doen; maar de anderen .... de groote hoop! Wee het recht van den sterkste! Hoeveel meer zedelijke misdaden dan die welke thans reeds in het verborgen geschieden!’

‘Wie is nu de pessimist van ons beiden?’ vroeg Mentorff met een glimlach. ‘Ik tracht ten minste nog iets van onze ongelukkige planeet terecht te brengen, maar jij breekt alles af, want je tast de kern zelf aan - het wezen der menschelijke natuur.’

‘Ik tast niets aan, het is maar een antwoord op jou argumenten, want au fond vind ik alles nog al goed zooals het is, al erken ik dat er nog altijd verbetering mogelijk is, niet alleen op dàt punt maar op elk gebied.’

‘Op elk gebied? Erken je dat werkelijk? Welk een revolutionnair en dat voor een militair! Pas op, je bent op een

glibberige helling. In Rusland liep je gevaar naar Siberië te worden gezonden.'

'Spot maar. Ik vind het zoo kwaad nog niet hier beneden, en die toekomstige huizen waarvan je droomt, met een dubbel aantal deuren en vensters gebouwd, zullen misschien in de practijk ook al weer hun gebreken hebben.'

Al sprekend klopte van der Pelz de asch van zijn sigaar, keek op zijn horloge en stond op.

'Hoe vind je zoo'n schermutseling, en dat bij een tropische hitte als vandaag?' vervolgde bij lachend. Intusschen ik mag het wel eens, het schudt je voor een uurtje uit de dagelijksche gedachtensleur wakker. Maar zeg eens, verkondig je zulke principes wel meer? Predik je hierin Dalburg ook de onzedelijkheid van het huwelijk? Dan zou ik de gezichten wel eens willen zien.

'Als het te pas komt, verberg ik mijn denkbeelden niet. Ik sta hier dan ook te boek als de belichaamde immoraliteit.'

'Wat doe je ook zoolang in dit nest? Kom liever een poosje in den Haag, daar heb je toch meer aan, dunkt me. Apropos, hoe gaat het met onzen vriend Maartens? Ik ga hem nog even opzoeken. Een mooi vrouwtje, niet waar? betooverend! Had je ooit gedacht dat die eenvoudige ronde Willem nog eens met zoo'n oiseau bleu voor den dag zou komen? Ik vond het indertijd ongeloofelijk!'

'Waarom?'

'Wel, omdat zij eigenlijk niet bij elkaar passen. Maartens is een heele goede kerel, maar hm! hij timmert niet hoog, dat weet je toch ook wel....en voor haar was dunkt me iets anders weggelegd. Je hadt haar indertijd moeten kennen in den Haag als jong meisje. Zij bracht heel wat hoofden op hol.'

'Werkelijk?'

'Wel ja, daar moet je toch ook wel van gehoord hebben. Zij was een bepaalde schoonheid en daarbij ontwikkeld en gevat - een geducht bij-de-handje, dat verzeker ik je.'

'Ja, zij komt mij voor tamelijk ontwikkeld te zijn.'

Ongelukkigerwijze was zij een wees, en sedert haar zestiende jaar bij een rijke tante opgevoed die zelve kinderen had en dus zich veel moeite gaf haar nichtje aan den man te brengen. Haar vader, die referendaris was, stierf in het begin van zijn carrière, en geen fortuin, niets! Dat was een leelijk item. Veel aanbidders maar weinig huwelijkscandidaten die in aanmerking

konden komen. Daarom stonden de kansen van onzen rijken notaris misschien gunstiger.

‘Zoo, denk je dat? Dus volgens jou had je ideaal van daareven - een echtgenoot werkend en zwoegend voor zijn vrouw - voor Mevrouw Maartens weinig verleidelijks?’

Mentorff's spottende toon riep den ander eensklaps tot bezinning. Hij schaterde het uit.

‘Goede hemel, wat ben ik een domoor! Daar heb ik mij mooi vastgepraat en jou nieuw voedsel gegeven voor je sophismen.’

En van der Pelz, met komische haast afscheid nemend, vluchtte, het hoofd als onder een stortvloed gebogen, al lachende de kamer uit.

‘Tot weerziens!’ riep hij op de trap. ‘A propos, Anna droeg mij op je te zeggen dat de logeerkamer op orde is, dus zoodra je van je geliefd Dalburg kunt scheiden.....’

‘Kom ik je gastvrijheid inroepen. Dat is afgesproken. Groet vrouw en dochter voor mij.’

Mentorff ging weer naar binnen en trad een oogenblik naar het venster om zijn vriend die de straat overstak na te oogen. Een smartelijke trek vertoonde zich op zijn gelaat.

Daarna wendde hij zich af, nam zijn boek weer op, wierp zich op de canapé en hervatte zijn lectuur.

V.

Er was muziek in de buitensocieteit.

De mooie warme Juli-avond had de geheele Dalburgsche beau monde naar het park gelokt, en ofschoon het eerste nummer van het programma nog op zich liet wachten, waren de meeste tafeltjes reeds bezet. In de door een ijzeren hek van het wandelpark afgesloten ruimte wemelde het van lichte zomertoiletjes en uniformen, en nog altijd stroomde het in groepjes naar binnen, doch langzaam, statig, in plechtige volgorde, zooals men dat jaar in jaar uit in het garnizoensstede ke gewoon was. Mijnheer en Mevrouw in de voorhoede, hun oudste spruiten onmiddellijk achter hen aan, soms gevolgd door eenige jongere edities, onder de hoede van een bonne, die de allerkleinste op den arm had. Wanneer het hoofd van het gezin ontbrak, had Mama de oudste dochter of den oudsten zoon aan hare

zijde, en al groetende en buigende naar alle kanten, wijl iedereen iedereen kende, schreed men langzaam naar het tafeltje zijner keuze - de zich links en onhandig voelende aankomende meisjes, blijde haar entrée onder al die honderden oogen reeds tot zoover te hebben volbracht, de meer overmoedige bakvischjes, die *l'âge ingrat* met een dartelen sprong overwipten, zich onweerstaanbaar achtend in haar nieuwe toiletjes en het slechts betreurend de eerstvolgende uren aan een tafeltje gekluisterd te moeten blijven.

Dicht bij den ingang en zoo geplaatst, dat zij het nog steeds binnenstroomend publiek op hun gemak konden monsteren, zaten eenige officieren bijeen, voor het meerendeel jongelui om of nabij de dertig. Onder het genot van een sigaar en een kopje *after-dinner* koffie, voerden zij een druk gesprek, doch op eenigszins gedempten toon, zoodat men aan de naburige tafeltjes hen niet kon verstaan.

‘Een verduiveld aardig ding, toch, die jongste Valeton!’ zeide een hunner, toen de kolonel van het regiment met zijne in het oog vallend leelijke echtgenoote en talrijke dochterschare het hek binnentrad.

‘Nu, elle est à prendre!’ grinnikte zijn buurman. ‘Met open armen zal je worden ontvangen. Waag het gerust.’

‘Dank je. Ja, si son... bagage ressemblait à son plumage, dan....’

‘Dan zou zij je al lang voor den neus zijn weggekaapt. Schaam je wat! Je bent toch ook een onverbeterlijk prozamensch! Wie kan nu tegenover zoo'n paar oogen en zulke tandjes aan het slijk der aarde denken.’

‘Voor mij ontneemt de omgeving haar alle charme,’ merkte een derde aan, die de kapiteins-distinctieven droeg, eene breede grove figuur met een hoogrood gelaat. ‘Die moeder en die langneuzige hoekige zusters schokken mijn aesthetisch gevoel. Bij een schilderij past een mooie lijst. Men is onwillekeurig bang dat met de jaren het familie-type zal gaan domineeren.’

‘Spreek jij maar niet mede, oude zondaar,’ klonk het lachend van een paar zijner kameraden. ‘Ja, jou aesthetisch gevoel is van een zeer teeder gehalte! Ha! ha! ha!’

‘Goed, lach maar, ik zeg dat als la beauté du diable eenmaal voorbij is, zij de zusjes zal nagroeien. Het type van

de moeder zie ik er reeds in. Je zult toch niet uit bewondering de eenvoudigste natuurwetten willen loochenen.'

'Hoor eens, Mertens, als je geleerd wordt, geef ik de discussie op,' merkte de eerste spreker aan. 'In zulke hooge sferen kunnen wij je niet volgen.'

'Dat wordt hij altijd na een goed glas champagne, niet waar, kapitein? Maar op zijn verjaardag mag hij zoo geleerd wezen als hij wil, dat gebeurt hem maar eens in het jaar.'

'Jelui moogt allemaal lachen zooveel je wilt!' hernam Mertens, zonder in het minst verstoord te worden, 'ik zeg je dat zij over eenige jaren....'

'En ik beweer dat zij geheel van de anderen afwijkt. Je hebt geen oog op vrouwelijk schoon als je dat niet ziet. Ik begrijp niet hoe zij zoo geheel buiten de familie valt maar...'

'Foei, Lerks! dat is een leelijke insinuatie,' schertste een klein lichtblond luitenantje, de jongste van het clubje. 'Mevrouw Valeton, hoe bekoorlijk ook, is voor zoover ik weet altoos een voorbeeldige echtgenoote geweest....'

Allen lachten, behalve één officier, die al dien tijd geen woord had meegesproken en kennelijk moeite had zijn ongeduld te bedwingen. Achterover in zijn stoel geleund, trommelde hij veelbeteekenend met zijn linkerhand op de tafel, terwijl hij de rookwolken van zijn sigaar in de lucht blies.

'Stil... daar komt le ménage à trois!' klonk het thans op gedempten spottenden toon, en dadelijk wendden zich aller blikken naar het hek, waar thans Mathilde Maartens tusschen haar echtgenoot en Mentorff binnentrad.

Honderden oogen vestigden zich op de bevallige gedistingeerde verschijning, terwijl zij met hare cavaliers zich een weg door de tafeltjes baande om onder de veranda plaats te nemen. Honderden oogen drukten nieuwsgierigheid, afgunst, ergernis uit, maar niet één blik gaf sympathie of welwillendheid te kennen. De entrée der elegante, voor velen ongenaakbare, notarisvrouw bracht op de wekelijksche concertavonden altijd een zekere sensatie teweeg, waarvan zij zich bewust was en die de scherp geteekende wenkbrauwen nog meer scheen te accentueeren, terwijl zij kalm en koud hare donkere oogen liet ronddwalen.

'Zou Maartens wezenlijk niets bemerken?' klonk het weder aan het officierstafeltje.

‘Welneen, die goedige sul! Trouwens een echtgenoot is altijd blind, c'est une grâce d'état.’

‘Die Mentorff heet nog wel zijn beste vriend, nota bene,’ merkte een ander aan.

‘Natuurlijk. Het is altijd je beste vriend die je je vrouw ontsteelt of je bij ongeluk op de jacht doodschiet. Als hij iets anders deed, zou hij immers uit zijn rol vallen.’

Terwijl een algemeen gelach deze opmerking vergezelde, wierp de officier, die, in plaats van mede te lachen, steeds ongeduldiger scheen te worden, zijn half opgerookte sigaar weg en stond op.

‘Ik zie daarginds een paar kennissen,’ zeide hij kortaf. ‘Bonsoir, heeren!’

‘Ik ben blij dat Meredith afdruipt,’ zeide een hunner. ‘Die Haagsche fat met zijn lang gezicht verveelt me al lang.’

‘Maar het was ook wel wat onvoorzichtig zoo hardop van dat ménage à trois te spreken. Je weet dat hij bij Maartens aan huis komt en vroeger in den Haag zeer gelieerd was met Mentorff. Deze heeft er hem geïntroduceerd.’

‘Neen, dat wist ik niet. Vandaar dan zeker de belachelijke airs die hij zich geeft. Zou hij misschien ook naar de gunst der schoone coquette dingen?’

‘Dat geloof ik niet. Met een Mentorff kan hij toch niet in het strijdperk treden.’

‘Je bent bepaald amusant in je naïeveteit, Lerks. Denk je dat een aartscoquette als zij....’

Het orkest, dat met een oorverdoovend fortissimo inviel, maakte het einde van den volzin onverstaanbaar, en het gesprek werd nu met bijeengestoken hoofden voortgezet, terwijl Meredith zich bij een paar heeren voegde, die een weinig verderop een tafeltje in beslag hadden en daar bleef praten en luisteren totdat de pauze inviel. Toen stond hij op en ging naar de veranda om de Maartensen aan te spreken.

‘Zoo, Meredith... je bent hier altijd nog niet in je element, geloof ik, zeide Mentorff lachend toen de eerste begroetingen waren gewisseld en de jonge officier een stoel had bijgeschoven.

Nog altijd de oude Sehnsucht naar den Haag?’ vroeg Mathilde, zijn knap sympathiek gelaat met vriendelijke belangstelling gadeslaande.

‘Een Sehnsucht naar alles wat niet Dalburg is, mevrouw,’ antwoordde hij. ‘Hoe ik het hier mijn tijd zal uithouden, weet ik niet. Het gaat werkelijk mijn krachten te boven.’

‘Kom, kom, zoo'n vaart zal het niet loopen,’ merkte Maartens hoofdschuddend aan. ‘Jelui Hagenaars zijt toch ook een lastig verwend volkje; zonder tent en zonder de witte, point de salut, en overal waar jelui dat niet vindt...’

‘En ik beklaag u diep, mijnheer Meredith,’ viel de jonge vrouw in. ‘Moge uw ballingschap in dit Siberië van den geest niet te lang duren, dat wensch ik u van harte toe.’

‘Vrouw, vrouw, sla toch niet altijd zoo door, zoodra ons arm stadje ter sprake komt. Kleine plaatsjes hebben ook hun eigenaardige voorrechten, als je er maar oogen voor hebt.’

‘Ik beken inderdaad erg bijziende op dat punt te wezen, mijnheer Maartens,’ zeide de jonge officier, met een nauw verholen glimlach onder zijn blonden knevel.

‘Jawel, natuurlijk, je bekijkt alles door je Haagschen bril waarvan de glazen jammerlijk beslagen zijn.’

‘Ik geef Maartens gelijk, Meredith,’ sprak Mentorff nu. ‘Je bent met tegenzin en dus bevooroordeeld hier gekomen, en nu moet Dalburg dit ontgelden. Ik kan je verklaren dat ik met genoegen mijn oude garnizoenstad en mijn oude vrienden heb wedergezien.’

‘Het terugzien van oude vrienden kan veel goed maken,’ merkte Meredith op achteloozen toon aan, terwijl bij die woorden zijn blik snel over Mathilde heengleed, ‘en nieuwe vrienden,’ voegde hij er hoffelijk bij, ‘althans zoo het niet aanmatigend van mij is dit woord te bezigen - kunnen ook een banneling op den duur met veel verzoenen.’

‘Zoo, zoo, dat mag ik hooren!’ riep Maartens met zijn gullen lach. ‘Zoo zie je dat Dalburg nog wel enkele lichtpunten oplevert. Later zal je nog wel meer parels in het slijk ontdekken, als je maar eerst goed het terrein hebt verkend. Zie je, mijn jonge vriend, hier heerscht nog die eenvoudige aartsvaderlijke hartelijkheid, waarnaar men in groote steden, waar ieder op zich zelf leeft, te vergeefs kan zoeken.’

‘Waar die aartsvaderlijkheid met zooveel kleinsteedsheid en bemoeizucht gepaard gaat, hecht ik er niet de minste waarde aan,’ zeide Mathilde, die al de blikken bij haar binnentreden opgevangen als het ware nog voelde zweven in de lucht welke

zij inademde, en haar oogen dwaalden hoogmoediger dan ooit over al die tafeltjes, als voelde zij met hare sensitieve natuur, nog gescherpt door den drang harer gedachten, hoe er over haar gesproken en geoordeeld werd.

De muziek, die thans na de pauze weer inviel, maakte een verder geregeld gesprek onmogelijk. Meredith bleef echter zitten, nu en dan met Mentorff eenige woorden wisselende, totdat langzamerhand de schemering inviel en Mathilde, die verklaarde den avond koel te vinden, voorstelde nog wat in het park rond te wandelen.

‘Een gedistingeerde jongen, die Meredith,’ zeide zij, met Mentorff een weinig sneller voortstappend, terwijl Maartens achter hen met den jongen officier druk liep te praten en te politiseeren en te gesticuleeren, elk oogenblik stilstaande om zijn woorden meer klem bij te zetten, waarbij Meredith geduldig luisterend naast hem liep, maar toch nu en dan, in de dichtbegroeide laan die zij nu volgden, een blik voor zich uit wierp, waar, dank zij de steeds toenemende schemering, de gestalten van mevrouw Maartens en Mentorff zich in het duister schenen op te lossen.

‘Ja, een zeer gedistingeerde jongen, en voor een militair nog al veelzijdig ontwikkeld. Ik begrijp zeer goed dat hij zich hier min of meer misplaatst voelt, al sprak ik hem daareven opzettelijk tegen. Van het officiers-clubje hier kan men niet zeggen dat het juist tot de élite van ons leger behoort. Één enkel schadelijk element in zoo'n club kan in een stadje als hier soms den geheelen geest bederven.’

‘En waarom dan den armen jongen een démenti te geven, als hij bij ons zijn hart komt uitstorten,’ zeide Mathilde lachend, ‘welk een noodelooze wreedheid!’

‘Nu, het is niet kwaad voor hem in zijn vak eens onder de caudynsche vork door te gaan. Het leven in den Haag is voor jongelui, hoewel in meer verfijnden vorm, ook demoraliseerend, en hij vooral werd nog al over 't paard getild, naar ik hoor. Hij is nu hier voor een jaar gedetacheerd, komt in een geheel andere omgeving en leert de wereld ook eens uit een ander oogpunt beschouwen; dat is niet kwaad. Als ik nu echter aan zijn antipathie tegen Dalburg voedsel gaf, zou hij zijn lot hoe langer hoe ondragelijker gaan vinden.’

‘Ah zoo, nu begrijp ik u; gij volgt met hem dezelfde tactiek als met mij.’

‘Dezelfde tactiek als met u? - Ik begrijp niet....’

‘Neen, natuurlijk, gij begrijpt nooit! Vergeleken met u was Talleyrand de verpersoonlijkte openhartigheid!’

Half schertsend, maar met een nauw bedwongen trilling in haar stem, had de jonge vrouw deze woorden geuit. Zij staarde nu, het hoofd van hem afgewend, in het onafzienbaar donker der laan, maar zelfs al hadde zij dit niet gedaan, dan nog zou zij het gelaat van den man naast haar niet hebben kunnen onderscheiden.

Geheel anders dan eenige weken te voren was thans de uitdrukking van zijn blik, nu die een kort oogenblik op haar rustte. Meer deernis dan afkeuring straalde er thans uit die grijze, zwaarmoedige oogen, die bijwijlen de ondoordringbare beweginglooze koudheid hadden van een marmeren muur, die tusschen hem en den toegesproken persoon zou zijn opgerezen.

‘Quand on n'a pas ce qu'on aime, il faut aimer ce que l'on a,’ sprak hij na een korte pauze op zijn gewonen koel beleefden toon. ‘Dit tracht ik Meredith te leeren. Hoe afgezaagd ook, bevat dit gezegde de hoogste levenswijsheid.’

‘Gesproken en geschreven lessen in levenswijsheid zijn er genoeg. *Kon* men ze maar in practijk brengen!’ De woorden klonken gedempt, als werden zij door de spreekster met opeen geklemde lippen uitgestooten.

‘Met een vasten wil vermag men....’

‘Mentorff!...’

Zij bleef plotseling staan, en het was hem alsof haar oogen door de nachtelijke duisternis heen boorden om de zijne te zoeken. Hij zag ze als het ware fonkelen en schitteren, die groote donkere oogen met hunne vochtigen goudglans, waaruit nu en dan electrische vonken schenen te lichten, en hij sloot werktuigelijk de zijne als om den magnetischen invloed er van buiten te sluiten.

‘Mentorff!’ herhaalde zij met gedempte ontroerde stem, ‘gij zult en moogt niet langer voortgaan dit spel met mij te spelen. Hoe kunt gij u aldus plaatsen tegenover een vrouw die, - o, gij weet het, loochen het niet! - op grond van het verleden, sedert weken je vriendschap, je steun zoekt? Is het een masker, werp het dan eindelijk af. Is het geen masker, is die onverschilligheid of antipathie mij betoond reëel, welnu vertrek dan, ga heen, verlaat een plaats waar

niets je kan terughouden en waar je een ander slechts noodeloos het leven verbittert!'

In hare niets ontziende opgewondenheid was zij langzamerhand luider gaan spreken dan zij zelve wist, en hij zag verschrikt om naar de beide anderen, die, naar hij meende, op korten afstand volgden. Maar in de duisternis kon hij op geen tien passen afstands iets onderscheiden. Zij echter zag dat onrustig omwenden van het hoofd, dat gespannen luisteren in het donker, en nauwelijks wetende wat zij deed, vóór alles stoornis duchtend, legde zij de hand op zijn arm en leidde hem zacht maar met onweerstaanbaren dwang naar een smallere zijlaan, voerend naar een afgelegen gedeelte van het park, juist in de tegenovergestelde richting der stad.

'Mevrouw, om Godswil laten wij voorzichtig zijn.... Zoo iemand op dit uur ons hier zag, waart gij.....'

'Verloren, niet waar?' lachte zij schamper. 'O! die macht der conventie, waarvoor gij mannen altijd zoo angstig zijt!'

'Zeker niet om mijnentwille.'

'Neen, neen, dat weet ik,' fluisterde zij snel. 'Ik weet dat je bezorgdheid alleen mij geldt, maar ik acht mij boven dergelijke verdenkingen verheven. Bovendien alles verdringt zich nog om en bij de muziek, wij zijn hier veilig, en ik moet je alleen spreken. Het moet eindelijk tot klaarheid tusschen ons komen. Wij hebben al deze weken gespeeld.... niet met vuur, maar met ijs, met koud, hard, scherp ijs, en gij zijt gebleken de sterkste te zijn. En nu kom ik, de zwakste, je vragen dat spel te eindigen en heen te gaan of.... mijn vriend te worden, een waarachtige vriend, die mij alles wil vergeven en wien ik in het volle daglicht dien eeretitel mag schenken.'

'Mathilde.... waartoe dit alles?' zeide hij op droevigen meewarigen toon, 'laten wij onszelven en anderen niet misleiden. - Binnenkort moet ik van hier vertrekken en....'

'Vrees niet dat ik beslag op je leven zal leggen,' zeide zij met een stem waarin al haar ingehouden tranen beefden. 'Ik weet zelf te goed wat het is niet vrij te zijn. Maar vriendschap legt immers geen zware verplichtingen op. Een arme eenzame als ik mag daar toch wel om vragen....'

O, die zachte, betraande, kinderlijke stem, hem vleiend tegenruischend in de zoele lauwheid van den nacht! Het was hem

als voelde hij de realiteit zich ontglippen, als waren vier jaren uit zijn leven met éénen slag weggevaagd. Het bloed stroomde hem in zulke onstuimige golven naar de slapen, dat de zwarte omtrekken van boomen en struiken hem voor de oogen schemerden.

'Ik zal voor je wezen wat gij wilt,' sprak hij eindelijk met hoorbare inspanning, 'maar wat zal ik vermogen om ....'

'O, alles, alles,' zeide zij met dankbare warmte. 'Kunt gij niet begrijpen wat het voor mij is in deze groote leege wereld een vriend als gij zijt te bezitten? Hebt gij haar nooit gekend die afschuwelijke eenzaamheid, die de gansche wereld voor ons in een doodsche woestenij verandert; kent gij niet dat hunkeren naar sympathie, naar verwantschap van denkbeelden en gedachten, dat wanhopig gevoel alleen te staan, zooals ik hier, in een omgeving vol levende wezens, die, als gij een oogenblik vergeet hun taal te spreken, je aanstaren alsof gij in een krankzinnigengesticht thuis behoort?'

Terwijl zij sprak, was hij gaandeweg kalmer geworden. Hij veegde de zweetdroppelen af die hem op het voorhoofd parelden en dwong zich zijn eigen gedachten af te leiden en te luisteren naar die onbedwingbare wanhopige uitbarsting van lang verborgen leed. Hij wist wel dat een andere, veel pijnigender gedachte achter haar woorden verborgen lag. Hij wist hoe het evenwicht in haar ziel verbroken was, niet door de bekrompen kleinsteedsche omgeving waarover zij klaagde, maar door den storm in eigen gemoed, door zelfkwelling en berouw over het onherstelbare, door wanhoop over de ketenen zichzelve aangelegd. En een groote meewarigheid kwam in deze ure over hem, opwellend uit de diepste diepten van zijn wezen. Het was hem als zag hij een kind aan een struikje boven een afgrond hangen, schreiend om hulp zonder dat hij bij machte was één vinger te verroeren om het te redden. Hij haalde diep adem. Op dit oogenblik voelde hij geen eigen zwakheid meer.

'Arm kind, ja, ik ken ze wel, die geestelijke eenzaamheid, maar wij mannen lijden er niet zoo onder, ik voor mij althans niet - nu niet meer.....'

Zij gevoelde die plotselinge weekheid in zijn toon en een tintelende warmte doorstraalde haar.

'Zoo zijn wij dan nu eindelijk vrienden.... vrienden!'

Zij herhaalde het woord nog verscheidene malen zacht bij zichzelve, in zoete droomerige verrukking, als kon zij er de volle beteekenis nog nauwelijks van omvatten. ‘Hoe innig, innig goed van je,’ stamelde zij, ‘mij alles van vroeger te vergeven. Gij hadt reden verbitterd te zijn, maar de straf is al zwaar genoeg! Gij zijt gewroken! duizendmaal gewroken!’

‘Stil, laten wij dit niet meer aanroeren,’ viel hij haastig in. Over de hooggestemde snaren van zijn gemoed was bij hare laatste woorden iets kils gegleden, iets wat zijn deernis dreigde te doen verstijven, en dat wilde hij niet. Hij wilde goed voor haar zijn, echt, grootmoedig, mannelijk goed.

‘Rakel nooit het verleden op, laat dat rusten, vergeet het,’ vervolgde hij zacht en ingehouden, ‘het moet! Wij zullen vrienden zijn alsof wij elkander eenige weken geleden voor het allereerst ontmoetten. Dan pas kunnen wij vrij en ongedwongen voor het aangezicht der geheele wereld tegenover elkander staan. Wilt gij dit voor nu en voor altijd? Is dat afgesproken?’

‘Ja, dat wil ik,’ klonk het bijna plechtig van hare lippen. Zij begreep al het edele van zijn gedachte en tranen sprongen haar in de oogen. Daarop nam zij zwijgend zijn arm, en zonder verder een woord te wisselen, keerden zij in de donkere zijlaan op hunne schreden terug, in de richting der groote allee die zij zooeven hadden verlaten.

Er lag een soort van heilige ernst in hun stilzwijgen, zij gevoelde het, en toch hulde het haar in een betoovering zoo wonderzoet dat die haar zondig toescheen. Een enkel woord hadde die betoovering verbroken, daarom bad zij in stilte dat dit niet gebeuren mocht. Zij had wel voor eeuwig zoo aan zijne zijde willen gaan in die veilige beschermende duisternis van het park, waar zij een paar malen over een takje of steentje struikelde en zijn arm haar zorgvuldiger vasthield.

Werktuigelijk bleven zij, in de hoofdlaan teruggekomen, even stilstaan, om naar Maartens en Meredith uit te zien, die natuurlijk reeds lang voorbij moesten zijn, maar alles zwijgend; hun lippen waren als dichtgeschroefd. De muziek in de societeit was even te voren verstomd, elk oogenblik kon de menschenstroom naar de stad terugkeeren en hen overvallen. Zij verhaastten dus hun schreden, gingen de ophaalbrug over van het smalle kanaal, dat het park van de stad scheidde, sloegen

eenige straten in en bereikten weldra de kade, waar zij voor de deur van Maartens' woning, bij het licht der lantarens, de beide heeren onder het rooken van een sigaar op en neder zagen wandelen.

‘Zoo, ben jelui daar eindelijk?’ klonk de stem van Willem hen tegen. ‘Wij zijn heelemaal van elkander afgedwaald. Zeker kennissen tegengekomen?’

‘Neen, maar wij hebben al pratende een kleinen omweg gemaakt,’ antwoordde Mentorff. ‘Het was zoo'n mooie avond! Eigenlijk jammer om reeds naar binnen te gaan.’

‘Dat vind ik ook. Komt beiden eerst nog een glas Meiwijn in den tuin drinken,’ zeide zijn vriend, de huisdeur met den sleutel openend. ‘Daarmede kan onze jonge vriend hier misschien zijn muizenissen een oogenblik op de vlucht jagen,’ vervolgde hij lachend. ‘Hij gaat gebukt onder een *mélancolie noire*. Je moet hem nog maar eens goed onderhanden nemen, Mentorff.’

‘Goed, die taak is mij toevertrouwd. Maar ik ga niet meer naar binnen, Willem. Ik zeg je bonsoir. Ik moet morgen vroeg op, met den eersten trein naar den Haag.’

‘En ik heb morgen om vijf uur dienst,’ voegde Meredith er bij.

‘Zoo, Mentorff, heb je alweer behoefte op den trein te gaan zitten?’ vroeg Maartens. ‘Waarachtig je hebt rust noch duur; wanneer zal bij jou de wijsheid komen?’

‘Bij den eersten aanval van podagra misschien. Ga je een eind mede, Meredith?’

Hij reikte Maartens de hand, vervolgens rustten Mathilde's bevende vingeren een oogenblik in de zijne, daarna sloeg hij met Meredith den weg in naar zijn hotel.

‘Werkelijk, Meredith, je moet de wereldsche zaken wat philosophischer leeren opvatten,’ begon hij na een poosje, met een zijdelingschen blik naar zijn metgezel, die, het hoofd voorover en de handen op den rug gevouwen, met een soort van tragischen ernst langzaam voortstapte. ‘Je ziet er uit alsof al het wee der wereld je op de schouders drukt.’

‘Gij hebt mooi praten, gij kunt hier vandaan als ge wilt... maar ik zit vast. Ik moest maar eens in je plaats zijn. Ik zou haast zeggen,’ - hier hief de spreker plotseling het hoofd op en zag den ander strak aan, - ‘wat ter wereld houdt je toch hier?’

‘Mij.... niets. Maar ik zeg immers dat ik je antipathie volstrekt niet deel. Ik heb hier allerlei oude aangename souvenirs.’

‘Zoo? Nu, maar ik kan je dan verzekeren, dat mijn antipathie gerechtvaardigd is en meer reden van bestaan heeft dan jou sympathie. Het is hier een afschuwelijk babbelnest! Je moest maar eens onder jongelui verkeeren. Bah!’ en Meredith wierp met een verachtelijk gebaar zijn opgerookte sigaar weg. ‘Men kan hier bijvoorbeeld met een getrouwde vrouw nog geen twee woorden wisselen zonder dat haar reputatie naar de maan is.’

‘Zeg je dit met het oog op een bijzonder geval?’ vroeg Mentorff op achteloozen toon.

‘Ik.... welneen, volstrekt niet. Niemand loopt hier vrij. Als ik je namen wilde gaan noemen, zou ik het druk hebben.’

‘Och, overal wordt immers gepraat en gelasterd. Doe wel en ziet niet om, is mijn leuze.’

‘Natuurlijk, maar voor de betrokken personen, en vooral voor de echtgenooten dier vrouwen, is het toch minder aangenaam.’

Zij waren thans voor de poort van het hotel gekomen.

‘Als zij weten dat het allemaal verzinsels zijn, zullen zij er zich niet veel van aantrekken, denk ik. En dat zou ik in jou plaats ook maar niet doen. Ne soyez pas plus royaliste que le roi. Bonsoir, tot weerziens.’

Zij wisselden een handdruk en Meredith ging verder, terwijl Mentorff met zwaren, moeden tred de trap naar zijn kamers opsteeg.

VI.

Veertien dagen waren voorbijgegaan. Zij zat voor de open balkondeuren met een handwerkje onaangeroerd op den schoot en liet het hoofd in de hand rusten.

Het was een zwoele drukkende avond. Den geheelen dag hadden er zware loodgrijze wolken boven de stad gehangen, een onweder voorspellend, maar het was nog niet tot een uitbarsting gekomen. Er was iets in de atmosfeer dat een nerveuse loomheid bij menschen en dieren te voorschijn riep. Onbewegelijk als op een schilderij teekenden de lindeboomen op

de kade zich af tegen den vaal rossigen, bewolkten avondhemel. Geen blad verroerde zich. Naargeestig, saai, in dompige dommelige rust strekte de lange doodsche gracht zich uit met hare lage, kleinsteedsche, burgerlijke huizen, een beeld vertoonend van hopelooze eentonigheid, van grijze grauwe verveling. Slechts een enkele krakende voetstap was nu en dan hoorbaar, eerst aankomend, dan zich verwijderend, waarna de looden stilte weer op nieuw in tastbare golvingen op de straatsteenen scheen neder te dalen.

Nu en dan stond Mathilde op, tredend op het balkon, de strakke leelijkheid dier lange huizenrij overziende, waarvan zij elken steen, elke lijn, elken gevel haatte met steeds toenemenden afkeer en walging.

Geen celgevangene kon de vier wanden van zijn kerker dieper verafschuwen dan zij alles verafschuwde, waarop haar oogen thans rustten. Een bijna physieke benauwdheid kwelde haar heden en deed haar naar adem snakken in die lauwe stadshitte, waar geen enkel koeltje haar de slapen verfrischte, waarin de met electriciteit beladen atmosfeer haar een ziekelijke matheid door de leden deed kruipen, hoewel zij elke zenuw gespannen voelde tot het uiterste.

Weer naar binnen gaande, nam zij een boek van een hoektafeltje en sloeg het open, haar oogen latende glijden langs woorden en regels die geen zin voor haar hadden, en aan het einde gekomen werktuigelijk de bladzijden omslaande, steeds pogende eene en dezelfde gedachte te verjagen, die haar reeds uren lang als een martelwerktuig in de hersens hamerde.

‘Veertien dagen! Hij komt niet terug - hij komt niet terug! Ik weet het - ik voel het - hij komt niet terug.’

Zij prevelde ze eindelijk binnensmonds, altijd dezelfde woorden, als zag zij ze gedrukt in het boek voor haar; zij prevelde ze eentonig als een koortslijder die wartaal uit, en iets koortsigs lag ook in de groote wijde oogen, wanneer zij soms het hoofd oprichtte en rondzag, doelloos met een zoekende, hulpelooze, angstige uitdrukking.

Daar eensklaps voer haar een schok door de leden. Zij hield den adem in en luisterde. Een stap was van verre op de stille gracht hoorbaar, en die stap, zij meende hem te herkennen. Zij vloog op en naar het balkon, zich met een enkelen blik

overtuigend, zich dan vasthoudend aan het ijzerwerk, duizelig van plotselinge vreugde.....

En aan een oogenblikkelijke opwelling gehoor gevend, snelde zij zelve naar beneden en opende de voordeur juist toen Mentorff de stoep optrad en zijn hand naar de schel uitstrekte.

Hij zag haar staan, bleek maar stralend, voor zich in de gang, met haar kinderlijken lach om de lippen, en trad aarzelend, verwonderd binnen.

'Ik zag je aankomen,' zeide zij de voordeur sluitend. 'Ik was op het balkon, ga maar naar boven.'

Zij sprak zacht, zonder zelve te beseffen dat zij dit deed, en nog altijd verwonderd, ging hij de vestibule door en de trap op. Zij volgde hem.

'Waarom kijk je mij zoo aan? Ik zei immers dat ik je zag aankomen. Vind je het zoo verbazend dat ik zelve even naar beneden ging om open te doen?' vroeg zij, hem met een glimlach zijn hoed afnemend, dien hij nog altijd in de hand hield, terwijl haar stem hoorbaar beefde. 'Of acht je het al te veel in strijd met de Dalburgsche étikette?'

'Welneen, ik vind het juist zeer aardig,' zeide hij. Daarop trok hij een fauteuil naar zich toe en zag zoekend in het rond.

'Waar is Maartens?'

'Voor anderhalven dag uit de stad. Morgen, met den trein van vier uur, komt hij terug.'

Een stilte volgde op die woorden.

'Had je hem iets bijzonders te zeggen?' vroeg Mathilde, in de balkondeur staande, waar zij zich met een zakdoek eenige koelte toewuifde.

'O neen, volstrekt niet.... maar omdat hij op dit uur altijd binnen is.'

'Hij moest voor zaken naar Rotterdam. Dat komt er van veertien dagen weg te blijven, zonder taal of teeken van zich te laten hooren; dan kan er heel wat voorvallen. Wij hadden beiden wel dood en begraven kunnen wezen in dien tijd.'

Zij sprak met een kunstmatige ongedwongenheid, maar hij gaf zich geen moeite haar hierin na te volgen. De rollen waren thans omgekeerd. Hij, anders zoo rustig en zichzelven zoo volkomen meester, was nu aan een zekere verlegenheid ter prooi, en zij zag dit, bespeurde iets dergelijks bij zichzelve,

en juist dit prikkelde haar tot een soort van banale spraakzaamheid.

‘Wil je een kopje thee?’ vroeg zij, naar de gereed staande theetafel gaande.

‘Dank je, liever niet.’

‘Ja, het is ook veel te warm voor thee.’

‘Wat is het drukkend vandaag, niet waar? Den geheelen dag heeft hier onweer gedreigd, ik denk dat wij de bui dezen nacht zullen krijgen. Hoe laat ben je teruggekomen?’

‘Even voor het eten. Eigenlijk ben ik veel langer weggebleven dan eerst mijn plan was. Telkens liet ik mij overhalen er nog een dag aan te knoopen.’

Hij antwoordde als in een droom, zoekend naar woorden met zichtbare inspanning, onder het spreken met alle macht van zich afwerend het visioen van den laatsten avond hunner ontmoeting, dat hem met pijnigende helderheid voor den geest stond.

‘Ja, dat begrijp ik wel. Je hebt zeker nog veel oude vrienden in den Haag, en dan telkens invitaties waar je moeilijk af kunt, niet waar? Zoo gaat het meestal.’

‘Ja, juist En dan, ik logeerde bij Van der Pelz. Hij en zijn vrouw hadden mij al zoo dikwijls geinviteerd.’

Een stilte volgde.

‘Logeerde - je - bij - Van - der - Pelz?’ vroeg zij eindelijk langzaam en nadrukkelijk. ‘En je zegt altijd nooit ergens te willen logeeren, altijd liever in hotels te gaan?’

‘Ja, dat is ook zoo... maar och, ik mag hem werkelijk gaarne lijden. Hij is altijd zoo hartelijk.’

Nog steeds worstelend met zijn eigen gedachten, gaf hij zich de moeite niet een krachtiger argument te zoeken als antwoord op haar vraag, die hem slechts vaag in de ooren had geklonken. In zijn lagen fauteuil gezeten, de armen op de knieën en het hoofd een weinig voorover, terwijl zij nog altijd in de balkondeur stond, het gelaat tegen het licht gekeerd, zag hij niet den langen vreemden blik dien zij op hem vestigde.

Een langdurig zwijgen heerschte thans, dat hem benauwde als een nachtmerrie. De atmosfeer scheen hem toe nog drukkender te worden. Op straat, in huis, overal dezelfde droomerige, het verstand in slaap wiegende stilte. Zelfs de stemmen der bedienden in het benedenhuis, die bij oogenblikken tot hen waren doorgedrongen, verstomden thans.

Te vergeefs trachtte hij de nu pas doorleefde drukke woelige dagen als het ware met zijn geheugen vast te houden. Zij ontglipten hem meer en meer. Verbleekt waren zij reeds op hetzelfde oogenblik dat zij in de gang voor hem stond, als lag er slechts één seconde tusschen de ure van toen en de tegenwoordige.

Om de betoovering af te schudden, stond hij op, een gewone aanmerking over het weer op de lippen, alles beter vindend dan dit verschrikkelijk zwijgen.

Daar voelde hij haar hand op zijn arm.

'Mentorff..... ik geloof dat ik je begrijp,' sprak zij op lagen gedempten toon. 'Je bent jezelven niet op dit oogenblik. Je wilt iets zeggen, maar je aarzelt, wellicht vreezende mij... leed te doen.'

'Wat bedoel je?' vroeg hij zeer verwonderd, terwijl onder het geelwit mousselinen kleed haar borst hijgde en hij een trilling voelde in de hand die op zijn arm lag.

'Je gaat trouwen, niet waar?'

'Trouwen?...' herhaalde hij verbijsterd, haar gedachtenloop niet vattend.

'Ja, ik begrijp nu alles. In den laatsten tijd ben je telkens in den Haag. Je gaat trouwen met Laura van der Pelz. Ik wist immers dat vroeg of laat zoo iets komen moest. Zeg het mij gerust. Bewijs mij door een openhartig antwoord dat je mij waardig keurt je vriendin te wezen.'

Zij stond zoo dicht bij hem dat haar versnelde ademhaling zijn wang beroerde en een fijne geur uit haar donkere vlechten hem toestroomde. Haar toon was gedwee, zachtmoedig, berustend, maar zij had een uitdrukking in de oogen als die waarmede een gewonde ree den jager aanstaart die haar den doodslag gaat toebrengen.

'Trouwen.... neen, dat zal ik nooit!'

'Nooit?' herhaalde zij diep ademhalend, dat woord als het ware indrinkend, de oogen nog altijd in hevige spanning op hem gevestigd.

'Nooit!'

En onder het uitspreken van dit laatste 'Nooit' trok hij haar plotseliug tot zich, haar omvattend met een onstuimigheid die over haar kwam als een groote machtige stormvloed, waarin zij zich als een nietig atoom voelde wegzinken. Zij voelde zijn

kussen met bijna waanzinnige woestheid op haar gelaat, op haar vlechten, op haar oogen, en alles vergetend, bedwelmd, alle bezinning verliezend, legde zij het hoofd aan zijn borst terwijl zijn lippen de hare zochten.

Eensklaps werd er hard en driftig aan de huisschel getrokken.

Zij kwam het eerst weer tot de werkelijkheid terug, zich haastig uit zijn armen losrukkend, verward, angstig, vreezende zij wist zelve niet wat, luisterend met ingehouden adem.

'De brievenbesteller...' fluisterde zij, toen eenige seconden later de klep van de brievenbus vrij luidruchtig werd bewogen en een stevige regelmatige stap zich verwijderde. 'De Rotterdammer.... altijd op dit uur.'

Toen verborg zij het gelaat in de handen en zonk op een stoel neder.

'Ik wilde dat het Willem was geweest!' barstte Mentorff hartstochtelijk los, 'dan had hij kunnen zien dat zijn vriend een ellendeling is!'

Hij was naar het verst verwijderde venster gegaan als om den grootst mogelijken afstand tusschen hen te plaatsen. De toovercirkel die sedert zijn binnentreden hem omknelde, was thans verbroken en hij verachtte, verfoeide zijn zwakheid, die in één onbewaakt oogenblik vier jaren had te niet gedaan.

'Beschuldig je niet; *ik* ben de eenige schuldige,' klonk het met zachte droeve stem aan het andere einde der kamer. Het begon te schemeren, en in het donkere salon met zijn zware draperieën was haar ineengedoken gestalte bijna onzichtbaar.

'Je zeide laatst, dat ik het verleden niet mocht oprakelen, maar dezen éénen keer toch *moet* ik het doen. Het is beter. Ik heb het gevoel alsof mij dat rust zal schenken...'

Hier wachtte zij even, alsof zij een tegenwerping vreesde, maar hij sprak geen woord. Het voorhoofd tegen de vensterruiten gedrukt, tuurde hij naar buiten.

'Weet je het nog, Carel... die weken op het landgoed van onze vrienden? Wat waren wij gelukkig! Maar ik begreep toen niet den vollen omvang van mijn geluk. Ik had je lief... O, geloof niet dat ik onwaar was, toen ik je dit te kennen gaf. Maar ik wist niet hoe oneindig diep dat gevoel reeds was. Ik besefte niet, hoe heerlijk, hoe zeldzaam, hoe onschatbaar vooral een volkomen sympathie van gedachten en denkbeelden als de onze was. Men had mij reeds zoo vaak te verstaan gegeven

dat men mij liefhad, zonder dat er met eenigen grond vooruitzichten op een huwelijk konden bestaan, en ik was bang voor armoede - ik beken het - weelde heeft mij altijd aangetrokken. Ik vond het dus bij eenig nadenken een onvergefelijke dwaasheid nog verder aan mijn sympathie toe te geven en toen ik vertrok - gij zoudt nog eenige dagen blijven - zeide ik je vaarwel op een wijze die je voor goed alle hoop moest benemen.

Je zeide niets - geen enkel woord, maar ik zie nog den blik dien je op mij vestigde, je koele diepe buiging toen ik een beweging maakte je tot afscheid de hand te reiken. Op dat oogenblik, toen ik eenigermate je trotsche hooghartige natuur leerde peilen, had ik reeds berouw, maar het was te laat.

Een half jaar later waart gij eensklaps rijk geworden. Niet lang daarna ontmoette ik je toevallig aan het station. Je groette, ijzig beleefd, en weer trof me diezelfde blik, maar thans nog minachtender dan voorheen, en twee dagen later, in een crisis van berouw en zelfverwijt en verbittering, verloofde ik mij met Willem Maartens, die mij al sedert lang het hof maakte.

Ik wist niet wat ik deed. Ik vond hem goed, doodgoed, maar alledaagsch, weinig ontwikkeld, onbeschaafd bijna in sommige opzichten. Maar ik kon hem achten, waardeerde zijn blinde affectie voor mij, en ik hoopte hem langzamerhand te polijsten, hem smaak te doen krijgen in de dingen waarin ik belang stelde. O, mijn God, wat was ik een kind!

Neen, ik wist niet wat ik deed. Ik wist niet wat het was te huwen met een man dien men niet liefheeft. Niet één jong meisje weet dit, voordat het te laat is. En ik had geen moeder om mij te waarschuwen, om mij te behoeden voor die hel van elk uur, van elke minuut.'

Zij wrong zacht de handen en zweeg eenige oogenblikken. Zij zag niet naar de donkere bewegingloze gestalte voor het venster. Zij staarde met de oogen harer verbeelding naar het visioen door haar eigen woorden opgeroepen. Kort daarop verbrak haar zachte klagende stem nogmaals de stilte.

'Eenige weken voor mijn huwelijk hoorde ik pas dat Willem en gij van de school af boezemvrienden waart geweest. Het schokte mij hevig. Van toen af is mijn eigenlijke straf reeds begonnen. Waarom destijds den band niet nog verbroken? Ik haakte er naar dit te doen, en toch deed ik het niet. Wat

blijft er over van de zoo vaak besproken en verdedigde theorie der wilsvrijheid, als de mensch, in de meest beslissende ure van zijn leven, zich niet vermag te onttrekken aan iets, wat hem meevoert tegen wil en dank? Hoe vaak heb ik die vreemde onnaspeurlijke macht niet in mijn leven gevoeld!'

Een bittere glimlach plooide de lippen van den stilzwijgenden man daar bij het venster, toen zij aldus het Fatum beschuldigde. Het was immers altijd, dacht hij spottend, dat ontastbare onnaspeurlijke iets, dat door den mensch als zondebok werd gebruikt. Als alle zwakkelingen verwarde ook zij de ijzeren onverbiddelijke wet van oorzaak en gevolg met het zoogenaamd Noodlot - niets dan een woord, dienstdoende als veiligheidsklep voor het geweten. Maar zijn gedachte uitte hij niet. Waartoe haar dien troost te ontnemen?

'En toen,' hernam zij na eenige oogenblikken, 'na een doodslaap - neen, een nachtmerrie van vier jaren, ons plotseling wederzien! - Een enkelen wensch had ik toen nog slechts: je achting, je vriendschap te bezitten.'

Thans klonk haar een scherpe lach in de schemering tegen.

'Vriendschap... achting! O, die ijdele, holle, nietsbeteekenende klanken, waarmede men zichzelf en anderen tracht te misleiden! Vriendschap voor een vrouw die men waanzinnig heeft liefgehad! Haat is mogelijk, minachting, onverschilligheid, maar nooit vriendschap!'

'Mentorff...'

Zij stond plotseling overeind, naderde eenige schreden en vroeg bijna gebiedend:

'Waarom zijt gij hier in Dalburg gekomen?'

'Omdat ik tot in de diepste kern van mijn wezen meende genezen te zijn!' antwoordde hij zonder één oogenblik aarzelens. 'Omdat ik in al deze jaren de vrouwen heb leeren verachten, bespottend tot zelfs het denkbeeld dat ééne van haar de waarachtige liefde van een man waard was, overtuigd dat zij, die mijn energie, mijn gezonden levenslust had vermoord, mij voortaan even koud zou laten als de eerste de beste voorbijgangster in de straten. Voor die vrouw wilde ik niet levenslang mijn vriend blijven ontwijken.'

Zij rilde onder die woorden die haar striemden als geesel-roeden.

'En waarom, toen je inzag dat... de toestand anders bleek

dan je verwachtte - waarom ben je toen niet dadelijk heengegaan?'

'Omdat ik een egoïst was die met vuur verkoos te spelen, omdat ik mijn eigen karakterloosheid niet besefte en meende te weten, dat - wat er ook in mijn binnenste mocht omgaan - de vrouw van Willem Maartens mij heilig zou wezen.'

Bij die heftige, bittere zelfbeschuldigingen lag er iets in zijn toon, wat haar een vaag besef gaf van den storm die in zijn binnenste woedde.

Zij vroeg niets meer, hem slechts angstig aanstarend, zooals men naar een afgrond staart, waarvan men te vergeefs de diepte tracht te peilen.

'O, mijn illusie!' kreunde zij, 'mijn heerlijke droom, dat alles nog eens goed zou worden tusschen ons, dat je mij althans je achting zoudt terugschenken!'

'Wat hebt gij aan de achting van een man die sedert lang de achting voor zichzelven heeft verloren - van een leeglooper, die vergetelheid en verdooving zocht in datgene, wat hem vroeger walging inboezemde? Zij is inderdaad veel waard de achting van iemand die nog niet eens zichzelf weet te beheerschen, die zich gedraagt tegenover een vrouw als een lafaard, tegenover zijn weldoener als een misdadiger!'

In een paroxysme van wanhoop wierp zij zich op de knieën, de handen voor het gelaat, haar geheele lichaam schokkend onder een krampachtig snikken.

'Wat zijt gij wreed! Hoe kunt gij zoo tot mij spreken? Zie je dan niet dat je mij krankzinnig maakt! Heb dan toch medelijden, ik kan je niet missen!'

Hij zag neder op de ineengedoken gestalte, kruipend van wanhoop aan zijn voeten, en op eenmaal kwam de storm in hem tot bedaren. Weder overweldigde hem een oneindige deernis en was het haar zwakheid die hem sterk maakte. Waarom haar te laten blikken in moreele afgronden die *zij* toch nooit kon meten? Hoe vermocht die arme wankelende vrouw, wier bestaan één lange worsteling was met haar willoosheid, met haar zwakke natuur, hem in deze ure te begrijpen? Hoe klein vond hij haar in hare bekrompen zelfzuchtige smart! Welk eene diepe klove gaapte tusschen hen! En voor *die* vrouw, zooals hij haar thans zag, had hij vier jaren lang geleden!

Op dit oogenblik voelde hij dat de liefde zijner jeugd zoo

geheel dood was, als hadde zij nimmer bestaan, thans was hij werkelijk genezen. Zelfs haar bedwelmende schoonheid die daareven nog zijn verstand had beneveld, verloor nu alle macht over hem. Maar hij had medelijden, diep medelijden.

Hij raakte even met de hand haar schouder aan, en in zijn stem, toen hij sprak, lag een flauwe nagalm van de sympathieke weekheid op dien avond, veertien dagen geleden, in het duister.

'Laten wij niet wanhopen, Mathilde; vele jaren liggen nog voor ons en wij hebben beiden nog een taak in dit leven te vervullen. Ik zal, na den jarenlangen doodslaap van mijn geestkracht en werklust, gaan arbeiden aan de opheffing van mijzelven, en u wacht een veel edeler taak. Het is uw plicht, het vertrouwen van een eerlijk, rechtschapen man die u liefheeft te rechtvaardigen. Hij is gelukkig met een illusie.... en dit is immers het schoonste wat het leven ons arme menschenkinderen schenken kan? Laat hem altijd zijn illusie behouden.'

Zij had zich opgericht, het gelaat door een flauwe straal van hoop verhelderd.

'Eisch het als een belofte,' zeide zij met een zekere opgewondenheid. 'Laat mij je dit plechtig beloven, Carel, dan zal ik misschien de kracht hebben woord te houden.'

Zij stond nu vastberaden voor hem, dankbaar den stroohalm grijpend dien hij haar toereikte.

'Beloof het mij, Mathilde.'

Hij reikte haar de hand, en zij legde de hare in die loyale mannenband, die, zoo zij het gewild had, haar zoo veilig door het leven zou hebben geleid.

Een laatste snik ontwrong zich bij die gedachte aan haar borst. Daarop volgde een stille, ernstige handdruk; toen lieten zij elkander los. Geen woord hadden zij meer te zeggen. In het volgende oogenblik draaide hij den knop der kamerdeur om, gereed heen te gaan.

'Tot morgen, niet waar?' sprak zij zacht, bijna smeekend.

Hij schudde het hoofd, treurig, aarzelend, zonder haar aan te zien.

'Voor.... ons beiden is het beter, dat ik eenigen tijd heenga.... Later misschien... zal ons wederzien minder pijnlijk wezen....'

Zij trad plotseling eene schrede terug, wit tot aan de lippen, hem bijna wild aanstarend, haar handen ineenklemmend

totdat de nagels in het vleesch drongen, maar zij zeide niets.

En hij ging, sloot de deur, daalde de trap af. - Weinige seconden later viel de voordeur dicht.

Roerloos, in haar strakke witheid een marmeren beeld gelijk, stond zij nog op dezelfde plek, starend in de schemering, luisterend naar het geluid zijner wegstervende voetstappen in de loome stilte van den avond.

Zij voelde dat dit een afscheid was voor eeuwig, dat hij was heengegaan om nooit weder te keeren.

CORNÉLIE HUYGENS.

Brieven over het nieuw Kunstmuseum te Weenen.

I.

Weenen, 28 *October* 1891.

Na zes en dertig uren sporens in één vaart bereikte ik gisteravond Weenen. In schijn is het een heele zaak zoo anderhalven dag opgesloten te zitten in een rammelkast; ik zou nooit geloofd hebben hoe weinig het in werkelijkheid te beduiden heeft en hoe alleen het zes-en-dertigste uur een beetje lang valt. Er is altijd de een of andere reiziger of reizigster, die uwe aandacht lokt of met wie men op lange tochten gelegenheid vindt een woordje te wisselen. De boeren aan den barreel der kleine, en de heeren en dames op het perron der groote stations, spelen eveneens hunne rol in het panorama, dat zich voor uw oog ontrolt. Zijn de tafels niet altijd wel voorzien, waar de stilhoudende trein u doet aanzitten, naar zijn en niet naar uwe beliefte, het onverwachte heeft ook zijn aantrekkelijkheid. De landschappen, die men doorjaagt, geven een genot, als bladerde men prenten om in een reusachtig boek. Kortom men begint te begrijpen, na dit leventje eenigen tijd geleid te hebben, dat iemand de reis om de wereld in 80 dagen zou doen niet om een wedding te winnen, maar om het genoegen van het rijden.

In Duitschland tref ik dan nog altijd een buitenkansje aan. Ik heb daar pret in het zien der stations en der spoorwegbeambten. Men moge al of niet dwepen met gezag, men voelt toch eerbied voor den statieoverste, die u afwacht en het sein

tot *abfahren* geeft. Er is iets ontzagwekkends in dien man met de roode pet, met de uniform van een kapitein en het uitzicht van een generaal. Wat een deftigheid, wat een bewustzijn van eigenwaarde, wat een degelijke vertegenwoordiger van den almachtigen staat! Zoo ook de overige bedienden: de treinoverste met den rooden lederen band over de borst en met het tasje, dat hem evenmin verlaat als een Hollandschen tourist en waarin hij gewis zaken van groot belang mededraagt, al opent hij het nooit; de kaartjesknipper altijd beleefd, altijd op de hoogte van zijnen dienst, gereed u te helpen en inlichtingen te geven zonder of met een fooi. Heel dit personeel geeft u het genot van flinke menschen, die keurig hun werk verrichten. En dan de stations! Men moet in Herbesthal aanlanden, na de onoogelijke loodsen van den Belgischen spoorweg voorbij gevaren te zijn, en daar dit nette gerieflijke gebouw zien, waar evenzeer aan den kunstsmaak als aan de levensgemakken geofferd is; men moet, na aan de hokjes van den Grand-Central stil te hebben gestaan, het nieuwe monumentale statiegebouw van Dusseldorf binnenrijden, of zich herinneren, wat de nieuwe spoorweghallen te Frankfort en te Straatsburg zijn, om te begrijpen hoe sterk de Duitsche staat er aan houdt, goed te doen wat hij doet.

Maar ik zei, dat ik te Weenen was aangekomen en van Weenen wou ik wat verhalen. Het was gisteravond donker regenachtig weer, het was tien uren en de straten waren ledig en doodsch. Eerst heden zou ik op herkenning uitgaan. Het weer was opgeklaard, een scherpe wind voer door de breede bedding, die de Ring tusschen de hooge gebouwen der oude en der nieuwere stad graaft en sneed mij ook door demi-saison en vleesch en been. Bibberend liep ik voort, meer bezorgd om mij te verwarmen dan om te zien. Dan de zon steeg, haar volle licht werpende op de prachtigste heerbaan, die in onze dagen in de wereld is gebouwd.

Het is werkelijk iets verbazends wat men daar in de laatste vijf en twintig jaar heeft voltooid. De oude vestingen van Weenen zijn afgebroken en zoo kwam er te midden der stad, op een plaats, die daar is wat te Parijs de boulevards Montmartre, des Capucines en des Italiens zijn, een strook gronds beschikbaar, breed genoeg om drie of vier teerlingen huizen achter elkander op te bouwen. De grond werd tegen hooge prijzen verkocht en de opbrengst werd in een kas gestort,

de kas der Monumenten zou men ze mogen heeten, want uit deze zijn al de heerlijkheden betaald, die langsheen den Ring oprezen. Er staat daar zoo wat alles wat een stad aan openbare gebouwen kan bezitten: de Douane, twee kasernes, de Opera, de Academie van Schoone Kunsten, het Museum van Schoone Kunsten en dat van Natuurlijke Wetenschappen, het Paleis van Justitie, het Parlement, de Schouwburg, het Stadhuis, de Universiteit, de Beurs en eene Kerk. Het middendeel der Ringstrasse, dat in den Opera-Ring, den Burg-Ring en den Franzen-Ring verdeeld is, bevat de bijzonderste dier gebouwen: aan het eene uiteinde de Opera, aan het andere de Votiv-Kirche. De grond tusschen deze beide gebouwen vervalt in twee groepen; de eerste bevat de twee Museums aan den buitenkant van den Ring, vlak tegenover den Hofburg, waarvan de oude gebouwen op den achtergrond staan en waarvan men de nieuwe nog aan het optrekken is. De tweede groep bevat aan den buitenkant van den Ring, de Wetgevende kamer en de Universiteit, tegenover elkander liggende, met het Stadhuis op den achtergrond, en aan den binnenkant van den Ring, het Burgtheater. Tusschen de gebouwen der eerste groep liggen de keizerlijke tuinen en de plantages der Museums; tusschen de tweede strekt zich het Rathhaus-Park uit. Bezijden deze laatste groep vindt men het Justicie-Paleis aan de eene, de Votiv-Kirche aan de andere zijde, eveneens door beplante gronden er van gescheiden. Te midden van een overvloed van groen verheft zich dus deze overdaad van prachtgebouwen.

Er is in onzen levenstijd in Europa nergens eene zoo ontzaglijke poging gedaan, om een stel van monumenten, op zoo grootschen voet gebouwd, te doen opstijgen; geen zoo gunstige gelegenheid aan de bouwmeesters geboden om hunne stoutste plannen uit te voeren, en er is ook nergens iets geleverd, dat met de Ringpaleizen naar den palm kan dingen. De eenige poging van gelijken aard, is die, welke koning Lodewijk I van Beieren beproefde, toen hij aan zijne hoofdstad een reeks van praalgebouwen schonk; maar wat er daar ook voor degelijks moge tot stand gebracht zijn, het geheel is, in vergelijking met wat te Weenen is verricht, de verfraaiing van een provinciestad, vergeleken bij die der verblijfplaats eens keizers.

De Votiv-Kirche is wellicht de schoonste Gothische kerk in onze dagen gebouwd. Het Stadhuis, een ontzaglijk blok met

zijn vijf torens, waarvan de middelste honderd meters hoog is, in gothischen stijl met enkele renaissance-motieven doormengd, heeft zijns gelijke niet in uitgestrektheid en pracht. De Rijksraad in oud-Griekschen stijl, met zijn drie sterk vooruitspringende daklijsten op kolommen gedragen en met beeldhouwwerk versierd, met zijne dakbekroning, aan beide uiteinden standbeelden en vierspannen dragende, met de twee forsche stoepen, die in halfronde glooiing naar den hoofdingang leiden, is het eigenaardigste, het stoutste en het meest verrassende van alle. Het Hofburgtheater evenaart van buiten en vooral van binnen de Opera van Parijs. De beide Museums zijn elk even groot als Louvre en Tuileries en even rijk versierd. De Opera is reeds een twintigtal jaren oud en getuigt nog niet van die praalzucht van latere jaren, maar is van zeer zuiveren smaak, in den trant van de binnenplaats der Certosa te Pavia.

En niet alleen uiterlijk zijn al die gebouwen prachtig, ook van binnen gezien zijn zij van verbazenden rijkdom. Het parlement met zijne wandelzaal, waarvan het gewelf gedragen wordt door marmeren zuilen uit één stuk van 7¾ meters hoog; het Stadhuis met zijne reusachtige feestzaal, zijne gangen en binnenplaatsen, alles verzorgd tot in de minste bijzonderheid, rijk van stof en van bewerking; het Hofburgtheater met zijne twee trappenhuizen aan de zijden van het gebouw, die elk met die van de Parijsche Opera kunnen vergeleken worden: alles marmer, schildering, verguldsel; het is verbazend grootsch, maar het is duur naar evenredigheid. Het stadhuis kost bijvoorbeeld 15, elk der Museums 8 millioen gulden.

Het is kolossaal en nog is het niet alles. Niet alleen treffen ons die openbare gebouwen door hunne grootschheid en pracht, ook de huizen, die er tusschenin op den Ring gebouwd zijn, zien er als ware monumenten uit. Het zijn groote vierkante blokken, vijf of zes verdiepingen hoog, in Italiaanschen renaissance-stijl, met beeldhouwwerk en ornamenten, soms met vergulde vakken en schilderingen, in den trant der nieuwerwetsche Parijsche huizen, maar weelderiger over het algemeen. Men zegt, dat wanneer zulk een pralerig huis tegenover het Operagebouw werd opgetrokken, de bouwmeester van dit laatste zich die onbescheiden nabuurschap zoodanig aantrok, dat zijn gezondheid er door leed en zijn leven er door verkort werd.

Hij had ongelijk, want de stille, smaakvolle Opera blijft een parel, wier glans door geene omgeving kan gedoofd worden.

Er ligt iets onharmonisch in die weidschheid en pralerigheid van den Ring. Ongeëvenredigd zijn gebouwen en wegen met de belangrijkheid en de behoefte der stad. De Ringstrasse, vijftig meters breed, ziet er het grootste deel van den dag eenzaam uit; men wandelt en slentert daar niet als op de Parijsche boulevards, de tramwagens zijn nagenoeg de eenige rijtuigen die er zich bewegen; koffiehuizen, wier bezoekers een deel der voetpaden innemen, treft men er niet aan; het is een wandeling, waar geen plantsoen genoeg, een straat, waar geen menschen genoeg gevonden worden: het geheel heeft iets kunstmatigs als het Munchen van den kunstlievenden koning Ludwig; het is niet op den grond gewassen, het is van elders aangebracht. Men zon zeggen, dat er daar op zekeren dag een fee verschenen is, die in kwistige luim aan de menschen vergund heeft, een aantal wenschen uit te spreken en dat de ingezetenen der stad haar gevraagd hebben naar een tal van paleizen zooals er nergens elders te zien zijn. De toovenares heeft met hare roede de aarde geraakt en daar zijn zij opgewassen, het eene al rijker dan het andere, glansend van binnen en van buiten met marmer en goud, reusachtig van ruimte, bewondering opwekkend door kunstwaarde. En wanneer nu die wenschpaleizen daar stonden, zagen de burgerlui, dat zij vorstelijke gebouwen bekomen hadden, maar zelven burgers waren gebleven.

Oud Weenen is een stad zonder zienswaardige monumenten, de St.-Stefanus-kerk uitgezonderd. Wat men er voor kunstwerk aantreft behoort tot den barokstijl, beeldhouwwerken torenhoog en tooneelmatig opgestapeld, waar de heiligen op de wolken staan te paradeeren, kerken overladen met schilderingen in waterverf en ornementen in gips van kinderachtigen wansmaak, groote huizen in smalle straten, waar een snorkende Hercules of een grimmige leeuw zich in ongemakkelijke houding boven den deurboog kromt of het balkon schoort, en voorts platte gevels, heel hoog, heel naakt, heel vervelend, alles in de laatste eeuw onder de regeering van Karel VI ontstaan en voor het beste deel door Fischer von Erlach gebouwd. Er is niets in te vinden van de oude Duitsche steden met middeleeuwsche of renaissance-gebouwen, die met hunne

kronkelende straten of schilderachtige hoekjes, den bezoeker zoo sterk kunnen aangrijpen.

Ik herinner mij, hoe ik zoo dikwijls bij vallenden avond geslenterd heb door een dier oude steden, Neurenberg, Hildesheim, Brugge, Oxford en zoovele anderen, op het oogenblik dat het oog nog slechts ten halve de vormen onderscheidt en de geest zich zooveel vrijer beweegt, als de omtrekken van het aardsche onbestemder worden. Dan rijzen de beelden van vroeger dagen op, dagen met eigen zeden, eigen kunst, oude begrippen; dan waren menschen in verouderde kleederdrachten door de ouderwetsche straten. De fantasie kent geen afstand meer tusschen droom en werkelijkheid, tusschen verleden en heden. Men ziet de toekomst door even helder als het verleden, en men voelt zich in staat om het stoutste zoo gemakkelijk uit te voeren als men het droomde. Is het de dichter, die in ons ontwaakt, wanneer wij buiten de alledaagsche werkelijkheid treden; zijn het de vertelsels onzer kinderjaren, de romantische verdichtsels onzer jeugd of wordt er iets wakker dat met het bloed der voorvaderen in ons is blijven zitten, dat ons in die oude schilderachtige hoeken bekenden uit lang vervlogen dagen doet herkennen en de helden der sagen en sproken vleesch doet worden? Wie zal vasten grond tot verklaring vinden in dit rijk der nevelbeelden?

Die wonderkracht bezit Weenen niet; de stad had nooit een kunst, die haar eigen was; invloeden uit den vreemde lieten er zich gevoelen, een nationale uiting vond zij er niet.

Toen nieuw Weenen werd gebouwd, was een andere tijd aangebroken, de tijd der verspreiding van den kunstzin heel Europa door. De oude keizerstad bleef niet ten achter in dit streven naar het schoone. In schilder-, graveer- en nijverheidskunst, verwierf zij in de laatste vijf en twintig jaar een vroeger geheel ongekenden rang en, zooals wij zagen, in bouwkunst schiep zij meesterwerken. En toch ook in die meesterwerken blijft de nationale uitdrukking ontbreken. Wij zien langs den Ring gothieke en Grieksche werken oprijzen, het meestedeel der gebouwen is in Italiaanschen renaissance-stijl, het is alles toepassing, benuttiging van vreemde scheppingskracht; het eigenaardig Oostenrijksche, het eigenaardig Germaansche ontbreekt volkomen. Er staat geen enkel gebouw van Duitsche renaissance in de oude hoofdstad van het Duitsche keizerrijk. De

vloek, die op de bouwkunst onzer dagen weegt, is dat zij voordeel trekt uit wat anderen vonden, en zelf niets weet te scheppen; en aan die noodlottige wet ontsnapte Weenen zoomin als andere steden. Iets kan zij tenminste tot hare verontschuldiging aanvoeren: zij heeft geen verleden en kon er dus niet ontrouw aan worden.

II.

Weenen, 29 October 1891.

Aan beide zijden van een ruim met laag groen beplanten grond, verheffen zich de twee nieuwe Museums van Weenen. Wanneer men, van den Ring komende, het plein opwandelt, heeft men voor zich de keizerlijke stallen, een zeer uitgestrekt, maar eenvoudig gebouw der achttiende eeuw; achter zich het keizerlijk paleis; rechts het Museum van Natuurkunde, links dat van kunstgewrochten. Midden op het plein bevindt zich het gedenkteeken opgericht aan Maria-Theresia, een werk van Kaspar von Zumbusch, even grootsch als de nieuwe Ringgebouwen. De Keizerin zetelt op een hoog verheven voetstuk; aan hare voeten zitten vier zinnebeeldige figuren; in de nissen, die in de vier zijden van het voetstuk zijn uitgespaard, ziet men groepen van beroemde mannen; lager aan den voet der nis aan elken kant staat een der groote staatsmannen en op de vier hoofden, sterk vooruitstekende aan de hoeken van het voetstuk, prijken vier veldoversten te paard: in het geheel vijf en twintig bronzen standbeelden, gedragen door een machtigen bouw van marmer en graniet, het meest omvangrijke gedenkteeken, dat in Europa bestaat, en tevens een der best gelukte, die de moderne kunst voortbracht.

De voorgevel van het Kunstmuseum strekt zich uit langs de heele linkerzijde der Maria-Theresia-plaats. Het vormt een vierkant gebouw van 168,79 meters lang en 74,34 meters breed. Men begon er in 1872 aan te werken, den 17^{n} October laatstleden had de plechtige opening plaats. Semper leidde de werken tot in 1879; Hasenauer voltooide en zorgde voor de inwendige versiering. Een middenbouw springt tamelijk sterk vooruit en is rijk versierd met standbeelden. Daarin bevinden zich de drie groote poorten, die toegang tot het museum verleenen. Bovenop den middenbouw verheft zich een zware

64 meters hooge koepel, door vier kleinere omgeven. In de zijvleugels telt men vier rijen van negen vensters, kleine vierkante onder en boven, halfronde op de twee bijzonderste verdiepingen; de uiteinden worden gevormd door twee hoekgebouwen elk met vier standbeelden bekroond. De gevel is rijk van bewerking in de détails, maar het geheel is eerder machtig dan fraai. De vleugels zijn ongeëvenredigd lang en het ontbreekt hun geheel aan afwisseling; de hoekgebouwen, van gelijke hoogte, brengen geen voldoende spel in de lijnen aan; de regelmatig nevens elkander loopende en betrekkelijk kleine ramen geven al te weinig tegenstelling van licht en donker. De kleine koepels rond den middenkoepel zijn niet gewettigd en maken een nog al onnoozel figuur. Het oog had een meer afgewisselde bekroning voor de daklijn gewenscht en met de hoeken een belangrijker hoogte te geven, ware wellicht aan die behoefte voldaan. Wanneer men die eentonigheid vergelijkt met het geweldige spel van het parlementsgebouw, en dit massieve met het slanke profil en den sterk uitgesneden gevel van het stadhuis, dan staat het Museum erg ten achter.

Indien de buitenzijde te plomp is, dan is de binnenkant een ware triomf voor den bouwmeester. Men komt eerst in een voorhalle, op de hoogte der eerste verdieping door een gewelf overdekt, dat langs een ronde opening zicht geeft in den koepel, die den middenbouw bekroont. Van hier uit leiden rechts en links kleinere trappen naar de eerste, en een grootere trap, vlak voor den ingang, naar de tweede verdieping. Op de hoogte dezer laatste vangt de eigenlijke koepelbouw aan. Hij is achtkantig en in elk der acht hoeken schiet een machtig zwartmarmeren pilaster met wit dooraderd, naar boven; de schacht van den pilaster is geplooid in het midden en teekent aldus de hoeken van den bouw aan. In de vakken tusschen de pilasters is een kleiner arkade en een loggia geopend, een kroonlijst en een rijk versierde balustrade loopen daar boven. De muren zijn geheel in stucco. Boven de balustrade in het welfsel zijn acht bas-reliefs aangebracht, gebeurtenissen uit het leven der kunstbeschermers voorstellende, acht medaillons van kunstenaars, door zittende allegorische beelden gehouden, en acht vensters in geschilderd glas met gebeeldhouwde omraming.

Rijker nog is de trapzaal, waarin men treedt na de voorhalle te zijn doorgewandeld. Wit-marmeren trap en zijwanden uit

stucco, versierd met wapenschilden in wit marmer gebeeldhouwd en met schildhoudende leeuwen; op het portaal te halverwege de machtige groep van Canova, Theseus den Minotaurus verslaande. Daarboven, op de hoogte der tweede verdieping, twaalf arcaden, tusschen elk derwelke een paar zuilen van hetzelfde zwart-witte marmer als dat der groote pilasters van de koepelhalle. In de hoeken tusschen boog en kolom, in de twaalf lunetten boven de arcaden en in het plat gewelf der zaal allegorische schilderingen. De schilderingen der hoeken zijn van Franz Matsch en van de gebroeders Gustav en Ernst Klimt, die der lunetten van Hans Makart, die der zoldering van Munkacsy. De laatste, de Verheerlijking der Beeldende Kunsten voorstellende, kostte alleen honderdduizend gulden.

Het gaat natuurlijk niet in woorden een nauwkeurig denkbeeld te geven van vorm en pracht dezer plaatsen; men zou allerminst fotografiën voor de oogen moeten hebben om ze zich voor te stellen. Wij kunnen alleen getuigen, dat de overweldigende pracht van koepelbouw en trapzaal en de harmonische samenwerking van de rijkste stoffen met de keurigste bewerking ongeëvenaard zijn. Er is daar letterlijk niets anders dan marmer, stucco even fraai als marmer, goud, schildering en beeldhouwwerk te zien. Van marmer zijn de deurposten, die men door de arcaden ontwaart; van kostelijken steen de kolommen, die de deurbogen dragen; de schitterende zuilen, die tusschen de arcaden oprijzen, hebben vergulde kapiteelen en het beneden deel hunner schacht is gevat in een netwerk van arabesken uit verguld brons gedreven. De schilderingen van Matsch en Klimt zijn in donker glansende tonen en doen aan heiligenbeelden van Van Eyck denken: zij stralen als miniaturen in kleinodiën gevat. De lunetten van Makart, zachter van toon, geven aan het tafereel het weelderig uitzicht, kleur en vorm aan den beroemden Weener schilder eigen. Munkacsy's zolderstuk, lichter, luchtiger van kleur, biedt het oog een rustpunt aan van stillen, fijneren glans, te midden van al die verblindende pracht. Er komt bij dien rijkdom van kleur een heerlijk spel van licht. Door de arcaden der trapzaal heeft men zicht op de galerijen, die daar en in den koepel naar de zalen en kabinetten leiden; men ziet de bogen der arkaden elkander doorsnijden, de grotescoschilderingen lustig over de gewelven ranken, de deurposten met hun marmeren zuilen glansen, het licht der vensters op de

stucco wanden weerkaatsen: het lijkt wel een paleis uit duizend en éénen nacht. De fraaiste Museums van vroeger dagen, de Louvre alleen uitgezonderd, zien er, vergeleken bij dit nieuwe gebouw, armoedig uit. Het zijn bescheiden bergplaatsen, waar schilderijen onder dak zijn gebracht; hier is het wezenlijke en paleis, waar de kunst vorstelijk troont. Is het een goed, is het een kwaad, dat niet meer als vroeger, paleizen tot Museums worden ingericht, maar dat Museums in paleizenpracht worden gebouwd? Ik beken, dat ik gaarne zie, dat de kunst heerlijke tempels bewoont en meen, dat die pracht getuigenis aflegt van den eerbied, dien men voor haar gevoelt en den bezoeker eerbiedig stemt. Daar vooral, waar de bewaarde schatten zoo groot zijn als hier, is die rijkdom gewettigd.

De zalen der eerste verdieping bevatten de Egyptische, Grieksche en Romeinsche kunstwerken der oudheid, de voortbrengselen der kunstnijverheid van later dagen, de munten, medailles en wapens, welke hier zijn bijeengebracht uit verscheidene lokalen, als het Belvédère, de Ambrosverzameling, het arsenaal, de bibliotheek, de schatkamer en het muntenkabinet des keizers. Op de tweede verdieping vindt men de verzameling schilderijen terug, die zich op het boven-Belvédère bevond, aanzienlijk vermeerderd door vroeger niet tentoongestelde stukken. In de gelijkvloersche ruimten worden de oude beeldhouwwerken van grooten omvang, in de halfverdieping onder dak teekeningen en waterverfschilderingen bewaard.

Al deze schatten behooren het keizerlijk huis toe en zijn in den loop der eeuwen bijeengebracht door vorsten der Habsburger familie, die van geslacht tot geslacht geheerscht heeft, niet enkel in Duitschland, maar ook in Italië en in de Nederlanden, en waarvan vele leden zich onderscheidden door kunstzin en kunstsmaak. Dat zij hier in hun geheel en in de gunstigste voorwaarden voor het publiek toegankelijk zijn gemaakt is voor hen als een soort van hergeboorte en in de kunstgeschiedenis een heugelijk feit.

Ik zal niet beweren dat de zalen van Egyptische, Grieksche en Romeinsche oudheden zich door buitengewonen rijkdom onderscheiden, alhoewel in de eerste de drie rood marmeren bundelzuilen en het marmeren beeld van den spreker, in de tweede het bronzen beeld van den Overwinnaar en in de derde de Fuggersche sarkofaag, waarop de kamp tusschen

Amazonen en Grieken gebeiteld is, stukken van den eersten rang zijn.

Zoohaast men deze zalen uit is, treedt men in het rijk der verrassingen en verbazingen: de Onyx met Ptolemeus en Arsinoë, een der volmaaktste werken van de Grieksche snijkunst, de Gemma Augustaea, de grootste op een na der gesneden steenen en het schoonste der Romeinsche werken van dien aard; de gouden geëmailleerde drinkkan met robijnen, diamanten en 127 cameën bezet; de zilveren vergulde schotel met 350 gesneden steenen, de kleine vaas met 94 onyx-cameën, de goudvondst van Gross St. Miklos, bestaande uit 48 gouden vaten, die niet zonder waarschijnlijkheid gehouden worden voor den schat van Attila, en veel andere stukken, vinden kwalijk huns gelijken.

De werken van hout- en ivoorsnijders, van goud- en zilverdrijvers, glasgraveerders en andere kunstnijveraars staan niet minder hoog. Het beroemde zoutvat van Benvenuto Cellini, eigenlijk een tafelpronkstuk in goud gegoten, met een Neptunus en Amphitrite-groep en velerlei kleine figuurtjes versierd, vormt daar een glanspunt. De altaargewaden uit den Bourgondischen tijd, in Vlaanderen naar teekening van een meester uit van Eyck's school in goud geborduurd; het houten verkeerbord met gebeeldhouwden bak en steenen, een meesterstuk van fijnsnijderij, door Hans Kels van Kaufbeiren in 1537 uitgevoerd; de kasten vol gesneden ivoor van de heerlijkste uitvoering; de bronzen busten van Jacob Dubreucq, Leone Leoni en Adriaan de Vries, treffen door hunne volmaaktheid in die duizenden van wonderwerken.

De wapenverzameling, een der rijkste van Europa, vult twaalf zalen. De uitrustingen der zestiende eeuw zijn vooral merkwaardig door hunnen kunstigen arbeid. Die van keizer Karel, van Ferdinand van Tirol, van Alexander Farnese, van keizer Mathias, overdekt met drijfwerk, zijn meesterstukken van smaak en kunst.

Al deze voorwerpen zijn tentoongesteld in zalen, waarvan de gewelven met arabesken beschilderd zijn, in toonkasten, waarvan de groote zware ruiten in koperen latten zijn gevat, of in zulke andere voorwaarden als best passen om ze den toeschouwer gemakkelijk en goed te laten zien.

Op de tweede verdieping vindt men de schilderijen in veer-

tien zalen met bovenlicht en twintig kabinetten met zijlicht. De muren zijn groen geverwd, langs den vloer loopt een zwarte marmeren of houten plint, waarop de schilderijen rusten, de zoldering is overal met beeldhouwwerk of schildering versierd, het licht is over het algemeen uitmuntend, zoodat men de werken, die men in het Belvédère heeft gezien, hier onherkenbaar door verhoogden glans weervindt. In de kabinetten hangen de schilderijen langs boogvormige wanden, die de hoeken breken en den dag gelijkmatig verdeelen, een eenvoudige maar zeer doeltreffende schikking,

Men heeft over het algemeen de tijdsorde gevolgd in de plaatsing der schilderijen; een uitmuntend stelsel op zich zelve, maar dat men niet tot het uiterste mag doordrijven, wil men niet in moeilijkheden vervallen, zooals er zich hier voordoen. Het treft door deze schikking inderdaad al zeer ongelukkig, dat de werken van Rembrandt in een hoekkamer hangen, geheel verloren en zeer onvoldoende verlicht, het slechtste lokaal van heel het Museum. Hunne plaats was klaarblijkelijk in een der hoofdzalen, waar nu hier en daar groote lappen van ondergeschikt belang gevonden worden.

De helft der zalen wordt ingenomen door de Nederlandsche scholen, de andere helft door Oud-Duitsche, Italiaansche en moderne meesters. De kern der verzameling is bijeengebracht door aartshertog Leopold-Wilhelm, gouverneur der Nederlanden van 1648-1656, die zich daar een kabinet vormde, welk hij bij zijn terugkeer naar Weenen medenam; eenige der merkwaardigste schilderijen zijn door Maria-Theresia uit de kerken van Vlaamsch België gekocht. Zoo is het groot aandeel der Nederlandsche of beter der Vlaamsche school te verklaren. De eigenlijke Hollandsche School is minder rijk, alleen Rembrandt is goed vertegenwoordigd door zeven portretten. Van de oud-Duitsche is Albrecht Durer het best bedeeld, onder anderen door zijn *Aanbidding der H. Drievuldigheid*.

Onder de Italiaansche zijn vooral de Venetianen merkwaardig; Tintoretto heeft 24 portretten en 8 andere stukken, Tiziano 35 stukken, waaronder 18 portretten, Paul Veronese 30 stukken.

Hoe vluchtig men ook een Museum doorloope, men treedt er niet zonder vermoeienis uit en hoe vluchtig men het geziene opsomme, men loopt gevaar anderen te vermoeien. Ik vergenoeg mij met dit overzicht voor heden. Moegezien luisterde ik

daar straks naar hetgene rondom mij gezegd werd en sloeg ik mijne medebezoekers gade.

Het Museum is eerst sedert acht dagen open en enkel drie dagen in de week is het toegankelijk voor iedereen. Alle dagen stroomden, deze eerste week, gemiddeld tien duizend man binnen. Aandachtig doorloopt de menigte de zalen, stilstaande voor de Egyptische oudheden, die het scherp verschil dier oude beschaving in helder licht stellen, gretig de oogen openzettende voor de gouden vazen van Attila en de schotels met cameën bezaaid, vol bewondering de keurige werken der renaissance aanstarende. In de schilderijenverzameling is het bezoek minder druk en de geestdrift blijkbaar koeler. Hier als elders verstaat het publiek de kunst der kunstwerken niet. Het vraagt zich af wat de schilder heeft willen voorstellen en is voldaan wanneer het onderwerp is begrepen. Een man, die levendig uit de oogen kijkt en van wien men kan zeggen: ‘hij heeft maar te spreken om te leven’; een hondje, dat ergens op het voorplan keurig is weergegeven, een doode natuur, die de begoocheling geeft der waarheid, lokken kreten van bewondering uit. Men houdt zich bezig met wat de kunstenaar voorstelde, niet met de wijze waarop hij het deed. Het is hier als elders: het onderwerp, niet de weergeving trekt aan. Tegenover dien mangel van ontwikkeling der oningewijden, staat de overdrijving der verfijnden van smaak, die alleen nog aan virtuositeit van het penseel hechten, wanneer zij zoo verre niet gaan een Museum van oude kunst met een rommel chromolithographiën gelijk te stellen. De strooming van den dag volgt hen. Menigeen ziet nog enkel naar de uitvoering, niet meer naar de vinding, de gedachte. Rembrandt heeft Rafaël onttroond in den smaak der moderne vakmannen. Zoo slaat de mode immer van het een uiterste naar het andere over. De Madonna van den grooten leerling van Perugino laat koud, een oudemanskop van den schilder der Nachtwacht verwekt geestdrift. Is dan de gedachte in de kunst, de hooge schoonheidszin, de stoute of nauwkeurige teekening veroordeeld en zal alleen de penseeltoets, het kernachtige of fijne weergeven van tinten en tonen zegepralen? De goede genius der kunst en de studie der ouden behoeden er ons voor. Er is in de Museums meer dan geschiedenis der kunst te studeeren; men leert er dat kunst geen mode is van den dag, dat er zoovele manieren zijn van haar op te vatten als er tijden en scholen bestaan, dat

geene richting de oplossing van het eeuwige raadsel: ‘Wat is kunst en hoe moet zij zijn?’ in haar bezit heeft; dat er zooveel gewettigde antwoorden op die vraag kunnen gegeven worden als er ware kunstenaars zijn en zoovele meesterstukken als er meesters leefden.

P.S. Een week, nadat ik dit geschreven had, zat ik bij eenen vriend te Munchen des avonds te praten in een huis, dat een Museum, en in een kamer, die een schrijn van kleinodiën gelijkt. Daar kwam bezoek en al spoedig had men het over de pas gesloten tentoonstelling en meer bepaald over de Schotsche schilders, die eenen ongewonen bijval hadden genoten. Munchen is tegenwoordig de sterke burcht der ultra-moderne kunst en de Schotten schijnen hare apostels door Gods genade geworden te zijn. Een jonge dame, helder van zin en schitterend van oog, trad op als verdedigster der oude zienswijze; een der bestuurders van het Museum brak eene lans voor het modernisme. Een aanwezige had een paar Schotsche schilderijen gekocht, die gehaald werden als bewijsstukken; het eene stelde eene jonge vrouw voor met hoed en mantel, het andere een landschap. Ik moet eerlijk bekennen, dat men al dadelijk bemerkte, dat het eene stuk een persoon, het andere een natuurgezicht weergaf, veel meer kon men echter niet bevestigen. Of de persoon een jonge of eene oude, een leelijke of een schoone vrouw was, zag men niet; of de breede lichte streep, die door het landschap liep een weg of een rivier was, kon men niet uitmaken; geheel de kunst lag hem in de zeldzame fijnheid van tinten, in den ‘toon’ zooals men het heet. En nu sprak de jonge dame: ‘Ik wil toch iets zienswaardigs zien op een schilderij en in elk geval wil ik weten wat er op staat.’ En de kunstcriticus: ‘En wanneer gij nu gezien hebt dat het voorgestelde een locomotief en geen boom is, zijt gij dan ver gevorderd?’ Die doodslaander bracht de tegenspreekster eenigszins van haar stuk; zij voelde dat er meer gevraagd wordt van den kunstenaar dan duidelijkheid; wat dat meerdere was begreep zij niet zoo dadelijk en haar tegenspreker, die het wel wist, zweeg er over.

Ik mengde mij niet in de discussie, maar ik vond dat de schilderijen erbarmelijk waren: kleurenvlekken met min of meer, laat ons toegeven met veel smaak bijeengebracht, maar chaotische dingen voorstellende, indrukken vluchtig weergegeven zonder lichaam en zonder ziel.

Dit zal niet de kunst der toekomst worden, evenmin als het die van het verleden was. Zeker in de schildering is de waarneming der vlek door het oog, de juiste weergeving door het penseel iets en veel, het is niet alles; men kan groote penseeler zijn zonder ophouden teekenaar te wezen. Rembrandt en Rubens, de virtuosen van het koloriet, hebben het geweten en hebben immer hunne schildering verfijnd, immer bij vorderenden leeftijd minder belang gaan hechten aan onderwerp en samenstelling: het *Corporaalschap van Banning Cock* is wispelturig, de *Aanbidding van O.L.V.* in Rubens' grafkapel is niet veel redelijker van ineenzetting, maar daar hebben wij toch nog personages van vleesch en been en een handeling, die hoe stout zij weze, bepaald en verklaarbaar is. Hier als daar heeft de schilder den teugel gelegd op den hals zijner fantasie en haar vrij laten ronddraven, hij heeft gespeeld met kleur en licht, niet als een goochelaar, maar als een, wiens oog gedrenkt en wiens hart verrukt is door schooner en rijker tonen dan de wereld te zien geeft en die, door eigen toovermacht, het bestaan schenkt aan wat hij in zijne opgetogenheid te aanschouwen kreeg.

De Museums leeren ons dat niet van heden of gisteren de zeldzame tonen en tinten, de aantrekkelijkheid der harmonische kleurenvlek gekend en gezocht werden; zij bewijzen, dat tusschen het stoute en het buitensporige een afstand ligt, dien men niet ongestraft overschrijdt.

III.

Weenen, 31 October 1891.

Wanneer men in het nieuw Museum de zalen der Nederlandsche schilderschool binnentreedt, komt men vooreerst in die, waar de kartons van Jan Vermeyen, in waterverf geschilderd en den tocht van keizer Karel naar Tunis voorstellende, opgehangen zijn. Jan Vermeyen, geboren te Beverwijk bij Haarlem in 1500, trad al spoedig in dienst van zijnen vorst en vergezelde dezen op zijn krijgstochten, ‘want den keyzer, zooals van Mander zegt, hem veel gebruyckte, zijn krijghen, geschiednissen en verwinningen te teyckenen, nae welcke maels schoon tapijten zijn gemaeckt geworden: soo dat hy nae

veel dingen over al nae 't leven dede, onder ander oock de belegeringhe en ghelegentheyt der stadt Thunis.'

Dezelfde schrijver somt verscheiden schilderijen op van Vermeyen, die alle verloren zijn gegaan. De kartons van den Tocht naar Tunis zijn gelukkiglijk bewaard gebleven; zij nemen eene voorname plaats in het Museum van Weenen in en vullen daar twee groote zalen; zij doen hunnen vervaardiger als een degelijken en eigenaardigen kunstenaar kennen. Zij dienden als models voor een stel tapijten, die te Brussel in 1548-1554 door Willem Pannemaeker geweven werden, en zich nu te Madrid bevinden. De geheele reeks kartons van Vermeyen telde twaalf stuks.

In 1712 liet keizer Karel de VIe een nieuw stel tapijten weven door Joost de Vos van Brussel; men bezigde daartoe de kartons, die in het paleis dier stad gebleven waren, maar waarvan er slechts tien benuttigd werden; de twee overigen gingen sinds dien of waren toen reeds verloren. Met die tapijten kwamen de kartons in 1721 naar Weenen, waar zij sedert dien tijd opgerold en verborgen lagen. Bij het inrichten van het nieuw Museum werden zij uit hunnen schuilhoek te voorschijn gehaald; zij verkeerden in deerniswaardigen toestand, verhakkeld en verbrokkeld, losgeraakt van het doek waarop zij vastgemaakt waren. Men heeft ze met de grootste zorg laten herstellen en van de geleden schade is weinig of niets meer te bemerken.

De tapijten der Verovering van Tunis zijn voorzeker de belangrijkste werken door de Brusselsche tapijtwevers in de zestiende eeuw voortgebracht, de belangrijkste misschien, die ooit naar models van Nederlandsche kunstenaars werden geweven. Keizer Karel schreef met de grootste zorg en mildheid de noodige maatregelen voor om het werk in de beste voorwaarden te doen uitvoeren. De wever mocht niets anders dan de fijnste zijden en wollen bezigen; de keizer moest zelf de zilveren en gouden draden leveren; een ambtenaar werd naar Grenada gezonden om de vervaardiging en het verven der zijde te bewaken en verbleef daar met dit doel 2 jaar, 7 maanden en 25 dagen. De zijde kostte 6637 gulden en was van 19 kleuren, ieder met 3 tot 7 tinten. Gedurende vijf jaren werkten er te Brussel 84 werklieden aan het weven, dat voor de 1246 ellen 14592 gulden kostte. Bovendien kreeg Pannemaeker een lijfrent van 100 gulden 's jaars.

Het is dus een tapijtwerk van het hoogste belang, waarvoor deze kartons dienden en zij zijn hun bestemming wel waardig. Achtereenvolgens stellen zij voor: den Wapenschouw des legers bij Barcelona, de Aanlanding in de haven van Carthago, de Belegering en de Inneming van Galata, de Slag bij Tunis en de plundering dier stad, den Uittocht des legers uit Tunis en de Inscheping tot den terugkeer. De twee oorspronkelijke stukken, die ontbreken, waren de Kaart van het westelijke deel der Middellandische zee en de Inneming van Tunis.

Zooals wij zeiden doen deze waterverfschilderingen Jan Vermeyen als een der eerste meesters zijner eeuw kennen. Evenals zijne tijdgenooten staat hij onder den invloed der groote Italianen, die onmiddellijk voor hem kwamen: in den *Uittocht uit Tunis* ziet men een gansche reeks vrouwen en mannen, die vee medevoeren, korven en kruiken op het hoofd dragen en sterk aan groepen uit Rafaëls schilderijen herinneren. Hij is anders geen idealist; hij heeft een open oog voor de werkelijkheid. Vermeyen, vertelt ons van Mander, was ‘een schoon en langh persoon, hadde eenen schoonen breeden baerdt, soo langh dat hij recht over eynde staende, daer op con treden’. De keizer had er pret in zijnen schilder aan de heeren en vrouwen van zijn hof te toonen ‘trotsende op zijn bysonder ghedaent en ghestalt’. Op vier of vijf zijner kartons ziet men ‘Hans met den baard’, druk aan het teekenen van het tooneel, dat zich aan zijn oog voordoet, en wat hij daar opgemerkt heeft en in zijn notaboek aangestipt, geeft hij in zijne groote samenstellingen trouw weder. Treft het tooneel hem door pracht en glans als in den *Wapenschouw bij Barcelona*, dan wordt zijne voorstelling ook statig in de bijzondere figuren, weidsch in de ontvouwing van het geheel. Keizer en infante met gevolg staan op den voorgrond in rijke wapenrusting; in de verte strekken zich de reien der oprukkende troepen uit, met de trompetblazers aan het hoofd, met ontplooide bannieren en bonte kleedij. Is het tooneel dramatisch, zooals meermaals het geval is, dan duidt hij er het roerende, het akelige van aan zonder in bombast te vervallen. De terugkeer naar het vaderland heeft plaats op een grond, bezaaid met lijken van menschen en paarden, van vrienden en vijanden: terwijl de vrouwen het keukengerief inpakken, graven de mannen kuilen voor de dooden. Op andere tafereelen wordt er verwoed van beide zijden gevochten, en

ongenadig worden de overwonnenen gestraft en mishandeld; elders weer behoudt de menschelijkheid haar recht. In de *Plundering van Tunis* geeft een Europeër uit zijnen helm te drinken aan een Arabisch meisje, terwijl daar nevens een vrouw vluchtend met haar kind wordt achterhaald door een soldenier en wreed met de lans gestooten.

Kenmerkend is vooral de plaats in die oorlogstafereelen aan de episode ingeruimd, nu eens akelig, zooals daar waar een Mahomedaan twee afgeslagen hoofden aan zijn overste brengt; dan weer vroolijk, zooals in de *Landing te Carthago*, waar guitaar spelende en zingende vrouwen de krijgslieden op de booten vergezellen: meest altijd naïef, onmiddellijk uit het leven gegrepen. Zoo vindt men in hetzelfde karton der *Landing* een galeiboef, die de hand in het water steekt om te voelen of het warm is, een paard dat den kop over boord buigt om te drinken; terwijl de krijgsscharen oprukken of vechten, ziet men de paters in hun getijdeboek lezen, de fouriers de leveringen nazien, de vrouwen het linnen wasschen en Vermeyen teekenen. Het werk wordt dus gekenmerkt door een zin voor de waarheid, de alledaagsche werkelijkheid; het neemt in den krijgsman den mensch waar; het bestaan, de bescheiden bemoeiing en handeling van den enkelen man worden aangestipt in het voorstellen van gebeurtenissen, die tot de wereldgeschiedenis behooren.

De kunstenaar heeft daarbij een open oog voor fraaie vormen en kleuren: de schepen met hunne breede zeilen en bonte bannieren, de Mahomedaansche krijgers met hunne afgewisselde kleedij, de vrouwen met hun vreemdslachtige schoonheid, de ridders en christen soldaten met hunnen prachtigen dos, dit alles trekt hem aan. Het gevaar en gewoel zoekt hij in forschen trant weer te geven, alhoewel zijn personages er wat stijf uitzien. Maar hij drukt op dit alles een stempel der geziene werkelijkheid, het eigenaardig kenmerk der Nederlandsche Kunst. Hierdoor onderscheidt hij zich treffend en gunstig van zijne vakgenooten in de historieschildering en van de Italianen der zestiende eeuw in het algemeen. Michel Coxcie, Marten van Heemskerck, Pourbus, Floris hebben allen iets kunstmatig deftigs en voornaams, dat hen de ware wereld doet uit het oog verliezen en hen op het spoor van Rafaël gedurig in hooger kringen doet stijgen. Hij blijft even ver nochtans van de realisten: van Hemissen,

Beuckelaer, Peter Aertsen en Peter Breugel den oude, die zich bewegen in de lagere kringen der samenleving. Hij houdt de middenmaat tusschen de hoofsche wereld van de eerste en de dorpere der tweeden, zijn gelouterde waarheidszin in dien tijd van gezochtheid naar het hooge of naar het lage verrast en boezemt eerbied voor den degelijken en oorspronkelijken kunstenaar in.

Het treft, dat onder de nieuw tentoongestelde schilderijen van het Museum er zich een dozijn bevinden van Peter Snayers, eenen schilder, die zekere punten van overeenkomst in onderwerp en behandeling met Vermeyen bezit; het zijn afbeeldingen van wapenfeiten van den aartshertog Leopold-Wilhelm en van den veldmaarschalk Piccolomini, door dezen laatste aan den schilder besteld, van 1639 tot 1662 uitgevoerd, dan door den Aartshertog overgenomen en aan keizer Leopold I geschonken.

Snayers, te Antwerpen in 1592 geboren, werd hofschilder der infanten Isabella en Ferdinand en zijne voornaamste werken zijn veldslagen in denzelfden trant als die, welke wij hier zien; verscheidene ervan bevinden zich in het Museum van Madrid; in zijn vaderland worden zijne werken zelden aangetroffen. Antwerpen bezit er geen van.

Snayers' veldslagen zijn gemakkelijk te herkennen, de drie bovenste vierden van het stuk worden ingenomen door een zicht in vogelvlucht der streek, waar het gevecht plaats had, of der stad, die belegerd werd. Onderaan ziet men troepen, krijgsoversten, gevangenen, landslieden of andere personages, die er bij te pas komen. Het bovendeel is in bleeke, grijsgroene tint uitgevoerd, het onderdeel daarentegen in krachtige bonte tonen; het contrast is zoo scherp dat de topografische brok door een kaartenmaker, het overige door een kunstenaar vervaardigd schijnt. Een kunstenaar van degelijke verdienste is Snayers toch. Leerling van Sebastiaan Vrancx overtreft hij verreweg zijnen meester, hij schildert breeder, kleurt fijner, heeft meer leven en beweging. Even als Vermeyen mengt hij allerlei episodes uit het dagelijksch leven in zijne krijgstafereelen. Hij komt dichter bij Teniers door zijne voorname kleurenpracht en zijn zin voor waarheid; maar in plaats van dezes helderen zilveren toon, vindt men bij hem een warm eenigszins beneveld koloriet. Van der Meulen, die zijn leerling was, heeft hem

trouw genoeg nagevolgd en staat, alhoewel meer bekend, niet boven hem.

Met de twaalf nieuw tentoongestelde stukken van Snayers, telt het Museum nu zeventien schilderijen van dien meester, elk ongeveer drie meters breed en twee hoog. 't Is veel, 't is te veel. Met alle deze stukken in de onderste rei te hangen heeft men hun een overdreven belang gegeven en erger nog de plaats, die aan andere toekwam, in beslag genomen. Zoo hangt bij voorbeeld Jordaens' groot *Drie-koningen-feest*, een meesterstuk, nu op den tweeden rang in eenen hoek, terwijl het eene eereplaats verdient. Maar aan zoo iets moet men zich verwachten in verzamelingen, die niet gevormd zijn naar vrije keus en naar belangrijkheid der werken, maar naar het toeval van schenking of bestelling.

Hetzelfde geldt dan ook voor eene aanzienlijke reeks stukken, die insgelijks het nieuw Museum zijn komen verrijken en op last van Aartshertog Leopold-Wilhelm vervaardigd werden door zijnen eersten hofschilder. Deze, Jan van den Hoecke genaamd, geboren te Antwerpen in 1611, trad in 1647 in dienst van den landvoogd der Spaansche Nederlanden, schilderde een aanzienlijk getal groote decoratieve doeken voor hem en leverde schetsen voor dergelijke werken, die onder zijn toezicht door anderen werden uitgevoerd. In het nieuw Museum vinden wij drie zijner schetsen, deelmakende van een reeks van zes stukken, elk twee der maanden voorstellende; verder de schets eener zinnebeeldige voorstelling van *Dag en Nacht* en vier groote schilderingen elk twee maanden voorstellend.

Al deze stukken waren bestemd om als kartons voor tapijtwerken te dienen, die in 1650 door Everard Leyniers en Gillis van Habbeke te Brussel werden geweven. In de overeenkomst tusschen den aartshertog Leopold-Wilhelm en de tapijtwevers heet het, dat de schetsen gemaakt zijn door den ‘onnavolgbaren Teniers’; in den Inventaris van 1659 echter worden zij met recht aan Jan van den Hoecke toegekend.

Behalve ‘de Maanden’ werden door Jan van den Hoecke nog andere schetsen geleverd, naar welke verscheidene schilders, Peter Tyssens, Thomas Willeborts, Cornelis Schut, tafereelen uitvoerden en waarin een der Breugels en Paul de Vos de bijzaken schilderden. Van deze vinden wij de *Zegepraal van den Tijd* door Frans Wouters en een *Bacchus-stoet* door Cornelis

Schut in het nieuw Museum tentoongesteld. De *Dag* en de *Nacht* door Tijssens, die uit het Belvedere werden overgebracht, behooren tot dezelfde soort van werken.

Deze aanwinst van het nieuw Museum doet ons een belangrijk hoofdstuk kennen uit de geschiedenis der epigonen van Rubens. De stukken van Van den Hoecke, Schut, Wouters, Tyssens en Paul de Vos, zijn gewichtige werken van de hand dezer meesters en stellen hun talent in een nieuw daglicht.

Het is een stel overgroote decoratieve doeken, heel deftig, heel bevallig, maar zonder kracht van vinding noch uitvoering, met sierlijke afgeronde lichaamsvormen, lieflachende tronies, getemperden lichtglans, ondoorschijnende achtergronden: voortbrengsels eener kunst in verval. Jan van den Hoecke, een leerling van Rubens, was den meester opgevolgd in zijn ambt van hofschilder, van officiëelen decorateur; de handigheid was in de plaats der scheppingskracht getreden, de sierlijkheid in de plaats der kracht. Er is nergens een reeks schilderijen bijeengebracht, waaruit zoo duidelijk blijkt hoe schromelijk de afstand was tusschen den meester en de leerlingen.

IV.

Weenen, 4 November 1891.

Aan Rubens is in het nieuw Museum eene eerezaal ingeruimd, waar 26 zijner werken zijn bijeengebracht. Men vindt er vooreerst zijnen *H. Ildefons* met de twee zijstukken, den aartshertog Albertus en de aartshertogin Isabella-Clara-Eugenia met hunne patronen voorstellende; de *O.L.V. onder den Appelboom*, gevormd uit den achterkant der luiken, die in de dikte van het paneel doorgezaagd zijn; de drie groote stukken uit de Jezuïtenkerk van Antwerpen: de *Hemelvaart van Maria*, de *Mirakelen van S. Ignatius*, de *Mirakelen van S. Franciscus Xaverius*, met de schetsen dezer twee laatste; een kleine *Nood Gods;* den *H. Ambrosius Keizer Theodosius den toegang tot de kerk weigerende;* de *Vier Werelddeelen;* de *Offerande aan Venus*, een viertal stukken van minder belang en eenige zijner beste portretten.

Deze stukken zijn op eene zeer eigenaardige manier tentoon-

gesteld. Drie van de vier wanden der zaal zijn overdekt met een zwaar, geheel verguld bekleedsel, gevormd uit kolossale kolommen, die een even zware kroonlijst dragen, of soortgelijke architectonische versieringen, in den rijksten Rubensstijl, met een overvloed van cartouchen, vazen en anderen opsmuk. In de eerste der drie wanden zijn in reusachtige omlijsting, het middenpaneel en de voorzijden der twee luiken van den *H. Ildefons* gevat; in den tweeden zijn bijeengebracht de drie stukken uit de Jezuïeten-kerk met de twee schetsen en den *Nood Gods*; in den derden de *O.L.V. onder den Appelboom* en den *H. Ambrosius met keizer Theodosius*. Het is eene zonderlinge, eigenlijk niet onschoone, maar moeilijk te wettigen schikking. Wij beelden ons in, dat de bouwmeester begonnen is met zulk een omlijsting uit te denken voor de drie voorzijden van den *H. Ildefons*, evenals hij er in andere zalen voor de *Madonna* van Rafaël, de *H. Drievuldigheid* van Albert Durer, de *H. Justina* van Moretto heeft laten vervaardigen. Zoo iets laat zich begrijpen, daar het drieluik een geheel uitmaakt. Gewaagder is het reeds dat hij aan een tweeden wand zes schilderijen in éene omlijsting plaatste, waarvan vijf wel in een zelfde kerk doch nimmer bij elkander stonden, en dat hij nevens reusachtige paneelen, kleine schetsen in dezelfde wandbekleeding vatte. Erger nog wordt het, waar hij twee stukken, die niets met elkander gemeens hebben, aan elkander paart in een derde wand. Maar wat ons het bedenkelijkst van al voorkomt, is, dat de vierde wand onversierd blijft en daar, als dingen van minder waarde, parels van het zuiverste water, gelijk de *Offerande aan Venus* en de *Vier Werelddeelen*, worden opgehangen.

De zaal in haar geheel maakt eenen schitterenden indruk: alweder moet men het herhalen, men vindt nergens iets zoo overdadig rijks, nooit werd het goud en het geld zoo kwistig uitgestrooid. Deze praalzucht geeft een ongemeene belangrijkheid aan de zaal; het is eene eenigszins plompe, maar dan toch pakkende en warme hulde gebracht aan den grooten meester. Wanneer wij ons echter terugdenken in de stille kapel, waar de *Madonna Sistina* te Dresden afgezonderd staat, komen deze plaats en deze glans ons te rumoerig voor. Wellicht wordt alles stiller, wanneer het goud zijne eerste schittering zal verloren hebben en ‘afgemat’ zijn; maar, wat altijd ongelukkig zal blijven, is de

vierde wand, in het duister gesteld door de andere drie gouden muren. Vond men het onmogelijk een eenvormige bekleeding aan heel de zaal te geven, dan mocht ten minste voor deze eene zijde geen zoo vernederende uitzondering worden gemaakt.

En nu de kunstwerken die zich in de eerezaal bevinden. De overstelpende verguldsels zonden, schijnt het, elke schildering doodslaan; Rubens, wonder genoeg, houdt er zich goed bij. De *H. Ignatius* en de *H. Franciscus Xaverius* zijn in forschen helderen toon geschilderd, de groepen ter linkerhand van onder, van 's meesters hand, en naakte of halfnaakte personages voorstellende, bezitten een stralende kracht, eene frischheid van toon, die haast rauw schijnen, maar die door het harmoniseerend penseel genoeg worden ingetoomd om geen schetterenden wanklank te veroorzaken. Zij weerstaan uitstekend aan het glansend raam en hun eenigszins koud uitzicht wordt niet geschaad door de warme omlijsting. De *H. Ambrosius* en de *O.L.V. onder den Appelboom*, in verschillenden trant gemaald, waren beter van elkander gescheiden gebleven. Maar de groote vraag is: hoe bevindt zich de *H. Ildefons* in zijn gouden triomfboog? Weerstaat hij aan die gevaarlijke nabuurschap, gaat zijn stille glans er niet bij onder? Ik geloof dat, wanneer al dit goud zal verdoofd zijn, de schilderij nog beter tot haar recht zal komen; de flikkering is voor het oogenblik te sterk; maar ik zie haar hier beter dan in het Belvedere; ik zie ze in al hare ongeëvenaarde schoonheid, in al hare treffende eigenaardigheid en, den bouwmeester dankbaar haar al dit licht geschonken te hebben, vergeef ik hem gaarne wat overtollig goud.

De *H. Ildefons* is een der eerste meesterstukken van Rubens, een der wonderen van de wereldkunst. Het drieluik werd geschilderd in 1631-1632 voor het broederschap van den H. Ildefons in de kerk op den Kauwenberg te Brussel, en op last der Infante Isabella. Het bleef daar tot in 1777, wanneer Maria Theresia het voor de keizerlijke verzameling deed koopen en naar Weenen liet brengen. Die ontvoering is het zwaarste verlies, dat wij in die voor onze kunst zoo rampzalige XVIIIe eeuw beleefden. Als een verfijning van roofzucht deed de keizerin door de Staten de veertig duizend gulden betalen, tegen welke de koop werd gesloten.

Het heerlijke stuk dagteekent uit den tijd toen Rubens zijn

koloriet meer en meer ging verfijnen en aan het licht een immer grootere rol ging toekennen; het bekleedt, evenals zijne overige groote meesterstukken: de *Afdoening van het Kruis*, de *Kruisrichting*, de *Laatste Communie van Sint Franciscus*, het kleine *Laatste Oordeel* en enkele andere, eene bijzondere plaats, in zooverre dat het een werk van zeer oorspronkelijke opvatting is en niet enkel een schakel der regelmatig voortloopende ketting in 's meesters ontwikkeling. Het was een stuk hem door zijne hooge beschermster besteld voor een broederschap, bestaande uit hare hoflieden; het behandelt een onderwerp, waar zij als Spaansche vorstin een voorkeur voor moest hebben. Rubens maakte het nadat hij de hoogste gunst genoten had, welke hij kon verlangen, de taak van in Spanje als haar zendeling en in Engeland, als 's konings afgezant een post van vertrouwen te vervullen. Hij stelde er klaarblijkelijk prijs op een werk van ongemeene kunstwaarde te leveren.

Het opgegeven onderwerp was: de heilige Maagd, die aan den H. Ildefons, aartsbisschop van Toledo, een kasuifel uit den hemel brengt.

De schilder heeft zijn onderwerp zoo eenvoudig mogelijk opgevat. O.L.V. zit in een rijken zetel, op twee treden verheven, waarvan de rug den vorm heeft van een nis, tusschen kolommen gevat. Zij houdt het mirakuleus gewaad nog in de hand; de H. Ildefons, voor haar geknield, ontvangt het en kust het dankbaar. Aan de eene zijde van haren troon staan twee heilige martelaressen; aan de andere, eveneens twee heilige vrouwen. In de hoogte zweven drie engeltjes, die elkander bij de hand houden en waarvan de eene een bloemenkroon, de andere eenen bloementak draagt. Op de luiken ziet men den aartshertog Albertus en de infante Isabella, geknield voor hunne bidbank met hunne heilige patronen achter zich. Patronen, heilige vrouwen en engelen, allen zien het wonder aan. In de schets van het drieluik, dat zich in de Ermitage te St. Petersburg bevindt, had Rubens nevens den H. Ildefons twee geestelijken geplaatst, die brandende flambouwen dragen en de vlucht nemen op het zicht der wonderdadige verschijning. Deze geestelijken, die in de heiligen-legende vermeld staan, gaven iets dramatisch aan het tafereel; Rubens heeft ze in de schilderij weggelaten. Daar is niets van deze wereld, noch van hare hartstochten overgebleven; het is

een zuiver bovennatuurlijk visioen geworden; de hemel is op de aarde nedergedaald met de schoonste zijner bewoners, zijn rijkste licht, zijn heerlijkste kleuren. De H. Ildefons is in zalige verrukking door de buitengewone gunst hem bewezen, en houding en uitdrukking spreken dit gevoel treffend uit. Al de andere personages, O.L.V., die goedig op hem blikt, de heilige vrouwen, die met zekere welwillende voornaamheid de oogen op hem laten rusten, de engelen daarboven, de schenkers op hunne knielbanken, blijven verbazend kalm en toonen geene ontroering van welken aard ook.

Rubens de groote dramatieker wilde, dat in dit tafereel de plechtige stilte des hemels, de onbewogen gemoedstemming der gelukzaligen heerschte; hij wilde, dat zijne schildering een blik liet werpen in het verblijf der uitverkorenen. Niet het oneindig groote, het oneindig verhevene van den hemel beeldde hij af; geene Godheid hoog en diep gezeten, geen eindelooze ruimte poogde hij voor te stellen door grootsche of stoute teekening; aan licht en kleur droeg hij den last op het gemoedelijke, haast bescheiden tafereel om te scheppen in een hemelsch visioen, en zijne twee dienstbare geesten hebben hem trouw gehoorzaamd.

Goud en rood zijn de hoofdtonen der symfonie, op dit reuzenblad geschreven. Goud, dit wil zeggen licht, maakt den grondslag uit; geen licht, dat van elders doordringt en het een of ander deel der schilderij doet uitkomen, maar licht, dat uit de stof van het tafereel zelf opborrelt, ontwelt, overstroomt. Rond het hoofd van O.L.V. loopt een smal, maar vinnig stralenkransje, dat den hoogsten toon aangeeft; uit den hemel schiet een breede straal, waarin de engeltjes dartelen als in hun eigen element, en die, op den gouden zetel vallende, hem doet glimmen en glansen. De scherpere en stillere gloeden schampen af, verspreiden zich naar alle zijden, verguldende en drenkende met hun zonnigheid, verweekende door hun warmte al wat zij raken. Op de luiken stralen de gouden bloemen, geweven in de mantels der aartshertogen en de rijke kleinodiën, die zij om den hals dragen.

Op dien grond van licht speelt de tweede hoofdtoon, het rood, dat is de hoogste, de volste der kleuren. Scharlakenrood is het kleed van O.LV., granaatrood het kleed van een der heilige, vrouwen, donkerrood zijn de zware gordijnen, die in de zijluiken boven het hoofd der schenkers en hunner patronen

hangen, en de draperijen, welke hunne knielbanken bekleeden, en op velerlei plaatsen van het tafereel wordt dit kleurenthema herinnerd door kortere herhalingen. De H. Ildefons draagt een rood boordje om den hals, een der vrouwen een rood lint om den arm, een andere heeft roode rozen in het haar, de engelen daarboven dragen bloemen van gelijke kleur, en op hunne rozige lijfjes, op de wangen van O.L.V., van de heilige vrouwen en van den H. Ildefons, in ontelbare weerschijnen, schittert of schemert dezelfde tint. Harmonisch werken deze twee rijke en warme tonen samen om 's kunstenaars opvatting uit te drukken, zij versmelten met elkaar, verbreken elkanders scherpte, eenen dampkring van glorie vormende, waar heel de verschijning in baadt.

De koelere kleuren, die deze warme tonen doen uitkomen, zijn de blauwe draperij, die O.L.V. boven haar rood kleed draagt, de zwarte mouw van een der vrouwen, de zwarte priesterrok van Ildefonsus en het vaalgroen kleed der twee vrouwen aan den buitenkant. Alleen het blauw is stevig daarin, als een soort van dissonant, dat de rijke harmonie door tegenstelling doet uitkomen; het zwarte priesterkleed is overdekt door een wit koorhemd, de helderheid van het witte kleed der vrouw op den voorgrond wordt gebroken door de roode en gulden weerschijnen. Geen volle kleuren, geen rauw licht dringt zich ergens vooruit: een zachte, warme wasem, die alles verfijnt, verzacht, verheerlijkt en vergoddelijkt, hangt over het tafereel. Die tonen en dien dampkring moet de schilder waargenomen hebben bij zonnenondergang, als de lucht het schoonste is, vol gulden blakering in het diepe westen, vol roode en rozige weerschijnen op de wolken. De liefelijkheid is zonder zoetsappigheid, de versmelting van tinten zonder weekheid: het is eene bloemige warmte als de dons van een rijpen perzik, heel blos en amber.

Een oorbeeld der onverwelkbare, eeuwig reine en eeuwig schoone vrouw, kersversch en kersvast van gelaat, straalt de H. Maagd uit het midden van dien stillen gloed ons tegen, als uit een lijst gevormd door het schoonste wat er in den hemel en op de aarde bestaat; jonge bekoorlijke vrouwen in feestgewaad, engelen mollig van leden, speelsch van gemoed, de bloemen der velden, de glans der kleuren, goud in overvloed, licht bij stroomen.

Zoo verstond Rubens den hemel en zijne heerlijkheid, zoo wilde hij duidelijk maken dat de sterveling, die dit verschijnsel te zien kreeg, opgetogen en verbijsterd, in stillen deemoed moest op de kniëen vallen, zooals de aartsbisschop van Sevilla deed op den morgen, toen hij het visioen in zijne hoofdkerk te aanschouwen kreeg.

V.

Weenen, 7 November 1891.

De dagen of liever de uren, welke ik hier nog overbrengen kan, zijn geteld; ik heb een vluchtig overzicht geleverd van de nieuw tentoongestelde stukken; ik heb wat langer verwijld bij de parel der verzameling; ik wil niet heengaan, zonder nog een woord te zeggen over een deel der verzameling van schilderijen, welke voor ons Nederlanders het belangrijkst zijn. Ik zeg: Nederlanders, en werkelijk nergens ter wereld, zelfs niet in een eigen Taalcongres onzer dagen, gevoelt de Nederlander van Noord en Zuid zich zoo volkomen thuis als in een kunstmuseum, en meer dan elders is dit het geval te Weenen. Daar vindt hij een reeks werken, die den naam van zijn volk de wereld door hebben bekend gemaakt; daar wordt niet angstvallig de vraag gesteld wie, Hollanders of Vlamingen, minder of meer bijdragen tot de gemeenschappelijke cultuur; men is er Nederlander *tout court*, de wieg hebbe dan gestaan aan de boorden van Schelde of Y, van Rhijn of Maas. En ook onze goede oude schilders wisten niet van Zuid- of Noord- van Oost- of West-Nederland. Zij werkten samen in een zelfden geest en bewogen zich over het geheele grondgebied als in het groote vaderlijk huis; de van Eycks kwamen van Limburg naar Brugge, van der Weyden van Doornik naar Brussel, Patinier en Hendrik met de Bles uit Namen naar de Vlaamsche streek, Peter Breughel uit Noord- naar Zuid-Brabant. Waar de welvaart het grootste was, stroomden de kunstenaars heen en werden zij vriendelijk ontvangen; het zuiden was van onder cultuur en krachtiger bloei; wanneer daar een broeder uit het Noorden aanlandde werd hem niet gevraagd of hij wel iets tot die cultuur en dien bloei kon bijdragen; hij zette zich neer en werkte mede aan de verheffing van den gemeenschappelijken

naam. Gelukkige dagen, die in 1585 ophielden en die hier levendig voor den geest worden teruggeroepen!

De Museums van Madrid en van Weenen, gevormd door de vorstelijke huizen, die in Nederland heerschten, zijn de rijkste aan werken van dien vroegsten kunstbloei. Van Patinier, Hendrik met de Bles, Lucas van Valkenborgh, onze oude schilders van gestoffeerde landschappen, hangen er hier tal van werken; van Pieter Breughel, den vader, zijn er hier alleen meer dan in al de overige verzamelingen der wereld samen. Met de bijzonderste dezer meesters is er elders zoo onvolledig kennis te maken, dat niemand de gelegenheid mag laten voorbijgaan ze hier van dichterbij te studeeren.

Joachim de Patinier is de vader der Nederlandsche landschapschildering; men zou evengoed kunnen zeggen der landschapschildering in het algemeen. Vóór hem was de afbeelding der natuur niet onbekend; zij was enkel bijzaak gebleven, een decoratief middel van stoffeering der açhtergronden. Wanneer onze middeleeuwsche miniaturisten op den voorgrond hunne personages hadden gepenseeld in bonten kleurenpraal, dan wilden zij het vergezicht in overeenstemming brengen met dien rijkdom van tonen, en beeldden daar een hemel van azuur af met bergen van ultramarijn en boomen van smaragd. Wanneer van Eyck en Memlinc later op hunne schilderijen het leven der heiligen voorstelden, dan ruimden zij aan de aardsche natuur dezelfde plaats en dezelfde rol in als hunne voorgangers, de miniaturisten. Patinier kende aan het landschap een gewichtiger aandeel toe, hij schilderde het wel niet om zichzelve en nog altijd als achtergrond der voorgestelde gebeurtenissen, maar de afbeelding van het tooneel verkreeg gaandeweg meer belangrijkheid dan het voorval, dat er plaats greep. Hij maakte zich evenmin geheel los van de opvatting, dat landschap een decoratief doel moest vervullen, maar hij was klaarblijkelijk aangetrokken door het fraaie décor en stond er met voorliefde bij stil.

Zijne achtergronden hebben nog iets van de miniatuur; zij worden gekozen om hunne schoonheid en geschilderd met het doel die schoonheid te doen uitkomen, maar zij zouden evengoed op zichzelven kunnen staan; boomen en bergen vormen geen samenhangende massa's meer, zij geraken los uit elkander, bekomen eigen leven en persoonlijke schoonheid. Indien de rotsen niet meer glanzen als reuzige klompen van lapus-lazzuli,

dan gelijken zij nog altijd aan edele steenen, met zorg gepolijst, stralende van fijne kostelijke tinten, gehouwen in zeldzame vormen, waargenomen door den verrekijker, bekleed door het penseel met al de kleuren en lichten, die hunne sierlijkheid kunnen doen uitkomen. Zoo ook de boomen: evenals de bergen en de rotsen, heeft 's kunstenaars ingenomenheid met hun eigenaardig schoon, ze tot een zeker punt geïdealiseerd; het zijn nog geen boomen uit het bosch, geen boerenboomen, het zijn kunstgewassen, verfraaid, uitgekozen en geschikt om een sierlijk schilderachtig figuur te maken in de veredelde wereld, waar zij dienst in moeten doen.

Eerst later zou men de natuur van aanschijn tot aanschijn leeren aanschouwen en haar leeren beminnen om haar zelve, maar nu reeds wordt haar een eeredienst en aan hare afbeelding eene zorg en een talent gewijd, die een omwenteling in dit vak der kunst verwezenlijken. Als schilder bezat Patinier een ongemeene begaafdheid. Zijn *Doop van Christus* en zijn *H. Hieronymus*, onder andere, getuigen er hier duidelijk van. Als figuurschilder volgt hij van der Weyden en Memlinc en is hunner niet onwaardig; als landschapschilder is hij een uitstekend kolorist, rijk aan tinten en schakeeringen, keurig teekenend en penseelend.

Hem volgt van nabij in tijd en waarde Hendrik met de Bles, waarschijnlijk van dezelfde streek afkomstig, in elk geval tot dezelfde school behoorende; zijne stukken zijn kleiner, zijne schildering minder breed dan die van Patinier.

Zoolang de Vlaamsche school gebloeid heeft, is die miniatuurachtige manier van het landschap voor te stellen in eere gebleven, maar al spoedig worden bij sommige schilders de menschen bijzaak en de boomen hoofdpersonages. De gebroeders Bril schilderen in Italie groote decoratieve natuurzichten; Joost de Momper heeft een ongelukkige liefde voor magere, steile, fantastisch gevormde rotsen, Tobias Verhaecht heeft iets van beiden. Gillis van Coninxloo, Roeland Savery, van wie hier een dozijn stukken aanwezig zijn, de vloeren Breughel en zijn zoon Jan, Gillis Neyts, Pieter Gijsels verjongen de oude opvatting, ontnemen haar gedeeltelijk hare angstvallige bewerking, maar blijven haar in den grond getrouw. Lucas van Valkenborgh, hier door een tiental groote stukken vertegenwoordigd, en Vinckeboons stoffeeren hunne opgesmukte tuinen en wouden met

even decoratieve gebouwen en personages. Eerst Rubens toonde de landschapschilders den waren breeden weg en leerde hun de natuur om de natuur liefhebben en hare schoonheden te zoeken, niet alleen in hare grillige of zeldzame vormen, maar ook in hare alledaagsche uitzichten. In Zuid en Noord werd zijn voorbeeld gevolgd, maar een heelen tijd nog werkten naast de afbeelders der ongelikte, de vereerders der verfijnde natuur.

Wij spraken van de talrijke stukken van Pieter Breughel den oude, die hier voorhanden zijn en voegen er bij, dat men den meester alleen te Weenen kan leeren kennen in de verschillende uitingen van zijn zeer merkwaardig, eigenaardig en veelzijdig talent. Hij is vooral landschapschilder in zijn *Winterlandschap*. Huizen en velden zijn met sneeuw overdekt, in de verte krielen de jongens als mieren op een bevroren vijver; op den voorgrond stappen drie jagers met een dozijn honden voort. De groote statige boomen op het voorplan, die zwarte lijnen trekken op den witten grond en den grijzen hemel, zijn zoo trouw mogelijk naar de natuur gevolgd; het schel blanke laken, waaronder de aarde bedolven ligt, is onbeschroomd weergegeven; aan alle zucht om te behagen is vaarwel gezegd; alleen in het achterplan met zijne scherp gepunte rotsen, komt de fantasie nog boven. Soberder is het landschap van een ander stuk, waar een boer een jongen betrapt, die in een boom geklauterd is om iets uit te richten, dat niet in den haak zit. De boomen zijn geschilderd met een verzorgdheid als die van Lamorinière. maar zien er echter als gezonde boerenboomen uit; de achtergrond is zonnig, het figuur van den dorpeling zoo dorper als men maar wenschen kan.

Niet alleen de natuur, het ware landschap trekt Breughel aan, ook de schilderachtige gordijn van huizen en kerken met hunne afgewisselde vormen, hun stevige en dikwijls zoo rijke kleur, die voor den gezichteinder hangt. Zulk een achtergrond vinden wij in de *Boerenkermis*, waar enkele paren aan het dansen zijn, anderen aan de biertafel zich te goed doen en een man met een doedelzak op de bank zit te spelen. Hier treedt de waarnemer der volkszeden op den voorgrond: de boer met zijn wel plompe maar eigen gebruiken, met zijn onverbloemde ruwheid van lichaam en geest, is een voorwerp van studie geworden. Er is iets in dit onverfijnd en onverbasterd wezen,

dat den kunstenaar wat anders sappig voorkomt dan de gemaakte mannekens der heiligen-schilders.

Dat Breughel de zeden van boer en burger schilderde, weten wij uit dozijnen der gravuren naar zijne teekeningen gesneden en wist het volk, dat hem den ‘boeren Breughel’ doopte; dat hij het prettige, het koddige zoekt in die gebruiken, wist het eveneens, wanneer het bij dien eersten naam, dien van ‘viezen (koddigen) Breughel’ voegde. De oude Peter ware eene folklorist geweest in zijnen tijd, indien men dan van Volkskunde een studie hadde gemaakt; hij was het nu op eigen hand en zocht ijverig naar vaderlandsche gebruiken, spreekwoorden, kinderspelen, om ze met geur en kleur op doek of papier te brengen. Zijn *Kinderspelen* in het Weener Museum leggen hiervan treffend getuigenis af.

Niet minder merkt men die voorliefde op in zijn godsdienstige stukken, zooals zijn groote *Kruisdraging*. Christus, onder den last van het kruis neergevallen, maakt een geringe episode uit in het woelige tooneel, dat den gang naar Golgotha voorstelt; Maria, die op den voorgrond in bezwijming valt, wekt meer de aandacht; maar de voornaamste rol in dit jammerlijk drama wordt gespeeld door de toeschouwers, die met velerlei andere dingen bemoeid zijn dan met de marteling van den Heiland en met de smart zijner moeder. Zij zijn een volksmenigte, bijeengestroomd om iets ongemeens te zien en gaan hunnen weg, pratende en jokkende, onverschillig aan hetgene er gaat voorvallen daarboven.

Breughel is een zedenschilder met een open oog voor het eigenaardige, niet afgeschrikt door het onschoone en het zelf gretig te pas brengende, waar het zijn werken iets koddigs kan bijzetten. Van het onschoone tot het wanstaltige, van het sterk gecaracteriseerde tot de caricatuur is de afstand klein en hij overschrijdt hem gemakkelijk. Ziehier zijn *Srijd van den vasten tegen den vastenavond* Allerlei potsierlijke, dikbuikige vermomden met gek gebaar en handeling, treden op van den eenen kant tegen den langen, mageren Vasten, op een stoel gezeten, in de hand een bakkerspaal houdende met een paar vischjes er op, en voortgetrokken door een monnik en eene non. Het is een vastenavondklucht, waar de uitzinnigste figuren op den voorgrond worden geschoven. Nog een stap en van de vermomden komen wij aan de monsters. Dat Breughel ook dien stap deed weten wij. Er zijn van zijne teekeningen

voor den graveur, waarin allerlei fantastische koppelingen, half mensch half dier, half dier half levenloos voorwerp, optreden. De schilder van het ware leven wordt dan de afbeelder van de wildste, dolste fantasie; wars van opsmukkend idealism, vervalt hij in bandelooze bespotting der waarheid, in pijnlijk zoeken naar lachwekkende monsterachtigheid.

Maar wat hij ook schildere, hij schildert het met ongeëvenaard talent: hij bezit de hooge gave van het koloriet. Zijne kleur is van een kracht en terzelfder tijd van een onderscheiding, die onovertroffen zijn. Hij penseelt zeer keurig, schijnbaar zonder inspanning; zijn personages zien er uit als massieve vlekken op een lichten grond verspreid, maar die plompe knolvormige menschen, zoo vlak daar neergeworpen, hebben een lichtende kracht, een voornaamheid en zeldzaamheid van tint, die hen tot edel kunstwerk verheft. Breughel heeft eene voorliefde voor volle warme tonen; hij is gelukkig, wanneer hij een witte huik, een roode pet in onverflauwde, en onbedeesde pracht kan op zijn panneel werpen. Van blauw heeft hij een afschuw, het moet hem te koud zijn voorgekomen; ik herinner mij niet het een enkel maal op zijne stukken aangetroffen te hebben. Maar het warme, zachtlichtende en rustige bruin is hem kostelijk, het bruin van het verweerde hout aan luifels en gevels, van den stam der boomen en den bewandelden grond, van de dagelijks gebruikte meubels en lang gedragen kleederen, het bruin waar alle aanraking en wrijving hun spoor hebben op achtergelaten, dat door alle zonnestralen is geroosterd, door alle wind en onweer is getaand, waarin de duizenden tinten door de jaren op elkander gelegd tot een onzijdig geheel zijn samengesmolten en verfijnd: dit bruin was hem de gewenschte grond, waarop zijne vinnige tonen met zoo teedere zorg en met zoo kiesch gevoel gekozen en gelegd, zacht en malsch als een zalf, uitkomen.

De oude Breughel is een kwalijk te overschatten en een nog te gering geschat meester, alhoewel in de laatste tijden men zich beter rekening is gaan geven van zijne waarde. De eerste opende hij het oog voor de schilderachtigheid der waarheid, ook waar deze verheven noch schoon is, voor den boer aan zijn werk of in zijn vermaak, voor de natuur en hare alledaagsche gewassen en uitzichten, voor de gebouwen ook wanneer het boerenhutten of burgerhuizen zijn. Een nog niet

geheel uitgestorven geslacht van schilders heeft veel van hem geleerd en zeker heeft Leys in zijn koloriet en in de keus zijner achtergronden geen ander voorbeeld dan het zijne gevolgd.

Maar wij zouden de waarheid en zijnen grooten voorganger te kort doen, indien wij, hem lovende, niet gewaagden van Hieronymus Bosch, die hem in de jaren voorafging en voor hem in de kunst niet onderdeed. Deze zijn meester was uit dezelfde streek van het vaderland geboren en wees hem klaarblijkelijk het spoor. Ook hij is te weinig gekend, daar zijne beste stukken te Madrid zijn en hij elders schaars te vinden is. Hij is als Breughel een waarnemer der natuur, een die zich aangetrokken gevoelt door het grappige in daad en gebruik, een ook die van het ware overslaat tot het spookachtige. Zijn *Aanbidding der Koningen*, waar de nieuwsgierige dorpelingen op het dak van den stal klauteren om het pasgeboren kind en de vreemde vorsten te zien, is als handeling een der potsierlijkste opvattingen van eene Bijbelsche geschiedenis, die men zien en denken kan, door uitvoering een der keurigste, kunstigste schilderingen die bestaan. De potsierlijkheid is natuurlijk met opgezetten wil daar aangebracht, maar het schijnt dat het grappige en het buitensporige den man te diep in het bloed zaten dan dat hij het zelfs in zulk een onderwerp achterwege kon laten. Wat zijne duivelarijen aan dwaze gedaantekoppelingen vertoonen weet men; maar zijn aardsche en zijn helsche personages zijn altijd even fraai gekleurd en gepenseeld, zijne ziekste droomen worden immer op de gezondste wijze geschilderd.

Hoe zijn de Brabanders gekomen aan dat realistische en fantastische! Het eerste zal wel geweest zijn een uitwerksel der reactie. Ik geloof dat de kunst van reactie leeft. Zie maar eens de letterkunde in onzen tijd: na het romantism het naturalism, na het naturalism het symbolism, na het symbolism krijgen wij, als wij nog wat tijd van leven hebben, het atticism van over twintig eeuwen terug. De woorden zullen dan weer gebezigd worden om iets zeggenswaardigs te zeggen, de heldere gedachte zal in heldere taal worden uitgesproken. Ook dit verschijnsel is niet nieuw onder de zon: Massys vond zijn voorgangers te hemelsch en schilderde aardsche personages, van Hemissen vond de menschen van Massys te schoon en schilderde ze leelijk. Bosch en Breughel vonden dit alles te gezocht en zij verkozen ruwe waarheid, te vervelend en zij lieten een goedronden

lach door hunne werken schateren, te academiek correct en zij voelden zich door het wanstaltige, door het wangedrochtelijke aangetrokken.

Dit laatste waagstuk blijft altijd hun stoutste bestaan, al is het niet moeilijk te verklaren. Heel de middeleeuwen door werden de duivels als monsters voorgesteld. Wanneer Bosch op de gedachte kwam een *Bekoring van S. Antonius* te schilderen, liet hij de helsche geesten in hun legendarischen vorm optreden; Breughel deed het hem na en hem volgde zijn zoon. Na deze kwamen de Teniersen, die beiden uitstekend te Weenen vertegenwoordigd zijn. Langer loopt de rei der duivelschilders niet. Die der realisten, der vrienden van den goedronden lach was talrijker. Na de Breughels de Teniersen, Jordaens en Ryckaert stierf hun geslacht, wel is waar, uit in ons verkwijnend en wegtreurend Zuiden, waar alleen de deftige kunst in het langwijlig bestaan aan het woord bleef; maar in het Noorden leefde het voort in Frans Hals, Jan Steen, Brouwer, Adriaan van Ostade en in al de keurige penseelers, die het leven van de lachende zijde beschouwen, in al de zangers der vroolijke daden van burger en boer. Dezer allen grootvader moge Hieronymus Bosch heeten, hun eigen vader is Peter Breughel.

MAX ROOSES.

Uitvaart.

Wij dragen hem uit: zijn tijd is daar.
Breng aàn uw kransen
Van schoone gedachten
En daden; laat glansen
Wat ge onder hem wrocht als hulde op zijn baar;
Zacht roeme
Uw mond zijne weldaân; elk woord zij een bloeme
Voor 't doode Jaar.

De middernacht laat hoog in de lucht
Zijn sterren branden
Bij de uitvaart des dooden;
Onzichtbre handen
Breidden zacht het sneeuwen doodenkleed uit.
Heur leden
Gehuld in de rouwwade, sussen de steden
Haar wielgerucht.

Vreeze des doods de aarde overspreidt...
Voor eene seconde
Neigt zich in rouwe
Alles in 't ronde,
Voelt naadren 't O n z e g b r e , groot-stille Nacht,
Verborgen
In schaduw der heemlen, een nacht - zonder morgen? -
Huivrend verbeid.

Tree zacht tot de baar. Waar blijft uw groet?
Stom zijn uw lippen
En ledig uw handen!
Uw oog ontglippen
Geen tranen. Verbitt'ring daarbinnen woedt,
Laat sterven
Lichtblijde erinn'ring in de vlamroode verven
Van haren gloed!

Gij mort, gij lijdt? Van uw lippen laat
Dan vallen uw klagen,
Nog eenmaal ontboezem
Uw hart zijn vragen,
Maar - stel u deemoedig voor 't doode jaar,
Hef stille
De teere balans van uw eigen wille
Tot goed en kwaad.

En open uw tasch door 't jaar gevuld.
Is 't jaar gekomen
Met v e l e beloften,
Maar heeft ontnomen
Veel meer dan hij eens u beloofde?... D ù r f t
Gij klagen,
Is het aan u of aan hem om te vragen:
‘Aan wien de schuld?’

Nu vlij met ons den doode neer
In 't stil Verleden.
...Een jaar van uw leven
Is weggegleden!
Zaagt gij er vele gaan? Wacht gij er meer?
Hun namen
Herdenk! Want zij keeren, getuigen eens samen
Van uw Weleer.

MARIE BODDAERT.

Letterkundige kroniek.

Zuster Bertha, door A. Aletrino. Amsterdam, W. Versluys. 1891.

Soeur Philomène is de titel van een roman van Edmond en Jules de Goncourt, behoorende tot wat men hun ‘eerste manier’ kan noemen, een werk in samenstelling en taal afwijkende van hunne latere ‘troublante’, nerveuse geschriften, van die drukke, kleurige tafereelen, die minutieuse beschrijvingen, zonder zorg voor compositie, vaak zonder organisch verband naast elkander geplaatst, maar, elk op zich zelf, door en door artistiek gevoeld en weergegeven. *Soeur Philomène* is de eenvoudige, rustig verhaalde geschiedenis van het ouderloos kind uit de volksklasse, dat, na een melancolieke jeugd, door hare behoefte aan toewijding en liefde gedreven, een plaats als liefdezuster zoekt in een hospitaal. Het zijn bladzijden vol fijne toetsen en schakeeringen, waarin de Goncourts ons Philomène's jeugd, haar vriendschap in het weezengesticht met de dwepend godsdienstige Céline, haar eerste communie, haar intrede in het hospitaal, hare eerste indrukken in de haar toevertrouwde salle Sainte-Thérèse beschrijven.

Haar dagelijksch werk brengt Philomène in aanraking met een zoogenaamd ‘interne’, een der inwonende aanstaande geneeskundigen, welke in de Fransche gasthuizen gelegenheid vinden zich praktisch te bekwamen; en zij gevoelt zich aangetrokken tot dezen Barnier, die, van zijn kant, aan baar weinig aandacht schenkt. De omstandigheden wakkeren deze sympathie bij Philomène aan tot een innige genegenheid, waarvan Barnier niets bespeurt, maar die aan zijn mede-internes niet ontgaat en hun spotlust wekt. Op een

avond, na een afscheidsdiner onder kameraden, waagt Barnier het, onder den invloed van den drank en van de spottende gesprekken van zijn vrienden, Philomène te naderen en tracht hij haar te omhelzen; maar zij rukt zich van hem los en slaat hem in het gezicht. Barnier, die in de salle Sainte-Thérèse een vrouw heeft moeten opereeren, zekere Romaine, welke hij eertijds zeer lief heeft gehad, en deze vrouw onder zijne behandeling moest zien sterven - dit sterfbed behoort tot de aangrijpendste bladzijden van den roman, - raakt onder den indruk hiervan aan de absinth verslaafd, en wanneer hij tot het besef komt van zijn zedelijk en lichamelijk verval, brengt hij zich bij het doen van een sectie opzettelijk een wonde toe, waaraan hij sterven moet. Den nacht na Barnier's dood ziet Malivoire, de vriend die bij het lijk waakt, hoe Philomène geluidloos nadert en als een marmeren beeld onbeweeglijk een langen tijd in gebed verzonken voor het doodsbed geknield ligt. ‘Le lendemain, en se réveillant au bruit creux du cercueil cogné dans l'escalier trop étroit, Malivoire se rappelant vaguement l'apparition de la nuit, se demanda s'il n'avait pas rêvé, et allant machinalement à la table de nuit, il chercha sur le marbre la mèche de cheveux qu'il avait coupée pour la mère de Barnier: la mèche de cheveux n'y était plus.’

Zoo eindigt *Soeur Philomène*, en de ingehouden, gedempte toon van dit slot is - op een enkele uitzondering na: het sterven van Romaine - die van het geheele boek. De geschiedenis van de liefde van een geestelijke zuster voor een gasthuis-interne, die zoo licht banaal of plat had kunnen worden, is door de schrijvers met een kieschheid en een soberheid behandeld, welke een treffend weergeven van de werkelijkheid, zooals zij zich in de gasthuiszalen vertoont, niet buitensluit.

Heeft dokter A l e t r i n o de Goncourt's *Soeur Philomène* gekend, toen hij zijn *Zuster Bertha* schreef, of zijn het enkel persoonlijke herinneringen, indrukken, aandoeningen, welke hem zijn merkwaardige novelle in de pen gaven? Waarschijnlijk is het laatste het geval, maar toch dringt aan hen, die ook de Goncourt's roman lazen, bij veel verschil in uiterlijke omstandigheden, de overeenkomst tusschen deze beide ‘zusters’ zich herhaaldelijk op. Beiden worden uit een melancoliek midden, dat haar onbevredigd laat, uit een kindsheid, die haren eisch niet ontving, door de zucht om zich

aan iets of iemand te wijden tot het werk van liefdezuster gebracht; beiden voelen zich in het gasthuis, waar zij werkzaam zijn, machtig aangetrokken tot den jongen geneeskundige, met wien zij dagelijks aan de ziekbedden staan, en beiden vinden hare liefde niet beantwoord. Philomène en Bertha zijn beiden nerveuse naturen, die, door hart en zinnen geplaagd, in dien ziekelijk overspannen toestand geraken, welke haar interessant, en de studie van een man, die, behalve physioloog en psycholoog, tevens kunstenaar is, ten volle waardig maken.

De heer Aletrino, dien wij reeds uit een vorigen bundel[1)] als den schrijver van de aangrijpende schets *Een einde* hoog leerden waardeeren, heeft, ofschoon nog steeds op het terrein blijvende, waarop hij zich in zijn vorige gasthuis-schetsen bewoog, ditmaal zijn taak dieper en breeder opgevat. Hij laat ons een groot stuk uit het bestaan van zijn heldin meêleven. Eerst Bertha's kindsheid in het grauwe, eentonige burgerleven op de Baangracht, in de muffe, vochtige woning, waarvan de huiskamer uitziet op een verwaarloosden tuin, met ‘smerig gegroeid’ hout, en op de bruingrijze gelapte achtergevels van de Weteringdwarsstraat, met hun vuile gordijnen en beplakte vensters. Haar moeder ‘een groote, galmende vrouw, breed en overstelpend, met een mooi, statig gezicht’, is uithuizig, de vader den ganschen dag op het kantoor, haar eenige broer op school; en zoo brengt zij heele dagen gedachteloos, lusteloos, in één eindelooze verveling door. En aan die moreele matheid paart zich een lichamelijke matheid: een hoofd als lood, drukking op de borst, rugpijnen, duizelingen, waarbij zij zich als geslagen voelt in armen en beenen, een ‘zum Tode betrübt’-zijn, straks afgewisseld door een ‘himmelhoch Jauchzen’. Een onvoldaanheid met dit doelloos leven, een behoefte aan werk dat haar later onafhankelijk zal kunnen maken, een onbestemd verlangen naar iets moois en groots, naar een geluk, een hoogste vreugd, dat het groote rustpunt zou zijn van haar leven, dringt en woelt in haar; maar als zij het waagt er haar moeder over te spreken, vindt ze geen weerklank bij die vrouw, die alleen in een rijk huwelijk, zij 't ook zonder liefde - ‘je went wel aan elkaâr, de liefde komt wel later!’ - het remedie voor al die onvoldaan-

1) *Uit den dood en andere schetsen.* Amsterdam. H. Eisendrath.

heid meent te vinden, en die reeds een man voor Bertha in voorraad heeft. En nu ontwikkelt zich in Bertha langzamerhand de neiging naar een betrekking, waarin ze zou kunnen leven voor anderen, en wordt die neiging meer en meer tot den vasten wensch om liefdezuster te worden, een betrekking, welke zij opsiert met hetgeen uit romans bij haar is blijven hangen, en waarin zij zichzelf ziet als eene reddende, opofferende engel.

Hier schuift de heer Aletrino in zijn verhaal de episode van Bertha's verblijf ten huize van een dokter, welke als overgang zal moeten dienen voor haar optreden als ziekenverpleegster, maar tot de zwakke gedeelten van het boek behoort en gevoegelijk gemist had kunnen worden. Wij wachten Bertha bij haar intrede in het gasthuis, en hier begint het aangrijpend verhaal van haar zieleleven. De heer Aletrino had ongetwijfeld, zelfs zonder zijn verbeelding te hulp te roepen en eenvoudig uit zijne herinnering puttend, ons uit het gasthuisleven meer dan één schokkend tafereel: een gevaarlijke operatie, een doodstrijd kunnen laten bijwonen, daarbij aan Bertha een meer of min belangrijke rol toebedeelend. Zoo deed de Goncourt, toen hij het sterfbed beschreef van Romaine, Barnier's vroegere geliefde, wanneer de kreten en vloeken van de stervende zich vermengen met de gebeden van zuster Philomène.

Doch de Nederlandsche schrijver heeft die middelen versmaad, en zich vergenoegd met ons het aangrijpende en tragische te toonen in de gewone, alledaagsche voorwallen van een ziekenzaal.

Bertha's eerste aanraking met de werkelijkheid, zoo geheel verschillend van die, welke zij zich gedroomd had, wanneer zij in plaats van op te treden als de ideale troosteres van zieken en stervenden, elken dag de zaal moet dweilen en reeds een van de eerste dagen geroepen wordt om het door en door vervuilde lichaam van een oude bedelaarster te helpen reinigen; het ontkleuren van hare illusién; daar tusschen de groote, medelijdende smart, welke zich van haar meester maakt bij het ziekbed van een jong dertienjarig meisje, dat in de stilte van de zaal, met hijgende stem vraagt: ‘ga ik nu dood, dokter?’, of bij dat van een lief vrouwtje dat, pas getrouwd, in het gasthuis langzaam wegsterft; en dan haar verblijf in het zoogenaamd kinderverband, in dat ‘dwergeninvalidenhuis van kleine, oude soldaatjes die met hun witte, ernstige verbanden rondsukkelen in een grappige onbeholpenheid’ - het is alles zoo treffend mogelijk in zijn kunsteloozen eenvoud.

Zoek bij den heer Aletrino geen zorgvuldige samenstelling van zijn verhaal: hij schrijft dat alles maar zoo neêr gelijk het in zijne herinnering voor hem opdoemt; vit niet op hem wanneer hij zich al eens herhaalt of wanneer een enkele maal een schakel in de keten wat los zit, of er zelfs een schakel schijnt te ontbreken; langzamerhand ziet ge toch het beeld voor u rijzen, dat hij heeft willen teekenen, en ziet ge het een scherper omlijnde gestalte aannemen.

Zoo ontwikkelt zich de behoefte om lief te hebben, ‘de pijnendweenende drang naar iemand die naast haar meêleefde’, bij Bertha tot een innige genegenheid, tot een groote liefde voor den jongen dokter, naast en met wien zij haar dagelijksch werk als pleegzuster verricht.

Het praatje van den dokter na afloop der avondvisite op het portaal, ongemerkt begonnen, is langzamerhand iets geworden dat die visite completeert. ‘En zonder 't te willen was zij begonnen te leven op het vooruitzicht van dat kwartiertje 's avonds dat de kleurlooze gelijkheid van haar eentonig leven voor een korten tijd weghelderde.’ De jonge man neemt allengs een steeds grootere plaats in haar gemoedsleven in, en vult dat leven eindelijk geheel. ‘Als ze 's morgens de visite met hem maakte, naast hem loopend van bed tot bed, voelde ze haar liefde golven in groote slagen tegen haar borst, een zachte trilling tintelend door haar lichaam wanneer ze de aanraking voelde van zijn arm tegen den haren of wanneer ze, helpend bij het verbinden, toevallig zijn hand greep in 't omrollen van het windsel. En over hem staande aan het bed bleef ze naar hem kijken, *wegvoelend in zijn doen*, zijn stemgeluid voortklankend in haar hoofd, zacht sprekend achter in haar keel dat zij hem liefhad. Maar vooral zijn handen had zij lief, losse, zacht gedragen handen die zij mooi vond omdat zij deden wat hij was....’ Hoe al haar zien, al haar denken zich oplost in dien man, wordt door den heer Aletrino op breed verhalende, uitvoerig analyseerende wijze beschreven. En zóó is ook de ontleding van des dokters aandoeningen: zijn vriendschap, ‘overluwend’ in een meer teedere neiging tot Bertha, met een behoefte om zich uittestorten voor haar, naast wie hij zich een gelukkig bestaan voorspiegelde. En dan het langzaam wegsterven van die liefde, totdat zelfs het onvermijdelijke praatje op het portaal na de avondvisite hem een last wordt die hem den ganschen dag drukt. Hij wil het afma-

ken, maar telkens deinst hij terug, en zoekt hij vergeefs naar de woorden, waarin hij zijn besluit zal inkleeden; dan eens breekt hij het gesprek plotseling af, dan weer slaat hij een avond over. ‘Maar altijd vond hij haar terug, trouw wachtend in haar ongevoelde liefde, hooger rechtend naast zijn schamende lafheid, hem aanziende met haar groote oogen die elken avond ernstiger zwegen over haar smorend verdriet. Want dagelijks begon ze duidelijker te voelen dat zijn liefde van haar wegging, de dorrende koû van zijn onverschilligheid koelend over haar heen’.

Zeer schoon, ook door haar soberheid, is de beschrijving van het oogenblik als Bertha zelf naar zijn kamer gaat, alles wat zij gedacht, gehoord, geleden had voor hem uitstortende, en het uitsprekende zonder verwijt, hoe zij voelde dat ze niet voor hem paste, hoe zij wist dat zijn liefde weg was en nooit terug zou keeren, en het daarom maar beter was dat zij van elkaar gingen, hij zijn weg en zij den haren. En dan, wanneer de dokter, zonder haar aan te zien, haar antwoordt en geen enkel licht werpt in haar donker verdriet, geen woord van troost spreekt om haar weemoed te verzachten, maar toestemt dat het zoo toch maar beter is, want dat zij beiden ongelukkig zouden zijn, als zij met elkaâr bleven, - dan rest Bertha geen keus meer. In het gasthuis blijven kan zij niet, en zij moet dus terug naar het leêge, doellooze leven van voorheen.

Zoo zacht klagend, wegstervend zou de geschiedenis van dit ‘verfehltes Leben’ hebben kunnen eindigen. Maar de heer Aletrino vond goed, het troostelooze van zijne schildering nog te verscherpen.

Wanneer Bertha thuis gekomen is, en ‘de moedelooze winter (is) voortgetraagd langs haar huis, duisterder doffend haar bestaan, lusteloos loomend haar wegloomend leven’, dan laat zij, onverschillig voortaan voor hetgeen verder met haar gebeuren zal, zich bepraten tot een huwelijk met dien man, dien hare moeder haar vroeger reeds, en telkens weêr, als een goede partij had voorgehouden. En zoo eindigt dan deze tragedie met - een verlovingsreceptie.

Opvatting en uitvoering zijn hier het werk van een kunstenaar.

Bertha staat daar als in een droom, week glimlachend, wanneer zij, te midden van het rommelend geruisch der stemmen van de bezoekers, zich toe hoort fluisteren: ‘ik feliciteer u, ik feliciteer u.’

Én terwijl zij, ver van de kamer waar zij zich bevindt, heel haar leven terugdenkt, alles als in een nevel voorbij ziet gaan: haar jonge droomen, haar eerste maanden in het gasthuis, den korten tijd, dien zij zich gekoesterd heeft in dat zonnig geluk, de liefde van den jongen dokter, hoort zij, onbewust lachend tegen onverstane woorden, werktuigelijk buigend tegen de gezichten vóór haar, telkens door, spottend, sarrend, geeselend, dat refrein boven haar hoofd: 'ik feliciteer u, ik feliciteer u'.

De receptie is afgeloopen.

Neerzakkend in den zacht-klagenden schemer op den stoel naast haar, voelde ze een scheurend weenen opstooten in haar keel, haar moewe lichaam schokkend met korte schudding.

Karel kwam naar haar toe, verwonderd over de plotselinge smart die hij achter zich hoorde in den donkeren nacht en knielend rondde hij zijn arm om haar heen, stil tegen haar vleiend zijn hoofd, zacht vragend naar het verdriet dat hij voelde zenuwen in haar trillende borst.

Maar door zijn aanraking sloeg plotseling de lust in haar op zich meer nog pijn te doen, een wreed gevoel te geeselen in haar ellende en schreiend haar berustende bitterheid vatte ze zijn hoofd en zoende hem overal, zijn oogen, zijn mond, zijn wangen langdrukkend met wilde kussen.

'En denkend aan den ander dien ze voor zich zag als op dien eenen avond, den grootsten van haar leven, snikte ze woest uit: ik heb je lief, ik heb je lief, ik heb je lief.'

Met dien schrillen, pijnlijken dissonant eindigt *Zuster Bertha*, het boek dat, ondanks al het eentonige, zwaarmoedige, beklemmende van inhoud en vorm, u aangrijpt en niet loslaat van de eerste bladzijde tot de laatste. En het geheim van dat aangrijpen en niet loslaten is, dunkt mij, niet ver te zoeken.

De heer Aletrino toont zich in dit boek een ernstig man, die schrijft, niet om drukte te maken of de menschen verbaasd te doen staan over wat hij wel durft, maar die, vol van zijn onderwerp, geheel erin opgaande, daaruit een kunstwerk wil scheppen. Niët alleen dat hij met gewetensvolle nauwgezetheid de aandoeningen der menschen ontleedt; maar hij ziet artistiek - de stadsgezichten, de hoekjes uit het gasthuis, de tafereeltjes uit het gasthuisleven, in *Zuster Bertha* voorkomende, kunnen er van getuigen; -

en weet ook artistiek weêr te geven. Dat geeft aan zijn werk iets ongemeens en doorloopend interessants.

Twee plaatsen maken hierop een uitzondering. De eerste, waar de schrijver den naam neerschrijft van de afzichtelijke ziekte, die voor den arts als wetenschappelijke naam een gewonen klank heeft, maar hier te midden van het kunstwerk als een wangeluid klinkt. De tweede, waar hij het visioen van het vrouwelijk lichaam detailleert, dat den dokter op zijn avondwandeling achtervolgt. Hier had de kunstenaar in den schrijver hem moeten waarschuwen, dat de lijn, welke hij, overal elders in zijn werk, - ook waar voor den physioloog de verleiding groot geweest moet zijn - vermeed te overschrijden, door hem overschreden werd, zonder noodzaak en ten koste van den aesthetischen indruk.

Op sommige plaatsen lijkt het alsof de schrijver lang geworsteld heeft met den vorm, lang gezocht heeft, eer hij de uitdrukking vond, de schilderende woorden, welke al de zich verdringende gedachten verduidelijken, al de overstelpende aandoeningen veraanschouwelijken moeten. Er is dan iets knarsends en stroefs, zwaars en vermoeiends in de periode, en het merk van de slechts half overwonnen moeielijkheid blijft zichtbaar.

Maar een ander maal gaat zijn proza in breeden stroom, rustig, als het denken en gevoelen van den humanen arts, zooals hij dien op een van de fraaiste bladzijden van zijn boek voor ons doet verrijzen, van den man die meê lijdt met den zieke, dien hij behandelt, wiens gemoed bewogen is, maar wiens oog helder en scherp blijft zien, wiens hand niet weifelt of trilt.

Het zal nu wel duidelijk zijn, waarom, onder de jongeren, die hunne indrukken van het leven, hunne aandoeningen, en wat zij hunne ‘visies’ noemen tot kunst trachten te verwerken, de heer Aletrino voor mij een van de meest sympathieke is, en waarom ik aan *Zuster Bertha* een plaats geef onder de interessantste voortbrengselen der moderne Nederlandsche litteratuur van de laatste jaren.

Passiebloemen door Hélène Swarth. Met portret[1]. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1891.

De passiebloem, in wier dradenkrans men de doornenkroon heeft willen zien en wier helmknoppen men met bloedende wonden heeft vergeleken, was reeds voorlang een bloem tot welke Hélène Swarth zich aangetrokken voelde. Reeds in den bundel *Beelden en Stemmen*, in 1887 verschenen, komt een Sonnet voor, 'Passiebloem' getiteld, waarvan de eerste twee strofen aldus luiden:

> Is haar in 't hart de passiebloem ontloken,
> Zoo wordt de vrouw aan 't martelkruis geklonken.
> De bittere beker wordt haar volgeschonken,
> Haar hoofd gebogen en haar kracht gebroken.
>
> Doch de alsem wordt haar wijn en, lijdensdronken,
> Dunkt haar, als 't woord van liefde is uitgesproken,
> De doornenkroon, van perels bloed omblonken,
> Een diadeem, in 't vorstlijk haar gestoken.

Dat zij thans haren nieuwen bundel gedichten *Passiebloemen* heet, is kenschetsend voor de dichteres. Eentonig heeft men hare verzen genoemd, omdat uit bijna allen een diep weemoedige hartstochtelijke toon spreekt; en velen hebben verlangd naar het oogenblik, waarop het leven Hélène Swarth helderder dagen zou bereiden, en zij opgewekter, blijmoediger haar lied zou zingen. Maar toen die dagen schenen aangebroken, bleek het, dat de weemoed zoo tot haar innigst wezen behoorde, dat, ja wel eens een enkel lied van zonnig, juichend geluk sprak, maar ook in dat geluk de oude weemoed telkens weer zijn toon kwam mengen.

> O lief, mijn lief, sla de armen om mij heen!
> Berg me aan uw borst, mijn veilig heiligdom:
> Niets wil ik voelen dan uw liefde alleen.
> Kus dicht mijn oogen, laat mijn lippen stom
> En als ik ween, vraag niet waarom ik ween...

1) Dit portret had men liever moeten weglaten. Wie het ook moge voorstellen, de blonde Hélène Swarth kan men in dit eenigszins Oostersch type bezwaarlijk herkennen.

Zoo dicht bij 't mijne en toch zoo ver van mij,
Uw hart dat weelde zoekt en weemoed vindt!
Nu zijn we alleen in 's Levens woestenij....

Wien dat hindert, wie ontstemd raakt door dien voortdurend ernstigen trek op haar gelaat - er zijn menschen die geen lijden kunnen zien, en liefst van eens anders leed niet hooren! - moge zich tot andere dichters wenden. Mij is geen Nederlandsch poëet van onzen tijd bekend, wien voor de droevige stemming van zijn gemoed, hetzij die zich tot zachten weemoed bepaalt of in doffen wanhoop overslaat, zulk een rijkdom van beelden en vormen, van tinten en kleuren ten dienste staan.

In dezen bundel wordt men bovendien getroffen door de kunst waarmeê de dichteres, in het enge kader van het sonnet, een stuk natuur weet weer te geven: een landschap als in ‘Nazomer’, ‘Herfst’, of als in ‘Zonnestralen’, met dezen aanhef:

Nu stroomt alom de volle zomerzegen
Op 't windbewogen meer van ros rijp koren.
Zacht graangeritsel maakt een feest voor de ooren.
Een feest voor de oogen maakt de stralenregen.

't Is louter goud dat òpgolft uit de voren,
't Is louter goud dat rijk komt neergezegen
Uit blauwe lucht met lichte zilvervegen....

Daar is in al de verzen van Hélène Swarth iets zeer nobels en fiers, iets voornaams. Men stelt zich de dichteres vaak voor ‘kalm en trotsch, het hoofd ten hoogen’ haar ‘blanke dichtervlag’ dragend, zooals het in een harer sonnetten luidt; en niemand weet als zij zoo breed, met zoo vollen toon, de Nederlandsche taal, de rijke, kleurige, die woorden en beelden en schakeeringen heeft voor alle stemmingen en aandoeningen, in golvend rythmus te laten klinken.

Hoe breed gepenseeld en hoe schitterend van kleur is, in ‘Liefde en Trots’, de strijd tusschen den krijgsman en het godenkind, hoe fier klinkt de juichtoon, wanneer Trots Liefde overwint, en hoe weemoedig de naklank:

Doch laat mij weenen om wat is geweest,
En Liefde's lijk, draag 't zacht de stadpoort uit,
Bestrooid met witte bloemen, als een doode bruid.

In smaakvoller lijnen kan men een bevallig beeld niet teekenen dan in deze regelen:

'k Voel me als een kindje, dat een vollen kelk.
Langs diep doorploegde paden zoetjes draagt,
Zoo bang voor 't storten van de blanke melk,
Dat nauw 't de voetjes te verzetten waagt...
Zoo draag ik traag dit boordevolle hart,
Kristallen kelk, waar blanke liefde in beeft...

Wanneer men deze verzen hardop leest, dat wil zeggen: naarmate van den aard van het gedicht, half fluisterend, de broze beelden zacht aanroerend en streelend, of overluid, aan de breede melodiën haar vollen klank gevend, dan kan het niet anders of men moet onder de bekoring geraken van deze kunst. Men gevoelt het: dat is niet gemaakt of nagepraat, dat is doorleefd, en wat zoo in het l e v e n zelf doorbracht is, zal onsterfelijk in het l i e d blijven leven.

Bibliographie.

Idonia door Virginie Loveling. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1891.

‘Een statige vrouw van gezette, afgeronde vormen, een hooge gestalte, het gezicht levendig door het helder glanzen van het oog, regelmatig van vorm en lijnen, al eenigszins eerbiedwaardig onder het grijzende, opgebonden haar,’ zoo werd in dit tijdschrift onlangs het het uiterlijk van Mej. Loveling geschetst. Zooals de heer Simons ons haar teekende herkennen wij de Vlaamsche novelliste in het portret dat deze nieuwe novelle versiert, en, gelijk de vrouw is in hare uiterlijke verschijning, zoo is ook de schrijfster. Zoo gezond, ernstig, blijmoedig, helder van blik, met iets deftigs in de wijze van zich uit te te drukken, hebben wij Mej. Loveling in menige goed geslaagde novelle ontmoet, en zoo vinden wij haar ook in *Idonia* terug. Zij breekt zich het hoofd niet met diepzinnige zielkundige ontledingen; zij bestudeert geen zeldzame gevallen, geen moderne nevrosen; de personen, die in hare novellen optreden, zijn menschen, welke men in de kringen, waarin zij ons brengt, iederen dag kan ontmoeten, en die, mogen zij al eens zwak van lichaam wezen, in den regel gezond zijn van hoofd en van hart, nuchter en kalm in hunne opvatting van het leven.

Zoo is ook de eigenlijke hoofdpersoon van deze novelle, de flinke, talentvolle Mevrouw Florisonne, de vrouw van den dorpsburgemeester, die wij ons het liefst in de trekken van Mej. Loveling zelve voorstellen.

Dat Idonia, het kleinkind van den tuinman, welk kind, vrucht van een misstap, in nadere betrekking tot den burgemeester staat dan hij zelfs ook maar vermoedt, in de burgemeesterlijke woning haren intrek neemt en ten slotte als hun kind door den burgemeester en zijne vrouw wordt aangenomen, is hier het gevolg van een samenloop van omstandigheden. Treffender zou het geweest zijn, indien Mevrouw Florisonne vroeger ware te weten gekomen, aan wiens kind zij haar zorgen en hare genegenheid wijdde, en de schrijfster ons daardoor den gemoedsstrijd had moeten schilderen, die van deze ontdekking noodwendig het gevolg zou zijn geweest. Met hoeveel talent zij een dergelijk *cas de conscience* weet te behandelen heeft Mej. Loveling voor eenige jaren bewezen in *Een dure eed*, de novelle, die velen onzer lezers zeker nog levendig voor den geest staat. Thans moeten wij ons vergenoegen met het genieten en waardeeren van een goed beschreven verhaal, van eenige eigenaardige Vlaamsche tooneeltjes (o.a. de begrafenis van Trezeken), en vooral van een bijzonder geslaagd type, Gyelle den ouden tuinman, wiens half wraakgierigen, half onderworpen houding tegenover zijn heer, den burgemeester, den vader van Idonia,

voortreffelijk geteekend is. Al wat Gyelle raakt, behoort tot het beste van deze onderhoudende novelle.

Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart; uitgegeven door E. Bekker, Wed. Ds. Wolff en A. Deken. [Niet vertaalt]. 8e druk. 's Gravenhage, de gebroeders Van Cleeff. 1891.

'Het is niet onwaarschijnlijk, dat men het sterk debiet deezes Romans grootendeels te danken hebbe aan de - Nieuwsgierigheid'. Aldus beginnen de schrijfsters de voorrede van den 2den druk, in 1783 uitgegeven. En nu, meer dan een eeuw later, de 8ste druk van *Sara Burgerhart* het licht ziet, is het nog altijd 'niet onwaarschijnlijk', dat de 'nieuwsgierigheid' eenig deel heeft aan dit succes. Wat Jonckbloet en Van Vloten, Jorissen en Huet - om van de levenden te zwijgen - over de schrijfsters en hare romans geschreven hebben, en wat laatstgenoemde in zijn 'Oude Romans', bij wijze van bloemlezing uit *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* te genieten gaf, was wel geschikt om 'nieuwsgierigheid' te wekken en een nieuw geslacht telkens weer deze romans ter hand te doen nemen, waarin de Nederlandsche samenleving, en bij voorkeur de burgerstand uit het laatste gedeelte der 18de eeuw, op breede schaal en met een macht van bijzonderheden geschilderd wordt. Maar de 'nieuwsgierigheid' zou, wat de *Sara Burgerhart* betreft, het werk: het debiteeren van acht achtereenvolgende uitgaven, alleen niet af hebben gekund, wanneer niet de veelbesproken roman, ondanks al de breedsprakigheid der 175 groote en kleine brieven waaruit hij bestaat, in weerwil van zijn moraliseerende strekking en van de smakelooze overdrijving waaraan sommige gedeelten lijden (bijv. het bekende verhaal van Saartjes avontuur met den heer R.: 139e Brief), zich door zijn ongedwongen vroolijkheid, zijn prettigen, gezelligen toon en de gezonde, blijmoedige levensbeschouwing, waarvan hij getuigt, de gunst van den eenvoudigen, niet te kieskeurigen, goedlach'schen Nederlander had weten te verwerven.

Zoodat wij maar zeggen willen - om in den trant van Abraham Blankaart te spreken - dat het kostelijk specimen van 'oude Hollandsche kunst', hetwelk wij in *Sara Burgerhart* bezitten, ongetwijfeld zijne plaats in de Nederlandsche litteratuur zal behouden, en dat ten volle verdient.

Van Ginds. Herinneringen van een jong invalide. Door W. Jaeger, gep. kapitein van het N.I. leger. 2e Bundel. Op Zee. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De 'jonge invalide', die voor eenige jaren besloot, de herinneringen te boek te stellen aan het veelbewogen leven, dat hij in Nederl. Indischen krijgsdienst had doorgebracht, rekende daarbij niet te vergeefs, noch op zijn talent als schrijver, noch op de belangstelling van het Nederlandsch publiek. De eerste bundel, waarin de moedige krijgsverrichtingen, de gevaarlijke expeditiën en de avontuurlijke reizen van hem en zijne makkers met levendige kleuren geschilderd werden, was na korten tijd uitverkocht, en - de voorraad van, meest droevige, herinneringen bleek helaas niet spoedig uitgeput! - thans vraagt een tweede bundel onze aandacht. Ook in deze verzameling treft ons het diepst wat den schrijver zelven het diepst moet getroffen hebben, wat zelf doorleefd is en waaraan de phantasie (of de herinnering aan hetgeen hij elders las) het minst heeft behoeven mede te werken. Brengt de Duitsche

omgeving, waarin de te Wiesbaden gevestigde schrijver zich beweegt, hem in de verleiding om, naar Duitschen trant, te trachten door een opeenstapeling van adjectieven sterke kleureffecten te verkrijgen, en geeft dit aan zijne natuurbeschrijving soms iets zwaar-op-de-hands en eentonigs, waar hij die verleiding weet

te weerstaan en zijn pen weet te beheerschen, schrijft hij bladzijden, die door haar soberen ernst diep treffen en, volgens hen die Indië kennen, van de rijke natuur der trope een volkomen juisten indruk geven.

Enid van Alfred Tennyson. Metrisch vertaald door J.H.F. le Comte. Met illustratiën van Gustave Doré. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar. 1891.

Zij, die smaak hebben gevonden, in de vertalingen van Tennyson's *Genevra, Elaine* en *Viviane*, welke achtereenvolgens van dezelfde hand, in denzelfden smaakvollen vorm het licht zagen - en dat de reeks wordt voortgezet, bewijst zeker voor het goed onthaal, hetwelk aan deze kostbare uitgaven te beurt viel, - zullen ongetwijfeld, ook zonder onze aanbeveling, deze vertaling van des dichters *Geraint and Enid* met genoegen ontvangen. Het verhaal van de bleeke Enid, het slachtoffer van Geraint's ongegronde jalouzie, van de jonge vrouw, die, hoewel niet wetende wat zij toch misdeed, niet ophoudt de hand te kussen, die haar slaat, en ook als zij den man, die haar mishandelde, dood waant, hem nog trouw wil blijven, - dit vlekkeloos beeld van toewijding en onderwerping in de liefde, is, in kleur en stemming als een tooversprookje, door Tennyson met die teere toetsen, waarvan hij het geheim kent, weergegeven. De heer Le Comte, die nu reeds de vierde van de *Idyls of the King* vertaalde, heeft, al doende, geleerd aan de rijmlooze jambe grootere lenigheid te geven en is er goed in geslaagd den wat eentonigen, zacht weemoedigen tint van het oorspronkelijke te treffen.

Uit Stad en Land door W.P. Wolters. Leiden, S.C. van Doesburgh. 1891.

Met den heer W.P. Wolters, die in den afgeloopen zomer in het buitenland overleed, is een Nederlandsch schrijver van den ouden stempel ten grave gedaald. De aspiratiën van den nieuwen tijd, de gecompliceerde karakters en nerveuse gestellen van de 19e eeuw moet men in zijne romantische geschriften niet zoeken. Het liefst verwijlt hij in oud-Holland, hetzij bij onze oud-Hollandsche schilderkunst, welke hij in *Het Oesteretende Vrouwtje van Jan Steen* en in *Saskia* herdacht, hetzij - gelijk in deze bundels - bij de eenvoudige Hollanders van vorige eeuwen: bij den 18e-eeuwschen schoenmaker-schoolmeester Foeke Sjoerds of bij den 17e-eeuwschen boer-dichter Cornelis Maertsz; of wel hij slaat een bladzijde op uit de geschiedenis der Wederdoopers (*Elsje's noodlot*), of vertelt ons van Hollandsche liefdetrouw, met als achtergrond den strijd tusschen de mannen van de Dordsche Synode en de Remonstranten (*Twee Vaders*). Krachtige figuren zijn het in den regel welke hij in dit oud-Hollandsch kader voor ons laat optreden: doorzettende Friezen zooals Foeke Sjoerds, of stroeve onbuigzame 17e-eeuwsche karakters, gelijk Burgemeester Semeinsz. En hij verhaalt ons zijne vertellingen in rustig, nuchter, helder, zuiver Nederlandsch, zooals men dat verwachten mag van den man, die bij Jacob Geel ter school is gegaan.

In de beide deelen *Uit Stad en Land* vindt men Wolters in zijn eigenaardig talent. Als een herinnering aan den bekwamen man zal deze verzameling velen welkom zijn.

Brieven van Multatuli. Eerste periode (Vervolg). 1846-1859. Amsterdam, W. Versluys. 1891.

Getrouw aan haar eens opgevat plan, gaat Mevrouw de Weduwe Douwes Dekker voort, de brieven van Multatuli, welke in haar bezit zijn, naar tijdsorde gerangschikt, uit te geven, en terecht onthoudt zij ons niets wat van eenige waarde kan zijn als ‘bijdrage tot de kennis van zijn leven’. Bij deze opvatting van haar taak moet de verzamelaarster dikwijls in de nood-

zakelijkheid komen om brieven te doen drukken, welke later wellicht zullen kunnen dienen tot opheldering van een of andere handeling, tot verklaring van Multatuli's verhouding tot zekere personen, of welke omtrent een weinig bekend tijdvak van zijn leven eenige bijzonderheden mededeelen, maar die, *op zich zelf beschouwd*, van weinig of geen beteekenis zijn. Dit nu is, naar ons voorkomt, het geval met de hier openbaar gemaakte brieven, welke onmiddellijk volgen op de belangrijke verzameling uit den eersten tijd van Dekkers verloving, waarmede wij dezen zomer verrast werden.

Was daar alles teeder en frisch, als uiting van een hart vol jonge idealen, hier zijn harrewarrerijen, kibbelarijen met de familie van Everdine, klachten over geldgebrek schering en inslag van de onbeduidende correspondentie. Ook de latere brieven, zelfs die uit 1856, kort na het geruchtmakend ontslag van Dekker als assistent-resident te Lebak, behelzen weinig belangrijks.

Nergens ontmoet men de hartstochtelijke ontboezeming, de bijtende scherts, de geestige vertelling, welke in de brieven uit andere tijdperken telkens den toekomstigen schrijver van *Max Havelaar* of van de *Ideeën* verraden.

En toch zouden wij dezen bundel niet gaarne missen, al ware het enkel om den treffenden brief, gedagteekend 10 Augustus 1846, van den vriend van Dekker's jeugd, Abraham des Amorie van der Hoeven Jr., den buitengewoon begaafden man, die in 1848 als Remonstrantsch predikant te Utrecht overleed. Treffend is deze brief om den nobelen geest die er uit spreekt, om den innig hartelijken toon waarop Van der Hoeven zich tot zijn vriend Eduard richt, maar treffend vooral omdat er uit blijkt, welke hooge verwachtingen Douwes Dekker, reeds toen hij op zijn 18de jaar het vaderland verliet, bij hen, die hem het best kenden, en bij een man zelf zoo rijk begaafd als de jonge Abraham van der Hoeven, had opgewekt.

‘Ik heb’ - schrijft van der Hoeven - ‘nog altijd, en nu meer dan ooit, groote dingen met u voor... Ik verwacht [van Indië] meer van goede *bestuurders*, dan van een goed *bestuur*. En onder de goede *bestuurders* moet gij boven aan komen, zoo 't kan in rang, maar - wat zeker kan - in krachtbetoon. Het Vaderland heeft regt om wat uitstekends van u te verwachten, uw verblijf in de O. mag niet spoorloos voorbijgaan. Men moet er na honderd jaar nog spreken van 't geen gij goeds en groots gewerkt hebt.’

Het blijkt dus wel, dat het gevoel van tot iets groots en hoogs in staat te zijn, op de hoogste betrekkingen aanspraak te mogen maken, hetwelk men Multatuli zoo dikwijls verweten heeft en als grootheidswaanzin heeft willen aanrekenen, niet zoo geheel zonder grond was; en dat Eduard Douwes Dekker, indien de omstandigheden en de menschen hem gunstiger waren geweest, in de geschiedenis van zijn Vaderland ook op ander dan letterkundig gebied een hooge plaats zou hebben kunnen innemen.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

A.J., Multatuli	Dl. IV.	Blz. 187.
Ahlgren (Ernst), Schetsen	} Dl. II.	Blz. 223.
Ahlgren (Ernst), Wolken	} Dl. II.	Blz. 223.
Ahlgren (Ernst), Primula Veris	} Dl. II.	Blz. 223.
Ahlgren (Ernst), Mevrouw Marianne	} Dl. II.	Blz. 223.
Ahlgren (Ernst), Geld	} Dl. II.	Blz. 223.
Ahlgren (Ernst) en Axel Lundgård, Modern	} Dl. II.	Blz. 223.
Alberti (Conrad), Brot	Dl. I.	Blz. 489.
Aletrino (A.), Zuster Bertha	Dl. IV.	Blz. 569.
Amsterdam in stukken en brokken	Dl. I.	Blz. 207.
Aristotle on the Constitution of Athens, edited by F.G. Kenyon	Dl. IV.	Blz. 114.
Bekker (E.) en A. Deken, Sara Burgerhart	Dl. IV.	Blz. 581.
Betz (Mr. G.H.), Walewein	Dl. I.	Blz. 568.
Björnson (Björnstjerne), Ole Tuft, 2 dln.	Dl. I.	Blz. 473.
Bryce (James), The American Commonwealth	Dl. I.	Blz. 30.
Carré (Michel) en André Wormser, De verloren zoon	Dl. III.	Blz. 180.
Cobet (Brieven van) aan Geel	Dl. II.	Blz. 548.
D'Hondt (Gustaaf), Novellen en Schetsen	Dl. III.	Blz. 574.
Dienne (Cte de), Histoire du desséchement des lacs et marais de France avant 1789	Dl. IV.	Blz. 49.
Ebba, Huwelijkspoëzie	Dl. IV.	Blz. 186.
Eeden, (Fred. van), Ellen	Dl. I.	Blz. 560.
Eldar (A.M.), Spreken en zingen	Dl. III.	Blz. 200.

Elseviers Geïllustreerd Maandschrift, 1e Jrg., afl. 1	Dl. I.	Blz. 206.
Fabius (Mr. D.P.D.), Mozaïsch en Romeinsch recht	Dl. I.	Blz. 541.
Filon (Augustin), Violette Mérian	Dl. III.	Blz. 369.
Gempachi-Mitsukuri, Englisch-Niederländische Unionsbestrebungen	Dl. IV.	Blz. 162.
Goncourt (Journal des), 2ième Serie, 1er Volume	Dl. I.	Blz. 140.
Groenewegen (J.H.), Bibliographie der werken van E.J. Potgieter	Dl. II.	Blz. 1.
Gubernatis (A. de), Dictionnaire internat. des écrivains du jour	Dl. II.	Blz. 379.
Hasebroek (J.P.), Een dichteralbum van vóór honderd jaren	Dl. I.	Blz. 354.
Hauptmann (Gerhart), Vor Sonnenaufgang	Dl. I.	Blz. 489.

Hauptmann (Gerhart), Das Friedensfest	} Dl. I.	Blz. 489.
Hauptmann (Gerhart), Einsame Menschen	} Dl. I.	Blz. 489.
Holz (Arno) und Joh. Schlaf, Die Familie Selicke	Dl. I.	Blz. 489.
Huet (Cd. Busken), Brieven	Dl. II.	Blz. 1.
Hugo (Victor), Dieu	Dl. IV.	Blz. 339.
Huwelijk (Een gelukkig), door Mevr. ***	Dl. II.	Blz. 170.
Ibsen (Henrik), Hedda Gabler	Dl. I.	Blz. 373.
Jacobsen (J.P.), Marie Grubbe	Dl. I.	Blz. 466.
Jaeger (W.), Van Ginds. Op Zee	Dl. IV.	Blz. 581.
Jonathan, Waarheid en droomen, 8ste druk	Dl. IV.	Blz. 186.
Jorissen (Theod.), John Donne en Constantin Huygens	} Dl. II.	Blz. 344.
Jorissen (Theod.), C. Huygens. Studiën	} Dl. II.	Blz. 344.
Kalff (Dr. G.), Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16e eeuw, 2 dln.	Dl. I.	Blz. 76.
Kleine (F. Smit), Schrijvers en Schrifturen	Dl. II.	Blz. 577.
Koetsveld (C.E. van), Bij de graven van Oranje-Nassau	Dl. II.	Blz. 184.
Kollewijn (Dr. R.A.), Bilderdijk, 2 dln.	Dl. IV.	Blz. 1.
Lennep (Mr. J. van), Ferdinand Huyek, met illustratiën	} Dl. II.	Blz. 579.
Lennep (Mr. J. van), De Pleegzoon, idem	} Dl. II.	Blz. 579.
Liederboek (Nederlandsch), 1e deel	Dl. IV.	Blz. 379.

Linde (Prof. Dr. A. van der), Michael Servet	Dl. III.	Blz. 259.
Lohman Az. (Jhr. Mr. W.H. de Savornin), De verhouding tusschen het recht, den staat en de overheid	Dl. I.	Blz. 182.
Loti (Pierre), Le livre de la pitié et de la mort	Dl. IV.	Blz. 176.
Loveling (Virginie), Idonia	Dl. IV.	Blz. 580.
Maaldrink (D.M.), Cleopatra	Dl. II.	Blz. 369.
Maeterlinck (M.), Serres chandes	} Dl. III.	Blz. 563.
Maeterlinck (M.), La princesse Maleine	} Dl. III.	Blz. 563.
Maeterlinck (M.), Les aveugles	} Dl. III.	Blz. 563.
Margadant (W.F.), Voor drie jaren naar de Oost.	Dl. III.	Blz. 85.
Meerkerk (J.B.), Helena Bixs, 2 dln.	Dl. IV.	Blz. 187.
Molière, Le misanthrope, vertaald door Antonie Ooms	} Dl. IV.	Blz. 367.
Molière, Amphitryon, vertaald door Antonie Ooms	} Dl. IV.	Blz. 367.
Muller (Hendrik P.N.), Zuid-Afrika .. Dl. I. Blz. 526 en	Dl. III.	Blz. 85.
Multatuli, Brieven, 2e deel	Dl. I.	Blz. 380.
Multatuli, Brieven. Eerste periode tot 1846	Dl. III.	Blz. 189.
Multatuli, Brieven. Eerste Periode (Vervolg). 1846-1859	Dl. IV.	Blz. 582.
Multatuli, Aleid	Dl. I.	Blz. 552.
Nievelt (C. van), Onder zeil	Dl. III.	Blz. 199.
Nouhuys (W.G. van), Eerloos	Dl. II.	Blz. 166.
Otto (W.), Bij dag en nacht op het telegraaf kantoor	Dl. I.	Blz. 388.

Priem (G.H.), Sonnetten en Zangen	Dl. I.	Blz. 568.
Repertoire (Das) des Weimarischen Theaters unter Goethe's Leitung	Dl. III.	Blz. 473.

Rochemont (J.I. de), Rudolf van Meerkerke, 3de deel	Dl. III.	Blz. 199.
Roodhuyzen (H.G.), Tante Lena	Dl. IV.	Blz. 380.
Rydberg (V.), Singoalla	Dl. I.	Blz. 461.
Rydberg (V.), Chrusantheus	Dl. I.	Blz. 465.
Schwarcz (Julius), Die Demokratie von Athen	Dl. IV.	Blz. 114.
Scribe en Legouvé, Een liefdesduel	Dl. IV.	Blz. 360.
Sloten (Jo van), Kleine en groote menschen	Dl. I.	Blz. 206.
Smit (Maurits), Letterkundige hommels	Dl. II.	Blz. 579.
Smits (L.), Uit het leven	Dl. II.	Blz. 379.
Strindberg (Aug.), De eilanders	Dl. I.	Blz. 479.
Stijns (Reimond), In de ton	Dl. II.	Blz. 578.
Sudermann (R.), Die Ehre	Dl. I.	Blz. 489.
Swarth (Hélène), Passiebloemen	Dl. IV.	Blz. 577.
Talleyrand (Prince de), Mémoires	Dl. II.	Blz. 330.
Tennyson (A.), Enid. Vertaald door J.H.F. le Comte	Dl. IV.	Blz. 582.
Thym (Het jaarboekje van Alberdingk) 1891	Dl. II.	Blz. 183.
Tolstoi (Leo), Die Früchte der Bildung	Dl. II.	Blz. 523.
Verga (G.), De overwonnenen. Don Gesualdo, 2 dln.	Dl. I.	Blz. 207.
Verschuur (G.), Aux Antipodes	Dl. III.	Blz. 85.
Vletter (W. de), Oom Dolf en zijn nichtje, 2 dln.	Dl. III.	Blz. 573.
Vosmeer de Spie, Een passie	Dl. IV.	Blz. 180.

Vries (Jo de), Een bundel preeken	Dl. I.	Blz. 293.
Waldon (James), Het nieuwe Kamerlid	Dl. IV.	Blz. 379.
Wat wij willen, afl. 1 en 2	Dl. II.	Blz. 378.
Wilde S.J. (Dr. C.), De briefwisseling van Plinius en Trajanus	Dl. I.	Blz. 205.
Wolters (W.P.), Uit stad en land	Dl. IV.	Blz. 582.
Woordenboek der Nederlandsche taal, 5e deel, 2e afl.	Dl. I.	Blz. 569.
Woordenboek der Nederlandsche taal, 2e reeks, 11e afl.; 2e deel, 4e afl.	Dl. IV.	Blz. 378.
Wijck (Jhr. Dr. B.H.C.K. van der), Nog eens: Oorsprong en grenzen der kennis	Dl. I.	Blz. 387.
Zola (E.), l'Argent	Dl. II.	Blz. 174.